TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

CİLT XXIX

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — ANKARA 1980

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

•

YİRMİ DOKUZUNCU CİLTTE YAZILARI BULUNANLAR

Erdoğan ARIPINAR, Prof. Dr. Oktay ASLANAPA, Ali ÇANKAYA, Dr. Ömer ÇAPAR, Dr. Abdurrahman DEMİRTAŞ, Ecz. Uğur DERMAN, Haydar Ali DİRİÖZ, Doç. Dr. Meserret DİRİÖZ, Aml. Vehbî Ziya DÜMER, Yük. Müh. Enver EDİGER, Ahmet ERDOĞAN, Prof. Dr. Hasan EREN, Tekin ERER, Mehmet ERİLTER, Prof. Dr. Erol GÜNGÖR, Prof. Dr. Cevat R. GÜRSOY, Dr. Turan GÜVEN, Prof. Dr. Reşat İZBIRAK, Yük. Müh. Tahsin KARABİBER, Zerhan KARABİBER, Rıza KARDAŞ, Doç. Dr. Cahit KAVCAR, Prof. Dr. İsmail KAYNAK, Dr. Osman KETENOĞLU, Av. Dr. Ergin KORUR, Zübeyir KOŞAY, Cazibe KURT, Ecz. Yzb. Birol KURT, Şemseddin KUTLU, E. MEVLANAGİL, Ömer OKUTAN, Filiz ORTAÇ, Dr. Vedat ÖRS, Yılmaz ÖZTUNA, İsmet PARMAKSIZOĞLU, Dr. Birinci PINAR, Dr. Rıdvan SÜER, Prof. Dr. Adnan ŞAPLAKOĞLU, Prof. Dr. Hikmet TANYU, Dr. Fethî TEVETOĞLU, Yılmaz YILDIZ, Orhan YÜKSEL.

28. CİLTTE BULUNAN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
156	1	55	rûbû	rûhû
255	1	47	şerîtab-ı	şerîf, tab'ı

29. CİLTTE BULUNAN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
128	1	25	sirke formülü	CH_3 CH_2 $OH + O_2 \rightarrow CH_3$ $CO_2H + H_2O$ şeklinde düzeltilecektir.
403	2	13	bk.: MEKANİK KUVVET	bk.: MEKANİK, KUVVET

S

SİDE, Antalya ilinin Manavgat ilçesinde, şimdiki Selimiye (Eski Antalya) köyünün (616 nüfuslu) bulunduğu yerde eski bir şehir. Burada, M. Ö. VII. yüzyılda gelişmiş, tarihî bir şehrin kalıntıları vardır ki, buna bu bölgede "Eski Antalya" denmiştir. S., Antalya'nın 80 km doğusunda, Alanya'nın 60 km batısında, Antalya - Alanya karayolunun 4 km güneyindedir. Manavgat kasabasına asfalt bir yol ile bağlıdır.

Selimiye köyünün bulunduğu yer, denize doğru 1 km kadar sokulmuş bir burundur. Burun yanında, dalgalara karşı oldukça korunmuş, tabii bir küçük liman vardır. Bu sebeple de, eskiden beri yerleşme yeri ve liman olmuştur. Bu çevrede denizden biraz yüksekte yer yer eski aluviyon alanları bulunmaktadır. Bunların çevrelerinde yeni aluviyonlar (kıyı boyu birikintileri) geniş yer tutmuştur. "Çayağzı" adı ile anılan Manavgat nehrinin ağzı, bu burunun 9 km doğusundadır. Buradaki aluviyal düzlükler delta oluşumudur. Kıyıdan 7 - 8 km açıklara kadar denizin derinliği 200 m'yi geçmez.

S., büyük turistik değeri bulunan, tarihî bir şehirdir. Burada 25 000 kişilik tiyatro (anfiteatr), agora, mâbetler, sütunlu caddeler vardır. Bu burun pek çok eski eser kalıntıları ile doludur. Ayrıca, bu eski ünlü şehre Manavgat nehrinden (25 km uzaktan) getirilmiş tarihî su kemerlerinin kalıntıları da bulunmaktadır. M. S. II - III. yüzyılda gelişme yoluna girmiş olan şehir, IV. yüzyıla kadar bir korsan yatağı olmuş, V. yüzyılda küçülmüş, bir ara piskoposluk şehri olarak biraz canlanmıştır. XIX. yüzyılda eski S.'ye Girit'ten gelen göçmenler yerleştirilmiştir.

S.'nin değeri son yıllarda turistik yönden çok artmıştır. Buradaki iklim (yılın 6 ayında denize girilebilir), deniz, kumsallar, tabiatın güzelliği, folklor yanında tarihî ve arkeolojik varlıkları, gerisindeki ormanlı dağlar, yakınındaki Manavgat çağlayanları buraya büyük bir turistik değer kazandırmıştır. Bu varlıklara dayanılarak, kitle turizmini de geliştirmek üzere, yapılacak tesisler planlanmıştır. Bütün bir burnu içine alacak şekildeki bu planlamada başlıca tesisler S. Sorgun tesisleri (4 000 yataklı bir tatil kasabasının kurulması işi), S. Bingeşik tesisi mevkiinde (3 000 yataklı turistik tesisin kurulması işi) ve S. Eczacıbaşı turistik tesisi (S.'nin imar planında özel yapılar için ayrılan yerde Eczacıbaşı firması tarafından 600 yataklı bir turistik istasyon kurulması işi) bulunmaktadır (bk. ANTALYA). (R. İ.)

SİDE DİLİ, Eski Küçük Asya dillerinden birine verilen ad. Bu dil eskiden Pamphylia'daki Eurymedon (bugünkü adı : Köprüsu) çayının doğusunda bulunan Side şehrinde konuşulurdu. S. D. özel bir alfabe ile yazılırdı. Bu yazıyı 1950 yılında H. Th. Bossert (b. bk.) çözmüştür.

SİDERİT, tabiî demir karbonatı ($FeCO_3$). En çok % 48,3 demir (Fe) bulunur, ayrıca kalsiyum karbonat ve mangan karbonatı ihtiva eder. Ayrıca S., çok defa kömür, kuvars, kil vs. gibi maddelerle kirlenmiş hâlde bulunur. Temiz durumda S., bezelye büyüklüğünde, sarımsı beyaz, gri, sarımsı kahverengi kristaller arzeder veya ince kristalli yarı saydam kütleler biçiminde görünür. Kristal yapısı heksagonal, özgül ağırlığı, 3,7 - 3,9; sertliği 4 - 4,5; 450°C'a ısıtıldığında CO_2 ve erimez manyetit oluşturacağından hamlaçta erimeden siyah ve manyetik bir durum gösterir. S., çok sıcak klorhidrik asit etkisiyle kaynar, Co_2 ayırır. Kimyaca tepkime :

$$FeC0_3 + 2HCl = FeCl_2 + H_20 + C0_2$$

S. cevher yatakları, daima, hava etkisi dışında gang, cep, stoklar içinde kısmen pegmatik - pnömatolitik, kısmen hidrotermal veya yumrusu kömür ya da yumrusu killi demir biçiminde tortul yataklar hâlinde bulunur. (E. E.)

SİDEROZ (Fr. Sidérose), demir parçacıklarının teneffüs yolu ile alınmasına bağlı olarak meydana gelen bir akciğer hastalığı.

Uzun yıllar demir oksit (Fe_2O_3) solunması, bu tozun özellikle bronşiyollar çevresinde yerleşerek odaklar halinde toplanmasına yol açar. Hastada hiçbir fonksiyonel kayıp meydana getirmez. Şahıs tam olarak sıhhatlidir ve ancak röntgen filminde nodüllerin mevcudiyeti siderozisin varlığını gösterir. Demir kaynakçılarında ve dökümhanelerinde çalışan işçilerde olur ve malûliyet yapmayan bir hastalıktır.

Demir bazan de başka dokularda toplanır. Meselâ karaciğerde anormal miktarlarda toplanmasına hepatik S. denir. İdrarda hemosiderin granüllerinin bulunmasına da idrar yolları S.'u denir. Demir pigmentinin gözde birikmesine de literatürde rastlanmıştır. (B. P.)

SIDGWICK, Henry (Skipton, Yorkshire 1838 - Cambridge 1900), ahlâkla ilgili teorileriyle tanınan İngiliz filozof ve iktisatçısı. Cambridge'de Trinity kolejinde eğitim gördü. 1859'da Trinity kolejine öğretim üyesi seçildi ve böylece ömrünün sonunu kadar Cambridge'de kaldı.

Akademik mesleğinin başlangıcında klasik derslerin öğretimiyle işe başlamışken, sonradan sosyal ilimler alanına doğru kayarak, 1867'de ahlâk felsefesi öğretim görevliliğini tercih etti. Cambridge'deki öğretim görevliliğinde zihnî faaliyetinin çoğunu, programları düzeltme ve geliştirme işlerine verdi. S. üniversite yönetiminde yalnız aktif rol oynamakla kalmadı, ayni zamanda, kadınların yüksek öğreniminin ileri götürülmesinde hayli mücadelelerde bulundu (nitekim, soylu bir aileden olan karısı 1892'de Newnham College'nin müdürü oldu). Ve üniversitede büyük dinî müsamaha hareketinde taraf oldu. 1883'te Cambridge'de ahlâk felsefesi profesörlüğüne seçildi.

S.'in yazıları, klasik incelemelerine ilâve olarak siyaset, felsefe ve iktisat sahalarına ait bulunmaktadır. Bunların dışında S. sosyal ve filantropik konularda son derecede faal olduğu gibi, Society for Psychical Reserasch (Ruhî Araştırmalar Derneği) adlı kuruluşun ilk kurucusu olarak rol almış ve ilk başkanlığını da yapmıştır.

S.'in ekonomiye asıl katkısı 1883'te yazdığı *Principles of Political Economy* (Siyasî İktisadın Prensipleri) adlı eseriyle J. S. Mill ile Jevons'un sisteminin tâkipçisi ve geliştiricisi olmasıdır.

S.'in ana eseri, 1874'te yazdığı *Methods of Ethics* (Ahlâk Felsefesinin Metodları) olup, üç metodu da, bencillik, faydacılık ve sezgicilikten kaynaklanmaktadır.

1891'de yazdığı *Elements of Politics* (Politikanın Unsurları) adlı eseri, siyaset teorisine faydacılığın uygulanmasıdır.

Ölümünden sonra yayınlanan eserleri de şunlardır: *Philosophy: its Scope and Relations* (Felsefe: Muhteva ve ilişkileri) [1902]; *Lectures on the Ethics of T. H. Green, Mr. Herbert Spencer and J. Martineau* (T. H. G., H. S. ve J. M.'nun Ahlâk Felsefesi Üzerinde Dersler) [1902]; *The Development of European Polity* (Avrupa Politikasının Gelişmesi) [1903]; *Miscellaneous Essays and Addresses* (Çeşitli Deneme ve Hitabeler) [1904]; *Lectures on the Philosophy of Kant* (Kant'ın Felsefesi Üzerinde Dersler) [1905]. (R. K.)

SİDİ - BEL - ABBES, Cezâyir'in Oran idare bölgesinde şehir. Oran'a demiryolu ile 75 km mesafededir. Nüfusu 105 000 (1966). Denizden 473 m yüksekte olan şehir, vaktiyle çorak olan, fakat bugün tahıl üretilen bir bölgenin merkezini teşkil eder.

SİDNEY : bk. SYDNEY.

SIDNEY, Sir Philip (Penshurst, Kent 1554 - Arnhem 1586), İngiliz şâiri, devlet adamı ve askeri. Oxford ve Cambridge'de okuduktan sonra Avrupa seyahatine çıktı. Kraliçe I. Elizabeth'in sempatisini kazandı ve Almanya'ya elçi olarak gönderildi. 1583'te şövalyelik verildi. 1586'da Holanda'ya gönderildi. Orada İngiliz birlikleri Holandalılar'la birlikte, İspanyolları kovmak için savaşıyordu. S. bu savaşta yaralandı ve öldü.

Mükemmel bir Rönesans centilmeni olarak tanınan Sir Philip S., İngiliz edebiyatının altın çağının en ince şâirlerinden biridir. O zamanki âdet vechile, şiirlerini zevk için ve sarayı memnun etmek için yazıyor, şiirleri elden ele dolaşıyordu. Bu bakımdan eserleri ancak ölümünden sonra bastırıldı. En beğenilenleri şunlardır: *Arcadia, The Defence of Poesie* (Şiirin Müdafaası) ve *Astrophel and Stella.*

SİDON, Beyrut'un 45 km güneyinde, bir zamanlar Akdeniz'in ve Fenike'nin en önemli liman şehri. Bugün Lübnan'da bulunan Sayda şehrinin eski adıdır. S. adı bir Fenike tanrısı olan "Sid"den gelmiştir.

S.'da daha Eski Taş devrinden itibaren iskân kalıntıları vardır. Yeni Taş (Neolithicum) devrinde de bu iskân devam etmiştir. Mezarlığı prehistorik menşeli başka kalıntılar ele geçirilmiştir.

Şehrin adı ilk kez Anastasi papirusunda "Si - du - na" şeklinde geçmektedir.

S., M. Ö. 1100 civarında Asur kralı I. Tiglat - Pileser tarafından ele geçirildiyse de, bu Asur egemenliği kısa sürdü. Şehir M. Ö. 1100 - 800'lerde gelişen Fenike şehir - devletleri arasında, deniz ticareti ve endüstrisinin sağladığı avantajlarla yeni bir gelişme dönemine girdi.

M. Ö. 738'de vergi ödeyen Fenike şehir - devletleri arasında Tyros görünüyorsa da, S. yoktur. O zaman S. herhalde Tyros kralı Hiram'ın egemenliği altında idi. Adı geçen bu krala, Kıbrıs'ta bulunan bir yazıtta "Sidonlular kralı Hiram" olarak işaret edilmektedir.

Ninova'nın M. Ö. 612'de çöküşünden sonra, S. kısa bir süre (M. Ö. 608 - 605) Mısır egemenliği altında kaldı. Kargamış'daki savaştan sonra ise Babilli oldu.

M. Ö. VI. yüzyılın sonundan, M. Ö. 400'lere kadar S. krallarının kitabeleri şehrin tarihinde yeni bir gelişme dönemini gösterir. Bu krallar sırasıyla: I. Eşmunazar Tabnit, II. Eşmunazar Bod'aştart, Jatanmilk, Baalşillem, Abdemon ve Bana'dır. Persler zamanında S. Fenike'nin önde gelen şehriydi. Kralları, Pers büyük kralının sarayında, gemilerinin çokluğundan dolayı, büyük saygı görürdü. S.'lular Xerxes'in donanmasında ve daha sonra M. Ö. 396'da Pers donanmasında görev aldılar. S. ile Yunanistan, özellikle Atina arasındaki ilişkiler ve daha çok ticaret ilişkileri M. Ö. IV. yüzyıldan itibaren canlılık kazandı. Atinalılar Pers sarayına gönderdikleri elçilerine yakınlık gösterdiğinden dolayı S. kralı I. Straton'a (M. Ö. 370 - 358) "misafirlik hukukunu" bağışladılar. Straton'un halefi Tennes zamanında ise (M. Ö. 354 - 350) Persler'in kibirli davranışlarından gücenen S.'lular ayaklandılar. Ancak ayaklanma başarısızlıkla sonuçlandı ve 40 000'den fazla insan bu ayaklanmada öldü.

Büyük İskender'in Fenike seferinde S. Persler'e duyduğu kinden dolayı fatihi sevinçle karşıladı (M. Ö. 332). Kralı II. Straton, Pers dostu olmakla suçlanarak tahttan indirildi ve yerine Abdalonymos geçirildi. Meşhur "İskender Lahdi"nin sahibi bu S. kralı olmalıdır. Bu arada İskender'in Tyros kuşatmasına S. gemileri de katıldı.

Tanıdığımız son S. kralı olan Philokles M. Ö. 262/1'de öldü. Ptolemaios'lar S.'da M. Ö. 200'e kadar egemen oldular. Ptolemaios'ların eline geçen şehir, Büyük Antiokhos'un Suriye'deki Ptolemaios egemenliğine son vermesinden sonra, kısa kesintilerle M. Ö. 64'e kadar Selevkos'ların yönetimi altında kaldı.

S., M. Ö. III. yılında bağımsız oldu ve bu bağımsızlık Romalılar tarafından da tanındı. Caesar, Hyrkan'ı toplum başkanı ve başrahip olarak atadı. Bu dönemde S.'un, diğer büyük Fenike şehirleri gibi dışarıya tahıl ihraç etmesine izin verildi. Antonius, Kleopatra ile oğluna Fenike'nin büyük bir bölümünü armağan etti ise de, S. ve Tyros'u vermeyi reddetti. Çünkü onların eskiden beri bağımsız olduklarını biliyordu.

Part'lar Suriye'ye girdikleri zaman S.'lular onları kendi arzularıyla kabûl ettiler. Augustus, iç savaşta Antonius ile birlik oldukları için, doğuya yaptığı seyahatinde (M. Ö. 20) S. ve Tyros'u, bağımsızlıklarını geri alınak suretiyle cezalandırdı.

S.'lular denizci olarak her tarafta tanınmıştı. Strabo'nun çağdaşı filozof Boethos ile Diodotos da S.'lu idiler. Epikuros'cu Zenon S.'da doğmuştur. S.'da cam endüstrisi ve erguvan boya üretimi ileri düzeyde gelişmişti.

Hıristiyanlık S.'da erkenden birçok taraftar buldu. Araplar zamanına kadar şehirde 5 piskoposun varlığını görürüz. S., 637/8'de Araplar'a geçti. Araplar burada dirençle karşılaşmadılar. Haçlılar döneminde ise S. çeşitli kereler el değiştirmiş, birçok kereler tahrib edilip yeniden inşa edilmiştir. 1260'da da Moğollar tarafından tahrip edilen şehir 1517'den itibaren sürekli olarak 400 sene süreyle Türk egemenliği altında kaldı. S.'un bundan sonraki tarihi Lübnan'ın tarihi içinde geçer.

S.'da 1855'te ilk defa yapılan kazılarda, krallardan Eşmunazar ve Tabnit'inkiler de dahil olmak üzere, bulunan bir mezarlıkta sayısız lahidler ortaya çıkarıldı. 1887 senesinde Müzeler Müdürü Osman Hamdi Bey, 17 lahid daha

buldu. Bunlar arasında bugün İstanbul Arkeoloji müzesinde sergilenen "İskender", "Satrap", "Ağlayan Kadınlar", "Lykia'lı" denilen lahidler vardır. 1914'te G. Contenau ve Th. Makridi Bey II. bin yıl tabakalarını kazdılarsa da, savaş, çalışmaları durdurdu. Savaş sonrası kazılar devam etmiş, Pers sarayının bulunduğu yerde ve tanrı Eşmun'un tapınağında çalışılmıştır. Eski şehrin dalgakıranı, surları, eski dönemlerde de kullanılan iki limanı ve Haçlılar devrinden kalma iki kalesi hâlâ görülebilir. (Ö. Çapar)

SIEG, Emil (Breitenteich, Angermünde 1866 - Göttingen 1951), Alman Hindologu ve dil bilgini. 1909'da Kiel üniversitesinde profesör olarak çalışmaya başladı. 1920'de Göttingen üniversitesine geçti. Toḫar dili üzerindeki çalışma ve yayınlarıyla tanındı. Belli başlı eserleri: *Die Sagenstoffe des Ṛgveda und die Indische İtihâsatratradition,* 1 (Ṛgveda'nın Masal Unsurları ve Hint İtihâsatra Geleneği) [1902]; *Bruchstücke Einer Sanskrit - Grammatik aus Sängin Ağız, Chinesisch - Turkistan* (Çin Türkistanı'nda Sengin Ağız'da Bulunan bir Sanskrit Grameri Parçaları) ["Sitzungs - Berichte der Königl. Preussischen Akademie der Wissenschaften" 25, 1907]; *Neue Bruchstücke der Sanskrit - Grammatik aus Chinesisch - Turkistan* (Çin Türkistanı'nda Bulunan Sanskrit Gramerinden Yeni Parçalar) [aynı dergide, 8, 1908]; *Tocharisch. Die Sprache der Indo - skythen* (Toḫarca. Indo - Skitlerin Dili) [1908, W. Siegling ile birlikte]; *Tocharische Grammatik* (Toharcanın Grameri) [1931, W. Siegling ve W. Schulze ile birlikte]; *Tocharische Sprachreste, Sprache B* (Toḫar Dili Kalıntıları, *B* dili), 1 [1949], 2 [1953, W. Siegling ile birlikte]. (H. E.)

SIEGFRIED HATTI, II. Dünya Savaşı'ndan önce Almanlar'ın, batı sınırlarında, Fransız Maginot hattının karşısına yaptıkları müstahkem mevki. Derinliği Maginot hattından daha fazlaydı ve yer yer 32 km'yi buluyordu. Müstahkem yerler yapı bakımından Fransızlar'ınkinden daha küçüktü, ama sayıları pek fazlaydı ve birbirlerinde destek olan bir "bunker"ler manzumesinden ibaretti. Bunkerlerin inşa tarzı da kullanılan silâha göre değişiyordu.

Almanlar'ın S. H., II. Dünya Savaşı sırasında değerini tekrar tekrar isbat etti. Hattın kuvvetli oluşu, 1939'da, Polonya'ya yöneldikleri zaman bu cepheyi rahatça ihmal etmelerine sebep oldu. 1940'ta Fransa'ya hücum ederken de kuvvetlerinin çoğunu Belçika ve Holanda cephesinde toplama imkânını buldular. 1944'te ise, birçok silâhları doğuya nakledilmesine rağmen, S. H. yine de Amerikan hücumlarına başarıyla karşı koydu; müttefiklerin ilerlemesini yavaşlattı. Amerikalılar Aachen cephesini yarmak için tam iki hafta uğraştılar ve 10 000 kayıp verdiler.

SIEMENS, Alman mucid, mühendis ve sanayici ailesi.

Ernst Werner von S. (Lenthe, Hannover 1816 - Berlin 1892), Lübeck'te okuduktan sonra, 1838'de Prusya ordusuna girdi. Berlin askerî akademisinde okudu, 1848'e kadar topçu subayı olarak çalıştı. Berlin'de bulunduğu sırada, 1848'-de bir mühendis arkadaşı Johann G. Halske ile telgraf cihazı imal eden bir dükkân açtı. Bu mütevazı başlangıçtan dev bir endüstri firması olan "Siemens ve Halske" doğdu.

Firma, faaliyete geçtiği ilk yıl hükûmetten Berlin'den Frankfurt'a bir telgraf hattı döşemesi teklifini aldı. Almanya'daki ve Avrupa'daki bu ilk telgraf hattını tamamlayan firma hızla gelişti. Almanya'nın başka taraflarında şubeleri kuruldu. Kardeşi William da müessesenin Charlton'da (Kent) İngiltere şubesini, "Siemens Brothers" adıyla kurdu. Firma Ernst Verner von S.'in yönetimi altında dünyanın en büyük elektrik firması hâline geldi. İngiltere'de olduğu gibi Rusya'da da şube açtı. Büyük telgraf projelerini gerçekleştirdi. Daha sonra elektriğin başka sahalarına da kaydı.

Verner von S.'in icatlarından çoğu telgraf üzerinedir. 1847'de telgraf kablolarının izolasyonunda gutaperka'dan yararlandı; bu tip izolasyon daha sonra elektrik kablolarına da teşmil edildi. 1856'da telgrafta kullanılmak üzere icad ettiği S. armatürü daha büyük jeneratörlerde de kullanılmaya başlandı; ayrıca "halka armatür"ün icadından sonra tâdil edilen şekliyle de modern armatürün temel formu hâlini aldı. S.'in en mühim keşiflerinden biri de, dinamonun kendi kendini tahrikini sağlayan dinamo - elektrik prensibidir.

Sir William S. (Karl Wilhelm) (Lenthe 1823 - Londra 1883), Werner von S.'in kardeşi. S. firmasının İngiltere şubesini kurduktan bir yıl sonra, 1859'da İngiliz tâbiiyetine geçti. Kurduğu firma kıtada birçok yer altı kablo döşeme işlerini yaptı. William S. 1874'te Atlas Okyanusu kablosunu döşeme işini üzerine aldı. Bu maksatla kullanılmak üzere inşa edilen "Faraday" adlı gemisinin planlarını da kendisi çizdi.

William da kardeşi gibi elektrik transmisyonu üzerinde mütehassıstı. 1883'te kuzey İrlanda'da ilk elektrikli demiryolunu kurdu. 1879'da ark tipinde bir elektrik fırını icad etti, böylece çelik üretim metodlarını geliştirdi.

Friedrich S. (Menzendorf 1826 - Dresden 1904), Werner'in bir başka kardeşi. İngiltere'de kardeşi William'la birlikte çalıştı. Camcılık endüstrisinde büyük inkılâb yapan bir fırın icad etti; kardeşlerinin meşhur çelik imâli usûlünün gelişmesine yardımcı oldu.

Carl Friedrich von S. (Charlottenburg 1872 - Heindendorf 1941), Werner'in oğullarından biri. S. firmasında önemli görevlerde bulundu. Londra şubesini 1902'den 1908'e kadar idare etti. 1912'de Almanya fabrikasına müdür oldu. Onun idaresinde fabrika genişledi, telefon, elektrokimya dalları kuruldu. Ayrıca sivil mühendislik işlerine de girişildi. Bütün bunların merkezi olan Siemensstadt II. Dünya Savaşı'nın başlarında 100 000 kişilik bir şehir hâline gelmişti. Firma, harpten sonra da Batı Almanya'nın en mühim elektronik müesseselerinden biri oldu.

SIENA, İtalya'nın Toscana bölgesinde bir şehir. Vilâyet merkezidir. Nüfusu: 66 300 (1971). Başpiskoposluk olan şehrin bir üniversitesi vardır. Endüstri ve zanaatler şehrin hayatında büyük rol oynamaz. Mermer ocakları, civa madenleri bulunur. Yiyecek maddeleri ve kimya maddeleri fabrikaları vardır. XIV. ve XV. yüzyıllarında S. şöhretli bir ressamlık okuluna sahipti. Bu ekolün tablolarının çoğu S. müzesinde saklanır. Bu ressamlar arasında en bilinenleri şunlardır: Duccio, Simone, Martini, Lorenzetti Kardeşler, Sassetta, Sodoma. Şehirde Orta Çağ'dan ve Rönesans'tan kalma birçok âbideler vardır: Gotik üsluptaki Katedral (XIII. yüzyıl) beyaz ve siyah mermerden yapılmış olup, vaiz kürsüsü Pisano'nun yarım kabartmalariyle süslüdür. Donatello'nun Vaftizci Yahya'yı temsil eden bronzdan bir heykeli de

vardır. San Domenico kilisesi de gotik üslupta olup aziz Caterina'nın hayatını temsil eden fresklerle süslüdür. Innocenti kilisesi Rönesans'tan kalmadır.

Tarih : S. eski bir Etrüsk şehridir. Augustus zamanında Saena Julia adında bir Roma kolonisiydi. Bununla beraber şehirde antik çağdan kalan eserler azdır. Bugünkü S. hemen tamamen bir Orta Çağ şehridir. Şehre Romalılar'dan sonra Lombardlar hâkim olmuştu. XII. yüzyılda halk asilzâdelerin yönetimine karşı ayaklandı. XII. ve XIII. yüzyıllarda Floransa ile çeşitli savaşlar oldu. Uzun süren dahilî çekişmelerden sonra Mukaddes Roma imparatorluğuna bağlanan S., Floransa'yı 1260'da yenerek büyük bir politik önem kazandı. Ancak daha sonra Pisa ve Lucca ile olan savaşlar kırlık bölgelerde büyük hasara yol açtı, S.'nın maliyesini altüst etti, şehrin büyük aileleri arasında çatışmalara yol açtı. 1348'deki veba salgını nüfusun üçte ikisinin ölümüne sebep oldu. Bundan sonraki kargaşalıklar şehrin toparlanmasını önledi. Şehir daha sonra Sienalı papa II. Pius'un, ardından Pandolfo Petrucci'nin hâkimiyetine girdi. Petrucci şehri bir dereceye kadar kalkındırdıysa da S. mahallî geçimsizlikler sonunda 1559'da Toscana'ya katıldı. Böylece şehir devleti olarak varlığı sona erdi. 1861'de Toscana dükalığının diğer bölgeleriyle birlikte İtalya krallığına katıldı.

Şehir II. Dünya Savaşı'nda Müttefikler tarafından 3 temmuz 1944'te zaptedilmiştir. Bernardo ve Caterina azizlerle III. ve VII. Alexander ve III. Pius adlı papalar burada doğmuşlardır. S. vilâyetinin yüzölçümü 3 821 km² nüfusu 259 800'dür (1971). Vilâyetin şarapları ünlüdür; bunlardan Chianti şarabı diğerlerine tercih edilir.

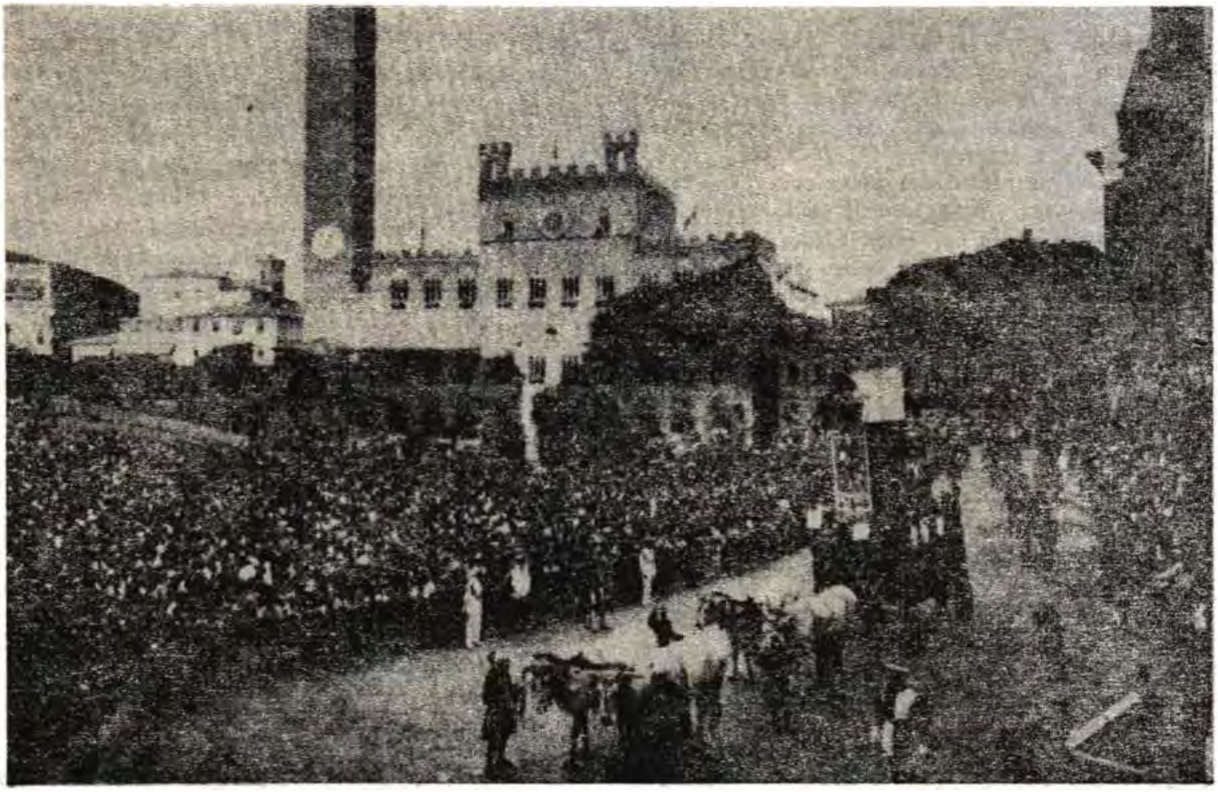

SIENKIEWICZ, Henrik

SIENKIEWICZ, Henrik (Odrzejska, Lukow civarı 1846 - Vevay, İsviçre 1916), Polonyalı romancı. Varşova üniversitesinde öğrenim gördü. Gazetecilik etti. *Na Marne* (Boşuna) adlı ilk romanını 1872'de yayınladı. 1876'da Amerika'ya gitti. Daha sonra Afrika ve Avrupa'nın büyük bir kısmını gezdi. 1905'te Nobel edebiyat mükâfatını kazanan S., I. Dünya Savaşı'nın başlarında Polonya'nın istiklâli için durup dinlenmek bilmeden çalıştı. Yazarın en meşhur eseri, *Quo Vadis?* (Nereye?) [1895] filme alınmış ve büyük bir başarı kazanmıştır. Diğer eserlerinin başlıcaları şunlardır: *With Fire and Sword* (Ateş ve Kılıçla) [1883], *The Deluge* (Tufan) [1886], *Children of the Soil* (Toprağın Çocukları [1895].

SIEROSZEWSKI [*seroşevski*], **Waclaw** (1858 - 1945), Polonyalı yazar ve etnografya uzmanı. Polonya'nın bağımsızlığı uğrunda girişilen mücadeleye katıldığı için Sibirya'ya sürülmüştür (1880 - 1891).

S., ilk büyük hikâyesini 1884'te yazıp neşretti. Sibirya'da geçirdiği süre içinde Yakutlar'ın hayatını yakından tanımak imkânını bulmuştu. *Yakutı* (Yakutlar) adlı eseri Yakutların etnografyası bakımından zengin gözlemlerle doludur.

SIENA : Ünlü Orta Çağ festivallerinden biri

Bu bakımdan bu eser, değerini bugüne kadar saklamıştır. Bu eserin Rusça baskısı 1896'da çıkmıştır. S. 1902 - 1903 yıllarında Rus coğrafya cemiyetinin düzenlediği bir araştırma gezisine katılmıştır. 1905'ten sonra Polonya'nın bağımsızlığı için girişilen hareketlerde rol almış, Pilsudski lejyonunda görev yapmıştır. 1918'den sonra Polonya'da yeni rejimi desteklemiştir. (H. E.)

SIERRA LEONE, Batı Afrika'da bir cumhuriyet. Kuzeyde ve doğuda Gine, güney - doğu ve güneyde Liberya, batıda Atlas Okyanusu ile sınırlıdır. Yüzölçümü 72 326 km², nüfusu 3 002 000 (1974), başkenti Freetown.

SIERRA LEONE

Ülke toprakları dağlık S. L. (Aslan dağı) yarımadasını, 340 km sahili, iç kesimde Loma dağına (1 946 m) kadar olan bölgeyi içine alır. Ayrıca sahil açıklarında Sherbro, Banana ve Turtle gibi adalar vardır. Sahil bölgesi çoğunlukla mangrov bataklıkları ve 100 km içerilere kadar uzanan bir ovayla kaplıdır. Düz arazi Rokel çayının ağzında, S. L. yarımadasını teşkil eden ve yüksekliği 900 m'yi bulan tepelerle bozulur. Kuzey ve doğu kesimleri de nisbeten dağlıktır.

S. L.'nin büyük bir kısmı batı Afrika'nın yağmur ormanları bölgesindedir ama tabiî ormanların çoğu, çoktan temizlenmiştir. Güney bölgelerin tipik manzarasını, yağ palmiyeleri arasına serpiştirilmiş çiftlikler teşkil eder. Daha kuzeydeki savanlarda geniş ölçüde hayvan yetiştirilir.

S. L.'de birçok çay vardır. Bunların hemen hepsi mangrov bataklıklarında sona erer. Ancak pek azı akarsu ulaştırmasına elverişlidir. İklim tropiktir. Yıllık hararet ortalaması 26°'dir.

Bitki ve hayvanlar : Eskiden ülkenin hemen tamamını kaplayan ormanlar tarım amacıyla yok edilmiştir. Sulak bölgelerde yine ormanlar varsa da Savan ağaçlıkları ve otlaklar daha çoktur. Bazı bölgelerden değerli ağaç kerestеleri elde edilir. Ayrıca iç kesimlerde yetişen Afrika yağ palmiyesinin büyük ekonomik değeri vardır.

S. L.'de büyük av hayvanları azdır ama, yine de fil, leopar, yabanî manda ve sığır, antilop bulunur. Etoburlar ve başta şempanze olmak üzere çeşitli maymunlar çoktur. Kurak mevsimlerde Gine'den buraya av için gelen aslanlara da raslanır.

Halk, eğitim ve kültür : S. L. halkı çeşitli etnik gruplardan oluşur. Bunların başlıcaları güneyde oturan Mende'ler ile kuzeyde oturan Temne'lerdir. Bu iki topluluk S. L. nüfusunun % 60'ını teşkil eder Diğerleri arasında Limba, Kono, Koranko, Mandingo ve Fulani'leri sayabiliriz. Ülke nüfusunun bir kısmını da kreoller (başlıca Nova Scotia ve Antiller'den serbest bırakılıp Afrika'ya getirilen eski kölelerin

SIERRA LEONE : Başkent Freetown'dan bir görünüş

SIERRA LEONE : Freetown'da bir pazar yeri

soyundan gelenler) teşkil eder. Mandingo ve Fulaniler Müslüman'dır. Müslümanlar büyük ekseriyeti teşkil eder. % 5 Hıristiyan'dır. Diğerleri animisttir, ancak Müslümanlık da Hıristiyanlık da yayılmaktadır. Kabileler şefliklere ayrılmıştır. Şeflerin sömürgecilik zamanında artan iktidarı, günümüzde kanunlarla sınırlandırılmıştır. Ayrıca Poro ve Sande gibi gizli cemiyetler de sosyal hayatta önemli rol oynar; şefler arasında veya şefliklerde çıkan anlaşmazlıkları çözer, an'anevî eğitimi düzenler ve çeşitli sosyal kontrollerde bulunurlar. Halkın çoğu kırlık alanlarda yaşar. Şehirlere yerleşenler arasında da etnik bağlar kuvvetlidir. Batılı eğitim ve modern ekonomiye giriş eski usulleri değiştirmemiştir. İngilizce resmî dildir. Güneyde geniş ölçüde Mende dili, kuzeyde Temne dili konuşulur. Ülkede 1 200 ilkokul, orta dereceli 100 okul, üniversite ve öğretmen okulları vardır. Başkent dışındaki başlıca şehirler : Pepel, Lungı, Marampa, Makeni, Bo'dur.

Ekonomi : Halkın çoğu tarımla uğraşır. Halkın başlıca besinini teşkil eden pirinç, en çok yetişen tarım ürünüdür. Ayrıca kakao, kahve, zencefil ihraç edilir. En çok keçi, sonra sığır ve koyun yetiştirilir. Madencilik alanında, S. L., elmas bakımından zengindir. Elmas, boksit ihraç edilir. Ülkede demir cevheri de vardır ve ihraç edilmektedir. Freetown, batı Afrika'nın en iyi limanlarından biridir. Buradan, dünyanın belli başlı limanlarına düzenli vapur seferleri yapılır. Ülke ticaretinin çoğu, İngiltere, Japonya ve A. B. D. iledir.

Tarih : S. L. aslında küçük krallıklar veya şefliklerden ibaret bir mıntakaydı. Bunlardan her birinin bir başkanı, bir de onun yetkilerini kontrol altında tutan bir meclisi vardı. Ayrıca Poro gibi gizli cemiyetler de ülkede örf ve âdetlerin bozulmaması için faaliyet gösterirdi. Bulem (yahut Şerbro) halkı, hatırlanamayacak kadar eski zamandan beri sahile yerleşmişti. Temneler XV., Mendeler de XIX. yüzyıldini yayılmaya başladı.

SIERRA LEONE : Bir elmas yatağında çalışmalar

Portekizliler Rokel nehri ağzındaki dağlık yarımadaya Serra Lyoa (Aslan dağı) adını verdiler. Kelime zamanla S. L. şeklini aldı. XV. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa gemileri su ikmali yapmak ve ticaret maksadıyla bugünkü Freetown'ın olduğu limana gelmeye başladılar. S. L. çok geçmeden esir ticaretinde önemli bir yer tutmaya başladı. Buradan yılda ortalama 2 000 köle ihrâc ediliyordu. XVIII. yüzyılda Futa Calon adlı Müslüman devlet kuruldu. İslâm dini yayılmaya başlandı.

Öte yandan esir ticaretine karşı olan İngilizler Granville Sharp'ın başkanlığında buraya Amerika ve İngiltere'den ge-

SIERRA LEONE : Sırtında çocuğu, evine odun taşıyan bir yerli

tirdikleri 2 000 Afrikalı'yı yerleştirdiler. Burası 1808'de İngiliz kolonisi oldu; ve nüfus esir gemilerinden kurtarılıp getirilenlerin ilâvesiyle arttı. XIX. yüzyılın sonuna doğru koloni hükûmeti ülkenin içlerine doğru nüfuz etti ve S. L. İngiltere'nin 1896'da himayesine alındı. Kreollerin 1898'de ayaklanması kanlı bir şekilde bastırıldı. 1924'te kolonide oturanların temsilciler meclisine üç üye göndermesine izin verildi.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kreoller İngiltere vatandaşı statülerini muhafaza etmek istedilerse de bu protektoradaki siyasî liderlerle temas kurdular. Sonunda İngiltere 1951'de yeni bir anayasa getirdi ve ekseriyet partisine iktidar verdi. 10 yıl sonra 1961'de, S. L. bağımsızlığını kazandı.

SIERRA MADRE, Meksika'da büyük sıradağ. Ülkenin hemen hemen % 75'ini kaplayan S. M. dağları üç bölüme ayrılır : Batı S. M., Birleşik Devletler sınırından başlayıp güneyde, güney S. M. ile birleşir. Üçüncü olan doğu S. M. ise A. B. D. sınırı yakınlarından başlayarak ülkenin doğu sahili boyunca güneye doğru uzanır ve güney S. M. ile birleşir (bk. **MEKSİKA**).

SIERRA MORENA, İspanya'nın güneyinde dağlık bölge. Endülüs ovasından bakıldığı zaman uzun, siyah bir çizgi hâlinde görüldüğü için bu isimle adlandırılmıştır. Ovanın hemen kuzeyinden yükselen dağ zinciri Endülüs ile kuzeydeki Kastilya arasında çok önemli bir engel teşkil etmiş, bu bakımdan İspanya'nın sosyal, ekonomik ve askerî tarihinde önemli bir rol oynamıştır. En yüksek yeri, doğuda Sierra de Alcaraz'dadır (1 798 m).

SIERRA NEVADA, İspanya'nın güneyinde, Endülüs havzasının güney kısmını kaplayan bir sıradağ. Almeria suyu ile Guadalquivir'in bir kolu olan Genil nehri arasında uzanır. En yüksek yeri 3 481 m'dir (Mulhcen tepesi). Doğu-batı istikametinde, sahile paralel olarak 97 km uzanır. Genişliği 32 km kadardır.

SIERRA NEVADA, Birleşik Amerika'da, Kaliforniya'nın doğusunda büyük bir sıradağ. Feather nehrinden başlar, güneye doğru 692 km uzanır. Amerika'nın ünlü Yosemite, Sequoia ve Kings Canyon millî parkları ile berrak suyu ve 490 m'yi bulan derinliğiyle tanınan Tahoe gölü bu dağlardadır.

Birleşik Devletler'in, Alaska'daki McKinley tepesi dışında en yüksek yeri Whitney tepesi (4 418 m) S. N. dağlarındadır. Kaliforniya'nın sahile doğru olan ovalık kesimini Büyük Havza'dan ayıran S. N. dağlarının batı kesiminde baş döndürücü kanyonlar vardır. 1849'da burada altın bulunması büyük halk tabakalarını çekmişse de, şimdi en büyük zenginliği turizm endüstrisindedir.

SIEYES, Emmanuel Joseph (Fréjus 1748 - Paris 1836), Fransız papazı ve siyaset adamı. Abbé Sieyès denir. Paris üniversitesinde ilâhiyat tahsil etti. Din alanında çalışmakla beraber siyaset ve sosyal teorilerle de ilgilendi. Fransız ihtilâli'nden kısa bir süre önce sosyal meselelerle ilgili broşürler neşretti. Bunlardan biri olan *Qu'est-ce que le Tiers Etats* (Tiers - Etats Nedir?) büyük bir ilgi topladı. Bu eser sayesinde milletvekili oldu. 1792'de Convention meclisine seçildi. S., ülkesi için mükemmel bir anayasa düşünüyordu. 1798'de Prusya sarayında Fransa'yı temsil etti; sonradan geri çağırıldı ve Directoire meclisine girdi. Talleyrand vasıtasıyle Napoléon'a yaklaştı; Brumaire darbesini hazırladı ve muvakkat üç konsülden biri oldu. Bu sırada bir anayasa hazırladıysa da, Napoléon bu anayasayı geniş ölçüde değiştirdi. S. daha sonra senatör, oldu; ardından kontluk verildi ve 1815 Restoration'undan sonra, XVI. Louis'nin idamı lehinde oy kullanmış olduğu için sürgün edildi. 1830 ihtilâline kadar Brüksel'de yaşadı. O yıl Fransa'ya geri döndü.

SİFON, bir sıvıyı, bir kaptan diğerine akıtmak için kullanılan kabaca tersine çevrilmiş U şeklinde boru. Ancak U'nun kollarından biri diğerinden uzun olur. Yüksek yerdeki bir sıvıyı daha aşağı seviyedeki bir kaba boşaltmak için en basit usul budur. Borunun kısa tarafı akıtılacak suya, uzun tarafı da akıtılacağı kaba sokulur. Ancak bu durumda suyun akabilmesi için önce borunun içindeki havanın tamamen boşaltılması lâzımdır. Bunun için borunun tamamının aynı sıvıyla doldurulması gerekir. Bundan sonra sıvı, üst kaptaki

SIERRA NEVADA : Kalifornia'da Kingslangon millî parkındaki Bullfrong gölü ve arkasında uzanan S. N. sıradağları

suyun seviyesi, borunun oradaki kısmının ucundan daha aşağı düşünceye kadar akar. Su, borunun ucuna dokunmaz olunca durur.

S.'un menşei bilinmemektedir. M. Ö. 1450 yılına ait bir Mısır mezarında S. kullanıldığını gösteren şekiller vardır. S. Romalılar zamanında da kullanılıyordu.

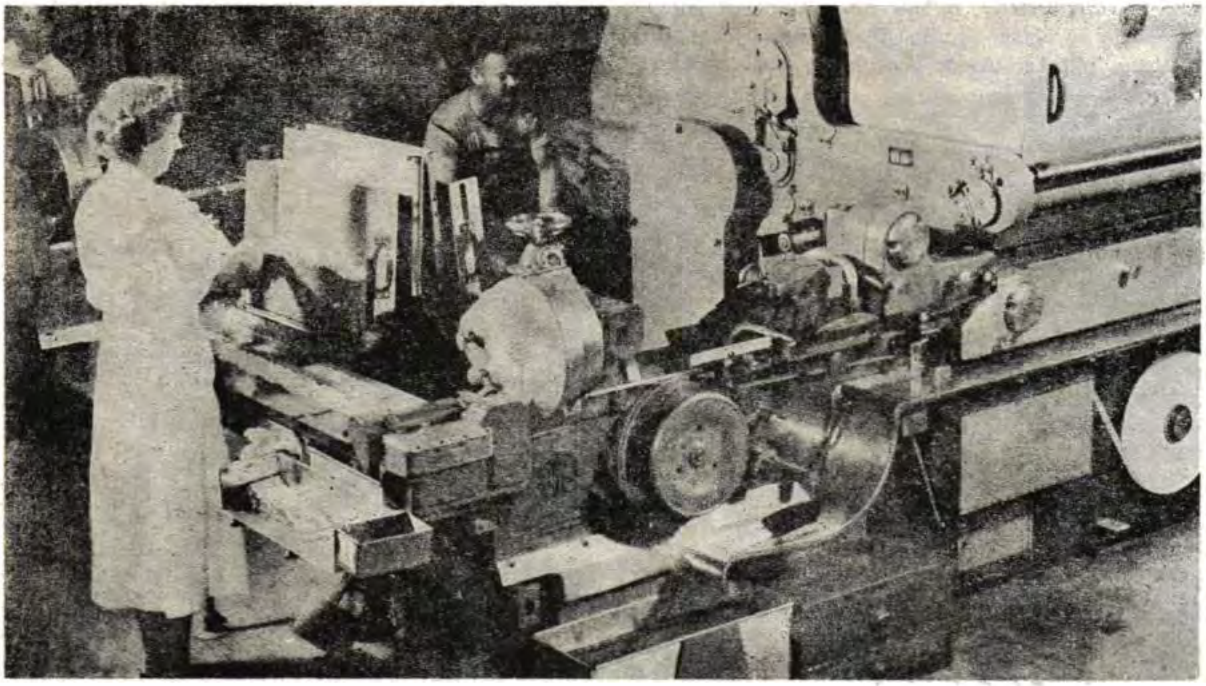
SİGARA (İsp. cigarro'dan, Fr. İng. cigarette), özel kâğıda rulo hâlinde sarılı, ince kıyılmış tütün. Menşei Yeni Dünya'dır. İspanyol kâşifleri Aztekler'le temasa geçince S.'yı öğrendiler. Azteklerin kullandığı, tütünün bazı cins ince kamışların içine doldurulmasıyla yapılan S.'ydı. Orta Amerika'nın ve Güney Amerika'nın bazı kesimlerinin sâkinleri ise

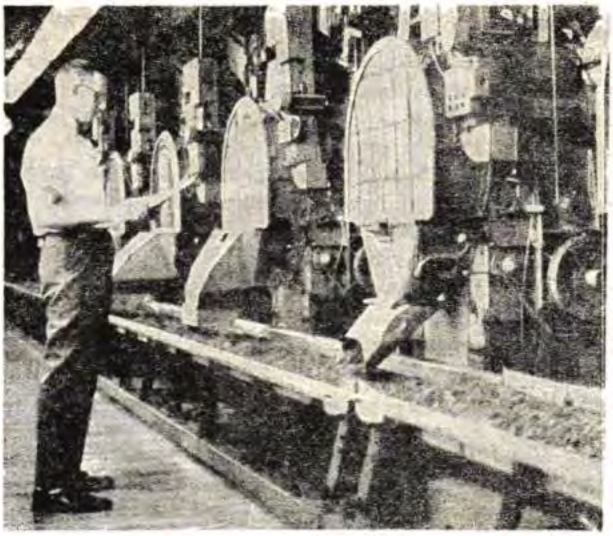
SİGARA : Püro yapımında, tütün yapraklarının boylarına göre ayrılması

SIGARA : Püroların emici bir makineyle sarılarak hazırlanması

SİGARA : Yüksek hızda çalışan bir sigara makinesinde yapılan sigaraların son kontrolü

SİGARA : Sigara yapılacak tütününün makinede kıyılma işlemi

ezilmiş tütünü ya mısır koçanı yaprağına veya başka sebzelerin yaprağına sarıyordu. Aslında bunlar S.'dan çok sigar (püro) idi. Sigar, İsp. cigarro'dan çıkmış bir sözdür, bu kelimenin de Maya dilinde tütün içmek anlamında olan "sik'ar"-dan gelmesi muhtemeldir. İspanyollar da zaten S.'dan çok püroyu Amerika'dan memleketlerine getirmiş oldular. Kâğıda sarılmış S.'ları ilk defa XVI. yüzyılda Sevilla dilencileri kullanmaya başladı. Bunlara sokağa atılan püro izmaritlerini topluyor ve kâğıt parçalarına sararak içiyorlardı. Bunların içtiklerine "cigarillo" dendi. Ve kâğıda sarılmış tütünü içmek XVIII. yüzlın sonlarına kadar makbul bir şey sayılmadı. O sıralarda S. İtalya ve Portekiz'de yayılmaya başladı ve Portekizliler S.'yı Orta Doğu'ya ve Rusya'ya getirdiler. 1814'teki Napoléon savaşlarında İspanya topraklarında savaşan Fransız ve İngiliz birlikleri S. ve püro ile karşılaştı ve bunların içimine alıştı. Cigarette (küçük sigar) adı da Fransızlar tarafından verildi. Diğer taraftan S.'nın İngilizce konuşan ülkelerde yayılması ise Kırım Savaşı'ndan sonra oldu. Bu savaşta Türkler'le birlikte savaşan İngilizler, Türk S.'sını İngiltere'ye getirdiler. İngilizler Amerika'nın Virginia tütününü tercih ederken, Amerikalılar Türk tütünüyle harmanlanmış S.'yı tercih ettiler.

İlk S. fabrikalarının ne zaman kurulduğu kesinlikle bilinmemektedir. 1850'de St. Petersburg'da (Leningrad), 1853 Havana'da, 1856'da Londra'da, 1872'de Almanya'da, Dresden'de S fabrikaları kuruldu. Ancak bütün bu fabrikalarda S.'lar el ile sarılarak imâl ediliyordu. 1869'da New York'ta kurulan bir S. fabrikası Polonya ve Rusya'dan usta S. sarıcılar getirterek, Amerikalı kızlara el ile S. sarmayı öğretti. İlk S. sarma makinesini Virginialı J. Albert Bonsack yaptı. Gittikçe geliştirilen bu makine 1886'da günde 4 000 000 S. saracak kapasiteye ulaştı.

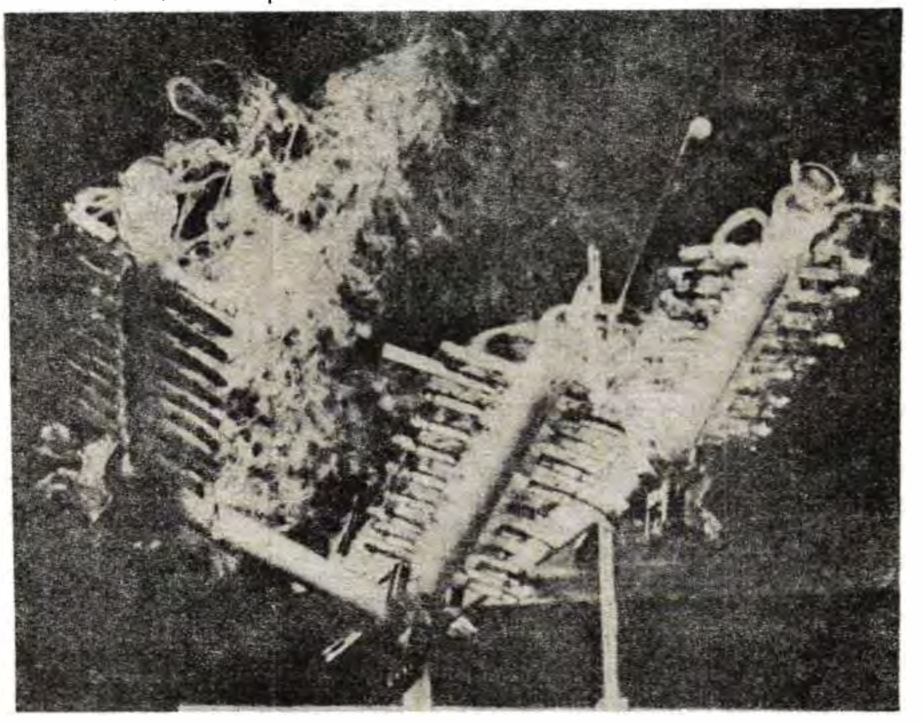
1913'e kadar Türkiye'den başka doğu Akdeniz ülkelerinde de yetiştirilen Türk tütünü o kadar geniş ölçüde kullanılıyordu ki Batı'da tütünün menşeinin Türkiye olduğu gibi yanlış bir intıba uyanmaya başlamıştı. Daha sonraları Virginia tipi tütün bu şöhrete ortak oldu.

Türkiye'de S. yapımı 1864'te Fransızlar'a verilmişti. Bu durum 1923'e kadar devam etti. 1924'te bu şirketin faaliyeti durduruldu ve S.'lar Tekel tarafından yapılmaya başlandı.

Püro, ilk defa Karayib adalarında tütünün mısır koçanı yapraklarına sarılarak yapılmasıyla başlamış, buradan İspanya'ya oradan da Avrupa'nın başka ülkelerine yayılmıştır. Pürolar 1917'ye kadar el ile sarılarak yapılıyordu. Ancak İngilizler'in 1850'de bulduğu kalıpla sarma usulü imâlâtta hızlanma sağlamıştı. Amerikalı Rufus L. Patterson'un 1917'de püro sarma makinesini icad etmesinden sonra püro imâlâtı hızlandı (bk. TÜTÜN).

SIGEBERT I (535 - Vitry 575), Austrasia'nın (Frank krallığının kuzey - doğusu) Merovenj kralı. Ölmeden önce, 561'de Frank krallığını dört oğlu arasında paylaştıran I. Clotaire'in oğludur. S., 562'de bir Avar hücumunu defetti, 567'de kardeşi Charibert'in topraklarını tevarüs etti.

S.'in son yılları üvey kardeşi Chilperic'le savaşmakla geçti. Sonunda onu yenerek Akitanya'daki toprakları ele geçirdi. Daha sonra Chilperic'in topraklarını da aldı ve kral ilân edildikten sonra merasim yapılırken Chilperic'in metresinin tuttuğu iki katil tarafından öldürüldü.

SİGARA : Tütündeki katran mikdarını ölçmek için kullanılan "sigara içme makinesi". Bu türlü cihazlar, sigara içenlerin aralıklı şekilde içine çektikleri dumanı taklid edecek şekilde düzenlenmiştir

SIGEBERT II (601 - 613), Austrasia kralı (613). II. Theodoric'in (Thierry) oğludur. Babası ölünce, büyükannesi, onu kral, kendisini de nâibe ilân etti. Ama aristokratlar bunu tanımadılar ve Neustria kralı II. Clotaire'den yardım istediler. Clotaire, S.'i de, büyükannesi Brunhilde'yi de yakalayarak idam ettirdi.

SIGEBERT III (631 - 656), Austrasia kralı. Franklar'ın kralı I. Dagobert'in oğludur. Babasının 636'da ölümü üzerine kral oldu ve sarayın Carolinge saray nâzırları tarafından yetiştirildi. Bunlar fiilî iktidarı ellerinde bulundurdular. III. S. kendini dine verdi, Hıristiyan'lığın gelişmesine çalıştı, birçok manastır kurdu.

SİGETVAR SEFERİ, 1566 Türkiye - Almanya savaşı. Almanlar'ın 4 yıl önce akdettikleri muahede hükümlerine aykırı olarak Erdel (Transilvanya) prensliğine sokulmaları yüzünden çıktı. Avrupa'da ilk defa olarak, bütün Avrupa'nın hayret nazarları karşısında, 1550'de Erdel'de Katolik ve Protestan mezheplerinin tam bir serbestlikle hüküm süreceği ilân edilmişti. Birkaç yıl sonra, Erdel'deki Protestan sayısı Katolikler'i geçti. Fakat bu sefer de, iki Protestan mezhebi, Lutherciler ile Kalvenistler arasında kanlı bir mücadele başladı. 1564'te Erdel'de Kalven mezhebi resmen kabul edildi. Kolozsvar'da François David, ilk defa olarak Kalvenist piskoposu oldu (Ladislas Makkai, *Hist. de Transylvanie,* Paris 1946, 164 - 5). Erdel'in büyük ailelerinden Bathori'ler, Katolik mezhebini kuvvetlendirmenin çarelerini arıyorlardı. Gerçekten 1579'da Cezvitler, Erdel'e girdi (Makkai, 167). Protestan mezhebinin, prenslikte yakında büyük bir tehdide mâruz kalacağının emareleri görünmeye başladı (Makkai, 168). Böylece Avrupa'nın imrendiği dinî bir müsamahaya sahne olan Erdel'de, vicdan hürriyeti havası bozuluyordu. Halbuki tam bu sıralarda, Erdel'de ikinci bir Ortodoks piskoposluğu kurulmasına müsaade edilmiş, büyük bir müsamaha eseri gösterilmişti. Tabiatiyle Erdel'deki Ortodokslar, Romen ırkından gelen azınlıklardı. Macarlar içinde bu mezhebe mensup olanlar yoktu. Gene bu sıralarda Avrupa'da, hükümdarın mezhebinin dışında bir mezhebe mensup olmak, her türlü hukuktan mahrumiyeti icap ettiren bir şey sayılıyordu (Makkai, 169).

Almanya İmparatoru, Katolik olduğu için, Protestan mezhebinin bu derece yayıldığı Erdel'den nefret ediyordu. Habsburglar'ın büyük endişesi, bu mezhebin Avusturya'ya da sıçraması idi. Almanlar'ın Tokay ve Serencs kalelerini, Erdel Prensi'nin Szathmar kalesini zaptına karşılık olarak almaları ve Türkler'in tehdidine rağmen iade etmemeleri, yeni Türk - Alman savaşının gerçek sebebi oldu.

Dîvân, Budin (Macaristan) beylerbeyisi Arslan Paşa'ya Erdel'i korumasını emretti. Bu sıralarda Türk elçisi, Hidâyet Çavuş, Viyana'da Almanlar tarafından boş müzakerelerle oyalanıyordu. Kanunî, bu seferinde Macaristan'ın Almanlar elinde bulunan çok mühim iki kalesini, Sigetvar ile Eğri'yi fethetmek, Tokay'ı geri almak, sonra Avusturya topraklarına girerek tahrip etmek istiyordu. Ancak hükümdarın Sigetvar önlerinde ölmesi üzerine, Eğri'ye gidilmemiş (Hammer, VI, 214) ve Eğri'nin fethi, tam 30 yıl sonra Kanunî'nin torununun oğlu III. Mehmed'e nasip olmuştur. Bilindiği gibi Eğri'yi, Kanunî'nin seferinden 14 yıl önce Sadrâzam Dâmâd Kara Ahmed Paşa muhasara etmişse de alamamıştı. Sigetvar da 1556'da, 10 yıl önce, Türkler tarafından kuşatılmış, fakat düşürülememişti. Sigetvar, Macaristan'da Türk topraklarının içine kama şeklinde sokulan çok müstahkem bir kaleydi, Eğri ise, Türk topraklarının kuzeyinde kalıyordu. Kanunî, bundan dolayı önce Sigetvar üzerine gitmeye karar vermiştir.

Kanunî, Nahcuvân seferinden döndüğü tarihten, 10 yıl, 9 aydan beri sefere çıkmamış ve bu suretle ihtiyarladığını göstermiştir. Bilhassa oğullarının, sırasiyle Şehzade Mehmed'in, Veliaht - Şehzade Mustafa'nın, Şehzade Cihangir'in, nihayet Şehzade Bâyezid'in, bu sonuncusundan önce sevgili zevcesi Hurrem Haseki'nin ölümleriyle iyice sarsılmıştı. 71 yaşında idi. Osmanoğulları'nda irsî olarak bulunan nikris hastalığından da yıllardan beri mustaripti. Son 4 yıl içinde Sadrâzam Ali Paşa da, fevkalâde şişman olması yüzünden sefere çıkamamıştı. Yeni sadrâzam, Dâmâd Sokollu Mehmed Paşa, büyük bir kumandan değildi. Kanunî, uzun yıllar Rumeli beylerbeyiliği yapmış olmasına ve Macaristan'ı iyi tanımasına rağmen, başkumandanlığı, sadrâzamına emanet edemedi. Bu suretle gamlı, yorgun ve hasta olan Kanunî, sefere çıkmaya karar verdi. Belki de savaş meydanlarında ölmek istemiştir. Hekimler hükümdarı sefere çıkmaktan menetmişler, fakat Kanunî : "Her şey takdir-i İlâhî'dir" diyerek, bu tavsiyeye kulak asmamıştır. Padişah, bu seferde ilk defa olarak arabayla seyahat etmiştir. Yalnız şehirlerden, halkın önünden, at üzerinde geçmiştir. Araba sarsıntısından bile rahatsız olduğu için, esasen çok muntazam olan Istanbul - Budin yolu, Padişah her konağa yaklaştıkça dikkatle tamir ediliyor ve düzeltiliyordu.

Sultan Süleyman'ın son yıllarını, 1 eylül 1555 tarihli bir mektubunda Almanya büyükelçisi Baron von Busbecq, şöyle tavsif ediyor (Türkçe trc., 87 - 8) : "Sultan Süleyman omuzlarındaki uzun senelerin ağırlığını hissetmeye başlamıştır. Fakat tavır ve hareketlerindeki vakar ve umumî fizik manzarası, bu kadar geniş bir imparatorluğun hükümdarına yakışacak derecededir. Süleyman, daima pehrizkâr ve itidalperver bir adamdır. Türkler'in nazarında ayıp telâkki edilmiyeceği zamanlarda, gençliğinde bile böyle idi. Gençliğinde bile şarap içmezdi... Zevcesi Hurrem'i meşru bir mevkie çıkardıktan sonra, hiçbir müstefrişesi olmamıştır. Halbuki böyle hareket etmesine (başka kadınlarla alâkası olmasına), hiçbir kanun mâni değildir. Dinine gayet sadıktır. Merasimlere hürmet eder...".

Kanunî'nin bu sefer-i hümâyûnun son yolculuğu olduğunu kestirdiği şundan anlaşılır ki, Istanbul'dan Ordu ile beraber getirilen bir taht, Belgrad'da bırakıldığı zaman padişah : "Belki Sultân Selîm Hân'ıma müyesser olur!" demiştir (Selânikî, 64). Bu seferin son sefer olduğunu birçok devlet adamı da sezmişti. Padişahı uğurlıyanlar arasında bulunan Kanunî'nin en gözde şâiri büyük Bâkî şöyle diyordu :

Duâmız oldur ey Bâkıy hatâdan saklasın Bârî
Hudâvend-î Cihan Sultân-ı 'âdil Şeh - Süleymân'ı

Uğurlıyanların başında Şeyhulislâm Ebussuud Efendi bulunuyordu (Hammer, VI, 217). 11 yıl önceki 12. seferinde henüz sakalı kırçıl olan hükümdarın bu seferde uzun sakalı, tamamen bembeyazdı.

2. Vezir Pertev Paşa, 27 000 kişilik bir kuvvetin başında, Ordu-yı Hümâyûn'un padişahla beraber yürüyen aslî kuvvetlerinin önünde Erdel'e gönderilmiştir. Pertev Paşa, Kanunî'den 41 gün önce, 21 mart 1566'da Istanbul'dan ayrılmıştı. Belgrad ve Tameşvar'a gelmiş ve bu şehirlerdeki beylerbeyilerle birleşip, Almanlar'ın elindeki Giula kalesine yönelmiştir. Istanbul'da "taht muhafızı" olarak İskender Paşa bırakılmıştı. Erdel prensi olan ve vaktiyle birkaç ay Macaristan krallığı yapmış olduğu için "kral" sanını taşımasına müsaade edilen II. Janos (Yanoş) ile Kırım hanı Devlet Giray, Ordu-yı

Hümâyûn ile birleşmek emrini almışlardı. Kanunî'nin yanında Sokollu'dan başka 3. Vezir Ferhâd, 4. Vezir Ahmed ve 5. Vezir İsfendiyâroğlu Prens Mustafa Paşalar da bulunuyordu ki, bu sonuncusu, 5 ay kadar önce Malta seferinden Istanbul'a dönmüştü. Rumeli kazaskeri Hâmid Efendi ile Anadolu kazaskeri Abdullah Pervîz Efendi, Nişancı (devlet bakanı) Abdî-zâde Mahmud Çelebi, Başdefterdar (maliye bakanı) Murad Çelebi, Yeniçeri Ağası Ali Ağa da, Orduy-ı Hümâyûn'da bulunuyorlardı (Hammer, VI, 216).

Tam 2 haftada Istanbul - Edirne yolu alındı ve Ordu, 15 mayısta devletin 2 numaralı başkentine geldi. Burada 3 gün kalındı, 18 mayısta hareket edildi. Edirne - Tatarpazarcığı yolu da tam 2 haftada alındı ve Ordu, 1 haziranda bu şehre vâsıl oldu. Burada Kanunî'ye, Manisa'dan, torunu Şehzâde Murad'dan bir haberci geldi. 20 yaşında bulunan ve Saruhan Tahtı'nda oturan Veliaht - Şehzade Selim'in büyük şehzadesi Murad, büyükbabası Kanunî'ye bir oğlu olduğunu müjdeliyor ve bir isim koymasını rica ediyordu. Bu suretle Kanunî, torununun çocuğunu da görmüş oluyordu. Müstakbel Eğri Fâtihi III. Mehmed (1595 - 1603) 26 mayısta doğduğuna göre, haberci, Manisa - Tatarpazarcığı yolunu 6 günde almış demektir. Kanunî, II. Murad'la oğlu Fâtih'i düşündü: "Ecdâd-ı kirâmımızda, dedi; Murad oğlu Mehmed olagelmişdir, nâm-ı şerîfi "Mehmed" olsun!".

3 haziranda Filibe'ye gelindi. Ertesi gün buradan hareket edildi. 15 günde, 19 haziranda Belgrad'a varıldı. 3 gün kalınıp 22 haziranda hareket edildi. Bir hafta sonra, 29 haziranda Orduy-ı Hümâyûn, Belgrad'ın karşı kıyısında Zemlin sahrasında idi. Erdel'den gelen II. Janos'u Kanunî, bugün burada kabul etti.

II. Janos, bu sırada 26 yaşında idi. Huzura kabul edileceği gün de, Kurban Bayramı'nın 2. günü idi. Macar kralı, hem metbuuna arz-ı ubûdiyet edecek, hem de bayramını kutlıyacaktı (Hammer, VI, 219; Makkai, 147). Kanunî, vaktiyle II. Janos birkaç günlük bir bebekken onu sevip okşamıştı. Şimdi II. Janos, çeyrek asır sonra, ikinci defa kudretli efendisini görecekti. Kral, Otağ-ı Hümâyûn'a girdikten sonra üç kere diz çöktü ve tahta yaklaşınca yeri öptü. "Hemân kadîmî kul oğlu kulum, dedi; fermân, Pâdşâhım Hazretleri'nindir". Bu suretle babası Szapolya I. Janos'un, Kanunî'nin sadık bir bendesi olduğunu hatırlatıyordu. Kanunî: "İyilik üstüne iyilik göresin!" şeklinde dua etti. Türkler'de padişah duası almak en büyük dünyevî saadet sayıldığı için, II. Janos büyük iltifat görmüş oluyordu. Nitekim Türk Hakanı, öptürmek üzere elini uzattı ve şehzadelerine hitap ettiği tarzda: "Nasılsın sevgili oğlum?" şeklinde hatırını sordu, görülmemiş tarzda iltifat etti. Huzurundan çıkarken Kanunî, şahsen sevdiği genç krala üç kere elini öptürdü. Bu merasim, Macar tarihçileri tarafından tasvir edildiği gibi, bizzat merasimde bulunan büyük tarihçi Selânikî Mustafa Efendi tarafından da canlı şekilde kaleme alınmıştır. II. Janos, padişaha birtakım hediyeler sundu. Bunların başında 50 000 duka (2,5 milyar TL.) değerinde olduğu söylenen bir gök yakut geliyordu. Ayrıca 4 murassâ (elmas kakmalı) altın vazo da vardı. Kanunî de ona mücevherli kılıçlar verdi (Hammer, VI, 220).

Sabık Macaristan kralı, Büyük Türk Hakanı'nın binlerce inci ve elmas kakılmış altın tahtı önünde eğildiği zaman, Mohaç'tan beri tam 40 yıl geçmiş bulunuyordu. Kanunî, ilk seferi olan Belgrad seferinde de bu Zemlin sahrasına gelmişti. O sırada 26 yaşındaydı ve bu hâdiseden beri tam 45 yıl geçmişti. Gene 40 yıl önce Kanunî, II. Janos'un babasını, Macaristan kralı nasbetmişti. Nitekim II. Janos da, padişahın sadık bir bendesinin oğlu olmakla öğünmüştü (Hammer, VI, 221). Kanunî öyle bir nüfuz derecesine erişmişti ki, "Pek Katolik" İspanya kralı II. Felipe'nin elçisi, II. Janos'u, Katolik mezhebini bırakıp Protestan olduğu için tebrike kendini mecbur görmüştü (Hammer, VI, 223). Bugünün düşüncesiyle belki böyle bir tebrik, basit bir nezaket eseri sayılabilir. Fakat II. Felipe, Protestan mezhebini kan ve ateşle yok etmek istiyen şifa bulmaz bir mutaassıptı ve esasen en büyük Hıristiyan devleti olan İspanya'nın siyasetinin mihrak noktası, bu husustu. II. Janos, bütün kudret ve itibarının, padişahın sadık bir bendesi olduğu merkezinde toplandığını biliyordu.

Kanunî, Eğri yerine Sigetvar üzerine gitmek hususundaki kesin kararını, bu Zemlin sahrasında verdi. Sigetvar kalesi kumandanı meşhur Nicolas Zriny'nin küçük bir Türk birliğini baskınla imha etmesi, Kanunî'nin Sigetvar'a teveccüh edilmesi hususundaki kararını kesinleştirdi. Zriny, Tırhala sancakbeyi Mehmed Bey'le oğlunu ve muhafızlarını Şikloş civarında şehit etmiş, Mehmed Bey'in götürdüğü 17 000 dukaya (850 milyon TL. kadar) el koymuştu. Kanunî, Sigetvar'ın fethinden sonra Eğri'ye yürümeye karar verdiğini de söylemiştir.

Drava üzerinde Ordu'nun geçeceği büyük köprü, Osiyek yakınlarında kurulmuş ve 19 temmuzda buradan geçilmiştir. Tuna'daki İnce Donanma da, Ordu'yu takip ediyordu. Bu donanmaya büyük Türk denizcilerinden, eski Rodos ve Karlıili sancakbeyi (tümamiral) Ali Portuk Bey kumanda ediyordu. Kanunî, dümenini Ali Portuk Bey'in kullandığı saltanat kayığı ile, Tuna'da dolaşmıştır.

Bu sırada Budin (Macaristan) beylerbeyiliğinde Arslan Paşa bulunuyordu ki, şiirlerinde "Sifâlî" mahlâsını kullanmıştır (Âşık Çelebi, *Meşâiru'ş - Şu'arâ*, Fâtih Millet Kütüphanesi'ndeki nüshasında bir minyatürü de vardır). Arslan Paşa, Sultan-zâde Mehmed Paşa'nın oğludur. Mehmed Paşa da Yahyâ Paşa'nın ortanca oğludur. Yahyâ Paşa, II. Bâyezid'in dâmâdı idi. Büyük oğlu, meşhur Balı Paşa'dır. Gerek Balı, gerek Mehmed Paşalar da, Arslan Paşa gibi Budin beylerbeyiliğinde bulunmuşlardı. İşte bu Arslan Paşa'nın 3 ağustos 1566'da idam edilmesinin, çeşitli sebepleri vardır. Arslan Paşa, Kanunî'nin ikinci derecede yeğeni idi; şöyle ki: Paşa'nın babası Mehmed Paşa, Kanunî'nin halasının oğlu bulunuyordu. Macaristan eyâletini bu şekilde âdeta irsen elinde tutan Arslan Paşa'yı Sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa cimimlemişti.

Arslan Paşa, padişahı beklemeksizin, 8 000 askerle kendiliğinden Palota kalesini muhasara etmiştir. 18 haziran 1566'ya kadar 9 gün bu kaleyi kuşattığı halde, kâfi topu olmadığı için, alamamıştır. Kale kumandanı General Thury'nin Kont Eck von Salm kumandasında mühim bir Alman birliğinin imdada gelmesi üzerine bir aralık karar verdiği teslimden kaçınması, netice itibariyle, Arslan Paşa'yı, başarısızlıkla sonuçlanan bir hareketin kahramanı mevkiinde bırakmıştır. Paşa'nın Palota önlerinden çekilmesinden cesaretlenen Salm Kontu ise, gece baskınıyla Tata ve Weszprem kalelerini ele geçirmiş ve burada bulunan Türkler'i öldürmüştür. Almanlar o derecede amansız davranmışlardır ki, bu kalelerdeki Macarlar'ı bile kılıçtan geçirmişler ve tarihî Weszprem kilisesini yakmışlardır. Bu kalelerin düşmesi de, Arslan Paşa'nın hatasından mütevellit sayılmıştır. Üstelik Arslan Paşa, Budin'den izinsiz ayrılarak, küçük bir maiyetle, ikinci derecede amcası olan padişahla görüşmek üzere, Ordugâh-ı Hümâyûn'a gelmiştir.

Arslan Paşa'nın idamında, bunlar derecesinde, Vezîr-i-âzam Dâmâd Sokollu Mehmed Paşa ile olan eski düşmanlığı da rol oynamıştır. Arslan Paşa bir müddet önce, Kanunî'ye, Vezîr-i-âzam'ı çok ağır şekilde suçlıyan şahsî bir mektup göndermişti. Arslan Paşa, yanında sadece 15 kişi olduğu halde ordugâha gelince, Sokollu, Paşa'nın eski ithamlarını tekrarlamasından korkmuş ve padişahla görüştürmeden, idam fermanını almıştır. Padişah, hasta ve bıkkın olduğu için, yeğeni ile görüşmeden fermânı imzalamıştır. İhtimal, Arslan Paşa ile Vezîr-i-âzam aleyhindeki havanın orduya bulaşmasından çekiniyordu. Çünkü Arslan Paşa, Osmanlı tarihçilerinin ifadesine göre "deli, mecnûn vü dîvâne" olarak tanınmıştı, hiçbir sözünü esirgemez bir serhad adamıydı. Sokollu'nun Budin eyâletine Arslan Paşa'nın yerine amcasının oğlu Mustafa Paşa'yı vezirlik rütbesiyle tâyin etmesi de, davranışının sebeplerinden birini gösterir. Arslan Paşa'nın ortada ağır bir suç yokken idam edilmesi, Kanunî çağının hatalı hareketlerinden ve Sokollu'nun siyasî cinayetlerinden biridir.

Orduy-ı Hümâyûn, 4 ağustosta Peç'e ve ertesi gün, Sigetvar'a gelmiş, pek kudretli olan kalenin muhasarasına başlanmıştır. Istanbul'dan ayrılalı 3 ay, 5 gün olmuştu. Bu sıralarda Körös - Maros bölgesi Türkler tarafından fethedilmiştir (Makkai, 148). Sigetvar, Budin'e bağlı bir sancağın merkezi olan Peç şehrinin 30 km güney - batısında ve Drava nehrinin 20 km kadar kuzey - doğusundadır. Bu sıralarda Kırım hanı Devlet Giray, 15 000 kişilik bir ordu ile Slovakya'ya girmiş, arkasından II. Janos da bu ülkeye dalmıştı. Devlet Giray, Kosice (Almanca: Kaschau) çevresini (49° arzı) yağma etti ve 90 000 esir aldı (Hammer, VI, 310).

Sigetvar, eski Hırvatistan banı (umumî valisi) Macar asıllı Zrinyi tarafından müdafaa ediliyordu. Zrinyi, Kanunî gibi bir hükümdara karşı son nefesine kadar yaptığı savunmada büyük şöhret almış ve asırlarca unutulmamıştır. Hattâ XX. asrın başlarında 2 Avusturya - Macaristan kruvazörüne "Zrinyi" ve "Sigetvar" adları verilmiştir. Batı'da şanlı mağlûplara bile ne kadar değer verildiğini bu hâdise pek açık şekilde gösterir.

Sigetvar, 10 yıl önce Budin beylerbeyisi Ali Paşa tarafından 2 ay, 8 gün kuşatılmış, fakat düşürülememişti. O tarihten sonra kale, bir kat daha tahkim edilmişti. Rumeli beylerbeyisi İsfendiyâroğlu Prens Şemsî Ahmed Paşa, daha 2 ağustosta 90 000 asker ve 300 topla Sigetvar önlerine gelmişti (Şemsî Paşa, gene seferde bulunan Vezir Mustafa Paşa'nın kardeşidir). 3 gün sonra, 5 ağustosta Kanunî gelmiş, muhasara nizamını at üzerinde teftiş etmiş ve ilk ateşi açtırmıştır. Anadolu beylerbeyisi Dâmâd Zâl Mahmud Paşa, eski Erzurum beylerbeyisi Dulkadıroğlu Prens Mehmed Paşa, muhasara hatlarında yer almışlardır. Kanunî, Sokollu ile beraber, muhasarayı idare edebilecek bir yerde bulunuyordu. Vezirler, daha ileri hatlarda idiler. Ali Portuk Bey de, Sigetvar'a gelmişti. 13 ağustosta Eski - Sigetvar, 19 ağustosta da Yeni - Sigetvar şehirleri işgal edilmiştir. Fakat bunlar, ehemmiyetsizdi. Çünkü kale savunuyordu. 26 ve 29 ağustoslarda kaleye 1. ve 2. umumî hücumlar yapılmıştır.

29 ağustosta ihtiyar Padişah, maiyetinin ağlıyarak yalvarmalarına rağmen, hasta hasta atına binip muhasara saflarını teftiş etmek ihtiyatsızlığında bulunmuş ve çadırına dönünce, yatağa düşmüştür. Hastalığı şiddetlenmiş, fakat gene devamlı olarak yatmayıp muhasara işleriyle meşgul olmuştur. 1 eylülde, ansızın ağır bir kriz geçirmiştir.

1 eylülde, Sigetvar'da bulunmıyan 2. Vezir Pertev Paşa da, 1 ay, 27 günlük bir kuşatmadan sonra Gyula kalesini fethetmiştir. Kaleyi düşüren son umumî hücuma, birkaç hafta önce idam edilen Arslan Paşa'nın amca oğlu olan Varat sancakbeyi Mehmed Bey kumanda etmiştir. Kaleyi, Türkler'e karşı, Macar asıllı General Keretsenyi (Türk kaynaklarında: Karaçinoğlu) kahramanca savunmuştur. Pertev Paşa, Gyula'dan sonra Jenoe (Türkçe: Yanova) ve Vilagosvar (Türkçe: Vilagoş) kalelerini de fethetmiştir.

2 eylülde, Sigetvar'a 3. umûmî hücum yapılmıştır. Bu taarruz, şiddetli bir yağmur altında geçmiş ve arazi batak haline gelmiştir. 5 eylülde dış kale düşmüş, iç kale mukavemette devam etmiştir. Fakat dış kale düştükten sonra iç kalenin mukavemeti, askerlik bakımından, hiçbir ümit olmıyan bir hareket teşkil ediyordu. Dış kalenin düşmesi, bir Yeniçeri bölükbaşısının (yüzbaşının) fedakârlığı sayesinde mümkün olmuştur. Şehit olacağını bildiği için abdest alıp vasiyetini yazan bu fedaî, merdivenle kaleye tırmanmış, mazgallardan birine kumbara sokmuş, kumbaranın, fitilini ateşlediği anda tüfek kurşunlarıyla şehit edilmiştir. Kumbara ateş almış ve büyük bir gedik açmıştır. Ancak, bu gedikten girmek suretiyle dış kale düşürülmüştür.

Zriny'nin maksadı, bütün askerleriyle beraber ölmek ve Türkler'e mümkün olduğu kadar fazla zayiat verdirmek ve vakit kaybettirmekti. Dış kale düştükten sonra iç kalenin mukavemetinin başka mânası yoktu. Sokollu'nun sır kâtibi (hususi sekreteri) Ahmed Feridun Bey (meşhur tarihçi), Latince, Almanca, Hırvatça, Macarca beyannameler yazdırmış ve bunları okla, iç kaledeki düşman askerinin içine attırmıştır. Bu beyannamelerde, mukavemetin ölüm olduğu, kumandanları Zriny'nin kendilerini delice ölüme sürüklediği izah ediliyordu. Eylünün 6. günü, iç kaleye Türkler çepçevre ateş vermişlerdi. Fakat ölmeyi bekliyen Zriny, hâlâ mukavemet ediyordu.

Bununla beraber ölümü bekliyen yalnız Zriny değildi. Kanunî de aynı vaziyetteydi. Sokollu'ya yazdığı son hatt-ı hümâyûnda, ölümü halinde Ordu'nun başına o geçeceği için, ön saflarda bulunup hayatını tehlikeye atmamasını tavsiye ediyor ve şöyle diyordu (Atâyî, *Tekmiletu'ş - Şakaaık,* 336): "Min bâ'd sen kendin ol asl mâ'rekeye varmayıp, umûr-i dîn-u devlet ve nizâm-ı adl-u intizâm-ı saltanat bâbında kaaim-u dâim olasın. Ve nûr-i dîdem Selîm Hân'ımı ve asker-i İslâm'ı ve seni, Hudâ'ya ısmarladım!".

Ertesi gün S.'ın iç kalesi de fethedildi. Zriny'nin yanında yalnız 6 600 askeri kalmıştı. Bunlar kılıçtan geçirildi veya esir alındı. Zriny Türk esirlerine korkunç işkenceler yaptığı için, Sokollu'nun emriyle, esir edilmesine rağmen idam olundu. Bu suretle Sigetvar kuşatması 33 gün sürdü. (Y. Ö.)

SİGİSMUND, Polonya krallarından üçünün adı. I. S. "yaşlı", 1467'de Kozienice'de doğmuş; 1548'de Krakow'da ölmüştür. Polonya kralı I. Alexandr'ın kardeşidir. Lituanya valisi ve 1506'da Lituanya dukası olmuş, 1507'de kral seçilmiştir.

Devletin malî işlerini islah etmiş ve Moskov'lara karşı başarılı savaşlar yapmıştır. Cesur ve kendisine hâkim bir hükümdar idi.

2) II. S., *August* (Krakow 1520 - Kryszyn 1572), I. S.'un oğlu ve halefi. 1543'te imparator I. Ferdinand'ın kızı Elisabeth ile evlenmiştir. Livonya'yı Alman şövalyelerinden almıştır. İsveçliler, Danimarkalılar ve Moskov'ları yenip Lituanya'yı 1569'da Polonya ile birleştirdi. Dinî taassuptan uzak ve san'atsever bir hükümdar idi. Jagellon hânedânı onunla sona erdi.

3) III. S., *Wasa* (Stockholm 1566 - Varşova 1637), Polonya ve İsveç kralı. II. S.'un kız kardeşi ile İsveç kralı III. Johon'un oğlu idi. 1587'de Polonya kralı seçildi. Ruslar'a karşı başarılı bir harbin sonunda Moskova kralı olmak istedi ama bunu başaramadı. 1618 barışından sonra Türkler'e savaş açtı. Cacora muharebesinde yenildi ama Chocim muharebesini kazandı (1621). Savaşçı ve dar görüşlü politikası, Polonya'ya büyük zarar verdi.

SİGİSMUND (1368 - Znaim 1437), Lüksemburg'lu kutsal Cermen - Roma imparatoru. İmparator IV. Karl'ın ikinci oğlu olup 1378'de Brandenburg markgrafı olmuştur. 1387'de Macaristan kralı olmuş, ama 1437'ye kadar Polonya tâcı için çarpışmak zorunda kalmıştır. Türkler'e karşı bir Haçlı seferi hazırlamış, ordusu 1396'da Nikopolis'te yenilgiye uğramıştır. Macar asilzâdelerinin ayaklanmasını güçlükle bastırdı. 1411'de imparator oldu, Kilisenin reformu için harcadığı çabalar başarısız kaldı. 1436'da Bohemya kralı olmuş fakat ertesi yıl ölmüştür.

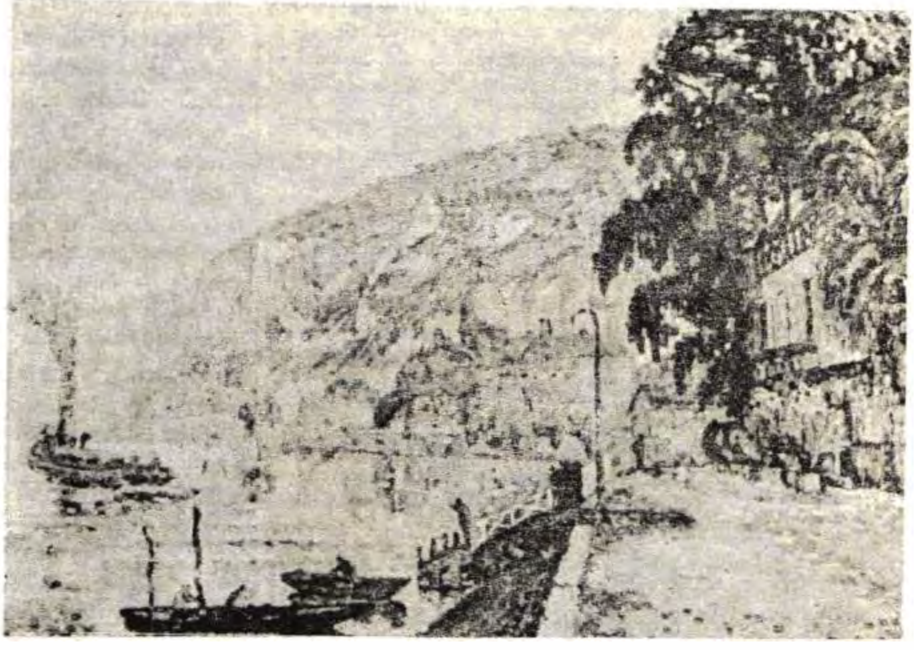
SİGİSMUND, Aziz (ölm. 524), Burgundia kralı. Babası Gondebaud daha yaşarken, Bizans imparatoru S.'a. "Gallia'lar bölümünde Batı imparatorluğu patriki" ünvanını vermişti. 513'e doğru ortak kral olarak idareye katılmış, 516'dan sonra da tek kral olarak ülkesini idare etmiştir.

Tarihçiler sofuluğunu övmüşler ise de ikinci eşi Constance'ın sözüne uyarak, ilk eşinden olan Sigerie adındaki oğlunu, kendisine karşı bir suikast hazırladığı gerekçesiyle öldürtmüştür. Oğlunun iftiraya kurban gittiğini anlayınca Agaume manastırına çekilmiş, bundan faydalanan Clovis'in oğulları S.'a savaş açmış, onu yakalamış ve aile fertleriyle öldürtmüştür. Kilise ona aziz pâyesi vermiştir.

SIGNAC, Paul (Paris 1863 - Paris 1935), Fransız ressamı. Adına *pointillisme* de (noktacılık) denen, yeni - empressionist okulun başlıca liderlerindendir.

S., varlıklı bir ailede doğdu; paraca sıkıntı duymaması onu bağımsız olarak harekete sevketti ve sanatkârane ilgiler peşinde koşmasına fırsat ve zemin hazırladı. Mimar olmak hevesine kapıldıysa da, empressiyonist eserlerin tesiri altında resme yöneldi ve böylece süratle ileri gelen çağdaş Paris sanat mahfillerine kabûl edildi.

S.'ın resmî yoldaki resim öğrenimi pek sınırlı oldu. İlk eserlerinde empresyonist üslûbun, husûsiyle Claude Monet'nin te'sirleri görülür. 1884'te ilk müstakiller salonunun açılmasında başlıca rol oynadı; orada Georges Seurat (b. bk.) ile tanıştı. Daha renkli bir resme yönelen S., 1891'de Seurat'nın ölümünden sonra Camille Pissaro, Henri Cross ve Maurice Denis'nin de üyeleri arasında bulunduğu yeni empresyonistlerin lideri oldu.

SIGNAC : San'atkârın noktalama tekniğiyle yaptığı Les Andelys (1923) tablosu

1889'da S., *D'Eugène Delacroix au Neó - Impressionisme* (E. D.'dan Yeni - Empresyonizme) adlı bir inceleme yayınladı. S. bu eserde, nokta tekniğini tatbikatı ile birlikte ele alarak, tarihî menşelerini de çizmek suretiyle, rengi meydana getiren unsurlar içinde ışığın ilmî bölümlemesine bakarak teorilerini sergilemekteydi. S'ın sanatı, 1893'e kadar Société des Artistes Indépendants (Müstakil Sanatkârlar Cemiyeti)'nin bütün sergilerinde temsil edildi. S. 1908'den ölümüne (1935) kadar bu cemiyetin başkanı kaldı.

S. hem yağlı boya ve hem de sulu boya resimler yaptı ve ona göre çalıştı. Yağlı boya resimleri, renk bakımından teknik yönünden olgun olmasına rağmen, canlılık ve kendiliğinden olmaktan oldukça uzaktır. Bu vasıf, bilhassa 1900'den sonra âşikâr bir hâl alacaktır. Nitekim resimde, noktalı olarak canlandırıldığı zaman, küçük satıhların, bir mozaik intıbaı bıraktığı açıkça görülmektedir. Halbuki S., suluboya resimlerinde yağlıboya resimlerinde kaybettiği ritmik konturu ve hareketli tonuyla çok daha canlı bir hayatı gözler önüne sermektedir.

S.'ın resimleri New York'ta Museum of Modern Art ve Frick kolleksiyonu ile Paris'te Musée National d'Art'da bulunmaktadır.

SİGNAN (Coğ.) : bk. ÇANGAN.

SIGNORELLI, Luca *(Luca da Cortona,* asıl adı *Luca D'Egidio di Ventura de' Signorelli)* (Cortona, Umbria 1445/1450 - Cortona 1523), İtalyan ressamı. Michelangelo'dan önce en başarılı "nü"leri çizmekle tanınan S.'den ilk defa 1470'te, ressam olarak bahsedilir. Ancak, 1460'larda Perugino ile birlikte Pierro della Francesca'nın talebesi olması muhtemel görülmektedir. Zamanımıza gelen ilk önemli eseri Citta di Castello müzesinde bulunan bir fresktir. Bunda Pierro della Francesca'nın tesiri açıkça görülür. S. 1470'te Floransa'yı ziyaret etti. 1479'da doğum yeri olan Cortona'da 18'ler

konseyine seçildi. Hayatının geri kalan kısmını aktif bir politika içinde geçirdi. S., zamanının en büyük fresk ustası sayılmıştır.

S. 1483'te Sistine kilisesi için *Mûsâ'nın Vasîyeti* freskini yaptı. Şaheserleri *Dünyanın Sonu* ve *Son Hüküm* Orvieto katedralindedir. Monte Oliveto manastırındaki *Aziz Benedictus'un Hayatı* da önemli eserleri arasındadır.

SIGNORELLI : Orvieto katedralindeki eserinden detay

SİGORTA, sigortacının —kendisine ödenen bir ücret (prim) karşılığında— diğer bir kimsenin, para ile ölçülebilir bir menfaatini zedeleyen bir tehlikenin (rizikonun) meydana gelmesi hâlinde, tazminat vermeyi yahut bir veya birkaç kişinin hayat süreleri sebebiyle veya hayatlarında meydana gelen olaylar dolayısıyle para (bedel) ödemeyi veya diğer edimlerde bulunmayı üzerine alması (ticaret kanunu md. 1 263).

Türkiye hukukunda S.; özel, mecburî ve sosyal S. şeklinde düzenlenmiştir. Özel S., 1 ocak 1957'de yürürlüğe girmiş olan 29 haziran 1956 tarih ve 6 762 sayılı yeni türk ticaret kanununun beşinci kitabında (md. 1 263 - 1 459); mecburî S., 21 mayıs 1953 tarih ve 6 085 sayılı karayolları trafik kanununda; sosyal S., 17 temmuz 1964 tarih ve 506 sayılı sosyal sigortalar kanununda hükme bağlanmıştır. Ayrıca 5 434 sayılı emekli sandığı kanunu, 205 sayılı ordu yardımlaşma sandığı kanunu, 6 207 sayılı avukatlar yardımlaşma (sandıkları) kanunu ve 1 136 sayılı avukatlık kanunu gibi başka kanunlarda da sosyal S.'ya ilişkin hükümler vardır. S. şirketleri ise 21 aralık 1959 tarih ve 7 397 sayılı "S. şirketlerinin murakabesi hakkında kanun", 30 teşrinisânî 1330 (1914) tarihli "ecnebî anonim ve sermayesi eshama münkasem şirketlerle ecnebî S. şirketleri hakkında Kaanûn-i muvakkat" ile 25 haziran 1927 tarih ve 1 160 sayılı "mükerrer S. hakkında kanun"a tâbî bulunmaktadır.

1) Özel S. : Bu S., sigortacı ile S. ettiren arasında yapılacak bir akit, yani S. sözleşmesi (mukavele) ile kararlaştırılır. Sözleşmenin başlıca özelliği rızaya bağlı (ihtiyârî) olması, karşılıklı taahhütleri ihtiva etmesi, devamlı sonuçlar meydana getirmesi, her iki tarafın iyi niyetli davranışına dayanması, S. ettirenin ve S. edilenin durum ve özelliklerinin dikkate alınması, tehlikenin gerçekleşmesi şartına bağlı bulunması ve umumî şartları S.'cı tarafından hazırlanmış tip bir sözleşmeye S. ettirenin katılması şeklinde olmasıdır. Ancak anonim ve karşılıklı S. şirketleri S.'cılık yapabilirler (S. şirketlerinin murakabesi hakkında kanun md. 2). Limited şirketler S.'cılık ile uğraşmaz (Türk ticaret kanunu md. 503). Yabancı şirketler de Türkiye içinde S.'cılık yapabilirler, fakat Türkiye'de faaliyette bulunabilmeleri için ticaret bakanlığından ruhsatname almaları gerekir. Bu şirketlerin bir de umumî vekil tayin etmeleri lâzımdır. Mükerrer S. (S.'cının ödemekle yükümlü tutulabileceği S. tazminatını ayrıca S. ettirmesi) konusunda sözleşme yapma yetkisi 1 160 sayılı kanuna dayanarak bakanlar kurulu kararnamesi ile Millî Reasürans Türk anonim ortaklığına tanınmış bulunmaktadır. S. ettirenin ise S. sözleşmesi yapabilmek için reşit (ergin) ve medenî hakları kullanmaya ehil olması yeterlidir.

S. poliçesinin düzenlenmesi : S.'cı, S. ettirene, S. sözleşmesi gereğince her iki tarafın hâiz olduğu hak ve borçları gösteren ve kendisi tarafından imza edilen bir S. poliçesi veya onun yerine geçmek üzere bir muvakkat S. ilmühaberini ekleriyle beraber vermeye mecburdur. Sigortacı, istediği takdirde, sigortalı da, poliçe ve ilmühaber ile eklerin bir örneğini imzalayarak sigortacıya vermekle mükelleftir. Poliçe ile ilmühaber S. ettirenin talebi ile nâma, emre veya hâmile yazılı olarak tanzim olunabilir (TTK md. 1 265). S. poliçesi ve ilmühaberin 1) sigortacının ve S. ettirenin ve varsa sigortadan faydalanan kimsenin ad ve soyadı veya ticaret unvanı ve ikametgâhlarını, 2) sigortanın mevzuunu, 3) sigortacının üzerine aldığı rizikolarla bunların başlayacağı ve son bulacağı ânı, 4) S. bedelini, 5) primin tutarı ile ödeme zamanı ve yerini, 6) sigortacının üzerine aldığı rizikoların gerçek mahiyetini tamamen belirlemeye yarayacak bütün hallerı, ayrıca ticaret bakanlığınca tasdik edilmiş ve zahmetsizce okunabilecek bir tarzda basılmış umumî şartları, S. ilmühaberinde ise bunlara atfı ihtiva etmesi gerekir. Aksi halde S. ettirenin zararına olan şartlar yerine ticaret kanununun hükümleri tatbik edilir (TTK md. 1 266).

Tarafların yüklemleri : Sigortacının başlıca yüklemi, rizikonun gerçekleşmesi hâlinde kararlaştırılmış tazminat veya bedeli ödemektir. S. ettirenin yüklemleri, dürüst ve iyi niyetli davranmak, S. ettirilen şeyin muayenesine müsaade etmek, S. ettirilen şey hakkında gerçeğe uygun bilgi vermek, gerekli koruma tedbirlerini almak ve primleri vaktinde ödemektir (TTK md. 1 290 - 1 303).

S. çeşitleri : S. sözleşmesi düzenleniş biçimine göre mütehavvil (değişken) primli, üçüncü şahıs hesabına, temsilen (bilvekâle), mükerrer, birden çok, kısım kısım, çifte, menfaat değeri altında ve aşkın S. şeklinde olabilir. Ancak aşkın S.'nın S. bedelinin, aşkın kısmı geçersizdir (TTK md. 1 283).

Türk ticaret kanunu S. edilen menfaate göre özel S.'yı "mal", "can" ve "denizcilik kazalarına karşı S."ya ayırmış bulunmaktadır.

I) Mal S.'sı : Bu S., yangın S. (TTK md. 1 304 - 1 310); taşıma S. (md. 1 311 - 1 315); zirâî S. (md. 1 316 - 1 319) ve hırsızlık S.'sı (md. 1 320) şeklinde olabilir.

a) Yangın S.'sı : Bunda sigortacı, S. sözleşmesinin devam ettiği sürede S. edilen menkul ve gayrımenkul malda yangın dolayısıyle meydana gelen zararı tazmini kabûl eder (TTK md. 1 304). Sözleşmede malın cinsi, sayısı, özellikleri ve yangına dayanıklılık gibi unsurlar göz önünde tutulur. Sigortalanacak yapının eski ve ahşap oluşu primi yükseltir. Yangın hâlinde ödenecek tazminat, S. poliçesinde kararlaştırılmış olan miktardır. Meselâ değeri on milyon lira olan bir ev beş milyon liraya S. ettirilmiş ve yangında tamamen yanmışsa S. ettirenin alacağı tazminat on değil, beş milyon liradır. Malı S. ettiren kimse, mal hakkında gerçek bilgi vermek ve malda yapılacak tâdilat ve tamiratı sigortacıya bildirmek zorundadır, aksi halde tazminat alma hakkını kaybedebilir (TTK md. 1 290, 1 291).

b) Taşıma rizikolarına karşı S. : Bu S.'da sigortacı, karada ve iç sularda taşınan eşyanın S. ettirilmesi hâlinde, aksine mukavele yoksa, eşyanın taşıyıcıya teslim tarihinden itibaren gönderilene kanunen teslim edilmiş sayıldığı zamana kadar her ne sebeple olursa olsun maruz kaldığı hasarlardan sorumludur (TTK md. 1 312). Hakkında hüküm bulunmayan hallerde denizcilik rizikolarına karşı S.'ya müteallik hükümler uygulanır (TTK md. 1 311).

c) Zirâî S. : Biçilmiş veya biçilmemiş her çeşit mahsulün S.'sıdır. Zirâî ve ehlî bütün hayvanlar her çeşit bulaşıcı hastalıklarla kazalara karşı S. ettirilebilir (TTK md. 1 316). Bu S., karşılıklı S. şeklinde yapılabilir (TTK md. 1 318).

d) Hırsızlığa karşı S. : Hırsızlıktan zarar gören kimselerle hırsızlık dolayısiyle hukukî sorumluluğa maruz kalan kimseleri temin için yapılan S. şeklidir (TTK md. 1 320).

II) Can S.'sı : Bu S., hayat S.'sı (TTK md. 1 321 - 1 333) ve kazaya karşı S. (TTK md. 1 334 - 1 338) şeklinde olabilir.

a) Hayat S.'sı : Bir kimsenin hayatı boyunca S. şirketine belirli bir prim ödemesi karşılığında, S. şirketinin, o kimsenin ölümünde, geride kalanlarına belirli bir bedel ödemesi veya sigortalının —meselâ yirmi yıl gibi bir süreyle— S. taksidini ödemesi ve süre dolunca S. şirketinin kendisine toptan bir ödemede bulunması şeklindedir. Hayat S.'sında primler ortalama ömür istatistikleri, S. ettirenin yaşı, erkek veya kadın olması, mesleğinin tehlike derecesi gibi hususlar göz önünde tutularak belirlenir.

b) Kazaya karşı S. : Bu S., ettirenin maruz kalacağı herhangi bir kaza, hastalık, maddî menfaatlerini haleldar edecek herhangi bir olay; iş kazaları yahut nevi ve mahiyeti muayyen, başka bir kaza sebebiyle ölümü yahut muvakkat veya dâimî surette çalışma kudretinden veya imkânından mahrumiyeti hâlinde gerek S. ettirene, gerek mirasçılarına veya yerine geçmiş olanlara, gerekse muayyen veya müteaddit hak sahiplerine, belirli sermaye ödenmesini veyahut irat tahsisini bir prim karşılığında sigortacıya yükler (TTK md. 1 334). Kaza S.'ları, sigorta ettirenin uğradığı kazadan dolayı, zararını tazmin etmek üzere yapılabileceği gibi, bir kimseye ödemeye mecbur kalacağı kaza tazminatını telâfi etmek maksadıyla da yapılabilir (TTK md. 1 335). Başka bir S. türü olan hastalık S.'nın Türk ticaret kanununda ayrıca yer almayıp kaza S.'sı hükümleri arasına yerleştirilmiş bulunmasını hukuk sistematiği ile izah etmek güçtür.

III) Denizcilik rizikolarına karşı S. (TTK md. 1 339 - 1 459) : Bu S., geminin veya yükün denizcilik rizikolarını geçirmesinde para ile ölçülebilir bir menfaati olan kimse tarafından bu menfaatini S. etmek üzere yapılabilir (TTK md. 1 339). Geminin veya yükün fırtına gibi bir sebepten zâyi olması hâlinde S. ettiren S. şirketinden S. bedelini almaya hak kazanır (TTK md. 1 417). Ancak S. ettiren kimsenin önceden sigortacıya malın cinsi, geminin durumu, malın geminin hangi bölümünde ne şekilde taşınacağı gibi önemli hâlleri doğrulukla bildirmesi gerekir (TTK md. 1 363). Sigortacının bunları inceleme ve kendisine bilgi verilmediği yahut yanlış bilgi verildiği takdirde sözleşmeden cayma hakkı vardır (TTK md. 1 365 - 1 366).

2) **Mecburî S.** : Bu S., özel S.'nın bir çeşididir; ancak yapılması ihtiyârî değil, mecbûrîdir. Başlıca örneği "mâlî sorumluluk sigortası"dır. Karayolları trafik kanununun 51. maddesine göre; motorlu taşıt, müteharrik makine veya lastik tekerlekli traktör sahipleri bunların, varsa römorklarının kullanılmasından üçüncü şahıslar aleyhine doğacak zararları tazmin etmek üzere mâlî sorumluluk S.'sı akdetmeye mecburdurlar. Bu S. mukavelesine ait ücretin peşinen ve nakden ödendiğini belirten makbuzun trafik şube ve bürolarına verilmesi mecburîdir. Mâlî sorumluluk S.'sı Türkiye'de çalışmaya yetkili S. şirketleri tarafından yapılır (KTK md. 56). Turistlerin taşıtlarıyla, milletlerarası çok taraflı veya karşılıklı anlaşmalar şümûlüne giren yabancı plakalı taşıtların, memleketin her tarafında geçerli olması kabûl edilmiş S.'ları yoksa, bunlar için mâlî sorumluluk S.'sı Türkiye cumhuriyeti hudutlarından girişleri sırasında yapılır (KTK md. 51). Asgarî S. meblağlarını tesbite ve tâdile bakanlar kurulu yetkilidir (KTK md. 52).

3) **Sosyal S.** : Bir hizmet akdine dayanarak bir veya birkaç işveren tarafından çalıştırılan kimselerin tâbî oldukları S. tipidir (sosyal sigortalar kanunu md. 2). Ancak kanunla gösterilen bazı istisnalar dışında, tarım işlerinde çalışanlar, işverenin ücretsiz çalışan eşi, aynı konutta birlikte çalışan ve üçüncü dereceye kadar hısımlar, ev hizmetinde çalışanlar, askerlik hizmetini yapmakta olan yükümlüler, kanunla kurulmuş emekli sandıklarına aidat ödemekte bulunanlar, kendi nâm ve hesâbına çalışanlar, ceza ve ıslah evleri içindeki atölyelerde çalıştırılan mahkûmlar, meslek ve sanat okullarında tatbikî mahiyette yapım ve üretim işlerinde çalışan öğrenciler gibi kişiler bu kanun anlamında sigortalı sayılmazlar (SSK. md. 3). Sosyal S., iş kazalarıyla meslek hastalıkları, analık, malullük, yaşlılık ve ölüm S.'larını ihtiva eder. Sosyal sigortalar kurumu; sosyal sigortalar kanununun ikinci ve üçüncü maddelerine göre sigortalı durumunda bulunmayanların çalışma bakanlığınca onanacak genel şartlarla (iş kazalarıyla meslek hastalıkları, hastalık, analık, malullük, yaşlılık ve ölüm) S.'larından birine, birkaçına veya hepsine toplu olarak tâbî tutulmaları için işverenler veya dernek, sendika ve başka teşekküllerle sözleşmeler yapabilir (SSK. md. 86).

a) İş kazası ve meslek hastalıkları S.'sı (SSK md. 11 - 31) : Sigortalıya iş kazası veya meslek hastalığına mâruz kalması hâlinde sağlık yardımı yapılmasını, geçici iş göremezlik süresince günlük ödenek verilmesini, sürekli iş göremezlik süresince gelir verilmesini, protez araç ve gereçlerinin sağlanması, takılması, onarılması ve yenilenmesini, gerektiğinde yabancı ülkede tedaviyi, ölüm hâlinde cenaze masrafının ödenmesi ve 23 ile 24. maddede belirtilen eş, çocuklar, ana, baba gibi hak sahiplerine gelir bağlanmasını temin eder (SSK md. 12).

b) Hastalık S.'sı (SSK md. 32 - 42) : İş kazalarıyla meslek hastalıkları S.'sı dışında kalan hâllerde sigortalıya hastalık durumunda sağlık yardımı yapılması, protez araç ve gereçlerinin sağlanması, takılması, onarılması ve yenilenmesi, geçici iş göremezlik süresince günlük ödenek verilmesi, gerekli hâllerde yurt içinde başka bir yere gönderme hususlarını temin eder (SSK md. 32).

c) Analık S.'sı (SSK md. 43 - 51) : Sigortalı kadının veya sigortalı erkeğin sigortalı olmayan karısının analığı hâlinde gebelik muayenesinin yaptırılması ve gerekli sağlık yardımlarının sağlanması, doğumda gerekli sağlık yardımlarının yapılması, emzirme yardım parası verilmesi, sigortalı kadının doğumdan önce ve sonra işinden kaldığı günler için ödenek verilmesi, analık hâli sebebiyle gerekirse yurt içinde başka bir yere gönderilmesi hususlarını temin eder (SSK md. 43).

d) Malûllük S.'sı (md. 52 - 58) : Malûllük aylığı bağlanması şeklindedir. Çalışma gücünün en az üçte ikisini kaybettiği tesbit edilen veya yapılan tedaviye rağmen sosyal sigorta kurumu çalışma tesisleri kurullarınca düzenlenen raporla çalışabilir durumda olmadığı belirtilenlerle, iş kazası veya meslek hastalığı sonucu meslekte kazanma gücünün en az yüzde altmışını kaybedenler malûl sayılır (SSK md. 53 fk. a, b ve c).

e) Yaşlılık S.'sı (SSK md. 59 - 64) : Sigortalıya yaşlılık aylığı bağlanması ve toptan ödeme yapılması şeklindedir (SSK md. 59). Bundan yararlanmak için sigortalının kadın ise 50, erkek ise 55 yaşını doldurmuş olması ve en az beş bin gün malûllük, yaşlılık ve ölüm S.'ları primi ödemiş bulunması veya kadın ise 50, erkek ise 55 yaşını doldurmamış olmakla beraber en az 25 yıldan beri sigortalı bulunması ve bu süre zarfında en az beş bin gün malûllük, yaşlılık ve ölüm S.'ları primi ödemiş olması ve yazılı talepte bulunması şarttır.

Kadın ise 50, erkek ise 55 yaşını dolduran, sigortalılık süresi en az 15 yıl olan ve her yıl için ortalam en az 120 gün malûllük, yaşlılık ve ölüm S.'ları primi ödemiş olan sigortalıya da yaşlılık aylığı bağlanır. 50 yaşını dolduran, erken yaşlanmış olduğu tesbit edilen veya malûllük, yaşlılık ve ölüm S.'larına tâbi çalışmalarının en az 1 800 gününü maden işyerlerinin yeraltı işlerinde geçirmiş olan sigortalı da önceki fıkralarda belirtilen diğer şartlarla yaşlılık aylığından faydalanır (SSK md. 60).

f) Ölüm S.'sı (md. 65 - 72) : Ölen sigortalının eşine, çocuklarına, ana ve babasına aylık bağlanması, ölen sigortalının eşine, çocuklarına, ana ve babasına toptan ödeme yapılması, ölen sigortalının cenaze masrafının karşılanması şeklindedir (SSK md. 65).

Sosyal S. Primleri : İş kazalarıyla meslek hastalıkları, hastalık, analık, malûllük, yaşlılık ve ölüm S.'larının gerektirdiği her türlü yardım ve ödemelerle her çeşit yönetim giderlerini karşılamak üzere sosyal sigortalar kurumunca sosyal sigortalar kanunu hükümlerine göre prim alınır (SSK md. 72). Tarifesine göre tesbit edilecek iş kazalarıyla meslek hastalıkları S.'sı priminin tamamı işverenler tarafından verilir. Bu primin nisbeti % 6'yı geçemez (SSK md. 73 A). Hastalık S.'sı primi sigortalının kazancının % 11'idir. Bunun % 5'i sigortalı hissesi, % 6'sı da işveren hissesidir (md. 73 B). Analık S.'sı primi sigortalının kazancının % 1'idir. Bu primi vermekle yalnız işveren yükümlüdür (md. 73 C). Malûllük, yaşlılık ve ölüm S.'sı primi sigortalının kazancının % 15'idir. Bunun % 7'si sigortalı hissesi, % 8'i de işveren hissesidir. Ancak maden işyerlerinin yeraltı işlerinde çalışanlar için malûllük, yaşlılık ve ölüm S. primi sigortalının kazancının % 18'idir. Bunun % 8'i sigortalı hissesi, % 10'u da işveren hissesidir (md. 73 D). (E. K.)

SİĞİL (la verrucae), bulaşıcı virutik bir deri hastalığı. Cilt üzerinde büyüklükleri farklı kabarcıklar hâlinde görülür. Bir kısmı deri renginde, bazan sarı veya sarımtrak; üstü girintili çıkıntılı, karnabahar manzarasında, sert çıkıntılardır. Bazan birkaç adedi bir araya gelerek plaklar meydana getirirler. Tırnak kenarlarında, el parmaklarının oynakları üzerinde olanlar ve ayak tabanında yerleşenler ağrılı olabilir. Sayıları çok defa birkaç tanedir. Bunlardan biri diğerlerinden büyük olur ve buna "ana siğil" denir.

S.'ler çok defa el sırtında, ön kolda, diz, bacak ve yüz gibi açık bölgelerde çıkar. Boyunda, yüzde, saçlı deride, deri mukoza sınırında yerleştiği zaman fırça gibi bir hal alır.

S.'ler derinin üst tabakasında yerleşmiş olduğundan iyi olunca yerinde iz bırakmaz.

Diğer bir çeşit S. de gençlerde ve çocuklarda görülür. Deri renginde veya hafif sarı kahverenginde düz, yaygın deri oluşumları olarak belirirler. Toplu iğne başından mercimek büyüklüğüne kadar çeşitli büyüklüklerde olurlar. Gruplaşmaya meyilleri vardır. Bunlar da tıraş ve kazınma ile hastalık derinin diğer kısımlarına yayılır (oto - inokülasyon). En çok yüzde ve elde yerleşir, gövdede de yerleştiği olur.

Virüsün bu hastalığı meydana getirebilmesi için şahsın veya hastalığın yerleşme yerinin mukavemet kırıklığı gerekir.

S.'ler çok defa kendi kendine iyileşir. Psişik tedavi ile de iyileşenler pek çoktur. Ağızdan arsenik verilebilir. Elektrokuagülazyon cihazıyla S.'leri tahrip etmek en iyi tedavidir. Sathî röntgen tedavisi de iyi gelmektedir.

SİHİR veya SİHR (Arap. Sihr), büyü, büyücülük, gözbağcılık, sihir yapmak, sihirle uğraşmak.

Grekçe "mageia" kelimesi, "büyü sanatı" anlamına gelir. Eski İran (Pers) rahiplerine, tabiatüstü kuvvetlere sahip sayılarak "maguş" denir. Bu kelime ile, falcılık, sihirbazlık (büyücülük) anlaşılırdı.

Büyü ve büyücülük hemen bütün ilkel kavimlerde ve eski medeniyetlerde görülür. İlkel halklar, etraflarındaki nesnelerde bir ruh ve can olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre bu nesnelerdeki ruh ve can, kendilerine iyilik ve kötülük getirebilirdi. Bu sebeple iyiliklerinden faydalanma, kötülüklerinden kaçınma maksadıyla birtakım sihirler yapar, bu nesnelerdeki can ve ruhun buralara nasıl ve nereden geldiğini düşünmez veya araştırmazlardı.

Tarihten önceki çağlarda mağara içine, kayalar üzerine yapılan resimler hep büyü ile ve daha çok zaman av büyüsü ile ilgilidir. Büyü inancı bazı tedavi işlerinde de o zamanlar kullanılırdı. Meselâ tıbbî bilgi eksikliğinden dolayı, ilkel insanların kavrayamadığı hastalıklar büyü ile tedavi edilir. İyileşme bunun sonucu sanılırdı. Bazı zamanlar bu büyünün telkin yoluyla başarı sağladığı görülür. Büyücülük, düşmana karşı zafer, avlanması istenen anda başarı ilkel insanın kavrayamadığı sebeplerden gelen vahşi hayvanlardan kurtulma; hastalık, ağrı, acı çekme, ölüm, bereket gibi olayları büyücülük etkisine alma düşünce ve inancı, hattâ meteorolojik olayları yağmur sağlama vs. gibi elde etme, kullanma, değiştirme gibi büyü usulleri görülmektedir. İlkel insanlar, mahiyetini anlamadıkları hâlde, bazı gizli kuvvetleri kendi iradeleri altına almak ve ondan faydalanmak veya kurtulmak gibi davranışlarla hareket etmişlerdir.

Bazan bu tabiatüstü kudretlere (metafizik) karşı da törenler, rakslar, âyinler şeklinde olabilir. Bunlar büyü rakslarıdır. Raks vasıtasıyle kuvvet doldurulmak istenilir (Oesterly, *The Sacred Dance*, 1923).

Büyü raksları çeşitlidir:

1 — Müdafaa büyüleri, raksları: Hastalık, devler ve felâketlere karşı yapılır. Uğur, iyilik için düğünlerde rakslar yapılır. Ölüm törenlerinde de raksedilir.

2 — Benzerlik büyüsü raksları: Raks, istenilen şeyin sembolüdür (yağmur, av, zafer).

3 — Mukaddes (kutsal) çevre raksları: Raks hâlinde tavaf. Yahudi'liğin kutsal kitabı Tevrat'ta Hz. Davud'un Allah'ın sandığı sayılan sandık önünde raksettiği belirtiliyor.

4 — Taklid raksları: Bu ad altında büyü ifadesi raksların ilâhları sevindirdiğine inanılır, bir nevi kurban sayılır. İnsanın yeni bir nizama, ilâhî bir harekete girdiğine inanılır. Kırmızı derililer, Dionisos misterleri, Artemis altın âyinleri vs.

Raks eden ilâhlar bile geçmişte görülmüştür ve hâlen mevcuttur (Hindistan, Mısır, Yunanistan'da da görülmüştür): Fenike'de Baal Markod, Hindu dininde vecde getirmek üzere Şiva'nın dansı.

Eski Hıristiyanlar'ın Orta Çağ'daki bazı mezheblerinde de danslar vardı. 589 yılında Toledo Konsili'nde yasaklanıncaya kadar, Meryem ve Martirler (Hıristiyanlık yolunda ölenler) için rakslar yapılırdı.

Büyünün menşei hususunda dinle birlikte olduğu; dinden çıktığı; kendi kendisine varolduğu, geliştiği; büyü ve dinin ayrı şeyler olduğu gibi muhtelif görüşler vardır.

Bunların tartışması ayrı okullar, ayrı görüşler halinde yapılmıştır.

Büyü ve büyücü :

Büyücü kendisinde bir maharet ve kabiliyet olduğunu gösteren ve birtakım tabiî ve tabiatüstü kuvvetleri kendi iradesiyle bazı seremoniler, bazı araçlar kullanarak, kendi isteğine ve bir gayeye göre kullanabilen kişidir. Büyücü birtakım tabiatüstü güçleri bildiğini, bazı ruhlar ve cinlerle ilişki kurabileceğini ve bazı sözler ve hareketlerle insanı etki altına alabileceğini gösterir. Büyü ile iyi güçleri, ilâhları etkiler, yahut, şeytan, dev, cin, ruhlar gibi kötülük yapabilecek güçlerin zararlarından kurtarır. Böylece sihir, büyü, tabiat kuvvetleri ve tabiatüstü güçlerin yardımı elde edilerek, belli bir gaye elde etmek için, insanla arada ilişki kurulabileceği veya belli bir durum yaratmak için uygulanan işlemler ve eylemlerdir. Bilhassa tabiatta, insanın kavrayış gücünü aşan gizli kuvvetler tarafından yönetildiği inancına dayanır. Eskiden rahipler, din görevlileri bu gizli güçlerle bir ilişki kuracaklarına ve kişiyi onunla etkileyeceklerine toplumu inandırmışlardı. Böylece taş, kabuk, bez, bazı yazılar, bazı sözler, bazı harfler ve bazı sayılar, bitkiler, sular, kemik ve boynuzlar, saç, tırnak ve bazı şekiller, heykelcikler ve bazı eşyalarla okuyup üflemelerle büyü, sihir yapılmaktaydı.

Her çeşit dinî, manevî inanç zamanında büyü, sihir görülmüştür. Aslında İslâm dini (Kur'ân) büyüyü yasaklamıştır. Fakat başlıca din kitapları ve dualar bile büyüye âlet edilmiştir. Büyü işinde muskalar (nüshalar) da kullanılmıştır. Bunun psikoloji yönünden tahlili, çaresizlik içinde kalış, bazı çıkarlar elde etmek, büyü yoluyla bazı isteklere ulaşmak gibi bir sonuca götürür. Büyünün özel araçları, gereçleri ve yapanın uyguladığı birtakım teknikleri vardır.

Dinlerle büyü arasındaki farkların başında, dinlerde bir cemaat olduğu halde büyünün cemaati, ibâdeti, mâbedi yoktur, denir. Dinler, umûmiyetle birkaç benzer nokta dışında büyüye tamamen karşıymış gibi bir karakter gösterir. Bazan büyü de, sihir de din de araç olarak kullanılmak, onun da kutsallığından faydalanılmak istenilir. Aslında büyüde Allah ve âhiretle ilişki görülemez.

Büyüde şifa bulmak, mal - mülk edinmek, bolluk, bereket, zürriyete sahip olmak, evlenmek tehlikeleri ve zararlı durumları uzaklaştırmak amacı güdülür. Bunlar insanın iyiliğine, menfaatine dönük işlerdir. Fakat büyü başkasına kötülük, dünyevî bazı hırslarını, kinlerini, nefretlerini tatmin için de yapılmaktadır.

Büyünün çeşitleri :

Birkaç çeşit büyü vardır: Söz büyüsü (mülâkatla, konuşmakla, hitap etmekle); resim büyüsü (ilâhın, şeytanın, hayvan veya insanın resmiyle); hareket büyüsü ruhları çağırmak veya efsunla, üfürükle kötü ruhları, cinleri kovmakla ilâh, cin, şeytan vs.'yi büyü ile etkileme.

Bir büyücü veya büyücülükle hekimliği birleştirmiş kişi, düşmanın saçlarından birkaç tel alıp, o saçla sahibine olumlu veya olumsuz etkide bulunmaya çalışır. Bu vücudun herhangi bir parçasını elde etmekle de olur. Böylece onun gücü ele geçirilmiş sayılır. Büyücü bu vücut parçasını gömerek veya yakarak, o insanın saklı bulunan gücünü, kuvvetini yok eder. Bu suretle kurban seçilen kişi dermansız kalır, hastalanır veya ölür. İsterse bu temas bir defada kesilmiş bile olsa bu büyücülük işlemini etkilemez. Bu ufak parçaya ne olursa, asıl parça veya varlık da kayba uğrar.

Senpatik büyü; taklit büyüsü : Buna anoloji (münasebet, nisbet, mukayese, kıyas) büyüsü (homeopatik büyü) de denir. Burada tabiatüstü kuvvete inanmak gereklidir, şarttır. Bu büyüde bir şeyin taklidi, benzeri yapılarak o şeyi etkileme esası vardır. Yağmur yağdırmak için, yeşil dallarla örtülen kızın üzerine su dökmek veya birisini ıslatmak veya yağmur yağmaya benzer törenler yapmak; ölümü istenen kişinin resmini, heykelini, çamur, tahta oymak, balmumundan yapıp parçalamak, yakmak veya gömmektir.

Büyü iyiliğe, iyi kuvvetlere veya kötü, başkalarına zararlı büyü şekline göre de ikiye ayrılır:

1 — Ak büyü : Bu tarzdaki büyüde insan veya cemiyetin iyiliğe yönelişi vardır. Ölümü, kazayı, hastalığı, türlü tabiî felâketleri önlemeyi gaye edinen büyü şekline "ak büyü" denir. Bu türlü büyüye din ve kutsal araçlar da karıştırılır. Bazan dinle ilgili kişilerin dua ve kurbanla bu yola başvurduğu görülür. Bu tarz büyü, Kara büyünün aksidir.

2 — Kara büyü: Düşman sayılan kişinin hayatına, sağlığına, mal ve mülküne zarar vermek üzere yapılır. Hattâ birbirine sevgi duyanları, aileleri ayırmak, düşmanın cinsel gücünü yok etmek için yapılır. Bu büyü bir başkasına kötülük etmek için kullanılır. Kara büyüye karşı kurtarma, önleme büyüsü de yapılır.

Büyüler aktif ve pasif büyüler diye de ayrılır.

Aktif büyü : Tabiat olaylarını etkilemek ve buyruk altına almak üzere yapılan, faal, aktif bir davranış gösteren büyüdür. Aktif büyüde etkileyen, güçlü bir irade, esrarengiz birtakım yaşayış ve dua, nefes gücü vardır. Ayrıca türlü büyü sözlerini bilerek bedduada güçlü sayılmak gerekir.

Pasif büyü : Zararlardan korunmak, yapılan büyülere karşı önleyici tedbir alıp, kötü dış etki ve zararları savuşturmak üzere yapılır. Büyüleyen kuvvetleri olduğuna inanılan kişi ve yerlerden, araçlardan sakınmak esastır. Yani bir nevi karşı büyüye uğramak için müdafaada kalmaktır.

Pasif büyüde muska kullanmak, uğurlu saydıklarını taşımak veya yapmak, gebe kadınların veya büyüye uğrayacağı sanılan kişilerin bazı şeyleri yememesi, bazı sözleri söylemesi ve duaları, karşılayıcı olarak okunur.

İslâm mütefekkirleri ve sihir

Arap mütefekkirlerinden Râzî, sihri sekiz bölümde açıklar : 1 — Eski Keldâniler'in, yaptığı tapma ve yıldızların hareketleriyle ilgili sihir, tabiatı bu işe aracı olarak kullanmak; 2 — insan nefislerinin, nefeslerinin kendisi ve başkası üzerindeki etkisine dayanan sihir; 3 — cinler ve perilerin gücünü elde ederek yapılan sihir; 4 — seyircileri etkisi altına alarak, âdetâ gözlerini bağlayarak yapılan sihir. Gözbağcılık suretiyle telkin ve etki altına almak; 5 — kendiliğinden işleyen veya gizlice çalıştırılan araçlarla yapılan ve insanı şaşırtan, ilgisini başka yöne çeken sihir; 6 — ilâçlarla, su, maden birleştirilmesiyle yapılan, uyuşturan, dalgınlaştıran sihir; 7 — ism-i âzam denilen ve Allah'ın adlarını anarak ve okuyarak bilhassa dindar kişilere yapılan sihir; 8 — sahtekârlık ve aldatmalarla, önceden bilgi aldığı hususları söyleyerek gizli haber almış görünerek yapılan sihir.

İslâm dininin kutsal kitabı büyüye karşıdır

İslâm Peygamberi Hz. Muhammed zamanında müşrik Araplar arasında sihirbazlık da yaygındı. Şiir, şirk, aşırı övme veya iftiralar, kindar küçültmeler S. için bir âlet olarak kullanılıyordu. Hz. Muhammed, bu çeşit müşrik şâiri ve S. peşinde olan şâir ve onun şiirini kınamıştı. Ayrıca bu hususta âyetler de vardır. İslâm dini S., şirk, iftira gibi uygunsuz şiir ve şâiri de kınamıştır.

Müşriklere karşı olan peygamberin benimsediği şâir Hassan İbni Sâbit, Hz. Muhammed'in şâiri olarak tanınmıştır. İslâmiyet şiire ve şâire dost olmasaydı, İslâm bilginleri, Şeyhülislâmlar divan sahibi olmazlar, şiir yazmazlardı.

Hz. Muhammed'e de bir rivayete göre Medine'de Yahudi Lebîd İbn Âsâm ve kızları, büyü yapmışlardı. Gayeleri, onu taklid büyüsüyle öldürmekti. Cebrâil kendisine Felâk sûresi'ni getirdi, büyünün konulduğu kuyuyu târif etti. Orada Hz. Muhammed'in tarağını ve saçını elde ederek büyü yapmışlardı. Hattâ ayrıca Peygamber'in mumdan yaptıkları heykelinin üzerine iğneler batırmışlardı. Bundan başka üzerinde on bir düğüm bulunan bir yay kirişi yapmışlardı. Hz. Muhammed, Nâs ve bilhassa Felak sûresini okuyarak şifa buldu.

Bu rivâyet, tartışmayı gerektirir. Allah'ın Resûlü olan Hz. Muhammed'e büyünün etki yapacağını düşünmek isâbetli olamaz. Çünkü Peygamber ma'sumdur, Allah onun ruhunu her türlü şeytan tasallutundan korumuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'den "Felak sûresi"nin Türkçe meâlinde büyüden bahsedilmektedir : "Rahman ve Rahîm Allah'ın adıyla : 1 — De ki : Sığınırım ben, karanlığı yarıp sabâhı ortaya çıkarana, 2 — yarattığı şeylerin şerrinden, 3 — düğümlere üfleyip tüküren büyücü kadınların şerrinden, 4 — ve hased ettiği zaman hasedçinin şerrinden."

Büyük Harp'ten sonra Avrupa'da bâtıl itikatlara karşı gösterilen temayülde felâket ve ıztırapların büyük tesiri olmuştur. Bilhassa ruhun izah edilmez dalgalarını yatıştırmak için açıkgöz bazı adamlar birçok zavallıları kandırmış, dolandırmışlardır. Muhtelif dualarla çalınan şeyleri bulmak, domuzun yağını aşk işlerinde kullanmak, nazara uğrayanları kurtarmak için kurşun eritmek, hastalıkları iyi etmek için nefes ettirmek ve daha buna benzer hâdiseleri hep büyüyle, gizli kuvvetlerle halletmeye kalkmak bugünkü bilgili ve ileri insanların inanamayacağı şeylerdir. Mamafih büyünün yerini bugün telkinin tutmakta olduğunu da burada belirtmek lâzımdır. (H. Tanyu)

SİH'LER veya SİKH'LER, Brahman menşeli Hinduism'den ayrılanların kurduğu bir Hind dînî. Sih veya Sikh dini veya Şıh'lar, Sih'ler veya Sikhi'ler de denir. Bu kelime, Sanskritçe "Sishya" kelimesinden gelmekte olup, mürit, çömez, talebe, öğrenen anlamlarındadır. Bu dinin mensuplarının sayısı hâlen altı milyona yaklaşmaktadır.

Dinin kurucusu, Kabîr'in (1440 - 1510) öğrencisi Sadhu Nanak veya Guru Nanak'tır(1469 - 1539).

Nanak Lâhûr bölgesindeki tüccarların mensup olduğu Kşatriya kastından olmakla beraber, hem Brahmanlar'a hem de Kast düzenine karşı bir tepki olarak bu dini vücûda getirdi. Hinduizm ile İslâm dinini bir inanç sistemi hâlinde kaynaştırmaya çalıştı, Nanak, Tanrı adı olarak, Hintçe Rama'yı kullandı. Sikh dini, tek tanrılı olup, tanrılarını "Visnu" sıfatıyla adlandırırlar. Bu dinde kast yoktur. Karman (amel, davranış, insanın işleri; gelecek hayatı tayin eden, ahlâkî prensip), Maya ve Nirvana tasavvurlarını benimser; tenâsüh (ölümden sonra ruhun bir başkasına göçüşü) inancını kabûl ederler.

S. dininin ilâhî ve dînî edebiyatı sayılan kutsal kitabı Granth'tır (kutsal yazılar). Bu kutsal yazılar Amritsar'da Altın Mâbed'de saklanmaktadır. Ünlü tapınakları, Amritsar'da bulunan Altın Tapınak'tır.

Bu kutsal sayılan Granth 3 384 ilâhîden ve toplam olarak 15 575 mısradan meydana gelir. Bu kitapta en yüce varlık övülmektedir :

"Bir tek Tanrı vardır, onun adı gerçek ve hakikattir. Yaratılmamıştır. Kendi varlığını kendinden çıkarmıştır. Yaratandır. Ölümsüzdür. Korku nedir bilmez. İlkin gerçek vardı; bugün de var, her zaman var olacaktır!".

İslâm dininden ne derece etkilendiği anlaşılıyor. Allah'ın sıfatlarından bazıları ve (Vâcibülvücûd) inancı buraya da ilham kaynağı olmuştur.

S.'de sakal ve saç bırakmak mecburîdir; içki içmek tütün, sigara içmek yasaktır. Sünnet, hac yoktur.

Hindistan'da o zamanlar kocaları ölen kadınların yakılması âdeti vardı. S. dininden olanlar buna da karşıdırlar.

Bu dinin en önemli esaslarına göre, mutlak kudrete sahip bir tek Tanrı bulunmaktadır. Ona bütün benliğiyle inanmak ve ibadet etmek gerekir. Tapma şekillerini önemli saymaz. Fakat iyi ahlâklı olmak şarttır.

Sih dininin kuruluşu : Nanak rüyasında kendisine dînî bir görev verildiğini gördü. Hindistan'ın kuzeyine seyahat etti. Etrafına bir hayli mürit toplandı. Bir dua kitabı yazdı. Vedanda panteizmine benzeyen yönü olmakla beraber, İslâmiyet'ten de etkilenmişti. Bununla beraber, İslâm dininde olmayan tenasuh (ruh göçü) inancını da benimsedi. Ölmeden önce müritlerinden, havârî gibi sayılan Angad'ı (1539 - 1552) Guru seçti. Bu Angad'ın ruhunun, kendi ruhu olduğunu, kendisiyle seçtiği kişinin aynı olduğunu belirtti. Bu suretle Nanak'ın ruhunun sırasıyla diğer "guru"lara geçeceği inancı benimsendi. Bu bir tenasuh inancıydı.

Angad, kendisi ölünce Amar Das'ı (1552 - 1574) guru olarak seçti. Bu defa Amar Das, cemaatin reisi oldu ve S. dinini yaydı.

Böylece Nanak'ın guruları (havârîleri) adını alan dokuz halefi dinde bazı değişiklikler ve katmalar yaptılar. Önce barışçı dînî bir topluluk iken, askerî teokratik bir yönetim tarzını geliştirdiler, siyasî bir hava ve hareket göstermeye başladılar. Bazı gurular cemaat arasında eşitlik ve kardeşlik duygularına daha fazla önem verdi.

Amar Das (1552 - 1574) guruluğa, damadı Ram Das'ı (1574 - 1581) getirdi. Görüldüğü üzere guruluk aynı soy içinde sürmekteydi. Ram Das, Sikhiler'in ibadetleri için gerekli gördüğü, Amritsar (Hayat Havuzu) adında kutsal bir havuzu yaptırmak ve müritlerin orada yıkanmalarını temin etmek istedi. Burasının yapılıp tamamlanması ve bir din merkezi hâline getirilmesi, ancak oğlu 5. guru Arcan (Ercen) (1581 - 1606) zamanında tamamlanabildi. Altın Mâbed, Amritsar şehrindeki bir gölün ortasında kurulmuştu.

Arcan, S. dinini Afganistan ve Orta Asya'da tanıtmak ve yaymak istedi. Arcan'dan sonra oğlu, Har Gobind (1606 - 1645) döneminde Sikhilik bir din olmaktan başka, büyük bir orduya sahip olmuş ve dinin mâlî yönü ele alınmıştı.

Gobind "Pahul" denilen bir nevi vaftiz, günahtan kurtarma, kutsallaştırma töreni âdetini kurdu. En fazla yakını olan beş müridini şekerli suyla takdis etti. Bu törenden sonra bu kişilere "singh" (arslan) adını taktı. Bu dine mensup olanlar, daha çok bağlanmak ve kaynaşmak için sık sık Amritsar havuzunda yıkanmaya başladılar. Onların birbirlerini "singh" diye selâmlamaları âdet hâline geldi. Saç ve sakalı kesmemek de benimsendi. Ayrıca savaşçı olmaları gerektiğine de inandılar. Bu sebeple askerî bir teşkilât kurmak onlar için çok tabiî oldu.

Govind, Evrengzîb'le savaşta yenilince kaçmayı tercih etti. Hansi ile Fîrûzpûr arasındaki Damdama denen yere yerleşti. Bir yandan vaazlarını orada verirken, bir yandan da Dasam Granth adıyla anılan Granth'ın devamını yazdı. Afganlı hizmetçisi tarafından Dekkan'da öldürülen Govind'in yerine bu defa Bende adında bir asker önder geçti. Bu zat Keşmir racputu idi. Gurganlı devletiyle savaşan racalara yardım eden Bende'nin üzerine Gurganlı kıtaları gönderildi. Bende galip geldi. Bundan sonra Gurganlı hükümdarı Bahadurşah ile dostluk kurdu ve Gurganlılar'a hizmet etti. Bahadurşah ölünce bu dostluk yerine, Sikhiler ile Gurganlıların savaşı ortaya çıktı. Bir ara savaş durdu, fakat tekrar başladı. Gurganlılar, Bende'yi yakalayıp geri gönderdiler. Sonra Afgan Şahı Ahmed Şah Abdalî, onları Ludhiana'da mağlup etti (1762). Bir yıl sonra Sikhiler, Lâhûr'u zaptettiler.

Afgan şahı Zamanşah, Sikhiler'in kumandanlarını ziyaret ederek Rancit Singh'e "raca" unvanını verdi (1799). 1806'da Rancit, Sikhiler'in birliğini tekrar sağladı. 1809'da İngilizler'le bir anlaşma yaptı. Rancit ordusunu güçlendirerek Afganlılar'dan 1818'de Multan'ı ve 1819'da da Keşmir'i zaptetti. 1823 yılında Afganlılar'la yaptığı savaşı kazandı. Sikhiler'in sınırları genişledi. 1839'da Rancit ölünce 1843 yılına kadar oğulları ve torunları taht kavgası yaptılar. Muhtemelen Rancit'in oğlu Delip Singh, Lâhûr'da 1843 yılında başa geçerek, İngilizler'le savaştı. 1845 yılındaki bu savaşta Sikhi ordusu yenildi, İngilizler Lâhûr'u zaptetti. 1846'da İngilizler'le bir anlaşma yapılarak, Sikhiler'in ülkesi İngiliz sömürgesi olmayı kabûl etmek zorunda kaldıysa da, 1848'de Sikhiler, İngilizler'e isyan ederek tekrar savaştılar. Fakat 1849'da Gucerât'ta yapılan savaşta bozguna uğradılar. İngilizler Pencap'ı da zaptetti. Artık Sikhiler'in siyasî hâkimiyeti böylece sona ermiş oldu...

Sikhiler'in inançları uygulamalarda zamanla bazı değişmelere, katma veya yorumlara uğradı. Böylece esas bir olmakla beraber, tarikatlar da ortaya çıktı. (H. T.)

SİHOTE - ALİN DAĞLARI, Rusya'nın Büyük Okyanus sahilinde dağ zinciri. Aşağı Amur ile Ussuri'nin doğusundaki bölgeyi kaplayan dağların uzunluğu kuzey - güney doğrultusunda 1 125 km'dir. S. - A. D. güney - batı istikametinde Vladivostok'a doğru uzanan paralel sıralar hâlindedir. Birçok tepeleri 1 000 m'yi geçer. En yüksek yeri Tardoki - Yani tepesidir (2 077 m).

SİHR-İ HELÂL, şiirde edebî sanat. Sözlük anlamı "helâl olan büyü" ise de, edebiyatta "güzel söz" anlamına kullanılır. Bir şiirde, bir kelimeyi veya sözü hem kendinden önceki mısraın sonu, hem de kendinden sonraki mısraın başlangıcı olacak şekilde kullanma sanatıdır. Tanınmış Divan şâiri Hayâlî'nin :

Âkil isen vahş u tayrun şâhı ol Mecnun gibi
Başına mürg âşiyânından külâh-ı devlet al

beytindeki "Mecnun gibi" sözü, hem birinci mısra hem de ikinci mısra için anlam taşımaktadır. Yani bu söz ilk mısraın sonu olduğu gibi, anlam bakımından ikinci mısraın başı da olabilmektedir. İşte bir sözü bu şekilde kullanma sanatına S. H. deniyor. İlgi çekici bir örnek daha vermek gerekirse, şâir Gevherî'nin :

Nişân eyle Gevherî'nin sözüne
Gelirsin sevdiğim, bir zaman olur

parçasından şu iki anlam da çıkabilir : 1. Gevherî'nin sözüne işâret koy, nasılsa bir gün bana geleceğine inanıyorum. 2. Gevherî'nin sözüne işâret koy, öyle bir an gelecek ki, mutlaka benim dediklerim doğru çıkacaktır. Burada da birinci mısraın sonu olan "sözüne" kelimesi, anlam bakımından ikinci mısraın başı da olabilmektedir.

SİİRT (bazı eski kaynaklarda Sî'irt, Is'irt, Sa'irt şekillerinde geçmiş, söyleniş şekli ile de Seert, Söört, Sört, Sırt gibi şekillere rastlanmıştır), Türkiye'nin güney - doğu bölümünde bir il ve merkezi olan şehir.

S. ili : İlin bir bölümü güney - doğu, bir bölümü Doğu Anadolu'dadır. Doğusunda Hakkâri ve Van, kuzeyinde Bitlis ve Muş, batısında Diyarbakır, güneyinde Mardin illeri vardır. Yüzölçümü 11 003 km², nüfusu 389 347 (1975), nüfus sıklığı 36'dır. İlde 10 ilçe (Batman, Baykan, Beşiri, Eruh, Kozluk, Kurtalan, Pervari, Sason, Şırnak, Şirvan), 16 bucak, 13 belediyeli yerleşme yeri, 497 köy (1976) ve 621 mezraa (böylece 1 125 kır yerleşme yeri) vardır. İl merkezi olan S. şehrinin nüfusu 35 642 (1975), denizden yüksekliği 902 m'dir (hükûmet konağı). İl nüfusunun % 40 kadarı şehir ve kasabalarda oturur.

Yerşekilleri, yapı : İlin çok yeri dağlıktır (2 000 - 2 900 m). Bunlar, Toroslar'ın devamıdır. Yüksek dağlar, en çok, ilin kuzey - doğu ve güney - doğusundadır. Çoğu sarp, dik yamaçlı, derin vâdilerin bulunduğu, geçit vermez yüksekliklerdir. Aydınlık, Subaşı, Kuşaklı dağları bunlardandır. İlin batısında ve güney - batısında ise, Kurtalan, Beşiri ve Batman dalgalı düzlükleri ile vâdi tabanları çok yer tutar. Bunlar, 700 - 750 m yüksekliğinde, üst miyosen tabakalarının uzandığı düzlüklerdir. Batman batısında ise, Batman suyunun geçtiği bir aluviyal ova uzanır. Batman ilçesinde Raman dağı 1 228

SİİRT : Şehirden bir görünüş

m'dir ki, petrol bölgesinin bir bölümüdür (bk. RAMAN DAĞI).

Arazi çok yerde kalker tabakalarından oluştuğu için, ilde çok sayıda mağaralar (Su - çeken mağaraları gibi) meydana gelmiştir. Bunların bir kısmının eski devirlerde barınma yerleri olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Şimdi buralarda ve insan eliyle açılmış inlerde göçerler hayvanlarını barındırmaktadırlar.

İlin jeolojik yapısı, Türkiye petrol sahalarını içine alır. Burada değişik yaşta çeşitli litolojik sahalar vardır. Buradaki kütlelerin en eskisi S. ile Bitlis arasında uzanan metamorfik seridir. Bu serinin bir bölümü S. arazisindedir. İlde, kretase ve tersiyer formasyonları geniş yerler kaplar. Üst kretase - paleosen arazisi, boz, esmer, mavimsi kiltaşı, şeyl ve kumtaşından oluşmuştur. Kalınlığı yüzlerce metreyi bulan bu seri, petrol jeolojisinde "germav formasyonu" adı ile anılır, petrol tabakalarını geçirimsiz bir örtü olarak kaplar. Bölgede, daha eski, petrollü "rezervuar taşları" mostra vermemektedirler. Germav şeylleri, Dicle üzerinde bu addaki köy civarında ve Gercüş çevresinde görülürler. Bu seri, yukarıya doğru kırmızımsı konglomera, kumtaşı, kiltaşlarına geçer. Alt eosen - paleosen yaşlı Gercüş serisi, S.'in güney - doğusunda kalkerlerin altındadır (kalınlığı 250 - 500 m). Bu seri, yukarıya doğru yeşil killere, marnlara ve masif kalkerlere geçer. Bu kalkerler, bölgede geniş yerler kaplar, S.'te yapı taşı olarak kullanılır. Bunlar, petrol jeolojisinde "midyat kalkerleri" adı ile anılır. Bu sert kalkerlerin üzerinde kil, marn, kumtaşlarından oluşmuş neojen göl serisi gelir. Bu yumuşak serinin uzandığı yerlerde geniş düzlükler vardır (Kurtalan - Beşiri - Batman arası gibi).

Bu seriler, S.'in güneyinde, ekseriyetle doğu - batı uzanan antiklinaller biçiminde bir yapı gösterirler ki, "petrol kapanları"nı teşkil ederler. Bu taşlar ve kıvrımlı yapılar, Türkiye'nin önemli "petrol sahaları"nı meydana getirmişlerdir (Raman, Batı Raman, Germik, Garzan, Reşan - Kentalan ve başkaları).

Akarsular : S. ili, güney - doğu Toroslarının güney yamaçlarını içine aldığından, bu dağlardan inen birçok akarsular il arazisinden geçer, hemen hepsi ya birleşerek, veya ayrı ayrı olarak Dicle nehrine dökülürler. Dicle nehri bu kesiminde (il içinde 135 km), ilin en büyük akarsuyudur. (bk. DİCLE NEHRİ). Dicle, güneyde, kısmen Mardin ili ile olan sınırı çizer. Dicleye karışan ve derin vâdileri içinde akan, Batman, Botan, Yanarsu (Garzan) (bunlara bakınız) birer nehir görünüşündedirler (ortalama akımları 100 - 140 m³/sn). Bunlara karışan veya doğruca Dicle'ye dökülen çay ve dereler de bol akımlıdırlar.

Botan çayı, çok yerde, derin ve dar vâdilerden geçtiği için sulama ve taşımada faydalanılmaz. Bu çay üzerinde S.'in suyunu ve elektriğini sağlayan bir hidroelektrik santrali kurulmuştur. Yine bu çay üzerinde Kayaboğaz köyü yakınında uzun bir asma köprü (130 m) ve Sağlarca köyü yakınında beton köprü vardır. Yanarsu (Garzan) çayı, Kurtalan ilçesinde bir kısım araziyi sular. Üzerinde iki köprü vardır.

Batman çayı, orta kesiminde kendi adını taşıyan geniş ovayı sular, kışın ve ilkbaharda ovada taşkınlara yol açar. Tarihî Malabadi köprüsü, yakınında yeni betonarme karayolu köprüsü, aşağılarda Diyarbakır - Kurtalan demiryolu köprüsü önemli geçit yerleridir.

Iklim : S. ilindeki iklim, dört mevsimin de belli olduğu yarı nemli bir kara iklimidir. Doğu ve kuzey taraflarında kışlar daha sert, uzun, bolca yağışlı (kar yağışı da çok), güney ve güney - batı tarafları ise, kışın daha az soğuk, yazlar kurak ve sıcaktır. Kış ve baharlar yağışlı olur. Yıllık yağış tutarı ortalama 700 mm'dir. Bu miktar kuzeyde daha çoğalır, güneyde daha azalır. Kuzeyde Baykan ve Kozluk ilçelerinde yağışın 1 300 mm'yi bulduğu olmuştur. Batman ise 410 mm ile en azıdır. Güney ilçelerinde yağış 410 ile 760

mm arasında değişir. Kuzeydeki ilçelerin dağlık yerlerinde kışlar pek sert ve karlı geçer, yollar karla kapanır. Yaz günlerinde ilde gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkı oldukça çoktur. Gündüzleri, çok vakit, fazla sıcak olur (30 - 35°, hattâ 40°C'dan çok), geceleri ise serin geçer. S. şehrinde sıcaklığın 42°'ye çıktığı, kışın —19°'ye indiği görülmüştür.

Bitki örtüsü: İlin kuzey ve doğu bölümlerindeki dağlarda çoğu bozulmuş, bir kısmı korunmuş ormanlar vardır. Aşağı yamaçlarda fundalıklar daha çok yer tutmuştur. Ağaç çeşitleri olarak, en geniş yeri meşeler tutar. Yılda 300 - 400 ton mazı elde edilir. Yer yer orman ve koruluklar hâlinde ardıç, burada bıtım dedikleri yabanî fıstık (bunlara antep fıstığı aşısı yapılmaktadır), yemişen, dişbudak, çınar yetişir (yaklaşık 190 000 hektar). İlde yer yer ağaçlandırma yapılmaktadır. Bu arada Baykan'da kızılçam korulukları yetiştirilmesine başlanmıştır (1971). Baykan ve türlü ilçelerde fıstık plantasyonları kurulması işine girişilmiştir.

1972 yılına kadar yakacak ihtiyacı bu ormanlardan giderilirken, ağaç kesme işi kısıtlanmış, ısıtma işinin Şırnak kömürü ile yapılmasına girişilmiştir (buraya iyi bir yol da yapılmıştır). İlin güney bölümü bozkır görünüşündedir ki, bunun da çok yeri tarla ve otlaklar olarak değerlendirilmiştir. Akarsular boyunda, çok yerde, gür ağaçlıklar (söğüt, kavak, başka orman ağaçları, meyvelikler) ile sebze bahçeleri vardır. İlin türlü yerlerinde geyik, dağkeçisi, kurt, yaban domuzu gibi yabanî hayvanlar, yabanî kuşlar (kaya kartalı gibi) yaşamaktadır.

Nüfus ve yerleşme: S. ilinde umumî nüfus sayısı, Türkiye ortalamasının üstünde bir artış göstermiştir. 1927 yılındaki sayımda, il nüfusu 101 529 (nüfus sıklığı 9) iken, bu arada bazı idarî değişiklikler olmuş ise de, 1975'te bunun üç katını geçmiş, nüfus sıklığı 36'yı bulmuştur. Bu arada S. şehrinin nüfusu 14 830 (1927), son sayımda (1975) 35 642'ye yükselmiştir. Bu arada 1957'de ilçe merkezi olarak büyük bir hızla büyüyen petrol merkezi Batman'ın nüfusu 1975'te 64 305'e yükselerek il merkezinin iki katına yaklaşmıştır. 3 000 nüfuslu Şırnak da büyüyerek 10 000 nüfuslu küçük bir şehir olmuştur. Bunda S. - Şırnak - Uludere asfalt karayolunun açılmış olmasının etkisi olmuştur. İlin öteki ilçe merkezlerinde de büyüme olmuşsa da, hemen hepsi 3 - 6 bin nüfuslu kasabalar olma durumunu göstermiştir.

Son 20 - 25 yılda (1955'ten sonra), köylerden şehirlere nüfus akışı olmuştur. İlin yerleşme şekli, umumiyetle dağınıktır. Arazinin dağlık oluşu, vâdilerle derin yarılmış bulunması, büyük ovaların bulunmayışı bunu doğurmuştur. Bu sebeple, ilde 1975'te 1 125 kır yerleşmesi (köy, mezraa), onbir kasaba ve iki şehir meydana gelmiştir. Bu arada merkezde nüfus yoğunluğu km² başına 127, Batman'da 115, öteki ilçelerde 15 - 30 arası olmuştur. İl nüfusunda "göçerler" önemli yer tutar. Türlü adlarla anılan 15 - 20 bin aile kadar vardır. Hayvanlarını otlatmaya ve beslemeye bağlı olarak, yüzyıllardan beri yaylacılık ekonomisine uygun şekilde, yaylalara çıkar, oralarda çadırda barınır, kış gelmeden köylerine dönerler. Şırnak, Eruh, Kurtalan, Beşiri, Kozluk ve Baykan ilçelerine bağlı köylerde kış aylarını geçiren göçerler, yaz başlarında otluk yüksek yaylalara çıkarlar. Hayvan varlıkları sebebiyle mâlî durumları oldukça iyidir. Buna rağmen tabiat hayatı yaşarlar. Bunların bir kısmı kilimcilik, keçecilik, sepetçilik gibi el sanatları ile de uğraşırlar. Aşiret reisinin göçerler üzerinde büyük etkisi vardır.

S. ilinde mesken (konut) ve göçerlerin yerleştirilmesi işleri önem taşır. Göçerlerin devamlı yerleştirilmesi çetin bir iştir. Bunda yüzyıllardan beri sürüp giden yaylacılığın ve alışkanlığın etkisi vardır. İlde yarı - yaylacı, yarı - yerleşmiş durumu da vardır.

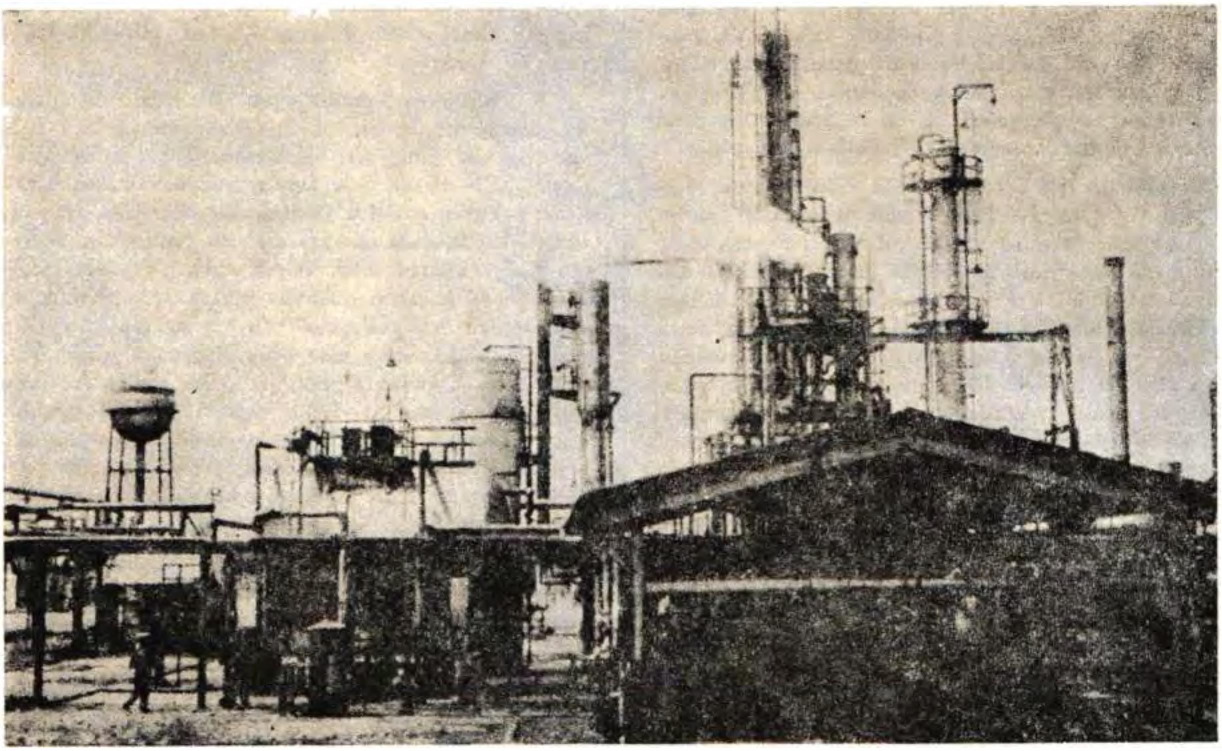
S. şehrinde ve Batman'da çok katlı binalar ve apartmanlar yapılmış ise de, kasabalarda ve köylerde henüz 1 - 2 katlı ve tek evler geniş yer tutmaktadır. Yapı malzemesine ve iklime bağlı olarak, S.'te karakteristik bir mesken mimârisi vardır: Yukarıya doğru daralan, kat yüksekliği fazla, pencereleri küçük, damı düz ve "cas" adı verilen harç ile sıvanmış kaleyi andıran evler. Ancak, cas'tan yapılmış bir evin ömrü 25 yıl kadar sürmektedir. Burada ev mimârisine damgasını vuran "cas malzemesi" yer yer bulunan alçıtaşlarının yakılıp öğütülmesinden elde edilir. Ucuzluğu sebebi ile günümüze kadar kullanıla gelmiştir. Çabuk sertleşmesi, kalıpsız küçük kubbe yapmağa imkân vermesi yanında, nemlilikten fazla etkilenmesi cas'ın elverişsiz yönüdür. Son yıllarda şehirde cas terkedilmiş ise de, eski yapıların tâmirinde ve bazı köylerde inşaatın böyle yapılması sebebiyle cas malzemesi üretimi ve satışı bugün de devam etmektedir.

Ekonomi: İlin ekonomisi, tarım ve hayvancılığa dayanır. İlin, Türkiye ekonomisi bakımından en önemli yeri, petrol yataklarının burada bulunması, büyük bir petrol rafinerisinin Batman ilçesinde kurulmuş olmasıdır.

İlin başka yerlere gönderdiği tarım ürünleri içinde başta gelenleri fıstık, tütün, yaş sebze, üzüm, meyveler, karpuz, pamuk, hububat, meyankökü, bal, peynir, ceviz ağacı tomruğu ve canlı hayvanlardır. Bütün mâmul yiyecek ve giyecekleri başka illerden getirtir (Gaziantep, Diyarbakır, Istanbul, Ankara, Van başta gelir). İlçelerinde birer banka şubesi vardır (Ziraat Bankası). S. ve Batman şehirlerinde ise 5 - 6 banka şubesi açılmıştır. İlde aile şirketleri önde gelir. Anonim şirket olarak da Batman'da TPAO (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) bulunmaktadır. Çeşitli kuruluşların iştiraki ile "S. Sanayi Anonim Şirketi"nin (SİSAŞ) kurulmasına 1973'te 500 000 lira sermaye ile girişilmiştir. İlde küçük esnaf bulunmaktadır (S. şehrinde 850, Batman'da 1 475, Şırnak'ta 170, öteki ilçelerde 50 - 100 arası).

İlde, petrol sanayii dışında büyük, hattâ orta kapasitede sanayi kuruluşları henüz yoktur. Enerji ve su sıkıntısı bunun sebeplerinden olmuştur. 1977 verilerine göre, TEK (Türkiye Elektrik Kurumu) tarafından, Diyarbakır üzerinden Batman ve S.'e elektrik enerjisi verilmiştir. İlde kurulmak üzere yün ipliği, meyankökü işlemesi, un ve makarna fabrikaları, tuğla ve kiremit fabrikasının teknik ve malî etüdleri yaptırılmaktadır.

S. ve Batman şehirleri ile bazı ilçelerde küçük imalâthaneler vardır (tarım âletleri yapımı, tâmiri, briket ve tuğla gibi inşaat malzemesi yapımı, terzi ve çokça ayakkabıcılar...). Küçük el sanatlarının en önemlisi ve yurt dışına da ihraç imkânı vereni "S. battaniyeciliği"dir. Bu battaniyeler, ince ve uzun tüylü bir çeşit tiftik keçisinin tüylerinden yapılır, ağaçtan yapılmış tezgâhlarda dokunur. Seccade ve battaniye büyüklüğünde olanları yaygındır. Türkiye'nin heryerinde tanınır. Son zamanlarda evlerin dekorasyon ve döşenmesinde de kullanılmaya başlanması, S. battaniyelerine isteği arttırmıştır. Henüz yapılmamış olmakla beraber, bu kumaşın kadın giyim sanayiinde de kullanılması sağlanmıştır. Bu kumaşın çeşitli renkleri ve desenleri vardır. Bu iş ile uğraşanların çoğu bir kooperatifte toplanmıştır. 1972'de yurt içine 90 000, yurt dışına 8 500 adet S. battaniyesi satılmıştır. Daha az yaygın olmakla beraber, Şırnak ilçesindeki tiftik dokumacılığı ola-

SİİRT : Batman'da T. P. A. O.'nın petrol rafinerisinin bir kısmı

rak "Şırnak şalı" da (35 cm enindeki tezgâhlarda dokunur) söylenebilir.

Petrol sanayii : S. ilinde başlıca sanayi "petrol sanayii"-dir. Batman ilçesinde kurulu ve TPAO (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı)'na ait rafineri ve petrol boru hattı kuruluşu ile bu ortaklığın ve yabancı bir şirketin (Mobil) Kozluk, Batman, Beşiri, Kurtalan ilçeleri hudutları içindeki sahalarda yaptıkları üretim, buradaki petrol sanayiinin konusudur. TPAO, 1954'te 6 377 sayılı kanun ile kurulmuş millî bir şirkettir. Ortaklık 150 milyon lira sermaye ile kurulmuş, bu sermaye 1973 başında 1,5 milyar liraya çıkarılmıştır. MTA (Maden Tetkik ve Arama) Enstitüsü'nün araştırma ve sondajları ile ilk defa 1940'da Raman'da (b. bk.) işletme değeri olan petrol rezervi bulunmuş, 1951'de de ikinci büyük petrol rezervi Garzan'da bulunmuştur (bk. YANARSU). Raman sahasında çıkarılan petrol miktarı 1955'te 287 467 tona çıkarılmış, modern tekniğe uygun ilk Türk rafinerisi Batman'da 330 bin ton/yıl kapasite ile 1955'te işletmeye açılmıştır. Mobil şirketi, S. ilinde 1964 yılında bulduğu Şelmo sahasında üretim yapmıştır.

Petrol sahalarının Batman - İskenderun petrol boru hattının sağladığı büyük ekonomik avantajdan faydalanılarak tam randımanla çalıştırılması dolayısıyla ham petrol üretimi gelişme göstermiştir. Batman rafinerisinin kapasitesi, 1972 yılında 1 milyon ton/yıl'a çıkarılmıştır. Bu da yetmeyerek Türkiye'de yeni rafineriler kurulmuştur (bk. PETROL). TPAO, Batman'da modern siteler ve tesisler kurmuştur.

Enerji : S. ilinde, uzun zaman enerji darlığı çekilmiştir. İl merkezinde elektrik enerjisi, Botan çayı üzerinde kurulmuş "Botan Hidroelektrik Santrali"nden elde edilmiştir (1957). Öteki belediyelerin jeneratörleri vardır. Batman belediyesi, enerji ihtiyacını TPAO'nun üretiminden karşılamıştır. İlin ihtiyacı, Keban'dan elde edilen enerjiden beslenerek enterkonnekte sistemle karşılanması işine girişilmiş (1968), daha sonra bu sisteme bağlanmıştır. İlde 11 baraj, 2 sulama şebekesi, 18 hidroelektrik santrali yapılması için projeler hazırlanmıştır.

Tarım : İlin çok yeri dağlıktır. Kuzey ilçelerinde dağlık yerler % 90, orta ve güney ilçelerinde % 20 - 30 kadardır. Düzlükleri çok olan yerlerde hububat ekilerek başka yerlere de gönderilirken, dağlık yerlerde buğday ve arpayı başka yerlerden almak durumunda kalınır. İlin ekilen - dikilen topraklarının % 32'si tarla, % 23'ü orman, fundalık, % 42'si mera, % 3'ü bağ - bahçedir. 1972 - 1973 verilerine göre, buğday ekilen saha 84 000 hektar (72 000 ton), arpa 11 000 ton'dur. Tütün ekilen yerler 2 600 hektar (4 000 ton), çeltik 280 hektar (1 400 ton)'dır. Susam ve pamuk da az miktarda yetiştirilir. Tütün yetiştiren ilçeler Kozluk, Beşiri, Kurtalan, Sason ve Batman'dır.

Meyvecilik ve sebzecilik gelişme göstermiştir. İlin güney ve güney - batı bölümü ile akarsular boyundaki vâdi tabanlarında sebze ve meyve bahçeleri çoktur. Üzüm ve fıstık, ilin iki önemli geçim kaynağıdır. Bağcılık ilde yaygındır. Üzümlerden yaş olarak veya kurutularak faydalanılır. Kaliteli fıstık yetiştirme işi yaygınlaşmıştır. İlde verimli halde bulunan bir milyon fıstık ağacı vardır. Orman sahası dışındaki yabanî fıstık ağacı ise 3 milyonu bulmaktadır. İlde "fıstıkçılık ıslah istasyonu" vardır.

Meyankökü ve yabanî zeytin de tarım ürünleri arasında sayılır. Meyankökünden tabiî şekilde faydalanılır, kendiliğinden yetişenler toplanır. Yılda 7 - 8 bin ton toplanmaktadır. Bu miktarın arttırılabileceği anlaşılmıştır. Meyankökünü işleyecek bir fabrikanın kurulması işine girişilmiştir (bk. MEYAN). Yabanî zeytinlerin aşılanmasına henüz yeterince girişilmemiştir.

Hayvancılık : S. ilinin tabiî şartları hayvan yetiştirmeye elverişlidir. İl nüfusunun % 80'inin geçiminde hayvancılığın yeri vardır. Tarım gelirlerinin % 60'ını hayvan gelirleri tutar. Millî gelire katkısı ise, petrolden sonra ikinci gelir. Faydalanılan arazinin % 42'sinin mera (otlak) olması, mera hayvancılığının yayılmasına yol açmıştır. Küçükbaş hayvanların (koyun, kılkeçisi, tiftik keçisi) çoğu yazın S., Bitlis, Van, Hakkâri, Muş yaylalarına, kışın ılık iklimli bölgelere göç eden "göçerler"in elindedir. Göçerler, yılı hayvanlarının peşinde kıl çadırlarında elverişli meraların bulunduğu bölgelerde geçirirler. Elde ettikleri ürünleri buralarda değerlendirirler. Bu bakımdan S. hareketli bir merkezdir. Her yıl yaylak ve kışlak arasında gidip gelen 1 - 2 milyon baş hayvan, S. hudutları içinden geçer.

İlde, 1973 verilerine göre, 640 000 koyun, 526 000 kılkeçisi, 214 000 tiftik keçisi, 120 000 sığır, 11 000 manda vardır. İldeki koyun ırkı, yerli ve akkaraman, morkaraman, herik ırklarının karışımından doğmuş bir ırktır. Tiftik keçisi, özellikle, S. battaniyelerinin ham maddesi olan tiftiğin temini için yetiştirilmekte, gün geçtikçe kılkeçisinin yerini almaktadır. İldeki sığırlar melez ırklardan meydana gelmiştir. Verim kabiliyetleri düşüktür. Verimi arttırmak için "Güney Anadolu kırmızısı"nın çoğalmasına çalışılmaktadır. İlde yük hayvanlarının sayısı 73 000'dir (katır, eşek, at).

İlde bir yılda 73 milyon kilo süt elde edilir (17 milyon kg koyun, 18 milyon kg keçi, 35 milyon kg inek, 3 milyon kg manda sütü). Süt ve mâmullerinin bir kısmı ilde tüketilir, çoğu başka yerlere satılır. Yağ ve peynir, eski usullerle yapılır. Yaylalarda kurulan geçici süt toplama merkezleri ile köy kalkınma kooperatiflerinin imalâthanelerinde Edirne peyniri tipinde peynirler, tulum peyniri ve "otlu peynir" yapılır. Otlu peynir, yaylalarda yetişen ve siyrik adı verilen hoş kokulu, vitamince zengin bir otun karıştırılması ile yapılan bir çeşit peynirdir.

İlde et üretimi, yıllara göre, 830 - 900 bin kilo arasındadır (260 bin kg koyun, 460 bin kg keçi, 35 bin kg kuzu, 25 bin kg oğlak, 110 bin kg sığır eti). İldeki ihtiyaçtan artan kasaplık hayvanlar, büyük tüketim merkezlerine gönderilir. Et ve Balık Kurumu ile bağlantısı olanlar besiye alınmış hayvanlarını oraya gönderirler.

İlde 1968'den beri modern tavuk kümesleri de yapılmıştır (herbiri 500 - 1 000 başlık). Kanatlı hayvan sayısı 1973'te 160 000, yumurta üretimi 1,5 milyondur.

İlin akarsularından çeşitli balıklar avlanmaktadır (1973'te 52 000 kilo). Bu balıklar arasında akbalık, alabalık, karabalık, kayabalığı, tatlı su kefali, sazan, yayın balığı vardır.

Arıcılık henüz yeteri kadar ele alınmadığı halde, Pervari ve Sason ilçelerinin balları Türkiye çapında ünlüdür. Zengin bir florası ve çeşitli kokulu çiçekleri bulunan yaylalarda geçimini arıcılığa dayayan ve modern usullerle (240 fennî kovan, 21 000 yerli kovan) bal elde eden yeni yeni köy çalışmaları başlamıştır. İlin 1973 tespitlerine göre, bal üretimi 190 000 kiloyu bulmuş, balmumu üretimi 75 000 kiloyu geçmiştir.

İlde yapağı, keçi kılı ve tiftik üretimi 1 700 000 kiloyu bulmuştur (1973). Bunun bir kısmı sanayi merkezlerine satılır. Bir kısmı ise, S. battaniyesi ve şalcılıkta, kilim ve keçecilikte kullanılır.

Millî eğitim, kültür : Cumhuriyetten önce S.'te sıbyan mektepleri (mahalle mektebi) ile medreseler vardı (Fahriye, Rahimiye, Mahmudiye, Şeyh Halef, Ulucami medreseleri). Daha eski devirlerde (18. yüzyıl), şimdiki Aydınlar bucağı (eski Tillo) bilginlerin yetiştiği (İsmail Fakirullah, Erzurumlu İbrahim Hakkı) bir yerdi. Cumhuriyetten sonra ilde çeşitli modern okullar açılmıştır (ilk, orta, lise, meslekî ve teknik okullar). İlde şu okullar vardır : Merkez ilçede lise, 6 meslek okulu (erkek ve kız sanat enstitüleri ve okulları, iki akşam kız sanat okulu), 2 ortaokul, 8 şehir ilkokulu, yatılı bölge okulu vardır. Batman'da lise, 2 meslek okulu, ortaokul, 7 şehir ilkokulu bulunmaktadır. Öteki ilçelerden herbirinde 1 ortaokul, 1 - 2 ilkokul, Eruh, Kozluk ve Şirvan'da birer yatılı bölge okulu vardır. İldeki köy ilkokullarının sayısı 314'dür. Köy ve şehir okullarının hemen hepsinde, öğrenci sayısının çokluğu ve binaların yetersizliği yüzünden ikili öğretim yapılmaktadır. İlde yatılı bölge okullarının çoğaltılmasıyla, kır yerleşmesinin çok ve dağınık olduğu (1 125) ve mezraaların yaygın bulunduğu bu ilde okuma çağına gelmiş çocukların okuma imkânları kolaylaştırılmak istenmiştir.

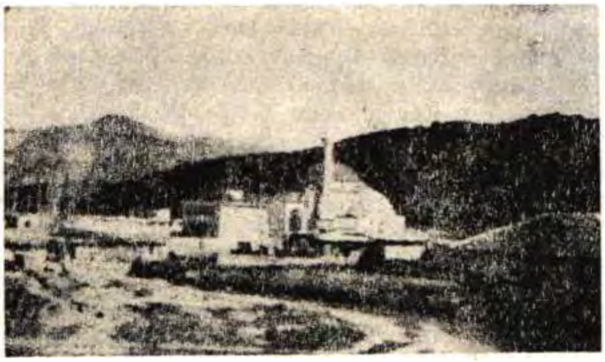
S. bölgesinde tarih boyunca çeşitli kavimler hüküm sürmüş, bunların kültürleri, âdetleri, sanatları etkilerini göstermiştir. Henüz yeterince bilinmemekle beraber, burada bu devirlerden kalma eski eserler bulunması gerekmektedir. Bunlar arasında iyi bilinenlerinden S. şehrinde Selçuklulara ait olan sanat eseri Ulucami (1129), Çarşı camii (1225), Kavvam Hamamı (1095), Baykan ilçesinde Derzin kalesi, Dört Ulular köprüsü, Eruh ilçesinde kale ve eski kalıntılar, Kozlukta Hazo kalesi, Hızırbey camii, Kurtalan'da Erzen şehri, Sasonda Bozikân kalesi, Beksi kalesi, Meleto dağında manastır, Şirvan'da Kormas, İrün, Küfre kaleleri vardır. Şırnakta tûfan hadiselerinde adı geçen Cudi dağı (2 089 m) ilçenin güneyindedir.

İlde Diyarbakır, Çukurova, Ankara, Erzurum radyolarının iyi dinlenilebilmesi, radyoya olan ilgiyi arttırmıştır (şehir ve kasabalarda 10 000, köylerde 8 000 kadar radyo). S.'te basın hayatı yakın bir geçmişte başlamışsa da (1937'de), gelişme olmuş, şimdi irili ufaklı 9 gazete çıkmaktadır. Bugün 7'si S. şehrinde, 2'si Batman'da olmak üzere 9 matbaa vardır.

Sağlık, spor : İlde "sosyalizasyon uygulaması"na 1965'te başlanmıştır. Yerleşmenin çok dağınık olması, koruyucu hekimlik hizmetlerinin yerine getirilmesini zorlaştırmıştır. Eskiden, bölgenin yerleşmiş hastalığı gibi görünen trahom, lepra, sıtma bugün çok azalmıştır. 1973 verilerine göre, Batman'da 4 mütehassıs, 8 doktor, 2 diş hekimi, 6 eczane vardır. Kurtalan hariç ilçelerde eczane hepsinde diş hekimi, mütehassıs doktor yoktur. Herbirinde bir pratisyen hekim bulunmaktadır. S. şehrinde ise, 1'i mütehassıs olmak üzere 7 doktor, 2 diş hekimi, 6 eczane vardır. Batmandaki mütehassıs hekimler "Sosyal Sigortalar Kurumu Hastanesi"nde görevlidirler. İlde sağlık müdürlüğü, halk sağlığı başkanlığı, sağlık grup hastanesi, sağlık merkezleri, ocakları, evleri, sağlık okulu vardır.

S.'te en eski spor avcılık, güreş, futbol ve voleyboldur (1932'den beri). Güreş, Batman Petrolspor gençlik kulübünün en kuvvetli dalıdır. İlde en yaygın olan futboldur. TPAO'nın Batman'daki futbol sahası ilin başlıcasıdır. 1943'ten beri ilde 11 spor kulübü kurulmuştur.

Ulaştırma, Turizm : S. ili, uzun zaman iyi yollardan yoksun kalmıştır. Dağlık bölgelerinde şimdi de yollar yetersizdir. Demiryolu, Kurtalan istasyonunda son bulmuştur (1944). Devlet karayolu Eruh ilçesinde son bulmuş, son yıllarda Şırnak'a bağlanarak (40 km), Cizre ve ötelerine bağlantı kurulmuştur. Böylece Şırnak "asfaltitleri"nden faydalanma imkânı artmıştır. İldeki devlet yollarının uzunluğu 1979'da 450

SİİRT : Veysel Karânî camii ve türbesi

km'dir (çoğu asfalt, bir kısmı stabilize). İl yollarının uzunluğu 525 km, köy yollarının uzunluğu 2 300 km'dir. S. - Batman arası bozuk vasıflı asfalttır. Beşiri ve Kurtalan, bu yol üzerindedir.

30 - 40 yıl öncesine kadar Dicle nehri ve Batman çayının iki yakası arasında yük ve yolcu taşıyan "kelek" ve "sal"-lar artık kalkmıştır. Şimdi imtiyazı özel idareye ait ve nehirde karşıdan karşıya geçiş yapacak şekilde, 7 kayık işletmesi vardır. Bu kayıklar, arka tarafları yük ve hayvan yüklemesine elverişli şekilde yapılmıştır. Türlü yerlerde köprülerin yapılmış olması (S. - Mardin sınırında Hasankeyf köprüsü, Batman demiryolu köprüsü,..) bu geçişleri kolaylaştırmıştır. Çevre trafiğinin en hareketli merkezleri S. ve Batman ile Kurtalan'dır.

S. şehrinde 14 km uzaklıktaki Gökçedağ üzerinde Vor Devlet Hava Meydanları İşletmesine (DHMİ) bağlı bir hava trafik yardımcısı (radyofar) kurulmuştur. İran ve Bağdad'dan Türkiye'ye giren hava yollarının birleştiği yerdir. Beşiri, Kurtalan ve Batman ilçelerinde Toprak Mahsulleri Ofisi'ne ait çelik silolar ve hangarlar vardır (kapasiteleri 2 000 - 4 000 ton).

S. ilinde, eski eserler ve tabiat varlıkları çok ise de, turizm henüz gelişememiştir. Çoğu Türk eserleri olan varlıkların sayısı merkez ilçede 7, Baykan'da 3, Kozluk'ta 6, Kurtalan'da 1, Sason'da 3, Şirvan'da 4'dür. Bu arada Nuh'un gemisi ile ilgili "Cudi dağı" da Şırnak'tadır. Bunlardan Baykan ilçesindeki "Veysel Karanî Türbesi" bölgede bir ziyaret yeridir. Yol uğrağında bulunuşu, önemini arttırmıştır. Türbenin yanında cami ve misafirhane, yiyecek satan dükkânlar, kahvehaneler, lokantalar vardır. 1956'da "Veysel Karanî Tarihî Eserleri Koruma ve Eski Değerleri Güzelleştirme Derneği" kurulmuştur. Türbeye olan rağbet göz önüne alınarak, "Veysel Karanî Haftası" düzenleme işine de girişilmiştir. İlde Hısta ve Sağlarca kaplıcaları ve başka kaplıcalar, turistik gelişmeye yardımcı olacak durumdadırlar.

S. şehri: Aynı addaki ilin merkezi olan S., Türkiye'nin orta büyüklükteki şehirlerindendir. Nüfusu 1927'de 14 830 olan S., 1975'te 35 642 nüfuslu olmuş, geçen yarım yüzyıl içinde bir misli büyümüştür. Şehrin nüfusu 1950'ye kadar duraklama, hattâ bazı yıllarda azalma göstermiş, büyümesi bu yıldan sonra başlamıştır. Şehir, Diclenin büyük kollarından Uluçay (Botan) ve Gökçesu (Reşan) çayları arasındaki yüksek düzlüktedir. Denizden yüksekliği 900 m'dir. Her iki çay, bu düzlüğün iki yanında derin vadilerinde akarlar. Şehir, en yakın demiryolu istasyonuna (Kurtalan) 32 km uzaklıktadır. Yeşilliklerle çevrili şehrin önünde küçük bir ova vardır.

Belediye teşkilâtı 1876'da kurulmuştur. Bu tarihlerde sokakları dar olan şehirde, daha sonra geniş caddeler açılmıştır. Şimdi bu caddeler boyunca birkaç katlı modern yapılar, yer yer çarşı bulunmaktadır

Şehrin ve çevresinin eski evleri ise, temel kısmı geniş, yukarıya doğru daralan, küçük pencereli, duvarları "cas" denilen harç ile yapılmış, düz damlı, bir veya iki katlı taş evlerdir. Düz damlar, yazın gecelerin geçirildiği serin yerlerdir ki, yaz başlayınca "dama çıkma âdeti" de başlar. Şehirde askerî mahfelin bulunduğu tepe, en bakımlı yerlerden biri ve çevresi mesire yeri durumundadır. Okul binaları, sağlık kuruluşları şehrin türlü yerlerine dağılmışlardır. Şehrin imâr planı vardır (1949'da yapılmış). Yeni ihtiyaçlara göre 1967'de ikinci bir plan hazırlanmıştır.

Şehrin uzun zaman sıkıntısı elektrik enerjisi ve su azlığından gelmiştir. Yakın vakte kadar şehirdeki çeşmelerden faydalanılmış, bu da ihtiyaca yetmemiştir.

Botan hidroelektrik santrali vasıtasiyle şehrin hem elektrik, hem de su ihtiyacı karşılanmaktadır. Yeni yeni ilâvelerle bu santralden 1973'te 1 584 kw enerji elde edilmiştir. Bu enerjinin 540 kw'ı, bitişiğindeki su pompaj istasyonuna verilerek şehre su çekme imkânı da sağlanmış, ancak bu, elektrik enerjisinin az gelmesine yol açmıştır. Şimdi çaydan çekilen su, iki keson kuyu ve 6 pompa sistemi ile alınmakta, büyüyen şehrin ihtiyacı oldukça karşılanmaktadır. Bu arada çevrede yeni yeni kaynak suları araştırmaları da yapılmış bulunmaktadır. İlin elektriği Türkiye enterkonnekte sistemine bağlandıktan sonra, önemli ferahlama olmuştur.

Şehrin küçük bir itfaiyesi, mezbahası, pazar sitesi, hanlar, park, sinema, otel ve lokantaları, sayıları 6'yı bulan banka şubeleri vardır.

Şehrin 9 km kuzey - doğusunda, buraya bir asfalt yol ile bağlı Aydınlar bucak merkezi, eski bir ilim merkezi olmuştur (bk. İBRAHİM HAKKI, ERZURUMLU). Belediyesi vardır. Burada çok sayıdaki sünnetçi, hem yurt içine, hem de yurt dışına (Suriye, Irak) giderler. (R. İ.)

Tarih: "S. adının Sâmî menşeli bir kelime olması muhtemeldir. Araplar. "Si'irt" demişlerdir."

Bugün S. Vilâyeti'nin üzerinde bulunduğu topraklar, Hitit imparatorluğu'nun dışında kalmaktadır. M. Ö. II bin başlarından itibaren Sâmî'ler, Babil ve Asur imparatorlukları, bu topraklara hâkim olmuşlardır. Kısa süren Hurri - Mitanni krallığı da çevreyi içine almaktadır. Sonradan Urartu krallığına geçen topraklar, yeniden Asurlular'a, M. Ö. VII. asırda da Medler'e, onlardan M. Ö. VI. asırda Persler'e, İran imparatorluğu'na intikal etmiştir. M. Ö. IV. asırda Büyük İskender, İran imparatorluğu ve Anadolu ile beraber burasını da Makedonya Devletine katmıştır. Ondan sonra bir ara Selevkoslar Devletine, yani Asya imparatorluğu'na geçmiştir. Fakat İran imparatorluğu'nu dirilten ve Persler'in bir kolu olan Partlar, çevreyi Yunanlılar'dan geri almışlardır. Onlara tâbi olarak İran asıllı Ermeni devletcikleri de nüfuzlarını buraya kadar uzatmışlardır. M. S. I. ve II. asırlarda Roma bu toprakları için İranlılar'la çekişmişse de sonunda Partlar'ın elinde kalmıştır. M. S. III. asırda Partlar'ın yerini Sâsânîler almıştır. M. S. 395'te Roma'nın yerini alan Bizanslılar da, burasını Sâsânîler'den alamamışlardır.

Hz. Ömer zamanında, VII. asrın ortalarında, İran imparatorluğunu ortadan kaldıran Müslüman Araplar, burasını da fethetmişler ve İslâm imparatorluğuna katmışlardır. S., Elcezire eyâletine bağlanmıştır. Bundan sonra İslâm imparatorluğu'nun başındaki Emeviler'in ve 750'de onların yerini alan Abbasiler'in hâkimiyetinde yaşamıştır.

Abbâsi Halifeliği zayıfladığı zaman mahallî Müslüman devletler, bilhassa Âmid'de (şimdiki Diyarbakır) kurulanlar, S.'i elde etmişler ve Abbâsiler'e ismen tâbi olarak saltanat sürmüşlerdir. Bizans, X. ve XI. asırlarda Müslümanlar'a karşı taarruza geçerek buraya kadar sokulmuştur. Fakat artık Türkler, Anadolu kapılarını çalmak üzere idiler.

1071 Malazgirt zaferi üzerine S.'i ellerinde tutan Âmid'deki Arap hükümdarları, daha sıkı bir şekilde Selçuklu Büyük Türk Hakanlığına bağlanmış, bir müddet sonra da bu topraklar, doğrudan doğruya Selçuklular'a katılmıştır. Türkiye Devleti, yani Anadolu Selçuklu imparatorluğu bazan buralara da hâkim olmuşsa da, daha çok çevre, Büyük Selçuklular'da ve onları metbu tanıyan Türk atabeylerinde kalmıştır. XIII. asır ortalarında Moğollar ve hemen onların yerini alan İlhanlılar (yani Türkleşmiş İran Moğolları) burayı da ele geçirmişlerdir. Eyyûbiler buraya kadar uzanmışlarsa da, Mısır ve Suriye'de onların yerini alan Türk Memlûkleri, buraya kadar gelememişler ve İlhanlılar'la sınır umumiyetle Fırat üzerinde kalmıştır. 1344'te İlhanlı Hakanlığı dağılınca, onun mirasının en büyük kısmı gibi burası da gene Türkleşmiş Moğol olan Celâyirliler'e (İlkânlılar'a) geçmiştir. Onlardan sonra Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler gibi 4 Türk imparatorluk hanedanı, birbirini müteakip buraya hâkim olmuştur. Yavuz Sultan Selim, 1514 Çaldıran zaferi üzerine burasını Safevîler'den alıp Türk - Osmanlı imparatorluğuna katmıştır.

Osmanlı idaresinde S., Diyâr-ı Bekr Beylerbeyliğinin (eyâletinin) 24 sancağından (vilâyetinden) birine merkez olmuştur. Tanzîmat'tan sonra Bitlis Vilâyetine (eyâletine) bağlanmış ve onun 4 sancağından birini teşkil etmiştir. 5 kazası vardır. Cumhuriyet devrinde bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) "vilâyet=il" denince, S. de bir vilâyet olmuştur. Merkez ilçesinin 35 köyü ve bir bucağı vardır. Demiryolu, son yıllarda S. vilâyetine kadar uzanmış ve petrol ile beraber kalkınmasına âmil olmuştur.

Ulucami'in cevizden yapılmış mimberi bir sanat şaheseridir.

Ulucami, 1129 tarihli bir Türk eseridir. Tek minarelidir. Cevizden yapılmış nefis bir sanat eseri olan mimberi, Ankara Etnografya Müzesi'ne kaldırılmıştır. Asâkir veya Çarşı Camii de bir XIII. asır eseridir. Şimdi "Cumhuriyet Camii" ve eskiden "Ahdar Camii - Yeşil Camii" denen mâbet de bu devirden kalmadır. Cevizden yapılmış kapısı çok değerlidir. Kavvam Hamamı da bu devirden kalmıştır. Sûku'l - Ayn (Kaynak Çarşısı) Çeşmesi de pek eski bir yapıdır. S. âbideleri ilmî bakımdan incelenmemiştir.

Botan vâdisi, çok güzel manzaralı bir tabiat köşesidir. Garzan (Arzan)'da kale harebeleri vardır. (Y. Ö.)

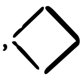
Sİ-K'ANG, Çin'in güney - batı bölgesinde bulunan bir eyâlet. Güneyde Birmanya, batıda Tibet'le sınırlıdır. S.'ın yüzölçümü aş. yu. 460 000 km^2, nüfusu aş. yu. 900 000, merkezi K'an-ting (Ta-tsien-lu)'dir. Se-Ç'oan ilinin batısında bulunur. 1929'a kadar birbirine bağlı olan bu eyâletler, bu tarihte bölünmüştür. Bunları Tibet'in doğusunda Tse-çoei birbirinden ayırır. S. yüksek dağlar ve yaylalarla kaplıdır. Batı kısmı coğrafî bakımdan Tibet'e aittir. İrauaddi ve Saluen nehirleri, S.'ı kuzey - batıdan güney - doğuya doğru sular; Mekong ve Yang-tse nehirleri ise kuzeyden güneye doğru uzanır. Yang-tse burada, Se-ç'oan dağlarının etkisiyle çizdiği büyük kavsine başlar. Bu bölgeye, Tibet'in eşiği gözü ile bakılabilir. Başlıca şehirleri şunlardır: Tse lieut-sing (Tuz şehri), Li-T'ang ve Pa-L'ang (Batang).

SİKATİF (Lat. siccus = kuru), boyanın kurumasını çabuklaştırmak için boya bağlayıcı madde (bezir yağı) içine, genellikle % 1 - 5 oranında katılan maddeler. Endüstri, piyasaya katı ve sıvı S.'ler sunar. Katı S.'ler, manganez dioksit, kurşun monoksit, bazik kurşun karbonatı, manganez boratı gibi maddelerin linoik asitle bir arada ergitilmesi (linoleatlar oluşur), reçinelerle ergitilmesi (resinatlar oluşur) veya naften asidi ile ergitilmesiyle elde edilir. Kuru kurşunlu S. yapımı için meselâ 10 gr bazik kurşun karbonatı ile 25 gr amerikan reçinesi beraberce ergitilir. Bir manganez S.'i, 5 ağırlık kısmı manganez dioksidi tozu 55 ağırlık kısmı amerikan reçinesi bir arada ergitilmek suretiyle elde edilir. Gerektiğinde, bu S.'in tartılmış bir miktarı, terebentin yağında çözülür ve bezir yağı ile karıştırılır veya doğrudan doğruya 120 - 150°'de ısıtılmış bezir yağı içinde çözümlenir. Piyasada sürümleri çok olan sıvı S.'ler ise, terebentin, terebentin yağı yerini tutan maddeler, benzol veya benzin içinde eritilmiş kurşun, manganez veya kobalt oleat, resinat ya da naftenatlar çözeltileridir. Bu çözeltilerden, oda sıcaklığında, % 5 oranında bezir yağı içinde çözülmesi hâlinde, çok çabuk kuruyan vernik elde edilmiş olur.

S., ilk defa 1835 yılında Le Clair tarafından manganez dioksit ile bezir yağının ısıtılması ile bulunmuştur. Günümüzde, Pb, Mn, Zn, Ca, Co, Alv. b. maddeler resinat, naftenat, linoleat, oleat, palmitat ve stearatları, S. malzemesi olarak kullanılmaktadır. (E. E.)

SİKKE: bk. NÜMİSMATİK.

SİKL, 1 saniyedeki ihtizaz (titreşim) devresi. Fr. cycle. Kilocycle: bunun 1 000 misli, mégacycle: 1 000 000 misli.

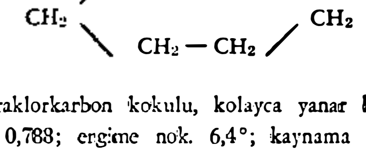
SİKLAMAT (Cyclamat - Natrium, Sucaryl),

$NHSO_3Na$, sodyumsiklo - heksilsülfamat'dan üretilen, kaynamaya karşı dayanıklı, ısıya karşı sabit (stabil), tadıldığında ardından acılık bırakmayan, şekerden 30 - 50 defa daha tatlı olan bir madde. S.'ın tatlılık etkisinin izahı, saharin için olduğu gibi, altıgen halka yapısı ve serbest H'ın N'ye bağlı oluşu ile mümkündür.

SİKLAMEN, çuhagiller ailesine dahil bitki. Kalb biçiminde olan yapraklarının damarları üzerinde beyaz lekecikler görünür. Çok güzel beyaz, pembe veya erguvan rengi çiçeklerinin taç yaprakları geriye doğru çevriktir. Diğer adları tavşan kulağı veya buhurumeryem olan S., sevilen bir süs bitkisidir.

SİKLAN, doymuş aromatik bir karbon hidratı.

SİKLOHEKSAN (Heksahidrobenzol, Naften, Heksanhetilen), $(CH_2)_6$, yapısı:

Renksiz, tetraklorkarbon kokulu, kolayca yanar bir sıvı. Özgül ağırlığı 0,788; ergime nok. 6,4°; kaynama nok. 81°'dir.

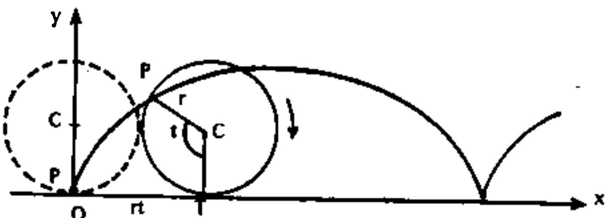
Potasyumpermanganatla sıcakta bütandikarbon asidine dönüşür. Karanlıkta oldukça kalımlı olan S., brom ile tepkimeye girmezken, ışıkta tepkimeye girerek brom ikame ürünlerinin oluşmasına sebep olur. S., Galiçya ve Kafkasya petrollerinde bulunmaktadır. Sabatier'ye göre, katalizör nikel olmak üzere 180 - 250° de, benzol'e hidrojen yüklemek suretiyle S. üretmek mümkündür.

SİKLOHEKSANOL (Heksanil, Heksahidrofenol), kâfurı kokulu, renksiz alkol. Özg. ağır. 0,947, ergime nokt. 23°C, kaynama nokt. 160°C, suda pek erimez, çoğu organik çözgenlerle karıştırılabilir, yağ, gres, balmumu, reçine, asfalt, kauçuk, madenî sabun, asetilselüloz vb.'larını çözer. Son zamanlarda, büyük çapta, nikel katalizör olmak şartı ile (160 - 170°C) fenole hidrojen yükleme yolu ile endüstriyel düzeyde üretilebiliyor. S., lâk, döşeme cilâsı, ayakkabı boyası, suni madde vb'larında çıkarma, çözme ve seyreltme maddesi olarak uygulama alanı bulur.

SİKLOİD, bir doğru üzerinde kaymadan yuvarlanan bir çemberin sabit bir noktasının meydana getirdiği geometrik yer. Ox verilen doğruyu, C hareketli çemberin merkezini, P çember üzerindeki sabit noktayı (bu nokta, çember hareket etmeden önce O başlangıç noktası üzerinde bulunuyordu), t çemberin döndüğü PCT açısını göstermektedir. P noktasının koordinatları (x, y) olduğuna göre S.'in parametrik denklemi kolaylıkla elde edilir :

$$x = r(t - \sin t)$$
$$y = r(1 - \cos t) \qquad (r>0,\ 0\leq t\leq 2\pi)$$

Burada r çemberin yarıçapını göstermektedir.

SİKLOİD

S.'in P noktasındaki normali daima çemberin Ox eksenine teğet olduğu noktadan geçer. S. eğrisinin uzunluğu 8r ve bu eğri altındaki alanın değeri $\frac{2}{3\pi r^2}$ dir.

S., 1634 yılında Roberval tarafından incelenmeye başlanmıştır. Descartes, S.'e teğet çizme problemini çözmüştür. Pascal, Dettonvile takma adıyla, *Dettonvile'den M. Carcavi'ye Mektuplar* adı altında yayınladığı eserde, S. eğrisinin herhangi bir yay uzunluğunu, eğrinin ağırlık merkezini, bu yayın eksen etrafında dönerek meydana getirdiği yüzeylerin alanını ve ağırlık merkezlerini, S. altındaki herhangi bir alan parçasının alanını, bu parçanın eksen etrafında dönmesiyle meydana gelen hacimleri ve bu hacimlerin ağırlık merkezlerini hesaplamış bulunuyordu. (A. D.)

SİKLON (Fr. Cyclone, Yun. Kyklon - dönen şey), havanın geniş bir dönme hareketine bağlı hareketli alçak basınç noktası. Dönme hareketi, kuzey yarımküresinde saat akrebi hareketinin tersine, güney yarımküresinde ise, ona uygun yönde de yer alır (Buys - Ballot kaidesi). Ilık iklimlerde S.'a atmosferde tekabül eden bozukluk bir sıcak cephe bir de soğuk cepheden oluşur. Kutup cephesi S.'ları ve tropikal S.'lar ayırdedilen iki S. kategorisi teşkil eder. Kutup cephesi S.'ları denilen S.'lar, tropiklerden yükselen sıcak hava tabakalarının, kutuptan inen soğuk hava tabakalarıyle karşılaştığı atmosferik bölgede hasıl olan S.'lardır. Bunlar ve etkilerinden doğan düzen bozuklukları, sırayla birbirini izleyerek hareket ederler. Tropikal S.'lar kürenin sıcak bölgelerinde doğan atmosferik bozukluklarıdır. Çok zaman çok şiddetli olurlar. Bunların ortasındaki alçak basınç noktası genel olarak çok alçak basınç gösterir, ama yüzölçümü küçüktür (çapı 200 - 300 km²'yi geçmez). Tropikal S.'ların hareket eğrisi genel olarak parabolik bir şekil gösterir. Bu karakter özel olarak yazın ortasında göze çarpar. Bunların hareket hızı ise nisbeten küçük olup saatte 20 - 40 km'yi geçmez. Aksine, S.'un içindeki hava akıntısının hızı saatte 200 km'yi geçebilir. Bu korkunç tabiat olayının, ömrü ortalama, sekiz gündür. Bir tropikal S.'la birlikte hareket eden bulutlar, aşağıdan bakılırsa, çok büyük bir taç şekli gösterir. S.'un merkez bölgesi oldukça bulutsuzdur. Bunu S.'un gözü denir. Burada yukarıdan aşağıya doğru akan hava cereyanları bulunur. Gözün çevresindeki bulutlu kitle çok yoğun olup, şiddetli yağışlar hasıl eder. Tropikal S.'lara bazan tayfun adı verilir (meselâ Çin denizi tayfunları).

SİKLOPROPAN (Trimetilen) (C_3H_6) veya $(CH_2)_3$, yapısı

$$\begin{array}{c} CH_2-CH_2 \\ \diagdown\ \diagup \\ CH_2 \end{array}$$

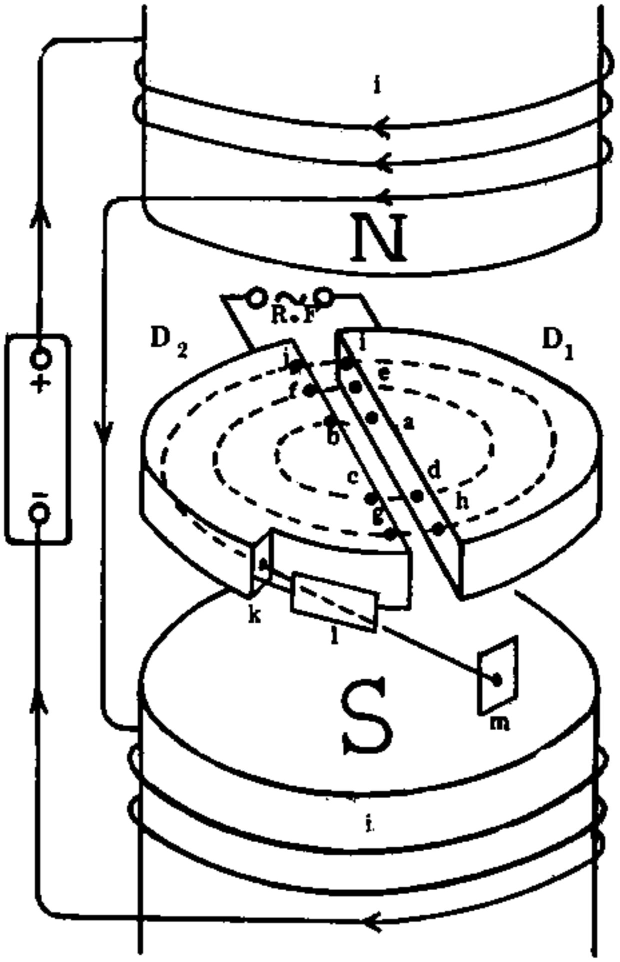
renksiz, kolayca yanar bir gaz. Erime nokt. - 126,6°; kay. nokt. - 34°. Soğuk potasyum - permanganat çözeltisinden etkilenmez. Gün ışığında klor ile klorsiklopropan oluşur. İyodlu hidrojen S.'ı iodpropan'a dönüştürür ve platin katalizatör varlığında, 50° de bile propilen hâline geçer. Anestezi maddesi olarak kullanılabilir.

SİKLOTİMİ (Fr. Cyclotymie), günlük hayatta karşılaşılan olaylara göre insanın gösterdiği neşe ve üzüntü duyguları arasındaki ruhî durum. Normalde bu durum denge hâlindedir. Siklotimik şahıslarda ise çabuk bozulur ve bazı psikoz tabloları ortaya çıkar. Burada aşırı üzüntü (depression) veya aşırı neşe (mani) hâlleri birbirini takip eder veya karışık durumdadır. Daha çok 20 - 50 yaşları arasında belirir.

SİKLOTRON, proton, döteron ve helyum pozitif iyonlarını spiral çizdirerek süratlendiren bir hızlandırıcı. Nükleer fizikte kullanılan bu âletle hızlandırılan iyonlar, çıkışta incelenmek istenilen madde atomları ile etkileştirilerek meydana gelen nükleer reaksiyon mahsûlleri ve nükleer reaksiyonun cinsi üzerinde araştırma çalışmaları yapılmaktadır. Kaliforniya üniversitesi fizik profesörlerinden Amerikalı Ernest Orlando Lawrence ve M. Stanley Livingston tarafından 1930 yılında düşünülmüş ve 1932 yılında gerçekleştirilmiştir.

S.'un çalışması, pozitif iyonları bir radyofrekans (R. F) osilatörünce temin edilen alternatif bir potansiyel etkisi ile hızlandırmak prensibine dayanmaktadır. S.'un ana bölümü D denilen iki yarım diskten meydana gelmiştir. Diskler kapağı kapalı bir krem kutusunun çap boyunca ikiye kesilmiş hâline benzer. D'ler birbirinden hafifçe ayrılarak yerleştirilmiş ve elektrik bakımından birbirinden yalıtılmıştır. Âletin ayrıca bir iyon kaynağı mevcuttur.

Yapılacak deneyin gereğine göre üretilen proton, döteron veya helyum iyonlarından biri, şekildeki a noktasından D'lerin içine gönderilir. Bu sırada R. F osilatörü tarafından

SİKLOTRON

D'lere uygulanan alternatif gerilim yoluyla, iyonlar, aralıktan geçerken uygun yönde bulunan bir elektrik potansiyel etkisi altında hızlanır ve b noktasına ulaşırlar. D'ler bütün yüzeyi kaplayan dairenin kutup başlı büyük bir elektromıknatısın N - S kutupları arasında bulunduğundan, iyon, devamlı olarak hareket düzlemine dik bir B manyetik alanı içinde bulunmaktadır. Bu alan, şekilde gösterilen bir doğru akım kaynağının temin ettiği sabit bir i akımını elektromıknatıs bobinlerinden geçirmek suretiyle temin edilir. Elektromıknatıs çekirdeği sem ve yumuşak manyetik demirden yapılmıştır.

İyonlar bu manyetik alan etkisiyle yarım dairelik bir yörünge takip ederek c noktasında tekrar aralığa yönelirler. Uygulanan R.F potansiyelinin yarım periyodu, iyonun bu bc yarım dairesini tamamlama süresine eşit olarak ayarlanmıştır. Bu sebeple, ikinci defa, aralığı c'den d'ye, aksi yönde geçmekte olan iyon, R. F potansiyelini yön değiştirmiş olarak bulur ve cd arasında, ikinci bir hızlanmaya uğrar. Tekrar D, içine giren iyon hızı artmış olduğundan aynı manyetik alan altında daha büyük bir yarım daire çizerek tekrar aralığa yönelir ve e noktasına gelir. Yönü tekrar değişmiş bulunan R. F potansiyeli tarafından ef arasında üçüncü defa hızlandırılır. Bu hızlandırma olayı gh, ij,... gibi yüzlerce spiral boyunca devam eder ve her spiralde yörünge yarıçapı büyüyerek sonunda D'lerin yarıçapına ulaşır. D_2'nin yan tarafında açılmış olan k penceresinden negatif yüklü bir l saptırma levhası yardımıyla hızlanmış olarak dışarı çıkarılır ve m maddesi ile nükleer reaksiyona girer. İyonların serbestçe hareket edebilmeleri için D'ler havası emilmiş ayrı bir kutu içine alınmışlardır. Şekilde bu vakum kutusu gösterilmemiştir.

İyonun herhangi r yarıçaplı yarım daireyi tamamlama süresi Newton mekaniğine göre $T/2 = \pi m/Bq$ ile hesaplanmaktadır. Burada m iyonun kütlesi, kg; q iyonun yükü kulon (coulomb); B manyetik alan şiddeti weber/m^2 cinsinden ölçülürse, T, saniye cinsinden elde edilir. İyonun yarım daireyi dolanması için gerekli T/2 süresinin iyonun v hızına ve r yörünge yarıçapına bağlı olmadığı görülmektedir. Bu sebeple D'lere sabit frekanslı ve değeri $f = 1/T = Bq/2\pi m$ olan bir R. F gerilimi uygulamak yeterlidir. Bu yüzden S.'a "sabit frekanslı siklotron" da denilmektedir. S.'da iyon yörüngesinin spiral oluşu, daha evvel kullanılan ve çok uzun bir yapıya sahip olan lineer hızlandırıcılara nazaran bir tercih sebebidir. Sabit frekanslı bir R. F osilatörü ile çalışması da âlete önemli bir işletme kolaylığı kazandırmaktadır. İyonun r yörünge yarıçapı, D'lerin maksimum R yarıçapına ulaştığında kazandığı kinetik enerji joule cinsinden, $E = (1/2) B^2R^2q^2/m$ ile hesaplanmaktadır.

S. ile proton ve alfa partiküllerini (He^{++}), 20 MeV, döteronları 10 MeV enerjiye kadar hızlandırmak mümkündür. Çalışma süresince iyonun aralıktan her geçişi ile R. F osilatörünün yön değiştirmesi senkrondur. Bu enerjilere kadar bir senkronizasyon bozulması bahis konusu değildir. Burada elektron - volt (eV) nükleer fizikte kullanılan bir enerji birimi olup, bir elektronun veya bir değerli bir iyonun 1 voltluk bir potansiyeli aşması hâlinde kazandığı enerjidir.

Milyon - elektron - volt (MeV) $= 10^6$ eV.

S.'lar genellikle D'lerinin veya hemen hemen aynı boyutlardaki elektromıknatısının kutup başlarının çapı belirtilerek anılır. İlk S.'larda bu 12 inç (30 cm) civarında idi. Lawrence ve Livingston'un daha sonra yaptıkları 36 inç'lik (91 cm) S.'nun R. F frekansı 10 MHz, elektromıknatısı 100 ton, temin edebildiği maksimum döteron enerjisi 8 MeV, iyon akımı 50 μA civarında idi. Berkeley (Kaliforniya üniversitesi) S.'u 60 inç (152 cm), R. F osilatörünün gücü 150 kw, elektromıknatısı 200 ton, R. F potansiyeli 250 000 volt, iyon akımı 0.4 mA, temin edebildiği maksimum döteron enerjisi 24 MeV idi. Bu enerjilerdeki iyonlar çarptıkları herhangi bir maddeyi anında yakıp buharlaştırabilecek güçtedir (bk. VAN DE GRAAFF).

Daha da yüksek enerjiler için bk. SENKROSİKLOTRON, SENKROTRON. (A. Ş.)

SIKORSKI, Wladyslaw (Tuszov, Rusya Polonyası 1881 - Cebelitarık 1943), Polonya askeri ve devlet adamı. Lwow'da politeknik enstitüsünden mezun oldu. I. Dünya Savaşı'na katıldığı gibi, 1920'de Bolşevikler'e karşı çarpışan Polonya ordusuna da kumanda etti. Varşova müdafaasında temayüz etti. Daha sonra başbakanlık (1922 - 1923), harbiye nâzırlığı (1924 - 1925) yaptı. Pilsudski'nin 1926'da iktidarı ele geçirmesine muhalefet etti ve 1928'de faal siyasî hayattan ayrıldı. Askerî konularda yazılar yazdı.

S., 1939'da Fransa'da kurulan, sürgündeki Polonya hükûmetinde başbakan oldu. Polonyalı bir başkumandan olarak bir ordu kurdu. Bu ordu 1940'da İngiltere'ye kaçırıldı. Bundan sonra dünyanın muhtelif yerlerindeki Polonya kuvvetlerini organize etti. Hava kuvveti birimleri kurarak, bunların İngilizler'in yanında savaşlara katılmasını sağladı. Cebelitarık yakınlarındaki bir uçak kazasında öldü.

SİKOZİS (Fr. Sycosis), sakal ve bıyık bölgesindeki kıl diplerinin kronik iltihâbı. S., stafilokok denen mikroplardan veya trikofiton denen mantarlardan meydana gelir. Stafilokokların yaptığı S.'de, önce kıl çevresinde teşekkül eden ve kıl tarafından ortasından delinen abseler oluşur. Sonra etraftaki kıl diplerine geçerek abseler gelişir. Deri, stafilokoklara hafif bir reaksiyon gösterir. Meydana gelen odak düz kırmızı, kepeklidir ve kıl çevresinde iltihap vardır. Eğer derinin cevabı şiddetli olursa fındık büyüklüğünde iltihabî nodüller husule gelir. Hasta başlangıçta gerilme ve yanmadan şikâyet eder. Kronik nezlesi olan şahıslarda üst dudakta da görülebilir. İyileşince yerinde iz bırakmaz.

Trikofiton denilen mantarların sebep olduğu S. hayvanlarla uğraşan köylülerde görülürse de genellikle berberin fırçalarıyla bulaşır. Mantar, kıl diplerine girerek iltihaplanmaya sebep olur. Hasta bölgedeki kıllar kolayca çekilebilir. Hastalık tek veya birkaç odak şeklinde olabilir. Çoğunlukla çene ve yanaklara yerleşir. Bıyıklarda yerleşmez. Lenf bezleri mahallî olarak şişer, iyileşince yerinde iz bırakır.

Tedavide antiseptik solüsyonlarla pansumanlar yapılır. Tıraş men edilir. Uzun devam eden vakalarda cımbızla epilasyon yapılır. Ayrıca sebebe göre antibiyotik ve mantarlara karşı ilâçlar ağız yolu ile ve merhem hâlinde kullanılır.

SİKULLAR (Fr. Sicules, İng. Siculis), Sicilya'nın ilkel halkı. Tarihî devirlerde adanın doğu yarısını işgal ederek adlarını verdiler. Bunların, merkezî İtalya'dan, hattâ Roma'nın doğusundan geldiğini gösteren bol delil mevcuttur. Roma öncesi İtalya'sının an'anesinde önemli bir rol oynadıkları da bilinmektedir.

S.'ların şehirleri bağımsız hükümdarların idaresi altındaydı. Bu hükümdarlar Yunanlılar'ın gelmesinden sonra, adanın tarihinde önemli roller oynadılar. Tarımla uğraşmaları, adanın volkanik oluşu, S.'ın yer altı tanrılarına inanmalarına sebep oldu, böylece mitolojinin zenginleşmesine yardım ettiler. Başlıca şehirleri Agyrium, Cunturipa (Centorbi), Henna ve üç Hebla idi.

SİLÂH, savaşmak için kullanılan her çeşit âlet. İnsan vücudunun organları savaşmak, avlanmak için daima yetersiz kalmış; insanoğlu en ilkel çağlardan başlayarak, savaşmak ve avlanmakta kendisine yardım edecek âletler kullanmıştır.

İlk insanın veya insan - öncesi mahlûkun kullandığı S., taş ve sopadır. Bunları uzaktan fırlatarak düşmanını uzaklaştırmak için kullandığı gibi; avını yaralamak, öldürmek için de kullanmıştır. Bilek kuvvetiyle atılan taşın etkisini arttırmak için, zamanla bunu ince uzun bir deri parçası vasıtasıyla havada çevirip fırlatmayı öğrenmiş, böylece düşmanına daha uzaktan müdahele etme imkânını bulmuştur.

El ile fırlatılan sopalar da zamanla etkili bir S. hâline geldi. İlkel insanlar bunu sağlamak için, kullandıkları sopayı zıpkın, ok, kargı, mızrak şekline soktular. Bu tip S.'ların en ilgi çekici olanı "bumerang"dır (b. bk.). Avustralyalılar'ın "vadi" ve "ulas" denen S.'ı da yine fırlatmak içindir. Vadinin başı, yassı, üçgen biçiminde "ulas"ın başı ise topuz biçimindedir ve atarken iyice hâkim olabilmek için bir de sapı vardır.

Bu tip S.'ların daha gelişmişi olan zıpkın, mızrak, kargı vs.'nin pek çok çeşidi geliştirilmiştir.

Fırlatılarak kullanılan çok değişik bir S. da bola'dır. Bola (b. bk.) Patagonya yerlileri ve La Plata goşoları tarafından avlanmak amacıyla kullanılır.

Göğüs göğse savaşlarda kullanılan ilkel S.'dan biri de topuzdur. Bunların üzeri dikenli olur; daha çok ezmek, yaralamak için kullanılır.

Çok eskiden beri kullanılan bir başka S. da zehirdir. Pek çok ilkel kabileler zehiri S. olarak kullanmayı öğrenmiştir. Zehirler İndonezya'daki "upas" ağacından olduğu gibi, çeşitli bitkilerden veya bazı sürüngen ve böceklerden elde edilir ve savaş âletinin ucuna sürülmek suretiyle kullanılır. Öte yandan zehir kullanmayan birçok ilkel kabilelerin de zehirli S. kullandığı sanılırsa da bunun aslı yoktur. Aslında bu gibi yaralanmalardan sonra meydana gelen ölüm, tetanos dolayısıyla olmaktadır (bk. ATOM BOMBASI, BOMBA, FÜZE, MAKİNELİ TÜFEK, MAYIN, OK, ROKET, SU BOMBASI, TABANCA, TOP, TÜFEK, ZEHİRLİ GAZLAR).

SİLÂHDÂR, silâh taşıyan mânâsında Farsça bir tamlama. Türk devletlerinde hükümdârların silâhlarını koruyan, seferlerde bu silâhları getirip götüren sorumlu kişinin unvânıdır. Ayrıca Osmanlı devletinde, ileri gelen devlet adamları ve vezîrlerin kapı halkından bir bölüğüne ve yukarı iki bölük yani kapıkulu süvârîlerinden ikinci bölüğüne de verilen bir addır.

Büyük Selçuklu imparatorluğu teşkilâtında sarâhaten rastlanan bu hizmetin geçmişinin, eski Türk devletlerine kadar uzandığı söylenebilir. Selçuklular'da S.'ların başı "emîr-i silâh" unvânını taşıyordu. Bu unvânı iktisâb edenler, sarayın mühim kişilerinden sayılırdı. Bunlar silâhhâne veya zerdhâne denilen silâh depolarının korunması vazîfesinden başka, tören günlerinde tahtın yanında yer alır ve alaylarda sultanın silâhını taşırdı. Bu teşkilât, I. Baybars zamanından itibaren Mısır memlûklerinde de görülür. Silâhdârîyye, teberdârîyye ile birlikte Memlûk sultanının muhafızlığı hizmetiyle mükellef idi. Emir-i silâh ise ümerâ-yi mi'în arasından seçilir, mukaddem-i ulûf pâyesini de hâiz olduğundan seferlerde kuvvet kumandanlıklarında vazîfe alırdı.

Selçuklu ve Memlûk teşkilâtından örnek alınarak, Osmanlı sarayında da, Yıldırım Bâyezîd devrinde S.'lık ihdâs edilmişti. Ancak Osmanlı sarayında ayrıca bir S.'lar bölüğü kurulmamış padişahın silâhını taşımak, öteki silâhları ile birlikte diğer kıymetli mücevher ve eşyaları korumakla tek bir S. vazifelendirilmişti. S.'lar enderûna alınan gençler arasından zamanla yetişerek bu mevkie yükselirlerdi. Hasbahçe bostancılığından zülüflü baltacılara, oradan Seferli odasına, daha sonra Has Oda'ya geçen genç; bir müddet hizmetten sonra tülbent ağası, rikâbdar ve çuhadar olur, bundan sonra S.'lığa yükselirdi. S.'lıktan taşra hizmetlerine geçişte kapucubaşılık veya 50 akça gündelikle müteferrikalık verilirdi. Eğer taşraya çıkma olmazsa çaşnigirbaşılığa terfi ederdi. S.'lar vazifelerinde kırmızı kadife hil'at ve zülüflü üsküf giyer, pâdişâhın kılıcını sol omuzuna dayayarak tutar, alaylarda ise kılıcı sağ omuzuna aktarırdı. Pâdişâhın gezintilerine katılmak, Mevlid alayında pâdişâha buhur ve gülsuyu sunmak başlıca vazifesi idi. XVII. yüzyıldan sonra, kanûnnâmede tespit edilen terfi ve çıkmalara riayet edilmediğinden S.'lar, Yeniçeri ağalığından, beylerbeyi, kapudan-ı derya, hattâ def'aten sadrâzam olma fırsatını buldular. Bunun sonunda S., sarayda büyük bir nüfuz kazandı. Bu gelişme S. olma yolunda da eski törelerin bırakılmasına, enderûn hizmetlerinden herhangi birinden bu makama geçebilme imkânını doğurdu. Çorlulu Ali Paşa, II. Sultan Mustafa'nın S.'ı olarak enderûna yeni-

den bir nizam verirken, S.'ların nüfuzlarını bir kat daha arttırdı. Böylece S.'lar Has Oda, hazine, kiler ve seferli koğuşları ile zülüflü baltacıların âmiri olarak sarayın başmâbeyncisi durumuna yükseldiler. Pâdişâhın emirlerini tebliğ vazifesini de üstlenmiş olduklarından, sabah namâzından yatsıya kadar pâdişâhın yanından ayrılamazlardı.

Ayrıca muâyede, cuma selâmlığı, ulûfe dağıtımı vs. törenleri tertip ve icrâ ettirmek de vazifeleri arasına alınmıştı. İç hazinedeki para ve kıymetli eşyanın muhafazası, sarfı, hazine kethudası ile birlikte S.'ın vazifeleri arasında bulunuyordu. Böylece mevki, vazife ve nüfuzu artan ve çeşitli mesuliyetleri yüklenen S.'ın maiyetine lala adı altında 5'i Has Odalı olmak üzere kaftancı, tütüncü, kilerci, yedekçi vs. adlarla, bütün enderûn koğuşlarından 34 kişi verilmişti. Fâtih devrinde gündelikleri 20 akça olan S.'ların ücreti zamanla artarak XVIII. yüzyıl başında 100 akçaya ulaşmış, ayrıca hâslar da elde etmişlerdi. Yine başlangıçta 50 akça ile emekli olurken XVIII. yüzyılda 300 akça ve çeşitli tayinâtla emekliye sevkedilir oldular. S.'lık II. Sultan Mahmud devrine kadar sürdü. Giritli Ali Ağa'nın 10 ekim 1831'de ölümü üzerine bu göreve yeni bir tâyin yapılmayarak lağvedildi ve S.'lık vazifesi hazine kethüdâsına verildi. Az sonra da bu hizmeti görmek üzere enderûn nâzırlığı, bir yıl sonra ise mâbeyn müşirliği ihdâs edildi.

Osmanlı devletinde ayrı, atlı askerî bir birlik teşkil eden S.'lar bölüğü ağası da S. ağa adıyla tanınmaktaydı. Yeniçeri Ocağı kurulurken meydana getirilen kapıkulu atlı ocaklarının ilki olarak kurulan bu ocağın en büyük mes'ûlü olan S. ağası, Fâtih devrinde Sipahiler Ocağı kurulunca, sipahiler ağasından sonra, ikinci dereceye inmişti.

Sağ ulûfeciler ağalığından terfi sonunda S. ağası olunmakta, buradan da sipahiler ağalığına, ya da 350 000 akça hâsla sancakbeyliğine geçilmekteydi. Maiyetini S.'lar kethüdâsı, kethüda yeri, başçavuş ve S.'lar kâtibi teşkil ediyordu. Kendisi ise rikâb veya üzengi ağalarından sayılırdı. Emri ve kumandası altında bulunan S.'lar ocağı ise, 260 bölüğe ayrılmıştı. Her bölüğün yönetimi bölükbaşı veya ser-bölük denilen bir çorbacıya verilmişti. Ocağın Fâtih devrinde 2 000 olan mevcudu zamanla değişmiştir. Ocağın kaynağı Edirne ve Istanbul saraylarında yetiştirilen acemi oğlanlarıydı. S.'ların ulûfeleri ise, hizmet süresine göre 6 - 96 akça arasında değişmekteydi. Bölüğe yeni kaydedilen bir serdengeçtiye 6 akça verilirken saraydan çıkma bir acemi oğlanı, 12 - 13 akça ile S.'lığa başlamakta idi. Bir S., vazifesini ve ulûfesini S. ağasının muvafakati ile öz oğluna devretmek hakkına sahipti. Ocağın bütün işlerine bakan kethüda yeri olup, S.'ların tevcîh, terakki, tekaüdlük gibi mâlî meseleleri defterdarlığa bağlı S.'lar kaleminde görülürdü. Bu kalemin âmiri S.'lar kâtibi idi. Ancak ulûfelerin ödenebilmesi için S. esâmilerinin atlı mukabelesi kaleminde incelenerek, atlı mukabelesi tarafından tasdik edilmesi gerekirdi.

S.'ların görevlerine gelince, bir muhafız bölüğü olan, sarı bayrak taşıyan bu ocaklılar, Cuma selamlıklarında ve seyirlerde pâdişâhın solunda yürürler, otağ-ı hümâyûnda sol tarafta saf bağlar, seferde pâdişâh veya vezîr-i âzamın tuğlarını taşır, yolları açar, köprü kurar, pâdişâhın yedek atlarını çeker, pâdişâh adına sadaka dağıtırlardı. Bu vazifelere göre tuğcu, yedekçi ve buçukçu diye anılırlardı. Bundan başka cizye, beytülmâl eminlikleri, mübâyaacılık vs. hizmetlerde de çalıştırılırlardı. Ayrıca vezir kapılarında da görev alır; vezir kethüdâsı, dîvân kâtibi, mühürdâr, çuhadâr, selâm çavuşu vs. ile kapı halkını teşkil ettiklerinden paşa defterlileri diye de anılırlardı. 1707'de paşa kapıları bir nizâma bağlanırken, bu gibi paşa defterlileri S.'ların sayıları 10 nefere indirilmişti. S. ocağı lağvedilirken çıkarılan bir emirde paşa dâirelerinde S. adıyla hiç bir kimsenin çalıştırılması da yasaklandı.

S. ocağı da, öteki kapıkulu ocakları gibi III. Murad devrinden itibaren gittikçe bozuldu ve zamanla aslî vazifelerini unutarak ticaretle uğraşan, verilen hizmetlerde halka zulmetmeyi iş bilen kimselerin toplandığı bir yığın durumuna düştü. Sonunda 1826'da Yeniçeri ocağının lağvını tâkîb eden günlerde, bütün atlı kapıkulu ocakları gibi dağıtıldı. Defterdârlıktaki kalemi de lağvedilerek, sahibi bulunmayan esâmiler imha edildi. S. olduklarını ispat edenlere, gümrükten tâyînât verilerek bu teşkilât sona erdirildi. (İ. P.)

SİLAHDÂR MEHMED AĞA (Istanbul 1658 - Istanbul 1724), Türk tarihçisi. Genç yaşta sarây-i hümâyûna intisâb etti. Başmüsâhib Şâhin Ağa tarafından yetiştirildi. Saray âdâb ve erkânını öğrendi ve hâfız-ı Kur'ân oldu. On dokuz yaşında iken Hasbahçe bostancıları zümresine katıldı. 1678'de zülüflü baltacılar zümresine alındı, bir yıl sonra da Seferli odasına çırağ edildi. 1683 Viyana seferine katıldı. Sefer dönüşü Has Oda hademeleri arasına girdi. IV. Sultan Mehmed'in hal'inden sonra da sarayda kaldı. II. Sultan Süleyman ve II. Ahmed devirlerinde Has oda hademelerinden olmak hasebiyle daha sonra yazacağı vekayinâmesi için rahatlıkla malzeme derlemek fırsatını bulmuş oldu. II. Sultan Mustafa, S. M. A.'ya ayrı bir ilgi gösterdi. Cülûsundan itibaren geçecek hâdiseleri kaydetmesini ve bu esere *Nusret-nâme* adını vermesini istedi. Zaten 1065 (1654) Muharreminden itibaren Kâtip Çelebi'nin fezlekesine zeyl olarak yazmakta olduğu tarihine S. M. A. bundan sonra Nusret-nâme adıyla devâm etti. Bu arada tülbent ağası yani sarıkçıbaşı ve 1703'te çuhadâr oldu. III. Sultan Ahmed'in cülûsu günü de silâhdâr-ı şehriyârîliğe yükseldi. Cülûsu tâkîb eden günlerde Bostancıların çıkardığı patırdıyı bastırdıysa da yeni pâdişâhla sarayda kendini gösteren, yeni nüfuzlu kişilerle anlaşamadı. Husûsiyle III. Ahmed'in lalası Uzun Süleymân Ağa'nın giriştiği teşebbüsler sonunda, kendisine töre gereğince silâhdârların, taşraya çıktıklarında alageldikleri vâliliklerden biri teklif edilerek silâhdârlıktan ayrılacağı bildirilince, halkın hukukunu koruyamamak korkusuna düşerek emekliliğini istedi. Yüz akça gündelik ve bir miktar tâyinât ile saraydan ayrıldı. Demirkapı civarında, Elvan-zâde mahallesinde, bir ev alarak oraya yerleşti. Nusret-nâme'ye yine devam etti. Ancak, hadiselerin dışında kaldığından, bunları ancak duyabildiği ölçüde muhtasar bir biçimde yazmak zorunda kaldı. En son 1721 Niş vakasıyla eserine son verdi. S. M. A.'nın *Zeyl-i Fezleke* adını taşıyan ve 1065 muharreminden (kasım 1654), II. Sultan Ahmed'in ölümüne, 1106 cemaziyülahirinin yirmi ikinci (7 şubat 1695) gününe kadar kırk yıllık olayları ihtiva eden vakayinâmesi, Ahmed Refik tarafından iki cilt hâlinde 1928 yılında Türk Târih Encümeni külliyâtı arasında çıkmış, *Nusret-nâme* adını taşıyan ve *Zeyl-i Fezleke*'yi takibeden II. Sultan Mustafa'nın cülûsundan 1721 Niş vakasına kadar gelen bölümü ise İsmet Parmaksızoğlu tarafından sadeleştirilerek 1962 - 1969 yıllarında iki cilt hâlinde Millî Eğitim Bakanlığınca yayınlanmıştır. Gerek *Zeyl-i fezleke,* gerek *Nusret-nâme,* Osmanlı tarihinin 1654 - 1703 yılları arasındaki olayları bakımından bir görgü şahidinin kaleminden çıkmış olmakla ayrı bir değer taşır. Bundan başka bu iki eser, çağının Türkçesini, halk ve konuşma dilini aksettirmekle Türk dili araştırmaları için de zengin bir kaynak olmak husûsiyetine sâhiptir. (İ. P.)

SİLAHLI KUVVETLER, Kara, hava, deniz ve jandarma kuvvetlerinin toplamı, ordu. Türkiye cumhuriyetinde S. K.'lerin görevini iki şekilde ortaya koymak mümkündür:

1 — İç düşmana karşı, içte meydana gelecek olan isyan, ayaklanma ve kargaşalıkları millî güvenlik kurulu'nun tavsiyesi, bakanlar kurulunun kararı ve T. B. M. Meclisi'nin müşterek onayı ile ânında ve zamanında bastırmak, kamu nizâm ve düzenini sağlamak.

Bu halleri 1961 anayasasının 123. ve 124. maddeleri açık şekilde ortaya koymuştur.

Anayasanın 123. maddesi "Fevkalâde" hâlleri, 124. maddesi de sıkıyönetim ve savaş hâlinin hangi hâllerde ilân edilmesi gerektiğini saymıştır. Sebeplerin varlığı hâlinde, gerek sıkıyönetimde, gerekse savaş hâlinin ilânı hâlinde, kamu yönetimi bu hâllerin ilân edildiği bölgelerde S. K. sorumluluğuna verilir.

Kamu düzeninin sağlanmasını tâkiben S. K., yine millî güvenlik kurulunun tavsiyesi, bakanlar kurulunun kararı ve T. B. M. M.'nin birleşik toplantısının onayı ile, yukarıda sözü edilen her iki hâl kaldırılır. Ve S. K. yurt savunması olan aslî görevlerine dönerler.

2 — Dış düşmana karşı; vatan topraklarına yönelen her türlü taarruz ve tecavüzü ânında defetmektir.

Kısaca anayasa, S. K.'e devletin bütünlüğü, milletin bölünmezliği, bağımsızlığı, cumhuriyetin değişmezliği, demokrasinin korunması, gözetilmesi ve kollanması görevini vermiş, bu görevi; Türk S. K.'i iç hizmet kanununun 35. maddesi ile de kanunîleştirilmiştir.

S. K. kara, hava, deniz ve jandarma genel komutanlığı olmak üzere bir bütün olup, bu bütünün başkomutanı genel kurmay başkanıdır.

Barışta kara, hava ve deniz kuvvetleri komutanlıkları, idare ve ikmal bakımından millî savunma bakanlığına, jandarma genel komutanlığı ise, içişleri bakanlığına bağlıdır. Eğitim, sevk ve idare bakımından ise bütün komutanlıklar genelkurmay başkanlığına bağlıdır.

S. K.'in savaşta sevk ve idaresi, teknik ve idarî yönetimi başkomutanlığa verilir. Genelkurmay başkanlığı, S. K.'in gelecek bir savaşta, yurt savunmasını çağın gereklerine en uygun şekilde başarı ile yürütebilmesi için, yeterli her türlü hazırlığı hazarda yapmak, savaş eğitimlerini, sevk ve idare sistemini, müşterek işbirliğini sağlamak, taktik ve teknik bakımından idare etmek, harbin genel sevk ve idaresi içinde, askerî harekâtın yüksek sevk ve idaresini yürütmekle yükümlüdür. Bu amaçla barıştan itibaren S. K.'e gerekli emir ve direktifleri vermek, bu emir ve direktiflerin yapılmasını gözetmek, takip etmek ve denetlemekle görevlidir.

Savaş sırasında başkomutanı T. B. M. M. seçer. Başkomutanın müşterek harp karargâhı, genelkurmay başkanlığında kurulur. Müşterek harp karargâhı, kara, deniz ve hava kuvvetlerinden seçilmiş general, amiral, kurmay subay, sınıf subayları ve uzmanlardan oluşur. Bu teşekkül, S. K. bünyesinde en büyük karargâh olarak nitelendirilir. Savaşın mahallî özel strateji ve taktik uygulamaları hariç, genel sevk ve idare ile, savaşı yönlendirme, karargâhtan yürütülür. Bu karargâh savaşın beynidir. Bu yüzden savaş sırasında hasım güçler, birbirlerinin bu karargâhlarını tesbit etmek, dağıtmak ve vurmak için her türlü çalışmayı harbin başlangıcından itibaren en usta şekilde yapmaya olağanüstü gayret sarfederler. Beyin merkezinin dağıtılmasını harbin kazanılmasının vasıtası olarak görürler.

Barışta, başkentte bulunan genelkurmay başkanlığı, kendi kuruluş kanunlarına göre çalışmalarını sürekli olarak geliştirerek yürütür. S. K.'in tavsiye mahiyetindeki dilek ve istekleri senede iki defa şubat ve ağustos aylarında toplanan Askerî Şûrada görüşülür. Askerî şûra toplantıları başbakanın başkanlığında açılır. Genelkurmay başkanının başkanlığında devam eder. Şûrâda terfi, tefeyyüz, emeklilik, mevzuat boşluğu ihtiyaçları görüşülür. Alınan kararlar tavsiye mahiyetinde ilgili makam ve mercie duyurulur.

Genelkurmay başkanlığı millî savunmayı ve güvenliği ilgilendiren bütün konularda, devletin en güçlü kuruluşu olarak görev ve yetkilerini belirten kendi özel kanununa göre; S. K.'in savaşa hazırlanmasını, personel, istihbarat, harekât, teşkilât, eğitim, öğretim, lojistik hizmet ve faaliyetlerine ait ilkelerle ana plân ve programları tesbit eder. Ayrıca dış siyasetin gereği olarak yapılacak milletlerarası anlaşma ve antlaşmaların askerî bakımdan değerlendirilmesi ve uygulanması yönünden görüşünü belirtir. Bu amaçla gerektiği takdirde yurt içinde ve yurt dışında yapılacak çeşitli kademelerdeki toplantı ve görüşmelere katılabilir. Bu şekilde yetkili temsilci göndererek millî güvenlik ve savunma yönünden görüşlerini bildirir. İlgili bakanlık ve çeşitli devlet kuruluşlarıyla yazışmalar yaparak, temaslar kurarak millî güvenlik konularındaki çalışmalara yön verir.

Kısaca özetlemek gerekirse S. K.'in genel yönetimi, harp yönetimi, yönlendirme yönetimi, hazarda genel olarak genelkurmay başkanlığına, seferde harp karargâhına, hazarda özel yönetimi S. K.'i oluşturan kara, hava, deniz ve jandarma genel komutanlıklarının kendilerine aittir.

S. K.'in her türlü ihtiyacı her yıl genel bütçeden millî savunma bakanlığı bütçesine ayrılan genel ödenek ve ilgili tahsisattan karşılanır.

Türk S. K.'i, dünyanın en çok savaşan ordularından biri olarak bütün nesillere kuvvet kaynağı olacak zengin derslerle dolu bir tarihe ve şanlı kahramanlık menkıbelerine sahiptir.

Eski çağlardan başlayarak, cumhuriyet devrine kadar birçok zaferler kazanmış, Türk devletlerinin yükselme ve gerileme dönemlerinde başarılı hizmetler yapmıştır.

Türkiye cumhuriyetinde, demokratik rejimin en büyük desteği olan Türk S. K.'i yıllarca süren savaşlardan zaferle çıkmıştı. Ancak kesin barışa ulaşıldıktan sonra ordunun yeni bir düzene kavuşturulması mecburiyeti vardı. Bu sebeple Lozan antlaşmasının imzalanmasından sonra, Türk S. K.'i hemen hazar (barış) durumuna geçirilmeye başlanmıştır. 5 ağustos 1923'te barış kuruluşu ve konuş projesi uygulama alanına girmiştir.

Kara Kuvvetleri :

Bu yeni teşkilâtlanmaya göre Türk kara kuvvetleri üç ordu müfettişliği hâlinde dokuz kolordu, on sekiz piyade tümeni, üç süvari tümeni ile İzmir, Çatalca, Erzurum ve Kars müstahkem mevkilerinden oluşturulmuştu.

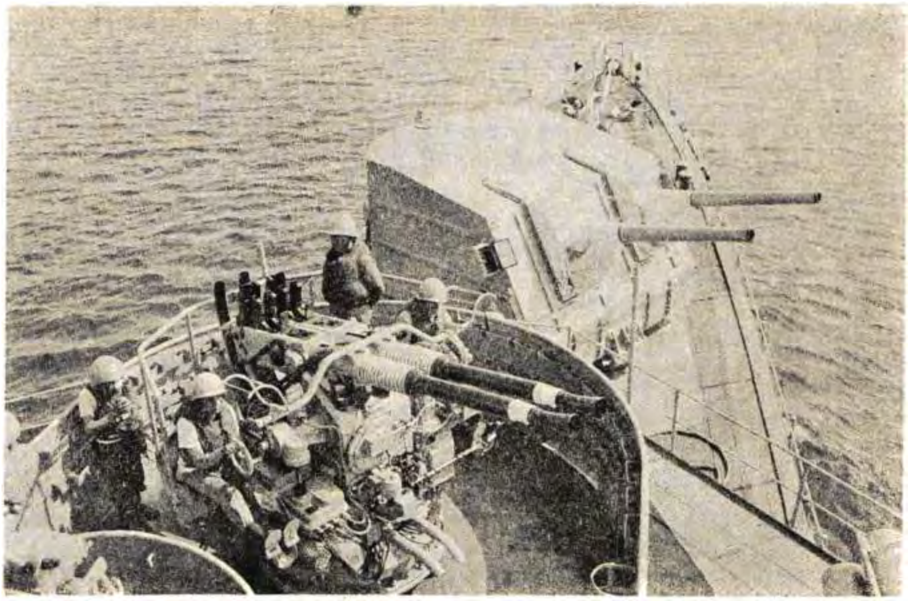
1. ordu müfettişliği, 2., 3., 4. kolordulardan kurulu olup, bunlar altı piyade ve bir süvari tümeniydi. Merkezi Ankara'da bulunuyordu.

2. ordu müfettişliği, 1., 5. kolordulardan kurulmuş olup, dört piyade tümeninden ibaretti. Merkezi Konya'da bulunuyordu.

3. ordu müfettişliği, 6., 7., 8., 9. kolordulardan kurulmuş olup, sekiz piyade ve iki süvari tümeninden oluşmuştu. Merkezi Diyarbakır'daydı.

SİLÂHLI KUVVETLER

Kara, deniz ve hava kuvvetlerinden meydana gelen Türk silâhlı kuvvetleri, çağımızın en modern silâhlarıyla techiz edilmiştir

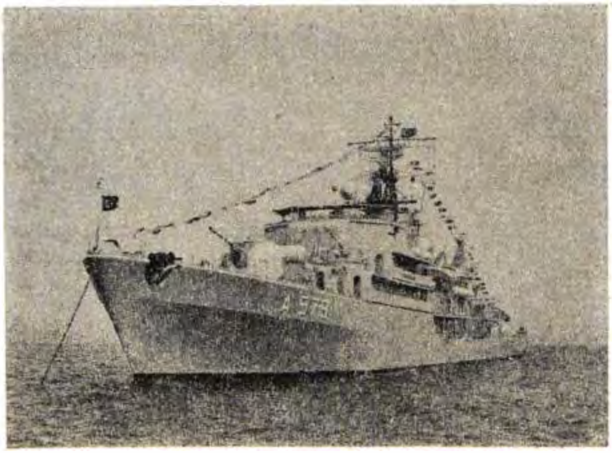
Savaş gemisinin klasik savunma silâhları

İntikal hâlinde tank birliği

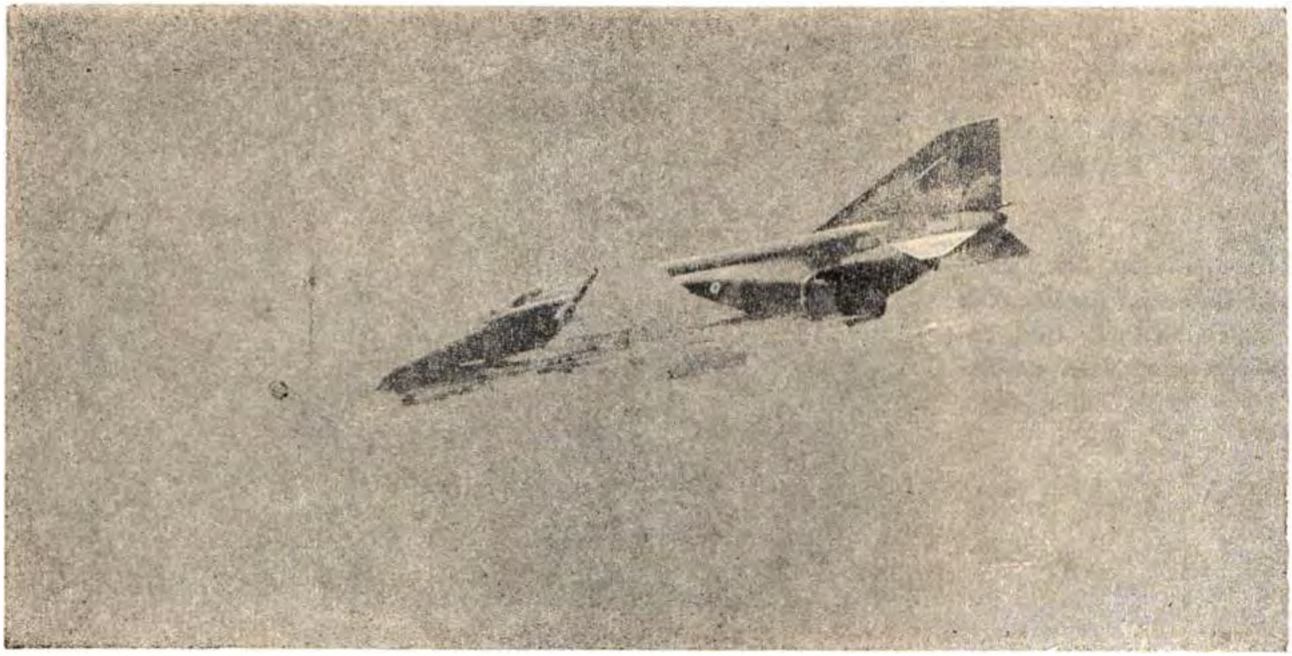
F - 4 (Phantome) uçağı uçuşta

Limanda bir eğitim gemisi

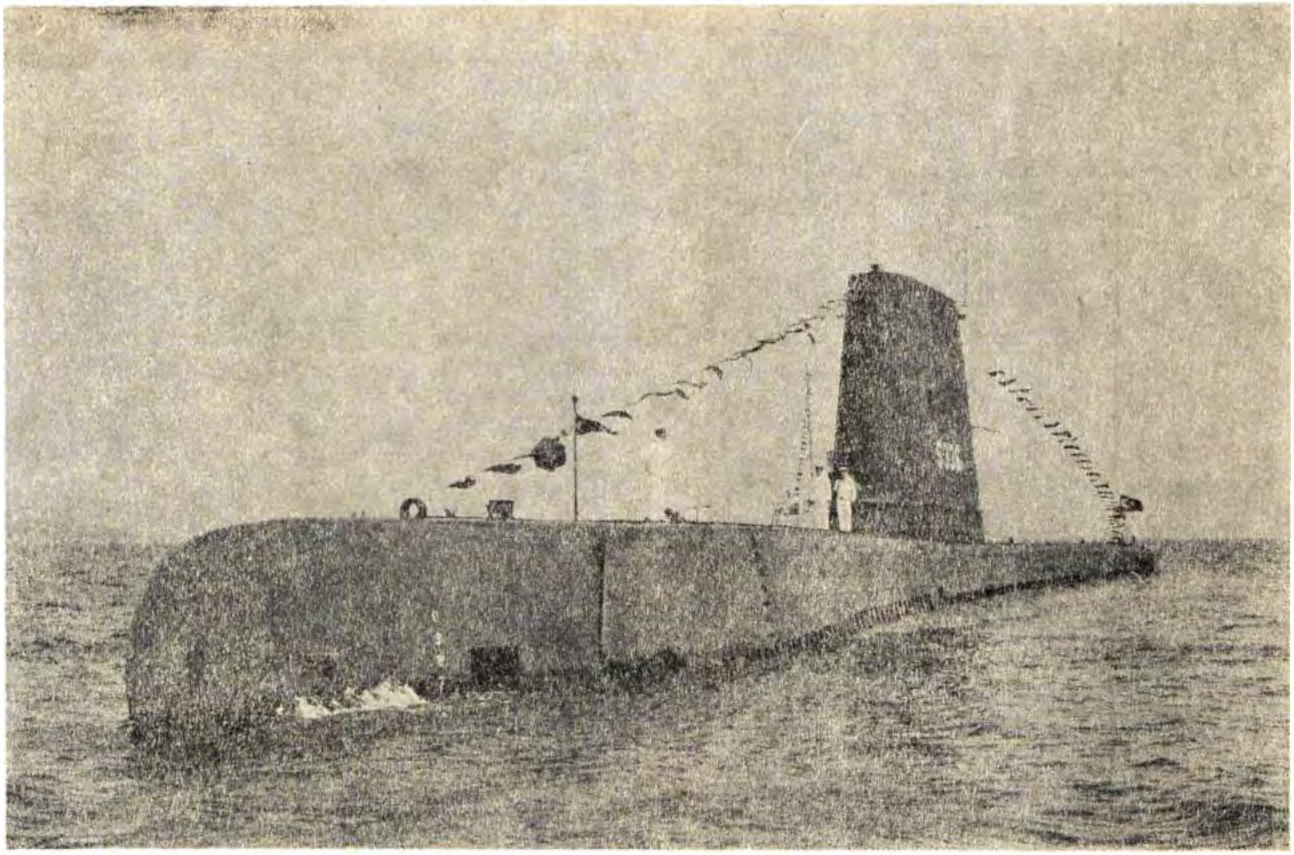

Su altı timini çalıştıran helikopter

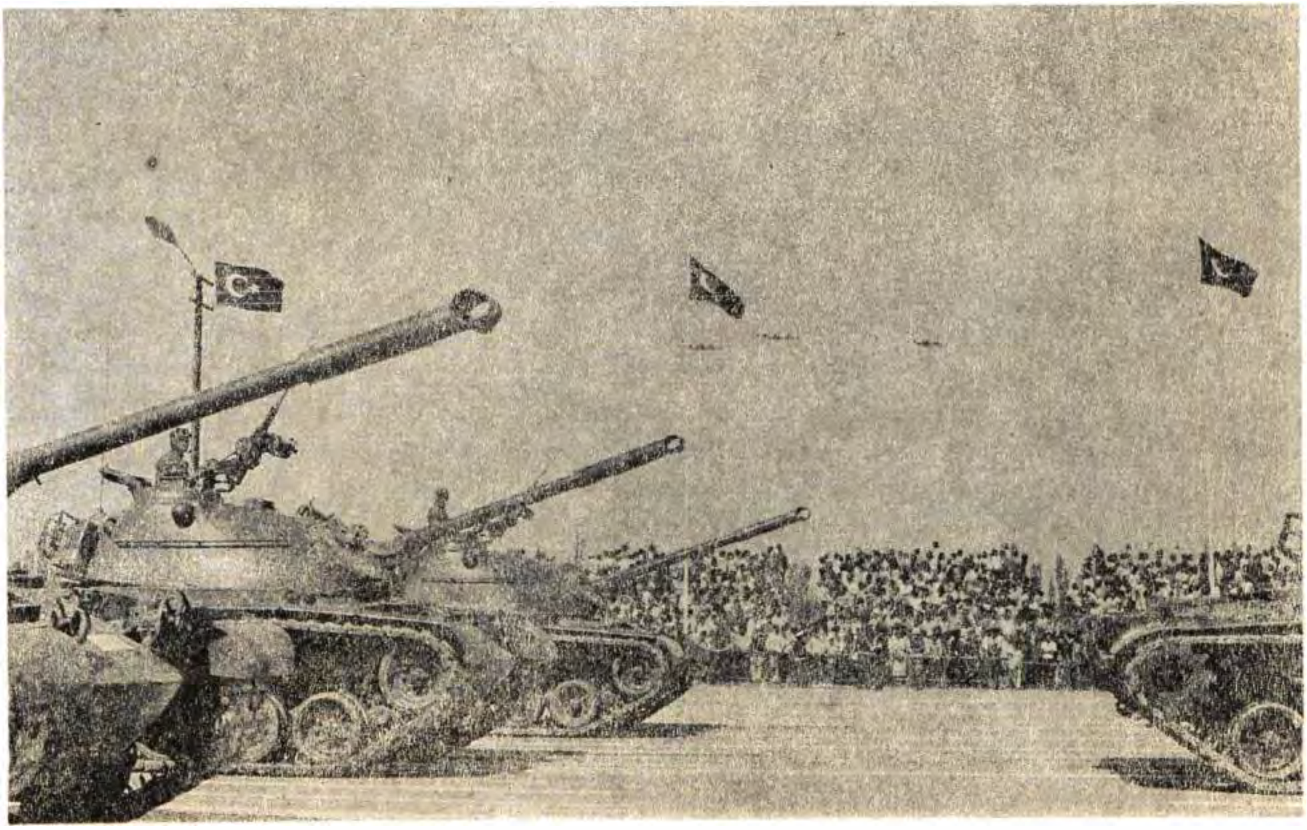

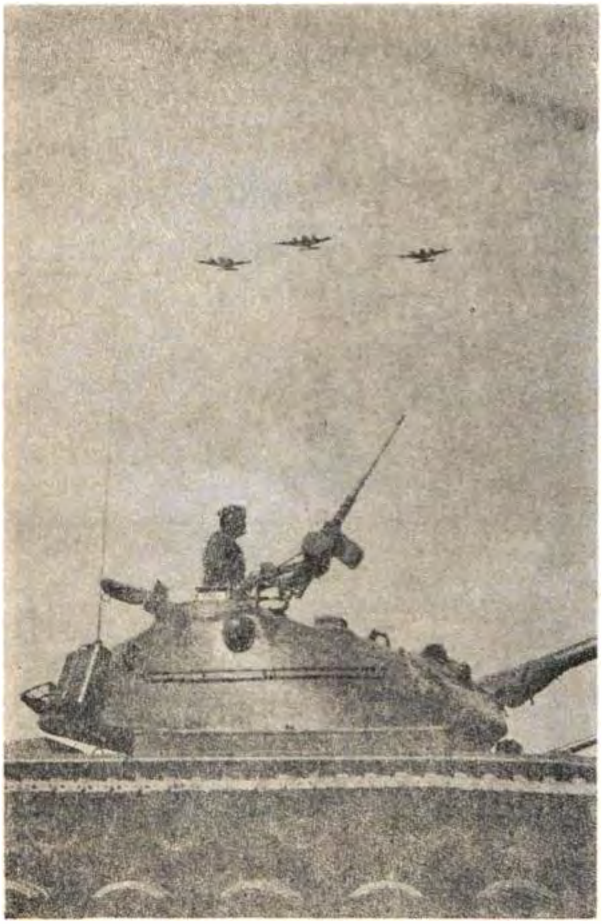
Phantome F - 4E uçağı uçuş sırasında (yukarıda); C - 160 uçaklarından paraşütle atlama eğitimi (aşağıda)

Yukarıda, seyir hâlinde bir denizaltı; aşağıda merasim geçişindeki tanklar

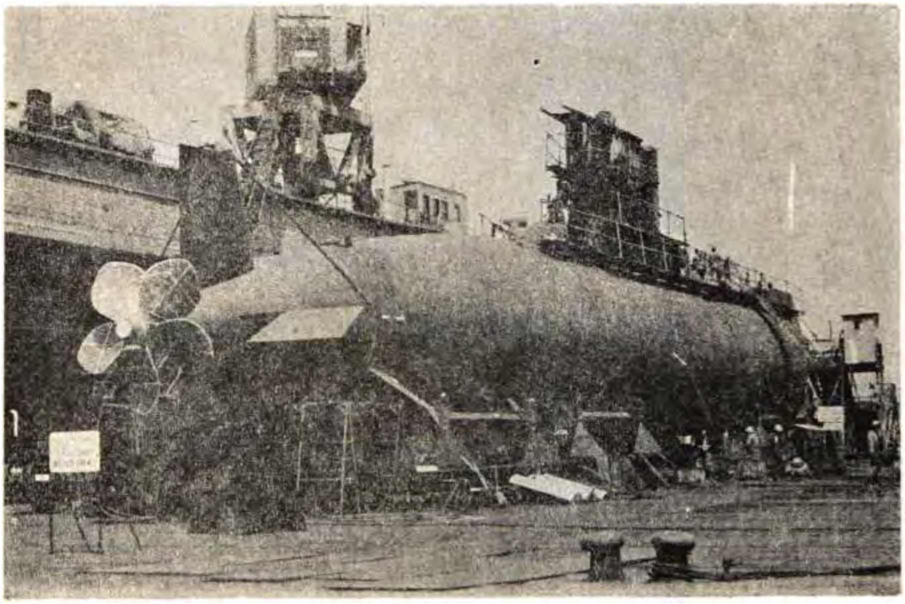

Tank ve uçaklar bir merasim sırasında

Hücum eden bir komando eri

★

Türk yapısı denizaltı gemisi, kızakta. (Bu gemi tamamlanarak donanmaya katılmıştır)

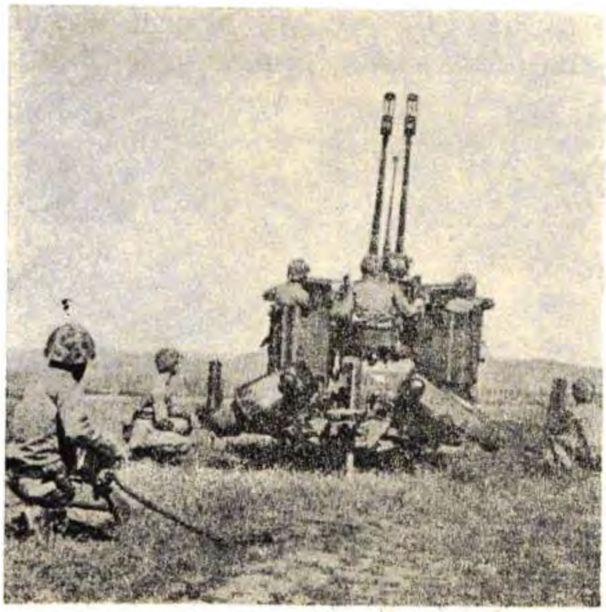
★

★

Solda, yedek depolu M - 48 tankı; aşağıda, bir hudut nöbetçisi görev başında

★

35 mm Oerlikon uçaksavar topunda çalışma

SİLÂHLI KUVVETLER: 7,62 mm'lik A-6 makinalı tüfeği mevzide

Bu genel kuruluş ve konuş durumu, daha sonraki tarihlerde günün ihtiyaçlarına göre birçok değişikliklere uğramıştır. Ancak ana ilke, kuruluş ve teşkilât aynen kalmış, hep üçlü sistem esas tutulmuştur.

Türk ordusu, insanüstü şartlar altında yaptığı Kurtuluş Savaşı'nı, büyük bir zaferle bitirmiş olmasına rağmen, savaş gücünün önemli bölümünü yitirmişti. Birliklerin çok eksikleri vardı. Barış durumuna geçildikten sonra, gelecek bir savaşa göre yeniden hazırlanmak gerekliydi. Ordunun modern silâh, araç, gereçlerle donatılması, sefer stoklarının hazırlanması şarttı. Bu ise, o günkü malî ve iktisadî durumumuza göre pek kolay bir iş değildi. Devletin iktisadî gücü arttıkça, ordunun geliştirilmesi de hızlanacaktı. Bu yolda çok çaba harcanmış, ordu, her fırsattan yararlanılarak modern bir duruma getirilmeye çalışılmıştır. Bu arada savaş sanayiine de önem verilmiştir.

Ordunun silâhlarının yenilenmesi için bütün imkânlara baş vurulmuş, her fırsatın değerlendirilmesine çalışılmıştır. Dış kaynaklardan yararlanılmasına çaba harcanmış, bu arada 1933 yılında Ruslar'dan motorlu araç, tank ve bazı hafif silâhlar alınmışsa da bu pek tatmin edici olmamıştır. Öte yandan Almanya, Fransa, Çekoslovakya ve İsveç'ten top, makineli tüfek ve motorlu araç satın alınmıştır.

Dışa bağlı ordunun, savaş zamanı çok sıkıntılara düşeceği kabûl edildiğinden, silâh, gereç ve araçlarının özellikle iç kaynaklarından sağlanabilmesi için yatırımlar yapılmış, modern askerî fabrikalar kurulmuştur. 1925-1932 yıllarında Kırıkkale fabrikalarının ve Ankara'da birçok yan tesisin kurulması üzerine, savaş sanayii iyiden iyiye gelişmiştir. Ordunun pek çok ihtiyacı bu fabrikalardan karşılandığı gibi, bazı ülkelere Türk tipi havan topları satılmıştır.

1950 yılında, Askerî fabrikalar genel müdürlüğü, çıkarılan özel bir kanunla "Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu" adıyla iktisadî devlet teşekkülleri arasına alınmıştır. Bu kurumun elinde, gereğinde ordunun silâh ve cephanesinin önemli bir bölümünü yapabilecek kapasitede, çeşitli 14 fabrika vardır. Ancak son zamanlarda ordu ihtiyacının çoğu dış yardımlardan sağlandığı için, silâh yapan bu fabrikaların ekseriyeti, diğer sivil sanayi dalları için araç, gereç, yedek parça gibi donatım malzemesi imâl etmeye başlamış, daha sonra millî harp sanayiine yöneltilmiştir.

Cumhuriyet'in hemen başlangıcında, ordunun eğitilmesi için hızla işe başlanmıştır. Yeni savaşların sonuçlarına göre yazılmış her çeşit talimname, yönetmelik ve tarifnameler hazırlanarak orduya dağıtılmıştır. Harp okulu ve harp akademisi yeni baştan açılmıştır, ayrıca meslek okulları (piyade, süvari, topçu, muhabere, istihkâm, levazım vs.) kurulmasına başlanmıştır. Savaş sebebiyle öğrenmeleri yarım kalmış subayların bu eksiklikleri giderilmiştir. Subaylar yurt içinde ve dışında türlü kurslara gönderilmiştir. Böylece ordunun bilgi ve kültür seviyesi gittikçe yükselmiştir.

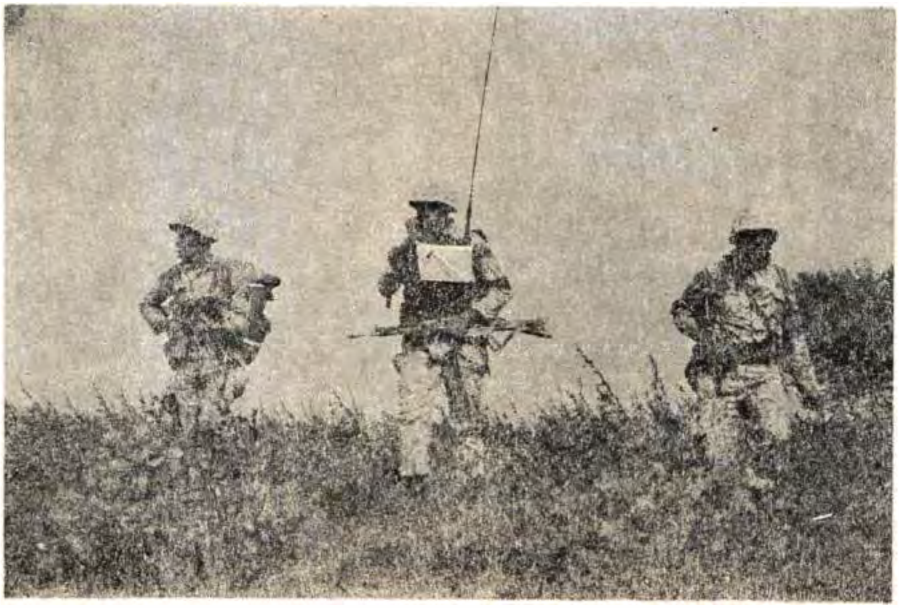
Daha küçük yaştan askerliğe hazırlık ve harp okuluna öğrenci yetiştirmek amacı ile, mevcut askerî lise ve ortaokullar düzeltilerek yeniden açıldı. Bunlara yenileri de eklendi. Böylece ordunun çok ihtiyaç duyduğu ast rütbe subaylarının yetiştirilmesi hızla geliştirilme yoluna sokuldu.

Kara kuvvetlerinin en büyük ve yetkili âmiri, kara kuvvetleri komutanıdır. Rütbesi orgeneraldir.

Kuvvet ordulardan, ordular kolordulardan, kolordular tümenlerden, tümenler tugaylardan, tugaylar alaylardan, alaylar taburlardan, taburlar bölüklerden, bölükler takımlardan teşekkül eder. Bu birliklerin dışında ayrıca müstakil birlik ve müesseseler doğrudan doğruya kuvvet'e bağlıdır.

Ayrıca Istanbul'da harp akademileri komutanlığı vardır. Bu komutanlık kara, hava, deniz kuvvetleri personelinden oluştuğu için doğrudan doğruya genelkurmay başkanlığına bağlıdır. Türk S. K.'inin kurmay subay ihtiyacını bu komutanlık karşılar.

Harp okulundan mezun olan tğm.ler aynı yıl sınıf okulu

SİLÂHLI KUVVETLER: Piyade erleri eğitim sırasında

ihtisaslarını tamamlamak üzere, piyadeler piyade, topçular topçu, tankçılar tank, muhabereciler muhabere, ulaştırmacılar ulaştırma, ordonatlar ordonat, levazımcılar levazım, personelciler personel, jandarmalar keza önce piyade, sonra da kendi sınıf okullarına girerler. Bu okullardan sonra kur'a ile kıtalarına tayin olurlar.

Kara kuvvetlerinin unsurları : Kuvvetin unsurları ordulardır. Ordular, idarî ve taktik birliklerdir. Her ordunun orgeneral rütbesinde bir komutanı vardır.

Kolordular taktik birlikleridir. Korgeneral rütbesinde bir komutanı vardır. Ayrıca idarî görevler de yaparlar.

Tümenler idarî ve taktik bir birliktir. Komutanı tümgeneraldir. Piyade, topçu, zırhlı birlikler, keşif birlikleri ve diğer bazı birliklerden teşekkül eder.

Tugaylar, karargâh, piyade birlikleri ve tugaya bağlı diğer birlikler ve kuruluşlardan teşekkül eder.

Alaylar, idarî ve taktik görevleri olan birliklerdir. Alay karargâhı, idarî ve taktik birliklerden meydana gelir.

Gruplar, idarî sorumluluğu olan kuruluşlardır.

Kara kuvvetleri, muharip ve yardımcı sınıf olmak üzere iki ana sınıftan meydana gelir.

Muharip sınıflar; piyade, topçu, tank, istihkâm ve muhabere sınıflarıdır.

Yardımcı sınıflar; sıhhiye, ordonatım, levazım, personel, hâkim, mühendis gibi sınıflardır.

Kara kuvvetleri, personel başkanlığı, istihbarat başkanlığı, harekât başkanlığı ve lojistik başkanlığı olmak üzere dört ana başkanlık vasıtasıyla icraatını planlar, programlar ve yürütür. Bu başkanlıklar sevk ve idarede beyin vazifesi görürler.

Kara kuvvetlerinin muharebe esasları : 1 — Yürüyüş, 2 — konma yerleri, 3 — muharebe : a) taarruz, b) savunma, c) takip, ç) geri çekilmedir.

Deniz Kuvvetleri :

Türk S. K.'nin deniz gücünü meydana getirir. Görevi barışta Türk kara sularını denetlemek, herhangi bir deniz taarruzuna derhal karşı koyabilecek şekilde hazır bulunmak, savaşta kara ve hava kuvvetlerini denizden desteklemek, düşman deniz kuvvetlerini denizden tahrip etmek, zararsız hâle getirmektir.

Deniz kuvvetleri komutanı oramiral rütbesindedir. Komutanlık karargâhı Ankara'dadır. Deniz kuvvetleri kuruluşunda donanma ve saha komutanlıkları olmak üzere üç stratejik komutanlık vardır. Eğitim komutanlığı, üs komutanlıkları, fabrikalar müdürlükleri, ikmâl merkezleri müdürlükleri, Seyir, Hidrografi ve Oşinografi dairesi ve bazı hastane başhekimlikleri deniz kuvvetleri komutanlığına bağlıdır.

1909'da deniz kuvvetlerimiz, İngiliz deniz kuvvetlerinin teşkilât ve stratejisine göre düzenlenmişti. Esasen, dünyadaki deniz kuvvetlerinin kuruluşları hep birbirine benzer. Deniz kuvvetlerini meydana getiren donanma ve sâha komutanlıkları muhtelif filolardan teşekkül eder. Aynı görevi yapacak olan aynı tipteki gemiler, filoları meydana getirir, filolara birer amiral kumanda eder. Filoları ise, 4 veya 6 gemiden ibaret filotillalar oluşturur. Filotillalara, umûmiyetle komodor adı verilen albay rütbesindeki subaylar kumanda eder. Muhrip ve denizaltı kumandanları yarbay, binbaşı, diğer gemi kumandanları ise, binbaşı, yüzbaşı rütbesindeki deniz subaylarıdır. Botlara yüzbaşı, üsteğmen rütbesinde güverte subayları kumanda eder.

Hava Kuvvetleri :

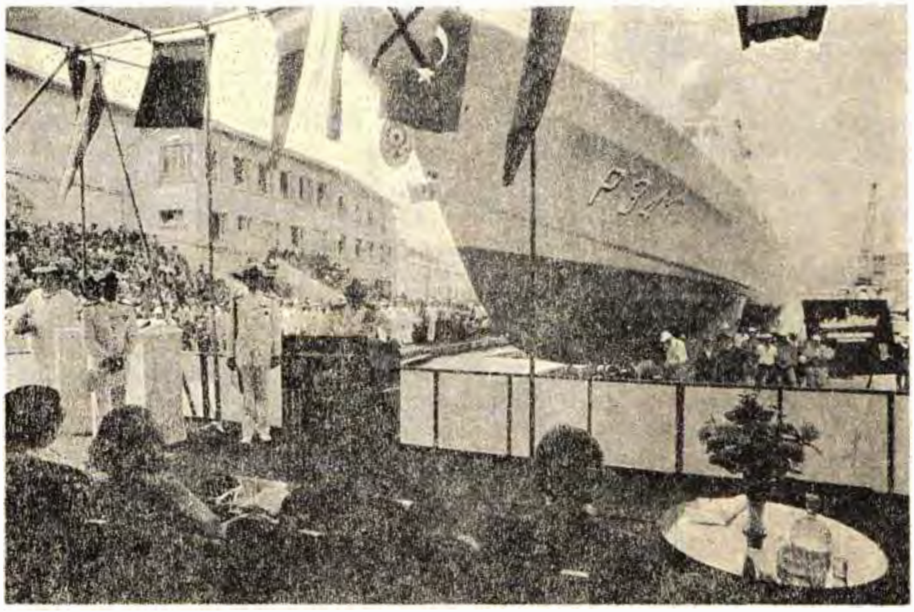
Türk S. K.'inin hava gücünü meydana getirir. Görevi barışta Türk semalarını denetlemek, herhangi bir hava tecavüzüne derhal karşı koyabilecek şekilde hazır bulunmak, savaşta kara ve deniz kuvvetlerini havadan desteklemek, düşman hava kuvvetlerini havada ve karada tahrip etmek, zararsız hale getirmektir.

Birçok yeni buluş gibi uçak ta başlangıçta askerî amaç güdülmeden, insanoğlunun yüzyıllarca özlemini duyduğu uçma tutkusundan doğmuştur. Ne var ki, çok kısa bir süre sonra keşif, beyanname ve bomba atma, yıldırma görevleriyle askerî amaçla kullanılmaya başlandı ve havacılık, ordularda bir askerî sınıf olarak yerini aldı.

1909 - 1910 yıllarında Avrupa ordularının kuruluşuna giren havacılığa bizde, Trablusgarb'a İtalyanların saldırmasıyla ihtiyaç duyuldu. Uçak okulu da 3 temmuz 1912'de açıldı. Bu yılın sonunda alınan uçakların toplamı 17'ye yükseldi.

1915 yılında Umur-ı Havâiye şubesi, 1916'da Kuvây-ı Havâiye müfettişi umumiliği adı verilen hava kuruluşu 1920'de kaldırılmıştı. Türk havacılığı Ankara hükûmetince 1920 yılında yeniden kurularak Kuvây-i Havâiye şûbesi, 1921'de Kuvây-ı Havâiye müdüriyet-i umûmîsi ve 1922'de Kuvây-i Havâiye müfettiş-i umûmiliği adlarını aldı.

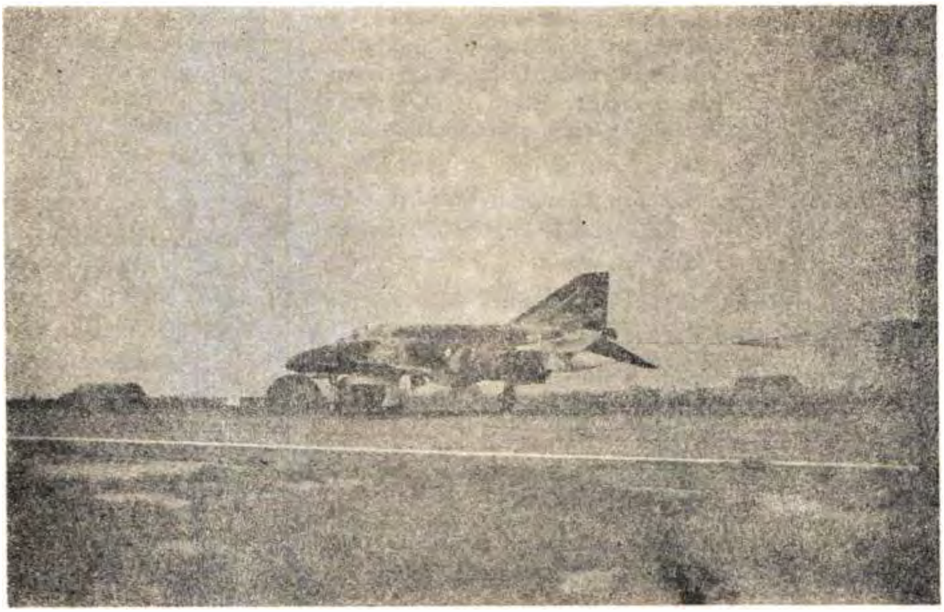
Kurtuluş savaşı sonunda İzmir'de üslenen hava birliklerinin güçlendirilmesi için Atatürk'ün buyruklarıyla çalışmalara başlandı. Kadrolar genişletilip, hava okulu geliştirilir-

SİLÂHLI KUVVETLER : Denize indirilen Türk yapısı bir hücum botu

ken dış ülkelere de öğrenci gönderilerek uçucu personel ve uçak mühendisleri yetiştirildi, modern uçaklar alındı. 1937'de hava harp akademisi açıldı.

1928 yılından sonra millî savunma bakanlığı emrinde "hava müsteşarlığı" ve genelkurmay başkanlığı emrinde "hava müşavirliği" ile temsil edilen hava kuruluşu, bölüklerden, tabur, alay, tugay ve tümen kuruluşlarına geçerek günden güne büyümüş ve 31 ocak 1944'te hava kuvvetleri komutanlığı adını almıştır. 1947 yılında ordu seviyesine çıkarılan komutanlık 1950'den itibaren harp akademisi dışında bütün hava birlik ve kurumlarını emrinde topladı. Hava kuvvetleri teşkilâtı, bir komutanlık karargâhı, 1. ve 3. hava kuvvet komutanlıkları, eğitim komutanlığı ile destek birliklerinden meydana gelmiştir.

SİLÂHLI KUVVETLER : Phantome F-4E uçağı iniş sırasında

Pilot adayları, 1951 yılından önce kara harp okulunu bitiren subaylar arasından seçilerek hava okuluna gönderilirdi. Bu okulu da bitirenler, gönderildikleri eğitim birliklerinde uçuş intibakları yapılarak pilot olurlardı. 1951 yılında hava okulu, havacı subay yetiştirilmek üzere hava harp okuluna alınmaya başlandı. İki yıllık eğitimden sonra pilot adayları subaylar, bir yıl ilk uçuş birliklerine pilot olarak alınıyorlardı. Yer personeli de yine bir yıllık sınıf okullarında okuduktan sonra atamaları yapılıyordu. Harp okulları daha sonra üç, 1974'te de dört yıllık eğitime başlamıştır (bunun dışında bir yıllık uçuş eğitimi veya sınıf okulu eğitimi devam etmektedir).

1952 yılında hava tümenleri jetlerle güçlendirildi.

1956 yılında hava eğitim komutanlığı kurularak bütün hava personeli yetiştiren okullar ve birlikler bu komutanlığın emrinde toplandı. Hava harp okuluna öğrenci yetiştirmek için 1957 yılında hava lisesi kuruldu (bu lise 1974 yılında kapatıldı).

1963 yılında eğitim ve kuvvet komutanlıkları kolordu seviyesine çıkarılmıştır.

1965 yılında C-130 ulaştırma ve 1966'da F-5 jet uçaklarının hizmete girmesiyle daha da güçlenen hava kuvvetleri, yüksek nitelikli füzelerle de donatılarak büyük savaş gücüne sahip olmuştur. Hv. ulaştırma üssü C-160 ve Transal uçaklarını da kadrosuna alarak çağdaş ve ileri bir hava ulaştırma gücü hâline gelmiştir.

Jandarma Kuvvetleri :

Jandarma kuvvetlerinin görevi, jandarma sorumluluk sahası içerisinde, genel emniyet ve âsâyişi tesis, temin ve korumak; kanun, tüzük ve yönetmeliklerindeki hükümlerin icrâsını temin ve bunlara dayanan hükûmet emirlerini ifâ etmek; sınır, kıyı ve karasularımızın emniyet ve muhâfazası ile gümrük bölgesinde kaçakçılığı men, takîp ve tahkîk etmek; seferde de, bir kısım kuvvetleriyle yurt savunmasına katılmaktır.

Teşkilâtın en yüksek makamı, Jandarma genel komutanlığı'dır. Başında orgeneral rütbesiyle bir komutan bulunur.

İllerde vâliliklere bağlı jandarma alay komutanlıkları, ilçe merkezlerinde jandarma bölük komutanlıkları, bucak ve köylerde assubay veya uzatmalı jandarma erbaşlarının emri altında, jandarma karakol komutanlıkları vardır.

Bugünkü jandarma teşkilâtı, 1930 yılında yürürlüğe giren 1706 sayılı jandarma kanunu ile hukukî statüsünü kazanmıştır.

Söz konusu kanuna göre, jandarma çeşitli hizmet ve faaliyetler yönünden çeşitli makamlara bağlanmış ve ilişkili kılınmıştır.

a. Teşkilât ve eğitim ile seferde ordu emrine girecek kuvvetler bakımından genelkurmay başkanlığına,

b. Hizmet ve görev yönünden içişleri bakanlığına,

c. Personel, silâh ve mühimmat ikmâli yönünden millî savunma bakanlığına bağlıdır.

Ayrıca; mevcut kanunların jandarmaya yüklendiği görevler yönünden de başta C. savcıları olmak üzere, diğer bakanlıkların mahallî teşkilâtlarıyla jandarma teşkilâtının yakın ilişkileri mevcuttur. (B. Tuğ)

SİLAN ($Si_n H_{2n+2}$), hidrojenli silisyum birleşiklerinin genel adı. Si muhtevalı alüminyumu klorhidrik asitte çözme yolu ile 1857 yılında ilk kez Wöhler bulmuştur. Günümüzde S.'lar, A. Stock tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bundan iki sonuç alınmıştır : 1 — Hidrokarbonlara karşıt, S.'lar çok kalımsız olup oksijenle temasla kendiliklerinden tutuşup şiddetle patladıkları için ancak havadan tecritle üretilebilirler. 2 — S.'lar adedi, bilinen hidrokarbonlar adedinden çok daha azdır. Önemli olanlar : 1 — Monosilan (silikometan), SiH_4, renksiz gaz, erg. nokt. —185°C, kay. nok. → 112°C, ısıda H ve Si'a ayrışır, suda ayrışır ($SiH_4 + 2H_2O \rightarrow SiO_2 + 4H_2$) disilan (silikoetn), Si_2H_6, renksiz gaz, erg. nokt. —132°C, kay. nokt. —15°C, havada tutuşur, 300°C de ayrışır, kloroform ve tetraklorkarbon ile tepkimede alevlenir. 3 — Trisilan (silikopropan), Si_3H_8, renksiz sıvı, kolay ayrışır, erg. nokt. —117°C, kay. nokt. 53°C. 4 — Tetra-

silan, Si_4H_{10}, renksiz, çok ayrışır, kalımsız sıvı, erg. nokt. 93,5°C, kay. nokt. 85°C. 5 — Pentasilan, Si_5H_{12} ve heksasilan Si_6H_{14}, renksiz, kolay uçmaz, son derece ayrışabilir sıvılardır. 6 — Polisilen (SiH_2), 1935 yılında, Schwarz tarafından, CaSi'nin asetik asit ile ayrışmasının sağlanmasıyla, açık kahverengi, kendiliğinden tutuşabilir bir toz olarak bulunmuştur. Günümüzde ABD'de, gaz hâlindeki S.'ın kâğıt üzerine etki ettirilmesiyle kâğıdın suya dayanıklı olması sağlanmıştır. (E. E.)

SİLENE, karanfilgillerden (Caryophyllaceae) bir cins. Dilimizdeki adıyla nakil veya yapışkan otu. Yaprakları karşılıklı, stipülsüz, çanak yapraklar birleşmiş, tüpsü 10 - 60 damarlı, ekseriya 5 kısa dişli, taç yapraklar 5, stamen 10, stilus 3 - 5 meyva dişlerle açılan bir kapsüldür.

SİLEZYA, Orta Avrupa'da bir bölge. Ekonomik ve tarihî önemi bakımından asırlar boyunca Avrupalı devletler arasında ihtilâf ve savaş konusu olmuştur. Bugün hemen tamamen Polonya sınırları içinde olan S. ülkenin güney - batısındaki Katowice, Wroclaw, Opole ve Zielona Gora idarî bölgelerini ihtiva eder. Çok küçük birer parçası da Doğu Almanya ve Çekoslovakya sınırları içindedir.

1938'in başında, S.'nın büyük kısmı Almanya sınırları içindeyken, Alman Silezyası'nın nüfusu 4 800 000 idi. Çekoslovakya ve Polonya S.'sından yapılan katmalarla 1941'de yüzölçümü 10 400 km²'ye, nüfusu da 7 600 000'e yükseldi. S., II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden dağıtıldı. Polonya S.'sının yüzölçümü 45 325 km², Çek S.'sının yüzölçümü 1938'den önceki gibi 5 422 km²'dir.

S. olarak bilinen mıntaka, Oder nehri vadisinde güney - doğu istikametinde 355 km uzanır. Genişliği yaklaşık 115 km'dir. En büyük şehri Wroclaw (Breslau) kabaca bölgenin ortasında kalır, üniversitesi vardır. Başlıca tabiî ârıza, güney - batı sınırı boyunca uzanan Südetler'dir. Bu dağların en yüksek yeri 1 602 m'dir.

S. tarihî bakımdan aşağı ve yukarı olmak üzere ikiye ayrılır. Yukarı S., mıntakanın güney - doğu kısmını teşkil eder. Başlıca şehri Oppole'dir (Oppeln). Burası ağır endüstri bakımından önemlidir. Kurşun, çinko, nikel madenleri vardır. Demir ve çelik eşya imal edilir. Aşağı S. mıntakanın kuzey - batı kısmını teşkil eder. Burası da önemli bir imâlât ve tarım merkezidir. Wroclaw, Legnica ve Görlitz XVIII. yüzyıldan beri önemli birer tekstil merkezi olagelmiştir. Wroclaw'da ayrıca otomobil, âlet, elektrik malzemesi, motor fabrikaları da vardır.

Tarih : S. sözü Germen asıllıdır. Silingae adlı bir Vandal kabilesinin isminden gelir. Bu kabile M. Ö. 300 - M. S. 350 arasında bu bölgede yaşamıştır. Daha sonra yerlerine bir Slav halkı gelmiş, 1000 yılında da Polonya Wroclaw piskoposluğu kurulmuştur. Sürekli olarak gelip ticaret ve tarımı geliştiren Alman kolonistlerin etkisiyle Germanik bir karakter kazanmaya başladı.

XII. yüzyılda İmparator Frederick I. Barbarossa, bölgeyi işgal ederek kendi iki oğlu arasında paylaştırdı. Aşağı S. ve yukarı S. ayırımı da o tarihten itibaren başladı.

XIV. yüzyılda Polonya kralları zamanında prensliklere bölündü; aynı yüzyılın son çeyreğinde bunların yerini Bohemya kralları aldı.

S.'nın birçok şehri XV. yüzyılın ikinci yarısında Macar kralı Matthias Corvinus tarafından işgal edildi, kırlık bölgeler ise geniş ölçüde Bohemya idaresinde kaldı. 1526'daki Mohaç savaşında Habsburglar'ın hâkimiyetine geçen S., XVII. yüzyıldaki Otuzyıl Savaşları'ndan büyük zarar gördü. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda tekstil ve madenciliğin gelişmesi burasının değerini daha da arttırdı. 1740'ta Prusya kralı II. Friedrich S.'yı Avusturyalı Maria Theresa'dan alarak Prusya topraklarına kattı ve ülkenin büyük kısmı I. Dünya Savaşı'na kadar Prusya sınırları içinde kaldı. Savaştan sonra da, bölgenin paylaşılması çekişmelere yol açtı. Çekoslovakya S.'nın Avusturya kısmını aldı. Yukarı S. Almanya ile Polonya arasında çekişme mevzuu oldu. Sonunda Milletler Cemiyeti Yukarı S.'yı ikiye böldü. Büyük bir kısmını Almanya'ya bir kısmını da Polonya'ya verdi.

1938'deki Münih anlaşması ile, Hitler Çekoslovakya S.'sının mühim bir kısmını aldı; 1939'da Polonya'nın çökmesiyle Yukarı S.'ya da hâkim oldu.

1945 yılının başlarında Ruslar, Naziler'inkini aratmayacak mezalimle Almanlar'ı S.'dan çıkardı. Yaz aylarında doğu Polonya'yı alan S. S. C. B., S. ile birlikte Doğu Almanya'nın topraklarının çoğunu Polonya'ya kattı. Savaştan sonra 3 150 000 Alman, yapılan baskı neticesi S.'yı terkederek Batı Almanya'ya geçti; buna mukabil bölgenin birçok kısımlarına Polonyalılar yerleştirildi. (O. Y.)

SILHOUETTE, Etienne de (Limoges 1709 - Bry - Sur - Marne 1767), Fransız politikacısı. Orlean dükünün şansöliyesi oldu ve Acadie'nin sınırlarını tesbit etmek görevini aldı. Madame de Pompadour S.'e yardım etti ve maliye genel müfettişi oldu. S. maaşları azaltmak ve toprak sahiplerinden vergi almak istedi. Fakat bu durum tepkiyle karşılandı, cepsiz, kıvrımsız elbiselere S. adı verildi. Cimriliğini belirtmek için de birkaç çizgiyle resmi çizildi. 1835'te akademi bu tür resimlere Silhouette adı verilmesini kabûl etti. Bir şeyin yalnız kenar çizgileriyle ve tek renkli olan görüntüsüne siluet denir. Bu kelime S.'in adından gelmiştir.

SILHOUETTE : Muhtelif siluetler

SILICOFLAGELLATA, tek hücreliler (Protozoa) alt âleminin Flagellata (Kamçılılar) sınıfından Chrysomonadina takımına giren tek hücreli hayvan grubudur. Bir kamçılı ve çok kromatoforludurlar. Halka veya kafes şeklindeki silis evciklerinden dolayı bunlara "silicoflagellat"lar denilmiştir. Denizlerde su akıntısı ve dalgalarla pasif olarak hareket ederler. Akdeniz'de Dictyocha navicula türüne rastlanır.

SİLİFKE, İçel iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 2 666 km², nüfusu 68 983 (1975), nüfus sıklığı 25, köy sayısı 77, Kırobası ve Taşucu adlı iki bucağı var, 1 000 den çok nüfuslu 11 köyü var, birçok köyler 600 - 800 nüfuslu, ilçe merkezinin nüfusu 19 266 (1975), nüfusun % 70 kadarı köylüdür. S. eski ilçelerdendir. Doğusunda Erdemli, batısında Gülnar ve Mut ilçeleri, kuzeyinde Konya ili ile çevrilidir. Akdeniz uzun güney sınırını teşkil eder. İlçenin, kıyıdan gerideki dağlık yerdeki sınırına kadar 90 km'lik bir uzanışı vardır.

İlçe arazisi, S. Ovası (b. bk.) adı ile anılan Göksu deltası düzlükleri dışında, kuzeydeki Toroslara kadar dağlar ve tepelerle kaplıdır. Bu ovanın gerisinde 1 000 m'ye kadar yükseklikler gösteren arazi, daha kuzeyde 1 500 - 1 700 metreye yükselir (Kokurdan dağı 1 700 m), Kırobası ve batısında arazi yine alçalır (1 000 m), daha kuzeyde Kayrakkır dağında 1 890 m'yi bulur, daha kuzeyde Torosların 2 150 m yüksekliklerine çıkılır. Çoğunun ayrı ayrı adları bulunan bu dağlar, Toros dağ sıralarının güneye doğru uzanan dağ kollarıdır. Türlü akarsularla (Göksu'nun kolu olan Kurtsuyu ve Lamas çayı ile kolları) derin ve dik yamaçlı vadiler hâlinde yarılmıştır.

Hemen bütünü miyosen devrinin kıvrımlı tabakalarından (çoğu kalker) oluşmuş bulunan bu arazide sayılamıyacak kadar çok dolinler (b. bk.) ve çapır arazi (kalkerler üzerinde suların eriterek işlediği ekseriyetle, keskin girinti ve çıkıntılar) vardır. Taşucu körfezi kuzeyinde ise, kretase, devon arazisi, en kuzeyde de perm devrine ait tabakalar bulunmaktadır.

İlçede Akdeniz iklimi hüküm sürer. Bu iklim, 400 - 500 metre yüksekliklere ve denize açık vâdi içerilerine kadar kendini iyice belli eder. Fakat dağlık yerlerde değişmeler olur. Yükseklere çıkıldıkça serinlik artar, kar yağar, donmalar da olur. Yer yer dağların bulunuşu ve bunlar arasındaki vâdilerin uzanış şekli, kısa mesafelerde iklimin değişik karakter göstermesine yol açmıştır Kıyıboyu düzlüklerinin fazla sıcaklıklarına karşılık, yüksek yaylalar (Sinap, Nohutharmanı, Avgadı, Güzeloluk, Gökbelen..), yaz boyunca serin yerlerdir. Yazın buralara çokça çıkılır, şehrin tenhalaştığı, işlerin biraz gevşediği bile olur. Daha yüksek dağlık yerlerde sert bir iklim hüküm sürer. Yıllık yağış 750 - 1 000 mm'dir (b. bk. İÇEL, ADANA İKLİMİ).

Akdeniz iklimine uyan tabiî bitki örtüsü 400 - 500 m yüksekliklere kadar makiler (b. bk.) bulunursa da, bunlar yerlerini çok yerde, kültür bitkilerine bırakmış, azalmışlardır. Dağların eteklerine yakın yamaçlarda zeytinlikler (bu arada yabanî zeytin ağaçları), menengiç ağaçları (Antep fıstığı aşısı yapılan ağaçlar), harnupluklar (keçiboynuzu ağaçları) ve karışık orman ve fundalıklar vardır. Dağlarda ise, ormanlar bulunmaktadır. Başlıca ağaçlar çamlar, meşeler, yer yer karaağaç ve gürgenlerdir. İlçede otlaklar da vardır.

İlçe halkının geçim kaynakları tarıma dayanır. Çiftçiliğe elverişli arazi 45 000 hektardır, çayır - mer'a alanları da büyük yer tutar. İlçede tarlalar (27 000 hektar), bağ (3 500 hk.), meyva bahçeleri (1 900 hektar), sebze bahçeleri (1 500 hektar) vardır. Arazinin bir kısmı nadasa bırakılır. Buğday, arpa ekilir, susam, zeytinyağı (imalâthâneleri vardır), fıstık elde edilir, limon ve keçiboynuzu başka yerlere satılır. Son zamanlarda çilek yetiştirilmesine ve turfandacılığa da önem verilmiştir (1976'da 80 plastik ve cam sera; 3 500 m²). Çok iyi kaliteli ve iri limonlar ilçede (en çok Lamas tarafları) yetiştirilir. İlçede 85 000 limon ağacı (1973) vardır. Portakal ağaçlarının sayısı da 120 000'i bulur.

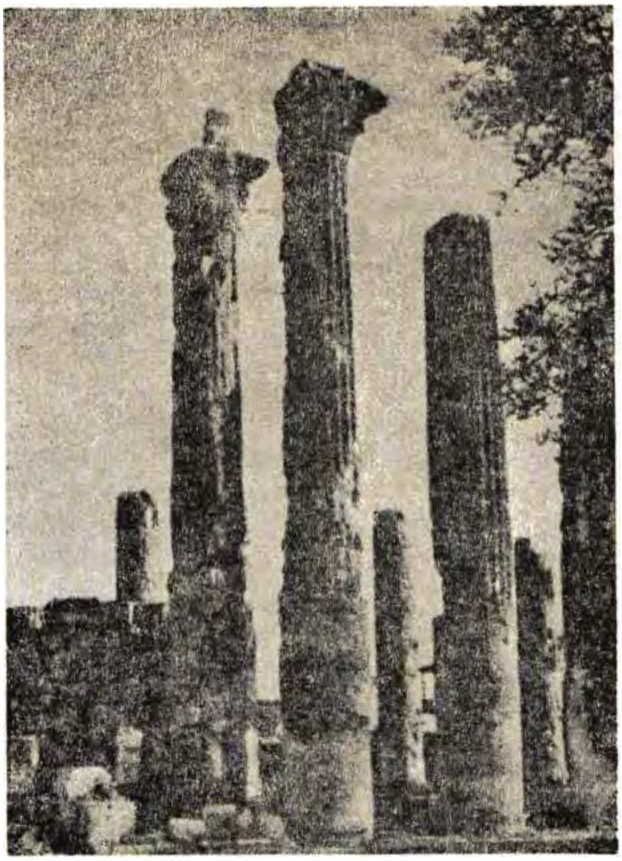
SİLİFKE : Kaleden bir görünüş

İlçede DSİ (Devlet Su İşleri), Topraksu ve özel sulama kanalları ile ve arklarla 93 000 dekar arazi sulanır (1973).

Geçimde hayvan besleme (kıl keçisi, koyun, sığır, kümes hayvanları) ve balıkçılık da yer tutmuştur. Kıl keçisi, bu çevrenin et ve süt ihtiyacının tamamına yakın bir kısmını vermektedir. Geri kalan ihtiyacı da koyun ve sığır tamamlamaktadır. Süt mâmulatı olarak yoğurt, çeşitli peynirler elde edilir. S.'nin yemeklik yağı çok aranır. 1962 yılında başlayan güney sarı - kırmızı sığır ırkı tohumlama işleri S. ovasında da tatbik olunmuş, iyi netice alınmıştır. S.'nin birçok köylerinde bu tohumlama yapılmaktadır. 1968 de ilk defa, balıkçılara faydalı olacağı düşüncesiyle S.'nin Taşucu bucağında bir balıkçılık kooperatifi kurulmuş, hızla gelişmiş, iki satış mağazası açmış, ihracata yönelmiş, frigorifik kamyonu almıştır. Bu kooperatifin her yıl açtığı "Taşucu Balıkçılık Festivali" yoluyla iç ve dış piyasada değerlendirme yapılmaktadır.

S. ilçesi ana yollar ile uzak yerlere bağlandığı gibi, bucak ve köyleri arasında kısmen stabilize olmak üzere ham yollarla birbirine bağlanmıştır. Antalya - Adana sahil asfalt yolu, S. - Mut - Karaman asfalt yolu ilçeyi uzaklara bağlamıştır. S. - Taşucu ve S. - Kırobası yolları ile Kırobası - Mut ve S. - Gülnar yolları açılmıştır. Bütün bu yollarda düzenli olarak motorlu vasıtalar işler.

S., folkloru ve oyunları ile dünya ülkeleri arasında da tanınmış bulunmaktadır. S. yöresi tipi, çevrede de çok yaygındır. Bu oyunlar, kıvrak olmaları, melodilerindeki canlılık ve çok figürlü oluşları ile aranır. İlçenin Kırtıl oyunları oyuncularının giyinişleri ile başka yerlerden farklıdır. En meşhurları keklik mengisi ve eski mengi oyunlarıdır. Enstrümanlar, bölgede aynı olmakla beraber, "kabak kemanisi" denileni çeşitlilik gösterir. "S.'nin yoğurdu", "keklik" (bu ku-

SİLİFKE : Uzuncaburç Zeus tapınağı harabeleri

şun ötüşünü, sekişini, kanat çırpışını tasvir eder) yaygındır. Bu oyunlar, çok vakit, 4 kız, 4 erkek veya 2 kız, 2 erkek ile oynanır.

Eski yerleşme yerlerinden olan ilçede S. kalesi ve Liman kale tanınır. S. kalesi, Kilikya'nın (Dağlık Kilikya) merkezi olmuş bulunan S. şehrinin yanında, Miladdan önce, kayalık bir yerde yapılmış ünlü bir kaledir. XI. yüzyıldan beri Türklerin elinde bulunmuş olan bu kalenin içinde Sultan İkinci Beyazıt tarafından yaptırılmış bir mescit vardır. Liman - kale ise, S.'ye 16 km uzaklıkta deniz kenarındadır. S.'nin 30 km kuzeyinde bir yaylada kurulmuş olan Uzuncaburç (Diokaisereis) şehrinde Zeus tapınağı, sütunlu yol ve tiyatro vardır. Şehirde Tekir Sarnıcı adı ile söylenen, kayalığa oyulmuş büyük (45 m uzunluğunda, 23 m eninde) bir su deposu bulunmaktadır. Aslen S.'li olan Âşık Natuvanî, 1731 - 1791 yılları arasında yaşamış, türküler, destanlar ve koşmalar yazmıştır.

S., kendi adı ile anılan ovanın kuzeyinde, etekte kurulmuş, eskiden beri önem taşımış bir şehirdir. Denizden yüksekliği 30 m'dir. Osmanlı imparatorluğu zamanında Adana'ya bağlı mutasarrıflık olmuş, 1923'te İçel adı altında bir vilâyet kurulmuş, 1933'te ilçeye çevrilerek merkezi Mersin olan İçel vilâyetinin bir ilçesi durumuna gelmiştir. Belediyesi 1854'de kurulmuştur. Çok eski bir şehir olan S., çeşitli kaynaklarda Seleukia, Seleucia, Seleucia Cilicias gibi şekillerde geçmiştir. Şehrin nüfusu 1955 yılına kadar 5 - 7 bin olarak kalmış, bu devrede yolların azlığı ve elverişsizliği şehrin büyümesine engel olmuş, bu tarihten sonra büyümüş, 1970'e kadar 15 bine yakın küçük bir şehir olmuş, 1975'te nüfusu 19 bini geçmiştir.

Günümüzde S. yol uğrağı, ticareti oldukça canlanmış bir şehirdir. Yer yer birkaç katlı binaların da yapıldığı şehirde, 1 - 2 katlı, damları kiremitle örtülü (bir kısmı düz damlı) evlerin bulunduğu toplu görünüşlü bir özelliği vardır. Taşucu iskelesine 7 km'lik iyi bir yol ile bağlıdır. Canlı bir pazarı (en çok kereste, fıstık, harrup ve çeşitli başka maddelerin satışı), çarşısı vardır. Şehirde 4 ilkokul (köylerde 98 ilkokul), 2 ortaokul, lise, kız sanat enstitüsü vardır. S. içinde ve Göksu üzerinde tarihi taş köprü, Taşucu plajları turistik yerlerdir. Hastanesi, elektriği, içme ve kullanma suları, lokanta ve otelleri vardır (bk. İÇEL). (R. İ.)

SİLİFKE OVASI, Türkiye'nin Akdeniz kıyılarındaki delta ovalarından biri. Yüzölçümü 140 km²'dir. Göksu nehrinin (b. bk.) meydana getirdiği bu delta ovası, üzerindeki Silifke şehrinin adı ile anılır. Ovanın en geniş yeri Avşar köyü ile Taşucu kasabası arasında 20 km, İncekum burnundan Silifke'ye kadar olan mesafesi 17 km'dir. Delta, esas gövdesinden bu buruna kadar 8 km'lik bir uzantı yapar. Bu uzantı, batıya doğru bükülerek Taşucu körfezinin belirmesine yol açmıştır. Burada, her biri 5 - 7 km uzunluğunda ve birkaç yüz metre enindeki kıyı kordonlarının gerisinde iki göl oluşmuştur ki, Akgöl ve Paradeniz gölü (bazı kaynaklarda Karadeniz gölü olarak geçmiştir) adlarıyla anılırlar. Her gölün uzunluğu 5 - 6 km, enliliği 1 - 1,5 km'dir. Bunlar derinliği az birer lagündür.

Paradeniz gölünün Hurma köyü yakınında deniz ile az bir bağlantısı vardır. Denizin hareketli ve kabarık zamanında deniz suyu ve balıklar buradan göle girer. Bazan sular buradan Akgöle de girerler. Akgöl yazın çok çekilir, kuruyacak duruma geldiği de olur, kenarlarında tuz örtüsü oluşur. Bu arada balıklar kolayca tutulur veya dalyanda elde edilir. İki gölün biribirine en çok yanaştığı yerin güneyinde 6 km boyundaki burun uzanır. Bunun ucuna yakın yerde Silifke feneri bulunur. Bu burun, burada Taşucu körfezi için tabiî bir dalgakıran gibidir.

Kışın, ovaya doğru Taşeli yaylalarının soğuk rüzgârları eser, bazan don bile olur. Bu yüzden ovada verimli şekilde narenciye (turunçgiller) yetiştirme işi yeteri kadar gelişememiştir. Son zamanlarda bir çeşit çitler yaparak, bu sert ve soğukça rüzgârların etkilerini önlemeye ve bu bitkileri daha emin şekilde yetiştirmeye çalışılmışlardır.

S. O., verimli topraklarla örtülüdür. Buradan geçen tek akarsu, Göksu nehrinin aşağı kesimidir (menderesler çizerek akar ve 30 km'lik bir yol çizer). Silifke - Mut asfaltının, Silifke'den itibaren 15 km'sindeki köprüde (24 m), 1952 yılından beri yapılan rasatlara göre, nehrin ortalama akımı 120 m³/saniyedir. Azami akımın 694 m³/sn'ye çıktığı (1.1.1971 de), asgari akımın 41 m³/sn'ye düştüğü (28.8.1971 de) görülmüştür. Göksu, ovada biraz derinde aktığı için sulama suyunu yukarılardan almak gerekmiştir. Silifke'nin 2 km kuzeyinde Sayağzı köyü (1.150 nüfuslu) yanındaki bentten verilen sudan kısmen faydalanılır. Nehir taştığı zaman iki yanında araziyi sular basar.

Ovanın denize yakın bölümünde tarım pek olmadığı gibi, köyler de azdır. Köyler, ovanın kenarında ve ortadadır. Ovada zeytinlikler, dut ağaçları, yer fıstığı, pirinç, susam, hububat, turfanda sebze, mısır, nohut, karpuz, pamuk alanları vardır. Beyaz buğdayı ünlüdür. Koyun, keçi beslenir. Bazı köyler, yazın Kırobası yaylalarına çıkar, hayvanlarını otlatırlar. (R. İ.)

SİLİKAT, ortosilisik asit $(Si(OH)_4)$ ve onun yoğunlaşma ürünlerinin tuzu. S.'lar, çeşitleri bakımından en zengin mineral grubunu oluşturur. Mineralojik, jeolojik ve teknik yönden son derece önemlidirler. Bütün yerkabuğu katılaştıktan sonra bir S. karışımı meydana gelmiş, kor kayalar, S.'lar olan başlıca kuvars, feldspat ve mika birleşmelerinden oluşmuştur. Daha sonra, kor kayaların ufalanma ve başka yerlerde yataklanmaları sonucunda, tortul kayalar oluşmuştur. Kalınlığı 16 km olan yerkabuğunun % 95'i kuvars ve S.'lardan oluşmaktadır. Günlük hayatımızın yararlı maddeleri olan cam, porselen, emay, kilden yapılı ürünler, çimento, su camı, asbest, permutit, teknik bakımdan önemli S.'lardır. Çoğu S.'lar oldukça yüksek sertlik, renksiz olma ve beyaz çizgi bırakma gibi özellikler gösterirler. S.'lar, arı alkali S. dışında anorganik veya organik hiçbir çözücü içinde çözünmezler. Bundan dolayıdır ki çözünmüş ionlar müşahede edilmez. S.'ların çoğu bozulmadan buharlaştırılamıyacak veya çözülemiyeceklerinden, incelenmeleri ancak röntgenografik ve mineralojik yöntemlerle mümkündür. Kor kayalardan SiO_2 oranı % 65'in üstünde olanlarına asit kayalar, SiO_2 oranı % 52-65 olanlarına nötr kayalar ve SiO_2 oranı % 52'nin altında olanlarına bazik kayalar adı verilir.

Mineralojik bakımdan S.'lar, her biri alt gruplar ihtiva eden 5 ana grupa ayrılır:

1. Müstakil $(SiO_4)^{-4}$ alt grupları bulunan "Ortosilikatlar".

2. Birçok müstakil gruplar oluşturan (SiO_4) tetraedrli S.'lar: a) $(Si_2O_7)^{-6}$, b) $(Si_3O_{10})^{-8}$, c) $(SiO_3)_n$, halkalar biçiminde

3. (SiO_4) tetraedr zincirli S.'lar: a) Basit sonsuz zincirler, b) Çift sonsuz zincirler ("Bantlar"),

4. Düzlem ağlar hâlinde (SiO_4) tetraedrli S.'lar,

5. Boyutlu ağlar hâlinde (SiO_4) tetraedrli S.'lar. (E. E.)

SİLİKOKALSİYUM (Kalsiyum silikat), kalsiyummetasilikatın formülü $CaSiO_3$ olup kuvars ve kalkerin birlikte ergitilmesi $(SiO_2 + CaCO_3 = CaSiO_3 + CO_2)$ veya sodyummetasilikatın, çözülebilir Ca/bileşimi ile çökeltilmesi sayesinde oluşur. Diğer S.'ların bileşimleri: $3CaO.2SiO_2$, $2CaO.SiO_2$, $3CaO.SiO_2$. Kimyacı ve fizikçi Wollaston (1766-1828) adına izafeten Wollastonit adını taşıyan beyazımsı, çok defa ipek parlaklığındaki mineral, saf halde $CaSiO_3$ olup sıcak klorhidrik asitle jelatinleşir, monoklin kristalleşir ve 1 190°C da heksagonal kristal sistemine geçer. Sertlik derecesi 2,8-2,9'dur. Yaygın olan karmaşık mineraller: Granat, asbest ve seolitlerdir. Başka maddelerle karışım halinde bulunan S., yüksek fırın cürufu, çimento ve camda müşahede edilebilir. (E. E.)

SİLİKOMANGANEZ, dezoksidasyon maddesi, çelik eriyiklerine ilâve alaşımı. S., % 70 Mn, % 20-30 Si ve % 5-25 Fe ihtiva eder.

SİLİKONLAR, yüksek moleküler ürünler oluşumunda münferit yapı elemanları birleşiminin, karbon yardımıyla olmayıp, silisyum ve oksijen ile gerçekleşen suni maddelerdir (silisyum organik bileşimleri). S.'ların çıkış noktası klorsilanlardır. Bunlara: 1) Silisyum tetraklorü $(SiCl_3)$ organik magnezyum bileşimleri ile reaksiyonları; 2) silisyum ile organik klor bileşiklelerinin (Metilklorür), bakır katalizörleri etkisinde, 200-300°C sıcaklıkta ısıtılması sayesinde, iki yoldan varılır. Bu katkısıyla, klorsilanlardan silandioller elde edilip bunların da polimerizasyonları ve su yarılımı ile S. üretimi gerçekleştirilmiş olur. S.'lar üç türlüdür: 1) Sıvı S.'lar (sıvı yağ biçiminde); 2) katı S.'lar (reçine türü); 3) elastik S.'lar (kauçuk türü). Sıvı S.'lar —84°C ile +260°C sıcaklıkları arasında sabit, kimya bakımından inaktif ve nötr olup fren, transformatör ve hidrolik sıvıları olarak kullanılır. S. reçineleri, S. lakları, motorlarda yalıtkan maddesi, emprenyasyon maddesi ve ısıya dayanıklı boyalarda katkı maddesi olarak kullanılır. Bunun yanısıra S. reçineleri, diğer suni reçinelerle bileşmediklerinden, suni termoplastik maddeler işlenmesinde, kalıp kaplama örtüsü olarak uygulama alanı bulurlar. S. kauçuğu mükemmelen elastik, sıcaklıklara karşı duyarsız, —55°'ye kadar henüz genleşebilir +200°'ye kadar elastik ve kimyevî bakımdan etkilenmez niteliktedir. S. gresleri, 40-205°C sıcaklık sınırları içinde ne sertleşir ne gevrekleşir ne de sıvılaşır. (E. E.)

SİLİKOZ (İng. Silicosis), serbest silika, yani kristaline silisyum dioksit (SiO_2) parçacıklarının solunması ile meydana gelen ve ağır bir fibrosise sebep olan önemli bir akciğer hastalığı. Pnomokonyozlar içinde en fazla malûliyete yol açan silikısistir. Silisyum dioksit tabiatta çok yaygın olarak bulunan bir maddedir. Kuartz, saf silisyum dioksit kristallerinden ibarettir. Çakıl ve kumların, çakmak taşının ana maddesi de silisyum dioksittir. Bu cisimler birçok endüstri kollarında çeşitli maksatlarla kullanılmaktadır. Tazyikli hava vasıtasiyle ince kum tanelerinin, madenî yüzeyleri temizlemek için püskürtülmesi, çakmak ve çakıl taşı kırma sanayii, ateş tuğlası, ateş çimentosu gibi ateşe dayanıklı maddeler endüstrisi, tabiî kum taşından yapılmış bileği taşlarıyla çalışma, cilâ için çakmak taşı tozunun kullanılması S.'a sebep olur.

S.'un oluşması için en az beş sene bu işlerden birisi ile uğraşmak gerekir. En tehlikeli tozlar 5 mikrondan küçük olanlardır. Alveoller içine giren tozlar, alveoller makrofajlar tarafından yutulur. Bir kısmı lenfa yollarına girerek peribronsiyal lenfa düğümlerine gelirler. SiO_2 bu düğümler içinde yavaş yavaş erir ve zehir vazifesi görür. Hodüller teşekkül eder. Bunlar 3-6 mm çapında koyu renkli cisimciklerdir. Büyüdükçe birbirleriyle birleşirler ve normal akciğer dokusunu kaplarlar.

Hastalarda nefes darlığı, bazan öksürük vardır. İleri durumlarda ağızdan kan gelmesi, göğüs ağrısı, ses kısıklığı, uykusuzluk olur. Tüberküloza zemin hazırlayan bir hastalıktır. (E. E.)

SİLİNDİR, kapalı bir düzlem eğriye dayalı ve bir doğrultuya paralel olarak hareket eden bir doğrunun meydana getirdiği yüzeyin paralel iki düzlemle kesilmesinden meydana gelen katı cisim.

Arkeolojide S. biçiminde yontulmuş, damga, mühür veya muska yerine kullanılan taş. Asur-Babil medeniyetlerinde mühür olarak kullanılan ve daha sonraları bu maksatla kullanılmak üzere birçok ülkelerde görülen bu tür S.'lerin üzerinde, mühür sahibinin adı veya koruyucu tanrısı veya çeşitli motifler oyulmuş veya kabartılmış olarak bulunmaktadır. Bu S. mühürler, henüz kurumamış kil levhalar üzerinde yuvarlanarak, mühüre oyulmuş motifler kile resmedilmektedir.

Matematikte S., yüzeyi, bir düzlem eğrisinin her noktasından geçen ve bir doğrultuya paralel olan doğruların meydana getirdiği satıhtır. Elemanter matematikte, genellikle dönel S.'ler incelenir. Dönel S. bir çemberin her noktasından geçen ve bir doğrultuya paralel doğruların meydana getirdiği S. yüzeyinin paralel iki düzlemle kesilmesinden meydana gelen katı cisimdir. Eğer kesen düzlemler S. yüzeyine dik-

se meydana gelen cisme dik S. denir. Bir S.'in hacmi tabanı ile yüksekliğinin çarpımına eşittir. Bir dönel S.'de yükseklik kesen düzlemler arasındaki uzaklıktır. Buna göre dik S.'in hacmi $\pi r^2 h$, yanal yüzünün alanı $2\pi rh$'tır. Buradaki r, taban yarıçapını, h, S.'in yüksekliğini göstermektedir.

Mekanikte pistonlu buhar makinaları ile patlamalı veya yanmalı motorların temel elemanlarına S. denir. Buharlı makinalarda S.'in içine gelen buhar, basınçla S. içindeki pistonu hareket ettirir. Patlamalı veya yanmalı motorlarda S. içine gelen benzin veya motorin, hava karışımı, ile birlikte patlayarak veya yanarak meydana gelen gaz basıncı S. içindeki pistonu hareket ettirir. Bu hareket piston kolu vasıtasıyla motor miline veya krank miline aktarılır. Hareketin düzenli sürekli ve kuvvetli olması için S. sayısı genellikle iki, dört, altı veya sekiz olur. Bu motorlarda S.'lerin sayısı, yapıları ve yerleştirilmeleri çok değişik olmaktadır. Genellikle S.'ler düz bir sırada (düz sıra motor) veya iki dizi hâlinde V şeklinde (V motor) sıralanır. V motorlar daha az yer tuttukları ve krank milinin daha kısa olmasını sağladığı ve statik dengeyi daha iyi sağlayabildiği için tercih edilmektedir.

SİLİS (SiO_2), tabiatta, kristal şeklinde, kuvars, tridımit ve kristobalit, amorf olarak da ateş taşı, agat, opal, kieselsinter vs. biçiminde bulunur. Ayrıca, bitki ve hayvan gövdelerinde, su muhtevalı S., serbest veya terkipler hâlinde, meselâ bambu gövdelerinde, diatomelerin zırhlarında vardır. Suni olarak S., hidratların kor haline getirilmesi ile elde edilebilir. Kolloidal vasıflı hidratik S., silikofluorit'in su veya eritilebilir alkalisilikatların (su camı gibi) asitlerle unsurlarına irca etmekle elde edilir. Aşırı seyrekleştirme ile eriyebilir S. oluşur. Isıtmak suretiyle, kolloidal S.'ten suyun bir kısmı giderildiğinde çok geçirgen bir madde elde edilir. Piyasada aktif S. veya jel - silis adı ile tanınan bu madde, gazlar veya eritilmiş maddeler için adsorpsyon malzemesi olarak kullanıldığı gibi renk giderici olarak da tatbikat sahası bulur.

SİLİSLİ ALGLER (diyatomeler), tek hücreli ve koloni hâlinde deniz dibinde yaşayan alglerdir. Hücre içinde silis bulunur ve çeperleri birbiri üzerine kapanan kapalı kutu şeklindedir. Ana maddesi pektin olan hücre çeperine % 95'e kadar değişen miktarlarda silis iştirak eder. Diyatomelerin hücre çeperleri kabuk (frustul) adını alır. Üstte büyük olan kapağa epiteka, altta küçük olanına hipoteka denir. Epi ve hipoteka sayısı türlere göre değişen ara bandlarla birbirine bağlanır. Üstlerinde çeşitli noktalı sıralar, kaburgamsı çıkıntılar, delikler gibi süsler bulunur. Bazan her iki kapakta bazan da birinde rafe denilen uzunlamasına uzanan bir yarık vardır. Çoğalmaları hücre bölünmesiyle sağlanır. Bu şekilde hücrelerin küçüklüğü her familya için belli bir ölçüye kadar devam eder. Dölün ilk maksimum büyüklüğe dönebilmesi için eşeyli üreme başlar (Avksospor: Avksozigot teşekkülü). Bazı diyatomeler sadece tatlı sularda bazıları sadece tuzlu sularda yaşar. Tatlı sulardakiler plankton içinde bulundukları gibi bazıları da zemin çamurları üzerinde, su bitkilerinin yapraklarında, su içindeki kayalar üzerinde, kahverengine benzer bir örtü yapacak şekilde bulunurlar. Ekseriyetle ilk ve sonbahar aylarında fazlaca çoğalırlar. Silis çeperler diyatome protoplastı öldükten sonra dibe çöker ve çokça birikerek tabakalar meydana getirir. Fosil diyatome kabuklarının birikimleri, diyatome toprağı (diyatomit: kieselgur) olarak bilinmektedir.

SİLİSTRE, bugünkü Bulgaristan'ın kuzey kesiminde, Tuna nehrinin güney kıyısında, Romanya sınırı üzerinde eski bir Türk şehri. Hâlen, kendi adıyla anılan bir idârî bölgenin (Okrız) merkezi olup, un, deri, dokuma ve konserve fabrikaları, bağcılık, bahçecilik ve nehir balıkçılığı ile geçimini sağlayan 42 000 nüfuslu bir şehirdir. Osmanlı imparatorluğunda önce bir sancak merkezi ve sonra S. veya Özi adıyla anılan eyâletin merkezi olmuştu.

Aşağı Tuna vâdisinin kilit noktası olan S., Roma imparatorluğunun Dacia'da yerleştiği sıralarda Durostorum adıyla inşa edilmişti. Bizans devrinde Durostolus adıyla kuzey barbarlarına karşı müstahkem bir mevki olmak husûsiyetini korudu ise de, 584'te Avarların istilâsına uğradı. 977'de Kiev prensi Svyatoslav tarafından zabt olundu ve Tuna Bulgarları'nın eline geçti. 981'de imparator İoannes Tsimiskes tarafından tekrar Bizans imparatorluğuna katılmışsa da şehir artık Avar, Bulgar ve husûsiyle Kuman bakıyeleri tarafından iskân edilmiş, İslav - Bizans kültürü burada hâkim olmakla adı da Dristria veya Dresder olmuştu.

Osmanlı Türkleri'nin Rumeli'ye geçtikleri tarihlerde S., Bulgar çarı Aleksandr'ın oğlu ve veliahdı Şişman'ın idâresinde idi. 1365'te Aleksandr'ın ölümü üzerine çar olan Şişman, Bulgar krallığının merkezini S.'ye taşımıştı. Ancak, 1377'de Eflâk voyvodası Radu, S.'yi Bulgarların elinden aldı. Ama voyvodalık tahtı için mücâdele eden Mirça, Şişman'ın desteğini sağlayabilmek için S.'yi tekrar Bulgarlara iâde etti. Osmanlı baskısı karşısında dayanamayan Şişman, Sultan Murâd-i Hüdâvendigâr'la yaptığı anlaşma gereğince S.'yi Osmanlılara teslim etmeyi kabûl ettiyse de bu sözünü yerine getirmediğinden, 1388'de Çandarlı Ali Paşa'nın giriştiği harekât sırasında feth edildi ve bir akıncı ucu olarak sancak hâlinde teşkilâtlandırıldı. S. sancağının ilk beyi olarak Mihaloğlu Firûz Bey'i görmekteyiz. Onun 1391'de Eflak akınına bir cevap olmak üzere Mirça, S. üzerine bir sefer tertip etti. Fakat, Firûz Bey tarafından pusuya düşürüldü ve yakalanarak Bursa'ya gönderildi. Çevredeki Sarı Saltıklı heterodoks Türklerin yaşamakta olması, isyana teşebbüs eden ve Yıldırım'ın serbest bıraktığı Mirça'nın desteğini sağlayan Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin'in bir süre S.'de oturmasına imkân vermiştir. Simavna kadısı oğlu hâdisesinin akabinde Mirça 1424'te tekrar S. üzerine saldırıya geçti. Bu saldırı da artık yaşlı olmasına rağmen Firûz Bey tarafından def'edildi. Türk tarihinde Kazıklı Voyvoda diye tanınan III. Vlad'ı, Mirça'nın Osmanlı devletine teahhüt ettiği haracı tediye etmeye zorlamak üzere vazifelendirilen S. sancakbeyi Kâtip Sinân Bey bir netice alamayınca, Fâtih Sultan Mehmed, mühim seferlerinden biri sayılan 1462 Eflak seferine, S.'den hareket etmişti. Yine akıncı beylerinden Malkoçoğlu Bâli Bey 1498'de ünlü Lehistan akınına S.'den çıkmıştı. Yavuz Sultan Selim'in taht mücâdelesinde S. bir üs olarak kullanılmıştır. Kırım hânının teminâtını elde ettikten sonra Selim, S.'ye yerleşmiş ve buradan hareketle Osmanlı tahtına oturmuştur.

Nihâyet sancaklık devrini S., Müslüman olarak Mehmed adını alan Voyvoda İlya'ya arpalık olarak verilmekle kapar. XVII. yüzyılda Özi (b. bk.) veya S. eyâleti adıyla yeni bir eyâletin kurulmasıyla S., devletin kuzey politikasında mühim bir üs hâline gelir. Kuzeyde Buğ nehri munsabında kurulan Özi kalesinden itibâren bugünkü Basarabya ve Dobruca topraklarının korunması ve yönetimiyle vazifeli olan S. beylerbeyinin ikinci merkezi olarak da S. kalesi tayin edilmişti. S. beylerbeyileri aynı zamanda Lehistan krallığı, Kazak hatmanlığı ve Eflak - Buğdan voyvodalıklarının kontrolu ile de vazifelendirilmişlerdi. Bu arada S. bölgesinin, Nogay tatarları tarafından Kırım hanlarının muhâlefetine rağmen iskân edil-

meleri S.'ye Kırımlı vâlilerin tâyinine de yol açmıştır. Osmanlı imparatorluğunun haşmetli devrinde, Voyvoda Yuvan'ın isyanı, 1574'te S. sancakbeyi Davud Bey ile Vulçetrin sancakbeyi Hızır Bey'in işbirliği sonunda kolaylıkla bastırılmıştı. Ama Yergöğünde Mihal Voyvoda'nın önünde Koca Sinan Paşa'nın yenilgiye uğraması sonunda S. kısa bir süre Eflaklıların işgalinde kaldı.

S.'nin parlak devri, 1678'de Cehrin seferine çıkan ordûy-ı hümâyûnu uğurlayan IV. Mehmed'in ziyâreti ile kapanır.

1768 - 1774 Osmanlı - Rus savaşı ile S. bir sınır kalesi ve savunma merkezi olarak Osmanlı devletinde ehemmiyetini bir süre daha sürdürür. 1773 haziranında Mareşal P. Rumyantsev'in taarruzuna mâruz kalan S.'yi, kale muhâfızı Hasan Paşa ile bu bölge serdârı Osman Paşa savundular. Ruslar bu savaşta 8 000 asker kaybederek 1 000 yaralı ve 12 top bıraktılar. Osman Paşa'nın bu başarısı üzerine Sultan III. Mustafa, ona gazi ünvânını verdi. 1774'te ise General Sovarov'un saldırısına karşı yardıma gelen Arapkirli İbrahim Paşa'nın bozğuna uğraması üzerine S. düştü. Küçük Kaynarca andlaşmasından sonra, uzun çekişmeler neticesi ve Fransız elçisinin aracılığı ile S. de bir Rus konsoloshanesinin açılmasını, Osmanlı devleti kabûl etmek zorunda kaldı. 1809'da tekrar Rus saldırısına uğrayan S., Baba Paşa'nın (Pehlivan İbrahim Ağa) Tatariçe'de Rusları bozguna uğratması sonunda kurtarıldı. 1828 Türk - Rus savaşında tekrar Rus işgaline düşen S. bu defâ 1836'ya kadar Rusların elinde kaldı. Tekrar bize geçen S., nisan 1854'te yeniden Ruslar tarafından kuşatıldı. Kaledeki Türk askeri, tarihinin ünlü savunmalarından birini yaptı. Topçu feriki Mûsâ Paşa tarafından savunulan kaleyi, sağ koldan Luders, sol koldan Schiler çevirmiş ve kuşatmayı başkumandan Paskiewitz idâre etmişti. 25 hazirana kadar kuşatmada Schiler ölmüş, Paskiewitz ve Luders yaralanmış, Paskiewitz'in yerini alan Gorcakof da yara almıştı. S.'nin bu savunması, ünlü şâirimiz Nâmık Kemâl'e Vatan Yahut Silistre piyesini ilhâm etmiştir.

1864'te çıkarılan Vilâyât-ı umûmiyye nizâmnâmesi'ne göre S. bir sancak olarak Tuna vilâyetine bağlandı ve Osmanlı devletinin kuzey sınırında Rusçuk, Şumnu ve Varna kalelerinden oluşan direnme noktalarından dört kaleden (kıla-i erbe'a) biri oldu. 1877 - 1878 Türk - Rus harbinde Ahmed Eyüb Paşa tarafından savunuldu. Fakat kısa bir süre içinde Rus işgaline uğradı. Savaş sonu gerek Ayastefanos, gerek Berlin andlaşmaları ile Bulgaristan prensliğine terk edildi. Daha sonra Bulgar krallığının bir idârî merkezi olan S., İkinci Balkan harbinde Bulgaristan'ın yenilmesi üzerine Romanya krallığına bırakıldı. Birinci dünya harbinde tekrar Bulgaristan'a katılan S., savaş sonunda yine Romanya devletine verildi. 1940 Craivo andlaşması ile yeniden Bulgaristan topraklarına katılmış olan S., bütün göç dalgalarına rağmen hâlâ çevresiyle birlikte Tuna boyu Türklerinin ekseriyetle varlıklarını korudukları bölgelerden biridir. (İ. P.)

SİLİSTRE, Tiz sesli mâdenî veya bağa düdük ki, harb gemilerinde kapdanı, sancağı veya tekneye çıkan kapdandan yüksek rütbeli birini selâmlamak için çalınır. (Y. Ö.)

SİLİSYUM Si, kimyaca ana element, kısmen metalimsi özellikli ametal; atom sayısı 14, kütle sayıları 28, 29, 30, atom ağırlığı 28,06; erime noktası 1414°, kaynama noktası 2630°, yoğunluğu 2,4 g/cm³'dür.

S., yeryüzü dış kabuğunun % 25'ini oluşturur ve oksijen ile metallerle birleşim hâlindedir. S. dioksit, SiO_2'ye, kaba kristalen hâli ile kuvars adı verilir. Kuvars ise, ağır metal oksitleri ile eser miktarda boyanmasıyla dumanlı kuvars, pembe kuvars, ametist, krizopras gibi adlar alır. Kuvars, su gibi duru ise dağ kristali, su ihtiva ediyor ve gözenekli ise diyatomit adını taşır. S. dioksit, birçok metallerle birleşerek silikatlar oluşturur. Bunların tabiî temsilcileri arasında feldspat, mika, asbest, talk, zirkon ve daha birçok önemli mineraller sayılabilir. Bunun dışında bazı bitki ve hayvanlar (silisli algler) silikatlar ihtiva ederler.

Teknikte, S.'un elde edilmesi işlemi, öğütülmüş kuvarsın kömürle birlikte elektrik fırınında redüksiyonuyla gerçekleştirilir. Elde edilen ve çok küçük kristallerden yapılı kahverenginde olan amorf S. (yoğunluğu 2,33 g/cm³) gevrektir ve camı çizecek kadar serttir.

Elemanter S., bir yarı iletken olarak, detektör yapımında ve alaşım katkısı olarak kullanılır. S. dioksit ve demir oksit'in, birlikte, kömürle redüksiyonu sonucunda ferro - S., S. - çelikleri elde edilir. Bunların, özellikle, transformatör levhalarında kullanılması tercih edilir. Önemli bir alüminyum alaşımı, silümin, % 13 S. ihtiva eder. Başlıca, bakır, S. ve nikelden oluşan S. bronzu, çekme direnci ve iletkenliği yüksek olması gereken telgraf tellerinin yapımında kullanılır.

Bileşimleri: Amorf durumda, kristalen durumundakinden çok daha çabuk tepkime gösteren S., hidrofluorik asit haricinde asitlerden etkilenmediği hâlde, sulandırılmış lavgalardan etkilenir. Yüksek sıcaklıklarda S., öteki elemanların çoğuyla, dört değerli olarak silisitler oluşturur. Metal silisitler, çok defa alaşımlar özelliğindedir. Mağnezyum silisit, Mg_2Si, den, üzerine HCl etkisi ile S.'un hidrojen birleşikleri, silanlar, üretilir. Bunlar, hidrokarbürler gibi yapılı olmalarına rağmen, son derece denksizdirler. S.'un en denkli birleşimi, tabiatta çok yaygın hâlde bulunan S. dioksitdir (SiO_2). Eritilip soğutulduğunda camsı durum gösterir. Böylece oluşan kuvars camı, asitlere karşı değişmez, yüksek derecede erir (1670°), morüstü ışın geçirir ve termik genişleşmesinin çok küçük olması sebebiyle ani soğumada çatlamaz olduğundan, birçok özel amaçlar için kullanılır. S. dioksit, tuzları silikatlar olan, silisik asitin anhidrididir. S.'un karbonla birleşmesinden S. karbit, SiO, oluşur. Bu madde, yüksek sıcaklıklı elektrik fırınlarında ve karborundum adı altında bileme malzemesi olarak uygulama alanı bulur. (E. E.)

SİLİSYÜR, silisyum ile bir metalin terkibi (birleşimi). S.'lerin çoğu metalimsi görünüşlü, lityum S., alkali toprak S.'leri dışında, suya ve seyrekleştirilmiş asitlere karşı dayanıklı olup iyi kristalleşirler. Terkiplerinde, ekseriyetle, normal birleşme değerlerinden saparlar (Ca_2Si, CaSi ve $CaSi_2$ gibi) ve bu bakımdan da metal arası terkiplere uyum gösterirler. Manganez S. ve Magnezyum S. gibi bazı S.'ler, asitlerle ayrışmaları sırasında hidrojen'in yanısıra silanlar verirler. S. üretimi, silisyumla bir metalin birlikte eritilmesi veya yeterli bir metal fazlalığı ile silisyum dioksidin redüksiyonu ile gerçekleşebilir. NaSi, KSi, RbSi, CsSi gibi alkali - S.'ler, alkali metalin silisyum tozu ile beraberce 600 - 700° de argon ortamı içinde eritilmesi ile yapılır, arta kalan metal vakkum içinde damıtılır. Alkali S.'ler, havada, kendiliklerinden tutuşurlar, rutubete karşı da çok hassastırlar. Ca - Si - alaşımları dezoksidasyon maddesi olarak paslanmaz çelik imalâtında kullanılırlar. (E. E.)

SİLİVRİ, Istanbul iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 778 km², nüfusu 39 770 (1975), nüfus sıklığı 50, köy sayısı 23, köylerden 9'u 1 000'den çok nüfuslu, 4 köyü 2 000'den çok nüfuslu, 4 belediyesi var, Sinekli adlı bir bucağı (bucak merkezi 538 nüfuslu) bulunmaktadır. İlçe merkezinin nüfusu 8 286 (1975), nüfusun % 70'i köylüdür. S., eski ilçelerdendir. İlçe arazisi, ilin batı bölümündedir. Doğusunda Çatalca ilçesi, batısında Tekirdağ ili vardır. Güneyinde Marmara denizi uzanır.

İlçe arazisi, 100 - 200 m yükseklikte, derelerle oldukça yarılmış, dalgalı düzlükler ve tepelikler biçimindedir (Çilingirtepe 244 m). Uzunlukları 15 - 25 km kadar olan dereler, biribirine paralel şekilde, Marmara denizine dökülürler. Arazi, güney bölümünde oligosen devri tabakaları ile, kuzey bölümünde miyosen devri tabakaları ile örtülüdür. Akarsuların aşağı kesiminde alüviyonlarla örtülü yerler vardır. Iklim, Marmara bölgesi ikliminin özelliğini taşır (bk. ISTANBUL, TEKİRDAĞ). Yazlar kurak ve sıcak, kışlar serin, soğukça ve yağışlı geçer. Sinekli bucağının kuzeyinde küçük ağaçlardan oluşmuş ormanlar (en çok meşeler) ve fundalıklar vardır. Öteki yerler ekilen arazidir. S. ile Çatalca arasındaki Kadıköy'de manganez madeni vardır.

İlçede başlıca geçim kaynağı çiftçiliktir. Bunun yanında hayvancılık ve daha sonra da balıkçılık gelir. En çok ekilenler, hububat (buğday, arpa, yulaf), şekerpancarı, ayçiçeği, bakla, soğandır. Mısır, fasulye, keten de elde edilir. Ayçiçeğinden yağ çıkaran küçük fabrikalar vardır. Sulak yerlerde meyva bahçeleri de bulunmaktadır.

İlçede beslenen büyük ve küçük baş hayvan sayısı 53 000 kadardır (1973). Bunun 39 000'i koyun, 9 100'ü sığır, 2 000'i manda, 1 600'ü keçidir. Sayıları 680'i bulan at, 410 eşek de yük hayvanı olarak beslenir. İneklerin daha verimli olması için, çeşitli ırklarla melezleme yapılmıştır. 550 saf kan montafon, 1 140 melez montafon, 350 saf kan holstein, 5 200 holstein'ın melezleri vardır. S., eskiden beri süt ve mâmullerini Istanbula gönderir. "S. yoğurdu", bu çevrede çok tanınmıştır.

İlçede ulaştırma durumu iyidir. Istanbul - Tekirdağ sahil asfalt yolu, Istanbul - Edirne asfalt karayolu buradan geçer. Sahil yolundan ayrılan dar bir asfalt karayolu Sinekli bucağı üzerinden Karadeniz boyuna uzanır. Bunun batısında Kınal ayrımından bir yol Saray kasabası üzerinden Kırklereli'ne uzanır. İlçenin orta bölümünden (Sinekli kuzeyinden) Istanbul - Edirne demiryolu geçer. Bu yollarda pek çok otobüs ve tren seferleri yapılır. S. iskelesine küçük tonajlı taşıtlar uğrar.

İlçe merkezi olan S., bir koy'un doğu kenarında, bir çıkıntının bulunduğu yerde 8 286 (1975) nüfuslu bir küçük şehirdir. Istanbul'dan 70 km uzaklıktadır. Önceleri hisâr ile çevrili bir tepe üzerinde kurulmuş olan kasaba, zamanla büyümüş, bunun dışına taşmış, Londra asfaltı boyuna uzanmıştır. Nüfusu 1935 - 1950 arasında 4 - 5 bin kadar iken, şimdi 8 bini geçmiştir. Kuruluşu, Milâddan öncesine uzanan S.'nin adı, Selymbria olarak geçmiştir. Doğu Roma imparatoru Arkadius, 395'te S. kalesini yaptırmış, çeşitli kavimlerin kuşatmalarına uğramış, Osmanlıların Rumeli'ye yerleşmelerinden sonra, Orhan Gazi ile Bizans imparatorunun kızının düğünü S.'de yapılmıştır. Sağlam S. kalesi, ancak 1453'te Istanbul'un fethinden sonra Osmanlıların eline geçmiştir. Osmanlı devrinin S.'deki başlıca eseri, Pirî Mehmed Paşa camiidir. Ayrıca, Mimar Sinan'ın üç gözlü bir köprüsü ile kalfasına ait 33 gözlü büyük köprü vardır ki, eski Londra asfaltı boyundadır. Belediyesi 1923'te kurulmuştur. Okulları (ilk, orta), içme ve kullanma suyu, elektriği, çok güzel bir tabii plajı, çarşısı, pazarı, panayırı vardır (bk. ISTANBUL). (R. İ.)

SILLA veya SIN - LO, eski bir Kore krallığı. M. Ö. 57'de Kore yarımadasının güney - doğusunda kuruldu. Kralları Çin - Hang'ın (540 - 576) idaresinde Kokuryo ve Pekçi krallıkları ile uzun süren savaşlara girdiler ve Han vadisini ellerine geçirdiler. 660 yılında General Kim - Çun - Çu kumandasındaki S. kuvvetleri Kum nehri kıyısında Pekçi kuvvetlerini yendiler. 668'de bütün Kore yarımadasını ele geçirdiler. 230 yıllık T'ang devrinde parlak bir hayat süren S. krallığı Çin medeniyetinin tesiri altında kaldı. Denizcilikte ve ticarette çok ilerledi. Efsanevî zenginlikleri birçok Arap yazarına ilham kaynağı oldu. 935'te köylü ayaklanması ve çete istilâsıyla S. krallığı sona erdi.

SILLANPAA, Frans Eemil (Hameenkyrö 1888 - Helsinki 1964), Fin romancısı. Ülkesinin köy hayatını ve tabiatını çok başarılı bir şekilde tasvir ettiği için 1939 Nobel mükâfatı kazandı.

S. bir köylü çocuğuydu. Ödünç parayla okudu, Helsinki üniversitesinde biyoloji tahsil etti. 1916'da çıkan ilk romanı *Elama ia Aurinko* (Hayat ve Güneş) beğenildiyse de, asıl varlığını ikinci romanı *Hurskas Kurjuus* (Mütevazı Miras) [1938] ile gösterdi. En beğenilen eseri ise bir çiftlik hizmetçisinin hayatını anlatan *Silja eli Nuorena Nukkunut*'dur (Silja Yahut Kısa Tâlih). Diğer başlıca eserleri şunlardır: *Mieben Tie* (Tek Adım Yolu) [1932], *Rippi* [1928], *Ihmiselon Ihanuus ja Kurjuus* (İnsan Hayatının Güzelliği ve Saadeti) [1945].

SİLLE, Konya şehrinin 10 km kuzey - batısında, bir asfalt yol ile bağlı, 1626 (1975) nüfuslu bir bucak merkezidir. Yüksekliği 1 200 m'dir (Konya 1 016 m). Belediyesi 1868'de kurulmuş, PTT'si, elektriği, suyu, küçük bir çarşısı, okulu vardır. Geçim kaynakları, bağcılık, bahçıvanlık, çiftçilik, örme çorap işleridir. Yakınında volkanik kayalar içerisinde oyularak yapılmış bir manastır vardır (bk. KONYA).

SİLLE BARAJI, Konya iline bağlı Sille bucağı yakınında bir baraj. Bu baraj, 1956 - 1960 yılları arasında yapılmıştır. Kaya dolgu tipindendir. Toplam birikme hacmı, 3,2 milyon m³'dür. Baraj, Konya ovasının batısındaki dağlardan inen sellerin doğurduğu su taşkınlarını önlemek ve bu çevredeki araziyi sulamak için yapılmıştır. Baraj gölü 3 km boyunda ve yerine göre 1 km kadar genişliğindedir.

SİLO, tahılların anbarlanıp muhafaza edilmesine yarayan depo. Basit bir çukurdan ibaret olabileceği gibi, dev kuleler hâlinde de olabilir. Hangi çeşit olursa olsun bütün S.'larda hava ve rutubetin içeriye girip çıkmasını önleyecek duvarlar vardır.

S.'ların varlığı, yüzyıllar önce tahılların kuru bir yerde depo edilmesiyle başlamıştır. Zamanla, bu depo yerlerin kenarlarına duvarlar yapılmış, üstleri örtülmüş ve havanın girip çıkması önlenmiştir. Günümüzde hem hayvan yemi olarak kullanılacak otların, hem kök ve yumruların, hem de buğday vs. gibi tahılların saklanacağı modern S.'lar yapılmaktadır.

Tahıl S.'ları ulaştırma şebekesi üzerine ve limanlara yapılır. Gözetilen en önemli nokta duvarların hava ve nem geçirmemesi ve S.'ya konacak tahılın rutubetinin belirli orandan fazla olmamasıdır. Çünkü S.'ya konan tahılların bozul-

ması çok defa bunların yeterinden fazla rutubetli olmasından ileri gelir. Büyük S.'lar genellikle beton veya çelikten ve kule biçiminde yapılır. Bunlarda mekanik doldurma tertibatı vardır. Silolanacak tahıllar S.'ya alındıktan sonra otomatik olarak tartılır ve istenilen kuyuya boşaltılır.

Kök ve yumru S.'ları, genellikle yer altında olur, kârgir veya betonarme yapılır. Üstleri kapalıdır. Pancar küspesi S.'ları şeker fabrikalarının yanında olur; kenarları hafifçe eğik çukurlardır. Duvarlı veya duvarsız olabilirler. S. dolduktan sonra, küspenin havayla temasının önlenmesi için, üstü kalınca toprak tabakasıyla örtülerek iyice sıkıştırılır. Bu S.'ların üstü kapalıları da olabilir. Ayrıca taze biçilmiş otları saklamak için S.'lar da vardır.

SILONE, Secondo Tranquilli Ignazio da denir (doğ. Pescina, Aquila 1900), İtalyan yazarı. Roma'da Massimo kolejinde okudu. Sosyalist olan S., 1921'de İtalyan komünist partisinin kurucularından biri oldu. Faşistler'e karşı direnen eylemcilerin arasında yer aldı. Moskova'ya gitti; bir süre orada kaldı. 1930 yılında komünist partisinden çıkarıldı. 1945 yılına kadar İsviçre'de kaldı ve sonra İtalya'ya döndü. Eserlerinin çoğunu İsviçre'de yazdı. Sosyal - demokrat partisinden milletvekili seçildi. Başlıca eserleri : *Fontamara* [1930]; *Pane e Vino* (Ekmek ve Şarap) [1937]; *Il Seme Sotto la Neve* (Karın Altında Kalan Tohum) [1940]; *Il Segreto di Luca* (Luca'nın Sırrı) [1956].

SİLOPİ, Mardin iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 807 km², nüfusu 26 509 (1975). Nüfus sıklığı 33, köy sayısı 34 (21 adet de mezraası var), köylerden yalnız 1'i 1 612 nüfuslu (Görümlü köyü), ötekilerinin çoğu 300 - 600 nüfuslu, ilçe merkezinin nüfusu 4 461'dir (1975). Denizden yüksekliği 520 m'dir. Köy nüfusu 22 000'den çoktur. Daha önce Mardin'in Cizre ilçesine bağlı bir bucak iken, 1960'ta 7 033 sayılı kanun ile "S. ilçesi" durumuna getirilmiştir. Buradaki S. aşiretinin çok büyük koyun sürüleri vardır. Bunlar, kış mevsimini Cûdi dağının güney eteklerinde ve ovada geçirir, yazın Siirt'in Yazlıca dağına (2 943 m) çıkar (bu dağın eski adı Herakul dağıdır), buradan Van bölgesindeki Norduz yaylalarına kadar uzanırlar. Evleri andıran bölmeli çadırları vardır. Bazıları yaylada küçük ölçüde çiftçilik de yaparlar. İlçe merkezi Karşıyaka ve Yeşiltepe olmak üzere, iki mahalleden oluşmuştur. 1960'ta merkezin nüfusu 957 idi. 1955 nüfus sayımında bucak merkezi 778 nüfuslu Girikamo köyü idi. Bucağın 33 köyünden 20'si 150 - 300 nüfuslu bulunuyordu. Bu köylerin bulunduğu yer, haritalarda S. bölgesi olarak geçer.

İlçe arazisi, ilin doğu ucunda, güneye doğru bir çıkıntı biçimindedir; batısında Cizre ilçesi, kuzeyinde Siirt'in Şırnak ilçesi, kuzey - doğusunda Hakkâri'nin Uludere ilçesi vardır. Güney ve güney - doğusunda Irak, güney - batısında Suriye arazisi bulunmaktadır. İlçenin batısından Dicle, güneyinden bu nehrin bir kolu olan Habur çayı geçer. Kuzeyinde Şırnak ile arasındaki Cûdi dağı uzanır. İlçenin Irak ve Suriye ile uzun sınırları vardır.

İlçe arazisi, kuzey bölümünde dağlardan inen birçok derelerle yarılmış, tepelik, dalgalı bir arazi uzanır (550 - 600 m). Daha kuzeyde Cûdi dağının güney yamaçları ve dağlar bulunur (1 500 - 2 000 m). Bu iki arazi şeklinin güneyinde yüksekliği 450 - 500 m olan, tekne biçimli geniş düzlükler yer tutar (20 km boyunda, 15 km eninde). S. ilçe merkezi bu düzlüklerin kuzey bölümünde ve tepelik arazinin eteklerine yakın bir yerdedir. Kuzeydeki jura, Kretase ve Eosen devirleri kıvrımlı tabakalarından bir yapı gösteren dağlık yerler dışında, bütün arazi Neojen devri tabakaları ile örtülüdür.

İlçenin iklimi, yazları sıcak ve kurak, kışları ve bahar ayları yağışlı ve ılıktır. Çukur bölümde kar örtüsü de tutmaz. Yağışlar, kuzeydeki dağlık yerlerde daha çok (yaklaşık 700 - 800 mm), bunun güneyindeki tekne sahasında daha azdır (yaklaşık 400 - 500 mm). İlçenin hemen güneyinde dağlık, tepelik yerler vardır (750 - 1 000 m). Ilçeye doğru güneyden çöl bölgesinin sıcak rüzgârları eser.

Bitki örtüsü bakımından ilçe arazisi bir bozkırdır. Sadece kuzeydeki dağlık yerlerde ve akarsular boyunda ağaçlıklar, fundalıklar, çalılıklar vardır. En yaygın ağaç meşedir.

İlçe nüfusu, yaz ve kış mevsimlerine göre, hayvancılık ekonomisinin etkisiyle, yaylalarla ova arasında yer değiştirme durumunu gösterir. İlçede yazın tenhalaşma, kışın kalabalıklaşma olur. Köylerdeki evlerin pek çoğu tek katlı, taş ve kerpiç duvarlı, düz damlı, küçük pencerelidir. Kasabada da büyükçe bir köy görünüşü vardır. Okuma - yazma durumu henüz yeterince gelişmiş değildir. 1970 verilerine göre, ilçede okuma - yazma bilen erkeklerin sayısı 1 738, kadınların sayısı 214'dür. Bilmeyenler ise, 5 600 erkek, 6 300 kadındır. İlçe merkezinde bir ilkokul (köylerde 29 ilkokul), bir ortaokul vardır. İlçede sıtma ve trahom bölge başkanlığına bağlı şube şefliği, 1 hekim, 8 ebe ve sağlık memuru, 2 sağlık ocağı, 2 sağlık evi vardır.

Esas geçim kaynağı hayvancılığa dayandığından, ilçede çiftçilik fazla gelişmiş değildir. Ancak, yerindeki ihtiyacı karşılamak üzere hububat ve burada yetişebilen başka besin bitkileri (sebzeler...) ekilir. S. ilçesinde hayvan sayısı ise, çok kabarıktır (1973 verilerine göre 145 000). Bunun 122 000'i küçük baş hayvanlardır ki, bunun da 95 000'ini koyun tutar. Kıl keçisi ve tiftik keçisi bundan çok sonra gelir. İlçedeki sığır sayısı 8 700 kadardır. Yük hayvanları sayısı ilin bütün ilçelerinin hepsinden çoktur (14 400). Bunda 7 000 sayısı ile katır başta gelir. Bu da yaylalara çıkış - inişte bu hayvandan faydalanma zaruretinden ileri gelmiştir. At (3 200), eşek de (4 250) önemli yer tutmuştur. Süt mâmulleri (yağ, peynir..), canlı hayvan satışı, yün ve tiftik, deri satışı vardır. Küçük el sanatlarından bazı yün dokumalar yapılır.

S., yakın bir geçmişte bir köy olduğu hâlde, ilçe merkezi olduktan sonra oldukça büyümüştür. 300 hanelik bir küçük kasabadır. Çarşısı vardır. Belediyesi 1961'de kurulmuş, imâr planı 1967'de tamamlanmıştır. Kasabanın evleri tek katlı ve düz damlıdır. Elektriği, içme ve kullanma suyu vardır. Cizre - S. asfalt karayolunun yapılması, bu yolun devlet sınırına ve daha ötelere uzanmış bulunması, S.'nin Cizre üzerinden Mardin'e, Diyarbakır, Urfa ve ötelerine bağlanmasına ve gelişmesine yol açmıştır (bk. MARDİN). (R. İ.)

SİLÜRİYEN, birinci jeolojik zamanın üçüncü dönemi ve bu dönemde teressüp etmiş olan tabakalar. Bu dönemde paleozoik hayat en yüksek seviyeye çıkmıştır. İngiltere, Skandinavya, Baltık ve Bohemya'da fosiller bakımından büyük gelişme oldu. İki paralel oluşum tarzı : Sığ deniz fasiesi (kumlu veya kalkerli), büyük sefalopodlar, trilobitler, brakiopodlar, mercanlar vb. mevcudiyetini göstermiştir. Bunun yanısıra derin deniz (pelajik) fasiesi, hemen hemen tamamiyle S. grubuna ait graptolitleri ihtiva eden graptolit şistleri varlığını göstermiştir. Bu dönemde püskürük kaya ve tüflerde büyük yaygınlık görülmektedir (özellikle İngiltere'de Kaledonya dağ kıvrımları).

S., alt S. (ordovisium) ve üst S. (gotlandyum) olmak üzere iki kısma ayrılır :

1. Alt S. (dört kademe) : a) Tremadoc, b) Arenig, c) Llandeilo, d) Bala (Caradoc). a'da kambriyen S. karışık canlılar; b) Baltık havzasında güçlü ortser kalkerler tarafından temsil edilmekte. Bohemya'da "Kalar", D_1'den D_5'e kadar. Bu dönemin en önemli fosilleri : Trilobitler olarak asaphus, megalaspis, euloma, niobe, illaenus, trinucleus, chasmops, ceratopyge; brahiopodlar olarak, orthis (calligramma), orthisina, parambonites, platistrophia (lynx); Cystidler olarak (echinosphariites aurantium), ostrakod (beyrichia); Yumuşakçalar (molüskler) olarak, conularia; Sefalopodlar olarak, orthoceras, endoceras, lituites; silisli süngerler olarak, aulocopium, astylospongia; İki hücreli graptolitler olarak, diplograptus, didymograptus, dikelloraptus ve phyllograptus.

2. Üst S. (üç kademe) : a) Llandovery, b) Wenlock, c) Ludlow. En önemli fosilleri : Trilobitler : Calymene, bronteus, cheirurus, lichas, phacops, proetus, acidaspis, encrinurus. Sefalopodlar : Gomphoceras, phragmoceras, ascoceras, trochoceras, ophidioceras. Mercanlar : Favosites, halysites, heliolites vd.. Krinoidler : Cyathocrinus, crotalocrinus. Brahiopodlar : Spirifer, pentamerus, chonetes, dielasma. Çift kabuklu : Cardiola. Münferit yılanlar. Graptolitler : Monograptus, cyrtograptus, rastrites, retiolites.

En üst tabakalarda "passage-beds", "eski kırmızı gre" fasiesinde, Devon'a geçişte "dev yengeçler" eurypterus ve pterygotus ve de zırhlı balıklar (plakodermler) : Cephalaspis, pteraspis, scaphaspis.

Bohemya'da "Katlar" E_1 (Llandovery - Wenlock), E_2 (Alt-Ludlow), F_1 (Üst - Ludlow). (V. Ö.)

SİLVAN, Diyarbakır iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 379 km², nüfusu 68 143 (1975), nüfus sıklığı 49, köy sayısı 67, köylerden biri 2 038 nüfuslu, 4'ü 1 000 den çok nüfuslu, ötekilerin çoğu 300 - 600 nüfusludur. Bağdere ve Çatakköprü (eski adı Malabadi) iki bucağı var. Bu bucak merkezleri birer köydür. İlçe merkezinin nüfusu 29 599'dur (1975). S., eski ilçelerdendir.

İlçe arazisi, ilin doğu bölümündedir. Kuzeyinde Kulp ve Lice, batısında Hazro ve Ergani, güneyinde Bismil ilçeleri, doğusunda Siirt ili vardır. Arazi, kuzeyde alçak dağlık (1 000 - 1 500 m), güney bölümünde tepelik ve düzlüktür. Kuzeydeki dağlardan inen derelerle arazi oldukça yarılmıştır. İlçe merkezi olan S., 825 metre yüksekliktedir. Bu arazi, çok yerinde, üst Miyosen tabakalarından bir yapı gösterir. Güneye doğru da bu türlü arazi uzanır. Güneyde, geniş alanlar hâlinde Pliyosen - Kuaterner ile yeni alüviyon örtüleri geniş yer tutar.

İlçenin iklimi, Güney - doğu Anadolu ikliminin bir çeşididir. S.'da bir meteoroloji istasyonu bulunmaktadır. Yazlar sıcak ve kışlar soğuk geçer. Yağışlar en çok kışın (372 mm) ve ilkbaharda (261 mm) yağar. Güz mevsimi daha az yağışlı (90 mm), yaz mevsimi ise 4 ay kuraktır (6 mm). Böylece yıllık yağışın (729 mm) % 88'i kışın ve ilkbaharda olur. Aylar içinde de en çok yağış alan ocak ayıdır (140 mm). Bu durum, ilçede Akdeniz ikliminin bu yöndeki özelliğini oldukça belirtir. Bu durumu ile ilçenin çok yeri bozkırdır (step). Arazi çok yerde çıplak, otluk, çalılıktır. Kuzeydeki dağlık yerlerde meşelikler (bu arada mazı meşesi) vardır. Bozkır bölümünde geven bitkileri de yer tutmuştur.

Başlıca geçim kaynağı tarımdır. En çok yeri buğday, pirinç ve tütün tutmuştur. Tütünü ve pirinci çevrede tanınmıştır. İyi kalitede ve çok miktarda elde edilen tütün, önemli bir gelir kaynağıdır. Tekel idaresine ait 7 tütün anbarı vardır. Özellikle kuzeydeki bazı dağ köylerinde iyi kokulu tütün yetiştirilir. Teknik Ziraat Müdürlüğü verilerine göre (1972), ilçede 13 000 hektar arazide buğday ekilmiş, 19 200 ton buğday elde edilmiştir. Bunun hemen yanında 4 500 ton ile arpa, 2 500 ton ile çeltik (pirinç) gelmiştir. Darı ürünü ise 40 ton, mercimek 100 ton, burçak 25 tondur. Tütün üretimi yılda 1 755 tonu bulmaktadır. Pamuk ürünü 1 500 ton kadardır. İlçede nadasa bırakılan arazi 19 500 hektarı bulur.

İlçede çeşitli meyvalar yetiştirilir. Meyva ağacı sayısı 50 000'e yaklaşır. En çok elde edilen meyvalar başlıca armut, elma (120 ton), erik, kayısı, kiraz, vişne, dut (75 000 ağaç, 75 ton), incir, nardır. Sayıları 10 000'i bulan badem ağaçlarından yılda 100 ton kadar ürün elde edilir. Ceviz de

SİLVAN : Şehrin genel görünüşü

oldukça çoktur (2 600 ağaç, 52 ton). Bağlardan yılda 1 400 ton üzüm alınır. Karpuz ve kavun çok elde edilir (28 000 ton).

İlçede çeşitli sebzeler de yetiştirilir. Bunlar arasında soğan (4 000 ton), biber, domates (190 ton), fasulye önemli yer tutar. Tarım oldukça makineleşmiştir. Yine de tarımda yer tutmuş çeki hayvanları fazladır (5 000 kadar öküz, 950 at).

İlçede mer'a hayvancılığı yapılır, ev hayvancılığı da köylerde vardır. Hayvan (koyun, keçi, sığır) varlığı bakımından ilçe oldukça zengin ise de, bakım ve beslenme şartları henüz gelişmemiş durumdadır. Et, süt, yün, yapağı, tiftik üretimi vardır. İpekböcekçiliği de yapılmakta, tohumluk; Bursa, Kars tohum satış kooperatifleri birliğinden sağlanmaktadır.

İlçeden geçen başlıca yol, Diyarbakır'ı Bitlis'e bağlayan asfalt karayoludur. Bu yol, Bağdere ve S.'dan Çatakköprü'ye (Malabadi) uzanır, Batman çayının karşı kıyılarına bir köprü ile bağlanır. İşlek ve düzgün bir yoldur. Bağdere'den Hazro'ya uzanan 17 km'lik dar bir yol da vardır. Köyler arasında toprak yollar vardır.

S. şehri, kuzeydeki dağların eteklerinde uzanan bir düzlüğün kenarındadır. Burası Orta Çağ'ın siyasî ve askerî merkezlerinden biri olan Meyyâfârikıyn şehrinin yerini almıştır. Bu eski şehrin, M. Ö. 77 yıllarında, şimdiki Diyarbakır'ın 70 km kadar kuzey - doğusunda kurulmuş bulunduğu sanılan Tigranokerta (Tigranocerta) şehri olduğu üzerinde durulmuştur. Şehrin bilinen ilk adının Martyropolis olduğu zannedilmektedir. IV. yüzyılın sonlarında veya V. yüzyılın başlarında kurulduğu sanılan bu şehrin adı, sonraları türlü kaynaklarda Maipheracta, Mejafakîn, Meiafarkin ve daha sonra da islâm kaynaklarında Mafarkin, Farkîn, Meyyafarikin olarak geçmiştir. Richard Kiepert'in 1914'de yayınlanan "Küçük Asya Haritası"nın Diyarbakır paftasında şehrin adı hâlâ Mejafarkin, Müfarikin olarak geçmiştir. "S." adı hakkında ise iki iddia vardır: Bazı kaynaklara göre bu adı "Süleymanî" oymağından gelmiş olduğu, bazılarına göre de "S." kelimesinden geldiği üzerinde durulmuştur. 1927 nüfus sayımında S. adı kullanılmıştır.

Bu eski ünlü şehrin dört köşe biçiminde bir kalesi vardır. Çok eskiden yapılmış, VI. asrın ortalarında onarılmış bulunan bu kale, iki sur ile çevrili idi. Doğu - batı uzunluğu 600 m, kuzey - güney genişliği 500 m idi. Kale surlarında 50 burç ve kule bulunuyordu. Kalenin 9 kapısı vardı. Kale duvarları çok iri beyaz taşlardan yapılmıştı. Bütün kale bedenlerinin üstünde mazgallar vardı. Kuzey tarafında "Muhaddise" denilen, sonradan yapılmış bir başka sur bulunuyordu. Burası çarşısı, Ulu camii, hamamları ve gerekli kuruluşları ile bir şehirdir. Günümüzde bu muhteşem kalenin çok yeri yıkılmış, burçların bir kısmı ev olmuştur. Kalenin burç ve kapıları üzerinde Eyyûbîler, Artuklular ve Mervânîler'e ait kitâbeler vardır. Türlü devirlerde hücumlara uğramış olan kale, en büyük tahribatı Hulâgû saldırılarında görmüştür. Şimdi adı bilinen kale kapıları, batıda Meyhane kapısı, kuzey - batıda Boşat kapısı, güney - doğuda Diyarbakır kapısı, güneyde Kulfa kapısı ve Aşağı Mahalle kapısıdır. Bütün bu durumu ile kalenin büyük bir turistik değeri vardır.

S. şehrindeki Salâhaddin Eyyûbî câmii, üzerinde kitâbeleri bulunan Eyyubiler camii minare kalıntısı, Kara Behlül Bey camii başlıca eski sanat eserleridir. Malabadi köprüsü, tarihî değeri olan bir yapıdır. Uzunluğu 150 metre, genişliği 7 m'dir. Yüksekliği, alçak su seviyesinden kilit taşına kadar 19 m'dir. Şehrin 22 km doğusunda, Malabadi köyü yanında, Batman çayı üzerindeki bu köprünün, 1147 yılında Timurtaş b. İlgazi b. Artuk tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Köprü, herbiri başka uzunlukta ve kırık hatlar hâlinde üç bölümden meydana gelmiş, doğu ve batıda yollara bağlanmıştır. Orta bölüm, kayalıklar üzerine oturtulmuş bir kütle hâlindedir. Burada sivri şekilde ve 38,60 metre açıklıkta büyük bir kemer ile sepet kulpu biçiminde, 3 metre açıklıkta küçük bir kemer vardır. Köprü, biri çok büyük olmak üzere 5 gözlüdür. Köprü, renkli taşlardan yapılmıştır. Eskiden iki yanında kale kapıları gibi demir kapılar vardı.

Uzun tarihi boyunca savaşlara yer olmuş, tahribe uğramış bulunan bu eski ünlü şehir, sonraları bir kasaba durumunda kalmıştır. 1927 sayımında 2 605 nüfuslu küçük bir kasaba olmuş, 1945 yılına kadar nüfusu 3 000'i biraz geçmiş, 1960'a kadar 6 500 nüfuslu bir küçük şehir olmuş, daha sonraki yıllarda nüfusu 29 000'i geçen bir şehir görünüşü almış, bu durumu ile Diyarbakır ilinin en kalabalık ilçe merkezi olmuştur.

Şehirde lise (öğrenci sayısı 700'den çok), akşam kız sanat okulu, şehir ve köylerde toplam 55 ilkokul vardır. Şehrin haritası ve imar planı üzerinde çalışılmıştır. Belediyesi 1900'de kurulmuştur. Ortasından işlek bir asfalt yol geçer. Spor alanı, iki parkı ve fidanlığı vardır. 1949'da kurulmuş 80 kw'lık jeneratör gücünde su türbininden elektriğini almıştır. İçme ve kullanma suyu Kânia Navin kaynağından borularla (500 m) şehre getirilmiş, çeşmelere dağıtılmıştır. Şehirde devlet hastahanesi vardır. Sağlam bir ekonomik durumu ve zengin kaynakları bulunan S.'ın işlek bir çarşısı, pazarı bulunmaktadır. (R. İ.)

SILVELA Y DE LE VIELLEUZE, Francisco (Madrid 1845 - Madrid 1905), İspanyol politikacısı. 1874'te Muhafazakâr liberal partiden milletvekili oldu 1883'te adalet bakanı, 1890'da içişleri bakanı oldu. 1891'de partiden ayrıldı, Canovas ölünce muhafazakârların başına geçti. 1898 - 1903 yılları arasında başbakanlık yaptı. Maliyeyi yükseltti.

SILVESTRE, Armand (Paris 1837 - Toulouse 1901), Fransız yazarı. Théophile S.'in kardeşi olan S. Parnas âdetlerine uygun şiirler yayınladı. Başlıcaları: *Rimes Neuves et Vieilles* (Eski ve Yeni Kafiyeler) [1862]; *Les Renaissances* (Yeniden Doğuşlar) [1869]; *La Gloire des Souvenirs* (Hatıraların Şânı) [1827]; *La Chanson des Heures* (Saatların Şarkısı) [1878]. Daha sonra mizahî hikâyeler yazdı. Başlıcaları: *Les Farces de Mon Ami Jacques* (Dostum Jacques'ın Maskaralıkları) [1881]; *Les Bêtises de Mon Oncle* (Amcamın Ahmaklıkları) [1883].

SILVESTRE, Israël (Nancy 1621 - Paris 1691), Fransız gravürcüsü ve desinatörü. Babası Nancy'de cam ressamı idi. Amcası Israël Henriet S.'i yetiştirdi. Ünlü ressam ve gravürcü Jacques Callot'nun dostu olan S. aynı zamanda onun eserlerini de yayınlıyordu. 1640 - 1655 yılları arasında İtalya'da yaşadı. Sonunda Paris'e yerleşmekte karar kıldı. 1661'de amcası Israël Henriet'nin atölyesi ve Jacque Callot'nun planşları S.'e kaldı. 1660 - 1690 yılları arasındaki Paris'i ve sarayı gravürlerinde işledi. S. XIV. Louis'nin oğluna resim öğretmeni olarak dersler verdi.

SILVESTRE, Louis de, *Genç S.* de denir (Sceaux 1675 - Paris 1760), Fransız ressamı. Charles François'nın kardeşi olan S. bir müddet Roma'da yaşadı. 1702'de Paris'e döndü. 1716'da Dresden'e davet edildi. Saksonya elektörünün başressamı oldu. 1727'den itibaren Dresden resim akademi-

sini idare etti. Ve bu şehirdeki Zwinger sarayını dekore etti. 1741'de Paris'e döndü ve kraliyet resim akademisi müdürü oldu. Başlıca eserleri : *"Saint Benoît Ressuscitant un Enfant"* (Aziz Benoît Bir Çocuğa Can Verirken) [Louvre]; *"Auguste II"* [Dresden]; *"Auguste III"* [Dresden]; *"Louis XIV Recevant à Fontainebleau L'Electeur de Saxe en 1714"* (1714'te XIV. Louis, Saksonya Elektörünü Fontainebleau'da kabul ederken) [Versailles Krallık Resim Akademisi, 1702].

SILVESTRE, Théophile (Fossat 1823 - Paris 1876), Fransız gazetecisi ve sanat münekkidi. Napoléon taraftarı pek çok gazetede yazılar yazdı (1857 - 1859). 1863'te içişleri bakanlığı büro şefi oldu. Cumhuriyetçi partiye girdi. Başlıca eserleri : *Histoire des Artistes Vivants, Français et Etrangers* (Hayatta Olan Yabancı ve Fransız Sanatkârların Tarihi) [1853]; *l'Apothéose de M. Ingres* (Bay Ingres'in Tebcili) [1862]; *Eugène Delacroix* (ad) [1864]; *L'Oeuvre Posthume de Théodore Rousseau* (Théodore Rousseau'nun Öldükten Sonra Yayınlanan Eseri) [1868].

SİMAROUBA, Simaroubaceae familyasından tropik Amerika'da yetişen bir ağaç. Yaprakları pinnat, çiçekleri çok simetrili tek eşeyli, salkım veya panikula durumunda olur. Bu familyaya ait yurdumuzda yetişen tek tür *Ailanthus altissima*'dır (kokarağaç).

SIMART, Pierre Charles (Troyes 1806 - Paris 1857), Fransız heykeltraşı. Bir marangozun oğlu olan S., 1833'te Roma birinci ödülünü aldı. Fransa'ya döndü ve Paris belediye binasının cephesinin figürlerini yaptı. Trône meydanındaki La Justice (Adalet) ve l'Abondance (bereket) heykelleri S.'ın önemli eserleri arasındadır. Ayrıca Napoléon'un heykelini ve mezarının alçak kabartmalarını da yapmıştır.

SİMÂT (SOMAT), eskiden bazı tarikatlarda sofra yerine kullanılırdı. Aslı Arapça olan bu kelime, dizi, sıra mânâlarına da gelir. Bezden veya meşinden yapılmış, müdevver, mustatil veya murabbâ şeklinde, üzerine yemeklerin sıralandığı yere serilen bir yaygıdır. Mecâz-ı mürsel yoluyla, yenilen yemeğe de sofra denilirdi. Tarikatlarda sofranın etrafına sıralanmanın ve yemek yemenin belli kaideleri vardı.

XIII. asırdan XVIII. asra kadar Anadolu'nun ticârî, iktisâdî ve içtimâî hayatında büyük yeri olan "âhîlik"te sofra ve âdabı mühim bir yer tutardı. Fütüvvet erbâbı; "yiğit", "ahî" ve "şeyh", çarşıda yemek yiyemez, su içemezdi. Muhakkak birlikte yemek yemeleri lâzımdı. Sofrada acılı, soğan, sarımsak gibi kokan şeyler bulundurulmaz ve fakat, bol ekmek, zeytinyağı ve mercimek bulundurulurdu. Sofrada yemek yemenin yirmi erkânı vardı. Dördü farz, dördü sünnet, on ikisi edebti.

Mevlevîler'de S. üç çeşittir. Birincisi, dergâhlarda kullanılan, umûmiyetle murabbâ şeklindeki S.'tı. İkincisi, içabında dağarcık şeklini alabilecek, etrafına halkalar dikilmiş, meşinden yapılmış, daha çok gezici dervişlerin kullandığı S.'tı. Üçüncüsü ise, mustatil şeklinde meşinden yapılmış "Elîfî Somat" dedikleri S.'tı. Bu sofralar üzerinde muayyen edeb ve erkâna riâyet edilerek yenilen yemekten sonra, "Somat gülbânki" denilen gülbânk okunurdu.

Bektâşîlik'te sofranın şekli nasıl olursa olsun, yemek oldukça teferruâtlı bir edeb ve erkân içinde yenirdi. Bez sofrayı veya işlemelerle süslü meşin sofrayı seren hizmet eri, belli bir tercümânı okurdu. Sonra, sofraya önce mürşid baş köşedeki yerine oturur, derece sırasına göre, varsa öteki babalar, dervişler ve muhipler, kıdem sırasına göre otururlar; bacılar da erlerden sonra, kıdem sırasına göre, ayrı sofrada veya aynı sofrada yerlerini alırlardı. Umûmiyetle mürşidin solunda en kıdemli, sağında ise en yeni evlâd otururdu. Mürşid önce bir gülbânk çeker, tuz tadar, yemeğe el sunardı. Diğerleri de tuz tattıktan sonra, sırayla yemeğe başlardı. Ancak sofrada "dem" (içki, rakı) varsa, "üçlenerek" tamamlandıktan sonra, mürşid "lokma yensin". der asıl, yenecek yemekler gelirdi. Tercümân okunur, tuz tadılır ve sıraya riâyet edilerek, yemeğe başlanırdı. Sofradan bir iş, bir hizmet için kalmak isteyen, mürşide el göğüste bir "niyâz" edip "Hû" diye seslenir ve "destûr" alır, sonra iki eliyle sofra kenarına niyâz ederek sofradan kalkar; geri gelişinde de, yine mürşide bir boyun kestikten sonra, sofra kenarına eliyle niyâz ederek yerine geçer otururdu. Sofrada kimse tek başına konuşamaz, mürşidden destûr istenir, öyle konuşulurdu. Karşılık vermek isteyen, yine mürşidden destûr alıp sözünü söyler ve birisi kunuşurken herkes dinlerdi. Sofrada, portakal, karpuz ve benzeri gibi baş tarafları kesilerek yenen meyveler, başı kesilmeden soyulurdu. Yemekten sonra, sofradan kalkış tercümânı okunurdu. (H. D.)

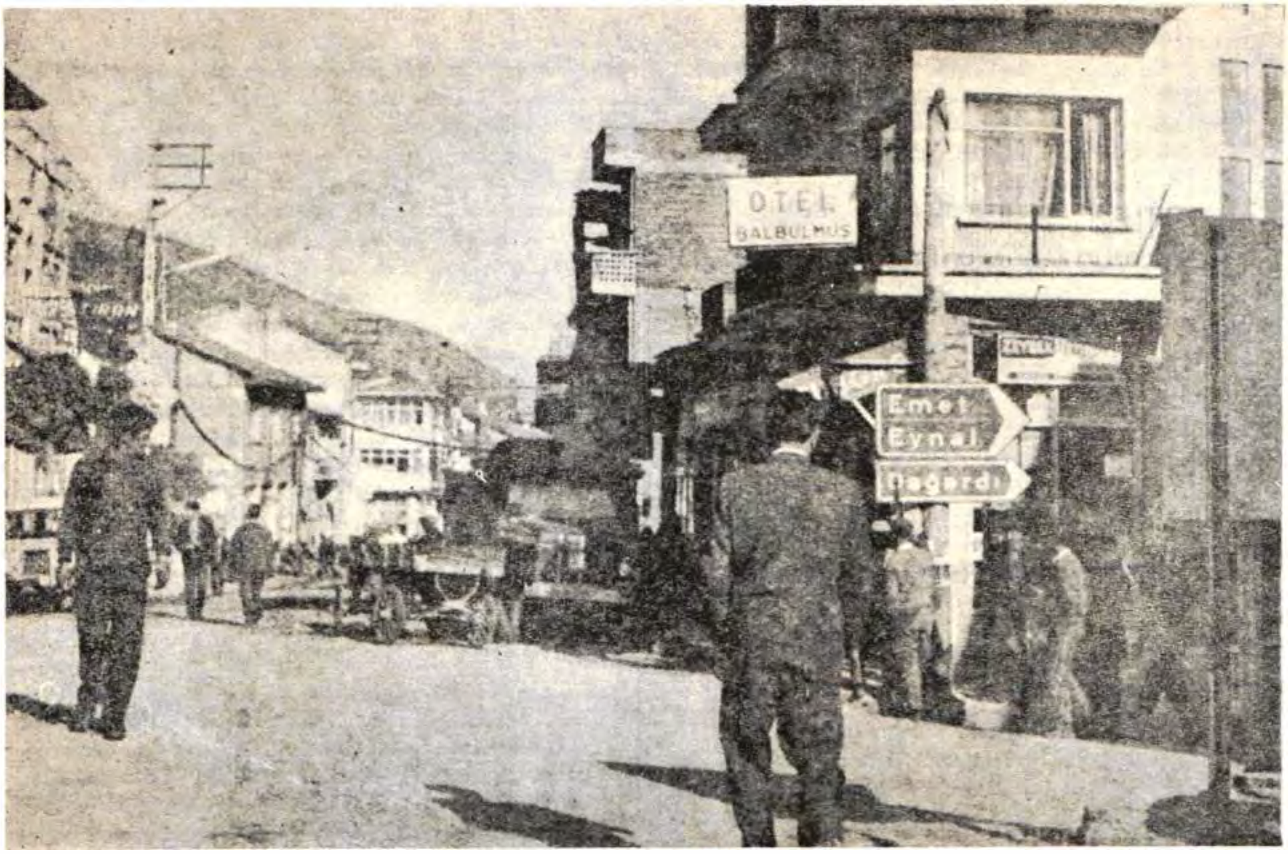
SİMAV, Kütahya iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 687 km², nüfusu 80 087 (1975), nüfus sıklığı 47, köy sayısı 102. Köylerden biri (Kuşu köyü) 5 113 nüfuslu, belediyesi, PTT'si olan bir yerleşme yeridir. İkisi (Beyce ve Çitgöl köyleri) 3 000'in üzerinde, belediyeleri, PTT'leri bulunan kasabalardır. Üçü (Naşa, Oreyler, Pulluca) 2 000'den çok nüfuslu, belediye ve PTT'leri bulunan büyük köylerdir. On biri 1 000'den çok nüfuslu köylerdir. İlçede belediyesi bulunan 7 yerleşme yeri vardır. Diğer köyler de 300 - 700 nüfusludur. İlçenin Dağardı adlı bir bucağı (491 nüfuslu, belediye ve PTT'si var) bulunmaktadır. İlçe merkezi olan S.'ın nüfusu 11 601'dir (1975). S., eski ilçelerdendir. İlçe arazisi, ilin batı bölümündedir. Batısında Balıkesir ve Manisa illeri, doğusunda Emet ve Gediz ilçeleri, kuzeyinde Tavşanlı ilçesi vardır.

İlçe arazisi, ortasında geniş bir ovanın (yüksekliği 750 - 800 m) bulunduğu dağlık - tepelik yer şekilleri gösterir. Ovanın ortasındaki yayvan çanakta S. gölü oluşmuştur. Bu ova dağlarla çevrilidir. Kuzeyinde Katran ve Eğrigöz (2 181 m) dağları ile Akdağ (2 089 m) yükselir. Güneyinde S. dağı (1 801 m) vardır. Kuzeydeki dağlar arasında güney - kuzey doğrultusunda uzanan (16 km) geniş bir vâdi vardır. Buradan Emet çayının kollarından Kocadere geçer. Bu dere, doğu ve batısındaki birçok küçük derelerle beslenir. Gölden çıkan sular, ovanın batı bölümünden geçen S. çayına akar. Doğudan gelen Sarıbeleyin deresi göle dökülen başlıca akarsudur.

S. ovası, yeni alüviyonlarla örtülü, doğu - batı istikametinde uzanan bir çöküntü ovasıdır. Yüzölçümü 205 km²'dir. Kuzeydeki dağların çok yeri granit, granodiyorit ve kuvarslı diyoritten bir yapı gösterir. Çevrelerinde gnayisler geniş yer tutar. Bu dağlar arasında Kocadere vâdisi boyunda Neojen tabakaları ve andezitler bulunur. S. dağları, gnayis, mikaşist ve mermerlerden bir yapı gösterir.

İlçede iklim, Akdeniz ve İç - Anadolu iklimleri arasında bir geçiş özelliğindedir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ve ilkbahar yağışlı, soğuk ve serin geçer. Sıcaklığın kış aylarında 0°'nin altına düştüğü ve —8°'yi bile geçtiği olur. Yıllık yağış tutarı 500 - 560 mm'dir. Bu yağışın % 75'i kış ve ilkbahar aylarında olur.

İlçe arazisi tabiî orman sahası içindedir. Ancak, ova ve kenarlarındaki eteklerde, vâdi tabanlarında ve bir kısım yüksekçe düzlüklerde tarım sahaları (tarla, bahçe) geniş yer

SİMAV: Şehirden bir görünüş

tutmuştur. Ormanlık yerler ise dağlardadır (60 000 hektar). Buralarda iyi korunmuş ormanlar çok yer kaplar, yer yer bozuk ormanlar da çok bulunur. S. orman işletmesinin (kuruluşu 1958) ormanlarında hâkim ağaç çeşidi karaçam'dır. Bu ağacın en iyi yetiştiği yer Akdağ'dır. Diğer ağaçlar kayın, meşe, kestane ve kızılağaçtır. Bu işletme, Balıkesir orman başmüdürlüğüne bağlıdır. İşletmeye bağlı 6 bölge şefliği vardır (Merkez, Naşa, Kınık, Kiçir, Aksaz, Söğüt). İyi orman sahası (çam ormanları) 30 000 hektara yaklaşır. Yapraklı ağaç ormanları 24 000 hektarı geçer. İşletme içinde 79 köy vardır ki, bunun 30'u orman köyüdür. Ormanda kule ve kulübeler (5 adet), telefon hattı, yangın bekçileri (40) vardır. Ormandan yakacak odun, tomruk, maden direği, tel direği, sanayi odunu elde edilir. S.'da özel teşebbüse ait 20 kereste fabrika ve imâlathânesi, 5 doğrama, bir mobilya iş yeri vardır. İşletmenin fidanlığından ağaçlandırma yapılır (yılda 300 hektar). Nafia Pınarı, Gölcük mesire yerleri S. halkının yazlık dinlenme yerleridir.

İlçenin önemli bir kaynağı kaplıcalarıdır (S., Naşa, Çitköy). S. şehrinin 4 km kuzeyindeki Eynal kaplıcası (yüksekliği 870 m), pek eskiden beri bilinmektedir. Suyu sodyum, bikarbonatlı, sülfatlı, kükürtlüdür. Dört kaynaktan çıkan suyun sıcaklığı 66° - 78° arasında değişir. Radyoaktivitesi çokçadır. Banyo tedavisi ile her çeşit romatizma, nevralji, kadın ve cilt hastalıklarına şifa vericidir. Buraya çok ziyaretçi gelir. Çamaşırlık kaynağının çıktığı yerde tarihî bir hamam harabesi vardır. Konaklama tesislerinde 100 kadar yatak vardır.

İlçenin kuzeyinde Dağardı krom madenleri, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren işletilmektedir.

İlçede başlıca geçim kaynağı tarımdır. Tarımda makineleşme olmuş bulunmakla beraber, yine de eski usul ve karasaban ile tarım vardır (13 000 kadar çeki öküzü). Hububat, baklagiller, şeker pancarı, haşhaş, meyve, sebze yetiştirilir. Fasulye, mercimek, anason, nohut ve patates başka yerlere de gönderilir. Tarım arazisi 26 000 hektarı geçer (1973). Bunun 23 000 hektarı tarla, geri kalanı bağ ve bahçedir. Çeşitli meyva ağaçlarının sayısı 600 000'i bulur. En çok elde edilen meyvalar ayva (180 ton), ceviz, dut, elma, erik, kiraz, vişne, kestane, üzüm, armuttur. Buğday (10 000 ton), arpa, çavdar, burçak, kuru fasulye, nohut, mercimek, patates (5 300 ton), soğan, şeker pancarı (8 500 ton) elde edilir.

Geçim kaynakları arasında hayvancılık da önemlidir. İlçede 56 000 koyun, 60 000 kıl keçisi, 64 000 sığır, 2 000 manda bulunmaktadır. Bunların süt, et, yapağı ve kılından faydalanılır. Yük hayvanı olarak at ve eşek sayısı 8 000 kadardır. Kümes hayvanları (et yumurta), arıcılık da yapılır.

S.'da halı dokumacılığı (yıllık üretim ortalama 100 000 m^2), halı ipi yapımı (90 000 kilo), dericilik (60 000 kilo), mobilya ve doğramacılık, demircilik ve başka küçük sanatlar vardır. Şehirde hayvan pazarı ve haftalık pazar kurulduğu gibi, Kuşu, Çitgöl, Demirci gibi köylerde de pazar kurulur.

İzmir - Kütahya asfalt yolu S.'dan geçer. Bu yol işlektir. İlçe merkezinden Dağardı bucağına ve Emet'e dar birer yol uzanır.

İlçe merkezi olan S., 11 601 nüfuslu küçük bir şehirdir (1927 sayımında 5 131 idi). Belediyesi 1861 de kurulmuştur. Eski bir yerleşme yeri olan Synaus veya Synaos şehrinin yanında, kendi adı ile anılan ovanın güney kenarında bü-

yümüştür. Yamaçta eski bir kale (hisar) vardır. Yeşillikler ortasında, yol uğrağı, ticareti ve küçük el sanatları, elektriği, içme ve kullanma suyu bulunan güzel bir şehirdir. Çarşısı, pazarları, ilk ve orta öğretim okulları, hastanesi, banka şubeleri, turistik yerleri ile tanınmış bir yerleşme yeridir (bk. KÜTAHYA). (R. İ.)

SİMAV ÇAYI, Marmara bölgesinde Susurluk nehrinin kollarından biri. Uzunluğu 75 km'dir. Simav gölünün batı ucundan çıkan sular S. Ç.'nın başı olup, Sındırgı'nın 8 km kuzey-batısında Susurluk nehrine (b. bk.) dökülür. Türlü harita ve kaynaklarda Susurluk şehri ve Marmara denizine kadar uzanan akarsu da "Simav çayı" adıyla geçer. Buna bağlı olarak su yılı akım sonuçları ve yağış alanı bu uzayışa göre verilmiştir. Bu verilere göre, Balıkesir'e bağlı Susurluk'un 9 km kuzeyindeki beton köprü yakınında, Yahyabey mevkiinde, 1971 su yılı akım verilerine göre, yağış alanı 6 454 km², ortalama akımı 64 672 m³/sn, âzami akımı 960, asgari akımı 4 m³/sn olmuştur. Bazı yıllarda çok kabardığı zaman akımı 2 350 m³/sn'yi (21.2.1961 de) bulmuş, taşkınlara yol açmıştır. Çok çekildiği zamanlarda ise yaya olarak bu sudan geçilir. S. Ç., kuzeyde Akdağ ve Akçam dağları ile güneyde Simav ve Demirci dağları arasında geniş bir düzlükte akar, yer yer boğazlardan da geçer. İki yanındaki dağlardan inen dereleri alır. (R. İ.)

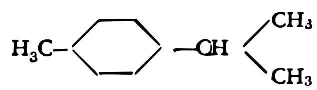
SİMAV GÖLÜ, Kütahya ilinde aynı addaki şehrin bulunduğu ovada bir göl. Bazı haritalarımızda adı "denizgölü" olarak da geçmiştir. Bu göl, doğu-batı doğrultusunda uzanan ve "Simav ovası" (205 km²) adı ile söylenen tektonik çöküntü sahasının çukurca bir bölümünde oluşmuştur. Derinliği 4-5 metre olan tatlı sulu gölüdür. Yüzölçümü 5-10 km² arasında değişiklik gösterir. Kenarları az derin bataklık ve sazlıktır. Suların kabarık olduğu zamanlarda göl genişlemiş, bataklık yerler de, zaman zaman göl görünüşü almıştır. Böyle zamanlarda gölün yüzölçümü 25-30 km²'yi bulmuştur. Suların çekildiği zamanlarda göl pek küçülmüştür.

Bir süre önce gölün kurutularak tarla hâline getirilmesi düşünülmüş, büyük bir kısmı kurutularak köylünün faydalanmasına bırakılmıştır. Göl seviyesinin kabarmasıyla yine ovayı sular basmıştır. Yakın zamana kadar gölün çevresindeki sazlıklardan hayvan yemi olarak faydalanılmış olduğu gibi, buradaki köyler hasır yapar, İzmir'e kadar satışa gönderirlerdi. Gölün kalan bölümünde şimdi yine de balıkçılık yapılır, turna balığı avlanır, Uşak'a kadar satılmak üzere gönderirler. Ördek avı da çok yer tutar. (R. İ.)

SİMAVÎ, Sedat (Istanbul 1896 - Istanbul 1953), Türk gazetecisi. 1914'te Galatasaray lisesini bitirdi. İlk defa Hande adlı haftalık dergiyi çıkardı. 1920'de günlük Dersaâdet gazetesini, Kurtuluş savaşı sıralarında "Güleryüz" dergisini, 1933'te "Yedigün" dergisini neşretti. Zamanın en şöhretli muharrirlerinin yazılarının yer aldığı bu dergi, o tarihten sonra, uzun süre en başarılı ve en sevilen dergi olarak yayın hayatını devam ettirdi.

S., 1 mayıs 1948'de "Hürriyet" gazetesini kurdu. Gazetenin başyazarı oldu. Makaleler, fıkralar, hikâyeler yazdı. Bâbıâlî'nin en usta gazetecilerinden olan S.'nin çıkardığı "Hürriyet" çok kısa bir süre içinde o zamana göre Türkiye'nin en yüksek tirajlı gazetesi oldu, bugün de öyledir. Gazete ölümünden sonra oğulları Erol Simavi ve Haldun Simavi tarafından yönetildi.

SİMEN, Kimyevî maddeler grubu. Formülü:

en önemlisi para-S.'dir. Diğer adları simol, izopropiltoluol, hoş kokulu sıvı. Özgül ağırlığı 0,86, erime noktası —74°, suda erimez, alkol ve kloroformda erir, eter yağları (kimyon yağı, ökaliptüs yağı vb.) şeklinde olur ve birçok tabiî terpenler ve kâfuruların ana unsurunu oluşturma bakımından önemlidir.

SIMENON, Georges (doğ. Liège 1903), Belçikalı yazar. Eserlerini Fransızca yazan S. önce gazeteci olarak çalıştı. 1928'den sonra Sim takma adını kullandı ve pek çok romanlar yazdı. 1938'de kendi adıyla polisiye romanlar yazmaya başladı ve bu tür romanlara edebî bir değer kazandırdı. Başlıca eserleri: *Les Fiançailles de M. Hire* (M. Hire'in Nişan Merasimleri) [1933]; *Le Chien Jaune* (Sarı Köpek) [1936]; *Les Rescapés du "Télémaque* (Télémaque Kaçakları) [1938]; *Monsieur La Souris* (Bay Fare) [1938]; *Les Inconnus dans La Maison* (Evdeki Meçhul Şahıslar) [1940]; *Mon ami Maigret* (Dostum Maigret) [1949]; *Maigret à L'école* (Maigret Okulda) [1954]; *Le Président* (Başkan) [1958]; *La Chambre Bleu* (Mavi Oda) [1964]; *La Neige Etait Sale* (Kar Kirli İdi) [1950]; *Le Bateau d'Emile* (Emile'in Gemisi) [1954].

SIMEON I, Büyük (ölm. 927), Bulgar hanı (893-927). Gençliğinde Bizans'ta rehine olarak kalan S., Hıristiyan medeniyetinin ve dininin tesirinde kaldı. 893'te babası I. Boris büyük oğlu Vladimir'i indirip yerine S.'u tahta geçirdi. S. Sırplar'la ve İslav prenslikleriyle mücadele etti ve ilk savaşta Macarları mağlup etti (894-904). Makedonya'nın büyük bir kısmını ve Arnavutluk'u tamamen topraklarına kattı. 914'te Edirne'yi aldı ve 917'de Ankhialo zaferini kazandı. İki defa Istanbul'u almak için saldırıya geçti ise de bir netice alamadı. Sanat'a ve edebiyat'a değer verdi. Öldüğü zaman ülkesi gelişmesinin en yüksek noktasına ulaşmıştı (bk. BULGARLAR).

SIMEON II (doğ. Sofya 1937), 3. ve sonuncu Bulgaristan Kralı (1943-1946). III. Boris'in oğlu olan S., savaş esnasında babasının yerine tahta geçti. Tahta geçtiğinde yaşı çok küçüktü. Harp bitince 8 eylül 1946'da yapılan bir referandum ile monarşiye son verildi. Sürgün'e gitmeye mecbur bırakılınca Mısır'a çekildi.

SİMETRİ, iki veya daha çok eleman arasında büyüklük, durum ve biçim bakımından uygunluk, benzeşim.

Biyolojide varlıklarda organ, doku ve eklemlerin bir çizgiye veya bir düzleme göre benzerliği. Canlı varlıkların bir çoğunun organlarında ya doğuştan, ya çevre etkisinden veya yaşama tarzından ileri gelen değişik S. şekilleri bulunmaktadır. Sık sık beliren çevre dengesizlikleri veya fertlerdeki düzensizlikler evrime uğrayan canlılardaki bazı S.'lerin bozulmasına sebeb olmaktadır.

Canlılar S. durumlarına göre radyal simetrik, iki yanlı simetrik, seri simetrik veya S.'siz olmak üzere türlere ayrılırlar. Radyal simetrik olan canlılarda, deniz anasında olduğu gibi, o canlının orta ekseninden geçen birçok düzlemle simetrik kesitler elde edilir. İki yanlı simetrik canlılarda, insan vücudunda olduğu gibi, yalnız bir düzleme göre S. vardır. Seri simetrik olan canlıların genel yapısı, bir seri simetrik şekillerden oluşmuştur: Bambu kamışında olduğu gibi.

Simetrisiz canlıların genel vücut yapılarında S. yoktur. Ancak bunların bazı organlarının iç yapılarında süngerlerde olduğu gibi bazı simetriler görülebilmektedir.

Matematikte, bir bağıntının S. özelliği, bir cümle üzerinde tanımlanmış bulunan bir R bağıntısının her (x,y) εR için (y,x) εR olarak taşıdığı özellik. Bu şekildeki bir bağıntıya simetrik bağıntı denir.

Geometride S. merkezi, iki noktayı birleştiren doğru parçasının orta noktasıdır. Bu iki noktaya bir noktaya göre simetrik noktalar denir.

S. ekseni: İki noktayı birleştiren doğru parçasının orta dikmesi. Bu iki noktaya eksene göre simetrik noktalar denir.

S. düzlemi, iki noktayı birleştiren doğru parçasının orta noktasında bu doğru parçasına dik olan düzlem. Bu iki noktaya düzleme göre simetrik noktalar denir.

SİMETRİLEMEK, bir cümlede simetrikleri bulunmayan elemanların simetriklerini bulmak ve bunları da katarak daha geniş bir cümle elde etmek için bir işlem tanımlamak. Doğal sayılar cümlesinden hareket ederek bu cümleye sıfırı katmak ve her doğal sayının simetriğini bulmak ve bunları daha geniş bir cümle hâlinde tanımlamak için bir işlem yapmak.

SİMKEŞ - HÂNE, eskiden altın ve gümüş tel çeken, sırma yapan esnâfın çalıştığı yer. Osmanlı imparatorluğu zamanında sırma, bir ihtiyaç maddesi olduğu için, onun istihsâl edildiği yer, resmî bir kuruluş gibi idâre edilirdi. İlk S., Fâtih Sultan Mehmed zamanında Istanbul'da tesîs edilmiştir. Darbhâne de bu binanın içinde bulunuyordu. Bu S., Irgat pazarında iken, bir zelzele sonunda yıkılması üzerine, içindeki esnaf, Beyazıt'ta Aksaray'a giden yolun sol tarafında yaptırılan son binaya taşındı. 1839'larda, sîm - keşlik işlerinin tavsamasından ve san'atkârların iflâsa sürüklenmelerinden dolayı S. kapanmış oldu. Müessese, 1866'da esnafa yapılan büyük maddî yardımla yeniden faaliyete başladı ise de, sonraları çalışmalar durdu ve binâ başka işlerde kullanılmaya başlandı. 1956 yılında, harâb olmaya yüz tutmuş bu tarihî eserin Beyazıt meydanının genişletilmesi ve tanzîmi sırasında bir kısmı yıktırılarak yola katıldı ve geriye kalan kısımları restore edildi.

SIMMEL, Georg (Berlin 1858 - Strasbourg 1918), Alman filozof ve sosyoloğu. S. sosyolojik metodoloji ve analize dair genişliğine ve derinliğine yazılmış denemeleri ve ömrünün son on yılını da metafiziğe ve estetiğe adamış kişiliğiyle tanınır. S. 1885'te Berlin üniversitesinde felsefe okutmaya başlamış ve Strasbourg üniversitesi felsefe kürsüsünde 1914'te başlayan görevi, ölümüne kadar devam etmiştir. Görüş ve düşünce alanı çok geniş olan S., sosyal karşılıklı - tesir şekillerinin incelenmesine çok büyük önem verir; hususiyle sosyal karşılıklı - tesirin umûmî şekillerini veya dönüşlü kaidelerini, siyasî, iktisadî ve estetik gibi müşahhas faaliyet tipleri hâlinde, husûsî bir topluluk muhtevasından ayırmayı düşünmüştür. Bu bakımdan onun sosyolojik yazıları, hayatın gerçekçi tasvirinden daha mücerret yazılardır.

S., sosyal karşılıklı - tesir incelemelerinde otorite ve baş - eğme problemine özel bir itina ve dikkat göstermiştir. Sosyoloji alanını açıklamaya, ona daha büyük bir kesinlik kazandırmaya ve Almanya'da temel bir sosyal ilim olarak yerleştirmeye onun metodolojik katkısı olmuştur. S. aynı zamanda, mücerret prensiplerin *Philosophie des Geldes* (Para Felsefesi) [1900] adlı eseriyle, özel bir alanda, iktisatta sosyal davranışın yorumuna uygulamakta büyük bir çaba harcamıştır. S.'in aynı zamanda, tarih felsefesi, ahlâk, din ve sanat hakkında da önemli yazıları bulunmaktadır. Başlıca eserleri şunlardır: *Einleitung in die Moralwissenschaft* (Ahlâk İlmine Giriş) [1892], *Die Probleme der Geschichtsphilosophie* (Tarih Felsefe'sinin Problemleri) [1892], *Kant* [1904], *Schopanhauer und Nietzsche* (S. ve N.) [1907], *Soziologie* (Sosyoloji) [1908], *Philosophische Kultur* (Felsefe Kültürü) [1911], *Goethe* [1913], *Rembrandt* [1916], *Grundfragen der Soziologie* (Sosyolojinin Temel Soruları) [1917], *Der Konflikt der Modernen Kultur* (Modern Kültürde Çatışma) [1918].

SIMMONDS HASTALIĞI veya KAŞEKSİSİ: bk. HİPOFİZ ve HASTALIKLARI.

SIMON, John Allsebrock, *I. S. Vikontu* (Manchester 1873 - Londra 1954), İngiliz siyaset adamı ve hukukçusu. 1906'da liberal partiden milletvekili seçildi. 1914'te İngiltere'nin harbe girmesine karşı çıktı. 1927 - 1930 yılları arasında Hindistan anayasasını incelemekle görevli komisyona başkanlık etti. 1931 - 1935 yıllarında dışişleri, 1935 - 1937 yıllarında içişleri, 1937 - 1940 yıllarında da maliye bakanlığı görevlerinde bulundu.

SIMON, Jules François Simon Suisse (Lorient 1814 - Paris 1896), Fransız politikacısı. 1839'da Sorbonne üniversitesinde felsefe profesörü oldu. 1848'de milletvekili seçildi. 1851'de imparatorluk için yemin etmeyi kabûl etmediğinden görevine son verildi. 1863 - 1870 yıllarında cumhuriyetçi milletvekilliği yaptı. Sosyal problemlerle ilgilendi. Halk eğitimi için çalıştı. İmparatorluğun yıkılmasından sonra iktidara geçti. 1870'de millî eğitim bakanı oldu. Yeniden milletvekili seçildi. 1873'te istifa etti. Daimî senatör oldu. 1876'da kabine'nin başında yer aldı. Başlıca eserleri: *L'Ouvrière* (İşçi Kadın) [1863]; *Le Travail* (İş) [1866]; *L'Ouvrier de Huit Ans* (Sekiz Yaşındaki İşçi); *Histoire de l'Ecole d'Alexandrie* (İskenderiye Okulunun Tarihî) [1844 - 1845]; *La Religion Naturelle* (Tabiî Din) [1856]; *Dieu, Patrie, Liberté* (Allah, Vatan, Hürriyet) [1883]; *Souvenir de 4 - Septembre* (4 Eylül Hatırası) [1874]; *Le Gouvernement de M. Thiers* (M. Thiers'in İdaresi) [1878].

SIMONE, Henri (Liège 1856 - Liège 1939), Belçikalı Valon dilini kullanan yazar. Önce Liège'de klasik incelemeler yaptı; sonra resimle ilgilenmeye başladı. Bir sene Roma'da kaldı. Diyalekt edebiyatı ile meşgul oldu. Başlıca eserleri: *Li Pan dè Bon Diu* (Ulu Tanrının Ekmeği) [1914]; *Li Mwêrt di L'âbe* (Ağacın Ölümü) [1909]; *Li Neûre Poye* (Kara Tavuk) [1893]; *Janète* [1913].

SİMONİDES, Keos'lu (Iulis, Keos M. Ö. 556 - Syrakusai 468), lirik Grek şâiri. Önceleri Apollon şenliklerinde koroları yönetiyordu. Otuz yaşına doğru Hipparkhos (M. Ö. 527 sırasında tiran) tarafından Atina'ya dâvet edildi. Orada Pindaros'un hocası Anakreon ve Lasus gibi şâirlerle tanıştı. Hipparkhos'un ölümünden sonra Tesalya'ya gitti, orada Aleuades tarafından ağıtlar yazmakla görevlendirildi. Birinci Med savaşı sırasında Atina'ya döndü. Marathon savaşında vatanı için ölenlerin hâtırasına tertiplenen en iyi eleji yarışmasında Aiskhylos'a karşı başarı kazandı. M. Ö. 476'da Syrakusai'li Hieron'un sarayına dâvet edildi ve ölümüne kadar orada yaşadı. Onun şiir görüşü, ifadenin duygulu yönü ve mükemmel gücüyle şiirinin başlıca karakteristiklerini teşkil eder. Her ne kadar bütün türlerde S. başarı göstermişse de, özellikle ağıt ve zafer türkülerinde çok daha başarılıdır.

SIMONYI [*şimoni*], **Zsigmond** (Veszprém 1853 - Budapeşte 1919), Macar dil bilgini. Budapeşte, Leipzig, Berlin ve Paris'te okudu. 1877'de Budapeşte üniversitesinde Macar dili döçenti olarak görev aldı. 1889'da Macar dili profesörlüğüne tayin edilen S., dil ilminin bütün kollarında eser vermiştir. Bu çalışmaları sonunda 1893'te Macar ilimler akademisi üyeliğine seçildi. 1895'ten başlayarak "Magyar Nyelvör" (Macar dil bekçisi) dergisini redaktör olarak yönetti. Belli başlı eserleri: *A Magyar Nyelv* (Macar Dili) [1889; Almanacası: *Die Ungarische Sprache*, 1907]; *Tüzetes Magyar Nyelvtan* (Köklü Macar Grameri) [1895]. G. Szarvas ile birlikte Macar dilinin tarihî sözlüğünü de düzenleyip yaymıştır *(Magyar Nyelvtörtéreti Szótár)* [I - III, 1890 - 1893].

SİMPLEKS, bir cümledeki bütün elemanlarla o cümlenin sınırlarından meydana gelen cümle. Bir nokta sıfır boyutlu bir S.'tir. Bir doğru parçası (iki uç noktası dahil) bir boyutlu bir S.'tir. Bir üçgen, çevresi ve içi ile birlikte iki boyutlu bir S.'tir. Bir dört yüzlü (köşeleri, ayırtları, yan yüzleri ve içi dahil) üç boyutlu bir S.'tir.

S. metodu, lineer programlama hesaplamalarında G. B. Danzing tarafından 1947 yılında geliştirilen bir teknik olup, mümkün bir programdan hareketle çok değişkenli ve ekonomik fonksiyonu yüksek olan başka bir programı hesaplama prensibine dayanmaktadır.

SİMPLİKİOS (M. S. VI. yüzyıl), Kilikya asıllı Grek filozofu. Atına'da Damaskius; ve İskenderiye'de Ammonius'un öğrencisi oldu; derslerinde Yeni - Eflâtun'culuğun tesirleri görülür. Atina'daki felsefe okulu öğretiminden menedilince (529) Damaskius, S., Priskianus ve diğer dört kişi 531 ve 532 yıllarını İran'da geçirmek zorunda kaldılar; ancak iki yıl sonunda Atina'ya dönebildiler.

S. Atina'ya döndükten sonra, ders veremediği için, bu defa yazmaya koyuldu. Onun doktrini Aristoteles ile Eflâtun'u uzlaştırmaya dayanır. S.'un Aristoteles ile Epiktetos hakkındaki yorumları, Grek düşüncesinin açıklamasında birinci sınıf kaynaklardan sayılır.

SIMPLON GEÇİDİ, İsviçre Alpleri'nde bir geçit ve tünel. 2 010 m yüksekliğindeki geçit Yukarı Rhône vâdisindeki Brig'de başlar ve Iselle yakınında (Brig'den 45 km mesafede) İtalya'ya girer. Napoléon 1800 - 1807 arasında burada bir araba yolu yaptırmıştır. Yol, adını Simplon adını taşıyan küçük İsviçre geçidinden alır. Geçidin doğusunda açılan Simplon tüneli iki galeriden teşekkül eder; bunlardan birinin uzunluğu 19 801, diğerininki 19 821 m'dir.

SIMPSON, Wallis (doğ. Blue Ridge, Pennsylvania 1896), Windsor düşesi. Haziran 1937'de İngiltere kralı VIII. Edward ile evlendi. Kral bu evlilik için tahtını terketti.

SIMULIUM, sinekler *(Diptera)* takımının *Simulidae* familyasına mensup 3 - 4 mm büyüklüğü olan bir cins sinektir. Bacakları kalın, kanatları geniştir. Dişileri insanlardan, sığır, koyun, at ve diğer mera hayvanlarından kan emer. Bazan kan zehirlenmesine ve dolayısıyla ölümlere sebebiyet verenler bile vardır. Vücudun yumuşak yerlerini, meselâ burun deliklerine girerek sokar. Dişinin bir defada bıraktığı yumurta sayısı 200 olup, bu yumurtalar suyun altında açılır. Sıcak yerlerde beşten fazla nesil verirler. Hayvanlar, gölgelere çekilmek suretiyle bunlardan kısmen kurtulmuş olurlar. S. cinsi sineklerin sokmasıyla hayvanlarda zayıflama süt azalması, yavru düşürme ve sinirlilik hâlleri görülür. Bu sineklerle mücadele etmek çok zordur. Larvaları hızlı akan sularda bulunur. Kendilerini arka uçlarında bulunan bir yapışma safihası ile yüzeye yakın olan bitki, taş ve benzeri mânialar üzerine tesbit ederler. En tanınmış türlerinden biri *S. columbacshense*'dir. Bunlar ilkbaharda sürüler hâlinde zuhur eder. İnsanlardan da kan emerler. Soktukları yere akıttıkları tükürüğün zehiri ile öldürücü olabilirler.

SİMURG, İran mitolojisinde, bir kuş. Tasavvufta ulûhiyyeti temsil eden bir senbol. Yeni Farsçadaki S. sözü, pehlevî'deki "sen" (kartal) ve "murg" (kuş) kelimelerinden gelmiştir. Mitolojide aynı ismi alan birbirinden farklı iki kuş vardır. Birincisi, Sâm'ın oğlu Zâl'i Elburz dağlarındaki yuvasında büyüten, ona konuşmayı öğreten, gerek Zâl'i gerekse oğlu Rüstem'i himâye eden büyük cüsseli, akıllı ve güçlü kuştur. İkincisi, bir dağda yaşayan; uçan bir dağı andıran ve İsfendiyar onu öldürdüğü vakit vücûdu bütün bir ovayı kaplayan muzır bir canavardır. Birçok islâm müellifleri, S.'u, "Kaf" dağında yaşadığı söylenen "Anka" ile bir tutmuşlardır.

Tasavvufta ulûhiyyeti ve "insân-ı kâmil"i temsil eden S.'un hakikatini, Fars şâiri Ferîdü'd - dîn-i Attar (ölm. 1229) *Mantıku't - Tayr* adlı allegorik eserinde işlemiştir. Mevzuun ana hattı şöyledir:

Kendi hükümdarlarını seçmek isteyen kuşlar toplanır. İçlerinden, Süleymân Peygamber'in maiyyetinde de bulunduğunu söyleyen Hüdhüd: "Ben Allah'ın habercisiyim. Hilkatin sırrını ve pâdişâhımızın kim olduğunu biliyorum. Adı "Sîmurg" olan bu hükümdar, Kaf dağındadır. Yollar çok tehlikelidir. Eğer canınızdan geçerek beni tâkib ederseniz, onu görebiliriz"der. Kuşlardan bir çoğu, yolun çetin ve zahmetli oluşu dolayısıyla, yola çıkamıyacaklarını söyler ve özür beyân ederler. Ancak, Hüdhüd'ün misâllerle, iknâ edici cevabı üzerine, bu yolculuğa katılırlar. Fakat uzun ve yıpratıcı yolun meşakkatlerine dayanamaz, neticeden şüpheye düşerler. Hüdhüd, bunların şüphelerini gidermek üzere, herbirinin suallerini tek tek cevaplandırır ve önlerindeki yedi vâdiyi, yâni taleb, aşk, ma'rifet, istiğnâ, tevhid, hayret ve fakr u fenâ vâdilerini geçinciye kadar, sabretmelerini, onun sonunda, pâdişâhları S.'a ulaşacaklarını anlatır ve onları, iknâ eder. Kuşlar, yine yola koyulur. Fakat çoğu yolda açlık ve yorgunluktan telef olur. Yiyecek bulmak üzere yere inenler de yolda kalır. Sonunda binlerce kuştan sadece otuzu, bitkin ve perişân bir hâlde, bir dergâha ulaşırlar. Karşılarına bir çavuş çıkar ve her ne kadar onlara geriye dönmelerini telkin ederse de, bilhâssa Hüdhüd'ün ısrârı üzerine, onlara kapıyı açar ve kendilerini büyük bir salona alır. Her biri bir tahta oturan kuşlar, önlerinde bulunan kâğıtlarda, teferruâtile, sergüzeştlerini okur, hayretten hayrete düşerler. Bu sırada S. onlara tecelli eder. Bunun, kendilerinden başka bir varlık olmadığını görürler. Otuz kuş (sî-murg) geldikleri için, aynada otuz kuş görürler. Sonunda, dâimî tecellîlerine şâhit oldukları bu "Sîmurg" da, kendileri de yok olur.

Attar bu sûretle, Hak'da fânî ve müstehlik ve fakat Hak'la kaim olabilmeleri için, sâlik ve tâliplerin, geçmeleri zarûri olan mânevî yolların nasıl ve neden ibâret olduğunu anlatmıştır. (H. D.)

SİMYÂ, harf ve sayılarda gizli güçler bulunduğunu ileri süren ve bir varlığın özünü anlayabilmek için bunları bilmek gerektiğini savunan inanç. Ayrıca topraktan, taştan veya türlü madenlerden altın ve gümüş yapılabileceğini, bunun

için de bazı işlemlerde bulunmak gerektiğini iddia eden bir faaliyet. Bir bakıma bu sonucu alabilmek için işe büyü şeklinde bazı davranışlar da, meselâ okuyup üflemeler de karışmaktadır.

S.'nın Süryânî dilinden veya Yunanca'dan türediğini ileri sürenler olduğu gibi, toprak, ateş, hava ve su olan dört ilkenin birleşiminden ortaya çıktığını da belirtenler vardır.

İbni Haldûn, *Mukaddime* adlı eserinde, S.'ya bir bölüm ayırmıştır. S. ile uğraşanlar cisimlerdeki gizli gücün Tanrı'dan geldiğine, harflerin özel anlam ve gücü olduğuna inanırlar. Onlara göre, bir varlığı vücuda getiren öz, harfler bilinirse madenlerden altın ve gümüş yapmak mümkündür; bu varlığı kuran, düzenleyen, meydana getiren harflerin birbiriyle olan bağlantılarını bilmenin ilmi S.'dır, derler. Kelimelerde gizli, ilâhî güçler bulunduğuna, Tanrı'nın yardımını elde eden ermiş insanın bunları bilebileceğine inanırlar.

Orta Çağ'da S. merakı ve çalışmaları artmıştır. Tasavvufta da S.'ya önem ve değer verilir. Madenleri altın yapmak için iksir aranır. Hurûfîlik S.'dan etkilenmiştir. Bunlara göre harfler, sayılar birtakım saygıdeğer güçlere sahiptir. Her harf bir sayıya karşılık olarak tutulmuş, bundan da ebced hesabı çıkmıştır. Yahudiler'in Kabbala mistizminde de bir nevi Hurûfîlik görülür. Zaten büyülerden bazıları harfler ve sayılarla yapılıyor.

İran ve Türk, İslâm edebiyatında S. sözlerini ihtiva eden şiirler bile görülmüştür.

Pek tabiî o çağlarda cisimlerin, gazların, atom ve molekül yapıları bilinmiyordu. Bunların değişik biçimlere döndürülmesiyle yeni cisimler veya gazlar elde etmek gibi ilmî bir düşünce ve tutumdan uzaktılar. Bununla beraber S.'cıları, ilkel de olsa bazı kimyevî çalışmalara başlangıç gibi sayanlar da olmuştur. (H. D.)

SİNA Dağı ve Çölü (Tûr-ı Sina: Sina dağı. Yahudiler "Har Sinai" derler), Hz. Musa'ya Tanrı Yehova'nın tecellî ettiğine ve On Emir'i (Aserat Ha-Dibrot) yazdırdığına inanılan dağ. Bu dağa Tevrat'ta (Tora) Horeb de denilmektedir. Tanrının dağı veya Tanrıdağ sayılır. Sina yarımadasındadır. Musa (Moşe) dağı 2 244 metre, hâlen Azize manastırının üzerinde bulunduğu Cebel Katherina, 2 641 metre yükseklіktedir.

Sina dağının bulunduğu saha, Sina çölü adını alır. Bazı yerlerde bugün kasabalar kurulmuştur. Sina çölünde petrol de bulunmuş, kurak yerlere uygun bazı bitkilerin yetiştirilmesine çalışılmıştır. Mısır ile İsrail ordularının savaş sahası da olmuş ve bir ara tamamı İsrail'in işgali altında kalmışsa da, Mısır'la yaptıkları anlaşmayla bir kısmı geri verilmeye başlanmıştır.

SİNÂD, eski Arab musikisi'nde ağır söz eserlerine verilen ad. Hafif güfteli eserlere bilhassa "hezec" denilirdi.

SİNAGOG, toplantı, topluluk. Yahudiler ibadet yerlerine S. değil, beyt kneset kısaca (kneset) derler. Millet meclislerinin adı da kneset'tir. Belli bir Yahudi ibadet yeri ise "beyt-ha-kneset" olur. İbranice hebrah'tan gelen havra sözü de daha çok Türkler'ce kullanılmaktadır. Yahudiler, ibadet sırasında yüksek sesle dua ettikleri ve Tevrat okudukları için beyt kneset çok gürültülü olduğundan, "havra'ya döndü" deyimi buradan gelmektedir.

Önceleri beyt kneset'lerin (sinagog) içi tamamen boştu. Zamanla Yunan etkisiyle, işaretli, müritler için kullanılan yüksekçe bir yer yapıldı (bema). Beyt knesetlerde Tevrat (Tora) bir kutsal dolapta, el yazmasıyla yazılı olarak rulo şeklinde durur. Buna "Aaron ha-Kodeş = kutsal Dolap" denir. Bu kutsal dolabın önünde bazı mâbetlerde bir lâmba asılıdır. Yedi kollu şamdan (menora) mâbette önemli yer alır ve Süleyman tapınağında (beyt ha-mikdaş) yanan ebedî ışığı ve haftanın yedi gününü hatırlatır. Hâlen Yahudi mâbedine, halkın oturacağı sıralar konmuştur. Önde bir kürsü veya masa bulunur. Din görevlisi (rav) buradan âyini yönetir. Umûmiyetle mâbette resim ve heykel bulundurulması yasaktır. Beyt kneset'te Yahudiler'in başları ya takke, ya şapka ile örtülüdür. Hiç kimse —başka dinden olan seyirciler dâhil— mâbade, baş açık olarak giremez.

Dinî tören sırasında, erkeklerin bulunduğu yere kadınlar alınmaz. Onlar ya en arkada ya üst katta, ayrı bir bölümde sadece seyirci olarak iştirak edebilirler.

Camilerde kadınlar ibadet edebilirler, İslâmiyette de kadınlara ibadet farzdır, Yahudilerde değildir. Camilerde olduğu gibi, kneset'te de erkekler arasında sınıf, rütbe, mevki farkı gözetilmez. Herkes dilediği yerde oturabilir. Fakat İsrail'de bazı büyük knesetlerde oturulacak yere şahsın kendi adını bir plâketle çaktığı görülmektedir.

Tarih: ilk beyt kneset'in (S.-havra) ne zaman kurulduğunu tesbit etmek mümkün olmamıştır. M. Ö. 597'de Kudüs'ün, Nabukodnozor tarafından zabtı ve M. Ö. 587 veya 586 yılında Süleyman tapınağının (beyt ha-mikdaş) yıkılışı dolayısıyla, Yahudiler, Babil'e sürülmüştür. Muhtemelen VI. yüzyılda Babil'de beyt kneset kurulmuştur.

Yahudiler'in ibadet yeri hakkında ilk defa Mısır kralı III. Ptolemos (247-221) tarafından yazılı olarak bilgi verilmiştir. Belirttiğimiz gibi bu ibâdet yerleri çok önceleri de vardı. Yahudiler, tekrar Kudüs'e dönünce Süleyman mâbedini yeniden kurdular. Yahudi'liğin bu en büyük ve kutsal ibâdet yerine Araplar "Beyt'ül Makdis veya Beyt'ül Mukaddes" diyorlar. Bunun çevresinde 480 beyt ha-kneset (Havra, S.) yaptıkları ileri sürülüyor. İskenderiye beyt ha-kneseti'nin çok görkemli olduğu bildiriliyor.

M. S. III. yüzyıldan kalma havralar, Filistin'de (Beyt Alfa), Gerasa, Hamat, Horazın, Kefernahum, Nirim, Taberiye'de; Yunanistan'da, Suriye ve Tunus'ta olduğu gibi birçoğu ortaya çıkarılmıştır.

Bu mâbetler üç kişilik bir kurul (rabim) tarafından yönetilirdi. Zamanla beyt kneset yapılarında çevrenin mimârî stilinde değişiklikler uğradığı, hattâ bazı kazılarda, mabetlerde resimli tasvirler de nâdir de olsa bulunmuştur. (H. T.)

SINAGRİT, kemikli bir balık. Boyu 50-70 cm kadardır. Rengi genel olarak pembe olup yan kısımları kurşunî renktedir. Ayrıca üst kısmında mavi ve mor dalgalar vardır. Pulları iri ve parlaktır. Alnında bir tümsek bulunur. Üst çenesindeki dişler çok kuvvetlidir. Küçük balıklarla beslenir.

S. Marmara'da ve Akdeniz'de yaşar. İri bir balık olan S.'in 40 kg'ı bulanları vardır. Eti lezzetlidir. Kışın denizin derinliklerine iner ve sürüler teşkil eder. Yazın kıyılara yanaşır mart ve nisan aylarında yumurtlar ve tutulur.

SINALOA, Meksika'da eyâlet. Büyük Okyanus kıyısında uzanır. Yüzölçümü 58 092 km², nüfusu 1 714 000 (1976). Başkenti Culiacán. S. Sierra Madre dağlarının eteklerinde yer alır. Adını bu dağlardan çıkan küçük bir nehirden alır. S.'da geniş tarım alanları vardır. Pamuk, kahve, şeker pancarı yetiştirilir.

SİNAMEKİ, baklagillerden cassia cinsi. Çoğunluğu tropik bölgelerde yetişen 450 kadar türü bulunan, salkım durumunda sarı çiçekli küçük ağaççıklardır. Çiçeklerin çanak ve taç yaprakları 5 er, erkek organlar 10, yalnız 3'ü kısa ve verimsiz, 7'si verimlidir, başçıkta açılan bir delikten polenleri dağılır. Meyva Legumen tipindedir. Yaprak ve meyvalarında antrakinon türevleri bulunduğundan püngatif olarak kullanılır.

S.'nin sivri yapraklı olanları en çok Habeşistan ve Mısır'da, dar yapraklı olanları da, en çok Hindistan ve Arabistan'da ve Afrika'nın bâzı bölgelerinde yetişir.

SİNAN Bey, Nakkaş (XV. y. y.), Türk minyatür ressamı. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan S., Venedik'e giderek Damyan'ın (Damiano) talebesi Mastori Pavli'den (Maestro Paolo) resim san'atını öğrenmiş, memlekete dönüşünde saray nakışhânesinde çalışmıştır. Hâlen Çinili Köşk'de muhafaza edilen, 27 x 39 cm eb'adındaki Fâtih portresi, bilinen yegâne eseridir. Burada Fâtih Sultan Mehmed bol elbiseler içinde oturur bir hâlde, sol elinde mendili, sağ elindeki gülü koklarken görülmektedir. Vücut cepheden, baş ise 3/4 profilden ustalıkla resmedilmiştir. Aynı zamanda Erken Rönesans üslûbu da taşıyan bu minyatürün usta san'atkârı Sinan Bey'in yetiştirdikleri arasında, Bursa'lı Şiblîzâde Ahmed de mâruf bir minyatür ustasıdır.

SİNAN, Mîmâr Sinân Ağa (Ağırnas Kayseri, 29 mayıs 1940 - Istanbul, 9 nisan 1588), en büyük Türk mîmârı. Şâir - nakkaş Sâî Mustafa Çelebî, *Tezkiretü'l - Ebniye* adlı eserinde, S.'ın hayatını kısaca şöyle anlatıyor: Sinan b. Abdü'l - Mennân Yavuz Sultan Selim Han zamanında devşirme olarak gelmiş, Kanunî Sultan Süleyman devrinde yeniçeri olup, Belgrad (1521) ve Rodos (1522) seferlerine katılıp, atlı sekban olmuş, 1526'da Mohaç muhârebesine girdikten sonra, acemi oğlanlar yaya - başılığına, sonra kapı yaya - başılığına yükselmiş ve zamanla zenberekçi - başılık rütbesi ile Alman seferine ve Bagdad seferine (1534) katılmıştır. Dönüşünde haseki olmuş ve sultanın Korfu, Pulya (1537) ve Kara - Buğdan (Moldavya) seferlerinde (1538) bulunduktan sonra, o tarihte "reis-i mimârân-ı dergâh-ı âlî" rütbesini almıştır. Buna göre, Mimar Sinan'ın 1512 tarihinde devşirilip, 1521 Belgrad seferinden önce de yeniçeri olduğu anlaşılmaktadır. Yine Sâ'î Mustafa Çelebî'nin kaleme aldığı *Tezkiretü'l Bünyân*'da Mimar Sinan'ın Yavuz Sultan Selim zamanında İran'a ve Mısır'a gitmiş olduğu açıkça belirtilmektedir. Böylece S., ordu içinde, yetişme çağında, bir taraftan İran, Suriye, Irak ve Mısır'ı, diğer taraftan bütün Balkanlar ve Macaristan'ı, Viyana'ya kadar Avusturya'nın cenûp taraflarını yakından görmek ve tanımak fırsatını bulmuş idi. 1538 Kara - Buğdan (Moldavya) seferinden sonra, mimar-başı seçilmesi daha önce mimarlık kabiliyetini eserleri ile göstermiş olmasını gerektirir.

1535 İran seferinde, Van kalesi muhâsarasında, göl üzerinde askerî nakliyat için kullanılan kalyonların içine top yerleştirerek, orduya hizmet etmiştir. 1538 Kara - Buğdan (Moldavya) seferinde Prut nehri üzerine 13 günde bir köprü kurarak, sultanın takdirini kazandı. Diğer seferlerde Tuna üzerinde de köprüler kurduğu muhakkaktır. Seferlerde S.'ın bir istihkâmcı olarak çalıştığı anlaşılıyor ki, bununla ilgili hizmetleri onun daha sonraki büyük ölçüde eserler yaptığı devir için yetişmesini sağlamıştır.

SİNAN, Mimar : Büyük mimarın Ankara üniversitesindeki mermer heykeli

Büyük bir ihtimal ile mimar-başı seçildiği 1539 yılında S. hemen hemen 49 - 50 yaşlarına gelmiş bulunuyordu. 35 yıl bu vazifede kalmış olan S., Macaristan'da Budin ve Kırım'da Gözleve'den Mekke'ye kadar imparatorluğun her bölgesinde, şaşılacak bir sür'at ile, sayısız eserler meydana getirmiştir. Mimar S.'ın kendi ağzından dinlenerek, kaleme alınan *Tezkiretü'l - Ebniye*'de bu eserlerin sayıları 364, *Tezkiretü'l - Bünyân*'da ise 335 olarak gösterilmiştir. Bu farklar, eserlere göre, sırası ile, şu şekildedir : 1. camiler 84'e karşılık 81; 2. mescidler 52'ye karşılık 50; 3. medreseler 57'ye karşılık 55; 4. türbeler 22'ye karşılık 19; 5. dâr-ül-

SİNAN, Mimar : Edirne'deki Selimiye camii. Bu eser Mimar Sinan'ın şâheseridir

kurrâlar her iki eserde 7; 6. imâretler her iki eserde 17; 7. dâr-üş-şifâlar her iki eserde 3; 8. su yolu kemerleri her iki eserde 7; 9. köprüler her iki eserde 8; 10. saraylar 35'e karşılık 32; 11. kervansaraylar 20'ye karşılık 17; 12. mahzenler her iki eserde 6; 13. hamamlar 48'e karşılık 33. Bu farklar *Tezkiretü'l-Bünyân*'ın ilmî neşrinin mevcut olmamasından, yâni eldeki basmanın noksan bir elyazması nüshaya dayanmasından ileri gelmiş olabilir. Sonraları S'a ait olmayan bazı yapıların (meselâ Istanbul, Sultan Selim câmii, 1522, Yenibahçe'deki Sultan Selim külliyesi ile karıştırılmaktadır) ona isnat edildiği görülür. Katıldığı seferlerde gittiği yerlerde S. gördüğü eserleri büyük bir dikkat ile incelemiştir. Tebriz'de, Kara-Koyunlular zamanından kalan Gök mescidi, İlhanlılar devrinden kalan ve o zaman henüz sağlam hâlde bulunan yapıları, çini kaplamalarını, Mısır seferinde Memlûk Türklerinden kalma yapıların renkli taş kaplama ve kakmalarını görmüş, fakat hiç bir zaman bunları taklit etmemiştir. Zamanı geldikçe, bunlardan ve diğer ülkelerde gördüğü eserlerden ilham alarak, bunları Türk mimârîsi içinde eritip, olgunlaştırmıştır. İran'da Büyük Selçuklular ile başlayan Türk kubbe mimârîsi, 5 asra yakın bir gelişme devresinden sonra, Mimar S.'ın elinde XVI. asrın ikinci yarısında en parlak devrini yaşamıştır. İtalyan Rönesans mimârîsinin mefkûresi olan merkezî kubbeli yapı sorusunu büyük kubbe üstadı ve mekân yapıcısı olan Mîmar S., tam bir başarı ile gerçekleştirmiştir.

Haleb'te Husrev Paşa için, her hâlde 1536/1537 yıllarında yaptığı Husreviye külliyesi, onun mimar-başı seçilmeden önce meydana getirdiği ilk eser olması bakımından, ilgi çekicidir. Burada önünde beş kubbeli son cemâat yeri ile tek kubbeli câmi tarzı, birer kubbe boyunca yanlardan taşan son cemâat yeri kubbeleri ile cami kubbesinin meydana getirdiği köşelere küçük ve son cemâat yeri kubbeleri çapında birer kubbeli mekân eklemek sûretiyle, yan mekânlı cami fikri ile birleştirilmiştir. Böylece S. ilk eserinde Osmanlı mimârîsinin İznik ve Bursa geleneğine bağlanmaktadır. Cephenin sağında henüz kalın ve kuvvetli olan minâre gövdesi yükseliyor. Külliyenin diğer binaları olan U biçiminde revaklı avlusu ile medrese, hamam, imâret, misâfirhâne gibi kısımlar henüz cami ile tam bir bağlantı hâlinde değildir. Burada S., en sâde Osmanlı cami planından hareketle, küçük ölçüde bir külliye meydana getirmiştir. Diğer taraftan bir de Gebze'de Çoban Mustafa Paşa külliyesi meselesi vardır. 1523 tarihli ve oldukça büyük ölçüdeki bu külliye her iki tezkirede de Mimar S.'ın eserleri cedvelinde "Gegbüze'de merhum Mustafa Paşa camii" adı ile yer almaktadır. Bu camide Mısır Türk-Memlûk mimârîsinin te'siri altında, bol miktarda renkli taş kakmalar ve süsler dikkati çeker. Bu kadar erken tarihte S.'ın böyle bir külliyeyi gerçekleştirmiş olması pek kolay kabûl edilemez. Gerçi yine dört duvar üzerine tek kubbeli bir cami karşısında bulunuyoruz, fakat kubbenin çapı oldukça büyüktür. Cümle kapısından cami ve türbeye uzanan orta mihverin iki tarafında, tam muvâzeneli olmamakla beraber, külliye binaları büyük bir ustalıkla ve âhenkli bir bütün hâlinde toplanmıştır. Belki S. sonradan veya yardımcı olarak bu külliyede çalışmış, bazı tâmir veya ilâveler yapmış olabilir.

Mimar S.'ın Istanbul içinde meydana getirdiği ilk eser olarak gösterilen ve Hurrem Sultan için yapılmış olan Haseki külliyesinin durumu da tam aydınlanmış değildir. 1539 yılında tamamlanan cami, önünde beş kubbeli son cemâat yeri ile, dört duvar üzerine tek kubbeli bir yapı idi. S. burada İran mimârîsinden aldığı tonoz bingi kullanmış, fakat bunun içi istiridye kabuğu biçiminde yivlenmiştir. Bu cami, 1612 yılında, sedefkâr Mehmed Ağa tarafından bir kubbe daha eklenerek, genişletilmiştir. Aradaki duvar yerine, iki kalın sütûn konularak, kemerler ile, birbirine birleştirilmiştir. Burada garip olan taraf camiin külliyeden tamamen ayrılmış olmasıdır. Medrese, sıbyan mektebi, çeşme, imâret ve dârüş-

SİNAN Mimar : Selimiye camiinin cephesinden bir görünüş

şifâdan ibâret diğer külliye binaları, tam bağlayıcı bir terkip olmamakla beraber, kendi aralarında az çok mimârî bir birlik hâlindedir. Cami bunun dışında aradan geçen yolun sol tarafında kalmaktadır ve planı da yola nazaran meyillidir. Bunda arâzi durumu rol oynamış olabilir. Istanbul'daki bu ilk külliye, her şeye rağmen, XVI. asrın ilk yarısının bütün mimârî özelliklerini içinde toplamaktadır.

Mimar-başı olduktan sonra S.'ın meydana getirdiği 3 büyük âbide onun gelişmesinin basamaklarını belirtmektedir. Bunlar çıraklık eseri olan Istanbul Şehzâde camii ile kalfalık eseri olan Süleymaniye camii ve nihâyet ustalık eseri olan Edirne Selimiye camiidir. Mimar Sinan, 54 yaşında olduğu hâlde, 1544'te, sonradan "çıraklık eserim" dediği Şehzâde camiine başlamıştır. 4 yıl sonra tamamladığı bu camide Mimar Sinan sekizgen biçiminde dört kalın pâye üzerine 19 m çapında bir orta kubbe ve dört yarım - kubbeden ibâret büyük cami ile merkezî kubbe yapısını gerçekleştirmiş bulunuyordu. Yarım kubbeler yanlardan ikişer yuvarlak eyvan çeyrek kubbe ile genişletilmiştir ki, bu Osmanlı mimârîsînde ilk defa kullanılmaktadır. Şehzâde camiinde dört yarım - kubbe ile desteklenmiş bir merkezî kubbe şeması ortaya konulmuş olmakla, Mimar Sinan'ın bu eseri kendinden sonra yapılan bütün büyük camilere öncülük etmiştir. Diyarbekir'de Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından yaptırılan 1522 tarihlî Fâtih Paşa camii, 9 m çapında küçük bir kubbe ve dört yarım kubbe ile, ilk Osmanlı merkezî kubbeli yapı örneğini meydana getirmiştir. Bu küçük âbide, yuvarlak eyvanlar hâriç, Istanbul Şehzâde camii planını ondan 26 yıl kadar önce gerçekleştirmiştir. Mimar Sinan, İran seferlerine giderken veya dönüşünde, bu yapıyı görmüş ve üzerinde düşünmüş olmalıdır. Şehzâde camii, aynı zamanda, S.'ın oldukça büyük ölçüde meydana getirdiği ilk külliye olması bakımından da ilgi çekicidir. Burada medrese, imâret, tabhâne ve kervansaray binaları cami dış avlusunun şarkında boydanboya sıralanmıştır. Yalnız medrese binası, aradan geçen bir sokak ile ayrılmıştır.

Şehzâde camiinden sonra S.'ın eserleri birden bire hızla artmağa başlamış ve kendisi çeşitli planlar üzerinde denemeler yaparak, en mükemmel mekân şekillerini araştırmıştır. 6 köşeli ve 8 köşeli şemalar üzerine oturttuğu kubbeler ile orta büyüklükteki camileri Istanbul'un çeşitli semtlerinde buraların mahallî husûsiyetini canlandırmaktadır. 60 yaşına geldiği zaman, Mimar Sinan, mimar Hayreddin veya Rıfkı Melûl Meriç'in araştırmalarına göre, Yâkub-şah b. Sultan-şah tarafından Bayezid camiinde ele alınan iki yarım kubbeli Ayasofya planını ilk defa tatbik etmiştir; Ayasofya'yı ve Bayezid camiini iyice inceleyerek, Süleymaniye için en mükemmel nisbetleri aramıştır. Burada, 27 m çapında, Ayasofya'dan sonra Istanbul'un en büyük kubbesi ile karşılaşıyoruz. S. burada yan sahnları aynı büyüklükte olmayan beşer kubbe ile örterek, birbirine müsâvi kubbelerin yeknesaklığı yerine, bir büyük bir küçük kubbe âhengi ile değişik bir mekân te'siri yaratmıştır. Böylece orta mekân ile yan sahnlar gerçekten birbiri ile birleşmektedir. Artık muazzam ölçüye varan diğer külliye binaları ile, Fâtih'ten sonra, ikinci üniversite mahallesi kurulmuştur. Türbeler ile birlikte 18 ayrı binadan meydana gelen külliye, tam mütenâzır olmamakla beraber, âhenkli bir birlik hâlindedir. S.'ın, şimâl-i şarkî cihetindeki kendi türbesi, bir mimârın pergelini andıran umûmî şeması ile, külliyein mütevâzı bir köşesinde yer almıştır.

Bütün Türk mimârîsinin ve kendisinin o zamana kadar yarattığı yeniliklerin toplu bir ifâdesi olan Edirne Selimiye camiini yaptığı zaman S. 80 yaşında idi. Edirne şehir görünüşünün ve Osmanlı imparatorluğunun ölmez nişânesi olan 31,50 m çapındaki çok büyük kubbesi ve sekizgen biçimin-

SİNAN, Mimar : Istanbul'da, Şehzâdebaşı'ndaki camiyi, Kanunî 22 yaşında ölen Şehzâde Mehmed için S.'a yaptırmıştır

SİNAN, Mimar : Istanbul'da aynı adla anılan semtteki Süleymaniye camii, ünlü mimarın, Istanbul'daki en muhteşem eseridir

deki gövdenin etrafını çeviren ince endamlı minâreleri ile, çok uzaklardan kendini belli eden bu cami S.'ın en yüksek mekân san'atını canlandırmakta ve onun dünyanın en büyük mimarlarından biri olduğunu isbat etmektedir. Külliyenin diğer binaları camie bir alt yapı kaide teşkil eder. Bundan dolayı mimârî te'sirler, sekiler hâlinde, bir dağ gibi yükselen camide toplanmıştır. Burada 8 pâyeli sekizgen plan şemasını esas alan S., orta kubbenin hâkimiyetini belirtmek için, yarım kubbelerden kaçınmıştır. Yalnız köşelere birer yuvarlak eyvan ile, dışarıya 6 m çıkıntı yapan mihrap hücresinin üstünü de yarım kubbeye yakın bir yuvarlak eyvan ile, fakat çok alçakta kalacak şekilde, örtmüştür. Camie 1569'da başlanmış ve eser, beş senede, 1574'te tamamlanmıştır.

Mimar Sinan, çeşitli plan şekillerini incelemek ve araştırmak bakımından, sonsuz bir gayret göstermiştir. Daha önce tanıdığı bütün planları her hangi bir şekilde eserlerinde değerlendirmiştir. Msl. Kırım'da, Gözleve şehrinde, 1552'de yaptığı cami Istanbul eski Fâtih camiinin planını aksettirmektedir. Istanbul'da 1580 tarihli Kılıç Ali Paşa camiinde ise, Türk mimârîsine ve cami mekânına uydurmak sûretiyle, Ayasofya'nın plan şemasını, bazı değişiklikler ile, küçük ölçüde yeniden ele almıştır. Şehzâde türbesinde ölçülü bir şekilde Memlûk mimârîsinin renkli taş kakmalarını gözalıcı bir süs hâlinde kullanmış, Husrev Paşa türbesinde ise, Azerbaycan'da, Meraga ve Nahcivan'da, İlhanlılar zamanından ve Atabeklerden kalma türbelere benzer değişik bir görünüş aramıştır. Türbesinin kitâbesi şâir-nakkaş Mustafa Sâ'î tarafından yazılmıştır. *"Geçdi bû demdê cihandan pîr-i mîmâran Sinân"* mısraı ile, ona ölüm târihi düşürülen bu kitâbede ayrıca, rakam ile, 996 (H.) yılı yazılmıştır ki, Milâdî 1588 senesine rastlar.

1595'te ölen şâir-nakkaş Mustafa Sâ'î'nin kaleme aldığı ilk tezkireye, *Tezkiretü'l - Ebniye*'ye göre, Mimar Sinan'ın eserlerinin tam cedveli şudur :

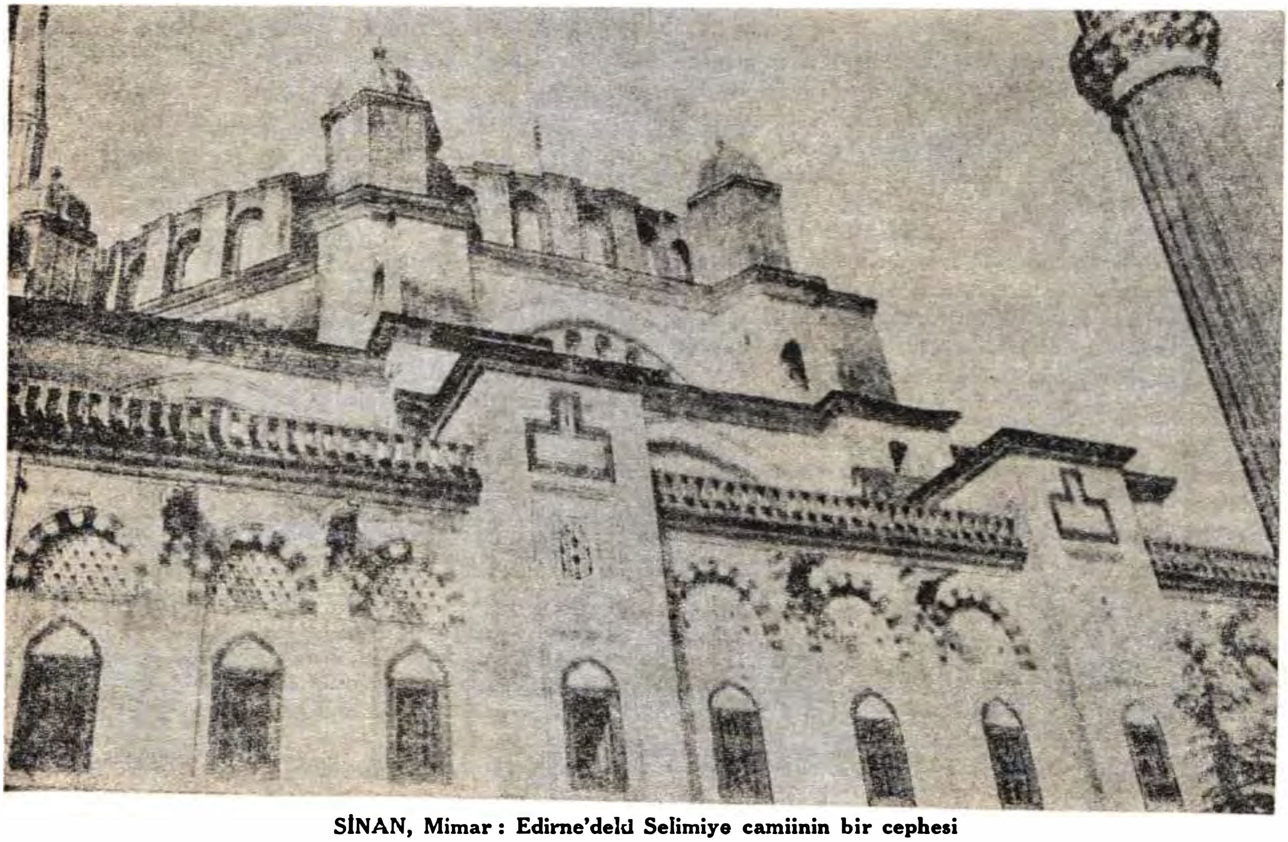
I. CAMİLER

1. Istanbul, Süleymaniye camii, 2. Istanbul, Şehzâde camii, 3. Haseki Hurrem camii (Avrat - Pazarı'nda), 4. Mihrimah Sultan camii (Edirnekapısı'nda), 5. Osman Şah vâlidesi camii (Aksaray'da), 6. Sultan Bayezid kızı camii (Yenibahçe'de), 7. Ahmed Paşa camii (Topkapısı'nda), 8. Rüstem Paşa camii (Tahtakale'de), 9. Mehmed Paşa (Sokollu) camii (Kadırga limanında), 10. İbrahim Paşa camii (Silivrikapısı'nda), 11. Bâlî Paşa camii (Husrev Paşa türbesi yakınında), 12. Hacı Evhad camii (Yedikule yakınında), 13. Kazasker Abdurrahman Çelebî camii (Molla Gürânî'de), 14. Mahmud Ağa camii (Ahırkapı yakınında), 15. Odabaşı camii (Yenikapı yakınında), 16. Hoca Husrev camii (Koca Mustafa Paşa'da), 17. Hamâmî Hatun camii (Sulu - Manastır'da), 18. Defterdar Süleyman Çelebî camii (Üsküplü çeşmesi yakınında), 19. Ferruh Kethudâ camii (Balat kapısı içinde), 20. Yunus Bey camii (Balat yanında), 21. Hurrem Çavuş camii (Yenibahçe yakınında), 22. Sinan Ağa camii (Kadı çeşmesi yakınında), 23. Ahî Çelebî camii (İzmir iskelesi yakınında), 24. Süleyman Su - Başı camii (Unkapanı'nda), 25. Zâl Mahmud Paşa camii (Eyüp'te), 26. Nişancı Paşa camii (Eyüp'te),

SİNAN, Mimar : Babaeski'de Sadrâzam Semiz Ali Paşa camii

27. Şah Sultan camii (Eyüp'te), 28. Emîr Buhârî camii (Edirne kapısı dışında), 29. Merkez Efendi camii (Yenikapı dışında), 30. Çavuş-başı camii (Sütlüce'de), 31. Turşucu-zâde Hüseyin Çelebî camii (Kiremitlik'te), 32. Kasım Paşa camii (Tersâne yakınında), 33. Sokollu Mehmed Paşa camii (Azapkapısı'nda), 34. Kılıç Ali Paşa camii (Tophane'de), 35. Muhiddin Çelebî camii (Tophane'de), 36. Molla Çelebî camii (Tophane - Beşiktaş arasında), 37. Ebu'l - Fazl camii (Tophane üstünde), 38. Şehzâde Cihangir camii (Tophane'de), 39. Sinan Paşa camii (Beşiktaş'ta), 40. Mihrimah Sultan camii (Üsküdar'da, iskelede), 41. Eski Vâlide camii (Üsküdar'da), 42. Şemsi Ahmed Paşa camii (Üsküdar'da), 43. İskender Paşa camii (Kanlıca'da), 44. Çoban Mustafa Paşa camii (Geğbüze'de), 45. Pertev Paşa camii (İzmit'te), 46. Rüstem Paşa camii (Sapanca'da), 47. Rüstem Paşa camii (Samanlı'da), 48. Mustafa Paşa camii (Bolu'da), 49. Ferhad Paşa camii (Bolu'da), 50. Mehmed Bey camii (İzmit'te), 51. Osman Paşa camii (Kayseri'de), 52. Hacı Paşa camii (Kayseri'de), 53. Cenâbî Ahmed Paşa camii (Ankara'da), 54. Lala Mustafa Paşa camii (Erzurum'da), 55. Sultan Alâeddin Selçûkî camiinin (Çorum'da) yenilenmesi, 56. Abdüsselâm camiinin (İzmit'te) yenilenmesi, 57. Kiliseden dönme eski camiin (İznik'te) Sultan Süleyman tarafından yeniden yaptırılması, 58. Husreviye (Husrev Paşa) camii (Haleb'te), 59. Sultan Murad camii (Manisa'da), 60. Orhan camiinin (Kütahya'da) yenilenmesi, 61. Kâbe-i şerîfin kubbelerinin tâmiri, 62. Hüseyin Paşa camii (Kütahya'da), 63. Rüstem Paşa camii (Bolvadin'de), 64. Sultan Selim camii (Karapınar'da), 65. Sultan Süleyman camii (Şam, Gök meydanda), 66. Sultan Selim camii (Edirne'de), 67. Taşlık camii (Mahmud Paşa için, Edirne'de), 68. Defterdar Mustafa Çelebî camii (Edirne'de), 69. Haseki Sultan camii (Edirne, Mustafa Paşa köprüsü başında), 70. Semiz Ali Paşa camii (Babaeski'de), 71. Sokollu Mehmed Paşa camii (Hafsa'da, Trakya), 72. Sokollu Mehmed Paşa camii (Burgaz'da), 73. Semiz Ali Paşa camii (Ereğli'de), 74. Bosnalı Mehmed Paşa camii (Sofya'da), 75. Sofu Mehmed Paşa camii (Hersek'te), 76. Ferhad Paşa camii (Çatalca'da), 77. Maktul Mustafa Paşa camii (Budin'de), 78. Firdevs Bey camii (Isparta'da), 79. Memi Kethudâ camii (Ulaşlı'da), 80. Tatar Han camii (Kırım Gözleve'de), 81. Rüstem Paşa camii (Rodoscuk'ta), 82. Vezir Osman Paşa camii (Tırhala'da), 83. Rüstem Kethudâsı Mehmed Bey camii (Tırhala'da), 84. Mesih Paşa camii.

SİNAN, Mimar : Edirne'deki Selimiye camiinin bir cephesi

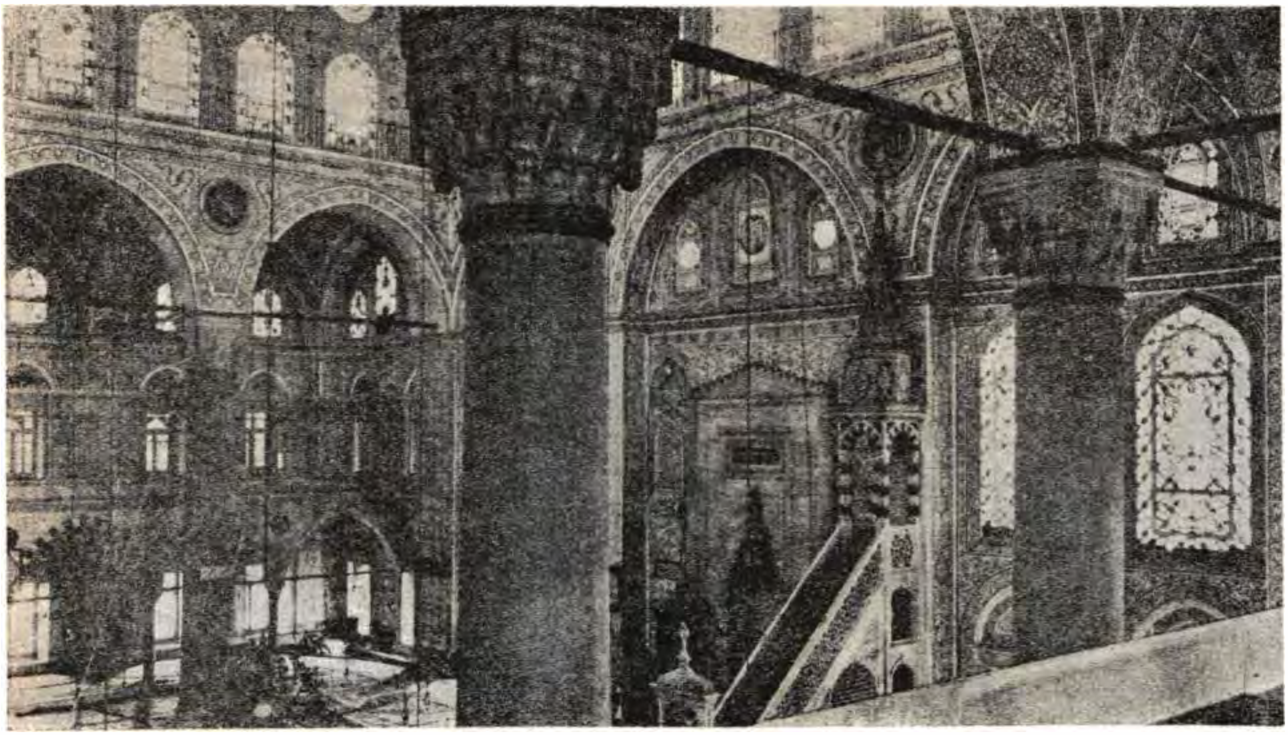
SİNAN, Mimar : Istanbul, Üsküdar'da Mihrimah (İskele) camii, S.'ın Istanbul'daki sayısız eserlerinden biridir

II. MESCİDLER

1. İbrahim Paşa mescidi (İsa kapısında), 2. Sinan Paşa mescidi (Yenibahçe'de), 3. Rüstem Paşa mescidi (Yenibahçe'de), 4. Mimar Sinan mescidi (Yenibahçe'de), 5. Hâfız Mustafa Çelebî mescidi (Yenibahçe'de), 6. Müfti Çivi-zâde Efendi mescidi (Topkapı yakınında), 7. Emîn Ali Çelebî mescidi (Gümrükhâne çevresinde), 8. Üç-baş mescidi (Gümrükhâne yakınında), 9. Defterdar Şerife-zâde Efendi mescidi, 10. Defterdar Mehmed Çelebî Efendi mescidi, 11. Simkeş-başı mescidi (Lûtfi Paşa çarşısı yakınında), 12. Hâcegî-zâde mescidi (Fâtih camii yakınında), 13. Çavuş mescidi (Silivrikapısı yakınında), 14. Çivi-zâde Kızı mescidi (Davutpaşa yakınında), 15. Takyeci Ahmed Çelebî mescidi (Silivrikapısı civarında), 16. Hacı Nasuh mescidi (Sarıgez yakınında), 17. Kasab Hacı İvaz mescidi, 18. Hacı Hamza mescidi (Ağa çayırında), 19. Tok Hacı Hasan mescidi, 20. İbrahim Paşa zevcesi mescidi (Kumkapı yakınında), 21. Bayram Çelebî mescidi (Langa-kapısı yakınında), 22. Kemhacılar mescidi, 23. Kuyumcular mescidi, 24. Hersek bodrumu üzerinde olan mescid (Ayasofya yakınında), 25. Yaya-başı mescidi (Fener-kapısı içinde), 26. Abdî Su-başı mescidi (Sultan Selim yakınında), 27. Hüseyin Çelebî mescidi (Sultan Selim camii yakınında), 28. Hacı İlyas mescidi (Ali Paşa hamamı yakınında), 29. Duhanî-zâde mescidi (Koca Mustafa Paşa yakınında), 30. Kadı-zâde mescidi (Çukur-hamam yakınında), 31. Müfti Hâmid Efendi mescidi (Azablar hamamı yakınında), 32. Tüfenkhâne mescidi (Hisarın dışında), 33. Saray ağası Davud Ağa mescidi (Edirnekapısı'nın dışında), 34. Dökmeci-başı mescidi (Eyüp'te), 35. Arpacı-başı mescidi (Eyüp'te), 36. Hekim-başı Kaysûnî-zâde mescidi (Sütlüce'de), 37. Kaysûnî-zâde mescidi (Istanbul'da), 38. Karcı su-başı Süleyman mescidi (Eyüp'te), 39. İki mescid (Istanbul'da), 40. Ahmed Çelebî mescidi (Kiremitlik'te), 41. Yahya Kethudâ mescidi (Kasımpaşa'da), 42. Şehremini Hasan Çelebî mescidi (Kasımpaşa'da), 43. Süheyl Bey mescidi (Tophane'de), 44. İlyas-zâde mescidi (Topkapı'nın dışında), 45. Sarraf-başı mescidi (Topkapı'nın dışında), 46. Pazar-başı Memi Kethudâ mescidi (Kasımpaşa'da), 47. Mehmed Paşa mescidi (Büyük - Çekmece'de), 48. Hacı Paşa mescidi (Üsküdar'da), 49. Saraçhane mescidi (Hasköy'de), 50. Ruznâmeci Abdî Çelebî mescidi (Sulu-manastır'da), 51. Kürkçü-başı mescidi (Kumkapı hâricinde), 52. Şeyh Ferhad mescidi (Langa-kapısı yakınında).

III. MEDRESELER

1. Sultan Süleyman medresesi (Mekke'de), 2. Süleymaniye medreseleri (Istanbul'da), 3. Yavuz Sultan Selim medresesi (Halıcılar köşkünde), 4. Sultan Selim medresesi (Edirne'de), 5. Sultan Süleyman medresesi (Çorlu'da), 6. Şehzâde

SİNAN, Mimar : Istanbul'da, Edirnekapı'daki Mihrimah camiinin içinden bir görünüş

Sultan Mehmed medresesi (Istanbul'da), 7. Haseki Sultan medresesi (Avrat-pazarı'nda), 8. Vâlide Sultan medresesi (Üsküdar'da), 9. Kahriye medresesi (Sultan Selim yakınında), 10. Mihrimah Sultan medresesi (Üsküdar'da), 11. Mihrimah Sultan medresesi (Edirnekapısı'nda), 12. Mehmed Paşa medresesi (Kadırga'da), 13. Mehmed Paşa medresesi (Eyüp'te), 14. Osman Şah Vâlidesi medresesi (Aksaray yakınında), 15. Rüstem Paşa medresesi (Istanbul'da), 16. Ali Paşa medresesi (Istanbul'da), 17. Ahmed Paşa medresesi (Topkapı'da), 18. Sofu Mehmed Paşa medresesi (Istanbul'da), 19. İbrahim Paşa medresesi (Istanbul'da), 20. Sinan Paşa medresesi, 21. İskender Paşa medresesi (Kanlıca'da), 22. Kasım Paşa medresesi, 23. Ali Paşa medresesi (Babaeski'de), 24. Mısırlı Mustafa Paşa medresesi (Gegbüze'de), 25. Ahmed Paşa medresesi (İzmit'te), 26. İbrahim Paşa medresesi (İsa-kapısında), 27. Şemsi Ahmed Paşa medresesi (Üsküdar'da), 28. Kapı-ağası Mahmud Ağa medresesi, 29. Kapı-ağası Cafer Ağa medresesi, 30. Ahmed Ağa medresesi, 31. Müfti Hâmid Efendi medresesi, 32. Mâlûl Emîr Efendi medresesi, 33. Ümm-i Veled medresesi, 34. Üç-baş medresesi, 35. Kazasker Perviz Efendi medresesi, 36. Hâcegî-zâde medresesi (Fâtih'te), 37. Ağazâde medresesi, 38. Yahya Efendi medresesi (Beşiktaş'te), 39. Defterdar Abdüsselâm Bey medresesi, 40. Tûtî Kadı medresesi, 41. Hakîm Mehmed Çelebî medresesi, 42. Hüseyin Çelebî medresesi, 43. Emin Sinan Efendi medresesi, 44. Şahkulu medresesi, 45. Yunus Bey medresesi (Draman'da), 46. Karcı Süleyman Bey medresesi, 47. Hacı Hatun medresesi, 48. Defterdar Şerîfe-zâde medresesi (Kadı-çeşmesi'nde), 49. Kadı Hakîm Çelebî medresesi (Küçük-Karaman'da), 50. Baba Çelebî medresesi, 51. Kirmasti medresesi, 52. Sekban Ali Bey medresesi (Gümüşhâne'de), 53. Nişancı Mehmed Bey medresesi (Altı-mermer'de), 54. Kethudâ Hüseyin Çelebî medresesi (Sultan Selim'de), 55. Gülfem Hatun medresesi (Üs-

SİNAN, Mimar : Konya'da, Mevlânâ dergâhı yanındaki Selimiye camii, S.'ın Anadolu'daki eserlerinden biridir

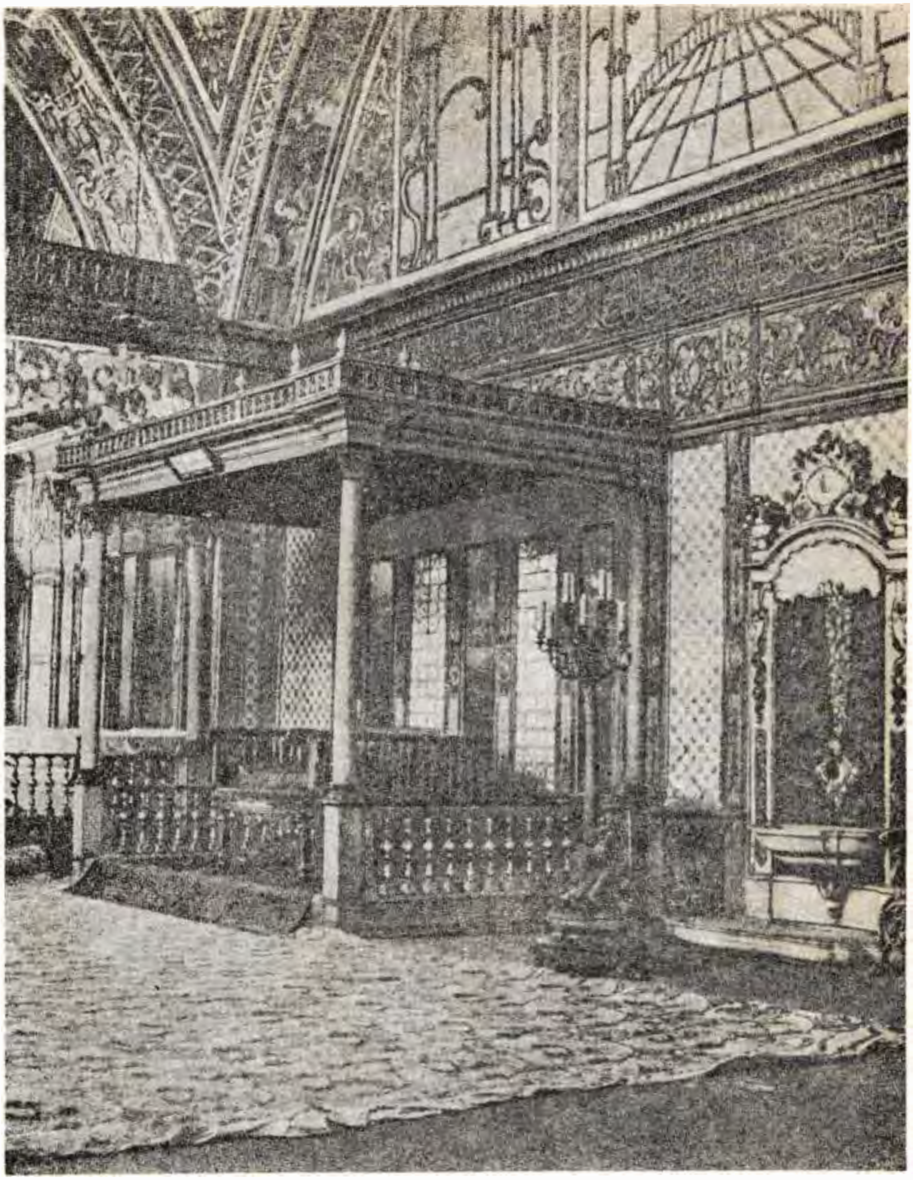
küdar'da), 56. Husrev Kethudâ medresesi (Ankara'da), 57. Mehmed Ağa medresesi.

IV. DÂRÜLKURRÂLAR

1. Sultan Süleyman Han dârülkurrası (Istanbul'da), 2. Vâlide Sultan dârülkurrası (Üsküdar'da), 3. Husrev Kethudâ dârülkurrası (Istanbul'da), 4. Mehmed Paşa dârülkurrası (Eyüp'te), 5. Müfti Sa'dî Çelebî dârülkurrası (Küçük - Karaman'da), 6. Bosnalı Mehmed Paşa ,dârülkurrası 7. Kadı-zâde Efendi dârülkurrası.

V. TÜRBELER

1. Sultan Süleyman türbesi, 2. Şehzâde Sultan Mehmed türbesi, 3. Sultan Selim türbesi (Ayasofya civarında), 4. Husrev Paşa türbesi, 5. Şehzâdeler türbesi (Sultan Selim türbesi yakınında), 6. Vezîr-i âzam Rüstem Paşa türbesi (Şehzâde türbesi yakınında),7. Ahmed Paşa türbesi (Topkapı'da), 8. Mehmed Paşa türbesi (Eyüpte), 9. çocukları için inşa ettiği türbe, 10. Siyavuş Paşa türbesi (Eyüp'te), 11. Siyavuş Paşa'nın çocukları için yapılan türbe (Eyüp'te), 12. Zâl Mahmud Paşa türbesi (Eyüp'te), 13. Şemsi Ahmed Paşa türbesi (Üsküdar'da), 14. Yahya Efendi türbesi (Beşiktaş'ta), 15. Arap Ahmed Paşa türbesi, 16. Hayreddin Paşa türbesi (Beşiktaş'ta), 17. Kılıç Ali Paşa türbesi (Tophane'de), 18. Pertev Paşa türbesi (Eyüp'te), 19. Şâh-ı Hûban Kadın türbesi (Yenibahçe'de), 20. Ahmed Paşa türbesi (Edirnekapısı'nda), 21. Hacı Paşa türbesi (Üsküdar'da), 22. Haseki Sultan türbesi.

SİNAN, Mimar : Topkapı sarayının harem dairesinde III. Murad'ın yatak odası S.'ın eseridir

VI. İMÂRETLER

1. Sultan Süleyman imâreti, 2. Haseki Sultan imâreti (Mekke'de), 3. Haseki Sultan imâreti (Medine'de), 4. Mustafa Paşa köprüsü başında bir imâret (Edirne'de), 5. Sultan Selim imâreti (Karapınar'da), 6. Sultan Süleyman imâreti (Şam'da), 7. Şehzâde Sultan Mehmed imâreti (Istanbul'da), 8. Sultan Süleyman imâreti (Çorlu'da), 9. Vâlide Sultan imâreti (Üsküdar'da), 10. Mihrimah Sultan imâreti (Üsküdar'da), 11. Sultan Murad imâreti (Manisa'da), 12. Rüstem Paşa imâreti (Rodoscuk'ta), 13. Rüstem Paşa imâreti (Sapanca'da), 14. Mehmed Paşa imâreti (Burgaz'da), 15. Mehmed Paşa imâreti (Hafsa'da), 16. Mustafa Paşa imâreti (Geğbüze'de), 17. Mehmed Paşa imâreti (Bosna'da).

VII. DÂRÜŞŞİFÂLAR

1. Sultan Süleyman dârüşşifâsı, 2. Haseki Sultan dârüşşifâsı, 3. Vâlide Sultan dârüşşifâsı (Üsküdar'da).

VIII. SU-YOLLARI KEMERLERİ

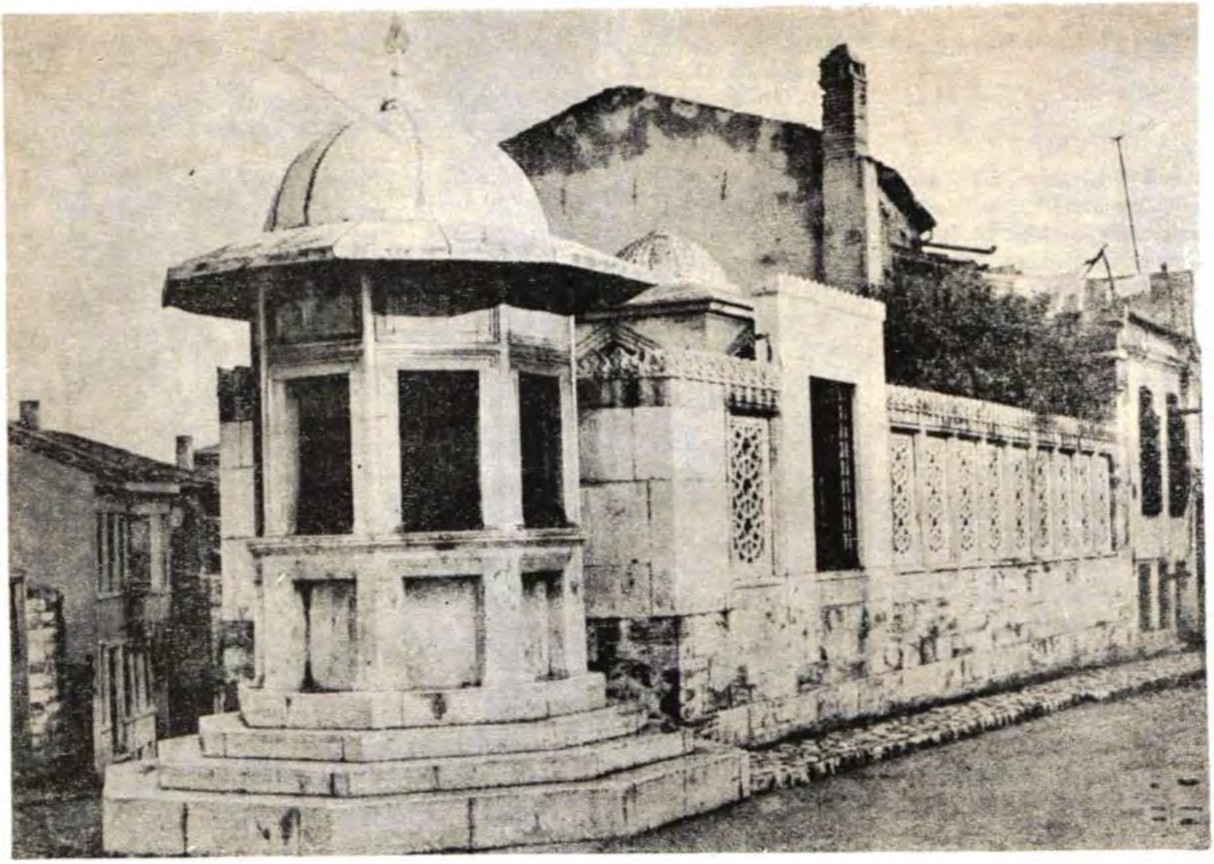
1. Bend kemeri, 2. Uzun kemer, 3. Muglava kemeri, 4. Gözlüce kemer, 5. Müderris köyü yakınındaki kemer.

IX. KÖPRÜLER

1. Büyük-Çekmece köprüsü, 2. Silivri köprüsü, 3. Mustafa Paşa köprüsü (Meriç üzerinde), 4. Mehmed Paşa köprüsü, 5. Oda-başı köprüsü (Halkalıpınar'da), 6. Kapı-ağası köprüsü (Harâmî-dere'de), 7. Mehmed Paşa köprüsü (Sinanlı'da), 8. Vezîr-i âzam Mehmed Paşa köprüsü (Bosna'da, Vişigrad kasabasında).

X. KERVANSARAYLAR

1. Kervansaray (Sultan Süleyman imâreti yakınında), 2. Kervansaray (Büyük-Çekmece'de), 3. Rüstem Paşa kervansarayı (Rodoscuk'ta), 4. Kebeciler kervansarayı (Bitpazarı'nda),

SİNAN, Mimar : Dev şâheserlerin sahibi S., Sülemaniye camii yanında, yine kendi eseri olan bu mütevazı türbede yatmaktadır

5. Rüstem Paşa kervansarayı (Galata'da), 6. Ali Paşa kervansarayı (Bursa'da), 7. Ali Paşa kervansarayı (Bitpazarı'nda), 8. Pertev Paşa kervansarayı (Vefa'da), 9. Mustafa Paşa kervansarayı (Ilgın'da), 10. Rüstem Paşa kervansarayı (Sapanca'da), 11. Rüstem Paşa kervansarayı (Samanlı'da), 12. Rüstem Paşa kervansarayı (Karışdıran'da), 13. Rüstem Paşa kervansarayı (Akbıyık'ta), 14. Rüstem Paşa kervansarayı (Karaman Ereğlisi'nde), 15. Husrev Kethudâ kervansarayı (İpsala'da), 16. Mehmed Paşa kervansarayı (Hafsa'da), 17. Mehmed Paşa kervansarayı (Burgaz'da), 18. Rüstem Paşa kervansarayı (Edirne'de), 19. Ali Paşa çarşısı ve kervansarayı (Edirne'de), 20. İbrahim Paşa kervansarayı (Istanbul'da).

XI. SARAYLAR

1. Saray-ı atîk tâmiri, 2. Saray-ı cedîd-i hümâyûn tâmiri, 3. Üsküdar sarayının tâmiri, 4. Galatasarayının eski yerine yeniden inşâsı, 5. Atmeydanı sarayının yeniden inşâsı, 6. İbrahim Paşa sarayı (Atmeydanı'nda), 7. Yenikapı sarayının yeniden inşası, 8. Kandilli sarayının yeniden inşası, 9. Fenerbahçe sarayının yeniden inşası, 10. İskender Çelebî bahçesi sarayının yeniden inşası, 11. Halkalı Pınar sarayının yeniden inşası, 12. Rüstem Paşa sarayı (Kadırga'da), 13. Mehmed Paşa sarayı (Kadırga'da), 14. Mehmed Paşa sarayı (Ayasofya yakınında), 15. Mehmed Paşa sarayı (Üsküdar'da), 16. Rüstem Paşa sarayı (Üsküdar'da), 17. Siyavuş Paşa sarayı (Istanbul'da), 18. Siyavuş Paşa sarayı (Üsküdar'da), 19. Siyavuş Paşa sarayı (yine Üsküdar'da), 20. Ali Paşa sarayı (Istanbul'da), 21. Ahmed Paşa sarayı (Atmeydanı'nda), 22. Ferhad Paşa sarayı (Bayezid civarında), 23. Pertev Paşa sarayı (Vefâ meydanında), 24. Sinan Paşa sarayı (Atmeydanı'nda), 25. Sofu Mehmed Paşa sarayı (Hocapaşa'da), 26. Mahmud Ağa sarayı (Yenibahçe'de), 27. Mehmed Paşa sarayı (Halkalı yakınında Yergöğ'de), 28. Şâh-ı Hûbân Kadın sarayı (Kasımpaşa çeşmesi yakınında), 29. Pertev Paşa sarayı (şehrin dışında), 30. Ahmed Paşa sarayı (Taşra Çiftlik'te), 31. Ahmed Paşa sarayı (Eyüp'te), 32. Ali Paşa sarayı (Eyüp'te), 33. Mehmed Paşa sarayı (şehrin dışında, Rüstem Çelebî çiftliğinde), 34. Mehmed Paşa sarayı (Bosna'da), 35. Rüstem Paşa sarayı (İskender Çelebî çiftliğinde).

XII. MAHZENLER

1. Buğday mahzeni (Galata köşesinde), 2. Zift mahzeni (tersane-i âmirede), 3. Anbar (sarayda), 4. Anbar (Has bahçe yalısında), 5. Mutbak ve kiler (sarayda), 6. Mahzen (Unkapanı'nda), 7. İki adet anbar (Cebehâne yakınında), 8. Kurşunlu mahzen (Tophane'de).

XIII. HAMAMLAR

1. Sultan Süleyman hamamı (Istanbul'da), 2. Sultan Süleyman hamamı (Kefe'de), 3. Üç Kapılı hamam (Topkapısarayı'nda), 4. Üç Kapılı hamam (Üsküdar sarayında), 5. Haseki Sultan hamamı (Ayasofya yakınında), 6. Haseki Sultan hamamı, 7. Haseki Sultan hamamı (Yahudiler içinde), 8. Vâlide Sultan hamamı (Üsküdar'da), 9. Vâlide Sultan hamamı (Karapınar'da), 10. Vâlide Sultan hamamı (Cibâli kapısında), 11. Mihrimah Sultan hamamı (Edirnekapısı'nda),

12. Lûtfi Paşa hamamı (Yenibahçe'de), 13. Mehmed Paşa hamamı (Galata'da), 14. Mehmed Paşa hamamı (Edirne'de), 15. Koca Mustafa Paşa hamamı (Yenibahçe'de), 16. İbrahim Paşa hamamı (Silivrikapısı'nda), 17. Kapı-ağası Yakub Ağa hamamı (Sulu-manastır'da), 18. Sinan Paşa hamamı (Beşiktaş'ta), 19. Molla Çelebî hamamı (Fındıklı'da), 20. Kaptan Ali Paşa hamamı (Tophane'de), 21. Kaptan Ali Paşa hamamı (Fenerkapı'da), 22. Müfti Ebüssu'ûd Efendi hamamı (Mâcuncu çarşısında), 23. Mîrmirân Kasım Paşa hamamı (Hafsa'da), 24. Merkez Efendi hamamı (Yenikapı dışında), 25. Nişancı Paşa hamamı (Eyüp'te), 26. Husrev Kethudâ hamamı (Ortaköy'de), 27. Husrev Kethudâ hamamı (İzmit'te), 28. Hamam (Çatalca'da), 29. Rüstem Paşa hamamı (Sapanca'da), 30. Hüseyin Bey hamamı (Kayseri'de), 31. Sarı Kürz hamamı (İstanbul'da), 32. Hayreddin Paşa hamamı (Zeyrek'te), 33. Hayreddin Paşa hamamı (Gümrükhâne'de), 34. Yakub Ağa hamamı (Tophane'de), 35. Haydar Paşa hamamı (Zeyrek'te), 36. İskender Paşa hamamı, 37. Oda-başı hamamı, 38. Kethudâ Kadın hamamı (Akbaba'da), 39. Beykoz hamamı, 40. Emîr Buhârî hamamı (Edirnekapısı dışında), 41. Hamam (Eyüp türbesi civarında), 42. Dere hamamı (Eyüp'te), 43. Sâlih Paşa-zâde hamamı (Yeniköy'de), 44. Sultan Süleyman hamamı (Mekke'de), 45. Hayreddin Paşa hamamı (Tophane'de), 46. Hayreddin Paşa hamamı (Kemeraltı'nda), 47. Rüstem Paşa hamamı (Cibâli'de), 48. Vâlide Sultan hamamı (Üsküdar'da). (O. Aslanapa)

SİNÂN PAŞA, Hadım (? - 1517), Osmanlı devlet adamı. Yavuz Sultan Selim zamanında cesaret ve şecâati ile kendini tanıtmıştır. Bosnalı olup, akhadımlardan iken, saray ağası olmuş ve taşraya sancakbeyi olarak çıkmıştı. En son, Rumeli'nin sayılı sancaklarından biri olan Bosna sancakbeyiliğinden, Çaldıran savaşı hazırlıkları sırasında, Anadolu beylerbeyiliğine getirilmişti.

S. P. İran seferinde mühim hizmetler yüklendi. Ordûy-i hümâyûn, Sivas konağından itibaren Safevî hükmü altındaki topraklara girinceye kadar ordunun öncülüğüne getirildi. Çaldıran meydan muhârebesinde ise Karaman beylerbeyisiyle birlikte, Osmanlı sağ kanadında bulundu ve bu kola kumanda etti. Ustaclu Mehmed Han'ın giriştiği ağır saldırıyı karşılayarak iyi bir taktikle Safevî atlılarının, Osmanlı topçularına boy hedefi hâline gelmelerini sağladı. Bu topçu ateşi ile İran ordusunun en seçkin kuvvetinin kırılıp ezilmesini ve Ustaclu Mehmed'in bizzat öldürülmesini başarmakla, Çaldıran savaşında zaferin Osmanlılarca kazanılmasında müessir oldu. Çaldıran dönüşü ordûy-i hümâyûn Amasya'da kışlarken, Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa'nın şehâdetinden boşalan Rumeli beylerbeyiliğine getirilen S. P., emrindeki kuvvetlerle o kışı Ankara'da geçirmişti. Ertesi yıl, doğu Anadolu'dan Safevî nüfûzunun tamâmen silinmesi için girişilen harekâtta S. P., önce Kemalı kalesinin zabtında ve bu başarıyı müteâkip Sivas ordugâhında iken, ordunun ağırlıklarını vuran ve Şâh İsmâil ile müttefik olduğu şüyû bulan Dulkadıroğlu Alâüddevle Bozkurt üzerine sefere memur oldu. S. P., bu seferi, çarpışacağı kimselerin Türkmen oluşlarını da gözönünde tutarak baskın planıyla düzenledi.

Şehsuvâroğlu Ali Bey'in kılavuzluğuyla Alâüddevle'ye sâdık kalan Türkmen oymaklarını, Turnadağı'nda sıkıştırdı ve Alâüddevle ile dört oğlu da dâhil olmak üzere direnenlerin hepsini imhâ etti. Zaferini o sırada Göksun'a konmuş olan pâdişâha arz edince, 18 haziran 1515'te vezîr-i âzamlığa getirildi. S. P.'nın ilk vezâreti Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın Edirne'den gelip orduya katıldığı tarihe yani, 24 ağustosa kadar sürdü. S. P.'ya ihsân-ı şâhânede bulunularak, bu değişiklikten gücenmemesi, teselli bulması da Sultan Selim'ce düşünüldü. Dulkadırlı seferinden sonra Sultan Selim, Edirne'ye dönmekle doğu seferine son vermeyi tasarladığını zımnen anlatmak istemişse de Şâh İsmâil'in Çaldıran hezimetini hazmedememesi, Osmanlılar'ı Doğu Anadolu'dan çıkarmak için bir yandan Karahan'ı Diyârbekir üzerine sevk ederken, bir yandan da Osmanlılara karşı Mısır Memlûk sultanlığının desteğini sağlamaya çalışması, Osmanlı devletini yeniden Doğu Anadolu üzerine eğilmeye zorladı. Bu sırada İran'lıların Mardin civarında bir Osmanlı karakoluna baskın vermeleri üzerine mes'ul tutulan Hersek-zâde Ahmed Paşa vazifeden alınınca S. P. 6 nisan 1516'da tekrar vezîr-i âzam olarak Diyârbekir ucuna gönderildi. S. P. süratle Üsküdar'dan hareketle, Kayseri'de toplanmış olan Osmanlı ordusuna katıldı ve yanında Anadolu beylerbeyi ve yeniçeri ağası olduğu hâlde, Elbistan'a vardı. Bu arada Mısır Memlûkleri Dulkadırlı beyliğinin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle ve Osmanlıların Doğu Anadolu'da Diyârbekir'i de bir baskın sonunda ele geçirmeleriyle kendi üzerlerindeki ağırlığı hissetmeleri sonunda Doğu Anadolu'da gelişen duruma müdâhale etmek gereğini duydular. Bunun üzerine Memlûk sultanı Kansu Gavrî, kuvvetlerini toplayarak sür'atle Haleb'e geldi. Memlûk planı, Osmanlı ordusu Safevîlerle uğraşırken ardlarını almak ve Yavuz Sultan Selim'i kıstırmaktı.

Durum böyle gelişirken S. P. Fırat nehrini aşarak Diyârbekir yakasına ulaşmak için, Memlûk sınır beylerinden geçiş izni talebinde bulundu. Ancak bu beyler S. P.'ya ters cevaplar verdiler. Memlûk sultânının da Haleb'e gelmiş olduğu öğrenildi. Durum Sultan Selim'e duyurulunca, seferin yönü değiştirildi ve Memlûklu üzerine yönelinmesi kararlaştırıldı. O günlerde Şâh İsmâil'in Anadolu'daki kumandanı Karahân'ın yenilgiye uğratılarak bertaraf edilmiş olması da Osmanlılar için artık bir İran tehlikesini düşünme gereğini ortadan kaldırmıştı. Böylece Sultan Selim, görülmemiş bir sür'atle ordûy-i hümâyûna katıldı ve savaş sancakları, Memlûklu üzerine açıldı. 24 ağustos 1516'da Dabık ovasında vuku bulan muhârebede, zâferin kazanılmasında S. P.'nın rolü büyük oldu. Kansu Gavrî'nin ölümünden sonra dağılan Memlûk ordusunun tâkibinde, husûsiyle Memlûk kumandanlarından Hayır Bey'in Osmanlı hizmetine alınmasında, Suriye şehirlerinin işgalinde ve bu ülkede Osmanlı nizâmının kurulmasında, S. P. büyük başarı gösterdi. Mısır'da Memlûk tahtına seçilen Devâdâr-i kebîr Tumanbay'ın Osmanlı yüksek hâkimiyetini kabûle yanaşmaması, tersine Osmanlı ordusu dönünce Suriye'yi geri alma tasarıları üzerinde çalışması, Sultan Selim'in o kışı Şam'da geçirmesine sebep oldu. Hele Osmanlı elçisi Murâd Bey'in öldürülmesi Mısır üzerine bir sefer tertîbini kaçınılmaz hâle getirdi. S. P., bütün kışı bu sefer için gerekli hazırlıkları yapmakla geçirdi. Tumanbay'ın Osmalı ordusunu önlemek üzere Gazze mevkiini elegeçirmek vazifesiyle Şam nâibi tâyin ettiği Canberdi Gazâlî'yi Gazze üzerine yolladığı öğrenilince, bu saldırıyı önlemek vazifesini alan S. P., Han Yunus'ta Beysan civarında Canberdi Gazâlî'yi bir baskın sonunda sıkıştırdı ve Mısır kuvvetlerini dağıttı. Bu başarıyla Mısır kapıları Osmanlı ordusuna açılmış oldu. Esâsen S. P.'nın Gazze'ye girişinden iki gün sonra, Mısır'a yürüyüş kararını alan Sultan Selim, S. P. ile Aynü's-Safâ'da buluştu. S. P. yine Osmanlı ordusunun öncülüğünü üstüne alarak çölü geçti ve Sâlihiye'de ordûy-i hümâyûnu bekledi. Mısır'ın kaderini tâyin eden Ridâniye muhârebesin-

de Osmanlı ordusunun sağ kanadına kumanda etti. Fakat, Han Yunus yeniligisiyle iyice kinlenen Canberdi Gazâlî'nin pek şiddetli saldırısı sırasında yapılan göğüs göğüse çarpışmada yaralandı. Bir arabaya konularak savaş dışına çıkarıldı ise de kat'î galebeye kadar tuğlarını yerlerinden oynattırmadı. Zaferden sonra yaralarının ağırlığı neticesinde otağa varır varmaz öldü. Tumanbay'ın S. P.'yı pâdişah zannı ile yaraladığına dâir bir söylenti de vardır. 23 ocak 1517'de S. P. hazînedârı Ali Ağa ile birlikte, Şeyh Timurtaş zaviyesine gömüldü. Üzerine türbe yaptırılması buyuruldu. Şecâati, cesâreti ve yiğitliği yanında Yavuz Sultan Selim gibi bir pâdişâhın zaman zaman görülmemiş iltifatlarına mazhar olan S. P., Osmanlı devlet adamları arasında mümtâz bir yer işgal eder. Sultan Selim'in onun hakkında: "gerçi Mısır'ı aldık ama onun Yusuf'unu yitirdik" sözleri ise S. P.'ya olan sevgisini gösteren bir delildir. (İ. P.)

SİNÂN PAŞA, Koca (1520? - Istanbul 1596), Osmanlı devlet adamı. Arnavut asıllıdır. Devşirilerek saray-ı hümâyûna alındı. Kardeşi Ayas Ağa'nın da tesiriyle Enderûn'da sür'atle yükselerek çâşnigîrbaşı oldu ve Malatya sancağı ile taşraya çıktı. Sonra Kastamonu, Gazze ve Nablus sancakbeyliklerinde bulundu. 1567'de Erzurum beylerbeyi olduysa da hemen arkasından Halep, sonra da Mısır beylerbeyiliğine getirildi. Bu sırada, Yemen'de, İmam Mutahhar'ın başlattığı isyan, bu bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini sarsmış olduğundan, Şam beylerbeyi Lala Mustafa Paşa Yemen serdarlığına getirilmiş fakat gerek asker, gerek mâlî kaynaklar yönünden Mısır eyâletinin imkânlarına bağlanmıştı. Halbuki S. P., ağabeyi Ayas Paşa'nın idamında Lala Mustafa Paşa'yı medhaldâr gördüğünden, onu bu imkânlardan mahrum bırakma yoluna girmişti. Bu durumda Lala Mustafa Paşa iş göremez olunca, Yemen serdarlığından alındı ve S. P., vezîr rütbesiyle bu vazifeye getirildi. San'a beylerbeyiliğine tâyin olunan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Tâ'iz kalesini âsilerden geri alışından sonra, 1569 yılı başında, karayolundan Mekke üzerinden Yemen'e yürüyen S. P., Süveyş tersânesi filosunu da Kurdoğlu Hızır Reis kumandasında Aden üzerine sevketmişti. Karadan da Memi Bey'in desteği ile Aden ve çevresi âsilerden temizlendiği gibi S. P. kendisi de Kahire kalesini geri aldı.

SİNAN PAŞA : Yemen Fâtihi Koca Sinan Paşa

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın gücenerek çekilip gitmesinden sonra İmâm Mutahhar'ın boşalttığı San'a'ya girdi. Kevkebân kalesinin fethiyle İmam Mutahhar, Osmanlı gücüne boyun eğmek mecbûriyetinde kaldı. Bundan sonra S. P., Yemen'in iç durumunu düzenlemeye koyuldu. İkiye bölünmüş olan Yemen eyâletini tekrar birleştirerek Kara Şâhin Mustafa Paşa oğlu Behrâm Paşa'ya bu eyâleti tevcih ettirdi. Bütün urbân şeyhlerini ahidnâmelerle bağladı ve 1571 şubatında yine kara yoluyla Zebid'ten ayrıldı. Yemen'i ikinci defa Osmanlı devletine bağlaması dolayısıyla S. P.'ya Yemen fâtihi ünvânı verildi. S. P., Yemen dönüşü Mekke ve Medine'yi ziyaret edip hac farîzesini yerine getirirken, tekrar Mısır beylerbeyiliğine tâyin edildi. Çok geçmeden 1573 mayısında yedinci vezîr olarak dîvân-ı hümâyûna dâvet edildi.

Venedik'le barış yapıldıktan sonra Tunus'un kurtarılmasına karar verilince, bütün kara ve deniz kuvvetlerine serdar olarak S. P. seçildi. 268 kadırga, 15 kalyon, 15 parça mavunadan teşekkül eden donanma ile S. P., yanında da Kılıç Ali Paşa olduğu hâlde 1574 mayısında Istanbul'dan Akdeniz'e açıldı. Kalabriya ve Mesina yöreleri vurulduktan sonra temmuzda Halkulvad kuşatıldı. Kale 33 günlük bir direnişten sonra düştü. Çevresindeki iki küçük kale de alınarak tahrib edildi.

Böylece Tunus Osmanlı hâkimiyetine geçmiş oldu. Tunus beylerbeyiliğine Ramazan Paşa getirildi. S. P., ünvanlarına Tunus fâtihi ünvanını da ekleyerek, zengin ganimetlerle aynı yıl ekim ortalarında Istanbul'a döndü. Bu başarısından ötürü dördüncü vezirliğe yükseltildi. Rakıybi Lala Mustafa Paşa da Kıbrıs fâtihi sıfatıyla divanda üçüncü vezir olarak bulunuyordu.

Bu yıllarda Şah Tahmasb'ın ölümünden doğan saltanat mücadelesinden yararlanarak İran'da geniş menfaatler sağlama planını S. P. da Lala Mustafa Paşa gibi unvanlarına yeni bir unvan katmak hırsiyle desteklemiş ve Sokollu Mehmed Paşa'nın muhâlefetine rağmen, II. Şah İsmail'in vaadlerini yerine getirmemiş olması vesîle ittihâz edilerek, İran'a savaş açılması kararı dîvandan geçmişti. Her iki haris veziri tatmin etmek için İran cephesi ikiye bölünmüş, Lala Mustafa Paşa, Erzurum üzerinden cephenin kuzey bölümüne, S. P. da Bağdad üzerinden güney bölümüne serdar tâyin edilmişlerdi. Ancak bu iki rakıyb serdar daha Istanbul'da anlaşmazlığa düşmüşler, Sokollu Mehmed Paşa'nın başkanlığındaki toplantıda S. P.'nın seferin birinci yılında Şirvân ve Azerbaycân'ı, ikinci yılında da Hemedân ve Isfahân'ı fethedeceğini iddia etmesi, şaşkınlık uyandırmış ve Ordûy-i hümâyûnu tehlikeye koyacak böyle atak bir planın sahibi S. P., serdarlıktan alınarak, Lala Mustafa Paşa tek başına İran üzerine gönderilmişti.

Seferin ikinci yılında Lala Mustafa Paşa'nın müdafaa taktiğine geçmesi ve Şirvân'ın elden çıkması üzerine S. P. eski rakıybi aleyhine tekrar harekete geçti. Sokollu'nun öldürülmesi sonunda vezîr-i âzam olan Ahmed Paşa da onun tesirinde kaldı ve Lala Mustafa Paşa serdarlıktan alınarak yerine S. P. getirildi.

1580 nisanında Üsküdar'dan hareket eden S. P., Erzurum'a geldiği sırada Sadrâzam Ahmed Paşa ölmüş, Lala Mustafa Paşa sadâret vekilliğine getirilmişti. Bu durum S. P. tarafdarları ile Lala Mustafa Paşa taraftarları arasında siyasî bir mücadeleye yol açtı ve neticede S. P. taraftarları kazanarak mühr-i hümâyûn temmuz 1580'de kendisine gönderildi. S. P. o yıl Tiflis'e kadar ilerlediyse de kat'î bir netice alamayınca, Şah Abbas'la uygun bir anlaşma yapmak üzere temâsa geçti. Bu münâsebetle de ertesi yıl yapılacak seferi tehir edip 1581 temmuzunda Istanbul'a döndü. Ama umduğu barışın gerçekleşmemesi, pâdişâh karşısında yalancı durumuna düşmesi ve daha da mühimi, Şirvân ve Gürcistân'ın tehlikede bulunması gibi sebeblerle 1582 ocağında sadâretten alınarak Malkara'da ikamete memur edildi.

S. P. 1588 nisanında tekrar vezîr-i âzam oldu. Bu sadâreti 3 yıl 3 ay 19 gün sürdü. Sadâreti sırasında İran harpleri muvakkat de olsa bir süre için durduruldu. Bundan başka bu yıllarda Osmanlı hazinesini fena hâlde tahrib eden züyûf akça üzerinde durdu; imparatorluğun çeşitli yerlerinde açtırdığı darphanelerle gümüş ve altın madenlerini çalıştıra-

rak para ayarını düzenledi. S. P.'nın en büyük teşebbüsü ise Sakarya kanalı projesi oldu. Kanunî devrinde başlanan, fakat Macaristan hadiseleriyle ertelenen bu proje Marmara denizini Karadeniz'e bağlayacağı gibi ekonomi, ticaret ve hattâ deniz kuvvetlerinin kereste ihtiyacını kolayca sağlama bakımından mühimdi. III. Sultan Murad'ın muvafakatini alan S. P., projeyi uygulamaya koydu ve bütün hızıyla kendini bu işe verdi. Ancak, onun kanal sahasında bulunduğu sırada, yeni rakibi Ferhâd Paşa, Kapûdân-ı Deryâ Hasan Paşa ve Darüssaâde Ağası Mehmed Ağa bu teşebbüsü engellediler ve pâdişahı, donanmanın Akdeniz'e açılması için hazırlanmasının daha önemli olduğu gerekçesiyle, kararından caydırdılar. Bu durumda mevkii sarsılan S. P., sadarette daha fazla kalamadı, ağustos 1591'de azledilerek tekrar Malkara'ya sürüldü. Üstelik vezîr olduktan sonra Şam, Safed, Üsküb, Dukagin, Anadolu ve Erzurum'da yapmış olduğu bütün vakıflar da havass-ı hümâyûna istirdad edilerek, mâlî gücü daraltılmak istendi. S. P.'nın sürgün hayatı, bu defa on sekiz ay kadar sürdü. Bir yeniçeri fitnesi sonunda kapıkullarınca tutulduğu göz önüne alınarak ocak 1593'te üçüncü defa vezîr-i âzamlığa getirildi.

Ferhad Paşa'nın İran cephesindeki başarılarını kıskanmakla ünvanlarına üçüncü bir fâtih ünvanı eklemek hırsıyla ve Bec kralını esîr alıp Istanbul'a getireceği iddiasıyla, Avusturya imparatoru II. Rudolf'un yıllık haracı ödemeyeceğini bildirmesi ve Bosna beylerbeyi Telli Hasan Paşa'nın bir akında şehit düşmesini bahane edinerek, İran harpleri dolayısıyla ordunun yorgun düştüğünü, hazinenin böyle bir sefere tahammül edemeyeceğini ileri süren muhâliflerine rağmen, Avusturya'ya karşı savaş kararı alınmasını sağladı. Hattâ hazırlıkların tamamlanmasını ve gelecek baharı dahi beklemeden, temmuz 1593'te serhadde hareket etti. Vespirim ve Paluta kalelerini fetheden S. P., kışın yaklaşması üzerine önce Budin'e, oradan da Belgrad'a döndü. Osmanlı orduları serhadden uzaklaşınca Avusturyalılar harekete geçtiler. İstolni - Belgrad'ı kuşattıkları gibi bu kaleye yardıma gelen Osmanlı kuvvetlerini de bozdular.

Novigrad kalesini zaptettikten sonra, Hatvan ve Estergon'u da kuşattılar. Istanbul'dan büyük iddialarla yola çıkan S. P., merkezden takviye kuvvetler istemek zorunda kaldı ve itîbarı, şöhreti büyük ölçüde zedelendi. 1594 baharında yeniden harekete geçen S. P., Tata ve iki aylık bir kuşatmadan sonra Yanık kalesini fethettiyse de kış yaklaşmakta olduğundan tekrar Belgrad'a döndü. Bu sırada III. Murad ölmüş ve yerine III. Mehmed geçmiş bulunuyordu. Rakîbi Ferhad Paşa bu değişiklikten yararlanarak S. P.'nın iddialarına rağmen başarısızlıklarını ileri sürerek, şubat 1595'te onun sadâretten uzaklaştırılmasını ve Malkara'ya sürgün edilmesini sağladı. Ancak taraftarlarının devamlı gayretleri sonunda temmuz 1595'te dördüncü defa vezîr-i âzam oldu. İşe başlar başlamaz rakiplerini, bu arada Ferhad Paşa'yı bertaraf etti. Oğlu Rumeli beylerbeyi Mehmed Paşa'yı, Avusturya üzerine serdâr tayin ederek kendisi de âsî Eflak beyi Mihal'a karşı hareket etti. Bükreş ve Tirgovişte'yi zabtetmesine rağmen Mihal'i ele geçiremedi. Aksine karşı taarruza geçen Eflaklılar önünde ağır zâyiat vererek çekilmek, hattâ Yergöğü kalesini kaybetmek zorunda kaldı. Oğlu Mehmed Paşa da Avusturya cephesinde bir başarı gösterememiş ve Estergon kalesi düşmüştü. Bu başarısızlıklar üzerine S. P., sadâretten alındı ve yine Malkara'ya sürgün edildi. Fakat, yerine getirilen Lala Mehmed Paşa'nın on gün sonra ölümü üzerine, beşinci defa kasım 1595'te vezîr-i âzam oldu. Avusturya cephesinde bir neticeye ulaşmak için büyük hazırlıklar yaparken bir taraftan da III. Sultan Mehmed'i ataları gibi sefere çıkmaya teşvik ediyordu. Bunda kendisine Hoca Sadeddin Efendi de en büyük yardımcı olmuştu. Bu sırada öldü.

Toplam 8 yıl 5 ay vezîr-i âzamlıkta bulunan S. P., iri yarı yapılı, gür sakallı, gösterişli, mağrur, cesur ve atik bir vezîr olarak tanıtılır. İmparatorluğun her yanında yaptırdığı cami, medrese, mektep, çeşme, sebîl, hân, imâret, köprü, su yolu, hamam ve dükkânlar ile, ülkeyi imâr etmede bizzat öncülük etmiştir. Bunların içinde özellikle III. Murâd'a armağan ettiği Sarayburnundaki Sinân Paşa köşkü veya kubbesinden aşağıya bir avize gibi asılı bulunan bir top inciden ötürü İncili köşk adıyla anılan muhteşem saray yavrusu, ayrı bir yer tutar. Bütün bu hayır işlerine, Üsküdar'da kurduğu mahalle ve Uzuncaova kasabası gibi iskân faaliyetlerine harcadığı paralara rağmen öldüğünde, muhallefâtı arasında 600 000 duka altınından başka, 20 sandık mücevherat, 61 ölçek inci, sayısız kürk, at ve milyonlarca akça tutan kıymetli eşyası çıkmıştı. (İ. P.)

SİNÂN PAŞA (Hoca Paşa), Sinânüddin Yûsuf b. Hızır b. Celâlüddin **(1440 - 1486)**, klasik Türk nesrinin büyük üstâdı; âlim, mutasavvıf ve devlet adamı. Sivrihisarlı Nasreddin Hoca soyundan geldiği söylenen bir âilenin çocuğu olan S. P., anne ve babası cihetinden iki ilim ocağına mensuptur. Onun, Sivrihisar, Bursa, hattâ Istanbul'da doğduğunu söyleyenler olmuştur. Babası Hızır Bey Çelebi'yi, fetihten sonra, Fâtih Sultan Mehmed Istanbul'a dâvet etmiş ve kendisine yeni payıtahtın kadılığını vermiş ve bu sûretle S. P. da babasiyle Bursa'dan Istanbul'a gelmiştir. İlk derslerini babasından aldığı ve tahsilinin hiç olmazsa bir kısmını, annesinin babası olan büyük âlim Molla Yegân'ın (ölm. 1473) yanında yaptığı söylenebilir. Kaynaklar onu, hârika bir çocuk olarak tavsif ediyor ve bülüğdan önceki yaşlarında minbere çıkıp va'z ettiğini kaydediyorlar. Kendi ifâdesinden de anlaşılacağı üzere, bir ömür boyu, gece gündüz, hattâ çok zaman aç karnına büyük bir ihtirasla okumuş, vaktini boşa harcamadan ilim tahsil etmiştir.

S. P. kabiliyet ve dehâsının yanında, elde ettiklerini, şüphesiz biraz da muhîtine borçludur. Babasının vefâtından sonra, daha 19 yaşında bir gençken 1459'da pâdişâh tarafından, müderris olarak Edirne'deki bir medreseye tâyin edildi. Sonra oradaki Dârü'l-hadîs'e müderris oldu. Çok geçmeden, şeyhülislâmlığa denk bir vazife olan pâdişâh hocalığına ve "sahn" müderrisliğine getirildi. Tekrar Istanbul'a geldi. Fâtih Sultan Mehmed'in takdir ve sevgisini kazanan S. P.'ya vezâret rütbesi ile paşa unvânı verildi. Bu sûretle, Fâtih, onun siyâsî düşünce ve görüşlerinden de istifâde etmek ihtiyâcında bulunduğunu ortaya koydu. S. P.'ya "Hoca Paşa" denmesi, bu tarihten sonradır. Onun 1476'da sadrâzam olduğu rivâyet edilmişse de, ciddî araştırmacılar, bu iddiânın zayıflığını ileri sürmüşlerdir. Ancak gerçek olan bir husus vardır ki, o da, Fâtih'in bu kadar sevip yanından ayırmadığı, vezir rütbesi verdiği Hoca Paşa'sından, birden bire incinerek, ona bir düşman muâmelesi revâ gördüğüdür. Bunun ilmî bir görüş ayrılığından ileri geldiğini veya Şeyh İbni Vefâ'ya intisâbı dolayısıyla, Şeyh'i sevmeyen kimselerin Pâdişâh'a telkinlerinden kaynaklandığını muhtemel görenler bulunmuşsa da, mes'elenin hakikî mâhiyeti, henüz aydınlatılmış değildir. İşte, ister bu sebeple olsun, ister başka bir sebebe dayansın, Fâtih, hocasını habsettirdi. Ancak, ulemânın kendisini bir çeşit tehdîd ederek karşı çıkmaları üzerine, S. P.'yı babasının doğum yeri olan Sivrihisar kadılığına ve müderrisliğine tâyin etti.

Yola çıkan hocasının arkasından bir hekim göndererek yolda onu durdurup, delilere uygun bir tedâviye geçmesini emretti. Hekim S. P.'ya İznik'te yetişerek, pâdişâhın emirlerini yerine getirdi. Onu bağlatarak günde 50 sopa vurdurup, bünyesine zarar verecek şerbetler içirmeye başladı. S. P.'ya revâ görülen bu muâmeleyi duyan İznik ulemâsından İbni Hüsâmeddîn'in pâdişaha gönderdiği sert bir mektup üzerine S. P., serbest bırakıldı. Sivrihisar'a giderek, 1481 yılına kadar orada kaldı. Bu arada, kardeşleri ve yakın talebeleri de bir bir vazifelerinden azledildiler. Ancak II. Sultan Bâyezîd tahta çıkınca, kendisine itibârı iâde edildi ve Edirne Dârü'l-hadîs'i müderrisliğine getirildi. 1482'de, bütün mansıplardan ferâgat ederek günlük yüz akça ile tekaüd oldu. Bâzılarına göre İstanbul'da, bazılarına nazaran da Edirne'de 891'de (1486) öldü. Mezarı, İstanbul'da Eyüp'tedir.

S. P., üstün ve taşkın bir zekâya sâhipti. Pek çok kimsenin ancak ileri yaşlarda elde ettikleri ilim ve kemâli, o, çok genç yaşlarda kazanmış, bu ilmi ve kemâli sâyesinde çok erken bir çağda maddî ve mânevî rütbelere erişmiştir. Düşmanlarının yanında, başta şehzâde Bâyezîd (II. Sultan Bâyezîd) olmak üzere, her tabakadan kendisini çok seven fedâkâr dostları da vardı.

O, ilme ayak bastığı ilk zamanlarda felsefeye kapılmış, reybî bir insandı. Fakat sonradan, aşkın yanında aklın bir değer taşımadığını, eksik bulunduğunu kavradı. Bilhassa İbni Vefâ'ya intisâb edip kendisini tasavvufa verdikten ve hele başına büyük belâlar geldikten sonra, şeri'at ve hakîkatın, ilâhî aşkın eteğine yapışarak, büyük bir sükûn ve tevekkül içinde yaşadı. Cömert, yardımsever, dünyâya ehemmiyet vermiyen bir insandı. Tam bir dervişti. Himmet ve cesâret sâhibi, korkusuz bir kimseydi. Açık fikirliydi. Çok büyük âlimlerin meclisinde yetişti; aynı zamanda kendisi de, şahsiyet sahibi, büyük âlimler yetiştirdi. İlmi, zekâsı ve hitâbeti sayesinde, mübâhasa ve münâzarada, eşsizdi. O, riyâziye bilmediği hâlde, talebesi Deli Lutfî (ölm. 1494) vasıtasıyla Ali Kuşçu'dan aktardığı bilgilerle, Kadı-zâde Rûmî (ölm. 1412) tarafından, Çağmînî'nin *El-mülahhas* adlı eserine yazılan şerh üzerine, bir hâşiye yazmış ve yine, Ali Kuşçu'nun (ölm. 1474) ortaya attığı bir hendesî mesele hakkında, Fâtih Sultan Mehmed Hân'ın arzû ve işâretiyle bir eser kaleme almıştır.

S. P., büyük bir nesir üstâdıdır. O, Fuzûlî'den (ölm. 1556), Nergisî'ye (ölm. 1635), hattâ Yusuf Kâmil Paşa'ya (ölm. 1875) kadar uzayan bir zencîrin ilk halkasıdır. Süslü nesir, san'atlı nesir diyebileceğimiz çığırı Türk edebiyatında açan ilk san'atkârdır. Türk edebiyatında seci', daha önce Ya'kub b. Hızır'ın 1406'da yazdığı *Cevâhirü'l-me'ânî* adlı eserinde ve Kaygusuz Abdal'ın muhtelif risâlelerinde görülürse de, bunu ilk defa hemen her cümlesinde kullanan kimse, S. P.'dır. Ancak, onun, nesrimize getirdiği bu yenilik, tamamiyle İran edebiyatının ilk seci' üstâdı Hâce Abdullah-ı Ensârî'den (1005 - 1088) alınmadır. Şimdiye kadar böyle mühim bir mesele, mukayese yoluyla araştırılmamıştır.

S. P.'nın başlangıçta yazdığı eserler, medrese kitapları üzerine yazılmış şerhlere yaptığı Arapça hâşiyelerden ibarettir. Ona Türk edebiyatında seçkin bir yer kazandıran asıl eserleri, II. Sultan Bâyezîd zamanında, ömrünün sonlarına doğru yazdığı *Tazarru'-nâme, Ma'ârif-nâme* ve *Tezkiretü'l-evliyâ* adındaki Türkçe kitaplarıdır.

Tazarru'-nâme: Tazarru'ât ta denilen bu eser, başkalarına faydalı olmak ve ağzı kutlu aşk erlerinin duâsını kazanmak için yazılmıştır. S. P., burada, tasavvufun mevzuu olan ilâhî aşkın esaslarını anlatır ve kendi kalbinin heyecanlarını dile getirir. Tevhîd, ma'rifet, vücûb-ı şeyh, havf ü recâ, zühd, vücûb-i tevbe, İslâm, vuzu', salât, savm, hac, ilm, rızâ, sabr, fakr, ma'rifet-i nefs gibi mevzûları işler. Bu kısım, yer yer uzun, yer yer kısa ve fakat seci'li cümlelerden müteşekkil bölümlerden meydana gelmiştir. Mensûr kısımların içinde mesnevî şeklinde manzûmeler, manzûm hikâyeler vardır. Yapılan seci'ler, umûmiyetle mutarraf, mütevâzî ve mukayyed cinstendir. Arasıra, mutlak ve murassa' seciler de kullanılmıştır (bk. SECİ').

Tazarru'-nâme'ye husûsiyet veren bu seci'ler ve ilâhî aşk mevzûu, yukarıda belirtildiği gibi, Hâce Abdullâh-i Ensârî'nin *Münâcât-nâme* adlı eserinden mülhemdir. Bu kısmın sonunda bulunan yedi büyük peygamberin, ileri gelen ashâbın, mezheb ve hadîs imâmları ile Şeyh İbni Vefâ'nın na'tlarını ihtiva eden son kısımlar, bir yama gibidir. Bu kısımların üslûbu bile değişiktir. Eser, 1971'de Millî Eğitim Bakanlığınca neşredilmiştir.

Ma'ârif-nâme: Tasavvufî ve ahlâkî mevzu'ları işleyen bir nasîhat kitabıdır. *Tazarru'-nâme*'den sonra yazılmıştır. *Nasîhat-nâme* adıyla da anılır. S. P., bu eserinde de seci'li cümleler kullanırsa da, durum, *Tazarru'-nâme*'den farklıdır. Evvelâ, bu eserdeki her cümle seci'li değildir, müseccâ olan cümlelerde de, seci'in adedi, *Tazarru'-nâme*'dekinden daha azdır. Sâniyen ifâde, sun'î değildir, daha tabiîdir. Bu eserin Hicrî 978'de (1570/1571) yazılan bir nushası, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi tarafından neşredilmiştir.

Tezkiretü'l-evliyâ: S. P.'nın *Ma'ârif-nâme* mukaddimesinde "menâkıb" diye bahsettiği bu eser, henüz incelenmiş değildir. Elde bu isimle mevcut yazma nushalar biribirine uymamaktadır. Muhtelif kimselerin bu isim altındaki te'lif ve tercüme eserleri biribirine karışmıştır.

S. P.'nın ifadesine nazaran, *Ma'ârif-nâme*'yi yazarken bu arada bazı meşhur sûfîleri de yazmak istemiş ve yazmaya başlamış; ancak, bu iş kendisini, asıl eseri te'lif etmekten alıkoyduğu için, o sahifeleri ayırmış ve ayrı bir kitap farz etmiş. Niyeti, Attâr'ın (ölm. 1229) *Tezkiretü'l-evliyâ*'sındaki sûfîlere, o kitapta olmayan ve Anadolu'da yaşayan uluları, azîzleri de katarak yeni bir eser vücûda getirmekmiş. Bugün S. P.'ya isnâd edilen bu *Tezkiretü'l-evliyâ* yazmalarına itibâr ve itimâd edilse bile, bunlarda, 30 - 70 arasında evliyânın menâkıbının mevcut olduğu görülür. Halbuki, sadece Attâr'ın eserinde 97 kadar evliyânın menâkıbı bulunmaktadır. Bu hâl gösteriyor ki, S. P., tasavvurunda bulunan eseri tamamlıyamamış, niyetini tam olarak gerçekleştirememiştir. (M. Diriöz)

SİNÂNİYYE, Ümmî Sinan adiyle meşhur Şeyh İbrahîm (ölm. 1568/1569) tarafından kurulmuş olan Halvetiyye tarîkatının Ahmediyye şûbesinin bir kolu. Halvetî tarîkatı içinde Ahmed Şemsüddîn Efendi (ölm. 1504/1505) tarafından kurulan Ahmediyye kolu, "orta kol" olarak bilinir. Dört şûbeye ayrılmıştır ki, bunlardan birisi, bu S.'dir. Bu kol da gözlerden gizlenip, halvete çekilerek, Allah'ın yedi ismini zikr etme sûretiyle Hakk'a ulaşma görüşüne dayanır. Son zamanlarda İstanbul'da üç S. dergâhı bulunuyordu.

SİNANTROPUS, Çin'de bulunan pleyistosen çağına ait fosiller. 1921 - 1939 yılları arasında Dr. Pei, Dr. Black, P. Teilhard de Chardın ve F. Weidenreich'ın yürüttükleri araştırmalar neticesinde 38 insanın iskelet parçası ortaya çıkarıldı. Fosiller Pekin'e 42 km uzaklıktaki Cou - Kou - dien'deki mağaralardan çıkarılmıştır. İskeletler pitekantropus'a benzer, fakat daha çok insanî nitelikler taşır. Alın geriye doğru, kaş yerleri girintili çıkıntılı, çene düzdür. Kafatasının büyüklüğü 1 100 - 1 200 cm³ kadardır. Bugün S. iskeletlerinden hiç bir iz kalmamıştır. II. Dünya Harbi sırasında anlaşılmaz bir şekilde yok olmuştur.

SİNCANLI, Afyon iline bağlı ilçe. Daha önce adı Sinanpaşa idi. Yüzölçümü 859 km², nüfusu 44 420 (1975), nüfus sıklığı 52, köy sayısı 29, 3 352 nüfuslu Tınaztepe (belediyesi, PTT'si var), 2 000'den çok nüfuslu 7 köyü, 1 000'den çok nüfuslu 5 köyü var. Belediyesi kurulmuş 7 yerleşme yeri bulunuyor. 14 köyünde PTT bulunmaktadır. İlçe merkezi olan S., 3 847 (1975) nüfusludur. Daha önce Afyon ili merkez ilçesine bağlı bir bucak iken, 1953 yılında ilçe durumuna getirilmiştir. Kasabanın yüksekliği 1 130 metredir.

İlçe arazisi, ilin kuzey - batı bölümündedir. Batısında Kütahya ile, güneyinde Şuhut ve Sandıklı, doğu ve kuzeyinde Afyon merkez ilçesi vardır. Arazisi, ortada Sincanlı ovası (yüksekliği 1 100 m, yüzölçümü 170 km², doğu - batı boyu 28 km, kuzey - güney enliliği 10 km) ile çevresindeki tepelik - dağlık yerlerden oluşmuştur. Güneyde Ahır dağı (1 858 m) yükselir. Ova, hafif dalgalı düzlükler görünüşündedir. Büyük Sincanlı ovası adı verilen doğu bölümü yeni alüviyonlarla örtülü verimli bir yerdir. Batı bölümü ise, daha çok, Neojen tabakalarından bir yapı gösterir. Ovanın hemen kuzeyi ve güneyi bu Neojen tabakaları ile örtülüdür. Daha kuzey ve güneyde ise dağlık yerlerde kristalin şistler ve mermerler bulunmaktadır. Ovanın doğu kenarından itibaren volkanik örtü (andezitler) uzanır. Ovanın kuzey kenarından, tepelikler arasından Bacak deresi geçer. Dağlardan ovaya doğru küçük dereler inerse de, su elde etmek için ovada çok sayıda kuyu açılmıştır.

S. ilçesinde iklim, bazı yönleri ile Ege bölgesini andırırsa da, çok yönleri ile İç Anadoluya benzer. Burada çok soğuk ve kar yağışlı kışlar, sıcak ve kurak yazlar olur. Yıllık yağış tutarı 450 mm'dir. En yağışlı aylar ilkbahar aylarıdır. Aralık ve ocakta da yağış çokçadır. Bu özelliği ile ilçe arazisi bütünü ile bozkırdır (step). Yalnız dağlarda yer yer orman ve fundalıklar (çam, meşe..) vardır. Bu iklime bağlı olarak burada tahıl ekimi ve küçükbaş hayvan yetiştirilmesi başta yer tutmuştur. Haşhaş da ekilmiştir (1972 - 1973 verilerine göre 11 000 kiloya yakın afyon sütü). Son zamanlarda şekerpancarı, patates, elma, vişne, kayısı yetiştirilmesi de, sulama yapılan yerlerde artmıştır.

İlçede dağlıç cinsi koyun ile tiftik keçisi beslenir, sığır yetiştirilir. 1973 verilerine göre, ilçede 72 200 koyun, 12 700 tiftik keçisi, 20 500 sığır, 1 880 kıl keçisi, 2 500 manda vardır. Yük ve tarımda çeki hayvanı olarak faydalanılan 3 000 öküz, 2 000 eşek, 3 600 at bulunmaktadır. Yılda 3 250 ton süt, 360 ton peynir, 155 ton et, 10 ton yün ve yapağı, 9 ton tiftik, 4 ton keçi kılı elde edilir. Kümes hayvanlarının çeşitleri beslenir. Yılda yarım milyon kadar yumurta elde edilir. 15 köydeki eski ve yeni usul kovanlardan (1 650 kovan) yılda 9 500 kilo bal alınır.

S. ilçesi işlek ve düzgün yollar üzerindedir. İzmir - Afyon asfalt karayolu buradan geçer. S. kasabası bu yola 6 km'lik asfalt bir yol ile bağlıdır. Düzağaç'tan ayrılan düzgün bir yol (19 km) Banaz - Kütahya asfalt yoluna bağlanır. İzmir - Afyon demiryolu da ilçe topraklarından geçer. Balmahmut, Yıldırım Kemal istasyonları işlek yol uğraklarıdır.

İlçe merkezi olan S. kasabası, Afyon'a 50 km uzaklıkta, kendi adı ile anılan ovanın güney kenarına yakın bir yerdedir. Eski adı "Sinanpaşa"dır. Bu ad, yakın yıllara kadar kullanılmıştır. Tarihî eserler arasında Lala Sinan Paşa tarafından yaptırılan cami vardır. Eski yerleşme bölgelerinden biri olan Afyon'un E. ilçesi bölümünde höyükler (Karamık höyüğü, Geneli köyü, Karacaören - Karamusa, Devederesi, Maltepe höyükleri gibi) vardır. S. belediyesi 1948'de kurulmuştur. Kasabada tarım kooperatifi, pancar bölge dairesi, haftalık pazarı, çarşısı, yağ imâlathaneleri, 7 km uzağında Yörükmezarı mevkiinde yüksek kalorili linyit yatağı, imar planı yapılmıştır. Bolca kullanma ve içme suları, elektriği, sağlık kuruluşu vardır. İlçede 3 ortaokul, kasabalarında 9 ilkokul (köylerde 28) bulunmaktadır (bk. AFYON). (R. İ.)

SİNCAP *(Sciurus vulgaris)*, Kemiriciler *(Rodentia)* takımının sincapgiller *(Sciuridae)* familyasına mensup bir memeli türüdür. Vücut uzunluğu 20 - 21 cm'dir. Kuyruğu da aşağı yukarı vücut uzunluğundadır. Sırtı kırmızı, kül rengi veya kırçıldır. Karnı açık renkli veya beyazımsı olur. Kürkü beğenilir. Avrupa ve Kuzey Asya'da yaşar. Memleketimizde

SİNCANLI : İlçenin genel görünüşü

SİNCAP : Protein, yağ ve karbonhidrat; bu hayvanların yediği badem, palamut gibi besinlerde bolca mevcuttur

SİNCAP : Dallar, parmaklıklar, S.'ların için rahatça hareket edilebilecek yollardır

de vardır. İnsana çabuk alışır. Meyva, filiz, kuş ve yumurtalarıyla beslenir. Ayrıca badem, kozalak gibi maddeleri de severek yer. Bitki parçalarıyla bir yuva yapar ve bazan da yırtıcı kuşların yuvalarını geçici olarak kullanabilir. Çeviktir, birkaç metre öteye atlayabilir. Kışlık yiyeceğini depo eder ve kış uykusuna yatar. Bazan sıcak günlerde öğle uykusuna yatar. Sabahları ve akşamları dolaşır. Yılda genel olarak iki defa çiftleşir. Gebeliği 42 gün sürer. Her defasında 3 - 7 yavru doğurur. Yavruların gözleri 9 - 10 günde açılır. Ömrü 10 yıl kadardır.

SİNCAPGİLLER, Latince familya adı *Sciuridae*'dir. Omurgalı hayvanlardan memeliler sınıfının kemiriciler *(Rodentia)* takımına giren bir familyasıdır. Kuyrukları uzun ve kıllıdır. Art bacakları daldan dala atlamaya yarayan kuvvetli kaslarla donatılmıştır. Dünyanın her tarafında görülürler. Dada ziyade kabuklu yemişlerle beslenirler. Takriben 70 kadar türü vardır. Sincap *(Sciurus vulgaris)*, tarla sincabı *(Citellus citellus)*, avurtlu sincap *(Eutamias asiaticus)*, dağ sıçanı *(Marmota marmota)*, uçar sincap *(Sciuropterus russicus)*, çayır köpeği *(Cynomys socialis)* türleri, bu familyanın en belli başlı türleridir.

SİNCÂR, bugün Irak cumhuriyetinin Musul livâsına bağlı bir kaza merkezi. Cebel-i Sincâr'ın güney doğu yamaçlarında kurulmuş olup, Musul'un 140 km batısındadır. Gelenekte kuruluşu Nûh tûfânı'na kadar götürülür. Nûh'un gemisinin S. dağına takıldığı ve burada altı ay sekiz gün kaldığı için Nûh Peygamber'in "bizi dağın dişi çekti" demesi üzerine bu adı aldığı söylenir. Aslında S. adı, eski Singara'dan gelir. S. eski ve orta çağlarda Musul'dan Beled'e ve sonra da Ceylanpınar'ına (Resülayn) giden iki yolun birleştiği bir kavşak ve ticaret merkezi olarak gelişmişti. Cebel-i Sincâr'dan doğan ve şehrin sokak ve evleri arasından akıp kasabanın güneyinde bir çay hâlini alıp Hâbûr'a dökülen suların, çevreyi sulaması dolayısiyle tarım geliştirilmiş; hurma, turunç ve portakal bahçeleri vücûda getirilmişti. S., milâdın ilk yıllarında Romalılarla Sâsânî İran arasındaki mücadelede birkaç savaşın geçtiği yer olarak da tanınır. Bu yüzden Roma'nın doğu sınırında ehemiyetli bir kale hâline gelmişti. Romalılardan kalma yapılar, hâlâ kasabanın çevresinde harâbeler teşkil etmektedir. S., İslâm çağında yetiştirdiği şâir ve ediplerle ün yapmıştı. Bunlar arasında Behâü's - Sincârî nâmıyla meşhur olan Es'ad b. Yahyâ, Hüseyin b. Aliyyi's - Sincârî en ünlüleridir. S., Türk idâresine Büyük Selçuklu sultanı Melikşâh'ın bir seferiyle girmiştir. Bu sefer sırasında doğan şehzâde de S. adından ilhâm alınarak Sencer (buna bk.) diye adlandırılmıştır. Cebel-i Sincâr yöresi eskiden beri Yezîdîler'in merkezi olmuştur.

Osmanlı idâresine ise 1514'ten sonra Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Diyârbekir ve Musul bölgesinin fethi sırasında katılmış, Musul'a bağlı bir kaza hâline getirilmişti. S. bölgesi Sultan II. Mahmûd devrine kadar devlete çok zayıf bir şekilde bağlı iken, bu devirde disiplin altına alınmış ve harap kale bakîyeleri ile kaza merkezinde bir de hükûmet konağı inşâ edilmişti. Kasabanın nüfusu bugün 12 700 kadar olup, Yezidîler ekseriyeti teşkil etmektedir. Ayrıca Türkmenler de burada yaşamaktadırlar. Türkmenler tahıl ziraatiyle, Yezidîler ise bahçecilik ve meyvacılıkla geçinirler. Orta çağda var olduğu bilinen hurma ağaçları, bugüne kalmamıştır. (H. D.)

SINCLAIR, Upton (Baltimore, Maryland 1878 - Bound Brook, New Jersey 1968), Amerikalı romancı ve politikacı. Columbia üniversitesinden mezun olduktan sonra Sosyalist partisine girdi. Sosyalizmi savunan eserleriyle tanındı. Başlıca eserleri : *The Jungle* (Balta Girmemiş Orman) [1906], *King Coal* (Kral Kömür) [1917], *Oil* (Petrol) [1927], *Dragon's Teeth* (Canavarın Dişi) [1942]. Bu sonuncu eseri Pullitzer mükâfatı kazanmıştır.

SİND, Batı Pakistan'da bir bölge. Doğusunda Hindistan, batısında Belucistan, güneyinde Umman denizi bulunur. Yüzölçümü 100 000 km², nüfusu 3 500 000'dir. En önemli şehri Haydarâbâd'dır. İklimi kurak, dünyanın en sıcak bölgelerinden biri olan Kûhîstan, S.'in sınırları içinde yer alır. Hayvancılık gelişmiştir. Sukkur ve Kutri barajlarının yapılması sayesinde geniş tarım sahası elde edilmiştir. Senede iki defa mahsul yetiştirilir. Kış mevsiminde buğday, arpa, susam, yaz

mevsiminde de pirinç darı ve pamuk ekilir; dokumacılık, makine yapımı, halıcılık, seramikçilik gelişmiştir. Çimento fabrikaları vardır. S. İndus medeniyetinin izlerini taşır. Kuşanlar'dan kalma Mirpur Khâs tapınağı vardır. VIII. yüzyıl başında Müslümanlık buraya girince çeşitli câmîler yapılmıştır. Bunların en eskileri Hind - İslâm tarzındadır (bk. PAKİSTAN).

SİNDBÂD-NÂME, Doğuda meydana getirilen çok eski hikâyelerden müteşekkil bir kitap. Bu hikâyeler, Hind menşelidir. Eldeki en eski farklı Farsça nushalar, İslâmdan önceki devirlerde yazılmış Pehlevîce asıllara dayanır. IX. asırdan itibâren Arapça tercümelerine de rastlanır.

Gûdîs adlı bir Hind padişâhının, uzun bir zaman hiçbir şey öğrenemeyen oğlunun öğretim ve terbiyesi için, âlim ve hakîm "Sindbâd" tâyin edilir. Büyük zahmetlerle Sindbâd çocuğa altı ayda bütün ilimleri öğretir. Çocuk babasının önünde imtihan vereceği gün, tali'inde yedi gün sürecek bir tehlike görününce, Sindbâd, çocuğa yedi gün hiç kimseyle bir şey konuşmamasını söyler ve saklanır. Pâdişah oğlunun konuşmamasına hayret eder. Haremdeki, şehzâdeye âşık câriyelerden birisi onu konuşturacağını iddiâ eder. Fakat odasına götürdüğü çocuk, kendisine râm olmayınca, korkusundan iftirâda bulunarak babasını, şehzâdenin idâmına iknâ eder. Ancak yedi vezir aralarında karar vererek, şehzâdeyi katl ettirmemek için, herbirisi bir gün, kadınların hilekârlığını ve acele etmenin fenâlığını telkin eden hikâyeler anlatırlar. Câriye de bunlara karşı, çocuğun öldürülmesini sağlamak maksadiyle hikâyeler söyler, fakat sırasiyle vezîrler onun tezini çürütür ve zaman kazanırlar. Ancak sekizinci gün şehzâde konuşmaya başlar ve gerçek ortaya çıkar, câriye cezasını bulur.

Böylece, *Binbir Gece Masalları* gibi, S.'de de bir esas çerçeve hikâye, bir de münferid hikâyeler mevcuttur.

Farsçada manzum, mensur, müellifi mâlûm, müellifi mechûl birçok *Sindbâd-nâme* yazılmıştır. Bunlardan en mühimmi, Karahanlı hükümdârı Kılıç Tamgaç Hân Rükneddin Mes'ûd adına 1161 târihinde Muhammed b. Aliyyi'z - Zâhiriyyi's - Semerkandî'nin *Sindbâd - nâme*'sidir (nşr. A. Ateş, İstanbul, 1948. İstanbul Üniversitesi yayınlarından).

S. hemen hemen bütün dünya dillerine; üç defâ da Türkçeye tercüme edilmiştir. Türkçe tercümeler arasında, Muhammed Abdülkerîm'in (XVI. asır) *Tuhfetü'l - ahyâr* adlı eseri zikr edilebilir. (H. D.)

SİNDHÎ DİLİ, Batı Pakistan'da, Sind'de yaşayan Sindhîlerin diline verilen ad. Bu dili konuşanların sayısı yaklaşık olarak 5 milyondur. Yeni Hint dillerinin batı grubuna giren S. D., üç büyük lehçeye ayrılır: Vichōlī, Sirāikī ve Kachhī. Kachhī, Hindistan'ın Kach devletinde yaşayan halkın kullandığı bir lehçedir. Bu lehçe, S. D. ile Gucerati dili arasında yer alan bir ara lehçedir.

S. D. Arap ve devanāgarī yazılarıyla yazılır. Gurmukhī ve baniya adlı Pencab alfabesi daha az kullanılır. (H. E.)

SİNDİRİM SİSTEMİ, dışarıdan alınan besin maddelerinin kana geçebilecek hâle gelebilmesi için ağızdan başlayarak barsaklarda sona eren değişmelerinin hepsine sindirim (hazım), bu işleri gören özel yapıdaki hücre topluluklarının meydana getirdiği sisteme de S. S. denir. Alınan besin maddelerinden bir kısmı vücutta hiçbir değişikliğe uğramadan barsaklardan kana geçer; su böyle bir besin maddesidir.

S. S.'nde rol alan organlar şunlardır: Ağız, yemek borusu, mide, ince barsaklar, karaciğer, safra kesesi, pankreas, kalın barsaklar.

Sindirim olayları : 1 — Fizik, 2 — kimya, 3 — emilim olmak üzere üçe ayrılır.

Fizik olaylar : Çiğneme, yutma, mide ve barsak hareketleri, sindirim artıklarının dışarı atılması için dışkılama hareketidir.

Kimyevî olaylar : Besinlerle sindirim borusunun çeşitli kısımlarında salgılanan tükrük, mide özsuyu, safra (öd), pankreas ve barsak özsularında bulunan enzimler arasında meydana gelir.

Emilim olayı : Besin maddelerinin emilimi ve yeniden başka maddelere dönüşmesidir.

Besin maddeleri organik ve anorganik olmak üzere ikiye ayrılır. Organik besinler : Bitkilerden ve hayvanlardan alınan, bileşiminde protein, yağ, karbonhidrat, su ve vitaminler bulunan maddelerdir. Anorganik besinler : Oksijen, su, madenî tuzlardır.

Vücut açlık ve susuzluk hissi duyarak bu maddeleri arar, açlıkta mide bölgesinde eziklikler başlar, daha sonra ağrı hissine çevrilir ve baygınlık gelir.

Susuzlukta ağızda, boğazda kuruluk hissi duyulur. Bu, kandaki su miktarının azalmasından ileri gelir.

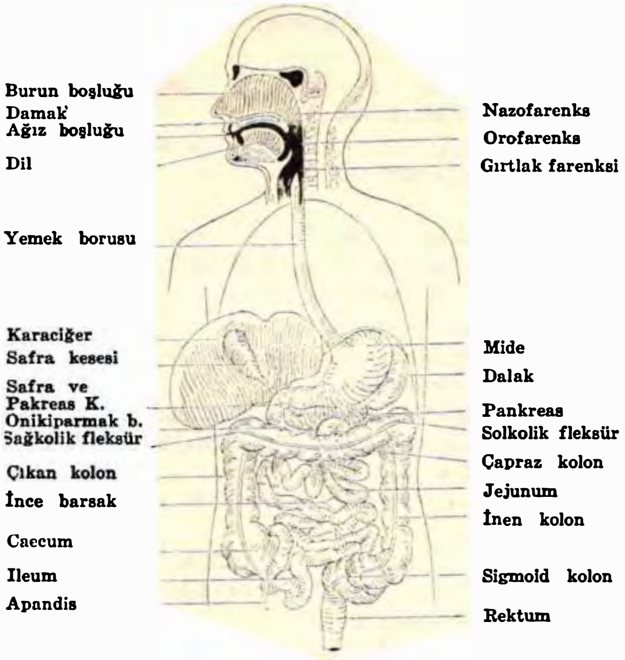
Alınan besinlerin vücuda yararlı hâle gelebilmesi için S. S.'nin çeşitli yerlerinde birtakım değişikliklere uğrayarak kana geçebilmeleri ve kan yolu ile hücrelere taşınabilmeleri gerekir. Sindirim ağızda başlar. Ağız sindirimi üç safhada olur: Birincisi çiğnemedir. Ağıza alınan besinler dişler vasıtasıyla ufalanır. Dişler, yaptıkları vazifeye göre kesici, delici ve öğütücü olmak üzere üç çeşittir. Çiğneme işleminde üst çene sabittir. Alt çene üst çeneye yaklaşıp, uzaklaşarak ve öne arkaya gitme hareketleriyle lokmayı keserek, delerek, ezerek parçalar. Normal şartlarda sert bir parça yutulabilecek şekil ve kıvamı alıncaya kadar çiğneme müddeti yarım dakika kadar sürer. Lokma en sonunda 1 milimetrenin onda biri kadar ufalanabilir. En çok 12 mm büyüklüğünde parçalar yutulabilir. Normal şartlarda alt çeneyi üst çeneye yaklaştıran kuvvet azı dişleri hizasında 20 kg'dır. Ağızdaki ikinci sindirim safhası tükrüktür. Tükrük poratis, dilaltı, çenealtı bezleri denilen üç çift büyük salya bezinden, ayrıca ağız mukozası altında dağınık bir halde bulunan ufak bezlerden salgılanan sıvışık hafif bulanıkça bir sıvıdır. Tükrük içinde % 99,5 su % 0,5 katı maddeler vardır. Katı maddelerden en önemlisi pityalin denilen ve nişastalı maddeleri şekere çevirendir. Anorganik maddelerden potasyum, sodyum, kalsiyum, klorürler, sodyum fosfat, kalsiyum fosfat ve karbonatlar vardır. Bunlardan kalsiyum fosfat ve kalsiyum karbonatların alkalik ortamda çökmesinden diş diplerinde sarımtrak taşlar oluşur. Salya bezi kanallarında da taşlar oluşabilir ve kanalları tıkarlar.

Salya ağızda ufalanan besinlerin birbirine yapışarak kıvamlı bir kitle teşkil etmesini sağlar ve besinleri sulandırır, kaygan hale getirir, bu suretle lokmanın yutulması kolaylaşır.

Salya besinlerin tadını almamızı da sağlar çünkü tat alabilmemiz için besinlerin suda erimiş olmaları gerekir.

Günlük salya miktarı 400 - 1 400 ml arasında değişir. Salya salgılanması yemek sırasında en fazla, uykuda en azdır.

Ağızdaki üçüncü sindirim safhası yutmadır. Yutma, ağızda çiğneyerek lokma hâline gelen besinlerin mideye kadar

SİNDİRİM SİSTEMİ

yollanması işlemidir. Yutma başlangıçta irâde sağlanır, istediğimiz zaman lokmayı yutarız. Ondan sonraki faz irade dışıdır. Refleks olarak lokma yoluna devam eder. Lokma boğazdan geçerek yemek borusundan mideye iner. Bu işlem için çene, ağız, boğaz kaslarının sistemli çalışması gerekir. Lokmanın nefes borusuna kaçmaması için epiglottis denilen kapak nefes borusunu kapatır ve bu sırada solunum birkaç saniye durur. Yemek borusundan lokmaların geçişi, yemek borusunun peristalizm denilen hareketleriyle olur. Peristalizm hareketleri yemek borusunun kendine mahsus kas liflerinin ritmik olarak kasılması neticesidir.

Midede sindirim: Mide sindirim borusunun en geniş kısmını teşkil eder. Mide kendine mahsus hareketler ve salgıladığı maddelerle sindirimde önemli rol oynar. Barsağa geçiş yerinde pilor sfinkteri vardır. Boş iken sfinkter (L) harfi biçiminde torba gibi esnek olup kapasitesi 1 - 1,5 litre kadardır.

Boş midede de ritmik kasılmalar olur. Mide besinle dolmaya başlayınca birkaç dakika zarfında peristolatik hareketler başlar. Bu hareketler pilora doğru ve gittikçe kuvvetlenen tarzdadır. Bu suretle besinler itilir. Sıkıştırılır ve barsaklara doğru boşaltılır. Her 15 - 20 saniyede başlayan dalga gibi hareket bütün mideyi 15 - 30 saniyede geçer. Normal midede dakikada 3 - 4 peristeltik hareket olur. Mide mukozasından mideye özsuyu salgılanır. Bu salgıda hidroklorik asit, pepsin, lipa gibi maddeler vardır. Bunların sayesinde protein, yağ ve karbonhidratlı besinler parçalanmaya başlar. Yeteri kadar yumuşayan, mide özsuyu ile asit hâle gelen lokma artık onikiparmak barsağına geçebilir. Mide özsuyu ile karışarak "kimus" adını alan besinler onikiparmak barsağına, bir sindirim devresinde 2 000 - 2 500'ü bulan dalga hareketleriyle geçerler.

İnce barsakta sindirim: İnce barsaklar besinlerin sindirimini tamamlayan yararlı özsuları salgılayan ve sindirilmiş maddelerin emilimini sağlayan organdır. Su, tuzlar ve besinlerin emilmesi bu kısımda olur. Yaklaşık olarak hergün 3 litre kadar su, yüzlerce gram besin ve tuzlar barsak mukozasından emilirler. Buna karşılık kandan da barsaklara bazı maddeler geçer.

İnce barsakların ilk kısmı onikiparmak barsağı adını alır. Onikiparmak barsağında birçok hormon salgılanır. Bunlardan sekretin, kolesistokin, enterokrinim, enterogastrin vardır. Buna karşılık enzim salgılanmaz.

Ayrıca pankreas bezinin salgısı buraya dökülür. Pankreas salgısı günlük 1 200 - 1 800 ml olarak kabûl edilir. Pankreas salgısı içinde amilaz, lipaz, tripsin proteinlere etkilidir. Yağ sindiriminde lipaza yardımcı olarak safra vardır. Safra karaciğer salgısıdır. Birleşiminde bulunan safra asitleri lipazın etkisini arttırır. Yağların sindirilmesini sağlar. Safra barsağa iyi akamazsa yağlar sindirilemez. Yağlar sindirim sonunda yağ asitleri hâline gelir ve safra asitleriyle birleşerek suda erir ve emilime uygun bir duruma gelir. Proteinler polipeptidlere dönüşür. Ve onlar da amino asitlere kadar parçalanır. Nişastalı maddeler glikoz, laktoz, dekstrin hâline gelecek kadar parçalanır.

Barsağın kendi salgıları içinde pepidlere etkili erepsin, esteraz enzimleri ile karbonhidratlara etkili invertin, laktoz, maltaz, yağlara etkili lipaz, pospataz, nükleaz, arginaz ve müsin vardır. Brunner bezleri adını alan salgı bezleri alkolik reaksiyon olan bu salgıları hazırlar.

Barsakta inorganik maddelerden sodyum bikarbonat, klorürler ve diğer tuzlar bulunur.

Besinlerin emilmesi: Dışardan alınan besin maddelerinin kana geçmesine emilim (absorbsion) denir. Barsakda emilimi sağlayan villus denilen ve mikroskopla bakıldığında parmak gibi çıkıntılar hâlinde görülen mukoza kıvrımlarıdır. Barsak boyunca sayıları beş milyon kadardır. Emilme yüzeyi villuslar aracılığı ile çok genişleyerek 40 m² kadar bir yüzey teşkil etmektedir. Villusların içinde zengin kan damarı ve lenf ağı mevcuttur. Su ve tuzlar doğrudan doğruya villuslardaki ince kan damarlarına geçerler. Proteinler aminaasitler hâlinde, yağlar gliserin ve sabunlar (yağ asitleri + safra tuzları) hâlinde, karbonhidratlar monasakkaritler hâlinde emilirler.

Emilme sırasında sıvı ve eriyik madde molekülleri, bir dokunun gözeneklerinden moleküler kuvvetlerin, yüzey gerilimin yardımıyla geçer. Buna osmos denir. Ayrıca sıvı ve gaz hâlinde bir cisim basınç etkisiyle de kana geçebilir. Bu şekilde geçiş filtrasyon adını alır. Birbirleriyle karışabilen maddeler arasında moleküler hareketler de olur. Bu hareketler barsak ve kan içindeki sıvının bileşimi eşit oluncaya kadar devam eder. Buna difüzyon denir. Meselâ monosakkaritler bu prensibe uyarak kana geçerler.

Barsakların etrafındaki kan damarları birleşerek veya porta adı verilen büyük bir damar hâline gelir ve emilen besinler bu damarla karaciğere götürülür. Karaciğerde vücut yapısına uygun hâle getirilen besinler buradan kan yoluyla bütün organlara ve dokulara dağılır.

Emilme olayı barsaklardan başka organlarda da olabilir. Meselâ ağızda, midede, deride, akciğer ve gözde olduğu gibi. Birçok ilaçlar ağızda tutulunca mukozadan kana geçebilir.

Kalın barsaklar: Mideden ince barsağa geçen besin maddeleri tahminen üçbuçuk saat sonra kalın barsağa geçer. Kalın barsağa gelen sindirilmiş emilimden artık kalan maddelerin ilerlemesi gayet yavaştır. Günde 3 - 4 defa tekrarlanan peristalik hareketlerle kalın barsağın baş tarafındaki artıklar ileriye itilir. Yemekten sonra mideden kalkan refleksle kalın

barsak hareketleri hızlanır. Bu suretle artık maddeler kalın barsağın son kısmı olan rektumu doldurur. Rektum tam dolunca dışkılama ihtiyacı doğar.

Kalın barsakta zararsız mikroplar bulunur. Barsak glorası denilen bu mikroplar insan beslenmesinde önemli yer tutar. K vitamini ve B 12 vitamini bu mikropların faaliyeti ile teşekkül ederler. Bazı mikrop öldürücü ilâçlar (sulfamidler, antibiyotikler) ağızdan alındığında bu mikroplar ölür. Sonunda ishaller, hazımsızlıklar hattâ kanamalar görülebilir, ilâç bırakılınca bu mikropların tekrar üremesiyle fena belirtiler düzelir. Bu mikroplar besinlerde mayalanma, kokuşma, çürüme meydana getirirler. Bu işlemler de sindirimde çok önemlidir.

Dışkının içinde enzimler, sindirilmemiş besin artıkları, mantar, mikrop ve epitel döküntüleri vardır. Bir insan günde ortalama 75 - 200 gram kadar dışkı atar. Bunun % 25 - 30'u katı maddeler, artanı sudan ibarettir. Dışkı miktarı yenen besinin evsafına, sindirimin tam olup olmamasına, sindirim borusunun emme kabiliyetine ve barsak hareketlerine göre değişir.

Sindirim kanalında günlük salgı miktarı (Yaklaşık olarak)

		pH
Salya	1 200 ml	6 - 7
Mide salgısı	2 000 "	1 - 3,5 "
Pankreas salgısı	1 200 "	8 - 8,3 "
Safra	700 "	7 - 7,8 "
İnce barsak	3 000 "	7,8 - 8 "
Brünner bezleri	50 "	8 - 8,9 "
Kalın barsaklar	60 "	7,5 - 8 "
TOPLAM	*8 210*	

(B. P.)

SİNEÇÂK : bk. YÛSUF-I SİNEÇÂK.

SİNEÇÂK DERVİŞ OSMAN : bk. OSMAN SİNEÇÂK.

SİNEK : bk. SİNEKLER.

SİNEKEMÂNI, şimdiki keman Batı musikisi'nden intikal etmeden evvel, Türk musikisi'nde kullanılan keman çeşidi. "Ayaklı keman", fakat boyna değil, daha irice olduğu için göğse dayanması sebebiyle "sînekemânı" denmiştir. Batılılar "viole d'amour turc" demişlerdir, zira "viola d'amore"-nin hemen hemen aynıdır ve esasen S. da Batı'dan geçmiştir. Eski Türk musikisi'nde geçen keman kelimesi, bugünkü kemençe demektir. 4 veya daha fazla, ekseriya 7 tellidir. İçerisinde âhenk telleri de bulunur. Bu sazı son zamanlara kadar yalnız Nûri Duyguer çalmıştır. (Y. Ö.)

SİNEKEMÂNÎ, Sinekemânı (y.k. bk.) çalan san'atkâr ki, bugünkü Batı kemanı girmeden önce sadece "kemânî" denirdi. S. da Batı'dan alınmadığı daha önceki asırlarda bugünkü kemençeye "keman" ve kemençe çalana "kemânî" tâbir edilmiştir.

SİNEKKAPAN *(Muscicapa striata)*, omurgalı hayvanlardan kuşlar (Aves) sınıfının ötücükuşlar (Passeriformes) takımının, özötücüler (Oscines) üstfamilyasına giren S.'giller (Muscicapidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 15 cm'dir. Sırtı kül - kahverengi, karnı donuk beyazdır. Yalnız kursak bölgesi, göğüs ve alnı kahverengi olup, boyuna lekelidir. Kuzey Avrupa, Kuzey Afrika, Kuzey ve Ön Asyada evlerin çevresinde ve fundalıklarda yaşar. Göçücüdür. Uçan böcekleri, ve meyva taneleri yer.

SİNEKKAPANGİLLER *(Droseraceae* familyası), çoğunlukla bataklıklarda yetişen bir yahut çok yıllık otsu bitkiler. Yapraklar tabanda rozet şeklinde toplanmıştır. Yaprakları, böcekleri tutan salgı tüyleri taşır. Çiçekleri erdişi salkım veya panikula şeklindedir. 4 cins ve 90 kadar türü vardır. Yurdumuzda yalnız bir cins ve iki türü yetişir.

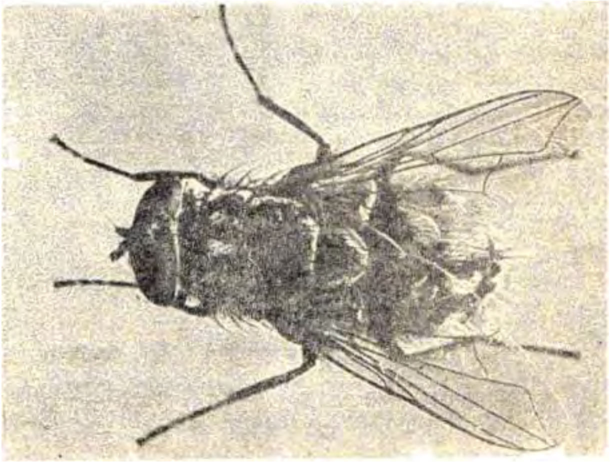
SİNEKKAPANGİLLER *(Muscicapidae)*, omurgalı hayvanlardan kuşlar sınıfının, ötücü kuşlar takımına giren bir familyasıdır. Boyları küçük, gagaları kısa, gaga dipleri geniştir. Gaganın ön kısımları biraz yandan basık ve ucu kanca şeklinde içe doğru çentiklidir. Kuyrukları dört köşelidir. Göçücü kuşlardandır. Bilinen türlerinin sayısı 2 700 kadardır.

Akyakalı sinekkapan *(Muscica albicollis)*, sinekkuşu *(Butalis grisola)* (bk. SİNEKKUŞU), karasinek kapan *(Muscicapa hypoleuca)*, cüce sinekkapan *(Muscicapa parva)*, çizgili sinekkapan *(M. striata)* en iyi bilinen türleridir.

SİNEKKUŞU, sinekkapangiller *(Muscicapidae)* familyasına mensup bir kuştur. Avrupa, Batı Asya ve Kuzey Afrika'da yaşar. Boyu 14, kanadı 8, kuyruğu 6 cm'dir. Ormanlarda, ağaçlıklarda ve bahçelerde barınır. Göç eder. Yuvalarını daima yüksekte kurar. 4 - 6 yumurta yumurtlar. Dişi ve erkek sıra ile 14 gün müddetle kuluçkaya yatarlar. Uçan böcekleri kaparlar ve faydalı kuşlardandırlar.

SİNEKLER, böcekler *(Insecta)* sınıfının iki kanatlılar *(Diptera)* takımına giren hayvanlardandır.

İnce yapılı ve tıknaz vücutlu olurlar. Ağız parçaları yalayıcı - emici ve delici - emici tiptedir. Antenleri bazan ip gibi uzun, bazan da üç parçadan müteşekkil olarak kısa olabilir. Antenin son parçasından ayrıca bir dokunum kılı (arista) oluşmuştur. Bacakları beş parçalı olup, ucu çengellerden ve yapışıcı bir tabandan oluşmaktadır. Bu yapılar hem kaygan hem de pürüzlü yüzeylerde kullanılabilirler. Art kanatlar değişikliğe uğramış ve "halter" denen birer tokmakçık hâline gelmiştir. Adeta güdükleşmiş durumda olan bu art kanatların uçma sırasında dengeyi sağladığı belirtilmektedir. Ön kanatlar büyük cam gibi şeffaf ve az damarlıdır. Karın bölgesinde 4 - 9 bölme görülür. Dişilerin 6, 7. veya 8. segmentten sonra daralan kısımları yumurtalama borusunu teşkil ederler. Gelişmesinde tam bir başkalaşım vardır. Yani larva, pupa ve ergin devreleri içine alan bir başkalaşım gösterirler. Larvaları karada serbestçe yaşayanlar olduğu gibi, büyük bir kısmının larvaları toprakta ölmüş hayvan veya bitki artıkları arasında yaşarlar.

SİNEK : Ev sineği

Umumiyetle gündüz böcekleridir. Tanınan türlerinin sayısı takriben 75000 kadardır. S. çoğu insan ve hayvanlarda hastalık âmili olabilecek mikroorganizmaları taşır, böylece dolaylı olarak hastalıklara sebeb olabilirler. Sivrisineklerden olan Anopheles maculipensis ve diğer türlerinin dişileri sıtma âmili olan plasmodiumları insandan insana geçirirler. Yine sivrisineklerden olan Aedes aegypti tropik, subtropik bölgelerde, tuzlu bataklıklarda ve ağaç kovuklarında yaşarlar. Sarı hummanın bulaşmasında rolleri vardır. Simulidae familyasına giren sineklerin en önemlileri simulium cinsine dahildir (bk. SİMULİUM). Tabanidae familyasına mensup S.'den Chrysops discalis kemiricilerden insana tuleremia (bk. TULEREMİA) hastalığının etkenini taşır. Muscidae familyasından olan S. sokucu olmayan ve sokucu olan türlere ayrılabilir. Sokucu olmayanlardan Musca domestica (karasinek veya ev sineği) vardır. Sokucu türlerden Stomoxys calcitrans'ın (baldır sineği) hem dişisi hem erkeği insanlardan ve evcil hayvanlardan kan emer. Ekseriya bacaklara konarlar. Tuleremi ve at anemisi denilen hastalıkları bulaştırırlar. Yine sokan türlerden Glossina morsitans, insan ve evcil hayvanlardan kan emer. Glossina palpalis Orta Afrika'da yaygın bir türdür. Uyku hastalığını sirayet ettirir. Sirke S.'inden en tanınmış türler Drosophila cinsine bağlıdır. Birçoğu modern genetik araştırmalarında kullanılmış ve kullanılmaktadır. Meyva S.'inden kiraz sineği (Rhagoletis cerasi), zeytin sineği (Dacus olea) vs. türler önemlidir.

Kara sinek her tip iklimde yaşar ve çoğalır. Dişi S. sıcak havalarda gübreler, pislikler ve yiyecekler üzerine yumurtlar. Saatte 200'den fazla yumurta yapabilir. Yumurtadan birkaç saat sonra küçük kurtçuklar çıkar. Bunlar küçük solucan biçimindedir. Ayakları ve gözleri yoktur. 15 gün içinde krizalit hâline gelir, 12 gün sonra da normal bir S. şeklini alırlar. S.'lerin pek çok çeşitleri vardır. Karasinek sokmaz fakat öteki bazı S.'ler sokarak insanları ve hayvanları rahatsız ederler. Sokan S.'ler çeşitli bulaşıcı hastalıkların yayılmasına sebep olur. Tifo, dizanteri, kolera, verem gibi bulaşıcı hastalıkların mikroplarını taşırlar. Sokan S.'lerin en önemlileri sivrisinek, çeçe sineği ve at sineğidir. Çeçe sineğinin soktuğu kimseler yemez ve içmez bir hâle gelir, durmadan uyurlar. Bu durum aşırı zayıflığa yol açar ve ölümle neticelenir. (O. K.)

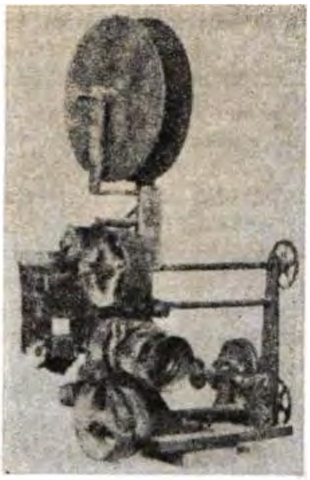
SİNEMA (Fr. *cinéma*, İng. *motion pictures*), bir ışık kaynağından çıkan ışınları, üzerinde resimler bulunan bir film şeridinden geçirerek bunlarla bir ekran üzerinde hareket eden görüntüler meydana getirme işi ve böylece meydana gelen görüntüler; göze hitab eden ifade vasıtalarının en sarih olanı.

SİNEMA : Bir zootrop

Fikirleri, heyecan unsurlarını, tecrübeleri, başkalarına aksettirme gayretleri, dil ile sözlü veya yazılı olarak; plastik ve grafik sanatlarla; sahne ve musiki ile gerçekleştirilmiş; XX. yüzyılda da beyaz perde yeni bir ifade vasıtası olarak ortaya çıkmıştır. S.'nın ses ve sözle de birleşmesi bu yeni icâdı en fazla aranan kayıt ve ifade vasıtası hâline getirmiş; ayrıca S. sayesinde grafik sanatlara da hareket verilmesi sağlanmıştır.

S., XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar hızla gelişti 1925'lere gelindiği zaman bu yeni icâdın artık en mükemmel şekle geldiği düşünülüyordu. Ancak tam bu sıralarda elektrik ve radyo laboratuarlarının fotoelektrik hücresini meydana çıkarması, elektrikli anplifikasyon metodlarının gelişmesi sonunda, 1927'de, S. alanında ihtilâl denebilecek bir gelişme oldu ve sesli S. ortaya çıktı. Umumiyetle inanıldığının aksine, S.'nın elektrikle ilgisi asıl o tarihten itibaren başlamıştır. Sessiz S., mekanik, optik ve kimyevî idi; elektrikle hiçbir ilgisi yoktu ve hiçbir surette elektriğin varlığına ihtiyaç göstermiyordu. Sesli S.'da ise elektrik baş rolü aldı. Çünkü sesli filmde ses titreşimleri, elektrik ışığı varyasyonları hâlinde fotografik olarak kaydedilmekte, aynı işlem tersinden yapılarak elde edilen fotografik kayıtlar sese çevrilmektedir.

SİNEMA : Bir vitaskop

Hareket hâlindeki şeylerin optik görünüşünün ilmî araştırması, İngiltere'de Peter Mark Roget'nin, 1824'te Kraliyet cemiyetine sunduğu bir tebliğle başlar. *Hareket Eden Şeyler Muvacehesinde Görme Kuvvetinin Devamı* başlıklı bu tebliğ üzerine çeşitli ilim adamları bu alanda çalışmalara başladı; bunların arasında Sir John Herschel ve Michael Faraday da bulunuyordu. Ghent üniversitesinden J. Antoine Plateau ile Viyana'da S. Ritter von Stamfer, birbirinden ayrı olarak hareketin safhalarını tesbit eden resimlerin, seri hâlinde görülmesini sağlayan birer cihaz icad ettiler. Bir disk üzerindeki özel yarıklara para ile yerleştirilen resimler, bu diski çeviren şaftın eksenine monte edilen başka bir diskin yarıklarından seyrediliyordu. O zaman henüz fotoğraf icad edilmediğinden bu iş için ancak el ile çizilen resimlerden kullanılmaktaydı. Avusturya ordusunda topçu subayı olan Franz von Uchatius 1853'te bu diski hayalifener (Fr. lanterne magique, İng. magic lantern) ile birleştirerek resimler ekrana aksettirdi. Plateau Stampfer'in buna benzer çalışmaları da zoetrop'un icadına yol açtı. Zoetrop (hayat çarkı) vasıtasıyla özel olarak hazırlanmış, palyaço, hokkabaz, hayvan resimlerine, dönen bir silindirin yarıkları arasından bakılıyor ve bunlar hareketli gibi görülüyordu. Bir Fransız, Emile Reynaud bunu biraz daha geliştirerek "praksinoskop" adını verdiği cihazı icad etti. Bunda ortadaki silindirde bulunan yarıkların yerini küçük aynalar almıştı. Resimler dış silindirde aynalara karşı yerleştiriliyor ve cihaz çalıştırıldığı zaman şekiller bir aynadan diğerine akıyor gibi görünüyordu. Reynaud bu cihazı geliştirmekte devam etti ve 1892'de Théatre Optique adını verdiği bir yer açtı. Burada kendi çizdiği resimlerin yüzlercesini birleştirerek, 15 - 20 dakika uzunluğunda, konulu filmler hâlinde halka sunuyordu. Bu gösterilerek gerçek S.'nın yayılmaya başladığı 1900'e kadar devam etti.

Fotoğrafın icadından sonra: Fransa'da, 1822 yılında Joseph Nicéphore Niepce ilk fotoğrafı tesbit etmeyi başarmıştı. Daha sonra Louis Daguerre'in de katılmasıyla çalışmalarına devam etti. İki mucid, 1839'da fotoğraf çekme işini geliştirerek pratik bir hâle getirdiler. Gerçi kullandıkları emülsiyonlu levhalar, S. filmi çekmeye yetecek kadar hassas değildi;

SİNEMA : Muybridge tecrübesinde çekilen at resimleri

ama poz vererek rahatça fotoğraf çekebilmeyi sağlıyordu. Bundan sonra gelişen fotoğrafçılığı S.'ya ilk tatbik eden Amerika'da Coleman Sellers adında Philadelphia'lı bir makina mühendisi oldu. Sellers, 1860'da oğullarının bir sandığa çivi çakmasını seri hâlinde fotoğraflarla tesbit etti. Sonra bunları bir çarkın etrafına sıralanmış özel yarıklara yerleştirdi. Bu çark çevrildiği zaman belirli bir görüş açısından bakınca resimler hareketli gibi görünüyordu. Sellers bu cihaza kinematoskop adını verdi ve 1861'de ihtira beratını aldı. 1864'te Fransa'da Ducos du Hauron, ardından yine Philadelphia'da Henry Nenno Heyl bu sahada yeni patentler aldılar. Heyl'in kinematoskobun gelişmiş bir şekli olan "fasmatrop" adlı cihazı ile ilk fotoğrafik S. filmi perdeye yansıtılmış oldu. Bu icad aslında Baron Uchatius'un icadının fotoğrafa tatbikından ibaretti.

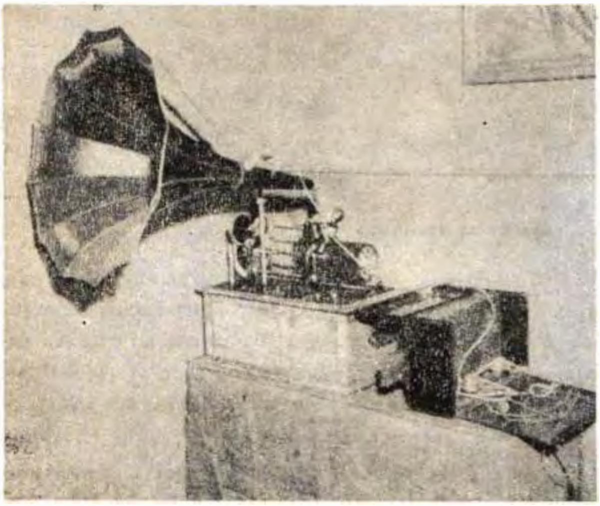
1872'de aslında S.'nın gelişmesine katkıda bulunmak amacı düşünülmeden yapılan bir çalışmayı da bu arada belirtmek gerekir. Leland Stanford adlı çok zengin bir Kaliforniyalı bir tecrübe yaptırdı. Sportmen bir insan olan Stanford bir atın yürüyüşünün teferruatını öğrenmek istiyordu. Sahibi bulunduğu demiryolu şirketinin mühendislerinden John D. Isaac, ile fotoğrafçı Eadweard Muybridge'den bunu gerçekleştirmelerini istedi. Isaac 12 fotoğraf makinesinden mürekkep bir devre kurdu. Ayrıca makinelerinin obtüratörünün açılıp kapanma süresini çok kısaltacak elektrikli bir tertibat yaptı. Bu sayede poz süresini 1/2 000 saniyeye kadar düşürdü. Obtüratör tertibatının geliştirilmesi, ayrıca hızlı çekime müsait filmlerin geliştirilmiş olması neticesinde 1877 yılında hızla hareket eden şeylerin fotoğrafının çekilmesi mümkün oldu. Bu haber çok geçmeden Fransız ressamı Jean Louis Meissonier'nin kulağına gitti. O sırada Meissonier, resimlerindeki atların hareketleri bakımından akademisyenlerle büyük bir anlaşmazlığa düşmüştü. Bu fotoğraflar Paris'e getirildi, akademisyenlere ve diğer ressamlara gösterildi. Meissonier iddiasını daha da kuvvetle isbat etmek için, Heyl'in faslatrop'una benzeyen "zoöprakṣiskop" cihazıyla ekrana aksettirildi.

Isaac tarafından geliştirilip Muybridge tarafından kullanılan sistem, önce 12 fotoğraf makinesiyle çalışırken sonradan fotoğraf makinelerinin sayısı 24'e çıkarıldı. Artık yapılacak şey, sür'atli olarak enstantane çekebilecek fotoğraf makinesinin yapımına kalmıştı. Başka bir deyişle bir tek makine 24 makinenin yaptığı işi yapabilmeliydi. Üstelik Muybridge'in sisteminde at olduğu yerde hareket ediyor, arkadaki sahne ise geçip gidiyor gibiydi.

Bu alandaki ilk başarı Fransa'da elde edildi. Fizyolog olan Etienne Jules Marey hareketin detayları üzerindeki incelemeleriyle tanışmıştı. Marey, uzun süren çalışmalardan sonra bir "fotoğraf tüfeği" yaptı. Bu cihaz, kabaca tüfeğe benziyordu. Tetiğin üstünde bulunan diskteki fotoğraf kâğıdı, tetiğin her çekilişinde hareket ediyor, böylece art arda enstantanelerin çekilmesi mümkün oluyordu. Marey, daha sonraki on yıl içinde George Demeny'nin de yardımıyla çeşitli fotoğraf makineleri yaptı; 1877'de, "kronotoğraf" adını verdiği cihazla saniyede 60 poz çekebiliyordu. Ancak Marey, fotoğraf malzemesi olarak saydam bir madde yerine kâğıt kullan-

SİNEMA : 1882'de E. J. Marey'in icad ettiği "fotoğraf tüfeği" hareketli şeylerin çeşitli pozlarını tesbit ediyordu

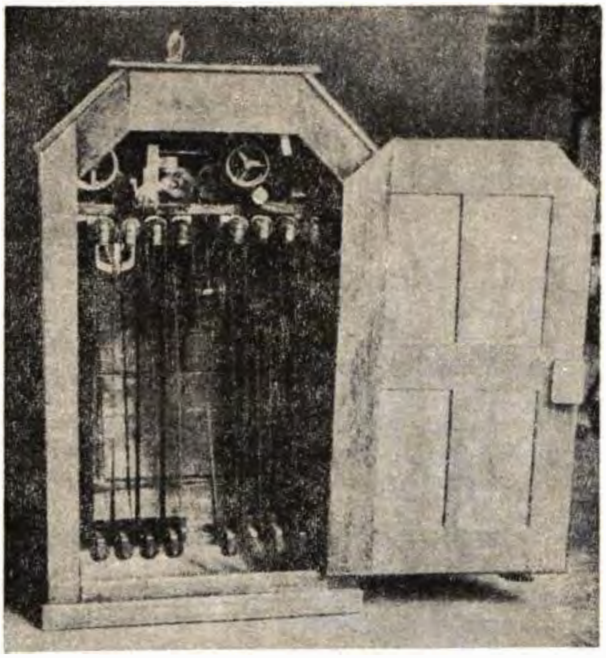
SİNEMA : Edison'un ilk kinetofonograf'ı. Bu cihaz 1913'te filmlerle senkronize edilerek sesli filmcilikte kullanıldı

dığı için bunların bir yere aksettirilmesine imkân yoktu; ne var ki, bu onun için hiç mühim değildi; çünkü tamamen ilmî maksatlarla çalışıyordu.

1885 ile 1895 yılları arasında, dünyanın birçok ülkesinde S. alanında yoğun çalışmalar yapıldı. İngiltere'de William Friese - Greene birtakım patentler aldı ama, bunların gerçekten işe yarayacak modeller olduğu şüphelidir. 1889'da Wordsworth Donisthropc kamera - projektor patentleri aldı. Ama o da çalışmalarını geliştiremedi. Yine İngiltere'de, Robert William Paul, 1896'da günlük hayattan Lumière'inkine

SİNEMA : Mutaskop denen bu cihazın kolu çevrildiği zaman içindeki resimler hareketli gibi görünüyordu

SİNEMA : Edison "kinetoskop" diye adlandırdığı bu cihazın patentini 1913'te aldı

benzeyen sahneleri filme aldı. Bunu "teatrograf" adını verdiği cihazla oynattı. 1899'da İngiltere'deki ilk film stüdyosunu kurdu.

İsveç'te, Fransız kameramanı Georges Promio'nun yetiştirdiği Ernest Florman 1897'de bazı mahallî sahneleri çekti ve yine aynı yıl konulu ilk İsveç filmi olan *Eski Stockholm'da Dalaş*'ı çevirdi.

Danimarka'da Peter Elfelt kraliyet ailesini filme aldı. Danimarka sinemacılığına ait ilk doküman budur.

Japonya'da T. Şibata ve S. Asano 1898'de 'Kabuki'nin Dansı''nı filme aldılar.

Almanya'da 1896'da ilk aktüalite filmi çevrildi.

İspanya'da F. Gelabert de ilk İspanyol filmi Dorothea'yı çevirdi.

SİNEMA : İlk Fransız filmlerinden : Lumière Fabrikasında Öğle paydosu

SİNEMANIN GELİŞMESİ

XIX. yüzyılın son on yılında meydana çıkmaya başlayan sinema, XX. yüzyılın ilk yarısı içinde çok büyük bir gelişme göstererek milyonlarca insanın başlıca eğlencesi hâline geldi. Bu sayfada örneklerle sinemacılığın gelişmesini veriyoruz.

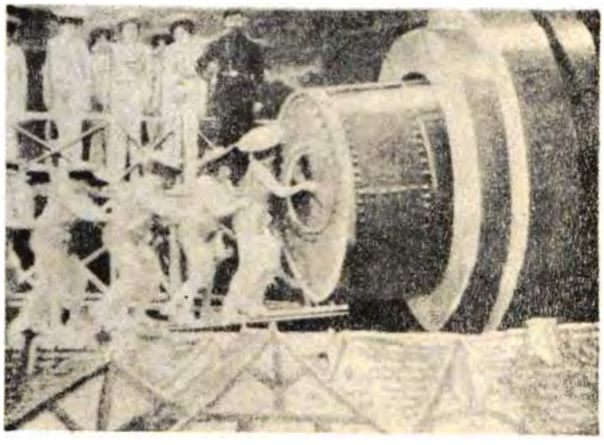
1896'da, May Irwin ile John Rice'ın öpüşmesi, seyircileri dehşete düşürmüş, filmlere sansür konması istenmişti

1894'te Edison tarafından çevrilen : "Aksırığın Kineoskopik Tesbiti" adlı film

Méliès'in 1909'da çevrilen "İlüzyonlar"ı

Méliès'in Aya Yolculuk filminden bir sahne (1902)

Yukarıda, çağların en ünlü artistlerinden Sarah Bernhardt bir Fransız yapımı olan Kraliçe Elizabeth'te (1912); aşağıda 1919'da "Dr. Caligari'nin Odası" filminden bir sahne

Yukarıda, 1903'te çevrilen The Great Train Robbery (Büyük Tren Soygunu) filminde George Barnes; aşağıda Charles Chaplin (Şarlo) 1919'da çevrilen Sunnyside (Güneşli Taraf) filminde

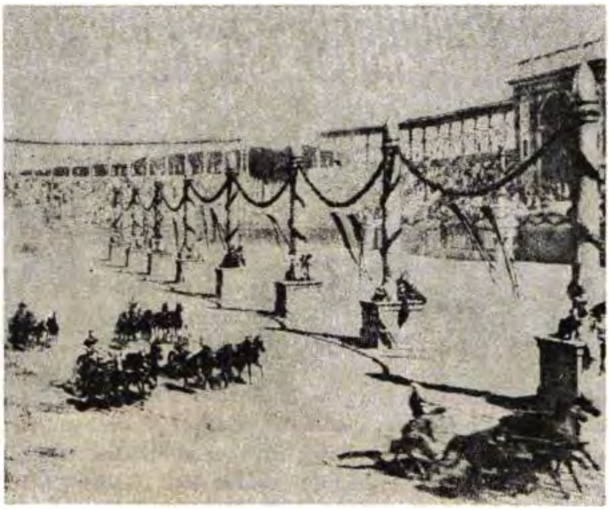

Greta Garbo, sinema dünyasının adı efsane gibi dillerde dolaşan nâdir yıldızlarından biriydi. Burada sanatkârın sessiz film döneminde çevrilen bir İsveç filmindeki pozunu görüyorsunuz

Perdede ilk Vamp rolünü Theda Bara oynamıştır. Burada, aktrisi 1917'de çevrilen "Kleopatra" filminin bir sahnesinde görüyorsunuz

1912 yılında çevrilen bu Quo Vadis? (Nereye?) filmi, zamanın en uzun filmiydi ve yaklaşık iki saat sürüyordu

Çağların en tanınmış artistlerinden biri de Rudolph Valentino idi (1921'de çevrilen bir film sahnesinde)

1930'larda çevrilen bazı filmlerden sahneler : Yukarıda solda Herta Thiele ve Dorothea Wieck "Maedchen in Uniform" (Uniformalı Bâkireler) filminde (1931) [Almanya]. Yukarıda sağda Mr. Micawber rolündeki W. C. Fields, David Copperfield'in bir sahnesinde (1935). Ortada solda, Clark Gable ile Claudette Colbert "It Happened One Night" (Bir Gecede Oldu) filminde [Amerikan 1934]; ortada sağda zamanın ünlü aktrisi Jean Harlow 1935'te çevrilen bir filmde. Aşağıda solda, 1935'te John Ford'un yönettiği "The Informer" (Muhbir) filminde Victor McLaglen (sağda); aşağıda sağda, Somerset Maugham'ın "Of Human Bondage" (İnsanın Esaretine Dair) [1934] adlı eserinden yapılmış filmde Bette Davis ve Leslie Howard

1930'ların sonlarına doğru çevrilen filmlerden sahneler: Yukarıda solda Shirley Temple "Captain January" filminde; yukarıda sağda Gary Cooper "Mr. Deeds Goes to Town" (Mr. Deeds Şehre İniyor) filminde (Amerikan 1936)
Ortada solda, May Whitty, Robert Montgomery ve Rosalind Russel 1937'de çevrilen bir filmde; sağda, Carol Lombard "Nothing Sacred" (Hiçbir Şey Kutsal Değildir) filminde
Aşağıda solda, Pierre Fresnay ile Eric von Stroheim "La Grande Illusion" (Büyük Hayal Kırıklığı) filminde (Fransız, 1937); sağda Leslie Howard ve Wendy Hiller "Pygmalion"da (Amerikan 1938)

Yukarıda solda Peter Lorre, Fritz Lang'ın 1930'larda çevirdiği ve bir psikopatın hayatını anlatan "M" filminde. Yukarıda sağda "Broadway Melody of 1936" adlı filmde koro sahnesi

Solda ünlü zenci şarkıcı Al Jolson "Caz Şarkıcısı" filminde

Aşağıda solda Edward G. Robinson (ortada eli tabancalı) ilk gangster filmlerinden birinde. Aşağıda sağda Alfred Hitchcock'un çevirdiği "Blackmail" (Şantaj) filminden bir sahne

İkinci Dünya Savaşı sırasındaki filmlerden bazıları : Yukarıda solda Clarke Gable ve Vivien Leigh "Rüzgâr Gibi Geçti" filminde (1939); yukarıda sağda, Raimu (ortada) "Pastacının Karısı" filminde

Ortada solda Katharine Hepburn ve James Stewart "The Philadelphia Story" (Philadelphia Hikâyesi) filminde (1940). Ortada sağda "The Best Years of Our Lives" (Hayatımızın En Güzel Yılları) filminden bir sahne. Bu film savaştan sonra normal hayata dönüşü canlandırıyordu

Aşağıda solda, Roberto Rosselini'nin 1946'da çevirdiği "Açık Şehir" filminden bir sahne. Aşağıda sağda, Fransız yapımı "Cennetin Çocukları" filminde pantomimci olarak rol alan Jean Louis Barrault

Hint yapımı Pather Panchali filminden bir sahne (1955) Satyajit Ray'ın bu filmi Hintliler'in hayatını dile getiriyordu

Yukarıda Federico Fellini'nin yönettiği "La Strada" (1954) filminden bir sahne; aşağıda, Humphrey Bogart ve Katharine Hepburn "The African Queen" (Afrika Kraliçesi) filminde (1951)

Ortada sağda Gary Cooper, Stanby kramer'in klasik bir Vestern filmi olan "High Noon"da (Öğle Vakti) (1952). Aşağıda Ingemar Bergman'ın bir İsveç filmi : "Yedinci Mühür"den bir sahne. Bu filmde rejisör moral meseleleri değişik bir açıdan ele alarak incelemiştir

Solda, Marlon Brando (soldaki) ile Lee J. Cobb, 1954'te çevrilen ve New York doklarındaki hayatı dile getiren "On the Waterfront" (Nehir Yakasında) filminde. Yukarıda Alec Guiness (soldaki) 1950'de çevrilen bir filmde şaşkın subay rolünde

Yukarıda Laurence Olivier, 1956'da çevrilen "III. Richard" filminde. Artist Shakespeare'in karakterliğini çok iyi yorumlamakla tanınmıştır. Solda "Asya'nın Yeni Ülkesi İndonezya" adlı filmden bir sahne (1959)

Yukarıda solda : De Sica'nın "Bisiklet Hırsızı" filminden bir sahne (İtalyan), yukarıda sağda Alec Guiness (ortadaki) 1950'de çevrilen bir komedi filminde
Ortada solda, Vivien Leigh ve Marlon Brando "A Streetcar Named Desire" (İhtiras Tranvayı) filminde (1951); ortada sağda Jean Cocteau'nun "Les Enfants Terribles" (Çetin Çocuklar) filminden bir sahne (Fransız 1952). Aşağıda solda bir sinerama flimi : Seyirciler filmi bu şekilde üç boyutlu gibi görür; aşağıda sağda bir "Julius Caesar" filminden bir sahne. Louis Calhern (soldaki) Sezar, James Mason da (sağdaki) Brutus rolünü oynuyor

MODERN SİNEMADA MAKİYAJ SANATI

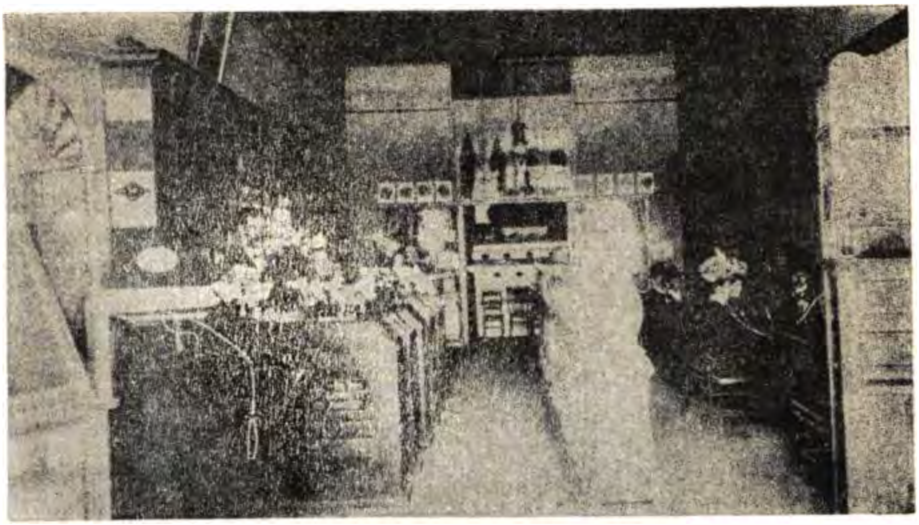
1 — Emile Zola'nın Hayatı filmindeki Emile Zola rolü için karakter artisti Paul Muni'ye makiyaj yapılıyor. Önce alnını geniş göstermek için kauçuk bir başlık geçiriliyor, 2 — yanaklarına sakal tutturuluyor, 3 — saç da ilâve edilerek makiyaj tamamlanıyor. 4 — Montagu Love, George Washington'a benzemek için makiyaj koltuğunda. Kaşı ve 5 — göz kapakları kalınlaştırılıyor, 6 — lateks burun ilâve ediliyor, 7 — son rötuşlar yapılıyor ve 8 — makiyaj tamamlanmıştır

AKTÜEL ŞAHISLARA BENZETİLEN ÜÇ AMERİKAN ARTİSTİ

1 — Frederic March'ın makiyajsız hâli, 2 — Mark Twain'in gençliğine ve 3 — yaşlılığına benzetilmiş hâli. 4 — Ruth Gordon'un makiyajsız hâli, 5 — Kraliçe Victoria'nın gençliğine ve 6 — yaşlılığına benzetilmiş hâli, 7 — Pat O'Brien'in makiyajsız hâli, 8 — fotbol hakemi Knute Rockne'nin gençliğine ve 9 — yaşlılığına benzetilmiş hâli

Louis Lumière ve Mèliès : Amerika'da ve başka ülkelerde S. üzerindeki araştırmalar ilerlerken, Fransa, bu alanda öncü olarak ortaya çıkmaya hazırlanıyordu. XIX. yüzyılın ikinci yarısı boyunca yapılan çalışmaların meydana getirdiği temeli iyi kullanan Louis Lumière, "sinematograf" adını verdiği ilk sinema makinesini 1895'te tamamladı. Bu makineyle uzun zamandan beri süren araştırmalar en gerçekçi hâl şeklini ortaya çıkarmış oluyordu. Lumière'in icad ettiği bu cihaz, daha önce bu maksatla yapılanların hepsinden farklıydı. Bu cihaz 22 mart 1896'da İlimler Akademisi başkanı astronom Mascart'ın başkanlığındaki millî endüstriyi teşvik cemiyetin üyeleri önünde ilk defa denendi. Ve ilk S. 28 aralık 1895 gününde Paris'te Café de Paris'nin bodrumunda açıldı. Gösterilen ilk filmler *Arrivèe du Train en Gare de La Ciotat* (Trenin La Ciotat Garına Gelişi) [1895] ile *Lumière Fabrikasında Öğle Paydosu*'dur [1895].

SİNEMA : 1896'da, Los Angeles'te bir vitaskop ve fonograf salonu

Şüphesiz çok kısa süreli olan bu filmlerde ne "mise en scène" ne de sanaryo vardı. Zaten Lumière icadının istikbâlinden de şüpheliydi. Bu icad ancak Georges Meliès'in sınır tanımayan muhayyilesiyle birleşince Fransız S.'sı kısa bir sürede dünya hâkimiyetini ele geçirdi. Meliès, 1895'ten, 1912'ye kadar yaklaşık 4 000 film çevirdi. Birçok filmin ancak 30 m'den ibaret olduğu bir dönemde, Meliès, çoğu 700 m'yi bulan filmler çeviriyordu. Meliès, Robert Houdin'in tiyatrosunda ilüzyonist olarak çalışıyordu. Mesleğinin bütün inceliklerini büyük bir titizlikle beyaz perdeye tatbik etti. Çevirdiği filmlerin en ünlüleri şunlardır : *Le Royaume de Fées* (Periler Ülkesi) [1903], *Les Hallucinations du Baron de Münchausen* (Baron Münchausen'in Hezeyanları) [1911].

Edison'un katkısı : Thomas Alva Edison foncgraf üzerindeki çalışmaları bitmek üzereyken, 1887'den itibaren S. fotoğrafçılığı üzerinde çalışmalara başladı. Fonografın kulak için yaptığını göz için yapmayı düşünmüştü. İmâl ettiği ilk makinede bir silindir üzerindeki minik deliklere filmler yerleştiriliyordu. Sonra bu silindir çevriliyor ve cihazın özel bakma yerindeki mikroskoptan bakılınca şekiller hareket ediyor gibi görünüyordu. Edison, çok geçmeden bu icadını bir tarafa bıraktı. Daha büyük resimlerle çalışmayı ve bunları bir şerit üzerine monte etmeyi düşünüyor, ancak gerekli filmi yapmakta güçlük çekiyordu. O sırada Rochester'li George Eastman, Kodak firması için bobin hâlinde film yapmış bulunuyordu. Edison, 2,5 cm eninde, 15 m uzunluğunda bir bobin alarak çalışmalara başladı. Önce seri hâlinde resimler çeken bir alıcı makine yapıldı (kinetograf); ardından çekilen seri hâlindeki fotoğrafları göstermek için de "kinetoskop" adı verilen makine yapıldı.

Kinetoskop 120 cm yüksekliğinde, 60 cm genişliğinde bir makineydi. Film sürekli bir hareketle büyütücü adeseler ve bir ışık kaynağının önünden geçiyordu; dönen bir obtüratör de her resmin bir an için tek başına görülmesini sağlıyordu. Makinenin bir defada alabildiği film ancak 15 m'idi. Resimler saniyede 48 poz sür'atle bakma deliğinin önünden geçiyor ve filmin tamamı 13 saniye sürüyordu. Bir saniyede gösterilen resim sayısı sonradan 16'ya indirildi ve sesli filmin saniyede 24 resimli sistemi kuruluncaya kadar, bütün sessiz film döneminde devam etti. Bu makinede kullanılan filmin genişliği (35 mm), resimlerin şekli, kenarlardaki deliklerin düzeni 1952'de geniş ekranlı film çıkıncaya kadar değişmedi.

Edison kinetoskopun ihtira beratını 1891'de aldı ve 1894'te birçok cihaz Avrupa'ya ihraç edildi.

Ancak ertesi yıl Lumière'ler sinematografı geliştirince Edison'un icadı ikinci planda kaldı ve 1896'da Lumière'lerin sinematografları Amerika'yı istilâ etti.

Amerika'daki gelişmeler : Edison kinetoskopta görülen şeyleri perdeye aksettirmek için çalışırken başkaları da aynı alanda uğraşıyordu. 1895'te Virginia'da kinetoskop gösterileri yapan Woodville Latham'ın oğulları, New York'ta "pantoptikon" adını verdikleri bir cihazın gösterisini yaptılar. Bu cihaz, kinetoskop konusunu perdeye aksettiriyordu, ama kifayetsizdi. Edison'un asistanı W. Kennedy Laurie Dickson, kinetoskop prensibinden tamamen ayrı olarak ekrana aksettirme çalışmalarına başlamıştı. 1895'te Washington'lu (D. C.), Thomas Armat, modern projeksiyonda kullanılan bir prensibi keşfetti. Onun icadı Edison'unkinden de, Lumière'inkinden de farklıydı. Armat, malta haçına benzeyen bir tertibat sayesinde, her resmin objektif önünde bir an durmasını sağlıyordu. "Vitaskop" adı verilen ve kinetoskop filmleri kullanan bu makine ilk defa 1895 eylülünde halka gösterildi.

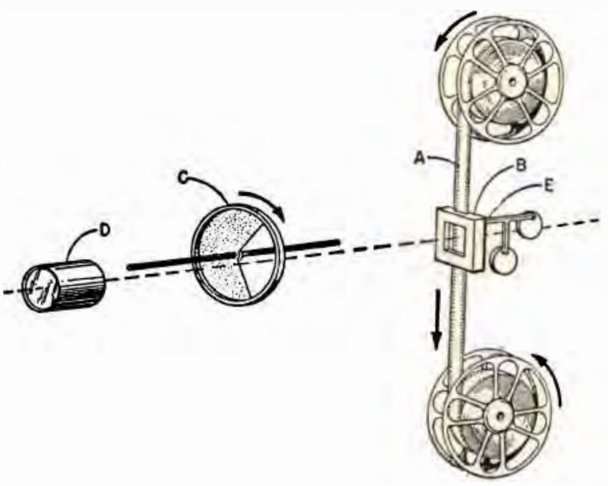
SİNEMA : İlk film stüdyosu. 1892'de Edison'un yaptığı bu stüdyoya Black Maria (Kara Maria) deniyordu

1896'da Koster and Bial's müzikholünde "Edison projektörü" diye halka gösterilen cihaz, bu cihazdı. Edison'un kinetoskop ajanları Raff ve Gammon, daha büyük bir ekranda hareketli filmler seyretme merakını dikkate alarak vitaskopu incelemişlerdi. İncelemelerinin sonucunu Edison'a anlatarak onu, Armat'la anlaşmaya ikna ettiler. Diğer mucitler ise bu kadar şanslı olamamışlardı. Çünkü herkes ihtira haklarını en şiddetli dâvâlarla koruyordu.

SINEMA : Birleşik Devletler'de bir Nickel Odeon salonunun girişi

Birleşik Devletler'de olsun, Avrupa'da olsun, oynatılan filmlerin uzunluğu ancak 15 m'den ibaretti ve bunların oynatılması da bir dakikadan daha az sürüyordu. Bu arada her icadına elektriği tatbik etmeyi âdet hâline getiren Edison, elektrik bataryasıyla çalışan bir S. makinası yaptı ve buna "kinetograf" adını verdi. Bu, küçük bir konsol piyano ağırlığında ve büyüklüğündeydi. Bu cihazını New Jersey'de West Orange'deki laboratuarının yanına yaptığı, stüdyoya yerleştirdi. Işık sızdırmaması için katranlı kâğıtlar kaplayarak Black Maria adını verdiği bu stüdyo, dünyaın ilk film stüdyosudur. Bu stüdyoda sirk artislerinin, vodvil oyuncularının çeşitli marifetlerini hattâ New York tiyatrolarında tutunan piyeslerden bazı sahneleri de filme aldı.

SİNEMA : Alıcı bir sinema cihazının şematik açıklaması : A) film, B) filmin bir an durakladığı bölüm, C) obtüratör açılır ve film, D) objektifinden gelen resmi tesbit eder, E) film bu düzen sayesinde tekrar hareket eder

Ne var ki, Avrupalılar portatif olan ve elle çevrilen film alıcılarını tercih ediyorlardı. Bu, portatif makinelerle her yere girip çıkabildikleri için resm-i geçitleri, trenlerin istasyona geliş gidişini, caddelerdeki kalabalığı, halk danslarını tesbit etmek imkânını buluyor seyircilerine aktüaliteyi sunabiliyorlardı. Bunun üzerine Edison kinetografın portatif şeklini yapmak için çalışmalara başladı (1896).

S., teatral başlangıcını vodvillerin bir kısmı olarak yaptığı için, projektörlerin kapasitesi 300 m'lik filmlere göre tesbit edilmişti (bu uzunluk vasatî bir sahne çekiminin süresini karşılıyordu). Bir makarada konu bakımından birbiriyle ilgili bir düzineden fazla filmden meydana geliyordu.

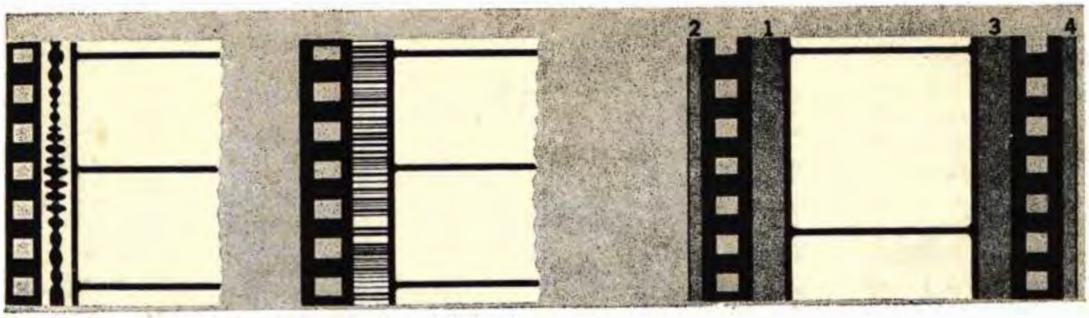
Aradan bir yıl geçmeden film yapımcıları da daha uzun metrajlı ve konulu filmler çevirmek yoluna gittiler. Bu alanın öncüleri Fransa'da Georges Meliès, Amerika'da R. G. Holman ve Edison şirketiydi.

Öte yandan maddî destek bulan Charles Pathé 1900'de Vincennes'da bir film stüdyosu kurarak film çevirmeye başladı. Heuze 1906'da "sineroman" janrını ortaya atarak hissî filmler çevirmeye koyuldu. Ancak Pathé, S.'nın her sahasını tamamen tekeline almış gibiydi. Yönettiği şirket 1907'de 2 milyonluk sermayesine karşı 24 milyon kâr sağlamıştı. Dünyanın bütün başkentlerinde ajansları, New York'ta fabrikaları vardı. Amerika'ya sattığı filmler, Birleşik Devletler'deki bütün firmaların sattığının iki mislinden fazlaydı.

Birleşik Devletler'e gelince, orada Edison şirketi bu sahanın öncüsüydü. 1903'te Edison şirketinin müdürlerinden olan Edwin S. Porter *The Great Train Robbery* (Büyük Tren Soygunu) filmini çevirdi. Bu film gerçek S.'cılığın ve S. sanatının başlangıcı sayılır. Filmin tek makarası 8 dakika sürüyordu. Hollaman 1897'de de üç makaradan ibaret konulu bir film çevirmişti ama S.'cılık İngiltere'de 1900'den itibaren gelişmeye başladı. Ancak bu ülkelerdeki gelişme hızlı oldu ve kısa bir süre içinde İngiliz film yapımcıları çok çeşitli filmler çevirdiler. Sabit S. salonları hızla çoğalmaya başladı. Sonra bu hareket hızla Birleşik Devletler'e sirayet etti ve 1905'ten itibaren "Nickel Odeon" salonları büyük ölçüde çoğaldı. S. salonlarının bu adla anılması, seyircinin 5 sent tutarında olan ve "nickel" denen para karşılığında içeriye alınmasıydı. Buralarda seyirciye kısa bir program sunuluyordu. Birleşik Devletler'deki Nickel Odeon sayısı 1905'te 10'dan ibaretti. Bu sayı 1910'da 10 000'e çıktı. Aynı yıl Fransa'daki S. salonu sayısı 300, A. B. D. hariç bütün dünyadaki S. salonlarının sayısı ise 3 000'den ibaretti.

1910'larda konulu film alanında önemli gelişmeler oldu. Baş rolünü zamanın en büyük artistlerinden Sarah Bernhardt'ın oynadığı *Queen Elizabeth,* İtalyan yapımı *Quo Vadis* (Nereye) [1913] bunlar arasındadır. Ancak bu dönemde çevrilen filmlerin en büyüğü Amerikan iç harbini dile getiren *The Birth of a Nation*'dır (Bir Milletin Doğuşu) [1914 - 1915]. Filmin yapımcısı David Wark Griffith, 1909'da da Mary Pickford'u keşfederek ekrana çıkarmıştı. *The Birth of a Nation* zamanın parasıyla 100 000 dolara mal olmuştu ve bu büyük bir kumardı, ama sahibine milyonlar kazandırdı.

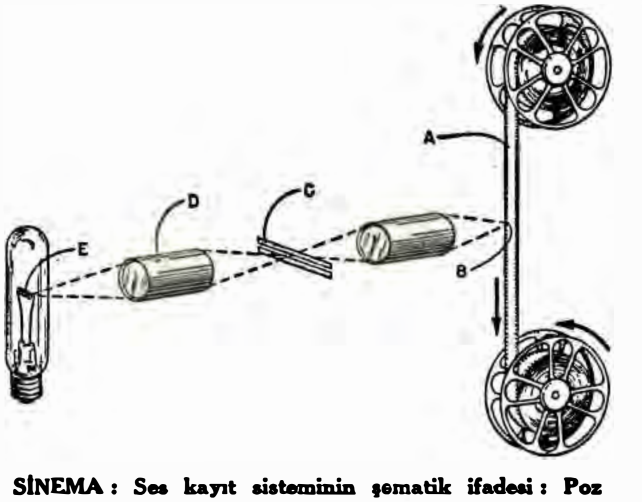
Ses: Film endüstrisi XX. yüzyılın ilk çeyreğinde büyüdü, gelişti. Filmler daha uzun, kullanılan malzeme daha çe-

SİNEMA : Çeşitli sistemlerle filme kaydedilen ses çizgileri

şitli, teknik daha hassas hâle geldi. Ama aslında değişen hiçbir şey yoktu. Yapılan şey, gerçeği siyah - beyaz hayaller şeklinde perdeye aksettirmekten ibaretti. S. bir pantomim olmaktan öteye gidemiyordu. Gerçi işin başından beri filmlerin sesli olması akla gelmemiş değildi; Amerika'da Edison, Fransa'da Léon Gaumont filmleri seslendiriyorlardı da. Ancak bütün bunlarda yapılan şey, hareketli resimleri bir gramofon senkronize ederek seslendirmekten ibaretti. Constant Coquelin ile Sarah Bernhardt'ın bu şekilde kısa, sesli filmleri gösterilmişti.

1910'dan sonra S. salonlarının genişletilmesi ihtiyacı doğdu ve Nickel Odeon'lar ihtiyaca cevap vermeyecek hâle geldi. Buna paralel olarak, sesli filmlerde, senkronizasyonun yanısıra bir de anplifikasyon ihtiyacı baş gösterdi. Gramofondan çıkan ses, ne yapılırsa yapılsın büyük bir salonu dolduramıyordu. Bu engel Lee De Forest'in bir selenyum vakum tübü yardımıyla gerçekleştirdiği bir çeşit anplifikatörle halledildi (bk. DE FOREST, LEE). Daha sonra bu buluş, harp yıllarında uzun mesafe radyo ve telefon konuşmalarına tatbik edildi. De Forest, savaştan sonra da buluşunu geliştirmek için çalıştı. Sonunda sesi doğrudan doğruya film üzerine kaydetmeyi başardı. 1923'te bu sesli filmin ilk gösterisi yapıldı. "Fonofilm" denen bu ilk sesli filmler Eddie Cantor, Phil Baker gibi vodvil oyuncularının kısa filmlerinden ibaretti. Ancak bu yenilik pek fazla dikkati çekmedi. Halk, henüz sesli filmi kabûl etmeye hazır değildi. Bu arada sesli film üzerindeki çalışmalar da devam etti. Teferruatta bazı ayrılıklar olmakla beraber De Forest'in "film üzerinde ses" metodu bazı değişikliklerle Movitone sistemi hâline getirildi Bunu gerçekleştiren de De Forest'in eski yardımcısı Theodore W. Case idi ve bunu William Fox adına yapmıştı..

SİNEMA : Ses kayıt sisteminin şematik ifadesi : Poz verilmemiş film bir B yarığından geçerken üzerine B ışın demeti düşer. Işın demetinin yoğunluğu elektrikle çalışan bir C modülatörü ile sürekli olarak değişir; bu modülasyon E lambasından D adesesi vasıtasıyla gelen orijinal ses kaynağının titreşimlerine göre kaydedilir

Bu arada Bell telefon laboratuarları hâlâ S. filmi ile gramofonu senkronize etme yolunda çalışıyordu. 1926'da, verici S. makinesiyle senkronize edilen, özel bir çeşit gramofon yaptılar, bunda 32,5 - 42,5 cm çapında plakları çalmak mümkün oluyordu. İflâsın eşiğine gelmiş olan Warner Brothers bu sistemi bir cankurtaran gibi benimsediler. Yeni sistem Vitafon adıyla 1926'da kullanılmaya başlandı. John Barrymore'un *Don Juan* adlı sessiz filmi senkronize edilmiş senfonik refakatle gösterildi. Bu arada Fox da film üzerinde ses metodu ile, kısa sesli filmler yapıyordu.

Sonunda, S.'daki ses ihtilâli 1927 yılında gerçekleşti. O yıl Vitafon sistemiyle seslendirilerek gösterilen Al Jolson'ın *The Jazz Singer* (Caz Şarkıcısı) adlı filmi büyük bir başarı kazandı. Bunun üzerine sesli filme karşı duyulan rağbet hızla arttı. Öyle ki, 1930'da sessiz filmler artık tarihe karışmıştı. O yıllarda Warner Brothers da "film üzerinde ses"in, "plak üzerinde ses"ten daha elverişli olduğunu anladılar ve bu sisteme döndüler.

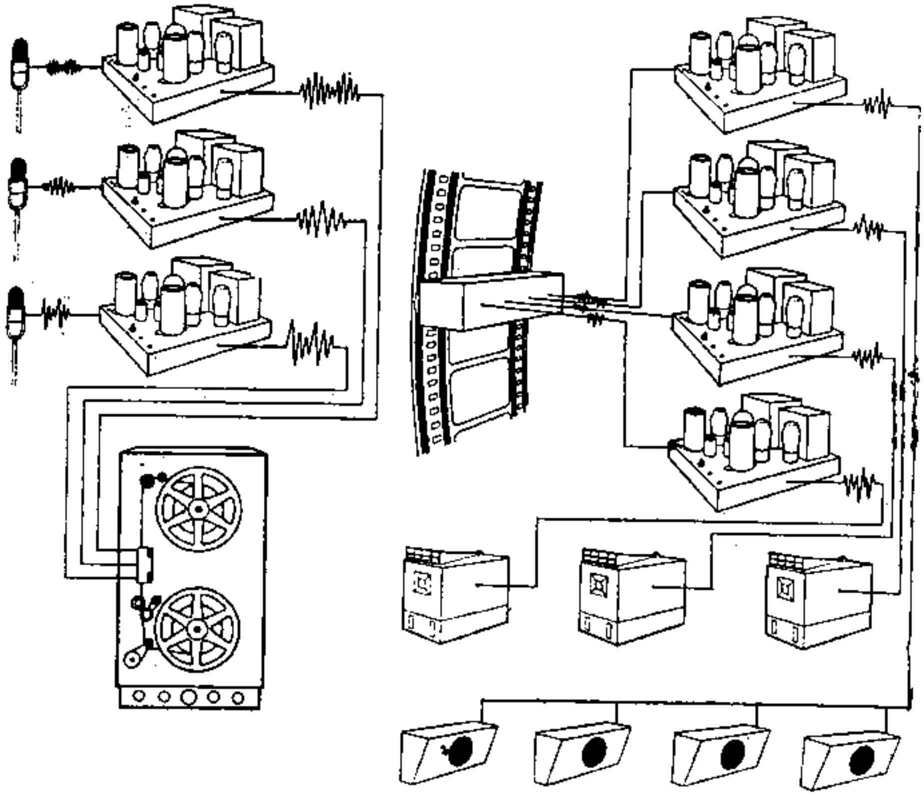
Renk: Renkli film üzerindeki çalışmalar S. fikrinin doğuşuyla birlikte başlar. 1900'lerde filmler el ile boyanarak renklendirilirdi. Önlerinde boya ile düzinelerle genç kız, kare kare, minik filmlerin belirli yerlerini boyarlardı. 1905'te Pathé yarı otomatik bir boyama sistemi icad etti ve bu icad 1930'a kadar geçerli oldu.

Rengin, ekranda mekanik olarak meydana getirilmesi alanında ilk önemli adım 1906'da İngiltere'de atıldı. Film yapımcısı Charles Urban ile mucit G. Albert Smith "kinemakolor"un patentini aldılar. Bu, iki renk esasına dayanan bir teknikti. Bu sistemde film önce siyah - beyaz olarak çekiliyor, ancak film çekilirken ve oynatılırken adeselerin önünden kırmızı ve yeşil filtreler birbirini takiben geçiriliyor, böylece perdede filmi nisbeten renkli olarak görmek mümkün oluyordu. Ancak görünen, bugünkü anlamda bir renk değildi. Hem tonlar gerçek renge uymuyor, hem de hareket eden her şey aynı renge boyanıyor bu da seyirciyi bol bol güldürüyordu. Ama yine de bir değişiklik olduğundan ilgiyi çekmişti.

Bu arada film üzerinde üç renkli emülsiyon çalışmaları devam ediyordu; çünkü gerçek renklerin ancak bu şekilde

elde edileceği artık anlaşılmıştı. 1915 yılında Cambridge/Massachussetts teknoloji enstitüsünden bir bilginler ekibi Technicolor sistemi üzerinde çalışmaya koyuldu ve bu sistemle çevrilen filmler 1920'den itibaren S. perdelerinde görülmeye başlandı. 1920'lerde *Ben Hur, The Ten Commandments* (On Emir), *The Phantom of The Opera* (Operadaki Hayalet) renkli olarak gösterildi. Sessiz film döneminin en güzel renkli filmi Douglas Fairbanks'ın 1926'da çevirdiği *The Black Pirate*'dır (Kara Korsan).

Technicolor tam zamanında ortaya çıkmıştı. Çünkü 1920 - 1930 arasındaki filmlerin çoğu müzikal komediler, rövüler ve operetlerden ibaretti ve renk bu filmlere büyük değer kazandırıyordu. Ancak renkler yine de kifâyetli değildi. Çünkü talep pek fazlaydı ve laboratuarlar renkli film yetiştirmekten âciz kalıyorlardı. Sağlanan filmler de son derece acele yapılmış olduğundan resimler daima bulanık ve flu görünüyordu. Çok geçmeden halkın ilgisi de azaldı; "üç renkli" (gerçek tabiî renkleri aksettiren sistem) ilânı yapıldığı zaman bile stüdyolara gerekli ilgiyi göstermez olmuştu. Yalnız üç renkli filmin önemini anlaşıldı, çizgi filmler yapan Walt Disney ile bir anlaşma yapıldı. *Flowers and Trees* (Çiçekler ve Ağaçlar) adlı filmi (1932) gerçekten üç renkli ilk film oldu. Bundan sonra da renkli filmler çevrildiyse de, renkli filmin büyük başarısı ancak *Gone With The Wind* (Rüzgâr Gibi Geçti) [1939] ile gerçekleşti ve renk o tarihten sonra müşteri celbinin en büyük vasıtalarından biri oldu.

SİNEMA : Manyetik ses kaydında (solda) mikrofondan gelen ses titreşimleri elektrik enerjisi hâline çevrilir, bir bandın veya film şeridinin demir oksit kaplı kısmını etkileyerek sesi kaydeder. Sesin tekrar meydana getirilmesinde ise — bu defa dört ses kanalı olan Cinemascope filminde — ses, sinema vericisine monte edilmiş manyetik bir cihaz tarafından alınır. Çok kanallı röprodüksiyon için perdenin sağına, soluna ve ortasına hoparlörler yerleştirilir. Dördüncü kanalın hoparlörleri de salonda olur. Bu hoparlörlerin sayısı salonun büyüklüğüne bağlıdır

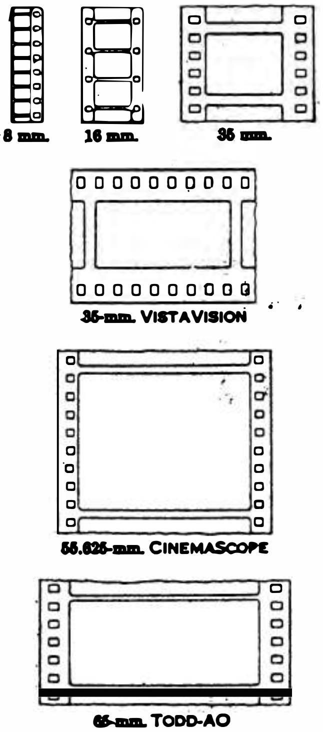
Technicolor bundan sonraki on yıl içinde Amerika S.'larına tamamen hâkim oldu. Tek rakibi iki renkli bir sistem olan tinecolor idi ki, o da ucuza çevrilen Western filmlerinde ve bazı kısa filmlerde kullanılıyordu. Technicolor'un, sonradan İngiltere'de açılan şubesi bu alana yenilikler getirdi. II. Dünya Harbi'nden sonra Technicolor'un karşısında Alman Agfacolor, Belçika Gevacolor ve İtalyan Ferraniacolor mamulleri çıktı. Bunlar üç renkli filmleri daha da ucuza mal ediyorlardı. Diğer taraftan Amerikan firması Eastman Kodak'ın renkli çalışmaları ise daha çok amatör sahaya mahsus kaldı. 1940'ların ortasından itibaren piyasaya sürdüğü S. filmleri de münhasıran 16 mm'lik idi.

Geniş ekranın ortaya çıkması S. tekniğinde de köklü değişikliklere sebep oldu. Cinerama, CinemaScope, Vista-Vision, Todd-AO ve Cinemiracle gibi sistemler daha büyük, daha ağır kameralara ihtiyaç gösteriyordu; Technicolor'un, bunların ihtiyacına cevap vermesi mümkün değildi. Bunun üzerine Eastman Kodak ve rakibi Ansco; DeLuxe Color, Metrocolor ve WarnerColor gibi bu yeni sahaya atıldılar. Technicolor'un adı çok geçmeden sadece geniş ekrandan değil, normal ekranlı filmlerden de silindi. Eastmancolor çok geçmeden Japonya'ya kadar girdi. 1954'te çevrilen *Gate of Hell* (Cehennemin Kapısı), rengin sadece dekoratif bir unsur olmadığını aynı zamanda psikolojik ve dramatik unsur olarak kullanılabileceğini ortaya koydu.

Geniş ekranlar: 1947'de A. B. D., S. sanâyii mükemmelliğinin zirvesine erişmiş bulunuyordu. Ama 1948 sona ermeden tehlike çanları çalmaya başladı. Harp sırasındaki tahditlerden kurtulan televizyon alabildiğine etkili olmaya başlamış ve S. seyircisini evinin oturma odasındaki küçücük ekranın başına çivilemişti. S. salonlarını dolduran müşteriler azalmaya başladıkça film yapımcıları da seyirciyi arttırmanın yollarını araştırmaya başladı. Bu araştırmaların sonu 1952'de alındı; Fred Waller, Cinerama'yı geliştirmişti. Yeni sistemle ilk gösteri aynı yılın sonbaharın Broadway'de yapıldı. Geniş, içbükey ekran, üç ayrı filmden meydana gelen kompozisyon ve nihâyet yedi kanallı stereofonik ses sisteminin meydana getirdiği görüntü inanılmaz derecede realist idi. Bundan birkaç ay sonra özel gözlükle seyredilen üç boyutlu filmler (3-D) perdelerde görülmeye başlandı.

Cinerama ve 3-D bir anda öylesine büyük bir rağbet kazandı ki, stüdyolar bir anda olanca güçleriyle bu alanda

çalışmaya başladılar. Ancak Cinerama, son derece komplike bir sistem olduğundan ve büyük ölçüde tiyatro ve stüdyo malzemesine ihtiyaç gösterdiğinden çok geçmeden önemini kaybetti. Diğer taraftan 3 - D, sadece ışığı polarize eden adeselerle donatılmış bir kamera ile, ikili hayali perdeye aksettirecek makineleri senkronize edecek adaptörden başka bir şeye ihtiyaç göstermiyordu. Tabiî seyircilerde de polarize edici gözlükler bulunması lâzımdı. Stüdyoların çoğu büyük bir hızla 3 - D filmlere yöneldiler. Derinlik hissi veren yeni sistemi gerektiği gibi kullanabilmek için ucuz korku filmleri, melodramlar çevirmeye başladılar. Ancak 1953 yılı bitmeden film yapıcıları yanlış taşa oynadıklarını farketmekte geçikmedi. Çünkü seyirci, çok geçmeden bu ucuz filmlerden hoşlanmaz olmuştu. Bu bakımdan 3 - D ile de çekilmiş olsa bile, bazı filmleri aynı zamanda normal olarak çekmek gerektiğini de anladılar.

SİNEMA : Tipik film boyutları (yarı yarıya küçültülmüş olarak)

Diğer taraftan Cinerama da müşteri çekmekte devam ediyordu. Ancak 1953'ün sonunda 20th Century Fox'un CinemasCope'u takdim etmesi gerçekten bir devrim oldu. CinemasCope'ta perde, Cinerama'ya yaklaşacak derecede genişti; ayrıca kullanılan teknik sayesinde perdeye aksettirilen filmler de aşağı yukarı Cinerama tesiri meydana getiriyordu. Bunu gerçekleştirmek için oynatıcı makineye ilâve adeseler takılıyor, ayrıca bir de üç kanallı stereofonik ses sistemi kuruluyordu. Daha sonra Michael Todd'un getirdiği bir yenilik olan Todd - AO sistemiyle Cinerama'ya yaklaşılmış oldu.

Diğer taraftan Paramount yapımcıları estetik bakımdan kusurlu buldukları için süper - geniş perde sistemini kabûl etmiyordu. Ayrıca bunu birçok S. salonuna tatbik etmek de güçtü. Bu bakımdan Paramount teknisyenleri Vista Vision sistemini geliştirdi. Bunda perde büyütülüyor fakat aşırı derece yatay olarak büyümüyordu.

1957'de Technicolor tarafından geliştirilen Technirama Cinemascope ile Vista Vision'un birleşimi olarak meydana çıktı. Daha sonra Amerika'da ortaya çıkan Superscope, Vistarama, Thrillarama, Vidoscope, Vistascope, Delrama gibi sistemler şu veya bu şekilde Cinerama, Cinemascope yahut Todd - AO'nun bazı prensiplerinden yararlanarak ortaya çıkmış sistemlerdir. Bu alanda Avrupa'da da beliren Cinepanoramique, Camerascope, Kinopanorama gibi sistemler Cinerama'nın başka şekillerinden ibarettir. (O. Y.)

TÜRK SİNEMASI

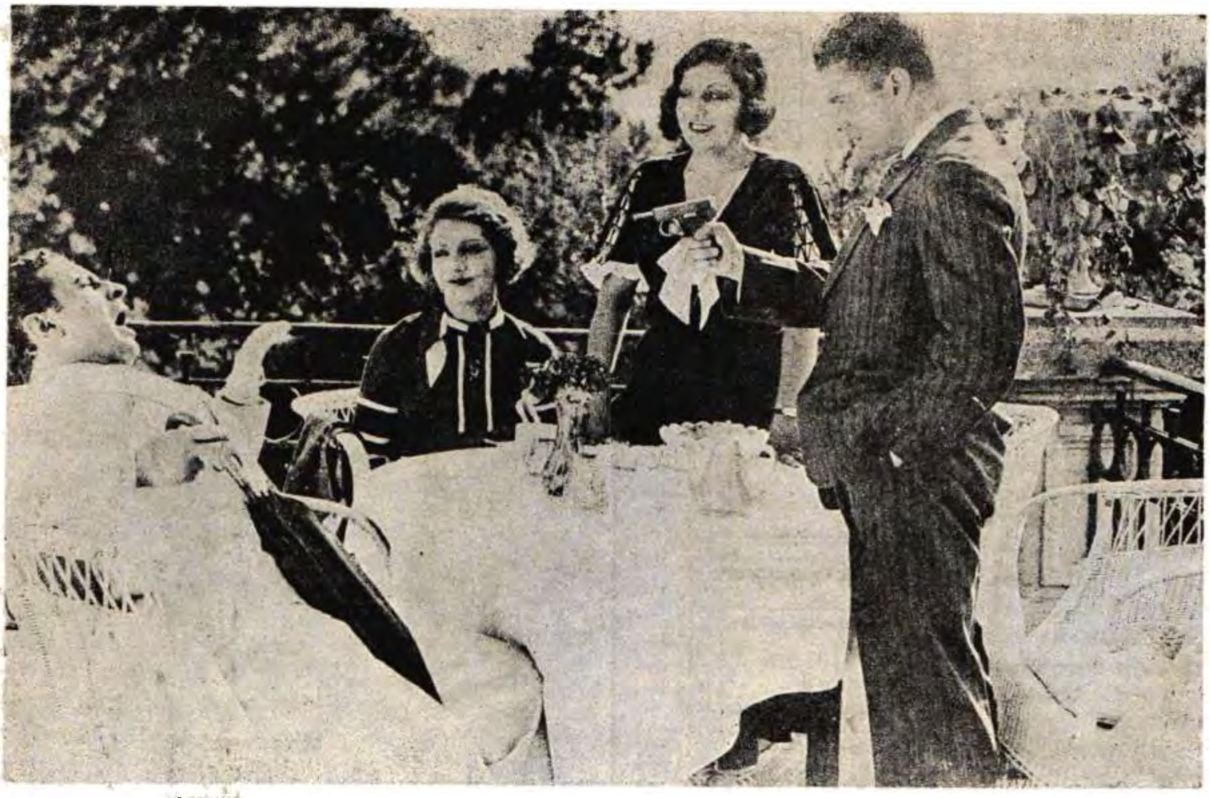
Batı dünyasında yapılan ilk S. filmleri, ortaya çıkışından kısa bir süre sonra Türkiye'ye geldi. Paris'te Lumière kardeşlerin düzenledikleri ilk gösteriden hemen sonra Istanbul'da da film gösterileri başladı. Ayşe Osmanoğlu'nun "Babam Abdülhamid" adlı hatıralarından öğrenildiğine göre ilk film gösterileri sarayda yapıldı. Bunu, Galatasaray'daki Sponeck birahânesinde Weinberg'in düzenlediği halka açık ilk gösteriler takip etti. Ercüment Ekrem Talu'nun bir yazısından anlaşıldığına göre bu gösteriler 1896 sonu veya 1897 yılı başında gerçekleşti. İlk S. salonu ise, yine Weinberg tarafından 1908'de Tepebaşı'nda açıldı.

SİNEMA : İlk Türk sinemacısı Fuad Uzkınay

Türkiye'de, bir Türk tarafından çekilen ilk film 1914 yılında gerçekleştirilmiştir. O zaman seferberliğin ilânı ile yedeksubay olarak askere alınan Fuad (Uzkınay) Efendi Yeşilköy'de, Ayastefanos abidesinin yıkılışını filme aldı ve Türk S.'sı bu belge filmiyle başlamış oldu.

Ancak Türkiye'de film çekimi çalışmaları daha önceki yıllarda da görüldü. Meselâ 1896 sonunda dünyadaki ilk gösteriyi yapan Lumière kardeşlerin yetiştirdiği operatörlerden Moisson, Doublier, Promio gibi sanatçılar Yafa, İzmir, Istanbul'da film çektiler. Sultan Reşad'ın 5 - 26 haziran 1911 tarihleri arasında Rumeli'de yaptığı gezi sırasında Yugoslav, Sırp ve Hırvat sinemacıları onun gezilerini filme aldılar. 16 haziran 1911'de Kosova ovasında kılınan cuma namazıyla ilgili film, Anton Smeth tarafından filme alındı (bu film bugün Yugoslav sinematekinde bulunmaktadır, bir kopyası da

SİNEMA : Muhsin Ertuğrul'un çevirdiği "Söz Bir Allah Bir" filminden bir sahne

Bulgaristan sinemateğinde mevcuttur). 1914 yılına kadar bu tür daha birçok filmin sözü edilebilir.

S. tarihçisi Nijat Özön, Türk S.'sının tarihini başlıca dört ana bölüme ayırdı. Daha sonraki bütün yazar, tarihçi ve araştırmacılarca da aynen benimsenen bu bölümlemeye göre sinemamız 1914 - 1922 (ilk dönem); 1922 - 1939 (Muhsin Ertuğrul dönemi); 1939 - 1950 (geçiş dönemi); 1951'den sonrası (S.'cılar dönemi) olarak 4 ana bölümde incelendi.

İlk dönem : 8 yıl süren bu ilk dönemde özellikle belge filmciliği alanında önemli gelişmeler görüldü. Yine bu dönemde ilk konulu filmler de yapıldı.

I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarına rastlayan bu dönemde görülen canlılığın başlıca sebebi "Merkez Ordu S. Dâiresi"nin kurulmuş olmasıydı. Enver Paşa'nın bir Almanya gezisinde Alman ordularındaki S. kolunun çalışmalarını görüp beğenmesi, bunun Osmanlı ordusunda da olmasını arzu etmesi üzerine gelen malzeme yardımı ile, ilk filmlerin çekimine başlandı. Nitekim ilk film olan "Ayastefanos abidesinin yıkılışı"da, bu vesileyle oldu. Bu filmi aslında Avusturyalı S.'cılar gerçekleştireceklerdi. Ancak son anda halktan gelen istek üzerine daha önce Weinberg'in yanında çalışmış olan Fuad Uzkınay kamera başına geçip, ilk filmi çekti.

Merkez ordu S. dairesi 1915 yılında kuruldu. Dairenin başına Weinberg getirildi, Fuat Uzkınay da onun yardımcısı oldu. Aynı yıl Osmanlı imparatorluğu Romanya'ya savaş açınca (Yahudi asıllı bir Polonyalı olan Romen uyruklu) Weinberg görevinden uzaklaştırıldı yerine Fuad Uzkınay getirildi.

I. Dünya savaşı ve Kurtuluş savaşı yıllarında S. özellikle belge filmciliği alanında verimli oldu : "Anafartalar Muharebesinde İtilaf Ordularının Püskürtülmesi" (1915); "Çanakkale Muharebeleri", "Galiçya Harekâtı" (1916) : "Vahideddin'in Kılıç Alayı" (1918); "Sultanahmed'te İzmir'in İşgalini Protesto İçin Düzenlenen Miting", "İzmir'in İşgalini Protesto İçin Fatih'te Düzenlenen Miting" (1919); "Zafer Yollarında", "İzmir Zaferi", "Gazi'nin İzmir'e Gelişi ve Karşılanışı" (1922) gibi birçok film, o yıllarda gerçekleştirildi.

1913'te kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti de Merkez Ordu S. dairesinin kuruluşundan sonra, S. çalışmalarına başladı (1917). O yıla kadar haber filmi ve belge filmi alanında sadece Merkez Ordu S. dairesince yürütülen çalışmalara 1917'de bu cemiyet, 1922'de de Kemal Film katıldı. 1919 yılında ise bu konuda önemli bir gelişme oldu. Merkez Ordu S. dairesi ile Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin elindeki S. malzemeleri düşman eline geçmesin diye "Malûl Gaziler Cemiyeti"ne devredildi.

Konulu film çalışmaları da bu dönemde Malûl Gaziler Cemiyeti tarafından gerçekleştirildi. Aslında konulu filmle ilgili çalışmalar 1916'da Weinberg tarafından başlatılmış ve önce Benliyan'ın Millî Operet Kumpanyası oyuncularıyla "Leblebici Horhor" filme alınmaya başlanmıştı. Filmin çekimi sırasında başoyunculardan birinin ölümü üzerine bu film yarım kaldı. Yine Weinberg, 1916'da aynı toplulukla bu defa "Himmet Ağa'nın İzdivacı"nı filme almaya başladı. Seferberliğin ilânı ve oyunculardan çoğunun askere alınışı yüzünden bu film de yarım kaldı ve o zaman Weinberg'in yardımcılığını yapan Uzkınay tarafından savaştan sonra tamamlandı (1918).

1917 yılında o zaman 18 yaşında bir genç olan Sedat Bey (Simavi) Malûl Gaziler Cemiyetine konulu film yapmak için başvurdu. İsteğinin kabûlü üzerine de aynı yıl "Pençe" ve "Casus" adlı iki film yaptı. Bunlar da ilk konulu filmlerimiz oldular.

Sadi Karagözoğlu'nun kısa komedilerinin yanısıra bu dönemin en önemli filmlerinden biri de "Mürebbiye" oldu. 1919 yılında çevrilen ve konusu Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın aynı adlı romanından alınan filmde bir Fransız kadınının, mürebbiye olarak girdiği bir evde sebep olduğu olaylar anlatılıyordu. Bu film işgal makamlarının, özellikle Fransızlar'ın tepkisini çekti ve bu yüzden Istanbul dışında gösterileri yasaklandı. Böylece "Mürebbiye" sansür uygulanan ilk konulu film oldu.

1914 - 1922 arasındaki ilk dönem 6 konulu filmle kapandı. Bu dönemde asıl verimli çalışmalar, belge filmi alanında görüldü

Muhsin Ertuğrul dönemi : Türk sinemasının ikinci dönemine adını veren Muhsin Ertuğrul, S.'ya Türkiye'de değil, tiyatro çalışmaları yapmak üzere gittiği Almanya'da başladı. Önce oyuncu olarak filmlerde çalışan, daha sonra yönetmen yardımcılığı yapan Ertuğrul, 1919 yılında yine Almanya'da *Kara Lâle Bayramı* (Das Fest der Schwarzen Tulpe) ile rejisörlüğe başladı. Aynı yıl *Şeytana Tapanlar* (Die Teufelsanbeter) ile ikinci filmini yaptı. O dönemde Celâl Esat Arseven de Almanya'da *Koruyan Ölü*'yü (Die Tote Wacht) çevirdi

1922'de Muhsin Ertuğrul yabancı ülkelerde film yapmış bir yönetmen olarak Türkiye'ye döndü ve film yapımcılığına başlayan Kemal Filmle anlaştı. Önce bu stüdyoda daha sonra da İpek Film'de çalışan sanatçı 1922 - 1939 dönemini içine alan 17 yıl, tek rejisör olarak kaldı.

SİNEMA : "Lâle Devri" filminden bir sahne. Bu filmi V. Örfi Bengü çevirmiştir

Muhsin Ertuğrul Türkiye'deki çalışmalarına konusunu gerçek bir olaydan aldığı *Istanbul'da Bir Facia-i Aşk* adlı filmle başladı. Bir adı da *Şişli Güzeli Meliha Hanım'ın Facia-i Katli* olan bu filmden hemen sonra S.'yı tiyatronun etkilerine açtı. 17 yıl boyunca çevirdiği filmlerin çoğunun konusunu Darülbedâyi'de (Istanbul Şehir Tiyatrosu) oynanan oyunlardan aldı, bir bölümünde tiyatrodaki rol dağılımını bile büyük ölçüde korudu.

Operetlerden *(Leblebici Horhor; Söz Bir, Allah Bir* vs.) roman adaptasyonlarına *(Ateşten Gömlek, Sözde Kızlar...)* Kurtuluş Savaşı filmlerinden *(Bir Millet Uyanıyor)* yabancı film adaptasyonlarına *(Aysel - Bataklı Damın Kızı)* kadar birçok türe eğilen, birçok kaynaktan yararlanan Ertuğrul'un 17 yıl içinde yaptığı filmler içinde en başarılısı *Bir Millet Uyanıyor* idi.

Muhsin Ertuğrul tek rejisör olduğu 17 yıl içinde 18 film yaptı. Bu arada 1925, 1926, 1927, 1928, 1930 yıllarında Türkiye'de hiç film çevirmedi. 1925 - 1927 yılları arasında Rusya'da kaldı, orada sırasıyla "Tamilla" ve "Spartaküs" adlı iki filmde rejisörlük yaptı. Döneminin en belli başlı özelliği, o yıllarda S.'da tiyatro etkisinin belirgin olarak kendini belli etmesiydi. Ertuğrul sadece konu açısından değil; eleman ve anlayış açısından da S.'yı tiyatroya açık tutmuştu.

Geçiş dönemi : 1939'dan 1951'e kadar olan zaman dilimini, S.'da "geçiş dönemi" olarak adlandırıyoruz. Bu dönem S. açısından çok zor ve çok güç şartlarla başladı; aynı güçlük ve zorluklarla sona erdi.

Gerçi 1929 ekonomik bunalımı ve onun etkileri Muhsin Ertuğrul döneminde yaşanmış ve geride kalmıştı ama geçiş dönemini biri S. içi, biri S. dışı iki tehlike bekliyordu. S. dışı tehlike II. Dünya Savaşının çıkışıydı. Bunun S.'ya üç açıdan etkisi oldu. Savaşın psikolojik etkileri sinemacılarda da, S. seyircisinde de görüldü. Savaş yüzünden S.'da kul-

SİNEMA : Kanun Namına adlı filmden bir sahne

lanılan malzemelerin çoğu bulunmaz oldu, bulunabilenlerde ise büyük fiyat yükselişleri görüldü.

Savaşla birlikte önce Avrupa filmleri kesildi. Arkasından Amerikan filmleri de gelmez oldu ve pazar sadece Arap filmlerine kaldı. Bu durum, yukarıda "S. içi tehlike" dediğimiz durumu yarattı.

İçeride tiyatronun etkisinde kalmış bir "kadro" ve o filmleri seyrederek yetişmiş bir seyirci vardı. Bu seyirci Mısır filmleriyle yeni alışkanlıklar edindi. Bir yandan savaş, bir yandan savaşın yarattığı güçlükler, malzeme açısından karşılaşılan zorluklar ve Mısır filmlerinin rekabeti Türkiye'de S. çağının başlamasını uzun süre erteledi.

Bu geçiş döneminde bir yandan tiyatrocular, tiyatro etkisinde film yapımını sürdürürlerken; bir yandan da S.'ya o güne kadar tiyatroyla ilgili olmamış, hattâ bir bölümü dışarıda, az da olsa bir tür S. eğitimi veya staj görmüş olan gençler de yönetmen olarak geldiler.

O dönemin tiyatrocu rejisörleri Talat Artemel *(Hürriyet Apartmanı)*, Kâni Kıpçak *(Yuvamı Yıkamazsın)*, Ferdi Tayfur *(Senede Bir Gün)*, Seyfi Havaeri *(Yara)*, Vedat Örfi Bengü'dür *(Sızlayan Kalp)*.

Aynı dönemde asıl verimli çalışma, gençlerden geldi. Faruk Kenç *(Taş Parçası, Yılmaz Ali...)*, Baha Gelenbevî *(Deniz Kızı, Yanık Kaval)*, Şadan Kâmil *(Toros Çocuğu, Gençlik Günahı..)*, Turgut Demirağ *(Bir Dağ Masalı...)*, Şâkir Sırmalı *(Domaniç Yolcusu/Unutulan Sır..)* gibi filmlerle sinemaya yeni bir hava, yeni bir ses getirdiler.

Geçiş döneminin 1939 - 1946 arasını kapsayan ilk zamanlarında 25 film çevrildi. Bunların dokuzunu Ertuğrul çevirmiş, birini de o başlamış, Ferdi Tayfur bitirmişti. Geçiş dönemiyle sinemaya gelenler, varlıklarını, asıl dönemin 1947 - 1950 arasındaki 4 yıllık bölümünde gösterdiler ve sinemaya giden yolu açtılar.

Geçiş döneminde sinemaya başlayan rejisörlerin içinde dikkati çekenlerin başlıcaları Vedat Örfi Bengü, Şakir Sırmalı, Turgut Demirağ ve dönemin sonunda sinemaya başlayan Orhon Murat Arıburnu idi.

Şakir Sırmalı ile Orhon Murat Arıburnu ise "geçiş döneminde" filmleriyle sinemaya en çok yaklaşan sinemacılar oldular. Bu arada Adolf Körner adlı bir yabancıya üç film yaptırıldı *(Sürtük, Hulleci, Kerem İle Aslı)* ama bu filmlerin sonucu olumlu olmadı. Yine bu dönemde Cahide Sonku da *Fedakâr Ana* adlı bir film yönetti, böylece ilk kadın rejisör oldu.

Sansür konusundaki ilk teşebbüs 1932'de görülmüş ve S. Filmlerinin Kontrolü Hakkında Nizamname 9.6.1932'de yürürlüğe girmişti. 1975 yılına kadar geçerliliğini koruyacak ikinci sansür yönetmeliği ise 19.7.1939'da yürürlüğe girdi.

Bu dönemde belge filmi alanında görülen en önemli çalışma *Zafer Yollarında* adlı filmin Atatürk'ün emriyle genişletilmesi oldu. 1922'de üç kısımlık bir film olan *Zafer Yollarında* Atatürk'ün emri ve yakın ilgisiyle genişletildi. Savaş sırasında çekilip sonradan bulunan filmler, Atatürk'ün emrinden sonra çekilen sahneler de eklenen film 1942'de son şeklini aldı. *İstiklâl - Zafer Yollarında* adlı bu film bugün bile Kurtuluş Savaşımızla ilgili en geniş belge filmidir.

Yerli film yapanlar cemiyetinin kurulduğu (1946), ilk film şenliğinin düzenlendiği (1948) bu dönemin önemli olaylarından biri de, "rüsum indirimi"nin kabûl edilişi oldu. Belediye gelirleri kanununa eklenen bir madde ile belediyelerin yerli filmlerden, yabancı filmlere oranla daha az rüsum alması hükme bağlandı.

Kısaca "rüsum indirimi" olarak adlandırılan bu madde, yerli S. için büyük bir destek sağladı. Devlet desteğinden mahrum olan S., sadece bu maddenin desteğinde yabancı filmlerin rekabetine karşı direnebildi. Rüsum indiriminin bu olumlu sonucuna karşı, eleştirilen bir yönü oldu. Uygulamada bu madde tüm yerli filmlere uygulandı, böylece iyi film kadar kötü filmleri de korudu.

SİNEMA : Osman F. Seden'in "Düşman Yolları Kesti" adlı filminden bir sahne

Daha önce de belirtildiği gibi geçiş döneminin en büyük yararı sinemada çalışan kadroyu tiyatrodan uzaklaştırıp sinemaya yaklaştırmak, çevrilen filmlerle seyirciyi S. filmi bekler hâle getirmek oldu. Şartlar S. çağının başlaması için oluşmuştu. 1951 - 1952 sezonunda çevrilen *"Kanun Namına"* adlı filmle S. tarihinin dördüncü dönemi, sinemacılar çağı başlamış oldu.

Sinemacılar çağı : Sinemacılar çağı, klasik tasnif içinde en uzun süreyi içine alır. Bu süre içinde hem film sayısı artar, hem seyirci sayısında büyük bir artış görülür. S. 1951 - 1980 arası olaylarından da bazan az, bazan çok etkilenir.

Bu çağın başlangıcından 27 mayıs 1960 devrimine kadar olan bölümünde birçok önemli film görülür. Gerçi bu dönemde bir zamanlar pek moda olan Amerikan revü filmlerinden ilhamlar *(Istanbul Yıldızları, Yıldızlar Revüsü, Istanbul Havası* vs.), Arap ve Hint filmlerinin bir birleşimi olan kordelalar *(Mezarımı Taştan Oyun, Söyleyin Anama Ağlamasın* vs.), şarkıcılarla yapılan filmler *(Beklenen Şarkı, Kırık Keman* vs.), Kıbrıs olaylarının aktüel hâle gelmesiyle çevrilen Kurtuluş savaşı filmleri *"İzmir Ateşler İçinde"* v.b. gibi çok değişik konu ve değişik türde filmler görülür ama asıl önemli çalışmalar bu çeşitliliğin dışında ortaya çıkar.

Lütfü Ömer Akad *Kanun Namına* ile başladığı yeni döneminde *Katil, Kardeş Kurşunu, Öldüren Şehir* gibi filmler yapar. Bu filmlerde Istanbul'un kenar mahallelerinde yaşayan bir gencin, tesâdüfler sonucu karıştığı serüvenlerini gittikçe gelişen bir dille anlatır. *Beyaz Mendil* gibi filmlerde köye gerçekçi bir bakış açısı getirir; *Yangın Var* gibi filmlerde imparatorluk döneminden belli olay ve kurumları ele alır.

Dönemin en ilgi çekici yönetmenlerinden Metin Erksan, *Karanlık Dünya* ile Âşık Veysel'in hayatını aktarır. *Dokuz Dağın Efesi* ile o güne kadar alışılmış efe filmlerine yeni bir bakış, yeni bir ses getirir. 1960'da ise o güne kadar yapılan filmlerin en gerçekçisi olan *Gecelerin Ötesi*'ni yapar.

Âtıf Yılmaz, önce piyasa romanlarını adapte eder sonra *Gelinin Muradı, Bir Şöförün Gizli Defteri, Bu Vatanın Çocukları* gibi filmlerle hem ustalığını isbat eder, hem de günümüze kadar sürecek verimli çalışma dönemine girer.

Âtıf Yılmaz gibi işe roman adaptasyonlarıyla başlayan Memduh Ün 1958'de *Üç Arkadaş*'ı çevirir. Film, o güne kadar çevrilen filmler içinde en iyisi olarak; daha sonra yaptığı *Ateşten Damla* ise olgun bir S. eseri olarak nitelenir.

Sinemaya senaryo yazarı olarak başlayan Osman Seden de 1955'de *Kanlarıyla Ödediler* ile yönetmenliğe geçti. İlk filmlerindeki Akad etkisinden giderek sıyrılır. *Bir Avuç Toprak, Beraber Ölelim, Düşman Yolları Kesti* gibi filmlerde S. dilini geliştirir, ele aldığımız zaman diliminin sonunda (1960) *Namus Uğruna* ile o güne kadarki en başarılı filmini verir.

1952 - 1960 döneminde ilk yıllar, yıllık film sayısı ortalama 50 civarında dolaştı; 1958'den sonra ise üstüste üç yıl 95'er film yapıldı. Toplam 607 filmin yapıldığı bu dönemde S., sinema dışı olaylardan da etkilendi.

1960 - 1970 döneminde görülen en büyük özellik, film sayısındaki büyük yükseliş oldu. Daha önce dokuz yılda 607 film yapılmışken bu on yılda toplam 1466 film yapıldı. Kurucu Meclis sırasında sansürün kaldırılması için yapılan çalışmalardan ve bu konuda verilen önergelerden bir sonuç alınamadı. S. kanununun çıkması için bir önceki dönemde başlayıp, bu dönemde de sürdürülen çalışmalardan da bir sonuç çıkmadı. 1964'de *Susuz Yaz*'ın Berlin festivalinde birinci gelmesi üzerine toplanan şûrâ'lar, hazırlanan kanun tasarıları da sonuçsuz kaldı.

Film sayısında görülen büyük artışa karşılık bu dönemde üstünde durulması gereken filmlerin çoğunu, yine bir önceki dönemde adlarını duyuran yönetmenler yaptılar. Akad *(Hudutların Kanunu, Kızılırmak - Karakoyun)*, Yılmaz *(Dolandırıcılar Şahı, Erkek Ali, Keşanlı Ali Destanı, Muradın Türküsü, Ah Güzel Istanbul)*, Erksan *(Yılanların Öcü, Acı Hayat)*, Ün *(Avâre Mustafa, Namusum İçin)*, Seden *(Beni Osman Öldürdü, Çalıkuşu)* gibi birçok filmle çalışmalarına bu dönemde de devam ettiler.

Yine bu dönemde birçok rejisör ilk filmlerini çevirdi. Bunlardan Halit Refiğ ilk filmlerinde anlatımıyla, hemen sonra yaptığı filmlerle *(Şehirdeki Yabancı, Gurbet Kuşları, Bir Türke Gönül Verdim, Haremde Dört Kadın)* anlatımının yanısıra yorumu ve konulara yaklaşımıyla dikkati çekti.

Sinemaya bu dönemde başlayan Ertem Eğilmez, özellikle 1970 sonlarında yaptığı kalabalık kadrolu filmlerle bir türün ilk akla gelen yönetmeni oldu. Yine bu dönemde ilk filmini yapan Yücel Çakmaklı *(Birleşen Yollar, Zehra, Memleketim)* filmleriyle millî S. akımının ilk örneklerini verdi. Yılmaz Güney de rejisörlüğe bu dönemde başladı.

SİNEMA : Âtıf Yılmaz'ın bil filmi : "Murad'ın Türküsü"

Feyzi Tuna ile Duygu Sağıroğlu da bu dönemde sinemaya başlayan yönetmenler arasındadır; ilk filmleriyle Tuna *(Yasak Sokaklar)*, Sağıroğlu *(Bitmeyen Yol)* dikkati çektiler.

S. tenkidi 1950 - 1960 döneminin sonunda altın çağını yaşadı. Hemen bütün günlük gazetelerde film tenkidlerine rastlandı. Bazı gazeteler S. konulu ilâveler verdiler. Dönemin "Akis", "Devir" gibi dergileri de sinemaya ilgi gösterdiler, kapak konusu yaptılar. Yine o dönemde ilk S. sanatı dergisi (S.) yayınlandı. Bu durum 1960 - 1970 döneminin başlarında da sürdü ama gittikçe tam tersi bir gelişme ortaya çıktı. Önce S. yazarları ile sinemacıların arası açıldı. 1964'teki S. şûrâsında görülen ayrılık, daha sonraki tartışma ve polemiklerle gittikçe keskinleşti.

1956'da Berlin festivalinde Mazhar Şevket İpşiroğlu ile Sabahattin Eyüpoğlu'nun yaptıkları *Hitit Güneşi* ikinci olmuş, aynı ikilinin yaptığı *Siyah Kalem* bir yıl sonra aynı festivalde mansiyon kazanmıştı. 1960 - 1970 dönemindeki en büyük başarı ise *Susuz Yaz*'ın Berlin festivalinde birinciliği kazanması oldu. Yine Metin Erksan'ın *Yılanların Öcü* adlı filmine 1966'da Kartaca'da altın madalya verildi.

1960 - 1970 döneminde film şenlikleri de hızlandı. 1964'de başlayan Antalya Şenliği, en uzun ömürlü şenlik oldu, günümüze kadar geldi. 1965'te İzmir ve Gaziantep'te başlayan şenlikler birer defa yapıldı. 1969'da Adana'da başlatılan Altın Koza, başarılı bir şenlik olmasına rağmen 1973'ten sonra yapılmadı.

Kısa film alanında da 1960 - 1970 döneminde bir canlılık görüldü. 1967'de Hisar kısa film yarışmaları başladı. İki yıl sonra TRT, TV filmleri yarışması açtı. Bu yarışmaya yedisi 35'lik, yirmi üçü de 16'lık olmak üzere toplam 30 film katıldı.

SİNEMA : Halit Refiğ'in "Gurbet Kuşları" filminden bir sahne

Bu dönemde yeni yönetmenler, dönemin ancak ikinci yarısında ortaya çıktı. 1974'de Ergin Orbey, Ömer Kavur, Yavuz Özkan, Şerif Gören; 1975'de Fikret Hakan, Salih Gökmen, Atilla Gökbörü; 1976'da Özcan Arca, Cüneyt Arkın, Kartal Tibet; 1977'de Mehmet Kılıç, Korhan Yurtsever, Tolgay Ziyal, Ümit Efekan, Zeki Alasya ilk filmlerini yaptılar. Bu arada TRT - Sinemacı işbirliği sınırlı bir çerçevede bile olsa gerçekleşti. Halit Refiğ, "Aşk-ı Memnû" ile o güne kadar yapılan en başarılı adaptasyonu gerçekleştirdi. Lütfü Akad, Ömer Seyfeddin'in 5 hikâyesini; Metin Erksan, 5 yazardan 5 hikâyeyi televizyona tatbik etti.

Dönemin başında dinî filmler modası görüldü. 1970'lerin masal filmleri modası 1973'de yerini dinî filmlere bıraktı. Bu da iki sezon sürdü. Buna karşılık 1974'de münferit örnekler olarak ortaya çıkan, sonra birden artan seks filmleri 1975 yılında doruğa çıktı. Sonraki yıllarda da bu tür filmlerin yapımı devam etti.

Yine bu dönemde ilk defa üç okulda S. - TV alanında yüksek öğrenim başladı.

S. yayınları alanında baştan beri süregelen durgunluk bu dönemde de devam etti. Yarım asırdan uzun bir sürede yapılan S. yayınları, bir kütüphanenin rafını doldurmayacak kadar az sayıda oldu.

İngiltere'ye satılan *Binnaz*'dan (1919) sonra 1960'lara kadar Türk Sineması dış pazara açılamadı. 1960 sonrasında, özellikle 1960 - 1970 döneminin ikinci yarısında bu alanda bir kıpırdanma görüldü. Bazı Türk filmleri, Filipinlere kadar alıcı buldu (1970'de filmlerin satışından 1 650 000 dolar elde edildi). Bu durum 1970 - 1980 döneminde daha da gelişti. Özellikle bu dönemin ikinci yarısında çok sayıda film dış ülkelere satıldı. Daha önce bazı ülkelerle sınırlı olan (Yunanistan, özellikle İran) dış pazar genişledi, bazı filmlerimiz Amerika'dan Porto Riko'ya kadar birçok yerde gösterildi.

1978 yılına kadar sinemayla ilgili konular, çeşitlerine göre maliyeden, ticarete, turizm ve tanıtma'dan, dışişleri bakanlığına kadar çeşitli bakanlıklarca çözümleniyordu. 1978'de Kültür bakanlığına kurulan "S. dairesi" ile bürokrasi içinde sinemaya ilk kez resmî bir yer verildi.

"Halıcı Kız" ile "Salgın" hariç tutulacak olursa 1969'a kadar çevrilen filmlerin tamamı siyah - beyaz idi. Sonraki yıllarda renkli film çekimine de başlandı. 1974 yılından sonra ise çevrilen filmlerin hepsi renkli oldu.

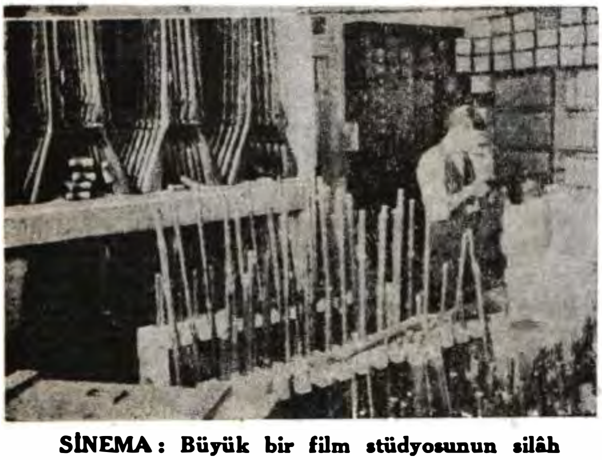
1914 - 1978 arasında 1 461 adedi renkli, 2 676 adedi siyah - beyaz olmak üzere toplam 4 137 konulu film çevrildi. (E. M.)

Film yapımı (prodüksiyon) : Bir konu filme alınmadan önce, senaryosu yazılır. Senaryo, bir mimarın çizdiği plana benzer; bitmiş filmin sözlü bir tasvirinden ibarettir. Büyük ölçüde film çevrilen stüdyolarda senaryo yazarları, senaryoyu, maliyet ve maddî imkânlar bakımından, prodüktörün (yapımcı, âmil) nezareti altında yazar. En ideal şekil senaryo yazarının rejisör ile (direktör, yönetmen) iş birliği yaparak çalışmasıdır. Avrupa ve Amerikan sinemacılığında âdet böyledir. Diğer taraftan yazar, aynı zamanda rejisör de olabilir.

SİNEMA : Bir film sahnesi çekimi hazırlıklarının son safhası

Bir senaryo, yazılırken muhtelif safhalardan geçer. Bu safhalar yıllar süren çalışmaların, tecrübelerin neticesine dayanarak aşağıdaki üç ana safha hâlinde meydana çıkmıştır: a) ana hatlar, b) hikâye, c) senaryo. Ana hatlar, adından anlaşılacağı gibi konunun özünü meydana getirir. Bu, tamamen orijinal bir konu olabileceği gibi bir sahne eserinden veya romandan da alınmış olabilir. Ana hatları tesbit edilen konunun az veya çok teferruatlı şekilde şimdiki zaman kullanılarak anlatılması hikâye safhasıdır. Bundan sonra sıra üçüncü ve son safha olan senaryonun yazılmasına gelir. Senaryo yazılırken, hikâye parçalanır, sahneler tasvir edilir, diyaloglar ilâve edilir, aktörlerin nasıl hareket edecekleri anlatılır, sahnenin hangi planda çekileceği, kamera ve ses durumu belirtilir. Bir film çevrilirken, rejisörün, aktörlerin, giyim kuşam dairesinin, dekor bölümünün, makiyaj bölümünün musiki kısmının vs. tek dayanağı senaryodur. Senaryo yazarının

SİNEMA : Büyük bir film stüdyosunun silâh dairesinden bir görünüş

SİNEMA : Filmlerin çevrilmesinde çeşitli film hilelerinden faydalanılır. İşte Harol Lloyd, kaç kat yüksekte asılı kalmış vaziyette

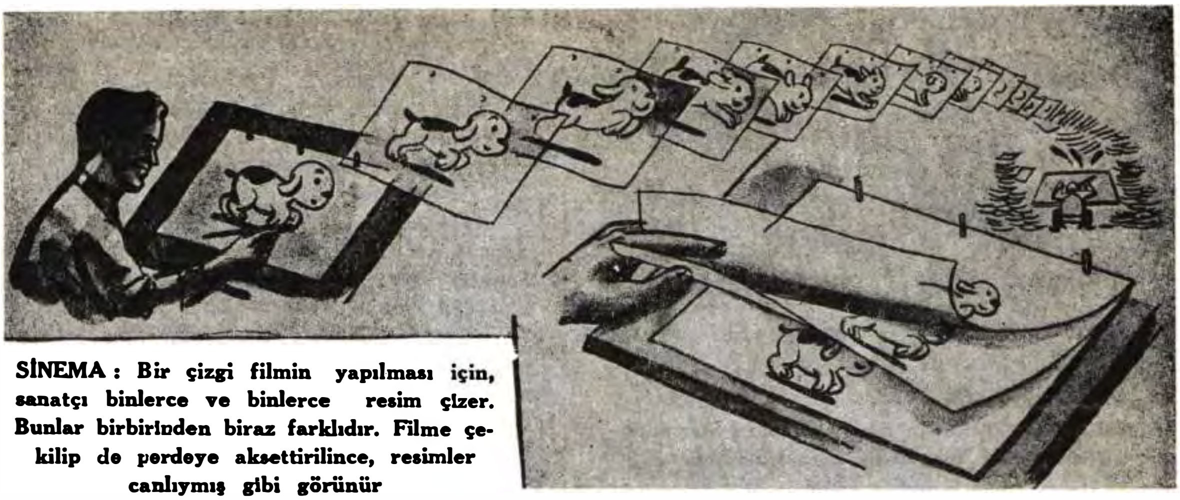
son derece geniş bir muhayyileye sahip olması gerekir. Yazar filmin sahnelerini, ekranda seyrediyormuş gibi en küçük teferruatına kadar muhayyilesinde canlandıramazsa yazdığı senaryo başarılı olamaz. Senaryo teferruatlı olarak yazılırsa hem zamandan, hem paradan tasarruf sağladığı gibi, rejisör, sahnelerin sinematik yapısına daha sağlam bir şekilde hâkim olur, oyuncularla daha yakından ilgilenmek imkânını bulur.

S. filmi bir tiyatro oyunu veya roman değildir. Benzetmek gerekirse, bir film en çok hikâyeye benzer. Kural olarak hikâye bir fikri işler ve aksiyon, dramatik eğrinin en üst noktasını bulduğu zaman son bulur. Roman ara verilerek okunabilir; piyeslerde perdeler arasında fasılalar vardır, ama bir hikâye genellikle bir defada okunup bitirilir. Filmler bu bakımdan hikâyeye benzer. Bunun için başından sonuna kadar okuyucunun dikkatini, ilgisini çekmek zorundadır.

Reji (yönetim, direction) : Rejisörlük, elinde alıcı bir S. makinesi tutan bir insanın, karşısında duran arkadaşına "bir şeyler yap" demesiyle başlamıştı. Bu, kamera karşısında hareket sağlamanın ilk adımıdır. Kamera karşısına hareketli konular getirmek her rejisörün ilk düşündüğü iştir.

Dokümanter rejisörlüğü ise tamamen başkadır. Bu rejisörler, her şeyden önce birer kâşiftir. Bunlarda malzeme evvelâ Allah tarafından hazırlanmıştır, sonra insan unsuru da vardır. Ancak bu filmlerdeki insan unsuru sinemacılık mesleğiyle ilgili değildir. Kamera için iş görmez. Diğer taraftan saf S.'da da aktüalitenin yeri yoktur.

Tiyatrodaki sahne vâzıı (Fr. *metteur en scène)* mesleği, S.'da rejisörlüğe dönüşmüş ve tamamen kendine has bir sanat hâlini almıştır.

SİNEMA : Bir çizgi filmin yapılması için, sanatçı binlerce ve binlerce resim çizer. Bunlar birbirinden biraz farklıdır. Filme çekilip de perdeye aksettirilince, resimler canlıymış gibi görünür

İyi bir rejisörlüğün temeli, S. tekniğine, S. hilelerine tam bir vukufa ve onları halka nasıl sunacağını bilmeye dayanır. Film çekiminde rejinin önemli bir kısmında senaryo esas alınır. Böylece çekilecek sahnenin senaristin hayâlinde nasıl canlandığı öğrenilmiş olur. Tiyatro oyununda aksiyon sözlerle ilerler. Rejisör — ister kırda; ister bir telefon kulübesinde geçsin — aksiyonu kamera vasıtasıyle ilerletir. Seyircinin ilgisini çekmek için daima yeni ifade şekilleri, yeni sunuş tarzları bulmak; öte yandan ekonomik olmaya da dikkat etmek zorundadır. Bir tiyatroda seyircisi oturduğu yerde oyunu seyreder; S.'da ise rejisör seyirciyi istediği yere götürür. Seyirci, perdedeki sahnenin içinde yaşar.

Setler, ışık, musiki vs. rejisörün en büyük yardımcılarıdır. Ancak her şey aktör veya aktrisin yüz ifadesiyle başlar. Seyirciye yüzdeki ifadelerle yön verilecektir. Hangi çehre gösterilecektir? Hangi çehrenin ne zaman gösterilmesi lâzımdır? Hangi açıdan, hangi mesafeden gösterilecektir? Bu konularda verilecek isabetli kararların filmin başarısına büyük katkıda bulunacağı tabiîdir.

İmâlât (prodüksiyon) usûlleri : Rejisör aksiyonu sahneye getirirken her türlü imkânlardan faydalanır. Bu işte en önemli olan, seti planlayan sanat direktörünün bilgi ve kabiliyetidir.

Eskiden film setleri bugünküler gibi değildi. Bunlar genellikle bir tek sahne için inşa edilen parça parça şeylerdi.

SİNEMA : Yukarıdaki filmin manzaralı kısımları da çizilince, köpek yoldan koşarak geliyormuş intıbaını verir

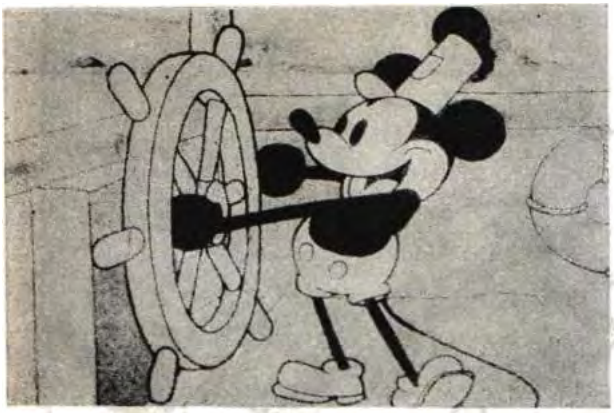
Bugünkü setler geniş ve kusursuzdur. Seti teşkil edecek dekorlar bir tiyatro sahnesi gibi itinayla hazırlanır. Film seti bir bakıma stenoya benzer. Meselâ setin nerede bulunduğu basit bir ifadeyle anlatılır: Camiler Istanbul, Eyfel kulesi Paris, gökdelen New York demektir.

Bir sanat direktörünün geniş bir mimarlık bilgisi ve anlayışı olmalı, ayrıca hangi tip insanlara ne gibi bir ikametgâhın uygun olacağını da kestirmelidir. Bir kimsenin mesleği odanın duvarına asılan şeylerle belli edilir; iyi huylu olup olmadığı ise doğrudan doğruya aktörün yüz ifadesine kalmış bir şeydir.

Malzeme fiyatları ve işçilik ücretlerinin günden güne yükselmesi setlerin de gittikçe pahalıya mâl olmasına yol açmıştır. Bu bakımdan büyük film stüdyolarında bir evin inşasına yarayacak her türlü malzeme ve ustaların dâimâ hazır bulunması gerekir. Ancak yılların tecrübesi bu alanda bazı keşiflere yol açtı, pek çok hususların film hileleriyle halledilmesi yoluna gidildi.

Film imâlinde aydınlatmanın büyük yeri vardır. Setlerin aydınlatılması birinci derecede kameramanı ilgilendirir. Ancak günümüzde aydınlatma işi, ışık mütehassısları tarafından yapılmaktadır. Aydınlatma mütehassısının vazifesi sadece elektrik tesisatının yapılmasını kontrol etmek değil sete, sahnenin sinematik değerini arttıracak bir hava vermektir.

Film yapımının en başta gelen unsurlarından biri şüphesiz kameradır. İster sabit, ister seyyar olarak kullanılsın, ister cepheden, isterse herhangi bir açıdan çalışsın, kameradan beklenen şey, aksiyonu en iyi şekilde ifade edecek resimler vermektir. Kameranın hareketleri başlıca iki şekilde özetlenebilir: 1) Karakterlerin hareketiyle ilgili hareket. Bu tip harekette kamera önden giderek veya yandan hareket ederek karakteri takip eder. Bunda aranan şey, kameranın hareket ettiğini seyircinin hissetmesidir. Bu bakımdan karakterle kameranın hareketleri arasında tam bir koordinasyon lâzımdır. 2) Dramatik hareket. Bu tip harekette karakter daima dramatik bir maksatla - olduğu yerde durur - kamera hareket eder. Meselâ odanın ortasında duran karakteri önce yakın planda çekmeye başlar, sonra yavaş yavaş uzaklaşır ve karakter, odanın ortasında yapayalnız kalmış olarak görünür.

SİNEMA : Walt Disney'in **ilk sesli filmi : Steambot Willie. Mickey Mouse ilk defa bu filmde halka sunulmuştur**

Film yapımının başta gelen diğer unsurları ses ve musiki ile renktir. Ses, musiki, karakterlerin belirli bir andaki zihnî durumlarını, dramatik efektleri belirtmekte rejisörün en büyük yardımcısıdır. Sessiz filmler zamanında bile sese ihtiyaç hâsıl olmuş, hiç değilse piyano çalmak suretiyle salona bir ses girmesi sağlanmıştır.

Çizgi filmler : Çizgi filmlerin tarihçesi sinemacılığın ilk günlerine kadar uzanır. 1831'de Ghent'li Joseph Antoine Plateau'nun icad ettiği fenakistoskop ile çizgi resimleri hareketli olarak gösterme alanında ilk deneme yapılmıştı. Fenakistoskop cihazında bir şafta monte edilmiş iki disk vardı. Bunların birine resimler yerleştirilmişti. Bu resimlere diğer diskin dış tarafındaki yarıklardan bakılıyordu. Buna benzer bir cihazı Viyanalı S. Ritter von Stampfer icad etmişti. İngiltere'de 1834'de "daedaleum" yahut "hayat çarkı" denen cihaz yapıldı.

Çizgi filmlerin ilk ticarî şekli 1877'de Fransız Emile Reynaud tarafından yapılmıştır. Yazının başında belirttiğimiz gibi praksinoskop denen cihaz ile hareket eden çizgi resimler bir perdeye aksettirebiliyordu. Bu şahsın tiyatrosunda 1892 - 1900 yılları arasında yarım milyon seyirci çizgi filmler seyretti.

Birleşik Devletler'de münhasıran S. filmi olarak yapılan ilk çizgi film 1906'da, Vitagraf şirketi için imâl edildi. Bu ilk filmin adı *Humorous Phases of Funny Faces* (Garip Çehrelerin Komik Görünüşleri)'dir. 1911'de Windsor McCay'in yaptığı *Little Nemo* (Nemo'cuk) serisi başladı. 1913'te J. R. Bray'in çizdiği yeni çizgi filmler S.'larda gösterilmeye başlandı ve bu tip filmler devam etti :

Walt Disney: Walt Disney ilk çizgi filmlerini 1923'te yapmaya başladı. İlk filmleri *Alice in Wonderland* (Alice Harikalar Ülkesinde) ve *Oswald The Rabbit* (Tavşan Oswald) serisindendir. İlk sesli çizgi filmi *Steambot Willie*'dir (İstimbot Willie). Meşhur Mickey Mouse ilk defa bu filmde S. seyircilerinin karşısına çıkarılmıştır. Disney'in ilk renkli çizgi filmi 1932'de piyasaya sürülen *Flowers and Trees*'dir (Çiçekler ve Ağaçlar). Normal film uzunluğunda ilk çizgi filmi yapmak şerefi de Walt Disney'e aittir. *Snow White and Seven Dwarfs* (Pamuk Prenses ve Yedi Cüce) (1938), dört yılda tamamlanmış ve yaklaşık 477 000 kareden meydana gelmiştir. Bu film 13 dile tercüme edilmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra çok değişik konularda çizgi filmler yapılmış bu dönemde de ilk Cinemascope çizgi film Walt Disney tarafından gerçekleştirilmiştir. 1955'te piyasaya çıkan *Lady and The Tramp* ise normal uzunlukta ilk Cinemascope çizgi filmdir ve o da Walt Disney tarafından gerçekleştirilmiştir. (O. Y.)

Hukuk yönüyle S. : S. filmi üzerindeki haklar, senaryolar, filmlerin yapımı, gösterilmesi, dağıtım ve saklanması ile ilgili hukuk dalı.

5846 sayı ve 13/12/1951 tarihli Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun 5. maddesi ile S. filmleri, öğretici ve teknik mahiyetteki veya günlük olayları tesbit eden filmler ile her nevi ilmî, teknik, bediî mahiyette projeksiyon diyapozitifleri "sinema eseri" sayılmış; 6. maddenin üçüncü bendiyle de musiki, güzel sanatlar, ilim ve edebiyat eserlerinin film hâline sokulması veya filme alınmaya ve radyo - televizyon ile yayıma müsait hâle sokulması "işlenme" addolunmuştur. Kanuna göre, bu "eser" ve "işlenme"lerin sahipleri fikir ve sanat eserlerine tanınan manevî ve malî haklardan yararlanırlar (bk. FİKRÎ HAKLAR).

Bundan başka filmlerin ithali, gösterilmeden önce kontrolü (sansür), eğitici filmler, Ordu Film Merkezi ve filmlerin arşive tevdii hakkında çeşitli kanunî mevzuat varsa da, bunlar aynı zamanlarda yayınlanmış kanun, tüzük ve yönetmeliklere serpiştirilmiş olup, henüz bu konuları toplu olarak düzenleyen bir kanun çıkarılamamıştır.

Devlet S. - TV Enstitüsü : günümüzde Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlı bir kuruluş olarak görev yapan Devlet S. - TV Enstitüsü, 1962 yılında Güzel Sanatlar Akademisinde öğrenim yapan bir grup genç tarafından "Kulüp S. 7" adıyla kuruldu. Dernek; "Film Arşivi" adını aldı. Uzun yıllar akademi binası içindeki özel bölümde çalışmasını sürdüren enstitü daha sonra Balmumcu'daki özel binasına taşındı. Bu yeni binada biri 600, ikisi 100'er kişilik üç S. salonu; tam teşekküllü film stüdyosu ve arşiv için özel olarak hazırlanmış bölümler vardır.

Sinematek Derneği : Sinematek Derneği : 1965 yılı haziran ayında Muhsin Ertuğrul, Prof. Macit Gökberk, Sabahaddin Eyüpoğlu, Prof. Mazhar Şevket İbşiroğlu, Aziz Albek, Tunç Yalınan, Hüseyin Hacıbaşıoğlu, Şakir Eczacıbaşı, Cevat Çapan, Tuncan Okan, Onat Kutlar, Semih Tuğrul, Adnan Benk, Prof. Adnan Çoker ve Nijat Özön tarafından Istanbul'da kuruldu. Tüzüğünün 3. maddesine göre "başlangıcından itibaren Türkiye'de ve yabancı ülkelerde çevrilmiş olan S. eserlerini ve S. ile ilgili yayınları araştırmak, toplamak, tasnif etmek, saklamak, korumak, göstermek ve yaymak amacıyla" kurulan Sinematek 1965 yılı kasım ayında düzenli film gösterilerini başlattı.

1974'de Ankara'da, Ankara Sinematek Derneği adıyla bir dernek kuruldu. Sinematek hem bu dernekle, hem de çeşitli illerde kurulan S. kulüpleriyle yakın bir işbirliği kurdu, temin ettiği filmlerin oralarda da gösterilmesini sağladı. Yine 1974 yılında, o güne kadar S. alanında yapılan toplantıların muhtevası en geniş olan "S. Sempozyumu"nu düzenledi. (E. Korur)

SİNEOL (eucaliptol), $C_{10}H_{18}0$, renksiz, kâfurumsu kokan eter gibi yağ. S., kendisine göre 1,5 - 2 misli miktarda, % 70'lik alkol içinde erir. Erime noktası +1°, kay. nokt. 176 - 178°. Birçok ökaliptüs yağlarında % 30 - 70 oranında, defne yaprağı yağlarında bulunur. Yüksek oranlı yağlardan dondurulmak suretiyle elde edilebilir. Antiseptik hassası dolayısıyla diş macunlarında, sabunlarda ve benzerlerinde kullanılabilir.

SİNERJİ [Gr., La. *Synergia,* birlikte çalışma, yardımlaşma'dan Al., Fr., İng. *Synergie,* İt. *Sinergia*], *(Muvafakat-ı ef'âl, iştirâk-i amel, hem-kudret, müşâhebet-i fiil)* mukabilinde kullanılan, bir görevin yerine getirilmesinde iş ortaklığı.

1) Bir bütünlük tesiri meydana getiren, meselâ, aynı bir organizmada dolaşım, solunum, sindirim ve bir toplum içinde sanayi, ticaret, hukuk müesseseleri gibi, değişik birçok fonksiyonların işbirliği.

2) Sempatinin görünüşü ve harekî unsuru olan eylemin veya iradenin benzerliği. Ribot'nun belirttiği gibi, "Sempatinin ilk merhalesi, harekî temayüllerin bir uyuşmasından ibarettir; bu bir S.'dir. En aşağı derecesinde taklittir (toplumların değil), fakat bir koyun sürüsü, sırf bedence taklit suretiyle, aynı zamanda koşan, kaçan, duran, havlayan köpek sürüsü gibi küme teşkil eden hayvanlarda kendini gösterir.

Fouillée'nin ifade ettiği gibi, "Tam tersine, yaşayan ahlâk ise, birinin duygularını başkasının duygularıyla, bir kimsenin iradesini herkesin iradesiyle sempati ve S. teşkil eden bir ahenk meydana getirir". (R. K.)

SİNESTEZİ (Al. *Synästhesie,* Fr. *Synesthésie,* İng. *Synaesthesia,* İt. *Sinestesia), duyumdaşlık, duyum beraberliği.* Biri ötekinin senbolü olmak intibaını veren değişik tabiattaki duyumlar arasında, pek sık olarak anadan doğma ve açıklanamaz beraberlik demektir. Meselâ, her vokalin belirli bir renk fikrini (renkli işitme) [Sinopsi] (b. bk.) telkin etmesi; tarihî olayların mekânda sabit bir yer işgal eder gibi görünmesi; zakumların sempatik veya antipatik gelen kişilerle ilgili olarak görmeye dayanan imaj husule getirmesi gibi. (R. K.)

SİNGAN (Coğ.) : bk. ÇANGAN.

SİNGAPUR, Güney-doğu Asya'nın en küçük, fakat en müreffeh devleti. Malaka yarımadasının güney ucunda;

SİNGAPUR : Haritası

Büyük Okyanus'la Hint Okyanusu'nun geçit yerindedir. Malaka yarımadasından Jahore boğazı ile ayrılan 41,8 km uzunluğunda, 22,5 km genişliğindeki bir ada üzerinde kurulmuştur. Adanın yüzölçümü civarındaki 40 kadar küçük adalarla birlikte 581,5 km², nüfusu 2 278 000'dir (1976 tahminî).

S. Ekvator'un 130 km kuzeyindedir. Tropikal bir iklimi vardır; yağış fazla, rutubet yüksektir. Bir zamanlar adayı kaplayan tropik ormanların % 85'i yok edilmiştir. Bu bakımdan saymaya değer bitki ve hayvan topluluğu yok gibidir. Ada, tabiî kaynaklardan da mahrumdur. Sahiller düzlüktür; en yüksek yer Bukit Timah tepesidir (177 m).

S. nüfus bakımından 150 yıl içinde büyük artış göstermiş, 1819'da 200 olan nüfus 1970'te 2 milyonu aşmıştır. XX. yüzyılın sonunda ise nüfusun 4 milyonu geçeceği tah-

SİNGAPUR : Genel görünüş (Kubbeli yapı : Raffles müzesi)

min edilmektedir. Nüfusun % 76'sını Çinliler teşkil eder. Çincenin beş diyalekti konuşulur; Çinli halkın inançları da değişiktir. Konfüçyanist, Budist, Taoist ve Hıristiyan olanlar vardır. Nüfûsun % 15'ini Malayalılar, % 7'sini Hindistan ve Pakistanlılar teşkil eder. Malayalılar Pakistanlılar Müslüman, Hintliler Hindûdur. Geri kalanlar hayret edilecek derecede çeşitli ırktandır. Hemen hemen dünyanın bütün milletlerinden insanlar yaşar. Aralarında Avrazyalılar ve bilhassa Avrupalılar ekseriyettedir.

Bu şehir devletinin ekonomisi limanına ve milletlerarası ticaretine dayanır. Tarım ve maden kaynakları ihmal edilecek derecede zayıftır. Eski kauçuk ve hindistan cevizi sahaları, ikamet bölgeleri, sebze bahçeleri, domuz ve tavuk çiftlikleri hâline getirilmiştir. Çok büyük alanlar da depo, dok, ve havaalanı olarak kullanılmaktadır. S.'da beş büyük havaalanı vardır. Bunların en büyüğü milletlerarası Paya Lebar havaalanıdır.

Sahilin açıklarındaki adalar verimsizdir. Buralardan ancak balıkçılar yararlanır. 1974'te avlanan balık mikdarı 63 000 ton idi. Limanın ticareti 3 500 km'lik bir mesafe dahilindeki malların toplanması ve re-eksportu üzerinedir. Bu malların başlıcaları şunlardır: Malaya'da elde edilen kauçuk, kalay, kopra ve tomruk; Sumatra ve Siyam ve Borneo'dan gelen pirinç, kurutulmuş balık, kalay, kauçuk; Kuzey Borneo ve Sumatra'dan petrol. Avrupadan getirilen makine, çeşitli cihazlar, tekstil ve yiyecek maddeleri de Endonezya, Malaya, Siyam ve Borneo'ya dağıtılır.

Tarih : S.'un eski tarihi hakkındaki bilgiler azdır. Çin kaynaklarına göre S. yüzlerce yıl önce de bir ticaret merkeziydi. 1300'lerde Cavalı müstevliler burasını tahrib etti. İngilizler geldiği zaman, S., balta girmemiş ormanlarla kaplı bir adaydı ve sahillerde küçük balıkçı köyleri vardı. Doğu Hindistan şirketinin ajanlarından Sir Stamford Raffles Adanın İngiltere'nin ticareti bakımından olan önemini kavradı. Johore sultanıyla yaptığı bir anlaşma sonunda 1819'da adanın mülkiyetini kazandı. Bütün ada 1824'te İngiliz hâkimiyetine girdi. Şehir 1826'da, bölgedeki yerleşme merkezlerinin idare yeri hâline getirildi ve koloninin siyasî merkezi oldu.

SİNGAPUR : Liman'dan bir görünüş

I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler burasını kuvvetli bir askerî üs hâline getirmek istediler. Üs, adanın kuzey sahillerinde inşa ve tahkim edildi ve buraya "Doğu'nun Cebelitârık"ı adı verildi. S., II. Dünya Savaşı'nda 1942'den 1945'e kadar Japon işgalinde kaldı. 1946'da S., ayrı bir koloni hâline geldi. 1965'te, Malaya federasyonundan ayrılarak bağımsız bir devlet oldu. Aynı yıl İngiliz Milletler Câmiası'na katıldı. (O. Y.)

SINGER, Isaac Merritt (Pittstown, New York 1811 - Torquay, Devonshire 1875), ilk dikiş makinesini geliştiren Amerikalı mucit. 12 yaşındayken baba ocağından ayrıldı ve yıllarca fabrikalarda makinist olarak çalıştı. 1851'de, dikiş makinesinin patentini aldı. I. M. S. ve kumpanyasını kurarak, makinesinin üretimine başladı.

1851 ile 1863 arasında S., makinesinin geliştirilmesi üzerine 20 patent aldı ve 1860'larda kumpanyası dünyanın başta gelen dikiş makinesi imalâtçısı oldu. S. 1863'te işin aktif yönetiminden çekildi ve ömrünün sonuna kadar geri kalan günlerini Avrupa'da seyahatlerle geçirdi.

SİN-HAİ-LİEN, Çin'de Kansu bölgesinde bir şehir. Nüfusu 207 600. S. limanı Sarı Deniz üzerindeki Lienyun Long-Hai demiryolunun ağzındadır.

SİN-HİANG, Çin'de Honan bölgesinde bulunan bir şehir. Han-kou demiryolu üzerinde yer alan S.'ın nüfusu 170 500'dür. S.'dan mâden kömürü elde edilir.

Sİ-NİNG, Çin'de bir şehir. Tsin-Hai ilinin merkezi. Nüfusu 300 000'dir. S.'de yün ve deri ticareti gelişmiştir.

SİNİR HASTALIKLARI, sinir sisteminin herhangi bir zedelenmesinden ileri gelen organik menşeli veya bünyece görünürde bir zedelenme olmaksızın, sinir sisteminin bir kısım faaliyet ve işleyişinde bazı bozukluklardan doğan fonksiyonel kaynaklı hastalıklar. Bu bakımdan, S. H.'nı şöyle sınıflayabiliriz :

1. Sinir sistemi enfeksiyonları : Menenjitler, sinir sistemi firengisi, mantarlara bağlı enfeksiyonlar, uyku hastalığı, akut kore, lepra gibi;

2. Zehirlenmeler : Bakterilerle (difteri, tetanus), mâdenlerle (arsenik, kurşun, cıva, manganez) organik maddelerle (etil alkol, metil alkol, barbitürat, bromürler, karbon monoksit) zehirlenmeler;

3. Travmalar : Kafatası kırıkları, beyin, omurga, omurilik yaralanmaları, periferik sinirlerin travmaları;

4. Damar sistemi ârızaları : Sinir sistemi kanamaları, kansız kalmaları, sinir sistemi arteri osklerozu;

5. Sinir sisteminde basınç ârızaları : Kafa içi basınç azalması, beyin ödemi, kafa içi tümörleri, omurilik timörleri gibi;

6. Konjenital ve gelişme bozuklukları : Hidrosefalus, spina bifida gibi;

7. Ailevî sinir bozuklukları : Herediter optik atrofi, ailevî sar'a, ailevî kas erimesi gibi;

8. Metabolik hastalıklara bağlı olarak : İç salgı bezleri hastalıkları (Cushine, tirotoksikoz, adison, tetani), kan has-

talıkları (lösemi, hemofili, hodkin), iç organ hastalıkları (karaciğer ansefalomyelopati'si gibi), kollogen doku hastalıkları (myozitler gibi), kemik hastalıkları (paget gibi), polinöropatiler (alkolden ve vitaminsizlikten meydana gelenler: beri beri, gebelik gibi);

9. Demyelinizasyon yapan hastalıklar: Multipl skleroz gibi;

10. Zaman zaman oluşan sinir hastalıkları: Sar'a, migren, meniyer gibi.

Sinir sisteminin hastalıkları - yukarıda görüldüğü gibi - çok çeşidli olduğundan, bunların şekilleri, belirtileri ve tedâvileri de değişiktir. (B. P.)

SİNİR OTU, *Plantago.* 300 kadar türü olan Sinirotugiller *(Plantaginaceae)* familyasından bir bitki. Kuzey yarı kürede yayılmış olan otsu bitkiler veya alçak çalılardır. Yapraklar çoğunlukla bitki tabanında rozet şeklinde toplanmış ve paralel damarlıdır. Çiçekleri erdişi, çok simetrili, toparlak veya uzamış bir başka durumda, çanak yapraklar tüp teşkil edecek şekilde dizili ve 4 parçalıdır.

Çanak yapraklar zarımsı, tüp şeklinde ve yayık 4 lopludur. Erkek organlar 4 adet eşit ve uzun, dişi organ üst durumlu 2 karpelli, 1 - 4 gözlü ve her gözde bir veya daha çok tohum taslağı taşır. Meyva kapaklı bir kapsül hâlindedir. *P psyllium* (karnıyarık otu) türünün tohumları musilajlı olup kabızlığa karşı kullanılır.

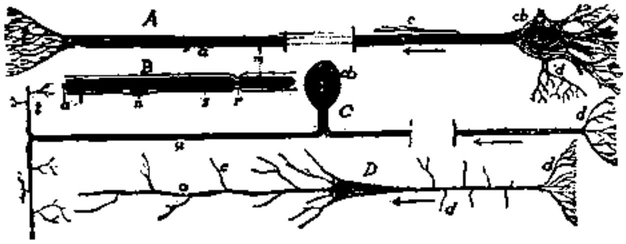
SİNİR SİSTEMİ, vücuttaki bütün sistemlerin görevlerini düzenleyen sistem. Canlıların hayatında çok büyük önemi bulunan bu sistem başlıca iki bölüme ayrılmıştır: 1 — Beyin - omurilik sistemi 2 — Otonam sinir sistemi (sempatik ve parasempatik S. S.).

Bu ayrılışa rağmen, sistem bir bütün hâlinde çalışır. Bu sistemleri ayrı ayrı incelemekte yarar vardır.

Beyin - omurilik sistemi: Buna merkezî S. S. de denir. Mütekâmil hayvanlar ve insanlarda merkezî S. S. anatomik olarak omurilik, bulbus (soğanilik), pons (varol köprüsü), orta beyin, ara beyin, basal, gangliyonlar, beyin ve beyincikten teşekkül etmiştir. Bu sistemin herhangi bir yerinden bir kesit alınacak olursa, iki çeşit maddeden yapılmış olduğu görülür. Bunlardan birisi beyaz cevher, diğeri gri cevherdir. Sistemin uç kısımlarında gri cevher merkezde ve beyaz cevher onu çerçevelemiş vaziyette bulunur. Beyinde ise tersine olarak beyaz cevher merkezde, gri cevher onu çevrelemiş vaziyettedir. Beyaz cevher umumiyetle merkezî S. S.'ni teşkil eden sinir hücrelerinin (nöron) uzantılardan yapılmıştır. Gri cevher ise bizzat sinir hücrelerinin bir araya gelmesinden teşekkül etmiştir. Bu sebeple sinir merkezleri gri cevher içinde, sinir yolları ise beyaz cevher içinde bulunurlar.

S. S., sinir hücrelerinden (nöron) yapılmıştır. Sinir hücresinin diğer hücrelerden farkı dendrit ve akson denilen protoplasma uzantılarının olmasıdır. Dentritler ekseriya hücreden ayrıldıktan sonra muhtelif dallara ayrılırlar. Dentritler uyartı impulslarını hücrenin cismine doğru iletirler. Umumiyetle her sinir hücresi bir tek aksona sahiptir. Bazı aksonlar bir metre kadar dallara ayrılırlar ve düğüm şeklinde bir oluşumla sonuçlanırlar. Bunlara sinaptik düğüm denir. Bu düğüm bir başka sinir hücresinin dendritleri ile temasta bulunur. Bir sinir hücresinin aksonu vasıtasiyle gelen tembihler diğer sinir hücresine bu yolla gider.

Sinir hücrelerinin büyüklüğü 5 - 6 mikronla 100 - 130 mikron arasında değişir. Aksonların kalınlığı ise 1 - 2 mikrondan 18 - 20 mikrona kadar olabilir. Asabî uyarımların iletilmesinde bu kalınlığın önemi vardır. Omurilik, bir iletim organıdır. Kafa içi sinirleri hariç olmak üzere diğer sinir uclarından merkezî S. S.'ne gelen bütün uyarılar ve merkezî sinir sisteminden sinir uclarına giden uyarılar omurilikteki iletim yolları vasıtasile nakledilirler. Omurilik, bir takım refleks merkezlerini ihtivâ eder.

SİNİR SİSTEMİ:

Nöronların tipleri: (A) Multipolar (çok kutuplu) nöron; (B) kılıfı ile birlikte sinir lifi parçası; (c) unipolor (tek kutuplu) nöron; (D) beyin kabuğu nöronu; (a) akson; (c) kolloteral; (d) dendritler; (cb) esas hücre; (m) medüller kılıf; (n) nörolemma hücresi; (r) Ranvier nodülü; (s) nörolemma kılıfı; (t) telodendronlar

Omurilik hamur kıvamındadır; yalnız beyinden daha serttir, çünkü beynin tersine beyaz cevher burada dış yüzdedir. Omurilik yanlamasına kesilirse, önden arkaya H harfi biçiminde görülür. Gri cevherin tam ortasında omurilik kanalı vardır. H harfinin kolları olan ön boynuzlar dürtücü tembihleri omurilikten perifere taşır. Arka boynuzlardan ise duyu tembihleri (ağrı, ısı, soğuk, seks, kaşıntı, gıdıklanma, kas yorgunluğu, basınç ve temas duyuları) periferden merkeze taşınırlar.

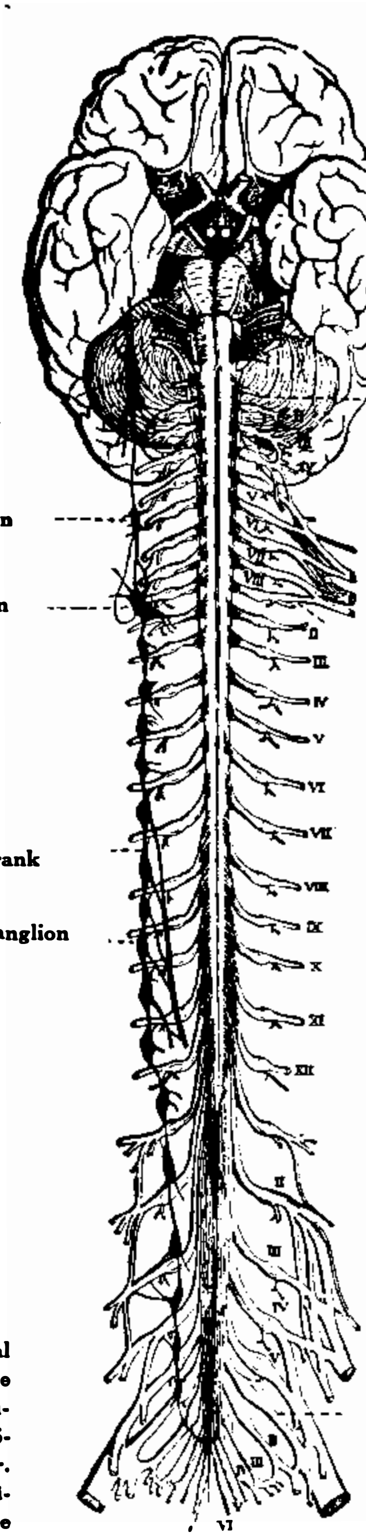
Omurilikte bulunan refleks merkezleri şunlardır: Ayak tabanı, karın örtüsü, patella, aşil tendonu, büyük abdest ve idrar boşaltma, genital, terleme refleksleri gibi.

Bulbus, pons ve orta beyine "beyin sapı" denir. Omurilikte olduğu gibi, bu kısımda da, bir takım refleks ve otomatik merkezleri ile duyu ve hareket yolları mevcuttur. Bu kısımda, ayrıca, kafa içi sinirlerinin çekirdekleri ve merkezî irtibatları yer almıştır. Bu sebeble, beyin sapı'nın fonksiyonları, "iletim" ve "refleks" olmak üzere, iki kısımdır. Beyin sapından, göz ve kulak sinirleri haricinde, on çift kafa siniri çıkar.

Beyin sapında bulunan refleks merkezleri ise şunlardır: 1) Göz kırpma refleksi, 2) Göz bebeği refleksi, 3) Aksırma refleksi, 4) Öksürme refleksi, 5) Emme ve çiğneme refleksi, 6) Salya refleksi, 7) Yutma refleksi, 8) Kusma refleksi, 9) Ayakta durma refleksi, 10) Doğrulma refleksi, 11) Yakalama refleksi gibi.

Periferik (çevre), S. S.: Sinir adı verilen kordonlardan yapılmıştır. Sinirler duyuları çevreden merkeze, getirir, merkezden de hareket, salgı emirlerini çevreye götürür. Bu sinirlerin kalınlıkları değişiktir. Periferik sinirler: 1 — merkeze gelen duyurucu, 2 — merkezden çıkan dürtücü (hareket ettirici), 3 — hem duyurucu, hem de dürtücü olmak üzere üç türlüdür.

Periferik, S. S.'ni: 1) beyin - omurilik sinirleri, 2) otonom sinirleri olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Beyin -

SİNİR SİSTEMİ :

Sempatik sinir sisteminin proksimal parçası (sempatik trank) ile birlikte merkezî sinir sisteminin önden görünüşü. Beyin, omuriliğin durumuna göre, geriye doğru doğrultulmuştur. Omurilik ganglionları ile omurilik sinirlerinin arka ve ön kökleri resimde görünmektedir

omurilik sinirlerinin 12 çifti kafatası deliklerinden çıkar ve bunlara kafa çiftleri adı verilir. 31 çifti de omurilikten çıkar.

Sinirler vücudun sağ ve sol tarafında simetrik olarak bulunurlar. Kafa çiftleri denilen kafa sinirleri şunlardır: 1) Koku siniri, 2) Görme siniri, 3) Göz oynatan sinir, 4) Troklea siniri, 5) Üçüz sinir, 6) Gözün dış hareket siniri, 7) Yüz siniri, 8) Denge ve işitme siniri, 9) Dil - yutak siniri, 10) Akciğer - mide siniri, 11) Boyun kas siniri, 12) Dil altı siniri.

Omurilikten çıkan 31 çift sinir ön ve arka köklerin (duyu ve hareket köklerinin) birleşmesinden doğar. Bu sinirler karma sinirlerdir. İçlerinde hem dürtücü, hem duyurucu hem de sempatik sinirler vardır. Omurilik sinirleri omurlara göre ad alırlar: 1) Boyun sinirleri (8 çift), 2) Göğüs sinirleri (12 çift), 3) Bel sinirleri (5 çift), 4) Kuyruk sokumu sinirleri (5 çift), 5) Koksiks siniri (1 çift).

Otonom S. S.: Diğer sinirler gibi menşelerini merkezî sinir sisteminden alırlar. Bu sistem merkezî S. S. dışında genglionlara sahip olmakla ve liflerinin periferi de pleksuslar teşkil etmesiyle karakterize edilir. Omuriliğin göğüs ve bel kısmından çıkanlara sempatik sistem, baş ve kuyruk sokumundan çıkanlara parasempatik, sistem adı verilir. Bu iki sistem birbirlerine zıt tesirlere sahiptir ve isteğimizin dışında çalışan sinirlerdir.

Sempatik sistem: Bu sistem de vazifesini diğer sinirler gibi merkezden aldığı tembihleri periferideki organlara iletmek suretile yerine getirir.

Sempatik ganglionlar omurganın her iki tarafında ve yukardan aşağıya doğru sıralanmışlardır. Pleksuslar ise karındaki büyük atar damarların etrafını çevreler. Parasempatik sistemde sinir düğümleri sinir ekseninden uzakta, hattâ ilgili organa yapışıktır. Parasempatik sinirler bütün iç organlara dağılır. İki akciğer - mide sinirinden (vaguslar) meydana gelen onuncu çift kafa siniri parasempatik sistemin önemli bir parçasını teşkil eder, çünkü bu sinir akciğerlere, kalbe ve karnın üst kısmında bulunan iç organlara dağılır. Parasempatik sinir tellerinin uyarılması, sinir hücrelerinin birleşme yerlerinde, sinir akımının iletilmesini sağlayan bazı kimyevî maddeleri ortaya çıkarır, bunlar kimyevî aracılardır. Asetilkolin, sempatik ve parasempatik düğüm öncesi sinir telleri ile parasempatik düğüm ötesi sinir tellerinin kimyevî aracısıdır. Bu yüzden bütün bu tellere kolinerjik denir. Adrenalin ve noradrenalin ise düğüm ötesi sempatik sinir tellerinin kimyevî aracısıdır (bu tellere de adrenerjiktir denir).

Sinir sisteminin çalışması: Merkezî S. S. çevre sinirleri birbirine bağlayan santral gibidir. Merkezî sinir sisteminde milyonlarca hücre birbirleriyle bağlanmıştır.

İradî bir harekette ilk kaynak ruhî uyarmalardır. Bu ruhî uyarmalar beynin üst orta kısmındaki sinir hücrelerinde bir harekete yol açar. Bu hücrelerden kaynağını alan iradî hareketler aksonlara iletilir. Hareket emrinin yola çıktığı beyindeki başlangıç noktasından, bu emri yerine getiren çizgili kasdaki bitim noktasına kadar iki tane sinir hücresi vardır. Bunlardan birincisi merkezî S. S. hücresi, diğeri periferik S. S. hücresidir.

Beynin dış tabakası olan korteksdeki sinir hücrelerinden çıkan tellerinin büyük bir kısmı bulbus'da çaprazlaştıktan sonra aşağı doğru iner, omuriliğin ön boynuzlarındaki ikinci sinir hücresine gelir. Oradan çıkan teller de, sinirlerin yapısını teşkil ederek çizgili kasda sona ererler. Bu hareket yoluna piramidal yol denir. Piramidal yol, çocuk yürümeye başladığı zaman (9 - 12. aylar arası) gelişimini tamamlar. Böylece çocuğun çizgili kasları tamamen piramidal yolun kontrolüne girer, çocuk ayakta durur ve yürüyebilir.

Çevredeki his noktacıklarından başlayarak beynin yan kısımlarında sona erer, sinir telleri duyu yolunu meydana getirir. Çevre sinirleri merkeze iki çeşit duyu taşır: Sathî duyu; derin duyu.

Sathî duyu: Dokunma, ağrı, ısı duyularıdır.

Derin duyu: Durum bilgisi, kemik, mafsal, iç organ duyuları, denge duyusu gibidir.

Dokulardan, organlardan gelen bütün duyu telleri, sinir hâlinde omurilikteki arka köklere gelir. Burada duyu yolunun birinci sinir hücresi vardır. Buradan yukarı çıkar, beyne gider, yüksek merkezlere erişir. Talamus denilen bölgede haz, acı, açlık, susuzluk, sinsi duyular gibi hayâtî duyu merkezlenimiz vardır. Korteksde (beynin dış tabakası) ise dokunma, ağır, ısı gibi basit duyu merkezleri yer alır. (B. Pınar)

SİNİRKANATLILAR (Neuroptera), böcekler sınıfına mensup bir takımdır. Oldukça yumuşak vücutlu böceklerdir. Başta, ince ip veya kıl şeklinde antenlerle orta büyüklükte petek gözleri vardır. Ağız organları çiğneyici veya emici olur. Kanatları zar şeklinde ve büyüktür. Kanatların ön kenarlarında merdiven şeklinde bir damarlanma görülür. Gelişimleri tam başkalaşım *(holometaboli)* şeklindedir. Larvaları etçildir, başka böcekleri yiyerek beslenirler. Meselâ bu takıma bağlı olan *Mantispa pagana* türünün larvaları, örümceklerin yumurta keselerine girerek onların yumurta ve yavrularını yerler. Başka bir sinirkanatlı Chrysopa perla larvaları ise yaprak bitleri ile geçinirler.

Teşhis edilmiş türleri 2 500 civarındadır. Memleketimizde birçok türü mevcuttur. Ayrıca Avrupa, Balkanlar ve Suriye'de de yayılmışlardır.

S.'ın önemli bir ailesi olan bit arslanları (chrysopidae) dünyanın her yerinde bulunur. Bu hayvanların yumurtlamaya hazır olan dişileri uygun bir yaprağın üzerine bir salgı döker. Bu salgı havayla temas edince sertleşir ve bir sap meydana gelir. Böcek bu sapın üstüne bir yumurta koyar. Yaprağın üzerinde bir sürü yumurta sıralanıncaya kadar bu iş tekrarlanır. Yumurtadan çıkan larvalar karşılarına çıkan ilk cisme çenelerini saplarlar. İnsanları ısırarak canlarını yakarlar. Üzerlerinde bulundukları daldaki bütün bitleri yerler. Bit arslanı kadar hiç bir böcek pisboğaz değildir. Larvalar büyüyünce kendilerine kaba birer koza örerler. Kanatları teşekkül edinceye kadar bu koza içinde kalırlar. Bu böcekler gerek larvalarına gerek büyüklerine dokunulduğu zaman pis bir koku çıkarırlar.

S.'ın diğer önemli bir ailesi olan karınca arslanlarının da bit arslanlarınınki gibi çok güçlü çeneleri vardır. Karınca arslanları av avlamaya çıkmazlar. Kumda değişik derinlikte çukurlar açar ve içine girerek sadece iri çenelerini açıkta bırakarak avlarını yakalarlar.

SİNKİANG: bk. DOĞU TÜRKİSTAN.

SINN FEIN ("yalnız biz" anlamına gelen bir deyim olup), İrlanda milliyetçi hareketi; bu hareketin kökleri, XIX. yüzyıldaki Gael birliği ve İrlanda edebî rönesansında dile getirilen millî şuurun uyandırılmasına dayanır. S. F., 1905'te Arthur Griffith tarafından siyasî bir parti olarak teşkilâtlandırıldı. 1916'da, Dublin'de, paskalyadaki ayaklanmadan sonra, hareket, İrlanda'da halk arasında hızla büyüyüp gelişti. 1919'da bir S. F. konvansiyonu, Eamon de Valera'yı teşkilâtın baş-

kanı seçti. Londra andlaşmasını (1921) takip eden karışıklıklar, S. F. partisinin çözülmesine yol açtı. De Valera'nın 1927'de tekrar parlamento'ya girmesi ve Fianna Fail partisini kurması ve 1961 genel seçiminde parlamentodaki S. F.'in son dört yerini de kaybetmesi bu harekete son verdi.

SİNOD (Yun. *Synodos*'tan), bir kilisenin işlerini görüşen ve bu maksatla yapılan toplantı.

Yahudi S.'u ise, Yahudi mezhep ve uygulama işiyle ilgili hususları görüşmek için haham (rav) ve din görevlisi olmayan kişilerden ibaret kuruldur.

Umumiyetle kilisenin din üzerine resmî toplantılarına S. (meclis) denilmektedir.

SİNOP, Türkiye'nin orta Karadeniz bölgesinde bir ili ve bunun merkezi olan şehir.

Sinop ili: Doğusunda ve kısmen güneyinde Samsun, batısında Kastamonu, güneyinde Çorum illeri, kuzeyinde Karadeniz ile çevrilidir. Sınırlarının uzunluğu 475 km olup, bunun 300 km'si kara, 175 km'si denizdir. Yüzölçümü 5 862 km², nüfusu 267 605 (1975), nüfus sıklığı 46'dır. Şehir ve kasabalar nüfusu 54 000, köyler nüfusu 213 000'dir. Merkez ilçesinden başka, 6 ilçesi vardır: Ayancık, Boyabat, Durağan, Erfelek, Gerze, Türkeli. İlçelerden Gerze, Erfelek, Ayancık ve Türkeli'nin denize kıyıları vardır. S. merkez ilçesi, Karadenize uzanmış Boztepe yarımadası ile bunun güneyinde uzanan dar bir arazi bölümünü içine almıştır. Boyabat ve Durağan ilçeleri ise, ilin güney bölümünde ve iç bölgededirler. Köy sayısı 425 (1976), bucak sayısı 6, belediyesi bulunan yer sayısı 7'dir.

S., Osmanlı imparatorluğu zamanında merkezi Samsun olan "Canik livâsı"na kaza (ilçe) olarak bağlanmıştır. Tanzimat ile Kastamonu vilâyeti kurulduğu zaman S. "sancak" olarak idâre edilmiş, Cumhuriyetin ilânından sonra yapılan idârî taksimat ile "vilâyet" (il) olmuştur.

Yerşekilleri, yapı: S. ilinin yeryüzü şekilleri, ana çizgileriyle, kuzeyden güneye doğru üç bölüm gösterir: Kuzeyde, içine Boztepe yarımadası ile hemen güney kenarlarını alan ve doğuda Gerze, batıda Ayancık arasında uzanan tepelik-düzlük bölüm (yaklaşık 100 - 500 m), bunun güneyinde Küre dağlarının doğu bölümü (1 000 - 1 600 m), bunun da güneyinde geniş Gökırmak vâdisi ve çevrelerindeki tepelik, düzlük yerleri içine alan bölüm (400 - 600 m).

Yarımada bölümü, Karadeniz boyunun başlıca çıkıntısıdır. Geniş kıstak (berzah) yerinden kuzeye olan uzantısı 30 km'ye yaklaşır. Ortalama enliliği 20 km kadardır. Güneydeki dağlardan beslenerek kuzeye doğru yarımadayı geçen Karasu çayının deltası, buradaki başlıca küçük düzlüklerden biridir. Karasu çayı deltası ile vâdisinin çevresi tepeliktir. Yarımadanın doğu bölümünde, kıstağında S. şehrinin bulunduğu S. yarımadası, doğuya doğru 8 km kadar bir uzantı teşkil eder ki, buradaki kıyının başlıca girinti - çıkıntı yaptığı yer, bu çevredir. Karadeniz kıyılarının başta gelen tabiî S. limanı da bu çevre içindedir. Kıyı yakınında sadece üç küçük kayalık ada vardır: Gazibey kayalığı (Boztepe burnu karşısında), Sarıada ve Karaada (Akliman körfezinde). S. yarımadasının kuzeyinde ve güneyinde iki geniş deniz girintisi oluşmuştur.

Küre dağlarının doğu bölümü, batı - doğu uzanışlı bir dağ sırasıdır. Yüksek yerleri 1 200 - 1 400 m'dir. Çangal dağında bu yükseklik 1 605 m'yi, Zindan dağında 1 750 m'yi bulur. Bu dağ sırasından kaynaklarını alan 14 dere güneyden kuzeye akar, Karadenize dökülürler (herbiri yaklaşık 15 - 30

SİNOP: Şehrin ve limanın bir kesimi

km uzunluğunda). Bu dağ sırası, enine derin vâdilerle yarılamamış ve boğaz şeklinde kolay geçit veren yerler açılamamıştır. Bu sebeple, ilde bu dağlar, yol bağlantılarına kolay imkân vermeyen yükseklikler olmuştur.

İlin güney bölümündeki Gökırmak çukurluğuna doğru da bu dağlardan dereler iner (7 kadar). Çok yerinde geniş olan Gökırmak vâdisinde menderesler yaparak akan nehir, genişliği çok yerde birkaç yüz metre olan, hatta yer yer 1 - 2 km'ye varan aluviyal vâdi tabanını oluşturmuştur. Bu düzlüklerin yanlarında yine geniş alanlar tutan tepelik - dalgalı arazi bulunmaktadır.

İlin arazi yapısı, ana çizgileri ile, kuzeyden güneye şöyledir: Boztepe yarımadasının kuzey ucunda ve S. yarımadasında üst Kretase volkanik fasiyesli tabakalar vardır. Daha güneyde Neojen tabakaları, bunun üzerinde eski Kuaterner örtüleri bulunmaktadır. Bunun güneyinde Türkeli ve Gerze arasında, Eosen fliş tabakaları, daha güneyde de boydanboya üst Kretase flişleri uzanır. Bu arada Çangal ve Karlık dağları güneyinde Jura devri tabakaları yer alır. Daha güneyde Gökçeağaç taraflarından doğuya ve Boyabat'a doğru Eosen - Oligosen tabakaları, Boyabat güneyinde de metamorfik arazi uzanır. Bütün bu formasyonlarda kıvrımlı, kıvrımlı - kırıklı arazi yapıları önemli yer tutar.

Akarsular, göller: İldeki akarsuların bir kısmı güneydeki dağlardan beslenerek Karadenize dökülürler. Başlıcaları Çatalzeytin, Ayancık, Karasu, Kabalı, Sarsak akarsularıdır. Bunlardan başlıcası Karasu (boyu 75 km, yağış alanı 350 km²), kaynağını Karadağ ve güneyinden alır, S. şehrinin 8 km batısında denize dökülür. Küçük bir delta meydana getirmiştir. Karasu'nun aşağı kesiminde 1968'den başlayarak yapılan su rasatlarından şu bilgiler elde edilmiştir: Ortalama akım 5 m³/sn, en çok akım 65 m³/sn (6.12.1970'de), en az akım 0,080 m³/sn (13.8.1970'de). Güneyde ise, Gökırmak, Boyabat düzlüklerini sulayarak Kızılırmak'a karışır. İl içinde bu nehre her iki yandaki dağlardan birçok dereler katılır (bk. GÖKIRMAK).

İlde pek küçük birkaç göl vardır: (Sülüklü, Sarıkum, Aksaz, Karagöl). Bunlar az derin, yarı sazlık yerlerdir. Sülüklü göl, S. yarımadasının hemen ortasında, kenarları az derin, ortası biraz derin bir göldür. Bu küçük yarımadada ancak kaynak ve yağmur suları ile beslenir. Gölün yakınındaki bazı kaynak suları S.'a getirilmiştir.

İklim: S. ilinde her ayı yağışlı, sıcaklık oynamaları deniz iklimi özelliği taşıyan bir iklim vardır. S.'ta 1931'den beri meteoroloji rasatları yapılmaktadır (istasyonun denizden yüksekliği 32 m). Burada yıllık yağış tutarının, ortalama, 680 mm olduğu görülmüştür (1938'de 819 mm, 1942'de 547 mm). Yağışların en çok olduğu aylar eylül - mart arasındadır (en çok yağış kasım, aralık, ocak'ta). En az yağış alan aylar ise mayıs - ağustostur (her aya yine de 30 - 35 mm yağış düşer).

Rasat süresi içinde elde edilen yıllık ortalama sıcaklık 14°'dir. En sıcak aylar haziran - eylül'dür (herbirinde ortalama 20 - 22°, ağustos ortalaması 22,8°). En az sıcak aylar kış ve ilkbahar ayları ile ekim - aralık arasıdır (herbir ayda ortalama 7° - 16°, şubat ortalaması 6,7°). Sıcaklığın, nâdir yıllarda, kısa süre için, —4°'ye, hatta —8°'ye düştüğü olmuştur. Soğuk aylarda donma olursa da kısa sürer, hafif geçer. Burada şiddetli don olan günlere rastlanmamıştır. Kışın, kısa süre için, kar yağar, fakat yerde pek az kalır. Kar yağışı, özellikle dağlarda aralıktan marta kadar, aralıklı olarak görülür.

SİNOP : Bir görünüş

Bitki örtüsü: S. ili, tabiî orman bölgesi içindedir. İlin dörtte biri orman ve fundalıklarla kaplıdır. Bunların çoğu iyi korunmuş ormanlardır. Bu arada Çangal ve Zindan dağlarındaki ormanlar pek önemli zenginlik kaynaklarıdır. Ayancık kereste fabrikaları il sınırları içindedir. Orman olmayan yerler ise, tarım (tarla, bahçe) ve otlaklar olarak değerlendirilmiştir. Merkezi Kastamonu'da bulunan orman başmüdürlüğüne bağlı olarak Ayancık, Boyabat, S., Türkeli işletme müdürlükleri vardır. İlin önemli ormanları arasında merkez ilçeye bağlı Giregöz, Erfelek'e bağlı Domuzdağı, Gerzeye bağlı Göktepe, Suludüz ve Dıranaz ormanları bulunmaktadır. Giregöz ormanlarında meşe, kayın, gürgen, dişbudak ağaçları, Domuzdağında kayın, gürgen, köknar, Göztepe ormanlarında çam, kayın, köknar ağaçları çok yer tutar. Çangal ve Zindan dağlarında çam ormanları geniş yerler kaplar.

Ayancık Orman İşletmesi kereste fabrikası 1945 yılından beri devlet eliyle işletilmektedir. Fabrika, önce özel teşebbüs tarafından kurulmuş, çeşitli safhalardan geçmiştir. İşletmenin başlıca orman topluluğu olan Zindan ve Çangal ormanları, 1926'daki bir sözleşme ile "Ziraat Vekâleti"nce 50 yıl için Türkiye Kibrit İnhisarı Türk Anonim Şirketine verilmiş, bu mukavele 1928'de Zingal (Zindan ve Çangal) T.A.Ş.'ne devredilmiş, Zingal şirketi Yançık'taki bugünkü fabrikanın esasını kurarak 18 yıl ormanı ve fabrikayı işletmiş, 1945'te mukavele kaldırılmış, 1954'te fabrika tesisleri satın alınmıştır. 1955'ten beri Göldağ ve Domuzdağ ormanlarından elde edilen kayın tomrukları da kamyonlarla fabrikaya girmekte ve havuzlara boşaltılmaktadır. Fabrikada yumuşak tomruklar (köknar, çam, kavak) ve sert tomruklar (kayın, meşe, gürgen) için ayrı ayrı havuzlara atılma durumu vardır. İşçi sayısı 1 000'in üzerindedir. Şahıslara ait olmak üzere Boyabat ve Durağan'da 5 atölye vardır.

Nüfus, yerleşme: S. ili, tarihî ve tabiî varlıklarına rağmen, Karadeniz bölgesinin öteki bölümleri ile kıyaslanırsa, büyük bir nüfusa sahip olamamıştır. S. şehri, 16 098 (1975) nüfusu ile Karadeniz kıyı şeridinin il merkezi olarak en küçük şehridir. İlin ortalama nüfus yoğunluğu 46 (1975) olup Türkiye ortalamasının (km²'ye 52) altındadır (Trabzon ili ortalaması 152, Zonguldak ili 97). Bu yoğunluk Boyabat'ta 35, Durağan'da 28'dir. Ancak merkez ilçede 97, Türkeli'nde 70, Erfelek'te 61'i bulur. İlçe merkezleri 2 - 7 bin nüfuslu kasabalardır. Yalnız Boyabat, 13 bin kadar nüfusu ile bir küçük şe-

SİNOP : Genel görünüş

hirdir. Yine bu arada, 1927'de S. şehrinin nüfusu 5 006 iken, 1950'ye kadar bunun altına düşmüş, bu tarihten sonra ağır ağır artarak şimdiki durumunu bulabilmiştir.

İlde nüfusun bu durumda bulunuşu ve il merkezinin ağır gelişmesi, burada dağların uzanışının engel teşkil etmesi, iyi yollarla uzun süre gerisine bağlanamamış olması (1980 verilerine göre, günümüzde de S. şehri henüz batısına ve güneyine tam bağlanamamıştır), sanayi kuruluşlarının yeterince olmaması sebebiyledir. Bu arada bir başka sebep de, ahşap evlerin sık sık yangınlara uğraması dolayısıyla, evsiz kalan bir kısım nüfusun başka yerlere göç etmesidir.

İldeki şehir ve kasabalarda oturan nüfus sayısı (1975'te) 54 bin, köylerde oturanların ise 214 bin kadardır. Buna göre, nüfusun beşte dördünden çoğu köylerdedir. İlde köylerin 210 kadarı (yaklaşık 110 000 nüfus) orman içinde olup, ormandan faydalanmış bulunmaktadırlar. Yaklaşık 140 köy de (75 000 nüfus) orman bitişiğindedirler. Orköy Genel Müdürlüğü pilot köy planlama çalışmaları Türkeli, Ayancık, Erfelek ilçelerinde yapılmaktadır. İlin dağlık, ormanlık yerlerinde, daha çok, dağınık bir yerleşme vardır. Buralarda her köyün bir veya birkaç bağlısı (mahallesi) bulunmaktadır ki, biribirlerinden birkaç yüz metre veya hattâ 1 - 2 km uzaklıktadırlar.

Ekonomi : S. ilinin ekonomisi, geniş ölçüde tarıma dayanır. Bu arada hayvancılık, kümes hayvancılığı, balıkçılık, ziraat sanatları, orman ürünlerine dayanan sanayi (Türkiye ölçüsünde önemli yeri olan Ayancık kereste fabrikası ve Gerze kereste atölyeleri) ve çeltik değirmen ve fabrikaları (Boyabat'ta) ve ticaret, geçimde yer tutmuştur.

a) Tarım : Çok yeri dağlık - tepelik, az yeri düzlük, vâdi tabanları olup ilde tarım, türlü bölümlerinde farklılık gösterir. Orman açmaları alanlarında toprak erozyonuna çok rastlanır. Eğimli arazinin çok yer tutması, toprak işlemesini güçleştirir ve tarımda dağınık bir durum belirir. Dağlık araziye uygun olarak, ilde 1977'de 31 000 karasaban, 7 500 hayvan pulluğu, 35 000 öküz çalıştırılmıştır. Bu arada, özellikle çukur ve düz arazide çalıştırılan tarım makineleri de artmıştır (1 089 traktör gibi). İlin birçok yerlerinde başta tahıl olmak üzere, sebze ve meyve bahçeleri, tütün (merkez ilçe, Gerze), şekerpancarı yetiştirilir. 1977 verilerine göre, ilde ekilen arazi 102 000 hektar olup, üretim 222 000 tondur. Tahıl çeşitleri arasında buğday başta gelir (ekilen yer 41 000 hektar, üretim 59 000 ton). Bunu mısır izler (17 000 hektar, 42 000 ton). Bunlardan sonra arpa (14 000 ton), çavdar (5 600 ton), pirinç (7 200 ton) gelir.

İlde baklagillerden en çok fasulye yetiştirilir (1 655 hektar, 2 000 ton). Bunu bakla, bezelye, nohut, mercimek izler (herbirinden 100 - 200 ton).

Sanayi bitkileri arasında tütün (2 400 hektar, 1 700 ton) ve şekerpancarı (1 500 hektar, 58 000 ton) vardır. Keten ve kenevir elde edilir. Yağlı bitkilerden ayçiçeği (177 ton), keten tohumu (275 ton) elde edilir. Kuru soğan (3 300 ton), patates (3 250 ton) de önemli yer tutar.

İlde meyvecilik ve sebzecilik geçimde yer tutmuştur. 1977 verilerine göre, 1 450 000 meyve ağacı vardır, üretim 27 000 tondur. En çok elde edilen meyve elmadır (210 000 ağaç, 7 500 ton). Bunun ardından armut ve ayva gelir. Erik, kiraz, kızılcık da çok elde edilir (herbirinden 800 - 1 800 ton). Yer yer az sayıda limon, portakal, mandalina ağaççıkları da yetiştirilmiştir (herbirinden 600 - 1 000 ağaç). İlde kestane vardır. Dut (46 000 ağaç, 1 350 ton), incir (34 000 ağaç, 330 ton), ceviz (1 000 ton), badem (9 000 ağaç, 1 000 ton) vardır. Dut (46 000 ağaç, 1 300 ton), incir (34 000 ağaç, 900 ton) de önemli yer tutar. İlde 2 400 hektarlık arazide çeşitli sebzeler yetiştirilir. Üretim 44 000 tonu bulur.

b) Hayvancılık : Önemli geçim kaynaklarından biri de hayvancılıktır. Uzun süre eski usullere göre yapılmış bulunan hayvancılık, son zamanlarda hayvan ırklarının ıslahı yoluna gidilerek verimin arttırılmasına çalışılmıştır. Kıyıboyu yörelerinde sığır ırkının ıslahı için jersey, içteki ilçelerde ise montafon sığırları sun'î tohumlamalarına başlanmıştır. Merkezde 8 boğalık bir sun'î tohumlama labaratuarı, Boyabat'ta 34 boğalık bir tabiî tohumlama labaratuarı vardır. Dağlık yerlerde sığır, katır, eşek, ovada ve çukur yörelerde koyun, keçi, manda ile sığır ve at çoktur. Mer'aların azalması sebebiyle koyun yetiştirmede azalma vardır.

İlde, 1977 verilerine göre, 525 000 hayvan vardır. Koyun (196 000), kıl keçisi (98 000), tiftik keçisi (23 000), sığır (75 000), manda (24 000) kadardır. 22 000 ton süt elde edilmiş, 695 ton et sağlanmıştır. Elde edilen hayvan ürünleri arasında yapağı (185 ton), kıl, tiftik, deri vardır.

İlde kümes hayvanları yetiştirilmesine önem verilmiştir (1977'de 18 milyon yumurta). S.'a 7 km uzaklıktaki Karagöl mevkiinde 270 dekarlık arazide bir işletme kurulmuş, burada iyi cins kümes hayvanları (tavuk) yetiştirilmeye girişilmiştir. İlin türlü yerlerinde eski ve yeni usul kovanlar da çoğalmıştır (1977'de 98 ton bal, 10 ton balmumu).

c) El sanatları : S. ilinin türlü bölümlerinde ve en çok köylerde çeşitli el sanatları vardır. Çiftçi aileleri köylerde ihtiyaçlarını karşılamak için tezgâhlarda çalışırlar. Ayancık, Türkeli, Erfelek köylerinde keten ipliği dokunarak giyim eşyaları yapılır. Boyabat, Durağan, Ayancık köylerinde halı ve kilim dokunan tezgâhlar vardır. Köylerde gıda muhafazası işleri (pekmez, sirke, sebzelerden turşu, sütten yoğurt, peynir, tereyağı, tarhana, buğdaydan bulgur, nişasta yapımı..), örgü işleri (dantel, çeşitli örgüler, yün örgüler..) yapılır.

d) Ticaret : İlde ticaret, ekseriyetle, tüketim maddeleri alış - verişine dayanır. Piyasaya hareket getiren önemli ticaret maddesi tütündür. Bir başka ticaret kolu balıkçılığa dayanır. Yılın belli zamanlarında avlanan çeşitli balıklar, ticarete canlılık getirir, ayrıca bu iş için küçük teknelerin yapımına da yol açar. S. iline başka yerlerden getirtilen baş-

lıca maddeler gıda maddeleri, giyim ve ev eşyaları, inşaat malzemesidir. Başka yerlere çokça satılan başlıca maddeler ise, başta tütün olmak üzere, balık, yumurta, tavuk, kestanedir. Beş kadar büyük ihracatçı vardır. Birçok bankaların il merkezinde ve ilçelerinde şubeleri açılmıştır. Sanayi olarak Ayancık kereste fabrikası, Boyabat çeltik fabrika ve değirmenleri, Gerze kereste atölyeleri bulunmaktadır.

Eğitim, kültür: S., eskiden beri okumayı ve kültür kuruluşlarını seven ve koruyan insanların çok olduğu ve birçok tanınmış kişilerin yetiştiği yerlerdendir. 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın ilk dörtte birinde burada 4 sınıflı rüşdiye, 5 sınıflı idâdî okulları bulunduğu, 1914'de şehirde bir öğretmen okulu açıldığı, bu arada bir "özel kız okulu" (Hava Hoca Okulu), yatılı bir okul, sıbyan (çocuk) okulu açılmış bulunduğu da bilinmektedir. Cumhuriyet devrinde okul sayısı ve çeşidi artmıştır. İlde 390 ilkokul vardır (320'si köylerde). S. şehrinde, Ayancık, Boyabat ve Erfelek'in herbirinde 3, öteki ilçe merkezlerinde birer ilkokul vardır. S. şehrinde lise, kız öğretmen okulu, bütün ilçelerde ortaokul bulunmaktadır. Yine il merkezinde kız endüstri meslek lisesi, erkek endüstri meslek lisesi, Ayancık ve Boyabat'ta akşam kız sanat okulları vardır. İlde okuma odaları (5), gezici kadın kursları, gezici erkek kursları (3 köyde demircilik - marangozluk, yapı işleri) açılmıştır. S.'ta Rıza Nur çocuk kütüphanesi (1952'de açılmış) vardır. "Gençlik Spor Kulübü" 1944'te kurulmuştur. S.'ta ilk matba 1921'de açılmış, "Sinop" adlı haftalık gazete yayınlanmıştır. Daha sonra başka basımevleri de açılmıştır.

Ulaştırma: S., Türkiye'nin en kuzey bölümünde bir yerleşme yeridir. Buradan geçen yollar kavşak yeri olmadığı gibi, işlek bir uğrak yeri de değildirler. Ancak, Istanbul'dan Samsun ve daha ötelerine giden gemilerin iyi bir barınak yeri olduğu hâlde, gerisine yeterince bağlanamamış olması, S.'un ulaştırma yönünden sönük kalmasına (Hinterland'ının yani ardbölgesinin genişleyememesine) sebep olmuştur. Gerisine bağlanamayışının başta gelen sebebi, gerideki sıra sıra dağlardır. Günümüzde de Ankara ile S. arasında bütünü ile geniş ve düzgün bir karayolu (yaklaşık 460 km), türlü bölümlerinde, henüz tamamlanmış değildir. Arada birkaç dağ ve buna bağlı olarak da virajlı yol kesimleri vardır. S.'un gelişmesi, düzgün ve geniş, virajları azaltılmış bir karayolu ile Ankara'ya bağlanması ile sağlanır. Buna göre S., deniz yolu dışında, kara ve hava yolları bakımından henüz gelişememiştir. Yakınındaki radar hava alanı, yolcu uçaklarının inip kalkmasına elverişli değildir.

İlde devlet yolları olarak S. - Türkeli stabilize karayolu, S. - Boyabat karayolu (kısmen asfalt), Ayancık'tan güneye uzanan ve Çangal dağından geçen dar yol Sakız kavşağından başlayarak Taşköprü üzerinden Kastamonu'ya bir asfalt yol hâlinde uzanır. S. - Gerze yolu (asfalt 36 km), ili, orta ve doğu Karadeniz kıyılarına bağlar. İl yolları 86 km'dir. Bunlardan Yenikonak - Gökçeağaç yolu yalnız yazın geçit veren, kış aylarında kapalı olan toprak ve yer yer stabilize bir yoldur (58 km). Köy yollarının büyük bir kısmı toprak yoldur.

S. limanı: Karadenizin en elverişli tabiî limanıdır. Doğuya doğru 15 km kadar uzanan S. yarımadası ve kıstak bölümü, bu tabiî limanın meydana gelmesine imkân vermiş, kuzeyinde ve güneyinde iki deniz girintisi oluşmuştur. Şehrin kuzey kıyısındakine "Dış liman" (doğu ve güney rüzgârlarına karşı korunmuş), güneyindekine "İç liman" (kuzey rüzgârlarına karşı korunmuş) denilmiştir. Liman, demir atmaya elverişlidir.

Mendirek ve rıhtımı olmayan S. limanı, hinterland'ı (ardbölgesi) bugün 6 ilçe ile 36 köyü içine alan bir iskeledir. Geriye bağlantısı düzelince bu ardbölgesi genişler. Limanda 180 m uzunluğunda, 12 m genişliğinde bir betonarme vapur iskelesi vardır. İskelenin baş tarafındaki su derinliği 12 m kadardır. İskelenin her iki yanına 7 000 grostonluk iki gemi yanaşabilmektedir. Ayrıca, Et ve Balık Kurumu'nun soğuk depo iskelesi (45 m boyunda, 1,60 m eninde) vardır ki, 150 grostonluk gemiler yanaşır. Limanın günlük yükleme ve boşaltma kapasitesi 300 ton kadardır. Bu çevrede Boztepe, Akliman, İnceburun deniz fenerleri faaliyettedir. Limanda özel kişilere ait 11 anbar, Et ve Balık Kurumuna ait 500 tonluk soğuk depo ve iskele yanında açık depolama sahası vardır. Ayrıca, 1 900 ton kapasiteli akaryakıt depoları (Mobil Oil'in) bulunmaktadır. İskeledeki su tesisatından gemiler su ikmâli yapabilmektedirler.

Limana gelen ve giden gemilerin sayısı, yılda ortalama, 400 kadardır. (yaklaşık 1,3 milyon groston). Yükleme olarak yılda 5 000 - 6 000 ton çeşitli eşya, 7 000 m³ direk ve tomruk, boşaltma olarak da 8 000 ton kadar çeşitli eşya, 1 200 ton kömür, 700 ton akaryakıttır. Istanbul - Samsun (ve Trabzon) arasında işleyen gemiler, gidiş - dönüşleriyle haftada 6 defa S. limanına uğrarlar.

Turizm: S. ilinde, tabiî zenginlikler (kıyıları, kumsalları, orman ve mesireleri..) ve tarihî varlıklar bulunduğu hâlde, ulaştırma imkânlarının azlığı sebebiyle turizm alanında henüz sınırlı bir gelişme olmuştur. S. yöresi, Karadeniz kıyıboyunun en girintili çıkıntılı bölümüdür. Akliman, Karaada, Sarıada, Hamsaros koyu ve burnu çevresi ile İç ve Dış liman çevreleri bunun örnekleridir. İl kıyılarının çok yerinde kumsallar ve açık plajlar vardır. Ayrıca, merkez ilçede bahçeler ve zeytinlik ile Soğuksu, Ayancık'ta Çangal ormanları, Boyabat'ta Bürnük, Elek dağı, Durağan'da Buzluk, Gerze'de Acısu, Göktepe gelişmeye elverişli turistik yerlerdir.

Turistik değeri olan tarihî eserler arasında S. kalesi, camiler, türbeler, eski yapılar, S. müzesi vardır. Kaleden, S. şehri bölümünde ayrıca söz edilecektir. Bir Selçuklu eseri olan Büyük cami (1268'de yapılmış, çifte hamamı, 94 merdivenli bir minaresi var), çok süslü çinilerle döşeli mihrâbı, oymalı minberi ile bir sanat eseridir. Mehmed Ağa camii (1648), Kefevî camii, Seyyid Bilâl camii, Saray mescidi, Meydankapı camii, iskele camii ile Sultan Alâeddin medresesi (şimdi müze olarak kullanılıyor) Türk sanat eserlerindendir. Sayıları çokça olan türbelerden Seyyid İbrahim Bilâl türbesi, Aynalı Hâtun türbesi (1419), İsfendiyarzâdeler türbesi (1471), Gazi Çelebî türbesi (1334), Yeşiltürbe, Yesâri Baba türbesi birer sanat eseridir. Ayrıca, herbirinde kitabeler bulunan 16 kadar tarihî çeşme (Ulubey, Arslan, Fışkıran, Kale yazısı, Şehitler çeşmeleri gibi) değerli Türk eserleridir.

S. müzesi, çevreden toplanan tarihî eserler biriktirilerek 1942'de düzenleme ve gösterme işleri yapılmış turistik bir yerdir. Müzenin avlu, ayvan ve odalarında islâmî devirlere ait tarih, yazı, süsleme yönlerinden değerli mezar taşları, kitabeler, tekke eşyaları, çeşitli etnografik eserler ile Helenistik, Roma, Bizans, Pontus devirlerine ait eserler, çanak - çömlek, mimarî parçalar, heykeller, çeşitli devirlere ait paralar bulunmaktadır.

S. şehri: S. şehri (1975'te nüfusu 16 098), aynı addaki yarımadanın kıstak (berzah) yerinde kurulmuştur. Doğuya

uzanan yarımadayı karaya bağlayan bu kıstağın genişliği 400 - 700 m, doğu - batı uzunluğu 2 km, yüksekliği 18 - 20 m kadardır. Bundan biraz daha yüksekçe yerleri vardır. Yapısını Dördüncü Zamana ait deniz tortulanma yerleri ile eski alüviyonlar teşkil eder. Doğusundaki küçük yarımadada ise, üst Kretaseye ait volkanik arazi vardır.

S., Istanbul'a 305, Samsun'a 80 mil uzaklıktadır. İki yanında iki liman (iç ve dış liman) bulunan ve coğrafi mevkii iyi olan bir liman - şehirdir. Şehrin başlıca caddeleri, merkezde bulunan hükûmet konağından türlü yönlere doğru uzanırlar. Bunlardan Atatürk caddesi, başlıcasıdır. 1927'de 5 005 olan şehrin nüfusu, 1950'ye kadar bu sayıdan da aşağı düşmüş, bu tarihten sonra ağır bir gelişme ile bugünkü durumuna gelmiştir. Şehirde lise ve meslek okulları ile ilkokullar, Atatürk devlet hastanesi (80 yataklı) verem ve savaş dispanseri, eczaneler, çarşı, haftalık pazar yeri, park, müze, otel ve lokantalar, camiler, Rıza Nur kütüphanesi, şehitlik, spor kulübü vardır.

Belediyesi, 19. yüzyıl ortalarında kurulmuştur. İçme suyu, şehre 18 km uzaklıktaki Bektaşağa köyündeki kaynaktan alınarak getirilmiş, su depolarına verilmiştir. Şehrin kanalizasyon şebekesi, fennî mezbahası, elektriği vardır. Eski yapıları arasında hükûmet konağı, şimdiki lise, bölge cezaevi, belediye binası, deniz yolları binası bulunmaktadır. Şehirde birkaç katlı yapılar da son yıllarda çoğalmış ise de, türlü mahallelerde 1 - 2 katlı, bir kısmı ahşap evler de çok yer tutar.

S., geçmişi M. Ö.'sine uzanan eski bir yerleşme yeridir. Türkler devrinde çok imar görmüş, Karadeniz kıyılarının iyi bir limanı olmuştur. Şehrin eski çağlardan kalma bir kalesi vardır. Kalenin batı yüzü ile Türklere ait eserlerin bulunduğu iç kalenin bazı kısımları yıkılmış, limana bakan surlar, burçlar oldukça sağlam kalmıştır. Kalenin doğu, kuzey ve güney kısımlarında Türklerden kalma kitabeler vardır. Kalenin kara kısmı, geniş bir savunma hendeği ile tahkim edilmiştir. Vaktiyle kalenin 4 kapısı vardı : Güneyde Kara kapısı, doğuda İskele kapısı, kuzeyde kale ile deniz arasındaki düzlüğe açılan Ova kapısı ve yine denize bakan Batı kapısı. Eskiden S.'un kale himâyesinde bir de tersânesi vardı. Kale, Osmanlılar devrinde bir ara zindan olarak kullanılmış, Istanbul'dan buraya sürgünler olmuş, Cumhuriyet devrinde bu zindan modern bir cezaevi durumuna getirilmiş, burada bulunanlara el işleri öğretilmiş, yapılan eserler memleketin türlü yerlerine gönderilmiştir. (R. İzbırak)

Tarih : "Sinop" kelimesi, bir rivayete göre Hititçe "Sinova" kelimesinden bozulmadır ve S., Hititler'in Sinova şehridir. Şimdiki isim, Yunanca "Sinope"den çıkmıştır.

Bugün S. vilâyetinin üzerinde bulunduğu topraklar, Anadolu'da ilk siyasî birliği meydana getiren Hitit imparatorluğuna dahildi. Hattâ şimdiki S. şehrini de ilk defa Hititler'in kurduğu tahmin edilmektedir. Hititler bu ülkeye "Gasgas" diyorlardı. Asurlular gibi Sâmî kavimler, hiçbir zaman buraya kadar erişememişlerdir. Hititler'den sonra M. Ö. VIII. asırda Kimmer istilâsına uğrayan çevre, Frikya ve sonra Lidya krallığı'na dahil olmuştur. M. Ö. VI. asırda, Lidya krallığı, bütün Anadolu ile beraber İran (Pers) imparatorluğuna katılmıştır. Bu çağda Sinope şehri, işlek bir İyon sitesi olarak zikredilmektedir. Yunanlılar, bu kıyılara erken zamanlarda yerleşmişlerdir. M. Ö. IV. asırda Büyük İskender, bütün İran imparatorluğu ve Anadolu gibi burasını da Makedonya Devletine katmıştır. Ondan sonra Pontos krallığı, buraya hâkim olmuştur. Pontos krallığı, Yunanlılaşmış bir İran Devleti'dir. M. Ö. 169 yılında S. şehrini başkent kabûl etmiştir. Bu hanedandan Büyük Mithridades bir ara bütün Anadolu'yu ele geçirip Balkanlar'a atlamış, Romalılar'ı kovacak gibi görünmüş, fakat uzun saltanatı mağlûbiyetle bitmiştir. M. Ö. I. asırda Roma, buraya da hâkim olmuştur. Romalılar'ın Bitinya eyâleti, bu çevreyi de içine alıyordu. M. S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, bu topraklar da bütün Anadolu gibi Bizans (Doğu) imparatorluğunun olmuştur.

İranlı Sâsânîler'in ve Müslüman Araplar'ın Anadolu akınları, bu bölgeye pek erişememiş, uzun zaman Bizans idaresinde sâkin yaşamıştır. Fakat, S. şehri, Pontos ve Roma devirlerindeki ehemmiyetini biraz kaybetmiştir. Meşhur Yunan filozofu Diogenes'in doğum yeri olan S., Bizans'ın Karadeniz limanlarının başlıcalarından birini teşkil etmiştir.

1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu Fâtihi ve Türkiye Devleti'nin kurucusu Kutalmışoğlu I. Sultan Süleyman - Şâh'ın başkumandanlığındaki Selçuklu Oğuz orduları, burasını da fethetmişlerdir. Ancak I. Haçlı darbesinden faydalanan Komnenoslar, bütün sahil Anadolu'su gibi burasını da Genç Türkiye Devletinden koparmışlardır. 1204 IV. Haçlı Seferinden sonra Komnenoslar, başkent Trabzon olmak üzere bir Pontos - Bizans imparatorluğu kurmuşlar ve S.'u da ellerinde tutmuşlardır. Türkiye imparatoru I. Sultan İzeddin Keykâvûs, imparator Alexius Comnenus'u yenip esir ederek, 1204'te (2 kasım) S.'u fethetmiştir. Bu olay, Türkiye'nin I. İmparatorluk tarihinin mühim başarılarındandır. Bu suretle Türkiye, Karadeniz üzerinde çok mühim ve işlek bir limana malik olmuştur. Türk iş adamları derhal S.'a gelmişler ve Karadeniz ticaretine az zamanda hâkim olmuşlardır. Sultan Keykâvûs'un halefi ve kardeşi Büyük Sultan Alâeddin Keykubâd devrindeki Kırım Seferi, S.'tan hareket eden Türkiye'nin Karadeniz donanması tarafından başarılmıştır.

S., Selçuklular'ın Karadeniz üzerindeki en mühim şehri olmuştur. Bir aralık Trabzon Bizans imparatorluğu'nun eline geçmiş, fakat diktatör - vezir yani Türkiye başbakanı Muineddin Süleyman Pervâne tarafından geri alınmıştır. Türkiye'ye tahakküm eden İlhanlılar'a yani İran Moğollarına dayanan Pervâne, Selçuklu Padişâhının muhalefetine rağmen S.'u, kendi şahsı ve ailesi namına elde tutmuştur. Bu suretle S.'ta bir Pervâneoğulları beyliği teşekkül etmiştir. Bunlar, Selçuklular'a İlhanlılar'a tâbi olarak S.'u idare etmişlerdir. Pervâneoğullarından sonra Melik Altınbaş Gazi Çelebî S. prensi olmuş, İlhanlılar'a tâbi S.'ta yaşamış ve ölmüştür. Yerine büyük oğlu İbrahim Bey geçmiştir. Onun da ölümü üzerine Kastamonu'dan gelen Candaroğulları, S.'a hâkim olmuşlardır. 1335'e kadar İlhanlılar'a tâbi, sonra müstakil olarak saltanat süren Candaroğulları (sonraki isimleriyle İsfandiyaroğulları) devrinde de S., mühim bir Karadeniz limanı olmak haysiyetini muhafaza etmiştir. Hattâ bazı Candar Beyleri, Kastamonu'yu bırakıp S.'u başkent yapmışlardır.

Candaroğulları, XIV. asrın sonlarına doğru Osmanlılar'a tâbi olmuşlar ve bu iki hanedan, son derece içli - dışlı akrabalık münasebetiyle yakınlaşmıştır. Candaroğulları'nın mühim bir kısmı da S.'ta gömülüdür. Nihayet Fâtih Sultan Mehmed, Candaroğulları'nın iç bağımsızlıklarına son vermek istemiş, kardeş çocuğu olan İsmail Bey, mühim bir deniz, kara ve topçu kuvvetine malik olmasına rağmen, savaşmıyarak S. kale ve limanını Fâtih'e teslim etmiştir. Taltîfen İsmail Bey'e elini öptürmeyen Fâtih, onu sancakbeyi olarak Filibe'ye göndermiştir.

Osmanlı Çağında S., Trabzon'un yanında ikinci dereceye düşmüştür. XVII. asırda Rûm (Sivas) beylerbeyliğinin (eyâletinin) 8 sancağından (vilâyetinden) biri olan Canik (Samsun)'e kaza olarak bağlanmıştır.

Tanzîmat'tan sonra Kastamonu vilâyeti (eyâleti) kurulunca, bu eyâletin 4 sancağından birine merkez olmuştur. 3 kazası vardır. Cumhuriyet çağında bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) "vilâyet=il" denince S.'da bir vilâyet olmuştur.

SİNOP BASKINI : bk. KIRIM SAVAŞI.

SİNOPSİ [Gr. ve La. *synopis*'ten Al. *Synopsia (Farbenhören), (Schallphotismen)*; Fr. *synopsie (audition colorée)*; İng. *synopsia (colored hearing)*; İt. *sinopsia*]. (Basarî müşareket-i ihsâsât, rüyet-i müştereke) mukabilinde kullanılan görmeye dayanan *sinestezi* veya renkli işitme.

Bazı kimselerde duyumlarla ilgili olmak üzere, tecrübeyi karakterize eden terim. Nitekim bu gibilerde, meselâ, görmeye dayanan bir duyum, herhangi bir (ses, renk, temas gibi) duyumla birlikte bulunur ve onunla birleşirse, S. husule gelir. Bu gibi hâllerde, belirli bir karaktere sâhib olan bir sesli uyarıcının görünmesiyle, onunla birleşmiş olarak, renk duyumu da görünür. (R. K.)

SINOR [*şinor*], **Dénes** (Budapeşte 1916), Macar asıllı Altayist. Budapeşte Üniversitesinde W. Pröhle, J. Németh ve L. Ligeti gibi dil bilginlerinin öğrencisi olarak okumuştur. 1939'da *A közép - ázsiai török buddhizmusról* (Orta Asya Türk Buddhizmi üzerine) ["Körösi Csoma - Archivum" I. kiegészitö kötet 353 - 390; İngilizcesi: *On Turkish Buddhism in Central Asia*: a. y. 391 - 396] adlı doktora tezini savunmuştur. Daha sonra Fransa'da, Paris'te Paul Pelliot'nun yanında çalışmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'de görev almıştır. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde Indiana Üniversitesine çağrılmış, Ural ve Altay Dilleri Bölümünün yönetimiyle görevlendirilmiştir. Ural ve özellikle Altay dilleri alanında yaptığı çalışmalarla büyük bir ün kazanan S., Milletlerarası Daimî Altayistler Konferansının (Permanent International Altaistic Conference) genel sekreterliğine seçilmiştir. Belli başlı yayın ve eserleri: *Etudes sur l'Eurasie Centrale* (Orta Avrasya üzerine etüdler) ["Bulletin de littérature ecclésiastique 1, 1943, 39 - 55; 3, 1943, 150 - 171]; *D'un morphème particulièrement répandu dans les langues ouralo - altaïques* (Ural - Altay dillerinde yaygın olarak kullanılan bir morfem üzerine) ["T'oung Pao" 37, 1944, 135 - 152]; *Ouralo - altaïque - indo - européen* (Ural - Altay ve Hind Avrupa dilleri arasındaki ilişkiler) ["T'oung Pao" 37, 1944, 226 - 244]; *Introduction aux études mandjoues* (Mancu etüdlerine giriş) ["T'oung Pao" 42, 1 - 2: 70 - 100] *Le verbe mandjou* (Mancu fiili) ["Bulletin de la Société de Linguistique de Paris" 45, 1949, 146 - 155]; *Autour d'une migration de peuples au Ve siècle* (V. yüzyılda bir kavimler göçü çevresinde) ["Journal Asiatique" 1946 - 1947, 1 - 77]; *Le problème de la parenté des langues ouralo-altaïques* (Ural - Altay dillerinin akrabalığı meselesi) ["Revue de Géographie Humaine et d'Ethnologie" 1, 1948, 65 - 69]; *Oğuz Kağan destanı üzerine mülâhazalar* ["Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" IV, 1 - 2, 1950]; *Az uráli - mandzsu - tungz kapcsolatokhoz* (Ural-Mancu - Tunguz ilişkileri üzerine) ["Magyar Nyelv" 46, 1950, 146 - 165]; *John of Plano Carpini's return from the Mongols. New light from a Luxemburg manuscript* (Plano Carpini'nin Moğollardan dönüşü. Bir Luxembourg yazmasından yeni bir ışık) ["Journal of the Royal Asiatic Society 1957, 193 - 206]; *On some Ural - Altaic plural suffixes* (Bazı Ural - Altay çokluk ekleri üzerine) ["Asia Maior" N. S. II, 2, 1952, 203 - 230]; *Qapqan* (Kapkan unvanı) ["Journal of the Royal Asiatic Society" 1954, 174 - 184]; *On Water - Transport in Central Eurosia* (Orta Avrasya'da su yoluyla yapılan taşımacılık) ["Ural - Altaische Jahrbücher" 33, 1961, 156 - 179]; *Introduction à l'étude de l'Eurasie Centrale* (Orta Avrasya etüdlerine giriş) [Wiesbaden 1963]; *Yul* ["Studia Orientalia" 18, 7, 1964, 1 - 8]; *Geschichtliche Hypothesen und Sprachwissenschaft in der ungarischen, finnisch - ugrischen und uralischen Urgeschichts - forschung* (Macar, Fin - Ugor ve Ural ana tarihi araştırmalarında tarihî hipotezler ve dil bilimi) [1969]; *Two Altaic Etymologies* (İki Altay etimolojisi) [Studies in General and Ariental Linguistics. Tokyo 1970. 540 - 544]; *Mongol and Turkic Words in the Latin Versions of John Plano Carpini's Journey to the Mongols (1245 - 1247)* (Plano Carpini'nin Moğollar'a seyahatinin Latince çevirilerinde Moğolca ve Türkçe sözler) [Mongolian Studies. Budapest 1970. 537 - 551]; *Uralo - Tunguz Lexical Correspondences* (Ural - Tunguz sözlük karşılıkları) [Researches in Altaic languages. Budapest 1975. 245 - 265]; *The *-t ~ *-d local suffix in Uralic and Altaic* (Ural ve Altay dillerinde *-t ~ *-d lokatif eki) [Hungaro - Turcica. Studies in Honour of Julius Németh. Budapest 1976. 119 - 127].

Antoine Meillet ile Marcel Cohen'in gözetiminde çıkan *Les langues du Monde* [1952] adlı ciltte *Langues mongoles* (Moğol dilleri) [369 - 402] ve *Langues toungouzes* (Tunguz dilleri) [385 - 402] bölümleri de S. tarafından yazılmıştır.

S., 1967'de W. Rodloff'un *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme* adlı eserini reprint olarak yayınlamaya başlamıştır.

Çalışma arkadaşları ve eski öğrencileri, S.'un doğumunun 60. yıl dönümü dolayısıyla *Tractata Altaica* [1976] adlı bir armağan toplayıp yayımışlardır. (H. E.)

SİNTERLEME, zamanımızda çok sık uygulanan bu usulle, ince taneli veya ince toz hâlindeki maddeler, doğrudan doğruya alevle temas ettirilerek hemen hemen ergime noktalarına kadar ısıtılırlar. Böylece hamurlaşıp sıvılaşmaya yüz tutan satıhlar, birbirine yapışarak, gözenekli bir madde oluştururlar. Satıh sıvılaşması olayının yanı sıra birtakım difüzyon ve kimyevî reaksiyonlar gerçekleşir. S. sırasında, münferit taneciklerin birbirine kaynaması atomik ve moleküler kohezyon güçleri sayesinde olmaktadır. Bu güçler, tanecikler içinde atom veya ionları bir arada tutan öngü güçleri kadar kuvvetli olabilirler. Bundan dolayıdır ki, S. usulü ile çok sert eşya imal edilebilir. S., seramik, metal seramik, sert metal imalâtı, volfram telinden kor flâmanlar yapımı, sintermagnezit, porselen, sinter korund, sinter demiri, ateşe dayanıklı malzeme üretimi alanlarında uygulama bulur. (E. E.)

SINTRA, Portekiz'de Lizbon idare bölgesinde bir şehir. Nüfusu 20 300'dür. S.'da bulunan eski krallık sarayı Gotik ve manuvel tarzında yapılmıştır. Şehri 1142 yılında Araplar ele geçirdi. 30 ağustos 1808 tarihinde S.'da yapılan antlaşmadan sonra Fransızlar Portekizi terketmek zorunda kaldılar.

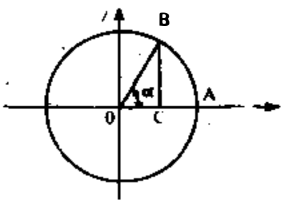
SİNUİCU (İng. Sinuiju), Kuzey Kore'de Çin sınırında bulunan bir şehir. Nüfusu 200 000 (1975). Yalu nehri kıyısında kurulan şehir 1923'te nehrin üzerine köprü yapıldık-

tan sonra gelişmeye başladı. Etrafı ormanlarla kaplı olduğu için kereste sanayii gelişmiştir. 1950 - 1951 yıllarında Kore Savaşı sırasında başkent oldu. Kâğıt ve sentetik dokuma fabrikası vardır.

SİNÜS, anatomide bir organizmada bulunan çeşitli boşluklara verilen ad.

Biyolojide: Akciğer zarı sinüsleri, akciğer zarında bulunan boşluklar. Atardamar S.'ü atardamarın başlangıcında ikiye ayrıldığı noktadaki boşluk. Kalp S.'ü kalp atışlarının başlangıç yeri olan kulakçık düğümündeki boşluk. Kemik S.'leri, kafatası ve yüz kemiklerinin içinde bulunan boşluklar: frontal ve maksiller S. Bu S.'lerin iltihaplanması veya kireçlenmesi S. hastalıklarını meydana getirmekte ve bunun sonucu şiddetli baş ağrıları çekilmektedir. Toplardamar S.'ü, büyük toplardamarın kafatasına yakın olan yerdeki boşluk.

Matematikte: Trigonometride kullanılan önemli bir fonksiyon. Sin sembolü ile gösterilir. Yarıçapı bir olan birim çember üzerinde

değeri α olan bir yayın başlangıç noktası A, bitim noktası B, bitim noktasının 0x ekseni üzerindeki izdüşümü C ise bu açının S. değeri, $\sin\alpha = BC$'dir. 0 ile 2π radyan arasındaki açıların S. fonksiyonlarının değişimi tabloda gösterilmiştir.

α	0		$\pi/2$		π		$3\pi/2$		2π
Sin α	0	↗	1	↘	0	↘	−1	↗	0

S. fonksiyonları süreklidir ve peryodiktir. Peryodu 2π dir.

S. hiperbolik, hiperbolik bir fonksiyondur ve sinh sembolü ile ifade edilir. sinh x in ifadesi:

$$\sinh x = \frac{e^{x} - e^{-x}}{2}$$

ile tarif edilir. (A. Demirtaş)

SİNÜZİT (Fr. *sinusite)*, yüzde bulunan sinüslerin iltihaplanmasına S. denir. S.'in sebepleri çeşitlidir. Ekseriya bazı üst teneffüs yolları enfeksiyonları sırasında, alerjik, diş çürüklerine bağlı olarak, göz ağrısı, larenjit, öksürük gibi hastalıklar sırasında ortaya çıkar. Hastalık ekseriya etmoid (kalbur kemiği) sinüsünde görülür. Çünkü burun içi mukozası etmoid hücrelerle devam eder. Daha az sıklıkla maksiller (üst çene) sinüsleri ve nadiren de frontal (alın) ve sfenoid sinüslerde iltihaplanma olur. Hastalık ekseriya promokok, strep toburunda cerahatli koyu akıntı vardır.

Tedavide esas enfeksiyonu geçirmek, ağrıyı gidermektir. Bunun için antibiyotikler, antihistaminikler, ağrı kesici ilaçlar, buğular tavsiye edilir. Müzmin hâllerde cerahatin boşalması için cerrahî tedavi gerekir.

S., çevresindeki organlar için tehlikeli olabilir; iltihap; göze, kulağa boğaza ve beyne atlayabilir. Bunun neticesi menenjit, orta kulak iltihabı olabilir. Bu yüzden zamanında tedavisi gerekir.

SİON, Kudüs'teki dağ, daha doğrusu kutsal sayılan tepe. Üzerinde Kral David'in (Haz. Davud) türbesi vardır. Eski Ahid'te S., Mabed dağı (Beyt ha - Mikdaş) adıyla da geçmektedir. Yahudiliğin kutsal kitaplarında tekrar tekrar adı saygıyla, sevgiyle anılır, ilâhileri söylenir.

Yahudiler için hem dinî hem millî yönden en kutsal yerlerden sayılır. İsrail'e giden ve Kudüs'ü ziyaret eden Yahudiler, muhakkak S. dağına (aslında ufak bir tepedir) çıkarlar. Adeta hacceder gibi oraları dolaşırlar, bundan mutluluk ve heyecan duyarlar. (H. T.)

SION (Alm. **Sitten**), İsviçre'de bir şehir. Valais kantonunun idare merkezi. Nüfusu 20 100 S.'da derebeylik şatoları vardır. XIII. yüzyıldan kalma Tourtillon şatosu, Notre Dame de Valère kilisesi gibi tarihî eserler bulunur. Şehir VI. yüzyılda Valais piskoposluğunun merkezi ve başkenti oldu. Meyvecilik ve bağcılık gelişmiştir. S. şarapları meşhurdur. Tütün fabrikası ve un değirmeni vardır.

SIOULE (La), Fransa'da Auvergne ve Bourbonnais bölgesinde bulunan bir nehir. Uzunluğu 150 km'dir. Allier nehrinin soldan katılan kolu olan S. Servières gölünden çıkar. Sioulet ve Bouble kollarını alır.

SIOUX [*siyu*], Kuzey Amerika'nın Atlantik kıyısı boyunca uzanan ve Mississippi nehrinin Atlantiğe döküldüğü bölgeyi kaplayan geniş ovalarında yaşamış olan yerli kızıl derililere verilen ad. Bunlar hep bir tek dil ailesine bağlı olup dört büyük gruba ayrılır. Dakotas, Assiniboines, Mandans, Winnelagos, Jowas, Omehas v.b. Mississippi'nin aşağı yatağında, Hidatsa ve Crows'lar nehrin orta vadisinde; Ofos, Biloxis Tutelos'lar Ohio vâdisinde, Catawbas ve Woccons'lar ise daha doğuda yaşarlardı. Avrupalıların ülkelerine geldiği zamana kadar S.'ların nüfusu 80 000 idi.

SIOUX, Kuzey Amerika dillerinin Hoka - S. büyük ailesine bağlı bir dil ailesine verilen ad. Bu adın, Chippewaların onlara verdikleri *nadoweisiw* [= yılan; düşman] adından geldiği anlaşılıyor. XIX. yüzyılın başında S. dilini kullanan kavimler topluluğu, Mississippi nehrinin batısında, Yellowstone ve Saskatchewan nehirlerinden Arkansas'ın ağzına kadar uzanan alana yayılmıştı. İngiliz yayılmasının ilk yıllarından başlayarak Appalache dağlarının doğusunda Potomac ve Savannah nehirleri arasında yer alan bölgeyi daha çok S. dilini konuşan yerli kavimler işgal ediyordu. Son olarak, aşağı Mississippi bölgesinde XVII. yüzyılın sonundan beri bilinen iki küçük boyun da sonradan S. ailesine katıldığı anlaşılmıştır.

Batı S.'ları doğudan geldikleri yolundaki eski bir geleneği bugüne kadar saklamışlardır. Buna karşılık, Atlantik bölgesi S.'ları batı ve kuzey - batıdan geldikleri hâtırasını muhafaza etmişlerdir. Aşağı Mississippi S.'ları ise Virginia S.'larıyla yakın bir dil akrabalığı gösterirler. Onların kuzeyden geldikleri ve daha XVII. yüzyıl ortasında bir bölümünün Ohio vâdisinde yaşadığı anlaşılıyor.

Bu verileri göz önünde tutan etnoloji ve dil uzmanları, S.'ların eskiden Ohio, Wabash, Illinois nehirleri bölgesinde yukarı Mississippi'ye kadar yayıldıkları tahminini ortaya atmışlardır. Oradan da yakın veya uzak bir geçmişte doğu, batı ve güneye yayılmışlardı. S.'lar eski yurtlarını tamamiyle çöl olarak bırakmışlardı. XVII. yüzyılda Fransız kâşifleri bu bölgeyi çöl olarak bulmuşlardı.

Avrupalıların geldiği yıllarda S. ailesine bağlı kavimlerin çoğu, avcılıktan çok ekincilikle uğraşıyor ve köylerde yaşıyordu.

Avrupalıların gelişinden önce S. dilini kullananların 80 bin kişi olduğu tahmin edilir.

1941'de C. F. Voegelin, S. dilini on bir dilden oluşan dört grupa ayırmıştır: 1. Mississippi vâdisi grupu (5 dil); 2. Missouri grupu (2 dil); 3. Ohio grupu (3 dil); 4. Doğu grupu (1 dil).

1. Mississippi vâdisi grupu Kuzey Amerika'nın en önemli dilidir. 1780'de bu dili konuşanların aş. yu. 35 bin kişi olduğu tahmin edilir. Bu grupta Santee - Dakota, Yankton - Dakota, Teton - Dakota, Assiniboin, Mandan, Winnebago, Chiwere, Iowa, Dhegiha, Omaha, Osage gibi diyalektler yer alır.

2. Missouri grupunda Crow göçebelerinin ve yerleşik Hidatsa'ların konuştuğu iki dil geçer.

3. Ohio vâdisi grupu, *Ofo veya Mosopelea, *Biloxi, *Tutelo dillerini içine alır.

4. Doğu grupunda Catawba dili yer alır. Tutelo dilinin bu grupa bağlanması yanlıştır. (H. Eren)

SİPÂHİ, Osmanlı devletinde ordunun iki ayrı atlı sınıfına verilen ad.

I — Tımarlı Sipâhisi

Tımarlı S. (Osmanlı tâbiri; tımarlı sipâhisi), bir atlı ordudur. Süvârîdir. Orduy-ı Hümâyûn'un esası ve en büyük kısmıdır. Kapıkulu sınıfları gibi maaşlı değildir. Azablar gibi ücretli değildir. Levendler ve akıncılar gibi ganimetle geçinmez. Yaşaması için devlet kendilerine toprak verir. Toprağın üzerinde köylü vardır. O köylüden vergiyi tımarlı S. toplar. Hem kendisi geçinir, hem de atları ve silâhları ile çağırıldığı anda yığınak mevkiinde hazır bulunarak savaşır. Osmanlı ordusunun esası budur ve Selçuklular'dan kalmıştır. Selçuklular'ın Arabca "ıktâ" (ve az değişik bir mânâsıyla: mukaata'a) dedikleri böyle toprağa Osmanlılar, tâbiri Türkçe'leştirerek "dirlik" demişlerdir. Dirlik küçükse adı "tımar" (kelime Türkçe'dir), büyükse zeâmet ("ziâmet" şekli kullanılmaz, Arabca) denir. Zeâmetin de büyüğüne "hâss" (Arabca) denilir ama, artık bu kadar büyük bir toprak parçası sipahilere değil, generallere mahsustur. "Sipâhî", "süvârî" gibi Farsca bir kelimedir ve Türkçe'si "atlı"dır.

9 yıl İngiltere'nin Istanbul büyükelçiliğinde ve 11 yıl İzmir'de konsolos olarak 20 yıl (1661 - 1681) Türkiye'de kalan, 1700'de Londra'da ölen ve Türkiye üzerinde çok mühim 3 kitap yazan İngiliz diplomatı Sir Paul Ricaut, tımarlı sipahinin ehemmiyetinin azalmış bulunduğu XVII. asrın üçüncü çeyreği için bile şunları söylüyor (II, 514):

"'S.' umumî adı altında toplanan tımarlı ve zaîmler, Türk ordusunun en iyi kısmıdır. Arz'ın o derecede büyük bir kısmını fetheden, işte bu süvari askeridir".

2 türlü tımarlı olurdu: Tezkireli ve tezkiresiz. Tezkireli tımarlılar, tımarı merkezden yâni Istanbul'da Dîvân-ı Hümâyûn'dan doğrudan doğruya alanlardır. Tezkiresiz tımarlılar ise dirliklerini beylerbeyi'nin arzı üzerine alırlar. Bazı tımar ve zeâmetler, sipahiler dışındaki sınıflara da fevkalâde hâllerde verilmiştir. Bilhassa sahillerde böyle "deryâ kaleminde" denilen tımar ve zeâmetler vardır, levend (bahriye) ve azab (deniz piyadesi) sınıflarına mensuptur (Ricaut, II, 511, 513). Sonraları tımar ve zeâmetlerin verildiği sipâhîden gayrı sınıflar çok artmıştır.

SİPÂHİ : (N. Sevin'den)

Tımar veya zeâmet, sâhibi ölünce, ekseriyâ oğluna, yoksa kardeşine veya yeğenine verilirdi. Fakat bunun için tımar ve zeâmetin bağlı olduğu alay beyi ve sancak beyinin tasdiki lâzımdı. Bu subaylar, vârisin toprağı idare edebilecek kabiliyet ve şartları hâiz olduğuna şehâdet etmeliydiler. Zâten bir S. subayı, yerine geçecek birini yıllar boyunca hazırlayıp ye-

tiştirirdi. Bu suretle dirlikler, tecrübesiz insanların eline geçmezdi. Gene bu sûretle, bir S. asâlet sınıfı doğduğu da ortadadır ki, Türk toplumunu ve teşkilâtını iyi bilmiyen bazı Batılı tarihçiler bunları derebeyleri ve Batı asılzâdeleri ile mukayeseye kalkmıştır ve bir "Türk feodalitesi" olduğunu ileri sürmüşlerdir. Tabiî Avrupa'da feodalite'nin ne olduğu malûmdur ve oradaki şartların pek çoğu imparatorluk Türkiyesi'nde mevcut değildir. Bu şartlar olmadığı takdirde dirlik, Hazîne'ye geçer ve münasip birine verilirdi (Ricaut, II, 517).

Tımar ve zeâmet sahipleri, arazileri üzerindeki toprakları 3 yıldan fazla işlemezlerse, dirliklerini kaybederlerdi. Toprağı işlememek, Allah'a karşı da bir günâh sayılırdı. Zîrâ toprak sayesinde Allah'ın kulları beslenirlerdi (Z. Karamürsel, *Osmanlı Mâlî Târîhı,* 199).

S. sefere gidince (Osmanlı tâbiri: sefere eşdiğinde) yerine "korucu" denilen bir vekil bırakırdı. Bu şahıs, dirlik sâhibinin yokluğunda toprağın muntazaman işlemesine nezâret ederdi. Eğer S. serhadde kışlamak, daha açık tâbirle kışı harb meydanında ve sınırda geçirmek emri alırsa, dirliğine "harçlıkçı" denilen bir vekil göndererek, yıllık gelirini bulunduğu yere getirirdi (*Aynı Eser,* 201).

Devletin her eyâletinde tımar ve zeâmet bulunmazdı. Meselâ Cezâyir, Tûnus, Trâblusgarb, Mısır, Yemen, Bağdad gibi eyâletlerde hiç tımar ve zeâmet yoktu. Daha çok çoğunlukla Türk nüfusun bulunduğu eyâletlerde tımar ve zeâmet teşkilâtı yapılmıştır. Bunun da sebebi âşikârdır: Tımarlı sipahisi, tamamen Türk ırkına mahsûs bir sınıftı. Bâzı Arnavutlar'a ve başka kavimlere tımar verildiği görülmüşse de, bunlar, istisna kabîlindendir. Meselâ Kaanûnî Sultan Süleyman devrinin (1520 - 1566) sonlarına doğru imparatorluk 294 sancak (vilâyet = il) ile bâzı muhtar eyâletlere (Kırım, Eflâk, Boğdan, Erdel vs.) ayrılmıştı. Bütün imparatorlukta 58 433 tımar ve 6 600 zeâmet vardı. Haslar, bu sayıların dışındaydı. Bu sonuncular, muazzam topraklar kaplıyordu. Meselâ yalnız sancak beyi, beylerbeyi ve vezir haslarının yıllık geliri 103 000 000 akçayı geçiyordu (111 240 000 000 TL.'ndan fazla). Pâdişâh ve Hânedân'a ait hasların geliri, bu meğlâğın da üzerindeydi.

Dirliklerin, tımar ve zeâmetlerin, Türk olmıyan Müslümanlar'a, meselâ Arablar'a verilmesinden şiddetle kaçınılmıştır. Bunun mantığı açıktır: Orduy-ı Hümâyûn'un esası tımarlı sipahidir ve tımarlı S. olmaksızın Türk imparatorluk ordusu ancak bir takım yardımcı sınıflardan ibaret kalır. Devletin sahibi de Türk kavmidir. Türkler, Türk askeri ve Oğuz boyundan inen bir millî hânedân tarafından kurulmuştur. Devletin istikbali, başka bir kavme emniyet edilememiştir. Nitekim eğitim, adalet ve din gibi devlet düzenini sağlıyan üç büyük saha da tamamen Türkler'e ayrılmıştır. "Ulemâ" veya "ilmiyye sınıfı" denen imtiyazlı görevlilerin elinde olan bu üç sınıfın mensupları, devletin kuruluşundan imparatorluğun düşmesine kadar Türk'tür. Diğer Müslüman kavimlerin nisbeti yüzde biri bile bulmamaktadır (bu husustaki istatistikleri İ. H. Dânişmend tesbit ve tahlil etmiştir). Keza kalemiyye ve geniş nisbette mülkiyye görevleri de tamamen Türkler'e tahsis edilmiştir.

Bundan şu netice de dolayısıyle çıkmaktadır: İmparatorluğun esas yapısı Anadolu ve Rumeli eyâletleridir(bu sonuncu eyâlet, Romanya ve Bosna dışında bütün Balkanlar'ı içine almaktaydı). Sonradan Karaman, Rum (Sıvas), Erzurum, Diyâr-ı Bekr, Trabzon gibi eyâletler de esas yapıya eklenmiştir. Daha dışarıya doğru olan eyâletler, sonraki fetihlerdir ve imparatorluğun esas çatısına dahil değildir. Çatıyı teşkil eden bütün eyâletler de tımarlı eyâletlerdir. Binaenaleyh bu esas eyâletlerde bütün toprak, hiç olmazsa toprağın çok büyük kısmı, Türkler'in elindedir. Başka kavimlerin eline geçmemesine de itina edilmiştir.

Kaanûnî devrinde tımarlı sipahisi, en parlak devrini yaşamıştır. Gerek sosyal, gerek askerî bakımdan en parlak devrini idrâk etmiştir. Bu pâdişâh devrinde 166 200 tımarlı sipahisi vardı; bunun 74 600'ü Rumeli, 91 600'ü Anadolu tımarlı sipahisi idi. Bu sûretle Türk atlı ordusu, iki ordu'ya ayrılmıştı: Rumeli atlı ordusu ve Anadolu atlı ordusu. Bu ikisi, serâhaten tefrik edilirdi. Zîrâ klasik meydan muhârebesi düzeninde sağ ve sol kanatları bu iki ordu teşkil ederdi. Kapıkulu askeri, merkezde bulunurdu. İlk zamanlarda Rumeli tımarlı ordusunun kumandanı Rumeli Beylerbeyisi, Anadolu tımarlı ordusunun kumandanı da Anadolu beylerbeyisi idi. Fakat sonradan her iki kanada da pâdişâhça seçilen vezirler kumanda etmiye başladı. Kaanûnî devrinde bu iki ordu o derecede büyüdü ki, sefer Avrupa'da olduğu zaman çok defa Anadolu S. ordusu çağırılmaz veya bâzı birlikleri çağırılır oldu. Sefer Asya'da ise, Rumeli askeri ya hiç çağırılmaz veya bâzı birlikleri celbedilirdi. Tabiî mesafenin fetihlerle gittikçe açılması da bu hususta müessir olmuştur.

Evliyâ Çelebî, 1650 yılında imparatorluğun 566 000 tımarlı veya ulûfeli (maaşlı) askeri olduğunu, gönüllülerin, muhtar devletlerin yardımcı askerlerinin bunun dışında bulunduğunu kaydediyor.

Bazı hamiyetli ve milliyetçi sipahiler, kanunen yanlarında getirmek mecburiyetinde bulundukları, "cebeli" denilen, tam donatımlı atlı muhârib nefer adedinin çok üzerinde maiyetle muhârebeye giderlerdi (Cevdet, I, 90 sonu).

Mart 1531'de Kaanûnî Sultan Süleyman tarafından yayınlanan tımarlı sipahisi kanununun bazı maddeleri şöyledir (M. T. Gökbilgin nş., *Tarih Dergisi,* XXII, 39 - 44):

Şehîd düşen her 20 000 ilâ 50 000 akçalık zeâmet sahibi zaîm'in bir oğlu varsa ve tımar tasarruf etmiyorsa kendisine 6 000 akçalık tımar verilir. İki oğlu varsa ikinci oğluna 5 000, 3 oğlu varsa üçüncü oğluna 4 000 akçalık tımar tevcih edilir.

Şehîd olan zaîm'in zeâmeti 50 000 ilâ 100 000 akça arasında ise: Tımar tasarruf etmiyen büyük oğluna 8 000, ikinci oğluna 6 000 akçalık tımar verilir. İkiden fazla oğlu varsa, küçük oğulları bir seferde tecrübe edildikten sonra, beğenilirse, onlara da tımar verilir.

20 000 ilâ 50 000 akça arasında zeâmet tasarruf eden bir zaîm şehîd düşmeyip başka bir şekilde veya eceliyle ölürse: Büyük oğluna 5 000, ikinci oğluna 4 000 akçalık tımar verilir. Bu şekilde ölen bir zaîm'in zeâmeti 50 000 ilâ 100 000 akça arasında ise: Büyük oğluna 6 000, ikincisine 5 000 akçalık tımar tevcîh edilir.

10 000 akçadan az geliri olan tımar tasarruf eden S., şehîd düşmüşse: Büyük oğluna 3 000, ikincisine 2 000 akçalık tımar verilir. Şehîd sipahinin tımarı 10 000 ilâ 20 000 akça arasında ise: Büyük oğluna 4 000, ikincisine 3 000 akça tımar verile.

10 000 akçadan az gelirli tımar sahibi S. şehîd olmaksızın ölürse: İki oğluna 2 000'er akçalık tımar verile. 10 000 ilâ 20 000 akça arasında tımar tasarruf eden S. eceliyle ölürse: Büyük oğluna 3 000, küçüğüne 2 000 akçalık tımar verile.

Eğer zaîm ve sipâhînin tek oğlu varsa, büyük oğla tahsis edilen miktarda, fakat o mıkdarın en âlâsı olan tımar verile.

20 000 ilâ 50 000 akçalık zeâmet sahibi zaîm şehîd olduğu, fakat tımar tasarruf eden oğlu veya oğulları varsa, büyük oğlunun tımarına 2 000, küçüğünkine 1 500 akça terakki verile.

50 000 ilâ 100 000 akçalık zeâmet tasarruf eden zaîm şehîd olduğu zaman tımar sahibi oğlu veya oğulları varsa gene büyüğüne 2 000, diğerine 1 500 akça terakki verile.

50 000 ilâ 100 000 akça zeâmet sahibi şehîd zaîm'in oğlu veya oğulları tımar sahibi ise, fakat tımarları "tezkiresiz" bulunuyorsa (yani Dîvân-ı Hümâyûn'ca değil beylerbeyi tarafından verilen tımar ise) birine 3 000, diğerine 1 500 akça terakki verile.

20 000 ilâ 50 000 akça tasarruf eden zaîm'in bülûğa ermiş oğlu yoksa : Çocuk olan oğullarına müştereken 5 000 akça tımar verilir, bu tımar çocuk büyüyünceye kadar vekâleten idare olunur. Böyle bir zaîm şehîd olmaksızın ölmüşse tımar mikdarı 4 000 akçadır. Zaîm'in zeâmeti 50 000 ile 100 000 akça arasında ise küçük oğullarına şehîden ölmüşse 6 000, tabiî ölümle ölmüşse 5 000 akçalık tımar verilir. Eğer zaîm tek sabî oğul bırakmışsa, yukarıda gösterilen bütün meblâğların yarısı kadar (yani 2 000 ilâ 3 000 akça) tımar verilir.

20 000 akçadan az. tımar sahibi S.: Şehîden ölmüşse küçük oğullarına —büyüyünceye kadar vekâleten idare edilmek üzere— müştereken 3 000, tek sabî oğlu varsa 2 000 akça tımar verile. Sabî oğul bırakan S. şehîden ölmemişse: Tımar verilmeye; çocuk veya çocukları büyüyünceye kadar hisâr gediği'nden maaş ala, büyüyünce seferde tecrübe edilip yarar çıkarsa tımar verile.

Bir beylerbeyi maiyetinde devamlı şekilde beylerbeyinin katıldığı her sefere katılan, fakat tımarı olmıyan bir sipahiye, 7 yıl sonra mutlaka tımar verilir. Böyle bir S. bir seferde büyük yararlık gösterirse, 7 yılının dolduğunu beklemeyip tımara hak kazana.

Zaîm ve S. öldüğü zaman tımar sahibi oğulları varsa, onlar babaları ölmeden tımarlı oldukları ve tımarlıların bütün haklarına sahip bulundukları için, tımarı olmıyan diğer kardeşleri, zaîm ve sipahinin büyük ve ikinci ve üçüncü oğulları gibi muamele görürler. Tımar tasarruf eden her S., tımarını ne şekilde almış olursa olsun, müstakil tımarlı S. sayılır. Babasının ölümü, onun aleyhinde bir muamelede bulunulmasını îcâb ettiremez.

Rumeli veya Anadolu beylerbeyisi iken o makamda ister şehîden, ister eceliyle vefât eden zâtın tek oğlu varsa 40 000 akça zeâmet ala. İki oğlu varsa büyüğüne 25 000, küçüğüne 20 000 akçalık zeâmetler verile. İkiden fazla oğlu varsa, cem'an 45 000 akça hesabıyle dirlikler, aralarında paylaştırıla, fakat büyüklere daha fazla gelirli olanlar verile. Rumeli ve Anadolu beylerbeyisinin hayatında zeâmet alan oğlu veya oğulları varsa, bu hak zeâmeti olmıyan kardeşlerine geçe; fakat büyük oğula en fazla gelirli zeâmet düşe.

Bu iki eyâlet dışında diğer eyâletlerin beylerbeyisi iken o makamda ister şehîden, ister başka bir sebeple ölen zatın tek oğlu olsa 35 000 akça zeâmet verile. Oğlu iki ise büyüğüne 20 000 akça zeâmet, küçüğüne 15 000 akça tımar verile. Oğullar ikiden fazla ise 35 000 akçalık dirlikler aralarında —büyükten küçüğe eksilmek suretiyle— paylaştırıla.

700 000 akça ve üzerinde has tasarruf eden sancak beyi, vazifesinde iken, her ne sebeple ölürse, tek oğlu varsa 30 000 akça zeâmet verile. Tek oğlu sabî ise bülûğa erinceye kadar 15 000 akça tımar, bülûğa erince gene 30 000 akça zeâmet verile. İki oğlu varsa 15 000'er akça tımar, sabî iseler 11 000'er akça tımar verile. İkiden fazla oğul bırakmışsa 30 000 akça dirlik aralarında bölüştürüle.

Vazîfesinde ölen sancak beyinin tasarruf ettiği has, 500 000 ilâ 700 000 akça ise : Tek oğlu varsa 25 000, 3 oğlu varsa büyüğüne 10 000, dîğer ikisine 9 000'er akça dirlik verile. Çocuklar sabî ise bu mıkdarların yarısı kadar dirlik ala.

Vazifesinde ölen sancak beyinin hassı 300 000 ilâ 500 000 akça ise : Tek oğlu varsa 20 000 akça dirlik verile; oğullar fazla ise bu meblağ aralarında paylaştırıla. Sabî oğlana, hakkının yarısı kadar dirlik verile; dirlik, oğlan bülûğa erinceye kadar vekâleten idare edile. Bütün vekâleten idare edilen dirliklerde olduğu gibi, o dirliğin îcâb ettirdiği kadar cebeli sipahi, seferde hazır buluna.

Vazifesi başında her ne sebeple olursa olsun, ölen sancak beyinin hassı 100 000 ilâ 300 000 akça ise: Tek oğlu varsa 15 000, üç oğlu varsa büyüğüne 8 000, diğer ikisine ayrı ayrı 6 000 akça tımar verile.

Sancak beyi iken ölen babanın çocukları babalarının hayatlarında dirlik tasarruf ediyorlarsa, bu kanuna göre eksikleri varsa, tamamlana. Eğer tasarruf ettikleri dirlikler bu kanunda gösterilen babası ölmüş çocukların hakkı olan dirliklerden fazla ise, yalnız şu şekilde terakki verile: Büyük tımar veya zeâmet tasarruf edenlere 5 000 akça terakki, orta (vasat) tımar sahiplerine 4 000 ve küçük (ednâ) tımar sahiplerine 3 000 akça terakki.

XVI. asrın son çeyreğinden îtibâren ve devamlı olarak tımarlı sipâhisi azaldı, kapıkulları çoğaldı. Tımarlar, Saray adamlarına, daha sonraları mahallî eşrâfa verilmiye başlandı. Bu sûretle bir çok eyâlette toprak ağaları, "âyân" denen bir çeşit derebeyleri doğdu. XVII. asrın 3. çeyreğinde bile Anadolu eyâleti ancak 15 802 ve Rumeli eyâleti 25 890 tımarlı S. çıkarabiliyordu; diğer eyâletlerde tımarlı S. sayısı çok düşmüştü; bir asır öncesine nisbetle yarıdan daha fazla azalma olmuştu (Marsigli, 115 v.dd.).

Fâtih'in ve Kaanûnî'nin üzerlerine o kadar titredikleri, onların başında cihan devleti kurdukları tımarlı S., merkezin kapıkullarının gelişmesine engel olamaması yüzünden gittikçe acıklı duruma düştü. XVIII. asırdan itibaren bu durum bârizleşti ve tımarlı sipahisi büsbütün ehemmiyetini kaybetti. Tabiî bunda artık bütün dünya ordularında birinci sınıf olarak piyadenin kabûlünün, süvarinin ikinci dereceye düşmesinin rolü de büyük olmuştur.

Fütûhatçı padişahların tımarlı sipahisine verdikleri ehemmiyet sonsuzdur. Meselâ Fâtih, devamlı ve bir çok devletle birden savaşarak 30 yıl geçirmiştir. Fâtih devrinin hazar devresi yoktur. Devlet devamlı sefer hâlinde ve paralel olarak devamlı büyüme durumundadır. Kaanûnî devrinde hazar hâli vardır, Fâtih devrinde yok gibidir. Fâtih Sultan Mehmed, uzun seferler boyunca tımarlı sipahisinin devamlı cephede kaldığını, toprağı ile meşgul olamadığını biliyordu. Tımarlı S.'ye 1980 paramızla 10 800 000 000 TL. ödünç verdi. Bu sûretle kalkınmalarına yardımcı oldu. 1473 Otlukbeli seferinde tımarlı sipahisi o derecede iyi hizmet etti, kendisini padişaha o kadar beğendirdi ki, Fâtih, seferden dönüşte bu borcu sipahilere bağışladığını bildirdi.

Tımarlı sipahisi, Türk ordusunu üstün ordu durumuna getirmiş çağının mükemmel sistemiydi. XVIII. asırdan itibaren devrinin geçtiği anlaşıldı. Fakat yerine bu derecede mükemmel bir ordu konulamadı. Türkiye'nin XV. asır ortalarından XVII. asır ortalarına kadar hemen hemen 2 asır, hiç olmazsa 180 yıl için en büyük düşmanı, İran Türk imparatorluğu idi. İran Türk imparatorluğu (taht şehri: Tebrîz, sonradan Kazvîn ve Isfahân), tımarlı sipahisi gibi düzenli bir süvari ordusuna mâlik bulunmadığı için, meydan muhârebelerinde devamlı şekilde Osmanlılar'a yeniliyordu. İran'ın gene tamamen Türk asıllı olan süvarisi, çok muhâribdi. Fakat tımarlı sipahisinin düzeni onda yoktu ve o şekilde teşkilâtlanamamıştı.

Yâni XVI. asır boyunca dünyanın ikinci devleti olan İran Türk imparatorluğu da, tıpkı Avrupa gibi, dâimî meslek ordusu kuramamanın zaafı içindeydi.

Türk ordusu hakkında klasik bir eserin müellifi olan General Kont Marsigli, Türk tımarlı sipahisini inhitat çağında tanımıştır (XVII. asrın sonları, XVIII. asrın başları) ve onunla muhârebe meydanlarında pek çok defa savaşmıştır. Böyle olmakla beraber fikirleri menfi değil müsbettir. Bilhassa tımarlı sipahisinin at'ına hayrandır (s. 170 - 2, 175):

"Türkler'de süvari mevcudu, piyadeye nazaran çok fazladır. Zirâ Türkiye arazisinde hayvan fazlasıyle bulunur.

"Türkler'in Anadolu'yu almaları süvârîlikleri sayesinde olmuştur. Türkler, yaratılışları itibariyle hayvan üzerinde bulunmaktan ve süvari olmaktan hoşlanırlar. Bir Türk beyinin ne kadar çok güzel atı varsa, o kadar kuvvetli ve nüfuzlu sayılır...

"Türkler umûmiyetle at meraklısıdır. Çok atları vardır. Atlarını çoğaltmaya gayret ederler. Onları iyi haralarda yetiştirirler. Hayvanlarını hoş tutarlar. Bizim yaptığımız gibi atları arabalarda, yük arabalarında ve benzer ağır işlerde kullanmaktan hoşlanmazlar. Ata binmeyi severler. Çok ihtiyar Türkler bile ata binerler; arabaya binmezler. Arabayı kadınlara mahsus sayarlar...

"Kırımlılar daha da ata düşkündür. Atlarının üzerinde sabahtan akşama kadar kalır, nehir ve bataklıkları atlarını yüzdürerek geçerler; yollarını kısaltmak için köprü bulunan yerlere kadar uzanmaya ehemmiyet bile vermezler...

"Asya'da oturan Türkler, at yetiştirmek hususunda Avrupa'da yaşıyan Türkler'e üstündür. Kısrak ve tayları vasıtasıyla çok mükemmel bir Türk at ırkı elde etmişlerdir. Bu itina ve hevesleri, her türlü öğmeye değer. Türk at ırkı çok iyi ve çok vasıflıdır. Her Türk, bu Anadolu ırkından bir at edinmeye çalışır...

"Türk kamçısı da çok iyidir. Bilhassa Kırımlılar kamçılarını büyük maharetle kullanırlar. Bir Kırımlı, elinde kamçı, ağzında düdük, at üzerinde, süvarisiz 20 atı ve başka bir hayvan sürüsünü tek başına yüzdürerek büyük bir sudan geçirtebilir. Kırımlı'nın kılıcından fazla kamçısından korkmak lâzımdır".

Azîziye civarında XVI. asırda Osmanlı süvârîsine mahsus en iyi cins atlar yetiştirilir ve bu ırkın gittikçe tekâmülüne çalışılırdı.

Prof. Mustafa Akdağ *(Tarih Araştırmaları Dergisi,* III, 155) bir az mübalağa ile "Türk ordusuna asker ihtiyacının daima % 80'inden fazlasını vermiş olan tımarlı sipahilik müessesesi" diyor. Bu müessesenin en parlak devri olan XVI. asrın ilk yarısında bile tımarlı sipahisi adedinin bütün ordunun % 80'ini bulmuş olması tabiatiyle mümkün değildir. Fakat XVII. asrın sonlarına kadar en mühim sınıf, XVI. asırda ve daha önceki asırlarda ise mutlak şekilde en mühim sınıf olduğu şüphesizdir.

Tımar sistemi, Anadolu ve Rumeli'nin Türk'leşmesinde de büyük hizmetler görmüştür. Rumeli eyâleti ile diğer Avrupa eyâletlerinde ve Batı Anadolu ile Orta Anadolu'nun kuzey kesimini içine alan Anadolu eyâletinde, hattâ daha bir kaç Orta ve Doğu Anadolu eyâletinde tatbik edilen bu sistem, bu büyük ülkelerdeki gayrı Türk ve gayrı Müslim nüfusun devlet aleyhine davranışlarına karşı muhakkak ki başlıca engellerden biri olmuştur. Bu suretle ekilebilir toprak, çok büyük çoğunluğu bakımından, Türk unsurun eline geçmiş ve onun elinde kalmıştır. Tâ ki Rusya, Balkan ülkelerinden Türkler'i uzaklaştırıncaya kadar.

Tımar sisteminin bir hususiyeti de, çok büyük arazi parçaları bu sisteme bağlandığı için, tımar da mülk olmadığı için, toprağın büyük kısmının daimî şekilde devletin elinde kalmasını sağlamış olmasıdır. Bu husus İslâm hukukuna uygun olduğu gibi, tarihî Türk hukukuna da uygundu. Zirâ Türkler'de toprak hâkan'ın yani devletindi. 1922'ye kadar tapu ve kadastro umum müdürlüğüne "defter-i hâkaanî nezâreti" denilmesi bundandır. Çünkü bu teşekkül, gerçekte hâkaan'a ait olan toprakların mülkiyetini vermek salâhiyetini haizdi. Bu hususta "mîrî" ve Türkçe'leştirerek "beylik" terimi de kullanılmıştır, o da aynı mânâdadır. Nihayet "hazîne" de "hazîne-i hümâyûn"un kısaltılmışı olarak aynı mânâya gelir.

Rumeli tımarları, Anadolu tımarlarından daha verimli idi. Şöyle: Anadolu'da 3 000 akçaya kadar olan tımarlar orduya bir S. verdiği hâlde, Rumeli'nde 3 000 akçaya kadar olan tımarlardan 2, hattâ 3 "cebeli" çıktığı olurdu. Tabiî tımarların üzerinde yaşıyan köylü - çiftçi (Osmanlı terimi: reâyâ), Anadolu eyâletlerinde çok büyük ekseriyetle Türk olduğu hâlde, Rumeli eyâletlerinde ancak yarıya yakını Türk, yarıdan fazlası, bazı bölgelerde çok daha fazlası Hıristiyan Ortodoks (bazı bölgelerde Katolik) idi.

Nihayet tımar sisteminin diğer bir hususiyeti, feodalizmin, derebeyliğin teşekkülünü engellemiş olmasıdır. Gerçi bilhassa zeâmet (büyük tımar) sahiplerinin (zaîm'lerin) bir çeşit askerî Türk aristokrasisi teşkîl ettikleri (bilhassa Rumeli'nde) bir vâkıadır. Fakat bunlar, Avrupa'da olduğu gibi toprağın mülkiyetine sahip senyörler değildi. Hele idâreleri altındaki köylü hiç "serf" (toprağa bağlı esir) değildi. Tımarı geri alıp dilediğine vermek, devletin iki dudağı arasında bir keyfiyetti.

Ama XVIII. asırdan itibaren gerek Rumeli'nde ve gerek Anadolu'da, boş kalan tımarları ellerine geçiren, büyük arazi sahibi olmanın gücüyle nüfuzlarını şehirlere kadar uzatan gerçek derebeyleri türedi. Bunlara "âyân" denildi. Çoğu, ellerindeki —pek de meşrû olmıyan— toprakların alınacağı korkusuyle devlete, Istanbul'a kafa tuttular. Hiç olmazsa sinsi bir nüfuz mücâdelesine girdiler, sancak beylerinin ve beylerbeylerin nüfuzlarını kırmak için ellerinden geleni yaptılar. İçlerinde, tek kelimesine itiraz edenin dünya ve âhıretinin berbâd olacağına inanılan pâdişâha kafa tutanlar görüldü. III. Selim (1789 - 1807) ve II. Mahmud (1808 - 1839) devirleri böyle geçti.

II. Mahmud, bu derebeylerine karşı merhametsiz şekilde harekete geçti. Çok kelle düştü. Ama hemen hepsini tepeledi. Aklı başında olanlar, kendiliklerinden yola geldiler. Aksi takdirde 1839 Tanzimatı'nın ilânı bile mümkün olamazdı.

Haksızın yanında haklı da yandığı için II. Mahmud çok kınandı. Ama başka çare yoktu. Devlet elden gidiyordu. Bu derebeylerin bir çeyrek asır kadar süren devirleri vardır ki, çok azıtmışlardır. İstedikleri kadar vergi veriyor veya vermiyor, keyiflerince asker yolluyor veya yollamıyorlardı. III. Selim'in ve II. Mahmud'un reformlarına, Nizâm-ı Cedîd'e, modern ordu teşkiline karşı idiler, zîrâ bazılarının menşei yeniçeri idi. Fakat Nizâm-ı Cedîd tarafdarı, hattâ hizmetkârı olanların bulunduğunu da kaydetmek lâzımdır.

Avrupa bu belâdan bir kaç asırda kurtulmuş, çok kan dökülmüş, sonunda merkezî monarşiler kurulabilmişti. Türk toplumunda böyle bir belâ olmadığı içindir ki, bu belâ içinde yüzen Avrupa'ya karşı üstün gelinmişti. Bu hastalık topluma, XVIII. asırda bulaşmıştı. Bu da tımar sisteminin bozulmasından ve tımarlı sipahinin ortadan kalkacak derecede azalmasından ileri geliyordu.

"Ednâ" denilen küçük tımar sahipleri er ve erbaş, "evsat" denilen orta tımar sahipleri assubay, "âlâ" denilen büyük tımar sahipleri ise küçük rütbeli subay derecesinde idiler. Küçük zeâmet sahipleri binbaşı, orta zeâmet sahipleri yarbay, büyük zeâmet sahipleri albay derecesinde yüksek rütbeli süvari subayları idi, bu sonunculara "alay beyi" deniliyordu ki sonradan Farsca'laştırılarak "mîr-alay" ve bugün aynı mânâda "albay" olmuştur. Sancak beyi (tümgeneral) ve beylerbeyi (orgeneral) rütbesindekilerin tasarruf ettikleri dirliğe "tımar" ve "zeâmet" değil, "has" deniliyordu, çok büyük dirliklerdi; zîrâ sancak beyi ve beylerbeyi, kalabalık maiyetini bu dirliklerin geliriyle ayakta tutuyordu. Vezirlerin, Hânedân üyelerinin de hasları vardı. En büyük haslar pâdişaha aitti. Bazı pâdişah hasları ülke büyüklüğündeydi. Pâdişah sarayının bütün masrafları bu şekilde karşılanıyordu.

Tımar, zeâmet ve has, statü bakımından aynı şeydi. Gelirleri bakımından topraklar bu isimlerle üçe ayrılmıştı. Üzerindeki ürünlerden yılda 19 999 akçaya kadar gelir getiren dirliğe "tımar", 20 000 ilâ 99 999 akça gelir getirenine "zeâmet", 100 000 akçadan itibaren gelir getirenine de "has" denilmiştir. Burada gelir, tamamen "vergi" mânâsındadır. Yani ürünün gerçek değeri değil, üründen köylünün devlete verdiği vergi değeridir. Bu vergiyi, diğer bazı vergilerle berâber toplamak hakkı dirlik sahibi sipahiye aitti.

Bir tımarın ilk 3 000 akçalık farazî kısmına "kılıç", gerisine "terakki" denilirdi. Zîrâ her 3 000 akça için S., yanında kendisi gibi atlı ve techîzatlı bir asker getirmiye mecburdu; bu erler, sipahinin çocukları, kardeşleri, akrabası olabileceği gibi, toprağı üzerinde yaşıyan, beğendiği ve muhârib olarak yetiştirdiği herhangi bir kimse de olabilirdi. Maamâfih "kılıç" bâzı tımarlarda 2 000 akçaya, hattâ daha aza düşebiliyor, bâzı tımarlarda ise en çok 6 000 akçaya kadar çıkabiliyordu. Zeâmetlerde de aynı usul cârî idi. Zaîm, zeâmetinin büyüklüğüne göre cebeli getirmiye mecburdu.

En küçük hassın has sahibine sağladığı yıllık vergi geliri, 100 000 akça idi. 1 000 000 akçaya kadar haslar vardı. 1 000 000 akçanın üstünde ve defalarca üstünde olan haslar da mevcuttu; bunlar vezirlere, sadrâzama, vâlide-sultâna, pâdişaha mahsustu.

3 000 akçalık çok küçük bir tımar sâhibine yılda 3 888 000 ve ayda takrîben 336 000 TL. sağlıyordu. Bu meblâğ ile S., atını, yedek atını çok iyi beslemiye, kendi malı olan silâhlarını çok temiz tutumaya, devamlı talim yapmıya, köylüsünün işleri ve vergi tahsili ile uğraşmıya, çağırıldığı anda hareket etmiye mecburdu. Fâtih, Yavuz ve Kaanûnî, çağırılma emrini aldıktan sonra vakıt kaybederek hareket eden çok S.'nin başını vurdurmuşlardır. Zîrâ hiç şakaya gelir iş değildi. Devletin güvenliği, millî savunma ve imparatorluğun en yüksek menfaatleri bahis konusu idi (meblâğlar 1980 ortaları satınalma değerine göre fikir verecek şekilde bugünki Türk lirası'na çevrilmiştir).

19 999 akçalık en gelirli tımarın ve 20 000 akçalık en küçük zeâmetin sahibine sağladığı gelir yılda 25 920 000 ve ayda 2 160 000 TL. idi. Bu meblağ karşısında tımarlı veya zaîm, kendisinden başka ortalama —kendisi gibi atlanmış ve silâhlanmış ve yetiştirilmiş— 6 cebeliyi harb meydanına getirmekle mükellefti. Zaîmlerin yanlarında seyis ve levazım eri olarak getirdikleri uşaklar, bu sayıya dahil değildi.

99 000 akçalık en büyük zaîm yılda 129 600 000 ve ayda 10 800 000 TL. gelir sağlıyordu. Vasatî 33 sipahiyi her an savaş için hazır tutmakla mükellefti.

700 000 akça hassa sahip mühim sancak beylerinin geliri yılda 907 200 000 ve ayda 75 600 000 TL. idi. Fakat sancak beylerinin başka gelirleri de vardı.

5 000 000 akçalık, sadrâzam, vâlide-sultan ve padişahlara mahsus çok büyük bir hassın yıllık geliri 6 960 000 000 TL. idi.

Yığınak emri gelince: Her tımar sahibi, cebelileriyle berâber, kendi kazâsının belirli yerinde toplanıyordu. O kazâdaki bütün tımarlılar, "çeribaşı" denilen S. yüzbaşısının emrine giriyorlardı. Sipahilerini alan çeribaşı, "alay beyi" denilen sancağın en kıdemli zaîm'inin emrettiği yerde onun emrine giriyordu. Alayını toplıyan alay beyi, sancak beyine gidip hazır olduğunu bildiriyordu. Kendi maiyet askerini de alan sancak beyi, bu S. alayı ile beraber, beylerbeyisine katılmak üzere harekete geçiyordu. Bu iş XV.-XVI. asırlarda yıldırım sür'atiyle yapılıyordu. Sonraki asırlarda bu sür'at düştü.

Bir kılıçlık en küçük tımar sahibi bile, küçük bir köyü yönetmeyi, emir vermeyi biliyordu. En basit mensubunun böylesine şahsiyet sahibi bulunduğu bir ordunun, cihan devleti kurmasına fazla hayret edilmez.

XVIII. asrın 2. çeyreğinin Türk fikir adamı Koçi Bey, tımar rejiminin hayrânıdır. Kaanûnî devrindeki düzenin bozulmasının en büyük sebebi olarak tımar sisteminin karışmasını gösterir. Henüz devlet idaresini eline almıya çalışan genç IV. Murâd'a fikirlerini şiddetle tekîn etmiye çalışır. IV. Murâd'a tımar rejimi hakkında yazdıklarının hulâsası şöyledir (Koçi Bey, *Risâle)*:

Tımarlı sipahisi, bir Türk asılzâde zümresidir. Ellerindeki köylüye adalet dağıtırlar. Köylerin şenlenmesine, bayındır hâle gelmesine her türlü yardımda bulunurlar. Pâdişahın, imparatorluğun ücrâ köşelerindeki sâdık temsilcileridir. Mağrur, varlıklı, savaşçı adamlardır. Köylüyü soymayı akıllarından geçirmemişlerdir. Zaten kanunların gösterdiği vergi ve resimlerin dışında akça almaları mümkün değildir. Vaktâ ki bu ideal rejim bozulmuş, tımarlar, asırlardan beri S. oğlu S., şehîd oğlu gazilerin elinden mütegallibenin, Saray dalkavuklarının (Koçi Bey'in tâbirince: cüce ve dilsizlerin) eline geçmiştir, köylüye zulüm de başlamıştır. Tımarı İstanbul'dan eline geçirenler tımarları başına gitmemişler, gönderdikleri mültezimler ise, kendilerine fazla hisse çıkarmak için, köylüyü soymuşlar ve zulmetmişlerdir. İmdi Şevketlü Hâkaanım, defter-i hâkaanî'ye emir verip bu makuule dirlik sahiplerini külliyen dirliklerinden alıp gerçek sipahilere veresin!

"Tımar rejimini herkesten daha büyük bir romanizm heyecanı ile ve etraflı bir şekilde işleyen Koçi Bey, bir şans eseri olarak, zamanında fikirlerini benimseyerek tatbikata in-

tikal ettirecek olan IV. Murad gibi büyük bir ıslahatcı pâdişaha rastlamıştı" diyor Ord. Prof. Ömer Lutfi Barkan (*Tımar, İslâm Ans.*, XII, 323a).

Koçi Bey'i tâkîbe devam edelim:

"Erbâb-ı tımara ecnebî duhûl etmesin deyü ibtidâdan tımar emri bir ferde verilmezdi... Ve şehr oğlanı ve reâyâ tâifesi tımar emrine tâlib olmak, küfre beraberdi. Ve ol makuulelere verilmek muhâl idi. Ve erbâb-ı tımardan yararlığı zâhir olmıyana ve sefer-i hümâyûnda baş ve dil getirmiyene terakkıy olunmazdı. Tamam mertebe yararlığı zâhir olup baş ve dil (esir) getirdikde, on akçada bir akça terakkıy in'âm olunurdu. Ve bir ehl-i tımar sefer-i hümâyûnda hâdden ziyade yararlık ve bahâdırlık edip, on on beş mıkdârı baş ve dil getirse, zeâmete müstahakk olup, devlet-i pâdşâhîde zaîm olurdu. Âstâne'de (Istanbul'da) bir ferde terakkıy verilmek muhâl idi... Ve erbâb-ı tımarın her biri zeâmet ve tımarları olan sancaklarda sakin olup, bayrakları altında mevcûd idi. Âhar yerlerde olmak muhâl ve memnû idi. Böyle olmasının sebebi budur ki: Her sancağın S.'si dâimî anda (orada) mevcûd bulunup, bir gûşede düşmân peydâ olsa, cümlesi üç günde hazır ve âmâde olup, her nereye teveccüh lâzım gelirse, ol tarafa şitâbân olup, hıdemât-ı meşkûre vücûde getirirlerdi. Ve etraf ve cevânibde mahlûl (açık) zeâmet ve tımarı binden yüz bine (akça) varınca her eyâletin beylerbeyisi, erbâbına tevcîh edip, defter-i icmâle kayd ile Âstâne-i Saâdet'de (Istanbul'da) berât olunurdu. Âstâne-i Saâdet'den kimseneye dirlik verilmezdi.

"Bu sebebden memâlik-i İslâmiyye'de bir nizâlı zeâmet ve tımar yok idi. Ve ecnebî ve nâ-ehl müdâhale eylemezdi. Ve eğer beylerbeyiler bir tımarı bir tarıyk ile nâ-ehle tevcîh etseler, müstahakk olanlar, Âstâne-i Saâdet'e gelip feryâd-ü şekvâ edip, ol beylerbeyine taraf-ı pâdşâhîden küllî itâb ve mansıbından sebeb-i azli olurdu. Ol cihetden zeâmet ve tımar, erbâbının elinde olup, her biri dîn ve devlet uğruna cân ve baş fidâ ederek âdây-ı dîn-ü devlete mukaabil olsalar, bi-inâyet'İllaah nusret kendilere karîn olup, gaalib-i mutlak olurlardı" (s. 24 - 5).

Koçi Bey devam eder: Fütûhât devrinin gerçek âmili tımarlı sipâhîsi idi. Sonraları kapıkulu askeri revac buldu. Hayatlarında toprak kazmamış şerefli asılzâdeler olan tımarlı Sipahisine, muhârebede siper kazmak görevleri verilip aşağılandı. Sipahiliğe rağbet edilmez oldu. Herkes kapıkulu olmıya can attı. Kapıkulu maaşlı olduğu için Hazîne ulûfelerine dayanamaz oldu. Sipahilerin boşalttığı dirliklerin geliri İstanbul'da oturdukları yerden tımar tasarruf eden adamların dirliklerine yolladıkları hırsız, ârsız, soysuz, şerefsiz, nesebsiz, zalim mültezimlerin elinde kaldı. Beş para etmiyen bu adamlar servet sahibi olup nüfuz kazandılar. İmparatorluğun kurucuları "gûşe-i mezelletde bî-nâm-ü nişân" unutuldu.

Tımarlı sipahisi azalınca Dîvân, asker sayısını düşürmemek için, kapıkullarını çoğaltmaya mecbur oldu. Ama rastgele ve iltimasla kapıkulu olan asker de eski kapıkulu askerinin seviyesinde olmaktan uzaktı. Menfaatçi bir zümre hâline geldi. Eskiden Istanbul'da kapıkulu askeri hem azdı, hem bütün zaferler sipâhînin eseri olduğu için iddiasızdı, hem yüreklerinde S. korkusu vardı. Zamanla Istanbul'daki kapıkullarının "nasıyhat ile zabtı ve iltifât ile ıslaahı mümkin olmaz" hâle geldi. Istanbul'da her zaman için ihtilâlci bir cunta hâlinde yaşadılar (burada Koçi Bey çok mühim bir yaraya parmak basar, az sonra IV. Murad bu cuntayı kahr eder).

Olur olmaz arazi ve mülkün vakıf edilmesi de, Hazîne gelirlerini azalttı (s. 56). Bir çok vakfın şartı, dinî ve ictimaî gayelerden uzak bulunuyordu. İmdi Şevketlü Hâkaanım: Kapıkulu Ocakları'ndan 40 ilâ 50 bin işe yarar askeri Istanbul'dan uzaklaştır, ulûfelerini kes, onlara tımar ver. Hem tımarlar mültezimleri elinden kurtulur, hem hazînen 40 - 50 bin kişinin ulûfesinden hafifler, hem sipahilik revac bulur (böyle yaptı IV. Murad!).

1632'de ihtiyar mütefekkir Koçi Bey'in bu mühim *Lâyiha*'sını okuyan IV. Murad, derhal bu yolda tâvizsiz bir reforma girişti. Menfaatler alt üst olduğu için çok kelle düştü. Eyâletlerinde tımar sistemi uygulanan bâzı beylerbeyiler, bâzı çok nüfuzlu zaîmlerin elinden de dirlikleri alınsın mı diye padişaha sordular. Sultan Murad, sert cevap verdi: Bizzât sefere katılmamış, seferlere kendi gideceğine cebeli yollamış her zaîmin elinden, o adam benim hânedânıma mensûb olsa bile, elinden dirliğini al!

Filhakıyka IV. Murad'dan önce, bir çok Saray mensûbuna, bunların maaşları Hazîne'ye yük olmasın diye dirlik verilmişti. Böylelikle askerî düzen bozulmakla kalmamıştı. Eskiden sayıları mahdut olan Saray görevlilerinin sayısı, dirlik alabilmek aşkıyle çok kabarmıştı. Koçi Bey'e göre: 1574'te sayıları 124 olan Saray müteferrikalarının adedi 463'e, çavuşlar 356'dan 1 832'ye, Hazîne kâtipleri 17'den 118'e çıkmıştı. IV. Murad çavuş sayısını 400'e, müteferrika sayısını 200'e, kâtip sayısını 80'e indirdi, diğerleri tard etti ve onlara dedi ki: Şimdi artık sizin sarayımda işiniz kalmadı. Ancak ekmeğinizle oynıyacak değilim. Buyrun tımarlarınızın başına taşraya gidin ve seferlere katılın. Yok köye gitmeyiz, Istanbul'da otururuz derseniz, o da sizin bileceğiniz iştir. Ancak bu karara varırsanız geçiminizi kendiniz temin edin, dirliklerinizi elinizden alırım!

1574'te 36 153 olan kapıkulları Koçi Bey'in *Lâyiha*'sını yazdığı 1632'de 92 216'ya yükseldi (s. 42). Ama müellifimize göre Anadolu'da 100 000 kişi yeniçerilik iddiasındadır ve bu iddia ile memleketi soymaktadır. Bunların hepsini temizlemek, yola getirmek, sahte yeniçerilik iddiasından vaz geçirmek lâzımdır (Sultan Murad böyle yaptı).

Tımarlı sipahisi XIV. asırda gelişti, XV. asırda Türk ordusunun yarısından fazlası bu sınıftandı. XVI. asrın ilk yarısında şevket devrini yaşadı. XVI. asrın 2. çeyreğinden itibaren, fakat ciddî şekilde bu asrın son çeyreğinde ehemmiyetini kaybetmiye başladı. XVII. asırda kapıkulu ocakları tımarlı sipahiye sayı ve ehemmiyet bakımından takaddüm ettiler. Fakat tımarlı sipahisi, hâlâ pek mühim bir sınıftı. Hattâ kapıkulu ocakları bir kaç sınıf olduğu için, tımarlılar hâlâ en kalabalık ve en mühim sınıf olarak telâkki edilebilir. Fakat XVII. asrın son yıllarında, hele XVIII. asırdan itibaren sayıları kadar ehemmiyetleri de azaldı.

Bir sefere, sefer sefer-i hümâyûn bile olsa bütün tımarlı sipahisi gönderilmezdi. Seferberlik planı yapılırdı. Plana göre hangi sancaklardan ne kadar tımarlının sefere katılacağı, ne kadarının başka cepheye gönderileceği, ne kadarının yerinde bırakılacağı tayin edilirdi. Tımarlı sipahisi çok defa birden fazla cephede savaşırdı.

Bahriye sancaklarındaki tımarlar ekseriya levendlere, reîslere, deryâ beylerine yani donanmadaki denizcilere verilirdi. Tımarlı sipahisi bazı büyük deniz seferlerine de verilmiştir. Levendler ve "azab" denilen deniz piyadeleri yetmediği zaman, donanmaya kapıkulu ve tımarlı askeri de yüklenirdi. Tımarlıların hangi seferlere ne nisbette katıldıkları, sipahilerin teker teker isimleri ve bölgeleri ile beraber muntaza-

man defterlere işlenmiştir. Bu defterler Başbakanlık Arşivi'ndedir.

d'Ohsson'a göre (VII, 377), vaktiyle tımarlı sipahisinin mevcudu 450 000'den fazla (!) idi; kimi sefere eşer, kimi eyâletleri muhafaza ederdi. Bugün (1768) 60 000 tımarlı sipahisi kalmıştır. Ama 1768 seferinde yalnız 20 000 cebeli (tımarlı) sefere eşti. Gönüllü, tımarsız süvariler, sipahilerin yerini aldı.

1791'de, III. Selim yeni tahta çıktığı zaman, bir arşiv defterine göre (Z Karamürsel, *Osmanlı Mâlî Târîhi,* 13, not), bütün imparatorlukta 8 356 tımar ve 1 828 zeâmet kalmıştı. Ve tabiî bu dirliklerin çoğu gerçek sipahilerin elinde değildi.

1826'da II. Mahmud, mevcut tımarlı sipahilerin her yıl Istanbul'a üçte birinin gelerek kışlalarda modern eğitim görmelerini emr etti (Cevdet, XII, 166). Bundan, bu şanlı atlı ordunun artık tamamen eskimiş bir süvari sınıfı sayıldığı anlaşılıyor. Ertesi yıl pâdişah, 53 sancaktan 5 200 tımarlı sipahinin Istanbul'a geldiğini gördü (demek ki imparatorlukta 15 - 16 bin tımarlı sapihisi kalmıştı). Bunlara derecelerine göre erlikten yüksek subaylığa kadar rütbeler verdi. Fakat "Asâkir-i Mansûre süvârîsi" adını alacak, bundan böyle tımarlarında değil kışlalarda yaşıyacak, modern eğitim görecek ve yeni askerî usulü öğreneceklerdi.

Tanzimat'tan hemen sonra I. Sultan Abdülmecîd 19 ocak 1841 fermânı ile, birçok tımarlı sipahiyi emekliye sevk etti; fakat tımarlarını hayatlarının sonuna kadar ellerinde bıraktı. Demek ki bu sınıfın modern savaşta hiç bir rolü olamıyacağına Bâb-ı Âlî kesin şekilde karar vermişti. 1844'te bir kısım tımarlı sipahisi, atlı jandarma olarak hizmete alındı. Uzun müddetten beri ne S. olarak, ne Saray mensûbu olarak kimseye tımar verilmiyordu. Ölen tımarlı sipahilerin çocukları Istanbul'a getirilip askerî mekteplere verildi. Onun için yeni Türk subayları arasında tımarlı sipahisi çocukları pek çoktur.

1850'ye doğru artık ortada tımar da, S. de kalmamıştı. Türkiye Cihan Devleti'nin fiilî kurucusu olan bu sınıf hakkında Ord. Prof. Ömer Lutfi Barkan şöyle diyor *(Timar, İslâm Ansiklopedisi,* XII, 331b sonu) :

"Kuruluşundan beri Osmanlı İmparatorluğu tarihinde büyük bir rol oynamış bulunan tımar rejimi, bir kaç asırdan beri buhranlar içinde geçen hayatının son safhasında, yeniçeriler için olduğu gibi kanlı ve ıztıraplı bir tasfiyeden ziyade, sessiz sadâsız bir sûrette ve herhangi bir sarsıntıya sebeb olmadan, ortadan kalkmış oldu.

"Asırlar boyunca memleketin en uzak köşelerine kadar yayılıp, köylü ile içiçe yaşamış ve uzun müddet zirâî iktisâdiyâtın ve devletin toprak siyasetinin faal mümessilleri rolünü oynamış olan tımar sahibi S. beylerinin, kendisine mahsus silsile-i merâtibi, merasim ve imtiyazları ile, kapalı bir asalet sınıfının, devletin hayatında ve içtimâî bünyenin teşekkülünde, büyük bir içtimâî kuvvet olarak taazzuv edemeden ve memleket sathında çok dağınık bir hâlde bulundukları için olacak, son devirlerde, tutucu kuvvetlerin zebûnu bir devletin tereddütlü ıslahat hareketleri içinde bile, ciddî bir mukavemet gösterme kudretini kendinde bulamadan ve büyük bir iz bırakmadan ortadan silinip gitmesi, imparatorluğun içtimâî tarihinin büyük hususiyetlerinden birini teşkil eder".

II — Kapıkulu Sipahisi

Yeniçeri Ocağı'ndan sonra en mühim kapıkulu ocağı olarak, kapıkulu sipahisi (süvarisi) görülür. Atlı bir sınıftır. Tımarlı sipahisinden ve diğer atlı sınıflardan farkı, aynen yeniçeriler gibi XVI. asırda devşirme çocuklarından meydana gelmiş bir kapıkulu ve merkez askeri olması, hazarda Istanbul'da bulunmasıdır. XVI. asır sonlarından itibaren bunların da büyük ekseriyeti Türk asıllı kimselerden seçilmiş, bunların da mevcudu bu tarihten sonra çok artmıştır.

Kapıkulu sipahisi, yeniçerilerin büyük rakîbi oldukları için, onlar derecesinde ihtilâl ve isyanlara bulaşmamışlar, bazan hiç karışmamış, bazan karşı ihtilâlci olarak yeniçeriler karşısında yer almışlar, fakat bazan da ihtilâli onlar çıkartmışlardır. Kapıkulu sipahisine "tımarsız sipahi" de denilmiştir.

Çok iyi süvari, okçu ve kılıç dövüşçüsü idiler. Bir kılıç vuruşta bir miğferli düşman kellesini uçuracak şekilde yetiştirilmişlerdi. Okçulukları da fevkalâdeydi. Yalnız bıyık bırakır, sakal salıvermezlerdi.

XVI. asırda kapıkulu sipahisi, devşirmelerden meydana gelmiştir. XIV. - XV. asırlarda ise Türk aristokrasisinin çocukları bu sınıfa alınmıştır. Binaenaleyh kapıkulu sipahisinin devşirme devresi çok kısadır.

Kapıkulu sipahisi veya tımarsız süvari sınıfı, XVI., hattâ XVII. asırda seçkin bir sınıftı. Yeniçerilerden hayli fazla maaş alırlardı. Bazı yeniçeriler, taltîf edilmek maksadıyla bu sınıfa da geçirilirdi. Bir S. eri veya çavuşunun gündeliği XVI. asırda asgarî 7 akça ile âzamî 19 akça arasında değişiyordu (Uzunçarşılı, II, 139 - 40). Bugünki parayla ayda 226 800 ilâ 615 600 TL. eder. Subaylar çok daha fazla alıyorlardı. Fakat XVI. asrın son yıllarında akçadaki gümüş yarı yarıya düşürülünce, alınan maaşın satınalma değeri de yarı yarıya azalmış oldu. Sipahilik, eskisi gibi, müreffeh bir askerî meslek olmaktan çıktı.

Tımarsız süvari ocağı, 6 alaydan müteşekkil bir tümendi. 6 alay, ehemmiyet sırasıyle şöyleydi : Sipahiler, silâhdârlar, sağ ulûfeciler, sol ulûfeciler, sağ garibler, sol garibler.

"Sipâh Bölüğü" denilen birinci alay, kırmızı sancaklı olup en itibarlıları idi. Fâtih Sultan Mehmed tarafından, büyük devlet adamlarının ve kumandanların çocuklarından müteşekkil bir süvari bölüğü olarak kurulmuş, sonra devşirmeler de alınmıya başlanmış ve zamanla dört başı mâmûr bir alay hâline gelmişti. Bu alay, seferde hükümdârın veya serdârın arka tarafında durur, aynı zamanda saltanat bayraklarını muhafaza ederdi. Otağ-ı hümâyûnu bir gece sipâh alayı, bir gece silâhdâr alayı münâvebe ile beklerlerdi ki bu, büyük şeref sayılırdı. Sipâh alayının bazı birlikleri ordunun önünden gider, istihkâm sınıfının işlerine nezaret ederdi. Başlıca çalışma, ordu gelmeden yolları yeni bir tesviyeden geçirmek ve "sancak tepesi" denilen sun'î tepecikler yaptırmaktı; menzillerde buraya ordu sancakları dikilirdi.

"Silâhdâr alayı" denilen ikinci alay (bu silâhdârları Enderûn'daki "silâhdâr ağa" ile karıştırmamalıdır), sarı sancaklıydı. "Sancak tepeleri"nin yığılmasına nezâret vazifesi bu alayındı. Orduy-ı Hümâyûn yoldan geçerken, bir kaç kilometrede bir tepelerdeki bayrakları görerek yolunu tâkiyb ederdi. Orduya pâdişah kumanda ediyorsa, yani sefer-i hümâyûn ise, bu tepeler yolun her iki tarafına, serdâr-ı ekremler kumanda ediyorsa yalnız sol tarafına yapılırdı. 23 adet tuğcu da ekseriya bu alaydan seçilirdi. Görevleri, seferde saltanat tuğlarını taşımaktı. Kezâ "yedekçi" denilen 30 atlı da ekseriya bu alaydan seçilirdi. Yedekçiler, sefer-i hümâyûnlarda, pâdişahın yedek atlarını, çeker, fakat binemezlerdi (pâdişahın atına ondan başka kimse binemezdi). "Buçukcu" denilen asker de ekseriya bu alaydan seçilir, pâdişah, cami, türbe gibi yerlere ziyarete gittiği zaman fakirlere yarımşar altın dağıtırlardı. Bunların başlarındaki teğmenlere "tuğcubaşı", "ye-

dekcibaşı" ve "buçukcubaşı" denilirdi. Bu görevlere ayrılan silâhdârlar, uzun yıllar bu görevlerde bırakılır, sıkça değiştirilmezlerdi (Uzunçarşılı, II, 148 - 50).

Sağ ulûfeciler (ulûfeciyân-ı yemîn) alayının sancağı yeşil, sol ulûfeciler (ulûfeciyân-ı yesâr) alayınınki sarı - beyazdı. Sağ ulûfeciler seferde yeniçeri tümeninin sağında giden sipâh alayının sağında, sol ulûfeciler ise, yeniçerilerin solunda giden silâhdâr alayının solunda yer alırlardı.

Sağ garîbler (gurebây-ı yemîn) ve sol garîbler (gurebây-ı yesâr) alayları, seferlerde ağırlıkların muhafazası ile görevli idiler. Sancağ-ı Şerîf'in çevresinde yürürler ve onun da muhafazası ile şereflenirlerdi (d'Ohsson, VII, 366). Sağ garîblerin alay sancağı sarı - beyaz, sol garîblerin ise yeşil - beyaz idi.

Bu 6 alay eşit derecede sayılmaz, en üst derecedekine daha mühim harb görevleri verilirdi. Tecrübeli ve değerli savaşçılar, üst alaylarda idi. Sipâhlar'dan sol garîbler'e kadar böyle bir sıralanma mevcuttu. Aşağı alayda başarı gösteren, yukarı alaya geçirilirdi. XV. asrın ikinci yarısında Türk paşa-zâde ve bey-zâdeleri için kurulmuş olan tımarsız S. teşkilâtına bazan Arab, Kürd ve Acem bey-zâdeleri de alınırdı. XVI. asırda devşirmeler çoğunluk teşkil etti. XVII. asırda devşirmeler azaldı.

Seferde pâdişahın veya serdârın otağı, bir çok direkle zemîne çakılırdı. Direklerin her birinin önünde bir yeniçeri ile bir tımarsız sipahinin gece gündüz 24 saat nöbet tutması kanundu. Bu nöbette yeniçeri tüfek ve kılıç, S. ise pala (süvari kılıcı) ve ok - yay kuşanırdı.

Tımarsız (ulûfeli) sipahilerin çoğunluğu Istanbul'daki kışlalarında oturur, bir kısmı taşrada büyük merkezlerde bulunurdu (Belgrad, Bosnasarayı, Selânik, Adana, Sıvas, Ankara, Konya, Amasya, Haleb, Şam vs.).

Bir görevleri de çeşitli vergi ve resimlerin toplanmasına nezâret etmekti (Selânikî, 323: ve â'det-i ağnâm ve harâc defterleri kadîmü'l - eyyâmdan ikişer sipahiye verilmek kaanûndur).

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere kapıkulu sipahisi, ordunun asıl süvari sınıfı değildi. Asıl süvari sınıfı tımarlı sipahiler ve ikinci derecede akıncılar (sonra Kırımlılar) idi.

Kapıkulu sipahisine tercihen, S. - zâdeler alınırdı. Günde 50 akça alan subaylar vardı (XVI. asırda ayda 1 608 000 TL.). XVIII. asırda yüksek subaylar 99 akçaya kadar alıyorlardı (ayda 1 610 000 TL.). "Süvârî mukaabelecisi", yeniçeri efendisi (kâtibi) neyse oydu, para işlerinden sorumlu yüksek maliye subayı idi.

Her süvârî erinin bir, iki, en çok üç seyisi olurdu. Subaylarınki daha fazla idi. Bu seyislerin mühim kısmı, süvarının kölesi idi. Süvârînin yedek atını ve eşyâsını taşırlardı. Her süvârî, bindiği dışında, bir de yedek atla sefere eşmiye mecburdu (sefere eşmek = "sefere çıkmak" mânâsında Osmanlı terimi). Köprülü Mehmed Paşa, sadâretinde (1656 - 1661) bu debdebeyi fazla ve lüzumsuz buldu. Süvârî erlerinin bir tane dahi olsa seyis kullanmaları yasaklandı. Yalnız subaylar kullanabileceklerdi. Ağırlıkları için bir yedek at veya katır götürecekler, hayvanlarını kendileri tımar edeceklerdi. Bu emir, ocağın nüfuzunun azalmasına, yeniçeriliğin rakipsiz kalıp çok azmasına sebep oldu. 1660'lardan itibaren kapıkulu sipahisinin ehemmiyeti azaldı. Kimse S. yazılmıya rağbet etmedi, yeniçeriliğe rağbet arttı

6 kapıkulu S. alayından her birinin kumandanı, tayini çıktıktan sonra pâdişahın huzûruna kabûl edilmek, kanundu. İlk 2 alayın (sipâh ve silâhdâr alayları) kumandanlarının derecesi sancak beyi (tümgeneral), diğer 4 alayın kumandanlarının derecesi ise alay beyi (albay) idi. 6 alayı birden, sipâh alayı kumandanı temsil ederdi. Alay kumandanlarına —yeniçerilerde ve diğer kapıkulu ocaklarında olduğu gibi— "ağa" denilirdi. Diğer subaylar, rütbeleri isimlerinin sonuna getirilerek çağırılırdı: Ahmed Kedhudâ, Mehmed Başçavuş... gibi. "Ağa" pâyesi, albaydan aşağısına verilmezdi.

6 alay kumandanı ile bir kaç ileri gelen subaya 100 akçaya (1 610 000 TL.) kadar maaştan başka yılda 17 000 akça (9 193 000 TL.) getiren birer "arpalık" verilirdi. Bu tahsisat, atlarını ve seyislerini besliyebilmek içindi.

6 alayın kumandanlarından sonra gelen yarbay ve binbaşı derecesindeki subayları şunlardı: kedhudâ (alay kumandan muavini, kıdemli yarbay), kedhudâ-yeri (kedhudâ muâvini, yarbay), başçavuş (kıdemli binbaşı), çavuş (binbaşı), kâtip (levâzım ve mâliye binbaşısı). Her alay pek çok bölüğe bölünmüştü; ayrıca tabur teşkilâtı yoktu. Bölük kumandanı, "bölükbaşı" denilen süvari yüzbaşısı idi. Her bölükte daha bir kaç subay vardı. Istanbul dışında tımarsız sipahilerin toplu bulundukları yerlerdeki kumandana "sipâh kedhudâyeri" denilirdi. "Bölük kedhudâsı" ise bölük kumandan muâvini olan kıdemli süvari üsteğmeni idi.

Atlarının boyunlarına savaşta "kutas" denilen zırh takarlardı. Silâhları ok, yay, kalkan, harbe (kısa mızrak), balta, pala (süvari kılıcı), hançer (eğri uçlu bıçak), gaddâre (geniş yüzlü kısa kılıç), bozdoğan (topuz) idi. Her S. bu silâhların hepsini birden bulundurmıya, muhârebede îcâb edeni kullanmıya mecburdu. Piştov (tabanca) taşımak mecburî değil, ihtiyarî idi. Kalkanları, başlıkları ve üniformaları aynı renk ve biçimde idi. Hafif çelik zırh da giyiyorlardı *(Tabakaatü'l - Memâlik,* 938 olayları).

Sipahilerin de cülûs bahşışı almaları kanundu. Sefer-i hümâyûnlarda her sipahiye 5 000 akça "silâh akçası" verilmek kanundu (2 690 000 TL., XVI. asrın sonlarından sonra bu meblâğın yarısı).

Her S., sipahi silkine girince, komple bütün silâhlarını devletten alırdı. Yeniçeriler gibi seferden dönünce silâhlarını cebeci ocağına teslim etmez, kendileri saklar, tâmir eder, icâbında kendi paralarıyle yenisini alırlardı. Maaşlarının yüksek olmasının sebeplerinden biri budur. Sefer dışında yiyecekleri de kendilerine aitti, yeniçeriler gibi hükûmet hesabına yemezlerdi. Seferde beslenmeleri, devlete aitti.

Tımarsız sipahiler de, tımarlılar ve akıncılar gibi "Anadolu ırkı" denilen çok yüksek ve üstün vasıflı, meşakkate pek tahammüllü at ırkını kullanırdı. Bu ırkın yüksek vasıflarını korumak için Istanbul'da, Çukurova'da, Marmara bölgesinde, Epir'de, Tesalya'da ve başka yerlerde, devlet haraları vardı. Bu ırkı Türkler, Orta Asya'dan getirmişlerdi. XVII. asrın ikinci yarısından itibaren bu haraların düzeni bozuldu ve Anadolu ırkı at dejenere oldu, zamanla tamamen ortadan kalktı. Daha aşağı vasıflı olan ve savaşta daha az işe yarıyan Avrupa ve Arab ırkları Türk ordusuna kabûl edildi. Türk süvarisinin inhitat sebeplerinden biri budur (Tornton, *Etat Actuel de la Turquie,* Paris, 1812, II, 69).

Kapıkulu süvarisi, Vak'a-i Hayriye'de devletin tarafını tuttu, yeniçerilere katılmadı. Buna rağmen Sultan Mahmud, bu ocağı da ilga etti. Fakat hiç bir ferdine bir şey yapılmadı. Bütün hakları mahfuz tutuldu. İstiyenler modern ordunun süvari sınıfına geçtiler. Fakat zaten bir asırdan beri kapıkulu süvarisi ismi var, cismi yok gibiydi. Çok azalmış ve güçsüzleşmişti. Ocağın çeşitli tarihlerde mevcudu şöyledir:

1453 : 8 000, 1566 : 5 885, 1568 : 11 196, 1574 : 5 957, 1595 : 13 000, 1597 : 17 100, 1609 : 20 844, 1622 : 21 000, 1640 : 16 705, 1653 : 25 590, 1655 : 51.000, 1660 : 15 177, 1691 : 14 000, 1703 : 21 133, 1711 : 13 758, 1713 : 22 169, sonra çok azaldı (Uzunçarşılı, II, 213 - 6).

XVIII. asrın ikinci yarısında Istanbul'daki mevcutları 1 500'e inmişti. Pâdişaha şehir gezintilerinde hadem ve haşem göstermek için refakat ediyorlardı. Fâtih Sultan Mehmed'in, en yakın adamlarının oğullarını alarak kurduğu ve üzerine titrediği bu ünlü sınıfın âkıbeti böyle oldu.

Taşradaki kapıkulu sipahisi, tımarlı sipahisi ile işbirliği yapmışlardır. Taşrada nüfuzları, Istanbul'dakinden fazla idi. Zira Istanbul'da nüfuz, yeniçeri sınıfındaydı. Sipahilerden de epey zorba çıkmıştır. Fakat bu hususta hiç bir zümre yeniçerilerle mukayese edilemez. (Y. Ö.)

SİPER HUMMÂSI (Lat. Febris quintana), beş günde bir gelen ve 24 saat devam ettikten sonra düşen bir ateşle, 7 - 8 nöbet yapan, baş, adale ve bilhassa şiddetli bacak ağrıları ile seyr eden bir hastalıktır. Bundan dolayı, "beş gün hummâsı" adını da alır. Hastalığı R. aquintana adı verilen bir riketsia yapar. Bu mikrob bitlerde bulunur. Hastalık vücud bitleri ile bulaşır. Vücud bitleri, hastalıklı kanları emdikten 5 - 10 gün sonra hastalığı nakl edebilirler. Mikrob, bitlerin büyük apdestinde bulunur. Hastalık bitin ısırması ile, deri yolundan girer ve kana geçer. Kuluçka devri, 20 - 30 gün olarak kabûl edilir. Hastalık, ekseriya, baş ağrısı, huzursuzluk ve adale ağrıları ile başlar. Ateş, ürpermelere 39° - 40°'ye çıkar. Göz ağrısı da yapar. Bacak ağrıları, hastalık için karakteristiktir. İştah yoktur. Hastaların % 50'sinde ateşle beraber, deri dökülmeleri olabilir. Bu belirtilerin büyük kısmı, 12 - 24 saat içinde bol terleme ile düşen ateşle birlikte geçer. Beş gün sonra, ateş tekrar aynı belirtilerle yükselir ve 24 saat devamdan sonra yeniden düşer. Hastalık, bu suretle, 7 - 8 nöbet yaparak devam eder.

Tedâvisi: Ağrı kesici ilâçlarla hasta rahatlatılır. Şifâ tam, fakat çok geç olur. Ölüm görülmez. Hastalıktan korunmak için bitle mücâdele gerekir. (B. Pınar)

SIPHOMYCETES (Phycomycetes), algsi mantarlar. *Phycomycetes*'lerin tallusları, ilkel yapılı olanlarda bir hücreli mikroskopik ve tek çekirdekli olduğu hâlde, gelişmiş olanlarda yine bir hücreli fakat hücreleri çok gelişmiş dallanmış ve çok çekirdeklidirler. Çoğunda tallusler enine çeperleri bulunmayan boş bir boruyu andırır (sifonal). *Phycomycetesler* habloit organizmalardır. Diploit evre yine çoğunda zigottur. Bu organizmalara alg'ımsı mantarlar denmesinin sebebi, ilk tanınan türlerin o zaman bilinen alglere benzerliğindendir. *Mucor* (ekmek küfü), *Rhizopus* (meyva küfü), *Saprolegnia* (çürüyen bitki artıkları, böcek ve balık parçalarıyla beslenir) gibi örnekler en çok bilinen algsi mantarlardır. (O. Ketenoğlu)

SİPİHR (Fars. "gökyüzü"), Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. Elimizde 46 örneği vardır ve 67.'dir. Takrîben XV. asır başlarında veya daha önce yapılmıştır. II. Murâd'ın (1421 - 1451) yaptırdığı terkiplerden olabilir. Az kullanılmış ve zamanla terkîbi değişmiştir. İki çeşidinden biri, daha önceki asırlardaki eserlerde kullanılan "Eski Sipihr" makamıdır. Bu Şehnâz + Hisâr şeklidir. Yeni şekli ise Hisâr + Kûçek terkîbindedir. İlk çeşidi Hisâr, ikincisi Kûçek terkipleri ile dügâh (lâ) perdesinde dururlar. Güçlü birinci derecede hüseynî (mi) perdesidir. İkinci derecede güçlü Eski S.'de nevâ (re), yenisinde çârgâh (do)'dır. Donanıma Hisâr'ın sol ve re bakıyye diyezleri (nîm şehnâz ve nîm hisâr) konur. Hisâr'da mevcut Hüseynî için bu iki perde bekar yapılarak si koma bemolü (segâh) ve fa bakıyye diyezi (evc) kullanılır. Şehnâz ve Yeni S.'deki Kûçek için icab eden işaretler nota içinde kullanılabileceği gibi, ikinci bir donanım da açılabilir. Maamâfih bazan bu dizilerin tamamı değil, bir parçası kullanılmıştır. Tafsilât için bk. HİSÂR, KÛÇEK ve ŞEHNÂZ. Elimizdeki başlıca S. eserler şunlardır:

Peşrevler: Kantemir (Fer'-i Muhammes), Arab-zâde, Dilhayat Kalfa (Muhammes); Saz Semâileri: Arab-zâde, III. Selim, M. Ateş. - Ali Efendi'nin 2 faslı (I. fasıl: Zencîr ve Hafîf Besteler'le Aksak ve Nakış Yürük Semâiler; II. fasıl. Ağır Remel ve Devr-i Kebîr Besteler'le Nakış Ağır Aksak ve Yürük Semâiler; Zekâî Dede'nin Devr-i Revân Beste'si, ve Yürük Semâiler); Zekâî Dede'nin Devr-i Revân Beste'si, Z. Â. Ataergin'in faslı (2 Beste, 2 Semâî); şarkılar: A. A. Konuk, Lâ (Curcuna), İ. Hakkı Bey (Aksak), R. Yektâ Bey, Şâkir Ağa (Düyek), İhsan Bey (Yürük Aksak), A. Gavsı Bey (Düyek), Şehâbeddîn Efendi (Ağır Aksak) vs. (Y. Ö.)

SİPİHR - HÜSEYNÎ, Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam: Sipihr + Hüseynî. Durağı dügâh (lâ)'dır. Zamanımıza notası gelmiş örneği yoktur. Bir kaç asırlık ve çok az kullanılmıştır.

SİPİHR - UŞŞAK, Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam: Sipihr + Uşşak. Durağı dügâh (lâ) perdesidir. Zamanımıza notası gelmiş örneği yoktur. Bir kaç asırlık ve çok az kullanılmıştır. (Y. Ö.)

SİPPAR (bugünkü adı *Habbah),* Mezopotamya'nın eski site'lerinden biri. Fırat'ın 8 km doğusunda ve "Nehrü'l - Melik = Kral Kanalı" güneyinde, iki tepeden ibarettir. Vaktiyle Fırat şehrin yanından geçmekte ve bu suretle kuzey Mezopotamya ile güney ovası ticâretini kontrolü altında bulundurmaktaydı. S.'ın batı tepesinde ve nehir kenarında "E - Babbar = Güneşin Evi" adlı tapınak ile Zigurrat vardır. Doğusunda cadde ile ayrılmış idâre ve iskân merkezi bulunmaktadır. Şehir 1 300 - 800 m eba'dında dörtgen bir surla çevrilidir.

S.'ın önemi, dinî bir merkez oluşundadır. Burasının dinî prenslerinin listesi bilinmemekle beraber, gaipten haber vermeyi icad eden, efsânevî Enmeduranki adlı kralın geldiği kayıdlardan anlaşılmaktadır.

S. Elamlılar tarafından yağma edilmiş ve Hammurabi kanunnamesi dâhil, pek çok eski eserler taşınmıştır. Daha geç devreye ait Nabuuplaiddina'nın Şamaş (güneş) kabartması ile Zigurrat ve doğudaki tepe kuzey bölümünde yapılan kazılarda bulunan 60 000 tablet (kontratlar, dinî metinler, gramerler vb.) bulunmuştur. Bunlar arasında Fırat'ın eskiden Zib - Bar - Nun = S. nehri adını taşıdığını bildiren metin de vardır. Tabletler Neo - Babilonian çağındandırlar.

S. ilk önce *Bewsher* tarafından ziyaret edilmiş, 1881 - 1882'de *H. Rassam* ve 1894'de *Bedri Bey* ve *V. Scheil* tarafından kazılmıştır. (H. Z. Koşay)

SİPÜRDE, Türk Musikisi'nde, diapazon'un lâ'sını hüseynî (mi) olarak alan ahenk (düzen) ki, "ahteri" de denir (bk. AHENK).

SIQUEIROS, David Alfaro (doğ. Chihuahua 1898), Meksikalı ressam. 1912 yılında Alfero Ramos Martinez tarafından kurulan Santa Anita açık hava okulunda okudu. Orozco ile birlikte ihtilâle katıldıktan sonra Avrupa'ya gitti. 1919 - 1921 yıllarında orada kaldı. Millî eğitim bakanı tarafından Meksika'ya geri çağırıldı. Heykeltraşlar ve ressamlar sendikasını organize etti. İspanya'daki iç harp sırasında Cumhuriyetçi bir tugaya kumanda etti. Daha sonra komünist partisine giren S., 1960 yılındaki kanlı sokak gösterilerine iştirak etti. 19 ay hapiste kaldı, 1962'de 8 yıllık hapis cezâsı verildiyse de 1964'te aftan yararlandı. Sert mizacı eserlerinde kendini gösterir.

Başlıca eserleri: *Devler* [1932]; *Bir Yakınmanın Yankısı* (New York Modern Sanat Müzesi) [1937]; *Fırtına, Yangın* [1939]; *İhanetin Yüzü* [1947].

SIRACUSA, İtalya'da güney - doğu Sicilya'nın doğusunda, aynı isimle anılan vilâyetin merkezi, Yunan denizi kıyısında, 119 000 (1975) nüfuslu bir şehir. Doğu Sicilya'nın güney bölümünde, S. dolaylarında, Adanın iç bölgelerinde olduğu gibi, daha alçak tepelik alanlar ve kalker platoları uzanır. Doğu kıyıların orta bölümündeki Katanya ovası (Piana di Catania) adanın en geniş çukur alanını teşkil eder. Buranın güneyinde yer alan tepelikler ve plato bölgesi, deniz kenarında dik kıyılarla nihayet bulur; işte S. şehri ilk olarak, bu dik kıyılar önündeki Ortygia adası ile sonradan bunun iki yanındaki koylarda kurulmuştur. Bu küçük ada, batıda bir liman özelliği gösteren büyükçe bir koy ile (Porto Grande), doğuda Yunan denizi arasında bulunur; bu kıyıda diğer bir koy da Küçük Liman'ı (Porto Piccolo) teşkil eder. Şehrin Ortygia'da bulunan en eski mahallesi dışındaki semtleri, esas Sicilya kıyılarının plato satıhları üzerinde yayılmıştır. S.'ın âbideleri, bu platoyu teşkil eden ve Latomia taş ocaklarından elde edilen kalkerlerden yapılmıştır. S., eski Yunan âleminin, Atina, Kartaca ve Roma ile boy ölçüşen, büyük bir şehriydi. Parlak geçmişinin muhteşem izlerini bugün, hâlâ muhafaza etmektedir. Akdeniz iklimine has, gür bitki örtüsü ile karışmış harabeleri, daima açık olan gök yüzünün parlak güneşi altında, muhteşem bir manzara meydana getirir.

S., M. Ö. 734 senesinde, Yunanistan'ın Korint (Corinthos) şehrinden gelen kolonistler tarafından kuruldu. Coğrafî şartlar bakımından mevkiinin müsait olması, S.'yı, Sicilya'daki diğer Yunan kolonilerinin en zengin, kalabalık ve kudretli olanı hâline getirmiştir. İkbal devrinde, S. nüfusunun yarım milyona kadar yükseldiği tahmin ediliyordu. M. Ö. V. yüzyıla rastlayan bu dönemde şehir, mühim bir kültür merkezi de oldu. S. tiranı Hiero I (M. Ö. 478 - 467), Aeschylus ve Pindar gibi büyük şâirleri himaye etti. M. Ö. V. ve IV. yüzyıllarda, tiranlar idaresinde, Kartacalılar'a karşı galebe sağlandı. S. Kralı Hiero II (M. Ö. 269 - 215) Romalılar'ın müttefiki olarak Kartacalılar'la savaştı. Onun ölümünden sonra S. Romalılar'a karşı Kartacalılar'la birleşti ve üç yıl süren ve ünlü matematik ve fizik bilgini Archimedes'in icad ettiği birçok cihazlarla (yakıcı aynalar, kaldıraçlar, vs.) desteklenen savunmalara rağmen, M. Ö. 212 de Romalılar'ın eline geçti.

SIRACUSA : Ortygia adasını karaya bağlayan Ponte Nuovo. Limandaki bu küçük adada eski ve yeni şehrin özelliklerini görmek mümkündür

S., Roma idaresinde Sicilya vilâyetinin merkezi oldu ve M. S. 878 senesinde Sarasenler tarafından tahrip edildi. Bugünkü şehir, eski şehrin harabeleri üzerinde kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı esnasında, 1942 - 1943 senelerinde müttefik bombardımanlarına maruz kalmış ve 10 temmuz 1943'te Katanya ile S. arasında karaya çıkan birlikler tarafından zaptedilmiştir.

Eski şehrin harabeleri turistik yönden ilgi çekicidir. Bir köprü ile Sicilya'ya bağlanmış olan, ilk iskân yeri, Ortygia adasında, VIII. yüzyıldan kalma bir katedral ile, mitolojide ünlü Arethusa çeşmesi bulunmaktadır. Şehrin Sicilya kıyısındaki bölümünde, bugün dahi klasik dram temsillerinde kullanılan büyük tiyatro vardır. Apollo'ya ait bir mâbedin, devrilmiş sütunlarından bazıları hâlâ durmaktadır. Bundan başka, kalker içerisinde kazılmış birtakım galerilerle biribirine bağlanan yeraltı mezarları da, turistlerin yakın ilgisini çekmektedir.

Bugün S., Sicilya'nın güney doğusunda, 2 200 km² genişliğinde, yarım milyon kadar nüfuslu bir vilâyetin başşehridir, hem de dinî bir merkezdir. Önemli bir ticaret ve balıkçılık limanıdır. Çevresinde elde edilen ürünler arasında, turunçgiller, şarap ve zeytinyağı önemli bir yer tutar. Bundan başka gıda maddeleri imâl eden endüstri kuruluşları ile sabun ve çimento fabrikaları, şehre bir canlılık kazandırır. Güzel otel ve plâjları da, S.'nın turistik önemini artırır. A.B.D.'de New York eyâletinde 185 000 (1974) nüfuslu bir şehrin adı da Syracuse'dir. (C. R. Gürsoy)

SİR - DERYÂ [Gr. ve Lat. *Jaxartes;* Ar. *Seyhun*], S. S. C. B.'nde bir nehir. S. Tienşan dağlarında doğar, batı ve kuzey istikametinde akarak, geniş Kızılkum çölünü kateder ve Aral gölüne dökülür. Avrupalı coğrafyacılar, şimdi Ceti - Su (Rusca: Semireçye) arâzisi ile Fergana'nın kuzey - doğu kısmından akan Narın'ı onun kaynağı olarak kabûl ederler. Yerli halk ise, daima (orta çağda ve şimdi de) Fergana'nın güney - doğu kısmındaki Kara - Derya'yı S.'nın yukarı kolu saymıştır. S.'yı meydana getiren Kara - Derya Özkent şehrini (şimdi köy) sular; bu sebepten nehre, bazan "Özkent nehri" adı da verilmiştir. Kara - Derya ile Narın arasındaki bölgeye Farsçada "Miyan - Rudan" ve Türkçede "İki - Su Arası" denilmiştir. S.'nın, Kara - Derya ile Narın'ın kavşak noktasından itibaren döküldüğü Aral gölüne kadar uzunluğu 2 865 km'dir. S., Fergana'da önce güney - batı'ya, sonra daha çok kuzey - batı'ya akar; hem doğudan, hem batıdan birçok kollar S.'ya doğru akar ki, bunların ancak üçü (Çirçik, Keles ve Arıs) ona ulaşabilmektedir.

Esasen, nehir, aktığı bölgede sulama kanalları, yeraltı sızma ve buharlaşma ile su azaldığından ovada per az kol alır. S.'nın en yüksek debisi Fergana'dan çıkışında kayde-

dilmiştir (678 m^3/saniye). Nehir, bilhassa Ferhad elektrik fabrikasının aşağı kesiminde ve Taşkent'in güneyindeki "Açlık bozkırı"nda sularını kanallara kaptırarak zayıflar. Zaten S.'nın ortalama debisi ağzında ancak 512 m^3/saniyedir. Rejimi, kışın suları alçalan dağ kar - buzul tipindendir. Akışının en az olduğu zaman aralıktan nisana kadardır.

İslâm coğrafyacıları Fergana'da daha başka kollardan bahsederler ki, şimdi bunların çoğu S.'nın güneyine akan Şahr-i Han büyük kanalına dökülür. Bu kanal, Narın'dan faydalanılarak yapılan Yangı - Arık gibi, Kara Derya'nın akıntısından faydalanılarak, XIX. yüzyılda açılmıştır. S. kollarının, sulamada, asıl nehirden daha büyük bir önemi olmuştur. Amu - Derya'nın (Ceyhun) aksine, S., hiç olmazsa tarihî devirde, deltasında önemli bir münbit arâziye sahip olmuştur.

X. yüzyılda S.'nın, Amu - Derya ile birlikte gemiciliğe elverişli olduğu belirtilmiştir. Bununla beraber, nehrin akışının hızlı olduğu yerlerde gemicilik yapılamamaktaydı. Nehrin ortalama derinliği, ilkbahar ve yaz aylarında 4,8 - 7 m arasında değişmektedir. S.'nın aşağı kısmı üzerinde Rus yönetiminin hâkim olmasından (1847'den beri) sonra buharlı gemiler işletme teşebbüsüne geçilmiştir; Aral gölü donanması gemileri S.'nın yukarı kısımlarına da gidiyordu ve en önemli demirleme yeri Kazalinsk kasabası idi. Bu donanmanın 1882'de lağvından sonra, bazı münferit tasavvurlara rağmen, bu çeşit teşebbüslerden vazgeçildi. S. üzerindeki ulaşım yerli kayıklar ile yapılmaya başlandı. S. aslında sulama için bir kaynaktır; ulaşım da ancak küçük teknelerle yapılmaya elverişlidir.

SİREL, Nijat (Amasya 1897 - Istanbul 1959), Türk heykeltraşı. Istanbul sultânisi'nde okudu. Burslu öğrenci olarak Avrupa'ya gitti (1915). İsviçre'de bir yıl kaldıktan sonra 1916'da Almanya'ya geçti. Münih güzel sanatlar akademisinde Hahn'ın atölyesinde çalıştı. 1922 yılında bu akademiyi bitirdi. Aynı yıl yurda döndü. 1927'de Güzel Sanatlar Akademisi heykel öğretmenliğine tâyin edildi. 1952'de müdürlüğe getirildi. Başlıca eserleri: 1933'de Çanakkale, 1935'de İzmit, 1940'ta Bolu - Atatürk Anıtları, Hakkı Atamulu ile 1946'da Malatya'da yaptığı Atatürk ve İnönü anıtlarıdır.

SİRENAYKA : bk. KİRENAİKE, BİNGAZİ, LİBYA.

SÎRENG (Fars. "ankaa kuşu"), Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. Zamanımıza gelmiş örneği yoktur. Takrîben 3 asırlıktır ve çok az kullanılmıştır.

SİRENGOMİYELİ (Fr. syringomyélie), omuriliğin gri cevherinde meydana gelen bir boşluk veya çukurluk sonucu ortaya çıkan, yavaş ilerileyici ve kronik bir hastalık. Bu hastalığın sebebi belli değildir. Fakat hastalarda bâzı faktörler bulunabilir. Omurga üzerindeki direkt travmalar boşluk oluşunu kolaylaştırır. S. de omurilikteki epandim kanalının genişlemesi veya kuyu gibi çukurlaşması sonucu santral kanalda boşluk meydana gelmiştir. Hastalık bir kaç bölgeye veya tek bölgeye yerleşir.

S., her yaşta görülebilir. Fakat, en çok 20 - 40 yaşları arasında ve her iki cinste eşit oranda bulunur. Bu hastalarda el ve ayaklarda kuvvetsizlik vardır. Kas atrofileri de bulunur. Avuç içleri düzleşir. Kollarda tendon refleksleri kalkar. Felçler olabilir. Hastalarda duygu boşluğu vardır. Bunlar uyuşma, karıncalanma, keçeleşme ve soğukluk duyguları şeklindedir. Hastalarda dokunma duygusu bozulmadığı halde ağrı, sıcak ve soğuk duyguları bozulmuştur. Bu, S. için karakteristiktir. S. kronik karakterli, yavaş ilerleyici bir hastalık olduğundan, senelerce sürer. Ölüm, araya giren enfeksiyonlarla, birkaç yılda meydana gelir. Hastalığın tıbbî tedâvisi yoktur. Sebebe göre tedâvi uygulanır. Bâzan kistik yapının ameliyatla açılması ve erken devrede röntgen ışın tedâvisi ile iyi sonuç alınır. Fakat, ilerlemiş vak'alarda bu tedâvi etkisizdir.

SİREN'LER, efsânelerde, baş kısmı kadın, belden aşağısı kuş veya balık şeklinde tahmin edilen, bazan elinde bir lir de tutan kötü ruhlu, deniz ifritleri denen yaratıklar. Bir nevi deniz kızlarıdır. Bir söylentiye göre S.'ler ırmak tanrısı Akheloos'un kızlarıdır.

Efsaneye göre Sicilya yahut Kapri adaları arasındaki yalçın kayalıklarda saklanırlar, boğazın giriş tarafında gizlenerek, büyüleyen bir sesle gemicileri kandırıp kayalıklara çarptırırlardı. Çok güzel sesleri, gemicilere çoluk çocuklarını, ailelerini hatta kendilerini unutturuyordu. Yemek içmek gibi şeyleri düşünmeden seslerin geldiği tarafa ilerliyor, kayalara çarpıp parçalanıyorlardı. Bu kadın yüzlü deniz kuşları da uçup gidiyor ve cesetleri didikliyorlardı.

Odysseus bu tehlikeden kurtulabilmek için, arkadaşlarının güzel sesin etkisinde kalmamasını temin gayesiyle onların kulaklarını balmumu ile tıkamış, kendisini de gemisinin direğine bağlamıştır. Ancak bu suretle S.'in elinden kurtulabilmiştir.

Bir efsanede de Orpheus, Argonaut'ları, S.'in etkisinden kurtarmak için, onların sesini kendi sesinin güzelliğiyle bastırmış, şarkılar söyleyerek S.'i etkisiz hâle getirmiştir.

Onları gören kimse sağ kalmadığından tam şeklinin ne olduğunu tespit edemiyorlarmış. Homeros, S.'in, kuş kanatlı olduğunu söylüyor. Yunan mitolojisinde bir S.'in, Apollon'la seviştiği de ileri sürülüyor.

Eski çağın sanat eserlerinde S, kuş bedenli, kadın göğüslü ve kuş kanatlı, güzel yüzlüdür. Lir veya flüt çalar biçimde görülür. Daha sonraları S., kadın vücudu ve balık kuyruğuyle tasvir edilmiştir.

Çeşitli milletlerin sanat tarihlerinde buna benzer varlıklar görülmektedir. Bunlar, resimler, mezar taşlarındaki şekillerle, vazolar üzerinde veya heykeller ve kabartmalarda tasvir edilmiştir. Hemen birçok ülkenin sanat eserleri bu gibi şekillerden etkilenmiştir. Burada kuşların veya yarı kadın yarı hayvan varlıkların, folklor içinde de dikkate değer örnekleri vardır. Keza Yunan'dan başka mitolojilerde de buna benzer varlıklar görülüyor. Hattâ Türk - İslâm folklor ve halk inançlarında ve dolayısıyle sanat eserlerinde de örnekleri vardır. Türk mitolojisi kuşlar ve bu türlü örneklerle dikkati çekmektedir. Fakat orada kuş şekiller iyiye, iyiliğe yönelmiştir.

S., daha sonra Orta Çağ kuzey folklorunda kanatlı olmaktan çıkarak, yarı insan yarı balık şeklinde deniz kızları hâline dönmüştür. Bu biçime Yunan mitilojisinde rastlanmaz. Onun balık şekliyle ilgisi yoktur, orada yarı kuştur.

Selçuklular'da, Konya'da heykeller, çiniler üzerinde kadın başlı, kuş vücutlu şekiller görülmektedir. İran ve hattâ Asya sanatında da kadın başlı, kuş vücutlu şekillere, kabartmalara rastlanmaktadır. Niğde'de Hüdâvend türbesinde, kucağında bir kaz benzeri resimlerle bir S.'i andıran şekiller, resimler bulunmaktadır. Türk sanat ve folklorunda kuşların önemle yer aldığı bilinen bir gerçektir. (H. Tanyu)

SİRER, Reşad Şemseddin (Sivas 1903 - İmranlı 1953), Türk devlet adamı. Sivas'ın Şemseddinoğulları âilesindendir. Bir kolu da Şeyh Çoban'a kadar varır. Cumhuriyet'ten önce hâkimliklerde bulunmuş, Sivas mebuslarından Mustafa Ziya Bey'in oğludur. İlk, orta ve lise öğrenimini tamamladıktan sonra Istanbul üniversitesi edebiyat fakültesi ve yüksek öğretmen okulunu bitirerek öğretmenlik mesleğine giren S., önce Adana ve Galatasaray liseleriyle, Adana erkek ve Istanbul kız öğretmen okullarında çalıştı, 1926'da bakanlık müfettişi oldu. 1930'da Orta ve Batı Avrupa maârifini incelemek üzere Almanya'ya gönderildi. 1933'te ilköğretim genel müdürü, 1934'te Almanya öğrenci müfettişi olan S., 1939 yılına kadar bu vazifede kaldı. Yurda dönüşünde bir buçuk yıl kadar bir süre Tâlim ve Terbiye dâiresinde üye olarak vazife gördü. 1941'de yüksek öğretim genel müdürlüğüne getirildi.

1943 yılında C. H. P. saflarında politikaya atılan S., VII. dönemde Sivas milletvekili seçilerek Meclis'e girdi ve millî eğitim komisyonu sözcüsü olarak çekirdekden yetiştiği maârif câmiasının çözüm bekleyen dâvâları üzerinde çalışmaya başladı. Daha 1924 - 1925 yıllarında "Anadoluculuk" diye adlandırılan milliyetçilik cereyanını temsil edenlerin içerisinde bulunan S., C.H.P. içinde de "Milliyetçiler" diye adlandırılan 36'lardan biri olarak parti grubunda, Hasan Âli Yücel yönetimindeki maârif faâliyetlerini eleştirenlerin biri olmuştu. Millî bir gaye gösterilerek kurulan köy enstitüleri, milliyetçilik, din ve askerlik, millî gelenek ve görenek aleyhdarı bir ocak hâline sokulduğu için C.H.P. bünyesinde Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'e karşı açılan kampanya, Yücel - Kenan Öner dâvâsı gibi dâvâlarla kamuoyuna da yayılınca, Saracoğlu hükûmeti 4 ağustos 1946'da çekilmiş ve yerine kurulan Receb Peker kabinesinde yer alan S., millî eğitim bakanı olmuşdu. 1 yıl 10 ay 6 gün bakanlık yapan S., bu devrede millî eğitim bünyesinde daha önce yapılan tahribâtı önlemeye ve onarmaya çalışmış; birçok yararlı "millî" tasarruflarda bulunmuştur.

Mükemmel bir kürsü adamı olan S., her tenkidi dinlemiş; isâbetli görüş ve tatmin edici cevaplarıyla birçok millî eğitim problemlerinin hallinde başarı sağlamıştır. Köy dâvâsının müsbet bir yoldan ancak "Millî Mefkûre ve Bilgi" ile halledileceğine inanan S., çalışmalarını köy öğretimine doğru şuurla yöneltmiştir.

İlkokul öğretmenlerinin maaşlarının özel idâreler yerine devlet bütçesinden ödenmeye başlaması; okul - aile birliklerinin kurulması; Erkek teknik yüksek öğretmen okulu'nda psikoteknik labortuarı kurulması; ilâhiyat fakültesinin açılması; Millî kütüphâne ve Ankara'daki küçük tiyatro'nun açılışı S.'in millî eğitim bakanlığı sırasındadır.

1948'de millî eğitim bakanlığı'ndan ayrıldıkdan altı ay kadar sonra çalışma bakanlığı da yapan Reşad Şemseddin S., 1951 yılında yapılan bir ara seçiminde yeniden seçilmiş, 1 ekim 1953'de bir trafik kazâsı sonucu ölmüştür.

Eserleri şunlardır: *Alman Maârifi* (Istanbul 1934); *Türkiye Maârifinin Bugünkü Durumu ve Ana Mes'eleleri Hakkında Rapor* (1939); *Millî Eğitimle İlgili Söylevler ve Demeçler, Muallim Mektebleri İçin Pedagoji Dersleri* (Istanbul 1927). (F. T.)

SİRİUS, kuzey yarımküresinde gökyüzünün parlak yıldızlarından biri. Büyük köpek (canis majoris) takım yıldızlarına dahildir. 1844 yılında F. W. Bessel, S.'un düzgün hareket etmediğini, ortalama hareketinden bazan daha hızlı, bazan daha yavaş hareket ettiğini tesbit etmiştir. Buradan bu yıldızın yörüngesinin bir elips olduğunu ve bu yörünge üzerindeki periyodik hareketini 50 yılda tamamladığını ortaya çıkarmıştır. S., görünmeyen bir yıldızla birlikte bir çift yıldız olarak hareket etmektedir. Alvan Clark 1862 yılında S.'la birlikte hareket eden ortağını, S.'un göz kamaştırıcı ışıkları arasında donuk bir ışık noktası olarak tesbit etmiştir.

S.'un dünyaya olan uzaklığı 2,7 parsektir (8,8 ışık yılı yani 51 milyon kere milyon km). Paralaksı hassas bir şekilde ölçülmüştür ve 0,4 saniyedir. Kütlesi güneşin kütlesinin 2,4 katıdır. Spektrum yoluyla yapılan ölçmelere göre yıldızın yüzeyindeki ısı, güneşin yüzeyindeki ısıdan çok fazladır, (6 000°'ye karşı 10 000° K'dir). (A. D.)

SİRK (Fr. *cirque*'den; İt. *circus* = çevre, çenber, daire), Romalılar'da, halka açık bazı oyun ve gösterilerin yapıldığı yer. Günümüzde, muhtelif, ustalık, canbazlık ve kuvvet oyunlarının gösterildiği hayvanlara gösterilerin yaptırıldığı yer. Bu cins oyunlara katılan aktör, canbazhane palyaçolarının ve canbazların toplumu. Ortası çukur ve kenarları yüksek yuvarlak meydanlara da bu ad verilir, meselâ ayın ve mars gazegeninin S.'leri.

Tarihçe: Romalılar'ın bilinen en eski S.'i Circus Maximus (çok büyük S.) adı altında Roma'da krallık çağında yapılan binadır. Burada at koşuları ve yumruk dövüşleri gösterilirdi. Bu eski binânın kalıntısı bugünkü Roma'da, Via di Cerchi adlı yerdedir.

Son sıralar ile asıl meydan arasında ***podium*** adını taşıyan ve insan boyundan küçük bir duvar vardı. Podiumun iç tarafında su ile doldurulmuş bir hendek veya kanal bulunurdu. Bu hendeği Julius Caesar hayvan güreşlerinde seyircilerin emniyetini sağlamak için yaptırmıştı. Halikarnassos'lu Dionysios'a göre Circus Maximus 150 000 seyirci alabilirdi. Plinius bu sayının 260 000 olduğunu söyler. Nihayet Publius Victor 385 000 seyirciden söz eder. Bu sayıların hepsi de doğru olabilir, çünki başka başka zamanlara aittir. Julius Caesar'ın zamanında Circus Maximus'un uzunluğu 634 m eni de 211 m idi. Genel olarak S.'lerin boyu eninden beş kat daha büyük olurdu. Roma'da on iki S. vardı. Bunların en önemlileri: Circus Flaminius, Circus Flora, Circus Nero, Circus Heliogabalus veya Aurelianus, Circus Caracalla idi. Circus Flaminius'a bazan Circus Apollo da denirdi. Çünkü Apollo şerefine verilen oyunlar orada yapılırdı. Nero S.'i şimdi San Pietro bazilikasının bulunduğu yerde yükselirdi. Heliogabalus S.'i şimdi Porta Magiore denilen kapıya yakındı; Caracalla S.'i de Appia yoluna ve Porta Capena'ya yakın bir noktada yükselirdi. Capena kapısının şimdiki adı San Sebastiano kapısıdır. Caracalla, en iyi muhafaza edilmiş S.'tir. Uzunluğu 475 m, eni 88 m idi. İmparatorluğun büyük şehirlerinin hepsi, Roma'yı taklid ederek S.'ler yaptırmıştır. Fransa'da Arles ve Vienne şehirlerinde S. kalıntılarına raslanır. At ve araba koşularına mahsus S.'leri, gladiatör döğüşlerine mahsus anfiteatrlarla karıştırmamak îcâb eder. Bunlara da, yanlış olarak bazan S. oyunları denmiştir.

Asıl S. oyunları, Roma efsanelerine göre Romulus tarafından kurulmuştur. Amacı, Sabinus'ları Roma'ya çekmek, kendi arkadaşlarına, bunların kızlarını kaçırarak onlarla evlenmek fırsatını vermekti. Bu oyunlara, S. oyunları Roma oyunları, veya büyük oyunlar adı da verilmiştir. S.'lerde altı çeşit gösteri veya oyun gösterilirdi. Şunlardır: 1) Araba yarışları, 2) Trua oyunları, 3) Atlı ve yaya dövüşler, 4) Peh-

SİRK : Kaplanla yapılan bir numara

livanlık ve yumruk dövüşleri, 5) Av oyunları, 6) Gemi dövüşleri (Fr. naumachie, Lat. Naumachia). Bunların her birini kısaca anlatalım :

1) Araba yarışlarına katılan arabalar, iki veya dört atlı olur, genel olarak dört araba yarış ederdi. Arabacılar başka başka renkteki kostümleriyle birbirinden ayırdedilirdi. Bu renkler şunlardı : İlkbaharı senbolize eden yeşil, yazı canlandıran kırmızı, sonbaharın senbolü mavi ile kışın senbolü beyaz. Romalılar ve sonradan Istanbullular arasında yarış meraklılarının sayısı yüksek idi. Arabacılar ve bunları tutan meraklılar arasında, sık sık kavgalar çıkar, hattâ birbirine girip kan dökerlerdi. Sonraki at yarışlarında olduğu gibi renkler üzerine kumar oynanırdı.

SİRK : Üçlü sirk oyuncularının hünerlerinden bir sahne

2) Trua oyunları : Bunların Romalılar'ın dedesi sayılan Trua prensi Aeneas tarafından uydurulmuş olduğu farzediliyordu. Bu oyunlar, atlı olarak birbiriyle dövüşen, asîl ailelere bağlı genç Romalılar tarafından yapılırdı.

3) Atlı ve yaya dövüşler : Bunlar çok realist oyunlar olup hakiki bir muharebeyi canlandırırdı. Bu hâllerde S.'in içinde bir ordugâh kurulurdu.

4) Pehlivanlık ve yumruk dövüşleri : Bu cins oyunlar, Yunanlılar'da ve en eski zamanlardan beri İtalya'da Etrüskler'de yer alırdı. Roma'da gerek cumhuriyet, gerek imparatorluk çağında en çok sevilen oyunlar arasında idi.

5) Av oyunlarında, meydana ağaçlar dikilir ve böylece bir orman manzarası yaratılırdı. Burada türlü türlü hayvanlar okla veya mızrakla avlanırdı.

Hıristiyan'lığın Roma imparatorluğuna yayılmasıyla kanlı S. oyunları yok olmuştur. Hıristiyan'lığı kabûl ettikten sonra Constantinus S. oyunlarından önce yer alan ve dinî karakter taşıyan törenleri yasak etmiştir.

Gladiatör oyunları M. S. 403'te Honorius tarafından yasaklandı. Istanbul'da, Justinianus zamanına kadar S. oyunlarında vahşi hayvan gösterilerine devam edilmiştir. Araba yarışları Istanbul'da şehrin Haçlılar tarafından alınışına (1204) kadar devam etmiştir. (V. Ö.)

Modern S.'ler : Modern S.'lerin başlangıcını teşkil eden atlı gösteriler XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Londra parklarında başladı. Bu işin öncüsü Philip Astley (1742 - 1814) adlı bir İngiliz'dir. Astley 1768'de bir atın sırtında ayakta durarak dairevî şekilde dörtnala gidildiği takdirde merkezcil kuvvetin kendisini dengede tuttuğunu keşfetmişti. 1769'da gösterilerini yaptığı dairevî yerin etrafını bir çitle çevirdi. Ardından üstünü de kapadı. S. (circus) adını ise ilk defa Astley'in S.'inin yakınında kurulan bir başka kuruluş 1782'de kullandı. Astley 1783'te Paris'e gelerek bir anfiteatr kurdu. Burada Venedikli Antonio Franconi gösteriler yapmaya başladı. Daha sonra Cirque Olympique'te gösterilerine devam etti (1807). Bundan sonra S.'ler hızla çoğaldı.

Amerika'daki ilk sirk 1792'de John Bill Rickets tarafından kuruldu. Amerikan S.'çiliğinin öncülerinden ve dünyanın en meşhur S. sahiplerinden Phineas T. Barnum (b. bk.) 1797'de ilk defa S.'e fil soktu Barnum'un S.'i daha sonra bir ortaklık neticesinde Barnum and Bailey adını aldı ve demiryolunun da gelişmesiyle Amerika'da ve Avrupa'da başarılı gösteriler verdi.

S.'ler XX. yüzyılda da sevilerek gidilen eğlence yerleri arasındadır.

SİRKAT, başkasına ait bir malı sahibinin rızası olmaksızın bulunduğu yerden alıp kullanmak, hırsızlık. S., Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının onuncu babının birinci faslında (md. 491 - 502) hükme bağlanmış olan bir "mal aleyhinde cürüm"dür. Ceza kanununun 491. maddesine göre, bu fiili işleyenler 6 aydan 3 seneye kadar habsolunurlar. Fiilin geceleyin, taşıt aracı içinde ve yankesicilik suretiyle işlenmesi hâlinde ceza 2 ilâ 5 seneye, âletle veya resmî sıfat takınarak yapılması hâlinde 3 ilâ 8 seneye kadar çıkarılır (md. 492 - 493).

Eski İslâm hukukunun yürürlükte bulunduğu ülkelerde Kuran'ın Mâide Suresinin 38. âyetinin "S. fiilini işleyen kadın ve erkeğin Allah'ın ibret verici cezası olarak ellerinin kesileceği" hakkındaki hükmü, ancak çok sınırlı olarak ve S.'i bir âdet hâline getirenler için uygulanmıştır. (E. Korur)

SİRKE, bit'in yumurtasına verilen ad. Dişi bitler S.'yi saç diplerine, çok nadir olarak kaş ve sakal diplerine bırakır. Bir saç telinde birden fazla S. bulunabilir. S.'ler altı gün sonra açılır. Bit ortaya çıktıktan sonra üç defa gömlek değiştirir ve 18 gün sonra olgunlaşır. Bitleri yok etmek için sık dişli tarak ılık sirkeye batırılır ve saçlar iyice taranır. Bitlerin öldürülmesi için D. D. T ve ksilonlu vazelin kullanılır (bk. BİTLER).

SİRKE, şarabın, alkolü düşük içkilerin şekerli veya nişastalı maddelerin mayalanmasıyla teşekkül eden asit. Salatalara, yemeklere çeşni vermek için kullanılır.

İnsanlar şarap yapmasını öğrendikleri zamanda, S. de elde etmişlerdir. Yapılan şaraplar bozulunca, S. hâline geliyordu. Bir süre S. yapımı gizli tutulmuştur. Lavoisier alkolün yükseltgenmesiyle sirkeleşme olayının meydana geldiğini ispat etti. 1807'de Chaptal Orléans metodunu ortaya koydu. Pasteur'ün 1862'deki araştırmalarıyla S.'in teşekkülü kesinlik kazandı. Alkol oksijenle yükseltgenerek, kimyada asetik asit adıyla geçen S. ve su hâline dönüşür.

$CH_3CH_2OH + O_2$ $CH_3CO_2H + H_2O$ şarap üç şartta S. hâline gelir. 20 - 30°'lik bir sıcaklık, havayla irtibâtı olmaması ve bir maya bulunması gereklidir. Bu şartlarda şarap birkaç gün içinde ekşiyerek S.'ye dönüşür. Bu yüzden şarapların sirkeleşmemesi için şişelerin ağzı hava girmeyecek bir şekilde kapatılır. En çok tutunan S. şaraptan yani üzüm suyundan elde edilen S.'dir.

S. başlıca şu yollarla elde edilir. Yavaş usul : Genellikle evlerde uygulanan usûldür. Meyva suyu ile doldurulan kapların ağzı temiz bir bezle örtülür ve öylece bırakılır. Alkollü mayalanma başlar. Meyvanın içindeki glikoz karbon dioksit hâline dönüşür. Bir süre alkollü mayalanma durur. Havanın tesiriyle S. mayalanması başlar ve S. meydana gelir. Bu usûlde geç S. elde edilir. Aynı zamanda elde edilen S. pek kaliteli değildir.

Orléans usûlü : Mayalanmış olan sıvıya dörtte bir veya beşte bir oranında S. ilâve edilir. Sıcaklık 20 - 30° arasındadır. Fıçının altından bütün sıvının üçte biri veya dörtte biri kadar S. alınır. Aynı anda fıçının üstünden alınan S. miktarında alkollü sıvı ilâve edilir. Fabrikalarda daha çabuk ve daha fazla miktarda S. elde edilir. Fabrikalarda büyük silindirler bulunur. Silindirlerin alt tarafları iki katlı olup üst tarafları deliklidir. İki katın arasında da S.'yi almak için kullanılan musluk vardır. Silindir içine S. yapılacak maddenin rendesi (kayın ağacı rendesi) doldurulur. Üst taraftan sirkeyle karıştırılmış alkollü sıvı konur. Sıcaklık 30°'dir. Musluktan S. alınır. Bu tür S.'ler çok keskin olur. Tabiî olarak yapılan S.'lerde madenî tuzlar ve C vitamini bulunur. Sunî olarak yapılan S.'lerin besin değeri yoktur. Bu şekilde S. yapımı yasaklanmıştır.

SİRKESİNEĞİ (Lat. drosophila), sirkesineğigiller familyasından bir böcek. Adı S.'nin kırmızıya çalan kahverenginde kafası, kızılımsı göğsü, sarımsı bacakları vardır. Koyu renkteki karnında enine şeritler bulunur. Uzunluğu 3 - 4 mm kadardır.

S. yumurtalarını, bozulan ekşiyen meyvaların üzerine bırakır. S.'nin D. Melanogaster türü üzerinde Amerikalı genetik uzmanı T. H. Morgan talebeleriyle birlikte araştırmalar yaptı. S.'nin kromozomları çok iyi bir şekilde bilinmektedir.

SİROKO [Ar. *Şark*'tan; İt. *sciroco;* İng. ve Fr. *sirocco*], bütün Kuzey Afrika boyunca çölden kıyılara doğru esen sıcak ve kuru rüzgâr. Bu rüzgâr, bazan Akdeniz'den Avrupa kıyılarına kadar da gelir. S.'nun çıktığı yer, Büyük Sahra olduğu için, sıcak ve kurudur. S. Akdeniz'e ulaşmak için Atlas dağlarını aşar; bir Fön rüzgârı özelliği alır (bk. RÜZGÂR).

SİROZ (Fr. Cirrhose), çeşitli sebeplerle karaciğer hücrelerinin harab olarak yerine sert bağ dokusunun gelmesi. S.'da dalak da büyür ve sertleşir. Bu sertleşmeler sonucu birçok önemli damarlarda sıkışmalar olur, kan akımı bozularak yavaşlar ve karında su toplanması meydana gelir.

S. en çok 45 - 65 yaşlar arasında ve erkeklerde kadınlardan 2 - 3 kat fazla görülür. Hastalığın sebebi çeşitlidir. Fosfor, arsenik, karbon tetraklorür gibi zehirler ve en başta da alkol gelir. Sıtma, bağırsak hastalıkları S.'un oluşunu kolaylaştırır. Geçirilen ağır sarılıkların rolü de olduğu söylenir. Protein bakımından fakir yiyeceklerle beslenenlerde S.'a daha çok rastlanır.

Karaciğer ekseriya küçüktür ve serttir. Bazı vakalarda büyüyebilir. Üzerinde sert nodüller vardır.

Hastada başlangıçta çabuk yorulma, halsizlik, iştahsızlık, kusma, ishal - kabız, midede şişkinlik vardır. Sonra zayıflama, burun kanaması, hemoroid, yemek borusu varislerinin yırtılmasına bağlı ağızdan kan gelmesi, karında sıvı toplanması olur. Karın cilt damarlarında genişleme, ayaklarda şişlik de olabilir.

Tedavide alkol kesilir. Tam istirahat, yüksek kalorili, bol karbonhidrat, protein, yağ ve vitaminli diyet, karaciğeri takviye edici ilâçlar verilir. Tuzsuz rejim ve karındaki sıvının boşaltılması hastaya yarar sağlar. (B. Pınar)

SİRTO, Türk Musikisi'nde bir Oyun Havası (saz eseri) formu. Ancak son bir asırdır kullanılmıştır. Longa gibi Nîm Sofyân ile yazılır. Yunan sirtaki'sinden alınmıştır; fakat Yunan sirtoları da daima Türk Musikisi makamları ile bestelenmiştir. Biribirlerinin omuzlarına el atmış veya el ele tutuşmuş kadınlı erkekli müteaddid kimselerin, bir halka teşkil etmek suretiyle oyun sırasında çalınan Sirto, bir çeşit farandole'dür. Kasab Havası'ndan az farklıdır. Miyânhâne'yi temsil eden kısma "susta" adı verilir. Sirto ekseriya A B A şeklinde olur ve B kısmı susta'dır. Emsali danslar gibi belirli bir şekildedir ve Romen menşe'li Longa'dan (b. bk.) pek de farklı değildir. Türk bestekârları, nedense rağbet ettikleri bu şekli çok defa 4 hâne olarak kullanırlar ki, her hânenin ikinci kısmı mülâzime teşkîl eder. Zâten yürük karakterde olan eser, çok defa ilk icrâsını müteâkıb canlı bir Taksim'den sonra, ikinci kere daha da yürük çalınır. Çok defa hâne ve mülâzime —Saz Semâîsi'ne kıyâsen olacak— üstüste iki defa tekrar edilir. (Y. Ö.)

SİS, yere değmiş ve görme uzaklığını azaltmış bir çeşit bulut. S., son derece küçük su damlacıklarından oluşur; bunların çapı 0,01 - 0,04 mm kadardır. Böylece S., 1 milimetrenin yüzde bir veya birkaçı kadar çapı bulunan su damlacıklarıdır. Düşme hızları da pek azdır. S., yerin yüzüne değer, bulut yukarılarda uçar. Buna göre, bu tanecikler yüzer

şekilde bulunurlar. S., büyücek damlalı ise doğrudan doğruya ıslatır. Buna "ıslatan S." denir. Damlacıklar biraz daha iri ise, bu türlü S.'ler, çiseleme şeklindeki yağmur yağışına bir geçiş olur. Koyu sislerde birkaç adım ilerisini bile görmek zorlaşır. Hafif S.'lere "pus" da denir. "Puslu hava" deyişi kullanılır. S. ve pus, manzarayı örten beyazımsı veya bozumsu bir örtü olarak görülür. Toz ve dumanlarla karıştığı zaman bu örtü hafifçe renklenir, çoğunda sararır. Bu durumda, şehirlerde ve özellikle fabrikaların bulunduğu yerlerde, "hava kirliliği" olarak belirtilen durumun çeşitlileri belirir.

Bir meteoroloji olayı olan S.'ler, sıcaklık ve nemlilik ile ilgili olarak ışıma (radyasyon), havanın ufkî hareketi (adveksiyon), havanın karışımı gibi olaylardan doğar. Oluştukları yer ile ilgili olarak vâdi S.'leri, çayır, göl, bataklık, dağ, deniz, kıyı, şehir S.'leri gibi çeşitleri vardır.

Işıma S.'leri güneş battıktan sonra yerin sıcaklığının atmosfere kaçması sonucu soğuması yüzünden belirir. Bu çeşit S.'ler, en çok yoğunluğunu, yerin sıcaklığı asgariye indiği zaman olur ki, bu da güneş doğduktan biraz sonra kendini gösterir. Işıma S.'leri, hava rüzgârsız olduğu zaman oluşur. Havanın ufkî hareketi de S.'leri doğurur. Soğuk bir yer üzerine sıcak havanın binmesiyle S.'ler belirir. Ayrıca, nemli ve nisbeten sıcak hava ile nemli, nisbeten soğuk havanın bir yerde karışması ile de S.'ler oluşur.

Taşımacılıkta S.'ler önemli bir engel ve büyük bir tehlike kaynağıdır. Yere değerek oluşmuş ve orada çöreklenmiş bulunan S. örtüsünden, yer yer gök görünebilirse de, uçakların inişi ve kalkışı güçleşir. Radar ile veya kontrol kulelerinden verilen emir ile uçakların inip kalkması güven altına alınmaya çalışılır.

Vâdilerin içinde de S.'ler çok olur. Dağlık bölgelerde S., vâdileri yarı yerine kadar doldurur, sabahın erken saatlerinde yüksekçe dağ doruklarından bakıldığında, S.'lerin vâdiler içine çöreklendiği, bu vâdiler arasındaki dorukların ve tepelerin, bir iki saat için, âdeta bir "S. denizi" içinde "adalar" gibi sıralandığı görülür. Böyle vâdiler boyunca uzanan yollarda da gidiş - geliş güçleşir, yol boyunca taşıtların çok ihtiyatlı davranmaları ve keskin ışıklı farlarından yararlanmaları gerekir.

Türkiye'de S.'ler, her bölgede, yılın türlü zamanlarında biribirinden farklı süreler ve ayrı ayrı şiddetlerde olmak üzere her yıl belirirler. Çeşitli mevsimlerde de S.'ler belirebilir. Buna göre, Türkiye'de "yıllık ortalama S.'li günler" ile mevsimlere göre sislerin oluşması ve coğrafi dağılışı, S.'lerin belirmesi ve silinmesi müddetlerini ortaya koyan "S. oluşması frekansı" söz konusu olur. Bu olayda yeryüzü şekillerinin önemli yeri vardır. S. oluşmasına çok yer veren ova, vâdi, tekne şekilleri, kıyılar ve dağ yamaçları, S. oluşması ve devamı bakımından ayrı ayrı sonuçlar verir. S.'lere en çok uğrayan bölgeler Karadeniz bölgesi (yıl içinde aralıklarla 15-20 gün), Marmara denizi kıyıları (8 - 12 gün), iç bölgeler (15 - 33 gün) söylenebilir. En az S.'li kıyılarımız Ege kıyıları, Akdeniz kıyıları, Güney - doğu Anadolu'dur. (R. İzbırak)

SİSAM, Yunan ve batı dillerinde Samos Arap coğrafyacılarında Samu, Sam, Samin, Türk halkı arasında Susam adası diye anılan Ege denizinin büyükçe adalarından biridir. Batı Anadolu kıyılarında Dipburnu yarımadasından Darboğaz'la ayrılır. Türkiye'den uzaklığı bir deniz milinden azdır. Bugün Yunanistan cumhuriyetinde Nikarya ve Furni adaları ile birlikte, 778 km² ve 42 000 nüfuslu (1971) bir nomos (kazâ) teşkil eder.

S.adası, tarihte Girid'e yerleşen Araplar'ın hücûmlarıyla ve husûsiyle 889 ve 911 yıllarındaki akınlarıyla kendini duyurdu. Araplar'ın doğu Akdenizde üstünlüklerini kaybetmeleri üzerine de önce Bizans, daha sonra da Cenova idâresine bağlandı. Çaka Bey'in kurduğu donanma, 1090'da ilk defa S.'ın Türk idâresine girişine öncülük etti. Daha sonra Aydınoğlu Umur Bey adaya bir akında bulundu ise de, Sakız'a yerleşmiş bulunan Cenovalılar, ada üzerindeki hâkimiyetlerini devâm ettirdiler. Sisamlılar, bu dönemde Batı Anadolu'daki Türklerle dostça bir münâsebet kurmuşlardı. Nitekim, Timur'un Batı Anadolu'ya gelişi sırasında, pek çok Türk adaya sığınmıştı. Fâtih Sultan Mehmed, Ege adalarını Osmanlı devletine bağlama planlarını yürütürken, Cenovalılar, S.'ı savunamıyacaklarını göz önünde tutarak, halkı Sakız'a taşıyıp adayı boşalttılar. Bunun üzerine Fâtih, adayı imparatorluğuna katarak adanın güneyinde, Hora'da bir de kale yaptırdı. Ama stratejik bir ehemmiyeti olmayan bu kale, daha II. Bayezîd devrinde terk edilmiş hâldeydi.

S., Yunan isyânına kadar bir tersâneli ağa ve nâib tarafından yönetilen sâkin bir yerdi. Bu arada, husûsiyle Fransız ihtilâli sırasında Osmanlı devletinin bitaraflığının getirdiği imkânlarla, S. Rumlar'ı ehemiyetli bir ticaret filosuna sahip oldular ve zenginleştiler. Bunun sonunda, Mora'da Yunan isyânı patlak verince, bu isyâna katılan en güçlü kuvvetlerden birini teşkil etiler. 1822 martında, 60 küçük ve 17 büyük gemi ile Sakız Rumlarını desteklemek üzere 6 000 kişiyi Sakız'a çıkardılar ve Sakız kalesine kapanan Sakız Türkleri'ni kuşattılar. Ama kapudân-ı deryâ Nasuh-zâde Ali Paşa'nın adaya yaklaşmakta olduğunu duyunca, Sakızlıları bırakıp kaçtılar. Edirne barışından sonra Mora ve Akdeniz adalarına yeniden düzen verilirken İngiltere, Fransa ve Rusya'nın baskıları sonunda Bâb-ı âli adaya muhtariyet vermeyi kabûl etti. 1832'de çıkarılan bir fermâna göre, S.'ı yönetmek üzere, bir rum-ortadoks vâli (bey) getirilecek ve ada 37 kişilik halk tarafından seçilen bir heyetçe idâre edilecekti. Bu meclis adayı mahallî kanunlar ve Yunanistan krallığının kanûnlariyle idâre edecekti. Ada idâresi, Osmanlı devletine yıllık 400 000 kuruş vergi ödeyecekti ki, bunun 101 000 kuruşu, Kılıç Ali Paşa vakfına aitti. Daha sonra bu vergi 300 000 kuruşa indirilmiştir. Adanın muhtâriyetini elde ettiği zaman, epeyce güçlü olan ticaret filosu, 1840'da 342 gemiye yükselmişti.

S.'ın ilk beyi olan Stefan Vogorides, halkça tutulmadı. Bunun sonunda çıkan kargaşalığı bastırmak üzere Bâb-ı âli adaya asker göndermek zorunda kaldı. Bundan sonra S., Türk idâresinden çıkıncaya kadar 120 yerli jandarma ve 150 Türk askeri tarafından korundu. Bu arada adanın merkezi, Hora'dan, Ahırlı limanına (Vathy) taşındı. Balkan harbine son veren 1913 Londra muâhedesi ile de, kesinlikle Yunanistan'a katılmış oldu. (İ. P.)

SİSAM İSYANI, 1908 yılında, Rumlar'ın Osmanlı Devletine karşı başlattıkları ayaklanma. II. Sultan Mahmud'un 10 aralık 1832 tarihli fermanı ile muhtariyete kavuşan ve halk tarafından seçilen bir meclis tarafından idâre edilen Sisam adası ahalisi arasında 1908 yılı başlarında huzursuzluk baş göstermiş ve Bâb-ı âli tarafından Sisam beyi olarak tayin edilmiş olan Kopas Efendi'ye karşı mayıs ayı başında muhalefet lideri Sofilis isyan ederek hükûmet konağı ile kışlaya hücum etmiş postahâne tahrip edilmiş ve Müslüman halktan bir çoğu öldürülmüştü. Selâhiyeti olmadığından, âsilere silâhla mukabele edemeyerek kışlaya çekilen 150 jandarmadan ibaret Türk müfrezesi, âsilerce muhasara altına alındı. Keyfiyet Istanbul'da öğrenilince II. Sultân Abdülhamîd isyanın bastırılması

maksadı ile adaya asker çıkarılmasına ve harekâtın donanma gemileri tarafından himâye edilmesine karar ve emir verdi. Bahriye nezâreti, isyanın bastırılması hârekâtına Hamidiye kravazörü, Peyk-i Şevket torpito kruvazörü ile Marmaris, Ayıntâb ve Bafra ganbotlarını, nakliye olarak da Haleb, Hudeyde ve Dikili gemilerini görevlendirdi. Hafif filonun komutanlığına Amiral Galatalı Halil Paşa tâyin olundu. Filo komutanının yanına Sultan Abdülhamîd tarafından topcu mirlivâsı Sâdık Paşa ile padişah yaverlerinden İsmail Mahir Paşa memur edildiler. Amiral Halil Paşa, Sâdık Paşa ile birlikte 13 mayıs 1908 sabahı İzzeddin vapuru ile İstanbul'dan ayrıldı. lar. 15 mayıs sabahı Sakız adasına vardılar. Marmaris ganbotu ise 14 mayıs günü Vati limanına vardı ve durumun ciddiyetini öğrendikten sonra tehlikeyi saraya bildirmek üzere Kuşadası'na geçti ve keyfiyeti telgrafla Yıldız sarayına bildirdikten sonra muhasara altında bulunanlara erzak ve cephane alarak, tekrar Vati'ye döndü. Amiral Halil Paşa Sakız mutasarrıflığından etraflı bilgi alamayınca Kuşadası'na gitti ve liman reisinden bilgi aldıktan sonra Vati'ye geldi. Burada Marmaris ganbotu ile bir bölük asker getirmiş olan Dikili vapurunu buldu. Şehirde ahali korkudan evlerini terk ederek dağlara çekilmişlerdi. Dikili vapuru ile gelen kıt'anın limanın doğusundaki mendireğe çıkarılması ve hükûmet konağı ile kışlada mahsur kalan askerlere yardım edilmesine karar verildi ve kıt'a filikalarla karaya gönderildi. Askerler kıyıya çıkarken, boş görülen evlerden kuvvetli tüfek atışı açıldı. Efradın bir kısmı orada şehit oldu, bir kısmı da yaralandı ve kıt'a geri döndü. Bu sırada kışladaki müfreze de karaya çıkanlara yardım için kışlayı terk ettiyse de, taştan yapılmış evlerden açılan ateş sonunda bunlardan bir kısmı kışlaya dönebildi, bir kısmı da âsilerin eline esir düşmüştü. Esir olan bu erlerin hunharca şehit edildikleri sonradan öğrenilmiştir. İsyanın başından beri limanda bulunan Reyhaniye ganbotu ise müsaade verilmemiş olması dolayısıyle topunu kullanamamıştı. Bafra ve Ayıntab ganbotları 15 mayısta Hamidiye kruvazörü içinde yaver İsmail Mâhir Paşa ile yine padişah yaverlerinden bahriye miralayı Hâfız İbrahim Bey olduğu hâlde Peyk-i Şevket ile birlikte 16 mayıs günü Vati limanına demirlediler. Filo komutanı Amiral kruvazöre geçti. Günlerdenberi devam eden isyan hareketi sırasında öldürülenlerin cesetleri kokmağa ve şehir ahalisinin sıhhatine zarar verir bir hâle gelmeğe başladığından, yabancı memleket konsolosları bu cesedlerin gömülmesi için filo komutanına baş vurmuşlardı. Filo komutanı bu maksatla âsilerle müzakere için yaverini kıyıya gönderdiyse de, filikası şiddetli tüfek atışı karşısında kıyıya ulaşamadan geri döndü. Âsilere karşı top kullanılmasına müsaade olunması için Yıldız sarayına yapılan müracaatlara cevap alınamamıştı. Yaver Mâhir Paşa, Kuşadası telgrafhânesinde mâbeyinle dâimî surette temas hâlinde bulunuyor bu müsaadeyi bekliyordu. Geceleri filo gemileri şiddetli yaylım ateşlere maruz kalıyor ve kıyıdaki masum ahalinin topyekûn katledilmelerinden endişe ediliyordu. Bu sebeple, filo komutanı amiral, Marmaris ganbotuna ateş müsaadesi verdi. Ganbotun kışla ve hükûmet konağına karşı tecavüze devam eden âsiler üzerine açtığı ateş sonunda, adada bir sessizlik hâsıl oldu, fakat bir müddet sonra gemilerin hepsine karşı şiddetli bir tüfek atışı ile mukabelede bulunuldu. Bunun üzerine diğer gemiler de topla mukabelede bulundular. Âsilerin toplandığı anlaşılan binalarla tepede bulunan karargâhları tahrip edildi. Akşama doğru kıyıda silâh sesleri kesildi. 17 mayıs günü Haleb ve Hudeyde nakliye gemileri Üçüncü ordu personelinden 1 500 kişilik bir kuvveti ve Selânik vâlisi Rauf Paşa'yı Sisam'a getirdi. Yapılan müzakerede karaya çıkarma yeri olarak Malagar civarı tesbit edildi ve burası top ateşine tutuldu. Filikalara bindirilen efrat, sitimbotların yedeğinde buraya çıkarıldı. Şehir kuşatıldı. Hamidiye kruvazörü karaya çıkanlara destek atışı yaptı. Karadan ve denizden yapılan hareket sonunda âsiler aman dilediler ve teslim oldular. Ertesi gün adada asayiş tam olarak tekrar kurulmuş oldu. Peyk-i Şevket ve ganbotlar âsilerin kaçmaması için ada etrafında karakol yaptılar ve bu sırada Monla İbrahim mevkiindeki âsilerin karargâhı, bombardıman ve tahrip edildi. Hafif filo 22 gün Sisam'da kaldı, bu süre içinde Karyot adası halkı da hükûmete karşı isyankâr tavır takındığından Hamidiye kruvazörü bu adaya giderek şiddete lüzum kalmadan hükûmet emirlerini kabûl ettirdi. Gemiler görevlerini istenilen şekilde bitirdiklerinden, verilen emri üzerine mürettep yerlerine döndüler. (V. Z. Dümer)

SISLEY, Alfred (Paris 1839 - Moret-sur - Loing 1899), İngiliz asıllı Fransız manzara ressamı. İngiliz ana - babadan Paris'te doğdu. Londra'da bir işte çalışırken, Turner ve Constable'ın romantik manzara resimlerini incelemek fırsatı elde etmişti. 1862'de Paris'e dönünce, bir amatör olarak Gleyre'in atölyesine girdi; orada empresyonist ressamlardan Renoir, Monet ve J. F. Bazille ile dostluk kurdu. S. bu dostlarıyla ve diğer empresyonistlerle fikirce beraber olmasına rağmen 1863'te bu atölyeden ayrıldı. Fontainbleau ormanında Barbizon ressamlarının eserlerini andıran manzara resimleri yaptı.

Geçim sıkıntısı olmadığı için resme amatör olarak merak saran ve buna göre çalışan S.'in bu dönemde yaptığı eserler pek azdır. Meselâ, *Le Cabaret de la Mère Anthony* (A. Ananın Meyhanesi) [1866], *L'Allée de Châtaigniers* (Kestane Ağaçlı Yol) [Paris Güzel Sanatlar Müzesi] gibi.

Bir tacir olan babasından destek gören S., züğürt ressam arkadaşlarına paraca yardımcı olmakla beraber 1870 savaşından sonra babasının işinin bozulması dolayısıyla arkadaşlarının en yoksulu duruma düştü. 1875 - 1879 yılları arasında Sèvres'de yaşadı, ömrünün geri kalan yirmi yılını ise göç ettiği Moret bölgesinde geçirdi.

S.'in Louvre müzesinde (Jeu de Paume Salonları) Claude Monet'ninkine paralel bir gelişme gösteren bir çok tablosu bulunmaktadır. Şâheserleri arasında olan *La Barque Pendant l'Inondation* (Su Baskını Esnasında Kayık) [1876] adlı eserinde su ile gök, hiçbir empresyonist ressamını aşamayacağı

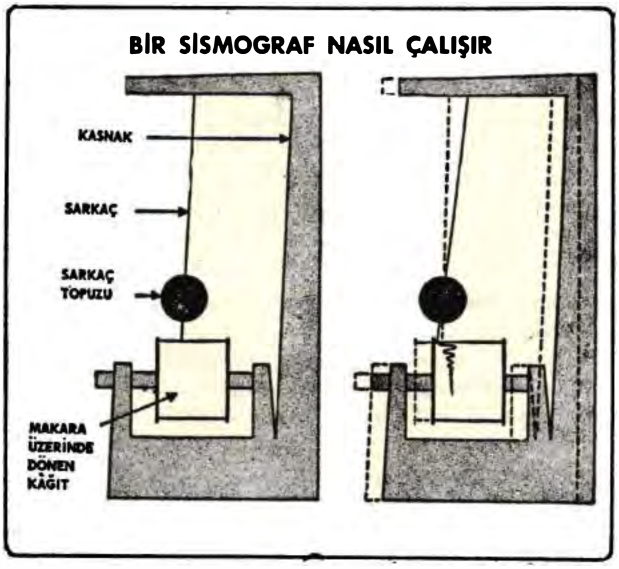
SİSLEY, Alfred: Seine nehri yakınından bir manzara

bir incelikle işlenmiştir. Louvre'da bundan başka *Le Canal* (Kanal) [1872], *La Place d'Argenteuil* (A. Meydanı) [1872], *L'Ecluse de Bougival* (B. Bendi) [1873], *Les Régates* (Yelken Yarışı) [1874] adlı tabloları vardır.

1874'te empresyonistler ilk sergilerini açmak fırsatını elde ettiler. S. de, Monet, Pissarro, Degas, Renoir ve diğerleriyle birlikte bir anonim şirketin kuruluşunda yer aldı. 1876'da ikinci sergiye S., Marly dolaylarına ait sekiz peyzajını ve 1877'dekine de hepsi Paris çevresinin temalarını ele alan on yedi tuvalini gönderdi. 1879 sergisine ise hiç katılmadı. Böylece sekiz empresyonist serginin dördüne katılmasına rağmen, S. pek tanınmak fırsatını bulamadı. Her ne kadar 1883'te Durand-Ruel onun resimlerine önemli hususi bir sergi tahsis ettiyse de yine pek ilgi görmedi. 1894'te Caillebotte'un devlete satmak istediği üç tuvali de reddedilmişti. Devâm edip giden bu başarısızlardan hüsrana uğrayan S., artık Monet'den hiç ayrılmaz olmuştu. Ancak bundan sonra onun muntazam olarak güzel sanatlar derneğinin salonlarına gönderdiği resimlerle dikkati çekmeye başladı. S.'in gerçek değeri ancak ölümünden sonra anlaşıldı.

SİSMOGRAF, depremi kaydeden, uzaklığını ve şiddetini ölçen âlet.

S., sarkaç esasına dayanarak yapılmıştır. Deprem meydana geldiği zaman sarkacın uç kısmında bulunan ağır yuvarlak topuz hareketsiz kalır. Topuzun ucunda bir kalem bulunur. Bu kalemin ucu bir makaraya sarılmış olan kağıda değer. Yer sarsıntısı olunca kağıt sağa sola, aşağı yukarı hareket eder. Topuz, hareketsiz kalacağı için topuzun ucundaki kalem hareket eden kağıt üzerinde çizgiler çizer. Bu esas üzerine yapılan ilk S.'lardan sonra çok daha duyarlı S.'lar yapılmıştır. Bugün rasathanelerde üç ayrı S. kullanılmaktadır. Birisi dikey, diğerleri yatay hareketleri kavdeder.

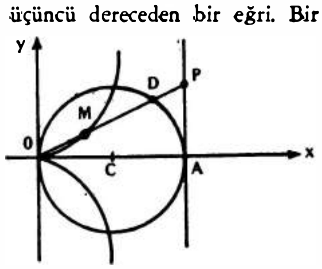
S. petrol arama işlerinde de kullanılır. Petrol aranacak arazide 20-30 m bir derinlik kazılır. Buraya dinamit sarkıtılarak patlatılır. Meydana gelen ses dalgalarının hızı S. ile ölçülür. Sesin hızı, ayrı tabakalarda farklı olacağından, şayet petrol varsa S.'da bu farklı hızlar kaydedilir.

SISMONDI, Jean Charles Simonde de (Cenevre 1773 - Cenevre 1842), Adam Smith'in fikirlerine dayanan klasik ekonomi sistemini ilk ekonomik teorilerle tenkit eden İsviçreli iktisatçı ve tarihçi. S. Fransa'ya yerleşmiş, Nantes fermanından sonra da Cenevreye sığınmış İtalyan asıllı bir ailedendi. S. ailesi, ihtilâl karışıklıkları dolayısıyle (1793 - 1794 yıllarını) İngiltere'de geçirdi; sonra İtalya'ya döndüler ve oraya yerleştiler. Böylece S.'nin yirmi yaşlarına ait tecrübeleri, onun ilk kitabının malzemesi oldu; bu kitabını S., Cenevre'ye yerleştikten sonra 1801'de *Tableau de L'Agriculture Toscane* (Toskana Ziraatine Toplu Bakış) adıyla yayınladı. Bunu 1803'te yayınladığı *Traité de la Richesse Commerciale* (Ticarî Zenginlik) adlı eseri takip eder. S. bu eserinde A. Smith geleneğini devam ettirir. Aynı zamanda S. tarihçi olarak, onu 11 yıl meşgul eden *Histoire des Républiques Italiennes du Moyen Âge* (Orta Çağ İtalyan Cumhuriyetleri Tarihi) adlı 16 ciltlik eserini ortaya koydu (1807 - 1818).

SISMONDI, Jean Charles Leonard Sismonde de

S.'nin bakışında radikal değişme, onun 1819'da yayınladığı *Nouveaux Principes d'Économie Politique* (İktisadın Yeni Prensipleri) adlı eserinde görülür. Böylece S., iktisatçı olarak, bu eserinde zamanının hâkim düşüncesine karşı insaniyetçi bir protesto hareketini temsil eder. Bu bakımdan S., iktisadı A. Smith'in anladığı gibi "servetler ilmi" olarak değil, insanın maddî refahının ilmi saymıştır. Onun nazarında, iktisat ilmi, her şeyden önce bir tarih felsefesi ve hattâ bir "hayırseverlik teorisi" olmalıdır. S. iş çevrelerinin yıkıcılığına ve fakirin sistemli sömürülmesine karşı malların dağıtımını kontrol etmek üzere, hükûmet müdahalesinin savunmasını yapmakla sosyalist düşünceyi önceden sezmiştir. Geniş hacimli İtalyan Cumhuriyetleri Tarihinden başka S. daha büyük hacimli tarihî eser de ortaya koydu. Bu *Histoires des Français* (Fransızların Tarihi) adını taşıyan 29 ciltlik, hayatının 23 yılına mal olan abidevî eseridir (1821 - 1844).

SİSOYİT, matematikte üçüncü dereceden bir eğri. Bir küpün iki katını alma problemi için Diokles tarafından incelenen bir eğri. Bu eğriyi çizmek için merkezi Ox ekseni üzerinde bulunan ve 0 noktasında 0y eksenine teğet olan bir çember alalım. Bu çemberin 0y eksenine paralel olan teğeti üzerinde hareket eden bir P noktası alalım. P noktasını 0 başlangıç noktasına birleştiren doğu çemberi D noktasında kessin. Bu doğru üzerinde DP'ye eşit uzunlukta alınan 0M uzunluğunun birleştiği M noktasının geometrik yeri S. eğrisini çizer.

SİSOYİT

Bu durumda S.'in denklemi :

$$y^2 = \frac{x^3}{2R - x}$$

dir. 0 noktası bir dönüm noktası, 0x ekseni simetri ekseni, AP teğeti de bir düşey asimptottur. (A. Demirtaş)

SİSTAN Segistân, Sîstân (Coğ.), İran'ın Sâgastân veya Sâkastâna, Belûcistân ve Sîstân eyâletlerinin bir parçası. S., Doğu İran yaylasında bulunan ve akma yolları olmayan bir havzadır. Afganistan'ı İran'dan ayıran sınır, bunun ortasından geçer. Bu havzada, Hilmend nehri ve başka nehirler Hâmûn e - Hilmend gölüne ve benzer başka göllere dökülerek kaybolurlar. Bu bölgenin Afganistan'a âid kısmı Nîmrûz vilâyetine, İran'a âit kısmı da Belûcistân ve S. adlarını taşıyan vilâyetlere bağlıdır. Killi ve tuzlu geniş ovalar, taşlı çöller ve barkhan adını taşıyan yarım ay şeklindeki kumullarla kaplı topraklar, sıcak yaz fırtınalarının etkisiyle, kupkuru bir hâle gelir. Bu bölgede, az sayıda Tacikler yaşar. Çevredeki dağlardan inen göçebeler ise, kışın, otlatmak için sürülerini buraya getirirler. Bulunan sulama kanalı, şehir ve kale kalıntıları, Eski Çağlardan Moğul istilâsına (XIII. yüzyıl) kadar burada parlak bir medeniyetin yaşamış olduğunu gösterir. Bölgenin Afganistan'a âid kısmı, her mevsimde kullanılabilen yollardan mahrumdur. İran kısmında toprak işlenirse de, suyun azlığı ve toprağın tuzluluğu tarımı geniş ölçüde engeller.

SİSTEİN (sülfhidril - aminopropion asidi), $HS - CH_2 - CH(NH_2) - COOH$, albüminli maddelerin hidrolizi ve sistin'in $\{S_2 [CH_2 - CH(NH_2) - COOH]_2\}$ redüksiyonu yolu ile elde edilen katı amino - asit. Yüksek dozajda küçük memeli hayvanlara verilen S., bu hayvanları öldürücü röntgen ışınlarına karşı koruyabilir. Işınlama sırasında oluşan zararlı radikaller, SH - grupları tarafından tutulur ve böylece, hidrojen aktaran ve dolayısıyle hayatî önemi olan Sh - grupları fermentlerden korunmuş olur. Organizmada S., histamin karşıtı olarak ortaya çıkar. S., enfeksiyonal hastalıklar, addison hastalığı, karaciğer rahatsızlıkları, ilâç yan tesirleri gibi hâllerde yararlı olabilir.

SİSTEM (Al. *System*, İng. *system*, Fr. *système*, İt. *sistema)*, bütün parçaları ve unsurları itibariyle birbirlerine bağlı olan, organik bir topluluk. Organize bir bütün teşkil edecek tarzda, karşılıklı olarak birbirlerine tâbî olan maddî veya maddî olmayan unsurların topluluğu veya belli bir sonuca varmak yahut bir bütün elde etmek için bir araya getirilmiş parçaların düzeni. "Güneş S.'i", "sinir S.'i", "denklemler S.'i" gibi.

Mantık bakımından S., birbirine bağlı olmakla beraber, doğruluğundan (hakikat) ziyâde tutarlılığı içinde tasarlandığı ölçüde, ilmî ve felsefî fikirler topluluğu veya ilmî bir bütün yahut bir doktrin oluşturabilecek biçimde birbirine bağlı prensipler topluluğudur. Condillac'ın (1715 - 1780) dediği gibi, "bir S., bir düzen içinde bir sanatın veya bir ilmin farklı kısımlarının tertibinden başka bir şey değildir; bu farklı kısımların hepsi karşılıklı olarak birbirlerini destekler ve sonrakiler öncekilerle açıklanır".

S. aynı zamanda belli bir sonuç elde etmeye yarayan usûller düzenidir. Bir işletmede de türlü metodların uygulanmasına imkân veren usûl ve vasıtaların topluluğu: "İşletme S.'i" gibi. Belirli bir hedefe ulaşmak için başvurulan usûl ve vasıtaların topluluğu: "Teknoloji S.'i" gibi. Bu bakımdan Hamelin'in (1796 - 1864) ifade ettiği şekilde, "bilgi, ne yapılırsa yapılsın, bir S.'dir". Aslında, bir işte başarı elde etmek için başvurulan yol da bir S. ile ifade edilir. Birbirine uygun ölçü birimlerinin bütünlüğü de birimler S.'ini oluşturur.

Sınıflandırma yönünden S.: Her S., alt - S.'lere nisbetle bir cins, üst - S.'lere nisbetle bir türdür. Her ne kadar bütün türler gözden geçirilmiş olsa bile, çoğuna ancak işaret edildiği cihetle, sınıflandırmanın kısaltılmış bir S. olduğu ve dolayısıyla hiç bir şekilde sınıflandırmanın tam olmadığı ve hattâ S.'ir de eksik bulunacağı tabiîdir. Nitekim, botanikteki türlerin tabiî yakınlıkları esas alınarak yapılan sınıflandırmanın metodu demek olan tabiî S. de aslında kusurludur. Bu bakımdan, sınıflandırmaya dayanan bir S., ister botanikte yahut zoolojide olsun, ister diğer ilimlerde olsun, bir veya birkaç seçik sınıfa dayandırılmak suretiyle meydana getirildiği için, terimin kötüleyici bir anlam ifade etmesinin sebebi açıktır.

Tabiat S.'i: Carolus Linnaeus (Carl von Linné) [1707 - 1778]'un 1735 yılında yayınladığı *Systema Naturea, sive Regna Tria Naturea Systematice proposita per classes, ordines, genera, et species* adlı eserinin kısaltılmış adı olup, onun metodolojisini belirleyen teorik ve şümûllu çalışmasının ana - çizgilerini ortaya koymaktadır. Linné'nin bu eseri sonraki genişletilmiş ve tâdil edilmiş baskılarında, madenler, bitkiler ve hayvanlar âleminin hepsini ihtiva eden birkaç ciltten ibaret sınıflayıcı S. halini almış bulunmaktadır. Burada türler, sınıflama için hareket noktası olarak ele alınmıştır; çeşitli türler cinsler ve cinsler de sınıflar içinde gruplanmıştır. 1753'ten sonra Linné, her bitki ve hayvan için ünlü ikili sınıflandırmaya (nomenclature) başvurarak, *homo sapiens*'i de aynı yoldan giderek, bu S. içinde yorumlamaya yönelmiştir. Bitkiler çoğalma organlarının sayısı ve tipiyle sınıflandırılmış olduğu hâlde, hayvanlar tamamen dış özellikleri bakımından dikkate alınmıştır. Linné, şüphesiz bu tamamen şekle ait sınıflandırma şemasının zayıf olacağının farkındaydı; nitekim hayatının sonlarına doğru, birbirine yakın, ilgili gruplar arasındaki bilinen ve tanınan yakınlıklar için tabiî bir metod geliştirmeye de çalıştı. (R. K.)

SİSTEM ANALİZİ (Al. *Systemanalyse;* Fr. *analyse des systèmes;* İng. *systems analysis)*, birbirlerine karşılıklı - tesirde bulunan unsurlar cümlesinin yapı ve davranışının incelenmesi. Bunlar arasında, unsurlar ve karşılıklı - tesirler, matematik bir kavram kadar tamamen mücerret olabileceği gibi, güneş sistemi, bir haberleşme sistemi veya bir iş idaresi sistemindeki kadar müşahhas olabilir. S. A.'nin asıl özelliği, parça - bölükten ziyâde bir bütün olarak problemleri ele alış tarzıdır. İşte bu özellik, bütün ana değişkenler ve onların karşılıklı - tesirleri hakkında düşünmeyi gerekli kılar.

Sistem problemleri, çokca fizik ilimlerle kuşatılmış olmakla beraber, hemen hemen ileri teknolojinin aşırı büyümesinden ileri gelmektedir. Sistem problemleri ve sistem metodlarında artan ilgiyi belirliyen sebeplerin başında ilim ve fen alanında, mühendislik ve komşu alanlarda bilginin artışı gelir; geniş çapta endüstri ve hükûmet teşebbüslerinde gelişme; savunma ve uzay teknolojisinin hızla büyüme ve gelişmesi ve karmaşık çevre, üretim ve ulaştırma problemlerine daha tesirli çözümler için toplumun talepleri, bu bakımdan rol oynamıştır. Modern toplumda, sistem problemleri, teknolojik ve sosyal değişme seyri içindeki farklılıklarla meydana getirilmiş dengesizlikler yüzünden gittikçe kritik hâl almaktadır.

"Sistem" kelimesi, esasen, çok defa birbirinden geniş ölçüde farklı olan kavramları dile getirir. Bu bakımdan, genel bir sistem tarifi yapmak çok güçtür. İşte sistem (b. bk.) teriminin mânâsının genişliği ve onun kullanılışının belirsizliği S. A. deyiminin alanı hakkında biraz karışıklığa sebep olmuştur denebilir. Meselâ, S. A. bazan bilgi işleme sistemleriyle bağ-

lantısı içinde veya maliyet müessiriyeti analizi olarak dar anlamda kullanılmakta olduğu gibi, bazan da herhangi bir tarz bir süreci göstermek üzere kullanılmaktadır. Burada söz konusu edilen S. A., ilmî ve matematik metodlar üzerine temellendirilmiş sistemlerin incelenmesi ve kullanılması demektir. Sistem metodları, sistem yaklaşımı, sistem mühendisliği ve sistemler ilmi gibi ilgili deyimler, benzer yolları gerektirmekte olduğundan, birbirlerinin yerine ve dolayısıyle bazan S. A. ile karışıklı olarak yer değiştirmek suretiyle kullanılmaktadır. Bu anlamda olmak üzere, genel bir sistem teorisinden de bahsedilmekte, ayrıca sosyal, siyasî milletlerarası ve psikolojik sistemler ayırt edilmektedir.

Genel sistem teorisi, daha ziyâde çağdaş ilim felsefesinde bir program ve bir yöneltme olarak dile getirilmekte olup, sistemlerin çevreleri ile olan ilişkilerinin mahiyetine göre, sınıflandırılmasını ve her sınıfın davranışını yöneten kaidelerin veya ilkelerin araştırılmasına yönelmektedir.

Her sistemin elbette bir ortamı veya çevresi vardır. Sistem de, çevresinden açık ve seçik olarak ayrılmış olmakla beraber, sistem çevresi ile açıkca ortaya konulmuş ilişkilere sahiptir. Dolayısıyle sistemin iç unsurları arasında da belirli ilişkiler söz konusu olacaktır.

Bir sistem, matematik yaklaşımla bir ilişkiler paketi olarak incelenebilir. Bir sosyal sistem de, diğer bütün canlı sistemler gibi açık bir sistemdir. Çevresi ile girdi - çıktı ilişkileri vardır. Ayrıca, iç unsurları arasında da böyle bir ilişki söz konusudur. Dolayısıyle bir sistemler hiyerarşisi vardır ve bu hiyerarşi içinde, çok defa büyük olanlar daha küçük olanları bir alt - sistem olarak içine alır. Ekonomi, bir toplumun fonksiyonel bir alt - sistemi olarak düşünülmelidir.

Siyasî S. A. de, siyasî ilimler ve siyasî eylem alanlarını belirlemek, bunlara tutarlılık ve düzen vermek suretiyle onların özelliklerini ve kılavuz niteliğindeki araştırmalarını tarif etmeye çalışır. Siyaset arenasını, toplumun geri kalanlarından müstakil bir sistem olarak tecrit etmesini ister. Milletlerarası sistemler de, temelli kaideler cümlesi ihtiva eder; bunlar da buna dahil öteki unsurlarla paylaşılır ve hepsinin kendine göre sınır şartları vardır. Sistemlerin üç tipte denge şartı söz konusudur. İlki, temelli kaidelerin, bir kaidedeki bir değişmenin en azından öteki bir kaide içinde de bir değişme husule getireceği anlamında dengede bulunduğudur. İkincisi, kaideler cümlesindeki bir değişmenin öteki sistem karakteristiklerinde karşılıklı olarak bir değişme husule getireceğidir. Üçüncüsü, sistemin, aynı zamanda çevresiyle dengede bulunduğudur; sistemdeki değişmeler çevreyi değiştirecektir; çevre değiştikce de sistem değişebilir.

Çağdaş psikolojide S. A. organizasyonla ilgili görünüşlere ve onu belirleyen yapıya uygun davranışı öngörmeye çalışmaktadır.

Tarih : Sistemler ilminin kökleri matematik, fizik ve astronomidedir. İlk S. A., Newton tarafından *Principia* (Prensipler) [1687]'de ileri sürülen güneş sisteminin matematik analizinde kullanılmıştır. Buradaki unsurlar, güneş, gezegenler, peykler, kuyruklu yıldızlardır ve karşılıklı - tesirler de bu cisimler arasındaki çekim kuvvetleridir. Analiz, Newton'un üniversal çekim kanunu ile onun üç hareket kanunu üzerine temellendirilmiştir. Joseph L. Lagrange, Wiliam R. Hamilton ve XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki daha başkaları tarafından dinamiğin genelleştirilmiş metodlarının geliştirilmesi, günümüzde bile S. A.'nin en ileri ve ince modellerinden birini teşkil eder. 1864'te James Clark Maxwell'in çalışması elektromekanik sistemlerin sistematik analizi için bir temel sağlamıştır.

XX. yüzyılda sistem metodlarının gelişmesi, İkinci Dünya Savaşı üzerinde büyük ilmî ve teknik başarıların elde edilmesinde önemli çapta rol oynamıştır. 1960'larda S. A.'nde dikkate değer gelişmeler, askerlik alanında ve uzay çalışmalarında sistem yaklaşımının uygulamasını genişletmiştir. (R. K.)

SİSTEM MÜHENDİSLİĞİ [İng. *systems engineering*], belirli özel amaçları gerçekleştirmek üzere, işçilerin ve makinelerin en uygun tertip ve düzenini seçme metodlarıyla uğraşan mühendislik dalı. Bu metodlar çok daha önceleri mühendisler tarafından uygulanmakta ise de, İkinci Dünya Savaşı insan - makina karşılıklı - ilişkileri ve gerçekleşmesi umulan amaçlar gittikçe karmaşık hâl alınca, bunlar çok daha önemli oldular. Dolayısıyla, ilim adamları ve mühendisler, teknolojinin toplumun ihtiyaçlarını nasıl karşılaması gerektiğiyle daha çok ilgilenmek zorunda kaldılar ve bu temâyül, karmaşık amaçların gerçekleştirilmesinde S. M. için ihtiyacı daha ileriye götürdü.

S. M. faaliyetleri, bir sistemin kavramı, tarifi, tertip ve düzeni, yapımı, işleyişi ve denenmesini ihtiva eder. Bu zemin ve anlayış içinde bir sistem, işçilerin, materyellerin, bilgi - edinmenin ve enerjinin kullanılması ve kontrolu yoluyla istenen bir amacı gerçekleştirmek üzere, birbirine karşılıklı olarak tesir eden bütünlenmiş farklı insan ve makina unsurlarının bir koleksiyonu olarak târif edilir.

Bir sistem mühendisi, bütün bir sistemin her türlü tertip ve düzeniyle ilgilenir ve asıl olan da bu biricik faaliyettir. Tam tersine, uzman bir dizayn mühendisi ise, bir sistemin tek tek parçalarının ayrıntılı tertip ve düzeniyle ilgilidir. Sistem mühendisleri ile dizayn mühendisliği uzmanları tam bir sistemi gerçekleştirmede tamamlayıcı rol oynarlar ve sistem mühendisleri ile uzmanlar arasında karşılıklı - etkiyi, mühendislik sevk ve idaresi icabı, sıkı koordinasyonu gerekli kılar.

Tarih : Modern S. M., kısmen büyük çaptaki elektrik güç sistemlerinin gelişmesinden doğmuştur. Thomas Edison tarafından New York şehrinde 1882 yılında planlanmış olan buhar - elektrik güç merkezi bir çok fabrikalara dağıtılan sayısız elektrik güç sistemlerinin ilkiydi. Elektrik için devamlı olarak artan talebi karşılamak üzere, mühendisler, büyük çaptaki elektrik sistemlerinin dizaynını yapmak, inşa etmek ve çalıştırmak ve kullanımın yeni tarzlarını bulup ortaya koymak zorundaydılar.

En önemli olarak da mühendisler, karmaşık bir sistemin bütün parçalarını, kendi - başına hiç bir parçayı değil, bütünleşmiş işleyişini tasarlamak zorundaydılar. Enerji dönüşümü, güç husule getirilmesi, güç nakli, güç dağıtımı ve nihayet evlerde ve sanayide kullanılması gibi, elektriğin üretimi ve kullanılışındaki bütün merhaleler, insanın kullanması için, enerjinin ucuz tesirli ve kolayca kontrol edilebilir oluşunu sağlayacak olan bütünleşmiş bir sistemi gerçekleştirmek üzere, birbiriyle ilişkisi içinde tasarlanmıştı. Nitekim, elektrikli haberleşme sistemlerinde aynı düşünce tarzı geçerli olmuştu. Küçük çaptaki mahallî bağlantılı Alexander Bell'in telefon şebekesi 1878'de hizmete açılırken, zamanla bütünleşmiş ve oldukça mükemmel işleyen otomatik bir sistem olarak A. B. D.'nde bugün 115 milyondan (1975) fazla telefonun çalışmasını S. M.'nin rehberliği sağlamış bulunmaktadır.

Daha ileri teknikteki askerî silâh sistemlerine duyulan ihtiyaç da S. M.'nin gelişmesinde rol oynayan bir başka fak-

tördür. 1930 ve 1940'larda S. M.'ne, savaşlarda top atışlarının geliştirilmesinde ihtiyaç duyulmuştu. Bu gaye, bir ekip gayretiyle gerçekleştirilmişti. Uzman mühendisler, hedef olarak gerekli tek tek kısımları planladılar ve sistem mühendisleri de topyekûn sistemi geliştirmede önemli bir rol oynadılar.

Bilgi sayarlarla bilgi - edinme sistemlerinin ve uzay sistemlerinin geliştirilmesi 1950 ve 1960'larda S. M. alanında artan maharetlere olan ihtiyaçı iyice belirgin hâle getirdi. Böylece insanla aya gidip gelmenin yolları açıldı. Her ne kadar S. M. teknik projeler ve teşebbüslerle aynileştirilmekte ise de, onun alanı ve hedefi, insanın içinde yaşadığı tabiî ve sosyal çevresinin tarzında bambaşka değişmeler meydana getirmek için, teknoloji kullanmak bakımından düşünmesine dayanan teşebbüslerini de içine almak üzere genişlemiştir. Bu bakımdan, teknolojik çalışma, sadece teknik sebeplerle değil, ayni zamanda, ekonomik, sosyal veya siyasî maksatlarla da yapılmaktadır.

S. M.'nin kavramları : S. M. hem gayeleri araştırmaya ve hem de bunları gerçekleştirmekte kullanılan vasıtaları bulmaya yönelmektedir. S. M., bu bakımdan problemleri çözmede bazı temelli kavramların rehberliğinde hareket etmektedir.

Birinci temel kavram değişmelerin zaman seyri içinde yer aldığıdır.

İkinci temel kavram, özel bir sistemi gerçekleştirmek için, alternatifler bulunduğudur.

Üçüncü temel kavram, bir sistemin değerini ortaya koymak için müşterek olarak kabûl edilmiş kıstaslar var olduğudur.

Dördüncü temel kavram, bir sistemin kendi çevresinde işlerliğe sahip bulunduğudur.

Beşinci temel kavram ise, hesap ve tecrübeye dayanan tekniklerin S. M. çabasını kolaylaştırmakta kullanılabileceğidir. (R. K.)

SİSTEMATİK (Al. *systematisch;* Fr. *systématique;* İng. *systematic;* İt. *systematico),* bir sistem teşkil eden veya sistem tarafından öncelik verilen; bir sisteme ait olan, bir sistemin özelliğini taşıyan, bir sisteme göre düzenlenmiş bulunan. Metodla işe başlayan, fikirleri kuvvetli şekilde organize eden. Hamelin'in dediği gibi, "temelli olarak çeşitli olan bilgi, ayni zamanda temelli olarak S.'tir". Bu anlamda olmak üzere, bir düzenin ve mantığın zihniyeti demek olan "S. zihniyet", bir fikir üzerinde ısrar edip, ancak kendi peşin - hükmünün müsaade ettiği ölçüde, nesneleri hesaba katan "sistem zihniyeti"ne karşıdır. C. Bernard "S. bilgini, tecrübeye dayanan bilginden ayıran şey, ilkinin kendi fikrini zorla kabûl ettirmesi, halbuki ikincisinin ise, ona ancak değeriyle kabûl etmesidir" der.

Paulhan (1856 - 1931) zihnî hayatta, aşağıdaki formülü *S. Çağrışım Kanunu* adıyla adlandırmıştır: "Her ruhî vakıa, çağrışıma ve kendisiyle âhenk teşkil edecek bir ortak gayeye veya âhenkli gayelere doğru, onunla bir sistem teşkil edecek ruhî vakıları meydana getirmeye temâyül eder."

S. hatâ (örnekleme hatâsı) : Kusurlu bir metodla seçilen bir örnekten veya bir tahminden sistemli olarak doğan hatâ demektir. Esasen, araştırma sonuçları gerek müşahedede bulunan kişilerden, gerek müşahede için kullanılan metodlardan ileri gelen örnekleme hataları da S. hatâ olarak kabûl edilir.

SİSTİT (Fr. *cystite),* idrar kesesi mukozasının bakteriyel iltihabına verilen ad. Mesane mukozası normal şartlarda enfeksiyona karşı dayanıklıdır. Ancak mesanede herhangi bir tıkanma sonucu idrar kalması, travmalar hazırlayıcı faktörlerdir. Bu gibi hâllerde bakteriler yerleşerek S. yapar. Tedavisinde sadece antibiyotik tedavisi değil, hazırlayıcı sebebi de ortadan kaldırmak gerekir.

S.'ler akut veya kronik olurlar. Akut S.'te üriner sistemin diğer bölümlerinde veya genital organlarda da iltihap vardır. Sebep olan bakteriler kolibasil ve anterekok gibilerdir. Hasta sık fakat az miktarda idrar yapar. İdrar yaparken sancı duyar. İdrarda bol miktarda iltihap hücreleri vardır.

Kronik S. : Uzun müddet mesanede iltihabın devam etmesi kronik S.'in meydana gelmesine sebep olur. Tüberküloz basilinin sebep olduğu S. de kroniktir. Hastanın şikâyetleri akut şekildeki gibidir. İdrarda kan da olabilir. İleri devirlerde mesanede şekil bozuklukları görülebilir. Sebebin ortadan kaldırılması, antibiyotik tedavisi, bazı ilaçlarla mesanenin yıkanması, hattâ ameliyat, tedavi için gereklidir. (B. P.)

SİSTOL (Lat. *systole*), kanın kalpden atardamarlara geçebilmesi için kalb adalesinin kasılma devresidir. Kalbin karıncık ve kulakcıkları arasında bulunan mitral (ikili) ve triküspit (üçlü) kapakcıkların kapanmasından, aort (büyük atardamar) ve pulmonalis (akciğere giden atardamar) kapakcıklarının kapanmasına kadar devam eder. Birinci kalb sesi, S.'ün başlangıcını gösterir. İkili ve üçlü kapakların kapanmasıyla bu ses duyulur. İkinci kalb sesi S.'ün sonunda duyulur. Bu ses aort ve pulmonalis kapaklarının kapanmasıyla meydana gelir.

SİSTOSKOP (Fr. *cystoscope),* idrar torbası (mesâne) hastalıklarının tetkiki için kullanılan âletin adı. Mesâne hastalıklarının gözle tanınmasını te'min eden en güzel vâsıtadır. Âlet, üç kısımda yapılmıştır : 1. Ucda mesâneyi aydınlatacak bir lâmba (ışık menbaı), 2. Mesâneye antiseptik bir solüsyonun sevk edilmesini sağlayacak bir kanal, 3. Mesânedeki taş, tümör, iltihab vs. gibi durumları aks ettirecek bir optik sistemden ibârettir. Mâdenî bir sonda şeklindedir. Sitoskopik muayene yapabilmek için, mesâneye antiseptik ve berrak bir sıvının sevk edilmiş olması gerekir. S., sidik torbasındaki iltihab, ur ve taşları ortaya çıkarmak için sık sık kullanılan bir âlettir. Ayrıca, her böbrekten ayrı ayrı idrar nümunesi almakta da kullanılır. Bu suretle kanama olduğu zaman hangi böbrekten geldiği anlaşılmış olur.

SİSTRON, en küçük genetik materyel ünitesine S. denir. S.'un etkisi gözle görülebilen veya görülemeyen, elle tutulabilen veya tutulamayan bir sonuç olup bazan yapı, bazan görev şeklinde karşımıza çıkar ve muhakkak kendini belli eder. Bu bir yapı olduğuna göre görevi de vardır. Bu etki morfolojik veya fonksiyonel metodlarla teşhis edilebilir.

SİTE [Lat. *civitas*'tan; Fr. *cité;* İng. *city*], insanların medeniyetlerin başlangıcına kadar giden yerleşme şekli. S.'nin nüfûs ilmi (demografi) ile uğraşanlar, siyâsetciler, iktisatçılar, sosyologlar veya tarihçiler nazarında değişik anlamı vardır. Grek ve Roma tarihiyle uğraşanlar için, S., Atina ve Roma gibi, yalnız etrafı surlarla çevrilmiş bir yerleşme merkezi olmakla kalmaz, aynı zamanda, sakinlerinin bir S. devletinin vatandaşı olmaktan hoşlandığı ve dolayısıyla onun imtiyazlarından faydalandığı bir yönetim birimidir. İngilizce'de

SİTE : Eski dünyanın en ünlü sitesi Roma : Ortada Kapitol tepesi arkada Forum ve Koloseum görülüyor

bu kelime, bazan piskoposluk (ruhanî reislik) makamının olduğu yer anlamında bir çeşit kilise terminolojisi olarak bir kaza merkezini ifâde etmektedir. A.B.D.'nde ise kanun dilinde S., bir belediye kuruluşunun özel tipini veya sınıfını gösterir. Her yerde en çok kullanılan anlamında S., dikkate değer büyüklükte nüfusun oturduğu nisbeten yoğun ve kır hayatıyla tezat teşkil eder hâlde, yaşayış şartlarının şehir olarak düzenlenmiş olabileceği bir yerleşme ünitesini dile getirmektedir.

Bu anlamda S.'ler, medenîleşmiş toplumun üniversel bir olayını teşkil eder. S.'ler ister endüstri veya teknoloji bakımından ilerlemiş olsun, ister olmasın, köy (kır) ekonomisi merhalesinin ötesindeki her ülkede ortaya çıkmıştır.

Şüphesiz S. için en az tartışma konusu olan husus bir çok değişikliklere uğramasına rağmen, mimarî özelliği ile kendisine ait müesseselerin sürekliliğinin kaybolmamasıdır. Halbuki yeni şehir fonksiyonları sık sık değişmekte ve bazan eskinin yapıcı unsurlarına eklenmektedir.

S., hem mekânda mimarî şekillerin bir koleksiyonu hem de bu kolektif bünyeyi işgal eden ve zaman seyri içinde birbirine karşılıklı tesirde bulunan birliklerin, birleşik teşebbüslerin ve müesseselerin bir dokusudur. S.'nin büyüklüğü ve karmaşıklığı, kültürün biriktirdiği ve geçirdiği şeylerle doğrudan münasebeti ortaya koyar.

Sitelerin gelişmesi: S.'ler, bazı savunma kolaylıklarının olduğu yerde insanoğlunun güvenini ve karşılıklı korunmasını sağlamak için onun tabiî olarak toplu hâlde yaşama ihtiyacı içinde başlangıç bulmuşlardır. Akropolis'in erişilmez kayalığı Atinalılar'ın yerleşme yerini belirler. Roma başlangıcını, Tiber nehrinin bataklıklarıyla çevrilmiş yedi tepesine borçludur. Gerçi yalnız başına savunma motifi asla büyücek çapta S.'ler husule getirmez. S. surlarının himâyesinin ötesinde ticaret ve zanaatlerin gelişmesine ve S.'nin büyüklüğü ölçüsünde muhtaç olduğu gerekli gıda maddeleri ile ham madde için ürettiği ve yetiştirdiği mahsûllerini mubâdele etmesine bağlıdır. M. Ö. 3500 yılları öncesindeki en eski ve büyük S.'ler Dicle - Fırat ve Nil vâdilerinde kurulmuştur. Bunun da sebebi bu suların kolaylıkla gemiciliğe elverişli akışları ve insanların geniş ve münbit arazide yerleşerek ürettiği mallarını mübadele edebilecek imkânlara sahip olmasıydı. Dolayısıyla binlerce yıl önce de S.'yi meydana getiren ana kuvvetler, son çağlardaki gibi —endüstri, ticaret, ulaştırma ve pazarlar— Bâbil'de, Ninova, Menfis ve Teb'de ortaya çıkmıştı.

Eski çağlarda su ulaşımının elverişliliği ve bunun sağlanması S.'nin büyüme ve gelişmesinde en önemli rol oynamıştır. Eski çağların ünlü S.'lerinin Akdeniz kıyılarında toplanması tesadüflere bağlı olarak açıklanamaz. Son çağlarda da demiryolu, karayolu ve havayolu şebekesi dikkate değer derecede S.'lerin yerlerinin ve büyüklüklerinin belirlenmesinde su ulaşımının yerini almıştır. Dünyanın en büyük şehirlerinden olan Moskova, Berlin ve Paris'in, hattâ Ankara'nın denizden uzak olarak kurulmalarının bir sebebi çok açıktır. Şüphe yok ki, Tokyo, New York, Londra ve İstanbul'un dünyanın en büyük şehirleri oluşunda, bunların limanları büyük çapta rol oynamıştır.

Kara ile su veya okyanus ve nehir ulaşımının karşılandığı yerler ticaret erbabının refahının da sağlandığı mahallerdir. Ticaret, mal mubâdelesi, endüstriye, mal istihsâline, şehirlerin zenginliğine ve nüfusuna önemli bir katkıdır. Çeşitli faktörler tarih boyunca S.'lerin gelişmesine sebep olmuştur. Bazısı Roma ve Kudüs gibi dînî merkezler olarak önem kazanmıştır.

Eski S.'lerin nüfuslarına dair doğru rakamlar elde bulunmamakla beraber, bu konuda uzmanların tahminlerine göre şöhretinin zirvesinde olduğu sırada Atina'nın nüfusu 40 bin ile 140 bin arasında, Kudüs'ün 80 bin olduğu, Kartaca'nın 300 binden aşağı olmadığı, Augustus döneminde Roma'nın

ise çağının en büyük S.'si olarak 800 bin civarında tahmin edilmektedir.

Tarih : İlk Çağ'ın bağımsız toplumu olan S., kendi dışındakileri yabancı sayan bir zihniyete sahiptir. Bu bakımdan ticaret için gelenler S. yanında ayrı bir mahalle kurar ve S.'lilik hakkı olmayan metekleri (métèque) meydana getirirler. Aynı dili konuşan S.'ler arasında genginlik, savaş vardır; S. tapınakları ve tanrıları ayrıdır. Fakat birbirlerini tanırlar. Başka kavimlere yabancı (barbar) gözüyle bakarlar. Ancak S.'lerin teşekkülü ticaret ve savaş yoluyla olmaktadır. Ticaretle yayılanlar başka ülkelerde antrepoları ile yeni S. çekirdekleri kurarlar. Nitekim, Yunanlılar, Fenikeliler bu şekilde yayılmışlardır; aynı zamanda başka S.'leri istilâ ederek de Âsur, İran, Makedonya ve Roma'nın yaptığı gibi yayılma söz konusudur.

Demek oluyor ki, Fustel de Coulanges'ın da belirttiği gibi S. İlk Çağ'da bir tapınak veya bir pazar dolayında kurulan ve halkı râhipler, asiller, aşağı tabaka, dışından gelenler, köleler olarak tabakalara ayrılan bağımsız şehirdir.

S.'nin serpilip yayılması, kendisine başka topraklar ilhak etmesi, onun karakterinin yok olması sonucunu hazırlar ki, böylece imparatorluklar ortaya çıkar. Nitekim Roma böyledir. İlk çağda yakın doğudaki Sümer, Âsur, Fenike, Suriye, Kıbrıs, Girit S.'leri böyle doğmuştur.

Etrüsk S.'leri, hattâ tarihin ilk yüzyıllarında Roma da böyle kurulmuştur. Orta Çağ'ın son yüzyıllarında da İtalyan, Flaman, hattâ Cermen S.'leri de tamamiyle ayrı sebeplerle ve ayrı şartlar altında böyle teşekkül etmişlerdir. Görülüyor ki, S. deyiminin anlamını, târihî kadro içerisindeki ölçülere göre, düşünmek daha uygun gelmektedir. Yunanistan'ın coğrafya bakımından birçok parçalara bölünmüş olması, bunun siyasî parçalanmaya zemin hazırlamaya da elverişli oluşu, S. sisteminin başka yerlerden çok Yunanistan'da tutunmuş olmasını izah etmekle kalmaz, aynı zamanda S. kavramını Yunan S.'si anlamının sınırları içinde düşündürmeğe de vesile teşkil etmiş olur. Hattâ bir anlamda S. kavramıyla anlatılmak istenen daha ziyâde Yunan S.'lerinin gelişmelerinin zirveye ulaştığı M. Ö. VI. ve V. yüzyıllardaki Yunan S.'leri'dir.

Bir bakıma Yunan S.'si, müstahkem bir yerleşme ünitesine Helenizm öncesi Aka ve Dorlar'ının yerleşmesinden meydana gelmiş gibi görünmektedir. Kale düzlük ortasında yükselirken, bunun eteklerinde de kasaba doğup büyüyordu. Ziraatın ve ticaretin gelişmesi sonucu sürekli güvensizliğin ortadan kalkmasıyla hem Akropolis'in nüfuzu aşağıdaki şehre kaymış, hem de polis deyimi bunu da ihtiva eder hale gelmişti. Böylece S. bölünmez bir bütün olarak kalesi, aşağı şehir dolayları ve buralarda oturan halkıyla şekillenmeğe başlamıştı. Arazi çerçevesi içinde S.'yi teşkil eden

SİTE : Atina sitesinin II. yüzyıldaki temsilî resmi. Sağda, yukarıda : Partenon

de S.'ler grupuydu. Bunların bütünü hâkim bir S. devleti meydana getiriyordu.

Müesseseleri arasında bir çok ortak noktalara rağmen hiç bir zaman klasik Yunan S.'sinin vasıflarına sahip olmayan Roma, yüzyıllarca yaşayan tek S. oldu. Nazarî olarak Roma imparatorluğu her ne kadar S.'ler federasyonu husûsıyetini aksettiriyorsa da, artık bu safhada kişi haklarını yücelten M. Ö. VI. ve V. yüzyıllardaki S.'lilik karakteri kaybolmuştur.

Fustel de Coulanges'ın ifâdesiyle, "S. ve şehir eskilerde eş - anlamlı değildi. S. ailelerin ve kabilelerin dinî ve siyasî birliğiydi; şehir ise birleşme yeri ve husûsiyle bu birliğin yerleşilecek ve tapınılacak yeri idi." (R. K.)

SİTOGENETİK, SİTOJENETİK (Fr. *cytogénétique*), hücrelerdeki kromozomları inceleyen biyoloji dalı. İnsan kromozomları ilk defa 1879'da Arnold tarafından tarif edilmiş, bundan üç yıl sonra Flemming kromatini bulmuştur. Kromatin hücrenin bölünme devresinde olmadığı zaman çekirdekte bazik boyalarla boyanan değişik büyüklükteki cisimciklere verilen isimdir. Hücre bölünmeye başladığı zaman çekirdek materyeline artık kromozom (b. bk.) denir.

SİTOLOJİ, hücrenin yapısını, bölünmesini (çoğalması), görevini ve hücre içindeki diğer bütün hayat olaylarını inceleyen, biyolojiye bağlı bir ilim dalıdır. S., hücre genetiği (*sitogenetik*), hücre fizyolojisi gibi daha alt ilim dalları ile gittikçe gelişen bir biyoloji dalı olmuştur. Son zamanlarda S. terimi yerine "hücre biyolojisi"ni kullanma eğilimi görülmektedir.

SİTOTROGA, Gelechidae familyasından bir kelebek cinsidir. Türkçe, "Fransız buğday güvesi" denir. Bu cinse bağlı en önemli tür S. cerellella'dır. Buğday ve çavdarlarda zararlar yaparlar. Taneleri bir yerinden delerek içerisine yerleşirler. Aynı tanenin içinde pupa (= kundak) olur ve tanenin yarısını doldururlar; diğer yarısı da böcek pisliği ile dolu olur. Bu çeşit tanelerin içi yendiğinden hafiflerler ve su yüzüne çıkarlar. S. cerellella, sıcaklık derecelerine göre birçok döller verebilirler. Tarladaki ve ambardaki tahıllara (buğday, mısır, çavdar vb.) zararlı olurlar. Fransa'da bulunmuş ve adlandırılmıştır.

SİTRİK ASİT ($HOOCCH_2C$ (OH) (COOH) CH_2 COOH), 1 mol. H_2O ile kristalleşen ve yaklaşık 100° de ergiyen büyük rombusal prizmalar. Kristaller, 30 - 40° de, su kaybı neticesinde, yüzeylerinde beyaz toz oluşma sûretiyle çürüme gösterirler. Kristal suyu gitmiş kısım 153° de engir. S. A., ekşi reaksiyon ve suya ekşilik vermek suretiyle suda kolayca erir. Aynı şekilde alkolde kolay (100 kısım % 80'lik alkol, 87 kısım S. A. eritir), buna mukabil eter'de güç erir. Öz ağ.: 1,54. 175° üstünde ısıtılması hâlinde, akonik asit oluşur. Kalsiyum alımını kolaylaştırdığından, S. A. bir dereceye kadar raşitizmi önler. Ayrıca, hidrojen taşıyıcısı olarak, doku solunumunda önemli rol oynar. S. A., en yagın bitki asitlerinden biri olup limon suyunda (% 5 - 7), ananas, elma, armut, çilek, yaban mersini, ahududu, frenk üzümü, süt, turunçgiller, mantar, şalgam, tütün yaprakları, şarap vb. nda bulunur. Taze süt litresinde 2,5 - 2,8 gr S. A. mevcuttur.

Yapılışı: 40 - 50 litre normal limon suyu ısıtılmak suretiyle 6 litre konsantre hâline getirilir, buharla 80°C ısıtılmış bu konsantre üzerine kaynar kireç suyu verilir, kalsiyum nitrat açığa çıkar ve sülfürik asitle muamele gördükten sonra elde serbest, kolay erir asit ve güç erir jips'e ayrışır. Günümüzde, karbonhidratlar (şeker), belli bitkisel küf mantarları (Citromycet) sayesinde oluşan mayalanma yolu ile % 50 - 70 randımanla S. A.'e dönüştürülebilir.

S. A., pişirme tozu (kabartma tozu, baking powder), limonata, mürekkep vb. yapımında, hakketme ve gümüş kaplamada, renk canlandırma (vivage) işlerinde, zeytinyağı rengini giderme ve beyazlatma işlerinde, sönmemiş kireçle dağlanmalara karşı, kan transfüzyonu sırasında kan pıhtılaşmasını önlemede, kan muhafazasında, susuzluk giderici ve serinletici içkiler yapımında uygulama alanı bulur.

SİTRONELOL (Fr. citronellol), ($C_{10}H_{20}O$), doymamış, yüksek alkol, gül kokulu, birçok nebatî yağlarda (gülyağı, sardunya çiçeği yağı) yaygındır. Kay. nokt. 117 - 118°. S.'ün sodyum amalgamla redüksiyonu ile üretilebilir. Gül parfümleri, gül sabunları vb.'larında kullanılır.

SİVA (okunuşu *Şiva*'dır), Hindû dîninin üçleme (Brahma, Vişnu, Şiva) ilâhlarından üçüncüsü. Hindû dini tarihi boyunca gelişmeler göstermiştir. Bilhassa önceleri çok tanrıya inanılıyordu. Hâlen de Hind köylerinde birçok tanrılara tapılmaktadır. Önceleri S., birtakım kahramanlıkların tanrısı olarak tanınıyor ve dünyanın sonunun bunun tarafından tayin edileceğine inanılıyor, böylece bu üç tanrı bir trio teşkil ediyordu. Brahma yaratıcı, Vişnu koruyucu, S. kıyamet gününü bildirecek olan tanrı idiler. Daha sonra S. daha bâriz bir inanç şekli aldı.

Hindû kutsal kitabı olan Vedalar uzun bir gelişmenin mahsulü olup, bir kişiye ait değildir. S.'dan bu Rig - Veda'da biraz bahsedilmektedir.

Günümüzdeki Sivacı mezhepte, S. en yüce Tanrı olarak kabûl edilmektedir. S.'da doğurucu güçler "Sakti" adında çeşitli tanrıçalar biçiminde belirtilir: Parvati, Prithivi, Uma, Ambika, Kali ve Durga. Ganesa ve Skanda da denen Kartikeya adlı iki oğlu vardır.

S.'nın tasvirleri Hindistan tarihinde çok çeşitli olarak görülür. Çok zaman alın ortasına konmuş üçüncü gözle temsil edilir; elleri dörttür. Bunlardan biri üçlü çatal, kum saati şeklinde davul, savaş baltası ve maral gösterir. S., bilezik ve gerdanlık olarak yılan taşır. Başında da Ganj nehrinin senbolü sayılan Ganga tanrıçasını ve bir yarım ay'ı oturtmuş olarak görürüz. En ünlü şekilleri: 1. Bir ateş çemberinin ortasında oynayan ve sağ ayağının altında bir cüce bulunan raks kralı Nataraca'dır. 2. Çıplak vücudu kurukafalardan yapılmış kolyelerle süslenmiş, aynı zamanda korkunç yüzlü köpeğini yanında bulunduran Bhairava'dır. 3. Sanat ve ilim üstadı sayılan, etrafını alan zahidlerin ortasında oturmuş veya ayakta duran ve bir nevi müzik âleti (Vina) çalan, hakîm Dakşinamurti ve Tanrı ile Tanrı'nın kendisinde olduğuna inanılarak dişilik gücünün birleşmesini temsil eden (yarısı dişi olan tanrı) Ardhanari'dir (H. T.)

SİVACILIK (asıl söylenişi *şiva*'dır), Siva'yı en yüce tanrı kabûl eden mezheb. Hindû dîninin umûmuna nisbetle taraftarları çok değildir. Bu mezhebin M. S. V. ve VI. yüzyıllardan sonra ortaya çıktığı sanılıyor. Hindû dinlerinde ayrıca Brahman'cılık ve Vişnuculuk mezhepleri de vardır. S. ilhamını Vişnuculuktan almakla beraber, kendi içinde birkaç mezhebe daha ayrılmıştır. Sivacılığın yayıldığı yer, Güney Hindistan ile Keşmir ve Bengal bölgeleridir.

Siva mezhebinin kutsal edebî yasa kitabı Agama (Gelenek) ile, bunun eki durumunda Upagama adıyla derlenen dînî kaideler kitabı vardır. XII. veya XIII. yüzyılda bu mezhebin dînî edebiyatında gelişme görülür. S.'da bir yandan Yoga, Nyaya ve Vayçeşika etkisiyle Vedanta'ya bağlanır, diğer yandan da Samkhaya'ya bağlıdır.

S. açık bir ikicilik (düalizm) ile ilişkilidir. Tanınmış filozoflardan Sankara, onu tek tanrılığa yaklaşan bir panteizm şekline getirmiştir.

SİVAS (günümüzde bazı kaynaklarda Sıvas olarak da geçmektedir), çok yeri İç Anadolu bölgesinde bulunan bir il ve merkezi olan şehir. S. ilinin kuzeyinde Giresun, Ordu, Tokat; batısında Yozgat; güneyinde Kayseri, Kahramanmaraş, Malatya; doğusunda Erzincan illeri vardır. En kuzeyi ile en güneyi arasındaki mesafe 225 km'yi bulur, batı - doğu arasında da buna yakın bir uzaklık vardır. Yüzölçümü 28 488 km² olan il, Konya ve Ankara'dan sonra Türkiyenin en geniş arazisi bulunan ilidir. İlin nüfusu 741 713'tür (1975). Nüfus yoğunluğu km²'ye 26 (merkez ilçede 66) kişidir. Şehir ve kasabalarda oturanlar 238 000, köylü nüfus sayısı 503 000 kadardır. Merkez ilçesinden başka 11 ilçesi vardır: Divriği, Gemerek, Gürün, Hafik, Imranlı, Kangal, Koyulhisar, Suşehri, Şarkışla, Yıldızeli, Zara. İlin köy sayısı 1 268 (1976), bucak sayısı 32, belediyesi bulunan yer sayısı 27'dir. İl merkezinin nüfusu 149 201'dir (1975). İlçe merkezlerinden 4'ü 9 - 12 bin nüfuslu (Sarkışla, Suşehri, Zara, Gürün), ötekileri 4 - 7 bin nüfusludur.

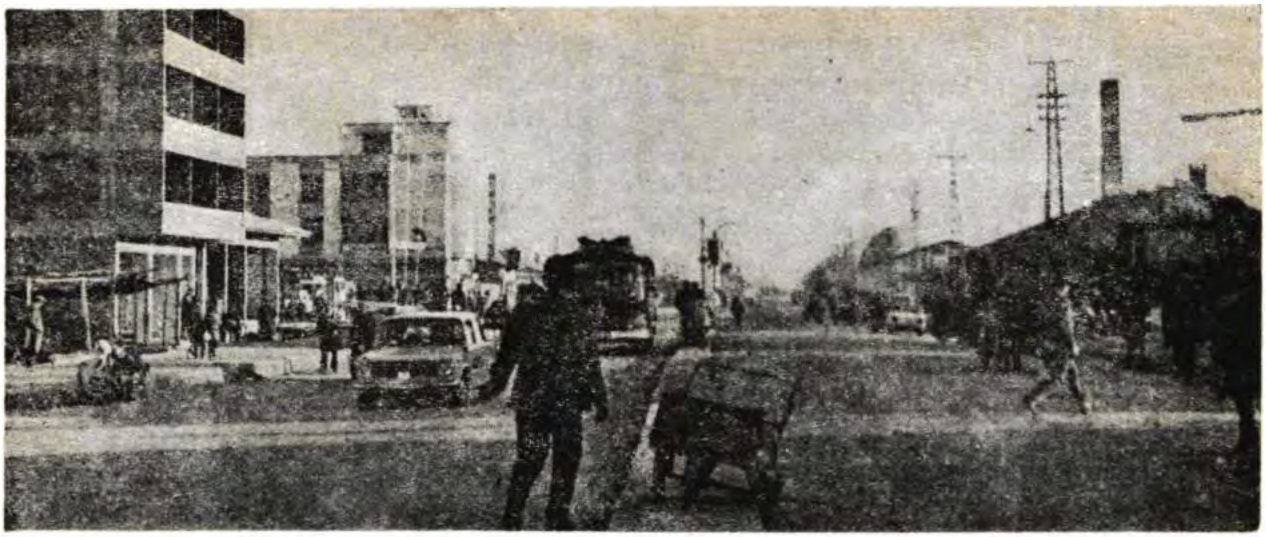
Yer şekilleri, yapı: S. ili, dağların ve yüksek düzlüklerin çok olduğu bir bölgededir. Ovalar ve geniş vâdi boyları daha az yer tutar. Yükseklikleri ilde 750 - 3 100 metre arasındadır. İlin ortalama yüksekliği 1 000 m'nin üstündedir. Ana çizgileri ile alınırsa, güney - batı, kuzey - doğu ve batı - doğu istikametinde uzanan dağlar (Tecer dağları, Yama dağının batı bölümü, Köse dağı, Çamlıbel dağları, Gürünçal dağları, Akdağ'ın doğu tarafı..) ile, bunlar arasındaki düzlükler (Uzunyayla'nın doğu bölümü, Meraküm yaylası, Kızılırmak ve Kelkit vâdilerinin birer bölümü) bulunur.

İlin kuzeyinde Koyulhisar ve Suşehri ilçelerinin bulunduğu Kelkit vâdisinin bir kesimi 750 - 1 000 m yüksekliğinde, çok yeri tepelik, düzlük bir yerdir. Çeşitlilik gösteren arazi yapısında Üst Kretase volkanik arazi, Eosen flişleri, serpantinler ve genç volkanik örtü (bazalt) bulunmaktadır. Kelkit vâdisinde alüviyal arazi uzanır. Bu bölümdeki Suşehri ovası (275 km²) alüviyonlarla örtülü başlıca geniş ovadır. Bunun güney - batısında Eosen volkanik arazisi ve granit kütlesi bulunur. Ovanın güneyinde, temelde, kristalin şistler ve mermerler yer tutar. Daha güneyde Imranlı - S. - Şarkışla arasında, güneye doğru çok yerde 50 - 60 km uzanan Oligo - miyosen jipsli seri arazisi vardır. Jips tabakalarının çok yer tuttuğu bu alanda karstik şekiller (dolinler, karstik göller..) geniş yer kaplar. Bu arada Gürlevik dağında Eosen flişleri ile diyorit iç püskürük alanları geniş yerler kaplar. Hemen güneyinde Jura - Kretase formasyonları uzanır. İldeki Kızılırmak kesiminde alüviyal vâdi tabanları uzanır. Güneyde, ortasında Kangal'ın bulunduğu pek geniş Neojen arazisi (kalker, jips) vardır. Daha güneyde de Kretase ve Eosen formasyonları geniş yer tutar. Ortasında Gürün'ün bulunduğu Neojen havzası bu bölümdedir. İlde, dağlık yerlerde kıvrımlı ve yer yer kırıklı bir yapı görülür. Havzalarda ve platolarda, çoğunlukla düz duruşlu tabakalar vardır.

Akarsular, göller: S. ili, akarsuları bakımından zengincedir. Bölgedeki dağlardan beslenen dereler ve çaylar, Kelkit ve Kızılırmak'a yönelir. Bu akarsular, yağmurlar ve dağlardaki karlarla beslendikleri gibi, gür kaynaklarla da beslenirler. İlin kuzey bölümünden, Kelkit nehrinin (b. bk.) bir kısmı geçer (55 km). Suşehri - Koyulhisar yolunun 9. km'sindeki köprü yanında (buraya kadar olan yerinde nehrin yağış alanı 8 303 km²) 1968'den beri yapılan su rasatlarına göre, nehrin buradaki ortalama akımı 47 m³/sn'dir. Kabarık zamanlarında 235 m³/sn'yi bulur, bazı günlerde bunu da geçer (5.IV.1970'te 424 m³/sn). Çekildiği zamanlarda ise akı-

SİVAS: Genel görünüş

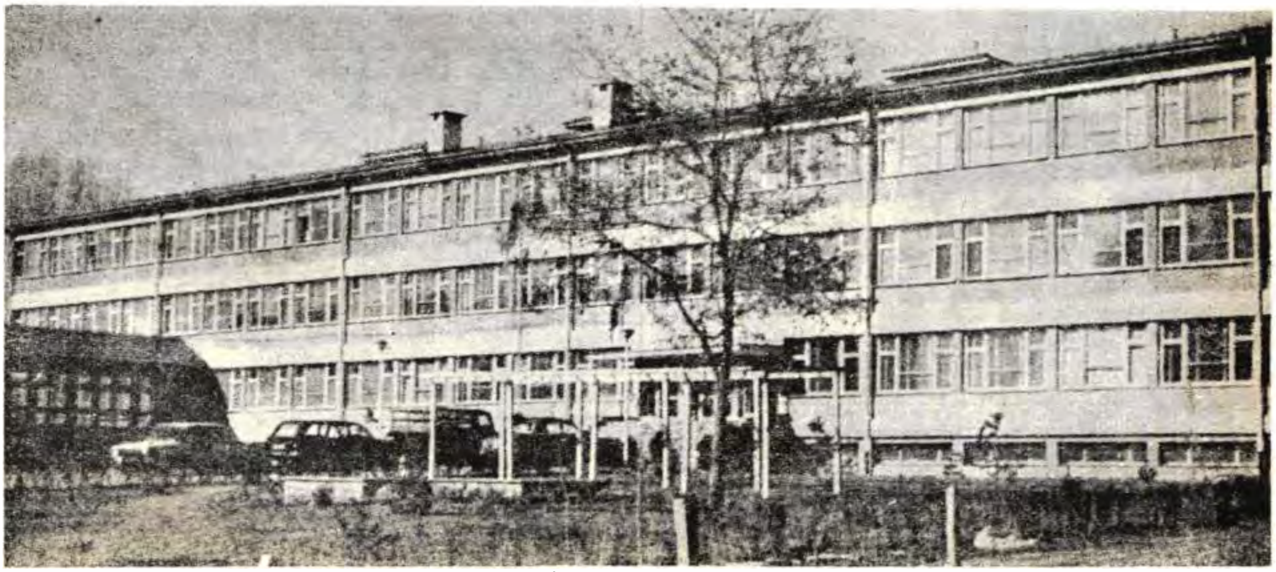
SİVAS : Genişletilen caddelerden biri

mı 6 m^3/sn'ye iner. İlin orta bölümünden Kızılırmak'ın bir bölümü geçer (278 km). Nehrin ildeki yağış alanı yaklaşık 7 000 km^2'yi bulur. S. yakınındaki Söğütlühan mevkiinde 1962'den beri yapılan rasatlara göre, nehrin buradaki ortalama akımı 42 m^3/sn'dir. Kabardığı zaman bu miktar 210 m^3/sn'yi bulur; nâdir bazı hâllerde 493 m^3/sn'ye de ulaşır (13.III.1968). Çekildiği zaman ise akım 4 m^3/sn'ye iner ve yatağındaki kumluklar yüze çıkar. Kızılırmak bu kesimde türlü kollarla beslenir. Akdağ'dan inen ve gür karstik kaynaklarla da beslenen, yazın da bol akımlı olan Göksu, bu bölge için önemli bir elektrik enerjisi kaynağı olmuştur. (bk. SIZIR HİDRO - ELEKTRİK SANTRALİ).

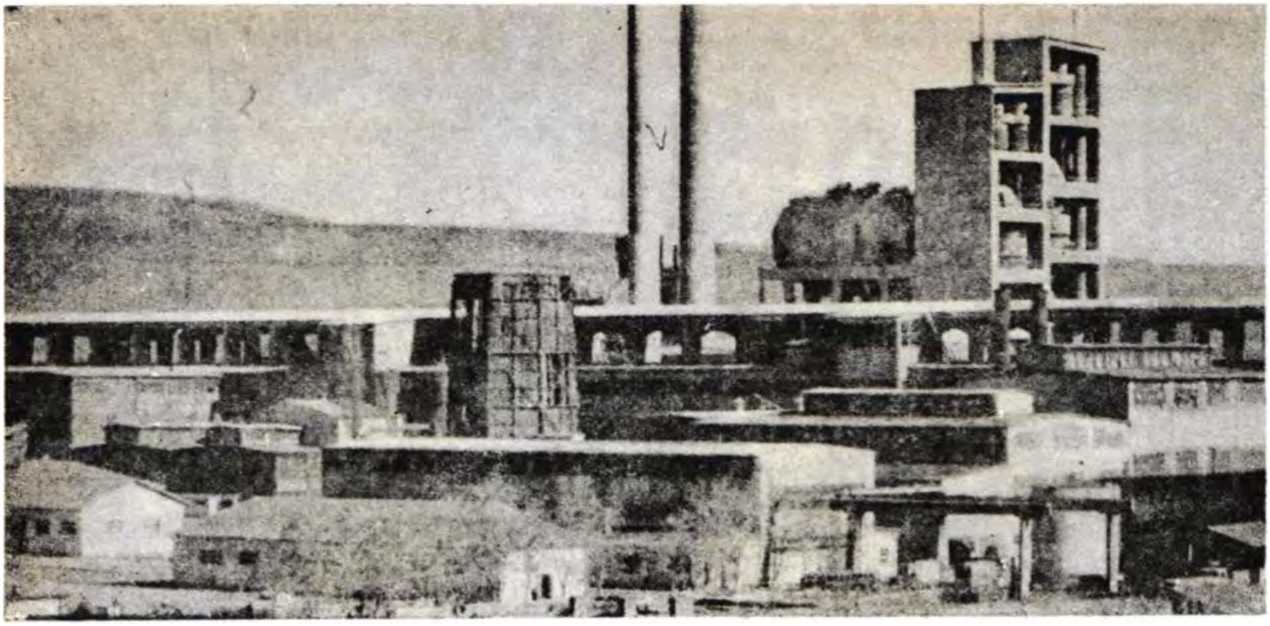
İlde, jips tabakalarının geniş yerler kapladığı yörelerde bu taşların erime ve çökmelerine bağlı olarak oluşmuş birçok göller vardır. Bunların çoğu az derindir. Büyükçe olanlarının yüzölçümleri 4 - 7 km^2 kadardır. Başlıcaları Hafik gölü (5 km^2), Hafik - Zara arasında Tödürge gölü (15 km^2), Hafik'in doğusunda Lota gölleridir (3 göl). Gürün yöresinde ve Suşehri ilçesinde de birer göl vardır. Bunların bazılarında çeşitli balıklar üremiştir.

Iklim : S. ilinde kışları sert ve uzun süren, yazları serince ve kısa geçen bir karı iklimi hüküm sürer. Ancak, kuzeydeki ılıkca Kelkit yöresi ile, bunun güneyindeki çok sert, kar yağışlı, dağlık ve yaylalık yerler arasında iklim farkı görülür. İlin çok yerinde yaz ile kış, gece ile gündüz arasında önemli derecede sıcaklık farkları olur. Denizden 1 285 m yükseklikte olan S.'ta 1929 yılından beri meteoroloji rasatları yapılmaktadır. Bu uzunca süredeki verilere göre, burada yıllık ortalama sıcaklık 8,6°'dir. Ocak ortalaması —3,6°, temmuz ortalaması 19,5°'dir. Ortalama yüksek sıcaklık 15°, düşük sıcaklık 2,2°'dir. En düşük hararetin —34,4°'ye düştüğü olur. Bu çok düşük sıcaklıklar ekim ortalarından mayısa kadar, zaman zaman belirerek, sürer. Donmalar eylül ortalarında başlar, ekimde biraz daha artar; kış ve ilkbahar aylarında çoğalır (ocakta donlu günler sayısı 30). S., bu soğuk durumları ile Doğu Anadolu'nun kuzey ve orta bölümlerine benzer.

Ortalama yağış miktarı 411 mm'dir (kış aylarından her birinde 43 mm, ağustosta 5 mm, temmuzda 6,6 mm). Kar ile örtülü günlerin sayısı 62'dir. Kasımdan nisana kadar bu

SİVAS : Doğumevi

SİVAS : Çimento fabrikası

örtü bulunur. Dağlarda ve yüksek yaylalarda kar kalınlığı daha çok olup, daha uzun süre yerde kalır. Bu istasyonda en fazla kar kalınlığı 110 cm'yi bulur. İlin türlü yerlerinde şiddetli tipiler olur, kara ve demir yollarının böyle tipili yerlerdeki kesimlerini korumak ihtiyacı vardır.

Bitki örtüsü: İlin az bir kısmı orman ile kaplı olup, geri kalanı tabiî bitki örtüsü olarak bozkırdır. Bozkır alanları, tarım ve mer'a yerleri olarak değerlendirilmiştir. İlde, ortalama bir değerle, 1 517 000 hektar mer'a, 900 000 hektar tarla, 140 000 hektar orman, 30 000 hektar başta baklagiller olmak üzere sanayi bitkileri, meyvelik, sebzelik; 13 000 hektar sun'i çayır; 250 000 hektar dağlık - taşlık, çıplak arazidir. Bağlık arazi pek az yer tutar.

S. ilinde ormanlar, en çok, kuzey bölümünde Koyulhisar ilçesindedir (arazinin % 34'ü orman). Burada sarıçam, köknar, meşe, kayın, kavak çok yer tutar. Zara ve Şerefiye'de de ormanlar vardır. Hafik ve Yıldızeli batısında ve Divriği dağlarında da yer yer ormanlar bulunmaktadır. Geri kalan yerlerin sadece bazı dağ yamaçlarında ve kuytu yerlerde, daha çok, bozulmuş ormanlar vardır.

Ormanların korunması, bakımı, ağaçlandırma işleri ve işletilmesi için, önce Koyulhisar'da sonra da, merkezî durumda olduğundan, S.'ta orman işletme müdürlüğü ve buraya bağlı orman bölge şeflikleri kurulmuştur. Koyulhisar işletmesinin Iğdırdağı ormanlarında 1961 - 1965'deki 5 yıllık ortalamaya göre, yılda 11 500 m^3 tomruk ve direk ile 180 000 ster (her ster, 1 m^3 odun) yakacak odun elde edilmiştir. S. orman işletmesince yönetilen ormanların yetersizliğinden, işletmeye elverişli bulunmamaktadır. Uzun yıllar boyunca yangınlar, erozyon açmalar yüzünden ilde ormanlar azalmıştır. Bu soğuk bölgede şehir ve kasabalara en azından 40 000 ster odun vermek gerekmektedir.

S. şehrinin kuzeyinde, 47 hektar genişliğinde ve Çamlıbel'de fidanlıklar kurulmuş, 1967'de 3 milyon fidan üretilmiştir (karaçam, sarıçam, kavak, meşe, dişbudak). Çeşitli yerlerde ağaçlandırma ve ormanı koruma çalışmaları da yapılmaktadır. S. şehrinin 3 km doğusunda 300 hektarlık bir alanda kurulan (1965) "S. Şehir Koruluğu" bunlardan biridir. Pek azı Koyulhisar ormanlarından sağlanabilen, çoğu çevre illerinden alınan tomruklarla düven yapılmış (15 000), Malatya ve Diyarbakır illerine toptan satışlar olmuştur.

Nüfus, yerleşme: S. ilinin 1975'te 742 000 olan nüfusu, arada bazı idarî değişiklikler olmuş bulunmakla beraber, 1927'de 330 bin idi. İlin nüfusu, son 50 yıl içinde bir kat artmıştır. 1975 sayımına göre, şehir ve kasabaların nüfusu 240 bine yaklaşmıştır ki, il nüfusunun üçte biri kadardır. Köylü nüfus ise 503 bindir. S. şehrinin nüfusu da hızla artarak 150 bine yaklaşmış, bu geniş ilin kalabalık bir merkezi olmuştur (1927'de 30 bin kadar nüfuslu idi). İlde 9 binden çok nüfuslu dört küçük şehir oluşmuştur: Zara, Şarkışla, Suşehri, Gürün. Öteki ilçe merkezleri 4 - 9 bin nüfusludur. Köylerinden 30'u 1 000'den çok (bazıları 2 000'e yakın) nüfuslu, 8'i (bir kısmı bucak merkezi) 2 - 3 bin nüfusludur. Çetinkaya ve Akıncılar'dan herbiri 3 600'den çok nüfuslu, Gemerek ilçesine bağlı Yeniçubuk 4 139, Sızır 4 731 nüfuslu kasaba görünüşünde köylerdir. Bu büyük köylerin belediyeleri, PTT merkezleri, çarşıları, küçük kasaba işleyişi vardır. Bunların dışında kalan köylerin çoğu 300 - 800 nüfusludur.

İlde, esas geçim kaynağı olan hayvancılık da ileri gitmiştir. Köylerin yazın yaylalar'a göç etmeleri dışında gezici topluluklara rastlanmaz. Bu arada, yine yaz aylarında çiftliklerine, bağ - bahçelik dinlenme yerlerine çıkanlar da bulunmaktadır. Köylerin çoğu toplu köylerdir. Ancak, bir kısmının 1 - 2 mahallesi (bağlısı) vardır. İlde 1 765 kadar olan yerleşme yerinin, 475'i mahalle, mezrea, kom durumundadır. İl halkının başlıca geçim kaynağı çiftçilik, bostancılık, hayvancılıktır. Halk köylerde olduğu kadar, kasabalarda da toprağa bağlıdır. Ailede baba ve oğullar birlikte yaşar. Ancak, ailenin torunlarla kalabalıklaşmasından sonra, ayrılmalar olur.

İlde belediye kuruluşu olan yerlerde 1977 verilerine göre, 27 kasabanın imar planları hazırlanmıştır. Çalışmaların çoğu, tabiî âfetlere uğrayabilecek yerlerde oturulması tehlikeli olan meskenlerin yeniden yaptırılması veya daha iyi yerlere nakli içindir. Köylerdeki imar hareketlerini hız-

SİVAS : İstasyon caddesi

landırma çalışmaları da yapılmaktadır. İmar bakımından, S. ile birlikte, Suşehri, Gemerek, Şarkışla, Gürün, Divriği, Yıldızeli ve Zarada gelişmeler olmuştur. Bu arada ilde planlı olarak yeni yerleşme yerleri kurulmuştur ki, bunların başında Yeniçubuk köyü gelir. Göçmenlerin yerleştirildiği Yeniçubuk, bir kasaba görünüşünde, bağlı olduğu Gemerek ilçe merkezinin yakınında, hafif eğimli bir düzlükte büyümüştür. İldeki yerleşme merkezlerinin çoğunda, yapı malzemesi taş, kerpiç, tuğla olup, evlerin çoğunun damları düz ve toprak ile örtülü, bir kısmı da çatılıdır. Suşehri ve Koyulhisar ilçeleri, Kuzey Anadolu deprem kuşağının faal bir kesimindedir. 1939 Erzincan depreminin etkisi altında kalmışlardır.

Ekonomi: Esas geçim kaynakları tarım ve hayvancılık olan ilde, S. şehrinin bir sanayi merkezi olarak gelişmesi, bu geçime endüstriyi de katmıştır. Devlet Planlama Teşkilâtı'nın hesaplamalarına göre S., sanayiin gelişmesi bakımından, 67 il arasında 21. gelmektedir.

a) Tarım: İlin çok yerinde kışların sert ve kar yağışlı, yazların az sıcak ve kurak geçmesi, çiftçiyi belirli tarım alanlarında çalışmaya zorlamıştır. Yetiştirilen ürünler içinde tahıl başta gelir (1977 verilerine göre, 410 000 hektar ki, bunun yarısı ekilir, yarısı nadasa bırakılır), şeker pancarı, patates, soğan bunu takip eder. İlde, yaklaşık 70 000 çiftçi ailesi vardır ki, bunun % 70'i küçük toprak sahibi (20 - 120 dekar), % 25 kadarı orta arazi sahibidir (120 - 250 dekar). İlde, tahıl (buğday, arpa, çavdar), ekim sahası geniş ise de, verim az olmaktadır (dekar başına 100 kg). Verimli sayılabilmesi için hiç olmazsa, 300 - 400 kg olması gerekir. Bunun başlıca sebepleri tahıl ekimine elverişli olmayan yamaçlarda bu ekimin yapılması, gübre kullanılmaması, vasıflı tohum kullanılmaması, toprakta nöbetleme (münavebe) yapılmamasıdır. Yıllık tahıl üretimi 470 000 ton kadardır ki, bunun 340 000 tonu buğdaydır (arpa 76 000, çavdar 40 000 ton). Iklime bağlı olarak ilde, en çok, yumrusu toprak içinde büyüyen bitkilerin yetiştirilmesi yoluna gidilmiştir. Yıllık patates üretimi 52 000 tonu bulur, şeker pancarı üretimi 150 000 tona yaklaşır, kuru soğan 3 300 tonu bulur.

Baklagiller (fasulye, mercimek, nohut) 4 000 ton kadardır. İlde sebzecilik geniş yer tutmaz (3 200 hektar kadar); daha çok, aile sebzeciliği şeklinde bulunur (özellikle Koyulhisar, Suşehri ilçelerinde ve yer yer başka bölümlerde). Meyvacılık da buna benzer durumdadır. Elma, armut, kayısı, erik, iğde, ayva gibi meyvalar yetişir. Suşehri ve Divriği'de iki meyva fidanlığı vardır. Elma, armut, ayva üretimi yılda 6 600 ton kadardır (5 000 tonu elma). Kayısı, kiraz, vişne gibi meyvalar 6 000 tonu bulur. Elverişli yerlerde dut da yetişir. Pek az bağ vardır. Bağcılığın biraz gelişebilmesi için, erken kış bağ çubuğu yetiştirilmesine çalışılması gerekmektedir.

İl tarımında makineleşme oldukça yerleşmiş ise de (1977 verilerine göre, 5 366 traktör, çapa makineleri gibi), karasaban (47 800), hayvan pulluğu (14 000) da yine kullanılmaktadır.

b) Hayvancılık: S. ili ekonomisinde hayvancılık önemli yer tutar. Hayvan sayısı bakımından Türkiyenin başta gelen illerindendir. İlde, 1977'de, 1 400 000 koyun, 308 000 kıl keçisi, 8 700 tiftik keçisi, 480 000 sığır (bunun 225 000'i inek), 24 000 manda vardı. Yük ve çekim hayvanı olarak at, eşek, katır da beslenmektedir (60 000). Sağılan hayvan sayısı 1 milyonun üstündedir (yılda 110 000 ton kadar süt). Kümes hayvanları sayısı 700 000'in üstündedir (yumurta üretimi 27 milyon). Yıllık yapağı üretimi 2 000 ton, deri üretimi 154 000 ton, et üretimi 4 000 tondur.

SİVAS : Sosyal Sigortalar Hastanesi

Hayvancılık, yaylalarda otlatma şeklinde olduğu gibi, ahırda besleme şeklinde de olur. Yem bitkileri olarak, 1977 verilerine göre, yaklaşık, 63 000 ton yeşil ot, 17 000 ton kuru ot ile yonca, korunga, fiğ (11 000 ton), burçak (700 ton) elde edilir. Sığır yetiştirmeyi ilerletmek ve sığır ırkını ıslah etmek için Hafik inekhanesi ve Ulaş devlet üretme çiftliğinde (1944'te kurulmuş, 72 000 hektar, yüksekliği 1 385 m. Modern tarım çalışmaları da yapılmaktadır; teknik ziraat okulu var) çalışılmaktadır.

İlde beslenen koyun ırkı akkaramandır. Ayrıca, kış mevsimine ve yokluklara çok dayanabilen, irice gövdeli, beside fazla kilo alan, böylece yetiştiriciler tarafından makbul sayılan "Kangal tipi akkaraman" koyunları da beslenir. Çevre il ve ilçeler, Kangal'dan damızlık ihtiyaçlarını sağlar. İlde merinos koyunu yetiştiriciliğini teşvik için Gemerek ilçesinin Çepni ve İnkışla köylerinde sun'i dölleme yapılmıştır.

İlin dağlık yerlerinde çok sayıda kıl keçisi, Gemerek ve Yıldızeli ilçelerinin bazı köylerinde tiftik keçisi beslenmektedir. İyi cins at yetiştirmede Uzunyayla aygır deposunun önemli yeri olmuştur. Sığır ırkının ıslahında yeri olan Hafik inekhanesi (1956'da çalışmaya başlanmış) damızlık inekler, dişi düve ve danalar, Kurbağalı yaylasında genç boğalar bulundurulmaktadır.

c) Sanayi, maden : S. ilindeki önemli sanayi kuruluşları arasında Devlet Demiryolları fabrikaları, Sümerbank'ın çimento ve seramik fabrikası, kiremit fabrikası, Türkiye demir - çelik işletmelerine bağlı kuruluş, yem fabrikası, kereste sanayii işletmesi, kimya sanayii fabrikası, un fabrikaları ile,

SİVAS : Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin'in şehir merkezindeki türbesi

halıcılık, madenî ev eşyası yapan kuruluşlar, bisküi fabrikası, çubukçuluk gibi el sanatları vardır.

Devlet Demiryolları fabrikaları 1939'da açılmış, vagon yapım ve tâmiri, lokomotif tâmiri ve yapımı, bölgenin en büyük tesisi olarak döküm fabrikası bölümlerinden meydana gelmiştir. Donatım, lastik, oksijen fabrikaları, üç elektrik santrali, asetilen ve kaynak işlerini gören yardımcı bölümleri vardır. Bu tesislerde 3 500 kadar teknisyen ve işçi çalışır.

Çimento, kiremit, tuğla yapılan fabrika 1943'te kurulmuş, 100 000 ton kapasite ile işe başlanmış, 1952'de genişletilmiştir. Çimentosu, iyi vasıflıdır. İlde 6 un fabrikası vardır. Bunların günlük kapasiteleri 115 tondur. Elde edilen un, ilin ihtiyacını karşıladığı gibi, çevre illere de gönderilir. Türkiye-nin ünlü halıları S.'ta dokunur. Bunların cm²'sinde 50 - 60 ilmik bulunur, yıllarca dayanır, eskidikçe antika değerini kazanır.

S., maden bakımından Türkiye'nin zengin illerindendir. İlin türlü yerlerinde demir (Divriği, Gürün, Kangal, Zara'da 98 milyon ton rezerv, yılda yaklaşık 1,5 milyon ton üretim), krom (4 000 ton üretim), kömür (10 800 ton üretim), bakır (300 ton), kurşun (8 700 ton) ve manganez, amyant, cıva üretimi vardır. Ayrıca, çimento sanayiinin ana maddesi olan kalker (yıllık üretim 150 000 ton, 150 yıllık rezerv), kil (yıllık üretim 70 000 ton), alçıtaşı (yıllık üretim 20 000 ton) bulunmaktadır.

d) Ticaret : S. ilinden başka yerlere gönderilen malların başlıcaları mercimek (yılda ortalama 3 000 ton), fiğ, canlı hayvan ve hayvan ürünleri (koyun, sığır, yün yapağı, yumurta, deri, barsak; Istanbul ve Ankara'ya), maden cevherleri (Samsun limanına), şeker pancarı, çimento (çevre illere), madenî eşya, şekerleme, hediyelik el sanatları eşyasıdır.

İlin getirttiği mallar arasında yaş ve kuru sebze (Tokat, Amasya ve Malatya'dan; turfanda olanlarını Adana ve Mersinden), akaryakıt (Mersin'den), giyim ve manifatura eşyâsı (Kayseri ve Istanbul'dan), başka mallar (Ege bölgesinden ve Istanbul'dan) yer alır.

İlde hemen bütün bankaların şubeleri açılmıştır. İlçelerde de bazı banka şubeleri vardır. Şehirde esnaf ve sanatkâr dernekleri bulunmaktadır.

Divriği demir cevherleri, 1937'den beri, Karabük demir - çelik fabrikalarının bütün ihtiyacını karşılamış (yılda 1 milyon tondan çok) ve daha uzun yıllar karşılayacak kapasitededir.

Eğitim : Anadolu Selçuklu devletinin ikinci bir ilim ve kültür merkezi olan S.'ta, son yarım yüzyıl içinde de, il arazisinin genişliği ve güç tabiî şartların bulunmasına rağmen, gelişme olmuştur. İlçe mezrea'ların sayısının çok oluşu (475 kadar ve her biri ortalama 20 - 120 nüfuslu) öğretimin yayılmasında güçlük doğurmuştur. Şimdi köylerdeki ilkokul sayısı yaklaşık 1 000, mezrea okul sayısı 40 kadardır. Şehir ve kasaba ilkokullarına ise mecburî öğrenim çağındaki bütün çocuklar kayıtlıdır. Şehir okullarındaki öğrencilerin % 40'ı kız, % 60'ı erkektir. Köy okullarında % 34'ü kız, % 66'sı erkektir, ilde okuma - yazma bilenlerin oranı % 40 kadardır. İl merkezinde 27, Divriği'de ve Suşehri'nde 5'er, Gürün ve Zara'da 4'er, İmranlı, Şarkışla ve Yıldızeli'nde 3'er, Gemerek, Hafik, Kangal ve Koyulhisar'da 2'şer ilkokul vardır. Bu ilkokulların çoğu iyi ve modern yapılardır.

S. ilinde, orta öğretimin çeşitli okulları vardır : İl merkezinde lise (1890'da îdâdî olarak kurulmuş, sonra S. lisesi adını almış), ilköğretmen okulu (1881'de açılmış), akşam

ticaret lisesi (1960), ticaret lisesi (1961), kız enstitüsü (1939), erkek sanat enstitüsü (1900'de sanayi mektebi olarak kurulmuş), imam-hatip okulu (1962), Selçuk ortaokulu. İlçelerde, Suşehri lisesi (1966), Yıldızeli Pamukpınar ilköğretmen okulu (1942), Gürün akşam kız sanat okulu (1964), bütün ilçelerde birer ortaokul, ayrıca ilçeler dışında olup, bucak merkezi ve kasaba durumunda olan yerlerde de ortaokullar vardır: Ulaş, Divriği Cürek Maden Sitesi, Gemerek ilçesinin Karaözü, Yeniçubuk, Çepni, Sızır kasabaları ortaokulları, Gemerek özel lisesi, Şarkışla Ortabucak ortaokulu, Suşehri Akıncılar ortaokulu, Divriği akşam kız sanat okulu... Son yıllarda ilde yüksek öğretim yapma girişimleri de düşünülmüştür (Nümûne hastahânesinde tıp fakültesi, erkek sanat enstitüsünde yüksek teknik okulu, Ulaş'ta ziraat okulu, iktisadî - ticarî ilimler akademisi gibi).

Kültür, spor: Doğu ve batı Anadolu arasındaki en büyük geçit yerlerinden olan S., yaylaları, yeri bakımından çok eski yerleşme merkezlerinden olmuştur. Buradaki S. şehri, eski çağlardan bu yana bir kültür merkezi olarak tanınmıştır. Bu yaylaların insanı içli, sanatkâr, gelenek ve göreneklerine bağlıdır. S. yaylalar bölgesinin renkliliği ve çok yönlülüğü, folklorunda kendini gösterir. S. folkloru zengindir. Halaylarında erkek ve kadın ruhunun bütün özellikleri sezilir, halılarında, kilimlerinde, çoraplarında renk renk figürler görülür; ses olup aşkı, özlemi, mutluluğu dile getirir. Düğünü, masalları, destanları ile bütün bunları, iklim ve tabiatın birer sonucu olarak ortaya koymuştur. S., halk şâirleri yönünden hayli zengindir, sayıları 40'ı geçer.

İlin günlük ve haftalık gazete ve dergileri, basım ve yayın yerleri, halk eğitimi başkanlığının "köy el sanatları eğitim merkezi" ve bunun çeşitli kursları, gezici köy kursları, spor kuruluşları vardır.

İlde spor hayli ilerlemiş ve yaygınlaşmış durumdadır. Atletizm, futbol, güreş, boks, halter, kayak, basketbol, voleybol, okçuluk, atıcılık kollarında çalışmalar yapılmaktadır. Merkezde gençlik kulüpleri bulunduğu gibi, on bir ilçesinin yedisinde gençlik kulübü kurulmuştur. Kulüplere 2 500 kadar faal sporcu kayıtlıdır. Şehirde kapalı spor salonu vardır. Burada S. gençliği günün hemen her saatinde çalışabilir. Sivasspor, 1967'de üç kulübün birleşmesinden oluşmuştur. S.'ın Doğanşar bucağından Ahmed Ayık, Yeni Delhi'deki güreş karşılaşmalarında dünya şampiyonu olmuştur.

Ulaştırma: S. ilinde ulaştırma, karayolları, demiryolu ve havayolu ile yapılır. Yozgat - S. - Erzincan; Kayseri - S. - Erzincan devlet karayolları, il arazisinden geçer. İl merkezini ilçelere ve bucaklara bağlayan devlet ve il yollarının az bir kısmı asfalt, çok yeri stabilize kaplamadır (1979). 8 300 km'yi geçen köy yollarının az bir kısmı köy yolu standardlarına uygun ise de, çoğu ham ve toprak yoldur. İl merkezi, Yıldızeli üzerinden Tokat'a ve Samsun limanına düzgün bir yol ile bağlıdır. Kangal ve Çetinkaya'ya iyi yollar uzanır. Bir kış ve kar yağışı, tipi bölgesi olan S.'ta, bu yolların türlü yerlerinde "kar mücadelesi" yapılır. Bu dağlık bölgede birçok köprülerin de yapılması ve sık sık bakımı gerekmiştir (20 kadar büyük köprü).

S. ili, 1930'dan beri demiryolu ulaşımından faydalanır. İl merkezinde Cer Atölyesi (demiryolu ile ilgili fabrikalar topluluğu) çalışmaktadır. İl, demiryolu kavşak yerlerindendir. Demiryolu trafiği yoğundur.

S.'ta havayolları ile ilgili meydan müdürlüğü vardır. Hava ulaştırması 1943'ten beri yapılmaktadır. Daha önce hava alanı şehrin yanında iken, 1966'da şehre 27 km uzaklıktaki bir meydandan faydalanılmaya başlanmıştır. Haftada 5 gün İstanbul - Ankara - Erzurum arasında uçak seferleri yapılır. S. bu hava trafiğinin yolu üzerindedir.

Sağlık: S. 760 yıllık - ve zamanına göre eşi az bulunan bir - sağlık kuruluşunun bulunduğu bir merkez olmuştur ki, bunun başta geleni "Darüşşifa"dır. Anadolu Selçukluları'nca 1217'de çeşitli muayene ve tedavilerin yapıldığı bir hastahane idi. Günümüzde, Türkiye standardlarının az aşağısında bulunmakla beraber, S. ilinde son yarım asırda sağlık kuruluşları çoğalmış ve modern bir işleyiş kazanmıştır. 1920'de ilde 25 yataklı bir hastahane bulunuyordu. Bu kuruluş birkaç yıl sonra 50 yataklı Nümûne hastahânesi durumuna getirilmiş, 1950'den sonra yataklı tedavi kuruluşlarının sayısı artmıştır. 1953'te Nümûne hastahânesi genişletilerek modern bir binaya yerleşmiş, yatak sayısı 370'i bulmuştur. Yine 1953'te Devlet Demiryolları hastahanesi (130 yataklı), 1955'te Sosyal Sigortalar Hastahanesi (225 yataklı) açılmıştır. 1959'da Nümune hastahanesinin verem pavyonu 100 yataklı göğüs hastalıkları hastahanesine çevrilmiş, 150 yataklı doğum ve çocuk bakımevi, 1952'de sağlık koleji (ebe, hemşire, laborant okulu olarak çalışmaya başladı, 1960'ta öğretim süresi 4 yıla çıkarıldı), 1962'de sağlık okulu (köy ebe okulu olarak açılmış, ilkokuldan sonra 3 yıllık öğretim yapmıştır) açılmıştır. Ayrıca, ilkokuldan sonra 2 yıllık öğrenim gören "yardımcı hemşire okulu" kurulmuştur. Frengi savaş müşavirliği, cüzzam savaş dispanseri, sıtma eradikasyon bölge başkanlığı (ilçelerde şûbeleri de var), askerî hastahâne kurulmuştur. İlçe merkezlerinde sağlık merkezleri ve tedavi evleri vardır.

İlin türlü yerlerindeki içmeler ve kaplıcalar da birer sağlık koruma ve tedavi yeridir. Başlıcaları: Balıklı Çermik Kaplıcası (Kangal ilçesinde, konaklama yerleri ve kamp çadırları, 4 umumi havuz, lokanta, gazino; sodyum bikarbonatlı, çok bol sulu, 36°, ruhi yorgunluklar, kalb hastalıklarına şifa verici), "Sıcak Çermik Kaplıcası" (Yıldızeli ilçesinde, 70 yataklı konaklama yerleri var, 3 havuz, 3 özel banyo, lokanta, gazino, sodyum - magnezyum - sülfatlı sular, 43°, romatizma ve kadın hastalıklarına şifa verici); "Akçaağıl Kaplıcası" (Suşehri ilçesinde, konaklama yerleri var, kamp çadırları kurulmakta; sodyum bikarbonatlı sular, 43°, 2 havuz, lokanta, gazino; romatizma ve kadın hastalıklarına şifa verici). Ayrıca, soğuk çermik gibi başka içme ve ılıcaları da vardır.

Turizm: Turistik değerde tabiî varlıkları (her ilçeye yayılmış şifalı kaynakları, Sızır çağlayanları, gür kaynakları, mesire yerleri, göl plajları...) çok bulunmakla beraber, S.'ın başta gelen turizm zenginliği, tarihî eserleridir. "S. sergisi", Şarkışla'da yapılan ilkbahar ve sonbahar at koşuları da turizme canlılık katar. S., sanat değeri taşıyan Türk eserleri ile doludur. Bunların başında camiler, medrese ve türbeler gelir. Ulucami (1197'de yaptırıldığı sanılmaktadır) süslü minaresi ile eski bir eserdir. Şifâiye (1217) hastahane olarak yaptırılmıştır. Çifte Minarenin (1271) medrese cephesi sanat değeri taşır. Kadı Burhaneddin türbesi, ünlü devlet adamı ve şâirin yattığı yerdir. Güdük Minare (1347) aslında büyük ve muhteşem bir türbedir. Meydan Camii (1562), Kale Camii (1580), Ahi Emir Ahmed türbesi, Şemseddin Sivasî türbesi, Taşhan, Kurşunlu hamam XV. - XVI. yüzyılların eserleridir.

Divriği'de de Mengüçler zamanından kalma sanat eserleri vardır. En güzelleri Ahmed Şah camii (1228) ile Turan Melik adına yaptırılan Şifâiye'dir. Buradaki kale, kale camii, 4 türbe görülmeye değer.

İlçelerde Osmanlı devrine ait eserler ve daha eski devirlere ait heykeller vardır. Yıldızeli'nde Kemankeş Kara Mustafa Paşa camii ve hamamı, Hafik'in 26 km uzağında Tödürge gölü civarında Tepecik adlı açılmış bir hüyük, Zara'da Üçtepeler adı ile bilinen hüyükler, Suşehri'nde Roma ve Bizans devirlerine ait iki kale kalıntısı, Kangal'da kale, ören yeri, hüyükler, Alacahan kervansarayı, vardır. Gemerek ilçesinde Çepni kasabasında eski bir köprü, Gürün'de "Üçtepe" hüyükleri, Roma ve Bizans devirlerine ait şehir kalıntıları, kale, Koyulhisar'da kaleler ve Sultan Hanı Kervansarayı bunlardandır.

İlde Paşa Fabrikası, kale gazinosu, Karaçayır, Sızır çağlayanlar mesiresi, Şarkışla göl gazinosu, Gürün Gökpınar moteli, Hafik plaj ve gazinosu, Şerefiye moteli, Eğriçimen yaylası ve motelleri, Kuyukaya mesiresi dinlenme ve turistik yerlerdir.

S. şehri: Önemli bir yol kavşağı olan S. şehri, Kızılırmak'ın yatağından, kuzeydeki Meraküm yaylasının dik kenarına doğru hafif şekilde yükselen bir arazi üzerinde kurulmuştur. Yüksekliği 1 285 m (hükûmet konağı) olan şehrin içinden Tavra suyu geçer. Bu su, Meraküm yaylasından iner. Biraz doğusunda ise Mısmıl çayı akar. S., karayolu ile Samsuna 342 km, Ankara'ya 444 km uzaklıktadır. Bu şehirlere demiryolu ile olan mesafesi daha fazladır.

Eski bir yerleşme merkezi olan S.'ın, türlü kaynaklarda geçmiş eski adları olarak Sebasteia, Sébaste, Sebastea, Siwas, Megapolis, Diospolis, Cabira, Cabires, Sauasco vardır. Türlü çağlarda, türlü devletlerin istîlasına uğradıktan sonra, Selçuklular'ın eline geçti, Selçuklular burasını kültür ve sanat merkezi durumuna getirerek hanlar, hamamlar, medreseler, köprüler, çeşmeler, camiler gibi tarihe mal olmuş eserler yaptılar. Bu arada çağın en büyük şifa yurdu olan Şifâiye medresesi, Buruciye medresesi, Çifte minare, Gökmedrese gibi Selçuklu sanatını ortaya koyan ve bugün birer tarihî âbide olarak yaşayan eserleri meydana getirdiler. S.'ta çok sayıda okul, han, büyük bir bedesten ve pazar yeri bulunuyordu.

S.'ın Osmanlıların eline geçmesiyle burası önemli bir eyâlet merkezi olmuş, daha sonra Orta Çağ'daki ihtişamını kaybederek küçük bir şehir olmaya doğru gitmiştir. Çok sonraları, 1884 yılında bugünkü hükûmet konağı ile lise binası, daha sonra mezbaha, birçok yapılar yapılmaya başlanmış, yakınındaki bataklık kurutularak park durumuna getirilmiş, öğretmen ve sanat okulları, Taşhan yapılmış, kale mahallesinin eski evleri yıktırılarak bu eski eser ortaya çıkarılmıştır. Şehirde yığma tipindeki yapılar çok yer tutar. Ahşap, betonarme, taş binalar da vardır.

Cumhuriyet devrinde, bilhassa "S. Kongresi"nin yapılmasıyla büyük önem kazanan S.'ta, imar işleri hızlanmaya başlamış, demiryolu 1930'da buraya ulaşarak, o sıralarda boş olan şehrin batı bölümündeki semt, yerleşme alanı içine girmiştir. 1939'da Cer Atölyesi, 1943'te çimento fabrikası yapılarak şehirde canlanma olmuş, yeni yollar açılmış, modern binalar, hastahaneler, okullar, eğlence yerleri artmıştır. Yeni imar planına göre, hizmete giren fabrikalar çevresinde konut, lojman, başka tesisler modern bir şekilde yapılarak şehrin gelişme yönü belli edilmiş oldu. Çimento fabrikasına kadar olan cadde ve Atatürk caddesi, Taşlısokak caddesi şehrin geniş ve düzgün yollarıdır.

İçme ve kullanma suyu, elektrik enerjisi, kanalizasyonu bulunmakta ise de, şehrin hızla büyümesi (1927 de 30 bin nüfuslu iken, 1975'te 150 bin nüfuslu olmuştur), bunların yeniden güçlendirilmesini gerektirmiştir.

S., eski çağlardan beri, bulunduğu geniş bölgenin büyük ve önemli idare merkezlerinden biri olmuştur. Danişmendliler zamanında S. bir üssülhareke (askerî harekâtın başlangıcına esas olan yer ki, o zaman için bir çeşit başşehir) durumuna gelmiş; tesir sahası, Tokat, Amasya, Çorum, Çankırı ve Kastamonu'ya kadar genişlemiştir. Konya Selçukluları zamanında S., Konya'ya bağlanmış ise de, yine bir merkez olmuş, Kadı Burhaneddin zamanında da bu önemli durumunu muhafaza etmiştir.

S., Osmanlı zamânında eyâlet merkezi oldu. Kaanûnî Sultân Süleyman devrinde "beylerbeylik merkezi" idi ve Erzurum, Diyarbakır, Karadeniz, Karaman, Maraş eyâletleri ile sınırlıydı. XIX. yüzyıl ortalarında S. "vilâyet" durumuna getirilerek Amasya, Tokat, Şebinkarahisar sancakları buraya bağlandı; daha sonra Zara, Yıldızeli, Şarkışla, Kangal nahiyeleri kaza oldu. 1922'de sancakların kaldırılmasıyla Tokat, Amasya, Şebinkarahisar sancakları S.'tan ayrılarak birer vilâyet (il) durumuna getirildi, böylece S., merkez kazası dahil 11 kazalı bir vilâyet hâline geldi. 1927'de Aziziye (şimdiki Pınarbaşı) Kayseri'ye verildi, 1934'te Şebinkarahisar vilâyeti ilçe olunca (Giresun'a bağlanarak), ona bağlı Suşehri ve Koyulhisar S.'a, S.'ın ilçesi olan Darende Malatya'ya bağlandı. 1944'te İmranlı, 1953'te Şarkışla ilçesine bağlı bir bucak olan Gemerek ilçe oldu.

Millî mücadelenin yürütülmesinde S. tabiî bir merkez hâline gelmiş (bk. SİVAS KONGRESİ), "İrade-i milliye" gazetesi burada çıkmaya başlamış, bir süre burası bir merkez özelliği taşımıştır. (R. İ.)

Tarih: "SİVAS" veya "Sıvas" adı, tahminlere göre eski kavimlerden "Sibasipler"in isminden gelmektedir.

Bugün S. Vilâyeti topraklarının bulunduğu yerler, Anadolu'da ilk siyasî birliği kuran Hitit İmparatorluğu'na dahil olmuştur. Eski Asur ve Babilliler gibi Sâmî kavimler de Kızılırmak'a erişmişlerdir. Keza Hurriler, bu çağda bu topraklardan geçmişlerdir. Daha sonra Sakalar da bir müddet bu ülkede kalmışlar, fakat İranlı Medler tarafından uzaklaştırılmışlardır. Medler'den sonra Persler, M. Ö. VI. asırda onların yerine İran İmparatorluğunun başına geçmişler ve bütün Anadolu'yu ele geçirmişlerdir. M. Ö. IV. asırda İran İmparatorluğu'nu yıkan Büyük İskender, Anadolu'yu Makedonya birliğine katmıştır. İskender'in ölümünden sonra ülke, en büyük kısmı ile Kayseri'deki Kapadokya krallığına geçmiş, kuzeyden Pontos, doğudan Part krallıkları (her ikisi de İran asıllıdır) tarafından da sıkıştırılmıştır. M. Ö. I. asırda bütün bu devletlere hâkim olan Roma çevreyi ele geçirmiştir. M. S. 395'te Roma ikiye ayrılınca ülke, bütün Anadolu gibi Bizans (Doğu) imparatorluğunun payına düşmüştür. İran imparatorluğunu dirilten Partlar ve III. asırda onların yerine geçen Sâsâniler, bu toprakları Roma ve halefi Bizans ile çekişmiştir.

1071 Malazgirt zaferi üzerine ülke, Anadolu Fâtihi ve Türkiye Devleti'nin kurucusu Kutalmışoğlu I. Sultan Süleyman-Şah'ın başkumandanlığındaki Selçuklu Oğuz orduları tarafından fethedilmiştir. Bu çevreyi Süleyman-Şah'ın kumandanlarından olan dayısı Dânişmend Gazi'nin açtığı sanılıyor. Dânişmendoğulları, 1071'den 1174'e kadar Türkiye'ye, yani Anadolu Selçukluları'na tâbi olmak üzere bazan S.'ta, bazan Kayseri'de saltanat sürmüşlerdir. Sonunda II. Sultan Kılıç Arslan, Dânişmendliler'e son verip, onlara Batı Anadolu'da "uc beyi" olarak toprak vermiştir. Bundan sonra S. Selçuklular'ın pek gözde bir eyâlet merkezi ve Türkiye'nin en büyük şehirlerinden biri, Konya ve Kayseri'den sonra 3. şehri olmuş, üni-

versite derecesinde tahsil müesseseleri ve her türlü bayındırlık eserleriyle bezenmiştir, S.'ın güney - doğusundaki Divriği'de ise, Erzincan'da Konya'ya tâbi olmak üzere saltanat süren Mengücoğulları'nın bir dalı, 1142'den 1252'ye kadar takrîben 110 yıl hâkim olmuştur. XIII. asrın ikinci yarısında Moğollar, İran Moğol Devletini, yani İlhanlı Hakanlığını kurmuşlar, bu hakanlık, 1335'e kadar Türkiye'ye hâkim olmuştur (1308'den sonra doğrudan doğruya olmak üzere).

İlhanlılar'ın merkezi S. olan Anadolu umûmî vâlîsi Uygur Tünkler'inden Alâeddin Eretna Bey, 1335'te bağımsız olmuştur. Eretnalılar, 1380'e kadar bazan S.'ta, bazan Kayseri'de saltanat sürmüşlerdir. 1380'de kısa bir müddet son Selçuklu pâdişahı II. Mesud'un torunu Melik Rükneddin Kılıç Arslan da tahta geçmiştir. Fakat sonunda "sultan" unvânını takınan Kadı Burhâneddin, Eretna toprakları üzerinde 1398'e kadar devam eden mühim bir devlet kurmuştur. 1398'de Kadı Burhâneddin öldürülünce S., Osmanlılar'a geçmiştir. Timur, 1400'de S.'ı yağma etmiştir. Ankara felâketinden sonra S., Çelebi Mehmed'in eline geçmiştir. Divriği, Memlûkler'de, Koyulhisar ise Akkoyunlular'da kalmıştır. S. çevresinin son parçaları Fâtih, hattâ torunu Yavuz tarafından alınarak Osmanlı Devletine katılmıştır. Osmanlı idaresinde S., bir beylerbeylik (eyâlet) merkezi olmuştur. Tanzîmat'tan sonra da bu durumunu muhafaza etmiştir. Cumhuriyet devrinde eyâletler parçalanınca, S. merkez sancağına "Sivas Vilâyeti" denmiştir. S., 1400'den sonra istilâ görmemiş, Erzurum Kongresi'nden sonra Türkiye çapındaki S. Kongresi bu şehirde toplanmış ve Millî Mücadele'nin esaslarını tesbit etmiştir.

S. vilâyetinde, çeşitli devirlerden kalma birçok âbide vardır. Bilhassa, Selçuklu çağı Türk âbideleri bakımından Konya'dan sonra ikinci sırayı işgal eder. S. şehrinde, Orta Çağ Türk mimarisinin bazı büyük şahaserlerine rastlanır. İli ve şehri süsleyen yüzlerce târihî eserle S., âdetâ Türkiye'nin bir âbideler şehridir.

S. kalesi: Aşağı ve yukarı Kale olarak iki kısımdır. Belediye parkı kalenin içinde kalmaktadır. Aşağı Kale'de sûr yüksekliği 25 m olup, 5 kapısı vardır. Sûrlar Timur tarafından ve sonraları yıktırılmış, bugün iz kalmamıştır. Çok eski bir eser olan kale, bilhassa Büyük Justinianus, Dânişmendoğulları, Büyük Sultan Alâeddin Keykûbâd, Sultan Kadı Burhâneddin tarafından tamir ettirilmiştir.

Ulu Câmi: XII. asırda Dânişmendliler tarafından yaptırılmıştır. Minaresi XIV. asırdan kalmadır. Minarenin ortasında, çinilerle süslü, kûfi hat ile yazılmış bir kemer vardır. Camiin plânı, kare şeklindedir. 45 yontma taş pilpâye (ayak) üzerine oturmuş kemerler, binâyı tutmaktadır.

Çifte minare: 1271'de Selçuklu vezirlerinden (başbakanlarından) Şemseddin Mehmed tarafından yaptırılmıştır, Dikdörtgen şeklindedir. Yalnız cephe kısmı ayaktadır. 20 m yükseklikteki Tâçkapısı, taş oymacılık sanatının zirvelerinden birini teşkil eder. Kapının üzerinde tuğladan yapılmış, çinilerle bezenmiş tek şerefeli iki zarif minare vardır.

Gök medrese: Gök medrese, 1271'de Selçuklu vezirlerinden olup Türkiye'nin her köşesinde büyük hayır eserleri yaptırmış bulunan Sâhib Ata tarafından inşa edilmiştir. Tâçkapısının iki tarafında iki yüksek minare vardır. Cephe üzerindeki oymalar, bitki motifleri, hayvan kabartmaları, son derece değerlidir. Gök medrese, Selçuklu mimârisinin büyük şaheserlerinden biridir.

Bürûciyye (Bürûcirdî) medresesi: 1271'de Selçuklu vezirlerinden Muzaffer Bürûcirdî tarafından yaptırılmıştır. Tâçkapısı sarımtırak kumlu taşlardan yapılmış pek zarif eserdir. Avlunun etrafındaki sütunlar da pek câziptir. Burası bir medrese, yani yüksek tahsil müessesesi olarak yaptırılmıştır. Bürûcirdî'nin türbesi de medresenin içindedir. Türbe'de iki kabir bulunmaktadır.

Güdük minare: Eretnalılar tarafından yaptırılmış bir türbedir. 1347 tarihlidir. Cephesi mermerdir. Üzeri 10 m yüksekliğinde süslü kubbe ile örtülüdür. Türbenin ortasında siyah mermerden yapılmış sandukada, Eretna prenslerinden Şeyh - Hasan Bey yatmaktadır.

Şeyh - Çoban türbesi: 1370 tarihli bir Eretna eseridir. Yüksek kubbelidir. Yanında aynı tarihli bir Eretna çeşmesi bulunur.

Meydan camii: 1562'de Kanunî Sultan Süleyman zamanında Koca Hasan Paşa tarafından yaptırılmış bir camidir.

Kale camii: 1580'de III. Murad devrinde Mahmud Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Aliağa camii: XVI. asırda Behram Paşazade Mustafa Bey yaptırmıştır.

Yeni cami: XVIII. asır eseridir. S. eşrâfından Selim Ağa'nın zevcesi Alîme Hatun yaptırmıştır.

Behrampaşa hanı: 1573 tarihli, yani II. Selim devrinden kalmadır. 2 katlı, taştan yapılmış işhanıdır. Ortasında büyük avlusu vardır.

Kurşunlu hamam: 1576 tarihli olup III. Murad devri Osmanlı eserlerindendir.

İnkılâp müzesi: S. Kongresi'nin toplandığı yer olup, bir odası müze hâline getirilmiştir.

S. şehri dışında da pek değerli Türk âbideleri vardır. Bunlar arasında S. - Tokat yolunda Yeni Han, S. - Malatya yolunda Serçe Han, Tecer Hanı, Yazı Hanı, pek değerli Selçuklu kervansaraylarıdır. Kangal'ın Alaca köyündeki Alaca Han ile Koyulhisar'da Kelkit'in güney kıyısında Murad Hanı, Osmanlı devrine aittir. Koyulhisar'da biri 1939 aralığındaki büyük zelzelede yıkılan 2 cami vardır. (Y. Ö.)

SİVAS KONGRESİ, Türk millî kurtuluş hareketinin başlangıcında, Erzurum'da doğu Anadolu vilâyetleri için alınan kararların bütün Anadolu ve Rumeli'ye de teşmîlini sağlamak üzere, 4 - 14 eylül 1919 günleri arasında Sivas'ta yapılan kongre. S. K., Erzurum kongresinden sonra Mustafa Kemâl Paşa'nın vilâyet merkezlerinden başka sancaklara da yaptığı bir dâvet ile o günkü Türk siyasî hayatına girer. O tarihlerde Anadolu'da 50 sancak olduğu hâlde, kongreye Istanbul, Erzurum, Ankara, Afyonkarahisar, Tokat, Samsun, Denizli, Bursa, Eskişehir, Alaşehir, Kastamonu, Çorum, Nevşehir, Bor, Niğde, Hakkârî, Saruhan sancakları temsilcileri katılmıştır. Kongreye katılan üye sayısı, kesinlikle belli değildir. Delege sayısını 28 kişi olduğunu gösterenler olduğu gibi, 48'e çıkaranlar da vardır.

Kongrenin tabiî üyeleri olan ve Erzurum kongresinde temsil heyetinden yani 9 kişiden 4'ü önceden gelmiyeceklerini belirtmiş, Ankara'ya giden Refet Bey (Bele) ise özel olarak Sivas'a dâvet edilmişti.

Sivas vâlisi Reşid Paşa'nın çektiği telgrafa göre Sivas'a gelen jandarma müfettişi Brunot, kongre Sivas'ta toplandığı takdirde şehrin işgal edileceği tehdidini savunmuştu. Bu tehditten telaşa düşen vâli, kongreden vazgeçilmesini rica etmiş, Mustafa Kemal Paşa ise bunu bir blöf olarak değerlendirmiştir. İngiliz binbaşısı Noel de Siverek'ten Malatya'ya kadar uzanan yol boyunca silâhlı aşîretleri Sivas'ı basmak için hazırlama teşebbüsüne kalkışmıştı. Fakat Ferîd Paşa hükûme-

tinin kongreye karşı tepkisi daha şiddetli olmuştur. Ferîd Paşa gittikçe seslerini duyurmaya başlayan milliyetçilere karşı gönderilecek kuvvetlere İngiliz ve Fransız birliklerinin de katılmasını teklif etti. Fakat bunun Anadolu'daki milliyetçi hareketi daha da kuvvetlendireceğini, mütereddidleri ve bütün ordu birliklerini milliyetçilerle birleşmeye yönelteceğini sezen işgal kuvvetleri kumandanları, bu teklifi reddettiler. Bunun üzerine Elazîz vâlisi Ali Galib Bey'in Mustafa Kemal'i ve arkadaşlarını yakalamakla vazifelendirilmesi uygun görüldü. Cemil Paşa-zâde Ekrem ile yabancı bir subayın, yanlarında silâhlı bir müfreze olduğu hâlde Malatya'ya geldikleri haber alındı. Elazîz vâlisinin gönderdiği bu müfreze Malatya'da belediye reîsi ve mutasarrıf Halil Bey tarafından karşılandı. Mustafa Kemal bu haberi derhal değerlendirerek 13. kolorduya bunların tutuklanması emrini verdi. Böylece harekete geçen 15. Alay komutanı İlyas Bey müteşebbislerin Kâhta'ya doğru kaçmalarını sağladı. Ali Galib Bey de tutuklanacağını anlayınca 10 eylül sabahı maiyeti ile birlikte firar etti. Bu tertîbin İngilizler'le birlikte Istanbul hükûmetince alındığı, Dâhiliye Nâzırı Âdil ve Harbiye Nâzırı Şefik Paşa'nın çektikleri zâta mahsûs şifrelerle sâbit olmuştur. Istanbul aydınları ise Istanbul'da oluşan ve çaresizliğin doğurduğu bir kurtuluş ümîdi olan manda (himâye) görüşünü resmen tescil ettirmek arzusu ile kongreye ilgi göstermekteydiler. Nitekim kongrenin gündeminde en önemli madde olarak manda konusu yer almıştır. Istanbul delegeleri İsmâil Hâmî (Dânişmend) ve Kara Vâsıf Beyler yanlarında Amerikalı bir gazeteci Braun olduğu hâlde kongreye manda görüşünü tescil ettirmek için gelmişlerdi. Hâlbuki Erzurum kongresinde bu konu görüşülmüş ve reddedilmişti.

İşte bu ortam içinde 4 eylül 1919 günü lise binasında açılan S. K.'nin ilk meselesi, başkanlık oldu. Bekir Sâmi ve Rauf Beyler Mustafa Kemal Paşa'nın başkan olmasına taraftar değillerdi. İsmail Fâzıl Paşa ise herkesin sıra ile başkanlık etmesini ileri sürmekteydi. Halbuki Mustafa Kemal Paşa kendi dâveti ile toplanan kongreden iki fayda beklemekteydi: Erzurum kongresi kararlarını mahallî olmaktan çıkarıp Türk milletinin kararları hâline getirmek ve kendi liderliğini bütün millî kuruluşlara kabûl ettirmek.

Mustafa Kemal bu ortamda yine vakti değerlendirdi ve geçici başkan olarak açış nutkunu söyledikten sonra başkanlığın sıra ile yapılmasını teklif etti. Bu diğergâmlık kongrede yeteri derecede tesirini gösterdi ve başkanlığa seçildi. Böylece Mustafa Kemal, kongreye ağırlığını kabûl ettirmiş oldu. Kongrenin gündemi Erzurum kongresi nizamnâmesi (tüzüğü) ve bildirisi ile İsmail Fâzıl Paşa, İsmâil Hâmî ve Bekir Sâmî Beyler'in teklifi ile 25 imzalı Amerikan mandasını isteyen muhtıra idi. Üç gün yemin formülünü hazırlamak, pâdişaha dilekçe yazmak ve siyâsetle uğraşıp uğraşmamak tartışmaları arasında geçti. Delegelerin yemin etmelerinden sonra dördüncü gün nizamnâmenin görüşülmesine başlandı. Nizamnâme hulâsa olarak şu şekli aldı:

1. 30 ekim 1918 günü Türk ordularının bulundukları hatlar içinde kalan vatan toprakları bölünmez bir bütündür.

2. Memleketi ve saltanatı korumak için millî kuvvetleri takviye etmek ve millî hâkimiyeti hâkim kılmak esastır.

3. Her türlü işgal ve müdâhalenin ve husûsiyle Anadolu'da bir Rûm ve Ermeni varlığının kurulmasına yönelen hareketlerin kabûl edilmemesi husûsu birlikte savunulacaktır.

4. Azınlıkların vatandaşlık hakları mahfuz tutulacağından bunlara siyasî isteklerimizi ve sosyal düzenimizi bozacak yeni haklar tanınması kabûl edilmeyecektir.

5. Osmanlı hükûmeti baskı sonunda memleketin herhangi bir yerini terk veya ihmâl ederse, hilâfet ve saltanat makamı ile memleket ve milletin korunması için her türlü tedbir alınacaktır. Millet kendini birlik hâlinde savunacaktır.

6. Hükûmet istiklâli temin edemediği takdirde geçici bir hükûmet kurulacaktır.

7. Devletin tamâmiyeti ve istiklâli mahfuz olmak kaydıyla topraklarımız üzerinde siyasî emeller beslemeyen herhangi bir devletin ekonomik, fennî ve sınaî yardımlarını memnûniyetle karşılarız. Adâleti ve insanî prensipleri ihtivâ eden bir sulha sür'atle ulaşılması, insanlığın selâmeti ve umûmun huzuru nâmına millî emellerimizdendir.

8. Çağımızda hükûmetin, millî irâdeye uyması mecbûridir. Bu bakımdan millet meclisinin toplantıya çağrılması ve bu sûretle millet ve memleket mukadderatı hakkında alınacak kararların millet meclisinin tasvîbine arzedilmesi şarttır.

9. Millî kurtuluş emeliyle meydana gelen topluluğa, Anadolu ve Rumeli Müdâfa'a-i Hukuk Cem'iyyeti adı verilmiştir. Bu cemiyet her türlü particilik ve şahsiyet iddiâlarından berîdir.

10. Anadolu ve Rumeli Müdâfa'a-i Hukuk Cem'iyyeti teşkilâtını idâre etmek üzere bir temsil heyeti seçilmiş, bütün millî teşkilâtlar birleştirilmiştir.

Kongrede manda konusunun görüşülmesi 8 eylül günü başladı. Manda fikrine karşı Raûf Bey, Mâcid Bey, Hoca Rafet Efendi, Ahmed Nûrî Bey, Hüsrev Sâmî Bey konuştular. İsmail Fâzıl Paşa teklifinin yanlış anlaşıldığını ileri sürerek iâdesini istedi. Görüşmeler 9 eylül günü de devâm etti. Nihayet Rauf Bey, Türkiye'nin durumunu incelemek üzere A. B. D. kongresinden bir heyetin dâveti için mektup yazılması ve konunun bu heyetin raporunun sonuna kadar ertelenmesi şeklinde bir teklifte bulundu ve iş askıya alındı.

Ama bir süre sonra A. B. D. kongresi mandacılığı kabûl etmeyip, Milletler Cemiyetinden de çekilme kararı alınca, Türkiyedeki mandacılar da bu boş görüşü bıraktılar ve konu böylece kapandı.

S. K., 11 eylülde Hey'eti temsîliyye'yi seçti. Erzurum kongresinde seçilen 9 âzâ, Mustafa Kemal Paşa'nın 6 kişilik listesi (Kara Vâsıf, Mazhar Müfîd, Ömer Mümtâz, Hüsrev Sâmî, Hakkı Behiç, Kâtip-zâde Mustafa) ve kongrenin seçtiği Rafet Bey'le birlikte 16 kişilik bir heyet olarak teşekkül etti. Mustafa Kemal Paşa da Hey'et-i temsîliyye başkanlığına getirildi.

11 eylülde yeniden hazırlanan nizamnâme kabûl edildi; Türk milletine ve bütün dünyaya ilânı yapıldı. 12 eylül sabahı saat 04.00'te Mustafa Kemal Paşa umûmî kongre heyeti imzasıyla Dâmâd Ferid Paşa'ya çektiği telgrafta pâdişahla bir saat içinde haberleşmeye imkân verilmezse, Anadolu'nun hükûmetle irtibâtının kesileceğini bildirdi ve Istanbul'la irtibatın kongre adına, kendisi tarafından çekilen telgrafla kesilmesinin doğuracağı tepkileri önlemek için 14 eylül günü öğleden sonraki toplantıda da kongrenin çalışmalarının tamamlandığını bildirerek S. K.'ni kapadı.

S. K., Mustafa Kemal Paşa'nın dâvetindeki gayelere uygun olarak sona ermiştir. Paşa, millî kurtuluş hareketinin değişmez liderliğini tescil ettirmiş, Erzurum kararlarını bütün vatan sathı için geçerli hâle getirmiş, millî mücâdele kuruluşlarını Anadolu ve Rumeli Müdâfa'a-i Hukuk Cem'iyyeti etrafında birleştirmiş, manda konusunu da kapattırmıştı. Bundan başka, muhaliflerinin alınan kararları ve Istanbul'la irtibâtın kesilmesini "hurûc ale's-Sultân" yani isyan olarak telakki etmelerine rağmen, bu kongre İngiliz kontrol birlikleri-

nin Kütahya, Eskişehir ve Merzifon'dan çekilmelerinde, batıda Ali Fuad Paşa'nın (Cebesoy) Milne hattı dışında kalan bölgeye sür'atle hâkim olmasında, Rafet Bey'in Çumra'daki Delibaş isyânını bastırmasında ve en büyük başarı olarak da Ferid Paşa kabinesinin düşmesinde müessir oldu. Anadolu'da millî mücâdele fikri iyice kökleşti; buna karşı çıkan veya çıkmak isteyenler ne rütbede olurlarsa olsun artık Anadolu'da barınamaz hâle geldiler. Temsil heyeti Türkiye'yi yönlendiren bir kuruluş, Mustafa Kemal Paşa da millî birliğin ve millî mücâdelenin başı oldu. İçlerinde manda ve pâdişah taraftlılarının da bulunduğu bir avuç insanın başardığı iş çok büyük olmuştur. Yeni Türkiye'nin temelleri gerçekte S. K.'nde atılmıştır. (İ. P.)

SİVASLI (bazı kaynaklarda Sıvaslı olarak da geçmiştir), Uşak iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 486 km², nüfusu 19 441 (1975), nüfus sıklığı 40, köy sayısı 21, 2 000'den çok nüfuslu 2, 1 000'den çok nüfuslu 3 köyü var. İlçede üç belediye kuruluşu bulunmaktadır. Öteki köylerin çoğu 300 - 600 nüfusludur. 5 köyünde PTT merkezi vardır. İlçe merkezi olan S.'nın nüfusu 4 394'dür (1975). Nüfusun % 75'i köylerde oturur. S., eski ilçelerdendir. Banaz, Uşak merkez, Ulubey, Karahallı ilçeleri, Denizli ve Afyon illeri ile çevrilidir.

İlçe arazisi doğuda dağlık, batı bölümünde düzlük ve yer yer tepeliktir. Doğudaki Bulkaz dağı (bazı kaynaklarda Burgazdağı) 1 990 metre yüksekliğinde, kristalin şistler ve mermerlerden yapısı olan yerlerdir. Afyon ili ile sınır teşkil eder. Batıdaki düzlüklere (1 000 - 1 100 m) dik yamaçlarla iner. Bu düzlük, hemen bütünü ile düz duruşlu Neojen tabakalarından bir yapı gösterir. Buradan Banaz çayı (b. bk.) geçer ve güneye doğru yer yer derinleşen vâdisi içinde akar. Adını Banaz kasabasından alan bu geniş düzlükler önemli tarım arazisidirler (bol miktarda tahıl, şeker pancarı ekimi). Banaz taraflarında yazın mısır, fasulye, şeker pancarı tarlalarının sulamasına çok su alındığından su akımı bu sıralarda oldukça azalmış bulunur.

İlçe Ege bölgesinde bulunmakla beraber, türlü özellikleri ile İç - Anadolu iklimini andıran, yazları kurak ve sıcak, kışları soğuk bir iklimi vardır. Yıllık yağış tutarı ortalama 500 mm'dir. Yağışlar, kasımdan mayısa kadar olur, ekseriyetle de sağanak hâlindedir. En yağışlı aylar ilkbaharda ve kış mevsimindedir. Düzlüklerde tabiî bitki örtüsü olarak bozkırlar uzanır. Doğudaki dağlarda ormanlar (20 000 hektar iyi orman, karaçam, meşe) vardır. Orman içinde 5 köy bulunmaktadır.

Nüfusun % 75'i çiftçilikle geçimini sağlar. Sulamada Bulkaz dağı eteklerinden çıkan Gümüştaş, Selçikler, Çeşmepınar suları, Pınarbaşı kaynakları önemli yer tutar. S. ziraat teknisyenliği tarımda yenilikler yapmaya çalışmaktadır. Bu arada S. merkezinde elma yetiştirmeye özendirme yarışmaları yapılır. Arazinin hemen yarısında buğday ekilir, bunun ardından arpa gelir. Baklagiller, şekerpancarı, bazı yağlı bitkiler önemli yer tutar. Sebze, meyva, bağlar da mevcuttur. Geçim kaynakları arasında palamut, tütün, hayvan ürünleri, değirmencilik (25 değirmen), çanak - çömlek, kiremit yapımı (15 ocak) da vardır. Önceleri başka yerlere kereste de satılırdı.

Daha çok mer'a hayvancılığı yapılır. 1973 verilerine göre, ilçede yaklaşık olarak, 30 000 koyun, 12 000 sığır, 13 000 kılkeçisi beslenir. Köylerde yük hayvanı olarak faydalanılan 3 000 kadar eşek, at, katır da vardır. Bir kısım köylerde kümes hayvancılığı ve arıcılık da yapılır.

İzmir - Afyon ve Aydın - Isparta asfalt karayollarını biribirine bağlayan Uşak - Çivril - Denizli asfalt karayolu S.'dan geçer. Bu yol ile Uşak'a (30 km) bağlanır. Bu yollarda motorlu taşıtlar çok işler. Ayrıca, kuzeyindeki demiryolundan da faydalanılır. Demiryolu istasyonu 25 km uzaktaki Çivril'dir.

Eski yerleşme yerlerinden biri olarak S. ilçesinde turistik ve sanat değeri olan kalıntılar vardır. Kasabanın 2 km batısındaki Selçikler köyü harabeleri, 8 km uzaktaki "Payam Alanı" bunlardandır. Birincisinde 1966 yılında kazılar yapılmış, Klasik çağa ait bir şehir kalıntısının bulunduğu anlaşılmıştır. Payam Alanı da zengin tarihî eserlerin bulunduğu bir yerdir. Antik bir şehrin mezarlığı bulunmuştur. Açığa çıkarılan bir binanın planının yapılmasına uğraşılmıştır. Burada eski bir kiliseye, büyük küplere rastlanmıştır. Güneydeki Ağaçbeyli

SİVASLI : Bir görünüş

(Kureyş) köyüne yakın Sarlık mevkiinde de "Sarlık Harabeleri" bulunmaktadır.

Kasabanın 1 km doğusunda Evrendi mesiresi, Uşak'tan da gelenlerle tâtil günlerinde kalabalıklaşır. Ağaçlık ve bol sulu olan Evrendi mesiresi çok daha gelişmeye elverişlidir.

İlçe merkezi S., Bulkaz dağının batı eteğine yakın bir yerde (1 050 m), çevresi sulak, yemyeşil, bağlık, bahçelik, ağaçlık bir çevre ortasındadır. Nüfusu 4 394'dür (1975). 1927'de 2 060 nüfuslu idi. Belediyesi 1912'de kurulmuş, 1930'da nüfusun azalması üzerine kaldırılmış, 1947'de yeniden kurulmuştur. Haftalık pazarı 1889'dan beri kurulur. Bu pazara Çivril ve Uşak arasındaki köylerden alış - verişe gelenler de vardır.

İçme ve kullanma suyu, Evrendi mevkiindeki büyük su kaynağından borularla getirilmiş, kasabadaki çeşmelere dağıtılmıştır. Çeşmeler, devamlı olarak akarlar. Ayrıca, Kocagöl ve Çeşme - üstü ile Çamaşırlık kaynaklarından sulama suyu elde edilir. Elektriği, su gücünden faydalanılarak sağlanmıştır. Sağlık merkezi, hükûmet tabibi vardır. Orta ve ilkokulları vardır (ortaokul 1954'te açılmıştır). İlçenin Ağaçbeyli köyünde 1958'de gençlik kulübü kurulmuş, bölgedeki liglere katılmıştır. Kasabanın çarşısı vardır. İlçede küçük el sanatları (halı, kilim..) (bk. UŞAK) icrâ edilir. (R. İ.)

SİVASTOPOL, Kırım yarımadasının güney - batısında tabiî bir liman. Ukrayna S. S. C.'nin Kırım oblastındadır. Nüfusu 259 000 (1975). Harkov yoluyla Moskova'ya demiryolu ile bağlı olan S. her mevsimde yüksek tonajlı gemilerinin girip çıkmasına elverişli bir limandır. Limanın derinliği 10 m ile 73 m arasında değişir. Dört mil uzunluğundaki S. körfezinin genişliği dörtte üç mildir. Körfezin ağzı 830 m'ye kadar daralır.

S. 1890'dan beri bahriye tersanesi ve deniz üssüdür. Devlet demiryolları veya hükûmet için kömür veya makine getirmiş olmayan hiçbir yabancı gemi limana giremez. Şehrin başlıca kısmı S. körfeziyle, körfezin güney kolu arasındaki yamaçta kurulmuştur.

S.'un yerinde M. Ö. V. yüzyılda bir Yunan kolonisi kurulmuştu. Burası sonradan Roma'ya katıldı. Bizans imparatorluğu zamanına da Cheronesus adıyla idarî bir merkez oldu. XIV. yüzyılda Tatarlar burasını işgal ettiler ve Akhtyar adını verdikleri bir yerleşme merkezi kurdular. Burası 1783'te Ruslar'ın eline geçti ve şimdiki adını aldı (muhterem, muazzam şehir). Şehir 1854'teki Kırım Savaşı'nda İngiliz, Fransız ve Türk kuvvetleri tarafından muhasara edildi (bk. KIRIM SAVAŞI).

SİVEREK, Urfa iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 4 314 km², nüfusu 97 665 (1975), nüfus sıklığı 23, köy sayısı 65, bucak sayısı 6'dır (Bucak, Çaylarbaşı, Dağbaşı, Karacadağ, Karakeçi, Şekerli). Bu bucakların herbirinin 7 - 17 köyü vardır. 2 000'den çok nüfuslu 2 köyü, 1 000'den çok nüfuslu 20 köyü vardır. Köylerin çoğu 400 - 700 nüfusludur. İlçedeki köylerin çoğu dağınık olup, birçok mezrea ve kom'lardan kuruludur. İlçe merkezi S.'in nüfusu 40 990'dır (1975). Bu büyük ilçenin kuzeyinde Diyarbakır, batısında Adıyaman illeri, güneyinde Hilvan, Urfa merkez ilçesi ve Viranşehir ilçesi vardır. Osmanlı imparatorluğunun son yıllarında sancak olmuş, Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında vilâyet olarak idâre edilmiş bulunan S., 1926'da büyük bir ilçe durumuna getirilerek Urfa'ya bağlanmıştır. Hem yüzölçümü, hem de nüfusu bakımından Urfa ilinin en büyük ilçesidir.

İlçe arazisi, Karacadağ (1 919 m) volkanının batı eteklerinden başlayarak uzanan geniş düzlüklerden (800 - 900 m) oluşmuştur. Bu yüksek düzlükler ve dalgalı arazi, yeni volkanik örtü (bazalt) ile kaplıdır. Bu arazi, Karacadağdan ve yakınından inen 10 kadar dereyle vâdiler hâlinde yarılmıştır. İlçenin batı bölümünde yükseklik 750 metreye iner.

İlçede yazın sıcak ve kuru bir hava (yılın 4 - 5 ayı), kışın soğukça ve yağışlı bir durum vardır (3 aydan fazla). İlkbahar ve sonbahar kısa sürer. Yağışlar en çok kışın ve ilkbaharda olur. Güz mevsimi de oldukça yağışlı geçer. İlkbaharın nisbeten kurak geçtiği yıllarda kıtlık bile başgösterir. Bazı yıllarda kış biraz sert geçer, donmalar olur. Kar yağışı, bazı yıllarda görülür. Kış mevsimi, kuzeydeki dağlık ve yaylalık bölgelerdekinden daha mülâyim geçtiğinden, Doğu Anadolunun bazı yerlerinden buralardaki mer'alara hayvan göçü olur. İlçedeki tabiî bitki örtüsü bozkırdır. Otluklar çok yer

SİVEREK : Genel görünüş

tutar. Bozuk ormanlar, sadece Karacadağ yamaçlarında yer yer bulunur.

İlçe nüfusunun başlıca geçim kaynağı tarım (tahıl, üzüm) ve hayvancılık (başta yağ olmak üzere, peynir, yün, kıl, canlı hayvan)'dır. Hayvan pazarı her gün açıktır. İlçede tarım arazisi, 1973 verilerine göre, 1 280 000 dekardan çoktur. Bunun 1 240 000 dekarı tarla, 37 000 dekarı bağ, 4 000 dekarı sebze ve meyva bahçesidir. 52 köydeki mer'aların yüzölçümü 66 000 dönümü bulur. İlçede zaman zaman çekirge, yabani ot, fare mücadeleleri yapılır, bunda uçaklardan da faydalanılır.

İlçede 354 000 koyun, 118 000 kılkeçisi, 64 000 sığır vardır. Yük ve çeki hayvanları olarak beslenen at (2 300), eşek (2 700), deve (1 080) bulunmaktadır.

S.'in şöhreti, elde ettiği çok kaliteli ve güzel kokulu yağlarındandır. Her yıl yaklaşık olarak 500 tondan çok yağ büyük merkezlere gönderilir. Burada büyük yağ firmalarının temsilcileri vardır. Bunlar vasıtası ile yağlar toplanır, ticaret merkezlerine sevkedilir.

İlçenin merkezi olan S., eski bir yerleşme yeridir. Burada Sevavorah veya Sevavorak adlı eski bir şehir vardı. Şehir, Urfa - Diyarbakır asfalt karayolu üzerindedir. Burada motorlu taşıtlar sık işler. Urfa'ya 96 km, Diyarbakır'a 92 km uzaklıktadır. Yüksekliği 850 m'dir. Nüfusu 41 000'e yaklaşmıştır (1927'de 14 962). Son yıllarda çok katlı ve modern yapılar artmış ise de, eski şehir durumu da henüz korunmaktadır. Bu eski bölümde sokaklar dardır. Evlerin bir kısmında sokak tarafında pencere yoktur. Yüksek bir duvar ile ev sokaktan ayrılmış, iç kısımda bir avlu konulmuştur. Gelişen şehir bölümünde iki meydan, iki park, büyükçe bir fidanlık vardır. Şehrin içme ve kullanma suyu ile elektrik enerjisi bulunmaktadır. S.'in 16 km güneyinde Çam çayı üzerinde Hacıhıdır barajı kurulmuş, burada 7 km boyunda 250 m genişliğinde bir göl meydana gelmiştir. Çarşısı, pazarı ve canlı bir ticareti vardır. Şehirde 50 yataklı bir hastane kurulmuştur. Üç katlı modern bir yapıdır. Lise ve endüstri meslek lisesi, kız sanat ortaokulu vardır. Köyler dağınık ve mezrealarla komlardan oluştuğundan, okul yapılan yere öğrenci gelmesi güç olmuştur. Bu sebeple, S.'te bir yatılı bölge okulu kurulmuştur. Şehrin yakınında kale harabesi vardır. Ticaret ve iş faaliyetleri arasında canlı hayvan alım - satımı, gıda maddeleri, giyim eşyası, inşaat sanatkârları, keresteci ve marangozlar, madenî eşya sanatkârları, sebzeciler vardır (bk. URFA). (R. İ.)

SİVİL SAVUNMA : bk. PASİF SAVUNMA.

SİVİLCE, deride olan küçük çıban. Derimizde kıllar içeriye doğru eldiven parmağı gibi çukurlaşmış deliklerden çıkar. Bu çukurlarda yağ bezleri de vardır. Bu çukurlara folikül denir. Bunlar deride mikropların yerleşmesi için zayıf noktalardır. Kok cinsi mikroplar buralara yerleşerek iltihaplara sebep olurlar. Kanallar mikrop, yağ ve hücrelerle tıkanır. İşte bu iltihaplara genel olarak S. denir. S.'lerin çeşitleri vardır. Yağ bezlerinin iltihaplanmasıyla olan S.'lere akne denir. Gençlerde görülen S.'ler ergenlik belirtisidir. Keseciğin ağzı ya esmer, ya da siyah uçlu, toplu iğne başından darı büyüklüğüne kadar irilikte, sıkılınca iltihap fırlayan bir kabarcıkla kapanmıştır. Bu tıkaç yağ salgılanmasına engel olur. S.'ler bilhassa yüzde, burunda, yanaklarda, çenede, sırtta, göğüste, omuzlarda çıkar. Bazı S.'ler nohut kadar büyük, sert, mor renkte olur, ağrı da verir. Derin S.'ler geçtikten sonra yerinde bir iz kalır. S.'ler daha çok ilkbaharda, kadınlarda aybaşı zamanında, kabızlıkta devre devre artar.

S.'lerin oluşunda hormonların, beslenmenin tesiri vardır. Tuzlu, baharatlı, yağlı yemekler S.'leri arttırır. Tedavide antibiyotikler, temizleyici solüsyonlar kullanılır. Diyete dikkat edilir.

SİVRİADA (eski adı Oxya veya Oxia olup, bir başka adı da Hayırsız ada veya Sivri Hayırsız ada), Istanbul adalar topluluğu içinde bulunan küçük ve kayalık bir ada. Şimdi bir yerleşme yeri olmayan bu ada, öteki adaların en batısındadır. Büyükada'ya olan uzaklığı 10,5 km, Istanbul'a olan uzaklığı 14 km'dir. Kıyı uzunluğu 1,3 km, yüzölçümü 0,10 km², yüksekliği 90 m'dir. S., Istanbul iline bağlı Adalar ilçesi içindedir. 1,5 km güney - doğusunda Yassıada (b. bk.) vardır. Taşlarından yapı taşı olarak faydalanılır. (bk. ADALAR). (R. İ.)

SİVRİCE, Elazığ iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 634 km², nüfusu 19 508 (1975), nüfus sıklığı 31, köy sayısı 50 (1976), köylerin çoğu 200 - 500 nüfusludur. Gözeli adlı bir bucağı vardır. İlçe merkezinin nüfusu 4 597'dir (1975). S. ilçesi, daha önce Maden, Baskil ve Elazığ merkez ilçeye bağlı köyler olarak idare edilirken, 1936 yılında ilçe durumuna getirilmiştir. Evvelce bağlı bulundukları ilçelerden ayırt edilen 51 köy, ilçe merkezi şimdiki Dedeyolu köyü (eski adı Yukarı Hoh) olmak üzere teşekkül etmiştir. İlk yeri Hazar gölü kıyısından 5 km içeride, aynı addaki dere boyunda bulunan Kürk köyü olarak haritalarımızda geçmiştir. 1939'da ilçe merkezi, bugünkü yeri olan Hazar gölü kıyısına nakledilmiştir. Burası, göl yüzünden 110 m kadar yüksektedir. "Sivrice" adı, Dedeyolu köyü üzerindeki S. dağından alınmıştır. İlçe arazisinin güneyinde Malatya'nın Pütürge, Diyarbakır'ın Çüngüş ilçeleri, batısında Baskil, doğusunda Maden, kuzeyinde Elazığ merkez ilçesi vardır. Hazar gölünün yarısı (40 km² kadar göl alanı) S. ilçesi içindedir. Güneybatı sınırından Fırat nehri geçer.

İlçe arazisi çok yerinde dağlıktır. Hazar gölünün güneybatı kıyısındaki S. kasabasının yüksekliği 1 266 metredir. Önündeki göl yüzünün yüksekliği 1 155 metredir. 20 km boyunda, 5 km'ye yakın enindeki bu göl, burada nâdir bulunan bir manzara olmuştur. İlçede Hazarbaba dağı (2 230 m), S. dağı (1 500 m), Kaşakçı dağı (1 500 m) ile daha güneydeki Karaoğlan dağı (2 200 m), kuzeyinde Çelemlik dağı (1 500 m) vardır. Hazar gölüne dökülen Kürksuyu deresinin vâdisi başlıca çukur ve düzce yerdir. Bu dağlık arazinin çok yeri üst Kretase kıvrımlı, kırıklı bir yapı gösterir. Daha güneyde ve temelde kristalin şistler, gölün kenarında ofiolitli seri hâlinde Mezozoik arazi vardır. Kürksuyu deresi vâdisinde ve deltasında yeni alüviyonlar bulunmaktadır.

İlçenin kışları soğuk ve karlı, yazları sıcak ve dağlık yerlerde serin bir iklimi vardır. Yılda 50 - 100 gün donlu geçer. Ocakta sıcaklık —9°'ye iner. Yıllık yağış tutarı 400 mm'nin üstünde olup, dağlık yerlerde bu daha çoktur. Bitki örtüsü, dağlarda bile otlak ve çalılık şeklindedir. Eski ormanlar çok tahribe uğramıştır. Vâdilerde ve dağların bazı yerlerinde ağaçlıklar vardır.

Başlıca geçim kaynakları: tarım (buğday, şekerpancarı, meyvecilik), hayvancılık (koyun, keçi, sığır) ve sanayidir. Başka yerlere de gönderilebilen tarım ürünleri arasında fasulye (80 ton), vişne, armut, elma vardır. Bataklık yerler kurutularak ekim - dikim yerleri olmuştur (12 000 dönüm kadar). "S. Süperfosfat Gübre Fabrikası"nda, 1971 verilerine göre, 9 964 500 kilo fosforit, 2 412 000 kilo sülfürik asit el-

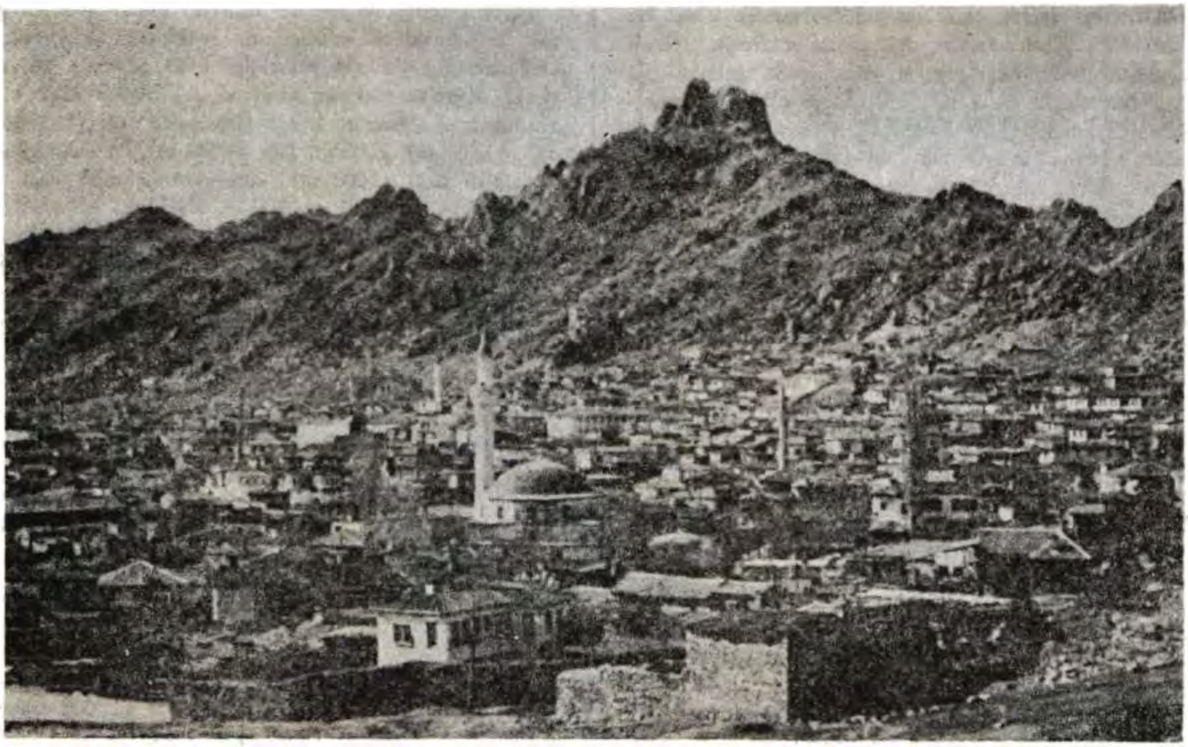

SİVRİCE : Genel görünüş

de edilmiş, 1 500 000 kilo süperfosfat gübresi sağlanmış, türlü yerlere satılmıştır. Fabrikada 250 işçi çalışır. "S. Hazar Kiremit Fabrikası"nda Marsilya tipi kiremit ve çeşitli tuğlalar yapılır, başka yerlere de satılır.

İlçe merkezi S., 1936'da kurulmaya başlanmış, önce köy durumunda iken, 40 yıl içinde bir kasaba olmuştur. 1940'da nüfusu 242, 1945'te 290, 1950'de 356, 1955'te 489, 1960'da 1.153 olmuş, 1965'de 3 004'e, 1970'te 5 690'a yükselmiş, 1975'te 4 597'ye düşmüştür. Bu artışta ilçedeki fabrikaların ve ilçe merkezindeki gelişmenin tesiri olmuştur. Belediyesi 1938'de kurulmuştur. Kasabada 2 ilkokul (köylerde 42 ilkokul), ortaokul, içme ve kullanma suyu, elektrik, dispanser, yakınında bir göl plajı vardır. Elazığ şehrine asfalt bir yol ile (30 km) bağlıdır. Demiryolu yanından geçer (bk. ELAZIĞ). (R. İ.)

SİVRİHİSAR, Eskişehir iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 3 804 km², nüfusu 54 307 (1975), nüfus sıklığı 14, köy sayısı 81, Günyüzü ve Kaymaz adlı iki bucağı var. 2 000'den çok nüfuslu 3 köyü (ikisi bucak merkezi), 1 000'den çok nüfuslu 7 köyü var. Köylerin çoğu 200 - 500 nüfusludur. İlçe merkezinin 8 713 (1975) nüfusu vardır. S., eski ilçelerdendir. İlçe arazisi, ilin güney - doğu bölümündedir. Doğusunda Ankara, güneyinde Konya ve Afyon illeri, kuzeyinde Mihalıççık, batısında Çifteler ve Mahmudiye ilçeleri vardır.

SİVRİHİSAR : Genel görünüş

İlçe arazisi, orta bölümünde S. dağlarının (1 650 - 1 800 m ve Arayıt tepesinde en yüksek yeri 1 820 m) yükseldiği bölgenin iki yanındaki platolardan (950 - 1 000 m) bir yerşekli gösterir. S. şehri dağlık yerde ve 1 150 m yüksekliktedir. İlçe arazisinin çevresinde sınır durumunda yer yer dağlık sahalar vardır. Sakarya nehrinin yukarı kesimi ilçenin güney bölümünden, Porsuk çayının küçük bir bölümü ise kuzeyinden geçer. S. dağları kristalin şistlerden ve bunlar arasındaki iç püskürük taşlardan bir yapı gösterir. Platoların ise, Neojen (yer yer Pliyosen) tabakalarından bir yapısı vardır. Akarsular boyunda yeni alüviyonlarla örtülü genişçe vâdi tabanları uzanır.

İlçede İç - Anadolu iklimi vardır. Kışlar soğuk, yazlar sıcak geçer. Yıllık yağış tutarı 400 mm'dir. Yağışlar, yağmur ve kar olarak en çok kış ve ilkbahar aylarında olur. Hemen bütünü ile ilçede bozkırlar uzanır. Ancak su boylarında ve dağların bazı yerlerinde ağaçlıklar görülür.

İlçe nüfusunun başlıca geçim kaynakları başta tarım olmak üzere hayvancılıktır. Tahıl, baklagiller, patates, şekerpancarı ile yapağı ve tiftik çok üretilir. Köylerde ve şehirde çok sayıda (yılda birkaç yüz bin) çorap dokunur. En çok buğday ekilir, başka yerlere de gönderilir, Eskişehir şeker fabrikasına bu ilçeden de şekerpancarı satılır.

İlçenin, eski bir yerleşme sahası olduğu bulunan kalıntılardan anlaşılmıştır. Burada Frig (M. Ö. VI. - VII. yüzyıl), Roma ve Türkler devri olmuştur. Mitolojide Kybele (Cybele) adı ile anılan tanrıçanın ülkesinin burası olduğu, eğlence ile karışık âyinlere burada başlanmış bulunduğu sanılmaktadır. Şehrin batısındaki Kınık köyünde Stranus harabeleri, S.'ın 15 km güneyinde Ballıhisar köyünde Pessinus şehrinin harabeleri vardır. Kazılarla ortaya çıkarılan bu tarihî şehirde, Frig'lerin tarım bereket tanrıçası olan Kybele için âyinler düzenler, ona adaklar sunarlardı. Pessinus, önemli bir ziyaret yeri idi. Ayrıca, Ballıhisar köyünde Pessinus açık hava müzesi vardır. İlçe merkezi ve köylerindeki kervansaray (Hamamhisar köyünde), cami, mescit, türbe ve hamamlardan herbiri Türkler devrinin sanat eserlerindendir. Nasreddin Hoca'nın doğduğu yer olarak belirtilen Hortu köyü de bu ilçededir. Hoca'nın kızı Seyyide Nuriye'nin mezarı ilçe merkezindedir. Gümüşkonak (eski adı Yörme), Doğray, Tekören, Ballıhisar, Gecek köylerindeki hamam ve camiler, Selçuklulardan kalma Alemşah türbesi, ilçe merkezindeki Yazıcıoğlu kalesi, Gecek köyündeki Yorma ve Holanta harabeleri, Kepe, Kaymaz, Demirci, İlören - Abiler gibi hüyükler, tarihî ve turistik yerlerdir.

İlçede tabiî güzellikleri olan yerler olarak Beypınar, Barbaros, Balıkdamı, Hamam Karahisar, Kaymaz bahçeleri, İmikler deresi vardır.

İlçe merkezi, aynı adlı dağlık yerin ortalarındaki bir boyun yerinde, sert intrusif kayaların bulunduğu ve bunların sivri tepeler hâlinde görüldüğü bir yerde kurulmuştur (1 150 m). Savunulması kolay bir yerdir. Hemen güney - doğusunda Çal dağı (1 690 m) yükselir. Kuzey - batısında da tepelikler vardır. Öteki iki yanı çukur düzlüklere açılır. Günümüzde küçük bir şehir olan S.'ın nüfusu 8 713'tür (1975). 1927'de 5 989 nüfuslu olup, ağır bir nüfus artışı göstermiştir. Belediyesi 1877'de kurulmuştur. İçme ve kullanma suyu, 15 km uzaktan pik borularla getirilerek çok sayıdaki çeşmelere verilmiş, kuyulardan da faydalanılmıştır. Elektrik enerjisi vardır. Endüstri meslek lisesi, kız endüstri meslek lisesi ve lise vardır. Şehirde 1955'te 10 yataklı bir sağlık merkezi kurulmuştur. Kaymaz ve Günyüzü bucakları ile Dümrek köyünde birer ortaokul bulunmaktadır. Haftalık pazar kurulur. İşlek bir çarşısı, lokantaları, otel ve gazino ile bahçeleri vardır.

Şehirde Türk sanat eserleri olarak Ulucâmi (1274), Hoşkadem câmii (XIV. yüzyıl), Kurşunlu câmii (1492) vardır.

S. şehri, çevresine düzgün yollarla bağlıdır. Afyon - Ankara asfalt yolu şehrin 2 km güneyinden geçer. Eskişehire de asfalt bir yol ile bağlıdır (98 km). Demiryolu istasyonu Biçer (30 km)'dir. Bu ana yollardan ayrılan dar, fakat düzgün yollarla kuzeyde Mihalıççık'a, güneyde Günyüzü'ne bağlıdır (bk. ESKİŞEHİR). (R. İ.)

SİVRİSİNEK, iki kanatlılar'ın sivrisinekgiller familyasından ince yapılı sokucu bir böcek.

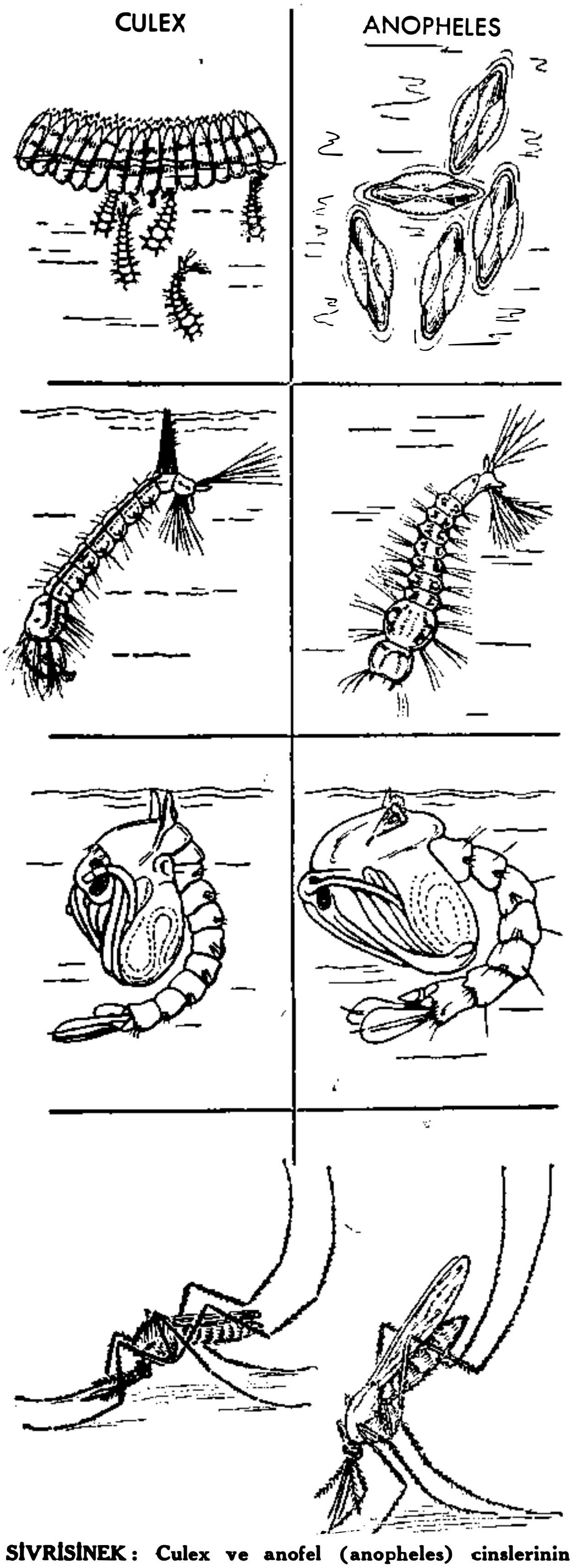
S.'in ince vücudu kanatları ve bacakları, çok sayıda mikroskobik pul ve tüylerle örtülüdür. Başı çok küçüktür. Üzerinde iki petek göz ve iki duyarga bulunur. Alt ve üst dudağı birleşerek bir hortum şeklini almıştır. Hortumun iç kısmında sert bir iğne vardır. S. sokucu, emici vasıftaki ağzıyla yalnız insanların değil kalın derili hayvanların bile kanlarını emer. S.'in iki kanadı vardır. Diğer iki kanat körelmiş olup dengeyi sağlar. Üç çift bacağının son çifti S. ayakta durduğu zaman kanatları ile birlikte havada kalır.

Erkek S.'ler insanı sokmaz. Dişilerin insanı sokması birkaç saniye içinde olur. S. hortumunu deriye dayar; ön ve orta çenenin testere gibi gidip gelmesiyle deler. Küçük damarı bulur. Kanın pıhtılaşmasını önleyen tükrüğünü verir ve midesi doluncaya kadar kan emer. Soktuğu yer kaşınır, kırmızılaşır ve küçük bir şişlik meydana gelir. Bu durumlarda alkol sürmek faydalıdır.

S.'ler, durgun sularda, bataklıkların bulunduğu yerlerde yaşamayı sever. Sıcak havayı hiç sevmezler. Bu sebepten gündüzleri gizlenip geceleri ortaya çıkarlar. Yumurtalarını da durgun sulara bırakırlar. Bu yumurtaların hepsi suyun üstünde birleşir. Birkaç saat içinde açılan yumurtaların içinden larvalar çıkar. Bunlar suyun üzerinde arkaları yukarı doğru kalkık biçimde durur. Arka taraflarında bulunan delikler vasıtayla hava alırlar. Durgun sulara ve bataklıklara dökülen mazot, suyun üstünde kalan bu hava deliklerini kapatır ve larvalar hemen ölürler. Larvalar yumurtadan çıktıktan 8 gün sonra dördüncü defa gömlek değiştirerek pupa safhasına dönüşür. Pupalık 2 - 3 gün sürer. Pupa derisinin üstten çatlamasıyla S. meydana çıkar. Kanatları sertleşinceye kadar pupanın derisine yapışık kalır.

S.'lerin pek çok çeşidi vardır. Bunların içinde en tehlikelisi ve en zararlı olanı anofeldir. Dişi anofeller sıtma hastalığını aşılarlar (bk. SITMA, ANOFEL).

Mutedil iklimlerde yaşayan en yaygın S. ev sivrisineğidir. Cam saydamlığında kanatları vardır. Vücudunun orta bölümünde koyu renkte uzunlamasına iki şerit vardır. İnsanlara çok zararı dokunan bu hayvanları yok etmek için bataklıkları kurutmak, depoların üzerlerini tamamen kapaklarla örtmek, açık kalan suların yüzeyine mazot dökmek lâzımdır.

SİVRİSİNEK: Culex ve anofel (anopheles) cinslerinin yumurtadan yetişkin oluncaya kadar geçirdiği safhalar (Yukarıdan aşağıya) :

1. Sıra : yumurta safhası; 2. Sıra : Larva (tırtıl) safhası; 3. Sıra : Pupa safhası; 4. Sıra : Yetişkin safhası

SİVRİSİNEKGİLLER, ağızları uzun, çiftkanatlı böcekler familyası bk. SİVRİSİNEK.

SIXTUS I, Aziz (ölm. 125?), altıncı Papa. 116'dan 125 yılına kadar papalık etti. Birçok kaynaklar on yıl kadar hüküm sürdüğünü kaydeder. Ona atfedilen bir ferman varsa da fermanın daha sonra çıkarılmış bir ferman olması muhtemeldir.

SIXTUS II, Aziz (ölm. 258), İmparator Valerianus'un hükümdarlığının başlarında, 257 yılında papa oldu. Vaftiz şeklinde değişiklik getirdi. 258 yılı ağustos ayında tevkif edildi ve kafası kesilmek suretiyle idam edildi.

SIXTUS III, Aziz (ölm. 440), Roma'nın yerlisi olan bir rahip iken papa seçildi ve 432'den 440'a kadar papalık etti. Bu süre içinde Istanbul patriğinin, otoritesini bütün Küçük Asya'ya yayma teşebbüsüne karşı çıktı.

SIXTUS IV (Celle, İtalya, 1414 - Roma 1484), papa. Asıl adı Francesco Della Rovere'dir. 1471'den 1484'e kadar hüküm sürdü. Fransiskenler tarafından yetiştirildi. Bologna ve Padua'da ilâhiyat öğretti. Siyasetle çok uğraşan bir papaydı. Akrabalarını önemli görevlere getirdi. İki yeğenini kardinal yaptı. Mediciler'e cephe aldı. Floransa ve Venedik'le savaştı. IV. S. sanat ve edebiyatın koruyucusuydu, Roma'yı büyütme çalışmaları yaptı. Boticelli gibi meşhur sanatkârların yardımıyla Sistine kilisesini tezyin etti. Vatikan kütüphanesini tekrar düzenledi ve din adamlarını istifadesine açtı.

SIXTUS V (Grottammare, Montalto, İtalya 1520-Roma 1590), papa. Asıl adı Felice Peretti'dir. 1585'ten 1590'a kadar hüküm sürdü. 1533'te Fransiskenler'e katıldı. 1548'de Fermo üniversitesinden teoloji doktorasını aldı. Hitabetinin kuvvetiyle tanındı 1570'te kardinal oldu. Papa seçildiği zaman S. adını aldı.

V. S.'tan önce papa olan XIII. Gregorius papalık devletlerini büyük bir kargaşalık içinde bırakarak ölmüştü. S., pek çok haydut ve soyguncuyu yakalatıp idam ettirerek nizamı tesis etti. Tamtakır hâle gelmiş hazineyi, yeni vergiler ve bazı memuriyetleri satmak suretiyle zenginleştirmeye çalıştı. Yeni endüstrileri bilhassa ipek ve yün endüstrilerini teşvik etti. Bunların dışında kilise idaresinde yenilikler yaptı. Kardinallerin sayısını 70'e indirdi. Muhtelif diplomatik münasebetlerde bulundu.

SİYAM: bk. TAYLAND.

SİYAN (disiyan, oksalasitnitrili), renksiz, çok zehirli, keskin acı badem kokulu gaz olup, mavimsi hâleli, şeftali çiçeği pembesi renginde yanan alevli bir görünümü vardır. Formülü $(CN)_2$ (Disiyan) yazılmalıdır; yapısı : $N \equiv C - C \equiv N$. erg. nokt. 34,4°; kay. nokt. —20,7°; kolay sıvılaştırılabilir. S., su, alkol ve eter içinde iyi erir. Sulu çözeltilerde S., tedricen, oksal asidi ve amonyağa ayrışır. S., azot ortamında kömür arkında veya organik maddelerin ayrışmasından meydana gelir. Laboratuvarda, amonyum oksalattan $[(NH_4)_2C_2O_4]$, fosfor pentoksit yardımıyla, su giderilmesi ile üretilebilir.

SİYAN (İng. Sian) [Coğ.] : bk. ÇANGAN.

SİYANAMİT, $H_2N - CN$, siyan asidi $(N \equiv C - NH_2)$ amidi veya karbamid asidi $(HN{=}C{=}NH)$ nitrili olarak mütalâa edilebilir. Serbest S., suda, alkol ve eterde kolay erir; renksiz, higroskopik kristal kütlesi oluşturur. Öz ağ. 1,083; erg. nokt. 41 - 42° altında ayrışır. Alkaliler etkisiyle S., ko-

layca, disiyandiamite ($H_2N-C(=NH)NH-CN$) polimerize olur. Bu madde, 205° de ergir (öz ağ. 1,4), kalsiyum azotun iki miktarı kadar su ile yarım saat kaynatılıp süzülmesinden sonra elde edilir. Soğutulduktan sonra disiyandiamit süzüntüden ayrılır. Disiyandiamit, son zamanlarda, sentetik zamklar yapımında temel olarak kullanılmaktadır.

SİYANASETİK ASİT ($NC.\ CH_2.\ COOH$), normal nitriller, sıvılar olup, kaynama noktaları, moleküler ağırlıkları, benzer alkollerin kaynama noktalarından yüksektir. Nitriller, hidrojen siyanid'in yapısına yakın yapıda olmalarına rağmen pek fazla zehirli değildirler. C≡N grubunu ihtiva eden nitriller, hidrojen siyanid alkil ve aril türevleridir.

SİYANİT (Disten), Al_2SiO_5, cam gibi veya sedefimsi görünüşte, ekseri mavi, nadiren soluk sarı, beyaz, gri, siyah renkte, değişik eksenlerde değişik sertlikte (5 ve 7 sertliğinde olup bundan dolayı da disten adını da alır), kristal sistemi triklinal olup, kolon, talaş, iğne, kalın pul, yassı tanecikler biçiminde görünür. Yarılma niteliği çok iyi, öz. ağ.: 3,6, hamlaçta erimez. Serpik hâlde kristalen şist, granülit, eklojit içinde bulunur. S.'e çok defa stavrolit, almandin, ayrıca omfazit, hessonit, hornblende, korendon, rutil, zoisit ve grafit eşlik edebilir.

SİYANOJEN (Disiyan, Oksal-asit-nitril), renksiz, son derecede zehirli, keskin olarak acı badem kokulu gaz. S., etrafında mavimsi bir hâle oluşan şeftali çiçeği rengi veren alevle yanar. Buhar yoğunluğu tayini, Mol. Ağ. olarak 52 rakkamını verir; böylece formül $(CN)_2$ şeklinde yazılır; yapısal biçimi ise N≡C-C≡N dir. S.'nin erg. nokt. —34,4°, kay. nokt. —20,7° dir. S., kolayca sıvılaştırılabilir. S., su, alkol ve eter içinde kolayca çözülür; sulu çözeltide, yavaş yavaş, oksal asidi ve amonyak bozunması (dekompozisyonu) başlar. S.'e azot ortamında karbon elektrodlu ark yardımıyla elementlerinden veya organik maddelerin bozunmasından oluşur. S.'in laboratuvardaki üretimi sırasında oluşan amonyum oksalat suyu, fosfor pentoksit yardımıyla giderilir.

SİYANTİZM [Al. *Scientismus;* Fr. *scientisme;* İng. *scientism;* İt. *scientismo*], (ilmiye, ilimcilik) ilme dayanan dünya görüşü, ilme aşırı değer verme anlamında kullanılan yeni bir deyim.

S., kötüleyici, küçümseyici anlamda olmak üzere:

1) İlmin nesneleri insana olduğu gibi bildirdiği, bütün gerçek problemleri çözdüğü ve insan zihninin meşru bütün ihtiyaçları tatmine yeter olduğu fikrini;

2) İlmî zihniyet ve metodların, istisnasız olarak, zihnî ve ahlâkî hayatın bütün sahalarına yayılması gerektiği fikrini öngörür.

S. kavramı, daha sonra ilim için daha büyük bir otoriteyi temsil ettiğini iddia edenlerin bazıları tarafından az çok daha geniş bir anlamda kabûl edildi. Nitekim, F. Le Dantec "Benim mizacıma en uygun görünen *scientiste* inancını taşıyan mesleğimi oluşturan şeyi, şimdi *ist* (ci) etiketinde buldum" der ve şöyle devam eder: "[İlim], beşerî menşeinden hiç bir izi taşımaz ve netice itibariyle o, çağdaşlarımızdan çoğunun düşündüğü mutlak bir değeri haizdir. Hattâ ancak bir değeri haiz olan ilim vardır ve bunun için kendimi scientiste ilân ediyorum." Bu görüş tarzı, aşırı bir iddiayı dile getirdiği için birçok yönlerden kusurludur. Çünkü *ist*'le biten kelimelerin son derecede tehlikeli ve S. ile ilmî zihniyetin iki ayrı şey olduğu iyice bilinmelidir. Esasen ilmî zihniyet, bir bakıma, S.'den vazgeçmeyi gerektirir. Zira S.'in müsbet ilimlerin kazançlarını ancak değerli bilgi olarak kabûl etmesi ve netice itibariyle, ilimlerin teşekkülünde akıldan başka hiçbir şeyin rol oynamadığının ifâdesi, tartışmaya değer tesbitlerdir. Bu durumda pozitivizm, S. olmaktadır ki, bu da metafizik bir tezin benimsenmesi demektir. Bu itibarla, S. aslında kelime mânâsı ile ilimcilik demekse de, ilim zihniyetiyle problemleri çözmeye yaklaşmaktan ziyâde metafizik bir görüş olup, ilmin henüz bahsetmediği ve prensiplerini asla hazırlamayacağı konuların ilim prensipleriyle incelenmesi gerektiği fikrini ifâde etmek için, daha çok kötüleyici anlamıyla kullanılmış bir neolojismdir. (R. K.)

SİYANTOLOJİ (İng. *scientology),* "en tam anlamında bilginin incelenmesi" ve ayni zamanda "tatbikî bir din felsefesi" olmayı ileri süren yarı-ilmî ve dinî disiplin. S.'nin kurucusu Amerika'lı Lafayette Ron Hubbard'dır. Onun 1950'de yayınladığı *Dianetics: The Modern Science of Mental Health (Diyanetik:* Akıl Sağlığının Modern İlmi) adlı eseri, "hiçbir organik temele dayanmayan akıl hastalıkları ve bütün organik menşeli psikosomatik hastalıklar" için bir tedavi metodunu öngören en çok satan kitaplardan biridir. 1952'lerde bu konuda milletlerarası bir organizasyona geçilmiş olup, S., adıyla anılmaktadır. Kuruluş 1955'te dinî bir yön kazanarak, Hubbard'ın İngilizce konuşan ülkeler ile Danimarka, Fransa ve İsviç'teki mensuplarıyla yaptığı yoğun haberleşmeleriyle varlığını genişletmeye çalışmaktadır.

Psikolojik bir teknik olarak *Diyanetik,* psiko-analizin kabaca şuur ve şuur-dışına tekabül eden *analitik* ve *reaktif* ruhî faaliyetler olarak, ruhî fonksiyonların analizine dayanır. Bununla beraber psiko-analiz otoriteleri, şuur-dışının o derecede nötr olabileceği görüşüne katılmamaktadır ve dolayısıyla S.'ye karşıdırlar. Esasen resmî dinî kuruluşların, hizmetleri itibariyle de S.'nin faaliyetlerinde büyük bir rol oynamakta olduğu intıbaı vardır. (R. K.)

SİYANÜR (MCN), genel formülü M^ICN (M^I, bir değerli metal) olan S. asidi (hidrosiyenik asit) tuzu. Alkali S.'ler ve alkali toprak S.'leri, suda eriyebilir ve çok zehirlidirler. Zehirlenme, mide asit klorhidriğinin tesiri ile S. asidinin açığa çıkmasıyla gerçekleşir ($KCN+HCl=HCN+KCl$ gibi). S.'ler, hidroliz sebebiyle aşırı alkalen tesir gösterir ve S. asidi gibi kokarlar. Basit, ağır metal S.'leri, genellikle erimezken (gümüş S.'ü gibi), civa S.'ü eriyebilir. Yukarıda sözü edilen normal S.'ler dışında birçok karmaşık olanları bilinmektedir.

Organik kimya S.'lerine Nitriller adı verilir. Burada bir valanslı —C≡N— grup herhangi bir organik radikale bağlı bulunmaktadır. Söz gelişi CH_3-CN bir nitril asetik (asetonitril) veya metil S.'dür. En önemlileri alkil nitriller (alkil S.'ler) olup hidroliz yolu ile bunlardan oluşan karboksilik asite göre aynı C-rakkamı ile adlandırılırlar, meselâ C_2H_5CN propion asit nitrili adını alır, bundan da sabunlaşma yolu ile propion asidi elde edilebilir: ($C_2H_5-CN+2H_2O=C_2H_5-COOH+NH_3$). Düşük moleküler, basit nitriller, sıvı durumunda olup suda oldukça erir, ayrışmaz, damıtılabilir ve az zehirlidirler, kokuları tatlı ve reaksiyonları nötrdür. İlk olarak propion-nitril (1834 yılında, Pelouze tarafından) üretilmiştir.

SİYANÜRLEME, sodyum siyanür yardımıyla çağdaş altın ve gümüş üretme yöntemi. Meksika ve Kanada'da olduğu gibi, gümüş bakımından zengin, ufalanmış cevher, sodyum siyanür çözeltisi ile yıkanırken metalik gümüş, gümüş klorürü, gümüş sülfürü vb.'lan, karmaşık siyan tuzları hâlinde çözeltiye intikal ederler ($Ag_2S+4NaCN=2Na[Ag(CN)_2]+Na_2S$ gibi). Bu çözeltiden gümüş, elektroliz veya çinko ilâvesi ile açığa çıkar ($2Na[Ag(CN)_2]+Zn=Na_2[Zn(CN)_4]+2Ag$). İnce öğütülmüş altın muhtevalı cevherlerden altın, % 0,1 - 0,25'lik sodyum - siyanür çözeltisi ilâvesiyle mahlül hâline getirilir ($2Au+4NaCN+H_2O+O=2Na[Au(CN)_2]+2NaOH$). Altın, bu lavgadan, çinko talaşları yardımıyla açığa çıkarılır.

SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ, Bugün bu isimle Ankara üniversitesine bağlı olarak çalışmakta olan bu yüksek öğretim kurumunun kuruluş tarihi XIX. asrın ortalarına kadar iner. II. Mahmud devrinde başlamış olan devlet işlerinin batılılaştırılması işi zarurî olarak önce askerî alanda yoğunlaştıktan sonra, sivil idarenin de modernleştirilmesine geçilmiştir. II. Mahmud'un son saltanat yılına rastlayan bu teşebbüsle, devlet idaresindeki modernleştirme işinin her şeyden önce bir kadro meselesi olduğu dikkate alınarak, hükûmet dairelerine rastgele alınmakta olan memurların nispeten daha iyi yetişebilmeleri için Mekteb-i Maârif-i Adliyye (1838) adlı bir okul açıldı. Ancak bu okul, basit müfredatlı idi ve küçük memurlar (kâtipler) yetiştirmek maksadıyla açılmıştı.

Devletin idarî sorumluluk taşıyan kadrolarına memur yetiştirme ihtiyacı ise Tanzimât'ın ilânı ile hızlanan modernleştirme hareketinde daha çok hissedilir duruma gelince, devlet memurları yetiştirme fikri değişti ve nihayet, 1858 yılında konu Meclis-i Vâlâ'da ele alındı. Yapılan görüşmeler sonunda, içişleri ile mâliye işlerinde çalışan yöneticilerden pek çoğunun "devletin idarî ve malî işleri ile ilgili mevzuattan habersiz oldukları, hattâ bu mevzuatı okuyup doğruca anlamaktan bile âciz bulundukları, bu duruma akıllarındaki yetersizliğin yol açtığı, ayrıca, ticaret işlerinde çalışan memurların yabancı devletlerle yapılan ticarî anlaşmaların hükümlerini bilmedikleri, yabancı dil bilmemelerinin de yabancı konsolosluklarla olan temaslarında yanlışlıklara sebep olduğu" tespit edilmiş ve bütün bu aksaklıkların giderilmesi için, ilgili konularda bilgili devlet memurlarının yetiştirilmesi maksadıyla bir okul açılması kararlaştırılmıştır. 23 nisan 1858 (8 Ramazan 1274) tarihini taşıyan bu kararda, aynı zamanda, okutulacak dersler ve alınacak öğrencilerin vasıfları hakkında da bütün esaslar tespit olunmuştu. Okula ilk yıl alınacak 50 - 60 öğrencinin bir kısmı iyi yetişmiş fakat maaşı az olan veya maaşsız çalışan kâtipler arasından, bir kısmı da dışardan alınacak ve bir giriş imtihanı yapılacaktı. Öğrencilerin yaşları 25'den az, 30'dan çok olmayacaktı. Hükûmetçe ve pâdişahça uygun görülen bu teklif mahiyetindeki karar uygulamaya konularak, okulun adı "Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiyye" oldu. Okulun hazırlanan nizamnâmesine (tüzük) göre yetiştireceği orta derecedeki fakat sorumlu memurlar ise, "kaymakam, kaza müdürü veya mal müdürü" olacaklardı. Okuldan mezun olanların, bu görevlere tayinlerinde öncelik hakları bulunacaktı. Bu görevlerden açık bulunanlara önce bu okulun mezunları tayin edilmeden hiç kimse tayin edilemeyecekti. Okul Maârif-i Umûmiyye Nezaretine bağlı olacak ve bu nezâret tüzükte yer almayan hususlar hakkında sadrâzamlığa danışacaktı. Öğretim süresi iki yıl olan okulda devam mecburiyeti vardı. Devamsız öğrenciler okuldan çıkarılacaktı. Her öğretim yılında iki imtihan yapılacaktı. Okutulacak dersler de şunlardı : Tarih, kanunlar ve tüzükler, islâm hukuku, devletler hukuku, idare hukuku, ticaret hukuku, ceza hukuku, Osmanlı Devletinin yabancı devletlerle yaptığı antlaşmalar, ekonomi politik, istatistik, matematik, coğrafya, ticarete ait ilk bilgiler, Türkçe kompozisyon.

Okula bina olarak, şimdi 44. İlkokul'un bulunduğu bina ayrıldı. Seçme sınavları sonunda, 30'u dışarıdan ve 20'si de resmî dairelerden olmak üzere, 50 öğrenci alındı ve 12 şubat 1859 (9 Receb 1275) cumartesi günü yapılan bir törenle Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiyye öğretime açıldı. İki yıllık öğretim sonunda, ilk mezunlar olarak 33 kişi diploma aldı.

Böylece, okuldan yetişme ilk idare âmirleri, 1861 yılında görevlerine başlamış oluyorlar. İlk mezunlardan itibaren bu okulun memlekete büyük yararlar sağladığı gözönüne alınarak, 8 eylül 1867'de öğretim dört yıla çıkarıldı ve programa fizik, kimya, resim, fransızca, cebir, geometri, hukuka giriş ve genel muhasebe dersleri de eklendi. Okul, 1876'ya kadar öğretime bu esaslar içinde devam etti.

Abdülaziz'in son yılları olan 1874 - 1876 yıllarında, orta ve yüksek öğretime dahil pek çok okul için olduğu gibi, Mekteb-i Mülkiyye'nin de yeniden ddüzenlenmesi ve bir yüksek öğretim kurumu şekline getirilmesi hususunda da büyük gayretler gösterilmiştir. Ancak, 30 mayıs 1876'da Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve daha sonra I. Meşrutiyet'in ilânı gibi bazı mühim olaylar işi biraz geciktirdi. Okulun bir yüksek öğretim kurumu hâline getirilmesi II. Abdülhamid'e nasib oldu. 31 ağustos 1876'da tahta çıkan II. Abdülhamid'in ilk işlerinden biri, Mekteb-i Mülkiyye'nin bir yüksek okul hâline getirilmesidir.

Gerçekten II. Abdülhamid, I. Meşrutiyet'in ilânından (23 aralık 1876) kısa bir süre sonra (2 şubat 1877), o sırada sadrâzam olan Midhat Paşa'ya gösterdiği bir irâdede Mekteb-i Mülkiyye'nin geliştirilmesi hususundaki düşüncelerini şöyle açıklıyordu :

"Bu okul, bugünkü durumu ile, sivil yönetime elverişli memurlar yetiştirememektedir. Bunun içindir ki, Galatasaray Sultânîsi'nin üstündeki bir seviyede öğretim yapacak yüksek okulların ilki olarak, bu okulun, ders programları yeniden düzenlenerek bir yüksek okul hâline getirilmesi gerekir. Bu işin malî yönüne devletin bütçesi yetmeyeceğinden, üstünü kendi paramla tamamlayacağım. Meclis-i Mebusân (Millet Meclisi) açılıp da kanunu çıkarılıncaya kadar, bu düzenlemenin tüzükle idaresi mümkündür."

II. Abdülhamid'in bu irâdesi üzerine, derhal teşebbüse geçildi. Maârif Nezareti'nce hazırlanan bir tüzükle, okulun ders programı, bütçesi, öğretim üyeleri ve yönetim kadroları tesbit edildi. Böylece, eski Mekteb-i Mülkiyye, bir yüksek okul oldu ve pâdişâhın himâyesine girdi. Hem İdâdî (lise), hem de yüksek kısımlardan kurulu olan yeni okulun öğretim süresi de beş yıla çıkarıldı. İleride yatılıya çevrilecek olan okula ilk yıl 50 öğrenci alınacak ve bu sayı her yıl bir misli arttırılarak öğrenci sayısı 250'ye çıkarılacaktı.

Öğretim kadrosu, öğretmenlik mesleğinde yetişmiş, diplomalı yerli ve yabancı öğretim üyelerinden kurulacaktı. Okula alınacak öğrencilerin yaşları 18 - 35 arasında olacaktı. Eski Mekteb-i Mülkiyye mezunları imtihansız olarak okula girebileceklerdi.

Ders programlarının hazırlanması, değiştirilmesi, genişletilmesi Maârif Büyük Meclisinin (Meclis-i Kebîr-i Maârif)

yetkisi ve sorumluluğu altında olacaktı. Okulda Fransızca öğrenimi mecburidir. Hükûmet, genel idare teşkilâtının her kademesine, belirli bir oran içinde, bu okul mezunlarını atayacaktır. Buna göre, içişleri, dışişleri, maliye bakanlıklarının üst kademe memurlukları bu okul mezunları ile bu kademelerde başarı göstermiş kimselere verilecektir. Bu görevler: Kaza kaymakamlıkları, hükûmet merkezindeki nezaretler ile illerdeki şubelerin müdürlükleri ve bunlara eşit memuriyetler, danıştay üye yardımcılıkları, sefâret kâtiplikleri ve konsolosluklardır.

Anayasa'nın (1876 Anayasası) 39. maddesinde bildirilen ve memurların terfilerini düzenleyecek tüzük gereğince, Mülkiye mezunlarından kaymakam olanlar vâliliğe, sefaret kâtipleri sefirliğe ve çeşitli nezaretlerin şube müdürlüklerinde bulunanlar müsteşarlığa, danıştay üye yardımcıları danıştay üyeliğine, sayıştay başkâtipleri üyeliğe, daire başkanlığına ve sayıştay başkanlığına kadar yükselmeye hak kazanacaklar; bunların hepsi de Âyân Meclisi (Senato) üyeliğine de yükselebileceklerdir.

Mülkiye mezunlarından herhangi biri bulunduğu memuriyette terfi yönünden haksızlığa uğrarsa, Danıştay'da dâvâ açabilecektir.

Yeni okulun ders programlarına, eski derslerden başka, şu dersler eklendi: Biyoloji, jeoloji, sosyoloji, devlet muhâsebesi, devlet gelirleri, mâliye teşkilâtı, Osmanlı Anayasası, ticarî ve sınaî coğrafya, medenî hukuk (İslâm ve Fransız). Pâdişahın emri ile, öğretim üyeleri olarak, zamanın en tanınmış bilginleri tâyin edildiler.

Seçme imtihanları yapılıp 4. sınıfa, yani yüksek kısmın 1. sınıfına 13, lise kısmının 1. sınıfına ise 50 öğrenci alındı. Okul binası olarak da, Sultan Mahmud Türbesi yanında, sonraları Istanbul Kız Lisesi olan bina ayrıldı ve okul, 1 aralık 1877 (25 Zilkaade 1294) cumartesi günü yapılan bir törenle ve Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne adı ile açıldı. Okula devlet bütçesinden ayrılabilen yetersiz ödeneğin üstünü kendi ödeneğinden tamamlamakta sonuna kadar devam etmiş olan II. Abdülhamid, Türkiye'de ilk Millet Meclisinin (Meclis-i Meb'ûsân) açılış konuşmasında da (19 mart 1877) Mekteb-i Mülkiyye'den söz etti.

Bir yüksek okul olarak Mekteb-i Mülkiyye, ilk mezunlarını 1879'da verdi. 14 ağustos 1879'da yapılan parlak diploma töreni ile, 13 kişi diplomalarını aldılar.

1881'de okul yatılıya çevrildi ve öğrencilere çağın bütün konforu sağlandı. Bundan sonra gerek yönetmelik'te, gerek ders programlarında pek çok değişiklikler oldu. 1900 yılında, idâdî kısmı ayrılarak, Mercan'daki Sultan sarayı adlı binaya nakledildi ve ünlü Mercan İdâdîsi'ni meydana getirdi. Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne de, 3 yıllık öğretim süreli, yüksek bir okul olarak kaldı. 1902-1903 ders yılında yatılı kısmı kaldırılıp tamamen yatısız hâle getirildi. Bu şartlar içinde Mülkiye II. Meşrutiyet'in ilânına kadar geldi. Yüksek okul olarak açıldığından II. Meşrutiyet dönemine kadar geçen 31 yılda, toplam olarak, 1 091 mezun vermiştir.

23 temmuz 1908'de Türkiye II. Meşrutiyet Dönemi'ne girdi. Bu önemli değişmeden, Mülkiye de nasibini aldı. Önce okulun adındaki "Şâhâne" kelimesi kaldırılarak, "Mekteb-i Mülkiyye" şekline getirildi. O tarihe kadar titizlikle sürdürülen ve Mülkiyye'nin en mühim vasfını teşkil eden "giriş imtihanları" kaldırıldı. Fakat, bu büyük hata kısa zamanda anlaşılarak, ertesi yıl yeniden "giriş imtihanı" konuldu ve alınan öğrenci sayısı da 70'e çıkarıldı. Ancak, iki yıl sonra, tekrar eski sayıya (40) dönüldü ve bu sayı kesintisiz olarak 1936 yılına kadar sürdürüldü. Meşrutiyet dönemindeki mühim gelişme, kendisini ders programında gösterdi. Gerçekten, daha Meşrutiyet'in ilk aylarında, her ne sebepten ise, Mülkiye aleyhinde bir kampanya açıldı ve okulu kapatıp yerine öğretim süresi iki yıl olan "Ulûm-ı Siyâsiyye Mektebi" adlı bir okul açılması için çalışmalara girişildi. Mülkiye'ye aleyhdar olan başka bir grup da, o okulun kapatılıp Dârülfünûn'un (üniversite) bir şubesi (fakülte) şekline getirilmesi için çalışıyordu. Çoğunluğu devlet mekanizmasında mühim yerler almış Mülkiyelilerden oluşan diğer bir grup ise, aksini savunup, okulu Batı sistemine göre yeniden geliştirmek, ona "Paris Serbest Siyasî İlimler Okulu"na denk bir kişilik kazandırmak istiyorlardı. Bu iki tarafın uzun çabalarından ve çaba harcamalarından sonra, ikinci grup tezini kabûl ettirdi. Mülkiye'de, o zamana kadar görülmemiş büyük ve köklü bir reform çalışmalarına girişildi. Önce, öğretim süresi 4 yıla çıkarılıp 2. sınıftan sonraki 3. ve 4. sınıflar idârî, mâlî ve siyâsî olmak üzere, üç şûbeye ayrıldı. Ders programları da buna göre ayarlandı. Okul, Dârülfünûn binasından alınarak, Cağaloğlu'ndaki Hasan Fehmi Paşa konağı'na nakl edildi ve tekrar yatılı şekle sokuldu. Ders programlarında ise, malî ve iktisadî konulara daha çok yer verildi.

Mekteb-i Mülkiyye, bu gelişmiş şartlar içinde çalışmalarına devam ederken, 4 eylül 1915 (24 ağustos 1331) tarihli bir geçici kanunla ödeneği Dârülfünûn bütçesine devr edilince, 56 yıl 6 ay 22 günlük şerefli hizmet döneminden sonra saf dışı edilerek, İstanbul Hukuk Mektebine (fakültesi) bağlı, "idârî, mâlî, siyâsî" bölümleri bulunan, Dârülfünûn Ulûm-ı Siyâsiyye Şûbesi hâline getirildi. O zamanki mülkiyeliler, bu düşüncesizce yapılmış kapatma tasarrufuna karşı büyük direnme ve çaba göstermiş iseler de, olumlu hiç bir sonuç elde edememişlerdir.

Yaygın adı kısaca Mülkiye olan müessesenin kapatılışının doğurduğu boşluk, kısa bir süre sonra kendini gösterdi. Bu boşluğu ilk sezen, Talât Paşa oldu. Her iki meclisten de geçerek 28 mart 1918'de kesinleşen bir kanun tasarısı ile, okul yeniden istiklâline kavuştu. Mekteb-i Mülkiye, bu kanunla Dâhiliye Nezâreti'ne bağlanıyordu. Öğretim süresi üç yıldı ve uzman yönetici yetiştirecekti. Yatılı olacaktı. Öğrenciler paralı ve parasız olacaktı. Parasız yatılı öğrenciler mezun olduktan sonra 10 yıl mecburî hizmet göreceklerdi.

Okul binası olarak, boş bulunan Yıldız Sarayı'nın yâverler dâiresi tahsis edildi. Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra 5 kasım 1918'de yeniden açıldı ve 17 temmuz 1920'de, Dâhiliye Nezâreti'nden alınarak tekrar Maârif Nezâreti'ne bağlandı. Böylece Mülkiye, yalnızca idare âmiri değil, devlet genel âmme hizmetleri için uzman memur yetiştiren bir yüksek okul şekline gelmiş oldu.

Millî Mücâdele'den sonra Türk istiklâl ve Cumhuriyetinin sivil koruyucu ve yöneticilerini yetiştirecek Mülkiye'de de kademe kademe reform hareketlerine girişildi. 1924'te ana yönetmelik ve bunun gereği olarak ders programları değiştirildi. Yeni getirilen ilkeler: 1. Mülkiye Mektebi eğitiminin amacı; yüksek dereceli uzman memur niteliklerini vücuda getirmektir. 2. Okul öğretiminin hedefi ise, hükûmete yüksek dereceli uzman memur yetiştirmektir. Hedef'teki memuriyetler, 1918'de tesbit edilenlerin aynıdır.

Türkiye'de millî bir devletin kuruluşundan sonra, 1926 yılında, yeni yönetime ve inkılâplara uygun olarak, yönetmelik ve programı yeniden düzenlendi. Bu reform ile okul, tekrar eski kişiliğini kazandı. Öğrenim tamamıyle parasız yatılı oldu. Bu düzenlemeye göre, ilk iki sınıf genel bilgilere ve son sınıf da uzmanlık öğretimine ayrılıyordu. Uzmanlık alanları; siyâsî, idârî ve mâlî bölümlere dayanıyordu.

Aralık 1934'te okulun kuruluş yıldönümü dolayısıyla yapılan tören sonunda kendisine çekilen saygı telgrafına verdiği cevapta Atatürk, okulun adını "Siyasal Bilgiler Okulası"na çevirdi ve bu ad T.B.M.M.'nin çıkardığı 5.12.1934 tarihli bir kanunla resmîleşti.

1935 yılı bütçe kanunu tasarısı T.B.M.M.'nde müzakere edilirken Hükûmet, S.B.O.'nu Ankara'da yeniden kurma kararında olduğunu bildirdi. Bu karar, Mâliye ve Maârif Vekâletlerince hazırlanıp hükûmetçe de kabûl edilen tasarı Meclis'e sevk edilerek, 16.6.1935 günü görüşülen 2 777 sayılı ve "Siyasal Bilgiler Okulu Hakkında Kanun" adlı kanunla kesinleşti. Bu kanuna göre, okul yine tamamıyle parasız yatılı olacak, mezunlar devlete sekiz yıllık bir mecburî hizmetle mükellef olacaklardı. Öğrenim süresi ise dört yıldı.

Ankara'da yapılmasına başlanan Siyasal Bilgiler Okulu'nun Cebeci'deki yeni binası ağustos 1936'da tamamlanmış, eylül 1936'da taşınma işine başlanıp ekim 1936 başında bitirilmiştir. Böylece Mülkiye, 1915 - 1918 yılları arasındaki 3 yıl, 2 ay, 1 günlük kapalı kalışı hariç bırakılırsa, Istanbul'da 74 yıl, 6 ay, 22 gün hizmetten sonra Ankara'ya taşınıyordu.

4.3.1941 günlü ve 4 858 sayılı kanunla, Siyasal Bilgiler Okulu veya Hukuk Fakültesi mezunu olup da İçişleri bakanlığı emrinde kaymakamlık stajı yapan maiyyet memurları için 6 ay öğretim süreli "kaymakamlık kursu" açılması ve kurs yönetiminin de Siyasal Bilgiler Okulu Müdürlüğüne verilmesi kabûl edildi.

1944'te yönetmeliğe, seminer yapma ve son sınıfın her 3 şubesinde, mezuniyet imtihanlarına girebilmek için, bir tez hazırlayıp ilgili öğretim üyesine kabul ettirme mecbûriyeti ile "üss-i mîzân" sistemi eklendi.

1946'da çıkarılan 4 936 sayılı üniversiteler kanunu ile Ankara ve Istanbul üniversiteleri kendi bünyelerinde yeni bir organizasyona gittiler. Bu gidiş, Siyasal Bilgiler Okulu'nda da tesirlerini göstermeğe başladı. Uzun çalışmalardan sonra 23.3.1950 günlü ve 5 627 sayılı kanunla, 90 yıllık Siyasal Bilgiler Okulu (mülkiye) Ankara üniversitesi'ne bağlı S. B. F. şekline dönüştürüldü.

Okul, son mezunlarını 1949'da verdiğine göre, 1861'den 1949'a kadarki mezun sayısı toplamı 3 313 olup bunun 10'u kızdır.

5 627 sayılı kanun yürürlüğe girince, bir fakülte olarak yeni bir düzenleme yapıldı. Buna göre de mâliye, idârî ilimler, dış münasebetler, iskân ve şehircilik [1952]; işletme iktisadı ve muhasebe [1958] yalnız yeni bir uzmanlaşma bölümü olarak işletmecilik eklenerek böylece, ilk iki sınıfı siyâsî ve sosyal ilimler alanında genel kültür veren, diğer iki sınıfı ise iktisat ve mâliye, siyaset ve idare ilimleri, uluslararası ilişkiler - işletmecilik alanlarında uzmanlaşabilmeyi sağlayacak dört yıllık öğretim süreli bir fakülte olma imkânını muhafaza etmiştir. Zamanla, yeni bölümler ve kürsüler, enstitüler, merkezler (bölge araştırma merkezi [1962]) ve okullar da kuruluşa eklenmiştir. Âmme Enstitüsü ile Basın - Yayın Yüksek Okulu bunlar arasındadır. (A. Çankaya)

SİYASET [Gr. kent *(polis)* veya vatandaşla *(polites)* ilgili olan *politikos*'tan "sıfat olarak" Al. *Politisch;* Fr. *politique;* İng. *political;* İt. *politico;* "isim olarak" Al. *Politik;* Fr. *politique;* İng. *politics;* İt. *politico*], (ilm-i tedbir-i medine) mukabilinde kullanılan, toplumda devlet ve hükûmetle temsil edilen güce (iktidara) sahip olmak suretiyle, toplum problemlerini çözmeye çalışan faaliyetlerin bütünü.

A. En geniş mânâsıyle: Teşkilâtlı bir grup insan içinde kolektif hayata uygun hareket modeli, S.'le ilgili davranışı belirler.

B. Daha çok kullanılan dar anlamda: İster ekonomik vakıalara ve sosyal kaynaklı meselelere, ister adalet ve idareye, ister sanat, ilim, öğretim, millî savunma gibi medenî yaşayışın öteki faaliyetlerine ait olsun, devlet ve hükûmetle ilgili olan, insanları idare etmek ilmi ve sanatı S.'tir.

C. Küçültücü ve kötüleyici anlamda da olsa, daha ziyade kişilere ve davranışlara uygulanmış yönde: Gayelerine erişmek üzere, bütün elverişli vasıtalara başvuran anlayış da S. sayılır.

Bir bakıma, S. bir devleti veya devletler arasındaki ilişkileri idare sanatına ilişkin şeylerin ilmidir ve bu yönden de "devlet idare etme ilmi" olarak tarif edilmektedir. Buna göre, 1° — tek tek devletlerin bilgisi olarak S.; 2° — bütün devletlerin ilmi olarak S. söz konusudur. Dolayısıyla siyasî ilim ile S. yerine göre ayni anlamda kullanılmaktadır. Max Weber'in nazarında, "S., devletler arasında, devlet içinde veya devleti teşkil eden gruplar içindeki iktidarın dağılımında iktidar veya nüfuza katılma demektir." Raymond Aron'a göre, "S., fertler ve gruplar arasındaki otorite ilişkilerine ve sayısız ve karmaşık bütün toplumlar içinde meydana gelen iktidar hiyerarşini inceleyen ilimdir.

SİYASÎ İLİM(LER) [Fr. *science politique;* İng. *political science;* İt. *scienza politica*], karşılığında kullanılan, yönetimin (hükûmetin), onun süreçlerinin, organizasyon şekillerinin, müesseselerinin ve gayelerin sistematik tahlili.

Sosyal ilimlerin (b. bk.) en son belireni olan S. İ., biri hedeflerine, öteki metodlarına ait olmak üzere, iki görüş ayrılığının ortaya koyduğu tartışmalara konu olmuştur. S. İ.'in hedefleri hakkında teoriden çok pratikte birbirine yakın olan iki anlayış vardır. Bir yanda S. İ., devlet ilmi olarak okutulup öğretilmektedir. Bu tarif, "siyasî" kelimesinin günümüzdeki normal kullanılışına daha yakındır. Halkın anlayışınca "siyasî" kelimesi ile "devlet" kelimesi birbirleriyle sıkı surette ilişkilidir. Bundan ötürü de, S. İ., ile siyaset birbirlerinin yerine kullanılmaktadır.

Halbuki, bazıları S. İ.'i iktidar ilmi olarak ele almaktadır. Gerçi bu anlayış çok daha yeni olmakla beraber, ilkinden daha yaygın hâle gelmiş ve günümüzdeki siyaset alanındaki uzmanlarca daha çok benimsenmiştir. Nitekim, Georges Vedel'e göre, "S. İ.'in alanının kısaca tarifi, iktidarın incelenmesidir. Konusu da iktidardan ileri gelen olayları, başka deyişle, bir toplumda görünen emir ve kumanda olaylarını incelemektir". Maurice Duverger de bu konuda şöyle der: "S. İ.'in amacı, büyük bir güçlük doğurmaz: O, otoritenin, idarecilerin ve iktidarın ilmidir." Bu bakımdan, S. İ., idare edenlerin ve liderlerin ilmidir; onların menşelerini, yapısını, imtiyazlarını ve kendilerine gösterilen itaatin mânâ ve maksadını ve temellerini inceler.

Bazı sosyologlar, S. İ.'in konusunun iktidarın incelenmesi olduğunu kabul etmekle beraber, onun her türlü şekli için-

de ve bütün insan gruplarında iktidarın tahliliyle ilgilenmesi gerektiğini düşünmezler. Bunlar, öteki iktidar şekillerinden ayrı bir "siyasî iktidar" tarif etmek isterler. Bazıları için siyasî iktidar, sonunda, fizik şiddete başvurmak sûretiyle ve organize müeyyidelerle dile getirilir. Bu türlü görüş tarzı, biraz değişik de olsa, S. İ.'in devletin ilmi olduğunu söyleyenlerin görüşünün aynıdır; çünkü Léon Duguit ve başkaları da, devleti fizik gücün organize müeyyidelerin çerçevesi içinde, uygun kullanımı olarak tarif etmişlerdir. Gerçi bu tarif çok müphemdir. Şüphesiz, kabaca ifade edilecek olursa, denebilir ki, devlet, müeyyidelerin en tesirli ve en çok teşkilâtlı duruma yükseldiği insan grupudur. Bununla beraber, öteki gruplar da benzer özellikler gösterirler. Câni çeteleri ve toplulukları da "mukavamet edilmez" ve çok iyi teşkilâtlanmış müeyyideleri uygular. Ayrıca kuruluşu noksansız olan devletlerde bile propaganda ve inançlar daha önemlidir, güç ve müeyyideler ancak ikinci derecede rol oynar: "gouverner, c'est faire croire" (idare etmek, inandırmak demektir). Her çeşit iktidar şiddet ve inançların bir karışımıdır. Şiddet ve inancın derecesini ölçmenin hiç bir yolu yoktur.

Diğer bazıları için, siyasî iktidar ancak karmaşık toplumlarda görülmektedir. İlk gruplardaki iktidarın siyasî bir karakteri yoktur. Nitekim, F. Bourricaud'nun dediğine göre, "tam anlamında bir siyâsî hiyerarşinin olabilmesi ayni anda bir gruptan daha çok grupun varlığını gerektirmekte olup, her siyasî organizasyon da ortak bir düzene tâbi gruplar çokluğuna dayanmaktadır."

S. İ.'in konusu hakkındaki bu tartışmaların, pratikte, teorideki kadar fazla bir önemi yoktur. S. İ.'in devlet ilmi olduğu şeklindeki teorinin savunucuları, S. İ.'in ayni zamanda devlet ile diğer insan grupları arasındaki ilişkileri de incelemesi gerektiğini kabûl etmektedirler. Böylece, pratikte S. İ.'in konusu devleti aşmakta ve belirli ölçüde diğer insan toplumlarına uzanmaktadır.

Pratikteki bu tartışmalar, hedeflerle ilgili olanlardan daha büyük önem taşımaktadırlar. Esasen, bütün sosyal ilimler gibi, S. İ. de uzun bir dönem felsefe ve ahlâk ile karıştırılmıştır.

Tarih: S. İ. terimi'nin, maksadına uygun şekilde kullanılmaya başlaması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. 1859 ile 1872 arasında Paul Janet'nin oldukça yerleşmiş olan "siyasî felsefe" deyimini bırakıp, S. İ. terimi kullanmaya başlamış olması, gerçekten dikkate değer bir mahiyet arzeder. Doğum yeri olan eski Yunan'da S. İ. temelli olarak felsefî kavramlar ve tahlil teknikleriyle iş gören, öncelikle adalet gibi değer problemlerini araştıran ve devletin iyi yaşayışa ulaşılması için nasıl organize edilmesi gerektiğini inceleyen bir disiplin olarak başlamıştır. Daha sonraki modern çağlarda siyasetin incelenmesine tarihî bakış tarzı, mânidar sonuçlar ortaya çıkar. Böylece Aristoteles, Jean Bodin, Machiavelli ve Montesquieu tarafından temelleri atılan S. İ. alanında ilk büyük eser olan Alexis de Tocqueville'in *La Démocratie en Amérique* (Amerika'da Demokrasi) [ilk kısmı 1835'te yayınlandı] adlı eseri XIX. yüzyılın ilk yarısında yazılmıştır. Bununla beraber, S. İ.'in bir üniversite seviyesinde yer alması, 1945 yılına kadar yalnız A.B.D.'nde görülmüştür. Amerika'da üniversitelerde S. İ. kürsü ve bölümleri, 1890-1914 arası dönemde de bulunmuştur. Ayni zamanda, Amerikan siyasî hayatını arındırmak ve dürüst adamlar eliyle güçlü bir siyâsî mekanizmayı kuran maceracıların yerini almak üzere, bu dönemde mukavemet gösterilmiştir. Kıta Avrupası ve Latin Amerika'da S. İ.'de hukuk metodu hâkim olmakla beraber, tek bir metod söz konusu değildir. İngilizce konuşan ülkelerde hattâ Çin'de ve Hindistan'da S. İ. yönetimin kanunî problemleri veya formal bünyelerinden ziyâde siyasî süreçler ve müesseselerin gerçekçi incelenmesiyle ilgilidir. Daha sonraki zamanlarda ise, çalışmalar siyasette ferdî ve sosyal davranışın incelenmesine yönelmişti. Hususuyle 1945'ten sonra Avrupa üniversiteleri de güçlüklerle de olsa, S. İ.'i ders konusu olarak benimsemişlerdir. Bizde de S. İ. ders konusu olarak 1954-1955 öğretim yılından itibaren Siyasal Bilgiler Fakültesinde okutulmaya başlanmıştır. (R. K.)

SİYASÎ PARTİLER, devletin yönetimini kontrol etmek ve bu yönetime katılıp bizzat düzenlemek maksadıyla, bu mekanizmayı işletecek adaylarını seçim yoluyla iş başına getirmeye çalışan siyasî gruplar. Bir S. P., türlü siyasî sistemler altında hükûmetteki görevlileri ve onun politikasını kontrol etmeyi gözeten grupların çeşitli tiplerinden ancak biridir. Bu şekilde anlaşılan S. P., belli başlı devlet görevlilerinin seçim suretiyle iş başına getirildiği demokrasi veya cumhuriyet rejimlerinin başlıca cihazlarıdır. Esasen, S. P. deyimi, XIX. yüzyılda Avrupa'da ve A.B.D.'nde temsilî müesseselerin gelişmesi ve oy vermenin genişletilmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Zaten bu deyim, bir veya daha çok sayıda başlıca partilerin seçim yarışması içinde, kamu hizmetlerine talebin gaye olarak gözetildiği teşkilâtlamayı öngörür. Bu itibarla "parti" deyimiyle asıl kastedilen şey de, bir seçim yarışması olmayıp, siyasî teşkilâtlanmaların genişletilmesidir. Nitekim, küçük partilerin, seçimi istemeleri tabiî olmakla beraber, kamu hizmetleriyle ilgili taleplerini gerçekleştirme şansının gerçekçi bir bekleyişi olamayacağı cihetle, daha ziyade siyasî teşkilâtlanmayı hedef tutması ve buna göre tavrını ayarlaması kaçınılmaz olmakta ve dolayısıyla çok partili sistemde koalisyon ortağı olmanın ötesinde, topyekûn siyasî iktidarı ele geçirme söz konusu edilememekte, ancak belirli ölçüler içinde, siyasî iktidar paylaşması vakıasıyla karşılaşılmaktadır. Bu itibarla, S. P.'i, genellikle belirli bir siyasî program üstünde birleşmiş siyasî grupların, bu programı, normal seçim yollarıyla siyasî iktidarı ele geçirerek, gerçekleştirmek maksadıyla kurdukları (teşkilâtlandırdıkları) tüzel kişilik olarak anlamak, ana çizgileri yönünden doğru olsa bile, küçük, hattâ büyük partilerin bile siyasî iktidarı ele geçirme keyfiyetinin, parlamento aritmetiği ile sınırlı bulunduğu da gözden uzak tutulmamalıdır. Hususiyle, "normal seçim yolları" bir çok ülkelerde siyasî iktidara aday olmayı, bazı siyasî grupları engellediği veya onlara engel teşkil ettiği cihetle, daha kolay yahut kestirme, tepeden inme yollarla iktidara el koymaya onları götürdüğü veya düşündürdüğü de bilinmektedir. Bu bakımdan, bir hükûmetin kontrolunu elinde tutan asker görevlilerin bir kliği, yukarda belirtilen vasıfları taşımadığından ötürü, S. P. sayılmaz. Mutlak bir monarşi altında devletin işleri üzerinde devamlı bir surette nüfuz ve tesirini kullanan geniş toprak sahibi bir aristokrasinin de, ülkenin yönetiminde büyük çapta rol oynaması ihtimali bulunsa bile, terimin bugünkü kullanılışı içinde bir S. P. teşkil ettiği iddia edilemez. Dikta yönetimindeki tek-parti sistemleri de, aslında diktatörün iktidarını desteklemek maksadıyla kurulmuşlardır. Bundan ötürü, siyasî rejimin tabiî gereği olarak, bu türlü partiler (daha doğrusu adı parti olan kuruluşlar) rejimin korunmasında tesirli olsalar bile, hakikatte S. P. olmaktan ziyâde, hükûmet cihazının uzantısından başka bir şey değildir. Bu itibarla, S. P. için temelli şart, seçme ve seçilme yollarıyla siyasî iktidarı ele geçirme uğrunda mücadele

edecek organizasyonları teşkil etme hürriyetinin bulunmasıdır. Öteki şart ve durumlarda vatandaş grupları (toplulukları), hükûmete tesir etseler ve hattâ koalisyon ortağı olsalar bile, seçme ve seçilme yollarıyla iktidarı ele geçirme uğrunda yarışma hürriyeti olmadan, terimin dar anlamında da S. P. var olamaz. Bu bakımdan, Rusya'daki Komünist partisi, Hitler Almanyasının Nazi partisi ve İtalya'nın Faşist parti örnekleri, terimin genel kullanılışına uygun olarak bir S. P., sayılamaz. Birçok ülkelerde olduğu gibi, A.B.D.'nde 1954'ten beri Komünist partisinin kanun - dışı ilân edilmesi, onun gerçek bir S. P. olmamasından değil, fakat Sovyet yönetiminin bir âleti olması ve tahrip edici tesiri bulunmasından ötürüdür. Fransa, İtalya ve Hindistan gibi diğer ülkelerde komünist partilerinin mevcudiyeti, siyasî organizasyonun iyi niyet gösterisi olarak kabûl görmüş ve bu yüzden çok geniş tesir ve nüfuza sahip olmuşlardır (bk. SOSYALİZM).

Böylece S. P., hedefi iktidarın kontrolunu elde etmek olan ve idare edenler ile idare edilenler arasında karşılıklı mükellefiyetlerin dağılımına müdahale etmeyi savunan az veya çok sıkı bir surette bir programa bağlı olarak aralarında birleşmiş fertler grupu demektir. S. P.'in teşekkülüne götüren siyasî menfaatler, elbette üyelerini başka gruplara veya sosyal sınıflara bağlayan diğer menfaatlerden tecrit edilemez. Bu bakımdan, toplumu yönetme tarzları ve topluma verilmesi istenen yön, S. P.'in doğuşunu hazırlar. Rekabet, çatışma ve sınıflar kavgası, yalnız bütün S. P.'i karakterize eden ideolojilerin doğuşunu hazırlamakla kalmaz, aynı zamanda, bütün toplumun kültürel yapısını ve organizasyonu da ortaya koyar. Amaçları, mevcut siyasî organizasyona içten ulaşmaya çalışan partiler, muhafazakâr partilerdir. Tavır ve tarzı itibariyle az veya çok "devrimci" karakteri ağır basan diğerleri ise, bu organizasyonun değişme taraflısını teşkil ederler. Toplum içinde tekâmülü gözeten parti, devrimci partiye göre, ortada sayılır. Böylece S. P., aşırı soldan sağa doğru bir yelpaze teşkil edecek biçimde sıralanır.

S. P.'in öteki gruplardan farklılığı : S. P., adaylarını devlet görevlerine yerleştirmekten ziyâde, propaganda ve ikna gibi yollar ve vâsıtalarla hükûmete tesir ve nüfuz etmek isteyen baskı veya menfaat gruplarından farklı olmak durumunda ve zorundadırlar. Bunlar bazı ortak menfaat üzerine temellendirilmiş fertler grupu veya dernekler federasyonudurlar; hükûmet üzerinde tesir icra etme, genellikle derneklerin, cemiyetlerin maksatlarından ancak birisidir. Meselâ, meslek kuruluşları veya cemiyetleri, ilgili makamlara kendi seslerini duyurmakla görevlerinin bir kısmını yapmış olsalar bile, aslında tesir ve nüfuz edici bir politika takibinin, bu türlü dernek ve cemiyetlerin biricik amacı olmadığı da bilinmektedir.

Menfaat grupları bazan S. P.'in teşkil edici unsuru da olabilmektedir. Nitekim, İngiliz İşçi partisi (Labour party) sendikalar federasyonu, esnaf teşekkülleri ve sosyalist maksatlı dernekler olarak doğdu. Amerikan İşçi Federasyonu'nun da (A.F.L.) S. P. ile farklı bir ilişkisi vardır; daha ziyade taraf gütmeyen bir politika takip etmeye çalışır. Sanayi teşekkülleri kongresi (C.I.O.) ise, taraf tutan bir politika takip eder ve Demokrat adaylarca desteklenir. Bu iki kuruluşun 1955'te A.F.L. - C.I.O teşkil etmek üzere, birleşmelerinden sonra özel siyasî gayeler için nasıl çalışılacağı üzerinde bir siyasî eğitim komitesi kurdular.

S. P. ile baskı grupları arasındaki sınır çizgisi, bazan silikleşmekle beraber, baskı gruplarının S. P.'inkine benzemeyen, devlet görevleri için aday belirlememeleri veya hükûmetin yönetimi için sorumluluk kabûlunde istekli olmamaları yönünden, bir ayrım yapılabilir. Belirli şartlar altında baskı taktikleriyle kendi dâvalarını gerçekleştirmeyi ve ileri götürmeyi düşünen bir menfaat grupunun, değişik şartlarda bir S. P. gibi hareket edeceği de tabiîdir.

Son yıllardaki ihtilâlci kitle hareketlerinin, hepsi olmasa bile, isimleri de dahil olmak üzere, bazılarının S. P. özellikleri gösterdikleri bilinmektedir. Meselâ, Hindistan'da Kongre partisi ve Pakistan'da Müslüman birliği, millî istiklâl için itici öncü güç olarak rol oynamışlardır. Bir kere gayeye erişilince, hem organizasyonları yeni şeylerin şemasına uymada ve hem de bir S. P.'nin normal fonksiyonlarını var saymada güçlüklerle karşılaşmışlardır. Umumî temâyül, bu partiler için bazı tesir ve nüfuzlarını kaybetmek ve bir kere istiklâl kazanıldıktan sonra taraftarlarına uygun gelecek şekilde bölünmek kaçınılmaz olmaktadır.

Partilerin fonksiyonları : Atlantik'in her iki yakasında da XVIII. yüzyılda parti deyimi, yıkıcı değilse bile, siyasî olarak zararlı bir şeyi dile getiriyordu. Nitekim, George Washington, "veda nutku"nda "parti zihniyetinin zararlı tesirlerine karşı" bir uyarma görevi yapmıştı. Hattâ XX. yüzyılın ortasında bile, partiler hakkında tenkitkârane sözler sarfedildiği de herkesce bilinmektedir. Meselâ, Batı Almanya'da S. P., Birleşik Devletlerde veya İngiltere'de olduğu gibi, ayni tarihî köklere ve heyecan ortamına sahip değildir. Bir çok Alman seçmenleri, kendilerini "partinin üstünde" olarak düşünüp tercihte bulunur ve partileri küçük görürler. Ayni şey, Japonya için de söz konusudur. 1950'lerde vasat bir Japon vatandaşın kafasında, kendisini bir S. P. ile sıkı şekilde temasta görmek, hemen hemen mümkün değildi. Hindistan'da da partilerin zarurî olmadığı ve istenilmediği görüşü, güçlü ses olarak ifade ediliyordu. Endonezya'da Başkan Sukarno, 1956'da kurucu mecliste yaptığı bir konuşmada, S. P.'i kurma hürriyetinin "demokratik sistem'in yürüyüşünü korumak" için biricik vâsıta teşkil etmediğini beyan etmişti. Fakat pek çok ülkede, hususiyle başarılı parti hükûmetlerinin uzun boylu geleneği olan ülkelerde, S. P.'e halk hâkimiyetinin temsilcileri olduğu hükûmetin asıl kaynağı olarak bakılmıştır.

Bu bakımdan, partilerin savunucuları da, resmî yönetim müesseselerinin, demokrasiyi çalıştırmak için yeterli olmadığını delilleriyle ortaya koymuşlardır. S. P.'in kaldırılmasının (veya biri hariç, bütün partilerin kanun - dışı ilân edilmesinin), genellikle bir dikta rejiminin kuruluşuna doğru ilk adım olduğunu göstermişlerdir.

S. P. içinde bir program üzerinde birleşmiş benzer görüşlere sahip olan kimselerin, hükûmeti kontrol etmek için, mücadele etmek üzere teşkilâtlanmalarının bir metoda dayanacağı da tabiîdir. İktidar uğrunda parti rekabeti, bir anlamda iç savaşın yüceltilmesi (sublimation) dir ve partiler, bir bakıma, bazı ortak veya uzlaşabilir emelleriyle birlikte halkın belli bir kesiminden ibaret olan, siyasî ordulardır. Bu yönden S. P.'in temelli bir fonksiyonu, bir savaş gücü oluşundadır. Başka yönden de S. P., bir temsil, tesir ve disiplin organı olduğu gibi, ayni zamanda, doktrinden hareket kaideleri çıkaran ideoloji organıdır. Ayrıca, seçilenleri, seçenlerin iradesine bağlamaya çalışan bir köprü görevi yapar. İnsanlar, tefrikaya ruhsat veren şeyde birleşmeye katıldıkları gibi, ayni sebepler yüzünden de partiler hâlinde birbirlerine bağlanırlar. Ekseriya insanları bir S. P. içinde birlikte olmaya sevkeden bağ, siyasî metodlarla kurulması veya savunması

SİYASÎ PARTİLER : Birleşik Devletler'de siyasî partilerin seçim mücadelesi çok hareketli geçer. 1896 seçiminde Cumhuriyetçiler'in adayı William McKinley seçimi 95 elektoral oy alarak kazanmıştı

elverişli müşterek bir ekonomik menfaattır. İşçi veya köylü partileri, belirli örneklerdir. Bazı ülkelerde etnik ve ayrı milliyetler azınlığının S. P. olmaya temâyül gösterdiği de olmuştur. Kıt'a Avrupasında müşterek din inanışı, bazı partiler için, yapıştırıcı unsur vazifesi görmüştür.

İnsanları partilerde birlikte olmaya çeken faktörler, ne olursa olsun, bu organizasyonlar halkın serbest iradesine dayanan hükûmet için vazgeçilmez fonksiyonlar olarak rol oynarlar. Bu organizasyonlar aday seçer ve bunları seçimler için hazırlarlar. Adayları isimlendirme prosesi, pek çok ülkede oldukça gayri resmî bir mahiyet arzeder. Bir partinin liderlerinin iç iklikleri veya toplantıları adayları belirler. Birleşik Devletlerde isimlendirme işinde parti teşkilâtları içinde yanlışlıklar yapıldığı için, isimlendirme prosesi kanunla düzenlenmiştir.

Parti sistemleri : S. P.'in incelenmesi, onların belli başlı iki yüzü olduğunu ortaya koyar. Biri ayrı mahiyetler olarak onların karakteristiklerini, meselâ türlü sosyal temelleri, gayeleri ve temsil ettiği dâvaları, resmî teşkilâtları ve güçlerini belli etmeye yarar. Bu parti "üniteleri" (yapılar)'nin incelenmesidir. Öteki ise, parti üniteleri arasında rekabetle ilgili karşılıklı - tesir örneklerini, başka deyişle "onların birlikte var - oluşunun şekil ve tarzları"nı belirtmeyi gerekli kılar.

Parti üniteleri (yapıları) ve parti sistemleri, o derecede birbiriyle yakından ilgilidir ki, bunlardan biri gerçekten ötekiyle münâsebet hâlindedir. Partiler arasındaki karşılıklı - tesirler, açıkça birbirine tesir eden ünitelerin (yapıların) mahiyeti icabı tesire açıktır. Parti üniteleri ve parti sistemleri iki değişik anlamda da birbirinden ayrılabilir konular teşkil eder. İlki, partiler arasında rekabete dayanan karşılıklı - tesir örnekleri olarak parti sistemlerini tarif etme, siyasî sistemlerin, parti sistemleri olmaksızın kabûl edilebilir partiler olması gerektiğini ortaya koyar. Bu noktadaki açık durumlar, monolitik partilerin gerçek siyasî rekabet yapısı olmaktan ziyâde kontrol, düzenleme ve nüfuz - etme âletleri olarak rejimlere hizmet ettiğidir. İkincisi, bir parti, parti sisteminin dışında kalmalıdır. Esasen, biri parti sistemlerinden bahsettiği zaman, o kimse, siyasî prosesin özel bir tarzı itibariyle temelde karşılıklı - tesirlerden bahsediyor demektir.

Parti sistemlerinin icra ettiği fonksiyonlar, hayatî olsalar ve sıkı sıkıya seçim rekabeti prosesine bağlı bulunsalar da, parti sistemlerinin bir sınırlanmasına, bu fonksiyonları merkez yapmak, hiç değilse, pek doğru sayılmaz; bu iki sebepten ötürü böyledir. Biri, benzer ve farklı siyasî sistemler içinde liderleri yetiştirmek ve kendilerine tercihleri arttırmaktır. Meselâ, temsilî sistemlerde, kendi lehlerine tercihlerin arttırılması, yalnız teşriî proses içinde takip edilmekle kalmaz, ayni zamanda, mutediller arasında bulunan karmaşık

baskı grupları ve hergün gittikçe sayıları artan hükûmete hem içerden ve hem de dışardan destek olan ve tesirde bulunan bürokratları da hesaba katmalıdır. Ayni şey, yetiştirme için de doğrudur. İkinci sebep, yetiştirme ve oy arttırmanın kesinlikle parti sistemlerinin fonksiyonları olmadığıdır. Bunları teşkil eden üniteler, başka maksatların işine yarar. Partiler sürekli siyasî eğitim sağlar ve siyasî maharetleri öğretir ve telkin ederler. Bilhassa Marxist partiler, bu konuda daha çok militan yetiştirmenin, kadrolaşmanın peşindedirler. Esâsen eğitime ağırlık verilmesinden maksat, partilerin iç yapısını sağlamlaştırmak, her türlü siyasî maharetlerin kazanılması için kolaylıklar sağlamaktır. Birçok ülkelerde bu gibi eğitimle ilgili faaliyetler, partilerin üyelerinin sosyal yaşayışı için, çerçeve olarak işe yarar; bazan bütün partileri kuşatan çerçeveler demek olur. Bu gibi hususlar, bilhassa batılı olmayan bazı ülkelerde (Afrika'da) fertleri gelenek bağlarından kopararak partiye tâbi kişiler hâline getirmek için ihtiyaç duyulan bir çimento vazifesi görür. Şüphesiz, bu gibi faaliyetler, insanları diktatöryal rejimlere bağlı olarak yetiştirmek hizmetini öngören, sözde partilerin karakteristiklerini teşkil etmekle kalmaz, ayni zamanda, onların insanları en kararsız durumlarda yakalayarak, kendi emelleri uğrunda yoğurmaya çalıştığını gösteren örneklerdir. İskandinavya'daki partiler ise, ekseriya izci grupları ve yaz kampları tertipler ve yetişkinler için kurslar düzenler ve çok daha özel olarak gazete ve dergiler yayımlar. Bazı hâllerde, parti sisteminin hükûmet çerçevesindeki gerekli kadroların iyice tesbit edilmediği, ancak yeni istiklâle kavuşan ülkelerde uygulama alanı bulan doğrudan hükûmet görevlilerini tâyinde bir rol oynadığı da bilinmektedir. Daha ziyâde parti sistemlerinin doğrudan icrayı kontrol etme fonksiyonları gördükleri de bir vakıadır. Nihayet parti sistemlerinin, kendisini meydana getiren ünitelerden tamamen ayrı olarak, temel fonksiyonunun sağlam ve doğru bir politika tesbiti olduğu ve böyle bir politikanın uygulanması için de kendisini müessir bir otorite olarak kabûl ettirmesi görüşü ağırlık kazanmaktadır.

S. P.'in (üniteleri) yapıları: S. P. seçim ve parlamento usûlleri ile ayni zamanda ortaya çıkmışlardır; dolayısıyla bunlara paralel olarak da gelişmişlerdir. İlkin hem bir adayın, ileri gelenlerin, hatırlı kişilerin korunmasını sağlamak, hem de seçim kampanyası için gerekli parayı toplamakla görevli seçim komiteleri şekli altında doğmuşlardır. Meclislerin içinde, ortak bir hareket için, ayni düşüncedeki milletvekillerini biraraya getiren parlamento gruplarının geliştikleri görülmüştür. İleri gelen milletvekillerinin birbirlerine yakınlaşmaları, tabiî olarak, bunların temelde bulunan seçim komitelerinin de biraraya gelmeleri gibi bir temâyülün doğmasına yol açmış bulunuyordu. Birleşik Devletlerde başkanlığa aday seçimi için, millî ölçüde uyuşup anlaşmak, sonra da muazzam sayılabilecek bir seçim kampanyası yürütmek; ayrıca mahallî alanda seçimle tâyin yapılan birçok görevler için çok sayıda adaylar tesbit etmek gerekliliği, partilere özel bir yapı kazandırmış olmakla beraber, bu her zaman için seçimlere bağlı kalmış görünmektedir. Başlangıçta S. P. her seçim bölgesinin çerçevesi içinde kurulan ve hatırlı kişileri "eşraf ve muteberân"ı bir araya getiren mahallî - komitelerden meydana gelmişlerdir. Bunların üyelerinin sayısından çok sıfatları önemliydi. Her şeyden önce, mânevî bir tesir sağlayan itibar veya hiç değilse propaganda giderlerini karşılamaya yarayan servet gerekli bulunuyordu. Bu komiteler üyelerinin fazla yüksek olmayan sayısı, sert bir yapı bulunmasını gerektirmediğinden, bunların iç teşkilâtı zayıf, bağımsızlıkları ise büyüktü. Partilerinin merkez teşkilâtlarının, mahallî unsurlar üzerinde hiç bir otoriteleri yoktu. Partiler, bir komiteler federasyonu karakterini muhafaza ediyorlardı. Komitelerin çoğuna bir şahsiyet, umumiyetle milletvekili hâkimdi. Herbiri kendi komitelerine dayanan parlamento üyelerinin çok geniş bir bağımsızlıkları vardı. İngiltere hâriç, bir oylama disiplini yoktu; bu da meclislerdeki mücadelelere bir gladyatör çarpışması niteliğini veriyordu. Partilerin bu ibtidaî yapısı, Avrupa'daki muhafazakâr ve liberal partilerin çoğunda ve A.B.D. partilerinde olduğu gibi kaldı. Bu örneğe göre kurulmuş partiler "kadro partileri" (komite partileri) diye adlandırılır.

XX. yüzyılın başında sosyalistler bir başka siyasî yapıyı, "kitle partileri"ni icad ettiler. Esas mesele sosyalist adayların seçim kampanyaları için para bulmaktı. Bunlar, o zaman ihtilâlci kimseler sayıldıklarından, liberal ve muhafazakâr adayların seçimlerini finanse eden bankerlerin, sanayicilerin, tacirlerin, büyük toprak sahiplerinin malî desteğinden mahrum bulunuyorlardı. Büyük bağışlar sağlamak imkânı bulunamayınca, küçük paraların biriktirilmesi yoluyla azamî sayıda üye toplayacak bir imkân ve zemin hazırlanmış bulunuyordu. Bu sistem aynı zamanda halk kitlelerine mahrum oldukları siyasî bir eğitimi verme imkânını ve ayrıca adayların daha demokratik bir tarzda tesbitlerini de sağlıyordu. Esasen partilerin bu yeni yapısı ile sosyal temellerinin tekâmülü arasında oldukça yakın bir münâsebet var gibidir. Geleneğe bağlı kadro partileri aristokrasi ile burjuvazinin çatışmasına uygundurlar. Nitekim, mensupları kalabalık olmayan bu sınıfları, "eşraf ve müteberân" gayet iyi temsîl ediyordu. Partilerin darlığı, siyasî alanın darlığına da yol açıyor ve halkın büyük çoğunluğunun fiilen katılmamış bulunduğu bir demokrasinin gerçek mâhiyetini açığa vuruyordu. Halbuki, kitle partileri ise, halkın hemen hemen hepsine açık olan demokrasinin genişlemesine uygun düşüyordu.

Yüzbinlerce, hattâ milyonlarca insanın (daha 1913'te Alman Sosyal - Demokrat partisi üyelerinin sayısı milyonu aşmış bulunuyordu) sürekli olarak kadrolanmış bulunması, "aidat" denen "parti vergisi"nin muntazam tahsili, kadro partilerine göre çok daha sert bir idare teşkilâtının kurulmasını gerektirmekteydi. Bu yüzden karmaşık ve hiyerarşisi kurulmuş bir cihaz doğup gelişti; böylece, bir "iç idareciler" grupu teşekkül etti ki, bu da parlamento üyelerinin durumlarını zayıflatmakta başlıca faktör olarak rol oynadı. Gerçekten bu durumda, iki türlü lider grupu arasındaki anlaşmazlık, temeldeki iki topluluğun anlaşmazlığını ifade ettiği cihetle, ilgi çekici bir mâhiyet arzetmektedir. Bunlardan biri iç idarecileri seçen üyeler topluluğu, öteki de milletvekillerini seçen seçmenler topluluğudur. Seçmenlere göre, daha partici olan üyeler, daha dik başlıdırlar. Fakat sosyalist partilerin sosyal birleşmeleri, problemin verilerini değiştirmiştir. Bunlar parlamentarizmin değerlerini kabûl ettiklerinden, bu değerleri temsil edenlere, yeni milletvekillerine üstünlük verme yoluna tabiî olarak girmişlerdir. Bu değerlerin kabûl edilmedikleri komünist veya faşist partilerde ise, tam tersine, parlamento üyeleri alt kademelerdeki yöneticilere tâbi olurlar, asıl itibar da bunlara ait bulunmaktadır.

Kitle yapısı, sonradan sosyalistlerin dışındaki partilerce de benimsendi. Hristiyan - demokrat partiler, umûmiyetle sosyalist teşkilâtı olduğu gibi, kendilerine mâl etmeye gayret ettilerse de, bunu her zaman başaramamışlardır. Bunlar, daha ziyâde kadro partileri ile kitle partileri arasında karma bir

yapıya sahiptirler ki, bu da onların sosyal temellerinin tecânüsten mahrum niteliklerine uygunluk arzeder. Komünist partiler de, sosyalist yapıyı biri üyelerini ikametgâha bağlı (ocak - bucak gibi) mahallî bir kadroda toplayacak yerde, işletme ve çalışma yeri temeline dayanan fabrika, atölye, büro vb. gibi hücrelerde toplamak, öteki de merkezleşmeyi arttırıp sıkı bir disiplin kurmak üzere, iki önemli noktada değiştirdiler. Faşist partiler ise, bu sonuncu eğilimi daha da geliştirip işlediler. Aynı zamanda temel organ ile merkez arasındaki ara kadrolama kademelerini çoğalttılar. Böylece, bunlar birbirlerine geçmiş gruplardan meydana gelme bir piramit şekli arzedecek bir durum kazandılar. Bir dereceye kadar ordudan kopya edilmiş bu yapı, faşizmin her hâlde askerliğe benzeyen mâhiyetinde izahını bulmaktadır. Zaten denildiği gibi faşist partinin özelliği, "kitlenin siyasî teşkilâtına askerî bir tekniği uygulamasıdır."

Az gelişmiş ülkelerde kitle partileri, umumiyetle daha değişik bir görünüş arzeder. Bütün kitle partilerinde idareciler, üyeler ile militanların geri kalanından oldukça ayrı ve belirli bir grup meydana getirir.

Bu "iç - çevre", netice itibariyle, bir kitle teşkilâtının içinde kurulmuş bir kadro partisine az ve çok benzer. Bununla beraber, gelişmiş ülkelerde iki grup arasındaki ayrılık sıkı değildir. "İç - çevre" çok açıktır, tabanda bulunan üyeler de buraya oldukça kolaylıkla girebilirler. Ayrılık, sosyolojik bir durumdan ziyâde (iktidarın, tesirlilik sebepleri dolayısıyla, merkezleşmesi gerekliliği gibi), teknik sebeplerden ileri gelir. Az gelişmiş ülkelerin kitle partilerinde ise, tam tersine, "iç - çevre"nin üyeleri ile partiler kalabalığı arasındaki sosyal mesafe çok büyüktür. Birinciler, modern toplumların entelektüel ve teknik seviyesindedir; ikinciler ise, bundan henüz çok uzaktadırlar. Böylece partilerin yapısı, bu ülkelerin tekâmüllerinin şimdiki safhasında, bunların genel yapılarını aksettirir.

Öte yandan modern siyasî kadro teşkili keyfiyeti, geleneğe bağlı tipleri büsbütün ortadan kaldırmamakla beraber, onların üstüne çıkar. Hattâ, tam tersine, başlıca gücünü bu tiplerden alarak, çok defa bunları kabûl eder.

Umumiyetle, az gelişmiş ülkelerde siyasî yöneticilerin otoritesinin ve prestijinin başka yerlere göre, daha belirgin bir şahsî özelliğe bağlı olduğu söylenebilir. Buna göre liderin şahsî otoritesi, parti tecânüsünün ve halkın bu partiye üye olmasının başlıca unsuru olmasından ve ideolojiler ile programların büyük bir önemi taşımasından ileri gelmektedir. Bu itibarla, denebilir ki, az gelişmiş toplumlarda iktidarın çok şahsî olduğuna ve oralarda partilerin başlıca tek bir kimsenin çevresinde kurulmuş bulunduğuna şübhe yoktur. Bununla beraber, ilâve etmelidir ki, otuz kırk yıldan beri modern toplumların özlemi ve gidişi otoritenin şahsîleşmesine doğru bir eğilim kazanmakta olduğu intibaını vermektedir.

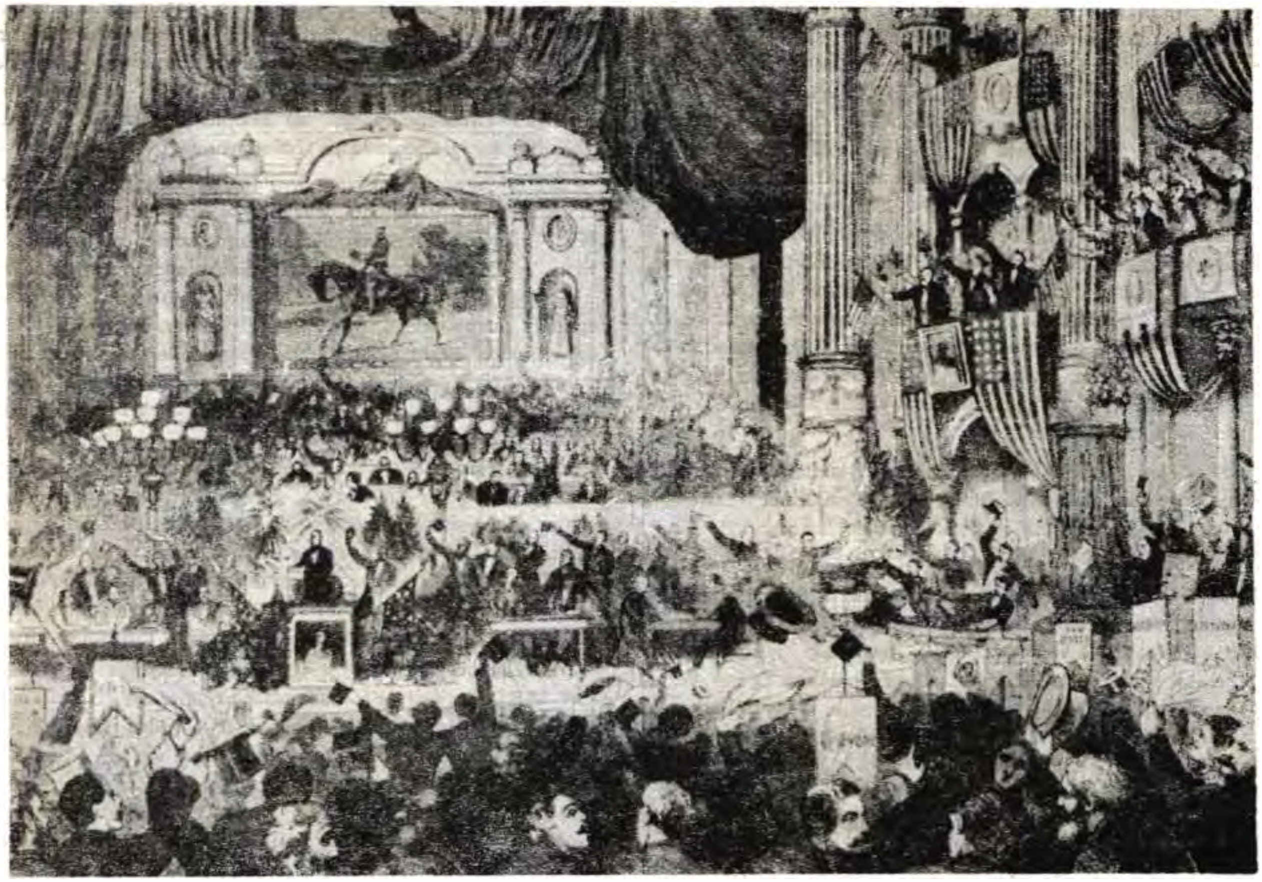
Üçüncü bir parti yapısı da İngiliz işçileri ile İskandinav sosyalistlerinde görülmektedir. XX. yüzyılın başında işçi seçim kampanyalarının finansmanı problem hâline gelince, bu husus, İngiltere'de sendikaların doğrudan doğruya hareketе geçişleriyle çözüldü. Sendikalar, üyelerin ödedikleri aidatın bir kısmını siyasî maksatlı bir sandığa yatırmayı kararlaştırdılar. Bu sandığın yönetimi ile adayların seçimi işleri de sendikalar, yardımlaşma kurumları, kooperatifler ve çeşitli sosyalist birlikler temsilcilerinden kurulu bir komite tarafından sağlandı. Bu temel üzerinde de doğrudan olmayan, "dolaylı" denebilecek bir parti kuruldu ki, vatandaşlar buna doğrudan değil de, ancak (sendikalar, yardımlaşma kurumları, kooperatifler, çeşitli birlikler gibi) başka kuruluşların aracılığı ile yazılmaktadırlar. Bazı Katolik partiler, özellikle iki savaş arasındaki Belçika Hıristiyan partisi ve Avusturya Hıristiyan - Demokrat partisi de kooperatif temele dayanan böyle bir yapıyı benimsemiş bulunuyorlar.

Siyasî partilerin sayısı: S. P.'in gelişimi, modern Batı demokrasisinin gelişimine paralellik arzeder. Ondan önce (XVI. yüzyılda Fransa'da Katoliklerin konfederasyonu olan "Ligue", VII. Charles'ın saltanat dönemindeki Armagnac'lar ile Bourguignon'lar, XII. - XV. yüzyıllar arasında İtalya'da papalığı tutan Guelfi ve Almanya imparatorluğunu tutan Ghibellini'ler, Fransız ihtilâlindeki Jacobin'ler ve islâm dünyasındaki tefrika olayları vb. gibi) embriyon hâlindeki kuruluşlar hâriç, tam anlamıyla parti bulunmamaktadır. Bununla beraber, çağdaş otoriter (totaliter) rejimler, partilerin demokratik teşkilâtını "tek parti" şekline dönüştürmüşlerdir. Aslında bu tek parti sistemi tek bir aktörün oynadığı ve rekabetin söz konusu edilemeyeceği, mantık bakımından saçma bir sistemdir. Halbuki siyaset mücadelelerinde bulunacak teşkilâtlı partilerin, mâhiyet bakımından birkaç tane olması gerekir. Zaten bilinmektedir ki, bir savaşın yapılabilmesi için de en azından iki hasmın bulunmasına ihtiyaç vardır.

Hükûmetin yapısı ile S. P.'in sayısı arasında bir münâsebet olduğu açıktır. Bir bakıma, partilerin sayısı ile yönetenlerin yapısı arasındaki münâsebetler, ortaya konması ve tanıtılması en kolay olan ilişkilerdir. Bu açıdan, siyasî rejimler üçe ayrılır: *çok partili* rejimler, *iki partili* rejimler, *tek partili* rejimler. Esasen, bu sınıflama tarzı parti sistemlerinin en çok kullanılan tipolojisini de ortaya koymaktadır. Tek partili rejimler, XX. yüzyılın hükûmet alanındaki büyük yeniliğidir. Tek parti, devlet içinde resmî bir rol oynar. Tek parti, hükûmete en sâdık vatandaşları biraraya toplar ve bu durum, onun en büyük dayanağını meydana getirir. Üstelik, tek partiye girmek serbest değildir; bu partiye giriş, sadece belirli bir seçkinler topluluğuna verilen bir şereftir. Umumiyetle, bu partiye, ancak partinin gençlik kollarında çalıştıktan ve oldukça sıkı bir seçmeden geçtikten sonra girilebilir. Parti âdeta az veya çok kapalı bir kast durumundadır. Partinin başlıca gayesini, hükûmet ile halk arasındaki münâsebetler teşkil eder. Yukarıdan aşağıya doğru, kademeli bir şekilde, yönetenlerin kararlarını yönetilenlere duyurur; aşağıdan yukarıya doğru kademeli bir şekildeyse, yönetilenlerin düşünceleri konusunda yönetenleri aydınlatır.

Tek parti rejimi, her zaman, klasik anlamıyla, kuvvetlerin biraraya toplanmasına yol açar. Anayasanın, hükûmet organlarını belirleyen, onlar arasında görev bölümü yapan maddelerinin hiçbir önemi yoktur; çünkü, bu yapı bütünüyle bir görünüşten ibarettir. Her şekliyle iktidar, parti yöneticilerinin elindedir. Bakanlar, milletvekilleri, yöneticiler ancak tek parti vâsıtasiyle bu görevleri almışlardır ve onun direktiflerine göre hareket ederler.

İki partili sistem, kuvvetleri tek parti sistemindeki kadar bir merkezde toplamazsa da, kuvvetler ayrılığını, anayasada resmen belirtilen şeklinden bir hayli değiştirir. Meselâ A.B.D.'nde çoğunluk partisi, Kongre ile Başkan arasında, kanun metinlerinde yazılı olmayan sıkı bir bağ meydana getirir. Bu bakımdan, İngiliz rejimi çok daha ilgi çekici bir mâhiyet arzeder. Seçimi kazanan parti, mutlak çoğunluğu da sağlamış olacağından, meclislerin kabineyi düşürmek imkânı ortadan kalkmaktadır. Ayrıca, başbakan par-

SİYASÎ PARTİLER : A. B. Devletleri'nde 1868 seçimini Cumhuriyetçi Parti adayı Grant kazanmıştı. Yukarıdaki resim 1872'de Philadelphia'da yapılan büyük kurul toplantısında Grant'ın tekrar aday olduğunun ilân edildiği ânı tesbit ediyor. Grant bu seçimi de kazanmıştı

lamentodaki çoğunluğun lideri olduğundan, tatbikatta hem hükûmetin (bakanlar kurulunun) ve hem de parlamento üyelerinin en büyük kısmının başkanı olmaktadır. Bu da teşrii kuvvet ile icra kuvveti arasındaki bağları çok sıkılaştırmaktadır. Hükûmet, bu durumda, serbest, kuvvetli ve istikrarlıdır; ülkeyi âdeta tek parti yönetmektedir; muhalefetteki partiye de hürriyeti savunan ve ayrıca hükûmete değerli tavsiyeleri ihtiva eden tenkit görevi düşer.

Bir sonraki seçimlerde, vatandaşlar, çoğunluk partisinin yaptığı işler ile muhalefetin tenkitleri arasında hür bir seçim yaparlar. Ekseriya, seçimi muhalefet kazanır ve o da kendi doktrinini uygulamaya koyabilir. Böylece, ülke için faydalı bir "sarkaç hareketi" ortaya çıkar.

Çok partili rejim, tek partili rejimin tam tersine birden fazla partinin birarada varlığı ve belirli hürriyet iklimi içinde eşit şartlarda yaşamaları, birçok S. P.'nin birlikte bulunuşu demektir. Bu rejim, Batı demokrasisinin mahsülüdür.

Çok partili bir rejimde, parlamento ile hükûmetin birbirine nisbetle zayıf düşmeleri, bu iki müessese arasındaki bağların gevşemesine yol açar. Hiçbir parti normal olarak çoğunluğu sağlayamadığından, tecânüsü olmayan, birçok partiden oluşan, kısa ömürlü koalisyonlara gitmek mecburiyetinde kalınır; bu durum parlamenter rejimde sık sık hükûmetlerin düşmesine sebep olur. Ayrıca hükûmet birbirine rakip partilerden kurulduğu için, kabinede varılan görüş birliği de çok dokunaksızdır ve kesin, tutarlı bir program uygulamak çok güçtür; umumiyetle, bir sonraki hükûmet buhranına kadar "günlük işlerin görülmesi" ile yetinilir.

Parti sayısının, hükûmet yapısı açısından önemini görmek için, İngiltere'deki sistem ile Fransa'daki III. cumhuriyet dönemindeki sistemin karşılaştırılması ilgi çekici bir durum arzeder. Görünüşte, ayni prensiplere ve siyasî organlar yönünden benzer şekillere dayanan bu iki parlamenter rejim birbirine çok benzemektedir. Halbuki gerçekte, İngiliz kabinelerinin otoriteleri ve devamlılıklarıyla, Fransız kabinelerinin zayıflık ve kısa ömürlülüğü arasında dağlar kadar fark vardır. Aslında bu ayrılık, çok açık olmakla beraber, ikinci derecede sebeplere (meclisi dağıtma hakkının kullanılması, devlet başkanın prestiji vb. gibi) irca edilemez. Halbuki en temelli fark, İngiltere'nin iki partili sisteme (two parties system), Fransa'nın ise çok partili sisteme dayanmasından ileri gelmektedir.

Bir ülkede iki partili sistemin veya çok partili sistemin varlığını açıklayan sebepleri araştırmak gerçekten ilgi çekici bir durum arzeder. Bu konudu, sosyal psikolojinin olduğu kadar tarihin de (İngiltere'de liberaller [Whigs] ile muhafazakârlar [Tories]) büyük rol oynadığı meydandadır. Fakat ciddî bir tahlil, teknik faktörleri ve öncelikle seçim sisteminin önemini yeter delilleriyle ortaya koyar. Çünkü iki partili sistem, tek turlu çoğunluk sisteminin sonucudur; halbuki nisbî temsil veya iki turlu seçim, çok partili sistemin meydana çıkmasına yol açar. Basit çoğunluk sistemi, iki partili rejimi hazırlar. Nisbî temsil ise, tam tersine, iki türlü

sistem gibi bütün düşünce ayrılıklarına temsil imkânı tanıyarak, partilerin çoğalmasına veya hiç değilse mevcut partilerin yaşamasına destek olur.

İki ve çok partili rejimlerin temelleri : Çok partili rejimin ana prensipi —sınırlı veya sınırsız da olsa— birden fazla S. P.'nin ideolojik tabanlarının farklılıklarına rağmen, yanyana yaşamasıdır. Ancak bu yoldandır ki, demokratik pluralizm sağlanabilecek, siyasî hayatı şekillendirecek, renklendirecek ve canlandıracaktır. Bu bakımdan iki sistemle karşılaşmış oluruz : İkili parti ve ikiden fazla (çok) partili sistemler.

İkili parti sistemi, daha ziyâde Anglo - Amerikan modeli olarak görülür. Gerçek örneklerini İngiltere'de ve Amerika'da gördüğümüz bu sistem bir ülkede sadece iki parti vardır yahut olmalıdır anlamına gelmez. Fakat bu ülkelerin sosyal ve siyasî şartları, iki büyük partinin siyasî hayata hâkim olmalarını mümkün kılmakta, öteki partileri çok zayıf bir durumda kalmaya mahkûm etmekte, üçüncü bir büyük parti ortaya çıkamamaktadır. Eğer bir büyük parti daha doğacaksa, bu takdirde ikiden birinin yerine geçmekte, eski büyük parti küçülmekte ve önemini kaybetmektedir. Ancak iki büyük parti arasındaki milletvekili sayısı farkı az ise, arada kalan küçük partiler, hakem durumuna geçebilmekte ve parlamentoda denge unsuru olabilecek bir mâhiyet kazanmaktadır. İngiltere parlamentosunda Liberal parti bu durumdadır. Batı Almanya'daki küçük partiler de bu durumun ilgi çekici örneklerini teşkil ederler. İkili parti sisteminin iyi işleyebilmesi, siyasî rejim üzerinde anlaşmalarına bağlıdır. İki partiden birisi ihtilâlci olursa, bu, sistemin iflâsına götürücü bir yoldur. İki partinin birleşmesi ancak belirli işlerde mümkün ise, gidilen yol normaldir; aksi takdirde, kapalı bir şekilde tek partili sisteme geçilmiş olur.

İkili parti sistemi, işleyiş bakımından iki şekilde görünür : *sert* (katı), *yumuşak* (esnek) şekiller.

Üyeleri ve hususiyle parlamentodaki milletvekilleri ile hükümetteki bakanları üzerinde sıkı bir disiplin kuran partiye *sert* parti denir. Sert partinin üyeleri, milletvekilleri ve bakanları, hukuken değilse de fiilen partinin temsilcileridir ve mecliste partilerinin kararlarını uygulamak zorundadırlar. Bilhassa grup kararları bağlayıcıdır. Çağdaş İngiliz partileri ve Fransa'da IV. cumhuriyet partileri sert partilerin örneklerini teşkil eder. Yumuşak partiler ise, sert'in tam tersine üyelerine, milletvekillerine ve bakanlarına büyük ölçüde bağımsızlık tanıyan partilerdir. Yumuşak partilerdeki kişiler, şahsiyet ve hürriyetlerinden hiç bir şey feda etmeden, sempatileri ve düşünce yakınlıkları dolayısıyla biraraya gelirler; bakanlar kurulunda olduğu gibi parlamentoda da oylamalar sırasında grup kararlarına bağlı kalmadan sadece vicdanlarının sesine uyacak karar verirler. Fransa'da III. cumhuriyet dönemi partileri ve husûsiyle radikal parti bunun en iyi örneğini teşkil eder.

Partilerin sertliğinin, hükûmeti güçlendirip zayıflattığı sorusunu ve hattâ kuvvetlerin bir merkezde toplanmasına mı yoksa kuvvetler ayrılığına mı sebep olduğu sorusunu cevaplandırmak kolay değildir. Aslında önemli olan husûs, partilerin sertliği değil, sert partilerin sayısıdır. Burada parti sayısı ile iç yapıları hakkındaki görüşleri birleştirmek gerekir. İki partili bir rejimde sertlik, hükûmetteki iç dayanışmayı arttırır ve kuvvetlerin bir merkezde toplanmasını gerektirir. İktidar partisinin sıkı disiplini, gerçekte hem hükûmet içinde görüş birliğini, hem de parlamentodaki çoğunluk içinde oy birliğini sağlar; böylece parlamento ile hükûmetin eylemlerinde güçlü bir paralellik ve âhenk ortaya çıkar. Parti siyasî otoritenin gerçek merkezi hâline gelir. Bu rejimin tek partili rejimden ayrıldığı biricik nokta sert parti olarak iyi teşkilâtlanmış, kuvvetli ve hür hareket eden bir muhalefetin mevcudiyetidir.

İki partili rejimde hükûmetin kuvvet kaynağını teşkil eden bu sertlik çok partili rejimde ise bir zaaf kaynağı hâline gelir. Partilerin sayısı çok olduğundan, gerçekte bu partilerden birinin memlekette ve parlamentoda çoğunluğu sağlaması, hemen hemen imkânsız gibidir; geriye koalisyon çoğunluğuna dayanan tecânüsten mahrum kabineler kurulur. Fakat her partideki disiplin, hükûmet içindeki görüş birliğine ve koalisyonun sağlamlığına engel teşkil eder. O zaman da dikine olmayan, fakat yatık durumda yeni tipte bir kuvvetler ayrılığı ortaya çıkar. Her parti kendine belirli sayıda bakanlık ayırır ve bu bakanlıklara gönlünce yerleşir. Buralara kendi adamlarını, kendi metodlarını, kendi fikirlerini getirir; kendi propagandasını yapar. Bu durumda bakanlar kurulunun toplantıları, otoritesi sözde kalan bir başbakanın yönetiminde biraraya gelen bir derebeyler toplantısına benzer. Otoritenin bu ölçüde parçalanması, ister istemez derebeyliği akla getirmektedir.

Sert ve yumuşak partiler ayrımını partilerin demokratik ve otoriter olarak ayrımıyla birbirine karıştırmamak gerekir. Şüphesiz bu terimler, partilerin savundukları doktrinleri değil, fakat iç yapılarını belirler. Esasen bir parti teşkilâtına demokratik diyebilmek için, bu parti yöneticilerinin bütün üyelerce serbestçe ve gizli oyla seçilmesi, parti programı ve taktiğinin genel kurulca belirlenmesi ve bu kurulda delegelerin parti üyelerini tam anlamıyla temsil etmeleri, çeşitli temayüllerin parti içerisinde bir arada bulunması ve çoğunluk sağlayabilmek için bu temâyüllerin dürüstçe tartışılması gerekir. Tam tersine, eğer parti ileri gelenlerini merkez teşkilâtı seçiyorsa ve mahallî teşkilâta merkezden tâyinler yapılıyorsa (hattâ bu seçim görünüşü altında, şekle ait bir tasvip de olabilir), parti programı ve taktiği sadece yöneticiler tarafından tesbit ediliyorsa, genel görüşten ayrılan bütün görüş ve düşünüş farkları kesinlikle reddediliyorsa, bunları benimseyenler partiden derhal ihraç ediliyorsa, bu parti otoriter bir partidir. Her sert partinin mutlaka otoriter bir parti olması gerekli değildir. Meselâ Fransız sosyalist partisi ve İngiliz partileri hem sert, hem de demokratiktirler. Yalnız şurası da aşikârdır ki otoriter bir parti mahiyeti icabı sert olabilir.

Tek partiye dayanan bir diktatörlük rejiminde, bu partinin otoriter karakteri olması gâyet tabiîdir. Buna karşılık demokratik rejimde otoriter partilerin mevcudiyeti ise, önemli problemlere kapı açabilir. Eğer bütün partiler otoriter olursa, rejimin görünüşünden başka demokratik yanı kalmayacağı söylenebilir. Şayet partilerden sadece birkaçı otoriter olursa, yapıları icabı haiz oldukları taktik ve stratejik üstünlükleri sebebiyle yavaş yavaş rakiplerini tasfiye etmeleri ihtimali de düşündürücü olmalıdır. Her şeye rağmen, günümüzde partilerin otoriter bir iç teşkilâtlanmaya yönelmeleri kişi hürriyetleri için öldürücü bir darbenin ilk belirtisidir. İşte bu yüzdendir ki, yönetenlerin yetkilerinin sınırlandırılması meselesi bugün büyük bir önem taşımaktadır.

İki partili veya çok partili rejimlerin doğuş sebepleri, birçok faktörlere bağlıdır. İngiltere veya A.B.D.'nde iki partili sistemin, İtalya ve Fransa'da, Türkiye'de çok partili sistemin mevcudiyeti meselesi, bir teşriî karara dayatılarak açıklanamaz. Parti sistemlerinin var - oluş sebepleri, belli başlı

iki grup faktörde toplanabilir: Sosyal - ekonomik faktörler ve teknik veya hukukî faktörler. Yalnız bunlar bile açıklamaların ancak bir kısmını ifade ederler. Sosyal - ekonomik faktörler daha ziyâde sınıf çatışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Batı Avrupa'da, aristokrasi - burjuvazi çatışması iki parti hâlinde belirmiştir. Aristokrasi, muhafazakâr partilerin, burjuvazi de liberal partilerin kuruluşuna destek olmuştur. Bu durum XIX. yüzyılın ilk yarısına aittir. Aynı yüzyılın ikinci yarısında işçi hareketleri, yeni ve üçüncü bir siyasî kuvvet hâlinde sosyalist partilerin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Siyasî hayatın bu üçgene dayanması, partiler arasında paralellik ve bütünleşme hareketlerine yeni bir unsur katmıştır. Liberaller ortada kalmışlardır. Aristokratlara (ve monarşik rejime) karşı demokrasiyi ve hürriyeti, sosyalistlere karşı da ferdî mülkiyeti, özel teşebbüsü ve üretim araçlarının ferdîliğini savunmuşlardır. Solda olan bu partiler eşitliğe siyasî planda önem verdikleri için siyasî yelpaze itibariyle ortada kalmışlardır. Bu durumlar onları ekseriya kurulu düzeni savunma bakımından, muhafazakârlarla birleşme yoluna götürmüştür. Böylece ortaya yeni şekliyle "iki parti sistemi" çıkmıştır. Bu kalıplaşma *sağ* ve *sol* olarak görülür. Fakat bu iki uç arasındadır ki, her ülkenin özellikleri bir partiler dizisi meydana getirmiştir. Bazı ülkelerde etnik, bazılarında dinî, bazılarında ekonomik ayrılıklar bu dizinin ayrımlarını vücuda getirmişlerdir.

Sosyal, ekonomik faktörlerin yanı sıra, teknik ve hukukî faktörler de partilerin doğuşunda rol oynamıştır.

Tarih: bugünkü anlam ve görünüşlerden hayli değişik olmakla beraber, S. P.'in köklerinin eski devirlere kadar uzandığı görülmektedir. Zira partileşme olayının, yalnız zamanımıza mahsus olmadığı, insan gruplarının bulunduğu her yer ve zamanda, fikir ve menfaat ayrılıkları da belirmekte ve dolayısıyle ayni kafada insanların bir araya gelip gruplaştığı bir vakıa olmaktadır. Ancak tarih sahnesindeki S. P.'in çok çeşitli, çoğunlukla gizli, teşkilâtlı ve teşkilâtsız, programları tesirli veya efsaneleştirilmiş kişilerin isteklerine göre yapılmış olduğu görülür. Bugünkü örneklerin önceki şekilleri niteliğindeki partiler, iktisadî, sosyal ve kültürel farklılıkları bulunduğu kadar, dinî yönden de değişiklikleri ihtiva etmektedir. Eski Yunan ve Roma'da, geniş ve iktidar anlamıyla partilerden bahsedilebilir. Meselâ, Atina sitesinde Öpatrit'ler (Eupatrides), yani aristokrat zümre karşısında birleşen yoksul tabaka ve tüccar ve gemicilerden ibaret Paraliyen'ler (Paralia) gruplaşması vardı. Bu çatışmayı, hakemliği sâyesinde sitenin arkhont'u Solon önlemiştir. Eski Roma'da patrici ve pleb sınıfları da, çok geniş iki parti örneği olarak kabûl edilebilir. Yeni Roma sayılan Bizans'ta da partileşme olaylarına rastlanır. İslâm'da da *fırka* adı verilen ve bugünkü partilere benzetilebilecek siyasî ayrılıklar, gruplaşmalar olmuştur. Bunlar çoğunlukla mezhep ve tarikat bölünmeleridir. Mutezile, Şia, Hariciyye, Mürcie, Müşebbihe, Neccariyye, Cebriyye gibi, başlıca yedi fırkadan ibaret olan partileşme hareketinin sonradan 72 kola ayrıldığı rivâyet edilmiştir. Görülüyor ki, ister Batı'da, ister Doğu'da olsun, siyasî gruplaşmalar hayli eski bir geçmişe uzanmaktadır.

S. P., siyasî hayatın itici kuvvetleri olarak, Türkiye'nin siyasî ve sosyal tarihinde çok geç ortaya çıkmışlardır. Bununla beraber, kendilerini hazırlamış olan hareketlerden de tecrit edilemezler. Zaten parti kurma hak ve hürriyetinin teminat altına alınmadığı bir rejimde ve dönemde S. P.'in gelişmesi için de gerekli bir ortamın teşekkül edemeyeceği tabiîdir. Zamanın özlemiyle kurulması istenen *meşrutî* bir siyasî hayatın olmayışı, elbette S. P.'in doğuşunu da geciktirmeye vesile teşkil edecektir. Nitekim, Osmanlı imparatorluğunda siyasî faaliyetleri meşrutî bir temel üzerinde tesbite çalışan, ilk 1876 Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasîsi, katolik liberaller arasında hürriyet fikri esasında bir uzlaşmanın mahsûlü olan (7 şubat 1831), Belçika anayasasını örnek almış olması iddiasına rağmen, sözü edilen anayasının yalnız tertip şeklini taklit ile yetinmiş, buna karşılık, ruh bakımından kuvvetler birlik ve bütünlüğünü benimseyen bir sistem içinde milletin ve vatandaşların haklarını teminat altına alma yerine, "İslâm dîninin koruyucusu Sultân ve Halifenin" (md. 4) kutsal haklarını ve mutlak hâkimiyetini tesbit eden (md. 5) bir belge niteliğini taşımaktadır. Bu türlü bir anayasa düzeni ortasında S. P.'in doğmaları, teşkilâtlanıp faaliyete geçmeleri, elbette söz konusu edilemezdi. Esasen 1876 Kanun-ı Esasîsi, parti kurma imkânı şöyle dursun, cemiyet (dernek) kurma hürriyetini de metnine almamıştır. Rus ordularının Balkanları aşarak, Yeşilköy'e (Ayastefanos'a) kadar dayanmalarıyla sonuçlanan talihsiz savaşın hazırladığı zeminde, meclisin tatile gönderilmesi de, Kanun-ı Esasîyi tatbik edilmez bir duruma sokmuş bulunuyordu. Zaten 1876, kanun-ı esasîsinin siyasî prensipler yönünden yetersizliği, bu arada mutlakiyetçi devlet idaresinin 1789 Fransız inkılâbından kaynaklanan fikrî, sosyal ve iktisâdî cereyanlara karşı alerjik tepkisi, böylece 1839 Tanzimatcılarının düşünce ve ümitlerini de iflâs ettiren bir gelişmeyle sonuçlanmıştır.

Bununla beraber, 1876 Kanun-ı Esasîsinin fikir babası olan Mithat Paşa'nın bertaraf edilmesi, hürriyet özlemini körletmekten ziyâde, ateşleme sonucunu doğurdu. Böylece, "Yeni Osmanlılar", "Jön Türkler - Genç Türkler" adlarını benimseyen Osmanlı aydınlar (intelligentzia) grupu, memleket içinde ve dışında gizli siyasî mücadele teşekkülleri kurmaya yönelmişlerdir. Bu faaliyetlere ayni zamanda Osmanlı imparatorluğundaki azınlık grupları da katıldı. Bu istibdada karşı mücadeleyi hedef tutan 17 gizli teşekkül faaliyete geçti. Bunlar arasında gerek program, gerek güdülen hedefler bakımından önemli farklar bulunmakla beraber, imparatorluk içindeki ayrılıkçı cereyanların müşterek teması, yıkmakta birlik olunanı gerçekleştirmekti. Husûsiyle Jön Türklerin hâkim bulundukları "İttihat ve Terakki Cemiyeti" (b. bk.), Cenevre, Paris ve Kahire şubeleriyle kesif ve tesirli bir çalışma geliştirmişti. Bunu, 1906 ve 1907 yıllarında Mustafa Kemal'in de katıldığı "Vatan ve Hürriyet" kuruluşları desteklemiştir. Bu konuda en tesirli rolü, Rumeli'deki ordu birliklerinin genç ve idealist subayları oynamışlardır. Bütün bu baskılar karşısında nihayet II. Abdülhamid 23 temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'i ilân etme zorunda kalarak, 1 ağustos 1908 tarihlî bir "İrade-i Seniyye" ile Kanun-ı Esasîyi yeniden yürürlüğe koydu.

İkinci Meşrutiyet'in ilânı sonucunda, istibdat idaresine karşı ihtilâlci yeraltı hareketleri içinde çalışan gruplar, meşrû vasıfta fırkalar (partiler) hâlinde teşkilâtlanarak, siyaset sahnesine çıkmaya başlamışlardır. Böylece 1908 ile 1920 yılları arasında Türkiye'de 25 kadar siyasî fırka (parti) veya siyasî gayeli cemiyet (dernek) kurulmuştur. Ayni süre içersinde dört genel seçim yapılmış, ancak devrin siyasî mücadelerine damgasını vuran sadece iki fırka, "İttihat ve Terakki" ile "Hürriyet ve İtilâf" (b. bk.) çatışması olmuştur. Yine bu devre içersinde, fırkaların faaliyetleri ve gelişme imkânları iç ve dış gaileler, sürekli örfî idare rejimi gibi sebeplerle engellenmiş, Meşrutiyet inkılâbı bir klişe hâlinde kalıp, hedefine ulaşamamıştır.

Birinci Cihan Savaşı süresince Osmanlı devletinin mukadderatına tek hâkim siyasî kuruluş olan İttihat ve Terakki'nin kendi kendini feshetmesinden sonra, Mütareke devrinde sadece Istanbul'da otuza yakın S. P. veya dernek kurulmuş ve dağılmıştır. Bunların bir kısmı, "İmparatorluktan ne kurtarılabilirse kârdır" düşüncesiyle dağınık, plansız, programsız, dolayısıyla başarı imkânından mahrum siyasî gayretlerde ve teşebbüslerde bulunmuşlardır.

Bunlara karşılık Anadolu'da yer yer kurulan "Müdafaa-i Hukuk" cemiyetleri, Kurtuluş Savaşının teşkilâtlanmasında ilk nüve hizmetini görmüşlerdir.

Kurtuluş Savaşını üstün başarı ile sonuçlandırılıp, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş ve gelişiminde başlıca âmil olan ilk "Büyük Millet Meclisi"ni teşkil eden bütün üyelerin "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin mensupları olduklarını ve bu kuruluşun bir parti karakteri taşımaması ve Erzurum Kongresinde tesbit edilip, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 17 Şubat 1920 tarihli oturumunda kanunlaşan "Millî Misak"ı gerçekleştirme hedefi dışında her hangi bir programa sahip olmaması, herhalde mânidar bulunmalıdır. Millî Mücadele süresince, Anadolu'da farklı siyasî görüş ve programlara sahip partilerin bulunmaması, Kurtuluş Savaşının kesin bir zaferle sonuçlanmasında en önemli bir âmil olmuştur. Müdâfaa-i Hukuk liderleri, Meşrûtiyet devri fırkacılığının sürekli çekişmelerle millî birliği zedeleyen acı sonuç ve hatıralarını halk oyundan silmek için, 1923 başlarına kadar, "fırka" sözünü kullanmaktan titizlikle sakınmışlardır.

SİYASÎ PARTİLER : A.B.D.'nde 1932 başkanlık seçimlerinde Demokrat Parti'nin adayı Roosevelt'in lehine bir seçim mitingi

Aslında T.B.M.M., mensuplarının yeminlerinde de belirttikleri gibi, "fırkacılık" olayının reddi üzerine kuruludur. Ne var ki, memleketin kurtuluşu fikrinde birleşilmesine rağmen, yine de gruplaşmalar olmuştur. T.B.M.M. içinde dikkati çeken partileşme olayları, komünist gruplarla ortaya çıkmıştır. Bir taktik gereğince "Yeşil Ordu" ve "Halk Zümresi" kurulmuştur. Meclis komünizme karşı takibata geçince gizli komünist partisi veya "Halk Iştirakiyyûn Fırkası" kurulmuştur. Fakat 1922 yılında bu tip kuruluşlara son verilmiş, mesele gizli celselerde görüşülerek, üyeler cezalandırılmıştır.

Kurtuluş Savaşı lideri Mustafa Kemal Paşa, daha Lozan Konferansı devam ederken, 6 Aralık 1922'de barıştan sonra halkçılık esasına dayanan "Halk Fırkası" adlı bir parti kurmak niyetinde olduğunu açıklamış bulunuyordu. Böylece, ikinci Büyük Millet Meclisi seçimlerine teşkilâtlanmış bir parti ile girmek fikrinin mevcut olduğu açığa çıkmış oluyordu. Bununla beraber, Birinci Millet Meclisinin Teşkilât-ı Esasîye Kanununda öngörülen zamandan önce feshedilmesi, partinin kuruluşunu seçimlerden sonraya bırakma gereğini doğurmuş, ancak parti programına esas olacak dokuz umde üzerinde çalışmalar sonuçlandırılarak, Halk Fırkası 9 eylül 1923'te kurulmuştur.

Siyasî karakteri olmayan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin yerine geçen Cumhuriyet döneminin bu ilk gerçek S. P.'si, 125 maddelik 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunun ilânından önce faaliyete geçmiştir. Arzu edilen temel kanun, "Hâkimiyet, bilâ-kayd-ü şart milletindir" prensipine dayanan bir Cumhuriyet rejimi kurduktan başka, "Türklerin Âmme Hukuku" başlığı altında Türklerin tabiî haklarından olduğunu, açıkça "cemiyet kurma" hak ve hürriyetini de teminat altına almıştı. Böylece demokratik bir siyasî gelişimin temelleri atılmış bulunduğuna, dışa karşı bağımsızlığın da Kurtuluş Savaşındaki zaferle sağlandığına göre, zamanla çok partili bir kontrol sistemine gidilebileceği umuluyordu. Nitekim, ilk kuruluş teşebbüsü, 1924 yılında "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" (b. bk.) ile başlamış ve bu kuruluşun ömrü pek sınırlı kalmıştır.

İkinci deneme, 1930 yılında "Serbest Cumhuriyet Fırkası" (b. bk.) ile ortaya çıkmışsa da, ortamın elverişsizliği dolayısiyle kurucuları tarafından kısa zaman içinde feshedilmiştir. Bu denemeler dışında diğer çevre ve grupların siyasî emellerini gerçekleştirme maksadıyla "Cemiyetler Kanunu"-na uyularak kurdukları iki teşekkülden biri, "Ahali Cumhuriyet Fırkası" (1930), diğeri de ayni yıl içinde faaliyete geçen "Türkiye Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Fırkası"dır. Bu partiler ayni yıl içinde hükûmetçe kapatılmıştır. "Cumhuriyet Halk Partisi" (b. bk.) kuruluşundan 1945 yılına kadar, fiilen tek parti olarak kalmış, 1950'ye kadar da iktidarı tek başına elinde tutmuştur.

1945 yılında ikinci Dünya Savaşı'nın demokratik cephenin zaferiyle sonuçlanması ve böylece demokratik bir yönetim cihazının bütün işlerliğiyle kurulması ve gerçekten uygulaması konusunda aydın çevrelerin özlemlerini çok partili rejim olarak gerçekleştirme yolu da İsmet İnönü'nün 19 mayıs 1945 tarihli nutku ile açılmıştır. Böylece, yapısının özel-

likleri icabı, C.H.P. muhalefetlerini de çok partili rejim yönünde kendi içinde imâl etmek durumunda ve zorunda kalmıştı. Nitekim, 1924'te Terakkiperverleri, 1930'da Serbest Cumhuriyetçileri çıkardığı gibi, iktidarı teslim edeceği Demokrat Parti (b. bk.)'yi de 1946'da kendi içinden çıkarmıştır. Bu suretle, Türkiye'de "doğuran partiler" zinciri devam edegelmiştir. Bununla beraber, 1945 - 50 arasında, bütün partilerin C.H.P. yapısından çıktıkları ileri sürülemez. Bu dönemde, 30'a yakın S. P. kurulmuştur. Bunların bazıları dînci bir görünüş arzeder: "İslâm Koruma Partisi" gibi; bir kısmı da C.H.P.'ne yabancı çevrelerin mahsûlüdür: "Millî Kalkınma Partisi" (1945) gibi. C.H.P. içindeki unsurların, eski C.H.P.'lilerin kurdukları parti "Demokrat Parti" (b. bk.)'dir ve C.H.P.'nin dayanmadığı bir kitleyi C.H.P.'ne karşı organize etmiştir. Daha sonra, ayni olay devam etmiş, D.P. kendi içinden "Millet Partisi" (b. bk.) [1948]'ni çıkarmıştır.

1950 genel seçimi sonunda, D.P. ezici bir kazançla meclisin büyük çoğunluğunu elde ederek, çok partili sistemde iktidar olmuştur. D.P. 1954 seçiminde, çoğunluk usûlüne dayanan sistemde, daha da başarılı sonuçlar sağlamıştır. 1957 seçimlerinde de kayıplara uğrayarak iktidar olan D.P., 27 mayıs 1960 hareketinin şiddetli tepkisiyle yıkılmıştır.

İşte 27 mayıs 1960 devriminin sonucu olan 1961 Anayasası, temsilî demokrasiden kitle demokrasisine geçişin ifadesi demek olan "Partiler devleti"nin ana prensiplerine uygun olarak, "S. P.'in ister iktidarda, ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurları" (Md. 56) sayılmaları gerektiğini belirttikten sonra, parti kurma ve siyasî alanda serbestçe çalışma hürriyetinin doğurabileceği mahzurları gözönünde tutarak, "S. P.'in tüzük, program ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır" hükmünü tesbit etmiş ve "bunlara uymayan partiler temelli kapatılır" (Md. 57) hükmünü getirmiştir.

Anayasanın, teminata bağladığı "parti kurma hakkı" XX. yüzyıl ortasında kökleşen bir yeni anlayışın sonucudur. Böylece, genel ilkeler açısından Batı Almanya'nın 23.5.1949 tarihli Bonn Anayasası'nın 21. maddesinden önemsiz söz değişikliliğiyle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 56. ve 57. maddelerinden aktarılan S. P. ile ilgili hükümler, bir bakıma, Türkiye'nin siyasî formasyonunda ağır basmağa başladığı gün ışığına çıkan kitle demokrasisinin gereklerine uygun yeni bir parti kavramının siyasî ve hukukî görüş ayrılıklarını barıştıracak bir niteliğe kavuşması imkânını sağlamış görünmektedir. Buna göre, bugünün anlayışıyla bir S. P.'nin esas vasfını, kitlelerin siyasî iktidara hâkim olmasını sağlayacak bir sistemde aramak gerekmektedir.

Şüphe yoktur ki, her siyasî kuruluşun, iktidarı elde etme amacı, S. P. kurma gayesinden koparılması mümkün olmayan bir dilektir. S. P. bu hedefe ulaşmayı genel seçimlerde ileri sürdükleri adayların kazanmasını sağlama yolundan, siyasî kararları en geniş ölçüde etkileyip belirtme şansı ve imkânında bulur ve ararlar.

1961 Anayasası'nın çizgisine göre kurulmuş olan S. P. arasında *Adalet Partisi* (1961), D. P.'ye en fazla yakınlık gösteren, onu devam ettiren bir siyasî kuvvet olarak hızla teşkilâtlanmış ve genel seçimlerde D. P.'ye gidebilecek oyları toplamıştır. 1961 genel seçiminde görülen gelişme, 1965 genel seçiminde iktidar partisi olmasını sağlamıştır.

Anayasanın, kanun koyucuya havale etmeyerek, bizzat düzenlediği konuların yanı sıra, getirdiği en önemli yenilik, şüphesiz, S. P. ile ilgili özel bir kanunun çıkarılmasını öngörmüş olmasıdır. 1961 genel seçimlerinin mecliste herhangi bir parti veya belirli ilkeler mihrakında toplanmış partiler grubunun çoğunluk elde edememesi yüzünden, Anayasanın âmir hükmüne rağmen (Geçici hükümler, Md. 7), uzun tartışmalar sonunda 30 aylık bir gecikme ile (533 gün Parlamento gündeminde kaldıktan sonra) *Siyasî Partiler Kanunu* (No: 648. kabûl tarihi: 13.7.1965 - Resmî Gazete ile yayın tarihi: 14.7.1965) yürürlüğe girebildi. Bu kanunun çıkarılmasıyladır ki, S. P. türlü dernek ve cemiyetlerle ayni işlemlere bağlı tutulmaktan kurtulmuş ve bağımsız bir statüye kavuşmuşlardır. Bu kanunun ifadesince, "S. P., toplum ve Devlet düzenini ve kamu faaliyetlerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği ve özel kanunlara göre, mahallî idareler seçimleri yolu ile ve belli görüşleri yönünde yönetmek, denetlemek ve etkilemek için çalışma amacını güden ve propagandaları açık olan kuruluşlardır". (R. K.)

ADALET PARTİSİ:

1961 yılında kurulan, Türk siyasî hayatında önemli yeri olan büyük kitle partisi.

27 mayıs 1960 askerî darbesinden sonra Türkiye'de yeni siyasî partilerin kurulması durdurulmuştu. 12 ocak 1961'de içişleri bakanlığı siyasî parti kurulmasına izin veren bir tebliğ yayınladı. Ancak siyasî propaganda yasağı devam etmekteydi. Ayrıca kurulacak partilerin, 13 şubat 1961 pazartesi gününe kadar içişleri bakanlığına müracaat etmesi mecbûriyeti vardı. Askerî darbeden sonra bir süre genelkurmay başkanlığı yapmış olan emekli orgeneral Ragıp Gümüşpala, önce Ankara'da, daha sonra Istanbul'da, günün iktidârı tarafından kapatılmış olan demokrat parti mensuplarıyla görüşmeler yaptı. Bu görüşmeler esnâsında 7 şubat tarihinde "Türkiye Adalet Partisi" ismiyle yeni bir parti kurulacağını açıkladılar. Ancak yoğun şekilde devam edilen çalışmalar tamamlanamayınca partinin kuruluş beyannâmesi 11 şubat 1961 günü içişleri bakanlığına verildi. Beyannâmede partinin adı "Adalet Partisi" olarak belirtilmişti. Kurucularının sayısı 150'yi bulduğu hâlde müracaatta 11 kişinin imzası bulunuyordu. Kurucular: Ragıp Gümüşpala, Ethem Menemencioğlu, General Necmi Öktem, Tahsin Demiray, Muhtar Yazır, Dr. İhsan Ünal, Avukat Emin Acar, Şinasi Osma, Mehmet Yorgancıoğlu, Doçent Cevdet Perin, Kâmuran Evliyaoğlu idi.

14 şubat 1961 günü, kurucular bir araya geldi ve A. P.'nin ilk idare kurulu'nu seçerek görev bölümü yaptılar: Ragıp Gümüşpala genel başkanlığa, Necmi Öktem ve Mehmet Yorgancıoğlu genel başkan yardımcılıklarına getirildiler. Basın ve propaganda başkanlığına Cevdet Perin, seçim işleri başkanlığına Tahsin Demiray, muhâsipliğe Ferhat Nuri Yıldırım, genel sekreterliğe de Şinasi Osma seçildi. A. P. genel merkezinin Ankara'da faaliyete geçmesinden 20 gün sonra 3 mart 1961'de Istanbul il teşkilâtı resmen kuruldu. İl başkanlığına emekli hava korgenerali Enver Aka seçilmişti.

27 mart 1961'de başbakanlık, 1 nisan 1961 tarihinden itibaren, kapalı ve açık yerlerde ve neşir suretiyle yapılacak propagandalar dışındaki siyasî parti toplantılarının yapılmasına izin verdi. A. P.'nin kuruluşundan 8 ay sonra genel seçimler yapıldı. A. P. bu süre içinde 55 ilde teşkilâtını kura-

bilmiş ve bu illerde seçime katılabilmişti. Milletvekili genel seçimi'nde geçerli 10 138 035 oydan, 3 527 435'ini (% 34,8) alarak 158 milletvekili, cumhuriyet senatosu genel seçimi'nde geçerli 10 032 530 oydan 3 560 675'ini (% 34,5) alarak 71 senatör çıkardı. Bunun sonucu olarak A. P. listesinden Kayseri bağımsız senatörü olan Suat Hayri Ürgüplü, senato başkanlığına seçildi.

1 kasımda çalışmaya başlayan yeni Meclis'te, seçimlerde 173 milletvekilliği kazanan CHP ile bir koalisyon hükûmeti kuruldu. 27 mayıs ihtilâlinin lideri Cemal Gürsel cumhurbaşkanlığına seçildi. İnönü başkanlığındaki Türkiye'nin ilk koalisyon hükûmetinde AP, başbakan yardımcılığı, iki devlet bakanlığı, içişleri, sağlık, gümrük ve tekel, tarım, ulaştırma, basın ve yayın, imar ve iskân, bakanlıklarını almıştı. CHP ise iki devlet, adalet, millî savunma, dışişleri, maliye, millî eğitim, bayındırlık, çalışma ve sanayi bakanlıklarını yürütüyordu. Ancak daha sonra çıkan anlaşmazlık sonucu koalisyon sona ermiş, İnönü başkanlığında, AP dışındaki partiler ile CHP'nin birleşmesiyle 1 haziran 1962'de ikinci İnönü koalisyon hükûmeti kurulmuştu.

AP'nin ilk büyük kongresi 30 kasım - 2 aralık 1962 tarihleri arasında Ankara'da yapıldı. Genel başkanlık için tek aday olan Ragıp Gümüşpala işârî oyla ve ittifakla tekrar seçilmiş, Parti genel sekreterliğine de Orhan Süersan getirilmişti. Ragıp Gümüşpala'nın 1964 yılında vefatından sonra II. Büyük Kongreye kadar, genel başkanlığa Sadettin Bilgiç vekâlet etti. 27 - 29 kasım 1964 tarihleri arasında Ankara'da yapılan Kongre çalışmaları sonunda, İnşaat Yüksek Mühendisi 1924 Isparta doğumlu Süleyman Demirel oyların % 64'ünü alarak AP genel başkanı oldu. Oylamaya 1 669 delege katılmış, bunlardan 1 072'si Süleyman Demirel'e, 552'si Sadettin Bilgiç'e, 89'u Tekin Arıburun'a, 4'ü Ali Fuat Başgil'e oy vermişti. Bu kongreden sonra genel idare kurulu üyeleri arasında yapılan görev taksimi sonunda Orhan Süersan tekrar genel sekreterliğe getirildi. Dr. Vedat Âli Özkan genel muhasipliğe, Prof. Dr. Osman Turan teşkilât başkanlığına, Dr. Faruk Sükan seçim işleri başkanlığına, Cihat Bilgehan propaganda başkanlığına seçilmişlerdi. Süleyman Demirel'in genel başkan olmasından 4 ay sonra AP ikinci İnönü koalisyonunu düşürmeyi başardı. CHP dışındaki partilerle, bağımsız Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında bir koalisyon hükûmeti kuruldu. AP genel başkanı Demirel, bu hükûmette parlamento dışından başbakan yardımcısı olarak görev almaktaydı. 1963'te görev süresi biten Suat Hayri Ürgüplü yerine AP Balıkesir senatörü Enver Aka Senato başkanı oldu. 1964 yılında yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimlerinde AP oylarında büyük bir artış meydana geldi. Seçim yapılan illerde geçerli 2 756 275 oydan 1 385 655'ini alan AP'nin oy oranı % 50,3 olmuş ve 51 üyelikten 31'ini kazanmıştı. AP oylarındaki bu artış 10 ekim 1965 seçimlerinde en yüksek noktaya ulaştı. AP 1965 milletvekili genel seçimine bütün illerde teşkilâtını kurmuş olarak girdi ve oyların % 52'9'unu alarak 240 milletvekilliği kazandı. AP kullanılan 9 307 563 oydan 4 921 235'ini almıştı.

Seçimlerde Isparta milletvekili olarak parlamentoya giren AP genel başkanı Süleyman Demirel ilk hükûmetini 27 kasım 1965 tarihinde kurdu. Bu hükûmet 3 kasım 1969'a kadar dört yıla yakın bir süre görevde kalarak, cumhuriyet tarihinin en uzun süre görevde kalan hükûmetlerinden biri oldu. 27 mayıs darbesinden sonra ise 20 yıl süreyle "4" yıl iktidarda kalan tek hükûmet oldu. 1966 yılında yapılan Senato üçte bir yenileme seçimlerinde AP'nin oy artışı sürdü. 2 967 331 oydan 1 688 316'sını alan AP 52 senatörlükten 35'ini kazandı. Oy oranını ise % 56,9'a yükseltti. Böylece AP Cumhuriyet Senatosu'ndaki 187 üyelikten 97'sine sahip olmuştu.

1965'te AP İstanbul milletvekili Ferruh Bozbeyli Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı oldu. Bozbeyli bu görevini 1970'de AP'den istifa edinceye kadar beş yıl sürdürdü.

Senato başkanlığına da Nevşehir Senatörü Prof. Dr. İbrahim Şevki Atasagun seçildi. Atasagun'un görevi de 1970'e kadar sürdü. Atasagun bu arada hastalanarak uzun süre görev yapamayan Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in görevine de vekâlet etti.

Bu yıl içinde 27 - 29 kasım 1966 tarihleri arasında An-

SİYASİ PARTİLER : Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel bir toplantıda halka hitab ediyor

kara'da yapılan Üçüncü Büyük Kongre'de genel başkan adaylarından Süleyman Demirel 1 239, Kadri Eroğan 175 oy aldılar. Böylece Demirel ikinci defa genel başkanlığa seçilmiş oldu. Genel idare kurulu üyeleri arasında yapılan görev bölümü sonunda Nizamettin Erkmen; genel sekreter; Sadık Perinçek: Seçim işleri başkanı, Mustafa Gülcügil: Teşkilât başkanı; Cevat Önder: Yardımcı kuruluşlar başkanı oldu. 1968'de yapılan Senato yenileme seçiminde AP'nin oyları % 49,9'a düşmesine rağmen 53 senatörlükten 38'ini kazanarak, Senato'daki sandalye sayısını 101'e çıkardı.

IV. büyük kongre 29 kasım - 1 aralık 1968 tarihlerinde Ankara'da yapıldı. Genel başkanlığa tekrar Süleyman Demirel, ittifakla seçildi. Aynı yıl yapılan mahallî seçimlerde 1 238 belediye başkanlığından 703'ünü kazanan AP'nin oy oranı % 57,2, İl Genel Meclisi seçimlerinde ise oy oranı % 61 oldu.

1969 ekiminde geçerli 9 086 296 oydan 4 229 712'sini alan AP'nin oy oranı % 46,5 olmuş ve 256 milletvekili kazanmıştı. Seçimlerden sonra istifa eden başbakan Demirel, 3 kasım 1969'da ikinci hükûmetini kurdu. 12 kasım günü yapılan güven oylamasında 263 oyla Meclis'in güvenini kazandı.

11 şubat 1970 günü bütçenin tümü üzerindeki oylama esnasında AP'li 41 milletvekili red oyu verince bütçenin tümüne geçilmesi 214'e karşı 224 oyla reddedildi.

12 şubat günü Cumhurbaşkanı Sunay tarafından kabûl edilen Demirel, hükûmetin istifasını sundu. Sunay 14 şubat'ta hükûmeti kurma görevini tekrar Demirel'e verdi. Süleyman Demirel, evvelki hükûmetini aynen yeniledi.

Partiden ihraç edilen 26 kişi, daha önce ihraç edilmiş veya AP'den istifa etmiş milletvekilleri ile birleşerek, Ferruh Bozbeyli başkanlığında Demokratik Parti'yi kurdular (aralık 1970).

AP'nin 5. Büyük Kongresi bu şartlar altında 22 - 24 ekim 1970 tarihleri arasında Ankara'da yapıldı. Kongrede Süleyman Demirel tekrar oybirliğine yakın bir çoğunlukla genel başkanlığa seçildi. Demirel'in 1 478 oyuna karşılık, diğer aday Hayri Domaniç 75 oy aldı. Kongre sonrasında genel sekreterliğe Nizamettin Erkmen getirildi.

1970'te Bozbeyli'nin istifasıyla boşalan Millet Meclisi başkanlığına AP Artvin Milletvekili Sabit Osman Avcı seçildi. Avcı bu görevini 1973'e kadar sürdürdü. Cumhuriyet Senatosu başkanlığına da Istanbul senatörü Tekin Arıburun seçildi. Arıburun 1977'e kadar üst üste seçilerek 7 yıl süreyle Senato başkanlığı yaptı. Ayrıca 1973'te Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresi sona erince yeni cumhurbaşkanı seçilinceye kadar cumhurbaşkanlığına vekâlet etti.

AP 1970 mart ayından itibaren 3. Demirel hükûmetiyle iktidardaydı.

Rejim aleyhtarı olayların artması üzerine genelkurmay başkanı ve üç kuvvet komutanının imzalarını taşıyan bir muhtıra 12 mart 1971 günü, bir general ve iki albay tarafından TRT genel müdürlüğüne götürülerek saat 13'teki haber bülteninde okutuldu. Muhtıra'nın birer sureti de Cumhurbaşkanı'na, Meclis ve Senato başkanlarına verildi. Aynı gün toplanan bakanlar kurulu, muhtırayı görüştü. Karşı gelmeleri hâlinde ülkenin kana bulanabileceğini, bir darbe yapılarak parlamentoya el konabileceği sonucuna varan bakanlar kurulu, "parlamentonun açık kalabilmesi için" istifaya karar verdi. Demirel aynı gün saat 17,18'de Cumhurbaşkanı Sunay'a istifasını gönderdi. Sunay 14 mart 1971 günü Çankaya'da siyasî parti temsilcileriyle yaptığı görüşmede bunu hatırlatarak "AP yöneticilerine davranışlarından dolayı teşekkür etti."

Muhtıradan sonra Cumhurbaşkanı Sunay, hükûmeti kurma görevini Cumhuriyet Halk Partisi'nden Nihat Erim'e verdi. Partisinden istifa eden Nihat Erim'in kurduğu "Millî Koalisyon Hükümeti"ne AP de katıldı ve güvenoyu verdi. (7 nisan 1971). Bu kabinede AP'den 5 parlamenter görev almıştı.

Bir süre sonra evvelki yıl Demirel tarafından istenen ancak kabûl edilmeyen Anayasa değişikliklerinin yerine getirilmesinin şart olduğu ortaya çıktı. 20 temmuz 1971'de Anayasa değişikliği Meclislerde kesinleşti.

5 ekim 1971 günü toplanan AP genel idare kurulu hükûmetten çekilme kararı aldı. Bu durum karşısında AP'li 5 bakandan üçü görevlerinden istifa ettiler. Bu sırada İngiltere Kraliçesi Elizabeth, A.B.D. başkan yardımcısı Spiro Agnew'nun Türkiye'ye yapacakları ziyaretler ile Cumhurbaşkanı Sunay'ın İran'ın 2500. yılı için İran'a yapacağı seyahat dolayısıyla hükûmet buhranı bir süre donduruldu. Bu ziyaretlerin sonuçlanmasından sonra 25 ekim günü Nihat Erim istifasını Sunay'a sundu. 27 ekim günü istifasının kabûl edilmediği açıklandı. AP genel idare kurulu 31 ekim günü yaptığı toplantı sonrasında bakanlarını geri çekme kararını geri alarak temsilciler meclisi'ni toplantıya çağırdı.

6 kasım 1971 günü yapılan temsilciler meclisi toplantısı esnasında saat 13'te TRT haber bültenlerinden, "Demirel'in 4 ay süre ile genel başkanlıktan çekileceği" şeklinde bir haber verilince toplantı karıştı. Demirel bir konuşma yaparak "ben sizleri bırakıp gidecek değilim" diyerek, haberi yalanladı. Temsilciler meclisi Erim hükûmetinde göreve devam etmeye karar verdi.

2 aralık 1971'de Başbakan Erim, başbakan yardımcılığına AP'den Mesut Erez'i atadı. Mesut Erez'in 12 mart muhtırası sırasında Demirel'in kabinesinde bulunduğunu ileri süren, Erim'in "beyin takımı" olarak bilinen 11 bağımsız bakan görevlerinden istifa ettiler. Nihat Erim de bu durum karşısında başbakanlıktan istifa etti. 6 aralık'ta hükûmeti kurma görevi tekrar Nihat Erim'e verildi. AP 2. Erim hükûmetine 7 bakan ile katıldı ve güven oyu verdi.

Nihat Erim 10 mart 1972'de parti liderlerine gönderdiği mektuplarda tekrar Anayasa değişikliğine gidilmesini istedi. AP Anayasa değişikliğini uygun görebileceğini bildirdi. Ancak Erim Meclis'te çok ağır tenkitlere uğrayınca 14 nisanda cumhurbaşkanlığına istifasını sundu. Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Podgorni'nin ziyâreti sebebiyle ertelenen istifa 17 nisan günü tekrarlandı. İstifası kabûl edilen Erim bir daha görevi kabûl etmiyeceğini açıkladı.

Sunay, hükûmeti kurma görevini 1965'de koalisyon hükûmetine başkanlık etmiş olan kontenjan senatörü Suat Hayri Ürgüplü'ye verdi. AP Ürgüplü kabinesine katılma ve destekleme kararı aldı. Diğer partiler de Ürgüplü'yü desteklemeyi kabûl ettiler. 13 mayıs 1972'de Ürgüplü, bakanlar kurulu listesini Sunay'a sundu. 9 AP'li bakanın yer aldığı liste cumhurbaşkanı tarafından reddedildi. Ürgüplü istifa etti.

16 mayısta Cumhuriyetçi Güven Partisi'nden Ferit Melen hükûmeti kurmakla görevlendirildi. AP Melen hükûmetini de destekledi. AP'den 8 parlamenter bu hükûmette görev aldı.

AP'nin altıncı büyük kongresi 20 - 22 ekim 1972 tarihlerinde Ankara'da yapıldı. Kongreye tek aday olarak giren Süleyman Demirel, işârî oyla yapılacak seçimin demokratik olmayacağını ileri sürerek seçimin gizli oyla yapılmasını istedi. Seçim sonunda Demirel 1 345 delegeden 1 330'unun oyunu alarak tekrar genel başkan oldu.

6 nisan 1973'te cumhurbaşkanlığına Fahri Korutürk'ün seçilmesinden sonra Melen başbakanlıktan istifa etti. Korutürk 12 nisanda görevi Naim Talu'ya verdi. CHP'nin katılmadığı bu hükûmete AP destek verdi. Naim Talu hükûmeti 1973 seçimleri sonuçlanıncaya kadar hükûmette kaldı.

SİYASÎ PARTİLER : Adalet Partisi Genel Başkanı Demirel Taksim meydanında İstanbulluları selâmlıyor

1973 ekim ayında yapılan seçimlerden ikinci parti olarak çıktı. 10 723 658 geçerli oydan 3 197 897'sini (% 29,8) alan AP 149 milletvekili çıkardı (Demokratik Parti 1,2 milyon oy, 45 milletvekili, Millî Selâmet Partisi 1,2 milyon oy, 48 milletvekili). Senato üçte bir yenileme seçiminde, 4 201 557 geçerli oydan 1 300 801 oy alan (% 31) AP 52 senatörlükten 22'sini kazandı. Seçimden birinci parti olarak çıkan Cumhuriyet Halk Partisi'nin de ancak 185 milletvekili çıkarabilmesi bir hükûmet buhranı ortaya çıkardı. 27 ekim'de Ecevit, 12 kasımda Demirel, 15 aralıkta Talu, Korutürk'ten hükûmeti kurma görevini aldılar ancak daha sonra hükûmeti kuramayacaklarını belirterek görevi iade ettiler. Hükûmet kurulma işi yaklaşık üç ay sürümcemede kaldı. Demokratik Parti'nin Demirel'in başbakanlık yapacağı bir hükûmete katılmama kararı, CHP dışındaki bir koalisyon kurulmasına engel oluyordu. Diğer partiler CHP ile de işbirliğine yanaşmıyorlardı. Nihayet 15 ocak 1974'de görev verilen Ecevit, bir CHP - MSP koalisyonu kurdu. 7 şubatta güven oyu alan bu hükûmet Kıbrıs barış harekâtı sonrası Cumhuriyet Halk Partisi'nin erken seçimde direnmesi, başbakan yardımcısı olduğu halde Erbakan'a başbakana vekâlet etme yetkisi verilmediği için iki parti arasında çıkan anlaşmazlık sonunda 18 eylül 1974'te istifa etti.

Cumhurbaşkanı Korutürk önce Ecevit'e, Demirel'e ve tekrar Ecevit'e hükûmeti kurma görevi verdi. Ancak bir hükûmet kurulamadı. CHP genel başkanı Ecevit yeni bir hükûmet kuruluncaya kadar başbakanlık görevini yürütmeyeceğini açıklayarak makamından ayrıldı. Ülkenin hükûmetsiz kalmaması için Sadi Irmak başbakanlık görevine getirildi. Ancak Irmak başkanlığında kurulan hükûmet 19 kasımda yapılan güven oylamasında güven oyu alamayınca istifa etti. Yeni bir hükûmet kuruluncaya kadar 4 aya yakın bir süre görevde kaldı.

Bu arada Adalet Partisi'nin 7. büyük kongresi 21 - 23 ekim 1974 tarihleri arasında Ankara'da yapıldı. Kongre sonucu Süleyman Demirel altıncı defa genel başkanlığa seçildi.

Yıl sonuna doğru AP, Millî Selâmet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi, aralarında bir protokol imzaladılar. Demokratik Parti'nin CHP ile bir koalisyona gitme eğilimi üzerine, 11 milletvekili Demokratik Parti'den istifa etti. Bu durumda milliyetçi partiler topluluğu olarak üç partiden oluşacak koalisyonun bağımsızların desteği ile güvenoyu alabilmesi ihtimali belirmişti. Ancak Korutürk böyle bir hükûmet için atama yapamayacağını açıklıyarak, Sadi Irmak başkanlığında bir millî koalisyon hükûmeti kurulmasını istedi ve görevi tekrar Sadi Irmak'a verdi.

1974'te Anayasa değişikliğinin eski DP'lilere tanıdığı seçilme hakkı siyasî hayata yeni bir gelişme sağladı. Celâl Bayar eski Demokrat Partilileri, Moda deniz klubünde 24 ocak 1975'te bir toplantıya çağırdı. Kendisinin hiçbir partiye girmeyeceğini veya yeni bir parti kurmayacağını söyleyen Bayar, bütün Demokrat Partilileri istedikleri partiye girmede serbest bıraktı. Bayar, eski cumhurbaşkanı olarak da Senato üyeliğini reddetti.

Eski Demokrat Partililer ise toplu olarak AP'ye geçtiler. Bu durum Demokratik Parti'de de çözülmelere sebep oldu. Sadi Irmak'ın da hükûmet kurma çalışmalarının boşa gitmesi, 4 aydır güvenoyu alamamış bir hükûmetin görevde olması sonucu Korutürk, hükûmeti kurma görevini Demirel'e verdi (19 mart 1975).

Demirel hükûmeti kurma görevini aldıktan sonra Millî Selâmet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi ile koalisyon protokolü imzalayarak dört partiden meydana gelen bir hükûmet kurdu. 31 mart 1975'de cumhurbaşkanınca atanan hükûmet 12 nisan'da güvenoyu aldı. 5 haziran 1977 seçimlerine kadar 27 ay ülkeyi yönetti. Böylece 1971'de başlayan hükûmet buhranları sona ermiş oluyordu.

1975 yılında Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme ve Millet Meclisi ara seçimleri yapıldı. Senato üçte bir yenileme seçiminde 5 260 888 geçerli oydan 2 147 026'sını alan AP (% 40,8) 54 senatörlükten 27'sini kazandı. Milletvekilliği ara seçiminde de 1 077 821 oydan 524 001'ini (% 48,6) alarak 6 milletvekilliğinden 5'ini elde etti.

1976 yılında yapılan Sekizinci Büyük Kongreye AP iktidar partisi olarak girdi. 22 - 24 ekim 1976 tarihleri arasında Ankara'da yapılan kongrede Demirel 7. defa genel başkanlığa seçildi. Kongre sonunda genel sekreterliğe Nahit Menteşe, teşkilât başkanlığına Sadettin Bilgiç, seçim işleri başkanlığına Necmettin Cevheri, diğer yardımcı kuruluş başkan-

lıklarına, Kasım Önadım, Sabit Osman Avcı, Nuri Bayar ve İsmail Hakkı Yıldırım getirildiler.

1977 yılında yapılan 5 haziran erken seçimlerinde AP yine ikinci parti olarak kaldı. Millet Meclisi genel seçiminde 14 827 172 geçerli oydan 5 468 202'sini (% 36,9) alarak 189 milletvekilliğini kazandı. Senato üçte bir yenileme seçiminde ise 4 812 326 geçerli oydan 1 842 396'sını (% 38,3) alarak 22 senatörlük sağladı. AP tek başına iktidara gelememesine rağmen, koalisyon ortakları olarak geçen defadan daha çok milletvekilliğine sahip olmuştu. 14 haziran 1977 günü hükûmeti kurma görevi Ecevit'e verildi. Ancak kurduğu hükûmet 3 temmuz'da güvenoyu alamadı ve istifa etti. Görev verilen Demirel, AP, Millî Selâmet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nden meydana gelen ikinci koalisyon hükûmetini kurdu. Bu defa Cumhuriyetçi Güven Partisi koalisyon dışında kalmıştı. Bu hükûmet 27 temmuz 1977'de güvenoyu aldı.

Aralık 1977 ayında yapılacak mahallî seçimlere giderken, AP'den bazı istifalar oldu. Seçimlerde en çok belediye başkanlığını AP'nin kazanmasına rağmen Cumhuriyet Halk Partisi, hükûmet için gensoru önergesi verdi. AP'nin de oylarıyla gensoru mecliste kabûl edilerek görüşmelere başlandı. Yapılan güven oylaması sonucu hükûmet düştü. 1 ocak 1978 günü hükûmeti kurma görevi Ecevit'e verildi. 5 ocak 1978'de Ecevit, AP'den istifa eden 11 milletvekilinin tamamını bakan yaparak 35 kişilik kabinesini kurdu. 17 ocak'ta da güvenoyu aldı.

AP ana muhalefet partisi olarak iki yıla yakın bir süre görev yaptı.

1978'de AP 9. büyük kongresi yapıldı. 21 - 23 ekim 1978 tarihleri arasında toplanan kongre'de Demirel 1 439 oy alarak tekrar genel başkan oldu. Diğer aday Kâmran İnan 88 oy aldı. Genel başkan yardımcılıklarına Sadettin Bilgiç, Barlas Küntay, Necmettin Cevheri, Kemal Doğan, Turgut Yücel, Ali Naili Erdem, Hüseyin Özalp getirildiler. Nuri Bayar genel sekreter, Önol Şakar genel muhasip oldu.

Bu yıllarda Türkiye büyük ekonomik bunalım altına girdi. Hızla artan enflasyon 1978'de % 54'ü, 1979'da % 82'yi buldu. Bu şartlar altında 14 ekim 1979'da Senato üçte bir yenileme ve Millet Meclisi ara seçimlerine gidildi.

Senato yenileme seçiminde AP 4 736 386 geçerli oydan 2 214 702'sini (% 46,8) alarak 50 senatörlükten 33'ünü kazandı. Millet Meclisi ara seçiminde ise 1 267 440 oydan 688.643'-ünü (% 54,3) toplayarak 5 milletvekilliğinin tamamını aldı. Bu durum karşısında Cumhuriyet Halk Partisi hükûmeti 16 ekim 1979 günü istifa etti. İstifa eden hükûmetin ve diğer partilerin isteği üzerine AP bir azınlık hükûmeti kurma çalışmalarına başladı. Millî Selâmet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin oy desteği ile 12 kasım 1979'da AP'nin tek başına iktidar olduğu 4. hükûmet kuruldu. 25 kasım 1979'da güvenoyu alan Demirel hükûmeti 25 ocak 1980'de bütün dünyada yankılar uyandıran ekonomik tedbirleri ilân etti. Bunun sonucu olarak kısa süre içinde 1 milyar doları aşkın yardım sağlanarak, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik krizden kurtulma çalışmalarına başlandı.

1979'da Senato başkanlığına AP Bursa Senatörü İhsan Sabri Çağlayangil seçildi. Çağlayangil 6 nisan 1980'de görev süresi dolan Fahri Korutürk'ten boşalan cumhurbaşkanlığına vekâlet etti.

AP iktidarı boyunca kalkınmaya büyük önem vermiş, Keban Barajı, Boğaz Köprüsü gibi dev eserler, yollar, köprüler, okullar, üniversiteler, sanayi tesisleri meydana getirmiş, ve bilhassa köy kalkınmasına büyük önem vermiş, OECD ülkeleri arasında ekonomik kalkınmada Japonya'dan sonra ikinci sırayı almayı uzun müddet korumuştur.

AP hükûmetleri döneminde binlerce köy elektriğe kavuşmuştur. Bilhassa AP'nin tek başına iktidar olduğu 1965 - 1970 yılları arasında ekonomik bakımdan Türkiye'nin çok büyük gelişmeler gösterdiği tesbit edilmiştir.

AP'nin amacı parti tüzüğünün 2. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir:

"AP'nin temel amacı, millet egemenliğine ve insan haklarına dayalı bir hukuk devleti olarak kurulmuş bulunan Türkiye Cumhuriyeti'ni, engin tarihinden kopup gelen mânevî değerler ve milliyetçilik şuuru içinde yüceltmek, çağdaş uygarlığa en kısa yoldan ulaşmak, yurdu özgürlük içinde kalkındıracak milletimizi sosyal bir refah devletine kavuşturmaktır.

"Bu amaçları gerçekleştirmek için AP'nin seçtiği yol, birlik, beraberlik içinde çalışmak, zümre, sınıf ayırıcılığı yapmamak, millet ve memleket bütünlüğünü korumaktır.

"Milliyetçi, medeniyetçi, memleketçi, hamleci ve ıslahatçı bir zihniyetle kalkınmayı yapmak ve sosyal adalet ve sosyal güvenliği yaygın hâle getirerek, fukaralık, işsizlik, çaresizlik ve cehaleti ortadan kaldırmak AP'nin amacıdır".

Parti teşkilâtının en büyük karar organı "büyük kongre"dir. Tüzüğün 44. maddesi uyarınca büyük kongre en az iki yılda bir genel idare kurulunun belirteceği yer ve zamanda toplanır. Ayrıca genel başkan, temsilciler meclisi, genel idare kurulu veya büyük kongre delegelerinin beşte biri büyük kongreyi olağanüstü toplantıya çağırabilirler. Büyük kongre seçilmiş ve tabiî üyelerden meydana gelir. Seçilmiş üyeler her ilin kendi kongresinde seçtiği delegelerdir. Tabiî üyeler: Parti genel başkanı, temsilciler meclisi üyeleri, genel idare kurulu üyeleri, yüksek haysiyet divanı üyeleri, merkez haysiyet divanı üyeleri, partili bakanlar kurulu üyeleri, partili T.B.M.M. üyeleri, gençlik ve kadın kolları genel başkanları ve merkez yönetim kurulu üyeleridir.

Büyük kongreden sonra ikinci derecedeki karar organı "Temsilciler Meclisi"dir. Tüzüğün 58. maddesine göre, Temsilciler Meclisi, parti genel başkanı, genel idare kurulu üyeleri, partili eski genel başkanlar, partinin kurucu üyeleri, gruplarınca seçilmiş onbeş senatör ve milletvekili, partinin il başkanları, kadın ve gençlik kolu genel başkanlarından kurulur. Tüzüğün 60. maddesine göre Temsilciler Meclisi en az altı ayda bir genel başkanın çağrısı üzerine toplanır.

Partinin en yüksek icrâ organı ise "genel idare kurulu"dur. Genel idare kurulu, tüzüğün 61. maddesine göre, parti genel başkanı, Cumhuriyet Senatosu grup başkanı, millet meclisi grup başkanvekili ile büyük kongre tarafından seçilen 24 (sonradan 32) üyeden meydana gelir. Genel idare kurulu en az ayda bir toplanır.

Genel idare kurulu, parti program ve tüzüğü hükümlerini uygulamak, teşkilâtı idâre etmek, partinin umûmî faaliyet ve siyâseti hakkında teşkilâtı tenvir etmek ve yapılması gereken işler hususunda direktif ve tâlîmat vermek, parti bütçesini, faaliyet raporunu hazırlamak, gibi görevleri yerine getirir. Parti teşkilât kademeleri hiyerarşik sıra ile genel idare kuruluna bağlıdır.

63. maddeye göre genel başkanlık divanı, genel başkan, başkan yardımcıları, genel sekreter, genel muhâsip, C. Senatosu grup başkanı, Millet Meclisi grup başkanvekilinden meydana gelir. Teşkilâtla irtibâtı sağlamak, parti organları

arasında âhengi temin etmek, parti adına yapılacak mühim beyanların esaslarını gözden geçirmek, bu divanın görevlerindendir.

Parti genel başkanı, tüzüğün 65. maddesi uyarınca büyük kongre tarafından seçilir. Gizli oyla yapılan seçim, eğer tek aday varsa açık olarak da yapılabilir. Genel başkan seçiminin ilk turunda salt çoğunluk aranır. Eğer çoğunluk sağlanamaz ise ikinci tura en çok oy alan iki aday katılır ve oy çokluğuyla nisap aranmaksızın genel başkan seçilir.

Parti içi disiplinsizlikler il haysiyet divanı, merkez haysiyet divanı, yüksek haysiyet divanı, müşterek divanlarda ele alınarak çeşitli disiplin cezâları ve partiden ihraç şeklinde cezâlandırılır.

AP tüzüğünün üçüncü maddesine göre, Türk kültürünü benimsemiş, haysiyet kırıcı bir suçtan ve devlet malını çalmak suçundan hüküm giymemiş olmak kaydiyle her Türk vatandaşı partiye üye olabilir. (T. Erer)

(Türkiye'deki diğer siyasî partiler kendi maddelerinde verilmiştir).

SİYASÎ SOSYOLOJİ [Fr. *sociologie politique;* İng. *political sociology*], sosyal yapı ve kültürün tesiri altında bulunan müşahhas siyâsî olayların ve davranışın sistematik açıdan incelenmesi.

Aristoteles'in *Politika* (Siyaset) adlı eserini bir S. S. olarak saymanın meşruiyeti öteden beri tescil edilmiş bulunmaktadır. Montesquieu, Ferguson ve Tocqueville ile başkalarının çalışmalarını da bugün S. S.'ne katkısı olan eserler olarak değerlendirmek yerinde olur; aynı zamanda, klasik sosyoloji eserleri veren Max Weber ile Pareto'yu da bu konuda öncü olarak saymak gerekir. Siyasetin sosyo - ekonomik açıklamasıyla Marxism ve İtalya'da Gaetano Mosca ile İngiltere'de Graham Wallas gibi sosyal görüşlere yatkın siyasî ilim mensupları, esaslı olarak siyasî seçkinler ile bunlarla ilgili süreçler hakkındaki sosyolojik teorileri ileri götürdüler. Bundan başka, 1914 öncesi Fransa'sında oy - verme davranışı üzerinde sosyal grupların ve menfaatlerin ayrıntılı incelenmesi, André Sigfried tarafından gerçekleştirildi. Bu geleneği belirtmek üzere S. S. deyimi, ancak 1945'lerden sonra kullanılmaya başlandı ve gittikçe yaygınlaştı. Böylece hukuk sosyolojisi ile birçok noktalarda birleşirken, bugün daha ziyâde S. S. devlet şekilleri ve siyasî yapıları araştırmak üzere, vaziyet - alış araştırmaları gibi şeyler dahil, sosyolojik araştırma metodlarını kullanır. Siyasî müesseseleri, her yönüyle sosyal sistemin kısımları olarak ele alıp inceler. Seçkinler üzerinde, çatışmanın ortaya çıkışı ve seyri üzerinde, menfaat grupları ve baskı grupları üzerinde, siyasî kanaatın teşekkülü üzerinde inceleme ve araştırmalara yönelir. S. S. mensupları hususiyle despotik ve totaliter rejimlerle ilgili olaylarla ve sosyal müessese olarak siyasî partilerle uğraşırlar.

Siyasî ilim(ler) mensupları kadar, S. S. mensupları da kendi yönlerinden siyasî davranışı tahlile yönelirler.

Siyasî davranış : S. davranışın tahlîli, siyâsetin insan faâliyetinin hususî bir şekli olarak, genellikle sosyal davranış hakkında bilinen veya bilinebilir olan şeyden müstakil olmadığı ve olamıyacağı faraziyesinden çıkar. Böyle bir tahlilin ilk amacı, özellikle siyasî olan şeyin sosyal ilişkilerin öteki görünüşleriyle bağlantısını kurmaktır.

SİYATİK (Fr. sciatique), bacakları idare eden sinir sisteminin adı. S. siniri, bel omurlarının 4. ve 5., kuyruk sokumunun da 1; 2; 3. köklerinin birleşmesinden meydana gelir. Bu köklerde hareket duyu ve empatik sinir lifleri bir arada bulunurlar. S. siniri, bacakların arka yüzünde, kalçadan topuğa kadar uzanan en kalın sinirlerden biridir. Bu sinir içerisindeki duyu lifleri hassaslaşır veya lezyona uğrarsa, buna Nevraljik S. ve eğer hareket lifleri hastalanırsa buna da Nevrit S. denir. S., çoğunlukla, âni olarak başlar. Ağrılar bacağın arka yüzünden topuğa kadar uzanır ve devamlıdır. Geceleri şiddetlenir ve hareket ile artar. Ağrı bâzan künt, bâzan da kesici veya batıcıdır. S. sinirinin belirli yerlerine (Valleix noktaları) basmakla ağrı artar. Hastalarda bâriz duygu bozukluğu yoktur. Fakat, dokunma duygusunda hafif bir azalma mevcuttur. Bu da bacağın dış ve alt yüzünde, ayak eklеminde ve ayakta görülür. Nevraljik S.'de refleks değişmesi ve kas erimesi yoktur. Nevrit S.'de ise, ayak parmaklarında ve ayakta duyu boşluğu vardır. Aşil refleksi tenbeldir veya azalmıştır. Kas erimesi vardır. Hastalığın sebebi çeşidlidir. Bâzı enfeksiyonlu hastalıklar esnasında, bâzan da hastalığın öncü belirtisi olarak ortaya çıkar. Bunlar arasında rematizma, sıtma, tifo, sinüzit, bâdemcik iltihâbı ve diş abseleri vardır. Toksik bâzı maddeler de S.'e sebeb olur. Alkol, kurşun, arsenik, şeker hastalığı, gut gibi küçük ve büyük travmalar da mühim rol oynar. Ateşli silâhla yaralanmalar da sebebler arasındadır. Omurga arası disk fıtıklarında ve pelvis tümörlerinde de hastalık oluşabilir. Rahim ve prostat hastalıkları, devamlı kabızlık da S.'e sebeb olabilir. S. hastalığı erkeklerde, kadınlardan üç defa fazla görülür. Tedâvi, sebebe göre yapılır. İstirahat, sıcak tutma iyi gelir; enfeksiyon varsa ortadan kaldırmak gerekir. Kızartma ve baharat yenmemelidir. Masaj ve kaplıca tedâvileri de iyi gelir. (B. P.)

SİYÂVUŞ PAŞA (? - İstanbul 1656), Osmanlı devlet adamı. Abaza Mehmed Paşa'nın kölesi ve hazinedârı iken Paşa'nın öldürülmesi üzerine IV. Sultan Murad tarafından Enderûn'a, Seferli odasına alındı. Daha sonra cirid oyunundaki mahâreti üzerine Hasoda'ya geçirildi. 1638'de Melek Ahmed Paşa'nın Diyarbekir vâliliğine tayini üzerine ondan boşalan silahdârlığa tâyin edildi. IV. Murad'ın ölümünden sonra vezirlikle Kubbe altına çıktı. 1640'ta Özi muhafızı olan S. P., Deli Hüseyin Paşa yerine Kapudân-ı deryâlığa getirildi. Kazakların istilâsına uğrayan Azak kalesini kurtarmak için yaptığı seferde Deli Hüseyin Paşa ile anlaşamadığından muvaffak olamayarak dönünce tekrar, Kubbe altına alınarak Sultan Ahmed'in kızlarından Topal Receb Paşa'dan dul kalan Gevherhan Sultan'la evlendirildi. 1643'te Erzurum, 1647'de Diyarbekir ve Silistre vâlisi oldu. 1651 ağustosunda Melek Ahmed Paşa yerine sadârete getirildi. Darüssaâde ağası Uzun Süleyman Ağa ile işbirliği ederek Ocak ağalarının tedîbinde muvaffak oldu ise de bu sefer İç ağalarının tagallübü ile karşılaştı. Kızlar ağasının tesîriyle sadâretten alınarak idâm edilmek üzere Bostancıbaşı hapsine verildi. Fakat Hatice Turhan Vâlide'nin müdâhalesi ile başını kurtararak, Malkara'ya sürüldü. Bir süre sonra affa uğrayıp Fazlı Paşa yerine Bosna beylerbeyiliğine tâyin edildi.

Vak'a-i vakvâkıye sonunda Zurnâzen Mustafa Paşa yerine ikinci defa vezir-i âzam oldu ise de humma-yi muhrikadan hasta olmakla bir iş göremeden 50 gün sonra mayıs 1656'da öldü. Atik Ali Paşa bahçesinde gömülüdür. Cesur, yakışıklı ve sert bir yaradılışta idi. Değerli ve olgun bir kimse olan Defterdar Mehmed Paşa'yı çekemezlik sonunda öldürttüğü gün kendisi de ölmüştü. Tarihî kayıtlara göre çok müteazzimdi. Hattâ Turhan Vâlide'nin onun azamet ve tafrasının oğlunda bile bulunmadığını söylediği rivâyet edilir. (İ. P.)

SİYÂVUŞ PAŞA (? - İstanbul 1602), Osmanlı devlet adamı. Kanijelidir. Devşirilerek Enderûn-i hümâyûn'da yetiştirilmiştir. İç hazine kethüdâsı olup, 1567'de Büyük mîrâhûrluğa getirilmişti. Daha sonra 1569'da Yeniçeri ağası olarak taşraya çıktı ve arkasından Rumeli beylerbeyi oldu. II. Sultan Selim'in en küçük kızı Fatma Sultan'la evlendirilmekle Kubbe altı vezirlerine katıldı. Koca Sinan Paşa'nın İran savaşlarında bir başarı elde edememesi, hele İran Şahı'nın Osmanlılarca istenilen yerleri terk edeceğine dâir söylediği sözlerin aslı olmadığının meydana çıkması üzerine, azli gerekince, yeni İran seraskeri Özdemiroğlu Osman Paşa'yı engellemeyeceği düşüncesiyle S. P., aralık 1582'de sadârete getirildi. Ama Özdemiroğlu'nun husûsiyle Âzerbâycan ve Dağıstandaki başarıları, S. P.'yı tedirgin etti. Kırım hânı'nın isyânını bastırması, onun sadâret mevki'i için tehlikeli bir rakib olduğunu ortaya koyunca, Özdemiroğlu'nu ordu karşısında zor durumda bırakmak için onun verdiği terakkileri çok görüp tasdik etmemeye kalkıştı. Bu hareketi, S. P.'nın dîvân'da asker tarafından tahkir edilmesine yol açtığı kadar pâdişâhın da dikkatini çekti ve aralık 1584'te vazifesinden alınarak çiftliğinde ikamete memur edildi. Nisan 1586'da Mesih Paşa'nın vezîr-i âzam müstakîl olmak gerekir gerekçesiyle, vazifeden istifası üzerine yine, mutedil bir vezir olarak tanındığından ikinci defa vezîr-i âzamlığa getirildi. Ancak hazînenin daralması neticesi parada yapılan düşürülmeler sonunda kapıkullarının dîvân'da başkaldırmaları ve III. Sultan Murad'ın müsâhibi beylerbeyi Mehmed Paşa'nın dîvân-ı hümâyûn önünde öldürülmesi üzerine, bu hâdiseleri engelleyemediği için vazifesinden alındı ve tekrar ikinci vezirliğe getirildi. 1592 cemâziyülâhirinde Ferhâd Paşa'nın gerçekleri söylemediği ortaya çıkınca, vazifesine son verilmesi üzerine S. P., üçüncü defa vezîr-i âzam oldu. Bir yıl sonra kapı kullarına ulûfe tevzi'i sırasında Dîvân-ı hümâyûnda sipâhilerin çıkardıkları kargaşalık üzerine, bu defa hiçbir kusuru yokken, bu adam uğursuzdur, ne zaman işbaşına gelse kul baş kaldırıyor gerekçesiyle vazifesinden alındı ve emekliye sevkedildi. S. P., emekli olduktan sonra daha on yıl yaşamıştır. 1602'de vefat ederek Eyüp'te Sokollu Mehmed Paşa türbesi karşısındaki türbesine defnedilmiştir. Türbesinin yanında bir çeşmesi ile Edirnekapı civârında Hamamlı mahallesinde câmi, mektep, hamam gibi hayır eserleri bulunmaktadır. S. P., halîm, selîm bir yaradılışta, mûtedil bir devletadamı idi. (İ. P.)

SİYÂVUŞ PAŞA (? - İstanbul 1688), Osmanlı devlet adamı. Köprülü Mehmed Paşa'nın kölesi idi. Köprülü'nün Miftâh gulâmı iken, cesâreti ve silahşorluğu gözönünde tutularak, Köprülü tarafından kızı Ayşe Hanım'la evlendirilerek dâmâd edinilmişti. Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadâretinde kapucular kethüdalığına, biraz sonra da Silahdârlar ağalığına getirilmiş, Fâzıl Ahmed Paşa ile, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile bütün seferlere katılmıştı. 1683'te Viyana seferine gidilirken Cebecibaşı olmuştu. 1684'te Sipâhîler ağası olmuş ve iki ay sonra vezîrlikle Diyarbekir vâliliğine getirilmişti. Bu vazifede iken Avusturyalılar tarafından sarılmış olan Budin kalesine 24 eylül 1684'te Beç kapısından Ova kapısına, oradan da Mezarlığa ve Safer Baba türbesine kadar uzanan muhâsara hatlarına yaptığı 7 saatlik hücumla ün kazanmış ve kaleye imdat kuvvetlerini sokmaya muvaffak olmuştu. Bundan sonra Haleb beylerbeyi olan S. P., Sarı Süleyman Paşa'nın Mohaç'ta 1687'de mağlûbiyeti üzerine ocaklılarla anlaştığından Varadin'de ordunun isyanı neticesinde sadrâzamlığa getirildi. Ordu ile cepheden kalkıp gelirken, 1688 eylülünde Niş'te sadâret mührünü aldı. S. P., daha İstanbul'a ulaşmadan kayırdbirâderi ve sadâret kaymakamı Fâzıl Mustafa Paşa aldığı tedbirler sonunda IV. Mehmed'i (b. bk.) tahttan indirmekle cephede başgösteren isyanın ve S. P.'nın iktidara gelişinin herhangi bir amacı kalmamıştı. Bu durumda S. P., ocaklının elinde oyuncak oldu.

Fâzıl Mustafa Paşa'nın: "Bu edebsizlere ne zamana kadar yüz vereceksin" diyerek onu kışkırtması, Paşa'nın da bundan cesâret alması üzerine, zorbaların elebaşılarından olan Başçavuş Fetvacı'yı öldürttü. Ama iş, bununla bitmeyip zorbalar Paşa'nın konağını basarak yakıp ocak 1688'de onu öldürdüler. Dört ay kadar sadârette kalan S. P., fevkalâde cesur ve vakar sahibi idiyse de Osmanlı imparatorluğu gibi bir devleti yönetecek güçten mahrumdu. Kabri Üsküdar'dadır. (İ. P.)

SİYAVUŞGİL, Sabri Esat (İstanbul 1906 - İstanbul 1969), XX. yüzyıl Türk şâir ve ilim adamı. Osmanlı imparatorluğu devri sadrazamlarından Siyavuş Paşa soyundan gelme Ahmed Esat Bey'in oğludur.

SİYAVUŞGİL, Sabri Esat

1906 yılında Istanbul'da doğdu. İlkokula Antalya'da başladı. Kadıköy sultanisinde ve husûsî İstiklâl lisesi'nde orta-öğrenimini tamamladı. Istanbul hukuk fakültesi'nin son sınıfındayken, kazandığı bir imtihan neticesinde, Fransa'ya felsefe - psikoloji tahsiline gönderildi. Dijon ve Lyon üniversitelerinde psikolojiden doktora yaptı. 1933 yılında Istanbul üniversitesi edebiyat fakültesine genel psikoloji doçenti olarak tayin edildi. 1942 de profesörlüğe yükseldi.

Daha lise sıralarında iken şiir yazmaya başlayan Sabri Esat S., başlangıçta şâir olarak oldukça büyük bir şöhret kazandı. 1928 yılında, öteki altı genç şâirle birlikte *"Yedi Meş'ale"* adlı ortak bir şiir kitabı yayınladı. Bundan sonra kendisiyle birlikte bu yedi şâire "Yedi Meş'aleciler" adı verildi. İçlerinden sadece bir tanesi (Kenan Hulûsi) mensur şiir yazmaktaydı. Ancak yüksek tahsiline başladıktan sonra şiirden ayrılıp ilme yöneldi. Otuz altı yıl devam eden öğretim üyeliği boyunca, önce değerli bir ilim adamı, daha sonra da gazete yazarı olarak tanındı. Zamanının ön planda gelen gazetelerinden *"Yeni Sabah"*ta devamlı olarak fıkra yazarlığı yaptı. Bu arada gerek bu gazetede, gerekse bellibaşlı dergilerde sohbetler, makaleler, denemeler yaptı. Meslekî çalışmalarının dışında "Karagöz" oyununun tarihi, tarihî seyri ve özellikle bu oyunun Istanbul'daki gelişmesi üzerine ciddî araştırmalarda bulundu. Edmond Rostand'dan manzum olarak Türkçeye çevirdiği ünlü *Cyrano de Bergerac* adlı piyeste büyük başarı kazandı; Istanbul tiyatrolarında afişte kalma rekorları kırdı.

Psikoloji profesörlüğü yanında çok taraflı çalışmalarıyla çevresinde bir sevgi ve saygı uyandıran Sabri Esat S., 6 ekim 1969'da Istanbul'da öldü.

Sabri Esat S.'in kitap hâline getirilmemiş olanları ve gazetelerle mecmualarda kalmış binlerce yazıları dışında, başlıca eserleri şunlardır: *Odalar ve Sofalar* (şiirler 1933); *Istanbul'da Karagöz ve Karagöz'de Istanbul, Tanzimat'ın Fran-*

sız Efkâr-ı Umumiyesinde Uyandırdığı Yankılar, Folklor ve Millî Hayat, Karagöz, Roman ve Okuyucu (1938 - 1948 yılları arasında yayınlanmış denemeler, ilmî araştırmalar); *Psikoloji, Psikoloji ve Terbiye* (makalelerden derlenmiş), ilmî edebî tercümeler ve Sait Faik Abasıyanık'ın 41 hikâyesinin Fransızca'ya tercümesini ihtiva eden *"Un Point Sur la Carte"*. (Ş. K.)

SİYENİT (Asuan taşı), adını, Mısır'daki Siyen (Assuan) şehrinden alan, granite benzer, koyu gri veya gri kırmızı, daha nadir olarak siyah - yeşil veya mavi taneli katılaşmış kaya. S., hornblende, biotit ve alkalen feldspatlardan (Hornblende - biotit - granit) oluşan taneler karışımıdır. SiO_2 muhtevası granitlerinkinden daha azdır. Değişme (alterasyon) belirtileri ve kullanım imkânları granit'inkine çok benzemektedir. S.'in öz. ağ. 2,7 - 2,9 arasında değişebilir. Normal bir S.'in bileşimi: % 60,6, SiO_2, % 16,8 Al_2O_3, % 2,77 Fe_2O_3, % 2,17 FeO, % 4,47 CaO, % 2,14 MgO, % 4,57 K_2O, % 4,4 Na_2O, % 0,86 H_2O, % 0,9 TiO_2 % 0,28 P_2O_5. S., granit gibi, iyi bir yapı, kaldırım, mezar ve yol balast taşı olarak geniş bir uygulama alanı bulmaktadır. Çok iyi cila tutar.

SİYER, Hazret-i Muhammed'in hayatını anlatan eserlere verilen isim. Arapça "sîre, sîret" sözünün cem'idir. Dilimizde müfret yerine kullanılır. Sîre, hayat şekli hareket ve davranış demektir. Bu söz Arap müelliflerince önceleri tercüme-i hâl mânâsını ifâde etmişse de sonraları sâdece Hazret-i Peygamber'in tercüme-i hâli karşılığında kullanılmıştır. Fakat bu mânâda ilk zamanlarda sîre yerine tercihen, cem'i olan S.'e itibâr edilmiştir. S. ise hep "gazâ"nın cem'i olan "magazî" ile birlikte kullanılmıştır. En eski S. müellifi olarak Urve bini'z - Zübeyr'i (643/644 - 712/713) görüyoruz. Urve'den sonra gelen S. ve magazî müellifleri içinde Muhammed b. İshak (ölm. 767 veya 768), ilk defa Hazret-i Muhammed'in hayatını cihan tarihi içinde mütâlaa ettiği için bu mevzûda bir merhale sayılır. İbni İshak'tan sonra en mühim S. müellifi olarak Muhammed b. Umere'l - Vâkıdî gelir. Bu müellif Peygamber'in hayatını teferrüâtiyle anlatırken ilk defa her hâdisenin tarihini kaydetmeyi ihmâl etmemiştir.

İbni İshak ve el - Vâkıdî'den sonra daha teferrüâtlı ve hacimli eserler yazılmışsa da o yazarların hiçbiri bu ikisinin verdiği bilgilere bir şey ilâve edememişlerdir. Bunlar arasında eseri şâir Bâkî (1526 - 1600) tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş olan *El - mevâhibü'l - ledüniyye* sâhibi el - Kastallânî (1448 - 1517) zikredilebilir. Bu eserler Farsça ve Türkçe'ye tercüme edildiği gibi bu dillerde bunlardan ve benzeri kaynaklardan faydalanılarak çeşitli kitaplar da telîf edilmiştir. Bunlardan Fars dilinde Câmî'nin (1414 - 1492) yazdığı *Şevâhidü'n - nübüvve* söylenilebilir. Bu eser, 1509/1510'da Lâmi'î Çelebi, 1600/1601'de de Ahî-zâde Abdülkerîm Halîmî tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Türk dilinde tercüme, telif, birçok S. yazılmıştır. Mustafa Darîr'in İbni İshak'ın eserinden 1377 - 1388 yılları arasında yaptığı beş ciltlik tercüme Türkçe'ye kazandırılan en eski S.'dir. Veysî'nin (1561/1562 - 1627/1628) *Siyer-i Veysî* diye bilinen *Dürretü't - tâc fî sîreti sâhibi'l - Mi'râc* adlı eseri ile Nâbî'nin (1642 - 1712) ve Nazmî-zâde Hüseyin Murtazâ'nın (ölm. 1721/1722) zeyilleri çok meşhurdur.

S. kitaplarında umûmiyetle Hazret-i Muhammed'in nûrunun yaratılışından başlanarak, nesebi, nübüvvetinden önceki fevkalâde halleri, peygamberliği, İslâm'ı yayması, Kureyş'ten gördüğü muâmeleler, mûcizeleri, zaman sırasına göre ashâbın imân edişleri, hicreti, Mi'râc'ı, Medîne'deki hayâtı, muhâcir ve ensâr'ın biribiriyle kardeşlikleri, Hazret-i Fâtıme'nin doğuşu, yetişmesi, Hazret-i Hadîce'nin vefâtı, Bedir, Uhud, Huneyn, Tebûk gibi muhârebe ve seferleri, Mekke'nin zaptı, Vedâ haccı ve vefâtı anlatılır ve diğer tarihî hadiseler teferrüâtiyle beyân edilir.

SİYONİZM, Yahudi ırkçılığını ve emperyalizmini de ifade eden Yahudi milliyetçiliğinin adı. Birçok hedeflerinden ilki dünya Yahudileri arasında birlik ve beraberliği kurmak, onların dînî ve millî yönden bilgilenmelerini ve şuurlanmalarını sağlamak, yardımlaşma ve dayanışmalarını temin etmektir. Koyu Yahudi milliyetçiliği bir bakıma Yahudi ırkçılığıdır.

Bu kelime Kudüs'te bulunan ve Yahudilerce çok kutsal sayılan ve saygı gösterilen Siyon dağından gelmektedir. Burası onların hem dînî, hem millî merkezi sayılmaktadır. Kaynak ve ilham olarak Yahudiliğin kutsal kitabına Tanah'a dayanır. Buna göre Yehova, Yahudiler'e Filistin toprağını bir anlaşmayla adamıştır. Arz-ı Mev'ud (Adanan Yurt, Toprak), (Eretz Yisrael) İsrail Yurdu'dur. S. çalışmaları dört yönlüdür: 1 — Dînî S., 2 — Edebî S., 3 — Millî - tarihî S., 4 — Siyasî S.

S. teşkilâtı dünyanın en güçlü teşkilâtlarından birisidir. Filistin'e Yahudileri tekrar yerleştirme ve orada hakimiyet sağlama ülküsü, Yahudiler arasında yüzyıllardan beri sürmüştür. Bunun siyasî ve alenî safhasının önderi Thodor Herzl olmuştur. Judenstaat (Yahudi Devleti) adlı kitabıyla bu siyasî ideali kesin hatlarıyla ortaya koymuş ve Basel şehrinde büyük kongreler yapmışlardır. Bu hedefe ulaşmak için Sultan Abdülhamid Han'la görüşmeyi başarmış ve çok yüksek altın ve malî yardım teklif ederek, Yahudiler'in o zamanlar Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Filistin topraklarına yerleşme müsaadesi almaya uğraşmıştır. Birçok teşebbüsleri netice vermeyince Osmanlı imparatorluğu'nu, mâlî, iktisadî yönden zaafa uğratma ve İsrail'i kurmak için bu engeli ortadan kaldırmak üzere dünya Yahudilerini, sistemli, programlı, planlı ve sabırlı bir çalışmayla harekete geçirmişlerdir. Böylece I. Cihan savaşında, 1917'de Allenby kumandasındaki İngiliz ordusu Kudüs'ü işgal etmiş, bunu takiben devamlı Yahudi göçleriyle Filistin'e yerleşilmiştir. Bu harekette Balfour deklarasyonu ile Yahudiler çalışmalarını arttırmışlardır. Yahudiler birçok gizli, açık, destek ve savaşlardan sonra, 1948 yılı mayısında, İsrail devletini kurmayı başarmışlardır. S. hareketi bir yandan İsrail'e göçü planlamış, bir yandan dünya Yahudi birliği, yardımı ve dayanışmasını sağlamış, bir yandan milletlerin siyasetlerini kendi çıkarlarına göre ayarlayarak yönlendirmiştir. Hâlen tam anlamıyla başarıya ulaşamamışsa da Dünyâ Yahudi hâkimiyeti (mâlî, iktisâdî, basın, ajanslar, sinema, radyo, televizyon, altın, elmas, pırlanta ve harp sanayii vb. işlerde) bakımından başarılı bir gelişme göstermektedir. Bununla beraber, İsrail'in Tevrat'ta yazılı sınırları olan "Nil'den Fırat'a" ham hayalini gerçekleştirememişlerdir. Keza Kudüs'te (Yahudiler Yeruşalaym derler) Yahudilerin en kutsal mabedleri sayılan, kurban kesme işinin yapılması gereken Süleyman tapınağını (Beyt-Ha-Mikdaş) da kuramamışlardır. Türkiye'de Ağlama Duvarı denilen, aslında Yahudilerin batı duvarı anlamına kullandıkları "Ha-Kotel Ha-Mavrabi" işgallerinde bulunmakla beraber, bu yerin ortasında Ömer Camii (Kubbetü's - Sahra) bulunduğu ve bunun kaldırılması gerektiği için, bu işe henüz cesaret edememişlerdir. Fakat S.'in hedefi buraya eski Süleyman Tapınağını kurmaktır. (H. T.)

SJAELLAND (SEELAND), Jutland yarımadasının doğusunda Danimarka'ya ait bir ada. Kattegat ile Baltık denizi arasındadır. Yüzölçümü 7 542 km² nüfusu aş. yu. 2 000 000. Doğuda İsveçten, en dar yeri 2.5 mil olan Oresund (Sund boğazı), batıda Fyen adasından Büyük Belt ile ayrılır. Danimarka'da nüfusun en yoğun olduğu yerdir.

Uzunluğu 130 km, genişliği 115 km kadar olan S.'ın sahil hattı çok düzensizdir. Ada ovalarla kaplıdır, dağ yoktur. En çok tahıl yetişir, zengin otlaklar vardır. (O. Y.)

SJÖGREN, Johann Andreas (1794 - 1855), Fin dil bilgini. Öğrenimini Finlandiya'da bitirdikten sonra Rusya'ya gitmiştir. Başlangıçta kütüphaneci olarak görev almış, daha sonra Rus ilimler akademisi üyeliğine seçilmiştir. Fin dili alanında çalışmış özellikle kuzey Rusya topraklarında yaşayan kavimlerin dilleri, tarihleri ve etnografyaları üzerinde çalışmıştır. Sağlam bilgi ve gözlemlere dayanan yazı ve yayınlarıyla Fin - Ugor kavimleriyle ilgili ilim kollarının gelişmesine katkıda bulunmuştur.

SJÖGREN, J. A.

Çalışmalarında Fin - Ugor kavimlerinin eski Rus tarihinde önemli bir rol oynadıklarını açık olarak belirtmiştir. S. Kafkasya'da yaşayan kavimlerle de uğraşmıştır. Rus İlimler Akademisinin yardımıyla 1835 - 1837 yılları arasında Kafkasya'da çalışmış ve Türk diyalektleri üzerinde de durmuştur. Onun Kafkasya'da topladığı dil örnekleri Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlimler Akademisi Arşivi'nin Leningrad bölümünde saklanmaktadır. Bu örnekler arasında *Ueber den Tatarischen Dialekt in der Krim* adlı küçük bir sözlükten başka Karasu - bazar'da toplanmış Tatarca ve Nogayca sözleri içine alan bir sözlük de vardır. S.'in arşivde saklanan bir yazısında "Türkçe - Tatarca sözlerle Fince sözler arasındaki benzerlikler" üzerinde durulmuştur.

S.'in dağınık olarak çıkan yazıları ve yayınlanmayan çalışmaları *Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften* adı altında çıkmıştır. Bu yazıları Anton Schieffner (b. bk.) toplayıp yayınıştır [1861]. Liv'lerin dilleriyle ilgili örnek ve bilgileri ise F. J. Wiedemann (b. bk.) baskıya vermiştir. (H. E.)

SKAGERRAK, SKAGERAK, Kuzey Avrupa'da, Norveç'in güney kıyısı ile yarımada durumundaki Danimarka'nın kuzey kıyısı arasında açılan geniş bir boğaz. S., Kuzey denizini Kattegat'a bağlar, bu da Danimarka adaları arasından Baltık denizine götürür. S. adı, Norveç ile İsveç kıyılarının burada teşkil ettiği sivri açıya atfen, "Skagen dirseği" anlamına gelir. Skagen ise Danimarka'nın en kuzeydeki ucunda bulunan bir balıkçı limanının adıdır. S.'ın uzunluğu 250 km, eni 155 ve 145 km arasında değişir; 809 m kadar derinliği vardır. En büyük derinlikler Norveç kıyısına yakındır, Jütland kıyısı yakınında ise S. sığ durumdadır. Skagen burnu ile Tiörö adası arasında S.'ın eni 50 km'ye düşer ve dibi birden yükselir. Baltık denizi burada başlar. Birinci Dünya Harbi'nde Alman ve İngiliz donanmaları arasında S.'ta yer alan deniz muharebesine Almanlar S. muharebesi, İngilizler de Jütland deniz muharebesi adını verirler. İngiliz Amirali J. Jellicoe, Alman Koramirali de R. Scheer idi. Muharebe sonuçsuz kalmıştır.

SKAGERRAK DENİZ MUHAREBESİ : bk. JYLLAND DENİZ MUHAREBESİ.

SKANDİYUM, kimyevî senbolü Sc olan metalik eleman (hafif metal); atom ağırlığı 44,956, izotopları yok; atom sayısı 21; değerlilik sayısı: 3. S., periodik sistemin 3. ana grubunda Al ile Y arasında yer alır. Saf S.'un özellikleri, üretiminin güçlükleri dolayısıyle bilinmektedir. S.'un özgül ağırlığı: 3,1; erime nokt.: 1400° C. S., nadir elementlerden olup 16 km kalınlıkta yer kabuğundaki iştirak payı, % 6×10^{-4}'dür. Böylelikle S., elemanların dağılım listesinde kalay ve arsenik arasında 40. sırayı işgal eder. Nadir topraklar mineralleri içinde S., çok az miktarda bulunur. Şimdiye kadar S. bakımından zengin sayılan mineral Tortveitit ($Sc_2[Si_2O_7]$), Norveç ve Madagaskar'da bulunmuştur. S.'un elde edilmesi için, S. alaşımları, erğiyik çinko veya kadmiyumdan, katodlarda, elektrolitik yoldan gerçekleştirilmektedir. Bu arada, alaşım metali, aşırı vakuum içinde giderilmektedir. Böylelikle, yine de, Si, Zn, Mg, W vs. ile kirlenmiş % 94 - 98 S.'lu metal elde edilebilir. Çok pahalı olan S.'un teknik bakımdan önemi yoktur. S., 1879 yılında, bir İskandinav bilgini olan Nilson tarafından İskandinavya'da gadolinit ve öksenit içinde bulunduğundan İskandinavya ismine izafeten adlandırılmıştır.

SKANE, İsveç'in en güney kısmı. Scania da denir. Doğuda Baltık denizi, batıda Sund boğazıyla sınırlıdır. Kristianstad ve Malmöhus bölgelerini içine alan S., ülkenin en zengin tarım mıntakasıdır. Yüzölçümü 11 282 km² olan S. uzun süre Danimarkalılar'ın elinde kalmış ve İsveç - Danimarka savaşlarından çoğu bu topraklarda geçmiştir. Sonunda 1658 yılında bütünüyle İsveç'e bırakılmıştır. Nüfusu 1 000 000 kadardır (1974 tahmini).

SKAPTE - HYLE (Yun. *Scapta - Hyle;* Lat. *Scaptesyle;* [= kesilmiş orman]), Eski Çağ'da Ege denizinde, Trakya kıyısına yakın, Taşos adası karşısında bir küçük ada. Altın ve gümüş madenleriyle ün kazanmıştır. Bu madenler, M. Ö. V. yüzyılda tarihçi Thukydides'in ailesine ait idi. Peloponnesos savaşı hakkındaki eserinin malzemesini burada düzene koymuştur.

SKARABEUS : Bk. SCARABEUS.

SKARPHEİA, (Lat. *Scarphe, Scarphea* veya *Scarphia,* Fr. *Scarphée),* Yunanistan'ın Lokris bölgesinde, Maliakos körfezi yakınında eski bir şehir. Thermopylai geçidine giden yollar burada birleşirdi. M. Ö. 427'de meydana gelen bir depremde yıkılmışsa da, tekrar onarılmıştır. M. Ö. 146'da Metellus burada Akhaialıları yenilgiye uğratmıştır.

SKEAT, Walter William (Londra 1835 - Cambridge 1912), İngiliz dil bilgini. 1878'den başlayarak Cambridge'de profesörlük etti. W. Langland, J. Barbour, G. Chaucer gibi eski şâir ve yazarların eserlerini örnek olacak mükemmellikte yayınladı ve çığır açıcı etimolojik çalışmalar yaptı. Bu yolda çıkan en büyük eseri *An Etymological Dictionary of the English Language*'dir (İngiliz Dilinin Etimolojik Sözlüğü) [1879 - 1882, yeni bas. 1961]. Bu eserin kısaltılmış baskısı da çıkmıştır *(Concise Etymological Dictionary)* [1882, 2. bas. 1911, yeni bas. 1967]. (H. E.)

SKİKDA : Bk. PHILIPPEVILLE.

SKİNK *(Scincus scincus)*, Skinkgiller familyasından bir kertenkele; familyanın örnek hayvanı. Kuzey Afrika'da, Mısır'da ve Büyük Sahra'da yaşar. Derisi pürüzsüz, sarımsı renktedir; üzerinde mor çizgiler bulunur. Araplar S.'e kum balığı derler. Mekik biçiminde olan S.'in boyu 25 cm kadardır. S.'ler Arabistan'da kurutularak toz hâline getirilir ve erotik duyguları arttırıcı madde olarak kullanılır.

SKİNKGİLLER *(Scincidae)*, kertenkele asıllı 600 kadar türü olan bir familya. Bu familyanın üyeleri genellikle kurak ve kumluk bölgelerde yaşar, kumun içinde yüzer gibi hareket ederler.

S.'in en büyüğü (Tliqua scincoides) 60 cm boyundadır, Avustralya ve Tasmanya'da yaşar. Bacakları kısadır. Ayaklarında beşer parmak bulunur. Derisi pürüzsüz, rengi sarımsı kahverengidir. Üzerinde koyu renkli enine çizgiler vardır; bitkilerle, solucanlarla beslenir. Ohalcides skinkleri'nin ayakları körelmiştir. Ayaklarında üçer parmak bulunur. Seps denilen ve çizgili skink olarak tanınan türün derisi bronz yeşili renktedir, üzerinde siyah çizgiler bulunur. Kuyruğu çok uzundur. Yılana benzer bir görünüşü vardır. Boyu 40 cm uzunluğundadır. Bacakları çok kısa olduğu için yürüyüşte pek faydası yoktur. Yılan gibi sürünerek yol alır. Fransa'da, İspanya'da, Portekiz'de çok bulunur. Çok sıcak güneşli yerleri sever.

Diğer bir S. grubu olan Lygosomalarda ayaklar iyice körelmiştir. Afrika'da, Avustralya'da ve Polinezya'da yaşar.

Trachysaurus rugosus grubu 30 - 35 cm boyundadır. Pulları adeta kemikleşmiş, kuyruk ve sırt kısmındakiler diken hâline gelmiştir. Afrika'da ve Madagaskar'da yaşar.

Eumeces grubu skinkler Kuzey Amerika'da, Afrika'da ve Avrasya'da yaşar. Batı skinki (Eumeces Skiltonianus) türü Amerika'nın Pasifik kıyısında yaşar. Bütün vücudu aynı boyda yuvarlak pullarla örtülüdür. Sırtı kahverengidir. Bu türün ömür süresi 5 - 6 yıldır; 9 yaşına gelenleri görülmüştür.

SKINNER, Burrhus Frederic (Susquehanna, Pennsylvania 1904), Amerikan psikologu. Üniversite mezuniyetinden sonra John B. Watson'un psikolojideki çalışmalarıyla ilgilendi. 1931'de Harvard'dan doktora aldı.

İkinci Dünya Savaşı'nda güvercinlerin şartlanması üzerinde araştırmaları sevk ve idare ettikten sonra, hayvanların öğrenmelerinin tamamiyle kontrol edilip ölçülebildiği bir tertip üzerine çalışan "Skinner kutusu"nu geliştirdi. İnceleme ve araştırmaları onu, öğrenme sürecinin temelli olarak uyarıcı ve mükâfatlandırılmış yahut pekiştirilmiş tepki konusu olduğu kavramına götürdü. Bunlar da böylece S.'i öğretme makinelerini geliştirmeğe sevk etti. Indiana ve Harward üniversitelerinde psikoloji profesörlüğü yapan S. *The Behavior of Organisms* (Organizmaların Davranışı) [1938], *Verbal Behavior* (Sözlü Davranış) [1957], *Cumulative Record* (Birikimli Kayıt) [1959] gibi psikoloji eserleri yazdı. Bazan tartışmalı görüşlerin kuvvetli bir savunucusu olan S., teknik yapıdaki kitaplarına ilâve olarak, geniş bir okuyucu kitlesine hitap eden *Walden Two* (1948) ve *Beyond Freedom and Dignity* (Hürriyet ve Liyâkatın Ötesi) [1971] gibi eserler de ortaya koydu.

SKLERODERMİ (Fr. sclérodermie), deri ve deri altı dokularının sertleşmesi ve kalınlaşması ile başlayan ve atrofisi ile sonuçlanan, uzun süreli bir deri hastalığıdır. Her yaşta görülür.

S. kısmî ve yaygın olmak üzere, iki şekilde görülür. 1. Kısmî S. : Hasta bir şey fark etmeden, yavaş yavaş, keskin sınırlı, yuvarlak, oval ve band hâlinde, ödemli deri şişmesiyle başlar. Bölge pembe veya mâvi-menekşe renginde görülür; sonra, zamanla, ortadan başlayarak beyazlaşır ve fildişi manzarası alır. Üzerine parmakla bastırılırsa, sert olduğu duyulur; sağlam deri ile sınırlanması, Leylek Halkası (Lilacring) denen menekşe renginde bir hâle iledir. Hastada hafif kaşıntı, iğnelenme ve uyuşma olabilir veya olmayabilir. 2. Yaygın S. : Yüz boyun, ense veya gövdede sinsi olarak başlar, birdenbire etrafa yayılır. Deri kararır, şişer ve sertleşir. Deri zamanla altına yapışır, kıvrım yapılamaz hâle gelir. Renk, gittikçe fildişi gibi beyazlaşır ve daha ileri devirde kasılır. Yüzde ise yüz, maske yüzü gibi olur. Göz kapakları ve dudak hareketleri olmaz, teneffüs zorlaşır. Sonra deri incelenir, normal çizgiler kaybolur. Hastalık parmaklarda da yerleştiğinden (Sklerodaktylie), parmak hareketleri yapılamaz ve el pençe vaziyetini alır.

Deri, vazifelerini yapamaz; terleyemez, saçlar incelir, hasta bölgelerde ise dökülür.

Tedâvi, verdiği ârazlara göredir. Masajlar, sıcak tatbikat, diyatermi ve çamur banyoları yapılır. Tiroid, pankreas ekstreleri, hipofiz hormon tedâvisinden ve sempatik düğümler üzerine röntgen tatbikatından bazan iyi netice alınır.

Yabancı albumin, altın bileşikleri, D_2 vitamini, penisilin şırıngalarından da istifade edilir.

SKLEROZ, organ veya dokuların patolojik sertleşmesi. Yun. sert anlamındaki *oxineôs* kelimesinden gelir. O halde sklerotik bir organ, sertleşmiş bir organ demektir. Bu sertlik organın destek dokusunun artmasından ileri gelir. Pratik olarak bu sertliğe ekseriya kollajen maddenin sebep olduğu kabûl edilir.

S. ekseriya o organın iltihabî bir hastalığı neticesinde oluşur.

S. iki şekilde olur. 1.'si dokuda evvelce mevcûd olan normal bir bağ dokusunun hiçbir hücre çoğalması olmaksızın, değişmesiyle meydana gelir. Burada lifler kalınlaşmıştır. Bu tip S.'lar ekseriya gıda bozukluklarına bağlıdır. Buna misal büyük arterlerin iç tabakasındaki kollagen liflerin yavaş yavaş kalınlaşması gösterilebilir. Buna arterioskleroz denir. İhtiyarlardaki testis atrofileri de buna misal gösterilebilir.

S.'un ikinci şekli bağ dokusunun iltihabî hastalığından sonra olur. Bağ dokusu çoğalmıştır. Bunun en karakteristik misali nedbedir. Dokuda bu nedbelerin artmasiyle şekil bozuklukları olur. Böbreklerde, karaciğerde, akciğerlerde, kalbde bu tip S.'a rastlanır. Bunlardan başka sinir dokusunda S.'a bağlı olarak çeşitli hastalıklar mevcuttur.

SKOLASTİK [Al. *Scholastisch, scholastik, scholastiker :* Fr. *scolastique* veya *scholastique;* İng. *scholastic, scholastic philosophy; scholasticism, schoolman;* İt. *scolastico, scolastica, La scuola*], (Medrese felsefesi, medrese, yekuliyyât), mukabilinde kullanılan Orta Çağ Hıristiyan felsefesi ve zihniyetine veya her şeyi kitaba bağlı kalan düşüncede arayanlara verilen ad.

A. Okul anlamını dile getiren La. *schola* deyiminden türetilmiş olarak, S., okula, yani husûsîyle **IX.** yüzyıldan

XVI. yüzyıla kadar kiliseye bağlı okullar ile Avrupa üniversitelerinde yapılan felsefe öğretimine ait olan demektir. Bu öğretimin ayırt edici vasıfları, bir taraftan ilâhiyata göre düzenlenmiş olmak, vahy ile aklın tabiî ışığı arasında bir uygunluk aramak; diğer taraftan da başlıca metodlar olarak kıyasla ilgili akıl - yürütme işinde bulunmak ve bu devirde tanınmış eski yazarların ve bilhassa Aristoteles'in şerhlerini okuyup takip etmektir.

Aquino'lu Aziz (Tomasso) Thomas (1226 - 1274) bunun Batı'da en tanınan temsilcisidir. Bir bakıma S. deyimiyle, ayni zamanda, S. felsefe ve S. filozofların sistemleri de ifâde edilmektedir.

B. Kötüleyici ve küçültücü anlamda, gerek aşırı bir şekilcilik karakteri gösteren (bölümlerde, ayrımlarda, lâfzî akıl - yürütmede aşırılık); gerek müşahede ve hayat ile doğrudan temas edecek, bunun neticesi olarak yenileştirecek yerde, bir defa hepsi için formüle edilmiş, geleneğe bağlı tezler veya meseleler içinde kapanmaya temâyül gösteren tek bir okul zihniyetine bağlı kalmaya götüren muhtevasız, boş, kılı kırk yaran tutum da S. sayılır.

Ayrıca S. deyimi, S. filozof veya ilâhiyatcısı anlamına da gelir. Nitekim, *Skolastikçi* deyimiyle Orta Çağda kilise ve manastır okullarında Antik Çağdan kalma "trivium" ile "quadrivium" derslerini veren hocalar kastedilirdi. Ayrıca bu deyim ilâhiyat okullarında ders veren hocalar ve nihayet okullarda ilim öğretimi yapanlar ile bu okullarla ilgili kişilere verilen ad olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Skolastik felsefe (Skolastisizm) : Karolenj imparatorluğunun okullarında ve Orta Çağın üniversitelerinde bütün Orta Çağ boyunca geliştirilen ve Roma Katolik kilisesince itibarlı tutulan felsefedir. Umûmiyetle S. F. üç şeyle karakterize edilir: 1° — Her türlü bilginin duyulardan çıktığını dile getiren saf bir gerçekçilik (realizm); 2° — Felsefî hakikata (doğrulara), ancak sıkı mantık kaideleri tatbik etmek suretiyle varılabileceğini öngören bir metodolojiye yatkınlık; 3° — (S. F. bir Hıristiyan düşünce zemini içinde gelişmiş olduğu cihetle), ilâhiyatla çok sıkı bir ilişki kurmak söz konusudur.

S. F.'nin hâkim düşüncesi Hegel'in anlayışınca şöyledir: "..Felsefe ve dînin muhtevaları ayni, gayeleri ayni, menfaatları aynidir. Dîni açıklamakla, felsefe kendi kendini açıklar ve kendi kendini açıklamakla, dîni açıklar." Gerçekten, bütün bu sistemlerin temelinde bulunan prensip budur. S., devrini esas itibariyle ayırt eden şey, daha önce ve sonra savaş hâlinde bulunan şeyler arasında, ilâhiyat ve felsefe, iman ve akıl, "lûtuf" ile "tabiat" arasında meydana gelen birleşmedir. Latin babaları için, Yeni Çağ felsefesini kuran serbest düşünürler için, olduğu gibi, iki saha arasında zıtlık vardır: Kilise babaları "lûtuf" tarafını, filozoflar "tabiat" tarafını tutuyorlar; skolastiklerin, hiç olmazsa ilk devredekilerinin kanaatına göre, vahy edilmiş dogma ile tabiî akıl arasında çelişme olamaz. Buna göre, dogmayı akla kabûl ettirmek söz konusudur. Bu da skolastiğin programını teşkil eder.

S. F. önce, dilin mantık yönünden tahlilini ele aldığı için, küllîlerin, umumî fikirlerin değerini, yani cins isimleriyle belirlenen cinslerin ve türlerin ne olup olmadığını sormakla işe başladı. Bu isimler, acaba tek tek şeylerden ayrı ve seçik gerçeklere mi tekabül ediyordu, yoksa ancak ve yalnız soyutlamaları mı gösteriyordu? Gerçekçiler (realistler) için küllîler, eşyâdan önce var - olan asıl realitelerdir; nominalistlerin (adcıların) nazarında ise, ancak nesnelerden sonra vardır; kavramcılara (konseptüalistlere) göre de, tek tek nesnelerdedir. Bu temelli üç görüş arasındaki anlaşmazlık, S. F.'nin gelişmesi yönünden onun üç döneminde de görülür.

İlk dönem : Bu dönem yaklaşık olarak IX. yüzyıldan XII. yüzyılın sonuna kadar sürer; Augustinus'culuğun tesiriyle başlayıp, Eflâtun'cu realizm ile Katolik sistemi arasında yakınlığın Aristoteles'ci düşünüş tarzıyla belirginleştiği bu dönemde Johannes Scottus Eriugena (810? - 877?), Anselmus (1033 - 1109), Roscellinus (1050 - 1122), Abaelardus (1079 - 1142), Hugues de Saint - Victor (1096 - 1141), Lombardia'lı Pierre (1100 - 1160), Salisbury'li John'un (1125 - 1180) vb. temsilciliğini yaptığı felsefelerinin ve ilâhiyatlarının zâhirî uygunluğu altında yine de zıtlıklar, aykırıklar, ayrılıklar, âhenksizler vardır.

Devrin Skolastikleri, gerçi akıl ile dogma arasında uygunluk olduğuna kanaat getirmişlerdir ve felsefeleri de ancak bu uygunluğun bir isbatı ve imanın doğruluğunu gösteren bir şey olmak ister. Fakat XII. yüzyılın sonundan itibaren bu kanaatın bir çoklarında sarsılmış olduğu da muhakkaktır. Mademki S. F., felsefî hakikat ile dînî hakikatı birbirinden ayırıyor, bu onun birleştirmek iddiasında bulunduğu şeyden vazgeçmesi demek değil midir? Daha henüz gelişmesinin zirvesine varmadan, S. F. çökme alâmetleri göstermeğe başlamıştı. Fakat özünü devam ettirebilmesi için, dışardan, kuvvetli bir itici güce ihtiyacı vardı. Bunu da Aristoteles'ten alacaktı.

S. F.'nin olgunluk dönemi (altın çağı) : Bu dönem XIII. ve XIV. yüzyılları içine alır. XIII. yüzyıl başında Hıristiyan Avrupa, Aristoteles hakkında fazla bir şey bilmiyordu. Fakat XIII. yüzyıl ortalarına doğru Dominiken tarikatından Albertus Magnus (1206 - 1280) ile Aquino'lu Aziz Tomasso (Thomas) [1226 - 1274], Aristoteles hakkında değerli tefsirler yazıyor ve her şekilde eserlerinin tercümesini teşvik ediyorlar. Böylece, yalnız mantıkcı olarak, o da çok eksik olarak bilinen Aristoteles, bundan sonra fizikçi, metafizikçi ve ahlâkçı yönleriyle de tanınacak, artık iman ve vahiy de akılla çatışmayıp, ancak onu aşacaktır. Dolayısıyla bu düşünce yoluyla, kilise Aristoteles felsefesini benimsemekle, düşünürlerin en tanınmışını, düşünceye zincir vurmak için kullanacaktır.

Thomas'ın Aristoteles'in metafiziğine ait bir seri kitap yazarak felsefeyi zenginleştirmesi de kilisenin dogmatik öğretiminin temeli olacaktır.

Zihnin irade üzerindeki üstünlüğünü kabûl eden Thomas'cı determinizm karşısında, Fransisken tarikatından Johannes Duns Scotus (1265? - 1308) tarafından tavır takınılarak, XIII. yüzyıl sonuna doğru, felsefenin ilâhiyata ciddî muhalefeti olduğu ortaya konuluyordu. Gerçekten Scotus'un nazarında, en yüksek otorite akıldı ve mukaddes metinlerin, ancak başka yerden gelen, şartlı nisbî bir otoritesi vardır.

Bu çığırda açılan yolda, artık bilginin konusu da tabiat olacaktı. Böylece nominalizm yanında volantarizm ve endividualizm hâkimiyeti sağlanmış oluyor ve bu yönde Renaissance'a doğru kapı aralanmış bulunuyordu.

İşte nominalist peripatizmin hazırladığı zeminde, Fransisken Ockham'lı William (1300 - 1349), realizme savaş açarak, küllî bir şey bir realite değil, sadece birbirine benzeyen birçok nesneleri göstermeye yarayan bir işaret, bir kelimedir ve gerçek olan ferttir sonucuna varıyordu. Bu düşünce tarzı, nominalizmin mecburî sonucu olarak, küllî ve zarurîyi konu almak itibariyle, ilim hakkında şübhecilıktir. William

bu düşünce istikametinde ilerleyerek imancılığa yönelmişti. Raimundus Lullus (1234 - 1315) ise, *ars magna* dediği küllî bir metod vâsıtasıyla Arapçadaki ilmi yaymaya çalışmakta ve kavramların mekanikleştirilmesine doğru tavır almakta bulunuyordu. Renaissance ise S. F.'yi artık iyice küçümseyecektir.

Esasen Thomas'ın sistemi, ayni zamanda Katolik metafiziğinin gelişmesinin zirve noktasını ve çöküşünün de başlangıcını gösterir. Zaten Thomas'ın başlattığı noktada akıl ile Katolik imanı resmî ilâhiyat ve felsefe birbirinden ayrılıyor ve karşılıklı prensip ve menfaatlerin farkına da varmış bulunuyorlardı. Ne var ki, daha uzun zaman felsefe ilâhiyata tâbi olacaktır; fakat tâbi olmakla beraber, onun bundan sonra ayrı bir yaşayışı kendine mahsus bir faaliyet sahası bulunacaktır. Böylece Scotus ile nominalist akım iyice güçlenecek ve ilâhî düzen içinde insanı ve ferdî hürriyeti pek küçümseyen Dominiken tarikatı Thomas'cılık, zıddına dönüşerek, Fransiskenler karşısında gittikçe gerileyecek ve sarsılacaktır.

S. F.'nin çöküş dönemi: XIV. yüzyıldan itibaren çöküş dönemine giren S. F., XV. ve XVI. yüzyıllar içinde nominalizmin hazırladığı ortamda, akla karşı güveni de iyice sarsmış ve bu yüzden Thomas'cılık da zayıflayarak artık Scotus'culuğun kurduğu akıl ve iman arasındaki âhenk de iyice bozulmağa yüz tutmuş, ilim ile iman çatışması doğmuştur.

S. F. XV. yüzyıl içinde adamakıllı çökmeğe doğru yönelmiş ve akla dayanan humanist akımların hazırladığı zeminde yapılan tenkitler, skolastiklerin kendi aralarında semantik kavgaları ve Reform hareketleri S. F.'yi iyice zayıf düşürmüştü. XVI. yüzyılda da skolastik deyimi artık iyice küçümsenmeye başlamış ve pek az pratik kullanılışı olan ilgisiz ve tutarsız bir zihin mümaresini temsil eder hâle gelmişti.

S. F. olarak teşkil edilmiş skolastik düşüncenin temsilcisi olduğu çeşitli okullar, canlılığını kaybedince, bunların yerini çeşitli dînî tarikatlar almıştır. Dominikenler, sıkı sıkıya Aziz Thomas'ın öğretimine sarılmışlar; Fransiskenler ise Duns Scotus'u devam ettirmeye koyulmuşlardır. Cezvitler, Aquino'lunun yolunda olmakla beraber, ayni zamanda kendi üyelerinden biri olan Fransisco Suárez (1548 - 1617)'in S. F.'ye yeni müsbet katkıları olmuştur. Böylece S. F. olarak bölünmüş bir Hıristiyanlık çağı ile birlikte yükselen milliyetçilik hareketlerini ve gelişen ilmi birleştirmek çabaları da görülmeye başlamış ve yeni konular tartışmaya konulmuştur.

Gerçi XVII. ve XVIII. yüzyıllarda S. F.'ye, Katolik kilisesinin seminerlerinde ve dînî mahfillerinde yapılan felsefe ve ilâhiyat öğretiminde başvurulmakla beraber, kendi dar âleminin dışında ancak pek az tesiri olmuştur.

S. F.'ye doğru bir geri dönüş ve onu canlandırma hareketi Papa XIII. Leo'nun teşebbüsüyle başlatılmışsa da (1879), zamanın hâkim felsefeleri Kant'cılık ve Hegel'cilik ile Katolik doktrinini uzlaştırmak çok büyük güçlüklerle yüklü bulunuyordu. Bununla beraber, Papa Leo, Thomas'ın eserlerinin tıpkı basımlarını hazırlamak üzere, Roma Aziz Thomas Akademisini kurmuş (1879) ayrıca Thomas'cılık üzerinde araştırmalarda bulunacak Belçika'da Louvain üniversitesinde bir enstitünün faaliyete geçirilişini sağlamıştır. 1917'de Thomas'cılık bütün Roma Katolik seminerlerinde ve bu kilisece yönetilen üniversitelerde gerekli felsefe sistemi hâline getirilmiştir. Böylece XX. yüzyıl içinde S. F. hareketi, göze batan bir felsefe sistemi olarak, genişçe Hıristiyan dünyasında revaç bulmaya yeniden başlamıştır. S. F.'ye katkıları olan Étienne Gilson ve Jacques Maritain gibi dünyaca tanınmış ünlü isimler bu uğurda değişik yollardan hedeflerine varmaya çalışmaktadırlar.

Şunu da eklemek gerekir ki, skolastik zihniyet ile İslâm Orta Çağının bir ilgisi yoktur. Söz konusu S. F. Batı Orta Çağı içindir. (R. K.)

SKOLYOZ (Lat. skoliosis), bel kemiğinin yana eğilmesinden ileri gelen bir kemik hastalığıdır. Çeşitli sebebleri vardır:

1. Duruş bozukluğuna bağlı S.'un en yaygın sebebi, bacaklar arasındaki eşitsizlik karşısında tabîatın verdiği bir uyum mekanizması olarak ortaya çıkar. Bacaklar arasındaki ufak bir eşitsizlikte, omurgaların şekillerinde bozukluk meydana gelir. Bu S. cinsinde, hastaya elleri ile yüksek bir yere asılması söylenirse, eğriliğin tamâmen düzeldiği görülür.

2. Omurgadaki şekil bozukluğuna bağlı S. Bunda, birkaç sebebten bahsedilebilir: a) doğuştan, tek taraflı birkaç omurganın kaynaşmış olması veya bir omurganın yarısının yokluğu söz konusu olabilir. Hastalık, genellikle, doğumdan hemen sonra dikkati çeker ve alınacak tedbirlerle büyüme hâlindeki çocukta azaltılabilir. b) bel kemiğinin bir tarafındaki adaleler felc olunca, eğrilik gelişir. Felcin ciddiyetine göre, S. hafif veya ağır olur. c) gelişme çağındaki çocukta en yaygın S., "idiopatik" olarak isimlendirilir. Sebebi bilinmemektedir. Omurgada yana eğilme ve omurgaların dönmesi vardır. Hastalık göğüs bölgesinde ise, kaburga kanburluğu da ilâve olur. Bel bölgesinde ise, daha az dikkati çeker ve gözden kaçabilir.

Tedâvi: S. tedâvisi, hastalığının ilerlemesini önleme ve cerrahî yoldur. Aktif büyüme çağında hastalığın ilerlemesi önlenir. Çocuklarda korse kullanılır. Bu korse alçıdan veya çelikten olur. Eğriliği düzeltmek için burgulu bir cihaz ilâve edilir. Ameliyat bülûğ çağından sonra yapılır.

SKRYABİN, Aleksandr Nikolayeviç (Moskova 1872 - Moskova 1915), Rus piyanisti ve bestekârı. Annesi L. Petrovna Stchetinin zamanının parlak bir piyanisti idi. Piyano öğrenimine beş yaşında başlayan S., ilk piyano derslerini G. E. Konus ile yaptı. Sonraları, Zverev ile piyano derslerini sürdürürken, Taneyev'den de bestecilik dersleri aldı. 1888 yılında Moskova konservatuvarında Safanov'un piyano öğrencisi olan S., bestecilik derslerini de Taneyev'le sürdürdü. Konservatuvarı 1891 yılında, altın madalya alarak, usta bir piyanist olarak bitirdi.

Belayev'le tanışmış olması, meslek hayatını; bestelerinin yayınlanması ve piyanist olarak çeşitli ülkelere konser turnelerinin düzenlenmesi bakımlarından etkiledi. 1896 yılında Berlin, Paris, Brüksel, Amsterdam gibi büyük Avrupa şehirlerinde başarılı konserler veren S., 1897 yılında Moskova konservatuvarında henüz piyano öğrencisi olan Vera İvanovna ile evlendi. Sonraları, Moskova konservatuvarına piyano öğretmeni olan Vera İvanovna, aynı zamanda iyi bir piyanistti.

1906 yılında New York'daki "Carnegie Hall"de verdiği başarılı bir konserle Amerika turnesine başlayan S.; Chicago, Cincinnati, Washington, Detroit ve diğer şehirlerde düzenlenen resitallerle kendini bu ülkede tanıttı.

1914 yılında, Londra'da Henry Wood idaresinde kendi piyano konçertosunu çaldı. Bu programda *Prometheus* adlı orkestra eseri de yer aldı.

S. üç senfoni besteledi. Bunlardan: *İlâhi Şiir* adı ile bilinen Op 43 Do minör - Do Majör üçüncü senfonisi, ilk defa 1903 yılında Moskova'da; 1905 yılında Nikisch idaresinde Paris'te; 1913 yılında da Henry Wood idaresinde Londra'da çalındı. "Vecd Şiiri" diğer tanınmış orkestra eseridir. Piyano eserleri arasında; 1 piyano konçertosu (1894), 10 piyano sonatı, 24 etüd ve 85 prelüd ile noktürn, impromtü, fantezi, vals, mazurka, polonez çeşitlerinden diğer piyano eserleri bulunmaktadır.

SKUHERSKY, Frantisek Zdenko (Opocno, Bohemya 1830 - Budejovice 1892), Çek bestekârı, musiki öğretmeni ve teoristi.

Kittl ve Pitsch'in öğrencisi oldu. 1854 - 1868 yılları arasında Innsbruck ve Prag'da çeşitli müzik kuruluşlarında müdür, koro ve orkestra şefi olarak çalıştı. 1868 yılında saray orkestrasına şef olan bestekâr, aynı zamanda İmparator Ferdinand'ın saray piyanisti idi. 1879 - 1887 yılları arasında ise Prag üniversitesinde öğretmen olarak görev aldı.

Der Lebesring (1861), *Vladmir* (1863) ile *Rektor und Generale* (1873) operalarını yazan S., orkestra için üç füg ve *May* (Mayıs) adlı senfonik şiirini besteledi. Eserleri arasında, ayrıca, oda müziği çeşidinden; yaylı sazlar kuvarteti, piyanolu kentet ve trio, org için 30 prelüd ve etüdler, piyano için çeşitli parçalar bulunmaktadır.

Müzik Teorisi alanında; armoni, bestecilik ve müzik formları konularında kitapları olan S., *Org ve Yapısı* (1882) ve *Teorik ve Pratik Org Okulu* (1882) adlı eserlerin de yazarıdır.

SKUTER : Bk. MOTOSİKLET.

SKYROS, Ege denizinde bir Yunan adası. Kuzey Sporadlar'ın en büyüğüdür. En yüksek noktası 814 m; yüzölçümü 209 km²; nüfusu 2 900 (1961), sakinlerinin 2 400'ü S. adını taşıyan merkezde yaşar. Ressamlarca sevilen bir yerdir. Buradan Eğriboz'a (Euboia) gemi bağlantısı vardır. Ada dağlıktır; Kalamis koyu derin bir kesit oluşturur. Üzüm ve başka meyvalar, özel olarak incir ve zeytin yetişir.

Yunan efsanelerine göre Theseus S.'ta katledilmiştir. Ly Komedes bu adanın kralı idi. Akhilleus, Trua muhasarasından önce, bu kralın kızları tarafından saklanmıştı. Ada, M. Ö. 469'dan itibaren Atina'nın sömürgesi olmuştur.

SLAGELSE, Danimarka'nın Seeland adasının batı kısmında bir şehir. Bir ticaret merkezi olup nüfusu 32 600 (1972). Konserve, gıda maddeleri, makina, mobilya, ambalaj ve konfeksiyon endüstrileri vardır. Orta Çağ'da, S. ticaret merkezi olarak önemli bir rol oynadı. XI. yüzyıl'da darbhanesi vardı. 1280'de şehir imtiyazlarını elde etti. Buna yakın bir yerde Viking'lerden kalma bir ordugâhın kalıntıları bulunur.

SLAV DİLLERİ, Hint - Avrupa dillerinin büyük bir koluna verilen ad. Bu diller sayıca Avrupa'nın en kalabalık dil grubunu meydana getirirler.

Hint - Avrupa dillerinin *satem* grupunda yer alan bu diller, güney, batı ve doğu olmak üzere üç gruba ayrılır.

I. Güney grubu, S. D.'nin çok eskiden beri bilinen bir grubudur. IX. yüzyılda Kiril (Yun. Kyrillos) ile Metodiy (Yun. Methodios) kardeşler, Moravyalı bir Slav prensinin dileği üzerine mukaddes metinleri Selânik çevresinde konuşulan Slav diline çevirmişlerdir. Bu tercümelerin dili Eski Slavca, Kilise Slavcası veya Eski Bulgarca adıyla tanınmıştır. Tercüme edilen metinler Yunan alfabesine dayanan bir yazı sistemiyle tesbit edilmiştir. Bu yazı sistemine Kiril alfabesi adı verilir. Bu tercümelerde kullanılan dil, Orta Çağ'da bütün Ortodoks Slavlar'ın din dili olarak kalmış, dilleri oldukça farklı olan Bulgarlar, Sırplar ve Ruslar arasında kullanılmıştır. Bugün Güney Slavca, Adriya denizinden Karadeniz'e kadar uzanan geniş alanda sınırları kolay kolay çizilemeyen birtakım ağızlara ayrılmıştır. Bu ağızlar, uzun bir gelişme sonunda üç ayrı yazı dilinin oluşmasına yol açmışlardır :

a. Bulgarca (yerli adı : bîlgarski) Bulgaristan'dan başka, Dobruca'da, Güney Romanya'da, Besarabya'da ve Ukrayna'da konuşulur. Bulgarca konuşanların sayısı 7 259 147'dir (1965).

Bulgarca Güney S. D. arasında özel bir yer tutar. Eski Slavca *tj* ve *dj* sesleri bu dilde *št* ve *žd*'ye çevrilmiştir. Bulgarcada isim ve sıfatların çekiminde özel hal ekleri kullanılmaz. Harfitârifin (article) isimden sonra kullanılması da Bulgarca'ya farklı bir özellik verir. Bulgarca'da infinitif biçimi büsbütün unutulmuştur. Bu dilde vurgunun yeri sürekli olarak değişir.

Bulgarlar başlangıçtan beri Kiril alfabesini kullanırlar.

Bulgarca XIX. yüzyılda edebî bir dil olarak gelişmeye başlamıştır. Bulgar dili iki ana diyalekte ayrılır: 1. Doğu Bulgarca; 2. Batı Bulgarca. Bu iki diyalekt arasındaki en köklü ayrılık *ě* ünlüsünün söylenişinden gelir. Doğu diyalektinde bu ünlü *ja* olarak, batı diyalektinde ise *e* olarak söylenir. Eskiden Bulgar yazı dili doğu diyalektine dayanıyordu. Ancak bugün yazı dilinde bütün diyalekt ve ağızlar birleştirilmiştir.

b. Makedonca (yerli adı : makedonski) Makedonya'da konuşulur. Bu dil, II. Dünya Savaşından sonra kurulan Makedonya Halk Cumhuriyetinin resmî dilidir. Makedonya'nın yönetim ve kültür merkezi Üsküp şehridir. Makedonya'da konuşulan Bulgar ve Sırp tipi yerli ağızlar arasındaki sınır açık olarak tesbit edilmemiştir. Bulgar tipi ağızlarda bile güçlü bir Sırp'laşma göze çarpıyordu. Makedonya Halk Cumhuriyetinin kurulmasından sonra dağınık yerli ağız ve diyalektler birleştirilmiş ve Orta Makedonya diyalektine dayanan bir devlet dili düzenlenmiştir. Bugün edebî bir dil olarak gelişmeye başlamış olan Makedonca, Bulgarca ve Sırpça gibi Kiril alfabesiyle yazılır.

c. Sırpça (yerli adı : Srbski) - Hırvatça (Hrvatski), Yugoslavya'nın Sırbistan, Hırvatistan, Bosna - Hersek, Karadağ, Dalmaçya, Voyvodina (Banat, Bačka, Baranya) bölümlerinde konuşulur.

Bu dil, *što*, *ka* ve *ča* [=nez] soru zamirine göre üç ana diyalekte ayrılır : Soru zamirinin *što* biçimini kullanan diyalekte *štokav*, *ka* biçimini kullanan diyalekte *kajkav* ve *ča* biçimini kullanan diyalekte de *čakav* diyalekti adı verilir. *Ka* diyalektini konuşanlar Sırp ve Hırvatlar'ın yerleştikleri toprakların batı bölümünü; *ča* diyalektini kullananlar güney - batı ve güney bölümlerini, *što* diyalektini konuşanlar ise doğu bölümünü tutmuşlardır. Bu bölümler Sırbistan, Karadağ, Bosna - Hersek ve Hırvatistan'ın büyük bir kısmını içine alır.

Sırp - Hırvat yazı dili *što* diyalektine dayanır. Bu diyalektte Eski Slavca *ě* ünlüsü *e (dete, deca)*, *je (dijete, djeca)* ve *i (dite, dica)* olarak geçer. Eski Slavca *ě* yazı dilinde de *e* ve *je* olarak kullanılır.

Sırp - Hırvat dilinde dört çeşit vurgu (uzun ve kısa, yükselen ve alçalan) ayırt edilir.

Sırplar, Yugoslavya'nın Sırbistan Sosyalist Cumhuriyetinde toplanmışlardır. Sırbistan'ın yönetim ve kültür merkezi Belgrad'dır. Bu şehir Yugoslavya'nın da başşehridir. Yugoslavya'da yaşayan Sırpların sayısı 7 800 000'dir (1961). Sırplar, *što* diyalektini kullanırlar. Eski Slavca *ě* ünlüsü Sırpçada *e* olarak kalmıştır. Sırplar, Kiril alfabesini kullanırlar.

Sırp dili sözlük bakımından Türkçenin ağır baskısı altında kalmıştır. (bk. SIRP DİLİ).

Hırvatlar, Yugoslavya'nın Hırvatistan Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde toplanmışlardır. Bu cumhuriyetin yönetim ve kültür merkezi Zagreb'dir. Yugoslavya'da yaşayan Hırvatlar 4 290 000 (1961) kişidir. Doğu Hırvatistan'da *što* diyalekti, Dalmaçya'da *ča* diyalekti, Hırvatistan'ın kuzey - doğu bölümünde Zagreb ve Varazdin çevrelerinde ise *ka* diyalekti konuşulur. Eski Slavca *ě* sesi Hırvatçada *je* olarak saklanmıştır.

Hırvatlar dillerinin özelliklerine göre düzenlenmiş bir Latin yazı sistemi kullanırlar. Hırvatça'da Latince, Almanca ve Çekçe gibi dillerin etkisi göze çarpar.

Karadağlılar, Yugoslavya'nın Karadağ Sosyalist Cumhuriyetinde yaşarlar. Bu cumhuriyetin merkezi Titograd'dır. Karadağlılar'ın sayısı 515 000'dir (1961). Sırp - Hırvat dilinin *što* diyalektini konuşan Karadağlılar daha çok Kiril alfabesini kullanırlar.

Sırplar, Hırvatlar ve kısmen Karadağlılar arasında Müslümanlara da rastlanır. Yugoslavya Müslümanları daha çok Bosna - Hersek Sosyalist Cumhuriyetinde toplanmışlardır. Bu cumhuriyetin merkezi Sarajevo (Türkçe adı : Bosna Saray, Saraybosna)'dur. Bosna - Hersek'te yaşayanların sayısı 3 227 948 (1961), Müslümanlar'ın sayısı ise 842 248'dir. Müslümanlar daha çok Bosna ve Hersek'in doğu ve orta bölümlerinde yaşarlar. Bundan başka, Sırbistan'da, sandžak'ta da Müslümanlar yoğun olarak oturur. Yugoslavya Müslümanları, Sırp - Hırvat dilinin yaşadıkları yerlerde konuşulan diyalektlerini kullanırlar.

Slovenler Güney Slavlarının en batı bölümünü meydana getirir. Slovenler'in büyük bir kısmı Yugoslavya'nın Slovenya (Slovenija) Sosyalist Cumhuriyeti'nde yaşar. Slovenler'in sayısı 1 590 000'dir (1961). Bundan başka, kuzey - doğu İtalya'da güney - doğu Avusturya'da, Macaristan'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde de aş. yu. 450 000 Sloven'in yaşadığı anlaşılıyor. Slovenya'nın başşehri ve kültür merkezi Ljubljana'dır.

Sloven dili, S. D.'nin *tj* ve *dj* ses düğümlerini *č* ve *j*'ye çeviren güney grubuna girer. Bu dil birçok diyalektlere ayrılmıştır. Dual biçiminin saklanması Sloven yazı dilinin bir özelliğidir. Fiil çekimi oldukça basittir. Slovence'de yeri sabit olmayan bir vurgu hâkimdir. Hırvatlar gibi Slovenler de Latin alfabesini kullanırlar.

III. S. D.'nin batı grubunda Çekçe, Slovakça ve Polca yer alır. Baltık denizi Slavlarının dilleri de bu gruba girer.

a. Çekçe (yerli adı : český) Çekoslovakya'nın Bohemya ve Moravya bölümlerinde konuşulan bir dildir. 1961 yılında yapılan sayıma göre, Çekler'in sayısı 9 050 000'dir.

b. Slovakça (yerli adı : slovenský) Çekoslovakya'nın Slovakya bölümünde kullanılan bir dildir. Slovaklar'ın sayısı 3 830 000'dir (1961).

Avusturya (özellikle Viyana), Macaristan ve Yugoslavya'da yaşayan Çek ve Slovaklar da vardır. Bundan başka Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da Çek ve Slovaklar büyük koloniler kurmuşlardır. Çekoslovakya sınırları dışında yaşayan Çek ve Slovakların sayısı aş. yu. 2 milyondur.

S. D. içinde Çek dilinin en karakteristik özelliği, uzun ve kısa ünlülerin kullanılması, hece oluşturan *l* ve *r* (*vlk, prst*) ünsüzleri ile *h* (*hlava*) ve *ř* (*řeka*) seslerinin geçmesidir. Bunlardan başka Çekçe'de vurgunun sürekli olarak kelimelerin birinci hecesine düşmesi de önemli bir özelliktir. Çekler Latin alfabesine dayanan bir yazı sistemi kullanırlar. Çek dilinin özelliklerini belirtmek üzere Latin yazısına birtakım diyakritik işaretler eklenmiştir.

Slovak dili gramer yapısı ve söz dağarcığı bakımlarından Çekçe'ye benzer. Batı, orta ve doğu diyalektlerine ayrılır. Batı Slovakça Çekçe'ye en yakın olan diyalekttir. Çağdaş Slovak yazı dili orta diyalekte dayanır. Slovakçada *a* ve *e* ünlüleri arasında yer alan *ä* ünlüsü kullanılır. Bundan başka Çekçe'de olduğu gibi hece oluşturmaya yarayan *l* ve *r* ünsüzleri geçer. Slovakça'da da vurgu sürekli olarak kelimelerin birinci hecesine isabet eder. Slovak yazısı da Latin alfabesine dayanılarak düzenlenmiştir.

c. Polca veya Lehçe (yerli adı : *polski*) Polonya'nın resmî dilidir. Bu dili kullananların sayısı 30 484 600'dür (1962). Polonya'nın siyasî sınırları içinde yarım milyona yakın bir azınlık da vardır. Polonya'nın sınırları dışında Amerika Birleşik Devletleri'nde (aş. yu. 3 milyon), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde (1 milyondan çok) ve Fransa, Kanada, İngiltere, Arjantin, Brezilya, Çekoslovakya, Belçika gibi devletlerde de Polonyalı azınlık kolonilerine rastlanır.

Polca S. D.'nin batı kolunda en büyük dil olarak özel bir yer tutar. Eski Slavcada kullanılan *ą ę* gibi geniz sesleri Polca'da bugüne kadar saklanmıştır. Vurgu, kelimenin sondan önceki hecesine gelir. Bütün Batı Slavları gibi, Polonyalılar da Latin yazısını kullanırlar. Yalnız Polca'nın ses özelliklerini belirtmek üzere alfabeye birtakım diyakritik işaretler eklenmiştir.

Polca dört ana diyalekte ayrılır: 1. Mazov veya Mazur; 2. Poznań; 3. Kraków; 4. Ruthen. Bu ana diyalektler arasında birçok ses ve gramer ayrılıkları vardır.

Son yüzyıllarda edebî dil olarak Polca büyük bir gelişme göstermiştir. Bu dilde orijinal edebî eserler verilmiştir.

Eskiden batıya yayılan bütün Slav dil ve diyalektlerine Lehit veya Lekhit (Fr. lékhite) adı verilirdi. Bu ad eskiden Kiev Rusları'nın Polonyalılar'a verdikleri Lyaḫ (çokluk biçimi : Lyaḫove) adından gelir. Leḫit dilinin en önemli kolu Sorab (veya Sorb) veya Wend adıyla anılır. Bu kol, Doğu Almanya'nın Saksonya bölümünde, Spree nehrinin yukarı kesiminde, Bautzen ile Kottbus arasında konuşulur. Aşağı Sorabca ve yukarı Sorabca olmak üzere iki bölüme ayrılır. Polabca, Sorabca'ya oldukça yakın bir dildir. Elbe nehrinin aşağı kesiminde, Lüchow bölgesinde konuşulur. Adını Elbe nehrine verilen Labe adından alan bu dil XVIII. yüzyılda ölmüştür. Bu dilde yazılmış birtakım küçük metinler ve sözlükler bize kalmıştır. Pomeranya'nın iç bölümlerinde, eski Schmolsin ile Grossgarde şehirleri arasında Slo-

vince (yerli adı : Slovinc) konuşulur. Slovinlerin sayısı aş. yu. 300'dür. Bugün bu dil de ölmek üzeredir. Pomeranya'da, Gdansk'ın (Alm. Danzig) batı kıyılarında Kaşubca (yerli adı : Kašebski) konuşulur. Bu dil Polca'ya yakındır. Kaşubların sayısı aş. yu. 150 000'dir.

III. S. D.'nin doğu grubuna Doğu Slavca adı verilir. Bu grubta yer alan dillerin ayrılması XII. yüzyılda başlamıştır.

a. Rusça (yerli adı : russkiy) Doğu Slavca'nın en büyük koludur. Bu dile Büyük Rusça (velikorusskiy) adı da verilir. Moskova diyalektine dayanan bu dil ortak Rusçanın temelini meydana getirir. Eski Slavca'nın güçlü baskısı altında kalan bu dil ana çizgileriyle XVIII. yüzyılda oluşmuştur. Yunan alfabesine dayanan ve Kiril alfabesi adıyla anılan bir yazı sistemiyle yazılır. Slav kökeninden gelmeyen (Türk, Fin - Ugor) kavimler üzerinde hâkimiyet kuran bu dil 1870'te Rusya'da nüfusun ancak % 43'ünün (aş. yu. 70 000 000) kullandığı bir dil idi. Bugün yönetim mekanizması ve eğitim (okul) yoluyla Sibirya'nın en ucra yerlerine kadar yayılmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin resmî dili Rusça'dır. Sovyetler Birliğinin muhtelif cumhuriyetlerinde de Ruslara rastlanır. 1964 sayımına göre, Sovyetler Birliğinde yaşayan Rusların sayısı 122 000 000'dur. II. Dünya Savaşından sonra Rusça Orta Avrupa ülkelerinde de yaygınlık kazanmıştır. Sovyetler Birliğinin sınırları dışında yaşayan Ruslar da vardır. Dış ülkelerde kalan Rusların sayısı toplu olarak 1 150 000'dir. Örnek olarak, yalnız Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Ruslar'ın sayısı aş. yu. 1 milyondur. Bundan başka muhtelif Avrupa ülkelerinde de Rus göçmenleri vardır.

Rusça Doğu S. D.'nin ana özelliklerini saklamıştır. Ruslar'ın başlangıçta işgal ettikleri alanda bu dil kuzey ve güney diyalektleri olarak iki ana kola ayrılmıştır. Kuzey Rus diyalektleri *o* diyalektleridir. Buna karşılık, güney diyalektleri *a* diyalektleridir. Bu diyalektlerde *o* ünlüsü *a* olarak söylenir. Bundan başka Rus diyalektlerinin sınıflandırılmasında *g* ünsüzü de önemli bir rol oynar. Bu bakımdan güney Rus diyalektleri Ukrayna diyalektlerine daha yakındır. Kuzey ve Güney Rusları arasında kültürel özellikler açısından da birtakım farklar göze çarpar. Tarihî olaylar sonunda Güney Rusları yabancı unsurlarla daha çok karışmışlardır.

Rusça'nın en eski yazılı anıtı *Slovo o polku İgorevĕ* (İgor alayı destanı) adlı eserdir (XII. yüzyıl).

Ruslar başlangıçtan beri komşu Türk kavimleriyle temas kurmuşlardır. Bu sürekli temaslar sonunda Rusçaya Türk diyalektlerinden pek çok kelime geçmiştir.

XIX. yüzyıldan başlayarak Rus dilinde zengin bir edebiyat meydana getirilmiştir.

b. Beyaz Rusça (yerli adı : belorusskiy) Beyaz Rusya'da, Moḫilev, Smolensk, Vitebsk ve Minsk yönetim bölümlerinde ve eski Grodno ve Vilnius veya Vilynus (Pol. Wilno, Alm. Wilna) bölgelerinde konuşulur. Yerli ağızların ortak bir biçimi olan Beyaz Rusça, Beyaz Rusya'nın resmî dilidir. Beyaz Rusya'nın yönetim merkezi Minsk'tir. Bu şehir cumhuriyetin kültür merkezi olarak da büyük rol oynar. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde yaşayan Beyaz Ruslar'ın sayısı 8 500 000'dir (1964).

Beyaz Rusça dil yapısı ve söz dağarcığı yönlerinden Rus ve Küçük Rus dillerine yakındır. Ancak Beyaz Rusça ile Rusça ve Küçük Rusça arasında birtakım fonetik ve morfolojik ayrılık ve özellikler göze çarpar. Örnek olarak Beyaz Rusça'da *d* ve *t* ünsüzleri *e* ve *i* ünlüleri önünde *dz* ve *ts*'ye çevrilir : Beyaz Rusça *dzetsi* [= çocuklar] ~ Rusça *deti*.

Beyaz Rusça iki ana diyalekte ayrılır : 1. Güney - batı diyalekti; 2. Kuzey - doğu diyalekti. Sınır bölgelerinde komşuların etkisi hissedilir. Doğu sınırlarında Rus, güney sınırlarında Küçük Rus, batı sınırlarında ise Polonyalı ve Litvanyalılar'ın baskısı görülür.

c. Küçük Rusça (yerli adı : malorusskiy) veya Ukrayınca (ukrainskiy), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne bağlı Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin resmî dilidir. Bu cumhuriyetin yönetim ve kültür merkezi Kiev'dir. Beyaz Rusya, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, Sibirya, Kuzey Kafkasya ve Polonya'da da Ukraynalılar vardır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde yaşayan Ukraynalılar 40 000 000 (1964) kişidir. Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da da önemli Ukraynalı kolonileri vardır.

Ukrayınca geniş bir coğrafî alana yayılmıştır. Bu sebeble birçok diyalektlere ayrılan bu dilin ana diyalekti, Poltava, Kiev, Ḫarkov, Çernigov bölgelerinde konuşulur. Bu dil güneyde Ḫerson bölgesine ve Dnepropetrovsk'a kadar uzanır. Burada Rusça ile Ukrayınca arasındaki sınırı çizmek güçtür. Batıda Podoliya, Volhıniya ve Podlahiya'ya yayılmıştır. Batı Ukrayna'da eski Doğu Galiçya ve Bukovina'da da Ukrayınca konuşulur. Bu bölgede yaşayan Ukraynalılar, Polonyalıların güçlü baskısı altında kalmışlardır. Bilimsel yayınlarda Ukraynalılar'a Rusin veya Ruten (Ruthen) adı da verilir. Karpatlaraltı Rusyası'nda yaşayan Ukraynalılar, uzun bir süre Macaristan'ın hâkimiyeti altında kalmışlardır. Bu bakımdan birçok Macar özellikleri kazanmışlardır. Karpatlar bölgesinde yaşayan Ukraynalılar, eski millî özelliklerini saklamışlardır. Karpatlarda yaşayan Ukraynalılar'a Hutsul (veya Gutsul) adı verilir. Hutsul'ların batısında yaşayan Ukraynalılar'a Boy adı verilir. Boy'lar *tol'ko* [= yalnız] kelimesi yerine *boy* kelimesini kullandıkları için bu adı almışlardır. Daha batıda yerleşen Ukraynalılar'a da Lem'ler adı verilir. Lem'ler *tol'ko* kelimesine karşılık olarak *lem* kelimesini kullanırlar. Kuban Kazakları XVIII. yüzyıl sonunda (1792) Kuban nehrinin aşağı kesimine yerleşmişlerdir. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında Ukraynalılar Sibirya, Kazakistan ve Uzak Doğuya da yayılmışlardır. (H. E.)

SLAVEYKOV, Penço Petkov (Tryavna 1866 - Brunata, İtalya 1912), Bulgar şâiri. Babası P. R. Slaveykov'un (b. bk.) giriştiği siyasî mücadelelere tanık oldu. 1892 - 1898 yıllarında Leipzig üniversitesinde okudu (felsefe, edebiyat). Bulgaristan'a döndükten sonra Millî Kütüphane müdürlüğüne tayin edildi. 1908 - 1909 yıllarında Millî Tiyatro müdürlüğü yaptı. "Misil" (Düşünce) adlı derginin yazarları arasında yer aldı. Alman şâir ve filozoflarının etkisi altında birçok şiir yazdı. *Momini Silzi* (Genç Kızın Göz Yaşları) [1888] adlı ilk şiir kitabında H. Heine'nin etkisi göze çarpar. Yazılarında Nietzsche, W. Wundt gibi Alman filozoflarının görüşlerini de değerlendirmiştir. Şiirlerini *Epiçeski Pesni* (Epik Şarkılar) [1907], *Sin za Ştastie* (Mutluluk) Rüyası) [1907] adlı kitaplarında toplamıştır. *Na Ostrova na Blajenite* (Mutlular Adasında) [1910] adlı bir antoloji yayınladığı gibi, şiir tercümelerini de *Nemski Poeti* (Alman Şâirleri) [1911] adlı kitabında vermiştir. Prens Ferdinand'a karşı açılan mücadeleye aktif olarak katıldığı için Millî Kütüphanedeki görevinden uzaklaştırılmıştır.

S. kısa lirik eserleriyle ün kazandı. Bu şiirlerinde yalnız derin duygu ve düşüncelere tercüman olmakla kalmayarak, ayrıca realizmi ve ruhî tahlillerinin gücüyle okurların kalbini kazanmasını da bildi. Bulgar halk şiirinin motiflerini işleyerek yüksek sanat değerleri taşıyan örnekler meydana getirdi.

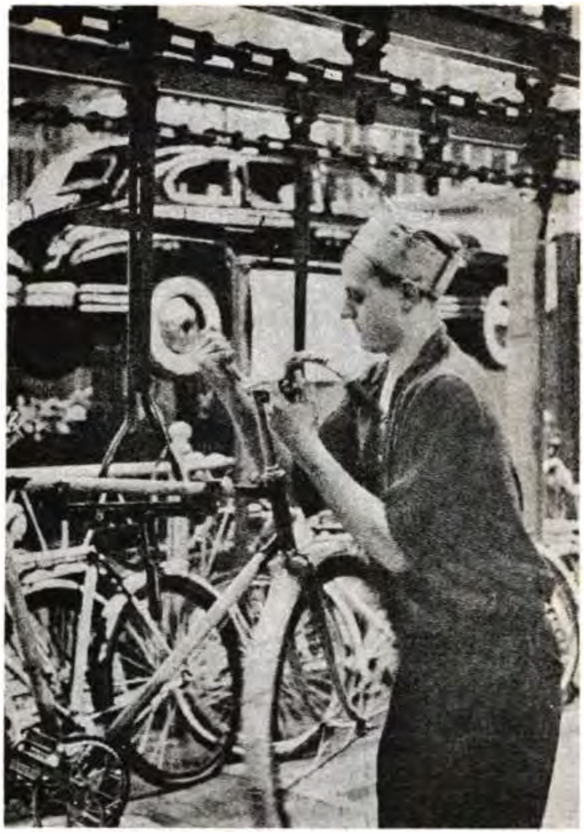
SLAVEYKOV, Petko Raçev (Tirnovo 1827 - Sofya 1895), Bulgar şâiri, yazarı ve folklorcusu. Tirnovo'da öğretmenlik yaptı. 1843'te Rum papazlarını hicveden bir şiiri yüzünden görevinden uzaklaştırıldı. Bunun üzerine 1843-1863 yıllarında Rum papazları tarafından takip edildi ve ancak köy okullarında öğretmenlik yapabildi. Ne var ki, bu dönemde köy halkının hayatını tanımak imkânını buldu, folklor çalışmaları yaptı. Rusça öğrenen S., klasik Avrupa edebiyatının ve özellikle Rus edebiyatının en tanınmış yazarlarının eserlerini okudu, şâir olarak halk şiirinin ve klasik Rus şâirlerinin etkisinde kaldı. Bir yandan şiir yazmaya başlayan S., bir yandan da Türk, Yunan ve Sırp halk şiirlerini Bulgarca'ya çevirdi. 1849'da *tsarigradski Vestnik* (İstanbul Gazetesi) gazetesinde yazı yazmaya başladı. 1863-1867 yılları arasında "Gayda" adlı ilk Bulgar hiciv dergisini yayınladı. 1864'te İstanbul'da Fener Bulgar okulunda öğretmen olarak görev aldı ve bağımsız bir Bulgar kilisesinin kurulması için açılan mücadeleye katıldı. 1866'da "Makedoniya" (Makedonya) gazetesini yayınlamaya başladıysa da, Türk hükümetine ve Bulgar zenginlerine karşı yazdığı ağır yazılar üzerine gazete kapatıldı (1872). 1871'de "Pçelitsa" (Arı) adlı bir çocuk dergisi kurdu. 1871'de bir kadın dergisi de çıkarmıştır. "Çitalişte" (Kütüphane) adlı dergide de çalıştı ve *Ne Pey Mi Se* (Şarkı Söylemek İçimden Gelmiyor) [1870], *İzvorit na Belonogata* (Ak Topuklu Kızpınarı) [1873] ve *Jestokostta mi se Slomi* (Artık Zalim Olamam) [1873] adlı en tanınmış şiirlerini bu dergide yayınladı.

Türk idaresine karşı girişilen ihtilâl hareketine katılmayan S., 1874'te Edirne'de, 1875-1877 yıllarında da Eski Zağra (Bulg. Stara Zagora)'da öğretmenlik yapmıştır. 1877-1878 Türk-Rus savaşından sonra kurucu meclis üyesi olarak Tirnovo anayasasının hazırlanmasına katılmıştır. Daha sonra A. Batenberg ve Ferdinand'a karşı mücadele eden S., Bulgar edebiyatının gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Bulgar edebiyatına yeni konular getirdiği gibi, yeni ve modern edebî türler de kazandırmıştır. (H. E.)

SLAVICI, Ioan (Siria, Transilvanya 1848 - Panciu 1925), Romanyalı yazar. 1884'te Nagyszeben'de yerleşmiş, "Tribuna" gazetesini yönetmiştir. Macarlara karşı yazdığı eleştirmeler üzerine hapsedilmiştir. İki yıl sonra Romanya'ya geri dönmüştür. I. Dünya Savaşı'ndan sonra (1919) Alman taraftarlığından ötürü 5 yıl hapse hüküm giymiş, ama on bir ay sonra salıverilmiştir. Üslûbu pek sade ve açıktır. Kısa hikâyeleri pek sevilir.

Başlıca eserleri: *Studii Asupra Maghiarilor* (Macarlar Hakkında Çalışmalar) [1871]; *Românii din Regatul Unger și Politica Maghiara* (Macar Krallığındaki Romanyalılar ve Macar Siyaseti) [1892]; *Nuvele din Popor* (Halktan Hikâyeler) [1881]. Roman ve piyesler de yazmıştır.

SLAV(LAR), Hint-Avrupa dil âilesine giren büyük bir topluluğa verilen ad. Hint-Avrupa âilesini oluşturan kavimlerle S.'lar arasında yalnız dil bakımından değil, kültür yönünden de büyük benzerlikler göze çarpar.

SLAVLAR: Moskova yakınlarındaki bir bisiklet fabrikasında çalışan işçi. Aynı fabrikada otomobil de yapılmaktadır

S.'lar, bugün oturdukları coğrafî alanlara göre üç kola ayrılırlar: 1. Güney S.'ları; 2. Doğu S.'ları; 3. Batı S.'ları.

S.'larla ilgili en eski bilgiler azdır. S. kavimlerinin yaşadıkları eski yerlerde Sarmat, İskit gibi birtakım kavimlere rastlanır. Bu bakımdan S.'larla bu kavimler arasında bir yakınlık kurmaya çalışan uzmanlar çıkmıştır. Sarmatlar'ı ve İskitler'i doğrudan doğruya S.'larla birleştiren bilginler de vardır. S.'lar üzerine verilen güvenilir bilgiler ancak daha geç dönemlerden kalmıştır. Arkeolojik veriler de şimdilik sınırlı ve tartışmalıdır. Bu durumda S. dillerinin tanıklığına müracaat etmek gerekir.

S.'larla ilgili oldukları tahmin edilen en eski bilgileri Herodotos (484-425) vermiştir. Yunan tarihçisi yapmış olduğu uzun geziler sırasında Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelere de uğramıştır. Bu gezilerinde Karadeniz'in kuzey-batısındaki ülkeler ve bu ülkelerde yaşayan kavimler üzerine de bilgiler toplamıştır. Onun eserinde İskitler üzerine geniş bilgiler vardır. İskitler dışında Herodotos, S. oldukları tahmin edilen iki kavimden de söz etmiştir.

Daha sonraki çağlarda yetişen yazarların eserlerinde *venedi, venadi, veneti* adlı bir kavim geçer. Bu kavmin S. asıllı olduğu kabûl edilir. Plinius, Venetlerin Sarmatlarla birlikte Vistul (Visla) ırmağı boyunda yaşadıklarını bildirir. Tacitus (55-117) ise Germenler'le ilgili eserinde Venetler'in Vistul nehrinin ötesinde yayıldıklarını belirtir. Ptolemaios (II. yüzyıl) da birkaç yerde Venetler'in adını

verir. Baltık denizinde Venet körfezini andığı gibi, Karpatlar'ın bir bölümünü Venet dağları olarak anar.

Venet veya *Vened* adı günümüze kadar kalmıştır. S.'ların bir koluna bugün de bu ad verilir. Meselâ Almanlar, Lužica (Lausitz) Sırplarına bugün de *Wend* adını verirler. Dilleri ise *wendisch* olarak geçer. Bunun gibi, Doğu Alpler'de yaşayan Slovenler de Avusturya Almancasında *Wind* adıyla anılırlar. Dilleri de *windisch* adını alır. Finler de Ruslar'a *Venäjä* adını verirler. Venet veya Vened adının S.'lara komşuları tarafından verilen bir ad olduğu anlaşılıyor. Ancak, bu adın S.'larca kullanılmadığı açıktır. Bu bakımdan S.'ların tarih sahnesine çıkmalarından sonra bu ad yabancı yazarlar tarafından artık kullanılmamıştır.

V - VI. yüzyıllardan başlayarak Bizans yazarlarının eserlerinde S.'lar üzerine sık sık bilgi verilir. Germen kroniklerinde de bu yolda verilen bilgiler artar. Daha sonra Arap gezginleri de S.'lardan söz etmeye başlarlar. Ancak, bütün bu bilgiler daha çok S.'ların tarihî dönemleriyle ilgilidir.

S.'ların menşei, Slavistleri başlangıçtan beri uğraştıran bir konudur. S.'ların ana yurdu da bilim çevrelerinde sık sık tartışılan bir meseledir. Bu konuların çözümü M. Ö. II ve I. bin yıllardaki durumun aydınlığa kavuşturulmasına bağlıdır. S.'ların bu çağda yaşadıkları tahmin edilen bölge üzerine eski yazarların bilgi edinemediklerini biliyoruz. Bu durum karşısında S.'ların ana yurdu konusunda birçok tahminler ortaya atılmıştır. Bu yolda çalışan bilginler, türlü disiplinlerin yardımından yararlanmışlar, özellikle dil bilimi, arkeoloji ve paleoantropolojinin tanıklığına baş vurmuşlardır.

S.'ların menşei ve ana yurdu konusunda ileri sürülen en eski görüşlere göre, S.'ların ana yurdu Orta Tuna bölgesidir. Bu bakımdan bu görüşe Tuna veya Pannonya görüşü adı verilir. Bu görüş daha çok Kiev'de yazılmış bir kroniğe dayanmaktadır. Bu kronikte S.'ların Tuna bölgelerinden yayıldıkları yolunda bir rivayet verilmiştir.

Alman bilginleri, S.'ların Asya'dan geldiklerini ileri sürmüşler, S.'ları Sarmatlar ve Hunlar'la birleştirmeye çalışmışlardır. Ancak, bu görüş P. J. Šafarik (*Slovanskè starožitnosti*) [1837] tarafından reddedilmiştir. S.'ların Hint-Avrupa âilesine bağlı oldukları isbat edildikten sonra bu görüş terk edilmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Keltler'le S.'lar arasında bir bağlantı kurulmuştur. Ancak, bu görüş L. Niederle tarafından eleştirilmiştir. XX. yüzyıl başında A. A. Şahmatov, bu yolda yeni birtakım deliller getirmiştir. S. dillerinin tanıklığına dayanan Şahmatov, S.'ların ana yurdunu Batı Dvina ve Neman boylarında aramıştır. Coğrafî adlarla kabile adlarını gözden geçiren Şahmatov, Keltlerin S.'ların batı komşuları olduklarını söylemiştir. S. sayılan Venetleri bile Şahmatov Kelt olarak kabûl etmiştir. Ona göre, S.'lar büyük bir Kelt baskısı altında kalmışlardır.

S.'ların ana yurdunu Karpat dağları çevresinde arayan bilginler de vardır. Bu yolda çalışanlar, tarih kaynaklarına, dillere ve arkeolojik verilere dayanmışlardır. Başlangıçta bu inanç J. Dobrowsky tarafından dile getirilmiştir. Daha sonra tanınmış Rus Slavistleri de onun bu inancına katılmışlardır. Niederle de yeni çalışmalarında bu inancı paylaşmıştır.

Jan Rozwadowski (*Krytyczne Uwagi o Praojczyznie Słowian*) [1906], S.'ların ana yurdunu Rusya'da, Neman ve Dnepr ırmakları ötesinde uzanan bölgelerde aramıştır. Polonyalı bilgin bu görüşünü ileri sürerken su adlarından yararlanmıştır. Ona göre, ırmakların adları en sağlam verilerdir. Çünkü su adları kolay kolay değişmez.

S.'ların ana yurdu konusunda M. Vasmer, A. Brückner, Jan Czekanowski gibi Slavistler de kendi görüşlerini bildirmişlerdir. Özellikle Czekanowski (*Wstep do Historii Słowian*) [2. bas. 1957] S. ana yurdunu Vistül ve Oder ırmakları bölgesine yerleştirmiştir. Bu tartışmalara Bulgar bilgini St. Romanski de katılmıştır (*Prarodina i razselyane na slavyanite*) [1938].

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda da S.'ların menşei ve ana yurdu, Slavistik çalışmalarında önemli bir yer tutmuştur. Bu yolda yapılan çalışmalarda en son arkeoloji, dil, toponimi ve antropoloji veriler değerlendirilmiştir. En eski S.'ların M. Ö. III. bin yılın sonunda ve II. bin yılda Dnepr, Karpatlar, Oder ve Baltık Denizi arasında yaşadıkları anlaşılıyor.

S.'ların ana yurdu dinamik bir kavramdır. S.'ların gelişmesi sırasındaki topraklarla S.'ların dağılışı dönemindeki yerleri arasında birtakım farklar bulunduğu açıktır. S., M. Ö. I. yüzyılın sonlarından başlayarak ana yurtlarından ayrılmaya başlamışlardır. Bu sırada S. yurtlarının Karpatlar'la Baltık Denizi arasında yayıldığı kolaylıkla tahmin edilebilir.

S.'ların dağılışı: S.'ların ilk yurtlarındaki hayatı üzerine elimizde bulunan bilgiler çok azdır. Ancak, eski yurtlarında yaşayan S.'ların kalabalık bir kitle oluşturdukları ve gerek dil, gerek kültür yönlerinden birçok ortak özelliklere sahip oldukları anlaşılıyor. Komşularının onlara ortak bir ad vermeleri de bu bakımdan gözönünde tutulmaya değer bir husustur. Daha eski çağlarda komşuları S.'lara Venet (veya Vened) adını veriyorlardı. V - VI. yüzyıldan sonra Bizans kaynaklarında ve Latin yazarlarında *sclavini, sclavi* adı geçer. Arap kaynaklarında ise *Sakaliba* biçimi kullanılır. Bu adlara karşılık S.'ların *Slověne* biçimini kullandıklarını görüyoruz. S.'lar etnik birlik bilinçlerini daha sonraki dönemlerde de saklamışlardır. Ancak, sonraki çağlarda ortak yurtlarından uzaklaşan S. kollarının yeni adlar aldıkları da bir gerçektir. Bununla birlikte *Slovyane* adı veya bu adın değişik biçimleri etnik bir ad olarak kullanılmıştır. Örnek olarak, İlmen gölü çevresinde, Novgorod'da Sloven adlı bir Rus boyunun yaşadığını biliyoruz. Güney S.'ı arasında yer alan Sloven'lerin adı da eski *Slovyane*'den gelir. Bunun gibi, Batı S.'larının bir kolu olan Slovak'ların adında da S.'ların eski adı saklanmıştır. Son olarak, Baltık Denizi kıyısında yaşayan Slovints'lerin adı eski bir addır.

S.'ların ortak yurtlarından ayrılmaları M. S. II. yüzyılda başlamış, V - VI. yüzyıllarda sona ermiştir. T. Lehr - Spławiński'ye göre, S. dil birliği VIII. yüzyılda son bulmuştur.

S.'ların ana yurtlarından uzaklaşmaları, sayı bakımından çoğalmaları ve komşu kavimlerin baskıları gibi faktörlere dayanır. Ortak S. yurdunun dağılması, Gotlar'ın güney - doğu doğrultusunda göçmeleriyle başlayan büyük göçle sıkı sıkıya bağlıdır. Gotlar, Güney İskandinavya'daki ilk yurtlarından ayrılarak Vistul ırmağı boyunca yayılmışlardır. Ancak, sonraki çağlarda komşu kavimlerin (muhtemel olarak S.'ların, baskısı karşısında Vistul bölgesini terk etmişlerdir. Sonraki yüzyıllarda S. Orta ve Doğu Avrupa'da geniş bir alana yayılmışlardı.

SLAVLAR : Rusya'da orta halli bir işçi ailesi. Karı - koca birlikte akşam yemeğini hazırlıyor

Ana yurtlarından uzaklaşan S.'lar bağımsız kollar hâlinde hareket etmişlerdir. Buna göre, ortak yurtlarında yaşayan S.'lar arasında etnik bakımdan olduğu kadar dil yönünden de birtakım farklar meydana geldiği tahmin edilebilir. Geniş bir alana yayılan S.'lar, geçit vermez dağ ve ormanlar yüzünden birbirleriyle sürekli olarak doğrudan doğruya temas edememişlerdir. Bu şartlar altında etnik farklar yanında diyalektolojik ayrılıklar da başlamıştır.

Ortak yurtlarını terk eden S.'lar, batı, güney ve doğu yönlerinde göç etmişlerdir. Buna göre, S.'lar batı, güney ve doğu S.'ları olmak üzere üç grupa ayrılmışlardır. Batı yönünde göç edenler Germen kavimlerinin güçlü muhalefetiyle karşılaşmışlardır. Güney ve doğuya yönelenler ise kolaylıkla yol almışlar ve geniş bölgelere yayılmışlardır. Göçler sonunda S.'ların ortaklığı şekil bakımından sona ermişti. Ancak, dillerinin yakınlığı ve halk kültürlerinin benzerliği dolayısıyla S.'lar arasındaki birlik muhafaza edilmiştir.

Dil ve etnik yapı bakımlarından birbirlerinden ayrılan S.'lar göçlerden sonra da aralarındaki ilişkileri sürdürmüşlerdir. Yeni yerleşme yerlerinde S.'lar otokton halkın etnik tesiri altında kalmışlardır. S.'ların dil bakımından da yerli halkın baskısında kaldıkları açıktır. S.'ların, yeni yurtlarında temasa geçtikleri komşu kavimlerin tesirinde kaldıkları da bir gerçektir. Bundan başka, güney S.'larıyla doğu ve batı S.'ları arasında yabancı etnik unsurlar da yer almıştır. Bu durumda S. grupları arasındaki etnik ve diyalektolojik farklar bir kat daha artmıştır. Ancak, yerli halkın ve komşu kavimlerin etkisi daha çok S.'ların yaşayış ve kültürlerinde değerlenmiştir. S. dilleri bu baskılardan uzak kalmıştır.

Yeni çevredeki şartlar karşısında S. boyları arasındaki farklar gittikçe derinleşmiştir. Böylelikle güney S.'ları üç kola ayrılmışlardır: 1. Bulgar; 2. Sırp - Hırvat; 3. Sloven. Çağdaş Bulgarlar, Sırplar, Hırvatlar, Karadağlılar ve Slovenler bu üç kola bağlıdır. Batı S.'lar'ı koluna Baltık, Lužica - Sorb, Leh ve Çek - Slovak boyları girer. Lehler, Kaşublar, Çekler, Slovaklar ve Lužica Sorbları gibi batı S.'ları bu kola bağlıdır. Elbe ve Baltık S.'ları Germen baskısı sonunda yok olmuşlardır. Doğu S.'ları da ayrı bir yönde gelişmiş ve bu gelişme sonunda Ruslar, Ukraynlar ve Beyaz Ruslar oluşmuştur.

Etnik farklılaşmalara paralel olarak S.'lar arasında birtakım diyalektolojik özellikler de gelişmiştir. S. dilleri arasındaki en büyük fark Ana Slavca *tj, dj* ses düğümlerinde görülür. Doğu S. dillerinde (Rusça, Ukraynca, Beyaz Rusça) bu ses düğümleri *č*, ž. Batı S. dillerinde (Çekçe, Slovakça, Polca, Sorbca) ise *c, dz (z)* seslerini vermiştir. Güney S. dillerinde ise tj, dj ses düğümlerinin karşılıkları Bulgarcada *št, žd*, Sırpça - Hırvatçada *ć, đ*, Slovencede de *č, j* olmak üzere farklıdır.

Coğrafî yayılışlarına göre S.'lar Güney S.'lar'ı, Doğu S.'ları ve Batı S.'ları olarak adlandırılır. Bu adların S. kollarının karşılıklı durumlarına tamamiyle uyduğu söylenemez. Güney S.'larına Balkan S.'ları adı da verilir. Çünkü Güney S.'larının en büyük bölümü Balkan yarımadasında yerleşmiştir.

Bu üç sınıflama bütün uzmanlarca kabûl edilmiştir.

S.'ların göçleri ve yeni yurtlarındaki gelişmeleri konusunda tarihî veriler vardır. Özellikle S.'lar'ın Balkan yarımadasına gelişleri ve yerleşmeleri üzerine Bizans kaynaklarında oldukça etraflı bilgilere rastlanır. Bizans yazarları yanında Güney S.'larının ilk yüzyıllardaki etnik tarihî konusunda Got tarihçisi Jordanes'in eserinde değerli bilgiler verilmiştir. Ermeni kaynaklarında da S.'lardan söz edilir.

IX. ve X. yüzyıl Arap gezginleri daha çok Doğu S.'larıyla temas etmişlerdir. Araplar ticarî maksatlarla yaptıkları bu gezilerde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini görmüşlerdir. Doğu yazarları arasında İbn Hordadbeh, İbn Fadlân, Mes'ûdî, İbn Rüste'nin adları özellikle anılmaya değer.

Batı S.'lar'ı Alman kronikçilerinin eserlerinde oldukça geniş bir yer tutmuşlardır.

Güney Slavları : S.'ların ortak yurtlarından göç eden büyük bir kol güneye yönelerek Aşağı Tuna ve Balkan yarımadası topraklarında yurtlanmıştır. Avrupa ile Asya arasında uzanan Balkan yarımadası eski çağlardan başlayarak türlü etnik toplulukların yerleştiği bir yerdir. Bu toplulukların Güney S.'larının oluşmasında rol oynadıkları bir gerçektir.

S.'ların Balkan yarımadasında yerleşmesiyle ilgili olarak üç görüş ileri sürülmüştür.

En eski görüşe göre S.'lar Tuna topraklarıyla Balkanlar'ın en eski kavmidir. Bu görüş Orta Çağ'da büyük bir yaygınlık kazanmıştır. Leh, Çek ve Hırvat kronikçileri bu görüşü paylaşmışlar, bu yolda yalnız tarih kaynaklarından yararlanmakla kalmayarak yer ve kişi adlarının tanıklığına da başvurmuşlardır. Onlara göre eski çağlarda S.'lar yalnız Balkanlar'da yerleşmemişler, komşu ülkelere de yayılmışlardı. Bu görüş otoktonluk görüşü olarak tanınmıştır. S. kaynaklarında geçtiği ve S. kronikçileri tarafından savunulduğu için bu görüş ilim çevrelerinde S. görüşü adını almıştır. Tanınmış S. etnografı P. J. Šafarik (*Über die Abkunft der Slawen*) [1828] de başlangıçta bu görüşe katılmış, İllyrlerin S. asıllı olduklarını söylemiştir. Ancak sonraki yayınlarında bu inançtan vazgeçmiştir.

XIX. yüzyılda yapılan tarih ve etnografya araştırmaları sonunda VI - VII. yüzyıllarda S.'ların büyük kitleler halinde Balkan yarımadasında yerleştikleri anlaşılmıştır. Bu bilgilere

SLAVLAR : Moskova'da alış - veriş. Ülkede çıkan malları, büyük şehirlerin pazarlarında satın almak mümkündür. Resim bir markette lahana seçen Rus kadınlarını gösteriyor

dayanılarak S.'ların Balkan yarımadasında yerleşmeleri konusunda tarihî bir görüş oluşmuştur. Buna göre S.'lar Balkanlara V - VII. yüzyıllarda gelmişlerdir. Bu görüşü Alman bilginleri savunmuşlardır. Viyana üniversitesinde çalışan F. Miklosich, W. Jagić ve K. Jireček gibi S. asıllı bilginler de Almanlar'ın görüşüne katılmışlardır. Bu bakımdan bu görüş Viyana görüşü olarak adlandırılır. Bu görüşe göre S.'lar V. yüzyıldan sonra Balkanlar'da yerleşmeye başlamışlardır. S. göçlerinin Hunlar'la ilgili olduğu da ileri sürülmüştür. Hun devletinin çökmesi (453) üzerine S. göçlerinin başladığı düşünüldüğü gibi bu göçlerin V. yüzyılın sonunda Bulgarlar'ın gelişiyle alâkalı olduğu tahmin edilmiş, S.'ların Avarlar'la birlikte VI. yüzyılın ikinci yarısında geldikleri de iddia edilmiştir.

Bu görüşleri uzlaştırmaya çalışan üçüncü bir teori de vardır. Buna göre S.'lar Balkan topraklarında VI. ve VII. yüzyıllardan çok önce yerleşmişlerdir. Onların Balkanlarda yerleşmeleri tarihî kaynaklarda açık olarak adlarının geçtiği tarihlere rastlar. Bu görüşü ilk olarak dile getiren bilginlerden biri P. J. Šafarik'tir. (*Slovanskè starožitnosti*) [1837]. Ondan sonra L. Niederle de bu konuyu köklü olarak gözden geçirmiştir (*Pŭvod a Počátky Slovanŭ jižnĭch*) [1906]. Niederle büyük S. göçlerinin VI. ve VII. yüzyıllarda gerçekleştiğini kabul etmiştir.

S.'ların büyük kitleler halinde Balkan yarımadasına V.- VIII. yüzyıllar arasındaki dönemde geldikleri açık olarak anlaşılıyor. Tarihî kaynaklarda bu yolda birçok veriler geçer. S.'ların 550 - 551 de Tuna'yı geçerek Balkan topraklarında kışladıklarını bildiren birtakım yazarlar vardır. Onlara göre S.'lar Balkan topraklarında büyük bir maddî varlık sağlamışlar, altın ve gümüş sahibi olmuşlardı. At sürülerine ve silâhlara sahip olan S. boyları Romalılar gibi savaşmayı öğrenmişlerdi. Bizans tarihçileri, onların hayatı, kültürü, sosyal - ekonomik düzeni üzerine de birçok bilgiler vermişlerdir.

S.'ların Balkan yarımadasına yerleşmeleri, Hun ve Germen kavimlerinin sürekli akın ve saldırıları karşısında boşalan bölgelerin barış yoluyla işgali olarak düşünülemez. Askerî demokrasi düzenindeki bütün kuzey kavimleri gibi S.'lar da ganimet elde etmek amacıyla sık sık akınlar yapıyorlardı. Roma imparatorluğunun Balkan topraklarında sağlam bir müdafaa düzeni kurulamamıştı. Çünkü imparatorluk daha çok doğu sınırlarında sürekli olarak savaşmak durumunda kalmıştı. Bu bakımdan S. birlikleri Tuna'yı geçerek İstanbul ve Selânik yakınlarına sokulmuşlar, Peloponnessos ve Akdeniz adalarına kadar uzanmışlardır. Ciddî bir mukavemet görmeyen S. boyları, Balkan yarımadasındaki akınlarını sıklaştırmışlar, VII. yüzyılın sonunda da yoğun olarak Balkan topraklarına yerleşmişlerdir.

S.'ların Karpatlar ötesi yurtlarından güneye yönelmeleri, Güney - doğu Avrupa'daki muhtelif etnik grupların hareketleriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Hun devletinin dağılmasından (453) sonra S.'lar Karpat geçitlerini aşarak Transilvanya'ya yerleşmişlerdir. Daha sonra Aşağı ve Orta Tuna bölgelerine geçen S. boyları VI. yüzyılda Balkan yarımadasına akınlar düzenlemeye başlamışlardır.

S.'lar Aşağı Tuna bölgelerine muhtelif yollardan gelmişlerdir. Romanya ve Transilvanya'da rastlanan S. kökenli yer adları ve Rumence ve Macarca gibi dillerde geçen S. alıntıları, Güney Karpatların iki yanında uzanan bütün topraklarda ve Macaristan'ın doğu bölümünde S.'ların yerleştiğine tanıktır. VII. yüzyılda Bizans yazarları bu bölgeye Sklavinia adını vermişlerdir. Çünkü bölgede yaşayan S.'lar Sklavin adıyla tanınmışlardı.

SLAVLAR : Moskova üniversitesinde yeni kitapları inceleyen öğrenciler

Moldavya ve Besarabya'nın doğu bölümüne yerleşen S. boyları Ant adını almışlardı. Ant'lar doğudan gelen eski Bulgarlar'ın kuzey ve kuzey - batısında yerleşmişlerdi. Rus S.'lar'ı Ant boylarının kalıntılarıdır. Antların güney doğrultusunda ilerlemeleri, bu bölgelerdeki yer adlarına dayanılarak tespit edilebilir. Bu boyların Tuna'yı geçerek Balkan topraklarına giriştikleri ilk akın I. İustinianos (518 - 528) dönemine rastlar.

Karpatlar ötesi yurtlarından ayrılan bir S. kolu da Kuzey Macaristan'da yerleşmiştir. Langobardlar'ın çekilmesinden sonra Pannonya'ya gelen bu kol sonradan Sloven, Sırp ve Hırvat adını alacak ve Balkan topraklarına yerleşecektir.

S.'ların Bizans'a karşı giriştikleri akınlarda sık sık Avarların yardımından yararlandıkları anlaşılıyor. Avarlar VI. yüzyılın ikinci yarısında bugünkü Macaristan'da Tisza ve Tuna nehirleri arasındaki topraklarda yerleşmişlerdi. Pannonya S.'lar'ı Avar hâkimiyeti altına girmişler ve onların savaşlarına katılmak mecbûriyetinde kalmışlardı. Avarlar'ın 626 yılında İstanbul'a karşı yaptıkları akına S.'ların katıldıklarını biliyoruz. Avarlar'la birlikte yaptıkları savaşlarda S.'lar Adriya denizi kıyılarındaki birçok şehirleri zaptetmişlerdir. Bu topraklarda yurtlanan S. boyları sonradan Sırp ve Hırvat adları altında birtakım etnik gruplar oluşturmuşlardır. Orta Tuna bölgelerindeki S.'lardan birkaç kol Pannonya'dan hareket ederek Sava ve Drava nehirlerinin kaynaklarına vardıkları gibi Doğu Alpleri'ni de hâkimiyetleri altına almışlardı. Aşağı Tuna topraklarındaki S.'lar'ın bir bölümü de Avarların hâkimiyetine girmiştir. Ancak ülkelerinin Avarlar tarafından tahrip edilmesine rağmen (578) bu S.'lar'ın büyük çoğunluğu onlara boyun eğmemiştir. Bununla birlikte Aşağı Tuna bölgesindeki S.'lar Bizans'a karşı Avarların yanında savaşmışlardır.

VI. yüzyıl başlarında Tuna boyundaki Roma kaleleri tahrip edilmiş ve Balkan yarımadasının doğu kısmı S.'lar'a açılmıştır. Timok ve Morava vâdileri ve Balkan geçitleri yoluyla Trakya'ya geçen S.'lar, Rodop ve Makedonya topraklarında, Arnavutluk'ta ve Yunanistan'da yerleşmişlerdir. VII. ve VIII. yüzyıllarda Makedonya'ya da Sklavinia adı veriliyordu. VII. yüzyılda S.'lar'ın Balkan yarımadasında artık köklü olarak yurtlandıkları anlaşılıyor.

SLAVLAR : Ukraynalılar bir Slav ırkıdır. Resimde Ukraynalı bir köylü kadın görülüyor

Güney S.'larının doğu kısmı, Bulgar S.'ları grupunu oluşturmuştur. Bu grupun ana kitlesini Dakya'da büyük bir etnik topluluk kuran Sklavinler meydana getiriyordu. Bulgar S.'ları kuzey, orta ve güney gruplarına ayrılırlar. Deliorman'da ve Şumnu (Bulg. Şumen) çevresinde yaşayan Sever boyu kuzey grupuna bağlıdır. Tuna nehri ile Balkan dağı arasında yedi S. boyunun yaşadığı bildirilmişse de adları verilmemiştir. Timok nehri boyunda Timoçanlar yerleşmişti. Morava boyunda ise Moravanlar yer almıştı. Balkan dağının güneyinde Zagorie bölgesinin adı verilmişse de bu bölgede yaşayan boyların adları meçhuldür. Orta grupta yer alan boylar Rodoplar'la Makedonya'nın birkaç bölgesine yayılmışlardır. Rodoplar'da Mesta ile Arda'nın yukarı yatağı arasında Smolyanlar, Struma'nın orta ve aşağı bölümünde Strumalılar, Selânik çevresinde Dragoviçler, Rinhinler ve Sagudatlar, Orta Makedonya'da ise Bırzit'ler (Bırzaçlar) yer almıştı. Yunanistan topraklarında yaşayan S.'lar varlıklarını X. yüzyıla kadar sürdürmüşlerdir.

Bulgar S.'ları grupunu oluşturan boylar askerî demokrasi evresinde bulunuyordu. Balkan topraklarında kültür ve sosyal - ekonomik düzen bakımlarından daha gelişkin kavimlerle temas kuran bu boylar yavaş yavaş birleşmeye başlamışlardır. Bizans imparatorluğu ile sürekli olarak savaşmak durumunda kalan S.'lar, bağımsız bir devlet kurmuşlardır.

Bulgar S.'lar'ı dil bakımından S. dillerinin güney grupuna girerler. İsperih (Bulg. Asparuḫ) hanın yönetimi altındaki Bulgarların VII. yüzyıl sonunda Tuna'ya geçmesi, Bulgar S.'lar'ının hayatında özel bir yer tutar. İsperih yönetimindeki Bulgarlar, VI. yüzyılda Volga ile Dnepr arasında uzanan bölgede büyük bir etnik birlik oluşturan Türklere bağlı bulunuyorlardı. İsperih'in yanında Balkan topraklarına gelen Bulgar Türkleri'nin aş. yu. 30 000 - 50 000 kişilik bir topluluk meydana getirdikleri tahmin edilebilir. Asya topraklarında yaşayan bütün soydaşları gibi Bulgar Türkleri'nin de göçebe bir hayat sürdüklerini biliyoruz. Ancak Bulgarlar sağlam bir askerî yapıya sahip bulunuyorlardı. Bu bakımdan Bizans'ın baskısı karşısında Bulgar S.'ları Bulgar Türklerini tabiî müttefik saymışlardır. Bizanslılara karşı yapılan savaşlarda İsperih Bulgarları büyük askerî zaferler kazanmışlardı. Böylelikle Bulgar Türkleri yeni kurulan S. devletinde yüksek mevkilere geçmişlerdir. Bulgar Türkleri Bulgaristan'ın Deliorman bölgesinde, Şumnu çevresinde yerleşmişlerdir. Balkan geçitlerini Bizanslılara karşı savunma görevi Sever boyuna verilmiştir. Bulgarlar'ın 680'de kazandıkları önemli başarılar karşısında Bizans, yeni kurulan Bulgar devletine yıllık vergi ödemeyi kabûl etmiş, böylelikle bu devleti resmî olarak tanımıştır. Yeni devletin kuruluşunda Tuna ile Balkan dağları arasında yaşayan S. boyları görev almışlardı. Bu boyların Bulgar Türkleri'nden sayıca birkaç kat daha kalabalık oldukları anlaşılıyor. VIII. yüzyılda Zagorie bölgesi, IX. yüzyılda ise Balkan ve Rodop dağları arasındaki topraklar ve Makedonya'nın büyük bir bölümü Bulgar devletine ilhak edilmiştir. Timoçan ve Moravyanlar da yeni devlete katılmışlardır.

VII. yüzyıldan X. yüzyılın birinci yarısına kadar uzanan dönem, birçok olaylarla doludur. Bu gelişmeler S.'la Bulgarlar arasındaki bağları bir kat daha güçlendirmiştir. Ancak, bu dönemde S. - Bulgar yakınlaşmasını bozan olaylar da geçmiştir. Askerlik alanında sahip oldukları eski bilgi ve tecrübeleri sayesinde Bulgar Türkleri askerî yönetimi ellerine geçirmişlerdir. Buna karşılık yerleşik hayata

SLAVLAR: Polonyalılar musikiye meraklıdır. Kasaba ve köylerde bile musiki toplulukları vardır. Resimde bir köy orkestrası ve korosu görülüyor

geçmiş bulunan S. boyları, ekincilik ve hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Böylelikle S.'lar ekonomik hayatta hâkimiyet sağlamışlardır. Bu şartlar altında S. dili de yaygınlık kazanmıştır. İsperih Bulgarları bir süre sonra S.'laşmışlar, dilleri ise IX. yüzyıl başlarında unutulmuştur. Onların dillerinde yazılmış 2-3 kısa kitabe bize kadar gelmiştir. Yunan harfleriyle yazılmış olan bu kitabelerde kişi adları, unvanlar saklanmıştır. Eski Bulgarcada kullanılan *-çi* eki de Bulgar Türkleri'nden kalmıştır. İsperih yönetimindeki Bulgarlar yeni kurulan devlete de kendi adlarını vermişlerdir.

Bulgarlar'ın oluşmasında Traklar'ın da rol oynadıkları tahmin edilebilir. Daha sonraki çağlarda Bulgarlar, Balkan bölgelerinde yerleşen Peçenek (XI. yüzyıl), Kuman (XIII. yüzyıl) ve Tatar (XIII. yüzyıl) gibi Türk kavimlerinin etnik katkısına da uğramışlardır.

İç karışıklıklar ve anlaşmazlıklar yüzünden Bulgarlar X. yüzyılda Bizans'ın hâkimiyeti altına girmişlerdir. Bizans hâkimiyetinin sona ermesi üzerine İkinci Bulgar devleti kurulmuştur (1185-1186). XIII ve XIV. yüzyıllarda kültür alanında gelişmeler kaydeden bu devlet, sınırlarını da Adriya Denizi'ne kadar yaymıştır. Ancak, Bulgar feodalleri arasındaki bölücü çabalar sonunda XIV. yüzyılda devlet üç bağımsız bölüme ayrılmıştır: 1. Tırnovo çarlığı, 2. Vidin çarlığı, 3. Dobruca. İkinci Bulgar devleti, Tırnovo ve Vidin şehirlerinin 1393 ve 1396'da Osmanlı Türkleri tarafından fethedilmesi üzerine sona ermiştir. Bulgaristan'da Osmanlı (Türk) hâkimiyeti 1908'e kadar sürmüştür. Türk hâkimiyeti Bulgarlar'ın oluşmasında yeni bir katkı meydana getirmiştir.

Sırplar ve Hırvatlar, Güney S.'ları arasında ortak bir grup oluştururlar. Sırp-Hırvat grupu Balkan yarımadasının batı bölümünü tutmuştur. Onların gelmesinden önce bu bölgeler İllyrler'le meskûn bulunuyordu. Balkanlara gelip yerleşen Sırp ve Hırvatlar muhtelif boylara ayrılıyorlardı; jupa adını taşıyan boy birlikleri Jupanların (veya prenslerin) yönetimi altında bulunuyordu. Konstantinos Porphyrogennetos birtakım Sırp boylarının adlarını vermiştir. Buna karşılık Hırvat boyları hakkında tarihî belgelere rastlanmamıştır. Hırvatlar, Pannonya ve Dalmaçya kollarına ayrılırlar. Sırp ve Hırvatların dili güney S. grupuna bağlıdır.

Sırp ve Hırvatlar Balkan yarımadasındaki yurtlarında iki siyasî birlik kurmuşlardır. IX. yüzyılda gelişen bu iki devlet, güçlü jupan veya prenslerin çalışma ve çabalarıyla meydana gelmiştir. Bu jupan ve prensler, Sırp ve Hırvatlar'ın Balkan topraklarında yurt tuttukları yıllarda yapılan savaşlar sonunda oluşan askerî demokratik düzen sayesinde ortaya çıkmışlardır. Sırp ve Hırvatlar'la Bizans arasında kurulan ilişkilerin de bu yolda büyük rolü vardır.

Sırplar'la Hırvatlar arasında meydana gelen siyasî ayrılıklar sonunda Sırplar ve Hırvatlar özel bir tarihî yol takip etmişlerdir. İki kol arasındaki siyasî sınır, bin yıllık bir dönem sonunda gittikçe derinleşmiştir. Sırplar arasında Ortodoksluğun, Hırvatlar arasında ise Katolikliğin yayılması bu ayrılıkların bir kat daha artmasına yol açmıştır.

Bağımsız bir prensin yönetimi altında bulunan en eski Sırp devletinin merkezi, VIII. yüzyıl sonunda Lima, Piva, Tara, Yukarı Drina, İbar ve Batı Morava ırmakları arasındaki dağlık bölgede bulunuyordu. X. yüzyılda Bosna ve Dubrovnik çevresi de bu prensliğe katılmıştır. Sırplar'ın etnik oluşması XIV. yüzyıldan önce kesin olarak sona ermiştir. Sırp devletinin en parlak dönemi XII. yüzyılda başlamış, XIV. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu dönemde siyasî sınırlarını genişleten devlet, kültür alanında da büyük gelişmeler göstermiştir. Bu süre içinde Sırplar'ın Bizans kültürünün ağır baskısı altında kaldıkları da göze çarpar. XIV. yüzyılda başlayan Türk akınları sonunda bütün Sırp devleti Os-

SLAVLAR : Polonyalı iki kız kardeş millî kıyafetleriyle

manlı hâkimiyeti altına girmiştir (1459). 1463'te Bosna, 1482'de Hersek, 1499'da da Karadağ Osmanlı devletine katılmıştır.

Osmanlı hâkimiyeti Sırplar'ın sosyal yapısında büyük değişikliklere yol açmıştır. XVII. yüzyılda Osmanlı Türklerinin Avusturya'ya karşı yaptıkları savaşlarda Sırplar Avusturya ordusuna katılmışlardır. Bu savaşlar sırasında Sırplar toplu olarak Avusturya topraklarına göç etmişlerdir. Bu topraklar sonradan Vojvodina adını alacaktır. Bu göçler sonunda Sırplar'ın bir bölümü Habsburg soyunun hâkimiyeti altına girmiştir. 1804 - 1813 ve 1815 yıllarında çıkan ayaklanmalar üzerine Sırplar iç muhtâriyetlerini sağlamışlardır. Otonom Sırp devletinin ekonomik ve kültürel gelişmesine Habsburg devleti topraklarında yaşayan Sırplar da katkıda bulunmuşlardır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Sırplar, 1929'da Yugoslavya (Jugoslavija) adını alan ve Sırp, Hırvat ve Slovenleri içine alan krallığa katılmışlardır.

Karadağlılar, eski bir Sırp boyunun çocukları olarak Zeta (Karadağ) prensliğinin en büyük bölümünü işgal ederler. Osmanlı Türkleri Karadağlılar'la sürekli olarak savaşmışlardır. Dağlık bir yapıya sahip olan Karadağ'da halk eski düzenini muhafaza etmiştir. XVIII. yüzyılda Karadağ yöresi Negoš soyunun idaresine geçmiştir. Bu sırada Karadağ topraklarında Sırplar da sığınak aramışlardır. Dil ve menşe bakımlarından Sırplar'la Karadağlılar birbirlerine yakındırlar. Ancak, bu yakınlığa rağmen Sırplar açık olarak Karadağ yerlilerinden ayrılırlar. Karadağlıların oluşmasına Arnavut unsurları da karışmıştır.

XVIII ve XIX. yüzyıllarda yaptıkları savaşlar sonunda Karadağlılar muhtâriyetlerini ilân etmişlerdir. 1878'de bağımsız bir devlet düzeni kuran Karadağlılar, 1905'te ana yasalarını da tasdik ettirmişlerdir. 1912'de Türkiye'ye karşı savaşan Karadağ, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslavya'ya katılmıştır.

Hırvatlar IX. yüzyılın birinci yarısında bir devlet kurmuşlardır. Bu devletin başına en büyük Hırvat boyunun başbuğu geçmiştir. X. yüzyılda Hırvat devleti büyük bir güç kazanmış ve sonradan Dalmaçya şehirlerini ve Dalmaçya adalarından bir kısmını da ele geçirmiştir. Ancak, XI. yüzyılda iç karışıklıklar dolayısıyla devlet gücü sarsılmıştır. Hırvat boyları arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanan Macar kralları, Hırvat topraklarını hâkimiyetleri altına almışlardır. 1102 yılından başlayarak Macar kralı, Hırvatistan ve Dalmaçya kralı adını da kullanacaktır. Macarlar, Hırvatistan'da Macaristan'daki düzene benzer bir düzen kurmuşlardır. XV. yüzyılın birinci yarısında Dalmaçya, Venedik hâkimiyetine geçmiştir. Dalmaçya'da Venedikliler'in hâkimiyeti dört yüz yıl sürmüştür. XV. yüzyıl sonlarında Hırvatlar, Osmanlı Türkleri'nin baskısı karşısında kalmışlardır. 1526'da yapılan Mohaç (Mac. Mohács) savaşından sonra Habsburg soyu bir "askerî sınır" çizmiş ve bu sınırı savunmak üzere Hırvat köylülerini silâhlandırmıştır. 1593'te Hırvatlar ülkelerini kurtarmak üzere Türkler'e karşı savaşmaya başlamışlardır.

XVIII. yüzyılda Hırvatlar ağır bir Alman'laştırma baskısına uğramışlardır. XIX. yüzyılda ise Macar'laştırma akımı güç kazanmıştır. Alman'laştırma ve Macar'laştırma denemeleri, Hırvatlar'ın millî şuurlarını uyandırmış ve Hırvatlar arasında İllyrizm akımının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bütün Güney S.'larının birleştirilmesi amacını güden bu akımın Hırvatlar'ın kültürel gelişmesinde büyük katkısı olmuştur. Ancak akımın ilerigelenleri arasındaki fikir ayrılıkları başarılı sonuçlar elde edilmesini önlemiştir.

Macaristan'da patlak veren 1848 ayaklanması sonunda Hırvatistan'da köylü sınıfı kurtulmuştur. 1849'da ayaklanmanın bastırılması üzerine Avusturya'ya bağlı bütün ülkelerde

SLAVLAR : Polonyalı bir kadın çocuğuyla birlikte

SLAVLAR : Yugoslav Makedonyasında yaşayan Makedonlar Slav'dır. Resimlerde iki Makedon kadını görülüyor

tam bir mutlakıyet düzeni kurulmuştur. Avusturya ordusunun İtalya'da yenilmesinden sonra Hırvatistan yeni bir anayasaya kavuşmuştur. 1867'de Avusturya - Macaristan devletinin kurulmasını takip eden dönemde Hırvatlarla Macarlar arasında varılan bir uzlaşmaya göre Hırvatistan Macaristan'ın hâkimiyeti altında kalmışsa da sınırlı bir muhtâriyete kavuşmuştur. XX. yüzyıl başlarında Hırvatlarla Sırplar arasındaki bağların güçlendirilmesi yolunda birtakım çalışmalar yapılmıştır. Daha köklü bir inanca sahip olan Hırvatlar ise bağımsız bir güney S. devleti kurmak üzere geniş bir mücadeleye girişmişlerdir.

Bosna ve Hersek'te yerleşen halkın tarihî gelişmesi büsbütün ayrı bir yol takip etmiştir. X. - XI. yüzyıllarda Bosna, Sırp topraklarında bağımsız bir bölümdür (Župa). XII. yüzyıldan başlayarak Bosna bölümü bağımsız olarak gelişmiştir. Öteki Balkan ülkelerinden kaçan Bogomiller, Bosna topraklarında sığınak aramış ve dinî inançlarını Bosnalılar arasında kolaylıkla yaymışlardır.

Bosna'da Bogomil inançlarına dayanan bağımsız bir Bosna kilisesinin kurulması Katolik ve Sırp Ortodoks kiliseleriyle Bogomiller arasındaki mücadeleler, Osmanlı hâkimiyeti döneminde Bosna'da ve Hersek'te İslâm inançlarının yayılmasını kolaylaştırmıştır. Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarında bu bölgelere Müslümanlar (el zanaatları veya küçük ticaretle uğraşan kimseler, memurlar ve din görevlileri) gelip yerleşmişlerdir. Daha çok Türk asıllı olan Müslüman unsurlar, Bosna'da çoğunluğu meydana getirmedikleri için etnik çizgi ve özelliklerini muhafaza edemedikleri gibi, dillerini de saklayamamışlardır. Yerli halkın dilini öğrenen ve yerli âdetleri kabûl eden Müslümanlar, Bosna'da İslâm inançlarının yaygınlaşmasını sağladıkları gibi, yerli halkın kültürel hayatına da birtakım katkılar getirmişlerdir. XVI. yüzyılda Bosna'da şehir ve köylerde Müslümanların sayısı önemli bir ölçüde artmıştır. Bosna ve Hersek'te İslâmlığın yaygınlık kazanmasını iktisadî faktörler de kolaylaştırmıştır. Bosna'da Bogomiller de İslâm inançlarını kabûl etmeye başlamışlardır. Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'da yenilgilere uğraması da Bosna şehirlerinde Müslümanlar'ın bir kat daha artmasına yol açmıştır.

Slovenler Güney S.'ların en batı kolunu meydana getirirler. Pannonya'da yerleşen bu S. kolu, Sava ve Drava ırmaklarının kaynak bölgelerine doğru yola çıkarak Doğu Alplerin vâdilerine kadar sokulmuşlardır. Eski Slovenler hakkındaki bilgiler azdır. Tarih kaynaklarında yalnız Duleb ve Stodoran boylarının adları saklanmıştır. Bu boyların eski ortak adı olarak Sloven adı bugün daha çok batı bölgelerinde kullanılır. Kärnten bölgesinde yaşayan Slovenlere Avusturya'da Wind adı verilir. Macarlar ise bu adı vend olarak kullanırlar. Almanca *Wind* ve Macarca *vend* biçiminde eski S. kavimlerinden Vened'lerin adı saklanmıştır.

Slovenler'in tarihî hayatı sürekli olarak yabancı hâkimiyeti altında geçmiştir. VII. yüzyılda Avar hâkimiyetinden kurtulduktan ve bugünkü Kärnten'de bağımsız bir prenslik kurduktan sonra Slovenler, Bavyeralılar'ın işgaline uğramışlardır. Bavyeralılardan sonra Frank hâkimiyetine girmişlerse de prenslerini seçme imtiyazlarını muhafaza etmişlerdir. VIII. yüzyılda Franklar'ın aracılığı ile Hristiyan'lığı kabul etmişlerdir. Aş. yu. 870'te Pannonya Slovenleri'nin prensi Büyük Moravya devletiyle bir ittifak yapmış ve geçici olarak topraklarını Frank baskısından kurtarmıştır.

XII. - XIV. yüzyıllar arasındaki dönemde Sloven topraklarının büyük bir bölümü Avusturya hâkimiyeti altında kalmıştır. XVI. yüzyıl başlarında Slovenler Habsburg soyunun hâkim olduğu bir alanda yaşamışlardır. Bu bakımdan XX. yüzyıl başlarına kadar Almanlarla mücadele etmişlerdir. Slovenler güçlü bir Macar baskısına da uğramışlardır. Macarlar Tuna boyunda yurtlandıkları sırada Pannonya'da yaşayan Slovenler'i de hâkimiyetleri altına almışlardır. Sonradan Slovenler'den bir bölümünün Macarlaştığı anlaşılıyor.

IX. yüzyılda Slovenler'in işgal ettiği topraklar oldukça genişti. Germen imparatorluğunun eline geçtikten sonra bu topraklarda Almanlar yerleşmeye başlamışlardır. Slovenler ülkede yoğun olarak yerleşmemişlerdi. Bu sebeple Alman kolonizasyonu ciddî bir mukavemetle karşılaşmamıştır. Alman yerleşmelerine paralel olarak Slovenler de yavaş yavaş Almanlaşmaya başlamışlardır. X. - XII. yüzyıllarda daha çok Sloven aristokratları Almanlaşmışlardır. Buna karşılık köylülerin büyük çoğunluğu Sloven'liğe bağlı kalmıştır.

XIX. yüzyılda endüstri alanındaki gelişmelere paralel olarak Avusturya'nın siyasî ve ekonomik nüfuzu arttığı gibi Alman kültürünün Slovenler üzerindeki baskısı da ağırlaşmıştır. Bu durum karşısında XX. yüzyılın başlarında Slovenler gerek kültür gerek ekonomi bakımlarından Hırvat ve Sırplar'la yakın ilişki kurmaya başlamışlardır.

I. Dünya Savaşı sonunda (1918) Avusturya - Macaristan devletinin dağılması üzerine Slovenler, Sırp ve Hırvatlar'la birleşmişlerdir. Ancak Sloven topraklarının bir bölümü İtalya'nın idaresi altında kalmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu toprakların büyük bir bölümü Yugoslavya'ya bağlanmıştır.

Doğu Slavları : S. ana yurdunun doğuda uzanan büyük bir bölümü S.'ların doğu kolunu oluşturan boyların yurtlandığı bir ülkedir. Doğu S.'ları bu topraklarda yerleşmişler, bu toprakları ana yurt olarak seçmişlerdir. Yeni çağın baş-

larında yurtlarının sınırlarını kuzey - doğu ve kuzey doğrultularında yayarak İlmen gölüne varmışlar, doğuda ise Don nehrine kadar uzanmışlardır.

Doğu S.'larının komşuları etnik bakımdan muhtelif gruplara girerler. Onların en eski güney komşularının (Trak ve İranlıların) Hint - Avrupa kökenli olduklarını biliyoruz. S. dilinin tanıklığına göre Traklarla ana yurtlarında yaşayan S.'ler arasında bile birtakım bağlantılar kurulmuştu. Roma hâkimiyeti çağında (I. ve II. yüzyıllar) Karpatlar bölgesinde Daklar yaşıyordu. Bu bölgede kullanılan yer adlarının büyük bir bölümü Dak menşelidir. Doğu S.'larının en eski güney komşuları Daklardır. Karpatlarla Dnepr' arasındaki topraklarda ise Doğu S.'ları Kimmerlerle komşuluk etmişlerdir.

Güney Rus steplerinde daha M. Ö. VIII. yüzyılda İranlı kavimlerin yaşadığını tarihî kaynaklardan öğreniyoruz. İranlılar bu topraklarda Hunların akınlarına kadar kalmışlardır. Örnek olarak Rus steplerinde İskit ve Sarmatlar'ın yaşadıkları malûmdur. İskitler'in Türk menşeli oldukları eski dil ve etnografya uzmanları tarafından ileri sürülmüşse de bu görüş bugün terk edilmiştir. Karadeniz'in kuzey kıyılarında bir gezi yapmış olan Herodotos (b. bk.) İskitler hakkında dikkate değer birtakım bilgiler vermiştir. Şahsî gözlemlerine dayanan yazar eserinin IV. kitabında İskitler'in ülkesini tasvir etmiştir. Ona göre bu ülke doğuda Don nehri ile batıda Tuna nehri arasındaki bölgelerde uzanır. Ülkenin kuzey sınırı Dnestr' ve Bug nehirlerinin kaynaklarına kadar yayılır. Don nehrinin karşı yakasında Sarmatların toprakları başlar. Herodotos, Don nehri boyunda yaşayan İskitler'e gerçek İskitler adını verir. Dnepr' boyundaki İskitler göçebe İskitler'dir. Dnepr' nehrinin batısındaki İskitler ise ekinci İskitler'dir. Herodotos, göçebe İskitlerle ekinci İskitler arasındaki farklar üzerinde de durmuştur. L. Niederle gibi birtakım etnografiar ekinci İskitler'in S. soyundan geldiklerini kabul ederler.

M. Ö. IV. ve III. yüzyıllarda İskitler'in yerlerini Sarmatlar işgal etmişlerdir. Sarmatlar, İskitler'i tedricî olarak Tuna bölgelerine sürmüşlerdir. Daha sonraki çağlarda Sarmatlar da batı yönünde ilerlemişlerdir.

Doğu S.'ları bu topraklarda birtakım Türk kavimleriyle de temas kurmuşlardır. Türk soyundan gelen etnik gruplarla S.'lar arasındaki ilk temasların IV. yüzyılda başladığını biliyoruz. 375 yılında Hunlar güney Rus steplerinde Gotlar'ı yenmişler ve Got topraklarını işgal etmişlerdir. Got devletine bağlı topraklarda S. kavimleri de yaşıyordu. V. yüzyıl başında S.'lar'ın büyük bir bölümü Tuna havzasına ve Macaristan topraklarına göç etmiştir.

Hunlar'dan sonra bu topraklarda Türk menşeli Bulgarlar yerleşmiştir. V. yüzyıl sonunda Bulgarlar Balkan yarımadası doğrultusunda yola çıkmışlardır. Bulgarlar'ın bu kolu VII. yüzyıl sonunda Balkan topraklarında yurt tutmuştur. Bulgarlar'ın bir kolu da Hazarlar'ın baskısı altında Volga (İdil) boyunda yol almış ve Volga'nın Kama kolunda Volga Bulgar devletini kurmuştur.

VI. yüzyılın birinci yarısında güney Rus topraklarını Avarlar ele geçirmişlerdir. 558'de Avarlar Aşağı Tuna bölgesinde yerleşmişlerdir. Daha sonra bugünkü Macaristan'a göç eden Avarlar, Pannonya'yı merkez olarak kullanan bir devlet kurmuşlardır. Güney Rusya'da olduğu gibi Pannonya'da da Avarlar S.'larla sıkı ilişkiler kurmuşlardır.

Muhtemel olarak VIII. yüzyılın birinci yarısında Don ile Volga arasındaki topraklarda Hazar Türkleri hâkimiyet kurmuşlardır. Doğu S.'larının bir bölümü bir süre onların idaresi altına girmiştir. Severyan, Polyan, Vyatiç ve Radimiç gibi birtakım S. kavimlerinin IX. - X. yüzyıllara gelinceye kadar Hazarlar'a vergi verdiklerini biliyoruz. IX. yüzyılda Hazar devleti gücünü kaybetmeye başlamıştır. Peçenek (Beçenek) Türklerinin baskısı altında Hazar devleti dağılmıştır. X. yüzyıldan başlayarak Peçenekler Doğu S.'larına karşı akınlar düzenlemişlerdir. Daha sonraki çağlarda doğudan Uzlar, Kumanlar ve son olarak Tatarlar (Moğollar) akın etmiştir. Bu akınlar sonunda Peçeneklerle S.'lar arasındaki çarpışmalar azalmıştır. Bütün bu akınlar dolayısıyla Doğu S.'lar'ı güney doğrultusunda yayılma imkânı bulamamışlardır.

En eski çağlardan başlayarak Fin kavimleri, S.'ların kuzey ve doğu komşuları olarak geçerler. Fin kavimleri başlangıçta Ural bölgesinde yerleşmişlerdir. Daha sonra batıya göç eden bu kavimler, Kama, Oka ve Volga boylarındaki topraklarda yurtlanmışlardır. S.'larla temasa geçen Fin kavimlerinin pasif bir durumda kaldıkları ve sürekli olarak kuzeye çekildikleri anlaşılıyor. Bu dönemde Fin kavimlerine nispetle daha yüksek bir sosyal seviyede bulunan Doğu S.'lar'ı, dağınık bir düzende kalan kavimler karşısında kolaylıkla toprak kazanmıştır. Yalnız Macarlar S.'lar'ı baskı altına almışlardır. V. - VI. yüzyıllarda güneye yönelen Macarlar, IX. yüzyıl başında Don nehri çevresinde Hazarlarla temas kurmuşlar, IX. yüzyıl sonunda ise Balkan yarımadasına ve Pannonya'ya birkaç akın düzenledikten sonra 896'da bugünkü Macaristan'da yerleşmişlerdir. Daha sonraki çağlarda Macarlar batı ve güney S.'larıyla sık sık temas edeceklerdir.

Doğu S.'larının kuzeyinde Baltların yaşadığını biliyoruz. En eski çağlardan başlayarak Baltlar'ın Baltık denizi çevresinde yerleştikleri anlaşılıyor. Yer adlarında Balt menşeli adlara rastlandığı gibi tarihî kaynaklarda da bu yolda birtakım bilgiler geçer. Bu bölgelerde Baltlar Doğu S.'larıyla sürekli bir bağlantı kurmuşlardır.

Eski yurtlarını terk eden Doğu S.'larının kuzey - doğu, doğu ve güney doğrultusunda yol aldıkları tahmin ediliyor. Bu göçlerin M. S. başladığı ileri sürülebilir. Göçlerin S.'ların yeni yurtlarında karşılaştıkları kavimlerle çarpışmaya başlamaları üzerine arttığı anlaşılıyor. Doğu S.'larının işgal ettikleri toprakları daha çok doğu yönünde genişlettikleri açıktır. Bu yönde S.'lar ciddî bir mukavemetle karşılaşmamışlardır. Çünkü S.'ların doğusunda uzanan topraklarda yaşayan kavimler güçlü bir siyasî birlik meydana getirememişlerdir. Doğu S.'lar'ı, göçleri sonunda ormanlarla örtülü bir bölgede yerleşmişlerdir. S.'ların işgal ettiği Doğu Avrupa düzlüğü, büyük akarsular yoluyla üç denize (Karadeniz, Baltık denizi ve Hazar denizi) bağlı bulunuyordu. Buna karşılık Doğu S.'ları batı yönünde yayılmak imkânını bulamamışlardır. Çünkü bu topraklar artık Batı S.'ları tarafından işgal edilmiş bulunuyordu. Doğu ve Batı S.'ları arasındaki etnik sınır M. S. I. bin yılda oluşmuştur. Bug ve San nehirleri boyunda uzanan bu sınır en yeni çağlara kadar köklü bir değişikliğe uğramamıştır. Doğu S.'lar'ı ancak Güney S.'larının Karpatlar'ı geçmeleri ve Tuna'ya yönelmeleri üzerine güney - batı doğrultusunda yol almışlardır. Bütün büyük Rus nehirlerinin aktığı güney yönündeki step bölgelerine Doğu S.'lar'ı ancak Got ve Hunlar'ın göçlerinden sonra gelmişlerdir. Bu topraklardaki göçler, Avarlar, Hazarlar, Kumanlar gibi doğudan gelen birtakım kavimler ve etnik gruplarla yapılan uzun savaşlar sonunda gerçekleşmiştir.

SLAVLAR : Bir Sırp köylü kızı millî kıyâfetiyle

Doğu S.'ların'dan ilk olarak IV. yüzyıldan kalma tarihî kaynaklarda söz edilir. Bu tarihten sonra Doğu S.'larına tarihî kaynaklarda Ant (Antes, Anti, Antae) adı verilir. Langobardlardan söz eden Paulus Diaconus, Antlar'ın ülkesini Anthaib adıyla anmışsa da bu ülkenin yerini açık olarak vermemiştir. Jordanes, Got kralı Vinitar'ın 376'da Antlara karşı bir saldırı düzenlediğini ve uzun bir çatışmadan sonra krallarını ve 70 başbuğlarını öldürdüğünü haber veriyor. Vinitar ise Hunlar tarafından öldürülmüştür. Jordanes'e göre Antlar, Venetler'in en büyük kollarından biridir. VI. yüzyılda Prokopios, Antlar üzerine artık daha ayrıntılı bilgiler vermiştir. Ona göre Dnepr' nehrinin doğusunda yaşayan bu kavim çok sayıda kollardan oluşmuştur. Antlar'la Sklavinler'in ortak bir menşeden geldiklerini bildiren Prokopios'a göre Antlar'la Sklavinler'in dilleri de birbirine benzer. Antlar Tuna Sklavinleri'nin doğu komşularıdır. Aşağı Tuna havzasına sık sık akınlar düzenleyen Antlar'ın merkezini Dnestr boyunda aramak gerekir. Bu topraklardan kalkarak Doğu Roma (Bizans) imparatorluğuna kolayca saldırıyorlardı. VI. yüzyıl ortalarında Antlar Avar hâkimiyeti altına girmişlerdir. Avarlar'ın batıda Pannonya'da yerleşmelerinden sonra Antlar onların hâkimiyetine son vererek Bizans imparatoruyla bir ittifak yapmışlardır. Bu yüzden 602'de Avar hükümdarı Antlar'a karşı yeni bir savaş açmıştır. Bu savaştan sonra artık Antlar'dan söz edilmez. Bu durumu göz önüne alan uzmanlar Antlar'ın Balkan yarımadasına çekilerek Güney S.'larıyla birleştikleri veya kuzey bölgelerine çekildikleri yolundaki inançlarını dile getirmişlerdir. Bu inanca karşılık L. Niederle, büyük bir etnik grup meydana getiren Antların Avarlar'la yapılan savaşlar sonunda dağıldıklarını ileri sürmüştür. Ona göre bu büyük etnik grup küçük kollara ayrılmış, bu kollar ise özel adlar altında eski yurtlarında yaşamaya devam etmişlerdir.

1112 yılından kalma "Kiev yıllığı"nda, Doğu S.'larının adları ve yaşadıkları yerler hakkında değerli bilgiler saklanmıştır. Bu adlar bize Doğu S.'larının VII. - X. yüzyıllar arasındaki durumu ve etnik oluşumu konusunda açık bir fikir verebilir. Yıllık, Sloven, Kriviç, Vyatiç, Radimiç, Dregoviç, Edrevlyan, Severyan, Volinyan, Luçan, Polyan, Uliç ve Hırvat gibi birtakım boy adları vermiştir. Bu adlar arasında geçen Polyan, Sever veya Severyan adları Güney ve Batı S.'ları arasında da kullanılır. Buna karşılık yıllıkta, bütün S.'lar arasında yaygın olarak geçen birçok adlar da vardır.

Bağımsız bir grup olarak ana S. kitlesinden ayrıldıktan sonra Doğu S.'ları, dil ve kültür alanında birçok özellikler kazanmışlardır. Doğu S. dillerindeki özellikler fonetik gramer, sözlük alanlarında göze çarpar. Örnek olarak bu dillerde Ana Slavca *tj* ve *dj* ses düğümleri c ve z olarak gelişmiştir. Dil ve kültür alanındaki ortak çizgiler, Doğu S.'larının ayrı bir etnik kol olarak gelişmesine yol açmıştır.

Yazılı verilerden anlaşıldığına göre Doğu S.'ları arasında yer alan Rus veya Ros kavmi VI. - VIII. yüzyıllarda Dnepr' nehrinin orta kesiminde güçlü bir birlik kurmuşlardır. IX. - X. yüzyıllarda bu birlik Rus ulusunun oluşumunda bir çekirdek olarak rol oynamıştır. Ak Hırvatları saymayacak olursak, Doğu S. boylarının büyük bir kısmı bu birliğe katılmıştır. Eski yıllıkların tanıklığına göre XI. yüzyılda hemen hemen bütün eski boylar yok olmuştu. Vyatiçler'in adı son olarak XIII. yüzyılda geçer. Eski S. boyları Kiev prenslerinin idaresi altında birleşerek Kiev devletini kurmuşlardı. Bu dönemde S. boyları arasında ortak menşe şuuru çok güçlü idi. Bu şuur Rus devletinin ayrı prensliklere bölünmesinden sonra da devam etmiştir. Varyag hâkimiyeti ve IX. yüzyılda Kiev'in zaptı Doğu S.'larının gelişmesinde köklü bir değişiklik ifâde etmez. Bu olaylar sonunda yalnız bir hânedan değişikliği meydana gelmiş ve soylular arasında Normanlar yer almıştır. Ancak S. çevresinde kalan yeni hanedan çok geçmeden Ruslaşmıştır.

Bu dönemde eski Rus ulusunun oluşumuna paralel olarak, türlü boyların konuştuğu diyalektlere dayanan eski Rus dili de ortak bir dil değeri kazanmıştır.

XI. - XII. yüzyıllarda Kiev Rusyası'nın dağılması üzerine Rusların etnik birliği yıkılmıştır. XIII. - XIV. yüzyıllarda Doğu S.'larının Altın Ordu devletinin hâkimiyeti altına girmesi Rus birliğini bir kat daha sarsmıştır. Siyasî ve iktisadî şartların ağırlaşması karşısında Rus devletinin muhtelif bölgelerinde yaşayan halk arasındaki bağlar gevşemiş, XIV. ve XV. yüzyıllarda Rus, Ukrayna ve Beyaz Rus gibi birtakım yeni etnik toplulukların oluşmasına yol açan faktörler meydana gelmiştir.

XIV. yüzyıldan itibaren Moskova devleti Yukarı Volga ve Oka bölgelerindeki prenslikleri birleştirmeye başlamıştır. Daha sonra Yukarı Don, Desna ve Yukarı Dnepr' boyundaki topraklara ve Pskov ve Novgorod bölgelerine sıra gelmiştir. Bu bölgeler arasında sağlanan siyasî birlik, iktisadî ve kültürel bağlantıları da güçlendirmiştir. Güney Rus diyalektine dayanan Moskova ağzı yavaş yavaş yerli ağızlar üzerinde hâkim olmaya başlamıştır.

XIV. yüzyıldan başlayarak, Batı Rus bölgelerinde de buna benzer bir gelişme meydana gelmiştir. Bu bölgelerde yaşayan halk Litvanya prenslerinin hâkimiyeti altında birleşmeye başlamıştır. Beyaz Rus toprakları Litvanya ve Polonya feodallerinin hâkimiyetine girmiştir. XVI. yüzyıla kadar Rusça (Beyaz Rusça) resmî ve edebî dil olarak kullanılmıştır. Beyaz Ruslar'ın kültür alanındaki rolü 1569'dan sonra azalmıştır. Buna karşılık Litvanya'da Polonya'nın baskısı ağırlık kazanmıştır.

Batı Ukrayna'da Polonya'nın baskısı bir kat daha ağırdır. Ancak Tatar, Nogay ve Türkler'in akınlarına açık olan bu topraklarda yaşayan halk bağımsız olarak gelişmiştir. Yabancı akınlar dolayısıyla hemen hemen sürekli olarak savaş düzeni içinde yaşayan halkın arasıra güney komşularıyla bir süre için barış sağladığını da görüyoruz. Bu şartlar altında bu bölgelerde ayrı bir etnik topluluk oluşmuştur. Bu topluluk Kiev ve Pereyaslavl çevresinde gelişmeye başlamıştır. Dnepr' nehri boyunda oluşan etnik çekirdek, bu toprakların sosyal, siyasî ve kültürel hayatında büyük bir rol oynamıştır. Böylelikle Orta Dnepr' toprakları Ukrayna adını almış, daha sonra bu ad daha geniş bir anlam kazanmıştır.

Rusların, Ukraynalılar'ın ve Beyaz Ruslar'ın oluşmasında S. menşelerinden gelmeyen birtakım etnik grupların katkısı da vardır. Ruslar Fin menşeli boylarla, Ukraynalılar ise göçebe step kavimleriyle karışmışlardır. Beyaz Ruslar'da yabancıların katkısı sınırlı kalmıştır.

Aralarında sürekli bir bağlantı kurmuş olan Rus, Ukraynalı ve Beyaz Ruslar, paralel bir gelişme göstermişlerdir. Ne var ki siyasî ayrılıklar aralarındaki kültürel ilişkileri büyük ölçüde sarsmıştır. Bu kavimlerin adları ilim çevrelerini eskiden beri uğraştırmaktadır. Özellikle eski bir tarihe çıkan Rus etnonimi değişik biçimlerde yorumlanmıştır. Sovyet bilginleri bu adın Orta Dnepr' bölgesiyle ilgili olduğu inancındadırlar. Doğu S.'ları arasında yer alan Rus veya Ros boyunun VI. - VIII. yüzyıllarda bu bölgede oturduğu anlaşılıyor. Beyaz Rus adının menşei de karışıktır. Başlangıçta bu adı Polyan ve Litvanyalılar kullanmışlardır. XVII. yüzyılda Beyaz Rus adı Rus bölgelerinde de geçmeye başlar. Rus Slavisti E. F. Karskii'ye göre, bu ad Beyaz Ruslar'ın beyaz giyecekleri ve gözlerinin açık rengiyle ilgilidir. Ukraynalı P. Dragomanov, '*Bejzya Rus*' (=Beyaz Rusya) adının 'bağımsız Rusya' anlamına geldiği görüşündedir. Ona göre, 'Beyaz Rusya Tatarlar'a vergi vermediği için bu adı almıştır. Rus Slavisti G. A. İlinskiy'e göre Beyaz Ruslar'ın adı Bug ırmağı havzasının eski yer adlarıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Bug havzasında eskiden Belostok, Belovej, Bel'sk gibi birtakım adlar vardı. Bu adların başında Rusça "beyaz, ak" anlamına gelen bir söz geçer. Eskiden Moskova devletinin güney kısmı (Kursk, Çernigov, Ḫar'kov ve Poltava illeri) Ukrayna adıyla anılıyordu. Bugünkü Ukrayna'nın diğer bölümlerine Voliniya, Podolie, Galiçina, Zaporojie, Novorusiya adları veriliyordu. Çernigov, Poltava ve Ḫar'kov guberniyaları ise Malorossiya ve Malaya Rus' (= Küçük Rusya) olarak da tanınıyordu. Ukrayna adı XIX. yüzyılda Ukraynalılar arasında millî akımın güç kazanması üzerine özel bir önem kazanmıştır.

Doğu S.'larının dilleri uzun bir gelişme geçirmiştir. Bu gelişme sonunda oluşan diller, ses, gramer yapısı ve sentaks bakımlarından birçok özellikler kazanmıştır. Bu dillerin söz dağarcığı da birtakım yeni biçim ve deyişlerle zenginleşmiştir. Bütün bu gelişmelere rağmen, Doğu S. dilleri arasındaki yakınlık ve benzerlikler, anlaşmayı güçleştirecek kadar bozulmamıştır.

Ruslar'ın etnik bir birlik olarak oluşması XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıl başlarına rastlar. S.'lar arasında Ruslar en kalabalık topluluktur. Ruslar'ın ana kitlesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne bağlı Rus Sovyet Federatif Cumhuriyeti sınırları içinde toplanmıştır. Bu cumhuriyetin merkezi olan Moskova şehri, aynı zamanda Sovyetler Birliğinin de başşehridir. Ukrayna, Beyaz Rusya, Litvanya gibi Sovyet sosyalist cumhuriyetlerinde de çok sayıda Rus vardır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği dışında Amerika Birleşik Devletlerinde (aş. yu. 1 milyon) ve muhtelif Avrupa ülkelerinde de Ruslar azınlık olarak yaşarlar.

Rus dili Doğu S. dillerinin ana özelliklerini saklamıştır. Bu dil Kiril alfabesiyle yazılır.

Ruslar millî birliklerini ana çizgileriyle muhafaza etmişlerse de, birtakım mahallî grupların oluşmasını büsbütün önleyememişlerdir. Etnografik yönden dikkate değer özellikler gösteren bu gruplar, Ruslar'ın muhtelif coğrafî alanlara yayılması sonunda oluşmuştur.

Başlangıçtan beri işgal ettikleri bölgelerde Ruslar, dil bakımından kuzey ve güney Ruslar'ı olmak üzere iki ana bölüme ayrılırlar. Kuzey Rus ağızları *o* sesini *o* olarak muhafaza etmişlerdir. Bu ağızlarda "sert" *g* sesi kullanılır. Buna karşılık Güney Rus ağızlarında *o* sesi *a*'ya çevrilir. Bu ağızlarda *g* sesi "yumuşak"tır. Bu bakımdan Güney Rus ağızları, Ukrayna ağızlarına yaklaşır. Kuzey ve güney Ruslar'ı arasında kültürel özellikler bakımından da birtakım farklar göze çarpar. Kuzey Ruslar'ı tarihî şartlar dolayısıyla millî birliklerini sürdürmüşlerdir. Güney Ruslar'ı ise tarihî gelişmeler sonunda mahallî kollara ayrılmışlardır. Tatar (Moğol) hâkimiyeti (XIII - XIV. yüzyıllar) döneminde Ruslardan bir kısmı esir olarak yurtlarını terk etmiş, bir kısmı da kuzey bölgelerine sığınmıştır. Yalnız ormanlık yerlerde yaşayan Ruslar eski yurtlarında kalmışlardır. Tatar hâkimiyetinin sona ermesi üzerine Rus devleti güney doğrultusunda yayılmaya başlamıştır. Bu gelişmeler sırasında kuzey bölgelerinden güneye birçok göçler yapılmıştır. Bu sebeple, Güney Ruslar'ı dil bakımından birçok ağızlara ayrılmışlardır.

Rusların başlangıçta işgal ettikleri toprakların uçların-

SLAVLAR : Hırvatlar da Balkanlar'ın Slav halkındandır. Resim Zagrep pazarında satıcı Hırvat kadınlarını gösteriyor

da ve daha sonraki kolonizasyon hareketleri sonunda yayıldıkları bölgelerde birtakım etnik gruplar oluşmuştur; kuzeyde Pomorlar, eski dinî âyinlere bağlı Volgaötesi Rusları ve Kazaklar (Don Kazakları, Ural Kazakları, Greben Kazakları, Baykalötesi Kazakları v.b) gibi. Bütün bu etnik grupların hayatında çok açık çizgilerle ayrılan birçok özellikler göze çarpar. Son olarak, Sibirya'da yaşayan Ruslar da ayrı bir etnik grup olarak gelişmişlerdir. Ruslar Sibirya'yı XVI. yüzyıldan başlayarak işgal etmişlerdir. Sibirya'da yerleşen Ruslar arasında birlikten söz edilemez. Bu bakımdan Sibirya Ruslar'ı gerek dil yönünden gerek gelenek bakımından birbirlerinden ayrılırlar. Bu ayrılıklar Ruslar'ın Sibirya'ya muhtelif zamanlarda gelip yerleşmelerine bağlıdır. Bundan başka, yerli kavimlerin etkisi de bu yolda önemli bir faktör olarak göz önünde tutulmaya değer.

Kuzey bölgelerinde yerleşen Ruslar daha dar ve kapalı gruplar oluşturmuşlardır. Örnek olarak, Yakut Türkleri'nin topraklarında yaşayan Ruslar, Yakutça'nın ve Yakut kültürünün ağır baskısı altında kalmışlardır.

Ukraynalılar XIV - XV. yüzyıllardan başlayarak ayrı bir etnik topluluk oluşturmuşlardır. Polonya'ya karşı sık sık mücadele etmek durumunda kalan Ukraynalılar, Rusya ile birleşmek yollarını aramışlardır. XVIII. yüzyıl sonlarında Ukrayna topraklarının bir bölümü Rusya'ya bağlanmıştır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında başlayan gelişmeler, XIX. yüzyılın birinci yarısında da devam etmiştir. Bu gelişmeler XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ukraynalılar'ın ayrı bir etnik topluluk olarak oluşmasıyla sona ermiştir.

Ukraynalılar bugün Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin sınırları içinde toplanmışlardır. Bu cumhuriyetin idare ve kültür merkezi Kiev'dir. Ukrayna dışında, Beyaz Rusya'da, Rus Sovyet Federatif Cumhuriyeti'nde, Kuzey Kafkasya'da, Sibirya'da ve Polonya'da da Ukraynalılara rastlanır.

Ukraynalılar'ın dili Doğu S. dillerinden ve genel olarak S. dillerinden birçok bakımlardan ayrılır. Ayrılıklar yalnız fonetikte kalmamış, morfoloji alanına da yayılmıştır. Ruslar'a nisbetle Ukraynalılar'ın daha mütecanis oldukları göze çarpar. Bunun işgal ettikleri toprakların daha dar olmasıyla ilgili olduğu kolaylıkla söylenebilir. Ancak tarihî gelişmelerden ve coğrafî şartlardan kaynaklanan farklar dolayısıyla ülkenin doğu ve batı bölümlerinde yaşayan halkın yaşayışında ve kültüründe birtakım ayrılıklar meydana gelmiştir. Batı Ukrayna'da eskiden Galiçya ve Bukovina olarak tanınan topraklarda Ukraynalılar ana çizgileriyle millî kültürlerini saklamışlarsa da Polonyalılar'ın ağır baskısına uğramışlardır. Bu topraklarda yaşayanlara ilmî yayınlarda arasıra Rusin veya Ruten adı verilir. Karpatlaraltı (veya Karpatlarötesi) Rusya'da yaşayan Ukraynalılar da değişik bir kültüre sahiptir. Geçmişte uzun süre Macaristan'ın hâkimiyeti altında kalmış olan bu bölgenin halkı kısmen Macarlaşmıştır. Ancak, halkın bir bölümü millî dilini saklamıştır. Karpatlar'da yaşayan ve Gutsul, Boy ve Lem adlarıyla anılan Ukraynalılar en orijinal bir kültüre sahiptir. Gutsul'lar Karpat dağlarının her iki yanında yaşarlar. Bundan başka Karpatlarötesi bölgesinde ve Çernovits bölgesinin (Bukovina) sınır boyundaki bölümlerinde de Gutsul'lara rastlanır. Onların yaşayış ve kültürlerinde birçok orijinal çizgiler tesbit edilmiştir. Bu bakımdan Gutsul'ların eskiden bağımsız bir boy olduğu tahmin edilebilir. Adlarının menşei meçhuldür. Gutsul'ların batısındaki dağlık bölgelerde yaşayanlara Boy adı verilir. 'Yalnız' anlamına gelen *tol'ko* sözü yerine *boy* biçimini kullandıkları için bu adı almışlardır. Onların batısında Beskidlerde yaşayanlar ise *tol'ko* sözü yerine *lem* karşılığını kullandıkları için Lem adıyla anılırlar. Polonya'nın yeni sınırları tesbit edildikten sonra Lemler'in bir kısmı Batı Ukrayna'nın düzlük bölgelerine göçmüşlerdir. Dağlık bölgelerde yaşayan bu üç grupun yaşayışında ve kültüründe birçok eski özellikler kalmıştır. Kuban Kazakları daha yeni bir topluluktur. Kuban Kazaklar'ı, XVIII. yüzyıl sonunda (1792) Kuban nehrinin aşağı kesimine yerleştirilen Zaporoj'e Kazaklarının bir koludur. Daha yeni çağlarda Kuban boylarına kalabalık kitleler halinde Ruslar da gelmişlerdir. Bu sebeple Kuban bölgeleri bugün etnik bakımdan çok karışıktır. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında Ukraynalılar, Sibirya, Kazakistan ve Uzak Doğu gibi yerlere göç etmişlerdir.

Doğu S.'larının üçüncü kolunu Beyaz Ruslar oluşturur. Onların yaşadığı topraklar XVIII. yüzyıl sonunda Polonya'nın bölünmesinden sonra Rusya'ya katılmıştır. I. Dünya Savaşından sonra Beyaz Rusya bir Sovyet sosyalist cumhuriyeti olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne bağlanmıştır. Bu cumhuriyetin idare merkezi Minsk'tir. Bu şehir aynı zamanda ülkenin kültür merkezidir.

Beyaz Ruslar'ın dili ("Beyaz Rusça") gramer yapısı ve sözlük bakımlarından Rusça ve Ukraynca'ya benzer. Yalnız fonetik ve morfoloji alanında Beyaz Rusça'da birtakım ayrılıklar oluşmuştur. Örnek olarak bu dilde *d* ve *t sesleri e* ve *i* ünlüleri önünde *dz* ve *ts* olarak söylenir (*dzetsi* ~ Rusça *deti* = çocuklar). Beyaz Ruslar, işgal ettikleri bölgelerde yoğun bir topluluk oluşturdukları için etnik birliklerini bugüne kadar muhafaza etmişlerdir. Dilleri güney - batı ve kuzey - doğu diyalektleri olarak iki ana kola ayrılır. Ruslar gibi, Beyaz Ruslar da Kiril alfabesini kullanırlar. Beyaz Ruslar'ın yaşayışı ve kültürü millî özelliklerini saklamışsa da sınır bölgelerinde komşu kavimlerin etkisi (doğuda Rus, güneyde Ukraynalı, batıda Polonyalı ve Litvanyalı) belirtilmeye değer.

Batı Slavları : Tarihî kaynaklardan anlaşıldığına göre ortak S. ana yurdundan en erken bir tarihte ayrılan gruplar, S.'ların batı kolunu oluşturmuşlardır. Bu grupların batı yönüne çekilmesi, II. - IV. yüzyıllarda Germen kavimlerinin göçleriyle sıkı sıkıya bağlıdır.

Milât'tan sonraki ilk yüzyıllarda Vistula nehrinin aşağı bölümünde birtakım doğu Germen kavimleri yerleşmiş bulunuyordu. Vistula'nın ağız bölgesinde Gotlar yaşıyordu. Gotlar'ın batı komşuları olarak Gepid ve Herul kavimleri tanınmıştır. Bunlardan başka Vandal, Burgund, Varin, Siling gibi birtakım kavimlerin adları geçer. İlk olarak yerlerinden ayrılan Gotlar güney - doğuya yönelerek S. topraklarından geçmişler ve Karadeniz'in kuzey kıyılarına kadar yayılmışlardır. Dakya'da ve Dnepr' boyunda yurtlanan Gotlar, Batı ve Doğu Gotlar'ı olarak iki kola ayrılmışlarsa da büyük bir siyasî birlik meydana getirmişlerdir. Gotlar Balkan yarımadasında Doğu Roma imparatorluğuna karşı akınlar düzenlemişlerdir. Ancak 375'te Hunlar'ın akınına uğramışlar ve topraklarını terk etmişlerdir. Gotlar'ın göçü bütün Doğu Germen kavimlerinin yerlerini terk etmelerine yol açmıştır. III. ve IV. yüzyıllarda Germenler işgal ettikleri bölgelerden kalkarak Orta Tuna ve Karpatlar çevresine yönelmişlerdir. Gepidler Transilvanya (Mac. Erdély) ve Orta Tuna düzlüğünde, Herullar Orta Tuna ve Karadeniz çevresinde, Vandallar Pannonya'da, Silingler ise Orta Tuna bölümünde yurt tutmuşlardır. Sonradan bütün bu kavimler Güney Avrupa'nın

SLAVLAR : Genç bir Hırvat çifti, millî kıyafetleri içinde

batı bölgelerine çekilmişlerdir. Doğu Germenleri'nin göçleri öteki Germen kavimlerini de etkisi altına almış, onlar da güneye ve batıya hareket etmişlerdir.

Eski tarihî kaynaklarda Germen kavimlerinin kuzey kavimlerinin baskısı altında göç etmek mecburiyetinde kaldıkları belirtilmiştir. Bu sıralarda sayıca büyük bir artış gösteren S.'ların yeni yerleşme yerleri aradıkları anlaşılıyor. Baltık denizi kıyılarındaki toprakların Gotlar'ca terk edilmesi ve Orta Avrupa'da Germen kavimlerince işgal edilen yerlerin boşaltılması, batıda Elbe nehrine kadar yayılmış olan S.'ların göçe başlamasına imkân vermiştir. Daha sonra Elbe'nin sol yakasına geçen S.'lar Weser nehri havzasına varmışlardır. Burada Germenler'le karşılaşan S.'lar güçlü bir mukavemet görmüşlerdir. Frank imparatoru Karl, Germenler'le S.'lar arasında iki bölümden meydana gelen bir sınır tesbit etmiştir. Sorb sınırı (limes sorabicus) ve Saks sınırı (limes Saxoniae) Sorb sınırı Lužica Sorblarını Franklar'dan (805), Saks sınırı ise Obodritleri Franklar'dan ayırmıştır (808). Bunlar etnik sınırlar olmayıp gümrük kontrolünü sağlayan çizgilerdi. Bu sınırların batısında da S.'lara rastlandığını görüyoruz. S.'lar Hamburg'a kadar yayılmışlardı. Bu şehir tarih kaynaklarında arasıra "S. şehri" (civitas Sclavorum) olarak geçer.

Yayılışları ve tarihî gelişmeleri sonunda Batı S.'ları dört etnik gruba ayrılmışlardır: 1. Baltık grubu; 2. Lužica - Sorb grubu; 3. Polan (Leh) grubu; 4. Çekoslovak grubu.

Baltık grubunun işgal ettiği alanın sınırları kuzeyde Baltık denizine, doğuda Vistula'nın aşağı bölümüne, batıda Saks ve Sorb sınırlarına (Magdeburg'a kadar), güneyde ise takriben Magdeburg'u, bugünkü Berlin bölgesini, Frankfurt am Oder'i ve Warta nehrini birbirine bağlayan çizgiye varıyordu. Oldukça geniş bir bölgeye yayıldıklarına göre, Baltık S.'larının sayıca kalabalık bir grup oluşturdukları açıktır. Bu grubun birçok küçük boylara ayrıldığını biliyoruz. Bu boyların üç kolda toplandıkları anlaşılıyor: Obodritler bu grubun işgal ettiği toprakların en batı bölümlerinde yaşıyorlardı; Veletler S. topraklarının orta bölümünde yerleşmişlerdi; Pomoryanlar ise doğu bölümlerinde yurtlanmışlardı.

Obodrit grubunda Rereg, Varn, Vagr, Polabyan, Smolints, Linyan, Drevyan gibi boylar geçer.

Velet grubunda en savaşçı S. boyları yer almıştır. Ratar veya Retranlar, Dolents veya Dolençanlar, Kiçinler, Moriçanlar, Stodoran veya Havolanlar, Lisitsler, Sprevanlar, Ukranlar gibi. XI. yüzyılda Ruyan veya Rugyanlar büyük ün almışlardı. Kaynaklarda Ruyanlar "S.'ların en güçlü boyu" (gens fortissima Sclavorum) olarak geçerler.

Pomoryanlar bir yandan Obodritlerle Veletler, bir yandan da Polan (Leh) grubu arasında yer alırlar. Deniz kıyısında yaşadıkları anlaşılıyor. Adları da Slavca *more* (= deniz) sözünden gelir. Tarih kaynaklarında bu grup içinde yer alan boyların adları verilmemiştir. Yalnız Pomoryanlar'ın en büyük şehri Stettin'dir.

Baltık S.'ları sürekli olarak Almanlarla savaşmışlardır. Güçlü Alman baskısı karşısında S.'ların mukavemeti sarsılmış ve Baltık S.'ları Alman hâkimiyeti altına girmişlerdir. Velet grubuna giren Lütiçler yok edilmiş, onların yurtlarıyla Obodritlerin topraklarında Mecklenburg ve Brandenburg prenslikleri kurulmuştur. Elbe nehrinin sol yakasında, Lüneburg çevresinde Drevyanların kalıntıları XVIII. yüzyıl sonuna kadar muhafaza edilmiştir. Onların eski adı olarak *Drawäinа (Drawehn)*'da saklanmıştır. İlim çevrelerinde Polab dili (veya Polabca) adıyla anılan dilleri üzerine birçok veriler de kalmıştır. Bu dile verilen Polabca adı, S.'ların *Elbe* yerine kullandıkları *Laba* biçiminden gelir. Polab dilini bilen son kişi 1798'de ölmüştür. Pomoryanların kalıntıları olarak bugün Vistula nehri deltasının batısında yaşayan Kaşublar (aş. yu. 150 000 kişi) ile Leba gölü çevresinde yerleşen Slovintsler (aş. yu. 300 kişi) anılabilir.

Baltık S.'larının dillerinde nazal seslerin muhafaza edildiğini biliyoruz. Polonyalı Slavistlere göre Kaşub ve Slovintslerin dilleri Pol (Leh) dilinin birer diyalektidir.

Lužica - Sorb grubu, Baltık S.'ları arasında geçen Velet ve Obodritlerin güneyindeki toprakları işgal eder. İlmî yayınlarda Lužica Sorblarına Sorb, Sırp ve Lužica Sırpları gibi birtakım adlar verilir. Almanlar eskiden Wend adını kullanırlardı. Lužica Sırplar, Elbe ile Sala ve Mulda adlı kolları ve Spree nehri boyundaki bölgelerde otururlar. Güneyde Çek dağlarına kadar yayılırlar. Doğu sınırlarını Gwizda ve Bobra nehirleriyle Oder (Odra) nehri oluşturur. Kuzey sınırları Frankfurt am Oder'den başlar, Sala nehrinin Elbe'ye döküldüğü yere kadar uzanır. Batıda Wera ve Fulda havzalarına ve Yukarı Tuna'ya kadar yayılırlar.

Bütün Batı S.'ları içinde yalnız Lužica Sırpları sürekli bir siyasî birlik kuramamışlardır. 806'da Prens Miliduh bütün boyları ve prenslerini hâkimiyeti altına almışsa da hâ-

kimiyeti uzun sürmemiştir. En büyük boyları Mulda nehri boyunda yaşayan ve eski kaynaklarda Surbi, Siurbi, Sorabi gibi adlarla anılan Sırplar'dır. Onlardan başka, irili ufaklı birtakım boylar daha vardır. Mulda'nın aşağı kesiminde Elbe ile Sala arasında Žırmuntlar yaşıyordu. Onların komşuları Koledič ve Žitič'lerdi. Daha güneyde Neletič ve Nudičler, Mulda ile Elster nehirleri arasında Nižicler, Orta Sala ile Mulda arasında ise Hudičler yer alıyordu. Mulda'nın doğusunda Daleminc veya Glomačlar yaşıyordu. Elbe'nin iki yakasında Nižanlar yerleşmişlerdi. Elbe ile Bobra nehirleri arasında ise Lužičanlar ve Milčanlar oturuyordu.

VIII. - XI. yüzyıllarda Lužica Sırpları batıda bulunan Frank ve Sakslarla çetin savaşlar yapmışlardır. Onların baskısı altında Sırplar yalnız Hristiyanlığı kabul etmekle kalmamışlar, siyasî hâkimiyetlerine de boyun eğmişlerdir. O zamandan başlayarak Lužica Sırpları güçlü bir Germenleşmeye uğramışlardır. XIII. yüzyılda Lužica Sırpları arasındaki boylar yok olmuş ve bölge Aşağı Lužica (Niederlausitz) ve Yukarı Lužica (Oberlausitz) olarak ikiye ayrılmıştır. XIV. yüzyılda Lužica Sırpları Çek hâkimiyeti altına girmişlerdir. Alman kolonizasyonunun artması üzerine Lužica Sırpları, her yanı Almanlarla çevrilmiş bir S. adası oluşturmuşlardır. Viyana Kongresi (1814 - 1815) Lužica Sırplarını Prusya ile Saksonya arasında ikiye bölmüştür. Böylelikle Aşağı Lužica Yukarı Lužica'dan ayrılmıştır.

Bugün Lužica Sırpları Doğu Almanya'nın güney - doğu bölümünde toplanmışlardır. Nüfusları aş. yu. 100 000'dir. Onların bugün işgal ettikleri yerler ana çizgileriyle eski Aşağı ve Yukarı Lužica bölgelerine tekabül eder.

Dil bakımından Lužica Sırpları iki kola ayrılırlar: 1. Yukarı Luzica kolu; 2. Aşağı Lužica kolu. Batı S. dilleri arasında yer alan bu dil, eski Polabca ile Çekçe arasında bir geçiş evresi oluşturur. Morfolojide birçok arkaik çizgiler saklanmıştır. Aşağı Lužica kolunda Polca'nın, Yukarı Lužica kolunda ise Çekçe'nin baskısı göze çarpar. Örnek olarak bu kolda vurgu Çekçe'de olduğu gibi birinci heceye düşer. Buna karşılık Aşağı Lužica kolunda sondan önceki hece vurguludur. Lužica Sırpları'nın dilinde Almanca alıntılar çoktur. Lužica Sırpları iki dillidir: Bütün Sırplar Almanca da konuşurlar. Latin yazısına dayanan bir alfabe kullanırlar. Yukarı Luzica Sırpları Katolik, Aşağı Lužica Sırpları ise Protestandırlar. Bu durum karşısında iki edebî norm oluşmuştur.

Batı S.'ları arasında en kalabalık grubu Pol grubu oluşturur. Bu grupta yer alan S. boyları ilk yurtlarında kalmışlardır. Bu sebeple, Pol grubu S. ana yurdunun büyük bir bölümünü bugüne kadar işgal etmiştir. Pol boylarının sınırları batıda Oder (Odra) nehri ile Gwizda ve Bobra adlı kollarından başlar; kuzeyde Pomoryanlara kadar uzanır. Bu sınır Noteć ve Warta nehirlerinin ve ormanların çizdiği tabiî bir sınırdır. Doğuda Batı Bug ve San nehirleri ile Bialystok (Belostok) ve Suwalki bölgeleri, güneyde ise bu grubu Çek ve Slovaklardan ayıran dağlar sınırı oluşturur.

IX. - XI. yüzyıllarda, Warta nehrinin iki yakasında uzanan düzlükte, Gopla gölü çevresinde, Noteć nehri ile Orta Oder arasında Polyanlar, Vistula (Wisla) nehrinin yukarı kesiminde Vislyanlar, Orta Vistula'da Mazovyanlar, Vistula ile Noteć nehirleri arasında Kuyavlar yaşıyordu. Oder nehri boyunda daha küçük boylar sıralanıyordu. Örnek olarak Oder boyunda Opole şehri çevresinde Opolyanlar yerleşmişlerdi. Yıllıklarda Kraków, Poznań, Sandomierz gibi birtakım eski şehirlerin adları da geçer.

Bu boylar arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve birliğin sağlanması, uzun bir sürenin geçmesine bağlı bir iç olaydır. Polonya devletinin kuruluşu bu olaya paralel bir gelişmedir. Polonya'nın kurulduğu topraklarda V. - VI. yüzyılda muhtelif boyların veya etnik grupların göçleri dolayısıyla iktisadî hayat gerilemişti. VII. yüzyıldan sonra bu yolda sürekli bir kalkınma başlamış ve Polonya topraklarında birçok feodal prenslikler ortaya çıkmıştır. Bu prenslikler arasında yapılan savaşlar en güçlülerin hâkimiyet sağlamalarına yol açmıştır. En sonunda bu devletler Polonya adı altında birleşmişlerdir. Eski halk efsanelerinde Polonya devletinin kurucuları olarak Leh ve Popel adlı prenslerin adı geçer. Polonya'nın birleşmesi ülkenin muhtelif bölümlerinde başlamıştır. Ancak en güçlü devlet teşkilâtını Polyanlar gerçekleştirdikleri için bütün akraba boy ve kavimleri içine alan kuruluşa da onların adı verilmiştir. Büyük Polonya devletini kuran Polyanlar'ın prensi I. Meşko (960 - 992), bütün yakın boy ve kavimleri hâkimiyeti altında toplamakla kalmamış, 966'da devlet dini olarak Hıristiyanlığı da kabûl etmiştir. Oğlu Boleslew (992 - 1025) Polonya'nın hudutlarını genişletmiştir.

Polonya'nın kurulması ve gelişmesine rastlayan X. - XI. yüzyıllarda Polyan veya Pollar (Leh) bağımsız bir etnik grup oluşturmuşlardır. Bu grubun oluşmasında Polyanlar yanında Slenzyanlar, Vislyanlar ve Mazovyanlar da yer almışlardır.

Çağdaş Polonya Halk Cumhuriyeti nüfusunun ana kitlesini oluşturan Pollar, Batı S.'larının en kalabalık koludur. Polonya hudutları içinde muhtelif etnik gruplara bağlı birtakım azınlıklar da vardır. Polonya'da yaşayan azınlıkların sayısı aş. yu. yarım milyondur. En büyük azınlık grubunu Ukraynalılar meydana getirir (aş. yu. 200 000 kişi). Bundan başka Polonya'da Ruslar, Beyaz Ruslar, Litvanyalılar, Slovaklar, Almanlar, Çekler ve Karaylar da vardır. Polonya dışında yaşayanlara gelince: Amerika Birleşik Devletlerinde yerleşen Polonyalılar'ın sayısı aş., yu. 3 milyondur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde kalan Polonyalılar'ın sayısı da 1 milyonu aşkındır. Fransa, Kanada, İngiltere, Arjantin, Brezilya ve Çekoslovakya'da da Polonyalılar azınlık olarak yaşar.

Polonyalılar'ın dilleri Batı S. dillerinin bir koludur. Bu kolun en önemli özelliği arkaik ą, ę gibi ünlülerin muhafazasıdır. Polca'da sözlerin sondan bir önceki heceleri vurguludur. Vurgunun yeri hiçbir suretle değişmez. Bütün Batı S.'ları gibi Polonyalılar da Latin alfabesini kullanırlar. Ancak yalnız Polca'da geçen birtakım ünlü ve ünsüzler için özel diyakritik işaretler kabul etmişlerdir.

Batı S.'larının son kolunu meydana getiren Çek ve Slovaklar, S. ana yurdunun güney - batı bölümünü işgal ediyorlardı. Daha sonra Oder nehri yönünde batıya hareket etmişler, güneyde Morava nehri boyunda yerleşmişlerdir. Bu topraklarda başlangıçta Kelt kavimlerinin yaşadığını biliyoruz. Sonraki çağlarda ise onların yerlerini Germen (Markoman, Kvad) ve Sarmat kavimleri almışlardı.

Çek ve Slovak grubuna bağlı boyların bu topraklara ne zaman geldiklerini söylemek güçtür. Ancak bu yerleşmelerin birkaç evrede gerçekleştiği açıktır.

SLAVLAR: Yugoslavya'daki Slavonya vâdisi çok verimlidir; tahıl, üzüm vs. meyvalar yetişir. Yukarıda Slavonyalı bir çiftçi görülüyor

Bütün diğer S. grupları gibi Çek - Slovak grubunun 'da birçok küçük boylara ayrıldığı ve bu boyların başında bulunan prenslerin birbirleriyle sık sık savaştıkları anlaşılıyor. VI. yüzyılın ikinci yarısında Çek - Slovak boyları Avarlar'ın hâkimiyeti altına girmişlerdir. Batı S. kavimleri Samo'nun yönetimi altında birleşerek Avarlara karşı savaş açmışlar ve Batı S.'larının ilk devletini kurmuşlardır. Bu devlet tarihte Samo devleti (623 - 658) olarak tanınmıştır. Ancak oldukça geniş toprakları içine alan bu devletin hâkimiyeti uzun sürmemiştir.

Daha sonraki çağlarda birçok yeni devletler kurulmuştur. IX. yüzyıl başında prens I. Mojmir, Moravya bölgesinde yeni bir devlet meydana getirmiştir. Morava havzasında yerleşen küçük kavimler başlangıçtan beri Morav adıyla anılıyorlardı. Latin kaynaklarında bu kavimler marahenses, margi, maravi adlarını alırlar. Mojmir'in kurduğu devlet, Büyük Moravya olarak tanınmıştır. En güçlü çağlarında Büyük Moravya devleti, yalnız Morav, Slovak ve Çek kavimlerini birleştirmekle kalmamış, Lužica (Lausitz) Sırplarını ve Polonya ile Pannonya topraklarının bir bölümünü de eline geçirmiştir. Moravya'da bulunan Velegrad'ın bu devletin merkezi olduğu anlaşılıyor. I. Mojmir döneminde Moravya'da Hıristiyanlık yayılmaya başlamıştır. Rostislav (846 - 870) zamanında Moravya devleti büyük bir gelişme göstermiştir. Hıristiyanlığın yayılmasını S.'ların Germenleştirilmesi bakımından değerlendirmeye çalışan Frank feodallerinin sürekli gayretleri karşısında Rostislav, Büyük Moravya'nın bağımsızlığını güven altına almak gayesiyle Bizans'la bir ittifak yapmıştır. Bağımsız bir Hıristiyan kilisesi kazanan Moravya S. alfabesinin yaratıcıları olan Kyrillos ile Methodios kardeşlerin çalışmaları sonunda büyük bir kültürel kalkınmaya sahne olmuştur. Methodios başpiskoposluğa seçilmiştir. Ancak Methodios'un ölümünden sonra prens Svetopluk, onun öğrencilerini Moravya'dan kovmuştur. X. yüzyıl başında Büyük Moravya devleti Macarların baskısı altında çökmüş, doğu bölümleri Macarların eline geçmiştir.

IX. yüzyılda Moravya'da Moravlar etnik bir topluluk oluşturmuşlardır. X. yüzyılda Çekya topraklarında yaşayan Çek boyları birleşerek eski Çek topluluğunu meydana getirmişlerdir. Sonraki çağlarda Moravlar, özellikle Batı Moravları eski Çeklerle birleşerek yeni Çek topluluğunu oluşturmuşlardır. Moravlar'ın doğuda kalan bölümü ise Slovakların etnik bir topluluk olarak gelişmelerine yol açmıştır.

Büyük Moravya'da Alman Katolik kilisesinin Doğu (Yunan - Slav) Ortodoks kilisesi karşısında ağırlık kazanması bütün Batı S.'larının hayatında önemli sonuçlar vermiştir. Roma Katolik kültürünün baskısı altına giren S.'lar, yazı dili olarak Latinceyi kullanmaya başlamışlardır. Böylelikle Batı S.'ları S. yazı sistemine bağlı kalan Doğu ve Güney S.'larından uzaklaşmışlardır.

Büyük Moravya devletinin dağılmasından sonra Slovak boyları 1029'da Macarların hâkimiyeti altına geçmişlerdir. X. yüzyıl başında Macarlar yerleşik hayata geçerek ekincilikle uğraşmaya başlamışlardır. Macar hâkimiyeti, Çek, Morav ve Slovak boylarının etnik bakımdan birleşmelerini engellemiştir. Macaristan'a bağlı Slovak topraklarında iktisadî alanda yaygın bir gelişme başlamış, birçok büyük ticaret merkezi meydana gelmiştir. XIII. - XIV. yüzyılda Slovakya topraklarına Almanlar gelip yerleşmişlerdir. Ancak Çekya'ya göre Slovakya'daki Alman kolonizasyonu küçük ölçüde kalmıştır. Jan Hus hareketi Slovaklar arasında da yayılmış, Slovaklarla Çeklerin birbirlerine yaklaşmalarını sağlamıştır. XVI. yüzyıl başında Macaristan'ın büyük bir bölümü Osmanlı Türklerinin eline geçerken Slovak toprakları, büyük bir güç kazanan Avusturyalı Habsburg ailesinin hâkimiyetine girmiştir. Türk hâkimiyeti, Slovakların etnik tarihinde önemli bir rol oynamıştır. XVI. - XVII. yüzyıllarda Hırvatların büyük bir bölümü Türk akınları karşısında yurtlarını terk ederek Güney Moravya ve Güney - batı Slovakya'ya gelip yerleşmiştir. Bu bölgelerdeki köylerde Hırvat dilinin kalıntıları son zamanlara kadar saklanmıştır. XV. - XVI. yüzyıllarda Slovakya'nın dağlık bölgelerine "Ulah (Vlah) kolonizasyonu" başlamıştır. Bu kolonizasyonla Karpat dağlarının eteklerinde yaşayan birtakım etnik unsurlar (Ulahlar, Ukraynalılar, Slovaklar) Slovakya'da yerleşmişlerdi. Daha çok çobanlıkla geçinen bu göçmenler yeni yurtlarında da çobanlıkla uğraşmışlardır.

Bugün Çek ve Slovaklar, Çekoslovakya topraklarında toplanmışlardır. Avusturya, Macaristan, Yugoslavya gibi ülkelerde ve Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da yaşayan Çek ve Slovaklar'ın sayısı 2 milyona yakındır.

Dil ve kültür yönünden Çekler, millî bir birlik oluşturmuşlardır. Ancak bu birlik içinde birtakım karakteristik özelliklere sahip etnografik gruplar da vardır. Örnek olarak Güney - batı Çekya'da yaşayan Hodlar orijinal bir etnografik gruptur. Moravya'da Hornyak, Hanak, Lyah, Moravya Valahları ve Güney - doğu Moravları da önemli etnografik gruplardır.

Çek dili Batı S. dilleri grubuna girer. Kısa ve uzun ünlüleri hece oluşturmaya yarayan *l* ve *r* ünsüzleri *(vlk* =

kurt, *prst* = parmak), *h* (*hlava* = baş) ve *ř* (*řeka* = nehir) sesleri, bu dilin özellikleri olarak belirtilmeye değer. Öteki S. dillerinden farklı olarak Çekçe'de vurgu, sözlerin birinci hecesi üzerindedir. Çekler Latin alfabesinden yararlanırlar. Çekçenin özelliklerini belirtmek üzere Latin alfabesine birtakım diyakritik işaretler eklenmiştir.

Slovaklar'ın dili gramer yapısı ve söz dağarcığı bakımından Çekçe'ye yakındır. Bu dil üç ana diyalekte ayrılır: 1. Batı Slovakça; 2. Orta Slovakça; 3. Doğu Slovakça. Batı Slovakça Çekçe'ye en yakın olan diyalekttir. Slovak yazı dili Orta Slovakça'ya dayanır. Slovakça'da *a* ve *e* ünlüleri arasında yer alan *ä* ünlüsü kullanılır. Çekçe'de olduğu gibi, bu dilde de *l* ve *r* ünsüzleri hece oluşturmaya yarar. Slovakça vurgu bakımından da Çekçe'ye benzer. Slovaklar da Latin alfabesini kullanırlar bk. SLAV DİLLERİ. (H. E.)

SLAVONYA, tarihî olarak, Hırvatistan'ın doğu kısmı. Tuna nehri ile Drava ve Sava arasındaki bölgeyi içine alır. Başlıca şehirleri Osijek, Vukovar, Vinkovci ve Slavonski Brod'dur. XIII. yüzyılda Macaristan Kralı IV. Bela, Macaristan ve Hırvatistan'ı S.'dan ayırdı. 1538'de Habsburglar S.'yı yeniden Hırvatistan'ın bir kısmı hâline getirdiler. 1848'deki Macar ayaklanması üzerine S. Avusturya'ya katıldı; 1867'de Avusturya - Macaristan ikili monarşisi kurulurken yeniden Macaristan'a bırakıldı. 1918'in son ayında yeniden Hırvatistan'ın bir kısmı oldu.

SLİVEN, Bulgar lehçesinde Slivno, Silimno, Siliven, Sliven, Bulgaristan Türkleri ağızlarında Selimiye, İslevne, bilhassa İslimye biçiminde söylenilen kasaba ve sancağın adı. Son Osmanlı devri Edirne vilâyetine bağlı sancaklardan biri. Edirne'nin 132 km kuzeyinde, Koca Balkan'ın Küçük Balkan'la birleştiği yerde, bunların güney eteğinde kurulmuş bir kasabadır. Türk idâresine 1365/66 yılında Kara Timurtaş Bey tarafından alınmış ve Filibe sancağına bağlı bir kadılık hâline konmuştu. Tanrıdağı yörükleri ile Yanbolu ve Bozapa tatarları tarafından iskân edilmişti. Tarihinin en parlak devirlerini IV. Mehmed ve oğlu II. Mustafa devirlerinde yaşadı. IV. Mehmed burada bir av köşkü inşa ettirmekle sık sık buraya avlanmaya gelirdi. Maamâfih târîhî kayıtlara göre S. ötedenberi Osmanlı padişahlarının av sürdükleri alanlardan biri olarak bilinmektedir. Gerek Fâtih, gerek oğlu II. Bâyezîd'in Rumeli seferlerinden dönüşlerinde bu yörede sürek avları tertip ettikleri vekayi-nâmelerde belirtilmektedir. Daha sonraları Rumeli'de hükûmetin za'fından yararlanarak ortaya çıkan âyânlardan Tirsinikli Süleyman Ağa ve onu takiben Alemdar Mustafa, S.'e hâkim olmuşlardı. 1829'da Ruslar'ın işgaline uğrayan S. vilâyât-ı umûmiyye nizamnâmesi gereğince, Filibe'den ayrılarak bir sancak hâlinde teşkilâtlandırılmıştı. 1876'da nüfusu 20 000'di. Karabine imâlâthaneleri yanında şayak ve abâ fabrikaları ve gülsuyu imâlâtı ile tanınmıştı. 1876'da Bulgar komitelerinin çıkardıkları kargaşalığı ise Edirne vâlisi Hurşid Paşa sür'atle bastırmıştı. Dersaâdet konferansında ortak İngiliz - Rus teklifine göre teşkil edilmesi tasavvur olunan Bulgaristan muhtar eyâleti hudutları içine alınmıştı. Bu konferansı takib eden 93 Bozgununda Veysel Paşa ordusunun Şıpka'da teslim oluşundan sonra General Skobelef kuvvetleri tarafından işgal edildi. 1878'de Ayastefanos andlaşması ile Osmanlı hükûmetince yeniden kurulan Büyük Bulgaristan emâretine terk edildi ise de, Berlin konferansı sonunda Doğu Rumeli eyâletine bağlandı. Eylül 1885'te ise bu eyâletin Bulgaristan emâreti ile birleşmesi üzerine, S., kesinlikle elimizden çıkmış oldu. Türk hâkimiyeti süresince şirin bir Türk kasabası olarak gelişen S., her yıl haziran ayında yapılan panayırı ile tanınmıştı. Ayrıca Prof. Dr. Fuad Köprülü'yü de annesi Hatice Hanım vasıtasıyle yarı yarıya S.'li saymak gerekir. 1975 nüfusu 90 000'dir (İ. P.)

SLOTH : bk. TENBELHAYVAN.

SLOVAK(LAR), Çekoslovakya'nın Slovakya bölümünde yaşayan bir topluluğa verilen ad. 1961 yılında yapılan sayıma göre, S.'ın sayısı 3 830 000'dir. Çekoslovakya'nın sınırları dışında, Avusturya, Macaristan, Yugoslavya, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada gibi devlerde de önemli Slovak kolonileri vardır.

S. Çekler'le birlikte Slavlar'ın batı kolunu meydana getirirler. S.'la Çekler'in bugün işgal ettikleri alanlar, Slav ana yurdunun güney - batısında yer alır. S.'la Çekler ana yurtlarından ayrıldıktan sonra Oder ırmağı doğrultusunda ilerlemiş, daha sonra Morava ırmağı boyunca güneye yönelmişlerdir. Batı Slavları'nın yerleştikleri topraklarda daha önce Kelt, Germen ve Sarmat asıllı birtakım kavimlerin yaşadıklarını biliyoruz. M. S. I. yüzyılda bu kavimler Roma ile bağlantı kurdular. Roma imparatorluğunun kuzey sınırlarını Germen kavimlerinin akınlarına karşı savunmak üzere çağdaş Slovakya topraklarında bir sınır çizgisi meydana getirilmişti.

Çek ve S. grubunun bugünkü yurtlarına ne zaman yerleştiğini kesin olarak bilmiyoruz. Ancak, Çek - S. grubunda irili ufaklı birçok boyların yer aldığı anlaşılıyor. Bu boylar arasında yapılan savaşlar sonunda birtakım büyük boy birlikleri kuruldu. VI. yüzyılın ikinci yarısında Batı Slavları Avarlar'ın hâkimiyeti altına girdiler. Avarlar'a karşı girişilen savaşlarda Samo büyük yararlıklar gösterdi. Onun yönetimi altında Batı Slavları, oldukça geniş toprakları içine alan bir devlet kurdular (623 - 658). Ancak, çok geçmeden bu devletin hayatı sona erdi. IX. yüzyıl başında prens I. Moimir, Moravya bölgesinde Batı S.'ı birleştiren ikinci bir devlet kurdu. Morava ırmağı vadisinde yerleşen Slav boyları başlangıçtan beri Morav adını aldılar. Latin kaynaklarında bu boylara "Marahanses, Margi, Maravi" adları verilir. Prens Moimir'in kurduğu devlet tarihte Büyük Moravya devleti olarak tanınmıştır. En güçlü olduğu dönemlerde bu devlet, Morav, Slav ve Çek boylarıyla Lužica (Lausitz) Sırplarının işgal ettikleri toprakları hâkimiyeti altına almıştı. Polonya ve Pannonya'nın bir bölümü de Büyük Moravya'ya katıldı. Bu devletin merkezi olarak kabûl edilen Velegrad, Moravya'da bulunuyordu. I. Moimir döneminde Hıristiyanlık Moravya'da yayılmaya başladı. Büyük Moravya devleti Prens Rostislav (846 - 870) zamanında en güçlü dönemine erişti.

Rostislav, Franklar'ın yayılma politikasına karşı koymak üzere Bizans'la bir ittifak yapmış ve bağımsız bir kilise kurmuştur. Slav alfabesini meydana getiren Kyrillos ve Methodios kardeşler, onun zamanında Bizans'tan Moravya'ya gelmişlerdir. Methodios başpiskoposluk görevine tayin edilmiştir. Kyrillos ve Methodios kardeşler Büyük Moravya halkının kültür hayatında büyük bir rol oynamışlardı. Ancak Methodios'un ölümünden sonra, onun öğrencileri prens Svetopluk tarafından takip edildiler. Bunun üzerine Moravya'da Alman rahiplerinin baskısı güç kazandı. X. yüzyılın başlarında Macarlar'ın ağır baskısı altında Moravya devleti çöktü, doğu bölümleri Macar hâkimiyeti altına girdi.

Alman Katolik kilisesinin Büyük Moravya'da Ortodoks kilisesini baskı altına alması, Batı S.'ının kültür hayatında önemli sonuçlar vermişti. Alman Katolik kilisesi Moravya'da yazı dili olarak Latince'nin kullanılmasına yol açtı. Bunun üzerine Batı S.'ı özel bir Slav alfabesi kullanan ve ayrı bir Slav edebiyatı meydana getiren Güney ve Doğu S.'ından ayrılmaya başladılar.

Büyük Moravya devletinin dağılmasından sonra Slav boyları Macarlar'ın hâkimiyetine geçti (1029). Macar hâkimiyeti Moravya'da yaşayan Slavlar'ın birleşmelerine engel oldu. Macaristan'a bağlanan S. bölgelerinde iktisadî alanda büyük bir gelişme sağlandı ve bu bölgede önemli ticarî merkezler meydana geldi. Jan Hus akımının S. topraklarında yayılması, S.'larla Çekler arasındaki bağların güçlenmesine yol açıyordu. XVI. yüzyıl başlarında Osmanlı Türkleri Macaristan'ın büyük bir bölümünü ele geçirdiler. Buna karşılık Slav topraklarıyla Macaristan'ın batı ve kuzey bölümleri Avusturya'ya katıldı. Bu suretle Türk hâkimiyeti S.'ların etnik tarihinde önemli bir rol oynamış oldu.

S. ve Macarlar Osmanlı baskısı karşısında eski yurtlarını terk ettiler. Buna paralel olarak XVI. - XVII. yüzyıllarda Hırvatlar'ın büyük bir bölümü de Güney Moravya ve Güney - batı Slovakya'ya gelip yerleşmiştir. Yeni zamanlara gelinceye kadar bu bölgelerdeki yerleşmelerde Hırvat dilinin kalıntılarına rastlanıyordu. XV. - XVI. yüzyıllarda Slovakya'nın dağlık bölgelerine yavaş yavaş Ulah (Vlah) çobanlarının yerleştiklerini biliyoruz.

XVII. yüzyılda Slav dili ve kültürü daha çok köylerde saklanmıştır. S. arasında milliyetçilik akımı XVIII. yüzyıl sonunda güçlenmiştir. Bu akım Slav edebî dilinin geliştirilmesine büyük bir ağırlık verdi. XIX. yüzyılda büsbütün artan bu kültür mücadelesi, S.'ın Çekler'le birlikte giriştikleri millî bağımsızlık çabalarına önemli bir katkı sağladı.

I. Dünya Savaşı sonunda Avusturya - Macaristan'ın dağılması üzerine kurulan Çekoslovakya devleti Çekler'le S.'ın birleşmesini sağladı. Çekoslovakya sınırları içinde doğuda Ruslar (Rutenler), batıda ise Almanlar önemli bir azınlık oluşturuyorlardı. Slovakya'da yaşayan Macarlar da büyük bir azınlıktı. 1939'da Almanya, başlangıçta Alman azınlığının oturduğu bölgeleri ilhak etmiş, daha sonra bütün Çekoslovakya'yı işgal ederek Bohemya ve Moravya devletlerini kurmuştu. S.'ın yaşadığı topraklarda da Slovakya bağımsız bir devlet olarak ilân edildi.

II. Dünya Savaşı içinde Çek ve S. Almanya'ya karşı bağımsızlık mücadelelerini sürdürdüler. Savaş sonunda Çekoslovakya bir "halk cumhuriyeti" olarak kuruldu (1945). Bu devletin sınırları içinde Çek ve S. bağımsız topluluklar olarak yer almışlardır. Yeni kurulan bu devlette azınlıkların sayısı eksilmiştir. Karpatlar ötesi bölgesi Rutenler'i Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır. Güney ve Güney - doğu Slovakya'da Macarlar büyük bir azınlık olarak (aş. yu. 350 000 kişi) kalmışlardır.

S.'ın dili, gramer yapısı ve söz dağarcığı bakımlarından Çekçe'ye yakındır. Slovakça üç ana diyalekte (Batı Slovakça, Orta Slovakça ve Doğu Slovakça) ayrılır. Çağdaş S. yazı dili orta diyalekte dayanır. Batı Slovakça Çekçeye yakın bir diyalekttir.

Slovak dilinin en önemli özelliği olarak *a* ve *e* ünlüleri arasında geçen *ä* ünlüsü gösterilebilir. Bu dilde *l* ve *r* ünsüzleri hece oluşturabilir. Vurgu daima birinci hecenin üzerindedir. S. Latin alfabesine dayanan bir yazı sistemi kullanırlar. S. dilinin seslerini karşılayabilmek üzere Latin harflerine birtakım yardımcı işaretler eklenmiştir.

Batı Slavlar'ı arasında S.'la Çekler'in iki ayrı topluluk olarak gelişmesi, ilim çevrelerinde tartışmalara yol açmıştır. Batı Slavlar'ının iki kola ayrılmasında coğrafî faktörlerin rol oynadığı ileri sürülmüştür. Çek topraklarında yerleşen Çekler ve Morava nehri boyunda yaşayan Moravlar'ın, tabiî engeller (dağlar) dolayısıyla S.'la bağlantı kuramadıkları düşünülmüştür. Buna karşılık S.'la Çeklerin ayrı menşelerden geldikleri yolunda birtakım görüşler de vardır. Slovak diliyle güney Slav dilleri arasında birçok benzerlikler bulunduğunu göz önüne alan bir görüş S.'ı Güney Slavları'nın bir kolu sayar. S.'ın XI. yüzyıldan sonra Macaristan devletinin sınırları içinde kalması da bu bakımdan önemli bir faktördür. (H. E.)

SLOVAKYA (Slovensko), Orta Avrupa'da, eskiden bir ülke olan coğrafî bölge. Kuzeyde Polonya, doğuda aşağı Karpat Rutenyası, güneyde Macaristan, batıda Avusturya ve Moravya ile sınırlıdır. S. sözü, bugün Çekoslovakya'daki bir idarî mıntakalar grubu için kullanılmaktadır. 53 013 km², 4 728 000 nüfus, 4 il (1975).

S. Milâd'ın ilk yıllarında İliryalı, Kelt ve daha sonra Germen kabileleriyle meskûndu. Çekler'le akraba fakat farklı bir topluluk olan Slovaklar, VI. - VII. yüzyıllarda, muhtemelen Silezya'dan küçük topluluklar hâlinde gelerek buraya yerleştiler ve bir süre Avarlar'a tâbi oldular. IX. yüzyılda Morava ile merkezî yayla arasındaki saha, Büyük Moravya devletinin bir kısmını teşkil etti. 894 yılında Alman kralı Arnulf, Macarlar'dan Moravya hükümdarı Sviatopluk'a karşı kendisine yardım etmelerini istedi. Macarlar 907 yılında Moravya devletini ortadan kaldırdılar. S. XI. yüzyıldan 1918'e kadar Macarlar'ın elinde kaldı.

O tarihten sonra, halkın etnik dağılışı hemen hemen en modern çağlara kadar değişmedi. Macarlar'la Slovaklar arasındaki etnik sınır, dağ eteklerinin ova ile birleştiği hattır. Ancak geniş vâdilerde daima Macar iskân merkezleri olduğu gibi Slovak köylüleri de sürekli olarak ovaya doğru dağılmış ve bunlar genellikle birkaç nesil için Macar'laşmışlardır (bk. SLOVAKLAR).

SLOVEN DİLİ (yerli dilde: *Slovenski),* Hint - Avrupa dil ailesine bağlı Slav dillerinin güney grubuna giren bir dil. Yugoslavya'nın Slovenya (Slovenija) bölümünde konuşulur. Yugoslavya'nın Avusturya ve İtalya ile sınırdaş olan bölgelerinde de yaygın olarak kullanılır. Bu dili konuşanların sayısı 2 246 000'dir. Çağdaş S. D. birçok diyalekt ve ağızlara ayrılmıştır. Bu diyalekt ve ağızlar yedi ana kolda toplanır: 1. Pannonya; 2. Styria (Steiermark); 3. Karintiya (Kärnten); 4. Yukarı Krain; 5. Aşağı Krain; 6. Rovtar; 7. Adriyan diyalekti.

Slovenler Latin alfabesine dayanan bir yazı sistemi kabûl etmişlerdir. S. D.'nde imlâ ölçülü olarak fonetiktir. Slovencede geçen *ç, ş, j* gibi sesleri belirtmek için *č, š, ž* harfleri kullanılır. Çekçede olduğu gibi. Slovence'de beş ünlü *(a, e, i, o, u)* vardır. S. D.'nde müzikal vurgu hâkimdir. Vurguların yeri değişiktir. Vurgulu ünlüler uzun ve kısa

olarak ayırt edilir. Gramer yapısında birçok arkaik özellikler göze çarpar. Diğer Slav dillerinden farklı olarak, S. D.'nde isim ve fiil çekiminde dual biçimi muhafaza edilmiştir. Buna karşılık çağdaş Slovence'de vokatif hali kullanılmaz.

S. D.'nde yazılmış en eski eser X.-XI. yüzyıllara çıkan birtakım fragmanlardır. XV. yüzyıldan başlayarak Slovence eserlerin arttığını görüyoruz. Sloven yazı dili XVI. yüzyılda gelişmeye başlamıştır. Bu gelişme Protestanlık hareketine bağlıdır. Bu yolda eser verenlerin başında Primož Trubar (1508-1586) gelir. A. Bohorič ilk Sloven gramerini yazmıştır (1584). XVII. yüzyılda başlayan Katolik tepkisi S. D.'nin gelişmesini engellemiştir. XVIII. yüzyılda yetişen V. Vrodnik, J. Župan ve I. Ravnikar gibi yazarların Sloven edebiyatının gelişmesinde büyük katkıları vardır. Çağdaş S. D.'nin kurucusu meşhur şâir F. Prešern (1800-1849)'dir XIX.-XX. yüzyıllarda F. Levstik, J. Kersnik, I. Cankar, O. Župančič gibi yazarlar yetişmiştir. (H. E.)

SLOVENYA, Yugoslavya'yı meydana getiren altı federe cumhûriyetten biri. Ülkenin kuzey-batı bölümünü işgal eden S.'nın yüzölçümü 20 251 km², nüfusu 1 727 000 (1971), başşehri Ljubljana'dır. Nüfusun çoğunu Slovenler teşkil eder. S.'nın diğer büyük şehri Maribor Drava üzerindedir. Slovenler Güney Slavları'nın bir koludur (bk. SLAVLAR).

SLOVENYA : Federal devletin başkenti Ljubljana'dan bir görünüş

SLOVİNTS (yerli adı : **Slovinc**) : Bk. KAŞUB DİLİ.

SLOWACKI, Juliusz (Krzemieniec (bugünkü Kremenetz), Volhynia 1809-Paris 1849), Polonyalı şâir. Edebiyat münekkidlerince Polonya'nın en büyük şâirlerinden biri sayılan S., Vilna üniversitesinde okudu, ilk şiirlerini Lord Byron'ın etkisi altında kalarak yazdı. 1831 ihtilâlinden sonra İsviçre, İtalya, Yunanistan ve Orta Doğu ülkelerinde yaşadı. Daha sonra Paris'e yerleşti.

SLOWACKI, Juliusz

Şiirleri 3 cilt hâlinde *Poezye* adı altında Paris'te yayınlanmış (1832-1833) olan S., manzum dramlar da yazdı. Başlıcaları *Mindowe* (1833), *Marja Stuart* (1833), *Kordjan* (1834), *Balladyna* (1839), *Sen Srebrny Salomei*'dir (1844). Bu eserler şiiriyetlerinin üstünlüğü ile dikkati çekti. Şâirin en büyük lirik eseri *Krol Duch* (Ruh Kral); vakitsiz ölümü üzerine yarım kalmıştır. Eserlerinin çoğu Almanca, Fransızca, İngilizce'ye çevrilen S.'nin kemikleri, 1927'de Polonya'ya nakledilmiştir.

SMALKALDE (Alm. **SCHMALKALDEN**) **BİRLİĞİ,** 1531'de Schmalkalden'de seçmen Prens Saksonyalı Johann, Hessen landgrafı Âlîcenâb Phillipp ve Almanya'nın bazı Protestan prensleri ve şehirleri arasında kurulan birlik. 1530'da V. Karl Fransa'yı yenmiş ve Viyana'yı Türklerden kurtarmıştı. Bu başarılardan faydalanarak Almanya Protestanlarını ezmek istedi. Önce Augsburg diyetinde, Protestanlarla Katolik kilisesini barıştırmağa çalıştı. Bunu başaramayınca, 15 kasım 1530'da bir bildiri ile Protestan ülkelerde de piskoposların yargılama hakkını tekrar kuran ve Protestan prens ve şehirlerin müsadere etmiş oldukları kilise mallarını kiliseye geri veren bir duyuru çıkardı. Bunun üzerine Protestan prensler ve şehirler S.'de toplanıp Nordhausen ve Frankfurt'ta teşkilâtlandılar. Zaman geçtikçe bu birliğe başka büyükler de katıldı : Lüneburg ve Braunschweig dukaları, Anhalt prensleri, Mansfeld kontları, Bremen, Magdeburg, Strassburg (Strasbourg), Ulm, Memmingen, Lindau, Konstanz, Reutlingen, Biberach, Isny, Goslar, Esslingen, Göttingen, Einsbeck ve Braunschweig şehirleri. Altı yıl için kurulmuş bu birliğin siyasî liderleri Saksonya seçmen prensi ile Hessen landgrafı idi. 1535'te Birlik yine S.'de toplanarak on yıl için uzatıldı. O zaman Württemberg ve Pomeranya dukaları ile Hamburg, Hannover, Minden, Kempten, Frankfurt/Mein şehirleri de buna katıldı. Birlik V. Karl'a karşı bütün gücü ile muhâlefet yaptı, Fransa ve Danimarka'dan yardım istedi. 1540'tan sonra birlik üyeleri arasında uyuşmazlıklar çıktı, birlik zayıfladı. İmparator 1547 harbinde düşmanlarını ezdi.

SMAREGLIA, Antonio (Pola 1854 - Grado 1929), İtalyan bestekârı. Musiki öğrenimini Milano konservatuvarında yaptı. 1912 yılında Trieste'deki Tartini konservatuvarına kompozisyon profesörü oldu. İlk eserlerinde daha çok Wagner'in etkisi altında kaldı; daha çok operaları ile tanındı.

Operaları arasında; *"Preziosa"* ilk defa 1879 yılında Milano'da temsil edildi. *"Bianca da Cervia"* (Milano, 1882), *"Il Vassallo di Szigeth"* (Weimar, 1889; New York, 1890), *"Nozze Istriane"* (Trieste, 1895), *"La Falena"* (Venedik, 1897), *"Notte di S. Silvestro"* (Pola, 1907), *"L'abisso"* (Milano, 1914) vs. bulunmaktadır.

S. şarkılar ile bir de *"Eleonora"* (1877) adlı senfonik şiir besteledi. (R. S.)

SMART, Sir George Thomas (Londra 1776 - Londra 1867), İngiliz orkestra şefi, bestekârı ve organisti.

Babası musiki eserleri yayınlayan aynı zamanda müzisyen olan George Smart'tır. Önceleri, kraliyet kilisesinde Ayrton idaresindeki koroya korist olarak katıldı. Bu arada Dupuis'den org, Arnold'dan bestecilik dersleri aldı. 1813 yılında, kraliyet filarmonik topluluğunun kurucuları arasında yer aldı. Bu yıldan başlayarak 1844 yılına kadar topluluğun konserlerini idare etti. Aynı zamanda kraliyet kilisesinin organisti idi. Orkestra ve koro idarecisi olarak çeşitli şehirlerde konserler düzenleyen S., 1814 yılında Beethoven'in *"Mount of Olives"* adlı oratoryosu ile 1836 yılında Mendelssohn'un *"St. Paul"* adlı oratoryosunun İngiltere'de ilk defa çalınmasını sağladı.

1814 yılında IV. William'ın, 1837 yılında da Kraliçe Viktoria'nın taç giyme törenlerinin müzik direktörlüğünü yapan S., daha çok dinî müzikler ve kanonlar besteledi. Ayrıca, Orlando Gibbons'un madrigalleri ile Haendel'in *"Dettingen Te Deum"* adlı oratoryosunun basılmasını gerçekleştirdi. (R. S.)

SMETANA, Bedrich (Friedrich) (Leitomischl [Litomyschl] 1824 - Prag 1884), Çek bestecisi ve piyanisti.

SMETANA, Bedrich

Beş yaşında keman çalmaya başladı. Sonraları piyanoyu tercih etti. Genel öğrenimini önceleri Almanya'da sonra Prag ve Pilsen'de sürdürdü. Önce Pilsen'de seçkin bir topluluk karşısında piyano çalarak başarı kazandı. Proksch'un öğrencisi olan S., Prag'da bestecilik çalışmalarını tamamladı. 1846 yılında Robert ve Clara Schumann ile tanıştı. Liszt'ten bir süre ders alan S., Liszt'in de desteği ile bir musiki okulu açtı. Hocası Proksch'un tavsiyesi ile Kayzer Ferdinand'a piyanist olan S., 1848 yılında Katharina Kolar ile evlendi.

1856 yılında İsveç'te Goteborg filârmoni derneğini kurduktan sonra Prag'a döndü. 1866 yılında Bohemya millî tiyatro orkestrası şefi olan S. 1874 yılında ansızın sağır olunca bu görevini bıraktı.

S., Mozart'tan Schubert'e, Wagner'den Liszt'e kadar uzanan bir etki alanı içinde kaldı. Ancak, Çek müzik hayatında yeni bir çığır açtı. "Millî opera" konusunu ve milliyetçilik anlayışını çeşitli eserlerinde işledi. Çek müziğinin kurucusu ve şekillendiricisi olarak kabûl edildi.

İlk operaları olan *"Bohemya'da Brandenburg'lular"* (1866) ile aynı yıl bestelediği *"Satılmış Nişanlı"* operalarında daha çok Wagner'in etkisi görülür. Karel Sabina'nin sözlerini yazdığı bu iki operası müzik ve dansların karışımı klasik bir yapıya sahiptir. 1868 yılında Wenzig'in sözlerini yazdığı *"Dalibor"* operası, Çek *Fidelio*'su olarak kabûl edildi. Mahler ve 1938'de de Bruno Walter tarafından Viyana saray operasında temsil edilen bu operasını 1881 yılında yazdığı diğer Çek millî operası olan *"Libuşe"* izledi.

S., ayrıca, opera komik çeşidinden de eserler besteledi. *"İki Dul Kadın"* (1874), *"Öpücük"* (1876), *"Sır"* (1878) ve *"Şeytanın Duvarı"* (1872) başlıca komik operalarıdır. *"İki Dul Kadın"* komik opera çeşidinin en başarılı eserleri arasında yer almıştır.

Orkestra eserleri arasında bulunan *"Vatanımdan"* adını taşıyan eseri, 6 senfonik şiirden meydana gelmiştir. Bunlardan *"Moldavya"* (1853) çok tanınan senfonik şiiridir. Diğer senfonik şiirlerinden başlıcaları ise *"Richard III"* (1858), *"Wallenstein Kampı"* (1858) ve *"Bayram Marşı"*dır (1861). 1854 yılında yazdığı *"Mi Majör Zafer Senfonisi"*de senfonik şiir tarzında eseridir.

S.'nın oda müziği eserleri de tanınmıştır. Bunlar arasında; *Sol* minör triosu (1855), *"Hayatımdan"* adını taşıyan mi minör kuvarteti (1876) ve 2 numaralı do minör kuvarteti (1882) bulunmaktadır.

Piyano için Schumann, Chopin ve Liszt etkisinde parçalar, valsler, danslar, İmpromtü'ler, polkalar; koro için çeşitli parçalar ve Çek şarkıları besteledi.

Prag'da doğduğu ve çalışmalarını yaptığı yerde "Smetana Müzesi" kuruldu. Ayrıca bütün eserleri bastırıldı. (R. S.)

SMİRNENSKİ, Hristo (asıl adı : Hristo Dimitrov İzmirliev; Kukuş, Makedonya 1898 - Sofya 1923), Bulgar şâiri. 1913'ten sonra göçmen olarak ailesiyle birlikte Sofya'ya geldi. Teknik bir okulda okuyan S., H. Botev, P. K. Yavorov, D. Debelyanov, İ. Vazov gibi Bulgar şâirlerinin eserlerini okudu, şâir olarak Puşkin, Lermontov gibi Rus şâirlerinin etkisinde kaldı. 1917'de askerî bir okula giren S., mizah dergilerine yazı yazmaya başladı. 1918'de ilk şiir kitabını yayınladı. I. Dünya Savaşı dikkatini harbin yol açtığı sosyal problemlere çekti. *Oçi* (Gözler) [1919] adlı hikâyesinde savaşın korkunç problemlerini dile getirdi. 1918'de askerî okulu terk eden S., dergilerde yazı ve şiirler yayınlamaya başlamıştır. Başlangıçta mizahî şiirler yazmışsa da sonradan sosyal hayatın gerçeklerine değinen şiirler vermiştir. S. Bulgar edebiyatında sosyalist realizminin ilk temsilcisi olarak tanınmıştır. Eserleri: *Slintseto* (Güneş) [1921]; *Prikazka za Stilbata* (Merdiven Üzerine Masal) [1923]; *Na Gosti u Dyavola* (Şeytanda Misafirlik) [1923]. (H. E.)

SMİRNOV, Andrey Andreeviç (doğ. 1905), Sovyet diplomatı. Leningrad'da okudu. 1936'da dışişleri bakanlığında görev aldı, 1940 - 1941 yıllarında Almanya'da çalıştı. 1941 - 1943 yıllarında İran'da büyük elçi olarak Sovyetler Birliğini temsil etti. 1943 - 1946 yıllarında dışişleri bakanlığında çalıştı, 1946 - 1949'da Rus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dışişleri bakanı vekilliği yaptı. 1956'da Avusturya büyük elçiliğine tayin edilen S., 1957'de Federal Almanya büyük elçiliğine getirildi. 1966 - 1968 yıllarında Türkiye'de büyük elçilik yapmıştır. S. 1968'de Sovyetler Birliği dışişleri bakanı vekilliğine tayin edilmiştir.

SMİRNOV, Vasiliy Dmitrieviç (1846 - Petersburg 1922), Rus türkologu. Astrahan'da (Ejderhan) okudu. 1865'te Petersburg ruhanî akademisine girdi. 1866'da Petersburg üniversitesinin Doğu Dilleri fakültesine geçmiştir. S. bu fakültenin Arapça - Farsça - Türkçe bölümünü 1871'de bitirdi. Fakülte bitirme tezinde Moğol hâkimiyetinin Rus dilindeki kalıntılarını araştırmıştı.

Doğu Dilleri fakültesinde çalışmalarını sürdüren S., 1873'te *Koçibey Gömyürdjinskiy i Drugie Osmanskie Risateli XVII. Veka o Priçinah Upadka Turtsii* (Gümülcineli Koçi Bey ve XVII. Yüzyılda Yaşayan Başka Yazarların Türkiye'nin Çöküşü Üzerine Verdiği Bilgiler) adlı tezini savundu (S. tezinde Göriceli yazarı yanlışlıkla Gümülcineli saymıştır). Bunun üzerine 1873'te Petersburg Üniversitesi

Doğu Dilleri fakültesinde Türk - Tatar kürsüsü doçentliğine getirildi. S. bu fakültede hayatının sonuna kadar Türk dili, Türk edebiyatı tarihi ve Türkiye tarihi dersleri verdi. 1875 yılında Türkiye'de ilk ilmî gezisini yaptı. 1884'te profesörlüğe getirilen S., 1887'de Petersburg üniversitesinde *Krımskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı do Naçala XVIII. Veka* (XVIII. Yüzyılın Başına Kadar Osmanlı Hâkimiyeti Altında Kırım Hanlığı) adlı doktora tezini savunmuş, 1887'de yayınlanan bu tezin devamı 1889'da çıkmıştır. Bu bölümde Kırım hanlığının XVIII. yüzyıldaki tarihi verilmiş; S.'un bu büyük eseri değerini bugüne kadar saklamıştır.

Oçerk Istorii Turetşikoy Literaturı (Türk Edebiyatı Tarihi Taslağı) [1892] adlı eseri de değerli bir çalışmadır. 1898'de *Turetşkie Legendı o Svyatoy Sofii i o Drugih Vizantiyskih Drevnostyah* (Aya Sofya ve Diğer Bizans Eserleriyle İlgili Türk Efsaneleri) adlı bir eseri çıkmıştır. 1908'de XVI. yüzyıl Avrupa yazarlarının eserlerinde Calepinus Cyriscelebes adıyla anılan Türk sultanı üzerine bir çalışma yazmıştır. Türk edebiyatı tarihi alanında bir eser veren S., Türk halk masallarıyla da uğraşmış, bu yolda yazdığı bir yazı (*Turetşko - Osmanskie Skazki* [Osmanlı - Türk Masalları]) 1972'de Leningrad'da bulunmuştur ("Tyurkologiçeskiy sbornik" 1973. Moskova 1975. 223 - 267. s.).

S.'un ilmî çalışmalarını A. P. Grigor'ev toplamıştır ("Tyurkologiçeskiy Sbornik" 1973. Moskova 1975. 268 - 281).

S., Rus Türkolojisi tarihinde esas çalışma alanı olarak Türkiye tarihini, Türk (Osmanlı) dilini ve Türk (Osmanlı) edebiyatını seçmiş olan ilk Türkologdur. Rusya'da Osmanlı Türkleri'yle ilgili çalışmalar S.'dan sonra bağımsız bir ilim kolu olarak gelişmiştir. (H. E.)

SMITH, Adam (Kirkcaldy, İskoçya 1723 - Edinburg 1790), İskoçyalı ahlâk filosofu ve iktisatçı. Glasgow, sonra da Oxford üniversitelerinde öğrenim gördü. Önce rahip olmak isterken, sonra bundan vaz geçip, 1748'den itibaren Edinburgh üniversitesinde edebiyat, hukuk ve felsefe okuttu. 1751'de de Glasgow üniversitesinde mantık profesörü oldu ve daha sonra ahlâk profesörlüğüne getirildi, orada 1763'e kadar kaldı. 1759'da *Theory of Moral Sentiments* (Ahlâkî Duygular Teorisi) başlıklı eserini yayınladı. O bu eserinde sempati'nin bütün hareketlerin saiki olduğu tezini savunur. Buceleuoh üçüncü dükü genç Henry Scott'a öğretmenlik yapmak üzere akademik görevinden ayrıldı. Fransa ve İsviçre'ye dükle birlikte yaptığı bir gezide (1764 - 1766) en büyük ansiklopedistler ve fizyokratlarla tanıştı. Daha sonraki zamanını incelemede bulunmak, yazmak ve birçok dostlariyle tartışmak üzere İngiltere'de geçirdi. 1776'da başlıca asıl ünlü eseri olan *An Inqutry into the Nature and Causes of the Welth of Nations* (Milletlerin Zenginliğinin Mahiyeti ve Sebepleri Üzerinde Bir Araştırma)'da sistematik bir şekilde XVIII. yüzyılın liberal ekonomik doktrinlerini tanıttı ve böylece klasik millî ekonomiyi kurdu. Merkantilistler para fonunun ve dış ticaretin ekonomik önemi üzerinde çok fazla duruyorlardı; fizyokratlar ise, ziyadesiyle üretim faktörü olarak toprağa dikkati çekiyorlardı. S. bunlardan farklı olarak, refahın kaynağını çalışmada ve işbölümünde görür. İşbölümü ilerledikçe, her şeyden önce üretim ve tüketimin gereken bir düzene kavuşturulması için, yeterli ekonomik gelişimin asıl muharrik gücü olarak bilinen şahsî menfaatın devletin müdahalelerinden korunmuş olması gerektiği tezini savunur. Böylece, onun nazarında devletin garantisi altında gelişen serbest rekabet, sosyal hayatta, "Önceden kurulmuş" bir ahenge götürür. "Görünmeyen el" (Allahın eli), bu gelişmeyi takip ederek, bencil saikleri sosyal hareketlere dönüştürür. Serbest ticaret, S. için ekonomik gelişmenin en önemli şartlarından biridir. Çünkü işbölümünün boyutu pazarların genişliğine bağlıdır. Bundan başka, serbest ticaret, ülke içinde doğabilecek tekelleri tesirli şekilde kontrol altında tutar.

SMITH, Adam

Klasik okulun kurucusu olan S. ekonomik serbestlik prensipini, dünyaya empoze etmekte, büyük bir başarı gösterdi. S., her ne kadar serbest ekonominin avantajları üzerinde durdu ise de, sonraki Manchester okulundan farklı olarak, devletin her müdâhalesini körükörüne reddetmez, bâzı müdahalelerin gerekli olabileceğini kabûl etmiştir.

Nitekim, S.'in liberalliği katı değil, esnektir. "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler!" düşüncesini benimsemekle beraber, Cromwell'in deniz ticaretini İngiliz bayrağı monopolüne sokan kanunlarını tasvip etmiştir. 1778'de S., Edinburg gümrükleri komiseri ve 1787'de de Glasgow üniversitesi lord - rektörü oldu.

S.'in ünlü eseri *Milletlerin Zenginliği* adıyla 4 cilt hâlinde ilk iki cildi 1948'de son iki cildi de 1955'te Haldun Derin tarafından klasikler serisinde Türkçeye çevrilmişti.

SMITH, Alfred Emanuel (New York 1873 - New York 1944), Amerikalı siyaset adamı (Demokrat). 1918 - 1921 ve 1923 - 1928 yıllarında New York vâlisi idi. Çok iyi bir yönetici olup, önemli sosyal reformları uyguladı. 1928'de Demokratların Cumhurbaşkanlığı adaylığına seçildi. Birinci Katolik Cumhurbaşkanı adayı ve içki yasağı düşmanı olarak, H. Hoover'e karşı mücadele etti; fakat başarısız kaldı; ancak sekiz eyâlette kazanmış, New York'ta kaybetmişti. Sonradan Roosevelt'in New Deal programına karşı cephe alarak muhafazakâr muhalefete yaklaştı. 1934'te kurulmuş olan Liberty League'de baş rolü oynadı.

Eserleri : *Up to Now : An Autobiography* (Bugüne Kadar : Bir Otobiyografi) [1929]; *The Citizen and his Government* (Vatandaş ve Onun Hükûmeti) [1935].

SMITH, Ian Douglas (doğ. Seluvke 1919), Rodezyalı devlet adamı. II. Dünya Savaşı'nda, İngiliz hava kuvvetlerinde subay olarak çalıştı. 1948'de milletvekili seçildi; 1964'te başbakan oldu ve tek taraflı olarak memleketinin bağımsızlığını ilân etti. Sürekli çalışmaları sonucunda Rodezya'da, 1970'te, cumhuriyet ilân edildi. S., yeni hükûmeti kurdu. Daha sonra İngiltere ile siyasî anlaşmalar yapmak yoluna gitti. 1974 seçimini kazanarak iktidarda kalmayı başardı. 1979'da iktidardan çekildi.

SMITH, Ian

SMITH, Joseph (Sharon [Vermont] 1805 - Carthago [Illinois] 1844), Peygamberlik iddiasında olan Mormon kilisesinin kurucusu. Kısa bir öğrenim gördü. 1820'den itibaren hayaller görmeğe başladığını belirten derin bir dînî melankoliye kapıldı. Böylece 1823'te kendisine Melek Moroni'nin göründüğünü iddia etmiş ve 1827'de de Cumorah tepesinde bazı "altın levhalar" bulacağını bildirmişti. S. bunların üstündeki yazıları tercüme etmiş ve 1830'da da *Book Mormon* (M. Kitabı) başlığı altında yayınlamıştı. Bu eserin önsözünde, altın levhaların varlığı çeşitli tanıklarla te'yîd ediliyordu. O günlerde S., Allah'ın kendisine gönderdiği elçiler aracılığı ile, Musa'nın kardeşi Harun'un yerine getirdiği rahiplikle taltif edildiğini bildirdi ve 6.4.1830'da "Mormonlar kilisesini" kurdu. Bu kilise, 1831'de Kirtland (Ohio), 1839'da da Nauvoo'ya (Illinois) taşındı. S. tarafından dînî açıklamalarla güçlendirildi. Mormonlar topluluğunda doğan anlaşmazlıklar, S.'in tutuklanmasına ve onun kardeşi Hyrun ile birlikte halk tarafından silâhla öldürülmesine götürdü (1844).

SMITH, Joseph

SMITH, William Robertson (Aberdeen 1846 - Cambridge 1894), tanınmış İngiliz ilâhiyatçısı, aynı zamanda şarkıyatçı (oryantalist) olan bir profesör.

1870 - 1881 yıllarında doğum yeri olan Aberdeen'de Yahudilik kutsal kitaplarının yorumcusu ve yayıncısı olarak çalışan S., doğu dillerinin de profesörlüğünü yapmaktaydı. 1881 yılında Encyclopedia Britannica'nın yayın kurulu başkanlığını yaptı. Bu ansiklopedi Türkiye'de de tanınmış ansiklopedilerdendir. 1883 yılında Arapça profesörü oldu. 1886'da ilâveten Cambridge üniversitesinin kütüphâne müdürlüğünü yaptı. Ünlü eserleri şunlardır: *The Old Testament in The Jewish Church* (Yahûdîlik'te Eski Ahid) [1881]; *The Prophets of Israel* (İsrail'in Peygamberleri) [1882]; *Lectures on the Religion of the Semites* (Sâmîler'in Dîni Üzerine Dersler) [1889].

SMOLENSK, S.S.C. birliği'nde Rusya S.S.C.'nde Beyaz Rusya'nın doğu sınırı yakınında bir şehir. Nüfusu 298 000 (1976). Önemli bir demiryolu merkezidir. Tekstil ve gıda endüstrisi gelişmiştir. Rusya'nın en eski şehirlerinden olan S.'in merkezini kraliyet şatosu (XVII. yüzyılın başları) ve beş kubbeli Assomption katedrali teşkîl eder. Katedrali kuşatan sûrlardaki kırk kadar kubbeden on altısı hâlâ ayaktadır.

S., IX. - XI. yüzyıllarda Krivitchi Slav boylarının merkezi hâline geldi. Yukarı Dinyepr üzerindeki yeri dolayısıyla Karadeniz ve Baltık denizi arasında yapılan nehir yolu ulaşımında önemli bir konaklama yeri oldu. İskandinav, Alman ve Bulgar tüccarları S.'e kürk, katran ve deri almak için geliyorlardı. S., bu dönemde Rusya, Polonya ve Litvanya arasında çekişilen bir prensliğin başkenti oldu. 1408'de Litvanyalılar'ın, 1514 - 1611 yıllarında Moskovalılar'ın sonra Polonyalılar'ın, 1654'te tamamen Ruslar'ın eline geçti. II. Dünya Savaşı sırasında S.'te von Book kuvvetleri ile Timoçenko komutasındaki Sovyet orduları arasında şiddetli bir savaş oldu (temmuz - ağustos 1941), şehir 25 eylül 1943'te Sokolovski tarafından ele geçirildi.

SMOLENSKY, Stepan Vassilievich (Kazan 1848 - Kazan 1909), Rus dînî musiki otoritesi. Dînî musiki üzerinde araştırmalar yaptı. 1889 yılında Moskova Synodal okulu ve korosunun müdürü olan S., aynı zamanda Moskova konservatuvarının Rus dînî musiki tarihi öğretmeni idi. Rus dînî musikisine ve Rus notasyonuna ait çeşitli eserler verdi.

SMOLLETT, Tobias George (Dalquhurn, İskoçya 1721 - Livorno, İtalya 1771), İskoç asıllı İngiliz romancısı.

Gemi doktoru olarak çalıştıktan sonra, Londra'da hekim olarak yerleşmiştir. Çok yazmış ve çeşitli konuları işlemiştir. Bu arada, en eski zamanlardan Aachen barışına kadar devam eden bir İngiltere tarihi, *The Compleat History of England* [1757 - 1758] ve iki tercümesi önemlidir: Lesage'ın *Gil Blas*'ı [1749] ve Cervantes'in *Don Qixote*'i [1755]. Bundan başka ilgi çeken macera romanları yazmıştır. İlk romanlarında gemicilerin hayatı ön planda idi. Romanlarının hemen hemen hepsinde olağan dışı tipleri komik durumlarda gösterir. Mektuplaşma şeklinde yazılmış *Humphry Clinker* adlı romanında, insanların zaaflarına karşı, başka yazılarında daima gösterdiği çetin hicivciliğin yerine müsâmaha ve insanın iyiliğine inanışı fikrini işlemiştir. *Roderick Random* adlı romanında da sosyal tenkidin başlagıcına rastlarız. Eserlerinden bir kaçı şunlardır: *The Adventunes of Roderick Random* (R. R.'un Maceraları [1748]; *The Adventures of Peregrines Pickle* (P. P.'ın Maceraları) [1751]; *The History and Adventures of an Atom* (Bir Atomun Hikâyesi ve Maceraları) [1769]; *The Expedition of Humphry Clinker* (H. C.'in Seferi) [1771]; *Travels Through France and Italy* (Fransa ve İtalya'da Geziler) [1766].

SMOLLET, Tobias

SMUTS, Jan Christiaan (CapeTown 1870 - Irene, Pretoria 1950), Güney Afrikalı asker ve devlet adamı. Cambridge'de hukuk tahsil etti. Memleketine dönünce mesleğini icraya başladı. Bu arada Transvaal başkanı Paul Kruger'in dikkatini çekerek başsavcılığa getirildi.

1899'da İngiltere ile savaş çıkınca (Boer savaşı), S. bir gerilla grubunun şefi olarak büyük başarılar gösterdi ve generalliğe yükseldi. Savaştan sonra ülkesinin yaralarını sarmaya çalıştı. 1906'da İngiltere Transvaal'e kendi kendini idare hakkı tanıyınca S., Güney Afrika kolonilerinin birleşmesi için çalıştı. 1910'da Güney Afrika Birliği kurulunca içişleri bakanlığına getirildi. Daha sonra savunma, maliye ve adliye bakanlıklarında bulundu.

SMUTS, J. Ch.

Dört yıl sonra I. Dünya Savaşı çıkınca birliğin askerî kuvvetlerini organize etti. Faaliyetlerini takdir eden İngiltere başbakanı David Lloyd George onu Londra'ya davet ederek savaş kabinesine üye yaptı. Savaştan sonra memleketine döndü ve Botha'nın ölümü üzerine başbakan oldu. Bir süre sonra partisi iktidardan düştü. Ancak S., II. Dünya Savaşı başlarında yeniden başbakan oldu. 1941'de mareşalliğe yükseldi ve askerî müşavir olarak Londra'ya çağırıldı.

Savaştan sonra B. M.'in kurulmasında faal bir rol oynadı. Partisi seçimi kaybedince 1948'de başbakanlıktan ayrıldı.

SNAKE RIVER, A. B. Devletleri'nde bir nehir; Columbia'nın soldan katılan kolu. Uzunluğu 1 670 km'dir. Yellowstone parkından güney - batı'ya yönelir, yüksek bozkırlardan geçer, önce batıya sonra kuzeye döner. S. R. genellikle ülkenin tabiî güzellikler bakımından en zengin nehri sayılır; derin kanyonlardan, sarp boğazlardan akar, güzel çağlayanlar meydana getirir.

1805'te keşfedilen nehir hidroelektrik enerjisi bakımından çok önemlidir. Nehir üzerinde 20'den fazla baraj vardır.

SNELLMAN, Johan Vilhelm (Stockholm 1806 - Kirkkonummi 1881), Fin filozofu ve devlet adamı. S., İsveç - Fin karışımı bir ailenin çocuğudur. 1856 - 1863 yılları arasında Helsingfors üniversitesinde felsefe okuttu. 1863'den 1868'e kadar Fin kabinesinde maliye bakanlığı yaptı, 1869'dan 1881'e kadar da Fin toprak mülkiyeti direktörlüğü yaptı.

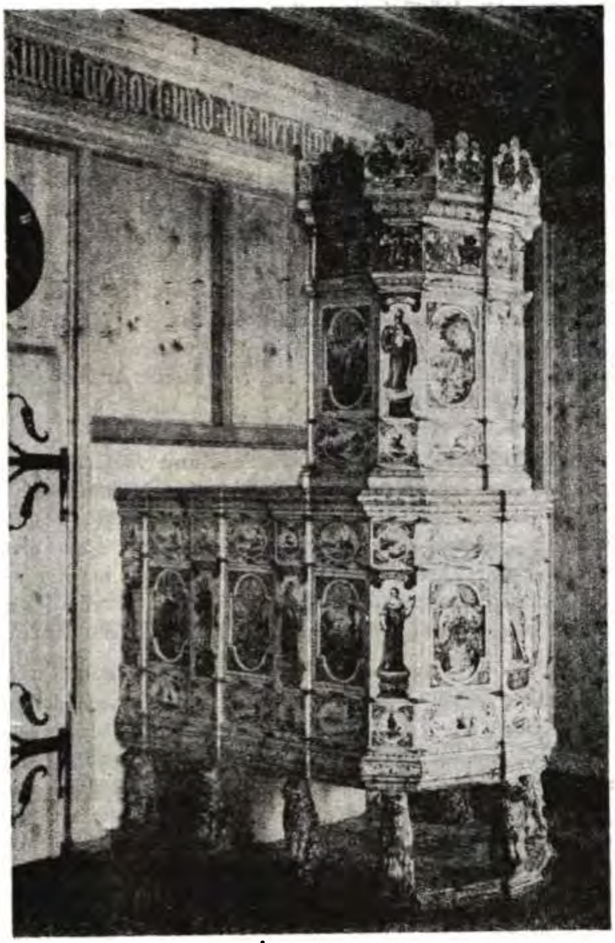
Önceleri Hegel'ci okulun tesiri altında kaldı; nitekim onun *Versuch Einer Speculativen Entwicklung der Idee der Persönlichkeit* (Şahsiyet Fikrinin Bir Spekulatif Gelişmesine Teşebbüs) [Tübingen 1841] adlı eseri ile bunu takip eden *Läran om Staten* (Devlet Doktrini) [Stockholm, 1842; yeni baskısı Helsingfors, 1892] eseri "millî şuur"un önemini belgeler. Almanya'ya ve İsveç'e yaptığı gezilerden sonra 1842'de Finlandiya'ya dönünce, Fin millî mukavemet hareketinin önde gelen ismi oldu. S. 1844'te Fin milliyetçiliğini desteklemeleri hususunda Finlandiya'daki İsveçce konuşan gruplar için *Saima* adlı haftalık bir gazete çıkardı. S.'ın görüşünce bütün millî kültür ve siyasî çabalar, milletin çoğunluğunun dili olmadıkça boşunadır; Fince, ülkenin resmî dili olarak kabûl edilmelidir.

SNIADECKY, Jan (Znin 1756 - 1830), Polonya'lı bilgin ve yazar. Matematik ve astronomi profesörü olarak çalışmış ve Krakow rasathanesini kurmuştur. 1807'de Wilno üniversitesi rektörü olmuştur. Polonya dilinde cebir, trigonometri ve kosmoğrafya hakkında araştırmalar yayınlayan ilk yazar odur. Ateşli vatansever olan S., Polonya dili hakkında mektuplar adlı bir eser de yazmıştır. 1819'da yayınladığı bir tezle romantik ekole karşı cephe almıştır. Bu yazı uzun tartışmalara sebep olmuştur. J. S.'nin kardeşi Andrej S. (Znin civarında 1768'de doğdu; 1838'de öldü) 1797'de Wilno'da kimya profesörü olmuştur. Bu ilme dair Polonya dilinde yazılı birinci ana ders kitabı yazarı odur (1800). 1804 - 1811 yıllarında organize yaratıklar teorisi başlıklı bir eserle Polonya'da ve başka ülkelerde ün kazanmış ve fizyolojinin kurucularından biri olmuştur.

SNOILSKY, Karl Johan Gustaf, Kont (Stockholm 1841 - Stockholm 1903), İsveçli lirik şâir ve diplomat. 1879'a kadar dış işleri bakanlığında çalıştı. 1890'dan ölümüne kadar Stockholm kraliyet kitaplığının genel direktörü görevini yaptı. İlk şiirlerinde liberalizme meyleden bir muhafazakârın hürriyetini ve yaşayış zevkini övmüştür. Son şiirlerinde gerçekçiliğe dönmüştür. Eserleri: *Orchideer* (Orkideler) [1862]; *Italiensk Bilder* (İtalya Resimleri) [1865]; *Dikter* (Şiirler) [1869]; *Nya Dikter* (Yeni Şiirler) [1881]; *Svenska Bilder* (İsveç Resimleri) [1886 ve 1895].

SNORRI, Sturluson (Hvamm, İzlanda 1179 - Reykjaholt 1241), İzlandalı şâir, tarihçi ve devlet adamı. Güçlü Sturlunga ailesine mensup idi. Kendisi de İzlanda'nın en çok korkulan liderlerinden biri oldu. 1218'de Norveç'e gitti. Ve kral Haakon Haakonsson ile arkadaşlık kurdu; 1219'da İsveç'e giderek Lagman Eskil'in yanında kaldı. 1220'de İzlanda'ya döndü. Adayı Norveç Kralına tâbi kılacağını söz vermişti, ama bu sözünü yerine getirmedi; uzun savaşlardan sonra tekrar Norveç'e döndü (1237) ise de Kral Haakon'dan yüz bulmayınca tekrar İzlanda'ya gitti. Burada, damadı Gissur Thorvaldsson'un rakibi oldu. Gissur ansızın kayın babasına saldırıp onu öldürdü. Başlıca eseri: *Heimskringla* (Norveç Kralları Destanı)'dır. Şâir ayrıca *Snorre Edda*'nın veya *Prose Edda*'nın (Mensur Edda) bazı bölümlerini düzene koyarak kaleme almıştır.

SOBA, odanın, salonun veya ısıtılmak istenilen yerin uygun bir köşesine yerleştirilen ve dıştan ısınma yoluyla sıcaklık veren ısıtma cihazı. Ev veya iş yerlerini ısıtmak için kullanılan cihazlara S. dendiği gibi, zamanlı veya zamansız meyva, sebze, çiçek yetiştirmek için ateş yakılan, borulu ocağı olan, üstü ve yanları camlı oda ve benzeri limonluklar da bu adla adlandırılır.

SOBA : Orta Çağ'da İsviçre'de yapılmış bir çini soba

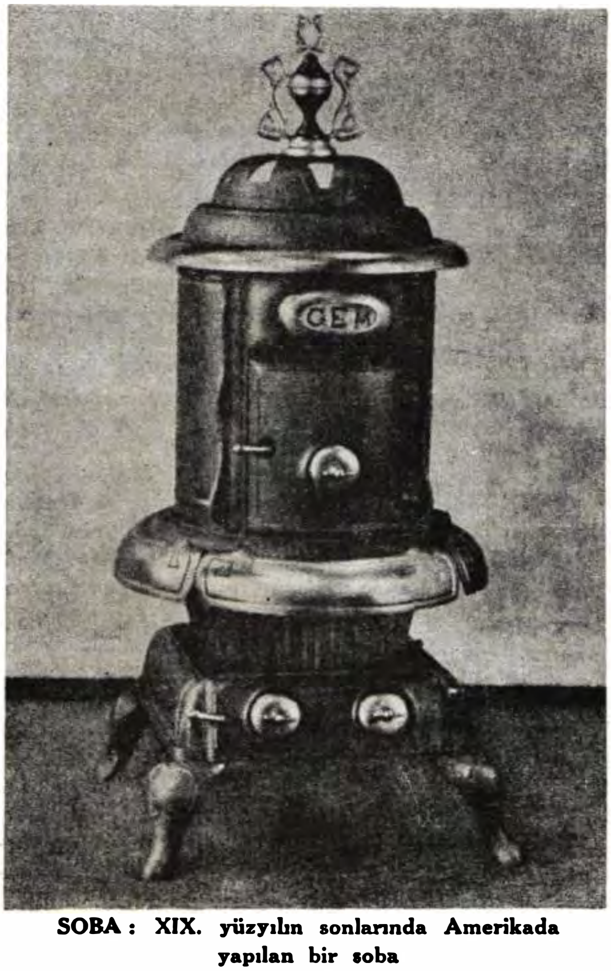
S.'dan önce Türkler'de bugünkü anlamda S. yoktu. Evlerin, odaların ısıtılması kömür mangalları ile veya duvarlara gömülü ocaklar vasıtasıyla yapılmaktaydı. Özellikle saray ve büyük konaklarda ısınma, büyük ocaklar ile temin ediliyordu. Ocaklarda yanan odunlardan elde edilen közler, mangallara alınarak ısıtılmak istenen yerlere konmaktaydı. Selçuklular, Bizans'lılar, Arablar, İran ve diğer doğu memleketlerinde de ısınma ocaklar vasıtasıyla sağlanıyordu.

Türkiye'de, batı ile münasebetlerin başlamasıyla S. tanınmaya başlandı. Önce azınlıklar (Ermeniler, Rumlar, Yahudiler vb.) kullandılar. Tanzimatla beraber Avrupa ile yakın münâsebetler başladı. Avrupa'ya giden devlet adamları, memlekete dönünce, Avrupa'da gördüklerine benzeyen evler, konaklar yaptırmaya başladılar. Isıtma araçları da bu yapılara uygun olarak seçildi. Evlerde S. yerleri, bacalar yapılmaya başlandı.

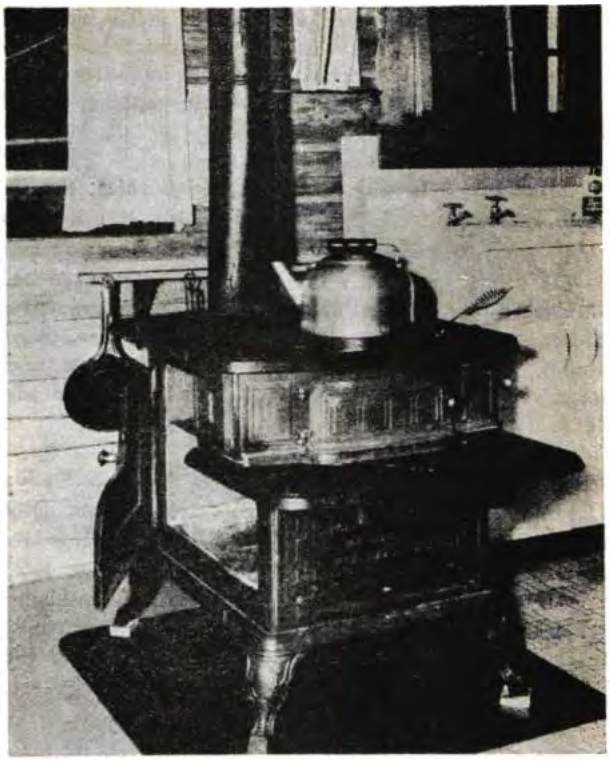
S.'nın geliş yollarından ikincisi de, Rusya'dır. Karadeniz vilâyetlerimizde oturan vatandaşlarımızdan Rusya'ya çalışmaya gidenler, dönüşlerinde "Pekça" diye adlandırılan S.'yı da birlikte getirdiler. S. bütün Karadeniz vilâyetlerine, hattâ köylere kadar yayıldı. Köylerde evler S.'ya göre düzenlendi, özel bacalar açıldı.

S.'lar, kullanılan yakıtın veya harcadıkları enerjinin cinsine göre çeşitlere ayrılmaktadırlar: Katı yakıtlı S.'lar, sıvı yakıtlı S.'lar, elektrik S.'ları gibi.

Katı yakıtlı S.'lar: Odun ve kömür S.'ları bunlardandır. Değişik şekilleri bulunmakla beraber, esas olarak; bir

SOBA : XIX. yüzyılın sonlarında Amerikada yapılan bir soba

SOBA : Aynı zamanda yemek pişirecek şekilde yapılmış bir odun sobası

gövde, bir ızgara, yakıt konan yer, hava giriş tertibatı, kül boşaltma ve duman nakli tertibatından meydana gelir. Gövdenin içi, ateşe dayanıklı tuğla ile kaplıdır. Ateşe dayanıklı saçdan veya dökme demirden yapılır. Kömür S.'larında yanma, yakıt kütleşinin içinden başlayabilir. Küllük kapağından giren hava, yatık ızgaralardan geçerek ocak kısmına gelir. Duman yukarıya yükselir. Yanma, ince bir tabaka hâlinde olursa, mevcut saptırıcılar vâsıtasıyla dumanın yönü değiştirilir, yolu uzatılır. Bu tip S.'lar daha iyi yanma temin edebildiği için devamlı ısıtılması gereken yerlerde kullanılır. Odun S.'ları da kömür S.'ları tekniğine uygun olarak yapılmıştır.

Sıvı yakıtlı S.'lar: Gaz ve mazot S.'ları bunlardandır. Bu S.'larda bir gövde, bir veya daha çok sayıda brülör, bir yakıtla beslenme devresi, bir hava giriş tertibatı ve emniyet tertibatından meydana gelmiştir. Temel eleman olan brülör, sıvı yakıtı gaz hâline getirerek yakar. Yakıtın buharlaşması için gerekli ısıyı alevlerin ışımasından veya yeteri kadar ısıtılmış bir levhadan sağlayabilir. Yakıt beslenme devresinde bir hazne, filtreler ve brülöre giden borular vardır. Emniyet tertibatı yakıtın dışarıya taşmasını önler. Genel olarak, sabit veya devrilir kaplar ve elektromagnetik vanalar bulunur. Zamanımızda piyasada, bütan gazı, hava gazı veya propan gazı ile çalışan S.'lar da vardır.

Türkiye'de ***dökme soba, saç soba, tuğlalı soba*** gibi yapıldıkları malzemeye göre adlandırılmış S.'ların yanında ***silindir soba, yassı soba, kare*** ve ***dikdörtgen prizma*** şeklinde şekillerine göre de adlandırılan S.'lar kullanılmaktadır. Çini S.'lar daha çok saray ve büyük konaklarda kullanılmaktaydı. Genel olarak odun yakılan memleketimizde son zamanlarda kömür kullanılması yaygın hâle gelmiş bulunmaktadır. Elektrik S.'ları ve kalorifer de geniş kullanma alanı bulmaktadır.

SOBAT, Beyaz Nil'in sağ sahilden aldığı bir kolu. 740 km uzunluğundaki nehir. Habeşistan'da doğar, batıya doğru akarak Sudan topraklarına girer ve Beyaz Nil'e katılır. S., yağışlı aylarda Habeşistan dağlarından topladığı su ile Beyaz Nil'in su haomini arttırır.

SOBOLEV, Leonid Nikolaeviç (doğ. 1844), Rus generali. 1877 - 1878 Türk - Rus savaşına katıldı. 1882'de Prens I. Alaksandir Batenberg'in daveti üzerine Bulgaristan'a geldi. Başbakanlık ve içişleri bakanlığı görevine tayin edildi. Batenberg'in ve muhafazakârların güttüğü politikayı tasvip etmeyen S., liberallerin sol kanadıyla yaklaşma sağlamaya çalışmış, Batenberg'in değiştirdiği anayasayı tadil ve ıslah etmeyi vaadetmiştir. 6 eylül 1883'te başbakanlıktan istifa ederek Rusya'ya dönmüştür. (H. E.)

SOBOLEVSKİY, Aleksey İvanoviç (1856 - 1929), Rus Slavisti. Kiev ve Petersburg üniversitelerinde çalıştı. Daha çok Rus diliyle uğraşmıştır. *Lektsii Po Istorii Russkogo Yazıka* (Rus Dili Tarihi Üzerine Dersler) [1888, 4. bas. 1907] adlı eserinde Rus dili tarihi üzerine zengin veri ve bilgiler topladı. Slav paleografisi ve arkeolojisi, Rus diyalektolojisi, Rus toponimisi ve etnografyası, Rus halk edebiyatı ve eski Rus sanatı gibi alanlarda da çalışmıştır.

S., 1900 yılında Rus ilimler akademisi üyeliğine seçildi. Eski Bulgar dili ve edebiyatı alanında da yayınlar yaptı. Bu çalışmaları üzerine kendisine Bulgar ilimler akademisi üyeliği verildi (1926). Eserleri arasında *Oçerki Russkoy Dialektologii* (Rus Diyalektolojisi Taslakları) [1892], *Materialı i İssledovaniya v Oblasti Slavyanskoy Filologii i Arheologii* (Slav Filolojisi ve Arkeolojisi Alanıyla İlgili Materyal ve Araştırmalar) [1910] gibi eserleri de anılabilir. (H. E.)

SODA (sodyum karbonat; $Na_2CO_3.1OH_2O$), sulu çözeltiden 32° altında kristalleşen büyük, renksiz, buza benzer, monokklinal kristaller. S.'nın özgül ağırlığı 1,45 olup 32°'de kristal suyunda erir ve bu arada önce heptahidrat ($Na_2CO_3.7H_2O$) ve 34,5°'de monohidrat ($Na^2CO^3.1H_2O$) oluşur. "Kalsine soda" olarak da adlandırılan kristal susuz S. 850° de eriyen beyaz bir tozdur. S., suda kolayca erir ve sulu çözelti olarak da hidroliz dolayısıyla alkalen reaksiyon gösterir. Kristal S., suda daha kolay eridiğinden, yüksek su muhtevasına (% 63) rağmen, fabrikasyon yolu ile üretilerek piyasaya sürülür. S. kristalleri, kuru havada su kaybı ile satıhlarından çözülüp beyaz tozla kaplanacaklarından, S. tüccarı, kayıpları önlemek amacıyla malını iyi kapatılmış vaziyette nemli depoda saklar. Buna karşılık kalsine S., rutubetli depoda, ıslak görünüm almadan % 10 su bağlayabilir. Kalsine S., en kolayı, sıcak suda karıştırılmak suretiyle erir. S., asitlerle karbon dioksit neşreder ($Na_2CO_3 + H_2SO_4 \rightarrow Na_2SO_4 + H_2O + CO_2$). Hayvan ve nebatî yağların, konsantre S. çözeltisiyle kaynatılmaları hâlinde sabun elde edilir. Tabiatta S., büyük miktarda Mısır, Kuzey ve Güney Amerika'nın S. göllerinde bulunur. Ülkemizin de bazı göllerinde S. mevcuttur.

S., Le Blanc usûlü ve Solvay usûlü olmak üzere başlıca iki usulle imal edilir.

Le Blanc usûlü: 1791 yılında Le Blanc tarafından bulunan, fakat günümüzde hemen hemen terk edilen usûlde, 2 kısım susuz sodyum sülfat, 2 kısım kireç (Meudon tebeşiri) ve 1 kısım kömür, hepsi toz karışımı olarak alevli fırında 960° de ısıtılır. Bu arada S., kalsiyum sülfür ve CaO karışımı oluşur ($5Na_2SO_4 + 7CaCO_3 + 12C \rightarrow 5Na_2CO_3 + 5CaS + 2CaO + 10CO_2 + 4CO$). Bu karışımdan kolayca çözelen S. suda eritilerek çıkarılır. Bu usûlde fazla enerji sarf edilmesi S. üretiminin, hemen hemen, tamamen daha az enerji sarfını icabettiren Solvey usûlüne kaymasına yol açmıştır.

Solvey usûlü: 1863 yılında bir Belçikalı olan E. Solvey tarafından geliştirilen bu usûlde, hemen hemen doymuş duruma getirilmiş sofra tuzu (NaCl) çözeltisi içine, önce, amonyak, arkasından karbondioksit sevk edilir. Bu arada amonyum bikarbonat (NH_4HCO_3) oluşur ve sofra tuzu ile oldukça zor çözelir sodyum bikarbonat ($NH_4HCO_3 + NaCl \rightarrow NaHCO_3 + NH_4Cl$) verir. Natriyum bikarbonatın ısıtılması ("Kalsine edilmesi") ile S. elde edilmiş olur ($2NaHCO_3 \rightarrow Na2CO_3 + H_2O + CO_2$). Karbondioksit tekrar HCl çözeltisi içine gönderilir. Yan ürün olarak ortaya çıkan amonyum klorürden ise, yanmış kireçle, çözünüm yolu ile amonyak geri kalır ($2NH_4Cl + CaO \rightarrow 2NH_3 + H_2O + CaCl_2$) ve tekrar HCl çözeltisine gönderilir. Amonyak S.'sı çok temizdir, % 98 - 99 $NaCO_3$ ve yaklaşık % 0,5 - 1,0 NaCl ihtiva eder. Kristal S. elde etmek için kalsine S. suda eritilir ve filtreden geçirilen çözelti döküm demiri kaplar içinde kristalleşmeye bırakılır. S., anorganik büyük endüstrinin önemli bir ürününü oluşturmaktadır.

Yukarıda sözü edilen usûllerin yanısıra bir de Solvey-Haber usûlü vardır. Bu usûlde S. ve amonyum klorür, artıksız olarak, HCl ve amonyaktan üretilir. Ayrıca Kriolit usûlünde Kriolit'in işlenmesinden elde edilir(bilhassa ABD'lerinde).

Dünya S. üretiminin % 40'ı cam, % 12,8'i sabun, % 20'si kimya, % 7,5'u çamaşır, % 6,6'sı selüloz, % 3,6'sı su sertliğini giderme endüstrileri ve işlerinde kullanım alanı bulur. (E. E.)

SODDY, Sir Frederick (Eastbourne 1877 - Brighton 1956), İngiliz fizikçisi ve kimyacısı. E. Rutherford ve W. Ramsay'ın öğrencisi. Aberdeen (1914) ve Oxford'da (1919) profesör olarak çalıştı. Radyoaktivite hakkındaki çalışmaları, kendisine atomun parçalanma mekanizmasını anlatma imkânını verdi. 1921'de Nobel mükafâtını kazandı.

Eserleri: *The Chemistry of The Radioelements* (Radyo Elemanların Kimyası) [1912 - 1914]; *The Interpretation of the Atom* (Atomun Anlatılması) [1932]; *The Story of Atomic Energy* (Atom Enerjisinin Tarihçesi) [1949].

SODOKU (fare ısırığı hastalığı), ekseriyâ farelerin ısırması ile açılan yaradan giren ve "Spirillum minus" denen bir virüsün yaptığı bir enfeksiyon hastalığıdır. Lenfa beslerini büyütür. Deride döküntü yapar. Ateş, zaman zaman olur. Uzun sürelidir. Bizde nâdir görülen bir hastalıktır. Japonya'da çok görülür. S. bir yara enfeksiyonudur. Virüsler, ısırılan yerde doku arasına yerleşerek, üremeğe başlarlar. Buradan da lenfa yollarına geçerek, lenf bezlerine gelirler. Mikropların bir kısmı da, kan yolu ile, iç organlara yerleşir. Her yerleşme ve üremede ateş yükselir. Kuluçka devri 5 - 10 günden 5 - 6 haftaya kadar değişir. Hastalarda başağrısı, kas ağrıları, bulantı, kusma, ateş vardır. Ateş, titreme ile birlikte yükselir. Hastalık, ekseriya 1 - 3 ay içinde şifâ bulur. Ölüm oranı % 10 kadardır. Enfeksiyonu geçirende kuvvetli bir bağışıklık meydana gelir.

Tedâvisi: Neosalvarsan, S.'nun spesifik ilâcıdır. Damar içine şırınga edilir. (B. P.)

SODOM, Yahudilik'te ve İslâmiyette geçen bir şehir adı. Bugünkü Ürdün'de bulunan S. şehrinin erkekleri arasında cinsî ilişkide ve her türlü ahlâksızlıkta bulunulduğundan ve aynı şekilde cinsî sapıklık içinde kaldığından, ilâhî dinlere göre *Gomora* veya *Gomorra* şehriyle birlikte bir volkan püskürmesiyle cezalandırılmış ve yok edilmişlerdir. Bu olay, Tevrat'ın (Tekvin = Yaratılış, Oluş) ve Yahudiler'ce "Bereşit" adındaki kitabın 19. babında S. ve Gomara'nın yıkılışında anlatılmaktadır. Bu bâbın 23. cümlesinin Türkçesi şöyledir: "Ve Rab S. üzerine ve Gomorra üzerine Rab tarafından göklerden kükürt ve ateş yağdırdı ve o şehirleri ve bütün havzayı ve şehirlerde oturanların hepsini ve toprağın nebatını altüst etti."

Kur'ân'ın Hud sûresinde 82. ve 83. âyetlerde Türkçe mealen:

"Buyruğumuz gelince oraların altını üstüne getirdik; üzerine de Rabbinin katından, işaretli olarak yığın yığın sert taş yağdırdık. Bunlar zâlimlerden hiçbir zaman uzak olmayacaktır." denilmektedir.

Keza Şuarâ sûresinin 160 - 174. âyetleri şöyledir:

"Lût milleti de Peygamberleri yalanladı. Kardeşleri Lût, onlara: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Doğrusu ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'tan sakının ve bana itaat edin. Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum; benim eserim ancak âlemlerin Rabbına aittir. Rabbinizin sizin için yarattığı eşleri bırakıp da insanlar arasında, erkeklere mi yaklaşıyorsunuz? Doğrusu siz azmış bir milletsiniz" dedi. "Ey Lût! Bu sözlerinden vazgeçmezsen mutlaka kovulacaksın" dediler. Lût: "Doğrusu yaptığınıza çok kızanlardanım. Rabbim! Beni ve âilemi bunların elinden kurtar" dedi. Bunun üzerine geride kalan yaşlı bir kadın dışında, onu ve ailesini, hepsini kurtardık. Diğerlerini yerle bir ettik. Üzerlerine de yağmur yağdırdık. Uyarılan fakat yola gelmeyenlerin yağmuru bir kötü idi ki!". (H. T.)

SODOMA, Giovanni Antonio Bazzi (Vercelli 1477 - Siena 1549), İtalyan ressamı. 1497'den sonra Milano'da kald: ve Leonardo da Vinci'nin çalışma usûlünü benimsedi. S.'ya Monteolivetto Maggiore manastırının bitmemiş fresklerini tamamlama görevi verildi. Farnesina sarayının süsleme işlerini yaptı. Bu süslemelerde Raffaello'nun tesiri göze çarpar. Başlıca eserleri: *Le Nozze di Alessandro e Rossane* (Rossana ile İskender'in Düğünü) [Roma, Farnesina Sarayı]; *La Morte di Lucrezia* (Lucrezia'nın Ölümü) [Torino Pinacoteca]; *Eva Particolare di Ge'su al Limbo* (Limbo'da İsa'ya ait Eva) [Siena Akademisi]; *Madonna Con Santi* (Meryem Ana İle Bebek İsa) [Torino, Pinacoteca]; *Stimmate di S. Caterina* (S. Katerina'nın Kızgın Demirle Damgalanması) [Siena S. Domenica]; *Giuditta* [Siena Akademisi]; *S. Sebastiano* [Floransa, Uffizi].

SODYUM, Na, alkali metaller grubundan kimyevî bir eleman. Atom numarası 11, kütle sayısı 23, atom ağırlığı 22,997; erime noktası 97,7°, kaynama noktası 883°, yoğunluğu 0,97 g/cm³'tür. Yerkabuğunun en üst kısmında bulunan kayalar, ortalama olarak % 2 S. bileşimlerini ihtiva eder. S., tabiatta saf hâlde bulunmaz. Teknik olarak eritilmiş sudkostik veya sodyum kloritin elektrolizi yolu ile üretilir. Saf S., düşük özgül ağırlığı ile ısı ve elektrik için iyi bir iletken olması bakımından ihtirakli motorlarda, ısı dağıtma düzeni olarak, kablolarda ise elektrik iletkeni olarak kullanılır. Bunun yanısıra saf S., flüoresan lambalarda (S. buhar lambaları) alaşım metali olarak ve ayrıca organik sıvıların kurutulma işlerinde de kullanılır.

Önemli bileşikleri: Yemek tuzu (NaCl), tabiatta bol miktarda bulunur ve insanlarla hayvanların önemli bir gıdasını oluşturur. Sudkostik (NaOH), en güçlü bazlardan biri olup suda çözüldüğü zaman yakıcı sudkostik lavgası oluşturur. Bu lavga, tekstillere boyanın tesbitinde, sabun yapımında ve metal yüzeylerinde bulunan yağlı maddelerin giderilmesinde kullanılır. S. sülfat (Na_2SO_4), cam yapımında, sülfatlı selüloz imalâtında, boya endüstrisinde ve müshil maddesi olarak kullanılma alanı bulur. S. nitrat ($NaNO_3$), iyi bir gübredir. S. Karbonat (Na_2CO_3), soda olarak, S. silikat (Natron), su camı olarak tanınır. S. Bikarbonat ($NaHCO_3$), maden suyu yapımında ve hamur mayası tozu olarak kullanılır.

SOFİST(LER) [hakîm, mahir insan demek olan Gr. *sophos*'tan türetilerek *sofistes:* Al. *sophist;* Fr. *sophiste;* İng. *sophist;* İt. *sofista*], (sofistâî, mugalatacı, safsatacı) demek olup, bilgili kişi. Esasen Eflâtun'dan önceki Antik Çağ Yunanlılar'ında retorik (belâgat) ve felsefe öğretenlere verilen ad; nihayet kelime küçültücü bir anlama gelmiş ve şarlatanla denk tutulmuştur. Böylece bugünkü anlamında boş sözlerle yanıltmacılık, aldatmacılık, hile yapan kişi demektir.

S. adı, ilk defa M. Ö. 450 yılları cıvarında Heredotos tarafından literatüre mal edilmiştir. S. deyimini ilk kullanan da Abdera'lı Protagoras (M. Ö. 485 - 415) olup, kendi kendisini S. olarak adlandırmıştır. Deyim, daha baştan itibaren bilge (hakîm) [sophos] ile filozof (philosophos) kelimelerinden farklı anlamlarda kullanılagelmiştir. Nitekim daha başlangıçta S. deyimi "bilgelik öğreten" veya "bilgelik taslayan" anlamlarına gelmektedir. Halbuki filozoflar hikmetin (bilgelik) peşinde bulunan, bilgenin dostu olduğu yönünden, kendilerine S. denilmesinden daima çekinmişlerdir. Böylece S.'ler, Atina sitesinde para ile ders veren gezgin öğretmenler grubunun adı olmuştur.

S.'ler, prensip meselesinde, Grek filozoflarından kesin olarak ayrılmışlardır. Çünkü filozoflar, dünya nimetlerine sırt çevirmiş ve gerçeği aramak zaruretine inanmış kişilerdi. S.'ler ise, insanların menfaatlerini düşünmelerini tabiî saymaktaydılar. Gençlerin faydasız felsefe konularıyla değil, hayatta başarı kazanmaya yarayacak pratik bilgilerle yetişmelerine taraftardılar.

S.'lere karşı filozofların açtıkları şiddetli kampanya ve Sokrates'in münazaralardaki üstünlüğü onları yıpratmış ve itibardan düşürmüştür. Tartışmalarda mantık oyunlarına başvurmaları, hakikatleri oportünist bir zihniyetle çiğnemeleri ve haklı çıkmak için her türlü dil oyununu mubah saymaları, haklarında güvensizlik uyanmasına sebebiyet vermiştir. Atinalılar, S.'lerin temenni ettikleri yoldan yürümüşler, fakat filozofları alkışlamışlardır.

M. Ö. V. yüzyıl, Antik Çağ Yunan felsefesinde sofistik akımının hâkim olduğu çağdır. Bu çağa "Antik aydınlanma çağı" adı verilir. İlk düşünür sayılan Thales'den beri ortaya atılan sayısız düşünce tarzları, sonunda insan zekâsını şahlandırmış ve bütün olup - bitenleri yeniden gözden geçirerek kıyasıya tenkide tâbi tutmuştu. Böylece tabiat ilimlerinin kontrolundan mahrum olan insan düşüncesi, varlığın temeli konusunda daldığı hayâl âleminden kendine, yani kosmos'tan ethos'a dönüyordu.

Tek tek insana değer verilmesi, hâkim olan dînin, devletin, geçerli olan hukukun bağlarından koparılması, her

türlü anlaşmalara dayalı insana ait kanun (nomos) yerine, tabiatın (physis) ikame edilmesi, S.'lerin düşüncelerinde bir baştan öbür uca uzanan temel bir öğretim tarzının uygulamasıydı. Böylece S.'lerin hazırladığı ortam, insan ve dolayısıyla onun yaşayışının ön plana geçirilmesi, zarurî olarak ahlâk problemini ortaya çıkarmış bulunuyordu. Aslında Sokrates'in eyleme yatkınlık kazanmış felsefesinde S.'lerin tesiri vardır. Nasıl XVIII. yüzyıl "aydınlanma çağı" Kant'ı yetiştirecek şartları hazırlamışsa, "Antik aydınlama çağı"da Sokrates'in, Eflâtun'un ve Aristoteles'in yetişmesinin belirli ortamını şekillendirmiştir.

S.'ler (Protagoras, Gorgias, Prodikos, Hippias vb.) şüphe ve tenkidin gereği saydıkları diyalektik metoduna sarılmışlardır. Şübhesiz bu metod, ayni zamanda Sokrates'in de belli başlı metodunu teşkil etmektedir.

S.'lerin öğretim sistemlerinin merkezinde "güzel konuşma (rhetorik)" önemli bir yer tutar. Çünkü o devrin sosyal yaşayışında güzel konuşma yoluyla kitlelere tesir etmek, inandırmak her türlü politik faaliyetin ön şartını teşkil ediyordu. S.'ler için, bu pratik maksada yönelmiş öğretim faaliyeti çerçevesi içinde, dilin kuruluşundaki doğruluğun teorisi demek olan gramer; konuşmayı, tesirli olabilecek tarzda şekillendirebilme yolu demek olan retorik; karşılıklı tartışmada zihin kıvraklığı anlamında diyalektik önemli rol oynayacaktır. Böylece S.'ler daha sonraları (Lat. *Septem artes liberales*) "yedi serbest sanat" adını alacak olan öğretim programının üçlü bölümünü (Lat. *trivium*) kurmuş olmaktadırlar ki, bu da dörtlü bölümün (Lat. *quadrivium*) eklenmesiyle, Batı düşüncesinin eğitim muhtevasının köklerinin sofistik düşünceye bağlılığının bir ölçü birimini de ortaya koymaktadır.

S.'lerin felsefî ve siyasî yöndeki radikal grupu, umumiyetle mevcut geleneğe bağlı ahlâk normlarına karşı çıkmıştır. Meselâ Protagoras Tanrıların varlığını şüphe ile karşılamış ve herkes için geçerli olan ortak hakikatlar olamayacağı görüşünü savunmuştur. Ona göre "insan herşeyin ölçüsüdür". Bu durumda fert hakikatın ölçüsü olduğu kadar, iyinin de ölçüsüdür. Bu demektir ki, teorik hakikat gibi, pratik hakikat da izafîdir; zevk, mizaç ve terbiye meselesidir. Bu izafîlik görüşü çizgisinde bütün S.'ler benzer görüşleri paylaşmaktadırlar.

S.'ler insanların tabiatlarında eğitilebilirlik kabiliyetini kabûl etmek ve eğitimin bu yöndeki büyük gücüne inanmak suretiyle daha sonraki görüşlere sağlam bir zemin hazırlamışlardır. (R. K.)

SOFİZM (Fr. *sophisme;* Yun. ve Lat. *sophisma* [*fallacia*]), genellikle şaşırtıcı ve aldatıcı ifade. Türkçe'de kullanılan safsata sözü, aynı anlamda olup aynı menşe'den gelir. Mantıka uygun görülmekle beraber, hatalı olan ifade.

Paralojizm (Fr. *paralogisme;* Yun. para = yanı sıra, ama dışında; logismos = mantıkî düşünce) yanlış olmakla beraber, aldatmak için söylenmemiş bir düşünme düzenidir. S. ise aldatmak amacı ile tertiplenmiş bir akıl - yürütme (muhakeme) düzenidir. Buna göre paralojizm bir hata, S. ise bir hiledir. İsbat edilecek şeye dayanma bir S. şeklidir (Lat. *petitio principii*). Aristoteles, dünyanın, kâinatın merkezinde olduğunu isbat etmek için, şu akıl - yürütmeyi yapar: Ağır cisimlerin özelliği, kâinatın ortasına doğru kaymak, hafif şeylerin özelliği ise, bu noktadan ayrılmaktır; tecrübenin gösterdiği gibi, ağır şeyler dünyanın merkezine doğru kayar; hafif olanlar ise bundan ayrılır. Öyleyse dünyanın merkezi ile kâinatın merkezi aynı noktadadır. Buradaki S. şudur: Ağır şeyler dünyanın merkezine doğru kayarsa da, kâinatın merkezine kaydıkları isbat edilmiş değildir. Bunu iddia edersek, aynı zamanda dünyanın merkezinin kâinatın merkezi olduğunu iddia etmiş oluruz ki, bu Aristoteles'in isbat etmek, istediği şeydir. Fâsid daire de (Lat. *circulus vitiosus*) yukarıdakine çok benzer. Bir iddiayı isbat için, önce bu iddia ile isbat edilen bir iddiayı kullanmaktan ibarettir. Meselâ ruhun ölmezliğini maddî olmamasıyla isbat ettikten sonra, maddî olmayışını ölümsüz olmasıyla isbat etmek, bir fâsid dairedir. Hatalı zıtlık S.'i, bir iddianın yanlış olmasından, onun zıddının doğru olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Meselâ, hep kuşlar uçmaz, ama bunun aksi olan hiç bir kuş uçmaz iddiası da yanlıştır. Ancak, bazı kuşlar uçmaz, demek doğrudur.

Görülüyor ki, S. bir yanlışı doğru diye kabûl ettirmek için yapılan hatalı akıl - yürütmedir. Bir çeşit yanıltmaca, aldatmacadır.

Buna göre:

A. Görünürde geçerli olmakla beraber, gerçekte sonuç vermeyen, başkalarını yanıltmak için öne sürülen veya benlik duygusunun, menfaatın yahut ihtirasın tesiri altında kendisini kandırmak için yapılan akıl - yürütmenin her türlüsü S.'e örnek teşkil eder. Gayet tabiîdir ki, bir kimsenin fasid olduğunu bilerek düzenleyeceği bir kıyas da sofizmdir. Aldatma, yanıltma, kandırma niyeti olmadan ileri sürülen hatalı bir akıl - yürütme paralojizm demektir.

B. Doğru veya doğruluğuna hükmolunmuş öncüller (mukaddem)'lerden hareket eden kimseyi yanıltmayıp, akıl - yürütmenin şekle ait kaidelerine uygun görünen ve nasıl reddedileceği bilinmeyen muhakeme tarzı da S.'dir.

SOFTA, Osmanlı devletinde medrese talebesine halk tarafından verilen isim. Bu kelimenin Yunanca menşe'li "sofîstâ'i" sözünden geldiğini söyleyenler çıkmışsa da, Farsça "sûhte"nin (yanmış) bozulmuş şeklinden başka bir şey değildir. Fâtih'in te'sîs ettiği "Sahn-i semân" da denilen üniversite mâhiyetindeki sekiz medreseye talebe yetiştirmek üzere vücûda getirilen "Mûsıla-i Sahn" veya "Tetimme" adı verilen sekiz medresenin öğrencilerine S. adı verilirdi. Bunlara Sahn-i semân medresesi öğrencileri (dânişmendler), ders verirlerdi. Aynı tip medreseler Osmanlı imparatorluğunun Edirne ve Bursa gibi şehirlerinde de mevcuttu.

Umûmiyetle halk, câhil ve yobaz medreselilere S. derdi. Bu söz derinleşmemiş, bilgisi sathî insanların hazımsız, iddiacı ve müsâmahasız olmaları dolayısıyla, dar kafalı, huzur kaçıran bazı öğrencileri tavsîfe alem olmuştu.

SOFYA, Bulgaristan'ın başkenti. Ülkenin batısında, Yugoslavya sınırına 64 km mesafededir. Denizden 569 m yükseklikteki şehir, Tuna'nın güneyden katılan kolu İsker (İskur) nehrinin sol kıyısında kurulmuştur. Nüfûsu 966 000 (1973). S., çok eski çağlardan beri Balkan yarımadasındaki ulaştırmanın odak noktası olmuş, Tuna'dan, Ege ve Adriya denizleriyle Karadeniz'den gelen yollar burada birleşmiştir. S., Orta Avrupa'yla Türkiye'yi birbirine bağlayan Belgrad - İstanbul demiryolu üzerindeki en büyük şehirdir. 1878 ve hukukan 1908'e kadar Osmanlı idaresinde kalmış, 1878'de kurulan otonom Bulgaristan prensliğinin ve 1908'de müstakil Bulgaristan krallığının taht şehri olmuştur.

SOFYA : Ön planda millet meclisi binası arkada Aleksander Nevski katedrali

S., ülkenin kültür, endüstri, eğitim ve ticaret merkezidir. Bulgar ilimler akademisi, üniversitesi S.'dadır. Ayrıca çeşitli yüksek okullar, millî tiyatro, devlet konservatuarı, devlet operası, güzel sanatlar akademisi, tarım ve iktisat akademisi vardır. Şehirdeki başlıca müzeler tarih, arkeoloji ve etnografya müzeleridir. Şehir merkezinin II. Dünya Savaşı'nın sonlarında tahrîb edilen kısmı, 1950'lerde Sovyet üslûbunda yeniden inşa edilmiş ve bu çalışmalar sırasında eski S. kalıntılarının ilgi çekici kısımları keşfedilmiştir. Başlıca mimarlık eserleri arasında Türkler'den kalma camiler, eski devirlerden kalma kiliseler vardır. Bu kiliselerin en önemlisi Aya Sofya'dır ki, şehir 1329'da, ismini bu kiliseden almıştır (daha önceki adı Sredets idi). Eski yapılardan olan St. Nedelya katedrali 1925'te tahrib edilmişse de sonradan yeniden yapılmıştır. 1878 - 1914 arasında yapılan önemli binalar arasında eskiden kraliyet sarayı olan parlamento binasını, millî tiyatroyu, Alexander Nevsky katedralini ve St. Nicholas adındaki Rus kilisesini sayabiliriz. 1950'den sonra yapılan binaların en önemlileri Balkan oteli, opera, millî kütüphanedır. Türkler'den kalan camilerin en önemlisi şehrin merkezindeki Banyabaşı camiidir.

Şehrin çevresinde birçok kaplıca ve menba suları vardır. S. park ve bahçeler bakımından da zengin bir şehirdir. Zikredilmeye değer başlıca parklar Smirenski, hürriyet ve şehir parklarıdır.

S. Bulgaristan'ın en büyük endüstri ve ticaret merkezidir. Şehrin bulunduğu havzada linyit, antrasit, kurşun, çinko, demir cevherleri vardır. Bunların en önemlisi demirdir. Şehirde sayısı yüzleri aşan endüstri kuruluşları vardır. Bunların başlıcaları makine, demiryolu malzemeleri, radyo ve televizyon, porselen, şarap, sigara, elektrikli cihazlar ve tıbbî âletler endüstrileridir. Ülkenin basın merkezi de S.'dır. Bulgaristan'daki baskı işlerinin % 75'i S.'da yapılır. Enerji ihtiyacı şehrin 27 km güneyinde, İsker nehri üzerinde kurulan barajdan sağlanan enerji ile karşılanır.

Tarih : S., çok eski bir şehirdir. Şehrin bulunduğu yerdeki ilk iskân hareketinin M. Ö. IV. binde, Neolitik devirde başladığı zannedilmektedir. Romalılar tarafından fethedilmeden önce burada Serdler'in yaşadığı biliniyor. Romalılar gelince (M. Ö. 29), Serdler'in yaşadığı bu köyü Trakya eyâletinin merkezi yaptılar ve Serdica (Serdler'in şehri) adını verdiler (M. Ö. 46). Roma imparatoru Traianus zamanında şehre (M. S. 98 - 117) imparatorun adına izafeten Ulpius Serdica dendi. Daha sonra şehir iyice imar edildi. S., III. yüzyılda Aşağı Daçya eyâletinin idare merkezi oldu. I. Constantius zamanında (305 - 306) en büyük gelişmeyi gösterdiyse de 441 - 447'deki Hun taarruzlarından büyük hasar gördü. VI. yüzyıldan sonra yeniden gelişti, güzelleşti. S., IX. yüzyılın başlarında Bulgar krallığına katıldı. Burasını kuvvetli bir kale hâline getiren Bulgarlar şehre Sredets adını verdiler. S. 1018'de Bizans imparatorluğu topraklarına katıldıysa da 1098'de Çar I. Asen tarafından kurtarıldı. XIV. yüzyılda şehre Aya (Sveta) Sofiya kilisesinin ismine izafeten S. adı verildi, şehir aynı yüzyılda Türkler tarafından fethedildi (1382 veya 1385).

500 yıl Türk yönetiminde kalan S., Rumeli beylerbeyiliğinin merkezi olarak gelişti. Şehirdeki Türk nüfusu arttık-

ça, açıkça Türk şehri hüviyetini kazandı. Camiler, kervansaraylar, bedestenler, kütüphaneler, imaretler, hastahaneler yapıldı. Evliya Çelebî S.'daki cami ve mescit sayısının 53 olduğunu kaydeder. Bunların en önemlisi olan Banyabaşı camii, bugün şehirde ibadete açık olan tek camidir. Yine Evliya Çelebî'ye göre XVII. yüzyılda şehirde 11 han, 1086 dükkân, 40 okul ve 2 medrese vardı. II. Sultan Mehmed'in sadrâzamı Mahmud Paşa, Rumeli beylerbeyisi iken S.'da bir külliye yaptırmıştı. Bu külliyeden bugün yalnız Ulucami ayakta kalmış ve arkeoloji müzesi hâline getirilmiştir. Sofu Mehmed Paşa'nın yaptırdığı külliyede de cami, kütüphane, imaret, hastahane vs. vardı. 1877 - 1878 Türk - Rus savaşından sonra, şehir Ruslar'ın eline geçince, minareleri yıkıldı ve kiliseye çevrildi.

S., Kırım savaşında (1853 - 1856) önemini kaybetmeye başladı ve sancak merkezi hâline geldi. Türk - Rus savaşı sırasında Türk kuvvetlerinin karargâhı hâline geldi; bu savaş sonunda da kaybedildi. II. Dünya Savaşı'nda ağır hasar gören şehir, sonradan yeniden düzenlenmiştir.

SOFYA ALEKSEEVNA (1657 - 1704), Rusya çar naibesi (1682 - 1689) Çar Aleksey Mihayloviç'in kızı. Çar Fëdor Alekseeviç'in ölümünden sonra sarayda prensler arasında yapılan iktidar mücadelesine aktif olarak katıldı. Yakınlarının ve özellikle İ. A. Hovanskiy ve Y. V. Golitsın'ın yardımıyla kardeşi V. İvan Alekseeviç'in tahta çıkmasını sağladı (1682). Ancak I. Petro'nun (Büyük Petro) tahta çıkmasını da kabûl etmek zorunda kalmıştı. Küçük yaştaki çarların naipliğini üzerine alan S. A. sonradan Hovanskiy ile anlaşamadı. Hovanskiy S. A.'ya karşı bir komplo teşebbüsüne giriştiyse de yakalanarak öldürüldü. 1687 ve 1689'da V. V. Golitsın'ın Kırım'a karşı giriştiği savaşlarda başarıya ulaşamaması S. A.'nın durumunu sarstı, sonunda I. Petro tarafından tahttan indirildi ve bir manastıra hapsedildi. (H. E.)

SOFYÂN (Ar. sûfyân, sâd ile), Türk musikisi'nde bir küçük usûl. Mürekkep usûllerin en küçüğüdür ve 2 tane Nîm S.'dan (b. bk.) yapılmıştır. 4 zamanlı ve 3 darblıdır. Darblar şöyledir: düm (2 zamanlı, kavî); te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf), Tabiî mertebesi 4/4'tür (krş. MERTEBE); 4/2 Ağır S. ile 4/8 Yurük S., nâdir kullanılmıştır. Batı Musikisi'ndeki 4/4 değildir (4 darb: kavî, zayıf, kavî, zayıf). Bu usûl ile şarkı, peşrev, oyun havası, tevşîh, bilhassa ilâhî, nâdiren beste formları ölçülmüştür. Halk musikisinde daha çok görülür ("Sofyân", Güney Âzerbaycan'da bir küçük şehrin adıdır; "sûfî" kelimesinin Farsça kaide ile çoğuludur). (Y. Ö.)

SOGD veya SOĞDAK DİLİ, İran dillerinin doğu grubuna giren eski bir dil.

Orta Asya'da, Sogdiana'da yaşayan Sogd veya Soğdak'ların kullandıkları bu dil, uzun zaman yalnız büyük İslâm bilgini Biruni'nin eserlerinde geçen takvimle ilgili terimler sayesinde biliniyordu. Ancak XX. yüzyılın başında Doğu Türkistan'da yapılan kazılarda birtakım yazma belgeler ele geçti. Bu belgelerde daha ilk bakışta üç dil ayırt edilmişti. Bunlardan biri F. W. K. Müller'e göre Orta İranca, ikincisi F. Andreas ve A. Meillet'ye göre Parthça; üçüncüsü ise Andreas'a göre S. D. idi.

1906 - 1907 yıllarında Aurel Stein (b. bk.) Doğu Türkistan'da Tunhuang'da S. D.'nde yazılmış pek çok yazma (iş belgeleri) bulmuştur.

Stein'in Tunhuang'da ele geçirdiği Sogd yazısıyla yazılmış en eski örnek M. Ö. I. yüzyıldan kalmıştır. Bu dille yazılan bütün diğer belgelerin M. S. VII. - IX. yüzyıllardan kaldığı anlaşılıyor.

Doğu Türkistan'da bulunan Orta İranca metinlerle C. Salemann (K. Zalemann, b. bk.) ve W. Henning uğraşmışlardır. P. Tedesko (1921) ve W. Lenz (1926) Parth dilini Orta İranca'dan ayıran ana özellikleri tesbit etmişlerdir.

Sogdca belge kalıntılarının büyük bir bölümü Buddha, Mani ve Hıristiyan dinleriyle ilgilidir. Bu yazmalar arasında muhteva bakımından olduğu gibi yazı ve dil yönünden de birçok farklar göze çarpar. Buddha metinleri Sogd alfabesiyle yazılmış, Hıristiyanlık'la ilgili metinler daha çok Süryanî yazısıyla tesbit edilmiştir. Ancak bu metinlerde arasıra Sogd alfabesi de kullanılmıştır. Mani metinleri ise Sogd ve Mani harfleriyle yazılıdır.

Bu yolda ilim çevrelerine ilk bilgileri veren F. W. K. Müller'dir (1904).

F. W. K. Müller (b. bk.) Sogdca metinler de yayınladı. R. Gauthiot, F. A. Rozenberg ve Salemann da Sogd belgelerinin yayınlanmasına katıldılar. F. Andreas, S. D. ile Yagnobî arasında birçok benzerlikler bulunduğunu ortaya çıkardı. Salemann'ın yayınlanmamış çalışmalarında da Yagnobî ile S. D. arasında gramer bakımından birçok yakınlıklar bulunduğu tesbit edilmiştir.

Salemann, topladığı gramer malzemesini Gauthiot'ya vermiştir. Bir yandan bu malzemeyi değerlendiren, bir yandan da şahsî çalışmalarına dayanan Gauthiot, S. D.'nin gramerini de yazıp yaymıştır: *Essai de Grammaire Sogdienne* [1914 - 1923]. Daha sonra Oxford'da I. Gershewitch de bir Sogd grameri yayınlamıştır: *Grammar of Manichaen Sogdian* [1954].

S. D. Orta Asya'da, eski Sogdiana bölgesinde (Zerefşan ve Kaşkaderya nehirleri vâdisinde) yaygın olarak konuşulmuştur. Bu dilin bugün yaşayan bir kolu Tacikistan'da, Zerefşan'ın bir kolu olan Yagnob nehri vâdisinde ve Duşenbe şehrinin kuzeyinde uzanan birtakım kışlaklarda konuşulan Yagnobî dilidir. Bk. YAGNOBÎ DİLİ.

1933'te Sovyet bilginleri Tacikistan'da, Zerefşan vâdisinde, Muğ dağının eteklerinde, Hayrabad köyü çevresinde (kâğıt, deri ve ağaç üzerine yazılmış) pek çok Sogd belgesi (iş belgeleri) ele geçirildi. Eski Sogdiana bölgesinde bulunan bu yeni belgelerin transkripsiyonu, tercümesi ve değerlendirilmesi A. A. Freymın, M. N. Bogolyubov, O. İ. Smirnova ve V. A. Livşits tarafından yapıldı.

Sogd alfabesi Aramî yazısına dayanan bir yazı sistemidir. Bu yazının birkaç çeşidi vardır. Bu çeşitler eski ve yeni olmak üzere iki ana tip oluşturur.

Eski Uygur Türkleri'nin kullandıkları yazı sistemi Sogdlardan alınmıştır. Bu yazı Türkler arasında yaygın olarak kullanıldığı gibi Moğollar arasında da yayılmıştır. Moğollar bu yazı sistemini Uygurlar'dan almışlardır. Bk. UYGUR YAZISI. (H. E.)

SOGDCA: bk. SOGD veya SOĞDAK DİLİ.

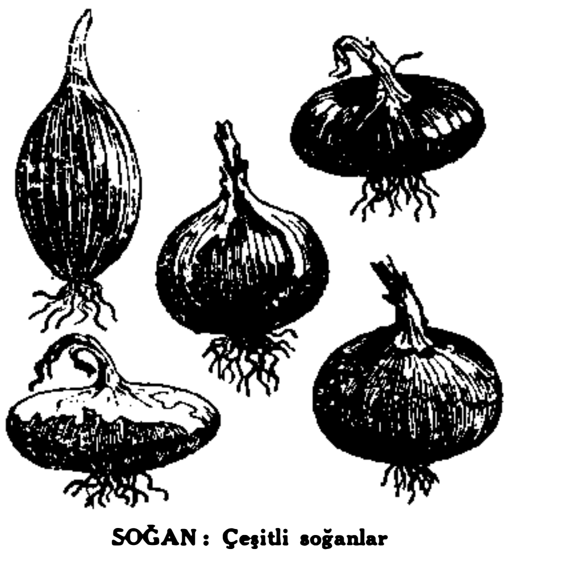
SOGD'LAR veya SOGDAK'LAR, Orta Asya'da yaşamış eski bir Doğu İran halkına verilen ad. S.'lar M. Ö. I. bin yılın ortalarından Milâd'a kadar uzanan dönemde Sogdiana'da yaşamış ve burada yüksek gelişme gösteren bir kültür yaratmışlardır. Yaygın bir inanca göre çağdaş Tacikler (b. bk.) S.'ların çocuklarıdır.

S. ülkesine Eski Farsça'da Suğda (Yun. Sogdiane) adı verilirdi. Bu tarihî ülke Orta Asya'da Oxus ve Jaxartes (Sirderya) nehirleri arasında yer alıyordu. Başşehri Marakanda'nın (Semerkand) kalıntıları Semerkand çevresinde bulunmuştur. Bu kalıntılar bügün Afrâsiyâb adıyla anılır. S. ülkesinin en büyük akarsuyu Zerefşan'dır. Himalaya eteklerine uzanan doğu bölümüne Eski Çağ'da Paraitakene (Eski Farsça *pàrvataka* = "dağlık") adı verilirdi.

M. Ö. 329 - 327 yıllarında Büyük İskender tarafından işgal edildi. İskender S. ülkesinde Aleksandreia eskhate şehrini kurdu. Daha sonra Seleukos ve Baktriane devletinin hâkimiyeti altına girdi. S. ülkesi bir süre Heftalit'lerin hâkimiyetinde de kalmış VII. - VIII. yüzyıllarda Müslümanların eline geçmiştir. 999'dan başlayarak ülkede Karahanlılar ve Karahıtaylar hâkimiyet kurmuşlardır. 1220'de Moğollar ülkeyi ele geçirmiş, Moğol hâkimiyeti döneminde halkın bir kısmı yok edilmiş veya kaçmıştır. Eski yerlerinde kalanlar, Moğol ve Türk kollarıyla ortak bir hayat kurmuş ve sonunda büsbütün Türk'leşmişlerdir.

S.'lar Orta Asya'da büyük bir rol oynamış, özellikle bu bölgenin ticaret hayatında önemli bir yer tutmuşlardır. Bundan başka S.'ların Orta Asya'nın kültür hayatında da unutulmaz izler bıraktıklarını görüyoruz. Uygurlar yazılarını S.'lardan almışlardır. Uygurlar'ın bu alfabeyi Moğollar'a öğrettiğini de biliyoruz. Türkçe'de S. dilinden kalma birçok alıntılar vardır. Türkçe *kent* ve *borç* sözleri gibi. Bk. SOGD DİLİ. (H. E.)

SOĞAN *(Allium Cepa)* (Esk. Türk. *sovan* veya *soğun*'dan), kuru (yumruları) veya yeşil yaprakları kullanılan, yemeklere çeşni veren keskin kokulu bir sebze. Zanbakgillerdendir. Bir takım bitkilerin (zanbak, çiğdem, lâle, sarmısak vb.) toprak altında kalan kısmı da bu adla anılır. S., düz bir tabla ile buna bitişik kat kat pullarla sarılı bir tomurcuktan meydana gelir. S.'ın Asya'dan yayıldığı sanılmaktadır. Çok eski zamanlardan beri tarımı yapılmaktadır. Renk, biçim ve büyüklük bakımından çeşitleri vardır. Bu çeşitler, memleketlere göre değişiklikler göstermektedir. Amerika'da yetiştirilen en iyi cinsleri İspanya ve Bermuda S.'larıdır. Memleketimizde yetiştirilen başlıca çeşitleri küçük ve dayanıklı bir cins olan arpacık S.'ı, tatlı bir cins olan kırmızı S., yemeklik olarak da armut S.'ı, kaba S., sarı S., beyaz ve yassı İtalyan S.'ıdır. S.'lar görünüşlerine göre: 1 — Gömlekli S., pullar birbirini tamamen örter (sünbül vb.), 2 — Pullu S., pul yapraklar kısmen birbirini örter (zanbak vb.), 3 — Tıkız S., yuvarlak kısım ince ve pul yapraklarla kaplanmıştır (safran vb.). Kullanılan mevsime göre de kış S.'ı, baş veren S.'lardandır, beyaz ve sarı kabukludur. Su S.'ı, yeşil olarak yenir. Bunlardan başka tatlı S., kantartopu, imralı ve sisam gibi isimler alan S.'lar da vardır.

SOĞAN: Çeşitli soğanlar

S., toprağa dikilirse "baş" verir. Bu başın içinde ertesi yıl için yeni bir tomurcuk oluşur. Bu bakımdan S. yetiştirmede bu "arpacık" denen küçük S.'lardan faydalanılmaktadır. Arpacık, "karaca" denen S. tohumundan elde edilir. Arpacıklar, mart ve nisan aylarında toprağa dikilir. Kısa zamanda bunlardan yeşil S.'lar çıkar. Toprak üç hafta sonra çapalanır. Başların meydana gelmesi için çiçek açacak olan saplar kırılır. Yapraklar sararmaya başlayınca da genel olarak ayakla basılarak ezilir. Kuruması sağlanır. Sonbaharda S.'lar topraktan sökülür.

S., içinde C vitamini bulunan, besleyici, iştah açıcı bir besindir. S.'a acılık veren, içinde bulunan kükürtlü, uçucu bir maddedir. Gözleri yakar ve yaşartır.

S.'ın memleketimizde en çok yetiştirildiği illerimizi şöyle sıralamak mümkündür: Amasya, Balıkesir, Bursa, Çorum, Denizli, İzmir, İstanbul, Konya, Mardin, Manisa ve Niğde.

1976 yılı istatistiklerine göre: 62 500 hektar alanda S. ekimi yapılmış, 760 000 ton kuru S., 100 000 ton da yeşil S. elde edilmiştir.

SOĞANİLİK (Lat. *medulla ablongata, bulbus spinalis)*, omuriliğin yukarısındadır. Ön yüzü kafatasının tabanına oturur; arka yüzü dördüncü karıncığın tabanını meydana getirir. Burası da beyincikle örtülüdür. Ağırlığı 6 - 7 gr'dır.

S.'deki ak ve gri cevherlerin durumu, alt ucdan yukarıya doğru, pek çok değişiklik gösterir. Bunun sebebi, arka kordonların yavaş yavaş yanlara çekilip aradan çıkmaları, oynatıcı ve duyurucu yolların çaprazlaşması, yeni ak ve gri madde elemanlarının ve dördüncü karıncığın meydana gelmesidir. S. gri maddesi içinde birtakım çekirdekler vardır. Omuriliğin gri maddesini yukarıya doğru uzatan bu gri madde, oynatıcı ve duyurucu ipliklerin çaprazlaşması dolayısıyla, az - çok parçalanmış ve biribirinden ayrı gri çekirdekler hâline gelmiştir. Bunlardan dört tanesi, kafa çiftlerinden 9., 10., 11., 12. olanların oynatıcı ipliklerinin başlangıç çekirdeklerini yaparlar. Duygu ile ilgili olan diğer kısmı da, 5., 8., 9., 10. kafa sinirlerinin duygu ipliklerinin sonlandığı çekirdeklerdir.

Oynatıcı çekirdekler yutak, gırtlak, damak ve dil kaslarının hareket merkezini teşkil ederler. S.'deki duyu siniri çekirdekleri, çevredeki duyu sinirleri ile merkezdeki ilk duyu sinirinin biribirine bağlanmasını sağlarlar.

Beyaz cevher demetlerinde şu kısımlar vardır: Hareket sinirleri, duyu sinirleri ve birleştirici sinirler. *Beyin omurilik sinir demeti,* S.'in ön yüzünde "S. piramit sinirleri" denilen iki büyük kordon hâlinde kabarık olarak görülür. Bu iki kordon, S.'in alt kısmında çaprazlaşarak, omuriliğin yan kordonlarına girer. Duyu sinirleri demetlerinde ısı ve ağrı duyumu, hareket duyumu, dokunma, işitme ve başı çevirme, denge sinirleri vardır.

Birleştirici sinir demetleri ise, beyin tabanı çekirdeklerini S.'deki çekirdeklerle birleştirir. S., hayatî fonksiyonların devamı için gereken bir beyin merkezidir. Öksürük, tükürük, kusma refleksleri, solunum ve dolaşımın normal çalışmasını sağlayan ana merkezler buradadır. Kalb hareketlerini düzenleyen, kalbin yavaş veya hızlı çalışmasını sağlayan merkezler ve vücutta glükoz metabolizması ile ilgili merkezler de S.'de bulunur. (B. P.)

SOĞANLI ÇAYI, Batı Karadeniz bölgesinde Yenice nehrinin (eski adı: Filyos çayı) büyük kollarından biri. Uzunluğu 235 km, yağış alanı 5 087 km²'dir. Bu çay, kaynağını Köroğlu dağlarının (2 387 m) kuzey-doğu yamacından alır; "Dört Divan" adı ile anılan bu yörede birçok derelerle beslenir; Gerede'nin güneyinde Ulusu adı ile kuzey-doğuya doğru akar. "Gerede çayı" adı bir kesimi için kullanılır. Bu arada en çok güneydeki dağlardan yönelen Çerkeş çayını alarak büyür. Araç ilçesinin Boyalı bucak merkezinin hemen batısında dirsek çevirerek kuzey-batıya döner, burada Melan çayı adıyla anılır, daha sonra Karabük şehrinin güneyinde Araç çayı ile birleşerek Yenice ırmağı oluştururlar. Burada akarsular, çok yerde, dağ kısımlarına uyacak şekilde akarlar.

Soğanlı çayı, oldukça güçlü bir akarsudur. Karabük-Ankara asfaltının 3. km'sinde (yüksekliği 500 m), 1962'den beri yapılmış su seviyesi ölçme istasyonundan alınan verilere göre, bu çayın rasat süresindeki ortalama akımı 30 208 m³/sn'dir. En çok akımı 191 m³/sn'yi bulur; en az akımı, 4,64 m³/sn'ye iner. Çok kabardığı günlerde akımın 644 m³/sn'yi bulduğu da olmuştur. Vâdisi yer yer daralarak boğaz biçiminde uzanır, yer yer de genişleyerek vâdi tabanında tarıma elverişli arazi bulunur, böyle yerlerde çeltik tarımı da yer tutar. (R. İ.)

SOĞUMA, bir maddenin ısı kaybetmesi sonucu sıcaklığının azalması.

Isı iletimi ile soğuma, ısının maddî bir ortam içerisinde sıcaklığı yüksek bölgeden daha düşük sıcaklıktaki bölgeye doğru yayılması ile meydana gelmektedir. Bir a cismine ondan daha soğuk b cismi yüzyüze değdirilirse, a'nın sıcaklığı azalırken, b'nin sıcaklığının arttığı gözlenmektedir. Bu olay a'dan b'ye ısı aktığı şeklinde ifade edilir. Birim zamanda akan ısının hesabı genellikle karışıktır; b cismi bir akışkan (sıvı veya gaz) ve a cismi ile toplam A yüzeyi boyunca temas hâlinde olduğunu düşünelim. Herhangi bir anda A yüzeyindeki sıcaklık t_a, bu yüzeye dik doğrultuda küçük bir L uzaklıktaki akışkan sıcaklığı t_b ise, $(t_a - t_b)/L$ sıcaklık gradyenti olarak bilinir ve birim zamanda a'dan çıkan ısı, teorik bir temele dayanmamakla birlikte, Newton'un soğuma kanununa göre

$$H = -kA(t_a - t_b)/L$$

şeklinde ifade edilebilir. Buradaki (-) işareti a'dan çıkan ısının sıcaklık gradyenti ile ters yönde olduğunu ifade etmektedir; k orantı sabiti (kalori/saniye)/cm² (°C/cm) cinsinden b akışkanının ısı iletme katsayısıdır.

Sonuç olarak ısı iletimi ile etkili bir S. elde etmek için, H ısı akımının büyük olması, yani k, A ve sıcaklık gradyentinin mümkün olduğu kadar büyük seçilmesi gerekmektedir.

Isı enerjisi aslında maddenin atom veya moleküllerinde hareket enerjisi olarak bulunmaktadır. Madde bir gaz ise, gaz molekülleri oda sıcaklığında bile oldukça büyük hızlarla hareket ederler ve yörüngeleri kırık kırık düz çizgiler hâlindedir. Düz çizginin kırıldığı yerler, diğer bir gaz molekülü ile bir çarpışmanın meydana geldiğini ifade etmektedir. Bu düz çizgiler boyunca moleküllerin hızları ve dolayısıyle de kinetik enerjileri hep aynı olmamakla birlikte, gazların kinetik teorisine göre, ortalama bir kinetik enerji hesaplamak mümkündür. Buna göre, ortalama olarak her molekül $\frac{3}{2}$ kT kadar yerdeğiştirme, kT kadar dönme, kT kadar titreşim enerjisine sahip olabilir (iki atomlu bir gaz için).

T sıcaklığı yeteri kadar yüksekse, moleküller her üç çeşit enerjiye de sahip olabilirler.

Burada k, Boltzmann sabiti olup, değeri $k = 1.38 \cdot 10^{-16}$ erg/°C, T gazın mutlak sıcaklığıdır.

Katı cisimlerde atomlar belirli merkezlere yerleşmiş olduklarından, bulundukları yer komşuluğunda küçük titreşim hareketleri yaparlar. Mevcut serbest elektronlar da gazlardakine benzer yerdeğiştirme hareketleri ile kinetik enerjinin geri kalan kısmına sahiptirler.

a ile temas hâline getirilen daha soğuk b cismi örneğinde a'nın molekülleri daha az kinetik enerjiye sahip olan b'nin molekülleri A yüzeyi boyunca etkileşerek, kinetik enerjilerinin bir kısmını kaybederler; b'nin enerji kazanan molekülleri de kendi komşuluğundaki b molekülleri ile bu fazla enerjiyi paylaşarak, hareket enerjisinin b'nin içerlerine yayılmasını temin ederler.

Konveksiyon akımları ile soğuma. Sıcak a cismi bir akışkan olan b cismi ile temasta ise, ısınan b maddesi kendiliğinden yükselerek, aşağıdan yukarıya bir konveksiyon akımına sebep olur ve a cismi, aşağıdan devamlı gelen daha soğuk b akışkanı tarafından soğutulur. Kalorifer radyatörlerinde hem ısı iletimi ve hem de konveksiyon olayları birlikte meydana gelmektedir. Bu örnekte a cismi sıcak radyatör, b cismi etrafındaki havadır. Isı iletimi ile soğumada Newton soğuma formülündeki H'yi arttırmak için radyatöre ilâve kulaklarla A yüzeyi büyültülmüş ve konveksiyon için de radyatörün alt ve üst kısımları hava giriş ve çıkışları için açık bırakılmıştır. Burada gaye radyatörü soğutmak yoluyla havaya aktarılan ısının odayı ısıtmasıdır.

Radyasyon (ışıma) yolu ile soğuma. Sıcaklığı arttırılan bir cisim kendisine verilen bu enerjiyi atomlarda kinetik enerjiden başka biçimlerde de depolayabilir. Elektronlar çekirdek etrafında bulundukları yörüngeden daha yüksek enerjili başka yörüngelere uyarılabilirler. Elektron tekrar eski yörüngesine döndüğünde, bu iki yörünge arasındaki enerji farkı bir ışık fotonu hâlinde dışarı atılarak soğuma temin edilmiş olur.

Akkor hâlde yüksek sıcaklıktaki cisimlerin göze görünür bölgede ışıma yapmalarına karşılık, oda sıcaklığı gibi düşük sıcaklıklarda ışıma hem çok daha seyrek olmakta ve hem de ışınların dalgaboyu çok daha büyük olduğundan göze görünür bölgenin altında kalmakta ve ışıma çıplak gözle hissedilememektedir.

Bir sıvının buharlaştırılması yardımı ile soğuma, Bir sıvı basınçlı olarak küçük bir delikten dışarıya fışkırtılırsa, basınç düşmesi sonucu buharlaşır. Sıvının her gramı sıvı hâlden buhar hâle geçebilmek için "buharlaşma ısısı" kadar ısı almak durumundadır. Bu ısı küçük delik civarındaki çevreden temin edileceğinden, çevre sıcaklığında bir azalma meydana gelmektedir.

Vücut terli iken buharlaşan ter ciltten bir miktar ısı almaktadır. Hava rüzgârsızsa, buhar ter üzerinden fazla uzaklaşamıyacağından, buharlaşma oldukça yavaş olabilir ve üşüme hissi duyulmaz. Terli olarak rüzgârda durulduğunda, buhar sürüklendiğinden, kalan terin buharlaşması hızlanır ve ciltten alınan ısı sebebiyle bir üşüme hissedilir.

Ele sürülen kolonyanın üflenmesi ile de eldeki soğuma kolayca hissedilebilmektedir.

Bu olay buzdolaplarının çalışma prensibini teşkil etmektedir (bk. SOĞUTMA TEKNİĞİ, kompresörlü buzdolabının çalışma prensibi).

Peltier etkisi ile soğuma. Farklı metallerden yapılmış iki telin birer uçları biribirine lehimlenir ve lehim yeri ısıtılırsa, diğer uçlar arasına bağlanan ölçü âletinden bir akım geçtiği 1826 yılında fizikçi Seebeck tarafından gösterilmiş ve ilk termoelektrik pil yapılmış bulunuyordu. Lehim yeri ısıtılacak yerde ölçü âleti yerine bir doğru akım üreteci bağlanır ve termoelektrik pilden kendi akımı ile aynı yönde bir akım geçirilirse, lehim yerinin soğuduğu, aksi yönde akım geçirilirse, lehim yerinin ısındığı 1834 yılında fizikçi Peltier tarafından gösterilmiştir. Lehim ucunun soğuması uygulamada küçük soğutucular imalinde kullanılmaktadır (bk. SOĞUTMA TEKNİĞİ, TERMOELEKTRİK BUZDOLAPLARI). (A. Ş.)

SOĞURMA (Fr., İng. absorbtion), genel olarak bir madde veya enerjinin (soğurulan) bir diğer madde (soğurucu) içinde yutulması olayı.

Soğurulan maddenin gaz, sıvı veya partikül zerrecikleri olması hâllerinde olay değişik biçimlerde gözlenmekte, ayrıca soğurucunun fizik hâline de bağlı bulunmaktadır. Soğurulan gaz, soğurucu sıvı ise olay bir miktar gazın sıvı içinde erimiş olduğu şeklinde ifade edilir. Birim hacimdeki sıvı içinde erimiş olan gaz miktarı "S. katsayısı" olarak bilinir (suda erimiş hava bulunması gibi). Bir sıvının poröz (gözenekli) bir madde içinde soğurulmasında da durum aynıdır ve bütün bu hâllerde S. olayı belli bir süre sonra doyuma gelmektedir. Sıcaklık gibi çevre şartları değişmedikçe doyum durumu değişmemektedir. Olay gerçekte bir nevi difüzyon olayıdır.

İkinci bir örnek soğurulanın gaz veya partikül zerrecikleri soğurucunun bir katı olması hâlidir. Bu durumda S. olayı katı maddenin sadece yüzeyine inhisar etmektedir. Gaz atomları veya küçük partikül zerrecikleri katı maddenin yüzey bölgesindeki atomlar tarafından çekilir ve yüzeyde belli bir kalınlık oluştuktan sonra olay durur. Bu sebeple buna "yüzey soğurması" denir. Olayın sebebi, madde içinde atomlararası kuvvetlerin etrafında her yönde mevcut diğer atomlar tarafından dengelenmiş olmasına karşılık yüzeydeki atomların bir yanlarının boş olması dolayısıyla dengelenmemiş olmasıdır.

Vakum tulumbası ile bir kabın içindeki havanın boşaltılması hâlinde durum kolayca gözlenebilir. Basınç düşük değerlere inip azalma durduktan sonra havası boşaltılan kap ısıtılırsa, basınçta ânî bir artma görülmektedir. Sebep, kabın iç cidarlarına yapışmış hava veya diğer gaz moleküllerinin sıcaklıkla yüzeyden kovulması ve böylece kabın içine yeniden bir miktar hava gelmesidir. Bundan faydalanmak suretiyle, ısıtma ile birlikte vakum pompasının çalıştırılmasına devam edilerek, bu havanın da dışarı atılmasıyle daha iyi bir vakum elde edilmesi mümkün olmaktadır.

Üçüncü örnek, soğurulanın bir ışık veya ses dalgaları gibi bir enerji olması hâlidir.

Göze görünen ışık hâlinde, soğurucu, gelen ışığın tamamını soğuruyorsa gelen ışıkta karışık olarak bulunan ve beyaz hissi veren yedi rengin hiçbiri yüzeyden yansımamakta, göze hiçbir ışık gelmemektedir. Bu durumda cismin siyah olduğunu söyleriz. Yeşil bir cisim gelen altı rengi soğurmakta sadece yeşili yansıtarak göze yeşil görünmektedir. Bu da bazı cisimlerin gelen ışığın bir kısmını soğurduğu bir kısmında geriye yansıttığını göstermektedir. S. katsayısı soğurulan enerjinin gelen enerjiye oranıdır.

Beyaz bir cisim ise gelen ışığın her rengini yansıtan bir cisimdir. Soğurulan ışık bir enerji alınması olduğundan soğurucuda bir ısınma tabiîdir. Bu sebeple kışın ve soğukta siyah (S. katsayısı 1), güneşli ve sıcak ülkelerde beyaz (S. katsayısı 0) giyinmek tercih edilmektedir.

Benzer şekilde ses de bir madde üzerine gönderildiği zaman, maddenin cinsine göre az veya çok soğurulmakta ve kısmen de eko (aksisadâ, yankı) denilen bir yansıma yapmaktadır. Sert cisimlerde S. az, eko yüksek; plastik sünger, kumaş, halı gibi cisimlerde ise durum terstir.

S. Spektrumu: Işık, bir gaz içinden geçirildikten sonra, bilinen spektrumu üzerinde birtakım ince siyah çizgiler oluşmaktadır. Böyle bir spektruma, o gazın S. spektrumu denir. Aynı gaz, bu defa kendisi bir ışık verecek şekilde uyarılırsa, spektrumunda kendine has, her biri belirli bir dalga boyunda ışık olan bir seri parlak çizgiler elde edilmekte ve bu çizgilerin yukardaki siyah çizgilere aynen intibak ettiği görülmektedir.

Böylece bir gaz içinden bir ışık geçirildiğinde sadece kendi karakteristik dalga boyundaki ışıkları soğurduğu görülmektedir.

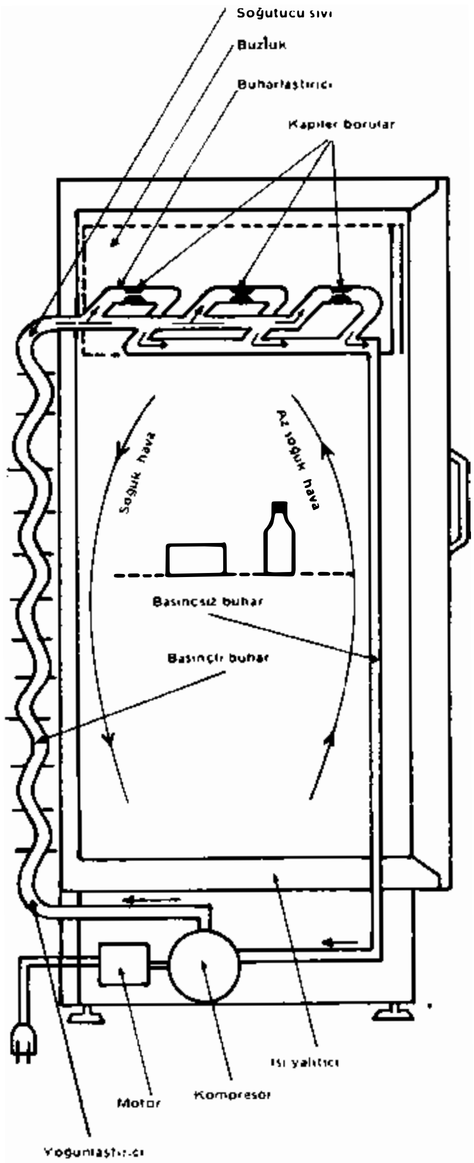
Olay ilk defa Alman fizikçisi Joseph von Fraunhofer tarafından güneş spektrumunda gözlenmiş olduğundan, bu siyah çizgilere "Fraunhofer çizgileri" denmektedir. Bu siyah çizgiler, güneşten çıkan ışınların güneşin etrafındaki ışık küre denen gaz tabakasını geçerken soğurulmaları sonucu oluşmaktadır. Dünyada mevcut elemanların spektrumlarının hangileri ile intibak ettiklerine bakarak ışık kürede mevcut bütün elementler belirlenmiş ve dünyadakilerden farklı olmadıkları görülmüştür. (A. Ş.)

SOĞUTMA TEKNİĞİ, soğuğun sun'î olarak meydana getirilmesidir. Isının normal olarak sıcak a cisminden temasta olduğu soğuk b cismine doğru aktığı bilinmektedir (bk. SOĞUMA).

Bu olayın kendiliğinden ters yönde meydana geldiği gözlenmemiştir, ancak ilâve bir enerji harcamakla olayı ters yönde işletmek mümkündür.

S. T.'nin kullanıldığı başlıca sahalar şöylece özetlenebilir: Gıda maddelerinin bozulmadan uzun süre muhafaza edilmesinde (evlerde buzdolabı, derin soğutucular ve büyük çiftlikler ve fabrikalarda soğutma depoları), nakliye esnasında nakledilenin soğuk tutulması gereken hâllerde (frigorifik kamyon ve trenler), gazların sıvılaştırılmasında (sıvı hava, sıvı azot, sıvı helyum, sıvı oksijen makinaları), tıpta organizmaların muhafazasında, buz pateni sahalarında suyun dondurulmasında vb.

Kompresörlü buzdolabının çalışma prensibi: Bu tipler üç ana üniteden meydana gelmektedir. Bunlar kompresör, buharlaştırıcı ve yoğunlaştırıcı ünitelerdir. Bu üniteler balar borularla biribirlerine seri olarak bağlı olup, borular içersinde

SOĞUTMA TEKNİĞİ : Soğutma sisteminin şeması

"soğutucu sıvı" adı verilen özel bir sıvı bulunmaktadır. Kompresör bu sıvıyı sıkıştırarak devrede devamlı dolaşımını temin eden bir pompa olup bir elektrik motoru tarafından çalıştırılmaktadır.

Basınçlı sıvı, buharlaştırıcıya (buzluk kutusundaki borular) geldiğinde borular içinde bulunan çok ince ve kısa kapiler borulardan geçerken basıncı düşer ve buharlaşır. Buharlaşma için sıvının her gramı "buharlaşma ısısı" kadar ısı almak durumundadır.

Buharlaşabilmesi için gerekli ısıyı hemen temasta olduğu bakır borulardan alarak, bu boruların ve dolayısıyle buzluk gözünün soğumasına sebep olur. Isı alan buhar sıcaktır ve basınçsızdır. Kompresöre döner ve basınçlı buhar hâlinde çıkarak, buzdolabının dışında bulunan yoğunlaştırıcıya gönderilir. Yoğunlaştırıcı, hava ile temas yüzeyi ilâve metal kulaklarla arttırılmış bir soğutma ünitesidir. Sıcak buhar ısısını, yoğunlaştırıcıda kaybederek yoğunlaşır ve tekrar sıvı hâlinde buharlaştırıcıya girer ve devir aynı şekilde devam eder. Buzdolabı, ayarlanılan soğukluğa kadar soğuyunca termostat tertibatı ile motor durur. Buzdolabı içindeki hava, buzluk ile temas ederek soğur ve ağırlaşarak aşağı iner. Aşağıdan daha az soğuk hava yukarı çıkarak, içerdeki havanın konveksiyonla tamamen soğuması temin edilmiş olur. Isı yalıtıcıları iyi ve kapısı iyi kapatılmış bir buzdolabına, oda ısısının ısı iletkenliği yolu ile girmesi oldukça yavaştır. Ancak bir süre sonra iç sıcaklık az da olsa artacağından, termosta tekrar kompresörü çalıştırır. Kapısının açılıp kapanmalarında odadaki rutubetli havanın içeriye girmesi ve buhar çıkaran sıcak yemeklerin konması sebebiyle, buzluk kısmında bir karlanma meydana gelmektedir. Normal olarak buzluk sıaklığı —5°, buzdolabının diğer kısımlarının sıaklığı +3° cıvarındadır. Evlerde ve ticarethanelerde kullanılan "derin dondurucular" da aynı prensiple çalışırlar. Isı yalıtkanlıkları daha iyi olup iç sıcaklıkları —18° cıvarındadır. Derin soğutucularda : ekmek, börek, patates kızartması gibi yiyecek maddeleri 2 hafta, dondurma, sosis gibi maddeler 4 - 6 hafta, pişmiş yiyecekler, kıyma, yağlı balık gibi maddeler 1,5 - 3 ay, kümes hayvanları dana eti, yağsız etler, balık 4 - 6 ay, sığır ve koyun etleri, av etleri, sebze ve meyvalar 1 seneye kadar muhâfaza edilebilmektedir.

Soğurma tipi buzdolapları : Bu tiplerde hareket eden kompresör, motor gibi parçalar bulunmamaktadır. Buharlaştırma ve yoğunlaştırma için gerekli enerji, ısı enerjisi ile (bir havagazı alevi) temin edilmektedir. Elektriğin bulunmadığı bölgelerde tüp gaz ile de çalıştırılabilmektedirler.

Termoelektrik tipi buzdolapları : Bu tipler, farklı iki metalin uçlarının biribirine lehimlenmesi ile yapılan termoelektrik piller yardımıyla çalışmaktadırlar. Bu tip termoelektrik pillerin lehim noktası ısıtılırsa, bir akım ürettiği bilinmektedir. Fakat buzdolabı uygulamasında Peltier isimli fizikçi tarafından 1834 yılında bulunan ve kendi adı ile anılan bir olaydan istifade edilmektedir (bk. SOĞUMA - *peltier etkisi ile soğuma*).

Seri bağlı termoelektrik pillerden ısıtıldığı takdirde vereceği akım yönünde bir akım geçirilirse, lehim noktası soğumakta, aksi yönde bir akım geçirildiğindeyse ısınmaktadır.

Uygun yönde akım geçirmekle lehimli uçların soğumaları temin edilirse, seri bağlamada kendiliğinden oluşan diğer bağlantı uçlarının ısınacağı tabiîdir. Böylece soğuyan uçları buzdolabının içinde, ısınan uçları dışarıda bırakarak, akümülatör ile işliyen çok basit küçük soğutucular yapılmıştır.

Bu tipler özellikle otomobil ve otobüs gibi vasıtalarda kullanış sahası bulmuştur. (A. Ş.)

SOHUMKALE (Gürcüce Suhumi, Thukhumi/Tzkhom), Karadeniz'in doğu kıyısında Batum'un kuzeyinde bir liman. 118 000 nüfuslu (1976) bu şehir, bugün Gürcistan Sovyet cumhuriyetinde Abhaz (Abaza) muhtar eyâletinin merkezidir. S.'nin kuruluşu M. Ö. VII. yüzyıllara kadar uzanır. Miletoslu Yunanlılar tarafından bir koloni olarak kurulmuştur. İlk adı Dios Kurias'tı. Daha sonra Bizans imparatorluğunda Sebastapolis adıyla tanındı. Roma ve Bizans hâkimiyetinden sonra, Türk tarihinde ilk defa Sarı Saltuk'la anılmaktadır. Sarı Saltuk, Hacı Bektaş'ın emriyle yanına Kiçi Abdal ve Ulu Abdal'ı alarak Sinop'tan bir seccade ile S.'ye çıkmış ve Gürcüleri muhtemelen Abazalar'ı İslâm'a dâvet etmiş ve burada bir tekke yaptırmıştır. 1261'den itibaren limana Cenovalılar hâkim olmuşlardı. 1454'te Fâtih'in Karadeniz filosu vâsıtasiyle, Osmanlı topraklarına katıldığı bilinmektedir. Bundan sonra Batum sancağına bağlı bir kale ve liman olarak korunmuştur. III. Murad zamanında, Gürcistan ve Kaf-

kas fetihleri münâsebetiyle S. bir aralık bir beylerbeyilik olarak teşkilâtlandırıldı. Daha sonra Çıldır eyâletine bağlandı. 1730'da S. civârındaki Abazalar'ın çıkardıkları kargaşalığı bastırmak üzere, Çıldır vâlisi Osman Paşa vazifelendirildi. O da oğlu Yusuf Bey'i S. serdârlığına getirdi. Rusların Kırım ve Kuban'da yerleşmeleri üzerine ehemmiyet kazanan kalelerden biri oldu. III. Selim devrinde Ferah Ali Paşa tarafından yeniden yaptırılan S. kalesi 1810'da Rusların eline geçti ise de, Bükreş andlaşması ile geri verildi.

1828'de ikinci defâ Rus işgaline uğradı ve Edirne muahedesi ile Rusya'ya terk edildi. (İ. P.)

SOKAK : bk. ŞEHİRCİLİK.

SOKAK MUSİKİSİ, sokaklarda, meydanlarda, köşelerde, çok defa dilenmek maksadıyla icrâ edilen musiki ki, bazan muhtelif sazlarla da ve raks refakatli olur. Şehir folkloru bakımından incelenebilir. Fakat çok defa, malûm musiki parçalarının pek kötü bir şekilde ve ekseriya değişikliklerle icrâsından ibarettir. Fr. musique de la rue, des boulevards.

SOKOLOVSKİY Vasiliy Daniloviç (Kozliki, Bialystok 1897 - Moskova 1968), Ukrayna asıllı Rus mareşali. 1918'den başlayarak Kızılordu'da görev aldı. 1921'de genelkurmay akademisini bitirdi. 1922'de Türkistan cephesinde, Fergana ve Semerkand bölgelerinde kurmay olarak çalıştı. 1931'de Komünist Partisi'ne girdi. 1941 - 1945 yıllarında Batı cephesinde kumandan olarak savaştı. Berlin harekâtının hazırlanması çalışmalarına da katıldı.

1946'da Sovyetler Birliği mareşalliğine getirilen S., Almanya'da Rus işgal kuvvetlerinin başkumandan vekilliğine getirildi. Daha sonra Rus işgal kuvvetlerinin başkumandanlığı görevine tayin edildi.

1952 - 1960 yıllarında Sovyet silâhlı kuvvetleri kurmay başkanlığı görevini yapan S., savunma bakanının birinci vekili olarak da çalışmıştır (1955 - 1960).

SOKOTO, aynı adı taşıyan ve Çad gölüne dökülen nehrin üzerinde Kuzey Nijerya'da bir şehir. Nüfûsu 90 000 (1963). Eskiden S. Merkezî Sudan'ın büyük şehri ve S. adını taşıyan krallığın başşehri idi. O zamanlarda aş. yu. 120 000 nüfusu vardı. Haussa ülkesinde Peuhl sülâlesini kuran Dan Fodié, 1810'da şehrin temelini atmıştır. Sonradan bu şehir bırakılarak, bunun 30 km kuzey - doğusunda bulunan Vourno şehrine yerleşilmiştir. S.'yu İngilizler 1903'te almışlardır. Bu şehrin kalbi olduğu S. krallığı, nisbeten az zaman önce merkezî Sudan'da Büyük Sahra'nın güneyinde ve Çad'ın batısında uzanırdı. Yüzölçümü aş. yu. 300 000 km² idi. Kuzey bölgeleri savanalarla kaplı olup, güneyinde verimli topraklar bulunurdu. S. eyâleti 149 066 km² olup nüfusu 2 873 000'dir (1963).

SOKOTRA, Hint Okyanusu'nda, Aden körfezi açıklarından bir ada. Afrika'nın kuzey - doğusundaki Guardafui burnundan 150 mil açıkta bulunan ada, 1967 yılından beri Güney Yemen'e bağlıdır. Uzunluğu 137 km, genişliği 40 km'dir. Başlıca şehri ve idare merkezi Hadibu'dur. Nüfusu 12 000 (1963).

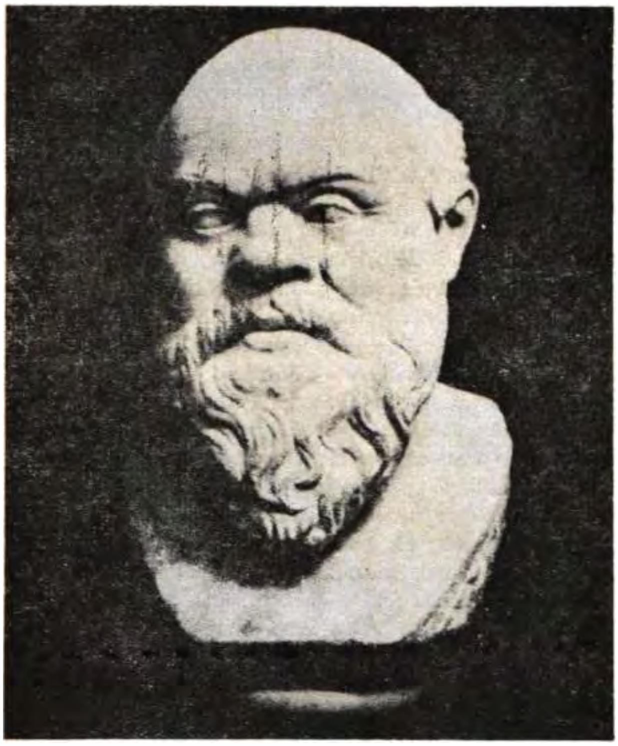
Kısmen ormanlık olan dağlar, adanın orta kesiminde 1 420 m'ye kadar yükselir. Platolar bitkiden mahrum, buna karşılık vâdiler verimlidir. İklim ılık, fakat çok kuraktır. İyi cins hurma yetişir. Sarısabır ağaçları (ödağacı) vardır. Başlıca ihracatı sarısabır, gî (yarı sıvı tereyağı), tropik meyvalar ve canavar kanıdır (bir çeşit kırmızı reçine). Halk, zenci, Arab, Hindli, hattâ eski Grek ve Portekiz kolonileri sâkinlerinin melezidir. Lisanları Himyerî asıllıdır.

Eski adı Dioscorides olan S., Eski Mısırlılar, Grekler ve Romalılar tarafından biliniyordu. İncil'de ve Marco Polo'nun seyahatnâmesinde adaya atıflar vardır. Nestûrî Hıristiyanlar XVI. yüzyılda İslâm'ı kabûl etmişlerdir. Ada 1507'de Portekizliler'in eline geçmiş, 1886'da İngiliz himâyesine girmiştir. Sonradan Güney Arabistan federasyonuna katılan ada, 1967'de Güney Yemen'e dahil olmuştur.

SOKRATES (Sokrat da denir), (Alopeke, Attike M. Ö. 470 - Atina 399), Yunan filozof ve ahlâkçısı. S.'in kendisi hiçbir felsefe eseri yazmamakla beraber, onun konuşmaları, tartışmaları çevresinde bulunanlar tarafından toplanmış ve hususiyle öğrencisi Eflâtun kendi üzerindeki tesiriyle de onun felsefesinin gelişmesini ünlü diyaloglarıyla tanıtmıştır. S.'ten önceki filozoflar, daha ziyâde tabiat âleminin sırlarını öğrenmeğe yönelmişlerdi. Halbuki S. bu konularda da tamamen ilgisiz kalmamakla beraber, felsefede metod ortaya koymuş, akıl - yürütme mantığında ilgiyi uyandırmış ve titiz ve kendine mahsus tutarlılığı olan ve buna göre yönlendirilmiş bir felsefenin değerli sonuçlara varacağı düşüncesiyle, dikkatini insanların işlerine çevirmiştir. Nitekim, S.'ten sonraki Yunan felsefe okulları, onun az veya çok doğrudan fikir mirasçılarıdır.

S. için kaynaklar : S. geriye hiçbir yazı bırakmadığından ötürü, onun hayatı ve eseri hakkındaki bilgiler, tamamen ikinci derecedeki kaynaklardan edinilmiştir. Bunlar arasında başlıcalarını Ksenophon'un (*Apologia, Apomnemoneumata Symposion* adını taşıyan) sokratik eserleri ile Eflâtun'un diyalogları teşkil eder; esasen Ksenophon olsun, Eflâtun olsun, bunlar S.'in hayatının son on yılında onunla birlikte bulunmuşlardır. Öteki kaynaklara ise, Aiskhines'in muhtelif sokratik diyalogların fragmanları dahildir; S.'in ölümünden 15 yıl sonra doğan Aristoteles'in bazı mütalâaları da, sadece Eflâtun'un diyaloglar ile Aristophanes'in bir komedi eseri olan *Nephelai*'den (Bulutlar) başka birinci elden bilgi ve görgülere dayanmış görünür. S.'in 47 yaşında bulunduğu sırada, M. Ö. 423'te yazılmış olan bu eser S.'in hicviyesidir. Zaten bu kaynaklar birbiriyle tutarlık göstermez. Muhtelif bakımlardan savunmayı gözeten, felsefî ve edebî nitelikler arzeden Eflâtun'un, Ksenophon'un ve Aristophanes'in belirli maksatları, onların ilgilendikleri şeyin tarihîliğini değerlendirmede de kesinlikten uzak olduğunu ortaya koyar. Bu konudaki uzmanların kanaatına göre, bazı ihtiyatî kayıtlar bulunmakla beraber, Eflâtun'un çizdiği portrenin daha doğru olduğundan yanadır. Bu itibarla S.'ten sonraki Yunan felsefî klasizmini kuran Eflâtun'un bütün şehadeti ve şahsiyeti S.'i anlamak için kuvvetli bir kaynaktır.

S.'in hayatı : S.'in ana-babası, Atina vatandaşıdır. Esasen onlar hakkında da pek az şey bilinmektedir. Eflâtun'un şehadetine göre S.'in annesi Phainaretti bir ebeydi; babası Sophroniskos'un da bir heykeltraş veya taşçı ustası olduğu sanılmaktadır. S. savaşa ağır teçhizatlı asker olarak katıldığına ve bunları da kendisi sağladığına göre, ailesinin oldukça varlıklı olduğuna hükmetmek gerekir. Ksenophon'un tasvirine göre, Ksantihippe adında huysuz, kaba ve kocasını anlamaktan âciz, terbiye ve bilgisi kıt bir kadınla evlenmiş ve bundan da üç çocuğu olmuştur. Esasen S.'in bu evliliği bir menkıbeye vesile olacak kadar mânidardır. Yorgunluğa, soğuğa, açlığa, her çeşit mahrumiyete dayanıklı bir yapıda olan S.'i, yaz kış sırtında harmani, sokaklarda yalın ayak dolaşan biri olarak anlatırlar. Eflâtun onu basık burunlu, patlak gözlü olarak tasvir eder ve bu durumun ona bir efsane kah-

SOKRATES

ramanı gibi bir görünüş kazandırdığını belirtir. Eflâtun'a göre dengeli bir şahsiyeti olan S., çağdaşı Spintharos'un nazarında sert mizaçlı, nefsine hâkim biriydi. Kısacası S., günlük olaylara göre değişmeyen, bilge kişi olmanın gereği, basit görünüş içinde yönü belli, şaşmaz bir karakterin örneği olarak geleceğin yeni bir insan tipini oluşturmuştur.

S. hiç seyahat etmemiş, Attike dışına çıkmamıştır. Eflâtun'un ifadesine göre, bir kere Korent (Korinthos) berzahına kadar gidişi bile maksatlı olmuştu. Yalnız Peloponez (Peloponnesos) savaşları dolayısıyle Potidaia, Amphipolis ve Delion'da bulunmuş ve cesareti yüzünden de takdir görmüştür.

S. siyasî işlere hususi bir alâka göstermemekle beraber, askerlikteki hizmetleri itibariyle, gerekli vazifelerini lâyıkıyla yerine getirmiştir.

Fakat ne yazık ki, S.'in hayatı, beklenmedik bir trajik sonuca götürülmüştü. Gerçi bu yetmiş yıl eylem içinde geçmiş mutlu bir hayat için yeter bir zaman dilimi teşkil edebilirdi. Belki de S.'in tabiî ömrü sonlarına yaklaşmaktaydı.

Halbuki, bu ömür tamamlanmadan, S.'i düşmanları dînsizlikle, gençlerin ahlâkını bozmakla, Atina tanrılarını inkâr edip, yerine yeni tanrılar koymakla, nihâyet Atina'nın bütün geleneğe bağlı müesseselerine düşman olmakla suçladılar. Hattâ Voltaire'in deyişiyle "bir Tanrıdan başka Tanrı yoktur" diyen bu ahlâk kahramanının bir tanrı - tanımaz (ateist) olduğunu iddia ederek, kendisini kur'a ile seçilen 500 bilgisiz üyesi olup, adına Heliaia denilen mahkemeye verdiler. Bu suçlamaları yapan düşmanları arasında şu iki isim, özellikle kendisinin idamında önemli roy oynadılar: Şâir Melitos, zengin bir derici olan Anytos. Bunlar S.'i ölüme mahkûm ettirmekle, demokrasiyi ve halk inançlarını kuvvetlendireceklerini düşünmüşlerdi. Eflâtun üç diyalogunda *(Apologia, Kriton, Phaidon)* onun kendisini nasıl savunduğunu, yurdunun kanunlarına itaat etmek için, kaçmayı nasıl reddettiğini ve ölümüne kadar hapishanede geçen hayatının inceliklerini tasvir eder. S., kendisini kaçırmak isteyen Kriton'a rüyasında, ulûhiyetin kendi ölümünün ne şekilde olacağı hakkında bilgi verdiğini ve bu ilâhî takdirden kaçamayacağını ve bir yetmiş yıl daha yaşayamayacak olan ihtiyar S.'in bir hain ve ahlâksız intıbaını bırakmak istemediğini dile getirmiştir.

Kendisini savunurken de hür faaliyetleri sırasında yaptığı sert ve kaba, halkın anlayabileceği örnek ve karşılaştırmalarla dolu, hattâ alaycı ve şakacı konuşmasını bırakmamış, bu tehlikeli zamanlarda bile çocukluğundan beri içinden duyduğu ilâhî sesin telkinlerini tekrarlamaktan çekinmemişti.

Mahkeme (üyelerinin pek az oy farkıyla) S.'i suçlu bulup ölüme mahkûm etti. Fakat S., bu hükümden sonra 30 gün daha tutuklu yaşadı. Ksenophon der ki, olaylar onun muhakeme edilmesinden sonra otuz gün daha yaşamasını istedi. Çünkü Delos bayramı bu ay içindeydi ve kanunda tören olarak Delos'a gitmiş olan küçük gemi geri dönmeden kimsenin idam edilmemesi yazılıydı. İşte bütün bu süre içinde S., arkadaşlarının gözleri önünde tıpkı eskiden olduğu gibi yaşadı. Çevresindekilere ruhun ebedîliği hakkında bir konuşma yaptıktan sonra, zehir çanağını bir hamlede içti ve etrâfında ağlayanlara: "İnsan tatlılıkla ölmelidir, ağlamayınız!" dedi. Ayrıca Kriton'a belki Yunan tanrılarına bir saldırı olarak, belki de kendini hayatın acılarından kurtardıkları için, hekimlik tanrısı "Asklepios'a bir horoz adamıştım, bu borcu ödemeyi unutma!" dedi.

Böylece çağının bilgisizlik ve ahlâksızlığına kurban giden S. için, Ksenophon "bütün insanların en bilgesi, en doğrusu işte böyle öldü" der (M. Ö. 399).

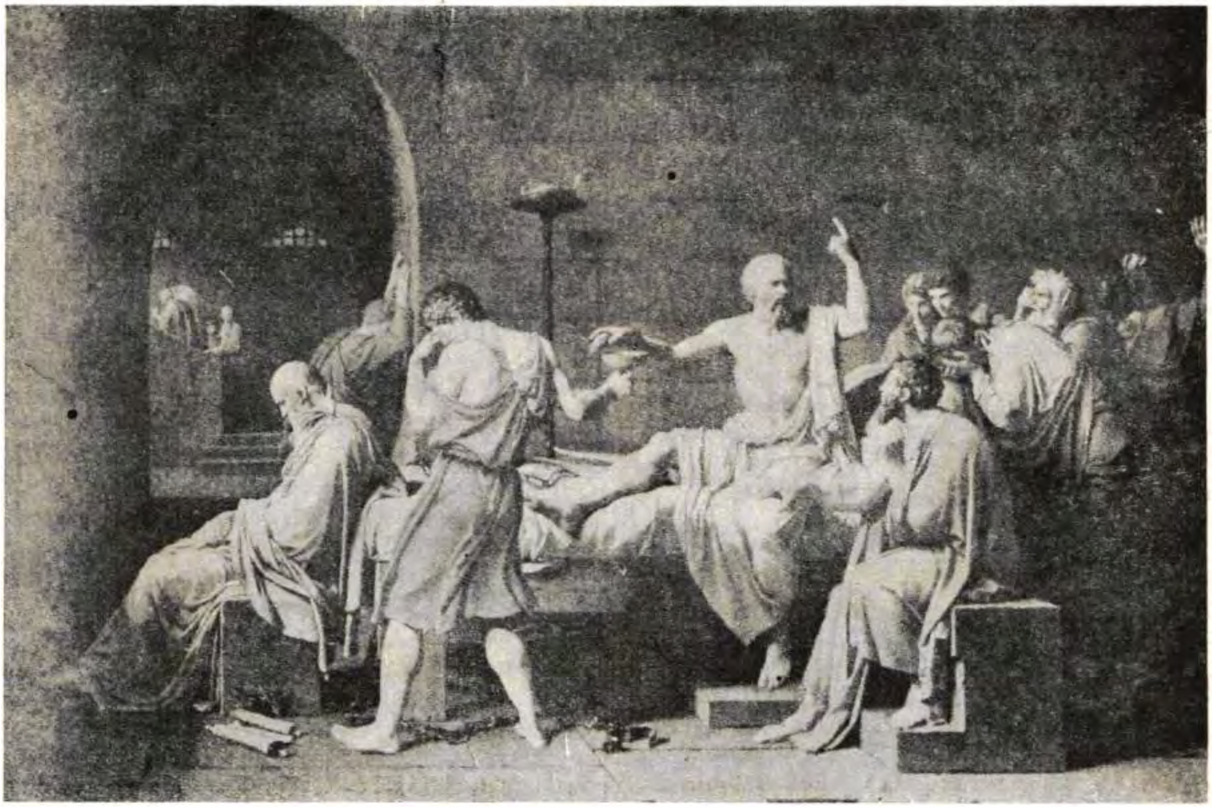
Epiktetos'un dediği gibi, S., bu âkıbeti ile insanlığa, yaşamakla yapmakta devam edeceği hizmetlerin çok üstünde bir hizmet ifâ etti. Bir kaç yüzyıl sonra S.'i Roma'da devam ettiren Epiktetos'un bu fikrini tekrarlayan XIX. yüzyıl Fransız filozofu Renouvier, "Ruhu bilgelik ve sevgi ile dolu olan böyle bir kimsenin hayatını normal olarak tamamlayamaması, ancak hemcinslerinin kinlerine maruz kaldıktan sonra ölüm huzuruna kavuşması, bu dünyanın kaderindendir. Her vahy sahibi bir kurban, her irşad edilen de irşad edenin itaatkârı olmalıdır" der.

S.'ın felsefesi: S.'in felsefesinin hareket noktası, Protagoras'ın ve sofistlerin şübheciliğinden başka bir şey değildir. Bütün bildiği, hiç bir şey bilmediğidir ve fazla olarak fizik ilimler alanında kesinliğin imkânsız olduğuna inanmıştır. Bununla beraber, kosmolojide şübheci olduğu hâlde, ahlâk alanında artık böyle değildir. Yüzyılının düşüncesine kattığı müsbet ve yeni unsur olan fikri de kâinatta bilinebilen ve tamamiyle bilinebilen bir şey vardır; Delfoi tapınağındaki "kendi kendini bil" (gnôthi seauton) sözünün ona gösterdiği bu konu insandır. Eşyanın mahiyet ve başlangıcına ait meseleleri çözemiyorsak, hiç olmazsa ne olmamız gerektiğini, hayatın mânâ ve gayesini, ruh için en yüksek iyiyi bilebiliriz ve biricik sağlam ve faydalı olan bu bilgidir, çünkü biricik mümkün olan odur. Ahlâkın dışında asla ciddî bir felsefe yoktur.

Aristoteles'e göre S., kurucusu olduğu ahlâktan başka ilim tanımıyorsa, onun gözünde ahlâkın, küllî prensiplere dayanan, hakikî, kesin, müsbet bir ilim oluşundan ötürüdür. S.'e göre, sofistleri aldatan şey insanların fikirlerinin, hükümlerinin, duygularının farklı olmasıdır. Bu farklılık, an-

cak görünüşte ve sathîdir. Ahlâkî fikirler, ferdin görenekleri altında saklı ve sanki uyumuş gibidirler; fakat herkesin içinde gerçek bir sosyal düzenin temeli olan iyi ve doğru olana karşı aynı temâyülleri bulmak için, eğitim vâsıtasıyle onu bu asalak kabuktan soymak lâzımdır.

O hâlde S.'in asıl meziyeti, hiç olmazsa ahlâkta, cüz'iden küllîyi çıkarmaya, ferdî olandan sosyal olana ve küllîye yükselmeye çalışmış olmak, fikirlerin alacalı çokluğu altında, herkesin doğru ve değişmez fikrini yalancı diyalektikçiler tarafından yolu şaşırtılan umumî vicdanı yeniden bulmuş ol-

SOKRATES : Çağların en ünlü filozoflarındandır. Eflâtun'un hocası olan Sokrates'in zehir içerek ölümü, yine çağlar boyunca nesilleri, sanatkârları etkilemiştir. Ünlü Fransız ressamı Louis David 1787 Paris sergisine "Sokrates'in baldıranı alışı" tablosuyla katılmıştı; bu eser şimdi Louvre müzesindedir (yukarıda). Aşağıda bir başka ressamın Sokrates'in zehiri içtiği ânı tasvir eden bir tablosu görülüyor

maktır. Zihin anarşisi ortasında düşünceye, sonuç çıkarmayı, tarif etmeyi öğretiyor ve kelimelere gerçek anlamlarını vererek, fikirlerin karışıklığına bir son vermeye çalışıyordu. Nitekim gezinti yerlerinde oturup, etrafında toplanan gençlere yönelttiği "hoşa giden şey nedir? Gitmeyen nedir? Doğru olan şey nedir, ne değildir? Cesaret nedir, ne değildir? Korkaklık nedir? Devlet nedir, politikacı kimdir? İyi nedir? Kötü nedir? Hakikat nedir? Hakikat olmayan nedir?" vb. gibi sorular, bu maksatla sorulmuş sorular olup, S. umumî geçerliği olan kavramların bilgisini kazandırmak gayesiyle, iki kademeden ibaret bir metod geliştirmiş oluyordu. S.'in metodunun hususiyeti, önce insanların sahip olduğu temelsiz bilgiyi yıkıp, sonra da asıl hakikat bilgisini onlara öğretmekti.

S.'in başlangıçta "bir şey biliyorum, o da hiçbir şey bilmediğimdir!" prensibine uyarak konuşmak için karşısına aldığı gençlerin emin olarak inandıkları bilgilerini sorular sorarak sarsmaya çalışması, S.'çi istihzanın (ironinin) bir tarzıdır. S. bunu endüktif bir yolla, ustaca sorular sorarak, karşısındakinin sahip olduğu bilgilerin temelsiz, yarım veya tamamen temelsiz bilgilerden ibaret olduğunu ortaya koymak istiyordu.

Karşısındakinin sağlam zannettiği bilgileri, istihza yoluyla sarstığını öğrenince, S., hemen bilgi ve faziletleri yine ustaca konuşma yoluyla karşısındaki konuşmacıların kendilerinin bulmalarına çalışırdı. Burada söz konusu olan husus, faziletleri dıştan vermek değil, fakat kendi kendine bulmak kabiliyetini aktif hâle getirmektir. S.'e göre insan, eğer bir defa faziletlerin mâhiyeti hakkında doğru bir kavram ve bilgiye sahip olursa, artık ondan sonra doğru davranışlarda bulunur. Çünkü S.'in nazarında bilgi, insanların kendi kendilerini bilmek suretiyle, elde edebilecekleri bir bilgidir; şübhesiz, bu da doğurtma (maieutik) yoluyla sağlanacaktır. Meselâ S., utangaçlığın ne olduğunu bilmediği gibi kendisinin de utangaç olduğunu bilmeyen utangaç Kharmides'ten ve cesaretin ne olduğunu bilmeyen ve bilmediği gibi kendisinin de cesur olduğunun farkında olmayan Lakhes'ten cesareti doğurtur.

İşte S.'ın düşünce metodunun bir yönü olan istihza (ironi), onun menfi kısmını teşkil ettiği gibi, öbür yönünün de doğurtma (maieutik) olması onun müsbet ve yapıcı kısmını ortaya koymaktadır. İstihza yoluyla zihin adetâ tasfiye edilmekte, doğurtma yoluyla da mevcudun nefiste şuuru husule getirilmektedir.

Gerçi, Eflâtun'un sokratik diyaloglarının S. ile ilgisi bir çok bakımlardan şübhe götürür; çok zaman sokratik metodun empirizmi ile Eflâtun'un idealar teorisinin rasyonalizmi birbirlerine karşı olarak vasıflandırılmıştır. Yine de maieutik ile şahsî düşünceyle, yani zihnin doğurtma gücüyle ortaya konan bilginin bulunuşu, hatırlayış yoluyla mümkün olabilmektedir. Çünkü, insan bütün ahlâk kavramlarına doğuştan sahiptir. Kısacası S.'in davranışının, hususiyle istihzasının ve "kendi kendini tanı!" prensibinin başlıca sebebi, her kişinin yaratılıştan basit oluşundan, iyi olanın yaratılıştan iyi olduğu görüşünden gelir; kimse bile bile kötü değildir; her kötülük bilgi sanılan bir bilgisizlikten gelir. S.'in ahlâkcı rasyonalizmi işte budur.

S.'in ahlâkı, Pythagoras'ın idealizmi ile İyonya okullarının sansualist ve materyalist temâyülünden ayrılamaz olan eudemonizmin (mutluluk ahlâkı) ortasında bulunur. S. hiç de riyazet taraftarı değildir; ideali arar, fakat onun duyulur bir şekilde görünmesini ve ahlâkî güzelin, fizik güzellikte aksetmesini ister; tabiata baş eğdirmeye, onu zekânın emri altına koymaya, ona mutlak efendi olarak hükmetmeye çalışır; fakat onu boğmayı uzaktan bile düşünmez. Dîn alanında mitolojiye ve anlattığı efsaneleri reddetmek hususunda sofistlerle ayni fikirde olan S., tabiat-üstüne, milletlerin koruyucusu ve fertlerin ilham verici cinler (daimonia) gibi yüksek varlıklara inanır. Fakat ilâhî bilgeliğin küllî olduğunda kuvvetle ısrar ederek, Atinalılar'ın hususî görüşlerine dokunmakta ve stoacılığın ve Hıristiyanlığın ileri süreceği insanlık ve umumî bağlılık fikrine yol açmaktadır.

Çığır açıcı bir ahlâkçı filozof olan S.'i Kant "aklın ideali", Hegel de bir insanlık kahramanı, felsefesini yazmayan fakat yaşayan bir "gerçek filozof" olarak görür.

XX. yüzyılda S., kendi fikirlerinin öncesini ihtiva etmesi bakımından, hem egzistansiyalistler ve hem de analitik felsefe taraftarlarınca yeniden ele alınıp işlenmiştir. Bu itibarla sokratik felsefe, yaşayan bir miras olarak korunmakta ve ileri götürülmeye çalışılmaktadır.

S. hakkında şimdiye kadar yazılanlar bir kitaplık oluşturacak kadar çoktur. S.'e dair dilimizde iki eser mânîdardır: M. Emin [Erişirgil], *Sokrat* (1931); Z. F. Fındıkoğlu' *Seçme Metinleri ve Kıraat Parçaları ile Ahlâk Tarihi: I. Cilt (Sokrat)* [1944]. (R. K.)

SOL, diatonik dizinin 5. derecesi (İng., Alm., Fl. G.). Türk Musikisi'nde orta sekizlide "rast" ve tiz sekizlide "gerdâniye" diye anılır bk. NOTA YAZISI. Fa ile lâ arasındaki sestir. Fa'ya çifte diyez ve lâ'ya çifte bemol konarak da gösterilebilir.

SOL ANAHTARLARI : bk. ANAHTARLAR.

SOLAKBAŞI, Yeniçeri ocağının 8. generalidir. Sancak beyi (tümgeneral) derecesindedir. Diğer generaller gibi terfî eder. Doğrudan doğruya padişahın şahsına bağlı bir generaldir.

60, 61, 62, 63. yeniçeri ortaları (taburları) solak ortalarıdır ve bu ortalar, hassa askeri olarak doğrudan doğruya sarayın emrine verilmiştir. Merasimlerde pâdişaha refakat eder, harpte pâdişahın çevresinde bulunurlar. Bu 4 orta kumandanının en kıdemlisine "solakbaşı" veya "başsolakbaşı" denilirdi.

S. yeniçeri karargâhında çalışmadığı, yeniçeri ağasına değil, doğrudan doğruya saraya bağlı olduğu için, onu yeniçeri generalleri arasında değil, saray generalleri arasında saymak daha doğrudur.

Harpte pâdişaha arkalarını dönmemek için sol elleriyle ok attıklarından dolayı bu birliklere "solak" denmiştir. Solaklar sol ellerini de sağ elleri derecesinde kullanabilmeleri için hususî eğitim görürlerdi. Yıldırım Sultan Bâyezid (1389-1402) devrinden beri mevcut en eski yeniçeri ortaları arasında idiler. Muharebede de çepçevre pâdişahın etrafını sarar, en yakınlarını bile yaklaştırmazlardı. Harp meydanında pâdişahın muharebeden yüzgeri etmeye hakkı olmadığını sembolleştirmek üzere, koşmaması için pâdişahın atının ön ayaklarını gümüş zencirle bağlayan, başsolakbaşı idi. II. Bâyezid devrinde (1481-1512) mevcutları 150 iken Kaanûnî devrinde (1520-1566) 400 olmuştur. Pâdişahın atının yularını tutmak şerefi de başsolakbaşına aitti. Bu solak ortalarına gir-

mek çok zordu. Tecrübe, çabuk kavrayış (sür'at-i intikal), itidal, ihtiyat aranırdı. Bir solağın yakışıklı, mehâbetli, güzel yüzlü, uzun boylu, çok cesur olması, pek iyi silâh kullanması da lâzımdı.

Başsolakbaşının değiştirilmesi icâb edince ekseriya Yedikule kumandanlığına (dizdâr - başı) gönderilirdi. Solaklara çok iyi bakılır, mükemmel üniformalar giydirilir, saltanatın şan ve şerefini göstermek için başlarına en değerli tüyler ve mücevherlerle süslü sorguçlar takılırdı (1922'ye kadar pâdişahın hassa askeri, merasimlerde hükümdâra refakat ederken, başına sorguç takardı). S.'ların görevi umumiyetle hayat boyu idi. Vaşak kürkü ile kaplanmış yeşil kadifeden üniformaları vardı (Uzunçarşılı, I, 218 - 26).

Revân sefer-i hümâyûnunda IV. Sultan Murad, Revân yakınlarında bir nehir geçilirken, çevresindeki solaklardan birinin akıntıya kapıldığını ve boğulmak üzere bulunduğunu görmüş, atını mahmuzlayıp yaklaşmış, solağa yetişmiş, üniformasından kavrayarak karaya çıkarıncaya kadar bırakmamış, bu suretle hayatını kurtardıktan başka, bir avuç da altın ihsân etmişti (Peçevî, II, 36). (Y. Ö.)

SOLAK - ZÂDE MISKAALÎ MEHMED HEMDEMÎ ÇELEBİ (öl. 1658), Türk bestekâr, sâzende, hânende, târihçi, şâir, nakkaş ve ressamı. XVI. asrın son yıllarında Istanbul'da doğdu. Babası Üsküb doğumlu ve solakbaşı (pâdişahın muhâfız alayı kumandanı) idi. Babasının saray adamı olması dolayısıyle çocukken Enderûn'a girdi ve pek çeşitli bilgi ve hünerler edindi. IV. Murâd'a (1623 - 1640) musâhib oldu ve bu hükümdârın sevgisini kazandı. Bestekâr olan IV. Murâd'ın, aynı vasıftaki Solakzâde'yi gözden kaçırmıyacağı muhakkaktı. Sonradan, Enderûn-ı Hümâyûn'un en büyük âmiri olan Hasodabaşı Hasan Ağa da, Solak - zâde'yi, meşhur tarihini yazması için teşvîk etti. Solak - zâde'nin Hâs Oda subaylarından olduğu anlaşılmaktadır. İbrahim Han (1640 - 1648) ve oğlu IV. Mehmed (1648 - 1687) devirlerinde de aynı görevine devam etti ve tarihe ait 2 eserini sonuncusuna takdîm ederek ihsanlar aldı. 60 küsur yaşında Istanbul'da öldü. Silivrikapısı'nda, Seyyid Nizâm dergâhının sağında Çeşmebaşı'ndaki mezar taşı, son yıllarda yok olmuştur. Solak - zâde'nin kölesi Yûsuf da, efendisi gibi mıskal (mûsîkaar) çalmakla ün yapmıştır. Aynı devirde yaşamış 2 Solak - zâde daha vardır: Biri Çârtârî Beşiktaşlı Küçük Solak - zâde'dir ki (Evliyâ, I, 637) adının "Ahmed" olması muhtemeldir ve Büyük Solak - zâde'nin bazı saz eserlerinin bu zâta ait olmak ihtimali vardır. Bir diğeri, Solak - zâde Mıskaalî Bihzâd Çelebî'dir. Yeniçeri olarak Revân ve Bağdad Sefer-i Hümâyûnları'na katılmış, Büyük Solak - zâde gibi Mıskaalî, mevlevî, nakkaş, bilhassa portre ve kale ressamıdır. 1653'te, Büyük Solak - zâde'den 5 yıl önce ölmüş, Galata Mevlevî - hânesi'ne gömülmüştür. Evliyâ Çelebî'nin ifadesinden, Büyük Solak - zâde'nin de nakkaş ve ressam olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Solak - zâde, asırlarca şöhretini *Tevârîh-ı Âl-i Osmân* veya kısaca *Târîh (Târîh-i Solak - zâde)*'i ile muhafaza etmiştir. Hemdemî ve bazan Mıskaalî (bu mahlasını daha çok bestelerinde kullandığı anlaşılıyor) mahlasıyle şiirler yazmış, bugün elimizde olmıyan bir *Divân* tertib etmiş, fakat şâirlikle şöhret kazanamamıştır. Târîhi, Osmanlı devletinin başlangıcından 1054'e (1644), Sultân İbrahim devri ortalarına kadar gelen bir umumî, fazla mufassal olmıyan Osmanlı tarihidir. 1298'de (1881) Istanbul'da Mahmud Bey Matbaası'nda 792 sahife olarak basılmıştır. Herhalde tek ciltlik toplu bir târîh olması dolayısıyla büyük şöhret kazanmasına rağmen, bu eser, en mühim Osmanlı târîhlerinden ve müellifi de büyük Osmanlı müverrihlerinden değildir. Peçevî ile mukayese edilirse çok sönüktür. XVII. asra ait verdiği bilgiler fena değildir. Bu devir için birinci derecede kaynak olarak kullanılmaktadır. Fakat Solak - zâde'nin bir bilginden çok fazla bir san'atkâr olduğu ortadadır. Parlak hânende ve sâzende, iyi ressam, iyi nedîm ve hatîb, bilhassa Türk Musikisi târîhinin büyük bestekârlarından biridir. Bestekârlığını çok az kişi duymuş olmakla beraber, gerçek şahsiyeti budur. Solak - zâde'nin tarihinin 1657'ye kadar gelen yazmaları da vardır. Dili Peçevî'deki gibi sade, fakat onun gibi parlak güzellikte değildir. Başlıca kaynakları Hoca Sâdeddin, Hasan Bey - zâde ve Peçevî'dir. Tarihini daha geliştiremeden ölmüştür. Yıldırım Bâyezîd'e kadar gelen ilk kısmı, 1271'de Istanbul'da taşbasması olarak 83 yaprak hâlinde de basılmıştır. Bir diğer eseri, *Fihrist-i Şâhân*'dır. Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün vezninde 92 beyittir. Pâdişahlardan —IV. Mehmed'e kadar— bir iki beyitle bahseder. Istanbul 1298, tarihsiz bir Istanbul taşbasması tab'ları olduğu gibi, *Târîh*'inin başına da alınmıştır. Bir ehemmiyeti hâiz olmamakla beraber, bu eser de şöhret kazanmıştır. Her iki eserin de Istanbul ve Avrupa kütüphânelerinde hayli yazması vardır. Hammer, in - folio 184 yaprak fevkalâde bir nüshayı, M. d'Ohssson'un damadı Chevalier de Palin'den satın aldığını yazar ki, d'Ohsson'un Istanbul'da satın aldığı bir nüsha olduğu muhakkaktır ve şimdi Viyana Kütüphânesi'ndedir. Solak - zâde'nin en mühim vasfı bestekârlığıdır. Güfteli eserleri unutulmuştur. Hâşim Bey'in eski mecmualardan naklettiği ve ihtimal o devirde hâlâ söylenen "Mıskaalî" diye işaretlenmiş 2 Mâhûr muhammes Şarkı'nın notaları bugün elimizde mevcut değildir. Buna karşılık, kendisini en mühim saz eserleri bestekârları arasına sokacak kadar saz eserinin notası, zamanımıza gelmiştir; fakat hiç biri bugün çalınmamaktadır. Elimizdeki saz eserleri şunlardır :

Peşrevler: 1. Uşşak I (Devr-i Kebîr I), 2. Uşşak II (Devr-i Kebîr II), 3. Uşşak III (Darb-ı Fetih), 4. Uşşak IV (Sakıyl), 5. Uşşak V (Hafîf), 6. Uşşak VI (Düyek, "Sükûn"), 7. Acem I (Hâvî), 8. Acem II (Fâhte); 9. Bayatî I (Darb-ı Fetih), 10. Bayatî II (Düyek); 11. Hüseynî I (Darbeyn), 12. Hüseynî II (Düyek, "Bahâristân"); 13. Nîşâbûr I (Sakıyl, 3 hâne), 14. Nîşâbûr II (Yürük Devr-i Kebîr); 15. Rast I (Darb-ı Fetih), 16. Rast II (Fâhte); 17. Bûselik (Fâhte), 18. Kürdî (Hafîf), 19. Muhayyer (Darb-ı Fetih), 20. Nevâ (Darb-ı Fetih), 21. Nikrîz (Lenk - Fâhte), 22. Segâh (Hâvî), 23. Uzzâl (Darb-ı Fetih, 3 hâne). Saz Semâîleri: 24. Segâh I, 25. Segâh II; 26. Evc, 27. Hüseynî (3 hâne), 28. Nevâ, 29. Rast.

Bu saz eserlerini sırasıyle Ali Ufkî, Kantemir ve Kevserî, bir asırlık bir müddet içinde notaya almışlardır. Bazıları ikisinde ve üçünde de mevcuttur ve esasen Kevserî, en büyük kısmıyle Kantemir'i kopya etmiştir. Şimdi yukarıda gösterilen 29 parça saz eserinin aslî notalarının (Ali Ufkî, Solak - zâde ile çağdaştır ve tanıştığı muhakkaktır) bunların hangisinde mevcut bulunduğunu gösteriyor ve bu parçaların hiç olmazsa bir ikisinin Küçük Solak - zâde'ye, belki Solak - zâde Bihzâd'a ait bulunabileceğini de hatırlatıyorum :

1. Uşşak I (Ufkî, Kantemir 107, Kevserî 80), 2. Uşşak II (Ufkî), 3. Uşşak III (Kantemir 13), 4. Uşşak IV (Ufkî, Kantemir 107, Kevserî 77), 5. Uşşak V (Ufkî, Kantemir 107, Kevserî 78), 6. Uşşak VI (Kantemir, 108, Kevserî 79), 7. Acem I (Ufkî, Kantemir 82, Kevserî 228), 8. Acem II (Uf-

kî, Kantemir 81, Kevserî 247), 9. Bayatî I (Kevserî 172), 10. Bayatî II (Ufkî), 11. Hüseynî I (Kevserî 429), 12. Hüseynî II (Kantemir 18, Kevserî 217), 13. Nişâbûr I (Ufkî), 14. Nîşâbûr II (Ufkî : 3 hâne "Solakoğlu", Kantemir 29, Kevserî 110), 15. Rast I (Kantemir I, Kevserî 61), 16. Rast II (Ufkî), 17. Bûselik (Kevserî 382), 18. Kürdî (Kantemir 84, Kevserî 86), 19. Muhayyer (Ufkî, Kantemir 13, Kevserî 279), 20. Nevâ (Kantemir 12, Kevserî 141), 21. Nikrîz (Kantemir 90, Kevserî 46, Ezgi II, 65 - 6), 22 Segâh (Kantemir 96, Kevserî 92), 23. Uzzâl (Ufkî), 24. Segâh I (Ufkî), 25. Segâh II (Ufkî), 26. Evc (Kantemir 140, Kevserî 327), 27. Hüseynî (Ufkî), 28. Nevâ (Ufkî), 29. Rast (Ufkî).

Bunlardan Rast ve Segâh Peşrevleri, Hamparsum - Mandoli'de de (123, 193) mevcuttur. Hamparsum Mandoli'de ayrıca yukarıdaki 3 saz eseri mecmuasının hiç birinde mevcut bulunmıyan 2 peşrev ve 2 saz semâîsi yazılmıştır :

30. Sâzkâr Peşrevi (557) ve 31. Saz Semâîsi (558) ile 32. Sünbüle-i Nihâvend Peşrevi (331) ve 33. Saz Semâîsi (332). (Y. Ö.)

SOLANUM, ılık ve sıcak bölgelerde yetişen bir bitki. Yüzlerce çeşidi olan S.'un bazı türleri güzel görünüşlerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir. Amerika'da yetişen ve boyu 4 metre kadar olan bir cinsin "ağaç domatesi" denen meyvası, domates gibi yiyecek maddesi olarak kullanılır.

SOLFATAR (kükürtlü tütenler), bir yanardağın en şiddetli püskürtme safhasından sonra çıkardığı ve içinde bol miktarda kükürtlü oksit ve kükürtlü hidrojen gibi gazlar bulunan dumanlar. S. kükürt bileşimlerinin süblimasyonu neticesinde kükürt oluşumu meydana gelir ve bazen de üretime elverişli durum arzedebilir (Napoli yakınlarında olduğu gibi). Hâlen S. ifraz eden volkanlardan Stromboli'yi sayabiliriz. S.'lar, Toskana'da olduğu gibi, ısı bakımından enerji kaynağı da olabilir.

SOLFEJ, "Do, re, mi..." gibi nota isimlerinin sesle tegannî edilmesi şeklinde yapılan temrin. Bu temrinler başlıca, güfte kullanılmaması, hem sesi kullanabilmek iktidarını, hem de hataları tanıyıp muhtelif aralıkları hakkıyle icrâ etmek kabiliyetini temin eder. S.'in gayesi, bir eserin notasını, ilk görüşte okuyabilmek, müzisyene bu hüneri kazandırabilmektir. "Aaa, ooo, uuu..." gibi sesli harflerin terennümü suretiyle yapılan temrinlere "vokaliz" denir; bununla beraber, vokaliz'i de S. terimi içinde anlamak kaabildir. S., biraz geniş mânâsıyla, aralıkların, anahtarların, ölçülerin, işaretlerin ve buna benzer ilkel musiki bilgisinin, nota yazısının öğretilmesini istihdâf eden bilgi şubesine de teşmîl edilir. Batı ülkelerinde S., yazıp okumak gibi ibtidâî bilgiler arasında telakki edilir; ilk ve orta öğretimde tedrîsi yapılır. Türkiye'de de musiki derslerinin programlarına konmuş, fakat okulda nota okumasını öğrenen kimseye şimdiye kadar memleketimizde tesadüf edilmemiştir. Yüksek S., chant talebesine konservatuarların ilgili sınıflarında gösterilir. Batı Musikisi'nden çok farklı aralıkları olan Türk Musikisi'nin S.'i için Dr. S. Ezgi ile S. Arel birer metod te'lif etmişlerdir. Birincisinde bilhassa an'anevî Türk tegannî usûlü tesbit edilmiştir ve ikincisi daha çok yüksek S. kategorisine girmektedir. Fr. solfège, İng. singing exercises, Alm. musikalische Gesangübung, İt. solfeggio, İsp. solfeo, Port. solfejo (kelime "sol - fa"dan gelmektedir). S. yapmak : Fr. solfier, İng. to solfa, Alm. solfeggieren, İt. solfeggiare, İsp. solfear, Port. solfejor. (Y. Ö.)

SOLFERİNO MUHAREBESİ, Solferino, İtalya'nın Mantova ilinde, Gerda gölünün güneyinde birkaç bin nüfuslu bir iskân yeridir. Burada imparator III. Napoléon kumandasındaki Fransız ve Piemonteli'ler İmparator Franz Joseph'in kumandasındaki Avusturyalılar'ı 24.6.1859'da mağlup etmişler, her iki tarafın kayıpları yüksek (Fransızlar 17 000; Avusturyalılar 22 000) olduğundan, çok geçmeden harp sona ermiştir.

SOLHAN, Bingöl iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 114 km², nüfusu 23 481 (1975), nüfus sıklığı 21, köy sayısı 23'tür. Yenibaşak adlı bir bucağı vardır. Köylerden 5'i 1 000'den çok, geri kalanının çoğu 300 - 600 nüfusludur. İlçe merkezinin nüfusu 7 014'dür (1975). İlçe, ilin doğu bölümündedir. Kuzeyinde Karlıova, batısında Genç ve Bingöl merkez ilçeleri, güneyinde Diyarbakır'ın Kulp ilçesi, doğusunda Muş ili vardır. Eski adı Boğlan olan Solhan, 1932 yılına kadar Muş iline bağlı bir köy iken, ilçe durumuna getirilmiş ve Bingöl iline bağlanmıştır. 1940 sayımında ilçe merkezinin nüfusu 421 iken, Arduşin (şimdiki Yenibaşak) bucak merkezinin nüfusu 201 idi. Bu tarihten 5 yıl sonra da bu küçük ilçe merkezinde otel, lokanta, berber, hamam, fırın henüz yoktu. Sadece bir mescit ile 4 dükkân ve kahvehane bulunuyordu. Merkezin bulunduğu köy 532 nüfuslu, çoğu kerpiç ve moloz taşları ile yapılmış tek katlı, düz damlı evleri bulunan bir yerleşme yeri idi.

Şimdi (1980) kasaba, 7 bini geçen nüfusu, çarşısı, belediyesi (1933 de kurulmuş), otel ve lokantası, ortaokulu, ilkokulu (köylerde 20 ilkokul), yatılı bölge okulu, iyi içme suları, Bozmana yeşilliği ve Yeni Halil Çeşmesi gibi mesireleri, 2 - 3 katlı yeni yapıları ile bir küçük şehir olmuştur. Bu gelişmede buradan geçirilen, Elazığ çevrelerini Van gölü çevrelerine bağlamış bulunan geniş ve düzgün asfalt karayolunun payı büyüktür. Bu yol ile S., doğu ve batısındaki uzak şehirlere bağlanmıştır. İl merkezine 60 km, Muş şehrine 55 km'lik yol ile bağlıdır.

İlçe arazisi yüksek ve çok yeri dağlık bir bölgededir. S. kasabası da 1 400 metre yüksekliktedir. Kuzeyde Şerafeddin dağları (2 000 m), batıda Solhan dağı (2 000 m), güneyde Dut tepesi (2 350 m) yükselir. Bunların arasında, kuzey - doğu kenarında S. kasabasının bulunduğu, çukur bir arazi, küçük düzlükler (Maslu düzü ve Şeref meydanı) ve tepelikler hâlinde uzanır (1 400 - 1 500 m). Bu çukur araziden Harabe ve Masis dereleri geçer ve birleşerek Murat nehrine dökülürler. İlçenin güney bölümünden Murat nehri geçer. İlçe arazisi, geniş ölçüde volkanik örtülerle kaplıdır (andezit, bazalt). Kuzey ve güney bölümlerinde Neojen devri tabakaları çokça yer tutar. Alüviyon ile örtülü arazi pek azdır (Harabe deresi boyunda).

İlçenin kışları sert bir iklimi vardır. Yaz mevsimi az sıcak geçer. Kar örtüsü aylarca dağlık yerleri, hattâ çukur alanları örter, gidiş - geliş zorlaşır. Kasabadan Muş ovasına Boğlan geçidi (1 640 m) yoluyla inilir. Dağlık yerler, bozulmuş meşe orman sahaları ile örtülüdür.

İlçede geçim, hayvancılığa dayanır. 1973 verilerine göre, 160 000 hayvan beslenmektedir. Bunun 70 000 koyun (çoğu morkaraman, azı akkaraman), 78 000 kıl keçisi, 10 000 sığırdır. Davar sürüleri mayısta Şerafeddin dağlarına ve Bingöl yaylalarına çıkarılır, ekimde yerlerine döner, bir kısmı da güneydeki alçak yerlere (Diyarbakır, Urfa) iner, süt ve yapağı ürünlerini değerlendirirler. Köylerde kümes hayvanları

SOLHAN : Genel görünüş

da beslenir (10 000 den çok). Sığırlar, Doğu Anadolu kırmızı ve yerlikara ırkları ile karışık bir tip gösterirler. Canlı hayvan, yağ, yün, ham deri satışı ilçeye gelir getirir. Alışveriş en çok Diyarbakır ve Erzurum ile olur.

İlçede meralar 508 000, ormanlar 332 000, tarım alanları 75 000 dekar tutar. Sulanan arazi 36 000 dekarı bulur. Başlıca ürünler buğday, arpa, çavdar, fasulye, patates, soğan ile bazı meyvelerdir (elma, armut, dut). Bunlar, yerindeki ihtiyacı ancak karşılar. İlçede Bingöl orman işletme müdürlüğüne bağlı orman bölge şefliği vardır. Burada "50. Yıl Ormanı" adı ile bir ağaçlandırma alanı kurulmuştur. (R. İ.)

SOLHAT, eski Kırım (veya Kırım) şehrine eskiden verilen bir ad. Bu şehrin Moğol devrinde kurulduğu anlaşılıyor.

SOLİFLÜKSİYON (Fr. *solifluxion* veya *solifluction*), donma ve çözülme etkisiyle toprağın kütle hâlinde yer değiştirmesi. Bu olay buzun mıntakasını çevreleyen bölgelerde görülür. Donma ve çözülmeler kilin çökelmesine yol açınca S. başlar. Günümüzde ılık bölgelerdeki yamaçların çoğu Dördüncü Zaman'da meydana gelen S. neticesinde meydana gelmiştir.

SOLIFUGAE, bir örümcek takımı. Boyları 1 - 7 cm arasında değişir. Vücutları uzun sık kıllarla kaplıdır. Afrika'da, Amerika'da, Hindistan'da ve Batı Asya'da yaşarlar. Bazı türleri alçak ovalarda yaşadığı gibi 3 000 m yükseklikteki dağlarda da yaşayabilirler. S. takımında 10 familya ve 600'den fazla tür vardır.

SOLINGEN, Almanya'da şehir. Federal Almanya'nın kuzey - batısında, Nordrein - Westfalen bölgesindedir. Nüfusu 172 000 (1975) olup, bunların % 63'ü Protestan, öbürleri Katoliktir. Wupper nehrine hâkim bir tepenin üzerinde yükselir. Demir ve çelik eşya fabrikalarıyla ün kazanmıştır. Çelik silâhlar, bıçaklar, cerrahlıkta kullanılan âletler yapılır. Orta Çağda Avrupa'da S. bıçakları ve silâhları Şam'ınkiler kadar şöhretli idi.

S.'in adı ilk defa 1067'de geçer. Nüfusu 1813'te 3 239 iken 1913'te 51 655'e yükselmiştir. 1929'da başka şehirlerle birleşerek büyük bir şehir oldu. Şehrin merkezi II. Dünyâ Harbinde tahrip edilmiştir.

SOLIS, Juan Diaz de (1470? İspanya veya Portekiz - Rio de la Plata 1516), İspanyol kâşifi ve denizcisi.

1509'da Orta Amerika'nın doğu kıyısı boyunca gemi ile gezerek, batıya doğru bir geçit aradı. V. N. de Balboa'nın 1513'te keşfettiği "Güney Denizi"ne götüren bir su yolu ararken, Rio de la Plata'nın ağzını buldu.

SOLİPSİZM [Lat. yalnız başına demek olan *solus* + ben demek olan *ipse*'den Al. *solipsismus;* Fr. *solipsisme;* İng. *solipsism;* İt. *solipsismo*], (enniyye, enneiyyet) karşılığında kullanılan idealizmin aşırı şeklini dile getiren doktrin.

Bilginin ideal karakterinden ileri gelen mantıklı bir netice olarak ortaya çıkan doktrin demektir. S. ayni zamanda, şuurunda olduğumuz ferdî *ben*in subjektif değişiklikleriyle birlikte, gerçeğin bütünü olduğunu ve tasavvuruna sahip olduğumuz başka *ben*lerin de bağımsız varlığı olamayacağını ileri sürer.

S. doktrini, XVIII. yüzyıl yazarlarınca, husûsiyle Wolff tarafından *bencillik* (egoizm) adı altında sık sık kullanılmıştır. Fakat S.'in asıl biricik temsilcisi doktor Claude Brunet'dir. *"Journal de Médecine"* (Tıp Günlüğü) [1686] adlı hâtıralarında sergilenen doktrininin yorumu üzerinde, bazı kayıtlamalar yapmak söz konusu olsa bile, Berkeley'den bir çeyrek yüzyıl, Alman idealist filozoflarından bir yüzyıl önce, Brunet, çağdaş idealizmin prensiplerini mükemmel bir açıklıkla ortaya koyarak, ayni zamanda, farkında olmayarak S.'e yaklaşmıştır.

Kant bu kelimeyi nefis sevgisi *(die Selbstsucht)* mukabilinde kullanmıştır. Kelimenin alelâde mânâsında bencilliğin iki türü olarak, nahvet ve kendine yeterlik şeklinde dile getirilmektedir.

SOLİST, tek başına okuyan, çalan veya raks eden san'atkâr. Bu san'atkâra herhangi bir sazın, orkestranın, koronun ve bu gibi şeylerin eşlik etmesi, S. hüviyetini değiştirmez. San'atkârın tek başına icrâ ettiği esere veya eser kısmına solo (b. bk.) denilir. Umumiyetle solo için yazılmış parçalar virtüozluğa yakın fazla mahârete lüzum gösterir. Bunun için S., bu derecede mahâreti, bilgisi, kabiliyeti, tecrübesi, müzikalitesi bulunanlardan seçilir. Türk. tek okuyucu, tek sâzende, Fr. *soliste,* İng. *solist, solist,* Alm. *Solospieler, Solist,* İt. *solista,* İsp. *solista,* Port. *solista.* (Y. Ö.)

SOLJENİTSIN Aleksandr İsaeviç (doğ. Kislovodsk 1918), Rus yazarı. Rostov (Don)'da fizik ve matematik okudu, mektupla edebiyat derslerini de takip etti. 1939'da Moskova'da bir kimya öğrencisi ile evlendi. Topçu okuluna girdi ve 1941 - 1945 yıllarında er olarak cephede savaştı. Bu hizmetlerine karşılık kendisine nişan verildi, rütbesi de yüzbaşılığa yükseltildi. Ancak arkadaşlarından birine yazdığı bir mektupta, sansürün, Stalin rejimine karşı birtakım tenkitler bulması üzerine tutuklandı. Sekiz yıl hapse mahkûm olan S., dünyadan ve ailelerinden bağları kesilmiş bilginlerin sınırlı bir konfor içinde yaşadığı özel bir kampa gönderildi. Bu kamptaki şartlar, mahkûmların zihnî güçlerini sürdürmelerine imkân veriyordu. 1949'da "normal" bir kampa nak-

SOLJENİTSIN, Aleksandr İsaeviç

ledilen S., mahkûmiyetinin son yıllarını dökümcü ve duvarcı olarak geçirdi. Kansere yakalanan S., Kazakistan'da bir hastahanede ameliyat edildi, sonra ücra bir step köyüne gönderildi. 1956'da affedildikten sonra Ryazan'a yerleşti ve karısıyla birlikte bir orta okulda öğretmenlik yaptı.

S.'in birinci romanı *Odin den İvana Denisoviça* (İvan Denisoviç'in Bir Günü) adı altında bir dergide çıktı [1962], Stalin rejimine karşı cephe alan N. Hruşçev, normal bir toplama kampını tasvir eden bu eseri memnunlukla karşıladı. Yazar kampların korkunç anlamsızlığını dile getiren bu sade hikâyede ölçülü davranmıştı. Eser, "edebî bir hârika" olarak değerlendirildi. S., eserinde "kamplarda adî mahkûmların emir verdiklerini" ortaya koyuyordu. Stalin düşünmek cesaretini gösteren siyasî mahkûmlara göre sosyal bakımdan kendini bu mahkûmlara daha yakın hissediyordu.

S. sonraki hikâyelerinde "Rus kaderi"ni buruk bir mizahla yumuşatılmış bir serinkanlılıkla tasvir etti.

1965'te polis, onun arkadaşlarından birinde "bozguncu" müsveddelerini ve *Pir Pobediteley* (Galiplerin Yemeği) adlı bir dramını ele geçirdi. Bu piyes kampta büyük bir bunalım içinde yazılmıştı. Yazar piyesini ortadan kaldırmıştı, ama çalınan bu biricik nüsha ona karşı bir tehdit aracı olarak kullanılıyordu. Bundan böyle S. eserlerini yayınlayamayacaktı. Sükûta mahkûm olan düşünen Rusya artık onun yazılarını ancak yabancı yayınevleri sâyesinde takip edebilecekti.

S., *V Kruge Pervom* (Birinci Çevrede) [1965] adlı eseriyle zirveye erişti. Bu eserde Dante'ye vergi bir "lüks kampında" bilginler, şüphelilerin sesini tesbit imkânını sağlayacak bir "gizli telefon şebekesi" bulmak için baskı altında tutulurlar. Sinirleri bozmak ve kişilikleri manevî bakımdan dumura uğratmak için türlü türlü küçük düşürme usûllerine baş vurulur, ama insanlar hapishanede iç hürriyetlerine kavuşurlar. Kendi aralarında bir soruyu tartışırlar: "Amaç araçları meşru kılar mı?" sorusu, politik yönden değil, ahlâkî bakımdan gözden geçirilir. Lânetlenmiş bir çevrede yeni bir şövalyelik oluşur: Seri hâlinde resmî portreler yapmaya mahkûm edilmiş bir ressam, gizli olarak, Graal'in şatosunu gören Perceval'in ışıklandırma anındaki resmini çizer. Kendisini hürriyetine kavuşturacak olan "şifre çözücüsü"nü keşfeden bir bilgin, yaptığı hesapları yakmayı tercih eder.

S.'in bu romanı da bürokratlaşmış yeni toplumun bir tablosudur: Rahata susamış yüksek memurlar; optimist veya konformist olmayan ve "gerçek kitabını" yazmakta güçlük çeken seçkin bir yazar; bilgi vermekten çok cephedeki durumu beğenmek durumunda kalan savaş muhabirleri; bütün bunlar hiçbir kanun tanımayan rejim karşısında korkudan ne yapacaklarını bilemezler. Yazar, şaşırtıcı bir bölümde, gizlediği terörün içini kemirdiği Stalin'i gece penceresiz hücresinde yakalar. Kimden söz etmez, yalnız derin bir psikolojik gerçeği dile getirir: "İnsan kendisine benzer zalimler yaratan bir türe mensuptur."

S.'in *Rakovıy Korpus* (Kanserliler Koğuşu) [1963 - 1968] adlı eseri başka bir "çevre" meydana getirir. Bu eserde kötülük türlü hasta tiplerine göre yorumlanır. Klinik tahlile psikolojik tahlil katılır. Adalet, Hıristiyanlığın kaynaklarından gelen bir iyilik ve kötülük kavramıyla allak bullak edilir.

S., "Moskova patriğine bir mektup"ta patriğe ödevlerini hatırlattı [1972]. İnsan yaradılış itibariyle iyi veya kötüdür.

S.'in bütün eserleri, sosyalist ihtilâlinin taşıdığı ışığı söndürüp söndürmediği yolundaki trajik soruyu çözme çevresinde toplanmıştır.

Avgust çetırnadtsatogo (1914 ağustosu) adlı eserinde Tannenberg bozgununu anlatırken "Savaş ve barış" yazarının felsefesini reddeder: Yetkili ve vicdanlı subayların baş başa verip tasarlayacakları bir hareket, felâketi önleyebilirdi, ama Rus ordusu böyle subaylardan mahrumdu. "XX. yüzyıl bize pek çok defa gösterdi ki, sorumlular insandır" ve kader (fatum) sorumlu değildir. Kitap, yüksek bir konuyu açar: "Bir yenilik! Bir top-la-ma kampı! Gelecek on yılların kaderi! XX. yüzyılın bildirisi!".

S.'in eserlerinin böyle geniş bir yankı uyandırması, tenkide dayanan millî realizm geleneklerine bağlı kalmasıyla açıklanabilir. Olayların ve kişilerin çokluğuna rağmen, hikâyesi bir, iki veya üç güne sığdırılan romanları yapı bakımından klasiktir. Ancak, yazıları şaşkınlık verecek kadar yenidir. Yarım yüzyıllık bir ihtilâl kargaşasının büyük katkısını dile kazandırmıştır: Deyişler, mahallî sözler, teknik terimler, sanat ve kamp argosu. S., kullandığı yeni sözlere o kadar ustalıklı bir biçim vermiştir ki, bu sözlerin yeni bir buluşun eseri olduğunun farkına varılamaz.

Sovyet Yazarlar Birliği S.'e karşı çetin bir mücadele açtı. Sovyetler Birliğinde yasaklanan eserleri kendi müsaadesi olmaksızın yabancı ülkelerde yayınlandı ve yazar, "iftira"larıyla anti-komünist propagandayı beslemekle suçlandırıldı. Resmî basın organlarının açtığı ağır kampanya karşısında S., Sovyet Yazarlar Birliği'nden "yazarın hakları" üzerine bir konuşma yaptı [1968]. Sovyetler Birliği'nde hüküm süren ağır sansürü açığa vurdu, demokratik hürriyetlerin daraltıldığını ifşâ etti ve yazarın haklarını açık olarak dile getirdi. Ancak bu savunma olumlu bir sonuç vermedi. S. 1969'da Sovyet Yazarlar Birliği'nden çıkarıldı. Daha sonra kendisine Sovyetler Birliği'nden çıkması teklif edildi.

Yaşayan en büyük Rus yazarlarından biri olarak 1970'te S.'e Nobel edebiyat armağanı verildi. Armağan kurulu bu yolda karar verirken, yalnız eserlerinin üniversel değerini göz önünde tutmamış, onun "moral gücü"nü de değerlendirmişti. S., Sovyetler Birliği'ne dönmesinin engelleneceğinden korktuğu için armağanını almak üzere Stockholm'e gitmedi.

1973'te Paris'te *Gulag Takımadaları* [2 cilt, 1973 - 1974] adlı eseri yayınlandı. Bu eser, basit bir roman olarak kalmıyor, yazarın şahsî gözlemlerine ve görgü tanıklarının verdikleri bilgilere dayanan bir ilmî araştırma değeri taşıyordu. Bu bakımdan S. eserini "roman - araştırma" (romanissledovanie) olarak nitelendiriyordu. Yazar bu "roman - araştırma"-sında şahsî tecrübeleri yanında topladığı bilgileri değerlendirerek mecburî çalışma kamplarının ahlâk bozucu baskısını ortaya koyuyor, hayatını kaybeden milyonlarca kurbandan söz ediyordu. Bunun üzerine S.'e karşı açılan mücadele ağır bir biçim aldı: 1974 yılı başında Sovyet yurttaşlığından çıkarıldı ve Zürich'e yerleşti. 1974'te "Sovyet yönetimine bir açık mektup" yazıp yaydı. *Meşe* ve *Dana* [1975] adlı eserinde de hâtıralarını topladı.

S.'in eserleri belli başlı yabancı dillere çevrildiği gibi, Türkçeye de tercüme edilmiştir. (H. E.)

SOLMISATION (Fr. "sôlmizasion" ok.), bir solfej (b. bk.) tarzı. Burada "sol-mi" aralığı esas alınmıştır. İng. *solmisation*, Alm. *Solmisation*, İt. *solmisatione*, İsp. *solmisacion* ("sol-mi"den), Lat. *solmisation.*

SOLO, Cava adasının en uzun nehri. Uzunluğu 540 km'dir. Geniş bir delta yaparak Cava denizi'ne dökülür.

SOLO, bir tek san'atkâr (solist) tarafından yalnız başına veya bir yahut birden fazla saz, ses, saz - ses topluluğunun eşliğinde icrâ edilen ses, saz veya raks eseri veya eser parçası. Böyle bir parça ekseriya büyük maharete ihtiyaç gösterir Krş. SOLİST. Türk. birleme, Eski Türk. batak, İt. ve milletlerarası S. (çoğ. soli) : yalnız, tek okuyuş, çalış, raks. Aksi : ensemble = hep beraber.

SOLOMON ADALARI, Büyük Okyanus'un güney - batısında bir devlet ve adalar zenciri. İngiliz Milletler câmiası'na dahil olan S. A.'nın yüzölçümü toplam 29 785 km² olarak tahmin edilmektedir. Adaların başlıcaları Guadalcanal, Malaita, San Cristobal, New Georgia, Santa Isabel ve Choiseul'dür. Yüzölçümü bakımından Guadalcanal adaların en büyüğü ise de, nüfusun çoğu Malaita'da yaşar. Toplam nüfusu 197 000 (1976), başkenti Guadalcanal adasındaki 17 000 nüfuslu Honiara'dır.

SOLOMON ADALARI : Tüylerden ve hayvan dişlerinden yapılan elbisesi içinde bir yerli davulcu. Bunlar vaktiyle yamyamdı, zamanla bu huylarından vazgeçtiler

S. A.'nın büyükleri dağlık ve ormanlıktır. Akarsuları yeterli enerji potansiyeli taşır. Bitki çeşitleri pek zengindir; hayvanlar Yeni Gine'dekilerle akrabalık gösterir. Iklim sıcak ve nemlidir. En çok hindistan cevizi yetiştirilir, kopra elde edilir, diğer ihraç malları, ivory nut (bir çeşit hurma kozalağı), kauri denen bir çeşit çam kerestesi, inci ve tütsülenip kurutulmuş deniz hıyarıdır (bunu Çinliler pek sever).

S. A. zenciri Melanezya mıntakasında kuzey - batıdan güney - doğuya doğru 900 mil boyunca uzanır. En güney ucunun 300 mil doğusunda bulunan Santa Cruz adaları ile Avustralya açıklarındaki Lord Howe adası da bu gruba dahildir. Diğer taraftan en kuzeyde bulunan Buka ve Bougainville adalarıyla komşu adalar, Yeni Gine arazisinin bir kısmı olarak Avustralya tarafından idare edilir. Bu kısmın yüzölçümü de 11 000 km'yi geçer.

S. A.'nda yaşayanların çoğu Melanezyalı'dır. Daha sonra sırayla Polinezyalı, Mikronezyalı ve Avrupalılar gelir. Ülkede mevcut olan iki şehir başkent Honiara ile Bougainville adasındaki Kieta'dır.

S. A. 1568'de Alvaro de Mendana adlı İspanyol tarafından keşfedildi. 1595'te burada bir koloni kurmaya girişen Alvaro de Mendana'nın teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru buralara yeni keşif seyahatleri yapıldı ve 1893 yılında ilk İngiliz kolonisi kuruldu. Adaların kuzeyinde de, 1895'te bir Alman himâyesi ilân edildiyse de, Buka ve Bougainville dışındaki adalar, Almanlar'ın Batı Samoa'daki haklarını tanımak şartıyle, İngiltere'ye bırakıldı. Almanlar'a ait adalar, 1914'te Avustralya tarafından işgal edildi ve 1920'den itibaren de Avustralya tarafından idare edilmeye başlandı.

II. Dünya Savaşı'nda çok zarar gören adalarda, 1960 yılında teşriî bir meclis ve icrâ konseyi kuruldu. 1969 anayasa değişikliğiyle, seçimle gelen bir idare konseyi ve icrâ konseyi iş başına geldi (1970). 1974'te bakanlıklara ayrılan hükûmet şekline geçildi. S. A. 1976'da kendi kendini idare yetkisini aldı ve tam bağımsızlığı da 6 temmuz 1978'de gerçekleşti.

SOLON (aş. yu. M. Ö. 639 - 559), bütün çağların en ünlü kanun yapıcılarından biri. Atinalı bir asilzâde olan Eksesestides'in oğludur. İyi bir öğrenim gördü, siyasî kargaşalıkların hüküm sürdüğü bir dönemde yetişti. Bu siyasî kargaşalıklar iki faktöre dayanıyordu : Kudretli aristokrat aileler arasındaki rekabet ve sıradan halkın üzerindeki ağır ekonomik güçlükler. Bu yüzden birçok kimse borç - köleliğine düşmüş, ecdaddan kalma topraklarını kaybetmişti.

SOLON

S. gençliğinde ticaretle uğraştı. Şiir yazdı (şiirlerinden ancak 100 mısra zamanımıza ulaşabilmiştir). Şiirlerinde Megaralılar'ı, Salamis'i geri almaya teşvik etti. Zaferle neticelenen bu savaş sırasında orduya S.'un kumanda ettiği sanılmaktadır.

S. vatanperverliğiyle tanınan, sevilen bir şahsiyet idi. Şiirlerinde zenginlerin şımarıklığını, kendini beğenmişliğini

yeriyor, devletin adâletle hareket etmesi gerektiğini savunuyordu. S. aş. yu. M. Ö. 594'te arkhont oldu. Devlet, adâlet ve ekonomik düzende çok köklü değişiklikler yaptı. Öyle ki, ona ait olmayan birçok müsbet icraat da, zamanla ona mal edildi.

S. serfliği kaldırdı, mahkûmlar için siyasî af çıkardı; para basma işini düzene soktu, ölçü ve ağırlıkları yeniden ayarladı; bir kimsenin sahip olabileceği azamî toprak mikdarında azaltma yaptı. Bunun dışında o zamana kadar büyük bir pederşâhî sistem içinde bulunan ailede, babanın haklarını sınırladı. Draco'nun katı kanunlarını (adam öldürme hariç) lâğvetti. Vatandaşları, yıllık gelir esasına göre dört sınıfa ayırarak, yeni bir oylama sistemi getirdi. Bu sistemde en aşağı sınıf icrâ ve adlî işlerde çalışamıyordu. Göçmen zanaatkârlara vatandaş olma fırsatını tanıyarak, ticaret ve endüstriyi teşvik etti. Az gelirli vatandaşların omuzlarına yüklenen vergileri ve askerlik süresini yeniden ayarladı. "Boule (veya Dört Yüz Konseyi)" ve "Ecclesia"yı (Meclis) kurdu. Ecclesia'nın iktidarını genişletmekle kalmadı, en eski Atina mahkemesi olan Areopagus'un Ecclesia üzerindeki kontrollerini de sınırladı. S.'un hükûmet organlarında yaptığı reformlar onun eski devlet adamları arasında geleceği en iyi gören insan olarak vasıflandırılmasına yol açmıştır. S. Eski Yunan'ın yedi bilge kişisinden biri olarak tanınır.

SOLON'LAR, Çin Halk Cumhuriyetinde yaşayan, Tunguz - Mançu (Evenki) menşeli bir topluluğa verilen ad. Sayıları toplu olarak aş. yu. 7 bindir. İç Moğolistan'da ve Heylunkyang eyâletinde Haul nehri boyunda Hingan dağlarının doğu eteklerinde, Çol nehrinin yukarı ve orta kesimlerinde otururlar. Doğuda Nonni nehrine kadar yayılırlar. Bundan başka, Sinkyang muhtar Uygur Bölgesinde de (İli nehri havzasında) S.'lara rastlanır. Bu topraklara Mançu hâkimiyeti zamanında 1763'te yapılan bir askerî yerleşme sonunda geldikleri anlaşılıyor. 1 mart 1954'te yayınlanan resmî bir karara göre Duḫar veya Daur adını almışlardır.

S.'lar dil bakımından Tunguz - Mançu dillerinin kuzey grupuna bağlıdırlar. Çin kaynaklarında verilen bilgilere göre S.'ların I. yüzyıldan beri Çin topraklarında yaşadıklarını biliyoruz. Haul nehri boyunda yaşayan S.'lar hayvancılık, Çol nehri boyunda ve Hingan dağları eteklerinde oturanlar avcılık, Nonni nehrinin kolları boyunda yerleşenler ise tarımla uğraşırlar. İli nehri boyunda yaşayan S.'lar tarım, avcılık ve balıkçılık yaparlar. El sanatları da gelişmiştir. Dîn bakımından S.'ların büyük çoğunluğu şamanisttir. Sinkyang'da yaşayan S.'lar ise Lamaisttir.

S. dili A. O İvanovskiy (*Mandjurica I. Obraztsı Solonskogo i daḫurskogo Yazıka.* 1894) ve N. N. Poppe (*Materialı Posolonskomu Yazıku.* Leningrad 1931) tarafından araştırılmıştır. Eski kaynaklarda geçen Solonca veriler L. Ligeti tarafından gözden geçirilip yayınlanmıştır. (H. E.)

SOLOTHURN KANTONU, İsviçre'nin kuzey batı bölümünde bir kanton. Kuzeyde Basel - Land kantonu, doğuda Argau K., güney ve batıda Bern K. arasında bulunur. Yüzölçümü 791 km², nüfusu 224 100 (1970). Halkın çoğu Almanca konuşur. Yüzölçümünün % 36'sı ormanla kaplıdır. % 60 kadar çayır, meyve bahçesi, tarla ve bahçedir. Bununla beraber, 1970'te çalışanların ancak % 6'sı tarımla uğraşıyordu. Kantonun endüstrisi, makine, saat, kundura, terlik üretir. 1970'te 558 fabrikada 50 860 kişi çalışıyordu. Arması, taçlı kalkandır ve kalkanın altı yuvarlaktır. Ufkî bir çizgiyle ikiye bölünmüş olan kalkanın üst bölümü kırmızı, alt bölümü gümüştür Fr. *Soleure.*

Tarih : S. bir kent yerleşme yeri idi. Romalılar burada salodurum adı altında bir kale yapmışlardır. Kavimler göçü sırasında ülkenin doğusunda Almanlar, batısında da Burgund'lar yerleşmiştir. 888'de ülke Burgund krallığına, 1032'de de bununla birlikte Alman Reich'ine katılmıştır. 1127'den itibaren S. Zähringer asil ailesince idare edilmiştir; bu aile ortadan kalkınca (1218) S. K. Reich şehri olmuştur. Ülke 1481'de İsviçre konfederasyonuna alınmıştır. S. K.'nda reformasyon çok taraftar kazanmış ise de her kısmında yok edilmiş, kanton Katolik kalmıştır. Şimdiki kanton anayasası 1887'den beri yürürlüktedir. Aynı adı taşıyan merkezi Aara nehrinin üzerinde, denizden 437 m yükseklikte bir şehir olup, nüfusu 18 300'dür (1972).

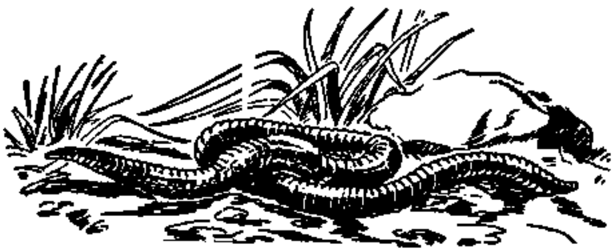
SOLOV'EV, Vladimir Sergeeviç, (Moskova 1853 - Uzkoe, Moskova civarı 1900), Rus mistik filozofu ve şâiri. S., bir ortodoks papazın oğlu olan büyük Rus tarihçisi ve Moskova üniversitesi rektörü Sergey Mihayloviç (Sergey Mic-Michay'oviç (1820 - 1879)'in oğludur; ana tarafından Ukraynalı mistik filozof G. S. Skovroda (1722 - 1794) ailesine bağlanır. S. beşinci Moskova gimnazyumunu bitirdikten sonra, Moskova üniversitesinde iki yıl fizik ve matematik öğrenimi görmüş, sonra da tarih ve felsefe okuyarak 1873'te üniversiteden diploma almıştır. 1874'te hazırladığı master tezi *Krizis Zapadnoj Filosofii : Protir Pozitivistov* (Batı Felsefesinin Buhranı : Pozitivizme Karşı) adını taşımaktadır. İngiltere ve Mısır'a (Doğu felsefesini incelemek maksadıyla) yaptığı gezilerden Rusya'ya dönünce, Moskova üniversitesine öğretim görevlisi olarak tâyin edildi. Moskova'daki öğretim hayatı, idam cezasının aleyhinde bulunduğu için kısa sürdü ve Petersburg'da (Leningrad) tekrar göreve başlamışsa da devam ettiremeyip, istifaen ayrıldı (1881). 1880'de doktora tezi olarak hazırladığı *Kritika Otvlecennych Načal* (Mücerret Prensiplerin Tenkidi) adlı eserini yayınladı. S. hayatının bundan sonraki safhasını yazmakla geçirdi.

S.'un teolojisinin başlıca prensipi âlemşümûl bir kilise içersinde doğu ve batı inancını birleştirmekti ve bu maksatla 1889'da *La Russie et l'Église Universelle* (Rusya ve Âlemşümûl Kilise) adlı Fransızca eserini yayınladı. Âlemşümûl kardeşlik hakkında Hıristiyan idealini benimsemesi dolayısıyla Slav dosluğuna (slavofilism) ters düşmüştü.

Başlıca eserleri şunlardır : *Filosofskie Načala Celnogo Znanija* (Tam Bilginin Felsefî Temelleri) [1877]; *İstorija i Buduščnost Teokratii* (Tarih ve Teokrasinin Geleceği) [1887], *Velikij Spor i Christianskaja Politika* (Büyük Tartışma ve Hıristiyan Politikası) [1883], *Stikhotvorenija* (Şiirleri) [1891].

SOLUCAN, ince uzun, yumuşak vücutlu toprak içinde yaşayan bir hayvan. Genel olarak renkleri açık kırmızıdır. Vücudu 100 - 200 kadar halkanın birleşmesiyle meydana gelir. Halkalı S.'ların 7 000 kadar türü vardır. Bazıları karada bazıları sularda yaşar.

Baş kısım sivri, arka kısım biraz daha yassıdır. Vücudu ortadan kesildiği zaman her iki parça da yaşamaya devam eder. Baş kısmında ağız, son kısmında anüs bulunur. Derisi hem solunum hem de dokunma organı görevini yapar. Deride görme duygusu olan birtakım hücreler vardır. Fakat

SOLUCAN : Yer solucanı

bu hücreler çok kuvvetli değildir, sadece S.'ın gün ışığını farketmesini sağlar. Deri sümüksü bir madde salgılar. Bu yüzden hayvanın vücudu devamlı olarak yumuşak ve nemli kalır. S.'ın içinde boydan boya uzanan bir sindirim yolu vardır. Ağızda diş bulunmaz.

S.'ların en büyük özellikleri, vücutlarını büzüp uzatmalarıdır. Bu özellikleri vücutlarının halkalı oluşundan ileri gelir. Vücudun alt kısmında incecik kıllar bulunur. S. bu kılların yardımıyla tutunur ve kaygan yüzeylere bile rahatlıkla tırmanabilir.

Yer solucanları toprak içinde yaşarlar. Genel olarak toprağın 50 cm kadar derininde yaşarlarsa da, kuru ve sıcak topraklarda 2 m derinliğe indikleri görülür.

S.'ın bu şekilde toprağın içine girip çıkması toprağın havalanması yüzünden fayda sağlar. S.'ların faydalı hayvanlar olduğu tabiat bilgini Darwin tarafından ortaya konmuştur. Darwin, toprağın 4 000 m^{2}sinde 50 000 kadar S. bulunduğunu ileri sürmüştür. Türkiye'de bulunan S.'ların ortalama boyu 25 cm kadardır. Sıcak ülkelerde 2 m boyunda S.'lar görülür. Yer S.'ından başka S.'ların pek çok çeşitleri vardır. Denizde yaşayanların sayısı fazladır. Bazıları balık yemi olarak önem taşır. Bunların bir kısmı kendi salgıladıkları bir sıvıdan meydana gelen kabuk içinde bulunur. Başlarında solunumu sağlıyan püskül şeklinde solungaçlar vardır. S.'lar yumurta ile çoğalır. Erkek organ ile dişi organ aynı hayvan üzerinde bulunur. Dişilik deliği S.'ın 14. halkasında erkeklik deliği de 15. halkasında yer alır. Yumurta iki hayvanın birleşmesiyle döllenir.

SOLUNUM HASTALIKLARI, en çok görülen solunum yolu hastalıkları şöyle sıralanabilir :

Bronşitler (bronchites) : Bronşit ya belli başlı bir hastalıktır veya başka hastalıkların (tifo, çiçek, kalb yetmezliği, tüberküloz) belirtileri arasında görülür. Öksürük ve balgam çıkarma vardır. Tedavide antibiyotik ve söktürücü öksürük şurupları kullanılır.

Bronşektaziler (bronchectasie veya *bronchiectasie) :* Bronş duvarlarında ve civarındaki akciğer dokusunda akut ve kronik iltihabî değişikliklerle beraber, bronşların tekrar daralmasına imkân olmayan genişlemelerdir. Hastalar bilhassa sabahları öksürükle bol miktarda balgam çıkarırlar. Bu hastaların parmakları trampet çomağı şeklini andırır, buna çomak parmak denir ve branşektazi teşhisi koymakda büyük yardımcı olur. Tedâvî cerrâhî yolla veya tıbbî tedâvî ile olur. Ameliyatla hasta kısım çıkarılır. Tıbbî tedâvîde ilâçlar ve hasta vücuduna uygun durumlar vererek balgamın boşaltılması vardır.

Bronş astmı (Fr. *asthme bronchial) :* Nöbetlerle gelen, nefes darlığı, öksürük, hışıltılı solunum ile kendini gösterir bir solunum sistemi hastalığıdır. Bazı mevsimlerde çok görülür. Hasta nöbet haricinde genellikle normaldir. Çocuklarda görülen tipi allerjik olur. Tedavide bronş genişletici ilâçlar, müsekkinler, ifrâzâtın dışarı atılmasını kolaylaştıran ekspektoranlar, steroidler tavsiye edilir. Astım allerjiye bağlı ise, hangi allergenlerin olduğu cilt testleriyle tesbit edilip, hastaya aşılar uygulanabilir.

Anfizem (Fr. *emphysème) :* Akciğerlerdeki en ince hava yollarının genişlemesi sonucu normalden fazla hava ihtiva etmesi hâline akciğer anfizemi denir. Hastaların göğsünün önarka çapında genişleme vardır. Buna fıçı göğsü denir. Anfizemin sebebi, kronik bronşit veya sık tekrarlayan solunum yolları enfeksiyonları, bronş astmı, sigara, hava kirliliği, akciğerin elastik dokusunda harâbiyet yapan zâtürree, tüberküloz gibi şeylerdir. Tedavide bronşlardaki tıkanıklığı açmak, enfeksiyonu gidermek, ifrazatı boşaltmak gerekir.

Zatürreler (Fr. *pneumomies) :* Akciğerlerde değişik mikropların meydana getirdiği iltihâbî durumlardır. % 90'ı pnomokoklar tarafından olur. Ateş, yan ağrısı, öksürükle başlar. Ateş 7 - 10 gün sürer.

Tedavide en tesirli ilâç penisilindir. Penisilin allerjisi olan şahıslarda diğer antibiyotikler kullanılabilir.

Akciğer toz hastalıkları (Fr. *pneumoconioses) :* Hava içinde bulunan tozların teneffüs edilmesi sonucu ortaya çıkan hastalıklardır. Bu tozlar silikat, mantar sporları, pamuk lifleri ile parçalanmış yaprak ve tohum, kömür tanecikleri, asbestos olabilir. En fazla rastlanan kömür madeni pnömokonyozudur. Malûliyet veren bir hastalıktır. Tedavide bronş genişletici ilâçlar kullanılır.

Sarkoidosis (Fr. *sarcoïdose) :* Göğüs içi lenf bezlerinin büyümesi, mafsal ağrıları, ateş, öksürükle karakterli bir akciğer hastalığıdır. Hastalığın sebebi kati olarak belli değildir. Tedavide steroid tavsiye edilir.

Akciğer kanaması (hèmorragie pulmonaire) : Akciğer dokusunda yırtılan bir damardan keseciklere veya bronşlara akan kan koyu esmer veya açık renkte olur öksürükle ağızdan gelir. Miktarı az veya fazla olabilir. Kanama ekseriya tüberküloz, bronşektazi veya başka akciğer hastalıklardan ileri gelir.

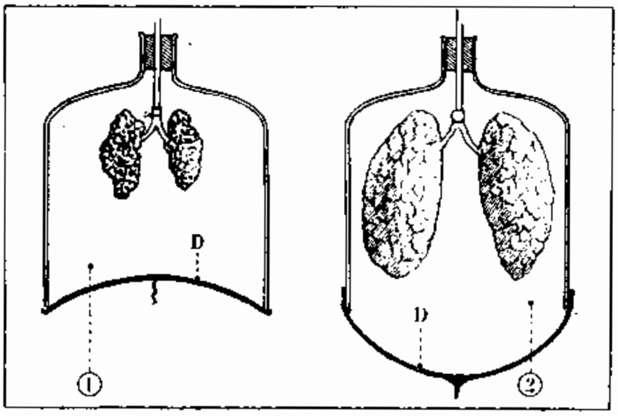
Akciğer absesi (abcès pulmonaire) : Akciğer dokusunda boşluklar yaparak cerahatlanmalara yol açan bir hastalıktır. Hasta fena kokulu bol miktarda balgam çıkarır. Ekseriya kok cinsi bakteriler tarafından meydana gelir. Tedavide antibiyotikler veya ameliyat tavsiye edilir. (B. P.)

SOLUNUM SİSTEMİ, canlı varlıkların yaşamaları için gerekli gazı çevrelerinden alıp vermelerini sağlayan sistem. Canlılar solunumda çevre havasından oksijen alır ve vücutta metabolizma artığı olarak teşekkül eden karbon dioksidi dışarı atarlar.

Gaz alış - verişi akciğerlerde, daha kesin deyimle akciğerlerin alveol - kapiler zarında cereyan eder. Zarın bir yüzünde alveol hücreleri, diğer yüzünde de kapiler damarlar bulunur. Alveol yüzeyine gelen atmasfor havası gaz alış - verişinden sonra dışarı atılır. Kan alveol kapilerlerine sağ kalbden pülmoner arterle gelir. Temizlenen kan pülmoner venalarla sol kalbe taşınır.

Solunum sisteminde, akciğer dışı ve akciğer içi hava yolları, akciğer dokusu, kan ve lenf sistemi ile plevra (akciğer zarı) vardır.

Hava yolları burun, farenks, larenks, trakea ve bronş ağacı yoluyla bronşiyollere kadar uzanan sistemdir. Bu sis-

SOLUNUM SİSTEMİ : Solunumun şeması (1. şekilde D ile gösterilen diyafram yukarıya doğru çıkarak basınç yapar; bu basınç sonunda göğüs kafesinin hacmi küçülür ve akciğerlerdeki hava boşalır. 2. şekilde nefes alma olayı görülmektedir. Diyaframın aşağıya doğru hareketi, göğüs kafesinin hacmini genişletir ve akciğerler hava ile dolar)

temin ses telleri yukarısında kalan kısmına aşağı solunum yolları adı verilir. Trakea ve ana bronşlar, akciğerlerin dışındadır. Ana bronşlardan sonraki bronş kısımları ise akciğerlerin içinde bulunur.

Akciğerler, sağ ve sol olmak üzere göğüs kafesi içindedir. Ana bronşlar akciğerlere "hilus" adı verilen bölgeden girer, bundan sonra daha ufak bronşlara ayrılarak uzanırlar.

Göğüs boşluğu ile akciğerler arasında uzanan ana bronşlara, pülmoner arter ve venalarla birlikte lenf damarları ve bunları birbirine bağlayan destek dokusu refakat eder. Bütün bu dokular plevra zarı ile kılıflanmıştır. Hepsi birlikte akciğerin bronko - vasküler sapını meydana getirirler. Radyoloji dilinde hilus, bu yapının verdiği gölgedir.

Akciğerler : Akciğerler yarım koni şeklindedir. İç yüzlerinde hilus, dış yüzlerinde göğüs kafesi vardır. Tepe kısımları göğsün üst boşluğuna uyar. Yukarıda arkada birinci kaburga kemiği ile temas hâlindedirler. Akciğer tabanları, aşağıda diyafram üzerindedir. Diyaframın kubbesine uyarak yan tarafları orta kısmına nazaran daha aşağıdadır. Arka da öne nazaran daha aşağıdadır.

Sağ akciğer üç loba, sol akciğer iki loba ayrılmıştır. Her lob viseral plevra yaprağı ile kaplıdır. Loblar da segmentlere ayrılmıştır. Her segment müstakil bronşu, kan damarları bulunan bir akciğer ünitesidir. Hastalıkların radyolojik ve bronkoskobiyle değerlendirilmesi ve cerrahî müdahaleler segmentlere göre yapılır.

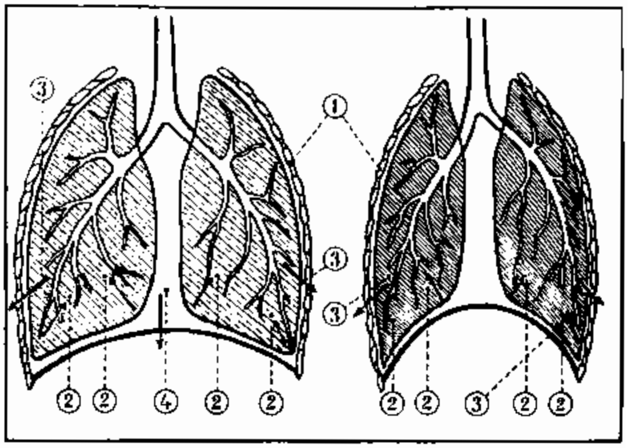
Her akciğer segmenti, birer anatomik ünite olan lobüllerden yapılmıştır. Akciğerlerin solunum yapan en küçük ünitesi alveollerdir.

Alveol 0,075 - 0,125 mm çapında boşluklar ile onları çevreleyen duvarlardan yapılmıştır. İki akciğerde takriben 750 milyon alveol vardır. İki akciğerin toplam epitel yüzeyi 70 m^2 olarak hesaplanmaktadır. Bunun 55 m^2'si solunum yapar. Bu saha, deri yüzünden 25 defa daha geniştir.

Alveollerin içi, müküs vasfında ince bir sıvı tabakası ile sıvalıdır. Bu madde alveollerin sathî gerilimini düzenler. Alveoller büzüştükleri zaman bu gerilim azalır, genişlediği zaman artar.

Nefes borusu : (trakea) yukarıda 6. veya 7. boyun omurları hizasından başlar, aşağıya doğru iner. 4. veya 5. sırt omurları hizasında sağ ve sol ana bronşlara ayrılır. Bu ikiye bölünme yerine bifürkasyon, ana bronşu birbirinden ayıran çıkıntıya da karina adı verilir.

Nefes borusu yetişkinlerde 12 cm uzunluğunda, 1 - 2 cm çapındadır. Çocukta çok daha kısa, 4 cm kadardır. Trakea, açıklığı arkaya bakan at nalı biçinde 20 adet kıkırdak halkadan yapılmıştır. Sağ ve sol ana bronşlar arasında 90°'lik bir açı vardır.

SOLUNUM SİSTEMİ : Göğüs kafesi ve akciğerlerin solunum dengesi (solda nefes alan, sağda nefes veren akciğerler : 1) Göğüs kafesi, 2) akciğerlerin elastik kuvveti, 3) göğüs kafesinin elastik kuvveti, 4) solunumun adalî kuvveti)

Bronşlar : Sağ ana bronş nefes borusunun devamı hâlindedir. Trakeadan 25°'lik bir açı ile ayrılır. Sol ana bronş ise 45°'lik bir açı yapar. Sağ ana bronş 1,5 - 2 cm, sol ana bronş 5 cm uzunluğundadır.

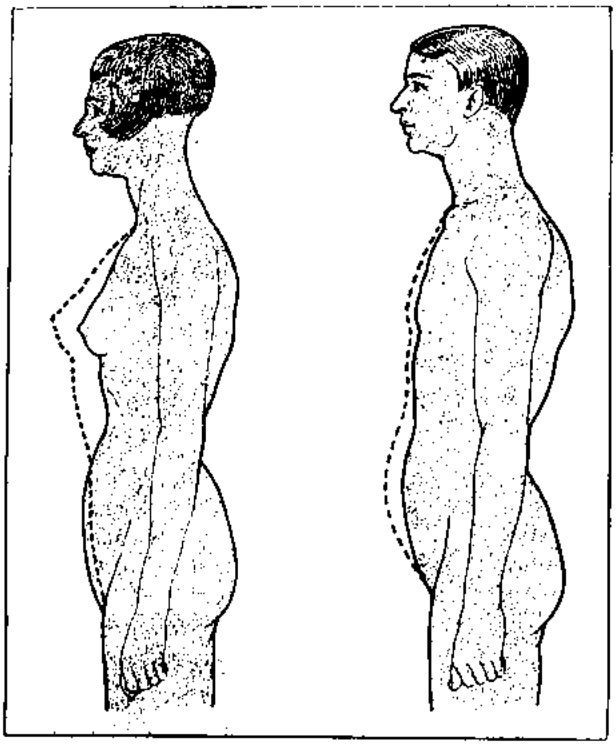
Ana bronşlardan lob bronşları, ondan da segment bronşları ayrılır. Ağaç şeklinde gittikçe incelen dallar hâlinde bronşiyollere kadar uzanır.

Akciğerlerin dış yüzü viseral plevra denilen bir zar ile kaplıdır. Göğüs kafesinin iç yüzünü kaplayan zara da pariyetal plevra denir. Her iki zar arasında bir boşluk vardır. Buna plevra boşluğu denir.

Normalde yetişkinler dakikada 14 - 18 defa nefes alırlar. Her solunumda takriben 500 cc hava alınıp verilir. Nefes alma sırasında göğüs kafesi genişler, akciğerler de bu genişlemeye uyarak genişler. Kaburgalar arası kasların kasılması, göğüs kafesini ön - arka ve yan çapında, diyaframın kasılması ise yukarı - aşağı çapında genişletir. Bu genişleme ile plevra içi basınç düşer, akciğerler genişler, akciğer için basınç düşer. Bunun sonucu çevre havası akciğerlere dolar. Nefes verme ise pasif bir olaydır.

Normalde nefes verme nefes almadan uzundur. Bir dakikalık solunumda akciğerlerden 5 litre hava geçer ve böylece dokular tarafından 280 cc oksijen alınır ve 250 cc karbondioksit dışarı atılır.

Oksijen, dokulara kandaki hemoglobine bağlı olarak taşınır. Normalde temiz kandaki oksijen % 97 oranındadır. Oksijen, dokularda hemoglobinden ayrılır. Metabolizma artığı olarak dokularda teşekkül eden karbondioksit de kan yolu ile akciğerlere gelir.

SOLUNUM SİSTEMİ : Kadın ve erkeğin solunum tipleri (kadınınki göğüs tipidir, solunum sırasında göğsü inip kalkar. Erkeğinki karın tipidir. Solunum sırasında daha çok karnı inip kalkar)

S. S.'nde savunma mekanizması vardır. Bu, solunum yollarındaki ifrazatı dışarı atmak, solunum havasının birlikte taşıdığı toz veya kirli parçaçıklarla, hastalık yapan mikroplardan korunma ve temizlenme mekanizmasıdır. Üst solunum yolları, solunan havanın burun deliklerinden geçişi esnasında ısıtılması, nemlendirilmesi ve filtre edilmesi suretiyle trakeobronşiyal ağaç ve akciğer dokusunu korumaktadır. Atmosfer havası ne kadar soğuk veya kuru olursa olsun, nefes borusuna vardığı esnada 37°'ye kadar ısıtılmış ve su buharı ile doymuş bulunur. Çok damarlı bir yapıya sahip olduklarından, içlerinden büyük miktarda kan geçen burun konkaları bir ısı radyatörü gibi görev yaparak teneffüs edilen havayı ısıtırlar. Hava, özellikle burun mukoza bezleri tarafından nemlendirilmektedir. Bu bezler görevlerini yapabilmek için havaya günde 650 ml su verirler. Nemlendirmenin küçük bir bölümü de trakea ve bronşlardaki mukoza bezleri tarafından yapılır.

Hastalık ve yaşlılıkta burun mukozası bu kadar büyük miktarda sıvıyı veremiyecek bir duruma gelebilir. Bu yüzden bronş ifrâzâtı katı ve yapışkan olabilir.

Solunum havasındaki taneciklere karşı ilk korunma yeri burun delikleridir. Buradaki uzun kıllar büyükçe tanecikleri havadan süzer.

Aksırık, üst solunum yollarında tahriş yapan maddelere karşı korunma mekanizmalarından biridir. Bu refleks, burun içi dokusunun tahrişi ve trigeminus sinirindeki his alıcı sinirlerin uyarılması ile ortaya çıkar. Aksırık esnasında önce derin bir soluk alınır ve bunu havanın burun yoluyla dışarı atıldığı şiddetli bir nefes veriş takip eder. (B. P.)

SOLVATLAMA, elektroliz deneylerinde, suda çözülmüş iyonlar, değişik hızlarla elektrodlara doğru yönelir. Meselâ hidrojen iyonları çok hızlı iken, Li, Na, Ag veya Fe iyonları çok daha yavaş hareket eder. Bu hız farklılıkları, kısmen, iyonların değişik boyutları ve dolayısıyle de değişik sürtünme dirençleri ile izah edilmektedir. Ancak, değişik hızları izah edebilmek için bu yeterli değildir. Bundan dolayıdır ki, bütün iyonların, su içinde, belli bir miktarda su molekülleri ile gevşek bağlantı hâlinde oldukları kabûl edilmekte ve bu durum "H" ile ifade edilmektedir. Söz gelişi, normal su çözeltisi içinde bütün Li iyonları 12, Na iyonları 8, K iyonları 4, Mg iyonları 14, Ca iyonları 10 - 12, Cl iyonları 3, Br iyonları 12 ve H iyonları 1 su molekülü bileşiktir.

Bu durum asla şaşırtıcı olmamalı zira, katı durumda bile birçok kristalleşmiş maddeler, büyük miktarda solvatlar oluşturmaktadırlar. H iyonları, mümkün olan bütün konsantrasyonlarda, daima, bir su molekülüne bağlı olduklarından bunları H_3O+ (veya H_3O^0) tarzında yazmak ve Hidronyum-İyon (veya Hidroksonyum-İyon) olarak ifade etmek daha doğru olur. Suyun, elektrikle yüklü kolloid zerreciklere bağlanması da "H" olarak ifade edilir. Su molekülleri iki kutuplu olduklarından, negatif yüklü uçlarını pozitif yüklü kolloid zerreciklerine doğru yöneltirler. Çözülmüş zerrecikler, herhangi bir çözgen (alkol, su, amonyak vs.) gevşek ekleme bileşimlere girdiklerinde, genellikle, S.'dan söz edilir ve ekleme bileşiminin kendisi solvat olarak ifade edilir.

SOLVATLAR, anorganik veya organik maddelerin su ile olan kimyevî bileşimleri. Meselâ mavi bir su çözeltisi hâlinde olan bakır sülfatı, açık havada, bir kâse içinde kurumaya bıraktığımız zaman birkaç gün sonra, mavi, asimetrik, triklin kristaller oluştuğu görülür. Böyle bir kristal tartıldıktan sonra iyice ısıtılınca, kristal suyu, buhar hâlinde kristali terk eder ve kristal, beyaz bir toz hâlinde dağılır. Kristal'in artık su veremiyecek ve ağırlığından hiçbir şey kaybedemiyecek kadar ısıtılmasına devam edilmesi (ısıtma aşırı derecede, kor hâlinde yapılmamalı zira bu taktirde bakır oksidi, kükürt dioksidi ve oksijen ayrışımı meydana gelebilir) hâlinde, tartma yolu ile, kristal'in, kendi başlangıç ağırlığının, oldukça kesin olarak, % 36'sını, su firesi şeklinde kaybettiği görülür. Artık susuz bakır sülfatın Mol. ağırlığı : 159'63 olup, bu durum ise, su ihtiva eden kristal Mol. ağırlığının (100 - 36) = % 64'üne tekabül eder. Basit üçlü kaideye göre, mavi kristallerin Mol. ağırlığının 249,71 olması gerekir. Böylelikle, kaybolan suya, yuvarlak olarak, 250 - 160 = 90 Mol. ağırlığı birimleri düşmekte ve suyun da Mol. ağırlığı 18 olduğuna göre, her bakır sülfat molekülünden 90 : 18 = 5 su molekülü kaybedilmiş olması icap etmektedir. Böylece, mavi bakır sülfatı kristallerinin formülü $CuSO_4.5H_2O$, beyaz, tamamiyle suyunu kaybetmiş bakır sülfatının formülü ise $CuSO_4$'tür. Susuz beyaz bakır sülfatı üzerine su döküldüğü zaman ısınma olur ve su mavi renk alarak bakır sülfata bağlanır. Susuz ve su ihtiva eden bakır sülfatı kristal biçimleri itibariyle de birbirine benzemez. Birincisinin kristalleri küçük, parlak, renksiz prizmalar, ikincisinin kristalleri büyük, mavi, asimetrik ve triklinal biçim gösterir. Sıcaklık, renk ve kristal biçimi bakımından oluşan değişiklikler, bakır sülfatının su alma ve verme sırasında kimyasal bir olayın gerçekleştiğini gösterir. S. suyu, birçok anorganik ve organik bileşimlerinde tesbit edilmiştir. S. suyu, genellikle, formül sonunda bir nokta ile ayrılmış olarak belirtilir. Her solvatın belli bir buhar basıncı vardır, fakat bu basınç suyunkine oranla daima daha düşüktür.

SOLVAY, Ernest (Rebecq - Rognon 1838 - Brüksel 1922), Belçikalı kimyacı ve sanayici. Yalnız orta öğrenim gördü. Kendi gayretiyle büyük ölçüde fizik ve kimya araştırmaları yaptı. Yeni bir sodyum karbonat imâli usûlü buldu. Soda ve klor fabrikaları kurdu. Daha sonra eğitim meseleleri ve sosyal meselelerle ilgilendi. Başlıca eserleri şunlardır: *Du Rôle de l'Electricité Dans les Phénomènes de la Vie Animale* (Elektriğin Hayvânî Hayat Fenomenlerindeki Rolüne Dâir) [1894], *Notes Sur les Formules d'Introduction à l'Energétique Physio - et Psycho - Sociologique* (Fizyo - ve Psiko - Sosyolojik Enerjetiğe Giriş Formülleri Hakkında Notlar) [1902].

SOLVAY, Ernest

SOM, kireçlenmiş ve kireci sökülmüş derileri, yoğunetme işi. Modern sepilemede, şerbetler tanen özünün eritilmesi ile elde edilir. Deriler, her S. şerbetinde bir veya birkaç gün bekletilir. S. işlemi 20 - 30 günde tamamlanır.

SOM (BALIĞI) *(Salmo Salar)*, denizde yaşayan, yumurtlama mevsiminde nehirlere giren bir balık. Alabalıkgillerden olan S.'un oldukça uzamış, yandan basık vücudu vardır. Sırtının rengi gri - mavi, yanları gümüş parıltılı, karnı parlak beyazdır. Engin S.'ların boyu iki metreye, ağırlığı ise 50 kg'a yakın olabilir. S.'ların yaşadığı yerler Avrupa'da güneyde 43° derece kuzey enlemine, Amerika'da ise 41° derece kuzey enlemine kadar inen sulardır. Akdenize dökülen nehirlerde bulunmazlar. S.'ların hayatının büyük kısmı tatlı sularda geçer. Denizlere göç ettikten sonra her yıl nehirlere döner ve mümkün olduğu kadar yukarı taraflara doğru yol alırlar. S.'ların denizlerde aldığı yol kesinlikle bilinmemekle beraber, son zamanlarda yapılan araştırmalarda doğduğu yerden 4 000 km kadar açıldıkları tesbit edilmiştir.

SOM : Som balıklarının ağla yakalanması

S.'ların çoğu nehirlere girdikten sonra yemeden kesilir. Bununla beraber, Norveç'teki ve kısmen de İskoçya ve Amerika'daki nehirlere giren S.'larda durum başkadır. Bunlar nehirlerde de beslenmeye devam eder. Bu yüzden bu ülkelerde olta ile balık tutmak çok ilgi gören bir spordur. Bu balıkların da diğerleri gibi, nehirlerin yukarı kısımlarına yaklaştıkları zaman, yemeyi bıraktıkları görülmektedir.

S.'lar, yumurta dökme alanlarına gittikleri sırada yolları üzerindeki engelleri her ne pahasına olursa olsun aşmaya, yakalandıkları ağları parçalamaya çalışırlar. Karşılarına çıkan çağlayanları 2 - 3 metre yüksekliğe sıçrayarak aşabilirler. Üreme mevsiminde S.'ların renkleri koyulaşır. Yanlarında ve solungaç kapaklarında çok defa kırmızı lekeler belirir. Çok yaşlılarında karın erguvanî bir renk alır. Kafalarında kırmızı lekelerden çizgiler ortaya çıkar. Yüzgeçlerde de kırmızılıklar belirir. Alt çene çengel şeklini alır ve üst çeneye iyice gömülür. Üreme dağlık yerlerdeki derelerde, oksijeni bol, serin sularda olur. Yumurtalar 5 - 6 mm iriliğindedir. Erkek, rakiplerini yaklaştırmamak için bu arada nöbet bekler. Zamanı gelince yumurtaları döller. Daha sonra yumurtaların üzerini örterler. S.'lar yumurta dökümünden sonra bitkin bir hâle gelir, kendilerini akıntıya bırakarak derin bir yerde dibe çökerler.

SOM : Som balığının zıpkınla yakalanmasına hazırlık

S.'ların çoğu denize dönüş yolculuğu sırasında ölür. Fakat bir defa da denize ulaştılar mı, pek çabuk dirilir ve gelişirler. Yavrular keseciklidir. Besinlerini arayacak duruma gelinceye kadar, bu keseciklerdeki besinlerle beslenirler. Genç yavrular, denize doğru yol almadan önce tatlı suda üç yıl yaşarlar. Bazı yerlerde bu süre beş altı yıla kadar çıkar. Bir kere denize vardıktan sonra bol balıkla beslenerek çabucak büyürler. S.'un göçü sürüler hâlinde olur.

SOM : Yumurtlama yolunda bir som balığı bir çavlanı aşıyor

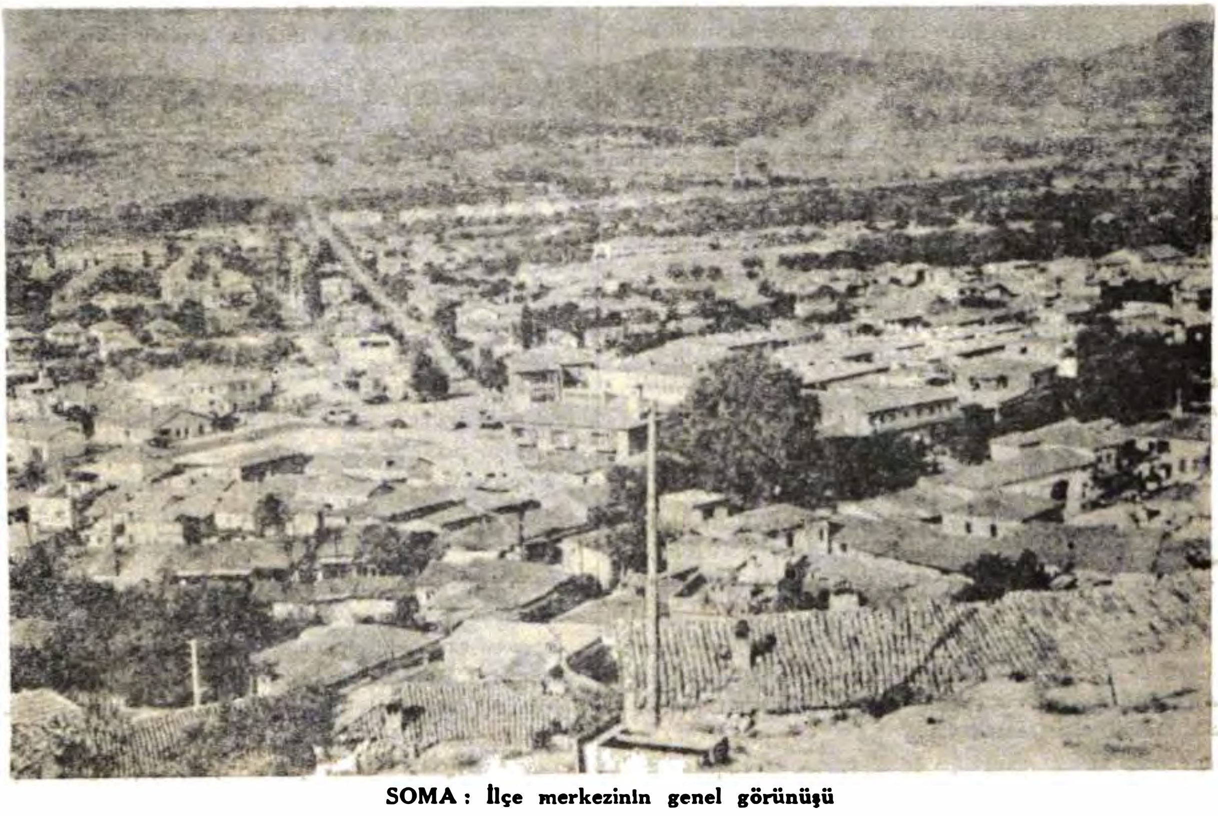
Uzun yolda genç balıkların hızı yetişkinlerden fazladır. Genç bir S.'nın hızı, kendisinden üç kat daha uzun olan yetişkin balığın 2,5'luk hızına karşılık 4,1'dir. Akıntıya karşı yüzerken harcadıkları ortalama enerji miktarı, vücut ağırlığının kilogramı için günde 43 kaloridir.

S. özellikle denizlerde büyük ölçüde ağ ile tutulur. Tatlı sularda engelli ağlarla veya amatörler tarafından oltayla avlanır. Değişik sun'î yemler takılı olta ile de avlanırlar.

Türkiye'de Sakarya nehrinde ve Karadeniz kıyılarında yaşayan S.'ların yuvarlak ve kısa olanları makbûldür. Eti ilkbaharda daha lezzetli ve yağlı olur.

SOMA, Manisa iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 826 km², nüfusu 46 523 (1975), nüfus sıklığı 55, köy sayısı 58'dir. 2 000'den ve 1 500'den çok nüfuslu birer köyü var. Köylerin 33'ü 100 - 300, geri kalanı 300 - 700 nüfuslu. İlçe merkezinin nüfusu 23 713'tür (1975). S., eski ilçelerdendir. İlçe arazisi, ilin kuzey bölümündedir. Doğusunda Gelembe, güneyinde Akhisar ilçeleri, kuzey ve kuzey - doğusunda Balıkesir, batısında İzmir ili vardır.

İlçenin ortasında genişçe bir ova (10 km kadar eninde ve boyunda, yüksekliği 100 - 150 m, alüviyonlarla örtülü), bunun çevresinde tepelik ve daha yüksek, Neojen tabakalarından oluşmuş arazi (200 - 250 m) vardır. İlçe merkezinin güneyinde dağlık yerler (S. dağı veya Tarhala dağı 1 116 m) yükselir. Bu dağ, Jura - Kretase kıvrımlı tabakalarından bir yapı gösterir, hemen doğusunda Paleozoik arazi de bulunur.

SOMA : İlçe merkezinin genel görünüşü

İlçede Akdeniz iklimi vardır. Yıllık ortalama yüksek sıcaklık 21,5°, düşük sıcaklık 10,4°'dir. Yaz sıcaklık ortalaması 30°'dir. En düşük sıcaklığın sonbahar sonu ile ilkbahar başları arasındaki aylarda 0°'ye indiği, bunu da geçerek —4°'yi bulduğu, hattâ, nadir olmakla beraber, bazı günlerde —11°'ye düştüğü (15-1-1968) olmuştur. Donlu günler sayısı 30 günü geçmez. Yıllık yağış tutarı 687 mm'dir. En çok yağışlı aylar kasım, kış ayları ve marttır ki, 516 mm'yi bulur. En çok yağış aralıktadır (148 mm). En az yağışlı zaman yaz aylarıdır (ağustosta sadece 6 mm). Kışın kar yağdığı olur (özellikle dağlara). Tabiî bitki örtüsü olarak makiler ve dağlarda yer yer ormanlar vardır.

İlçede başlıca geçim kaynağı tarımdır. S. ovası ve çevresi verimli topraklarla örtülüdür. Yetiştirilen başlıca ürünler tütün (1 200 hektar, 1 000 ton), pamuk (250 hektar, 380 ton), zeytin (çoğu çevre yamaçlarında olan zeytin ağacı sayısı 170 000, zeytin üretimi 1 750 ton, zeytinyağı 330 ton), tahıl (buğday 6 000 hektar, 7 000 ton), arpa (4 000 hektar 5 000 ton), mısır 600 hektar, 1 200 ton) ve baklagillerdir (kuru fasulye 100 ton). Bunların fazlası İzmir'e gönderilir. Ayrıca, susam (75 ton), çeşitli meyvalar ve sebzeler (bu arada bamya 7 ton, domates 50, taze fasulye 14 ton) elde edilir. Çekirdeksiz yaş üzüm ürünü yılda 250 tonu bulur.

İlçede hayvancılık da önemli bir geçim kaynağıdır. 1973 verilerine göre, ilçede 27 000 koyun, 24 000 kıl keçisi, 8 000 sığır (bu arada 180 montafon, 80 Holstein, 2 400 Holstein kırması) vardır. Dağlık yerlerde yük ve çekme hayvanı olarak faydalanılan 4 000 kadar eşek ve 600 at beslenmektedir. Kümes hayvanlarının sayısı da artmıştır (40 000 kadar). Süt, yün, yumurta yerindeki ihtiyacı karşılamaktadır.

İlçenin bir zenginliği de güneydeki dağlık kesimde işletilen linyit yataklarıdır. Bu linyitlerin işe yaramayanlarından yararlanılarak elektrik enerjisi üreten S. termik santrali kurulmuştur (bk. TERMİK SANTRALLER). Merkezi S. olan linyit yatakları resmî ve özel kişiler tarafından işletilmekte, elde edilen kömürler iri, küçük parçalar, toz şeklinde piyasaya verilmektedir (kül oranı % 36, saf kömür kalorisi 6 500).

İlçe merkezi S. (eski adları Germe, Germac, Germe ad Caicum), aynı addaki dağın ovaya bakan kuzey eteğindedir. Yüksekliği 175 m'dir. 1927'de 3 655 nüfuslu, Kurtuluş Savaşı'nda zarar görmüş bir kasaba olan S., gelişerek bir şehir olmuş, nüfusu 1975'te 23 713'ü bulmuştur. Şehrin yamaca yaslanmış yukarı mahalleleri eski yapıların ve dar sokakların bulunduğu bölümüdür. Ovaya doğru serpilen ve istasyonun ötelerinde de yayılan şehir bölümü ise, cadde ve sokakları, birkaç katlı modern yapıları ile yeni bir görünüştedir. Belediyesi 1891'de kurulmuştur. Elektriği ve suyu ihtiyaca yetecek derecededir. Şehir içi yolcu taşıması için otobüsler vardır. Yağcıllı köyünde 1972'de belediye kurulmuştur. Şehirde lise, kız enstitüsü, 6 ilkokul (köylerde 48 ilkokul), hafta içindeki belirli günlerde yayınlanan üç gazete, bir basımevi, sosyal sigortalar hastahanesi (100 yataklı), muayene ve tedavi evi (5 yataklı), eczahaneler vardır.

S., canlı bir sanayi ve ticaret şehridir. Maden çıkaran 6 şirket, un fabrikası, iki ekmek fabrikası, 6 zeytinyağı fabrika ve imâlâthanesi, bir çırçır fabrikası, çelik konstrüksiyon imâlât sanayii, taşıt sanayii vardır.

S., işlek bir yol uğrağıdır. İl merkezine ve İzmir'e düzgün asfalt yol ve demiryolu ile bağlıdır. (R. İ.)

SOMAK *(Rhus coriaria)*, Anacardiaceae familyasından yaprakları tanen ihtiva eden değerli bir tanen bitkisi. Yapraklar alternat dizilişli, pinnat parçalı, yaprakçıklar testere dişli, pinnat bileşik yaprağın ana ekseni ekseriya az da olsa kanatlıdır. Taç yapraklar yeşilimsi beyaz olur, meyva ve tohumları ekşi lezzeti ile baharat olarak kullanılır. (O. K.)

SOMAK: Bitkinin çiçekli dalı

SOMALİ, Afrika'nın kuzey-doğusunda, kıtanın Hind okyanusu ile Aden körfezi arasında yer alan çıkıntısında, 638 000 km² genişliğinde, yaklaşık 3 221 000 (1976) nüfuslu bir devlet. Resmî adı "Somali Demokratik Cumhuriyeti", merkezi, Mogadişu'dur. Ülkede konuşulan başlıca dil "Somali"dir.

Geniş anlamlı S., veya "Somaliland" cografî ünitesi, kuzeyden komşu olan Cibuti (Djibouti) ülkesi ile Etiyopya'nın güney-doğu bölgesi Ogaden'i de içine alır. Önceleri S. ülkesinin güney-doğudaki büyük kısmı "İtalyan Somalisi", Aden körfezine komşu olan bölümü "İngiliz Somalisi" ve bugünün bağımsız Cibuti ülkesi de "Fransız Somalisi" veya "Fransız Afar ve İssa Arazisi" diye anılıyordu. Bütün bu saha toplu olarak, "S. yarımadası" veya kısaca "Afrika Boynuzu" deyimleriyle de ifade edilmektedir.

Yarımadanın kuzey kıyıları boyunca, ülkenin başlıca su bölümünü meydana getiren ve doğuda Guardafui burnundan itibaren, batıda Etiyopya'nın Harar platosuna doğru uzanan dağ sırası bulunur. Kıyıdan dik yamaçlarla yükselen tepeler, doğuda 1 200, batıda 2 400 m'ye yaklaşır. Ülkenin en yüksek noktası, bu silsilenin ortasında, Erigavo'nun doğusundaki 2 406 m rakımlı tepedir. Yer yer geçit veren bu dağların kuzey yamaçlarında, kısa mesafeli, devamlı akarsulara rastlanır.

SOMALİ

Su bölümü dağlarından itibaren güneye ve güney - doğuya doğru, Hind okyanusu kıyılarına kadar, hafif eğimli, geniş plato yüzeyleri uzanır. Kaynaklarını Etiyopya yüksekliklerinden alan Vebbi Cebelî ve Juba gibi büyük nehirlerle kolları, bu plato sahalarından geçerek Hind okyanusuna varır. Muhtemel olarak Arkeen'e ait, metamorfik temel arazisinin, Aden körfezine dönük yamaçlarda ortaya çıkmasına mukabil, güney platoları daha genç yaştaki tortul tabakalarla örtülmüştür. Bunların çoğu, İkinci zaman'a ait kalker ve kumtaşlarından ibarettir. Üzerlerinde daha genç tabakalara rastlanır ve kıyılar boyunca kumul sahaları uzanır. Pleistosen'e ait bazalt lâvaları ise Aden körfezi sahillerinde görülür.

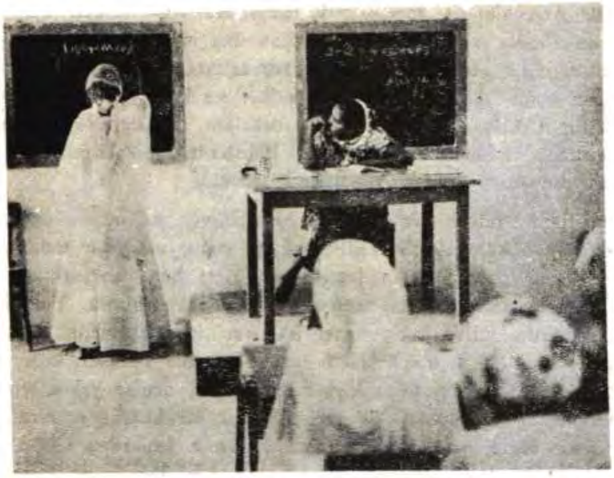
S.'nin büyük bir kısmında kurak ve yarı kurak iklim şartları hüküm sürer. Yıllık yağışın çoğu, nisandan temmuza kadar geçen zaman içerisinde düşer; buna karşılık aralıktan marta kadar da hemen hiç yağmur görülmez. Yüksek bölgelerde, yıllık yağış tutarı 500 mm'nin üzerindedir; kıyılarda ise 100 mm'den daha azdır. Bununla beraber kuzey - doğuda, Hind okyanusu kıyı kesimlerinde, denize yakın tepe ve kumulların bulunduğu yerlerde, dar bir kuşağa münhasır olmak üzere, yıllık yağış tutarı 380 mm kadardır. Gündüz sıcaklıkları kıyılarda 27° ile 37° arasında değişir. İç kısımlarda daha yüksek sıcaklık değerlerine rastlanır. Yüksek dağlarda ise, sıcaklığın bazan donma noktasının altına düştüğü olur. Iklimin genel olarak kuraklığı yüzünden sıcaklığın günlük değişmesi, kıyılarda 5° ve yüksek yerlerde 10° kadardır.

Ülkenin büyük bir kısmında toprak fakirdir. Bunun sebebi, yağışların sür'atle buharlaşması neticesinde, zeminin kireçli ve tuzlu bir kabukla örtülmesidir. Düzensiz, fırtınalı yağışlar dolayısıyla erozyon şiddetlidir. Bu durum bilhassa, aşırı otlatma ve tarla açma gibi sebeplerle bitki örtüsünün fazla tahrip edildiği alanlarda göze çarpar.

Bitki örtüsü, takriben 1 500 m'den daha yüksek yerlerde seyrek ağaç topluluklarından ve aşağılarda çöl bitkilerinden ibarettir. Ardıç kalıntıları, akasyalar, sütleğen ve sakız ağaçları ülkenin kuzeyindeki yüksek alanlarda görülür. Juba nehrinin güney - batısında da seyrek ormanlara rastlanır. Platoda akasya ağaçları, çalılar ve çayırlardan ibaret savan bitki toplulukları yaygındır. Alçak sahalarda savanın bu özelliği

SOMALİ : Başkent Mogadişu'dan bir görünüş

SOMALİ : Bir okulda öğretim

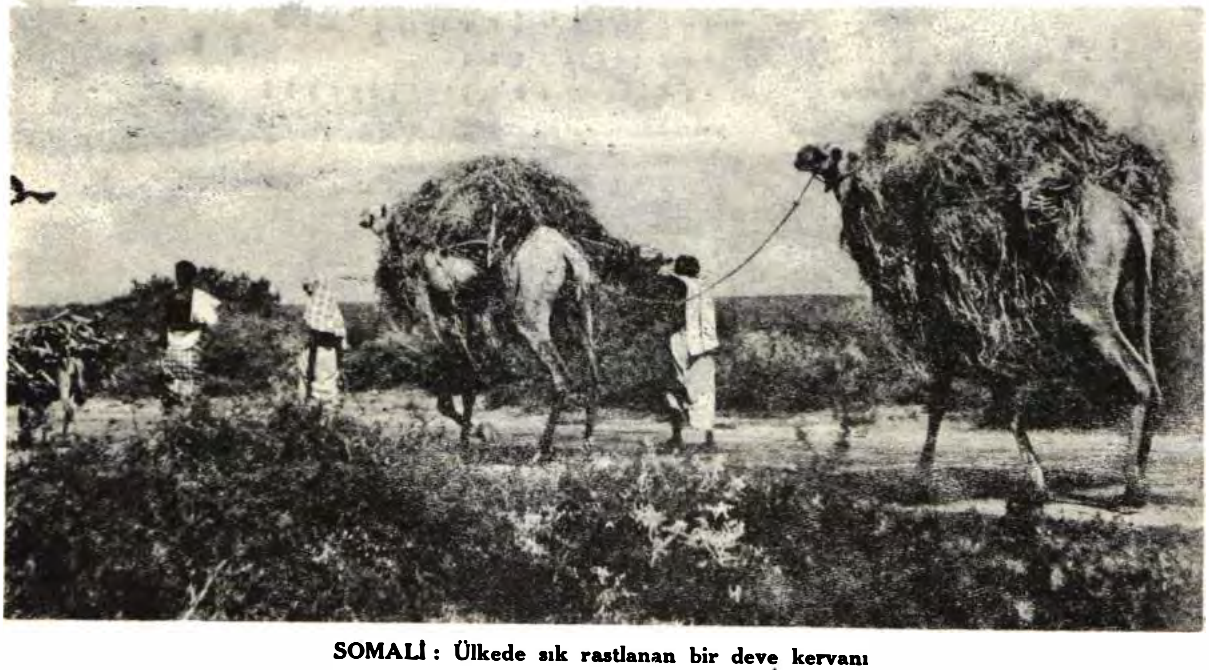
bozulur; zemin daha çıplak bir manzara gösterir ve ağaçlar dikenli, bodur çalılara dönüşür. Güney nehirleri boyunca büyük akasya ağaçlarına ve palmiyelere, dar taşkın ovaları ve ekvatoral kıyılar boyunca da nemli tropikal kuşağa has bitki türlerine rastlanır. Diğer sahalarda step ve çöller bulunur.

S. halkı, VII. - XVI. yüzyıllar arasında, muhtelif zamanlarda güney Arabistan'dan göç etmiş olan, hâmî ırkına mensup Müslümanlardan ibarettir. Bu çoğunluk içerisinde az miktarda Arab, Hindli, Pakistanlı ve Avrupalı nüfusa da rastlanır. Konuşulan başlıca dil, "Somali"dir ve 1972'de Latin alfabesi kabûl edilmiştir. Daha önce, çoğunluk tarafından benimsenmiş, müşterek bir yazı mevcut değildi. Bugün nüfusun % 10'dan azı, okuma - yazma bilmektedir.

Nüfus ve şehirler : Su azlığından dolayı, varlığını göçebe hayvancılıkla sürdüren S. halkı, ancak kuyular çevresinde küçük ticarî yerleşmeler meydana getirebilmiştir. Önemli yerleşmeler daha çok kıyılarda görülür. Eskiden beri bir ticaret limanı olan Mogadişu, ülkenin en büyük şehri ve devlet merkezidir; nüfusu 350 000 (1976) kadardır. S.'nin bağımsızlığını kazandığı 1960 senesinden beri geçen zaman zarfında, nüfusu iki katına ulaşmıştır. Başlıca ihraç maddeleri muz, canlı hayvan, et ürünleri, deri ve mangal kömürüdür. VIII. yüzyılda Arab göçmenleri tarafından kurulmuş olan bu şehir, 1892'de İtalyanların eline geçmiş ve 1905'te İtalyan S.'nin merkezi olmuştur. Burada, milletlerarası ulaşımda önemli rol oynayan bir hava meydanı vardır. İkinci büyük şehir olan Hargeisa (50 000 nüfuslu), kuzeyde 1 300 m'den fazla yüksek bir sahada kurulmuştur. Eski İngiliz S.'nin merkezi olan bu şehir mühim bir hayvancılık bölgesinin ortasında bulunur ve kuzey - doğuda, Aden körfezi kıyısındaki Berbera limanına bağlıdır. S.'nin ortalama nüfus yoğunluğu, kilometre kareye 6 kişiden ibarettir. Fakat oldukça fazla yağışlı kuzey bölgeleri ile Mogadişu çevresinde nüfus yoğunluğu, ortalamanın bir hayli üzerindedir. Çünkü kuzeyde hayvancılık gelişmiştir, Mogadişu çevresinde ise, bilhassa ülkenin iki büyük akarsuyunun arasında tarım yapılmaktadır. Hayvancılıkta, koyun - keçi ve deve ön planda gelir. Deve ulaşımda da mühim bir rol oynar. Bir miktar sığır da beslenir. Başlıca tarım ürünleri darı, mısır ve muzdur. Pamuk, şeker kamışı ve çeşitli meyvelerle sebzeler de yetiştirilir. S.'de tarımı geliştirmek için Çin Halk Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği örnek çiftlikler kurmak suretiyle yardımda bulunmuşlardır. Buralarda pirinç ekimi de yapılmaktadır. Hayvancılık ve tarım dışında gelir kaynağı olarak, Mogadişu batısında bulunmuş olan uranyum cevheri zikredilebilir. 1968'de uranyumla beraber diğer nadir metallerin bulunması, ekonomiyi geliştirme bakımından ümit vericidir. Kuzey bölgesinde elde edilen buhur ihracatında S. dünyada birinci gelir. Aynı türden başka kokulu maddeler de kuzeyde toplanır. Bu tütsü maddeleri, bilhassa Hıristiyanların dinî âyinlerinde kullanılmak için ihraç edilir.

Balıkçılık, ikinci derecede bir faaliyet dalı teşkil eder.

Tarih : S.'nin tarihi belki de Arab göçmenlerinin, VII. yüzyıldan itibaren kıyılarda yerleşmesiyle başlar. Sonraki yüzyıllar içinde muhtelif hükümdarlar ülkeye hâkim olmuşlar-

SOMALİ : Ülkede sık rastlanan bir deve kervanı

dır. Bunlar arasında Umman ve Zengibar sultânları da bulunmaktadır. S. kabileleri, ilk olarak 1200 ve 1300 yıllarında Bantu ve Galla kabilelerinin yerlerini almışlardır. 1875'de Mısır, kuzey bölgesinin büyük bir kısmı için hak iddiasında bulunmuştur. 1884'de İngiltere burayı ele geçirmiştir. 1901'de S.'nin dînî lideri Mad Mullah isyân etmiş, fakat 1920'de İngilizler bölgenin kontrolunu tekrar ele geçirmişlerdir.

1889'da İtalya güney S.'nin büyük bir kısmını işgal etmiştir. Daha önce Kenya'nın bir parçası olan Jubaland 1924'de buraya ilhak edilmiştir. 1936 İtalya, S.'nin kendine ait kısmını Eritre ve Etiyopya ile birleştirerek, İtalyan doğu Afrikasını teşkil etmiştir. İtalya, 1940'ta İngiliz S.'sini de işgal etmiş, fakat 1941'de İngilizler burayı almışlardır. İkinci Dünya Savaşında müttefikler İtalyan doğu Afrikasını işgal etmişlerdir. İtalyan S.'sine bağımsızlık kazandırmak gayesiyle, Birleşmiş Milletler 1949'da burayı 10 yıl müddetle İtalyan yönetimine bırakmıştır. İngiliz S.'si 26 haziran ve İtalyan S.'si 1 temmuz 1960'da bağımsızlık kazanmışlardır. Bu tarihte her ikisi de birleşmek sûretiyle S. Cumhûriyeti'ni kurmuşlardır. 1963'te Etiyopya ve Kenya ile olan sınır anlaşmazlıkları çarpışmalara sebep olmuştur. 1969'da sivil cumhurbaşkanı öldürülmüş ve askerî idare kurulmuştur. O yıllarda kurulmuş olan bu parti ülkenin yegâne kanunî siyasî partisi durumundadır.

S. Demokratik Cumhuriyeti, hem batılı ülkelerden, hem de komünist bloktan ekonomik yardımlar almaktadır. Sovyetler Birliği, 1970 senesinde S.'nin kuzey kıyısındaki Berbera limanında askerî üs kurmuş ve bu suretle, Hind okyanusunda donanmasının harekâtına kolaylık sağlamıştır. Ancak daha sonra Etiyopya'da Rus nüfûzu yerleşince, Somali, Birleşik Amerika ile anlaşmış ve ona üs vermiştir. (C. G.)

SOMAT : bk. SİMÂT.

SOMBART, Werner (Ermsleben, Almanya 1863 - Berlin 1941), Alman iktisatçı ve iktisat tarihçisi. Breslau ve Berlin üniversitelerinde ders vermiş ve kapitalizmin menşeleri ve gelişimi üzerinde ayrıntılı araştırmaları yönetmiştir. Bu alanda Marx'cı sosyalizmin tesirini ve nüfuzunu aksettiren ana eseri *Der Moderne Kapitalismus* (Modern Kapitalizm) [1902] olup, son baskısı 1924 - 1927'de yayınlanmıştır. Bu eser onun fikrî gelişmesinin paralelliğinde, kapitalizmin târihini, yapısını ve zihniyetinin felsefesini sergilemektedir.

S. kapitalizmin ilk dönem (1400 - 1760), gücünün zirvesinde "yüksek" kapitalizmin orta dönemi (1760 - 1914) ve çöküş hâlindeki temâyüllerin belirgenleştiği 1914'ten sonraki dönem olmak üzere, üç safhalı görünüşünü ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır. S., aynı zamanda, kapitalizmin yükselişine, kültür tarihinin bir kısmı olarak bakılması gerektiğini belirtmekte, kültürel değişmelerin siyaset, psikoloji, dîn ve fikir hayatında büyük rol oynadığına dikkati çekmektedir. S. 1933'te Hitler'ci nasyonal ve ırkcı doktrinler yanında yer almış, Alman tarihçi okulu içinde, otoriter devlet sisteminin taraftarlığını yapmış ve Nazi rejiminin menfaatlerine uygun görüşleri savunmuştur.

SOMIS, Giovanni Battista (Torino 1686 - Torino 1763), İtalyan viyolonisti ve kompozitörü. 1706 yılında Torino'da saray orkestrasında viyolonist ve şef olarak çalışmaya başladı. 1733 yılında Paris'te "Concert Spritucl"de çaldı. Piemonte okulunun kurucusu sayılan S., G. Pugnani, Leclair, G. Guillemain gibi ünlü öğrenciler yetiştirdi. Keman için konçerto ve sonatlar, keman, viyolonsel ve çembalo için trio sonat, iki keman için sonat; ve viyola sonatı besteledi. Kardeşi Lorenza Giovanni de (1688 - 1775) viyolonisttir. Torino saray orkestrasında ikinci viyolonist iken Paris'e geçti. Keman için sonatlar ve trio sonatlar besteledi.

SOMLYÓ [*şomyö*] **György** (doğ. 1920), Macar şâiri, mütercimi ve eleştiricisi. Budapeşte üniversitesini bitirdikten sonra Paris'te Sorbonne'da okudu (1947 - 1948). Macaristan'a döndükten sonra millî tiyatroda dramaturg olarak görev aldı. 1951 - 1953 yıllarında *Irodalmi Ujság* (Edebî Gazete) gazetesinde çalıştı. 1955 - 1956 yıllarında Macar radyosunun edebiyat kolunda müdürlük etti. 1956'dan başlayarak kendini yalnız edebî çalışmalara verdi. Macar yazarlar birliğinde sekreterlik yaptı, 1971'de birliğin yönetim kurulu üyeliğine seçildi; 1950, 1951, 1954 ve 1965 yıllarında Attila József armağanlarını kazandı. Belli başlı eserleri : *Tó Fölött, ég Alatt* (Göl Üstünde, Gökyüzü Altında) [1962]; *Szemfényvesztö Fügefa* (Göz Kamaştıran İncir Ağacı) [1963]; *Mesék a Mese Ellen* (Masallara Karşı Masallar) [mensur şiirler, 1967]; *A Mesék Második Könyve* (Masalların İkinci Kitabı) [1974]. Edebî etüdler : *Kérdés és Felelet* (Soru ve Cevap) [1949]; *Példák és Feladatok* (Örnekler ve Ödevler) [1951]; *Ablakban* (Pencerede) [1956]; *A Költészet Evadai* 1., 2., 3. (Şiirin Mevsimleri 1, 2, 3) [1963, 1968, 1971]. Edebî tercümelerini *Szélrózsa* (Rüzgâr Gülü) [1958, 1965, 3. bas. 1975] adlı kitabında toplamıştır. *Miért Hal Meg az Ember* (İnsan Niçin Ölür) [1962] adlı bir dram da yazmıştır. *Hármas Tükör* (Üçlü Ayna) [1970] adlı kitabında seçme şiirlerini, etüdlerini ve tercümelerini toplayıp yayınlamıştır.

SOMME, Fransa'da Picardie eyâletinde bir departman. Doğusunda Aisne departmanı, batısında Manş denizi, kuzeyinde Pas-de-Calais ve Nord departmanları, güneyinde Oise ve Seine Inférieure departmanları bulunur. Adını topraklarında akan S. nehrinden alır. Yüzölçümü 6 175 km², nüfusu 537 700'dür (1975). İdare merkezi Amiens'dir. S. da 4 arondisman, 41 kanton, 836 komün bulunur.

S. deniz kenarı hâriç, tebeşir nev'inden kalkerli millî tabakalarla kaplı geniş bir platonun içinde bulunur. Iklimi ılıktır. Kışlar ılık yazlar serin geçer; çok yağmur yağar. Ortalama yağış miktarı 70 cm'dir. Hava genellikle bulutlu ve sisli geçer. S.'da bulunan bütün akarsular Manş denizine dökülür. S. nehrinin kumlu, girilmesi zor çok geniş bir ağzı vardır. S. sınırları içinde bu nehirde ulaşım yapılır.

Nüfusun çoğu köylerde oturur. Halk daha çok tarımla uğraşır. Picardie yaylasındaki milli topraklarda buğday, şeker pancarı ve hayvan yemi elde edilir. Hayvancılık büyük ölçüde gelişmiştir. Flaman cinsi sığırlar ve çok makbul koyunlar yetiştirilir. Kıyıda Saint - Valery sur S. ve Cayeux - Sur - Mer'de balıkçılık gelişmiştir.

S.'da en önemli sanayi kolu dokumacılıktır. Yünlü ve pamuklu dokuma Amiens çevresinde toplanmıştır. Abbeville'de kâğıt fabrikaları, basımevleri ve kilit fabrikaları bulunur. Ayrıca S.'da çok sayıda şeker fabrikaları ve damıtım te'sisleri vardır. Makine metalürji ve lâstik sanâyii gelişmiştir.

S.'da kumlu plajların sayısı Onival, Cayeux, Nouveau - Brighton, Le Hourdel, Saint - Valery - Sur S., Fort - Mahon gibi oldukça fazladır. S.'daki demiryolları ulaşımda büyük kolaylık sağlar.

SOMME SAVAŞLARI, I. ve II. Dünya Harpleri sırasında Fransa'nın Somme bölgesinde cereyan eden kanlı savaşlar.

1. I. Dünya Harbi sırasındaki S. S. 1916 yılının temmuzundan kasımına kadar sürdü. Almanlar Verdun'e karşı giriştikleri taarruzda, hemen hemen Verdun'den bir önceki merhale olan Belleville'e varmışlardı. Pétain mevziini terk etmeye hazırlanıyor; ama askerlerine asla durumu belli etmiyordu. Bugün tarihe geçen "on les aura" (haklarından geleceğiz) sözünü o zaman söylemiştir. Verdun'de durum bu derece kötü iken İngiliz - Fransız kuvvetleri bir hafta süren topçu ateşinden sonra, Somme nehrinin iki sahilinde Chaulnes ve Albert arasındaki bölgede, Alman kuvvetlerine karşı taarruza geçince Verdun üzerindeki Alman baskısı hafifledi ve söndü.

VI. Fransız ordusu Foch'un IV. İngiliz ordusu da Rawlinson'un kumandasında taarruza geçmişti. Müttefikler ağır kayıplar vererek 20 temmuza kadar ilerleyerek Friesland, Estrées, Biaches, Mamet gibi yerleri ele geçirdiler. O yılın ağustos ayı yıpratma savaşlarıyla geçti. Eylülde X. Fransız ordusu ile V. İngiliz ordusu yeni bir taarruz geliştirdi. Bu taarruzda da Rancourt, Combles, Thiepval gibi can alıcı noktalar ele geçirildi. Harekât kasımda durduruldu. Bu savaşların en büyük faydası Verdun üzerinde Alman tazyikını hafifletmek ve Fransızlar'a mukabil taarruzlar için hazırlanma fırsatını vermek oldu.

2. II. Dünya Savaşı sırasında, Almanlar Dunquerque zaferini kazandıktan sonra, Somme cephesinde Fransız birliklerine karşı büyük bir taarruza girişerek panzer tanklarıyla Fransız birliklerini kuşattılar. 1940 yılında 5 hazirandan 8 hazirana kadar süren savaşta Fransızlar yenildi ve Almanlar 9 haziranda Rouen'a, 10 haziranda Fécamp'a ulaştılar.

SOMMER, Ferdinand (Trier 1875 - Münih 1962), Alman dil bilgini. 1902'de Basel'de, 1909'da Rostock'ta, 1913'te Jena'da, 1924'te Bonn'da profesör olarak çalıştı. 1926 - 1951 yıllarında Münih üniversitesinde görev yaptı. Hitit dili alanındaki çalışma ve yayınlarıyla ün kazandı: *Das Hethitische Ritual des Papanikri von Komana* [1924, H. Ehelof'la birlikte]; *Die Ahhijava - Urkunden* (Ahhiyava Belgeleri) [1932]; *Die Hethitisch - Akkadische Bilingue des Hattušili* I. [1938; A. Falkenstein ile birlikte]; *Hethiter und Hethitisch* (Hititler ve Hitit) [1947].

SOMMER, Hans (Braunschweig 1837 - Braunschweig 1922), Alman bestekârı. Braunschweig teknik yüksek okulunda 1859 yılında öğretmenliğe başladı. 1875 - 1884 yılları arasında bu okulda müdür oldu; aynı zamanda fizik ve matematik öğretmenliği yaptı. 1884 yılından sonra kendini tamamen beste yapmaya verdi. Eserleri arasında, *"Loreley"* (1891), *"Saint Foix"* (1894), *"Riquet mit dem Schopf"* (1907) ve *"Der Waldschratt"* (1912) adlı operaları; *"Festklange"* ile *"Heldenklage"* ve diğer orkestra eserleri; koro parçaları ile 200 kadar şarkı bulunmaktadır.

SOMMERFELD, Arnold (Königsberg 1868 - Münih 1951), Alman fizikçisi. Bir doktorun oğlu olan S., yüksek tahsilini tamamladıktan sonra Göttingen mineroloji enstitüsünde asistan olarak çalışmaya başladı. Ardından Aachen teknik okulunda öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1906'da Münih üniversitesinde nazarî fizik profesörlüğü etti. S., önce jiroskop üzerinde nazarî bir eser verdi, sonra elektromanyetik dalgaların kırılması üzerinde çalıştı. Daha sonra atom teorileriyle ilgilenmeye başladı ve yirminci asır başlarında atom teorileri üzerindeki çalışmaları ile temayüz etti.

SOMMERFELD, Arnold

S.'in Danimarkalı fizikçi Niels Bohr tarafından 1913 yılında ortaya atılan Bohr atom modelinin daha da geliştirilmesi üzerinde önemli çalışmaları olmuştur.

Bohr, 1913 yılında klasik fizikten ayrılarak atomda, pozitif atom çekirdeği etrafında negatif elektronların radyasyon yapmadan dairevî yörüngelerde dolandığını ileri sürmüştü. Daha sonraki araştırmalar neticesinde S. yörüngelerin daire olmayıp atom çekirdeği odakta bulunan elipsler olduğunu, elektronun bu elips üzerinde dolanırken hız değişikliklerine uğrayacağı ve dolayısıyle de m kütlesinin rölativistik etkilerle değişeceğini göstermiştir.

SOMOZA, Anastasio (San Marcos 1896 - Balboa, Panama 1956), Nikaragua'lı politikacı. 1937 - 1947 ve 1950 - 1956 yıllarında cumhurreisliği yaptı. Diktatör olarak idaresini sürdürmüş, idaresi zamanında çok zenginleşen ailesine, siyasî iktidarı da devamlı olarak sağlamaya çalışmış, bir suikast sonucu ölmüştür.

SOMUT [Al. *Concret;* Fr. *concret, concrète;* İng. *Concrete*], müşahhas karşılığında kullanılan tahlil, soyutlama veya herhangi bir zihin işlemine tâbi tutmaksızın bir şeyi, nesneyi olduğu gibi bütünlüğü içinde kavrama, tasarlama.

S. nesnelerin bir genel sınıfıyla bölüşülmüş ayrı vasıfları belirten soyutun (mücerret) tam tersidir; çünkü, soyutlama ile nesneler bütününden ayrılmış olarak tasarlanır. S. deyimi, daha ziyâde Bergson ve Croce gibi pozitivizme cebhe alan ve Hegel'ci filozoflar tarafından kullanılır. Onların nazarında, S. olan sezgi vasıtasıyla edinilmiş (doğrudan doğruya kavranmış) ile soyut olan, kavramlaştırılmış bir nesne sınıfında ayrım gözetmek gerekmektedir; demek oluyor ki, bir nesnenin tam tamına (S. olarak) bilinmesi için, sezgi yoluyla kavranmış olması gerekir. Halbuki kavramlaştırılmış yani soyutlanmış bir nesne ise, zaruri olarak, başka türlü tasarlandığından aslında saptırılmıştır.

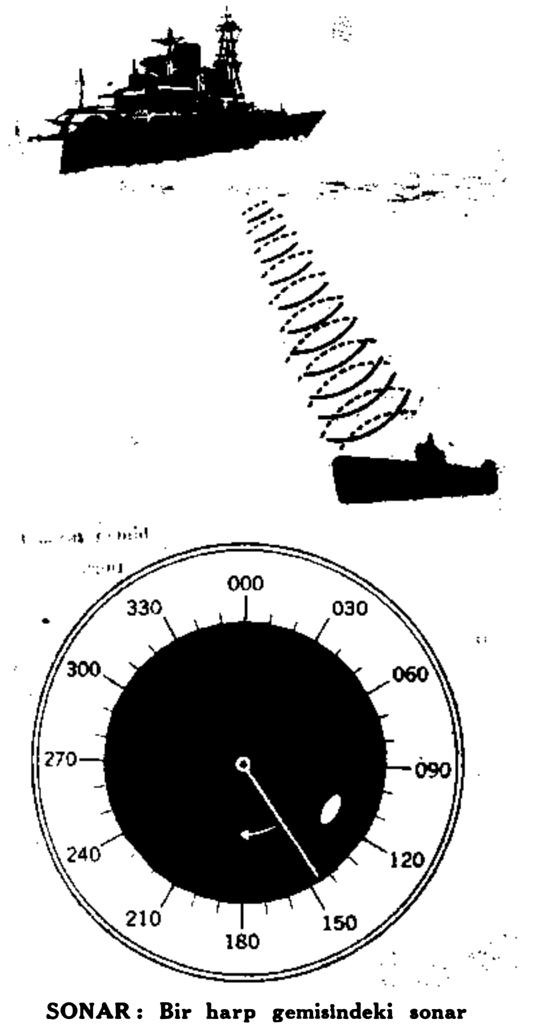
Aşağıdaki terimler misâl olmak üzere felsefî anlamlarına göre, S. ve soyut olarak düzenlenmiştir:

S. terimler	*Soyut terimler*
Var - olan	Var - oluş
İnsan	İnsanlık
Bilge	Bilgelik
Beyaz	Beyazlık

Buna göre "S. âlem içinde insandır" denebilir. Bir bakıma bir düşüncenin veya duygunun dile getirilmesinde S.'u soyut'la karıştırmak söz konusu olan şeyleri bütünlüğü içinde veya bütünlüğünden ayrı olarak tasarlanıldığının farkına varmamaktır.

SONAR (eş anl : ASDİK), ses dalgalarının yansıması ile cisimleri ve yerlerini tesbit eden cihaz. "Sound Navigation and Ranging" kelimelerinin ilk harflerinin karışımından ortaya çıkmıştır.

Ses dalgaları yaymayan ve suyun içinde bulunan cisimlerin yerlerinin tesbit edilmesi amacıyla, yüzeye yakın bir yerden suyun içine ultrasonik (ses üstü) darbeler gönderilir Gönderilen darbeler suyun içinde çarptığı bir cisimden yansır. Yansıyan darbeler aynı zamanda verici de olabilen bir alıcı tarafından alınır. Sesüstü darbelerin gönderilme ânı ile, yansımadan sonraki dönüş ânı arasında geçen zaman ve bu darbelerin akışkan içindeki hızı göz önüne alınarak, cismin alıcıya göre yeri tesbit edilir. Gönderilen darbelerin frekansı, darbe demetinin dağılma açısını etkiler. Elektrik darbeleri ses darbelerine, yansıyan ses darbelerini de elektrik işaretlere çeviren âlete "dönüştürücü" denir. Dönüştürücünün çeşitli yönlere çevrilmesi ile, gönderilen darbe demetleri, çevredeki bütün cisimleri tarar ve yansıyan darbelerle de onların yerleri, yönleri ve şekilleri hakkında bilgi sahibi olunur. Radarla aynı ilkeye dayanan S.'da, elektromanyetik dalgaların yerini akustik dalgalar alır. Suyun akustik emme katsayısı, frekansın karesiyle orantılı olarak arttığı için, uzun mesafelerde yüksek frekanslar kullanılamaz. Buna mukabil, alçak frekanslarda da darbe demetlerinin kalitesi ve düzgünlüğünü sağlamak için, göndericinin kaynağının kuvvetli olması gerekir. S.'da genellikle 10 000 - 26 000 Hertz arasındaki frekanslar kullanılır. Denizaltıların yerlerinin, hareketlerinin tesbit edildiği bu yöntem, aynı zamanda, "Fathometre" denilen suların derinliklerini ölçmeye ve balık sürülerinin yerlerini tesbit etmeye yarayan cihazda da kullanılır. Bu yöntemle ses enerjisinin bir kısmı kumun, toprağın ve çamurun derinliklerine işleyebildiği için karada petrol aramalarında da yarar sağlar. Diğer bir kullanılış şekli ise endüstride, tahribatsız kalınlık ölçmeleri ve kaynak yeri kontrolleridir. (T. K.)

SONAR : Bir harp gemisindeki sonar cihazının, bir denizaltının yerini tesbit edişi

SONAT, Batı Musikisi'nde, senfoni'den sonra gelen en mühim orkestra (saz eseri) formu. Senfoni, bu formdan çıkmıştır. Senfoni gibi 4 kısımlıdır. Senfoniden farkı, bir solo çalgı için yazılmış olmasıdır. Piyano, keman, violonsel ve her saz için S yazılmıştır. 2 saz için yazılan S.'a duo, 3 saz için olana trio denir ve 9 - 10 saza kadar çıktığı vakı'dir (ikileme, üçleme, dörtleme, beşleme...). Orkestra için yazılan S.'a "senfoni" denmiştir. Bir solo saz ile orkestranın bölüştüğü S.'a da "konçerto" denir. Küçük S.'a "sonatin" tâbîr edilir. Burhan Uysal bazı sonatinler yazmıştır. Bunlar dışında Türk Musikisi için yazılmış bir S. yoktur. Fakat Arel ve talebelerinin hayli ikileme, üçleme, dörtleme, beşleme, altılama, yedilemeleri mevcuttur. İt. *sonata, suonata,* Fr. *sonate,* Alm. *Sonate,* İsp., Port., İng. *sonata.* Fr. *sonatine* (petite sonate), İng. *short sonata,* Alm. *Sonatine, kleine Sonate,* İt. *sonatina,* İsp. *sonata corta.* (Y. Ö.)

SONCULUK ("sonluluk"da denir) [Al. *Finitismus;* Fr. *finitisme;* İng. *finitism;* İt. *finitismo*], tenâhiye karşılığında kullanılan hiçbir şeyin sonsuz olmayıp bir sonu bulunduğunu savunan görüş.

Genel anlamda : Hâlen sonsuz olmak üzere hiçbir şeyin olmadığını, fakat "sayılar kanunu"na uyan her şeyin bulunduğunu kabûl eden doktrin S. olarak dile getirilmektedir. Bu anlayışa göre, aslında sonsuzluk kavramının muhtevası inkâr edilmektedir. Doğrudan veya dolaylı olarak, bu anlamda bir S.'u ileri süren çeşitli doktrinler de, aralarındaki ince farklılıklara rağmen S. deyimiyle adlandırılabilir. Meselâ bir şeyin ölçüye vurulabileceğini ve sınırlı olduğunu kabûl eden Renouvier'nin (1815 - 1903) doktrini bu anlamda S.'tur.

SONDA, mide, mesane gibi organların içindeki maddeleri dışarı almak gayesiyle kullanılan kauçuktan yapılmış değişik büyüklükte hortumlara S. denir. Bunları bir hastaya tatbik etmeden önce sterilize etmek gerekir. S.'lar suda kaynatmak sûretiyle veyâ otoklavda sterilizasyona tâbî tutulur. Kullanıldıktan sonra da iyice yıkanır, asılarak kurutulur, sonra talk pudrasiyle pudralanarak serin bir yerde saklanırlar.

Mide sondalarının ucunda paslanmaz metalden yapılmış ufak bir ağırlık vardır. Mide sondaları 1 - 1,5 metre uzunluğunda olur. Çapı 3 - 4 mm'dir. Üzerinde santimetre işaretleri vardır. Çeşitli sebeplerle midenin boşaltılması için kullanılır.

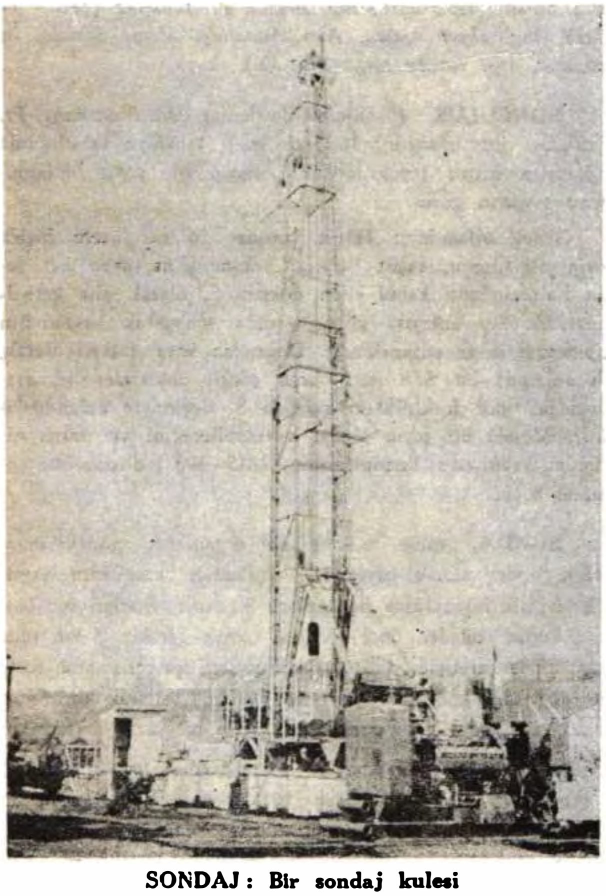
İdrar sondaları kalınlıklarına göre numaralıdır. En incesi 6, en kalını 30 rakamını taşır. Bunlar mesanede idrar bulunup bulunmadığını anlamak ve dolu mesanenin boşaltılması işleminde kullanır.

S. çok çeşitli amaçlarla kullanılır. Meselâ su diplerinin yapısını ve su derinliğini anlamak için kullanılan cihazlara da S. denir. Gümrük memurlarının balyalar içinde kaçak maddeler bulunup bulunmadığını kontrol amacıyla kullandıkları bir ucu ağaç saplı uzunca demir süngü de bir S.'dir. Bazı besin maddelerinin kalitesini kontrol etmek amacıyla bu gibi maddelere sokulup parça almak için kullanılan araştırma çubuğu; toprağın cinsini anlamak veya içinde bir delme uygulamak maksadıyla toprağa batırılan oluklu burgular S. diye anılır. S. bir hastayı sun'î olarak besleyebilmek için de kullanılır. Bunların yanısıra ilmî S.'lar mevcuttur: akışkan mekanikte Prandtl, astronotikte uzay, elektroakustikte mikrofon, elektronik, kuplaj, potansiyel S.'ları gibi.

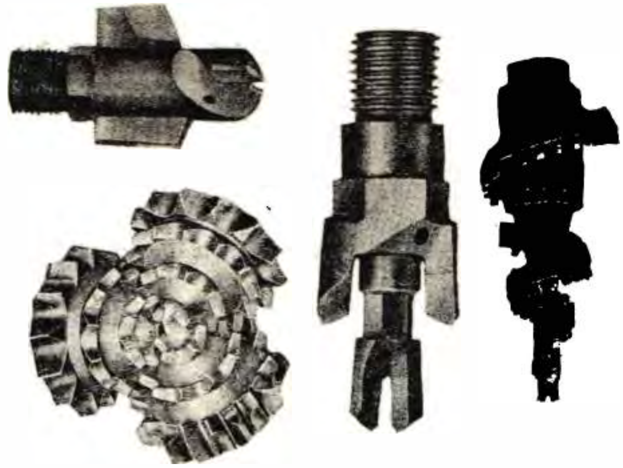
SONDAJ, yeryüzüne mostra vermeyen ve belli bir derinlikte bulunan cevher yataklarının (petrol, tuzlar, kömürler gibi) tesbiti için delik açarak yapılan çalışma. Bunun yanısıra S. delikleri (kuyu), petrol, kükürt, tuz gibi cevherlerin üretiminde veya maden ocakları drenaj, havalandırma gibi yardımcı işlerde ve dondurma yöntemiyle kazılan maden kuyuları hazırlanmasında kullanılış alanı bulur. S. yönteminin seçiminde göz önünde tutulması gereken başlıca faktörler: S. deliğinin amacı ve derinliği, kesilecek tabakaların sertliği.

A) *Amaca göre S.'lar:*

1. Arama S.'ları (yararlı cevher yatağı imtiyazına talip olmak için).

SONDAJ: Bir sondaj kulesi

SONDAJ: Çeşitli sondaj burguları

2. Üretim S.'ları (petrol, tabiî gaz, tuzlu su, su, maden suyu istihsali için).

3. Özel madencilik S.'ları: a) yer altında, b) yer üstünde

B) *Yönteme göre S.'lar:*

I. Çarpmalı veya vurmalı S.'lar:

1. Halatlı,

2. Çubuklu (tijli):

a) Serbest düşümlü, b) Esneksiz çubuklu (Rijit tijli), c) Hızlı çarpmalı S.'lar.

II. Döner S.'lar:

1. Elle kuru S.

2. Yıkamalı S.:

a) Elle, yıkamalı, b) Rotary, c) Karotlu S.'lar.

S. yöntemlerinin önemli kısım ve düzenleri.

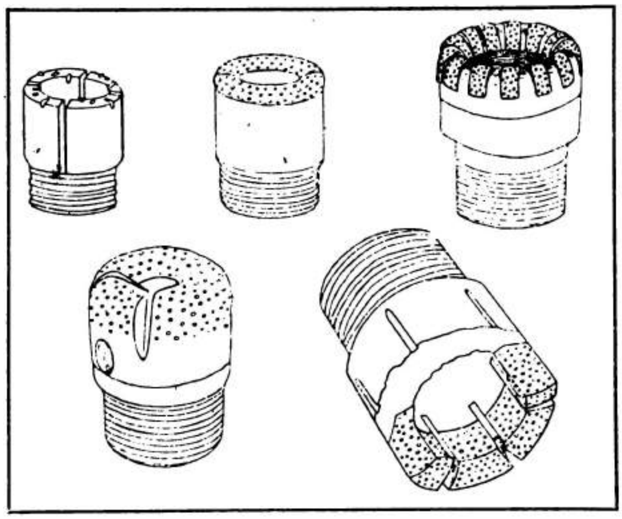
Çalıştırma:

1. Elle işletme. Yumuşak arazi, küçük sondaj deliği çapı ve yaklaşık 100 m derinliklere kadar uygulanabilir.

2. Mekanik işletme. Tahrik makineleri; mevziî şartlara göre, buhar, elektrik veya dizel olabilir. Yeraltı sondajlarında, başlıca, basınçlı hava ile çalışır motorlar kullanılır.

S. sırasında delik dibinde oluşan tozların giderilmesi için kuru delmelerde, burgunun kendisi tarafından, veya gevşek arazide kepçe, şlam kutusu veya kum tulumbası ile yapılıp, ayrıca, biraz su ilâvesiyle çalışıldığı takdirde şlam kaşığı kullanılır. Yıkamalı delmelerde tozun giderilmesi, tulumba ile basılan su ile gerçekleştirilir. Bu arada yıkama suyu dinlendirilir ve tekrar devreye sokulur. Yıkama ya doğrudan doğruya, suyun burgu deliği içinden sevkedilmesi ve oluşan şlamın burgu ile delik cidarı arasında yükselmesi veya bilvasıta, suyun tersine, delik cidarı ile burgu arasından verilmesi ile şlamın, burgu deliğinden hızla akmasının sağlanması şeklinde olur. Delik cidarlarının gevşek olması halinde yıkama maddesi olarak yoğun sıvı kullanılır.

S.'larda 100 m'ye kadar olan derinlikler için 5-10 m yükseklikte saçayak sehpalar, büyük derinlikler için 40-50 m yüksek çelik S. kuleleri kullanılır. Kuleler, özellikle, S. boruları (burgu çubukları) asılması, manevrası, deliğe salınması ve çıkarılması için gereklidir. S. tesisatı içine, başlıca, tahrik, vinç ve tulumba düzenleri girer. S. tesisleri sabit veya taşınabilir (yaklaşık 1 000 m'ye kadar) olabilir. S. çubuk veya boruları: Kuru delmelerde dövme demirden yuvarlak veya köşeli 20-40 mm'lik çubuklar (deliksiz veya delikli),

SONDAJ : **Çeşitli burgu uçları**

sulu delmelerde ise sadece 32 - 170 mm çaplı dikişsiz çelik borular uygulanır. Boru uzunlukları 5 - 13 m olup birbirlerine vidalanmak suretiyle bağlanır. Rotary sistemiyle 5 000 - 6 000 m'ye kadar derinlikte S. yapmak mümkündür. Yeni geliştirilmiş S. usûlü olan eritme sisteminde (alevli S.) birçok hamlaçlardan oluşan 10 m uzunluğunda bir boruya dönme hareketi verilmekte, uçta, 2 200° C sıcaklıktaki alev, cevherleri eritmekte, kayaları patlatmaktadır. Bu arada S. deliği içine, ilâveten, 5 "atü"lük fazla basınçla su basılmaktadır. Delme verimi 3 - 10 m/saattir. S. işinde kullanılan malzeme içinde en önemli unsurlardan biri de, S. çubuk veya boruları ucuna takılan kesici elemanlar, burgu uçlarıdır. Bunlar keski, kron, konik dişli vb. gibi çok çeşitli olabilirler.

SONE (*Sonnet*), normal olarak on heceli 14 *(iambic pentameter)* mısradan meydana gelen bir nazım şeklidir. *Octave* (ilk 8 mısrâ) ve *Sestet* (son altı mısrâ) denilen iki kısma ayrılır. Octave'da esas konu ortaya konur. Sestet'de ise esas konu açıklanır, desteklenir ve bir sonuca varılır. Shakespeare'in sonelerinde kafiye düzeni şöyledir - abab, cdcd, efef, gg.

SONG KOİ, Kuzey Vietnam'da nehir. Çin'in Yunnan eyâletindeki dağlardan doğar. Güney - doğuya yönelerek sarp vâdi Vietnam topraklarına girer; geniş bir delta yaparak Tonkin körfezine dökülür. Deltasının kuzey kısmında Haifong limanı vardır. Vietnam'ın başkenti Hanoy da ovalık kısımda S. K. üzerindedir. Uzunluğu 1 200 km olan nehir, muson yağışları mevsiminde taşkınlara yol açar.

SONGAY DİLİ, Afrika'da Nijer nehrinin orta kesiminde yaşayan Songayların konuştuğu dile verilen ad. Songaylar Tombuktu (Timbuktu) şehrinden Nijerya sınırlarına kadar uzanan toprakları işgal ederler. S. D.'ni kullananların sayısı aş. yu. 500'dür (1952). Bu dil üzerine yapılan araştırmalar şimdilik azdır. Ancak, S. D.'nin birtakım diyalektlere ayrıldığı anlaşılıyor. Asıl Songayca Nijer nehri boyunda konuşulur. Zarma (veya Cerma, Zabarma) diyalekti Niamey bölgesinde, Dendi diyalekti ise Dahomey'in kuzey bölümlerinde ve Nijerya'da kullanılır.

S. Y.'nin Sudan dilleri arasındaki yeri henüz açık olarak tayin edilememiştir. Songayların söz dağarcığında Mande, Mosi - Grusi - Gurunsi dillerine benzer birtakım unsurlar göze çarpar. Ancak sözlük benzerlikleri dışında S. D. ile diğer Afrika dilleri arasında bir yakınlık kurmaya yarayan verilere rastlanmamıştır.

SONKU, Cahide Serap (San'â/Yemen 1916), Türk tiyatro ve sinema oyuncusu. Cumhuriyet özel okulunu bitirdikten sonra bir süre Istanbul Belediye Konservatuvarı'nda okudu. Halkevlerinin tiyatro kollarında çalıştı. 1932'de Şehir Tiyatrosu'na girdi. Operetlerde çalıştı. Sinema oyunculuğuna 1933'de başladı. Cahid Irgat ile beraber Istanbul'da "Ortak Tiyatrosu"nu kurdu. Birçok piyeste rol alan S. zamanın en gözde aktrisleri arasındaydı. Çevirdiği filmlerin başlıcaları şunlardır: *"Bataklı Damın Kızı Aysel"* (1933), *"Akasya Palas"* (1940), 1941'de *"Şehvet Kurbanı"*, *"Yayla Kartalı"* (1945), *"Vatan ve Namık Kemal"* (1951), *"İlk ve Son"* (1955).

SONKU, Cahide

SONLU, sonu olan. S. büyüklük, ölçüsü S. bir sayı ile ifade edilen büyüklük. S. cümle, S. sayıda elemanı bulunan cümle. S. sayı, doğal sayılarla ifade edilen sayılar, x in a ya yakın bir değeri için bir f(x) fonksiyonunun S. açılımı, $f(x) = P_n (x - a) + (x - a)^n \, \varepsilon (x)$ şeklindedir. Buradaki ε, x = a için sıfıra yaklaşır. Böyle bir açılım varsa, ancak bir tane olabilir. Bu açılım, n+1 basamağa kadar türevi olan bir fonksiyon için Taylor formülü ile belirlenir. Taylor açılımı,

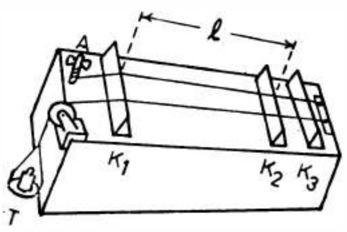
$$f = (x) = f(a) + f'(a)\,(x - a) + \frac{f''(a)\,(x - a)^2}{2\,!} + \ldots + \frac{f\,(a)\,(x - a)}{n\,!} + R$$

şeklinde ifade edilir. a = 0 olması hali Maç - Laurrin açılımını ifade eder. S. açılımlar bazı hallerde sonsuz olarak uzatılabilir. x = a için sonsuz bir değer alan bir f(x) fonksiyonu bazı şartlarla

$$f(x) = P_p \left\{ \frac{1}{x - a} \right\} + P_n\,(x - a) + (x - a)^n . \varepsilon\,(x)$$

biçiminde bir açılımla ifade edilebilir. Kompleks değişkenlerde a ek noktası p ninci basamaktan bir kutuptur.

SONOMETRE, gerilmiş tellerin ses özelliklerini incelemek ve seslerin frekanslarını ölçmek için kullanılan âlet. Şekilde bir yatay S.'nin ana bölümleri görülmektedir. Ama gövde tahtadan yapılmış bir ses kutusudur. Gerektiğinde kenar veya üst kısmında ut, keman gibi çalgılar-

SONOMETRE : **Bir yatay sonometre şeması**

da olduğu gibi uygun delikler bulunmaktadır. Önemli olan, ses kutusunun belirli bir frekansta keskin bir rezonansa sahip olmamasıdır. Üzerindeki tellerden birincisi, bir makaradan geçirilip ucuna bir ağırlık kefesi konmuştur. Telin T gerginliği, kefeye uygun ağırlıklar konarak değiştirilebilmektedir. K_2 köprüsü hareketli olup telin l uzunluğunu K_1 K_2 arasında değiştirmek mümkündür.

İkinci telin gerginliği sadece A anahtarı çevrilerek yapılmaktadır.

T gerilmelerini ve l uzunluklarını bilinen şekilde değiştirmek suretiyle elde edilen anasesin frekansının

$$F_1 = 1/2l \ (\sqrt{T/m})$$

ile verildiği gösterilmiştir. Burada m, kullanılan telin birim uzunluğunun kütlesidir.

Telin l uzunluğunu belirleyen K_1 ve K_2 köprülerinde genlik daima sıfırdır (düğüm noktası). Tel ana sesi verecek şekilde titreşiyorsa, orta noktasında genlik maksimumdur (karın noktası). Tel iki karın noktası meydana getirecek şekilde titreştirilirse, sesin frekansı f_1'in iki katıdır (ikinci harmonik). Genel olarak k karın noktası varsa sesin f_k frekansı $f_k = k f_1$ ile belirlidir.

İkinci tel A anahtarı ile sabit bir ayara getirilir ve frekansı ölçülmek istenirse kendisi titreşmekte iken birinci telin l uzunluğu ve T gerilimi değiştirilerek iki telin birden rezonansa gelmesi temin edilir. Birinci telin rezonansa geldiği, üzerine konmuş küçük kâğıt maşaların fırlayıp atılmalarından anlaşılabilir. Rezonansı temin eden T ve l değerleri kullanılarak yukarki frekans formülünden f hesaplanır. Telin bir uzunluğu tartılarak değeri hesaplanmış olmalıdır.

Bugün frekans ölçüleri küçük bir mikrofon yardımıyla çok çabuk olarak yapılabilmektedir. Mikrofon tarafından alınan ses küçük elektrik titreşimlerine dönüştürülür ve bir amplifikatörde kuvvetlendirildikten sonra amplifikatör çıkışı bir elektronik frekansmetreye bağlanır ve doğrudan doğruya digital olarak değeri okunur. (A. Ş.)

SONORA, Meksika'da bir eyâlet. Ülkenin kuzey - batısındadır. Yüzölçümü 184 934 km^2, nüfûsu 1 414 000 (1976 km^2'ye 6), idâre merkezi Hermosillo'dur. Eyâletin toprakları, Kaliforniya körfezi sahilleri ile Sierra Madre'lerin batı kısmını içine alır; yer yer kuraktır. Başlıca şeker kamışı, sebze, pamuk, pirinç yetişir. Bakır, gümüş, kurşun, çinko, altın mâdenleri vardır.

SONUÇ [Lat. yapmak, icra etmek demek olan *efficere*'den türetilen *effectus;* Al. *Wirkung, Effekt;* Fr. *Effet;* İng. *Effect;* İt. *Effecto*], eser, ma'lûl, müsebbeb, netice karşılığında kullanılan sebebin ortaya koyduğu, hazırladığı veya meydana getirdiği olay.

A. Sebeble bağlantılı olarak: Bir sebepten ileri gelen şey S.'tur. Bu itibarla, bir sebep tarafından husule getirilmiş gibi tasarlanmış olmak yönünden her olay S.'u gösterir.

B. Yalnız tasarlanmış veya kavranmış değil, ayni zamanda bir sebep tarafından fiilen gerçekleştirilmiş, gerçek vakıa da sonucu ifâde eder.

Sebep, husule getiren olduğu hâlde, S. husule gelendir.

SONUÇ, dava dilekçesinde davacının talebini; cevap dilekçesinde davalının savunmasını özetlediği bitiş bölümü. S.'ta dâvâcı dâvâlının hangi şeye mahkûm edilmesini istediğini, dâvâlı ise dâvânın neden reddedilmesi gerektiğini kısaca açıklar. Meselâ bir alacak davasında davacı S.'u: "Alacağımız olan 10 000 liranın 6/2/1980 tarihinden itibaren kanunî faiziyle birlikte dâvâlıdan alınmasına, yargılama giderleri ve avukatlık ücretinin davalıya yükletilmesine karar verilmesini dilerim" şeklinde; dâvâlı ise: "Yukarıda belirtmiş olduğumuz akde uymama ve zaman aşımı sebepleriyle dâvânın reddine karar verilmesini ve yargılama giderleri ile avukatlık ücretinin davacıya yükletilmesini dilerim" şeklinde özetler.

SOPHOKLES (Colonus, Atina M. Ö. 496? - Atina 406), üç büyük Grek trajedi yazarından biri. Hayatının ilk yılları hakkında kesin bir bilgi yoktur. Eski kaynaklardan edinilen malûmata göre S., iyi huylu, kibar, sevilen bir vatandaştı. Yüksek sosyetede yaşıyor, hayatın zevklerinden faydalanmasını biliyordu. Sophillus adını taşıyan babasının zırh yapımcısı olması muhtemeldir; varlıklı bir insandı. Oğlunun tahsil ve terbiyesine büyük bir itina gösterdi. S.'in musiki öğretmeni zamanın en seçkin müzisyeni Lamprus idi. Aiskhylos'tan (Lat. Aeschylus) trajedi (ve şüphesiz musiki kompozisyonu ve koreografi) dersi aldığı da söylenir. Güzel bir delikanlıydı, iyi dans ediyor, lir çalıyor ve güreşiyordu. 16 yaşındayken, Salamis zaferini kutlamak için yapılan bir törende erkek çocuklar korosuna şef seçilmişti. İlk dramatik festivalde ne zaman yarıştığı bilinmiyorsa da ilk zaferini Aiskhylos'u yenerek kazandığı bilinen bir gerçektir (468). O tarihten sonrada genç S.'in hayatında benzeri görülmemiş bir başarılar serisi başlamış, bazı kaynaklara göre 18, bazılarına göre 24, bazılarına göre de 20 birincilik birçok ikincilik kazanmış, üçüncülüğe hiçbir zaman düşmemiştir. Aiskhylos ise sadece 13 birincilik kazanmıştır; ancak onun 68'inde öldüğünü hesaba katmak gerekir. S. ise 90 yaşındayken bile hâlâ yazmaktaydı. En meşhur piyesi *Oedipus Tyrannus (Oedipus Rex)* yazara ancak ikincilik kazandırmıştır. Bu arada şunu unutmamak gerekir ki, mükâfatlar bir tek piyes için değil üç trajedi ve bir satir piyesinden mürekkep bir tetraloji için verilirdi. Öyle anlaşılıyor ki *Oedipus*'la birlikte temsil edilen piyesler birinci sınıf değildi. *Suda Lugati* (M. S. X. yüzyıl) S.'in 123 piyes yazdığını kaydeder.

S., Euripides'in aksine Atina'nın sosyal hayatında seçkin bir rol oynamış, devlet hizmetinde görev almıştır. 440'ta isyan eden Samian'lara karşı açılan savaşta seçilen 10 stategoi'den (kara ve deniz kumandanları) biriydi. Bu savaşta Perikles'in emrinde çalıştı. Plutarkhos *Nicias'ın Hayatı* adlı eserinde onun bir defa daha böyle bir göreve seçildiğini yazar. S., Euripides ve Aiskhyleus gibi yabancı ülkelere gitmek istememiş; ancak, görevli olarak elçiliklerde bulunmuştur.

S., kaderin veya ihtiyaçların kanunları karşısında insanın moral meseleleriyle ilgilenmiştir. Ondan önce Atinalılar, icâbında tanrıların bile eğilebileceğine inanırdı. Onun piyeslerinde ferdî karakterler kaderin getirdikleriyle birleşerek insanoğlunun mukadderatını şekillendirir; yersiz gurur günahtır ve bu dünyada cezasını bulur.

S., doktrinini efsanevî karakterlerle takdim eder. Ancak onun eserlerindeki efsane kahramanları gerçek efsanelerden sıyrılmış, beşerî gerçeklerin içinde yaşar hâle getirilmiştir. Bu kahramanlar, kaderin, üzerlerine trajik ağını ördüğü kadın ve erkeklerin bütün zayıflıklarına ve bütün kuvvetlerine sa-

SOPHOKLES'in bir heykeli

hiptir. Gerçi kendileri bunun farkında değildir ama, seyirciler, onların, adım adım kaçınılmaz fâciaya nasıl yaklaştıklarını görür. Ancak kurbanını, fecî âkıbete sürükleyen daima kader değildir. Beşerî hataların da büyük rolleri vardır.

Üstün bir san'atkâr olan S.'in Attika tiyatrosunun gelişmesine büyük katkıları olmuştur. S., sahneye üçüncü bir aktör ilâve etti, koristlerin sayısını 12'den 15'e çıkardı. Sahne dekorlarında değişiklik yaparak drama daha bir canlılık getirdi. Ayrıca birbirine çok yakın konuları işleyen tetralojiyi bıraktı, her piyesin başlı başına bir eser olmasına dikkat etti. Belirli kabiliyetler ve belirli aktörler için eser yazan ilk sanatkâr da S. oldu.

S., çizdiği karakterlerin canlı ve sempatik oluşu sâyesinde cihanşümûl bir hayranlık kazanmıştır. Bu özellik, bilhassa Elektra, Antigone, Deineira, Tecmessa ve benzerleri gibi kadın kahramanlarda görülür. Sahneye onun kadar hâkim olan ve eseri onun kadar sarahatle işleyen piyes yazarı azdır. Aristoteles'in Kral Oedipus'a sık sık atıflarda bulunması, onun S.'in bu eserini şâheseri olarak kabûl ettiğini göstermektedir. Ancak sonradan bazı münekkidler bu fikre katılmamıştır.

Bazı münekkidler onu Aiskhylos ve Euripides'le mukayese eder. Mütehassısların fikrine göre S. en üstün sanatkârdır. Aiskhylos gibi dinî meselelerle kayıtlanmamış, Euripides gibi de sosyal ve entelektüel meselelerin esiri olmamıştır. O, Grek tanrılarını hiçbir taassuba kapılmadan kabûl etmiş ve bütün gayretini beşerî karakterleri ve beşerî mücadeleleri takdime vermiştir. S., şahıslar hakkında karakter trajedileri değil, ansan ve tanrılar hakkında trajik dramlar yazan bir şâir olarak tanınmıştır. Eserlerindeki dinî kısımlarda asla taassup yoktur, zorla ilâve edilmiş unsurlar değildir, fertlerin zaten tamamlanmış bir esere ilâve edilen şahsî duygularının ifadesidir. Bu bakımdan tanrıları o derece sert, bazan şaşırtıcı, nadiren de hayırhahtır. Tanrıları tenkid etmeyişinin sebebi de kâinatta şikâyet edecek pek fazla şey olmadığına inandığı içindir. Ayrıca S., Aeskhyleus ve Euripides gibi kendi dinî inancı hakkında fikirler de beyan etmez.

Eserleri: S.'in bütün eserlerinden günümüze kalan yedi trajedi, bir satir oyunu olan *Ikhneutai* (Araştırıcılar) adlı eserin 400 mısraı (bu eser 1907'de Mısır'da bir papirüse yazılı olarak bulunmuştur; yazılış tarihi M. S. II. yüzyılın ikinci yarısıdır) ve bugün kaybolmuş piyeslerinden yüzlerce parçadır. Günümüze kalan yedi trajedi şunlardır:

Antigone (442 veya 441), *Filoktetes* (409), *Oedipus Colonus'ta* (401), *Ajax* yahut *Kral Oedipus, Elektra* ve *Trakhinai* (Trakinyalı Kadınlar).

S.'in kaybolan piyeslerinden kalan parçalar bazı gramercilerin numûne olarak verdiği tek tek kelimelerden 12 ilâ 15 mısraa kadar değişmektedir. Eksiksiz yedi piyes —muhtemelen İskender zamanında—, bilinmeyen bir tarihte, meçhul bir bilgin tarafından (belki de okulda kullanılmak için) yapılan bir seçmeden gelmektedir. *Antigone* dışında hepsi de şâirin olgunluk çağında verdiği eserlerdir (*Antigone* 441 veya 442 yılında oynanmış olmalıdır). Eserlerinden birinin Filoktetes'in tarihi de kesin olarak doğrudur (409). Şimdilik bozulması gerekmeyen bir an'aneye göre de *Oedipus Colonus'ta* S.'in çok ileri yaşlarının eseridir ve torunu tarafından sahneye konmuştur. Diğer eserlerinin tarihi kesin olarak belli değildir. Ancak mütehassıslar *Trakhinai*'nin 420 ile 410 arasında *Kral Oedipus*'un 447 + 3 yıllarında yazılmış olacağını tahmin etmektedir. *Kral Oedipus* ve *Elektra*'nın da 430 - 415 arasında yazılmış olacağı sanılıyor.

SOPHONİBA (Kartaca, M. Ö. 235 - 203), Nümidya kraliçesi. Önce Nümidya kralı Masinissa ile nişanlandı, sonra siyasî sebeplerle, Masinissa'nın düşmanı Batı Nümidyalı Syphaks ile evlendi. Cirte Romalılar tarafından zaptedilince, S. da Romalılar'a esir düştü. Kendisini hâlâ sevmekte devam eden Masinissa ile evlendi. Ancak Romalı kumandan Scipia S.'nın kendisine teslim edilmesini istiyordu. Bunun üzerine Masinissa ona zehir gönderdi. S.: "Bu düğün hediyesini kabûl ediyorum", diyerek zehiri içti.

S.'nın heyecanlı hayâtı ve kaderi Corneille, Voltaire gibi yazarlara konu olmuş, ayrıca XVIII. yüzyılda S. adını taşıyan 10 opera bestelenmiştir.

SOPHOULES, Themistokles (Sisam 1860 - Sisam 1949), Yunanlı siyaset adamı. Felsefe tahsilinden sonra politikaya geçti, 1908'de Sisam adasında çıkan ayaklanmanın başında idi. 1912'de bu ayaklanmadan doğan hükümetin başı olarak, adanın Yunanistan'a bağlanmasını gerçekleştirdi. Eleutheries Venizelos'un ölümünden sonra Liberal partinin lideri oldu. Birkaç kere bakan ve başbakan oldu.

SOPRANO, genel olarak ince kadın sesi. Ses genişliği, parlaklığı ve karakterine göre dramatik, lirik ve koloratür S. olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır. Wagner'in İsolde'si, Verdi'nin Aida'sı, Puccini'nin Tosca'sı, Mozart'ın

Don Juan operasındaki Donna Anna'sı, Beethoven'in Leonore - Fidelio'su peslere inen ve yükseklere çıkan ses yapısı ile dramatik sopranodur. Lirik S. ise, daha yumuşak ve berrak bir ses rengine sahiptir. Gounod'nun *Faust* operasındaki Marguerite'i ve Puccini'nin *Madame Butterfly*'ı lirik S.; çok ince ve parlak seslere çıkabilen, Rossini'nin *Sevil Berberi* operasındaki Rosina, Verdi'nin *Rigoletto* operasındaki Gilda'sı ve *Traviata*'daki Traviata'sı ise koloratur S.'dur.

Erkek çocuğunun ince kategorisine giren sesi, bir çalgı ailesinin içinde ince ses genişliği olan çalgıya verilen ad: S. klarnet, S. saksofon vs. gibi.

SOPRON (Alm. Ödenburg), Macaristan'da Györ - S. idare bölgesinde bir şehir. Avusturya sınırına yakın bir yerde bulunan S.'un nüfusu 43 300'dur.

Macaristan'ın en eski şehirlerinden biri olan S. daha Romalılar zamanında Scarbantia adı ile tanınan askerî bir merkezdi. 1277'de kral Ladistas I. Lokietek buraya şehir hakkı tanıdı.

S.'da XIII. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen Benediktin kilisesi yanında bir manastır vardır. Bu manastıra XV. yüzyılda Orta Çağ'ın büyük salonu denilebilecek vasıfta bir salon ilâve edilmiştir. S.'da aynı devirden kalma Jacop kilisesi ve Saint Michel kilisesi vardır. 1921'de yapılan bir plebisit neticesinde Macaristan'a geçmiştir.

SORAB (veya SORB) DİLİ, Slav dilleri'nin (b. bk.) Batı koluna bağlı bir dil. Almanlar bu dile Wend dili adını verirler. S. D. Almanya'da Elbe nehri ile Sala ve Mulda adlı kolları boyunda konuşulur. Bundan başka S. D. Spree nehri boyunda da kullanılır. Bugün bu dili konuşanların sayısı aş. yu. 100 000'dir.

S. D.'nin kullanıldığı topraklara eskiden Lužica (Alm. *Lausitz*, Fr. *Lusace*) adı verilirdi. Bu bakımdan bu topraklarda yaşayan Slavlar'a Lužica Sırpları veya Sorablar (veya Sorblar) adı verilirdi. Eski kaynaklarda Lužica bölgesinde yaşayan Slav kavminin adı *surbi, siurbi* ve *sorabi* olarak geçer.

Lužica bölgesi iki bölüme ayrılmıştı: Aşağı Lužica ve Yukarı Lužica. Buna göre, S. D. de Aşağı Sorabca ve Yukarı Sorabca olarak iki kola ayrılır.

S. D. Polab dili (Elbe nehrinin aşağı kesiminde konuşulur) ile Çekçe arasında yer alır. Bu dilin gramerinde (isim ve fiillerde dual biçimi gibi) birçok arkaik özellikler saklanmıştır. Aşağı Lužica'da Polcanın ağır baskısı göze çarpar. Yukarı Lužica'da ise Çekçenin etkisi derindir. Bu bölgeye yerleşen Almanlar da S. D. baskı altına almışlardır. Sorablar genel olarak iki dil (Sorabca ve Almanca) konuşurlar.

SORBONNE: Cepheden görünüş

S. D. Latin alfabesine dayanan bir yazıyla yazılır.

SORBONNE, Fransa'nın başşehri Paris'te 700 yıllık bir geçmişi olan yüksek öğretim kurumu. Paris üniversitesinin edebiyat ve fen fakültesi ile Chartes okulunu ve bu fakültelerin bazı enstitülerini içine alır. Fransa'daki devlet üniversitelerinin en büyüğü olan Paris üniversitesi, 1150 ile 1170 yılları arasında kurulmuştur. Dünyanın en eski üniversitelerinden biridir.

S., Paris üniversitesinin en eski ve en önemli kuruluşudur. 1253 - 1257 yılları arasında kurulan S.'un kurucusu bir ilâhiyatçı olan Robert de Sorbon'dur (1201 - 1274). Aynı zamanda kral IX. Louis'nin rahibi olan Sorbon'un, kralın desteğiyle kurduğu bu müessese, önceleri sadece ilâhiyat öğretimiyle meşgul idi. Ayrıca yoksul öğretmen ve öğrenciler için de bir yatılı okul hüviyetindeydi. Sonraları bağışlarla maddî varlığı kuvvetlenince paralı öğrenciler de kabûl etmeye başladı.

XIV. yüzyılda S. sözü, Paris üniversitesinin ilâhiyat fakültesi sözüyle aynı anlamı taşıyordu. XV. yüzyılda ise bu anlamı yavaş yavaş kaybetti ve "Paris üniversitesi" sözünün anlamdaşı oldu.

S., 1793'te, Büyük ihtilâl sırasında kapandı. Daha sonra Napoléon tarafından tekrar kuruldu. 1852'de S. Paris şehrinin malı hâline getirildi ve Paris üniversitesine katıldı. Müessesenin tarihinde büyük rolü olan ilâhiyat fakültesi, 1896 anayasası ile S.'dan ayrıldı; S. laik hâle geldi. Bugün S., Sol Sâhil'deki binalarında Fen ve Edebiyat fakülteleriyle bütün üniversitenin idârî teşkilâtını ihtivâ etmektedir. Dolayısıyle S. bugün Paris üniversitesi sözüyle aynı anlamı taşımamakla birlikte, yine de zaman zaman bu anlamda kullanılmaktadır.

SOREKS, memelilerin en küçüklerinden böcekçil bir hayvandır. En irileri ancak fare büyüklüğünde olur. Köstebeklerle akraba olan, fakat daha çok fareye benzeyen bu hayvanların başı ince uzun olur; kürkleri yumuşaktır. 40 kadar çeşidi olan S.'lerin başlıcaları Amerikan su S.'i (sorex palustris), maskeli S. (sorex cinereus), sıçan S.'tir (sorex araneus). Avrupa'da yaşayan küçük S. (S. minutus) S.'lerin en küçüklerindendir. Amerika'da yaşayanların en küçüğü ise cüce S.'tir (micro - sorex). S.'ler en çok böceklerle beslenir. Yırtıcıdırlar. Küçük kuş ve farelere de saldırırlar.

SOREKS

SOREKSGİLLER *(Soricidae)*, memeli hayvanların bir familyasıdır. Bu familya soreksleri içine alır.

SOREL, Albert (Honfleur 1842 - Paris 1906), Fransız tarihçisi. Hukuk öğrenimi gördükten sonra, 1866'da Guizot'nun tavsiyesiyle dışişleri bakanlığı hizmetine girmiştir. S. dışişleri bakanlığına intisabından sonra, 1870 - 1871 Fransız - Alman savaşının barış müzakerelerindeki heyet hizmetinde de bulundu. 1876'ya kadar dışişlerinde görevini sürdüren S., senato genel sekreterliğiyle dışişlerinden ayrıldı. Émile Boutmy'nin açtığı "École Libre des Sciences Politiques" de (Siyasî İlimler Serbest Okulu) de 1872'de profesörlüğe başlayan S., senato genel sekreterliği göreviyle birlikte seçkin öğretim üyeliğini de uzun yıllar sürdürmüş ve yazı faaliyetine devam etmiştir. 1889'da *"Académie des Sciences Morales et Politiques"*e (Ahlâkî ve Siyasî İlimler Akademisi) ve sonra da 1893'te Hippolyte Taine'in yerine "Académie Française"e (Fransız Akademisi) üye seçilmiştir.

İlk eseri *Le Traité de Paris du 20 Nevembre 1815* (20 Kasım 1815 Tarihli Paris Andlaşması) [1872] adını taşır. Bu eserinden üç yıl sonra *Histoire Diplomatique de la Guerre Franco - Allemande* (Fransız - Alman Savaşının Diplomatik Târihi) [1875] adlı eserini yayınlar. S. bu büyük dramın içinde bir aktör olmasına rağmen, eser objektif bir tutumun belgesi hüviyetindedir. S. tarih hakkındaki fikirlerini *Essai d'Histoire et de Critique* (Tarih ve Tenkit Denemesi) [1882] ve *Nouveaux Essais d'Histoire et de Critique* (Tarih ve Tenkit Hakkında Yeni Denemeler) [1898] adlı eserlerinde sergilemiştir.

S.'in asıl büyük eseri, onun şöhretini sağlayan, 8 ciltlik *L'Europe et la Révolution Française* (Avrupa ve Fransız İhtilali, dilimize bu adla N. S. Örik tarafından klâsikler serisinde kazandırılmıştır "1949 - 1956") [1884 - 1904] adını taşımaktadır ki, bu eser ihtilâl dönemini (1789 - 1805) bütünlüğüne kuşatan bir sentez mahsûlüdür. S.'in bu eseri, Thiers'den bugüne sayısız Fransız tarihçisinin, ayrıca da her milletten nice kalem sahibinin anlatmak ve tahlil etmek istemiş oldukları büyük ihtilâlin tarihini, Avrupa ile münâsebetleri yönünden incelemekte ve değerlendirmektedir.

S.'in Paris'teki Siyasî İlimler Serbest Okulu'ndaki hocalığından feyz alanlar arasında Yahya Kemâl de bulunmaktadır.

SOREL, Georges (Cherbourg 1847 - Boulogne - sur-Seine 1922), Fransız yazarı. Ecole polytechnique'i bitirdi. 22 sene köprü ve yol mühendisliği yaptı. Bu yüzden işçileri tanıma fırsatını buldu. Marx'ın, Prudhon'un, Bergson'un, Croce'un, W. James'in eserlerini çok okudu. S.'e göre işçiler iktidara gelmek için aydınlar ve parlamenterlerle uzlaşma yoluna gitmeden, kendi mücadelelerine girişmelidirler. Başlıca eserleri : *La Ruine du Monde Antique* (Antik Dünyanın Harabesi) [1898]; *Les Illusions du Progrès* (Gelişme Kuruntuları) [1908]; *Reflexions Sur la Violence* (Şiddet Üzerinde Düşünceler) [1908]; *Matériaux d'une Théorie du Prolétariat* (Bir Proleterya Teorisi Malzemesi) [1919].

SORGE, Georg Andreas (Mellenbach, Schwarzburg 1703 - Lobenstein 1778), Alman kompozitörü. Lobenstein sarayında ve bu şehirde orgçuluk yaptı. Org ve klavsen için parçalar, piyano için sonatlar, prelüdler, sonatinler, toccata ve fanteziler besteleyen S., ayrıca *"Vorgemach der mus. Komposition* (Beste Öncesi), *"Compendium Harmonicum"* (Armonik Derlemeler) gibi nazarî eserler yazdı.

SORGU, sual sorma, ifâdesini alma ilk ve hazırlık soruşturmasında hâkimin, önüne çıkarılan sanığa suç konusu olayın aydınlatılması için yönettiği sorulara sanığın verdiği cevaplar ve bunları zapta geçirme. Sanık S. için celpname ile davet olunur. Hakkında tevkif müzekkeresi kesilmesi için yeterli sebepler bulunan sanığın açıkça ihzârı, yâni zorla getirilmesi emrolunabilir. İhzar müzekkeresi sanığın açıkça kim olduğunu, şeklini ve kendisine atfedilen suçu ve zorla getirilme sebeplerini ihtiva eder. İhraz müzekkeresi ile çağrılan şahıs derhal, mümkün olmadığı takdirde yol süresi hariç en geç kırk sekiz saat içinde çağıran hâkimin önüne götürülür ve sorguya çekilir. İhraz getirme için haklı görülecek bir zamanda başlar ve hâkim tarafından S.'ya çekilmenin sonuna kadar devam eder. Yakalanan veya tutuklanan kimse, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hâriç, kırk sekiz saat ve devlet güvenlik mahkemelerinin görev ve yetkilerine giren suçlar ile kanunun açıkça belli ettiği hâllerde toplu olarak işlenen suçlarda ve genellikle savaş veya sıkıyönetim hâllerinde, kanunlarda gösterilen süre içinde hâkim önüne çıkarılır. Bu süre on beş günü geçemez (Anayasa, Md. 30).

S.'nun başlangıcında kendisine isnad olunan suçun neden ibaret olduğu sanığa bildirilir. Bu hususta cevap vermek isteyip istemediği sorulur. S., sanığın kendi lehinde olup söyleyeceği delillere engel olmamalıdır. Sanığın birinci S.'sunda kim olduğu ve şahsî hâlleri hakkında da bilgi alınır.

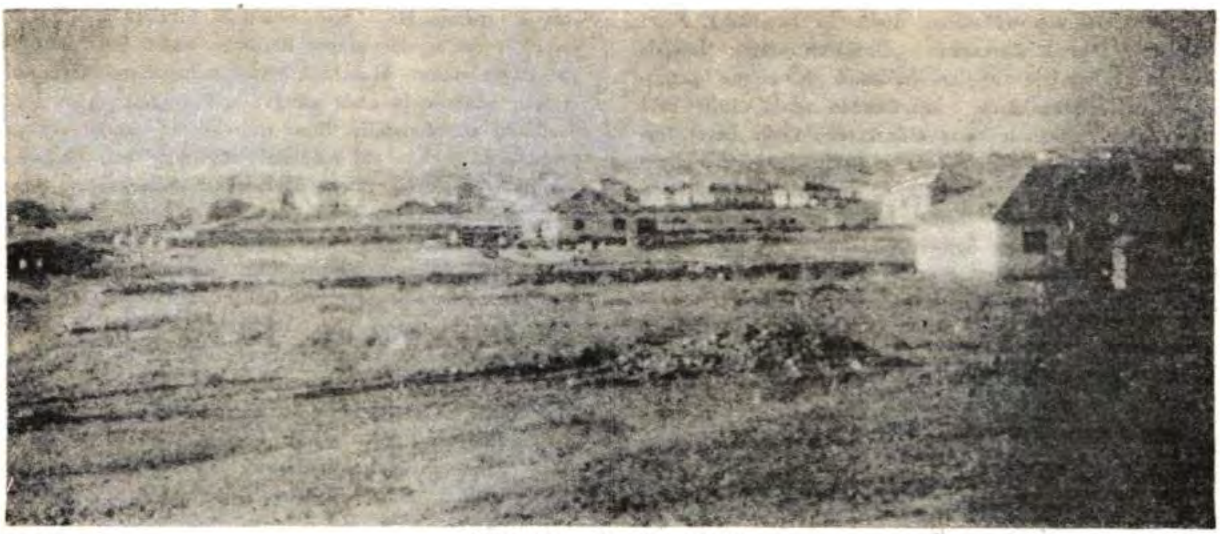
SORGUN, Yozgat iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 969 km², nüfusu 75 644 (1975), nüfus sıklığı 43. Nüfusun % 80 kadarı köylerde oturur, köy sayısı 96'dır; Eymir adlı bir bucağı vardır; 5 yerde belediye kuruluşu bulunmaktadır. Nüfusu 3 000'den çok kişi kasaba (Doğukent, Bahadın), 2 000'den çok nüfuslu iki kasaba, 1 000'den çok nüfuslu 8 büyük köy vardır. Öteki köylerin çoğu 300 - 800 nüfusludur. İlçe merkezi S. 14 081 (1975) nüfusludur.

İlçe arazisi, Yozgat merkez ilçesi, Sarıkaya, Akdağmadeni, Çekerek ilçeleri ve Çorum'un Alaca ilçesi ile sınırlıdır. Önceleri Yozgat'a bağlı bir kaza olduğu sanılan S.'un, daha sonra bucak olarak idare edildiği, Büyük Köhne (daha eski adı : Köhne-i Kebir) kasabası bucağının merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Bu bucak, 1926'da ilçeye çevrilmiş, yeni bazı yerleşme yerleri de buna katılarak "Sorgun" adı ile Yozgat'ın bir ilçesi olmuştur. Boğazköy, Kuşhisar, Alişar arasında pek eski bir konak yeri olmuş bulunan S., bu yörenin merkezi durumunda bulunmuştur.

İlçe arazisi, Sorgunözü çayı ile Eymir çayı arasında ve çevresindeki dalgalı düzlükler şeklinde uzanır (1 000 - 1 250 m), bunların çevresinde tepelik - yassı dağlık yerler bulunur. İlçenin güney bölümündeki arazi (Kökenez dağı 1 524 m) granitlerden bir yapı gösterir. Bunun kuzeyinde Eosen devri kıvrımlı tabakaları vardır. Daha kuzeyde bir kısmı Kretase devrine ait ofiolitli seri (yer yer krom ve manganez damarları) geniş yer tutar. Yer yer Neojen tabakaları da (kuzeyde Eymir yakınında olduğu gibi) bulunur. Kasabanın 10 km kuzey - doğusunda alüviyonlar ile örtülü küçük bir düzlük vardır. İlçenin güney - doğusunda ve güneyinde kristalin kalkerler ile mermerlerden oluşmuş bir saha bulunur.

İlçede sert bir kara iklimi vardır. Kışlar soğuk ve sert geçer, yazlar sıcak olur. Yıllık yağış 500 - 540 mm'dir. Kışın ve ilkbaharda yağış daha çok olur, yaz ayları kurak geçer. Bitki örtüsü bozkırdır. Yer yer ağaçlıklar da bulunur.

Geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Bazı köylerde bağcılık da yapılır. Arazinin % 80'i düzlük ve dalgalı bi-

SORGUN : Genel görünüş

çimde olduğundan, ekilebilen arazi geniş yer tutar. Bu arazinin % 77'si tarla, % 11'i mer'a, % 10'u orman ve çalılık, % 2 kadarı bağ ve bahçedir. En çok buğday ve arpa ekilir. Makineli tarım gelişmiştir.

Hayvancılık, daha çok, aile hayvancılığı şeklindedir. Beslenen başlıca hayvan çeşitleri koyun (akkaraman), kıl keçisi, tiftik keçisi, sığırdır. Bunların içinde en çok besleneni koyundur. Hayvanlar, yılın yarısında mer'alarda otlatılır, yarısında ağıl ve ahırlarda beslenir. 1973 verilerine göre, ilçede 190 000 tonu bulmaktadır.

S., kaplıcaları ile ünlüdür. "S. Yeşilova Kaplıcası", ilçe merkezine 2 km uzaklıkta, Ankara - Sivas yolu üzerindedir. Kaplıca işletmesine bağlı konaklama tesislerinin yatak sayısı 60'dan çoktur. Şehirdeki konaklama yerlerinden de faydalanılır. Kaplıcada 2 umumî havuz, 10 özel banyo vardır. Suyu 50° olup, sodyum, kalsiyum, klorürlü, sülfatlıdır. Romatizma, nevralji ve kadın hastalıklarına şifa vericidir.

İlçe merkezi S., Eğriöz çayının geniş vâdi tabanı ve çevresinde (1 075 m) yayılmış bir küçük şehirdir. Yozgat - Sivas asfalt karayolu buradan geçer. Yozgat şehrine 37 km uzaklıktadır. Bu yolun 5 km doğusundan ayrılan düzgün bir yol Kayseri'ye uzanır. Böylece S., ana yolların kavşağında gelişme imkânları bulunan, çok sulak bir arazi ortasında serpilen bir yerleşme yeri olmuştur. S., Ankara - Kayseri demiryolu boyundaki Yerköy (b. bk.) istasyonuna da, Yozgat üzerinden asfalt bir yol ile bağlıdır (70 km).

Belediyesi 1905'te kurulmuş, başlangıçta küçük bir yerleşme yeri iken (1927 de nüfusu 1 747, 1960'a kadar 4 - 5 bin nüfuslu), merkezî bir yerde olması, bölgede zengin linyit kömürü yataklarının bulunması ve işletilmesi (1964), eski Ankara - Yozgat - Sivas şosesinin 2 numaralı devlet yolu olarak bir asfalt karayolu hâlinde ulaşım hizmetine girmesi, bu küçük ilçe merkezinin hızla büyümesine yol açmıştır. Yozgat ve Yerköy'den sonra ilin en büyük yerleşme yeridir. İlçedeki bazı köylerde de belediyeler kurulmuştur: Bahadın belediyesi (1963), Çiğdemli belediyesi (1972), Esenli belediyesi (1972), Eymir bucağı belediyesi 1966).

Şehrin imar planı yapılmıştır. Kasaba içinde "Sivas caddesi" adını alan ana yol boyunda şehrin çarşısı, yeni yapıları sıralanmıştır. "Cumhuriyet meydanı", şehrin pazar kurulan, çevresinde resmî dairelerin de bulunduğu işlek yeridir. Lise, ortaokul, ilkokullar (köylerde 94 ilkokul) vardır. İlçede Kerkenez dağındaki Keykâvus kalesi veya Kerkenez kalesi turistik değeri olan bir yerdir. Buradaki kazılardan çıkarılan eski eserler Ankara'da müzeye gönderilmiştir.

Şehrin içme ve kullanma suları, elektrik enerjisi vardır. S., tahıl üretim alanının bir merkezidir. Başka yerlere tahıl, tiftik, yapağı gönderilir. Haftalık pazarı canlı olur, buraya çevre illerinden de alış - verişe gelenler bulunur. Şehirde bazı bankaların şubeleri açılmıştır. Bir un fabrikası vardır (bk. YOZGAT). (R. İ.)

SORIA, İspanya'da, Vieille Castille'de aynı adla anılan ilin idâre merkezi. Duero nehri kıyısındadır. Nüfusu 19 300. Şehirde Gotik tarzda yapılmış sayısız âbideler vardır. XVI. yüzyıldan kalma San Pedro manastırı, Santo Tomé, San Juan de Rabanera, San Salvador, San Clemente, San Gil, San Nicolas, San Juan de Duero ve Santa Maria kiliseleri vardır. Şehrin kuzeyinde 8 km uzaklıkta Numance harabeleri yer alır.

S. ilinin yüzölçümü 10 287 km², nüfûsu 114 956'dır (1970). İlin kuzey kesiminde hayvancılık, bilhassa koyun üretimi gelişmiştir. Güney kesimde büyük cam ormanları yer alır. Duero nehri kıyılarında halk tarımla uğraşır.

SORİT [Gr. yığın demek olan *soros*'tan türetilen *sorites;* Al. *Sorites;* Fr., İng., İt. *Sorite*], kıyâs-ı mefsulün netâic, kıyâs-ı *müselsel* karşılığında kullanılan öncüllerin yığılmasıyla karakterize edilen akıl - yürütme; öncekinin yüklemi sonrakinin konusu olmak üzere ard arda yapılan kıyas dizisi.

S. çok kıyaslı bir akıl - yürütmedir ki, birinci önermenin yüklemi, sonrakinin konusu olur ve böylece sürdürülerek; neticede birincinin konusu ile sonuncunun yüklemi birleşmiş bulunur.

Aşağıdaki şema bunu göstermektedir :

Her A, B'dir
Yahut her B, C'dir
Veya her C, D'dir
Veyahut her D, E'dir
O halde her A, E'dir.

Şemadan görüleceği üzere, demek oluyor ki, burada söz konusu olan daha çok kıyastır ve öncekinin yüklemi sonrakinin konusu olacak şekilde, ard arda ayni işlemi yapmak suretiyle, baştakinin konusu ile sonuncunun yükleminin birleştirildiği bir sonuca varılmaktadır.

SORKUN, söğüdün körpe dalı. En çok yetiştirilen ve en iyi S. veren söğüt ağaçları şunlardır: Gevrek söğüt, Sepetçi söğüdü, Üç ercikli söğüt, Aksöğüt, Kırmızı söğüttür. S., her yıl kasım ayından mart ayına kadar kesilir. Kesilen dallardaki yan dallar temizlendikten sonra suya yatırılır. Mayıs ayında körpe yapraklar fışkırmaya başlayınca kabukları soyulur. Soyulan S.'lar kurutularak küfe ve benzeri eşya yapımında kullanılır.

SORLEY, William Ritchie (Seekirk 1855 - Cambridge 1935), İngiliz filozofu. 1883'te Cambridge'te profesör oldu; 1900'de Aberdeen'de görev aldı, sonra tekrar Cambridge'e döndü (1900). S. öğretiminde yeni Kant'cı bir ahlâk felsefesine yöneldi. Hegel'ci natüralizm karşısında tenkidî tavır aldı. Onun nazarında tabiat, değerlerin akıl yoluyla keşfini sağlayan bir faktör olup, ayni zamanda ferdi kuşatan ahlâkî ve ilâhî safhanın bir merhalesidir. Başlıca eserleri şunlardır: *The Ethies of Natüralism* (Natüralizmin Ahlâkı) [1885]; *Recent Tendencies in Ethies* (Ahlâk Felsefesinde Son Temâyüller) [1904]; *The Moral Life and Moral Worth* (Ahlâkî Hayat ve Ahlâkî Değer) [1911]; *The International Crisis: The Theory of State* (Milletlerarası Buhran, Devlet Teorisi) [1916]; *Moral Values and The Idea of God* (Ahlâkî Değerler ve Allah Fikri) [1918]; *A History of English Philosophy* (İngiliz Felsefesi Tarihi) [1920].

SOROCABA, Brezilya'da şehir. Sao Paolo eyâletinde, Sao Paolo şehrinin 90 km kadar batısında, aynı adla anılan nehir üzerindedir. Nüfusu 109 300 (1966). Şehir pamuk, kahve, turunçgiller, asma vs. yetiştiren önemli bir tarım bölgesinin merkezi durumundadır. Alüminyum metalürjisi gelişmiştir. Diğer endüstriler, pamuklu tekstil, gübre, pamuk tohumu yağı, sabun üzerinedir.

SOROKİN, Pitirim Alexandroviç (Turya, Rusya 1889-Winchester, Mass 1968), Rus asıllı Amerikan sosyoloğu. Doğduğu ülkede Psiko-nöroloji enstitüsünde ve St. Petersburg üniversitesinde öğrenim gördü. İhtilalci politikada aktif üye olarak 1918 Rus kurucu meclisinde bulundu; fakat Bolşevik görüşlere karşı tavır aldığından 1922'de sürgüne gönderildi. 1923 yılında A.B.D.'ne göç etti ve 1930'da da A.B.D. vatandaşı oldu. Önce Minnesota üniversitesinde (1924 - 1930), sonra da Harvard'da (1930 - 1955) sosyoloji öğretiminde bulundu. S. Harvard üniversitesinde sosyal ilimlerin ana merkezlerinden biri olan ve kendisine yaygın bir şöhret kazandıran yeni bir sosyoloji bölümü kurdu ve bu bölümün başkanlığını yaptı.

S. sosyal değişmenin can damarı olarak devrî dalgalanmaları belirleyen panoramik bir tarih görüşü içinde, sosyal organizasyon, çözülme ve yeniden düzenlemeye ait proseslerle ilgili ana sosyolojik meselelere ışık tutmuş ve çözümler getirmiş, teoriler geliştirmiştir.

Başlıca eserleri şunlardır: *The Sociology of Revolution* (Devrim Sosyolojisi) [1925]; *Social and Cultural Mobility* (Sosyal ve Kültürel Hareketlilik) [4 cilt, 1927 - 1941 (1959)]; *Contemporary Sociological Theories* (Bu eser, dilimize M. R. Öymen tarafından "yüzyılımızın Sosyoloji Nazariyeleri" adı altında Fransızca tercümesi esas tutularak 1947'de bir kısmı tercüme edilmiş ve sonradan "Çağdaş Sosyoloji Teorileri" 1974'te tamamlanmıştır. Ayrıca N. Ş. Kösemihal "Sosyal Doktrinler Tarihi"nde [1947] bu eseri başlıca kaynak olarak kullanmış ve sonradan yayınladığı "Sosyoloji Tarihi"nde [1956, 1968] ana malzeme olarak kullanımını devam ettirmiştir) [1928]; Zimmerman'ın iştirakiyle *Principles of Rural - Urban Sociology* (Köy - Şehir Sosyolojisinin Prensipleri) [1929]; *Social and Cultural Dynamics* (Sosyal ve Kültürel Dinamik) [4 cilt, 1937 - 1941 (1962)]; Berger'in iştirakiyle *Time - Budgets of Human Behaivor* (İnsan Davranışının Zaman Dilimleri) [1939]; *Man and Society in Calamity; The Effects of War, Revolution, Famine, Pestilence Upon Human Mind, Behavior, Social Organization and Cultural Life* (Felâket içinde İnsan ve Toplum: İnsan Ruhu, Davranışı, Sosyal Organizasyonu ve Kültür Hayatı Üzerinde Savaşın, Açlığın, Salgın Hastalıkların Tesirleri) [1942]; *Sociocultural Causality, Space, Time: A Study of Referential Principles of Sociology and Social Science* (Sosyal ve Kültürel Sebeplilik, Mekân, Zaman: Sosyoloji ve Sosyal İlim(ler)'in İlgili Prensiplerinin Bir İncelemesi) [1943, 1962]; *Society, Culture, and Personality; Their Structure and Dynamics: A System of General Sociology* (Toplum, Kültür ve Şahsiyet; Yapısı ve Dinamiği: Bir Umûmî Sosyoloji Sistemi) [1947, 1962]; *Altruistic Love: A Study of American "Good Neighbors" and Christian Saints* (Başkasının Sevgisi: Amerikan "İyi Komşular" Hıristiyan Azizleri Hakkında Bir İnceleme) [1950]; *Social Philosophies of an Age of Crisis* (1950), bu eserin sonraki baskısı *Modern Historical and Social Philosophies* (1963) [bu eserin son baskısı M. Tuncay tarafından "Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri" (1972) adıyla dilimize çevrilmiştir; ayrıca eserin bir kısmı E. Güçbilmez tarafından "Sorokin ve Toynbee - Sosyal Değişim Üzerine Denemeler" (1964) adıyla dilimize nakledilmiştir]; *The Ways and Power of Love* (Sevgi Tarzları ve Gücü) [1954]; *Fads and Foibles in Modern Sociology and Related Sciences* (Modern Sosyoloji ve İlgili İlimlerde Hevesler ve Kusurlar) [1956]; *The American Sex Revolution* (Amerikan Seks Devrimi) [1956]; Lunden'ın iştirakiyle *Power and Morality: Who Shall Guard the Guardians?* (İktidar ve Ahlâklılık: Muhafızları Kim Koruyacak?) [1959]; *A Long Journey: The Autobiography of Pitirim A. Sorokin* (Bir Uzun Yolculuk: Pitirim A. Sorokin'in Kendi Hayat Hikâyesi); *The Sociological Theories of Today* (Bugünün Sosyolojik Teorileri) [1966]. (R. K.)

SORU, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bir üyesinin herhangi bir bakandan, bir konunun aydınlatılmasını istemesi. S., Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 88. maddesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bir denetim yolu olarak belirtilmiş bulunmaktadır.

SORUMLULUK [Al. *Verantwortlichkeit;* Fr. *responsabilité;* İng. *responsability;* İt. *responsabilità*], mes'ûliyet karşılığında kullanılan, kişinin üstüne aldığı herhangi bir işten ötürü cevap verme yükümlülüğü; bir vakıadan bir işten "cevap vermek" (hesap vermek) üzere, çağrılabilen kimsenin durumu veya vasfı.

1) *Hukukî anlamda:* Bir gerçek veya tüzel kişinin, hukuk kurallarına veya bunlara dayanan adlî ve idârî mercî kararlarına ve yetkili makamların kanunî emir ve talimatına aykırı hareket ederek veya bunları tatbikten kaçınarak suçlu duruma düşmesi.

S., sonuçları açısından hukukî veya cezâî S. şeklinde olabilir.

a) *Hukukî S.:* Genellikle haksız fiilden, kanundan ve akitten doğar. Sorumlu kişinin bir tazminat ödemeye, bir şey yapmaya veya bir şeyi iade etmeye mahkûm edilmesi şeklinde sonuçlanır.

b) *Cezâî S.:* Genellikle ceza mevzuatına aykırı hareket etmekten doğar. Gerçek kişinin ayrı ayrı veya birlikte hapis ve para cezasına, tüzel kişinin ise para cezasına mahkûmiyeti ile sonuçlanır.

2) *Psikolojik ve Ahlâkî anlamda (mânevî S.):* Kanunla müeyyidelendirilmiş olsun veya olmasın, bir başkasına karşı yapılmış haksızlığın onarılmasından ibaret mânevî (ahlâkî) yükümlülükte S. söz konusudur. Gerçekten kendisinin istediği eylemleri karşısında şuur sahibi bir kimsenin durumu da bunu açıkça ortaya koyar. Kişinin kendi eylemlerinden ötürü, kendi vicdanı ve Allah huzurunda cevap vermek durumunda bulunması da, şahsî S.'u belirler. Aslında mânevî S., kişinin hür olup olmamasıyla da sıkı surette ilgilidir. Bununla beraber, iradî bir taahhüt sebebiyle, insan istemeksizin de sorumlu olabilir. Bir şehrin teslim edilmesinden rehineler sorumlu tutulmuştur. Kendisinden meşru olarak tazminat istenebilen veya kendisine ceza verilmesi teklif edilen kişinin sorumlu sayılması buradan gelir.

3) *Sosyal ve sosyolojik anlamda (kolektif S.):* Her toplumda insanların kanun, halk efkârı, meslek dayanışması ve kendi vicdanlarına karşı içinde bulundukları şartlara göre cevap verme yükümlülüğü duymaları veya bu mecburiyet karşısında tavır almaları, onların sorumluluğunu da belirlemektedir. Sorumluluğun hukukî, mânevî vb. gibi türlü şekilleri olsa bile, bunların hepsinde ortak olan husus, toplum baskısı önünde sorumlu olan kişinin vicdanıdır. Çünkü fert yaptığı işleri irade ve seçme hürriyetiyle yapmazsa, toplum kendisini sorumlu sayamaz. Ancak toplumlar üzerindeki araştırmalar, bu duygunun, her yerde ayni şekilde olmadığını, biçok ibtidaî topluluklarda topluluğun yürürlükteki normlarına, kaidelerine karşı işlenen suçtan, o suçu işleyen kişinin değil, onun ait olduğu bütün zümrenin (aile, soy, kabile) sorumlu sayıldığını gösteriyor. Nitekim, kan dâvası veya kan gütme (b. bk.) [vendetta] müessesesi bu kolektif S. üzerine dayanmaktadır. Bu kolektif S.'un ferdî S. şeklini alabilmesi için, toplumun çok uzun bir zaman süresi içinde değişmesine bağlı bulunmaktadır.

S.'un bir bakıma mânevî denilen şekillerinden her birisi, hukukî (medenî ve cezaî) S. şekillerinden birine tekabül eder görünür. Çünkü mânevî S. ile ilgili şekillerde: a) kesin ve kanunî müeyyidenin (yaptırıcı kuvvet) yerini yaygın müeyyide işgal eder; b) failin kendisi de, aklı başında ve şuurlu olduğu derecede, kendine ait eylemin muhakemesine katılır. Bu bakımdan daha geniş olarak S.'un "bizi bazı *neticelere* götüren veya götürmek durumunda olan veya bizim için yahut başkası için götürmesi gereken bazı eylemler şeklinde tarif edilmesinin meşruiyeti savunulabilir. Aslında söz konusu neticeler, bizzat eylemlerin neticeleri değildir. Fakat *sun'î* yani içinde bulunduğumuz toplumun başka üyelerinin az çok kararlı, az çok disiplinli müdahalesiyle husûle gelmiş neticelerdir.

Bu itibarla bu iki anlamın toplumların gelişme durumuna göre her birinde, kısmî S. topyekûn S.'tan, azaltılmış S. tam S.'tan ayrılmıştır. Kısmî S. belirli bir akıl hastalığı durumuna tekabül eder. İlerlemiş bir akıl hastalığı hâlinde ise hafifletilmiş veya sınırlı bir S. değil, sorumlu olmama durumu söz konusudur.

Bu durumda sarhoşun suç işlemesinde S. tamdır; çünkü kişinin sarhoş olup olmaması, onun kendi ihtiyarı ve tercihine bağlı olan bir husustur. Gayet tabiîdir ki, isteseydi sarhoş olmayabilirdi.

Görülüyor ki, S.'un kaynağında insanın hürriyeti vardır. J. P. Sartre'ın deyimiyle insan "hürriyete mahkûm" olduğundan ötürüdür ki, belirli bir sınır söz konusu olmadan sorumludur. Hem de öylesine sorumludur ki, sadece kendinden değil, bütün dünyâdan sorumludur. Zâten insanın sıkıntısı da seçmek durumunda kalmasından, yani hürriyetinden kaynaklanmaktadır.

Bununla beraber S.'un insanlığın tarihî seyri içinde müşahhas bir vakıa olduğu da reddedilmez bir gerçektir. Bk. SEBEP.

SORUŞTURMA, hukuk kurallarına aykırı bir fiil veya muamele icra etmiş olma zannı altında bulunan bir kimsenin gerçekten böyle bir harekette bulunup bulunmadığını ortaya çıkarmak üzere yapılan inceleme ve araştırma.

A) *Adlî S.:* Ceza işlerinde adlî makamlar tarafından yapılan S.'dır. Bu S., hazırlık S.'sı, ilk S. ve son S. safhalarına ayrılır.

a) *Hazırlık S'sı:* Kendisine bir suç ihbarında bulunulması veya suç işlendiği şüphesini doğuran bir durumu haber alması üzerine bizzat savcı tarafından yapılır. Savcı yalnız sanığın aleyhinde olan değil, lehine olan hususları da arar ve kaybolmasından korkulan delillerin toplanmasına ve zaptına çalışır.

Cumhuriyet savcısı S.'yı başarıyla sonuçlandırmak üzere bütün memurlardan her türlü bilgiyi isteyebilir, gerek doğrudan doğruya gerek zabıta makam ve memurları aracılığıyla her türlü S.'yı yaptırabilir. Meşhut suçlarla gecikmesinde zarar olan hallerde sulh hâkimi veya sorgu hâkimi bütün S. işlemlerini bizzat yapma yetkisine sahiptir. Yapılan hazırlık S.'sı kamu davasının açılmasını haklı göstermeye yeterli ise, cumhuriyet savcısı bu dâvâyı ya ilk soruşturmanın açılması hakkında sorgu hâkimine bir talepname veya mahkemeye bir iddianame vermek suretiyle açar. Aksi takdirde cumhuriyet savcısı takibata mahal olmadığına karar verir.

b) *İlk S.:* Sorgu hâkimi tarafından cumhuriyet savcısının talepnamesinden tamamen bağımsız olarak, olayın yeteri kadar aydınlatılması amacıyla yapılır. Cürümlerde cumhuriyet savcısı lüzum görürse talebi üzerine ilk S. yapılır. İlk S., savcının talebi üzerine asliye mahkemesi başkanı veya hakiminin kararıyla bir sulh hakimine verilebilir. İlk S.'sı yapılan işlerde son S.'nın açılmasına veya sanığın muhakemesinin men'ine veya son S.'nın muvakkaten tatiline karar vermek yetkisi sorgu hâkiminindir.

c) *Son S.:* Son S.'nın açılması kararından başlayarak duruşmada hüküm verilmesine kadar geçen safhadır. Bu safhada deliller mahkeme önüne konarak tartışılır ve sonunda sanığın suçluluğu veya suçsuzluğu konusunda hüküm verilir. Son S. kural olarak herkese açıktır ve tarafların huzurunda yapılır.

Memurlar hakkındaki S., 4 şubat 1329 (1913) tarihli "memurin muhakematı hakkındaki kanun-ı muvakkat" ile 15 mayıs 1930 tarih ve 1 609 sayılı "bazı cürümlerden dolayı memurlar ve şerikleri hakkındaki takip ve muhakeme usulüne dâir kanun" hükümlerine göre yürütülür. Memurla-

rın vazifelerinden doğan veya vazifelerini yerine getirirken işlenen suçlarda, sanık merkezî yönetime mensup ise hakkında bağlı bulunduğu bakanlık veya daire; il memurlarından ise vâli, kaymakam yahut bağlı bulunduğu idare şubesi tarafından ilk S. yapılır veya yaptırılır. Bu S. ceza muhakemeleri usulü kanunundaki esaslara göre yapılır ve S. evrakı sonuna yapılan S.'nın özetiyle sonuçlarını gösteren ve muhakeme lüzumu veya muhakemenin men'i isteğini belirten bir fezleke yazılarak S.'yı yapan tarafından imzalanır. Bu S. evrakı, hakkında S. yapılan memur bucak müdürü, bucak memuru veya hizmetlisi veya ilçenin tâlî derecede bir memuru veya hizmetlisi ise ilçe idare kuruluna; ilçe kaymakamı, belediye başkanı, ilçenin idare şubeleri âmirlerinden veya ilçe idare kurulu üyelerinden veyahut ilin tâlî derecede memur veya hizmetlilerinden ise il idare kuruluna; merkez idarenin tâlî derecede memurlarından ise bağlı bulunduğu bakanlık veya dairede teşkil edilecek heyete; elçi, vâli, müsteşar, danıştay başkanı veya üyesi, merkezî idarenin veya illerden birinin kararname ile tayin olunan erkânından ise ilgili danıştay dairesine sunulur (Md. 4).

İnceleme sonucunda memurun yargılanmasına lüzum görülmezse sebeplerini bildirir bir tutanak ile memurun mensup bulunduğu idare âmirine ve varsa özel davacıya tebliğ olunur.

Muhakeme lüzumu tutanağı tanzim edilmesi hâlinde, memur buna itiraz etmiş ise bir derece yüksek kurul tarafından tekrar inceleme yapılır. İlçe kaymakamları hakkında il idare kurulu tarafından verilen muhakeme lüzumu kararları itiraz edilmese bile ilgili danıştay dairesi tarafından temyizen incelenir. Muhakemenin men'i kararları itirazda bulunulmasa bile, bir derece yüksek kurul tarafından temyizen tetkik ve tasdik edilmedikçe kesinleşemez.

İrtikâptan, rüşvet alıp vermekten, ihtilas ve zimmetine para geçirmekten, gerek doğrudan doğruya ve gerek memuriyet vazifesini suistimal suretiyle kaçakçılıktan ve resmen yapılan arttırma ve eksiltmelere ve alım - satıma fesat karıştırmaktan ve devlet hariciyesine ait mahrem evrakı veya şifreleri ifşa veya ifşaya sebebiyet vermekten ve bu cürümlere iştirakten sanık olanlar hakkında memurin muhakematı kanununun özel S. hükümleri uygulanmaz.

B) *Disiplin S.'sı :* Kamu hizmetinin me'murca gereği gibi yürütülmemesi dolayısıyla disiplin cezası verilmesini gerektiren hallerde disiplin kurulları tarafından yürütülen S.'dır. Disiplin ve S. işlerinde kanunlarla verilen görevleri yapmak üzere kurum merkezinde bir yüksek disiplin kurulu ile, her ilde; bölge esasına göre çalışan kuruluşlarda bölge merkezinde ve kurum merkezinde birer disiplin kurulu bulunur. Devlet memurları kanununun 125. maddesinin Ç ve D bendlerine göre uzun vâdeli durdurma ve geçici olarak görevden çıkarmayı gerektiren hâllerde S.'yı önce bizzat yetkili âmir yapar, sonra S. dosyasını bu konudaki mütâlaasını bildirmesi için yetkili disiplin kuruluna verir. Disiplin kurulu 15 gün içinde mütâlaasını bildirmek zorundadır. 125. maddenin E bendinde yazılı memurluktan çıkarma cezası uygulanacak hâllerde önce atamaya yetkili âmir tarafından S. yapılır. Bu S.'ya ait dosyanın memurun bağlı bulunduğu kurumun yüksek disiplin kuruluna tevdii tarihinden itibaren 15 gün içinde kurul S.'nın genişletilmesine veya sonucuna dair kararını vermekle yükümlüdür. Kurulun S.'nın genişletilmesine karar vermesi hâlinde sonuca dair karar süresi bu tarihten itibaren iki ayı geçemez. Memurluktan çıkarma cezası vermeye yetkili ve memurun bağlı bulunduğu yüksek disiplin kurulu bu ceza hakkında bir karar vermek üzere gerekli gördüğü takdirde ilgilinin sicil dosyasını ve her nevi evrakı incelemeye, mahallen keşif yapmaya veya yaptırmaya yetkilidir.

C) *Meclis S.'sı :* Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, denetim yollarından biridir. Başbakan veya bakanlar hakkında yapılacak S. talepleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birleşik toplantısında görüşülür ve karara bağlanır. S., her iki meclisten eşit sayıda seçilecek üyelerden kurulu komisyonca yürütülür. Yüce divana sevk hususundaki karar birleşik toplantıda verilir. Meclisteki parti gruplarında Meclis S.'sı ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz. (E. K.)

S.O.S., "Save Our Souls" (canımızı kurtarın) sözünün ilk harfleri. Uçak ve gemilerin büyük bir tehlike karşısında verdikleri yardım isteme işareti. Berlin'de 1906 yılında yapılan milletlerarası bir konferansta tehlike işareti olması kabûl edilmiş, 1914'ten itibaren de denizciler tarafından kullanılmaya başlamıştır. Bütün haberler arasında önceliği olan bu işaret üç çizgi, üç nokta ve üç çizgiden meydana gelir.

SOSNOKOWSKI, Kazimierz (Varşova 1885 - Kanada 1969), Polonyalı asker ve siyaset adamı. Z. Pitsudski tarafından silâhlı birliklerin kurulmasında yardımı oldu. 1908'de "Aktif çarpışma birliği"ni kurdu. 1914 - 1916 yıllarında S. Pitsudski'nin kurmay başkanı idi; onunla birlikte Magdeburg'da enterne edildi (1917 - 1918). 1920 - 1924 yıllarında millî savunma bakanı idi.

1927 - 1930 yıllarında ise ordu müfettişi oldu. Eylül 1939'da güney cephesini idare etti. 1943 - 1944 yıllarında, sürgünde iken Polonya ordusunun başkomutanı olarak çalışmıştır.

SOSNOWIEC (Alm. *Sosnowitz*), Polonya'da Yukarı Silezya bölgesinde, Katowice voyvodalığında bir şehir. Nüfusu 148 000 (1973). S.'da maden kömürü işletilir. Kimya sanayii gelişmiştir. Kok, çelik, cam, ve kiremit fabrikaları vardır.

SOSYAL (Lat. *socialis*'ten Al. *Sozial, gesellschaftlich;* Fr. *social(e);* İng. *social;* İt. *sociale*), toplumla ve toplumun çeşitli tabakalarıyla ilgili olan, içtimaî.

A. Topluma ait olan veya toplumla ilgisi bulunan, yani onu teşkil eden olaylar ve münâsebetler, S. karakterler arzeder. İster fertler, ister gruplar olsun, birbirlerine tesirde bulunan insanların karşılıklı münâsebetleriyle ilgili sosyolojiye ve S. ilimlere konu teşkil eden bütün olaylar S. deyimine dahil bulunur. Bununla beraber bir organizmada gelip geçen her şeyin nasıl biyolojik olmadığı doğru ise, tıpkı bunun gibi bir S. grup içinde gelip geçen her şey de grup yaşayışının bir belirtisi değildir ve netice itibariyle S. değildir.

S. fizik (Fr. *physique sociale*) *:* S. fizik deyimi tabiî olaylar gibi bir takım kanunlara bağlı tabiî sonuçların bir tesir alanını teşkil eder şekilde tasarlanmış, S. olayları ifâde etmek üzere ilk defa Auguste Comte tarafından kullanılmıştır.

S. statik (Fr. *statique sociale*) ve *S. dinamik* (Fr. *dynamique sociale*) *:* Toplumların incelenmesinde Auguste Comte tarafından ileri sürülmüş sosyolojinin iki büyük bölümü olup, düzen ve ilerleme teorilerine tekabül eder; bunlardan S.

statik, insan toplumlarının kendiliğinden düzeninin genel teorisiyle; S. dinamik de, insanlığın tabiî ilerlemesinin genel teorisiyle ilgilidir. S. statik *(Social Statics)* [1948] H. Spencer'ın ilk eserlerinden birinin adı olup, o bu deyimi normal olarak teşekkül etmiş bir toplumda, fertlerin menfaatlerinin ve iddialarının dengesine tatbik eder; S. dinamik *(Social Dynamics)* ise, ona göre fertlerin ve toplumun karşılıklı intibakından doğan harekettir.

B. Hususiyle *siyasî* deyimine zıt olarak, gelirlerinin mâhiyeti ve payları yönünden farklaştıkları ölçüde, toplum sınıflarının münâsebetleriyle ilgili olmak üzere, "S. mücadeleler", "S. reformlar" söz konusudur.

S. mesele: Önce toplumun nasıl teşkilâtlanmış olması gerekeceğini bilmek meselesiydi. Sonradan S. sınıfların ve sefalet vakıasının var-oluşundan ortaya çıkan iktisadî ve ahlâkî güçlükleri çözmekten ibaret problem hâline geldi. Bir bakıma S. mesele, zamanımızda maddî bir servet (zenginlik) problemi görünüşü altında kendisini gösterir duruma gelmiş bulunmaktadır.

C. Normatif anlamda olarak, toplumun yararına olmak üzere S. kavramı, bir gayelilik ve ahlâklılık kavramını da içine alır ve böylece, toplumun mükemmelleşmesini de öngörür.

Ç. Toplum hâlinde yaşayan anlamında olmak üzere, S. bitkiler ve hayvanlar tarihinin ortaya koyduğu vakıaları da bu yönden değerlendirmek gerekir. Nitekim pek çoğu birarada toplu bulunan ve bir bitki örtüsüne esas özelliğini veren bitkiler S. bitkilerdir. S. böcekler de (İng. *social insects)* belirli bir S. organizasyonu ve işbölümü olup, toplu hâlde yaşayan böcek gruplarıdır; bunlar daha ziyâde, termitler, karıncalar, yaban arısı, bal arısı gibi toplu hâlde yaşayan böceklerdir.

SOSYAL ADALET [Al. *Sozialgerechtigkeit;* İng. *social justice;* Fr. *justice sociale*], içtimaî adalet karşılığında kullanılan, sosyal ve iktisâdî eşitliği sağlamayı öngören doktrin. S. A.'çi görüş, bir bakıma herkese hakkını vermek gibi, metafizik bir prensibi dile getirir. Daha ziyade iktisadî anlamda kapitalizmin sivriliklerini gidermek ve böylece toplum içinde, toplumun üyesi fertlerin hak ve hürriyetlerinin eşitliğini ve sosyal güvenliğini sağlamak amacını güder.

Zaten S. A., sosyal sınıflar arasında dengesizlikleri gidermek, iktisaden zayıf zümreleri, hususiyle işçileri, işverenlere ve diğer varlıklı sınıflara karşı korumak anlamına gelmektedir.

Bu bakımdan S. A. organik olarak birleşmiş bir toplum meydana getirmede, toplum üyesi fertlerin akıllı işbirliğini öngörür ve dolayısıyla toplumun üyesi her ferdin kendine ait kabiliyetlerinin gelişmesi için, en elverişli ortamı hazırlamayı amaç bilir. Sosyal birlik ve beraberlik yolundan sosyal adaletin ideal şartlarının gerçekleşebilmesi için ancak gerçek bir demokrasinin bütün müesseseleriyle işlerliğinin sağlanması gerekir.

Buna göre, S A.'in ideal şartları: 1) Her çocuğun normal bir doğuma, sağlıklı bir çevreye, iyi beslenmeye ve yeterli bir eğitime; 2) Her yetişkin ferdin kabiliyetleri ölçüsünde, güvenliği olan bir mesleğe; 3) Herkesin erişebileceği en yüksek hizmet durumu içinde, kendi tesirliliğini devam ettirebileceği yeterli bir gelire; 4) Herkesin ihtiyaç ve fikirlerinin belirli otoritelerce iyi kabûl görebileceği ve anlayışla karşılanabileceği karşılıklı bir hoşgörü ortamına hakkı olduğu anlayışında ifâdesini bulur. Herkes için iktisadî refahın imkânlarıyla birlikte, bazı ülkelerde, bu ideal şartların çerçevesi içinde bir uygulamaya yönelinmesi zarureti karşısında, S. A.'in temelli unsurlarının, ilk defa tarih sahnesine çıkması gerçeğini de hazırlamış bulunmaktadır.

Tarih: Sosyal sınıflar arasındaki zıtlıklar XIX. yüzyıldan sonra daha ciddî bir yapı kazanmış ve bu arada emeğinden başka gelir kaynağı bulunmayan işçiler önemli bir sosyal sınıf hâline gelmişlerdir. Başka yönden de kapitalist fabrika sanayiinin hazırladığı şartlar içersinde, Fransız ihtilâlinin ferdiyetçi ve liberal fikirleri çok geçmeden büyük bir işçi sefaletine yol açmıştır. Nitekim 1820-1840 yılları arasında Avrupa ülkelerinde yapılan araştırmalar, işçilerin günlük çalışma sürelerinin 16-17 saati bulduğunu, kadınların ve çocukların ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırıldığını, işyerlerinde çok sıkı disiplin uygulandığını göstermektedir. Ağır şartlara rağmen işçilerin sık sık işsiz kaldıkları, gelirlerinin ise çok düşük olduğu tesbit edilmiş bulunmaktadır. İşçi kesimin içinde bulunduğu bu şartlara karşı önce aydın burjuvalardan gelen tepki, çok geçmeden emek sahipleri tarafından benimsenmiş ve önemli işçi hareketleri patlak vermeye başlamıştır. Şiddet tedbirleriyle bunların önlenmesi yerine işçilerin çalışma ve yaşama şartlarını düzeltme fikri gittikçe hâkim olmuş ve bir yandan çalışanları koruyan mevzuat kabûl edilmiş, öte yandan da işçilere serbestçe teşkilâtlanma (sendika kurma) hakkı tanınmıştır. İşçi kesimiyle çok yakından ilgili olan S A. kavramı, günümüzde daha geniş bir anlam kazanmıştır. Nitekim T. C. Anayasası, "sosyal bir hukuk devleti" anlayışı içinde, "S. A.'i ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukukî ve sosyal temelleriyle kurmayı" öngörmüş ve "iktisadî ve sosyal hayatın düzeni" konusunda kalkınma plânlarını yapmayı devletin ödevi olarak tesbit etmiş ve ayrıca, "çalışma ile ilgili hükümler" cümlesinden olmak üzere, "çalışma hakkı ve ödevi", "çalışma şartları", "dinlenme hakkı", "ücrette adalet sağlanması", "sendika kurma hakkı", "toplu sözleşme ve grev hakkı"na ilişkin madde metinleri çerçevesinde "sosyal ve iktisâdî haklar ve ödevler" tedvin etmiş, bundan başka "sosyal güvenlik" ile "sağlık hakkı"nı, "öğrenimin sağlanması"nı, "kooperatifçiliği geliştirme"yi, "tarımın ve çiftçinin korunması"nı hak ve ödevler olarak belirlemiştir.

S. A. kavramının, çeşitli sosyal tedbirlerle ilişkisi için bk. SOSYAL GÜVENLİK, SOSYAL REFAH, SOSYAL SİYASET, SOSYAL DEMOKRASİ, SOSYAL PLANLAMA. (R. K.)

SOSYAL ANTROPOLOJİ (İng. *social anthropology)*, genel antropolojiden ayrı olarak, mukayeseli yoldan sosyal münâsebetler ve müesseseleri konu alan sosyal ilimlerden biri. Genel antropoloji 1850'lerde gelişmeye başlamış ve sonunda insan anatomisi ve hayvanlar âleminde insanın yeri ile ilgili olan fizik antropolojiyi; prehistorik arkeolojiyi; kabile hâlinde yaşayan kavimlerin, eski toplumların ve köy cemaatlerinin folklor, örf ve âdet ve sosyal organizasyon şekillerini incelemeyi içine alan ayrı alanlar ortaya çıkmıştır. Böylece birçok antropolog da türlü derecelerde bu alanlarla uğraşmaya yönelmişlerdir. İngiltere'de Sir Edward Tylor ve A.B.D.'nde Lewis Morgan sosyal organizasyon araştırmalarıyla dikkati çekecek çalışmalar yapmışlardır. Hususiyle Bronislaw Malinowski'nin Yeni Gine'den başka 1914-1918 yıllarında Trobriand adalarında yaptığı, yerliler üzerindeki doğrudan müşa-

hedeye dayanan araştırmaların sağladığı ayrıntılı bilgiler, yeni tahlil ve daha çok ihtisası gerektirir tarzda bir gelişmeye zemin hazırladı. Dolayısıyla kabile hayatı yaşayan toplumlardan bu tarzda toplanılan verilerin incelenmesi, sosyolojik, psikolojik ve kültür antropolojisi verilerini genişletti. S. A. böylece karşılıklı sosyal tesir çerçevesinde ortaya çıkan kabile yaşayışının vakıaları üzerinde derinliğine araştırmalara dayanmaya yüz tuttu; artık bu türlü derinliğine araştırmalar, belirli sosyal sistemlerin monografik incelemesine ve müesseselerin rolü üzerindeki mukayeseli yorumlara yöneltilmişti. Gerçi aynı vakıalar, değişik bir çerçevede kültür antropolojisi tarafından incelenmekteydi. Halbuki daha sonraki bir gelişme çizgisinde bulunan psikolojik antropoloji de, aynı tipteki vakıaları, kültür içindeki değişiklikleriyle birlikte sosyal yapının ve şahsiyet tiplerinin sistematik bağımlılığının tahliline çalıştı. S. A. mensupları da zamanla sanayileşen toplumlara doğru kayarak, dikkatlerini sosyolojiye, siyasî ilimlere ve az da olsa hukuk ve iktisat alanlarına çevirdiler.

Sosyal, kültürel ve psikolojik antropoloji arasındaki ayrılıklar değişik alanlara mensup antropologlarca farklı şekillerde çizilmekte ve birçoğu bu disiplinlerin birlikte kullanılmış olması gerektiği tezini savunurken, bazısı da bu alana biyolojik antropolojiyi de katarak, alanı genişletmektedirler. Bununla beraber, antropoloji arasındaki farklar gittikçe keskinleşmektedir. Fakat sosyoloji ile S. A. arasındaki farklar da oldukça daralmış bulunmakta ve bu sebepten ötürü Raymond Firth, S. A.'yi küçük çaptaki sosyal alanlarla ilişkisini dikkate alarak, onu mikrososyoloji olarak adlandırmaktadır. Her ne kadar bir kültür ilmi olan antropolojinin sosyoloji ile çok yakın ilgisi olmakla beraber, antropolojinin iptidaî insanı inceleme için ve sosyolojinin de daha ileri medeniyetleri tetkik için esas sorumluluğu üzerine almaları belli farkları ortaya koymaktadır. Bu temel vakıa bu iki disiplinin muhteva ve konusu üzerinde yaygın tesirini göstermektedir. Antropolojinin daha basit ve daha kıyıda bucakta kalmış halklar üzerinde dikkatini teksif etmesi ve sosyolojinin de öncelikle Batı Avrupa medeniyetiyle uğraşır durumda olması, başlıca konu ve muhteva farkını ortaya koyduğu gibi, metod bakımından da antropolojinin örnekleme problemine yönelmeyecek kadar küçük gruplarla yetindiği görüşünü desteklemeye yardım eder.

Bazan S. A., hatalı olarak kültür antropolojisi ile de bir tutulmuştur. Bununla beraber, S. A. kültür antropolojisinin bir alt-bölümüdür; onun ilgisi, sosyal davranış ve sosyal grupların organizasyonu (sosyal bünye "yapı") ve ancak çok seyrek olarak da kültürün teknolojik görünüşü ile zanaatlar üzerindedir. Çok geniş bir ilim disiplini olan kültür antropolojisi, geçmiş zamanların kalıntılarının incelemesi olarak arkeolojiyi; yaşayan kavimlerin örf ve âdetlerinin saf incelemesi olarak etnografyayı; geçmişteki ve şimdiki halkların mukayeseli incelemesi olarak etnolojiyi; sözlü yoldan gelenekle muhafaza edilmiş oyun, müzik ve masalların toplanması ve tahlili olarak folkloru; kültürel oluşun ve sosyal yapı ve organizasyonun incelenmesi olarak S. A.'yi; ölü ve yaşayan dillerin incelemesi olarak lenguistik'i ve ayrı bir hayat tarzı ile karakteristik bir psikoloji arasındaki münâsebet anlamında kültür ve şahsiyeti içine almaktadır. (R. K.)

SOSYAL ÇALIŞMA (İng. *social work),* insanların yaşayışlarının ve sosyal ilişkilerinin vasfını iyileştirmekte onlara yardımcı olmak üzere, tertiplenen sosyal refah programları ve hizmetleri çerçevesinde bir meslek disiplini. S. Ç. hem bir disiplin, hem de bu disipline dayalı bir meslektir. Disiplin olarak S. Ç., insan toplumunun yapısı ve bunun problemleriyle ilgili bilgilerden oluşur; meslek olarak S. Ç. ise, bu problemlerin çözümüyle ilgili faaliyetlere yönelir.

Esasen S. Ç. toplum içinde fertle ilgili olarak refah anlayışından ayrılmaz ve bir sosyal varlık olarak insan kavramıyla da ilişiği vardır; dolayısıyla insan ve onun şartı üzerinde S. Ç.'nın çift yönü bulunmaktadır. S. Ç. bu iki hedefi şöyle aksettirir: 1) fertlerin türlü rolleri ve münâsebetlerinin icrasında onlara hizmet; 2) yaşama şartlarının iyileştirilmesi için sosyal eylem söz konusudur. S. Ç. ister hizmet veya eylemi esas alsın, fikrî, ideolojik ve sosyo-ekonomik temâyüllerin tercihine göre, onun gelişme tarihinin de değişme göstereceği tabiîdir.

S. Ç.'nın bu bakımdan belli başlı amacı, insanların öteki insanlarla ve tabiat ile olan ilişkilerini, var-olan çelişkileri ortadan kaldıracak tarzda düzenlemelerine yardım etmektir.

S. Ç. amaçlarını gerçekleştirmek üzere, insan değeri ve haysiyetine olan inanca dayanan sanat ve ilimlerden faydalanarak, belli başlı kavram ve tekniklerle karışık metodlar kullanır. Belli başlı üç metod, S. Ç.'nın bütünlüğüne göre, ayarlanır. Fertle çalışma, grup çalışması ve toplum organizasyonu, S. Ç.'nın fertler, gruplar ve toplumlarla ilgili tekniklerini teşkil eder.

SOSYAL DEĞİŞME (İng. *social change),* toplum yapısında satıhta kalan ve derin, toplumu güçlendirici veya zayıflatıcı ve dağıtıcı bütün değişmelerin sosyoloji diliyle adı. Modern sosyoloji, esasen Fransız siyasî ve İngiliz sanayi devrimlerini dramatik yönden dile getiren sebepleri ve S. D. seyrini açıklamak için, Auguste Comte ve öteki XIX. yüzyıl yazarları tarafından yapılan teşebbüslerle başlamıştı. Bir bakıma, XIX. yüzyıl sosyolojisi, bir S. D. teorisinin araştırılmasına veya toplumların "hareket kanunları" denen sosyal dinamik'e bağlı görünmektedir. Ortaya atılan teorilerin çoğunun tekâmülü gözeten bir karakter taşıdığı da bilinmektedir. Bunların en tesirlilerinden birisi Karl Marx tarafından ileri sürülmüştür. Marx'ın tarih teorisi, "üretim tarzı"nı, yani üretim teknolojisi ile onun tarafından meydana getirilen üretimin sosyal ilişkilerinin toplumda temelli unsur olduğu "alt-yapı"nın siyaset, din ve aile gibi öteki "üst-yapı" müesseselerinde değişikliklere sebep teşkil ettiği görüşüne dayanmaktadır. Marx'a göre, "bugüne kadar tarih sahnesinde var-olan toplumların tarihi, sınıf mücadelesinin tarihidir" XIX. yüzyılın büyük sosyologlarından Herbert Spencer ise, toplumun tekâmülünü, küçük çapta bünye ve fonksiyon basitliğinden geniş çapta ve güçlü farklılaşmaya geçiş olarak gördü. Hususiyle terminolojisinin çoğunu teşkil eden S. D.'nin incelenmesine dönük genel sosyoloji eserleri ortaya koydu ve bu eserleriyle Darwin'in 1859'da çıkan *Origin of Species* (Türlerin Menşei) adlı eserinden önce organik-üstü tekâmül hakkında teorisini ileri götürdü. Amerikan sosyal antropoloğu Lewis Morgan *Ancient Society* (Eski Toplum) [1877] adlı eseriyle, "vahşilik, barbarlık ve medeniyet" dediği "üçlü dönem" açısından, kültürün tekâmülü hakkında bir gelişme teorisi ileri sürdü.

Kapitalizmin doğuşu konusunda S. D. üzerinde Max Weber'in çalışmasında da Marx'ın teorisi bir hareket noktası yapılmakla beraber, Weber'in görüşü Batı burjuvazisinin gelişmesinin zarûrî olarak Calvin'cilik ve öteki püriten dinî hareketler tarafından belirlendiği yönündedir. Weber'in metodu, bir hipotezi kontrol etmek için bir tabiat laboratuvarı tarzı gibi târihi kullanmak lâzım geldiğini ileri sürer.

XX. yüzyılın ilk yıllarında S. D. hakkında geniş çapta sosyoloji alanında teoriye dönük çalışmalar ortaya kondu ve türlü metodlar yoluyla bir çok araştırmalar ve incelemeler yapıldı. Bugün için tek bir S. D. teorisi söz konusu olmamakla beraber en ağırbaşlı ve mütevazı teorilerin de belirli görünüşleri ve sonuçları vardır. Sosyologlar şimdi S. D.'yi daha ziyâde toplumun normal şartı olarak görmektedirler. Nitekim Wilbert E. Moore çağdaş toplumdaki değişmelerin başlıca vasıflarını şöyle özetlemektedir :

"1 — Herhangi bir belirli toplum ve kültür için, hızlı değişme sık olarak veya devamlı olarak husule gelir.

"2 — Değişmeler ne zaman ve ne de mekândan tecrit edilebiler; daha doğrusu değişmeler yeniden inşa devrelerini takip eden zamanla kayıtlı buhranlar olmaktan çok zincirleme tarzda husule gelir ve sonuçlar bütün bölgelere veya bilkuvve bütün dünyaya yansımaya eğilim gösterir.

"3 — Her ne kadar çağdaş olan değişmenin "her yerde" olmasının ihtimali ve sonuçlarının da her yerde tesirinin bulunması mânidardır.

"4 — Çağdaş olan değişmenin büyüklüğü ister planlı veya ister serbest yeniliklere bağlı ikinci derecede sonuçlardan ileri gelsin, önceki zamanlarda olanlardan çok daha fazladır.

"5 — Maddî teknolojinin ve sosyal stratejilerin yayılış durumuna göre, değişme hızla genişlemektedir ve açık tesiri de yığılıcı bir karakter arzetmektedir.

"6 — Değişmenin normal husule gelişi, modern dünyada toplumların fonksiyonel görünüşüne ve ferdî tecrübenin daha geniş bir yayılışına tesir etmektedir." (R. K.)

SOSYAL DEMOKRASİ (Fr. *social-democratie,* İng. *social democracy),* Karl Marx'ın fikirlerine mütemayil sosyalist akımların genel adı. Daha çok Almanya'da ve İskandinav ülkelerinde rağbet gördü. Kelime komünizme karşı mutedil bir sosyalizmi ifade eder.

"Sozialdemokratische Partei Deutschland" (S.P.D.) adını taşıyan Alman sosyal demokrat partisi, bu tip partilerin belli başlı temsilcisidir. S.P.D. Sosyalist Lasalle'ci akımla Marxist akımın kaynaşmasından doğdu; Gotha'da kuruldu. Aslında Marx, böyle bir kaynaşmaya şiddetle karşıydı ve bunu katı bir muhtırayla protesto etmişti. Ama Alman sosyal demokratları, onun protestosunu dikkat nazarına almadılar. Böylece S.P.D. birbiriyle tenâkuz hâlinde bulunan bir hedefler serisi içinde doğdu. Amaçları, iktidarı anayasaya uygun olarak seçim yoluyla ele geçirmekti. Partinin yöneticileri, kendilerini Marxizm'e adamış sayıyorlardı ama; Marx doktrininin bir parçası olan proleterya diktatörlüğüne karşıydılar. Parti çok geçmeden parlamenter bir parti hâline geldi.

Çok geçmeden Alman S. D.'si diğer Avrupa ülkelerine örnek oldu. Fransa'da Jules Guesde (1845-1912), 1880'de Fransa Marxist İşçi Partisi'ni kurdu. Belçika'da César de Paepe'in (1842-1890) izinden gidenler benzer bir parti kurdular. İspanya'da Pablo Iglesias 1879'da anarşistlere rakip olarak Marxist bir parti kurdu. Aynı şekilde Danimarka'da 1879, Norveç'te 1887, İsveç'te 1889, Finlandiya'da 1899 yıllarında bu tip partiler kuruldu.

SOSYAL DEMOKRAT PARTİ, Türk siyasî partisi. 1946'da kuruldu. Bazı yenilikler getirmek taraftarıydı. Ancak genel başkanının (Cemil Alpay) ölümü üzerine 1951'de kapandı.

SOSYAL GÜVENLİK [Al. *soziale Sicherheit;* Fr. *sécurité sociale;* İng. *social security*], (içtimaî emniyet) karşılığında kullanılan toplumun, üyesi fertler için aldığı güvenlik tedbirlerinin bütünü. S. G., mümkün olduğu kadar çok sayıda toplum üyesi fertleri, sosyal tehlikelere karşı korumayı amaç edinen, devletin garantisine sahip kanunî bir sistemi dile getirmektedir. Esasen fertlerin güvenlik ihtiyacı, onların doğumundan önce başlamakta ve yaşayışının her safhasında kendini hissettirmektedir. Hastalık, kaza, işsizlik, malûllük, ihtiyarlık ve nihayet ölüm bu tehlikelerin başlıcalarını teşkil etmektedir. Bunlardan kurtulabilmek, hiç olmazsa tesirlerini azaltabilmek için fertler yüzyıllardan beri çeşitli yollara başvurmuş ve çareler aramışlardır. Ferdî tasarruf, dinî ve ahlâkî esaslara dayanan yardım müesseseleri sosyal yardımlar ve sosyal sigortalar (b. bk.) bunların en önemlileri olarak görünmektedir. Zaten ötedenberi S. G. tedbirlerine ilişkin programlar, halka yardım, sosyal yardım (b. bk.) veya sosyal refah (b. bk.) vb. gibi hizmetler içersinde yer almakta ve sosyal sigorta deyimi, Avrupa, İngiltere ve Britanya milletler topluluğu bünyesinde yaygınlık kazanmış bulunmaktadır.

S. G. kavramının çeşitli tarifleri yapılmakla beraber, aralarında görüş farkları bulunmaktadır. Bazılarına göre, S. G. fertlere kanunlarla sağlanan ve asgarî garantileri vermeye çalışan, bütün sosyal sigortaları içine alan bir kavramdır. Diğer bazıları ise, S. G.'i vasıtalarına göre, yani faydalandığı tekniklere dayanmak suretiyle değil, nihaî amacını gözeterek, S. G.'i ulaşılması gereken bir amaç olarak tarif etmektedirler.

Tarih : S. G. deyimi, ilk defa A.B.D.'nde nisbeten yakın bir tarihte kullanılmıştır. Gerçekten Kongrede 1935'te kabûl edilen bir kanun *Social Security Act* adını taşımakta idi. Gerçi, bu kanun çok sınırlı bir hedef gütmekte, ancak bir kısım vatandaşa sosyal garantiler sağlamaktaydı. Bununla beraber, S. G. deyimi İkinci Dünya Savaşından sonra, benimsenmeye başlamış, anayasalara geçmiş, hattâ 1948 tarihli *İnsan Hakları Evrensel Beyannâmesi*'nde açıkça ifâde edilmiştir.

1961 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası "Herkes, S. G. hakkına sahiptir. Bu hakkı sağlamak için sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilâtı kurmak ve kurdurmak Devletin ödevlerindendir" (Madde 48) hükmünü getirmiş ve Birinci Beş Yıllık (1963-1967) Kalkınma Planında S. G. tedbirleri öngörülmüştür. İkinci Beş Yıllık (1968-1972) Kalkınma Planı'nda da S. G.'in yalnız sosyal sigortalar yolu ile sağlanamayacağı görüşünden hareket edilerek, "Modernleşme ve sanayileşme sonucu toplumun yaşama ortamında yeni bir takım riskler ortaya çıkmakta, devam eden S. G. hizmetlerine yeni yaklaşmalarla çözüm yolları getirilmesi gerekmektedir. Korunmaya muhtaç çocuklar, okuyan gençler, çalışan gençler, çalışanların eş ve çocukları, beden ve ruh yapıları bakımından çalışamayacak veya tam verimle çalışamayack durumda olanlar, artık çalışması söz konusu olmayan ihtiyarlar için ihtisas kurumları ve hizmetleri geliştirilecek, sosyal sigortaların kapsayamadığı ihtiyaç durumlarında gelir güvenliğini, tamamlayıcı nitelikte olan sosyal yardımlar sağlayacaktır" şeklinde toplumun güvenlik içinde gelişmesi ve sosyal refahı konusunda S. G.'e ilişkin ilkeler tesbit edilmiş bulunmaktadır. Öngörülen bu tedbirlerin yürürlüğe konulması, bir bakanlık çapında teşkilâtlanmanın gereği olmuştur (bk. SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI). (R. K.)

SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI, çalışanların genel refahını arttırmak ve bu yolla çalışmayı verimli kılmak, tam çalışma ve sosyal güvenliği sağlamak amacıyla kurulmuş devlet teşkilâtı. Anayasanın 48. maddesinde öngörülen, herkese sosyal güvenlik hakkını sağlamak, bu amacın tahakkuku için sosyal güvenlik politikasını tesbit etmek ve bu politikaya göre gerekli tedbirleri almak, sosyal güvenlik ve sosyal refah faaliyetlerini düzenlemek, denetlemek ve geliştirilmesini sağlamak amacı ile 1974 yılında kurulmuştur.

S. G. B.'nın başlıca görevi ülkemizin sosyal güvenlik politikasını tesbit etmek ve yön vermek amacıyla sosyal güvenlik konusunda araştırma ve incelemeler yapmak, tetkiklerin sonuçlarına göre gerekli tedbirleri almaktır.

S. G. B.'nın teşkilâtı şöyledir: Bakan, müsteşar, müsteşar yardımcıları (3) ve özel kalem müdürlüğünden meydana gelir. Bakanlığın danışma birimleri şunlardır:

1) Teftiş kurulu başkanlığı, bakanlığın merkez ve bağlı kuruluşları ile görev alanı içine giren faaliyetleri, ilgili kanun, tüzük, yönetmelik, karar, genelge ve emirlere uygunluğu yönünden teftiş eder, denetler ve soruşturur, 2) Araştırma ve planlama kurulu başkanlığı, sosyal güvenlik ve refah alanına giren konularda araştırma ve incelemeler yaparak teklifler hazırlar, 3) Hukuk müşavirliği, bakanlığın makam kademesinden veya makamın uygun görmesi ile, öteki birimlerden sorulan işlerin hukukî gerekleri, hukukî, malî, cezaî sonuçlar doğuracak iş ilişkileri hakkında görüş bildirir; Bakanlığın menfaatlerini koruyucu, anlaşmazlıkları önleyici hukukî tedbirleri zamanında alır, 4) Basın ve halkla ilişkiler müşavirliği, bakanlığın basınla ilgili ilişkilerini sağlar, 5) Savunma sekreterliği, bakanlığın topyekûn savunma ve millî seferberlik hizmet, görev ve mükellefiyetlerine ait planları hazırlar.

Bakanlığın esas birimi olan sosyal güvenlik kuruluşları genel müdürlüğü, yurdumuzdaki bütün çalışan vatandaşları, çalışma ve sosyal hayatın her türlü risklerine karşı korumak amacıyla tedbirler alır, sakatlar, yaşlılar ve korunmaya muhtaç çocukların bakım, yetiştirilme ve rehabilitasyonu için gerekli sosyal hizmet ve sosyal yardım programlarını düzenler; Sosyal Sigortalar ve Bağ-Kur, Amele Birliği arasında bakanlık ilişkilerini sağlar. S. G. B.'nın yardımcı birimleri: Personel ve malî işler daire başkanlığı; levazım müdürlüğü; idarî işler müdürlüğü; muhasebe müdürlüğü; evrak müdürlüğü'dür.

S. G. B. ile ilgili kuruluşlar şunlardır:

a — Sosyal Sigortalar Kurumu genel müdürlüğü 17.XII.1974 gün ve 4-1 104 sayılı cumhurbaşkanlığı tezkeresi ile bağlanmıştır.

b — Bağ-Kur genel müdürlüğü 17.XII.1974 gün ve 4-1.104 sayılı cumhurbaşkanlığı tezkeresi ile bağlanmıştır.

c — Amele Birliği 151 sayılı kanun ile kurulmuş olup 16.X.1975 gün ve 4-759 sayılı cumhurbaşkanlığı tezkeresi ile bağlanmıştır.

Sosyal güvenlik bakanları:

1 — Sadık Şide	:	17.10.1974 — 1. 4.1975
2 — A. Mahir Ablum	:	1. 4.1975 — 16. 6.1977
3 — Hayrettin Uysal	:	16. 6.1977 — 21. 7.1977
4 — Turhan Kapanlı	:	21. 7.1977 — 28.10.1977
5 — İlhami Ertem	:	12.11.1977 — 5. 1.1978
6 — Hilmi İşgüzar	:	5. 1.1978 — 7. 6.1979
7 — Salih Yıldız	:	21. 6.1979 — 12.11.1979
8 — Sümer Oral	:	12.11.1979 — ....

SOSYAL PLANLAMA [Al. *Sozialplanung;* Fr. *planification sociale;* İng. *social planning*], (içtimaî planlama) karşılığında kullanılan toplumun ekonomi-dışı faaliyetlerinin planlanması. S. P. sosyal müesseseler ve kaynaklarla ilgili olan, geleceğe yönelik hareketler hakkında planlar yapmayı öngörür. XX. yüzyılda, hususiyle İkinci Dünya Savaşından sonra büyük önem kazanmıştır. Bugün, iktisâdî planlamanın en önemli yönlerinden biri olan kalkınma planlaması, planların sadece iktisadî hesaplara dayandırılamayacağını da göz önüne alarak, S. P.'yı da içine almaktadır.

S. P. fikrinin güçlenmeye başladığı dönem, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemdir. Bu güçlenmede Birinci Dünya Savaşının tesirleri büyük olmuştur. Ortaya çıkan sosyal ve iktisadî reform ihtiyacı, kamu müdahalesine ve planlamanın önem kazanmasına yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı da bu eğilimleri güçlendirmiş ve savaştan sonra, milletlerarası platformda S. P. yaygınlık kazanmıştır.

1961 tarihli T. C. Anayasası, "İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek ve kalkınma planlarını yapmak Devletin ödevidir" (Madde 41) hükmünü getirmektedir. Anayasanın kalkınmayı plana bağlamış olması neticesi, iktisadî, sosyal ve kültürel meselelerin hepsini içine alan kalkınma planlarının yürürlüğe konulmasını gerektirmiştir ve şimdiye kadar, Anayasa gereği, S. P.'yı da ihtiva eden dört kalkınma planı yapılmış bulunmaktadır. Bugün hemen hemen her ülkede bölge planlaması, şehir planlaması, kaynak planlaması gibi konular, S. P.'nın inceleme alanına girmektedir.

SOSYAL PSİKOLOJİ : bk. PSİKOLOJİ, SOSYOLOJİ.

SOSYAL REFAH [İng. *social welfare*], fertlerin sosyal çevreleriyle karşılıklı intibakını öngören organize faaliyet. En geniş anlamında S. R. hizmetinin öngördüğü yönde faaliyetler gerçekleşmiş olmasa bile, modern demokratik yönetimlerin ve hattâ özel gönüllü kuruluşların bir çok faaliyetleri, S. R. hizmetleri alanına girer. Bu bakımdan S. R. kavramı, zamandan zamana, ülkeden ülkeye değişiklik göstermiş bulunmakta, sosyal güvenlik (b. bk.) aile planlaması, yoksulluğa karşı programlar ve sağlık merkezleri gibi yeni kurumların ilâvesiyle genişlemiş olmaktadır. 1950'lerde S. R. hizmetleri arasında yalnız eğitim faaliyetleri ağırlık kazanmaktayken, sonradan S. R. deyiminin mânâ ve şümulü değişiklik göstermiş, bugün milletlerarası bir uygulamaya dönük bir yapı arzeder hâle gelmiştir.

S. R. hizmetleri Batıda ve A.B.D.'nde XX. yüzyıla kadar geniş mahallî bir sorumluluğa bağlı kalmış, ancak fertlerin ihtiyaçları için malî yardım sağlama konusunda devlet sorumluluğu 1930'lara doğru yeni bir mesafe kazanmış ve devlet çapında bu konudaki programların işlerliğinin sağlanması mümkün hâle dönüşmüştür.

Vakıfların, Osmanlı imparatorluğunda hayır ve yardımlaşma müesseseleri olarak gördüğü hizmet, hususiyle klasik Osmanlı sosyal düzeninin vakıf müessesesi çerçevesinde oluşması keyfiyeti dikkate alınacak olursa, görülür ki, S. R. kavramının Osmanlı imparatorluğunda yüzyıllar öncesinde bile çok iyi kavrandığının işaretlerini taşır. Hattâ XVIII. asır sonlarında bile sıkıntılı bir devir olmasına rağmen, sosyal yardım ve hayır müesseselerinden kısıntı yapılmayacak şekilde tatbikat örneklerinin mevcudiyeti mukayese kabûl etmez ileri bir görüşün ifâdesi olsa gerektir.

Ancak iktisat siyasetinin büyük buhran ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki görünüşü, S. R. devleti anlayışının ağırlık kazanmaya yüz tuttuğunu ortaya koymaktadır. Böylece ileri ülkelerde S. R. hizmeti harcamalarının arttırılmasıyla halkın sağlık, beslenme ve eğitim alanlarında asgarî garantilerinin gerçekleştirilmesi sağlanmak yoluna gidilmiştir. Zamanımızda transfer harcamaları, gerçekten büyük ölçüde artma eğiliminde bulunmaktadır. Bunlara ilâveten vergileri farklılaştırma politikası yoluyla çeşitli gelir sınıfları arasında gelirin yeniden paylaşımı ile ilgili uygulamaları modern S. R. devletinin faaliyetlerine dahil etmek gerekir.

Nitekim, İkinci Beş Yıllık (1968 - 1972) Kalkınma Planı'nda "S. R. hizmetleri, kişilerin toplum hayatında gelişmeleri için gereken güvenlik ortamını oluşturmak ve artan refahtan pay almalarını sağlamak, böylece karşılaştıkları sosyal güçlükleri yenmek amacıyla yaşlılara, fakirlere sosyal yardım, çocuk refahı, gençlerin refahı, aile bakımı, beden ve ruh yapıları bakımından veya sakatlıkları yüzünden çalışamayanların bakımı, beden ve ruh yapıları bakımından veya sakatlıkları yüzünden çalışamayanların bakımı, tabiî ve sosyal rehabilitasyon, işe alıştırma, suç ve suçlu ile ilgili hizmetler, boş zamanları değerlendirme konularında uygulanan kamu programları olacaktır" şeklinde "ilkeler" öngörülmüş bulunmaktadır.

SOSYAL SINIF : bk. SINIF.

SOSYAL SİGORTALAR KURUMU (S. S. K.), Türkiye'de, işçilerin sosyal güvenliklerini sağlamak amacıyla, anayasanın 48. maddesine göre kurulan teşkilât. 1945'te çıkan 4792 sayılı kanunla İşçi Sigortaları Kurumu kurulmuş, 1964'te çıkan ve 1965'te yürürlüğe giren 506 sayılı kanunla, bu kurum S. S. K. olarak yeniden düzenlenmiştir.

S. S. K. genel müdürlük, yönetim kurulu ve genel kuruldan teşekkül eder. Kurumun amacı iş kazalarıyla meslek hastalıkları, hastalık, analık, mâlullük, yaşlılık ve ölüm hâllerinde 506 sayılı kanunla tesbit edilen sosyal sigorta yardımlarını sağlamaktır. Kurum, gelirini işçilerden kesilen primlerle sağlar.

Sigorta kapsamına girenler, bir hizmet akdine dayanarak bir veya birkaç işveren tarafından çalıştırılan kimselerdir. Çarşı ve mahalle bekçileri de bu kanuna tâbidir. Kanununun çerçevesi içine girenlerin sigortalı olması mecburiyeti vardır. Çalışan kimseler işe alınmalarıyla kendiliğinden sigortalı olurlar. S. S. K.'nın tatbik ettiği sigortalar şunlardır :

İş kazaları ve meslek hastalıkları sigortası: İş kazası, aşağıdaki hâllerin birinde meydana gelen ve sigortalıyı vücut ve ruh bakımından ârızaya uğratan olaydır. Bu ârıza o anda olabileceği gibi bir süre sonra da ortaya çıkabilir. Bir süre sonra ortaya çıksa da yine iş kazâsı sayılır.

Sigortalı, iş yerindeyken ve işveren tarafından gördürülen iş dolayısıyle veya vazifeli olarak işveren tarafından başka bir yere gönderildiği sırada asıl işini yapmadan geçen zaman süresinde olan kazalar iş kazası sayılır. Emzikli kadın sigortalı çocuğuna süt vermek için izinli olduğu sırada kazaya uğrarsa bu da iş kazasına girer. Ayrıca işverenin sağladığı bir servis arabasıyla toplu olarak işe getirilirken ve işten götürülürken meydana gelen kaza da iş kazası sayılır.

Meslek hastalığı ise işi yürütme şartları yüzünden veya işin cinsine göre tekrarlanan bir sebeple meydana gelen hastalık, sakatlık veya ruhî ârıza hâlleridir.

Bu gibi iş kazası ve meslek hastalıklarında S. S. K. gerekli yardımı yapar, muvakkat iş yapamama süresi içinde günlük ödenek verir; eğer iş yapamama durumu sürekli olursa aylık bağlar. Ayrıca protez vasıtalarının ve malzemelerinin temini, takılması, tamiri ve yenilenmesi de sigortaya aittir. Gerektiği takdirde sigortalı tedavi için, yurt içinde başka bir yere veya yurt dışına da gönderilir. Ölüm hâlinde cenaze masrafları karşılığı verilir ve hak sahiplerine aylık bağlanır.

Hastalık sigortası: Sigortalılar, iş kazaları ve meslek hastalıkları dışındaki hastalıklar için de yardım edilir. Bu yardımların başında hastanın muâyene ettirilmesi, ilâcının parasız olarak verilmesi, hastahanede yatırılıp bakılması gelir. Yapılan bu yardımların hastanın iyileşmesine kadar sürer; bu süre altı ayı geçemez. Ancak tedaviye devam edildiği takdirde mâlullük hâlinin önleneceği veya önemli bir şekilde azalacağı sağlık kurulu tarafından belirtilirse, o zaman tedavi süresi on sekiz aya kadar uzatılır. Hastalık hâlindeki muvakkat iş görememe süresi içinde günlük ödenek verilir; ayrıca protez araçları sağlanır, takılması ve bakımı yapılır. Hasta, gerekiyorsa yurt içinde veya yurt dışında gerekli yere gönderilir.

Bir sigortalı, sigortalılık durumunu kaybetse bile, eğer o tarihten önceki bir yıl içinde en az 120 gün hastalık primi ödemişse, sigortalılık vasfının kalkışından altı ay sonrasına kadar, —günlük ödenek ve protez hariç— kendisine sağlık yardımı yapılır.

S. S. K., sigortalının eşine ve bakmakla mükellef olduğu ve çocukları ile ana ve babasına da sağlık yardımında bulunur. Ancak bu yardımdan yararlanması için, sigortalının hastalık hâlinden önceki bir yıl içinde en az 120 gün tutarında hastalık sigortası primi ödemiş olması şarttır. Ana, baba ve eş tedavisinde tedavi masrafının ve ilâç ücretlerinin % 20'sini sigortalı öder.

Analık sigortası: Bu sigortadan, sigortalı kadınlar ile sigortalı olan erkeğin sigortalı olmayan karısı yararlanır. Analık sigortası, hamilelik sırasında ve doğumda, gerekli muayene ve sağlık yardımlarının yapılmasını sağlar. Ayrıca emzirme yardımı parası verilir; sigortalının doğumdan önce ve sonra işinden kaldığı süre için ödenek ödenir. Analık hâli dolayısıyle, eğer gerekiyorsa, sigortalı yurt içinde başka bir yere gönderilebileceği gibi yurt dışına da gönderilir.

Analık sigortasında, hâmile kadın, eğer hâmileliğinin altıncı ayına kadar sigortanın hekim veya ebelerine muayene olmazsa, bu yüzden ileri gelecek iş görememezlik hâllerinde S. S. K. yapılacak yardımı (tamâmının % 50'sini geçmemek şartıyla) kısıtlayabilir.

Sigortalı kadınlar ile sigortalı erkeklerin sigortalı olmayan eşleri, gebelik yardımından faydalanabilmek için, gebelik hâlinin doktor veya diplomalı ebeden alınacak bir belge ile S. S. K.'na bildirilmesi gereklidir. Doğum yardımı parası alabilmek için de doğumun üç ay içinde S. S. K.'na bildirilmesi veya bir hekim yahut diplomalı bir ebeden alınacak bir vesika ve nüfus kayıt örneğinin ibraz edilmesi şarttır. Sigortalının yeni doğan çocuklarına ayrıca belirli bir emzirme yardımı da yapılır.

Sigortalı kadının analık sigortasından faydalanabilmesi için doğumdan önceki bir yıl içinde en az 90 gün analık sigortası primi yatırmış olması şarttır. Sigortalı erkeğin de doğumdan önceki bir yıl içinde en az 120 gün analık sigortası primi ödemiş olması, ayrıca doğum yapan kadınla doğumdan önce evlenmiş olması şarttır.

Sigortalı olma niteliğini kaybedenlerin, o tarihten itibaren 300 gün içinde çocukları olursa, doğum tarihinden önceki 15 ay içinde en az 120 gün analık sigortası primi yatırmış olmak şartıyle analık, sağlık ve emzirme yardımlarından faydalanabilirler.

Mâlullük sigortası: Bu sigorta adından da anlaşılacağı gibi mâlul olan sigortalılara aylık bağlar. Çalışma kuvvetinin en az üçte ikisini kaybeden sigortalı mâlul sayılır ve mâlullük aylığına hak kazanır. Ayrıca hasta bir sigortalı altı aylık tedavi süresi içinde iyileşmezse yine mâlullük aylığına hak kazanır. Eğer mâlullük hâlinin önleneceği sağlık kurulu raporuyla tesbit edilirse o takdirde tedavi süresi uzatılır.

Bir sigortalının mâlullük aylığı alabilmesi için, önce mâlul sayılması, sonra da en az beş yıldan beri, her yıl için ortalama 120 iş günü veya toplam olarak 1 800 günlük mâlullük yaşlılık ve ölüm sigortaları primini ödemiş olması lâzımdır. Mâlullük aylığı son beş takvim yılı içinde kazanç tutarı en yüksek olan üç yılın ortalamasının % 70'idir. Bu meblâğın 1/12'si aylık olarak bağlanır.

Yaşlılık sigortası: Bu sigorta emekli aylığı bağlanmasına veya toptan ödeme yapılmasına hak kazanmayı sağlar. Bu hakkı kazanabilmek için, kadın sigortalının 50, erkek sigortalının 55 yaşını doldurmuş olması, en az 5 000 gün mâlullük, yaşlılık ve ölüm sigortası primi ödemiş olması lâzımdır. Ancak kadın 50 erkek 55'ini doldurmamış olsa bile en az 25 yıldan beri sigortalıysa ve bu süre içinde en az 5 000 gün prim ödemişse, yazılı talepte bulunmak suretiyle bu hakkı kazanabilir.

Emekli aylığına esas olan kazanç, sigortalının son beş yıl içinde en yüksek aylık aldığı üç yılın ortalamasıdır. Bu ortalamanın % 70'i yıllık emekli maaşını teşkil eder ve 12'ye bölünerek aylık bulunur. Sigortalının hizmeti 25 yılı geçmişse, aylık her yıl için % 1 arttırılarak ödendiği gibi, kadın 50 erkek 55 yaşını geçmişse, bu yaşları geçen her yıl için de yine % 1'lik bir arttırma yapılır.

Emekli aylığı almaya başlayan bir sigortalı, yeniden sigortalı bir işte çalışmaya başlarsa, emekli aylığı kesilir; o işten ayrıldığı zaman, sigortalının müracaatı üzerine tekrar başlar.

Toplu ödeme şu veya bu şekilde yaşlılık aylığına hak kazanamayan sigortalılara yapılır. Bir sigortalıya toplu ödeme yapılabilmesi için kadınsa 50, erkekse 55 yaşını doldurmuş bulunması lâzımdır. Bu gibi kimselere, yazılı müracaatları üzerine birikmiş olan yaşlılık, mâlullük ve ölüm sigortası primleri toplu olarak ödenir.

Ölüm sigortası: Ölüm sigortasının, sigortalıya sağladığı yardımlar şunlardır:

Ölen sigortalının eşine, çocuklarına, anne ve babasına aylık bağlanması; bu hak sahiplerine toptan ödeme yapılması ve ölen sigortalı için cenaze masraflarının karşılanması.

Ölüm sigortasına hak kazanan sigortalılar şunlardır:

Mâlullük veya yaşlılık aylığı alırken veya bu aylıkların bağlanmasına hak kazandıktan sonra ölen; yahut tekrar sigortalı olarak çalışmaya başlamak dolayısıyle bu aylıkları kesilmiş olduğu hâlde ölenler. Bir sigortalının ölüm sigortasına hak kazanabilmesi için her şeyden önce en az 5 yıldan beri sigortalı olması ve her yıl için en az 120 gün veya toplam olarak 1 800 gün mâlullük, yaşlılık ve ölüm sigortası primi ödemiş olması şarttır.

SOSYAL SİYÂSET [Al. *Sozialpolitik;* Fr. *politique sociale;* İng. *social policy*], (içtimaî siyaset) karşılığında kullanılan toplumu meydana getiren sosyal sınıfların hareketleri, çatışmaları karşısında devleti ve bunun dayandığı hukuk düzenini ayakta tutmaya yönelik bir politika ve müstakil bir ilim dalı.

S. S. deyimi ilk defa XIX. yüzyılın ilk yarısında kullanılmıştır. Bu deyim, uzun yıllar boyunca empirik olarak ele alınmış ve daha ziyâde hümanist gayelere ve ahlâkî değer hükümlerine dayandırılmıştır. Ancak ilmî disiplin olarak teorik temelleri, Otto von Zwideneck Südenhorst tarafından 1911 yılında yayınlanan *Sozialpolitik* (Sosyal Siyaset) adlı eseriyle atılmıştır. Bununla beraber, S. S. kısa zamanda büyük bir gelişme göstermiş, hususiyle İkinci Dünya Savaşını takip eden yıllarda ilmî yayınların ve araştırmaların konusunu teşkil etmiştir. Kara Avrupası'nda teorik bir gelişme gösteren S. S., A.B.D.'nde daha ziyâde tatbikî bir ilim dalı niteliğini kazanmıştır.

S. S.'in gerek deyim, gerek bir ilim disiplini olarak Türkiye'ye girişi, 1933 üniversite reformu ile memleketimize gelen Prof. Dr. Gerhard Kessler vasıtasıyla olmuştur. Verdiği derslerinde S. S.'ci yönünü de ortaya koyan Kessler, *İçtimaî Siyaset* adlı kitabını 1945'te yayınlamıştır. Geniş anlamıyla S. S. toplumun bütün sınıf ve zümreleri arasındaki zıtlıkları, mücadeleleri ortadan kaldırmayı hedef tutar ve beşeriyet tarihi kadar eski bir geçmişe dayanır. Halbuki dar anlamda S. S. ise, hızlı bir gelişmenin doğurduğu sosyal problemler karşısında tavır takınır ve yürürlükteki düzeni devam ettirmeye çalışır.

SOSYAL SÖZLEŞME [Al. *Sozialvertrag;* Fr. *contrat social;* İng. *social contract*], (içtimaî mukavele) karşılığında kullanılan insanların bir toplum kurmak için kendi istekleriyle uzlaşıp anlaşmaları. S. S. toplum ve hükûmetin menşeleri hakkında öyle bir hipotezdir ki, filozoflar tarafından kişinin haklarını ve hükûmetin gücünü ve belirli bir toplumun adaletinin mâhiyetini ortaya koymak üzere kullanılmıştır. Siyasî felsefede bazı siyasî mükellefiyet teorilerine uygulanan bir deyim olarak S. S.'nin tarihî bir yeri vardır.

S. S. kavramı, bir çok düşünürlere göre, meşruluğunu ve yaptırıcı gücünü, tabiî hukuk fikrinden kaynaklanan düşünce ve görüşlerden alır. Nitekim, kişinin hakları, mülkiyet ve adalet kavramlarının, içinde yaşanan toplumda önceden var-olduğuna mantıken inanılır. S. S. teorisi, bir çok filozof tarafından paylaşılmış olmasına rağmen, daha ziyâde Thomas Hobbes (1588 - 1679), John Locke (1632 - 1704) ve Jean-Jacques Rousseau'nun (1712 - 1778) temsilciliğini yaptığı, XVII. yüzyıl ortalarından XVIII. yüzyıl ortalarına kadar süren siyasî ve sosyal görüşlerin ortak adıdır.

S. S. fikrinin kaynaklarına Yunan sofistlerinde, Cicero'da ve Roma hukukunda bol bol rastlanır. Aquino'lu Thomas gibi Orta Çağ filozofları da S. S. teorisine başvurmuşlardır. Aquino'lu hükûmet otoritesinin kaynağını yalnız tanrıya bağlamakla kalmamakta, aynı zamanda, bir hükûmetin aldığı şeklin de siyasî heyetçe belirlendiğini ileri sürmektedir. Hükûmet otoritesinin icrâsı, tabiî hukukla âhenk hâlinde bulunmalı veya halk hükûmetten desteğini çekmekte serbest olmalıdır.

Reformasyon dönemi boyunca, Calvin'ciler ve Roma Katolik - kilisesi, azınlık durumunda kaldıkları zaman, kendi

var - oluş hakkını korumanın vâsıtası olarak, S. S. teorilerine sık sık başvurmuşlardır.

S. S. teorileri XVII. ve XVIII. yüzyıllarda gelişmesinin en yüksek noktasına erişti. Hobbes, ünlü *Leviathan* (Ejderha) [1651] adlı eserinde insanın ilk hâlinin kendi - menfaatıyla yönetilen devamlı bir savaş ve anarşi içinde var - olan bir münzevî olduğunu ileri sürdü. Düzeni korumak için insanların devletin veya Leviathan'ın ortaya çıkışıyla sonuçlanan bir başkasıyla bir anlaşmaya gitmek zorunda kaldıklarını açıkladı.

Two Treatises on Civil Government (Sivil Hükûmet hakkında İki Deneme) [1690] adlı eserinde John Locke insanın ilk hâlinin anarşik ve tamamen bencil olmadığını belirtti. Devlet, ferdin haklarını ve mülkiyetini korumak maksadıyla bir uzlaşma konusu olarak, insanlar tarafından meydana getirilmiştir. Eğer devlet bu hakları korumakta başarı gösteremez veya bunları gasbederse, insanların uzun süre buna sadık olamayacağını ve yeni bir hükûmeti düzenlemek zorunda kalacağını delilleriyle gösterdi.

Jean - Jacques Rousseau'nun bu konudaki ana eseri de *Du Contrat Social* (Sosyal Sözleşme Hakkında) [1762] adını taşımaktadır. Onun nazarında insanın ilk hâli kavgacı değildir ve insan tabiat itibariyle iyidir. Kanunlar ve ahlâk duygusu, toplumun kuruluşu ile birlikte gelişmeye yüz tutmuştur. Rousseau'ya göre, S. S. veya sosyal anlaşma her ne kadar açıkça ifade edilmemiş bile olsalar, toplum hâlinde yaşayışın gerektirdiği temelli uzlaşmaların bütünüdür ve bunun formülü şudur: "Her birimiz kendi şahsını ve kendi gücünü, genel iradenin yüksek sevk ve idaresi altına koyar ve üyeden her birini, bütünün bölünmez bir parçası gibi kabûl eder."

SOSYAL YARDIM [Al. *Sozialfürsorge;* Fr. *assistance publique;* İng. *public relief*], (içtimaî muâvenet) karşılığında kullanılan iktisadî ve sosyal durumları itibariyle korunmaya muhtaç olan kimselere insanî ve sosyal amaçlarla ve herhangi bir karşılık aranmaksızın devlet, belediye vb. gibi resmî kuruluşlarca yapılan yardım. Sosyal tehlikelere karşı kişileri koruma amacını güden tedbirler, bir bakıma S. Y. faaliyetleri cümlesindendir. Ancak bu türlü yardımlardan yararlananların daha önce prim ödemiş olmaları şartı aranmadığından, S. Y.'lar sosyal sigortalardan ayrılmaktadır.

S. Y.'la ilgili çalışmalar, az çok kendiliğinden, gönüllü olarak aile, işletme veya meslekî kuruluşlar çerçevesinde öteden beri uygulanmaktadır. Ayrıca dinî kuruluşlar başta olmak üzere, birçok hayır dernekleri yoksullara, kimsesizlere, düşkünlere ve hastalara türlü S. Y.'ları gerçekleştirmek için çalışmaktadırlar. Resmî niteliği olmayan bu yardımlardan başka kanunlarla düzenlenmiş kamu kuruluşları da vardır. Nitekim S. Y. yapması öngörülen birçok kamu kuruluşu merkezî veya mahallî seviyede faaliyet göstermekte ve kendine has gelir kaynaklarına sahip bulunmaktadır.

Devlet adına koruyucu ve tedâvî edici hizmetleri yürütmek Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının görevidir. Ancak tedâvî edici hizmetlere diğer bakanlıklar, iktisadî devlet teşekkülleri, Sosyal Sigortalar Kurumu, tıp fakülteleri ve diğer özel kuruluşlar da katılmaktadırlar. Halk sağlığı ile ilgili hizmetler bütünüyle sağlık ve sosyal yardım bakanlığının sorumluluğunda olup, belediye ve özel idareler de bu hizmetin yürütülmesinde rol oynamaktadırlar. Kamu kuruluşları ve hattâ özel kuruluşlarca yürütülen S. Y. hizmetleri, aslında sosyal güvenlik (b. bk.) sisteminin bir parçasını teşkil etmekte ve sistemin bütünlüğü içinde az veya çok önem taşımaktadır. Bu itibarla sosyal güvenlik teşkilâtının yükünü hafifletmesi, vatandaşlar arasında dayanışmayı geliştirmesi yönünden S. Y. çalışmalarının teşvik göreceği tabiîdir.

SOSYALİZASYON : bk. SOSYALLEŞME, SOSYALLEŞTİRME.

SOSYALİZM, ilk defa XIX. yüzyılın ilk yarısında Fransa'da kullanılmış (Fr. *socialisme)* ve Türkçe'ye de Fransızca'dan geçmiş olan bu tâbir birbiriyle ilgili olmakla beraber, çok değişik mânâlara gelmektedir. Bu mânâ farklılaşmalarının başlıca sebebi, aşağıda görüleceği üzere, S.'in gerek teori gerek tatbikat olarak taşıdığı bazı özelliklerdir. Bu kargaşalık içinde onun yeni bir tarifini yaparak mevcut görüşlere bir yenisini katmaktansa, çeşitli S. anlayışlarını farklı ve benzer taraflarıyla açıklamak daha doğru olur.

S. hakkında "millî gelirin eşit şekilde paylaştırılması" gibi yumuşak ve câzip bir anlayıştan "üretim ve dağıtım vasıtalarının devlet eline geçmesi" gibi şüphe yaratıcı veya "demokratik yollardan sosyal adaletin sağlanması" gibi sempatik bir iddiadan "devletin ihtilâl yoluyla ele geçirilerek proleterya dışında bütün sosyal sınıfların ortadan kaldırılması" gibi, ürkütücü bir tarife kadar değişik açıklamalar yapılmıştır. Aslında bütün bu tariflerin hepsine de S. cereyanı içinde bir yer bulmak, herbirini diğerleri kadar meşru saymak mümkündür. Bu değişik anlayışlar arasındaki ortak noktanın, üretim ve dağıtım vasıtalarının özel mülkiyet yerine kamu mülkiyetine verilmesi olduğu görülüyor. Sosyalistler, işte bu mülkiyet değişmesinin çapı ve değişme için başvurulacak yollar konusunda birbirlerinden ayrılırlar. S.'i bir sosyoloji teorisi veya bir felsefe doktrini olarak anlayanlar da bulunmakla beraber, onun sosyolojik ve felsefî görüşleri, yukarıda belirtilen asıl gayenin birer parçası olup, ayrıca bir fikir sistemi teşkil etmez. Yine de S.'in sırf bir iktisat politikası olmadığı, insanlığın XVIII. yüzyıl sonlarından bu yana geçirdiği büyük sosyal ve fikrî değişmelerle birlikte ortaya çıktığı unutulmamalıdır.

S. XIX. yüzyıl başlarında ortaya çıkmıştır. Buna rağmen, S.'in tarihini çok eskilere, Musa kanunlarına kadar götürenler, hattâ insanlığın ilk hâlinin sosyalist bir hayat olduğunu iddia edenler vardır. Bu tarih yakıştırmaları S.'in hangi tarafına önem verildiğine göre değişmektedir. S.'in ne zaman başladığını anlamak için, bu doktrinin fikir ve siyaset tarihine resmen çıkışını tesbit etmek, sonra da onun geçmişteki köklerini aramak gerekir. Bu açıdan bakılınca, S.'in Avrupa'daki sanayi inkılâbına ve bu inkılâbın yarattığı sosyal değişmelere bir reaksiyon olmak üzere, XIX. yüzyılda ortaya çıktığı görülür. Başka bir ifade ile, S.'in çıkış sebebi, XIX. yüzyıl liberalizminin getirdiği huzursuzluk ve hoşnutsuzluklardır. Şu hâlde, S.'in tarihteki kökleri aranmak istenirse, bu çağda ortaya atılan fikirlerin kaynakları aranmalıdır. Böyle bir arama insanların başlangıçta sosyalist hayat yaşadıkları veya Musa şeriatinin sosyalist prensipler ihtiva ettiği gibi görüşlerin köksüz birer yakıştırmadan ibaret bulunduğunu açıkça gösterir.

S.'in kaynakları : Sosyal kelimesi ferdî (Fr. individuel) kelimesinin zıddı olarak kullanılır; S. de ferdiyetçiliğin (Fr. individualisme) karşılığı olmak üzere kullanılmıştır. Gerçekten, bu tâbirlerden biri sosyal alanda fertlerin hür ve bağımsız teşebbüslerinin daha mesut ve müreffeh bir hayata yol açacağı, öbürü ise cemiyeti eşit fertlerden meydana gelmiş bir bütün olarak ele alıp, ferdî menfaat teşebbüslerini engellemenin veya sınırlandırmanın daha hayırlı olacağı düşüncesini

temsil eder. İşte S. bir dünya görüşü ve bir sosyal organizasyon prensibi olarak "ferdiyetçilik"in aksi kutbunda yer almaktadır; onun ilk çıkışındaki asıl belirgin tarafı kapitalizmden ziyâde bu ferdiyetçi düşünceye hücum etmesiydi. Liberalizm ise, bu ferdiyetçi görüşün iktisadî ve siyasî hayattaki bir uygulamasından ibaretti.

Liberalizmin —ve dolayısıyle kapitalizmin— doğduğu yer İngiltere'dir. İngiltere XVIII. yüzyılda da Avrupa'nın öbür ülkelerine göre oldukça ileri bir sanayie sahip bulunmakla beraber, bu sanayi aslında küçük üniteler hâlinde ve dağınık olarak çalışıyordu. 1760 tarihinden itibaren, yeni icatlarla makinelerin sanayie girmesi ve yayılması sonunda bu sanayiin organizasyonu değişti. Bu büyük değişme İngiltere'de daha çok üniversiteler ve resmî müesseseler dışında çalışan uygulamacı ilim adamlarının icad ettikleri makinelerle mümkün olmuştu. Ama makinelerin asıl tesiri, insan gücünün yerine geçmiş olmalarından değil, üretim organizasyonunu değiştirmelerinden ileri geliyordu. Eskiden bir malın çeşitli parçaları birbirinden ayrı çalışan küçük imâlâthanelerde, çok defa evlerde yapılırken, şimdi artık hepsi de çok sayıda işçiyi birarada çalıştıran büyük fabrikalarda yapılmaya başlamıştı. Böylece eskiden bağımsız olarak çalışan küçük imâlâtçılar, yeni sistem içinde ücretli işçi hâline geldiler. Yeni bir piyasa ekonomisi başlıyor, kendi geçimi için üretim yapanların yerini kâr elde etmek üzere, piyasa için üretim yapan kapitalistler alıyordu. Ayni dönemde İngiltere'de tarım alanında yapılan yenilikler ve büyük toprakların çitlerle çevrilmesi (enclosure) sonunda, tıpkı dokuma ve madencilik sanayiinde olduğu gibi, burada da büyük işletmeler ortaya çıktı ve küçük üreticiler tarımı bırakıp, fabrika işçisi olmak üzere, şehirlere akın etmeye başladılar. Bu arada İngiltere'de büyük bir nüfus artışı da olmuştu.

Yaklaşık olarak 1760 - 1850 tarihleri arasında meydana gelen değişmeler, bir tarafta büyük üretim artışlarına yol açarken, bununla beraber, cemiyet hayatında da çok köklü ve yaygın değişmelere zemin hazırladı. Artan nüfus, fabrikalarda ve şehirlerde toplanarak buralarda yeni bir hayat yaşanmaya başladı. İngiliz cemiyetinin sosyal yapısı da değişti ve orta sınıf iktisadî güç yoluyla siyasî iktidarda söz sahibi oldu. İngiltere'de sanayileşmenin gelişmesi ile ortaya çıkan büyük sosyal değişme, özellikle sanayi işçilerinin durumunu tahammül edilmez bir işkence hâline getirdi. Köylerinden, küçük dükkân ve tezgâhlarının başından kopup gelen yüzbinlerce insan, kadın ve çocuklarıyla birlikte, en ağır şartlar altında çalıştırılıyor ve buna karşılık, ancak ölmeyecek kadar geçinmelerine yeter bir ücret alıyorlardı. Bu arada kadın ve çocuk işçilerin çok defa ağır işlere dayanamayıp nasıl öldüklerini K. Marx *(Kapital, cilt: I)* uzun uzun anlatır. Fabrika işçilerinden meydana gelen büyük bir yoksul ve sefil kitlenin hayat şartları, siyasî görüşlerindeki büyük ayrılıklara rağmen, bütün İngiliz aydınlarının ve politikacılarının protestosuna yol açıyordu. O kadar ki, kendisi de bir fabrikatör olan R. Owen (1771 - 1858) bütün hayatını bu şartları düzeltmeye vakfetmiş, sosyal reformlar için mücadele bayrağı kaldırmıştı. Fakat muhakkak ki, önce iktisadî sonra da siyasî kudret kazanmaya başlayan yeni orta sınıf, bu gidişten pek şikâyetçi değildi ve bu uygulamayı haklı gösterebilecek bir felsefe de bulmuştu: Jeremy Bentham'ın (1748 - 1832) *Faydacılık* (Utilitarianism) felsefesi.

Aslında bir hukukçu olan J. Bentham, İngiliz filozofu David Hume'dan (1711 - 1776) aldığı fayda prensibine dayanarak, "ahlâk ve hukukun temeli en çok insana en çok mutluluk sağlamaktır" diyordu. Ona göre Amerikan İstiklâl Beyannâmesi'nde ve Fransız İnsan Hakları Beyannâmesi'nde sözü edilen "tabiî haklar"ın aslı yoktur, bu hakların "tabiî" oluşu bir iddiadan ibarettir. İnsanlar kendilerine mutluluk sağlamak için, tabiî haklara veya şunun - bunun rehberliğine muhtaç değildirler; onlar neyin kendilerine haz neyin elem verdiğini hesaplayarak, hangi taraf daha ağır basıyorsa, ona göre davranırlar. Bir şeyin kendilerine verdiği haz daha çoksa onu tercih ederler, elemi daha çoksa ondan kaçınırlar. Hükûmetlerin vazifesi ise, daha çok insana daha çok mutluluk vermeye mâni olan davranışları cezalandırmaktan ibarettir. Kanunlar ancak bu gayeye hizmet ettikleri isbat edilirse, meşru görülebilir.

Bu fikirler, o zamanın orta sınıfına iki bakımdan *faydalı* oldu: Birincisi, o zamana kadar mevcut olan hukuk sisteminin meşruluğuna ve dolayısıyla o sistemin menfaat sağladığı toprak sahibi asillerin hâkimiyetine gölge düşürüyordu; ikinci olarak da hükûmetin sadece bir ceza müessesesi olduğunu, cemiyetin nasıl düzenlenmesi gerektiğine karışmasının doğru olmadığını bildiriyordu. Nitekim Bentham daha sonra Hume'dan aldığı faydacılık prensibine bir de Adam Smith'den (1723 - 1790) aldığı liberal ekonomi görüşünü katarak, iktisadî konularda hükûmet müdahelesinin işleri bozacağını açıkça ifade etmişti.

Bentham'ın bu fikirleri İngiltere'de ve Kıt'a Avrupası'nın bazı yerlerinde yeni kanunların sanayici ve tüccar orta - sınıf lehine düzenlenmesinde rehber rolü oynadı. Fakat İngiltere'de hükûmetin işçi kitleleri lehine hareketlerden kaçınması veya bu türlü hareketlere daima şüphe ile bakmasında iktisadî olmaktan çok siyasî sebepler bulunuyordu. Fransız ihtilâlinin yaydığı siyasî fikirlerden çekinen hükûmet, 1799'da İngiltere'deki ilk ve tek sendikayı kapattıktan sonra 1824'e kadar her türlü sendika teşebbüsünü kanla da olsa bastırma yoluna gitti. 1825'te sendikalara hukuken müsaade edilmesi ve 1832'de ilk reform kanunlarının çıkarılması işçi teşekküllerinin süratle çoğalmasına imkân vermekle beraber, bunların da gözle görülür bir tesiri olmadı; çünkü işçi kitlesi, siyasî iktidarda ancak iki büyük partiden birinin aracılığıyla söz sahibi olacak durumdaydı.

S.'in doğuşu: İngiltere'de sanayi işçilerinin haklarıyla ilgili büyük çalışmalar yapan Robert Owen, modern mânâda sosyalizmin kurucusu sayılır. Owen, İskoçya'da bir pamuklu fabrikasının ortağı ve yöneticisi iken, hem modern teknikleri kullanarak yüksek bir üretim gücü elde etmiş, hem de fabrikasında çalışan işçilerin sosyal haklarını gözetmesi bakımından herkesin dikkatini çekmişti. Owen, cansız makinalara bunca itina gösterilirken, işçiyi sefil bırakmanın mânâsız olduğunu söylüyordu. Kendi işçilerinin hayat şartlarını düzeltmekle kalmamış, onlara ve çocuklarına eğitim imkânları da sağlamıştı. Daha sonra hükûmete müracaat ederek, işçi kitlesi arasında hüküm süren sefaleti, cehaleti, ahlâksızlık ve kanunsuzluğu ortadan kaldırabilmek için, bazı teklifler yaptı; bu arada kendi fabrikası örnek alınarak, nüfusları 1 000 - 1 500 arasında, kendi kendine yeterli kooperatif köyleri kurulmasını istedi. Hazırladığı köy projesinin bütün yönleri, kendine yeterli bir ekonomik faaliyet hesabına dayanıyordu. Kendi fabrikasının bulunduğu köyü böyle örnek bir hâle getirmişti; öyle ki Rus çarı ve İngiliz sarayı bununla ilgilenmiş, hattâ Owen, İmparator Napoléon'u bile bu fikre ikna etmişti.

Owen sadece bir tatbikatçı olarak kalmadı; mutlak liberalizm doktrininin insanları ve cemiyeti nasıl çürüttüğünü

anlatan yazılar yazdı; bu doktrinin insanları daha mutlu edecek yerde, işçi sınıfını feodal çağda bile görülmeyen bir yoksulluk ve ahlâkî sefaletin içine attığını söyledi. Böylece liberalizmin ferdiyetçiliğine karşı cemiyetin genel refahını yine sosyal vasıtalarla sağlama fikrinin öncüsü oldu. Onun fikirleri İngiltere'de hem küçük zanaatlarla uğraşanlar, hem de büyük işçi kitlesi tarafından kurtarıcı gibi karşılandı ve kısa zamanda bu fikirlere dayanan büyük sendikalar kuruldu. Bu sendikalar uzun ömürlü olmamıştı; ama artık İngiltere gibi en ileri sanayi ülkesinde işçi hareketi yeni ve sürekli hamle gücü kazanıyordu.

Owen'ı çokları, Marx'ın tesiriyle, ütopyacı sosyalistler arasında sayarlar. Marx, onun tarihî determinizm veya sosyal güçler yerine "ikna" yoluyla başarıya ulaşmaya çalıştığını, bu yüzden ütopyacı (hayalci) olduğunu söylüyor. Fakat Owen barışçı inandırma yoluyla pekâla başarılı olmuş, üstelik görüşlerini hep ilmî esaslara dayandırmıştır. Belki onun görüşleri, Bronowski'nin dediği gibi, yersiz olmaktan çok zamansızdı. Aradan geçen bazan onun fikirlerinin gayet gerçekçi olduğunu göstermiştir. Birkaç misâl verecek olursak: Bugünkü kooperatifçilik hareketinin babası odur; onun İngiliz hükûmetine teklif ve tavsiye ettiği kooperatif köyleri ise, bugün İsrail'de *Kibbutz* şeklinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, insandaki karakter formasyonu ve suçluluk sebepleri hakkında ileri sürdüğü fikirler, bugün bu konulardaki temel bilgilerimizin başlangıcını teşkil ediyor.

Tarih bakımından Fransız sosyalistleri, İngilizlerden önce gelir, fakat Fransız S.'i sanayi inkılâbının getirdiği acil işçi problemlerinden ziyâde, Fransız aydınlanma felsefesinden gelen natüralist ve determinist düşünce geleneğinin içinde, cemiyetin genel meselelerine uygulanacak fikirlerin geliştirilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. İngiliz S.'i daima dînî düşünce ve duygulardan ilham alan ve özellikle iktisadî problemlere yönelen pratik bir karakter taşıdığı hâlde, Fransız S.'i daha çok hürriyet, adâlet, eşitlik, demokrasi gibi ihtilâlin getirdiği prensipler etrafında dönmüş, sanayi cemiyetinin bozduğu değerlere yeniden dönme hasretini dile getirmişti. Ancak sosyalistler bütün bu prensiplerin cemiyet içinde ve sosyal müesseseler vasıtasıyla gerçekleştirilebileceğini söyleyerek, aydınlanma devri filozoflarından ayrılıyorlardı. Bu prensiplere, dayanışma, fedakârlık, diğergâmlık (altruism), ahenk gibi kavramları da ilâve ettiler. Şu hâlde, Fransız S.'ini bir taraftan demokratik inkılâbın, bir taraftan da bu inkılâba fikir temeli sağlayan aydınlanma felsefesinin XIX. yüzyıldaki devamı sayabiliriz. Fransız sosyalistleri, çeşitli kaynaklardan gelmekle beraber, hepsi de liberalizm (laisser-faire) sisteminin kötü neticelerine yol açan tesirleri "ferdiyetçilik" adı altında toplayarak, ona hücum ettiler. Ferdî menfaat ve hırsların cemiyeti alabildiğine bozması, değerleri çürütmesi karşısında cemiyetin bir bütün olarak kendini toparlaması gerektiğini söylediler.

Bâzıları Fransız S.'inin 1797'de îdâm edilen G. Babeuf'le (1760-1797) başladığını söyler; fakat Babeuf sosyalist olmaktan ziyade ilkel bir komünizm fikrini temsil ediyordu ve Fransızlar S. ile komünizm arasında bir fark gözetmeye daima dikkat etmişlerdir. Fransa'da sosyalist düşüncenin öncüleri Kont Henri de Saint-Simon (1760-1825) ve Fourier'dir (1772-1837). K. Marx'ın ilk defa S. fikrine angaje olması da Paris'te karşılaştığı St. Simon'cular vasıtasıyla olmuştur.

Kont Henri de Saint-Simon, Fransız ihtilâlinden hayli zarar görmüş bir asilzâde ailesinden geliyordu. Yıkılan asiller tab'asının karşısında ihtilâlin yeni bir güç olarak ortaya çıkardığı zümrenin tarafını tuttu ve onlar için çalıştı. Saint-Simon'a göre tarihi belirleyen esas faktör, iktisadî ilişkilerdir; bütün tarih birbirinden farklı ve zıt iktisadî menfaatları temsil eden sınıfların mücadelesinden ibarettir. İdareci veya hâkim sınıflar, genellikle büyük kitlenin dertlerine karşı ilgisiz, kendi rahat ve refahlarından başka birşey düşünmeyen, ülkenin kaynaklarını iyi kullanmayı bilmeyen bir kapalı zümredir. Bunların despot ve bencil idaresine tahammül edemeyen büyük çoğunluk en sonunda isyan eder ve idareyi eline alır. Ama bu alt tabaka da uzun yıllar kötü idare yüzünden bilgisiz ve kabiliyetsiz kalmış olduğu için, bir zaman sonra tıpkı devirmiş olduğu zümrenin durumuna düşer ve bir başka grup tarafından devrilir. Sosyal müesseseler de böyledir; başlangıçta cemiyetin gerçek ihtiyaçlarına cevap verirken, zamanla fonksiyonlarını kaybederek birer fosil hâline gelirler ki, ordu ve kilise böyledir. Zamanımızda artık eski müesseselerin fonksiyonu sanayicilere, bankerlere, ilim adamlarına geçmiş bulunuyor. Eğer devlet gerçekten işe yarayan bu yeni tipleri gereği gibi gözetir ve onlara imkân verirse, bundan herkes büyük fayda görür, adalet, eşitlik, güvenlik gibi prensipler hakkıyla gerçekleşir.

Fourier'ye gelince, o ilk defa ortak mülkiyet kavramını ortaya attı; fakat devletin merkezî otoritesine tamamiyle aleyhtar olduğu için, toprağın küçük gruplar hâlinde bölünmesini kendi kendini idare edebilen bu ünitelerin bütün üretim vasıtalarına sahip bulunmasını, devletin ise böyle ünitelerden meydana gelmiş bir federasyon hâlinde teşkilâtlanmasını istiyordu.

Gerek St. Simon, gerekse Fourier çok sayıda taraftar toplamış, tesirleri Fransa dışına da yayılmıştı. St. Simon'un fikirleri bir ekol hâlinde devam etmedi, ancak onun taraftarları Fransa'nın en başarılı iş adamları oldular ve Fransa'nın sanayileşmesine çok hizmet ettiler. Fourier'nin taraftarları ise, çeşitli yerlerde ortak mülkiyetli (komünist) topluluklar kurarak düşüncelerini gerçekleştirmeye çalıştılarsa da, bu topluluklar uzun ömürlü olmadı. Bu arada her iki sosyalist düşünürün fikirleri değişik bir sentez içinde yeni ve çok güçlü bir S. teorisi hâlinde karşımıza çıkmak üzereydi: *Marksizm.*

Marksist S.: Bütün S. tarihinde en önemli isim. K. Marx'dır. O kadar ki, ondan önceki düşünürlerin pekçok fikirleri asıl önemini Marx'ın sistemi içinde kazanmış ve bu fikirlerin orijinal çıkış yerleri âdeta unutulmuştur. Böylesine büyük tesirler yaratmış bir düşünürün çok defa yanlış anlaşılması veya farklı yorumlara uğraması kaçınılmazdı.

Karl Marx 1818'de Almanya'nın Trier kasabasında doğdu. Yahudi bir aileden geliyordu, ama avukat olan babası işlerini daha iyi yürütebilmek için, Marx doğmadan önce Protestanlığı kabûl etmişti. Çocukluk yılları hakkında fazla bilgimiz yoktur. 1835'te kasabasından ayrılarak, Bonn'da hukuk tahsiline gitti, oradan Berlin üniversitesine geçti. O tarihlerde Hegel felsefesi Alman üniversitelerinde çok hâkim durumdaydı, Marx da bu havaya kapılarak hukuk tahsilini bıraktı ve felsefeye daldı. Onun da dahil olduğu genç Hegel'ciler genellikle dine, burjuvaziye, krala karşı nefret içindeydiler. Hükûmet bu çevreye mensup olan aydınlara üniversitede iş vermeyince, Marx, birkaç arkadaşıyla birlikte gazeteciliğe başladı. Rusya aleyhindeki şiddetli yazılarından dolayı Çarın ricası üzerine Prusya hükûmeti gazeteyi kapattı. Marx 1843'te bir başka gazetecinin dâveti üzerine Paris'e gitti ve oraya yerleşti. Daha Almanya'da iken tanınmış Fransız sos-

yalistlerinin eserlerini okumuştu. Paris'te özellikle St. Simon'culardan bu konularda çok şey öğrendi. Bir taraftan Hegel felsefesiyle uğraşıyor, bir taraftan Smith ve Ricardo başta olmak üzere, iktisatçıların eserlerini okuyordu. Bu defa da Prusya aleyhine yazılarından dolayı Fransa'dan sürüldü, Brüksel'e gitti. 1845 - 1848 arasında edinmiş olduğu bütün bilgi ve tecrübeler üzerine kendi fikirlerini de koyarak bir sistem geliştirmeye başladı ve hayatı boyunca hep bu sistemi işledi.

Marx'ın sistemi bir taraftan Alman felsefesini, bir taraftan Fransız S.'ini, bir taraftan da iktisat ilmini alıp birleştirdiği için, ona bu çeşitli unsurlarından dolayı farklı adlar verilmiştir. Tarıhî materyalizm, ilmî S., komünizm gibi adların hepsi de Marksizmin değişik adlarıdır. Bu sistemin felsefî temeli ise kısaca şöyledir:

Marx'ın felsefesine *tarihî materyalizm* adı verilir. Tarihî materyalizm, tarihteki ve şimdiki bütün olayların (sosyal) birbirine zıt güçler arasında devamlı çatışmalar hâlinde ortaya çıktığı fikrine dayanır. İnsanların birbiriyle mücadelesi onların farklı görüşlere sahip olmasından değil, menfaatlarının birbirine zıt oluşundan doğar. Farklı fikirler aslında bu zıt menfaatların maskeli bir ifadesinden ibarettir. İşte tarihî materyalizmdeki materyalizm (maddecilik) kısaca budur ve Marx bu fikri Saint Simon'dan almıştır. Tarihin —insan cemiyetinin— nasıl bir mekanizma ile geliştiğine gelince, burada da Alman filozofu Hegel'in diyalektik metodunu kullanmaktadır. Hegel'e göre tarih devamlı bir akış hâlinde gitmez, herbiri bir öncekine dayanmakla birlikte ondan farklı olan safhalar hâlinde gelişir. Her olayın gerisinde birbirine zıt iki kuvvet bulunur, bu zıt kuvvetler arasındaki gerginlik son haddine varınca ortaya bunların her ikisine ait özellikleri de taşıyan, fakat nitelik bakımından yeni olan üçüncü bir hâl (sentez) çıkar. İşte Marx tarihi bu metodla açıklamaya çalışmaktadır; fakat Hegel'de tarihi yapan kuvvetler mânevî olduğu hâlde, Marx'ta tamamen iktisadî ve sosyaldir. Marx bu şemaya göre şöyle bir muhakeme yürütmektedir: Cemiyetin iktisadî yapısı değişince onunla birlikte sosyal yapının da değişmesi, yani üretim güçlerinin yapısında bir değişme olunca üretim ilişkilerinin de değişmesi gerekir. Nitekim buhar makinesinin icadı ile eski el tezgâhlarının yerini makinalar almış, karşımıza fabrika diye yeni bir sosyal organizasyon tarzı çıkmıştır. Diğer taraftan Orta Çağ'ın kapanmasıyla birlikte yeni bir ticarî pazar doğmuştur. İktisadî hayat böylesine değiştiği hâlde, feodal hayat tarzının devam etmesi düşünülemezdi, çünkü feodal düzen fabrika ile ve ticarî pazarla uyuşmuyordu. Neticede yeni iktisadî yapıya uygun bir sosyal düzen teşekkül etti; bir tarafta profesyonel bir tüccar sınıfı, bir tarafta proleterya —işçi sınıfı— doğdu. Bu değişme elbette kendi başına olmazdı. Her cemiyet birbirinden farklı ve zıt menfaatları temsil eden sınıflar hâlinde teşkilâtlandığına göre, iktisadî değişme hâlinde eski sınıfların menfaatları bozulacak, yeniler kazançlı çıkacaklardır (değişme hep ileriye doğrudur); nitekim sanayi devrimini temsil eden kapitalist sınıf toprak sahibi asillerin durumunu tehlikeye düşürmüştür. Menfaatları sarsılan sınıflar rakip sınıflarla mücadeleye girerler.

Cemiyetin iktisadî yapısındaki değişme onun üst yapısını da değiştirir. Kapitalist cemiyetin üstyapısı özel mülkiyet sistemidir; bu sâyede gelirin büyük kısmı sermâye sahibine gider. Halbuki kapitalist cemiyetin iktisadî yapısı böyle bir üstyapı sistemiyle uzlaşmayacak şekilde gelişir. Özel mülkiyet tamamen ferdiyetçi bir sistemdir, buna karşılık sınaî üretim süreci, ancak sosyal plânlama ile yürür; sınaî üretim organize ve yaygın bir faaliyeti gerektirir; kapitalistler ise, hiçbir şeye ve hiç kimseye bağlı kalmak istemezler. Bu yüzden iktisadî faaliyet alt - üst olur, buhran ve bunalımlar birbirini takip eder. Böylece kapitalizm kendi kendini yıkan bir güç hâline gelir.

İş burada da bitmez: Kapitalizm bir taraftan kendini yıkarken, bir yandan da kendinden sonra sahneye hâkim olacak olan sınıfı yetiştirmektedir: Proleterya. Kapitalizmin fabrikalarında yetişen bu disiplinli, yetişmiş, üstelik öfkeli sosyal sınıf burjuva sınıfını bir devrimle ortadan kaldırır. Marx bu münâsebetle, kapitalizmin son zamanda artık kendi "mezar kazıcısı" olan proleteryadan başka hiçbir şey üretemeyeceğini söylemektedir. Kâr peşinde koşan burjuva ile sadece geçinecek ücret alabilen proleterya arasındaki zıtlaşma bir gün son haddine varacak ve işçi sınıfı bütün üretim vasıtalarını ele geçirecek, böylece cemiyetin iktisadî bünyesi ile birlikte bütün sosyal müesseseleri değişecektir. Cemiyet bütünüyle değişecektir; çünkü bütün sosyal ve kültürel müesseseler —aile, din, sanat, millet ilh.— üretim ilişkilerinin niteliğine göre değişen, üretim ilişkilerine dayanan birer üst - yapı olayından ibarettir.

Böylece Marx, Hegel'in şemasını tersyüz ederek, oraya kendi sosyal teorisini yerleştiriyor. Bu teorinin önemli bir kavramı da "sınıf"tır. İnsanlar birbiriyle menfaat mücadelesine sosyal sınıflar olarak girerler. Her cemiyette sosyal sınıflar vardır; bu sınıfların varlığı, Marx'ın ifadesine göre, "burjuva iktisatçıları" tarafından çok önce ortaya çıkarılmıştır. Marx, sadece bu sınıfların sosyal tekâmülün hangi merhalesinde ortaya çıktıkları hakkında bir tez ortaya atarak meseleye yenilik getiriyor. Tarihin her devri daha önce ezilmekte olan bir sınıfın hürriyete kavuşmasıyla (kurtulmasıyla) derece derece insanlığın topyekûn kurtuluşuna yol açacak şekilde gelişmiştir. Eskiçağın yıkılmasıyla ortaçağ düzeni ortaya çıktı; kölelik feodalizmin, feodalizm burjuva sınıfının doğuşuna yol açtı. Bütün bu geçişler savaşlarla, ihtilallerle oldu. Şimdiki sosyal ve iktisadî gelişme, cemiyette sadece iki sınıfın kalmasına doğru gitmektedir: Burjuvazi ve proleterya. Proleter sınıfının burjuva sınıfını ortadan kaldırması bütün insanlığın kurtuluşu olacaktır; çünkü proleteryanın daha altında hiçbir sınıf yoktur. Aslında böyle bir sonuçtan kaçınılamaz. Filozofun işi de işte insanlığın kaderini elinde tutan proleter kitlesine bu tarihî görevini anlatmak, onu "şuurlandırmak"tır. Marx, bunu şöyle ifade ediyor: "Filozoflar şimdiye kadar dünyayı açıklamaya çalıştılar, bizim işimiz dünyayı değiştirmektir". Dünyayı değiştirecek olan güç ise proleteryanın, yani hiçbir malı olmayan, ancak geçinecek kadar ücret alan işçi sınıfının elindedir.

Tarihî materyalizmin özü budur. Marx bu hareket noktalarını tesbit ettikten sonra sosyal hayatın temel fenomeni saydığı ekonomik olayları yakından inceleyerek, tarihî materyalizm ile iktisat teorisini birleştirmeye çalışmıştır. İktisadî olayların tarihteki yeri hakkındaki görüşü St. Simon'dan gelmekle beraber, teknik mânâda iktisadî bilgilerinin kaynağı İngiliz iktisatçıları ve özellikle D. Ricardo'dur (1772 - 1823). Teorisinin bu kısmı aşağıda *"Kapital"* adlı eserinden bahsedilirken verilecektir.

Marx'ın Brüksel'deki hayatı bir milletlerarası ihtilâl teşkilâtı kurmak üzere çalışmalarla geçti. O tarihte Londra'daki sürgün Almanlar *"Komünist Birliği"* adlı bir federasyona bağlı olarak *"Alman İşçileri Eğitim Derneği"*'ni kurmuşlardı. Marx bir ara Londra'da onlarla görüştü ve onlar vasıtasıyla Komünist Birliği'nin itimadını kazandı. Bu teşkilât 1847'de on-

dan federasyonun inanç ve gayelerini açıkça belirten bir risâle hazırlamasını istemişti. İşte meşhur *Komünist Manifesto*'su adlı eser böylece hazırlanmış ve 1848'de (Marx ve Engels'in imzalarıyla) yayınlanmış oldu. 1848'den günümüze kadar bütün komünist teşkilâtların akaid veya ilmihal kitabı gibi kullandıkları Manifesto, Marksist S.'in hem fikrî hem de siyasî esaslarını bütün hâlinde vermektedir.

Komünist Manifestosu "bütün geçmiş cemiyetlerin tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir" diye başlayarak, yukarıda söz konusu edilen tarihî materyalizmin esaslarını ortaya koymaktadır. Önce burjuva cemiyetine, yani kapitalist ekonomiye dayanan cemiyete şiddetli bir hücum yapılıyor. Marx'a göre burjuvazi, feodal düzeni yıkmakla tarihî görevini yapmıştır; ama o da insanlar arasında sadece çıplak menfaat ilişkilerini hâkim kılarak, kârdan başka hiçbir gayeye hizmet etmedi; böylece kendi yıkımını hazırladı ve insanların büyük çoğunluğunu proleter hâline getirdi. Şimdi bu proleter sınıfı, burjuva cemiyetini bir ihtilâlle yıkacak ve yerine sınıfsız bir cemiyet kuracaktır. Bu netice kimsenin önleyemeyeceği tarihî bir kaderdir. Proleter sınıfı iktidarı ele geçirince, her türlü özel mülkiyeti ve miras hakkını ortadan kaldıracaktır. Burjuva cemiyetinin haksızlıklarına son vermek üzere, şimdiye kadar birçok sosyalist teoriler ortaya atılmıştır; ama bunlar arasında tek doğru ve işe yarar olanı *ilmî S.*'dir (Marksizm). Ve nihayet Manifesto şu sözlerle bitiyor: "İşçilerin zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri yoktur, ama kazanacakları bir dünya vardır. Bütün ülkelerin işçileri, birleşiniz."

Marx, Paris'teki 1848 ihtilâli üzerine hemen Brüksel'den oraya gitti. Paris tam bir karışıklık içindeydi. Kral ülkeyi terketmiş, sosyalistler ise bu kargaşalığı ve otorite buhranını bir sosyalist devrim hâline çevirmenin çarelerini aramaya başlamışlardı. Ayni tarihlerde Avrupa'nın daha birçok büyük şehirlerinde kitle hareketleri başladı. Marx'ın en büyük arzusu kendi anavatanında bir devrimin gerçekleştiğini görmekti. Fransa'daki durumdan fazla bir ümit görmedi ve Almanya'ya gitti. Fakat gerek Paris'te gerek Almanya'da ordu rejime sadık kalmış ve bütün ayaklanmaları şiddetle bastırmıştı. Marx 1849'da halkı devlet aleyhine kışkırtmaktan tutuklanarak, Prusya'dan çıkarıldı; oradan Paris'e, Paris'ten Londra'ya gitti ve 1883'te ölümüne kadar hep Londra'da kaldı.

Marx, Londra'da büyük bir sefalet ve ıztırap içinde yıllarca durup dinlenmeksizin çalışarak, sosyalist ekonominin temel kitabı olan "Kapital"i yazdı. Birinci cildi 1867'de çıkan, ikinci ve üçüncü ciltleri ise, karmakarışık müsveddelerin toplanmasıyla ölümünden sonra yayınlanan *Kapital,* felsefeden ekonomiye, sosyoloji teorisinden siyasî propagandaya kadar herşeyi ihtiva ettiği için, Marx'ın meslekî hüviyeti de hep tartışma konusu olmuştur; felsefeciler onun filozof olmadığını görerek sosyolog olduğunu düşünürler; sosyologlar ise, iktisatçı olması gerektiğini söylerler; bazıları ise, onun asıl sahasının siyaset ilmi olduğu fikrindedirler. Fakat ne olursa olsun, *Kapital*'de ileri sürülen birtakım fikirler belki pek çok ilim ve felsefe eserinin yapamayacağı kadar büyük tesirler icra etmiştir, hâlen de etmektedir. Bu bakımdan *Kapital*'in ana fikirlerini S. teorisi bakımından kısaca gözden geçirmek yerinde olur.

Kapital, kapitalizmin gelişmesi ve âkıbeti hakkında genel bir teori vermektedir. Marx kapitalist ekonominin insanlığın tekâmülünde kaçınılmaz bir merhale olduğunu ve aslında insanlığa önemli bir hizmette bulunduğunu söylüyor; kapitalizm dünyanın bugün eriştiği yüksek teknoloji ve sanayileşmeyi yaratmıştır. Ama kapitalizm bunu yaparken, bir taraftan da kendi yıkılışını hazırlamış, yani devrini artık kapamıştır. Bundan sonra kapitalizmin devamı insanlığın felâketi demektir, zaten devamı mümkün de değildir. Kapitalist veya burjuva cemiyeti niçin ve nasıl yıkılacaktır? İşte burada Marx meşhur değer teorisini ortaya atıyor. Kapitalizm bir sömürü düzenidir, çünkü üretim sürecinde işçi hakkı olanın çok azını, kapitalist ise hakkı olmayan büyük payı almaktadır. Bu haksızlığın temeli nedir? Bir malın kıymeti onun üretimi için sarfedilen emeğe eşdeğerlidir. Her şeyi, ona sarfedilen emekle değerlendirmek mümkündür. Şu hâlde her mal ihtiva ettiği emeğin miktarına göre bir fiyat kazanır. Emeğin fiyatı nedir? İşçi pazara emeğini getirip sattığına göre, onun emeğinin de bir mal olarak belli bir değerinin olması gerekir. Emeğin değeri, tıpkı öbür mallar gibi, içinde ne kadar emek varsa, ona göre ölçülür. Emeğin içindeki emek, işçiye çalışma gücünü veren şeydir: İşçinin canlı kalabilmesi ve çalışabilmesi için gereken yiyecek, içecek, giyecek. Şu hâlde bir işçinin değeri, yaşayabilmesi için gerekli şeyleri almaya yetecek derecede olan ücretidir: Ölmeyecek kadar geçinmesini sağlayacak bir ücret. Emeğini satan işçi kendini hayatta tutabilecek kadar bir ücret karşılığında işe girer. Ama gerçekte olan bu değildir. Sermaye sahibi, işçiye emeğinin karşılığı olarak bir ücret veriyor, böylece işçi emeğinin değerini almış oluyor. Ama işçi, karşılığını ücret olarak aldığı değeri yarattıktan sonra çalıştırılmaktadır. Meselâ, dört saat çalışmakla ücreti kadar emek sarfetmişse, aslında sekiz, on saat çalıştırılıyor ve bu fazla emekle üretilen malın karşılığı kapitalistin cebine gidiyor. Kapitalist bir malı pazarda belli bir fiyata satarken, bu mal onun işçiye ücret olarak ödediği fiyatın karşılığı olan emekten daha fazla bir emekle üretilmiştir; bu yüzden kapitalist onu işçi ücretinden daha yüksek bir fiyatla satar. Kâr denen şey işte budur ve Marksist ekonomide buna *artık - değer* (plus - value) adı verilir. Bu sömürünün bütün dayanağı, üretim vasıtalarının mülkiyet ve kontrolunun kapitalistin elinde bulunmasıdır.

Kapitalistler kâr peşinde koşarlar; daha fazla kâr etmek için, rekabete girmek zorundadırlar. Daha çok kâr için de daha çok emek (işçi) kullanmak zorundadırlar. Böylece emek üzerinde de bir rekabet başlar. Bu rekabet işçi ücretlerinin yükselmesine yol açar. Ama işçi ücretleri arttıkça kapitalistin sömürdüğü *artık - değer* azalacak, yani kâr düşecektir. Kapitalist bu çıkmazdan kurtulmak için emekten tasarruf etme yoluna gider, yani daha fazla makine gücü kullanmaya başlar. Makine gücünün daha çok kullanılması bir kısım işçinin sokağa atılması demektir. İşsizlik artınca, bu defa işçinin ücret için pazarlık gücü azalır (çünkü dışarıda bir işsiz ordusu vardır) ve kapitalist az ücret ödeyerek, daha fazla kâr etmeyi düşünür. Ama iş bu kadar basit değildir. Çünkü makinenin emeğinden artık - değer elde edilmez; bir makinenin gerçek değeri ne ise kapitalist o kadar parayı ödeyerek makineyi alır, ona canlı emek gibi fazla mesai yaptırarak karşılığını kendi cebine atamaz. Ama artan ücretlere karşı maliyeti düşürme yoluyla kârı koruyabilmek için, mecburen makine kullanacaktır. Ancak bu yolu sadece o değil, rakipleri de deneyeceği için kâr haddi gitgide düşer. Ardı ardına iktisadî buhranlar, işsizlik, düşük kârlar, büyük firmaların küçükleri yutması ilh. nihayet bütün cemiyeti iflâsın eşiğindeki küçük bir burjuva sınıfı ile çok büyük bir proleter sınıfı hâlinde iki hasım grupa ayıracaktır. Artan gerginliğin sonunda proleterya bir ihtilâlle herşeyi ele geçirerek, burjuva sınıfını ve onunla birlikte burjuva sınıfının bütün sosyal ve kültürel düzenini ortadan kaldıracaktır. Bun-

dan sonra artık sömürücülük, sınıf kavgası, sefalet vs. ebediyyen ortadan kalmış olacaktır.

Değerin emekle ölçülmesi meselesi Marx'tan önce de İngiliz iktisatçıları tarafından işlenmiş bir konu idi. Fransa'da Prudhon (1809 - 1865) ayni konuyu ele almıştı. Prudhon malların değişiminde onlara harcanan emeğin esas alınmasını istiyor, işçi kooperatiflerinin ve bağımsız zenaatkârların kendi ürettikleri malları onlara harcanan emek ünitesine göre satabilmeleri hâlinde, piyasa mekanizmasındaki sakatlıkların giderilebileceğini söylüyordu. Fakat bu fikir burjuva cemiyetinin yıkılması yerine, düzeltilmesi fikrine dayandığı için Marx'ı tatmin etmedi.

S.'in siyasî gelişmesi: S.'in siyasî tarihinde ilk büyük hâdise, 1864'te Londra'da *International Working Men's Association*'ın (Milletlerarası İşçiler Derneği) kurulmuş olmasıdır. Kısa adıyla *Enternasyonal* denen bu kuruluş, Fransız ve İngiliz sendika liderlerinin teşebbüsüyle gerçekleşmişti; fakat Marx, hemen teşkilâtın fikriyatına ve idaresine hâkim oldu. Bu kuruluşun gayesi, her ülkede işçileri sosyalist teşkilâtlar kurma ve iktidarı ele geçirme yolunda yönetecek bir federasyon merkezi gibi çalışmaktı. Marx bu organizasyonun tüzüğünü hazırladı ve bir de açış nutku söyledi. Ona göre, sosyalist işçi teşkilâtları, iktidarı ele geçirmek için her memlekette demokrasinin verdiği imkânları kendi menfaatları yönünde kullanacaklardı. Kısa zamanda Avrupa'nın pekçok yerinden Enternasyonale katılmalar oldu; hattâ Fransız komünistleri Paris'te "Paris Komünü" diye meşhur olan bir komünist idare modeli bile kurdular. Fakat bir taraftan Marx'ın Enternasyonali tam bir diktatör gibi yönetmesi, bir taraftan büyük ümitler bağlanan Paris Komünü'nün ordu birliklerince ezilmesi sonunda Enternasyonal hareketi kıymetini kaybetti ve dağıldı.

Birinci Enternasyonalin dağılmasından sonra her ülkede sosyalist kuruluşlar kendi başlarına çalışmaya devam ettiler. Bu arada Marx'ın tesiri daha çok Kıt'a Avrupa'sı sosyalistleri üzerinde görülüyordu. Almanya'daki iki ayrı sosyal demokrat partinin 1875'de ortak bir programla *(Gotha Programı)* birleşmesi üzerine, Avrupa S.'e *ihtilâlci S.* ile *demokratik S.* arasında bir yol ayırımına giriyordu. Alman sosyal demokratları resmen Marksist olmakla birlikte, parlamentoda çoğunluk sağlayarak, devlet mekanizmasını kendi lehlerine işletmeyi uygun gördüler; buna karşılık, Marx ve taraftarları devlet yıkılmadıkça gerçekleşemeyeceğini iddia ettiler. Bir yandan da Bakounin'in (1814 - 1876) temsil ettiği Anarşizm (Anarşist komünizm) hareketi, Marksizme karşı ayrı bir sosyalist cereyan olarak, özellikle Avrupa'nın katolik ülkelerinde yayılıyordu. İngiltere'de ise, S. daima sendikacılık hareketi olarak kaldı, hiçbir zaman Marksist bir çizgi takip etmedi. Fransa'da ise S. Marx'tan ziyade Prudhon ve Blanqui'nin (1805 - 1881) gösterdiği esaslara bağlıydı; bunlar mevcut siyasî sistemin merkeziyetçi idaresi yerine bir çeşit sendikalar federasyonunun memleketi idare etmesini istiyorlardı.

İkinci Enternasyonal (1889 - 1914): 1889'da Fransız ihtilâlinin yüzüncü yıldönümünü kutlamak üzere Paris'e gelen Alman sosyalistleri ile Fransız sosyalistleri bir tarafta, Marksistler ve müttefikleri, bir tarafta ise reformcu sosyalistler olmak üzere iki grupa ayrılmışlardı. Başka ülkelerden de delegeler bulunmakla birlikte, Marksistlerin büyük çoğunluğu Fransız ve Almanlardı. Bunların tertiplediği toplantı ikinci bir Enternasyonale dönüştü ve Marksist S. anlayışının tam zaferiyle sonuçlandı. Ayni tarihte İngiltere'de Sidney Webb (1859 - 1947) ve Bernard Shaw (1856 - 1950) tarafından *Fabian Society* (Fabian Sosyalistleri Cemiyeti) kuruluyor ve İngiliz sosyalist hareketi yine ihtilâlci değil, reformcu bir çizgi üzerinde ilerlemeye devam ediyordu.

İkinci Enternasyonal özellikle Fransız ve Alman Marksistlerini biraraya getirmeye, uzlaştırmaya yaramıştı. Fakat aradan geçen yıllar sosyalistler arasında milletlerarası dayanışma ruhundan ziyâde milliyetçilik anlayışının hâkim olduğunu gösterdi ve 1914'te Alman - Fransız savaşının çıkması üzerine, her iki ülkenin sosyalistleri kendi milletlerinin orduları safında karşı tarafla mücadeleye girdiler; ikinci Enternasyonal böylece dağılıp gitti.

Bolşevik ihtilâlı ve üçüncü Enternasyonal: S. tarihinin en büyük olayı, 1917'de Rus ihtilâli üzerine Marksist Bolşeviklerin Rusya'da devleti ele geçirmeleridir. Rusya'da S.'in gelişmesi, Avrupa ülkelerine göre çok geç tarihlere rastlar. İlk Rus sosyalistleri Alexander Herzen (1812 - 1870) ve M. Bakounin köylü kitlelerini hedef alan romantik bir halkçılık, İslâv milliyetçiliği, çarlık düşmanlığı, terörizm, Prudhonizm gibi bazan birbiriyle uzlaştırılması hayli güç motiflerle yola çıkmışlardı. Bakounin, Avrupa'da çok tesirli oldu; fakat Marx onu Enternasyonalden tasfiye etmeyi başardı. Gerek bunların, gerekse Chernyshevsky'nin (1828 - 1889) tesirleri altında özellikle asiller sınıfına dahil olmayan pekçok Rus aydını halkçı S.'i heyecanla benimsediler. Rus S.'i daha sonra Plekhanov'un (1857 - 1918) sahneye girmesiyle Marksist bir karakter kazandı. Plekhanov Marksist bir sosyal demokrattı, yani sanayi işçilerinin demokratik hareketine dayalı bir S. istiyordu. Aslında Marx da sanayileşmemiş bir ülkede S.'in kurulabileceğini kat'iyen kabûl etmemişti. Ona göre S. için en müsait ülke İngiltere idi; Rusya'da henüz kuvvetli orta sınıf bile yoktu, proleterya ise hesaba katılmayacak kadar zayıftı. Üstelik Marksistlerin hemen hepsi işçi değil, romantik orta - sınıf aydınlarından ibaretti. Ancak Rus Marksistleri, özellikle V. İ. Lenin proleter ihtilâli olmadan da komünistlerin iktidarı ele alabileceklerini, sonra oradan dünya proleter ihtilâlinin ateşini yakabileceklerini düşündüler. Lenin bir ülkede S.'in kurulabilmesi için oradan Marx'ın söz ettiği şartların gerçekleşmesine önem vermiyordu; küçük bir komünist azınlık devleti ele geçirdiği takdirde, orada devlet gücüyle komünizm yerleştirilebilirdi. Böylece Birinci Dünya Savaşında yenilmek üzere bulunan Rusya'da 1917'de bütün rejim aleyhtarlarının katıldığı bir ihtilâl oldu ve geçici bir hükûmet kuruldu, daha sonra komünistler bir darbe ile bu hükûmeti devirerek iktidarı ele aldılar.

Lenin'in S.'e getirdiği yenilik onun Marksist teoriye pratik bir kıymet kazandırmış olmasıdır. Lenin'e kadar komünistler Marksist bir devletin nasıl kurulacağı, üstelik ziraî ekonomiye dayanan bir cemiyetin nasıl komünistleştirilebileceği hakkında herhangi bir teknik bilgi ve hazırlığa sahip değillerdi. Lenin sosyalist teoriye de bazı yenilikler getirmiştir ki, bunların özü onun kapitalist emperyalizm ile komünist ihtilâli arasındaki münasebete dair görüşüdür. Lenin komünist ihtilâli için en müsait ülkenin en gelişmiş sanayi ülkeleri değil, fakat kapitalistlerin birbirleriyle mücadelesi yüzünden emperyalizmin zayıfladığı ve böylece emperyalizme karşı tek bir cephenin kurulabildiği ülkeler olduğunu söyler. Marksist teori ile Lenin'in daha çok pratiğe yönelik görüşlerinin birleşmesinden ortaya çıkan sosyalist doktrine *Marksizm - Leninizm* denir. Filozof Bertrand Russell (1872 - 1970) Rusya'da şahsen görüştüğü Lenin'in düşünce yapısı bakımından alelâde bir adam olduğunu söylemektedir, fakat Lenin

yine de Marksistler tarafından önemli bir teorisyen (dâhî) olarak kabûl edilir.

İki dünya savaşı arasında S.: Rusya'da komünistler devleti ele geçirdikten sonra 1919'da Moskova'da *Üçüncü Enternasyonali* topladılar. Buraya her ülkeden delegeler geldi. Ruslar dünya komünist ihtilâlinin patronu olarak Enternasyonalin dâimî komitesinin Moskova'da bulunmasını kabûl ettirdiler; komitenin yönetimi de Sovyet Komünist Partisi ileri gelenlerinin elindeydi. Sovyetler Birliği yegâne komünist (sosyalist) devlet olarak her ülkede komünistlerin devleti ele geçirmeleri için bütün maddî ve mânevî yardımı yapmayı vadetti. Komünist partileri birçok yerlerde kanun - dışı idi ve bunların çalışmaları yeraltı faaliyeti hâlinde devam ediyordu. Bu devirde S. artık kesin bir şekilde sosyal demokrasi ve komünizm olmak üzere iki ayrı yol tutturdu. Sosyal demokratların Marksist bir kökü bulunmakla beraber, bunlar S.'in demokratik gelişme içinde derece derece başarıya doğru gideceğini kabûl ettiler. İki dünya savaşı arasında liberal iktisat politikalarında da sosyal güvenlik tedbirlerine büyük önem ve yer verilmiş, artık Marx'ın sözünü ettiği burjuva - proleter zıtlaşmasının yerini demokratik süreç içinde refah seviyesi gitgide artan ve işçinin sefaletine büyük ölçüde son veren bir cemiyet düzeni almaya başlamıştı. Bir taraftan bu zıtlaşmanın azalması diğer taraftan milliyetçilik duygularının beynelmilelcilik ideallerine ağır basması sonunda komünistler en ümitli oldukları yerlerde —Almanya gibi— bile mücadeleyi kaybediyorlardı. Komünizm daha ziyade özellikle huzursuz aydınların öncülüğüde, işsiz kitleler arasında bir dereceye kadar kuvvet toplamayı başardı.

İkinci Dünya Savaşı arefesinde Sovyetler Almanya'da bir komünist ihtilâli beklerken, Almanya'da siyasî mücadeleyi Nasyonal Sosyalistler kazandı; üstelik sosyalistler safındaki işçi kitleleri de onlara katıldı. Savaşın başında Stalin ile Hitlerin bir pakt imzalayarak Polonya'yı paylaşmaları Üçüncü Enternasyonale asıl öldürücü darbeyi vurdu. Artık Sovyetlerin sosyalist ideolojiyi Rus emperyalizmi için bir vasıta olarak kullandıkları düşüncesi pekçok kimsenin zihnini bulandırmaya başladı.

1922'de İtalya'da faşistlerin, 1933'de Almanya'da Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelmeleri üzerine, Üçüncü Enternasyonalin eski metodlarla yürütülemeyeceği anlaşılmıştı. Lenin daha öncelere komünist partisinin işçi sınıfını temsil ettiğini söylemiş ve işçi olmayan kitlelerin —hiç değilse teorik bakımdan— siyasî iktidar mücadelesinde saf dışı kalmasına sebep olmuştu; buna karşılık gerek Mussolini gerek Hitler her zümreden insanların çoğunluğuna hitap ederek iktidarı almışlardı. Ancak 1933 - 1938 arasında Stalin'in yaptığı büyük temizlik hareketiyle Leninizmin kalıntıları ortadan silindikten sonra komünistler rakiplerinin metodlarını kullanmaya ve daha tesirli olmaya başladılar. Bu tarihten sonra bütün komünist hareketler, yakın zamana kadar, Sovyetler birliğinin verdiği taktikle çalışan ihtilâlci grupların eseri olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'nın en büyük siyasî gücü sosyalist partilerde toplanmıştı. Sosyalistler parti hayatına önemli yenilikler getirdiler. Eskiden Batı ülkelerinde siyasî partilerin hemen hepsi de varlıklı zümrelerin hakimiyeti altında çalışır, malî gücünü de onlardan alırdı. Sosyalistler, işçi kitlelerini organize ederken sermaye sınıfından yardım göremeyeceklerinden, gelirlerinin büyük kısmını üye aidatlarıyla sağlamak zorunda kaldılar; bu da gayet disiplinli, muntazam bir üyelik geleneğinin doğmasına yol açtı. Siyasî partilerin çalışma tarzları hakkında bugün benimsemiş olduğumuz usûllerin pekçoğu yine sosyal demokrat partiler tarafından geliştirilmiştir.

1918'den sonra sosyalist partiler eski bağımsız demokratik geleneklerini devam ettirmekle Üçüncü Enternasyonalin ihtilâlci - Rusçu politikasına bağlanmak arasında bir tercih durumunda kalmışlardı. Fransız sosyalist partisi 1920'de ikiye bölündü ve çoğunluğu Moskova'ya bağlı çalışmayı kabûl etti. İtalya'daki komünist partisi Mussolini tarafından kapatıldı. Belçika, Holanda, İsviçre ve İskandinav ülkelerinde sosyalist partiler demokratik S. yolunu seçtiler. İspanyol sosyalistleri, 1931'de kurulan Cumhuriyette önemli roy oynamışlardı; fakat iç savaşta yenildiler ve saf dışı edildiler. Güney Amerika'da Şili ve Arjantin dışında sosyalist partilerin pek varlığı yoktu. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise, Birinci Dünya Savaşının başlarında hayli kuvvetli bulunan sosyalist hareket, sosyalistlerin bazan Almanya'ya karşı yumuşak davranmalarından, bazan Sovyetlere karşı endişe verici bir sempati beslemelerinden dolayı kamuoyunda büyük itibar kaybına uğradı; bu arada hükûmetin baskıcı davranışı da sosyalistleri sindirdi. Japonya'da S. 1931'de milliyetçi - militarist rejimle birlikte yasaklandı.

Sovyetler Birliği'ndeki komünist rejim ve onun başka ülkelerde gizlice yürüttüğü yeraltı komünist faaliyetleri dışında sosyalistlerin başarı ümid ettikleri bir yer de İngiltere idi. İngiltere'de İşçi Partisi (Labour Parti) gerçekten başarılı oldu ve iktidara da geldi. Fakat İngiliz İşçi Partisinin geleneği Marksist olmaktan ziyâde Owen'dan beri gelen ve Fabian Cemiyeti S.'i ile siyasî ifadesini bulan demokratik bir hareketti. Fabian sosyalistleri Marx'tan değil, Auguste Comte'dan ilham aldılar. Comte'un pozitivizmi içinde yetişmiş olan bu grup S.'i iktisadî olmaktan çok ahlakî bir mesele olarak görüyor, S.'in ancak bir zihniyet değişmesiyle gerçekleşeceğini düşünüyordu. Devletin sosyal güvenlik tedbirleri alması sâyesinde liberal - kapitalist düzenin mahzurlarının giderilmesini istediler ve sonunda İşçi Partisinin politikası onların fikirleri etrafında teşekkül etti.

1945'den bu yana S.: İkinci Dünya Savaşı bütün dünyanın siyasî çehresini değiştirirken, S. için de yeni bir devir açılıyordu. Nasyonalist - militarist politikaların hâkim olduğu mihver ittifakı mağlup edildikten sonra, hem komünistler hem demokratik sosyalistler yeniden sahneye çıkma imkânı buldular; üstelik bu defa karşılarında onlardan daha başarılı taktikler uygulayabilen Nasyonal - Sosyalist partiler yoktu.

Batı Avrupa'nın sosyalist partileri savaştan hemen sonra büyük bir güç hâlinde toparlandılar. Sosyalistlerin komünistleri çok geride bırakmalarında Batı Avrupa'nın Batılı demokrasilere ait nüfuz bölgesinde kalmış olmasının büyük rolü vardı; fakat buralarda komünistlerin savaştan önce de büyük bir kuvvet teşkil etmedikleri hatırlanmalıdır. Almanya'da Sosyal Demokrat Parti, İngiltere'de İşçi Partisi, İskandinav ülkelerinde, Belçika'da, Avusturya'da, İtalya'da sosyalist partiler bazan kendi başlarına, bazan koalisyonlar içinde sık sık iktidara geldiler.

Avrupada sosyal demokrasi savaştan sonra eski demokratik karakterini daha da kuvvetlendirdi. Bugünkü sosyalist partiler Marksizmden kendilerine kalan ne varsa onları da tamamen atmış bulunuyorlar. Marksizmden bu uzaklaşma teorik olduğu kadar pratik noktalarda da görülüyor: sosyal demokratlar oyunun kuralları gerektirdiği zaman muhafazakâr partilerle gayet samimî koalisyonlar kurabiliyorlar. Ayrıca, Batılı sosyal demokratlar ihtilâlci S.'in tehlike ve tehdidine karşı şuurlu bir işbirliği içinde olmayı gaye edinmişlerdir.

Marksist S. veya komünizm Avrupa'nın özellikle Katolik ülkelerinde, yani Fransa'da, İtalya'da ve İspanya'da varlık göstermiştir. Fransa'da ve İtalya'da komünist partiler iktidara oldukça yaklaşacak kadar büyük bir kalabalık toplayabildiler. Fakat bu gelişme ile birlikte Avrupa komünist partilerinin Moskova'dan uzaklaşmaları da dikkati çekmektedir. Son yıllarda çok kullanılan "Avrupa Komünizmi" (Eurocommunisme) tâbiri Avrupa'da komünist partilerin Sovyetler dışında ayrı (millî) bir politika tâkip etmek istediklerini belirtiyor. Moskova'ya yakın zamana kadar büyük bir sadakatle bağlı kalmış bulunan Fransız komünist partisi bile eski çizgisinden hayli sapmış durumdadır. Bu değişmede Sovyetlerin bağımsız politika gütmeye çalışan komünist ülkeleri derhal işgal ederek sindirmeye kalkışmasının uyandırdığı tepkileri görmek mümkündür. Fakat Avrupa komünist partileri yine de devamlı Sovyet tehdidi yüzünden, inandırıcı olma vasıflarını gitgide kaybetmektedirler.

İkinci Dünya Savaşından sonra S.'in siyasî çehresini değiştiren başlıca hâdiselerden biri de Çin'deki komünist hareketinin başarı kazanmış olmasıdır. Bu hâdise hem teorik hem pratik açıdan birçok meselenin yeniden düşünülmesine yol açmış bulunuyor. Gerek bu hâdise ile marksist kuvvet merkezlerinin dağılması, gerek aşağıda bahsedeceğimiz gelişmeler S.'in çehresini önemli ölçüde değiştirmiştir.

S.'in buhranı ve denenen çıkış yolları: Marksizm Birinci Dünya Savaşına kadar sosyalistlerin büyük çoğunluğu arasında en sağlam sosyalist teori olarak kabûl ediliyordu ve ihtilâlci olmayan sosyalistler bile teorinin ana tahlillerinde geçerli olduğuna inanmışlardı. İktisat ilminin, tarih ve sosyolojinin büyük ölçüde spekülâsyon mevzuu olduğu bir devirde, Marx'ın bütün bu sahaları birleştirici, hayli tutarlı, çok keskin çizgiler ihtiva eden teorisi bütün hakikati veriyor gibiydi; hiç değilse izahında büyük güçlük çekilen pek çok meselede âdeta sihirli bir anahtar gibi görünmüştü. Bu yüzden Marksist S. özellikle İkinci Enternasyonalden sonra Avrupa'da en yaygın doktrinlerden biri hâline geldi. Fakat zaman geçtikçe Marksizmin realite ile karşılaşması sonunda bu teori yorumlara uğradı ve değişik Marksizmler ortaya çıktı, teorinin temelleri yeniden gözden geçirildi. Bu yorumları siyasî ve ilmî olmak üzere iki grupta ele alabiliriz. Siyasî yorumlar daha çok Marksistlerin kendi içlerinde yaptıkları düzeltme ve düzenlemeler şeklinde ortaya çıkmış, ilmî yorumlar ise Marksist S.'in eksik ve yanlış noktaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Önce siyasî yorumların kaynağını ve aldıkları istikametleri kısaca belirtmek yerinde olur.

1°. *Milliyetçilik ve S.:* S., tarihi boyunca iki büyük kuvvetin meydan okuması ile karşı karşıya kaldı. Bunlardan biri *milliyetçilik*, öbürü *demokrasidir.* Marx, her cemiyetin sınıf esasına göre teşkilâtlandığını, tarihi yapan asıl sosyal grupun sınıf olduğunu söylüyordu. Avrupa'da milliyetçilik de Fransız inkılâbı ile birlikte ortaya çıkmış ve S.'le birlikte gelişmişti. Marx milletler ve devletler hâlinde yapılan mücadelelerin hepsinin arkasında sosyal sınıfları gördü. Irklar ve milletler arasında farkların bulunduğunu kabûl ediyor; fakat bunları ekonomik şartlara bağlıyordu. Aradan geçen zaman milliyet fikrinin ve duygusunun iktisadî şartlara doğrudan doğruya bağlı olmadığını, üstelik bu şartların değiştirilmesinde bağımsız bir faktör olarak rol oynayabildiğini gösterdi. 1914'de Avrupa'lı sosyalistlerin herbiri kendi ülkesi safında savaşa katıldı. Gerçi Sovyetler bu durumu "sosyal demokrasinin kokuşmuşluğu" ve "satılmışlığı" diye açıklamışlardır, ama bizzat Lenin milliyet duygusunun ve millet realitesinin gösterdiği istikamette Marksizme yeni bir mânâ kazandırmak zorunda kalmıştır. Leninizmde sınıf kavramının tamamen teorik ve ideal mânâda kullanıldığı, bunun yerine "sınıfsız devlet" veya "cemiyet" tâbirinin esas alındığı görülmektedir. Sınıfsız devlet bir millî camia demektir ve Leninizm fertlerin kendi menfaatları ile bu sınıfsız devletin (millet) menfaatlerini bir tutmasını istemektedir. Gerçekten Lenin Sovyet devletinin bütün teşkilâtını bu esasa göre kurmuş, onun arkasından gelen Stalin "tek ülkede S." prensibini yerleştirerek bu millî devlet esasını iyice perçinlemiştir. Sovyetler Birliğinin Lenin'den beri devam edegelen politikası enternasyonalizmden yavaş yavaş tamamen vazgeçildiğini gösterir bir şekilde gelişmiştir. O kadar ki, Çarlık zamanındaki Pan-Slavist politika bu defa S. gibi bir yapıştırıcı ideoloji kullanılmak suretiyle eskisinden daha etkili şekilde devam etmektedir.

Lenin'in Marksist teoriyi millet gerçeğine intibak ettirmeye çalışması bu hususta Benito Mussolini'nin kullandığı metoda çok benzer. Hakikatte Faşizm de, tıpkı Leninizm gibi, milliyetçi karakter kazanmış bir Marksizmdir. Mussolini Faşist ideolojiyi geliştirmeden önce Marksist bir sosyalistti, ancak zamanla milliyet realitesinin Marx tarafından hesaba katılmayan büyük bir faktör olarak işlediğini görünce, Lenin'in yaptığı gibi, Marksizme yeni bir yorum getirmek gerektiğini düşündü. Nitekim Lenin, Rus ihtilâlinden önce Anarko-sendikalist bir S. anlayışına sahip bulunurken, sonradan devlet hâlinde teşkilâtlanmış bir kollektiviteye (millet) dayanmak gerektiğine inanmıştı. Gerek Lenin, gerekse Mussolini Marx'ın çok önemlı bir noktada kendileri için elverişli bir rehberlik yapamadığını gördüler: Marx sosyalist devrimin objektif sosyal şartlar sonunda kendiliğinden olacağına inanıyordu; proleteryaya sınıf şuuru ve devrim anlayışı veren şey onun içinde bulunduğu objektif şartlardır, diyordu. Halbuki ne Rusya'da, ne İtalya'da böyle "kitaba uygun" bir durum vardı. Lenin bu yüzden, seçkin bir idareci kadronun devlet gücünü kullanarak, devrim şuurunu yerleştirebileceğini düşündü. Böylece hem Bolşevik hem de Faşist rejimler bütün cemiyeti temsil ettiği iddia edilen bir elit grupun eseri olmuştur. Her iki ülkede de millî seviyede S. kurulmuş, sınıf kavgası yerine sınıfsız toplum prensibi konmuş, tek-parti sistemi yerleştirilmiş, ferdin menfaati ile devletin menfaati aynileşmiştir. Bu yüzden Leninizm ile faşizm gerek çıkış yerleri gerek gelişmeleri bakımından büyük bir paralellik gösterirler. Belki de iki ideolojinin mensupları arasında bu kadar kıyasıya bir düşmanlığın hüküm sürmesi onların ayni mirası paylaşmak için mücadele eden iki yakın akraba durumunda olmalarından ileri geliyor.

2°. *Demokrasi ve S.:* Marksizmin ikinci büyük rakibi demokrasi oldu. Aslında ezilen sınıfların, hattâ bütün insanlığın hürriyeti ve kurtuluşu adına ortaya çıkan bir doktrinin neticede hürriyet ve demokrasi ile iki zıt kutup hâline gelmesi şaşırtıcıdır. Fakat Marksist doktrinin kaynaklarında bu totaliter, antidemokratik zihniyetin köklerini bulmak zor olmayacaktır. Azınlığa, hattâ tek ferdin mutlak hâkimiyetine dayanan bir devlet ideali Marksizmin felsefî kökü olan Hegelyanizmde vardı. Marx, oradan aldığı ilhamla, insanın ancak cemiyet içinde ve cemiyetle birlikte bir varlığı bulunabileceğini iddia ediyordu; Hegel'in bu görüşü Liberalizmin ferdiyetçiliğine karşı Marx'ın eline bir silâh gibi geçmişti. Şahsî hürriyetin ancak toplumun kurtuluşuyla mümkün olacağı, insanın ancak başkalarıyla birlikte hürriyete kavuşabileceği onun temel fikriydi. Bu yüzden insanı daima bir bütünün (sosyal sınıf) parçası olarak düşündü ve parçanın bütün özel-

liklerinin bütünden, yani sosyal sınıftan geldiğini söyledi. Fakat iş burada kalmıyordu: Cemiyetin gelişmesini kaçınılmaz bir tek çizgi hâlinde gördüğü için, insan için tabiî olanın bu gidişe ayak uydurmak olduğunu iddia ediyordu; hürriyet dediğimiz şey, insanın baskı ve engellerden kurtulması değil, işte bu gelişmenin "kanun"larına uymasıydı. O hâlde Marx'ın gösterdiği tarihî kadere uygun olan herşey, hürriyet ve adalete de uygundu. İşte bu yüzden Engels eski Yunan ve Roma'da kölelik müessesesinin pek tabiî ve doğru olduğunu söylüyordu; çünkü kölelik S.'e giden yolda bir merhale teşkil ediyordu. Yine Engels, Kuzey Amerikalıların (A.B.D.) Meksika'ya harp açarak Meksika topraklarını işgal etmesini doğru buldu; çünkü ona göre "tenbel Meksikalılar ellerindeki toprağı kullanmayı bilmiyorlar"dı. Gelişmiş ülkelerin zayıf ve geri olanları bir büyük imparatorluk hâlinde kendi idaresi altına toplaması insanlığın iyiliğine idi; çünkü böylece kapitalist gelişme hızlanır ve S. bir an önce gelmiş olurdu. Nitekim Marx da, yine ayni sebeplerden, Almanya'nın Rusya'ya savaş açmasını istemiş durmuştu. Son yıllarda bazı Marksistlerin, daha önce Almanya'da yaptıkları gibi, faşist bir idareyi özler olmaları işte bu geleneğin bir parçasıdır.

Kaynağını Hegel'den alan ve Marx'la gelen bu anlayış insan şahsının hürriyetini toplumun hürriyeti adına inkâr ediyordu. Marx'da bu toplum sınıf şeklinde ortaya çıktı, Lenin'de sınıfsız toplum, Faşizm'de millet, Nasyonal S.'de ırk olarak göründü Leninizmde sınıfsız cemiyeti Komünist Partisi, Mussolini'de Faşist parti, Hitler'de de Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi temsil ettiği için, bu partilerin karşısında şahsî hürriyetten bahsetmenin imkânı yoktu.

S.'in demokrasi ile bir başka çatışma noktası da parti ile birlikte tek şahsiyet (şef) otoritesini bir müessese hâlinde yerleştirmiş olmasıdır. Marksist sistemin bir teori olarak ihtiva ettiği gedikler ve Lenin'in onda yaptığı önemli revizyonlar S.'i çok çeşitli yorumlara müsait bir inanç sistemi hâline getirmiş, hakikat için elde kesin kriter kalmayınca partinin ve parti liderinin yorumları tek hakikat kaynağı olmuştur. Partinin her konuda en doğruyu bildiğinin kabûl edilmesi, liderin tanrılaştırılması (şahsiyete tapınma) daha çok bu zihin karışıklığından doğmaktadır.

S.'in gerek milliyet, gerek hürriyet ve demokrasi konularındaki çıkmazlarının ortaya çıkardığı neticeleri aşağıda Üçüncü Dünya S.'i bahsinde tekrar ele alacağız.

İktisadî ve sosyolojik çıkmazlar: S.'in çıkış ve gelişmesinin başlıca sebebi kapitalist ekonominin kusurları olduğu için, sosyalist düşüncenin geçerlilik derecesi de onun kapitalizm hakkındaki tenkitlerinin doğruluk derecesine sıkı sıkıya bağlı olacaktı. Sosyalistler bu hususta en sağlam ve tutarlı görünen teori olarak Marx'ın tahlillerini esas tutmuşlardır. Fakat Marx'ın iki yoldan aynı neticeye varan tarihî materyalizmi ve değer teorisinin her ikisi de yanlış çıkmıştır. Teorinin yanlışlığına rağmen, büyük bir tesir yapmaya devam etmesi hem onun dışındaki bazı sebeplerden, hem de Marx'ın bazı tahminlerinin doğru çıkmasından ileri geliyor. Marx kapitalist ekonomide kârların gitgide düşeceğini, iktisadî krizlerin baş göstereceğini, işsizliğin artacağını vs. tahmin etmiş ve bunlar özellikle Birinci Dünya Harbi arefesinde gerçekleşmiştir. Fakat bu olayların mekanizması Marx'ın teorisinde anlatılandan çok farklıdır.

Marx'ın iddialarından bazıları, teorik yapı olarak temelde sakat bulunduğu için, bir kısmı da onun çağından sonraki gelişmelerle fiilen yanlış çıktığı için, teorinin itibarı çok düşmüştür. Modern iktisatçılar —bu arada J. Schumpeter— artık-değer teorisinin iktisadî bakımdan çürük olduğunu göstermişlerdir. Herşeyden önce, emeğin değerinin asgarî geçim imkânı ile eşdeğerli olduğu söylendiği hâlde, bu asgarînin sınırlarının ne kadar değişik olacağı hiç hesâba katılmamıştır. Fakat Marx'ın esas hatası, teorinin en önemli tahmininde (prediction) yanlış çıkmasıdır: Kapitalizmin kendi kendini yıkacağı. Marx'ın teorisinde bir kapitalist ekonominin ne zaman yürütülemeyecek hâle geleceği belli değildir. Kaldı ki, kapitalist ekonomiler Marx'tan sonraki dönemlerde kendi içlerinde yaptıkları düzeltmelerle Marx'ın kehanetini boşa çıkarmış bulunuyorlar. Marx işte burada, kendi fikrinin aksine, haklı çıkmıştır: O, modern kapitalist ekonomilerin ferdî otorite ile değil, sosyal plânlama ile, hattâ kollektif mülkiyetle yürüyebileceğini söylüyor, bu yüzden kapitalizmin yıkılacağını düşünüyordu. Gerçekten, modern kapitalist ekonomilerde Marx'ın söylediği mânâda patronluk kalmamış, en büyük endüstriler gerek sermâye gerek idare bakımından kollektif bir karakter kazanmışlardır. Sermâyenin tek elde toplandığı ülkeler sadece Marksist S.'i kabûl edenlerdir; buna rağmen, o ülkelerde bile sermâye sahibinin (devletin) kendi kendini yıkmakta olduğu söylenemez. Kısacası, kapitalizmin kaçınılmaz âkıbeti diye birşey söz konusu değildir.

R. Aron'a göre Marksist S.'in en büyük kusurlarından biri çağdışı kalmış olmasıdır. Marx'ın kendi zamanında bir tarafta eski ve ilkel ekonomiler, bir tarafta sanayi kapitalizmi vardı; Marx bunları karşılaştırarak bir teori kurdu. Halbuki bugünün sosyalisti bir tarafta modern kapitalist ekonomi, öbür tarafta modern sosyalist ekonomi olmak üzere, iki modern ekonomi arasında bir karşılaştırma yapmak, hangisinin daha verimli olduğunu araştırmak durumundadır.

Marx'ın tarihî materyalizmine gelince, buradaki tek çizgili sosyal tekâmül anlayışı ve sosyal sınıf tahlili bugünkü tarih ve sosyoloji bilgilerimizin ışığında bir değer ifade etmiyor. Marx'ın bahsettiği kapitalist cemiyetlerde bütün cemiyet kapitalistler ve proleterler diye ikiye ayrılmamıştır, ayrılacağı da yoktur. Kaldı ki, proleteryanın bütün sınıfları ortadan kaldırması hâlinde ortaya sınıfsız bir cemiyet çıkacağı da mantıkî bir zaruret ifade etmez, yani ortada bir tek sınıf kalsa bile pek âlâ o sınıf içinde yeni bir hiyerarşi, yeni bir imtiyazlılar ve ikinci dereceden vatandaş zümreleri doğabilir. Nitekim Sovyetler Birliği'nde sosyalist ihtilâl yapıldıktan sonra, parti bürokrasisi bir hâkim zümre hâlinde herkesin üstüne çıkmıştır. Nihayet, Marx'ın budala dediği köylü sınıfı sosyalist rejimlerde bile önemli bir sosyal tabaka teşkil etmektedir. Çin'de, Vietnam'da, Küba'da ve sanâyileşmemiş öbür sosyalist ülkelerde ihtilâlci hareketin belkemiğini köylüler meydana getirmiştir.

Üçüncü Dünya S.'i: Batının gelişmiş sanayi ülkeleri ile o çapta sanayileşmiş tek sosyalist ülke olan Sovyetler Birliği dışında kalan memleketlere Üçüncü Dünya adı verilmektedir. Bunların çoğu istiklaline İkinci Dünya Savaşından sonra kavuşmuş olup, kalkınma çabası içinde bulunuyorlar. Aslında bunların çoğunun Sovyet veya Amerikan nüfuzu altında olduğu herkesçe bilinmektedir; ancak bunların siyasî ve sosyal bünyeleri birbirine oldukça benzediğinden, Üçüncü Dünya tâbirini siyasî olmaktan ziyade iktisadî ve sosyal mânâda almak daha doğru olur.

Üçüncü Dünya ülkelerinin pek çoğunda S. âdeta kalkınmanın —sanayileşmenin— temel metodu gibi görülmektedir. Sadece Marksizm değil, öbür sosyalist teoriler de hep

sanayileşmenin doğurduğu problemlere reaksiyon olarak ortaya çıkmıştı; hepsi de eşitlik ve sosyal refahı, sosyal güvenliği ön plâna almak, sanayileşmenin bozduğu değerleri kurtarmak istiyordu. Halbuki, şimdi Üçüncü Dünya S.'i refahı, siyasî ve sosyal adaleti arka plâna atıp, süratle sanayileşmenin vasıtası olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan Üçüncü Dünya S.'i Marx'tan çok Lenin'e ve Musolini'ye bağlıdır; yani esas ilham kaynağı bir taraftan Sovyet kalkınma modeli bir taraftan faşizmdir.

Üçüncü Dünya ülkelerinde S.'in câzip görünmesinin başlıca sebeplerinden biri, bunların yakın zamana kadar "kapitalist" Batı ülkelerinin sömürgesi oluşlarıdır. Bu yüzden bağımsızlık ve milliyetçilik ideolojileri kapitalizmin karşısındaki sosyalist ideolojiyi elverişli gösteriyor. İkinci önemli bir sebep ise süratli kalkınma ihtiyacı ile sosyal bünye arasındaki tutarsızlıklardır. Buralarda sanayi yok denecek kadar azdır, orta sınıf son derece zayıftır; işçi sınıfı yoktur, yani S. (Marksist) varlığı için gerekli olan temel şartlar mevcut değildir. Hızlı kalkınmanın cemiyet bünyesinde temelleri olmayınca onlara ait bütün fonksiyonları devletin üstlenmesi âdeta zaruret gibi görülüyor. Geri kalmış bir ülkede devletin bütün bu işleri yürütecek bir merkezî otorite sağlayabilmesinin en iyi metodu ise, Lenin ve Musolini'nin, hattâ Stalin'in metodları sayılıyor. Lenin'e göre, geri kalmış bir ülkede sosyalist devrim ancak seçkin bir aydın-zümresi vasıtasıyla gerçekleştirilebilir. Böylece, bütün milleti (sadece proleteryayı değil) temsil etmek üzere çıkan bir elit'in kurduğu ve idare ettiği siyasî parti, her türlü faaliyeti yürütür. İşte, Üçüncü Dünya ülkelerindeki tek partili —ve çoğunlukla tek şefli— siyasî rejimin kaynağı buradadır. Ancak bu elit'in yüklendiği görevlerin muhtevası konusunda Leninizm kadar faşizmin de etkili olduğu görülmektedir.

Üçüncü Dünya S.'ini genellikle Asya S.'i, Ortadoğu veya Arap S.'i ve Afrika S.'i diye ayıranlar vardır. Fakat bu ayırma söz konusu ülkelerin S. anlayışlarının dışında kalan birtakım özellikleri esas alıyor. Aralarında tarih farkları görülebilir: Asya —Hindistan, Endonezya, Vietnam, Kamboçya— S.'i Birinci Dünya Savaşından hemen sonraki yıllarda başlamış ve sosyalist parti liderlerinin çoğu Batı Avrupadaki sosyalist hareketler içinde yetişmişlerdir; Ortadoğu S.'i İkinci Dünya Savaşının sonunda başlamıştır; Afrika S.'i ise hepsinden sonra doğmuştur. Fakat bunların hepsinde S.'in hemen hemen aynı sebeplerle benimsendiği dikkati çekmektedir. Belki Üçüncü Dünyâ ülkelerindeki S.'i "geri kalmış ülke S.'i" diye adlandırmak daha doğru olur.

Üçüncü Dünyada S.'in en büyük dayanağı milliyetçiliktir. Bu ülkelerin başlıca meselelerinden biri, istiklâle kavuşur kavuşmaz, klan ve kabileler hâlinde dağılmış olan topluluğu klan ve kabile bağlarını aşan bir millet birliği içinde toplamak, herkesi içine alan bir milliyet şuuru uyandırmak olmuştur. Bunun en tipik örneğini Arap S.'inde görüyoruz; Arap S.'inin temelinde Arap milliyetçiliği vardır. Üçüncü Dünya liderlerinin çoğu böyle bir şuuru, devlete sahip olan bir elit zümrenin verebileceğini düşünmekte ve ona göre hareket etmektedirler.

Üçüncü Dünya S.'i klâsik Marksizmin iki varyantı arasında Leninizmden daha çok faşizme yakın görünüyor. Mussolini'nin Marksizmde asıl eksik bulduğu nokta sübjektif şartların objektif durumlara tesir edişi meselesi idi ve objektif şartları değiştirebilen en önemli sübjektif şartlardan biri de milliyetçilikti. İşte, Üçüncü Dünya sosyalistleri devrimci şuur denince daha ziyade milliyet şuurunu anlıyorlar ve kitleleri bu şuurla harekete geçirerek o sâyede kolektif bir kalkınma hareketini başarabileceklerini düşünüyorlar. Mussolini de İtalya'nın zengin ve kudretli devletler karşısında bir milliyetçilik şuuruyla ayakta kalabileceğini onlarla başedecek kudrete ulaşabileceğini söylüyordu. Üçüncü Dünya'nın sosyalist ülkelerinde sınıf yerine millet esasına dayalı bir ülke birliği öngörüldüğü gibi, millet tâbiri ile halk tâbiri de aynı mânâda kullanılmaktadır. Bu halkın bir tek partisi vardır, parti ile devlet ve millet aynıdır.

Üçüncü Dünya S.'inin bazan millet sınırlarının ötesinde birlikler aramaya yönelmesi, faşist bir nasyonalizm anlayışının hâkim olduğunu gösteriyor. Cemal Abdünnasır, Bahreyn'den Fas'a kadar bütün Arapların birleşmesini istiyordu; Afrika sosyalistleri de Pan-Afrikanizm gayesi güttüklerini bildirmektedirler. Bu iddialar, onları hem Sovyet Panslavizmine, hem Mussolini'nin beynelmilel faşizmine, hem de Hitler'in aryan birliğine yaklaştırıyor.

S.'in bugünü ve Yarını: Yukarıda anlatılanlardan görüldüğü gibi, bugünkü dünyamızda S. birbirinden çok farklı üç doktrin hâlinde gelişmiş bulunuyor; bu doktrinlerin her üçü de klâsik S.'den ve özellikle Marksizmden büyük ölçüde ayrılmıştır.

S.'in beşiği olan Batı Avrupa ülkelerinde demokratik S. büyük bir güç hâlindedir. Bu ülkelerde sosyalist partiler kapitalist ekonominin bazı noktalarında yaptıkları düzeltmelerle Marx'ın vaktiyle tahmin ettiği gelişmelerin çoğuna engel olmuşlar, hattâ Marx'ın ancak sınıf (proleterya) diktatörlüğüne dayanan bir sosyal düzende olacağını savunduğu bir sosyal adalet sistemini karma ekonomi içinde gerçekleştirmişlerdir. Karl R. Popper *(The Open Society and Its Enemies, II)* komünist manifestosundaki belli-başlı hedefleri sayarak, bunların —birkaçı hariç— sosyalist ülkelerden çok batılı kapitalist ülkelerde gerçekleştirildiğini söylüyor. Muhakkak ki, bugünün batılı sosyalistleri eski sosyalistler olmadığı gibi, Batının kapitalizmi de eski kapitalizm değildir. Bugün Batı ülkelerinde S. denince, akla daha çok bütün cemiyetin refah ve saadetini sağlamak üzere alınan sosyal güvenlik tedbirleri gelmektedir. Bu yüzden Avrupa'da sosyal demokratlar gibi hıristiyan sosyalistler de vardır. Ayrıca, Batı S.'i sınıf veya beynelmilelcilik yerine milliyet esasına dayanmaktadır; ancak bu milliyetçiliğin ırkçı, şoven, ilhakçı karakteri yoktur.

S.'in aldığı ikinci istikamet komünizmdir. Komünizm doktrin olarak *Marksizm-Leninizm* şeklini almıştır ve asıl temsilcisi Sovyetler Birliği Komünist Partisidir. Çin'deki komünist ihtilâl proleterya beynelmilelciliğini bırakarak, Mao'nun milliyetçi yorumunu kabûl etmişken, son yıllarda Çin'de bu yorum da revizyona uğramış ve Çin Batı'ya yönelmeye başlamış bulunuyor. Çin dışındaki komünist ülkeler —birkaç küçük istisna ile— Rusya'daki rejimin doğrudan doğruya veya dolaylı tesiri altındadır. Bunlarda S., "çabuk kalkınma" modeli olarak benimsenmiştir. Bu arada *Marksizm-Leninizm* küçük bir ihtilâlci grupun iktidara gelme ve bu iktidarı devam ettirme metodu olarak da çok verimli bir yol sayılmaktadır.

S.'in üçüncü şekli ise geri kalmış ülkelerde görülen, fakat bir doktrin bütünlüğü ve tutarlılığı ifade etmeyen şeklidir; bunların S.'i, çok defa kendi kendilerine taktıkları bir isimden ibarettir.

Batı S.'inin en azından yakın gelecekte de şimdiki karakterini muhafaza edeceği anlaşılıyor. Batı demokrasisi sos-

yalist partilerle muhafazakâr partilerin birbirine gitgide yaklaşan programları arasında bazan birini, bazan öbürünü tercih ederek devam etmektedir. Demokratik hayatın marjında kalan komünist partiler ise, varlıklarını bu rejim içinde devam ettirmek ve kuvvetlendirebilmek için kendilerini sadece demokrasiye değil, burjuva cemiyetinin başka birtakım değerlerine ve müesseselerine de intibak ettirmeye çalışıyorlar.

Sovyetler Birliğinde komünizm artık kurulu-düzen hâline gelmiş ve muhafazakâr bir karakter kazanmış bulunuyor. Sovyetler Birliği, şimdi bir sosyalist ülke olmaktan çok bir modern sanayi ülkesi ve bir süper-devlet olarak kendini göstermektedir.

Geri kalmış ülkelerdeki S.'e gelince, buralarda S. şimdilik tek-parti rejimlerini meşru göstermekten daha ötede bir başarı göstermiş değildir. Fazla ileri giden siyasî flörtler neticesinde Sovyet Rusya tarafından işgale uğramadıkları sürece, bu ülkelerde bağımsızlık ve kalkınma stratejisinin daha değişik istikametler alması muhtemeldir.

TÜRKİYE'DE S.:

S. batı düşüncesinin belli-başlı ürünlerinden biri olduğu hâlde, Türkiye'nin Batılılaşma hareketi içinde çok sonraki tarihlerde ortaya çıkmıştır. Tanzimat'tan sonra Batı düşüncesinden yapılan devamlı aktarmalar arasında S.'e hemen hiç rastlanmıyor. Bu durum, belki de S.'in bir felsefe ve sosyoloji konusu olmaktan çok, bir rejim meselesi hâlinde görülmesinden ileri geliyordu ve o dönemde rejim denince sadece demokrasi inkılâbının getirdiği temel hak ve hürriyetler akla geliyordu.

Türkiye'de ilk sosyalist fikirler Rusya'daki Bolşevik ihtilâlinden (1917) sonra görülmeye başladı. O tarihte bu fikirlerin kaynağı, Rusya'dan ziyade Rus ihtilâline büyük ilgi gösteren batılı yayınlardı. Ancak 1919'da "Üçüncü Enternasyonal"in Moskova'da kurulmasıyla birlikte Sovyetler Birliği'nin "dünya ihtilâli" fikri dolayısıyle, sosyalist hareketlerin Moskova'dan kaynaklanmaya başladığı görülüyor. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türk aydını için S. iki bakımdan ilgi çekici olabilirdi: Birincisi, Türkiye büyük bir sefalet içindeydi ve S.'in ana teması yoksulluğu ortadan kaldırmaktı. İkincisi ise, Türkiye Batılı kapitalist devletlere yenilmiş, imparatorluk dağılmıştı; savaştan yenik çıkan Rusya ise, Bolşevik ihtilâlinin ardından kendini toparlamaya başlamış ve imparatorluğu korumuştu.

S.'in eşitlik ve adalet ilkeleri Müslüman Türkler için yabancı şeyler değildi; bu yüzden ilk sosyalistlerin yazıları ulemâ arasında bile sempati ile karşılandı ki temâyül altmış yıl sonra da pek değişmemiştir. Fakat S.'in diyalektik materyalist prensipleri ve ihtilâlci tabiatı söz konusu olunca; üstelik bu fikirlerle Türk milletinin en büyük düşmanlarından biri arasında ayniyet kurulunca, sosyalistler küçük bir zümre hâlinde kalmaya mahkûm oluyorlardı. 1920-1926 arasında sosyalist hareket daha çok "Üçüncü Enternasyonal"e bağlı bir siyasî hareket hâlinde gelişti. Fakat mütareke çok uzun sürmeden Anadolu hareketinin zaferle sonuçlanması ve Türkiye'de devlet otoritesinin yeniden kurulması üzerine bütün muhalif siyasî cereyanlar gibi sosyalist hareket de bastırıldı; çoğunluğu yeraltı teşkilâtı hâlinde faaliyet gösteren sosyalistlerin ileri gelenleri hapse atıldılar. İstiklâl Savaşı'nın başlangıcında, Batılı işgalcilere karşı Bolşevikler'den başka doğrudan yardım alacağı hiçbir devlet bulamayan "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti", bir müddet sosyalist yayınlara ve partilere müsait davranmıştı; ancak bu dönemde Ankara hükûmetinin ister-istemez Rus güdümünde gelişecek olan bir S.'i büyük ihtiyatla karşıladığı ve onu kontrol altında tutmak için Meclisin itimad edilir bazı üyelerine bir sosyalist parti kurdurduğu, bu partinin daha sonra kendi kendini feshettiği görülüyor.

1926'ya kadar yayın yapan sosyalist dergiler, S.'in marksist koluna bağlıydı ve esas fikirleri *Komünist Manifesto-su*'ndan geliyordu. Bu dergilerin başlıca yazarları ise, Bolşevik ihtilâlinden hemen sonra Moskova'da eğitilmiş kimselerdi. Gizli komünist partisinin takibata uğramasıyla birlikte bu dergilerin de ortadan çekilmesi, iki çalışma grubu arasında bağlantı bulunduğu intibaını vermektedir.

S.'in ikinci devresi, 1931 yılında bir grup aydının çıkardığı ve bazı önemli kimselerin himâyesini gören Kadro dergisiyle başlar. Bu dergide İsmet İnönü'nün devletçi-inkılâpçı görüşü etrafında toplanan ve içlerinde daha önceki marksist harekete katılanların başı çektiği bir grup sosyalist aydın, Türk inkılâbına devamlılık (revolution permanente) karakteri vermeye çalışmışlar, siyasî inkılâbın sosyalist bir iktisadî plânlama ile tamamlanmasını istemişlerdir. 1931'den sonra başka bazı dergiler ve kitaplarla da tarihî materyalizm doktrini yayılmaya çalışılmıştır. Dergilerde Türkiye'nin yakın tarihi üzerinde marksist tahliller yapılırken, kitap yayınlarında özellikle tercümelere ağırlık verilmiş, Rusya'daki bolşevik ihtilâli ve onun liderlerine ait görüşler tanıtılmıştır. Bu türlü yayınlar, İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar devam ettiği ve çoğunlukla aydınlar arasında tesirli olduğu hâlde, Türkiye'de bir sosyalist düşüncenin gelişmemiş olması dikkati çekicidir. Bu durgunluk ve sığlığın sebebi, Türkiye'nin genel fikir atmosferindeki düşüklükte aranabileceği gibi, sosyalistlerin özellikle devrim peşinde olmaları da akla gelebilir. Nitekim, daha sonraları yapılan adlî takibat sonunda, sosyalist yayın yapanların çoğunlukla yeraltı faaliyetine de karıştıkları ortaya çıkmıştır.

Zaman zaman batıp-çıkan yayın organlarının ve yine onlar gibi sık sık kapatılan marksist derneklerin arkasında varlığını hep devam ettirmiş olan sosyalist hareketin asıl yöneticisi durumunda görünen teşkilât, "Türkiye Komünist Partisi" (kısa adıyla TKP) olmuştur. TKP, Halk İştirakiyyun Fırkası'nın isim değiştirmiş devamı olarak 1920'denberi faaliyettedir. Türkiye'de 1960'a kadar bütün sosyalist hareketlerin bu parti tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Daha Cumhuriyetin başlangıcından beri kanunlar sınıf esasına dayanan siyasî hareketleri yasakladığı için (Anayasa'nın devletin şekli Cumhuriyyettir maddesinin değiştirilemez oluşu bu tavrın temel dayanağıdır), TKP bugüne kadar gizli bir teşkilât olarak kalmış, zaman zaman legal görüntüsü olan kuruluşlar (front organizations) yoluyla faaliyetlerini yürütmüştür. Komünizm yine yasak olmakla beraber, 1960 Anayasasından sonra esas prensipleri marksist-leninist olan legal siyasî partiler kurulmuş bulunuyor. Bunlarla TKP arasında nasıl bir ilişki bulunduğu belli değildir. Komünist bloktaki Çin-Sovyet bölünmesinden sonra bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de marksist partilerin mutlaka Sovyet güdümünde kalmayacağı düşünülse bile, bunların çeşitli fraksiyonları, diğer komünist ülkelerin güdümünde faaliyetlerde bulunmaktadır.

TKP'nin ele geçen yayınlarına bakılırsa, bu partinin Türkiye'de asıl ağırlık verdiği nokta, kendisine yakın saydığı bütün gruplarla ortak cepheler teşkil etmek ve şimdiki rejimin imkânlarını sonuna kadar kullanmaktır. Partinin 1945'de da-

ğıttığı bir beyanname bu politikanın ana hatlarını veriyor. Buna göre TKP'nin başlıca istekleri şunlardı: (1) Her türlü fikir için tam bir hürriyet verilmesi, sadece faşistlere hürriyet verilmemesi; (2) Her türlü yazı, konuşma ve sansürsüz yayın hürriyeti verilmesi, ancak faşistlere hiçbir söz hakkı tanınmaması; (3) Bütün siyasî mahkûmların serbest bırakılması sadece faşistlerin hapsedilmesi; (4) Ekonomik hayatın devlet kontroluna alınması; (5) Tek dereceli ve gizli oylu bir seçimle yeni bir meclis kurulması; (6) Türkiye'nin bağımsızlığını ancak Sovyetler Birliği garanti edebileceği için, Sovyetler'le çok sıkı işbirliği yapılması, hükûmetin de bu politika taraftarlarınca kurulması; (7) Azınlıklara ve kadınlara her türlü eşitliğin tanınması; (8) Toprak reformu yapılması; (9) Bütün faşistlerin devlet memurluğundan atılması.

Aslında 26 maddeli olan bu program, "İleri Demokratlar Cephesi" programı adı altında sunulmuştur; gayesi de geniş bir kitleyi "anti - faşist" cephe adı altında hükûmete karşı eyleme geçirmektir. TKP bu "anti - faşist cephe" temasını daima işlemiştir. Faşizm aleyhtarlığının yanısıra Sovyetler'le ittifaka girmek, Batılı ittifaklardan çıkmak, vurguncu ve tefecilerin mallarına el koymak, toprak dağıtmak, gelir ve tahsil eşitliği sağlamak, ilericilik ve devrimcilik gibi konular "geniş cephe" politikasının temel unsurları olarak şimdi de kullanılmaktadır. TKP'nin idarecileri daha çok Doğu Avrupa ülkelerinde oturmaktadır. Partinin temel yayın organı Doğu Almanyada'ki "Bizim Radyo", açık faaliyet kolu ise, bazı legal görünüşlü gençlik ve kadın dernekleridir. TKP özellikle işçi sendikalarının üst yönetici kitlesini ele geçirme mücadelesi vermektedir.

Türkiye'de S.'in üçüncü devresi 1960'da başlar. 1961 Anayasası ve mevcut ceza kanunu sınıf esasına dayanan veya "Atatürk Cumhuriyetini yıkmayı gaye edinen" her türlü siyasî faaliyeti yasak saymakla beraber, bu dönemden itibaren başlayan geniş bir siyasî ve ideolojik serbestlik havası içinde legal marksist partiler kurulmuş, bunların sayısı kısa zamanda çoğalmıştır. Bu arada ilk defa marksist olmayan bir sosyalist parti kurma teşebbüsleri de ortaya çıkmış ve ciddî bir dâvâ hâline gelmiş bulunuyor.

1960'dan sonra kurulan sosyalist partiler seçimlerde büyük bir varlık gösteremediler; fakat onların çalışmaları Türkiye'de S.'in artık açıkça savunulan ve diğer siyasî cereyanlar arasında yer alan bir doktrin hâlinde yerleşmesini sağladı. Başlangıçta bu tesirli gelişmede en önemli rolü oynayan nokta, siyasî mücadelenin ve demokrasinin iktisadî açıdan ele alınması sonunda birçok aydın için yepyeni olan bir bakış açısının ortaya çıkmasıydı. Ele alınan başlıca konular, yabancı sermaye sömürüsü, askerî ittifakların getirdiği yük ve tehlike, tabiî kaynakların yabancılara peşkeş çekilmesi, köylülerin topraksız kalması, işçilerin yoksulluğu vs. idi. Fakat bu görüşler etrafında toplanan gruplar, kısa zamanda hem taktik, hem teorik hazırlık bakımından hayli tecrübeli olan eski marksistlerin müdahelesi ile parçalanmaya başladı. Sovyetlerin Çekoslovakya'yı işgal etmesi üzerine ayrılık iyice su yüzüne çıktı ve bir tarafta Moskova güdümündeki marksist - leninistler, öbür yanda revizyonculukla suçlanan daha yerli ve reformcu sosyalistler olmak üzere, iki grup teşekkül etti. 1971'e kadarki on yıllık dönem sosyalistlerin iç kavgaları ve bir kısmının bölücülük politikası gütmesi sonunda verilen mahkûmiyet kararları yüzünden siyasî mânâda tam bir başarısızlıkla kapandı. Fakat Türkiye'de sosyalist politika için gerekli zeminin bulunduğu anlaşılmış, bu zeminin nasıl paylaşılacağı ve nasıl kullanılacağı tartışılmaya başlanmıştı. Türkiye'nin iki büyük partisinden biri olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin "demokratik sol" sloganını atması üzerine, daha önce Kemalist inkılâpçılardan leninistlere kadar pek çok kimseyi içinde toplayan sosyalist hareket nisbeten billurlaşmaya başladı. Cumhuriyet Halk Partisi demokratik bir sol politika bulmaya çalışırken, soldaki öbür partiler daha radikal programlar benimsediler. CHP'nin programında marksist mânâda bir S.'e rastlanmıyor; öbür sosyalist partilerin hemen hepsi marksist veya marksist - leninisttir.

CHP dışındaki sol partilerin hiçbiri de bugüne kadar seçimlerde herhangi bir varlık göstermiş değildir. CHP ise, çok eski ve köklü bir parti olduğu için, aldığı oyların ne kadarının onun demokratik sol programından ileri geldiğini bilemiyoruz. Fakat radikal solun demokratik siyasî mücadelede rağbet görmediği açıkça belli olmuştur. Son on yıl içinde Türkiye'de gitgide artan terör hareketlerinin gerisinde bu başarısızlığın da önemli bir yer tuttuğu söylenebilir.

İçinde bulunduğumuz 1980 yılında Türkiye'de legal S. hareketi yirminci yılını doldurmuş bulunuyor. Bu yirmi yıl içinde S. bazı işçi sendikalarının üst kademelerinde, gençlik ve aydın grupları içinde önemli bir gelişme göstermiş, fakat bu kuvvetli görünüşüne uygun bir siyasî başarı kazanamamış, bir kitle hareketi meydana getirememiştir. Önümüzdeki yıllarda sosyalist partilerin bazı konularda kesin kararlar vermek zorunda kalacakları muhakkak görünüyor. Bu kararlardan biri genel sosyalist teori içinde herkesin kendi yerini kesinlikle belirtmesi, biri dışarıdan güdülmeyi kabûl edip etmemeleri, biri de demokratik usûllere uyup uymayacakları konusundaki tavırlarıyla ilgili olacaktır. (E. G.)

SOSYALLEŞTİRME [Al. *sozialisieren;* Fr. *socialisation;* İng. *socialization*], içtimaîleştirme karşılığında kullanılan ferdin psikolojik anlamda belirli bir toplumla bütünleşmesinden ibaret süreç. S. sâyesinde fert, bir insanın, şahsiyetini kazanır ve belirli toplum içinde kendini yaşamaya elverişli kılan davranışları kazanır. Sosyolojide ve sosyal antropolojide topluma uyma, psikolojide sosyal uyarıcılara karşı hassasiyeti geliştirme, eğitimde öğrenciye sosyal değerleri benimsetme ve onu topluma hazırlama, ekonomide de topluma mal etme S. deyimiyle dile getirilmektedir.

Hususiyle psikoloji, sosyal antropoloji ve sosyoloji diliyle S. ferdin içinde yaşadığı toplumuyla bütünleşmesi ve davranışını ona göre ayarlamasıdır. En geniş anlamıyla S. çıraklık ve eğitimi gerektirmektedir. Bu çıraklık, ilk çocukluk yaşından başlayarak ömrün sonuna kadar sürer. Bazı istenmeyen hareketler karşısında, toplumun ve o toplumun kültür modelinin tepkisi söz konusu olur ki, kişinin davranışını bu tepkiye göre ayarlaması gerekebilir. Bu durumda uyma davranışının kazanılması S. sâyesinde mümkün olur. Bir bakıma eğitim bütünüyle S.'dir.

Bir başka anlamda da sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi gibi hizmetler de söz konusudur. Üretim araçlarının sosyalleştirilmesi denince, bunların özel mülk hâlinden toplum mülkü hâline getirilmesi anlaşılır ki, bu da aşırı sosyalist görüşlerin savunduğu sisteme denk düşer.

SOSYETE veyâ CEMİYET ADALARI, Büyük Okyanus'ta Polinezya adalarından Fransa'ya ait bir takımada. Yüzölçümü 1 647 km², nüfûsu 101 000, merkezi Papcete'dir. Polinezya'nın doğu ucunda, en yakın kıt'a kıyılarından 5 000 km uzaklıkta bulunan S., iki gruba ayrılır. Iles du Vent (Tahiti, Mocrea, Tetiaroa vs.) ve Iles sous le Vent (Houahine, Raiatea, Bora - Bora vs.). Bunların hepsi volkanik ve çok verimli topraklar olup, tropik bölgede, ekvatorun güneyinde bulunmaları, dağlara sahip olmaları ve bol bitkilerle kaplı bulunmaları çok çekici bir görünüş verir. Sâkinleri, Polinezya ırkına bağlıdır. Adalar kopra, vanilya ve sedef ihraç eder. S. hiç değilse kısmen, XVII. yüzyılın başlarında Zuciros tarafından keşfolunmuştur. Cook bunlara, Londra Royal Society şerefine Society adını vermiştir. 1888'de Fransa'nın Protektora'sı olmuş, 1896 - 1897 yıllarında da Fransa tarafından ilhak edilmiştir. Bk. TAHİTİ, POLİNEZYA.

SOSYOLOJİ [Al. *Soziologie;* Fr. *sociologie;* İng. *sociology;* İt. *sociologia*], Auguste Comte'un ilimler sınıflamasında, "physique sociale" (sosyal fizik) yerine kullandığı terim. S., "ilm-i ictimâî, ilm-i ictimâiyyât, ictimâiyyât" mukabilinde kullanılan, kendi müessese kuruluşu içinde sosyal yığınların ve grupların, müesseselerin ve onların organizasyonunun ve müesseseler ile sosyal organizasyon içindeki sebep ve sonuçların incelenmesini konu alan sosyal ilim. Sosyolojik araştırmanın ana birimleri de, sosyal sistemler, sosyal müesseseler ve sosyal yapılar ile sosyal yığınlar, münâsebetler, gruplar ve organizasyonlardır.

En şümûllü sosyolojik birim, öyle bir sosyal sistemdir ki, rolü bulunan bir insanlar (aktörler) çokluğunun karşılıklı - tesiriyle teşkil edilmiştir; bunların birbirleriyle münâsebetleri, karşılıklı olarak müesseseler yoluyla yönlendirilmiştir. Bir toplum öyle bir empirik sosyal sistemdir ki, belli bir ülke içinde, biyolojik yönden çoğalma yoluyla yetiştirilmiş üyeleriyle birlikte organize olmuştur ve onun müesseseleri içinde yeni üyeleri sosyalleştirme suretiyle, tek tek üyelerin ömrünün ötesinde sürüp gider. Herhangi bir sosyal sistemin, beşerî ekolojik sistemler ve akrabalık, hukuk, eğitim ve ideoloji veya dîn gibi ve adına alt - sistem denen fonksiyonel olarak onunla ilgili kısmî sistemleri vardır.

Sosyal müesseseler, sosyal münâsebetler içinde davranışı belirleyen genel norm örnekleridir. Müesseseler, insanların nasıl davranmak zorunda olduğunu tâyin eder ve davranışa uygulanmış müeyyideleri (yaptırıcı kuvvetleri) meşrû kılar. Sözleşme, bir sosyal müesseseyi göstermek için iyi bir misâldir. Bir müessese olarak sözleşme, içinde sözleşmeye ait anlaşmaları düzenleyen tamamen genel normlardan ibarettir. Nihayet sosyal yapı veya sosyal morfoloji de, yaş, cinsiyet veya sınıf gibi statü ve rollerin bir organizasyonu yolundan sosyal karşılıklı - tesirin bütünleşmesi ve istikrarıdır.

Sosyologlar, önce insanoğlunun sosyal karşılıklı - tesir hâlinde, yani davranışları itibariyle, birbirlerini hesaba katan aktörler olarak göründükleri gibi, onlarla ilgilenirler. Sosyologları ilgilendiren karşılıklı - tesir temel sistemleri veya birimleri, aile veya akran grubu gibi sosyal gruplardır; sosyal münâsebetler ise, sosyal roller ve iki yönlü münâsebetler gibi ilişkilerdir, hükûmetler, korporasyonlar ve okul sistemleri gibi, resmî ve bürokratik organizasyonlardan, toplumlar olarak ülke organizasyonlarına veya toplumları meydana getiren unsurlar demek olan okullara, fabrikalara, dinî kuruluşlara kadar olanlar da sosyal organizasyonları teşkil eder. Gerçi sosyologlar yalnız insan oğlunun sosyal karşılıklı - tesiri ile ilgilenmekle kalmaz, aynı zamanda, sosyal yığınlar veya müessese organizasyonu içinde nüfusla ilgilenir.

Kısacası S. için, insanoğlunun sosyal davranışının ilmî incelenmesi veya insan gruplarının incelenmesi de denebilir. Bunun ötesinde, modern sosyologların tarifleri ve teorileri, büyük farklılık gösterir. Sosyologlar arasında tam bir mutabakat (consensus) bulunmadığından ötürü, yapılan tariflerde, toplum ilmî olarak veya insanların grup yaşayışının incelenmesi olarak yahut sosyal ilişkilerin veyahut müesseselerin incelenmesi olarak S.'den bahsedilmekle de, bir mânâ kaymasından kurtulunmuş olduğu kolayca iddia edilemez.

Antropoloji, psikoloji, ekonomi, tarih, siyasî ilim(ler) ve hukuk gibi birleşik konular arasında S., sosyal ilimler veya davranış ilimleri demeti içinde temel bir disiplin olarak görülmelidir. Bütün bu disiplinler, kendi tarihî oluşlarının bir neticesi olarak ortaya çıkmış, henüz bir akış ve gelişme seyri içinde bulunduğundan ötürü, bunları basitçe ve kesin şekilde tarif edip, farklılaştırmak mümkün değildir.

Bununla beraber, S.'nin toplum ilmi olarak tasarlanmış ve bu şekilde ortaya atılmış olduğu kolayca söylenebilir. Zaten S. kelimesini ilk defa kullanan Auguste Comte (1798 - 1857), XIX. yüzyıl düşünürü olarak, onu bu şekilde tasarlamıştı. Tarifi gereği S., bir bütün olarak alınmışdı ve sosyal ilimlerden ayrılamazdı da.

Bir değişik alternatif bakış tarzına göre de, çeşitli sosyal ana müesseseler, daha önceden kurulmuş disiplinlere konu olmuştu. Meselâ pazar, ekonomi tarafından; devlet siyasî ilim(ler) tarafından incelemeye konu olmuş ve dil de lenguistik tahlile tâbi tutulmuştur. Bu itibarla, S.'ye evlilik ve aile, teşkilâtlı dîn, suç gibi bütün öteki müesseseler ile sınıf ve kast gibi sosyal münâsebetlerin diğer bütün sistemleri ve etnik ve azınlık gruplaşmaları ile endüstrileşme ve şehirleşmeye ilişkin sosyal prosesler kalmaktadır.

Bu üçüncü görüş de S.'nin konusunun, ilerlemenin, sosyal reformun veya yoksulluğun, kötülüğün sosyal tabiatını araştırmak suretiyle, diğer ahlâkî değerlerin yahut "sosyal problem" olarak ele alınması gerekli olan diğer olayların sebebini bulmaya çalıştığını destekler mahiyettedir.

Bir dördüncü görüş, S.'nin analitik olarak ayrı ilim, yani sosyal sistemler ilmi olduğudur. Tabiatiyle konusu da ayrı ve sınırlı olmayan bir açıdan müşahede ve tahlil edilmiş sosyal olaylardır.

Tarih : İnsanlar, binlerce yıldan beri içinde yaşadıkları toplumlar ve gruplar üzerinde müşâhedede bulunmuşlar ve düşünmüşlerdir. Bununla beraber, S., bir yüzyıldan çok daha eski olmayan modern bir ilimdir. Auguste Comte, ilimler sınıflanmasında, S.'yi bütün ilimlerin hepsinin en az genel olanı ve en karmaşığı olarak, hem mantık bakımından ve hem de zaman itibariyle öteki ilimlerden sonraya koymuştur. Bu sebepten ötürüdür ki, insan toplumuna ait ilmin henüz çocukluk safhasında olduğu ifade edilmiştir.

Gerçi, modern S. ile ilgili müşahede ve fikirlerin, filozofların, dîn adamlarının ve bütün medeniyetler ve devirler üzerinde düşünen kanun adamlarının yazılarında rastlandığı da mübalâğa sayılmaz. Nitekim, Kautilya'nın *Arthashâtra* ve Aristoteles'in *Politika* adlı eserlerinin dün olduğu gibi, bugün de sosyologun ilgisini çeken tarzlarda, siyasî sistemleri tahlil ettikleri görülmektedir. Bu itibarla **XX.** yüzyılda ortaya atılan yeni toplum ilminde, yalnızca adına ait olmayan

bir gerçek mânâ da vardır. Zira, S., öncesi sosyal düşünceden, S.'yi ayırt eden hususiyetler yoklanacak olursa, görülür ki, S.'nin doğuşuna besleyen düşünce, bir yandan fikirce olgunluğa, diğer yandan da maddî şartlara bağlı görünmektedir. Gerçi bu şartlar, içten dokunmuş olduğu cihetle, tarihî bir kadro içersinde bunları bütün açıklığıyla ortaya koymak pek kolay değildir.

Bununla beraber, S.'nin başlıca fikir köklerini teşhis etmek, pek o kadar güç sayılmasa gerektir. Kalın çizgileriyle S.'nin siyasî felsefe, tarih felsefesi, tekâmüle ait biyolojik teoriler ve sosyal şartları anlamakta gerekli bulunan sosyal ve siyasî reform hareketleri gibi, belli başlı dört faktörden kaynaklandığı söylenebilir. Bunlardan ikisini teşkil eden tarih felsefesi ile sosyal araştırma, hususiyle başlangıçta önemliydi. Zaten bunlar da, insanın fikir tarihinde geç ortaya çıkanlardı.

Spekülasyonun ayrı bir alanı olarak tarih felsefesi, XVIII. yüzyılın bir ürünüdür. Kurucuları arasında Abbé de Saint-Pierre ve Giambattista Vico (1668 - 1744) vardır. Hattâ bunun gerisinde, XIV. yüzyılda İbn Haldun'un (1332 - 1406) *Mukaddime*'si ışıklı bir kaynak olarak, XVIII. yüzyıl Avrupa yazarlarının ve hattâ Marx'ın (1818 - 1883) bile habercisi olabilecek bir tarih felsefesinin nirengilerini ihtiva etmektedir. İnsan-oğlunun tarih görüşüne derinliğine tesir eden ilerleme fikri, Fransa'da Montesquieu (1689 - 1755) ve Voltaire'in (1694 - 1778), Almanya'da Herder'in (1744 - 1803) ve XVIII. yüzyılın bir takım İskoçya filozofları ve tarihçilerinin yazılarında aksetmiş bulunmaktadır.

XIX. yüzyılın ilk kısmındaki tarih felsefesi, Hegel (1770 - 1831) ve Saint - Simon'un (1760 - 1825) yazıları dolayısıyla hazırlanan ortamda, bir fikrî tesir zemini meydana getirecek seviyede bir kıvama ulaşmıştı. Bu iki düşünürden kaynaklanan Marx ve Comte'un eserleri de, bu zeminde hazırlanmış ve modern S.'ye katkıları da bu yönden olmuştur.

Böylece, yeni toplum anlayışında, tarih filozoflarının büyük rolü ve sorumluluğu olduğu iyice belirgin hâl almış bulunmaktadır. Çünkü, onlar sosyal müesseselerin hepsiyle ilgilenmişler ve devlet ile "sivil toplum" arasında dikkatli bir ayrım gözetir durumda olmuşlardır. Adam Ferguson'un *Essay on the History of Civil Society* (Sivil Toplumun Tarihi Üzerinde Deneme) [1767] adlı eseri, muhtemelen bu yaklaşımın en iyi örneğidir. Ferguson, bu denemesinde ve sonraki yazılarında, toplumun mahiyeti, nüfus, aile ve akrabalık, soy ayrılıkları, mülkiyet, hükûmet, örf ve âdet, ahlâklılık ve kanun konularını ele almakta, yani toplumu ilgili müesseselerin bir sistemi olarak incelemektedir; üstelik toplumları tiplerine göre sınıflamaya ve sosyal gelişme içindeki safhalarını ayırmaya çalışmaktadır. Benzer karakterleri ihtiva eden yazılar, felsefî gözle tarihe bakanların yazılarında da görülebilecek durumdadır. Nitekim, bunlar insan toplumunun incelenmesinde, insanların ilgisinin yöneltilmesinde dikkate şayan bir birliği ve anî değişmeyi temsil etmektedirler. Bu özellikler, XIX. yüzyıldaki ilk sosyologların, Comte, Marx ve Spencer'in eserlerinde yeniden ortaya çıkar.

Modern S.'de bir ikinci önemli unsur, kendi başına iki kaynağa bağlı olan sosyal araştırmayla sağlanmış bulunmaktadır. Biri, tabiat ilimleri metodlarının, insanla ilgili konuların incelenmesine de uygulanabileceği ve uygulanması gerektiği ve dolayısıyla insanla ilgili olayların sınıflanmış ve ölçülmüş olabileceği kanaatinin kuvvetlenmiş olmasıydı. Öteki de sanayi toplumlarında insanın cehaleti ve sömürülmesinin sonucu olan yoksulluğun "sosyal problem" olarak önem kazanmasıydı. Tabiat ilminin prestiji ve sosyal reform hareketleri gibi belli başlı iki tesir altında, sosyal araştırma da artık yeni toplum ilminde önemli bir yer işgal edecek hâle gelmişti. Batı Avrupa'nın sanayi toplumlarıyla ilgili Sir John Sinclair'in *Statistical Account of Scotland* (İskoçya'nın İstatistik Dökümü) [21 cilt, 1791 - 9] ve Sir F. M. Eden'in *The State of The Poor* (Yoksulun Durumu) [3 cilt,] gibi çığır açıcı eserleri, Condorcet'nin (1743 - 1794) bir "mathématique sociale" (sosyal matematik) tipi ve Quételet'nin "physique sociale" (sosyal fizik) tipi meseleye yaklaşmaları, Le Play'in (1806 - 1882) *Les Ouvrières Européens* (Avrupa'lı İşçiler) [1855, ikinci genişletilmiş baskı 1877 - 9] ve Booth'un *Life and Labour of The People in London* (Londra'daki Halkın Yaşayışı ve İşi) [1891 - 1903] gibi daha sonraki incelemeleri, sosyal araştırma ufkunu genişletmiş olmakta ve S.'nin başlıca metodlarının ne olduğunu ortaya koymuş bulunmaktaydı.

Şüphesiz, tarih felsefesi ve sosyal araştırmaya ilişkin bu fikir hareketleri, XVIII. ve XIX. yüzyıl Batı Avrupa'sının sosyal şartlarından tecrit edilemezdi. Tarih ve sosyal gelişmedeki bu yeni bakış tarzı, sosyal değişmenin hız ve derinlik kazanmasına sebep olduğu gibi, aynı zamanda, keşifler maksadıyla yapılmış seyahatlar da kültürel tezatların varlığı hakkında insanın dikkatini uyarmaya sebep teşkil etti. Tarih felsefesi, sadece düşünmenin bir çocuğu olmakla kalmadı; biri İngiltere'de sanayi inkılâbı ve öteki de Fransız inkılâbı olmak üzere, belli başlı iki inkılâp hareketi doğdu. Buna benzer olarak, sosyal araştırma da, yalnız tabiat ilmine ait metodların insan âlemine uygulanması aşırı isteğinden doğmadı; fakat bir sanayi toplumunun maddî imkânlarıyla hazırlanmış bir ortamda, ortaya çıkan sosyal kötülüklerin yeni bir anlayışından kaynaklandı. Çünkü yoksulluk veya başka türlü bir diğer sosyal problem hakkındaki bir sosyal araştırma, bu türlü kötülükleri ortadan kaldırmak veya kökünden kazımak maksadıyle yapılmaktaydı veya hiç değilse, kötülükleri tanımak suretiyle bunlara engel olunabileceği anlayışına inançtan ileri gelmekteydi. Dolayısiyle sosyal araştırma yoluyla sağlanan doğru bilgiden, sosyal reform için faydalanılabilir ve böylece, insanın fizik çevresi üzerinde daha tam kontrol sağlanabilirdi. Buna benzer olarak da insanın sosyal çevresini kontrol etmek imkânı elde edilebilirdi.

Bu bakımdan S.'nin tarih - öncesi, kabaca 1750'den 1850'ye kadar, başka deyişle, Montesquieu'nün *Espris des Lois* (Kanunların Ruhu) [1748] adlı eserinin çıkışından, Comte'un eseri *Cours de Philosophie Positive* (Müsbet Felsefe Dersleri) [1830 - 1842] ile Spencer'in (1820 - 1903) ilk yazılarına ve hususiyle *Social Statics* (Sosyal Statik) [1850]'in yayınlanmasına kadar olan, aşağı yukarı bir asırlık bir dönemi içine alır. Ayrı bir ilim olarak S.'nin kuruluş dönemi de XIX. yüzyılın ikinci yarısını işgal eder. Bu dönem içindeki S., başlangıçında ansiklopedik bir karakter arzetmekteydi; insanın sosyal hayatının bütünüyle ve tarihin bütünüyle ilgiliydi. İkinci safhasında tarih felsefesinin tesiri altına girdi; biyolojik tekâmül teorisinden etkilendi ve böylece sosyal gelişmenin başlıca merhalelerini takip eder gözüken tekâmülcü bir karakter kazandı. Üçüncü safhasında ise, tabiat ilimleriyle aynı karakterde bir müsbet ilim olarak tasarlandı. Zaten XVIII. yüzyılda sosyal ilimler, kalın çizgileriyle fizik

modeli üzerine tasarlanmıştı; S. de XIX. yüzyılda biyolojiyi model almıştı. Esasen bu nokta, sosyal tekâmülü benimsemesinden ve geniş olarak bir organizma gibi toplumu kabûl etmesinden açıkça belli oluyordu.

Bu büyük boyutlu iddialar, tabiî olarak daha dar ve daha ihtisaslaşmış alanlarda çalışan, hususiyle tarihçiler, iktisatçılar ve siyasî ilim mensupları arasında zıt iddiaların doğuşuna da imkân ve zemin hazırladı. Aslında ilk safhasındaki S.'ye muhalefet, öteki sosyal ilimleri de hedef edinerek, onlar üzerinde hâkimiyet sağlamasından kaynaklanmaktaydı. Daha sonraki sosyologların çalışmasında, artık bu türlü iddialar açıkça terkedilmişti. Meselâ, Hobhouse (1864 - 1929), S.'yi "insanın kendi alanı olarak, onun bütün sosyal hayatıyla ilgili bir ilim" gibi tasarlıyor ve başka bir hususiyeti olmamakla beraber, aralarında ancak karşılıklı - tesirin söz konusu edilebileceği öteki sosyal ilimlerle ilişkisini görüyordu. Çünkü "genel S. ne kendi başına ihtisaslaşması başlamadan önce de tamamen ayrı bir ilimdir, ne de sosyal ilimlerin sonuçlarının, mekanik yoldan, yanyana konulmasından ibaret, bu ilimlerin yalnız bir sentezi değildir. S. daha ziyâde bütün sosyal araştırmalar yoluyla beslenerek işleyen, hayatî bir prensip, uyarıcı arayış, ilgili sonuçlar, parçalarda bütünün hayatını teşhir eden şeydir."

Durkheim (1858 - 1917) de, S.'nin bağımsızlığı üzerinde ısrar ederken bile, S.'nin ansiklopedik bir ilim olması gerektiğini veya öteki sosyal ilimlerden tecrit edilmesi gereğini savunmamıştır. O da Hobhouse gibi, aynı yoldan sosyolojik bakış tarzının yayılmasını ve buna göre de içinden özel sosyal ilimlere doğru bir dönüşümünü düşünmüştür. Ancak daha sonraki bir safhada, özel ilimlerin tek tek alanlarında kurulmuş kanunlar üzerine temellendirilen, daha genel kanunları ihtiva eden, bir genel S. kurmanın mümkün olabileceğini tasarlamıştır. Nitekim, Durkheim'in çalışmalarında S.'nin özel alanlarına ait çok sınırlı konulara yönelindiği görülmüştür ki, bu da genel S.'nin bu özel ilimlerin sentezi olabileceği tezini desteklemektedir. Durkheim, öteki sosyal ilimlere sosyolojik yaklaşımı kullanmada gerçekten çok başarılı olmuştur. Birçok Fransız sosyal ilim adamı, farklı disiplinlerde Durkheim'in çalışmasının tesirinde kalmışlardır: Hukukta (Davy, Lévy-Bruhl), iktisatta (Fr. Simiand), antropolojide (Mauss), tarihte (Marc Bloch, Granet), lenguistikte (Cahen, Meillet) gibi en önde gelen bir hayli ünlü isim vardır. Durkheim'in fikirleri, yalnız kendi yazılarıyla değil, aynı zamanda, 1898'de kurduğu *Année Sociologique* (S. Yıllığı) vasıtasıyla daha tesirli şekilde yaygınlık kazanmıştır. Onun S. anlayışı, tâbir caizse, bu yıllığın organizasyonuna sinmişti ve yıllığın her sayısı bir veya iki orijinal monografi ihtiva ediyor ve sosyal araştırma alanlarının bir çoğu ile ilgili yayınlarla model alınabilecek niteliğini sürdürüyordu.

Almanya'da S.'nin daha başlangıçta ansiklopedik karakteri reddedilmişti. Orada da başka yerlerde olduğu gibi, S.'nin alanını târif ve sınırlamak için, bir teşebbüs yapılmıştı; fakat bu durumda Simmel'in (1858 - 1918) tesiri altında sosyal hayatın şekillerinin mücerret bir ilminin kuruluşu söz konusuydu. Bu çabalara rağmen, Marxism tarafından uyarılmış tarihî yorum ve kültür S.'sine karşı sürekli bir ilgi vardı. Bu değişik ilgiler, Durkheim'in eserlerinde olduğu gibi, Max Weber'in (1864 - 1920) yazılarında da görülüyordu. Nitekim, tarih, hukuk, iktisat, mukayeseli dîn alanlarında sosyolojik bir bakış tarzı deneniyordu.

Bu bakımdan, klasik sosyologlar da, hususiyle Durkheim, disiplinin muhteva ve metodlarını tesbit etmeyi ve ana sosyal olayların araştırılması yolundan değerini belirtmeyi hedef tutuyorlardı. Daha sonraki S., bu hedeflerden bazı bakımlardan ayrılmıştı. İlkin, genel teorik sistemlerin kuruluşunda bir ilgi yenilenmesi için, zaman gerekliydi. Şüphesiz, bu durum birçok itirazlara açık bulunuyordu. Üstelik bu teorik çabalar, S.'nin öteki sosyal ilimlerden ayrılmasına doğru temâyül ediyordu. İkinci olarak, araştırma alanında, öteki sosyal ilimlerin herhangi birinde yer almayan ve bir "sosyal problem" karakteri arzeden "geriye kalan" konular üzerinde faaliyeti kaplama eğilimi görülüyordu. Amerikan S.'siyle ilgili çeyrek asır öncesine ait bir araştırma, 1953 - 1954 yıllarında sosyolojik araştırmanın biri şehir ve toplum incelemeleri ve öteki de evlilik ve aileye ilişkin olmak üzere, iki ana alanda proje sayısının yoğunlaştığını dile getirmektedir.

Bu eğilim yalnız Amerika çapında değil, aynı zamanda, başka ülkelerde de benzer bir görünüm ortaya koymaktadır. Fakat bu olanın bütünü demek değildir. Sosyolojik bakış tarzının, öteki sosyal ilimlere doğru da oldukça yayıldığının işaretlerini taşımaktadır. Zira, siyasî ilim(ler), bu bakımdan en iyi örneği teşkil eder. Nitekim, son yıllarda siyasî partiler (organizasyon, bürokrasi, liderler), baskı grupları, seçimler ve seçim davranışı üzerinde sayısız incelemeler, sosyologlar tarafından yapılmış ve onlarca ilham edilmiştir. Hattâ bu incelemeler, siyasî müesseseler üzerinde yapıldığı cihetle, siyasî ilim(ler) ile siyasî S. arasında ayrım yapmak bile iyice güçleşmiştir.

İktisadın hayli gelişmiş kendi teorik sistemi bulunduğundan ötürü, iktisattan yana S.'nin tesiri en az olarak görünmektedir. Gerçi, sanayi teşebbüslerindeki emek (iş) organizasyonu, sanayi ilişkileri ve daha yakın zamanlara ait olmak üzere, sanayileşme süreçleri üzerindeki sosyolojik incelemeler, iktisadî bilginin özünde genişlemeye katkısı olmuştur. İktisadî planlama hakkındaki gelişme, aynı zamanda, iktisadî davranışın sosyolojik görünüşüne daha büyük üstünlük sağlamış bulunmaktadır.

Toplum incelemesinde S.'nin yeri, öteki sosyal ilimler arasında çok sıkı bir sınır çizilmemekle beraber, şimdi daha sağlıklı şekilde târif edilmiş olabilir. S. (sosyal antropoloji ile birlikte) bir bütün olarak sosyal hayatla, sosyal müesseselerin ve bir toplumu teşkil eden sosyal grupların topyekûn karmaşık sistemiyle ilişiği olan ilk ilimdir. S.'de temelli anlayış veya istikametlendirici fikir, sosyal yapıya (bünye) ait bulunmaktadır. Artık sosyologların ilgisini, sistematik olmayan tarzda, ancak daha önceden incelenmiş olan aile, dîn ve ahlâk, sosyal tabakalaşma, şehir yaşayışı gibi, sosyal hayatın görünüşleri çekmektedir. İktisat, siyasî ilim(ler), hukuk vb. gibi önceden teşekkül etmiş disiplin alanları içinde sosyolojik katkı, ancak incelenmiş özel müesseseler ile bir bütün olarak sosyal yapı arasındaki bağı göstermek ve mukayeseli incelemenin önemi üzerinde ısrar etmek hususunda olmuştur. İhtisaslaşma, insan toplumu hakkında kaçınılmaz olmakla kalmamakta, aynı zamanda, sosyologun görüşü, sosyal yapıya ait umumî bir anlayış çerçevesi içinde yer alması ve geniş mukayeseli incelemeye dayanan sosyal müesseseler ile sosyal yapının değişkenliğinin farkında olması gerekmektedir. Bu hususun, sosyologun uzmanla haberleştiği sosyal yapının nâzım bir planı etrafında cereyan ettiği iddia edilemez. Çoğu sosyologların, esasen uzman olmaları gerekir ve bazısı sosyal yapının umumî vasıflarıyla başlıca ilgilerini sürdürecek-

leri tabiî olmakla beraber, gelecekte gittikçe uzmanlık kazanmaları da muhtemeldir. Asıl ihtiyaç duyulan şey, sosyologlar ile öteki sosyal ilim mensupları arasındaki sıkı bir iş birliğidir ve bu türlü iş birliği sosyologun özel sosyal ilimlerin biri veya ötekinde biraz yetkiye sahip olmasını ve uzmanların da umumî S.'den biraz bilgi edinmelerini gerekli kılar.

Bu konularda sosyal antropologların, umumiyetle inceledikleri toplumun bizzat tabiatı olduğundan ötürü, bazı avantajlara sahip olmaları tabiîdir. Her ne kadar onların birbirleriyle olan başlıca ilgilerini akrabalık teşkil etse de, başka ilim adamlarının sahasına geçmekten korkmaksızın, kabile hayatı yaşayan toplumların iktisadî ve siyasî müesseselerini incelemeye yatkındırlar. Elbette, daha yeni olarak onların durumu, sosyologlarınkine benzer hâle gelmektedir; bir çok kabile hayatı yaşayan toplumların sanayileşmesiyle (Afrikadaki gibi), iktisatçıları, siyasî ilim mensuplarını, antropologları, sosyologları ve diğerlerini de gerektiren iş birliği gözeten bir araştırmaya yönelik hâl almaktadır.

Hind toplumu hakkında sistematik inceleme, İngiliz idaresi dönemi içinde başlatılmış ise de, Avrupa'da olduğu gibi, Hindistan'da da sosyal problemler üzerinde uzun felsefî düşünme geleneği vardır. Gelişmeye doğru yol olan ilk sosyal ilimler, iktisat ve sosyal antropoloji idi. İlki, bir sanayî ve ticarî ekonominin gelişmesiyle ve ikincisi de kabile hayatının hüküm sürdüğü yerleşme alanlarının yönetiminde uzman müşavirlere duyulan ihtiyaç saiki ile bağlantılı durumdaydı. S., ancak son yıllarda, sosyal ilimler arasında önemli bir yer işgal eder hâle geldi ve bugünkü hızlı gelişmesi için de uygun bir zemin hazırlanmış oldu. Bağımsızlığının gerçekleşmesinden beri Hindistan, iktisadî ve sosyal devrimler içinde bulunmakta ve bu devrimle ilgili problemlerin çoğu da ancak sosyolojik araştırmanın yardımıyle çözülmüş olabileceği zannını vermektedir. Sosyologlar, aynı zamanda, Hindistan'da önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü, sosyal yapısındaki başlıca unsurlardan bazısı, hususiyle S. ile ilgili bulunmaktadır. Dîn ve kast sistemi, Hind sosyal gelişmesinde önemli faktörler olup, hiçbir sosyal ilim mensubu, onların iktisadî kalkınma, siyasî organizasyon ve hukuk üzerindeki tesirlerini bilmezlikten gelemez. Bu şart, yalnız sosyolojik araştırmaya uygun gelmekle kalmaz, aynı zamanda, sosyal ilimler arasında sıkı bir iş birliğini de gerekli kılar. Nitekim, Hind politikası üzerinde yazı yazanların hemen hemen hepsi, dînin ve hususiyle kastın tesirine temas etmişlerdir. Hukuk ve gerçekten topyekûn sosyal kontrol sistemi, dinî görüşlerle kaplanmıştır ve dolayısıyle dînden ayrı olarak incelenmesi de oldukça zorluk arzeder. Bu bakımdan, Hind toplumunun şartları, sosyolojik bir bakış tarzına göre, özel sosyal ilimleri düzenler.

Esasen, insan toplumunun incelenmesinde bir başka görüşün olduğuna da dikkat etmek lâzımdır. XIX. yüzyılın büyük sosyologları, disiplinlerinin ansiklopedik anlayışları yüzünden tenkit edilmişlerdir. Aslında bunun büyük bir üstünlüğü de vardı; çünkü, toplumun ve tarihî dönemlerin farklı tipleri hakkında geniş bir bilgi edinilmek istenmişti. Hattâ S. bile, Batı Avrupa'da ve geniş ölçüde kapitalist sanayi toplumunun ortaya çıkışına bir cevap olarak teşekkül etti; öyle ki, bu alanda S. ile ilk uğraşanlar ilgilerini yalnız Avrupa toplumlarıyla sınırlamamıştı. Bu bakımdan, ilimlerinin konusunu teşkil eder şeklinde insan toplumlarının her derece ve türüne baktılar. Gerçi, Batı toplumlarına özel bir önem atfetmek eğiliminde olsalar bile, öteki toplumların da benzer gelişme safhalarını geçirdikten sonra, bir medeniyet merhalesine erişileceği görüşünden hareket etmekteydiler. Bu yolda Comte "insanlığın seçkini veya öncüsü" dediği Avrupa milletleri için araştırmalarının sınırlamasını meşrû karşılıyordu. Halbuki, sonraki S., tam tersine ilginin çok dar oluşuyla vasıflandırılmıştır. Sosyologların büyük ekseriyeti, kendi toplumlarının çok küçük parçalarında incelemelerde bulunmakla yetinmişlerdir. Şüphesiz, bu değişme için muhtelif sebepler vardır. Hobhouse ve Max Weber'in çalışmalarında gösterdiği bilgince tavrı güçleştiren ve hattâ imkânsız kılan büyük bilgi birikimi, mukayeseli metodun lehine meyil ve ihtisaslaşmanın bir yanlış anlayışı gibi hususlar söz konusu olsa gerektir. S.'nin etnosantrik bir eğilimi temsil eder gözükmesi de, onu darlaştıran bir faktör olarak rol oynamıştır. Durumun tekrar değişmekte olduğunu gösteren işaretlerin de var olduğu söylenebilir; mukayeseli incelemelerin yeniden canlandırılması söz konusudur ve sosyologlar, yabancı toplumlarda yerinde müşahedelerde bulunmakla, sosyal antropologlara benzemenin başlangıcındadırlar. Bu mukayeseli incelemeler, XIX. yüzyılınkinden önemli bakımlardan farklıdır, bunlar olayların daha sınırlı bir bölümüyle ilgili bulunmakta ve tek tek araştırmacıların tek başına yaptıkları çalışmalardan ziyâde gittikçe milletlerarası iş birliğine dayanmaktadır. Fakat bunlar sosyal yapı ve sosyal müessese tipleri hakkında umumî bir bilgiyi ve sosyologun mahallî toplumun belirli özelliklerinin ötesine giden insan toplumu hakkında bir görüşü gerektirmekte benzerlik arzeder.

Batı S.'sinin bu karakteristikleri, Hindistan'daki duruma uygun olduğu kadar, Türkiye'deki şartlara da uygundur. Hindistan'da olduğu gibi, Türkiye'de S.'nin gelişmesi, Avrupa'daki ilk safhada olduğu gibi, aynı faktörlerden kaynaklanmaktadır; nitekim, hızlı iktisadî ve sosyal değişmeden ileri gelen yeni sosyal problemlerin doğuşu ve değişmeyi kontrol ve onu yönlendirme arzusu, aynı faktörlere bağlı bulunmaktadır.

Bu itibarla, gayet tabiîdir ki, sosyologların ilgisi, şu veya bu toplumun sosyal yapısının tahlili üzerinde yoğunlaşır ve sosyolog mensup olduğu kendi toplumunun incelenmesine yönelirken de, mukayeseli incelemelerin geliştirilmesi yönünden büyük bir imkân ortamının husule geldiği muhakkaktır.

Comte'un dediği gibi, insan toplumu son derece karmaşıkları ihtivâ etmektedir. Sosyal olayların ilmî incelemesi, ihtisaslaşma olmaksızın mümkün olamaz. Fakat konusunun tatmin edici bir bölümüne erişmek için, tabiat âleminin incelenmesinden daha zor görünüyor. Sosyal ilimler arasında şimdiki iş bölümü, siyaset, iktisat, dîn, aile müesseseleri gibi kolayca görülebilen özelliklere bağlı geleneğe dayanmaktadır. S.'nin ileri götürülmesiyle, bu iş bölümüne zımnen karşı konulduysa da, aynı zamanda, bazı istisnalarla, bizzat S. içinde, az da olsa, husule getirildi. Her hâlde, S. ile özel sosyal ilimler arasında iş birliği, belirli çizgiler takip ederek, S.'deki ihtisaslaşmayı gerekli kılmaktadır.

Teorik çerçevede S.'nin öteki sosyal veya davranış ilimleriyle münâsebeti, yukarıda gösterildiği üzere, tartışılmıştır. S., gerçekten, Comte'un dediği gibi, sosyal ilimlerin kraliçesi-toplumların genel bir sosyal ilmi-midir, yoksa sosyolojik olarak târif edilmiş olabilen problemleri sistemleştiren, iktisadî, psikolojik veya kültürel olmaktan ayrı olarak, daha ihtisaslaşmış bir sosyal ilim midir?

Meseleyi çözmek hususunda en sistematik modern teşebbüs, Parsons'un (1902 -) yazılarında görülür (1938 -

1953; 1951, 1960, 1966). Parsons'un görüşünce, sosyolojik teori, sosyal sistemler teorisinin bir görünüşüdür ve dolayısiyle S de özel bir sosyal ilim olarak târif edilmiştir. Onun nazarında S., "sosyal sistem içinde değer - yöneltme örneklerinin müesseseleşmesi olaylarıyla" uğraşır. Parsons'a göre, sosyal sistemler hakkında başka ana teori iktisada ait bulunmaktadır. Çünkü iktisat, "akla dayanan karar - verme olayları ve mübâdele münâsebetlerinin müesseseleşmiş bir sistemi içinde bu kararların sonuçlarıyla uğraşmaktadır". Bu çerçeve içinde siyasî ilim(ler), özel bir sosyal ilim olmaktan çok sentetik bir ilim olarak görülmüştür. Parsons bunun da ilerisinde sosyal sistem teorisini yalnız târif etmekle kalmamakta, aynı zamanda, eylem hakkında biri şahsiyet teorisi, öteki de kültür teorisi olmak üzere, ayrıca bir de sosyal sistem teorisine yer vermektedir.

S.'nin alt alanları : XIX. yüzyıldan beri, hususiyle hastanelerin, hekimlerin ve hemşirelerin incelenmesine doğru yönlendirilmiş bir tıp S.'si, okullara ve eğitimcilere yöneltilmiş bir eğitim S.'si söz konusudur. XVII. yüzyıl ahlâk filozoflarına kadar gerilere uzanan ve XX. yüzyılda da mukayeseli bir çalışmaya konu olan bir dîn S.'si vardır. Ayrıca sanayi teşebbüsleri, aile, bürokrasî, ceza müesseseleri, askerî ve gönüllü kuruluşlar ve sanat faaliyetleriyle ilgili S.'ler de hesaba katılmalıdır. Hattâ günümüzde S. yeni yeni dallara bölünmektedir : Genel S.; sosyal morfoloji ve ekoloji; iktisat ve sanayi S.'si; sosyal psikoloji; bilgi sosyolojisi; dîn S.'si; hukuk S.'si; ahlâk S.'si; dil S.'si; eğitim S.'si. Bütün alt-alanların birleşmesini sağlayan nokta, S.'nin çeşitli özel sosyal faaliyetleri ve değişik görünüşleri kendi bölümlerine irca edilemeyecek bütün hâlinde ele almasıdır.

Sosyal psikoloji : Sosyal görevlerin yerine getirilmesi söz konusu olduğu zaman, insanların kendilerini organize edecek tarzda, çeşitli tipten toplumlarda insanların davranışlarını ve bunların saiklerini tasvir etmek ve açıklamak gerekmektedir. İşte sosyal psikologlar, ferdin dışına vuran davranışları, ile uğraşmakta, ferdin toplum üyesi diğer fertlerle ilişkilerinde nasıl bir karşılıklı - tesir süreci içine girdiklerini araştırmaktadırlar. Sosyal psikolojik araştırmanın belli başlı iki ana alanı vardır : (1) konuşma, senbol sistemleri ve anlamlar gibi, insan haberleşmesinin tabiatı; (2) dilin kazanılması ve kendi - kendini kontrol edebilecek kabiliyetin geliştirilmesi dahil, gencin sosyalleştirilmesi süreci söz konusudur.

Psikanaliz yaklaşımı : Sigmund Freud (1856 - 1941) tarafından formüle edildiği gibi, psikanalitik psikoloji, çoğu sosyologlar tarafından ciddî bir tenkide tâbi tutulmuştur. Daha sonra, sosyolojik görüşlere yatkın psikologlarca, yeni - Freud'cu (derinlik) psikolojinin ve dinamik psikolojinin geliştirilmesi mümkün olmuş ve böylece sosyolojik çalışmada birçok psikolojik görüşler hissedilir hâle gelmiştir.

Davranış psikolojisi : Davranış psikolojisi ile karşılıklı - tesir de benzer modeli takip etmiştir. John B. Watson (1878 - 1958) tarafından formüle edilmiş ilk teoriler, sosyoloji için temel olan pek çok kavramların inkârı ile ilgili bulunmaktadır. Bu tavra cevap olarak sosyologlar, grup gerçekliği ve senbollerin mânâsı ile ilgili zaruret üzerinde durmuşlardır. Bu tartışmalar, bazı sosyologların oldukça aynı tabiatta bulduğu yönlerde, davranış teorilerinin değişmelerine ve yeni anlam kazanmalarına zemin hazırlamıştır.

Diğer psikoloji okulları : Diğer psikoloji okulları da sosyal psikologların faaliyetlerine tesir etmiştir. Gestalt psikolojisi ve diğer psikoloji okullarının mensupları da, hususiyle Amerikan sosyologları üzerinde tesirli olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra fenomenolojik psikolojinin de sosyolojiye tesiri söz konusudur. Psikolojik görüşlerle yönlendirilmiş sosyologların da ferdin grup yaşayışındaki davranışını, psikologların yaptıkları gibi, marazî cephesiyle ele almaktan çok normal yönüyle görmeye eğilim göstermeleri tabiîdir. Psikoloji ve S. disiplinleri arasında bir diğer mukayese zemini de, bilhassa sosyal psikolojide görüldüğü gibi, önceki eğitime psikologların çok büyük önem vermelerine karşılık, sosyologların bütün ömür boyunca maharet kazanma ve öğrenmeye ağırlık tanımaları noktasında toplanmaktadır.

Biyolojik S. Demografya ve ekoloji alt - alanları, insan toplumlarının incelenmesine biyolojik bir yaklaşımı temsil etme anlamında S.'nin önemli bir diğer dalını teşkil eder.

Demografya : Demografya ne kadar insanın, yaş ve cinsiyet itibariyle hangi yerlerde bulunduğunu araştırır. Bu deyim, ilk defa 1855'te kullanılmakla beraber, demografya faktörlerinin yaptıkları tesirler, Malthus'un ünlü kanununda (1798) çok parlak bir şekilde ifade edilmiştir.

Ekoloji : İnsanların sayıları ve gelişme ve göç seyirleri, hem coğrafî ve hem de daha geniş biyolojik çevre içinde yerleşildiği zaman, daha açık mana kazanır. Sosyolojik ekoloji, şehir nüfusunun etnik durumunun, yaş ve cinsiyet, ekonomik durum ve evlilik hâlinin haritalandırılmasıyle ilgilidir.

S.'nin metodları : Fransız matematikçisi Henri Poincaré (1854 - 1912), zamanında S.'den bahsederken onu "çok metodlu ve az sonuçlu ilim" diye vasıflandırmıştı. Bu aşırı derecede sert bir hüküm olmakla beraber, sosyologların çalışmalarına ve elde ettiklerine bakarak, pek mübalâğalı bulunmamalıdır. Poincaré'nin müşahedesindeki asıl doğruluk payı, S.'de en uygun metodların neler olabileceği konusunda bir çok tartışmaların yapılması ve sosyolojik teori taraftarlarının (tıpkı her metafizikçideki gibi) konuya yeni bir bakış tarzı getirmek istemesinden ibarettir.

Gerçekten S.'yi tabiat ilminin terimleriyle düşünenler ile onun herhangi bir tabiat ilminden apayrı, belki tarihe veya felsefeye benzediğini düşünenler arasındaki görüş farklılıkları, S.'de metod anlayışının önemini ortaya koymaktadır. *Tabiat* ve *toplum* arasında kökten farklı araştırma metodlarını gerektiren şeyin ne olduğu sorusunun, büyük bir önem taşıdığı muhakkaktır. Bu farklılıklar, ilk defa Dilthey (1833 - 1911) tarafından ifâde edilmiş ve sonra da başta Windelband ve Rickert olmak üzere, Alman târihçileri ve filozoflarınca pek çok tartışılmıştır. Tabiat âlemi ile sosyal veya kültürel âlem arasında belli başlı iki ana fark vardır. İlkin, tabiat âlemi ancak dışardan müşahede edilebilir ve açıklanabilir; halbuki, insan faaliyetleriyle ilgili âlem ise, içten müşahede edilebilir ve kavranabilir; bu itibarla, kendimiz de bu âleme mensup olduğumuz ve kendimizinkine benzer zihin ürünleriyle ilgili olduğumuz için ancak anlaşılabilir. İkincisi de, tabiat âlemindeki olaylar arasındaki münâsebetler, sebep - sonuca ait me-

kanik münâsebetler olduğu hâlde, insan âlemine ait olaylar arasındaki münâsebetler ise, değerlere ve gayelere bağlı münâsebetlerdir. Bundan, Dilthey'in görüşünce, "beşerî incelemeler"in sebep - sonuç bağlantılarının kurulmasını veya üniversel kanunlar formüle edilmesini değil, fakat şahsiyet ve kültür tipolojileri kurulması, farklı tarihî şartlarda, insanların mücadele ve maksatlarını anlamaları için, bunlardan çerçeve olarak faydalanması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Dilthey'in bu görüşleri daha sonraları da birçoklarınca paylaşılmaktadır. Bununla beraber, Dilthey'in fikirleri, sebep - sonuca dayanan açıklama, gayeye bağlı açıklama arasındaki ayrımla ilgili bulunmaktadır ve sosyal entropolojideki fonksiyonel açıklamanın çoğu onun metod anlayışına uyar gözükmektedir. Meselâ, Malinowski (1884 - 1942) müesseselerin fonksiyonunun şuurla gayelerle tâdil edilmiş biyolojik ihtiyaçlarla ilgili olduğunu savunmuştur. Sonraki fonksiyonistler ise, sosyolojik acıklama seviyesinde kalmakla beraber, psikoloji veya biyolojiye başvurmaksızın, sosyal müesseseleri, incelediklери toplumlarda yaşayan fertlerin değerleri ve gayeleri açısından yorumlamaya yönelmişlerdir.

XIX. yüzyılın son yarısında başlayan ve Max Weber'in metodolojiye ait yazılarında açıkça görülen pozitivistler ile pozitivistlerin karşısında olanlar arasındaki metod çekişmeleri, değişik biçimlerle, son yıllarda tekrar ve çok güçlü şekilde ortaya çıkmış bulunmaktadır. Böylece, S. metodunun tabiat ilimlerinin metodlarından farklı olarak kavrayışa ve belirli bir muhteva içinde eylemin ayrıntılı incelenmesine dayanmak zorunda olduğu iddia edilmiş bulunulmaktadır. Hattâ Alman tarihçilerinin ihtiraslı ve herşeye yukarıdan bakan nitelikteki ürünü olan Verstehen (anlayış) denen bilgi türünü, ayrıca Einfühling (keskin içebakış, sezgiye dayanan senpati) diye adlandırılan bir başka bilgi türünün de ortaya çıkmasına vesile olacak anti-pozitivist görüşler, bu türlü metod arayışı içine girmişlerdir.

"İlmî metodun birliği"ni savunanlar da, Dilthey ve onu devam ettirenlerin savundukları tenkitçiliğe yeterince cevap vermiş sayılmazlar. "Toplumun tabiat ilmi"nin en doğmatik savunucularından biri olan Radcliffe - Brown (1881 - 1955), mantıkî karakteri üzerinde bile herhangi bir araştırmaya girmeksizin sosyolojik "kanunlar" ve "açıklamalar"dan serbestçe söz edilebilmektedir. K. R. Popper ise, *Poverty of Historicism* (Târihçiliğin Yoksulluğu) [1957] tezinde, târihçilik hakkında tabiatçı olmayan doktrin yönünde tavır takınarak, fizikteki metodların sosyal ilimlere uygulanmasına karşı bazı itirazları dile getirmektedir. Burada katılması gereken bir nokta da, Dilthey'in tabiat ilimleri ile insan incelemeleri arasında bir uçurum meydana getirmek hedefini gütmediğidir. Esasen, insan incelemelerinde başka metodlar da kullanılmakta ve farklı sonuçlara varılmaktadır. Gerçi bu fikirler, sonraları Max Weber tarafından yeniden ele alınmış olmakla beraber, Weber, sebep - sonuç açıklamasına daha büyük önem vermiştir. Bu bakımdan, onun durumu, sosyolojik açıklamanın gerek tam sebep - sonuç ve gerekse tam mânâ (anlama) olması gerektiği şeklinde özetlenebilir.

Dilthey ve Weber, tarihte veya S.'de "insan incelemeleri" alanında kendi çalışmalarının temeli üzerine metodolojik görüşlerini dayandırmışlardır. Son otuz kırk yıldır yapılan ciltler dolusu sosyolojik araştırmalardan, sosyologlar bir çok empirik genellemelere varabilmiş olsalar bile, mânidar hiçbir sosyolojik kanuna ulaşamamışlardır. Sosyal antropolojide Dilthey'in beşerî değer ve gayelerin yorumlanmasına ilişkin anlayışını doğrulayan nitelikte bazı aydınlatıcı incelemeler yapılmış ve antropologlar, sosyologlara nisbetle, genel kanunlar formüle etmede daha az uğraşmışlardır. Fakat S.'de yapılmış bu türlü gelişmeler, alelâde ilim metodlarını kullanmanın gitgide yaygınlaşması sonucunda sağlanmış gözükmektedir. Son dönemin önemli çalışmalarının çoğu, (bir sebep - sonuç bağlantısı veya bağlaşması gösteren) bir hipotez formüle etmekle ve ilgili verilerin toplanması ve tahlili yolundan hipolozi test etmekle teorik problemlerin araştırılması sürecini takip etmiştir. Artık kullanılan veri toplama ve tahlil teknikleri ise, gittikçe incelmiş ve dakik duruma gelmişlerdir. S. de ekseriya güç olan olaylarla uğraşan tabiat ilimlerinin çoğundan farklıdır ve bu olayların ölçülmesi veya hesaplanması yahut sebep - sonuç münâsebetleri altına alınması, bazan imkânsızdır; fakat bu araştırma metodlarında köklü bir farklılığı gerektirmez; ancak sosyolojik araştırmanın sınırlı bulunduğu ve gerekleştirilerek şeyin daha gerçekçi olarak değerlendirilmesi gereğini ortaya koyar.

Sosyolojik çalışmalara ışık tutan temel metod veya yaklaşımlar, tarihî, mukayeseli, fonksiyonel, formel veya sistematik ve yapıya yönelik olmak üzere, beşe ayrılmaktadır.

Tarihî metod : Tarihî yaklaşım, başlıca iki şekilde olmuştur : İlki, tarih felsefesinden ve daha sonraki biyolojik tekâmül teorisinden etkilenmiş ilk dönem sosyologlarına aittir. Bu yaklaşım, araştırma ve teori problemlerinde önceliklerin belli sıralanmasına dayanmakta, sosyal müesseselerin, toplumların ve medeniyetlerin menşeleri, gelişimleri ve dönüşümleriyle ilgili problemlere önem vermektedir. İlk dönem tekâmülcü görüş taraftarları, etnografik ve tarihî bir malzeme topluluğunu aydınlatıcı tarzda sınıflandırmışlar ve insan toplumunun mümkün tipolojisini tesbit etmişlerdir. Onlar, aynı zamanda, sosyal değişmeler konusundaki bilgilerimize önemli katkılarda bulunmuşlardır. Sosyal yapıda değişme husule getiren faktörlerin bazısını, onların çalışmalarından elde edilen bilgilere dayandırmakta ve belirli değişme tarzlarıyle ilgili bir sürü kanun ve şartları, sosyal tekâmül hakkında genel bir açıklama üzerinde formüle edebilmekteyiz.

Tarihî yaklaşımın bir başka şekli, Max Weber'in ve tesirinde kalan daha sonraki birçok sosyologların çalışmalarında görülmektedir. Çağdaşı Marxistleri tenkit eden Weber'in nazarında, tarihin maddeci yorumlanması denen görüşün, tarihî gerçekliğin sebep - sonuca dayanan açıklaması için, bir "Weltanschauung" (dünya - görüşü) olarak veya bir formül olarak kesinlikle reddedilmiş olması gerekir. Weber, yeterli bir metod saymadığı ekonomik sebep - sonuç açıklaması karşısında, tarihin ekonomik yorumunu savunmakta ve sosyal tekâmülün tepyekûn seyrini açıklamaktaki Marxist görüşe karşı tavır almaktadır.

S.'ye ait son çalışmalardaki bu tarihî yaklaşım, her ikisi de Weber'in metodolojisi üzerinde denemeler yazan C. Wright Mills ve Raymond Aron'un çalışmalarında esas alınmıştır.

Sanayi toplumlarındaki sosyal değişme ve az gelişmiş toplumların sanayileşmesine artan ilgi şimdi Weber'in metodunun daha geniş şekilde benimsenmesini teşvik etmekte; problemlerin formüle edilmesinde kavramların ideal tip târifinde ve sebep - sonuça dayanan açıklamaları ve tarihî yorumlamaları sağlamada, bu metod daha çok ve sık kullanılmaya başlanmıştır.

Mukayeseli metod: Mukayeseli metod, uzun bir süre S. denince akla gelen tek metod olmuştur. Metod ilkin tekâmül görüşünü savunan sosyologlar tarafından kullanılmış ise de, bu kullanış, tekâmülcü bir yaklaşım için zarurî bir taahhüt sayılmaz. Durkheim, *Les Règles de la Méthode Sociologique* (Sosyolojik Metodun Kaideleri) [1897] adlı eserinde, metodun önemini açık ve seçik bir surette belirtmiştir.

Bununla beraber, Radcliffe - Brown'ın iyice belirttiği gibi, "mukayeseli metod, tek başına hiç bir şey vermez. Ekeceğinizi toprağa ekmedikçe, topraktan hiç bir şey alamazsınız. Mukayeseli metod, hipotezleri test etmenin bir yoludur." Mukayese birimini târif etmede de, başka güçlükler ortaya çıkmaktadır. Esasen bütün toplumları birbirleriyle mukayese etmede, belirli bir sosyal müesseseyi veya değişik toplumlarda iki müessese arasındaki münâsebeti mukayese etmek için, ortak bir usûl bulmada çetin problemler vardır.

Bununla beraber, mukayeseli metod, bazısı eski bazısı yeni bir araştırma, maksada uygun şekilde kullanıldığında çok verimli olduğunu ortaya koymuş bulunmaktadır. Daha yakınlarda sanayi toplumlarının özellikleri konusunda yapılan bazı çalışmalar, daha açık bir tutumla hipotezlerini mukayeseli araştırmalarla test etmeye yönelmişlerdir. Nitekim bu alanda hayli araştırma, son yıllarda modern toplumlarda sanayileşme süreçlerini mukayeseli bir metodla inceleyen çalışmalar olarak gerçekleştirilmiş olmaktadır.

Fonksiyonalizm: S.'de ve sosyal antropolojide fonksiyonalist yaklaşım, başlangıçta tekâmülü savunanların metodlarına karşı bir tepki olmak ortaya çıkmıştır. Mukayeseli metodun zorlamaya dayanan ve acemice uygulanmasına karşı bir tenkitçilik demek olan fonksiyonalizm, insanın sosyal hayatının geçmiş safhalarını yeniden inşa etmek üzere, çağdaş ibtidaî toplumlar üzerinde doğrulanmamış ve sistemli olmayan verileri kullanan tahmin ve zanlara dayanan tarih metodlarına da karşıydı. Aynı zamanda, insanlığın topyekûn sosyal tarihinin ilmî bir açıklamasını ileri sürmekte olan tekâmülcü görüşler de fonksiyonalizmin tenkidinden kurtulamamıştır.

"Sosyal fonksiyon" kavramı, XIX. yüzyılda en açık ve seçik bir tarzda Herbert Spencer tarafından formüle edilmiştir. Söz konusu kavram, bir toplum ile bir organizma arasındaki eski bir analoji üzerine dayandırılmış olup, modern biyolojinin gelişmesinden sonra daha ilmî bir tarzda ele alınarak, yaygınlık kazanmıştır. Spencer biyolojik kavramlardan etkilenenlerin çoğu gibi, bir sosyal tekâmül teorisi ile ilgilenmiş ve *The Principles of Sociology* (S.'nin Prensipleri) [3 cilt 1876 - 1896] adlı eserinde, bazı bilgileri kısa ve inandırıcı olmaktan uzak olmakla beraber, sosyal yapı ve sosyal fonksiyon tahlilleri yapmıştır. Radcliffe - Brown'ın ısrarla belirttiği gibi, Durkheim, *De la Division du Travail Social* (Sosyal İş Bölümü) [1893] ve "Sosyolojik Metodun Kaideleri" adlı eserlerinde sosyal fonksiyon kavramını kesin şekilde formüle etmiştir.

Durkeim, bir sosyal müessesenin fonksiyonunu bu müessese ile sosyal organizmanın ihtiyaçları arasındaki karşılıklı bağlılık olarak târif etmektedir. Bir metod olarak fonksiyonalizmin, teorik anlamda mükemmel olmayışından tamamen kurtarılması mümkün olmamakla beraber, yine de ayrıca dikkate alınması gerekli olan bazı hususiyetleri vardır. Malinowski tarafından yayılmaya çalışılan fonksiyonalist yaklaşımın aşırı şekli, bir çok sosyal antropologun belirli toplumlarda fiilî sosyal davranışının ayrıntılı ve kılı kırk yaran tasvirine yol açmış ve bu konuda hem tarihî yaklaşımı ve hem de mukayeseli metodu terketmek ve mahkûm etmek için tesirli olmuştur. Fonksiyonalist yaklaşımı S.'de daha sonra kabûl edip devam ettirenler ise, inceledikleri toplumların büyüklüklerinin farklılığı yüzünden olsa gerek, çalışmalarında köy ve cemaat çerçevesini aşmamakta ısrâr etmişlerdir. İlginin bu yönde yeniden yöneltilmesi, bazı açık kazançlar husûle getirmiş, sosyal davranışın tam zaptını mümkün kılan yerinde müşahedeye dayanan tutumla, hususiyle ibtidaî toplumların incelenmesinde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.

Zamanla fonksiyonalist yaklaşım, tâdile uğramış, daha az doğmatik ve kendinden başka görüşlere daha az kapalı olmuştur. R. K. Merton, fonksiyonalizmi, sosyal değişmenin açıklamasında kullanılacak yaklaşımlardan biri olarak târif etmiş, çeşitli kısır yönlerini kabûl ederek, bu yaklaşımın kullanma alanını genişletmiştir.

Formel S.: Formel veya sistematik S.'de, ilk dönem sosyologlarının tekâmülcü ve ansiklopedik ilim anlayışına karşı bir tepki dile getirilmektedir. Georg Simmel ile başlayan bu akım, çok büyük ölçüde S.'ye bir Alman bakış tarzı olarak girmiş ve Simmel ile sınırlı kalmıştır. Simmel'in S. anlayışı, kendi zamanında çok tartışılmakla beraber, son yirmi yıla gelinceye kadar, kendinden sonraki sosyologlar tarafından fazlaca üzerinde durulmamıştır. İlkin Simmel'in *Soziologie* (Sosyoloji)'sinde [1908] S. problemi ele alınmış ve böylece S.'nin yeni bir metod, öteki sosyal ilimlerce daha önceden işlenen vakıalara yeni bir bakış tarzı olduğu, tarihî muhtevasından ayrı olarak toplumlaşma veya karşılıklı - tesir "şekiller"ini hesaba katmaktan ibaret, yeni bir yaklaşım denenmiştir. İkinci olarak da, dolayısiyle S.'nin geleneği olan sosyal ilimlerce hiç incelenmeyen karşılıklı - tesir şekilleri ile devlet, ekonomik sistem gibi ana müesseselerde görünmeyen, fakat fertler arasında küçük ve geçici münâsebetler gösteren şekillerle ilişkisi söz konusudur. Simmel'in savunduğu görüşler, daha sonra ardından gidenler tarafından da ikiye ayrılmış yönde devam ettirilmiştir; L. von Wiese, metodu geliştirerek, "sosyal mesafe", "yaklaşım" ve "geri çekilme" gibi münâsebetlere ait kavram temeli üzerine dayatılmış bir genel S. kurmaya teşebbüs etmiştir. Daha sonraları başta G. C. Homans olmak üzere diğer bazıları ise "sosyal davranışın ilk şekilleri" veya *The Human Group* (İnsan Grupu) [1948] üzerine incelemelere girişmişler, fakat münâsebetlerin araştırılmasında psikolojik terimler çerçevesi içinde kalmaya itina göstererek, Simmel'in tutumundan sık sık ayrılmışlardır.

Yapıya yönelik çalışmalar (Structuralism) : Son onbeş yirmi yıl içinde ise, sosyal antropoloji ve S. için "structuralism"

adı altında yeni bir metod uygulanmaktadır. En önemli savunucusu Claude Lévi - Strauss olan ve bugüne kadar, daha çok sosyal antropolojide tesirleri görülen bu yaklaşımın uzun dönemdeki tesirlerinin ne olacağı bugün de kesinlikle ortaya konabilmiş değildir. Bugün için yapıyı araştırmaya yönelik özel metodun, S.'de kullanılmak üzere geliştirilmiş ve ileri sürülmüş olduğu iddiası söz konusu değildir. Yapıya yönelik metodun en önemli tarafı, belki de insan toplumlarının üniversel unsurlarını ortaya koymayı hedef tutmasıdır.

Yukarıda belirtildiği üzere, tekâmülü gözeten ve fonksiyonalist yaklaşımlar, bugün de S.'de en çok kullanılan yaklaşımlar olmaya devam etmektedir. Formel S. ve mukayeseli S.'nin her ikisi de insan toplumunun sistematik incelemesi için, uygun metodlar sağlamışlardır. İlkinin fertler arasında gündelik ve gerek şekle ait, gerek şekle ait olmayan sosyal münâsebetlere yönelmesi, bir mikro - S. karakteri taşımasına karşılık, ikincisi daha ziyâde formel sosyal müesseselere eğilmektedir. Zaten bir başka açıdan, her iki yaklaşım da birbirinin alternatifi sayılabilir. Max Weber'in şekillendirdiği görünümüyle tarihî yaklaşım da sosyal değişme ve tarihî eğilim hakkında genellemelerde bulunma imkânı vermektedir. Bütün bu yaklaşımları S.'nin "ilmî süreci" saymak ne derece doğru olacaktır? Bunların hepsi de, disiplinin metod ve maksat yönlerinden ilmî olduğuna pekiştirmektedir. Metodun önemli özellikleri şunlardır: (I) Vakıalarla ilgilenmektedir (bunlar üzerinde değer hükümleriyle değil); (II) ileri sürülen önermeleri destekleyici nitelikte empirik deliller ortaya koymaktadır; (III) objektiftir (yani, delilin değerlendirilmesi üzerinde hiç kimseye engel olunmamaktadır). İlmî gayesi itibâriyle de S., şunları hedef tutmaktadır: (I) sosyal olayların özellikleri ve münâsebetlerinin tahlili yolundan doğru tasvir elde etmek; (II) genel önermelerin formüle edilmesi yolundan açıklama yapabilmek. Şüphesiz, bunlara ulaşmada S.'nin büyük güçlüklerle karşılaştığı da bir gerçektir; bunu da göze almak durumundadır.

Dünyada S.: S.'nin ilk dönemdeki gelişmesine İngiltere, Fransa ve Almanya'daki kurucuları tarafından yapılmış mânâlı katkılar, disiplinin sonraki gelişme safhasında Birleşik Devletler'e nazaran bir düşme göstermiş bulunmaktadır. Birleşik Devletler'de üniversite seviyesinde ve üniversite dışında S. olarak sınıflanmış faaliyetlerin, sosyal ve ilmî iş bölümünün toplum çapında kazanmış olduğu önem derecesinde rolü ve statüsü söz konusudur.

S. bugün milletlerarası bir disiplin olarak da gelişmiş bulunmaktadır. Bugün öğrenciler öğrenim maksadıyla başka ülkelerin üniversitelerine gitmekte, araştırmacılar kendilerininkinden başka kültürleri incelemek üzere, bir çok faâliyetlere yönelmekte ve ister siyasî engellenmeler olsun, ister başka yerde üstün imkânlar söz konusu edilsin, ileri gelen sosyologlardan bazısı, kendi doğduğu ülkeden başka ülkelere göç etmektedir. Rusya'da Bolşevik ihtilâli Pitirim Sorokin'i (1889 - 1968) Birleşik Devletler'e ve Georges Gurvitch'i Çekoslovakya'ya ve oradan da Durkheim'in Sorbonne'daki kürsüsünü işgal etmek üzere, Fransa'ya göçe zorlamıştır. Nazi tutum ve davranışı, pek çok sosyologun Almanya'dan ve merkezî Avrupa'dan uzaklaşmasına sebep olmuştu; İngiltere Karl Mannheim'i (1893 - 1947), Danimarka ve İsveç Teodor Geiger'i (1891 - 1952) ve İsrail de Martin Buber'i kabûl etmişti. Aslında beyin göçüne sebep olan faktörlerin yoklanması da sosyolojik çalışmayı gerekli kılmaktadır.

A.B.D.'nde S.: Öncü nitelikteki teorik gelişmeler ve empirik araştırmalar, Avrupa'da yer almakla beraber, S.'de bir akademik disiplin oluşturmak temâyülü, Amerikan kavramlarıyla birlikte geniş bir gelişme zemini buldu.

Comte'un, Herbert Spencer'in ve öteki geniş fikir sistemlerinin Avrupalı kurucularının tesirleri başlangıçta çok kuvvetliydi. Daha sonraları bu sistemler, Lester F. Ward (1841 - 1915) ve William G. Sumner (1840 - 1910) gibi XIX. yüzyıl Amerikan sosyal ilim mensuplarınca geliştirildi. 1874'te Summer, Yale üniversitesinde, A.B.D.'nde ilk defa S.'yi üniversitede ders olarak okuttu. *Folkways* (Töreler) [1907] adlı kitabı yazdı. Chicago üniversitesi 1893'te ilk defa S. bölümünü kurdu; iki yıl sonra üniversite *American Journal of Sociology*'yi (Amerikan S. Dergisi) yayına başladı. Albion Small'un (1854 - 1928) liderliğinde S. bölümü akademik hayata büyük bir tesir yaptı. Daha bir nesil geçmeden Birleşik Devletler'de çoğu kolej ve üniversiteler S. derslerinin verilmesini sağladılar. Chicago, zamanının bir çok ileri gelen sosyologunu ve sosyal ilim mensubunu kendisine çekti. George Herbert Mead (1863 - 1931), felsefî olarak sosyal psikolojiye katkılarıyla *senbol, ben, mânâ* ve *rol* gibi kavramları aydınlığa kavuşturdu. XX. yüzyılın ilk yarısı boyunca, William I. Thomas (1863 - 1947) ve Robert Ezra Park (1864 - 1944) şehirleri, hususiyle Chicago'yu çalışmalarının tabiî laboratuvarı hâline getirdiler.

Harvard üniversitesi de 1930'larda Pitirim Sorokin'i dâvet ederek, bambaşka bir havanın içinde sosyal teori tarihine yönelen çalışmalara zemin hazırladı. Sorokin'in tesirinde kalan Talcott Parsons, "structural - functionalism" (yapıya yönelik fonksiyonalizm) ve "social - systems analysis" (sosyal sistemler tahlili) adını verdiği bir sosyolojik temâyüle öncülük etti. *The Structure of Social Action* (Sosyal Eylem Yapısı) [1937] adlı eseriyle Durkheim, Weber ve Vilfredo Pareto'nun (1848 - 1923) temsil ettiği ve mücerret bir ilim olarak S.'nin gelişmesinde büyük sosyal teorilere karşı yeni bir ilgi uyandırdı.

Harvard'da Sorokin'in bir diğer öğrencisi olan, Robert K. Merton (1910 -   ), Columbia üniversitesinde "yapıya yönelik fonksiyonalist" yaklaşımla sonradan Paul F. Lazarsfeld (1925 -   ) tarafından geliştirilen araştırma metodolojisine büyük katkılar sağladı. Columbia üniversitesi, C. Wright Mills'in yazılarıyla Marx ve Weber'in tenkidî tahlilleri yolundan Amerikan yerli halk radikalizmiyle karışık bir hareketin içine girmiş bulunmaktadır.

Almanya'da S: Nazi rejimi döneminde, Almanya'da ileri gelen sosyologlardan yalnız Leopold von Wiese kalmıştı. Savaştan sonra başka ülkelere gidenlerden bir kaçı geriye döndü. Bunların en ünlülerinden biri Max Horkheimer'dir; öğrencilerinden Jürgen Habermas da Frankfurt sosyal teori geleneğini sürdürmekle beraber, Marxist S. ile psikanalitik sosyal psikolojiyi birleştirmek suretiyle, sistemini bütünleştirmeye teşebbüs etti. Savaş sonu Almanya'sının öteki ileri gelen sosyologları arasında Thomas Luckman bilgi S.'si, Ralf Dahrendorf, modern sanayi toplumunda sosyal sınıfların çatışmasının incelenmesi ile uğraşmaktadırlar. René König ise, milletlerarası S. derneği başkanlığı yaparak, haklı bir ün sağlamıştır.

İngiltere'de S.: Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, İngiltere'de Beatrice ve Sidney Webb araştırma tekniklerinde öncü çalışmalar yapmışlardı. Bunlar sonradan *Methods of Social Study* (Sosyal İnceleme Metodları) [1932] adıyla toplandı ve yayınlandı.

A. M. Cars-Saunders ve Leonard T. Hobhouse, sosyal hataları tamir etmek üzere, şuurlu ve ahlâkî müdahaleye imkân sağlayan bir S.'yi Spencer'ci tekâmül gözeten S. ile te'lif etmek istediler. Tanınmış bir meslek disiplini olarak, S.'nin organizasyonu diğer milletlerden geride kalmıştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz adalarında S. büyük bir önem kazandı ve 1950'de *British Journal of Sociology* (İngiliz S. Dergisi) yayınlanmaya başladı.

Fransa'da S.: Gurvitch gibi, dışardan gelenlere ilâve olarak, Fransa kendi içinden yüzyılın en ileri gelen sosyologlarını çıkardı. Georges Friedmann, sanayi S.'si alanında incelemeleriyle dikkati çekti. Raymond Aron, S. tarihi ve sosyal düşünce tarihi üzerindeki yayınlarıyla haklı bir şöhret sağladı. Jean Paul Sartre ve Simon de Beauvoir gibi sosyal filozoflar da kendi sahalarında Marxist S.'ye ufuklar açmaya çalıştılar.

İskandinav ülkelerinde S.: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İskandinavya ülkelerinde S. yeni bir yön kazandı. Alman Frankfurt S. okulundan ayrı olarak, pozitivist yönde sayıya yönelik demografya araştırmaları ağırlık kazandı. 1945'te Danimarka'da Geiger ilk S. araştırma enstitüsünü kurdu. Daha sonra Johan Galtung, Norveç'te milletlerarası siyaset konusunda ve Batı olmayan milletlerin gelişmesi üzerinde araştırmalarıyla tanındı. Gösta Carlsson, İsveç'te sosyal tabakalaşma ve sosyal hareketlilik konusunda ve Vilhelm Aubert de Norveç'te hukuk sosyolojisi alanında eserler verdiler.

İsrail'de S.: İsrail'de Martin Buber Kudüs İbranî üniversitesinde S. bölümünün ilk başkanlığını yaptı. Öğrencilerinden Shmuel N. Eisenstadt *The Political Systems of Empires* (İmparatorlukların Siyasî Sistemleri) [1963] adlı eserinden dolayı, Amerikan Sosyoloji Derneğince mükâfatlandırıldı. İsrail S.'si Birleşik Devletler'den gelen göçmenlerin ve ziyaretçilerin metodolojisiyle hayli değişik konularda ileri bir seviye kazandı.

Komünist ülkelerde S.: S. S. C. B. ile komünist ideolojinin hükümranlığı altında bulunan diğer ülkelerde serbest araştırma imkânları çok sınırlı bulunduğundan, sosyal teorinin de Marxist ideoloji ile örtülü şekiller almak zorunda kalacağı tabiî'dir. Ancak hükûmet kontrolunun azaldığı durumlarda sosyal araştırmaya geçilebilmektedir. 1956'da Polonya'da üniversitelerde biraz serbest bir zemine girildiği sırada, Stanislaw Ossowski Batı ve Amerikan araştırmalarını da hesaba katarak Marxist teoriye sadık eserler ortaya koydu.

Marxist S. içinde, Sovyet blokunun hükümranlık sahasında en verimli eserler veren Macar Georg Lukács'dir. Genç olarak Almanya'da Max Weber ve Georg Simmel'in yanında öğrenimde bulunmuş ve Karl Mannheim'in arkadaşı olmuştu. Sonradan Lenin'ci bir ideolojiye kapılmış ve ülkesinde politik faaliyetler içinde yer almış ve hükûmette bakanlık görevi almıştı. Lukács, hemen hemen bütün yayınlarında Marx'in yorumcusu kalmıştır.

Gerçi S., komünist partisinin XX. kongresinden ve özellikle 1960'tan sonra S. S. C. B.'nde önceki yasaklanma safhasını atlatmış bir intiba bırakmakta ise de, tarihî maddecilikle yine sınırlı bulunmaktadır.

Türkiye'de S.: Türkiye'de S.'nin ve sosyal problemlerin ortaya çıkması, Batı'dan oldukça farklı bir karakter gösterir. Batı'da S., felsefî düşünme zemininden ayrılmaz olduğu hâlde, Türkiye'de S.'nin felsefî bir geleneği yoktur. Bu bakımdan sosyal problemler ve olaylar, âdeta tarihin içine yerleştirilmiştir. Cevdet Paşa, İbn Haldun'un izinde onun zihniyetini de kısmen paylaşarak, tarihî zeminde adı verilmeyen S. havası içinde olayları açıklar. Türkiye'de S.'nin ikinci habercisi yine bir tarihçi olan Mizan'cı Murad Bey'dir ki, onda siyasî tarih anlayışı yerine, sosyal tarih görüşünün getirilmek istendiği görüşü açıkça ifade edilmiştir. 1908'de yayın hayâtına başlayan *Ulûm-ı İktısâdiyye ve İctimâiyye* mecmuasında Mehmed Câvid, Rızâ Tevfik ve Ahmed Şuayb'ın temsil ettiği fikirler pek fazla bir akis bırakmaz. Ancak İkinci Meşrutiyet'in şartlandırdığı ortamda Ziya Gökalp, Durkheim uzantısında S.'yi *içtimaiyyat* adı altında 1914'te bir üniversite kürsüsü hâline getirmede başarı gösterir. Prens Sabahaddin ise, Le Play anlayışı içinde kalarak *ilm-i ictimâının* (science sociale) savunucusu olur (N. N. Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmî Müdafaaları*, 1977).

Cumhuriyet döneminde Türkiye'de yapılan S. araştırma ve incelemelerini benimseyen görüş ve metodların kaynağı İkinci Meşrutiyet dönemine kadar iner. Bununla beraber, Ziya Gökalp'in geniş ölçüde o zamanki Avrupa'nın hâkim olan Durkheim S.'sinden alınmış ayrıntılı sosyal organizasyon teorileri vâsıtasıyle Türk inkılâpları içinde fikrî mimarlık görev rolünü oynayacak statüsü unutulmuş olmamalıdır. Gökalp'in üniversitede ve orta öğretimde (1924) başlattığı içtimaiyat öğretimi 1933 üniversite reformundan sonra da az çok değişikliklerle varlığını korumuştur. Gökalp'cı sosyolojik bakış tarzı henüz millî bir hüviyet kazanmış olmasa bile, Türkiye'nin yenileşme tarihinin meselelerine bakışta, olayları aydınlatmada Gökalp'in tesiri ve katkısı hesaba katılmadan tatmin edici bir sonuca ulaşılamaz. 1940'lardan sonra Istanbul üniversitesinde Hilmi Ziya Ülken (Edebiyat Fakültesi) ve Z. Fahri Fındıkoğlu'nun (İktisat Fakültesi) yönettiği kürsüde çalışanlar ve hususiyle yurt dışı öğrenim görerek Türk üniversitelerinde S. okutmak görevi yapanlar, bugün kendi alanlarında S. araştırmalarıyle uğraşmakta ve S.'nin Türkiye'de temsilciliğini yapmaktadırlar. (R. K.)

SOTO, Hernando de (Barcarrota, Badajoz 1500 - Mississippi nehri Florida 1542), İspanyol denizcisi. Pedro Arias Davila'ya ve 1532'de Pizarro'ya arkadaşlık etti. Çok zengin bir ülke olduğu inancıyla Florida'yı elde etmek istedi. Bu sebeple 1539'da oraya çıktı. Kızılderililer'in düşmanca davranışlarına rağmen gezisine devam etti. Savaşarak doğuya doğru ilerledi; Alabama'ya vardı (ekim 1540). Mississippi'den sonra doğuya White River yaylasına kadar gitti ve tekrar Mississippi'ye döndü.

SOUBEIRAN, Eugène (Paris 1797 - Paris 1858), Fransız kimya bilgini ve eczacısı. Tartarik asit üzerinde araştırmalarda bulundu. Eteri saflaştırma usûlünü geliştirdi. 1831'de kloroformu elde etti. Bu terkip 1847'den itibaren anestezide kullanılmaya başlandı.

SOUCHON, Wilhelm (Leipzig 1864 - Leipzig 1946), Alman amirali. Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Goeben (Yavuz) zırhlısı ve Breslau (Midilli) kruvazöriyle, İngilizler'in takibinden kurtulmak için Istanbul'a sığındı. Türk Karadeniz filosuna kumandan tayin edildi. S. başta Yavuz zırhlısı olmak üzere kumandasındaki gemilerle ve bahriye nâzırı Cemal Paşa'nın yazılı emriyle Ruslar'ın Odesa, Sivastopol ve Novorosisk limanlarını bombardıman ederek Türkiye'nin Müttefikler'e karşı savaşa girmesinde rol oynadı. S., Çanakkale savaşlarında Gelibolu yarımadasını başarıyla savunmasına katılmasıyle de tanınır.

SOUFFLOT, Germain (Irancy, Auxuerre 1713 - Paris 1780), Fransız mimarı. Lyon'da tahsil etti. Bir süre Roma'da kaldıktan sonra Lyon'daki çeşitli mimarlık çalışmalarını yönetti. 1755'te Paris'teki Panthéon'un (Saint-Geneviève kilisesi) inşasına başladı. Bu önemli mimarlık eseri, ölümünden sonra talebesi Rondelet tarafından 1812'de tamamlanabildi. S., XVI. yüzyıl klasik üslûbunun en iyi temsilcisi sayılır.

SOULAGES, Pierre (Rodez 1919), Fransız ressamı. Prehistorik sanat ve Roma sanatının üzerinde çalışarak resim sanatındaki kabiliyetini şekillendirdi. Abstre (Fr. abstrait = mücerret, soyut) resim üzerinde çalıştı. 1957'deki Tokyo sergisinde birincilik, 1964'te Carnegie mükâfatını kazandı.

SOULIER DE MORANT, George S. (Paris 1878 - Paris 1955), Fransız sinologu ve diplomatı. 1908'de Kuenming'de (eski Yun-nan-fu) konsolos olarak bulundu. Çince'yi çok iyi derecede öğrendi. Bir kolera salgınında Çinli hekimlerin iyi neticeler aldığını görünce Çinli hekimlerle yakınlık kurdu. Aküpünktür (Fr. *acupuncture)* hakkında bilgi edindi ve bu konudaki belgeleri topladı. Kendi müşahedelerinin sonuçları ve getirdiği belgelerin yardımıyla Fransa'da aküpünktür tedavisi yapılmaya başlandı. S. bu alanda iki doktorla birlikte *Traité d'Acupuncture* (Aküpünktür Hakkında İnceleme) adlı eseri yazdı. S. de M.'ın ayrıca çeşitli roman ve hikâyeleri, tarih ve hukuk eserleri vardır.

SOULT, Nicolas Jean de Dieu (Saint - Amans - la Bastide, Tarn 1769 - Saint - Amans - la Bastide, Tarn 1851), Dalmaçya dükü, Fransa mareşali. 1785'te orduya giren S., 1794'te general oldu. İsviçre'de ve İtalya'da Massena'ya yardımcılık etti. Austerlitz'de zafer kazanarak, Pratzen yaylasını ele geçirdi. Bu başarısından ötürü imparator kendisini "Avrupa'nın birinci manevracısı" olarak nitelendirdi. Haziran 1807'de Königsberg'i aldı ve Dalmaçya dükü oldu. 1808'de mareşalliğe getirilen S., uzun yıllar İberya yarımadasında yararlıklar gösterdi. İspanya'ya gitti, XVIII. Louis'ye bağlandı. 1814 - 1815 yıllarında savaş bakanlığı yaptı. Napoléon'u "zorba" olarak nitelendiren S., Fransa yüksek meclis üyesi ve garnizon kumandanı oldu. Waterloo savaşına katıldı, 1816'da sürgüne gönderildi. 1819'da geri döndü. 1827'de tekrar yüksek meclis üyesi oldu. 1830 - 1832 yıllarında savaş bakanlığı yaptı. 1832, 1839 ve 1840 - 1847 yıllarında başbakan oldu. 1847'de kral tarafından S.'a Fransa mareşali unvanı verildi.

SOULT, Nicolas Jean de Dieu

SOUMET, Alexandre (Castelnaudary 1788 - Paris 1845), Fransız şâiri. İmparatorluk döneminde Napoléon taraftarıydı. İlk şiirlerinde onu methetti. Restoration devrinde Bourbonlar'la birleşti. 1822'de Saint-Cloud, 1824'te Rambouillet ve 1830'da Compiègne sarayları kütüphanelerinde çalıştı. Başlıca eserleri: *Les Scrupules Littéraires de Mme de Staël* (Madame de Staël'in Edebî Kuruntuları) [1814]; *Oraison Funèbre de Louis XVI.* (XVI. Louis'nin Ölüm Duası) [1817]; *Cléopâtre* [1824]; *Jeanne d'Arc* [1825]; *La Divine Epopée* (İlâhî Destan) [1840]; *La Pauvre Fille* (Zavallı Kız).

SOUPHANOUVONG, Prens (Laos 1909), Laoslu siyaset adamı. Paris'te tahsil etti. Önce milliyetçi harekete katıldı. Sonra komünist temayüllü Pathet Lao hareketinin başına geçti. 1962'de Prens Souvanna Phouma ile anlaşarak iktisat bakanlığına getirildi. Kuzey Vietnam tarafından desteklenen S., 1973'te Laos'ta ateş-kesi kabûl etti. 1974'te geçici bir millî birlik hükûmeti için Souvannah Poumah ile anlaştı.

SOURDINE (Fr., "*surdin*" ok.), bir sazın sesini azaltmaya, sağırlaştırmaya, kısmaya yarıyan âlet. Her saza göre ayrı şekilde olur. Bazı musiki eserlerinde, hangi pasajın hangi sazca surdin'le çalınacağı işaret edilir. Fakat çok kullanılmaz. Surdin bir de, sazı fazla ses çıkarıp çevreyi rahatsız etmemek suretiyle çalmayı, denemeyi ve çalışmayı temin eder. Piyano'da bu durum pedal'le temin edilir. Keman surdini tarak, obua ve trompet, trombon surdini kapak şeklindedir. Başka sazlarda pek kullanılmaz. XVII. asır başlarında trompet için, XVIII. asır ortalarında keman ve violonsel için kullanılmaya başlanmıştır. İng. *mute, damper,* Alm. *Daempfer,* İt., İsp., Port. *sordina.* (Y. Ö.)

SOURIS, André (Marchienne-au-Port 1899 - Paris 1970), Belçikalı kompozitör ve orkestra şefi. Brüksel konservatuarında öğretmenlik etti. *Polyphonie* dergisini kurdu. Orkestra için, piyano ve keman için ve koro için eserler besteledi.

SOUSTELLE, Jacques (Montpellier 1912), Fransız siyaset adamı, etnologu. II. Dünya Savaşı'nın başlarında Londra'ya geçerek De Gaulle'e iltihak etti. De Gaulle, onu istihbarat ve gizli servis başkanlığına tayin etti. Savaştan sonra R. P. F. (Fransız Halk Topluluğu) genel sekreterliğinde, Cezayir genel vâliliğinde bulundu. De Gaulle tekrar iş başına gelince, onu önce istihbarat bakanlığına (1958), sonra deniz aşırı departmanlar bakanlığına getirdi (1959). S., daha sonra De Gaulle'ün Cezayir politikasına karşı çıkınca U. N. R.'den atıldı ve Fransa'yı terk etti. 1969'da çıkarılan genel aftan yararlanarak Fransa'ya döndü; 1973 seçimlerinde Lyon'dan milletvekili seçildi.

SOUTH BEND, A.B.D.'nde Indiana eyâletinde Saint Joseph nehri kıyısında bir şehir. Nüfûsu 126 000 (1970). Önemli bir sanayi şehri olan S. B.'de Illinois - Indiana kömür havzasındaki termik santrallerden faydalanılır. Makina yapımı gelişmiştir.

SOUTHAMPTON, İngiltere'de, Hampshire'da bir şehir, liman ve kontluk. Londra'nın 122 km güney - batısındadır. Nüfûsu 214 000 (1976 tahmînî). Şehir, Manş denizinin S. suyu diye anılan girintisinin üzerinde kurulmuştur. İngiltere'nin yolcu trafiği bakımından birinci, büyüklük bakımından da üçüncü limanıdır.

Şehrin modern çağdaki önemi dalgakıranın yapılması (1831) ve demiryolu ile Londra'ya bağlanması (1840) ile başlar. Büyük Britanya'nın en güzel tabiî limanlarından biri olan S., ekspres transatlantik servisleri için başlıca limandır; Güney Amerika, Doğu Afrika, Avustralya, Yeni Zelanda ve Uzak Doğu'ya giden gemiler de buradan kalkar. Wight adasına feribot servisi vardır.

S.'un endüstrileri gemi yapımı ve tamiri, bahrî makinecilik, dok ve liman hizmetleri üzerinedir.

M. S. 43'te şehrin bulunduğu bölgede Clausentum adlı bir Roma yerleşme merkezi vardı. Ancak S.'un şehir beratı alması muhtemelen 1154 - 1155 yıllarına rastlar. VI. Henry, 1447'de S.'u kontluk hâline getirdi. Şehir 1295'ten beri parlamentoya iki üye verir.

S.'da Normanlar'dan kalma sur harabeleri vardır. Kral John'un sarayı diye bilinen bir ev XII. yüzyılın başlarından kalma çok eski bir yapıdır. S.'un surlarında başlıca altı kapı vardır. Güney (Tanrının evinin kapısı) ve batı kapıları XIV. yüzyıldan kalmadır. Kuzey kapısı daha sonraki zamanlara aittir ve süslemelidir. Şehirdeki diğer önemli eserler St. Michael kilisesi (kulesi XI. yüzyıldan kalmadır), denizciler için dikilen sivri kule (1745), Netley manastırıdır. Orta Çağ'dan kalma Tudor evi müze olarak kullanılmaktadır.

Şehir II. Dünya Savaşı'ndaki hava hücumlarından ağır hasar görmüş birçok evler ve şehrin merkezindeki eski kısmın üçte ikisi harab olmuş sonradan tamir edilmiştir. Şehirde birçok park ve spor alanları vardır.

SOUTHAMPTON ISLAND, Kanada'ya ait büyük ama ıssız bir ada. Hudson körfezinin kuzey bölümünde, körfezin ağzında bulunur. Kıt'adan Roes - Welcome ve Frozenstrait boğazlarıyla ayrılır. Yüzölçümü aş. yu. 73 000 km²'-dir ve burada insan oturmaz.

SOUTHEND-ON-SEA, İngiltere'de (Essex kontluğunda) şehir. Thames nehrinin denize döküldüğü yerin kuzey kıyısındadır. Nüfûsu 159 000 (1976) [1891'de 9 000 idi]. Şehir tablo koleksiyonuna, kitaplığa ve müzeye sahiptir. Burada oturanların büyük bir kısmı Londra'da çalışır. Çeşitli endüstrilere sahiptir: Televizyon ve radyo cihazları, cam, makina, elektroteknik âlet fabrikaları vardır. Londra'ya yakın olup bir dalga kırana ve birçok eğlence yerlerine sahiptir. Bundan dolayı Londra'lıların sevdiği ve denize girdiği bir yerdir.

SOUTH-SHIELDS, İngiltere'de, Durham kontluğunda şehir. Nüfusu 100 513 (1971). Liman ve endüstri şehridir. Tyne nehrinin ağzında yer alır. Dok ve tersanelere sahiptir. Çok miktarda demir ve kömür ihrac eder. Makina, giyim eşyası, gıda maddeleri ve cam fabrikaları, demir dökümhaneleri vardır. Romalılar'ın kurduğu bir limanın yerinde yapılan Roman Remains Park adlı parkta, Romalılar'dan kalma buluntuları sergileyen bir müze bulunmaktadır.

SOUTHWELL, Saint Robert (Horsham St. Faith, Wolfork 1561 - Newgate 1595), İngiliz şâiri ve azizi. Tahsili için dışarıya gönderildi. Clermont'da ve Paris'teki Cizvit kolejinde bulundu. 17 yaşında Cizvit olmaya karar verdi. Yaşından dolayı girişi reddedildiğinden, 1578'de papaz adaylığı devresine kabûl edildiği Roma'ya gitti. S., Cizvit olan bir arkadaşı Henry Garnet'le 1586'da İngiltere'ye döndü. S., Elizabeth'i katletmek ve yerine İskoçya kraliçesi Mary'i tahta geçirmek maksadıyla, Babington suikastının anlaşılması üzerine, Katolik dinine karşı isyanda yakalanmaktan zor kurtuldu. Hemen sonra, Arundel Kontesi Anne'ın Londra'daki evinin rahibi oldu; o ve Garnet, Southwest'in bir çok yazılarının basıldığı gizli bir basımevini idare ettiler.

S., Harrow yakınlarında resmî bir kiliseye gitmeyi reddeden bir aileyi (recusant) ziyaret ederken, Richard Topcliffe adında bir saray ajanı tarafından yakalandı. İlk olarak Gatehouse hapishanesi yanındaki Topcliffe'in evinde, daha sonra Newgate hapishanesinde diğer Katolik rahiplerin isimlerini itiraf ettirmek için birçok defalar işkenceye tâbî tutuldu. Herhangi bir Cizvit'in İngiltere'ye girmesini yasaklayan 1585 antirecusant hükümlerinin şartları gereğince yargılandı ve idama mahkûm edildi. S. 21 şubat 1595'te asıldı ve cesedi Tyburn'a götürülerek bir askerî kışlaya kondu. 21 şubatta takdis edildi.

S.'in yazıları nesir ve şiirin ikisini ihtiva etmektedir. Başlıca nesir çalışmaları: *Meryem'in Cenaze Gözyaşları* (1594) ve *Bir Teselli Mektubu*'nu teşkil etmektedir. İkinci olarak bildirilen ise, bir recusant olarak kalede hapsedilen Arundel kontu Philip Howard'a gönderdiği mektuplara esas teşkil etmekteydi. En meşhur şiirleri *Yanan Bebek* ve *St. Peterin Şikâyeti*'dir. Sonuncuda denediği nazım türleri, Shakespeare dahil, Kraliçe Elizabeth devrine ait diğer yazarları da etkilemiştir.

SOUVANNA PHOUMA, Prens Tiao (Luang Prabang 1901), Laoslu siyaset adamı. Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1950'de çalışma bakanı, 1954'te millî meclis başkanı ve savunma bakanı oldu. 1955 - 1958 yıllarında ve 1960'ta başbakanlık etti. 1960'ta bir hükûmet darbesiyle iktidardan uzaklaştırıldı. 1962'de Amerikan taraftarı Boum Oum ile, komünizm taraftarı Souphanouvong'la anlaşıp yeni bir koalisyon kurduysa da dahilî harbi önleyemedi ve istifa etti. Batılılar'ın yardımıyla yeniden başbakanlığa getirildi. Ülkenin kuzeyine hâkim olan Pathet Lao ile anlaşma kurmaya çalıştı. 1973'te Pathet Lao ile mütarekeyi kabûl etti. 1974'te kurulan millî birlik hükûmetinin başına getirildi.

SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ (resmî adı: *Soyuz Sovetskih Sotsialistiçeski Respublik),* Doğu Avrupa ve Kuzey Asya'da, Orta Asya'nın batısında ve Batı Asya'nın bir bölümünde (Kafkasya'da) bir ülke ve devlet. Yüzölçümü 22 402 200 km², nüfûsu 262 085 000'dir (1979). Sovyetler Birliği, Sovyet Rusya veya Rusya diye de anılır; sonuncu ad, dar mânâda yalnız Avrupa'daki topraklar için kullanıldığından, yanlış anlamaya yol açabilir. Başşehri Moskova nüfusu aş. yu. 8 000 000, resmî dili Rusçadır. Rusçadan sonra Türk lehçeleri ikinci sırayı alır. Devlet sınırları içinde 100'den fazla ayrı milliyete mensup topluluklar tarafından çeşitli diller konuşulur.

Sovyetler Birliği, nüfus ve yüzölçümü bakımlarından dünyanın en büyük ve ekonomik yönden en ileri devletlerinden biridir. Çok değişik tabiat şartlarının hüküm sürdüğü bu ülkede, zengin maden, hidroelektrik enerjisi ve kereste rezervleri bulunur. Sosyal organizasyon ve ekonomik anlayış bakımlarından yeni görüşlerin ilk uygulayıcısı olan bu devlet, dünya politikasında çok müessir bir rol oynamaktadır. Yeryüzünde en fazla devletle ortak sınırları bulunan Sovyetler Birliği, Türkiye'nin de kuzeyden komşusudur.

Coğrafî mevki ve sınırlar: Sovyetler Birliği, dünyanın en büyük kara parçası olan Avrasya'nın yarısına yakın bir kısmını veya bütün karalar sathının (Antarktika hariç) hemen hemen altıda birini işgal eder. Kuzeyde Taymır yarımadasının 77°44, kuzey enlemine kadar sokulan Çelyuskin burnu ile güneyde Afganistan sınırı yakınında 35° kuzey enleminde (Akdeniz'de Kıbrıs adası gibi) bulunan Kuşka mevkiine kadar 43 derecelik enlem farkına tekabül eden mesafe yaklaşık 5 000 km'dir. Kuzey Kutup Deniz'nde, Sovyetler Birliği'ne bağlı takımadalar (Severnaya Zemlya, Zemlya Frantsa İosifa ve bu grupun kuzeyindeki Ostrov Rudolf gibi) 80° ötesine, hatta 81°50'ya kadar sokulurlar. Boylam farkı bakımından ülke daha geniş bir alana yayılır: En batı noktası Avrupa'da Kaliningrad (Königsberg) batısında, Vistula ağzına yakın, 19°38, doğu boylamındaki kıyı kordonundan, Asya'nın kuzey - doğu ucunda Çukç yarımadasının, Bering boğazı kıyısında 169° batı boylamındaki Dejnev burnuna kadar, yaklaşık 172 derecelik boylam farkı gösterir. 9 000 km'yi geçen bu mesafe dahilinde 11 saatten fazla mahallî zaman farkı vardır; güneş batıda Baltık kıyılarından batar batmaz doğuda Kamçatka kıyılarından görünmeye başlar.

Sovyetler Birliği arazisinin dörtte birini teşkil eden Avrupa toprakları, bu kıtanın yarısından daha geniştir (5 571 000 km², Kafkasya dahil); Sibirya, Kazakistan ve Orta Asya'dan ibaret olan diğer kısmı ise, Asya kıtasının kuzeydeki üçte birini meydana getirir. Bu ülkenin genişliği, kara ve deniz sınırlarının yakından incelenmesiyle daha iyi anlaşılır. Yuvarlak rakamlarla, kıyılarının uzunluğu 46 000 km, kara sınırlarının uzunluğu 14 000 km'dir; kıyıları kara sınırlarından üç misli daha uzundur. Buna rağmen Sovyetler Birliği bir deniz devleti değil: bir kara devletidir. Hatta bazı ilim adamları, Sovyetler Birliğini, Avrupa ve Asya'nın diğer kısımlarından ayrı bir kıta gibi ele alırlar. Birleşmiş Milletlerin yayınlarında da bu görüş ön planda tutulur. Sovyetler Birliğinin kıyılarından çoğu, donan denizlerle ve bataklık, alçak ovalarla komşudur. Kuzey Buz Denizi kıyılarının büyük bir kısmı, çok seyrek nüfusludur veya hiç meskûn değildir; biraz kalabalık olan kıyılarda ise arazi yüksektir ve denizle kara bağlantısı güç sağlanır. Ancak, bazı kayalık yerlerde tabiî limanlara rastlanır. Ulaşıma bütün yıl açık olan kıyıları azdır.

S. S. C. B.: Romanov sarayı, Peterhof. Rus Çarı Büyük Petro burada oturmuştur. Sarayı yaptıran da Petro'dur. Romanov sarayı önemli bir sahil şehri olan Leningrad'dadır

S. S. C. B. : Birliğe dahil federal devletlerin konumunu gösteren harita

Sovyetler Birliği kıyılarının en uzun kısmı, Kuzey Buz Denizine komşudur. Burada, batıdan doğuya Barents, Kara, Laptev, Doğu Sibirya ve Çukç adlarıyla anılan tâlî deniz sahaları vardır. Uzak Doğu kıyılarının önünde ise, Büyük Okyanus'un parçaları sayılabilecek Bering ve Ohotsk denizleri bulunur.

Kara sınırlarında Sovyetler Birliği, kuzey - batıdan itibaren Uzak Doğu'ya kadar sıra ile şu 12 devletle komşudur : Norveç, Finlandiya, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Türkiye, İran, Afganistan, Çin, Moğolistan ve Kuzey Kore.

Norveç'le ortak sınırı Peçenga (Petsamo) bölgesinde kısa bir mesafede bulunmaktadır. Barents denizi kıyısında, Kuzey Atlas okyanusu sıcak su akıntısı uğrağında olduğu için donmayan ve bu sebeple bütün yıl ulaşıma açık bir durumda olan bu liman önemli nikel madenlerini de ihtiva etmektedir. Daha önce Finlandiya'ya bağlı iken, 1944'te II. Dünya Savaşı sırasında müttefiklerle imzalanan mütareke sonunda Rusya'ya terk edilmiştir. Bunun güneyinde, önceleri yine Finlandiya'nın Karelia bölgesini içine alan, yaklaşık 1 000 km uzunluğundaki Fin - Sovyet sınırı, Viborg (Viipuri) batısında, Baltık denizinin bir kolu olan Finlandiya körfezine varır.

I. ve II. Dünya Savaşları arasındaki devrede bağımsız iken, 1940'ta Sovyetler Birliğinin sınırları içine alınan Baltık devletleri (Estonya, Letonya ve Litvanya) ile daha önce Almanya sınırları içinde bulunan Kaliningrad (Königsberg) güney - batısında kıyıdan başlamak üzere 200 km kadar doğuya uzandıktan sonra güneye dönerek Karpatlara varan Polonya sınırı, 1945'te yapılan bir anlaşma ile tespit edilmiştir. Bunun gibi, Çekoslovakya'dan da Karpat yayının içinde, dağların güney - batıya dönük mâilesinde bulunan Rutenya bölgesi alınmıştır. Böylece Sovyetler Birliği, Çekoslovakya - Macaristan sınırı kavşağında, dik bir açı meydana getiren kısa sınır çizgileri boyunca her iki devletle de komşu olmuştur. Sovyetler Birliğinin Avrupa'daki sınırlarının güney bölümünde de, bunlara benzer değişiklikler meydana gelmiştir : Romanya'nın Kuzey Bukovina ve Besarabya bölgeleri ilhak edilmiştir (1947). Takriben batıdan doğuya uzanarak Karpatlar yayını kesen yeni sınır çizgisi, Prut nehrini takip ederek Tuna'nın Kilya ağzı güneyinde Karadeniz kıyılarına varır.

Sovyetler Birliği, Kafkaslar güneyinde, Türkiye ve İran'la komşudur. 1921'de tespit edilen Türk - Sovyet sınırı, Batum güneyinde Karadeniz kıyısından başlar; Artvin, Ardahan ve Kars bölgeleri kuzeyindeki dağların doruk çizgileri boyunca, yaklaşık doğu ve güney - doğu yönlerine doğru uzanarak, Kars suyu kavşağı kuzeyinden itibaren Arpa çayı ve Aras nehrini takip eder; Ağrı dağı güney - doğusunda İran sınır kavşağına varır. Sovyetler Birliğinin güney sınırı buradan itibaren yine Aras nehri boyunca devam eder ve Kura nehri kavşağına 50 km kala, güney - doğuya yön değiştirerek Astara ötesinde Hazar denizi kıyılarına varır. Bu denizin güney kıyıları İran'a aittir. Sınır, karşı kıyının güney ucuna 40 km kadar mesafede Atrek nehri ağzından başlamak üzere, kısmen mecrayı takip ederek, vâdinin kuzey yamacına geçer ve Kopet dağları boyunca güney - doğuya uzanarak Herirud mecrasına iner; bir müddet bu nehri takip ettikten sonra Afganistan'ın kuzey - batı köşesine varır. Dağların kuzey eteklerinden kuzey - doğuya yönelen sınır çizgisi, Bend-i Türkistan dağlarını Afganistan'da bırakarak Amu Derya'ya ulaşır, bu nehir mecrasını takip eder ve Pamirler güneyinden, Afganistan'ın, kuzey - doğudaki Vahan koridor bölgesinin kuzeyinden Çin'in Doğu Türkistan (Sinkiang) sınırına gelir.

Sovyetler Birliği iki ayrı bölümde Çin ile komşudur. Batı bölümünde sınır çizgisi, Kâşgar ve Aksu'yu Çin'de, Isıkgöl'ü Sovyetler Birliğinde bırakacak şekilde Tanrı dağlarını (Tien Şan) takip eder ve birtakım zikzaklar yaparak, kuzey-doğuya doğru Altay dağlarına kadar uzanır. Burada Moğolistan sınırı başlar. Ob nehrinin kaynak kolları ile Batı Moğolistan akarsuları arasındaki su bölümünü bir müddet takip ettikten sonra, 1945'te Sovyetler Birliğine ilhak edilen Tuva Halk Cumhuriyeti topraklarının güneyini ve doğusunu takip ederek Baykal gölü batısındaki su bölümüne varır. Baykal gölünün güney-doğusundaki dağlık alanda, doğuya uzanarak Amur'un kolu Argun nehri mecrasına ulaşır. Burada Sovyetler Birliği yine Çin ile komşu olur. Argun ve Amur çığırlarını takip eden sınır, Habarovsk batısındaki Ussuri akarsuyu kavşağından güneye kıvrılarak bu nehir mecrasını takip eder; Hanka gölü kuzey-batısından ve komşu dağların doğu yamaçlarından güneye uzanarak, Vladivostok limanı güney-batısında Sungari nehrinin denize döküldüğü saha yakınında, Kuzey Kore sınırına varır. Bu devletle olan sınır, çok kısa bir mesafe dahilinde, sözü geçen nehir mecrasından Büyük okyanus'un Japon denizi kıyılarına ulaşarak nihayete erer. 1945'te Sahalin adasının güney bölümü (Karafuto) Japonya'dan alındığı için, bu devletle Sovyetler Birliği arasındaki kara sınırı ortadan kalkmıştır.

Yeryüzü şekilleri : Sovyetler Birliği arazisinin üçte ikisi alçak düzlüklerden ibarettir. Aslında, Kuzey Fransa'dan başlayan bu düzlükler, doğuya gidildikçe genişlik kazanarak, fazla yüksek olmayan Ural dağları ötesinde Asya kıtasının içine doğru uzanırlar. En fazla genişliği (4 000 km) Sovyetler Birliği sınırları içinde kazanan bu alçak saha, Kuzey Kutup Denizi kıyılarından Karadeniz ve Hazar denizi kıyılarına ve Orta Asya'nın yüksek dağlarına kadar devam eder. Kuzey Buz Denizi'ndeki Novaya Zemlya'dan başlayarak, kıta içinde kuzeyden güneye uzanan, yaklaşık 1 500 m yüksekliğindeki Ural dağları, bu düzlükleri ortadan keserler. Kolayca geçit veren ve Sovyetler Birliğinin en önemli endüstri merkezlerinden bir kısmını içine alan Urallar'ın batısında, Avrupa Rusyası'nın geniş ovaları ve platoları, doğusunda Batı Sibirya ovaları, güneyde Batı Türkistan platoları ve alçak düzlükleri (Turan çukur alanı), Yenisey nehri doğusunda Orta Sibirya platoları bulunur. Avrupa ve Asya kıtalar blokunun (Avrasya'nın) kuzeyini işgal eden bu çok geniş plato ve ovalar sahası güneyde, kabaca geniş bir yay meydana getiren yüksek dağlarla kuşatılmıştır. Bu dağların başlıcaları, batıdan doğuya doğru Karpatlar, Kırım dağları, Kafkaslar, Kopet ve Tanrı dağları, Pamirler, Altaylar, Sayanlar, Yablonov dağları ve Doğu Sibirya yükseklikleridir. Sovyetler Birliğinin yeryüzü şekillerini meydana getiren bütün bu elemanlar, aşağıdaki maddelerde ele alınmışlardır :

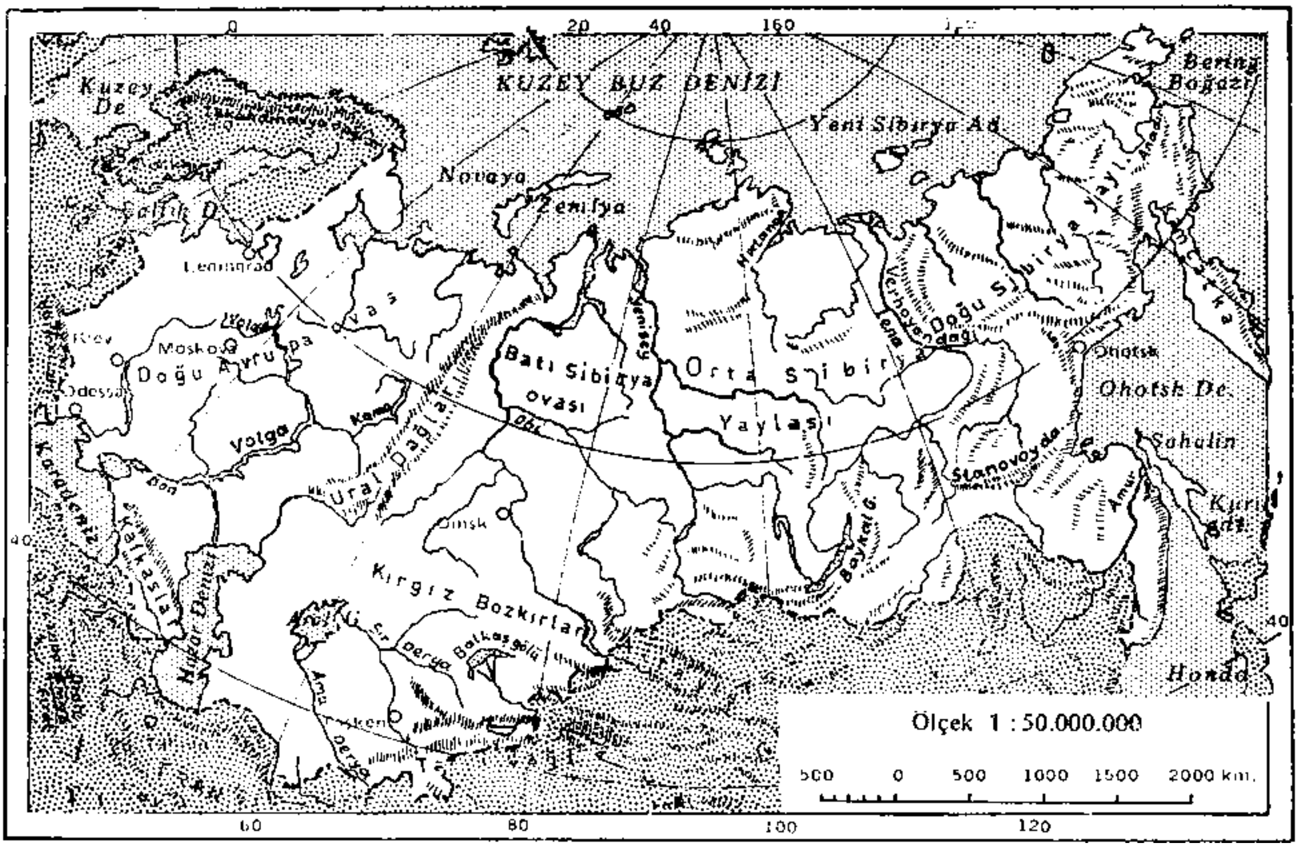
1. *Rus ova ve platoları :* 4 000 000 km² genişliğinde olan bu saha, Sovyetler Birliği Avrupa topraklarının hemen hemen tamâmını ihtivâ eder. Batıdan doğuya doğru tedrîcî bir surette yükselen bu düzlüklerin temelinde prekambriyene ait granit, gnays ve metamorfik şistler bulunur. Temel arazisi daha sonra meydana gelen muazzam tortu depoları altında gömülü kalmış, ancak bazı yerlerde açığa çıkmıştır (kuzey-batıda Baltık kalkanı; ve güneyde Podolya-Azak masifi gibi). İsveç'ten itibaren Fin körfezi ile Beyaz Deniz arasındaki sayısız göller, bu temel arazi üzerinde bulunmaktadır. Güney Ukrayna'da da temel birçok yerde ortaya çıkmıştır. Burada billûrî kayaların aşınmasından meydana gelmiş platolara rastlanır. Bununla beraber, kırılmalar sonucu çökme ve yükselmelerle oluşmuş yeryüzü düzensizlikleri de görülür. Söz gelişi, çökmüş Donets maden kömürü havzası, yükselmiş Voronej bloku ve orta Volga çığırının sağ kenarına komşu platolar bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca, Uralların batısındaki Ufa platosu ile Kafkaslar'ın kuzeyindeki Stavropol platosu da aynı türden tepelikler olarak kabûl edilebilir. Avrupa Rusyası'nın geniş plato ve ovalar sahasındaki tepelikler, deniz seviyesine göre 400 m'den daha yüksek değildir.

Avrupa Rusyası'nın kuzey bölümü pleistosende geniş buz örtüleri altında kalmış ve bunlarla ilgili yeryüzü şekilleri meydana gelmiştir. Fakat bunlar, sonradan deniz istilâlarıyla değişikliklere uğramışlardır. Buz örtüsünün ana merkezi İskandinavya yükseklikleri üzerinde ve tâlî merkezi Novaya Zemlya üzerinde bulunuyordu. Buzların etrafa en fazla yayıldıkları Riss devrinde, biri Podolya-Azak tepelikleriyle merkezî Rus yükseklikleri arasında Dnepr vâdisi içine, diğeri Don ve Oka ortak çukur alanına doğru olmak üzere, iki büyük buz dili teşekkül etmişti. Buz örtüsünün kenarı, Volga nehrinin sağ kıyısındaki yüksekliklerin batı etekleri boyunca uzanarak, takriben 60° kuzey enleminde Ural dağlarının doğusuna geçiyordu. Daha sonra buzların, az ilerledikleri Würm devrinde yer yüzü şekilleri üzerindeki açık tesirleri görülmeye başlamış, Kola-Kareli kalkan bölümünde topraktan eser kalmamış, billûrî kaya satıhları ortaya çıkmış ve sayısız göl çanakları meydana gelmiştir. Çakıl, kum ve killerden ibaret moren depoları, çoğunlukla kuzey bölgelerinde görülür. Bunlardan en önemlisi, Litvanya ve Beyaz Rusya tepeliklerinden itibaren, Valday platoları üzerinden, doğu, kuzey-doğu yönüne doğru uzananıdır ki, doğu bölümünde Kuzey Rusya sırtları diye anılan bu moren tepelikleri sırası, bir yanda Kuzey Buz denizi ve Baltık denizi, bir yanda Karadeniz ve Hazar denizi yönlerine akan nehirler arasındaki su bölümünü teşkil eder.

Avrupa Rusyası'nın güney kısmında, morenlerin ötesinde büyük nehirler tarafından biriktirilmiş olan kum ve killerin yıkanması sonucu taşınan çok ince maddeler (miller), sonradan rüzgârlar tarafından ince toz hâlinde uçurularak etrafa yayılmış ve bu suretle Ukrayna'nın verimli lös toprakları meydana gelmiştir. Güney-doğuda Hazar denizinin, Volga vâdisinin yukarı kısımlarına kadar geniş bir alanı birkaç kere istilâ etmesi, buzul izlerinin ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Avrupa Rusyası'nın kuzeyinde de, Baltık ve Barents denizleriyle Beyaz denizin buzullardan sonraki istilâları, yeryüzü şekillerine tesir etmiştir.

Avrupa Rusyası maden cevherleri bakımından zengindir. Kola kalkanında, demirle beraber bazı nâdir metal cevherleri ve Podolya-Azak tepeliklerinde demir cevherleri (Krivoy Rog demir madeni gibi), ovaların tortu depoları içinde zengin kömür, petrol ve tabiî gaz ile çeşitli tuz yatakları bulunur (Donets ve Moskova havzalarında kömür, Volga-Ural bölgesinde ve Kuzey Kafkasya önünde yer alan platolarda petrol ve tabiî gaz yatakları gibi).

2. *Ural dağları :* Kuzeyden güneye doğru 2 400 km'den fazla uzanarak Rusya'yı geniş Batı Sibirya ovalarından ayıran bu dağlar, Hersinya kıvrımlarıyla meydana gelmişlerdir. Daha sonraki zamanlarda, birtakım aşınma ve yeniden yükselme safhalarında bugünkü şekillerini almışlardır. Müteaddit sıralardan meydana gelirler ve kuzeyde 1 800 m, güneyde 1 600 m'den daha fazla yükseklik gösterirler (kuzeyde Narodnaya tepesi 1 894 m, güneyde Yaman Tau 1 640 m); fakat orta kısımda, Trans-Sibirya demiryolunun geçmesine de imkân

S. S. C. B. : Rusya'nın başlıca nehir, dağ ve gölleri

hazırlayan alçak geçitlere malik, akarsularla aşınmalara uğramış ve parçalanmış bir plato manzarası kazanırlar. Burada, aşınmalar sonunda işletilmesi kolaylaşan eski formasyonlarda zengin demir, bakır, boksit, platin, nikel ve krom yatakları vardır.

3. *Batı Sibirya ovaları :* Ural dağlarından itibaren doğuya doğru Yenisey nehrine kadar 2 000 km genişlik ve kuzeyden güneye 2 500 km uzunluk gösteren bu ovalar, dünyanın en geniş düzlüklerinden sayılırlar. Ovaların temelinde eski, billûrî kayalar vardır; daha genç devirlere, söz gelişi ikinci ve üçüncü zamana ait tabakalar bazı yerlerde, daha yeni, kalın tortu tabakaları altından satha çıkmışlar ve münferit arızaları meydana getirmişlerdir. Avrupa Rusyası'nda olduğu gibi, burada da buzlar geniş alanlar kaplamışlar ve kuzeyden itibaren 60° kuzey enlem derecesine kadar güneye doğru yeryüzü şekilleri üzerinde müessir olmuşlardır. Buranın güneyinde geniş bataklık alanları uzanır. Daha güneyde ise, artık Batı Sibirya ovalarından sayılmayan, ufkî tabakalardan müteşekkil platolara, Kazak steplerine varılır. 1 000 m'den fazla yükseklikleri de ihtiva eden bu platolar üzerinde yer yer göllere rastlanır; bu gibi yerler, Sibirya'nın mandıra hayvancılığı bakımından önemlidirler (Baraba steplerinde olduğu gibi). Batı Sibirya ovaları maden bakımından fakirdir.

4. *Aral - Hazar havzası :* Batı Sibirya ovalarının güneyinde, Karaganda ve Turgay platolarının ötesinde, Orta Asya'nın geniş Turan çukur alanı batıda Hazar denizine, güneyde Kopet dağlarına ve doğuda Pamir ve Altaylar'ın batı arızalarına kadar uzanır. Dalgalı düzlüklerden ve yükseklikleri 400 m'ye varmayan alçak platolardan ibaret olan bu saha, buzul devrinin nehirleri tarafından getirilmiş, geniş kum çöllerini ihtiva ederler. Bu nehirlerin eski vâdilerine Turan'da rastlanır. Aral gölünü de içine alan kum çöllerinde, rüzgârların tesiriyle meydana gelmiş, Barhan denilen kumullar görülür. Aral gölüne dökülen ve aynı uzunlukta (2 400 km) bulunan Sir Derya ve Amu Derya nehirleri arasında, Kızılkum ve Amu Derya ile Kopet dağları arasında Karakum çölleri bulunur. Turan havzasını kuzeyden çeviren Karaganda platosu, yapı bakımından eskidir (paleozoik) ve zengin kömür yataklarını ihtiva eder. Turgay platosu ise 100 ile 200 m arasında yükseklik gösteren, üçüncü ve dördüncü zamana ait, ufkî tortu tabakalarından meydana gelmiştir. Hazar'ın doğusunda Krasnovodsk limanı civarında, Çeleken yarımadasında ve Nebit (Neft!) dağında zengin petrol yatakları vardır.

5. *Orta Sibirya platoları :* Yenisey vâdisi doğusunda, takriben 200 metrelik bir yamaçla başlayan, büyük kısmı itibariyle, deniz seviyesine göre 400 m'den fazla yüksek olmayan, parçalanmış, geniş bir peneplen sahası uzanır. Prekambriyene ait, granit nevinden temel taşları, Yenisey vâdisi yakınlarında ve kuzey - doğuda ortaya çıkmışlardır. Geniş sahalarda birinci zaman tabakalarına da rastlanır. Burası, üçüncü zamanın ortalarında alçak tepelik bir saha iken, dördüncü zamanda tekrar yükselmiş ve akarsular tarafından meydana getirilen derin vâdilerle parçalanmıştır. Doğuya doğru, Lena nehrine kadar uzanan Orta Sibirya platolarının doğu kenarında, ikinci zamanın son devirlerinde olmuş deniz istilâsına ait emareler görülür. Bütünü ile eski bir blok teşkil eden Orta Sibirya platosuna, Yenisey'in buradan geçen bir koluna izafeten Angara Masifi adı verilmiştir.

S. S. C. B. : Merkezî Sibirya'daki Krasnoyarsk'ın Türkçe adı Kızılyar'dır. Şehir, ülkenin önemli endüstri merkezlerinden olmasına rağmen, halk fakirdir. Kenar mahallelerde kurulan pazarlarda öteberisini satarak paraya çevirmeye çalışır

6. *Güneyin dağ sıraları :* Bütün Sovyetler Birliğinin ova ve platolarını, güney - batı, güney ve doğu kara sınırları boyunca kuşatan ve kuzey - doğuda geniş bir dağlık alan meydana getiren arızalar, şu elemanlardan teşekkül etmişlerdir :

a) *Karpatlar :* Viyana havzasından itibaren, Tuna üzerindeki Demirkapı boğazına kadar 1 600 km den fazla uzun bir yay çizen ve üçüncü zamana ait kum taşlarından ibaret devamlı bir dış kuşak ile merkezî kısımlarda yer yer billûrî kayalarla kalkerleri ihtiva eden Karpat sıra dağlarının, sadece küçük bir bölümü Sovyetler Birliği sınırları içinde bulunur. Merkezî Karpatlar veya Orman Karpatları denilen bu bölüm, Doğu Çekoslovakya'da 500 m yüksekliğindeki Dukla geçidinden itibaren güney - doğuya doğru uzanır, Sovyetler Birliği sınırları içinde yaklaşık 300 km uzunluk ve 100 km genişlik gösterir ve yukarı Dnestr ile Panonya havzaları arasındaki ulaşımı kolaylaştıran alçak geçitlere yer verir. Bununla beraber, Sovyet Karpatlar'ında yüksekliği 2 000 m'yi geçen tepelere de rastlanır (Hoverla dağı 2 060 m). Aslında Rutenya diye anılan bu bölge, 1945'te Sovyetler Birliğinin Ukrayna Cumhuriyetinin bir parçası hâline getirilmiştir.

S. S. C. B. : Türk tarihinde önemli bir yeri olan Kırım, asırlarca Türk hâkimiyetinde yaşamıştır. Yukarıda yarımadanın Karadeniz sâhilinden bir görünüş : Ayı - dağ

b) *Kırım ve Kafkas dağları:* Kırım dağları bir zamanlar Anadolu ve Balkan yarımadalarına bağlanan geniş bir kara kitlesinin kalıntısını teşkil ediyordu. Bu sahanın büyük bir kısmı sonradan çökmüştür. Kırım'ın güney kıyılarında yapılan araştırmalar, çöküntünün bugün de devam ettiğini göstermektedir. Yayla dağları adıyla da anılan bu dağlar, batıda Sivastopol limanından itibaren doğu kuzey - doğuda Kefe (Feodosiya) limanına kadar, aş. yu. 160 km'lik bir uzunluk ve 50 km'lik bir genişlik gösterirler ve hafif bir yay meydana getirerek uzanırlar. Dağların Karadeniz'e bakan güney - doğu yamaçları dike yakın bir eğimle indiği hâlde, kuzey - batı yamaçları, Kırım düzlüklerine doğru hafif bir eğimle alçalırlar. Bu dağlar yakından incelenirse, güney - batıda birbirine paralel üç ve kuzey - doğuda iki tâlî sıradan meydana geldikleri anlaşılır. En güneyde bulunan esas dağ sırası, en yüksek olanıdır (Yayla dağı, Roman Koş tepesi 1 545 m). Kum ve kalkerlerden ibaret olan yapısı Jura devrinde kıvrılmalara uğramış ve sonra aşınmalarla peneplen hâline gelmiştir. Peneplenin bazı kısımları kırılmalarla çökmüş, genişlikleri 3 - 5 km arasında değişen eski peneplen satıhları yüksekte kalmıştır. Bu yüksek kısımlarda çok eski zamanlardan beri hayvanlar otlatılmakta ve bu sebeple dağlara "Yayla" adı verilmektedir. Bunlara paralel olan diğer dağ sıraları, daha ziyade etek tepelikleri şeklinde, 15 - 25 km genişliğinde şeritler hâlinde uzanırlar. Yükseklikleri güneyde 600 m'den kuzeyde 150 m'ye kadar alçalır. Daha kuzeyde ise düzlükler ve bunların doğusunda Kerç yarımadası bulunur. Üçüncü zamanda kıvrılmalara uğramış ve sonradan aşınmalarla peneplen hâline gelmiş olan bu yarımadanın Azak denizi kıyılarına yakın yerlerinde, kolayca erişilebilen zengin demir yatakları vardır.

Karadeniz ile Hazar denizi arasında Kafkaslar, kuzeyde Maniç - Kuma depresyonu ile sınırlanırlar ve coğrafya bakımından Batı Asya'nın dağlık kuşağı içinde yer alırlar. Esas Kafkas dağları veya Büyük Kafkaslar, Karadeniz kıyısında Anapa'dan itibaren, doğu, güney - doğu istikametinde, Hazar denizi kıyısında Apşeron yarımadasına kadar uzanırlar. Aş. yu. 1 200 km uzunluk ve 200 km genişlik gösteren bu dağ sırasının doruklar çizgisi, ortalama 3 600 m'den daha yüksekte bulunur ve en yüksek yerlerini Elbrus (5 630 m) ve Kazbek (5 060 m) tepeleri teşkil eder. Yapısı temelde granit ve gnayslardan, iki yanlarda metamorfik kayalardan ve etek kısımlarında ise üçüncü zamana ait depolardan ibarettir. Jeolojik devirlerde önemli püskürmelere sahne olmuşlardır ki, bunun delillerinden ikisi, yukarıda geçen Elbrus ve Kazbek volkan konileridir. Daha güneyde, Karadeniz kıyısında Batum yakınlarından başlayarak, Büyük Kafkaslar'a paralel uzanan ve Aras nehrinin aşağı kısmındaki boğaza kadar 500 km uzunluk gösteren Küçük Kafkaslar, Doğu Anadolu platolarının, Türkiye sınırları doğusundaki uzantısını, kuzey - doğudan çevirirler. Rion - Kura vâdilerinin meydana getirdikleri çukur alanla, kuzeydeki Büyük Kafkaslar'dan ayrılan bu dağlar, sözü geçen iki nehrin su bölümünü teşkil eden ve Suram dağları adıyla anılan (en yüksek tepesi 1 200 m yüksekliğindeki Kara Kaya) yükseklikler sırası ile onlara bağlanırlar. Yapı bakımından Küçük Kafkaslar kuzey - batıda üst tebeşir depoları üzerine tortulanmış, muazzam üçüncü zaman tabakalarından, güney - doğuda ise, tebeşire ilâve olarak Jura depolarından meydana gelirler. Küçük Kafkaslar'ın bu bölümünde üçüncü zaman tabakalarına rastlanmaz. Küçük

S. S. C. B. : Büyük Kafkaslar'da Kazbek dağında Gudauri geçidi

Kafkaslar'la Türkiye ve İran sınırları arasında bulunan Ermenistan SSC arazisi, üçüncü ve dördüncü zaman volkan faaliyetlerinin ürünü olan püskürük kayalardan meydana gelmiştir; en yüksek tepesi, bir volkan konisi olan Alagez (4 090 m)'dir.

Büyük Kafkaslar'da bugün oldukça geniş bir daimî kar ve buz alanı vardır. Batı bölümünde daimî kar sınırı 2 700 - 3 000 m arasındadır; doğuya gidildikçe bu sınır 3 000 - 3 400 m'ye yükselir.

Kafkaslar, tabiî kaynaklar bakımından zengindir. Kuzey eteklerinde üçüncü zaman tortuları içinde, Maykop, Groznıy, Mahaçkala dolaylarında, Apşeron yarımadasına kadar zengin petrol yatakları vardır; petrol sayesinde Bakû, Sovyetler Birliği'nin en büyük beş şehrinden biri durumuna yükselmiştir. Bundan başka, Kafkasya'da demir, kömür ve manganez yataklarına da rastlanır.

c) *Orta Asya dağları:* Hazar denizinin ötesinde, Turan havzasının güneyinde ve doğusunda yer alan bu dağlar üç grupta mütalâa edilebilir:

1°. *Kopet dağı - Pamir sistemi:* Alpler'in genç kıvrım kuşağına ait olan bu sistemin, ancak etek kısımları ve bazı kolları, Sovyetler Birliği sınırları içinde bulunur. Kuzey - batıda Hazar denizi doğu kıyılarından başlayan Balhan dağları, güney - doğu yönünde Kopetler'e doğru uzanırlar. Kopet dağlarının sadece küçük bir bölümü ve kuzey - doğu etekleri Sovyetler Birliğine aittir; büyük bölümü İran sınırları içinde kalır. Bunların devamı, Kuzey Afganistan'daki Paropamisus ve Bend-i Türkistan dağlarıdır; bunların yalnız kuzey - batı etekleri Sovyetler Birliğindedir. Daha ötede Hindukuş dağları, hemen hemen tamamiyle Afganistan'da kalır;

Amu Derya'nın yukarı bir kolu olan Pyanc vâdisinin doğu yamaçlarından itibaren Pamir yükseklikleri başlar. Doğu bölümünde ortalama 4 000 - 5 000 m yükseklikte bir plato manzarası gösteren bu dağlık alanın batı bölümü derin vâdilerle parçalanmıştır. Pamirlerin büyük kısmı Sovyetler Birliğinin Tacikistan Cumhuriyetinin Badahşan dağları bölgesini teşkil eder. Tanrı dağlarının güney sıralarıyla Hisar ve Büyük Petro dağları [en yüksek tepeleri Pio Kommunizma (Stalin) 7 495 m ve Pic Lenina (Lenin)'da 7 130 m] genç kıvrım dağları sistemi içinde yer alırlar.

2°. Tanrı dağlarının Semerkant doğusunda uzanan orta sıraları (Zerafşan, Türkistan, Alay, Fergana ve Kokşal dağları gibi) üst paleozoik kıvrılmalarıyla meydana gelmişlerdir Bu dağlarda mezozoik ve kenozoik kıvrımlara hemen hiç rastlanmaz.

3°. Tanrı dağlarının Fergana ve Narin vâdileri kuzeyinde bulunan sıraları (Çatkal, Talas Aladağ, Kırgızdağ, Terskei Aladağ gibi) alt paleozoik kıvrılmalarıyla teşekkül etmişlerdir. Bunların yapısı esas itibariyle kum taşı ve kalkerlerden ibarettir.

Orta Asya dağlık alanı (Kopetdağ hariç), Kafkaslar'dakinden beş misli geniş bir daimî kar ve buz örtüsü ile kaplı bulunmakta ve 1 700 kadar vâdi buzulunu ihtiva etmektedir. Buzul dilleri, deniz seviyesine göre 5 300 m yükseklikten aşağıya doğru 2 900 m'ye kadar inmektedirler.

Orta Asya'da zengin gümüş, kurşun, çinko, arsenik ve bizmut yatakları vardır. Antimuvan, tungsten, molibden gibi elemanlara Fergana vâdisinde rastlanır. Burada uranyumla birlikte vanadyum da görülür. Bundan başka petrol ve kömür gibi enerji kaynakları da mevcuttur.

d) *Güney Sibirya dağları:* Sibirya güneyden, Altay - Sayan dağları sistemiyle çevrili bulunmaktadır. Bunlar alt paleozoik kıvrılmalarla teşekkül etmişler, fakat bir peneplanasyon devresinden sonra, temel kayaları üçüncü zamanda yeniden hafifçe kıvrılmışlardır. Son zamanlarda meydana gelen kıvrılmalarla durumları bozulmuş ve Minusinsk ve Kuznetsk gibi çöküntü havzaları teşekkül etmiştir. Bu dağlarda da geniş buzul alanlarına rastlanır. Sayan dağlarında bakır, molibden ve demir ile zengin altın madenleri vardır.

e) *Doğu Sibirya dağlık alanı:* Güneyde Yablonovoy, Stanovoy ve Sihote - Alin dağlarıyla kuzeyde Verhoyansk, Çerskiy, Kolima ve Kamçatka dağlarını ihtiva eder. Bunlar muhtelif zamanlarda meydana gelmişlerdir: Kamçatka ile komşu kıyı dağlarından bir kısmı üçüncü zaman, Sihote - Alin ile Çerskiy dağları ikinci zaman ve diğerleri birinci zaman kıvrımlarına aittirler. Üçüncü zaman kıvrımlarına ait özellikler komşu adalarda ve Japonya'da devam eder.

Bu dağlık alanda kömür yatakları ve Sahalin adasında ayrıca petrol ve tabiî gaz da bulunur.

Kıyılar: Sovyetler Birliği üç büyük okyanusla ve 14 tâlî denizle doğrudan doğruya komşudur. Okyanus ve denizlere komşu olmak, yalnız denizlerin birer ucuz ve rahat ulaşım yolu meydana getirmelerinden değil, fakat aynı zamanda, zengin gıda ve endüstriyel ham madde kaynağı teşkil etmelerinden dolayı önemlidir. Hidrometeorolojik hususiyetler bakımından farklı şartlar gösteren Sovyet kıyılarını aşağıdaki maddelerde özetlemek mümkündür:

a) *Baltık denizi kıyıları:* Rus devletinin tarihinde çok mühim bir rolü olan Baltık denizi, Batı Avrupa ve Amerika ile bağlantı sağlar. Bu deniz aynı zamanda çeşitli balıkların yaşamasına elverişli şartlara da maliktir. Değerli bir madde olan kehribar da bu denizin Letonya ve Litvanya kıyılarından elde edilir. Başkaları tarafından kontrol edilen boğaz ve geçitler vasıtasıyla dünya okyanuslarına açılan ve Batı Avrupa ülkelerine en kısa yolu sağlayan Baltık denizinin kıyıları, Leningrad yakınlarında bile kasımdan nisana kadar donma tehlikesiyle karşı karşıya bulunur. Donmayan kıyılar daha güney - batıda Liepaja (Libau), Klaipeda (Memel) ve Kaliningrad (Königsberg) limanları civarındadır. Bundan başka, akarsuların getirdikleri, fazla miktardaki alüvyonlar sebebiyle liman tesisleri, özellikle Leningrad'da olduğu gibi, büyük masraflarla ve güçlükle yapılabilmektedir.

S. S. C. B.: Güney Sibirya'da Buryat muhtar cumhuriyetinde yeni kurulan bir iskân bölgesi

b) *Kuzey Buz denizi kıyıları:* Batıda Sovyetler Birliğinin dış ülkelerle ulaşımında önemli bir rol oynayan Barents denizi kıyıları, arktik kuşakta olmasına rağmen, kuzey Atlas okyanusu sıcak su akıntısının tesiriyle donmamakta ve bu kıyılardaki Murmansk limanı, bütün yıl boyunca ulaşıma ve zengin balık kaynaklarının değerlendirilmesine elverişli bulunmaktadır. Bu denizden içeriye doğru sokulan ve genişliği 50 km'yi geçmeyen bir deniz boynu (Gorbo) ile bağlı bulunan Beyaz deniz girintisi, balıkçılık bakımından değil, daha ziyade mühim bir yağlı gıda kaynağı olan foklarıyla ün salmıştır. Bununla beraber, karalar içerisinde hemen hemen tamamiyle kapalı bir durumda olan ve kasımdan mayısa kadar donan bu deniz kolundaki Arhangelsk limanı, yılın ancak 4 - 5 aylık kısa bir zamanında ulaşıma açıktır. Kuzey Buz denizi'nin, doğuya kadar diğer bütün kıyıları, yılın yarıdan fazla zamanında donarlar. Kuzey deniz yolu Murmansk ve Aleksandrovsk'tan, Kamçatka'nın güney - doğu kıyılarındaki Petropavlovsk limanına kadar ancak kısa bir zamanda faaliyette bulunurlar. Buna rağmen yol, Kuzey Sibirya'nın seyrek nüfuslu yörelerinin kereste, balık ve kürklü hayvan ticareti bakımından önem taşır.

c) *Büyük okyanus kıyıları :* Sovyetler Birliğinin Uzak Doğu'suna komşu olan Ohotsk ve Japon denizleri de yılın bir kısmında donarlar ve soğuk ve buzlu bir deniz akıntısının tesiri altında bulunurlar. Ancak Japon denizi kıyılarındaki Vladivostok ve Nahodka limanları, buzkıranlar yardımıyla bütün yıl ulaşıma açık tutulabilmektedir. Bu denizler de zengin balık ve fok kaynaklarına sahiptirler.

d) *Hazar ve Aral kıyıları :* Aslında kapalı bir göl teşkil eden ve hemen hemen Sovyetler Birliğinin iç ticaretine hizmet eden Hazar denizi kıyılarında Bakû, Astrahan ve Krasnovodsk arasında en fazla petrol taşınır. Bu yoldan İran ve diğer ülkelerle yapılan deniz ticareti o kadar önemli değildir. Deniz olarak vasıflandırılacak kadar geniş sahalı bir su kitlesi olan Aral gölü, Hazar denizinden daha az önemlidir. Bu gölden, yılın ancak 7 ayında, en çok pamuk ve balık taşımacılığında istifade edilir.

S. S. C. B. : Rusya'nın doğusunda, Trans - Sibirya demiryolunun sonundaki Vladivostok Japon denizi sâhilinde önemli bir liman şehridir

e) *Karadeniz kıyıları :* Sovyetler Birliğinin Ukrayna'daki Odessa, Nikolaev, Herson ve Kafkaslar'daki Novorossiysk, Poti ve Batum limanlarından Akdeniz yolu ile Güney ve Batı Avrupa, Amerika, Afrika ve Asya ülkelerine giden ticaret yollarının başlangıcı olan bu kıyıların kış mevsiminde buzlanması o kadar önemli değildir. Sovyetler Birliğinin görüş açısından en büyük mahzur, Karadeniz'den Akdeniz'e geçişi sağlayan Boğazlar yolunun, başka bir devletin (Türkiye'nin) kontrolu altında bulunmasıdır. Mamafih II. Dünya Savaşından sonra, sınırlarının Tuna kıyılarına varması, Sovyetler Birliğinin Doğu Avrupalı müttefikleriyle ticarî münasebetlerini, büyük ölçüde Karadeniz - Tuna yolu ile sağlamasını mümkün kılmıştır.

Tuna ağzından Kırım yarımadasına kadar eski nehir vâdilerinin deniz altına yavaş yavaş çökmesiyle meydana gelmiş birçok tabiî limanlar vardır. Fakat kıyı kordonlarıyla denizden ayrıldıkları için, gemilerin girmesine o kadar elverişli değildirler. Bu sebeple Odessa limanı, Akdeniz'deki İskenderiye ve Marsilya limanları gibi, açık deniz kenarında kurulmuştur.

Karadeniz, 200 m'den daha derin seviyelerde kükürtlü hidrojen (H_2S) ihtiva eden sularının kirliliği sebebiyle, hidrolojik şartlar ve dolayısıyla balıkçılık bakımından diğer denizlere nazaran daha geride bulunmaktadır. Mamafih güzel iklim ve tabiat şartları gösteren ve kuzey rüzgârlarına karşı dağ sıraları ile korunmuş bulunan Kırım ve Kafkasya kıyıları (Kırım'da Yalta ve Kafkasya'da Gagra ve Sohumkale'de olduğu gibi) turistik yönden önemlidirler. Ayrıca, bu dağların kenarında sert kayalar içinde oyulmuş körfezlerde Sivastopol, Kefe (Feodosiya) ve Novorossiysk gibi limanlar vardır.

Karadeniz'in, kuzeyde bir kolu olan Azak denizinin kıyıları alçaktır ve Don nehrinin getirdiği bol sularla seviyesi yükselmekte ve böylece Kerç boğazından Karadeniz'e doğru bir akıntı meydana gelmektedir.

Iklim : Sovyetler Birliği sınırları içinde, sıcak kuşak müstesna, yeryüzünde mevcut bütün iklim kuşaklarında görülebilen çok çeşitli iklim şartları hüküm sürer. Kuzey Buz denizinden Afganistan'a kadar güneye doğru 43 derecelik bir enlem farkı göstermesi, bu şartları hazırlayan en büyük âmildir. Böylece Sovyetler Birliğinin alçak alanlarında soğuktan sıcağa doğru tabiî bir derecelenme imkânı hasıl olmuştur.

Iklimin tesiri ekonomik faaliyetlerde, özellikle tarım ürünlerinin dağılışında ve ulaşımda kısaca insan yaşayışının muhtelif safhalarında görülür.

Kuzey Buz denizi'ne komşu kıyıları boyunca soğuk iklim kuşağı uzanır. Bunun güneyinde, Sovyetler Birliği arazisinin 4/5'ini kaplayan çok geniş bir kuşak dahilinde mutedil iklim şartları görülür. Bu kuşağın batı bölümü, Atlas okyanusundan gelen ılık ve nemli rüzgârların tesiriyle oldukça mülâyim bir durum gösterirse de, doğu bölümü, yazları sıcak ve kışları soğuk, şiddetli kara iklimi hususiyetlerini haizdir. Daha güneyde Kırım kıyılarında, Kafkasya'nın çukur alanlarında ve Orta Asya'nın bazı kısımlarında, subtropikal iklim tiplerine rastlanır. Buralarda kış hemen hemen yok gibidir. Sovyet Uzak Doğusunun Muson bölgesinde de yine subtropikal iklim hususiyetleri görülür.

Sovyetler Birliği, büyük Avrasya kara kitlesinin doğudan batıya en fazla genişlik gösterdiği enlemlerde bulunduğu için, ülkenin çok büyük bir kısmı, Atlas okyanusu ile Büyük okyanus'un tesirlerinden uzaktır. Atlas okyanusu'ndan gelen batı rüzgârlarının, Avrupa'nın Alpler kuzeyinde kalan bölgeleri üzerindeki tesirleri, doğuya gidildikçe azalır. Bununla beraber Avrupa Rusyası'ndaki yağışın büyük bir kısmı, deniz menşeli batı rüzgârlarıyla gelir. Kuzey kıyılar boyunca mühim bir tabiî engel yoktur. Bu sebeple Sovyetler Birliği kuzeyden gelen hava kitlelerinin istilâsına açıktır.

Ortalama iklim şartlarını tâyin eden en mühim âmil, kış mevsiminde Avrasya kıtası üzerinde yerleşen yüksek basınç sırtıdır. Atlas okyanusundaki yüksek basınç alanı ile bağlantılı olan bu yüksek basınç sırtı, Avrupa kıtasında, Sovyet Rusya arazisinin güney bölümünde, Moldavya'dan Ural dağlarının güney ucuna doğru uzanır ve Kazakistan üzerinden Sibirya yüksek basınç merkezi ile birleşir. Özellikle yılın

S. S. C. B. : RUSYA'NIN BAŞKENTİ MOSKOVA'DAN GÖRÜNÜŞLER

Rusya'nın en eski şehirlerinden olan Moskova'da çeşitli çağlardan kalma, çeşitli tipte mimarlık eserleri vardır. Ahşap yapıların yanıbaşında büyük apartmanlara rastlamak mümkündür (solda). 1755'te kurulan ve M. V. Lomonosov'un adını taşıyan Moskova üniversitesi organik kimya laboratuarında çalışan öğrenciler (ortada). Aşağıda solda Bolşoy tiyatrosunda bir bale temsili; sağda Kiev demiryolunun Moskova'daki terminali görülüyor

soğuk zamanında bu yüksek basınç sırtı, Avrupa Rusyası'ndaki rüzgârların hareketlerine tesir eder. Sözü geçen yüksek basınç sırtının kuzeyine rastlayan sahada, nisbeten nemli ve sıcak batı veya güney - batı rüzgârları, güneyinde ise kurak ve soğuk doğu ve kuzey - batı rüzgârları hâkim olur. Neticede Avrupa Rusyası'nın kuzey - batısında kışlar, umumiyetle daha mülâyim, güney - doğusunda daha kurak ve soğuk geçer.

Yaz mevsiminde Sibirya yüksek basınç merkezi ortadan kalkar ve kara kitlesi güneşin tesiriyle fazla ısındığı için, Asya'nın güney - batı bölümünde bir alçak basınç alanı meydana gelir. Bu zamanda Atlas okyanusundaki Asor yüksek basınç merkezi kuzeye doğru yer değiştirdiğinden, Sovyetler Birliği iklimi üzerinde daha müessir bir rol oynamaya başlar. Bu yüksek basınç merkezinden güney - doğuya doğru hava hareketleri meydana gelir. Böylece Avrupa Rusyası'nın büyük bir kısmında batı ve kuzey - batı rüzgârları hâkim olur. Bütün yıl boyunca esen batı rüzgârları, Büyük okyanus ve Kuzey Buz denizi kıyıları müstesna, hemen her tarafta tesirini gösterir.

Büyük okyanus kıyılarında Muson rüzgârları eser; yani kış mevsiminde soğuk kara kitlesinden denize ve yaz mevsiminde karaya nazaran daha serin olan Büyük okyanus'tan Sovyetler Birliği kıyılarına doğru hava hareketleri olur.

Kuzey Buz denizi üzerindeki sıcaklık ve nemlilik değerleri düşük, buna karşılık berrak olan arktik hava kitlesi, Sovyetler Birliği'nin kuzey arazisini tesir altında bulundurur. Özellikle Atlas okyanusu'ndan gelen batı rüzgârlarının çok zayıfladığı, hattâ ortadan kalktığı Doğu Sibirya'da, arktik hava kitlesi daha müessir olur; zaman zaman Sovyetler Birliği güney sınırları boyunca uzanan dağ sistemlerine kadar görülen soğuk hava tesiri, orta ve aşağı enlemlerde, ilkbahar son-

larında ve sonbahar başlarında donlara yol açar. Kutbî hava kitleleri, güneye doğru ilerledikçe ısındıkları ve nisbî nemlerini de kaybettikleri için, Güney Sibirya ve Kuzey Kazakistan'da kuraklığın başlıca sebeplerinden birini teşkil ederler. Avrupa Rusyası'nın güneyindeki kuraklığa ise, Atlas okyanusu yüksek basıncından doğuya gelen hava kitleleri âmil olurlar.

Yaz mevsiminde Sovyetler Birliği'nin güney kısmında, özellikle Orta Asya'da, Kazakistan'da, Kafkaslar'ın kuzeyindeki etek bölgelerinde ve Avrupa Rusyası'nın güney ovalarında sıcaklık dereceleri yüksek, fakat nemlilikleri az olan tropikal hava kitleleri, kuzeye doğru orman kuşağına kadar müessir olurlar. Bununla beraber, kış mevsiminde, Orta Asya dahi, kutbî hava kitlelerinin tesirinde kalır. Dolayısıyla bu zamanda Orta Asya, Sovyetler Birliğinin başka bölgelerine nazaran biraz daha sıcak olur.

Bu hava şartları altında, aynı enlem derecelerinde yıllık ortalama sıcaklık değerleri, ülkenin Avrupa bölümünde Asya bölümüne nazaran daha yüksektir (söz gelişi Leningrad 4°, Yakutsk —10°); temmuz ayı ortalama sıcaklık değerleri ise daha düşüktür (Leningrad 17°, Yakutsk 19°). Bunun sebebi, Sovyetler Birliği'nin Asya kısmında kışların daha uzun ve şiddetli geçmesidir. Yaz mevsiminde günlük sıcaklık ortalamalarının 10° üzerinde bulunduğu müddet, Sovyetler Birliği'nin en güney bölgelerinde takriben sekiz ay kadar sürer. Bu bölgelerde 5 ay zarfında da günlük ortalama sıcaklık derecesi nadiren 20°'nin altına düşer. Kuzey bölgelerinde ise, 70° kuzey enleminde veya daha kuzeyde, yaz mevsimi ancak bir

S. S. C. B. : BAŞKENT MOSKOVA'DAN GÖRÜNÜŞLER

S. S. C. B. : Yukarıda Moskova'nın bellibaşlı anacaddelerinden biri : Sadovaya - Çernogriyazkaya. Bu cadde şehrin eski surlarından birinin yerinde inşa edilmiştir. Sağda Moskova oteli ve Gorkiy caddesinden bir köşe

S. S. C. B. : Moskova'da bir parkta resim çalışması yapan küçük öğrenciler (yukarıda). Moskova'da dondurmanın kalitesi düşük, fiyatı pahalıdır. Buna rağmen, her mevsimde seyyar dondurmacılara rastlamak mümkündür (sağda)

S. S. C. B. : Rusya'daki Türk cumhuriyetlerinden Kazakistan'ın başkenti Alma Ata

ay devam eder ve sıcaklığın 20° üzerine çıktığı günlerin sayısı 5'i geçmez. Orta enlemlerde, yani 50° - 60° kuzey enlemlerinde, yazlar 3 - 5 ay kadar devam eder. Bu mevsim Sovyetler Birliği'nin Asya kısmında Avrupa kısmına göre daha kısa, fakat daha sıcak geçer.

En düşük sıcaklık değerleri, Sibirya'nın kuzey - doğusunda ocak ayında görülür (Verhoyansk ve Oymyakon'da —40° ile —50° arasında). Aynı müddet zarfında ocak ayı ortalama sıcaklık değerleri —18° ile —20° arasındadır. Buna karşılık Bering ve Ohotsk denizlerinin kıyılarında, Güney Kamçatka'da —10°, Orta Asya'nın güney bölgelerinde 3°, Kırım'ın güney kıyılarında 4°, Kafkasların Karadeniz kıyılarında (Batum ve Sohumkale'de) 6° ile 7° arasındadır.

Temmuz ayı ortalama sıcaklığı, Kuzey Buz denizi kıyılarının Avrupa bölümünde 10° ve Asya bölümünde 4° - 6°'dir; Volga nehrinin aşağı mecrâsının geçtiği alanda 250° ve Orta Asya'nın güney kısımlarında 30° - 32° arasındadır.

Yıllık sıcaklık farkları batıdan doğuya doğru artar (batıda 23° - 25°, Kırım - Kafkas kıyılarında 18° - 20°; Doğu Sibirya'da 45° - 55°, Verhoyansk civarında 60° - 65°).

Yıl içinde ilk ve sonbahar don olaylarının tarihleri de, özellikle bitkilerin yetişmesi bakımından önemlidir. Günlük ortalama sıcaklık değerinin 5°'den aşağı düşmediği "tenebbüt devresi" Kafkasların Karadeniz kıyılarında, Hazar denizi kıyılarının bir kısmında ve Tacikistan'ın güney - batısında ortalama 9 ay kadar sürer; bu yerlerde donlar aralık başında başlar ve mart başında biter. En kuzey bölgelerde (Taymır ve Yamal yarımadaları gibi), bu devre nâdir hâllerde 1,5 aydan fazla sürer. Buralarda don olayları ağustos ortalarında başlar, temmuz başlarında sona erer.

Yağışlar batıdan doğuya gidildikçe azalır. Rusya'nın batısında yıllık ortalama yağış tutarı 500 mm'den fazla olduğu hâlde, Doğu Sibirya'da 130 mm kadardır. Bunun sebebi, Atlas okyanusundan yağmur getiren hava kitleleri tesirinin doğuda azalmasıdır. Sovyetler Birliğinin Büyük okyanus kıyılarında mahdut bir bölgeye, güney - doğudan gelen yaz musonları oldukça fazla yağmur getirirler (Kamçatka'da 1 000 mm, Primorye eyâletinde 800 mm, Ohotsk denizi kıyılarında ve Baykal gölü doğusundaki dağlık alanda 400 - 700 mm). Büyük okyanustan yağış getiren hava kitlelerinin tesirleri kuzeyde Koryak, Kolıma ve Anadır dağları tarafından engellendiği için, Doğu Sibirya'nın kuzey kıyıları ancak 100 mm kadar yağış alırlar.

Takriben 60° kuzey enleminde bulunan oldukça nemli bir orta kuşaktan kuzeye ve güneye doğru gidildikçe yağışlarda azalma görülür. Avrupa Rusyası'nın doğu kısımlarında ve Batı Sibirya'da, gezici alçak basınç merkezleri 60° kuzey paraleli boyunca uzanan bir kuşak dahilinde müessir olurlar. Orta Asya'da Turan çukur alanında ve Güney Kazakistan'da yıllık yağış tutarı 130 mm'den azdır. Sovyetler Birliğinin büyük bir kısmında yaz yağışları fazladır. Buna karşılık Kırım ve Kafkaslar'ın Karadeniz kıyılarında yağış âzamîsi yılın soğuk mevsimine rastlar. Orta Asya'daki cüzî yağışlar ise, kış mevsiminde ve ilkbahar başlarında görülür.

Atlas okyanusu'ndan gelen yağışlarla Büyük okyanus'tan gelen yağışların sınırı Orta Sibirya platolarıdır. Burada yıllık ortalama yağış tutarı 250 - 300 mm arasında değişir. Sovyetler Birliğinde yıllık yağışların ortalama bir değerle % 30'u kar hâlindedir. Kar yağışları oranı, kuzeyde daha fazla ve güneyde daha azdır. Kar kalınlıkları Kamçatka ve Sahalin'de 1 m'yi geçer; Batı Urallar'da ve Batı Sibirya'nın kuzeyinde 1 m'den azdır. Kuzey Kafkasya'da, Step kuşağının güneyinde, Orta Asya'nın çöl ve yarı çöl alanlarında kar örtüsünün kalınlığı 10 - 20 cm arasında değişir. Kar örtüsünün yerde kalma müddetleri de kuzeyden güneye doğru azalır: En kuzey bölgelerinde, Sibirya'da 8 - 9 ay, Avrupa Rusyası'nın kuzey - doğusunda 7 - 8 ay; güney bölgelerde ise Kırım ve Kafkaslar'ın Karadeniz kıyılarında, bütün yıl içinde yerde kalma müddeti 15 günü geçmez, hattâ bazı yerlerde yağan kar hemen erir.

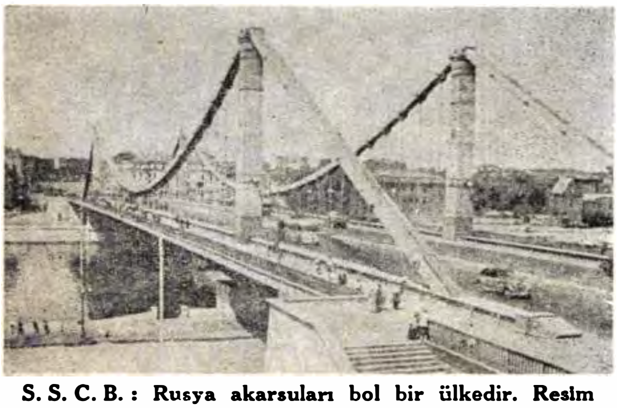

S. S. C. B. : Kazakistan'ın endüstri merkezi Karaganda'da yeni bir mahalle

Sovyetler Birliğinde çok çeşitli iklim tiplerine rastlanır. Kuzey Buz denizi üzerindeki soğuk hava kitlelerinin tesiri altında kalan Zemlya Frantsa İosifa, Novaya Zemlya

ve Severnaya Zemlya takımadalarının kuzey kısımlarında *daimî don alanları iklimi* hüküm sürer. Uzun ve şiddetli kışları, kısa ve serin yazları olan *tundra iklimi,* Kuzey Buz denizi kıyıları boyunca görülür. Daha güneyde yer alan *tayga iklimi* nisbeten ılımlı sıcaklık şartları gösterir; çok nemli ve oldukça uzun bir teşebbüt devresi vardır. Orta kuşak ikliminde kışlar taygadakinden daha az soğuk, yazlar biraz daha sıcaktır; bütün yıl boyunca, düzenli olarak 500 - 600 mm arasında yağış vardır. Bu iklim tipine *Orta kuşağın geniş yapraklı iklimi* de denir. Bu iklim şartları Baltık cumhuriyetlerinden Batı Sibirya'nın Orman - Step kuşağına kadar uzanan bir sahada görülür. Yıllık yağışın az (200 - 450 mm), buharlaşmanın fazla olmasından dolayı kurak *stepler iklimi,* güney Rusya'da, Kazakistan kuzeyinde ve Batı Sibirya güneyinde, Baykal gölü dolaylarında görülür. *Subtropikal iklim kuşağının* nemli ve kurak tipleri vardır. Nemli tip Karadeniz'in doğu girintisinde Kolhis denilen alçak saha ile Hazar kıyılarında Lenkoran bölgesinde, kurak tip ise Kırım'ın güney kıyılarında, Kafkaslar'ın, batıda, Anapa - Tuapse arasındaki kıyılarında, Kura - Aras çukur alanında, Hazar denizi güney - doğusunda, Tacikistan'ın Vahş ve Kâfirnigân vâdilerinde görülür. Nemli tip turunçgillerin ve kurak tip pamuk, üzüm ve incir gibi ürünlerin yetişmesine elverişlidir. *Orta enlemlerde muson iklimi* Uzak Doğu'da Amur vâdisinde, Vladivostok dolaylarında, Sahalin adasında ve Kamçatka'da görülür. *Tropikal olmayan çöl ikliminde* yazlar çok sıcak, kışlar oldukça soğuktur. Çöl iklimi Aral - Hazar çukur alanında hüküm sürer. Sulama ile pamuk, buğday, mısır gibi ürünlerin ve üzüm gibi meyvelerin yetişmesine elverişlidir.

Akarsular ve göller : Sovyetler Birliği su kaynakları bakımından dünyanın en zengin ülkesidir. Akarsular, kış mevsiminde uzun bir müddet (8 - 9 ay) donarlarsa da, ulaşım, sulama, elektrik enerjisi üretme günlük hayatta kullanma gibi sayısız ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir roy oynarlar. Ülke nehirlerinin yarıdan fazlası Kuzey Buz denizine doğru akar; bir kısmı Baltık, Karadeniz ve Azak denizi vâsıtasıyla Atlas okyanusu mâilesine boşalır. Kuzey - doğu Sibirya'nın bazı nehirleriyle Uzak Doğu akarsuları ise, Büyük okyanus kıyılarına giderler. Hazar denizine varan Volga nehriyle Aral gölüne boşalan iki büyük Orta Asya nehri (Amu Derya ve Sir Derya), kapalı havzalara akan su sistemlerini teşkil ederler.

S. S. C. B. : Rusya akarsuları bol bir ülkedir. Resim Moskova'da, Moskova nehri üzerindeki Krimskiy asma köprüsünü gösteriyor

Sovyetler Birliğinin Avrupa kısmında, deniz seviyesine göre yükseklikler fazla olmadığı için, nehirlerin kaynakları da yüksek değildir. Söz gelişi, Avrupa'nın en uzun (3 690 km) nehri olan Volga'nın, dünya denizlerine göre 240 m seviyedeki kaynağı (Valday tepelerinde), döküldüğü Hazar denizi seviyesinden ancak 270 m yüksekte bulunmaktadır; ortalama eğimi 1/10 000'den daha azdır. Bunun gibi, diğer Avrupa nehirleri de çok az eğimlidir ve bundan dolayı çok yavaş akarlar. Daha ziyade eriyen karlarla beslendikleri için, özellikle güneye doğru akan nehirler, ilkbaharda taşarak etrafı istilâ ederler; buna karşılık kışın buz örtüsü ile kaplanırlar. Su bölümleri yüksek olmadığından, aksi yönde akan iki nehrin kaynakları, umumiyetle birbirine çok yakındır. Böylece biri Baltık denizine, diğeri Hazar denizine dökülen iki nehrin, küçük bir göl veya bataklık sahasından itibaren aksi yönlere uzandıkları görülür. Böylece muhtelif denizlere akan nehirlerin kanallarla birbirlerine bağlanması kolaylaşır.

Doğu Avrupa'nın en mühim nehirleri, merkezî bir bölgeden etrafa doğru uzanırlar. Bu durum Volga'nın kaynak kollarından biri olan Moskova nehri üzerinde, Moskova prensliğinin kurulmasına ve zamanla gelişerek etrafa yayılmasına büyük ölçüde tesir etmiştir.

Kola yarımadasının ve Karelia bölgesinin akarsuları hızlı akarlar ve granit temel üzerinde birtakım çağlayanlar meydana getirirler. Bunlardan bazıları da, Rusya'nın eski başşehri Leningrad'da denize dökülen Neva nehri gibi, hiçbir zaman donmazlar.

Rusya'nın, Volga'dan sonra önemli diğer nehirleri, Karadeniz'e dökülen Dnepr ile Azak denizine dökülen Don'dur. II. Dünya Savaşından sonra, Avrupa'daki sınırları genişleyen Rusya, Orta Avrupa'nın mühim bir su yolu olan Tuna ile de bağlantı sağlamıştır.

Batı Sibirya'nın akarsu şebekesinde en geniş sahayı, Kuzey Buz denizine çok az bir eğimle, yavaş yavaş akan Ob - İrtiş nehir sistemi işgal eder. Güneydeki dağlardan, özellikle Altay dağlarının kar ve buzlarla kaplı yüksek nahiyelerinden beslenen bu sistemin yukarı kolları, daha sıcak bölgelerde bulunduklarından, ilkbaharda havaların ısınmaya başlamasıyla, kuzeydeki aşağı kollarına nazaran daha önce buzlardan kurtularak Batı Sibirya'nın kuzeyini istilâ ederler ve muazzam batakların meydana gelmesine sebep olurlar. Yenisey nehri de, Ob gibi, Kuzey Buz denizi'nin bir parçası olan "Kara denizi"ne dökülür. Öyle ki, bu nehirler tarafından yaz aylarında taşınan muazzam su kitlesinin sıcaklığı, Kara denizinin suhunet dengesinde mühim bir rol oynar.

Batı Sibirya ile Orta Sibirya'yı birbirinden ayıran Yenisey nehri, daha çok Orta Sibirya'nın sularını Kuzey Buz denizine taşır. Baykal gölü çevresindeki dağlardan beslenerek Kuzey Buz denizine dökülen Lena ile, kaynaklarını Moğolistan içindeki dağlardan alarak Uzak Doğu kıyıları ile Sahalin adası arasındaki Tatar boğazında Büyük okyanus'a varan Amuh nehri önemli akarsulardandır.

Sovyetler Birliğinin en uzun ve mühim nehirlerinden bir kısmı, uzunluk ve havza genişlikleriyle birlikte aşağıda gösterilmiştir :

	Döküldüğü deniz	*Uzunluğu*	*Havza genişliği*
Yenisey	Kara Denizi (Kuzey Buz D.)	5 940 km	2 600 000 km²
Ob	Kara Denizi (Kuzey Buz D.)	5 570 "	2 930 000 "
Amur	Tatar Boğazı (Büyük Okyanus)	4 510 "	2 050 000 "
Lena	Kuzey Buz Denizi	4 270 "	2 420 000 "
Volga	Hazar Denizi	3 690 "	1 380 000 "
Sir Derya	Aral Gölü	2 660 "	219 000 "
Amu Derya	Aral Gölü	2 620 "	227 000 "
Kolima	Kuzey Buz Denizi	2 600 "	644 000 "
Ural	Hazar Denizi	2 530 "	220 000 "
Dnepr	Karadeniz	2 285 "	503 000 "
Don	Azak Denizi	1 970 "	422 000 "
Peçora	Barents Denizi (Kuzey Buz D.)	1 790 "	327 000 "

Göllere gelince, Sovyetler Birliğinde iklim, jeolojik yapı ve hidrolojik şartlar farklı olduğu için göller düzensiz bir şekilde dağılmışlardır ve değişik özelliklere sahiptirler. Avrupa Rusyası'nın kuzey - batısında eski buzulların çekilmesinden sonra arta kalmış sayısız tatlı su gölleri vardır. Bunlardan en genişleri Ladoga gölü (18 130 km², derinliği 223 m) ile Onega gölüdür (9 740 km², derinliği 122 m). Güney - doğuda, kurak çöküntü sahalarında teşekkül etmiş tuzlu göller bulunur. Bu bölgede yalnız Sovyetler Birliğinin değil, aynı zamanda dünyanın en büyük gölü olan Hazar denizi (423 500 km², derinliği 946 m, dünyâ denizlerine göre seviyesi —26 m) ile 280 km daha doğuda, deniz diye anılan Aral gölü (67 700 km², derinliği 68 m) vardır; ikisinin de suları tuzludur. Kazakistan'ın ortasında yer alan Balkaş gölünün (17 260 km², derinliği 20 m), hidrolojik özelliklerinden dolayı batıda suyu tatlı, doğuda tuzludur. Daha kuzeyde Turgay platosunun kuzey ve batısında bulunan göller arasında Tengiz ve Çelkar Tengiz de bölgenin büyük göllerinden sayılırlar.

Batı Sibirya'da da sayısız göller bulunur. Nemlilik derecesinin yüksekliği ve eğim azlığı dolayısıyla satıh sularının yavaş hareket etmesi ve bunun neticesi olarak boşalma (drenaj) güçlüğü, bu orman sahasında geniş su birikintilerinin teşekkülüne yol açmıştır.

Sovyetler Birliğinin dağlık bölgelerinde de tektonik menşeli birçok göllere rastlanır. Suları çok berrak ve temiz olan bu göllerin en ünlüsü, aynı zamanda dünyanın en derin ve büyük tatlı su gölü olan Baykal'dır (1 740 m, alanı 31 500 km²). Dünya denizlerine nazaran 450 m daha yüksekte bulunan göl, etrafını çeviren, 2 000 m'den yüksek dağlardan gelen 300 kadar akarsu ile beslenir ve güney - batı ucuna yakın bir yerden saniyede 1 720 m³ su kitlesini Angara ayağı vasıtasıyla Yenisey'e gönderir. Alan itibariyle Baltık denizinden küçük olmasına rağmen, ondan çok su ihtiva etmektedir.

Kırgızistan'daki Isıkgöl (= sıcak göl) ile Ermenistan'daki Gökçegöl (Sevan) gölü de tektonik menşeli dağ göllerine örnek olarak verilebilir.

Tabiî göllerden ayrı olarak, Dnepr, Don, Volga, Angara gibi nehirler üzerinde yapılmış barajların gerisinde de büyük sunî göller meydana gelmiştir. Örnek olarak Volga üzerinde Ribinsk (4 500 km²), Kuybışev (6 500 km²) ve Volgograd (3 200 km²); Don üzerinde Tsimlyanskoe (2 700 km²), Dnepr üzerinde Kahovka ve Angara üzerinde Bratsk baraj gölleri sayılabilir. Bunlardan ayrı olarak Sovyetler Birliğinde on binlerce orta büyüklükte ve küçük sunî göl bulunmaktadır.

Biyotik kuşaklar : Iklim ve akarsu rejimi şartlarının coğrafî enleme ve denizlerden uzaklığa göre, birbirlerinden farklı özellikle taşımalarına paralel olarak, toprak örtüsü ile bitki ve hayvan toplulukları da umumiyetle doğu - batı doğrultusunda uzanan ve kuzeyden güneye birbirini takip eden farklı kuşaklar meydana getirirler. Toprak örtüsü yalnız yer kabuğunun üst tabakalarının ufalanmasından ibaret bir varlık değildir; belki daha çok organizmanın, yani zemin altında ve üstünde yaşayan sayısız mikrobik organizma ile küçük ve büyük canlıların eseridir. Özellikle bitki örtüsünün dağılışı ve özellikleri, toprak örtüsü ile çok yakından ilgilidir. Hayvan toplulukları da yaşadıkları çevrenin şartlarına uymuşlardır. Bu sebeple, özellikle Sovyetler Birliği gibi geniş bir ülkede toprak, bitki örtüsü ve hayvan topluluklarını birlikte, biyotik kuşaklar hâlinde mütalâa etmek suretiyle konuyu daha anlaşılır halde özetlemek mümkündür.

Sovyetler Birliğinde biyotik kuşaklar, buzulların nihaî çekilmesinden sonra meydana gelmişlerdir. Çekilen buz sahasının kenarları tundra, diğer kısımları Batı Avrupa'nın geniş yapraklı, Moğolistan'ın iğne yapraklı ağaçları, Altay ve Kafkas dağlarının etek bölgeleri step ve çöl bitkilerinin yayılmasına açılmıştır; yani çeşitli bitki toplulukları eski sahalarından itibaren, buzlardan yeni kurtulan alanlara doğru yayılmaya başlamışlardır. Böylece kuzeyden güneye birtakım biyotik kuşaklar meydana gelmiştir :

1. *Tundra kuşağı :* Ağaçların yetişmesine müsait sahanın ötesinde, Kuzey Buz denizi kıyıları ve adaları üzerinde, en geniş yerleri Kara denizi çevresinde ve Asya'nın kuzey - doğu uç bölgesinde (60° kuzey paraleline kadar güneye doğru) bulunan tundra kuşağı, Sovyetler Birliği arazisinin 1/10'dan fazla kısmını işgal eder. Sıcaklık derecelerinin düşük olması, zaten kısır olan bitki örtüsünün çürüyerek kimyevî ve fizik ayrışmalara uğramasına ve bu suretle toprağa yeterli organik madde vermesine müsait olmadığından, daimî olarak donmuş zemin üzerinde ancak ince bir humus tabakası teşekkül edebilir. 2 - 2,5 ay kadar kısa bir tenebbüt devresinde, geniş sahalara yayılan ince kar örtüsünün güç şartları altında, sadece yosunlarla pek cılız ve kısa bitkiler yetişir : Huş (Betula) ve söğüt (Salix) ağaçları gibi. Bunların zemin üzerinde boyları 30 cm'yi geçmediği halde, daha sıcak olan zemin altında sak ve kökleri büyük olur. Yosunlar en çok suların sızmasına imkân vermeyen killi bataklıklarda yetişir; suyun akabildiği kumlu yamaçlarda ise küçük fidanlara

rastlanır. Rüzgârlardan korunan, güneşli yamaçlarda biraz daha uzun boylu ağaçlarla beraber, güzel renkli çiçekler yetişir. Bu imkânı hazırlayan en mühim âmil, yaz aylarında güneşin, devamlı olarak ufuk üzerinde bulunmasıdır. Zaman zaman güneyin sıcak hava kitleleri de buralara kadar sokulabilirler. Tundranın güney sınırlarında, orman kuşağına geçişi sağlayan daha gösterişli ağaçlar bulunabilir. Bu tabiat sahnesinde yaşayabilen hayvan toplulukları içinde, özellikle ince kara örtüsü altındaki, besin değeri yüksek yosunları, tabiatın bahşettiği özel ayak yapısıyla arayıp bularak yiyen ren geyikleri başta olmak üzere, tavşan, tilki ve kakım gibi kürklü hayvanlara tesadüf edilir. Beyaz keklik ve baykuşlar tundranın en karakteristik kuşlarıdır. Yaz mevsiminde gruplar hâlinde su tavukları, kıyı boyunca uzanan yalıyarlarda yuvalanırlar.

2. *Orman kuşağı:* Tundra kuşağının güneyinde, Sovyetler Birliği arazisinin yarıdan fazlasını kaplayan orman kuşağı uzanır. Burası için tipik olan podzol toprakları, 1 - 2 m kalınlığında, % 2 oranında humus ihtiva eden, açık gri renkli bir tabaka meydana getirirler. Bunun altında, kalınlığı 3 - 4 m'ye varan, fazla miktarda silis ve nebatî maddeler ihtiva eden ikinci bir tabaka bulunur. En altta ise, kahve rengini demir hidroksitten alan, üstten sularla yıkanmış maddeleri taşıyan, umumiyetle kil ve kumlardan ibaret üçüncü bir tabaka vardır. Altta kil temelinin bulunması ve yeraltı su seviyesinin yüksekte olması podzol topraklarının teşekkülünü kolaylaştırır. Bu zemin üzerinde iğne yapraklı ağaçlardan müteşekkil ormanlar gelişmiştir. *Tayga* adıyla da anılan bu geniş orman sahası, dünya ormanlarının takriben 1/3'ünü ihtiva eder. Tayga ormanları, tundra kuşağının güneyinden başlamak üzere, Avrupa Rusyası'nın, batıda Leningrad'dan itibaren Gorkiy ve Kazan üzerinden Urallar'da Sverdlovsk'a doğru uzanan bir çizgiye kadar bir kısmını işgal ettiği hâlde, Ural dağları doğusunda Batı Sibirya ovalarının çoğunu, Orta Sibirya platolarını ve Yakutistan'ın bir bölümünü kaplar. Avrupa kısmında sarı çam (Pinus silvestris) ve ladin (Picea obovata) en fazla görülen ağaç türü olduğu hâlde, Urallar'a doğru Sibirya'nın kara çam (Larix sibirica) ve fıstık çamı (Pinus pinea) ağaçları da ormanın önemli elemanları arasında yer alırlar. Mamafih Doğu Sibirya'da, daha çok kara çamlara rastlanır. Bunlar, kuzeydeki tundra kuşağına doğru, diğer ağaçlardan fazla sokulurlar ve böylece dağlar üzerinde devamlı bir bitki örtüsü meydana getirirler. İğne yapraklı ağaçlarla geniş yapraklı ağaçlardan, özellikle kara ağaç (Ulmus), meşe (Quercus), akçа ağaç (Acer) ve dişbudak (Fraxinus) ağaçlarından ibaret bir talî kuşak, *karışık orman kuşağı,* Sovyetler Birliğinin batı sınırlarından itibaren Ural dağlarına doğru geniş orman sahası içine sokulur. Talî kuşakta görülen ıhlamur (Tilia ulmifolia), geniş yapraklılar içinde, kuzeye en fazla yayılan ağaç türüdür. Diğer bir karışık orman kuşağı da, Uzak Doğu'da Amur - Ussuri vâdilerinde görülür. Buranın en tipik ağaç türleri, iğne yapraklılardan ladin, sarı çam, kara çam ve köknar ile geniş yapraklılardan ceviz (Juglans regia), meşe, kara ağaç, fakat aynı zamanda yabanî meyva ağaçlarından kayısıdır (Prunus armeniaca).

Orman kuşağında en çok görülen hayvan türleri, büyük cüsseli memeli hayvanlardan ren geyiği, karaca ve adî geyik, et yiyicilerden vaşak ve boz ayı, kemiricilerden sincap, tavşan ve kunduz, tipik kuşlardan da ağaçkakan ve yabanî horozdur.

3. *Stepler:* Orman kuşağının güneyinde, kuzey - doğuda aş. yu. 55° güney - batıda 50° enlem derecelerinden itibaren güneye doğru, Sovyetler Birliğinin batı sınırlarından Orta Asya'nın Altay dağlarına kadar tabiî bir bitki örtüsü, ülkenin yaklaşık % 12'ye eşit bir kısmını işgal eder. Hâkim bitki türleri çayırlardan ibaret olan bu kuşağa stepler adı verilir. Stepler, Rusya'da çernozem denilen kara topraklarda gelişmişlerdir ki, bu topraklar çokluk lös veya löse benzeyen tınlı topraklar üzerinde 1 - 1,5 m kalınlık gösterirler. Hâkim olan kurak iklim şartlarında, step çayırlarının çok gelişmiş kök sistemi yardımıyla meydana gelen humus tabakası, lös temel üzerinde birikme imkânını bulur. % 5 - 10, hatta bazı bölgelerde % 20 oranında humus ihtiva eden ve böylece dünyanın en verimli toprakları arasında yer alan kara topraklar, Sovyetler Birliğinde sulanan tarım alanlarının 2/3 ünü teşkil ederler. Stepler kuşağında yağış azlığı, kuraklık ve humus tabakası altındaki madenî tuzlar, ağaç yetişmesine engel olurlar. Bununla beraber, bu kuşakta yer yer rastlanan seyrek ağaçlı step alanlarında, Avrupa Rusyasında dağınık meşe türleri ve Sibirya'da huşlar görülür.

S. S. C. B. : Ukrayna'nın başkenti Kiev'de Kalinin meydanı

4. *Çöller:* Hazar denizi kuzeyinde ve yukarı Amur (Argun) havzasında takriben 51° kuzey ve Orta Asya'da 47° kuzey enlem derecelerinden itibaren güneye doğru yağışların çok az ve sıcaklıkların çok fazla olmasından dolayı bitkilerin hemen hemen tamamiyle ortadan kalkmaya başladığı görülür ve böylece tuzlu step ve geniş çöl alanlarına varılır. Hazar denizinin kuzey ve doğu kıyılarında ve Turan havzasında bulunan çöller, Sovyetler Birliğini % 18'ini işgal ederler. Kuzey - batı bölümünde steple çöl arasında bir intikal özelliği göze çarpar; yani bu bölümde kurak-

lığa geçiş daha yavaş ve tedricî olur ve ot alanları ortasında, yer yer çıplak sahalar görülmeye başlar. Kahve renkli toprakların humus muhteviyatı azalır, tuzluluk derecesi artar. Bu suretle birçok yerlerde "solonets" veya "solonçak" denilen tuzlu bataklıklar meydana gelir.

5. *Subtropikal bitki toplulukları :* Kafkasya'nın batı ve doğu bölümlerinde, Azak denizi ve Karadeniz kıyılarında, Kırım dağları yamaçlarında, bizzat Kafkas dağlarında ve Orta Asya'nın bazı yörelerinde, üçüncü zamandan beri mevcudiyetlerini korumuş olan subtropikal ormanlara tesadüf edilir. Bu bölgelerdeki sarı ve kırmızı laterit toprakları da o zamandan kalmadır; bir miktar silis ile yüksek oranda kil ihtiva ederler ve indifaî kayaların ufalanmasından meydana gelmiş olabilirler.

Yapraklarını döken ağaç türleri ile iğne yapraklıların karışık bir halde bulunduğu subtropikal ormanlarda, ayrıca sık ormanaltı bitki toplulukları da görülür. Kırım ve Kafkas dağlarında meşe, gürgen (Carpinus betulus), kayın (Fagus silvatica) ve Orta Asya dağlarında akça ağaç, fıstık (Pistachio), badem (Amygdalus communis), ceviz ve elma (Pirus malus) gibi ağaç türlerine çok rastlanır.

6. *Dağ (alpin) bitki toplulukları :* Sovyetler Birliğinde dağlık alanlarda, daimî kar sınırının hemen altında alpin bitkilere tesadüf edilir. *Dağ otlakları* diye de anılabilecek olan bu kuşağın aşağı sınırı, Kuzey Urallar'da tundra kuşağı yakınlarında 300 m olduğu halde, Güney Pamir - Alay dağ sisteminde 2 400 - 2 800 m arasında bulunur. Dağ bitkileri kuşağının üst sınırını teşkil eden daimî kar sınırının yüksekliği, yağış miktarlarına ve yamaçların durumlarına göre değişir. Doğu Sibirya'nın ve Uzak Doğu'nun dağlarında, alpin otlaklara rastlanmaz. Buralarda orman örtüsü dağların tepelerine kadar yükselebilir. Bununla beraber, sadece en yüksek zirvelere münhasır olmak üzere, dağ tundra bitkileri görülür.

Dağ bitki toplulukları kuşağı, Sovyetler Birliği arazisinin ancak binde beşten az bir kısmını işgal eder.

Rusya'da yaşayanlar : Rusya'nın gelişmesinde, nehir boylarında yaşayan kavimlerin büyük rolü olmuştur. İlk Slav yerleşmeleri, güney steplerinde at koşturan göçebe ve yarı göçebe Asya kavimlerinin hücumlarından, nisbeten masun orman

S. S. C. B. : RUSYA'DA YAŞAYAN HALKLARDAN BAZI TİPLER

Yukarıda solda bir Kırgız Türkü; ortada bir Ermeni, sağda bir Ukraynalı. Aşağıda solda, bir Kazak Türkü, ortada bir Tacik, sağda bir Yakut Türkü

alanlarında kurulmuştur. Büyük Rus ovalarının geniş nehir sistemi, Moskova çevresinde bir devletin teşekkülüne ve yerleşme sahalarının yayılmasına büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Zamanımızdan 2000 yıl kadar önce batı ovalarında, Leningrad ile Kiev - arasında, kuzeyden güneye doğru Volhov - Lovat - Dnepr nehirler ekseninin iki yanında Slav kabileleri ikamet ediyorlardı. Karışık orman kuşağında yer alan bu sahanın insanları, tarım, arıcılık ve avcılık gibi, iptidaî ekonomik faaliyetlerle geçimlerini sağlıyorlardı. Karadeniz'in kuzey kıyılarında ise, M. Ö. VIII. - VII. yüzyıllarda, belki daha önce mevcut olan Fenike yerleşme yerlerinde, Yunan kolonileri kurulmuştu. Bu iki saha arasında, yani kuzeyde orman yerleşmeleri ile güneyde kıyı kolonileri arasındaki geniş steplerde, ilk zamanlardan beri Asya'nın akıncı kavimleri (Türkler) hâkim bulunuyorlardı.

IX. yüzyılda kuzeyde İskandinav ülkelerinden, Slavlar'ın yaşadığı orman bölgesine doğru insanlar gelmeye başladı. Bunlar, nehir yollarından faydalanarak, o zamanın büyük merkezi olan Istanbul ile ticarî temaslarda bulunmak istiyorlardı. Böylece, daha önce Slavlar tarafından işgal edilmiş olan Novgorod, Pskov, Smolensk, Çernigov ve Kiev'de ticaret postaları kurdular. Zamanla Slavlar'la kaynaşarak güneyin step kavimlerine karşı ticaret ve savunmada birlik meydana getirdiler. Böylece, Novgorod başşehir olmak üzere ilk Rus devleti kuruldu (862); fakat 20 yıl kadar sonra merkez, güneyde bulunan Kiev'e taşındı ve devletin adı Kiev Rusyası oldu.

Volhov - Dnepr eksenindeki ticaret merkezlerinde yaşayan insanlar, Istanbul'a kürk, bal ve esir göndererek karşılığında ipekliler, şarap, meyva ve altın alıyorlardı. Bu yoldan, Doğu Ortodoks Hıristiyan Kilisesi de Kiev Rusyası'na nüfuz etmeye başladı ve bu vesile ile de Yunan harfleri, Rus alfabesine temel hazırladı. Ticarî faaliyetler, Volga'nın yukarı kolları üzerindeki Rostov, Suzdal ve Murom gibi Slav kasabalarına doğru genişleyerek, Volga nehri, Orta Asya ile doğrudan doğruya münasebet sağlayan bir anayol durumuna geçti.

X. yüzyılda yeniden step kavimlerinin hücumları başladı ve XII. yüzyılda Kiev hâkimiyeti zayıfladı. Neticede, orman sahasının iç kısımlarında, Oka ile Volga nehirleri arasında, emniyetli sayılan su bölümüne doğru göç eden Slavlar, daha önce başka Slav ve Fin kavimleri tarafından dağınık bir şekilde iskân edilmiş bulunan ve Rusça Mejdureçe (Mezopotamya) denilen bölgede yeni koloniler kurdular. Bugünkü merkez olan Moskova şehrinin kuzey - doğusuna rastlayan bu saha, müstakbel Rus devletinin çekirdeğini teşkil etti. XIV. yüzyılda Moskova Prensliği politik üstünlük sağlayarak genişlemeye başladı ve XVI. yüzyılın ortalarından itibaren devletin başındaki idareciye "çar" unvanı verildi.

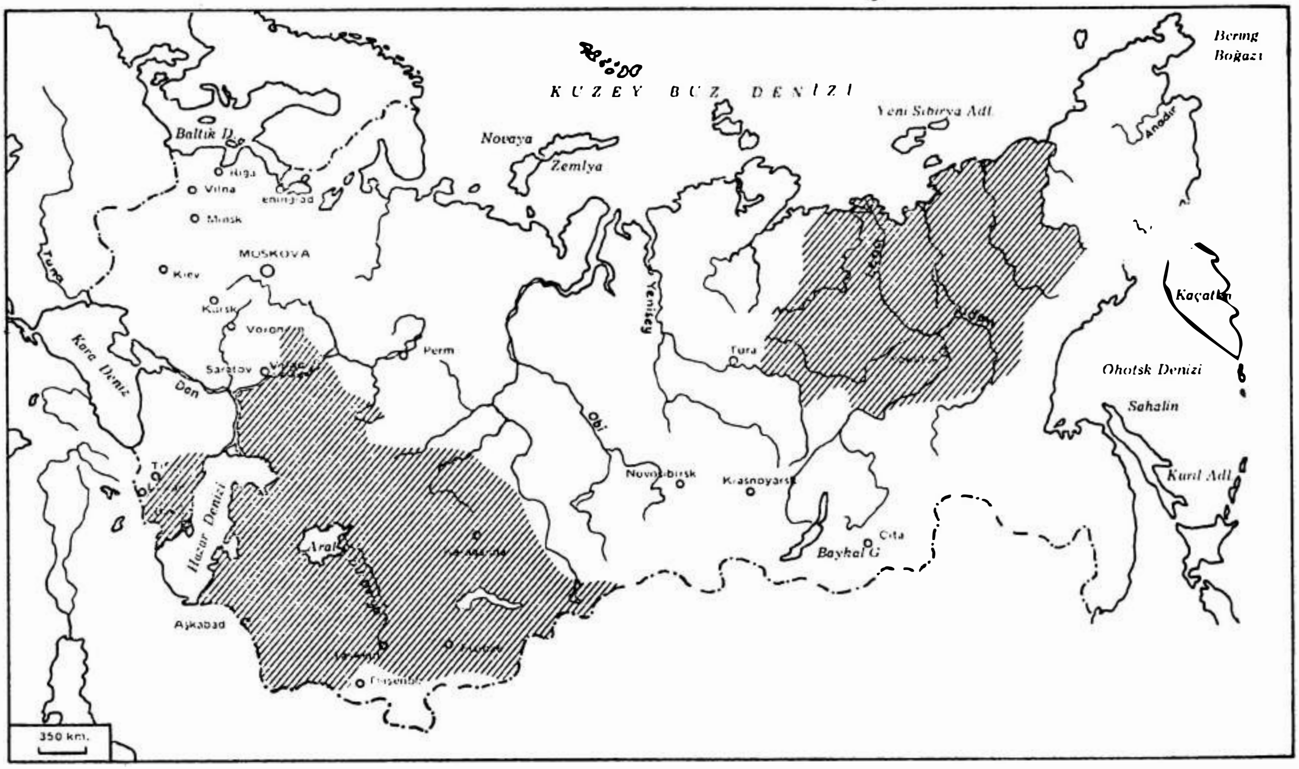
Rusya'da çarlık idaresi 1917 ekim Bolşevik ihtilâline kadar devam etti. İhtilâlden sonra kurulan sosyalist sistem, milliyetlerin politik ve ekonomik varlıklarını birleştirdi. Aynı yılın aralık ayında Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti ile Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilân edildi. 1918 1922 arasında Beyaz Rusya (Belorusya), Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri kuruldu. Volga'da ve Urallar'da yaşayan halk toplulukları (Başkurtlar, Tatarlar, Çuvaşlar, Udmurtlar, Mari ve Komiler) Rus federasyonu içinde otonom statü elde ettiler. Kuzey Kafkasya'da Dağıstan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Çerkes, Kabardı - Balkar ve Çeçen Muhtar Bölgeleri, Sibirya'da ise Yakutistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Bütün bunların birleşmesiyle meydana gelen S. S. C. B. 1922 yılının aralık ayında ilân edildi. Daha sonra, bugüne kadar yeniden kurulmuş, değişikliğe uğramış ve ilhak edilmiş bulunan idarî ünitelerin sayıları aşağıda toplu olarak verilmiştir.

Sovyetler Birliğinde toprakların 3/4'ünden ve nüfusun 1/2'nden fazlası Rus Federasyonuna (RSFSC), geri kalan kısımları diğer 14 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine (SSC) ait bulunmaktadır.

Rusya'da 1897'de yapılmış olan ilk nüfus sayımına göre (muhtar Finlandiya ile himâye altındaki Hıyve ve Buhârâ dâhil), yuvarlak rakamla 129 800 000 ve 1921'de daralmış sınırlar içindeki nüfusu, tahminen 106 080 000 idi. 1914'te, I. Dünya Savaşından önce, Rusya'nın 1921 sınırları nüfusu, uzmanların tahminlerine göre 142 389 000 idi. Buna göre, 1897 - 1914 arasında nüfus % 34 kadar artmıştır. Sovyetler Birliği kurulduktan sonra, 1926'da ilk nüfus sayımında ülke nüfusu 147 027 915 olarak tesbit edilmiş ve ancak % 3,5 oranında bir artış olduğu anlaşılmıştır. Bu azlığın sebebi, savaş dolayısıyla nüfus kayıpları, doğum azlığı, Bolşevik ihtilâlindeki nüfus zayiatı, açlık ve hastalıklardan meydana gelen kayıplar ve nihayet başka ülkelere sığınmalardır.

1937'de yapılan sayım neticeleri yayınlanmamıştır. 1939'da yapılan üçüncü nüfus sayımına göre, Sovyetler Birliğinin nüfusu 170 467 186'dır. II. Dünya Savaşından sonra, 1945'te tahminen 168 500 000 ve ilhâk edilen topraklar da toplam olarak 22 780 000 idi. 1956'da resmî tahminlere göre S. S. C. B.'nin nüfusu 200 200 000, 1975'de 253 261 000, 1977'de 257 912 000 ve bugün (1979) 262 085 000'dir. Buna göre S. S. C. B., dünyânın Çin ve Hindistan'dan sonra en kalabalık ülkesidir. A.B.D., nüfus bakımından 4. gelir.

S. S. C. B.'nde	15	Sovyet Sosyalist Cumhuriyet vardır (Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti buna dahildir). Bunlardan;	
		RSFSC'nde 16 Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyet, Özbek SSC'nde 1 Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyet, Gürcistan SSC'nde 2 Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde 1 Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyet vardır.	
Hulâsa olarak	:	Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin sayısı	20
		M B (Muhtar bölgeler)	8
		A (Arazi) ve B (bölge)	126
		M S (Millî saha)	10
		İ (İlceler)	3 117
		V (Köy sovyetleri "Volost")	41 249

S. S. C. B. : Rusya'da Türkler'le meskûn bölgeler (taramalı kısımlar)

Bu nüfus, Sovyet İlimler akademisinin tespitlerine göre, çeşitli milliyetlere mensup 169 etnik gruptan terekküp etmektedir. Bunlardan 36'sı Hind-Avrupalı, 40'ı Kafkasyalı, 6'sı Sâmî, 16'sı Fin-Ugur, 48'i Türk, 3'ü Moğol, 6'sı Tunguz-Mançu, 1'i Nenets (Samoyed), 9'u Paleoaziyatik ve 4'ü Uzak Doğuludur. 1954'te bunların % 52'si, Ruslar'dan ibâretti. Sovyetler Birliğinde yaşayan Ukran, Beyaz Rus, Leh, Çek, Slovık gibi diğer Slav toplulukları % 23 ile ikinci sırayı işgal ederler. Slavlardan sonra en kalabalık nüfus topluluğunu Türkler teşkil eder. Türkler devamlı bir topluluk hâlinde Orta Asya'daki cumhuriyetlerde (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan) yaşarlar. Lena nehri çevresindeki Yakutlar ise, Sibirya'nın kuzey-doğusuna yayılmış Türklerdir. Kırım Türkleriyle Kafkaslardaki Karaçay ve Balkarlardan 400 000'e yakın nüfus, 1943-1944 yıllarında, Almanlarla iş birliği yaptıkları bahanesiyle Orta Asya'ya sürülmüşlerdir. Sovyetler Birliğinde yaşayan Türk nüfusun toplam değeri 1955'te 23 023 000 olarak tahmin edilmiştir. 1977 resmî istatistik rakamlarına göre, yani yukarda sözü geçen dört Orta Asya SSC ile Azerbaycan SSC'nin nüfusları toplamı 40 901 000'dir. Sovyetler Birliğindeki diğer idarî bölgelerde yaşayan Türk nüfusu ile beraber, toplam Türk nüfusunun 40 000 000'dan aşağı olmaması gerekir.

Başka etnik gruplardan Finler esas itibariyle kuzeyde ve batıda yaşarlar. Karelialılar, Mordvinler, Udmurtlar, Mari, Komi ve Samoyedler, Slav iskânı sebebiyle başka yerlere gönderilmişlerdir. Fin-Ugur etnik grupunun, toplam nüfûs içindeki oranı aş. yu. % 2'dir. II. Dünya Savaşında Besarabya'nın Rusya'ya geçmesiyle Romanyalıların (Moldavyalıların) miktarı artmıştır. Volga Almanları Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 1941'de kaldırılmış ve 400 000 kadar Alman nüfus Urallar'ın doğusuna sürülmüştür. Yahudi nüfusunun fazla olduğu Ukrayna ve Beyaz Rusya'da bir milyon kadar

S. S. C. B. : Bir Türk cumhuriyeti olan Özbekistan Rusya'nın pamuk merkezidir. Resimde pamuk toplayan bir Özbek kızı görülüyor

Yahudi II. Dünya Savaşında imha edilmiştir. Hazar denizi kuzey-batısında ve aşağı Volga güneyinde yaşayan Kalmuk-lar'dan 135 000 kadar nüfus, II. Dünya Savaşı sırasında Almanlara yakınlık gösterdikleri için 1943'te Sibirya'ya sürülmüşlerdir. Aynı bahanelerle, Kafkaslar'ın kuzey eteklerinde yaşayan Çeçen ve İnguşlar da 1944'te Sibirya'ya gönderilmişlerdir.

Bugün elde bulunan istatistik bilgilerine göre, Sovyetler Birliğinin son nüfus durumu, mukayeseli olarak aşağıda gösterilmiştir :

	km²	*1940*	*1970*	*1977*
SSCB	22 402 200	194 077 000	241 720 000	257.912 000
RSFSC	17 075 400	110 098 000	130 079 000	135 569 000
Ukrayna SSC	603 700	41 340 000	47 126 000	49 343 000
Beyaz Rusya SSC	207 600	9 046 000	9 002 000	9 426 000
Özbekistan SSC	447 400	6 551 000	11 800 000	14 485 000
Kazakistan SSC	2 717 300	6 148 000	13 009 000	14 527 00
Gürcistan SSC	69 700	3 612 000	4 686 000	4 999 000
Azerbaycan SSC	86 600	3 274 000	5 117 000	5 786 000
Litvanya SSC	65 200	2 925 000	3 128 000	3 336 000
Moldavya SSC	33 700	2 468 000	3 569 000	3 896 000
Letonya SSC	63 700	1 886 000	2 364 000	2 512 000
Kırgızistan SSC	198 500	1 528 000	2 933 000	3 451 000
Tacikistan SSC	143 100	1 525 000	2 900 000	3 589 000
Ermenistan SSC	29 800	1 320 000	2 492 000	2 894 000
Türkmenistan SSC	488 100	1 302 000	2 159 000	2 652 000
Estonya SSC	45 100	1 054 000	1 356 000	1 447 000

Rus Federasyonu ile diğer üç SSC'ndeki muhtar cumhuriyetlerin nüfus durumları da aşağıda gösterilmiştir :

	km²	*1940*	*1970*	*1977*
RSFSC				
Başkurdistan MSSC	143 600	3 226 000	3 818 000	3 843 000
Buryat MSSC	351 300	553 000	812 000	879 000
Dağıstan MSSC	50 300	1 024 000	1 429 000	1 583 000
Kabardı - Balkar MSSC	12 500	359 000	588 000	666 000
Kalmuk MSSC	75 900	184 000	268 000	278 000
Karelia MSSC	172 400	478 000	713 000	743 000
Komi MSSC	415 900	324 000	965 000	1 082 000
Mari MSSC	23 200	588 000	685 000	706 000
Mordovya MSSC	26 200	1 171 000	1 029 000	980 000
Kuzey Oset MSSC	8 000	406 000	552 000	599 000
Tataristan MSSC	68 000	2 942 000	3 131 000	3 371 000
Tuva MSSC	170 500	...	231 000	255 000
Udmurt MSSC	42 100	1 246 000	1 418 000	1 483 000
Çeçen - İnguş MSSC	19 300	743 000	1 065 000	1 150 000
Çuvaşistan MSSC	18 300	1 090 000	1 224 000	1 278 000
Yakutistan MSSC	3 103 200	414 000	664 000	802 000
Özbek SSC				
Kara Kalpak MSSC	165 600	488 000	702 000	851 000
Gürcü SSC				
Abhaza MSSC	8 600	318 000	478 000	503 000
Acara MSSC	3 000	204 000	310 000	347 000
Azerbaycan SSC				
Nahcivan MSSC	5 500	131 000	202 000	232 000

Sovyetler Birliği nüfusunda göze çarpan bir başka özellik de kadınların erkeklere nazaran biraz daha fazla olmasıdır. 1926 ve 1939 kadın nüfus oranı % 52, 1959 % 55 idi. Daha çok ileri yaş gruplarında görülen bu dengesizliğin sebebi savaşlarda, özellikle II. Dünya Savaşında erkek nüfus kayıplarının çokluğudur. 1959 sayımında 32 yaş grupunda ve daha aşağı yaş gruplarında kadın - erkek nüfusları arasında aş. yu. bir denge olduğu anlaşılmıştır. Çünkü bu yaş grupları savaşlardan etkilenmemişlerdir.

Sovyetler Birliğinin planlı olarak endüstrileşmesi, şehirli nüfus oranının devamlı artmasına sebep olmaktadır. Planlı endüstrileşme programı başlamadan önce, 1928'de şehirli nüfusun oranı % 18 civarında, aş. yu. istikrarlı bir durumda idi. Fakat planlı programın uygulanmasıyla 1939'da % 33'e ve 1959'da % 48'e yükselmiştir. 1961'den itibaren şehirlerde yaşayanların sayısı, Sovyetler Birliği toplam nüfusunun yarısını geçmiştir; bu oran 1970'te % 56 idi.

Planlı ekonominin bir gereği olarak memleket içinde sık nüfuslu sahalardan seyrek nüfuslu yerlere göçler başlamıştır. Böylece yeni kurulan endüstri, maden, enerji ve sulama tesislerine iş gücü sağlanmıştır. Bunlara örnek olarak, Magnitogorsk demir - çelik, Karaganda kömür, Kola yarımadası bakır ve nikel, Yakutistan altın madeni, Sibirya ve Orta Asya hidroelektrik, Sibirya ve Kuzey Kazakistan sulama tesisleri verilebilir. 1926 - 1939 yılları arasında, 5 000 000 kadar insan, Urallar'a, Sibirya'ya, Kazakistan'a, Orta Asya ve Sovyet Uzak Doğusuna sevk edilmiştir. Bundan başka, II. Dünya Savaşı esnasında, 1941 haziranı ile 1942 ekim ayı arasında 20 milyon kadar nüfus tahliye edilerek emniyetli uzak bölgelere gönderilmiştir. Bu insanların belki çoğu, daha sonra eski yerlerine dönmüşlerdir; fakat gönderildikleri yerin ekonomik kalkınmasına yardımcı olmuşlardır. Böylece Ural-lar'da ve doğu bölgelerinde birçok yeni şehirler kurulmuştur.

Sovyetler Birliğinde ortalama nüfus yoğunlu 12'dir; bu değer dünya ortalama nüfus yoğunluğunun yarısı kadardır. Buna göre, Sovyetler Birliği çok seyrek nüfuslu bir ülke gibi sayılabilir. Fakat yakından incelendiği zaman, nüfus yoğunluğunun bazı yerlerde km²'ye 300'den çok (Moskova çevresinde olduğu gibi) geniş sahalarda da km²'ye 1'den az (Uzak Doğu'da Magadan çevresi gibi) nüfus isabet ettiği anlaşılır. Sovyetler Birliğinde ortalama değerin üstünde, kalabalık sayılabilecek nüfus alanı, batıda Leningrad ile Odessa arasında çizilebilecek takribî bir sınırdan itibaren Avrupa Rusyası'nda orta Urallar'a doğru daralarak uzanmakta ve Sibirya demiryolu boyunca bir şerit hâlinde devam etmektedir. Avrupa kısmındaki kalabalık saha takriben karışık orman ve çernozem step bölgelerine tekabül etmektedir. Buralarda km²'ye 30 kişiden fazla nüfus isabet eder. Buna karşılık, Avrupa kuzeyinin ve Sibirya'nın iğne yapraklı tayga orman kuşağı ile Avrupa Rusyası'nın güney - doğusunda ve Orta Asya'da bulunan yarı - çöl ve çöl sahaları seyrek nüfusludurlar. Özellikle bu seyrek nüfuslu alanlarda iskân yerleri ulaşım çizgileri boyunda (nehir ve demiryollarında) görülürler. 1930'larda, tarımın kollektifleştirilmesiyle, kır iskânında büyük bir değişiklik olmuş, "agrogorod" denilen bir nevi kır şehirleri kurulmaya başlamıştır. Bununla beraber Sovyetler Birliğinin şehir yerleşmelerinde, daha açık bir gelişme göze çarpmaktadır. Bunun sebepleri arasında endüstrileşme en büyük âmili teşkil eder. Sovyetler Birliğinde, nüfusun dörtte üçünün şehirlerde yaşadığı büyük endüstri bölgeleri Moskova ve Leningrad çevrelerinde, Urallar'da, Donets ve Kuznetsk havzalarında ve nihayet Karaganda çevresinde yer alır. Diğer şehir merkezleri, ülke içinde dağılmış bulunan maden ve endüstri bölgelerinde kurulmuştur ve halen de kurulmaktadır.

S. S. C. B. : Rusya halklarından üç tip. Solda Beyaz Rus, ortada Kalmuk Moğolu, sağda Balkar Türkü

Sovyetler Birliğinin 500 000'den fazla nüfuslu şehirleriyle, daha az nüfuslu fakat SSC merkezi olan şehirleri 1977 ve daha önceki nüfuslarıyla birlikte aşağıdaki listede gösterilmiştir:

Şehir adı	1917	1939	1970	1977
1. Moskova	1 854 000	4 537 000	6 942 000	7 644 000
2. Leningrad	2 500 000	3 401 000	3 987 000	4 425 000
3. Kiev	468 000	851 000	1 632 000	2 079 000
4. Taşkent	257 000	556 000	1 385 000	1 689 000
5. Bakû	248 000	773 000	1 266 000	1 435 000
6. Har'kov	313 000	840 000	1 223 000	1 405 000
7. Gorkiy	127 000	644 000	1 170 000	1 319 000
8. Novosibirsk	70 000	404 000	1 161 000	1 304 000
9. Minsk	153 000	237 000	917 000	1 230 000
10. Kuybışev	249 000	390 000	1 045 000	1 204 000
11. Sverdlovsk	70 000	423 000	1 025 000	1 187 000
12. Tiflis	231 000	519 000	889 000	1 042 000
13. Odessa	466 000	599 000	892 000	1 039 000
14. Omsk	80 000	289 000	821 000	1 026 000
15. Çelyabinsk	47 000	273 000	875 000	1 007 000
16. Dnepropetrovsk	217 000	528.000	862 000	995 000
17. Donetsk	38 000	474 000	879 000	984 000
18. Perm	48 000	306 000	850 000	972 000
19. Kazan	193 000	406 000	869 000	970 000
20. Erivan	34 000	204 000	767 000	956 000
21. Ufa	105 000	258 000	771 000	942 000
22. Volgograd (Stalingrad)	133 000	445 000	818 000	931 000
23. Rostov (Don)	177 000	510 000	789 000	921 000
24. Alma - Ata	35 000	222 000	730 000	871 000
25. Saratov	223 000	372 000	757 000	856 000
26. Riga	225 000	348 000	732 000	816 000
27. Voronej	127 000	344 000	660 000	779 000
28. Zaporoj'e	59 000	289 000	658 000	772 000
29. Krasnoyarsk	70 000	190 000	648 000	769 000
30. L'vov (Lemberg, Lwów)	...	340 000	553 000	642 000
31. Krivoy Rog	22 000	192 000	573 000	641 000
32. Yaroslavl'	125 000	309 000	517 000	584 000
33. Karaganda	...	154 000	523 000	576 000
34. Krasnodar	106 000	193 000	464 000	552 000
35. Novokuznetsk	3 000	166 000	499 000	537 000
36. Vladivostok	107 000	206 000	441 000	536 000
37. Ijevsk	47 000	176 000	422 000	534 000
38. İrkutsk	90 000	250 000	451 000	532 000
39. Habarovsk	34 000	207 000	436 000	524 000
40. Barnaul	56 000	148 000	439 000	522 000
41. Frunze	12 000	93 000	431 000	511 000
42. Tula	128 000	285 000	462 000	510 000
43. Kişinev	133 000	112 000	356 000	489 000
44. Düşenbe	...	83 000	374 000	460 000
45. Vilnius (Vilna)	139 000	215 000	372 000	458 000
46. Tallin	159 000	160 000	363 000	415 000
47. Aşkabad	26 000	127 000	253 000	302 000

Bu şehirlerin ülke içindeki dağılışları incelenecek olursa, birtakım gruplanmaların olduğu anlaşılır. Bunlardan en mühimi, Avrupa Rusyası'nın nüfus bakımından ağırlık merkezini teşkil eden Moskova çevresidir. Moskova metropoliten alanında 10 000 000; Smolensk - Kaninin - Yaroslavl' - İvanovo - Vladimir - Ryazan - Tula - Kaluga şehirleriyle çevrilen gruplanma bölgesinde 20 000 000 insan yaşar. 5 000 000 kadar nüfuslu, başka bir şehirler topluluğu Leningrad çevresindedir. Sovyetler Birliğinin Avrupa topraklarındaki üçüncü grup şehirler Donets havzasında, Har'kov ile Azak denizi arasında, Don üzerindeki Rostov ile Taganrog ve Jdanov (Mariupol)'u da içine alan, aş. yu. 10 000 000 nüfuslu bir çevre dahilinde bulunurlar. Bunlardan başka, Kiev çevresinde 2 000 000, Minsk civarında 2 000 000 ve Orta Dnepr (Dnepropetrovsk) dolaylarında 2 500 000 nüfuslu tâli gruplanmalar göze çarpar. Kuybışev çevresinde de 1 500 000'den fazla nüfuslu bir gruplanma vardır. Urallar'daki maden işletmeleri ve petrokimya tesisleriyle ilgili yerleşmeler de Ufa, Perm (Molotov), Sverdlovsk, Çelyabinsk ve Magnitogorsk gibi şehirleri de içine alan, 10 000 000 nüfuslu bir topluluk teşkil ederler. Uralların ötesinde nüfusun fazla toplandığı yerler, büyük Sibirya demiryolunun, İrtiş, Ob, Yenisey, Angara ve Amur gibi nehirlerle kavşak noktalarıdır Buraların en büyük merkezlerini, Sibirya'nın ilk milyonluk şehri olan Novosibirsk ile Omsk, Krasnoyarsk, İrkutsk, Habarovsk, ve nihayet Japon denizi kıyısındaki Vladivostok limanı gibi mühim şehirler teşkil eder. Urallar'ın doğusunda en fazla şehirleşmiş olan Kuzbas bölgesinde 2 500 000'den fazla insan yaşar. Uralların doğusunda, ana nüfus yoğunluk kuşağı içindeki şehirler bir arada 8 000 000'dan fazla nüfus barındırırlar.

Bu kuşak dışında da önemli şehir gruplanmalarına Orta Asya'da ve Kafkasya'da rastlanır. Iklimi güzel ve tabiî kaynakları zengin olan bu bölgelerde, eski kervan yolları üzerinde tarihî şehirler vardı. Buralarda petrol, kömür, demir gibi ana kaynaklara dayanan çeşitli endüstri kollarının gelişmesiyle Taşkent, Bakû ve Tiflis (Tbilissi) gibi şehirlerin nüfusları milyonu geçti ve Erivan ile Alma - Ata şehirleri de milyona yaklaştı.

Sovyetler Birliğinde kır yerleşmeleri, şehir yerleşmelerine nazaran daha eski bir geçmişe sahiptir. Geniş bir sahada tarım, hayvancılık, ormandan faydalanma ve nadir hâllerde de balıkçılık ve avcılık gibi ekonomik faaliyetlere dayanan kır yerleşmelerinde, zamanla iş bölümü ihtiyacının ortaya çıkması, şehir iskânına zemin hazırlamıştır. Bugün Sovyetler Birliğinin komünist rejimindeki kollektif çiftlik yerleşmeleri, görünüşte geleneklerini ve hattâ adlarını korumaktadırlar. Rusya'nın kuzey ve orta bölgelerinde kır iskân yerlerine, umumiyetle "derevnya" veya "selo" (köy), Don ve Kuban nehirlerinin aşağı kısımlarında "stanitsa", Kafkas dağlarında "aul" (ağıl) ve Orta Asya'da "kışlak" denilmektedir. Bu kır yerleşmelerinin ortalama nüfus sayıları 250 - 300 arasındadır. Kır nüfusunun çoğu (% 30 kadarı) 1 000 - 3 000 nüfuslu köylerde, % 13 kadarı 3 000'den fazla nüfuslu köylerde yaşar. Kır nüfusunun bu dağınıklığı, başlangıçta büyük ölçülü tarım üretiminin ihtiyaçlarına cevap veremiyordu. Fakat savaş sonrasında, küçük çiftlikleri birleştirme teşebbüsleri bu tersliği ortadan kaldırdı ve yeni "ziraî komünler" de hayat ve hizmet şartlarını şehirlerin seviyesine yaklaştırdı.

Kır nüfusunun dağılışında, kuzeyden güneye doğru büyük farklar görülür. Rusya'nın kuzeyinde ve kuzey - batısında, Volga'nın kuzey ve doğusundaki ormanlık alanlarda, nüfus sayıları 100'e varmayan köyler fazla olduğu hâlde, Volga ile Oka arasında ve Volga'nın sağ kıyısında bulunan sık nüfuslu geniş tarım alanlarında, nüfusları 200'e varan orta büyüklükteki köylere çok rastlanır. Kara topraklarda orman - step intikal kuşağına doğru daha büyük kır yerleşmeleri görülmeye başlar. Nüfusları 10 000 civarında olan, en büyük tarım yerleşmeleri (stanitsa'lar) Krasnodar ve Stavropol' bölgelerinde görülür. Baltık Cumhuriyetlerindeki kır yerleşmelerinde ortalama nüfus sayısı 10 kişiyi geçmez. Bunların daha büyük, kollektif çiftlikler hâline getirilmesi, tarihî, ekonomik ve hattâ psikolojik sebeplerle kolay olmamaktadır. Batı Sibirya'da ve Kuzey Kazakistan'da son yirmi yıldan beri buğday üreten, büyük devlet çiftliği yerleşmeleri kurulmaktadır ki, bunlar içinde Doğu Ukrayna ve merkezî kara topraklar bölgesindekileri hatırlatanlar da vardır.

Kafkasya'nın ve Orta Asya'nın vahalarında ve dağ eteği düzlüklerinde entansif sulama tarımına dayanan, nüfusları 100 - 1 000 arasında bulunan kışlak ve ağıllar; sulama sistemlerinde, kanallar boyunca sıralanan kır yerleşmelerini teşkil ederler. Hazar denizi kuzeyinden başlamak üzere, Kazakistan ve Tuva'dan Baykal gölü ötesine kadar uzanan, binlerce km'lik kurak step ve yarı çöl sahalarında otlak hayvancılığı yanında dağınık tarım yerleşmelerine rastlanır. Bu kuşakta iskân yerleri değişik şekiller gösterirlerse de, oldukça büyük, daimî yerleşmeler hâkim durumdadır ve bu arada mevsime bağlı birçok küçük yerleşmelere de rastlanır.

Bugün Sovyetler Birliği nüfusunun 5/6'sı endüstride, devlet kuruluşlarında ve diğer hizmetlerde çalışanlarla bunların ailelerinden ibarettir; geri kalan 1/6'sı ise, kollektif

S. S. C. B. : Kiev çevresinde 2 000 000'luk bir nüfus gruplaşması vardır. Resimde şehrin Kreşçatık caddesi görülüyor

1979 SAYIMINA GÖRE TÜRK NÜFUSUNUN DAĞILIŞI

Boy adı	Nüfus miktarı 1970 (1 000 olarak)	Nüfus miktarı 1979 (1 000 olarak)	Ana dillerini millî dil olarak kabûl edenlerin yüzdesi 1970	1979	SSCB'nin başka bir dilini iyi bilenlerin yüzdesi: Rusça 1970	Rusça 1979	Başka dil 1970	Başka dil 1979
Özbek	9 195	12 456	98,6	98,5	14,5	49,3	3,3	2,8
Kazak	5 299	6 556	98,0	97,5	41,8	52,3	1,8	2,1
Tatar	5 931	6 317	89,2	85,9	62,5	68,9	5,3	4,9
Azerî	4 380	5 477	98,2	97,9	16,6	29,5	2,5	2,0
Türkmen	1 525	2 028	98,9	98,7	15,4	25,4	1,3	1,6
Kırgız	1 452	1 906	98,8	97,9	19,1	29,4	3,3	4,1
Çuvaş	1 694	1 751	86,9	81,7	58,4	64,8	5,5	5,5
Başkurt	1 240	1 371	66,2	67,0	53,3	64,9	2,6	2,8
Yakut	296	328	96,3	95,3	41,7	55,6	1,1	1,1
Karakalpak	236	303	96,6	95,9	10,4	45,1	3,6	10,8
Uygur	173	211	88,5	86,1	35,6	52,1	9,5	9,0
Kumuk	189	228	98,4	98,2	57,4	72,6	1,2	0,8
Gagauz	157	173	93,6	89,3	63,3	68,0	8,6	7,3
Tuva	139	166	98,7	98,8	38,9	59,2	0,4	0,2
Karaçay	113	131	98,1	97,7	67,6	75,5	1,2	0,9
Türk	79	93	92,3	84,7	22,4	46,4	31,2	22,3
Hakas	67	71	83,7	80,9	65,5	68,3	3,4	3,0
Balkar	60	66	97,2	96 9	71,5	77,4	2,5	1,4
Altay	56	60	87,2	86,4	54,9	68,7	3,2	2,4
Nogay	52	60	89,8	90,3	68,5	75,6	1,1	1,4
Şor	16	16	73,5	61,2	59,8	52,6	5,9	6,3
Karaim	5	—	—	—	—	—	—	—
Kırım Tatarı	—	—	—	—	—	—	—	—
Toplam	*32 354*	*39 768*						

Not: Kırım Tatarları hakkında yıllardan beri herhangi bir istatistik malûmat yayınlanmamıştır. Fakat sayıları 300 000'i geçtiği tahmin edilmektedir. Bu nüfus sayımında da hangi millî topluluğa kaydedildikleri belli değildir.

NÜFUSUN MİLLETLERE GÖRE DAĞILIŞI

	1959 (1 000 olarak)	1970 (1 000 olarak)	1979 (1 000 olarak)	Artış yüzdesi 1959 - 70	Artış yüzdesi 1970 - 79
SSCB'nin genel nüfusu	208 827	241 720	262 085	15.8	8.4
Rus	114 114	129 051	137 397	13.1	6.5
Ukran	37 253	40 753	42 347	9.4	3.9
Özbek	6 015	9 195	12 456	52.9	35.5
Beyaz Rus	7 913	9 052	9 463	14.4	4.5
Kazak	3 622	5 299	6 556	46.3	23.7
Tatar	4 968	5 931	6 317	19.4	6.5
Azeri	2 940	4 380	5 477	49.0	25.0
Ermeni	2 787	3 559	4 151	27.7	16.6
Gürcü	2 692	3 245	3 571	20.5	10.0
Moldav	2 214	2 698	2 968	21.9	10.0
Taçik	1 397	2 136	2 898	52.9	35.7
Litvan	2 326	2 665	2 851	14.6	7.0
Türkmen	1 002	1 525	2 028	52.2	33.0
Alman	1 620	1 846	1 936	14.0	4.9
Kırgız	969	1 452	1 906	49.8	31.3
Yahudi	2 263	2 151	1 811	—5.2	—15.8
Çuvaş	1 470	1 694	1 751	15.2	3.4
Leton	1 400	1 430	1 439	2.1	0.6
Başkurt	989	1 240	1 371	25.4	10.6
Mordva	1 285	1 263	1 192	—1.7	—5.6
Leh	1 380	1 167	1 151	—15.4	—1.4
Eston	989	1 007	1 020	—1.8	1.3

Not: Nüfusları bir milyonun aşağısında bulunanlar burada gösterilmemiştir.

S. S. C. B. : Moskova'da Lomonosov üniversitesinde laboratuar çalışmaları

tarım işçileriyle kooperatif hâlinde çalışan sanatkârları (zanaat erbabını) meydana getirir. İhtilâlden önce toplam nüfusun 1/3'ü endüstri ve ofis hizmetlerinde çalışanlara sermaye, büyük toprak sahibi ve zengin köylüler (kulak) gibi tüketiciler teşkil ediyor, geride kalan büyük kısmı (2/3) köylülerden meydana geliyordu. Endüstri ve ofis hizmetlerinin gerektirdiği büyük iş gücü, halkın eğitim ve kültür seviyesinin ıslahı ile olabilirdi. Bu maksatla, okuma yazma öğretimini ve meslek eğitimini hedef tutan sayısız okullar açılmaya başlandı. Çarlık Rusyası'nda okullar fazla değildi ve eğitim ancak nüfusun küçük bir bölümü için mümkündü. Nüfusun % 76'sı okuma yazma bilmiyordu. Rusya'nın endüstri alanında gelişmeye başladığı devrede (1895 - 1904) özellikle teknik öğretime değer verildi. Endüstride yeni makineleri kullanmasını bilmeyen, yeteneksiz köylü işçiler artık kâfi gelmiyordu. Bu devrede ilk ve orta dereceli teknik enstitülerin sayısı 51'den 93'e yükseltildi; sanat okullarının sayısı 91'den 237'ye, komünal okulların sayısı 6'dan 139'a çıkarıldı. Ancak, teknik ihtiyaçlara cevap veren bu okullar, halkın okur - yazarlık seviyesinin yükselmesine fazla yardımcı olmadı.

İşte S. S. C. B.'nin çok uluslu (169 etnik grup) bir devlet olması da bunun önemini büsbütün arttırdı. Sovyet idaresi başlangıçta kendisini böyle mühim meselelerle karşı karşıya buldu ve bunları çözmek için büyük gayretler sarf etmeye başladı. Eğitim programları, Komünist Partisinin ihtiyaçlarına göre ayarlandı. "Okulun, burjuva sınıfının bir silâhı olmaktan kurtarılması ve komünist toplumun bir silâhı hâline getirilmesi" fikri ön plana alındı. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı 1926'da % 43.4'e düştü; bugün ise resmî kaynaklara göre, okuma yazma bilmeyen kalmamıştır.

Ekonomi : Sovyetler Birliği, tabiî kaynaklar bakımından çok zengin bir ülkedir. Ekonomik gelişme için gerekli üç temel maddeden biri kaynaklar, diğer ikisi iş gücü ile sermayedir. Sovyet idaresinde başlayan planlı sanayileşme hamlesinden önce kır alanlarında, kalitesiz olmakla beraber çok fazla insan gücü vardı; fakat halkın çoğu fakirdi ve mevcut sermaye kâfi değildi. 1930'lara kadar ekonomi esas itibariyle tarıma dayanıyordu. 1926 sayımına göre, nüfusun ancak % 15'i endüstri, ulaşım ve ticaretle meşguldü. Çoğunluğun geçimini sağlayan tarım gelirleri ise fazla değildi. Geniş Rus topraklarının ancak % 5 kadarı işlenebiliyor (1909 - 1913 arasında ortalama bir değerle yılda 107 360 000 ha) ve bir hektardan 730 kg kadar ürün alınabiliyordu. Avrupa'nın diğer ülkeleriyle mukayese edildiği zaman bu değerin ne kadar düşük olduğu anlaşılır. Meselâ aynı yıllar arasında ha başına tarım ürünü Fransa'da 1 322 kg ve Danimarka'da 2 912 kg idi. Tarım gelirindeki düşüklüğün sebepleri arasında köylünün iptidaî metodlarla ve basit aletlerle, kol kuvvetine ve hayvan gücüne dayanarak tarlalarını işlemesi ve yeteri kadar gübre kullanamaması zikredilebilir. Bundan başka, I. Dünya Savaşı'ndan önce Rusya'da mevcut tarım arazisine nazaran nüfus, haddinden fazla idi. Bu durum ekonomik gelişmeyi güçleştiriyordu. Gelişmeyi sağlamak için fazla nüfusu başka yerlere nakletmek, toprak reformu ve endüstrileşmek gerekiyordu. Bu maksatla XIX. yüzyılın 2. yarısından sonra birtakım teşebbüslere girişildi : Avrupa Rusyası'nın güneyindeki bakir topraklar iskân edildikten sonra, Sibirya ve Türkistan'a doğru kitle hâlinde bir iç göçü teşvik etmek üzere, Sibirya ve Taşkent demiryolları yapıldı. Ulaşımı geliştirmek, endüstriyi kurmak ve modern tarım aletleri sağlamak için kâfi sermaye yoktu. Bunun için ya planlı ekonomi metodlarını uygulamak ya da dış ülkelerden yardım temin etmek lâzımdı. Çarlık idaresinde planlı ekonomi düşünülemezdi. Bu sebeple, dış sermaye teşvik edildi ve Fransız, İngiliz, Alman, Belçikalı ve Amerikalı iş adamları Rusya'da kömür, demir, petrol ve ağır endüstri için yatırım yapmaya başladılar. I. Dünya Savaşı arifesinde Rusya'daki yatırımların % 34'ü yabancı sermayeye aitti. Gelişmekte olan Rus ekonomisi, savaş çıkınca kifayetsiz kalmaya başladı. 1917 mart ihtilâlinde çarlık rejimi

yıkıldı ve millî ekonomi büsbütün kölüleşti. 1917 ekim ihtilâli ile de komünistler iş başına geçerek bir kararname ile toprakları devletleştirdiler; endüstriyi işçilerin kontrolüne verdiler ve bankaları devlet kuruluşu hâline getirdiler. 1929 yılından itibaren kollektif çiftliklerle (kolhoz) devlet çiftliklerini (sovhoz) kurmaya başladılar. 1932'de 211 100 kolhoz grupunba 14 900 000 köylü işletmesi (bütün köylü işletmelerinin % 61,5'i) ve tarım alanlarının (% 77,7'si) ve 1939'da 215 kolhozda 18 800 000 (% 93,5) köylü işletmesi (370 800 000 ha) birleştirildi. Bunlardan ayrı olarak 3 998 devlet çiftliği (sovhoz) tarım alanlarının 51 100 000 hektarını işgal ediyordu. Bu sisteme halkın gösterdiği tepki üzerine, 1936'da yeni bir kolhoz modeli icat edildi: Her ailenin, birkaç hayvan ile beraber 0,25 - 0,5 ha kadar arazisi olabilecekti. Bu özel mülkiyet şekli 1936 anayasası ile de garanti altına alındı. Sayıları daha az olan devlet çiftlikleri (sovhoz) devlet tarafından işletilirler ve bir nevi zirâî araştırma ve nümûne çiftliği durumundadırlar. Kollektif çiftlikler (kolhoz) ise, bir nevi kooperatif işletmelerdir. Kolhoz, tek bir ünite hâlinde organize edilmiş bir köydür; bu köyün bütün münferit emlâki mekanize bir çiftlik hâline getirilmiştir. Mekanizasyon için tarım makinelerine ihtiyaç hasıl olmuş ve bunu karşılamak üzere Har'kov, Volgograd (Stalingrad), Sverdlovsk gibi merkezlerde fabrikalar kurulmuştur. Tarım mekanize olunca, insan gücünün büyük bir kısmı serbest kalmış ve böylece endüstriye gerekli iş gücü sağlanmıştır.

S. S. C. B.: Rusya'da bir kısım çiftçiler bu gibi arabalarla iş yerlerine gider

Bugün Sovyetler Birliği ekonomisinin temelini teşkil eden endüstri ile tarım faaliyetleri, enine boyuna binlerce km genişlik gösteren geniş arazisi içinde gayrimuntazam bir şekilde dağılmıştır. Bunun sebepleri tarihî olduğu kadar tabiî şartlarla da ilgilidir. Hem endüstrinin, hem de tarımın tabiî kaynaklara ihtiyacı vardır; birine yakıt ve ham madde, diğerine toprak, güneş ışığı ve su lâzımdır. Bundan başka, her ikisi de insan gücü, bilgi ve teşebbüs sağlanmasını isterler. Bu şartlar ülke içinde büyük farklılıklar gösterdiğinden, muhtelif bölgelerin ekonomik seviyeleri de değişik olur. Bunda, insan iradesinin de rolü olduğunu unutmamak gerekir. Özellikle Sovyetlerin planlı ekonomik sisteminde bu durum daha çok göze çarpmaktadır.

Sovyet ekonomisinin en mühim kolu olan endüstri kömür, petrol ve tabiî gaz gibi yakıt maddelerine, ısı ve elektrik enerjisine, demirin ve başka metallerin eritilip işlenmesine, kimyevî maddelerin ve yapı malzemesinin elde edilmesi gibi çeşitli faaliyetlere dayanır.

Çok önemli bir yakıt maddesi olan kömür rezervlerinin % 90'dan fazlası, Sovyetler Birliğinin Asya topraklarında bulunmaktadır. Sovyetler'de bugün elde edilen kömür miktarı, dünya üretiminin dörtte birine yakındır. Başlıca kömür havzaları Kuznetsk, Donets, Karaganda ve Peçora dolaylarındadır. Güney Yakutistan'da yeni bulunmuş olan kömür yatakları,

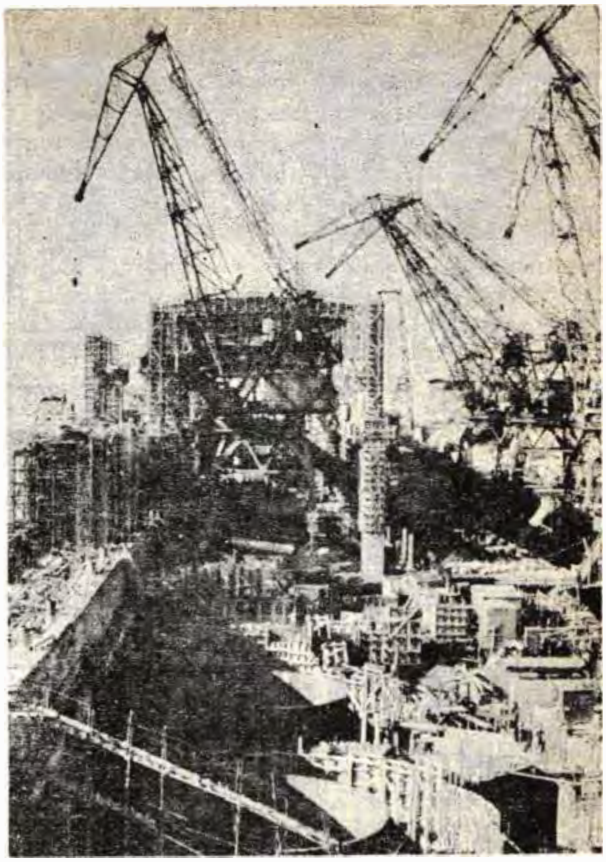
S. S. C. B.: Çeşitli fabrikaların kurulduğu Volgograd'da (eski Stalingrad) Lenin meydanı

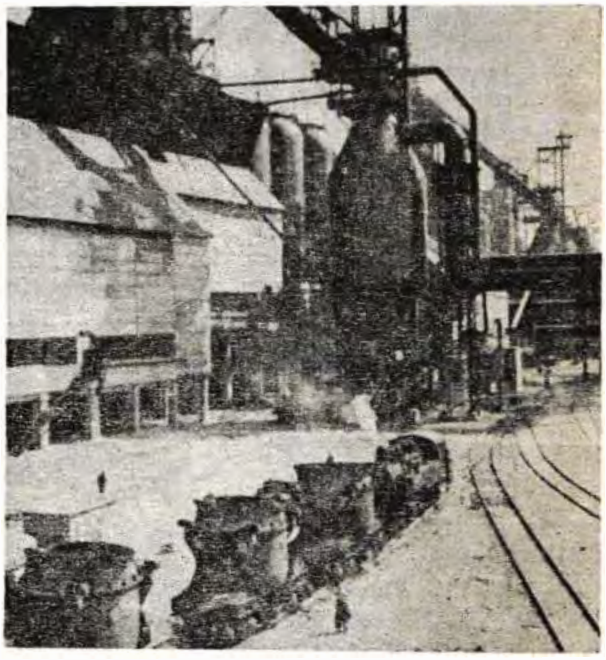
S. S. C. B. : Doğu Sibirya'da İrkutsk'ta Angara nehri üzerinde hidroelektrik barajı

S. S. C. B. : Kazakistan'da Çimkent şehrinde modern bir çimento fabrikası

S. S. C. B. : Novosibirsk Obi nehri sâhilinde büyük bir endüstri merkezidir. Endüstri tesislerinin elektrik ihtiyacı bu nehir üzerindeki santrallerden karşılanır. Resim yeni bir enerji merkezinin inşasını gösteriyor

S. S. C. B. : Dnepropetrovsk'ta bir metalürji fabrikasının fırınları. Dnepropetrovsk Dnepr nehri üzerinde büyük bir çelik endüstrisi merkezidir

demiryollarından ve ulaşıma elverişli nehir yollarından uzak oldukları için henüz faydalanılacak durumda değildirler. İhtilâlden önce kömürün % 90'ı Donets, Urallar ve Kafkasya'dan elde ediliyordu. O zamandan beri çıkarılan kömür miktarı artmış olmasına rağmen, diğer havza üretimleri de arttığı için, Donets'in bütün ülke istihsalindeki oranı üçte bire inmiştir. Donets havzasının avantajı, ana endüstri sahalarına yakın olmasıdır. Kuznetsk kömür yatakları Sibirya'da Kemerovo civarındadır. Üçüncü önemli kömür havzası, merkezî Kazakistan'da Karaganda'da bulunur. Son iki havzanın kömürleri Sibirya ve Orta Asya sanayi tesislerinin ihtiyaçlarını karşılarlar. Avrupa Rusyası'nın kuzeyinde yeni geliştirilen Peçora ve Arhangelsk kömür havzaları mahallî ihtiyaç dışında, Baltık denizi kıyılarında ve merkezî sahalarında bulunan endüstri kuruluşlarını beslerler. Moskova çevresinde de daha küçük bir kömür havzası vardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kömür endüstrisinin demir - çelik endüstrisiyle beraber Urallara kaydırılması, mühim bir hamleyi teşkil etmektedir. Kuzey - batı Kazakistan'daki Ubagan (Turgay) linyit yatakları, Uralların kömür yataklarından daha zengindir. Fakat dünyanın en zengin kömür yataklarından biri Sibirya'da Lena havzasında bulunur. Yenisey ile Lena nehirleri arasındaki Tunguska kömür havzası, zenginliğine rağmen büyük endüstri merkezlerinden çok uzakta bulunduğu için o kadar istifadeli değildir. Doğu Sibirya'nın en gelişmiş kömür yatakları Çeremhovo (veya İrkutsk) havzasındadır. Sibirya'da ve Sovyet Uzak Doğusunda daha küçük kömür işletmeleri Sibirya demiryolu ve kolları üzerinde, Büyük okyanus kıyılarında, Vladivostok'tan Çukotka'ya kadar uzanan sahada ve Sahalin adasındadır. Sovyet Uzak Doğusunun güney bölümünde en büyük kömür havzası, Amur ve Primor'e sahalarındaki endüstri tesislerini besler.

Petrol ve tabiî gaz rezervleri bakımından Sovyetler Birliği dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer alır ve Sovyet kaynaklarına göre bunlar, dünya rezervlerinin hemen hemen yarısına eşittir. Ermenistan ve Moldavya SSC hariç, bütün SSC'lerde ve RSFSC'nin hemen her ekonomik bölgesinde petrol ve tabiî gaz bulunmaktadır. Bunlarda Volga - Ural petrol bölgesi başta gelir. Bunun alanı Peçora'dan Hazar denizi güneyine kadar uzanır. Kafkasya petrolleri, daha zengin değilse de, daha kalitelidir; kolay rafine edilir. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda Türkmenistan'da, Hazar kıyısındaki Krasnovodsk'tan İran sınırına kadar olan sahada petrol bulunmuştur. Neftdağ işletmeleri önemlidir. Batı Sibirya petrol yatakları da Volga - Ural havzasındakilere nazaran daha kalitelidir. Yukarı Lena'da, Merkezî Yakutistan ile Hazar doğusunda Mangışlak yarımadasında da petrol bulunmuştur. Yılda milyonlarca ton yakıt üretmekte olan Mangışlak petrol tesisleriyle Sovyetler Birliği, resmî kaynaklara göre, petrol istihsalinde dünyada birinci mevkii elde etmiştir. Tabiî gaz üretiminde ise Amerika Birleşik Devletlerinden sonra ikinci sırayı almıştır. İşletilen büyük tabiî gaz tesisleri Karpatlar'da, Har'kov civarında, Volga boyunda, Kuzey Kafkasya'da ve Orta Asya'da bulunur. Volga üzerinde Saratov civarından Moskova'ya kadar 800 km'lik bir boru hattı ile tabiî gaz, merkezî Rusya endüstri tesislerinin ihtiyacını karşılamaktadır.

Endüstri : Elektrik enerjisi endüstride ve tabiî kaynakların geliştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Hidrolik ve termal santrallerden ayrı olarak atom enerjisiyle de elde edilen elektrik enerjisi tesisleri vardır. Termik enerji santrallerinin çoğu Avrupa Rusyasında, Moskova ve Donbas çevrelerinde, Urallarda Leningrad civarında, Ukrayna ve Beyaz Rusya'da bulunur; Urallar doğusunda ise Kuzbas bölgesinde ve Novosibirsk, Krasnoyarsk, İrkutsk ve Çita gibi endüstri merkezlerinde görülür. Bundan başka, Orta Asya'da da birçok termik santraller inşa edilmiştir. İlk atom enerjisi santrali Karaganda civarında 1954'te kurulmuştur. Burası bir nevi tecrübe istasyonu olmuş ve sonradan Rusya'nın merkezî kısımlarında, kara topraklar kuşağının ortasında, Urallar'da, Kola yarımadasında ve Ermenistan SSC'de yenileri tesis edilmiştir. Hidroelektrik enerjisi bakımından da Sovyetler Birliği çok geniş imkânlara sahiptir. İlk olarak Büyük Volga Projesinde İvankovo, Uglic, Rıybinsk, Gorkiy, Kuybışev hidroelektrik santralleri işletmeye açılmış ardından Saratov barajının inşası tamamlanmıştır. Volgograd'ı Don üzerindeki Tsimlyanskaya baraj gölüne bağlayan kanalın inşası da aynı projede yer almıştır. Bundan başka, Kama, Dnepr, Angara - Yenisey, Ob ve İrtiş nehir projeleriyle de birçok hidroelektrik tesisleri yapılmıştır. Amur nehri havzasında da bu nevi barajların yapımına başlanmıştır. Kafkasya ve Orta Asya nehirleri üzerinde hidroelektrik santralleri kurulmuştur. Bütün bu elektrik santralleri, inşa edilen büyük ara istasyonları vasıtasıyla birbirlerine bağlanarak enerji sistemleri meydana getirilmiştir.

S. S. C. B. : Rusya'daki Türk cumhuriyetlerinden Azerbaycan bir petrol merkezidir. Solda başkent Bakû'dan bir görünüş; sağda Bakû'nun 60 mil açığında Hazar denizindeki petrol yataklarının sahildeki ayağı

S. S. C. B. : Dnepr nehrinde, Zaporozhye yakınlarında bir hidroelektrik enerjisi merkezi

Demir metalürjisi Sovyetler Birliğinin ekonomisinde son derece mühim bir rol oynamaktadır. Sovyet kaynaklarına göre, Sovyetler Birliğinin yıllık çelik üretimi Batı Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın toplam çelik üretiminden fazladır ve 1970'ten bu yana dünya çelik üretiminin % 20'sini geçmiştir. Dünyada (Çin hariç) bilinen demir cevheri rezervlerinin yarıdan fazlası Sovyetler Birliğindedir. Demir - çelik endüstrisinde kullanılan manganez cevherleri, dünya rezervlerinin dörtte üçü kadardır. 1950'lere kadar Sovyetler Birliğinin iki büyük demir - çelik endüstrisi merkezde, güneyde ve Urallarda bulunuyordu. Daha sonra bunlara ek olarak, Avrupa topraklarının orta kısımlarında, Sibirya ve Kazakistan'da da demir - çelik tesisleri kurulmuştur. Güney tesisleri Dnepr ve Rostov bölgelerinde bulunmakta ve zengin Krivoy Rog demir madenleri tarafından beslenmektedir. Bununla beraber bu bölgeye, Kursk Manyetik Anomali (KMA) madenlerinden de bir miktar demir cevheri sevk edilmektedir. Güney bölgesinde Taganrog önemli bir metalürji merkezidir. Kafkaslardaki demir - çelik tesisleri Tiflis civarındadır ve Daşkesan demir madenlerine dayanmaktadır. Gerekli manganez ve kömür, civarda bulunan ocaklardan sağlanmakta ve bir miktar kömür de Güney Ukrayna'dan (Donbas'tan) getirtilmektedir. Güneyin demir - çelik endüstri sahası gittikçe genişleyerek Avrupa Rusyası'nın orta kısmında bulunan sanayi bölgesiyle irtibat tesis edecek hâle gelmiştir. Başlangıçta Tula ve Lipetsk'te bulunan küçük tesisler, 1950'lerde, Sovyetlere göre, dünyanın en zengin yataklarını ihtiva eden KMA demir cevherlerinin keşfedilmesiyle gelişmeye başlamış ve Moskova çevresinde muazzam izabehaneler ve haddehaneler (metalürji tesisleri) kurulmuştur. Daha kuzeyde Rıbinsk gölü kenarındaki Çerepovets demir - çelik fabrikaları, demir ve kömürü 1 000 km'den fazla uzak mesafelerden temin etmesine rağmen, Leningrad gibi zengin bir tüketici bölgeye yakın olması sebebiyle çok gelişmiştir.

Urallar Sovyetler Birliğinin ikinci önemli temel sanayi bölgesidir. Ülke demir - çeliğinin üçte biri buradan sağlanır. Mahallinden elde edilen demir cevherine dayanan bu tesislerden, Magnitogorsk'ta bulunanlar, Sovyetler Birliğinin en büyük fabrikalarıdır ve bir miktar demir cevherini de KMA madenlerinden sağlarlar. 1950'lerde Kazakistan'da Turgay depresyonunda keşfedilen demir cevherleri güney Urallardaki sanayi bölgesine oldukça yakındır. Buranın doğusundaki plato sahasında, Karaganda civarında Temirtau yıllardan beri faaliyet hâlindedir. Daha doğuda, Angara havzasında bulunan demir cevherlerine dayanan Kuznetsk demir - çelik fabrikaları kurulmuştur.

Sovyetler Birliğinin demir dışındaki metalürji tesisleri 1917 ekim ihtilâlinden sonra kurulmaya başlanmıştır. Bunlar arasında bakır, alüminyum, çinko, kurşun, nikel ve magnezyum, krom ile tungsten, molibden, vanadyum gibi nadir metaller (radyoaktif olanlar dahil) ve gümüş, platin ve altın gibi kıymetli madenler vardır. Üretim bakımından başta gelenler, bakır ile alüminyumdur. En büyük bakır tesisleri Orta Urallar'da Sverdlovsk ve Kazakistan'da Çezkazgan ve Karsakpay civarındadır. Alüminyum ise Leningrad doğusunda Volhov, güneyde Donets, Volgograd, Erivan, Sibirya'da Novokuznetsk civarında işlenir. Bunlardan başka, daha birçok yerlerde bakır ve alüminyum tesisleri vardır. Türkmenistan'da sülfat elde edilir.

Sovyetler Birliğinde makine yapımı ile ilgili endüstri kolları özellikle Moskova ve Leningrad çevrelerinde gelişmiştir. Bundan başka, makine âletleri tesisleri Urallar'da, Baltık cumhuriyetlerinde, Kafkaslar'da ve Orta Asya'da geniş sahalara yayılmışlardır. Bu arada özellikle metallerin fizik ve kimyevî özelliklerinin araştırılması için elektrikli hassas makineler imali gibi sanayi şubeleri de çok gelişmiştir. Her çeşit fabrikanın yapımında kullanılacak ağır makinelerle ulaşım araçları (lokomotif, vagon, otomobil, uçak, gemi vb.) yapımı, çoğu Avrupa bölümünde olmak üzere Sovyetler Birliğinin muhtelif bölgelerinde görülmektedir. Elektrikli ev cihazları, tarım makine ve âletleri de yapılmaktadır.

Endüstrinin birçok kollarında kimyevî olaylar görüldüğü için, son zamanlara kadar ayrıca bir kimya endüstrisi dalından bahsedilmemiştir; fakat bu kol bugün çok önem kazanmıştır. Asitler, alkaliler, tuzlar, sunî gübre, boyalar, deterjanlar, plastikler, sunî ve sentetik lifler, sunî lastik, ilâçlar ve daha birçok maddeler bu grupta toplanır. Soda endüstrisi Sovyetlerin tükenmez tuz kaynaklarına dayanmaktadır (Donbas, Başkurdistan, Urallar, Sibirya, Hazar'da Kara

S. S. C. B. : Türkmenistan'da Karaboğaz gölündeki sülfat tarlaları

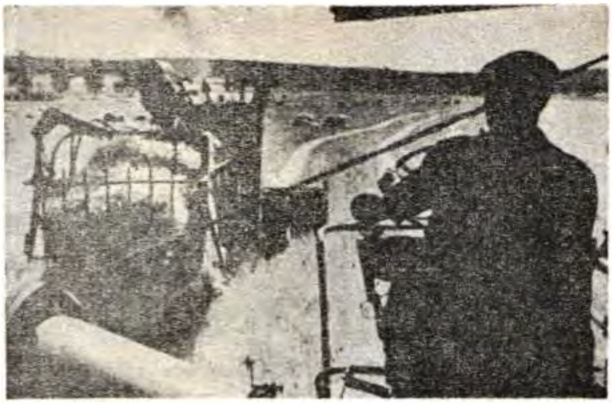
Boğaz körfezi). Sunî gübre özellikle Ukrayna, Orta Asya, Kazakistan ve Sibirya'da imal edilir. Petrokimya endüstrisi petrol'ün rafine edilmesinden kalan birtakım maddelerin değerlendirilmesini sağlar. Rafineriler başlıca petrol sahalarında bulunurlar.

Kereste endüstrisine temel teşkil eden ağaçların % 80'i Sibirya'da bulunmaktadır. Avrupa kısmındaki ormanlar da zamanla fazla kullanıldığı için endüstri alanında büyük bir değer taşımazlar. Fakat oduna dayanan ve aynı zamanda kimyevî bir vasıf taşıyan kâğıt endüstrisi çok gelişmiştir. Kâğıt fabrikaları da daha çok Avrupa'dadır.

Hafif endüstri dalları halkın giyim kuşam ve gıda gibi hayatî ihtiyaçlarını temin ederler. Bunların başında dokuma fabrikaları gelir. Pamuk, yün, keten, ipek gibi tarım ve hayvancılık ürünlerini işleyen bu fabrikaların ülkede dağılışı düzensizdir; çoğu Avrupa kısmında, Kafkasya'da ve Orta Asya'dadır. Fakat Uralların doğusunda da, yol boylarında dokuma fabrikalarına rastlanır. Deri ve kürk fabrikaları daha çok Avrupa bölümünde, Kafkasya ve Orta Asya'dadır. Porselen ve seramik fabrikaları, büyük kısmı itibariyle Moskova'dan itibaren 200 km yarıçaplı bir çevre içinde, Leningrad civarında ve Ukrayna'da görülür.

Gıdâ endüstrisi içinde yer alan ekmek, makarna, süt, şeker, nebatî yağ, konserve ve şarap fabrikalarıyla benzerleri, et ve balık kombinaları çoğunlukla kalabalık nüfuslu alanlarda görülür.

Tarım ve hayvancılık : Sovyetler Birliği ekonomisinin temellerinden birini de tarım teşkil eder. Tarım verimli topraklarla ilgilidir. Sovyetlerin en verimli toprakları Avrupa kısmındadır. Urallar doğusunda Sibirya'da nisbeten az saha tarıma elverişlidir. Tahıl ekimine en müsait saha, çernozem toprakları kuşağıdır. Tahıllar arasında en önemli yeri buğday, çavdar, darı ve pirinç tutar. Endüstri bitkilerinden şeker pancarı ile pamuk, keten, kenevir ve ay çiçeği mühimdir. Pamuk Orta Asya ve Güney Kazakistan'da çok yetişir. Şeker pancarı daha çok Batı Ukrayna'da yaygındır. Sovyetler Birliğinde tarım ürünlerinin yetiştiği sahayı, ana çizgilerle,

S. S. C. B. : Sibirya'da Strana Sovetov kolhozunda makinelerle hasat

Leningrad - Odessa - İrkutsk üçgeni ile ifade etmek mümkündür. Bu üçgen Sovyetlerin ziraî ağırlık alanıdır. Avrupa topraklarında bu üçgene rastlayan arazinin yarıdan fazlası tarıma tahsis edilmiştir. Uralların doğusunda ise, üçgenin kalan kısmının yarıdan çok azı (dörtte biri) tarım arazisidir. Toprak ve iklim gibi tabiat şartları altında, tarım ürünü kuşakları, Avrupa Rusyası'nda güneyden kuzeye doğru şöyle sıralanabilir :

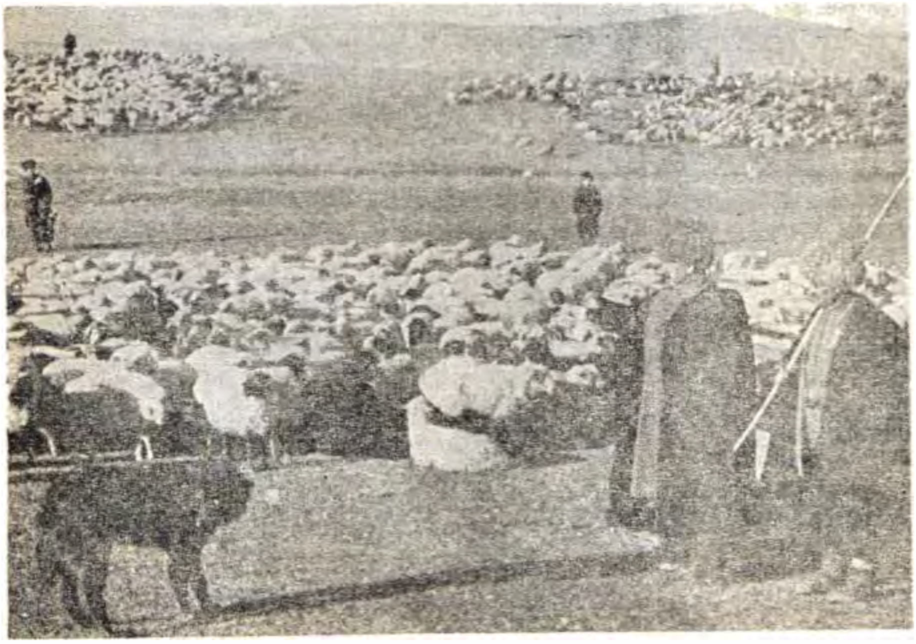
a. Karadeniz kıyıları boyunca dar bir subtropikal ürünler kuşağı : bu ürünler arasında turunçgiller ve üzüm önemli yer tutar. Güney Kırım ve Kafkaslar'da iyi kaliteli Türk tütünü yetiştirilir.

b. Bunun kuzeyinde esas tahıl kuşağı gelir; burada buğday, arpa, ay çiçeği ve şeker pancarı çok yetişir.

c. Daha kuzeye ve doğuya gidilirse, kışların daha şiddetli ve tenebbüt devresinin daha kısa olduğu yerlerde yaz buğdayı, çavdar, yulaf, keten ve şeker pancarı, ay çiçeği gibi ürünlerin yetiştiği kuşağa gelinir.

d. Daha da kuzeyde, bir zamanlar orta kuşağın karışık ormanlariyle kaplı bulunan sahanın ürünleri arasında çavdar, keten, yaz buğdayı, arpa, yulaf, şeker pancarı ve patates yer alırlar.

e. Tayganın güney sınırı geçilerek daha kuzeye gidilecek olursa, artık tarım alanlarının birbirinden ayrı, münferit sahalara dağıldığı görülür. Müsait küçük yörelerde arpa, patates ve hayvan yemi olarak otlar yetiştirilir; fakat bu kuşakta büyük sahalar orman ürünlerinin değerlendirilmesine ve hayvanların otlatılmasına terk edilmiştir. Yetişebilen ürünlerle mer'a sahaları rotasyona tabî tutulmakta ve buralarda çok miktarda hayvan (sığır) yetiştirilmekte ve bunların et ve sütünden faydalanılmaktadır.

S. S. C. B. : Bir Gürcü kolektif çiftliğinde koyun sürüleri

f. Önemli bir tarım kuşağı da Orta Asya'nın sıcak ve kurak bölge-

S. S. C. B. : Özbekistan'da, Taşkent mıntakasında depolanan pamuklar

lerinde yer alır. En güneyde bulunan bu kuşakta üç cumhuriyet (Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan) bir arada, Sovyetler Birliği pamuk üretiminin dörtte üçünden fazlasını temin ederler. Pamuk tarımı sulanan geniş çiftliklerde makine ile yapılır.

Sovyetler Birliğinde hayvancılık, özellikle batıda domuz, kuzeyde mandıra sığırı ve güney - doğuda sığır olmak üzere, ülkenin geniş sahalarına yayılmış bir durumdadır. Esas sahası kuzeyde olmakla beraber, büyük şehirlerin etrafında da yoğunluk gösteren sığır hayvancılığı, uzak bölgelerde daha çok tere yağı ve peynir ile kondanse süt ve süt tozu imaline yönelmiştir. Bu bölgelerde hayvan yemi alfalfa ve diğer çayırlar, keten ekimi ile rotasyona tâbi tutularak yetiştirilmektedir. Ayrıca Sovyetler Birliği Avrupasının kuzey - doğu bölgeleriyle güney - batı Sibirya'daki geniş otlaklar da önemlidir. Sovyetler Birliğinin sık nüfuslu alanlarında mandıra hayvancılığı ile kasaplık hayvancılık bugün bir arada yürütülmekte ise de, kasaplık hayvancılık daha çok güney - doğudaki kurak sahaların yarı göçebe insanları tarafından yapılır. Çünkü buralarda hayvanları yazın yüksek dağ otlaklarında ve kışın alçak bölgelerde otlatmak imkânı vardır. Bu yarı göçebelik hali gittikçe değişmekte, hayvan sürülerini otlatan mahdut sayıdaki insanlardan geride kalan büyük bir nüfus topluluğu daimî iskân yerlerinde, tarım ürünleri yetiştirmekle uğraşmaktadırlar.

Koyun yetiştirme, kurak ve dağlık bölgelerin başlıca hayvancılık tipini teşkil eder. I. Dünya Savaşı'ndan önce, yünleri ince lifli olan merinos koyunlarının yetiştirilmesine başlanmıştı. Savaş yıllarında sekteye uğrayan bu faaliyet sonradan ihya edildi ve ince lifli yün istihsali arttı. Kuzey Kafkaslar'da Stavropol' bölgesi merinos tipi koyun yetiştirmede çok ünlüdür. Orta Asya'nın Karagöl koyunları da ayrı bir tip hayvancılık faaliyetinin temelini teşkil eder. Patates ve mısırın çok yetiştiği ve gıda endüstrisi yan ürünlerinin elde edildiği yerlerde, özellikle Ukrayna, Beyaz Rusya ve Baltık Cumhuriyetleri ile Azak denizi doğusunda Kuban ve merkezî çernozem bölgelerinde domuz beslemeye önem verilmiştir.

Hindistan'ın sayısı pek fazla, fakat verimi az olan sığır hayvancılığı hariç tutulursa, Sovyetler Birliği dünyada, Amerika Birleşik Devletlerinden sonra en fazla sığır yetiştiren ülkedir; domuz ve koyun yetiştirmede de en ileri mevkilerde bulunur.

Avcılık ve balıkçılığın da ülke ekonomisinde büyük payı vardır. Rusya'nın tarihî gelişmesinde mühim bir rol oynamış bulunan hayvancılığın kaynağını kürklü hayvanlar teşkil eder. Bu faaliyet daha çok Avrupa Rusyası'nın kuzeyinde, Doğu Sibirya'da ve Sovyet Uzak Doğu'sunda görülür. Bugün Sovyetler Birliği dünyanın en çok kürk elde eden ülkesidir.

Balıkçılık daha fazla Barents, Baltık ve Hazar denizleriyle Uzak Doğu kıyılarında yapılır. Volga ulaşım sistemiyle Rusya'nın büyük tüketim merkezlerine bağlı ve tuz kaynaklarına sahip bulunan Hazar denizinde, aynı zamanda Volga'nın getirdiği muazzam organik madde muhteviyatı ile de geniş ve sığ kıyılarında balıkların yaşamasına çok elverişli bir zemin hazırlandığı için, balıkçılık çok gelişmiştir. II. Dünya Savaşından sonra Kuzey Buz denizi'nde balina avcılığı başlamıştır. En büyük balıkçılık limanları kuzeyde Murmansk ile Hazar kıyıları gerisinde Astrahan'dır. Balıkçılıkta Sovyetler Birliği, dünyanın en ileri ülkeleri olan Japonya, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri ile rekabet hâlinde bulunmaktadır.

Ulaştırma : Ekonominin can damarını teşkil eder. Sovyetler Birliği gibi, üretim ve tüketim merkezleri birbirlerinden binlerce km uzakta olan bir ülkede ulaşım, son derece hayatî bir ehemmiyet arz eder. Çeşitli coğrafî âmillerin tesiri altında ulaşım sistemi ülke içinde büyük farklılıklar gösterir. Büyük bir kısmı alçak olan Sovyetler Birliğinde, yolların, özellikle demiryollarının yapılmasına engel olacak tabiî şartlar fazla değildir. Fakat nehirlerin çoğu, yılın büyük bir kısmında donarlar; gemilerin işlemesine elverişli zamanın uzunluğu güney - batıda en fazla (9 ay) ve kuzey - doğuda (3 ay) en azdır. Bundan başka, en büyük nehirler henüz iyi gelişmemiş bulunan Sibirya ormanları içinde Kuzey Buz denizine akarlar ve yılın büyük bir kısmında dondukları için ulaşıma imkân vermezler. Böylece en büyük tabiî su yollarından yeterince fayda sağlanamaz. Ham maddelerin ve tüketici nüfus topluluğunun fazla olduğu kıyılarda deniz ulaşımı, don zamanları dışında bir dereceye kadar önemlidir. Bütün bu sebeplerle Sovyetler ulaşımda demir yolları yapımını ön plana almışlardır. Demiryolları ağı, Leningrad - Moskova - Har'kov çizgisinin batısında Orta Avrupa demiryolları sıklığına yaklaşırsa da, Urallar'a doğru seyrekleşir ve Asya topraklarında çok geniş sahalar içerisinde kaybolan çizgiler hâline gelir. Avrupa Rusyası'nda demiryollarının tabiî merkezi Moskova'dır ve demiryollarının en sık olduğu yerler de, Merkezî Endüstri Bölgesi, Ukrayna ve Donets havzasıdır. 1917 Ekim İhtilâlinden sonra Rusya, demiryolu yapımına, özellikle Asya topraklarında önem vermiş, Sibirya ve Türkistan'da uzun hatlar inşa etmiştir.

Su yolları, uzun kış mevsiminin ortaya çıkardığı tabiî engellere rağmen, Sovyetler Birliğinin özellikle Avrupa topraklarında yük taşımacılığında önemli bir rol oynar. Su trafiğinin yarısı Volga ile kolları üzerindedir ve kuzey - batı nehirleri de hesaba katılırsa, bu oran dörtte üçe yükselir. Volga su yolu birtakım kanallarla Baltık ve Azak denizlerine bağlanmış ve bu suretle Baltık denizinden Urallara, Beyaz deniz'den Karadenize kadar çok geniş bir sahanın ulaşımına hizmet eden bir ulaşım sistemi meydana gelmiştir.

Sovyetler Birliği aslında bir kara devleti özelliği göstermesine rağmen, dış ticaretinin büyük bir kısmı deniz yollarıyla olmaktadır. Özellikle petrol, tahıl ve kömüre dayanan bu faaliyetin yarısı Karadeniz limanları üzerinden yapılır (Odessa, Nikolaev, Jdanov, Novorossiysk ve Batum). Hazar denizindeki limanların ulaşım faaliyetlerinin temelini petrol teşkil eder (Bakû, Astrahan, Mahaçkala ve Krasnovodsk).

S. S. C. B. : Voronej bölgesindeki bir kolektif çiftlikte hasat zamanı. Bölge Moskova'nın 400 km kadar güneyindedir. Topraklarını Don nehri sular

S. S. C. B. : Tataristan M. S. S. C.'nde Nurlat mıntakasında bir çiftlik manzarası

S. S. C. B. : Kars ve Artvin'de sınır komşumuz olan Gürcistan'da, bir kolektif çiftlikte harman zamanı

S. S. C. B. : Ukrayna'da bir kolektif çiftlikte domuz ahırları

Sovyetlerin çok gelişmiş bir hava yolu sistemi vardır. Sovyet Havayolları (Aeroflot) dünyanın 80'den fazla ülkesiyle geniş Sovyetler Birliği toprakları arasındaki münakeleye hizmet eder.

Ticâret: Sovyet ticâretinin dörtte üçü komünist ülkelerledir (Doğu Almanya, Çin, Çekoslovakya, Polonya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan). Dış ülkelere satılan maddeler ağır endüstri mamulleri, maden cevherleri, metaller (pik demir ve alüminyum), kömür, petrol, kimyevî mamuller (sunî kauçuk, gübre ham maddesi olan konsantre apatit, naftalin ve çam reçinelerinden elde edilen ve boya endüstrisinde kullanılan terementi) ile tarım ürünlerinden pamuk ve tahıl ve nihayet kürktür. Hariçten satın alınan maddeler ise, makine, endüstri teçhizatı, kahve, kakao, tabiî kauçuk, pirinç, tuzlu ringa balığı, ham deri ve kimyevî liflerdir. (C. G.)

RUS SANATI:

Resim: Bizans üslûbu (988 - 1530): X. yüzyıldan XVII. yüzyıl sonlarına kadar resim sanatı Rusya'da ikon resimleri olarak sınırlanmıştı. Bu S.'ın yaygınlaşması, X. yüzyılda Hıristiyanlığı yeni kabûl etmiş bulunan Rus milletine örnek olarak, Bizans'tan gönderilen ikonlarla başladı. İkon sanatı, Tanrının, azizlerin ve İncil'de anlatılan olayların, elde canlı deliller olmadan geleneğe bağlı bir biçimde temsil edilerek çoğaltılmasına dayanıyordu.

Rusya'da Hıristiyanlığın kabûlü, Bizan'ta Rönesans devrine rastlamaktaydı ve bu bakımdan Bizans S. geleneğinin iki önemlı kaynağı olan klasik ve doğu sanatı, Rusya'nın ilk dinî sanat denemelerinde de kendini göstermiştir. Başlangıçta Kiev'de yerleşen Bizans üslûbu, daha sonra Rusya'nın kuzeyine yayıldı. Rusya'da Bizans üslûbunun etkisi birkaç yüzyıl sürdü.

Kiev çağı sanatı özellikle Kiev katedrallerinin mozaik ve freskleriyle süs eşyalarında ve mine üzerine yapılan desenler gibi tatbikî sanat dallarında kendini gösterir. Bu çağın ikonlarından birkaçı zamanımıza kadar korunabilmiştir. Bu eserlerden en mükemmeli, XII. yüzyılda Istanbul'dan Rusya'ya getirilen XI. yüzyıl ortalarında yapılmış Vladimir şehri Meryem Anası idi. Bu ikon, Rus ikonografisinde Müşfik Meryem Ana olarak bilinen Meryem tipinin yaratılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu ikon tipinde, Meryem ve Mukaddes Çocuk, anne sevgisinin sıcaklığını yayan sıkı bir bağ içinde tasvir edilir.

Novgorod ekolü: XIII. yüzyıl ortalarında Kiev kültürü, Moğol istilâsıyle Rusya'nın merkez bölgesinden tamamen silinmişti. Fakat ülkenin kuzey bölgelerinde, Vladimir - Suzdal' ve özellikle Novgorod'da XIII. yüzyıl sonu ile XIV. yüzyılda resim ve mimarî sanatında önemli gelişmeler olmuştur. Novgorod şehri 1240'ta Kiev'in düşmesi ve Moğol hâkimiyetinin dışında kalması dolayısıyla Rusya'nın ve eski Rus kültürünün merkez bölgesi hâline gelmiştir. Novgorod, Pskov gibi şehirler ile diğer kuzey - batı bölgeleri, çoğunluğu keşiş olan Yunan sanatkârlarının yerleştiği yerlerdi. Bu sanatkârlar, Bizans sanatı geleneklerinin korunmasında en önemli rolü oynadılar. Rus kiliseleri, geleneğe bağlı Bizans ikon örneklerine tamamen sadık kalarak bu ekolü yaşatmıştır. İkon sanatı Novgorod, Pskov, Suzdal' ve diğer kuzey sanat merkezlerinin bölge yönlerinin etkisi altında kalmıştı. Sert Bizans biçimleri, koyu renkler ve koyu çizgiler, yerlerini daha zarif çizgilere, açık renklere ve daha az resmî biçimlere bırakıyordu. XII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, Bizans resim tarzı, bölgenin folklor unsurları ile karışmış, orijinal bir üslûp olarak gelişmiştir. Novgorod ekolünün en güzel örneklerine Staraya Ladoga kilisesi (1180) freskleri ile Nereditsa kiliselerinin (1199) fresklerinde rastlanır.

Bizans etkisi, fresklerden çok ikonlarda kendini gösterir. XIII. yüzyılda Novgorod üslûbu yavaş yavaş güçlenerek, ikonlar yeni bir üslûp kazandı: Yüzlerdeki sert ifadeler yumuşadı; eserlerin kompozisyonları basitleştirildi. Siluetler açıklık kazanarak, genel kompozisyonda gittikçe daha çok önem kazandı.

Bizans sanatının son altın çağı (Palaiologos Rönesansı), XIV. yüzyılın son çeyreğinde doruğa ulaşarak, Novgorod ve Moskova'da Teofan'ın eserlerinde aksetti. Istanbul'dan gelen bir göçmen olan Teofan, yeni yerleştiği ülkenin karakteristik yönlerini tamamiyle benimsedi. Resimlerinde Bizans örneklerine çok yakın bir tutuma bağlı kalmakla beraber, Rus sanatının kendine has niteliklerini de aksettirdi. Teofan'ın bu özellikleri, Novgorod fresklerinde ve özellikle Moskova Kremlin'indeki Blagoveşçenskiy Sobor katedralindeki çalışmalarda görülür. Teofan'ın en yakın hayranı ve yardımcısı Andrey Rublev (1370 - 1430) idi. Yeni manevî ifadeler belirten yeni dinî tipler yaratan Rublev Moskova Vladimir şehirlerindeki katedrallerin fresklerini çizdi. Onun en iyi bilinen eseri, Moskova yakınlarındaki Troitsa - Sergievskiy manastırı için yaptığı, *Eski Ahid* Teslîs'idir.

XV. yüzyılın diğer bir sanatkârı da Dionisios'tur (1440 - 1508). Bu sanatkâr Novgorod bölgesindeki bir manastırın olağanüstü fresklerinde yeteneğini gösterdi. Bundan başka, Dionisios'a atfedilen bazı ikonlar da vardır.

III. ve IV. İvan devrinde Novgorod'un Moskova büyük prensliğine katılmasıyla Moskova şehri, yeni bir sanat ve kültür merkezi oldu. Dionisios'un başlattığı sanat akımı burada gelişti. Eski ikon anlayışı, yerini didaktik, yarı siyasî düşünce biçimlerine bıraktı. Bunun en güzel örneği, IV. İvan'ın

S. S. C. B.: Rusya'da Bizans sanatının hâkim olduğu devirden bir örnek. Novgorod'daki Transfiguration kilisesinde, bir Bizans sanatkârı olan Teofan'ın yaptığı bir freskten detay

Kazan şehrini ele geçirdikten sonra, Moskova'ya gelişini alegorik olarak anlatan eserlerdir. Bu resimlerde detaylar daha önemli bir yer tutuyordu. Bu yeni akım, "Stroganov ekolü" olarak ün aldı.

Stroganov ekolü ustalarının eserlerinde, İncil, artık "yoksulların İncil'i" değildi. Rublev'in eserlerine uyum sağlanmıyor, sanat, zenginlerin zevklerine hitap edebilecek nitelikte yapılıyordu. Sanatkârlar, daha çok Bizans geleneğine uymak istemişlerse de, yaptıkları resimlerde İran ve Hindistan etkileri açık olarak göze çarpar. Küçük resimlerin yüzü, mine taşı ve gümüş işlemelerle donatılıyor, bunlar kıymetli taşlarla süslenmiş altın çerçevelerde sunuluyordu.

XVII. yüzyıl ortalarında milletlerarası ticaret çok gelişmiş ve sanat eserlerinin yapımında yeni metodlarla birlikte dünyanın çeşitli ülkelerine mensup ressamların Rusya'ya gelmeleri de artmıştı. Meselâ çar sarayının özel bir bölümünde, Hollanda, Almanya, Polonya, Arabistan ve İran'dan gelen 60 kadar sanatkâr çalışmaktaydı. Bunların görevleri madenî paraları ve amblemleri şekillendirmek, mimarî taslaklar ile sarayı dekore etmekti. Ruslara tekniklerini öğreten bu yabancı sanatkârlar, Rus sanat hayatında tepkilere sebep olmuşlarsa da, bu mücadele Batı Avrupa metodları (Friaz) lehine sonuçlandı.

Friaz resim sanatının öncüsü Simon Uşakov (1626 - 1686) idi. Tabloları, abstre Bizans gelenekleriyle Avrupa'nın realist detaylarının birleşimiydi. Düzgün olarak biçimlenen ve gölgelenen bu resimlerde, bazı gerçekdışı görüntüler de vardı. Bu görüntüler, Uşakov'un metodunu devam ettirenler tarafından aşırı ölçülere ulaştırıldı. Böylece binaların başlangıcı ve sonu görünmüyordu. Figürler biribirleriyle ilişki kuruyor; fakat arka planla ilgileri kesilmiş oluyordu. Renkler, Kiev'in Bizans etkisinde kalarak, uğradığı yeknesaklıktan olduğu kadar, Novgorod'un parlaklığından da yoksundu. Uşakov'un, Yakov Kondrat'ev ve Gavrila Kazanets ile birlikte çizdikleri, Blagoveşçenskiy Sobor katedrali resimleri, bu devrin sanat özelliklerini ortaya koymaktadır.

Petersburg dönemi: 1703'te Petersburg şehrinin kurulması, Rus sanatında önemli bir değişmenin başlangıcı oldu. Batı etkisi, Bizans'ın yerini aldı. Batılılaşma hareketi Petro doğmadan önce başlangıç hâlindeydi. Fakat daha sonra bu etki duraklamıştı. Rusya'daki soylu sınıfının sanat şevklerinin değişerek Avrupaî şekle dönüşmesi I. Petro devrine rastlar. Bir yandan gittikçe artan sayıda yabancı ressam ve mimar Rusya'ya gelirken, bir yandan da Ruslar İtalya, Fransa, Hollanda ve İngiltere'ye resim ve heykel sanatını öğrenmeye gidiyorlardı. Batı etkisi, kendini Rus toplumunun kültür hayatının her kesiminde göstererek, ülkenin sanat karakterini iki yüz yıldan aşkın bir süre etkiledi. I. Petro devri sanatında Bizans etkisi tamamen kayboldu. Yalnız ikon sanatında, eski üslûp bir süre daha etkisini gösterdi. XVIII. yüzyıl başlarında dînî resmin yerini dünyevî konuların işlendiği resimler aldı.

I. Elizaveta (1741 - 1762) döneminde aristokratik kültür ve sanat gelişmeye başladı. Onun zamanında çok sayıda rokoko üslûbunda, geniş ve lüks saraylar inşa edildi. Resim sanatı, çoğunlukla, bu sarayların iç dekorasyonunda gelişmişti. Heykeltıraşlık ise bahçe ve parkların süslenmesine hizmet etmekteydi. Bu eserler, çoğunlukla, İtalyan ve Fransızlar tarafından yapılıyordu. 1757'de Petersburg'da Güzel Sanatlar akademisi kuruldu. Çoğunluğu Fransız olan yabancı sanatkârlar, bu yeni kurulan okulu yönetmek için Rusya'ya davet edildi. Bunlar, İvon Argunov (1727 - 1797), A. P. Losenko (1737 - 1773) ve Fedor Rokotov (1735 - 1808) gibi. Rus portre ressamları yetiştirdi.

Bu ressamların eserleri, I. Elizaveta'nın zevkine uymakla beraber, Rusya'ya has özellikler de taşıyordu.

Rusya'da klasik sanatın gelişmesi, II. Ekaterina (1762 - 1796) devrine rastlar. II. Ekaterina'nın kültüre karşı duyduğu ilgi, I. Elizaveta'dan çok daha engin ve gelişmişti. II. Ekaterina, yalnız çok sayıda büyük eserler yaptırmakla kalmamış, büyük bir sanat koleksiyonu da meydana getirmişti. Rusya'ya getirttiği, himaye ve teşvik ettiği yabancı sanatkâr sayısıyla bunlara yaptırttığı resim, heykel ve diğer sanat eserleri pek çoktur.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, portre sanatına iç dekorasyon ve tabiat tasvirlerini de ilâve eden Rus ressamları, çalışma alanlarını genişlettiler. Fakat, portreler yine de en önemli yeri alıyordu. Dmitriy Levitskiy, aristokrasiye mensup kimselerin portrelerini çiziyordu. Modelleri arasında yazarlar yanında kız öğrenciler de bulunuyordu. Levitskiy'in portreleri, karakterleri ortaya koyabilecek niteliktedir. Levitskiy, çar ailesi üyelerinin portlerini de yapmıştı. İlk portrelerini romantik bir ruh hali içinde çizen ressam, daha sonraki tablolarda gerçekçi akımı benimsedi.

Napoléon'un 1812'de Rusya'ya saldırması, Rus sanat hayatını önemli bir ölçüde etkiledi. Saldırı, Rusların milliyetçilik hislerinin uyanmasını sağlamakla kalmadı; aynı zamanda Rus kültürünün Avrupa'dan ayrı bir özellik göstermesine ve Rusya'da uzun yıllar devam edecek olan Slavyanofiller ile Batı taraftarlarının ortaya çıkmasına da sebep oldu. Rusya, aynı zamanda Napoléon devrini temsil eden Avrupa romantizmine de ayak uydurmuştu. Bu akım, Orest Kiprenskiy (1782 - 1836) ile Vasiliy Tropinin'in (1776 - 1857) eserlerinde görülür. Aleksandr İvanov (1806 - 1858) ise, dinî duyguları tam bir Batılı anlayışı içinde tasvir etmekteydi. Bu devrin diğer sanatkârları arasında gerçekçi resim sanatının öncüsü Pavel Fedotov (1815 - 1852), heykeltıraş İ. Martos (1762 - 1835), İ. Vitali (1794 - 1855) ve F. Tolstoy (1783 - 1873) anılabilir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Rus gerçekçilik akımı iyice kendini göstermeye başladı. Rus köylüsünün hayatı, hem ressamların, hem de heykeltıraşların eserlerinde yer aldı. Halkçı ihtilâl hareketlerinin eserlere aksetmesi, 1850 - 1860 yıllarına rastlar. Bu ressamlara ilham veren yazarlar, Nikolay Dobrolyubov (1836 - 1861) ve Nikolay Çernişevskiy (1828 - 1889) idi.

XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Rus sanat tarihi, çeşitli akımların çatışması hâlinde belirmektedir. Bu hareketler, Slavyanofillerin Batı taraftarlarına karşı, Akademi mensubu ressamların Peredvijniklere (Gezgin sanatkârlar) karşı ve bunların hepsinin de daha sonra, 1890'da birleşerek, "Mir iskusstva" (Sanat Dünyası) dergisinin önderliğindeki sanat görüşlerine karşı direnişleri şeklinde olmuştur.

Peredvijnik'ler akademideki doktrinlere karşı gelerek, buradan 1863'te ayrılan bir grup ressam 1870'te birleşti. Bunlar arasında en önemlileri İvan Kramskoy (1837 - 1887), İ. Repin (1844 - 1930), V. Surikov (1848 - 1916), V. Perov (1833 - 1882) ve V. Vereşçagin (1842 - 1904) idi. Bu akımın taraftarları, sanatın sosyal yönünü ilk plana almayı amaçlayarak eser yaratıyor ve sanatın, insanlığın ve sosyal ideallerin emrinde olması gerektiğini savunuyorlardı. Bundan dolayı, bu grup ressamlar seyahat ediyor, halka ulaşmak için gezici

sergiler tertipliyordu. Bu sergilerin en önemli eserleri, Surikov'un "Strel'skiy'in idam günü sabahı" (1881), "Boyarinya Morozova" (1887), Repin'in "Volga mahkûmları" (1873), "Bir propagandacının hapsedilişi" (1878), V. Vaznetsov'un "İgor'un Kıpçaklarla yaptığı savaş sonrası" (1880), İ. Levitan'ın "Durgun sular" (1892) ile "Altın sonbahar" (1895) adlarındaki tablolarıydı.

Heykel sanatında en çok tanınan eserler, Mark Antakol'skiy'in (1843 - 1902) "IV. İvan" (1870), "Büyük Petro" (1872) ve "Mefistofel" (1883) adlı eserleriydi.

Peredvijnik'ler akımı, Rusya'nın hemen hemen her bölgesini etkisi altına alarak bunu 30 yıl kadar sürdürdü. 1898'de "Mir İskusstva" dergisinin başlattığı yeni akımın, Sergey Dyagilev (1872 - 1929), Konstantin Somov (1869 - 1939) ve Aleksandr Benua (1870 - 1928) tarafından desteklenmesiyle bu akım önemini kaybetti. Kitaplar yayınlaması ve sahne dekorasyonunda gösterdiği başarılarla "Mir İskusstva"nın sanata önemli katkısı oldu. Fakat bu grubun en büyük hizmeti, Rus sanatındaki gelenek kavramını ortaya çıkarmasıydı. XX. yüzyılın başlarında Rusya'nın Batı Avrupa'ya ihraç ettiği sanat hizmetleri (bale, opera, dekor, giyim ve grafik sanat eserleri) bu grubun çalışmalarının meyvesiydi.

Mimarlık : Avrupa Rusya'sı geniş bir alana yayılan düz bir arazidir. Bu coğrafî gerçeğin, Rusya'nın tarihi ve mimarisi üzerinde köklü bir etkisi vardır. Büyük vâdiler ve gemilerin seyrine elverişli nehirler, tabiî ticaret yolları açmıştır. Fakat tabiatın ticarete yardım ettiği bu bölge, tarihte yabancı orduları da çekmiştir.

IX. yüzyılda İsveçlilerle yapılan savaşların sonucu Rus prenslikleri kuruldu. Millî geleneklerin etkisiyle kuzey bölgesi şehirlerinde ve güney - batı Ukrayna'da ağaç mimarî eserler yapıldı. Rus prensliklerinin Hıristiyanlığı kabûl etmesiyle güneyden daha değişik etkiler gelmeye başladı. Bizans kültürü ile birlikte, Rusya'ya, taş eserler inşa sanatı geldi. XIII. yüzyılda Moğol istilâsıyla bu yabancı sanatın etkisi azaldı. Volga bölgesinde Moğol kültürü kalıntıları günümüze kadar korunmuştur. Kırım'da Tatarlar, 300 yıl süren hâkimiyetlerinin damgasını vurdular. Bu istilâlar sırasında Rusya'daki ağaç mimarî eserlerinin çoğu yakılıp yıkıldı ve inşa sanatı hemen hemen yok oldu. Yalnız Novgorod ve Arhangelsk gibi uzak kuzey bölgelerinde birtakım mimarî eserler istilâlardan korunabildi. Taş kilise, manastır ve diğer dînî yapılar, değişik bölgelerde korundu ve bazan önemli kaleler olarak kullanıldı.

XV. yüzyılda Moskova, Rusya'nın siyasî ve dînî merkezi olmuştu. IV. İvan devrinde saraylar ve dînî yapılar inşa edilmeye başlandı. Bunların üslûbu esas olarak Rusya'ya has mimarî özellikler göstermekle beraber, bazı orijinal Bizans motifleriyle İtalya'dan gelen yeni etkiler de görülmekteydi. Bu akım, XVIII. yüzyılda, I. Petro'nun yeni başşehir olarak Petersburg'u kurmasına kadar devam etti. I. Petro, Rusya'yı mimarîde de avrupalılaştırmak istiyordu. Bu bakımdan çoğunluğu Fransız ve İtalyan olan mühendis ve mimarlar, Rusya'da çalışmaya başladı. Bu sanatkârların getirdikleri klasik üslûp, Rusya'da iyice yerleşmiştir.

X. - XVIII. yüzyıllar : Rusya, büyük bir ormanlar ülkesidir. Son zamanlara kadar ağaç, temel yapı malzemesi olma niteliğini korumuştur. Çok önemli kiliseler dışında, şehirler baştan aşağıya ağaçtan inşa ediliyordu. Ağaç yıpranan bir madde olduğu için, Rusya mimarisi, taş kiliselerle başlar.

S. S. C. B. : Kremlin'deki üç kiliseden biri altın kubbeleriyle tanınan Anunciation katedralidir

Vladimir'in 1020 yılında Kiev'de inşa ettirdiği katedral Suriye ve İran mimarî özellikleriyle doğrudan doğruya Bizans'taki katedrallerin eşidir. Fakat yeni dîn kuzeye doğru ilerledikçe Rusların intibak kabiliyeti, bu mimarî örneklere birçok yeni üslûp değişmeleri kattı. Vladimir şehri yakınlarındaki Pokrov kilisesinde Bizans etkisinin azaldığı görülür. Nerl nehrine bakan fevkalâde manzarası, biçimdeki sâdeliği, beyaz taşları ve neşe dolu dekorasyonları ve altın kubbesiyle bu kilise, bütün Rusya'nın en ilgi çekici anıtlarından biridir.

Bu dönemde din, Rus mimarisini etkisi altına almıştı. Her kilise bir köyün merkezi olduğu için bu dinî binaların etrafında ahşap bina mimarisî gelişmekteydi. Tatar hâkimiyeti sırasında bu binalar, Kuzey Rusya şehirlerinin kiliselerini bile etkilemiştir. Bu binalar, uzun kütüklerden yapılan duvarlarla bir dörtgen hâlindeydi. Moskova yakınlarındaki Kolomenskoe kilisesi (1532), bu türden bir ahşap mimarî eserin taşa dönüşmüş şekliydi.

Bu dönemin son yıllarında, Moskova mimarî merkezi olmuştur. XIV. ve XV. yüzyıllarda Novgorod ve Pskov şehirlerinden gelen mühendis ve mimarlar, Moskova'da büyük kilise ve saraylar inşa etmişlerdi. Moskova'da Kremlin'in yapımı için IV. İvan, Avrupa üslûbunu ve inşa tekniğini tatbik etmek üzere İtalyan mimarları getirtti. Bu yabancı etki Rus millî üslûbuyla birleşerek, birçok önemli eserlerin yaratılmasını sağladı.

Rusya'daki büyük şehirlerde bulunan Kremlinler (merkez tahkim kaleleri), saraylar, kamu binaları ve önemli katedrallerle kilise ve evleri koruyan, sağlam mazgallı, siperli, tahkim edilmiş kalelerdir. 1490'da Antonio Solario tarafından yapılan Moskova Kremlin'inin duvarları, dikkate değer mimarî bir eserdir. Bu duvar tarzı, Asya kale duvarlarını andırmakla birlikte, bazı yerli özellikler de gösterir. Kuleler, büyük duvarlar içine yerleştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi, Rönesans üslûbundaki Spasskaya kapısıdır.

Orta Çağ Rus mimarisi, bazı yönlerden dünyanın diğer büyük mimarî eserleriyle kıyaslanamaz. Çok yönlü dış etkiler, Rus mimarîsinin gelişmesini engellemiştir. Rusya'nın

RUS MİMARİSİNDEN ÖRNEKLER

Yukarıda solda : **Ascension kilisesi, Moskova yakınında Kolomenskoe (1532).** Yukarıda ortada : **Una'da kilise (1501),** Yukarıda sağda : **St. İvan kilisesi, Moskova yakınında Diakovo (aş. yu. 1547).** Ortada solda : **Kızıl meydandaki St. Basil kilisesi, Moskova (1555 - 1560), Mimar Barma ve Postnik.** Ortada sağda : **Kutsal Bâkire kilisesi, Moskova yakınındaki Fili (1693).** Altta solda : **Vaftizci Yahyâ kilisesi, Tolckovo (1671 - 1687).** Altta ortada : **Büyük İvan çan kulesi, Kremlin (1600).** Altta sağda : **Transfiguration kilisesi, Onega gölü (XVIII. yüzyıl)**

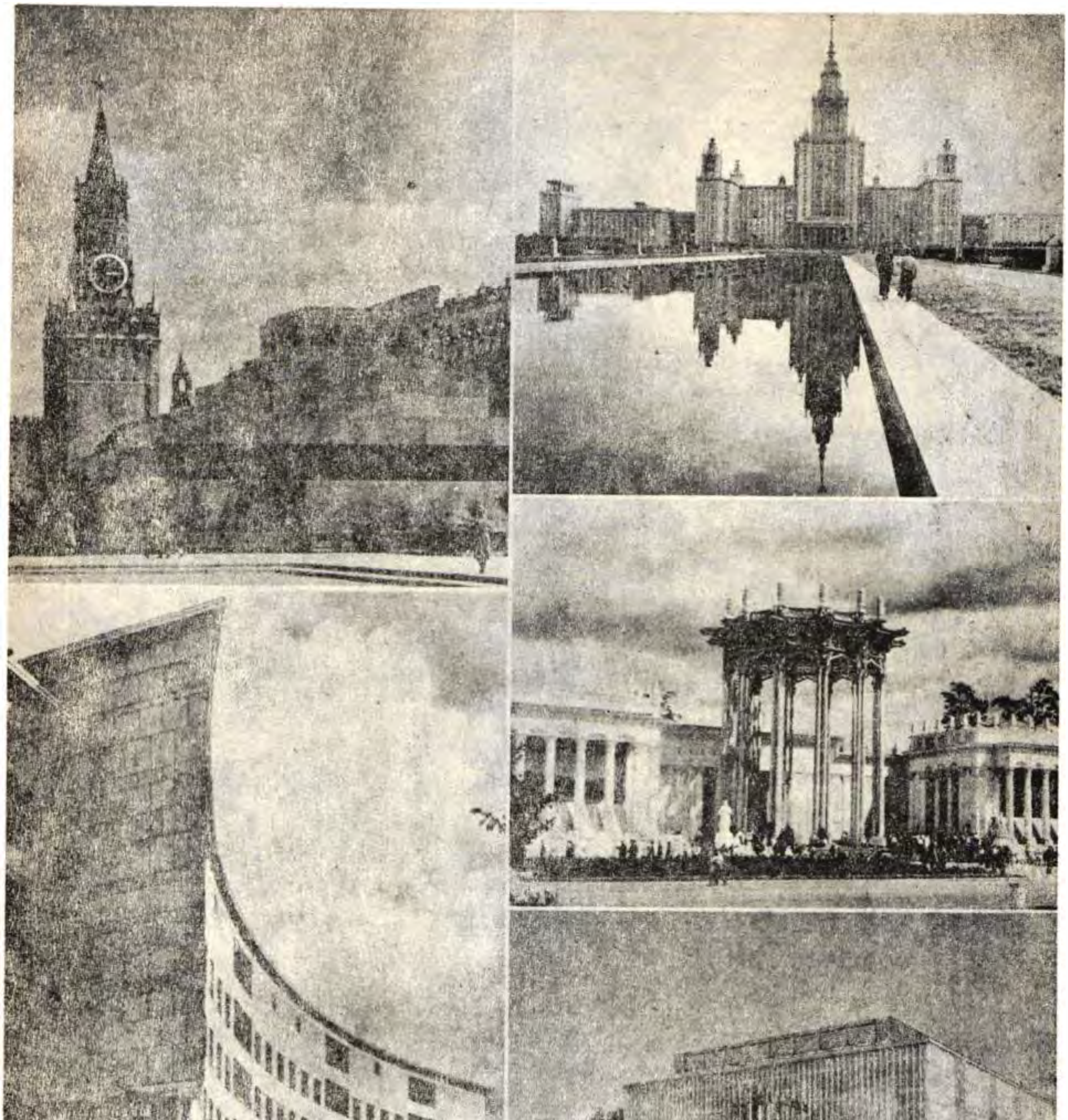

Yukarıda solda : **Kışlık saray, Leningrad (1754 - 1762), Mimar B. Rastrelli.** Yukarıda sağda : **Bahriye nezâreti St. Petersburg (1806 - 1823), Mimar Z. Zakharov.** Ortada solda : **Cameron galerisi. Çarkoe Selo (Puşkino, 1783 - 1786), Mimar Cameron.** Aşağıda solda : **Senato ve Sinod binaları, St. Petersburg (1829 - 1934) Mimar C. Rossi.** Aşağıda sağda : **Büyük Saray'ın bahçeden görünüşü, Çarkoe Selo (1747 - 1756), Mimar B. Rastrelli**

Yukarıda solda : **Lenin anıt - kabri, Moskova (1930), Mimar A. Şusev.** Yukarıda sağda : **Lomonsov devlet üniversitesi, Moskova (1953), Mimar Rudnev,** Ortada sağda : **Bütün - Birlik tarım sergisinde Özbek Türk S.S.C. pavyonu, Moskova (1939 - 1940), Mimar S. N. Polupanov.** Aşağıda solda : **Bir apartman (1934), Mimar E. Levinson ve I. Fomin,** Aşağıda sağda : **Brüksel sergisindeki S.S.C.B. pavyonu (1958), Mimar Doubov**

S. S. C. B. : Kizi'de Transfiguration kilisesi. Bu kilise üç köşeli yan duvarları ve "çok soğanlı" kubbesiyle dikkati çeker

coğrafî durumuna bağlı olarak, istilâ hareketleri de bu yoldaki gelişmeleri durdurmuştur. Batı kültürünün Rusya'da yerleşmesi Yunan ve Roma kiliselerinin bölünmesi üzerine güçleşmiştir. Kilise, mimarî yenilikleri engelleyerek yalnız standart, 5 kubbeli kiliselerin yapımına izin vermişti. Ruslar genellikle yabancı kabiliyetleri kullanmışlarsa da, Rus mimarisi hızla ilerleyip bazı özellikler göstermişti.

XVIII. yüzyıl - 1917 : I. Petro, imparatorluğu, o devrin modern Avrupa dünyasının seviyesine getirmek için, geçmişten kopmaya karar verdi. Neva kıyıları yakınlarıyla Fin körfezi'nin birleştiği noktada, "Avrupa'ya bir pencere" açmak gayesiyle, yeni bir başşehir (Petersburg) kurmayı kararlaştırdı. Avrupa'nın en başarılı mimarlarını Rusya'ya getirtti. Bunların arasında Fransa'dan Leblon, şehrin planlarını yapmakla görevlendirilmişti. Leblon'dan başka İtalya'dan Carlo B. Rastrelli, Quarenghi ve Rossi ile İngiltere'den Cameron davet edilmişlerdi. I. Petro, Rusya'nın en seçkin mimarlarını ve en iyi ustalarını zorla toplatmıştı. Petersburg şehrinin eşsiz bir "dünya cenneti" hâline getirilmesi için, bundan böyle Rusya'nın hiçbir şehrinde taş bina yaptırılamayacağını ilân etti.

Mimarların klasik ve barok üslûbundaki plan taslakları, çok geçmeden büyük bir taş inşaat bölgesi yarattı. I. Petro'nun ölümü (1725) üzerine onun başlattığı hamlede II. Ekaterina (1762 - 1796) zamanında yabancı mimarlar ile sayıları artmış olan Rus mimarları çalıştırıldı. XIX. yüzyıl başında Petersburg, Avrupa şehirlerinin en mükemmellerinden biri olarak göze çarpmaktaydı. Şehrin geniş bulvarları, büyük açık meydanları, tek bir mimar tarafından çizilmişti; bu şehir, planlamada, dünyada örnek olarak alınmış ve hâlen Rus mimarları bunu devam ettirmeyi bir gelenek hâline getirmişlerdir.

I. Petro'nun emri, çok geçmeden unutulmuş ve Moskova ile diğer şehirlerde de taş binalar yapılmaya başlanmıştı.

I. Petro'nun ticaret ve sanayi konularındaki plan ve fikirlerinin bir bölümü sağlığında, bir bölümü ise ölümünden sonra gerçekleşti.

Petersburg XVIII. yüzyılda başşehir olarak kaldı, ama Moskova, ticaret merkezi olma niteliğini korudu. Mimarlık bakımından, özellikle kiliselerin yapımında eski Rus üslûbuna uymaktaydı. Fakat Moskova, aristokrasinin sevdiği bir şehir olduğu için, Petersburg'un neo-klasik üslûbu buradaki çiftlik evlerinde taklit edilmişti. Moskova'nın dışında ve Rusya'nın diğer bölgelerinde, ellerinde sonsuz insan gücü bulunan "barin"ler (aristokratlar) sınıfı, sütunlu revaklar ile klasik detaylarla süslü çeşitli konaklar yaptırdı.

I. Nikolay (1825 - 1855) zamanında Petersburg ve Moskova'da bina, bankalar, oteller, postahaneler ve garlar inşa edildi. Bu binalar, Andrea Palladio'nun neoklasik üslûbunda yapılmıştı.

Bu her iki gelişme, özellikle ikincisi, çağdaş Sovyet planlarında da devam etmektedir.

1917 sonrası : İhtilâl, Rusya'da çok şeyi değiştirmişti. Mimarî sanatta çar mimarlarının faaliyetleri bir süre durdu. Bu mimarların yerini alanların inşa sanatında tecrübeleri yoktu; fakat bunlar, mimarî alanındaki aşırı görüşlere katılmaktaydılar. Dadaistlerin ve sürrealistlerin kökleri, çarlık devrine uzanmaktaydı. Bu akımın temsilcileri, çalışmalarında, geleneklerden tamamiyle kopmuşlardı.

Yeni mimarî planlar, şimdiye kadar görülmemiş nitelikte ve bazan da uygulaması imkânsız taslaklar olarak kalıyordu. Meselâ, Tatlin'in uluslararası komünizm anıtı planı (1918), göklere yükselen spiral bir şekli de içine alıyordu. Bu sosyalist devletin ümitlerini sembolize ediyordu. Bu proje, gerçekleştirilmedi. Golosov'un işçi klubünün tavanı, dişli çark, tekerlek ve buna benzer biçimlere uygun bir görünüm kazanmıştı.

Ladovskiy, çağdaş psikanaliz teorilerini mimarîde uygulamayı düşünüyordu. Bu akımın bıraktığı bazı önemli eserler arasında mimar Mel'nikov'un demiryolları işçileri klubü anılmaya değer. Bu binalarda yeni sosyal hayat şekli cüretkâr biçimlerde muazzam büyüklükte cam pencereler ve büyük beton çıkıntılarla gerçekleştirildi.

Bu yeni sanat akımı başarılı olamamıştır. Rusya'da bu projeleri gerçekleştirecek üstün nitelikteki malzeme ve yapı tekniği henüz gelişmemiş olmasının da bunda payı büyüktür.

Bu yeni akım grubuna yakın görüşlere sahip, "milletlerarası" ekole mensup mimarlar da vardı. Dış dünyada gelişen mimarî teknik, bu grubun faaliyetlerini arttırdı. Bunlar, savaştan çıkan Avrupa'da, kendilerini gereksiz lüks ve detaylardan kaçınan kimseler olarak tanıtıyorlardı. Sovyetler'de

S. S. C. B. : Leningrad'da Avtovo metro istasyonu. Bu göz alıcı istasyon, işlemeli dev sütunları, mermer döşemesi, zengin âvîzeleriyle ünlüdür

ilk beş yıllık planın uygulanmaya konması üzerine, tekrar yabancı mimarlar Rusya'ya getirildi. Bunlar, çoğunlukla "milletlerarası" ekolün taraftarları idiler.

Sovyet planlama ve mühendislik kuruluşları Moskova'da bulunduğu için, bu yeni eserler en çok Moskova'da meydana getirilmekte ve buradan da Rusya'nın diğer bölgelerine yayılmaktaydı. Moskova'daki bu yeni tip binaların bazıları şunlardır: Ginsburg'un blok apartmanlarından oluşan şehir sitesi (1932), Vesrin kardeşlerin, Moskova'nın otomobil fabrikası işçileri için yaptıkları şehir klubü (1934), Le Corbusier'nin hafif sanayi komiserliği üyeleri için yaptığı bina (1935), Golnsov'un "Pravda" gazetesi binası (1936). Diğer örnekler, Zaporoje'deki (Dneprostroy) baraj ve yerleşim merkezi ile Bakû'daki bazı klüp binalarıdır.

Milletlerarası üslûbun özelliği, binaların dış süslemelerden kaçınılarak, sıra hâlinde yatay pencerelerin bulunması ve binayı bu üslûba uygun olarak çevreleyen balkonlardan meydana gelmesiydi.

Bu eserler, Avrupa ve dünyanın diğer ülkelerinde rastlanan "milletlerarası" üslûptaki binaların birer eşidir. Birinci beş yıllık plan tamamlanınca, Rus geleneklerine uymayan bu binaların yapımı da yavaşladı.

"Milletlerarası" üslûbun yanısıra 1925 - 1935 yıllarında, dış dünya ile temasları kısıtlı kalan Sovyet enstitülerinde yetişen gençler, üçüncü bir mimarî ekol geliştirdiler. Buna neoklasik üslûp da denilebilir. Bunların planları, XVIII. ve XIX. yüzyıl Rus şehirlerinin ve özellikle Petersburg geleneklerine uymaktaydı. Aynı yıllarda ihtilâl öncesi bazı akademik mimarlara da görev verilmekteydi.

Sovyetler Birliğinde geçmiş yıllarda meydana getirilen mimarî eserler, büyük meydanlar ve anıtlar, hayatın güzel yanlarını sembolize ediyordu. Ancak geniş halk kitlelerinin klasik eserleri tercih ettiği göze çarpıyordu. Bundan başka, neoklasik üslûbun geçmiş ile sıkı bir bağ kurduğu görülmekte ve bu, yerli bir üslûp olarak kabûl edilmekteydi. Bu yeni klasik üslûbun önemli eserleri Kuznetsov'un Soçi (Kafkasya'nın Karadeniz kıyısında bir tâtil şehri)'de inşâ ettiği huzur evi, Şusev'in Moskova oteli (1936) ve en önemlisi Karo Alabiyan'ın Moskova'da yaptığı yıldız biçimindeki Kızıl Ordu tiyatro binasıdır (1938).

Benzeri gelişmeler, Moskova'dan diğer Sovyet cumhuriyetlerine de yayılmaktaydı. Stalin, Sovyetler Birliğindeki Rus olmayan diğer milletlerin kendi sanat ve mimarilerini geliştirmelerini istiyordu.

Orta Asya'daki milletler de eski büyük şehirlerinin anıtlarına karşı büyük ilgi duymuşlardır. Çağdaş Özbek mimarisine Timur'un Semerkand'daki türbesi (XIV. yüzyıl) örnek olmuştur. 1939'da Moskova'da düzenlenen Tarım Fuarı'ndaki Özbek millî pavyonu, en güzel mimarî örnek olarak gösterilmişti.

"Milletlerarası" üslûptan uzaklaşılarak millî üslûpların örnek alınması, çeşitli eleştirmelere yol açmış ve bunun sosyalist ideallerden uzaklaşmak anlamına geldiği ileri sürülmüştü. Klasik üslûplara dönmekle, devletin muhafazakâr bir tutum içine girdiği bile ileri sürülmüştür.

Sovyet mimarisi, çeşitli akımların ve uygulamaların karışımıdır.

Sovyetler Birliğinde klasik üslûbun modernize edilmiş bir şeklini uygulamak isteyen bir başka ekol de vardı. Bu ekol, II. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir destek sağlayarak, diğer klasik ekolden daha geniş çalışma imkânı bulmuştu. Bu yeni ekol geniş anlamda bir tek kişi (Boris İofan) tarafından temsil edilmekteydi. İofan Sovyet sarayı (1932), Paris fuarı pavyonu (1937) ve New-York fuarı pavyonu (1939) üzerine yaptığı planlarla yarışmaları kazanmış, yaygın bir üne kavuşmuştu.

Roma'da gördüğü eğitiminden dolayı İofan hiçbir zaman popüler klasik geleneklerden uzaklaşmayan sade, büyük hacimli binalar yapmıştır. Paris ve New-York pavyonlarında kullandığı büyük, paslanmaz çelikten yapılan figürler, önemli bir mimarî gelişme olarak kabûl edilmektedir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen Sovyet mimarîsinde iki ana unsur vardır. Birincisi, mimarîde Sovyetler'in yaptığı savaşın senbolize edilmesidir. Mimarlar bunu yalnız Sovyetler Birliğinin çeşitli bölgelerinde yaptıkları anıtlarda değil, halkın günlük hayatını içinde geçirdiği evler, okullar, hastahaneler, meydanlar ve blok apartmanlarda da uygulamaya çalışmışlardır. Bu alanda millî özellikler rol oynamakla beraber, Rus mimarî geleneği, binaların yapı kompozisyonunda olduğu kadar, bunların bulvar ve meydanlarla uyum sağlayacak biçimde çizilmesinde kendini göstermektedir.

İkincisi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapı sanatının sanayileşmesidir ki, bu da bu sanat dalını büyük ölçüde etkilemektedir.

Musiki : Rus klasik musiki ekolü şu etkiler altında teşekkül etmiştir : 1. Rus folkloru; 2. Yabancı ve özellikle doğu folkloru; eski Rusya'da doğu menşeli musiki âletleri de çalınırdı. 3. Kilise musikisi; bu musiki kısmen Hıristiyanlığın Rusya'da kabûlü ile taklit edilmiştir.

XVIII yüzyılda opera ve konçerto musikisi yaygınlaşmaya başlamıştı. Özellikle İtalyan operaları büyük başarı kazanmıştı. İtalyan musikisinden etkilenen Rus bestekârları Rus halk sanatı ürünlerinden yararlanmaya başlamışlardı. İlk Rus operalarından biri olan *Mel'nik - koldun* (Büyücü Değirmenci) [1779], tamamen halk ezgilerinden oluşturulmuştur.

XVIII yüzyılın en ünlü Rus bestekârları olan Berëzovskiy (1745 - 1777) ve Bortnyanskiy (1751 - 1825), kilise musikisi yazarıydılar. Aslen Ukraynalı olan bu bestekârlar İtalya'da okudular. Berëzovskiy, 1774'te Rusya'ya döndü; fakat geçim sıkıntısı dolayısıyla intihar etti. Bortnyanskiy 1779'da Rusya'ya döndü ve veliaht Pavel'in sarayında orkestra şefi olarak çalıştı. Birkaç opera yazdı; ama daha çok kilise koro musikisi alanında eser verdi.

M. İ. Glinka (b. bk.), klasik Rus musikisinin kurucusu sayılır. Çocukluğunda işittiği halk ezgileri onu etkiledi. 1825'te Kafkasya'yı gezdi. Burada yaşayan kavimlerin musikisi onun bu gezinin sonunda meydana getirdiği *Ruslan i Lyudmila* operasında aksetmiştir.

1830'da İtalya'ya giden Glinka geçici olarak İtalyan musikisinin etkisinde kaldı. Daha sonra bu ekolü taklitten kısmen vazgeçti. Gönlünde Rus millî operasını yeni baştan ele alma fikri oluşmaya başladı. Rusya'ya dönünce işe koyuldu ve "Çar için yaşamak" (İvan Susanin) adlı operasının galası 1836'da yapıldı. Bu opera büyük başarı kazandı.

1847'de konusunu iki Rus şarkısından alan "Kamerinskaya" fantezisini yazdı. Çaykovskiy, bu eserin, bütün Rus

S. S. C. B. : Çaykovskiy'nin Kuğu Gölü balesinin Bolşoy tiyatrosunda temsilinden bir sahne. Bu eser romantik Rus musikisinin tipik örneğidir

senfoni musikisi ekolünü içine aldığını bildirmiştir. Glinka'nın Rus musikisi tarihindeki önemi, yalnız Rus halk ürünlerini işlemekle yetinmeyip, bunları senfoni musikisi seviyesine ulaştırmayı başarmasıyla açıklanmaktadır.

A. S. Dargomijskiy (b. bk.) bir sıra musikisi eseri yazdı (romanslar, *Esmeralda* operası vb.). Bunlarda Glinka'nın etkisi fark edilir. 1845'te *Rusalka* operasını bestelemeye başladı. İtalyan tarzı aryalardan vazgeçerek musikiyi konuşmanın muhtevasına yaklaştırmayı denemek istedi.

Dargomijskiy, Musorgskiy'e önemli etki yapmış ve onun vasıtasiyle Debussy ve XX. yüzyıl Fransız musiki ekolünü de etkilemiştir.

1855'te M. A. Balakirev'in yönettiği bir musiki topluluğu kuruldu. Buna Kyui, Musorgskiy, Rimskiy - Korsakov ve Borodin katıldı. 1867'de bu topluluğun verdiği konser üzerine Stasov bir yazı yazdı ve bu grupun "küçük, fakat güçlü bir sanatkâr topluluğu" olduğunu belirtti. Bu yazıdan sonra kuruluşun adı "güçlü küçük birlik" olarak geçer. Bu "güçlüler"in bestekârları Glinka'nın kurduğu musiki hareketini devam ettirdiklerini söylüyorlardı; batının etkisi dışında kalan bir Rus musikisi ekolünün kuruluşu için çaba gösteriyorlardı. Balakirev dehası, buluş kabiliyeti, fevkalâde enerjisi sayesinde "güçlü küçük topluluk"un bestekârlarının başına geçebildi. 1860'ta halk şarkıları derlemek için Volga'ya bir gezi yaptı. "Halk şarkıları külliyatı" 1866'da yayınlandı. Balakirev'in en tanınmış eserleri, *Tamara* senfonik poemi ile piyano için yazdığı *İslâmey* fantezisidir. Fakat "güçlü küçük topluluk"ta birinci yeri Musorgskiy (b. bk.) aldı. Çocukluğunu köyde geçiren Musorgskiy, halkın yapıcı gücünü tanıdı. 1852'de kendisini musiki çalışmalarına vermek için askerlik görevinden ayrıldı. Musorgskiy, ilk eserini 1852'de yayınladı. 1856'da Dargomijskiy ile tanıştı. Birtakım romanslar yazdı. Onun ilk büyük eseri *Noç na Lısoy Gore* (Çıplak Dağda Bir gece) [1867]'dir. 1868 - 1872 yıllarında çocuk şarkıları yazdı. Bu eserlerinin sözlerini de kendisi yazdı. 1868 - 1869 ve 1871 - 1872 yıllarında, sözlerini Puşkin'in trajedisinden aldığı *Boris Godunov* operasını besteledi. Bu eser, 1874'te ilk olarak sahneye kondu. *Boris Godunov* operası, bütün musiki sanatı tarihinde eşine nadir rastlanan bir eserdir.

Hayatının son yıllarında *Bez Solntsa* (Güneşsiz Hayat) [1874] ve *Pesni i Plyaski Smerti* (Ölüm Oyunları ve Şarkıları) [1875 - 1877] gibi birtakım eserler daha vermiştir. Musorgskiy, musikide empresyonizmin Rusya'daki ilk temsilcilerinden biridir.

N. A. Rimskiy - Korsakov (b. bk.), on yaşında bestekârlığa başlamıştır.

1862'de deniz yoluyla üç yıllık bir dünya turuna çıktı. Bu yıllarda bir sıra senfonik eserler, romanslar yazdı. 1871'de Petersburg konservatuvarında profesörlük yaptı. Bu yeni görev onu bestekârlık tekniğini benimsemek için çok sıkı çalışmak zorunda bırakmıştı. Bundan sonra hayatının sonuna kadar kendisini musikiye verdi. Rimskiy - Korsakov, *Sneguroçka* [1881], *Sadko* [1896], Puşkin'in *Skazka o tsare saltane* [1890], *Skazanie o nevidimom grade Kiteje* [1907], *Zolotoy petuşok* [1908] adlı operalarıyla *İspanskoe kapriçio* [1887], *Svetlıy prazdnik* [1888], *Bin bir gece masalları*'ndan mülhem olarak *Şehrazad* [1888] adlı eserlerini yazdı.

1895 - 1896 yıllarında Musorgskiy'in *Boris Godunov* operasını yeniden ele alarak, bu operada çalınan müzik âletlerini de değiştirdi.

Rimskiy - Korsakov, Rus ve doğu müzik eserlerinden etkilenmiştir. Eserlerinde halk masal ve efsaneleri ile gerçek konulardan yararlanmıştır.

A. P. Borodin (b. bk.) 1850'den 1856 yılına kadar tıp akademisinde okudu ve 1858'de tıp doktoru unvanını aldı. Borodin, nadir olarak muayenehanesine uğrar ve arasıra mu-

S. S. C. B. : Rus operasına, Musgorskiy'nin —yukarıda bir sahnesi görülen— Boris Gudinov operasında olduğu gibi, tarih ve folklor hâkimdir

S. S. C. B.: Rus balesinin dünya ölçüsünde şöhreti vardır. Burada dans eden balerin güzel oyunu dolayısıyle Stalin mükâfâtı kazanmıştır

siki ile de uğraşırdı. Bu yüzden çok az eser bıraktı. Onun *Orta Asya'da* adlı senfonik poemi [1880] ve *Knez İgor* operası sık sık çalınır. Bütün bu eserlerde ve özellikle *Polovets Dansları*'nda Borodin doğu karakterindeki melodilerden yararlanmıştır.

XIX. yüzyılın büyük bestekârı P. İ. Çaykovskiy (b. bk.), "küçük güçlü sanatkâr grubu"ndan önemli derecede farklıydı. Onun eserlerinde Batı Avrupa geleneklerinin büyük etkisi vardır. 6. senfonisi "Pateticeskaya" (en fazla 4., 5. ve bu senfonisi) tanınır. Piyano konçertosu, *Evgeniy Onegin* ve *Maça kızı* gibi operaları; *Kuğu gölü, Uyuyan güzel* ve *Fındıkkıran* baleleri tanınmıştır.

Çaykovskiy henüz hayatta iken eserleri çok büyük başarı sağlamıştır. Çaykovskiy müzikte yenilikçi değildi. Fakat Rus bale musikisinin yeniden hazırlayıcısı sayılır. Nihâyet XX. asrın başlarında, bu asrın en büyük Batı bestekârı sayılan Strawinskiy (b. bk.) yetişti.

Sovyet devrinde musiki, millî biçim ve türlerin ve icra araçlarının çeşitliliğiyle göze çarpar. Gelişiminde Sovyetler Birliği halklarının klasik musikisi ve halk ezgileri büyük bir rol oynamıştır.

1923'de N. Y. Mraskovskiy'in bestelediği 6. senfoni çağdaş bir tema üzerine yazılmış Sovyet musikisinin ilk büyük eseridir.

Sanatlarında klasik geleneklere dayanan eski kuşağın bazı temsilcileri de bu ilk yıllarda birçok önemli eser yaratmışlardır.

1927'de ihtilâlci konu üzerine kurulmuş ilk Sovyet balesi olarak *Krasnıy mak* (Kırmızı gelincik), R. M. Glier tarafından yazıldı. 1926'da Şostakoviç'in 1. senfonisi, 1928'de N. Y. Myaskovskiy'in 8. senfonisi gibi önemli eserler ortaya kondu.

Bu yıllarda Sovyet cumhuriyetlerinde de musiki sanatında bir yükselme göze çarpar. Özellikle Ermeni ve Gürcü besteciler, Rus klasik müzik sanatı gelenekleri ve halk müziğinin zenginlikleriyle karışmış büyük eserler meydana getirmişlerdir.

1920 yılından sonra çeşitli senfonik orkestralar ve koro grupları kurulmaya başlanmıştır. İhtilâlden önce eski neslin büyük ün kazanmış temsilcileri, Sovyet musikisine büyük katkılarda bulunmuşlardır. Kemancı Polyakin, piyanist Neygauz, orkestra şefi Golovanov gibi sanatçılar, ihtilâl sonrası yıllarda ortaya çıkan isimlerdir.

1930 yıllarında Dunaevskiy, Aleksandrov, Zaharov gibi şarkı ve marş bestekârları ortaya çıktı. Şarkı türünün gelişimi Sovyet musikisinin diğer türlerine de etki yaptı. Gerçekçi Sovyet operasının yeniden kuruluşu bu yıllarda bestekârların üzerinde en çok durdukları konuydu. İ. İ. Dzerjinskiy'in *Tihiy Don* (Durgun Don) operası eksikliklerine rağmen büyük önem taşır. Hrennikov, operasında [1939] gerçekçi çizgiyi sürdürmüştür.

B. V. Asaf'ev'in *Plamya Parija* (Paris'in Alevi) [1932] ve *Bahçesaray Çeşmesi* [1934], Sovyet bale sanatının gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Sovyet koreografisinin gelişiminde S. Prokof'ev'in *Romeo ve Juliet*'i [1936] yeni bir adımdır.

A. İ. Haçaturyan'ın san'atı, halk şarkıları ve dansları üzerine kurulmuştur. Kafkas ötesi ülkelerinin folklorlarını organik bir biçimde karıştırarak birçok eserler vermiştir. 1. senfoni [1934], piyano ve keman konçertosu, *Gayane* bale süiti bunların en önemlileridir.

S. Prokof'ev'in sanatı, Sovyet musikisinin gelişimi için büyük önem taşır. 1938'de *Aleksandr Nevskiy* kantatını yazmıştır. Aynı yıllarda orkestra için 2. keman konçertosunu bestelemiştir.

1930 yıllarında en büyük Sovyet senfoni bestekârı D. D. Şostakoviç'in (b. bk.) sanatı gelişiyordu. Sanatçı, 1937'de sanat güç ve olgunluğunu ispat eden 5. senfoni'sini meydana getirdi. Aynı yıllarda Şostakoviç sesli sinemanın ortaya çıkışıyla film musikisi yapmaya yönelmiştir. Ancak, bu yıllarda yazdığı bazı bale ve operalar, "Pravda" tarafından gerçekçilikten sapmayla suçlandı.

1930 yıllarının ortalarından itibaren Sovyetler Birliğinde bütün halkların profesyonel musiki sanatında gelişmeler başladı. Cumhuriyetlerde musiki türleri gelişti, koro şarkıları ortaya çıktı. 1930 yıllarının ikinci yarısında Kırgız müzikal dramları ile operaları yazıldı. Belorusya'da, Özbekistan'da, Ukrayna'da, Tacikistan'da musiki eserleri ortaya çıkmaya başladı.

1936 yılında Sovyetler Birliği Devlet Senfoni Orkestrası, 1937'de de Devlet Halk Dansları Topluluğu kuruldu. Birçok şehirde müzikal tiyatrolar, opera ve bale binaları açıldı.

Sovyet musiki sanatında II. Dünya Savaşı yeni bir dönem açtı. Savaş, Sovyet bestekârlarının sanatında büyük bir yer buldu. Şostakoviç'in 7. senfonisi bu eserler arasında özel bir yer tutar.

1940 - 1950 yıllarında birçok genç bestekâr yetişti. Galinin, Sçedrin, Karaev, Amirov, Muhatov gibi. Prokof'ev'in 7. senfonisi, Şostakiviç'in 10. senfonisi [1953], Myaskovskiy'in 27. senfonisi [1950] bu dönemdeki en önemli eserlerdir. **(İ. K.)**

Edebiyat: Ruslar ancak romantizm döneminde dünya edebiyatına katılmışlardır. Ancak, bu katılma olayından kısa bir süre sonra Rus edebiyatı bütün Avrupa'da büyük bir ilgi görmeye başlamıştır.

Büyük (veya Deli) Petro'nun gerçekleştirdiği reformlardan önce Rusya ile Avrupa edebiyatı arasında bir bağlantıdan söz edilemez. Petro'ya gelinceye kadar Rusya ile Avrupa ve dünya tarihi arasında da bir ilişki kurulamamıştı. Ruslar uçsuz bucaksız topraklarında dünyadan habersiz bir hayat sürüyorlardı Prensler ve daha sonra çarlar birbirini takip ediyordu, ama bu prens ve çarlar birbirine benziyordu. Rus tarihinde yalnız bir "korkunç" çar yaşamıştı. Fakat Rus prens ve çarları, birçok bakımlardan "korkunç" sayılabilirlerdi.

XIX. yüzyıl Rus milliyetçileri (Slavyanofiller), eski Rusya'da halkın dine bağlılığına büyük bir değer vermişlerdir. Ancak, eski Rusların dine bağlılığı satıhta kalmış, türlü ayinler içinde kaybolmuştur. Bu bağlılık Hıristiyanlıkla Şamanizm arasında bir geçiş düzeyinde kalmıştır. Papazlar bile Hıristiyanlık öğretilerini kavramakta güçlük çekiyorlardı. Bu bakımdan halk yığınlarının dinî görüşleri köklü bir gelişme gösterememiştir. Hıristiyanlık, eski pagan inanışlarını yumuşatacak yerde bir kat daha attırmıştı. Ahret inancı kalplerde ölüm korkusunu azaltmıştı. Hıristiyan papazı eski bir şaman olarak kalmıştı. Ortodoks (Pravoslav) kilisenin, dünyanın sonu geldiğini resmen ilân etmesi büyük buhranlara yol açmıştır. Kilise çevrelerinden gelen bu felâket haberleri karşısında halk arasıra tarlasını ekmekten bile vazgeçmiştir. Ancak, bildirilen felâket bir türlü gerçekleşmemişti. Patrik Nikon'un yaptığı reformlar kilisede bir ayrılık (raskol) meydana getirmiş ve büyük halk yığınlarının kiliseden uzaklaşmalarına yol açmıştı. Patriğin 1653'te bundan böyle üç parmakla değil, iki parmakla haç çıkarılmasını emretmesi büyük bir tepki ile karşılanmıştı. Eski inançlarına bağlı kalan yığınlar, iki parmakla haç çıkarmak suretiyle teslisten uzaklaşacaklarını sanıyorlardı. Papazlar, Petro'nun patrik adayını Latince bildiği için kabûl etmek istemiyordu. Bundan başka, bu adayın sakalına da itiraz ediyorlardı. Sakal eski Rusya'da büyük bir senboldü. Rusya'da ikinci bir senbol de kırbaçtı. Kırbaç, yalnız çarlık kavramının hizmetinde büyük bir rol oynamakla kalmayarak, özel hayatta da büyük bir yer tutmuştur. XVI. yüzyılda yazılan ve ev düzenine ait kaideleri içine alan *Domostroy*, kırbacın eğitim aracı olarak değerini uzun uzadıya belirtmiştir (bu eserin Korkunç İvan'ın saray papazı tarafından yazıldığı sanılır).

Petro sarayda görev alanların sakalının kestirmişse de, kırbacı eski çarlar gibi kullanmaya devam etmişti. Onun reformları sonunda Ruslar dış görünüş bakımından medenî milletler arasına girmişlerdi, ama Avrupalıların gözünde korkunç bir tip olarak kalmışlardı.

Eski Rus edebiyatının Kiev döneminde (988 - 1240) kahramanlık destanları *(bilina)* meydana gelmiştir. Bu destanlar ağızdan ağıza yayılarak halk arasında uzun süre yaşamışlardır. Bu dönemden kalma bir destan *(Slovo o polku İgoreve* = İgor alayı destanı) günümüze kadar gelmiştir. Bu destan XII. yüzyıl sonunda geçen olaylardan söz eder. Özellikle Novgorod prensi İgor'un Kuman (Kıpçak) Türkleriyle yaptığı trajik savaşları anlatır. *Slovo*'nun adsız yazarı, bu savaşları basit bir biçimde sıralamakla yetinmemiş, eserini başından sonuna kadar birçok canlı tasvirleri ihtiva eden bir sanat eseri hâline sokmuştur. Ancak, konusunu tarihî olaylardan alan bu eserin tarihî değeri de büyüktür. Özellikle Kuman Türkleri (Ruslar *Polovtsı* adını kullanırlar) hakkında verdiği bilgiler Türk târihi açısından da değerlidir. Destanda Türkçeden alınma birçok sözler de geçer.

Rus kültürünün gelişmesinde Petro dönemi özel bir yer tutar. Petro'nun gerçekleştirdiği reformlar Rusya'da köklü bir başkalaşmaya yol açmıştır. Rus topluluğunun yönetici ve aydın kadrosu, kendisine tamamiyle yabancı bir kültüre kavuşmak gayesiyle bütün eski âdetlerini, geleneklerini ve hayat şeklini terk etmiştir. Bu kültür değişmesi sırasında Rus diline bile önem verilmemiştir. Puşkin ve Turgenev gibi büyük şâir ve yazarlar, çocukluklarında Rusça öğrenmemişlerdi.

Rus kültürünün bundan sonraki en önemli problemi, Rusların reformlardan sonra kendi millî benliklerini bulmaları problemidir. Bu problem iki yönden Rus edebiyatını da meşgul etmiştir: 1. Avrupa kültürüne mi ağırlık verilecektir, yoksa Rus geleneklerine mi dönülecektir? 2. Bu başkalaşmayı gerçekleştiren yüksek sınıflarla halk yığınları arasındaki uçurum nasıl giderilecektir?.

Petro'nun gerçekleştirdiği reformlar sonunda meydana gelen şartlar edebiyatın gelişmesine yardımcı olmamıştır. Petro edebiyatı himaye etmemişti. Çünkü edebî faaliyetleri lüzumsuz sayıyordu. Onun halefleri de bu görüşleri sürdürdüler. Avrupa kültürünün yalnız pratik yönden yararlı olan şeylerini aktarmaya çalıştılar. Kültür yapısının mânevî çatısına değer vermediler.

II. Ekaterina'nın tahta çıkması üzerine bu durum değişti. Alman soyundan gelen Ekaterina, yazarlıkla da uğraşmıştı. Çağdaş yazar ve düşünürlerle yakın ilişkiler kurmuş, edebiyat alanında çalışanları himaye etmişti. Fransız yazarları Ekaterina'dan büyük övgü ile söz ederler. Ancak, onun çevresinde oluşan mânevî ve edebî hayat aldatıcı idi. İmparatoriçe, Rusya'da bütün yurttaşların mutlu olduklarını ilân etmişti. Onun bu yoldaki iddiasına katılmayan Novikov ve Radişçev gibi yazarlar ise Sibirya'ya sürülüyordu.

Bu engellere rağmen Rus edebiyatı gelişmeye başlamıştır. Başlangıçta meydana getirilen edebî mahsuller, ithal malı karakteri taşır. Lomonosov, yabancı kaynaklardan örneklenerek edebî kaideleri tesbit etmiştir; Sumarokov klasik dramlar yazmıştır; Krılov ise geç kalmış bir Lafontaine olarak hayvan masalları anlatmıştır; Derjavin klasik övgüler meydana getirmiştir; Fonvizin klasik komediler kaleme almıştır; N. M. Karamzin, Rus Werther'i sayılan *Bednaya Liza*'yı yazmıştır. Karamzin, Rus edebiyatında klasik dönemden romantizm öncesine geçişi de hazırlamıştır. İlk defa Rusya tarihini —büyük ölçüde idealize ederek— kaleme almıştır. Çar I. Aleksandr'ın öğretmeni Jukovskiy ise mezar taşı şiirleri yayınlamıştır.

XIX. yüzyılın 20. yıllarında Rus edebiyatında büyük bir gelişme başlar. Napoléon savaşlarında Kutuzov, yenilmez Fransız imparatorunu yenmiştir. Kutuzov zaferi batı usulleriyle değil, Rus usulleriyle, pasif direnişten ve Rus steplerinin soğuk kışlarından yararlanmak suretiyle kazanmıştı. Paris'e giren Rus birlikleri çar I. Aleksandr'a Avrupa'nın yeni haritasının tesbitinde büyük bir imkân sağlamışlardı. I. Aleksandr, romantik ve liberal fikirlere bağlı genç bir çardı. Yazarlara daha büyük bir hürriyet vermişti. Bütün Orta ve Doğu Avrupa'da olduğu gibi, Rusya'da da romantik fikirler kolaylıkla yayılmaya başlamıştı.

A. S. Griboedov'ın *Gore ot uma* (Akıldan belâ) adlı komedisi 1829'da temsil edildi. Moskova sosyetesini yeren bu eser, Rus edebiyatının en başarılı komedilerinden biri olarak ün almıştır.

Dünya edebiyatı tarihine geçen ilk Rus şâiri A. S. Puşkin'dir. Saray aristokrasisine mensup olan Puşkin, Petro'ya hizmet eden Afrikalı bir zencinin soyundan gelir. Puşkin, ortak Avrupa romantizmini Rusya'ya getirmiş ve orijinal bir Rus romantizmi yaratmıştır. Onun eserleri üç dönemi birbirine bağlayan bir köprüdür. Başlangıçta rokoko şiirler yazmış, daha sonra Rus romantizmini yaratmış, son olarak *Evgeniy Onegin* adlı manzum romanıyla Rus realizmini açmıştır.

Puşkin'in eserlerinde Byron ve E. T. A. Hoffmann'ın güçlü etkisi kolaylıkla göze çarpar. Özellikle Byron'un etkisi derindir. Byron olmasaydı, Puşkin romantik Rus bölgelerini, Kafkasya'yı ve Karadeniz kıyılarını keşfedemezdi. "Kafkas esiri" adlı eseri Byron'un baskısı altında yazılmıştır. "Çingeneler" adlı şiirinde de Byron'a has açık çizgiler fark edilir. Ancak, bütün bu eserler mahallî veya millî sınırlar içinde kalmıştır. Puşkin, dünya edebiyatı tarihindeki yerini *Evgeniy Onegin* [1825 - 1831] adlı romanıyla sağlamıştır.

Rus romantizminin ikinci büyük adı M. Yu. Lermontov'dur. Lermontov, Puşkin'in eserini bütünlemiştir. Bu iki şâirin kaderi de birbirine benzer: Puşkin zenci soyu ile iftihar etmiştir. Lermontov ise ailesinin İskoç (Learmouth) kökeniyle övünmüştür. Lermontov da üniversiteden uzaklaştırılmış ve Puşkin'in vakitsiz ölümü dolayısıyla yazdığı şiiri yüzünden Kafkasya'ya sürgüne gönderilmiştir. Son olarak, Lermontov da bir düello sonunda ölmüştür. Puşkin gibi.

Lermontov da Byron'u başlıca örnek olarak seçmiştir. Ancak, Puşkin gibi, o da Byron'dan realizme doğru uzaklaşmıştır.

Puşkin gibi, Lermontov da hem manzum hem de mensur eserler vermiştir. Gençlik yıllarında yazdığı şiirlerde batı etkisi daha açıktır. *Demon* (İblis) adlı manzum eserinde Fransız romantizminin çok sevdiği bir konuyu işlemiştir. Daha sonraki eserlerinde Lermontov Puşkin'den daha derin bir lirik şâir olduğunu ispat etmiştir. Şiirleri birçok bakımlardan Shelley ve Keats'i hatırlatır.

Lermontov da dünya edebiyatında yalnız bir kitabı ile yer almıştır. Bu, *Geroy Naşego Vremeni* (Zamanımızın Kahramanı) [1839 - 1840] adlı romanıdır. Adından da anlaşılacağı gibi, bu eser Byronizmin baskısı altında oluşmuş yeni bir insan tipinin objektif bir tasviridir. Ancak, Evgeniy Onegin ile "zamanımızın kahramanı" Peçorin arasında on yıllık bir zaman farkı vardır. Peçorin de hayat ile ölüm arasında oynar, Onegin gibi düelloda vuruşur. Onegin, çektiği bütün acılara rağmen hayata bağlı ve sathî bir tiptir. Peçorin ise Byron'un tiplerine daha yakındır. Peçorin'in düelloda hasmını öldürmesini tasvir eden bölüm, tipik bir Rus yazısıdır. Dostoevskiy veya Tolstoy'un büyük eserleri gibi. Çağdaşları Lermontov'u anlamamışlardır. Ünü daha çok yüzyıl sonunda yayılmıştır.

Puşkin, *Evgeniy Onegin*'iyle Rus realizmine adım atmıştır. Rus realizminin gerçek kurucusu N. V. Gogol'dür. Puşkin, birçok bakımlardan Gogol'ü teşvik etmiştir. Onun birçok eserlerinin konusunu Puşkin'in verdiğini biliyoruz.

Rus edebiyatı en büyük eserlerini roman türünde vermiştir. Bu bakımdan Rus edebiyatının altın çağının, roman türünün altın çağına rastlaması bir tesadüf eseri değildir.

Rus romanının gelişmesine siyasî faktörler de katkıda bulunmuştur. 1825'te Dekabristler ayaklanmasının patlak vermesinden sonra Rusya'da ağır bir baskı rejimi kurulmuştu. Bu baskı 60. yıllara kadar sürmüştü. Sansür, sosyal meselelerin açık olarak tartışılmasına göz yummuyordu. Bu sebeple, reform meseleleri, zararsız sayılan ve kontrolden kolaylıkla geçen edebî eserlerde ve edebî eleştirmelerde yer almıştır. Böylelikle bütün manevî enerji roman türünde yoğunlaşmıştır.

Rus romanında dile getirilen reform özlemi, sosyal bir karakter taşır. Rus roman yazarları, toplumda küçük insanları, yoksulları, ıstırap çekenleri, ezilenleri, gerçekten türlü güçlükler içinde hayat mücadelesi verenleri keşfetmişlerdir. Romantik halk kavramına da açık ve kesin bir değer ve anlam vermişlerdir. Bu, insanî bakımdan Rus edebiyatının en büyük katkısı sayılır.

Ruslarda sosyal konular başlangıçtan beri önemli bir yer tutar. Batı dünyasında bu yolda henüz en ufak bir ses çıkmadığı yıllarda bile Rus edebiyatında sosyal meselelerden söz edilmiştir. Örnek olarak, Rus halk efsanelerinin kahramanı İlya Murcmets, kiliselerin altın toplarını satar ve elde ettiği paralarla yalın ayaklıların ve yoksul delikanlıların karnını doyurur. Gogol'ün yazdığı gibi, Ruslar suçlulara mutsuz insan gözüyle bakar ve köyden geçen esirlere armağanlar verirler. Karamzin'in Rus Werther'i sayılan *Bednaya Liza*'sı sosyal bir probleme dayanır. Rus Werther'i yoksul bir kızdır. Soylu sevgilisi kendisini terk edince intihar eder. Gogol'ün *Şinel'* (Kaput) adlı eseri "küçük insan"ı konu olarak edebiyata kazandıran ilk hikâye sayılır. Yazar, konusunu romantizm öncesinde yetişen Çulkov'un bir hikâyesinden almıştır. Rus edebiyatında romantizm öncesi dönemde bile sosyal meseleler tartışılmıştır.

Rus romanında sosyal konular yanında dinî meseleler de çok geniş bir yer alır. En büyük yazarların eserlerinde sosyal ve dinî problemleri birbirinden ayırmak imkânsızdır. Bu dinî karakter Rusya'yı dinî inançlarında bile serinkanlı ve akılcı olan batıdan ayırır. Rus yazarları tanrının varlığı meselesini sürekli olarak işlemişlerdir.

Rus romanı burjuva çevrelerinin edebî türüdür. Rusya'da roman yazarları bu çevrelerden yetişmişlerdir. Eski soylu ailelerden gelen yazarlar, toplum karşısında kendilerini suçlu hissetmişlerdir. Turgenev, Nekrasov, Saltıkov, Pisarev, Garşin, Herzen, Tolstoy gibi yazarların eserlerinde bu "suçluluk" duygusu açıkça görülür. Bu "suçlu" yazarlar arasında Dostoevskiy de verilebilir. Bu bakımdan Rus yazarları soyluların imtiyazlarına karşı savaş açmayı kaçınılmaz bir görev saymışlardır.

Dostoevskiy, Gogol'ün rolünü belirtirken *Şinel'* adlı eserine ayrı bir yer vermiştir: "Biz Gogol'ün *Şinel*'inden geldik."

"Küçük insanlar"ın yazarı Gogol', köken bakımından bir küçük insandır. Ukrayna steplerinde yetişen yazar, Kazakların çocuğudur. Ukrayna steplerini tasvir eden ilk eserleri romantik yazılardır. Dünya edebiyatının etkili bir mensur destanı *Taras Bul'ba* da romantik bir eserdir. Buna karşılık *Revizor* (Müfettiş) adlı komedisi realist bir görüşle yazılmıştır. Bu komedinin ilk temsilinde çar I. Nikolay bile yazarı alkışlamıştır. *Şinel'* adlı büyük hikâyesi [1836], Rus edebiyatı tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu hikâyenin kahramanı Akakiy Akakieviç küçük bir memurdur. Dişinden tırnağından arttırarak biriktirdiği parasıyla bir palto satın alır. Daha ilk gece paltosunu çaldırır. Akakiy Akakieviç bu acıya dayanamayarak ölür. *Nos* (Burun) adlı hikâyesi de "küçük insan"ın kaderi üzerine yazılmış bir eserdir. Gogol en bü-

yük eseri *Mertvıe Duşi*'yi (Ölü Canlar) 1835'te yazmaya başlamıştır. Bu eserde geçen tipler *Revizor*'da da ortaya çıkmıştır. Ancak, bu eserde tipler bütün özellikleriyle canlandırılmıştır. Puşkin, Gogol'ün bu eserini Rusya'daki gerçekler bakımından "acı" bulmuştur. Yazar, eserinin uyandırdığı tepki karşısında ikinci bölümde Rusya'nın iç açıcı yanlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak, yazar eserinin bu bölümünü sonradan yakmıştır. Bunun üzerine Gogol' yazarlıktan vazgeçmiştir. Yalnız, hayatının son yıllarında arkadaşlarına hitap eden bir açık mektup yazmıştır. Onun bu mektubuna yalnız büyük eleştirme yazarı Belinskiy cevap vermiştir. Gogol' ile Belinskiy, XIX. yüzyılın 40. yıllarında Rusya'da aydınlar arasında açılan fikir mücadelesini açığa vurmuşlardı. Rus aydınları iki ana fikir çevresinde toplanmışlar ve batıcılar (zapadniki) ve Slavyanofiller olarak iki akıma bağlanmışlardı.

Batıcı akımın görüşü açıktır: Petro'nun reformlarına uygun olarak Avrupa'nın ilerici fikirlerini Rusya'ya ithal etmek gerekir. Halkın seviyesini de kültürlü toplulukların seviyesine çıkarmak şarttır.

Buna karşılık Slavyanofillerin görüşü daha karışıktır. Slavyanofiller yabancı baskılara karşı cephe almışlardır, ama ideolojileri Herder, Hegel ve Schelling'in inançlarına dayanır. Slavyanofillere göre, batının misyonu sona ermiştir. Eski batı artık insanlığa bir şey veremez. Gelecek, genç Rus halkınındır. Rusya Avrupa'ya ne öğretecektir? Slavyanofiller, bu sorunun cevabını Rus Hıristiyanlığında aramışlardır. Bu akım sonra da gitgide siyasî bir istikamet alarak Panslavist bir hareket hâlini almıştır.

Dostoevskiy en büyük Slavyanofil olarak ün almıştır. Ancak, büyük yazar bu akıma geç katılmıştır. Homyakov, Kireevskiy kardeşler ve Aksakov kardeşler ise yaratıcı olamamışlardır.

İlerici fikirlerin en güçlü savaşçısı olarak A. İ. Herzen (Gertsen) tanınmıştır. Herzen çok yanlı bir yazar ve bilgindi. Paris'te "Kolokol" (Çan) dergisini yönetmiştir. 1847'de Avrupa'ya kaçan Herzen'in hatıraları değerlidir.

Batıcıların başı ise İ. S. Turgenev'dir. Eski ve zengin bir soydan gelen Turgenev, *Zapiski Ohotnika* (Bir Avcının Notları) [1847 - 1852] adlı eserinde, sanat yoluyla köylülerin serflikten kurtarılması konusuna değinmiştir. Bu eser bu yolda yaygın ve verimli bir etki yapmıştır. Çar II. Aleksandr, Turgenev'in eserini okuduktan sonra köylerin serflikten kurtarılması inancına varmıştır.

Turgenev'in sürekli olarak üzerinde durduğu bir tip de suçluluk duygusu içinde ıstırap çeken soylu tipidir. Yazar, hayatta çalışma alanı bulamayan bu kahramanlarına "fuzulî adamlar" *(lişnie lyudi)* adını vermiştir. Puşkin'in Onegin'i ile Lermontov'un Peçorin'i de bu kahramanlar grupuna girer. Yalnız, Turgenev'in kahramanları vicdanî bir rahatsızlık duyarlar. Halka yardım etmek isterler, ancak bu yolda kendilerinde güç bulamazlar. *Dvoryanskoe Gnezdo* (Soylu Yuvası) [1859] ve *Nakanune* (Olaydan bir gün önce) gibi eserleri bu gibi kişilerle doludur. Turgenev, *Don Quijote ile Hamlet* başlıklı bir etüd de yazmıştır. Bu etüdünde, insanları iki ana grupa ayıran yazar, Don Quijote'nin başkaları uğruna savaştığını, Hamlet'in ise amaçsız bir hayat sürdüğünü anlatmıştır. Turgenev'in aktif bir insan tipi olarak Cervantes'in kahramanını seçmesi düşündürücüdür. Ama Turgenev'in aslında Hamlet'i tuttuğu açıktır. Bu dönemde irade güçsüzlüğü yaygın bir hastalıktı. Turgenev'in arkadaşı Flaubert, *Education sentimentale*'i yazdı, ama irade güçsüzlüğünü daha çok Ruslar tasvir etmişlerdir.

Belinskiy'den sonra Rus edebiyatında birinci sınıf bir eleştirmeci olarak ün alan Dobrolyubov (1836 - 1861), Turgenev'i kahramanlarının pasifliğinden dolayı suçlamış, Rus halkının aksiyon yolunu bulacak yeni nesli beklediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Turgenev *Ottsı i Deti* (Babalar ve Çocuklar) [1862] adlı en büyük romanını yazmıştır. Yazar, bu eserinde babaların duyarlığından uzaklaşan, şiir yerine tabiî ilimleri seçen, uyanık, objektif ve ihtilâlci yeni insanı tasvir etmiştir. Romanın kahramanı Bazarov nihilisttir, artık yaşlanmış olan soylu yazarın anladığı anlamda nihilisttir. İleri yazarlar, Turgenev'in çizdiği portreden memnun kalmamışlardı. Herzen bu eserden sonra Turgenev'le sürdürdüğü dostluğa son vermiştir.

Daha sonra Turgenev *Dım* (Duman) adlı bir eser daha vermiştir. Bu eserinde aristokratların boşluğunu dile getirdiği gibi, hayatlarını dış ülkelerde, kaplıcalarda geçiren ve ihtilâl üzerine kısır konuşmalarla vakit kaybeden insanları da alaya alır. Böylelikle yazar bu eserinde de "fuzulî adam"lara dönmüştür. Turgenev'in bütün romanları aşk romanlarıdır. *İlkbahar selleri, İlk aşk* gibi romanları ise doğrudan doğruya yalnız aşk romanlarıdır.

Turgenev, Avrupa'da büyük ün kazanan ilk Rus yazarıdır. Batının Rus edebiyatını keşfetmesine yol açan yazar, Turgenev'dir, denilebilir.

Turgenev'in rakibi İ. A. Gonçarov da büyük bir batıcıdır. Ağır başlı ve sessiz Turgenev'e karşılık Gonçarov korkunç ölçüde kıskanç bir yazardır. 1923'te ortaya çıkan hatıralarında, Turgenev'in roman konularını kendisinden almakla yetinmediğini, bu konuları batılı yazarlara sattığını yazmıştır. Örnek olarak Flaubert'in bile kendisinden aktarılan konuları işlediğini ileri sürmüştür. Gonçarov, sansür görevi de yapmıştır. Bu yoldan da yazar arkadaşlarını engellemiştir. Gonçarov, Rus edebiyatının *l'art pour l'art* görüşüne en yakın yazarıdır. Birçok romanlar yazmışsa da, yalnız *Oblomov* romanıyla dünya edebiyatı tarihine girmiştir. Onun çizdiği Oblomov, "fuzulî adam"ın en karakteristik tipi olarak kabûl edilmiştir. Batıda da buna benzer tiplere rastlanmış ve *Oblomovizm* üzerine bir yığın yazı yazmıştır.

A. N. Ostrovskiy (1823 - 1886), büyük bir realist oyun yazarıdır. *Groza* (Bora) adlı eseri geniş bir ilgi görmüştür. Ostrovskiy, dramlarında romanlarda geçmeyen sınıfları, tüccarları ve şehirlileri tasvir etmiştir.

Rus edebiyatı lirik şâirler de yetiştirmiştir. Yoksul çevrelerin şâiri Nekrasov (1821 - 1886), halkçı Nikitin, ince ve duyarlı Tyutçev (1803 - 1873) gibi.

F. M. Dostoevskiy ve L. N. Tolstoy Rus edebiyatına yeni bir anlam vermişlerdir. Asıl Rus edebiyatı bu iki yazarla başlamıştır denilebilir. Onların eserleri okuyuculara yalnız edebî bir tat vermekle kalmaz. Dostoevskiy ve Tolstoy'un eserlerini gözden geçiren okuyucular daha ciddî bir durumla karşılaşırlar: Ağır bir sorumluluk duygusuna kapılırlar, bir vicdan muhasebesi yapmak isterler.

Tolstoy en evrensel bir yazar sayılır. Yıllar geçtikçe onun eserleri okuyuculara gittikçe artan bir zevk verir. Buna karşılık Dostoevskiy herkese hitap etmez. Onun eserlerini okuyanların özel bir ruhî yapıya sahip olmaları gerekir. Okuyucuların seçkin kimseler olmaları şart değildir. Seçkinlerin Dostoevskiy'i seve seve okuyacakları söylenemez. Ama onun okuyucularının genç olması tavsiye edilir. Dostoevskiy genç okuyucuları saran ve sarsan bir yazardır.

S. S. C. B. : Rusya'nın en büyük romancısı Leo Tolstoy'un Anna Karenina'sı birçok dile çevrilmiş, sinemaya konu olmuştur. Resim, eserin 1935'te çekilen filminden bir sahneyi gösteriyor. Solda Greta Garbo ve Fredric March

Tolstoy az çok edebiyatın alışılmış bir temsilcisi sayılabilir, ama Dostoevskiy büsbütün ayrı bir yazardır.

Dostoevskiy Rus edebiyatına yeni bir edebî tür kazandırmıştır. Hayat hikâyesinin, onun dehasına her bakımdan ışık tutacağı söylenemez, ama geçirdiği olaylarda dikkate değer noktalar vardı. Soylu ve varlıklı bir babanın yoksul bir oğlu olan Dostoevskiy, sürekli olarak yoklukla mücadele etmiştir. Nâşirlerinden aldığı avansları karşılamak için durmadan çalışmıştır. Gençliğinde siyasî bir harekete karışmış, ölüme mahkûm edilmiş ve darağacında asılacağı anda çar tarafından affedilmiştir. Sibirya'da dört yıl ağır bir çalışma hayatı geçirdikten sonra iki yıl askerlik yapmıştır. İçkiye düşkün bir babanın oğlu olarak Dostoevskiy kendisini kumara kaptırmıştır. Şiddetli bir sinir hastalığına (sara) tutulduğunu da biliyoruz. İlk sara nöbetini babasının acımasız bir köylü tarafından öldürülmesi üzerine geçirmiştir. Buna göre, ruhî olayları gözlemek üzere özel çalışmalara muhtaç kalmamıştır.

Dostoevskiy'nin romanları gece ve oda romanlarıdır. Buna karşılık Tolstoy'un eserleri açık havada gün ışığı altında geçer. Odaların aydınlatılması Rembrandt'ı hatırlatır. Romanlarında rol alan kişilerin giyim kuşamını, görünüşünü bilmiyoruz. Dostoevskiy "tasvir" etmez. Olayları da ana çizgileriyle özet olarak verir. Monolog ve diyaloglardan yararlanır. Bu büyük roman yazarının eserleri dram karakterindedir. Romanları yapı bakımından da dram özelliği taşır. Eserleri felâket, öldürme veya intiharla sona erer. Dram yazarları gibi, kahramanlarını sık sık bir araya getirir. Romanlarının cereyan ettiği çevrelerde cinayet ve intihar, cinayet romanlarında olduğu gibi, sık sık geçer. Dünya edebiyatında yalnız Shakespeare bu kadar çok ölüyle uğraşmıştır. Dostoevskiy estetik engel tanımaz. Balzac ve Sue gibi yazarları örnek almıştır. Romanlarının hikâye örgüsü ekseri bayağı cinayet olaylarıdır. *Besı* (Ecinniler) romanının sonunda *Hamlet*'in sonundakine benzer bir toplu ölüm olayı ile karşılaşılır. Büyük bir yazar olarak Dostoevskiy, korkunç ölümün dram ve romanın eskimez bir konusu olduğunu bilir. Ancak, cinayet romanlarını hatırlatan kompozisyon Dostoevskiy için yalnız bir çerçevedir. Dostoevskiy bu noktada büyük realist yazarlardan ayrılır. Dostoevskiy günlük hayatın karakteristik bir olayını tasvir etmez. Düşüncelerini ortaya koymak ister. Dostoevskiy ile diğer romancılar arasında büyük bir fark vardır. Bu fark özellikle değindiği problemlerin derinliğinde göze çarpar. Kahramanları düşüncelerini uzun uzadıya dile getirirler. Dostoevskiy konuşmaz, kahramanlarını konuşturmakla yetinir. Ancak, kahramanların düşünceleri açıklıktan uzaktır. Bu bakımdan onların düşüncelerinde daima daha derin bir anlam sezinleriz.

Dostoevskiy, eserlerinde ıstırabı ana motif olarak işlemiştir. Dostoevskiy'nin gözünde ıstırap geçici değildir. Onun ıstırap öğretisinde Ruslara has mistik bir yön ifadesini bulmuştur.

Dostoevskiy'ye göre modern insan eski insanlardan daha mutsuzdur. Çünkü inancını kaybetmiştir. Dostoevskiy inançsızlığın bütün bunalımlarını yaşamıştır. Bu bakımdan inancını kolaylıkla kazanmamıştır. Bu bakımdan onun bu gözlemi özel bir değer taşır. *İdiot* (Budala), *Prestuplenie i Nakazanie* (Suç ve Ceza) ve *Bratya Karamazov* (Karamazov Kardeşler) adlı eserleri bu bakımdan değerli örneklerle doludur.

Gerçek bir Slavyanofil olarak Dostoevskiy, inançsız kalan batı dünyasını sorumlu tutar. Ona göre, ıstırap çeken Tanrı batının inançsızlığını yenecektir. Hemen bütün Slavyanofiller gibi, Dostoevskiy de bu yoldaki görüşleri batıdan almıştır.

Dostoevskiy eserlerini yazarken mistik öğretisine ağırlık vermiştir. Ancak, batı okuyucuları çevresinde gördüğü rağbeti daha çok psikolojik tahlil gücüne borçludur. İnsan ruhunda yeni bir âlem keşfetmiştir.

Dostoevskiy'den önce sanat ve ilim alanlarında ruh bilgisi rasyonel bir karakter taşıyordu. Buna karşılık Dostoevskiy, ruhun rasyonel karakterden uzak olduğunu biliyordu. Ruhî hayat rasyonel bir düzene sokulamayacak kadar karışıktır.

Onun ruh görüşüne hâkim olan ana kanun, modern psikolojide anbivalans (Fr. ambivalence) adı verilen durumdur: Sevgi ve nefret yakın (veya komşu) kavramlardır. Eserlerinde sevginin nefrete dönüşmesi motifini sürekli olarak kullanmıştır.

Dostoevskiy, eserlerinde aşka küçük bir rol ayırmıştır. Aşk ihtirası kahramanlarını harekete getirirse de, yazar âşıklardan uzak kalmıştır. Ancak, eserlerinde öz saygısına merkezî bir yer vermiştir.

Bu eserlerde başkahraman olarak Rus romanında başrolleri oynayan suçlu soylu ve fuzulî adam geçer. Bunlar Dostoevskiy'nin en enteresan ve en esrarlı tipleridir. Soylu kahramanları irade bakımından güçsüz değildir. Ancak, Tanrı ile İblis arasında kalmışlardır. Dostoevskiy bu ikilik motifine sık sık dönmüştür. Çünkü yazar Tanrıya inanmakla kalmaz, İblise de inanır.

Dostoevskiy ile Tolstoy kamu oyunda yan yana geçerler. Goethe ile Schiller gibi. Thomas Mann (b. bk.) tarafından ortaya konulan bu karşılaştırmada Schiller, Dostoevskiy ile, Goethe de Tolstoy'la birleştirilebilir.

Tolstoy otobiyografik bir yazar olarak Goethe'ye benzer. Dostoevskiy kahramanlarının arkasında gizlenir. Buna karşılık Tolstoy, kendisi "parantez içinde" saklamaz. Fikrini söylemek için hikâyeye ara verir. Yazarlık mesleğine otobiyografik bir triloji *Detstvo, Otroçestvo i Yunost'* (Çocukluk, İlk Gençlik ve Gençlik) ile girmiştir. Büyük romanlarında Pierre, Levin ve Nehlyudov gibi adlar altında kendisini vermiştir. Rousseau gibi, kendisini olduğu gibi anlatmaya çalışmıştır. Eserlerinde suçlarını bile ortaya koymaktan geri durmamıştır. Onun itiraflarında bir günah çıkarma gayreti sezilir. Tolstoy, *Vlast'* "te" + "me" + ı *tmı* (Karanlığın Kudreti) [1886] adlı halk dramında tüyler ürpertici itiraflarda bulunur. Dostoevskiy'nin kahramanları zaman zaman günahlarını açık olarak söylemek ihtiyacını duyarlar. Tolstoy görüşlerini içine alan en önemli eserlerinden birine *İspoved* (İtiraf) [1882] adını vermiştir. Bu itiraflar Goethe'nin kullandığı anlamda günah çıkarma yazıları olmakla kalmaz. Dinî bakımdan da günah itiraflarıdır.

Tolstoy'un otobiyografik roman kahramanları "fuzulî" soylulardır. Sâdeliğe varan bir saflık gösteren bu tipler ekseriya irade gücünden mahrum kalmışlardır, Oblomov gibi ve cana yakın, sevimlidirler, Oblomov gibi. Tanrının ıstırap çekmeye mahkûm ettiği tiplerden değil, Tanrıyı arayan tiplerden söz eder. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ateistler yanında "arayıcı"lar önemli bir yer tutar.

Tolstoy, son yazılarından birinde sanatta üç kriter üzerinde durur: Samimiyet, açıklık, orijinallik. Onun günah çıkarma mahiyetindeki eserlerinde samimiyet kriteri değerlendirilmiştir. Açıklık, Tolstoy'un en büyük ahlâkî dileği sayılan sâdelik anlamına gelir. Sanat bakımından en önemli kriter ise orijinalliktir.

Tolstoy'un romanlarında bütün bir dünya yer alır, Homeros'un veya Shakespeare'in eserlerinde olduğu gibi.

Tolstoy, hikâye türünün en seçkin ustaları arasında yer almıştır. *Smert' İvana İl'iça* (İvan İl'iç'in Ölümü) [1886] ve *Kreytserova Sonata* (Kroyçer Sanatı) [1890] gibi eşsiz küçük romanlar da yazmıştır. Ancak, yazar olarak büyüklüğünü büyük romanlarında ispat etmiştir. Romain Rolland'ın açıkladığı gibi, fertlerin kaderlerini yazdıktan sonra, orduların ve halkların, büyük insan topluluklarının romanını kaleme almıştır. En büyük eseri *Voyna i Mir* (Savaş ve Barış) [1864 - 1869]'dir. İkinci büyük romanı ise *Anna Karenina* (ad)'dır [1873 - 1877]. Bu roman Tolstoy'un en mükemmel eseri olarak tanınmıştır. Tolstoy, kendi çağını ve çevresini, kendisini (Levin) ve insanları nasıl gördüğünü bu eserinde açıklamıştır. Aşk ve ihanet romanı olarak da bu eser en büyük edebî mahsuller arasına girmiştir. Halbuki Tolstoy bu eserini isteksiz olarak bitirmiştir. *Anna Karenina*'yı yazdığı sırada bir ruhî bunalım geçirmiş ve yazar olarak bütün çalışmalarını suçlamıştır. Üçüncü büyük romanı *Voskresenie* (Diriliş) [1899]'yi yaşlılığında yazmıştır. Din ve ahlâk görüşlerini bu romanda açıklamıştır. Ancak, yalnız bu açıklamalarıyla yetinmeyen yazar, fakir insanların hayatı ve ölümüyle ilgili zengin gözlem ve tecrübelerini de değerlendirmiştir. Bu kitap dünya edebiyatında yazılmış en ürpertici eserlerden biridir.

Buna rağmen hayat güzeldir. Tolstoy'un bütün eserlerinde hayat sevgisi, hayata bağlılık üzerinde durulmuştur. Tolstoy yalnız insanların ne duyduklarını anlatmakla yetinmeyerek, ayrıca köpeklerin, atların ruhî hayatıyla da meşgul olmuştur.

Tolstoy, hayatta gerçek bir sâdelik sağlamak ister. Sanat ve edebiyattan vazgeçmeyi tavsiye eder. Sanatın ana gayesi çağın dinî şuurunu dile getirmektir. Eski çağlarda olduğu gibi. Renaissance'tan beri sanat dinî muhtevadan mahrumdur. Bu bakımdan fuzulî ve zararlı bir lüks maddedir. Tolstoy dinî inançlara büyük değer vermiştir. Bu yolda Pravoslav kilisesinin öğretisini benimsemeye gayret etmiştir. Ancak, en sonunda kiliseye karşı cephe almış ve İsa'yı kabûl etmeyen yeni bir tarikat kurmuştur. Ancak, çağdaşları, inançları ve gerçek hayatı arasında birtakım çelişkiler görmüşlerdir.

Rus edebiyatı XIX. yüzyıl ortasında dünya edebiyatı değerleri kazanmıştır. Bu dönemde okuyucu çevrelerinin realist zevki, Rus yazarlarının orijinal kabiliyetini görmekte gecikmemiştir. Bu durum sonraki çağlarda da devam etmiştir. Ancak, natüralizm, empresyonizm Rus ruhuna realizmden daha yakın gelmiştir. Yüzyıl sonundaki karanlık atmosfer Rus kalbine büsbütün uymuştur. Rusya'da çarlık rejiminin gittikçe artan baskısı hür ve iç açıcı düşünceleri yok etmiştir.

Rus edebiyatı bu dönemde de iki büyük yazar yetiştirmiştir: Çehov ve Gor'kiy. Bu iki yazar Dostoevskiy ve Tolstoy'a erişememişlerse de, onlardan geri kalmamışlardır.

A. P. Çehov hikâye gibi güç bir edebî türün en büyük ustalarından biridir. Örnek olarak Maupassant'ı almış, klasik yoğunluk bakımından büyük Fransız yazarından geri kalmamıştır. Çehov'un hikâyelerinde, hattâ roman ve piyeslerinde beklenmedik, büyük olaylar geçmez. Bu eserlerde küçük gelişmelerden söz edilir. Yüzyıl sonu Rus karamsarlığını Çehov en açık olarak ifade etmiştir. Eski Rus yazarları "fuzulî adamlar"dan söz etmişlerdi. Çehov'a göre, bütün dünya fuzulî adamlardan oluşmuştur. Dünya bile fuzulîdir.

Sanat bakımından Çehov'un en şaşırtıcı yanı, en çok olaya ve harekete dayanan iki türde, hikâye ve dramda olaysız geçen durumları anlatmasıdır. Hauptmann ve Maeterlinck'ten sonra natüralist - empresyonist sahneyi Çehov gerçekleştirmiştir. *Trı Sestrı* (Üç Kız Kardeş) [1901], *Vişnevıy Sad* (Vişne Bahçesi) [1904], *Çayka* (Martı), *Dyadya Vanya* (Vanya Dayı), *İvanov* (ad) gibi oyunları sağlam bir iç yapıdan uzaktır. Ancak, bu piyeslerin bir atmosferi vardır. Orta seviyedeki seyirciler bile kendilerini bu atmosferin etkisinden kurtaramazlar.

Çehov eserleriyle etkisini Rusya'nın sınırları dışına da yaymıştır. Özellikle Anglosakson ülkelerinde onun sanatı saygıyla karşılanmıştır Çehov'un bu ülkelerde Katherine Mansfield gibi seçkin öğrencileri de yetişmiştir.

Çehov teknik alanda natüralizmin doruk noktasına erişirken Maksim Gor'kiy konuda ustalığını ispat etti. Natüralizm aşağı tabakaları edebiyata sokmuştur. Gor'kiy ise en aşağı tabakaların büyük sanatkârıdır. Onun dünyası, yalın ayak insanların, toplum dışında kalanların, serserilerin, içki düşkünlerinin, hırsızların dünyasıdır. Gor'kiy gençlik yıllarından başlayarak bir ihtilâlcidir, ama yazılarında toplumu suçlamaz. Ona göre, toplum dışında kalan insanlar suçludur. Çünkü doğru yola dönmek için küçük bir gayret göstermezler. Esasen toplumu suçlu görmek için ortada bir sebep de yoktur. Onun yazılarındaki kişiler yaşadıkları hayattan şikâyet etmezler. Gor'kiy özel sanat kabiliyetini mutsuzluk içindeki mutluluğu belirtirken ispat etmiştir.

Hikâye ve otobiyografik romanlar (*Foma Gordeev* [ad]) yazdığı gibi, birçok sahne eserleri de vermiştir. *Na Dne* (Ayak Takımı Arasında) [1901] adlı piyesi, Çehov'un oyunları gibi olaysızdır. Natüralist amaçlar güden bu eser de Rusya dışında rağbet kazanmıştır. Çehov'un oyunları gibi.

XIX. yüzyıl sonunda yetişen büyük Rus yazarları, hayatın korkunç yanlarını tasvir ederek pesimizme edebî bir biçim vermişlerdir. Bu dönemde yetişen Rus yazarları bu yolda mübalâğalı ölçüler kullanmışlardır. Leonid Andreev (1871 - 1919), gerek hikâye ve romanlarında gerek dramlarında melodramatik etkiler sağlamıştır. M. P. Artsibaşev (1878 - 1927) çağının erotik ayaklanmasını aşırı natüralist romanlarında işlemiştir.

Natüralizme paralel olarak Rus edebiyatında Avrupa akımları da yaygınlık kazanmıştır. Senbolist şâirler arasında Ruslar V. Bryusov'a (1873 - 1924) büyük değer vermişlerdir. Ancak, Nobel armağanı almış olmasına rağmen Rus realizminin yeni temsilcisi İ. A. Bunin Avrupa'da bir değer olarak kabûl edilmemiştir.

Yeni Rus edebiyatının öncüleri arasında A. M. Remizov (doğ. 1877) senbolist şâir olarak ün almıştır. Remizov eski Rus efsane ve masallarını işlemiştir. Romancı Andrey Belıy (1880 - 1934), eserlerinde Rus diline cüretkâr bir biçim vermiştir. *Serebryanıy Golub* (Gümüş Güvercin) adlı romanında Gogol'ün etkisi kolaylıkla fark edilir. Remizov ve Belıy, Rus halk dilinin zenginliklerini edebiyatta değerlendirmeye çalışmışlardır. A. A. Blok (1880 - 1921) ise zamanla ihtilâlin ilk büyük lirik şâiri olarak kabûl edilmiştir. Bu bakımdan 1918'de yazdığı *Dvenadtsat'* (On İki) adlı şiiri anılmaya değer.

Avrupa'da V. S. Solov'ev (1853 - 1900) mistik şâir ve düşünür olarak gittikçe artan bir ün almıştır. Rus Ortodoksluğunu Katoliklikle birleştirmek isteyen şâir, 1896'da gizlice Katolikliğe geçmiştir.

Solov'ev'in öğrencisi olan D. S. Merejkovskiy (1865 - 1941) de Hıristiyanlıkla Elen güzelliğini birleştirme yolunda hayaller kurmuştur. *Hristos i Antihrist* (İsa İle Deccal) adlı trijojisi değerli bir eserdir. Asıl büyük ününü *Leonardo da Vinci* (ad) adlı eserine borçludur.

Rusya'da edebiyat alanında en ihtilâlci akım olarak fütürizmi görüyoruz. Bu akımın bildirisini Vladimir Mayakovskiy (1893 - 1930) yazmıştır. Sovyet rejimine karşı harekete geçen Mayakovskiy, hayal kırıklığına uğrayarak intihar etmiştir. Boris Pasternak da fütürist bir şâir olarak şiirler yazmıştır.

1917 ihtilâlinden sonraki yıllarda edebiyatta birtakım denemeler yapılmış ve yeni düzene ayak uydurmaya çalışan değişik edebî akımlar ortaya çıkmıştır. İhtilâli takip eden yıllarda XIX. yüzyılın edebî mirası reddedildi, proletarya kültürünün gelişmesini sağlayacak bir sanat meydana getirilmeye çalışıldı. Edebî eserlerde daha çok Rusya'da ihtilâlden sonra çıkan iç savaşın kanlı sahneleri tasvir edildi. İ. E. Babel, A. A. Fadeev gibi yazarlar bu realizm akımına uydular. M. M. Zoşçenko, V. P. Kataev, I. Il'f ve E. Petrov gibi yazarlar "eleştirme" ve "kendi kendini eleştirme" imkânlarından yararlanarak önemli bir rol oynadılar. Sanata bağlı kalan bu yazarlar, formalizm akımını geliştirmişlerdir. Ancak, özellikle hikâye ve roman alanında eski geleneklerin diriltilmesine ağırlık verilmiştir. Romanın tekrar önem kazanmasına eski ve yeni "figüranlar" (1923'te sürgünden dönen A. N. Tolstoy, S. M. Leonov, K. A. Fedin vb.), proleter realizminin yaratıcıları (M. Gor'kiy, A. Serafimoviç) ve genç komünist yazarlar (F. V. Gladkov, A. A. Fadeev, M. A. Şolohov) katkıda bulunmuşlardır.

1928'de başlayan birinci beş yıllık plan döneminde edebiyatta politikanın baskısı gittikçe ağırlaşmıştır. Proleter yazar birlikleri (RAPP vb.) "figüran"lara karşı saldırılarını yenilemişler ve B. A. Pilnyak, Y. K. Oleşa, Y. İ. Zamyatin gibi hoşa gitmeyen yazarlar ve formalizm, kozmopolitizm gibi akımlar açık olarak suçlandırılmıştır. Yazarların "sosyalist düzen"e katılmaları için yapılan çağrılar "beş yıllık plan romanları" yazılmasına yol açmıştır. M. A. Şolohov'un *Uyandırılmış Toprak* [1932 - 1933] adlı romanı gibi. Türlü edebî topluluklar arasında sürüp gelen rekabet siyasî yönden sakıncalı görüldüğünden Komünist Partisi 1932'de bütün toplulukları dağıtarak bütün yazarların bir birlikte toplanmalarını talep etmiştir. Bu birliğin 1934'te toplanan birinci kongresinde bütün Sovyet edebiyatı "Sosyalist realizmi"nin hizmetine girmiştir. Bir yandan "particilik" mükellefiyeti ve "müsbet" kahramanların teşvik edilmesi, bir yandan da konuların seçiminde (ihtilâl ve iç savaş kahramanı, sosyalist rejim kahramanı, daha sonra da Büyük Kurtuluş Savaşı veya kalkınma savaşı kahramanı gibi) mecburî bir yönlendirmeye baş vurulması, kahramanlarda ve durumlarda şematizme yol açmış, edebî seviyeyi düşürmüştür. Ancak, aktüel parti politikasının dışında kalan birtakım alanlarda edebî değer veya gerçek bir olay örgüsü taşıyan eserler verilmiştir. F. V. Gladkov'un sanayi romanı [1925], M. A. Şolohov'un iç savaşı içine alan *Tihiy Don* (Sakin Don) [1928 - 1940] adlı romanı veya A. N. Tolstoy'un *Pëtr Pervıy* (I. Petro) [1929 - 1945] adlı tarihî romanı gibi. XIX. yüzyıldan beri Rusya'da geçici olarak büyük rağbet gören tarihî romanlar büyük bir gelişme göstermiştir. Çünkü yazarlar, uzak tarihî çağlarda daha büyük bir hürriyet içinde çalışmışlardır. Bunun gibi, daha geniş hayal ve oyun imkânları sağlayan çocuk edebiyatı da kolaylıkla gelişmiştir.

II. Dünya Savaşında propaganda amacı güden savaş nesri yanında millî direnişte şahsî gayretlerin katkısını vurgulayan eserler de çıkmıştır. A. A. Fadeev'in *Molodaya Gvardiya* (Genç Muhafız Alayı) adlı eseri veya K. M. Simonov'un *Dni i Noçi* (Günler ve Geceler) [1944] adlı Stalingrad romanı gibi. Erkek ve kadın şâirler (A. T. Tvardovskiy, N. S. Tihonov, Anna A. Ahmatova, Olga F. Berggolts vb.), savaş yıllarındaki ferdî ve millî ıstırapları dile getirdiler. Ancak, savaşın sona ermesinden sonra Mihail Zoşçenko, Anna Ahmatova gibi sanatkârlar açık olarak ağır eleştirmelere uğradılar. Edebiyat alanında savaş konularında yazarlara tanınan hürriyet daraltıldı. Bu yoldaki resmî bildiriyi kültür işleri sorumlusu sayılan A. Jdanov kaleme almıştır. Bu bakımdan Sovyet edebiyatında Stalin döneminin bu geç evresine Jdanovşçina (Jdanovizm, Jdanovculuk) adı verilir. Bu evre edebî bakımdan en kısır bir evredir.

Stalin'in ölümü (1953) üzerine Hruşçev 1956'da toplanan parti kongresinde Stalinizmden vazgeçmiştir. Sovyet yazarlarının 1954'te yapılan ikinci kongresi, edebiyat ve kültür alanında köklü bir tasfiyeye yol açmıştır. Stalin döneminde yazarlar eserlerinde gerçekleri verememişlerdi. Şimdi edebiyattan daha açık bir gerçekçilik beklendiği ifade edilmişti. Stalın ölür ölmez Vera F. Panova'nın *Mevsimler* [1953] ve İl'ya Erenburg'un *Ottepel'* (Buzların Çözülmesi) [1954] adlı eserleri çıkmıştı. Edebiyatta istikamet değişikliğinin ilk belirtileri olan bu eserlerde fert ile toplum arasındaki anlaşmazlık konusu işleniyordu. Daha önce suçlandırılan birtakım yazarların (İ. A. Babel vb.) itibarı iade edilmiş birtakım yazarlara (Anna Ahmatova, Y. K. Oleşa) da yayın yapma hakkı tanınmıştı. Bundan başka, ihtilâl öncesi yazar ve şâirlerinin eseri de yayınlanmaya başlamıştır. Bu sanatkârlar arasında Dostoevskiy, Blok, Bunin gibi adlar vardır. Vera Panova, V. P. Nekrasov gibi orta yaştaki yazarlarla V. P. Aksyonov, V. F. Tendryakov, Y. P. Kazakov gibi genç yazarlar da daha çok ahlâkî ihtilâflar, nesiller arasındaki problemler üzerinde durmaya başladılar. Genç lirik şâirler ise Stalin dönemindeki hatalarla kendi çağlarındaki aksaklıkları dillerine doladılar (Y. A. Evtuşenko) veya büsbütün yeni lirik tem ve biçimler denediler (A. A. Voznesenskiy, Bella Ahmadulina vb.).

Bu yeni eğilimler son zamanlara kadar sürmüştür. Ancak, edebiyattaki bir gelişmelerin büsbütün tepkisiz kaldığı söylenemez. Örnek olarak, V. D. Dudintsev'in *Ne Hlebom Edinım* (İnsan Yalnız Ekmekle Yaşamaz) [1956] adlı eseri daha Hruşçev tarafından eleştirilmişti. B. L. Pasternak'ın *Dr. Jivago* [1958] adlı romanı da ağır saldırılara uğramıştı. Özellikle bu eserin Batı Avrupa'da yayınlanması saldırıları bir kat daha arttırdı. Yeni yazarlara karşı açılan kampanya, A. İ. Soljenitsın'ın eserleri ve eğilmez tutumu karşısında doruk noktasına ulaştı. Soljenitsın, *İvan Denisoviç'in hayatında bir gün* [1962] adlı eserinde Stalin zamanındaki toplama kamplarını tasvir etmişti. Bu eser milletlerarası bir ün kazanmıştı. Yazar, daha sonraki eserlerinde de gözlem kabiliyetini ve cesaretini ispat etmişti. Bu eserler Soljenitsın'ın Sovyet Yazarlar Birliğinden çıkarılmasına yol açtı. Buna karşılık, 1970'te yazara Nobel armağanı verildi. Ancak, Soljenitsın'ın armağanını alması için yurt dışına çıkmasına müsaade edilmediği gibi, *1914 ağustosu* adlı eserinin Sovyetler Birliğinde yayınlanması da engellendi. Ama Soljenitsın'ın bu eseri batı ülkelerinde Rusça olarak çıktı. Ayrıca, birçok dillere de çevrildi.

1956'da Macaristan ve Polonya'da çıkan ayaklanma ve olaylar ve 1968'de Çekoslovakya'da meydana gelen gelişmeler, Sovyetler Birliği'ndeki rejime yöneltilmiş sayıldı. Bu bakımdan Sovyet Yazarlar Birliği, edebiyat alanındaki hürriyeti daraltmak ihtiyacını duymuştur. Bu tedbirlere rağmen, yazar ve şâirler daha geniş imkânlar sağlamak için uğraşmaktan geri kalmadılar.

1965'te Andrey Sinyavskiy ve birtakım takma adlar kullanan Yuriy Daniel gibi yazarlar, Sovyetler Birliğine iftirada bulundukları ve eserlerini yurt dışında yaydıkları gerekçesiyle suçlandırılarak hapsedildiler. Uzun yıllar "Novıy Mir" (Yeni Dünya) adlı edebî derginin yazı işleri müdürlüğünü yapmış olan şâir A. T. Tvardovskiy de baskıya uğramıştır. Son olarak, Tvardovskiy 1970'te bu görevinden ayrılmak durumunda kalmıştır.

Son yıllarda Rus Sovyet edebiyatının gelişmesi, gitgide artan bir ideolojik baskı altına alınmıştır. Bu baskı tedbirleri, "muhalif" veya konformist olmayan birtakım yazarların ülkeyi terk etmelerine veya sınır dışına sürülmelerine yol açmıştır (Y. A. Brodskiy, A. A. Galiç, N. M. Korşavin, V. L. Maksimov, V. D. Nekrasov, A. D. Sinyavskiy, A. İ. Soljenitsın). Son olarak ülkeyi terk eden bu yazarlar, birçok dillerde yazılmış yazıları yayınlayan "Kontiment" dergisini yayın organı olarak kullanmaya başlamışlardır. "Muhalif" olarak tanınmış birtakım yazarlar (A. A. Amalrik, Lidiya K. Çukovskaya, V. N. Voynoviç) ise ülkelerinde kalarak ağır baskılara uğramışlardır. Bu "muhalif" yazarların faaliyetini "Samizdat" adıyla anılan "yayınevi" bir kat daha artırmıştır. "Samizdat", "özel yayınevi" anlamına gelen Rusça bir adın kısaltmasıdır. Bu "yayınevi" Sovyetler Birliğinde sansürün yasakladığı veya dağıtılmasını uygun görmediği her türlü yayınların baskı ve dağıtım işleriyle uğraşır. Samizdat'ın yayınlarında uzun edebî eserler, siyasî belgeler, Marxizm - Leninizm üzerine yazılmış teorik yazılar ve sosyal eleştirmeleri kapsayan tahliller çıkar. Bu yayınlar arasında yaşayan yazarların yayınlanmasına resmî olarak müsaade verilmeyen eserleri yanında A. P. Platonov ve M. A. Bulgakov gibi ölmüş yazarların eserlerine bile yer verilir. Baskı ve dağıtım daha çok daktilo makinesi veya elle yazılmış nüshaların teksir edilmesi yoluyla yapılır (yabancı yazarların eserlerinin bu yolla yapılan baskı ve dağıtımına "Tamizdat" adı verilir). Maksimov ve Soljenitsın gibi yazarların büyük eserleri bile Sovyetler Birliğinde artık geleneksel bir yol sayılan samizdat aracılığı ile dağıtılmıştır. Dinî problem ve görüşlerin yeniden keşfedilmesi veya geleneksel Rus kültür değerlerinin tekrar tartışılması göze çarpıcı bir yenilik olarak belirtilebilir. Bu yeniliklere yalnız Anna A. Ahmatova ve B. L. Pasternak gibi daha yaşlı çağdaş yazarların eserlerinde rastlanmaz. İhtilâlden sonra yetişen yazarlar (Y. A. Brodskiy, N. M. Korşavin, V. L. Maksimov ve kısmen V. A. Solouhin) bile bu yoldaki tartışma ve gelişmelere katılmaktan geri durmamışlardır. Edebiyat kavramını daha geniş olarak aldığımız takdirde kısmen sistem veya rejim eleştirmeleri yapan bir "özel yayın" (Samizdat) faaliyetinden de söz edebiliriz. Batı ülkelerinde bu bakımdan Roy A. Medvedev ve atom fiziği alanındaki çalışmalarıyla tanınmış olan A. D. Saharov ün yapmışlardır. 1972'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Kurulu edebî eleştirmelerin ıslahı konusunda yön verici bir karar almıştır. 1973'te dünya telif hakları anlaşmasının kaldırılmasına katılmıştır. Bu durum yabancı ülkelerde Sovyet edebiyatından yapılan tercümelerin büyük ölçüde azalmasına yol açacağı gibi, yabancı yazarların eserlerinin Rusçaya çevrilmesini de güçleştirecektir. (H. E.)

Tarih : Normanların doğu kolu VIII. yüzyıldan itibaren Ladoga ve İlmen gölü çevrelerindeki Doğu Slavlarını hâkimiyetlerini altına almaya başlamışlardı, bk. SLAVLAR. Bir süre sonra Ladoga gölünün güneyinde "Rus" (Norman) şehirleri kuruldu. VIII. yüzyıl içinde Ladoga çevresinde yerleşmeye başlayan Normanlar, Beloozero ve Yukarı Volga ile Dnepr' nehri yönüne yayılmaya başlamışlardır. Bunlar, Fin ve Slavlardan aldıkları değerli kürkleri satarlardı. Bizans ile münasebet kuran Normanlar ücretli askerî birlikler hâlinde Bizans imparatorunun hizmetine de girmişlerdir. Şehirlerde biriken ticaret mallarının muhafazası ve özellikle Bizans'a sevki sırasında herhangi bir hücumdan korunması için askerî birliklere ihtiyaç vardı; bu birliklerin Normanlardan, "Vareg"lerden oluştuğu biliniyor. Slavlar arasında faaliyette bulunan bu "Vareg" birlikleri drujinanin başında bulunan Norman beylerine Slavca *knyaz* adını verirlerdi. Bunlar gittikçe önem kazanmışlar ve kurulmakta olan siyasî teşkilâtın başkanı olmuşlardır. Hazar hâkimiyetinin zayıfladığı ölçüde bu Rus beylerinin siyasî faaliyetleri genişlemiştir. Yabancı ülkeden gelen Ruslar - Normanların sayısı az olduğundan, bunlar çok geçmeden Slavlaşmışlardır. Hıristiyanlığın Kiev'de kabulünden sonra, Slavlar ile "Rus"lar hem dîn, hem dil bağlarıyla birbirlerine bağlanınca, iki unsur büsbütün kaynaşmıştır.

IX. yüzyılın ortalarında Doğu Avrupa, iki siyasî nüfuz alanına bölünmüştü : güneyde Hazarlar, kuzeyde de Normanlar hâkimdi. Bu yüzyılın 2. yarısından sonra doğudan gelen Peçeneklerin baskısı altında Hazar nüfuzunun zayıflaması, Doğu Avrupadaki siyasî gelişmeler üzerinde önemli etkiler yaptı. Orta Dnepr' bölgesinde yaşayan Slav boyları, Hazar nüfuzundan çıkıp zamanla Vareg - Rus etkisi altına düşmeye başladılar. Bununla Kiev çevresinde bir Rus - Slav devletinin kurulabilmesi için şartlar yaratılmış oldu.

IX. yüzyılın 60. yıllarına doğru Ladoga ve İlmen çevrelerinde birkaç Vareg - Rus knezinin çeşitli bölgelerde hâkimiyet kurdukları anlaşılıyor. Bunlar arasında en kudretlisi Rurik idi. Rurik, kendine rakip Vareg - Rus knezlerini ortadan kaldırdıktan sonra, geniş bir alanın tek hâkimi oldu. Geniş bir bölgeyi yönetimi altına almayı başarmış olması ve yerli Slav ve Fin boyları üzerinde hâkimiyet kurması, Rurik'in Rus devletinin kurucusu olarak kabûl edilmesine sebep olmuştur. Rurik'in hangi tarihlerde Novgorod'a yerleştiği kesin olarak tesbit edilemiyor. Bununla birlikte 862 yılı Rus devletinin başlangıç tarihi olarak kabûl edilmiştir. Rurik'in 879'da öldüğü biliniyor.

Rus devletinin ilk tarihî kişisi Oleg'dir. Bu knez, Novgorod çevresinde hüküm sürmekle kalmamış, "büyük ticaret yolunu" ele geçirmek için güneye inmeye başlamıştır. Yukarı Dnepr'deki Smolensk ve Lübeç şehirlerini ele geçirdikten sonra, Kiev'e geldi. Oleg'in birçok bakımdan mühim olan Kiev şehrinde yerleşmesiyle Rus devleti gerçekten kurulmuş sayılabilir. Böylelikle Rus tarihinin Kiev devri başlamıştır.

Oleg Bizans'a karşı sefer açarak, başarı kazandı. Bizanslılar Oleg'e vergi ödemeyi kabûl ettiler. Oleg'in başarısı knez otoritesinin yükselmesine hizmet etmiştir. Kiev Rusyası'nın bu ilk târihî kişisi 912'de ölmüş, yerine Rurik'in oğlu İgor geçmiştir. İgor, 913 - 914'te Bakü taraflarına saldırdıysa da, başarı sağlayamadı. 941'de Bizans'a karşı bir sefer düzenledi, fakat gemileri Bizanslılar tarafından yakıldı. İgor iç yönetimde de başarı gösteremedi, fazla vergi toplamak istedi; bu yüzden öldürüldü. Devlet yönetimini karısı Olga ele aldı.

S. S. C. B. : Rus devletinin ilk tarihî şahsiyeti : Prens Oleg

Olga, kocasının öcünü alarak, onu öldürenleri cezalandırdı. Daha sonra da Hıristiyanlığı kabûl etti. Olga'nın hareketi üzerine Rus ülkesinde Ortodoksluk önemli bir rol oynamaya başladı. Kiev'de Hıristiyanlık iyice yerleştiği gibi, Bizans kültürü de Rusya'da yayılmaya başladı.

İgor'un oğlu Svyatoslav, küçük yaştan beri "drujina" içinde büyümüş ve tam bir asker olarak yetişmişti. Bu enerjik Rus knezi ilk olarak 964'te Vyatiç'lere saldırdı. Bizans imparatorunun yardım isteğini kabûl ederek 967'de Bulgaristan seferini açtı. Yokluğundan yararlanarak Kiev'e saldıran Peçenekleri kovdu. Annesi Olga'nın ölümünden sonra, Svyatoslav Burgaristan'a gitmiş, ancak bu defa Bizanslıların saldırısına uğradı. Barış yapıldıktan sonra ülkesine dönerken ordusuyla birlikte Peçenekler tarafından yok edildi. Rusların Hazar denizi ve Kafkaslar ile Balkanlar yönünde yayılışı Svyatoslav zamanında başlar.

Svyatoslav'ın ölümünden sonra üç oğlu arasında mücadele başladı. Burada Vladimir başarılı oldu; Kiev şehrini ve 980 yıllarında İlmen gölünden Kiev şehrine kadar olan alanı ele geçirdi. Onun zamanında Rusya yabancı ülkelere karşı seferler açmıştır. Hıristiyanlığın Rusya'da resmen kabûlü de onun zamanına rastlar. Lehistan ve İdil Burgarlarına karşı savaşmıştır. Vladimir'in dış siyasette Bizans imparatoru ile sıkı bir temas kurmaya önem verdiği görülüyor.

Hıristiyanlığın kabûlü Rus tarihinde yeni bir devir açmıştır. Ortodoksluk Rus devletinin gelişmesinde ve özellikle Rus kültürünün oluşmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Rusya'nın Hıristiyanlığı Bizans'tan alması önemli bir adımdır. Kiev Rusyası, Bizans kültürü çevresine girmiş,

Avrupa milletlerinden farklı bir medeniyet meydana getirmiştir. Kiev Rusyası, kilise yoluyla Istanbul'a sımsıkı bağlanmıştı. Knez hâkimiyetinin sağlamlaşması da bu dinin bir sonucudur. Slavlar ile Vareg - Rus zümreleri arasında fazla ayrılık kalmamış, ortak din, her iki zümrenin kaynaşmasına yol açmıştır. Kiev şehri bütün Rusya'nın yalnız siyasî değil, dinî merkezi de olmuştur. Bizans'tan Kiev'e, yazılı kanun esasları girmiştir. Kültür alanındaki en önemli olay Rusların alfabe ve yazı dili sahibi olmalarıdır. Kiril alfabesi Rusya'ya girmiş, Bulgar Slavcası da din kitapları yoluyla yaygınlık kazanmıştır. Kilise Slavcası uzun yıllar Rus edebî dili olarak devam ettirilmiştir. Birçok kiliseler yapılmış, bir nevi Bizans - Rus mimarî üslûbu meydana gelmiştir. Hıristiyanlık Rusya'da mimarî ve güzel sanatlar alanında önemli gelişmelere yol açmıştır. Manastırlar yalnız din merkezleri olarak kalmamış, Rusya'nın en okumuş kişileri de bu müesseselerde toplanmıştı.

Vladimir zamanında Rusların fazla güneye inemedikleri görülüyor. Kiev'in güneyinde bulunan Oğuzlar'dan Peçenekler özellikle nehir boyunca yapılan Bizans - Vareg ticaretini tehdit ediyorlardı. Peçeneklerle temasın Rus knezlerinin askerî teşkilâtına etki yapmış olması da uzak bir ihtimal sayılmaz.

Vladimir'in ölümünden sonra (1015) oğulları arasında anlaşmazlıklar başladı. Novgorod şehrinde bulunan Yaroslav çetin mücadeleler sonunda tek başına knezliği eline aldı. Yaroslav'ın hâkimiyeti sırasında bazı Peçenek boylarının Kiev yakınında Yaroslav'ın kuvvetleriyle çarpıştıkları ve yenildikleri biliniyor. Bundan sonra Peçenekler Rus sınırlarından büsbütün uzaklaştılar. Peçenek tehlikesinden kurtulan Yaroslav, 1043'te Bizans'a karşı bir akın yaptı; bu seferin bir felâket ile bittiğini biliyoruz. Kiev Rusyasının milletlerarası ilişkilerinin kurulması bu devre rastlar. Yaroslav'ın hâkimiyeti yıllarında Kiev şehri işlek bir ticaret merkezi olmuştu. Rusya'da Hıristiyanlık da tamamiyle yerleşmiştir. İlk yazılı kanun kitabı da onun zamanında kaleme alınmıştır.

Yaroslav daha hayatta iken, önemli merkezleri, oğulları arasında bölmüştü. Fakat ölümünden sonra "büyük knez" olmak için oğulları arasında mücadeleler başladı.

Kiev knezleri, Peçenekleri ve özellikle Kumanları durdurmak için bozkırın başladığı sınır boyunca tahkim edilmiş noktalar ve şehirler yaptırmak suretiyle hem göçebelerin akınlarını önlemişler, hem de bozkıra doğru Rus kolonizasyon hareketini hızlandırmışlardır.

İlk büyük Kuman akını 1061'de yapılmıştır. Yapılan savunma tertibatı Kuman akınlarını durduramamıştır. Vladimir Monoman, Kumanlara karşı sürekli savaşmıştır. 1103'te yapılan seferde Kumanlar, ağır bir yenilgiye uğramışlardır.

Kiev knezi Svyatopolk ölünce (1113) uzun mücadelelerden sonra Vladimir Monomah "büyük knez" oldu. Hemen güçlü bir rejim kurdu. Onun devrinde Kiev Rusyası en parlak devrini yaşamış, ölümünden (1125) sonra taht kavgaları yeniden almış yürümüştü. Kuman akınlarının artması, Kiev Rusyası'nın kaderi üzerinde büyük etki yapmaya başladı.

XII. yüzyıl sonlarında Rusya, birçok feodal beyliklere bölünmüştü. Kiev knezi "büyük knez" lâkabını taşıyordu. Fakat siyasî bakımdan dağılmış olmasına rağmen Rusya büsbütün parçalanmamıştır. Çünkü herhangi büyük bir dış hücum yoktu ve knezlikleri birleştiren âmiller çok güçlü idi.

Rus devletinin kuruluşu sırasında İlmen gölünün kuzey kıyısında kurulan Ostragrad veya Novgorod şehri süratle gelişmiş ve Rus knezliklerinin yalnız varlık bakımından değil, yüzölçümü itibariyle de en büyüğü olmuştur. Novgorod boyarlarının kurdukları askerî birlikler, Urallara kadar giderek yerli Fin halkını vergi vermeye zorluyor ve buralarda müstahkem mevkiler meydana getiriyorlardı. Finler Ruslarla karışmaya başlamışlardır. Novgorod, Alman ve İsveç tüccarlarıyla yaptığı ticaret sayesinde zengin bir şehir hâlini almıştır. Alım satım faaliyeti yüksek sınıfı oluşturan "boyarlar", yani aristokrasi elinde toplanmıştır. Boyarlardan sonra orta sınıf gelir, ki bunlar tüccarlar, sanat erbabı ve orta sınıf rûhanilerdi. Üçüncü tabaka da ağır işlerle geçinen "kara halk"tan oluşuyordu. Novgorod boyarlarının servetleri arttığı ölçüde, öteden beri şehrin başında duran ve Rurik soyundan gelen knezlerin nüfuzu azalıyordu. Sonunda knezlerin yetkileri sınırlanmış, ancak knezlik müessesesi tamamiyle kaldırılmamıştır.

Suzdal' Rusyasının yükselmesi üzerine Suzdal' knezleri Novgorod'u nüfuzları altına almaya çalışmışlardır. 1216'da Vladimir knezi ile Novgorodlular arasında yapılan Lipitsk meydan savaşı sonunda şehir, bağımsızlığını muhafaza etmiştir. Böylelikle Novgorod şehri gitgide bir "cumhuriyet" mahiyetini almış, kilise teşkilâtında bile Kiev metropolitinden ayrı bir yönetim kurmuştu. Nüfuzu artmış, hâkim olduğu alan genişlemişti. Peypus gölünün güneyindeki Pskov şehri de Novgorod'a benzemekteydi.

X. yüzyılda Orta Volga ve Oka havzasının en önemli yol kavşakları Rusların eline geçmişti. Nehirler boyunca Oka havzasına gittikçe daha çok Rus unsuru yayılmakta ve burası giderek Rus ülkesi hâline gelmekte idi. XI. yüzyılda bu hareket daha hızlanmış, Suzdal' - Vladimir çevresi büyük önem kazanmaya başlamıştır. Bunun başlıca sebebi, Kiev Rusyasının güney bölgeleri boyunca Kumanların akınları yüzünden emniyetin kalkmış olmasıdır. Suzdal' Rusyasındaki yerli Fin halkı da buraya yerleşen Slavlarla karışmıştır.

Vladimir Monomah'ın oğlu Yuriy Dolgorukiy ilk Suzdal' knezi sayılmaktadır. Yuriy Dolgorukiy 1154'te Kiev'i zaptetmiş, 1157'de, ölene kadar burada kalmıştır. Yuriy öldükten sonra, Suzdal' ve Rostov şehirleri halkı Andrey'i knez olarak tanımışlar, bu suretle bütün Suzdal' ülkesi Andrey Bogolyubski'nin eline geçmiştir. Suzdal' knezi, hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra 1169'da Kiev'i ele geçirmiştir. 1174 ve ya 1175'te bu knezi uşakları öldürdü. Suzdal' Rusyası yeniden parçalandı. Knezler arasındaki mücadeleyi, Vladimir knezi Vsevolod kazanmıştır. Onun hâkimiyeti zamanı (1176-1212) Suzdal' knezliğinin en parlak devri oldu. Bu knezin ölümünden sonra, Suzdal knezi Yuriy Novgorod'lular karşısında korkunç bir yenilgiye uğradı (1216). Bundan sonra Suzdal' knezlerinin Novgorod üzerinden nüfuzları tamamiyle kalkmıştır.

Türkistan seferi bitince Çingiz Han, Kuzey Kafkasya'ya, Kumanlar ülkesine bir akın yapılmasını emretmişti. Kumanlar, fazla bir mukavemet göstermeden teslim oldular. Kuman başbuğlarından Konçak Han, yardım için Rus knezlerine baş vurdu. Knezler, Kumanlara yardıma gitmeye karar verdiler. 1223 yılının 16 temmuz günü Kalka nehri boyunda büyük bir meydan savaşı yapıldı. Bu savaş Kalka meydan savaşı adıyla tanınmıştır. Ruslar ve Kumanlar korkunç bir yenilgiye uğradılar. Birçok Rus şehri ve köyü yıkılıp yağma edildi. Daha sonra Moğollar, Rus sınırlarından uzaklaşarak kaybolup gittiler.

Moğolların 1235 yılı kurultayında "batı seferine" karar verilmişti. 1236'da Moğol orduları, Batu Han'ın yönetiminde harekete geçtiler. İlk darbe Ryazan knezliğine yöneldi. Ryazan knezi, Vladimir büyük knezinden yardım istediyse de, Yuriy Vsevolodoviç Ryazan'a yardım göndermedi. Moğol askerleri, 21 aralık 1237 tarihinde Ryazan'ı aldılar. Kolomna şehrini ele geçirdikten sonra Moskova'yı yaktılar. 1238 yılında, şubat başlarında, Vladimir şehrini kuşattılar ve az süren bir mukavemetten sonra, şehre girip burayı yaktılar. 4 mart 1238'de yapılan savaşta Ruslar, yenilmişlerdi; böylece Kuzey Rusya'da düzenli bir Rus mukavemeti kalmamıştır.

Moğol kuvvetleri Novgorod'a 200 km kadar yaklaştıkları hâlde, karların erimesiyle yolların geçilmez hâle gelmesi yüzünden, şehir üzerine gitmekten vazgeçmişlerdi. Yol üzerindeki Rus şehirleri kolaylıkla ele geçirilmiştir. Bu suretle 1237 - 1238 seferi Kuzey Rusya'nın zaptı, knezliklerin imhası, Rus kuvvetlerinin ortadan kaldırılması gibi büyük başarılarla sona erdirilmiştir.

Moğollar, 1239 - 1240'ta, Pereyaslavl' ve Çernigov knezliklerini ellerine geçirdiler. Bundan sonra Kiev şehrinden başlayarak, batıdaki memleket ve şehirlerin zaptı için büyük bir harekete geçildi. Kiev knezi, Moğollardan korkarak şehirden kaçıp Macaristan'a sığındı. Kiev şehri kuşatıldı; 1240'ta ele geçirilerek yakılıp yıkıldı. Batu Han'ın orduları, bundan sonra kaçan Kumanları ve Rusları, ülkesinde barındıran Macar kralını cezalandırmak için, 1241'de Macaristan'ı da aldılar.

1236'da başlayan büyük batı seferi, 5 veya 6 yıl içinde sona erdirildi. Rusya, baştanbaşa istilâ edildi. Rus knezlikleri tam olarak Moğollara boyun eğdiler. Kıpçak bozkırları da Moğolların eline geçti.

İstilâ orduları gelip geçtikten sonra, Rus knezleri "babadan ve dededen kalan" yerlerine döndüler ve eskisi gibi knez olarak halkı idareye başladılar. Suzdal' Rusyası "büyük knezi" Yaroslav Vsevolodoviç Moğolların istediklerine boyun eğmekten başka bir çare görmedi; diğer knezler de Rusya'da ancak "Kağan"ı tanımakla knezliklerinde kalabileceklerini anladılar.

1238'den beri Vladimir'de büyük knez olan Aleksandr Yarosloviç, Rusya'yı almak isteyen İsveçlileri yendi. Bu zafer üzerine ona Nevskiy adı verildi. Bu arada Almanlar "Novgorod Cumhûriyeti"nin bazı yerlerine girdiler. Novgorodlular Aleksandr'dan yardım istedi. O da Alman şövalyelerini 5 nisan 1242 tarihinde yendi. Aleksandr, "Altın Orda"ya ve "Büyük Kağan"a, "yüz sürmek" için giden ilk Rus knezlerinden biridir.

1237 - 1240 Moğol istilâsı sonunda, Rusya'daki bütün knezlikler, Batu Han'ın idaresindeki "Cuci Ulusu"nun bir bölümü içine alındı. 1243'te Kiev bölgesinde Moğollar, nüfus sayımı yaptıktan sonra vergi toplamaya başladılar. Moğollar burayı kendi devletlerine katmayıp düzenli bir vergi geliri sağlamakla kaldılar Rus knezleri, iç idarede tamamiyle serbest bırakılmışlardı. Rus kilisesi Moğol kağanının himayesi altına girmiş ve böylelikle imtiyazlı bir mevki sağlamıştı.

Moğollar, Rus halkı arasında büyük korku uyandırdılar, yer yer ayaklanmalar çıktı; fakat Ruslar Moğollara karşı teşkilâtlı bir direnış gösteremediler ve ayaklanmalar sonuçsuz kaldı.

Vladimir knezi Yaroslav'dan sonra Kuzey Rusya'da her knez kendi topraklarında devamlı hâkimiyet sürdürdü. Bununla Rus tarihinde "Udel" (yurt) düzeni ve devri başlamıştı. Vladimir şehri ve çevresi, yalnız "büyük knez"in yönetimine bağlı idi. Aleksandr Nevskiy ölünce, oğulları arasında mücadele başladı; Tver' knezi olan Yaroslav'ın "büyük knezliği" orada da onaylandı. Fakat knezler arasındaki çekişme devam etti.

S. S. C. B. : Aleksandr Nevskiy. İsveçliler'i yenmesi üzerine Aleksandr Yarosloviç'e Nevskiy adı verilmiştir

Rus şehirlerinden bazıları, Moğol hâkimiyetinin başlangıcından 20 yıl sonra Altın Ordu devletine vergi göndermek istemediler, Rostov ve Suzdal' Rusyasındaki bazı şehirler, 1262'de vergi vermeyeceklerini ilân edip ayaklanacak Moğol askerlerini öldürdüler. Bu ayaklanma ve 1315 - 1320 ve 1327'de çeşitli şehirlerde çıkan isyanlar kolayca bastırıldı. Bu sıralarda Altın Ordu'da ikilik baş göstermişti. Knezlerin bir kısmı Nogay Han'ı, bir kısmı da Tuda Mengü Han'ı tanıdı. Tuda Mengü, Nogay Han'ı tutan Pereyaslavl' knezi Dimitriy Aleksandroviç'e karşı savaş açtı. Moskova'yı da içine alan birçok Rus şehri yıkılıp yağmalandı.

Moskova knezliği ancak XIII. yüzyılın 2. yarısında kuruldu. Moskova'nın ilk knezi Aleksandr Nevskiy'in küçük oğlu Daniil'dir. Sonraki Moskova büyük knezleri ve "Rus çarları" bu soydan türemiştir. Rus knezlikleri gitgide Moskova'nın hâkimiyetini tanıyarak, bir tek devlet hâlinde birleşmişler ve sonunda Rusya kurulmuştur.

1328'de İvan Kalita, Özbek Han'ın güvenini kazanarak büyük knez oldu. Moskova knezliği bu devirde diğer Rus knezlikleri arasında üstünlük kazandı. Rus kilisesi Moskova'ya nakledildi. XIV. yüzyılın ortalarına doğru Moskova knezliği siyasî, dinî ve iktisadî üstünlüğü elde etti. Moskova knezleri, Daniil Aleksandroviç'ten başlayarak, zorla veya veraset yoluyla başka knezlikleri de Moskova'ya bağladılar. Ticaret yollarının Moskova topraklarından geçmesi, Moskova knezlerinin malî durumlarının daima iyi olmasına yol açtı.

İvan Kalita'dan sonra Moskova tahtına oğulları Semeon Gordıy (1341 - 1353) ve İvan Krasnıy (1353 - 1359) geçtiler. Bu arada Suzdal' knezi, Altın Ordu'dan "büyük knezlik" makamını almayı başarmıştı; fakat bu durum ancak iki yıl sürdü. Moskova knezi, bu makamı tekrar geri aldı. 1359'da Moskova knezi olan Dimitriy İvanoviç, öteden beri burasını almak isteyen Tver' knezini çetin savaşlar sonunda yendi. Knez, bir süreden beri Altın Ordu ile ilgisini kesmiş gibiydi; bunun üzerine Moskova knezinin zorla itaat altına alınması kararlaştırıldı. Mamay kuvvetleri, 8 eylül 1380'de Kulikovo ovasında Ruslarla savaşa tutuştu. Mamay'ın dağınık ve yorgun kuvvetleri yenildiler. Bu başarı ilk olarak Moğolları yenmeyi başaran Dimitriy İvanoviç'e ve Moskova knezliğine büyük bir otorite sağladı.

Ancak, bu savaş Rus ülkesi için bir sonuç vermedi. Mamay'ı yenen Toktamış, 1382'de büyük güçlerle Moskova'ya

yürüdü. Dimitriy İvanoviç, kaçtı; şehir baştan başa yağma edilip yakıldı; Moskova knezi, Toktamış Han'a vergi vermek zorunda kaldı.

1389'da ölen knezin yerine geçen Vasiliy, 1392'de Toktamış Hanı ziyarete gitti. Bu, Moskova knezliğinin yeniden güçlenip bütün Rus knezliklerini gölgede bırakmasına yol açtı. Vasiliy Dimitrieviç'in knezliği felâketlerle dolu yıllara rastladı. 1425 yılı sonunda öldü ve yerine oğlu Vasiliy Vasil'eviç geçti. Vasiliy Temnıy zamanında Moskova'da birtakım iç savaşlar patlak verdi. Vasiliy Vasil'eviç Altın Ordu hanı Uluğ Muhammed'in yardımıyla durumunu düzeltti.

Uluğ Muhammed Han, 1437 (veya 1438)'de Kazan Hanlığını kurduktan sonra hemen Moskova'ya yürüdü. Şehir her yandan sarıldı; fakat kalın surları sâyesinde yıkılmaktan kurtuldu. Uluğ Muhammed'in aynı yılda Nijniy - Novgorod'u aldığını biliyoruz. 7 temmuz 1445'te Han, Moskova'ya karşı büyük bir zafer kazanarak Rusları ağır bir yenilgiye uğratmıştı. Yapılan anlaşma ile Moskova knezliği, Kazan'a tâbî olmuştu. Bundan az sonra Uluğ Muhammed ölmüş, Moskova knezi de düşmandan kurtulmuştu.

1439'da yapılan Floransa uzlaşmasını kabûl etmeyen Moskova Rusyası ve Rus kilisesi, Ortodoksluğa sâdık kaldığını ve İstanbul patriğine boyun eğmediğini bildirdi.

Vasiliy Temnıy, 1462 yılında ölünce, Moskova knezliği oğulları arasında bölündü. Vasiliy Vasil'eviç, 1449'da oğlu İvan'a "büyük knez" sanını vermişti. Babası öldüğü zaman İvan 22 yaşındaydı.

Rusya XV. yüzyıl ortalarında büyük ve küçük knezliklere parçalanmıştı. Ayrı knezliklerdeki Rus halkı, birbirine düşman olmuştu.

III. İvan 1462'de Moskova büyük knezi olunca, diğer knezliklerle "iyi komşuluk" ilişkileri kurdu. 1465'te Altın Ordu hanı Seyyid Ahmed, Ruslara savaş açtı; fakat Kırım hanı Hacıgiray, Altın Ordu kuvvetlerine arkadan hücum edince, Seyyid Ahmed Rus seferinden vazgeçmek zorunda kaldı. Moskova'nın tehdidi altında bulunan Novgorod, 1471'de yapılan bir anlaşma ile Litvanya devletinin himayesine girdi. Novgorodluların bu hareketi Moskova knezini kızdırdı. III. İvan, Novgorod üzerine yürüdü; Novgorodlular barış istediler. Kısa bir süre sonra Novgorod ile Moskova'nın arası yine açıldı. 1478'de bu şehir, Moskova knezinin eline geçti.

1472'de, Altın Ordu hanı Seyyid Ahmed, yeniden savaş açtı ise de hiçbir sonuç alamadı; bu olaydan az sonra da Kazan Hanlığı tamamiyle Moskova'ya bağlı bir devlet hâline geldi. Seyyid Ahmed, Lehistan kralı Kazimir ile, Moskova knezliği de Kırım hanı Mengli Giray Han ile dostça ilişkiler kurdu.

1481 yılı başında, Mengli Giray'ın adamları Seyyid Ahmed'i öldürdüler. Onun ölümünden sonra oğulları arasında çıkan mücadeleler, Kırım hanının müdahaleleri, Altın Ordu'yu zayıflattı. Tarihçiler, Rusya'da Moğol - Türk devrinin 1480'de sona erdiğini kabûl ederler. Moskova büyük knezliğinin yönetimi altında bulunan Rusya, artık hanlara bağlı bir knezlik değil, tamamiyle bağımsız bir Hıristiyan devleti olmuştu.

1485'te Kazan tahtına Ali Han'ın geçmesi üzerine III. İvan'ın kuvvetleri 9 temmuz 1487'de Kazan'ı aldılar.

Rusya'nın Osmanlı devleti ile ilk diplomatik ilişkilerinin başlangıcı da III. İvan zamanına rastlar. III. İvan, Kırım hanı Mengli Giray'ın aracılığıyla 1497'de İstanbul'a bir elçi gönderdi. Diplomatik ilişkilerin başlamasından sonra, Azak ve Kefe'deki Rus ticaret faaliyeti arttı.

S. S. C. B. : III. İvan zamanında Novgorod'dan bir görünüş

III. İvan zamanında Litvanya ile yapılan savaşlar da başarı ile sonuçlandı. Ayrıca, bu devirde İtalya'dan top dökme sanatını bilen ustalar getirtildi; Venedik'ten ve Almanya'dan fen adamları ve teknisyenler gelmeye başladı. Bu durum, Rusya'nın askerlik alanında güçlenmesine yol açtı.

III. İvan, 43 yıl gibi uzun bir süre tahtta kaldıktan sonra öldü (1505). Yerine geçen oğlu III. Vasiliy, onun başladığı işleri devam ettirdi. 1510'da, Pskov şehrini alelâde bir Moskova eyâleti hâline getirdi. 1517'de Ryazan knezliğine de son verdi. En son olarak, Litvanya kralına tâbî Çernigov - Seversk bölgesindeki idare de kaldırılıp, 1523'te, Moskova'ya katıldı. Böylece bütün Rus şehirleri ve knezlikleri Moskova büyük knezliğine bağlandı. III. Vasiliy zamanında Rusya, kendi etnik ve tabiî sınırlarını bulmuş ve "millî" bir "Rus devleti" kurulmuştu.

III. Vasiliy 1533'te ölmüş, iki oğlu kalmıştı. Bunlardan büyüğü İvan, üç yaşındaydı. Bu yüzden devleti uzun süre nüfuzlu kişiler yönetti. İvan, 16 yaşını bitirince tahta çıkış töreni yapıldı (1547). Rus tarihinde ilk defa bir Moskova büyük knezi "çar" unvânını aldı ve "çarlık tâcını" metropolitin elinden giydi. İvan "boyarlar meclisi"ni korumakla birlikte, ayrı bir heyet de kurdu. "Mümtaz heyet" adı verilen üç kişi, genç çarı, nüfuzları altına alıp devlet işlerinde önemli rol oynamaya başladılar. 1550'de "çar kanunnamesi" adı verilen yeni bir kanun çıkarıldı. Kilisede görülen bozuklukları düzeltmek amacıyla yüz maddelik yeni bir nizamname hazırlandı. Ordu teşkilâtına da önem verildi. Ateşli silâhlar, geniş ölçüde kullanılmaya başlandı.

"Mümtaz heyet" üyeleri, 1553'ten sonra, İvan'ın gözünden düşmeye başladı. İvan bu heyet yerine yeni bir teşkilât *(Opriçnina)* kurmaya girişti; bununla, devlet içinde yeni bir devlet kurmuş oldu. İvan'ın düşüncesine göre, boyarlar çarın serbestçe hâkimiyet sürmesine engel oluyor ve istediği gibi hareket etmiyorlardı. İvan "opriçnik"leri vasıtasıyla boyarları ezdi. Rusya'da gerçek bir terör rejimi kurdu. 1570'de, Novgorod'un kendisine ihanet ettiğini ileri sürerek burayı yerle bir etti. Yaptığı korkunç hareketler dolayısıyla kendisine "Korkunç" (Groznıy) adı verildi. Korkunç İvan'ın bu kanlı rejimi tam kırk yıl sürdü.

IV. İvan tahta geçer geçmez (1547) Kazan'a karşı bir savaş açtı; fakat bir şey yapamadan geri döndü. 1550'de Ruslar ikinci bir savaş açtılarsa da, bir sonuç alamadılar.

Kazan ancak 2 ekim 1552 günü Rusların eline geçti. Böylelikle, Orta İdil planında VI. yüzyıldan beri devam eden Türk hâkimiyeti sona erdi. IV. İvan, Kazan Hanlığını aldıktan sonra, Astrahan Hanlığını da ele geçirmek için hazırlıklar yaptırdı. 1556 yılı sonu veya 1557 yılı başında, Astrahan şehri ele geçirildi. Daha sonra Rus ilerleyişi Kuzey Kafkasya'ya doğru gelişti. Çerkesler, muhtelif Türk kabileleri ve Gürcüler arasında Rus etkisi kendisini hissettirdi. Böylelikle Rus yayılışı, târihte ilk defa Osmanlı imparatorluğu sınırlarına yaklaştı. Bu olaylar, Osmanlı devlet adamlarının gözlerini Rusya'ya çevirmelerine yol açtı. Özbek ve Buhara hanlarından da elçiler geldi. Elçiler, Osmanlı padişahının müdahalesiyle İdil boyunun Rusların elinden kurtarılmasını dilediler. 1569 ilkbaharında Astrahan'ı (Hacıtarhan, Ejderhan) almak için bir Türk ordusu harekete geçirildi; Don ile Volga nehirlerini birleştirmek üzere bir kanal açılmak istendi; ancak bu teşebbüslerde başarı sağlanamadı.

S. S. C. B. : **Don Kazakları'nın reisi Ermak Timofeyev'in adamları Sibirya fütûhâtının ganimetlerini IV. İvan'a sunuyor**

1558 yılı başında Ruslar değişik yerlerden Livonya'ya girdiler. Livonyalı şövalyelerin başı Ketler, Alman imparatorundan, İsveç ve Lehistan devletlerinden yardım istediyse de bundan bir sonuç çıkmadı. Ruslar, Livonya'nın büyük bir kısmını ele geçirdiler. Rus kuvvetleri, Dvina üzerindeki stratejik önemi büyük olan Polotsk şehrini 15 günlük bir kuşatma sonunda aldılar; böylelikle Ruslar, Lehistan'a girmek için gerekli kilit noktasını ele geçirmişlerdi. 1576'da Lehistan tahtına Stefan Bathory'nin (Mac. Báthory István), seçilmesi üzerine Livonya savaşının seyri değişti. Polotsk şehri, Bathory'nin eline geçti. Lehliler büyük başarılar kazandılar.

Çar, 1580 yılı başında, Rusya'nın en ileri gelen ruhanî başkanlarını Moskova'ya çağırarak Rus kilisesinin, Ortodoksluğun (dolayısıyla Rus yurdunun) tehlikede olduğunu, düşmanların her yandan Rusya üzerine saldırdıklarını bildirdi. Ruhanîler bazı kilise malikânelerini çar'a bıraktılar, böylece İvan'a savaşı sürdürmek için maddî imkânlar sağlamış oldular.

Lehistan kralı Bathory 1580 yılı ağustosunda ikinci Rus savaşına başladı. Ruslar, yeniden büyük bir yenilgiye uğradı. 1581'de Bathory, Pskov kalesini almak için hareket etti. Ancak Pskov'a yapılan hücumu Ruslar püskürtünce Bathory'nin planları bozuldu. Bathory, ordusunu Pskov'da bırakarak ülkesine döndü. Papa tarafından barış için aracılık yapmak üzere gönderilen Possevin'in gayretleriyle Lehistan'la Rusya arasında 10 yıllık bir barış yapıldı (6 ocak 1582) ve 1558'den beri devam eden Livonya savaşı son buldu. İvan, Livonya'dan vazgeçmek zorunda kaldı.

Livonya ve Lehlilerle savaşlar bitince, İsveçliler savaşa başladılar. İsveç başkumandanı Delagardi, büyük kuvvetlerle 1583 başında harekete geçince, Novgorod tehlikeye düştü. Rusların isteğiyle İsveçlilerle, Plüs nehri yakınında bir uzlaşma yapıldı. Bazı Rus şehirleri İsveçlilerde kaldı. Rusların Baltık eyâletlerinde hâkimiyet kurmak planları suya düştü.

Sibirya'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesi Korkunç İvan zamanında başlamış, Fedor İvanoviç zamanında sona ermiştir.

İvan zamanında İngiltere ile ticarî anlaşmalar yapılmış; çar, İngiltere kraliçesiyle ittifak kurmaya çalışmıştı. İngilizler, ekonomik menfaatlerine uygun düştüğü için Ruslarla yakın ticarî ilişkiler kurmuşlardı.

18 mart 1584'te ölen Korkunç İvan Rus tarihinde çok önemli bir yer tutmuştur.

S. S. C. B. : Çarlık Rusyası'nda bir Kazak süvarisi

Korkunç İvan'dan sonra Moskova tahtına oğlu Fedor geçmiştir. Aklî dengesi bozuk olan Fedor İvanoviç'in yerine devlet idaresi yakın akrabası Boris Godunov'un elinde kaldı. 1589'da Moskova'da ayrı bir patriklik kuruldu; 1590'da İstanbul patriği, Ortodoks patrikleri meclisinde Moskova patriğini tasdik etti. Bu durum Moskova Rusyasının devlet işlerinde Rus kilisesinin büyük bir nüfuz kazanmasına yol açtı. Fedor'un 6 ocak 1598'de ölmesi üzerine şubat ayında Boris Godunov, çar seçildi. Godunov, ihtiyatlı ve dirayetli olmakla beraber, birçok güçlüklerle karşılaştı; bunların en önemlisi, 1601 - 1603 yıllarındaki büyük kıtlıktı. Çarın otoritesini kökünden sarsacak yeni olaylar çıktı. Kendilerine Korkunç İvan'ın oğlu Dimitriy süsünü veren "düzme" prensler ortaya çıktı ve Rusya'da "karışıklıklar devri" başladı. Düzme Dimitriy 1604'te Leh kuvvetleriyle birlikte Rus sınırını geçti; bu sırada Boris Godunov öldü (13 nisan 1605). Böylelikle Dimitriy, Moskova tahtını kolaylıkla ele geçirdi.

Boris Godunov, birçok yeni kanunlar çıkardı. Köylülerin yer değiştirmelerini veya kaçmalarını önlemek için 1597'de bir kararname yaydı. Köylüler hukuken büsbütün beylere, çiftlik sahiplerine (barin) bağlı birer köle hâline sokuldular. Köylülerin bu durumuna "krepostnoe pravo" (bağlılık durumu) adı verildi.

Boris Godunov'un ölümü üzerine durum büsbütün karıştı. Boyarlar bütün Moskova kuvvetlerini Dimitriy'i tanımaya kandırdılar. Godunov'un ailesi öldürüldü. Dimitriy, büyük bir törenle Moskova'ya girdi. Çar olduktan sonra Dimitriy, Lehlilere büyük yakınlık gösterdi. Katolik bir Lehli kızla evlenmesi ve düğün sırasında halka sarayını açmaması, halkı iyice kızdırdı. Boyarlar bu durumdan yararlanarak harekete geçtiler. 17 mayıs 1606'da Kremlin'e hücum edildi. Lehliler öldürüldü; Dimitriy kaçmak isterken öldürüldü. Rusya yeniden çarsız kaldı.

İki gün süren karışıklıklardan sonra, knez ve boyar Vasiliy İvanoviç Şuyskiy çar ilân edildi. Fakat Rusya yeniden karıştı. 1606 sonbaharında, birçok yerde ayaklanmalar patlak verdi. Karışıklıklar dört cereyan hâlinde gelişti: 1. Bolotnikov hareketi; 2. II. Düzme Dimitriy hareketi; 3. Rus olmayan kavimlerin ayaklanma teşebbüsü; 4. Yabancı devletlerin Rusya işlerine karışmaları.

Bolotnikov, özellikle aşağı tabakayı etrafına topluyor, köylülerin harekete geçmeleri için propaganda yapıyordu. Ryazan ve Tula soyluları ona katıldılarsa da, sonradan Vasiliy Şuyskiy'in tarafına geçtiler. 22 aralık 1606'da Bolotnikov yenildi. Bolotnikov kuvvetleri, Tula'da kuşatıldı ve yok edildi. Rusya'daki ilk büyük köylü ayaklanması bu suretle 1607 ekiminde bastırılmış oldu.

Bu sırada, kendisine çar Dimitriy İvanoviç (Korkunç İvan'ın oğlu) adını veren biri daha ortaya çıktı. II. Dimitriy, 1608 yazında Moskova'ya yürüdü; şehrin 11 km yakınındaki Tuşino köyünde bir hükûmet kurdu. Vasiliy Şuyskiy, İsveçlilerden yardım istemek zorunda kaldı. Rus ve İsveç kuvvetleri II. Dimitriy'i yendiler. Dimitriy'in güçleri Kaluga'ya çekildiler.

O sıralarda Leh kralı III. Sigizmund, Rusya'ya savaş açmış ve Smolensk'i kuşatmıştı. Leh kuvvetlerinin başındaki Jolkiewski, Kluşin köyü yakınında âni bir hücumla Rusları ağır bir yenilgiye uğrattı. Aynı zamanda II. Dimitriy de Kaluga'dan hareket ederek Moskova'ya ilerledi. Moskova'da açlık ve kargaşalık baş gösterdi. Bunun sonunda Vasiliy Şuyskiy, tahtından indirildi (17 temmuz 1610), Moskova'da hâkimiyet yedi boyardan oluşan bir kurulun eline geçti.

Boyarlar, Leh kralı Sigizmund'a baş vurarak, oğlu Wladislaw'ı Moskova tahtına davet ettiler. Jolkiewski Moskova'yı Dimitriy'den kurtarmasına karşılık Wladislaw'ı Rus çarı ilân etti. Rus tarihinde ilk defa Lehli güçler Rus başşehrini ele geçirdi.

Jolkiewski, Moskova'dan ayrıldıktan sonra, Lehli askerlerin disiplini bozuldu. Patriğin ve Rus papazlarının propagandaları sonunda çar seçilen Vladislav'a karşı bir hareket belirdi. Bütün halk Lehlilerin baskısına karşı birleşti. Bu hareket Rusya'nın diğer şehirlerine de yayıldı. 1611 kışı sonunda kalabalık bir Rus ordusu, Moskova'yı Lehlilerden kurtarmak için harekete geçti. Rus ordusunda anlaşmazlık çıktığı için Lehliler dayanabildiler. Bu sırada Smolensk'i ele geçiren Sigizmund, Moskova'daki Lehlilere yardım göndermedi. İsveçliler ise 1611'de Novgorod'u aldılar. Pskov şehrinde de karışıklıklar başladı. III. Düzme Dimitriy ortaya çıktı; Sidorka ve Pskov'u ele geçirdi.

S. S. C. B. : Lehli müdahalecilerin Moskova'dan çıkarılışı

1611 sonbaharında bazı Rus şehirlerinde Moskova'yı Lehlilerden kurtarmak için hareketler başladı. Nijniy Novgorodluların ve diğer şehirlerin dayanışmasıyla 1612 ilkbaharına doğru büyük bir ordu meydana getirildi. Bu ordunun başına da knez Dimitriy Pojarskiy seçildi. Önce Yaroslavl, daha sonra da komşu şehirler Pojarskiy'e boyun eğdiler. Üç bin kişilik Leh kuvveti, Kremlin'de Ruslara şiddetle karşı koyduysa da, sonunda dayanamadı. Böylece Moskova, Leh işgalinden kurtarıldı. Bir süre sonra da Sigizmund, Rusya'dan ayrıldı.

Uzun tartışmalardan sonra bir çar adayı bulundu: Mihail Fedoroviç Romanov (7 şubat 1613).

Rusya karışıklıklara rağmen millî birliğini koruyabildi. XVI. yüzyıl ortalarında önemli rol oynayan boyar ve knez ailelerinin hemen hepsi ortadan kaldırıldı veya çok zayıf düştü.

Mihail Fedoroviç'in 2 mayıs 1613'te taç giymesiyle Rusya'da Romanov hânedânının hâkimiyeti başladı (1613 - 1917).

Ruslar, Novgorod'u İsveçlilerden geri almak istedilerse de, başarılı olamadılar. Ancak, İsveç hükümdarı Gustaf Adolf, Avrupa'da Protestanlığa karşı başlayan mücadele ile ilgilendiğinden, savaşmak istemiyordu. Bir süre sonra, Ladoga gölü yakınındaki Stolbovo köyünde bir barış yapıldı. Bu antlaşmayla Ruslar, Finlandiya ve Karelya'dan uzaklaştırıldı. Fin körfezi ve Estonya İsveçlilerin elinde kaldı.

Lehliler, Mihail Fedoroviç'in çarlığını tanımak istemedi. Wladislaw 1617'de Rusya'ya savaş açtı. Her iki taraf da üstünlük kazanamayınca Deulina'da 14 yıllık bir barış yapıldı. Fakat, Ruslar savaş ilân etmeden 1632'de Lehistan'a karşı harekete geçti. Smolensk'teki Leh garnizonu, şiddetle karşı koydu. Bu sırada III. Sigizmund'un oğlu Wladislaw Lehistan tahtına çıktı ve hemen Rusya'ya saldırdı. Ruslar, büyük bir yenilgiye uğradı ve 1643'te Rusya ile Lehistan arasında "ebedî barış" imzalandı.

Mihail Fedoroviç 1645 yazında öldü. Tahta 16 yaşındaki oğlu Aleksey Mihayloviç geçti. Onun yerine ülkeyi idâre eden boyar Boris İvanoviç Morozov keyfî bir yönetim sürdürdü. Sonunda Moskovalılar 1648 yılı haziranında ayaklandılar. Çar, iş başına yeni adamlar getirdi; halkı yatıştırmak için yeni kanunlar çıkardı. "Yurt mümessilleri kanunnamesi" 1917'ye kadar uygulandı.

Aleksey Mihayloviç zamanında Rus kilisesinde de reform yapılmak istenmesi, Rusya'da dinî bir ayrılık doğurdu. Buna "raskol" adı verilir. Bu olay, patrik Nikon'un faaliyetinin bir eseriydi. Bu arada din kitaplarında da düzeltmeler yapıldı. 1656'da Rusya'da bakır paralar basıldıysa da, halk bundan memnun kalmadığından bu paralar 1663'te kaldırıldı

1667'lere doğru Don boyundaki Kazaklar arasında Stenka Razin (asıl adı : Stepan Timofeeviç) adlı bir elebaşı etrafında kalabalık bir Kazak kitlesi toplandı. 1668 ilkbaharında Razin, Hazar denizine açıldı. Derbend'den başlayarak, İran'a tâbi Reşt ve Farabad'a kadar baskınlar yaptı. 1670 başında Stenka Razin, bu defa, Volga boyundaki şehirlerde "boyarlar hükûmeti"ni ortadan kaldırmak için harekete geçti. Rus köylülerinin büyük bir kısmı da kendisine katıldı. Hareket, Moskova hükûmetini tehdit edecek bir durum aldı. 1671'de hükûmet güçleri, Razin'i Simbir yakınında ağır bir yenilgiye uğrattı. Kazakların ilerigelenleri onu yakalattı. Razin idam edildi.

Rus hâkimiyeti, İdil-Ural boyu Türk kavimlerinin iktisadî ve kültürel bakımdan gerilemelerine yol açıyordu. Ural alanında Başkurt Türkleri benliklerini daha iyi koruyabilmişlerdi. Rusların kötü idâreleri Başkurtların silâha sarılmalarına sebep oldu. 1645 ve 1662'de çıkan ayaklanmalar, kanlı bir biçimde bastırıldı. 1664'te yeniden başlayan ayaklanmalar 1683 yılına kadar sürdü. Ancak, çetin savaşlardan sonra Başkurtlar tekrar Rus idaresine boyun eğdi.

Kiev'in Ortodoks din adamları Ukrayna'yı Moskova hâkimiyeti altına almayı tasarlıyordu. Ukrayna'da Leh tahakkümü şiddetlenince, hetman Hmelnitski, 1649'da Moskova'ya elçiler göndererek çarın Kazakları korumasını diledi. Rusya'nın durumu buna uygun olmadığından, bu istek reddedildi. Hmelnitski, Moskova'nın himayesine girme kararı alınması için harekete geçti. 8 şubat 1654'te Rus elçileri huzurunda toplanan Kazak büyükleri şurasında, Ukrayna'nın Moskova himayesine girmesine karar verildi. 1654'te yapılan Pereyaslavl' anlaşmasıyla Ukrayna Rusya'nın eline geçti. Bu olay, Rus tarihinin önemli vakalarından biridir.

Rusya, karışıklık zamanındaki sarsıntılardan kurtulduktan sonra, yeniden komşuları zararına genişlemek siyasetini ele aldı. Ruslar, 1654 mayısında savaş ilân etmeksizin Lehistan'a hücum etti. Haziran sonunda Smolensk kuşatıldı; diğer Rus birlikleri de Litvanya'ya girdi. Lehistan'ın doğu bölgeleri Rusların eline geçti. Smolensk şehri ise 23 eylülde teslim oldu. 1655 yazında Rus birlikleri Litvanya'nın iç kısımlarına doğru ilerledi.

Litvanya'yı almaya kalkışmak, İsveç'e karşı savaşmak demekti. Moskova hükûmeti bunu göze alarak 1656 baharında İsveç'e savaş açtı. Fakat, iki taraf da barış istedi ve 1661'de Kardis mevkiinde İsveç ile Rusya arasında "ebedî barış" imzalandı. Ukrayna'ya kadar gücünü vardıran Kırım hanlığı ve Osmanlı imparatorluğundan endişe duyan Lehistan ve Rusya arasında 13 ocak 1667'de Smolensk yakınındaki Andrusovo köyünde yeniden 13 yıllık bir barış imzalandı.

Mihail Fedorovaç tahta çıkınca, 1613 haziranında Istanbul'a Rus elçileri geldi. Bunlar Osmanlı devlet adamlarını Lehistan'a karşı kışkırttılar. Fakat, 1671 sonunda Osmanlı pâdişahının Lehistan'a karşı savaş açacağı anlaşılınca, Andrusovo barışı ile Lehistan'a garanti veren Rus çarı, Istanbul'a bir tehdit mektubu yolladı. Kazakları Rus ve Leh tehlikesine karşı korumayı taahhüt eden Osmanlı devleti, Ukrayna'ya iki defa savaş açmak zorunda kaldı. 1667'de Çihrin'e karşı bir sefer yapdıysa da bu başarısız kaldı. 1678'de ise Çihrin, Rusların ve Kazakların elinden alındı. 1681'de yapılan Bahçesaray barışı ile Osmanlı devleti ile Rusya arasındaki Ukrayna işlerine bir düzen verildi.

1689'da, Nerçinsk şehrinde, Rus delegeleri ile Çinliler arasında yapılan görüşmeler sonunda bir barış imzalandı. Bu anlaşmaya göre, Rus yayılış alanı, Amur'a dökülen Argun nehri olarak tesbit edildi.

XVII. yüzyılda Rusya'da özellikle askerlik alanında birtakım değişiklikler oldu. III. Vasiliy zamanında Batı Avrupa'dan getirilen ateşli silâhlarla donatılan ordu, özellikle Türk-Tatar hanlıklarına karşı birdenbire üstünlük sağladı. Bir süre sonra Avrupalı subayların yetiştirdiği Rus askerlerinden meydana gelen birlikler ku-

S. S. C. B. : IV. İvan tarafından kurulan ve Streltsy adını taşıyan askerî birliğin Büyük Petro tarafından ortadan kaldırıldığı günün sabahı

ruldu. 1630 yıllarında muntazam bir Rus ordusu meydana gelmeye başladı. Askerî fabrikalar açıldı.

Bu devrede kültür alanında da birçok yenilikler yapıldı 1687'de Moskova'da Slav - Gerek - Latin akademisi kuruldu. Bu arada ilk Panslavistler ortaya çıktı.

Aleksey Mihayloviç'ten sonra 14 yaşındaki Fedor Alekseeviç tahta çıktı. Ancak, altı yıllık hâkimiyetinden sonra hastalanarak öldü. Zamanındaki en önemli olaylardan biri, 1681'de "orun nizamı"nın (mestniçestvo) kaldırılması oldu. Vergi sistemi de gözden geçirildi ve çok karışık olan usul yerine, Rusya'nın her tarafında uygulanacak tek sistem olarak "strelets vergisi" kabûl edildi.

Fedor'un ölümü üzerine taht mücadelesi başladı. Fedor'un küçük oğlu Petro (Pëtr), patrik tarafından "Kızıl Meydan"da halk huzurunda çar ilân edildi. Prenses Sofya, el altından Moskova'daki "strelets" (tüfekçiler) birliklerini tahrik ederek bir darbe hazırladı. Askerler, Petro'nun gözü önünde bazı boyarları öldürdü. Strelets'ler her iki kardeşin, İvan ve Petro'nun birlikte hâkimiyet kurmalarını kararlaştırdı. Böylece, Rusya tahtına iki çar birden çıkarıldı. Prenses Sofya, streletslere dayanarak, kardeşleri adına ülkeyi idareye başladı. Strelets'ler yeniden birtakım isteklerde bulundular. Sofya ile streletslerin arası açıldı. Sofya kendisine sadık dvoryan (soylu) ordusu ile streletslere karşı hücuma geçti. Asî birlikler teslim oldu; elebaşları idam edildi. Sofya, duruma tamamiyle hâkim oldu.

Sofya zamanının en önemli olaylarından biri, Rusya ile Lehistan arasında yeni bir "ebedî barış"ın yapılmasıdır. Osmanlı imparatorluğuna karşı yapılan "Mukaddes İttifak"a Rusya da katıldı (1686). Bu uzlaşma sonucunda, Golitsın'ın komutasındaki Rus kuvvetleri, iki defa Kırım'a savaş açtı (1687 ve 1689). Fakat, her iki savaş da başarısızlıkla sonuçlandı. Bu yüzden Sofya'nın durumu sarsıldı. Petro'nun büyümesi sonunda yönetimine son verildi.

I. Petro küçük yaşta Avrupa hayatını tanımak fırsatını buldu. Meslek bakımından askerî teknisyen, matematikçi ve pratik bir adam olarak yetişmişti. 1694'ten sonra devlet işleri ve ciddî konularla uğraşmaya başladı. Rusya'yı "sıcak" denizlere çıkarmak için harekete geçmeye karar verdi. Osmanlı devletinden Azak kalesinin alınması için hazırlıklara başladı. 1695 ilkbaharında, kalabalık bir Rus ordusu Azak üzerine sevk edildi. Azak kalesine deniz yoluyla yardım geldiği için Ruslar başarılı olamadı. Bunun üzerine Petro, Don nehrinin yukarı kısmında bir "donanma" kurmaya karar verdi. 1696

S. S. C. B. : I. Petro'nun annesi tarafından kurtarılışını tasvir eden bir tablo

ilkbaharında 30 savaş gemisi hazırladı. Gordon ve Lefort'un idaresindeki Rus kuvvetleri ve gemileri, kısa bir zaman sonra, Azak kalesini teslim olmaya mecbur etti. Karadeniz'in kilidi sayılan Azak, 1696 temmuzunda Rusların eline geçti. Petro, büyük bir zafer kazanmış, Karadeniz'e çıkmak için ilk adım atılmıştı.

Petro, Karadeniz'de hâkimiyet kurmak için bir donanma kurmak istiyordu. Azak denizi kıyısında Taganrog adıyla müstahkem bir deniz üssü ve limanı yapımına başlandı. Bir yandan gemi yapımına başlanırken, bir yandan da soylu gençler gemi yapımını öğrenmek için, Avrupa'ya gönderildi.

Lehistan'da II. August (Nalkıran) ile yaptığı görüşmeler sonunda Petro Lehistan'la birlikte, İsveç'e karşı savaş açarak Baltık denizi kıyılarını ele geçirmeye karar verdi. Çar bu arada Avrupa'ya gitti. Yokluğundan yararlanarak ayaklanan streletsleri idam ettirdi.

Petro, Avrupa gezisinden dönünce hemen reformlara başladı. Yüksek tabakaya Avrupa biçimi giyinmeleri ve sakallarını tıraş etmeleri emredildi. 1 ocak 1700'den başlayarak milâdî yılın kabûlüne karar verildi.

1699'da Karlofça barışı yapıldı. 1700'de de Rusya ile Istanbul hükûmeti arasında Istanbul barışı imzalandı. Azak kalesi Ruslarda kaldı. Rusya, Lehistan ve Danimarka ile birlikte İsveç'e karşı harekete geçti. İsveç kralı XII. Karl (Demirbaş Şarl) genç, fakat yetenekli bir kumandandı. Anî bir hücumla önce Danimarkalıları yendi ve barışa zorladı. Daha sonra çok az bir kuvvetle Narva'yı kuşatmış olan Petro'nun ordusuna saldırdı. 30 kasım 1700'de 40 bin kişilik Rus ordusunu yok etti. Lehistan üzerine de yürüyerek birkaç meydan savaşı kazandıktan sonra Lehistan'ı işgal etti. XII. Karl, uzun süre Lehistan'da oyalandı. Bundan yararlanan Petro, yeniden toparlandı. Yeni bir ordu teşkiline girişti. 1702'de Petro, İsveç kalesi Nöteborg'u hücumla aldı. 16 mayıs 1703'te St. Petersburg'un (Petrograd, Leningrad) temelleri atıldı. 1704'te Narva kalesi Rusların eline geçti; Dorpat da zaptedildi.

Bu arada vergilerin artması, mükellefiyetlerin ve askerlik hizmetinin ağırlaşması üzerine halk arasında memnuniyetsizlik arttı ve yer yer ayaklanmalar başladı. 1705'te Astrahan'da büyük bir ayaklanma çıktı; 1705'te Başkurtlar da ayaklandı. Bu ayaklanma ancak 1711'de bastırılabildi. 1707'de Don Kazakları ayaklandı, bu ayaklanma da güçlükle bastırılabildi.

XII. Karl, 1707'de askerî hazırlıklarını bitirdikten sonra, Rusya'ya büyük bir savaş açtı. 1708 kış ve ilkbaharında Lehistan tamamiyle Ruslardan temizlendi. 1708'de XII. Karl, Poltava şehrini kuşattı. 27 haziran 1708'de Poltava meydan savaşında İsveçliler yenildi. Kısa bir zaman sonra, Lehistan yeniden Rus kuvvetlerinin eline geçti. Poltava zaferi, Ruslara Avrupa yolunu açmış ve Rusya'nın Doğu Avrupa'da yeniden üstünlük kurmasını sağlamış oldu.

Poltava savaşını kaybeden XII. Karl, Osmanlı devletine sığındı ve iki yıl sonra Osmanlıları Rusya'ya karşı savaş açmaya ikna edebildi. 1711 ilkbaharında, 100 bin kişilik bir ordu, Baltacı Mehmed Paşa komutasında harekete geçti. Rus çarı 38 bin kişilik bütün kuvvetiyle Prut boyundaki bataklık bir alanda kuşatıldı. Baltacı Mehmed Paşa, diğer devlet büyüklerinin itirazlarına rağmen, Ruslarla barış yaptı; böylece çar esir düşmekten ve Rus ordusu da yok olmaktan kurtuldu. Prut felâketinden kurtulan Petro, hemen Lehistan üzerinden Almanya'daki savaş alanına gitti. Ruslar, İsveç savaşına hız verdi. Rus donanması Baltık denizinde harekete geçti. Gon-

hud yakınında, Rus donanması İsveç deniz güçlerini yendi (1714). İngilizler, Ruslara karşı düşmanca bir durum alarak İsveç'i desteklemeye başladılar. Hattâ 1720 ve 1721 yıllarında İngiliz donanması, Baltık denizine girerek İsveç'i Rus saldırısından koruyacağını ilân etti. Fakat Petro, İsveç'e karşı hareketine devam etti. İsveçliler barış görüşmelerine başlamak zorunda kaldı. Finlandiya'daki Niştat şehrinde Rusya ile İsveç arasında barış yapıldı (1721). Petro, Baltık denizi kıyılarını kazandı. Rusya, Doğu Avrupa'nın en güçlü devleti oldu.

Karadeniz'e çıkması Prut barışı ile önlenen Petro, Hazar denizi kıyıları boyunca hareketini sürdürdü. Osmanlı devleti ile anlaşarak İran'a saldırdı. İran hükûmeti, Hazar denizinin güneyindeki bölgeleri bir kaç yıl Rusya'ya bıraktı.

I. Petro, kültür alanında birçok reformlar yaptı. 1700'de Moskova'da bir denizcilik okulu açıldı. Bu okul 1715'te Petersburg'a nakledildi ve Denizcilik akademisi adını aldı. Aynı yılda Petersburg'da mühendis ve topçu akademileri açıldı. Köylerde kiliseler yanında "mahalle okulları" açıldı. 1703'te ilk Rusça gazete çıkmaya başladı.

1725 kışı başında hastalanan Petro, 28 ocak 1725'te öldü.

I. Petro'nun Rus târihindeki rolü çok büyüktür. En büyük Rus hükümdarı sayılan Petro, Rusya'yı, eski Moskova zihniyetinden tamamiyle kurtararak yeni bir Rusya meydana getirmiştir.

Petro, halefini tayin etmeden ölmüştü. Bu durumda tahta karısı çıkarıldı ve I. Ekaterina adıyla 1725'ten 1727'ye kadar ülkeyi yönetti. 1726'da Yüksek Gizli Kurul kuruldu. Senato bu kurula bağlı olduğundan, bu kurul devlet işlerinde en yüksek makam oldu.

Ekaterina'nın ölümünden sonra Petro'nun torunu Petr Alekseeviç, II. Petro adıyla tahtı geçti (1727 - 1730). II. Petro, 1730'da ölünce, Büyük Petro'nun kızı Anna tahta çıktı (1730 - 1740). Anna zamanında I. Petro'nun koyduğu ekonomik prensipler, sanayi kuruluşları, devlet tarafından korundu. Dış politikada da Büyük Petro'nun çizdiği yoldan gidildi. Lehistan'daki Rus nüfuzu güçlendirildi. İran'ın dostluğu temin edildi. Avusturya ile bir anlaşma yapıldı ve 1736'da iki devlet, Osmanlılara karşı savaş açtı. Ruslar, Özü (Oçakov) kalesini ele geçirdi; Kırım'a girdi ve Azak kalesi 1 temmuz 1736'da Rusların eline geçti. 1739'da yapılan Belgrad antlaşmasıyla Ruslar, Karadeniz'e çıkmak için gerekli şartları elde ettiler. Anna devrinde, Rusya'nın idaresindeki Baltık Almanlarının nüfuzları arttı. Almanların hâkimiyeti Anna'dan sonra tahta çıkarılan VI. İvan zamanında da devam etti.

Anna, ölmeden önce VI. İvan'ı halef tayin etmişti. İvan zamanında iç karışıklıklar başgösterdi. Almanların nüfuzunu çekemeyen Rus subaylarından bir kısmı, 1741 kasımında, bir hükûmet darbesiyle, Büyük Petro'nun kızı Elizaveta'yı tahta geçirdi.

Elizaveta zamanında Almanlar, tamamiyle iş başından uzaklaştırıldı. Elizaveta zamanının en önemli dış olayları, İsveç'le savaş ve Rusya'nın "Yedi yıl savaşları"na katılmasıdır. Rusya ile Avusturya arasındaki ittifak gereği, Ruslar, Büyük Friedrich'e karşı savaşa katıldı. "Yedi yıl savaşları" (1756 - 1763) adıyla bilinen bu savaşta Rus kıtaları Doğu Prusya'ya girdi ve 1760'ta kısa bir süre için Berlin'i işgal etti. Elizaveta'nın anî olarak ölmesi ve tahta III. Petro'nun geçmesi, Rusya'nın savaştan çekilmesine yol açtı.

III. Petro, havaî bir adamdı ve hiçbir ciddî işle uğraşmıyordu. Buna karşılık karısı Ekaterina, Rus erkânının ve subayların gönlünü kazanmaya çalışıyordu. 28 haziran 1762'de Orlov kardeşler, Ekaterina'yı Petersburg'a getirerek, imparatoriçe ilân ettiler. III. Petro öldürüldü ve Rusya tahtına II. Ekaterina geçti.

II. Ekaterina, 1762'de tahta çıkınca, Rusya içinde geziler yaptı. Elizaveta zamanında önem kazanmış olan Senato'nun yetkilerini azalttı. Bu sıralarda, Ekaterina'yı tahta çıkarmakta önemli rol oynayan Orlov kardeşlerin, imparatoriçenin gözdeleri sıfatıyla itibar kazandıkları görüldü. 1649'da düzenlenen Aleksey Mihayloviç kanunnamesinin eskidiği ve günün şartlarına uymadığı göz önüne alınarak yeni kanunlar hazırlamak için Rusya'nın her tarafından çeşitli zümrelerden seçilen delegelerin toplanmasına karar verildi. Ekaterina bir taslak hazırladı. "Nakaz" adıyla tanınan bu eser, devrin en önemli ve yeni felsefî görüşlerine dayanmaktaydı. Fakat çalışmalar uzayıp bunlardan bir sonuç çıkmayacağı anlaşılınca Ekaterina, delegeleri geri gönderdi. Rejimini güçlendirmek yolunda yeni tedbirler alan Ekaterina istibdat rejimi kurmaya başladı.

S. S. C. B. : II. Ekaterina, Lomonosov tarafından yapılan portresini seyrediyor

II. Ekaterina zamanının en önemli iç olaylarından biri, Pugaçev ayaklanmasıdır. Savaşlar yüzünden vergiler artmış, dvoryan'lara (soylu) verilen hizmet serbestliği sonucunda köylülerin durumu büsbütün fenalaşmıştı. 1771'deki büyük taun salgınından iki yıl sonra, Yayık nehri boyunda bir ayaklanma patlak verdi. Bunun başında, aslen Don Kazağı olan Emel'yan Pugaçev bulunuyordu. Kendisine çar III. Petro adını vererek, 1773'te isyan bayrağını açtı. Yayık üzerindeki birçok kale, Pugaçev'in eline geçti. Ural - İdil çevresindeki Başkurtlar ve Kazan Tatarları toplu olarak Pugaçev'e katılarak ayaklanmanın gücünü arttırdı. Ekaterina, General Bibikov'u isyan bölgesine gönderdi. Pugaçev, Urallara çekildi ve ayaklanma yatışır gibi oldu. Fakat Bibikov'un ölmesi üzerine, 1774 ilkbaharında hareket yeniden alevlendi. Kazan, yeniden tehlikeye düştü. Sonunda Pugaçev, en yakın arkadaşları tarafından ele verildi. Moskova'ya getirilerek idam edildi. Böylelikle Ekaterina rejimine karşı girişilen bir "halk hareketi" kanlı bir biçimde yatıştırıldı.

Bu ayaklanma göz önüne alınarak, Rusya'daki bütün Müslümanlar için müftü tayin edilmesi için Senato'ya bir ferman verildi. 1789'da Ufa'da "Müslüman din adamları" meclisi kuruldu. Rusya'nın iç idaresinde bazı değişiklikler yapıldı. Mahkeme işleri daha iyi bir düzene sokuldu. Fakat köylülerin durumunun düzeltilmesi için hiçbir şey yapılmadı.

II. Ekaterina tahta çıkınca, Friedrich'e karşı dostluğa son verildiyse de, Prusya'ya karşı düşmanca bir durum alınmadı. 1763'te Leh kralı III. August öldü. Ekaterina'nın isteği üzerine Leh tahtına, Stanislaw Poniatowski seçildi, IV. August adıyla tahta çıktı. Ekaterina, bazı anlaşmazlıkları bahane ederek Varşova'yı işgal ettirdi. Lehistan'da Rus hâkimiyeti iyice artınca ülke karıştı ve sonunda iç savaş başladı. Ekaterina Lehistan'a Rus kuvvetleri gönderdi. Avusturya da Lehistan'a asker yolladı. 1772'de Lehistan toprakları Rusya, Avusturya ve Prusya arasında paylaşıldı. Buna karşı ayaklanan Lehliler, Ekaterina'ya baş vurarak ondan hemen bir ordu gönderilmesini istediler; Varşova'yı tekrar işgal ettirdiler (1792). Prusya kralı da Lehistan'ın batısına asker gönderdi. Yapılan görüşmeler sonunda, Rusya ve Prusya Lehistan'dan yeniden birçok yer aldılar. Bu, Lehistan'ın ikinci bölünmesiydi. 1794'te Lehistan'ın çeşitli bölgelerinde tekrar ayaklanmalar oldu. Ekaterina buralara büyük bir ordu gönderdi. Lehli milliyetçiler yenildiler. Varşova yeniden Rusların eline geçti. 1795'te Lehistan toprakları Prusya, Avusturya ve Rusya arasında kesin olarak bölüşüldü.

Rusya'nın Lehistan'da nüfuz kazanması, Türk devlet adamlarını telâşa düşürmüştü. Rusların Lehlileri takip bahanesiyle Osmanlı topraklarına girerek Müslüman halkı öldürmeleri üzerine 1768'de Osmanlı devleti Rusya'ya savaş açtı. Türk ordusu 1769'da Hotin kalesi yakınlarında Ruslara yenildi. 1770'te Ruslar, Kartal yakınlarında Türk kuvvetlerini mağlûp ettiler. İkinci bir Rus ordusu, Kırım'a girdi. Rus donanması Çeşme savaşında Türk donanmasını dağıttı. 1774'te yapılan Küçük Kaynarca barışı ile Osmanlı devleti, Rusya'nın ileri sürdüğü ağır şartları kabûl etti.

Osmanlı devleti, İsveç ile yaptığı anlaşmaya uyarak 1787'de yeniden Rusya'ya savaş açtı. Başlangıçta savaş, Rusya'nın aleyhine geliştiyse de, General Suvorov komutasındaki Rus kuvvetleri, 1789'da Focşani yakınlarında başarı kazandı. Ertesi yıl, Tuna üzerindeki İsmail kalesi de Rusların eline geçti. 1791'de imzalanan Iaşi (Yaş) antlaşmasıyla Kırım, Ruslarda kaldı; Özü kalesi de Ruslara bırakıldı. Bu arada Ruslar, Sivastopol kalesinin temellerini attı.

Türklerle savaş sürerken, İsveçliler de Rusya'ya savaş açtı. İsveç donanması 1788 ve 1789'da Petersburg'a hücuma teşebbüs ettiyse de, geri püskürtüldü. 1790'da Rusya ile İsveç arasında, savaştan önceki durum korunmak şartıyla barış imzalandı.

II. Ekaterina, 1796'da öldü. I. Petro'dan sonra Rus tarihinin en büyük hükümdarlarından biri olarak tanınmıştır. Ondan sonra Pavel Petroviç tahta çıktı. Büyük Petro'nun çıkardığı "taht veraseti" kanununu değiştirdi. Pavel, Rusya'da istibdat rejimini güçlendirmek ve Fransa'dan yeni fikirlerin Rusya'ya girmesini engellemek istiyordu. Pavel'in rejimi kısa süre içinde tam bir "dehşet rejimi" hâlini aldı. Sonunda, Pavel'e karşı gizli bir hareket baş gösterdi. 11 mart 1801 günü Pavel, suikastçılarca öldürüldü ve yerine oğlu Aleksandr tahta çıkarıldı.

Pavel Petroviç zamanında Rus generali Suvorov, Fransızlara karşı savaşmak için Kuzey İtalya'ya gönderildi. Suvorov, başarılı olduysa da; tasarladığı gibi, Fransa'ya giremedi. Pavel, İngiltere'ye karşı da savaş açmak istediyse de, ölümü buna engel oldu.

II. Ekaterina'nın torunu ve Pavel'in oğlu Aleksandr tahta geçince Rusya'da devlet idaresi yeniden Ekaterina'nın koyduğu prensiplere uygun olarak yürütülmeye başladı. Aleksandr tahta çıktığında bir cumhuriyetçi gibi düşünüyordu. İdarede bazı reformlar yapıldı. Senato'ya yeniden birçok hakları verildi. Köylü bir papazın oğlu olan Speranskiy, bu devirde nüfuz kazanarak çarın adeta başnazırı olmuştu. Aradan kısa bir süre geçtikten sonra Aleksandr, liberal görüşlerinden tamamen vazgeçip, kendisini mistisizme kaptırmış ve hür fikirlere karşı şiddetle mücadele yoluna sapmıştı.

Büyük Petro zamanında Azerbaycan'ın Rusya'ya katılması üzerine Rus hâkimiyeti Gürcistan sınırlarına kadar yayılmıştı. Küçük Kaynarca barışından sonra, Rusların Kafkasya'daki nüfuzları da artmıştı. II. Ekaterina 1783'te çıkardığı bir fermanla Gürcistan'ı himayesi altına aldığını resmen ilân etmişti. Gürcistan'a birbiriyle savaşan Gürcü beylerinden XII. Gorg, I. Pavel'e Gürcistan'ı tamamiyle Rusya'ya katması dileğiyle müracaatta bulundu. 1801'de Gürcistan'ın ilhakına başlandı. Daha sonra, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Rusya'ya ilhakına girişildi. 1804 - 1805'te Erivan ve Bakû hanlıkları da Rus hâkimiyeti altına alındı. Böylelikle 1810 yıllarına doğru, Kafkasya'nın büyük bir kısmı Rusların eline geçti.

1805'te Rusya, Avusturya'nın müttefiki olarak, Napoléon'a karşı savaşa katıldı. Austerlitz yakınındaki meydan savaşında Ruslar yenilerek, kendi sınırlarına doğru çekilmek zorunda kaldı. 1807 yazında Napoléon, Friedland meydan savaşında Rusları tekrar bozguna uğrattı. 1807'de Tilsit şehrinde, Napoléon ile Aleksandr buluşarak, aralarında bir ittifak bile kuruldu. Bunun üzerine Aleksandr, Rusya'ya İngiliz mallarının getirilmesini de yasakladı.

S. S. C. B.: Çar I. Aleksandr (Saint-Aubin'in bir tablosu)

Napoléon ile dostluğundan faydalanan Aleksandr, 1808'de İsveç'e savaş açtı. Rus kuvvetleri 1808 ve 1809'da Finlandiya'yı alıp, güneyde Boğdan ve Eflak'ı da ele geçirdi. 1811'de Kutuzov'un komutasındaki Rus ordusu, Tuna'nın kuzeyinde Romanya'da muhârebe kazandıktan sonra, Türkler'i barışa zorladı. 1812'de imzalanan Bükreş barışıyla Ruslar, Besarabya'yı kendi ülkelerine kattı.

I. Aleksandr'ın siyaseti Fransa'yı tatmin etmediği gibi, Rus yüksek tabakası da İngilizlerle ticaretin kısıtlanmasından memnun kalmamıştı. Kısa bir süre sonra, Rusya ile Fransa arasında savaş çıktı (1812). Napoléon, 16 haziranda Vilnyus (Wilno)'u aldı. Çar, Wilno'dan daha önce çıkarak ilk olarak Moskova'ya sonra da Petersburg'a gitti. Ordunun başında bulunan general Barklay de Tolly ile erkânı, Rusya'nın içlerine çekilme kararı aldı. Barklay ile Bagration komutasındaki Rus orduları, Smolensk yönüne doğru çekildi. 4 ağustos 1812'de Smolensk için yapılan savaşı Fransızlar kazandı. Bu arada Rus ordusunda Barklay'a karşı memnuniyetsizlik başgösterince, yerine general Kutuzov getirildi. Kutuzov, Moskova'nın batısındaki Borodino köyü yakınında, Napoléon'la bir meydan savaşına karar verdi. 26 ağustos'ta yapılan bu savaş, Rus tarihinin en kanlı ve en önemli savaşlarından biriydi. Akşam karanlığına kadar devam eden çarpışmalar sonunda, Fransızlar, biraz yer kazandılar; Ruslar ise ikinci savunma hattına çekilmek zorunda kaldı. Ku-

tuzov, ordusuna, Moskova yönünde çekilme emri verdi. Böylece Fransızlara Moskova yolu açılmıştı. Napoléon, 14/15 eylülde Moskova'ya girdi. Aynı gün, Moskova'da yangınlar başladı. Şehrin dörtte üçü yandı ve kışı Moskova'da geçirmeyi planlayan Napoléon, çok zor durumda kaldı. Napoléon, barış için, çar Aleksandr ile Kutuzov'a baş vurdu; bir sonuç alamayınca da Wilno'ya çekilmeyi kararlaştırdı. Ruslar, çete savaşıyla Fransızları iyice hırpaladı. Aç, çıplak bir hâlde olan Fransız askerleri, artık kışın da etkisiyle düzenli bir ordu olmaktan çıktı. Böylece Napoléon'un 1812'de Rusya'yı istilâ etmek teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı. Rusya, bu zaferle bir anda dünyanın en güçlü bir devleti durumuna geldi.

Çar I. Aleksandr, Napoléon'un yenilgisinden faydalanarak, bütün Lehistan'ı Rusya'ya katmak, Balkanları ve Kuzey Kafkasya'yı ele geçirip, ülkesini Avrupa'ya hâkim kılmak istiyordu. Rus kuvvetleri 1813'te Prusya'ya girdi; Prusya kralının ordusu da Ruslara katıldı; fakat, Napoléon, Ruslarla Prusyalıları iki defa yendi. Ancak, Avusturya'nın Fransızlara karşı savaşa başlamasıyla durum Napoléon'un aleyhine döndü. 1813'te yapılan ve "Milletlerin meydan savaşı" adıyla tanınan savaşta, Napoléon yenildi ve Rhin (Rhein) nehri yönünde çekildi.

I. Aleksandr, müttefik ordusunun başında 31 mart 1814 tarihinde Paris'e girdi. Napoléon, Elbe adasına sürgüne gönderildi. Müttefikler, Avrupa'ya yeniden bir düzen vermek için, 1814 eylülünde Viyana'da toplandılar. Çar Aleksandr, Lehistan'ın tamamiyle Rusya'ya bırakılmasını istedi. Avusturya, İngiltere ve Fransa buna karşı çıktı. Bu sırada Napoléon'un Fransa'ya döndüğü haberi geldi ve Waterloo meydan savaşını kaybedince, Viyana kongresi çalışmalarına devâm etti. Buna göre Lehistan krallığı, Rusya'ya katıldı.

I. Aleksandr, Viyana Kongresinden sonra "Mukaddes İttifak"ı kurdu; buna bütün Avrupa devletleri katıldı. Aleksandr, 1825'te Osmanlı devletine karşı savaş açmayı kararlaştırmıştı. Fakat ölümü bu savaşın gerçekleşmesini engelledi.

Rus askerlerinin 1813 - 1815 yıllarında Batı Avrupa savaşlarına katılmaları, Rus subaylarının çoğunun görüşlerinde büyük değişmelere sebep oldu. Çarlık rejiminin istibdadı, Rusların çoğunluğunu oluşturan köylülerin, bir nevi "kölelik" olan "toprak serfliği"nde kalmaları, aydın Rus subayları ve yazarların hoşuna gitmemeye başladı. Bu yüzden gizli cemiyetler kurulmaya ve liberal görüşleri benimseyenleri bir araya getiren bazı haraketler yapılmaya başlandı. Bu görüşleri benimseyenlerden bir kısmı Rusya'da "meşrutî bir monarşi" diğerleri ise federasyon esaslarına dayanan bir "cumhuriyet" kurmayı tasarlıyordu. Gizli polis şefi General Arakçeev, bu dernekler hakkında geniş rapor hazırladı, Taganrog'da hasta bulunan I. Aleksandr'a gönderdi. Bu rapor yerine ulaşmadan çar öldü. Raporun incelenmesi ve gereken tedbirlerin alınmasıyla onun yerine geçen çar I. Nikolay, meşgul oldu. I. Nikolay, esas çar olması gereken Konstantin'in, tahttan vazgeçmesi üzerine, 1825'te çar ilân edilmişti.

Taht için Konstantin ve Nikolay arasında görüşmeler sürerken, Rusya'daki rejimi devirmek isteyen gizli dernekler bu durumdan faydalanmaya karar verdi. 14/26 aralık günü çarlık rejimine karşı açık bir gösteri ve silâhlı ayaklanma düzenlendi. Halka ve ihtilâlci askerlere karşı süvari birlikleri gönderildi. İhtilâlciler bu hücumu püskürtünce Nikolay, top ateşi açılmasını emretti. Bunun üzerine halk dağıldı ve ihtilâlci askerler teslim oldu. Bu ayaklanma "aralık" ayında olduğu için buna katılanlara Dekabristler adı verildi. Bunların büyük bir kısmı Sibirya'ya sürüldü; bir kısmı ise idam edildi. Bu olayın etkisi ve sonuçları büyük oldu. I. Nikolay'ın baskısına rağmen hürriyet fikirleri gizliden gizliye gelişmeye başladı.

S. S. C. B.: Çar I. Nikolay (Horace Vernet'nin bir tablosu)

I. Nikolay, Büyük Petro ve özellikle II. Ekatherina'nın aksine olarak, Dvoryan (soylu) müesseselerine yer vermedi. Devlet idaresini sürekli bir denetim altında tutabilmek için tam anlamıyla merkeziyetçi bir sistem ile geniş bir memurlar kitlesi meydana getirilerek, Rusya'da bir "bürokrasi" rejimi kuruldu. Kanunlar yeniden düzenlendi. Rus parasını istikrar kazanması için kararlar alındı. Devlet, köylülerin durumunu az da olsa düzetti. I. Nikolay zamanında "eğitim"e de önem verildi. Dergiler, gazete ve kitaplar sıkı bir sansüre tâbi tutuldu.

I. Nikolay, yayılma siyasetini ana prensiplerden biri olarak kabûl ediyordu. Kafkasya'da Rus nüfûzunun artması ve Gürcistan ile Azerbaycan'ı Rusya'nın işgal etmesi, İran'ı gittikçe endişelendiriyordu. I. Aleksandr'ın ölümünden sonra, İran, 1826'da Rusya'ya savaş açtı. Yeni usule göre talim gören ve iyi silâhlarla donatılmış İran kuvvetlerini yenen Ruslar, Aras nehrini geçip Tebriz'i aldılar. O sırada Rusya ile Osmanlı devleti arasındaki anlaşmazlık büyüdüğünden Nikolay, İran'la barış yapılmasını uygun gördü. İran'ın Kafkasya işlerine karışmasına son verildi ve İranlılar Ruslara savaş tazminatı ödemek zorunda kaldı. 1821'de Mora'da Türk idaresine karşı isyan çıktı. Aleksandr, "Mukaddes İttifak" hükümlerine uymayıp, Yunanlıları el altından kışkırttı. I. Nikolay, tahta çıktığı zaman Rumların isyanı devam ediyordu. Rus çarı, bu isyanı bahane ederek savaş hazırlıklarına başladı. Rus, İngiliz ve Fransız donanmaları Navarin'deki Türk ve Mısır donanmasını tamamiyle yok etti (20 ekim 1827). I. Nikolay, kısa bir zamanda Istanbul'u ele geçireceğini umuyordu. Ruslar, Balkanlar üzerine yürüdü. Edirne, Rus generali Dibiç tarafından alındı. Kafkasya cephesinde hücuma geçen Paskeeviç komutasındaki bir ordu, Kars, Erzurum gibi önemli Türk kalelerini alınca Osmanlılar barış istemek zorunda kaldı. 1829'da Edirne'de yapılan barışa göre, Rusya, Balkanlardaki nüfuzunu artırdı ve Osmanlı devletine karşı büyük bir üstünlük kazandı.

Mısır vâlisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyanı ve oğlu İbrahim Paşanın, 1832 sonunda Kütahya'ya kadar ilerlemesi üzerine, Sultan II. Mahmud, I. Nikolay'dan yardım istedi. Rus birlikleri, Boğaziçi'nin Anadolu kıyısına çıkarıldı. Mısır vâlisinin ayaklanma olayı yatışınca Ruslar, Istanbul'dan çekilmeden önce Babıâli'yi uzlaşmaya zorladı. Yapılan sekiz yıl süreli "Hünkâr iskelesi antlaşması" Rusya ile Türkiye arasında karşılıklı yardıma dayanan askerî bir ittifak mahiyetindeydi. Avrupa devletleri, Rusya'nın Osmanlılara karşı tek başına nüfuz kazanmasından kaygılandı. 1840'ta imzalanan Londra mukavelenamesine göre, Osmanlı imparatorluğu, beş devletin ortak garantisi altına alınınca, "Hünkâr İskelesi Antlaşması" hükümlerine son verilmiş oldu.

Çar Nikolay'ın Türkiye üzerindeki ihtirasları, Avrupa'da Rusya aleyhine bir hava yarattı. Sonunda Rusya'ya karşı İngiltere, Fransa ve Türkiye'den oluşan bir blok kuruldu. Rus çarı, Osmanlı devletinden Ortodoks Hıristiyan reayayı korumak için taleplerde bulundu. Babıâli, bunu reddedince Rusya, savaş açtı. Rus kuvvetleri hemen Eflak ve Boğdan'a girdi. Müttefik devletler hareket alanı olarak Kırım'ı seçti. 1854 eylülünde Fransız, İngiliz ve Türk kuvvetleri karaya çıkarak Sivastopol üzerine yürüdü. 11 ay süren çetin bir savaştan sonra, 8 eylül 1855'te Sivastopol düştü. Bu arada I. Nikolay, şubat 1855'te öldü. Rusya'nın yenilgisinden doğan sonuçlarını Nikolay'ın halefi II. Aleksandr, 1856'da Paris'te imzalanan bir barışla kabûl etmek zorunda kaldı.

I. Nikolay'ın çarlığı zamanındaki önemli olaylardan biri de Lehistan Krallığı meselesi ve Lehlilerin bağımsızlık savaşlarıdır. Bu savaşta Lehliler yenilince ülkeleri sıradan bir Rus eyâleti durumuna getirildi. I. Nikolay zamanında Dağıstan ve Kuzey Kafkasya çetin savaşlardan sonra Rusların eline geçti. Bu savaşlar sırasında Şeyh Şamil, 25 yıldan fazla Ruslara karşı direndi; fakat 1859'da teslim olmak zorunda kaldı.

I. Nikolay zamanında Alman filozoflarının eserleri Rusya'da geniş bir okuyucu kitlesi buldu. Bunların sonucu olarak birbirine zıt iki akım doğdu. Bunlardan biri Slavyanofiller, diğeri de Batıcılar idi. Her iki grup da fikirlerini, sansürün şiddeti yüzünden açıkça anlatamamakla birlikte, bunları üstü kapalı olarak yayıyorlardı.

I. Nikolay zamanında Rusya'nın iç ticareti çok gelişti. 1837'de Petersburg ile Moskova arasında ilk demiryolu açıldı. Rusya'da ilk büyük demir ve makine fabrikaları kurulmaya başlandı; özellikle pamuklu dokuma endüstrisi gelişti. 1828'de Petersburg'da ilk yüksek mühendislik okulu açıldı. Tula askerî fabrikalarından başka birçok top, tüfek ve diğer silâh fabrikaları da kuruldu.

19 şubat 1855'te Nikolay'ın büyük oğlu II. Aleksandr tahta geçti ve Sivastopol'un düşmesinden sonra 1856'da Paris'te müttefik devletlerle barış müzakerelerine girişti. Bu anlaşma, Rusya için ağır şartlar getirmişti. Buna rağmen "Rus tehlikesi" ancak belirli bir zaman için önlenebilecekti.

Boris Godunov zamanında kararlaştırılan, II. Ekaterina zamanında en tipik bir biçim alan Rus köylülerinin "serfliği", Rusya'nın en önemli meselelerinden biriydi. II. Aleksandr bu işi ele aldı. Komisyonlar kuruldu; tasarılar hazırlandı ve nihayet dört yıl süren hazırlıklardan sonra, 19 şubat 1861'de, köylülerin serflikten kurtulduklarına dair bir ferman çıkarıldı. Böylelikle Rus mujikleri de serbestiye kavuşmuş oldu.

Köylülerin azad edilmeleri üzerine, iç idarede de birtakım yeni müesseseler kurmak mecburiyeti hasıl oldu. Bunların en önemlilerinden biri, Rusya'nın birçok vilâyetinde kurulan "Zemstvo"lardı. Bu müesseseler sayesinde, özellikle okul işlerinde büyük gelişmeler kaydedildi. Adlî müesseselerde de önemli ıslahat yapıldı. II. Aleksandr, askerlik mükellefiyeti işinde de köklü değişiklikler yaptı. Devlet gelirini arttırmak için alkollü içki satışı çoğaltıldı; şeker, tuz, tütün satışı devlet tekeline alındı. 1860'ta ilk Rus "Devlet Bankası" kuruldu. I. Nikolay zamanında basına uygulanan sansür kısmen kaldırıldı.

Avrupa'daki sosyalizm akımları Rusya'da da kendisini göstermeye başlamıştı. Bunlardan en önemlisi nihilizm'dir. II. Aleksandr zamanında Panslavizm de Rus fikir ve siyasî hayatında önemli rol oynamıştır. Bakun'in, Lavrov ve Mihaylovskiy'ler tarafından temsil edilen "Halkseverlik" de bu devrin fikir hareketlerindendir. "Halkseverler"in hareketi başarılı olamamış ve kendiliğinden sönmüştür. "Halk idaresi" adını alan terörist bir teşkilât ise II. Aleksandr'ı öldürmek için suikastler düzenlemeye başladı. Suikastler birbirini takip etti ve sonunda 1881'de, bu teşkilât mensupları, Aleksandr'ı bomba atarak paramparça ettiler.

1831 Lehlilerin ayaklanması, Rus hükûmetince kanlı bir biçimde bastırıldıktan sonra, Leh milliyetçileri yeniden harekete geçti. 1863'te Lehistan'ın her yanında Rus hâkimiyetine karşı silâhlı ayaklanma başladı. Rus kuvvetleri, çeşitli kollardan Lehistan'a girerek ayaklanmayı kanlı bir biçimde bastırdı ve Lehistan on eyâlete bölündü.

Kırım Savaşıyla Balkanlara ve Anadolu'ya doğru Rus yayılışının durdurulması üzerine Ruslar bu defa Türkistan'ı faaliyet alanı olarak seçti. XVIII. yüzyıldan beri Türkistan'da üç devlet vardı: Hokand Hanlığı, Buhârâ Emirliği ve Hive Hanlığı. Bu hanlıklar arasında mücadele eksik olmuyordu. Ruslar, Türkistan içlerine hem askerî hareketlerle, hem de diplomatik yollarla nüfuz etmeye başladı. 1865'te Taşkentliler, çok az sayıdaki Rus kuvvetlerine teslim oldu. 1868'de general Kaufmann Semerkand'ı işgal etti. 1868 uzlaşması ile Buhara ve Hokand hanlıkları tamamiyle Rus nüfuz ve himayesi altına girdi. 1873'te yapılan uzlaşma ile Hive Hanlığı da Rus himayesine girdi. Türkistan'da, bağımsız olarak yalnız Hokand Hanlığı kalmıştı. 1875'te Hokand Hanlığındaki Kıpçaklar, hanın Rus nüfuzu altında olduğu için ayaklandı. Ruslar da bundan yararlanarak Hokand Hanlığını işgal etti. Böylece Türkistan'daki son Türk devleti de ortadan kaldırıldı. Daha sonra Türkmenleri de yenen Ruslar, 1884'te Türkistan'ı ele geçirme işini tamamladı.

Kırım savaşında Inkermann muharebesinde, İngilizler'in yardımına koşan Fransız Zouave birlikleri (1854)

1875'te Bosna ve Hersekte çıkan isyan, milletlerarası bir olay durumuna getirildi. Ruslar'ın teşvikiyle Karadağ ve Sırbistan, Bosna âsilerine yardım gayesiyle Türkiye'ye isyân etti (1876). Rusya, "Slav kardeşleri"ni himâye bahânesiyle 1877'de Osmanlı Devletine savaş ilân etmeden önce ordularını Romanya üzerinden sevk edip Tuna'dan geçirdi. Savaş ilânından sonra Plevne kuşatıldı. Çok çetin savaşlar sonunda bu şehir düştü, Rus kuvvetleri de Edirne'ye yürüdü. Filibe ve Edirne de Ruslar'ın eline geçti. Ruslar, Ayastefanos'a kadar ilerledi; fakat, İngilizlerden çekinerek durdular. 19 şubat 1878'de Ayastefanos andlaşması yapıldı. Rusların Balkanlarda tam bir hâkimiyet kurmalarını önlemek için, Avusturya - Macaristan ve Bismarck Almanyası, Berlin'de bir kongre toplanması için Rusya'ya baskı yaptı. Rusya, Batum, Kars ve Ardahan çevrelerini aldı. Berlin Kongresinin kararlarıyla Sırbistan'ın ve Romanya'nın istiklâlleri tanındı ve Osmanlı Devletinin himayesinde bir Bulgar prensliği kuruldu.

II. Aleksandr'ın 1881'de bir suikast sonucunda öldürülmesi üzerine, yerine büyük oğlu III. Aleksandr geçti. III. Aleksandr'ın ana gayesi, Rusya'da çarlık mutlakıyetini sürdürmek ve babası II. Aleksandr zamanında başlayan ihtilâl hareketlerini kökünden temizlemekti. Pobedonostsev, III. Aleksandr'ın en yakın müşaviri olarak devlet işlerinde büyük bir nüfuz kazandı. 1884'te çıkarılan bir kanunla üniversitelerin muhtariyeti kısıtlandı. Yüksek ve ortaöğretim imkânları ancak soylulara verildi. Rusya'daki iktisadî buhrandan dvoryan (Soylu)'ları korumak için, 1885'te Dvoryan Ziraat Bankası kuruldu. 1889'da "Zemstvo"nun başına müdürler tayin edilerek, bu teşkilât tamamiyle hükûmet dairelerinin denetimi altına alındı. Pobedonostsev'in telkiniyle "Rus olmayan" milletlere karşı ağır bir baskı siyaseti güdülmeye başlandı. Dinlerinde ve milliyetlerinde ısrar edenler üzerinde iktisadî ve idarî baskılar arttırıldı; on binlerce Yahûdî Ruslarca öldürüldü. Lehlilere karşı da baskılar artırıldı. Ukrayna'da bu dilde konuşmak ve okutmak yasak edildi.

S. S. C. B.: Çar II. Aleksandr en büyük reformunu, serflere hürriyet verildiğini ilân ediyor

Berlin Kongresinden sonra, Rus basınını ve Panslavistlerin karşı bir tavır almaları üzerine Bismarck, 1879'da Avusturya - Macaristan'la bir anlaşma yapmış, 1882'de İtalya'nın da katılmasıyla, Fransa'yla Rusya'dan korunmak için, Almanya - Avusturya - İtalya arasında bir antlaşma yapılmıştı. Rus hükûmeti Afganistan'da İngilizlere boyun eğdikten sonra, 1887'de Almanya ile bir anlaşma yaptıysa da, bu sağlam bir anlaşma olmadı. 1891 - 1893 yıllarında yapılan birkaç anlaşma ile "Fransız - Rus ittifakı" meydana geldi. Rus hudutlarını Japon Denizine kadar uzatmak, Çin'de Rus nüfuzunu yaymak için ilk tedbir olarak, 1891'de bütün Sibirya'yı katedecek bir demiryolu yapılmaya başlandı.

III. Aleksandr hem alkolden, hem de ihtilâlcilerden korktuğundan gelen üzüntülerin etkisiyle 1 kasım 1894'te öldü. III. Aleksandr öldüğü sıralarda Rusya için için kaynamaktaydı. Yerine oğlu II. Nikolay geçti. II. Nikolay babasının istibdat siyasetini sürdürmek kararında olduğu için, Rusya'da oluşan siyasî gruplar ve ileri fikirli zümreler, çarlık rejimine karşı harekete geçti. Bunları idare ve sevk eden zümre, "dvoryan" ve burjuva aydınlarının ileri gelenleriydi. I. Nikolay'ın taç giymesi için, 1896'da Moskova'da yapılan tören, birkaç bin kişinin ölümüyle bitti. 1896 haziranında, Petersburg fabrikalarında çalışan 30 bin işçi, greve başladı. Böylelikle, işçiler arasında bir süreden beri yapılan Marxist propagandanın ilk etkileri görüldü. II. Nikolay'ın mutlakıyet rejimini sürdürmek isteyişi, çeşitli gruplara ayrılan Rus sosyalistleri ve liberallerinin gittikçe artan mukavemetiyle karşılaştı. 'Halksever"lerin bir kısmı, Rusya'da da sosyalist görüşlerin yerleşmesini ve yayılmasını istiyordu. İlk Rus ihtilâlcisi sayılan M. A. Bakunin, başlangıçta "Halksever" iken, sonraları anarşist oldu ve milletlerarası anarşist hareketinde önemli rol oynadı. Karl Marx'ın "Kapital"inin 1872'de Rusça tercümesi çıkınca, Rusya'da, Marxizm yayılmaya başladı. Bu hareketin liderleri, soylu ailelerden çıkan aydınlar oldu.

Rus Sosyal - Demokrat Partisinin kurucusu G. V. Plehanov, II. Enternasyonel'de Rus sosyalistlerini temsil etti. Plehanov, Rusya'da Marxizm'in yayılmasında ve sonraki Rus ihtilâllerinin hazırlanmasında önemli rol oynadı.

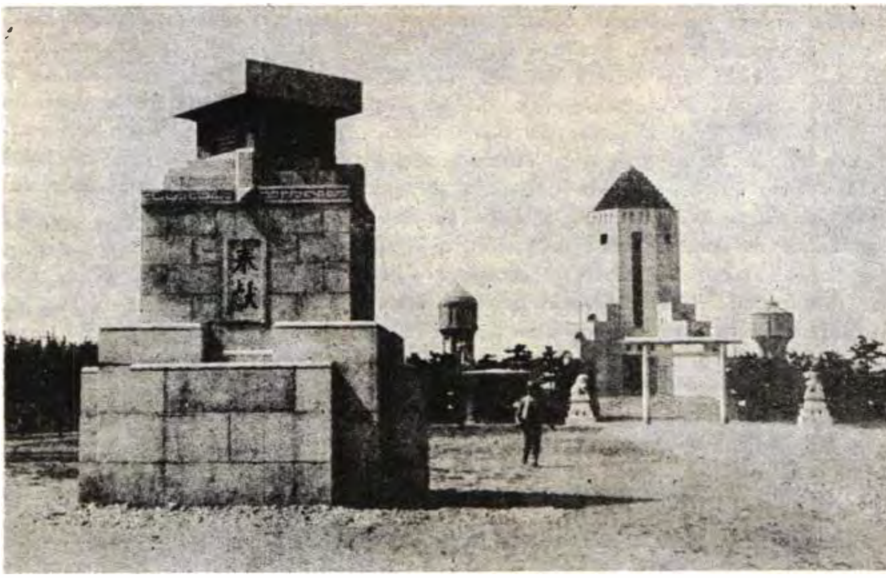
Lenin'in Rusya'daki "Sosyal - Demokrat" Partiye katılmasıyla Rus ihtilâlci zümresinin faaliyeti yeni bir safhaya girdi. Lenin, kısa bir zaman içinde işçiler arasında teşkilât kurmaya ve sosyalist propagandalarına Plehanov ve Martov ile birlikte, Sosyal - Demokrat Partisinin organı olan "İskra" (Kıvılcım) gazetesini çıkarmakla başladı. Trotskiy de onlara katıldı. "İskra"cılar, 1903'te, önce Brüksel sonra Londra'da "Rus Sosyal Demokratları"nın ikinci kongresini topladı. Bu toplantıda ikilik çıktı; yapılan oylamayı Lenin grubu az farkla kazanarak "Bolşevik" (= çoğunluk) adını aldı. Martov grubuna da "Menşevik"ler (= azınlık) dendi. Daha sonra bu iki grubun arası iyice açıldı.

Sosyal - Demokrat Partisinin faaliyeti gelişirken, Rusya'da "popülist" (halksever) hareketin mensupları, 1902'de "Sosyal - Revolüsyoner" (S. R.) Partisini kurup terörist faaliyetlerine devam etti.

Rusya, Almanya ve Fransa ile anlaşarak Japonya'nın Port Arthur ve Kore'yi Çin'in elinden almasına engel olmak istedi. 1900'de, Avrupalı işgalcilere karşı girişilen Boxer ayaklanmasını Avrupalılar bastırdıktan sonra Çinliler, uzlaşmak zorunda kaldı. Mançurya, Laodun yarımadası ve Port Arthur, Rus himayesinde kaldı. Japonya, Rus ilerleyişini durdurmak için, savaş hazırlıklarına başlayarak, İngiltere ile anlaştı. 1904'te Rusya'ya savaş açan Japonya Rusları art arda yenilgiye uğrattı. 11 aylık bir kuşatmadan sonra Port Arthur kalesi, Japonların eline geçti. Rus Pasifik donanması da yok edildi. İç karışıklıkların artması üzerine Rus hükûmeti

barış istemek zorunda kaldı. 23 ağustos 1905'te Rusya ile Japonya arasında barış yapıldı. Bu yenilgi ile Rusya'nın Uzak Doğu'daki yayılması durduruldu. Ayrıca, bu yenilgi Rusya'da "ilk ihtilâlin" patlak vermesine sebep oldu.

II. ve III. Aleksandr zamanından beri Rusya yavaş da olsa, sanayileşme yolunu tutmuştu. Sanayiin gelişmesi, bankacılık ve ticaret şirketlerinin de gelişmesine yol açtı. Büyük ticaret müesseselerinde sendikalar kuruldu. Rus bankalarının birçoğu Batı Avrupa bankalarına bağlıydı. Özellikle Fransız sermayesi Rusya'da geniş bir faaliyet alanı buldu. Maden işletme, yakıt, kimya sanayii ve nakil vasıtalarının bazı kısımlarındaki yabancı sermaye yatırımları önemli rol oynuyordu. Rusya aslında bir tarım ülkesi olup halkının % 75'i köyde yaşamakta ve ziraatla uğraşmaktaydı. 1861'de köylülerin serflikten kurtarılmaları tarımın gelişmesinde fazla etkili olamadı.

S. S. C. B. : Rus - Japon harbine son veren Mukden (Mançurya) muharebesinin yapıldığı yerdeki savaş âbidesi

Rusya'nın büyük şehirlerindeki işçilerin sayısı XX. yüzyılın başlarında epeyce artmış ve Rusya'da da bir "işçi sınıfı" meydana gelmişti Rus aydınları, işçiler arasında sosyalist fikirleri yaymaya çalışıyorlardı. Rusya'da 1900 yıllarına doğru kendisini göstermeye başlayan iktisadî buhran sonucunda işçiler arasında işsizlik baş gösterdi. Bundan yararlanan sosyalistler, faaliyetlerini arttırdılar. Bunda üniversite öğrencileri önayak oluyordu. Har'kov üniversitesi öğrencileri, 1 mayıs 1900'de şehirde bir gösteri düzenlediler. Bu, fabrikalardaki bütün işçilerin grev yapmalarına yol açtı; fakat grev bastırıldı. Bu arada köylüler arasında da teşkilâtsız olmakla birlikte bazı hareketler görülüyordu.

İhtilâlci hareket ve faaliyetin başında, eskisi gibi S. R.'ler bulunuyordu. Bunlar, çarın bakanlarına karşı terör uyguluyor ve bu yolla Rusya'da bir ihtilâl yapabileceklerine inanıyorlardı. II. Nikolay hükûmeti, baskıyı arttırmak için yeni yeni tedbirler aldı. Rus olmayan milletler üzerindeki baskı daha da çoğaldı. Siyasî baskı altında kalan milletlerde hürriyet duyguları bir kat daha arttı. Rus sosyalistlerinden bir kısmı bundan memnunluk duymaktaydı. Bu arada Rusların Japonlara yenilmesi, hükûmetin gözden düşmesine ve ülke iktisadiyatının çok fazla sarsılmasına sebep oldu. Bütün bunlar hayat pahalılığı yarattı. Çok geçmeden hükûmete karşı yer yer hareketler baş gösterdi. Bu durum hükûmeti telâşa düşürdü ve rejimi "yumuşatmak" yolunda bazı teşebbüsler yapılmak istenildiğini gösteren adımlar atıldı. 1904 aralık ayında Stalin'in kışkırtmasıyla, Bakû'deki petrol işçileri grev yaptı. 1904 yılının kasım, aralık aylarında Petersburg, Moskova ve Har'kov şehirlerinde hükûmet aleyhinde gösteriler düzenlendi. 1904 yılı sonunda çıkarılan bir fermanla, çarın mutlak hâkimiyetinde herhangi bir değişiklik yapmak niyetinde olmadığı bildirildi. 1905 yılı başında Petersburg'daki Putilev lokomotif fabrikası işçileri greve başladı ve bu hareket diğer fabrikalara da yayıldı. 8 ocak günü Petersburg'da 150 bin işçi greve katıldı. 22 ocak 1905 pazar günü işçiler, çarın sarayına yürüyünce polis, jandarma ve asker tarafından ateşe tutuldu. Çok sayıda işçinin ölmesi yüzünden bu gösteriye "Kanlı Pazar" adı verildi. Bu olay, Rusya'da çok kötü bir etki yaptı. 11 ocakta Moskova fabrikaları grev ilân etti. Lehistan, Finlandiya, Ukrayna, Kafkasya ve Sibirya'da grevler arttı. Rusya'da adeta bir ihtilâl başlamış gibiydi. Petersburg'da sıkı yönetim ilân edildi. 1905 şubatında, Rus kuvvetlerinin Mançurya'daki Mukden yanında büyük bir yenilgiye uğramaları haberi, Rus yüksek tabakasında bile çarlık idaresinden memnuniyetsizliğe yol açtı. Çarlık idaresi, rejimi biraz yumuşatmaya karar vermiş gibi göründü. Bu sıralarda yurt dışında bulunan ihtilâlci liderler, Rusya'daki olayları dikkatle takip ediyor sosyalist ve ihtilâlcilere emirler veriyordu.

Japonların Rus donanmasını imhası haberi, Rusya'da heyecanı bir kat daha arttırdı. 1905 ilkbaharında her tarafta işçi grevleri başladı. İlk defa olmak üzere, grevcileri idare maksadıyla işçi temsilcilerinden seçilen "Sovyet"ler kuruldu. Fakat bu hareketler kolaylıkla önlendi. Bu karışık ayların en önemli olaylarından biri de Rus Karadeniz donanmasına bağlı "Potemkin" adlı savaş gemisinin isyanı oldu. 6 haziran 1905'te Prens Sergey Trubetskoy'un başkanlığı altında, "Zemstvo" ve belediye temsilcilerinden oluşan bir heyet, çarı ziyaret etti; üyeler çara, millî bir meclisin, "Duma"nın, kurulması tavsiyesinde bulundu. 6 ağustos 1905 tarihli bir kanunla "Duma"nın kurulacağı ilân edildi. Duma'nın yetkileri çok az olduğundan halk bundan memnun kalmadı. 19 eylül 1905'te Moskova şehrindeki matbaalarda çalışan işçilerin genel grevi başladı. Onlara fırıncı ve tütün işçileri de katıldı. 11 ekimde grevler genelleşti. Devlet müesseseleri felce uğrayınca hükûmette şaşkınlık eserleri görülmeye başladı. Öğrencilerle askerler çatıştı. Hattâ II Nikolay, bir ara, tahttan vazgeçmeyi bile düşündü. II. Nikolay, nihayet, Rusya'da meşrutî bir idare kurulmasını kabûl eder gibi gözüktü ve 17 ekim 1905'te bir "Manifesto" yayınladı. Rusya'da, söz, basın, dernek kurmak, toplantılar yapmak hürriyeti, seçim hakkının genişletilmesi ve teşriî mahiyette bir Duma'nın kurulacağı vaad ediliyordu. Sosyalist ve liberal zümreler bu manifestodan memnun kalmadı. Fakat muhafazakârlar, bundan böyle çarlık hükûmetini her bakımdan desteklemeye karar verdi.

Çarın Duma için seçimler yapılacağını ilân etmesine rağmen, ihtilâl hareketlerinin önü bir türlü alınamadı. Karışıklıklar yer yer devam etti. Bu arada Rus ihtilâlci liderlerinden Lenin, Rusya'ya döndü ve silâhlı bir ayaklanma çıkarmak için çalışmalarda bulundu. Fakat bunlar başarılı olmadı. 1906 yılında Rusya'da ihtilâl hareketi oldukça geriledi. Çar hükûmetinin Duma'yı kurmaya razı olması ortalığı yatıştırmıştı.

1905 ihtilâli, Rusya'daki Rus olmayan milletlerin durumunda büyük değişikliklere sebep oldu. Lehistan'da, Ukrayna'da, Letonya'da, Estonya ve Litvanya'da millî hareket gelişti Sosyalistler de bunları destekledi. 1905 ihtilâlinin Rusya Türkleri üzerinde de büyük etkileri oldu. 15 ağustos 1905'te "Rusya Müslümanlarının birinci kongresi" toplandı.

11 aralık 1905'te Başbakan Witte'nin hazırladığı seçim kanunu yayınlandı. 1906 mart - nisan aylarında seçim yapıldı. Sosyalist partilerden Lenin grubu I. Duma seçimine katılmadı. Fakat, Duma'nın, "17 ekim manifestosu"nda sözü edilen "teşriî bir müessese" olacağı vaadi yerine getirilmedi. Çarın yetkilerini kısıtlayacak olan her teşebbüsü önlemek için çareler bulunmuştu. I. Duma 27 nisan 1906'da açıldı. Çar ve bakanları bu meclisi istemeyerek toplantıya davet ettiklerinden Duma'nın çalışmasını desteklemiyorlardı. "Duma" ile "hükûmet" arasında bir işbirliği yapılması da imkânsızdı. Partiler arasında da ahenkli ve verimli bir çalışma havası yaratılamıyordu. Çar ve hükûmet, siyasî mahkûmların genel affına karşı çıktığı gibi "Arazi Islahat Projesi"ni de kabûl etmedi. Çar, yetkisini kullanarak Duma'yı dağıttı. Duma'nın dağıtılması meşrutiyet prensiplerine uymuyordu; fakat bu, Rusya'da çok büyük karışıklığa yol açmadı. II. Duma 1907'de toplandı fakat bazı anlaşmazlıklar yüzünden başbakan tarafından dağıtıldı. Başbakan Stolıpin, Duma'yı dağıttığı tarihte yeni bir "seçim kanunu" da çıkardı. Bu kanunla gelecek Duma'nın hükûmetin elinde bir oyuncak olması sağlanıyordu. Duma'nın dağıtılması bazı işçi grevlerine ve köylü karışıklıklarına yol açtı, ama bunlar da kolaylıkla bastırıldı.

3 haziran kararlarıyla başbakan Stolıpin, Duma seçimlerinde köklü değişiklikler yaptı. III. Duma 1907 yılı sonunda açıldı. Hiçbir parti çoğunluk sağlayacak durumda değildi. Fakat III. Duma'da "sağcı" elemanlar üstün geldi ve dolayısıyla "reaksiyoner" bir siyasetin takip edileceği anlaşıldı. Duma'daki muhafazakârlar ve nasyonalistler hemen harekete geçerek, "Rus olmayan" milletler üzerindeki baskının arttırılması için tedbirler alınmasını istedi.

S. S. C. B.: Leningrad yakınlarında Petrodvorets'te (eski Peterhof) çarların yazlık ikametgâhı

Toprak meselesi, Rusya'da en önemli sosyal ve ekonomik bir problem olmakta devam ediyor ve 1905 ihtilâlini takip eden yıllarda büsbütün önem kazanıyordu. Stolıpin, 9 kasım 1906'da bir karar alarak, köylülerin bundan böyle "Mir"den çıkıp, kendi hisselerini ayrı bir "hutor" (küçük çiftlik) hâline getirebileceklerini bildirdi. Bu karar 14 haziran tarihinde kanunlaştı. Stolıpin'in bu "Arazi Islahat Kanunu" Rus köylü hayatında büyük değişikliklere yol açtı. Bununla Rusya'da büyük bir göç hareketi başladı. Bunun sonucu olarak, Sibirya ve Türkistan gibi bölgelerde Rus kolonizasyonu genişledi. Bu arazi reformu, aslında iyi sonuçlar verebilecekti. Fakat "reform"un uygulanmasında yolsuzluklar yapılarak, köylülerin bir kısmı eskisinden daha kötü bir duruma düşürüldü. Stolıpin'in bir terörist tarafından öldürülmesinden sonra, bu hareket kuşkuyla karşılandı ve uygulanmasına zaman kalmadan da ihtilâl patlak verdi.

Stolıpin, bir nevi liberal - konservatif rejim kurmak isterken, bütün sosyalist hareketlere amansız bir mücadele açmıştı. Lenin ve arkadaşları, 1907 yılı başında İsviçre'ye kaçmak zorunda kaldı. Hükûmet tarafından alınan tedbirler sayesinde fabrika işçilerinin grevi azalmaya başladı. Bu durum karşısında sosyalist partilerin faaliyeti azaldı, liderler arasında büyük anlaşmazlıklar başgösterdi.

Bu yıllar içinde, Rus sosyal demokratları arasındaki ayrılık da kesin bir biçim aldı. Lenin, ihtilâlcilerin tek önderi olmak ve Rusya'da işçi ihtilâlinin hemen çıkarılmasını istiyordu. 1912 yılı ocak ayında, Prag'da, Rus sosyal - demokratlarının VI. kongresi yapıldı. Bu kongre sırasında "Menşevik"lerle "Bolşevik"ler kesin olarak birbirlerinden ayrıldı. Lenin partisi, "Sosyal - Demokrat, Bolşevik" adını aldı ve bu ad 1918 yılına kadar devam etti.

1905 - 1907 hareketinden sonra Rusya'da normal hayat şartları sağlandığı için sanayide büyük gelişmeler kaydedildi. Buna paralel olarak, işçilerin sayısı arttı ve sosyalist fikirler yayılmaya başladı. 1905 - 1907 yıllarında Rusya'da yapılan ihtilâlci yayınların da bu yolda büyük rolü oldu. Bu arada Stolıpin de çarın gözünden düştü; az sonra da 14 eylül 1911'de bir suikast sonunda öldü. Bu defa kabinenin başına mutedil bir terakkiperver olan Kokovtsev getirildi. Kokovtsev zamanında bir yandan istibdat kuvvetlenirken, bir yandan da ihtilâlci hareket hızlandı. Hükûmet, sert tedbirlerle bunları hemen bastıracak güçteydi.

III. Duma'nın kanunî süresi sona erince. 1912'de dağıldı. Yeni seçimler yapıldıktan sonra IV. Duma toplandı. 1913'te Kokovtsev azledilerek, yerine koyu bir mürteci olan Goremıkın tayin edildi. II. Nikolay, bununla hem dış, hem de iç siyasette daha bağımsız hareket edebilmek hakkını kazanmak istiyordu.

Birinci Rus ihtilâlini takip eden yılların doğurduğu siyasî akımlardan biri de "Neo Slavizm"dir (Yeni Panslavizm).

1905 - 1907 yıllarında Rus dış siyasetinde önemli değişiklikler görüldü. II. Nikolay ile Kayzer Wilhelm, Björkö'de buluşarak (24 temmuz 1905), gizli bir antlaşma imzaladı. Bu, bir Rus - Alman ittifakının başlangıcı mahiyetindeydi. Fakat daha sonra, Rus hükûmeti Fransa'yı gücendirmemek için Björkö antlaşmasını feshetti. Bundan sonra da sürekli olarak, Fransa lehinde bir tavır aldı. Fakat Fransa ile dostluğu yürütebilmek için, İngiltere ile de anlaşmak gerekiyordu. İn-

giltere ile Rusya arasında 31 ağustos 1907'de bir uzlaşma yapıldı. Bununla yarım asırdan beri sürüp gelen Rus - İngiliz anlaşmazlığı sona erdi. Aynı zamanda Rusya'nın Fransa - İngiltere ittifakına girişi sağlandığı gibi, Rus sanayi ve ekonomisine Kuzey İran'da geniş faaliyet imkânı verildi. Bu anlaşmadan sonra, İran'ın kuzey bölgelerinde Rus nüfuzu süratle gelişti.

1905 Japon hezimetinden sonra, Ruslara yeniden Istanbul Boğazını elde etmek ve Akdeniz'e çıkmak arzusu hâkim olmaya başladı. Fakat Rusya'da iç durumun karışık olması ve İngiltere ve Fransa'nın teminat vermemesi dolayısıyla Rus hükûmeti, savaşa cesaret edemedi. 9 aralık 1911'de Rusya, Babıâli'ye nota vererek, Boğazların Rus donanması için açılmasını istediyse de, bu İngiltere ve Fransa tarafından desteklenmeyince sonuçsuz kaldı. Bu defa Rusya, Osmanlı devletine karşı Balkan devletlerini destekleyerek, Balkan savaşının çıkmasında etkili oldu. Rusya'yı ilgilendiren ikinci saha da Türkiye'nin doğu vilâyetleriydi. Rus hükûmeti, Ermenileri Türkiye aleyhinde kışkırtmaya devam ediyordu. Ruslar, Erzurum, Trabzon ve Van bölgelerini Rusya'ya katmak ve bu suretle bütün Anadolu'ya hâkim olmak niyetindeydi. Durum böyle iken, I. Dünya Savaşı patlak verdi ve az sonra Rusya ile Osmanlı devleti arasında savaş başladı (3 kasım 1914).

Bosna'nın Sarajevo (Saraybosna) şehrinde Avusturya veliahdının öldürülmesi (28 haziran 1914), I. Dünya Savaşının çıkmasına vesile oldu. 28 temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a, 1 ağustos 1914'te de Almanya, Rusya'ya savaş açtı. Sonraki günlerde Almanya ve müttefiki Avusturya - Macaristan ile Rusya, İngiltere ve Fransa arasında da savaş başladı. "Duma"daki bütün partiler, savaş lehinde oy verdi. Rus ordularının başkomutanlığına çarın amcası, Grandük Nikolay Nikolaeviç getirildi. Prusya'da yapılan savaşlarda Almanlar Rusları ağır bir yenilgiye uğrattı. Galiçya cephesinde durum biraz daha iyi idi. 6 aralık günü Almanlar Lehistan'ın en önemli sanayi merkezi olan Lodz şehrini zaptetti. Almanlar 4 - 22 şubat tarihlerinde cereyan eden ve "Mazur Bataklıkları meydan savaşları" adıyla tanınan çarpışmalarda Rusları yenilgiye uğrattı. Ruslar, Avusturya - Macaristan cephesinde önemli başarılar elde ettilerse de, Almanlar Rusları Galiçya'dan atmaya başladı. Daha sonra bütün Rus cephesinde genel çekilme oldu. 5 ağustosta Almanlar Varşova'yı aldı. Böylece Ruslar, Lehistan'ın büyük bir kısmını kaybetti. Rus ordularının başkomutanlığı görevini II. Nikolay üzerine aldı. 1916 yılı başında Almanlar Rus hücumlarını durdurdu. Buna karşılık Ruslar, Galiçya cephesinde ilerlemeye başladı. Ruslar'ın Galiçya'daki başarıları üzerine Romanya da müttefikler arasına katıldı (23 ağustos 1916). 1917 yılı başında Rus ordusunun durumu biraz düzeldiyse de, disiplini gevşemeye başlamıştı. Durum böyle iken ihtilâl patlak verdi.

Savaşın başlarında Türk hükûmeti Ruslarla anlaşmak istediyse de, Ruslar bunu reddetti. Bunun üzerine Türkiye ile Almanya arasında gizli bir anlaşma imzalandı. "Yavuz" ve "Midilli"nin 29 - 30 ekim 1914'te Rus limanlarını bombalaması üzerine 2 kasım 1914'te Rus hükûmeti Türkiye'ye savaş açtı. İngiltere ve Fransa, savaşın kötü gitmesi dolayısıyla Rusların Boğazlar üzerindeki taleplerini olumlu karşılamak zorunda kaldı. Uzun müzakerelerden ve diplomatik yazışmalardan sonra, Rusya, İngiltere ve Fransa arasında Türkiye'nin parçalanması konusunda gizli bir anlaşma yapıldı. Fakat İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale'de yenilgiye uğrayınca, Ruslar, Karadeniz yolu ile müttefiklerden yardım alamadı. Kafkasya cephesinde Rus - Türk savaşı, Türklerin taarruzu ile başladı. Sarıkamış yanında cereyan eden savaşlarda, Türk ordusu, çok kayıp vererek yenildi. Ruslar, karşı taarruza geçerek, 16 şubat 1916'da Erzurum'u aldı. Trabzon ve Erzincan da Rusların eline geçti. Durum böyle iken, Rusya'da ihtilâl oldu.

Savaşın ta başından beri kötü bir seyir alması ve kısa zamanda idarî yolsuzluklarının görülmeye başlaması, ayrıca bunlara bir de ihtilâlci propagandaların katılması, ahengin bozulmasına ve halk arasında hoşnutsuzluğun başgöstermesine yol açtı. Savaş çıkınca "Duma" çok kısa süren bir toplantı yapmış ve sonra da tatil edilmişti. Rusya'da 14 milyon kişi, silâh altına çağrılmıştı. Bunun sonucu olarak, tarımda ve fabrikalarda üretim hızla düştü. Büyük baş hayvanlar, askerin ihtiyacı için alındığından, bunların sayısı da süratle azaldı. Rus ordusunda yeteri kadar cephane de yoktu. 1917 yılına girerken, büyük şehirlerde yiyecek darlığı başgösterdi. Karaborsacılık aldı yürüdü. Orduda da şikâyetler başlamış, asker kaçaklarının sayısı artmıştı.

1915 ilkbaharında Duma toplantıya çağrıldı. Fakat, Duma içinde hükûmete karşı güçlü bir grup oluşmuş ve anlaşma zemini kalmamıştı. Çar, 3 eylül 1915'te Duma'yı süresiz olarak tatil etti. Çarın en yakın adamları bile ona karşı cephe aldı ve Duma'nın tekrar çağrılmasını istedi. Bunun üzerine hükûmet 1 kasım 1916'da Duma'yı topladı. Kamu oyunda Duma'nın prestiji çok yükseldi. Fakat bu olaylar II. Nikolay'ı pek etkilemedi.

Bu arada Rusya'daki Türklerin memnuniyetsizlikleri gittikçe artmaktaydı. Kısa bir süre sonra Türkistan'da isyan çıktı. Rus kolonileri tahrip edildi. Ele geçen Ruslar öldürüldü. Fakat büyük askerî birlikler gönderilerek isyan yatıştırıldı. Rusya'nın Türkiye'ye savaş açması Türk - Müslüman halkının Rus hükûmetine karşı düşmanlığını büsbütün arttırdı.

I. Dünya Savaşı Rusya sosyalistleri arasında anlaşmazlıklara sebep oldu. Rusya'daki Sosyal - Demokratlar ve "Bolşevik"lerin çoğunluğu savaşa karşıydı. Lenin de, 1912'deki Prag kongresinden sonra "Bolşevik Partisi"nin lideri olmuş ve ihtilâl hareketini yürütmeyi üzerine almıştı. Lenin'in taraftarlarıyla Sosyal - Demokratların birçoğu, bu savaşta Rusya'nın yenilmesini istiyordu. Çünkü Rusya savaşı kazandığı takdirde çarlık rejiminin yıkılması imkânsız olacaktı. Bu arada savaş ve rejim aleyhinde "manifesto"lar gizli yollarla Rusya'ya sokulmaktaydı. Lenin'in ana gayesi, her ülkenin proleterlerinin savaş sırasında silâhlarını mevcut rejime karşı çevirmelerini ve devlet idarelerini ellerine almalarını sağlamaktı. 1915 martında Leninciler, Moskova'daki Bolşevik Merkez Teşkilâtı üyeleri tevkif edildilerse de, ihtilâlci propaganda artık iyice artmıştı. "Savaşın kazanılması için mevcut rejimin yıkılması gerektiği" görüşü yerleşmeye başlamıştı. 9 ocak 1917'de "Kanlı Pazar" gününün yıl dönümünde Petersburg'da hükûmet aleyhinde büyük bir gösteri yapıldı. Şubat ayında fabrikalarda grevler başladı. Bu karışıklıklar hemen siyasî bir çehre aldı ve mevcut rejime karşı bir hareket hâline geldi. Askerî birlikler de ihtilâlcilere katılmaya başladı. Çar, cephe arkasındaki bazı alayların isyanı bastırmak için harekete geçirilmesini emretti ise de, bu bir sonuç vermedi. 27 şubatta ihtilâlciler üstün geldi. Hareket diğer şehirlere de yayıldı. Bu durum karşısında II. Nikolay tahttan vazgeçti ve yerine kardeşi Mihail tahta çıktı. Fakat artık çarlık rejiminin ve Romanovlar soyunun tutunmasına imkân kalmamıştı. Mihail bunu anladığı için 3 mart 1917 günü tahttan vazgeçti. Böylelikle Rusya'da Romanov hânedânının saltanatı sona erdi.

1917 ihtilâlini takib eden yıllar (1917 - 1939) : Çarlık Rusyasının yıkılması arifesinde dağıtılmış olan Duma yöneticileri, yeni "geçici" bir "komite" kurdular (12 mart 1917). Aynı günde işçilerle ayaklanan askerler, Menşevikler ile Sosyalist İhtilâlci Partiler tarafından idare edilen "Petersburg Sovyet İşçi ve Askerleri Delegeleri"nden meydana gelen bir teşkilât kurdular.

Duma'nın kurduğu geçici hükûmet 15 martta Prens Georgiy Lvov'un başkanlığında, Anayasa Demokratik Parti Başkanı Pavel Milyukov (dış işleri bakanı), muhafazakâr Ekimciler (Oktyabristler) Partisi başkanı Aleksandr Guçkov (savunma bakanı), Sosyalist İşçiler lideri Aleksandr Kerenskiy (adalet bakanı) olmak üzere göreve başladı.

Bu hükûmeti çetin problemler bekliyordu. Bunların başında I. Dünya Savaşının yarattığı durum, yani durmadan artan ekonomik buhran ve yiyecek darlığı yer alıyordu.

Hükûmetin ilk karşılaştığı zorluk, dış işlerinde başladı. Dış işleri bakanı Milyukov'un müttefikler tarafından Rusya'ya vaad edilen toprakları kazanmak için İngiltere ve Fransa ile iş birliği antlaşması yapması, kamu oyunda tepki uyandırdı ve "Nisan Günleri" adıyla anılan büyük halk gösterilerine yol açtı. Bu durum karşısında Milyukov ile Guçkov'un istifa etmeleri üzerine hükûmette değişiklik yapıldı. Kerenskiy, savunma bakanlığına, Mihail Tereşçenko da dış işleri bakanlığına getirildi. Bu hükûmetler bütün Rusya Sovyetleri Konseyi Meclisi'nin desteğine rağmen başarı sağlayamadı. Rusya için demokratik bir anayasa taslağı tertibi ertelendi. Kerenskiy'in isteğiyle Rusya, batıda Almanlara karşı ilk taarruzda başarı elde etti ise de, sonradan Almanlar karşı hücuma geçince Ruslar başarısız oldu. İhtilâl askerin savaşma gücünü ve disiplinini tamamiyle felce uğratmıştı.

Mart ihtilâli zamanında Bolşevikler küçük bir grup (aş. yu. 30 bin kişi) hâlindeydi. Liderleri (Lenin dahil olmak üzere) dış ülkelerde veya Sibirya'da sürgünde idiler. Başlangıçta hükûmete muhalif idiler. Sonradan Lev Kamenev ile Stalin geçici hükûmeti şartsız olarak desteklediler. İsviçre'de bulunan Lenin, New - York'ta bulunan Trotskiy de geçici hükûmete karşı idiler. Müttefiklerin karşı çıkmasına rağmen Almanların izniyle Lenin, Almanya, İsveç ve Finlandiya üzerinden Petersburg'a döndü.

16 nisan 1917'de Petrograd'a vardığında Lenin, "bütün güçler Sovyetlerindir" sloganı altında bir bildiri yayınlayarak geçici hükûmetin devrilmesini istedi. Bolşevikleri bir araya toplayıp radikal Rus kitlelerinin desteğini kazandı. Bunda Trotskiy ve Menşeviklerin sol kanadının da önemli rolü vardı. Böylece Bolşeviklerin sayısı ihtilâl arifesinde 200 bini buldu.

"Bolşeviklerle geçici hükûmet arasındaki güç gösterisi" Petersburg'da "temmuz olayları" hareketinde ortaya çıktı. Kronstadt deniz üssündeki Rus bahriyelilerinin isyan etmesi sonucu hareket fiilî bir durum aldı. Geçici hükûmet, düzeni sağlayarak Bolşeviklerin partisini kanundışı ilân etti. Trotskiy hapsedildi, Lenin ise Finlandiya'ya sığınıp orada "Devlet ve İhtilâl" adlı eserini yazdı. Bunun üzerine yeni kurulan II. koalisyon hükûmetinde prens Lvov'un yerine Kerenskiy başbakan oldu.

Muhafazakârlar, Başbakan Kerenskiy ile genelkurmay başkanı general Lavr Kornilov'a ihtilâli kontrol altına alabilecek ve düzeni sağlayabilecek kişiler olarak bakmağa başladılar. Fakat Bolşeviklere karşı Kornilov'un hükûmeti korumak için orduyu Petrograd'a yürütmesi üzerine Kerenskiy, bunu sağ kanadın kendisine karşı bir hareketi olarak değerlendirerek sol kanadın güçlerine yaklaştı ve Bolşevikler üzerindeki baskıyı kaldırdı. Kornilov'un askerleri boyun eğmediler ve böylece sağdan gelen bu darbe teşebbüsü başarısız kaldı.

Ekim İhtilâli : Halk, geçici hükûmete olan inancını Kornilov olayından sonra kaybedecek aşırı sağ ve sol gruplar arasında taraf olmak ihtiyacını duydu. Enflasyon ve yiyecek sıkıntısı, son haddine vardı. Köylüler kanunsuz olarak toprak işgaline başladılar; buna ordudaki köylü askerler de katıldı. Fabrikalarda grevler artarak işçiler ve cepheye gitmek istemeyen yedek ordu kuvvetlerinin de katılması ile Bolşevikler, güçlerini arttırdı. Bolşevikler, halkın isteklerini karşılayacak tek güç olarak ortaya çıktılar. Eylülde Petersburg ve Moskova'da Sovyet Grup Yönetim Kurullarında üstünlüğü sağladılar. Kornilov hareketi sırasında hapisten çıkarılan Trotskiy, Petrograd Sovyetleri'nin başkanı oldu. Finlandiya'da bulunan Lenin'in talimatına rağmen, Sovyet Grup Liderleri, Geçici Hükûmetin düzenlediği "Partilerarası Konferans"a katıldılar. Burada Rusya'nın siyasî geleceği tartışıldı ise de sonuç alınamadı. Bu konferansta siyasî temsilcilerden oluşan bir Cumhuriyet Kurucu Meclisi kurulmasına karar verilmişti. Fakat ekim ayının başında toplanan bu konferansı Bolşevikler terk ettiler. Ekim ayı sonlarına doğru toplanması kararlaştırılan ikinci konferanstan Bolşevikler mutlak surette kendi güçlerinin galip gelmesini beklediler.

20 ekimde Lenin gizlice Petrograd'a geldi ve Bolşevik Merkez Komitesi'nin 23 ekimde ihtilâl kararı almasını sağladı. Bu arada Kerenskiy'in, başşehri Moskova'ya nakletme kararı halkı daha da huzursuz etti.

Ekim İhtilâli 6 kasım (yeni takvime göre) sabahı başbakan Kerenskiy'nin Bolşevik taraftarı gazete yazıhanelerini kapatmak üzere asker göndermesi üzerine başladı. Bu emre askerler uymayınca Bolşevikler, bütün devlet kuruluşlarını ele geçirdiler. Ertesi sabah Bolşevikler geçici hükûmetin lâğvedildiğini ilân ederek duruma hâkim oldular.

Böylece II. Sovyet Genel Kurul toplantısında çoğunluğu alan Bolşevikler ve onları destekleyen Solcu Sosyalist İhtilâlciler çoğunluğu kazanarak bu ihtilâl onaylanmış oldu. Bolşeviklerin daha önce seçmiş oldukları Halk Komiserleri Kurulu üyeleri, doğrudan doğruya hükûmet üyeleri görevini yüklenmiş oldular. Lenin başbakan, Trotskiy dışişleri bakanı (komiseri), Gürcü asıllı Stalin de Rusya'daki diğer milletler bakanı (komiseri) oldu. Kerenskiy, kendisine bağlı askerlerle askerî öğrencileri harekete geçirmek istedi ise de, başaramadı. İlkin gizlenen Kerenskiy, daha sonraki yıllarda İngiltere'ye ve oradan da Amerika Birleşik Devletlerine sığındı.

Petrograd'da Sovyetlerin hükûmeti ele geçirmeleri sonucu hareket Rusya'nın diğer bölgelerine de yayıldı. Yalnız, Moskova'daki askerî birliklerle Sovyetlerin bir hafta çetin savaşlar yapması gerekti. Ukrayna milliyetçileriyle General Kaledin komutasındaki Don Kazakları, Sovyetlere karşı çıktı. Böylece iç savaş başlamış oldu.

Sovyet ihtilâlcileri özel mülkiyet hakkını kaldırıp toprağın köylülere verilmesi, silâhları bırakma ve barış çağrısı, işçilerin sanayii kuruluşlarını kontrol etmelerinin kanunlaştırılması; bankaların millîleştirilmesi; eski polis teşkilâtının yeniden oluşturulması, milis kuvvetlerinin kurulması; bütün kanunî sınıf, unvan ve veraset haklarının kaldırılması; kilise ile devlet işlerinin ayrılması; kadın erkek eşitliği gibi reformları gerçekleştirmişlerdir. Ancak, ihtilâlciler arasında bir-

takım anlaşmazlıklar çıkmıştır. Lenin ile Trotskiy, Bolşevik parti diktatörlüğü üzerine dururken Zinoviev ile Kamenev grubu ise iç savaşı önlemek için şimdilik bir koalisyon hükûmeti kurulmasını destekliyordu.

Sovyet ihtilâl hükûmeti, diğer karşı partileri baskı altında tutabilmek için, aralık ayında kısa adı ÇEKA olan ihtilâlcilere karşı çıkanlar ile sabotajcıları hedef alan fevkalâde bir teşkilât kurdu. Kerenskiy hükûmeti zamanında ilk defa toplanan Partilerarası konferans, kasım 1917'de tekrar toplandı. Konferansa, hükûmeti ele geçirmiş olan Bolşeviklerin, parti gruplarının ancak dörtte birini teşkil ettikleri görüldü. Bu konferansın toplanmasını Sovyet hükûmeti, ocak 1918'de bir gün için kabûl etti ise de, durumun değişmediğini görünce bunu ihtilâle karşı bir teşkilât olarak lâğvetti.

S. S. C. B.: 1917'de Bolşevikler'le Kerenskiy kuvvetleri arasında bir sokak muharebesi

Rusya'nın eski savaş müttefikleri olan İngiltere ve Fransa, Sovyet hükûmetinin savaşı sona erdirme çağrısını kabûl etmediler. Buna karşılık Almanlar, buna uyarak Brest-Litovsk'ta yapılan toplantıya katıldılar. Fakat Sovyetlerin toplantıyı propaganda yeri yaptıklarını görünce, Brest-Litovsk'u terk edip şubat 1918'de savaşa devam ettiler. Karşılarında hemen hemen hiç mukavemet yoktu. Lenin durumu kendi iktidarı için tehlikeli bulduğundan Almanların barış şartlarını kabûl etti. Bunun sonucu Brest-Litovsk barış antlaşması 3 mart 1918'de imzalandı. Antlaşmaya göre, Baltık ülkeleri, Polonya, Ukrayna, Finlandiya, Kafkaslar ve Türklerin savaş sırasında aldığı bölgeler Rusya sınırları dışında kalıyordu.

Rusya'da iç savaş, mayıs 1918'de Sovyet askerleriyle Sibirya tren yoluyla ülkelerine dönmekte olan Çekoslovak lejyonunun çatışması ile patlak verdi. Çarlık ordusundan kurulan "Beyaz Rus" kuvvetleri, Volga'dan Pasifik Okyanusuna kadar uzanan toprakları kontrolleri altına aldılar. Böylece bu askerî kuvvetlerle Trotskiy'nin kurduğu "Kızıl Ordu" arasında savaş başladı. Ağustos 1918'de "Beyaz Rusların" Moskova'ya yürümeleri zorlukla durduruldu.

İngilizler, mart 1918'de Sovyet hükûmetinin müsaadesiyle Almanların cephane gemilerini kontrol altında tutabilmek için Murmansk'a girdiler. Çek askerlerinin isyanından sonra (mayıs 1918) Büyük Britanya, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri çar taraftarı Rus askerî güçlerini desteklemek üzere Rusya'ya askerî birliklerini indirdiler.

Almanya'nın yenilgisi ve kasım 1918'de I. Dünya Savaşının sona ermesi üzerine, işgal kuvvetleri hareketlerinde mesnetsiz kaldı. Amerika Birleşik Devletleri başkanı Wilson, İstanbul'da Büyük Ada'da Ruslarla bir barış konferansı düzenlenmesini teklif etti ise de, "Beyaz Ruslar" buna karşı çıktı. Bu arada İngiliz ve Fransızlar, Kuzey Rusya'daki askerî güçlerini arttırmaya devâm ettiler.

"Beyazlar"dan amiral Kolçak Sibirya'dan, general A. Denikin Don bölgesinden Moskova'ya ve Baltık bölgesinden general N. Yudeniç de 1919'da Petrograd'a askerî güçleriyle taarruza geçtiler. Bunlar asker olarak çok haşin davranıyorlardı. Bolşeviklerin teşvikiyle Rus köylülerinin işgal ettikleri çiftlik topraklarını da geri almak istiyorlardı. Rusya'da yaşayan diğer milletlere, özellikle Yahudilere hiçbir hak tanımıyorlardı. Bu durumda bu kuvvetler başarı sağlayamadı. Çar taraftarlarını destekleyen müttefik işgal kuvvetleri de pek pasif idiler. "Beyaz Rus" hücumları, Bolşeviklerin Kızıl Ordusu tarafından ayrı ayrı püskürtüldü. 1920'de amiral A Kolçak'ın Bolşeviklere esir düşüp öldürülmesi ile karşı ihtilâl teşebbüsleri sonuçsuz kaldı. Rusya'da daha fazla kalmanın bir fayda getirmeyeceğini anlayan Müttefikler (Japonya hariç), güçlerini Rusya'dan geri çektiler.

Bu savaşlardan sonra Kızıl Ordu, Brest-Litovsk antlaşmasıyla Rusya'nın kaybettiği toprakları tekrar geri almış oldu. Bağımsız eyâletler kuran Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, komünistlerin yönetimi altına girdi ve birer antlaşma ile Sovyetlere bağlandı. Rusya'nın Belorusya bölgesi de Sovyetlere katılmış oldu. Baltık kıyılarındaki Estonya, Letonya, Litvanya da komünistlerin başarısızlığa uğraması üzerine bağımsızlıklarını ilân ettiler.

Bağımsızlığını ilân eden Polonya daha önceleri Alman veya Avusturya işgalinde olup Polca konuşan halkın bulunduğu toprakları sınırları içine aldı. Ancak, bu durum Sovyetlerle çatışmasına yol açtı. Polonyalılar, İngiltere dış işleri bakanı Lord Curzon'un teklif ettiği "Curzon hattı"nı doğu sınırı olarak kabûl etmeyerek, 1920 baharında Ukrayna'ya hücuma geçtiler. Polonyalıları püskürten Ruslar, Varşova'ya yaklaştı. Fakat Fransızların da yardımı ile Polonyalılar, Kızıl Ordunun Varşova'ya girmesine engel oldu. 18 mart 1921 Riga antlaşmasına göre, Belorusya ve Ukrayna bölgeleri Polonya'da kaldı. İlk defa 1939'da ve daha sonra II. Dünya Savaşında bu bölgeler tekrar Sovyetlerin eline geçti.

"Beyaz Rusların" Sovyetlere karşı son hücumu Vrangel'in Kırım'daki üssünden 1920 yılı ortalarında yapıldı. Fakat Polonya ile anlaşmazlığı gideren Sovyetler, bütün güçleriyle Vrangel ordusunu sıkıştırdı. Rusya'yı terk etmesini sağladı. Bundan sonra, işgal kuvvetlerinden Japonlar ve Doğu Si-

birya'da bazı "Beyaz Rus" birlikleri kalmıştı. Moskova hükûmeti bunlarla, kurduğu "Uzak Doğu Eyâleti" yoluyla siyasî münasebetlere girişti. 1922 sonbaharında Japonlar, Rusya'yı terk ettiler, çarlık tarafları güçler ve Mançurya Rusya'dan ayrıldı. Böylece Sovyetlerin kurduğu "Uzak Doğu Eyâleti" Sovyet Rusya sınırları içinde eridi.

Daha önce kurulmuş olan Partilerarası Kongre'nin (yani bir nevi kurucu meclis) dağıtılması ve muhafazakâr partilerin baskı altında tutulması sonucu Bolşevikler (mart 1918'de Partinin VII. genel kurulunda adlarını "komünistler" olarak değiştirdiler) rakipsiz kaldılar. Solcu sosyalist ihtilâlciler, Brest-Litovsk antlaşmasına itirâz ederek "Halk Komiserleri Kurulu"ndan ayrılmışlar ve böylece Bolşevikler tek parti iktidarı olarak yönetimi ellerine almışlardı.

İç savaş sırasında Sağcı Sosyalist İhtilâlciler "Beyaz Rus" kuvvetlerinin Sovyetler'e karşı savaşmalarını sempati ile karşılamışlardı. Bu yüzden, bu parti kapatılmıştı. Solcu Sosyalist İhtilâlciler, daha önce sürdürdükleri terör hareketlerine devam ederek, temmuz 1918'de Alman büyükelçisini öldürerek Almanya ile Sovyetlerin savaşmasını sağlamak teşebbüsünde bulundular. Bu teşebbüs onların sonu oldu. Menşevikler de iç savaşta tarafsız kaldılar; fakat 1920 yılında onların liderleri yurtdışı edildi.

İç savaş olayları ve muhalefet partilerinin baskı altında tutulması, birtakım siyasî şiddet hareketlerine yol açtı. Solcu Sosyalist İhtilâlciler, bazı komünist liderleri öldürdüler, ağustos 1918'de Lenin'i yaraladılar. Bu olaylar baskı, şiddet ve öldürmeleri arttırdı. Her iki taraftan 100 000 kişinin hayatlarını yitirdikleri ve aydınlardan 2 000 000 kişinin de Rusya'yı terk ettiği anlaşılıyor.

Bolşevikler idareyi ele alınca, parti sistemlerinde, parti merkez komitesine ek olarak ana siyasî çizgilerini belirlemek amacıyla 1919'da POLİTBÜRO ile partiyi yöneten ORGBÜRO teşkilâtını kurdular. Bolşevikler, Lenin doktrini olarak bilinen "Demokratik Merkezcilik" (yani merkez komitesinin kararlarının diğer bütün üyeleri bağlaması) esasını yürürlüğe koydular. Daha sonra Stalin'in, parti genel sekreteri olmasıyla karar alma yetkisi bir kişide toplandı.

İlk iktisadî kararlar: İç savaş, Rusya'da, iktisadî güçün tükenmesine yol açtı. 1918'de sanayi devletleştirildi. Bu alanda çalışan işçiler doğrudan doğruya idareyi ele aldılar. Ancak, daha sonraları üretime zararlı olduğu düşüncesiyle Lenin yeni bir sisteme geçti. Bu sistemde ücretli eksper olan tek kişi idaresi esas alınarak her sanayi dalında "Glavki" denilen merkez yönetim sistemi benimsendi. Bunların merkezi Moskova'da idi. Savaş sonucu demiryollarının işlemez hâle gelmesiyle, taşımacılık ve dolayısıyla sanayide hareket hemen hemen durmuştu. 1913'te Rusya'da 4 200 000 ton çelik elde edilirken, bu üretim 1920'de 200 000 tona düşmüştü. Bu yüzden para değerini hızla yitirmiş ve 1922'de bir ruble 200 000 nisbetinde düşüş göstermişti. Köylü, ürününü satmaktan çekinmiş ve kıtlık, bazı bölgelerde had safhaya varmıştı. Bu durum köylülerin çeşitli bölgelerde ayaklanmalarına kadar varmıştı. 1920 sonbaharında sanayi üretimi tamamiyle durmuş ve grevler yasaklara rağmen yaygınlaşmıştı.

Mart 1921'de Komünistlerin X. Parti Kongresi sırasında Kronstad deniz üssü alayının ayaklanması tehlikesi belirmiş ve bu kanlı bir biçimde bastırılmıştı.

Yeni iktisadî siyaset: (NEP) Sovyetlerde ihtilâlci siyasetten bazı tâvizler vermek demekti. Lenin, bunu açıkça komünizmden devlet kapitalizmine mecburî bir yöneliş olarak vasıflandırmıştı. Köylüler vergilerini ödedikçe, ürünlerini serbest değerlendirme hakkı elde ettiler. Bazı devletleştirme hareketlerinden dönüldü. Küçük iş adamı tipi yaratıldı. Buna NEP iş adamı denildi. Devletleştirilen kuruluşlar kâr-zarar esasına bağlı olarak kendi aralarında alışverişe başladılar. Marksizmden dönüş yoluna girilerek enerji temini gayreti ile savaşta yıkılan fabrikaların onarılmasına başlandı.

NEP sistemi başarı ile yürütülürken 1921'deki kuraklık Volga bölgesinde 1921 - 1922 yıllarında kıtlık ve açlık yarattı. Bunun üzerine Sovyetlere dış ülkelerden yardım kampanyası açıldı.

Lenin'in liderliğinin etkisiyle Sovyet hükûmetinin kollektif yönetim sisteminde aksaklıklar fazla belirgin bir hal almamıştı. Fakat Lenin'in hastalanması ve ölmesi, kollektif sistemi sarstı. 1928'de NEP (yeni iktisadî siyaset) sistemi sona erince, Stalin'in kişiliğinde toplanan güç sâyesinde kollektif sistem ortadan kaldırılmış oldu. Daha Lenin'in sağlığında toplanan X. Parti Kongresinde (1921) partiiçi aşırı hizipler yasaklanmıştı. Devlet gizli istihbarat servisi görevindeki ÇEKA, GPU adıyla sınırlı bir yetki çerçevesi içinde bırakılmıştı. Stalin'e daha yakın olarak V. Molotov, Trotskiy'nin yerine parti sekreteri olarak getirilmiştir. Komünist partisi üyelerinin sayısı da 1921 sonbaharında türlü sebeplerle 700 000'den 1922'de 400 000'e indirildi. Durumu daha da sıkı bir disipline bağlamak için Lenin, nisan 1922'de Stalin'i parti genel sekreterliğine getirdi.

S. S. C. B.: Lenin'in ölümünden sonra onun yerini alan Stalin, yeni Rusya'nın kurucusu Lenin ile

Lenin'in ölümünden sonra Sovyet yöneticileri iki gruba ayrıldı. Birinci grupta Stalin, Zinov'ev ve Kamenev üçlüsü vardı. Bunlar idareyi ellerine geçirmişlerdi. Onların görüşlerine göre o günün şartları içinde Sovyetlerde henüz tam teşekkül etmemiş olan işçi sınıfının hâkimiyeti söz konusu olamazdı. Buna karşı çıkan Trotskiy ve taraftarları ise partide merkeziyetçiliğe karşı çıkmakla kalmayıp, idarecilerin işçilerden çok köylülerin tarafını tuttuklarını, dış siyasette de komünizmin gelişmesi yolunda çalışmalara önem vermediklerini ileri sürüyordu.

Aralık 1925'te Trotskiy'e, Zinov'ev ile Kamenev de katıldılarsa da, XV. Parti Kongresinde (aralık 1927) Stalin'in direktifiyle partiden atıldılar. Trotskiy Orta Asya'daki Alma-Ata'ya ve bir yıl sonra da (ocak 1929) yurt dışına sürüldü.

Sovyetler başlangıçta dünyada komünizmin yayılışında etkin bir rol oynamalarının söz konusu olamayacağını göz önünde bulundurarak, Rusya'da bu idarenin ayakta durabilmesi için dış ülkelerle ılımlı bir siyaset gütme yoluna giderek ticarî münasebete başladılar. Böylece Sovyet Rusya, 1921'de, Polonya, Baltık ülkeleri, Türkiye, İran ve Afganistan ile barış ve saldırmazlık antlaşmaları yaptı. 1921'de Büyük Britanya ile yapılan ticaret antlaşması, Sovyetler Birliğinin dünyanın diğer devletleri ile olan ilişkilerinin normalleştirilmesinde ilk adım oldu. 16 nisan 1922'de, Almanya'nın Weimar Cumhuriyeti ile Sovyetler arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve gizli askerî iş birliğini kararlaştıran Rapallo antlaşması imzalandı. 1924'te İngiltere'de iktidara geçen ilk işçi hükûmeti de Sovyetlerle diplomatik ilişkiler kurdu. Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkiler 1933'te F. D. Roosevelt idaresinde gerçekleşti.

Avrupa'da Sovyetler, komünist partileri üzerinde tesirli bir rol oynamak istediler. Asya'da ve özellikle Çin'de Sun Yat-sen ile Çan-kay-şek'in Çin Milliyetçi Partisini (Kuomintang) destekleyen Sovyetler, güçlerini Kanton'dan bütün Çin'e yaymaya çalıştılar. 1927'de Çankayşek millî bir güç kazanınca Sovyetler Birliği ile ilişkilerini kesti.

1921 - 1928 yıllarında kültür siyaseti : Yeni İktisadî Plan yıllarında Sovyet rejimi, edebiyat ve kültür alanında aşırı siyasî uçları baskı altında tutmakla beraber, çeşitli sanat ekollerinin fikirlerini geliştirmelerine engel olmadı. Rejimin temsilcileri arasında bile sosyal düşünce alanında büyük bir serbestlik göze çarpıyordu. İlim adamlarının vardığı sonuçlar kontrol altına alınmadı.

Toplum hayatındaki eski geleneklere karşı liberal bir tutum takip edildi. Kürtaj yasağı kaldırılarak çarlık Rusyasında çok zor, hattâ imkânsız olan boşanma çok kolaylaştırıldı.

Eğitimde de Sovyet proleteryasına (yani işçi sınıfı) hizmet kuralı ciddî deneylerle tatbike konuldu. İlk ve orta öğretime önem verilerek, kısa sürede okuma yazma probleminin halledilmesi için çalışıldı. Soylular dışındaki bütün işçi ve köylü gençleri orta öğretimini bitirince doğrudan yüksek okullara alındı. Ayrıca çalışanlar için gece eğitim kursları tertiplendi.

Başlangıçta yeni rejim dine karşı bir siyaset gütmüş ise de, 1921 - 1928 yıllarında bu yoldaki yasaklar azaltıldı. 1917'de Rus Ortodoks Kilisesi patriği seçilen Tihon, 1922'de rejim aleyhtarı olarak hapsedildi, daha sonra serbest bırakıldı. 1925'te Tihon öldü. II. Dünya Savaşına kadar bu makam boş tutuldu.

Stalin devri : 1928'e kadar kollektif yönetim karakterindeki Sovyet rejimi Stalin'in Komünist Partisi'nin tek lideri olarak ortaya çıkması üzerine hayat, yeni bir döneme girdi. Stalin, Trotskiy ile Zinov'ev'in muhalefetini bertaraf ettikten sonra, daha önceki yıllarda beraberce parti liderliği yaptıkları N. Buharin, A. Rıkov, M. Tomskiy'i de gözden düşürdü ve sonra parti yoluyla işten el çektirdi.

Beş yıllık iktisadî planlar : Planlı ekonomi kavramı (özellikle devlet yatırımları yoluyla endüstride planlı kalkınma) ihtilâl öncesi Rus düşünce hayatında açıklık kazanmış değildi. Bu sistem Lenin'in hayranlık duyduğu I. Dünya Savaşı sırasındaki Alman iktisadî kontrol sistemi göz önünde tutularak kurulmuştu. Planlama yolundaki ilk adımlar, 1920'de Goelro (Rusya'nın elektrifikasyonunu sağlayacak devlet kurumu) ve 1921'de Gosplan'ın (Devlet Planlama Kurumu) kurulmasıyla atılmıştı.

İhtilâlden sonra (1921) kurulan Gosplan teşkilâtında, iki ayrı görüşe sahip uzmanlar yetişti. Bunlardan bir kısmı serbest pazarlar açılık taraftarı iken, diğerleri ise, bütün yatırım ve pazarlamanın devletçe yapılması görüşünü savunuyordu. Bu tartışmalar, Parti idaresindeki iktisadî görüş ayrılıklarının teşkilâta aksetmesi idi. Trotskiy taraftarları, hızla endüstrileşmeye gidilmesini savunurken buna karşı çıkan Stalin - Buharin grubu da bunun tedricen yapılmasını istiyorlardı. Sonunda Parti liderliği, topyekûn bir planlamayı benimseyerek, 1927'de XV. Parti Kongresinde Gosplan'ı birinci beş yıllık kalkınma planını hazırlamakla görevlendirdi.

1928'de Stalin, plan hedeflerinin arttırılmasını istedi. Yüksek İktisadî Komisyon başkanı V. Kuybışev'e bu yolda görev verildi. Planın hedefleri genişletilerek ağır sanayide üretimin dört katına çıkarılması ve diğer tüketim maddeleriyle sanayî üretiminin arttırılması planlandı.

Böylece iktisadî hayatta sıkı bir kontrol sistemi kuruldu. Daha önceleri kısmî bir serbestlik kazanmış olan devlet kuruluşları yöneticileri ile sendikalar bağımsızlıklarını yitirerek planlara aynen uymak zorunda kaldılar. Yeni plan yıllarında serbest bırakılan küçük sanayi tesisleri ile küçük ticarethaneler de tekrar devletleştirilerek merkezî sisteme bağlandı.

Eldeki kaynaklar ve kalifiye eleman azlığı dolayısıyla planı gerçekleştirmek imkânsızdı. Planda tüketim malları ve tarım yerine ağır sanayi ön sırada yer almıştı. Sanayileşme, hızlı şehirleşmeye yol açtığı için, mesken sıkıntısı artmıştı.

Aralık 1932'de Stalin, planın başlangıcından 3 yıl 8 ay geçince, ilk 5 yıllık planın tamamlandığını ilân etti. Ağır sanayide % 40, elektrik enerjisi üretiminde % 150 artış olduğu açıklandı. Buna karşılık tüketim malları ve gıda maddeleri üretiminde yetersiz kalındığı anlaşıldı.

Ocak 1933'te başlatılan ikinci 5 yıllık plan sonunda ise tüketim mallarında artış sağlandı. Ayrıca, 1929 - 1932'de kurulan demir - çelik fabrikaları da üretime geçti.

1938'de başlayan üçüncü 5 yıllık planda yükselme hızı silâhlanma harcamaları ve sanayi yönetiminde Stalin'in giriştiği tasfiye hareketi yüzünden azaldı.

Stalin'in ikinci büyük icraatı, köylüyü kollektif çiftlikler kurma yoluyla yeniden bir sisteme tâbi tutması idi. Bu durum hâlen devam etmektedir. 1917'de Lenin'in benimsediği programda köylülerin işledikleri toprağa sahip olmaları öngörülmekteydi. NEP yıllarında köylüler toprak sahibi olmuş, fakat eşitlik tam olarak sağlanamamıştı. "Kulak" (işçi çalıştırabilen zengin köylüler) sınıfı güç kazanmaya başlamıştı. Devlet, yalnız bazı kollektif tarım işletmeleri denemelerinde bulunmuş ve devlet eliyle işletilen bazı büyük çiftlikler kurmuştu.

1928'e kadar devlet, köylülere ürünlerini şehir pazarlarında satabilme hakkı vermiş, gönüllü olarak kooperatifleşmelerini desteklemişti. I. Dünya Savaşı öncesi Rusya, dış ülkelere tahıl sattığı hâlde, bu defa üretim, büyüyen sanayi gücü karşısında yetersiz kalmakta idi. Trotskiy ve taraftarları, bu açığı kapatmak için köylülerin vergisini arttırma tezini savunuyorlardı.

Stalin, 1928 - 1929'da önce gönüllü kooperatifleşme sistemine hücum etti; daha sonra da birçok bölgelerde mecburî kooperatifleşmeyi getirdi. Buna göre, köylülerin toprakları, âletleri ve hayvanları, devletin mülkiyetine geçiyordu. Böylelikle köylülerin yaşadıkları topraklar üzerinde kolhozlar (kollektif çiftlik) kuruldu. Kolhozlar, ürününü devlete tayin edilen fiyatla satmakla yükümlüydü. Kazanç kolhozdaki çalışanların sayılarına ve iş hünerlerine göre paylaştırılmakta idi. Köylülerin topraklarının devletleştirilmesinde makineli tarımı gerçekleştirmek gayesi güdülmüş ise de, traktör sayısı yetersizdi. Bu yüzden belirli merkezlerde makine - traktör istasyonları kuruldu.

Bu kolhozlaşma mecburiyetine karşı yalnız "kulaklar" değil, orta sınıf köylü de pasif direnişe geçerek, ellerindeki tarım hayvanlarını tüketmek yolunu seçtiler. Bu direniş, tahıl yetiştirme bölgelerinde (Ukrayna, Volga alanı ve Kuzey Kafkasya) yoğunlaştı. "Kulak" (köy ağası) olarak suçlanan aktif direnişçiler Sibirya ve Orta Asya'ya sürüldüler.

1930'da Stalin, kooperatifleşme hareketinin yoğunlaşmasını tenkit ederek, kısmî bir gerileme yoluna gitti. Fakat kış aylarında tekrar eskiye döndü. 1936'da tarımda kooperatifleşme nispeti % 100'e vardırıldı.

1932 - 1933 kuraklık yıllarında, köylü özellikle Ukrayna ve Volga alanlarında sıkıntı çekti. 1921 - 1922 kuraklık yıllarının tersine durum dünya kamu oyuna zamanında aksetmediği için dış yardım yapılamadı. Bu yüzden birkaç milyon kişi açlıktan öldü.

Kuraklık ve kıtlık, kooperatifleşme sisteminde bazı değişiklikler yapılmasını gerektirdi. Her köylüye, bazı sınırlamalarla, serbest kolhoz pazarında kendi tüketiminden artan ürün ve hayvanlarını satabilme imkânını sağlayan küçük birer tarla verildi.

1928'den sonra Stalin, hayatı tamamiyle partinin kontrolü altına aldı. Kişinin kollektif yönetime boyun eğmesi, Stalin devrinin toplum kuralı hâline geldi. Bu, NEP küçük iş adamı ve köylüler için olduğu kadar, yazarlar ve ilim adamları için de geçerliydi. Eski ihtilâlci kollektivizminde eşitlik kavramı da kaldırılmış, kişilere sorumluluk yüklenerek, iş başındaki idarecilerin kişiliği ağırlık kazanmış, yetenek ve gayrete göre maaş ödenmesi yoluna gidilmiştir.

1920 yıllarında, eğitimde değişiklik yapılırken, eğitim bakanı (komiseri) Lunaçarskiy'in yerini A. Bubnov almıştı. Yeni eğitimde "politeknik" adı altında sanayi için, vasıflı personel yetiştirilmesi yoluna gidildi. Okumuş olmayan köylüler çalıştıkları fabrikalarda açılan okullarda eğitildi.

1929'da parti aydınlara baskıyı arttırdı. Bu baskı, ilkin felsefeci ve tarihçilere yöneltilmiş iken, bu defa bütün ilim ve sanat alanını kaplayarak aşırı Marxist prensipler ve kontrol sistemleri kondu. Üretim propagandası yapacak eserlerin yazılması istendi, bütün "burjuva" yazar ve san'atkârlar susturuldu. Partiye bağlılık prensibi mecburî tutuldu ki, bu da Stalin'e bağlılık demekti.

Dış siyaset : 1921 - 1928'de Sovyetler, kendilerine müttefik aramakta idiler. 1928 - 1934'te ise batı ile ticarî ilişki ve beş yıllık kalkınma planı için mühendislik alanında teknik yardım arayan Sovyetler Birliği diplomatik alanda kendi kabuğuna çekilmeyi tercih etmişti.

1928'de Stalin, "sola dönüş" doktrini ile özellikle Alman sosyal demokratlarına ve reformcu diğer hükûmetlere karşı düşmanca bir tavır takındı. Fakat Almanya'da Hitler'in zaferi, yeni bir diplomatik siyaset gütme gereğini ortaya koydu. Uzak Doğu'da Çin ile olan ilişkiler kötüleşti, 1929'da, Mançurya'da durum silâhlı çatışmaya dönüştü. 1931'de Japonya'nın silâhlanması ve Mançurya'nın Japonlar tarafından işgali Sovyetler için yeni tehlikeler yarattı.

1934'te Stalin'in icraatına karşı koyma hareketleri, Sovyetlerdeki kıtlık ve tarımda mecburî kollektifleşme tedbirleri ile bir kat daha güç kazandı. Bu şartlar karşısında Stalin, karşı harekete geçti. Sağ muhalefet liderleri, 1929'da susturulmuş, özellikle tarımda mecburî kooperatif muhaliflerin arta kalan küçük grupları da partiden atılarak tutuklanmıştı. 1933'te Komünist Partisi üyeliklerinin yenilenmesi sırasında bazı üyelerin ihracı devam etti. Sabotaj ile suçlanan bazı yöneticiler, mahkemelerde "itiraflar"da bulundurularak, teşhir edildiler. Bu olayların habercisi, Leningrad parti sekreteri ve Politbüro üyesi S. Kirov'un öldürülmesi oldu. Stalin tarafından ikinci adam olarak kabûl edilen Kirov, mecburî kollektifleşmeye karşı olanlar safına katılmıştı. Kirov'un öldürülmesi bahane edilerek Leningrad'ta muhalif gruplara karşı bir sıra operasyonlara girişildi; Zinoviev, Kamenev ve taraftarları, bu öldürme olayında suç ortakları sayılarak, hapsedildiler (1935). Bu kişiler, 1936'da "Moskova Mahkemeleri"nde bütün Sovyet liderlerine karşı komplo hazırlamak suçu ile yargılandı, suçlarını kabûl eden Zinoviev, Kamenev ve taraftarları kurşuna dizildiler.

1937'de bu usûlle Trotskiy'i destekledikleri bilinen K. Radek ile G. Pyatakov de tasviye edildi. Bir kısım partililer ise, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya ile iş birliği ile suçlandırılarak cezalandırıldılar. Üçüncü "Moskova Mahkemeleri" sanıkları arasında 1938 sağ muhalefet liderleri olarak bilinen Buharin, Rıkov ve diğer bazı Trotskiy taraftarları ile ilk mahkemeyi hazırlayan içişleri bakanı (komiseri) G. Yagoda da bulunuyordu.

Hekimlere karşı yöneltilen suçlamalar arasında, M. Gorkiy'e ve diğer bazı kişilere tıbbî ölüm uygulama ve 1918'de Lenin'i öldürme teşebbüsleri de yer alıyordu.

Sanıklar (N. Krestinskiy hariç) bu "suçlamalar"ı kabûl ederek kurşuna dizildiler.

1937 - 1938 yıllarında yeni Stalinist parti liderleri de ceza gördüler.

İki Politbüro üyesi, 6 aday üye ve 1934'te Parti'nin XVII. kongresinde seçilen üyelerin 2/3'ü "burjuva milliyetçiliği" yaptıkları gerekçesiyle, Rus olmayan toplulukların komünist liderleri dahil olmak üzere temizliğin hedefi içine alındılar. Bu icraat, devlet bürokrasisi ve sanayii ile birlikte askerî teşkilâtta da kendini gösterdi. Genelkurmay başkanı mareşal M. Tuhaçevskiy ve yedi Kızıl Ordu komutanı, haziran 1937'de Almanlarla iş birliği yaptıkları gerekçesiyle mahkemece ölüme çarptırıldılar. Bu sûretle 5 milyon Sovyet aydını öldürüldü.

1956'da N. Kruşçev "Moskova Mahkemeleri" suçluları dışındaki mahkûmları affetti. Olağanüstü temizlik, 1940 yılı sonlarında küçük çapta tekrarlandı.

Anayasa : Buharin'in hapsedilmeden önce taslağını hazırladığı söylenen 1939 Stalin anayasası, 1917'den itibaren devletin bir çeşit dolaylı resmî seçim organı durumundaki Sovyet bölge yönetim sistemini ortadan kaldırdı. Stalin anayasasına göre, yeni Sovyet idarecileri, genel seçimlerle, biri Sovyetler Birliği ve diğeri ise Sovyet Cumhuriyetleri Birliği meclisi olarak teşekkül ediyor ve her iki meclis de en üst seviyede Sovyet Yüksek Şurası'nda temsil ediliyorlardı.

Halk Komiserleri Konseyi (bakanlar kurulu), Sovyet Yüksek Şurası'na karşı sorumluydu. Şura başkanı ise Sovyetler Birliği'nin devlet başkanıydı (1919 - 1946 yıllarında bu görevi M. Kalinin yapmıştı). Bu anayasayla demokrasilere has çalışma ve iktisadî hürriyet yanında, kişi hakları da tanınmıştı. Tatbikatta ise, devlet gücünü elinde tutan Komünist Partisi, anayasaya rağmen muhalefet hakkını anti - sovyet bir tutum sayarak suç kabûl ediyordu.

Anayasa, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin federal niteliğini korumakta ve hattâ cumhuriyetlere S. S. C. B.'den ayrılma hakkı da tanımakta idi.

Bu arada Türkçe ve Farsça konuşulan Orta Asya Sovyet Cumhuriyeti'nin beşe bölünmesi ile birer yeni Sovyet cumhuriyeti, S. S. C. B.'ne eklendi. Bunlar, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'dı (1929). 1936'da Kazakistan ile Kırgızistan ise, doğrudan doğruya birer muhtar bölge sayılarak Moskova'ya bağlandılar. 1920 yıllarında Rus olmayan milletlerin dil ve kültür faaliyetleri kısıtlanmamıştı. 1930 yıllarında Stalin'in idarî tedbirleriyle yeni bir Ruslaştırma çabası başlatılmış oldu.

Yazarlar, 1932'den itibaren proleterya propagandası yapamadıkları gerekçesiyle suçlanmaya başlandı. 1929'dan itibaren faaliyet gösteren Rus Proleter Yazarlar Derneği (RAPP) lâğvedilerek, Sovyet Yazarları Birliği kuruldu. 1934'te sanat ve edebiyat alanlarında çalışanlardan geniş halk kitlesinin anlayabileceği "sosyalist gerçekçilik" türünde eserler yazmaları istendi. Modern sanat ve edebiyattaki yeni denemeler "burjuva şekilciliği" diye tanımlanarak kınanıyor ve yasaklanıyordu.

İlim adamları bu akımlardan daha az etkilenmiş ise de, Einstein'in teorisi, "burjuva" teorisi olarak reddedilmiş ve Sovyet ilim adamlarından Nikolay Vavilov, işçi kamplarına sürülerek yok edilmişti.

Eğitim alanında 1934'ten itibaren geleneğe bağlı disiplin ve imtihan kuralları tekrar uygulanmaya başlandı. 1930 yılları sonlarına doğru, daha önce işçi çocukları için tercihli yüksek öğrenimin yerini siyasî güvenirlik ve başarı kuralları aldı.

1920 yıllarının aile hukuku terk edilerek, kürtaj tekrar yasaklandı, boşanma güçleştirildi ve pahalı bir müessese hâline getirildi. Reşit olmayan suçlulara tanınan hoşgörü yerine bu kişilerde de sorumluluk aranması yoluna gidildi.

1935'te Stahanov hareketi (mâden işçisi A. Stahanov'un sağladığı verimi övme maksadıyla) başlatılarak kişinin üretimi arttırabilme gayretleri yüksek ücretlerle teşvik edildi.

Dış siyaset: 1931 - 1939 yıllarında, Stalin'in desteklediği dışişleri bakanı (komiseri) M. Litvinov'un planı gereği, diplomatik alanda yalnız kalan Sovyetler Birliği, yeni müttefikler ve kollektif savunma sistemleri kurma yollarını aradı.

1935 yılındaki 7 nci (ve son) Milletlerarası Komünizm Kongresi'nde komünistlerin, diğer bütün anti - faşist teşkilâtlarla iş birliği yapması için, "popüler cephe" kuruldu. Bu cephe 1936'da, Fransa ve İspanya'da komünistlerce desteklenen partilerin devlet kontrolünü kazanmasında başarı sağladı. Sovyetler Birliği, İspanya'da nüfûzunu arttırmaya çalıştı. 1933'te Amerika Birleşik Devletleri'yle diplomatik antlaşma yapıldı ve 1934'te Sovyet Rusya Milletler Cemiyeti'ne katıldı. 1935'te ise, Fransa ve Çekoslovakya ile askerî savunma antlaşması imzalandı. 1938'te İngiltere ve Fransa'nın Münih'te Nazi Almanyası ile antlaşması sonucu, 1935 Fransa - Rusya askerî ittifakı feshedildi. Bunun üzerine Stalin, Litvinov'un yerine 1939 yılının ilk aylarında Molotov'u getirerek, Almanya ile uzlaşma yolları aramaya başladı.

1939 yılı başlarında Hitler Almanyasının büyüyen gücü savaş öncesi bulutlarını Sovyet Rusya üzerine yaymakta idi. İkinci beş yıllık plan döneminde Sovyet savaş sanayii iki buçuk kat artmıştı. Ural dağlarının arkasında yeni sanayi merkezleri kurulmuş, savaş tehlikesine karşı askerî sanayi merkezleri değişik yörelere dağıtılmıştı. Silâh altına alınan asker sayısı artmış ve 1939'da askerlik hizmeti, mecburî hâle getirilmişti. Askere alınma yaşı 19'a indirilmiş, muafiyat sınırı 40'tan 50'ye çıkarılmıştı.

Bütün bu askerî tedbirlere rağmen, Sovyet silâhlı kuvvetleri, 1937 yılında, mareşal M. Tuhaçevskiy ve diğer yüksek rütbeli komutanların vatana ihanet suçundan cezalandırılmaları ve Stalin'in orduyu sert bir siyasî kontrol altına alması, bu gücü istenilen seviyeden uzak bırakmıştı. Stalin'in temizlik hareketleri, sanayide, özellikle yeni silâh yapımında teknolojik gelişmeleri yavaşlatmıştı. 1930 yıllarının sonlarında Sovyet ordusu, modern silâhlarla donatılmak istenmiş ve kâğıt üzerinde modern tank ve uçak türleri geliştirilmiş ise de, ordu, top gücü hariç, Nazi Almanyası'nın 1939'da eriştiği seviye ile kıyaslanamazdı.

II. Dünya Savaşı başlangıcında Sovyetler Birliği, diplomasi alanında büyük bir başarı sağlamış görünüyordu. Fakat gelişmeler, Stalin'in siyasî hesaplarını bozdu. Bk. II. DÜNYA HARBİ.

Savaş sonrası Sovyetler Birliği, terhis olan askeri, sivil hayata intibak ettirmek ve ülkeyi yeniden inşa etmek problemleriyle karşı karşıya idi. 1943'te Alman işgalinden kurtulan bölgelerde iktisadî canlanmayı sağlayacak özel bir komite kurulmuştu. 1946 yılı başlarında, savaş sonrası ilk beş yıllık plan ilân edildi. Savaş sonrası ilişkilerin bozulması dolayısıyla Stalin, Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımına güvenemezdi. Ağır sanayide beş yıllık plan hedefi gerçekleşti. İlk Sovyet atom bombası, kasım 1949'da patlatıldı. Ağır sanayi ve askerî teknoloji alanındaki ilerleme yanında tüketim maddeleri ve tarımda gerileme oldu. 1946'da Ukrayna ve diğer hububat üreten bölgelerdeki korkunç kuraklık, önemli ölçüde kıtlığa sebeb oldu. Stalin'in kollektif çiftliklerde üretimi arttırma gayretlerine rağmen, tarım üretimi düşüktü.

S. S. C. B.: 1945'te toplanan Yalta konferansında, üç büyükler (Soldan itibaren Churchill, Roosevelt ve Stalin) savaş sonrası durumunu gözden geçirmişlerdi

Savaş sonrasında Sovyetler Birliğinde büyük siyasî çalkantılar meydana geldi. Savaşın ilk yıllarından itibaren Sovyet ordusu büyüdükçe, silâhlı kuvvetler personeli ve özellikle savaş hatlarında çarpışanlar, parti teşkilâtına alınmaya başlandı. Savaş sonlarında Stalin'e ve partisine büyük önem verildi. Mareşaller hakkındaki kahramanlık hikâyeleri sonradan yavaş yavaş unutturulmaya başlanarak, savaş sonunda aşırı derecede sivrilen mareşal Jukov, Ukrayna'da önemsiz bir askerî komutanlığa getirildi. Partinin üst icraat organları tasfiye edildi. Parti liderleri tarafından Marxizm - Leninizm'in görüş açısı seri konferanslar hâlinde tekrar halka sunulmaya başlandı. Stalin, 9 şubat 1946'daki seçim konuşmasında kapitalizm ve emperyalizmin komünizm yönünden değerlendirilmesini yaparak, bunların Sovyetler Birliğini tehdit ettiklerini anlattı. General Jdanov, 1947'de "dünyayı Amerika Birleşik Devletlerinin liderliğindeki emperyalist ülkeler ile Sovyetler Birliğinin liderliğindeki anti - emperyalist ülkeler" olmak üzere, iki grupta topladı. Sovyet yurtseverlik kavramı, Stalin'in arzusu doğrultusunda, Rus milliyetçiliğine ve Marxizm - Leninizme ideolojik bağlılık olarak birleştirilmek isteniyordu. Sovyetler Birliğinde kurulan sosyal ve siyasî düzenin "kapitalist" düzene üstünlüğü ilân ediliyordu.

"Burjuva objektivizmi"nin görüldüğü tarih, edebiyat, tiyatro, müzik ve sanat eserleri yasaklanıyordu. "Partiynost" (yani partiye kayıtsız şartsız bağlılık) bu devrin sloganı olmuştu. Bu da gerçekte Stalin'in kişiliğine bağlılık demekti.

Teoride, devleti ve hükûmeti elinde tutan parti yönetmekte idi. Tatbikatta ise Stalin, partiye ve hayatın her kesimine hükmediyordu. Çok seyrek toplanan parti merkez komitesi, önemini kaybetmişti. Stalin'in aşırı şüpheciliği, rakiplerinden korkusu, etrafındakilere itimatsızlığı ve bütün kuvveti kendi ellerinde toplamak arzusu, parti idaresini yıpratmıştı. Stalin'in sistemi Doğu Avrupa ülkelerinde de tatbik edildi. Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Arnavutluk ve Bulgaristan, Sovyetler Birliğinin peykleri hâline geldiler. Yalnız Tito, Yugoslavya'da buna direndi. Doğu Avrupa ülkelerinde Tito'yu taklit etmeye çalışan diğer liderler yok edildi.

Savaş sonunda Stalin'in güvenini kazanabilecek iki rakip vardı. Bunlar G. M. Malenkov ve A. A. Jdanov'du. Malenkov'un nüfuz alanı parti teşkilâtıydı. Savaştan sonra Malenkov'un önemi geçici olarak zayıflamış ve 1946'da parti sekreterleri listesinden adı silinmişti. Leningrad parti birinci sekreteri iken Moskova'ya çağrılan Jdanov ise, partinin ideoloji sözcüsü olarak yer aldı, Leningradlı arkadaşlarını parti merkezine yerleştirmeye çalışıyordu. Nikita S. Hruşçev'e göre Malenkov, gizli milis teşkilâtı başkanı L. P. Beria ile birlikte Jdanov'a karşı komplo tertipleyerek, onu ve Leningrad parti ileri gelenlerini Stalin'in gözünden düşürmeye çalışmıştı. 21 temmuz 1948'de "Pravda", gazetesi Malenkov'un parti sekreterlik görevine döndüğü haberini verdi. 31 ağustos 1948'de Jdanov'un ölümü üzerine taraftarları "Leningrad olayı" diye adlandırılan bir komplo hazırlamakla suçlandı.

Hruşçev'e göre, Stalin son yıllarında daha kaprisli, çabuk sinirlenen ve sadist olmuştu. Gürcistan'da parti teşkilâtı seviyesindeki tasfiye hareketi Beria'ya karşı yapılmıştı. 1948 - 1952 yıllarındaki Yahudi aleyhtarlığı Yahudi asıllı yazarların öldürülmesi, olayların Kremlin'e kadar ulaşmasına sebep oldu. 1952'deki XIX. parti kongresinde bu türlü icraata devam edileceği anlaşılıyordu. Hruşçev'e göre Stalin bütün eski Politbüro üyelerini yok etmeyi planlıyordu. Andreev, Politbüro'dan atılmış, Mareşal K. Y. Voroşilov'un toplantılara katılması yasaklanarak, gizlice takibe uğramış ve sonunda Stalin tarafından İngiliz casusu diye suçlanmıştı. Molotov ve başbakan yardımcısı Anastasiy İ. Mikoyan da zan altında idiler. Hruşçev'in ifadesine göre, XIX. parti kongresinde Politbüronun yerine 25 asil ve 11 yedek üyeli bir Prezidium (başkanlık) makamı kurulması kararı "Politbüro üyelerinin gelecekte yok edilmeleri" için bir bahane idi. Hruşçev'in tanıklığına inanılırsa, Stalin'in ölümü, Kremlin çevrelerini kana boğulmaktan kurtardı.

Sovyetler Birliğindeki korku ve siyasî bunalım, ülkenin dış politikasını da etkilemişti. Stalin'in planına göre Amerika Birleşik Devletlerinin Avrupa'dan çekilmesiyle Sovyetler Birliği mutlak bir hâkimiyet kuracaktı. Stalin Sovyetler Birliğini savaşa götürecek bir hareketten çekiniyordu. Tito'nun İngiliz - Amerikan kuvvetlerini Trieste'den çıkarmak için istediği yardımı Stalin diplomatik yollarla destekledi. Stalin, Sovyetler Birliğinin menfaatleri uğruna baskı yapmaktan geri kalmıyordu. Savaşı takip eden ilk yıllarda atom silâhında Amerika Birleşik Devletlerinin rakipsiz olmasına rağmen, Sovyetler Birliği Doğu Almanyada tâviz vermedi. Fakat güçlenen İngiliz - Amerikan baskısı karşısında İran'dan çekilmek zorunda kaldı. Amerika Birleşik Devletlerinin mart 1947'de Türkiye ve Yunanistan'a başlattığı askerî ve iktisadî yardım programına karşı çıkamadı. Sovyetler Birliği'nin Batı Avrupa'da yayılmasını önleyen bir diğer faktör de, bu ülkelere Marshal planı adı altında yapılan yardımdı.

Sovyetler Birliği ile Batı devletleri arasındaki soğuk savaş Berlin'de ortaya çıkmıştı. Savaştan sonraki sınır meselelerindeki anlaşmazlıklar, Rusların işgal ettiği Doğu Alman bölgesinin bir Sovyet peyki hâline getirilmesi, Batı kuvvetlerinin batı bölgelerini birleştirme arzusu ve batının 1948 yılındaki para reformu hareketi, 1948 - 1949 Berlin bunalımını yarattı. Batı Berlin'in Sovyetler Birliği tarafından kuşatılmasının gayesi bir Batı Berlin devleti kurulmasına engel olmaktı. Kuşatma nihayet mayıs 1949'da kaldırılmıştı, ama sonunda Almanya'da iki ayrı devlet kurulmuştu.

Bu arada Stalin, Tito ile ilgili olarak bazı zorluklarla karşılaştı. Tito, Yugoslavya'nın parti ve hükûmet meselelerine karışılmamasını talep etmekteydi. Tito ve partisi Kominform'dan atılmış ve Amerikan emperyalizminin karşı ihtilâlci casusu ilân edilmişti. Sovyet işgali ihtimalinin belirmesi üzerine Tito, yardım için Batıya müracaat ederek, komünist bir rejimin Sovyetler Birliğinin desteği olmadan ayakta durabileceğini ispatlamıştı. Stalin, Doğu Avrupa'nın diğer ülkelerinde rolünü güçlendirmek gayesiyle Polonya, Bulgaristan, Macaristan ve Çekoslovakya'da bazı komünist liderlere karşı sert tedbirler aldı.

1949'da Çin komünistlerinin başarıları büyük bir olaydı; fakat Moskova ile Pekin arasında derin bir anlaşmazlık çıktı. Çin lideri Mao Tse - Tung, çetin bir liderdi. Sovyetler Birliği ile Çin arasında imzalanan antlaşmaya göre, Mançurya demiryolu Çin'e bırakılıyor ve Port Arthur'daki Sovyet üssünün 1952'ye kadar Çin'e devredilmesi kabûl ediliyordu. Dairen meselesi ise, Japonya ile barış antlaşması yapıldıktan sonra görüşülecekti; fakat bu bölgenin idaresi şimdilik Çin'e verilmişti.

II. Dünya Savaşı sonunda Kore'nin 38. enlem derecesine kadar olan kuzey bölgesi Sovyet ordusu, bu enlemin güneyinde kalan bölge ise Amerika Birleşik Devletleri tarafın-

dan işgal edilmişti. 1949 yılının ilk aylarında Sovyet ve Amerikan askerlerinin çekilmeleri üzerine, kuzeyde Sovyetlerin desteklediği Kore Millî Demokratik Cumhuriyeti ile güneyde Amerika'nın desteklediği hükûmet, birbirleriyle savaşa başladı. Birleşmiş Milletler himâyesindeki Amerikan ordusu Güney Kore'ye girdi; ordunun Kuzey Kore'ye yürüyüşü, Kuzey Kore'yi tamamiyle işgal edeceği inancını uyandırdı. Fakat, Kuzey Çin "gönüllüleri"nin savaşa katılmasıyla; Amerikan ordusu püskürtülerek, 38. paralele geri itildi. Sınır, genellikle, bu paralelde kaldı. Temmuz 1951'de ateşkes görüşmeleri başladı; fakat savaş çeşitli aralıklarla iki yıl daha sürdü. Ateşkes antlaşması, Stalin'in ölümünden sonra yapıldı. Sovyet Rusya, bu savaşa doğrudan doğruya katılmamıştı; fakat, Kore savaşı Amerika'nın tekrar silâhlanma yarışına girmesine ve Asya'da olduğu kadar Avrupa'da da tutumunu değiştirmesine sebep olmuştu.

Stalin, geriye, baskı altında tutulan birtakım istekler bırakmıştı. Her şeyden önce hayat şartlarının iyileşmesi için yaygın bir arzu vardı. En kötü durumda olanlar kolhozlarda çalışanlar ile vasıfsız ve yarı vasıflı işçilerdi. Sovyet toplumunun orta sınıfı da daha iyi hayat şartları istemekteydi. Bundan başka daha geniş bir kişi emniyeti, çalışma kamplarından, polis gözetiminden uzak bir hayat isteği bütün toplumu sarmıştı. Bu ümit ve istekleri yeni aydın sınıfı dile getirmekteydi.

Stalin'in ölümünden sonra yardımcılarının, onun faydalandığı hâkimiyeti elinde tutacak güce sahip olmadığı anlaşıldı. Bu geçici devrin kararsızlığı karşısında, ülkelerinde ve dünyada uzlaşma ve gerginlikleri yumuşatma siyaseti güttüler. Genel aflar, tüketim mallarında fiyat indirimleri, hayat şartlarını yükseltmek için halka verilen sözler, destek sağlamak gayesini güdüyordu.

Merkez komitesinin eylül 1953'teki toplantısında Hruşçev'in Parti I. sekreteri seçilmesiyle yıldızı parlamaya başladı. Onun tarım hakkında yazdığı rapor, bu konudaki krizi çok iyi bildiğini gösteriyordu. Hruşçev'in 1954 yılının ilk aylarında şimdiye kadar el sürülmemiş topraklarla ilgili programının parti genel merkezi tarafından onaylanması üzerine, cesur atılımlar yapabilecek bir kişi olduğunu ispatlamıştı.

Hruşçev, kendi siyasî geleceği uğruna bu topraklara yatırım yaptı. Başlangıçta Hruşçev tarımda birtakım sonuçlar aldı. Fakat sonraki yıllarda başarı sağlayamadı. Onun tarımdaki başarısızlıkları yanında, genel siyasî tutumu anlaşmazlıklara yol açtı. 8 şubat 1955'te Malenkov, devlet başkanlığından istifa etti ve yerine Bulganin getirildi.

Malenkov'un sahneden çekilmesi üzerine Hruşçev, iç ve dış siyasette kendi damgasını vurmaya başlamıştı. Onun mayıs 1955'te Belgrad'ı ziyaret edip Tito'yu Sovyetler Birliği safına çekme gayreti sonuç vermedi. Bu ziyaret, Sovyetler Birliği ile Yugoslavya arasındaki karşılıklı ilişkilerde bir gelişme sağlamadı.

Hruşçev, Batı ile ilişkilerini yumuşatmaya çalıştı. Batı devletleriyle Sovyetler Birliği arasında 1955'te imzalanan antlaşma ile Avusturya bağımsızlığına kavuştu. Bu antlaşma ile ilgili konferanslar sırasında Hruşçev, temmuz 1955'te Cenevre'de Amerika Birleşik Devletleri başkanı Eisenhover ile buluştu. Dünyada barışın sağlanması için yeni ümitler de doğdu. "Cenevre havası" diye adlandırılan bu toplantılar, Hruşçev'in barış arama temaslarına da katkıda bulundu.

Hruşçev, Asya ve Afrika'da, Sovyetler Birliğinin rolünü güçlendirmek istiyordu. Stalin'in savaş sırasında diğer ülkelerdeki yerli komünistleri teşvik etme siyasetini terk ederek, doğrudan doğruya bu memleketlerin millî liderleri ile ilişki kurmuş olup, onlara yardım ve ticarî münasebet teklif ederek, onların Batı ile olan ilişkilerinin zayıflatılmasını sağlamaya çalışmıştı. Böylece bu ülkelerin Sovyet Rusya açısından olumlu sayılacak bir tarafsızlık içine girmelerinin temini tasarlanıyordu. Bu siyasetin öngördüğü yönde Hruşçev ve Bulganin 1955 yılı sonlarına doğru Hindistan'ı ziyaret ettiler. Mısır'a büyük ölçüde silâh yardımı yapıldı. Böylece Sovyetler Birliği, Arap milliyetçilerine İsrail ve Batı güçlerine karşı yardım etmiş oluyordu.

S. S. C. B. : Rus birlikleri, bir bayram dolayısıyle Kızılmeydan'da yapılan resm-i geçitte

Hruşçev, şubat 1956'da toplanan XX. parti kongresinde "gizli bir konuşma" yaparak Stalin'in işlediği suçları acı bir dille tenkit etti.

Kongre, komünizmi dünyada daha çekici bir duruma getirmek için birtakım yeni ideolojik motifler getirdi. Lenin'in ortaya attığı ve Stalin'in de sık sık tekrarladığı "Sovyetler Birliği ile emperyalist ülkeler arasındaki savaş kaçınılmazdır" tezi değiştirildi. Bu yeni tutum, Sovyetler Birliğinin, barışın geçici olduğu tezini değiştirdiğini, dünya ülkelerinin barış içinde birlikte var olmasını kabûl ettiğini gösteren bir başlangıç teşkil ediyordu.

XX. Parti kongresinde ortaya sürülen ideolojik tutum, komünizmin yayılarak gelişmesi ve Hruşçev'in bu gelişmedeki rolünü arttırma gayesini güdüyordu. Hruşçev'in "gizli konuşma"sı çok geçmeden halk arasında duyularak, aydın sınıfın ve gençliğin geniş kitlelerini tesiri altına aldı; Stalin'in ve hattâ sistemin tenkid edilmesine yol açtı. Bu moral bozukluğu, Doğu Avrupa'da, Sovyetler Birliğinin rolünü kaybetmesi tehlikesi uyandıracak ölçülere varmıştı. Bu durum karşısında ekim 1956'da Macaristan'da yerli komünist liderler işçileri ayaklandırdılar. Sovyet birlikleri Macaristan ayaklanmasını kanlı bir biçimde bastırdı. Polonya üzerine muhtemel Sovyet müdahalesi de son anda önlenebildi. Macaristan'daki kanlı baskın ve Sovyetler Birliğindeki kültürel hareketlerin kontrol altına alınması, Hruşçev'in yarattığı "serbestlik havası"nı bozdu. Macaristan olaylarından sonra Hruşçev'in prestiji yıkıldı. Muhalifleri Hruşçev'i makamından indirmek için komplo hazırlamaya başladılar ve mayıs 1957'de Prezidiyum toplantısında yapılan oylamada 4'e karşı 7 kişilik bir muhalefet sağlanarak Hruşçev'in istifası istendi. Hruşçev bu şartlar altında bile başarı elde etmeyi bilmişti. 11 üyelik Prezidiyum'da oylamayı kaybedince, kendisini destekleyenlerin çoğunlukta olduğu birkaç yüz üyesi olan Merkez Komitesi'ne baş vurarak muhaliflerini yendi. Molotov, Malenkov ve Kaganoviç, Prezidiyum ve Merkez Komitesi'nden çıkartıldılar. Aynı yılın ekim ayında Hruşçev, Jukov'u Prezidiyum'dan azlettirip, silâhlı kuvvetleri sıkı bir parti kontrolü altına aldı. Hruşçev'in liderliği sarsılmaz gibi görünmekteydi. Doğu Avrupa'daki bunalım da atlatılmıştı. Şimdi dünya, roket sanayiinde Sovyetler Birliğinin eriştiği olağanüstü seviyeyi hayretle seyretmekteydi. Sovyet hükûmeti, 26 ağustos 1957'de kıtalararası roketlerin başarı ile denenmiş olduğunu ilân etti. Sovyetler, 4 ekimde ilk uzay aracı "Sputnik I" ve arkasından da 3 kasımda içinde yolcu olarak bir köpeğin bulunduğu "Sputnik II"yi uzaya gönderdiler. Bu gelişmeler Sovyetler Birliğinin prestijini arttırdı. Hruşçev dünyadaki güç dengesinin kendi lehlerine döndüğünü ileri sürerek, Sovyet roket üstünlüğünü diplomatik alanda değerlendirmek üzere harekete geçti.

Küba krizinde Sovyetler Birliği, bu adada orta menzilli nükleer silâhlar üssü kurmakla suçlanıyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nin âcilen, deniz kuvvetleriyle Küba'yı kuşatması ve başkan J. F. Kennedy ile Hruşçev arasındaki temas sonucu Hruşçev, "saldırıcı" nitelikteki silâhları geri çekmeye karar verdi.

Sovyetler Birliği ile Kızıl Çin arasındaki anlaşmazlıkların temelinde birçok sebepler yatıyordu. Her ikisinin de belirli menfaatleri vardı. Kızıl Çin liderleri, Tayvan'daki Milliyetçi Çin rejiminin kaldırılmasını ana gaye edinmişlerdi. Geri kalmış ülkenin geniş çapta Sovyet askerî ve iktisadî yardımına ihtiyacı olduğunu takdir ediyorlardı. Bu noktadan itibaren Kızıl Çin, ihtilâlci tutumunu ön safhaya alarak özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı sert ve tâvizlerden uzak bir siyaset uygulamaya başladı.

Hruşçev'in Sovyetler Birliği menfaatlerini daima ön planda tutması üzerine, Rus - Kızıl Çin anlaşmazlığı arttı. Hruşçev, Çin'e nükleer silâhlar vermedi; yalnız Tayvan'ı ele geçirmeleri için küçük bir yardımda bulundu. Sovyetler Birliği Çin'i Hindistan'la olan sınır anlaşmazlıklarında desteklemedi. Hindistan'a iktisadî ve hattâ askerî yardım yaptı. Buna karşılık Çin'i dize getirmek gayesiyle gittikçe artan müeyyideler uyguladı. Çin'e yaptığı askerî ve iktisadî yardımı kesti; uzmanlarını geri çekti; borçların ödenmesini talep etti.

Mao ve diğer Çin liderleri, Sovyetler Birliğinin siyasetini daima şüphe ile karşıladılar.

Küba krizinden sonra, dünyanın termo - nükleer bir savaşla yok olma tehlikesini gören Hruşçev, Amerika ve Batı ile ilişkilerini geliştirmek üzere bazı adımlar attı. Ağustos 1963'te Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya ile nükleer silâh denemelerini yasaklayan bir antlaşma imzalandı. Küba'da Castro rejiminin sınırlanması için baskı yaptı. Berlin'deki tutumunu yumuşattı; Batı Almanya ile ilişkilerini geliştirmeye başladı.

Stalin'den sonra gelen liderler halkın geçim şartlarını düzeltememişti. 1963 yılında halkın tüketim ihtiyacını karşılamak için, Sovyet hükûmeti, dış ülkelerden yaklaşık olarak 12 000 000 ton tahıl ithal etmek zorunda kaldı. Hruşçev, kimya endüstrisini (gübre üretimi dahil) genişletmek üzere, büyük bir program uygulanacağını açıkladı. Tarım âletleri yapımını, sulama faaliyetlerini arttırdı ve yeni yatırımları gerektiren bazı iktisadî tedbirler aldı. Hruşçev'in karşılaştığı zorluk, sadece tarım alanında değildi. Hruşçev'in, hükûmeti ve partiyi belli aralıklarla yeniden teşkilâtlandırma gayreti sonuç vermiyordu. Kasım 1962'de parti teşkilâtını ayrı ayrı sanayi ve tarım sektörlerine bölmesi, yerli parti liderlerini kızdırdı ve kendisine bağlı bazı parti gruplarının desteğini kaybetmesine sebep oldu. Prezidiyum'daki çalışma arkadaşları Hruşçev'i düşürmekte kararlı idiler ve bu defa Merkez Komitesinin desteğini de elde etmişlerdi.

16 ekim 1964'te Sovyet basını, Merkez Komite'nin iki gün önce toplandığını ilân ederek, Hruşçev'in "ilerlemiş yaşının ve bozulan sağlığının göz önüne alınarak" kabûlünü istediği istifasını onayladığını bildirdi.

Yeni kollektif idarenin liderleri, partinin yeni seçilen birinci sekreteri L. İ. Brejnev ile bakanlar kurulu başkanı (devlet başkanı) makamına getirilen A. N. Kosigin'di. Pekin ile yapılan açık polemikler son buldu. Hruşçev'in getirdiği sanayi ve tarımı ayrı yönetme usûlü kaldırıldı. Yeni liderler, kolhozlardaki işçilerine geçimlerini sağlamak maksadı ile tahsis edilmiş olan küçük arazi bölümleri ile çiftlik hayvanlarındaki haksız sınırlamaların kaldırıldığını ilân ettiler. Parti teşkilâtına idarede değişiklik yapılmayacağı yolunda söz verildi. Sanayi yöneticilerine, daha rasyonel bir iktisadî siyaset takip edileceği duyuruldu.

Brejnev - Kosigin idare sisteminde sanayi ve ekonomi konularından söz edilirken, "hızlı artışlar" vaad eden mübalâğalı ifadeler kullanılmıyordu. Stalin'in eleştirilmesi durdurulmuştu. Bu konuda Brejnev, II. Dünya Savaşı'nda Stalin'in oynadığı rolü hatırlatıyor ve onun Sovyetler Birliğini bir sanayi gücü hâline getirdiğini söylüyordu. Hruşçev artık halkın gözünden kaybolmuştu.

Yeni kollektif yönetimde Brejnev, gittikçe sivrilmeye başladı. Parti sekreterlerinden N. V. Podgorniy'in, Prezidiyum başkanı olarak aralık 1965'te A. İ. Mikoyan'ın yerine getirilmesiyle, Brejnev'in durumu, güçlendi. Brejnev'e güçlü bir hasım olabilecek A. N. Şelepin, başbakan yardımcılığı ve Merkez Komitesi sekreterliği görevinden alınmıştı.

Mart - nisan 1966 yılındaki XXIII. parti kongresinde Brejnev'in I. Parti Sekreteri unvanı, "genel sekreter" olarak değiştirilmişti. Bu unvanı ilk olarak Stalin kullanmıştı. Brejnev, iç ve dış siyasette hükûmetin en yetkili sözcüsü oldu.

Hruşçev'den sonra karşılaşılan en büyük iktisadî zorluklar tarımda başgösterdi. Mart 1965'te Brejnev, kolhozlarda ve sovhozlarda çalışanlara yeni imkânlar tanıdıklarını bildirdi. Bu sözler 1965 ürünü için çok geçti. Fakat 1966'daki rekolte, Brejnev'in tedbirlerinin sonucu olarak görüldü.

1967 ve 1969 yıllarında kötü, 1968 ve 1970 yıllarında ise iyi ürün elde edildi. Fakat 160 000 000 tondan fazla tahıl üretildiği hesaplanan 1970 yılı ürünü bile planlanan 190 - 200 milyon tonluk üretimi bulmamıştı. 1966 - 1970 yıllarında tarımdaki üretim, fazla olmakla birlikte arzu edilen seviyenin çok altındaydı.

Sanayi kolunda da güçlüklerle karşılaşıldı. Uzay ve silâh teknolojisi ile demir - çelik sanayiinde Sovyetler Birliği, Batı'nın en ileri devletleri ile yarışıyor, fakat birçok bakımlardan Amerika Birleşik Devletleri'nin gerisinde kalıyordu. Sanayide gelişme hızının düşmesi, gittikçe karmaşık bir hal alan planlama ve yönetim meseleleri, üst makamları düşündürmeye başladı. Eylül 1965'te ilân edilen sanayi reformlarıyla, yönetimde çalışan kişilerin şahsî karar verme yetkisi genişletildi. Hruşçev'in getirdiği idarî reformlar kaldırıldı.

1965'te sanayide yapılan bu değişikliklere rağmen, ekonomi yine eski yolu tâkip ediyordu. Değişim ve yeniliklerin karşısına bürokratik engeller çıkıyordu. 1968'de Merkez Komitesi ilmî araştırmaları hızlandırmak üzere birtakım yeni tedbirler aldı.

Nisan 1966'daki XXIII. Parti kongresinde, 1966 - 1970 yıllarını kapsayan beş yıllık planın hedefleri, Hruşçev'in, 1970 yılı için seçtiği hedefin oldukça altında idi. 1970 yılı için seçilen hedeflere ulaşılamamıştı. Şubat 1971'de ilân edilen 1971 - 1975 iktisadî plan hedefleri, millî gelirin % 37 - 40, kişi başına gelir artış miktarının % 30, sanayi üretiminin % 42 - 46, gayri safi tarım üretim artışının da % 20 - 22 olmasını hedef aldı.

Kültür konularında Brejnev - Kosigin yönetimi, kısa bir liberal siyasetten sonra, muhafazakâr bir tutum içine girdi. Hruşçev'in Stalin siyasetinden uzaklaşması sanat ve edebiyatta bazı yenilikler getirmişti. Bu konuda Hruşçev'in tutumu açık olmamakla beraber, onun esas gayesi sanatkâr ve yazarların enerjilerini parti çıkarları doğrultusunda kullanmaktı. Fakat, Hruşçev'in bu yoldaki düşüncesi, kabiliyetleri kullanılmak istenen yazar ve sanatkârların düşüncelerinden farklı idi. Kendileri için daha serbest bir ifade şekli arayan yazar ve sanatkârlar, Hruşçev'in anlayışını baskı siyaseti olarak gördüler.

Hruşçev'in halefleri bu alanda daha az tolerans gösterdiler. Muhalif yazarlar ve özellikle eserlerini yurt dışında bastırmaya cesaret edenler, cezalandırıldı.

Yazarların hapsedilmelerini protesto eden 63 tanınmış Moskovalı yazar, bildiri yayınlayarak, bunların serbest bırakılmasını istedi.

Dış siyasette Brejnev - Kosigin yönetiminin karşılaştığı güçlüklerin en önemlisi Çin ile olan ilişkileriydi. Kısa bir süre için yumuşayan hava, yerini mart 1969'da Issuri nehri boyunca kanlı çarpışmalara bıraktı. Kanlı olaylar, ağustos 1969'da, Sinkiyang sınır bölgesinde devam etti. Sonunda iki ülke, aralarındaki anlaşmazlığı barış masasında çözmeye razı oldular. Ancak, aradaki sürtüşmeler çözümlenemedi. Sovyetler Birliği, Uzak Doğu'da, Orta Asya'da ve Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nde askerî tahkimat kurdu. Hindistan ve Pakistan'daki Çin nüfuzunu azaltmak gayesiyle bu ülkelere askerî yardım göndermeye devam etti. Sovyetler Birliği Kuzey Viyetnam'a büyük çapta askerî ve ekonomik yardım yaptı.

Doğu Avrupa'da Brejnev - Kosigin yönetimi, birçok güçlüklerle karşılaştı. Romanya Doğu Avrupa ülkeleriyle yapılacak iş bölümüne katılmadı, çeşitli alanları kapsayan bir sanayileşme planı uygulamaya başladı. Sonraki yıllarda Çin ile dostane ilişkiler kurarak, bağımsızlık gösterilerinde bulundu, dış ticaretini Sovyet blokundan kurtardı.

Çekoslovakya'da Parti lideri A. Novotni'nin yerine ocak 1968'de A. Dubcek'in getirilmesi, "Çek baharı" diye anlatılan siyasî düşüncelerin serbestçe ifade edildiği bir devir yaşanmasına yol açtı. Dubçek yönetimi bu durumda kontrol yetkisini kaybetti. Partiye açıkça meydan okumaların diğer komünist ülkelere sıçrayabileceği endişesiyle Sovyet liderleri askerî işgal kararı aldılar. 20 ağustos 1968'de Doğu Alman, Polonya, Macaristan ve Burganistan askerleriyle desteklenen Sovyet birlikleri, Çekoslovakya'yı işgal etti. Bu işgal sonradan "Brejnev doktrini" denilen siyaset ile haklı gösterilmeye çalışıldı. Sovyet işgali sonucunda Çekoslovakya'da yeniden bir komünist sistem sağlanmıştı.

Orta Doğu'da Sovyetler Birliğinin siyaseti, kendisiyle dost olan Arap devletlerinin menfaatlerini korumayı ve Batı'nın etkisini azaltarak kendi nüfuzunu arttırmayı öngörüyordu. 1967'de "Altı gün savaşı" sırasında, Sovyetler Birliğinin Arap dostlarının yardımına gelmemesi, bu ülkenin prestijini sarsmış ise de, Araplar'ın tekrar silâhlandırılmaları, durumu düzültme yolunu açmıştı. Mısır ve Suriye ordularını eğitmek için Sovyet askerî uzmanları gönderilmiş, Sovyetlerin Akdeniz donanması büyütülmüş, Arap limanlarında deniz üsleri kurulmuş ve Sovyet uçak trafiği arttırılmıştı.

Sovyetler Birliği'nin Batı Avrupa'daki ana gayesi, Amerika Birleşik Devletleri'nin nüfuzunu azaltmaktı. NATO'dan ordularını çekmiş olan Fransa ile özel ilişkiler geliştirilmişti. Batı Avrupa ülkeleriyle genişletilen ticaret ilişkileri karşılıklı ihtiyacın bir sonucuydu. Sovyetler Birliği, Almanya'nın bölünmüş olarak kalmasında kararlılığını gösteriyor ve Doğu Almanya'nın bütün ülkelerce tanınmasında ısrar ediyordu. Batı Almanya'nın 28 kasım 1969'da nükleer silâhların sınırlandırılması antlaşmasını imzalama kararı, nükleer silâhlanma yarışındaki tansiyonu azaltarak, ilişkilerin normalleştirilmesine yardımcı oldu. Şubat 1965'te Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuzey Vietnam'ı bombalaması üzerine "Amerikan emperyalizmi"ne yapılan Sovyet propaganda hücumları gittikçe artmaktaydı. İki devlet arasındaki ilişkilerin soğuması, bazı özel konularda anlaşmaya varmalarını engellemedi. Mart 1966'da aralarındaki kültür antlaşması yenilendi. Eylülde hava rapor-

ları üzerinde karşılıklı bilgi alışverişi sağlandı. Kasımda New-York ile Moskova arasında ticarî hava (uçak) seferleri yürürlüğe kondu. 27 ocak 1967'de yapılan bir antlaşma ile uzaya nükleer silâhlar gönderilmesi yasaklanıyor, her iki ülkeye düşebilecek astronotlara yardım gibi, bazı kolaylıklar sağlanıyordu.

Kosıgin'in başarılı arabuluculuğu ile sona eren 1966 Hindistan-Pakistan savaşına paralel olarak, Amerika Birleşik Devletleri de Çin'in Güney Asya'ya inmesinin önlenmesiyle karşılıklı menfaatler korunmuş oldu.

Haziran 1967'de "Altı günlük Arap-İsrail Savaşı" ile sonuçlanan Orta Doğu bunalımı Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasında yeni bir gerginlik yarattı. Fakat Paris'te Vietnam Barış Konferansı'nın yapılması ve 4 mayıs 1968'de dört yıl önce taslağı hazırlanan nükleer silâhları sınırlandırma antlaşmasının 1 temmuzda imzalanması üzerine, Sovyet-Amerikan ilişkilerinde buzların çözülmesinin belirtileri görülmeye başlandı. Ancak, ağustosta Sovyetler'in Çekoslovakya'yı işgali, yumuşama (detant) ümitlerini söndürdü. Bu işgal Sovyet saldırganlığı korkusunun tekrar canlanmasına yol açtı. Daha önce planlanan Amerika Birleşik Devletleri-Sovyet Birliği zirve konferansı ertelendi. Uzun zamandan beri ertelenen SALT (Stratejik Silâhları Sınırlandırma Konferansı) nihayet 17 kasım 1969'da Helsinki'de başladı.

Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya tarihinde ilk defa bir astronotu ay yüzeyinde yürütmeyi başarması, Sovyetler Birliği'nin aya gönderdiği roketin kontrolünü kaybedip aya çarpması, önceki Sovyet uzay başarılarını gölgeledi. Sovyetler Birliği, Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Almanya ile ilişkilere girebilmek için büyük çaba sarf etti. Bunun sonunda Doğu-Batı arasında bir yumuşama oldu. Bu arada Sovyetler Birliği, Batı ile ilişkilerini arttırmak için Fransa ile ocak ayında bir ekonomik iş birliği antlaşması ve ekimde de yeni bir ticaret antlaşması imzaladı.

1925-1940 yıllarında savunma bakanı, 1926-1960 yıllarında Politbüro üyesi ve 1953-1960 yıllarında da devlet başkanı olan mareşal K. Y. Voroşilov 1969'da öldü.

1970'te Kremlin sarayının duvarları dışında bulunan Stalin'in mezarı üzerine bir büst yapıldı. 1939-1969 yıllarında Politbüro üyesi, 1946-1953 yıllarında devlet başkanı olan N. M. Şvernik 1970'te öldü. 1970-1971 yıllarında Azerbaycan'da liderler geniş bir tasfiyeye uğratıldı. 30 mart-9 nisan 1971'de yapılan XXIV. Parti kongresinde 4 963 delege 14 455 321 parti üyesini temsil etti. Kongreden sonra Merkez Komitesi toplanarak 17 Politbüro üyesini, parti sekreterlerini (10 kişi) seçti. Konuşmalarda 1971-1975 beş yıllık iktisadî kalkınma planı desteklendi, devlet başkanı N. Podgorniy'in "sosyalist demokrasi"den söz eden açış konuşması dikkati çekti. 11 eylül 1971'de ölen eski başbakan Hruşçev'e resmî bir cenaze töreni yapılmadı.

1970'de Batı Almanya ile saldırmazlık paktı imzalandı, 1971'de Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri, Batı Berlin'in savunması ile ilgili ortak bir antlaşma yaptılar. 21 ekimde yapılan Türkiye-Sovyetler Birliği antlaşmasıyla Sovyet TIR kamyonlarının Türkiye'den Suriye ve Irak'a geçmesi sağlandı. 1971'de Sovyetler Birliği, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri arasında nükleer silâhların yeraltı deneyleri dışındaki testlerini yasaklayan bir antlaşma ile Moskova-Washington arasındaki doğru haberleşme hattının modernleştirilmesine dair antlaşma imzalandı.

22-30 mayıs 1972'de Amerika Birleşik Devletleri başkanı Nixon, Sovyetler Birliğini ziyaret etti. 1972'nin ilk aylarında Amerika'nın Yunanistan'da deniz üssü kurması, Sovyetler Birliğinin Yunanistan'ı protesto etmesine sebep oldu.

1972'de Sovyetler Birliğinin Amerika Birleşik Devletleri ile yaptığı çok sayıdaki antlaşma ile iki ülke arasındaki ilişkiler geniş ölçüde gelişti.

İktisadî yönden 220 milyon ton tahıl üreten Sovyet Rusya, en yüksek seviyeye gelmişti ki, 1972 mahsûlünden bu rakam 52 milyon ton daha yüksekti. Sovyet Rusya-A.B.D. arasındaki yumuşama siyasetini (detant) tenkid eden aşırı Stalin taraftarları olan politbüro üyeleri P. Y. Şelest ile G. İ. Voronov, Merkez Komitesi tarafından bu üyeliklerinden azledildi. Savunma bakanı A. İ. Greçko ile dışişleri bakanı A. Gromiko, politbüro asil üyesi oldu.

1974'te iki Amerikan başkanının Sovyetler Birliğini ziyareti, iki ülke arasında birçok antlaşma yapılmasını sağladı. 27 haziran-3 temmuz tarihlerindeki Nixon'un Sovyetler Birliği ziyareti sonucu yapılan on yıllık iş birliği antlaşması, ekonomi, sanayi ve teknik alanlarını kapsıyordu. 9 ağustosta Nixon'un yerine geçen G. R. Ford, yumuşamayı devam ettirmek istemiş ise de, Sovyetlerin izniyle 1971'de başlayan Rusyalı Yahudilerin İsrail'e göçünün önlenmesi üzerine ilişkiler yeniden gerginleşti. Amerika'dan Sovyetler Birliğine ihraç edilen tahıl sevkiyatı durduruldu. 23-24 kasımda Başkan Ford, Sibirya'daki Vladivostok şehrinde Brejnev ile görüşerek, 1975 yılında 10 yıllık bir Salt antlaşması imzalamaya karar verdiler. 1974'te Avrupa ülkeleriyle de yeni antlaşmalar imzalandı. Daha önceleri İran'la Sovyetler Birliği arasında tabiî gaz boru hattı bağlantısı kurulmuştu. 1974'te bu boru hattı Bulgaristan, Finlandiya ve İtalya'ya kadar uzatıldı.

Sovyetler Birliği, İsrail'e karşı Suriye ve Mısır'a silâh yardımını sürdürmüştü. 1974 temmuzundaki Kıbrıs olayları ve Türk barış gücünün bu olaylara müdahalesi, Kıbrıs adasının Yunanistan'a katılmasını istemeyen Sovyetler Birliği tarafından onaylanmış ise de, daha sonra, bu ülke Kıbrıs'ın kendi kaderini kendisinin tayin etmesi tezini benimseyerek, Türk, Yunan ve B. M. birliklerinin adadan çekilmesini istemiştir.

16 haziran 1974'te Yüksek Sovyet Meclisi seçilmişti. 1 517 üyeli bu meclisin % 72'sini Komünist Partisi üyeleri teşkil ediyordu. 25-26 temmuzdaki toplantılarında bu meclis N. V. Podgorniy'i devlet başkanlığına, A. N. Kosıgin'i de başbakanlığa getirdi.

Sovyetler Birliği, 1974'te dış ilişkilerinde Kanada, Kamboçya, Çin, Mısır, Japonya ve Uganda ile bazı anlaşmazlıklara düştü. Afrika'daki aktif rolü Angola'da kendini gösterdi. Aralık 1975'te başbakan Kosıgin, Türkiye'yi ziyaret etti.

Dokuzuncu beş yıllık plan 1975'te sona erdi. Sanayi ürünlerinde başarılı sonuçlar alınmış olmasına karşılık, elverişsiz

hava şartları yüzünden, tahıl üretiminde planlanan hedefin ancak % 75'i gerçekleştiği için, Sovyetler Birliği dış ülkelerden (özellikle Amerika Birleşik Devletlerinden), 2,5 milyar dolarlık buğday ithal etti.

1977 yılında yeni anayasa benimsendi, Brejnev devlet başkanlığına getirildi, ihtilâlin 60. yılı kutlandı, sanayi, çelik ve silâh yapımında ilerlemeler kaydedildi.

Amerika Birleşik Devletleri başkanı Carter'ın, Sovyetler'deki muhalif Yahudi ve aydın sınıfını himaye etme temayülü göstermesiyle, silâhlanmada geniş çapta bir kısıtlama teklifi, Sovyet Rusya'yı şaşırttığı gibi, tutumunda değişikliğe gitmesine de yol açtı. Bu durum, Salt II antlaşmasının imzalanamamasına sebep oldu. Fakat, yine de 3 ekimde sona erecek olan Salt I antlaşmasının devamının, gayri resmî olarak, uzatılması, her iki ülkece uygun görüldü.

1977'de Sovyetler Birliği, Afrika'da bazı güçlüklerle karşılaştı. Somali ve Sudan, Sovyet danışmanlarını ülkelerinden çıkardı. Gine hükûmeti, uzun mesafeli Sovyet gözetleme uçaklarının Gine hava alanlarını kullanmasını yasakladı.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iktisadî ilişki, teknik yardım ve hava korsanlığının önlenmesi konularında antlaşmalar imzalandı.

1978'de siyasî muhaliflerin yargılanması olayı, dünyada yankılar yaptı, Amerika, Sovyetlerle olan ticarî ve ilmî bilgi alışverişini kısıtladı. Silâhsızlanma konferansının devam etmesine rağmen, Salt II antlaşması imzalanamadı.

Amerika Birleşik Devletleri başkanı Carter, temmuz 1978'de Sovyetler Birliğini ziyaret edecek olan iki ilim heyetinin vizelerini iptal ettirerek, TASS'a (Sovyet Haberler Ajansı) bir Amerikan firması tarafından satılması daha önce kararlaştırılan elektronik beyin sevkini durdurdu.

Sovyetler Birliği, Avrupa ile olan ilişkilerini ahenk içinde sürdürmesine rağmen, Belgrad Konferansı'nda Doğu ve Batı Avrupa meseleleri çözümlenemedi.

Orta Doğu'da Pakistan'la teknik yardım, Kıbrıs Rumları ile kültür, Türkiye ile ticaret, saldırmazlık, kültür alışverişi ve Karadeniz'de petrol araştırmaları ve balık avlanma hakları konusunda antlaşmalar yapıldı. Haziran 1978'de Başbakan B. Ecevit Moskova'yı ziyaret etti.

28 nisan 1978'de Afganistan'da başkan Muhammed Davud'a karşı yapılan ve Nur Muhammed Taraki'nin başa geçmesiyle sonuçlanan hareket Sovyetler Birliğinde olumlu karşılandı. Yeni idare, Sovyet - Afgan teknik yardım antlaşması ile desteklendi. Aralık 1978'de bu ülkeyle 20 yıllık dostluk ve yardımlaşma antlaşması imzalandı.

Uzak Doğu'da Sovyetler Birliği - Çin arasındaki gerginlik devam etti. Sovyetler Birliğinin şubatta Çin'e yaptığı karşılıklı barış içinde yaşama bildirisi imzalama teklifi, Çinlilerce reddedilerek bu ülke Moğolistan ve Çin - Sovyet sınırından Sovyetler Birliği kuvvetlerinin çekilmesini istedi. Sovyetler Birliği bunu reddetti. 11 mayısta Çin, bir Sovyet helikopteriyle 18 deniz botunun Issuri nehrindeki Çin sınırını geçerek bunların içinde bulunan 30 Sovyet askerinin Çin topraklarında sivil halka saldırdığını iddia etti. Buna karşılık Sovyetler Birliği sınırdaki askerlerinin nehirdeki suçluları kovalarken, Sovyetlere ait olan nehir adasına çıktıklarını sanarak yanlışlık yaptıklarını, fakat hiç kimseye zarar verilmediği iddiasında bulundu. İlişkiler, Çin - Vietnam anlaşmazlığının devam etmesi ve Çin başbakanı Hua - Kuo - feng'in ağustos ayında Romanya ve Yugoslavya ziyaretlerinde, Sovyet aleyhtarı konuşmalarıyla daha da gerginleşti. Bu arada Vietnam, Sovyetler Birliği, Küba, Doğu Avrupa bloku ülkeleri ile Moğolistan'ın üyesi olduğu Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi üyeliğine kabûl edildi. 2 kasımda Çin - Vietnam çarpışmaları başlayınca Sovyetler Birliği, Vietnam ile 25 yıllık bir dostluk antlaşması imzaladı. Ocak ayında Sovyetler Birliği Japonya'ya saldırmazlık paktı teklif etmiş, fakat bu ülke bu teklifte Sovyetler Birliğinin II. Dünya Savaşı sonunda ele geçirdiği Japonya'nın kuzeyindeki 4 adanın geri verilmesi maddesi bulunmadığından, antlaşmaya yanaşmadı.

Sovyetler Birliği, 27 Afrika ülkesine teknik yardım yaparak bu ülkelerle antlaşmalar imzaladı. 18 Afrika ülkesi Sovyetlerden silâh yardımı gördü.

10 Latin Amerika ülkesi, Sovyetler Birliğinden teknik yardım aldı. En çok yardım gören ülke, Sovyetlerin 93 sanayi projesi uyguladığı Küba oldu.

Sanayi üretiminde 1978'de % 5 artış görüldü. Bu hız, 1977'de % 5,7 idi. 1978 yılının elverişsiz hava şartlarına rağmen Sovyetler Birliği tarihinde 235 milyon ton ile en büyük tahıl üretimi gerçekleşti. Pamuk, keten, buğday, süt üretiminde dünyada ilk sırayı aldı. 1 ocak 1979 tarihi itibariyle yıllık gelirleri % 25'in altında olan kolhozlar gelir vergisinden muaf tutuldu. Kolhoz ve sovhozların, köylü işçilerin kurdukları özel evlerin inşa masrafının % 50'ye kadar olan kısmını ödemesi kanunu çıkarıldı.

1977 per capita geliri 2 760 dolara yükselmekle berâber (A.B.D.: 8 717, Japonya 6 005, Batı Almanya 8 370, Fransa 7 145, İngiltere 4 165 dolar), Sovyet vatandaşının bu rakamdan payı —kapitalist ülkelere nisbetle— fevkalâde düşüktür.

Afganistan'da Nûr Muhammed Tarakî'nin Sovyetler Birliği ile aralık 1978'de yaptığı 20 yıllık dostluk ve yardımlaşma antlaşması, bu iki ülke arasındaki ilişkileri arttırdı. Tarakî'nin başkanlığı eylül 1979'a kadar sürmüştü. Bu tarihte Hafizullah Amin tarafından idare edilen ihtilâl güçleri, karşılıklı çatışma sonucu, Tarakî'yi öldürüp idâreyi ele geçirdi. Muhammed Dâvûd'dan sonra gelen Marxist rejimlere karşı çıkan Müslüman mukavemet güçleri ile orduyu terk edip bunlara katılan askerlerle başa çıkamadığı için, Hafizullah Amin hükûmeti, Moskova ile ilişkilerini genişletemedi. 27 aralık 1979'da Amin'e karşı bir darbe gerçekleştirilerek, yerine Babrak Karmal başkanlığında bir hükûmet kuruldu. Bunu desteklemek için Sovyetler Birliği savaş birliklerini bu ülkeye sevk etti. Bu hareketi Batı ülkeleri, bağımsız bir ülkenin iç işlerine karışılarak, işgal edilmesi şeklinde yorumladı. En sert tepki Amerika Birleşik Devletlerinden geldi. Bu ülke, Sovyetler Birliğine ticarî ve diğer konularda ambargo uygulanması için Avrupa ülkelerine çağrıda bulundu. 5 şubat 1980 tarihinde Fransa - Batı Almanya bir ortak bildiri yayınladı, Sovyet işgali kınanarak, başka ülkelerde de bu tür davranışların devam etmesi hâlinde, Avrupa desteğindeki müttefiklerin harekete geçeceği bildirildi. (İ. K.)

SOY, birbirine kan ilişkisiyle bağlı olan baba, çocuk ve kardeşler gibi aile üyelerinin meydana getirdiği topluma verilen ad. Bk. IRK.

SOYÇEKİMİ: bk. SOYA ÇEKİM.

SOYA, baklagillerden küçük çiçekli yıllık bitki. 50 ilâ 150 cm boyunda, baklaları yassıca bir bitkidir. S. en eski tarım bitkilerindendir. Anayurdunun Uzak Doğu olduğu sanılmaktadır. M. Ö. 3000 yıllarından beri bilinen S. Avrupa'ya XVIII. yüzyılda girmiş ancak pek yayılamamış, A.B.D.'nde ise çok yayılmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında, o zamâna kadar yağ çıkarılan bitkiler ihtiyacının beşte ikisini ithal eden A.B.D., S. tarımını, üretimi iki kat arttıracak kadar genişletti. S. o tarihten sonra çok önemli bir yağcılık hammaddesi hâline geldi. Bugün, A.B.D.'nde buğday ile hemen hemen berâber giden ve mısır ile rekabet eden S., bu ülkenin ihraç ettiği başlıca tahıllardan biridir.

S., ilkbaharda don tehlikesi kalktıktan sonra ekilir. Kireçli, hümüslü, zengin toprakları sever. Proteince çok zengin olduğundan mükemmel bir hayvan yemidir.

S.'dan yağ elde edilmesi Türkiye'de 1958'de başladı. 1948 - 1964 yılları arasında ortalama 4 594 hektar arazide S. ekimi yapıldı. 4 145 ton S. elde edildi. Bunun 180 - 260 tonu tohumluk olarak kullanıldı. 2 932 tonu da ihraç edildi. Ordu soya yağı fabrikasının çalışmaya başlamasından sonra S. ihracatı durduruldu. Hattâ bir miktar S. ithal edilmeye bile başlandı. Bu arada ekim alanları genişletildi.

SOYA ÇEKİM, bir canlı varlığın ana - babasına veya daha önceki atalarına çekmesi veya benzemesi. Bu benzerlik bir canlıya ait genel yapının, özel karakterlerin ana - babadan yavruya geçmesiyle olur. İşte gerek dış görünüş, gerekse genlere bağlı özellikler bakımından, yeni dölün eski döle benzemesine, bu benzerliği sağlayan faktörlerin ana - babadan yavrulara geçmesine S. Ç. denir.

S. Ç. konusunda birçok tabiat bilginleri ve filozoflar çalışmışlar ve birçok nazariyeler ortaya atmışlardır. Bunların başında Buffon, Spencer, Darwin gibi tabiat bilginleri gelir. Sonra Mendel ve Naudin gibi bilginlerin tecrübî çalışmaları vardır. Mendel, 1853 - 1864 yılları arasında fasulye ve bezelye yetiştirmiş, bunlar üzerinde kalıtım bakımından ilmî çalışmalar yapmıştır. Bu deneylerin sonunda Mendel, ırsî karakterlerin bir dölden ikinci döle geçmesinde hüküm süren esasları kesin kanunlarla belirtmiştir. Mendel kanunlarının ortaya koyduğu gerçekler sayesinde, bugün, dünyaya yeni gelen bir canlıda ortaya çıkan karakterler, âdeta matematik bir kanun kesinliğiyle açıklanmaktadır. İnsanlarda kalıtım kanunlarına uygun olarak ana - babalardan yavrulara geçen bazı normal ve anormal karakterlerin bulunduğu birçok olaylardan anlaşılmaktadır. Vücudun genel biçimi, boy, yüz hatları, deri rengi, kan grupları gibi karakterler, S. Ç. kanunlarına göre, ana - babadan yavrulara geçer.

İnsanlarda ana - babadan yavrulara geçen anormal karakterler de vardır. Bunların arasında deride, kıllarda, gözün damar tabakasında rengin kısmen veya tamamen kaybolması hâli olan albinizm denilen durum vardır. Trombin yokluğundan kanın ağır pıhtılaşması anormalliği olan hemofili hastalığı anneden sadece erkek çocuğa geçer. Renk körlüğü (yeşille kırmızıyı ayırt edememek) de soydan gelen bir hastalıktır. Bunlardan başka guatr, şeker hastalığı, kansızlık, sara gibi hastalıklar da S. Ç.'le gelebilir.

Aynı aileden gelen birçok fertlerin, belli bir alanda üstünlük sağlamaları da S. Ç.'i düşündürmüştür (Bach ailesi gibi).

SOYADI, bir kimsenin asıl adından sonra gelen ve ortak soyunu belirten aile ismi. S.'nın taşınma şekli, S. Kanunu ile düzenlenmiştir.

SOYADI KANUNU, soyadlarının taşınma şeklini düzenleyen 21 haziran 1934 tarih ve 2 525 sayılı kanun. Ş. K., Atatürk devrinde ülkemizi modern yapıya kavuşturmak amacıyla çıkarılmış önemli mevzuattandır. S. K.'na göre, her Türk öz adından başka soyadını da taşımaya mecburdur (S. K. Md. 1). Söyleyişte, yazışta, imzada özadı önde, soyadı sonda kullanılır (S. K. Md. 2). Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle, umumî âdâba uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılamaz (S. K. Md. 3). Soyadı seçme vazifesi ve hakkı evlilik birliğinin başkanı olan kocaya aittir (S. K. Md. 4). Mümeyyiz olan reşit soyadını seçmekte serbesttir (S. K. Md. 5). En büyük mülkiye memurunun vereceği müzekkere üzerine cumhuriyet savcısı S. K.'nun üçüncü maddesine uygun olmayan soyadı kullananların bu adı değiştirmelerini ve tarihte ün almış olanlarla ilişki anlatan adların gerçeğe uymadığını iddia ederek kullanılmamasını mahkemeden isteyebilir (S. K. Md. 6).

SOYMUK, ağaçlardaki birkaç yıllık floem topluluğu. Floem, elekli borular sklerenkima parankima ve arkadaş hücrelerinden oluşan bir iletim dokusudur. Yapraklarda fotosentez sonucu oluşan organik maddelerin bitkinin diğer kısımlarına iletilmesini sağlar. Kambiyum denen büyükten dokunun faaliyeti sonucu S. halkalarına her yıl yenisi eklenir. Ölü kabuk kısmının hemen altında yer aldığından kolayca çıkarılıp yenilebilir. S. boruları içersinde karbonhidratlar özellikle monosakkaritler biriktiğinden tatlı bir lezzeti vardır. S. çıkarılması esnasında zarar gören ağaç kuruyarak ölebilir.

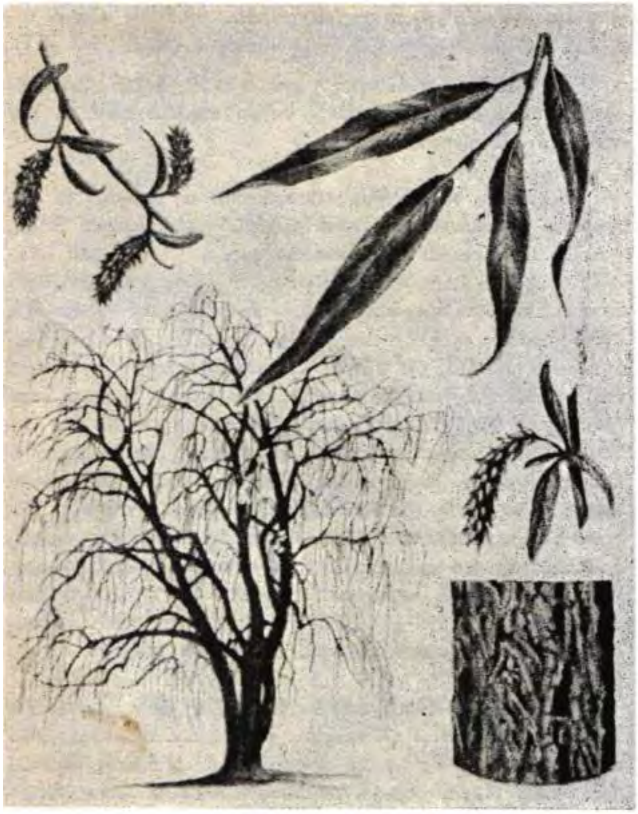
SOYOT'LAR, Sibirya'da yaşayan bir Türk boyuna verilen ad. S.'lar bugün Tuba veya Tuva (Tıva) adını kullanırlar. Moğollar S.'lara *Uryanhay* adını verirler, bk. TUVA'LAR.

SÖDERBLOM, Nathan [asıl adı Lars Olof Jonathan] (Trönö 1866 - Uppsala 1931), İsveç'li protestan ilâhiyatçısı ve din tarihçisi.

1901'den itibaren Uppsala ve Leipzig'te profesör olarak çalıştı. 1914'te Uppsala başpiskoposu oldu. Hıristiyan Dünyası Üniversite Öğrencileri Birliği ve misyon ile işbirliği yaparak her şeyden çok kilise birliği fikri için çalıştı. İsveç'te kilisenin yenileştirilmesi hareketine katıldı. Luther hakkında araştırmalar yaptı. Birinci Dünya Harbinde, Hıristiyan kiliselerinin birbiriyle barışması için çalıştı. 1925'te Stockholm'da toplanan "pratik Hıristiyanlık için dünya konferansı" onun eseridir. 1930 Nobel barış mükâfatı almıştır.

Başlıca eserleri: *Die Religionen der Erde* (Dünyadaki Dinler) [1905], *Natürliche Theologie und Allgemeine Religionsgeschichte* (Tabiî İlâhiyat ve Genel Din Tarihi) [1913], *Gudserons Uppkomst* (Allah'a İnancın Oluşması) [1914], *Christian Fellowship* (Hıristiyanların Birleşmesi) [1915], *Tal och Skrifter* (Demeçleri ve Yayınları) [1929 - 1930].

SÖĞÜT, sulak çayırlarda, su kenarlarında yetişen bir ağaç. Genel olarak ılık iklimli yerlerde yetişmekle beraber, kuzey yarımküresinde soğuk bölgelerde de yetiştiği görülür.

SÖGÜT : Salkımsöğüdün genel görünüşü, yaprakları, çiçeği ve gövdesi

S.'ün çiçekleri iki evciklidir. Dişi ve erkek çiçekler ayrı ağaçlarda bulunur. Erkek çiçeklerin üreme tozları, rüzgâr ve böcekler vasıtasıyla dişi çiçeklerin üzerine konar. Böylece döllenme meydana gelir. Yapraklar mızrak şeklindedir; tazeyken her tarafı tüylüdür. Biraz erginleşince üst yüzdeki tüyler dökülür. S.'ün meyvası koza biçimindedir; ilkbaharda kolayca göze çarpar. Kökü çok derinlere iner. Bu yüzden toprak kaymalarının önlenmesi için S. dikilir. Ağaç yanı doğru dal verir. İnce dallar çok esnek olduğu için kolaylıkla kıvrılıp bükülebilir. S., bu özelliğinden dolayı sepet yapımında kullanılır. S.'ün çeşitlerine göre kerestesinden yararlanılır. Bazı türlerinki dayanaklıdır, marangozlukta kullanılır. Bazılarından odun kömürü yapılır. Kolay gelişen bir ağaçtır. Tomurcuklu bir S. dalı kesilip suya konursa, su içinde kökün, dal uçlarında yaprakların meydana geldiği görülür.

160 kadar S. çeşidi vardır. Her çeşit kendine göre bir özellik taşır. Çoğunun boyu genellikle 4 - 5 m kadardır; boyları 30 - 40 m'ye varan S.'ler de olur.

Kırmızı S., porsuk yapraklı S., sepetçi söğüdü, keçi söğüdü, çalı söğüdü, salkım söğüt, arsız S. belli başlı S. çeşitleridir. S.'ün kabuklarında büyük ölçüde tanen bulunur. Kabuktan ayrıca Salisin denen tıbbî bir glükosid çıkarılır. Eczacılıkta kullanılır. Bir başka çeşidi, kâğıt yapımında kullanılmaktadır. Süs ağacı olarak önemli yer tutar.

SÖĞÜT, Bilecik iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 862 km², nüfusu 23 708 (1975), nüfus sıklığı 28, köy sayısı 37, köylerin çoğunun nüfûsu 200 - 500'dür; 1 000'den çok nüfuslu 4 köyü vardır. İlçe merkezinin nüfusu 5 329'dur (1975). İnhisar adlı bir bucağı vardır. Belediyesi ve PTT'si bulunan bu bucak merkezinin nüfusu 992'dir.

S., eski ilçelerdendir. İlin güney-doğu bölümündedir. Gölpazarı, Bozüyük ilçeleri, Bilecik merkez ilçesi ve Eskişehir ili ile çevrilidir. Eski bir yerleşme yeri olan S., Kayı boyuna bağlı Ertuğrul Gazi tarafından 1232'de fethedilmiş, Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubâd, bu başarısından sonra Ertuğrul Gazi'ye S.'ü kışlak, Domaniç'i yaylak olarak vermiştir. Osmanoğulları beyliğinin ilk zamanlarında S., bu beyliğin merkezi (başşehri) ve hareket üssü olmuştur. S., 1864'teki "idarî taksimat"a göre, merkezi Bursa olan Hudavendigâr vilâyetinin aynı adlı sancağına bağlanmış, Bilecik, 1885 yılında "Ertuğrul livâsı" adı ile kurulduğu zaman S., buraya bağlı bir kaza (ilçe) olmuş, bu durum 1924'e kadar sürmüştür. Cumhuriyetin ilânından sonra yürürlüğe giren kanun ile (1924) "liva"lar kaldırılmış, o tarihe kadar "Ertuğrul livası" adını taşıyan idarî bölümden "Bilecik vilâyeti" (ili) meydana getirilmiş, S. bu ilin bir kazası olmuştur.

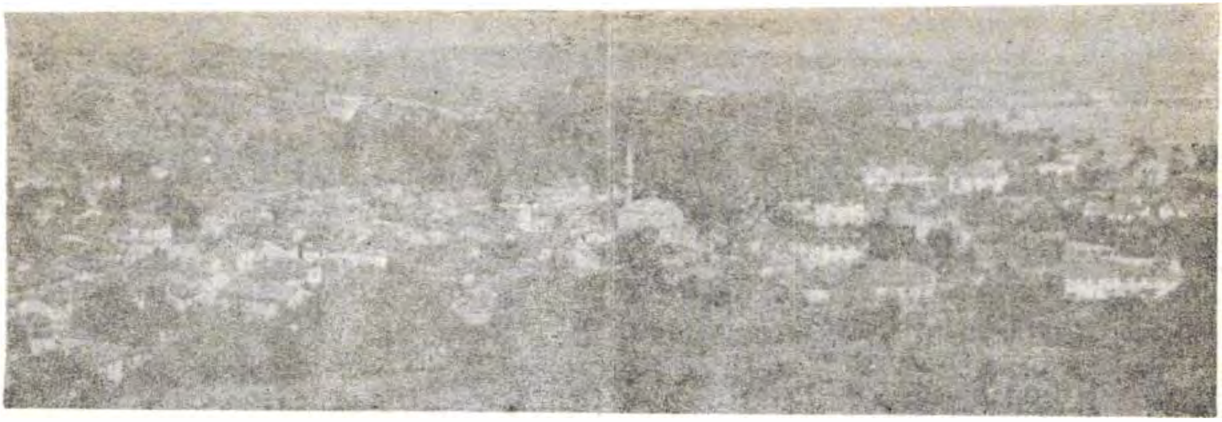
İlçenin güney ve doğu tarafları dağlık (Bozdağ 1371 m), Sakarya vadisi boyuna doğru uzanan bölümü ise düzlük, tepeliktir (250 - 500 m). İlçenin güney bölümü Paleozoik kristalin tabakalardan (metamorfik kalkerler, mermerler...) bir yapı gösterir. Kuzeyinde yine bu eski arazi yer yer ve temelde uzanır, aralarında granit kütleleri bulunur. Bunlar arasındaki alanda Jura - Kretase kıvrımlı - kırıklı formasyonlar genişçe yer tutar. Kasabanın yakınında dar bir alanda Neojen ve yeni volkanik taşlar (bazalt) görülür. Sakarya boyunda alüviyal arazi uzanır. Sakarya nehrinin 60 km'lik bir kesimi ilçeden geçer.

İlçenin güney bölümünde kışlar sertçe geçer, kuzeyde ise daha mülâyim olur. Yıllık yağış 500 mm kadardır. Her mevsimde yağış olursa da, kışın ve bahar aylarında daha çok olur. İlçe arazisi tabiî orman bölgesi içindedir. Korunmuş veya baltalık olarak ormanları bakımından bugün de zengindir. En çok çam vardır. Bu arada ardıç, kayın, meşe, kavak ağaçları da çokça bulunur. Orman içi ve orman kenarı köy sayısı 17'yi bulur. Bu yerleşme yerlerinin çevrelerinde tarla ve bahçe yapımı için açılmış yerler bulunur. S.'te bir orman şefliği vardır.

İlçede geçim kaynakları çeşitlidir. Bunların başında tarım, bağcılık, meyvecilik, ipekçilik gelir. Güney bölümünde, daha çok, tahıl ekilir, kuzeyde ise çok çeşitli meyveler yetiştirilir. Üzümler taze, kuru üzüm ve pekmez olarak başka yerlere gönderilir. Şeker pancarı tarımı gelişme göstermiştir. İlçede ipekçilik eskiden beri yapılır, kozaların bir kısmı iplik fabrikalarında ve evlerde işlenerek iplik hâline getirilir. Geri kalan kozalar Bursa ve Bilecik'e gönderilir. İlin en çok ipekçilik yapan ilçesi S.'tür. Son yıllarda ipekçilikte gelişme başlamış, yeni yeni dutluklar üretilmiş, Bursa İpek Böcekçiliği enstitüsünün S. ve İnhisar'da yaptırdığı infîcar evleri ve İtalya, Japonya, Kore'den getirtilen, son zamanlarda Türkiye'de de üretilen polihibrit tohumları bu gelişmeye çok yardım etmiştir. İlçede ipek böceği üretiminde açılan kutu sayısı 6 000'i bulmuş, elde edilen koza 180 000 kiloyu geçmiştir. Menengiç ağaçlarına aşı yapılarak Antep fıstığı üretmeye de başlanmıştır.

Hayvancılık ilçede tarımdan ve bahçecilikten sonra, çoğunlukla ev hayvancılığı şeklindedir. 1973 verilerine göre, ilçede 9 400 sığır, 230 manda, 31 000 koyun, 36000 kıl keçisi ve 3 600 tiftik keçisi vardır.

S. ilçesinde mermercilik ileri durumdadır. Çaltı köyü (1700 nüfuslu, belediyesi ve PTT'si var), Samrı (1200 nü-

SÖĞÜT : İlçe merkezinin genel görünüşü

fuslu, PTT'si var) ve Dudaş köylerinde, merkez ilçenin bazı köylerindeki ocaklardan çıkarılan oniks (onyx) mermerleri (yarı saydam, sarımsı, yeşilimsi bir kalker ki, süs eşyaları yapılmasında çok kullanılır; bunun, asıl onyx ile ilgisi yoktur) ile ev süs eşyâları yapılır, başka yerlere gönderilir.

İlçe merkezi S., Bilecik şehrinin 29 km güney-doğusunda, aynı addaki derenin küçük bir ovaya açıldığı yerdedir. Yüksekliği 600 m'dir. Ertuğrul Gazi'nin türbesi kasabanın karşısında, Bilecik yolu yakınındaki bir tepenin üzerindedir. Bu türbenin yanında turistik yüzme havuzu yapılmış (1973), bunun yanında cirit sahası, oturma yerleri, dinlenme ve ağaçlandırma alanları kurulmuştur. Nüfusu 5 329 (1975) olan S., son yıllara kadar ağır bir gelişme göstermiştir. Belediyesi 1884'te kurulmuştur. S., Bilecik ve Eskişehir üzerinden türlü bölgelere bağlanmıştır. Kasaba, 1966'da enterkonekte enerji sistemine bağlanmış, yeteri kadar içme ve kullanma suyu sağlanmıştır. Eylül sonlarında açılan panayırı vardır. Kasaba, 1921'de düşmanlarca yakılmış, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra îmar planı yapılmış, düzgün cadde ve sokaklar açılmıştır. Şimdi, eski yapılarla birlikte modern yapılar da bulunmaktadır. S.'te her yıl "Ertuğrul Gazi"yi anma törenleri düzenlenir, yurdun türlü yerlerinden ziyaretçiler gelir, bu arada törene millî kıyafetleri ile yörükler katılırlar. Kasabanın pek yakınında Ertuğrul Gazi zamanında savaş eğitim alanı olmuş bulunan "Küsnük Çayırı", şimdi soğuk suları ve yeşilliklerinyle çevrenin piknik ve mesire yeri olmuştur. Eski bir folkloru bulunan S.'te "Söğüt"ün erenleri" adlı oyun ve türkü tanınmıştır. Mertlik, asâlet, tarih dolu bir oyundur. Kasabada ortaokul, 2 ilkokul (köylerde 37 ilkokul) vardır.

S. yöresi, çok eski bir yerleşme yeri olmuştur. Çaltı, Kayabalı, Çeşitli köylerinde Romalılar'dan ve Bizanslılar'dan kalma eserlere rastlanmıştır. Oluklu köyünde bazı sütunlar bulunmuştur. Türkler zamanında yapılmış sanat eserleri vardır. Bunlardan biri on iki kubbeli Çelebî Mehmed Camii dir ki (1410 - 1420) Cami-i Kebir ve Çarşı Camii olarak da anılır. Balaban camii (1300'de yapılmış) ve Orhan Bey camii (Küre köyünde), Ertuğrul Gazi mescidi, Hamidiye camii (1903, tek kubbeli, iki minareli) vardır. Ertuğrul Gazi türbesi (Çelebi Mehmed tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır) ilk Osmanlı mimarî üslûbunu taşır; tek kubbeli, yanında çeşmeler, devrin ünlülerinin mezarları bulunmaktadır. Bu türbe, öteden beri eylül ayının ikinci yarısında ziyaret edilir. Son yıllarda bu ziyaretler millî tören şeklini almış, folklor gösterilerine de yer verilmiştir. Törende misafirlere, gelenek hâlinde, pilâv ziyâfeti verilir. 10 000 kişilik oturma yeri, bir tören alanı, dinlenme yeri olarak, Türk büyüklerinin büstleri vardır. İlk Osmanlı kadısı Dursun Fakih'in türbesi de, S.'e 16 km uzaklıktaki Küre köyündeki bir tepe üzerindedir (bk. BİLECİK). (R. İ.)

SÖĞÜT GÖLÜ, Antalya'nın Korkuteli ilçesinin batısında bir göl. Kuzeyindeki köyün adı ile söylenerek, Manay gölü adıyla da haritalarımıza geçmiştir. S. G. adı güneyindeki Söğüt köyünden gelir. Şimdi bu ad yaygındır. Bu göl, girintili çıkıntılı bir biçimde olan, yaklaşık, 180 km²'lik ovalar topluluğunun bir bölümünü içine alır. Çevresi dağlık (Çal dağı, Küs dağı, Rahat dağı, Konu dağı) ve tepeliktir. Bir bölümünde gölün bulunduğu geniş çukurluğun güney-doğuya uzanan girintisi, Yalımlı mahalleleri adı ile anılan yerde 9 km uzanır. Bir başka girinti, Söğüt köyüne doğru 6 km sokulur. Kuzeydeki bir başka girinti, Kemer deresi vadisi boyundan Bozbucak ovasına doğru 10 km girer. Bir yay biçimi gösteren gölün, batı-doğu uzunluğu 10 km, kuzey-güney genişliği 5 km ise de, iki ucunda çok daralır. Bu biçimi, sularının batıda dibe dalışı ile S. G. bir karstik şekil olarak polye (gölova) oluşması gösterir.

Çevredeki dağlardan göle inen dereler (güneyden Karaboğaz deresi, kuzeyden Kemer deresi ve başka küçük dereler), ağızlarında deltalar oluşturmuşlardır. Gölün batı kenarındaki düdenlerden sular dibe iner. Kışın ve ilkbaharda göl kabarır, yüzölçümü genişleyerek 40 km²'yi geçer. Yazın gölün suları çekilir, yerinde sazlıklar ve bataklıklar kalır. Göl, yayvan bir çanağın içinde oluşmuştur. Sadece batı kenarında 10 - 15 m kadar derinlik gösterir. Öteki yerleri 2 - 4 metre derinliktedir. Böyle yerleri sazlar ve kamışlarla dolu adacıklar biçiminde uzanır.

Gölün açıktan ayağı yoktur. Suları da, tuzlucadır. Gölde balık ürememiştir. Gölü kurutmaya, böylece ekilebilecek toprak kazanma işlerine girişilmiştir.

SÖKE, Aydın iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1357 km², nüfusu 89 680 (1975), nüfus sıklığı 66, köy sayısı 44, bucak sayısı 3 (Akköy, Atburgazı, Bağarası), belediyesi bulunan yerleşme yeri sayısı 5, ilçe merkezi olan S.'nin nüfusu 35 704'tür (1975); nüfusu 5 000'den çok iki kasabası (Bağarası bucak merkezi ve Sarıkemer köyü); 3 000'den çok nüfuslu 3 köyü, 2 000'den çok nüfuslu 2 köyü, 1 000'den çok nüfuslu 9 köyü vardır. S. ilçesinin kuzeyinde Germencik ve Kuşadası ilçeleri, batısında Ege denizi, güneyinde Muğla'nın Milas ilçesi, doğusunda Aydının Koçarlı ilçesi vardır.

SÖKE : İlçe merkezinin genel görünüşü

Büyük Menderes nehrinin aşağı kesimi, Bafa gölünün (b. bk.) batı bölümü S. ilçesi içindedir.

İlçe arazisinin çok yeni Büyük Menderes deltasının aşağı bölümü olan verimli alüviyal ovadır (bk.BALAT OVASI). Kuzeydeki Samsun dağı (1 229 m) ile güneydeki Beşparmak dağının (1 367 m) batı etekleri arasında ovanın genişliği 16 km'yi bulur. Deniz kıyısından Bağarası yanına kadar da 35 km'lik bir uzunluk gösterir. Samsun ve Beşparmak dağları Paleozoik metamorfik taşlarından oluşmuş eski bir kitlenin buradaki birer parçasıdır. Akköy ve güneyindeki düzce, tepelik arazi ise, Neojen tabakaları ile örtülüdür. Deltanın kıyısı boyunca birçok uzun kıyı dilleri ve bunların gerisinde kalmış lagün'ler vardır ki, başlıcası, denize yarı açık Karina gölüdür.

İlçede Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kış ve baharlar yağmurlu ve ılık - serin geçer. Yakınındaki meteoroloji istasyonlarının verilerine göre, ortalama yıllık sıcaklık 16°'dir (kış ortalaması 10°, yaz ortalaması 25°). Ovada pek nadir olarak sıcaklık 0°'nin altına düşer, hattâ —5°'ye kadar indiği de olur. En yüksek sıcaklık ise 39° kadarıdır. Dağlık yerler, ovaya göre, daha serin, hattâ kışları soğuk geçer. Ortalama yıllık yağış miktarı 660 mm'dir (en yağışlı ay aralık 150 mm; en az yağışlı ay ağustos 0,6 mm). Yaz ayları kurak geçer. Kar, sadece arasıra dağlara yağar, yerde az kalır.

İlçede tabiî bitki örtüsü, 400 m, hattâ yer yer 600 m yüksekliklere kadar bu iklime uymuş sert yapraklı, bodur ağaçlar hâlindeki makilerdir. Burada kocayemişi, mersin, defne, delice, yabani zeytin, menengiç ve zakkumlar çok yer tutar. Daha yükseklerde ormanlar başlar. Çam çeşitleri, kestane, çınar, akçaağaç, dişbudak, ıhlamur ağaçları önemli yer tutar. Orman içi ve orman kenarı köy sayısı 22'dir. Bu köylerin çevresinde orman açmaları olmuştur. Şimdi yer yer ağaçlandırma işlerine girişilmiş bulunmaktadır. İlçenin hemen kuzeyinde, Samsun dağının bir uzantısı olan Dilek yarımadasının güney tarafları S. ilçesi içindedir. Bu yarımada millî park olarak düzenlenmiştir. Özelliği, son derece çeşitli bitki türlerinin bir araya toplanmış olmasıdır.

Ova, bütünü ile bir kültür bitkileri sahası olmuştur. Burada incir, zeytin, portakal bahçeleri, bağlar, meyve ve sebze bahçeleri, pamuk tarlaları geniş yer tutar. Bu geniş düzlüklerde makina ile tarım ilerlemiş, kurulan pulluk fabrikası ve getirtilen tarım araçları yayılmıştır.

İlçede sanayi bitkilerinden sonra en geniş yeri tahıl (buğday, arpa, mısır) tutar. Bunlar başka yerlere de gönderilir. 1967'de Meksika buğdayı da ekilmeye başlanmıştır. Arazinin çok yerine sanayi bitkileri ekilir. Tarım gelirinin % 35'i bunlardan sağlanır. Bu bitkiler pamuk, tütün, susam, patates ve yerfıstığıdır. Bağ - bahçe ürünleri (çeşitli üzüm, sebze, meyve) önemli artma göstermiştir. Çok kaliteli ve kurutmalık incirler, iç ve dış piyasalarda aranır. İncir, alkol ve yem sanayiinde de kullanılmaktadır. Mandalina yetiştirilmesinde de artış olmuştur. 1970'te 3 yıllık ziraat meslek okulu kurulmuş, tarım bilgi ve metodlarını öğretme işlerine girişilmiştir. Elde edilen bitkilerden biri de meyankökü'dür. Bir sanayi bitkisi olarak 1860 yılından beri dış ülkelere gönderilmiştir. S.'nin tütünleri nefasetiyle tanınır.

S. dalyanlarında ekonomiyi etkileyecek derecede balıkçılık yapılır (lüfer, kefal, barbunya, istavrit, çipura...). Çokça havyar elde edilir. Kümes hayvanları (1973'te 40 000 den çok) yetiştirmede arıcılık da ilerleme olmuştur. Eski ve yeni kovan sayısı 7 000'in üstündedir. Yılda ortalama 35 000 kilo bal, 3 000 kilo balmumu elde edilir. Hayvancılık da ekonomik bir kaynaktır. 19 000 koyun, 15 000 keçi, 22 000 sığır vardır.

S.'de soğuk hava deposu, buz fabrikası, çimento fabrikası, ziraat âletleri fabrikası vardır. Yılda 7 milyon kilo çiğitli pamuk ve 2 milyon kilo zeytin tanesi işlenir. Trafo merkezi 1962'de kurulmuştur. İlçede zeytinyağı üzerine çalışan birçok imalâthane vardır.

S. şehri, Balat ovasının kuzey kenarında, Samsun dağının geçit verdiği yerin ağzında, bu dağdan inen bir derenin iki yakasındadır. Bu geçitten uzanan asfalt bir yol (21 km) S.'yi Kuşadasına bağlar. Yüksekliği 40 m, denizden uzaklığı 25 km'dir. 8 km güney-doğusundan Büyük Menderes nehri geçer. Hemen gerisindeki dağlık arazi 550-600 m yükseklikteddir. Ova ile bu dağlık yer arasında bariz bir etek vardır. Burası, hareketli bir kırık ve yersarsıntıları alanına rastlar. S., bağlar ve bahçeler arasında güzel bir şehirdir. Nazilli'den sonra ilin en büyük şehridir. Kısa zamanda büyümüş, çevresinin ticaret, sanayi, turizm merkezi olmuştur. Birçok şehirlere iyi yollarla bağlıdır. Afyon-Aydın-İzmir demiryolundan ayrılan 20 km'lik bir kol ile demiryollarına da bağlıdır.

Belediyesi 1867'de kurulmuş, imar planı 1968'de bitmiş, şehirde meydanlar, caddeler ve düzgün sokaklar, parklar açılmış; içme ve kullanma suyu sağlanmış, elektrik enerjisi 1962'den beri enterkonnekte sisteme bağlanmıştır. S.'de lise, 2 meslek okulu, ortaokul, ilkokullar (köylerde 52), devlet hastanesi (80 yataklı), ana ve çocuk sağlığı kuruluşu (1963'te açılmış), vardır. Şehre 41 km uzaklıkta iyi bir yol ile bağlı Balat köyündeki Milet 15 km uzaklıkta, Samsun dağının güney eteğindeki Güllübahçe kasabası yanında Priene, Akköy bucağının 15 km güneyinde tapınağı ile ünlü Didim, Avşar köyü yakınında, S.-Milas yol ayrımından 8 km uzaklıkta Myus, ilçenin ünlü tarihî turistik eserlerinin bulunduğu yerleridir.

S., uzun süre Türkler'in Balat adını verdikleri ve zaman zaman canlanarak Menteşe beyliğinin başlıca merkezlerinden biri olan eski büyük yerleşme yerinin etkisi altında kalmış (bk. BALAT), bu durum 18. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. S., Türkler'in kurduğu şehirlerden biridir. Aydınoğulları tarafından "Akça Şehir" adı ile kurulan S.'nin yapısında Türkler'in büyük yeri vardır. Önceleri bir pazar yeri olarak kurulan kasabada çevre köyleri ürünlerini satardı. Önce Büyük Menderes kenarında çukur bir arazide kurulmuş iken, sonraları daha geriye ve şimdiki yerine doğru genişlemiş, Akça Şehir, S.'nin bir mahallesi durumuna gelmiştir. Bir ara S., Sığla sancak merkezi olmuş, daha sonra İzmire bağlı bir kaza merkezi durumuna getirilmiş, 1868'de Aydına bağlanmış, verimli toprakların çok bulunduğu bu yörede gelişerek çevresinin önemli bir şehri olmuştur. İlyas Ağa camii S.'deki başlıca Türk eserlerindendir (bk. AYDIN). (R .İ.)

SÖKMEN BEY, Türkiye târihinin başlangıcında büyük başarıları ve yararlılıkları görülen dört Türk beyinin adı.

1. S. B. Büyük Selçuklu imparatorluğunun ünlü ve en önde gelen kumandanlarından Artuk Bey'in büyük oğludur. S. B. Türkiye tarihine babasının 1091'de ölümü üzerine girer. S. B.'in bu tarihte Tac şehri hâkimi olduğu görülmektedir. Buna göre, S. B.'i buraya Suriye Selçuklu meliki Tutuş'un tâyin etmiş olduğu bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda, Tutuş'un kardeşi Berkyaruk üzerine harekete geçtiği sırada ona Suruc'u da iktâ ettiği, Tutuş'un ölümünden sonra oğlu Melik Rıdvan'ın 1095'te Suruc üzerine geldiği vakit burasının S. B. elinde bulunduğunu görerek harekâtını Ruha'ya (Urfa) çevirmesiyle de sabittir.

S. B. böylece Kudüs'ten başka Tâc ve Sürûc hâkimi olarak görülmektedir. Ancak kendisinin hâkimi bulunduğu Kayı boyunun oymaklarını el altında bulundurmak sebebiyle, Kudüs dışında bulunuşu, bu şehrin ve çevresinin idaresini kardeşleri İlgazi, Behram ve Alpyaruk'a bırakmak zorunda kalmıştı. Suriye meliki, Rıdvan'ın yanında yer alan S. B., onunla birlikte 1096'da Şam'da istiklâlini ilân eden Tutuş'un öteki oğlu Dukak'a karşı harekete iştirak etmişse de, Rıdvan'ın Haleb'e çekilmesi, Dukak'ın da Kudüs'teki kendi kardeşi İlgazi'yi tevkif ettiğini duyması üzerine, Kudüs önüne gelmiş ve şehri nâiplerden teslim almıştı. Kısa bir süre sonra Fâtimi kuvvetleri emîrü'l-cüyûş Efdal kumandasında Kudüs'ü kuşatınca S. B., şehri teslim etmek zorunda kaldı; başta İlgazi olmak üzere, bütün Artuklu ailesini toplayarak bağlı bulunduğu Melik Rıdvan'ın yanına Haleb'e geldi. Aralık 1096'da Haleb'in Melik Dukak tarafından kuşatılması sırasında Artuklular'la birlikte Rıdvan'ın yanında yer aldı ve gösterdiği gayret ve cesaretle zaferin kazanılmasını sağladı. Bunun üzerine, Rıdvân kendisine Maarretü'n-Nûmânı iktâ etti. Haçlıların Antakya'yı işgalleri üzerine, bu şehri kurtarmak maksadıyle teşkil edilen Kür-Boğa kumandasındaki orduya kuvvetleriyle katıldı. Bu sırada kardeşi Behram'ın oğlu Belek idaresindeki Sürüc'un Urfa kontu Baudouin tarafından zabt edildiğini öğrenince, 1100'de kalabalık bir kuvvetle Suruc üzerine yürüdü.

İlk çarpışmada şehrin dış kalesini ele geçirmiş ve Senyör Foulques de Chartres'i öldürmüşse de, iç-kaleye çekilen hıristiyanların ve dıştan Urfa kontunun ikinci saldırısı karşısında iki ateş arasında kalmakla, Suruc'tan çekilmek zorunda kaldı. Esas istinadgâhını kaybeden S. B., bir süre Elcezire'deki Selçuklu Beyleri arasındaki hâkimiyet mücadelelerinde, kendi kuvvetleriyle, anlaştığı tarafa yardımcı durumunda bulundu. Bunlar arasında Kür-Boğa'ya karşı Diyarbakır'ü savunan İnal-oğullarını, Cizre Hâkimi Çökürmüş'e karşı da Hısn-ı Keyfa kalesine karşılık, Musul hâkimi Musa'yı desteklemişti. Çökürmüş'ün yenilmesine rağmen, Musa'nın zaferden az sonra öldürülmesi üzerine, S. B., kendisine vaad edilen Hısn-ı Keyfa (Hasan Keyf) kalesini Musa'nın nâibinden 1102 aralığında teslim aldı. Böylece yeniden Kayı Türkmenleri'ni düzenleyebileceği, mal ve eşyalarını saklayabileceği bir harekât üssüne, sahip oldu. Burada yapmış olduğu düzenlemeler sonunda ise, tarihte Hısn-ı Keyfa Artukluları adıyla anılan bir beylik kurdu. Bu beylik Eyyubilerin saldırısına, 1231 tarihine kadar iki yüzyıl yaşadı. Kardeşi İlgazi'ye verdiği Mardin, torunu Kara Arslan'ın oğlu Ebu Bekr'in kurduğu Harput kollarıyla hemen hemen bölgeye hâkim bir duruma geldi. S. B., bundan sonra Büyük Selçuklu tahtı üzerinde mücadele eden iki kardeş, yani, Sultan Muhammed Tapar'la Sultan Berkyaruk arasındaki kavgalara da karıştı. 1103'te Tapar'ın Bağdat şahnası olan kardeşi İlgazi'yi korumak üzere, Berkyaruk'un şahnası Gümüş-Tigin'e karşı harekete geçti ve onu Bağdat'tan çekilmeye zorladı. Aynı yıl içinde Cizre hâkimi Çökürmüş'ün kontrolü altına giren Mardin'i de ele geçirerek, Artuklu Beyliğine kattı.

Bu sırada Urfa Kontu Baudouin'in Harran'ı kuşatması, bölge hâkimiyeti için aralarında amansız mücadele süren Çökürmüş ile S. B.'i bir araya getirdi ve bu iki Selçuklu Beyi, 1103 sonlarında Belih çayı kenarında Haçlı kuvvetlerini feci bir yenilgiye uğrattılar. Haçlıların bütün ağırlıkları ele geçirildi ve Baudouin ile kardeşi Joscelin de esir edildiler.

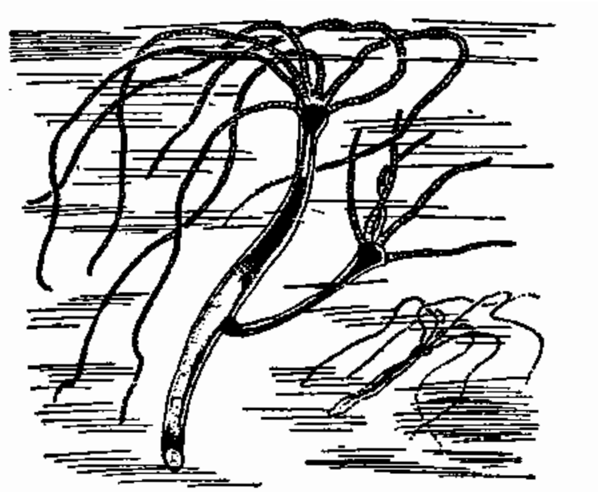
Haçlılara yardıma gelen Tancrède ile Bohémond bu durum karşısında, kaçmaktan başka çare bulamadılar. Belih zaferi, S. B.'in adını bir yandan Hıristiyanlık dünyâsına duyurduğu gibi, bir yandan da İslâm âleminde büyük akisler yol açtı. 1096'dan beri ilk defa, İslâmı savunan Türk orduları, Haçlı saldırılarını Belih'te püskürtmüşlerdi. Böylece İznik'in düşüşünden bu yana, geri çekilen Oğuzlar nihayet bu saldırıyı Belih çayında durdurmayı başarmış oldular. Bu zaferin bir aksi olarak, 1004 yılı başlarında Trablus - Şam hâkimi Fahrüddevle, S. B.'i Haçlılara karşı yardıma çağırdığı gibi, Şam hâkimi Tuğ - Tigin de onu Şam'ı savunmak üzere davet etti. Kendisi öldükten sonra da, bu şehri S. B.'e vasiyet etti. Bunun üzerine S. B., strateji bakımından daha önemli olan Şam'a gitmeye karar verdi. Ne var ki, yolda Karyeteyn'e ulaştığı sırada difteriye tutularak, ekim 1104'te öldü. Naaşı Hısn-ı Keyfa'ya götürülerek, orada annesinin yanına defnedildi. Babası Artuk Bey tarafından iyi bir asker olarak yetiştirilen S. B., Orta Çağ savaş stratejisini ve özellikle Türk savaş tekniklerini pek iyi bildiği gibi, iyi bir teşkilâtçı idi. Kurduğu beylik, Hısn-ı Keyfa, Mardin, Meyafarıkin, Harput kolları olmak üzere Büyük Selçuklu Devletinin merkeziyetçi gücünün zaafa uğradığı bir dönemde imparatorluğun en nüfuzlu beyliklerinden biri olmuştu. S. B., kendi boyu olan Kayı boyu beylerinden başka çevredeki bütün Türkmen beylerince de sevilmişti. Lüzum gördüğü zaman, bu beylere gönderdiği bir ok, sembolik bir dâvetnâme hükmünde olup, bu oku alan kabile ve oymaklar sevinçle onun dâvetine koşuyorlardı. Aynı zamanda kardeşlerini, yeğenlerini koruyan ve babası Artuk Bey'in yerini dolduran bir şahsiyete de sahipti.

2. S. B. Ahlat ve yöresinde 1100 - 1207 yılları arasında yaşayan ve daha çok Ermenşahlar adıyla anılan beyliğin kurucusu bir Türk beyidir. Büyük Selçuklu Devletinin Azerbaycan vâlîsi Kutbeddîn İsmâîl'in kölesi olmak itibâriyle Sökmen el - Kutbî sanıyla tanınır. 1100'de Ahlat'ı Mervanîler'den Emir Mansur'un elinden alarak ayrı bir beylik kurmuştur. 1112'de ölmüştür.

Artuk oğullarının Hısn-ı Keyfa kolunda Nureddin Mehmed'in oğlu olup 1185'te bey olarak 1200'de ölen II. Sökmen, Ahlat şahlarından 1128'de bey olmuş bulunan ve 1183'e kadar yaşayan öteki ikinci Sökmen Bey de bu arada anılmalıdır. (İ. P.)

SÖKMEN, Tayfur (Gaziantep 1892-Istanbul 3.3.1980), Türk devlet adamı. Özel eğitim gördü. Bir süre çiftçilik yaptı. Gaziantep'ten milletvekili seçildi (1933 - 1938). Hatay'ın Fransız yönetiminden ayrılıp bağımsız devlet hâline geldiği dönemde, bu devletin cumhurbaşkanlığına seçildi. Hatay'ın Türkiye topraklarına katılmasından sonra Hatay'dan milletvekili seçildi ve tekrar parlamentoya girdi (1954). 1969 yılında Cumhuriyet senatosu üyeliğine getirildi. 1975'te siyasî hayattan çekildi.

SÖLENTERELER (Coelenterata), denizanası, mercan ve benzerleri gibi omurgasız hayvanların bir filumu. Bütün S.'in, vücutlarının merkezinde bulunan bir ağzı, ağızlarını çevreleyen bir veya daha fazla tantakülleri (ince uzun, dokunma veya kavrama organı) vardır. Filuma "oyuk mide" anlamında coelenterata denmesi vücutlarındaki başlıca boşluğun derin bir sindirim organı olmasından ileri gelir.

SÖLENTERELER : Hidralar. Bu hayvanların çoğalması tomurcuklanma denebilecek bir şekilde olur. Gövdede meydana gelen bir tomurcuk, büyüyüp hidra şeklini aldıktan sonra ana gövdeden ayrılır

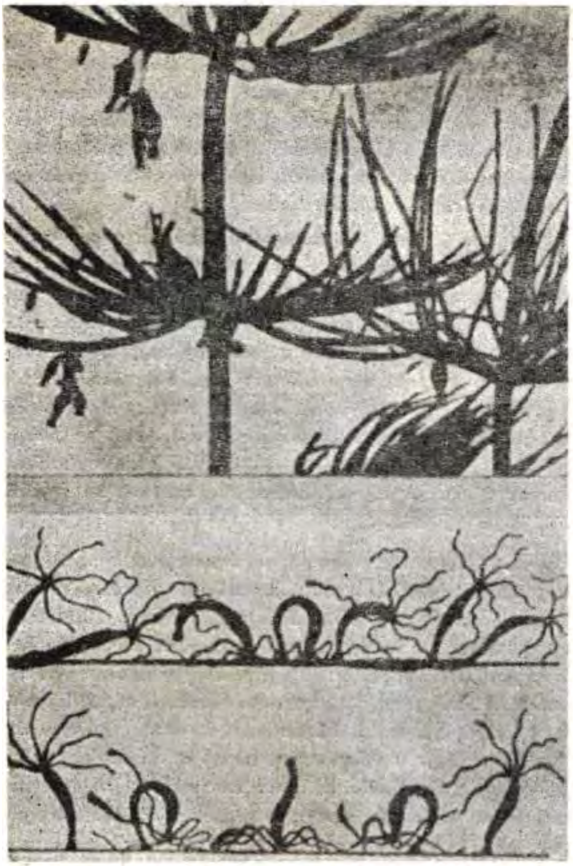
Hemen bütün S. denizlerde; okyanusların sıcak kısımlarındaki sığ sularda yaşar. Meselâ resif yapan mercanlar yıllık ortalama sıcaklığı 21°'den altında olan sularda yaşayamaz. Bir kısım S. ise yalnız tropik veya subtropik sığ sulara mahsustur. Diğer taraftan deniz şakayıkı, denizanası ve bazı çeşit mercanlara soğuk sularda da rastlanır. Birkaç sölentere cinsi de tatlısuda yaşar. İçlerinde küçük tatlısu hidralarının da bulunduğu bu sölenterelere göllerde, devamlı su birikintilerinde, akarsularda rastlanır.

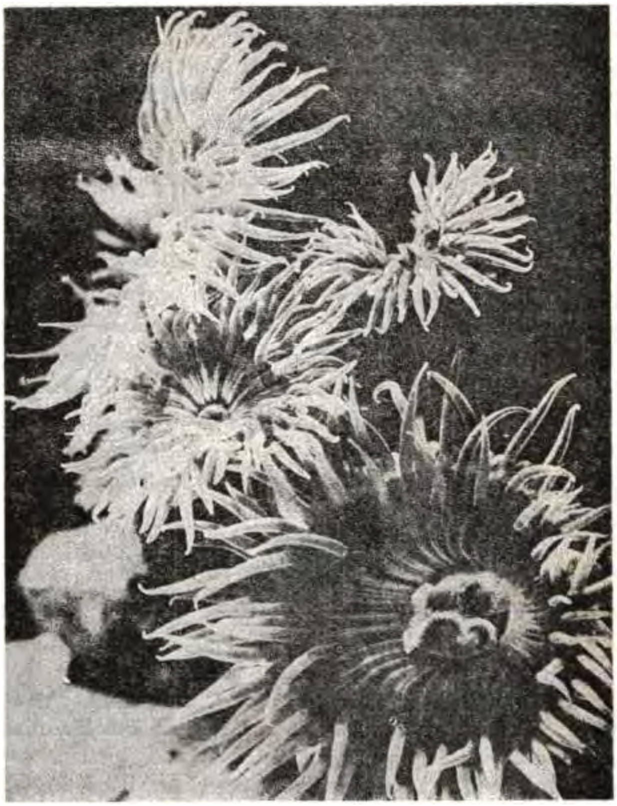
Başlıca iki çeşit sölentere vardır: Bir yere bağlı olarak yaşayanlar ve denizanası gibi serbest yüzenler. S. filumunda üç sınıfta toplanmış 9 000 kadar vardır. Hidrozoa sınıfı hemen tamamen denizde yaşar, tatlı suda yaşayanlar pek azdır. Bu sınıfa 2 100 tür girer. Schyphozoa sınıfı ise sadece 200 türden ibarettir. S.'in en zengin türü Anthozoa'lardır. Bu sınıfa 6 000 tür sölentere girer. Mercanlar ve deniz şakayıkları bu sınıftandır.

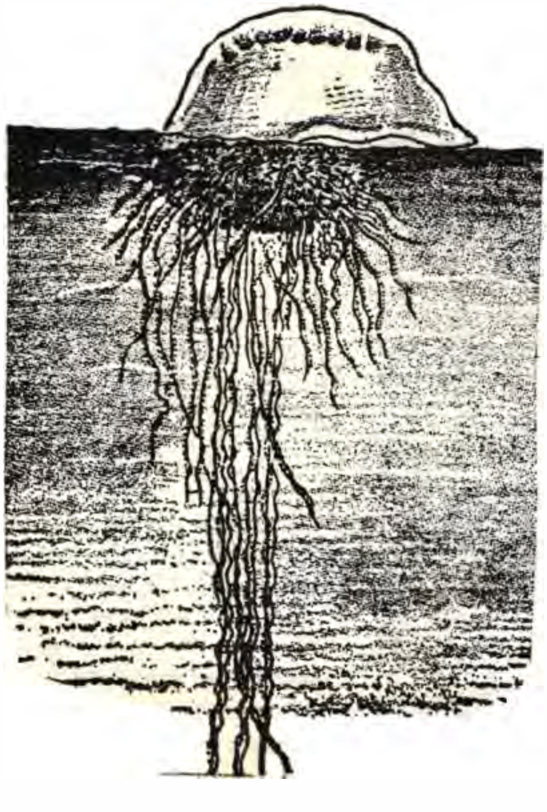
S. insanlar için önemli bir besin kaynağı değildir. İçlerinde en fazla etli olan deniz şakayıkı Yunanistan, İtalya, Fransa ve Büyük Okyanus adalarının bazılarında yenir. Bazı çeşit denizanaları da Çin, Kore ve Japonya sahilleri halkı tarafından yenir.

Kırmızı mercanın değerli üç iskeleti asırlardan beri Akdeniz sâhili sanatkârlarınca mücevher yapımında kullanılmıştır. Kırmızı mercan, Japonya'da da aynı maksatla kullanılagelmiştir. Eskiden siyah mercan da Akdeniz, Kızıldeniz, Basra körfezi sâhillerinde hem süs eşyası olarak, hem de tedavi maksadıyla yapılan bilezikler hâlinde kullanılırdı.

S.'den çoğunun sokucu kapsülleri vardır ama, bunlar, en büyük deniz şakayıklarınınki bile olsa, sadece bir kaşınma hissi verir. Ancak, Atlas okyanusunun soğuk sahillerinde yazın görülen 30 cm'lik "cyanea" cinsi denizanasının sokması acı verir. İçlerinde en tehlikelisi "deniz arısı" denen bir çeşit denizanasıdır ki, bunun sokması 3 ilâ 8 dakika içinde ölüme götürür.

SÖLENTERELER : Yukarıda solda : **Bir S. çeşidi olan Hidra. Bu ilkel yaratıkların yer değiştirmesi takla atma suretiyle olur.** Yukarıda sağda : **Deniz şakayıkları. Birçok çeşidi olan deniz şakayıkları câzip renkleriyle, deniz altında, çiçek gibi dururlar. Burada Kuzey Amerika'nın "cribina" denen şakayıkları görülüyor.** Aşağıda solda : **Birçok çeşidi olan denizanalarının hareket kabiliyeti pek azdır. Ancak akıntılara kapılarak yer değiştirirler.** Aşağıda sağda : **Çin Hindi kıyılarında bir mercan kolonisi**

SÖMBEKİ ADASI, Oniki adadan biri. Güney - batı Anadolu'da Reşadiye yarımadasının karşısında, Sömbeki körfezinin önündedir. Yüzölçümü 61 km² olan bu dağlık adanın en yüksek yeri 600 m'yi geçer. Taraçalanmış yamaçlarda asma yetiştirilir. Zeytinlikler vardır. 1911'de İtalyanlar tarafından işgal edilen ada, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanlılar'a geçmiştir (1945). Tek önemli kasaba aynı zamanda idare merkezi olan Simi'dir (9 000 nüfus).

SÖMÜRGE ve SÖMÜRGECİLİK (Alm. *Kolonie,* Fr. *colonie,* İng. *colony),* Türkler tarafından yapılan Ar. *müstemleke* sözünün karşılığı olarak, bir milletin, işgal ve yönetimi altında bulundurduğu, ekonomik ve politik menfaatler sağladığı ülke demektir. Ancak Batı dillerinde bu anlamda kullanılan "koloni" sözünün birbirinden farklı iki mânâsı vardır. Koloni sözü bir ülkenin vatandaşı olan millî bir grubun, başka bir ülkenin topraklarında kurduğu yoğun bir yerleşme merkezini ifade etmek için kullanılır. Bu anlamda yazarlar, meselâ Brezilya'daki Alman kolonilerinden, Endonezya'daki Çin kolonilerinden bahseder. Diğer taraftan, kelime daha sık olarak yukarıda temas ettiğimiz "müstemleke" mânâsında kullanılır.

Koloni sözünün tarifi, politik kanaatlere göre de bâriz şekilde değişir. İngiltere, Fransa, Holanda, Belçika, Portekiz, Avustralya ve A.B.D. gibi modern koloniyal iktidarlar kendi millî kanunlarına uygun tarifleri tercih ederler. Koloni, kendi kendini idarede tamamen hür olmayan, bağımlı bir ülke olarak da tarif edilmektedir. Bir ana ülkenin idaresi altında bulunan bu gibi yerler, sosyal, ekonomik ve politik geri kalmışlıktan korunur. Bu gibi koloniler, anavatanın teşriî meclisinde temsilci bulundursalar bile (Fransa ve Portekiz gibi) bunların tâbi olacağı kanunlar anavatanda yapılır ve kanunların tatbiki için de yine anavatandan resmî görevliler gönderilir.

Diğer taraftan modern kolniyalizmin, bilhassa, Asya, Afrika, Latin Amerika ülkeleri halklarının münekkidleri daha şümullü bir tarifi tercih etmektedir. Onlara göre bir ülkenin büyük bir ekonomik ve politik etkisi altında bulunan herhangi bir arazi koloni demektir. Böylece, onlar Çin'i bazı Avrupa ve Amerika ülkelerinin ekonomik hâkimiyeti altında bulunduğu 1900 - 1930 yılları arasında bir koloni olarak mütalaa ederler. Bu görüşte olanlar, resmen ilhak edilmiş olsa da, olmasa da koloniyal statülerin bir halkın verdiği kararları başka bir halka zorla kabûl ettirilmesinden demek olduğu fikri üzerinde de ısrarla dururlar.

Bağımsız müşahitler, bu konuda üçüncü bir tarifi kabûl etmektedir. Onlara göre sosyal, politik ve ekonomik hayat şartlarının; mahallî tarihe, kültüre, irana ları yabancı olan, çok defa ırk bakımından da ayrı olan bir ekalliyet tarafından düzenlendiği ve yürütüldüğü herhangi bir toprak parçası S.'dir. Bu tarif bilinen anlamda S.'yi içine aldığı gibi, politik bakımdan resmen S. sayılmayan birçok ülkelere de teşmil edilebilir. Sovyetler Birliği ile Orta Asya ve Baltık ülkeleri arasındaki münasebetler, 1931 - 1945 yılları arasında Japonya'nın Doğu Asya'daki hâkimiyeti rahatça bu tarifin çerçevesi içine girmektedir.

Tarih: Kolonilerin kurulması, insanoğlunun siyasî tarihiyle birlikte başlar. Güvenilir kaynaklara dayanarak tesbit edilen ilk kolonizasyon teşebbüsünü, eski Akdeniz dünyasının büyük denizcileri ve tüccarları olan Fenikeliler yapmıştır. Bugünkü Lübnan sahillerindeki Tir ve Sidon şehirlerine yerleşmiş bulunan Fenikeliler, Akdeniz sahillerinin muhtelif yerlerinde koloniler kurmuştu. Maksatları bu sayede ticaret alanlarını genişletmekti. Fenikeliler'in barışsever insanlar olduğu, kolonizasyon faaliyetlerini gittikleri yerlerin halkına ticarî avantajlar sağlamak suretiyle gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. M. Ö. VI. yüzyılda Persler, Fenikeliler'i tarih sahnesinden sildi. Grekler eski dünyada üstün oldukları devirlerde Akdeniz dünyasında koloniler kurarak kültürlerini yaydılar.

Grek kolonizasyonunun öncüleri, Küçük Asya'daki İyonlar'dır. Bunlar uzun barış yılları geçirdikleri zaman, nüfuslarının aşırı derecede arttığını farkettiler; bu, İyonlar için mühim bir meseleydi. Çünkü sahilde küçük bir alana sığışmışlardı. İç taraflardaki kuvvetli halklarla baş edemiyorlardı. Böylece Karadeniz sahillerine doğru seyahat ettiler ve ilk kolonilerini M. Ö. VIII. yüzyılda kurdular. Diğer bir kısım İyonyalılar da batıya doğru yönelerek Napoli körfezindeki adalarda koloniler kurdu. Ayrıca Sicilya'yı da S. hâline getirdiler. Dorlar'ın kolonileştirme hareketi daha geç başladı, ama bunlar, Siracüsa gibi kuvvetli koloniler kurdular. Megara Bizans'ı, Sparta Taras'ı (Trentum) kurdu. Bu kolonileştirme hareketleri M. Ö. 550 yılına kadar devam etti. Bu müddet zarfında Akdeniz'in kuzey sahillerinde (Adriya'nın iç kısımları hariç), Karadeniz'in bütün sahillerinde ve Mısır'la Kartaca arasındaki Afrika sahillerinde yüzlerce koloni kurulmuş bulunuyordu.

Grek kolonileri bağımsız, küçük birimlerdi; orijinal sitenin

SÖMÜRGE: 1918'de sömürge olan ülkeler (sömürgeler siyahla gösterilmiştir)

hâdimi değil, birer küçük örneğiydiler. Her site kendi bulunduğu olan bir "apoikia" (vatandan uzak iskân merkezi) idi. Kolonistler ticarete uygun yerleri seçiyor, silâh zoruyla, iyi organize edilmemiş, az gelişmiş halklar üzerinde hâkimiyetlerini kabûl ettiriyorlardı. Genellikle 50 kürekli teknelerle gelerek küçük bir adayı veya müdafaaya elverişli bir noktayı zaptederek tahkim eder; silâhlarının ve savaş güçlerinin üstünlüğüyle çevredeki iyi toprakları ele geçirirlerdi.

Anavatandaki şehir devletleri, muhtelif sebeplerle çevreye sömürgecileri gönderirdi. Bunun sebeplerinden biri, bazan nüfus artışı veya siyasî memnuniyetsizlikler olurdu. İlk sömürgecilerden bir kısmı metal ticareti için yola çıkarılmıştı; diğerleri buğdayın, balığın veya kara hayvanlarının bol olduğu yerlere gönderiliyordu. Koloniler çoğaldıkça ticaret de buna paralel olarak parlamıştı. Karadeniz'de, Kafkasya sahillerinde, Akdenizde İspanya sahillerine kadar olan yerler arasında büyük bir ticaret trafiği başlamıştı. Korent berzahı, bu yol üzerinde en mühim bir mübadele merkeziydi. Rüzgâra karşı gidemeyen ticaret tekneleri kıyı kıyı yol alıyor, bu arada karadan denize veya denizden karaya esen rüzgârlardan yararlanıyorlardı. Korentliler M. Ö. 600 yılında bir kaydırma yolu *(diolkos)* yaptılar. Tekneleri, altı kilometrelik berzahın bir ucundan öbür ucuna çekebiliyorlardı. Sömürgeler arasındaki ticaretin artması, Suriye, Fenike ve Mısır'la yakın ilişkilerin başladığı döneme rastlar. Bu büyük trafik sayesinde Grek seramik sanatında büyük değişiklikler oldu, geometrik çömlekçilik, yerini daha doğulu bir üslûba ve daha fazla muhayyileye bıraktı.

Kartaca için durum daha başkaydı. Bugünkü Tunus'un yakınında bulunan eski site, Fenikeliler tarafından M. Ö. IX. yüzyılda kurulmuş, ve eski dünyanın en büyük denizcilik merkezlerinden biri hâline gelmişti. Fenikeliler'in iktidarı zamanla azalıp kaybolunca onların soyundan gelen Kartacalılar Batı Akdeniz'e yayılarak Malta, Sardinya, Sicilya ve Balear adalarında bir koloniler ağı kurdular. Bu arada Batı Afrika sahillerine kadar da uzandılar. Kartacanın koloni sistemi sıkı bir şekilde merkezden kontrol ediliyordu. Kartaca ihracatının temelini az gelişmiş ülkelerde yaşayanların faydalanabileceği mâmûller teşkil ediyordu. Gerçi Tunus'ta yetişen buğdayın fazlası da ihraç edilirdi ama, asıl ihraç malı kendi mâmûlleri veya başka ülkelerden aldıkları bu tip eşya idi. Kartaca kolonilerinden ve ticaret merkezlerinden çoğu, ya nehirlerin ağzında, yahut önemli yolların terminallerinde olurdu. Altın Sahili, Timbuktu veya Orta Afrika'dan altın, köle, devekuşu tüyü ve yumurtası yükleriyle gelen kervanların taşıdığı eşya, metal silâhlar, tarak, ayna ve çeşitli âletlerle mübadele edilirdi. Bu ticaret, devletin sıkı kontrolü altındaydı.

Roma da sömürgecilik bakımından büyük önem taşır. Devlet, iktidarının zirvesindeyken bugünkü bütün Batı Avrupa'yı — Britanya adaları da dahil olmak üzere — elinde bulunduruyordu. Öte yandan Mısır, Yunanistan ve Suriye hariç olmak üzere, Kuzey Afrika'ya ve Doğu Akdeniz dünyasına hâkimdi. Romalılar askerî kolonyalizmden sistemli şekilde yararlanmasını biliyorlardı. Yayılma döneminde zaptettikleri şehirlerde, önemli bölgelerde garnizonlar kuruyor, bu sayede ele geçirdikleri yerlere sürekli olarak hâkim olmayı başarıyorlardı. Roma kolonileri merkezden gönderilen görevliler (prokonsüller) tarafından yönetilir; koloni halkından da vergi alınırdı.

Roma imparatorluğunun inhitatından, Orta Çağ'ın sonuna kadar, Batı'da belli başlı bir sömürgecilik hareketi olmamıştır denebilir. Bu dönemde en çok rastlanan kabile göçleri ve akınlarıydı. Ticaretin yeniden canlanması neticesinde Venedik, Cenova, Napoli gibi ticaret merkezleri, Kuzey Afrika sahil şehirlerine ticaret erbabını gönderdiler ama, İtalya birleşmiş olmadığı için yeni bir koloniyal yapı doğmadı.

Amerika ve Afrika'nın sömürgeleştirilmesi : İspanya ve Portekiz denizcileri ve maceraperestleri XV. yüzyılın sonlarından itibaren dünya tarihini etkileyen sömürgeleştirme hareketlerinde bulundular. Hareket, önce keşif seyahatleri olarak başladı. Afrika sahillerine ve Hint Okyanusu'na yapılan seferler XV. yüzyılın son on yılı içinde başladı. Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfetmesi ise, tarihin en büyük sömürgecilik hareketinin başlamasına yol açtı. Yeni Dünya'nın zenginliklerinin mübalâğalandırılarak aksettirilmesi, maceraperest - seyyahların hırsla bu ülkeye akın etmelerine, buradaki eski medeniyetleri yok ederek sömürgeleştirmelerine sebep oldu.

SÖMÜRGE : Amerika'yı istilâ eden Avrupalılar'ın yerli ölülerini kızarttıklarını gösteren bir gravür

1492 yılında Küba sahillerine gelen Columbus, burasının İspanya'ya ait olduğunu ilân etti ve İspanya kral ve kraliçesinin oğlunun adına izafeten Juana adını verdi. Çok geçmeden Küba İspanya'nın en zengin S.'lerinden biri hâline geldi. Bu arada yeni gelenler yerli halka her türlü mezâlimi yapmaktan geri durmadılar. Öyle ki, Küba'nın nüfusu Avrupa kaynaklarınca yayınlanan istatistiklere göre, İspanyollar'ın gelmesinden sonraki 20 yıl içinde 50 000'den 14 000'e; Haiti'nin nüfusu da 100 000'den 15 000'e düştü.

H. Cortez 1519'un başlarında Meksika sahillerine çıkarak Aztekler'in ülkesini fethetmeye başladı. 400 yıllık bir mazisi ve medeniyeti olan Aztek ülkesi birkaç yıl içinde yenle bir edildi ve Meksika, İspanya'nın sömürgesi hâline geldi. Bir başka İspanyol olan Francisco Pizarro, 1532'de Güney Amerika'da Peru'ya geldi ve İnkalar'ın ülkesini fethetmeye başladı. Çok büyük katliâmlarla gerçekleştirilen bu sömürgeleştirme hareketi sonunda 8 - 9 milyonu bulan İnka nüfusu 3 - 4 milyona indi.

İspanyollar, ayrıca kuzey - batı Afrika'da, Gine Körfezinde de S.'ler kurdular.

Portekizliler, XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Afrika sahillerini keşfetmeye ve buralara sahip çıkmaya başladılar. 1435'te Bojador, 1445'te Yeşilburun, keşfedildi, 1480'-

de bütün Gine sahilleri biliniyordu. 1482'de Diogo Cam veya Câo Kongo nehrini, 1488'de Bartolomeu Diaz Ümit burnunu keşfetti, Vasco de Gama 1488'de Ümit burnunu geçtikten sonra Hindistan'a ulaştı. Portekizliler, denizcilerinin keşfettiği bütün topraklar üzerinde hak iddia ettiler. Avrupa'ya en yakın olan Gine sahilleri en önce araştırma konusu oldu. Portekizliler burada kaleler ve ticaret merkezleri kurdular. Bunlardan ilki Jorge da Mina (Elmina) 1482'de kuruldu. Portekizliler'in sömürgeleştirdikleri yerlerdeki başlıca ticareti köle, altın, fildişi ve baharat üzerineydi. Amerika'nın keşfedilmesi, ardından büyük ölçüde S.'ler kurulması köle ticaretine inanılmaz bir canlılık getirdi. Bu ticaretin çok canlı olması, Senegambiya'da geniş ölçüde altın yataklarının bulunması başka ülkeleri de bu sahillerine çekti. İlk İngiliz denizcileri buraya 1553'te geldi, onları İspanyollar, Holandalılar, Fransız ve Danimarkalılar takip etti. Bu sahillerinin hakimiyeti XVII. yüzyılda Portekiz'den Holanda'ya, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da Holanda'dan Fransa ve İngiltere'ye geçti. Senegal'de, güneyde, bugünkü Nijerya'nın başkenti Lagos'a kadar olan bütün sahil rakip ülkelerin kaleleriyle dolduysa da sonuç olarak bütün buraları İngiliz ve Fransızlar ele geçirdi. XVI. yüzyılın sonlarında iyice güneye sarkan Portekizliler Angola'yı ele geçirdiler. XX. yüzyıla gelindiği zaman Afrika, İngiltere, Fransa, Almanya, İspanya, Portekiz, İtalya ve Belçika tarafından (Liberya, Habeşistan ve Fas, Osmanlı imparatorluğuna dâhil olan Libya hariç) S. hâline getirilmiş bulunuyordu.

SÖMÜRGE : Avrupalılar'ın, Amerika yerlilerine yaptıkları mezâlimi gösteren bu gravür de, yine bir Avrupalı ressamın eseridir

İspanyollar XVI. yüzyılın ilk yarısının bitiminden önce Orta ve Güney Amerika ile Küba ve Hispaniola'da imparatorluklarını kurmuşlardı. Portekizliler Brezilya'ya hak iddia ediyordu ve Hindistan'ın batı sahilleriyle Moluk adalarına el atmıştı.

Fransız, İngiliz ve Holandalılar, sonradan Portekiz ve İspanyolları yakından takip etmeye başlamış ve Kuzey Amerika ve Antiller'de yeni koloniler kurarak, onların inhisarına son verme yoluna gitmişti. Danimarkalı ve İsveçliler de bu yayılma hareketine katıldılarsa da Batı Avrupa ülkeleri XVII. ve XVIII. yüzyıllarda liderliği elden bırakmadılar.

Bu dönemde kolonizasyonun başlıca âmillerinden biri ticaretti. Ayrıca macera arzusu, siyasî veya dinî memnuniyetsizlikler de göçlerin çoğalmasında rol oynuyordu. Nihayet milletlerarası rekabeti de sömürgeciliğin hızlanmasının önemli

SÖMÜRGE : Birleşik Devletler'in koloni döneminde bir okul

sebeplerinden biri olarak dikkate almak icab eder. Avrupa'daki savaşların sonuçları olarak S.'ler zaman zaman el değiştirmiş, Holandalılar Moluk adalarında Portekiz'in yerini almış; İngiltere ve Fransa Afrika sahillerinde ve Hindistan'da hâkimiyet kurmak için birbirleriyle mücadeleye girişmişti; öte yandan Kanada'daki ve Antiller'deki bazı Fransız S.'leri de İngilizler'e geçiyordu. Bütün bu sömürgeci ülkeler için en başta mülâhaza ettikleri şey ticaret idi. Hepsi de İspanyollar ve Portekizliler gibi sömürge mamûllerini inhisar altına almaya çalışıyorlardı. Bu mücadele ve koloniler XVII. yüzyılda hızla ilerledi. Sömürgeci devletlerin başarısının başlıca iki faktöre bağlı olduğu anlaşılmıştı : Deniz kuvveti ve kolonilere yerleşmiş olanların mamûl madde ihtiyacının karşılanması. XVII. yüzyılda İspanya bunların ikisinden de mahrumdu. Holanda, İngiltere ve Fransa ile başa çıkamıyordu. Böylece, bu iki ülke, koloni mücadelesinde tek tek kaldılar. 1607'den itibaren bugünkü A.B.D. topraklarında İngiliz kolonileri kurulmaya başlandı. Koloniler XVIII. yüzyılda da kurularak yayılmakta devam etti. Kendi kendilerini idare usûlü, İngiliz kolonilerinin siyasî inkişafının karakteristik özelliği oldu.

Amerika'daki ilk sabit İngiliz kolonisi Virginia, 1607'de bir İngiliz ticaret şirketinin sahibi olan tüccarlar tarafından kuruldu. Burası bir ticaret merkezi olarak gelişmedi ama, bölgede iyi tütünün yetiştirilebileceği anlaşılınca bölge gelişmeye başladı. New England'a olan yerleşmeler daha çok din bakımından gayrımemnun göçmenler, Anglikan kilisesinden ayrılmış olanlar, Holandalı separatistler, tarafından yapıldı. 1634 yılına gelindiği zaman Kuzey Amerika'da yedi İngiliz kolonisi kurulmuş bulunuyordu. Stuartlar'ın tekrar tahta çıkmasından sonra meydana gelen Püriten ihtilâli yeni göçlere yol açtı (1660). 1664'te Holandalılar sonradan New York adını alan New Amsterdam'ı kurdular. Kuzey Amerika'daki koloni devri Virginia'nın kurulduğu 1607 tarihinden 1776'ya kadar devam eder. O tarihte kolonilerde yaşayanlar bağımsızlıklarını ilân ettiler.

XVIII. yüzyılın sonuna doğru sömürgecilik alanında büyük değişiklikler oldu ve asıl sömürgeleştirme dönemi sona erdi. Endüstri ihtilâli S. sisteminin ekonomik temelini altüst etmişti, Avrupa'da başlayan ihtilâller de kolonilere hürriyet fikrini getirmişti. Bu yeni fikir Yeni Dünya'da 13 İngiliz kolonisinin birleşip Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulma-

sıyla ilk meyvasını verdi (1776). Onu Orta ve Güney Amerika'daki ihtilâller takip etti. Amerika'daki İspanyol sömürgelerinden ise, şu devletler doğdu: Meksika, Arjantin, Şili, Peru, Kolombiya, Venezuela, Uruguay, Paraguay, Ekvador, Bolivya, Panama, Guatemala, Nikaragua, Honduras, Kosta Rika, Salvador, Küba, Dominik, Portekiz'in topraklarında ise büyük Brezilya devleti doğdu.

XIX. yüzyılın başlarında Kanada genişledi, Avustralya, Güney Afrika ve Yeni Zelanda'da yeni koloniler kuruldu. Yüzyılın ortalarındaki büyük göçler, endüstrileşen İngiltere'nin yiyecek maddelerine ve ham maddeye olan ihtiyacının gittikçe artması, sömürgelerden çoğunun dominyon hâline gelmesine yol açtı. XIX. yüzyılın son çeyreğinde sömürgecilik alanında yeniden milletlerarası bir mücadele başladı. Fransızlar'ın Akdeniz'in güney sahillerini kolonileştirmesi ve Afrika'nın batı sahillerinden içerilere doğru ilerlemesi, Afrika'nın kuzeyinde büyük bir bölüme hâkim olmalarını sağladı. İtalya ve İspanya'da bu bölgedeki alâka sâhalarını genişlettiler. Yüzyılın sonunda Almanya'nın sömürgecilik dönemi başladı. Böylece bütün kıt'a taksim edilmiş oldu. Daha sonra Büyük okyanus adaları için mücadele ve Çin'deki ticaret merkezleri üzerine Birleşik Devletler de bir sömürgeci devlet olarak ortaya çıktı.

Birinci Dünya Savaşı ise sömürgelerin dağılışına yeni bir ayarlama getirdi. Mevcut koloni şekillerine bir de manda (mandat) toprakları eklendi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da sömürgecilik devri kapandı ve sömürgelerin tasfiyesi yoluna gidildi.

Sömürgelerin çözülüşünün asıl sebebi savaş sonunda Nazi tehlikesinin ortadan kalkmasıdır. Birleşik Devletler daha savaşın içindeyken sömürgeciliğe karşı cephe almış Fransa ve İngiltere gibi iki büyük sömürgeci devleti daha liberal davranmaya zorlamıştı. Savaştan sonra Amerika'nın eriştiği büyük askerî ve politik kuvvet, sömürgeci büyük devletleri sömürgelerini yavaş yavaş bırakmaya zorladı. İngiltere genellikle kendi arzusuyla, Fransa direnerek eski sömürgelerinin istiklâlini tanımak zorunda kaldılar. Zaten İngiltere 1947'de Hindistan ve Pakistan'a istiklâl verince artık sömürgeciliğin istikbali olmadığı anlaşılmıştı.

Komünist iki ülkenin, Rusya ve Çin'in elinde bulunan sömürgeler için ise istiklâl henüz bahis konusu olmadığı gibi, bu ülkeler yeni yeni sömürgeler peşinde de koşmaktadır. Batılı ülkelerin sömürgeleriyle komünistlerin sömürgeleri arasında şu iki büyük fark dikkati çeker: Batılı sömürgelerin hiçbiri, eskiden büyük devlet teşkil etmemiş, geri kalmış toplululardır. Komünist sömürgeleri ise dünyanın en ileri toplumlarıdır ve çoğu, tarihte büyük devletler kurmuşlardır. Meselâ Türkistan XVII. yüzyılın başına kadar dünyanın büyük devletleri arasındaydı. (O. Y.)

SÖNDÜRÜCÜ: bk. YANGIN SÖNDÜRÜCÜ.

SÖTÉR [*şöter*] **István** (doğ. 1913), Macar yazarı ve edebiyat tarihçisi. Budapeşte üniversitesini bitirdikten sonra Paris'te Ecole Normale Supérieure'de okudu (1935 - 1936). 1945'te Orta Avrupa ilmî araştırmaları enstitüsünde, 1948'de Szeged üniversitesinde çalışmaya başladı. Profesör oldu. 1952'de Budapeşte üniversitesine davet edildi, 1963 - 1966 yıllarında bu üniversitede rektörlük etti. 1956'da kültür bakanı vekilliğine getirildi. 1957'de Macar İlimler Akademisi edebiyat enstitüsü müdürlüğüne seçildi. 1973'te Paris üniversitesi S.'e şeref doktorası unvanını vermiştir.

S. edebî araştırmalar, denemeler, gezi yazıları, romanlar ve hikâyeler yazmış, Macar İlimler Akademisi'nin yayınları arasında çıkan *Magyar Irodalomtörténet* (Macar edebiyatı tarihi) [1964 - 1965, 6 cilt] adlı ortak eserin başredaktörlüğünü yapmıştır. Belli başlı eserleri şunlardır: *Jókai* (Macar Yazarı Jókai) [1941]; *Magyarfrancia Kapcsolatok* (Macar Fransız İlişkileri) [1946]; *Játék és Valóság* (Oyun ve Gerçeklik) [denemeler, 1946]; *Romantika és Realizmus* (Romantizm ve Realizm) [Macar Edebiyatı etüdleri, 1956]; *Világtájak* (Dünya Yönleri) [denemeler, 1957]; *Nemzet és Haladás* (Millet ve Gelişme) [1963]; *Álom a Törtênelemről* (Tarih Rüyası) [1965]; *Az Ember és Müve* (İnsan ve Eseri) [1971]. *Fellegjárás* [1939] adlı ilk romanında Eötvös Kollégium'daki öğrencilik hayatını çizmiştir. *A templomrabló* (Kilise Soyguncusu) [1943], *Bünbeesés* (Suç) [1948, 1961] gibi romanlardan sonra *Sötétkamra* (Karanlık Kamera) [1948], *Édenkert* (Cennet Bahçesi) [1960] adlı hikâye kitaplarını yayınlamıştır. Gezi yazılarını *Madártávlat* (Kuş Uçuşu) [1959], *Vacsora Carmelben* (Carme'lde Akşam Yemeği) [1968]) adlı kitaplarında toplamıştır.

SÖVME, bir kimsenin namus, şöhret, vekar veya haysiyetine söz veya hareketle taarruz. S., genel hükümleri Türk ceza kanunu'nun ikinci kitabının dokuzuncu babının "Hakaret ve S. Cürümleri" başlıklı yedinci faslında (Md. 482 - 485) düzenlenmiş olan şahsa karşı bir cürümdür.

Türk ceza kanununun 482. maddesine göre; her kim toplu veya dağınık ikiden fazla kimse ile birleşerek her ne surette olursa olsun, bir kimsenin namus, şöhret, vekar veya haysiyetine taarruz ederse üç aya kadar hapis ve 50 liradan 5 000 liraya kadar ağır para cezasına mahkûm olunur. Bu fiil kendisine tecavüz olunan kimse yalnız olsa bile, huzurunda yahut kendisine hitap edilen veya hitap edildiği anlaşılan telgraf, telefon, mektup, resim veya herhangi bir yazı vasıtasıyla işlenirse, fâilin göreceği ceza on beş günden dört aya kadar hapis ve 100 liradan 500 liraya kadar ağır para cezasıdır. Fiil kendisine tecavüz olunan kimsenin huzuruyla beraber alenen işlenirse, ceza bir aydan altı aya kadar hapis ve 250 liradan 1 000 liraya kadar ağır para cezasıdır. Fiil ceza kanununun 480. maddesinin 4. fıkrasında belirtilen umuma neşir veya teşhir olunmuş yazı veya resim veya diğer neşir vasıtalarıyla işlenmiş ise, fâilin göreceği cezâ üç aydan bir seneye kadar hapis ve 500 liradan 1 000 liraya kadar ağır para cezasıdır (T.C.K. Md. 482). Eğer 482. maddede belirtilen fiil, noter gibi usûlü dairesinde kamu hizmetinden biriyle görevli bir şahsın huzurunda veya ifa ettiği memuriyetten dolayı işlenmiş olursa, fâil hakkında altı aya kadar hapis cezası hükmolunur. Adi, siyâsî, mülkî veya askerî bir heyet veya siyâsî bir parti ya da kamuya yararlı bir cemiyet veya müesseseye tecavüz ve hakarette bulunanlar, fiillerinin mâhiyetine göre hakaret hakkındaki 480. maddenin veya S. hakkındaki 482. maddenin hükümleri gereğince cezalandırılırlar (T.C.K. Md.

483). Yukarıda belirtilen cürümlerin işlenmesinde kendisine tecavüz olunan kimsenin ismi açıkça zikredilmemiş veya isnat üstü kapalı geçiştirilmiş bile olsa, eğer mahiyetinde davacının şahsına ait olduğunda tereddüt edilmeyecek derecede belirtiler varsa, hem ismi zikredilmiş hem durum belirtilmiş gibi işlem yapılır. Kendisine tecavüz olunan şahıs, hakaret ve S. cürümlerine kendi haksız hareketiyle sebebiyet vermiş ise fâilin cezası üçte birden üçte ikiye kadar azaltılır. Eğer iki taraf karşılıklı olarak birbirini tahkir etmiş bulunursa, mahkeme icabına göre iki taraf veya hangi tarafın sebebiyet verdiğini nazara alarak yalnız birini hakkında cezayı kaldırabilir. Şahsı hakkında şiddet kullanılmasından dolayı hakaret eden kimsenin bu fiili cezayı gerektirmez (T.C.K. Md. 485).

*

Özel S. cürümleri: Cumhurbaşkanına huzurunda hakaret ve S. fiillerini işleyenler üç seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Hakaret ve S. cumhurbaşkanının yokluğunda yapılmış ise, fâil bir seneden üç seneye kadar hapsolunur. Tecavüz, cumhurbaşkanının adı açıkça zikredilmeyerek ima suretiyle yapılmış olsa bile, mahiyeti itibariyle cumhurbaşkanına yöneldiğinde tereddüt edilmeyecek derecede belirtiler varsa, açıkça yapılmış sayılır. Suçun neşir vasıtalarından biriyle işlenmesi hâlinde, ceza üçte birden yarıya kadar arttırılır (Md. 158).

Türkiye cumhuriyeti kanunlarına veya Büyük Millet Meclisi kararlarına alenen sövenler, 15 günden 6 aya kadar hapis ve 100 liradan 500 liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır. (E. K.)

SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemalî (Erzurum 1873 - İstanbul 1960), Türk devlet adamı. Söylemezoğlu Ali Kemalî Paşa'nın oğludur. Galatasaray lisesini bitirdi. Bazı hariciye hizmetlerinde bulunduktan sonra önce Atina sonra Tahran elçiliğine tayin edildi (1917). Ertesi yıl Moskova elçisi oldu. Sevr muahedesinin imzası üzerine *"Assasinat d'un Peuple"* (Bir Milletin Katli) ve *"Le Martyre d'un Peuple"* (Bir Milletin Çilesi) adlı iki kitap yazdı. Bu kitaplardan dolayı Damad Ferid tarafından hariciye memurluğundan çıkarıldı. 1921 yılında Tevfik Paşa tarafından tekrar hariciyeye alınan S., Stockholm ve Kopenhag sefaretlerine gönderildi. Büyük Zaferden sonra bir müddet kendisine görev verilmedi. 1930 yılında emekli oldu. Yukarıda adı geçen eserlerinden başka *Les Turcs Demandent une Paix Juste, Prompte et Durable* (Türkler Âdil, Acele ve Sürekli Bir Barış İstiyor) [1919], *Başımıza Gelenler* [1939], *Galip Kemalî Söylemezoğlu Hâtıraları* [1946], *Siyasî Dağarcığım* [1957], *Yok Edilmek İstenen Millet* [1957] adlı eserleri ve tercüme kitapları vardır.

SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemalî

SÖYLEMEZOĞLU ALİ KEMÂLÎ PAŞA (Erzurum 1818-Konya 1897), Türk devlet adamı. Erzurum eşrafından Söylemezoğlu şâir Mehmed Timur Fennî Efendi'nin oğludur. Medrese öğrenimi gördü. Sonra Trabzon valisi Haznedarzâde Osman Paşa'nın kâtipliğine tayin edilerek memurluğa başladı; çeşitli mutasarrıflıklarda ve Rumeli Beylerbeyi payesi ile paşa olarak Trablusgarp, Manastır, Musul valiliklerinde bulundu. Konya valisi iken vefat etti. Güzel konuşması, divan tarzında şiirleriyle tanınmıştı.

SÖZ DİZİMİ : bk. SENTAKS.

SÖZ MUSİKİSİ, güfteli musiki eserlerinin hey'et-i umûmiyesi. Bir söz eserinin gerek başında, gerek sonunda, gerek muhtelif yerlerinde saz parçaları da bulunabilir veya saz yahut saz topluluğu refakat eder. Sâzende ile hânendenin müştereken taksim etmesi gibi hâllerde, saz ve söz eserleri müştereken faaliyet hâlindedir; yani parça saz-söz eseri olarak karışıktır. Meselâ Mevlevî Âyini'nde, güftenin okunuşuna mutlaka saz refakat ettiği gibi, "terennüm" denilen yerlerde sazlar yalnız başlarına lahin icrâ ederler ve ayrıca saz eseri teşkil eden müstakil saz parçaları da vardır. Saz refakati olmaksızın yalnız seslerden müteşekkil bir koronun veya tek sesin icrâ ettiği S. M. eserleri esasen nâdirdir, bunlara "a capella" denilir. Türk Musikisi'nde dinî musiki çok defa a cappella'dır (Nât, Durak, Ezân, Mevlid, Salât gibi daha çok cami musikisine ait formlar böyledir). Batı Musikisi'nde a capella ise, sazsız olarak koro için, solo için, çeşitli solistlerin münâvebe ve iştirakleri şeklinde olabilir. Fr. musique vocale, İng. vocal music, Alm. Vokalmusik, İt. musica vocale, İsp. musica vocal, Lat. musica mundana.

Türk Musikisi'nde söz eserleri, yani güfteli parçalar, "büyük söz eserleri" ve "küçük söz eserleri" diye ikiye ayrılır. Her iki sınıfta, dinî ve lâdinî formlar yer alır. Bunların hepsinin toplamının mukabili, yalnız sazlarla çalınan "saz eseri" formlarıdır. Âyin, Tevşih, Durak, Tesbîh, Savt, Münâcât, Nât, Tevhid, Ezân, Mevlid, Salât, Zikr, büyük söz eserleri formlarıdır ve hepsi dinîdir; lâdinî büyük söz eseri formları ise başlıca Kâr-ı Nâtık, Kâr, Beste, Ağır ve Yürük Semâî'dir. Küçük söz eserleri formlarının en çok kullanılanları ise şunlardır: İlâhî, nefes (dinî), şarkı, türkü, köçekçe, dîvân, koşma, semâî, müstezâd, marş, gazel (lâdinî). (Y. Ö.)

SÖZLEŞME, 1) iç hukukta, iki yahut daha çok kişinin, serbest iradelerini, gerçekleştirmek istedikleri bir konu üzerinde birleştirerek, karşılıklı hak ve borç ilişkisi kurması. Çeşitli hukuk metinlerinde S.'ye yakın veya eş anlamda "akit", "mukavele", "anlaşma" ve "bağıt" terimleri de kullanılmıştır. Ancak akit, tarafların yaptığı anlaşmanın sonucunu; mukavele, tarafların anlaşması sonucu ortaya çıkan belgeyi; anlaşma, tarafların birbirine uygun iradesini; bağıt, taraflar arasında meydana gelen hukukî ilişkiyi ifade eder. Bugünkü tatbikatta S. terimi daha genel olduğu ve "akit", "mukavele", "anlaşma" ve "bağıt" kavramlarını bütün yönleriyle belirtebildiği için tercih olunmaktadır.

S.'ler genellikle tarafların sayısı, borç doğurması ve konuları bakımından üç çeşit sınıflandırmaya tâbi tutulmaktadır.

A) Tarafların sayısı bakımından: Tarafların sayısı bakımından S.'ler a) iki taraflı ve b) çok taraflı olabilirler. İki taraflı S. de alacaklı-borçlu, alıcı-satıcı, kiracı-kiralayan gibi S. konusunda uzlaşmış iki taraf vardır. Çok taraflı S.'de ise müteaddit kişiler bir amaç etrafında birleşirler. Dernek ve şirket S.'leri bu kategoriye girer.

B) Borç doğurması bakımından: Bu bakımdan S.'ler a) tek taraflı borç doğuran ve b) çok taraflı borç doğuran S.'ler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Tek taraflı borç doğuran S.'lerde taraflardan sadece biri yükümlülük altına girer, öteki

taraf S.'den yararlanır. Meselâ bağışlama ve kefalet S.'sinde bağışlayan ve kefil için borç doğmakta, bağışlanan ve alacaklı ise hak kazanmaktadır. Buna karşı iki taraflı borç doğuran S.'lerde her iki taraf yükümlülük altına girmektedir. Meselâ satışta satıcının malı teslim borcuna karşılık, alıcının ücreti ödeme borcu; kirada kiracının kirayı ödeme borcuna karşılık, kiralayanın kiralanan yeri kiracının yararlanmasına hazır tutma borcu; hizmette işçinin kendisine verilen işi yapma borcuna karşılık, iş sahibinin kararlaştırılan ücreti ödeme borcu vardır.

C) Konusu bakımından: S.'ler konuları bakımından genellikle yedi kategoriye ayrılır:

a) Temlik konulu S.'ler: Bu çeşit S.'lerin konusu bir malın mülkiyetini karşı tarafa geçirmektir. Satış, trampa ve bağışlama S.'leri bu mahiyettedir.

b) Kullandırma S.'leri: Bunların konusu, bir şeyden yararlanma yetkisini karşı tarafa tanımaktır. Kira, ariyet ve ödünç S.'leri bu tip S.'lerdendir.

c) Emek S.'leri: Bu S.'lerde taraflardan birinin ortaya koyduğu, kendi gücü ve faaliyetidir. Hizmet veya iş, istisna ve vekâlet S.'leri bu tiptendir.

d) Muhafaza S.'leri: Bu S.'lerin konusu bir şeyin güvenli şekilde saklanmasıdır. Tevdi ve ardiye S.'leri bu gruba girer.

e) Teminat S.'leri: Bu S.'lerin konusu, zaten mevcut olan bir borcun yerine getirilmesini sağlamaktır. Onun için asıl borç S.'sinin bir tamamlayıcısı olarak ortaya çıkarlar. Kefalet ve cezâî şart S.'leri bu mahiyettedir.

f) Talih ve tesadüfe bağlı S.'ler: Bu S.'lerin hüküm ve sonuç meydana getirmesi, olacağı veya ne zaman olacağı kesinlikle bilinmeyen olaylara bağlıdır. Kumar ve bahis, hayat boyu irat ve ölünceye kadar bakma S.'leri bu çeşit S.'lerdendir.

g) Şirket S.'leri: Bunlarda müteaddit kimse ortak amacı gerçekleştirmek için emek ve servetlerini birleştirmeyi yüklenirler. Meselâ ticaret şirketleri bu çeşit S.'ler ile kurulurlar.

2) Devletler hukukunda bazı teknik, iktisâdî, ticârî ve mâlî konuları düzenlemek için yapılan iki veya çok taraflı antlaşmalar. Konuları diğer antlaşmalara göre daha dardır, ancak hazırlanmaları özel bir uzmanlık gerektirir. (E. K.)

SPAAK, Paul - Henri (Schaerbeek, Belçika 1899 - Brüksel 1972), Belçikalı devlet adamı ve Batı Avrupa birliğinin savunucusu. Brüksel üniversitesini bitirdikten sonra avukatlığa başladı ve 1932'den itibaren sosyalist partinin bir üyesi olarak parlamento'ya girdi. S., 1935'te kabine üyesi oldu. 1936 - 1938'de dışişleri bakanlığında bulundu; 1938 - 1939, 1946 ve 1947 - 1949'da (dışişleri bakanlığı da uhdesinde olarak) başbakanlık yaptı. Dışişleri bakanlığı görevini II. Dünya Savaşı sırasında sürgündeyken de sürdürdü.

S. 1946'da San Fransisco'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun ilk oturumuna başkanlık etti. Batı Avrupa'nın ekonomik yönden onarılmasında büyük bir rol oynadı. Avrupa Ekonomik İşbirliği Topluluğu ile Ortak Pazar'ın teşkilâtlandırılmasında görev aldı. Beş yıl (1957 - 1961) NATO'nun genel sekreterliği görevinden sonra, siyasî hayattan çekildiği 1966'ya kadar Belçika başbakan yardımcılığı ve dışişleri bakanlığı görevlerinde bulundu.

SPALLANZANI, Lazzaro (Scandiano, Modena 1729 - Pavia 1799), İtalyan rahip ve biologu. 15 yaşındayken Modena'da Reggio Cizvit kolejine ve sonra da Bologna üniversitesinde hukuk öğrenimine gönderilmişti. Öğrenimini tamamladıktan sonra, Reggio'da (Modena) 1756'da profesör olmuş ve sonra da Pavia üniversitesinde 1759'dan ölümüne kadar tabiat tarihi kürsüsünde çalışmıştır. Bu üniversitede kurduğu müzeyi Akdeniz sâhillerinde yaptığı seyahatlerden topladığı koleksiyonlarla zenginleştirdi. 1785'te Türkiye'yi de ziyaret etmiş ve incelemelerde bulunmuştur.

S. kan dolaşımı, solunum, midede sindirim olaylarını inceledi. İlk sun'i döllenmeyi de S. gerçekleştirdi (1777). S.'nin kendiliğinden üreme üzerindeki bazı teorileri sonradan Pasteur tarafından gerçekleştirilecek olanlara benzerlik gösterir.

S.'nin başlıca büyük eserleri arasında *Prodromo di Un'opera da Imprimersi Sopra le Reproduzione Animali* (Hayvanların Üremesi Üzerinde Yapılan Çalışmalara Giriş) [1768], *Dissertazioni di Fisica Animali et Vegetabile* (Hayvanlar ve Bitkiler Âlemi Hakkında Çalışma) [1780, 2 cilt] vardır.

SPARGANOZ, daha çok Uzak Doğu'da rastlanan bir hastalık. Genellikle yerlilerin, tedavi maksadıyla, derisi yüzülmüş kurbağaları vücutlarına yapıştırmaları neticesinde meydana çıkar. Bu kurbağaların % 80'inde bulunan asalaklar, bu yolla insan vücuduna geçer ve nohuttan daha iri urlar meydana getirirler. Hastalık ilâçla veya cerrahî müdaheleyle tedavi edilir.

SPARKER, İng. kıvılcım çıkaran anlamında olan elektrikli bir cihaz. Denizlerde petrol arama işlerinde kullanılır. Cihazın denize daldırılan elektrodları arasında meydana gelen elektrik şeraresinin sebep olduğu sarsıntı ve çıkan ses dalgaları, denizin dibine çarpıp yansıdıktan sonra, araştırma gemisindeki cihazlar tarafından tesbit edilir. S. araştırması sırasında kullanılan elektrik 8 000 volttur.

SPARTA, Lakonia'nın başkenti ve eski Yunan şehir devletlerinin —uzun bir süre için— en kuvvetlisi. S., Peloponez yarımadasının güneyinde, Eurotas suyu vâdisinde kurulmuştu. Batıda Messenia'dan, yüksekliği 2 400 m'yi bulan Taygetos dağlarıyla ayrılıyordu. Kuzeyinde ise Arcadia ve Argolis vardı.

Tarihî devirlerin klasik S.'sı, bizzat şehirde oturanlarla, yakındaki dört köyde oturan ve bütün medenî haklara sahip olan topluluklardır. Diğer taraftan "Perioeci" (civarda oturanlar) denenler sadece askere alınırlardı, başka medenî hakları yoktu. Bunlar Spartalılar'a yasak edilmiş olan ticaret ve endüstri işleriyle uğraşırdı. "Helotlar" ise toprağa bağlı serflerdi. Durumları kölelerden pek az farklıydı. Helotlar, Spartalılar adına tarımla uğraşırdı. Bu üç grup Lakedemonyalılar'ı meydana getiriyordu.

Homeros efsanesine göre, S., Menelaus tarafından yönetilen bir Tunç Çağı krallığıydı. Ancak bunların kudretli Mikenliler'in hâkimiyeti altında bulunduğuna şüphe yoktur. M. Ö. II. binin sonlarında Dorlar'ın gelişi, yerli halkın çoğunun "helot" durumuna gelmesine yol açtı. Geleneğe göre bu Dor müstevlîler S.'yı kurdular. S.'da konuşulan Dor diyalekti, Yunanistan'a son girenlerin konuştuğu bölüme girmektedir.

M. Ö. IX. - VII. yüzyıllar: İngilizler tarafından yapılan kazılar, S.'lıların M. Ö. IX., VIII. ve VII. yüzyıllarda refah içinde olduğunu göstermiştir. S.'lılar, ilk Messenia savaşında (M. Ö. 743 - 724) komşularının ülkesini ele geçirdiler, Messenialılar'ı da helot yaptılar. Hemen hemen aynı sırada İtalya'daki yegâne kolonileri olan Tarentum kuruldu.

S., özellikle VII. yüzyılda gelişti. Terpander, Alcman, Tyrtaeus gibi şâirler ve musikişinaslar S.'dan Eski Yunan dünyasının her tarafına yayıldılar. Aynı yüzyılda büyük bir helot isyânı, ikinci Messenia savaşlarına yol açtı (M. Ö. 645 - 628). Bu isyanda helotları bastırmak o kadar zor oldu ki, S.'lılar artık lüksü bırakıp tam bir askerî devlet hâline gelme lüzumunu hissettiler. İşte o zamandan itibaren vatandaşlar üzerinde tam bir "Spartalı" rejimi tatbik edilmeye başlandı.

M. Ö. VI. - IV. yüzyıllar: VI. yüzyılın ilk yarısı Argos'la savaşarak geçti, ancak M. Ö. 564'teki "Şampiyonlar Savaşı"ndan sonra, S., Argos'u kesin olarak yendi ve münakaşasız Peloponez'in en kudretli askerî kuvveti hâline geldi. Daha sonra Persler'e karşı Lidya kralı Krezus'la birleşen S., Persler'in karşısına daima önemli bir engel olarak dikildi. Ayrıca diğer şehir devletlerinin iç işlerine müdahele etti ve tiranların uzaklaştırılmasına, oligarşilerin kurulmasına yardım etti.

Persler'in, Yunanistan'ı birinci istilâsında, dinî bir festival, S.'lıların Maraton'da savaşmasına engel oldu; ama ikincisinde (M. Ö. 480) Leonidas kumandasındaki 300 kişilik birlik, Thermophililer'de kahramanca karşı koyarak can verdiler. M. Ö. 479'da Plate'lerde, savaşın Yunanlılar lehine dönmesini sağladılar. Ancak M. Ö. 464'teki bir deprem şehrin büyük bir kısmını harab etti ve helotlar yine ayaklandılar. S., bu isyanı ancak Atinalılar'ın yardımıyla bastırabildi.

M. Ö. 457'de, Atinalılar'ın yayılmasına karşı S., bir müttefikiyle birlikte Tanagra'da Atina'yı yendi. M. Ö. 445'te otuz yıl sürecek bir barış anlaşması yapıldıysa da, bu anlaşma aradaki rekabeti ortadan kaldıramadı. Sonunda bu rekabet Peloponez savaşlarının patlamasına yol açtı (M. Ö. 431 - M. Ö. 404). Bu savaşta her iki tarafın da müttefikleri vardı. Savaş Atina'nın topyekûn mağlûbiyeti tahribiyle sonuçlandı; S. yarımadanın hâkimi olduysa da bu hâkimiyet 30 yıl kadar sürebildi. S.'ya karşı birleşen diğer devletler M. Ö. 371'de galip geldiler. M. Ö. 362'de de Mantinea'da Tebli Epaminodas'a yenilince S.'nın üstünlüğü ebediyyen sona erdi.

S.'nın sonu: Kral III. Agis zamanında Makedonyalılar S.'ya hücum ettiler ve M. Ö. 331'de galip geldiler. Bütün M. Ö. III. yüzyıl boyunca savaş ve göçler S.'nın nüfusunu 700'e kadar düşürdü. Ekonomik güçlükler IV. Agis'i yeniden toprak dağıtımına zorladı. Ancak selâhiyetlerini aştığı için M. Ö. 241'de idam edildi. Onun başladığı işi III. Kleomenes devam ettirdi ve vatandaşların sayısını 4 000'e kadar çıkardı. Ancak M. Ö. 222'de Akalar Birliği tarafından iktidardan uzaklaştırıldı.

Dana sonra S., İskender'in halefleriyle sürekli olarak savaştı. Sonradan Akalar birliğine girdiyse de M. Ö. 148'de birlikten çıkarıldı. Sürüp giden entrikalar, düzensizlik, sonunda Romalılar'ın müdahelesine yol açtı ve S., M. Ö. 146'-da Akalar eyâletinin bir bölümü hâline getirildi. M. S. 396'-da da Alaric tarafından tamamen tahrib edildi. İngilizler 1906 - 1910 ve 1924 - 1929 yıllarında S. harebelerinden kazılar yaptılar.

Siyasî ve Askerî müesseseler: S.'lılar M. Ö. V. yüzyılda ve sonraları bütün hayat sistemlerinin, eskiden yaşamış bir kanun vâzıı olan Likurgus tarafından düzenlenmiş olduğuna inanmışlardır. Modern tarihçiler de bu görüşü esas itibariyle benimser; çünkü, onun gerçekten IX. yüzyılda köklü teşkilât değişiklikleri yaptığı bilinmektedir. Ancak Grekler'in, S.'ya ait herşeyi Likurgus'a atfetmeye hazır olmaları, ayrıca müesseselerin karakteri meseleye şüpheli bir hava vermektedir. Çünkü bu müesseselerin hepsinin kuruluşu aynı tarihe rastlamamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, sonraki reformcular, Likurgus'un isminin arkasına gizlenmiş, kendi reformları dahil her şeyi ona atfederek kuvvetle yerleştirmeyi düşünmüşlerdir.

S.'da iki kral vardı; ayrı hanedanlardan gelen bu kralların ikisi de iktidarı eşit olarak paylaşırdı. Bu ilgi çekici sistemin menşei karanlık çağlar içinde kaybolmaktadır. Krallar daha sonra ruhbânî ve daha başka imtiyazlar kazandılar. S. ordusu da daima krallardan biri tarafından idare edilirdi. Aristoteles bunlar için "tevârüsle gelen generaller" der. Her iki hanedan da tarih boyunca kabiliyetli ve etkili liderler çıkarmıştır.

Öte yandan aristokrasi, kralların icraatını sınırlayacak başka icrâî müesseseler de kurmuştu. S.'da başlıca üç meclis vardı. Bunlardan "Gerusia", şüphesiz Homeros anlayışı içindeki bir asilzâdeler meclisinden doğmuştu. 28 gerontes ve iki kraldan ibaretti. Yani toplam 30 kişiydi. "Apella" halk meclisiydi ki, normal eğitimi tamamlamış, borçlarını ödemiş ve 30 yaşını aşmış bütün S.'lılar katılırdı. Bu meclis, hoşnutsuzluğa yol açan kralları muhakeme ettiği gibi, ephor'ları seçmek suretiyle de dolaylı olarak idareyi kontrol etmiş olurdu. Bir nevi denetçi durumunda olan "ephoros" meclisi ise 5 kişiden meydana gelir, bu beş kişi her yıl yenilenirdi. Bunların krallara karşı şehri temsil ettiklerini gösteren belgeler vardır.

Ordunun esasını bütün Dor toplumlarındaki gibi üç kabile teşkil ederdi. Vatandaşlar birliği mahallî esasa göre reorganize edilince bunlar yeniden gruplara ayrılırdı. Bahriye her yıl değişen bir amiralin kumandasında bulunurdu.

Sosyal müesseseler: S.'lılar doğdukları andan itibaren devlet nezaretinde yaşardı. 14 - 20 yaşlar arasında gruplara ayrılır ve çok katı bir eğitime tâbi tutulur, bundan sonra "phiditia" denen sofra topluluklarına katılırlardı. Burada, erkek S.'lılar birlikte yer ve vakitlerinin çoğunu birlikte geçirirlerdi. Kabûl edildikleri zamanda bütün haklara sahip gerçek vatandaş olurlardı ki bunlara "eşitler" (homoioi) denirdi. IV. yüzyılda bir defa da "aşağılar" sınıfından bahsedilmiştir.

Bu çeşit katı müesseseler Girit Dorları'nda da vardı. Ayrıca daha başka toplumlarda da benzer müesseselere rastlanmaktadır. Bunun çok geniş muhtevalı bir sistem olduğu, ama çeşitli toplumlarda zamanla unutulduğu anlaşılmaktadır. S.'da ise askerî maksatla kullanılmış ve gün geçtikçe gelişerek kuvvetlenmiştir.

Toprak S. vatandaşlığının temeli idi. Likurgus'un yaptığı toprak taksiminin eşit olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak, hür vatandaşlar toprakla bizzat meşgul olmamakta, münhasıran askerî eğitimle ve avlanmakla uğraşmaktaydı. Kıymetli metal toplanması, gösterişli bina yapılması da yasaktı. Servetin şu veya bu şekilde biriktirilmesi menedilmişti.

Plato, vatandaşların yalnız savaşçı faziletlerle yetiştirilmesine önem verdiğini ve başka şeyleri ihmal ettiği için Likurgur'u tenkid etmiştir.

SPARTACUS (ölm. Lucania M. Ö. 71), Roma'ya karşı isyan eden kölelerin başı. Önceleri çobanlık yapan S., yedek asker olarak Roma ordusuna katıldı. Ordudan kaçtığı için önce köle, daha sonra gladyatör oldu. 73 yılında firar ederek Güney İtalya'da çok sayıda köle topladı ve onları isyana teşvik etti. S. ve köleler Vezüv yanardağı üzerinde barikat kurdular. Kendilerine karşı çıkmak isteyen bütün kuvvetlere başarı ile karşı koydular. S., Kuzeye doğru yol

alırken birçok zaferler kazandı Modena'da prokonsül Cassius L. Varus'u yendi. Zamanla 100 000 kişiyi bulan ve gün geçtikçe sayısı fazlalaşan ordusunun ihtiyaçlarını karşılayamamak tehlikesiyle yüz yüze geldi, bunun üzerine geri döndü. Önce Regium'a (Reggio di Calabria) sonra Lucania'ya çekildi. Lucania'da Crassus ile yaptığı çarpışmada yenildi ve öldürüldü. Ayrıca 6 000 esir Crassus tarafından, kaçarak kurtulan bir grup da Etruria'da Pompeius tarafından öldürüldü.

SPASSKİY, Grigoriy İvanoviç (Egor'evsk 1783 veya 1784 - Moskova 29.IV.1864), Rus gezgini ve arkeologu. 1799 yılında okumak üzere Moskova'ya gittiyse de üniversiteye giremedi. Ertesi yıl Petersburg'a giderek bir yüksek okulda okumaya başladı. 1803'te maden mühendisi olarak Sibirya'ya gitti, türlü görevlerde çalışarak Sibirya'da on iki yıl geçirdi. Bu süre içinde bütün Sibirya'yı karış karış gezen S., resmî görevi yanında arkeolojik ve tarihî araştırmalar da yapmıştır.

S. Türkoloji tarihinde *Drevnosti Sibiri* ["Sibirskiy Vestnik" 1818, 1, 67 - 85; 2, 147 - 177; 7, 1 - 28] adlı çalışmanın yazarı olarak ün almıştır. Kont N. P. Rumyantsev'in dileği üzerine bu çalışmasının bir özetini de yapmıştır. Rumyantsev'in emri üzerine Ph. Krug bu özeti Latinceye çevirmiştir: *Inscriptiones Sibiricae: de Antiquis Quibusdam Sculpturis et Inscriptionibus in Sibiria Repertis.* Scripsit Gregorius Spassky Petropoli 1822.

S. bu çalışmasında, Sibirya'nın birçok yerlerinde birtakım yazıtlara rastlandığını bildirmiştir. Yazar, çalışmasının sonunda bilinen rünik yazıtların çizimini de vermiştir. S.'nin sözünü ettiği bu yazıtlar sonradan ilim çevrelerinde Türk rünik yazıtları olarak büyük ün yapacaktı.

Rünik yazıtlarla ilgili olarak XVII. yüzyıl sonunda dağınık birtakım bilgiler verilmiştir (N. Witsen, S. Remezov). Bu yazıtların ilk örneklerini Ph. J. von Strahlenberg yayınlamıştır (*Das nord - und ostliche Theil von Europa und Asia.* Stockholm 1730). Sibirya'da araştırma gezileri yapmış olan D. Messerschmidt de bu yazıtlardan söz etmiştir. 1793'te Pallas da birkaç yazıt yayınlamıştır. S.'nin *Drevnosti Sibiri* adlı çalışmasının Latince tercümesi, ilim çevrelerinde büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Tanınmış Fransız bilgini Abel Rémusat, bu çalışma üzerine büyük bir yazı yazmıştır (*Inscriptiones Sibiricae*). S. bu yazının Rusça tercümesini "Aziatskiy vestnik" adlı yeni dergisinde birtakım notlarla yayınlamıştır (1825, nisan, 283 - 303).

S., Koybal ve Motor diyalektlerinin sözlüklerini de yazmıştır. Bugün daha çok tarihî bir değer taşıyan bu küçük sözlükleri L. P. Potapov (*Proishojdenie i formirovanie hakasskoy narodnosti.* Abakan 1957. 279 - 305) yayınlamıştır. Potapov *Zum Problem der Herkunft und Ethnogenese der Koibalen und Motoren* ["Journal de la Société Finno - ougrienne" LIX: 1, 1959] adlı çalışmasında da bu sözlükleri vermiştir.

1835'te Kırım'da görev alan S., resmî işleri yanında Karadeniz çevresinin tarihî ve arkeolojisiyle de uğraşmıştır. (H. E.)

SPAZM (Fr. spasme), düz kasların istek dışı kasılmasıdır. Ekseriya içi boş bir organda muhtevanın ileri doğru hareketine mâni olan bir tıkanmanın sebep olduğu şiddetli adele kasılmasıdır. Adele tonusundaki ânî değişiklikle ağrı meydana gelir (kolik). Ekseriya mide çıkışı, ince barsak, apandis, kalın barsak, safrayolu, pankreas kanalı, idrar yolunda meydana gelir. Solunum yollarında gırtlak S.'ları ve astmaya bağlı bronş S.'ı da olabilir. Çene S.'ı ise çizgili kaslarda görülen bir kasılmadır.

SPAZMOFİLİ (Fr. spasmophilie), kandaki iyonize kalsiyum miktarının muhtelif sebeplerle düşmesinden veya alkalozdan ileri gelen, bazı kaslarda kasılma ile kendini gösteren bir sendromdur. Bu hastalığa klinikte tetani adı verilir. S. belirtileri henüz ortaya çıkmamış tetani şeklidir. Tetani erişkinlerde seyrek, çocuklarda daha sık görülür. Tetaninin başlıca sebebi kandaki iyonize kalsiyumunun % 7 mg veya daha aşağıya düşmesidir. Bu durum paratiroid guddesinin az çalışmasında, çocuklarda raşitizmde, barsaklardan kalsiyum emiliminin bozulduğu hallerde görülür.

S.'de el ve ayaklarda uyuşma, karıncalanma, harekette zorluk gibi belirtiler vardı. Sonra nöbet gelir. El ve ayaklarda kasılmalar olur. El ebe eli denilen manzaradadır. Baş parmak avuç içine doğru kasılmış, parmaklar hafifce içeri bükülmüş, gergin ve el bilek ekleminden içeri bükülmüştür. Krizi durdurmak için damara kalsiyum yapılır. Sebep ortadan kaldırılır.

SPEER, Albert (doğ. Mannheim 1905), Alman mimarı ve Nazi döneminin siyaset adamı. S. 1931'de Nazi partisine girdi ve Hitler'in mimarı oldu. S. 1930'larda Fritz Todt'la birlikte autobahn'ların inşasında çalışmıştı. 1942'de silâh ve mühimmat bakanı olarak Todt'tan görev devralıp ortaya çıktı. 1943'te Hermann Goering'in planlama sorumluluklarının bazısına katıldı. S.'in tesirli yönetimi altında Alman iktisadî istihsali, rekor seviyeye çıktı. II. Dünya Savaşı boyunca Almanya'da iktisadî istihsal faaliyetlerinde S.'in payı ve rolü vardır. Savaşın sonuna yakın, S. Hitler'in politikasına ters düştü.

Esir iş - gücü istihdam eden Told organizasyonun baş görevlisi olmaktan ötürü Nuremberg mahkemesinde 20 yıl hapse mahkûm oldu. Hapisten çıktıktan sonra, Nazi rejiminin şahsî bir değerlendirmesi olan *Inside The Third Reich* (Üçüncü Reich'in İçyüzü) [1970] adlı eserini yayınladı.

SPEIDEL, Hans (doğ. Metzingen, Württemberg 1897), Alman generali. Ekonomi ve tarih tahsilinden sonra, 1930'da Genel Kurmaya girerek askerî meslek hayatına başladı. 1940 - 1944 yıllarında batı ve doğu cephelerinde başarılı çalışmaları oldu. Nisan - ağustos 1944'te General Feldmarschall E. Rommel'in kumandası altındaki B ordu grupunun genel kurmay başkanı olarak çalışmıştır. Eylül 1944'ten mayıs 1945'e kadar Hitler'e karşı direnme hareketine katıldığından Gestapo tarafından tutuklanmıştır. 1951 - 1954'te S., Avrupa Savunma Topluluğunu kurmaya çalışan konferansta ve sonradan Geçici Komisyonda Almanya'yı temsil etmiştir. Bu plan başarısız kalınca S. 1945 - 1955'te Federal Almanya'nın Kuzey Atlantik Paktı'na katılmasına dair görüşmelere Alman delegesi olarak katılmıştır.

1955 - 1956'da Federal Alman millî savunma bakanlığında Silâhlı Kuvvetler Bölümünü idare etmiştir. 1957 - 1963'te Orta Avrupa kara kuvvetleri başkumandanı olmuştur. 1963 - 1964'te Federal Almanya hükûmetinin, Atlantik savunma sorunları için özel görevlisi olarak çalışmıştır.

Eserleri: *Invasion 1944. Ein Beitrag zu Rommels und des Reiches Schicksol* (1944 İstilâsı. Rommel'in ve Almanya'nın Kaderine Dair Bir Katkı) [1949, 1950]; *Zeitbetrachtungen* (Zamana Dair Düşünceler) [1969].

SPEKTROBOLOMETRE, kızılötesi spektrumların incelenmesinde kullanılan bir nevi spektroskop. Kızılötesi ışınlar spektroskobun kolimetör yarığından girerek, dalgaboylarına ayrıldıktan sonra cihazın spektrum kayıt bölgesine ulaşırlar. Cihazın bu bölgesinde dar bir yarık ve buna bitişik sıcaklığa hassas bir bolometre bulunmaktadır. Bolometre siyahlatılmış bir şeritten ibaret olup, üzerine ışık düştüğü zaman soğurulur ve sıcaklığı artar. Şerit, sıcaklıkla direnci değişen bir alaşım olduğundan, direnç değişimleri kolaylıkla elektrik akımı değişimlerine dönüştürülür.

Yarık kızılötesi spektrum bölgesinde gezdirilerek, radyasyonların bulunduğu bölgeler kaydedici bolometre ile tespit edilir. Âlet, özellikle, film kullanmanın zor olduğu kızılötesi bölgesinde kullanılmakla beraber çok hassas bolometreler kullanılarak uzak yıldızların termal radyasyonlarının tetkikinde de çok değerli bilgiler sağlamaktadır (bk. SPEKTROSKOP, SPEKTROSKOPİ).

SPEKTROFOTOELEKTRİK ARAŞTIRMA, üzerine düşen ışığı elektrik akımlarına çeviren fotoelektrik ve fotovoltaik alıcıların akım karakteristiklerinin, ışığın dalgaboyu ile nasıl değiştiğinin incelenmesi ile ilgili çalışmalar.

Dalgaboyları bilinen zengin çizgi spektrumuna sahip bir ışık kaynağı bir spektroskop kolimatörü önüne yerleştirilir. Spektroskop kaynakta mevcut dalgaboylarına ardardına ayar edilerek, tek renkli bilinen dalgaboylu ışınlar elde edilir. Bu ışınlar fotoelektrik ve fotovoltaik alıcılar üzerine düşürülerek, alıcılarda meydana gelen elektrik potansiyellerinin dalgaboyuna bağımlılığı incelenir.

SPEKTROFOTOMETRE, bir spektroskop ve ışık şiddeti ölçen bir fotometrenin birleştirilmesi ile elde edilen bir analiz âleti (bk. SPEKTROSKOP).

Bilinen ışık kaynakları kullanılarak spektroskop ile ayrılan muhtelif dalgaboylarındaki ışıkların şiddetleri ölçülür. İkinci ölçmede ışığın yolu üzerine konulan solüsyon hâlindeki nümûnenin soğurma spektrumu elde edilir ve soğurma miktarları fotometre ile ölçülerek konsantrasyon tâyinleri yapılır. Bu yolla yapılan analizlere "spektrofotometrik analiz" denilmektedir (bk. SOĞURMA).

SPEKTROGRAF, bir spektroskop ve bir fotoğraf makinesinin birleştirilmesi ile elde edilen bir spektroskopi âleti (bk. SPEKTROSKOP). Gözlenen spektrumun fotoğrafı çekilerek, spektrum çizgileri daha sonra film üzerinde incelenir. Çok sayıda bilinen dalgaboylarını ihtiva eden "mukayese spektrumları" da genellikle aynı film üzerine alt veya üst kenara çekilmiş olduğundan, incelenen spektrumdaki ışıklı çizgilerin dalgaboyları kolaylıkla tespit edilir. Çizgilerin şiddetleri filmin kararma derecesi ölçülerek bulunur. Filmin negatifi üzerindeki siyah çizgilerin (veya pozitifi üzerindeki beyaz çizgilerin) kararma dereceleri, bu çizgilerin ait olduğu elementin konsantrasyonu ile orantılı olduğundan, cihaz bir analiz âleti olarak da kullanılabilmektedir.

Fotoğraf filminin çekilmesi ve daha sonra film üzerinde yapılan her türlü inceleme "spektrografi", film üzerindeki spektruma da "spektrogram" adı verilir (bk. SPEKTRUM).

SPEKTROGRAFİ, spektrograf ile elde edilen spektrum filimleri (spektrogram) üzerindeki çalışmalar ve bununla ilgili teknolojiye verilen ad (bk. SPEKTROGRAF).

SPEKTROGRAM, spektrograf ile elde edilen spektrum filmi (bk. SPEKTROGRAF).

SPEKTROHELİYOGRAF, güneşten gelen ışığın sadece tek bir dalgaboyunu kullanarak, güneşin fotoğrafını çeken bir astronomi âleti. Âlet bir spektroskop ile özel bir fotoğraf makinasının birleştirilmesi ile elde edilmiştir (bk. SPEKTROSKOP). İlk önce güneşin gerçek bir görüntüsü spektroskobun kolimatör yarığı önünde meydana getirilir. Yarık, güneş görüntüsünün sadece dar bir diliminden gelen bütün dalgaboylarındaki ışınları spektroskoba gönderir. Bu ışık spektroskopta dalgaboylarına göre ayrılır ve bunlardan arzuya göre seçilen tek renkli bir ışık dürbün kolimatöründen geçirilerek, fotoğraf filmi üzerine düşürülür. Daha sonra güneşin görüntüsü yana doğru hareket ettirilerek kolimatör yarığının bütün görüntüyü taraması temin edilir. Aynı anda film de birlikte hareket ettirildiğinden, güneşin tek dalgaboylu bütün görüntüsü elde edilir. Âlet, güneşteki elementlerin nasıl dağıldığı hakkında önemli bilgiler vermektedir.

SPEKTROHELİYOSKOP, güneşin tek dalgaboylu görüntüsünü gözlemeye yarıyan, film kayıt sistemi bulunmayan bir spektroheliyograf âleti (bk. SPEKTROHELİYOGRAF).

SPEKTROKİMYA ANALİZİ, bir nümûnenin elektrik deşarji veya elektrik arkı ile uyarılan elementlerinin bir spektroskopla elde edilen spektrumu üzerinde yapılan ölçülere dayanan bir analiz metodu.

Nümûne birçok elementi ihtiva etse dahi her elementin evvelce hazırlanmış spektrumlarındaki çizgiler ile intibak ettirilerek mevcut bütün elementlerin tespiti yapılabilmektedir. Spektrum çizgilerinin şiddetlerinin doğrudan doğruya spektrum üzerinde ölçülmesi ile konsantrasyon tâyinleri büyük hassasiyetle yapılabilmektedir (bk. SPEKTROMETRE, SPEKTROBOLOMETRE, SPEKTROFOTOMETRE, SPEKTROFOTOMETRİK ANALİZ).

Spektrumu filme almak suretiyle daha sonra film üzerindeki kararma miktarlarının ölçülmesi ile de benzer analizler yapılabilmektedir (bk. SPEKTROGRAF, SPEKTRUM).

SPEKTROKOMPARATÖR, muhtelif elementlerin çizgi spektrumlarının tetkiki, karşılaştırılması ve gerektiğinde kalibrasyon maksadı ile spektroskopla birlikte kullanılan bir spektroskop adaptörü (bk. SPEKTRUM).

SPEKTROMETRE, ışık şiddetlerini ihtiva ettikleri dalgaboylarına göre ayırarak ölçen bir çeşit spektroskop. İncelenecek ışık spektroskopta dalgaboylarına ayrıldıktan sonra, dar bir yarık spektrum bölgesini tarayarak ilerlerken yarık arkasında bulunan bir fotoelektrik veya fotoiletken alıcı yardımı ile ışık şiddetleri ile orantılı elektrik akımları ölçülerek her dalgaboyuna ait ışık şiddetleri tespit edilir veya bir kaydedici cihaz üzerinde grafik hâlinde çizilir (bk. SPEKTROSKOP, SPEKTRUM, SPEKTROSKOPİ).

SPEKTROMETRİ, spektrometrelerle spektrum elde edildiği anda spektrum üzerindeki radyasyon enerjilerinin herbir dalgaboyu için ölçülmesi çalışmaları ve bu çalışmalarla ilgili teknoloji için kullanılan ad (bk. SPEKTROMETRE).

SPEKTROPİROHELİYOMETRE, toplam güneş radyasyonlarının spektrumunda muhtelif dalgaboylarına isabet eden radyasyon enerjilerini tâyin etmekte kullanılan bir âlet.

SPEKTRORADYOMETRE, bir radyo verici istasyonunun veya herhangi bir radyasyonun dalgaboylarına göre şiddet dağılımlarını ölçen bir âlet. Bu âlet, esas itibariyle bir spektroskop ile bir radyometrenin birleştirilmiş şeklidir.

SPEKTROSKOP, ışık veya benzer radyasyonları karışık olarak ihtiva ettikleri dalgaboylarına göre ayıran bir âlet. Bu ayırımdan sonra elde edilen desene *spektrum* adı verilir. Göze görünen ışık bölgesinde ışığın λ dalgaboyu (veya frekansı) o ışığın rengini belirlemektedir. Bu sebeple dalgaboyu $\lambda = 7\,500$ A° ($1A° = 10^{-4}$ $\mu = 10^{-7}$ mm $= 10^{-8}$ cm $= 10^{-10}$ m) olan tek renkli bir ışık, kırmızı, $\lambda = 3\,500$ A° olan bir ışık mor renkte görülür. Güneş ışınları bir S.'tan geçirilerek elde edilen spektrumda görülen kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi, lacivert ve mor renklerin dalgaboyları bu iki değer arasında bulunur.

Kırılma tipi S.'lar, ışığın farklı iki ortamı ayıran bir yüzeyden geçerken, dalgaboyları farklı ışıkların farklı miktarlarda kırılması (yön değiştirmesi) prensibine göre çalışan prizmalı tiplerdir. Birinci ortam hava olup, mutlak kırılma indisi yaklaşık olarak 1'e eşittir. Bu sebeple ışığın kırılma miktarı evleviyetle prizmanın yapıldığı camın n mutlak kırılma indisine bağlıdır.

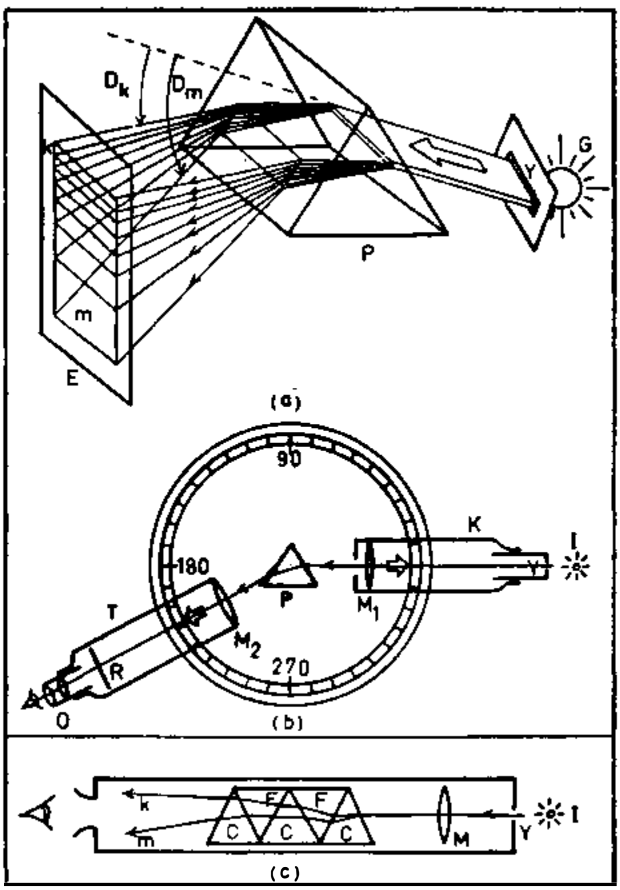
Kırılma indisi ise kullanılan ışığın dalgaboyuna bağlı olarak değişir. Bu olay fizikte dispersiyon olayı olarak bilinmektedir. Kırılma indisi ve dolayısıyle kırılma miktarı dalgaboyu büyüdükçe tedrici bir azalma göstermektedir.

Şekil (a) bu prensibe göre çalışan bir S.'ta beyaz güneş ışığı spektrumunun elde edilliş prensibini göstermektedir. Güneş ışığı dar bir Y yarığından geçerek ince bir hüzme hâline gelir ve P prizma yüzeyinden kırılarak prizma camının içine girer. Dalgaboyuna göre farklı kırılmalar bu yüzeyde başlar. Prizmanın ikinci yüzeyinde bu kırılmalar daha da artarak, ışık, ilk geliş doğrultusuna kıyasla sapmış olarak dışarı çıkar ve E ekranı üzerine düşer. Ancak sapma miktarları dispersiyon sebebiyle, dalgaboyu küçük olan mor renkte D_m' kırmızı renge nazaran daha fazla D_k, olduğundan beyaz görünen güneş ışığı karışık olarak ihtiva ettiği renklerine (dalgaboylarına) göre ayrılmış olur. Spektrum E ekranı üzerinde izlenir.

Şekil (a) güneş spektrumunun gözle görünen bölgesini göstermektedir. Bu bölgenin her iki tarafında da bulunan radyasyonlar ve diğer ayrıntılar için (bk. SPEKTRUM).

Prizmalı S.'un âlet hâlinde tertiplenmiş bir şeması şekil (b)'de gösterilmiştir. Âlet prizma, kolimatör ve teleskop olmak üzere üç ana bölümden meydana gelmiştir. P prizması derece taksimatlı bir tablanın merkezine üçgen tabanı üzerine oturtulmuştur. K kolimatörü tabla merkezi etrafında dönebilecek şekildedir. İncelenecek I ışık kaynağının önüne konduğu ince bir Y yarağı ve bu yarıktan içeri giren ışınları paralel hale getiren bir M_1 merceği mevcuttur. T teleskobu da tabla merkezi etrafında dönebilir durumdadır. Prizmadan çıkan ışınları toplayarak M_2 objektifi ve O okülerı yardımıyla aydınlatılmış yarığın net bir görüntüsünü verir.

Ayrıca okülar önünde yatay ve düşey ince iki çizgiden meydana gelen bir retikül (R) bulunmaktadır. Düşey çizgi spektrumun arzu edilen bölgesine veya bir spektrum çizgisine gelinceye kadar T teleskobu döndürülür. Teleskop ve kolimatörün konumları derece taksimatı üzerinden okunur. Bu değerlerden kolimatörden gelen ışının sapma açısı hesaplanır. Bilinen dalgaboyunda ışıklar kullanarak kalibre edilmiş bir S.'ta bu sapma açısı değerine karşılık olan λ dalgaboyu incelenen spektrum çizgisinin dalgaboyudur.

SPEKTROSKOP : (a) güneş ışınlarının bir prizmadan geçirilerek spektrumunun elde edilişi, (b) prizmalı S.'un şeması, (c) doğru görüşlü S.

Doğru görüşlü S., kırılma tipi bir S. olup, bir düz bir ters konmuş prizmalardan meydana gelmiş olduğundan sapma açısı sıfırdır. Şekil (c)'de şematik olarak gösterildiği gibi incelenecek I ışık kaynağından gelen ışınlar ince bir Y yarığından içeri girerek M kolimatör merceği tarafından paralel hale getirilir.

Bir düz bir ters konmuş crown ve flint camlarından yapılmış prizmalardan ardı ardına geçerek, ışınlar, ilk doğrultularından sapmadan fakat dispersiyona uğrayarak göze ulaşırlar. Sıfır sapma sadece bir dalgaboyu için temin edilebilir. Görünür spektrumun takriben ortalarına rastlaması sebebiyle genellikle sodyumun sarı çizgisi için sapma sıfır olacak şekilde oyarlanır. Böylece kırmızı renkler spektrumun üst, mora doğru olanlar alt bölgesinde gözlenirler.

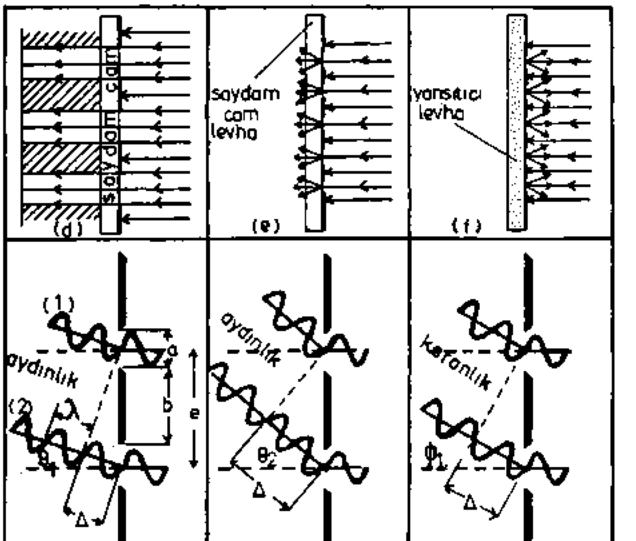
Prizmaların müşterek yüzeylerinde yansıma kayıplarına mâni olmak için biribirlerine, kırılma indisi 1.54 olan Kanada balzamı ile yapıştırılmıştır.

Dalgaboyu ölçmelerinde kullanılmamalarına rağmen spektrumu çabukça görmeye yarayan bu tip S.'lar portatif ve küçük olmalarının tercih sebebi olduğu yerlerde kullanış sahası bulmuştur.

Optik Ağlı S., ışığın optik ağda kırınıma (difraksiyon) uğraması prensibi üzerine çalışır.

Çok ince olmayan bir yarığa gelen ışığın, doğru yolla yayılma prensibine göre bu yarıktan geçerek düz bir hüzme

hâlinde yoluna devam ettiği bilinmektedir. Şekil (d) böyle bir durumu göstermektedir. Bir cam levha üzerine geniş aralıklar bırakarak geniş siyah çizgiler çizilmiştir. Şekilde cam levha sahife düzlemine dik durmakta, ışık sağdan gelip aralıklardan sola geçmektedir. Keskin yarık kenarlarının yaratabileceği kırınım olayı dikkate alınmazsa aydınlık ve karanlık bölgeler kesin olarak belirlidir. Başka bir deyimle siyah çizgilerin arkasında kalan karanlık bölgeye bir ışık ulaşması, ışığın doğru yolla yayılması prensibine göre mümkün değildir. Ancak yarık, ışığın λ dalgaboyu ile kıyaslanabilecek mertebede ince ise bu basit davranış artık geçerli olmamaktadır; Huygens prensibine göre ince yarık bizatihi kendisi bir ışık kaynağı gibi davranarak her yönde saçılan ışınlar meydana getirmektedir. Bu durumda siyah çizginin arkasında karanlık olması beklenen bölgeye doğru herhangi bir Q doğrultusunda giden ışınlar mevcut olacaktır. Bu olay fizikte *kırınım* olayı olarak bilinir ve *optik ağ* denilen levhalarla en iyi şekilde incelenir.

SPEKTROSKOP : (d) ışığın doğru yolla yayılması, (e) saydam optik ağda kırınım; (f) yansıtıcı optik ağda kırınım; (g) saydam optik ağda yol farkı $\Delta = \lambda$ olan iki ışının biribirini kuvvetlendirmesi; (h) saydam optik ağda yol farkı $\Delta = 2\lambda$ olan iki ışının biribirini kuvvetlendirmesi; (i) saydam optik ağda yol farkı $\Delta = \frac{3}{2}\lambda$ olan iki ışının biribirini söndürmesi; (j) optik ağlı S.'un şeması

Optik ağ ince bir levha üzerine birbirine paralel olarak sık aralıklarla çizilmiş (bir santimetrede birkaç bin) çok ince siyah çizgilerden meydana gelir. Kullanılan levha saydam ise (cam, mika vb.) buna *saydam optik ağ* denir. Şekil (e) bu tip bir ağda kırınım olayını göstermektedir. Saydam levha ve siyah çizgiler sahife düzlemine dik durumda iken gösterilmiştir. Şekilde 4 mm kadar gözüken siyah çizgilerin kalınlıkları gerçekte birkaç mikron mertebesindedir.

Siyah çizgiler yansıtıcı bir levha üzerine çizilirse bir *yansıtıcı optik ağ* elde edilir.

Şekil (f) bu tip bir optik ağı göstermektedir. Bu tiplerde kırınım olayı ışığın gönderildiği tarafta izlenir.

Optik ağlı S.'ların çalışma prensibi kırınıma uğrayan ışınlar arasındaki girişim olayına dayanır.

Dalga teorisine göre aynı fazda iki ışık ışınının biribirini kuvvetlendirmesi, zıt fazdakilerin biribirini söndürmesi girişim olayı olarak bilinir. Şekil (g), saydam optik ağda bir θ_1 açısı doğrultusunda kırınıma uğrayan iki komşu ışının biribirini nasıl şiddetlendirdiğini göstermektedir. Saydam aralık a, siyah çizginin kalınlığı b ile gösterilmiştir. İki komşu aralık arasındaki mesafe $a+b = e$ dir. (1) ve (2) numaralı ışınların gittiği müşterek yol uzunlukları bir tarafa bırakılırsa (2) ışınının Δ kadar fazla yol gittiği görülmektedir. Bu yol farkı $\Delta = e \sin \theta_1$ olup, şekil (g)'de tam bir dalgaboyu (λ) kadardır.

Δ yol farkına rağmen, $\Delta = e \sin \theta_1 = \lambda$ şartı sağlanırsa (1) ve (2) ışınlarının tekrar uygun adıma geldikleri yani aynı fazda oldukları anlaşılır.

Birbirlerini kuvvetlendirmeleri sonucu, θ_1 doğrultusunda parlak bir ışık çizgisi oluşur. Yol farkı $\Delta = e \sin\theta_2 = 2\lambda$ olduğu zaman da aynı şekilde θ_2 doğrultusunda bir şiddetlendirme olduğu şekil (h)'de gösterilmiştir. Genel olarak $e \sin\theta = k\lambda$ şartını sağlıyan birçok θ doğrultusunda parlak çizgiler meydana gelir. Burada $k = 0, 1, 2, 3, \ldots$ tamsayılardır. Bu çizgilere birinci derece kırınım çizgileri adı verilir. Δ yol farkının sıfır olduğu ($k = 0$) $\theta_0 = 0$ doğrultusunda da bir merkezi parlak çizgi bulunmaktadır. Örnek olarak θ_1 ve θ_2 doğrultuları arasındaki bölgenin nasıl karanlık olacağı şekil (i) de gösterilmiştir. Yol farkı $e \sin\Phi_1 = \frac{3}{2}\lambda$ şartını sağlamaktadır. Işınlar zıt fazda olup biribirlerini söndürürler.

Benzer şekilde $\Delta = e \sin\Phi = \frac{1}{2}\lambda = \frac{3}{2}\lambda = \frac{5}{2}$ $\lambda = \ldots = \frac{2k+1}{2}\lambda$ şartını sağlıyan Φ doğrultuları karanlıktır. Olayın tam bir analizi oldukça karışık olduğu için buraya kadar sadece iki komşu yarık dikkate alınmış ve primer çizgilerin meydana gelişi gösterilmiştir. Bu kadarı da spektrumun ana yapısını yansıtacak niteliktedir. Optik ağın binlerce çizgisi dikkate alınırsa primer çizgilerin araları tam karanlık değildir. Oldukça sönük olmalarına rağmen çok sayıda aydınlık çizgi ihtiva ederler. Bu çizgilere ikinci derece (sekonder) çizgiler adı verilir.

Şekil (j) optik ağlı bir S.'u şematik olarak göstermektedir. Âlet, incelenecek I ışık kaynağından gelen ışınları Y yarığından geçtikten sonra paralel hale getiren bir M_1 kondensör merceği, bir optik ağ (O. A) ve bir M_2 odaklama

merceğinden meydana gelmiştir. Optik ağda kırınım sonucu meydana gelen parlak çizgiler E ekranı üzerinde veya bir dürbünle gözlenir. Kırınım olayı $\Theta_0 = o$ doğrultusuna göre simetrik olduğundan Θ_1 Θ_2,... doğrultularında meydana gelen parlak çizgilere karşılık (k = 1, 2...), $-\Theta_1$, $-\Theta_2$,... doğrultularında da (k = —1, —2,...) parlak çizgiler görülür. Şekil (j), k = o için meydana gelen merkez parlak çizgi ile, Δ yol farkının λ ve $-\lambda$ ya eşit olduğu (k = 1 ve —1) iki parlak çizginin yerlerini göstermektedir. Bu iki çizgi merkez çizgiden sonra en parlak primer çizgilerdir ve birinci mertebe çizgiler olarak adlandırılırlar. Bunların, sıfırıncı mertebe merkez parlak çizgiye olan uzaklığı ölçülerek, difrazın geometrisinden Θ_1 açısı bulunur ve optik ağın bilinen e değeri kullanılarak dalgaboyu $\lambda = e\sin\Theta_1$ ile hesaplanır. İncelenen ışık kaynağında farklı dalgaboylarından ışıklar mevcutsa herbiri için spektrumda farklı yerlerde $(\Theta^1{}_1, -\Theta^1{}_1)$ birinci mertebe parlak çizgiler meydana gelir ve aynı formülle dalgaboyları hesaplanır.

Bugün düz levha yerine silindirik bir yüzey boyunca bükülmüş içbükey yansıtıcı optik ağlar kullanılarak hassasiyet büyük - ölçüde yükseltilmiştir. Bu tiplerde odaklama merceğine lüzum kalmadığından özellikle morötesi ve kızılötesi bölgelerindeki çalışmalarda ışınların cam mercek tarafından soğurulması mahzurları önlenmiştir.

Hangi tip olursa olsun bütün S.'larda spektrumu gözlemek ve muhtelif dalgaboylarını ölçmek mümkün olmasına rağmen, spektrumun bir kaydını yapmak (filme almak) mümkün değildir. Bu iş için S.'a bazı ilâveler yapılması gerekir (bk. SPEKTROGRAF ve SPEKTROMETRE). (A. Ş.)

SPEKTROSKOPİ, ışık veya diğer radyasyonların ihtiva ettikleri dalga boylarına göre ayrılması, her dalga boyundaki radyasyon şiddetlerinin ölçülmesi üzerinde yapılan çalışmalar ve bununla ilgili her türlü metod ve teknolojiye verilen ad.

S. çalışmaları, ilk defa XVII. yüzyılda İngiliz fizikçi Isaac Newton'un güneş ışığını bir prizmadan geçirerek ihtiva ettiği kırmızıdan mora kadar uzanan renklerine ayırmasıyla başlamıştır.

1814 yılında Alman fizikçi Joseph von Fraunhofer ilk defa renkli güneş spektrumu üzerinde çok ince siyah (karanlık) çizgilerin mevcudiyetine işaret etmiştir. Ancak 1859 yılında Fraunhofer çizgiler denilen bu siyah çizgilerin bir soğurma spektrumu sonucu meydana geldikleri anlaşılmıştır. Gerçekten 7 000° sıcaklıktaki güneşin etrafı, bundan daha soğuk, güneşi teşkil eden elementlerden meydana gelen bir bulut ile sarılmış bulunmaktadır. Güneş ışınları bu bulutu geçerken buluttaki her element, enerjileri tam uygun olması sebebiyle kendilerine ait dalgaboylarındaki ışıkları soğurarak, dünyaya gelmesine engel olmaktadır (bk. SOĞURMA, SPEKTRUM). Fraunhofer çizgilerinin sırrı çözüldükten sonra, dünyada mevcut bütün elementlerin çizgi spektrumları hazırlanarak, Fraunhofer çizgileri ile intibaklar tespit edilmiştir. Bu çalışmalar dünyada bilinen bütün elementlerin aynen güneşte de bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu sonucun o tarihteki bir tek istisnası o sıralarda dünyada henüz bilinmeyen helyum elementinde meydana gelmiştir. Dünyadaki elementlerle intibakı sağlanamamış olan Fraunhofer çizgilerinin nasıl bir elemente ait olabileceği düşünülmüş ve daha sonra bu element dünyada aranmak bulunmuş ve güneşe izafeten helyum adı verilmiştir. 1913 yılına kadar çok sayıda elementin çizgi spektrumları elde edilmiş ve ışıklı çizgilerin dalgaboyları ölçülmüş bulunuyordu. Bir asır kadar bir süre ile birikmiş olan bu spektrumların, ait oldukları elementin atomlarına ait sırları ihtiva ettiğinde kimsenin şüphesi kalmamıştı. Spektrografi çalışmalarının açtığı en büyük çığır, 1913 yılında Danimarkalı fizikçi Niels Bohr'un kendi adı ile anılan atom teorisini ortaya atması olmuştur.

Teori ilk defa hidrojenin çizgi spektrumundaki dalgaboylarını açıklayabilmiştir. Bu başarı için teoride yapılan kabüller; atomda belirli ve kesikli enerji seviyeleri bulunduğu ve ışıma ve soğurulmaların bu seviyeler arasındaki atlamalar ile meydana geldiği şeklindedir. Bohr teorisinin kısaca ifade edilen bu postulatları adından da anlaşılacağı gibi, sebebi belirtilmeyen kabüller olmasına rağmen, bugünkü modern kuantum fiziğinin temellerinin atılmasında çığır açan bir teori olduğu inkâr edilemez.

Spektroskopinin uygulandığı bir diğer konu da Doppler olayıdır. Işık kaynağı bir gözlemciye yaklaşıyorsa, dalgaboyu durduğu andakinden daha küçük, uzaklaşıyorsa daha büyüktür. Yıldızlardan gelen ışıkların dalgaboyları spektroskoplarla ölçülerek ait olduğu elementin dünyada bilinen dalgaboyundan olan küçük farklar ortaya konulabilmiş ve birçok yıldızın bakış doğrultumuzdaki hızları hesaplanmıştır.

Işık kaynağına uygulanan magnetik ve elektrik alanların spektrum çizgileri üzerinde sebep olduğu çatallaşmalar (sırasıyla Zeeman ve Stark etkileri) atomik yapılar üzerinde önemli yeni bilgileri kazandırmış bulunmaktadır.

Spektrumların çok güçlü spektroskoplarla incelenmeleri tek olarak bilinen birçok spektrum çizgisinin aslında birkaç çizgiden meydana geldiğini ortaya koymuştur. Bu ölçmeler aynı atom numarasına sahip olduğu hâlde çekirdeklerinin kütleleri farklı atomların (izotopların) varlığını kesinleştirmiş, ayrıca çekirdeğin spininin enerji seviyeleri üzerindeki çok ince yapıda etkilerini hesaplamaya imkân hazırlamıştır.

S. yoluyla çok çeşitli ve hassas analiz metotları geliştirilmiş, güneş ve yıldızlardaki elementler S. çalışmalarıyla tespit edilmiş, spektrum çizgilerinin genişliklerinin kaynağın sıcaklığı ile olan ilişkileri birçok yıldızın sıcaklığı hakkında astrofizikte değerli bilgilerin kazanılmasına yol açmıştır (bk. SPEKTROSKOP, SPEKTRUM, SOĞURMA, SPEKTROMETRE, SPEKTROKİMYASAL ANALİZ). (A. Ş.)

SPEKTRUM, ışık veya herhangi bir radyasyonun ihtiva ettiği muhtelif dalgaboylarına göre şiddet dağılımını gösteren fotoğraf veya grafik. Konu edilen radyasyon; radyo dalgaları, mikrodalga, kızılötesi ışık, görünür ışık, morötesi ışık, x - ışınları, ses vb. olabilir.

Bunun dışında S. kelimesi genel anlamda herhangi bir dağılım fonksiyonu için de kullanılmaktadır.

S.'lar radyasyonun cinsine göre bir spektroskop ile gözlenebilir, bir spektrograf ile kayda alınabilir veya muhtelif dalgaboylarındaki radyasyonlarının şiddetleri anında ölçülebilir (bk. SPEKTROSKOP, SPEKTROGRAF, SPEKTROMETRE).

S.'ların tetkiki yani *spektroskopi* ve *spektrografi* çalışmaları ile radyasyonu veren elementin cinsi ve atomik yapısı hakkında çok değerli bilgiler edinilmiştir.

S.'da yatay eksen λ dalgaboyu, $\nu = c/\lambda$ frekans, $\bar{\nu} = 1/\lambda$ dalga sayısı veya $E = h\nu$ enerji cinsinden herhangibiri ile gösterilebilir. Burada c ışığın hızı ($c = 2.997925 \times 10^8$ m/s) ve h Plank sabitidir ($h = 6.626196 \times 10^{-27}$ erg.s).

λ dalgaboyları genellikle angstrom ($A° = 10^{-8}$ cm), $\bar{\nu}$ dalgasayısı cm^{-1}, enerji erg, joule, elektronvolt birimlerinden biri ile ifade edilebilir.

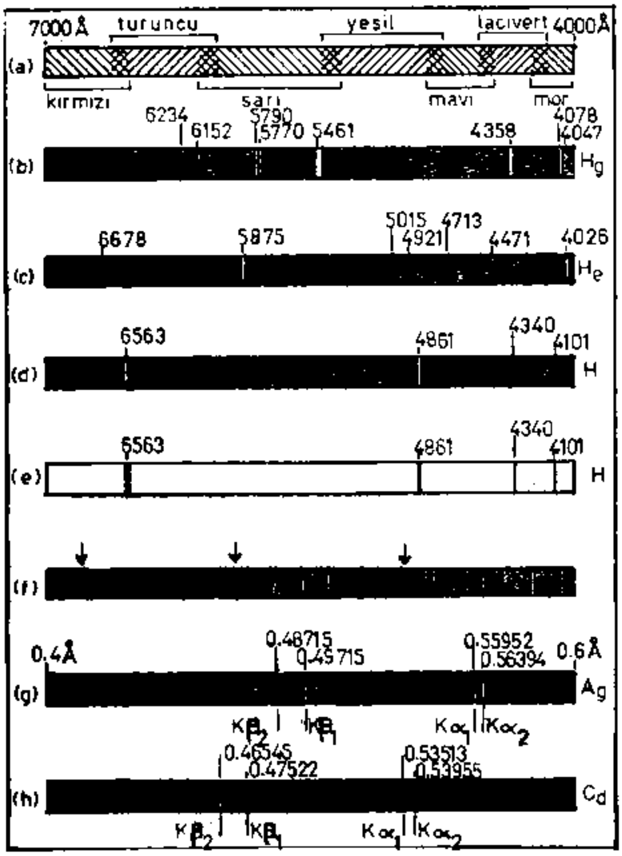
S.'da düşey eksen şiddet eksenidir. Işık gibi elektromagnetik radyasyonlar için belirli bir dalgaboyundaki radyasyondan birim zamanda gelen fotonların sayısı veya bu sayı ile orantılı bir büyüklükle ifade edilir. Ses hâlinde frekans formülü $\nu = v / \lambda$ olup, burada v sesin havadaki hızıdır (deniz seviyesinde ve 25° sıcaklıkta $v = 346$ m/s). Bu durumda düşey eksen ses titreşim genliği veya ses gücü cinsinden genellikle desibel (db) olarak ifade edilir. En basit S.'lar yatay dalgaboyu eksenine dik olarak yer yer çizilmiş ince çizgilerden meydana gelir. Bu çizgiler o dalgaboyunda bir radyasyonun sadece mevcudiyetini gösterirler fakat şiddeti hakkında bir bilgiyi ihtiva etmiyebilirler. Ancak bu S. bir fotoğraf filmi üzerinde kayıtlı ise çizgilerin parlaklığı (beyazlık derecesi veya fotoğrafın negatifi kullanılıyorsa, siyahlık derecesi) şiddet ile orantılıdır. İncelenmesi istenilen ışığın S.'u bir prizmadan geçirmek veya bir optik ağ üzerine düşürmek suretiyle elde edilir. Bir prizmadan geçen ışığın kırılması dispersiyon sebebiyle her dalgaboyu için farklı olduğundan, ışık ihtiva ettiği dalgaboylarına göre ayrılmış olur. Buna, göze görünür bölgede renklerine ayırma da denir. Çünkü farklı dalgaboylarında ışık, göze farklı renklerde görünür. Optik ağ ile elde edilen S.'lar, ağda meydana gelen kırınım olayı sebebiyle ışığın dalgaboyuna bağlı olarak belirli doğrultularda şiddetlendirici girişim yapması sonucu elde edilir (bk. SPEKTROSKOP).

S.'lar farklı birçok bakımlardan sınıflandırılabilir. Sınıflamaya esas olan husus, S.'un görünüşü ise, sürekli S., kesikli S., çizgi S.'u, soğurma çizgi S.'u vb. gibi isimler alırlar. Kapladığı dalgaboyu bölgesine göre; mikrodalga S.'u, kızılötesi S.'u, morötesi S.'u, görünür S. (optik S.) vb.

S.'u veren kaynağa göre; patlama S.'u, alev S.'u, ark S.'u, kıvılcım S.'u vb. meydana geliş sebebine göre; emisyon S.'u, soğurma S.'u vb. Neyin S.'u olduğuna göre; güneş S.'u, kütle S.'u, ses S.'u, x-ışını S.'u vb. gibi.

Çok bilinen S. çeşitlerinden bazıları şekilde gösterilmiştir. Şekil (a) "sürekli spektrumu" ifâde etmektedir. Her dalgaboyunda (her renkte) ışık mevcut olup, bir renkten diğerine geçiş süreklidir. Renklerin müşterek kısımları mevcuttur, farklı renkler farklı şekilde taranarak gösterilmiştir. Kızgın metallerin ve güneşin S.'u bu tiptendir. Beyaz güneş ışığını inceliyen ve S.'unu bir prizma ile elde ederek aslında 7 ayrı renkten mürekkep olduğunu ilk gösteren İngiliz fizikçi Isaac Newton (1642-1727) olmuştur. Bu renkler yağmurlu bir havada güneş açtığı zaman gökkuşağında da görülür. Güneş ışığı yağmur damlaları içine girip, damlanın iç yüzeyinde bir veya iki yansıma yaparak dışarı çıkar. Giriş ve çıkıştaki kırılmalar dispersiyon olayı sebebiyle, her dalgaboyu için farklı olduğundan, her renk damladan farklı doğrultularda çıkarak 37 renkli bir kuşak meydana getirirler.

Bir prizma ile de elde edilen güneş S.'unun göze görünen bölgesi kırmızı renkten başlıyarak ($\lambda = 7\,000 - 7\,500$ A°), mor renge ($\lambda = 3\,500 - 4\,000$ A°) kadar uzanan, kırmızı - turuncu - sarı - yeşil - mavi - lâcivert ve mor renklerden meydana gelir. Güneş S.'unda gözün görme kabiliyeti dışında kalan ve kırmızıdan daha uzun dalgaboylu "kızılötesi ışınları" ve mordan daha küçük dalgaboylu "morötesi ışınları" mevcuttur. Kızılötesi bölgesi için cam prizma yerine kayatuzundan, morötesi için bir fluorit prizma gerekmektedir. Daha gelişmiş spektroskoplarda içbükey bükülmüş yansıtıcı optik ağlar kullanılmaktadır.

SPEKTRUM : (a) şematik sürekli spektrum örneği; (b) cıvanın çizgi spektrumu; (c) helyumun çizgi spektrumu; (d) hidrojenin çizgi spektrumu; (e) hidrojenin soğurma spektrumu; (f) şematik elektronik band spektrumu; (g) gümüşün x-ışını spektrumu; (h) kadmiyumun x-ışını spektrumu

Morötesi bölgede spektroskop yerine "spektrograf" âleti kullanılarak S.'un fotoğrafı çekilir. Kullanılan filimler özel morötesi filimleridir. Görünür bölgede olsun olmasın çekilen bu filimlere veya herhangi bir yolla kaydedilmiş S.'lara "spektrogram" adı verilir. Spektrogram elde etme ve inceleme çalışmaları "spektrografi" ilim dalını meydana getirmiştir.

Kızılötesi için kullanılan âletler bu ışınların ısı etkisinden faydalanarak S. tespiti yapabilmektedir. Kızılötesi bölgede kaydedici âlet olarak bolometre kullanılan âletlere "spektrobolometre" adı verilir. Gerek görünür bölgede ve gerekse bu bölgenin dışında S.'lar spektrometre âletleri ile de kaydedilebilmektedir. Bundan bir tip spektroskop olup, spektrumu dar bir yarıktan tarayabilen bir mekanizmaya sahiptir. Bu yarık S.'un radyasyon bulunan bir yerine rastladığında yarığın hemen ardındaki fotoelektrik veya fotoiletken alıcıyı etkileyerek ışık şiddeti ile orantılı elektrik akımları elde edilir. Bu tip cihazlar filim kullanmanın zor olduğu kızılötesi bölgede özellikle kullanılırlar.

Şekil (b), (c) ve (d) "çizgi spektrumu"na ait üç örneği göstermektedir. Sırasıyla cıva, helyum ve hidrojene ait olan bu S.'larda sadece belirli dalgaboylarında ışınlar mevcut olup, bu ışıklı çizgilerin aralarındaki bölgeler tamamiyle karanlıktır. Yani S. kesiklidir. Gaz veya buhar hâlinde tek atomlu elementlerin S.'ları bu tiptedir. Bu sebeple bunlara "atomik

çizgi S.'u" da denmektedir. Bu S.'ları elde etmek için, gaz veya buhar, çok ince cam bir deşarj tübüne (Geissler tübü) konarak bir elektrik deşarjı ile atomlar uyarılır. Çıkan radyasyonlar bir spektroskop ile ihtiva ettiği dalgaboylarına göre ayrılır ve S. elde edilir. Şekil (b), (c) ve (d) de görüldüğü gibi, her element, diğerlerinden kesinlikle farklı, kendine has karakteristik dalgaboyu değerlerine sahiptir. Bu sebeple, S.'lara elementlerin parmak izi gözü ile bakılabilir. Çizgilerin dalgaboyları angstrom cinsinden üzerlerine yazılmıştır. Şekillerdeki S. bölgesi 4 000 A°'dan 7 000 A°'a kadar uzanmaktadır. Işıklı çizgiler gerçek fotoğraflarda renkli olarak tespit edilebilirler. S.'ların kesikli çizgili oluşu atomun yapısı ile doğrudan ilgilidir. Atomda kesikli enerji seviyeleri bulunduğundan elektron sadece bu enerji seviyelerine tekabül eden yörüngelerde dolanabilir.

Herhangi bir enerji seviyesinde iken daha üst bir enerji seviyesine uyarılmış bir elektron tekrar eski seviyesine düştüğünde bu iki enerjinin farkı ile orantılı frekansta bir ışık fotonu salar. Seviyeler kesikli (yani atlamalı) olduğundan çıkan fotonların frekansları veya $\lambda = c/\nu$ den hesaplanan dalgaboyları da kesikli değerler alır. Çizgi spektrumlarının sebebi budur. Göze görünür bölgedeki ışıklı çizgiler atomun dış elektron tabakaları arasındaki geçişler sonucu meydana gelirler. Uyarılma çok şiddetli ise, güneşte olduğu gibi (sıcaklık 7 000°C), elektron en üst enerji seviyesini de aşarak sürekli enerji bölgesinde bütün enerji değerlerini alabileceğinden, tekrar eski seviyesine düşüşte enerji farkları sürekli her değeri alabileceğinden her λ dalgaboyunda ışık fotonu oluşabilir. Şekil (a)'da gösterilen sürekli S.'ların meydana geliş sebebi budur.

Şekil (e) bir "soğurma çizgi S.'unu" göstermektedir. Bir yukarıdaki şekil (d) ile karşılaştırıldığında dalgaboyları arasındaki intibak, bunun hidrojene ait bir soğurma çizgi S.'u olduğunu göstermektedir. Şekil (d)'deki hidrojen S.'unda çizgiler aydınlık, fon karanlıktır. Şekil (e)'deki soğurma tipi S.'da ise fon aydınlık olup sadece hidrojenin ışıklı çizgilerinin bulunduğu dalgaboylarındaki ışıklar kayıptır, yani soğurulmuş oldukları anlaşılmaktadır. Bu tip soğurma S.'ları, her dalgaboyda ışık ihtiva eden bir ışık kaynağından gelen ışınların (güneş ışığı vb. gibi), meselâ bir hidrojen gazı içerisinden geçtikten sonra alınan S.'larda görülür. Hidrojen atomları kendi uyarılsaydı yayınlıyacağı enerjiye denk dalgaboyundaki ışınları soğurarak, bunların spektroskoba ulaşmasına engel olur ve şekil (e)'deki siyah çizgiler meydana gelir.

Şekil (f) molekül S.'una bir örnek olmak üzere bir "elektronik band S.'unu" göstermektedir.

Birden fazla atomdan meydana geldiklerinden molekül S.'ları atomik S.'lara kıyasla oldukça karışıktır. Çünkü molekülün dönme enerjileri ve atomlarının birbirini karşısındaki titreşim enerjileri esasen mevcut olan elektronik enerji seviyelerini çatallaştırır ve seviyelerin çoğalmasına sebep olur. Her elektronik seviye birçok çizgiyi daha ihtiva eden bir band hâlini alır.

Molekülün dönme enerjileri olmasaydı elde edilmesi beklenen aydınlık çizgiler şekil (f)'de oklarla gösterilmiştir. Bu çizgilere "band başları" denir. Bunları takip eden diğer aydınlık çizgiler yukarıda belirtilen enerji çatallaşmalarının sonucudur.

x-ışınları S.'una ait iki örnek gümüş ve kadmiyum elementleri için şekil (g) ve (h)'de gösterilmiştir.

x-ışınları, çekirdeğe en yakın tabakalardaki (K ve L tabakaları) elektronların uyarılmaları ve tekrar eski seviyelerine düşmeleri ile meydana gelir. Bu sebeple enerjileri çok daha yüksek ve dolayısıyle dalgaboyları sadece angstrom veya onun kesirleri mertebesindedir. Şekil (g) ve (h) sadece 0.4 A° — 0.6 A° arasındaki 0.2 A°'luk bir bölgeyi göstermektedir.

Çekirdeğe en yakın olan K elektron yörüngesinin basit Bohr atom modeline uymasına rağmen, ondan sonraki L tabakası tek bir tabaka olmayıp 3 çatallı, M tabakası 5 çatallı, N tabakası 7 çatallıdır. Bu sebeple elektronun $L_{III} \rightarrow K$, $L_{II} \rightarrow K$ geçişlerine ait bir çift $K\alpha$ çizgisi ($K\alpha_1$ ve $K\alpha_2$) mevcuttur. Aynı şekilde ($M_{III} + M_{II}$) $\rightarrow$ K, ($N_{III} + N_{II}$) $\rightarrow$ K elektron geçişlerine ait bir çift $K\beta$ çizgisi ($K\beta_1$ ve $K\beta_2$) meydana gelir.

Her elementin kendine has karakteristik x-ışınları, uyarılmayı takiben anında tespit edilebilmekte olup, bu teknolojiye dayalı tahribatsız analiz metotları geliştirilmiş bulunmaktadır.

Şekil (g) ve (h)'de atom numaraları 47 ve 48 olan Ag ve Cd komşu elementlerinin karakteristik x-ışınları karşılaştırıldığında dahi dalgaboyları arasındaki farklılıklar kesin olarak ortaya konulabilecek nitelikte olup, analizlerde bir karışıklığa meydan verilmiyeceği açıktır. Uygulamada katı, sıvı veya gaz nümûneler x-ışını tübü kullanılarak uyarılıp nümûneden çıkan karakteristik x-ışınları ve dalgaboyları bir kristalde kırınıma tâbî tutularak tespit edilmektedir. Uyarma radyoaktif izotopların gamma ışınları ile yapıldığında, karakteristik x-ışınları ve enerjileri katıhal sayaçları veya foton çoğaltıcı sayaçlarla tespit edilerek, S.'ları elde edilmektedir. Bu analiz yolu x-ışını floresans teknolojisi olarak bilinmektedir. (A. Ş.)

SPEKÜLASYON, geniş anlamıyla, mal ve menkul (taşınır) kıymetlerin fiatlarında yer ve zaman açısından ortaya çıkacak değer farklarından yararlanmak için yapılan her türlü işlemdir. S., yer ve zaman farkından yararlanmak için yapılan çeşitli borsa oyun ve muâmeleleri, geniş mânâsı ile kamu mevzuatı ile konmuş tahditler dışında, yasaklanmış bir faaliyet değildir. Esasen bu çeşit S., her türlü ticârî, sınaî ve ziraî faaliyette az çok mevcuttur. Meselâ tacir ileride kâr etmek düşüncesiyle bir malı satın alır ve kazancını malı alış fiatı ile satış fiatı arasındaki farktan sağlar. Sanayici malın üretim fiatı ile satış fiatı arasındaki farktan yararlanmak amacıyla üretimde bulunur. Çiftçi ürününü iyi fiata satacağını umarak tarlası için masraf ve yatırım yapar. Dar anlamda S.'da ise üretim ve satış gibi, ülke ekonomisine yararlı bir gaye gözetilmemektedir. Bu çeşit S.'da taraflar sadece birü diğerinin zıddı işlemlerle ortaya çıkacak fiat farkından yararlanmaya çalışırlar. Meselâ alıcı; ödeme vâdesi ay ortası olmak üzere ay başında satın aldığı malı, vâde tarihinde satarak fiatında arada meydana gelen yükselmeden yararlanır; yahut çeşitli borsalarda muamele gören malları uygun bulduğu bir borsadan satın alarak başka bir borsada daha yüksek fiatla satar. Liberal ekonomistlere göre, dar anlamda S., eninde sonunda arz ve talep dengesinin meydana gelmesine ve fiat düzeninin sağlanmasına yardımcı, dengeleyici bir faaliyettir. Ancak bu çeşit S., tatbikatta ânî fiat dalgalanmalarına sebep olduğundan ve birçok spekülatörün çalışmadan büyük servetler elde etmesini sağladığından hükûmetler özellikle kambiyo ve nakit açısından bu gibi faaliyetleri sınırlama ve yasaklama gereğini duymuşlardır. Ülkemizde 1447 sayılı menkul kıymet borsaları kanununun 29. maddesi ile kambiyo ve

nakit işlerinde S. yasaklanmıştır. Ayrıca 1567 sayılı Türk parasının kıymetini koruma kanununa dayanarak çıkarılan kararnamelerde de benzer hükümler yer almış bulunmaktadır. Türk ceza kanununun 161. maddesine göre; harp zamanında düşman karşısında ulusal savunmayı tehlikeye sokacak şekilde kambiyoların tedavül kıymetini düşürmeye veya resmî ya da özel kıymetli evrakın piyasası üzerinde bir etki yapmaya yönelik hareketlerde bulunan kimse, beş seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis ve üç bin liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasıyla cezalandırılır. Eğer fiil, suçlu tarafından bir yabancı ile anlaşma sonucu yapılmışsa ağır hapis cezası on seneden ve düşmanla anlaşma sonucu işlenmişse onbeş seneden aşağı olamaz.

SPEMANN, Hans (Stuttgart 1869 - Freiburg im Brisgau 1941), Alman zooloğu. 1914 - 1919 yıllarında Berlin'de Kaiser - Wilhelm Institut für Biologie'nin (Biyoloji Enstitüsü) direktörü olmuş; 1919 - 1937 yıllarında Freiburg im Breisgau'da profesör olarak çalışmıştır. W. Roux'nun başladığı, gelişme olayları nedensel analiz araştırmalarını devam ettirmiş ve kendisinin icad ettiği ve amfibilere uyguladığı boğma ve nakil deneyler yolu ile modern fizyolojinin en verimli çalışma alanlarının birini kurmuştur. S. 1935'te Nobel armağanını almıştır.

Başlıca eseri : *Experimenttelle Beiträge zu einer Theorie der Entvicklung* (Gelişme Teorisine Tecrübî Katkılar) [1936].

SPENCER, Herbert (Derby 1820 - Brighton 1903), İngiliz filozofu. S. XIX. yüzyılın fikir değişiminde büyük çapta rol oynamış, belli başlı isimlerinden biridir. Bugün çoğu iyice bilinmemekle beraber, zamanında S., biyoloji, psikoloji, sosyoloji ve antropolojinin gelişmesinde derin tesir bırakmıştır. Bu bakımdan S. İngiliz pozitivizmi ve evolüsyonizminde (tekâmülcülüğü) başlıca isim olarak yer almaktadır.

SPENCER, Herbert

S., organik olmayandan organik - üstüne kadar her sınıftan olayların tekâmülüyle ilgilenmiştir. Bir çok sosyal ilim mensubu için; S.'in asıl önemi, insan toplumunu ilmî yoldan incelemesinde, bunu tekâmülcü bir görüşle ele almakta ilk olmasından ileri gelmesidir. E. B. Tylor ve Lewis H. Morgan ile birlikte S., XIX. yüzyılın üç büyük kültür tekâmülcüsü arasında yer alır.

S. İngiliz kilisesinden kopmuş bir aileden gelir ve onun bu aile zemininden gelişinin tesirini onun ahlâk ve siyasî teori üzerindeki yazılarında apaçık olarak görmek mümkündür. S. önce babasının, daha sonra da onu Cambridge'e, yanına çağıran amcasının yanında hususî öğrenim gördü.

S. daha erken yaşlarında ilim ve fenne karşı ve hususiyle ilmî genellemelere karşı çok ileri bir eğilim göstermişti. Onyedi yaşındayken Londra ve Birmingham demiryolunda çalışmaya gitti ve demiryollarıyla uğraştığı yıllar içinde mühendisliğe intisap etti. Onun mühendisliktaki tecrübesi, çeşitli alanlardaki, hususiyle biyolojideki bakış tarzına da tesir etti. S.'in tekâmülle ilgisi, demiryolu tünelleri açılırken çıkan fosilleri incelemesiyle ortaya çıkmıştı. Böylece jeoloji onu türlerin menşei ile ilgili Lamarck'cı görüşlere eğilmeye götürdü.

Demiryollarından ayrıldıktan sonra S. *Economist* (İktisatçı) dergisinde yayın müdür yardımcılığı görevini elde ederek, edebiyatla uğraşmaya başladı. 1850'de S., ilk kitabı olan *Social Statics* (Sosyal Statik) adlı eserini yayınladı. Bunun bir siyasî felsefe çalışması olmasına rağmen, onun tekâmül üzerindeki sonraki fikirlerinin de ilk - örneğini ihtiva etmektedir.

S.'in genel tekâmülle ilgisinin artması, onu organik tekâmülle de ilgilenmeye sevketti. Nitekim, 1855'te *Principles of Psychology* (Psikolojinin Prensipleri) adlı eseri yayınlandı. İki yıl sonra da *Progress : Its Law and Cause* (İlerleme : Kanunları ve Sebebi) adlı ünlü denemesini çıkardı. Aslında bu deneme S.'in tekâmül üzerindeki inceleme ve düşüncelerinin ilk ürünüdür. 1859'da Darwin'in *Origin of Species* (Türlerin Menşei) çıktıktan sonra, S., organik tekâmül hakkında vardığı bazı sonuçları değiştirmek zorunda kaldı. Nitekim, *First Principles*'da S., genel tekâmül prensibini şöyle târif eder : "Tekâmül nisbeten belirsiz, tutarsız, bir - cinstenlik durumundan, nisbeten belirli, tutarlı, ayrı - cinstenliğe doğru bir değişmedir".

S.'in genel tekâmülle ilgisinin artması, onu kırk yaşlarındayken *System of Synthetic Philosophy* (Sentetik Felsefe Sistemi) dediği on veya daha fazla sayıda ciltten ibaret tezini açıklamak hususunda bir çalışmayı planlamaya sevketti. Bu çalışmasının "ilk prensipler" olarak 1860 - 1862 yıllarında gerçekleşmiş olanı, ilk cilt olarak kabûl edilecek olursa, geriye kalan dokuz cilt de, 36 yıl içinde aralıklarla gerçekleşmiş olacaktır.

Bunlar arasında *Principles of Biology* (Biyolojinin Prensipleri) [1. cilt : 1864; 2. cilt : 1867]; *The Principles of Psychology* (Psikolojinin Prensipleri) [Sentetik Felsefe için yenileştirilmiş ve genişletilmiş baskı, 1. cilt : 1870; 2. cilt : 1872]; *The Principles of Sociology* (Sosyolojinin Prensipleri) [1. cilt : 1876; 2. cilt : 1882; 3. cilt : 1896] ve *The Principles of Ethics* (Ahlâkın Prensipleri) [1. cilt : 1892; 2. cilt : 1893] adlı eserler vardır. Ayrıca, bunlara ilâve olarak S., 1873'te yayınladığı *The English* (İngilizce) adlı eseri *Descriptive Sociology*'sinin (Tasvirî Sosyoloji) bir cildi olarak gerçekleştirdi. Öteki sekiz cilt de S.'in ölümünden önce yayınlandı ve bu çalışmalarını hazırladı ciltleri de ölümünden yıllarca sonra "Sentetik Felsefe"ye ek olarak çıkarıldı.

Onun bu eserlerinde savunduğu doktrini, siyasî ve sosyal liberalizmin radikal teorileri ile Alman romantik felsefesinin biyoloji ve fizik ilimlerinin tesiri altında gelişmiş ve şekillenmiştir. S. ölünceye kadar, her türlü otoritenin aleyhinde ve Anglikanlığa aykırı inançlara bağlı bir filozof karakteri tavrı göstermiştir.

S.'in yukarıda belirtilen eserlerine ilâve olarak, *Essays* (Denemeler) [1. seri : 1857; 2. seri : 1863; 3. seri : 1874]; *Education* (Eğitim) [1861]; *The Study of Sociology* (Sosyolojinin İncelenmesi) [1873]; *The Nature and Reality of Religion* (Dinin Mahiyeti ve Gerçekliği) [1885]; *Various Fragments* (Çeşitli Parçalar) ve *Facts and Comments* (Olaylar ve Yorumlar) [1902] adlı eserleri sayılabilir. (R. K.)

SPENSER, Edmund (Londra 1552 - Londra 1599), İngiliz şâiri. Londra kumaş tüccarlarının açtığı okulda okuduktan sonra, Cambridge'e bağlı Pembroke kolejinde yüksek öğrenimini tamamladı (1569 - 1573). Daha Cambridge'de öğrenciyken, dinde püriten ve felsefede Eflâtun'cu görüşlere kapıldı ve ölünceye kadar da hayranlığını muhafaza etti. Üniversiteden arkadaşı Gabriel Harvey'in tavsiyesiyle, yüksek öğrenimini tamamlar tamamlamaz, Leicester kontunun (Earl) hizmetine girdi ve orada kontun yeğeni, İngiliz sarayı çevresine mensup, Arcadia adlı eseriyle romans edebiyatında çığır açmış olan, Sir Philip Sidney (1554 - 1586) ile ve onun arkadaşlarıyla tanıştı. Kır hayatından ilham alarak yazdığı *The Shepheards Calender* (Çobanların Takvimi) [1579] adlı eserini Sir Philip Sidney'e ithaf etti. S. 1580'de, Lord Grey'in sekreteri olarak İrlanda'ya gitmiş, o karışık ve yoksul ülkede mutlu olmayan bir hayat sürmüştü. S.'in İrlanda'daki son idarî görevi sırasında Cork şehrinde bir isyan çıkmış, âsiler şâirin evini yakmışlar, bunun üzerine Londra'ya dönmek zorunda kalmıştır (1589).

S.'in İngiliz edebiyatındaki yeri, Shakespeare'den sonra, Chaucer (1340 - 1400) ve Milton'larla (1608 - 1674) boy ölçüşebilecek en büyükler arasındadır. S., yüksek Rönesansın büyük İngiliz şâiridir. S.'in gerçekleştirmeyi görev edindiği belli başlı hedefi, İngiliz dilini zenginleştirmek ve asilleştirmekti ve böylece büyük ve soylu şiir için uygun bir dil meydana getirmekti. S., bunu Rönesansın doğurduğu bütün edebiyat akımlarını iyiden iyiye incelemek ve aynı zamanda, Chaucer ve Langland (1332 - 1400?) gibi İngiliz dehâsının ilk kaynaklarına ve millî ruha içten bağlı kalmak suretiyle başarmıştır.

S., 1579'da *The Shepheards Calender*'i yayınlamakla kendi şiir yoluna açmıştı. S. bu eserinde pastoral tarzda Vergilius örneğini takip ederek, on iki ayın alleregorisi lirik bir şiirle resmedilmiştir. Aynı yıl içinde üç kitaptan ibaret *The Faerie Queene*'nin (Peri Kraliçesi) ilkini baskıya verdi ve

SPENSER, Edmund

sonraki üçünü de 1596'da yayınladı. *The Faerie Quene*, Elizabeth'in, yani saraya ve millete hâkim olan ismin senbolüdür. S., gurbette, hususiyle İrlanda gibi çetin ve meşakkatli bir yerde yaşarken, sarayı kendine ideal edinmiş, oradaki adamları mutlak bir mutluluğa erişmiş insanlar imajı içinde renklendirmiştir. Tabiatıyle, "Peri Kraliçesi" allegorisindeki saray ideal bir şekil almıştır. "Peri Kraliçesi" gibi büyük şiiri üzerinde çalışırken, S.'in "küçük" olarak vasıflandırdığı şiirleri arasında, Londra'yı 1589 - 1591 yıllarında ziyâretinden sonra yazdığı pastoral eleji türünde *Astrophel* ile pastoral allegori türünde *Colin Clouts Come Home Again* (Colin Clouts "şâirin takma adı" Ülkesine Geri Döndü) adlı eserleri vardır.

S., eski değerlerin yıkıldığı, yenilerin doğduğu, yeni eski her değerin insanların kalbinde ve kafasında mücadele hâlinde olduğu bir devrede yaşamıştır. 1595'te daha kısa şiirlerinin en ünlülerinden biri olan *Epithalamion*'u yayınladı. 1598'de yazdığı *Wiew of The Present State of Ireland* (İrlanda'nın Şimdiki Durumuna Bakış) adlı nesir risalesi de ancak 1633'te yayınlanabildi. Milton, S.'i "Scotus veya Aquina'lıdan daha iyi bir öğretmen" sayar ve onu üstâdı kabûl eder. S.'in olağanüstü şiir için uygun bir dil meydana getirmedeki başarısı, onun çağdaşları ve onu devam ettirenler tarafından övülmüştür. S.'in İngiliz edebiyatındaki yerinin sarsılmazlığına en belirgin delillerden birini, **XIX**. yüzyıl büyük romantikleri üzerindeki derin tesir teşkil eder. S.'in orijinalliği onu Elizabeth devrinin eşiğinde, büyük edebiyat akımının kapısını ilk açan büyüklerin başına geçirmiştir. O, bütün bunları üstünde, Rönesansın topyekûn kültür mirasını massedden, onu zenginleştiren ve geleceğe ileten şahsiyettir.

SPERM, erkeklerin cinsiyet organı tarafından üretilen, içinde üreme hücreleri (spermatozoit) ve salgılar bulunan bir maddedir. İnsan S.'i, kirli beyaz renkte, yapışkan bir sıvıdır. Enfeksiyon varsa sarı - gri, kan varsa sarı - gri - kırmızı veya kahverengi olur. Ejakülasyon'dan hemen sonra, jelatin gibi bir kıvam gösterir. On dakika zarfında sulanır. Normalde, S.'in hacmi 4 - 10 cc'dir. 3 - 5 - 4 cc'den az olmamalıdır. Reaksiyonu alkalidir. PH = 7,5 - 8 dir. S.'i meydana getiren maddeler şunlardır: 1. Erbezi salgısı (spermatozoitlerin serozite içinde yüzmesini sağlar), 2. S. keseciklerı sıvısı, 3. S.'e özel bir koku veren prostat salgısı, 4. S.'e yapışkanlık veren cowper ve Mery bezlerinin duru ve akıcı salgısı, 5. Littre bezleri mükûsü.

SPERMATOGENEZ veyâ **SPERMATOJENEZ** (Fr. *spermatogénèse)*, bir spermatozoidin teşekkülü için geçirdiği bütün gelişme safhalarına S. denir. Bu safhalar erkek üreme organı olan testislerde tamamlanır. S. hücreleri muhitten merkeze doğru gittikçe olgunlaşırlar. Tübülüslerin en dışında genç döl hücreleri bulunur. Değişikliğe uğrayan hücrelerin ilki, yani S.'in ilk hücreleri "spermatogonium"lardır. Spermatogonium (spermatophore, spermatospore) 10 - 12 mikron çapında yuvarlak bir hücredir. İçinde kromatin ağı bariz ve sık olan bir çekirdeği vardır. Bu hücreler spermatosit ve spermatid safhalarından geçtikten sonra olgun sperm hücresi spermatozoon (spermatozoid) hâlini alırlar.

Spermatositin genç ve olgun olmak üzere iki safhası vardır. Genç spermatosit spermatojenik serinin en büyük hücresidir. Çapları 18 - 20 mikron arasında değişir. Olgun spermatosit bir evvelkinden daha küçüktür ve çapı hemen hemen spermatogonium kadardır. Spermatositlerden sonra hücreler artık bölünmez.

Spermatidlerin çapları 8 - 10 mikron kadardır.

Spermatozoid olgun sperm hücresidir. Bu safhaya varmış olan sperm hücreleri beklemeden meni kanalcıklarının lümenine dökülür ve sperm kanallarına doğru hareket ederler.

S.'in ilk hücresi olan spermatogonium'un olgun bir spermatozoid hâline gelmesi için 15 gün lâzımdır. Husûle gelen spermatozoid'in ömrü bir ay kadardır. Bunun 10 - 15 günü spermatozoidin Sertoli hücresinden ayrıldıktan sonra epididim kanallarını aşması için elzemdir. Spermatozoidin genital kanallarda ilerlemesi pasif olup, kanal epitelinin silier hareketleri ve burada meydana gelen bir sıvının cereyanı ve düz adalelerin hareketleriyle vuku bulur. Çünkü spermatozoid bu safhada hareketsizdir, ancak bu kanallar içersinde seyredenken tam olgunlaşır ve hareket kabiliyetini kazanır. Spermatozoidlerin en fazla depo edildiği yer epididim kanalıdır. Ejakülasyon vuku bulmadığı takdirde parçalanırlar.

S. üzerine tesir eden bazı faktörler vardır. Hipofiz hormonları, östrojenler, beslenme bozukluğu, radyoaktivite, ateşli hastalıklar, alkol gibi sebepleri sayabiliriz.

SPERMATOZOİT (Fr. *spermatozoide)*, sperma içinde bulunan erkek döl hücresidir. Bir S.'de armut şeklinde bir baş, boyun ve kuyruk kısmı görülür. Baş kısmında çekirdek ve kromatin vardır. Kuyruk kısmı hareketi sağlar. Spermadaki S.'lerin hareketi çok mühimdir. Döllenmenin olabilmesi için, S.'lerin % 50 - 60'ının, 2 - 10 saat sonra dahi, hareketli olması lâzımdır. İnsan S.'inin boyu 52 - 62 mikrondur.

Normal S. sayısı 80 - 200 milyon arasıdır. Bunlar ancak mikroskopla görülebilir. Spermada S. yokluğuna azospermi denir. Normalden az olması ise, oligospermi'dir.

SPEUSİPPOS (M. Ö. aş. yu. 407 - Atina 339), Yunan filozofu. Eflâtun'un yeğeni olup, M. Ö. 361'de Eflâtun'un Sicilya'ya seyahatinde ona refakat etmiş ve Eflâtun'un 347'de ölümü üzerine, vasiyeti gereğince akademinin başına getirilmiştir. S., Eflâtun'dan "bir" olanı, yani mutlak varlığı "iyi"den ayırmasıyla farklı görüştedir ve ayrıca Eflâtun'un bütün nesneler için ideal ilk - örnekler veya "idealar" kavramını reddetmiştir.

S., Eflâtun'un bütün felsefesine hâkim olan ahlâk prensipi yerine, Pythagoras'çıların matematik ve mücerret prensipini koymuştur. Aristotoles'in dediğine göre S., Eflâtun'un bir ve birçokla karıştırdığı iyi ve kötü zıtlığını da kaldırmıştır. Böylece, o, iyiyi, tabiatın birinci prensipi olmaktan çıkarmakla kalmamakta aynı zamanda, tabiattan zihni de kaldırmakta ve bunu tabiattan farklı bir prensip saymaktadır. S.'un ilk ansiklopedist olarak bitkilerin ve hayvanların sınıflanmasına dair bir eser yazdığı da bilinmektedir. Eserlerinden bugüne ancak Pythagoras'çı Sayılar Hakkındaki parçalar kalmıştır.

SPEYER, Batı Almanya'da Rhin nehri üzerinde bir şehir. Nüfusu 40 800. Tarihî bir şehir olan S.'de bir müze ve XIX. yüzyılda restore edilen XI. yüzyıldan kalma bir katedral vardır. Tekstil, kimya, metalürji endüstrisi ve uçak imâlâtı gelişmiştir. Petrol rafinerisi bulunur. Önceleri Kelt şehri olan Noviomagus Romalılar'ın kalesi hâline geldi. Almanlarda tahrip edilen şehir, Constantinus ve Julianus tarafından onarıldı. 1294'te hür imparatorluk şehri olan S.'de reform devrinde bir çok diyet toplandı. 1689'da şehir Fransızlar tarafından yakılıp yıkıldı. S., 1798 - 1814 yılları arasında Fransız Mont - Tonnerre departmanının idare merkezi oldu.

SPEZİA, İtalya'nın Liguria bölgesinde, Cenova körfezi üzerinde bir şehir ve liman, nüfûsu 122 000, İtalya'nın başlıca askerî limanıdır. Son yıllarda çok gelişmiştir. Eski adı Portus Lunae olan liman, Palmaria adası ve Porto Venere burnu tarafından fırtınaya karşı korunur. Porto Venere eski bir Finikya sömürgesi idi. Koyu da S. Koyu adını taşır. Tersane ve gemi şantiyeleri vardır. Şehir, ılımlı iklíminden ötürü çok sevilen bir tatil yeridir. 1923'ten beri bir il merkezidir.

SPICCATO, bir çeşit pizzicato'dur (b. bk.). Bk. NOTA YAZISI. Fr. sautillé, Alm. Springbogen. Pizzicato, kemanda sağ elin şehâdet parmağı ile yapıldığı hâlde spiccato, yayla yapılır. Her not için yay kaldırılır. Bir çeşit çekiçleme (martelé) olduğu anlaşılır.

SPIELHAGEN, Friedrich (Magdeburg 1829 - Berlin 1911), Alman yazarı ve romancısı. Çocukluğunu Stralsund'ta geçirmiş, 1854'te ortaokul öğretmenliğine, 1860'da Hannover'de yazarlığa başlamış, 1862'den itibaren de, Berlin'de serbest yazar olarak çalışmıştı. 1878 - 1884'de "Westermanns Monetcshefte" dergisini çıkardı. *Problematische Naturen* (Problemli Tabiatlar) (4 cilt, 1861) başlıklı romanı ile büyük ün kazandı ve Genç Almanlar hareketinden sonra romancı olarak ön plana geçti. S., tabiatçıların sanat hakkındaki görüşlerine cephe aldı. Bu görüşlerini S., *Beitäge zur Theorie und Technik des Romans* (Romanın Teorisine ve Tekniğine Katkılar) [1883] ve *Neue Beiträge zur Theorie und Technik der Epik und Dramatik* (Destanın ve Tiyatronun Teorisine ve Tekniğine Katkılar) [1898] başlıklı araştırmalarında anlatmıştır.

Başlıca eserleri: *Durch Nacht zum Licht* (Geceyi Aşarak Aydınlığa Doğru) [1862], *Kleine Romane* (Küçük Romanlar) [1862 - 1864], *Die von Hohenstein* (Hohenstein Ailesi) [1864], *Hammer und Amboss* (Çekiç ve Örs) [1869], *Was die Schwalbe Sang* (Kırlangıcın Türküsü) [1873], *Sturmflut* (Fırtına Seli) [1876], *Noblesse Oblige* (Asilzâdeliğin Görevleri) [1884]'dir. Bunların hepsi uzun romanlardır. Başlıca kısa hikâyeleri de şunlardır: *Hans und Grete* [1868], *Unter Tannen* (Köknarların Altında) [1868], *Herrin* (Hanımefendi) [1898]. Bir kaç dramı ve lirik şiir kitapları da bulunan S., romanlarında aristokrasiye ve burjuvalığa karşı çıkışları ile tanınır.

SPIES [*şpîs*], **Otto** (doğ. Bad Kreuznach 1901), Alman doğu ilimleri uzmanı ve Türkologu. Bonn ve Tübingen üniversitelerinde doğu ilimleri ve hukuk öğrenimi yaptı. Enno Littmann'ın teşvikiyle doğu ilimleri alanında çalışmaya başladı. 1924'te hukuk öğrenimini bitirdi. 1927'de Semitistik ve İslâm ilimi alanında doçentlik unvanını aldı. 1932'de Hindistan'da, Aligarh üniversitesine Arap dili ve İslâm araştırmaları profesörlüğüne davet edildi. Aligarh'daki Muslim University'de dört yıl ders verdi.

Müslümanlar arasında geçirdiği bu yıllar S.'in çalışmaları için yeni imkânlar sağlamıştı. 1936'da Breslau üniversitesinde Carl Brockelmann'ın yerini aldı. II. Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra Bonn üniversitesinde görev aldı (1951 - 1969). Bonn'da Seminar für Orientalische Sprachen'in (Doğu Dilleri Semineri) gelişmesinde büyük katkısı oldu (bu seminer II. Dünya Savaşından önce Berlin üniversitesine bağlı bulunuyordu).

S., Arapça, Farsça, Türkçe, Hindustanî gibi dillerde yazılmış kaynaklardan yararlanarak türlü konularda birçok eserler vermiştir. İslâm hukuku, tasavvuf, etnografya, biyografya,

edebiyat tarihi, bibliyografya, sözlük ve gramer, coğrafya ve tabiat ilimleri, matematik ve tıp tarihi alanlarında çalışmıştır. Littmann'ın teşvikiyle İslâm kavimlerinin halk edebiyatlarıyla uğraşmış, Alman masallarında geçen doğu motifleri üzerine birçok yazılar yazmıştır. Bu yoldaki çalışmalarını *Der Orient in der Deutsche Literatur* (Alman Edebiyatında Doğu) [1 - 2, 1949 - 1950] adlı eserinde toplamıştır. "Zeitschrift für vergleichende Rechtswissen - schaft"ta İslâm hukuku üzerinde birçok çalışmalar yayınlamıştır. Tıp tarihi alanında yaptığı çalışmalarda antik tıp ilminin Avrupa'ya geçişinde İslâm kavimlerinin aracılık rolünü belirtmiştir.

S., 1928 - 1929 yıllarında Türkiye'de Arapça yazmalar üzerinde çalışmıştır. Bu imkândan yararlanan S., modern Türk edebiyatıyla da uğraşmıştır. Bu çalışmaları sonunda Türk edebiyatı alanında birtakım eserler yayınladığı gibi, modern Türk yazarlarının eserlerini de Almancaya çevirmiştir. *Türkische Volksbücher* (Türk Halk Kitapları) [1929], *Die Türkische Prosaliteratur der Gegenwart* (Çağdaş Türk Nesri) ["Die Welt des Islams" 25, 1943, 1 - 120]; *Türkische Volksmärchen* (Türk Halk Masalları) [1967]; *Beiträge zur Türkischen Literaturge - schichte* (Türk Edebiyatı Tarihine Katkılar) ["Die Welt des Islams" 1974, 183 - 232]; *Esman und Seidschan* (Esman - ile Zîşân). *Ein Türkischen Volksroman aus Kleinasien, nach einem Armenisch - Türkischen Druck* ["Anthropos" 20, 1925, 653 - 677, 1 001 - 1 031] adlı çalışması da Türk halk edebiyatına dâirdir.

S. doğu ülkelerindeki tiyatro çalışmalarını da gözden geçirmiştir. *Türkisches Puppentheater* (Türk Kukla Tiyatrosu) [1959] adlı eseri bu yolda yazılmış bir çalışmadır. Bu eserde tiyatronun doğu ülkelerinde geçirdiği gelişmeler ele alınmıştır. Bu bakımdan S.'in bu çalışması G. Jakob'un *Geschichte des Schattentheaters* adlı eserini bütünlemiştir. S. eski Türk vesikaları üzerinde de durmuştur. *Ein Ferman Sultan Süleymans des Prächtigen an König Johann Sigismund von Siebenbürgen* [Jean Deny Armağanı. Ankara 1958. 221 - 229] adlı yazısında Kanunî Sultan Süleyman'ın Erdel (Transilvanya) beyi János Zsigmond'a gönderdiği bir fermanı yayınlamıştır. Çalışma arkadaşları ve öğrencileri, doğumunun 65. yıl dönümünde (5 nisan 1966) S. adına bir armağan çıkardılar *(Der Orient in der Forschung.* Wiesbaden 1967). (H. E.)

SPİNEL ($MgAl_2O_4 = MgO. Al_2O_3$), renksiz veya renkli (çoğu kez kırmızı), cam parlaklığında, saydam, bazen saydam olmayan küçük kristal veya taneler. Yoğunluk 3,5 - 4, 1; sertlik 8; kırılma yüzeyi midya kabuğu biçiminde; çizgi beyaz; ergime noktası 2 135°; asitlerden etkilenmez, fakat erimiş potasyumbisülfat tarafından kolayca bozunuma uğrar; silikatlardan, sentetik yolla, suni olarak yapılabilir. Tabiatta bulunuşu: kontakt minerali olarak granit, kalker, dolomitlerde bulunur. Cinsleri: mavi S., (% 3,5'e kadar FeO) İsveç, Bohemya ve ABD'ne kıymetli taş olarak kullanılır: yeşil S., (% 9 - 15 Fe_2O_3 ve biraz CuO) Urallar'da. Aynı şekilde, Seylan, Hindistan ve Siam'da bulunan soylu S., veya yakut S.'i değerli taşlar sınıfına girer. Günümüzde, yüksek ısılarda, bir miktar ilâve Al_2O_3 katarak sentetikleri 12 katına çıkarılabilen bu tür suni S. kristalleri, hassas ölçü cihazlarında, yatak olarak kullanılırlar.

SPINOZA, Benedictus (Baruch) de (Amsterdam 1632 - La Haye 1677), Yahudi asıllı Holandalı filozof. S., Portekiz'den Amsterdam'a gelip yerleşen bir Yahudi ailenin çocuğudur. Haham olmak üzere yetiştirilerek, tam bir İbranî

SPINOZA, Benedict de

eğitimi gördü. Yahudilik öğrenimi dışında kalan, bütün Avrupa felsefe geleneğinde anahtar olan Latinceyi elde etti. Yahudi olmayan geleneğin incelenmesi, onun lânetlenmiş olanı okuduğu gerekçesiyle sinagogtan ve cemaatından atılmasına sebep oldu. Dolayısıyle S., doğduğu cemaatının dışında yaşadı. Umumiyetle geçimini bir gözlük camları perdahlayıcı olarak ve bir hayranın küçük yardımıyle sağladı. S. önceleri, 1653'ten 1663'e kadar Leiden yakınlarında Rijnsburg'ta daha sonra 1663'ten 1670'e kadar Voorburg'ta yaşadı ve ömrünün geri kalan kısmını da, kıt kanaat yaşayarak, La Haye'de geçirdi. Bu zaman içinde S., türlü dinî kuruluşlar ve serbest fikirli filozoflar çevresiyle temasta bulundu.

S.'nın sistematik felsefesinin Descartes'ınkinden daha büyük çapta sağlam ve kavi yapısına rağmen, S.'nın felsefesi, Descartes'cı olarak adlandırılır. Onun "geometrik metod"u, düşünce ve ifâdeyi matematikleştirmek üzere, Descartes'cı görüşün formel retoriği içinde bir genişletmedir. Nitekim, S. tarafından yayınlanan ilk eser, *Renati des Cartes Principiorum Philosophiae Pars I et II More Geometrico Demonstratae per Benedictum de Spinoza* (B. de S. tarafından Geometrik tarzda isbat edilmiş Descartes'ın "Felsefe Prensipleri"nin I. ve II. kısımları) [1663] adında, Descartes felsefesinin geometrik tarzda bir sergilenmesidir; bu eser, aynı zamanda, *Cogitata Metaphysica*'nın (Metafizik Düşünceler) bir ekini de ihtivâ etmektedir. S. 1670'de, üstünde yazar adı bulunmayan vahiy, kehanet, mucize, serbest inceleme meselelerini ele alıp, rasyonalist bir mânâda çözdüğü *Tractatus Theologico - Politicus*'u (Teolojik ve Politik İnceleme) yayınladı. O bu kitabında, insan hakkı olarak din hürriyetini savunuyor, şahsiyet farklarının ister istemez itikat (inanç) farklarına sebep olacağını gösteriyordu. Şaheseri olan *Ethica: More*

Geometrico Demonstrata (Etika: Geometrik Yolla İsbat Edilmiş Olarak) ve daha az önemli *Tractatus de Intelectus Emmandatione* (Zihin Reformu Hakkında İnceleme) gibi diğer bazı kitaplar, ölümünden sonra dostu Louis Mayer'in yardımıyla *Opera Postuma* adıyla yayınlandı (1677).

Ethica'da ifade edildiği şekilde Spinoza'cılık, cevherin Descartes'çı târifine ve onun felsefî metodunun mantıkî olarak tatbik edilmesine bağlı bulunmaktadır. Böylece S., Ethica'da doktrini sırf dedüktif istidlâlle elde etmekle kalmayarak, aynı zamanda, *more geometrico* (geometrik yolla) dediği tarzda pekiştirmeğe ve temellendirmeğe çalışmıştır. S.'nın kullandığı bu metod, sistemin özüne de dahil bulunmakta, âdeta eserin iskeletini teşkil etmektedir. S.'yı matematik determinizme götüren metodu değildir; tam tersine, o, bu metodu kullanmak suretiyle, âlemi matematikçi gibi, yani determinist gibi tasarlar. Descartes, Eflâtun, Pythagoras için olduğu gibi, onun gözünde de felsefe genelleştirilmiş bir matematiktir.

Hazırlıksız olarak Ethica'nın daha ilk sahifesini açan ve *cevher, sıfat, tavır* târifleri ile gerçek anlamı kendisinden kaçan aksiyomlar önünde bulunan okuyucu, kendisinin her türlü gerçeklikten çok uzak bulunduğunu hükmedebilir. Bununla beraber, bu tesbit doğru olsa bile, S. sisteminin temelli kavramlarının cevher, sıfat ve tavır olduğunu da unutmamak lâzımdır. S., "*cevher*'le, yalnız kendisiyle var-olan ve düşünülen, yani var-olmak için başka hiç birşeye ihtiyacı olmayan ve düşünülmek için, başka hiçbir kavrama ihtiyacı olmayan şeyi anlıyorum." "*Sıfat*'la aklın cevherde onun mahiyetini teşkil eder diye düşünülen şeyi anlıyorum." "*Tavır*'la cevherin affeksiyonlarını, yani başka şeyde bulunan ve onun vasıtasıyla düşünülen şeyi anlıyorum" diyor.

S. bu târiflerden hareket ederek, dedüksiyon yoluyla sistemini kurmakta ve böylece panteist bir görüş içinde maddeciliği ve ruhculuğu (spiritualizmi) birleştirmesi bakımından, birbirine karşı birçok düşünce yollarının birleştikleri ve yine kendisinden birbirine aykırı yolların doğduğu büyük bir hareket noktası olmak bakımından, kendi cinsinden tek ve örneksiz bir felsefe sisteminin kurucusu olmaktadır. Tanrı, bu sistemde, asla âlemin, kelimenin gerçek ve kabûl edilen mânâsıyle sebebi, dışarıdan tesir eden ve onu ilk ve son defa yaratan sebebi değil, fakat eşyanın daimî dayanağı, kâinatın bizzat cevheridir. Tanrı, dualizmin ve Hıristiyanlığın öğrettiği gibi, ne âlemin geçici yaratıcısı, ne de hattâ kabbalistik ve gnostik düşüncenin kabûl ettiği gibi, onun babasıdır; o, *Sub Specie Aeternitatis* (Ebedîlik Görünüşü Altında) düşünülen âlemin kendisi, ezelî ve ebedî âlemdir. Tanrı ve âlem kavramları S.'ya göre bir tek ve aynı şeyi gösterirler: Aynı zamanda, bütün varlıkların kaynağı (natura naturans) ve onun neticeleri gibi düşünülen bu varlıkların hepsi (natura naturata) olan tabiat. Bu düşünce tarzı itibariyle S. ne akozmist, ne ateist değil, fakat kelimenin bütün mânâsiyle kozmoteist yahut panteisttir; yani onun kozmosu Tanrı'nın ta kendisi ve Tanrı'sı, kozmosun cevheridir.

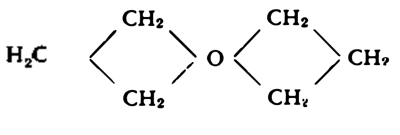
S., daha kendi zamanından beri tam determinizme ait fikirleriyle ilim felsefesinde, paralelciliğe ait fikirleriyle psiko-fizyolojide, psiko-fizikte, yaratılmış tabiatın izafiliğine ait fikirleriyle ahlâk ve siyaset alanında çok derin tesirler yapan filozoftur. S., çok defa "filozoflar filozofu" olarak adlandırılmıştır. Ortodoksluktan ve kavi rasyonalistlikten yoksun olduğu için, S. bir çok iftiralara uğramasına rağmen, tenkitçileri arasında bile tesiri asla ihmal edilebilir değildir.

S.'nın ana eseri, klasikler serisinde H. Z. Ülken tarafından *Etika* adıyla (1. cilt: 1945; 2. cilt: 1947'de ve ikinci baskısı tek cilt olarak 1965'te) Türkçeye çevrilmiştir. (R. K.)

SPİRAL, bir merkez veya bir eksen etrafında dönen ve oradan uzaklaşan geometrik şekilleri tanımlamak için kullanılan bir matematik terimi. Zemberek, döner merdiven, helis yaylar ve düzlemle ilgili olmayan loksodromlar (verilen bir eğri ailesini sabit bir açı altında kesen eğriler) birer S. örneğidir.

SPİRAN, moleküleri iki veya birçok halkadan oluşan halka yapılı hidrokarbon maddeleri. Bu arada, sonuncular, ortaklaşa, sadece tek bir karbon atomuna sahiptirler;

Örnek :

SPİRİTUALİZM [Al. *Spiritualismus;* Fr. *spiritualisme;* Ing. *spiritualism;* İt. *spiritualismo*], "felsefe-i rûhâniyye, rûhâniyyûn mezhebi, hikmet-i rûhâniyye, rûhiyye, mezheb-i mâneviyyûn" karşılığında kullanılan âlemin mânevî bir temele dayandığını ileri süren doktrinlerin genel adı. Başka deyişle, ruhun, yani şuurlu düşüncenin bağımsızlığını ve öncülüğünü tanıyan her doktrine de S. adı verilebilir.

A. Dar anlamda: Ruhun mânevîliğini, yani insanda, aslen organizmadan müstakil cevhere ait bir prensibin, faaliyeti ona bağlı olsa bile, var-oluşunu kabûl eden her doktrin, S.'e denk düşer. S. materyalizmin zıddıdır. Marxist bakış açısından S.'in, her gerçek olanı zihne veya düşünceye ircâ eden idealizmle aynileştirilmesi, aslında yanlış ve kasıtlıdır.

1) Psikoloji bakımından, tasavvurlar, zihnî ameliyeler ve iradeyle ilgili fiiller, fizyolojik olaylarla açıklanamaz;

2) Ahlâk ve sosyoloji bakımından, insanda ve toplumlarda farklı gayeler ve hattâ kısmen çatışma hâlinde iki sistem vardır: Bunlardan biri hayvanî tabiattaki ilgileri; ötekisi ise, asıl insan hayatının ilgilerini temsil eder. Zaten, insan ruh ve bedeni olan çift-yüzlü bir varlıktır: Kaderi gereği, melekeleriyle ruhu bedene üstündür; esasen S.'in temelli inancı budur.

B. Geniş anlamda: Ruhun mânevîliği görüşüyle birlikte, Tanrı'nın var-oluşuna iman eden ve insanın akla dayanan faaliyetinin asıl gayesini teşkil eden mânevî ve ahlâkî değerlerini tanıyan doktrin de S.'dir. Ontolojik anlamdaki bu anlayış, bir bakıma, geniş anlamda S. demektir. Bu kabûl tarzına göre, sıfatları itibariyle birbirinden kökten ayrı iki cevher vardır; bunların biri ruh olup, temelli karakterleri düşünce ile hürriyet; öteki de maddeden ibaret olup, temelli karakterlerini yer kaplama ile hareketin (veya enerjinin) tamamen mekanik intikali teşkil eder.

Aslında S.'in dar ve geniş (ontolojik) anlamları arasında açık ve seçik bir zıtlık hâli vardır. "Ruh" kavramının karşı-tezi, Descartes'cı geleneğe göre, geometrik, mekanik olaylarla birlikte, gayelilik söz konusu olmaksızın, yer kaplamadır. Bu karşı-olma hâli içinde, biyolojik hayat, organik içgüdüler ve içtepilerin hepsiyle birlikte ruhtan ayrılır. Descartes için biyolojik hayat, tamamen yer kaplama ve mekanizm alanına aittir; ihtiyaçlarımız ve ihtiraslarımız ancak hayvanî ruhların hareketlerini ifâde eder. Halbuki Leibniz'in nazarında,

yer kaplama bir cevher olup, hayat kavramı, aynı zamanda bir tarafitan sırf monadolojik görüşe ve öte yandan da mekanik ve geometrik olaylarla âlemin tasavvuruna karşıdır. Bu bakımdan hayat, bazı "hâkim" monadların, bir sonsuzluğu olan başka monadlardan mürekkep bir bedeni olduğu vakıasının sonucudur; merkezî monad da âlemin geriye kalan kısmıyla münâsebetlerini ifâde eder.

Felsefe tarihinde ilk spiritualist anlayış, Pythagoras ve okulunda görülmüştür. Pythagoras'cılar, ruhun varlığını, ebedîliğini ve başka bedenlere girmek üzere, ölümden sonra devam ettiğini kabûl etmiştir. Aslında bu görüş, İonya okuluna mensup fizikcilerin maddeci anlayışına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

Daha sonra, maddenin inkârına varan düşünceyi tanrılaştıran Eflâtun spiritualist anlayışı felsefî olarak temellendirdi. Eflâtun'a göre, ruhun bedenden önceliği ve ölmezliği söz konusudur. Aristoteles de, her ne kadar ruhta ölmezliğe benzer bir şey olduğunu söylüyorsa da, ferdî ruhun ölümsüzlüğünü kabûl etmez. Yeni Eflâtun'culuğun kurucusu Plotinos da, ferdî bütün ruhların temelinde, sonsuz şekiller altında kendini gösteren, bir tek ruhun varlığını, yani âlemin ruhunu kabûl eder. Plotinos, sudura esas olan bir panteizm içinde kaldığı hâlde, Spinoza'nın panteizminde, yer kaplama, değişerek cisimleri teşkil eder; düşünce de sonsuz farklılaşarak ruhları teşkil eder. Leibniz de monadlar âlemiyle yalnız ruhların varlığını ve dolayısiyle müşahhas S.'i savunmaktadır. Romantik felsefenin temsilcileri olan Fichte, Schelling ve Hegel'de ruh anlayışı, farklı görünüşler ortaya koymakla beraber, Alman idealist felsefe sistemi çizgisinde, temelde spekülatif felsefeden ilhâm alan spiritualist görüşe bağlı düşünürlerdir. S., Berkeley'in müsbet doktrinidir; bu mutlak S. anlayışı Berkeley'de maddeyi de inkâra götürür.

Main de Biran ile onun psikolojik çalışmalarını Ravaisson da mutlak S. yönünde yorumlar. Ona göre âlem bütün olarak ruhtan ibarettir ki, tabiat kanunları denilen tekrarlar, onun "alışkanlık"larıdır. Bergson için de hayat, Descartes'ın anlayışının tam tersine, temelde ruhla aynı mahiyettedir; ancak alışkanlıkla uyuşmuş, yarattığı mekanizmlerin oyunuyla zorlanmış bir hayat hamlesi vasfı aldığı zaman, arızî olarak ona karşı olur. Aslında bütün bu doktrinler itiraz götürmez bir surette, spiritualisttir. Ferdî tasavvurları ve menfaatleri kolektif tasavvurlara ve menfaatlere karşı tutan Durkheim'in görüşü de spiritualist olarak adlandırılmaktadır. Fakat ahlâkî ve psikolojik S., Descartes'cılığın düşünce ve yer kaplama arasında kurduğu karşı - olma hâlinden başka bir şeydir; bu S., tasavvur ile tasavvur olunmuş veya tasavvur edilebilir arasında bir ayırma tâbi değildir; bu yaşayan (canlı) düşünce ile mekanizm arasındaki karşı - olmadan çok hayvanî hayat ile mânevî hayat arasındaki karşı - olma hâlidir.

Aslında S., ruhun veya değeri itibariyle herkesce kabûl edilmiş realiteyi aşan gerçek bir eylem gücünün ırca edilmezliğini ileri süren bir doktrindir. S. başka deyişle, ancak ruhu mutlak tanıyan doktrindir.

C. S. deyimi, İngilizce'de ruh - çağırıcılık (Fr. *spiritisme)* anlamında da kullanılmaktadır. Buna göre, ölülerin ruhları maddî, fakat son derecede ince ve küçük olan, adına "périsprit" denen bir bedeni muhafaza ederek sürüp gider; bunlar her ne kadar görünmez iseler de, bazı şartlarda, bilhassa medyumlar sâyesinde canlılarla haberleşmeye girebilirler. Böylece S., ispiritizma (b. bk.) mukabilinde bir anlam kazanmış olarak, ölülerin ruhlarıyla haberleşmek suretiyle, gizli ve örtülü kalmış bilgilerin açıklanmasına ve geleceğin bilgisini edinmeye yöneltilmiş bir doktrin şeklinde kullanılmaktadır. (R. K.)

SPİROGRAFİ, akciğerlerin normal çalışıp çalışmadığını göstermek için akciğer fonksiyonlarının bir grafik hâlinde, özel âletlerle, çizilmesidir. Burada akciğerlerin istirahat hâlindeki solunumla aldığı veya verdiği hava miktarı, derin bir soluk vermeden sonra alınan hava miktarı, tam bir soluk vermeden sonra akciğerlerde kalan hava miktarı ölçülür. Bu testler birçok akciğer hastalığı hakkında fikir verir.

SPİROKET (Lat. *spirochacta)*, uzun ekseni etrafında bükülmüş veya yılan gibi dalgalı olan ipçik veya şerit şeklindeki mikrop çeşidi. Bu mikroplardan spiroketa, treponema, leptospira gibi cinsler vardır. S.'lerin bir kısmı insanlarda hastalık yapar, bir kısmı yapmaz. Dönüşlü hummâya sebep olan S. (spirochaota recurrentis), 10 - 15 mikron uzunluğunda ve 0,24 mikron kalınlığındadır. Bu mikroplar, insan kanında, enkomesine çoğalırlar.

Treponema pallidem, firengi yapan mikroptur. Leptospira (ictero - haemorrhagiae) ise, kanamalı sarılığın sebebidir. Vücutları gayet nârin yapılıdır. Kolaylıkla bölünebilirler. Bunlarda klorofil yoktur. Çekirdekleri belli değildir. Kromatin protoplazma içinde dağılmış olduğundan, boyandıkları zaman, homojen bir manzara gösterirler. Büyük bir kısmı tatlı ve tuzlu sularda yaşar.

SPİROKETOZ (Lat. *spirochaetose)*, spiroketlerin yaptığı hastalıklara genel olarak verilen ad. Bunların içinde spiroketa, treponema, leptospira'ların yaptığı dönüşlü hummâ, firengi ve sarılıklı kanama sayılabilir.

SPİROMETRE (Fr. *spiromètre)*, kuvvetle bir nefes aldıktan sonra kuvvetle bu nefesi verirken çıkarılan havanın hacmini ölçmeye yarayan âlet. Genel olarak solunum sırasında çıkarılan havanın hacmindeki değişiklikleri ölçer.

SPITTELER, Carl Friedrich Georg (Basel 1845 - Lucerne 1924), 1919 Nobel edebiyat mükâfâtını kazanan, İsviçreli şâir ve romancı. Basel, Zürich ve Heidelberg üniversitelerinde hukuk ve ilâhiyat tahsil etti. Finlandiya ve Rusya'da özel öğretmenliklerde bulunduktan sonra 1879'da İsviçre'ye dönerek kendini edebiyata verdi.

S.'in gayesi, idealizmi canlandırıp klasik formlara dönerek edebiyata yeni bir hava getirmekti. Ünlü destanlarında hep bu gayeyi gerçekleştirmeye çalıştı. İlk eseri olan *Prometheus und Epimetheus* (Prometheus ve Epimetheus) [1881] destanında Schopenhauer ve Nietzche'nin tesirleri görüldü. Bu eserinden sonra 1883'te *Extramundana*, 1889'da *Schmetterlinge* adlı şiir koleksiyonları çıktı.

S.'in en önemli eseri ve şâheseri *Der Olympische Frühling* (Olimpos Baharı) [1900 - 1905] adını taşıyan büyük destanıdır. Nobel mükâfâtını da en çok bu eseri sâyesinde kazanmıştır. Başlıca romanları *Imagao* (1906) ve *Die Madchenfeinde*'dir (1907).

SPITZBERG, Kuzey Buz Denizi'nde, Norveç'e ait takımada. Takımadaya dahil adalar şunlardır: Batı S., North East Land, Prens Charles Foreland, Barents ve Edge. Adaların en büyüğü Batı S., hepsinin yüzölçümü 62 370 km² dir. Batı S.'in büyük bir kısmı hâlâ buzullarla kaplıdır; geri kalan kısmında yine buzulların açtığı fiyorlar vardır.

Adaların bahsi, ilk defa 1194 yılına ait İzlanda vekayinâmelerinde geçer. Daha sonra Holandalı denizci Willem Barents tarafından 1596'da yeniden keşfedilen adalar, XVII. yüzyılda balina avcılığı bakımından önem kazandı. Daha sonra maden kömürü keşfedildi. Maden ocakları, günümüzde, Norveçliler'le Ruslar tarafından işletilmektedir.

SPITZER, Leo (Viyana 1887 - Fonte dei Marmi, Toscana 1960), Avusturyalı dil bilgini ve edebiyat tarihçisi. Berlin üniversitesinde okudu. Bonn, Marburg ve Köln üniversitelerinde profesör olarak çalıştı. Daha sonra Hitler rejiminden kaçarak Türkiye'ye geldi ve Istanbul üniversitesi edebiyat fakültesinde görev aldı (1933 - 1936). 1936'da Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti ve John Hopkins (Baltimore) üniversitesinde ders verdi. Hayatının son yıllarını İtalya'da geçiren S., Romanoloji alanında yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. Özellikle Fransız (Rabelais, Balzac, Proust) ve İspanyol (Cervantes) edebiyatı üzerinde dil ve üslûb bakımlarından birtakım çalışmalar yapmıştır. S., bu çalışmalarıyla Karl Vossler'in kurmuş olduğu "estetik ekol"e katılır. Yeni filoloji (veya neofiloloji) adıyla da anılan bu ekolün belli başlı temsilcileri (E. Lerch, H. Hatzfeld, H. Rheinfelder, F. Schürr, V. Klemperer, L. Olschki) de Roman filolojisi alanında daha çok stilistik çalışmaları yapmışlardır. S., Roman dilleri üzerine stilistik ve semantik çalışmaları yaptığı gibi, etimolojik etüdler de yazmıştır. Belli başlı yayın ve eserleri şunlardır: *Die Wortbildung als Stilistisches Mittel. Exemplifiziert an Rabelais. Nebst einem Anhang Uber die Wortbildung bei Balzac in Seinem "Contes Drolatiques"* (Stilistik bir araç olarak söz yapımı) [1910]; *Stilistisch - Syntaktisches aus den Spanisch - Portugiesischen Romanzen* (İspanyol - Portekiz Romanslarında Stilistik ve Sentaks Gözlemleri) ["Zeitschrift für Romanische Philologie" 1877, 35; yeni bas. 1911]; *Stilstudien* (Üslûb Araştırmaları) [I - II, 1928]; *Aufsätze zur Romanischen Syntax und Stilistik* (Roman Sentaksı ve Stilistiği Üzerine Yazılar) [1918]; *Romanische Literaturstudien* (Roman Edebiyatı Araştırmaları) [1932]; *Essays in Historical Semantics* (Tarihî Semantik Üzerine Denemeler) [1948]; *Linguistics and Literary History* (Dil İlmi ve Edebiyat Tarihi) [1948].

SPLİT, Yugoslavya'da Adriya denizi kıyısında bir şehir. Nüfusu: 153 000 (1971). Önemli bir ticaret ve balıkçılık limanı olan S.'de tersaneler, çimento fabrikaları vardır. Plastik eşya yapımı gelişmiştir. XV. yüzyıldan kalma belediye sarayı müze hâline getirilmiştir. Şehrin yakınında Salone harabeleri bulunur. IV. yüzyılın başında Diocletianus tarafından muhteşem bir saray inşa ettirilmişti; Salone şehrinin yıkılmasından sonra sarayın yıkıntıları üzerine yeni bir şehir kuruldu (615). Bu şehir önce imparatora bağlıydı. 1133 - 1327 ve 1357 - 1420 yıllarında Macarlar'ın, Venedikliler'in, 1806 - 1813 yıllarında Fransızlar'ın, 1814'te Avusturyalılar'ın eline geçti. 1918'de Yugoslavya'ya bağlandı. Bugün Yugoslavya'nın önemli turistik şehirleri arasında yer alır.

SPLİT: Şehrin genel görünüşü

SPOHR, Ludwig (Braunschweig; 5 nisan 1784 - Kassel, 22 ekim 1859), Alman kemancısı, orkestra şefi ve bestekârı. Beş yaşında keman çalmaya ve beste yapmaya başladı.

Kemancı olarak Hamburg'da verdiği başarılı konserlerle tanınmaya başlayan S., daha sonra Braunschweig dükünе müzisyen olarak hizmet etti.

1804 yılında Berlin, Leipzig ve Dresden'de çeşitli konserlerde çaldı. 1805 yılında ise Gotha dükünün müzik topluluğuna girdi. Orkestra için yaptığı bestelerini *Die Prüfung* adlı ilk operası takip etti.

1807 yılında çıktığı Almanya turnesinde, Stuttgart'da Weber ile tanıştı. 1809 yılında Frankenhausen'de yapılan ilk müzik festivalini yönetti. 1811 yılında ikinci müzik festivalini de yöneten S., bu arada, mi bemol ilk senfonisi ile ilk oratoryosunu besteledi.

1812 yılında ilk defa Viyana'ya gitti. 1815 yılına kadar Viyana tiyatrosu orkestrasının şefliğini yaptı. Bu yılda, Viyana'dan ayrılarak; Almanya, İsviçre ve İtalya'da, daha sonra da 1817'de Holanda'da kemancı ve orkestra şefi olarak çeşitli konserler verdi. Bu arada tanınmış *Faust* ve *Zemire Und Azor* adlı operalarını besteleyen S. 1820 yılında Londra filarmoni orkestrası ile çaldığı konçertosu ile büyük bir başarı kazandı. Bu başarısını senfonisini tanıtarak da sürdürdü.

1822 - 1827 yılları arasında Kassel'de müzik genel yönetiiciliği yaptı. Bu devrede, *Jessonda* adlı operası ile *Die Letzten Dinge* adlı oratoryosunu besteledi.

1842 yılında Wagner'in *Fliegende Holländer* (Uçan Hollandalı) ve 1853 yılında *Tannhäuser* operalarını Kassel'de, Beethoven'in *Missa Solemnis* (Muhteşem Mess) ve Dokuzuncu senfonisini (Choral Symphonie) Bonn festivalinde başarı ile yöneterek tanıttı.

Kemancı olarak büyük bir şöhrete kavuşan S.'un, Paganini'den ayrı bir tekniği vardı. Besteleri ise oldukça renkli ve romantiktir.

Bestelediği dokuz senfonisi arasında; op. 116 yedinci (dubl) senfonisi *Irdisches und Göttliches im Menschenleben* (İnsanın Dünyevî ve İlâhî Hayâtı), op. 137 dokuzuncu senfonisi ise *The Seasons* (Mevsimler) adı ile tanınmıştır.

Orkestra için; uvertürler fantezi ve vals gibi parçalar besteleyen S. 15 keman konçertosundan başka, klarinet, viyolonsel konçertoları ile iki, üç, dört çalgı için konçertolar ve ayrıca konçertinolar da besteledi.

Başlıca operaları arasında; *Die Prüfung* (1806), *Alruna* (1808), *Der Zweikampf mit der Geliebten* (1811), *Faust* (1816 ve 1852), *Zemire und Azor* (1819), *Jessonda* (1823), *Die Kreuzfahrer* (1845) bulunmaktadır. Ayrıca, *Die Letzten Dinge* diğer oratoryoları arasında yer almaktadır.

Keman ve piyano için çeşitli parçaları yanında, oda müziği çeşidinden; iki keman için (düo) 20 parça, üçü piyanolu trio olmak üzere çok sayıda trio, 34 yaylı çalgılar kuvarteti, 7 yaylı çalgılar kenteti, piyanolu kentet (op. 130), sekstet (altılı), septet (yedili), oktet (sekizli), nonet (dokuzlu) gibi eserleri vardır.

SPOLETO, İtalya'da Perugia ilinde bir şehir. Nüfusu 38 300 Apennin dağlarının bir tepesi üzerinde bulunan S.'de Romalılar'dan kalma surlar, bazilika, tiyatro ve evler gibi birçok harabeler, XII. yüzyıldan kalma katedral vardır. S., M. Ö. III. yüzyılda Romalıların eline geçti. M. S. 570 yılında Lombard dukalığının idare merkezi oldu. Lombard devletlerinin Charlemagne tarafından fethinden sonra şehir Frank dukasının eline geçti (VII. - X. yüzyıl). Bu devir şehrin en parlak devri olmuştur. Charlemagne S.'yu papalık devletine verdi. İmparatorluk devrinde Trasimeno departmanının idare merkezi oldu (1809 - 1814).

SPONTİNI, Gesparo Luigi Pacifico (Maiolati 1774 - Maiolati 1851), İtalyan bestekârı. 1791 yılında Napoli'de Turchini konservatuvarında Sala ve G. Tritto'dan da şarkıcılık dersleri aldı.

1796 yılında Roma'da ilk operası olan *I Puntigli Della Donna* temsil edildi. Bunu izleyen diğer iki operası da Roma, Venedik, Floransa, Napoli ve Palermo'da başarı ile sahneye konuldu.

1803 yılında Paris'e yerleşti. Aynı yıl Paris'teki ʻİtalyan tiyatrosu'nda oynanan *La Finta Filosofa* adlı hafif operası ile başarı kazandı. Bunu izleyen *Julie* ve *La Petite Maison* (Küçük Ev) adlı komik operalarında aynı başarıyı gösteremedi.

1804 yılında Paris'te yazdığı *Milton* adlı opera seria (ciddî opera) çeşitli Alman şehirlerinde de tanındı. S. kendini şöhrete kavuşturan ve Avrupa'da tanıtan *La Vestale* (Vesta Rahibesi) adlı operasını 1805 yılında bitirdi. Gluck tarzında yazdığı bu operasını diğer başarılı bir opera olan *Fernand Cortez* izledi.

· 1810 - 1812 yılları arasında İtalyan Operasının yöneticiliğini yaptı. 1812 yılında kendine karşı olanların etkisi ile bu görevinden uzaklaştırılan Spontini, XVIII. Louis tarafından tekrar İtalyan Operası yöneticiliği ve saray bestecililiğine getirildi. *Pelage ou la Roi de la Paix* (Pelagius veya Barış Kralı), *Les Dieux Rivaux* (Rakip Tanrılar) gibi operalarından sonra, kendini ortaya koyan bir diğer operası olan *Olympie* adlı operasını besteledi.

1819 yılında Paris'ten ayrılarak Berlin'e gitti. Kral III. Friedrich Wilhelm tarafından Berlin saray bestecisi ve musiki genel yöneticisi olarak tâyin edildi. *Lalla Rooky* (1921) adlı operasını, 1822 yılında *Nurmahal oder des Rosenfest von Kaschmir* (Nurmahal veya Keşmir'in Gül Şenliği) adı altında yeniden şekillendirdi. *Alcidor* (1825) ve *Agnes von Hohenstaufen* (1829) operaları ile beste çalışmalarını devam ettirdi.

1829 yılında Hall üniversitesi tarafından kendisine "doktor" unvanı verilen S., Prusya Kralı Friedrich'in 1840 yılında ölmesi üzerine saraydaki görevinden, 1841 yılında *Don Giovanni* operasının temsilinden sonra da Berlin'den ayrılarak Paris'e döndü.

1848 yılında sağlığı sebebiyle ruhî çöküntü geçiren S., son yıllarını doğduğu yer olan Maiolati'de geçirdi.

SPOR, kişinin ferdî veya kolektif oyunlar şeklinde, kafasını dinlendirmek, bedenini rahatlatmak, kendine ve bir rakibe karşı mücadele heyecanını yaşamak için yaptığı vücut hareketlerin hepsine verilen genel ad. S., çeşitli bölümlere ayrılır :

a) Atletik S.'lar : Atletizm, cimnastik, halter,

b) Atlı S.'lar : At yarışları, binicilik yarışmaları,

c) Deniz S.'ları : Kürek, kano, sutopu, yelken, yüzme,

d) Dövüş S.'ları : Boks, catch, judo, eskrim, güreş, teakwando,

e) Kış S.'ları : Bobsleigh, buz hokeyi, kayak, tramplen atlama, patinaj,

f) Mekanik S.'lar : Deniz motörü, motosiklet, otomobil, uçak,

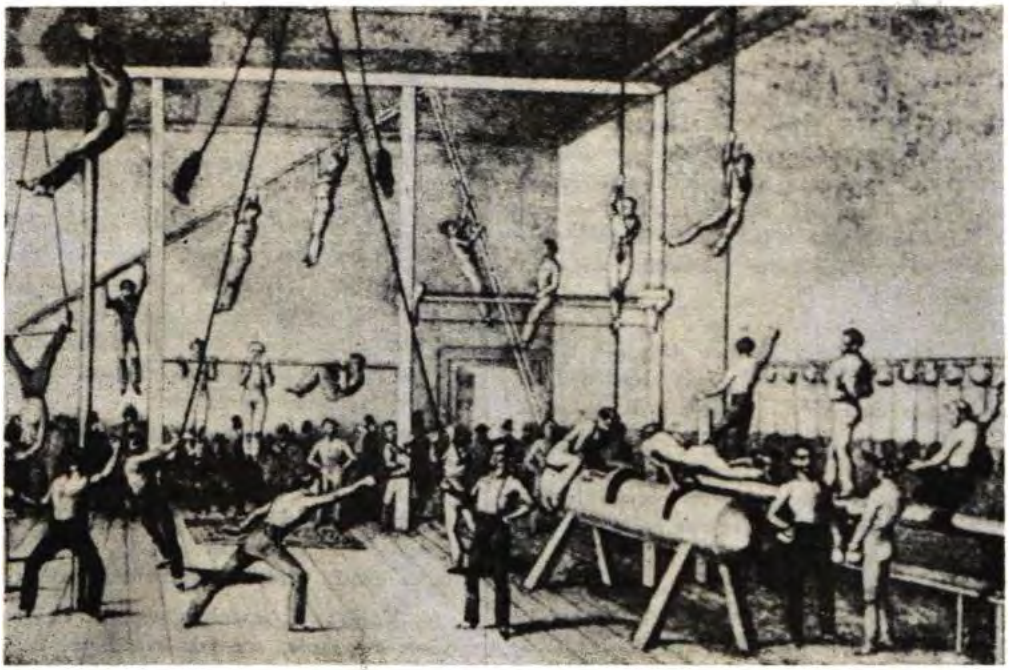
g) Takım S.'ları : Beyzbol, basketbol, çim hokeyi, futbol, hentbol, kriket, rugbi, voleybol.

S.'u zevki için yapanlara "amatör sporcu", S.'u bir meslek hâline getirip bundan para kazananlara ise "profesyonel sporcu" adları verilir. Millî ve milletlerarası S. yönetmelikleri ile amatör ve profesyonel sporcuların sportif gösteri ve faaliyetleri birbirinden ayrılmıştır.

S.'un ana amacı başarı sağlamak, rakibi ya da rakipleri yenmektir. Bu hâl takım sporlarında sayı yapmak, bâzı ferdî sporlarda hedefe en çabuk ulaşmak, dövüş sporlarında ise rakibe üstünlük sağlamak esaslarına dayanmaktadır. Kule ve tramplen atlama, artistik patinaj ve artistik cimnastikte ise hedef estetik yönden hareket mükemmeliyetidir.

Tarih : S., insanlıkla yaşıt bir tarihe sahiptir. En ilkel vücut alıştırmaları arasında insanın yer değiştirme şekli olan yürüme ve koşma bulunmaktadır. Sinir sistemi ile kas ve eklemlerinin kendisine verdiği bu imkânı kullanan insan, karnını doyurma, hayatını sürdürme, kaçıp kurtulma ve kovalayıp yakalama mecburiyeti karşısında önce koşmaya başlamıştır. Daha sonra avı olan hayvan ve kendi cinsinden olanlarla yakından mücadele etmek zorunda kalınca kendi vücut ağırlığı ve kas gücünden yararlanmayı denemiş, bu da güreş adını verdiğimiz S.'u yaratmıştır. Güreş, iki canlı arasındaki mücadelenin en mükemmel şekli olarak gösterilmektedir. İnsanın, silâhsız, adam adama yakın mücadelesi ve en tabiî saldırısı veya savunma şekli ile bugün adına boks dediğimiz S.'u ortaya çıkarmıştır. Diğer ferdî sporların pek büyük bölümü de insanın tabiattaki hayat mücadelesinin ürünleri olarak doğmuş bulunmaktadır.

Vücut kültürü ile ilgili faaliyetlerin tarih çağlarına rastlayan ilk izlerini bütün medeniyetlerin beşiği sayılabilecek Orta Asya ile Ön Asya coğrafî bölümlerinde bulmak mümkündür. Bu bölgelerdeki medeniyetlerin hemen hepsinde vücut kültürüne verilen önemin asıl sebebi, çağlarının belirli bir niteliği bulunan savaşlarla yakından ilgilidir. Savaşları ancak güçlü, sağlam ve cesur kimselerin kazanacağını gören ve inanan bu medeniyetler, eğitim çalışmalarını bütünüyle bu amaca yöneltmişlerdir. Sümer, Asur, Babil, Hitit ve İyon uygarlıklarında S.'a ve beden eğitimine dönük bu çalışmalar ile sportif amaç taşıyan yarışmalara rastlanmaktadır. Bunlarla ilgili çeşitli tabletler ve kabartmalar günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır. Tarihî Babil şehrinin 20 kilometre kuzey - doğusundaki Kiş'te yapılan kazılarda ortaya çıkarılan bakırdan yapılma iki tekerlekli dört koşumlu ve sürücüsünün ayakta durmasına yarayan platformlu bir yarış arabası bunun delilidir. Bu buluş, M. Ö. 4000 yıllarında Sümerler'in yarış arabası kullandıklarını ve bunlarla yarıştıklarını ortaya koymaktadır. Sümerler'in aynı zamanda güreşte de başarılı oldukları bilinmektedir. Berlin müzesinde bulunan Sümer yazılı bir tablette "... Kuvvetli erler, karşılıklı olarak güçlerini belirten bir mücadeleye girişiyorlar" denilmektedir. Dünyanın en eski destânı olarak bilinen Gılgamış'ta Sümerler'in bu millî kahramanı insanlık gücünün, erkeklik idealinin ve vücut güzelliğinin bir sembolü olarak canlandırılmaktadır.

1860'ta Philadelphia'da Roper jimnazyumunda çalışmalar. Burada çeşitli atletizm çalışmaları yapılmaktaydı

SPOR

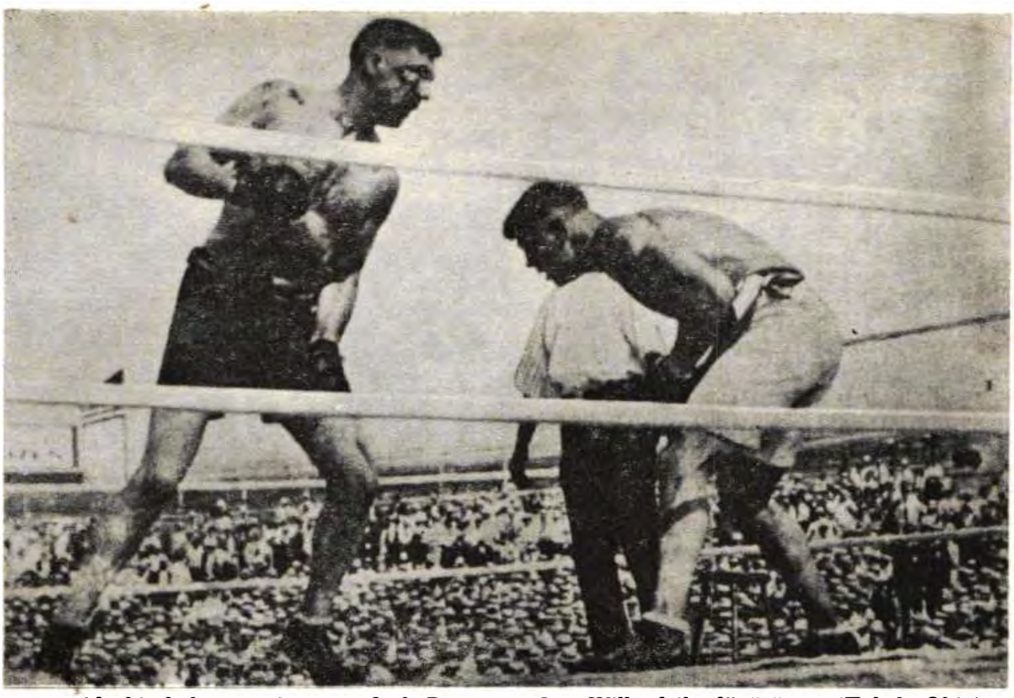
XVIII. yüzyılda bir tenis oyuncusu

Yukarıda Amerika kızılderililerinin bir oyunu, Aşağıda, 1875'te, Amerika'da ok çalışması yapan bir grup

1919'da bir boks şampiyonası; Jack Dempsey, Jess Willard ile dövüşüyor (Toledo-Ohio)

Yukarıda, bir engelli koşu müsabakasının finişi; aşağıda bir polo maçı

SPOR

Zamanın "tenis kraliçesi" diye tanıdığı Helen Willd, İngilterede Wimbledon'da bir maç sırasında

At yarışları Dünyanın her yerinde en sevilen sporlardan biridir. İşte bir koşuda finiş yerine doğru at süren yarışmacılar

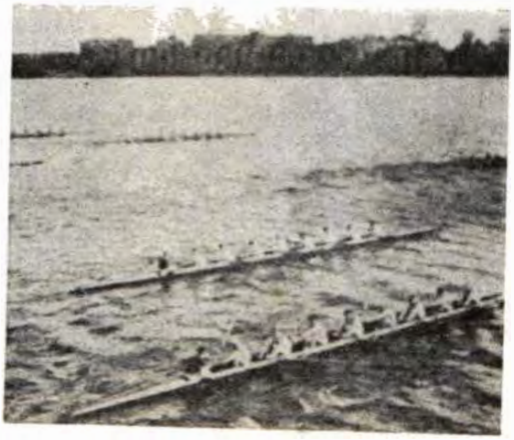
SPOR

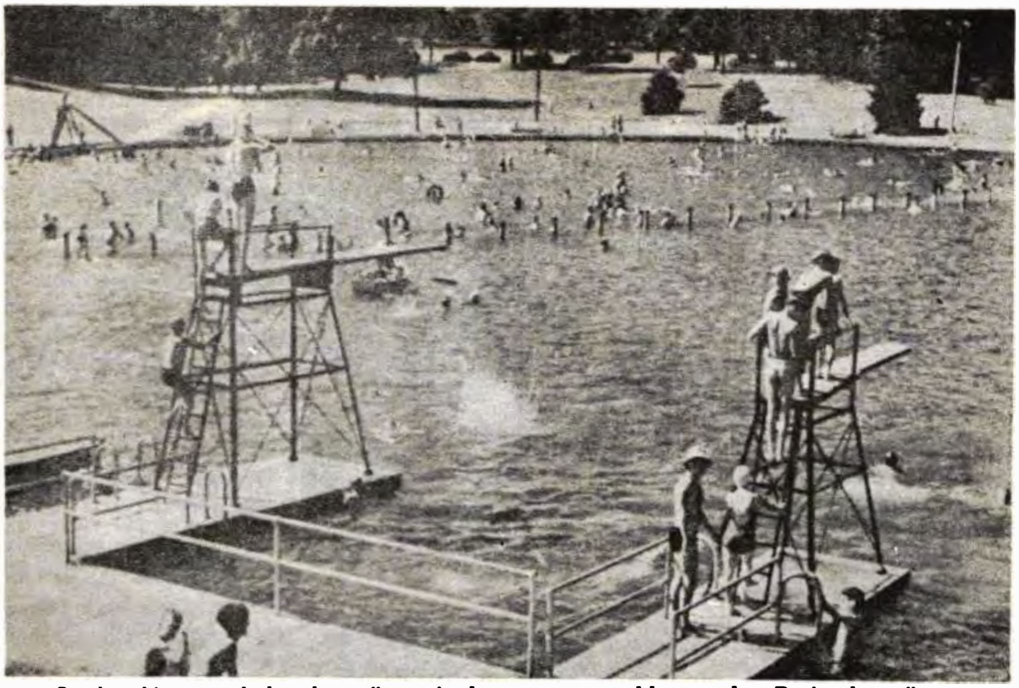
Dünyanın her yerinde sevilen bir spor kolu : Basketbol

Yukarıda bir buz hokeyi oyunundan bir sahne; aşağıda bir kürek yarışı

Sevilen bir spor kolu olan yüzmenin her yaşta meraklısı vardır. Resim bir yüzme havuzundaki atlama çalışmalarını gösteriyor

Yukarıda : Amerikalılar'ın pek sevdiği bir spor olan "bowling". Bazan 30 000 kişinin katıldığı müsâbakalar yapılır. Aşağıda : Zamanımızın en sevilen bir spor kolu olan bir futbol maçından görünüş

SPOR

Kış sporlarının en sevileni kayaktır. Aşağıda bir kayak müsabakası görülüyor

Asurlular'ın ise ok ve mızrakla yapılan avcılıkta pek büyük kabiliyet sahibi olduklarına dair çeşitli dökümanlar bulunmaktadır. Bunlar avcılığın yanısıra boks ve güreşte de ileriydiler. Aşurmak kazılarında elde edilen ve hâlen Louvre müzesinde bulunan bir Babil kabartmasında iki boksörün karşılıklı mücadelesi görülmektedir. Bu kabartma M. Ö. 2000 başlarına aittir.

Hitit güneş tanrısı Teşup adına tertipledikleri yarışma şenliklerinde iki tekerlekli araba yarışlarının, kılıç oyunları ve at yarışlarının tertiplendiği bilinmektedir. Bu yarışmalarda kazananların başlarına genç kızlar tarafından tapınakta kutsallanmış bira döküldüğü, üzerlerine çiçekler serpildiği ve şarkılar söylendiği bilinmektedir. Hititler'in tanrılar şerefine tertipledikleri bu sportif gösterilere çok daha sonraları Yunanlılar'da rastlanmaktadır. Boğazköy kazılarında ele geçen bir dokümanda Hitit krallarından Kikkuli'nin baş seyisi tarafından at idmanları anlatılmaktadır. M. Ö. 1360 yılına ait olan bu tablette yazılı olanlar bugünün modern atçılık çalışmalarını kıskandıracak güzelliktedir.

Eski Mısır uygarlığı ile ilgili belgeler de Mısırlılar'ın vücut kültürüne verdikleri büyük önemi belirtir. Bu faaliyet arasında, bugünkü anlamıyla cimnastik, boks, güreş, sopa eskrimi gibi mücadele sporlarının ön planda yer aldığı anlaşılmaktadır. Hâlen Torino müzesinde bulunan 20. Sülâle (M. Ö. 1200 - 1000) devrine ait boyanmış bir cam üzerindeki figürler, eski Mısırlılar'ın yer cimnastiğinde bugünkü modern sistemleri aynen uyguladıkları gerçeğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Mısırlılar'ın çeşitli top oyunlarında da büyük ustalık sahibi olduğu yine o zamanlardan günümüze ulaşan çeşitli belgelerden anlaşılmaktadır. Orta Nil'in kıyılarındaki Beni Hasan mezarlıklarında, duvarları baştan sona güreş tekniğine ait figürlerin kapladığı görülmektedir. Buradaki dört mezarda ortalama 400 kadar güreş figürü vardı. Mısır mezarlarında bulunan güreşle ilgili en eski figürlerin M. Ö. 2650 yılına ait olduğu tesbit edilmiştir. Ayrıca M. Ö. 1400 yıllarına ait eserlerde de Mısırlılar'ın boks sporuyla olan ilişkileri gözler önüne serilmektedir. Bir Nil medeniyeti olan Mısır'da yüzme sporunun da var olduğu çeşitli belgelerle sâbittir. Siut şehrinin hâkimi, kendinden söz eden bir metinde vaktiyle firavun çocuklarıyla birlikte yüzme dersleri almış olduğundan iftiharla bahsetmektedir. M. Ö. 3200 yıllarına ait bir toprak silindir üzerinde de Mısırlı bir yüzücü figürü vardır.

Öte yandan dünyanın en eski kavimlerinden biri olan Yahudiler'in de beden eğitimi ve S.'a verdikleri büyük önem ve değeri gösteren çeşitli belgeler günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlardan, Yahudiler'in ağırlık kaldırma, ok atma, sapanla taş atma, koşu ve yüzmede büyük ustalık gösterdikleri anlaşılmaktadır. Hattâ top oyunlarının dahi eski Yahudiler arasında çeşitli şekillerde uygulandığı ancak bunların dinî kurallara aykırı görülerek din bilginleri tarafından tutulmadığı bilinmektedir.

Eski çağlarda Yunanlılar gymnasium adını verdikleri cimnastikhanelerde çalıştıkları, stad adını verdikleri S. alanlarında yumruk dövüşü, güreş, pankras, yürüme, koşu, atma ve atlama müsabakaları ve araba yarışı yaptıkları bilinmektedir.

Eski Yunan'da Mora yarımadası üzerindeki yirmiye yakın "site"de yaşayan muharip halk, kendilerini her an savaşa hazır tutabilmek için vücut hareketlerine pek büyük önem verirlerdi. Sitelerden bâzılarında bu konuya taassup derecesine varan bir önem görülür. Öyle ki, yeni doğan erkek çocuklar yaşlılar tarafından sıkı bir muayeneden geçirilir, içlerinde bünyeleri sağlam görülmeyenler, uçurumlardan aşağı atılmak suretiyle öldürülürdü. Bazı sitelerde ise erkek çocuklar küçük bir yaşta ailelerinden alınır ve talimhanelerde özel surette yetiştirilirdi. Bu talimhanelerde ana prensip vücut sağlamlığı ve dövüş mükemmelliği idi. Mora sitelerinde dünya görüşü bu esasın üzerine kurulmuştu.

Tıpkı Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Mora sitelerinde de "jimnaz" adı verilen S. tesislerine rastlanmaktadır. Bu tesisler kasabalara kadar girmişti. Gençler bütün günlerini bu jimnazlarda çalışma içinde geçirirlerdi. Jimnazlara aşağı tabakadan olanlarla esirler kabûl edilmezdi. Buralara devam etmeyenler zerre kadar itibar görmedikleri gibi buradan mezun olanlar da yüksek tabakadan sayılırdı. Jimnazlarda beden eğitiminin yanısıra edebiyat ve felsefe de önemli bir yer alırdı. Plato, Pitagoras, Timokreon, Sokrate, Solon, Euripides gibi ünlü ilim adamlarının bu jimnazlardan yetiştikleri ve yine oralarda öğretmenlik yaptıkları bilinmektedir. Böylelikle vücut güzelliği ile kafa zenginliği bir arada ele alınmıştı.

Eski Yunan'da tanrı ve tanrıçalar adlarına tertiplenen büyük S. şenliklerine rastlanmaktadır. Şehirleri koruyucu tanrıça Athena adına tertiplenen "Panathen", Denizler tanrısı Poseidon adına tertiplenen "İsthmik", Güneş tanrısı Apollon adına düzenlenen "Pythik" bunların arasındadır. Ancak bu oyunların en önemlisi ve en kutsalı ise tanrılar tanrısı Zeus adına düzenlenen "Olimpia"dır. Bu kutsal oyunlarda yapılan sportif yarışmalar arasında koşular, güreş, atmalar, atlamalar, boks ve araba yarışları ön planda yer alırdı. Koşular, sürat ve mukavemet olarak ikiye ayrılmıştı. M. Ö. 520'de Olimpia programına konulan "Hoplito Dromos (zırhlı ve teçhizatlı koşu) ile koşuların kategorileri üçe yükseldi. Bu koşuda amaç, zorlukla mücadele olduğundan, yarış pistine kalın bir kum tabakası örtülürdü. Üzerlerinde zırhlı elbiseleri, başlarında demir miğferleri olan müsabıklar, ellerinde mızrak ve kalkanları ile koşarlardı. Bu koşuya en yüksek rütbeli subayların en büyük kumandanların dahi katıldıkları olurdu. Bu yarışmanın mesafesi 2 veya 4 stadyon (1 stadyon = 192 m 27 cm)'dur. S. alanlarının boyu 1 stadyon olduğundan buraları stadyon adıyla anılmıştı (Stadyum bu sözden gelir). Atmalar da bu sportif yarışmalarda önemli bir yer alırdı. Atmalar kadar, büyük ağırlıkları kaldırmak da önemliydi. Olimpia'da bulunan ve oradaki müzede saklanmakta olan 143,5 kilo ağırlığındaki bir taşın üzerinde "Etitrea'lı Bybon bunu elleriyle kaldırıp başının üzerinden geçirerek atmıştır" yazısı yer almaktadır. M. Ö. 708 yılında atlamaların da Olimpia programına dahil edildiği görülür. Bu atlamaların uzunluğuna ve yüksekliğine olmak üzere iki bölümde yapıldığı bilinmektedir.

"Pale" adı verilen güreşin Olimpia oyunlarına girmesi oyunların ihdasıyla yaşıttır. M. Ö. 632 yılında yapılan 37. Olimpia oyunlarında gençler, 624 yılında yapılan 39. Olimpia oyunlarında da çocuklar arasında güreş müsabakaları oyunlara dahil edilmiştir. Eski Yunan güreşinde yumruk ve tekme atmanın dışında her türlü harekete, hattâ boğaz sıkılmasına dahi izin verilirdi. Zamanla güreş soysuzlaşmış; kol ve bacak kırmayı, göz çıkarmayı hattâ boyun koparmayı mübah sayan vahşî bir şekle bürünmüştür. 20. Olimpia oyunlarından itibaren programa dahil edilmiş olan boks da zamanla güreşin tâlihsiz âkıbetine uğramaktan kurtulamamıştı. Şekil îtibâriyle modern boksa benzeyen, hattâ idmanlarında bugünkü kum torbalarının benzerleri kullanılan boks da, zamanla öldürücü bir S. hâlini almış, yumruklara kurşun levhalar sarmak ve sert muştalar kullanmak mübah sayılmıştı.

Eski Roma'da S. anlayışının Yunanlılar'dan farklı olduğu görülmektedir. Romalılar S.'a daha vahşî ve daha sert bir anlam vermişler, bu hâl gladiyatörlerin kanlı mücadelelerine kadar uzamıştır. Gerçi Romalılar jimnastiği ihmal etmemiş, her yerde jimnazlar açmışlardı amma bu tip sportif hareketler ancak palaistrada'lar ile hamamlardaki özel bölümlerde yapılmış, büyük arenalarda yapılan sportif yarışmalar ise kanlı, dövüşler hâlinde tecelli etmiştir. Bu yüzden eski Yunan'da sporcuların saf amatörlüklerine karşı eski Roma'da sporcuların bu işi meslek hâline getiren koyu profesyoneller oldukları görülmüştür. Romalılar bu kanlı sportif gösterileri arena ve circuslarda yapmışlar; gösteriler büyük seyirci kalabalığı tarafından büyük bir heyecanla seyredilmiştir.

Dünyada S.'un XIX. yüzyılda büyük bir reforma uğradığı görülmektedir. Bu yenilemenin yaratıcısı olarak dört kişinin adı geçer. Bunlar "Gymnasion'ların Piri" diye adlandırılan ve Napoléon'un işgaline karşı yurtsever bir amaçla jimnastikçiler yetiştiren Alman yazarı F. L. Jahn; ikincisi, İsveç jimnastiğinin yaratıcısı olarak kabûl edilen İsveçli şâir P. H. Ling; üçüncüsü Rugby kolejinin müdürlüğünü yaparken öğretime kesin reformlar getiren İngiliz tarihçisi ve ilâhiyatçısı T. Arnold; dördüncüsü ise meslekten bir asker olan ve Fransa'da, Grenelle parkında açtığı "Gymnase Normal" adlı jimnastikhane ile büyük bir hareket yapan İspanyol asıllı F. Amaros'tur. Bu dört önemli kişinin yaptıkları büyük reformlar ve S.'a verdikleri yepyeni yön ile dünya S.'u büyük bir reforma uğramış, hattâ bütün dünyada S. anlayışı yepyeni boyutlar kazanmıştır.

TÜRKLER'DE SPOR

Türkler'de S., Orta Asya bozkırlarında göçebe aşiretler hâlinde yaşadıkları çağlara kadar uzayan bir tarihe sahiptir. Türkler'in vücut eğitimine verdikleri önemde hareketli ve savaşçı bir topluluk oluşları kadar totem inançlarının da büyük rolü olmuştur.

Orta Asya bozkırlarında vahşî sürüler hâlinde dolaşan atı bulan ve evcilleştiren Türkler, atı yalnız bir savaş vasıtası olarak kabûl etmemiş, barışta da at sırtında çeşitli sportif oyunlar oynamışlar ve at yarışları yapmışlardır. Bugün Anadolu'da hâlâ oynanmakta olan kaçma - kovalama karakterli Gök - börü - Kız - börü ve Beyge oyunları Türk'ün at sırtındaki en eski sportif amaçlı oyunları arasındadır. Bugün adıyla tanınan ve at üzerinde oynanan S.'un menşei de Türkler'in Orta Asya'da oynadıkları Çöğen olmuştur. Çöğen, Orta Asya'dan Hindistan'a getirilmiş orada İngilizler tarafından görülüp beğenilerek Hindistan'da görevli İngiliz subayları tarafından Avrupa'ya getirilip Polo adıyla dünyaya tanıtılmıştır. Bir çeşit savaş idmanı olan cirit de Orta Asya Türkleri'nin atlı sporları arasında yer almaktadır. Eski Romalılar'ın yüzyıllar boyunca oynadıkları Troia oyununun aslı da Türkler'in an'anevî cirit oyununa dayanmaktadır.

Öte yandan tarihî belgelerin ortaya konmaya başladığı günden beri Türkler'in ok kullandıkları bilinmektedir. Ok ve yay Türk'ün gözünde at kadar kutsal bir anlam kazanmıştır. Bu yüzden eski Türk boylarında Üçok, Onok gibi adlara sık sık rastlanır. M. Ö. 1000 yıllarına ait olduğu tesbit edilen ve Tibet bölgesinde bir kayada bulunan at üzerinde ok atan Türk kabartması da Türkler'in bu S.'la olan ilişkilerinin ne kadar derinlere uzandığını anlatan önemli belgeler arasındadır.

Orta Asya'daki Türk boylarının en eski sporlarından biri de güreştir. Eski Türk boylarının, güreşi, düğün eğlencelerinden cenaze törenlerine kadar soktukları tarihî belgelerle kesin olarak sâbittir. İskit Türkleri'ne ait bir kemik avadanlık üzerindeki güreşçi figürleri de özellikle dikkati çeker.

Kayak da, Orta Asya'nın soğuk ve karlı buzlu ikliminde Türkler tarafından ortaya çıkarılmış bir araç olarak gösterilmektedir. Eski Çin kaynaklarında Türkler'in dizden aşağı kısımlarına taktıkları özel bir araçla kar üzerinde hızla koşup gittiklerini yazmaktadır. Bu yüzden Çinliler'in "tahta ayaklı Türkler" anlamına gelen "Muma - Tukyu" adını verdikleri de yine Çin kaynaklarından öğrenilmektedir.

Eski Türkler'in dinî geleneklere uyarak düzenledikleri törenlerde koşulara geniş yer verdikleri bilinmektedir. Bu arada Kırgız Türkleri'nin çocuklarının doğumunda 265 km'lik bir koşu tertipledikleri, bu koşuya kadınların da katıldıkları tarihî belgelerden öğrenilmektedir. Tunguzlar'ın düğün törenlerinde 107 km'lik mesafe üzerinde koşular ve atlama müsabakaları tertipledikleri bilinmektedir. Kolçaklar'ın da her üç yılda bir kutladıkları bayramlarında çeşitli yarışmalar yaptıkları belgelerle sâbittir.

Kâşgarlı Mahmûd, 900 yıl önce yazdığı "Dîvânü Lugati't Türk" adlı eserinde Orta Asya'daki Türk boylarının içi hava ile doldurulmuş kuzu derisinden yapılma bir topu ayakla vurmak suretiyle karşılıklı kalelerden içeri sokmak esasına dayanan "Tepük" adlı bir oyun oynadıklarından bahsetmektedir. Tepmek, tekmelemek anlamına gelen "Tepük"ün bugünkü futbolun tamamen benzeri bir oyun olduğu anlaşılıyor.

Boks ve yüzmenin de Türkler tarafından Orta Asya'da tatbik edilen S.'lar olduğu tarihî bir takım belgelerle sâbittir. Öte yandan yine Orta Asya'da Türk boylarının özel şekilde hazırlanıp içi yine özel şekilde ısıtılan çadırlarda üzerlerine kalın keçe battaniyeler örtünmek suretiyle terleme kürleri yaptıklarına dair belgeler de Finliler'in dünyaca ün yapmış bulunan "sauna"larının nice yüzyıllar önce ilk defa Türkler tarafından ortaya çıkarılıp tatbik edildiğini isbat etmektedir. Bu sistemin Fin Türkleri tarafından Finlandiya'ya götürülüp orada "Fin hamamı" da denilen "sauna" şekline dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Osmanlılar döneminde de Türkler'in Orta Asya'dan getirdikleri çeşitli sporları yapmaya devam ettikleri görülmektedir. Cirit, Çöğen ve Gök - börü bunların başında yer almaktadır. Bu arada okçuluk da Osmanlı Türkleri'nin gözünde Orta Asya boylarındaki kutsallığını aynen korumuştur. Orhan Gazi'nin Bursa'yı fethettikten hemen sonra burada büyük bir okmeydanı yaptırmış olması, Fatih Sultan Mehmed'in de İstanbul'un fethinden hemen sonra Haliç sırtlarında büyük bir okmeydanı kurdurduğu görülmektedir. "Meydan-ı Kemankeşânî" adıyla da anılan İstanbul Okmeydanı'nın bir bölümü dünyanın en eski spor alanlarından biri olarak günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır. Bu meydanda kırılan rekorlar için sahiplerinin adına dikilmiş bulunan yüzlerce menzil ve nişan taşından günümüze bâzı örnekler ulaşabilmiştir. Orta Asya'dan getirtilen S. geleneklerinin bu dönemde daha ciddî esaslara dayandırılıp müesseseleştirildiği görülmektedir. Bu dönemde yeniçerilerin eğitiminde ve enderun mekteplerinde idmanlara önemli yer verilmiştir. Bu arada taht şehri İstanbul'un çeşitli köşelerinde kurulan Okçular Tekkesi, Pehlivanlar Tekkesi gibi teşekküller Türkiye'de S.'un ilk resmî mercileri olmuştur. Bugünkü federasyonları imrendirecek bir organizasyon içindeki bu tekkelerin başında bulunan okçular veya pehlivanlar şeyhi de bugünkü federasyon başkanları hüviyetini taşımaktadır.

S.'un genç Osmanlı kuşakları için bir eğitim konusu oluşu 1868 yılında Galatasaray lisesinde beden eğitimi derslerine müfredat programında yer verilmesiyle başlamaktadır. Türk kültür hayatında "Batı'ya açılan pencere" olan Galatasaray lisesi 1868 yılında "Mekteb-i Sultanî" adı altında ve tamamen Batılı bir programla faaliyete geçerken, Fransa'dan getirtilen öğretim kadrosu içinde bulunan beden eğitimi öğretmeni M. Moiroux, modern jimnastik S.'unu Türkiye'ye sokan kişi olmuştur.

Böylelikle modern sporların Türkiye'ye girişi jimnastik ile başlamış bulunmaktadır. M. Moiroux'un yetiştirdiği ve özel surette ilgilendiği ve mükemmel bir jimnastikçi olarak ortaya çıkardığı yetenekli öğrencisi Ali Faik Bey (Faik Üstünidman) 1874 yılında mezun olur olmaz Mekteb-i Sultanî'de öğretim üyesi olarak görev almış ve emekliye ayrıldığı 1924 yılına kadar tam yarım yüzyıl aralıksız olarak beden eğitimi öğretmenliği yaparak sayısız S.'cu yetiştirmiştir. Ali Faik (Üstünidman) Bey bu arada 1889 yılında Türk sporunda yazılan ilk eser olan "Jimnastik yahut Riyaziyat-ı Bedeniyye"yi bastırmıştır.

Türk sporunda S.'la ilgili ilk kitabın yayınlandığı 1889 yılında İstanbul'da ilk Türk futbol takımı olan "Black Stocking"in kurulduğu görülmektedir. Bahriye mektebi öğrencisi ve Amiral Hüsnü Paşa'nın oğlu olan Fuad Hüsnü (Kayacan) Bey ile Robert kolej öğretmenlerinden ve hariciye memurlarından Reşat Danyal Bey'in kurdukları ve istibdat devri hafiyelerinin takibinden kurtulabilmek amacıyla İngilizce bir ad verdikleri ilk Türk futbol takımı olan "Black Stocking (Siyah Çoraplılar)" daha ilk maçlarının sonunda foyalarının meydana çıkmasıyla dağılmış, hafiyelerin elinden kaçabilenler yakayı kurtarırken kaçamadan yakalananlar da çeşitli yerlere sürülmüştür.

İzmir'de yerleşmiş bulunan İngiliz aileleri tarafından Bornova'da oynanan maçlarla Türkiye'ye giren ve daha sonra İstanbul'da yerleşmiş bulunan İngiliz aileleri tarafından Kadıköy çayırlarında oynanan futbolun câzibesine kendilerini kaptıran Türk gençleri uzunca bir süre gerek devrin istibdat rejiminin böyle topluluklara müsamaha göstermemesi, gerekse futbol topunu Hazret-i Ali'nin kesik kafasına benzeten tutucu zihniyeti yüzünden alenen futbol oynama imkânını bulamadılar. Bu yüzden İstanbul'daki ilk futbol takımları İngiliz ve Rumlar'ın kurduğu takımlar oldu. İngilizler'in "Cadıkeuy Football Club (Kadıköy Futbol Klübü)" ile "Moda Futbol Klübü", Rumlar'ın "Elpis"i Türk futbolunun ilk klüpleri oldular.

1903 yılında Beşiktaş semtinde bir avuç heveskâr genç tarafından jimnastik ve halter ile meşgul olunmak üzere kurulan "Beşiktaş Osmanlı Jimnastik Klübü" 1910 yılından itibaren futbol takımı kurmak suretiyle bu faaliyete katıldı.

1905 yılında Galatasaray Sultânîsi öğrencileri tarafından kurulan Galatasaray ile 1907 yılında Kadıköylü gençler tarafından kurulan Fenerbahçe Türkiye'deki ilk spor ve futbol klüpleri oldular.

1579 yılından beri İstanbul denizlerinde yapılmakta olan kürek yarışları 7 mayıs 1913 gününden itibaren modern anlamıyla Türk sporunun içindeki yerini alırken yelkeniyle Akdeniz'i bir Türk gölü hâline getirmiş milletin çocukları yine aynı yıllarda modern yelken S.'unu yurda soktular. 1913 yılı; aynı zamanda "Sipahi Ocağı" klübünün kurularak Türkiye'de modern binicilik S.'u yolunda ilk adımın atıldığı tarih oldu. Yine bu yıllarda İstanbul'da bir avuç heveskârın şahsî çaba ve girişimleri sonucu Türkiye'de boks faaliyetinin başladığı görüldü. Yine Türkiye'ye yerleşmiş İngiliz aileler tarafından yurda sokulmuş bulunan tenis S.'u da 1910'larda Türk gençleri tarafından oynanmaya başladı ve İstanbul'un dört yanını tenis kortlarının kaplamaya başladığı görüldü. Modern yüzme sporunda ilk adım da yine bu yıllarda atıldı. 1910 yılı Türkiye'de ilk bisiklet yarışlarının yapılmaya başlandığı yıl oldu. Eskrimde ilk faaliyetin de yine bu yıllara rastlaması bir tesadüf olmaktan uzaktır. 1908 yılında ilân edilen II. meşrutiyet'in Türkiye'ye getirdiği rahatlık ve Türk gençlerine tanıdığı serbestî ve bir takım hakların 1910'lardaki bu genel S. yaygınlaşmasında şüphesiz pek büyük etkisi oldu. Bunları 1920'lerde iki yeni S. olan voleybol ile basketbolun Türkiye'ye gelişleri takip etti. Bu arada modern anlamdaki ilk atletizm yarışmaları da 1922 yılından itibaren yapılmaya başlandı.

1908 yılında II. meşrutiyet'in ilânıyla klüpler yeni çıkarılan cemiyetler kanunu muvacehesinde resmen tescil olunup resmî birer kimlik kazanırken yine bu arada Selim Sırrı Tarcan tarafından da Türkiye Millî Olimpiyat Komitesi'nin resmen kurulduğu görüldü (1911). Bunun sonucu olarak 1912 yılında Stockholm'de yapılan Olimpiyat oyunlarında ilk defa iki Türk sporcusu (Vahram Papazyan ve Mığırdıç Mığıryan) resmen bir Olimpiyat'ta Osmanlı imparatorluğu'nu temsil etmiş oldular.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânından sonra Türkiye'de S. faaliyetinin birden büyük bir hız aldığı görüldü. Bu hızlanışa bu tarihlerde kurulmuş bulunan Türk sporunun ilk resmî kuruluşu olan "Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı" ile ona bağlı olarak teşekkül eden federasyonların da pek büyük katkıları oldu. Türk futbolunda ilk millî maç, Cumhuriyet'in ilânından 3 gün önce İstanbul'da Taksim stadında Türkiye - Romanya arasında oynandı ve 2 - 2 berabere sonuçlandı.

1936 yılında Türk S.'u devlet eline geçerken klüp temsilcileri tarafından oluşan ve reyle işbaşına gelen "Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı", yerini resmî bir kuruluş olan "Türk S. Kurumu"na bıraktı. Sonra da bu Türk S. Kurumu yerini başbakanlığa bağlı bir genel müdürlük olarak kurulan beden terbiyesi genel müdürlüğü'ne terketti. Bu genel müdürlük başbakanlık ile millî eğitim bakanlığı arasında birkaç defa el değiştirdikten sonra 1969 yılında kurulan Gençlik ve Spor Bakanlığı'na bağlandı. 1952 yılında kabûl edilen profesyonellik ise Türk futboluna ve S.'una bambaşka bir çehre verdi. (E. A.)

SPOR AKADEMİLERİ, beden terbiyesi kanununun öngördüğü monitör ve antrenör, gençlik lideri, yönetici ve uzman yetiştirmek amacı ile kurulan eğitim kurumlarıdır. 4 951 sayılı kanun gereğince, 1 739 sayılı millî eğitim temel kanununa göre kurulan bu akademilerin amaçları kalkınma planlarına uygun olarak, gençlik, beden eğitimi ve spor hizmetleri için, monitör ve antrenör ile gençlik lideri, idareci ve uzman yetiştirmek; sürekli eğitim anlayışı içinde, mevcut elemanların yetiştirilmesi ile birlikte her türlü yaygın eğitim programları düzenlemek ve uygulamak; gençlik meseleleriyle beden eğitimi ve sporun bütün dallarında ve spor sağlığı konularında, inceleme ve araştırmalarla, planlama çalışmaları yapmak ve yayınlarda bulunmaktır.

S. A.'nde öğretim, lisans ve lisans üstü düzeylerde yapılır. Lisans üstü öğretim, gerektiğinde üniversite ve akademiler ile işbirliği içinde yürütülür. Çeşitli tür ve derecedeki programlar arasında öğrencilerin yeteneklerine göre yatay veya dikey geçiş yolları açık tutulur. Eğitim ve öğretim ile ilgili ders gruplarını şöyle sıralamak mümkündür:

a — Beden eğitimi ve spor,
b — Sağlık ilimleri,
c — Eğitim,
d — Yönetim,
e — Fen, genel kültür ve yabancı dil.

S. A.'nde, lisans eğitim ve öğretim süresi sekiz sömestrdir. Her öğretim yılı en az 12 haftalık sonbahar, 12 haftalık ilkbahar öğretim dönemlerinden meydana gelir. Her öğrenci lisans öğretimi süresince en az ikişer haftalık iki yaz, ikişer haftalık iki kış eğitimi ile bir defa bir haftalık izcilik öğrenimini başarı ile tamamlamak mecburiyetindedir.

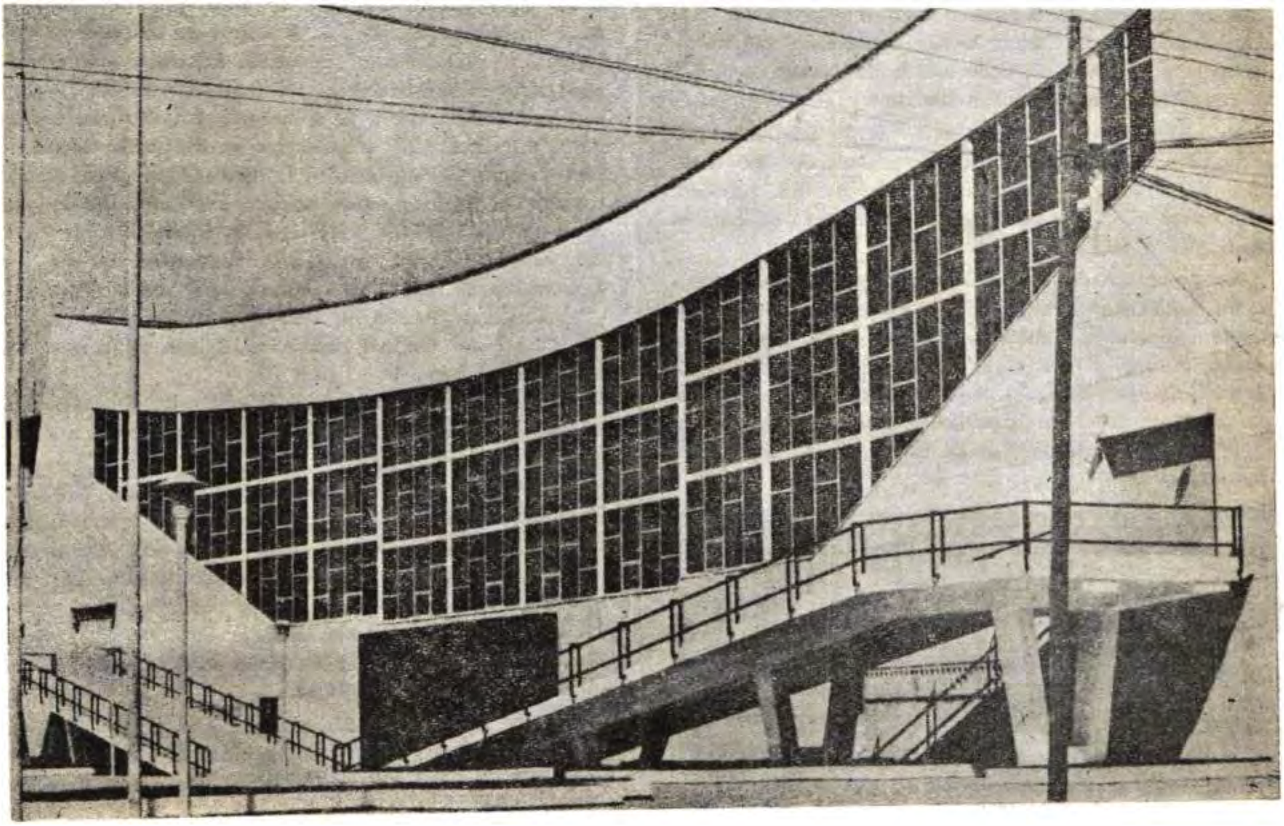
S. A.'nde özel dal öğretimi 5. yarı yıl bitiminden itibaren başlar. Her öğrenci seçtiği dalın derslerini takip etmek, uygulamalarda bulunmak, staj gibi çalışmalarda bulunmak mecburiyetindedir.

İlk S. A.'si Ankara'da *"Ankara 19 Mayıs Gençlik ve Spor Akademisi"* adıyla 1974 - 1975 öğretim yılında açılmıştır. Daha sonra 1975 - 1976 öğretim yılında Istanbul'da *"Istanbul Anadoluhisarı Gençlik ve Spor Akademisi"* ile Manisa'da *"Manisa Gençlik ve Spor Akademisi"* kurulmuştur.

SPOR TOTO, bir çeşit şans oyunu. Futbol karşılaşmalarının sonuçlarını önceden tahmin ederek ikramiye kazanmak esasına dayanan müşterek bahis.

Çok eski çağlardan beri insan topluluklarında, bir yarış veya dövüş için taraf tutma olmuştur. Çeşitli müsabakalar sırasında taraf tutmak, hemen her toplulukta pek yaygın olmakla beraber bu alanda ilk ciddî düzeni İngiltere'de görüyoruz. Cinslerini ıslâh etmek gayesini güden at ve köpek yarışlarının bu memlekette öteden beri belirli bir düzen içinde yürütüldüğü, bu yarışlarla ilgili müşterek bahislerin gittikçe artarak devam ettiği bilinmektedir. At ve köpek yarışları üzerindeki bu denemelerden sonra, çok daha rağbette olan ve seyirci sayısı çok futbol karşılaşmaları üzerinde de müşterek bahis tertibi doğmuştur. J. J. Bernord adında bir İngiliz, bugünkü futbol müsabakalarında müşterek bahis oyununun esasını kurmuş, oyunun adına da bu işte kullandığı "totalizatör" makinesinin adının kısaltılmasından meydana gelen TOTO sözünün başına spor kelimesinin ilâvesiyle de S. T. denmiştir.

Tarihi epeyce geriye giden müşterek bahsin futbol müsabakaları üzerinde tertip edilerek, S. T. adı ile ilk uygulanışı 1911 yılına rastlar. S. T., İngiltere'den sonra sırasıyla İsviçre, İtalya, Avusturya, Almanya, Romanya, Yunanistan ve Belçika'da oynanmaya başlanmış pek kısa bir zamanda Rusya ve Fransa hariç bütün Avrupa ve birçok Güney Amerika memleketlerinde yayılmıştır. Oyun bu derece yaygın bir hal alınca, Avrupa memleketleri S. T. teşkilâtlarında, her alanda işbirliği fikri doğmuş ve 1953 yılında merkezi İsviçre'nin Basel şehrinde Intertoto kurulmuştur. Intertoto'nun 23 - 29 mayıs 1955 tarihinde tüzük tasarısı hazırlanmış, 27 - 28 mart 1957 tarihinde yapılan 1. Müdürler kademesindeki konferansı sırasında kurucu S. T. teşekküllerinin mümessilleri tarafından imzalanmak suretiyle kesinleşmiş ve resmen yürürlüğe girmiştir.

SPOR TOTO: Bu şans oyununun gelirinin bir kısmı spor tesisleri inşasında kullanılmaktadır. İşte bunlardan biri: İzmir'de 5 000 kişilik Atatürk spor salonu

Hemen hemen bütün Avrupa memleketleri S. T. teşkilâtlarının katıldığı İntertoto teşkilâtına Berlin ve Hamburg'da yapılan V. İntertoto kongresinde 29 - 5 - 1964 günkü celsede Türkiye de ittifakla üyeliğe kabûl edilmiştir.

İngiltere'den sonra İsviçre'de başlangıçta S. T., sıhhatsiz ve kontrolü zayıf olarak yürütülmüş, 1936'dan itibâren de bir kanunla ve beş yıl süre ile S. T.'nun bir şirket sorumluluğuna verilmesi suretiyle hâlen uygulanmakta olan bugünkü düzen kurulmuştur. Şirketin hisse senetlerinin büyük bir kısmına hükûmet sahiptir. Ticaret bakanlığı şirketi denetlemektedir.

İtalya'da Totocalcio adı altında kurulmuş olan S. T., 1946 yılından beri faaliyet hâlinde bulunmakta ve çok büyük bir rağbet görmektedir. Avusturya'da 1950 yılından beri faaliyette olan S. T. futbol federasyonunun murakebesi altındadır. Özel sektör elindedir.

Avrupa ve Amerika ülkelerindeki bazı memleketler, gençliğin sportif faaliyetlerini yapacağı tesislerin devlet eliyle ve devlet bütçesi ile kurulmasındaki zorluğu göz önüne alarak, S. T.'yu ihdas etmek suretiyle bu gibi işleri devlete yük olmaktan kurtarmışlar ve bilhassa II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu kuruluşlar hemen hemen bütün milletlerce benimsenmiştir.

Dünya milletlerinde gelişen bu anlayış 1957 yıllarında memleketimizde etüdler yapılmasına sebep olmuş ve 1959 yılında hazırlanan bir kanun tasarısı Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Memleketimizde spor saha ve tesislerinin yok denecek kadar az oluşu, S. T.'nun spor saha ve tesislerinin meydana getirilmesini, dolayısıyla sporumuzun kalkınmasını ve inkişafını temin edeceği; bu itibarla futbol müsabakalarında esasen mevcut olan müşterek bahsin nizamlı bir şekle sokulması ve mevzuata bağlanmasındaki büyük faydalar göz önüne alınarak Büyük Millet Meclisi tarafından 7 258 numaralı kanunun 29.4.1959 tarihinde kabûlü ile Türkiye'de S. T.'nun resmen kurulması mümkün olmuştur.

Her hafta yurdun her tarafından S. T. teşkilâtına gelmiş bulunan kuponların değerlendirilmesi ortalama 400 bayan teknik personelden teşekkül eden değerlendirme şubesince yapılır. Yapılan çalışmaların sonucu iştirakçilere en kısa, en sağlam şekilde iletilir.

Kuruluşundan bu yana S. T.'da bazı değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler iştirakçi adedini arttırmak, daha ileri bir seviyeye çıkarmak için emniyet, sürat ve itimat gibi üç ana prensibe dayanır. Kısaca şöyle sıralamak mümkündür: Tek değerlendirme, son dakika servisi, direkt servis, bayilerin hediye dağıtması, teşkilâtın iştirakçilere hediye dağıtması, Kıbrıs ve Lübnan ile ilişkiler, gezici bayiler, S. T. anketi gibi çalışmalardır.

SPOR TOTO : Kuponların değerlendirilmesi

S. T. ve benzeri örgütlerin amacı spor tesislerine devamlı para kaynağı temin etmektir. Devamlı kaynak yaratma vazifesini birçok ülkede olduğu gibi bizim memleketimizde de S. T. teşkilâtı üzerine almış bulunmaktadır.

S. T.'nun yardımı ile yapılan spor tesisleri ve öbür yan hizmetleri şöyle özetlenebilir :

Beden terbiyesi genel müdürlüğü'ne verilen hisse ile yurdumuzun bir çok yerinde Stadyum, açık ve kapalı spor sahaları, atış poligonu, kayakevi, antrenman sahası, otel, kapalı ve açık yüzme havuzu, su sporları tesisleri, güreş ve eskrim salonu, tenis lokali, atletizm pisti ve öbür spor salonları ile bunların çimleme, drenaj, bakım ve onarım işleri yapılmıştır.

S. T. kuponlarının tanzimindeki esaslar : Maç neticelerini doğru olarak tahmininde şansın yanısıra bilgi ve maharetin rolü vardır.

SPOR TOTO : 2 000 kişilik Manisa spor salonu da S. T. geliriyle yapılan tesislerden biridir

S. T.'da tahmin yapmaya esas bilgileri elde ettikten sonra yapılacak değerlendirme ile takımların güçleri tesbit olunarak galip - mağlup ve berabere kalacakları hususunda kanaate vardıktan sonra 1 - 2 ve 3 ihtimal ile neticelenecek maçlar seçilir. S. T. biletleri üzerindeki kolonlara, maç neticelerini kaydederken iştirakçileri, bir ihtimalli yani banko olarak seçtiği maçlardan çok 2 ve 3 ihtimalli maçların aynı kolonda alt alta sıralanmasını temin edecek ve matematik ilminin ihtimal hesapları formüllerinden faydalanarak meydana getirilen sistematik tertiplerin seçimi dikkate alınacaktır. Bütün sistematik tertip formülleri aşağıda ifade edilen düşünüş tarzından hareket edilerek meydana getirilmektedir. Bir an için; 2 ihtimalli, tek maçlı toto olduğunu farzedelim :

İştirakçinin 100/100 1. dereceden ikramiye kazanabilmesi için toto bileti üzerinde sadece iki kolonu doldurması icab etmektedir. Tertip : 1 1 0

İki ihtimalli iki maç için iştirakçi, 1. derecedeki ikramiyeyi kazanabilmesi için toto bileti üzerinde 4 kolon doldurmak mecburiyetindedir.

Bunun için de 1 numaralı tertibin iki katını, başka bir ifade ile birinci tertibi iki defa yazıp birinci kısmının altına iki defa 11, ikinci kısmının altına da iki defa sıfır yazarak elde ettiği 2 numaralı 4 kolonluk tertibi kullanacaktır. Tertip : 2 1 0 1 0
1 1 0 0 iki nolu tertibi dikkatle incelersek; 2 ihtimalli 2 maç için mümkün olabilecek bütün sonuçların, bahis konusu tertipte yer aldığını görürüz.

3 maç için; 2 numaralı tertibi 2 defa yazıp 1. kısmının altına 4 tane (1 1 1 1), 2. kısmının altına da 4 tane (0 0 0 0) yazarak 3 numaralı 8 kolonluk tertibi elde ederiz. Tertip : 3
1 0 10 1 0 1 0
1 1 00 1 1 0 0
1 1 11 0 0 0 0

Diğer iki ihtimalli maçlara ait kolon adedi ve tertipler de bu düşünce tarzından hareket edilerek tanzim olunur. Birinci dereceden ikramiye veren ve maç adedine göre, iki ihtimalli maçlar için lüzumlu kolon adedini gösteren tablolar şöyledir :

1. tablo :

Maç sayısı		iki ihtimalli maç için lüzumlu kolon sayısı
1	2^1	2
2	2^2	4
3	2^3	8
4	2^4	16
5	2^5	32
6	2^6	64
7	2^7	128
8	2^8	256
9	2^9	512
10	2^{10}	1 024
11	2^{11}	2 048
12	2^{12}	4 096
13	2^{13}	8 142

Yukarıdaki tabloda açık olarak görüldüğü gibi oynanacak kolon adedi, ihtimal adedinin, aynı ihtimalli maç adedi kadar üssünün (kuvvetinin) alınmasıyla elde edilmektedir.

Kolon adedini K
İhtimal adedini İ

Aynı ihtimalli maç adedini de m ile ifade edersek :

$K = İ^m$ formülünü elde ederiz. Örnek :

2 ihtimalli 5 maç için oynanacak kolon adedi :

$K = İ^m = 2^5 = (2.2.2.2.2.) = 32$ kolondur.

Aynı düşünüş tarzından hareket edilerek 3 ihtimalli maçlara ait tertipler de tanzim edilebilir. 3 ihtimalli maçlar için lüzumlu kolon sayısı da yine $K = İ^m$ formülüne göre hesap edilerek ikinci tablo elde edilir.

2. tablo :

Maç sayısı		üç ihtimalli maç için lüzumlu kolon sayısı
1	3^1	3
2	3^2	9
3	3^3	27
4	3^4	81
5	3^5	243
6	3^6	729
7	3^7	2 187
8	3^8	6 561
9	3^9	19 683
10	3^{10}	59 049
11	3^{11}	177 147
12	3^{12}	531 441
13	3^{13}	1 594 323

Örnek :
3 ihtimalli 5 maç için oynanacak kolon adedi :
$K = İ^m = 3^5 = (3.3.3.3.3.) = 243$ kolon

Şimdi de 2 ve 3 ihtimalli maçların kombine edilmesi neticesinde yapılacak tertiplerin kolon adedini bulalım. Yine aynı formül kullanılacaktır. Meselâ : 4 ihtimalli, 3 ihtimalli maç için kolon sayısı :

$K = 2^4.3^3 = 2.2.2.2. = (16) . 3.3.3. = (27)$
$K = (16.27) = 432$ kolon.

İki ve üç ihtimalli maçlar için kolon sayısını gösterir 1 ve 2 numaralı tabloların tetkikinden anlaşılacağı gibi, tahakkuk edecek neticeleri bir kolonda alt alta getirebilmek için çok fazla sayıda kolon doldurmak icab etmektedir. Kolon sayısından, dolayısıyle paradan tasarruf temin maksadıyle yine matematik ilminin esaslarından faydalanılarak kolon sayılarını asgariye indirmek suretiyle azaltıp 12 maçın (2. derecedeki ikramiyenin) neticesini yüzde yüz olarak tahmin etmek mümkündür. Yapılan kısaltmadan dolayı 13'ün garantisi kalkmakta, 1. derecedeki ikrâmiyeyi kazanma şansı azalıp çoğalmaktadır.

Tertip formüllerinden bir kaçını veriyoruz.

İkili ihtimalle 12 garanti eden iki örnek

Tertip : 1

8 Maç Banko

5 Maç iki ihtimalli [8 kolonda 12 garanti]

1 1 0 0 1 1 0 0
1 0 0 1 1 0 0 1
1 0 1 0 1 0 1 0
0 1 1 0 0 1 1 0
1 1 1 1 0 0 0 0

Tertip : 2

7 Maç banko

6 Maç iki ihtimalli [12 kolonda 12 garanti]

0 0 1 1 0 0 1 1 0 0 1 1
1 1 1 0 0 0 1 1 1 0 0 0
1 1 1 1 1 1 0 0 0 0 0 0
1 0 0 1 1 0 1 0 0 1 1 0
0 1 0 1 0 0 1 1 0 1 0 1
1 0 0 1 0 1 0 1 0 1 1 0

Üçlü ihtimalle 12 garanti eden iki örnek

Tertip : 1

9 Maç banko

4 Maç üç ihtimalli [9 kolonda 12 garanti]

1 1 1 2 2 2 0 0 0
1 2 0 1 2 0 1 2 0
2 0 1 0 1 2 1 2 0
1 0 2 2 1 0 0 2 1

Tertip : 2

8 Maç banko

5 Maç üç ihtimalli [27 kolonda 12 garanti]

1 1 1 2 2 2 0 0 0 1 1 1 2 2 2 0 0 0 1 1 1 2 2 2 0 0 0
1 2 0 1 2 0 1 2 0 1 2 0 1 2 0 1 2 0 1 2 0 1 2 0 1 2 0
2 0 1 0 1 2 1 2 0 2 0 1 0 1 2 1 2 0 2 0 1 0 1 2 1 2 0
1 0 2 2 1 0 0 2 1 1 0 2 2 1 0 0 2 1 1 0 2 2 1 0 0 2 1
2 2 2 2 2 2 2 2 2 0 0 0 0 0 0 0 0 0 1 1 1 1 1 1 1 1 1

SPORADLAR, Ege denizinde Yunanlılar'a ait takımada. Adalar Kuzey ve Güney S. olmak üzere ikiye ayrılır. Başlıcaları Skiathos, Skopelos, Halonnesos, Skyros ve Skiropula'dır. Başlıca zeytin, asma, meyva yetiştirilir, koyun ve keçi beslenir. Bk. YUNANİSTAN.

SPORLULAR *(Sporozoa),* Protozoalar'ın bir sınıfı. S. parazittir, insanlarda ve hayvanlarda çeşitli hastalıklara sebep olurlar. Bunların "plasmodium" türü insanda sıtmaya sebep olur. "Eimeria" ve "isospora" türleri tavuk, koyun, sığır gibi evcil hayvanlara dadanır. Daha başka türler omurgasız hayvanlara, böceklere (meselâ ipekböceklerine) zarar verir. S.'ın büyüklükleri çok değişiktir. Boyları 0,001 mm'den 1 mm'ye kadar olabilir (bk. PROTOZOA).

SPOROTRİKOZ (Lat. *sporotrichosis),* Sporotrichum Schenckii isimli bir mantarın yaptığı bir hastalıktır. İnsanlarda mantarın vücuda girme yeri tesbit edilememiştir. Bazı vakalarda daha önce olan bir yaralanmaya bağlanabilirse de ağız yolu ile alınma çok daha muhtemel görünmektedir. Klinik belirtileri olarak tüberküloz, frengi ve şark çıbanı ile karışabilir.

Ciltte sertlikler olur. Bunlar sonradan yumuşayıp yaralar açılabilir, bazan lenf yolları boyunca olurlar. Vücudun her tarafında yaygın olabilir. Klinik belirtiler ihtimalî teşhis koydurur. Kesin teşhis yaradan alınan mikrobun üretilmesiyle olur. Sulfamit ve antibiyotikler yanında en iyi tedavi potasyum iyodür solüsyonları ile olur. Aşı tedavisi de etkili olabilir.

SPRENGER, Alois (Nassereith, Tirol 1813 - Heidelberg 1893), Alman şarkiyatçısı. 1843 - 1857 yılları arasında Hindistan'da yaşadı, öğretmenlik yaptı. Hindistan'dan döndükten sonra Bern'de ders verdi (1858 - 1881). Başlıca eserleri: *Das Leben und die Lehre Mohammeds* (Muhammed'in Hayatı ve Öğretisi) [1861 - 1865]; *Die Alte Geographie Arabiens* (Arabistan'ın Eski Coğrafyası) [1875].

SPRINGER, Anton (Prag 1825 - Leipzig 1891), Alman sanat tarihçisi. Bonn, Strasbourg ve 1873'den sonra da Leipzig'de profesör olarak çalıştı. Zamânına kadar uygulanan estetik ve felsefî sanat görüşlerinin yerine, olayların pozitif araştırılmasına dayanan bir görüş getirdi. Eserleri: *Die Baukunst des Christlichen Mittelalters* (Hıristiyan Orta Çağ'ın Mîmârisi) [1854], *Paris im 13. Jahrhundert* (XIII. Yüzyılda Paris) [1856], *Kunsthistorische Briefe* (Sanat Tarihine Dâir Mektublar) [1857], *Die Kunst des 19. Jetrhunderts* (XIX. Yüzyıl Sanatı) [1884], *Aus Meinem Leben* (Hatıralarım) [1892].

SPRİNGFIELD, Birleşik Amerika'nın Illinois eyâletinin merkezi. Chicago'nun 200 km güney - batısında, Sangamon nehri üzerindedir. Nüfusu 159 400 (1970). Şehir zengin bir tarım bölgesinin ticaret merkezidir (mısır, hayvancılık, sütçülük). Endüstri: Gıda maddeleri, tarım makineleri fabrikaları, elektronik âletler. Civârında kömür mâdenleri vardır. Şehirde, Abraham Lincoln'ün evi ve mezârı bulunmaktadır.

Birleşik Devletler'de bu adı taşıyan 3 büyük şehir daha vardır:

1 — Massachusetts eyâletinde, Connecticut nehri üzerinde, Boston'un 150 km güney - batısında bir şehir. Nüfusu 162 100 (1970), banliyösüyle 530 000.

2 — Missouri eyâletinde, Ozark dağlarının kuzeyinde bir şehir. Nüfusu 118 900. Gıda maddeleri endüstrisi.

3 — Ohio eyâletinde bir endüstri şehri. Dayton'un 35 km kuzey - doğusunda, nüfusu 92 200 (1970). Otomobil, uçak, ve füze aksâmı, elektrik âletleri, makine, kimyevî maddeler, tekstil, deri, plâstik ve cam fabrikaları.

SPRINGFIELD : Oak Ridge mezarlığından A. B. D. Cumhurbaşkanı Lincoln'ün anıt-kabri

SPULER [*şpuler*], **Bertold** (doğ. Karlsruhe 1911), Alman doğu bilgini. Heidelberg, München, Hamburg ve Breslau üniversitelerinde okudu. 1938'de Göttingen üniversitesinde doçentliğe getirildi. 1942'de Münih üniversitesinde profesörlüğe tayin edildi. 1945'te tekrar Göttingen üniversitesinde görev aldı. 1948'de Hamburg üniversitesine çağrıldı. 1949'dan başlayarak "Der Islam" dergisinin editörlüğünü üzerine alan bilgin bundan başka, 1952'de *Handbuch der Orientalistik* adlı ortak eseri yayınlamaya başladı. 1965'te *Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur des Islamischen Orients* dizisini kurmuştur. 1953'ten itibaren *Das Historisch - Politische Buch* dizisinin yazı kurulunda çalıştı. 1955'ten sonra Ankara, Bağdad, Bordeaux, Los Angeles, Collège de France'ta konuk profesör olarak görev yaptı. Berne ve Bordeaux üniversitelerinin şeref doktorasını kazandı.

S., Türk tarihi alanında birçok eserler verdiği gibi, doğu tarihiyle ilgili birtakım çalışmalar da yapmıştır: *Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis 1739* (1739'a Kadar İstanbul'da Avrupa Diplomasisi) [1935]; *Die Minderheitenschulen der Europäischen Türkei von der Reformzeit bis zum Weltkriege* (Reform Çağından Dünya Savaşına Kadar Avrupa Türkiyesi'nde Azınlık Okulları) [1936]; *Idel - Ural* (İdil - Ural) [1942]; *Die Mongolen in Iran: Politik, Verwaltung und Kultur der Ilchanzeit 1220 - 1350* (İran'da Moğollar: İlhanlı Döneminde Politika, İdare ve Kültür 1220 - 1350) [3. bas. 1968, Türkçe bas. 1956, Farsça bas. 1972]; *Die Goldene Horde, Die Mongolen in Russland, 1223 - 1302* (Altın Ordu, Rusya'da Moğollar, 1223 - 1302) [1943, 2. bas. 1965]; *Geschichte der Islamischen Länder im Überblick I: Chalifenzeit; II: Mongolenzeit* (Ana Çizgileriyle İslâm Ülkeleri Tarihi I: Halifeler Dönemi; II: Moğollar Dönemi) [1952 - 1953]; *Iran in Frühislamischer Zeit: Politik, Kultur, Verwaltung und Offentliches Leben 633 - 1055* (Eski İslâm Döneminde İran: Politika, Kültür, İdare ve Kamu Hayatı 633 - 1055) [1952, Farsça bas. 1970]; *Der Vordere Orient in Islamischer Zeit* (İslâm Döneminde Yakın Doğu) [1954];

Les Mongols et l'Europe (Moğollar ve Avrupa) [1961, İspanyolca bas. 1966, İngilizce bas. 1971]; *The Age of The Caliphs* (Halifeler Çağı) [1960, 1968]; *The Age of The Mongols* (Moğol Çağı) [1960]; *Geschichte der Morgenländischen Kirchen* (Doğu Kiliseleri Tarihi) [1961]; *Innerasien Seit dem Aufkommen der Türken* (Türkler'in Ortaya Çıkmasından Bu Yana İç Asya) [1966]; *Die Islamische Welt* (İslâm Dünyası) [Saeculum Weltgeschichte III - VII, 1967 - 1975]; *Geschichte der Mongolan nach Östlichen und Europäischen Zeugnissen* (Doğu ve Avrupa Belgelerine Göre Moğollar'ın Tarihi) [1968, İngiliz bas. 1970]; *Die Historische und Geographische Literatur in Persischer Sprache* (Fars Dilinde Yazılmış Tarih ve Coğrafya Eserleri) [1968]; *Kulturgeschichte des Islams Östlicher Teil* (İslâm Kültürü Tarihi. Doğu Bölümü) [1971, L. Gottschalk ve H. Kähler ile birlikte]; *Die Kunts des Islam* (İslâm Sanatı) [1973, J. Sourdel - Thomine ile birlikte]; *Wirtschafts Geschichte Irans und Mittelasiens im Mittelalter* (Orta Çağda İran ve Orta Asya'nın İktisadî Tarihi) [1977]; *Krim Geschichte* (Kırım Tarihi) [1977]. (H. E.)

SQUIRE : bk. ESQUIRE.

SQUIRE, Sir John Colling (Plymouth, İngiltere 1884 - Sussex 1958), İngiliz şâiri, edebiyat tenkitçisi ve yayımcı. Cambridge'de St. John's kolejinden diploma aldı (1906). 1919 yılında *London Mercury*'yi kurdu ve 1934'e kadar yayınını sürdürdü. *English Men of Lettres* (İngiliz Edebiyatçıları) adlı eserin baş yayımcısı ve *English Heritage* (İngiliz Mirası) adlı serinin de Lord Lee ile birlikte yardımcı yayımcısı oldu. *Grub Sreet Nigths Entertainments* (Piyasa Yazarlarının Gece Eğlenceleri) [1924] adlı usta kalem sahibi olduğunu gösteren denemeler ile zekâ parıltısı parodiler yazdı *(Collected Parodıes)* (Toplanmış Parodiler) [1921]. Fakat kısa anlatımlı ve kuvvetli şiiriyle tanındı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra birdenbire şâirliğinin zirvesini yaşadı.

SRİ LANKA, Hint okyanusunda, Hindistan'ın güney - doğusu açıklarındaki Seylan adasında kurulan devlet. **Yüzölçümü 65 610 km², nüfusu 13 870 000 (1974), başkenti Kolombo.**

Büyüklük bakımından dünyanın 24. adası olan S. L., kabaca bir su damlası veya armut biçimindedir; Dekkan yarımadasından Palk boğazıyla ayrılır. Adanın yerli dilindeki adı S. L. "Şa'şaalı Ada" anlamına gelir. Türk Osmanlı literatüründe "Serendîb" diye anılan adaya eskiden efsanevî bir karakter atfedilirdi.

S. L.'da üç topografik bölge vardır: Güney - merkezî kesimindeki dağlık bölge; yaylalar ve sâhil ovası. Tabiî özellükleriyle tanınan dağlık bölgenin en yüksek yerleri Pidurutalagala tepesi (2 524 m) ile Âdem tepesidir (2 243 m). Müslüman inancına göre Hz. Âdem Cennet'ten kovulduktan sonra bu tepeye inmiş, dağın "Âdem" ismi de bundan kalmıştır. Bu sarp dağların alçaldığı kısımda kısmen ormanlık olan yayla bölgesi veya dağların etek bölgesi başlar. Çay tarımının yapıldığı bu kesimden sonra sâhil ovaları gelir. **S. L.'nın dağlarından birçok ırmak akar. İçlerinde en uzunu** Aruvi Aru'dur (167 km).

Adanın sâhilleri kumsaldır; Hint okyanusunun dalgaları bu sâhillere gelmeden önce resifler, sığ bölgeler, ile kırılır. Önemli, tek tabiî liman kuzey - doğuda, Koddiyar körfezindeki Trinkomali'dir. Batıda, faal bir liman olan Kolombo

SRİ LANKA

ise, insan yapısıdır. Güneydeki Galle eskiden Doğu'nun en işlek limanlarından biriydi.

S. L., Ekvator'a çok yakın olmasına rağmen iklimi aşırı derecede sıcak değildir. Yalnız, sâhil kesimleri yıl boyunca sıcak ve rutubetli olur. Yüksekçe yerlerde ortalama sıcaklık 27° - 28° arasında değişir, nâdiren 32°'nin üstüne çıkar. Başlıca mevsimleri iki muson belirtir. Bunlardan güney - batı musonu hem çok yağmur getirir hem de fırtınalara sebep olur. Ülkenin kuzey kısmının yağmuru da kuzey - doğu musonuna bakar. Musonlar arasında rüzgâr hafif eser öğleden sonraları da kısa yağışlar olur.

Bitki ve hayvanlar: S. L.'nın yağış alan bölgeleri eskiden yapraklarını dökmeyen ormanlarla kaplıydı. Bu gibi bölgelerin, yağış alan kısımlarının ormansız yerlerinde de, günümüzde tarım yapılır. Ülkenin kurak bölgelerinde bugün de ormanlar vardır. Güneyin kurak bölgelerinde abanoz, sarı hintağacı ve bazı çok sert ağaçlar yetişir. Adada 3 000'den fazla çiçekli bitki çeşidi vardır. Adım başına rengârenk çiçek bahçelerine rastlanır. Köylerde ve hemen bütün yol boylarında muz, ekmek ağacı, papaya, mango, hindistancevizi ağaçları görülür. S. L.'nın iki büyük botanik bahçesi, Kandy yakınlarındaki Peradiniya bahçeleriyle, Nuwara Eliya yakınındaki Hakgalle bahçeleri, S. L.'nın bitki zenginliği hakkında en yeterli bilgiyi verecek örneklerle doludur.

S. L. hayvan bakımından da zengindir. Ormanlarda filler (bunlar yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır; toprakta kalsiyum olmadığı için dişleri de nâdiren uzar); mandalar, leoparlar, yaban domuzları, ayılar, geyikler, maymunlar yaşar. Ormanlık yerlerdeki gölcüklerde ve akarsularda timsahlar kaynaşır; dev kertenkeleleri ve iguanaları ise her yerde görmek mümkündür. S. L.'da yaşayan 400 kuş çeşidinden 40'ını dünyanın başka bir yerinde görmek mümkün değildir. Sâhillerinde çeşitli balıklar, yengeç, ıstakoz yakalanır. Eskiden inci elde edilen istiridye tarlaları hemen hemen yok olmuş gibidir; buraların yeniden canlandırılmasına çalışılmaktadır. **Tarak ve kutu yapımına elverişli olan deniz kaplumbağaları** yakalanır ve yetiştirilir.

Tabiî kaynaklar: Adayı meydana getiren kayalar, dünyanın en eski teşekküllü kayaları arasındadır. Bu kayaların bozulmasından doğan kırmızı toprak son derece verimlidir. Bu bakımdan her çeşit ağaç, bitki ve sebze bol bol yetişir.

Ülkede bulunan başlıca mineraller, kuartz, feldspat, mika ve kaolindir. S. L. aynı zamanda gökyakut (safir), yakut, mâvimsi yeşil bir ziynet taşı olan akvamarin (bezadî) ve başka ziynet taşlarıyla tanınmıştır. Grafit geniş ölçüde ihrac edilen bir mineraldir. Akarsularda az miktarda altın ve güney merkezî sahada zengin demir madenleri vardır.

S. L.'da yaşayanlar: Ülkede yaşyanların % 79'u Sinhali, % 13'ü Tamil'dir. Mağrıbîler, diğer Müslümanlar'la birlikte nüfusun % 7'sini teşkil eder. Mağrıbîler VIII. yüzyılda baharat ticaretine başlayan ve bu işe 800 yıl devam eden Araplar'ın soyundan gelenlerdir. Bunlar yerli kadınlarla evlenmiş ve bir Müslüman cemaati oluşturmuşlardır. Müslümanlar adanın doğu sâhilinde toplanmışlardır, ticaretle uğraşırlar. Diğer Müslüman ırklar Belûcîler, Afganlar ve Malaylar'dır. Nüfusunun geri kalan % 1'ini Vedalar, Burgher'ler, Avrupalılar, Çinliler vs. teşkil eder.

En büyük etnik grup olan Sinhaliler, yüzlerce yıl önce Hindistan'dan gelerek adaya yerleşenlerin soyundan geldiklerini iddia ederler. Kuzeyin kurak Jaffna bölgesiyle, doğu sâhillerinin bazı kısımları hâriç, ülkenin her tarafına yayılmışlardır. Dilleri Sinhali'dir; % 93'ü Budist geri kalanı Hıristiyan'dır. Yüksek bölgelerde yaşayan Kandy Sinhalileri'nin başka hukuk kuralları vardır, eski âdetlerinin çoğunu muhafaza etmişlerdir ve kendilerini aşağı bölge Sinhalileri'ne göre aristokrat sayarlar.

S. L.'lıların % 13'ünü teşkil eden Tamiller Hint Tamilleri ve Seylan Tamilleri'nden meydana gelir. Hint Tamillerini S. L. makamları Hindistanlı; Hindistan makamları da bunları S. L.'lı sayar.

Seylan Tamilleri, adanın kuzey ve doğusunda oturur, bunlar kendilerini adanın Sinhaliler'le savaşan, ilk işgalcilerinin soyundan inmiş sayar. Bunlar önceleri dostça yaşamış fakat XV. ve XVI. yüzyıldan itibaren 1958'e kadar aralarında sürekli çatışmalar çıkmıştır. Tamiller Dravitçe konuşur, % 90'ı Hindu, % 10'u Hıristiyan'dır.

Tipik S. L.'lılar, kahverengi derili, hafif dalgalı siyah saçlı, koyu renk gözlü, düz burunlu ve kalın dudaklı olur.

SRİ LANKA : Ülkenin eski başkenti Kandy, merkezî güney kesimde sun'î bir gölün çevresinde kurulmuştur

Tipik Tamil, orta boylu, ince yapılıdır. Genellikle Sinhaliler'den daha koyu renkli, dar ve uzun yüzlü olurlar. Sinhaliler ise daha açık renklidir. Ancak karşılıklı evlenmeler çok olduğundan Sinhali ve Tamilleri birbirinden ayırt etmek çok güçtür.

S. L.'lıların çoğu balıkçı ve çiftçidir. Ülkede başlıca yiyecek pirinçtir. Bunun yanında balık, sebze, bol baharlı et de olur. Et, ancak varlıklı kimselerin sofrasında görülen bir yiyecek maddesidir. Budistler ise ellerini bile sürmez. Hindular sığır, Mağrıbîler de domuz yemez. Fakat her çeşit balık çok boldur. S. L.'lılar geniş ölçüde çay içer.

Eğitim ve kültür: Ülkede kurulan yeterli okullar ve eğitime olan millî düşkünlük sâyesinde S. L.'lılar, Asya'nın, okur-yazarı çok ülkeleri arasındadır. Ülkedeki okur-yazarlık oranı % 60 ilâ % 80 arasında değişmektedir. Birçok aileler eğitimi erkekler için devlet memuru olmanın, kızlar için de iyi izdivaç yapmanın bir yolu olarak görür. Bunlar, çocuklarına yüksek tahsil yaptırabilmek için, hiçbir fedakârlıktan kaçınmazlar. Bu eğitim, İngiliz kontrolünün ülkeye sağladığı faydalardan biridir. Bağımsızlıktan beş yıl önce, 1943'te, ilkokuldan üniversiteye kadar parasız öğretim kanunla gerçekleştirilmiş bulunuyordu. Ülkede 1974 yılında 9 390 okul vardı. Bunlardan 8 571'i devlet, 774'ü bölge okuluydu. 45 de özel okul vardı. Devlet okullarında 110 000 öğretmen vardı ve 2 600 000 öğrenci okuyordu. Öğretmenlerin % 55'i üniversiteye bağlı okullarda özel olarak yetiştirilmişti. S. L.'da dört üniversite ve bir teknoloji

SRİ LANKA : Kuzeyin kumluk sâhillerinde, yelkenlerini kurutan balıkçılar

koleji vardı. Bunların hepsi 1972'de S. L. (Seylan) üniversitesi adı altında birleştirildi.

S. L. sanat an'anesi olan bir ülkedir. Sinhali sanatının parlak devri XIII. yüzyılda sona ermiştir. Bu eski sanatın izlerini eski şehir harabelerindeki bina kalıntılarında, heykellerde, fresklerde, taş yontmacılığında, tapınak kütüphanelerinde görmek mümkündür. Eski Sinhali sanatının menşei Hint Budist sanatına dayanır. Ancak Sinhali sanatkârlarının dehası Hintliler'den alınan temaları, tamamen Seylan'a mahsus bir şekilde değiştirmiştir. Sanat dalları eskiden Sinhali krallarının ve Budist tapınaklarının himayesi altındaydı. Sanatkârlar, bunlar adına saraylar ve tapınaklar yapar, bu yapılar, ressamlar ve heykeltraşlar tarafından dekore edilirdi. Konular daima dînî idi. Yalnız şâhâne Sigiriya fresklerinde konular dünyevîdir. Bu freskler bilinmeyen sanatkârlar tarafından M. S. V. yüzyılın sonlarına doğru yapılmıştır. Bunlar 500 kadar, güzel, şehvetli kadın resmidir. Aradan geçen on beş asır Sigiriya'da bir mağarada olan bu resimlerin renklerini biraz zayıflatmıştır. İlk tarihî başkent Anuradhapura ve ikinci başkent Polonnaruva'daki mimarlık eserlerinin bir kısmı restore edilmiş bulunmaktadır.

Ekonomi : S. L.'nın ekonomisi tarıma, daha doğrusu üç temel tarım maddesine dayanır: Çay, kauçuk ve Hindistancevizi. Adadaki ekili alanların hemen hemen dörtte üçten fazlası bu üç ana mahsule ayrılmıştır. Bunlar, ülke ihracatının % 95'ini teşkil eder. Ayrıca pirinç de yetiştirilir ama elde edilen mahsul ülke ihtiyacının ancak yarısını karşılar. Diğer tarım ürünleri kauçuk, kakao, kimyon, karabiber ve diğer baharattır. S. L.'da en çok sığır beslenir.

S. L.'nın endüstri mamûlleri brüt millî istihsâlin ancak % 8'ini teşkil eder. Hükûmet, uzun müddet kontrol altında tuttuktan sonra, özel teşebbüsü desteklemeye başlamıştır. Özel sektörün imâlâtı arasında, bira, bisiklet, dolmakalem ve konfeksiyon vardır. Devlet kontrolündeki şirketler tarafından da çimento, seramik, tekstil, kâğıt, ayakkabı ve deri eşya imal edilir.

Ülke ekonomisi 1950 ve 1960'larda büyük kriz geçirmiş, bu dönemdeki hükûmet politikası yabancı sermayeyi ürkütmüş yatırımları azaltmıştır. Ancak 1960'ların ortalarında dost ülkeler IMF kontrolünde 100 milyon dolar borç vermişlerdir.

SRİ LANKA : Yatan Buddha. Hemen hemen 15 m uzunluğundaki bu heykel, merkezî Seylan'ın doğusunda Polonnaruva'da tabiî kayalara oyulmuştur

Tarih : S. L.'nın tarihi efsanelere karışarak M. Ö. 3000 yılına kadar uzanır. Hindû tanrısı Vişnu'nun teessümü olan Rama, efsaneye göre S. L.'yı işgal etmiştir. Sanskrit bir destan, *Ramayana*'ya göre Rama'nın güzel karısı Sita, Seylan'ın şeytan kralı Ravana tarafından kaçırılmış, bunun üzerine Rama, maymunlardan mürekkep bir orduyla hücum ederek Seylan'ı işgal etmiş, Ravana'yı öldürmüş ve Sita'yı kurtarmıştır. Singali krallarının destan tarzındaki kroniki *Mahavamsa*, S. L.'nın tarihini M. Ö. 543 (bazı hesaplara göre M. Ö. 483) yılından M. S. V. yüzyıla kadar anlatır. Daha sonraki kroniklerde de, tarih, son Kandy kralı Rajasinha'nın tahttan indirildiği 1815 yılına kadar getirilir.

S. L.'daki Sinhali krallığını Vija'ya kurdu. Onun Anuradhapura'daki başkentinin bin yıl süren bir ömrü oldu. M. Ö. IV. yüzyılda ülkeye Budizm girdi. S. L.'nin ilk krallarının en ünlülerinden olan Dutthagamini (hükümdarlığı M. Ö. 161-137) yaptırdığı tapınaklar, saraylar, sulama kanalları, su depoları ile de tanındı. M. S. IV. yüzyılda Kral Mahasena, bayındırlık eserlerine önem verdi. V. yüzyılda Kral Kasyapa devrinde resim çok gelişti ve klasik dönemini yaşadı.

Singali krallığı birçok defa Hint orduları tarafından işgal edilmiştir. XI. yüzyılda Çola imparatoru I. Rajaraja bütün adayı işgal ederek, imparatorluğun eyâleti hâline getirdi. Anuradhapura'yı yıktı ve Polonnaruva'yı başkent yaptı. 1070'te Çolalar ülkeden çıkarıldıysa da ardından iç harp çıktı; düzen ancak Kral Büyük Parakrama Bahu (1153 - 1186) tarafından sağlandı. Askerî bir deha olduğu kadar şâir, filozof ve akıllı bir idareci olan bu kral Polonnaruva'yı dünyanın en güzel bir başşehri hâline getirdi.

Prakrama Bahu'dan sonra gelen krallar zayıf şahsiyetlerdi. Bunun sonucu ülke istilâlara uğradı. XIII. yüzyılda kuzeyde Tamil karallığı kuruldu. 1505'te Portekizliler geldiği zaman adada iki Sinhalî, bir Tamil krallığı olmak üzere üç krallık vardı.

Portekizliler XVI. yüzyılın başlarında adanın sâhillerini işgal ederek, başta kimyon olmak üzere bütün baharat ihracatını kontrolleri altına aldılar; 150 yıl boyunca, zaman zaman Kandylilerle çarpışarak adayı sömürdüler. Ada 1656'da Portekizliler'i yenen Holandalılar'a geçti. Holandalılar da bir buçuk asra yakın bir süre adanın zenginliklerinden yararlandı. XVIII. yüzyılın sonlarında, Holandalılar'la, Doğu'da hâkimiyet kurma konusunda, çekişen İngilizler, adayı ele geçirerek (1796) burada bir koloni kurdu (1798).

S. L.'daki İngiliz hâkimiyeti II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etti. 1947'de temsilî parlamenter hükûmet kuruldu. Ardından D. S. Senanayeke'nin sürekli gayretleri sonunda dominyon statüsü kabûl edildi ve 1948'de S. L. bağımsızlığını kazandı, Senanayeke ülkenin ilk başbakanı oldu.

Çok geçmeden yeni ülkede Sinhali - Tamil çatışması ve komünist tesirler başladı. 1956'da solcularla işbirliği yapan bir iktidar ülkeye hâkim oldu, başbakanlığa S. V. R. D. Banderanaike getirildi. 1959'de o öldürülünce, yerine karısı Sirimavo Banderanaike geçerek dünyanın ilk kadın başbakanı oldu. 1965'te Dudley Senanayeke (D. S. Senanayeke'nin oğlu) iktidara geldi. 1970'te ise iktidar yeniden Bayan Banderanaike'ye geçti. Banderanaike 1974'te Hindistan'a resmî bir ziyarette bulundu. Yapılan görüşmeler sonunda taraflar arasında anlaşmazlık konusu olan Kachchativu adasının S. L.'ya bırakılması, ülkede yaşayan 150 000 Hintli'den yarısının Hindistan'a iade edilmesi, yarısının da S. L. tabiiyetine geçirilmesi kararlaştırıldı. (O. Y.)

S. S., Schutzstaffel (siyah gömlekliler) sözünün kısaltılmışı. Seçkin Nazi teşkilâtı. Temeli 1925'te Hitler'in muhafazası için kurulan SA teşkilâtıyla atıldı. Heinrich Himmler teşkilâtın başına geçince SA'lar iyice kuvvetlendi ve 1933'te Hitler'in iktidara gelmesine yardımcı oldu. 400 kişiyle kurulan teşkilât mensuplarının sayısı o tarihte 100 000 kişiyi bulmuştu. 1934'teki büyük temizlik harekâtında SS'ler duruma hâkim oldu ve o tarihten sonra gittikçe kuvvetlendiler. Teşkilâtın askerî kolu Waffen S. S., II. Dünya Savaşı sırasında gittikçe genişledi; sayıları 500 000 kişiyi buldu ve tesir bakımından, ordu ile rakib hâle geldi. Doğu Avrupa'daki yok etme politikasından ve temerküz kamplarından S. S.'ler sorumludur.

SRİNAGAR, Keşmir'de bir şehir. Nüfusu 403 612 (1971). Keşmir vâdisinde, çok güzel manzaralı, verimli bir bölgede, Cihlan ırmağı sahillerinde kurulmuştur. Deniz seviyesinden yüksekliği 1 600 m'dir. S. büyük bir turizm merkezidir. Yaz aylarında dağlara yapılacak geziler buradan başlar. Şehrin civarında güzel manzaralı göller vardır. Çeşitli kanallar S.'ı bu göllere bağlar. Göllerin en büyüğü kuzey - doğudaki Dal'dır. Dal, yüzer evleri, otelleri ve yüzer bahçeleriyle tanınmıştır. Meşhur Şalimar bahçeleri gölün bitişiğindedir. Şehrin kendisi de ahşap köprüleri, güzel evleriyle tanınır.

S., Kuzey Hindistan'da Cammu ve Keşmir prensliğinin merkeziydi. 1947'den sonra Hindistan'la Pakistan arasında çekişildi, 1957'de Hindistan'a katıldı. Kuzeyinde VIII. yüzyıldan kalma harabeler vardır. S.'ın halıları, ağaç oyma işleri, metal işleri ünlüdür.

SRİNAGAR : Asya'nın en güzel şehirlerinden biri olan S.'dan bir görünüş

STAAL DE LAUNAY, Marguerite Jeanne Cordier Baronne de (Paris 1684 - Gennevilliers 1750), Fransız kadın yazarı. Fakir bir ressamın kızıydı. Babası onu terkedince bir manastıra girdi. Başrahibe onu himâye etti. Okumak isteğiyle dolu olan S., zamanın tanınmış yazarlarından, Corneille'in yeğeni Fontenelle'e yazdığı çok nükteli bir mektupla dikkati çekti. Sceaux tiyatrosu için sevimli piyesler yazdı. Cellamare'daki ayaklanmaya katıldığı için 2 yıl Bastille'de hapsedildi (1718 - 1720). 1735'de Staal baronu ile evlendi.

Mektuplarında Régence devrinin özelliklerini iyice çizmiş, bu yüzden kendisine "Dişi La Bruyère" adı verilmiştir.

Başlıca eserleri : *l'Engouement* (Büyük İstek); *La Mode* (Moda); *Mémoires* (Hâtıralar) [1755].

STABIAE (Es. coğ.), İtalya'nın Campania bölgesinde eski bir kıyı şehri. Osk'lar tarafından kuruldu (burada Demir Çağı'na dair verimli kazılar yapılmıştır). M. Ö. 340'da, Romalılar'ın eline geçmişti. Müttefikler Harbi'nde Sulla tarafından tahrib edilmiş, fakat çok geçmeden kaplıcalar, deniz banyosu ve sayfiye şehri olarak yeniden yapılmıştır. S., Vezüv'ün M. S 79'daki patlamasında, Pompei ve Herculaneum ile birlikte küllere gömülmüştür. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında burada bâzı kazılar yapılmış ve, mühim villa kalıntıları ile, çok değerli freskler (III. ve IV. yüzyıl Pompei üslûbunda) bulunmuştur. Bugün, eski şehre yakın bir yerde yeni bir şehir, Castellamare di Stabia kurulmuştur.

STADİMETRE (*Yun. stadion :* **stadyum,** ***metron :*** **ölçü**), topoğrafya işlerinde uzaklığı ölçmek için kullanılan dürbünlerdeki bir tertibat. Bir kıl şebekesi şeklindeki bu tertibat vasıtası ile, topoğrafya dürbünlerinde uzaklıkları metre olarak görmek ve ölçmek mümkündür.

STADYUM (Fr., İng. *stadium*), spor müsabakalarının yapılmasına mahsus bir sahası, seyirciler için oturacak yerleri olan büyük yapı. Kelime Eski Yunanca stade sözünün Latince formundan gelir : "Stade" 184,83 m tutarında bir uzunluk birimiydi. Olympia'daki koşuların mesafesi tam 1 stade idi. Böylece bu söz önce koşu için sonra da hem koşu, hem de koşulan alan için kullanılmaya başlandı. Eski Yunan hipodromları, Roma anfiteatrları ve sirkleri, bugünkü futbol sahaları birer S.'dur.

Eski Yunan S.'ları dümdüz bir koşuyu sağlayacak şekilde bir stade uzunluğunda olur, genellikle yanlarda ve uçlarda seyirciler için sıra sıra oturacak yerler bulunurdu. Oturacak yerlerin arkada olanları, öndekilerden daha yüksek olurdu. Eski Yunan S.'larının en tanınmış Atina S.'udur. S.'un 46 sıra teşkil eden mermer oturacak yerleri, 50 000 kişi alacak büyüklükteydi. Hipodromlar da bir bakıma S.'a benzer yapılardı (bk. HİPODROM). Büyük S.'larda atletler için soyunma yerleri ve banyolar da vardı.

Eski Roma, S.'larında esas banyo idi. Eski Yunan'ın S.'larının ikinci derecede bir kısmı olan hamam, Roma'nın umûmî hamamlarının temeli oldu. Roma'nın her umumî hamamına, dikkati çekmeyecek mimarî yeri olan bir S. bağlı olurdu. S. ile hamamının ehemmiyet bakımından bu şekilde yer değiştirmesi, Yunanlılar'ın idmana ve jimnastiğe verdiği ehemmiyete mukabil, Romalılar'ın gittikçe artan bir tenbelliğe ve ihtilâlarının vücutlarında meydana getirdiği etkiyi gidermek için fizik tedaviye ehemmiyet verdiklerini gösterir. Hipodromun Roma'daki şekli sirk (b. bk.) idi.

STADYUM : 1 — İlk defa 1914'te kullanılan Yale S.'u Amerika'nın büyük S.'larındandır. 2 — 200 000 kişilik Chicago S.'u. 3 — Los Angeles'te Olimpiyad S.'u. Bu S., 1932'de genişletilerek 125 000 kişi alacak hâle getirilmiştir. 4 — En büyük kapalı S.'lardan biri Chicago S.'udur (20 000 kişilik). 5 — Ohio devlet üniversitesi S.'u (75 000 kişilik)

STADYUM : 1 — Fransa'nın Lyon şehrindeki S.'dan bir görünüş. 2 — Atina'da, 1896'da, Olimpiyad oyunları için yapılan 66 000 kişilik S. 3 — Paris'te 1924 Olimpiyad'ları için yapılan S. 4 — Londra'da 1908 Olimpiyad'ları için yapılan S. 5 — Fransa'nın Nîmes şehrindeki eski bir anfiteatr, sonradan modern bir S.'a çevrilmiştir. Fotoğraf bir boğa güreşi sırasında çekilmiştir. 6 — 1940 Olimpiyad'ları için Helsinki'de yapılan S.'dan bir görünüş

Romalılar anfiteatrı da geliştirdiler. Roma anfiteatrları dairevî bir yapıydı. Buralarda gladyatörler birbirleriyle veya vahşî hayvanlarla dövüşürlerdi. Deniz savaşlarını taklid etmek için icabında zemine su doldurulabiliyordu. Sıra sıra yükselen setler hâlindeki anfiteatrlarda oturacak yerler, çeşitli sosyal sınıfları ayıracak şekilde, koridorlar ve merdivenlerle birbirinden ayrılırdı. Arenanın, yani kumlu müsabaka alanının *(arena Lat. kum demektir)* altında malzeme ve yabanî hayvanlar için birçok bölme ve oda bulunurdu. Roma anfiteatrları imparatorluğun hemen bütün şehirlerinde vardı. Bunların en önemlisi, Roma'da 45 000 kişilik oturacak yeri olan Colosseum'dur.

Roma anfiteatrlarında yapılan gösterilerin çok kanlı ve müstehcen olması, istisnasız bütün gösterilerin, Hıristiyan kilisesince yasaklanmasına yol açtı. Roma imparatorluğu silinmeye başladıkça şehirlerin önemi azaldı, nüfusu eksildi. Orta Çağ'da umûma mahsus binaların inşaatı durdu; önceden yapılmış olanlar da çarşı, pazar veya mesken olarak kullanıldı.

Modern S.'lar : XIX. yüzyılda spora ilginin artması, şehir nüfuslarının çoğalması spor karşılaşmaları için muhtelif binaların yapılmasına yol açtı. Avrupa'da hayvan teşhiri ve palyaçoların numaralarını göstermesi için üstü örtülü sirkler yapıldı. Bunun başlıca örneği Paris'teki Cirque d'Hiver'dir. İspanya, Portekiz ve Latin Amerika'da ise boğa güreşleri için XVIII. yüzyıldan itibaren bir çeşit anfiteatrlar yapılmaktaydı.

1896'da, Olimpiyad oyunlarının canlandırılması, oyunların yapıldığı şehirlerde S.'ların yapılmasına yol açtı. Bu amaçla ilk S., Atina'da 1896'da yapıldı. Olimpiyadlar için yapılan veya yeniden inşâ edilen S.'lar Londra, Etockholm, Paris, Amsterdam, Los Angeles ve Berlin S.'larıdır. Bu arada dünyanın birçok şehirlerinde çeşitli S.'lar yapıldı. Bunların en ünlüleri Londra yakınındaki Wembley S.'u; Prag'da Strahiv S.'u; Moskova'da Tzentralnyi S.'u; Rio de Janeiro'de belediye S.'u; Melbourne'daki kriket sahasını sayabiliriz. Amerika'da, 1914'te New Haven'de yapılan 70 000 kişilik Yale Bowl S.'u eski Roma Colosseum'unun seyirci kapasitesini geçen ilk S. oldu. New York'taki Yankee S.'u da 68 000 kişiliktir. Diğer önemli Amerikan S.'ları, adı 1964'te "John F. Kennedy Memorial Stadium" olarak değiştirilen Philadelphia belediye S.'u (1926'da yapılmıştır); Chicago'da Soldiers Field S.'u Ann Arbor'da Michigan üniversitesi S.'u, Pasedena'daki Rose Bowl S.'udur.

Türkiye'de de Istanbul'da Ali Sami Yen, Fenerbahçe ve İnönü S.'ları; Ankara'da On Dokuz Mayıs, İnönü ve İzmir'de Alsancak, İzmir Atatürk S.'ları yapılmıştır.

S.'lar kullanılacakları maksada göre kenarları kavisli dikdörtgen, beyzî, daire şeklinde, at nalı veya U biçiminde olabilir. Genellikle S.'ların üstü açık olur. Yalnız, kapalı tribün denen tribünlerin üstü seyirciyi yağmurdan koruyacak şekilde örtülüdür. Diğer taraftan modern teknolojideki ilerlemeler (çelik inşaat ve önceden dökülmüş betonarme inşaat malzemesi) ısıtılabilen, aydınlatılabilen ve hattâ mevsimine göre harareti ayarlanabilen S.'ların yapılmasına imkân vermiştir.

Kapalı S.'ların ilk örnekleri 1890'da New York'ta Madison Square Garden S.'u ve 1928'de yapılan Chicago S.'udur. Her ikisinin de çelik iskeletli çatıları ve konsol balkonları vardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra S.'larda betonarme ve plastik malzeme kullanılmaya başlandı. 1960 Olimpiyad oyunları için Pierre Luigi Nervi ile Annibale Vitellozzi, küçük, yuvarlak spor sarayını yaptılar. Bunun üstü, iç destek olmadan betonarme olarak kapatılmıştı. Texas, Houston'da 1965'te yapılan ve Roma'dakinden daha büyük olan Astrodome S.'unun üstü ise plastik levhalarla kaplandı. Amerikalı mimar R. Buckminster Fuller tarafından icad edilen jeodezik kubbe, hemen hemen her büyüklükteki bir alanı kaplayacak şekilde yapılabiliyordu. Plastik kaplama, birbirini kesen yaylarla yapılmış küre biçimli bir iskelet üzerine kaplanıyordu. S.'ların üstü hafif plastik veya vinil kaplı fiberglasın sıkıştırılmış hava ile desteklenmesi suretiyle yapılan örtü ile de kaplanıp kapatılmaktadır.

Dünyanın başta gelen S.'ları :

Yeri ve Adı	*Seyirci kapasitesi*
Rio de Janeiro. (Brezilya) Belediye S.'u	155 000
Los Angeles, Calif. (A. B. D.) Coliseum	105 000
Moskova (Rusya) Tzentalnyi	103 000
Philadelphia, Pa. (A. B. D.) Belediye S.'u	102 000
Chicago (A. B. D.) Soldier Field	102 000
Ann Arbor, Mich. (A. B. D.) Michigan üniversitesi S.'u	101 000
Roma (İtalya) Olimpiyad S.'u	100 000
Pasadena, Calif. (A. B. D.) Rose Bowl	90 000
Stanford, Calif. (A. B. D.) Stanford üniversitesi S.'u	90 000
Berkeley, Calif. (A. B. D.) California üniversitesi S.'u	90 000

(O. Y.)

STAËL HOLSTEIN, Germaine Necker, Baronne de *(Mme de Staël* denir) (Paris 1766 - Paris 1817), İsviçre asıllı Fransız kadın edebiyatçısı. Babası Cenevre'li banker Necker, XVI. Louis'nin başbakanı oldu. Protestan olan annesi Suzanne Curnchod edebiyatla meşgul oluyor, salonunda edebî toplantılar yapıyordu. Bu yüzden S. H., daha küçük yaşta Marmontel, d'Alembert, Diderot, Grimm, Thomas, Buffon, Bernardin de Sanit-Pierre gibi devrin meşhur edebî simalarını tanıma fırsatını buldu. Küçük Germain Necker, üstün zekasıyla çevresindekilerin dikkatini çekti ve büyük bir hayranlık kazandı.

STAËL, Madame de

Daha sonra on bir yaşında iken eser vermeye başlayan S. H., on beş yaşında Montesquieu'nün *l'Esprit des Lois* (Kanunların Ruhu) adlı eserini inceledi ve yorumunu yaptı. 1786 yılında İsveç'in Paris elçiliğini yapan Baron de Staël - Holstein ile evlendi. Sarayda pek başarı sağlayamayınca muhalif olma yolunu tuttu ve 1788'de Paris'te Bac sokağında bulunan salonunu açtı.

1789 Fransız ihtilâlini önce inançla ve sevinçle karşılayan S. H., dostu Narbonne kontunun savaş bakanı olmasında rol oynadı. Salonu artık önemli edebî ve siyasî toplantıların yapıldığı bir yer hâlini almıştı. Burada Mounier, Malouet, Clermont Tonnerre, Montmorency gibi İngiliz anayasası taraftarı dostlarıyla görüşmeler yapıyordu. Daha sonra Paris'i terketmek zorunda bırakılan S. H., 1792'de Coppet'ye çekildi.

1793 senesi başında İngiltere'ye gitti. İsviçre'ye döndükten sonra 1794'te Benjamin Constant ile karşılaştı. Aralarında 1808 yılına kadar devam eden maceralı bir ilişki başladı. Mayıs 1795'te Paris'e gitti ve salonunu yeniden açtı. Hükûmet S. H.'den şüphelendiği için tekrar Coppet'ye dönmek zorunda kaldı. 1797'de gene Paris'e gelen S. H., salonunda ideologlarla ve fazla liberal yasama meclisi üyeleriyle görüşmeler yaptı. Bu dönemde André Chénier ve Benjamin Constant salonun müdavimlerindendi.

1798'de kocasından ayrılan S. H., konsüllük rejimi kurulunca Napoléon'un nedimesi olmak hevesine kapıldı. 1803'te Benjamin Constant muhalefette yer alınca, Napoléon S. H.'a karşı düşmanlığını açıkça belli etti. Hükûmet S. H.'in Paris'e 40 fersah uzakta oturmasını istedi. S. H. Coppet'deki şatosunda on yıl kaldı. Mme Récamier, Mathieu de Montmorency, August Wilhelm, Schlegel gibi dostları ve hayranları S. H.'i orada yalnız bırakmadılar. S. H. bu arada sık sık seyahat etti. 1804'te Weimar'da Goethe, Schiller ve Wieland ile tanıştı. 1804'te İtalya'ya, 1807'de Almanya'ya gitti. Bu seyahatten sonra yazdığı *De l'Allemagne* (Almanya'ya dair) adlı eserini bastırmak için 1810'da Blois yakınına geldi. Eserin nüshaları imparator polisi tarafından yakıldı. 3 gün içinde Fransa'yı terketmesi istendi. 1808'de Benjamin Constant'ın evlenmesinden büyük üzüntü duyan S. H. dönünce kendisinden 20 yaş küçük olan John Rocca adında bir subayla evlendi. Avusturya'ya, Rusya'ya, İsveç'e, İngiltere'ye giderek bütün Avrupa'yı dolaştı. İngiltere'de *de l'Allemagne* (Almanya'ya dair) adlı eserini yayınladı.

Çok kozmopolit, entelektüel, hayalperest olan ve çok güzel konuşan S. H., XVIII. yüzyılın hem düşünen hem de hisseden bir yazarıdır. Endişelerini en modern bir şekilde vurgulamayı bilen S. H., yabancı ülkelere yaptığı seyahatlerin tesiri altında edebî romantizme temel prensipler getirmiştir. Başlangıçta Jean Jacques Rousseau'nun ve diğer filozofların kozmopolit düşüncelerinin tesiri altında kalan düşüncesi, zamanla yabancı ülkelerin etkisi, bilhassa Almanya ile olan ilişkisi sâyesinde zenginleşmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Eloges* (Methiyeler) [1777]; *Lettres Sur le Caractère et les Ecrits de J. J. Rousseau* (J. J. Rousseau'nun Karakteri ve Yazıları Üzerine Mektuplar) [1788]; *Jeanne Grey, Sophie ou les Sentiments secrets* (J. Grey, Sophie veya Gizli Hisler) [1790]; *Reflexions sur le Procès de la Reine* (Kraliçenin Dâvâsı Üzerinde Düşünceler) [1793]; *Reflexions sur la Paix, Adressées à M. Pitt et aux Français* (Fransızlar'a ve Bay Pitt'e Sunulan Barış Üstüne Düşünceler) [1794]; *Mirza, Adélaïde et Thédore Histoire de Pauline* [1795]; *Reflexions sur la Paix Intérieur* (İç Barış Üstüne Düşünceler) [1795]; *De l'Influence des Passions Sur le Bonheur des Individus et des Nations* (İhtirasların, Milletlerin ve Kişilerin Mutluluğu Üzerindeki Tesiri) [1796]; *De la Littérature Considérée Dans Ses Rapports Avec Les Institutions Social* (Sosyal Kurumlarla İlişkileri Yönünden Edebiyat) [1800]; *Delphine* [Paris 1802, Cenevre 1803]; *Du Caractère de Necker et de Sa Vie Privée* (Necker'in Karakteri ve Özel Hayatı Hakkında) [1804]; *Corinne ou de l'Italie* (Corinne veya İtalya'ya dâir) [1807]; *De l'Allemagne* (Almanya'ya dâir) [1810]; *Considérations sur les Principaux Evènement de la Révolution Française* (Fransız İhtilâlinin Belli Başlı Olayları Üzerine Düşünceler) [1818]; *Dix Années d'Exil* (Sürgünde On Yıl) [1821]; *Des Circonstances Actuelles qui peuvent terminer la Révolution* (Fransız İhtilâlini Tamamlayabilecek Aktüel Şartlar) [1906]. Pek çok mektubu bilhassa babasına yazdıkları 1925 yılında Haussonville Kontu tarafından yayınlanmıştır.

STAFİLOKOK (Fr. *staphylocoque*, Lat. *staphylococcus*). mikroskopta üzüm salkımı şeklinde görülen koliler. Düzensiz kümeler yaparlar. Âdi besi yerlerinde kolayca ürerler. Bir kısmı hastalık yapar; bir kısmı yapmaz. Hastalık yapanlar yuvarlak, 0,8 - 1,2 mikron çapında, hareketsiz; sporsuz ve kapsülsüz kolitenlerdir. Bu mikroblar cerahat yaparlar. Ya tek, ya çifte olarak veya zincirler yahut da üzüm salkımı biçiminde görülürler. Anilin boyası ile kolay boyanırlar ve gram pozitif mikroblardır. S.'ların iyi üremesi için, 37°'ye ihtiyaçları vardır. Fakat daha düşük veya daha yüksek derecede de üreyebilirler. S.'lar, teşkil ettikleri pigment'e göre, üçe ayrılırlar: 1. Altın sarısı renginde pigment teşkil eden yaldızlı S. (stophylococcus aureus), 2. Limon sarısı renginde pigment teşkil eden sarı S. (staphylococcus citreus), 3. Porselen beyazı renginde pigment teşkil eden beyaz S. (stophylococcus albus) adlarını alırlar. S.'lar, sporsuz oldukları halde, muhtelif te'sirlere ve dezenfeksiyon maddelerine karşı oldukça mukavimdirler. Bâzıları 80°'de yarım saatte, bâzıları ise 60 - 65°'de bir saatte ölürler. Kültürleri buz dolabında aylarca canlı kalabilir. Kuruluğa da dayanıklı olduklarından, tozlarda canlı olarak bulunur ve sirâyet edebilirler. S.'lar, insanda, ekseriyâ cerahat âmili olarak fronkül, abse, flegnon osteomiyelit, septisemi, ploresi, perikardit, peritonit, anjin, bronşit, kulak iltihâbı, karaciğer absesi gibi hastalıklara sebeb olurlar.

S.'lar, tabiatta çok boldur. Tarlalarda, toprakta, kirli sularda, sütte, havada, deri üzerinde, ağız, burun, boğaz, barsak ve tenâsül organları mukozasında ve tırnak altında bulunurlar. S.'lılar, penisiline karşı çok hassastırlar. Penisilin zerki ve lokal olarak merheminin tatbîkı iyi netîceler verir.

STAGNELIUS, Erik Johan (Gördslösa 1793 - Stockholm 1823), İsveç'li şâir ve sahne yazarı. Kalmar piskoposunun oğlu olan S., devlet hizmetine girdi. 1814'te kalbi hastalandı, ıstırabını gidermek için kendisini içkiye verdi, Stockholm'da yalnızlık ve üzüntü içinde yaşadı. Henüz okulda iken klasik şâir olarak edebiyata atılan S., sonradan romantik olmuş ve opera, trajedi, lirik şiir ve destanlar yazmıştır. Alman romantik felsefesinin ve teosofinin etkisi altında mistik dinî inançlar geliştirdi. Bundan sonra, *Bacchanterna* (Bakhantlar) [1822] trajedisinde, hümanizm ve Hıristiyanlıkla karışık bir eski Yunan sevgisi belirir. Bu duyguları en heyecan verici sözlerle ifade etmesini bilir. S., daima idealizm ile cinsî arzular arasında gidip gelen, çırpınan bir ruh idi ama içindeki bu çatışmayı

çok açık bir dille ve büyük maharetle canlandırmıştır. Dile hakimiyeti ve üslûp ustalığı, onu öbür İsveç'li romantik yazarlardan ayırır ve sonraki nesiller üzerindeki etkisini sağlar. Oysa kendi çağdaşları onu hemen hemen hiç tanımamışlardır. Eserleri : *Wladimir den Store* (Büyük Wladimir) [1817] (destan); *Liljor i Saron och Martyrerna* (Saron'daki Zanbaklar ve Kurbanlar) (lirik şiirler ve dram); *Sigurd Ring* (erkek adı) [1816]; *Wisbur* (erkek adı) [1818]; *Samlade Skrifter* (Toplanmış yazılar) (3 cilt, 1824-26).

STALİN, Jozef Visarionoviç

STALİN, Jozef Visarionoviç [*Çugaşvili*] (Gori, Gürcistan 1879 - Moskova 1953), Sovyetler Birliği komünist partasi lideri, başbakan, mareşal ve SSCB diktatörü; dünyâ târîhinin en kuvvetli, en kompleks ve en münazaalı simalarından biri.

Fakir bir kunduracı olan babası Visarion Çugaşvili öldüğü zaman Jozef 11 yaşındaydı; bir serfin kızı olan annesi Ekaterine okuyup yazması olmayan çok dindar bir çamaşır yıkayıcısıydı. Doğurduğu ilk üç çocuk ölmüş, yalnız Jozef hayatta kalmıştı. Bu bakımdan onu büyük bir şefkatle yetiştirdi ve oğlu için meslek olarak ruhban sınıfını seçti. Jozef önce Gori'deki din okuluna devâm etti; 1894'te Tiflis'teki ilâhiyat akademisine girdi. Çok kabiliyetli bir talebeydi; bıkmak usanmak bilmeden okuyor, münâkaşa ediyordu.

Gürcistan folkloru, serfliğin taze hatırası, Gürcüler'in vatanperverlik duyguları (anti-Rus), Jozef'in çocukluğunu etkileyen en büyük âmiller olmuştur. Jozef, 1898'de henüz bu okuldayken Gürcüler'in kurduğu vatanperverlik ve sosyalizm cemiyeti olan Mesame Dasi'ye (Üçüncü Grup) girdi. Çok geçmeden Ruslar ve Gürcüler arasında yayılmaya başlamış bulunan Marksizm'in etkisi altında kalmaya başladı. 1899'da okuldan mezun olmak üzereyken mesleğe ihanet eden görüşleri yüzünden okuldan çıkarıldı.

Genç Çugaşvili, okuldan çıkarılınca kendisini ihtilâlci hareketin ve propagandanın içinde buldu. Yüzyılın dönüşünde, Rusya'daki sosyal ihtilâlci hareket mensupları Narodnik'lerin, telkin ettiği zirâî sosyalizm fikirlerinin tohumlarını ekmeye başladı ve Plehanov ile Lenin'in *Iskra* gazetesinde propagandasını yaptığı Marksist sosyal-demokrat programı benimsedi. Çugaşvili de *Iskra*'yı destekliyordu.

Jozef Çugaşvili 1901'de Tiflis'teki gizli sosyal-demokratik komiteye seçildi. Polis tâkıybi onu "yer altına" girmeye zorladı. 1902 nisanında tevkif edildi ve 1903 sonuna kadar hapiste kaldı. Hapisteyken, hareketi bütün Kafkasya'da görülen sosyal-demokratik komiteye üye seçildi. Daha sonra yakalanıp Sibirya'ya sürüldüyse de 1904 başlarında kaçıp Tiflis'e geldi. Hemen ardından Sosyal-Demokrat parti Bolşevik ve Menşevikler olmak üzere ikiye ayrıldı. Jozef Çugaşvili, Gürcistan'da pek etkili olmayan Bolşevikler kısmına katıldı. Bu dönemlerde Lenin'in tesiri altındaydı ve Lenin'in fikirlerini Rusça'dan Gürcüce'ye çevirerek gizli gazete ve notlar hâlinde çoğaltıp dağıtıyordu.

Çugaşvili 1905 ihtilâlinde belirli bir rol oynamadı. Çarpışan Bolşevik birliklerinin ve partizan gruplarının teşkilinde görev aldı. Lenin'le ilk tanışması da aynı yıla rastlar. Finlandiya'nın Tampere (Tammerfors) şehrindeki bir parti kongresindeki bu tanışmadan sonra, Çugaşvili 1906 ve 1907'de Stockholm ve Londra konferanslarına da katıldı. Bu konferanslarda Lenin'in aksine daha sonra 1917'de benimsenen şekle benzeyen bir zirâî ihtilâli savundu. 1905'ten sonra Bakû'da Bolşevik lideri olarak tanındı. Birçok defalar tevkif edildi, sürüldü; fakat her defasında sürgün yerlerinden kaçıp geri dönmeyi başardı.

Nihayet 1912'de Bolşevikler, Menşevikler'den tamamen ayrılarak yeni bir parti kurdular. O zamandan itibaren de Lenin, yeni merkez komitesi üyesi olan Çugaşvili ile iş birliği yapmaya başladı. S. 1912 yılı mayısında çıkmaya başlayan *Pravda*'nın ilk nâşiri oldu. Aynı yılın sonlarında Avusturya Polonyası'ndaki Cracow'da önemli Bolşevik konferansına katıldı; sonra Viyana'ya giderek *Marksizm ve Millî Mesele*'yi yazdı. Bu önemli etüd "baskı altındaki milletlerin" kendi âkıbetlerini kendilerinin tayin etmesi meselesinin Bolşevik programı lehine nazarî münazarasıydı. Bu eser, S.'in bu sahanın mütehassısı olarak ün yapmasını sağladı (Çugaşvili 1913 yılı başlarından itibaren "Çelik Adam" anlamına gelen S. ismini kullanmaya başlamıştı).

STALİN : 1900'deki bir fotoğrafı

S.'in 1917 ihtilâlindeki rolü de pek büyük değildir. O yıl, tahrikçilerin ve hatiplerin en parlak dönemiydi ve S. bunların arasında yoktu. Bu bakımdan yalnız Troçki tarafından değil, G. E. Zinoviev ve Aleksandra Kollontai gibi diğer Bolşevik liderleri tarafından da gölgede bırakılmıştı. Mart ayında, Sibirya'dan dönüşünden sonra, *Pravda*'nın nâşiri oldu ve geçici Prens G. E. Lvov hükûmeti karşı barışçı bir tutum takındı Lenin'in tahrikiyle başlayan ihtilâlci harekette de başlıca organizatör olarak rol aldı. Temmuzdaki anti-Bolşevik propagan-

danın zirvesine ulaştığı sırada Lenin'in Petrograd'dan kaçmasına yardım etti ve Lenin, Troçki, Kamenev ve Zinoviev'in yokluğunda 6. parti kongresini yönetti. Eylül ve ekim aylarında silâhlı bir ayaklanmayı savunan Lenin'le, bu taktiğe karşı olan Zinoviev ve Kamenev arasındaki meşhur anlaşmazlık sırasında Lenin'in tarafını tuttu; *Pravda*'da ise her iki tarafı barıştırmaya çalıştı.

Halk komiseri ve Lenin'e halef oluş: Bolşevikler'in iktidarı ele geçirmesinden sonra S., milletler komiserliğine getirildi ve beş yıl bu görevde kaldı. Lenin'in yönetimi altında parti programındaki "baskı altındaki milletlerin" kendi âkıbetlerini tayini hususunu gerçekleştirmeye çalıştı. Yeni Rus hükûmeti adına Finlandiya'nın bağımsızlığının ilân edilmesi bu döneme rastlar. S., 1919'da, görevine ek olarak işçi ve köylüler komiserliğini de üzerine aldı. Bu, Sovyet idâresinin bütün dallarına hâkim olan bir işti.

Dahilî harp sırasında S.'in sesi, Bolşevik konseylerde daha büyük bir ağırlık kazanmaya başlamıştı ama, yine de Kızılordu fikrinin bulucusu ve Kızılordu'nun kurucusu olan Troçki'nin ağırlığı daha fazlaydı. S., iç harp sırasında savunma konseyi üyesi, siyasî komiser ve cepheler müfettişi olarak 1918'de Çariçin'in (sonradan Stalingrad, şimdi Volgograd) savunması görevini üstlendi; 1919'da Petrograd (Leningrad) savunmasını aynı yılın ekiminde Orel savaşını organize etti; 1920'de Lvov üzerine yürüyen Budenny'nin süvari birliklerinde siyasî komiser olarak bulundu; General P. N. Wrangel'in ordusuyla yapılacak nihaî muharebenin hazırlıklarını yönetti. Savaş sırasında, savaş komiseri olan Troçki ile rekabetleri devam etti.

STALİN: 1938'deki Yüksek Sovyet toplantısında Kruşçev'le (sağda arkada) birlikte

S., Lenin'in hazır bulunduğu son parti kongresi olan 11. kongreden sonra parti genel sekreterliğine getirildi. Bu onun meslek hayatının dönüm noktası oldu, hem bütün parti mekanizmasının, hem de, dolayısıyle, hükûmetin kontrolünü eline geçirdi.

Lenin'in 1923'te hastalanması sonra da ölümü (ocak 1924), ihtilâl rejiminin krizli bir dönemine rastladı. Bolşevikler daha baştan itibaren, proleter diktatörlüğüne karşı çıkan her türlü parti ve şahıs için siyasî hürriyeti inkâr etmişti. Onların istediği "Sovyet demokrasisi"ni kurmaktı. Bu ise, işçi sınıfının ve kendi partilerinin siyasî söz serbestliğine sahip olması demekti. Proleter diktatörlüğü, bir çeşit temsilî hükûmet olarak düşünülüyordu. Ancak bu hükûmette parlamento yerine, işçi ve köylülerin vekillerinden ibaret konseyler olacak ve bunlar temsilî organ görevini yüklenecekti. Öte yandan Lenin devrinin sonuna doğru, tek parti sistemi zaten kurulmuş gibiydi. Bolşevik olmayan bütün partiler kapatılmış ve siyasî söz hürriyeti yalnız Bolşevikler'e münhasır kalmıştı. Bu arada, hâliyle başka herkese yasaklanan siyasî söz hürriyetinin Bolşevikler arasında var olup olmadığı sorusu da akla geliyordu. Diğer bir konu da partinin milletlerarası durumuydu. Bolşevikler'in, ihtilâlin bir anda bütün dünyaya yayılması hayali, komünizmin 1923'te Almanya'da bozguna uğramasıyla yıkılmıştı. Birçok burjuva hükûmetleri Bolşevik Rusya'yı tanımışlardı ama, komünist bir devlet olarak Rusya yine yalnızdı. Bolşevizm kendi millî kabuğu içine çekiliyordu ve Lenin'in ihtilâlci enternasyonalizmi muvacehesinde mâlûldu. Bütün bu şartlar altında Lenin'in halefliği mücadelesi başladı.

S., Zinoviev ve L. B. Kamenev, Lenin'in tabiî halefi sayılan Troçki'yi bertaraf etmek için bir triumvira kurdular. Lenin, S.'i fazla katı bulduğu ve iktidarı kötüye kullanacağı gerekçesiyle, vasiyetinde onun genel sekreterlikten uzaklaştırılmasını istemişti. Ama Zinoviev ve Kamenev'in desteği onu yerinde tutmaya yetti. S., rakipleriyle olan mücadelesinde parti içinde henüz kalmış olan her türlü fikir hürriyetini yok etti. 1924 eylülünde Rus ihtilâlinin kendi kendine yeterliği konusunu işleyen "bir ülkede sosyalizm" teorisini ortaya attı.

1923'te Troçki'yi tamamen bertaraf eden S., triumviranın diğer üyelerine karşı açıkça cephe aldı ve 14. parti kongresinde partinin sağ kanadını temsil eden N. İ. Buharin, A. İ. Rikov, ve M. P. Tomski'ye yaklaştı. Diğer taraftan Zinoviev ve Kamenev de Troçki tarafına geçtiler. "Bir ülkede sosyalizm" nazariyesini reddederek endüstrileşme politikasına girdilmesi ve kulak'lara (hâli vakti iyi köylüler) karşı mücadele açılması fikrini savunmaya başladılar. S. bu dönemde çok mutedil bir politika takib etti ve Buharin grubuyla ilgisinin kesilmemesine çok dikkat etti. Ancak 1928 - 1929 yılında Troçki, Zinoviev ve Kamenev'i yenip partiden ihraç ettikten sonra Buharin, Rikov ve Tomski'ye karşı cephe aldı. Ardından büyük bir fikir değişikliği yaparak endüstrileşmeye ve tarımın devletleştirilmesine ağırlık verdi. 1929'da Troçki'yi Rusya'dan sürdü. Sağ olsun, sol olsun bütün muhalefet liderlerini teslim olmaya ve sözlerinden dönmeye zorladı. Münakaşasız, Rusya'nın tek hâkimi olmuştu.

1930 "temizliği": 1930'lar Rusya'da fecî hâdiselerin geçtiği yıllar oldu. S., 1931'de endüstriyel yöneticiler konferansında şunları söylüyordu: "Biz, ileri ülkelerden 50 hattâ 100 yıl daha geriyiz. Bu mesafeyi 10 yıl içinde kapamamız lâzımdır, aksi takdirde bizi ezerler." Gerçekten bu ifadeyi doğrulayacak şekilde büyük hareketlere girişti. 25 000 000 köylü silâh zoruyla köylerinden koparılıp endüstri merkezlerine getirilerek fabrika işçisi yapıldı. Yoğun bir çalışma ve son derece katı endüstriyel disiplin altında yeni işlerini kavramaları sağlandı. Bütün S. döneminde Rusya'daki şehir halk nüfuslarında 45 000 000'luk bir artış oldu. Bütün Rusya'da 1929'da 25 000 000 ilkel, küçük çiftlik vardı. Bunların süratle kolektifleştirilmesine başlandı; öyle ki 1952'de bu sayı 100 000 büyük ve makineleşmiş kolektif çiftlik hâline dönüştü. Bu arada yeni sisteme karşı koyan "kulak"lar meşhur çalışma kamplarına gönderildi.

Öte yandan Komünist partisi içinde yeni bir muhalefet hareketi başladığı için, S. büyük bir temizlik hareketine girişti. 1932 kıtlığı tam bir siyasî krize dönüşmek istidadını göstermiş; öyle ki bizzat S.'in karısı bile buna isyan etmişti (ancak bunu hayatıyla ödedi; ölümünün kendi elinden mi, doğrudan doğruya S.'in eliyle mi olduğu bilinmiyor). O tarihten itibaren Nikita Kruşçef'in 1956'daki meşhur "gizli konuşmasında" belirttiği gibi, S. gittikçe ilerleyen paranoyak bir şüphenin esiri olmaya başladı. Korkunç İvan'ı hatırlatacak derece intikamcı ve tenkil düşkünü oldu.

Politbüro'nun liberal grubundakilerden çoğu esrarengiz şekillerde (S. M. Kirov katil yoluyla; V. V. Kuybişev uydurma bir tıbbî cinayetle; G. K. Ordzhonikidze intihara zorlanarak; Y. E. Rudzutak gizli temizlemeyle) ortadan kaldırıldı. S. 1934'te, Kirov'un katlini, kitle hâlinde tevkifler ve muhakemeler için vesile saydı. Sonunda 1936, 1937 ve 1938 yıllarında devam eden meşhur Moskova muhakemeleri başladı. Alenen mahkûm edilenlerin çoğunu S.'in, 1920'lerdeki sağ ve sol muhalifleri teşkil ediyordu. S.'in parti memurları arasında bulunup da "itiraf" etmek istemeyenler aynı dönem içinde gizlice ortadan kaldırıldı. Mahkeme huzuruna çıkarılanlar ise, terörizm ve casuslukla suçlanıyor ve suçları "itiraf" ettiriliyordu. Bu dönemde vuku bulan kitle hâlindeki temizlik hareketi S. rejiminin en bâriz işaretidir.

S., bu temizlik hareketini 1938'de durdurdu, içişleri komiserliği ve NKVD içinde olup da temizlik hareketine katılmış olanları ortadan kaldırdı. Bu, emrinde çalışanlara, emirlerini yerine getirerek yaptıkları zararı ödetmek için başvurulan basit bir taktikti. S. artık tamamen şahsî bir despotizm kurmuştu ve Komünist partisi onun için sâdece bir âletten ibaretti. S., 1941'de başbakanlığı Molotof'tan aldı. Almanlar'ın taarruzu üzerine de başkumandan olarak orduların kontrolünü eline geçirdi.

II. Dünya Savaşı ve sonrası: II. Dünya Savaşı'nda, Almanlar'ın 1941 yılı 22 haziranında Rusya'ya taarruzu - sonradan kendisinin de itiraf ettiği gibi - S.'i gafil avladı. Zamanın kritik durumunu göz önünde tutan S., başbakanlığı Molotof'tan kendi üzerine aldığı gibi ayrıca bir devlet savunma komitesi kurdu. Bu komite kendisinden ve V. M. Molotov, G. M. Malenkov, L. P. Beria ve K. E. Voroşilov'dan teşekkül ediyordu.

S. savaş boyunca hükûmetinin en önemli siyasî ve askerî kararlarında tek mes'ul şahıs olarak kaldı. Bununla berâber bazı konularda generallerine inisiyatif tanımaktan da kaçınmadı. Savaşta 1812'de de tatbik edilen an'anevî Rus müdafaa stratejisini tatbik etti: Yani çekilmek, toparlanmak, yeni kuvvetler yığmak, cepheyi genişletmek ve taarruza geçmek. S., savaşta büyük soğukkanlılığı, isâbetli kararlarıyla tanındı. Hitler'in orduları Moskova kapılarına geldiği, hükûmet Kuybişev'e taşındığı hâlde o Kremlin'den ayrılmadı, harekâtı oradan idare etti.

Batılılar'la S. arasındaki en büyük anlaşmazlık "ikinci cephe"nin açılmasının geciktirilmesi olmuştu. Bu hâl 1942 - 1943 yılları arasında Churchill ile S. arasında sürekli anlaşmazlığa yol açtı. S., Tahran ve Yalta konferanslarında başarılı pazarlıklarda bulundu.

S., savaş sırasında sürekli olarak Rus vatanperverliğini canlandırmaya, canlı tutmaya çalıştı. Kiliseye büyük imtiyazlar verdi. Batılı müttefiklerin bütün tenkidlerini dikkate aldı ve 1943'te Komünist Enternasyonal'i dağıttı. Savaşın sonlarına doğru, Batılı kuvvetlerle bir anlaşmazlığa düşmesinin kaçınılmaz, hattâ faydalı olacağına karar verdi; bunun üzerine Doğu Avrupa'yı ya doğrudan doğruya ilhak veya komünistleştirme yoluna gitti. Böylece bir takım peyk devletler doğdu. Ancak bu politika Batı'yı ciddî şekilde ürküttü ve arada bir soğuk harbin çıkmasına sebep oldu.

Son yıllar: S., 1945'te, siyasî hayatının zirvesine çıkmış bulunuyordu. Başkumandan ve rakipsiz lider olarak hayatının sonuna kadar gittikçe tanrılaştırılan bir kuvvet olarak kaldı. Rus âlimleri, muharrirleri, müzisyenleri, dilcileri, filozofları ve diğerleri onun hükümlerini nihâi karar olarak kabûl ediyordu. Bu, büsbütün sebepsiz değildi. Planlı kalkınmayı gerçekleştirmiş; sabanla ziraat yapılan ülkesini atom pilleriyle donatmıştı. Üstelik "zaferin babası"ydı. Ancak başardığı işler despotluğu ve zalimliği ile gölgeleniyordu.

S.'in 1945 - 1953 arasındaki Sovyet politikasında oynadığı rol karanlıktır. Komünistler olsun, antikomünistler olsun, Avrupa ve Çin'deki komünist ihtilâllerinin mîmârının S. olduğu fikrindedir. Ancak elde bulunan kifayetsiz bilgilere bakılırsa bu kanaat sağlam bir temele oturmamaktadır. S., baştan itibaren Tito'nun Yugoslavya'daki ihtilâlci politikasını tasvib etmemiş; Mao-çe-tung'un Çin'deki ihtilâlci stratejisini isteksiz bir bakışla tâkip etmiştir. Ancak Doğu Avrupa'daki bazı komünist ihtilâlleri körüklediği de şüphesizdir. Ayrıca kendi desteğiyle olan veya olmayan bütün komünist hareketlerin S. kültü doğrultusunda olmasını arzu etmiştir. (O. Y.)

STALİNGRAD: bk. VOLGOGRAD.

STALİNGRAD MUHAREBELERİ, II. Dünya Savaşı sırasında 1942 ağustosundan, 1943 şubatına kadar Alman ve Rus ordularının Stalingrad (eski adı *Çariçsin; Stalingrad* adı da sonradan *Volgograd* olarak değiştirilmiştir) şehrinde ve çevresinde yaptıkları savaşlar.

Alman orduları, 1941 haziranında Rusya topraklarına 800 km'den fazla girmiş, kuzeyde ve merkezde Leningrad ve Moskova eteklerine gelmiş, güneyde de Dinyepr'in doğusuna atlamıştı. Ancak Sovyet ihtiyatlarının tamamına sahip olan ve kuzey-batı ile güney-doğu demiryollarına hâkim olan Moskova yine de büyük bir askerî ehemmiyete sahipti.

Almanya'nın 1942 yılı planı güney - doğuya hücum ederek Kafkasya'daki petrol yataklarını ele geçirmek ve Hazar denizine ulaşmaktı. Bu büyük harekâtı gerçekleştirmek için kuzeyden gelecek mukabil bir Sovyet taarruzunu önlemek maksadıyla Almanlar, yukarı Don'dan başlayarak Stalingrad'dan geçen ve aşağı Volga'ya kadar uzanan hattı emniyet altına almak zorundaydılar. Stalingrad bu hattın zirvesinde büyük bir endüstri şehriydi ve Almanlar'ın başarısı için sür'atle zaptedilmesi lâzımdı.

1942 yılı temmuzunun başlarında 30 tümenden meydana gelen Alman ordular grubu, Rostov ve Kırım'dan hareket ederek Karadeniz sahili boyunca petrol sahasına doğru ilerlemeye başladı. A ordular grubunun kuzeyinde 60 tümenden meydana gelen B ordular grubu Kursk ve Harkov'dan hareket ederek doğu istikametinde taarruza geçti. Maksat Don nehrini; kuzeyde Voronej'den, güneyde bu nehrin ağzındaki Rostov'a kadar emniyete almaktı. Böylece General Friedrich von Paulus kumandasındaki 6. Ordu, nehri kolayca geçerek Stalingrad'a taarruz edebilecekti.

Münhasıran Alman birliklerinden meydana gelen 6. Ordu, 3'ü zırhlı olmak üzere 20 tümenden (250 000 kişi) kurulu süper kaliteli bir orduydu. İsmen B ordular grubunun kontrolündeydi ama, doğrudan doğruya telsizle Hitler'in kontrolü altındaydı ve General Paulus'a pek az inisyatif bırakılmıştı. Ordu 22 - 23 ağustosta Vertyaçi ve Peskovatka'dan nehri geçti. Alman panzerleri Stalingrad'ın kuzeyinde bir mahalle olan Erzovka'yı zaptettiler. Ancak tam o sırada General Moskalenko kumandasındaki Sovyet 1. Ordusu ve General Çuikov'un kumandasındaki ordu ile meydana gelen şiddetli çatışmalar Almanlar'ın merkezden ilerlemesini geciktirdi. Buna rağmen, Almanlar eylülün sonlarında Stalingrad'a ayak basmışlardı. Siyasî komiser olarak Stalingrad'da bulunan N. Kruşçev bu savaşta çok dinamik bir müdafaa tatbik etmekle temayüz etti. O sırada General Rokosovski kumandasındaki Don ordular grubunun, 6. ordunun hemen kuzeyinde Kremenskaya'daki köprübaşından güneye doğru bir mukabil taarruza geçeceğine dair

emareler belirdi. Nitekim 19 ekimde şiddetli bir hücum başladığı gibi, aynı anda General Esemenko kumandasındaki Stalingrad ordular grubu da güneyden beklenmedik bir taarruza girişti. 23 ekimde iki ordunun öncüleri Kalaç'ta birleşti ve 6. ordu kuşatılmış oldu. O sırada 6. ordunun yapacağı en iyi şey, Stalingrad teşebbüsünden vazgeçmek ve bir yarma hareketiyle güney - doğudan Don'a çekilmesiydi. Ama Hitler bunu kesinlikle men etti. Stalingrad cebi bir "kale" hâline getirilecek ve ikmal işleri de havadan yapılacaktı. Her iki fikrin de tatbikının mümkün olamıyacağı hesaba katılmamıştı.

Durum bu hâldeyken II. Dünya Savaşı'nın en kudretli kumandanlarından General Erich von Manstein merkezi Rostov yakınında bulunan yeni Alman "Don" ordu grubunun başına getirildi. Manstein'ın asıl görevi değilse de başlıca görevi 6. ordu üzerindeki baskıyı hafifletmekti. Çünkü yukarı Don'daki B ordular grubu da parçalanıyor ve hâlâ güney - doğudaki mevzilerinde duran A ordular grubuyla olan münakaleyi güçleştiriyordu.

Bununla beraber Manstein, muhasara edilen ordunun yükünü hafifletmek için Kotelnikovo'da bir panzer birliği hazırladı. Birlik 12 aralıkta harekete geçti ama, General Malinovski kumandasında 2. ordu ve General Trufanov kumandasındaki 51. ordu tarafından, Stalingrad cebine daha 32 km mesafedeyken durduruldu. O sırada 6. Ordu'nun kuşatmayı yarmak için hücuma geçecek kuvveti bile kalmamıştı. Askerler açlık ve soğuktan perişan hâldeydi ve araçların ancak 30 km yol alacak kadar yakıtı kalmıştı. Manstein ise elinden geleni yapmış bulunuyordu. Panzer birliği Don'da verdiği savaş için kendisine lâzımdı; böylece birlik geri döndü. Stalingrad "kalesi", altı korkunç hafta daha dayandı ve sonunda, artık mareşal olan Paulus, 2 şubat 1943'te ordusuyla birlikte teslim oldu. Muharebeler sırasında 6. Ordu 150 000 kayıp vermişti. Ruslar'a esir düşen 91 000 kişinin de ancak pek küçük bir yüzdesi Alman ya'yı tekrar görebildi. Bu mağlûbiyet Almanya'nın cihanşümûl askerî üstünlüğünün sonu oldu ve harbin dönüm noktasını teşkîl etti. (O. Y.)

STAMBOLİYSKİ, Aleksandır (Slavovitsa, Pazarcık çevresi 1879 - Slavovitsa 1923), Bulgar siyaset adamı. 1898'de Plevne (Bulg. Pleven)'de orta öğrenimini bitirdi. 1899'da Bulgar Çiftçi Birliği partisinin kurucu kongresine katıldı. 1900 yılında Almanya'ya giderek Halle üniversitesinde ormancılık öğrenimi gördü. 1902'de Bulgaristan'a döndü, Eski Zağra (Stara Zagora) şehrinde Bulgar çiftçi birliğinin organı olan *"Zemedelsko Zname"* (Çiftçi Bayrağı) gazetesinin redaktörlüğünü aldı. Çiftçi birliğinin 1905'te Tırnovo'da yapılan 7. kongresinde kendi gözetiminde hazırlanmış olan birlik programını savundu ve birliğin gerçek lideri olarak büyük bir otorite kazandı. 1912 - 1913 yıllarında Balkan Savaşı'na muhalefet ettiği gibi, 1915'te Çar Ferdinand ile yapılan görüşmede Bulgaristan'ın savaşa sürüklenmesine de karşı çıktı. Bu tutumu dolayısıyle müebbed hapse mahkûm edildi. 1918'de Çar Ferdinand'ın emriyle serbest bırakıldı, savunma bakanı General S. Savov ve N. Sakarov, A. Girginov gibi milletvekilleriyle birlikte ayaklanan askerleri silâhlı mücadeleden vazgeçirmek üzere Radomir ve Köstendil'e gönderildi.

27 eylülde Radomir'de Bulgaristan'da cumhuriyet ilân edildiği zaman cumhurbaşkanlığına S. getirildi. Bu ayaklanmanın bastırılmasından sonra S. Sofya'da gizlendi. 1918 yılı sonunda T. Teodorov hükûmetinde bayındırlık bakanlığına getirilen S. 1919'da Çiftçi partisinin kurduğu bir koalisyon hükûmetinin başkanlığını aldı. Başbakan olarak S., Neuilly barış antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı (1919). 1920 - 1923 yıllarında Çiftçi partisinin kurduğu hükûmete başkanlık etti. 9 haziran 1923'te S. hükûmeti bir darbe sonunda devrilince S. yakalanarak doğduğu köyde öldürüldü. (H. E.)

STAMITZ, Johann Wenzel Anton (1717 - 1757), Çek müzisyeni, "Mannheim ekolünün" en önemli kompozitörü. İmparator VII. Karl'ın taç giyme töreninde yetenekli bir viyolonist olarak çaldı ve bundan sonra Mannheim sarayında 1745'de orkestra şefi oldu. Orkestra, genellikle, onun idaresi altında tanındı ve daha çok W. A. Mozart'ın eserlerini ele alarak senfoni tarzının gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Kreşendo ve tezat teşkil eden çoksesli müziği ve piyanoyu tanıttı; daha çok klarnetten yararlandı. Aynı zamanda, continuo kullanılmaz oldu. Stamitz, 50'den fazla senfoni ve büyük sayıda konçerto ve oda müziği eserleri bıraktı. 1767'den 1770 senesine kadar Mannheim orkestrasında ikinci viyolonist olan oğlu Carl da (1745 - 1801) kompozitördü. Çift orkestra için olan dahil, 70 senfoni bıraktı.

STANDARD (Fr. *standard, norme,* İng. *standard),* türlü çalışmalarda "bir örnek yapma" işini meydana koyan usûl ve kuralları içine alan bir kavram. Ölçüleri önceden konmuş, tarifleri yapılmış, bu ölçü ve tariflere uygunluk derece ve şekillerinin hangi usûl ve kurallara göre deneneceği belirtilmiş; böylece her bakımdan birlik ve beraberliği sağlanarak "ortak anlam"a varılmış her iş "S." konusu içinde bir çalışma sayılabilir.

S. deyimi, öyle anlaşılıyor ki, yapılışta, ölçüşte ve denevişte beraberlik anlamına gelmektedir. Milletlerarası Standardlaştırma Teşkilâtı (İSO), "bir örnek yapma" anlamı veren S.'laştırmayı şöyle târif etmektedir :

"S.'laştırma, belirli bir faaliyetin, o faaliyetle ilgili bulunanların ve özellikle ekonominin yararına olarak yapılabilmesi için, tarafların katkı ve işbirliği ile belirli kurallar koyma ve bu kuralları uygulama işlemidir."

S. çeşitleri : S.'lar, çeşitli ölçülere ve hareket noktalarına göre sınıflandırılabilir. Ama her şeyden önce, S.'laştırılması söz konusu birçok madde, mâmûl, yöntem ve hizmetin hepsinde veya bir bölümünde ortaklaşa kullanılacak, yaralanılacak bâzı esasların tesbit edilmesine ihtiyaç vardır ki, bunlara "temel S.'lar" adı verilmektedir. Birimler, senboller, terimler, S. sayılar, teknik resim çizim kuralları vs. bunlara örnektir. Bu gibi konularda gerekli S.'lar elde bulunmadıkça, S. çalışmalarında ilerlemek imkânsızdır.

Temel S.'lardan yaralanmak suretiyle oluşturulan S.'ları da kendi aralarında 4 ana grupta toplamak mümkündür :

1) *İşlenmemiş madde S.'ları :* Meyve, sebze ve maden cevheri gibi maddeleri tabiî durumları ile bir örnek yapan S.'lar;

2) *Yarı veya tam işlenmiş madde S.'ları :* İnsanların yarı veya tam işlenmiş şekilde yaralandıkları tarım ürünlerini veya sanayî mamûllerini bir örnek yapan S.'lar;

3) *Usûl (metod) S'ları :* Herhangi bir hizmetin ne türlü âlet ve araçlar kullanılarak, nasıl yapılacağını belirten S.'lar;

4) *Hizmet (kullanma) S.'ları :* Çeşitli ihtiyaç maddelerinin, nerelerde, ne miktarlarda kullanılacağını ve tüketileceğini gösteren S.'lardır.

Uygulama alanlarına göre S.'lar 5 grupa ayrılır :

1) *Özel S.'lar :* Belirli kişi veya iş yerlerinin, kendilerinin belirli ihtiyaçları için düzenledikleri S.'lardır. Bunlar çok defa gizli tutulur ve yerine göre reçete adı da verilir.

2) *Endüstriyel S.'lar :* Eşit mal üreten sanayî kuruluşlarının mâmûllerine uygulanan S.'lardır.

3) *Millî S.'lar :* Yasalarla görevlendirilmiş kuruluşların millî sınırlar içinde uygulamak üzere yaptıkları S.'lardır.

4) *Mıntaka S.'ları :* Komşu birkaç ülkenin, ortak konularda yaralanmak amacıyla, aralarında anlaşarak düzenledikleri ve birlikte uyguldukları S.'lardır.

5) *Milletlerarası S.'lar :* Milletlerarası kuruluşların faaliyeti sonunda üretici ve tüketici ülkelerin, anlaşarak düzenledikleri ve dünya piyasalarında geçerli olan S.'lardır.

Uygulama biçimlerine göre S.'lar, A) mecburî, B) isteğe bağlı olmak üzere iki gruba ayrılır :

A) *Mecburî S. :* Mâmul, yarı mâmul işlenmemiş maddelerin, taşımaları gerekli özellik ve şantları tesbit eden bakanlar kurulu kararıyla yürürlüğe konan S.'lardır. Bu S.'lara uyulması yasa gereğidir. Uyulmadığı takdirde müeyyideler uygulanır.

S.'laştırmada eski ve köklü bir geçmişi olan ileri ülkelerde, insan hayâtını, sağlık ve güvenliğini ilgilendiren konuların dışında mecburî S. uygulamalarına pek rastlanmaz. Gelişmiş toplumlarda, bir yandan etkili bir rekabet ortamı içinde çalışan ve aynı zamanda dış pazarlara da geniş ölçüde yönelmiş bulunan üretici kesiminin; öte yandan bilinçlenmiş ve teşkilâtlanmış, böylelikle piyasada söz sahibi durumuna gelmiş tüketicilerin karşı karşıya bulunması, S.'ların herhangi bir kanûnî zorlamaya gerek duyulmadan yerleşmesini sağlamıştır.

Gelişmekte olan ülkeler ise, ekonomik ve sosyal yapıları henüz bu düzeye ulaşmadığı için, millî S.'larını kanun gücü ile uygulamaya koymaktadırlar. Bunda da çoğunlukla tüketici halkın sağlığını, güvenliğini ve öteki çıkarlarını korumak, ihrâcâtı artırmak, gelişmekte olan sanâyii belirli bir hedefe yöneltmek gibi sebepler rol oynamaktadır.

B) *İsteğe bağlı S. :* Millî S.'lar Enstitüleri veya özel teknik kuruluşlar tarafından ülke ihtiyaçları gözönünde tutularak düzenlenmiş ve uygulanmaları ilgililerin isteğine bırakılmış bulunan S.'lardır.

S.'laştırmanın amaçları : 1) Üretimde ve malların mübâdelesinde işgücü, malzeme, güç kaynakları vs. faktörlerden en yüksek düzeyde ekonomi sağlamak. 2) Kaliteli mal ve hizmet üretimini sağlayarak, tüketici çıkarlarını gözetmek. 3) İnsan hayatını, sağlık ve güvenliğini korumak. 4) Bütün ilgili grupların, birbirleri arasındaki bilgi alış verişini ve anlaşmaları kolaylaştırmak.

S.'laştırma üretici ve tüketiciye çeşitli faydalar sağlar. Üretici için : a) üretimin belirli plân ve programlara göre yapılmasına yardımcı olur, b) serî imâlât, yığınla üretim ve yüksek kalite sağlar, c) kayıp ve artıkları en düşük düzeye indirir, d) verimliliği ve elde edilen sonuçları arttırır, e) depolamayı kolaylaştırır, stok boyutunu azaltır, taşımayı ucuzlatır ve kolaylaştırır, f) mâliyeti düşürür.

Tüketici için yararlar : a) tüketicinin can ve mal güvenliğini korur, b) malları karşılaştırma ve seçim kolaylığını sağlar, c) sipariş ve alım - satım işlemlerini kolaylaştırır. Alıcıların fiat ve kalite yönünden aldanmalarını önler, d) ucuzluğa yol açar.

Millî ekonomiye yararları : S.'lar, millî sanâyii belirli hedeflere yöneltebilir. Millî üretimi kalite, miktar ve mallara güvenlik yönlerinden geliştirir. Millî ekonomide arz ve talebin dengelenmesinde yardımcı olur. Alım - satım işlemlerinde ve ticarî sözleşmelerde her türlü yanlış anlamaları ve anlaşmazlıkları ortadan kaldırır. Dağıtım giderlerini azaltır. İhrâcâta üstünlük sağlar. Millî karakterde bir sanâyiin kurulması ve gelişmesine öncülük eder. Yan sanayî dallarının kurulması ve gelişmesini sağlar.

Ülkemizde S. hazırlama yetkisi, 22 kasım 1960 tarihinde yürürlüğe konan 132 sayılı kanunla 'Türk S.'ları Enstitüsü''ne verilmiştir (E. E.)

STANFORD, Charles Villiers (Dublin 1852 - Londra 1924), İrlandalı kompozitör. Önce Stewart'ın, sonra Leipzig'te Karl Reinecke'nin ve Berlin'de Friedrich Kiel'in öğrencisi oldu. Yirmi yaşında iken, Trinity kilisesinin orgculuğuna ve Cambridge Üniversitesi'nin mûsiki direktörlüğüne getirildi. 1885'de, Londra'da Philharmonic Society'nin ve Bach Chair'in direktörü atandı. Oxford ve Cambridge üniversiteleri ona şeref doktorluğu pâyesini verdiler.

Kompozitör olarak çok çalışmıştır. Opera ve komik operalar oynatmıştır. *The Veiled Prophet of Khorassan* (Horasan'ın Yüzü Örtülü Paygamberi) (1881), *Hamburg, Savonarola* (1884), *The Canterbury Pilgrims* (Canterbury Hacıları) (1884), *Shamus O'Brien* (1896), *Much ado About Nothing* (Bir Hiç İçin Şamata) (1900). Bundan başka, Tennyson'un Queen Mary'si için bir uvertür ile sahne musikisi (1876) yazdıktan sonra, *Three Holy Children* (Üç Kutsal Çocuk) (1885) adlı bir aratoryo ile birçok küçük parçalar da bestelemiştir.

STANISLAS I. [Leszczynski] (Lvov 1677 - Lunéville 1766), Polonya kralı ve Lorraine ve Bar dükü. S. Polonyalı soylu bir ailedendi. İsveç kralı (Türk kaynaklarında Demirbaş Şarl diye tanınan) XII. Karl Polonyayı istilâ edince, kral II. August'u tahttan indirip, S.'ı tahta geçirdi (1704). Çar I. Petro, XII. Karl'ı 1709'da Poltova'da mağlup ettikten sonra, August tekrar Polonya kralı oldu; S. da kaçmak zorunda kaldı. XII. Karl'ın Osmanlı imparatorluğuna sığınması üzerine, S. da İstanbul'a XII. Karl tarafından çağrıldı. Fakat Osmanlılar S.'ı Bender'de esir tuttular (şubat 1713 - mayıs 1714). Serbest bırakıldıktan sonra, XII. Karl kendisine Zweibrücken (Bipontium) prensliğini verdiyse de, S. İsveç kralının ölümü üzerine, bu prenslikten ayrılmak zorunda kaldı (1718). Kral nâibi onu Wissemburg'a yerleştirdi. S. sonra Alsace'a yerleşti. 1733'te II. August'un ölümünden sonra, kayın pederi olan XV. Louis'nin kendisini desteklemesi üzerine, S. Polonya millet meclisinin büyük çoğunluğuyla yeniden kral seçildi. III. August'u destekleyen Rus ordusu, S.'ı tahtından indirdi. S. kaçmayı başardı ve böylece ikinci defa tahtını kaybetti (1735); fakat Fransız diplomatları Viyana andlaşmasıyla (1738) tahttan ayrılmak ve Barrois ve Lorraine düklüğü verilmek şartiyle, onu şeklî kraliyetle yetinmek zorunda bıraktılar. S. hayatının geri kalan kısmını Lunéville ve Nancy saraylarında ilim adamları ve yazarlar arasında tamamladı. Eserleri arasında *Oeuvres du Philosophe Bienfaisant* (İyiliksever Filozofun Eserleri) [1763, 1866] adlı eseri en çok tanınanıdır.

STANISLAS II. August [Poniatowski] (Wolczyn, Yukarı Silezya 1732 - Petersburg 1798), bağımsız Polonya'nın son kralı. 1764 - 1795 yılları arasında hüküm sürdü. Stanislas Poniatowski'nin oğludur. Öğrenimini Avrupa'ya yaptığı seyahatlerle tamamladı. 1752'de Polonya millet meclisinin bir temsilcisi olarak hitabetiyle dikkati çekti. Bir kaç yıl sonra amcasının tesiriyle gönderildiği Rus sarayında geleceğin çariçesi (II. Katerina ile dostluk peyda etti ve Petersburg'ta II. August'un

elçisi olarak görev yaptı (1757). Katerina 1762'de iktidara sahip olunca, siyasî sahnede eski sevgilisinden faydalanmayı düşündü ve böylece S. Rus ordularının desteğiyle Polonya kralı seçildi (1764).

Her ne kadar S., iyi yetişmiş, şuurlu, güzel sanatların koruyucusu ve liberal bir politikacı olmasına rağmen. kuvvetli bir hükümdar olamadı. Ruslar'ı yatıştırmaya çalışmasına rağmen, pasif direnme siyasetiyle başarı sağlayamadı. Bu bakımdan S., Osmanlılar tarafından desteklenen Bar konfederasyonun (1768) muhafazakâr vatanseverleriyle Ruslar'ın arasını bulmaya boş yere uğraşmış oldu. Polonya üstündeki Rus - Osmanlı anlaşmazlığı, 1768 - 1774 Osmanlı - Rus savaşına sebep oldu. S.'ı tahtından indiren (1770) konfederasyon üyeleri kralı kaçırdılar (1771), sonra serbest bıraktılar. İç kavgalardan bunalmış ve müttefikleri olmayan, üstelik hırslı komşuları (Rusya, Avusturya, Prusya) bulunan Polonya bir sürü paylaşılmalara (1772, 1793 - 1795), mâruz kaldı. Bu karışıklıklar arasında pasif ve zayıf yönetim, S.'ı 1794 ayaklanmasında tedbirsiz kalmaya götürdü. 1795'te S. tahttan feragat etti ve geri kalan günlerini rahat bir şekilde, Rusya'da hapishanede hatıralarını yazarak tamamladı.

STANİSLAV, Ukrayna'da bir şehir. Palatinlik merkezi olup, Bistritza nehrinin üzerindedir. Nüfusu : 65 600. Bölge merkezi 1661'de şehri kuran Potocki ailesine ait eski bir şato, şimdi askerî hastahane olmuştur. Demiryolu malzemesi yapan atölyeler, petrol rafinerisi, makine yağları, hekimlikte kullanılan pamuk, örtü, halı fabrikaları vardır. Şehir, 1914 - 1918 Harbi'nde ve Ukraynalılar'la Polonyalılar arasındaki çatışmalarda da çok hasar gördü. S. platinliğinin bütün yüzölçümü : 18 368 km², nüfûsu : 1 476 700. Karpatlar-altı bölgede petrol kaynakları ve tuz yatakları vardır. Dinyester bölgesindeki topraklar ise çok verimlidir. Dağlık bölgede geniş ormanlar ve yaylalar görülür.

STANLEY, Sir Henry Morton (Denbigh, Kuzey Galler 1841 - Londra 1904), İngiliz gazetecisi ve kâşifi. Livingstone'u bulmakla ünlü olmakla beraber, asıl önemi Kongo nehrini keşfetmesi ve tanıtmasından ötürüdür. S., John Rowlands'ın gayrımeşru çocuğu olarak dünyaya geldi ve onun adıyla isimlendirildi. Annesi tarafından dedesinin himâyesine terkedilen John, gönülsüz akrabalarının elinde ve disiplinle idâre edilen St. Asaph düşkünler evinde büyüdü. 15 yaşında Liverpool'dan muço olarak bir gemiye binen John, 1858'de New Orleeans'a geldi.

STANLEY, Sir Henry Morton

Rowlands burada iyiliksevėr tacir Henry Morton Stanley ile tanıştı. Stanley, Rowlands'ı evlat edindi, ismini verdi ve himâyesine aldı. Böylelikle Rowlands, Amerikan vatandaşlığına geçmiş oldu. Hâmisinin, tanışmalarından kısa bir süre sonra ölmesine rağmen, ondan gördüğü merhamet ve sevgi genç Stanley'in hayatına yeni bir yön verdi.

Bundan sonraki birkaç yıl Stanley dağınık bir hayat yaşadı : Amerika iç harbine katıldı, ticaret ve harp gemilerinde denizcilik yaptı, muhabir olarak çeşitli seyahatlere gitti.

1867'de New York Herald gazetesinde muhabirliğe başladı. 1869'da gazete tarafından kayıp kâşif Livingstone'u bulmakla görevlendirildi. Livingstone, 1866'da Nil nehrinin kaynağını tesbit etmek ve orta Afrika göllerini incelemek için yola çıkmış ve kendisinden üç yıldır haber alınamamıştı. S., Süveyş kanalının açılışında bulunmak için, Mısır - Suriye - Filistin üzerinden seyâhat etti ve ancak 1871'de Zanzibar'a (Zengibar) ulaştı. Tanganika gölünün doğu kıyısındaki Ujiji'de olduğu sanılan Livingstone'a ulaşmak için, iyi düzenlenmiş bir ekiple Afrika'nın derinliklerine daldı. Hastalık ve çeşitli zorluklarla mücadele ederek Ujiji'ye ulaştı ve Dr. Livingstone'u buldu. Birlikte Tanganika gölünü dolaştılar ve Rusizi nehrinin gölün kuzey kısmından dışarı değil göle doğru aktığını, böylelikle de daha önce iddia edildiği gibi Nil'in kaynağı olamıyacağını isbat ettiler. 1872'de Livingstone'u Nil üzerindeki araştırmaları ile yalnız bırakan S. geri döndü. Aynı yıl içinde maceralarını *How I Found Livingstone* (Livingstone'u Nasıl Buldum) adlı kitabında neşretti.

S. 1873'de Kraliçe Victoria tarafından kabûl edildi ve hizmetleri için teşekkürlerine mazhar oldu. Daha sonra New York Herald'ın harp muhabiri olarak Ashanti'ye gitti ve başından geçenleri 1874'de *Coomassie and Magdala* adlı kitabıyla yayınladı.

1873'te Livingstone'un ölümü üzerine, S. onun araştırmalarına bıraktığı yerden devam etmeye karar verdi. Birkaç arkadaşı ile beraber Daily Telegraph ve New York Herald'ın maddî desteğini sağlayan S., iyi teçhiz edilmiş bir ekiple Viktorya gölüne doğru yola çıktı. 1875'te Uganda Kralı Mtesa'ya yaptığı ziyaretle 1876'da Hıristiyan misyonerlerinin kabûlü kapılarını açtığı gibi İngiliz himayesine girmelerini de sağladı. Viktorya gölünü Lady Alice adındaki gemisiyle geçerken yerlilerle yaptığı ve birçok ölümle sonuçlanan kavgalar, İngiltere'de aleyhinde söylentilere yol açtı.

Albert gölü araştırmaları civar kabilelerinin huzursuzluklarından dolayı engellenen S., Tanganika gölünün güneyine döndü ancak bu gölün, Nil sistemi ile de, Albert gölüyle de bir ilgisi olmadığını gördü.

1876 sonunda Nil olduğunu zannettiği, ancak daha sonra Kongo olduğunu anladığı Lualaba nehrini araştırmak için yola çıktı. Büyük bir gezi kuruluşunun başında Lualaba'nın ulaşabildiği en kuzey ucu olan Nyangwe'ye gelen S. civarın en tanınmış arap tüccarı Tippoo Tib'i de yanına alarak güneye doğru yola çıktı. Araplar ticaret bölgelerinin sınırından geri dönünce S. Lady Alice'e bindi ve bilinmeyen nehirden "S. Pool" adını verdiği göle geldi. Buradan denize kadar yürüdü. Üç beyaz arkadaşı ve zencilerin yarısı ölmüş, fakat o, Kongo nehrini bir baştan bir başa geçmişti. Bu uzun gezisinin hikâyesini 1878'de yayınladığı *"Trough the Dark Continent"* da (Siyah Kıtanın İçinden) neşretti.

Kongo'nun kalkındırılmasında İngiliz hükûmetinin ilgisini çekmeyi başaramayan S., Belçika Kralı Leopold'ün teklifini kabûl ederek, Afrika kalkındırma ve araştırma derneğinin düzenlediği bir keşif heyetinin başına geçti. 1879'dan 1884'e kadar Kongo havzasında çeşitli yol ve tren istasyonu inşalarını yönetti. S.'in de katıldığı 1884 - 85 Berlin konferansı Kral Leopold'ün idâresindeki Bağımsız Kongo devletini tanıdığını açıkladı. Bu arada S., II. Leopold gölünü keşfetti.

S. son Afrika gezisini İngiliz Doğu Afrika Şirketi (British East Africa Company) adına, Mehdîler tarafından Albert gölü civarında tecrid edilen, Mısır Sudan'ı vâlisi Mehmed Emin Paşa'yı kurtarmak için düzenledi. 1887'de İngiltere'den yola çıkan S., Zanzibar'a uğrayıp ekibini tamamladı ve yola çıktı. Emin Paşa'yı 1888 nisan ayında buldu ancak onun, bulunduğu yeri terketmeye niyeti olmadığını anladığından geri döndü.

S. bu seyahat sırasında bazı gerçekleri ortaya çıkardı ve Baker 1864'de Albert gölünü bulduğunda, ne de kendisi 1876'da yanından geçtiğinde farkedilmemiş olan sis örtülü Ruwenzori mıntıkasının Mountains of the Moon (Ay Dağları) olduğunu tesbit etti, Albert gölünün gerçek büyüklüğünü ve gölü besleyen Semliki nehrinin yerini belirledi.

STANLEY : Gezginin, Ujiji'de, Dr. Livingstone ile buluşması

1890'da S. bu şanssız ve güç yolculuğun hikâyesini *'In Darkest Africa*'da (Kara Afrika'da) dile getirdi.

S. 1890'da Dorothy Tennant'la evlendi ve bir erkek çocuğu evlat edindi. 1892'de tekrar İngiliz tâbiiyetine geçti. 1895-1900 arası liberal Unionits partisinden Kuzey Lambeth'i temsilen Avam Kamarası'na seçildi. 1897'de Güney Afrika'ya gitti ve *'Through South Africa*'yı (Güney Afrika'nın İçinden) yazdı. Diğer eserleri şunlardır : *The Congo and the Founding of its Free State* (Kongo ve Hür Kongo Devletinin Kuruluşu) [1885], *Emin Pacha and the Rebelion at the Equator* (Emin Paşa ve Ekvator'da İsyan) [1890], *My Dark Companions and Their Strange Story* (Siyahî Arkadaşlarım ve Garip Hikâyeleri) [1893].

STANLEY, Wendell Meredith (doğ. 1904), Amerikan biyokimyacısı. Illinois üniversitesini bitirdi. Asistan olarak girdiği Rockefeller enstitüsünün aslî üyesi oldu (1940). 1948'de Kaliforniya üniversitesi virüs araştırma laboratuvarı başkanlığına getirildi. Tütünde mozaik hastalığını doğuran virüslerin, hareketsiz maddeler gibi görünmelerine rağmen, yaşayan, büyüyen organizmalar olduğunu meydana çıkardı. S. ve John H. Northrop, enzimler ve virüs proteinleri üzerindeki çalışmalarından dolayı 1946 Nobel Kimya ödülünü paylaştılar.

STANLEYVİLLE, Kongo'da şehir. Şimdiki adı : Kisangani. Kongo ırmağının kıyısında, Yukarı Kongo'nun merkezi. Nüfûsu : 298 000 (1974). Endüstri : Kimyevî maddeler, tekstil.

STARA ZAGORA : bk. ZAĞRA.

STARHEMBERG veya STARCHEMBERG, Ernst Rüdiger (Graz 1638 - Viyana 1701), Kont ve Avusturyalı general. Montecuccoli'nin öğrencisi idi. S. Türkler'e karşı yapılan savaşlarda ve bilhassa Viyana Muhasarası'nda kabiliyetini göstermiş ve kendisine Feld-mareşal rütbesi verilmiştir. Daha sonra da Yüksek Harb Konseyi üyesi seçildi.

S.'in yeğeni **Guido-Ubalde S.** (Graz 1657 - Viyana 1737) de Viyana'nın savunmasına katılmış ve 1697'de Türkler'in yenilgisi ile sonuçlanan Zentha Muharebesi'nde bulunmuştur.

STARK, Johannes (Schickenhof, Almanya 1874 - Traunstein 1957), Alman tecrübî fizikçisi. Quantum teorisiyle izafiyet teorisinin gelişmesine katkıda bulunan keşifleri dolayısıyle, 1919'da Nobel fizik mükâfatını kazandı. S., Münih üniversitesinde okudu. Emekli olduğu 1922 yılına kadar Würzburg Üniversitesinde çalıştı. Radyasyon yayan atomların elektrikli bir alanda oldukları zaman, tayf çizgilerinin muhtelif cüz'lerine ayrıldığını keşfetti. Bu alan kendi adıyla "S. etkisi" diye anıldı. Ayrıca Doppler etkisi üzerinde de araştırmalar yaptı.

S. koyu bir Nazi olarak tanınırdı. Aynı zamanda anti-Semitik bir ırk nazariyatçısı idi. 1947'de dört yıl bir çalışma kampında çalışmaya mahkûm edildi.

STATİK : bk. MEKANİK KUVVET.

STATIUS, Publius Papinius (Napoli 45 - Napoli 96), Latin şâiri. Onu bir şâir olarak asıl tanıtan, *Silvae* (Ormanlar) genel adı altındaki lirik şiirleri oldu. Bunları 5 kitap hâlinde M. S. 92'den itibaren yayınladı. Roma'da yerleşti ve bir kızı olan dul bir kadınla evlendi. Evlât edindikleri bir erkek çocuk genç yaşta öldü. Şiirlerini toplantılarda okuyarak ün kazandı ve İmparator Domitianus'un sarayına kabûl edildi. Silvae'yi oluşturan 32 şiir, akıcı, zarif bir üslûpla yazılmıştır ve bunlar arasında en güzeli "Uyku"ya hitabeden kısa şiiridir. *Thebais* (Thebae şehri destanı, M. S. aş. yu. 92), iki Yunanlı kardeş prens Polynices ile Eteoeles'in birbirine karşı savaşını canlandırır. Bu destanın 12 bölümü vardır ve şâir bunu yazmak için 12 yıl çalışmıştır. S. bu eserinde Virgilius'u taklit etmiştir ama bu ustaca bir taklittir. Orta Çağ'da *Thebais* çok okunur ve beğenilirdi. S. başka bir destanı olan *Achilleis*'i (Akhilleus Destanı) bitirmeden öldü. Domitianus'un seferleri hakkında yazmış olduğu bir destan kayıptır.

Eserleri : *Silvae* (Ormanlar) : J. S. Phillimore tarafından yayınlandı (2. baskı 1905), *Thebais ve Achilleis :* H. W. Garrod tarafından yayınlandı [1906], *Opera Omnia* (Tüm eserleri) : A. Klotz tarafından yayınlandı (3 cilt, 1908-26).

STATOKİNEZİMETRE (Fr. *statokinésimètre),* denge çokgeni için alınmış, bedenin ağırlık merkezinden yer değiştirmelerini, tecrübî psikolojide incelemeye yarayan cihaz. Bu cihaza aynı zamanda stabilimetre (Fr. stabilimètre) adı da verilmektedir. Bedenin duruşunu değerlendirmekte ve irade - dışı yer değiştirmeleri kaydetmekte bu cihazdan faydalanılır.

S., deneğin gözünü dik bir doğru çizgiye dikerek, içinde 30 saniye ayakta durduğu tepsi şeklinde bir cihazdan ibarettir. Bu cihazın altında dört yönü belirten yerlere dört basınç âleti yerleştirilmiştir. Bu âletler, bedenin ağırlık merkezinin sallanmasından ileri gelen basınç değişmelerini kaydetmeğe yarar. Normal sallanmalar merkezî bir yuvarlakla sınırlandırılmıştır ve denek denge durumunu korumakta zorluğa uğradığı ölçüde, bu sallanmalar artar. S., dengeleme bozukluklarının ortaya çıkmasını sağlar ve ağır yük taşıyanlar gibi kimselerin ilgili mesleklere seçilmesinde çokça kullanılır. S., tecrübî psikolojide, bir ihtiyacın ortaya çıkardığı gerginlik gibi bazı psişik hâllerde birlikte ilişkisi olduğu beden faaliyetinin farkına varılmaz değişikliklerini ölçmekte işe yarar.

STATZER, Friedrich von Ferdî (Viyana 1906 - Istanbul 1974), Alman asıllı Türk piyanisti ve orkestra şefi. Mûsiki öğrenimine Bolzona'da başladı. 1925 yılında Salzburg Mozerteum konservatuvarının piyano ve kompozisyon bölümlerini bitirdi. Ayrıca, 1932 yılında Viyana Yüksek Mûsiki Akademisi'nin piyano, orkestra şefliği ve kompozisyon bölümlerinden mezun oldu. Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde başarılı konserler veren S., 1932 yılında Istanbul'da Dârülbedayi'de görev aldı. Aynı zamanda, Belediye Konservatuvarı piyano öğretmenliğine ve şehir orkestrası şefliğine tâyin edildi. 1944'te Türk vatandaşlığına kabûl edildi. Istanbul şehir orkestrası ve Belediye Konservatuvarının gelişmesinde faydalı çalışmalar yaptı. Piyanist olarak gösterdiği başarı yanında, çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Verda Erman, Gülay Uğurata, Ergican Saydam gibi tanınmış piyanistler bu öğrencileri arasındadır. (R. S.)

STAUDINGER, Hermann (Worms 1881 - Freiburg 1965), Alman kimyacısı. Polimerlerin uzun - zencir molekülleri olduğunu göstererek 1953 Nobel kimya mükâfatını kazandı. Halle üniversitesinde doktorasını yaptıktan sonra (1903), Strasbourg, Karlsruhe, Zürih ve Freiburg üniversitelerinde profesörlük etti. S.'in polimerlerin küçük moleküllerin bir araya gelmesinden mürekkep olmayıp, aksine dev moleküller olduğunu isbat etmesi 1950'lerden sonra plastik sanayiinin büyük ölçüde gelişmesine yol açtı.

STAVISKY, Alexandre (Slobodka, Ukrayna 1886 - Chamonix 1934), Rus asıllı Fransız iş adamı. Kurduğu Crédit Municipal de Bayonne adına bonoları piyasaya sürdü; halbuki bonoların çalınmış veya sahte elmaslara karşılık olarak satışa çıkarıldığı sonradan anlaşıldı. Bonolar ödenmedi ve skandal patlak verdi (aralık 1933). Resmî kaynaklara göre S., Chamonix'te bir villaya sığındı; polis gelince de intihar etti. Sağ kesim, rezaletin hükûmete mensup muhtelif şahsiyetlere sıçramasını önlemek için S.'nin resmî makamlarca öldürüldüğünü ileri sürdü. Olay, siyasî ortamın çok karışık olduğu bir anda tahrike vesile oldu, Chautemps kabinesinin düşmesini kolaylaştırdı ve istinaf mahkemesi üyesi prensin ölümüne (intihar veya cinayet) yol açtı.

STEAM CRACKİNG, normal petrol, basit damıtma ile, ortalama olarak, sadece % 15 - 20 motor benzini verir. S. C. yöntemi ile toplam benzin üretimi % 40 - 60 oranında gerçekleştirilebilir. Benzinden arıtılmış petrol, 5 - 80 at basınçta 300 - 600°'ye kadar ısıtılır. Bu arada, kaynama noktaları yüksek, büyük hidrokarbon molekülleri ($C_{25}H_{52}$ gibi), kolay kaynar; daha küçük benzin moleküllerine (C_8H_{18} gibi) yarılırlar. Büyük moleküllerin hidrojeni, daha küçük benzin moleküllerinin oluşumuna, tam olarak, yetmediğinden ($C_{24}H_{50}$'nin, H eksikliği dolayısıyle tam bir $3C_8H_{18}$ veremiyeceği gibi), S. C. cihazlarında hâlâ petrol "kok"u ayrılması oluşur. Bunun yanısıra doymamış bileşimler ($C_{10}H_{22}$ $C_7H_{16} + C_3H_6$ denkleminde olduğu gibi) oluşup sun'î madde, alkol, sentetik kauçuk veya akaryakıt hâline getirilmek üzere işlenirler. S. C. yöntemi, öncelikle, petrol bakımından zengin ülkelerde uygulanmaktadır (ABD gibi). ABD'de, 1937 yılında, bu yöntemle üretilen benzin mikdârı. toplam benzin üretiminin % 50'sini teşkil etmiştir. (E. E.)

STEARİK ASİT ($CH_3(CH_2)_{16}COOH$ veya $C_{17}H_{35}COOH$), ovuşturulduğunda yağlı gibi hissedilen, beyaz, şuâî madde; beyaz pulcuklar veya beyaz, taneli, tadsız, kokusuz veya hafifçe don yağı kokan toz. Yoğunluk 0,838; erime noktası 69,3°C; su içinde, hemen hemen erimez, sıcak alkol, eter, kloroform, karbon tetraklarür ve karbon sülfür içinde erir. S. A., gliserinle esterlenmiş olarak, katı ve yarı katı yağlarda bol miktarda bulunur. S. A., mum imâlâtında, eczacılıkta (acı ilaçların tadsız hâle sokulması amacıyla yapılan kaplanmalarında) ve apreleme işlerinde kullanılır. (E. E.)

STEARİN, yağların ana unsuru olup stearik asit ve gliserine ayrılır. Stearik asit ile palmitik asit karışımının teknik adıdır. S., yağların yarılımı ve sıkılma yolu ile yağlı bileşenlerin (bütirik asit) ayrılması sayesinde elde edilir. S., mum yapımı, sabun, lastik, deri ve kozmetik endüstrilerinde uygulama alanı bulur. (E. E.)

STEELE, Richard (Dublin 1671 - 1729), İngiliz yazarı. Oxford'da okudu. Orduya yazıldı. İlk önemli eseri, *Kahraman Hıristiyan*'dır. Bu, İngiltere'nin can sıkıcı sofuluğunun dışında olan Restorasyon devrinin karakteristiğinden uzak bir canlılığın ilk belirtilerinden biriydi. Komedi yazmaya yöneldiğa zaman, son zamanlarda William Congreve tarafından mükemmel şekilde yerine getirilen nazarî tarz nükteyi kabûl etmedi ve *Cenaze* (1701), *Yatan Âşık* (1703) ve *Müşfik Koca*'da (1705), kusursuz ahlâk ilminin prensiplerine göre, ayıbı ve faziletleri ayırt etmeye çalıştı.

S.'in edebiyata en önemli yardımı, 1709'dan 1711'e kadar Addison'la beraber kurduğu, çalıştırdığı ve (Isaac Bickerstaff adı altında) yazdığı haftada üç defa çıkan mecmua *Tatler*'la başladı. Onun bakış açısı, Jonathan Swift'in vahşetinden, hattâ Alexander Pope'ın batıcı esprilerinden çok farklı, makul, centilmen bir Hıristiyan ahlâkını teşkil etmekteydi. Fakat, nüktedanlıktan da mahrum değildi ve bu, onun silâhlarından biriydi. Tatler, günlük olarak çıkan *Spectator*'la (1711 - 1712) başarı kazandı (1714'de Addison tarafından tekrar canlandırıldı). Yayının amacı, ahlâk ilmini zekâ ile canlandırmak ve zekâyı ahlâk ilmi ile ıslah etmekti. Spectator'dan sonra *Guardian, The Englishman, The Lover* ve *Theatre* yer aldı. Spectator bütün Avrupa'daki benzeri yayınlara nümune oldu; S., bu bakımdan modern gazeteciliğin mucitlerinden biri olarak sayılabilir.

STEFAN TOMAŞEVİÇ (ölm. 1463), Bosna kralı. Fâtih Sultan Mehmed'in Eflâk seferi sırasında Türkler'e karşı düşmanca tavır takındı. Fâtih'in elçilerini zindana attırdı. Bunun üzerine Fâtih 1463'te 130 000 kişilik bir orduyla Bosna'ya girdi. Biluç kalesine kapanan S. teslim olmak zorunda kaldı ve öldürüldü. Bütün Bosna'yı alan Fâtih, burasını imparatorluğun bir eyâleti hâline getirdi.

STEFFANI, Agostino (Castelfranco 1654 - Frankfurt 1728), İtalyan bestekârı ve diplomatı. Padova'daki çocuk korosunda mesleğe başlayan S.. 1667'de Münih'de J. K. Kerll, 1672 - 1674 yılları arasında Roma'da Ercole Bernabei ile çalışmalarını sürdürdü. 1675 yılında saray orgcusu olarak yine Münih'e döndü. 1678 - 1679 yıllarında Paris'e yaptığı yolculuk Lully'den etkilenmesine sebep oldu. 1680 yılında papazlığa kabûl edildi. İki yıl Leipsig rahibi olarak görev yaptı.

S., Münih saray tiyatrosunda da temsil edilen altı opera besteledi. *Marco Aurelio* (1680), *Solone* (1685), *Audacia e rispetto* (Cesaret ve Saygı) (1685), *Servio Tullio* (1686), *Alarico* (1687) ve *Niobe* (1688) adlarını taşıyan bu operaları İtalyan tarzında idi. 1688 yılında Hannover'de Braunschweig dükünün kapella yöneticiliğine getirilen S., 1689 yılında yeni opera binasının açılışında *Enrico Leone* adlı yeni operasını sahneye koydu. Bu operasını *La Lotta d'Ercole con Achelao* (1689), *La Superbia d'Alessandro* (1690), *Orlando generoso* (1691) ve *Il trionfo del fato (1695)* operaları izledi.

1696 yıllarında tekrar diplomasi hayatına dönen S., kuzey Almanya saraylarında önemli danışmanlıklar alarak, parlak başarılar gösterdi. Bu arada 1706 yılında Spiga piskoposluğuna tayin edildi. Bu görevlerinden ayrılan S., tekrar beste çalışmalarına başladı.

Düsseldorf için üç opera yazdı, *Arminio* (1707), *Tassilone* (1709) ve *Amor vien dal destino* adlı bu operaları Düsseldorf'ta temsil edildi.

1722 - 1725 yıllarında İtalya'da Venedik ve Padova'da yaşayan besteci, tekrar Almanya'ya döndü. (R. S.)

STEIBELT, Daniel (Berlin 1765 - Petersburg 1823), Alman piyanist ve bestekârı. 1784 yılına kadar Berlin'de Kirnberger ile harp ve beste çalışmaları yaptı. Bu yıldan sonra Paris'te başarılı bir piyanist, öğretmen ve besteci olarak tanındı. 1793 yılında Paris'te Feydeau tiyatrosunda *Romeo ve Juliet* operasını sahneye koydu. 1796 - 1798 yılları arasında başarısını mi majör piyano konçertosu ile Londra'da sürdürdü. Almanya ve Avusturya'da konserler veren S., 1808 yılında Petersburg'a gitti. İmparator Alexander'in sarayında müzik işlerini yönetti.

1809 yılında yazdığı *La Fète de l'Empereur* (İmparator'un Bayramı) adlı bale eserini, *Le Jugement du Berger* (Çobanın Yargısı), *Le Retour de Zéphyr* (Zefir'in Dönüşü), ve *La Belle Laitière* (Güzel Sütçü Kızı) baleleri ile *Albert ve Adelaide* ve *Babil Prensesi* operaları takip etti. (R. S.)

STEIERMARK, Avusturya'da dağlık bir ülke. Yüzölçümü 20 355 km²; nüfusu 1 314 000 (Burgenland da bu sayıların içinde), merkezi Gratz'dır. S., S. Alpleriyle kaplı olup, esas itibariyle Enns ile Mur'un üst vadilerinden oluşur. Bu bölgenin birliği, orada oturan dağlı gruplarının dağdan inen selleri düzenlemek ve sürüleri birlikte otlatmak için topanmalarından oluşmuştur. Kesilen ağaçlar, seller yoluyla nakledilir. Hayvan yetiştirilir, peynir yapılır. Avcılığı ile ünlüdür. Madenleri boldur. Saint - Germain barış anlaşması (1919), S.'ın bir bölgesini (bundan önce yüzölçümü 22 450 km² idi) Yugoslavya'ya vermiştir. Avusturya Almanya tarafından alınınca (1938), Burgenland S.'a katılmıştır.

STEIN, Baron vom und zum (Nassau 1757 - Kappenberg 1831), Almanya'nın aristokratik ve millî an'anelerini modernleştiren Prusyalı devlet bakanı. Göttingen üniversitesinde okudu : 1780'de Büyük Friedrich'in hizmetine girdi. Daha sonra maden ocaklarını başarıyla yönetti ve 1804'te devlet bakanı oldu. 1807'de çevresindekilerle anlaşamadığı için görevinden uzaklaştırıldıysa da, hemen ardından tekrar iş başına geldi. Yaptığı reformlar, idarenin yapısını yeniden kurmak, köylülerin hürriyetini sağlamak; ekonomik fırsat ve belediyeler bakımından kendi kendini yönetmek husûsunda kanunî eşitlik getiriyordu. Ayrıca Gerhard von Scharnhorst ile işbirliği yaparak orduda liberal reformların gerçekleştirilmesini sağladı. Fransızlar'a karşı millî bir ayaklanma hazırlığı ortaya çıkınca 1808'de Napoléon tarafından Almanya'dan sürüldü. 1812'de Rusya'ya giderek Çar I. Aleksander'e müşâvir oldu. Orada Çar'ı Avrupa'yı Napoléon'dan kurtarmaya teşvik etti. Sonra Breslau'a döndü. Viyana kongresinde anayasaya dayanan millî bir Alman devletinin kurulmasını savunduysa da kabûl ettiremedi.

STEIN, Charlotte von (Eisenach 1742 - Weimar 1827), Goethe ile arkadaşlığıyla hatırlanan Alman asilzâdesi. 15 yaşında iken, Saxe - Weimar dükünün annesine nedîme oldu. 1764'de dükün hizmetinde bulunan Baron Friedrich Von Stein'le evlendi ve ondan 7 çocuğu oldu. Bununla beraber, evliliği mutsuzdu.

Madam Von Stein'in Goethe ile ilişkisi, 1775'te, dükün daveti üzerine, Goethe, Weimar'a geldiği zaman başladı ve 1786'da İtalya'ya gitmek üzere ayrılıncaya kadar sürdü. Edebî ve felsefî ilgilerini birlikte paylaştılar. Bu arkadaşlık Goethe'nin eserlerinin bazısını pek çok etkilemiştir. Ona yazdığı mektuplar ve Charlotte Von Stein'a Mektuplar gibi şiirleri, sıkı dostluklarını yansıtır.

STEIN, Gertrude (Allegheny, Pa. - A. B. D. 1874 - Neuilly-sur-Seine, Fransa 1946), Amerikalı kadın yazar. Çocukluk ve ilk gençliğini Viyana ve Paris'te geçirdi; Amerika'nın çeşitli şehirlerini dolaştı. William James ile birlikte Radcliffe kolejinde okudu. Sonra tıbbiyeye girdiyse de yarım bıraktı. Paris'te yerleşti ve 1903'te meşhur "salon"unu kurdu.

STEIN, Gertrude

Gertrude S.'ın ressamlarla yakın ilişkisi vardı. Nitekim ilk eserlerinde Paul Cézanne, Henri Matisse ve Pablo Picasso gibi ressamların etkisinde kaldı. İlk önemli eseri *Three Lives'dir* (Üç Hayat) (1909). 1925'te *The Making of Americans* (Amerikalılar'ın Yapısı) adlı eserini yayınladı. 1933'te, hâtıralarını, *The Autobiography*

of Alice B. Toklas (Alice B. Toklas'ın tercümeihâli) adı altında yayınladı. Zamanın tenkitçilerinin bir kısmı, onu şarlatan, bir kısmı modern ressamların fikir sözcüsü olarak görür. Yazarın *Four Saints in Three Acts* (Üç Perdede Dört Aziz) (1934) ile *The Mother of Us All* (Hepimizin Anası) adlı operaları vardır. Birincisi yazılır yazılmaz, ikincisi ölümünden sonra (1947) New York'ta ve başka şehirlerde temsil edilmiştir. Son eserleri ölümünden bir yıl önce yazdığı *Wars I Have Seen* (Gördüğüm Savaşlar) diğer öldüğü yıl yayınlanan *Brewsie and Willie*'dir.

STEIN, Heinrich, baron von (Coburg 1857 - Berlin 1887), Alman filozof ve şâiri. 1878'de gittiği İtalya'da Malvida von Meysenhung'un dostluğunu elde etti ve onun vasıtasiyle Richard Wagner'in oğlu Siegfried Wagner'in özel öğretmenliğini yaptı. Böylece Bestecinin yakın âile çevresinde yaşamak fırsatına sahip oldu. 1880'de Halle üniversitesinde ders vermekle görevlendirildi. 1881 - 1882 öğretim yılında Wagner hakkında üniversitede ilk konferanslarını verdi. 1884'te Berlin üniversitesinde doçent oldu; estetik okuttu. S. Dillhey'e bağlı ve Nietzsche ile ilgili olup, felsefe ve estetikte irrasyonalizmi savunmuştur.

Başlıca eserleri arasında *Die Ideal des Materialismus* (Materyalizmin ideali) [1878]; *Die Entstehung der Neuren Ästhetik* (Yeni Estetiğin Menşei) [1886]; *Vorlesungen über Ästhetik* (Estetik Üzerine Dersler) [1897]; on iki diyologluk bir manzum dizi olarak *Helden und Welt* (Kahramanlar ve Dünya) [1883]; *Zur Kultur der Seele* (Ruh Kültürüne Dair) [1906]; adlı bir çoğu ölümünden sonra yayınlanmış eserleri vardır.

STEIN, Sir Aurel (Budapeşte 1862 - Kâbil 1943), Macar asıllı İngiliz kâşifi, arkeolog ve coğrafyacısı. 1883'te Almanya'da Tübigen üniversitesinden doktorluk pâyesini aldıktan sonra, Macaristan'da coğrafya ve tarama çalışmaları yaptı. 1888'de, Lahore'daki Oriental kolejinin müdürü olarak hizmet gördüğü Hindistan'a gitti ve tatillerinde Keşmir ve kuzey - batı sınırında araştırmalarda bulundu. 1900 - 1901, 1906 - 1908 ve 1913 - 1916'daki üç önemli seferi esnasında S., Hindistan ve Batı ile Çin'i birleştiren eski ticârî yolları keşfetti. Her seferinde, Pamir dağları karşısındaki Sinkiang'a (Çin Türkistanı) doğru ayrı bir yolu ele aldı ve Taklamakan çölü içinden kuzey ve doğudan geçen yolları izledi. Arkeolojik izler, onu doğuya doğru, Lop Nor gölüne ve Çin seddine 600 km uzaklıkta sınır gözetleme kulelerinin harâbelerini araştırdığı kuzey Çin sınırının ilerisine yöneltti. Üçüncü seferinde Turfan depresyonunu keşfetti. Kâşgar'dan Semerkand'a kadar eski ipek yolunu izledi.

S.'ın coğrafî ve arkeolojik bulguları, yalnız takip edilen yollar bakımından değil, aynı zamanda M. Ö. I. asırdan, M. S. X. asır boyunca meydana gelen kültürel değişiklik derecesi bakımından da büyük bir önem taşır. Bulgularını, *Eski Khotan* (1907), *Serindia* (1921), *İç Asya* (1928) ve *Bin Buda* (1921) eserleriyle yayınladı.

S.'in Belucistan ve İran'daki seyahatleri (1927 - 1936), İndus vâdisi ve İran arasında tarih öncesi ilişkiler üzerinde önemli bulgularla sonuçlanmıştır. Bu son keşiflerin sonuçları, *İskender Yolu Üzerinden Indus'a Doğru* (1929), *Kuzey-Batı Hindistan ve Güney-Doğu İran'da Arkeolojik Keşifler* (1937) ve *Batı İran'ın Eski Yolları*'nda (1940) açıklanmaktadır. S. 1904'de İngiliz vatandaşı oldu ve 1912'de şövalye ünvânını kazandı.

STEINBECK, John (Salinas, Kaliforniya 1902 - New York 1968), Amerikalı yazar. Kaliforniya'daki tarım işçilerinin hayatı hakkında yazdığı kuvvetli hikâye ve romanlarla 1930'larda şöhrete ulaştı. 1962'de Nobel edebiyat mükâfatını kazandı. S., 1920 - 1926 yılları arasında, aralıklı olarak Stanford üniversitesine devam ettiyse de mezun olamadı. 1935'te yayınlanan *Tortilla Flat* (Yukarı Mahalle) adlı eseri yayınlanıp da büyük bir başarı kazanıncaya kadar *Cup of Gold* (Altın Kadeh) [1929], *The Pastures of Heaven* (Gökyüzünün Otlakları) [1932], *To a Cod Unknown* (Meçhul Bir Tanrıya) [1929] gibi eserleri hemen tamamen meçhuldü. 1936'da yayınlanan *In Dubious Battle* (Bitmeyen Kavga), İngiliz dilinde yayınlanan romanların en vurucusu olarak dikkati çekti. İki göçmen işçi arasındaki acayip, kompleks ilişkiyi dile getiren kısa romanı *Of Mice and Men* (Fareler ve İnsanlara Dâir) [1937] sahneye adapte edildi ve dram münekkıdleri cemiyetinin mükâfatını kazandı. Oklahoma'dan Kaliforniya'ya göçen bir aile hakkındaki *The Grapes of Wrath* (Gazap Üzümleri) [1939] adlı ormanı, yazarın en tanınmış eseri özelliğini muhafaza etmektedir.

STEINBECK, John

S., II. Dünya Savaşı sırasında yazdığı *The Moon is Dawn* (Ay Battı) [1942], *Bombs Away* (Bombalar Bir Yana) [1942] propaganda romanlarının yanısıra New York Herald Tribune gazetesinin harp muhabirliğini de yaptı. Yazarın, harpten hemen sonra yazdığı *Cannery Row* (Sardalya Sokağı) [1945], *The Pearl* (İnci) [1945, 1947], *The Wayward Bus* (Aşk Otobüsü) [1947] savaşın facialarının cemiyette sebep olduğu, açgözlülük, tamahkârlığa karşı olan acı duyguları dile getirir.

S., daha sonra yazdığı *Burning Bright* (Alev Alev) [1950] ve *East of Eden* (Cennetin Doğusu) [1952] adlı romanlarıyla 1930'ların natüralist çalışmalarını ve tekniklerini

bırakarak, bütün insanların kardeşliği, birbirlerini desteklemeleri, her insanın mutlaka iyi ve kötüyü birbirinden ayıracak vasıfta olduğu temalarını işlemeye başladı. Son eserleri : *Sweet Thursday* (Tatlı Perşembe) [1954]. *The Short Reign of Pippin IV* (IV. Pippin'in Kısa Hükümdarlığı) [1957], *The Winter of Our Discontent* (Memnuniyetsizliğimizin Kışı) [1961], *Travels With Charlie* (Charlie ile Seyahatler) [1962] nisbeten hafif, gazetecilikle ilgili câzip eserlerdir ve popüler olmuşlardır.

S.'in bir proleter ve sosyolojiye nüfuz sahibi bir yazar olarak kazandığı şöhret ve sürekli madde ve teknikle uğraşması, yazarlığının başka cephelerine gölge düşürmüşse de; sonradan yapılan dikkatli incelemeler, bunların senbolik bir yapısı olduğunu ortaya koymuştur.

STEINER, Rudolf (Kraljievic 1861 - Dornach 1925), Avusturyalı filozof ve pedagog. S., aynı zamanda, antroposofi olarak bilinen felsefî teoriyi formüle eden bir tabiat ilmi mensubudur. Kendi kendine eğitimle pekiştirilmiş resmî okul eğitimini tamamladıktan sonra, S., Viyana'da Technische Hochschule (Yüksek Teknik Okulu)'dan diploma aldı. Goethe'nin tabiat ilimleriyle ilgili yazılarının bir baskısını hazırladı ve 1889'dan 1896'ya kadar Weimar'da Goethe'nin eserlerinin standard baskısıyla uğraştı. Kendisini en iyi tanıtan *Die Philosophie der Freiheit* (Hürriyet Felsefesi) adlı eserini 1894'te yayınladı. 1897'de Berlin'e yerleşti ve orada yüksek öğrenim kurumlarında dersler verdi ve 1900'e kadar *Magazin für Literatur* (Edebiyat Dergisi)'u çıkardı. Bu arada duyu organlarına dayanmayan, mânevî ve ruhî bir melekeyi geliştirmeye koyuldu. Bu araştırmalarının sonucu olan, kendisinin antroposofi adını verdiği ve "insanda yüksek ben tarafından husule getirilen bilgi" olarak vasıflandırdığı çalışmalar, onu 1902'de teosofi (b. bk.) dernekleriyle temasa getirdiyse de, onda senpatinin ötesinde bir tesir bırakmadı ve 1912'de antroposofi (b. bk.) derneğini kurdu. S. 1913'te Basel yakınında Dornach'ta "mânevî ve ruhî ilimler okulu" olarak Goetheanum'u açtı. Bu okul 1922'de yıkıldıysa da, S. antroposofi derneğinin merkezi olan bir başkasını hemen faaliyete geçirdi. S.'in başlattığı Waldorf okul hareketi, Avrupa ve Amerika'da hayli rağbet gördü. Arızalı ve intibaksız çocukların eğitimiyle ilgili olan bu okullarda, S.'in sistemi uygulanmaktadır.

S.'in başlıca eserleri arasında, *Goethes Weltanschauung* (G.'nin Dünya Görüşü) 1897; *Theosophie* (Teosofi) [1904] ve kendi hayat hikâyesi olan *Mein Lebensgang* (1924) sayılabilir.

STEINMETZ, Karl Friedrich von (Eisenach 1796 Londeck 1877), Alman (Prusyalı) generali. 1813'te orduya girdi. 1848'de Schleswig harbine katıldı. 1854'te Magdeburg vâlisi, 1858'de tuğgeneral ve 1864'te piyade generali oldu. 1866'da 5. Kolordunun başına geçen S., Avusturyalıları Nachod ve Skaliz'de yenilgiye uğrattı. 1870'te, kendisine Mez şehrinin önünde 1. ordunun kumandası verilmiş ama aynı yılın eylülünde, ödevini gereken dikkat ve titizlikle yerine getirmediği için kendisinden bu yetki geri alınmıştır. 1871'de mareşal rütbesiyle emekli oldu.

STEINMETZ, Karl

STEKEL, Wilhelm (Czernowitz/Ukrayna 1868 - Londra 1940), Avusturyalı psikanalist. 1890'larda, Viyana'da Kraft - Ebing ve Freud'ün yanında psikanaliz çalışmaları yaptı. Genellikle Freud'ün teorilerini benimsemekle berâber, tedavi bakımından bazı noktalarda ondan ayrı bir yol tuttu. Ona göre, nevrozların teşekkülünde mühim olan iç mücadelelerin rolüdür. Bir hastanın sadece çocukluğunu incelemek tedavi için kifayetli değildir. Psikanalistin, tedavi sırasında hastası ile sıkı bir ortaklık kurması, hastanın mukavemet ettiği noktaların üstüne üstüne gitmesi lâzımdır. S., cinsî davranışlar ve rüya tahlilleri üzerinde de çalışmıştır.

STELLER, denizineği, rhytinus cinsinden bir denizineği türü. Denizineğinin bu türünün tükendiği zannediliyordu. 1962'lerde Bering boğazının Sovyet kıyılarında tekrar bulundu.

STELLER, George Wilhelm (Franken 1709 - Tiumen 1746). Alman asıllı tabiat bilgini ve gezgini. 1734 yılında Petersburg'a gitti. 1737'de Akademiye müdür yardımcısı oldu. Kamçatka gezisini 1740'ta yaptı ve Bering'le birlikte Amerika kıyılarını dolaştı. Başlıca eserleri : *Kamçatka Yarımadasının Tasviri, Bering ile Amerika'ya Yolculuk, Deniz Hayvanları.*

STELLİT, takım çeliklerinde kullanılan sert bir kobalt alaşımı olup, yaklaşık olarak, % 40 - 50 kobalt, % 25 - 35 krom, % 12 - 20 volfram'dan oluşur. Akrit, cardit, selsit ve persit gibi türleri vardır.

STENDHAL, Marie Henri Beyle

STENDHAL, Marie Henri Beyle (Grenoble 1783 - Paris 1842), Fransız yazarı. Burjuva bir ailenin çocuğu olan S., çok küçük yaşta önce annesini kısa bir müddet sonra da pek o kadar sevmediği babasını kaybetti. Annesinin ölümünden büyük bir üzüntüye kapıldı. Büyük babası Henri Gagnon'un ilgisi ve sevgisiyle çocukluk devresi canlılık kazandı. Büyük babası ve ilk hocaları M. Joubert ile papaz Raillane'ın, S.'in üzerinde büyük tesirleri oldu.

S., 1796'da yeni açılan Grenoble merkez okuluna girdi. Çok başarılı bir öğrenci idi. Çok kitap okuyor, bilhassa matematik dersine daha fazla ilgi gösteriyordu. Mühendis mektebine girmek için 1799 kasımında Paris'e gitti. Fakat okula

gitmiyor, yeni bir Molière olmak hevesiyle daha çok tiyatrolarda vakit geçiriyordu. O dönemde, sonradan Napoléon'un bakanı olan kuzeni Daru, S. ile yakından ilgilendi ve onu yalnız bırakmadı. 1800 yılında Daru ile birlikte memur olarak İtalya'ya gitti. İkinci vatanı olacak İtalya'ya hayran kalan S. orada opera ile ilgilendi. Cimarosa'nın *Matrimonio segreto*'sunu dinleyerek hayatının en büyük hayranlığını duydu. Milano'ya geldi ve Daru'nün kurmay şubelerinde görev aldı. Milanolu bir kumaş tüccarının kızı olan Angela Pietragrua'ya âşık oldu. 1800 yılında üniforma giydi ve dragon subayı oldu. Uzun süre orduda kalamıyacağını anlayarak Ocak 1802'de Grenoble'e geldi, birkaç ay sonra da Paris'e gitti.

1802'de ordudan ayrılan S., Paris'te üç sene işsiz vakit geçirdi. Tiyatro ve aktrislerle ilgilendi. Ümitsiz aşklara ve geçici maceralara kapıldı. Aktris Mélanie Guilbert'in ardından Marsilya'ya gitti, orada bakkallık yaptı (1805). 1806'da bu tip hayattan bıkıp Paris'e geri döndü. Ordudan ayrıldığı için kendisine darılan Daru ile barıştı ve yeniden orduya girmeye karar verdi. Brunswick'te levazım subayı olarak tekrar göreve başladı. 1808'de Ocker departmanında imparator toprakları yönetim görevlisi oldu. Aynı yılın sonunda Paris'e çağırıldı, 1809 yılında Kont Daru'nün yerine Almanya orduları genel yöneticisi oldu. İtalyan tiyatro aktrisi Angélina Béreyter ile metres hayatı yaşıyan S., gerçekte kontes Daru'ye âşıktı. Onun için duyduğu hislerini *Consultation Pour Banti* adlı eserinde açıkça yazdı. Aşkını Kontes Daru'ye açtıysa da karşılık göremedi.

S., 1811 ağustosunda İtalya'ya gitti. Milano'da Angela Pietragrua ile görüştü. Angela bu defa kendisine iyi davrandı. S. Floransa'ya doğru seyahate devam etti. Roma'ya, Napoli'ye gitti; Milano'ya döndü. Kasım ayı sonunda Paris'e geldi. Ertesi yıl resmî bir görevle Rusya'da bulunan imparatorun yanına gitti. 31 ocak 1813 tarihinde Paris'e döndü. Nisan ayında Almanya'ya gitti. Orada hastalandı. İstirahat etmek için İtalya'ya gitme müsaadesi aldı ve Milano'ya gitti. Angela ile birlikte mutlu günler geçirdi. 30 kasımda izni bittiği için Paris'e döndü. İmparatorluğun düşmesinden sonra yeni rejime bağlandı. J. Haydn ve İtalyan Corpani üzerinde incelemeler yaptı. Bu eserlerini isim kullanmadan yayınladı. Tekrar İtalya'ya gitme izni aldı ve 10 ağustos 1814'te Milano'ya gitti. Angela'nın ihanetleri yüzünden aralarındaki ilişki son buldu. İtalya'da bazı seyahatler yaptıktan sonra Paris'e gitti ve orada ilk defa Stendhal adı altında *Rome Naples et Florence* adlı eserini yayınladı. Çocukluğundan beri büyük dostu olan kızkardeşi Pauline'e refakat ederek 1817'de tekrar Milano'ya geldi. Orada Polonyalı bir subaydan boşanmış olan İtalyan Mathilde Dembowski ile karşılaştı ve ona âşık oldu. Fakat tam bir karşılık göremedi; acı ve ıztırap dolu günler geçirdi. Gerek para sıkıntısı gerekse Avusturya polisinin kendisini carbonaro'lukla suçlaması yüzünden İtalya'dan ayrılmak zorunda kaldı.

S. 18 haziran 1818'de Paris'e geldi. Paris'te Beugnot'nun evinde kalan S., seyahatlerine devam etti. Londra'ya ve sık sık İtalya'ya gitti. Yazdığı eserlerden kazandığı para ona biraz rahatlık sağlamıştı. Eserlerinde Paris'li sanatkârların yeni yeni ilgilendikleri romantizme yer veriyordu. Gazetelere de edebiyattan başka çeşitli konularla ilgili makaleler yazan S. günün edebî toplantılarında aranan bir kişi olmuştu. 1827'de ilk romanı *Armance*'ı, 1830'da kendisine büyük bir ün sağlayan *Le Rouge et Noir*'ı yayınladı. Sık sık âşık oluyor, fakat bu aşkları karşılıksız kalıyordu.

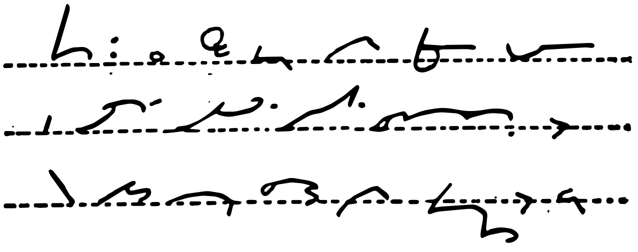
S., 1830'da Trieste konsülü oldu. Fakat Avusturya hükûmeti bu görevi reddedince Fransız hükûmeti onu Cività-Vecchia konsülü olarak görevlendirdi. 17 nisan 1831'de Cività-Vecchia'ya geldi. Orada görevini titizlikle yaptı ve etrafıyla ilgilendi. Fakat mutlu değildi. Bütün aşk maceralarında hayâl kırıklığına uğramıştı. 1836 yılında Paris'te kalmak için üç yıllık izin aldı. Burada kendini işe verdi ve pek çok eserler yazdı. 1839'da tekrara Cività-Vecchia'ya gitti. Orada hastalandı ve 1841'de Fransa'ya döndü, beyin kanamasından öldü.

Çağdaş yazarlardan Balzac hariç hiçbiri tarafından değeri anlaşılamıyan S.'in, ünü gün geçtikçe bütün ülkelere yayıldı. Eserlerinde psikolojiyi ön plana alan, tahlile yer veren S., mantık yapısı çok kuvvetli bir yazardı. Çeşitli görüşleri benimsemiş fakat fikir dürüstlüğünü her an muhafaza etmiştir. Üslûbu sade, süslemesiz ve çok canlıdır. Romanda romantizmin kurucusu olmuş daha sonraki yazarları etkilemiştir. Başlıca eserleri : *Lettres sur Haydn* (Haydn Hakkında Mektuplar) [1814]; *Histoire de la Peinture en Italie* (İtalya'da Resmin Tarihi); *Rome, Naples et Florence* (Roma, Napoli ve Floransa) [1817]; *De L'Amour* (Aşka Dâir) [1822]; *Racine et Shakespeare* [1823, 1825]; *La Vie de Rossini* (Rossini'nin Hayatı) [1823]; *Armance* [1827]; *Les Promenades dans Rome* (Roma'da Gezintiler) [1829]; *Le Rouge et le Noir* (Kırmızı ve Siyah) [1830]; *Souvenirs d'Egotisme* (Bencillik Hâtıraları); *Vie de Henri Brulard* (Henri Brulard'ın Hayatı); *Les Mémoires d'un Touriste* (Bir Turistin Hâtıraları) [1838]; *La Chartreuse de Parme* (Parma Manastırı) [1839]; *Chroniques Italiennes* (İtalya Hikâyeleri) [1839]; *L'Abbesse de Castro* (Castro Râhibesi) [1839]; *Napoléon* ve *Lamiel* adlı eserleri ile mektupları ölümünden sonra yayınlanmıştır.

STENOGRAFİ [Yun. *stenos* = kısa, dar; *graphe* = yazı dan; Fr. *sténographie*], söylenen sözleri söylendiği kadar çabuk yazmaya elverişli, pek kısa, sade işaretlerden ibaret yazı, yazı metodu. Hemen hemen en yavaş konuşmaların bile, normal yazış hızıyla tamamen zaptedilmesi imkânsızdır. Ortalama konuşmaların dakikada hızı "160" kelime civarındadır. Ancak pek az kişi, dakikada "60 - 65" civarında kelimeyi yazıyla tesbit edebilmektedir.

Sözlerin ve konuşmaların söylendiği kadar çabuk ve sür'atli yazıya dökülmesini sağlayan bir sisteme (S.'ye) daha ilk çağlarda ihtiyaç duyulmuştur. S., eski bir yazı sanatıdır. Bu kısaltılmış yazı sanatının Hıristiyanlık'tan önce kullanıldığına dâir elde deliller vardır. Yunan takigrafisi ve Cicero'nun azatlı kölesi Marcus Tullius Tiro senbolleri (işaretleri), S. yazısının günümüze kadar gelmiş ilk tipik örnekleridir. Tiro, "kısa yazı" adını verdiği kaba bir steno sistemi icat etmiştir. Günümüzde Tiro'nun çalışmaları gelişerek (A. D.) Anno Domini [Milâdî yılda], (N. B.) Nota Bene [ihtar, iyice dikkat edin anlamında], (P. S.) Post Scriptium [hâşiye, hâmiş] sistemlerine öncülük etmiştir.

İlk Hıristiyanlar'dan olan Saint Paul tarafından kısa yazının kullanıldığı bilinmektedir. İlk çağlarda, kısa yazı, ancak şiirleri ve nutukları kaydetmek için kullanılmıştır. Orta Çağ'da S., el yazması kanunlarla, noterlik belgelerinde, mahkeme zabıtlarında kullanılırdı. İngiliz râhibi J. Tilbury *Ars Notaria Aristotelis* adlı eserinde Tiro işaretlerinden faydalanarak geliştirdiği bir yazı sistemini ortaya koyduysa da, pek ilgi görmedi. Buna rağmen, Tilbury'nin sistemi, Yunan takigrafisinden modern S.'ye doğru geçişin ilk adımları olmuştur. XII.

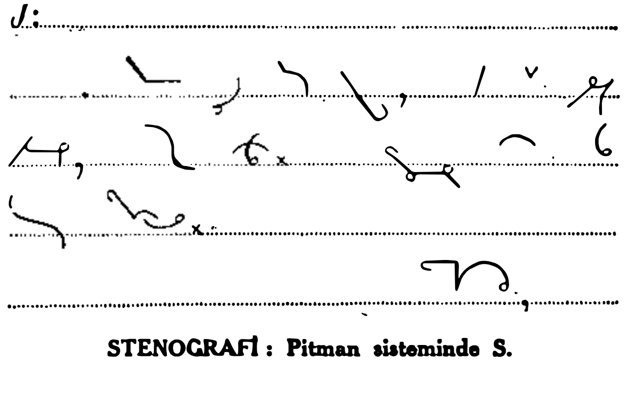

STENOGRAFİ : 1930'da Amerikalı S. öğretmeni Thomas Natural tarafından icad edilen sistemle yazılan S. örneği

yüzyıldan XV. yüzyıla kadar olan süre içerisinde Avrupa'da kültürün gelişmesi, kiliselerde kültürlü din adamlarının vaızları ve vaızlara duyulan ilgi ve reform hareketleri takigrafi kullanımını arttırmıştır. Bu dönemde bazen özel, bazen de keyfî senbollerin (işaretlerin) kullanıldığı görülür. XV. yüzyıldan sonra S. daha da gelişmiş, XVII. yüzyılda üç ayrı ekol doğmuştur. Bunlar. İngiliz, Fransız ve Alman ekolleridir. S. terimini ilk defa İngiliz John Willis (1575 - 1625) kullanmıştır. John Willis *Arte of Stenographie* (S. Sanatı) adlı eserinde esası geometrik işaretlere dayanan bir sistemi geliştirmiştir. Ama asıl modern S., Oxford üniversitesi profesörlerinden Samuel Taylor'un (1764 - 1811) düşünüp tasarladığı bir metoddan gelişti. Nitekim, fonetik yazıyı ilk bulan Samuel Taylor'dur. Bu yazının özelliği her fonemin bir tek işaretle gösterilmesidir. Yalnız duyulan sesler kaydedilir. İşaretler geometrik çizgilere benzer. Bu bakımdan "geometrik sistem" diye adlandırılır. Bu sistem bilinen bütün S. sistemlerinin esası olarak kabûl edilir. Taylor'un S. sistemi Pierre Bertin tarafından Fransızca'ya (1792), Paul Marti tarafından İspanyolca'ya, Emilio Amonti tarafından İtalyanca'ya uygulandı. Hippolyte Prévost 1826'da "Yeni S. Sistemi" adlı eseriyle Taylor - Bertin sisteminde bazı değişiklikler yaptı. Daha sür'atli yazma, rahat ve doğru okuma ile ilgili önemli yenilikler getirdi. Bu sistem, Prévost'nun öğrencisi ve yardımcısı Albert Delaunay tarafından ele alınıp geliştirildi (1876). Bunun yanında Conan de Prépéan (1813), Aimé - Paris (1822), Emile Duployé (1867) gibi yazarlar Taylor sisteminden ayrıldılar. Bugün, Fransızca konuşan ülkelerde bu yazarların sistemleri kullanılmaktadır.

S. senbolleri (işaretleri) için iki ana sistem vardır :

A — *Isaac Pitman sistemi :* İngiliz Isaac Pitman (1813 - 1897) "benzer sesleri benzer işaretlerle karşılama" ilkesinden hareket ederek, S.'nin ses kavramını geliştirdi. Büyük çalışmalarla meydana getirdiği geometrik fonografi Amerika, Japonya ve Avustralya'da kabul edildi. Giuseppe Francini

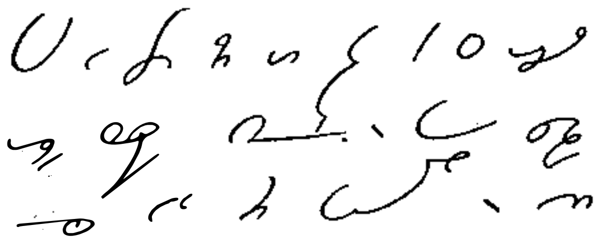

STENOGRAFİ : Pitman sisteminde S.

de bu sistemi, İtalyanca'ya uyguladı. Modern S. sisteminin en mükemmelini Alman Franz Xaver Gabelsberger (1789 - 1849) geliştirdi. Bu sistem, kelimenin fonetik, grafik ve etimolojik kurallara göre tahliline dayanır. Bu sistemin belli başlı özelliklerini de, ön ekler, son ekler ve mantıkî okumalar sayesinde doğru okuma, çabuk yazma, doğru yorum teşkil eder. Gabelsberger sistemi Avrupa'nın hemen her yerinde pek çok kişi tarafından benimsenmiştir. İtalya'da Enrico Carlo Noe'nin, Sırbistan ve Hırvatistan'da Magdiç'in, Polonya'da Guminski'nin, Çekoslovakya'da Mikuliç - Herut'un, Bulgaristan'da Bezensek'in, Rusya'da Sokolov'un kullandıkları sistemler, Gabelsberger sistemidir. Esasen, Pitman sisteminde de harflerin kendileri yerine, senboller kullanılır. Senboller düz ve eğik karakterlerle temsil edilir.

a — Sessiz harfler : Bu sistem de sessiz harfler seslerine göre gruplandırılırlar. Birbirinin sesine benzer sessiz harfler, genellikle aynı karakterlerle (senbollerle) temsil edilirler.

b — Sesli harfler : Aydınlık, iri (ağır) noktalar ve çizgiler bu sistemde sesli harfleri temsil ederler. Senbollerin pozisyonu çok önemlidir. Bu pozisyonlar bütün sesli harflerin yazılmasını bazan gereksiz kılabilir.

STENOGRAFİ : Gregg sisteminde S.

B — *Gregg sistemi :* Bu sistem 1888'de İrlanda doğumlu John Robert Gregg tarafından icad edilmiştir. Gregg sistemi ilk defa İngiltere'de, daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılmıştır. Sistem, harflerin yerine, harflerin birleşimini ve değişik seslerini temsil eden senboller takımını kullanır. Her senbol bir ovalin veya elipsin parçasıdır. Gregg S.'si senbolleri çizmek yerine yazmaya dayanır. Sistemde senboller harflerin sesleri esasına dayanır. Yakın sesleri veren harfleri temsil eden senboller arasında sıkı bir bağlantı vardır. Sessiz harfler seslerine göre gruplandırılırlar. V ve F karakterindeki harfler sadece uzunluklarına göre ayrılırlar.

Bu sistemde sesli harfler iki esasa dayanır :

a — Karakterler, seslerin benzerliklerine göre bağlanırlar.

b — En çok kolaylıkla yazılan karakterler en fazla kullanılan sesli harfleri temsil ederler.

Gregg sisteminde sesli ve sessiz harfler çok muntazam akar, bu sebeple yazı yazan kimse bütün ibareler için kalemini kâğıttan kaldırmaz, buna hiç gerek yoktur. Böylece steno yazan kişi zaman da kazanmış olur. S.'de belli bir sür'at kazanmanın tek yolu hiç şüphesiz ki, ihtisaslaşmaktır.

Türkiye'de de Gregg ve Pitman sistemlerinden faydalanılarak elde edilen bir sistem kullanılmaktadır. "Komisyon S.'si" adı verilen bu sistem, Türk dili özelliklerine en uygun olanıdır. Bu sistem 1956 yılında toplanan bir komisyon tarafından kabul edilmiştir.

S. makinası : Okunan ve söylenen herhangi bir metni, bir kelime ve heceyi birkaç parmakla bir vuruşta basacak şekilde birleştirerek sistemleştirilmiş alfabe harfleriyle basit fonetik biçiminde en çabuk yazmaya yarayan makinadır. Bu makina ile ilk çalışmalar Avrupa'da 1827 yılında başlamış-

tır. Yazı makinasından daha basit bir klavyesi vardır. Bir çok sesi itibarî bir işaret şeklinde basan birkaç tuşu vardır. Makinanın bastığı şeridi S. bilmeyenler de okuyabilir. Halbuki, elle yazılan S.'yi okuyabilmek için S. bilgisine sahip olmak gerekir. (A. E.)

STEP : bk. BOZKIR.

STEPHANUS, Aziz (ölm. Kudüs yakınları 31 ve 36 arası), Hıristiyanlar'ın ilk din kurbanı, Havariler tarafından takdis edilen yedi büyük diyakostan biridir. Mûsâ'ya küfrettiği iddiasıyla suçlanarak, Kudüs'te mahkeme huzuruna çıkarıldı ve mutaassıp Yahûdîler tarafından taşlanmak sûretiyle öldürüldü.

STEPHANUS I. Aziz (200? - Roma 257), 254'ten 257'-ye kadar papa. Papalık dönemi, Kartaca'lı aziz Cyprianus ile papalık kilisesine katılmak isteyen rafizîlerin yeniden vaftiz edilmelerini gerekli şayan Kuzey Afrika'lı piskoposların tartışmalarıyla geçti. S. rafızîlerin vaftizlerini geçerli saydı ve böylece Roma kilisesinin geleneğine uydu; fakat başka görüşü paylaşanlarca aforoz edilmekle tehdit edildi. S. aynı zamanda, rafızîlikle suçlanan Arles'lı piskopos Marcian'ı azletmeyi reddetti.

STEPHANUS II. (? - ölm. 752), papa. 23 mart 752'de papa seçilmiş, fakat 25 mart 752'de ölmüştü. Takdis edilmeden öldüğü için, çağdaşlarınca papa olarak kabûl edilmemekte ve bu yüzden de sonraki S.'ın bazılarınca III. olarak sayılmasında bir anlaşmazlık doğmuş bulunmaktadır.

STEPHANUS III. (II) (? - ölm. 752), 752'den 757'ye kadar papa. S. papa olduğu zaman, Roma diyakosu'ydu. Lombardia kralı Aistulf tarafından tehdîd edildi. Bizans'-dan bir çok kereler yardım istemesine rağmen, gayretleri netîce vermedi. Bunun üzerine S., Frank kralı Kısa Pépin'e başvurdu ve onunla 754 yılında Pontion yakınında buluştu. Ondan yardım vaadini aldıktan sonra, S. Pépin'i ve oğullarını kral ve Roma asılzâdeleri olarak St. Denis kilisesinde takdis etti. Pépin de kuvvetlerini İtalya'ya gönderdi ve Aistulf'u Pavia'da mağlup etti. Böylece Ravenna başpiskoposluğu Roma'ya iâde edildi. 756'da S. tekrar Pépin'den yardım talebinde bulundu. Her ne kadar Pépin Lombardia'lıları tekrar mağlup ettiyse de, bu defa işgal ettiği toprakları Roma'ya iâde etmedi. Bu hareketler Istanbul üzerindeki papalığının bağlılığının da sonu ve Bizans Ortodoks Patrikliğinin başlangıcı oldu.

STEPHANUS IV. (III) (aş. yu. Sicilya 720 - 772), 768'den 772'ye kadar papa. Papa seçildiği zaman, Roma'da bir râhip idi. Asılzâdelerin direnmelerine rağmen, ancak papazların desteğiyle papalığa seçilen S. dönemi, kargaşalıklarla geçti. Franklar'la birleşmeyi tasarlayan Lombard kralı Desiderius'un papalığa karşı olumsuz tutumlarına boyun eğmedi.

STEPHANUS V. (IV) (ölm. 817), 816'dan 817'ye kadar papa. Papa seçildiğinde Roma diyakosu idi. Papalık ile Franklar arasında birliği kuvvetlendiren Louis'ye Reims'te taç giydirdi.

STEPHANUS VI. (V) (ölm. 891), 885'ten 891'e kadar papa. Papa seçildiğinde bir Roma rahibiydi. İmparator Şişman Karl, seçilmesine îtirâz etmişti; fakat S. seçimin geçerliliğini isbata çalıştı. Şişman Karl'ın (888) uzaklaştırılmasından sonra, S. Karolenj sülâlesinden gelmeyen Guido di Speleto'ya taç giydirdi.

STEPHANUS VII. [VI] (ölm. 897), 896'dan 897'ye kadar papa. Papa seçildiğinde Anagni piskoposu idi. Kendisini gasıplıkla suçlamış olan selefi Formosus'un cesedini aforoz etti ve Tiber nehrine attırdı. Bunun üzerine S. hapsedildi ve sonra da boğduruldu.

STEPHANUS VIII. [VII] (ölm. 931), 928'den 931'e kadar papa. Papa seçildiğinde St. Anastasia kilisesinin kardinal rahiplerindendi. Papalığı dönemindeki icraatı pek bilinmemektedir.

STEPHANUS IX. [VIII] (ölm. 942), 939'dan 942'ye kadar papa. Papa seçildiğinde St. Sylvester ve St. Martin kiliselerinin râhibi idi. Düka II. Alberico'ya boyun eğdi. Fransa'da Karolenjler'in dönmesini destekledi ve büyük asılzâdelerini IV. Louis'nin çevresinde topladı.

STEPHANUS X. [IX] (ölm. 1050), 1057'den 1058'e kadar papa. Papa seçildiği zaman, Montecassini rahibiydi. Dinde reform yapmak üzere, Roma'da bir çok sinod topladı.

STEPHEN (1097? - 1154), İngiltere kralı (1135 - 1154), Blois ve Chartres kontu Stephen Henry ile Fâtih William'ın küçük kızı Adela'nın üçüncü oğludur. S. amcası İngiltere kralı I. Henry tarafından büyütüldü ve eğitildi. Henry'nin oğlunun ölümünden sonra, 1120'de S. tahtın mantıkî olarak vârisi olarak görülmekteyse de, S. amcasına kızı Matilda'nın tahtın varisi olacağına dair söz vermişti. Henry'nin ölümü üzerine (1135), S. kolaylıkla tahtı ele geçirdi; Westminster kilisesinde taç giydi. Fakat S. tacına karşılık bir çok tavizler de verdi. Dört yıl sonra taht üzerinde iddia sahibi olarak Matilda ve üvey kardeşi Gloucester kontu İngiltere'ye dönmüş bulunuyordu. 1139'da bu yüzden iç savaş patlak verdi. S. kendi aleyhine batı eyâletlerini kaybetti. 1141'de Lincoln muharebesinde S. yenilgiye uğradı ve Gloucester kontu tarafından ele geçirildi ve altı ay müddetle Matilda ülkeye hâkim oldu. Fakat onun kötü ve sert yönetimi, kısa zamanda havayı değiştirdi; karşısındaki kuvvetleri harekete geçirdi. Aynı yıl sonlarına doğru S. serbest bırakıldı ve tekrar kral ilân edildi. Matilda'nın İngiltere'den uzaklaştığı 1148 yılına kadar S. Matilda'nın taraftarlarıyla devamlı mücadelede bulundu; 1141'de Anjou'lu Geoffrey'ın zaptettiği Normandiya'ya hâkim olamadı. Tekrar kilisenin hoşnutsuzluğuna maruz kaldı ve 1152'de oğlu Eustace'ın zaptettiği Normandiya'-ya hâkim olamadı. 1153'de Matilda'nın Anjou'lu Geoffrey'den olan oğlu Normandiya dükü Henry (sonra kral II. Henry) İngiltere'yi ele geçirdi; S. karısının ve oğlunun ölümü ve uzun mücadelelerle, iyice yorgun düşmüştü ve tahtın varisi olarak Henry'yi tanımayarak, Wallingford andlaşmasını imzalamak zorunda kaldı (1153).

STEPHEN (ISTVÁN) BÁTHORY : bk. BÁTHORY ISTVÁN.

STEPHENSON, George (Wylam, Newcastle 1781 - Chesterfield 1848), demiryolculuğu geliştirmesiyle tanınan İngiliz mühendis ve kâşifi. Babası itfaiyeciydi, kendisi de 14 yaşında, Wylam kömür ocaklarında çalışan babasına yardımcı olarak işe girdi. İtfaiyecilik, tulumbacılık etti ve komşu bir kömür ocağında frenci olarak çalıştı. Bu arada bir gece oku-

luna devam ederek okuyup yazma öğrendi. 1802'de Willington'daki bir kömür ocağında makinist olarak çalışmaya başladı. Ayrıca saat tamirciliği de yaparak mekanikteki kabiliyetini ilerletti.

STEPHENSON, George

1804'te Killingworth'a, 1806'da Montrose'a gitti, bir buhar makinesini çalıştırmakla görevlendirildi. 1808'de Kilingworth'e döndü. Orada iyi çalışmayan bir buhar makinesini bazı değişiklikler de yaparak yeniden inşâ etti; bunun sonucu olarak kömür ocağındaki bütün makinelerin sorumluluğu kendisine verildi.

S.'ın zamanına kadar maden ocağı çevresindeki vagonlar atla çekiliyordu. S. bunlara buhar gücünü tatbik etmeyi düşündü. Daha önce James Watt'ın buhar makinesini incelemişti. 1813'te ilk lokomotifini yapmaya başladı. 1814'te *Blücher* adını verdiği ilk lokomotifin denemesi başarıyla yapıldı. 1815'te buhar kazanlarındaki hava akımını kuvvetlendirecek bir cihaz ve madenciler için grizu patlamasını önleyecek bir emniyet lâmbası yaptı. Onun icadı Sir Humphrey Davy'nin icadıyla aynı zamana rastlıyordu. Bu alanda, kimin daha önce olduğu yıllarca münakaşa konusu teşkil etti.

S., 1819 - 1822 arasında Hetton kömür ocakları için 12 km uzunluğunda bir demiryolu inşa etti. 1823'te Newcastle'da bir lokomotif fabrikası kurdu. 1825'te sekiz ton ağırlığında saatte 25 km hız yapabilen bir lokomotif imâl etti. Bu lokomotifi ısmarlayan Stockton ve Darlington demiryolu firması 1829'da bir lokomotif seçmek için müsabaka açtı. S., bu müsabakayı *Rocket* adını verdiği lokomotifiyle kazanarak ortaya konan 500 sterlini aldı. Bu lokomotif 20 km'lik yolu 53 dakikada almıştı. Demiryolu bir yıl sonra açıldı.

S. daha sonra İngiltere'nin muhtelif şehirleri arasına demiryolu döşenmesi işinde başmühendislik etti. Belçika ve İspanya'da da demiryolları yapılmasına yardımcı oldu.

STEPNOY, Elista şehrinin 1944 - 1957 yılları arasında kullanılmış olan eski adı. Bk. ELİSTA.

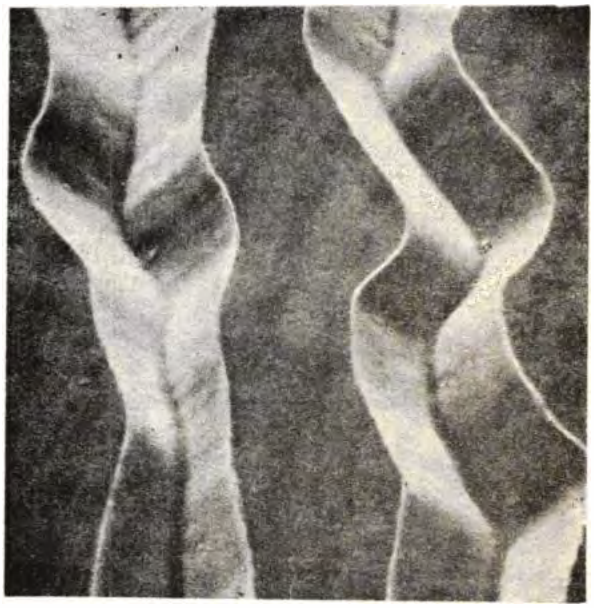
STEREO (Fr. *stéréo)*, stereofoninin ve stereofonikin kısaltılmışı.

STEREOFONİ (Fr. *stéréophonie)*, kaydedilen veya çeşitli elektronik araçlarla yayınlanan sesleri, ses kaynaklarının mekândaki dağılımına uygun olarak iletme tekniği. Bu iletme işinde, ses kaynaklarından birden fazla mikrofondan geçerek gelen sesin yine birden fazla hoparlörden geçerek yayılması esas olmaktadır.

Bu teknik; plak, manyetik band ve radyo ortamlarından önce sesli sinemada uygulandı. 1931 yılında Alman fizikçisi A. D. Blumlein tarafından ortaya konulan stereofonik sistem, kaydedilen seslerin çalınışı sırasında, dinleyicilerin, seslerin dağıldığı mekândaki ayrı kaynaklardan gelişini algılamalarını sağlayan bir akustik sistem olarak gelişti. İlk defa sinemaskop tekniği ile birlikte 1940 yılında Walt Disney tarafından uygulanan ve 1950 yılında da Mike Todd tarafından "sinerama" tekniğinde geliştirilen bu sistem, yine 1950 yılında Fransa'da ilk defa televizyon yayınlarında kullanılmaya başladı.

En basit ve yaygın olan sistem, iki kanallı sistemdir. Bu sistemde, kaydedilecek veya yayınlanacak sesler iki mikrofonla alınır. Bu mikrofonlar ses kaynaklarına göre, uygun aralıklarla iki kulak gibi yerleştirilir. Böylece kaydedilecek veya dinleyiciye iletilecek seslerin, ses kaynağındaki faz ve şiddet farklılıklarına göre özellikleri korunur. Bunun için de her mikrofon ayrı bir ses yükselticine bağlanır. Kaydın dinleyiciye iletilmesi veya çalınması sırasında her ses ayrı olarak yükselerek kendisine bağlı olan hoparlöre geçer. Dinleyici iki ayrı kanaldan gelen sesi, biri sağda, diğeri solda olan iki hoparlör veya hoparlörler grubundan alır. Sistemin ekseninde kalan dinleyici, iki hoparlör arasında her ses kaynağını mekândaki dağılımına uygun olarak algılayabilir. Böylelikle değişik yönlerdeki ses kaynaklarından çıkan sesler, bir noktaya veya dinleyiciye kaynaktaki etkisi aynı bırakılarak iletilmiş olur.

Stereofonik sistem film ve televizyon ile plak ve manyetik bantlar yanında radyo yayınlarında da kullanılmak üzere denenerek geliştirilmiştir.

STEREOFONİ : Stereo bir plakta iki ses kanalı vardır. Bunlar V şeklinde iz açar. Burada bu izlerin çok büyütülmüşü görülüyor. Soldaki birinci, sağdaki ikinci kanalın vereceği sezin izini taşımaktadır

STEREOGRAFİK, arazi ölçmede, yükseklik eğrilerinin çizimlerinde veya katı cisimlerin tasvirlerinde kullanılan bir metod.

S. izdüşümde, bir birim kürenin güney kutbu izdüşüm merkezi olarak; kuzey kutbunda küreye teğet olan bir düzlem de izdüşüm düzlemi olarak alınır. Bu küre üzerindeki her noktanın, izdüşüm merkezine göre izdüşüm düzlemi üzerindeki görüntüsüne S. izdüşüm denir. Kürenin üzerindeki noktaların izdüşümlerinin bir yarısı, izdüşüm düzlemi üzerindeki büyük çember görüntüsünün içine, öbür yarısı da büyük çember görüntüsünün dışına düşer. Bu izdüşümde açılar değişmez kalır.

STEREOKİMYA, kimyanın, molekül içindeki atomların diziliş düzenini araştıran kısmı. Stereoizomeriyi etüd eder. Stereoizomeri görüntüsü, öncelikle, moleküllerinin simetrili eşit bulunduğu optik bakımdan aktif bileşiklerde müşahede edilmektedir. Organik bileşimler arasında simetrili izomeriye ait birçok örnekler bulunması yanısıra Weerner ve başka araştırıcılar da, bir dizi simetrili izomer, optik bakımdan aktif, anorganik karmaşık tuzlar üretmeyi başarmışlardır. Stereoizomeri için diğer önemli bir misal de cis-trans-izomeri veya etilen izomeridir.

STEREOSKOPİ (Fr. *stéréoscopie,* İng. *stereoscopy),* birbirinden pek az farklı iki resme veya fotoğrafa bakınca, gözde ve zihinde, üç boyutlu bir sahne intıbaı meydana getirme usûlü. Üç boyutlu hayâl meydana getirmenin çeşitli usûlleri varsa da hepsinin esası bir çeşit steroskopa dayanır. Bu cihaz sâyesinde, resimlerde normal bir derinlik görülür.

Gözler, bir sahnenin, birbirinden nisbeten farklı iki görüntüsünü göndermedikçe beyin, derinlik hissini zaptedemez. Sağ ve sol gözlerin birbirinden farklı gördüğünü ilk defa Euclides M. Ö. 300'de açıklamış Leonardo da Vinci de 1500'de aynı şeyi müşâhede etmiştir.

1830'larda S. yapabilmek için başlıca üç çeşit stereoskop îcad edildi. Bunlardan birincisi, henüz Daguerréotypie'nin (b. bk.) icadından önce, birbirinden biraz farklı iki resme, bir aynalar sistemiyle bakarak steroskopik tesir meydana getiren cihazdı; 1839'da yapıldı. 1850'de yapılan ikincisi üst üste konan iki ayrı renkli iki resme, iki renk filtresiyle bakılarak stereoskopik tesir meydana getiriyordu. 1930'da yapılan üçüncü stereoskopun projeksiyon sisteminde iki, görme sisteminde de iki polarize filtreden yararlanılmıştı.

İlk Stereoskopik fotoğraf makinaları 1839 - 1850 arasında yapıldı. Bu makinalar iki ayrı objektifin verdiği görüntüyü bir tek film üzerine kaydediyor ve develope edilince çekilen resim üç boyutlu intıbaını uyandırıyordu. Bugünkü stereoskopik fotoğraf makinaları da aynı esasa göre çalışır. Bu makinalarda iki objektifin arası insan gözü arasındaki ortalama açıklığa (63 mm) eşittir. Bu makinaların çektiği resimler, aynı aralıkla yerleştirildikten sonra, aynı aralık ve üzerinde aynı foküs uzaklığında mercekler bulunan bir stereoskopla bakıldığı zaman, çekilen resim; resmin çekildiği yerde bulunan biri konuyu nasıl görürse, aynı şekilde üç boyutlu olarak görülür.

STEREOTİP (Fr. *stéréotype,* İng. *stereotype),* matbaacılıkta, baskıda kullanılacak metalin, kalıba veya matris kâğıdına dökülmesiyle elde edilen baskı malzemesi. Birinci şekilde eritilmiş metal hazırlanan kalıba dökülerek, basılacak şeyin kalıbı, baskıya elverişli şekilde elde edilir. İkincisinde ise basılacak sayfa veya forma, matris kâğıdına basılır; bunlardaki yazı ve şekiller matris kâğıdına pozitif olarak çıkar. Baskıda kullanılacak kurşun alaşımı metal, bu kâğıda dökülünce, kâğıttaki yazı ve şekillerin negatif kalıbı elde edilmiş olur. Genellikle kavisli olan bu kalıp artık baskıya hazırdır. Rotatif baskı makinasının silindirine takılmak suretiyle kullanılır. S.'te negatif olan yazı ve şekiller basılınca, okunacak şekilde, pozitif olarak çıkar. S. XVIII. yüzyılda keşfedilmiş, XIX. ve XX. yüzyılda geniş ölçüde kullanılmıştır.

STERİLİZASYON (Fr. *stérilisation,* İng. *sterilisation),* sterilize edilecek bir maddede mevcut canlı bütün mikropları öldürme işlemidir. S. için en sık kullanılan vasıta yaş veya kuru hararettir. Sterilize edilecek eşyaları, sonradan mikroplanmaması için önceden hazırlamak lâzımdır. Bunun için S.' dan evvel eşyalar kâğıtla anbalaj yapılıp kuru S.'a bırakılır.

Yaş S.'da otoklav kullanılır. İçinde 100°'den yüksek hararette, tazyikli, doymuş su buharı bulunan muhtelif şekil ve büyüklükteki cihazlardır. Üzerinde tazyik ve ısıyı gösteren dereceler vardır. Sterilize edilecek şeyler bir tel sepet içinde otoklava bırakılır.

Kuru S.'da pastör fırını kullanılır. İçinde kuru sıcak hava vardır. Kuru S.'da 170°'de 60 dakika veya 150°'de 90 dakika yeterlidir.

Yaş S.'da 110°'de 1·5 dakika 107°'de 30 dakika ve 150°'de bir saat yeterlidir.

STERN, Otto (Sorau 1888 - Berkeley 1969), Alman fizikçisi. Fotonların maddeleşmesini ve atomların manyetik özelliklerini incelemiş ve 1943 Nobel Fizik ödülünü kazanmıştır.

STERNE, Laurence (1713 - 1768), İngiliz romancısı. 1759'da, bir kaç önemsiz eser ve büyük sayıda vaız bırakarak, *Tristram Shandy* üzerinde çalışmaya başladı. Eserin ilk iki cildi 1760'da yayınlandı. 1861-1762'de üçten altıya kadar olan ciltleri, 1765'de yedi ve sekizinci ve 1767'de ise dokuzuncu ciltler takip etti. Hastalığı sebebiyle 1762 - 1764 senelerini Fransa'da geçirdi. 1765'de Fransa ve İtalya turu yaptı, bunun sonucu *Hissî Seyâhat* (1768) oldu, *Toby Amca* ve *Corporal Trim* göze çarpan eserlerindendir. Kitabın stili ve takdimi aşırı derecede gariptir.

STERNE, Laurence

STEROL'LER, siklopentenofenantren'den *(cyclopentenophenanthren)* çıkarılan hayvan ve bitkiler arasında bolca yaygın olan, azotsuz, polisiklik, hidroaromatik bileşimlerinin toplama adı. C ve H'den başka S., kat kat bir de OH grubunu ihtiva ederler; sabunlaştırılamazlar ve değerli, aromatik alkoller olarak adlandırılabilirler. S., yaşayan bütün hücrelerde bulunmakta, âşikâr olarak da hayâtî önemi büyük, zarûri bileşikler grubuna dahil olmaktadırlar. Hayvanlar âlemine dahil S.'e zoosterinler adı verilir. Bunlar içinde en önemlisi kolesterin olup diğerlerine, lanolin, ipekböceği, sünger (spongosterin), deniz yıldızı (stellasterin), deniz kestanesi vs.'de rastlanır. Bitki S.'e fitosterin adı verilir. S. içinde birçok asimetrik karbon atomları bulunduğundan S.'in birçok izomerleri mevcuttur. Sterol'ün ilk sentezi, R. B. Woodward tarafından 1951 yılında gerçekleştirilmiştir. (E. E.)

STETINIUS, Edward Reilly (Chicago 1900 - Greenwich Conn. 1949), Amerikalı sanâyîci ve politikacı. Virginia üniversitesinde okudu, ama mezun olamadı. 1931'de General Motors'a başkan yardımcısı olup, sonra U. S. Steel'e geçti. 1938'de buraya başkan oldu. 1939'da savaş kaynakları hey'etinde çalıştı. Millî savunma istişare konseyinde bulundu. Kiralama ve ödünç verme kanununu hazırladı. 1943'te dışişleri bakan yardımcısı, 1944'te dışişleri bakanı oldu. Daha sonra bu görevinden istifa etti ve Birleşmiş Milletler'deki Amerikan daimî temsilciliğinin başına getirildi. 1946'da Virginia üniversitesi rektörlüğüne seçildi.

STETOSKOP (Fr. *stéthoscope*, İng. *stethoscope)*, hekimlerin vücuttaki sesleri, özellikle kalb ve akciğer seslerini duymak için kullandıkları cihaz. S., bugün bütün dünyada sadece kalbin veya solunum sisteminin değil; atar ve toplardamar, plevra ve mide gibi vücudun başka organlarının seslerini duymak için de kullanılmaktadır.

S., 1817'de Fransız hekimi René T. H. Laennec tarafından îcad edilmiştir. Bu ilk S. kâğıttan yapılma basit bir silindirden ibaretti. Çok geçmeden bunun yerine 30 cm uzunluğunda içi oyuk ağaç bir tüp kullanmaya başladı. Bu S. ancak tek kulakla dinleniyordu. George Philip Cammann 1840 civarında iki kulakla dinlenen S.'u yaptı.

Modern S.'larda iki kulaktan gelen kauçuk borular tek bir boru hâlinde S.'un vücuda değecek kısmına tutturulur. Vücuda değecek kısım çan şeklinde olabileceği gibi diyaframlı veya her ikisinin birleşmiş şekli de olur. Çan biçiminde olanlar alçak perdeli, diyaframlı olanlar da yüksek perdeli sesleri iyi alır.

1937'de William J. Kerr tarafından îcad edilen "symballophone" çift bir S.'tan ibarettir. Yani vücuda dokunan kısmı iki tanedir. Her kulak bu iki dokunan kısımdan gelen sesleri alır ve böylece stereofonik bir tesir meydana gelir. Sesler daha iyi dinlenir.

STEVENS, Wallace (1879 - 1955), Amerikalı şâir. Birkaç sene hukuk tahsili ve avukatlık yaptı. İlk olarak, bir kaç şiiri ile 1914 ve 1915 senesinde dikkati çekti. İlk şiir kitabı, 1923'te çıkan *Harmonium* (Ahenk) olan yazarın diğer eserleri şunlardır : *Ideas of Order* (Düzen Fikirleri) [1936], *The Man with the Blue Guitar* (Mavi Gitarlı Adam) [1937], *The Auroras of Autumn* (Sonbahar Şafakları), *The Necassary Angel* (Gerekli Melek) [1951].

S., yaratıcı bir şâirdir. Mücerret düşünceyi müşahhas ve canlı bir lisanla birleştirmekte ustaydı. Kendisinin de söylediği gibi, o, dünya gerçeklerinden uzak, hayâl âleminin şâiri idi.

STEVENSON, Adlai Ewing (Los Angeles 1900 - Londra 1965), Amerikalı siyaset adamı. Amerika'daki politik münakaşaların seviyesini yükseltmeye çalışmasıyla tanınır. Aile yapısı bakımından politikaya atılması kaçınılmaz gibiydi. Büyük babası ilk Adlai Ewing S., cumhurbaşkanı yardımcılığı etmişti. Ailenin sürekli olarak politikayla ilgilenmesi S.'un yetişmesinde büyük rol oynadı. Muhtelif üniversitelerde okudu, Amerika ve Avrupa'da bol bol seyâhat etti.

S., 1930'lardan itibaren dışişleri ile ilgilendi; II. Dünya Savaşı'nda bahriye bakanlığında yardımcı olarak çalıştı. 1945'te dışişleri bakanlığına geçti ve Birleşmiş Milletler'in kuruluş çalışmalarına katıldı. 1946 ve 1947'de bu teşkilâtta A. B. D. temsilciliği yaptı.

1948'de Demokrat partinin adayı olan S., Illinois'e vâli seçildi. 1952'de ilk defa cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu ama, Cumhuriyetçi aday Dwight D. Eisenhower karşısında seçimi kaybetti. Bu biraz da tabiî idi, çünkü o yıllarda Eisenhower millî bir kahraman durumundaydı.

S., seçimlerden sonra siyasî hayattan çekilmedi. Bol bol seyahât ederek Eisenhower idaresini tenkid etti. 1956 seçimlerinde yine Eisenhower'e karşı adaylığını koydu. Ancak halkın ona olan güveni eksilmemişti. S., 1952'den daha kötü şekilde seçimi kaybetti. Buna rağmen yine de siyaset sahnesinde önemli bir yer işgal etmekte devam etti. 1960'ta yeniden aday olmak istediyse de, John F. Kennedy'ye karşı adaylığı kaybetti. Kennedy başkanlık seçimini kazanınca, partisi iktidara gelmiş oldu. S. partisi için yaptığı hizmetler mukabilinde, Birleşmiş Milletler A. B. D. sefirliğine getirildi. Başlıca eserleri : *Major Campaign Speeches of Adlai E. Stevenson, 1952* (Adlai E. Stevenson'ın mühim kampanya konuşmaları, 1952) [1953], *The New America* (Yeni Amerika) [1957], *Friends and Ennemies : What I Learned in Russia* (Dostlar ve Düşmanlar : Rusya'da Neler Öğrendim?) [1959], *Looking Outward : Years of Crisis at the United Nations* (Dışarıya Bakış : Birleşmiş Milletler'de Buhran Yılları) [1963]. (O. Y.)

STEVENSON, Robert Louis

STEVENSON, Robert Louis Balfour (Edinburgh 1850-1894), İskoçya'lı şâir, deneme ve roman yazarı. Zayıf sağlığı, düzenli bir okul hayatı sürmesini engelledi. Buna rağmen 16 yaşında Edinburgh üniversitesine girdi. Yazma isteği küçük yaşlarda kendini göstermişti. Yazı maharetini kazanabilmek için, başlangıçta, birçok eseri taklid etti. İlk basılan eseri *The Pentland Rising* (Pentland ayaklanması) oldu.

1873 sonlarında, çeşitli solunum rahatsızlığının tedavisi amacıyla Fransız Riviyerasına gönderilen S., 1874 baharında memlektine dönünceye kadar orada kaldı. 1875'de İskoç barosuna çağrıldı, fakat gitmedi. S. sık sık yurt dışına, çoğunlukla da Fransa'ya gidiyordu. Bu gezilerinden ikisini, *An Inland Voyage* (Karada Seyahat) [1878] ve *Travels with a donkey in the Cevennes* (Cevennes'de Eşekle Seyahatler) [1879] yayınladı. Yazarlık mesleğinde ağır adımlarla ilerliyordu. Denemelerinden, *Roads* (Yollar) [1873], *Ordered South* (Düzenli Güney) [1874] gibi bazıları basıldı ve dikkati çekti.

1876'da Fontainebleau'dayken, Amerikalı Fanny Vandegrift Osbourne ile tanıştı ve ona âşık oldu. Âilesi, evli bir kadınla olan bu ilişkisine şiddetle karşı çıktı. Buna rağmen Stevenson, 1879'da Mrs. Osbourne'la buluşmak için, Kaliforniya'ya gitti. Onu çok sarsan ve yoran bu yolculuğun, macerasını, *The Amateur Emigrant* (Amatör Göçmen) [1895] ve *Across The Plains* (Kırların Ortasında) [1892]'de neşretti. 1880'de, boşanmış olan Fanny Vandegrift ile evlendi. İlerde "The Silverado Squatters" (Silverado Muhacirleri)'da anla-

tacağı, terkedilmiş bir gümüş mâdeninde geçirdikleri balayından sonra karı koca İskoçya'ya geri döndü. Yumuşayan âilesi, S. ve eşi ile barıştı ve onlara maddî destek sağladı.

Dönüşünden kısa bir süre sonra, tüberkülozunu tedâvi amacıyla, karısı ve üvey oğluyla birlikte İsviçre'ye gitti. 1881 yazını, beraberce, Pitlochy ve Braemar'da geçirdiler. Hastalığına rağmen. S., "Young Folks" dergisinde tefrika edilen, *Treasure Island*'a (Define Adası) başladı. Bu eserini sonbaharda döndüğü Davos'ta tamamladı. Olayları, karakterleri ve ortamı, olağanüstü bir maharetle bütünleştirdiği bu romanda, bir gemicinin maceraları sergilenmekteydi. Kitap büyük bir başarı kazandı.

1881'de S., ilk denemeler külliyatı olan *Virginibus Puerique*'de neşretti. 1882 baharında Davos'tan ayrıldı ancak İskoç dağlarında, iki güzel kısa hikâyesi *Thrawn Janet* ve *The Merry Men*'i tamamlamak için konaklaması, akciğer kanaması geçirmesine sebep oldu. Bunun üzerine Fransa'da, Hyères'e yerleşen S., müzmin hastalığına rağmen, iyi çalışabildi. *Prince Otto*'yu gözden geçirdi. *A Child's Garden of Verses*'i (Bir Çocuğun Şiir Bahçesi) yazdı ve *The Black Arrow*'a (Kara Ok) başladı. 1885 mayısında yeniden ciddî olarak hastalandı. Nekahat döneminde İngiltere'ye gitti ve Bournemouth'a yerleşti. Burada 1886 haziranına kadar oturdu. Bu süre içinde hastalığının sık sık nüksetmesi, İngiltere'nin ıkliminin, güneyde bile olsa, ona iyi gelmediğini anlamasına sebep oldu. Yine de Bournemouth'daki yılları verimli geçti. *Markheim, Kidnapped* (Kaçırılmış Çocuk) [1885] ve *The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde*'ı (Dr. Jekyll ile Mr. Hyde'ın Garip Vakası) [1886] yazdı. İlk olarak 1885'de neşredilmiş olan *Bir Çocuğun Şiir Bahçesi*'ni gözden geçirdi. Bu kitaptaki şiirler, bir yetişkinin çocukluk duygularını ve heyecanlarını, hârikulâde bir sadakatle canlandırabilmiş olması açısından önem taşıyordu ve o güne kadar İngiliz edebiyatında buna benzer hiçbir eser yoktu. *Kaçırılan Çocuk*'ta İskoç tarihine olan sevgisini dile getiriyordu, ancak okuyucu ile arasındaki esas bağı Dr. Jekyll ile sağladı.

1887 ağustosunda, karısı üvey oğlu ve annesi ile birlikte, yine sağlık durumundan ötürü Amerika'ya gitti. New York'a varınca, orada da tanınmış olduğunu ve basımevlerinin kendisine son derece parlak mukaveleler teklif ettiklerini gördü. *Scribner's* (Noterler) için denemeler yaptı ve *The Master of Ballantrae*'ye (Ballantrae Beyi) başladı. Ballantrae Beyi, S.'un, ahlâkın iki anlamlılığı hakkında etkileyici yazılarını ihtiva etmesine rağmen, umulan başarıya ulaşamadı.

1888 haziranında, karısı, annesi ve üvey oğlu San Francisco'dan kiraladıkları "Casco" adlı yelkeniyle denize açıldılar. Markiz adaları ve Tahiti'den sonra altı ay kaldıkları Honolulu'ya geldiler. Orada da "Equator" yelkenlisi ile Gilberts ve Samoa'ya gittiler.

S., Güney denizi adalarındaki seyahatlerinde, yerlileri ve mahallî havayı anlayabilmek için, büyük bir çaba sarfetti. Bunun neticesi olarak Güney denizi yazıları; *In the South Seas* (Güney Denizlerinde) [1896], *A Footnote to History* (Tarihte bir Dip Notu) [1892] son derece nüfuzlu eserler oldu.

1890'da Sydney'e yaptığı bir geziden sonra Samoa'ya döndü, âilesiyle berâber Vailima'ya yerleşti. Iklim S.'a yaramıştı, faal ve verimli bir yazı dönemindeyken ansızın öldü. Ölüm sebebi, müzmin tüberkülozu değil, beyin kanamasıydı.

S.'ın son üç yıldaki çalışmaları yeni bir olgunluğa doğru yönlenmekteydi. Bu dönem eserlerinden, bilinçli bir tarafsızlıkla yazmış olduğu *The Ebb-Tide* (Cezir Akıntısı) [1894] S.'un yazı hayatında önemli bir merhaleye ulaştığını göstermektedir. İlerlemesinin zirvesi, öldüğü gün üzerinde çalışmakta olduğu *Weir of Hermiston'da* (Hermiston Bendi 1896) kendini gösterir. Olayın yeri olarak Lowland tepelerini ve Edinburgh'u seçmesi ve tasviri, romanın hassas kahramanı Lord Braxfield'in karakterini tanımlamak için oğlundan yararlanması ve bunları ancak İskoç baladlarında rastlanılabilecek trajik kader oyunları ile süslemesiyle S., "Hermiston Barajı"nda bitmemiş şaheserini yazdı.

S., yorulmaz bir mektup yazarıydı. Mektuplarında hayatını ve karakterini canlı bir şekilde anlatırdı. 1899'da mektupları Sidney Colvin tarafından yayınlandı, ancak Colvin en ilgi çekici olanları neşretmemiş, kalanları da birbirine karıştırmıştı. Bu yüzden S.'un renkli hayatını aydınlatacak gerçekler, bütün mektupların gerçek metinleri okununcaya kadar meçhul kaldı. Zira Colvin, S.'un mektuplarını, 1949'dan evvel kullanılmamak şartı ile Avukatlar Kütüphanesine vermişti. Mektuplarının diğer bir kısımı da Charles Baxter tarafından Savile klübüne oradan da Yale üniversitesi kütüphanesine verildi. S.'un biyografisi erken ölümü yüzünden uzun süre çelişkiler içinde kaldı.

Ancak 1950'lerde onun orijinal ve kuvvetli bir yazar olduğu kabûl edildi. Denemeleri son derece kuvvetli ve insanî olayların görünümünü, derinlemesine tefsir edici nitelikte idi.

S.'un diğer eserleri şunlardır : *New Arabian Nights* (Yeni Binbir Gece Masalları) [1882], *Familiar Studies of Men and Books* (İnsanlar ve Kitaplar Üzerine Çalışmalar) [1882], *Memories and Portraits* (Hâtıralar ve Portreler) [1887], *Underwoods* (Fidanlar, şiir kitabı) [1887], *St. Ives* (1897'de Sir A. Q. Couch tarafından tamamlandı) *Collected Poems* (Toplu Şiirler, 1950'de J. A. Smith neşretti.) *Stevenson Letters to Charles Baxter* (S.'un Charles Baxter'a Mektupları, 1956'da De Lancy Fergusson ve Marshall Waingrow tarafından yayınlandı).

STIELTJES, Thomas Johannes (Zwolle 1856 - Toulouse 1894), Holandalı matematikçi ve astronom. Delft teknik yüksek okulunda okudu. 1877'de Leiden rasathanesine girdi. Burada Ch. Hermit ile tanıştı. 1883'te Gröningen, 1886 yılında Toulouse üniversitelerinde ders verdi. 1885'te Amsterdam Kraliyet ilim akademisine üye oldu. Reel değişkenli fonksiyonlar teorisine ve integral alma teorilerine önemli katkıları oldu. S. integrali, integral hesapta, değişken yerine uygun bir fonksiyon konulmak suretiyle elde edilen ve integral kavramının bir nevi genellemesine imkân veren bir integraldir. Bir (a, b) aralığında sürekli g(x) reel fonksiyonu ile sınırlı ve reel bir F(x) fonksiyonu verildiğine göre S. integrali,

$$\int_a^b g(x)\ dF(x) = \lim_{n\to\infty} \sum_{i=1}^{n} g\left(\xi_i\right)\left[F(x_i) - F(x_{i-1})\right]$$

ile tarif edilir. Burada $x_0 = a$, $x_n = b$ dir ve (x_{i-1}, x_i) aralığı da (a, b) nin bir alt aralığıdır. ξ_i de (x_{i-1}, x_i) aralığının bir noktasıdır.

STİLBEN (Fr. *Stilbène)*, renksiz kristaller. Yoğunluk, 0,954, ergime noktası 124°C, kaynama noktası 306 - 307°C, suda erimez, alkolde az erir, benzolde kolay erir. Flüoresan madde olarak parıldama sayacında kullanılır.

Formülü : $C_6H_5 . CH = CH . C_6H_5$ (C_6H_5 . CH ‖ CH . C_6H_5)

STILICHO, Flavius (360? - Ravenna 408), Roma generali ve devlet adamı, Vandal asıllıdır. İmparator I. Theodosius'un yeğeni ile evlendi ve 383'de Pers ülkesine elçi olarak gönderildi. 393'de milis kuvvetlerinin başına getirildi. I. Theodosius ölümünden evvel, oğlu Honorius'un nâipliğini Stilicho'ya bıraktı. Alaric'in yönetimindeki Vizigotlar'ın istilâsını önlemeye çalıştığı sırada, yetkisi Rufinus tarafından sınırlandırılmaya çalışılan S., 395'de onu öldürttü. 398'de kızı İmparator Honorius ile evlendi; S. 400'de konsül oldu. Ordusunu takviye etti ve 403'te Alaric'i durdurmayı başardı. 405 sonlarında da İtalya'ya saldıran Radagosius yönetimindeki Ostrogotlar'ı yendi. Alaric 407'de Noricum'a yürüdü ve bölgeyi terketmek için haraç istedi. S., Roma senatosunu iknâ edip paranın ödenmesini sağladı. Ölen Doğu Roma İmparatoru Arcadius'un yerine, oğlunu tahta geçirmeye hazırlandığı söylentileri yüzünden, 408'de başı kesilerek idam edildi.

STİMÜLİN (Fr. *stimuline)*, başlıca hipofiz bezi tarafından çıkarılan ve başka iç hormonların salgılarını düzenlemeye yarayan hormon. Hipofizin salgıladığı hormonlar, genellikle tiroidi, cinsiyet bezlerini, böbrek üstü bezlerini tenbîh eder.

STİROLEN (Fr. *Styrolène*, İng. *Styrene :* $C_6H_5 — CH = CH_2$), renksiz, benzol kokulu, doymamış, kolay polimerize olabilen sıvı. Yoğunluğu 0,9 kaynama noktası 146°C; suda çok az erir, alkol ve eterle istendiği kadar karıştırılabilir. Polimerizasyon, ışık, ısı ve oksijenle çabuklaşır ve bu arada, sun'î madde olarak uygulama bulan politeroller elde edilir. S. teknik polimerizasyonunda redoks sistemleri, gerekli katalizatörler etkisini yaparlar. S. anatomik preparatların imâlinde de kullanılır. Bu arada benzoilsüperoksit ile katı, saydam, polistirol hâline polimerize edilir. S. ısısı altında etilbenzolden hidrojen alınması, kloridrik asidin çözülmesi ile kloretilbenzolden veya sinamik asidin yavaş damıtımı ile elde edilir. (E. E.)

STOA'CILIK [Al. *Stoizismus;* Fr. *stoïcisme;* İng. *stoicism;* İt. *stoicismo*] "revâkiyye, felsefe-i revâkiyye, medrese-i revâkiyyûn" karşılığında kullanılan, M. Ö. IV. yüzyılın sonlarında gelişen "Helenistik" çağın tipik bir felsefe sistemi. S.'ın daha sonraki ve en iyi temsilcileri ve yorumcuları olan İmparator Marcus Aurelius (M. S. 121 - 180), Seneca (M. Ö. 4? - M. S. 65) ve Cicero (M. Ö. 106 - 43), S.'ın ahlâkî standardlarını savunmuşlar ve en yüksek iyi olarak faziletin peşinde olduklarını göstermişlerdir. Kurucusu Kıbrıs'ta Kittion'lu Zenon (M. Ö. 336 - 264) hakkında olduğu gibi, ilk S.'a dair pek az şey bilinmektedir; bununla berâber, okulun belirleyici inancının *logos* denilen tabiatın ve aklın kanunu olduğu muhakkaktır. Stoa'lılarca savunulan faziletin şuurlu olarak peşinde olunması demek, *logos*'un pratik olarak ele geçirilip gerçekleştirilmesi demekti.

Esasen, S. sadece ilmî bir teori değildir; bilhassa bir ahlâk ve bir dîndir ve fazla olarak, bir kişinin eseri değil, fakat farklı yerlerden gelen ve asırlar boyunca kısmen değişen bir doktrinler topluluğudur. Onun esas itibariyle pratik olan temâyülü de buradan geliyor. Zaten Stoa'lı adı, Zenon'un M. Ö. 312'de Atina'ya gelip, orada *Poikile* meydanlarında öğretime başlamasından sonra, pazar yerindeki resimlerle süslü *Stoa* (direkli [revak] galeri) *Poikile* deyiminden çıkmış olsa gerektir.

Zenon'dan başlayarak, Tarsus'lu Antipater'den Rodos'lu Panaitios'un (M. Ö. aş. yu. 185 - 109) görevi devr alıp, Atina'da Stoa'nın başına geçtiği M. Ö. 129'a kadar olan zamanı içine alan ilk Stoa (M. Ö. 300 - 129); M. Ö. 129'dan Roma'da Augustinus'cu çağın başlangıcı olan M. Ö. 30'a kadar süren devreyi ihtiva eden Orta Stoa (M. Ö. 129 - 30) ve M. S. III. yüzyılın başlarına kadar devam eden Yeni Stoa veya Roma devri (M. Ö. 30 - M. S. 200) olmak üzere, Stoa'lı geleneği, genellikle üç döneme ayrılmaktadır.

S.'ın fiziği : Stoa felsefesinin temel kavramı, mânâsı "akıl" veya "akla dayanan söz" demek olan *logos*'tur. S.'ta bu kavram, bütün şeylere yayılan ilâhî bir gücü gösterir. Çok defa bu, Grekçe'de *pneuma* veya tohum (çekirdek) demek olan bir nefes'le kıyaslanır. Stoa'lılar için bir realite olduğu kadar, aynı zamanda, ilâhî bir karakter arzeder. "Pneuma" veya "logos" bir nesnenin her kalitesinin sebebi olmakta ve onda bulunmaktadır. Khrysippos'un dediği gibi, "pneuma" demirde sertliği, taşta yoğunluğu ve gümüşte beyaz parlaklığı sağlamaktadır. Stoa'lıların fiziği, Herakleitos'un (M. Ö. 550 - 480) fiziğidir; bu fizik, hayatın prensibi olmak itibariyle, hararetin (pyr, pnema, aither), bir müessir olarak hava şekline, sıvı, katı unsurlar hâline gelmesine, belli bir zaman sonra, bu unsurların semavî ateş içinde tekrar eriyip kaybolmalarına, küllî yanma ve âlemin devir devir yenileşmesine ait fikirleri ondan almıştır. Bu bakımdan âlem, ölen ve yeniden doğan ve hepsi içindeki aynı bir sebepten ve aynı bir kanuna göre meydana geldiklerinden, hep aynı örneği tekrar eden ve mutlak bir surette birbirlerine benzeyen sonsuz bir âlemler zinciridir. Orada her şey, çaresiz bir zaruretle sonsuz olarak tekrarlanmaktadır. "Logos"un Stoa'lı kavrayışıyla ilgili problemlerden ortaya çıkan bu determinizm, S.'ın fiziğini olduğu kadar, onun psikoloji anlayışını ve bilgi teorisini anlamaya yeter.

S. psikolojisi ve bilgi teorisi : Stoa psikolojisinin fizik temeli de, "logos" ve "pneuma" kavramlarıyla sıkı surette ilgilidir. Kıvılcım aleve, damla okyanusa göre ne ise, insan da, Tanrı - âleme göre odur. Vücudumuz katı ve sıvı maddenin bir parçasıdır; ruhumuz, hava ve ateşten mürekkep bir nefestir. S. bakımından, var-olmakla cisim olmak aynı anlama geldiğinden, ruh da, kaba bir cisimle örtülmüş ince bir cisimdir. Eğer başka türlü olsaydı, ruhla tam anlamıyla vücut arasındaki karşılıklı tesir tasavvur edilemeyecekti. Çünkü, cisim olmayan şey, cisim üzerine tesir edemez. Vücudun çürüyüp bozulması, zarûrî olarak ruhun yok olması sonucunu doğurmaz. Esasen ruhu bekleyen âkıbet, cevherin mahvolması değildir; bu, kendisinden çıkmış olduğu ve gelecekte de devam edeceği sonsuzluktur. Aristoteles'den farklı olarak bu saf mündemiçlik sistemi naturalizm, panteizm veya prensiplerinin zarûrî neticelerini kabûl eden kozmoteizmdir.

S.'ın mantığı ve retoriği : Mantıkta, Stoa'lılar, Aristoteles'ci sistem üzerinde hayli ileri gittiler. Bir işâretler teorisi ve önermeler mantığını geliştirmek suretiyle, senbolik mantığın habercisi oldular. Aristoteles, sonuç - çıkarmanın temelinin kelimelerde değil, onların mânâlarında bulunduğu üzerinde durduğu hâlde, Stoa'lılar kelimeye bağlanırlar. Kelime-

ler onlar için ispat etmenin dayanağı işaretlerdir; önemli olan kavram değildir, tam tersine, ifâde edilmiş hüküm hakikat veya hatadır. Stoa'lılar temel olarak, beş istidlâl şemasını aldılar ve bundan öteki şemaları türettiler; Stoa'lı kategoriler, sayı itibariyle dörttür : Bunlar cevherliği, keyfiyeti, oluş - şeklini ve münâsebeti dile getirir. İlki, muhtemelen bir nesnenin (şeyin) cins ve ayrımını ve üçüncü ile dördüncü kategoriler de, cevher ve keyfiyetle belirtilen şeylerin ayrımı ve sınıflarını gösterir. Oluş - şekliyle ilgili kategori, "tatlı" veya "kırmızı" gibi dıştan çevresiyle ilgili herhangi bir ayrımı içine almakta olduğu hâlde, halbuki, münâsebet ise, "uzak" veya "baba" gibi içten ayrımla ilgili bulunmaktadır. Sistem temelli olarak nominalizme dayanmaktadır ve kelime bir nesne olduğu kadar, cevher ve ayrım bakımından tahlil edilmiş olması gerekir.

S., Aristoteles'ten daha tam bir surette, Eflâtun'un eşyadan ayrı ideasını reddeder. İdealar veya küllîlerin objektif varlıkları yoktur; onlar ne Eflâtun'da olduğu gibi, eşyanın dışında, ne Aristoteles'te olduğu gibi, içinde bulunurlar; bunlar, gerçek âlemde hiç bir karşılığı olmayan zihnin tecritleridir.

Aristoteles gibi, Stoa'lılar da gramer ve hitabeti tamamlayıcı kısımlar olarak mantığa bağlalar. Gramer ve sentaksa ait teknik deyimlerin çoğunu Stoa'lılar meydana getirmişlerdir.

Hitabette Stoa'lılar, kararlı, çekişmeli ve övücü olmak üzere, üç tarz konuşmadan söz ederler. İdeal konuşmanın dört kısmı olması gerektiğini öne sürerler. Giriş, durumun tesbiti, zıtların reddi ve sonuç. Dünyada kesin bir determinizmin hâkim olduğunu kabûl eden Stoa'lıların nazarında mantık ve hitabet, bir noktada metafizik ve hattâ ahlâk ve siyasetle içiçe girmektedir.

Ahlâk ve siyaset : S.'ın en temelli problemini ahlâk ve siyaset teşkil eder. Tarihinin bütün devirlerinde Stoa okulu mensuplarını birbirine bağlayan şey, Zenon'dan önceden başlayarak, Sokrates'ler, Eflâtun'lar, Antisthenes'ler tarafından öğretilen ve kaidesi, fazilet için fazilet olan ahlâkî idealizmdir. En yüksek iyi, ona göre, kendi kendisi için yapılan fazilet, vazife olduğu için yerine getirilen vazifedir; kalan her şey, sağlık, servet, şeref, zevk, isteklerimizin biricik gayesi oldukları vakit, hattâ kötü olan şeylerdir. Menfaat gözetmeyerek aradığımız takdirde, yalnız fazilet bizi mutlu eder. O, birdir : Filân noktada faziletli, bir başka noktada faziletsiz olunmaz. O, faziletler denen şeyin, yani, bilgeliğin, cesaretin, ölçülülüğün, adaletin çıktığı ortak kaynaktır. Bu esas faziletlerden birine sahip olmak, prensip itibâriyle hepsine sahip olmaktır. Her şeyde faziletli veya her şeyde kabahatli olunur. Fakat faziletle reziletin ortası yoktur.

Stoa'lılar, temelli olarak, biri fazilet sahibi akıllı, öteki de kötülük peşinde olan akılsız, iki tip insan olduğunu ileri sürerler. S.'a göre, insan, büyük âlem içinde küçük bir âlemdir; bu sebepten ötürü de, âlemin ruhundaki faâl güce sahiptir. İçimizdeki bu güç, irâde gücüdür. Bu irâde gücü, daima bir ihtirastan ibaret olan madde ile savaşır. Bu savaşın hedefi de âlemin bir sırrı olan fazilete yükselmektir. Aslında irâde, bir insanın kendi kendine sahip olmasıdır. Zira insanda bir itaat eden, diğeri isyan eden iki âlem vardır. Epiktetos'a göre, bize bağlı olabilen âlem, düşüncelerimiz, hareketlerimiz, kendi eğilimlerimiz ile isteklerimizdir. Bize bağlı olmayan kısım ise, bize ait sıfatlarmış gibi göründükleri hâlde, dışımızda olan şöhret gibi şeylerdir. Zira bunlar, değişken, zayıf ve esirdirler. Diğerleri ise, kimsenin elimizden alamayacağı en meşrû ve doğru olan servetimizdir. Mutlu olmak isteyen bir ruh, kendisine ait olan bir servete sahip olmayı ister; diğerleri arızîdir; bu yüzden onlara önem vermez. Basitlik ve sadelik Stoa ahlâkında önemli bir rol oynar.

Stoa'lıların en çok önem verdikleri husus, bütün insanların bunu ilâhî akıl veya "logos"dan pay almak suretiyle gerçekleştirebileceklerine dair temelli inanç akrabalığıdır. Onlar devleti aşan bir çeşit insanlık kardeşliğinden, üniversel bir toplumdan söz ederler. Onlar, gerçekten soylu doğumun herhangi bir özelliğine değer vermeyi reddeder ve bir kölenin durumuna da aynı ilgiyi gösterirler. Nitekim, Khrysippos köleyi "hayat için kiralanmış adam" olarak târif eder ve köleyi bir parça iş gören bir adam olarak gördüğünü, fakat tabiatı gereği onun efendisinden farklı olmadığını dile getirir.

İlk Stoa'lılar, siyasete karşı büyük ilgi göstermişlerdir. Zenon ve Khrysippos'un her ikisi de *Cumhuriyet* adlı kitaplar yazmışlardır. Zenon'u devam ettirenler arasında Persaus, Sphaerus ve Kleanthes gibi öğrencileri *Krallığa ait* eserler ortaya koymuşlardır. Khrysippos, akıllı insanın hayatının bir devlet adamınkine en uygun bulunduğu iddiasını öne sürmektedir. Onların, esasen, çağdaşları hükümdarlarla bağlantıları da vardır.

Bununla beraber, bilinmelidir ki, S. tek bir filozofun sistemi değil, aynı bir doktrinden çıkan bir sistemler koleksiyonudur. S.'ı Roma âlemine tanıtanlar, orada, tamamiyle pratik eğiliminin Latin dehâsıyle olan yakınlığı sâyesinde, S. taraftar bulmakta gecikmedi. Cicero'ya, Seneca'ya, Epiktotos'a, İmparator Marcus Aurelius'a ilham veren S. olmuştur. Bununla beraber, S.'ın tesiri Hıristiyanlığınki ile mukayese edilemez; dolayısıyle, S. daha çok okumuşlar katında kalacak ve asla kitlelere kadar inemeyecektir. S.'ın halk katına kadar girmiş olan yönü, onun gerçekçi metafiziğidir.

S. bir çok bakımlardan Hıristiyanlığı da tesir etmiştir. Hıristiyanlar, Stoa'lı terimler içinde kendi yeni fikirlerini ifâde etmek üzere, S.'tan faydalanmışlardır. "Logos" ve "Pneuma", Hıristiyanlığın Mûsevî menşeileriyle olduğu kadar, Hıristiyan doktrinini aksettiren yeni mânâlar kazanmıştır.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda da S.'a karşı geniş bir ilgi duyulmuş, Seneca'nın piyesleri, bu dönemin İngiliz dramında derin tesiri hissedilir hâle gelmiştir. Holanda'da da Stoa'lı düşünceye karşı bir yatkınlık sezilmekte, XVII. yüzyılda Baruch Spinoza ve Almanya'da XVIII. yüzyılda Immanuel Kant metafizik ve ahlâkta Stoa'lı teorileri kullanmaktadırlar. XX. yüzyılda Stoa mantığı, senbolik mantıkçı'lar tarafından dikkate değer bulunmuş olmaktadır. (R. K.)

STOCKHOLM, İsveç'in başkenti ve en büyük şehri. Ülkenin güney - batısında, Mälar gölünün, sularını Baltık denizine boşalttığı yerde kurulmuştur. Önce, gölü denize bağlayan kanal üzerindeki birkaç küçük adada kurulmuş olan şehir, sonradan birçok komşu adaya yayıldığı gibi, kuzey ve güneyde kıta topraklarına da geçmiştir. Birçok su yolu dolayısıyle şehre "Kuzeyin Venedik'i" denir. Ancak canlı bir Orta Çağ müzesi gibi olan İtalyan benzerine mukabil, S., dinamik bir ticaret, endüstri ve kültür merkezidir. Nüfusu : 665 000 (1975). S. ili : 6 494 km², 1 494 000 nüfus.

Stockholm şehrinin en eski kısmı, adaların ortasındaki Standsholmen'dedir (Şehir Adası). Bu mıntakaya Gamla Staden (Eski Şehir) veya Staden Mellan Broarna (Köprülerin

STOCKHOLM : Şehrin iş merkezi Hötorget meydanında çevredeki modern binalarla tezat teşkil eden açık hava pazarı

Arasındaki Şehir) denir. Daracık sokakları ve geçitleriyle tipik bir Orta Çağ şehri manzarasında olan bu kısımdaki başlıca iki cadde eski surların yerini gösterir (surlar 1640'ta tamamen yıkılıp kaldırılmıştır). Adanın kuzey kısmında 1697 - 1754 yıllarında İtalyan Barok üslûbunda Nicodemus Tessin tarafından yapılan 600 odalı kraliyet sarayı vardır. Batıda da, Tessin'in oğlu tarafından yine bir ada üzerinde yapılan yazlık saray yer alır. Saray yakınındaki tiyatroda hâlen de temsiller verilmektedir.

Şehirde, sarayın yakınında Büyük Kilise (St. Nichola kilisesi) yer alır. Bu kısımdaki diğer önemli yapılar, borsa, Riddarhuset (asilzâdeler evi), batıdaki küçük bir adada, kralların gömüldüğü çarpıcı Riddarholm kilisesidir. Sarayın kuzeyindeki Helgeandsholmen adasında parlamento (Riksdag) ve millî banka vardır. Küçük, müstahkem Strömsborg adasıyla birlikte şehrin orijinal çekirdeğini teşkil eden bu adalar kıtadan, kuzeyde Mälar gölünün Baltık denizine başlıca ağzı olan Norrstörm'le ayrılır. Güneydeki ağız ise kıta ile Stadsholmen arasındadır ve havuzlarla düzenlenmiştir.

Norrmalm : S.'un ticarî çekirdeği, kuzeyde, kıta topraklarında, Norrmalm denilen mıntakadır. Staden, Norrbro (kuzey köprüsü) ve Vasabron vasıtasıyle Norrmalm'a, üçüncü bir köprü Norrmalm'ın en büyük caddesi olan Drottninggatan'a (Kraliçe caddesi) bağlıdır. Norbro da kraliyet operasının ve Gustaf Adolf'un heykelinin bulunduğu Gustaf Adolfs Torg'u birleştirir. Norrmalm S.'un en güzel mahallesidir. Geniş caddeleri, parklar ve güzel binalarla süslüdür; diplomatik ikametgâhlar da buradadır. Kraliyet operasının doğusunda ve kuzeyindeki Karl den Tolftes ve Kungstradgarden (kraliyet bahçesi) yaz ayları için güzel bir dinlenme yeridir. Buralarda açık hava konserleri verilir, sergiler düzenlenir. Millî Müze ve Millî Tarih Müzesi de şehrin bu mıntakasında yer alır. Ayrıca bir açık hava müzesi ve hayvanat bahçesi vardır. S. üniversitesi, teknik üniversite ve muhtelif araştırma enstitüleri Norrmalm'ın kuzeyinde Vasastaden ve Brunnsviken mıntakalarını işgal eder.

Diğer mıntakalar : Norrmalm'ın batısındaki Kungsholmen adasında, ülkenin en güzel binalarından olan, İtalyan tesirlerini an'anevî İsveç üslûbuyla birleştiren belediye sarayı vardır. Güneyde, kıtanın bir çıkıntısı olan Södermalm bölgesi yükselir. Hammarby kanalının yapılmasıyla burası bir ada durumuna gelmiştir. Södermalm daha çok ikamet mahallelerinin bulunduğu bir semttir.

Bununla beraber bölgenin arkasındaki yamaçlarda önemli ölçüde ticarî bölgeler teşekkül etmiştir. Havuzların yakınında Katarina asansörü bulunur. Yolcular bu asansörle Södermalm'ın yüksekliklerine çıkar, şehrin şâhâne manzarasını seyrederler. S. şehir müzesi de buradaki yamaçtadır. Yamacın tepesinde ise, bütün Södermalm'a hâkim bir yerde Katarina kilisesi, endüstriyel sanatlar enstitüsünün ve denizcilik okulunun binaları yer alır. Södermalm'ın merkezinde demiryolu istasyonu vardır.

STOCKHOLM : Strömmen limanından bir görünüş

Doğudaki Ostermalm da bir ikamet bölgesidir. Buradaki en mühim resmî yapı kraliyet kütüphanesidir. Bu kütüphanede İsveç'te basılan bütün kitapların birer nüshası bulunur.

S.'un merkezî kısmının kuzeyinde ve güneyinde, büyük S. metropoliten sahasına bağlı, birçok belediye bölgesi vardır. Bunlar arasında, kuzey - doğuda Lidingö; güney - doğuda Nacka, Solna ve Sundbyberg ve kuzey - batıda Bromma adalarını sayabiliriz. S.'ün iki havaalanından biri Bromma'dadır; daha yeni ve büyük olan diğeri ise, şehrin 32 km kadar kuzeyinde olan Arlanda'dadır. Kuzey - batıda, S.'ün model "peyk şehir"lerinden biri olan Wällingby faydalı ve zevkli görünüşüyle bütün dünyaca tanınmıştır.

S.'dan Baltık'a doğru açılan kısımda yer alan yüzlerce ada yaz aylarında S.'lülerin en büyük dinlenme yerini teşkil eder. Haziranda okullar tatil olduğu zaman, binlerce âile — bilhassa şehrin iç kısımlarında oturanlar — bu adacıklardaki barakalarına taşınır ve ağustos sonuna kadar burada kalırlar. Bu adacıklarda 50 000'den fazla yazlık baraka vardır. Çalışan kimseler de hafta sonlarını geçirmek için buraya gelir. Şehirdeki su yollarını zengiliği birçok S.'lünün deniz motoru sahibi olmasını sağlamıştır. Bunlar su yoluyla, oturdukları apartmanlarından doğruca yazlık barakalarına giderler.

Ekonomi : İsveç'in hayatında, S.'den daha önemli rolü olan başka bir şehir daha yoktur. Ülkenin en önemli endüstri ve ticaret merkezi olan S., demiryolu, karayolu ve hava trafiğinin merkezi durumundadır. Deniz ticaretinde, batıda Göteborg, ve kuzeydeki demir cevheri merkezo olan Lulea'dan sonra üçüncü gelir. Ama sahil trafiği bakımından birincidir .

Şehir halkının yarısı memurdur. Çalışanların % 43'ünü kadınlar meydana getirir. S.'ün en büyük işverenlerini metal işleri, makine, basın, kimya, besin, tekstil ve giyim eşyası endüstrileri teşkil eder. S., İsveç'in başta gelen bankalarının, sigorta şirketlerinin ve en büyük gazetelerinin merkezidir.

Tarih : S.'ün doğmasından önce bu mıntakadaki Birka, Sigtuna ve Uppsala, büyük önem taşıyan yerlerdi. Björkö adasındaki Birka, kralların, hiç değilse arada bir ikamet ettiği bir başkent gibiydi. Kalıntılar, buranın nüfusunun oldukça kalabalık olduğunu da göstermektedir. Mälar gölünün merkezî bir yerinde bulunmasına rağmen, muhtemelen XI. yüzyılın başından önce tahrib edildi (ne zaman ve kim tarafından tahrib edildiği kesin olarak bilinememektedir). Ondan sonra da bir daha toparlanamadı. Mälar gölünün kuzey kolunun ucundaki Sigtuna, kraliyet ikametgâhıydı ve XI. yüzyılda Kral Olof'un emrinde İngiliz işçileri çalışırdı. Burası da XII. yüzyılda tahrib edildi. S. — söylendiğine göre 1255'te veya o yıllarda — korsan filolarının eskisine nazaran daha az olduğu bir dönemde ve hükûmetin gittikçe gelişmeye başlayan Baltık limanlarıyla ticarî temas kurmak istediği bir devirde Birger Jarl tarafından kuruldu. Şehir Stadholm adasında bir müstahkem mevki olarak kurulmuştu. Adanın kuzey - doğu köşesine kale yapıldı ve S., müstahkem kuleleri bulunan surlarla çevrildi. Ayrıca herhangi bir istilâdan korunmak için de küçük adaların etrafı birbirine zencirlerle bağlanmış tomruklarla kuşatıldı. Şehrin adı böylece tomruklar (stockar) ve kayalık adalar (holmar) sözlerinin birleşmesinden doğru.

S., ilk yıllarında Germen Hansa birliğinin ve bilhassa Lübeck şehrinin hâkimiyeti altındaydı. Hem İsveç krallığının, hem de gittikçe genişleyen Baltık mıntakasının ortasında bulunması, şehri kısa zamanda önemli bir merkez hâline getirdi. XV. yüzyılda 6 000 olan nüfus, XVI. yüzyılda 8 000'e çıktı; XVII. yüzyılda daha da büyük bir artış gösterdi.

İsveç, Napoléon harplerinde en önemli ve eski kolonisi Finlandiya'yı kaybedince S.'ün durumunda bir gerileme olduysa da 1850'den itibaren gelişme ve endüstrileşme başladı.

Buna paralel olarak şehrin nüfusu da arttı. Bugün, nüfusu XIX. yüzyılın ortalarındaki nüfusunun 10 katına çıkmıştır. S., birçok Avrupa başkentinin aksine, hiçbir zaman büyük bir milletlerarası değer taşımamıştır. Her yılın aralık ayının 10'unda Nobel mükâfatının verilmesi S.'ün başlıca milletlerarası olayıdır. Bir de Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen Beşerî Çevre konferansı 1972'de S.'da toplanmıştır.

İdâre : S.'da, dünyadaki şehirler arasında belki de yegâne olan bir hükûmet vardır. Nihâî karar verme mercii 100 kişilik şehir meclisidir. Meclisin üyeleri halk tarafından, siyasî parti adayları arasından seçilir ve her dört yılda bir yenilenirler. Bir de 12 kişiden kurulu bir icra hey'eti vardır. Bu heyetin üyeleri partilerin meclise soktukları üyelerin sayı yüzdesine göre seçilir. 8 üyeden kurulu bir "borgarrad" (şehir meclisi) da günlük idâre işleriyle uğraşır.

STOCKHOUSEN, Karlheinz (Mödrath, Köln 1928 -), Alman bestecisi. Hans Otto Schmidt'ten piyano, Hermann Schroeder'den de bestecilik dersleri aldı. 1950 yılında Münih'de Frank Martin ile bestecilik çalışmalarını sürdürdü. Schönberg, Bartok ve Weber'in eserlerini inceledi. Darmstadt'da Oliver Messaien ve Pierre Boulez ile tanışan Stockhousen Messaien'in etkisinde piyano, obua, bas klarinet ve vurma çalgılar için *Kreuzspiel* (1951) adlı eserini besteledi. Paris'te Messaien ve Darius Milhaud ile çalıştı. Bu arada Boulez'nin etkisiyle Paris radyosunun müzik çalışmalarına katıldı. Elektronik müzikle ilgilenen S., stereofonik sistemden faydalanarak *Raummusik* diye adlandırılan yeni bir teknik üzerinde çalışmalar yaptı. Böylece 1952'den başlayarak Alman musikisinde, yeni okulun en önemli sanatçılarından biri oldu.

1953 - 1954 yıllarında Münih'te Eimert'in de desteğiyle elektronik mûsiki çalışmalarına başlayan S., neticede; *Elektronik Çalışmalar I ve II, Gesang der Jungline* (Gençlik Şarkısı) [1956] ve *Kontakt* (1960) adlı diğer elektronik musiki eserlerini verdi.

On çalgı için bestelediği *Kontapunkte* (1952); orkestra için *Punkte* (1952); beş nefesli çalgı için *Zeitmasse* (1955 - 1956); orkestra için *Spiel* (1952); üç orkestra için *Gruppen* (1955 - 1957); dört orkestra ve koro için *Carrée* (1959 - 1960); dört koro, soprano ve çalgılar için *Momente* (1961 - 1962); piyano için onbir albümlük parçalar ve vurma çalgıları için *Zyklus* (1959) ile üç vurma çalgı için *Refrain* (1959) adlı eserleri vardır. (R. S.)

STOCKPORT, İngiltere'de şehir. Etherow ile Goyt ırmaklarının birleşerek Mersey nehrini oluşturdukları yerdedir. Nüfûsu 293 000. İplik eğirme tezgâhları, pamuklu bezleri boyama ve resimlerle süsleme fabrikaları, makina fabrikaları, demir dökümhaneleri, briket fabrikaları vardır.

STOKE-ON-TRENT, merkezî İngiltere'de Staffordshire kontluğuna bağlı bir şehir ve ilçe. Şehir Trent nehri ile Trent ve Mersey kanalı üzerindedir. Birmingham'a 72 km mesafede olan şehir, kuzey Staffordshire'ın zengin kömür yataklarında olduğu için endüstri bakımından çok gelişmiştir. Nüfûsu : 256 000 (1976).

"Potteries" diye bilinen bu bölge, İngiltere'nin en mühim seramik ve toprak işleri merkezidir. Hem o bölgeden elde edilen hem de ithal edilen kil ile her çeşit çömlekçilik işi yapılır. Diğer önemli endüstriler tuğla, kömür, seramik için makina imâlâtıdır. Şehirde teknik kolejler vardır. S. 1925'te şehir hâline gelmiştir.

STOKOWSKİ, Leopold (doğ. Londra 1882), Polonya asıllı Amerikan orkestra şefi. Küçük yaşlarda piyano ve keman çaldı. Oxford ve Stanford üniversitelerinde öğrenci iken, bir taraftan da bestecilikle ilgilendi. Müzik öğrenimini Paris konservatuvarında yaptı. Önceleri Londra'da sonraları New York'da orgcu ve 1905 - 1908 yılları arasında da St. Bartholomew'de koro yöneticisi olarak çalıştı. 1908 yılında Londra'da senfonik konserler idâre etti. 1909-1912 yılları arasında Cincinnati senfoni orkestrasını ve 1912 yılında Filadelfiya orkestrasını yöneten S. gösterdiği başarı ile Amerikalı dinleyicilere kendini tanıttı. Filadelfiya orkestrasının mûsiki yönetciliğini alan S., 1939 yılında American Youth (Amerikan Gençliği) orkestrasını kurarak 1940 yılında bu orkestra ile Güney Amerika turnesine çıktı. 1941 yılında ise, NBC senfoni ile New York filarmonik senfoni orkestralarını yönetti. Bir ara film müzikleri hazırlayan ve yöneten S., 1940 yılında Walt Disney'in *Fantasia* adlı karton filminin müzik yönetiminde de görev aldı. 1945 yılında "Hollywood Bowl" orkestrasını yönetti. 1945 - 1950 yılları arasında Dimitri Mitropoulos ile birlikte New York filarmonik orkestrasının yöneticiliğini yaptı. 1955 yılında Houston senfoni orkestrasını yöneten S., 1962 yılında da New York'ta Amerikan senfoni orkestrasını kurdu.

STOKOWSKİ, Leopold

Amerikan müziği ve senfoni orkestralarına ait kitaplar yazan S., ayrıca; 3 flüt, viyolonsel ve harp için *Dithyrambe* adlı bir eser (1917) besteledi. (R. S.)

STOMATİT (Fr. *stomatite),* ağız mukozası ve diş eti iltihâbına verilen ad. Birçok çeşitleri vardır. Basit S., ülserli S., aftlı S. gibi. Basit S. ağız serinliğini ihmâl edenlerde, fazla sigara ve alkol kullananlarda, pellegra ve skorbit gibi vitamin eksikliğinde, cıva, altın ve kurşun zehirlenmelerinde görülür.

Diş etleri kenarlarında iltihab başlar, diş etleri şişer ve üzerlerinde beyaz - kül rengi bir tabaka görülür. Dil de şişmiştir. Uzun sürerse, diş etleri çekilir veya kalınlaşır.

Tedavide lokal olarak, antiseptik ve oksijen gargaraları tatbik edilir. Hastalığı meydana getiren sebepler ortadan kaldırılır.

Ülserli S. : Diş etleri mâvi - kırmızı olup şişer ve kolay kanar. Diş etleri ağrır, fazla tükürük ifrâzı vardır. Ağız fena kokar. Nâdir olarak, ülserler çok derinlere giderek gangrenlere sebeb olabilir. Bölgenin lenf bezleri ağrısız olarak şişmiştir.

Tedâvide sebebler ortadan kaldırılır, ülserler üzerine iyodoform serpilir. Salvarsan - gliserin eriyiği ile atuşmanlar yapılır.

Aftlı S. : Sebebi tam olarak belli değildir. Mîde, barsak, asabî sistem bozukluklarına ve virüs enfeksiyonlarına bağlayanlar vardır. Ağızda içi su toplu kabarcıklar olur. Bunlar çabucak patlar. Kenarları kırmızı, zemini kirli sarı ülserler olur. Kenarları zımba ile delinmiş gibidir. Hasta yemek yemekte, su içmekte güçlük çeker. Hastalık 1-4 haftada iyileşir. Fakat nüksler görülür. Tedâvide, lokal olarak antiseptikler kullanılır. B_{12} vitamini enjekte edilir. Ağız karbonatlı su ile çalkalanır.

STOPAJ, verginin kaynaktan tevkifi. S. sisteminde özellikle işverenler, yapılan işlerin karşılığında ödeyecekleri paradan kanunda belirtilen şartlara uygun olarak ödenecek vergiyi hesaplayıp keserler ve ilgili vergi dâiresine yatırırlar. Bu suretle aslında mükellef veya vergi dâiresi tarafından yapılması gereken tahsil işlemi ilgili üçüncü şahıslara yaptırılmış olmaktadır. S.; İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve Federal Almanya gibi ülkelerin vergi mevzuatında geniş yer almıştır.

Ülkemizdeki S. usûlü : 31.12.1960 tarih ve 193 sayılı Türk Gelir Vergisi Kanunu'nun dördüncü kısmının üçüncü bölümünde (Md. 94 ve müt.) S.'ın nasıl yapılacağı belirtilmiştir. Buna göre; kamu idare ve müesseseleri, iktisâdî kamu müesseseleri, sâir kurumlar, ticaret şirketleri, dernekler, tesis ve vakıflar ile dernek, tesis ve vakıfların iktisâdî işletmeleri, gerçek gelirlerini beyan etmeye mecbur olan ticaret ve serbest meslek erbabı ile zirâî kazançlarını bilanço veya zirâî işletme esasına göre hesap eden çiftçiler : 1) Hizmet erbabına ödenen ücretlerden (istisnadan faydalanan ücretler hâriç); 2) Kanunun 61. maddesinde yazılıp ücret sayılan ödemelerden (istisnadan faydalananlar hariç); 3) Yaptıkları serbest meslek işleri dolayısıyla bu işleri icra edenlere yapılan ödemelerden (18 ve 19. maddelerde yazılı olanlara ve noterlere serbest meslek faaliyetlerinden dolayı yapılan ödemeler hâriç); 4) 42. madde şümulüne giren işler dolayısıyla bu işleri yapanlara (kurumlar dahil) ödenen istihkak bedellerinden; 5) Dar mükellefiyete tâbî olanlara, te'lif ve patent haklarının satışı veya kiralanması dolayısıyla yapılan ödemelerden, istihkak sahiplerinin Gelir Vergilerine mahsuben (avans olarak ödenenler dahil) tevkifat yapmaya mecburdur .

Tüccar, serbest meslek erbabı ve çiftçilerin yukarıdaki hükümlere göre yapacakları tevkifat ticârî, meslekî ve ziraâî işleri ile ilgili ödemelerine münhasırdır.

Tevkifi gereken verginin te'diye yapan tarafından deruhte edilmesi hâlinde bu vergi bilfiil ödenen miktar ile te'diyeyi yapanın yüklendiği verginin toplamı üzerinden hesaplanır (G. V. K. Md. 94). Menkûl sermaye iratları ve dağıtılmayan kurum kazançları da S.'a tâbîdir (G. V. K. Md. 96). İşverenler, hizmet erbabına ödedikleri ücretlerden 94. madde gereğince yaptıkları vergi tevkifatını Vergi Usûl Kanununda yazılı ücret bordrosunda veya bordro yerine geçen kayıtlarda göstermeye mecburdurlar. 94. maddede yazılı ödemelerden ve 96. maddede yazılı iratlardan yapılan vergi tevkifatı, vergi kesenin kayıt ve hesaplarında ayrıca gösterilir. 96. maddede yazılı mevduat faizlerinden yapılan vergi tevkifatı takvim yılının sonunda, mevduat hesabı yıl içinde kapatılmışsa, hesabın kapatıldığı tarihte vergi kesenin kayıt ve hesaplarında gösterilir (G. V. K. Md. 97). (E. K.)

STOPH, Willi (Berlin 1914), Doğu Almanyalı siyaset adamı. On yedi yaşındayken Komünist partisine girdi. II. Dünya Savaşı'nda Doğu cephesinde savaşırken Ruslar'a esir düştü. Sovyetler Doğu Almanya'yı işgal edince; kurulan askerî idârede müşavir olarak çalıştı.

S., devlet hiyerarşisinde ağır ağır yükselerek 1952'de içişleri, 1956'da savunma bakanı oldu. Doğu Almanya ordusunun kurulmasında önemli rol oynadı. 1964'te Otto Grotewhol'ün yerine başbakan oldu. Batı Almanya Şansölyesi Willy Brandt ile iş birliği yaparak iki Almanya'nın münasebetlerini geliştirdi. 1973'te devlet konseyi başkanı oldu.

STORTİNG, Norveç parlamentosuna verilen ad. İki Kamara'dan oluşur. Lagting, yani yüksek Kamara, Odelsting, yani halk kamarası.

STOSS, Veit (Nürnberg 1447? - Nürnberg 1533) Alman heykeltraşı. Dramatik muahhar Gotik üslûbundaki ağaç çalışmalarıyla tanınmıştır. S., 1477'de Krakovi'ye giderek Wit Stowsz adıyla çalıştı; St. Maria'a kilisesine "sunak"ın arkasına muazzam bir oyma işi yaptı. Bu oyma işinde, bazıları tabiî cesâmetin üstünde büyüklükteki çok renkli figürlerde Hz- Meryem'in ölümü ve semâya yükselişi tasvir edilmektedir.

S. 1496'da Nürnberg'e dönerek St. Sebald kilisesi için, kumtaşından rölyefler yaparak Hz. İsâ'nın hayatından sahneleri işledi. 1503'te Nürnberg'den ayrıldı, 1505'te geri döndü. Boyasız ağaç oyma figürler yapmaya devam etti. En meşhur heykellerinden olan *Annunciation,* Nürnberg'deki St. Lorenz kilisesindedir. •

STOWACKI, Juluaz (Kızemienieç, Kremenets 1809 - Paris 1840), Polonya edebiyatının genellikle en büyük simâlarından biri olarak kabûl edilen Polonyalı şâir ve piyes yazarı. Vilna üniversitesinden mezun olduktan sonra, Varşova'da devlet memuru olarak kısa bir süre çalıştı. 1830'da Rusya'ya karşı Polonya ayaklanmasını tâkiben, 1831'de Polonya'dan ayrıldı ve İsviçre, İtalya, Yunanistan ve Orta Doğu'da senelerce seyahat etti. 1839'da Fransa'ya gitti, orada öldü. Cenazesi 1927'de Polonya'ya iâde edildi ve Krakovi katedraline gömüldü. İlk şiirlerinde, Hugo gibi (1830), doğrudan doğruya Lord Byron Kremenets'in etkisinde kaldı. Bununla beraber, kendi farklı stilini, tedrîci olarak, milliyetçilik ve mistisizmin sağlam unsurlarını birleştiren romantik gelenek içinde geliştirdi. Zarif, lirik şiirleri arasında, *İsviçre'de* (1839) ve *Beniowski* (1840), göze çarpıcı olanlarını teşkil eder.

S., küçük manzum tiyatro eserleri yazdı. Bunlardan başlıcaları *Mindowe* (1833), *Maria Stuart* (1833), *Kordjan* (1834) ve *Lilla Weneda*'dır (1840). Tiyatro eserlerinin bâzıları, Polonya'da hâlâ oynanmaktadır.

STRABO (Amasya M. Ö. 63? - M. S. 21?), eski Yunan coğrafyacı ve târihcisi. Amasyalı S. da denir. *Coğrafya* adlı eseri, bu konuda antikiteden günümüze kalan en ihâtalı eserdir. Bilhassa anne tarafından seçkin bir âileden gelen S., iyi bir öğrenim görmesi için küçük yaşta, Anadolu'nun güney - batısındaki Karia'da bulunan Nysa'ya gönderildi. Bundan sonra Roma'ya ve belki daha başka yerlere de gitti. Zamanın ünlü öğretmenlerinden ders gördü. Daha sonra uzun süre İskenderiye ve Roma'da yaşadı. Ancak, en sonunda nereye yerleştiği bilinmiyor. S., kendisinden önceki coğrafyacıların hepsinden daha çok doğuda Ermenistan'dan, batıda Sardinya'nın karşısındaki Toscana bölgesine; kuzeyde Karadeniz'den, güneyde Habeşistan sınırlarına kadar seyâhat etti. Aş. yu. M. Ö. 25'te, Mısır vâlisi Aelius Gallus'un maiyetinde Nil boyunca yaptığı seyâhat dışındaki gezilerinin ne maksatla yapıldığı ve teferruatı hakkında bilgi yoktur. S.'nun, seyâhatlerinde, muayyen ana yolları kullandığı anlaşılmaktadır. İtalya'da az dolaşmış, Yunanistan'da da sadece Korent'i, belki de Atina'yı görmüştür.

S., kendi ifadesiyle belirttiği gibi, iyi öğrenim görmüş devlet adamları ve yüksek kültür seviyesindeki okuyucular için yazmıştır. Bu gibi kimselerin târih ve coğrafya bilgisinin

sağlam olması fikri, onda, kendisini büyük ölçüde etkileyen Plybius'un etkisiyle yerleşmiştir. Temel eseri olan *Târih* (47 kitaptan mürekkep olan bu eser, birkaç küçük parçası dışında tamamen kaybolmuştur) Polybius'un *Tarih*'inin hiç değilse Caesar'ın ölümüne kadar olan devamıdır. Hemen hemen eksiksiz olarak elimizde bulunan *Coğrafya* ise muhtemelen bu esere yapılan uzun bir ilâveden ibâretti. 17 ciltlik *Coğrafya*'nın ilk iki cildi giriştir. Sonraki sekiz cilt Avrupa'yı, ondan sonra gelen altı cilt Asya'yı, son cilt de Afrika'yı (kıtanın biçimi de, büyüklüğü de tamamen yanlış verilmiştir) anlatır. M. Ö. 7 yılından sonraki olaylardan az bahsedildiğine göre, eserin bu tarihte bitirilmiş olması muhtemeldir.

S.. coğrafyacının asıl hedefinin "oikoumene"nin (yeryüzü meskûn kısmı) bilinen kısımlarının tasvîri olması gerektiğini belirtir. Kendisinin temâyülü ise tasvîrî ve târihî coğrafyadır. Topladığı bilgiler genellikle kitaplardan elde edilmiştir (en çok Grekçe biraz da Latince bilirdi); çok etraflı ve tenkidîdir. Eseri, konunun mecbur kıldığı hâller dışında pek fazla bir düzen hissi vermez. Tarihî ve mitolojik hikâyelere çok yer verilmiştir. Verdiği bilgiler, kaynaklarının doğruluğu derecesinde doğrudur ve yeni olmaktan uzaktır.

Coğrafya, I. yüzyıl yazarlarını etkilememiştir; ancak VI. yüzyıla gelindiği zaman klasikler arasına girmiş ve şöhreti yüzyıllar boyunca devam etmiştir.

STRADELLA, Alessandro (Monfestino 1642 - Cenova 28 şubat 1682), İtalyan besteci ve şarkıcı. Oldukça mâceralı bir hayat yaşadı. Asillerden birinin sevgilisini elinden alınca, bir suikastçı tarafından Cenova'da katledildi. Bu olay Niedermeyer ve Flotow'un operalarına konu oldu.

Önceleri Torino, Venedik ve Roma'da şarkıcılık yaptı. S., XVII. yüzyılın önemli bestecilerinden biri sayılabilir. Aynı zamanda şâir ve iyi bir harpist idi. Lirizmi, armoni zenginliği ve melodik yapısıyla, arya, oratoryo, kantat gibi vokal müzik çeşitleri yanında, çalgı müziğinin özellikle konserto grosso ve senfoninin de gelişmesine katkıda bulundu.

Başlıca eserleri arasında; *San Giovanni Battista* (1676), *Ester*, S. *Pelagia*, S. *Giovanni Crisostomo*, *Susanna* (1681) ve S. *Edita Vergine* adlı oratoryoları, *Corispera* (1665), *Orazio Cocle Sul Ponte* (1666), *Trespolo Tutore* (1667), *La Forza Del Amora Paterno* (1678), *La Doriclea* ve *Blante* adlı operaları ve *Il Barcheggio* (1681) adlı kantatı bulunmaktadır.

Elyazması halindeki eserlerinden yaklaşık 148'i Modena kütüphanesinde, diğer kantatları Paris millî kütüphanesi ve konservatuvarında, bir motet ve sekiz kantat Oxford dinî kütüphânesinde, diğer besteleri ise *British Museum*'da bulunmaktadır. (R. S.)

STRADIVARI, Antonio (Cremona 1644? - Cremona 1737), İtalyan keman imâlâtçısı. Zamanın tanınmış keman yapımcılarından Niccolo Amati'nin yanına çırak olarak girdi ve 1666'ya kadar çalıştı. O yıl yaptığı bir kemandaki etiket, çıraklığının artık bitmiş olduğunu göstermektedir. S., hayatının geri kalan kısmını imâl ettiği kemanları daha mükemmel hâle getirmekle geçirdi. Keman yapımında oğulları Francesco ile Omobono da kendisine yardım ettiler. Francesco da, Omobono da — babalarıyla hiçbir şekilde kıyaslanmamakla beraber — iyi birer keman imâlâtçısı oldular.

Cremona kemanları, zamanımızda da S.'nin örneği üzerine yapılmakla beraber, bugüne kadar onun kemanlarını geçen bir keman yapılamamıştır. Keman, S.'nin elinde tekâmül etmiştir. Onun yaptığı başlıca yenilikler, göbek yayının yüksekliğini azaltmak, dört köşenin bloklarını daha masif yap-

STRADIVARI, Antonio: 1700'lerin ilk yıllarında bir keman üzerinde çalışıyor

mak, orta kaburgalara daha büyük kavis vermek, ses deliklerinin düzenini değiştirmek ve kemanın kıvrık başını daha geniş ve daha göze çarpar hâle getirmek olmuştur. 1714 yılında dehâsının zirvesine çıkmış, 93 yaşındaki ölümüne kadar aynı seviyeyi muhafaza etmiştir. Birçokları en iyi kemanının 1715 yapımlı *Alard* olduğu fikrindedir.

S. viyola ve viyolonseller de yapmış, bu sazlara da tekâmül getirmişse de, onu asıl hatırlatan kemanlarıdır. Yaptığı 1 000'den fazla kemanın yarısı hâlâ mevcuttur. Kemanları, Malta haçı ve sanatkârın A. S. inisyalini hâvi etiketler taşır. Bazılarında S.'nin yaşı da yazılıdır. Oğullarıyla birlikte yaptığı kemanların etiketinde oğullarının da adı vardır; ancak, kemanların değerini arttırmak için bunların çoğuna sonradan sahte etiketler takılarak sadece babanın adı yazılmıştır.

STRAFFORD KONTU, Thomas Hentworth (Londra 1593 - Londra 1641), İngiliz devlet adamı. Cambridge'de parlak bir tahsilden sonra, 1614'te Yorkshire milletvekili oldu, 1621'de de tekrar seçildi. İlkin Kral I. James'in mutlakiyete olan temayülüne karşı geldi. I. Charles idaresinde muhalefetin başına geçerek, Buckingham'a karşı şiddetle cephe aldı. Bunun üzerine parlementodan uzaklaştırıldı ve York kontluğunun şerif görevini kabule zorlandı (1625). 1628 parlamentosunda Petition of Rights (haklar dileği) adı altında İngilizler'in haklarının bir özetinin yazılmasını teklif etmiş ve kendisi kaleme almıştır. Bunu yaptıktan hemen sonra S. Krala yaklaşmağa başlamış, Baron Wentworth olarak bir asilzâdelik istemiştir. Aynı zamanda kral onu Kuzey İngiltere Konseyinin başkanlığına atandı. Böylece I. Charles şahsî idâresine başladı (1629 - 1640). Bu idârenin başlıca yardımcıları S. ile Laud olmuştur. 1632'de S. İrlanda vâlisi, 1639'da İrlanda genel vâlisi ve S. Kontu oldu. İskoçyalılar ayaklanınca, S., Krala parlamentonun tekrar toplanmasını tavsiye etti. Long Parliament (Uzun Parlamento) toplanınca S.'u hiyanetle suçladı. Hapise atıldı ve kral onu kurtarmağa cesaret edemeyince idam edildi. (V. Ö.)

STRAHLENBERG, Tabbert Philipp Johan von (Strahlsund 1676 - Stockholm 1747), İsveçli türkolog. Subay olarak İsveç ordusuna katıldı. 1709'da Poltava savaşında Ruslar'a esir düşünce Sibirya'ya sürüldü. S., burada bir Sibirya haritası yaptı. Daha sonra Rusya'da kaldığı sürede, Rusya'daki Türkler'in dil ve kültürleriyle ilgili çalışmalar yaptı. Orhun kitabelerini tesbit etti. Başlıca iki eseri şunlardır: *Vorbericht eines Werkes von der Grossen Tartarey und Sibirien mit Anhang von Gross - Russland* (Büyük Rusya ile İlgili Bir İlâveyle Birlikte Sibirya ve Büyük Tatarlar Hakkındaki bir Esere Önsöz) [1726], *Das Nord und Östliche Teil von Europa und Asia* (Avrupa ve Asya'nın Kuzey ve Doğu Bölgesi) [1730].

STRASBOURG, Fransa'da Bas - Rhin departmanının idâre merkezi. Ill nehri üzerinde, Rhin nehrinin çok yakınında bulunan S., Paris'e 447 km mesafededir. Nüfûsu 355 000. Şehirde üniversite ve akademi vardır.

S., XIX. yüzyılın başından îtibâren önemli bir kültür, din ve yönetim merkezi oldu. XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında, Rhin nehrinin akışına düzen verilince canlılık kazandı. Bugün Avrupa'nın önemli iç limanlarından biri

STRASBOURG : Şehrin kuşbakışı görünüşü

olan S., Fransa'nın Paris'ten sonra gelen ikinci önemli iç limanıdır. Rhin nehri kıyısında yeni yerleşme merkezlerinin kurulmasıyla, Ill nehri üzerindeki S. limanı önemini kaybetti. Önemli bir ticaret merkezi olan S.'a Mulhouse'dan potasyum tuzları, Lorraine'den demir filizi, Ruhr'dan kömür ithal edilir. Bu mallar, yine S.'dan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle Fransa'nın diğer şehirlerine ihraç edilir.

Çeşitli endüstri kollarının yer aldığı S.'da otomobil fabrikası, bira fabrikası, mobilya fabrikası, süt fabrikası, un fabrikası gibi fabrikalar vardır. Tekstil sanayii, sigara yapımı ve matbaacılık gelişmiştir. Marsilya - Lavéra ile Karlsruhe arasında yapılan toprak altı petrol akıtma borularının tamamlanması ve hizmete başlaması S.'un ekonomisine ve endüstrisine yeni bir ilerleme getirmiştir. Petrokimya rafinerisi ile sentetik kauçuk rafinerisi iki banliyöye yerleştirilmiş durumdadır. Böylece S. Alsace'ın değil, Avrupa'nın gelecekteki büyük şehirlerinden biri olma durumuna gelmiştir. Yeni şehir, bilhassa doğuya ve güneye doğru yayılmış, eski şehir de Ill nehrinin iki kolu arasında kalmıştır. II. Dünya Harbi sırasında çok hasar gören S.'da pek çok târihî yapılar kalmıştır. Pembe kumtaşından yapılmış meşhur Notre-Dame katedralinin yapımına 1277'de başlanmış, XV. yüzyılda tamamlanmıştır. Bu katedralde XVI. yüzyıldan kalma güneş saati vardır. Birçok târihî evlerinden Kammerzell, XV. yüzyıla aittir. XVI. yüzyılda yapılan La Grande Baucherie târihî müze hâline getirilmiştir.

S., önce Keltler'in, sonra da Romalılar'ın eline geçmiştir. Romalılar, S.'a "Argentorum" adını verdiler, 352'de Almanlar tarafından tahrip gören şehri 451'de Hunlar ele geçirdiler. Yeniden inşâ edilen şehre "Strateburgum" adı verildi. 925'te Verdun antlaşmasıyla Almanlar'ın eline geçti. Uzun yıllar piskoposlukla yönetilen şehir 1201'de hürriyetine kavuştu. Gutenberg 1434 - 1447 yılları arasında matbaayı burada icad etti. Şehir Reform'u kabûl etti ve 1608'de Protestan birliğine bağlandı. 1621'de şehirde bir üniversite kuruldu. S., 1681'de XIV. Louis tarafından ele geçirildi. 1871 - 1918 yılları arasında Alman topraklarına katılan şehir, tekrar Fransızlar'ın eline geçti. 1940 yılında Almanlar şehri aldılar. 23 kasım 1944'te S., tekrar Fransa'ya bağlandı.

STRASBOURG ANDLARI (Fr. *Serments de Strasbourg;* Alm. *Strassburger Eide),* Fransız ile Alman hükümdar ve orduları arasında iki dilde yapılan en eski ittifak andları. Bu olay iki ülkenin siyasî başlangıcını işaretler. 842'de S.'da Dazlak Charles ile Alman Ludwig, kardeşleri Lothar'ı mağlûp ettikten sonra, ordularının iştirakiyle ittifaklarını teyit ettiler. Önce Ludwig Fransızca olarak, sonra Charles, Almanca olarak andını içmiştir. Böylece her iki tarafın askerleri öbür hükümdârın sözlerini anlıyabilmiştir. Nihâyet her iki ordunun ileri gelenleri, andı kendi dillerinde tekrarlamışlardır. Bu olayı Büyük Kral'ın bir torunu olan Nithard, *Historiarum libri tres* başlıklı çağdaş tarihinde bildirmiştir.

STRATEJİ (Ar. *sevku'l - ceyş,* Fr. *stratégie,* İng. *strategy),* genel anlamda, savaşta olsun, barışta olsun bir milletin siyâsî, iktisâdî, rûhî ve askerî kuvvetlerini, millî politikaya azamî derecede destek olacak şekilde geliştirme ve kullanma ilmi ve sanatı. Buna millî S. de denir. Askerî mânâda ise S., bir milletin silâhlı kuvvetlerini, millî politikanın hedeflerini gerçekleştirecek şekilde, zor kullanarak veya zora başvurma tehdidiyle kullanma ilim ve sanatıdır. Bir görüşe göre askerî ve millî S. arasındaki alâka şudur : Savaş, siyasî liderlerin millî gayeyi politik yollarla gerçekleştirmeyi başaramamaları yüzünden çıkar; bu başarısızlık üzerine onlar bir kenara çekilir, bu amacın askerî yolla gerçekleştirilmesini kumandanlara terkederler. Prusyalı general ve askerî nazariyatçı Karl von Clausewitz'e (1780 - 1831) göre politika harbi doğurduğuna göre, politikanın elindeki başlıca âlet harptir. Diplomatik notaların kesilmesi de, diplomatik münasebetlerin kesildiğini göstermez; çünkü harp, başka bir yazışma şeklidir ve bunda, notaların yerini muharebeler alır.

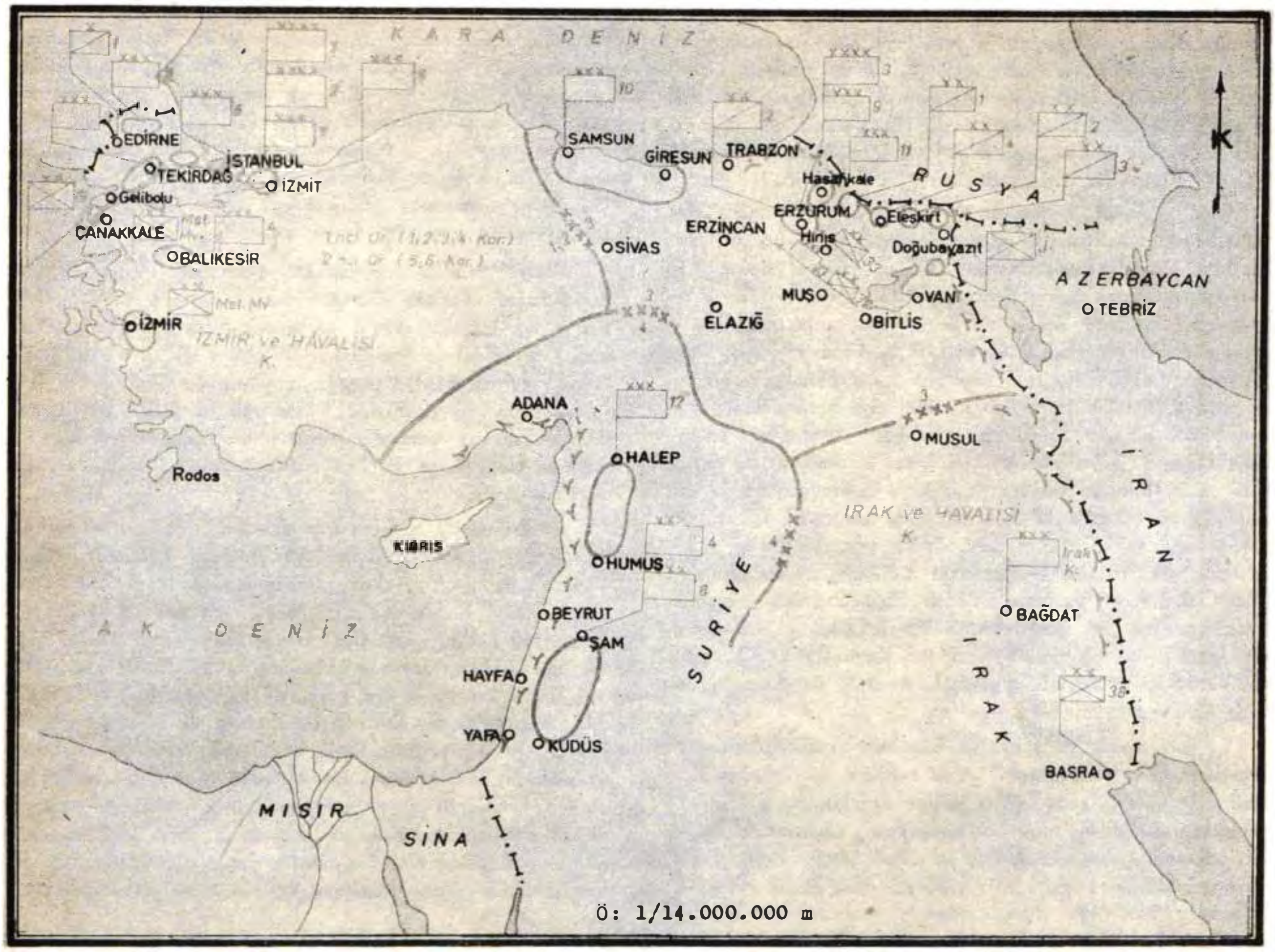
Harple politika arasında çok yakın bir ilişkinin bulunması askerî ve siyasî idarenin tek elde toplanmasını gerektirirse de, idareler ayrıdır ve siyaset adamları gerekirse askerî şefe müdahale edebilirler. Birleşmiş Milletler'in 1950'lerdeki Kore harekâtı sırasında, politik sebepler yüzünden başkumandanın askerî S.'sine müdahele edilmiştir. Bu bakımdan bir savaşın kaybedilmesinin sorumluluğu sadece kumandanlara yüklenemez. Siyaset adamlarının da büyük sorumluluğu vardır.

S. ve taktik : S. ile taktik arasındaki farklar birçok defa, askerî yazarlar tarafından açıklanmıştır. Feldmareşal Earl Wavel şöyle der : "Taktik, muharebe sahasındaki birliklerin yönetilmesi; S., birliklerin muharebe sahasına en uygun şekilde yerleştirilmesidir". General von Lausewitz'e göre : "Taktik, birlikleri muharebede kullanma sanatı; S. ise muharebeleri, harbi kazanmak için kullanabilme sanatıdır". İngiliz kumandanlarından Sir Edward B. Mamley de farkı şöyle açıklıyor : "Harp tiyatrosu S.'nin; muharebe sahası da taktiğin eyâletidir". Askerî kuvetlerin az, operasyon sahasının küçük olduğu savaşlarda S. ve taktiğin sınırları birbirinden kesin olarak ayrılabilir. Ancak dev kuvetlerin karşı karşıya geldiği modern savaşlarda, çok uzun ve sürekli cepheler, S. ile büyük taktik - taktik sınırlarını kesinlikle ayırmaya imkân olmamaktadır.

S.'nin temelleri : Her türlü S. planlamanın başlangıç noktası millî politikadır. Millî hedeflerin, devletin liderleri tarafından ortaya konmasından sonra başkumandan planlarını yapmaya başlar. Stratejik planların yapılması sırasında hesaba katılması gereken birçok hususlar vardır. Meselâ, zaman ve mekân faktörü, kendi kuvvetlerinin durumu, düşmanın neler yapabileceği ve niyetleri, projelerini tatbik ettiği sırada dahilde ve hariçte gösterilecek tepkiler gibi... Büyük S. ustası Karl von Clausewitz'in dediği gibi; "S.'de her şey çok basittir, fakat o nisbette kolay değildir". Stratejist çok müphem şartlar altında çalışır. Aslında S. sanatı "hesaplı risk" sanatıdır.

Modern savaşların gittikçe karmaşık hâle gelmesi, S. ustalarını, eski stratejistlerin an'anevî prensiplerini yeni bir görüşle gözden geçirmeye zorlamıştır. Askerî nazariyatçıların çağlar boyunca gerçekleştirmek istedikleri şey, önceki tecrübeleri tarayıp süzerek kumandanları "savaşın sisleri" arasında yönetecek kuralları formülleştirmekti. Bu çalışmalar sırasında bazı prensiplere varıldı da... Daha M. Ö. 500 yılında Çin'li General Sun-tzu S.'ye 13 prensip getirmişti. O devirlerden bu yana birçok nazariyatçılar çeşitli prensipler koydular.

S. alanında konan prensiplerin sayısı ve mahiyeti, yazardan yazara, devirden devire ve milletten millete değişiklikler göstermiştir. 1956'da Birleşik Devletler'in listesinde 9, İngiliz ve Ruslar'ın listesinde 10 prensip vardır. Prensipler üzerinde tam bir anlaşma olmamakla beraber başlıca şu dokuz prensip S.'nin temel prensipleri sayılır : Gerçekleştirilmek

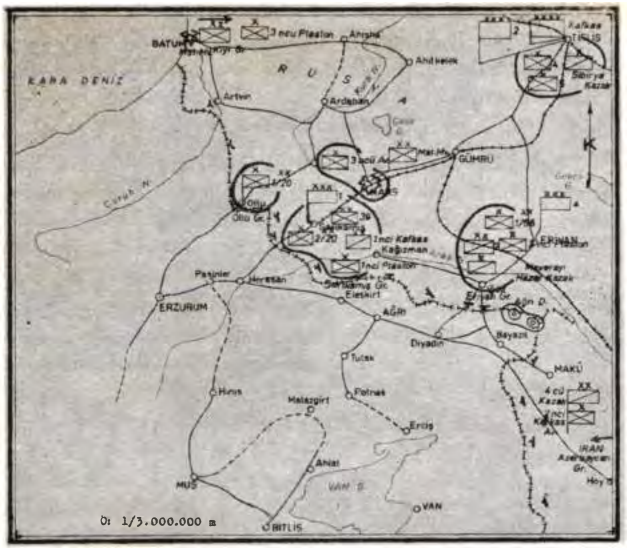
STRATEJİ : Birinci Dünya Savaşı başlangıcında Kafkas cephesinde Türk kuvvetlerinin yığınak durumu

istenen hedef, taarruz, kumanda birliği, yığınak, kuvvet ekonomisi, manevra, şaşırtma, emniyet ve sadelik. İngilizler buna bir "idare", Ruslar da "imha"yı ilâve etmiştir. Prensiplerin sayısı üzerindeki fikir ayrılıklarına rağmen, bunlar bütün dünyadaki askerî okullarda okutulmakta ve birçok mütehassıs, bunları temel mefhumlar olarak kabûl etmektedir.

Muhtelif askerî nazariyatçılar bu prensipleri değişmez sayar, Onların görüşüne göre mâzîdeki askerî başarılar bu prensiplere uyulması sayesinde kazanılmıştır. Diğer otoritelere göre ise, bunlar asla değişmez prensipler değildir. Bu fikirde olanlar, bir defa prensiplerin neyi ifade ettiğinin kesin olarak anlaşılamadığı; bazı defa prensiplerin birine tedahül ettiği, kaypak olduğu ve sürekli olarak gözden geçirilmeleri lâzım geldiği kanaatindedirler. Ayrıca bunların ilmî kurallarla mukayese edilemiyeceğini, hiçbir zaman iki askerî durumun birbirinin tamamen aynı olmadığını iddia ederler. Onlara göre bunlar, prensip değil usûlden ibarettir.

Atom çağının başlaması, S. prensipleri üzerindeki tartışmaların yenilenmesine yol açmıştır. Bazı nazariyatçılar yeni silâhların değişmeyen bazı temel mefhumları da yok ettiğini ileri sürerken, diğerleri prensiplerin aslâ değişmeden aynen geçerliliklerini muhafaza ettiğini ileri sürmektedir. Bazı nazariyatçılara göre de değişen prensipler değildir; ancak yeni şartlara göre prensiplerin tefsirinde değişiklikler yapmak gerekir.

Stratejik önderlik : Ünlü Alman askerî nazariyatçısı Kont von Schlieffen : 'İnsan, stratejist olarak doğar, sonradan stratejist olmaz," der. Ama — eğer böyle bir askerî deha bahis konusu olsa bile — öğrenilecek yine de çok şey vardır. Eski çağlarda stratejik önderlik nisbeten daha kolaydı. İngiliz askerî nazariyatçısı J. F. C. Fuller *The Foundations of the Science of War* (Harp İlminin Temelleri) (1926) adlı eserinde şöyle der : "Nisbeten yakın zamanlara kadar tarafların kumandanlarından birinin ölümü, esir olması veya yaralanması harbin neticesini tayin ederdi. Çünkü kumandan, planın tâ kendisiydi," çünkü S. planlarını kendisi yapar ve birliklerini bu plana göre kendisi yönetirdi. XX. yüzyılın ikinci yarısında böyle bir şey nâdiren vâki olabilir. Savaşlar karmaşık hâle geldikçe stratejik önderlik de gittikçe güçleşmektedir. S. sanatı, birçok yeni cepheler kazanmıştır ve bunlara hâkim olabilmek için sistemli bir öğretim gereklidir. Stratejist, artık harp sahasından çekilmiş, ona yardım edecek geniş ve ihtisas sahibi bir kurmaylar hey'eti doğmuştur. Modern devletlerde nasıl ki büyük teşebbüsler yönetim kurulları tarafından idâre ediliyorsa, askerî S.'nin yönetiminde de ortak önderlik âdet hâline gelmiştir.

STRATEJİ : Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Kafkas ordusunun yığınağı

Büyük İskender'in Arbela'da olduğu gibi, planını gerçekleştirmek için birliklerinin önüne atılıp savaşması gibi bir olay artık tasavvur bile edilemez. Napoléon kendi planlarını yapar, sonra güvendiği müşavirleriyle birlikte bir tepeden, atının üzerinde savaş alanını seyrederdi. I. Dünya Savaşı'nın kumandanları cephe gerisindeki geniş karargâhlarında bir haritayı incelerken ve emirlerini telefonla veya hazır bekleyen motosiklet veya otomobille iletirken tasvir edilir. II. Dünya Savaşı'nda ise karargâhlar daha geniş daha teferruatlı hâle geldi. Üç boyutlu savaş, operasyon alanlarını normal meydan muharebelerinde olanın çok ötesine götürdü. Kumandanların, kararlarını harp meydanından çok uzaktaki karargâhlarında masa başında vermesi âdet hâline geldi. Atının üstünde savaş yöneten kumandanlar görülmez oldu. Savaşın büyük kumandanlarının çoğu, en mühim muharebeleri bürosundan yönetti ve konferans masalarının başında savaştı. Stratejik planlama artık tamamen organize bir iş durumuna gelince, başkentlerdeki planlama komiteleri toplantıları ve konferanslar, savaşı kazanmanın başlıca unsuru hâlini aldı.

Harpler topyekûn hâle geldikçe, planlama hükûmetlerin barış zamanındaki en mühim çalışma konularından biri hâline geldi. Milletler, çok önceden savaş planları yapmanın hayatî önemini anladı. S. planlarının yapılması, modern askerî tesislerde son derece ihtisaslaşmış bir endüstri hâline geldi. Bugün millî emniyet için planlama işlerine bütün hükûmetlerce büyük önem verilmektedir. Yapılan planlar, tecavüz eden basit bir kuvveti uzaklaştırmaktan, büyük bir harbi yönetecek kadar şümullü olabilir. Planların gerçeğe uygun olması için tahminler sürekli olarak gözden geçirilir ve yenilenir. Şunu unutmamak lâzımdır ki, S. sanatı, tıpkı savaşlar gibi çağdan çağa değişmiştir ve her değişiklik cemiyetin ve zamanın mahsulüdür.

STRATFORD de Redcliffe (STRATFORD CANİNG) (Londra 1786 - Sussex 1880), Birinci Stratford vikontu, İngiliz diplomatı. 1808'de sefâret kâtibi olarak Istanbul'a geldi. Istanbul'daki sefir başka yere tayin edilince, maslahatgüzar olarak Istanbul'da kaldı. 1812'de Türkiye ile Rusya arasında imzalanan Bükreş antlaşmasının gerçekleştirilmesinde önemli rolü oldu. Daha sonra İsviçre ve Birleşik Devletler'de orta elçilik görevinde bulundu. 1824'te tekrar Istanbul'a geldikten sonra 1829'da İngiltere'ye gitti; parlamentoya girdi. 1842'de Istanbul büyükelçiliğine tâyin edildi. 1858'e kadar bu görevde kaldı. Bu arada lord oldu (1852).

STRATİGRAFİ, tabakalı kayaların zaman bakımından oluş sıralarını, hayvan ve bitki kalıntılarının yardımıyla geçmiş zamanlardaki hayâtının çağdan çağa geçirdiği kâinat değişiklikleri, tortul kayaların özelliklerine ve fosillerine dayanarak, kara ve denizlerin geçmişteki dağılışlarını inceleyen ilim kolu. Değişik yaşlardaki tabakaların kendilerine has kılavuz fosilleri vardır.

STRATON [**Lampsakenos**'lu] (M. Ö. 340 - 330? - Atina 268), "fizikçi" unvânıyla tanınan Yunan filozofu. Theophrastos'tan sonra Aristoteles'in Peripatos'cu okulunun başına geçmiş ve M. Ö. 288'den (ölümü tarihine) 268'e kadar da bu görevini sürdürmüştür. Yazılarının ana konusunun, mantıktan ayrı olarak, tabiat ilmi olduğu, dolayısıyle Antikite'de S. fiziğinden çokca bahsedildiği bilinmektedir.

S.'un teorisi, Aristoteles'ci görüş ile diğer atomcu unsurları birleştirmeğe dayanmaktadır. Aristoteles'in dinamikçi okulundan gelen S., Demokritos ve Epikuros'un tesiri altında, mekanikçiliği daha doğru ve faydalı bulmuştur. S.'un psikolojisi, yalnız duyumları değil, hattâ düşünceyi bile, harekete dönüştürmek suretiyle, Aristoteles'den oldukça farklı şeyler olan hareket ile iradeyi birbirine karıştırmıştır. S., bu bakımdan, düşünce ile duyumu birbirine bağlamaktadır. Bununla beraber, duyumların düşünceden bağımsız olmalarını kabûl etmez. Ona göre, düşüncesiz hiç bir duyum yoktur.

Diogenes Laertios S.'un bir çok eserinden bahsederse de, bu eserlerin ancak bazı parçaları günümüze kadar gelmiştir. Bazı modern bilginler, Aristoteles'in *Meteorologia* adlı eserinin dördüncü kitabını ona mal ederler. S. ilk sebepler ile son sebeplerin varlığını reddetmekte ve böylece tabiatı, her çoğalmanın kör sebebi saydığı bir üniversel varlıkla bir tutmaktadır.

STRATOSFER (Fr. *stratosphère*, İng. *stratosphere)*, atmosferin ikinci tabakası; troposferin üstünde, mezosferin altında bulunur. Alt sınırı tropopoz (Fr., İng. *tropopause)*, troposferin sıcaklığının km'de 6°C azaldığı yerde başlar. Tropopozun yaklaşık yüksekliği ve buralardaki hararet dereceleri enlemlere göre : 90° kuzey enleminde ocak ayında yükseklik 8,5 km, sıcaklık —60°C; temmuz ayında yükseklik 9 km, sıcaklık —45°'dir. 30° kuzey enleminde ise ocak ayında yükseklik 12 - 17 km, sıcaklık —55° ilâ —75°C; temmuz ayında yükseklik 16 km, sıcaklık —70°'dir. 0° kuzey enleminde ise ocak ayında yükseklik 18 km'yi, sıcaklık —80°'yi; temmuz ayında yükseklik 16 km, sıcaklık —73°'yi bulur. Görüldüğü gibi enlem derecesi alçaldıkça tropopozun yüksekliği artmaktadır.

S.'in sıcaklığı yazın genellikle daha yüksek olur, 14 - 18 km'ler arasında 45° enlemdeki bir bölge bunun dışındadır. Burada kış sıcaklığı yaz sıcaklığından 2° daha fazladır. S.'in yazın en fazla ısınan kısımları kutupların, uzun yaz ayları dolayısıyle, yüksek enlem derecelerinde olur. Temmuz ayında ekvator hizasındaki sıcaklık —60° iken, kuzey kutbu üzerindeki sıcaklık —45°'dir.

S., kabaca atmosferin 15. kilometresinden başlar ve 60. km'sinde biter. 30 km'den sonra sıcaklık artmaya başlar ve 50. km'de 0°'yi bulur. Bunun sebebi güneşin ultraviyole radyasyonlarının emilmesidir. Bu yükseklik stratopoz (Fr., İng. *stratopause)* seviyesidir. Stratopoz, S.'i, bir sonra gelen daha yüksek tabakadan (mezosfer) ayıran kısımdır.

S.'in hava yoğunluğu 10 km'de deniz seviyesindekinin % 30'udur. Bu oran, 30 km daha yüksekte yaklaşık % 1'e iner.

STRAUSS, Johann (Viyana 1804 - Viyana 1849), Avusturyalı viyolonist ve dans mûsikisi bestekârı. 1819'dan itibaren çeşitli mûsiki kuruluşlarında çalıştı. 1825'te kendi hesabına 14 kişilik küçük bir orkestra kurdu. S., orkestrası 1826'dan itibaren, uzun müddet devam edecek bir zaferler dönemine girdi. O yıl, Viyana'daki bir karnavalda icrâ edilen *Täuberwalzer* büyük bir başarı kazanmış ve hayatının parlak döneminin öncüsü olmuştu. Bu eser, en iyi dans mûsikisi bestekârı olarak ün yapmasını sağladı. Daha sonra saray orkestrası şefliğine getirilerek saray baloları için beste yapmakla görevlendirildi. 1833'te uzun bir Avrupa gezisine çıktı. 1838'de Kraliçe Victoria'nın taç giymesi münasebebtiyle Londra'da 72 konser verdi.

S.'un, **Johann S.** (1825 - 1899), **Josef S.** (1827 - 1870) **ve Eduard S.** (1835 - 1916) adında üç oğlu oldu. Bunlardan birincisi dünyaca tanınan meşhur S.'tır. Diğerleri de dans mûsikisinde parlak eserler verdiler (bk. STRAUSS, Johann).

STRAUSS, Johann (Viyana 1825 - Viyana 1899), Avusturyalı bestekâr. Aynı adla anılan babası, oğlunun mûsikiden başka bir mesleğe intisab etmesini istediği için Schottengymnasium'dan sonra mühendis mektebinde okuttu. Ancak mûsikiye büyük düşkünlüğü olan S., babasından gizli olarak geniş ölçüde mûsikiyle meşgul oldu, keman çalmayı öğrendi; ve daha on dokuz yaşındayken 1844'te kendi kurduğu bir dans orkestrasını yöneterek meslek olarak mûsikiyi seçtiğini açıkça ilân etti. 1849'da baba S., ölünce, kendi orkestrasını, babasınınkiyle birleştirdi. Bu orkestrayla Rusya dâhil, bütün Avrupa'yı dolaştı. Her gittiği yerde halk tarafından çok beğenildi.

STRAUSS : Genç Johann S., Viyana'daki bir baloda orkestrasını yönetiyor

1862 yılında, bir şarkıcıyla evlenen S., orkestrasının şefliğini iki kardeşine, Josef ve Eduard'a bıraktı. Kendisi de beste yapmakla uğraşmaya başladı. S.'un ilk karısı öldü, ikincisini kendisi boşadı, üçüncü karısı ise kendisinden sonra da hayatta kaldı ve 1926'da onun mektuplarını neşretti.

Bestekârın en meşhur eserlerinin başında *An der Schönen Blauen Donau* (Mavi Tuna) [1867] gelir. Bütün dünyada çok beğenilen diğer ünlü eserleri şunlardır : *Künsterleben* (Sanatkârın Hayatı) [1867], *Geschichten aus den Wienerwald* (Viyana Ormanından Hikâyeler) [1868], *Wiener Blut* (Viyana Kanı) [1871], *Kaiserwalzer* [1888]. Bunlar ve daha başka nefis valsleri sâyesinde "Vals Kralı" unvânını alan S., 150 kadar vals, 300'den fazla da başka dans mûsikîsi bestelemiştir.

S.'un operetleri arasında en tanınanı *Die Fledermaus*'dır (Yarasa) [1874]. Diğerleri arasında *Der Karneval in Rom* (Roma'da Karnaval) [1873], *Cagliostto in Wien* (Cagliostro Viyana'da) [1875], *Einc Nacht in Venedig*'i (Venedik'te Bir Gece) [1883] sayabiliriz.

STRAUSS, Richard (Münih 1864 - Bavaria, Garmisch-Partenkirchen 1949), Alman kompozitörü. Ünlü bir horn virtüozu olan Franz Strauss'un oğludur. Küçük Richard daha altı yaşındayken beste yapmaya başladı. İlk senfonisi on sekiz yaşındayken icra edildi. Orkestra şefliği mesleğine ise 1885'te, Hans von Bülow'un yerine Meiningen orkestrasına müdür olduğu zaman başladı. Daha sonra aralarında Weimar saray orkestrası ve Berlin kraliyet operasının şefliği de olmak üzere çeşitli orkestra şefliklerinde bulundu.

İlk önemli eserleri arasında *Don Juan* (senfonik fantezisi) (1889) ile ilk operası olan Guntram'ı (1894) sayabiliriz. Bu ilk dönemin diğer önemli senfonik fantezileri *Til Eulenspiegel* (1895), *Also Sprach Zarathustra* (Zaratuştra Böyle Dedi) (1896) ve *Ein Heldenleben'dir* (Bir Kahramanın Hayatı) (1899).

Bestekâr ve orkestra şefi olarak büyük bir şöhret kazanan S., 1905'te şâheserlerinden olan *Salome* operasını besteledi. Eserin konusunu Oscar Wilde'ın aynı adı taşıyan eseri teşkil ediyordu. Bu eseri, 1909'da metnini büyük Avusturyalı şâir Hugo von Hofmannstahl'ın yazdığı *Elektra* takip etti. S., daha sonra yirmi yıl büyük Avusturyalı şâirle başarılı bir iş birliği yaptı. *Elektra*'nın ardından *Der Rosenkavalier* (Güllü Şövalye) (1911) adlı operasını besteledi. Bu opera bilhassa valsleri dolayısıyle, S.'un belki de en sevilen operası oldu. İlk defa 1912'de oynanan *Ariadne auf Naxos* (Ariadne Naxos'ta) gözden geçirilerek 1919'da yeniden temsil edildi. Sanatkârın Hofmannsthal ile iş birliği yaparak bestelediği diğer operalar şunlardır : *Die Frau Ohne Schatten* (Gölgesiz Kadın) (1919), *Die Agyptische Helena* (Mısırlı Helana) (1928), *Arabella* (1933).

S.'un son yılları fırtınalı geçti. Hitler rejimine karşı olan tavrı müphemdir. 1933'te, Nazi Almanyası'nın musiki hayatını kontrol eden Reichmusikkammer'in başına getirildi. Ancak Nazi otoriteleriyle anlaşmazlığa düştüğü için 1935'te bu görevden ayrıldı. 1947'de Londra'daki Strauss festivaline katıldı. 1948'de bir Nazilikten arıtma mahkemesinde, Nazilerle iş birliği yapmak suçundan beraet etti ve Garmisch - Partenkirchen'e çekildi.

STRAWINSKIY, Igor Feodoroviç (Oranienbaum, Petersburg 1882 - New York 1971), Rus kompozitörü. N. Rimskiy - Korssakov'un öğrencisi. 1910'dan itibaren kısmen Paris'te yaşadı, Birinci Dünya Harbi'nde İsviçre'de oturdu, sonra Fransa'ya geçti. 1939'da Birleşik Devletler'e gitti. Önceleri Petersburg millî romantik okuluna uydu sonra Fransız musikisinin etkisini aldı (C. Debussy). ve ilk büyük eserlerini Diagilev'in teşvikiyle Paris için yazdı : *Petruşka balesi* (1911) ve *Le Sacre du Printemps* (İlkbahar Âyini) [1913]. Bu eserlerinde geleneğe riayet etmiyen politonal bir ahenk karakterini taşıyan mûsiki dili yaratmış ve derin bir hayranlık uyandırmıştır. S. bundan sonra çoğu foklorla ilgili kısa eserler yazdı. 1919'da eski müzisyenleri incelemeye başladı ve G. B. Pergolesi'nin etkisiyle *Pulcinella* (1919) balesini yazdı. Nihayet Orta Çağ'dan Romantizme kadar sıralanan eserleri inceleyerek musikide yeni klasisizm hareketini kurdu. Bu yeni mûsiki dili on yıllarca dünya mûsiki dünyasına hâkim oldu. S.'nin bu safhasının büyük eseri bir opera oratoryumu olan *Oedipus Rex*'tir (Kral Oedipus) [1927]. Yine bu damgayı taşıyan başka eserleri, konçertolar, senfoniler ve *The Rake's Progress* başlıklı operadır.

STRAWINSKIY, İgor Feodoroviç

S. A. Schönberg'in on iki ses perdeli tekniğiyle ve özel olarak A. Webern'in eserleriyle uğraşmaya başlamış ve kendi orijinalitesini kaybetmeden, bunların usûllerini benimsemiştir. Eserleri arasında *Agon* (Mücadele balesi) [1957] ve ruhânî koro eserleri kayda değer. S., arkadaşı olan P. Picasso gibi, bir sanat çağına damgalarını basan sanatçılar arasında yer alır. XX. asrın en büyük bestekârı sayılmaktadır.

Başlıca eserleri şunlardır :

Baleler : *Les Noces* (Rus Köylü Düğünü), korolu ve solou [1917]; *Le Renard* (Tilki) [1917]; *Apollon Musagate* (İlham Perilerini İdare Eden Apollon) [1928]; *Le Baiser de la Fée* (Perinin Öpücüğü) [1928]; *Jeux de Cartes* (İskambil Oyunu) [1936]; *Dances Concertantes* (Konçertolu Danslar) [1942]; *Scènes de Bellet* (Bale Sahneleri) [1944]; *Orpheus* [1948].

Operalar : *Le rossignol* (Bülbül) [1914]; *Navra* [1922]; *Die Sintflut* [1862]; *Mélodram Perséphone* [1934].

Koro eserleri : *Der König der Stern* (Yıldızların Kralı) [1911]; *Messe* (Âyin) [1948]; *Cantata* [1952]; *Canticum Sacrum* (Kutsal Şarkı, İlâhi) [1956].

Senfoniler : *Le chant du rossignol* (Bülbülün Ötmesi) [1917]; *Symphonies d'Instruments à Vent* (Nefesli Sazlar Senfonileri) [1920].

Konçertolar : *Piyano ve Nefesli Orkestrası Konçertosu, Capriccio* [1929]; *Keman konçertosu* [1931]; *Ebony Concerto for Jazz Orchester* (Caz Orkestrası İçin Abanoz Konçertosu) [1945]; *Konzert in D. Durfür Streichorchester* [1947]; *Dumbarton Oak* (Oda orkestrası için konçerto) [1948]; *Movements for Klavier und Orchestra* (Piyano ve Orkestra İçin Hareketler) [1959].

Oda musikisi : *Drei Stücke für Streich Quartett* (Telli Kuartet İçin Üç Parça) [1914]; *Concertino für Streichquartett* (Telli Kuartet İçin Konçertino) [1920]; *Oktett für Blasinstrumente* (Nefesli Sazlar İçin Oktet) [1923]; *Duo Concertante für Violine und Klavier* (Keman ve Piyano İçin Konçerto Düosu) [1923] *Septett* (Septet) [1953].

Piyano musikisi : *Dört Etüd* [1908]; *Leichte vierhandige Stücke* (Kolay Dört El Parçaları) [1915 - 17]; *Piano Rag Music* [1919]; *Diefünf Finger* (Beş Parmak) [1921]; *Sanate* [1924]; *Serenrade in A. Dur* (Serenad) [1925]; *Konzert für Zwei Klaviere* (İki Piyano İçin Konçerto) [1935]; *Sonate für Zwei Klaviere* (İki Piyano İçin Sonat) [1944]. Solo kantatlar ve lied'ler.

Yazılar : *Chronique de ma Vie* (Hayatımın Hikâyesi) [1935]; *Poétique Musicale* (Musikinin Şiir Sanatı) [1942]; *Conversation with J. S.* (J. S. ile konuşma) [1959]; *Memories and Commentaries* (Hâtıralar ve Mülâhazalar) [1960]; *Expositions and developments* (Bildiriler ve Anlatmalar) [1962]; *Dialogues and Diary* (Konuşmalar ve Günlük) [1963]; *Retrospectives and Conclusions* (Geriye Bakışlar ve Sonuçlar) [1969]. (V. Ö.)

STRENGEÇ (İng. *strain*, gerilme *gauge* ölçme âleti), gerilmeleri tecrübî olarak incelemeye yarayan cihaz. S.'lerin ilmî kullanılış alanları çeşitlidir. En çok mekanikte kullanılır. Ayrıca kuvvetlerin, torkların, basınçların, akseleratörlerin büyüklüğünü ölçmekte de S.'ten yararlanılmaktadır. S.'lerin bu derece kullanılış alanı bulması cihaza elektriğin tatbikından sonra olmuştur.

1870'lerden itibaren çok çeşitli S.'ler yapılmıştır. A. Huggenberg'in yaptığı S., bir manivelalar halitasıdır. Tuckerman'ın yaptığı optik S.'te ise şekil bozukluklarını belirlemekte, optik bir manivela olarak bir ışın demeti kullanılır. Bu tip S.'ler araştırma laboratuvarlarında; muhtelif şirketlerin mamûllerinin hatası olup olmadığını anlamak için yapılan testlerde; rafinerilerin, kimya endüstrisinin, çelik fabrikalarının kontrolünde geniş ölçüde kullanılmaktadır.

STREPTOMİSİN (Eczc.) (Lat. *Streptomycinum*, Fr. *Streptomycine*), Streptomyces grieus Aktinomyces kültürlerinden organik eriticiler yardımıyla elde edilen antibiyotik. 1944'te S. A. Waksman tarafından elde edilmiştir. Kimya bakımından terkibi N-methyl-l-Glucosaminido streptocido streptidine olan S. baz olmasından chlorhydrate, phosphate, calcium chloride kompleks tuzunu ihtiva eder. Dihydrostreptomycin ise yalnız chlorhydrate ve sülfat tuzu hâlinde bulunur. S. higroskapiktir. Hava ve ışıktan bozulmaz. Çözeltileri PH 4 - 7'de ve oda ısısında birkaç hafta buzdolabında 3 ay bozulmadan saklanabilir. Yüksek ısı ile alkali ve asidler tesiriyle kısmen parçalanır. S. çözeltileri aseptik olarak hazırlanmalıdır veya filtrasyon yolu ile sterilize edilmelidir. Otoklavda asla ısıtılmamalıdır. Kan plasması S.'in tesirini azaltıcı rol oynar. Tesirini bilhassa gram negatif olan basillere karşı gösterirler ve in vitro olarak bu tesir, antraks tularemi, enflüenza, fonore, veba, şiga dizanterisi, brusellos salmonella gurubu (tifo vs.) ve tüberküloz üzerinedir. Bu mikroplar üzerine beher cc'de 10 gama olacak bir mahlülle bile büyümelerine mani olunabilir. Bunun dışında daha yüksek kesafetteki S. S. çözeltileri coli P. vulgaris, P. S. Aeroginosalarına da in vitro tesiri eder. S. parenteral yol ile verilir ve bilhasa adale içi zerkleri hâlinde kullanılır. Lokal olarak boğaz ve burun hastalıklarında, bronş enfeksiyonlarında, gözün

gram negatif bakterilerine bağlı intanlarında kullanılmaktadır.

S. büyük dozlarda arka arkaya verildiği zaman sinir sisteminde tahripler ve hassasiyet artmasına bağlı reaksiyonlar yapabilir. Toksik tesirleri arasında en mühimi vestibüler sistemde olan bozukluk ve işitmede yaptığı değişikliktir. Bilhassa vestibüler sistem bozuklukları günde 1 gr'lık miktarın devamlı yapılmasıyla vakaların 1/4'ünde görülebilir. Baş ağrısı, baş dönmesi, bulantı, kusma, denge bozukluğu, kulak çınlaması, hastalık arazını teşkil eder. Bu bozukluklar kısa süren tedavilerde ve günlük dozun 2 mg/kg'dan az olduğu hâllerde görülmez.

Dihyrostreptomycin S.'e nazaran işitme sinirindeki bozukluğu daha çok, vestibüer bozukluğu daha az yapar. Son zamanlarda S. ve Dihydrostereptomycine'in vestibüler sistemle 8. karniyal sinir üzerinde yaptığı zararlı tesirleri azaltmak maksadıyla her ikisinin ayrı ayrı 1 gr olarak kullanılması yerine ikisinden 0,5 gr birleştirilerek tatbikle bu tali tesirler asgarî hadde indirilmiştir. S. tatbîkinde dikkat edilecek başka bir husus da bakterilerde kolayca husule gelmesi mümkün olan rezistandır. Bilhassa tüberküloz basilinde kombine tedavi mikroorganizmaların mukavemet kazanmasını geciktirir ve daha müessir olur. Bunun için S. P. A. S. (Para Amino Salislik asit) veya isoniazid ile birlikte tüberküloz tedavisinde, penicillinle birlikte bazı endocarditis Lenta ve akciğer enfeksiyonlarında kullanılmaktadır.

STRESEMANN, Gustav (Berlin 1878 - Berlin 1929), Alman devlet adamı. Orta öğrenimini Berlin'de gördükten sonra, Berlin ve Leipzig üniversitelerinde felsefe ve siyasî iktisat okuyarak yüksek öğrenimini tamamladı. Liberal görüşlü ve ateşli bir vatansever olan S., aynı zamanda, san'at ve edebiyata da tutkundu. Hayatının ilk yıllarına ait ilgi ve ideallerini bütün ömrü boyunca muhafaza etmiştir. 28 yaşındayken Reichstag'a girmiş ve Ernst Bassermann'ın 1917'de ölümü üzerine millî liberal parti başkanlığına getirilmiştir. S., I. Dünya Savaşı mağlubiyetinden sonra, orta sınıfa dayanan Alman halk partisini kurmuştur. 1923'te "büyük koalisyon" hükûmetine başbakan seçildi ve Alman parasını istikrara kavuşturmak için gerekli tedbirleri aldı. Sosyal karışıklıkları önlemesine rağmen, S., sosyalist kanadın koalisyonu desteklemesinden vazgeçmesi üzerine, başbakanlıktan ayrıldı ve sonraki hükûmette dış işleri bakanı olarak görev aldı; ölümüne kadar bu görevini diğer hükûmetlerde de sürdürdü. S.'ın 1923'ten 1929'a kadar Weimer Cumhuriyetinin dış işleri bakanı olarak hizmet gördüğü yıllar, Almanya'nın güçlüklerle uğraştığı yıllar olup, o, Almanya'nın Avrupa'dan tecrit edilemeyeceğini savundu ve görüşünü de kabûl ettirdi. S. bütün gücünü ülkede barışı ve refahı sağlamak uğrunda harcadı. Onun bu tutumu, Locarno paktına ve Almanya'nın Cemiyet-i Akvama girişine imkân sağladı. S., Fransız Aristide Briand ile birlikte 1926 Nobel barış mükâfatını aldı. 1928'de savaşa son veren Kellogg - Briand paktını imzaladı ve ölümünden önce Young planını hazırladı. *Stresemann Vermahtnis* (S.'ın Vasiyeti) adlı eseri ölümünden sonra 1932-1933'te yayınlanmıştır.

STRESEMANN, Gustav

STREUVELS, Stijn (Heule, Kortrijk 1871 - Ingoigem 1969), Belçika'lı roman ve kısa hikâye yazarı. S., modern Flaman edebiyatının en büyük yazarlarından biridir. S.'in annesi de ünlü Flaman lirik şâiri Guide Gazelle'nin kız kardeşidir. Kendi kendini yetiştiren ve bir çok yabancı dil öğrenip Avrupa edebiyatlarını okumak ve incelemek fırsatını elde eden S.'in çalışması, kendi doğduğu toprağının ve onun insanlarının aşırı sevgisiyle karakterize edilir. S. eserlerinde, doğduğu çevredeki toprakla mücadele eden çiftçilerin hayatını güçlü ve canlı çizgileriyle tasvir etmiştir. Tabiat, hem cömertliği ve hem de tehdit edici görünüşleriyle, onun hikâyelerinde büyük bir rol oynar ve onun karakterlerinin kaderleri onunla sıkı surette ilgilidir. İlk hikâyeleri de dahil olmak üzere, başlıca eserleri şunlardır : *Lenteleven* (Hayat Yolu) [1899]; *Zomerland* (Yaz Ülkesi) [1900]; *Doodendans* (Ölüm Dansı) [1901]; *De Vlaschaard* (Keten Tarlası) [1907]; *De Werk Man* (İşçi) [1927]; *Kroniek Van de Familie Gezelle* (Gezelle Ailesinin Hikâyesi) [1960]; *In Levende Lijve* (1966).

STREUVELS, Stijn

STRİKNİN *(Striknin - nitrat, Srikninum nitrikum)*, Formülü $H_{22}N_2O_2$ olan, beyaz, çok acı lezzetli alkaloid. 90 kısım soğuk, 3 kısım kaynar suda veya 5 kısım kaynak alkolde, nötr reaksiyonla erimekle birlikte, eter, kloroform ve karbon sülfürde hemen hemen erimez. S. yapısı her ne kadar aydınlatılmışsa da, bu karmaşık maddenin sentezi, hâlâ, bir takım güçlükler arzetmektedir. S., dilim biçimli, genişlikleri 15 - 30 mm olan, sarımsı gri, "Strychnos nux vomica" tohumlarından (Doğu Hindistan'dan Avusturya'ya kadar olan yörelerde) elde edilir. S., ayrıca, Strychnos colubrina köklerinde ve güney - doğu Asya'da yetişen Strychnos ignatii bergius tohumlarında bulunur. S.'in etkileri : 1 - 2 mg zerk edilmesi hâlinde hassaslık artar; 5 - 10 mg'lık enjeksiyon omurilikte refleks tahrişi yapar, kaslar ağrı ile kaskatı kesilir, hareketler yavaşlar ve zorlaşır, yüz tekallüs eder, baş, boyun kaslarınca geriye çekilir. 30 mg, en küçük öldürücü dozdur. S., güçlü bir zehir olmakla beraber, az ve ölçülü miktarda kullanılması yararlı olabilir. Baygınlık hâlinde, görme zayıflamasında, mide faaliyetinin azalması, genel halsizlik, solunum ve kan dolaşımı yetersizlikleri, kalp aritmileri, felç belirtileri vs. hâllerde, kullanılır. S. ile zehirlenmelere karşı, mide yıkanması, oksijen teneffüsü, apomorfin enjeksiyonu, büyük dozlarda lüminal sodyum enjeksiyonu, evipan - sodyum veya pernokton kullanılır.

STRINDBERG, Johan August (Stockholm 1849 - Stockholm 1912), İsveçli tiyatro yazarı, hikâyeci, romancı, şâir ve denemeci. S.'e İsveç edebiyatının en büyük yazarı olarak da bakılmaktadır. Zaten 55 cild bulan çeşitli eserleriyle S XIX. yüzyılın sonuyla XX yüzyılın başında Avrupa edebiyatında ve sahne hayatında geniş akisler uyandırmıştır. S *Tjänstekvinnans Son* (Hizmetçinin Oğlu) [1886] adlı eserinde belirttiği gibi, yoksulluk, ihmal, kargaşalık ve taassubla dolu bir çevrede büyümüş, bir sürü kilise ve hazırlık okullarında çetin çocukluk yıllarını da geçirdikten sonra, 1867 yılında Uppsala üniversitesine girmiştir. Üniversiteye ancak arasıra gidebilmiş ve öğrenimini bitirmeden de üniversiteden ayrılmak zorunda kalmıştır (1872). Yazarlığa 1869'da başlayan S.'in ilk piyeslerini *Friätnkaren* (Hür Düşünür) [1869], *Hermione* [1869] ve heykeltraş Bertel Thorvaldsen'in hayat tecrübelerini konu olan *I Rom* (Roma'da) [1871] ile Viking konusu üzerinde bir perdelik *Den Fredlöse* (Kanun - dışı) [1871] adlı tragedyalar teşkil eder. S. bu eserlerinde Ibsen'in ve Kierkegaard ile Brandes'in tesirlerini taşır.

STRINDBERG, August

S.'in ilk önemli piyesi, edebiyata gerçekten döndüğü ve üniversiteyi terkettiği yılda yazdığı *Mäster Olof* (Olof Hoca) [1872] adlı gençliğin isyanı ve kötümserliğiyle dolu, XVI. yüzyıl İsveç reformasyonu değerlendiren mensur dramıdır (bu eserin 1878'de manzum bir versiyonu da yayınlanmıştır). Aslında bu eser, S.'e yıllarca bir uyarma ve ilham kaynağı da olacaktır. Üniversitedeki öğrencilik hayatının çizgilerini sergileyen bir koleksiyon olan, *Fran Fjärdingen och Svartböcken* [1877] adlı eseri, son derecede gerçekçi ve dikkatleri üzerine çeken bir hikâyedir. Esasen bu vasıflar, S.'in İsveç toplumunu büyük bir hicviye niteliğinde sergileyen, anlatımın samimîliğine rağmen, şüpheciliğin ve agnostisizmin soğuk ve gururlu ifâdesini ihtiva eden *Röda Rummet* (Kırmızı Oda) [1879] adlı romanında da yer alır. Zaten, onun bu eseri, Stockholm sanat hayatından alınmış tablolarla örülmüş, kendi hayal kırıklığının acılarını dile getirmektedir. *Det Nya Riket* (Yeni Krallık) [1881] adlı eseri ise, 1865 parlamento reformundan sonraki İsveç sosyal hayatının bir tenkıdidir.

1880'den 1885'e kadar S. Fransa'da, Avrupa'nın birçok ülkelerinde, çoğunlukla İsviçre'de yaşadı ve ihtilâlci eğilimleri olan bir sosyalist olarak da faaliyetlere katıldı. Bu tutum ve zihniyetinin en göze batıcı ifâdeleri de, bu sırada yazdığı eserlerine sinmiş bulunmaktadır. Aldanışlarının tesiriyle kadını, erkeğin başbelâsı olarak gösterdiği, aristokrat kültürün beyhudeliği üzerinde durduğu ve faydacılığı savunduğu *Giftas* (Evlilik) [1884] adlı hikâyesini *Utopier i Verkligheten* (Ham Hayaller ve Gerçekler) [1885] başlığı altında yayınlanmış dört kısa hikâyesi takip eder. *Samvetskal* (Vicdan Azabı) bu hikâyelerinin en iyisi olup, Fransa - Rusya savaşına ait askerliğe karşı takındığı tavrı dile getirmektedir.

1885'ten sonra S.'in yazıları, gittikçe artan derecelerde muhafazakâr, hattâ ara sıra, taassuba varır şekilde gericilik eğilimi gösterir. Bu husus, umumiyetle, onun kadınların şiddetli cazibesine asla kapılmadığını göstermez; nitekim ömrünün sonuna doğru, mistik ve gizli ilimlere dair bir inceleme meyline kapıldığı da görülür. Gerçekten daha sonraki piyesleri, mistik ve tabiat - üstü unsurları ihtiva eder. 1885'te 30 küçük hikâyenin bir koleksiyonu olan "Evlilik"in sonraki cildinde, kadınlar hakkındaki düşünceleriyle artık bir kadın düşmanı olmadığını gösterir. Gerçi, eserinin girişinde, inancının böyle olduğuna, çağının ekonomik ve sosyal şartlarının kadınları gittikçe bencil ve ahlâk - dışı durumlara devamlı olarak ittiğine işaret etmiştir. Onun en ince ve beşerî duyguları dile getirişi, bilhassa bu koleksiyonda bulunur.

1890'larda yazdığı dramatik eserlerinde, kadın düşmanlığı, S.'ın yine tehlikeli musallat fikrinin depreştiğini ortaya koyar. Bu musallat fikir, onu parlak ve aynı zamanda *Fadren* (Baba) [1887], *Fröken Julie* (Matmazel Julie) [1888] ve *Fordringsägare* (Alacaklılar) [1888] gibi natüralist karakterde eserleri hazırlamaya götürür. S. bu eserlerinde, realizmin sınırlarını aşarak, kadını romantik bir canavar, esrarlı bir varlık hâlinde tanıtır. 1890'larda S. çok kuvvetli bir şekilde Nietzsche'nin tesiri altında kalmış olarak, sosyalizm safhasından anarşik ferdiyetçiliğe geçer. Ondaki bu dönüş hareketi, bir uzun hikâye olan *Tschandala* [1889] ile *I Hafsbandet* (Açık Deniz Kenarında) [1890] adlı romanında iyice kesinleşir. Bu sonraki eserde eğitim görmüş olanlar ile alt tabaka insanları arasındaki düşmanlık, entelektüel aristokratlara karşı kadınları alt tabaka safında ele almakla, trajik bir sonuçla çatışmaya dönen bir durumda gösterilir. Bununla beraber, S., daha sonra mistik renkler ihtiva eden katolik dindarlığında karar kılacaktır (1895).

S. bütün hayatı boyunca, bir çok alanlarda, hususiyle kültür tarihi, filoloji, kimya, sosyoloji ve etnolojide orijinal araştırmaları olmamakla beraber, gayretli, usanmaz bir bilgindi ve her şeye özenen bir kimseydi. İsveç halkının târîhi üzerindeki büyük tarihî eseri *Svenska Folket*, 1880'de yayınlandı. *Svenska Öden och Äventyr* (İsveç'in Kaderi ve Macerası) [1880 - 1890] adlı bir dizi tarihî hikâye ile *Folkungasaka*, *Broot och Broot* (Suçlu mu?) *Gustav Vasa*, *Erik XIV*, *Gustaf Adolf* (1899), *Karl XII* (1901), *Engelbrekt*, *Kristina* ve *Gustaf III* (1903) gibi adlar altında yayınlanan tarihî dramatik eserleri, 1899 - 1903 arasındaki yılların ürünleridir. Şehir hayatının kasvetli incelemelerinden uzaklaşarak, kaleme aldığı eserleri arasında, *Oväder* (Fırtına), *Brända Tomten* (Yanmış Ev), *Spöksonaten* (Hayaletler Sonatı), *Pelikanen* (Pelikanlar) adlı eserlerinin hepsi 1907 tarihinde yayınlanmıştır. S., bilhassa son eserlerinde, başlangıçtaki natüralizminden uzaklaşmakta, romantikliğe doğru meyletmektedir. S. ömrünün sonuna doğru Swedenborg, Goethe, Péladan ve başkalarına ait kanaatlerini, kuvvetli bir hatırlayışla birlikte, her birinden bahseden bir veya iki sayfalık kısa makaleler hâlinde, *Bla Böker* (Mavi Kitap) [1907 - 1908 - 1912]'ta topladı.

S. hayatında üç defa evlendi. İlk karısı İsveçli artist Siri von Essen'dir; onunla 1878'de evlenmiş ve 1880'de ondan boşanmıştır. İkinci karısı, Avusturya'lı yazar Frida Uhl'le 1893'te evlenmiş ve 1896'da ayrılmıştır. Üçüncü karısı da İsveçli aktris Harriet Bosse'dir; onunla da 1901'de evlenmiş ve 1904'te ondan boşanmıştır.

S.'den Türkçeye *Baba* (1937), Muhsin Ertuğrul; *Suçlu mu? (1945)*, Süleyman Tamer; *Olof Hoca* (1951), Mesut Atsız; *Açık Deniz Kenarında* (1951), Behçet Necatigil; *Rûya Oyunu* (1962), Afif Obay tarafından çevrilmiştir.

STROBEL, Heinrich (doğ. Regensburg 1898), Alman mûsiki bilgini ve tenkidcisi. Münih üniversitesinde 1922 yılında Hässler, 1924 yılında da Chérubini üstüne yaptığı doktora tezleri ile musiki tarihine önemli katkıları oldu. S. ayrıca yapmış olduğu musiki tenkidleriyle tanındı. 1939 yılında Paris'e giden S., 1945 yılında Baden - Baden radyosu musiki yöneticiliğine getirildi. Aynı zamanda *Melos* adlı resimli musiki dergisinin yayımcılığını da üstüne aldı. 1956 yılından başlayarak, uzun yıllar milletlerarası musiki derneğinin başkanlığını ve UNESCO musiki konseyinin üyeliğini yaptı. Rolf Liebermann'ın *Leonore 40/45* ve *Penelope* adlı operalarının librettolarını yazan S.'in yayınladığı başlıca kitapları; *Paul Hindemith* (Mainz 1928; ikinci baskı, 1931; genişletilmiş yeni baskı, 1948); *Claude Debussy* (Zürich, 1940; yeni yayım: Paris, 1952); *Stravinsky : Classic Humanist* (İngilizce olarak, New York, 1955). (R. S.)

STROBOSKOP (Fr., İng. *stroboscope),* periyodik ve aralıklı ışık göndererek titreşen veya dönen mekanik maddelere bakmaya yarayan cihaz. Bu cihazın verdiği ışınlar hareket eden nesneyi duruyormuş veya pek yavaş hareket ediyormuş gibi gösterir. S. en çok otomobil motorlarının ateşlemesini düzenlemekte kullanılır. Elektrikli traş makineleri, mikserler, elektrikli süpürgeler gibi alçak takattaki mekanizmaların testi dolayısıyle endüstride de geniş ölçüde kullanılır.

STROMBOLİ, Tiren denizinde ada. Lipari adalarının en kuzeyde bulunanıdır. Oldukça düzgün bir koni biçimindeki ada, yüksekliği 926 m'yi bulan bir yanardağdan meydana gelmiştir. Düzenli aralıklarla lav püskürür. Adada iki küçük balıkçı köyü vardır.

STRONSİYUM, kimyasal senbolü Sr olan, toprak alkali metaller grubunda yer alan ana element. S.'un atom No. su 38, kütle sayıları 88, 86, 87, 84, atom ağırlığı 87,63, ergime noktası 757°C, kaynama noktası 1 364°C, yoğunluğu 2,6 g/cm^3'dür. S., nadir bir metal olup katı arz kabuğunun içinde, sadece 0,02 ağırlık yüzdesi ile bileşikler hâlinde bulunur. En önemli S. minarelleri : doğal bir $SrCO_3$ olan Stronsianit ve bir S. sülfat ($SrSO_4$) olan Sölestin'dir. S.'un, iki mineralden birinden saf hâlde üretimi, ya önce S. oksit (SrO) hâline getirilmesi ve bunu takiben redükson ve damıtma ile veya önce S. klorür ($SrCl_2$) hâline irca ve bunu takiben elektroliz tatbiki ile mümkündür. Teknik olarak S., S. oksit ve S. karbonat bileşimleri olarak şeker endüstrisinde uygulama alanı bulur. S. tuzlarının katkısı, aleve parlak kırmızı renk verdiğinden, bu özellikten, donanma fişekleri yapımında istifade edilir. Kimyasal özellikleri bakımından S., kalsiyum'a çok benzemekle birlikte onun kadar pratik önem taşımamaktadır. Saf S. metali, ilk defa, 1855 yılında, elektrolitik yoldan, Bunsen tarafından üretilmiştir.

STRUMA, Bulgaristan ve Yunanistan topraklarında akan bir nehir. Uzunluğu 410 km. S., Sofya'nın güneyindeki Vitoş dağından (2 200 m) doğar; önce kuzey ve kuzey - batıya doğru akarak Pernik'ten (Dimitrovo) geçer, sonra Pirin dağlarındaki vâdiden güneye doğru akarak Yunanistan'a girer. Serez yakınlarındaki ovada bulunan Takyanos gölünün içinden geçtikten sonra Orfani körfezinde Ege denizine dökülür.

STRUVE, Friedrich - Georg - Wilhelm von (Altona 1793 - Petersburg 1864), Rus astronomu. Dorpat (bugün Tortu) ve Pulkova rasathanelerinin direktörü olmuş, Rusya'da gerçekleştirilen birçok nirengi çalışmalarına katılmıştır. 1827'de 3112 çift yıldız ihtiva eden bir katalog çıkarmıştır. Eserleri : *Observationes dorpatenses* (Dorpat'ta yapılan gözlemler) [1817 - 1839]; *Catalogus novus stellarum duplicium* (Yeni bir çift yıldız kataloğu) [1827]; *Études d'astronomie stellaire* (Yıldızlar astronomisi araştırmaları) [1847]; *Description de l'observatoire cenral de Poulkova* (Pulkova merkezî rasathanesinin tasviri) [1846].

Oğlu **Otto - Wilhelm S.** (Dorpat 1819 - 1905), Karlsruhe'de tanınmış bir astronomdur. Yüksek sayıda çift yıldız ve Urfanus'un bir uydusunu keşfetmiştir. (H. E.)

STRUVE, Vasiliy Vasil'eviç (Petersburg 1889 - Moskova 1965), Rus şarkiyatçısı. 1916'da başlayarak Leningrad üniversitesinde profesörlük yapmıştır. 1928 - 1933 yılları arasında Ermitaj müzesinde çalışmış, daha sonra Sovyet İlimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsünde görev almıştır. S. eski Mısır tarihi ve Sümer - Akkad medeniyeti alanlarında birçok eserler vermiştir. Belli başlı eserleri : *Problema zarojdeniya, razvitiya i razlojeniya obş-çestv Drevnego Vostoka* (Eski Doğuda toplumların doğuşu, gelişmesi ve dağılışı problemi) [1934]; *İstoriya Drevnego Vostoka* (Eski doğu tarihi) [yeni bas. 1941]. (H. E.)

STRÜKTÜRAL LİNGUİSTİK (Fr. *Linguistique structurale),* dil ilminin dili bir yapı sistemi ve kuruluş düzeni olarak ele alan koluna verilen ad. Bu anlamda fonksiyonel linguistik (Fr. linguistique fonctionelle), sistemolojik linguistik (linguistik systémologique) veya glossematik (glossématique) karşılıkları da kullanılır. S. L. yerine strüktüralizm (structuralisme; yeni ter. yapısalcılık) adı da geçer. (H. E.)

STRÜKTÜRALİZM [Al. *Strukturalismus;* Fr. *structuralisme;* İng. *structuralism;* İt. *sturutturalismo*], inceleme konusu olarak, öncelikle yapıyı ele almak gerektiğini ileri süren çeşitli ilim alanlarındaki ortak görüşün adı. Başka deyişle, ilgi merkezini yapılar teşkil eden türlü görüşlerin genel karakteri.

Gestalt teorisi ortaya çıkmadan önce ve fonksiyonalizme zıt olarak (hususiyle psişizmin dinamizmini ve gelişmesini hesaba katarak), S., şuur hâllerinin tahliline karşı çıkıyordu. Melekelerin ayrı oluşuna verilen önem, S.'in eğilimini belli etmeye yeter.

Günümüzde yapının dinamik karakterinin değerini ortaya koyan S.'in türlü anlayışları vardır :

A. Felsefî ve ilmî görüşte (Gestalt teorisi çizgisinde), canlı varlık ve hususiyle insan, parçaları müstakil olup, böylece bir yapı meydana getiren bir bütünü teşkil eder. Bu itibarla, bir yapı, bir sistem karakteri ortaya koyar. Fonksiyonel olarak, bir şahsiyet, beden - ruh organizminin ötesine giden, bir yapı kadrosu içinde, bir başka deyişle, ben - âlem yapısı içinde ancak var - olabilir.

B. Felsefî ve ilmî görüş üzerine temellendirilmiş metodolojik anlayışa göre S., beşerî ilimlerdeki inceleme ve açıklamalarda yapıya dayanan metoda başvurulması, yani ele alınan konunun içinde bütünleşmiş bulunduğu yapı içine yerleştirilerek aydınlatılması gereğini savunmaktadır.

C. Asıl felsefî veya metafizik anlayış olarak da S., tabiat problemini veya kendisine dayanılan yapıların ontolojik durumunu çözmeye çalışır ve bunların yapı kazandığı şeye de müstakil bir realite atfeder.

Hususiyle Lévy-Strauss'a göre, sosyal davranışlar gibi, insanın düşüncesi de onu zorlayan şuur-dışı yapılar (structures) tarafından belirlenmektedir. Belirli bir anlamda, dile ait yapılar, "bizim için" söz konusudur; halbuki mantikî yapılar "biz olmaksızın" da iş görür ve sonuç çıkarmakta işe yarar; akrabalık yapıları aile hayatının temelli şartlarını belirler.

Bu bakımdan, S. yapıya önem vermekle, bütünün parçaları değiştiği hâlde, yapının sabit kaldığına inanmakta, bir nesnenin unsurlarından ve parçalarından önce, o nesnenin yapısının incelenmesi gerektiğini kabûl etmekte ve bunun için ayrı bir metod kullanarak, yapının dildeki yerini, dili bir işâretler sistemi olarak incelemektedir. Nitekim, F. de Saussure'e göre, "Bir terimi, sadece herhangi bir kavramla birleşmesi saymak büyük bir hatadır. Terimi böyle târif etmek, onu tâbî bulunduğu sistemden tecrit etmek demek olur ki, bu da terimlerden başlayarak, bunların toplamını elde etmekle dile ait sistemin kurulabileceğine inanmak demektir. Halbuki, tam tersine, içindeki dile ait unsurları tahlil etmek yoluyla elde edebilmek için, dile ait yapıdan (veya dile ait sistemden) yola çıkmak gerekir".

Edebiyat teorisinde bir bakış açısı bulmaya çalışan René Wellek ve Austin Warren de canlı bir organizmada parçalar, nasıl kendi başlarına müstakil olamaz ve birisindeki değişiklik ötekilerine de tesir ederse, sanat eserindeki her bir unsurun, her bir parçanın rolü, diğer unsurlar ve dolayısıyle eserin bütünüyle de sıkı sıkıya bağlı olacağı görüşünü savunur. Bu bakımdan "yapı" estetik gayeler için organize olduğu kadar bütünleştiği ölçüde, hem muhteva ve hem de şekli ihtiva eden bir kavramdır. Dolayısıyle sanat eseri, hususî bir estetik gayeye hizmet eden işâretlerin topyekûn sistemi ve işâretlerin yapısı olarak tasarlanmalıdır. Esasen, sanat eseri de, oldukça dil sistemine benzerlik arzeder; gerçi sanat eseri, genellikle ferdin ürünü olduğu cihetle, onun meydana getirilmesi veya yok edilmesinin, belirli bir zamanla kayıtlı olduğu düşünülecek olsa bile, yine de sanat eserinin tıpkı bir dil gibi bir yapı içinde bütünleştiği unutulmuş olmamalıdır. (R. K.)

STRYCHNOS, Lagoniaceae familyasından, tropik bölgelerde yetişen, zehirli ve zehirsiz çeşitleri olan bir bitki. Ağaç veya ağaççık şeklinde olabileceği gibi tırmanıcı da olabilir. Kargabüken (b. bk.) cinsi ile curare (b. bk.) cinsleri zehirlidir.

STUART, Gilbert (North Kingston, Rhode Island 1755 - Boston 1828), Amerika'lı ressam. S. yeni-klasik üslûpta çalışan bir portre ressamı olarak ün sağlamış ve hususiyle George Washington'un portrelerini yapan ressam olarak tanınmıştır.

S. 13 yaşında resme başladı ve Rhode Island'da Newport'ta bulunan İskoç ressamı Cosmio Alexander'in dikkatini çekti; onunla birlikte resim öğrenimi için Edingurg'a gitti; 1770-1772'de Alexander'in ölümü üzerine S., Amerika'ya döndüyse de 1775'te Londra'ya gitti ve orada Benjamin West'in yanında beş yıl öğrencilik yaptıktan sonra zamanının modasına uygun bir portre ressamı oldu ve kendi stüdyosunu kurdu. 1787'de Dublin'e gitti ve orada işinde başarı gösterememekle beraber, san'at alanında başarılı oldu. 1793'te A. B. D.'ne dönen S., zamanının modasına uygun bir stüdyo faaliyetini, ilkin

STUART, Gilbert : George Washington'un portresi

New York, sonra Philadelphia, Germantown, Washington ve 1805'ten ölünceye kadar da Boston'da sürdürdü. XVIII. yüzyıl İngiliz okulundan etkilenen S.'ın gösterişli portreleri, *Washington (D.C.), National Gallery of Art* (Millî Sanat Galerisi) [1795]; *Philadelphia, Pennsylvania Academy of the Fine Arts* (Güzel Sanatlar Akademisi) [1796] ve *Boston, Musseum of Fine Arts* (Güzel Sanatlar Müzesi)'da [1796] bulunmaktadır. S.'ın resmî öğrencileri olmamasına rağmen, ondan sonra gelen birçok sanatkârlar onun üslûbunu tâkip ettiler.

STUART, Sir James (Fort Hunter, New York 1780 - Quebec 1853), Kanada'lı hâkim ve siyaset adamı. Montreal ve Quebec'te hukuk öğrenimi gördükten sonra, 1800'de Kanada yönetiminde kâtip yardımcısı görevi aldı. Bir yıl sonra baroya girdi ve 1805'te eyâlet başsavcılığına getirildi. 1808'de Montreal'dan meclis üyeliğine seçildi. Anlaşmazlıklar yüzünden başsavcılıktan ayrıldı ve sonra muhalefet cephesine katıldı. S. Yukarı ve Aşağı Kanada birliği avukatlarınca İngiltere'ye yollandı ve 1825'te Aşağı Kanada (bakan

STUART, Sir James

yetkisinde) başsavcısı tâyin edildi. Aynı yıl içinde meclise seçildi. 1831'de seçimlere hile karıştığından dolayı suçlu görülmüşse de kendisini Kanada'da ve İngiltere'de başarıyla savundu ve suçsuzluğunu isbat edip, 1834'te halkın güvenini kazanmıştı. S. 1838'de Aşağı Kanada yüksek mahkeme başkan-

lığına tâyin edildi. Kanada'nın birliği çerçevesinde önemli çalışmasından ötürü, 1841'de baron oldu. İki Kanada'nın birliği hesaba katılarak, Kanada eyâleti yüksek mahkeme başkanlığına getirildi.

STURDZA, Gregore (Yaş 1821 - Bükreş 1901), Buğdanlı devlet adamı. Muhlis Paşa adı altında Osmanlı ordusunda hizmet gördü. 1859'da babasına karşı Buğdan tahtına aday oldu ve ona şiddetle karşı geldi. Bu anlaşmazlıklar millî birlikçilerin işini kolaylaştırdı. 1859'dan itibaren S. bazen Senatoda, bazen de Romanya Kamarasında üye olarak bulundu.

Eseri : *Les Lois Fondamentales de l'Univers* (Dünyanın Esas Kanunları) [1851].

STURDZ, Jonitza (1822 - 1828), Buğdan (Moldavya) Prensi. Küçük asilzâdelere bağlı bir aileden gelen S., son "Tercüman Prens"ler zamanında millî partinin başında bulundu. Padişah tarafından Buğdan devletinin başına getirilen S., Rusya tarafını tutan Boyar'lara karşı devamlı bir şekilde direnmek zorunda kaldı. Nihayet Rusya partisine yenildi ama Buğdan devletini örgütlemeyi başarmıştı.

STURDZA, Mihail (1795 - Paris 1884), Buğdan Prensi. Kisselev'in idaresi altında maliye bakanı olan S., Organik nizamnameyi kaleme alan komisyonun bir üyesidir. 1830'da Eflâk'ın temsilcisi olarak yeni anayasayı imparatora sunmak için Petersburg'a gitti. Burada imparatorun yakınlığını kazanarak ondan Buğdan tahtını elde etti (1834). Baltalimanı anlaşmasına (1849) kadar Buğdan'ı idâre etti. Bu tarihte yeğeni Grigore Chica, S.'nın yerine tahta çıktı. S. Paris'e çekildi ve orada çok büyük bir servet bırakarak öldü.

STURE, XV. - XVI. yüzyıllarda ülkesinin tarihinde çok büyük bir rol oynamış olan İsveçli bir aile. Başlıca üyeleri şunlardır : 1) Yaşlı Sten S., İsveç naibi. Aş. yu. 1440'ta doğdu, 1503'te Stockholm'da öldü. Hareker'de Kral I. Kristian'a karşı mücadele etmiş, Kral Karl Knutsen kendisine iktidarı verdikten sonra, S. 1470'te nâib seçilmiştir. 1471'de Kral Kristian'ı Brunkeberg'de mağlub etmiş, İvar Axalsen'in iktidarını yıkmış ve böylece ülkeye barış getirmiştir. Ama İsveçliler'ce Kalmar'da kral olarak tanınan kral Hans'ın Stockholm'a dönmesini engelleyememiştir (1483). S. Finlandiya'ya dönmüş ve oradan bir millî ayaklanmaya önderlik etmiştir. 1501'de tekrar nâib seçildi. Stockholm'un zaptından az sonra ölmüştür.

2) Svante Nielssen S., İsveç nâibi. 1512'de Westeraas'ta öldü. 1482'de konsey üyesi oldu ve Finlandiya'da Ruslar'ı yenilgiye uğrattı. Yaşlı Sten S. ile arası bozulmuş ve ona karşı olan Kral Hans'a yardım etmiştir. Daha sonra Yaşlı Sten S. ile barıştı ve onun geri gelmesi için çalıştı. 1504'te nâib olarak yaşlı Sten S.'nin halefi oldu. Ölünceye kadar Linköping piskoposu ile birlikte Danimarkalılar'a karşı mücadeleye devam etti.

3) Genç Sten Svantessen S., İsveç nâibi. Aş. yu. 1493'te doğdu, 1520'de öldü. S.'nin oğludur. Genç yaşta nâib seçildi. Ama Stockholm piskoposu Gustav Trolle'ye karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. Piskopos, Danimarkalılar'ı çağırmıştır. S. iki Danimarka seferine başarı ile karşı koymuş (Vaedla 1517 ve Braennkyrka 1518 zaferleri), ama Asunden'de (1520) yaralanmış ve II. Kristian'ın ilerlemesini engelleyememiştir. Stockholm'a dönerken öldü. (V. Ö.)

STURM, Charles François (Cenevre 1803 - Paris 1855), ana tarafından Alsaslı olan İsviçreli matematikçi. 1818'de üniversiteye kaydoldu. Babasının ölümünden sonra ailesinin geçimini yüklendi. 1823 yılında Paris'e gitti. Orada Broglie ailesinin çocuklarına özel öğretmen oldu. Bu ailenin yanında iken Fransa'nın ileri gelen ilim adamları ile tanıştı. 1826 yılında Colladon'la birlikte sesin su içindeki hızını ölçerek tesbit etti. Bundan bir yıl sonra neşrettiği sıvıların sıkıştırılabilirliği ile ilgili bir yazısı, bir müsabakanın mükâfatına lâyık görüldü. Bugün kendi adıyle anılan cebirsel bir denklemin verilen limitler içerisindeki reel köklerinin sayısını belirleyen teoremi ispatladı. Bugün Sturm - Liouville adını taşıyan, ikinci mertebeden diferansiyel denklemler teorisi 1834 yılında neşredildi. Bu eser kendisine Matematik İlimlerinin Büyük İkramiyesini (Grand Prix des Sciences Mathématiques) kazandırdı. 1836 yılında Fransa İlimler Akademisi üyeliğine seçildi. 1840 yılında Paris Fen Fakültesi Mekanik kürsüsüne, Siméon Denis Poisson'un halefi olarak tayin edildi. Her şeyden önce meşhur bir analizci olan S.'un projektif geometri ve diferensiyel geometri alanlarında da önemli buluşları vardır.

STUTTGART, Batı Almanya'da Baden - Württemberg'in merkezi. Neckar nehrinin sol kıyısında bulunur. Frankfurt-am-Main'e 153 km uzaklıktadır. Nüfusu : 613 263 (1974)'dür. Şehir ilk yerinden taşıp bilhassa Bad Connstatt'ı içine alarak komşu tepe ve platoların üzerine yayılmıştır. 1812 yılında şehrin nüfusu 28 000 idi. Demiryollarının yapılmasıyla şebekenin ekseni merkezden geçtiği için S.'ın kaderi değişmiş ve büyük bir ilerleme başlamıştır. Bugün şehir Kara Orman'ın doğusundaki bütün bölgenin önemli sanayi ve ticaret merkezi olmuştur. Tekstil, kâğıt, kimya ve makina sanayii çok ilerlemiştir. Mobilya, optik âletler, otomobil, musikî âletleri fabrikaları vardır. Elektrik cihazları yapımı, matbaacılık ve kauçuk işletmeciliği gelişmiştir.

STUTTGART : Şehrin başlıca meydanlarından biri : Schlossplatz

S.'ta XVI. yüzyıldan kalma eski şato, XVIII. yüzyılda yapılmış yeni şato, Roman ve Gotik tarzda yapılmış bir bazilika vardır. Eyâlet sanayi müzesi, Württenberg eyâleti müzesi, eyâlet sanat galerisi, Daimler - Benz otomobil müzesi bulunur. S.'da aynı zamanda teknik üniversite, ziraat koleji, güzel sanatlar akademisi ve konservatuvar vardır. Sayısız kütüphanelerinden en büyüğü olan Württemberg eyâlet kütüphanesinde *Kitâb-ı Mukaddes*'in belli başlı nüshaları bulunur. 1150 yılında Württemberg kontları burada bir hâra kurdular. Şehir 1254 - 1258 yılları arasında bu hâranın çevresinde gelişmeye başladı. Kontlar XIV. yüzyılın başında şehre yerleştiler ve 1482 yılında S.'ı kendilerine başkent yaptılar. 6 - 18 haziran 1849'da Frankfurt parlamentosu, S.'a sığındı. II. Dünya Harbi'nde şehir çok tahrib gördü.

STÜDYO [Fr., İng. *studio*], maharet veya bilgi edinmek veya gelecek bir çalışmaya hazırlanmak için kullanılmak üzere yapılmış veya bu işe tahsis edilmiş yer. Bir heykeltraşın veya ressamın, aynı zamanda bir fotoğrafçının çalışma odasıdır ki S. olarak kullanılabilir; ayrıca bir firma filminin yapımı yahut telsiz yayımı için bir oda da bir S.'dur. İçinde film çevrilen atölye veya bir filmin çevrilmesi için gerekli her türlü donatım ve çok sayıda sahne olan bina; radyoevinin, içinde söz söylenen, çalgı çalınan, temsiller verilen yeri; artist (fotoğrafçı) atelyesi, çalışma odası da bir S.'dur.

Bu bakımdan, içinde film çevrilebilen bina veya binalar grubunda gerekli dekorların sığabileceği büyüklükte sahneler bulunur. Bu durumdaki bir S.'nun kapı ve duvarları ses geçirmeyecek şekilde yapılır. S. olarak yapılan bina veya binalarda filmin çekildiği büyük salondan (setten) ayrı olarak artist soyunma odaları, ses alma odası, gardrop ve birçok depo bulunur. S.'da, genellikle bir filmin iç sahneleri çekilir.

STYRON, William (Newport News, Va 1925 -), Amerikalı romancı. S. bilhassa 1831'deki Virginia'daki köle ayaklanmasını konu alan *The Confessions of Nat Turver* (Nat Turver'in İtirafları) [1967] adlı hayal-gücü unsuru romanıyla tanınır. S.'un ilk romanı, Güneyli bir ailenin soysuzlaşmasını tasvir eden *Lie Down in Darkness* (Karanlıkta Yat) [1951] adlı eseri büyük bir başarı kazandı. Münekkitler bu eserde Joyce ve Faulkner'in havasını buldular. *The Long March* (Uzun Mart) romanı, 1953'te yayınlandı. *Set This House on Fire* (Bu Evi Ateşe Ver) [1960] adlı romanında S. kötülüğün mahiyeti ve bundan kurtulma imkânını derinlemesine inceledi. *The Confessions of Nat Turver*, hem Turver'in tam bir portresini ihtiva etmekte ve hem de XIX. yüzyıl başlarındaki köleliğin canlı hatıralarıyla dolu bulunmaktadır.

SU, yeryüzünde, nisbeten saf şekilde bulunan kimyevî birleşiklerin, en tanınanı ve en bol olanı. Elemanların en bol olanı oksijen, suyun terkîbinde % 89 nisbetinde vardır. Yeryüzünün 3/4 kadar kısmı suyla kaplıdır. Kutup bölgelerinde çok kalın buz tabakaları vardır. Atmosfer, ağırlığının her % 2'sinde, % 0,1 oranında S. bulunur. 2,5 km²'lik bir alanın üstündeki atmosferde —ılık bir yaz gününde— 50 000 ton S. olduğu tahmin edilmektedir.

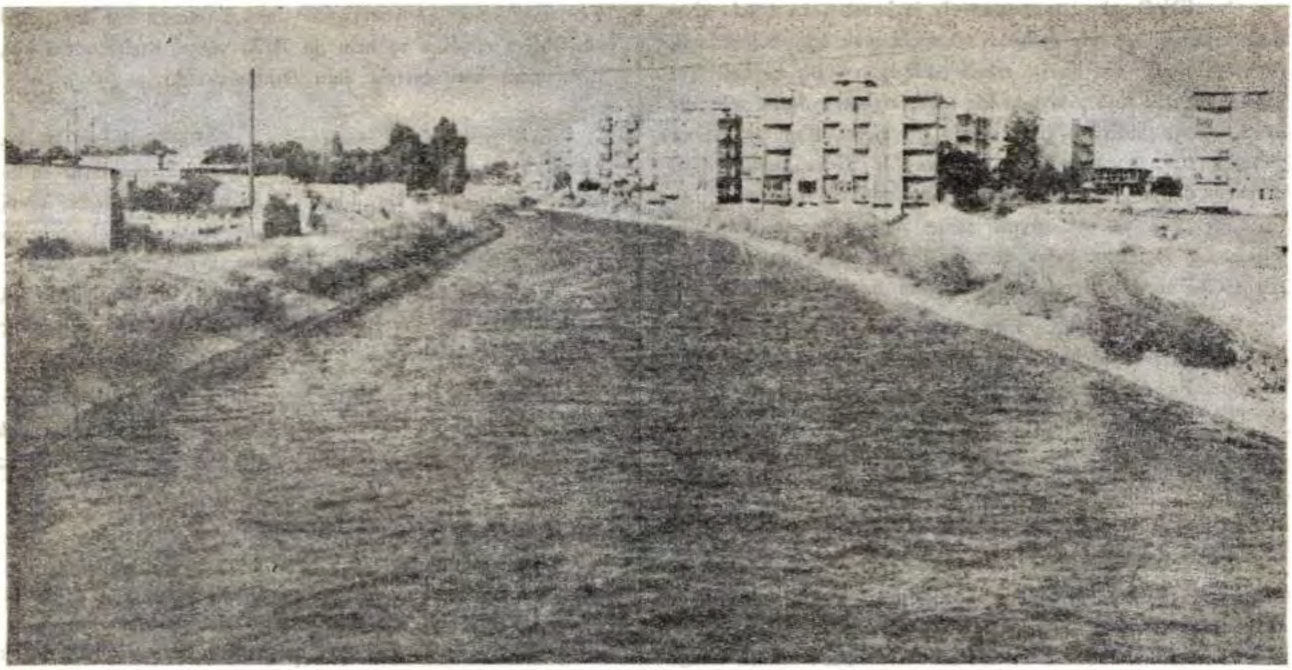
Yeryüzündeki her türlü hava, hücrenin başlıca unsuru olan S.'ya bağlıdır. Her tarafta çok bol bulunması sâyesinde termometrik derecenin çeşitli ağırlık ve ölçülerin standardı olmuştur.

Kimya ve fizik bakımından S. :

S.'yun yoğunluğu 1,0; erime 0°C, kaynama noktası, 760 mm basınçta 100°'dir. S.'yun en büyük yoğunluğu 4°'de 1,0, 0°'de, 0,999868, 25°'de 0,997071; 0°'deki buzun yoğunluğu 0,9168'dir. 0°'de ve 760 mm basınçta 1 litre doymuş S. buharının ağırlığı 0,5974 g olup, 0°'deki havanın 1 kabûl edilmesi hâlinde yoğunluğu 0,624, kritik sıcaklığı 374,1°, kritik basıncı 217,5 atmosfer, kritik yoğunluğu 0,324'tür. S. buharının litre ağırlığı 18,31 mol. ağırlığı verirken H_2O formülünün mol. ağırlığı 18,02 olması, küçük bir miktar S. buharının, muhtemelen, $(H_2O)_2$'ye polimerize olması ile izah edilebilir. Organik çözeltilerde bulunan S., $(H_2O)_2$'den oluşmaktadır.

STÜDYO : Bir senfoninin S.'da ses kaydını gösteren bir sahne

SU : Hayatın temel unsuru olan sudan biraz daha fazla yararlanabilmek için, büyük ölçüde sulama işlerine başvurulmaktadır. İşte 200 000 hektara yakın bir alanı sulayan aşağı Seyhan sulama sisteminden bir görünüş

Kimyevî bakımdan temiz S.'yun kesin bileşimi, ağırlık analizi yolu ile, bakır oksidin, hidrojen tarafından redüksiyona tâbî tutulması ve sonuçta bakır ve S.'yun oluşması $Cu0+H_20 \rightarrow Cu+H_20$ ile gerçekleşmiştir. Bu arada S.'da oksijen oranının % 88,864, hidrojende ise % 11,136 olduğu tesbit edilmiştir; bu demektir ki 0:H = 16,000 : 2,016. Kesin gaz ölçme deneyleri, 2 hacim hidrojen ve 1 hacim oksijen, oksihidrojen gazı reaksiyonu ile 2 hacim S. buharı (her şey 0°C ve 760 mm basınca göre hesaplanmak şartıyle) oluştuğunu göstermiştir. Her S. buharı molekülünün, en azından, 1 oksijen atomu ihtiva etmesi gerektiğinden, 1 hacim oksijen içindeki her oksijen molekülü 2 oksijen atomundan oluştuğu sonucuna varılmakta ve böylece, izleyen reaksiyon eşitliğine varılmaktadır : $2H_20+0_2 \rightarrow 2H_20$.

H_20'nun atom ağırlıkları toplandığı zaman S. için molekül ağırlığı olarak 18,016 elde edilir. Gerçekte ise, oksijen izotopları 16,17 ve 18 ve de hidrojen izotopları 1 ve 2 bilinmekte olduğundan, olay çok daha karmaşıktır. H_20 molekülü içindeki her iki hidrojen atomu 105°'lik bir açı ile düzenlenmiş olduğundan H_20 molekülü, biri müsbet diğeri menfi elektrik yüklü bir dipol oluşturur. 0 atomu, menfî yüklü ucu oluşturmaktadır. Bu uç, kendine öz 2H atomundan başka 2H atomunun daha, komşu H_20 molekülünden kendine çekebildiğinden her 0 atomu, ideal durumda, 4H atomu ile çevrilmiş bulunmaktadır. 2H çekirdeğinden her biri, 0 çekirdeğinden 1,01 Ä değeri kadar uzaktır. Her iki H çekirdeğinin birbirine uzaklığı ise 1,53 Ä'dır. Saf S.'yun yalıtkanlığı ve iyonize edilme kabiliyeti çok azdır. S. bütün sıvılar arasında dielektrik sabitesi en yüksek olan sıvıdır.

S.'yun ana reaksiyon tipleri : 1) Bazı oksidasyon maddelerinin etkisi ile 0 oluşması (meselâ : $H_20+Cl_2 \rightarrow 2HCl+0$). 2) Redüksiyon maddelerinin etkisi ile H oluşması (meselâ : Sıcak $Fe+H_20 \rightarrow Fe0+H_2$). 3) Hidroliz. Yüksek sıcaklarda, S., birçok elementleri, doğrudan doğruya okside edebilir. Bu oksitlerle ise hidroksitler oluşturur ($CaO - Ca(OH)_2$, $SO_3 — H_2SO_4$, $P_20_5 — H_3PO_4$ gibi). Organizmalar için kaçınılmaz gereklidir, eritme kabiliyeti sâyesinde birçok kimyasal ve kolloid - kimyasal hücre reaksiyonlarına imkân verir. Yetişkin insanların ortalama S. muhtevası % 60 - 70, günlük ihtiyacı 35 g/kg'dır. Damıtık S. veya yağmur S.'yu, osmotik basıncının düşük olması dolayısıyle içme S.'yu olarak elverişli değildir. İyi bir içme S.'yu. litrede 600 mg ve daha fazla çözelmiş tuzlar, kalsiyumbikarbonat ve benzerlerini ihtiva etmeli, tamamiyle berrak ve yumuşak olmalıdır.

S.'yun yumuşaklığı, daha doğrusu sertliği, S.'da mevcut alkali toprak, kalsiyum (kireç) ve magnezyum miktarının tayinine imkân veren S. sertlik derecesinin tesbiti ile olur. Bir sertlik derecesi, 1 000 literede 10 g kireç muhtevasına tekabül eder. Sert S.'yun eksik tarafları : yıkamada fazla sabun tüketimi, kuru baklagilleri yumuşak pişirememek, buhar kazanlarında kireçlenme vs. olaylardır. Sert S.'yu yumuşatmak için, içine sodyumbikarbonat, sönmüş kireç veya permutit katılır.

Atmosferdeki S. miktarı oldukça fazladır. Goranson'a (1931) göre, deniz, göl, akarsu ve atmosferdeki toplam S. miktarı $1{,}64.10^{18}$ t tahmin edilmektedir.

S., ev işlerinde : içme, yemek pişirme ve yıkama işlerinde, tarımda, sulama işlerinde; ulaştırmada : S. yolları olarak, endüstride : enerji üretici olarak, ayrıca S. ürünleri ihtiva etmesi bakımından hayâtımızın en önemli unsurlarından birini teşkil eder.

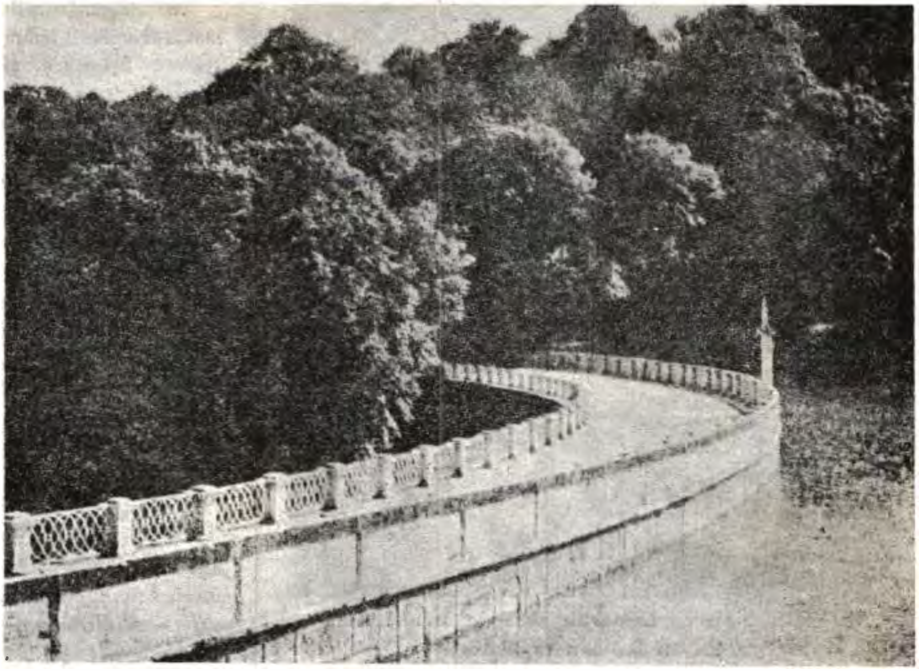
S.'yun kimyevî birleşimini ilk defa James Watt (1783) tesbit etmiştir. (E. E.)

Tıp bakımından S. :

İnsan vücudundaki S. oranı yağ dokusu oranına bağlı olarak değiştiği gibi yağ çağlarına göre de değişir. Meselâ, anne karnındaki çocukta % 94, süt çocuğunda % 80, yetişkinde % 70, yaşlılarda % 65 - 56 oranında S. vardır. Yağlı dokularda su oranı düşüktür.

Vücutta S. üç ayrı yerde bulunur. 1 — Damar içinde, 2 — Dokularda, 3 — Hücre içinde.

70 kiloluk bir şahısta ortalama 3 200 cc kan plazması vardır. Bunun 3 000 cc'si S.'dur. Dokulardaki S. miktarı 9 litre kadardır. Hücre içi S. miktarı ise vücut ağırlığının % 40'ıdır.

SU : Sudan geniş ölçüde yararlanabilmek için, biriktirmek daima başta gelen yöntem olmuş, eski devirlerden beri bentler, havuzlar yapılagelmiştir. Burada Istanbul'daki târihî Sultan Mahmud bendi görülüyor

S. besinlerle veya içilmek suretiyle, bazı özel hâllerde enjekte edilen maddelerle vücuda girer. Bedene giren günlük S. miktarı kişiye, cinse, iklime göre 900 - 2 500 cc arasında değişir. Çalışıp terlemekle veya çok sıcak ortamda bulunmakla kaybedilen fazla miktarda S.'yu karşılamak için, günlük S. ihtiyâcı artar ve ağız yoluyla 10 - 15 litreye yükselebilir. Alınan besinlerden sebze ve meyvaların çoğunun % 90'ı S.'dur. Alınan besinlerin vücutta yanması sonucunda da S. ortaya çıkar, buna metabolik S. denir.

Ağızdan alınan S.'yun büyük bir kısmı ince barsaklarda, az bir kısmı kalın barsaklarda emilir.

S., vücut için gerekli bir maddedir. Susuzluktan ölüm açlıktan olana nazaran daha kısa zamanda vuku bulur. İnsan susuzluğa en çok bir hafta ve ortalama olark 3 - 4 gün dayanabilir. Vücut S.'yunun % 10 - 20 kadarı kaybedilince, hayat devam edemez, kadında S. miktarı erkeğe nazaran daha azdır. Eritici olması dolayısıyle hücre reaksiyonlarında temel madde S.'dur. S.'yun en önemli özelliklerinden birisi de ısı kapasitesinin yüksek olmasıdır. Bu sâyede beden ısısının pek az farklarla sabit tutulmasına hizmet etmiş olur.

Vücutta S. miktarı dar sınırlar içinde sabit tutulur. Fazla S.'yu dışarı atmak, doku S.'yu azalınca onu normal seviyeye ulaştırmak, çeşitli yollardan mekanizmalarla olur. Bu hususta barsaklar, akciğer ve böbreklerin fonksiyonu önemlidir.

S. ihtiyacı, susuzlukla kendini gösterir. Vücutta S. metabolizmasını ayarlayan hormonlar, hipofiz, böbrek üstü bezleri tarafından salgılanır. Bu hormonların yetersizliğinde idrara fazla çıkma veya idrarda azalma görülür.

Tam istirahat durumunda olan ve çevre ısısı 19° - 21°C'de bulunan sağlıklı yetişkin bir kişi için ortalama günlük S. ihtiyacı kg başına 27.3 g kadardır. Beden faaliyeti arttığı oranda S. ihtiyacı artar, tam istirahat hâlinde en azdır. İshal ve kusmalarda S. ihtiyacı artar.

S. noksanlığı olan kimselerde gözler çukura çökmüştür. Hâlsizlik ve susuzluk vardır. Deri kuru ve buruşuktur. İdrarın özgül ağırlığı artmıştır. (B. P.)

Eczacılıkta S. :

Eczacılıkta S. denilince damıtılmış distile S. anlaşılır. Günümüzde buna bir de demineralize S. ilâve edilmiştir. Kullanılış yerine göre, bu değişir.

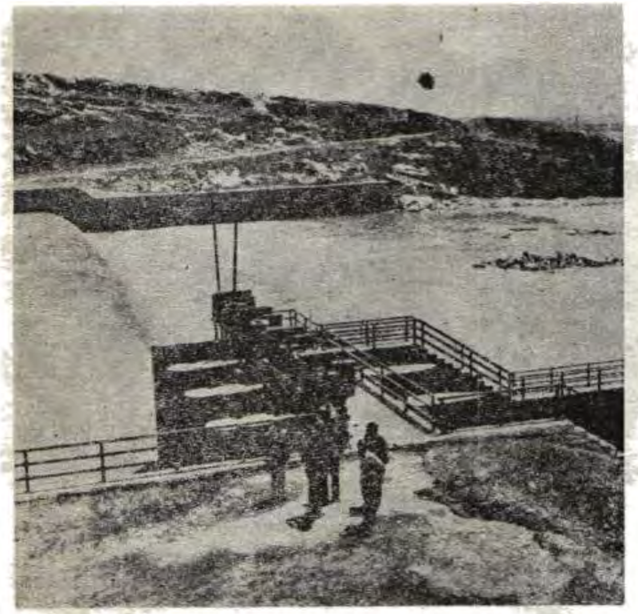
Damıtılmış S.'yun, steril distile S., enjeksiyonluk S. gibi şekilleri vardır. Bu değişik âletlerle distilasyonla (damıtma ile) elde edilir.

Damıtık S.'da; buharlaşma bakıyesi, PH kalsiyum, sülfat, klor, ağır metal, organik madde, amonyak, karbondioksit, bikarbonat, nitrat, silisyum dioksit, bakır aranır. Steril distile S.'da bunlardan ayrı olarak, sterilite testi ve pirojen testi yapılır.

Demineralize S. ise, tabiî S. içinde mevcut iyonların bazı maddelerle giderilmesiyle elde edilir. Bunun için, tabiî anorganik iyon değiştiriciler kil, bentonit, sun'i aluminatlar (permutit, zeolit) kullanılır. Organik iyon değiştiriciler ise, katyonik ve anyonik olmak üzere, ikiye ayrılırlar. Bunlar, muhtelif metodlarla birlikte kullanılarak suyu iyonlarından kurtarırlar.

Hukuk bakımından S. :

1) Devletler hukukunda, bir ülkenin egemenlik alanına giren karasuları, iç denizler ile büyük göl ve nehirler. Prensip olarak kapalı iç deniz ve akarsularda devlet tam bir hüküm ve tasarruf yetkisine sahiptir. Ancak milletlerarası boğaz, geçit ve nehirler üzerindeki yetkileri antlaşmalarla sınırlandırılmıştır. Devletin egemenliği altındaki S.'lar, ülkenin millî serveti sayılır ve özel mülkiyete konu olamazlar. Ancak özel ve tüzel kişilere devletçe deniz ürünlerinden yararlanmak, dalyan ve voli kurmak için ruhsat verilebilir. Eski yararlanma haklarını tanımak veya kaldırmak, ruhsat vermek veya ruhsatı iptal etmek devletin takdirine bağlıdır. Bk. DENİZ HUKUKU, BOĞAZLAR REJİMİ, KARA SULARI.

SU : **On binlerce hektarlık arazinin sulanmasını sağlayan Batman regülatörü**

2) İç hukukta topraktan çıkan durgun ve akar S.'lar. Bu S.'ların genel statüsü, 4/4/1926 gün ve 743 sayılı "Türk Medenî Kanunu" ile düzenlenmiş bulunmaktadır (Md - 679-685). Ayrıca sulama hakkında 1 şubat 1329 (1913) tarihli "Ameliyyât-ı İskaa'iyye İşletme Kanûn-u Muvakkat-i", 28 nisan 1926 gün ve 831 sayılı "Sular Hakkında Kanun", 10 haziran 1926 gün ve 927 sayılı "Sıcak ve Soğuk Maden S.'larının İşletilmesi ve Kaplıcalar Hakkında Kanun", 25 aralık 1926 gün ve 2895 sayılı "S.'lar Kanununa Müzeyyel Kanun", 14 ocak 1943 gün ve 4373 sayılı "Taşkın S.'lara ve S. Baskınlarına Karşı Korunma Kanunu", 9 mayıs 1960 gün ve 7478 sayılı "Köy İçme S.'ları Hakkında Kanun", 16 aralık 1960 gün ve 167 sayılı "Yeraltı S.'ları Hakkında Kanun" ile 3 temmuz 1968 gün ve 1053 sayılı "Ankara, İstanbul ve Nüfusu 100 000'den Fazla Şehirlerde İçme, Kullanma ve Endüstri S.'yu Temini Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Ancak mevzuatın dağınıklığı ve S. rejimini modern ihtiyaçlara göre düzenleyen bir kanunun bulunmaması yüzünden S. hukukumuzu sistematik olarak incelemek çok zor olmaktadır. Bu mevzuata göre iç S.'ları a) kaynak S.'ları, b) akarsular, c) yeraltı S.'ları, d) umumî kuyular, e) vakıf S.'ları, f) maden S.'yu ve kaplıcalar, g) köy içme S.'ları ve h) taşkın S.'lar olmak üzere, sekiz bölüme ayırmak gerekmektedir.

a) *Kaynak S.'ları :* Bunlar kendiliğinden veya insan gayretiyle toprak yüzüne çıkan S.'lardır. "Türk Medenî Kanunu" nun 679. maddesi : "Kaynak, arzın mütemmim bir cüz'ü olup mülkiyeti, kaynadıkları toprağın mülkiyetiyle beraber iktisap olunur. Başkasının arzındaki kaynaklardan istifade, irtifak hakkı olarak, tapu siciline kayıt ile tesis olunur" denmektedir. Söz konusu kanunun 644. maddesi, fk. 2 de : "Kanunî takyitler müstesna olmak üzere, gayrımenkûl mülkiyeti yapılan ve dikilen şeyleri ve kaynakları dahî şâmil olur" ibaresi kullanılmıştır. Buna göre kaynaklar bulundukları toprağın mülkiyetiyle birlikte iktisap ve devredilebilirler. Ancak mâlik kaynağı kiraya vermek, üzerinde aynî haklar tesis etmek yetkisine sahiptir. Açılmış kuyular da kaynak hükümlerine tâbîdir.

b) *Akarsular :* Bu S.'lar bir veya bir çok kaynaktan çıkmakla beraber, bulundukları yerde tutulamayacak bolluk ve şiddette fışkırarak, akıp giden S.'lardır. Bulundukları gayrımenkûlün sınırını aşarak geniş toprakları sulayan akarsular, özel mülkiyete konu teşkil edemez. Bunlar, devletin hüküm ve tasarrufu altında olup, şahısların bunlardan ihtiyaçları ölçüsünde yararlanma hakları vardır.

c) *Yeraltı S.'ları :* Bu S.'lar toprağın derinliklerinde bulunan geçirimsiz bir tabakada biriken ve fışkırma noktası denen bir yerden yeryüzüne çıkan veya çıkarılan S.'lardır. Bu S.'lar kaynak veya kuyu statüsünde değildir, özel mülkiyete konu olamaz, devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. "Medenî Kanun"un 679. maddesinin 2. fıkrası : "Yeraltı S.'ları genel olarak menfaati umuma ait S.'lardır. Bir arza mâlik olmak, onun altındaki S.'ya mâlik olmayı tazammum etmez." diyerek, bunu açıkça belirtmiş, ayrıca bu S.'ların arama ve işletme şekli de, 167 sayılı "Yeraltı S.'ları Hakkında Kanun" ile düzenlenmiştir.

d) *Umumî kuyular :* Bunlar, devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan arazi üzerinde açılmış kuyulardır. Bunlar üzerinde şahısların mülkiyet hakkı söz konusu olamaz; ancak yararlanma hakları tesis edilebilir.

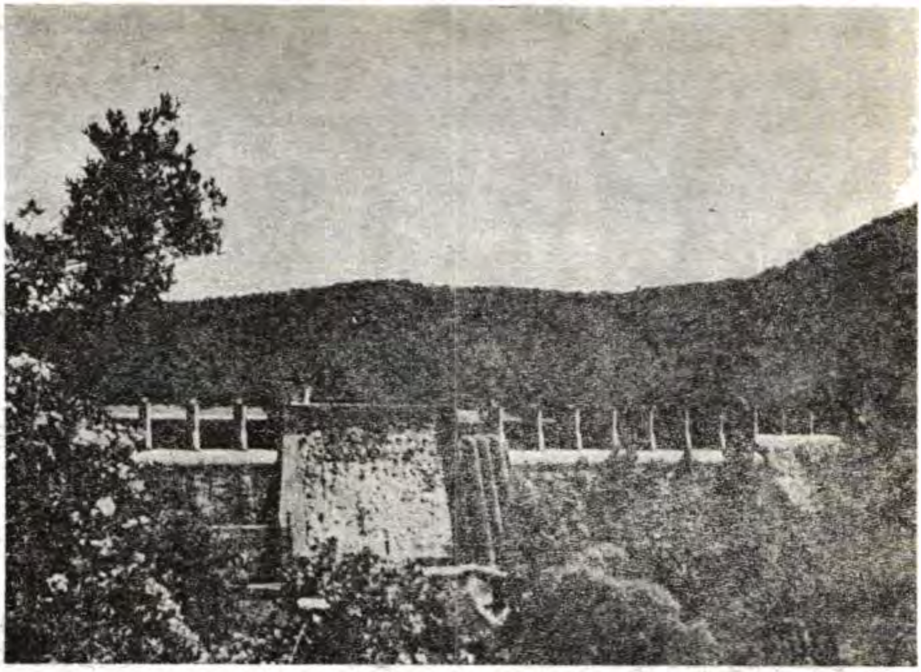
e) *Vakıf S.'ları :* Bunlar, vakfedenin koyduğu şartlar dâhilinde kamunun yararlanmasına sunulmuş olan S.'lardır. 831 sayılı "S.'lar Hakkındaki Kanun"un ikinci maddesi gerek vakıf, gerek başka şekilde vücûde getirilmiş olsun, kamunun yararlanmasına mahsûs olarak, şehir, kasaba ve köylere ulaştırılmış bulunan S.'ların idâresinin bundan böyle her türlü kurum ve gelir kaynaklarıyla birlikte belediye ve köy ihtiyar kurullarına devredilmiş olduğunu, ancak daha önce ve mahallî idârelerle belediye tarafından sözleşmeye bağlanmış olan S.'ların eski sözleşmeye göre; eski vakıf S.'larının da vakıflar idâresi ve mütevellileri tarafından idare edilip gelir hisselerinin belediye ve köy idare kurullarına teslim edileceğini belirtmiştir.

f) *Maden S.'yu ve kaplıcalar :* Bunlar 927 sayılı kanuna tâbî olan üstü açık ve kapalı içmeye ve yıkanmaya mahsûs sıcak ve soğuk S. kaynaklarıdır. Bu S.'lar da devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğundan, üslerinde özel mülkiyet tesis edilemez; ancak devlet bunların işletme hakkını izin verdiği şahıslara tanıyabilir. Anayasa Mahkemesi'nin 16.2.1965 gün ve E. 963/126 K. 965/7 sayılı kararı da bu hususu doğrular mahiyettedir.

g) *Köy içme S.'ları :* Bu S.'lar 7478 sayılı "Köy İçme S.'ları Hakkındaki Kanun"a tâbî olan ve köylere Devlet Su İşleri Müdürlüğü'nce sağlanan S.'lardır. Bu kanunun 11. maddesine göre, umuma ait S.'lar ile hususî kanunlarla köye ve köylere devir ve tahsis edilmiş veya köyün veya köylerin ötedenberi intifaında bulunmuş olan S.'ları köyün, köylerin veya meskûn mahallerin içme S.'yu ihtiyacına göre tevzie, kısmen veya tamamen başka köyün, köylerin veya meskûn mahallerin ihtiyacına tahsis etmeye veya tahsis şeklini değiştirmeye Devlet Su İşleri Müdürlüğü yetkilidir. S.'yun bir veya birkaç köye aidiyetinin evvelce ferman veya mahkeme ilâmı gibi vesikalara bağlanmış olması, bu madde hükmünün tatbikine mâni değildir.

h) *Taşkın S.'lar :* Yüksek seviye göstererek, civarını S. baskınına uğratabilecek genel veya özel kapalı veya akar S.'lardır. 4373 sayılı kanuna göre taşkın S.'larla kenar ve setlerin yıkılma ve yarılma tehlikesine mâruz bulunması veyâ

yakın arazinin S. baskınına uğraması hâlinde, olayın vuku bulduğu mahallin en büyük mahallî memurunun emriyle tehlike ile karşılaşan köy ve kasabaların 16 yaşını bitirip 50 yaşını doldurmamış bulunan bütün erkekleri, ellerinde bulunan ve yıkıntıları düzeltmeye yarayacak her türlü âlet, edevat, malzeme ve vasıtalarla tehlike yerine yardıma koşmaya ve gösterilen işlerde çalışmaya mecburdur (Md. 6). Kanun, ayrıca S. baskınlarını önleme ve istimlâk hakkında hükümler ihtiva etmektedir. Ancak 4373 sayılı kanunun 15.5.1959 gün ve 7269 sayılı "Umumî Hayata Müessir Âfetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun"a aykırı hükümleri, bu kanunun 51. maddesinin (b) fıkrasıyla kaldırılmış bulunmaktadır. (E. K.)

SU : Istanbul'un su ihtiyacının büyük kısmı Terkos gölünden sağlanır. Resimde Terkos bağlaması görülüyor

SU, Mükerrem Kâmil (doğ. Bursa 1906-), romancı. Istanbul'daki ilköğreniminden sonra, Çapa Kız Öğretmen Okulu'nu 1922'de bitirdi. Edremit, Burhaniye ve Balıkesir ilkokullarında öğretmenlik yaptı. 1936'da Gazi Eğitim Enstitüsü'nün edebiyat bölümünü bitirdi. Balıkesir lisesinde uzun yıllar öğretmenlik yaptı. Ankara radyosu çocuk saati program şefliğinin yanı sıra Ankara'da yayınlanan *Tasvir* gazetesine de fıkralar yazdı. Yayınlanış sırasına göre belli başlı eserleri : *Sevgim ve Istırabım* (1934), *Bu Kalb Duracak* (1935), *Dinmez Ağrı* (1937), *Sus Uyanmasın* (1939), *Istranca Eteklerinde* (1939), *Çırpınan Sular* (1941), *Ateşten Damla* (1942), *Sızı* (1943), *Bir Avuç Kül* (1944), *Uyuyan Hâtıralar* (1944), *Kaybolan Ses* (1945), *İnandığım Allah* (1946), *Bir Avuç Hâtıra* (1947), *İhtiras* (1948), *Gençliğimin Rüzgârı* (1955), *Özlediğim Kadın* (1959), *Aynadaki Kız* (1962), *Ayrı Dünyalar* (1964), *Günah Yolu* (1973), *Ata'nın Romanı* (1977). Eşi Kâmil Su, tanınmış bir târih yazarıdır.

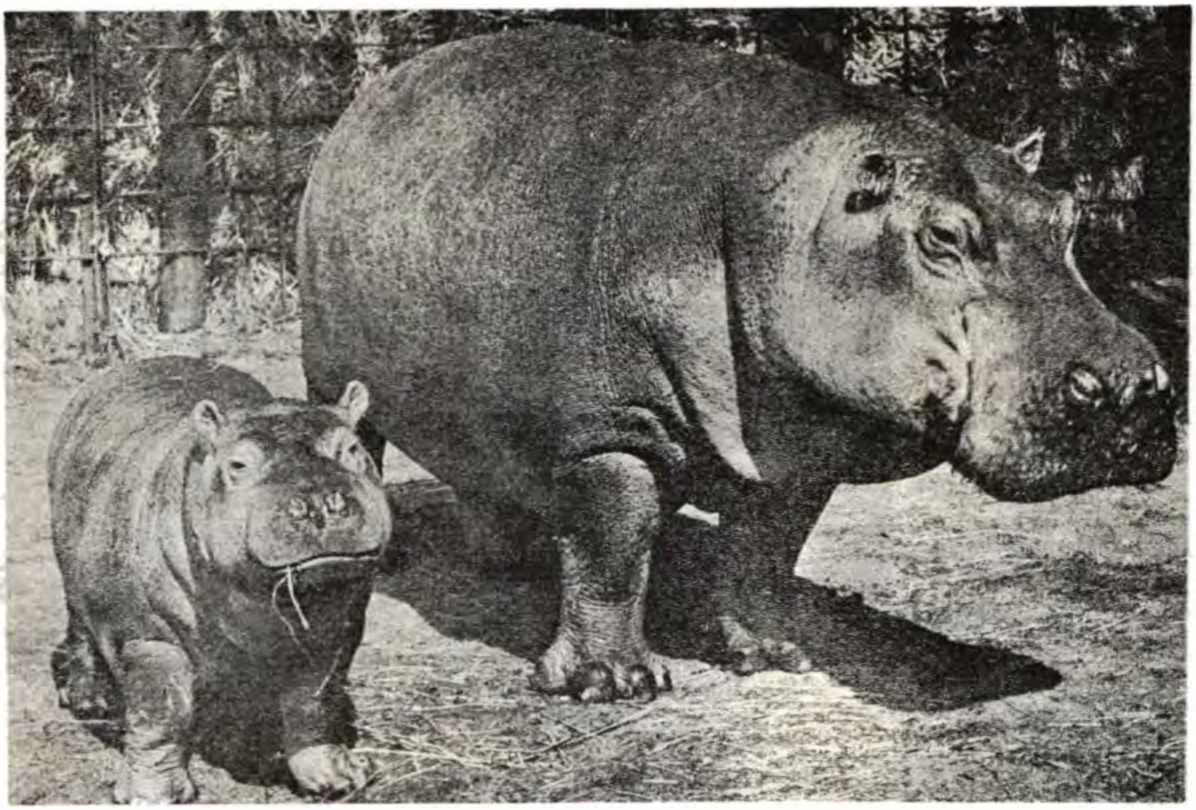
SU ASKISI, *Charophyceae* familyasından çok hücreli bir alg türü. Bu bitkinin tallusları şamdan şeklinde dallanmıştır. Bundan dolayı su şamdanları veya âvizeleri olarak da bilinir. Yan dalları düğümlerde çevresel dizilmiştir, düğümler seyrektir. Düğüm araları düğümden çıkan korteks tüpleriyle örtülüdür. Alt ve üst düğümlerden çıkan bu tüpler düğüm arasının ortasında kıvrık bir çizgi oluşturacak şekilde birleşirler. Ana eksen toprağa rizoidlerle bağlanmıştır. Tatlı sularda, göl ve dere kenarlarının sığ yerlerinde, bataklıklarda 30 cm kadar yükseklikte açık yeşil renkli yoğun çayırlar teşkil ederler. Eşeyli olarak oogami ile üreyen bu algin tallus hücrelerinin selüloz yapısına çok miktarda kireç iştirak eder.

SU AYGIRI *(Hippopotamus amphibianus)*, çift parmaklılar takımının hipopotamgiller familyasından, göl ve nehirlerde yaşayan çok iri bir hayvan. Hipopotam kelimesi Yunanca'dan alınma olup "nehir atı" anlamına gelir. Daha çok "S. A." adıyla tanınmaktadır. Hacimli ve toparlak bir vücudu vardır. Bacakları çok kısadır. S. A.'nın burun delikleri ile gözlerinin stratejik bir yeri vardır. Burun delikleri önde, burun tepesindedir. Ufak, fakat dışarı doğru fırlamış gözleri başın önünde ve hayli yüksektedir. Yassı suratının tepesi suyun yüzünde kaldığı için, hayvan yüzerken nefes alabilmekte, aynı zamanda etrafını da görebilmektedir. Ufak ve yuvarlağa yakın kulakları gözlerin arkasında ve başın gerisindedir.

S. A. tarih öncesi devirlerde Avrupa'da yaşardı. O zamanlar İngiltere'de Londra yakınlarında da S. A.'na rastlanmaktaydı. Fakat bu hayvanlar zamanla Afrika dışındaki her yerde yok oldular. Bugün, Senegal ve yukarı Mısır'dan Natal'a kadar Afrika'da yaşar. Soylarının tükenmemesi için elden gelen her şey yapılmaktadır. S. A. âilesi pek kalabalık değildir. Adi S. A. ile küçük Nil aygırı bu familyayı meydana getirir. S. A., bir zamanlar Afrika'nın büyük gölleriyle akarsularının çoğunda bulunurdu, fakat bugün Zulu ülkesinin güneyinde rastlamak mümkün değildir. Timsahla kaynaşan sularda rahat rahat yaşayabilmektedir. Güçlü timsahlar için bile korkunç bir düşman olabilir. Köpek dişleri timsahın kalın derisini bir ısırışta yarabilir. S. A., içinde bulunduğu suyun tuzlu veya acı olmasına aldırmaz. Pek hızlı ve usta bir yüzücü sayılmaz. Vücut yapısı, suda ağır ağır ilerlemesine ve sığ suların dibinde gezinirken kesici dişlerinin yardımıyla su bitkilerini kökleriyle birlikte koparmasına elverişlidir. Bir nehrin yukarı boyları yönünde yüzerken kuvvetli akıntılara karşı koyabilecek güçte bir yüzücüdür.

S. A., en çirkin görünüşlü hayvanların arasında yer almakla beraber, yakından bakıldığı zamanlar ilgi çekici bir yaratıktır. İri görünümü ile insanı etkiler. Bir S. A. dört ton ağırlığında olabilir.

S. A.'nın kesici ve köpek dişleri çok iridir. Bunların keskin kenarları, ağız açılıp kapandıkça alt ve üst çenelerdeki dişlerin birbirine sürtünmesiyle bilenir. Alt köpek dişleri 2-2,5 kg ağırlığında ve 60-61 cm uzunluğundadır. Bu iri

SU AYGIRI ve yavrusu

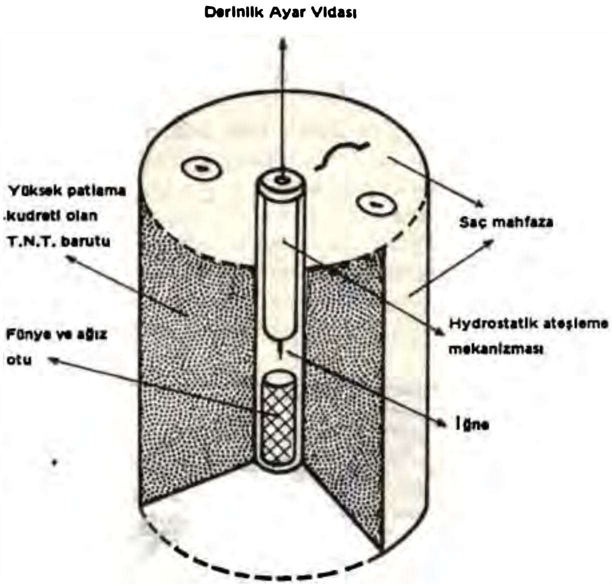
kitlenin yarısından fazlası, diş eti hattının altında kalmaktadır. Orak biçimindeki dişler, hayvanın besinini teşkil eden yüksek kamışları, otları ve su bitkilerini kesmeye çok uygundur. Kesici dişlerinin ayrıca bir fildişi kaynağı olmak bakımından değeri vardır. Bir hayvandan 7 kg'dan fazla diş elde edilebilmektedir (Bununla beraber S. A. dişlerinin fildişisi sağlam değildir. Sıcak ile soğuğun meydana getirdiği genişleme ve büzülme hareketlerinin etkisiyle kolay çatlar).

Yavru S. A.'ları, yirmi otuz başlık sürüler meydana getiren arkadaş canlısı hayvanlardır. Fakat çiftleşme zamanlarında erkekler vahşileşir ve dişilere sahip olabilmek için aralarında vahşice boğuşurlar. Bu boğuşmalar çok defa, keskin kesici dişleriyle birbirlerinin derilerinde 7 - 8 cm'lik yaralar açılmasıyla sona erer. S. A. yılda bir kere çiftleşir. Dişi, sekiz veya dokuz ay sonra karaya çıkarak tek yavrusunu bir kamış yatağının içinde doğurur. Yavru S. A. doğduğu zaman yaklaşık 50 kg ağırlığındadır. Yürümeyi öğrenmeden önce yüzmeyi bilir. Annesinden suyun içinde meme emer. Yavru, yavruluk zamanında suda annesinin sırtında yol alır. Yavru S. A. süt emmek için gerek sığ suda, gerekse karada ayağa kalkmak zorundadır. Yeni doğmuş S. A.'na meme emdirinceye kadar hayvanat bahçesi bakıcıları hayli uğraşmak zorunda kalmaktadırlar.

SU BALDIRANI, maydanozgiller, şemsiyeçiçekliler familyasından, Avrupa, Kuzey Asya ve Kuzey Amerika'nın mutedil bölgelerinde su kenarı ve bataklıklarda yetişen çok yıllık, otsu zehirli bir bitki. Etli rizomu enine olarak bölmelere ayrılmıştır. Yaprakları sarmal dizilişli, parçalı, okrealı (kın), çiçekleri erdişi, şemsiye durumunda. Meyva iki merikarpa ayrılan şizokarp. Kökleri sikutoksin ve uçucu yağ ihtiva eder. Epilepsiye karşı kullanılır.

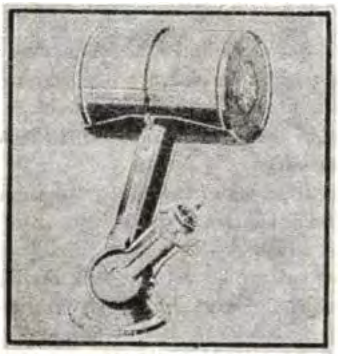
SU BOMBASI (İng. *Depth charge*), su altında bulunan denizaltı gemilerini imha maksadı ile kullanılan bir silâh.

I. Dünya Savaşı başlarında denizaltı gemileri ile mücadele etmek için top, makineli tüfek ve mahmuzlamadan başka bir silâh mevcut değildi. Alman denizaltı gemilerinin başarıları karşısında İngiltere ana vatan filosu komutanı Amiral Jellicoe, denizaltıları su içinde iken tahrip etmek üzere yeni bir silâha lüzum görmüş ve Admiralty'nin ordonat uzmanlarından böyle bir silâhın meydana getirilmesini istemişti. Yapılan araştırmalar ve çalışmalar sonunda istenilen derinlikte patlamak üzere ayarlanabilen, yüksek paralama kuvvetini hâvî S. B.'ları meydana getirildi. Demir saç levhalardan silindir şeklinde meydana getirilen bombaların içinde 135 kg ağırlığında trotil bulunuyor ve bu barut hidrostatik bir mekanizma ile ateşleniyordu. Mekanizma üzerinde bombanın 17 ilâ 170 m'ye kadar derinliklerde patlamasını mümkün kılan bir ayar tertibatı vardı. Bombalar gemilerin kıç taraflarına yerleştirilen düşürme tertibatından denize yuvarlanarak veya güvertelerin münasip yerlerine monte edilen bomba toplarından bordalar istikametinde atılabilirler. Uçakların da denizaltı avcılığına iştirakleri lüzumlu görülünce, içerisinde 85 kg patlayıcı madde bulunan daha hafif bombalar meydana getirildi. Havadan atılan bu bombaların baş taraflarına sivri bir külâh, kuyruklarına da kanatlar ilâve edildi. Uçak bombalarının ateşleme mekanizmaları ve derinlik ayarlama tertibatı gemi bombalarının aynı idi. Daha sonraları uçaklar büyümüş ve gemi bombalarını kullanmağa başlamışlardır. S. B.'ları gemi güver-

SU BOMBASI : Bir bombanın şeması

telerinde bunlurken tamamiyle zararsız bir durumdadır. Düşman mermi veya uçak bombaları bunlara isabet etse dahi patlamazlar. Bombaların patlaması için muhakkak herhangi bir derinliğe ayar edilmeleri ve su içinde bu derinliğe kadar inmeleri gerekir. Bombalar suya düştükten sonra, saniyede üç metre sür'atle dibe doğru inerler. S. B.'ları muhrip, firkateyn, korvet, karakol gemisi, avcı botu ve liman savunma botu gibi denizaltı mücadelesinde görev alan teknelerden kullanılırlar. Patlayan S. B.'nın 10 ilâ 13 m çapında bir sahası içindeki denizaltı gemisinde çok ağır hasar olur. Bu hasar, ya denizaltı gemisini batırır veya su yüzüne çıkmağa mecbur eder. Bu sahanın dışında fakat yakınında bulunan denizaltı gemileri hemen batmaktan kurtulurlar ise de, hücum etme kabiliyetlerini kaybederler ve onarılmak üzere üslerine dönmek mecburiyetinde kalırlar. Az uzakta olan denizaltı gemilerinde ise elektrik arızaları meydana gelir ve personelin morali bozulur. Dalmış bir denizaltı gemisine hücum ve S. B. atabilmek için geminin su altındaki yerinin çok iyi hesaplanması lâzımdır. Bu maksat ile I. Dünya Savaşı'nda hidrofon denilen ve pervane gürültülerini tesbit eden su altı dinleme cihazları meydana getirildi. Bu cihazlarla bir denizaltı gemisinin mevcudiyeti tesbi edilebildiği hâlde, hücum gemisinden olan ciheti ve mesafesi tâyin edilemiyordu. Pek çok çalışmalardan sonra cihet tâyinine muvaffak olundu, fakat gürültü çıkaran geminin mesafesini kestirmek mümkün olamadı. Bu sebepledir ki, I. Dünya Savaşı içinde tahrip edilen 178 Alman denizaltı gemisinden ancak 36 tanesi S. B.'ları ile batırılabildi. Bunlardan 6 temmuz 1916 tarihinde batırılan (UC 7) Alman denizaltı gemisi, hidrofonla yeri tesbit edilerek, S. B. ile batırılan ilk denizaltı gemisidir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra

SU BOMBASI : Bombayı atmaya yarayan top

büyük bahriyeler S. B. silâhı ile fazla alâkadar olmadılar. Yalnız bombanın hidrolik ile düşürme tertibatında değişiklikler meydana getirildi. İngiltere ve Amerikan bahriyeleri denizaltı gemilerinin su altındaki yerlerini tesbit cihazları üzerinde çalışmalara devam ettiler. Uzun çalışmalardan sonra İngiltere'de su altında bulunan bir denizaltı gemisinin pervane gürültüsünü, geminin cihetini, ve mesafesini tesbit edebilen bir cihaz meydana getirildi ve bu cihaza *esdik* adı verildi. Amerikalılar'da buna benzer bir cihaz meydana getirdiler ve *Sonar (sound navigation and ranging)* adını verdiler. Sulh zamanında yapılan tecrübelerde başarılı sonuçlar alındığından denizaltı avlayacak gemilere bu cihazlar monte edilmeğe başlandı. 1939 eylülünde İngiltere bahriyesi 165 muhrip ve 54 denizaltı avlama gemisine bu cihazları monte etmiş bulunuyordu. Amerikalılar 1941 yılında S. B. atma cihazlarında ve toplarında ıslâhat yaptılar, daha hafif bomba topları meydana getirdiler. Bu ıslâhattan sonra muhriplere daha fazla adette bomba topu monte edilebildi.

SU BOMBASI : Bir muhribin kıç tarafından atılan bombanın patlaması

S. B.'nın daha sür'atle dibe inebilmesini temin için daha sonra bombalara damla şekli verildi ve bu suretle bombanın 30 m'ye 8.6 saniyede inmesi sağlandı. 1942 yılında 300 kg şarjlı yeni bir S. B. meydana getirildi ve bu bombaya T. N. T. yerine Torpex denilen patlama kuvveti çok fazla bir barut konuldu. S. B. taşıyan denizaltı avcı gemileri düşman denizaltı gemilefri ile *sonar* teması kurduktan sonra bombalarını geminin kıç tarafından atabilmek üzere, manevra yaparlar; bu manevra esnasında düşmanla temas kesilir. Bombaların temas kesilmeden evvel atılabilmesini temin için 1942 yılında *hedgehoc* denilen ve gemilerin baş taraflarından 24 bombayı birden atan yeni bir S. B. tipi meydana getirildi. Bu silâhın ağırlığı fazla olduğundan daha küçük tekneler için 8 - 10 bomba atan *mouthtrap* adı verilen daha hafif silâhlar meydana getirildi. 1945 yılında İngiltere bahriyesi *squid* adlı, imha kuvveti daha fazla yeni bir silâh kullanmaya başladı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra denizaltı gemilerinin teknelerinde yapılan değişiklikler, su altı sür'atlerinin artması, daha derin sulara inebilmeleri, denizaltı gemisi *esdik* ve *sonar*larının mükemmelleştirilmesi, sakınma taktiğinin gelişmesi ve

bilhassa nükleer denizaltı gemilerinin vücuda getirilmesi bundan sonraki savaşlarda da denizaltı gemilerini yine ön planda bulunduracak ve bu gemilerle mücadele için tekrar S. B.'na ve diğer denizaltı imha vasıtalarına baş vurulacaktır. (V. Z. D.)

SU CEVİZİ, *Hydrocaryaceae* familyasından bir yıllık tatlı su bitkisi. Su kestanesi olarak da bilinmektedir. Yaprakları su üzerinde ve rozet şeklinde olup yaprak sapı şişkindir. Su içinde kalan yaprakları çok ince parçalıdır. Çiçekleri erdişi, çok simetrili, çanak ve taç yapraklar dörtlü, erkek organlar dört adettir. Ovaryum yarı alt durumlu, iki gözlü, her gözde tek tohum taslağı bulunur. Meyva dört adet sert boynuz taşıyan bir drupa'dır. Ekseriya süs olarak kullanılır. Avrupa'da ve memleketimizin göllerinde rastlanmaktadır.

SU ÇİÇEĞİ (Lat. *varicella*), çocukluk yaşlarında görülen, bütün deride ve ağız - boğaz mükozasında döküntüler hâlinde görülen, ateşli, çok bulaşıcı, virütik bir hastalık. Hastalık en çok ilkbahar ve kış mevsimlerinde görülür. Mutad olarak 20 yaşın altındaki kimselerde meydana gelir.

Su çiçeği üst solunum yollarında iltihap yapar. Buradaki hücreler içinde üreyen virüsler buradan kana dökülürler. Virüs kısa bir zaman da olsa havada kalır ve hava cereyanı ile nakledilebilir. Hastalık damlacık enfeksiyonu veya hava ile yahut da hastadan doğrudan doğruya bulaşır. Çok bulaşıcı olduğundan bir evin muhtelif katlarındaki çocuklar, muhakkak bir temas olmadığı hâlde, hastalığa yakalanabilirler. S. Ç.'nin kuluçka devri 14 - 20 gündür. Önce deride kırmızı döküntüler olur. Bunlar kabarır ve içleri su toplar. Bunlar iki gün içinde çatlarlar ve kabuklanırlar. Kabuklar 1 - 2 haftada düşerler. Döküntülerin birisi kaybolurken, diğeri çıkar. Döküntü devrinde kaşıntı vardır. Döküntülerin başlangıcında ateş 39 dereceye kadar çıkabilir, baş ağrısı, eklem ağrıları, bulantı olabilir.

Tedâvîde kaşıntıya karşı losyon, pudra, verilir; temizliğe itina edilir.

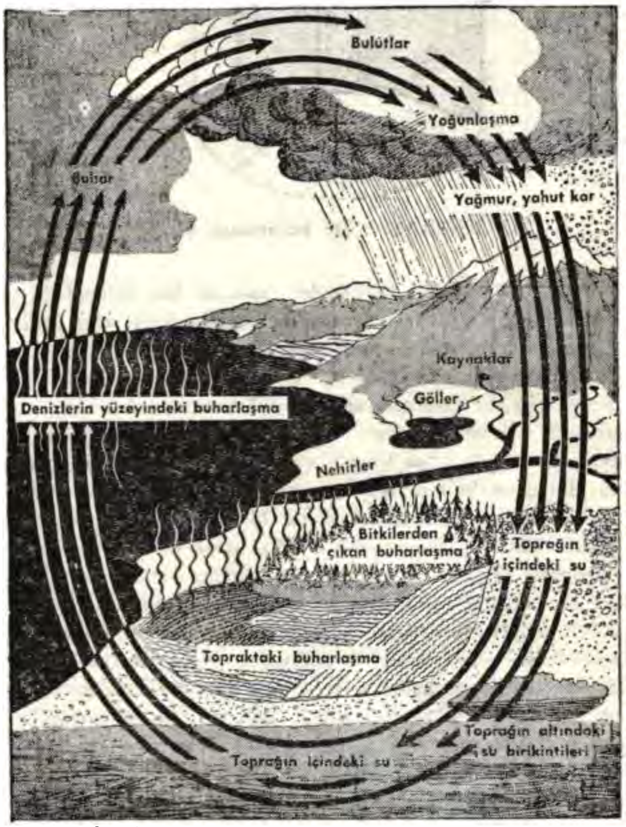
SU İLMİ, İDROLOJİ (Fr. *hydrologie*, İng. *hydrology*), yeryüzündeki sularla uğraşan ilim. Suların oluşu, devri; zaman ve mekân içindeki dağılışı: kimyevî ve fizik özellikleri; (canlı organizmalar da dahil olmak üzere) çevreye olan reaksiyonları bu ilmin uğraştığı başlıca konulardır.

S. İ. yeryüzündeki dağılışı ve hareketleriyle uğraşan başka ilimlerle de ilgilidir. Meselâ oşinografi (Fr. océanographie, İng. oceanography) yeryüzündeki suların % 97'si ile uğraşır. Okyanusların sathından buharlaşarak atmosfere giren su, S. İ. bakımından çok önemlidir; çünkü bütün kıtalardaki ve adalardaki tatlı suyun menşei odur. Oşinografinin S. İ.'ni ilgilendiren bir başka tarafı da, okyanusların sahiller ve nehir ağızlarındaki kıta sularına etkisidir. S. İ.'nin, konusu atmosfer olan meteoroloji ile de ilgisi vardır. Ancak, rutubetin, yağışların ve bunların tekrar atmosfere dönüşü de S. İ.'nin başlıca konularındandır.

Yüksek enlemlere ve yüksek yerlere yağan kar, kutup buzları ve buzullar şeklinde birikir. Bunlar yeryüzündeki suyun % 2'sini ihtiva eder. Himalayalar, Alp dağları, Kayalık dağları ve başka dağlardaki eriyen sular belli başlı nehir sistemlerini etkiler; bu bakımdan glasiyoloji (Fr. glaciologie, İng. glaciology) S. İ.'ne temel teşkil eden ilimler arasındadır.

Bütün çevrelerdeki sular aynı zamanda jeolojik bir etken olarak da kendini gösterir. Kayaları aşındırır, erozyona sebep olur, manzarayı değiştirir, insanlarla ilgili kirli şeyleri taşır; ve bunların muhtelif yerlerde birikmesine sebep olur. Bunlar idrolojik devrenin artıklarıdır ve çevreyi son derece etkilerler. İdrologlar, insanlar dolayısıyla tabiî sularda meydana gelen bu gibi değişiklikleri de inceleyip değerlendirirler.

Yeryüzündeki hayatın temeli olan tatlı suyun esası, karalara yağan kar ve yağmur sularından ibaretti. Yağışlar, suyu geçirme derecesine göre toprak tarafından emilir. Yüzey sularının toprak tarafından emilmeyen fazlası düz yerlerde veya topografik depresyonlarda birikir yahut düz yerlerden çevreye yayılır. Toprak tarafından emilen sular da atmosferde geri dönünceye kadar rutubet olarak toprakta kalır. Yahut yer çekiminin etkisiyle yerin derinliklerine inerek yeraltı sularına karışır.

SU İLMİ : Suyun tablattaki devrini gösteren şema

Suyun emilmesi, toprağın derinliklerine sızması, buharlaşması doğrudan doğruya ölçülemiyen vâkıalardır. Bunların miktarı kıyasla ve tahminle tesbit edilir. S. İ.'nin en büyük hedefi bunların kurallarını bulmak, ölçme metodlarını tesis etmektir.

Diğer taraftan yeraltı sularının ölçülmesi daha kolaydır. Çünkü bunları, kaynak veya sızıntı olarak yeryüzüne çıktıkları zaman tesbit etmek mümkündür. Bu gibi yerlerden alınan suların kimyevî ve fizik özellikleri de kolayca tesbit edilebilir. Bunların dışında yeraltı suları kuyularda toplanır. Buralarda toplanan suların hacmi de kuyuların seviyesinden tesbit edilebilir. Bu gibi araştırmalar sonunda yeraltı suları hakkında jeokimya ve jeofizik bakımından çok geniş bilgiler elde edilmektedir. Yeraltı suları idrolojisi yani jeoidroloji (İng. geohydrologie) bu verilerin tefsiri, yeni mefhumların formüllendirilmesi, suların mesâmatlı maddelerdeki hareketinin fizik prensiplerinin tesbîti ve bütün bunların isbâtı ile uğraşır.

İdrolojik devir : Atmosfer ile karalar, okyanuslar ve diğer su kitleleri arasındaki su alış verişine idrolojik devir denir. Bunu şu şekilde de ifade edebiliriz : İdrolojik devir okyanuslardan buharlaşarak atmosfere yükselen suların, kar veya yağmur olarak tekrar yağması ve akarsular vasıtasıyla denize dönmesidir. Ancak tam bir idrolojik devir aslında çok daha karmaşıktır. Bir defa, atmosfere yükselen su, sadece okyanuslardan değil, göllerden, nehirlerden, muhtelif su birikintilerinden ve nihayet karalardaki rutubetten yükselir. Ayrıca karlı mıntakalardaki süblimleşmeden, bitki ve ağaçlardaki rutubetten meydana gelen buharlaşmayı da hesaba katmak gerekir.

Yağışlar da çeşitli yollar takip edebilir. Yağışların çoğu okyanuslara olur ve okyanuslardan karaya geçer. Kara üzerine olan yağışların bir kısmı bitkiler tarafından tutulur veya yere düşmeden buharlaşır; bazıları karlı, buzlu alanlara düşer ve bir mevsimden binlerce yıla kadar değişen bir süre içinde buralarda kalır. Bir kısım sular da depolanma, toprağın derinliklerine sızma, kimyevî birleşikler meydana getirme suretiyle veya bitki ve hayvanların bünyelerinde bekletilir ve böylece atmosfere dönmesi gecikir.

Karalara düşen yağışlar akarsular hâlinde veya sıcak mevsimlerde karların erimesiyle hemen denize döner. Bu yolla hemen dönmeyenler toprağın içine süzülür. Bu suların bir kısmını bitki kökleri emer bazıları da yine yer altından süzülerek derelere, göllere ve denizlere döner.

Su, hayat ve endüstri için vazgeçilmez bir unsur olduğundan insanlar birçok yollarla idrolojik devri kontrolleri altına almak için daima gayret sarf edegelmişlerdir. Bunun en gözle görülür misâli yağışların yeterli olmadığı bölgelerdeki akarsuyun, baraj duvarlarının arkasında hapsedilmesidir. Bir başka misâl, yıllık yağışların azaltılması veya çoğaltılmasını sağlamak için bulutlara kuru buz veya gümüş iyodid enjekte edilmesidir. Ancak, hava durumuna bu şekilde müdahale ederek yüz güldürücü sonuçlar alınamamakla beraber, bazı meteorologlar, bu alandaki çalışmalar devam ettiği takdirde istikbalde yağışların kontrol altına alınmasının mümkün olacağına inanmaktadır.

İdrolojik devri etkileyecek diğer teşebbüsler yamaçlardaki çiftliklerde toprağı konturlu sürmek suretiyle suların akıp gitmesini önlemek ve toprak tarafından emilmesini sağlamak; su baskınlarını önlemek için bentler yapmak; baraj göllerini özel bir sıvı ile incecik kaplayarak normal buharlaşmayı önlemektir.

S. İ. araştırmalarının gelişmesi : Eski medeniyetlerin çoğu yeryüzündeki suların toplanması, depolanması ve dağıtılması ve su baskınlarından korunma husûsunda kendi şartları çerçevesinde oldukça ileri usûller geliştirmişti. Ayrıca, yine bir kısım eski medeniyetler, suların akışını ve hacmini ölçme hususunda da çalışmalar yapmıştır. İşte bu gibi çalışmalar, insanları bir takım teorilere bir takım kurallara götürdüğü zaman S. İ. başlamış oldu.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, Pierre Perrault, Edme Mariotte ve Edmund Halley, Paris'e yağan yağmur mikdarı, Seine nehrinin akışı ve Akdeniz'deki buharlaşma hakkında önemli araştırmalar yaptılar. Onların eseri, yüzyıllar önce Marcus Vitruvius Pollio'nun ortaya attığı fikri doğruladı, idrolojik devir anlayışı iyice gelişti.

XX. yüzyılda yeryüzündeki suların mikdar bakımından tavsifi, çok çeşitli ölçme usûllerinin gelişmesine yol açtı. Yağmur yağışlarının süresi ve yoğunluğu, biriken kar mikdarı, akarsuların taşıdığı su hacmi ve seviyelerinin ne olduğu, tabiî göllerin ve baraj göllerindeki su seviyesi, suda katı veya erimiş hâlde bulunan sedimanların terkibi, baraj göllerindeki buharlaşma gibi hususlar ilmin başlıca çalışma konularını teşkil etti. Bu konularda elde edilen bilgiler tahlil ve tefsiri tatbikî idrolojiyi (İng. *applied hydrology)* meydana getirir.

Yağmur yağışları, akan yağmur suları, suların birikmesi konularındaki çalışmalar, birçok yerlerdeki su faaliyetlerinin sevk ve idâresinde büyük destek olmaktadır (meselâ dağlardan akan kar suları ve bunların çoğaldığı sıralardaki su baskınlarının önceden tahmîni gibi). Oldukça uzun süre içindeki istatistik tahliller bu gibi olayların olup olmayacağının önceden kestirilmesini sağlar.

SU İŞLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, DSİ (Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü), enerji ve tabiî kaynaklar bakanlığına bağlı, katma bütçeli, hükmî şahsiyeti olan, 18.XII.1953 tarih ve 6200 sayılı kanun ile 22.2.1954 tarihinde kurulmuş bir genel müdürlük.

1948 ile 1953 yılları arasındaki dönemde su işlerinde bir takım prensipler konulmuş ve programlar bu prensiplere dayandırılmıştır. D.S.İ.'nin kuruluş amaçları su kaynaklarını geliştirmek gayesiyle taşkın kontrolu, içme, kullanma ve sanayi suyu temini, sulama ve drenaj, enerji üretimi, akarsu ve barajlar seyrüseferi, kirli suların kontrolu, akarsu ve göllerde balıkçılık ve avcılığın geliştirilmesi, turizm ve gezi yerlerinin kurulması, yer üstü ve yeraltı sularının zararlarını önlemek ve bunlardan çeşitli yönlerde faydalanmaktır.

D.S.İ.'nin başlıca görev ve yetkileri şunlardır :

1 — Taşkın sular ve sellere karşı koruyucu tesisler meydana getirmek,

2 — Sulama tesislerini kurmak, sulama sahalarında mevcut parsellerin tamamını veya aksamını gösterir harita ve planları yapmak veya yaptırmak ve icabı hâlinde kadastrosunu yaptırmak,

3 — Bataklıkları kurutmak,

4 — 1, 2 ve 3. fıkralarda yazılı faâliyetlerle ilgili olmak şartıyla sudan ve zaruret hâlinde yardımcı diğer kaynaklardan enerji istihsal etmek,

5 — Şehir ve kasabaların içme suyu ve kanalizasyon projelerini tetkik ve murakabe etmek,

6 — Akarsularda ıslahat yapmak ve icabedenleri seyrüsefere uygun hâle getirmek,

7 — Yukardaki fıkralarda yazılı tesislerin (çalıştırma, bakım ve onarım dahil) işletmelerini temin etmek,

8 — Yukardaki fıkralarda yazılı işlerle ilgili olmak üzere rasat, tecrübe, istatistik, araştırma ve her türlü istikşaf işlerini yapmak, ve toprağın cins ve karakterini, yetiştirilecek mahsül cinslerini ve elde edilecek ziraî, iktisadî faydaları ve verimlilik derecelerini tesbit etmek ve bu konularda gerekirse ilgili bakanlık ve müesseselerden faydalanmak, amenajman planları hazırlamak ve bunları temin edecekleri fayda ve ele alınmalarındaki zaruretlere göre seçmek, sıralamak, ve Bakanlığa teklif etmek,

9 — Yukardaki fıkralarda yazılı işlerin her türlü etüd ve projelerini yapmak veyâ yaptırmak (bunlardan 4. fıkra ile ilgili olarak yapılacak işlerde Elektrik İşleri Etüd İdâresi ile işbirliği yapar),

DSİ : Genel müdürlükçe yaptırılan sulama tesislerinden biri : Fethiye Kargı sulama kanalı

10 — Tesislerin yapılması hususunda her türlü malî imkânları araştırmak ve icabında ortaklıklar kurulmasını Bakanlığa teklif etmek ve Maliye Bakanlığı'nın muvafakat ve kefaleti ve İcra vekilleri heyeti kararı ile uzun vadeli iç ve dış istikrazlar yapmak.

Yukarıda sayılan vazifeleri yapmak üzere kurulan teşkilât; bir genel müdürün sevk ve idâresinde, merkezde merkez teşkilâtı ile merkez dışında bölge işletme müdürlüklerinden meydana gelir.

Genel müdürlük kademesi : Genel müdür, genel müdür başyardımcısı (2), genel müdür yardımcısı (2) ve büro müdürlüğünden meydana gelmiştir. Belirlenen faaliyetleri tasarlar. Programlar yapar. Teşkilâtın faaliyetleri için zamanında tedbîr alır. Cârî ve belirli hizmetleri görebilmek için teşkîlâtlanmayı temin eder. Koordinasyon ve murakabeyi sağlar. Her konuda son kararı ve talimatı verir.

DSİ meclisi : Genel müdürlükle ilgili konularda danışmanlık görevi yapar. Genel müdür veya muavinlerden birinin başkanlığında müşâvir ve murakıblar kurulu başkanı ve üyeleri, hukuk müşâviri ve daire başkanlarından kurulu ve zaman zaman toplanan bir kuruldur.

Danışma birimleri, organizasyon ve metod başmüşâvirliği: Teşkilâtın amaçları, görevleri, teşkilât yapısı, planlama, yöneltme, kontrol, personel, ikmâl sistemleri ve yöntemlerinin tamamını incelemeyi ve geliştirmeyi hedef alan incelemeler yapar. Uygulamada karşılaşılan planlama, teşkilâtlandırma, personel, denetim, ikmâl, haberleşme, yöntem v.s. alanlarda ilgili yönetim problemlerini inceler ve çözümü için tavsiyelerde bulunur. İş etüdleri, kompüter ve bilgi işlem ve etüdler, kadro kontrolu, insan gücü planlama, vazife analizi, iş değerlendirme dahil olmak üzere personel sisteminin geliştirilmesiyle ilgili araştırmalar, otomasyon ve mekanizasyonla ilgili etüdler, form kontrolu ve düzeni ile ilgili çalışmalar yapar. İş basitleştirme programları düzenler ve uygular. Tavsiye ve teşvik mükâfatı sistemi kurar ve işletir. Ekonomik ve sosyal araştırmaları da içine alan, en büyük âmir tarafından verilen öteki vazifeleri yerine getirir.

DSİ genel müdürlüğünün yaptığı çalışmalardan bazıları : Başlangıcından 1969 yılına kadar 537 779 km²'lik sahanın hidrojeolojik etüdü yapılmıştır. Planlama kademesindeki etüdlere 1966 yılında başlanmış ve 1975 yılı sonuna kadar 98 801 km² sahanın etüdü yapılmıştır. 1976 yılında 7 645 km² sahanın planlama kademesinde hidrojeolojik etüdü yapılmıştır. 1977 yılında toplam 6 500 noktada jeofizik ölçü alınmıştır. 1977 yılında 8 480 m planlama kademesinde hidrojeolojik etüdler için sondaj kuyusu açılması planlanmıştır. 1975 yılı sonuna kadar yapılan rezerv hesapları sonunda tesbit edilmiş olan faydalanılabilir rezerv miktarı 9 310 000 m³/yıldır. Türkiye'nin tahmin edilebilen bütün yeraltısuyu rezerv kapasitesi, 9.4 x 10^9 m³/yıl olup, ortalama 500 000 ha. arazi yeraltısuyu ile sulanabilmektedir.

Büyük su işleri planlama faliyetlerini iki kademede ele almak mümkündür :

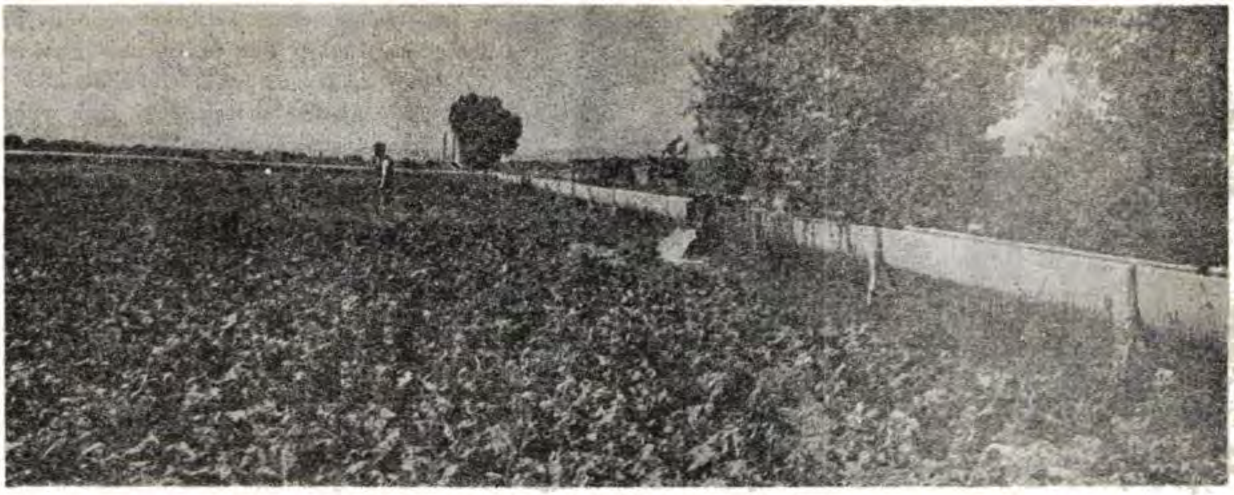
1) Münferit ve müteferrik su işleri; bu çalışmaların belirli özelliği, menba ve mansap şartları bakımından küçük saha içinde yapılabilmesi, gerçekleşmesi için gereken yatırımın az olması, buna karşı tesislerin inşasından beklenen faydaların kısa zamanda elde edilebilmesidir. 1979 mali yılında 477 adet müteferrik su işi programlanmış ve bu işler için 1979 yılı bütçesinden 900 000 000 lira ödenek ayrılmıştır. Bunun 578 871 000 lirası harcanarak, % 64'lük bir gerçekleşme temin edilmiştir.

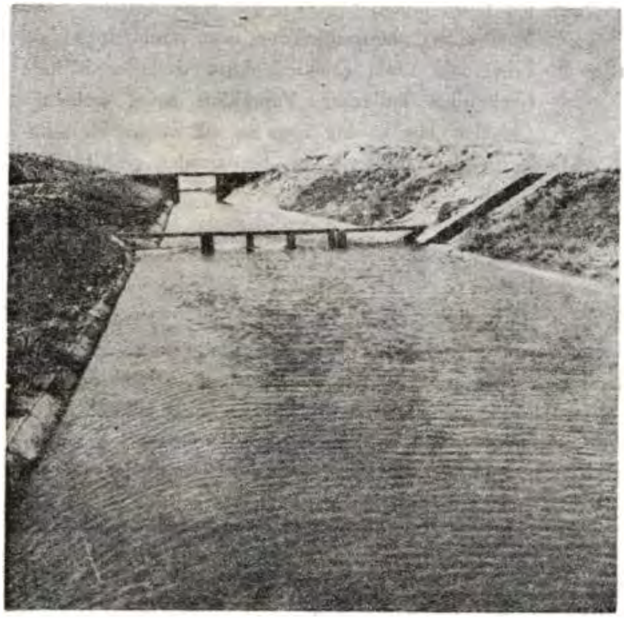
2) Büyük su işleri; bu projelerin, karakter itibariyle memleket ekonomisinin temel yapısının ana unsurlarından sayılması icabeder. Bu gibi projelerin formüle edilmesi ve tahakkuku talep ettiği teknik potansiyel ve yatırım itibariyle uzun senelere bağlıdır ve bu projelerin tahakkuku ile memleketin millî ekonomisinde gelişme temin edilir.

Her iki grup işlerinin etüd ve planlanmasında her ne kadar görüş ve anlayış aynı olmak icabederse de; büyük su işlerinin etüd ve planlanmasında projelerin gerçekleşmesinin uzun süre içinde olması, yapılırken yapılan hataların büyük zararlara sebep olması gibi sebeplerle küçük su işleri faaliyetlerinden ayrılmaktadır ve bu konuları iyi bilen heyetler eliyle yapılmaktadır.

1979 yılı yatırım programında 144 adedi tarım, 41 adedi enerji, 9 adedi hizmet olmak üzere toplam 194 büyük su işi projesi üzerinde uygulama yapılmıştır. 194 projenin toplam maliyeti 1979 yılı değerlerine göre 506 milyar liradır.

Müteferrik su işleri - sulamalar : Kendi dar sahaları içinde, kısa sürede, az yatırımla gerçekleşebilen projeler "müteferrik projeler" adı altında toplanmıştır. Genel olarak etüdüne, mahallî teşkilâtın veya halkın isteğiyle başlanan bu projelerde fayda bölge dışına pek çıkmaz. Bu işleri şöyle sıralamak mümkündür :

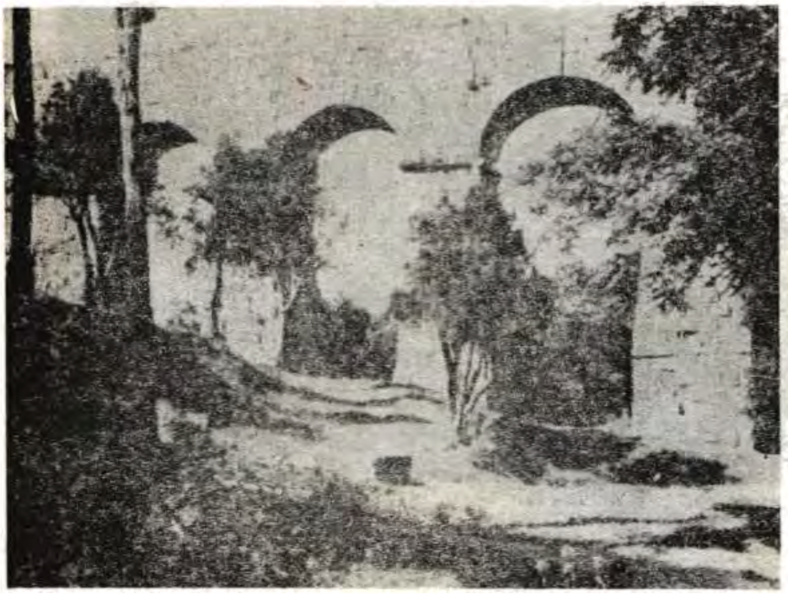

SU İŞLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN MUHTELİF ÇALIŞMALARI

Yukarıda : **Kayseri'deki** Sarımsaklı **barajında biriken suyun sulama işlerinde** kullanılmasını **sağlayan kanal.** Ortada solda : Nusaybin'de sulama **kanalı. Bu tesisler 8 000 ha'lık** araziyi sulamaktadır. **Ortada** sağda : **Diyarbakır'ın** Tepe nahiyesindeki **artezyenle sulama tesislerinin** başlangıcı. Solda : **850 000 ha araziyi sulayacak** olan **Atatürk** barajı **sulama sisteminin bir parçası olan Urfa tüneli inşa sırasında**

SU KEMERI : Cezayir'de bir Roma su kemeri. Bu S. K. Kosantîne şehrindedir

Sulamalar : Çekme ve pompa ile yapılan küçük sulamalarla eskiden halk tarafından yapılan sulamaların rehabilitasyonu ile ilgili işler bu grupta mütalâa edilmektedir.

1) Yerüstü suları ile yapılan sulamalar : 1975 yılı sonuna kadar 122 proje ele alınmış, 101 adedi tamamlanmış ve 187 690 000 TL. yatırım yapılmıştır. 1976 yılında yapılan 94 413 000 TL. yatırımla birlikte 1976 yılı sonuna kadar (ele alınan 13 projenin 12'si gerçekleştirilmiş) göletler hâriç yerüstü sulamaları için DSİ tarafından yapılan yatırım tutarı 282 103 000 TL.'dir. 1979 yılında yerüstü sulaması için 156 210 000 TL. programlanmış, bunun 76 892 000 lirası harcanmış ve % 49'luk bir gerçekleşme temin edilmiştir.

2) Yeraltı sulamaları : Yeraltı sularının tarım alanında kullanılması amacı ile geliştirilmesinde, halkın insiyatifinin geliştirilmesi, yatırımlara iştirakinin temin edilmesi ve tamamlanan tesislerin işletilmesinin faydalananlara devredilmesi, temel politika olarak kabûl edilmiştir. Bu politikanın uygulanması DSİ ve Topraksu genel müdürlüğünce müştereken yürütülmektedir. 1975 yılında 258 proje ele alınmış, 2 627 kuyu açılmış, 2 143 kuyu işletmeye açılmış, 96 527 ha sulama tesisi ikmâl edilmiş, 613 734 000 TL. yatırım yapılmıştır. 1976 yılında 26 proje ele alınmış, 189 kuyu açılmış, 187 kuyu işletmeye açılmış, 7 773 (ha) sulama tesisi ikmâl edilmiş ve 115 310 000 TL. yatırım yapılmıştır. 1977 yılında ise 33 proje ele alınmış, 358 kuyu açılmış, 14 700 (ha) sulama tesisi tamamlanmış, 184 403 000 TL. yatırım yapılmıştır.

SU KAMIŞI, birçenekliler (monocatyle donaeae) sınıfının su kamışıgiller (Typhaceae) familyasından, derelerin ve daimî sulak yerlerin kenarlarında yetişen, sürüngen çotuklu (dışarıda kalan kök), dipten yapraklı, çok yıllık otsu bir bitki. Yaprakları hasırcılıkta ve uzun saplar ucundaki kahverengi toplu çiçekleri, kuru demetler hâlinde çiçekçilikte kullanılır. Yaprakları uzun, şeritsidir. Çiçekleri küçük olup uzun ve sık olarak bir silindir şeklinde bir durum almışlardır. Saplarından çeşitli şekillerde faydalanılır.

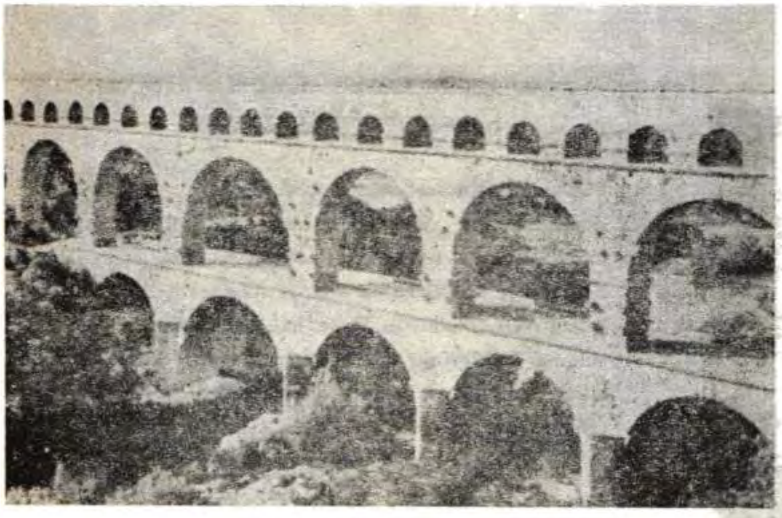
SU KEMERİ, SU YOLU (Fr. *aqueduc*, İng. *aqueduct)*, büyük hacimdeki suyu, bir kaynaktan, dağıtılacağı yere taşıyan yapı. Pompalama usûlünün gelişmediği çağlarda, sevkedilecek suyun seviyesinin muhafaza edilmesi nakil bakımından büyük önem taşıyor, normal bir akım seviyesi sağlanamadığı takdirde, suyun sevkedilebilmesi imkânsız hâle geliyordu. Bu mesele, vâdi gibi yerlerde, su yolunun istenen seviyeye yükseltilmesi ihtiyacını doğurdu. Seviye, kârgir, kemerli yapılarla yükseltiliyor; nakledilecek su, bu kemerlerin üstündeki yoldan istenen yere sevkediliyordu.

İlk su yolları ve su kemerleri, muhtemelen Orta Doğu'da yapılmıştır. Eski Babilonya, Âsûr ve Mısır'da sulama maksadıyla su yolları yapıldığı bilinmektedir. Nil nehrinin yıllık taşmaları da Mısır'da su yolları yapımını teşvik etmişti. M. Ö. XIV. yüzyılda II. Ramses zamanında, Mısır'da bir kanallar sistemi bulunduğu ve bunların su depolarıyla bağlantılı olduğu bilinmektedir.

Suriye ve Kıbrıs'ta da, Fenikeliler zamanından kalma su yolu izleri bulunmuştur. Fenikeliler, suyu, tapınaklara götürebilmek için tüneller açmış, vâdilerde sifonlar tesis etmişlerdir.

Kudüs'ün su ikmâlinin, Kral Judah' zamanına kadar uzanan çok eski devirlerden beri, muhtelif su yollarıyla temin edildiği bilinmektedir. Şehirdeki başlıca depoyu Süleyman havuzları meydana getiriyor; bu havuzlarda biriken su, iki su yoluyla şehre sevkediliyordu. Bu yollardan altta olanının uzunluzu 32 km idi ve Hinnom vâdisini su kemerleri üzerinden geçiyordu.

Avrupa'da ilk su yollarını yapanlar Grekler'dir. Boeotia mıntakasında Copais gölünün sularından,

SU KEMERİ : Fransa'da Nîmes civarında, M. S. 14'te Marcus Agrippa tarafından yaptırılan ve Pont du Gard denen S. K.

açılan bir tünel sayesinde faydalanılmıştır. Zamanın ünlü hidrolik mühendisi Aupalinus, M. Ö. 625'te Megara'ya su getirmişti. Daha sonra bir tepenin altından açtığı 2,50 m çapındaki bir tünel ile Samos'a su getirdi. M. S. 130 - 140 yıllarında yapılan Hadrian su yolu bu şehrin suyunu sağlamıştır. Bu su yolu 24 km'lik bir tünelden meydana geliyordu.

Eski Roma su kemerleri ve yolları : M. Ö. 312'de, Via Appia karayolunu yaptıran Appius Claudius Calcus Roma'nın doğusundaki kaynaklardan, şehre su getirdi. Appia diye bilinen ve uzunluğu 17 km'yi bulan bu su yolunun tamamı bir tünel hâlindeydi, yani üzeri örtülüydü.

Anio Vetus diye anılan ikinci su yolu, 40 yıl sonra, Appennin'lerdeki Anio ırmağı üzerindeki bir kaynaktan su getirmek maksadıyla yapıldı. Bunun uzunluğu 65 km kadardı; yolun büyük bir kısmının üstü kapalıydı. Dikdörtgen prizma şeklindeki bu yolun yüksekliği 2,5 m kadardı, genişliği 1 m'yi biraz geçiyordu.

M. Ö. 145 yılında Praetor Marcius tarafından yaptırılan üçüncü su yolunda ilk defa S. K. kullanılmıştır. Via Sublacensis'in yaklaşık 60. km'sinde bulunan mağaralardan çıkarak bir gölcükte toplanan su 90 km'yi aşan bir su yolu ile Roma'ya getirilmiştir. Su yolunun genişliği 2,50 m, yüksekliği 1,50 m kadardı. Yolun 10 km kadar bir kısmı su kemerleri üzerinden geçiyordu.

Roma'nın dördüncü su yolu o tarihten 18 yıl sonra M. Ö. 127'de, beşinci su yolu da 94 yıl sonra M. Ö. 33'te Agrippa tarafından yaptırıldı. Bu su yolunun bütün uzunluğu 23,5 km idi. Bunun 9,5 km'lik kısmını su kemerleri meydana getiriyordu.

M. Ö. 20'de, Roma'nın altıncı su yolu; Augustus tarafından da yedinci su yolu yapıldı. M. S. 36'da Caligula Claudia adıyla anılan sekizinci su yolunu yaptırdı. Uzunluğu 70 km olan yolun 14 km'lik kısmı su kemerleri üzerinden geçiyordu. M. S. 86'da yapılan Anio Novus ile Roma su yollarının sayısı dokuzu buldu. Aynı yüzyıl içinde Sextus Julius Frontinus, 400 yıl boyunca inşa edilmiş olan su yolları üzerinde çok dikkatli incelemeler yaptı. Tamire ihtiyacı olanların restorasyonu yapıldı. Frontinus'tan sonra M. S. 109'da yapılan Aqua Trajana'nın tamamlanmasıyla Roma'nın su sistemi daha da gelişti.

Bütün bu eserlerin âkıbeti ne oldu? Virgo 1570'te, Trajana 1611'de tamir edilerek kullanılır hâle getirildi. 1585'te V. Sixtus'un yaptırdığı Aqua Felice biraz başka bir hattan Alexandrina'nın yerini aldı. Marica'yı besleyen nefis menba suları 1870'te inşa edilen ve Pia Marcia diye anılan yeni bir su yoluyla Roma'ya getirildi.

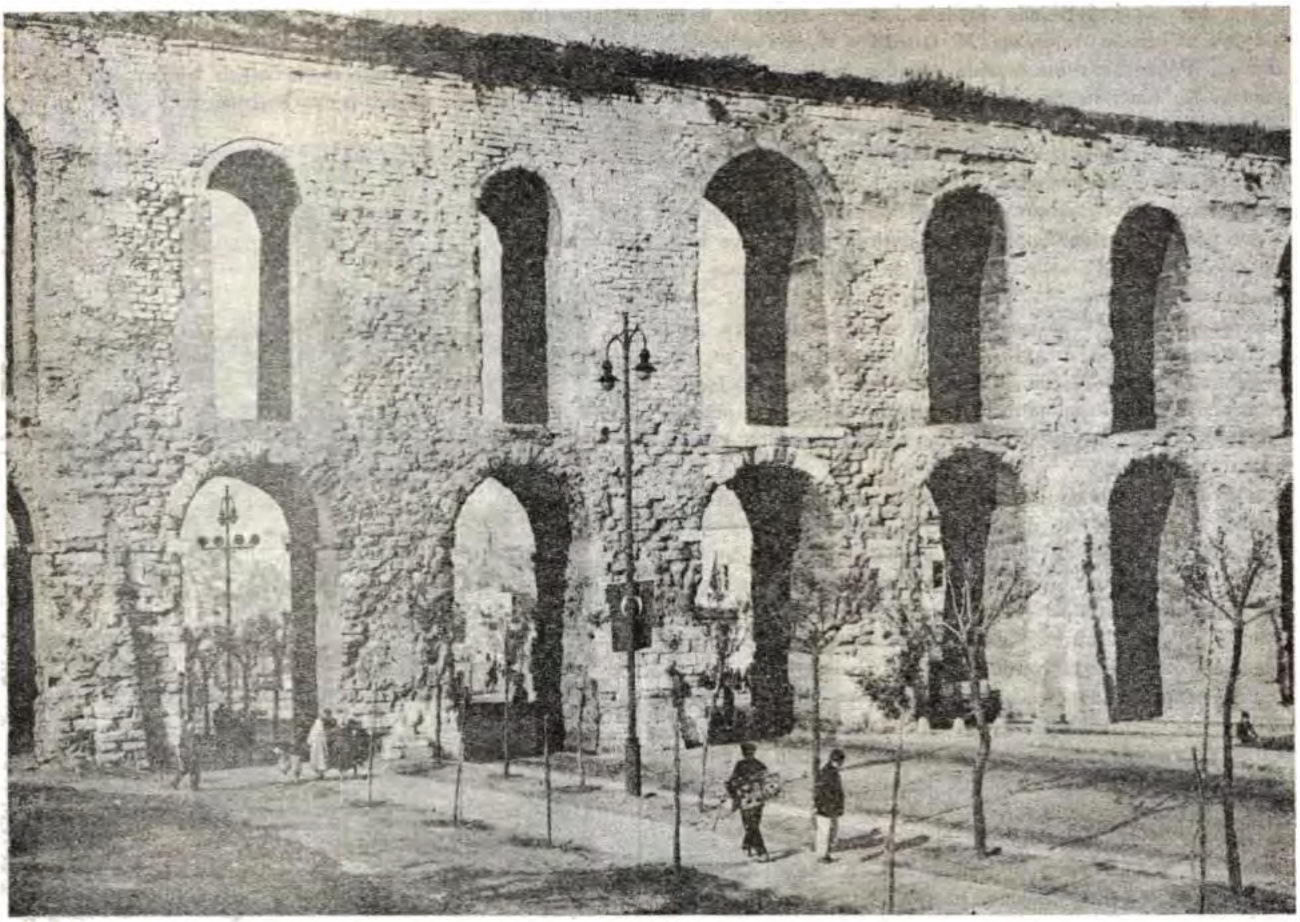
Roma devrinden günümüze kalan birçok S. K. o devrin su sisteminin günümüze kalan en göz alıcı hâtıralarıdır.

Roma'nın, İtalya dışında yaptığı su yolları ve su kemerleri de vardır. Bunlardan zikredilmeye değer olanlar şu iki su kemeri ve yoludur : 1) Fransa'da Nîmes'deki Pont du Gard, hâlâ ayakta duran bu mimarlık eseri projesinin rakipsiz güzelliğiyle tanınır. M. S. 14 yılında Agrippa tarafından yaptırılmıştır. 2) İspanya'da Segovia'daki su kemeri ve yolu. Bu su yolunun üçte ikisi 109 kemerden meydana gelen bir S. K. üzerinden geçer.

Modern su yolları : Birkaç istisna dışında, eski su yollarında, suyun akışı, gideceği yere doğru hafif bir eğilim verilerek serbest akma suretiyle sağlanır, yollar taş işçiliğiyle yapılırdı. Yol boyunca bir vâdiyi aşmak gerekirse, o zaman bir taraftan öbür tarafa ya düz veya kemerli bir duvar örülüp, su bu duvarın üstüne yapılan kanaldan akıtılıyordu. Vâdi atlandıktan sonra su yolu yerde bir kanal hâlinde devam ediyordu. Sonradan teknolojinin gelişmesi, bu tip su nakline nihayet vermiş; nakledilecek su kapalı borular içinde ve büyük bir basınçla sevkedilmeye başlanmıştır.

SU KEMERİ, SU YOLU : Birleşik Devletler'deki modern su yollarından birkaçı : Yukarıda : **Morrison kanyonunu geçen yarım daire biçimindeki kanal.** Ortada : **Columbia sulama projesindeki çelik kaplı betonarme boru hattı. (Bu hattın iç çapı 7 m'ye yakındır).** Aşağıda : **Kaliforniya'da, New nehrinden geçen çiftli, çelik boru hattı**

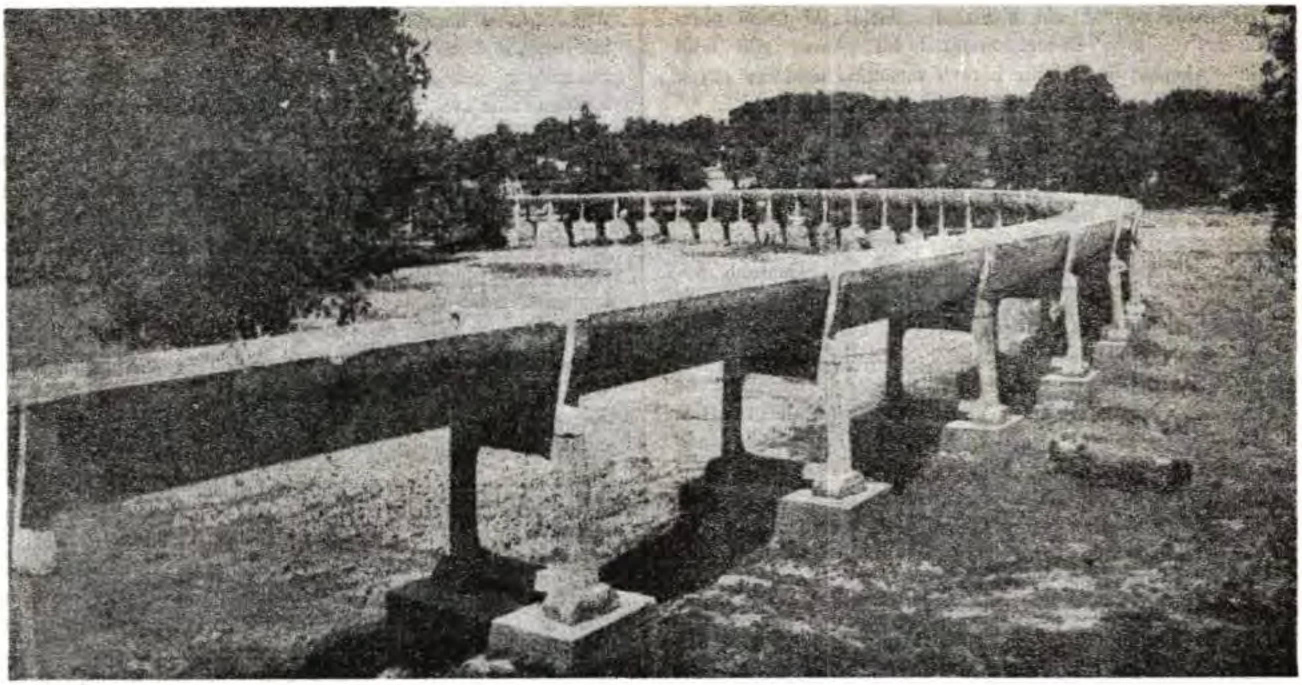

SU KEMERİ, SU YOLU : Bozdoğan kemeri Bizans devri su tesislerinden kalmadır. Valens kemeri de denir. Beyazıt ile Aksaray arasındaki çukur sadaha yapılmıştır. Bugün kalan kısmı 56 gözden ibarettir

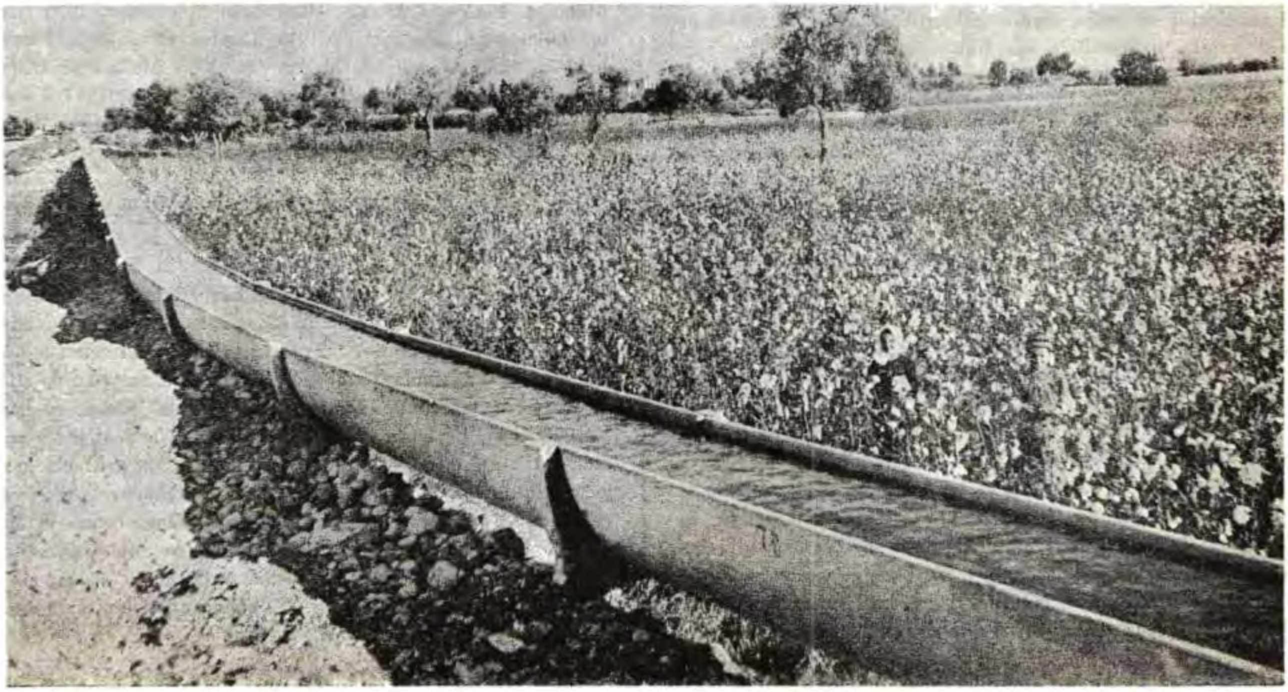

Solda : İspanya'da Segovia su kemeri. Trajan zamanında (M. S. 53 - 117) yapılan bu kemer, günümüzde de kullanılmaktadır. Yukarıda : M. S. 38'de Caligula zamanında yapımına başlanan Aqua Claudia kemerlerinin kalıntıları (Roma)

SU KEMERİ, SU YOLU : Yukarıda **Antalya'daki Alara sulama tesislerinin ana kanalı;** Ortada : **Ankara'da, Mürted ovasının sulama ana kanalı;** Aşağıda : **Antalya'da Varsak sulama tesislerinin ana kanalı**

O hâlde su naklinin birbirinden farklı iki usûlü olduğunu belirtebiliriz. Birincisi normal bir akarsu gibi tabiî eğilimle akması; kapalı bir boruyu tamamen dolduran suyun büyük bir basınçla itilerek nakledilmesidir.

Suyu tabiî meyille akıtan su yolları açık veya kapalı olabilir; ayrıca tünel ve dökme demir borularla da bu usûlle su sevki yapmak mümkündür.

Diğer taraftan basınçla yapılan nakil işinde, nakil hattının malzemesi ve biçimi rastgele seçilemez. Kullanılacak malzeme mutlaka çok yüksek basınca dayanıklı olmalıdır. Ayrıca, dikey kesitin daire biçiminde olması da basınca karşı dayanıklılığı fazlasıyla arttırır. En çok kullanılan malzeme dökme demir, çelik veya betonarme borulardır. Dökme demir borular XIX. yüzyılın başından itibaren, şehir içindeki su dağıtımında, kurşun ve ahşap boruların yerini almıştır. Demir döküm tekniğinin sür'atle gelişmesi neticesinde önce 1 m'yi biraz geçen çapta borular yapılmaya başlandı. Günümüzde 2,50 ilâ 4,00 m boyunda dökme demir su boruları yapılabilmektedir. Bunların birleştiği yerler kurşunla su geçirmez hâle getirilmektedir.

Çelik borular daha hafif, daha dayanıklı, çatlamaya karşı mukavim olmak bakımından su yolu işlerinde daima tercih edilir. Şüphesiz çelik borular dökme demir borulara göre, toprak içinde, çok daha fazla dayanıklı olmaktadır. Çimentodan yapılan su boruları için, önce birbirine sık konmuş daire şeklinde çelik halkalar yatay çelik çubuklarla birleştirildikten sonra bu iskeletin etrafına beton dökülür, böylece betonun dayanıklılığı arttırılır. Bu tip boruların en büyük avantajı bakımının kolay olması ve kırılmaya karşı dayanıklılığıdır. Bu maksatla dökülecek boruların uzunluğu 3,50 m kadar olur. Su nakli işinde, özellikle dağlık bölgelerde tünellerden de yararlanılmaktadır.

SU KURBAĞASI : bk. KURBAĞA.

SU NERGİSİ, düğünçiçeğigillerden *(Ranunculaceae)* Caltha cinsi. Çok yıllık, basit yaprakları kalp şeklinde zehirli otsu bir bitki. Nemli çayır, su kenarı ve bataklıklarda sarı çiçekleriyle göze çarparlar. Yaprakları dibi kın şeklinde olan bir sapla gövdeye bağlanmıştır. Saponin ve protoanemonin ihtiva eder. Taze bitkinin bileşiminde bulunan protoanemonin'in gram pozitif ve gram negatif bakterilere karşı antibiyotik etkisi vardır. Bahçecilikte süs bitkisi olarak kullanılır.

SU TAVUĞU, bataklık kuşları takımının sutavuğugiller familyasından bir kuş türü. Boyu 47 cm, tüyleri kara, gagası et rengindedir. Gövdesi yandan basık, gagası ve kuyruğu kısadır. Bacakları orta uzunlukta olup parmakları uzundur. Parmakları boğumlu derili bazı S. T., ördekler kadar usta yüzücü ve dalıcıdırlar. S. T.'nun genel olarak kahverengi, sarı, kestane veya başka sade renklerden benekli veya lekeli görünüşte tüy desenleri vardır. Fakat ailenin az bulunan bazı üyeleri parlak bir erguvanî renktedir. Dünyanın her tarafında, bilhassa Avrupa, Asya, Filipinler ve Kuzey Afrika'da nemli ve bataklık yerlerde yaşar. Bazı tropikal S. T.'ları ormanlık bölgelerde barınırlar.

S. T.'nun çoğunun gürültülü nağmelerden meydana gelmiş zengin repertuvarları vardır; çıkardıkları ses bazan tüyler ürpertici bir ıslık, bazan da tavuk gibi bir gıdaklama olmaktadır. Seslerinin, bazan kuşun yerini tesbit etmek isteyenleri aldatan vantriloğumsu (başkası söylüyormuş gibi konuşma becerisi olan kimse gibi) bir özelliği vardır.

S. T.'larının çoğu mükemmel av kuşlarıdır. Etleri çok lezzetlidir. Uçma kabiliyetleri sınırlı olduğu hâlde, avcılardan kurtulup kaçmaya muvaffak olurlar. Avcılar bu durumu göz önünde tutarak bataklıklarda sandalla dolaşmaktadırlar. Sandalların gelmekte olduğunu gören S. T., koşacak yerde havalanmakta ve avcılara daha kolay hedef olmaktadırlar. Gizliliği çok severler ve son derece ürkektirler. Sık otların arasında büyük bir hızla koşarlar ve ancak başka çareleri kalmayınca uçmaya kalkışırlar. Kanatları ufak olmasına rağmen, birçokları geceleri uzunca göçlere girişirler. Bu ailenin, dünyanın hemen her bölgesindeki uzak adalarda bir sürü türü vardır. Ada türlerinin birçoğu uçma kabiliyetlerini tamamıyle kaybetmişlerdir. S. T., böcekler, bitki soğanları, tohumlar, solucanlar, su bitkileri, yumuşakçalar, bazan da kertenkele ve sıçanlarla beslenirler.

SU TOPU, rakip kaleye gol atmak amacıyle, su içinde oynanan bir top oyunu. Dikdörtgen şeklindeki S. T. sahasının (havuzunun) uzunluğu 30 m, genişliği 20 m, su derinliği ise en az 1.80 m'dir. Su seviyesinden yüksekliği 0.90 m, genişliği 3 m olan iki kale vardır. S. T. oyununda topun çevresi 0.68 - 0.71 m, ağırlığı 400 - 450 gram kadardır. Yedişer kişilik iki takım arasında oynanır. Her takım 1 kaleci, 2 bek, 1 haf ve 3 forvetten meydana gelir. On dört dakikalık oyun, aralarda üç dakika mola verilen iki devrede oynanır. Oyuncular, üzerinde kulübün rengi ve numaralar bulunan başlıklardan tanınır. Hakem maçı havuzun kenarından idâre eder. Oyuncular kravl yüzerek topu rakip kaleye doğru sürerler. Oyuncu marke edildiği zaman topu takım arkadaşlarından birine veya elle rakip kaleye atar. Oyunda bir oyuncunun topu iki eliyle tutması, rakibine suyun altından, üstünden vurması yasaktır. Oyuncular topu tek elle sürerken öteki ellerini de suyun üzerinde durmak için kullanırlar.

S. T., olimpiyatlarda ilk defa 1900 yılında yer almıştır. Macaristan, İtalya, Yugoslavya ve Sovyet Rusya S. T.'nda iddialı ülkelerin başında gelir.

Olimpiyatlarda S. T. şampiyonluğunu kazanan ülkeler şunlardır :

1900 Paris Olimpiyadı İngiltere, 1904 Saint Louis Olimpiyadı Amerika, 1908 Londra Olimpiyadı İngiltere, 1912 Stockholm Olimpiyadı İngiltere, 1920 Anvers Olimpiyadı İngiltere, 1924 Paris Olimpiyadı Fransa, 1928 Amsterdam Olimpiyadı Almanya, 1932 Los Angeles Olimpiyadı Macaristan, 1936 Berlin Olimpiyadı Macaristan, 1948 Londra Olimpiyadı İtalya, 1952 Helsinki Olimpiyadı Macaristan, 1956 Melbourne Olimpiyadı Macaristan, 1960 Roma Olimpiyadı İtalya, 1964 Tokyo Olimpiyadı Macaristan, 1968 Meksiko Olimpiyadı Yugoslavya, 1972 Münih Olimpiyadı Sovyet Rusya, 1976 Montreal Olimpiyadı Macaristan.

Türkiye'ye S. T.'nun gelişi 1908 - 1910 yıllarına rastlar. İngilizler'in Kalamış ve Moda kıyılarında, kendi aralarında yaptıkları S. T. maçlarını, Fenerbahçeliler'in S. T. çalışmaları tâkip etti (1912). 1931 yılında Büyükdere'de yapılan havuzda S. T. gelişmeye başladı. Macaristan'dan getirtilen antrenör Tegethof, düzenli S. T. çalışmalarının kurucusu oldu. Tegethof, 1934 yılında Türkiye S. T. millî takımını kurdu. İlk S. T. millî takımında Naili Moran, Safvan Serim, Mehdi, Halil Dalhan, Beykozlu Adnan, Orhan Saka ve Suat Erler yer aldı. İlk millî maç 1937 yılında Istanbul'da Macaristan'a karşı yapıldı. S. T. 1940 yıllarında bir duraklama devresi geçirdikten sonra Galatasaray ve Istanbul yüzme İhtisas Kulübü'nün Istanbul'da, Adana Demirspor'un da Adana'daki çalışmalarıyle Türkiye'de S. T. yeniden canlandı. Adana Demirspor takımı uzun yıllar S. T. şampiyonluğunu muhafaza etti.

S. T.'nun bir de "Soft (yumuşak) S. T." denilen bir çeşidi daha vardır. Kaidelerinde bazı değişiklikler vardır. Daha ufak bir topla, daha küçük kaleli havuzda oynanır. Top küçük olduğundan su altından sürülmesine izin verilir.

SU YONCASI *(Menyanthes trifoliata), Gentianaceae* (Kantarongiller) familyasından, Doğu Avrupa, Balkanlar ve Doğu Asya'da yetişen çok yıllık otsu bir su bitkisi. Yaprakları basit, üçlü çiçekler erdişi, çok simetrili, beşli, dişi organ iki karpelli (meyva yaprağı), meyva folikül, tohumları ipek gibi bir tüy demeti taşır. Çanak ve taç yaprakları çan veya huni şeklindedir. Oldukça kalın olan rizomları balçık veya nemli toprak içinde sürünücüdür. Türkiye'de Abant gölünde yetişmektedir. Kök ve yapraklarının ihtiva ettiği maddeler sindirim sistemini uyarır ve iştah açar. Bazı mîde rahatsızlıklarında çay olarak da kullanılmaktadır.

SU YOSUNU, genellikle sularda yaşayan alglere verilen isim (bk. ALG). Sularda yaşayan Musci sınıfı mensupları (ör: Fontinalis cinsi) ile karıştırıldığından kullanılmaması uygundur.

SUAREZ, Francisco (Granada 1548 - Lizbon 1617), İspanyol ilâhiyat âlimi ve skolastik filozofu. Felsefî kavramları, Aquino'lu Saint Thomas'ınkilerden çok daha fazla tutuldu. Onun hukuk teorileri, devletler hukukunun kurucularından biri olarak kabûl edilmesine sebep oldu. S., Salamanca üniversitesinde, katolik kilise hukuku çalışırken, 1564'de cizvit cemiyetine girdi. 1572'de rahip oldu. 1571'den 1576'ya kadar Segovia ve Avila'da ve bundan sonra Valladolid'de (1576 - 1580), Roma (1580 - 1585), Alcala (1585 - 1593) ve Salamanca'da (1593 - 1597) öğretmenlik yaptı. 1597'den itibaren ölümüne kadar, Portekiz Coimbra üniversitesinde ilâhiyat profesörlüğünde bulundu. Skolastik filozof olarak, Aquinolu'nun *Summa Theologica* üzerindeki şerhlerini beş ciltte yayınladı (1590 - 1603). Böylece S., Dominiken Thomas'cılara ters düştü. S.'in *De Legibus ac Deo Legislatore* [1612] adlı eseri, kendinden sonra gelen filozoflara tesir etti. S.'in diğer eserleri şunlardır : *Disputaciones Metaphysicae* (Metafizik Tartışmalar) [iki cilt, 1597], *Defenso Fidrei Catholicae* (Katolik İnancını Savunma) [1613]; *De Fide, Spe et Caritate* (İman ve İnayet) [1621]; *De Virtute et Statu Religionis* (Dinin Fazileti ve Statüsü) [4 cilt, 1608 - 1625] ve *De Gratia* (Tanrının İnayeti) [1625].

SUBAŞI, eski Türk devletlerinde askerî bir rütbe, komutan. Kelime Orhun kitâbelerinde de geçen "sü (asker)" sözünden yapılmış bir tamlamadır. Gazneliler ordu teşkilâtında görülen S., Anadolu Selçukklukları döneminde de varlığını devâm ettirdi. Selçuklu döneminde S., belirli merkezlerdeki tîmârlı sipâhilerin kumandanı olarak görülmektedir. Niksar S.'sı Yavtaş, Kayseri S.'sı Fahrüddin Ayaş, Niğde S.'sı Emîr Hâc, Elbistan S.'sı Seyfüddin Sungur-şâh gibi. Yine bu devrede S.'ların il merkezlerinde bulundukları, vazîfeleri arasında, çevrenin güvenliğini sağlamak, savaşlarda da emri altında bulunan tîmârlı sipâhilere kumanda etmek olduğu vesîkalardan anlaşılmaktadır. Nitekim Yavtaş, Niksar S.'sı iken, II. Sultân Gıyâseddin Keyhusrev'in Âmid (Diyarbakır) kuşatmasında Dânişmendli kuvvetlerinin kumandanı olarak zafere katılmıştı. Ancak vesîkalarda görülen Serleşker, Sipehsâlar vs. askerî rütbelerle S. rütbesi arasındaki fark pek sarih değilse de, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Emîr Sipehsâlâr ile S. rütbeleri arasındaki farkı açıkça belirtmekte ve S.'ların Sipehsâlâr rütbesinden aşağıda bir rütbe olduğunu açıklamaktadır.

Osmanlı devletine Anadolu Selçukklukları'ndan intikal eden bu unvan, devletin uzun tarihi boyunca kat'ettiği merhaleler sonunda devir devir ayrı yetkiler, sorumluluklar ve çeşitlilikler göstermektedir. Osmanlı devletinde ilk S.'lık teşkilâtının 1289'da Karacahisar'ın fethi sonunda kurulduğunu biliyoruz. Osman Gazi, bu fetihten sonra şehrin S.'lığını kardeşi Gündüz Bey'e vermiş ve onu, şehrin onarılmasıyla vazîfelendirmişti. Yine Istanbul'un fethinden sonra Fâtih'in Süleyman Bey'i şehre S. tayin etmesi ve şehrin imârıyla görevlendirmesi dikkate alınırsa, Osmanlılar'da S.'ların vazîfelerinin daha ilk safhadan itibâren, Selçuklular'dan farklılaştığı görülür. Bunun içindir ki, Osmanlı devlet teşkilâtında mîrî ve tîmâr olmak üzere aynı unvânda iki çeşit vazîfe ortaya çıkmıştır. S.'ların vazîfeleri, gelirleri, gerek Fâtih, gerek Sultan Süleyman kanunnâmelerinde tesbit edilmiştir. Mîrî S.'lar, Yeniçeri ocağına mensup bulunurlar ve devamlı olarak Bâb-ı âli'de sadrâzamın maiyetinde vazîfe yaparlardı. Sadrâzamın kola çıkışlarında olduğu kadar, yanında yakın iş arkadaşı Asesbaşı ve aseslerle birlikte kol gezerler, çarşı ve pazarların, sokakların temizliğine, kaldırımların tâmirine, harâbeye yüz tutan yapılar hakkında Mimârbaşıya bilgi iletmeğe, uygunsuzlukları, kötülükleri gidermeğe ve şehrin âsâyişini temine memur bulunurlardı. Bu bakımdan bazı yazarlarca, bugünkü emniyet müdürlerinin yerini tuttukları ileri sürülmektedir. Çukaya kaplı üstlük giyen S.'lar, ellerinde kırbaç veya kamçı taşırlardı. Vazîfeleri arasında asker olmayanların tevkif ve idâm hükümlerini infâz etmek de bulunmaktaydı. Zamanla, Tomruk denilen hapishâneler ile Baba Câfer zindanının amirleri de S. unvânını almışlardır. Bunun yanıbaşında XVII. yüzyıldan itibâren, Çöplük S.'sı unvâniyle anılan bir vazîfeli daha vardır. Bunun şehrin temizliği, çöplerin kaldırılması, kerizlerin (kanal) tıkanmamasını sağlamak gibi vazîfeleri bulunmakta idi. Şu hâlde bir ara hem zabıta, hem belediye hizmetlerini özünde toplayan S.'lık, tekrar ikiye ayrılmış olmaktadır. Çöplük S.'lığı vazîfeleri 1836 - 1827'de kurulan İhtisâb nezâretine devredilmiştir (b. bk.).

Tîmâr S.'lığı ise, eski Selçuklu S.'larının vazîfelerini yerine getirmekte idi. Bunlar, sancakbeyi ve alaybeyinin altında, beşli ağası, onbaşı ve yüzbaşının üstünde bir rütbeye sahib bulunuyorlardı. Tîmârlı sipâhiler gibi Tîmâr tasarruf ederler, sefere çıkarlar ve sahip oldukları tîmâra göre cebelu götürürlerdi. Sancak merkezine bağlı küçük şehir ve kasabaların emniyet ve belediye hizmetlerinden de mes'ûl bulunurlardı. Beylerbeyi ve eyâlet vâlileri, vezirlerin hizmetinde olan Vezir S.'ları ise, bağlı olduğu paşa ile birlikte, eyâlet merkezi olan şehirde hizmet görür ve paşanın başka bir eyâlete nakli hâlinde onunla birlikte gider, paşa kapısına bağlı bir vazîfeli idi. Görev itibariyle Istanbul S.'sının selâhiyetlerine sâhip bulunuyordu. XVIII. yüzyılda bu söz Farsça'ya çevrilerek Ser-çeşme gibi garib bir unvân ortaya çıkarılmış ve vezir S.'larına tevcîh edilmiştir. (İ. P.)

SUBAY, silâhlı kuvvetlerin bünyesinde belli bir kıyafeti ve rütbesi olan, fiilen veya yedek asker olarak belli bir görevi ve emir yetkisi bulunan, asteğmenden mareşale

SUBAY : XVII. yüzyılda Türk ordusunda bir doğancıbaşı. (Bu subayın rütbesi tümgenerale eşitti)

kadar (deniz kuvvetlerinde büyük amirale) rütbelere yükselebilen ve kendi özel kanun ve yönetmeliğine bağlı bulunan asker.

Askerle S. arasındaki farklar şunlardır :

Asker : Erinden mareşaline kadar silâhlı kuvvetlere mensup kimselerdir.

S. tâbirinde rütbe asteğmenden başladığı hâlde, asker, tâbirinde rütbe onbaşıdan başlar, mareşale kadar devam eder.

Askerî tâbiri geçici bir mükellefiyeti ifade eder. S. tâbiri ise, yedek S.'lık hariç, sürekli bir görev anlayışını dile getirir.

Askerler 1111 sayılı askerlik kanununa tâbîdirler. S.'lar ise kendi özel kanunları olan 211 sayılı iç hizmet kanun ve yönetmeliğine göre sevk ve idâre edilirler.

Askerlerin infak ve iaşesi kendi özel kanunlarına göre düzenlenir. S.'ların infak ve iaşesi ise normal zamanlarda kendi âile bütçelerindendir. Fevkalâde hâllerde, seferberlik zamanında ise erler gibi infak ve iaşe edilir. Erlerle beraber kazandan yer, depodan giyinirler.

Askerlik görevi her Türk vatandaşı için bir mükellefiyettir. S.'lık ise bir mükellefiyet değil, şahsın kendi serbest iradesi ile seçmiş olduğu sanat ve meslektir.

S. ve askerin ortak olduğu noktalar da şunlardır : Her ikisinin görevi vatan müdâfaasını yapmak, cumhûriyeti korumak ve kollamaktır. S. tâbiri sevk ve idâre etmeyi; asker tâbiri ise sevk ve idâre edilmeyi ifade eder. Mükellefiyet yönünden gerek S., gerekse askerin kendi kanunları olduğu hâlde, cezaî yönden gerek S., gerekse asker, askerî ceza kanununa tâbîdirler.

Asker sözü, silâhlı kuvvetlere mensup rütbeli ve rütbesiz her personeli içerisine alır. S. sözü ise, asteğmenden mareşale kadar bütün rütbeleri ifâde eder.

Rütbesiz asker, erdir. Bir de erlerden eğitim ve ehliyetleri sonunda onbaşı ve kıt'a çavuşu gibi rütbe alanlar vardır. Bu, er, onbaşı ve kıt'a çavuşlarının hepsine birden erat denir.

Ayrıca, S.'la erat arasında assubay sınıfı mevcuttur. Eskiden bunlara gedikli denirdi. Assubaylar, sırasıyla assubay çavuş (asb. çvş.), üst çavuş (üst çvş.), başçavuş (bşçvş.) ve kıdemli başçavuş (kd. bşçvş.) adını alırlar. Ordumuzda muharib ve yardımcı sınıfların hepsinde assubay bulunur. Bunlar, yurdun muhtelif yerlerinde bulunan assubay hazırlama okullarında yetiştirilirler.

SUBAY : Solda : Kıbrıs'ın fethi sırasında kaptanpaşa kıyafeti. Sağda : XVIII. yüzyılda Nizâmıcedid birinci orta kolağası

Solda : **Nizâmıcedîd binbaşısı kıyafeti.** Sağda : **Sultan Mahmud'un maiyet subaylarından topçu**

Bu sınıfın dışında, jandarma teşkilâtında uzman çavuşluk sınıfı vardır. Bu sınıfa askerliğini yapmış, jandarma teşkilâtında muvazzaf olarak çalışmak isteyen mükellefler alınır. Bu mükellefler için tezkere bırakma tâbiri kullanılır. Bu sınıfın da fiilen yirmi yıllık hizmet süresi vardır. Bu sürenin sonunda normal emeklilik hakkını kazanır. Diğer S. ve assubaylar gibi emekli olurlar.

S. tâbiri üç şekilde isimlendirilir : Asteğmen, teğmen, üsteğmen, yüzbaşı rütbeleri dahil bu rütbeler S.; binbaşı, yarbay, albay rütbeleri üstsubay; tuğgeneral, tümgeneral, korgeneral, orgeneral rütbeleri general adını alır.

Deniz kuvvetlerinde bu rütbelerin karşılığı : Tuğamiral, tümamiral, koramiral, oramiral'dir.

Kara ve hava kuvvetlerindeki mareşalin karşılığı, deniz kuvvetlerinde büyük amiraldir.

S. tâbirini statü, kuvvet, sınıf bakımından ayrı ayrı isimlendirmek gerekir.

Statü bakımından : Muvazzaf S., yedek S. Kuvvet yönünden : Karacı S., havacı S., denizci S., jandarma S.'ı.

Sınıf bakımından : Piyade, topçu, tankçı, ordonat, istihkâm, muhabere, levâzım, maliye, hâkim, doktor ve öğretmen S.

Ayrıca vasıf bakımından bir de kurmay S. vardır. Bu sınıf Harbokulu mezunu olan her sınıftan S.'ın belli bir rütbede, Harp Akademisi imtihanını kazanan ve akademiyi bitiren S.'lara verilen isimdir. Bu sınıf silâhlı kuvvetler bünyesindeki karargâh ve komuta kademesini oluşturur. Askerî ataşeler bu sınıfa mensup, iyi dil bilen S.'lar arasından seçilir. Bu sınıf akademiyi bitirdikten sonra dört yıl kıdem alır. Bu sınıfın yaka rengi kırmızıdır. Diğer sınıf S.'ları tümgenerale kadar yükseldiği hâlde, kurmay S.'lar silâhlı kuvvetlerin son rütbesi olan orgenerale kadar yükselmektedir. Muvazzaf S. kaynağı : Kuleli lisesi, Işıklar lisesi ve bu liselerden gelen askerî öğrenci sayısı ihtiyacı karşılamadığı takdirde, sivil liselerden imtihanla, alınıp Kara Harbokulu'nu bitiren öğrenciler.

Denizciler için : Deniz lisesi, sivil liselerden Deniz Harbokulu'na alınan, Deniz Harbokulu'nu bitiren öğrenciler.

Havacılar için : Hava lisesi, sivil liselerden Hava Harbokulu'na alınan ve Hava Harbokulu'nu bitiren S. namzetleridir.

Jandarma S.'ları için kaynak, Kara Harbokulu'nun üçüncü sınıfından jandarma sınıfına ayrılanlardır.

SUBAY : II. Sultan Mahmud devrinde pelerinli subay

Askerî liseler hazırlık sınıfları dahil dört yıldır. Uyguladıkları programlar kolej programıdır.

Harbokulları dört yıl olup, okulu bitiren genç S.'lar, birer yıl sınıf okullarında teorik ve pratik yönden gerekli eğitime tâbî tutulduktan sonra kur'a ile kıt'a hizmetine sevkedilmektedir.

Her sınıfın kendi özelliğine göre sınıf okulu vardır : Piyade S.'ları için Tuzla piyade okulu, Topçu S.'lar için Topçu okulu, Tankçı S.'lar için Tank okulu, Personel S.'ları için Personel okulu gibi.

Hâkim S.'lar için kaynak : Hukuk fakültesi mezunu, yedek S.'lığını yapmakta olan 27 yaşını geçmemiş bulunan hukuk fakültesi mezunları; üsteğmen - yüzbaşı rütbesindeki Harbokulu mezunu S.'ların hukuk fakültelerinde okutulması; askerî öğrenci olarak hukuk fakültelerinde okuyan öğrencilerdir.

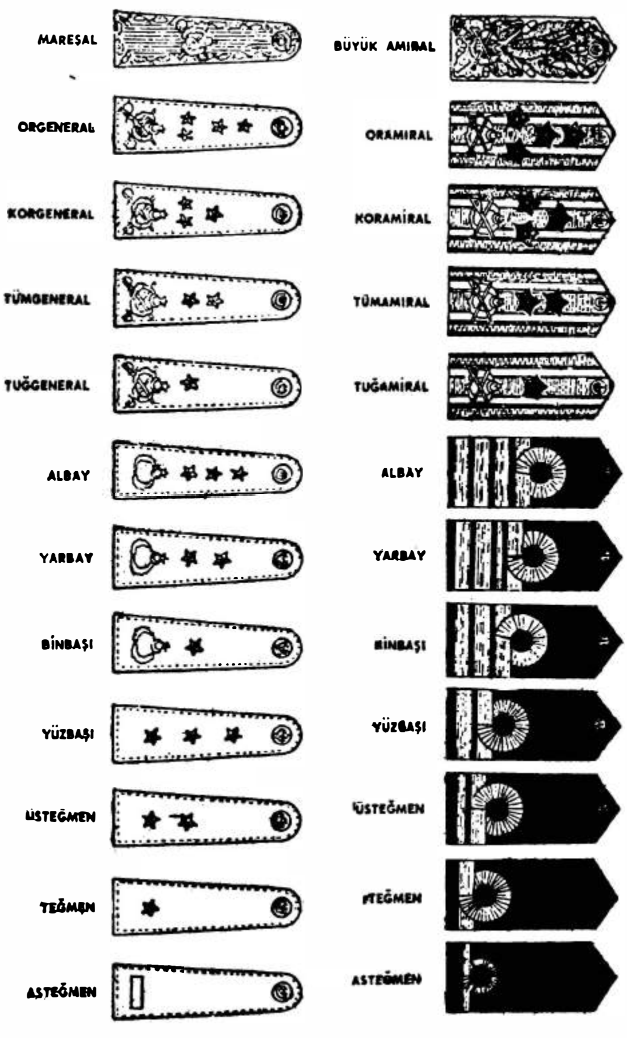
Şu anda sadece yedek S. kaynağından hâkim S. alınmaktadır.

Doktor S. kaynağı : Askerî öğrenci olarak tıp fakültelerinde, diş doktoru S. kaynağı dişçilik fakültelerinde, eczacı S. kaynağı, eczacılık fakültelerinde okuyan; mühendis S. kaynağı Orta - Doğu teknik üniversitesinde, Istanbul teknik üniversitesinde, Ankara fen fakültesinde; öğretmen S. kaynağı, her ders disiplini ile ilgili fakültelerde her kuvvet adına okutulan askerî öğrencilerdir.

Muvazzaf S. : 926 sayılı personel kanunu, muvazzaf S.'ların, harbokulları, fakülteler ve yüksek okullardan yetiştirildiklerini, bunların sınıflandırma, tâyin, yükselme ve yükümlülükleriyle, taltiflerini, maaşlarını, tazminat ve ödenekleriyle öteki özlük haklarının neler olduğunu ve nasıl düzenlendiğini açıklar. Muvazzaf S.'ların görev ve sorumlulukları 211 sayılı Türk silâhlı kuvvetleri iç hizmet kanunu ve yönetmeliği, diğer kanun, tüzük, yönetmelik, talimat ve nizamnamelerde gösterilmiştir.

Harbokullarını, fakülteleri ve diğer yüksek okulları başarı ile bitiren öğrenciler o yılın 30 ağustosunda teğmen rütbesiyle silâhlı kuvvetler saflarına katılır ve ilgili olduğu sınıf okullarında bir yıllık temel ihtisas eğitimini tamamladıktan sonra, kur'a ile tâyin olduğu görevi teslim alırlar.

Muvazzaf S. rütbeleri :

DENİZ KUVVETLERİNDE SUBAY KOL İŞARETLERİ

SUBAY : Yukarıda sol sıra : **Türk ordusunda kara ve hava rütbe işaretleri.** Sağ sıra : **Deniz kuvvetlerinde apolet rütbe işaretleri**

SUBAY : Rütbesi tümgenerale eşit olan bir mehterbaşı

1 — Teğmen : Tek yıldız, denizciler için kroslu tek sırma, bekleme süresi dört yıl.

2 — Üsteğmen : İki yıldız bekleme süresi altı yıl, denizciler için bir kalın kroslu bir ince sırma.

3 — Yüzbaşı : Üç yıldız, denizciler için iki kalın biri kroslu biri düz sırma, bekleme süresi dokuz yıl, üç yıl yüzbaşılık, üç yıl kıdemli yüzbaşılık, üç yıl da ön yüzbaşılıktır.

4 — Binbaşı : Ayyıldız ve bir yıldız. Denizciler için üç kalın biri kroslu, ikisi düz sırma, şapka siperi tek defne dalı,

SUBAY : II. Meşrutiyet devrinde maiyet piyade subayı (bu üniforma 1909 - 1922 arasında kullanılmıştır)

bekleme süresi altı yıl, üç yıl binbaşılık, üç yıl kıdemli binbaşılıktır.

5 — Yarbaylık : Ayyıldız ve iki yıldız. Denizciler için biri kroslu iki kalın bir ince sırma, bekleme süresi üç yıldır.

6 — Albaylık : Ayyıldız ve üç yıldız, bekleme süresi sekiz yıldır. Denizciler için bir kroslu dört kalın sırma. İlk üç yıl normal albaylık, ikinci üç yıl kıdemli albaylıktır. Albaylığın atıncı yılının 30 ağustosu generallik sırasıdır. Bu ağustos dahil üç denemede general veya amiral olamayan albaylar şûranın alacağı kararla kadrosuzluk dolayısıyle emekliye ayrılırlar. Bu durumdaki kurmay S.'lar da kendi devreleriyle birlikte işlem görürler.

General ve amiral olan S.'lar :

1 — Tuğgeneral : Ayyıldız iki kılıç ve tek yıldız. Şapka siperi çift defne dalı, yaka nefti defne dallı.

Tuğamiral : Bir kroslu sırma, çok kalın bir sırma.

2 — Tümgeneral : Ayyıldız iki kılıç, iki yıldız. Çift sırma defneli, yaka nefti defne dallı.

Tümamiral : Bir kalın kros, biri çok kalın biri kalın sırma.

3 — Korgeneral : Ayyıldız iki kılıç, üç yıldız, yakada kırmızı apolet üzerinde defne dalı.

Koramiral : Bir kalın kroslu, bir çok kalın, bir kalın, bir ince düz sırma.

4 — Orgeneral : Ayyıldız iki kılıç, dört yıldız.

Oramiral : Bir kalın kroslu, bir çok kalın iki kalın düz sırma.

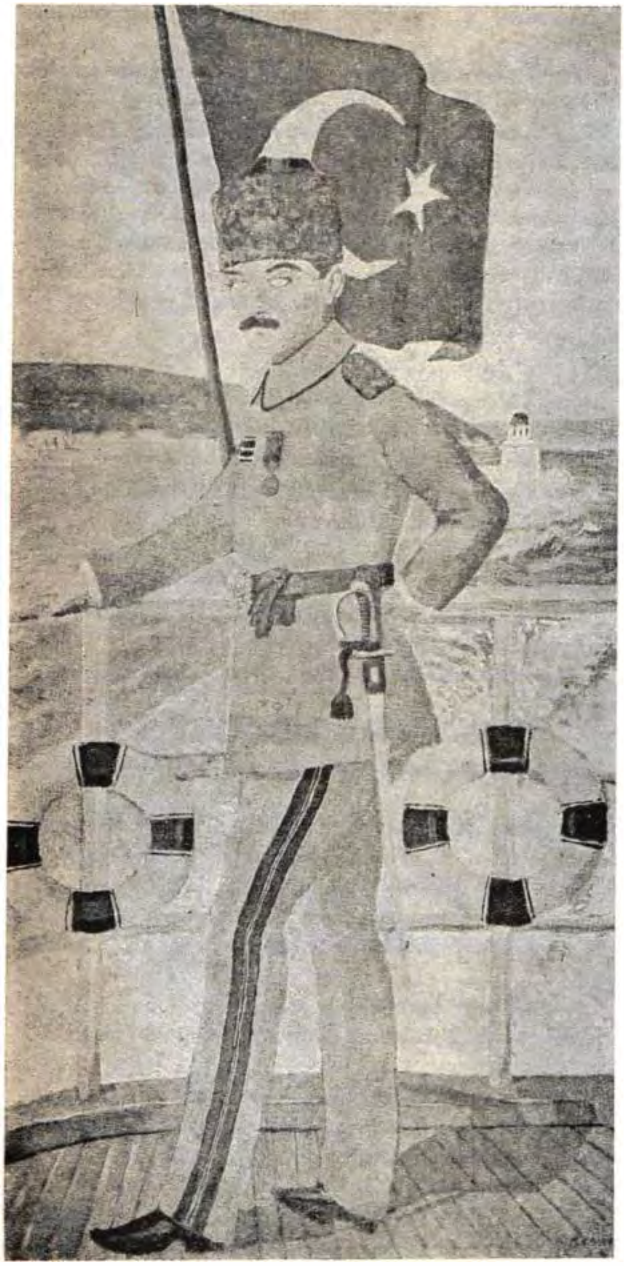
Genelkurmay başkanı olan orgeneralin ise genelkurmay başkanlığı süresi dört yıldır. Bakanlar kurulu bu süreyi her yıl olmak üzere üç defa uzatabilir.

Genelkurmay başkanının yaş haddi altmış yedidir. Yaş haddini dolduran genelkurmay başkanının süresini uzatmak mümkün değildir.

Genelkurmay başkanının rütbesi diğer orgenerallerden farklıdır. Ayyıldız, kılıç ve dört yıldız, simli bir apolet üzerine oturtulmuştur.

Terfi ve tefeyyüzlerde aynı emsal Harbokulu mezunu ile, fakülte mezunları arasında herhangi bir fark sözkonusu değildir. Tıp fakültesini altı veya yedi yıl okuyan öğrencilerin fazla okudukları süreler mezuniyetlerini takiben terfilerinden sayılır. O nisbette teğmenlikte geçen süreler kısalır. Aynı dönem Harbokulu mezunu ile birleşirler.

Yedek S. : Kara, deniz, hava ve jandarma sınıflarından emekliye ayrılmış veya istifa etmiş olanlardan, gedikli erbaşlardan yedek teğmenliğe yükselenlerle, 1076 sayılı yedek S. kanuna göre, fakülte, akademi ve yüksek okullarla, millî eğitim bakanlığınca bunların dengi olarak kabûl edilen öğretim kuruluşlarını bitirenler özel bir eğitimle yedek S. kadrolarında görevlendirilirler. Yedek S. ihtiyacı silâhlı kuvvetlerin S. sınıfına göre genelkurmay başkanlığının tebliği üzerine millî savunma bakanlığınca tesbit edilir. Fakülte ve yüksek okullarla, bunların dengi olarak kabûl edilen yurt içi ve yurt dışı öğretim kurumlarını bitirenler, Türk silâhlı kuvvetleri beden kabiliyeti yönetmeliğine göre askerliğe elverişli oldukları anlaşıldıktan sonra değerlendirmeden geçirilerek seçilir. Değerlendirme sonunda yedek S. adayı olarak seçilemeyenlerle makûl bir özrü olmadan bu değerlendirmeye katılamayanlar, er ve erbaş olarak askerlik hizmeti görürler. Bunların hizmet süreleri yedek S.'ların hizmet süreleri kadardır.

SUBAY : XX. yüzyılın başlarında mîr-livâ (tuğgeneral) kıyafeti. (Bu resim Birinci Dünya Savaşı'nın yenilmez kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın mîr-livâ üniformalı bir resminden alınmıştır)

Yedek S.'lık hizmet süresi gelip de, o dönem denemeye gelmeyenler, yoklama kaçağı, saklı ve bakaya kalanların askerî mahkemelerden alacakları bir günlük mahkûmiyet kararı, bu mükelleflerin yedek S. olma niteliğini kaldırır. Bu mükellefler de er ve erbaş olarak askerlik hizmetlerini yaparlar.

Yedek S.'ların hizmet süresi 18 aydır. Bu sürenin altı ayı meslek S. öğrencilikte, 12 ayı da yedek S. olarak tayin edildikleri kıt'a ve kurumlarda geçer. Yedek S.'ların tayin tasarrufları kur'a ile olur. Ancak özel nitelik ve ihtisası olanlar için özel kur'a çekilir. İhtiyacı karşılayacak sayıda eleman yoksa, bunlar için özel tayin yapılır.

Sağlık sınıfına mensup yedek S.'ların okul eğitim dönemi üç aylık bir süredir. Bu sınıf üç ayın sonunda kur'a ve tayinle kıt'a ve hastahane hizmetlerine gönderilirler.

İhtisas yapmış olan doktorlar askerî hastahanelere, pratisyen hekimler kıt'alara gönderilir.

Yedek S.'lar eğitim dönemi sonrası asteğmen olarak göreve başlar. 18 aylık dönemin sonunda teğmen olarak terhis edilirler. Bu 18 aylık dönem gereğinde bakanlar kurulu kararı ile iki ay, üç ay veya daha fazla kısaltılabilir. Ancak uzatılamaz. Uzatılması için kanun çıkması gereklidir.

Yedek S.'lık görevini tamamlamış olanlar terhis edilirler. Terhis edildikten sonra "Çağ dışı" kalıncaya kadar geçecek sürede, bunlar da muvazzaf S.'lar gibi terfi ettirilirler. Ancak teğmen olacakların bir, üsteğmen olacakların iki, yüzbaşı olacakların sekiz talim devresine katılmak ve uygun sicil almak, denizde yüzbaşılık kursunu tamamlamak ve seferde süvari ve çarkçı şahadetnamesi almış olmaları şarttır.

Seferde yedek S.'lar, muvazzaf S.'lar gibi terfi kanunlarına bağlıdır. Genellikle emekli S.'lar, rütbelerine ait belirli yaş hadlerine kadar esas kayıtlarının yapıldığı askerlik şubelerinde yedek S. olarak işlem görürler. Ancak çağ dışı olduktan sonra bunlara seferde silâhlı kuvvetler kadrolarında görev verilmez.

Silâhlı kuvvetler muvazzaf S. ihtiyacını karşılamak üzere, yardımcı sınıflara mükellefiyet altında bulunan yedek S.'lardan muvazzaf S. olabilir.

Bunun için adayın silâh altında olması; 27 yaşını geçmemiş bulunması; kıt'ası komutanından, S. olur sicili alması; açılacak yazılı ve sözlü sınavı kazanmış bulunması; güvenlik tahkikatının müsbet gelmesi; kuvvet komutanlığının bu konuda yayınladığı emre uygun olarak zamanında müracaat etmiş olması şarttır.

Bu şartlarla silâhlı kuvvetler bünyesine giren personel muvazzaf S. olarak nasbedilir ve diğer S.'lar gibi işlem görür.

SUBHÎ, Mehmed, Vak'anüvis (ölm. 1769), XVIII. yüzyıl Türk devlet adamı ve tarihçisi. Dâmâd İbrâhim Paşa'nın beylikçisi Halil Fehmî Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini yaptıktan sonra sadâret mektubî kalemine girdi. Burada Subhî mahlasını aldı ve mektubî halîfelerinden olduktan sonra bazı vezirlerin Dîvân kâtipliklerinde bulundu. Istanbul'a döndükten sonra Dîvân-ı hümâyûn yazıcıları arasına katıldı ve hâcegândan oldu. İki defa piyâde mukabelecisi ve küçük evkaf muhasebecisi olmuş ve bu sırada 1152 tarihinde (1739-1740) bu vazîfesine ilâve olarak, vak'anüvislik de ona verilmişti. Dört yıl bu hizmeti muntazam bir şekilde yaptı ve bu arada beylikçiliğe tâyin edildi. Ağır bir hizmet olan beylikçilikle vak'anüvisliği birlikte yürütemediğinden, 1156'da (1743) tarih yazıcılığından tamâmen el çekti. 1745 ekiminde mâliye tezkirecisi oldu, bundan sonra Dîvân-ı hümâyûn'un çeşitli kalemlerinde hizmetler görerek nisan 1757'de Darbhâne emini olmuştur. Aynı yıl eylül ayında, Yeniçeri kâtipliğine getirilmiş, 1760'da bu vazîfeden alındığı gibi, Darbhâne eminliğinden çıkartılan zimmetin ancak bir kısmını ödeyebildiğinden, önce tutuklanmış ise de borcunu ödemeyi taahhüd ettiğinden, evinde oturmasına müsâade edilmişti. 1762'de tekrar vazîfe verilen S., yine Bâb-ı âlî'nin çeşitli kalemlerinde hizmet görmüş, en son ikinci defâ getirildiği yeniçeri kâtipliği vazîfesiyle Babadağında, 1769 başlarında ölmüştür.

Bâb-ı âlî kalemlerinde ömrünü geçiren S., asıl şöhretini tarihçiliği ile kazanmıştır. S.'nin yazdığı vekayînâme Sâmî, Şâkir ve Subhî tarihi adıyla bir cilt hâlinde 1198'de (1783 - 1784) Matba'a-i âmirede basılmıştır. Ancak S., tarihini iki cilt olmak üzere tertip etmiştir. Bunun birinci cildi, Sadrâzam Hacı Ahmed Paşa'nın emriyle, I. Sultan Mahmûd devrinden yani, 1143 (1730 - 1731) tarihinden itibâren Vak'anüvis Sâmî, Şâkir ve Ramî Paşa-zâde Abdullah Refet Efendi'lerin müsveddelerinin tedvininden meydana getirmiştir. Böylece 1730 - 1739 yılları vekâyi'ini ihtivâ eden bir metin oluşmuştur. Hekimoğlu Ali Paşa'nın ikinci sadâretinde verdiği emir üzerine de, 1148 - 1155 yılları vekayi'ini yazmaya başlamış ve Ali Paşa'nın ikinci sadâretinin başarılı geçmesi temennisiyle sona erdirmiştir. Basılı metinde bulunan 1155 - 1156 yıllarına ait ek ise, bu ikinci cildin tamamlanmasından sonra yazılmış olmalıdır. Böylece 1143 - 1156 yılları için mühim bir kaynak meydana getirmiştir. S.'nin nesri, şi'irine göre güzellik ve sağlamlığıyla yaşadığı yıllardan itibâren beğenilegelmiştir. Şiirdeki başarısı, nesri kadar güçlü olmamıştır. Ayrıca Şerefeddin Fazlullah-i Kazvînî'nin Tevârih-i Mülûkü'l - Acem adlı İslâmdan önceki İran hükümdarlarına ait tarihini, Tarih-i Şahâne-i Îrân adıyla Türkçeye çevirmiştir. (İ. P.)

SUBHİ EZGİ : bk. EZGİ.

SUBHÎ PAŞA, Abdüllâtif (Trapoliçe 1818 - Istanbul 1886), ilk Maârif Nâzırı Abdurrahman Sâmî Paşa'nın oğlu, şâir Âyetullah Bey ile 38. Maârif Vekili Hamdullah Subhî Tanrıöver'in babasıdır. Sâmî Paşazâde Sezâi (1859 - 1936) Bey'in ağabeyidir. Annesi Râbia Hanım'dır. Dedesi Şeyh Necîb Efendi'nin Mora'da Yunanlılar tarafından şehid edilmesi üzerine beş yaşında iken babası Abdurrahman Sâmî (Paşa) ile birlikte Mısır'a gitmiştir. Burada babasından ve devrin değerli hocalarından ders alarak öğrenim ve eğitimini tamamlamıştır.

Babası Sâmî Paşa'ya maiyet kâtibi olan Abdüllâtif Subhî, bir zaman sonra Mehmed Ali Paşa'nın hususî kalemine kâtib tâyin edilmiş ve Mehmed Ali Paşa'nın ölümünden sonra, babası Abdurrahman Paşa ile birlikte Istanbul'a gelmiştir.

1849'da Meclis-i Maârif-i Umûmiye âzâlığına ve 1854'de de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye âzâlığına getirilmiştir. Abdülaziz'in tahta geçmesinden hemen sonra Evkaf Nâzırlığı'na tâyin olunan S. P., sonra yeniden Meclis-i Vâlâ âzâlığına nakledilmiştir. Altı yıl bu vazîfede kaldıktan sonra Maârif Nâzırı olmuştur.

Birinci def'a, Mütercim Rüşdü Paşa'nın sadâreti sırasında 24 ağustos 1867'den 9 mart 1868'e kadar, 6 ay 17 gün; ikinci defa, Ahmed Vefik Paşa'nın sadâretinde 4 şubat 1878'den 18 nisan 1878'e kadar 2 ay 14 gün — Evkaf nâzırlığı ile birlikte — Maârif nâzırlığı yapmıştır. Zamanında, maârif alanında yapılan ıslâhat ve görülen faâliyetlerden bâzıları şunlardır :

1867 (ağustos); Tuna vilâyetinde açılmış bulunan Rusçuk, Niş ve Sofya Islâhhaneleri'nde açılacak yeni atölyelerde öğretmenlik etmek üzere, memlekette henüz gelişmemiş bulunan çuhacılık, marangozluk ve ispermeçet sanâyiinde ihtisas yapmak maksadı ile vilâyet halkından altı gencin beş yıllık bir öğrenim için Fransa'ya gönderilmeleri; 1867 15 ekim; Mekteb-i Mülkiyye öğrenim süresinin bir sınıf daha ilâvesiyle üç yıla çıkarılması ve mevcud öğrenciler me'zun olduktan sonra okula alınacak yeni öğrencilerin dört yıllık bir rejime göre yetiştirilmelerine dâir irâdenin yayımlanması; 1868'de Kandilli Rasadhânesi'nin esâsını teşkil eden Istanbul Rasadhânesi'nin Beyoğlu'nda kurulması.

İkinci Abdülhamîd devrinde İstînâf dâiresi başkanlığı ve ticâret nâzırlığında da bulunan S. P.'nın târih ve eski eserler üzerinde ihtisâsı vardı. Yine maârif nâzırlığı sırasında, arkeoloji eserlerini Aya İreni kilisesinden Çinili Köşk'e naklettirmiş; ticâret nâzırı iken de Müze-i Hümâyûn orta bölümünün temellerini atmıştır (H. Z. Koşay, Türk Yurdu, şubat 1967). Ayrıca ticâret lisesini, sanâyi-i nefîse ve kız mektebini kurmuştur.

Arabca, Farsca, Fransızca, Latince, İbrânice ve Rumca dillerini hakkıyla bilen S. P., İbn-i Haldûn târihinin bir kısmını *Miftâh-ül-İber* (İbretler Anahtarı) adı ile Türkçeye çevirmiştir. Daha sonra bu esere ilâve yaparak *Tekmilet-ül-İber* (İbretlerin Eki) adlı eserini yayınlamıştır (1278). Yalnız birinci cildin basılan *Hakik ul-Kelâm fî Târîh il-İslâm* (İslâm Târihine Dâir Söylenen Gerçekler) adlı eseri de (1279)'da basılmıştır.

Değerli bir para koleksiyonu bulunan S. P.'nın *Uyûn-ül-ahbâr fi'nnukuud ve'l-âsâr* adlı İslâm sikkelerinin ilk icadı ve kesilmesi üzerine bir eseri de yine 1279'da yayınlanmıştır. Maliye işlerinin düzeltilmesi ile ilgili 1864 târihli lâyihası da *Islâhât-ı Maliye Lâyihası* adı ile ayrı bir risale hâlinde basılmıştır.

S. P.'nın mezarı Sultan Mahmud Türbesi'ndedir. (F. T.)

SUBHÎ ZİYÂ ÖZBEKKAN : bk. ÖZBEKKAN.

SUBÖLÜMÜ ÇİZGİSİ (eski terim : *Hatt-ı taksîm-i miyâh)*, bir akarsuyun su toplama alanını (yağış alanını, havzasını) komşu akarsuyunkinden ayıran tabiî sınır. Bu sınırdan başlayan sular, her iki akarsuda ayrı yönlere doğru akar. İki akarsu arasında bir ara çizgisi durumunda bulunan S. Ç., yer kabarıklıklarının (dağların, tepelerin) her zaman en yüksek yerlerinden geçmesi gerekmez. Akarsu ağlarının (şebekelerinin) gelişmesine bağlı olarak çukur yerlerden de geçtiği çok olur. Bunun bir örneği Uzunyayla'da (b. bk.) görülür. Çevredeki dağlardan 800 - 1 200 m aşağıda bulunan bu tekne biçimli yerde, ayrı ayrı yönlere doğru üç ırmağın (Seyhan, Fırat, Kızılırmak) kaynak kollarının S. Ç. alanı bulunur. S. Ç., kolay eriyebilen taşların (kalker, jips) geniş yer tuttuğu bölgelerde, kurak bölgelerde ve bataklık, sazlık yerlerde çok vakit belirsizleşir. S. Ç., uzun süre bulunduğu yerde kalmaz, yer değiştirir. Bunun sebebi akarsuların geri geri aşındırmasıdır. Bk. AKARSULAR.

SUCHET, Louis Gabriel (Lyon 1772 - Marseille 1826), Albufera dukası, Fransa mareşali. Bir fabrikatörün oğlu idi. 1792'de yirmi yaşında gönüllü olarak orduya katılan S., ertesi yıl tabur komutanı oldu. İtalya'ya sevkedilen orduda kendini gösterdi ve 1800'de İtalya ordusu başkomutanı ve general oldu. Masséna Cenova'da kuşatma altında iken, S. Var Bölgesi sınırını savunuyordu. Lunéville barış antlaşması (1801) ile Fransa'ya döndü ve bir tümenin kumandasını aldı. Bu sıfatla Austerliz, Saalfeld, Jena ve Pultusk savaşlarına katıldı. 1808'de İspanya'ya gönderildi ve 1814'e kadar burada kaldı. Lerida'yı zapt etti ve Sagunto civarında bir zafer kazandı (1811). Bunun üzerine mareşal ve Albufera dukası oldu. Birinci Restoransyon'da iyi kabûl gören S., 1815'te kral ile bozuştu ve "Pair"ler kamarasındaki yerini kaybettiyse de, bu yer 1819'da kendisine geri verildi.

SU - COU veya **WU - HSIEN** (İng. *Soochow* veya *Suchow)*, Çin'de Kansu eyâletinde Yangçe nehrinin deltasında bir şehir. M. Ö. 484'te kurulmuştur. Kanalları çok olduğu için Avrupalılar şehre Çin'in Venedik'i adını vermişlerdir. Nüfusu : 610 000'dir. Tey - Ping isyanının bastırılması esnâsında şehir tahrib edildi. İpek dokumacılığı ve iplikçilik gelişmiştir.

SUCRE, Bolivya'da şehir. Devletin kanunî başkenti, aynı zamanda Chuquisaca idare bölgesinin merkezi. Nüfusu 88 040 (1973 tahmini). La Plata, Chuquisaca, Charsac ve nihayet S. isimlerini alan şehir, bu yüzden dört isimli şehir olarak tanınır. S., 1538 yılında Pedro de Anzúrez tarafından kuruldu. 1561 yılında Yukarı Peru bölgesinin başkenti oldu. 1624 yılında burada Güney Amerika'nın en eski üniversitelerinden biri olan St. Francis Xavier üniversitesi kuruldu.

S. Bolivya yüksek adalet dîvânı merkezidir. Şehirde XVII. yüzyıldan kalma bir katedral ve birçok eski kilise bulunur. Petrol rafinerisi vardır. Besin sanayii ve ayakkabı yapımı gelişmiştir. Sigara fabrikası vardır.

SUCUK veya **SOSİS,** et konservesinin ilk şekillerinden biri. Sığır ve manda etinin kuyruk yağıyla karıştırılıp, çeşitli baharat ve tuz katılmasından sonra yoğrularak barsaklara doldurulup kurutulmasıyla elde edilir. S., çok eskiden beri bilinen, bilhassa kış aylarında aranan bir besin maddesidir. Bu maddenin Fransızca ve İngilizce'deki genel ismi *(Fr. saucisse* ve İng. *sausage)* Lat. tuzlanmış anlamındaki *salsus, salcicius*'tan gelir.

Kıyılmış etin şu veya bu şekilde çeşnilendirilerek barsaklara doldurulmasıyla yapılan besin maddelerinin hepsi bir çeşit S. ve salamdır (salam sözünün de eski Kıbrıs'ın Salamis şehrinin adından geldiği söylenir). Esas îtibâriyle Türkiye'de olsun, dünyanın başka yerlerinde olsun yapılan bütün S.'ların temel maddesini et teşkil eder. Yeryüzünde bilinen belli başlı 200 kadar S. çeşidi, kullanılan etin cinsi, hazırlanması ve kullanılan baharat çeşitleri ile birbirinden ayrılır. Ayrıca Batı'da balık ve hattâ sebze sosisleri de yapılmaktadır.

Et S. ve S.'lerinin hazırlanması etin, yağın kıyılması; tuz ve baharatla ve diğer maddelerle karıştırılıp yoğrulması; uygun bir mahfazaya doldurulması şeklinde olur. En yaygın olarak kullanılan malzeme sığır, koyun (Batı'da domuz) barsağıdır. Kullanılan barsağın çapı S. veya S.'lerin biçimini tâyin eder. Gerek Türkiye'de, gerekse Avrupa'da bazı yörelerde S. veya S. malzemesi kalın bezden yapılmış torbalara da doldurulur. Yalnız Birleşik Devletlerde sosisleri doldurmakta kullanılan muhafazalar da büyük ölçüde sentetiktir.

Türk S.'ları, dodurulup güneşte kurutulduktan sonra piyasaya verilir. Sosisler ise çiğ olarak piyasaya verildiği gibi, pişirilmiş, tütsülenmiş, pişirilip - tütsülenmiş veya kurutulmuş olarak da piyasaya çıkarılır. Taze olarak kullanılacak sosisler sığır ve domuz etinden yapılır; bazan buna koyu eti de karıştırılabilir. Günümüzde, Birleşik Devletler'de ve Avrupa'da sosisler konserve olarak da satılmaktadır.

Sosis imâlâtında zamanımızın en büyük yeniliği Birleşik Devletler'de olmuş ve "kabuksuz" sosis yapılmıştır. Bu tip sosis imâlâtında hazırlanan madde, önce selüloz bir mahfazaya doldurulur; ardından önce sıcak, sonra buzlu suya batırılır. Böylece etteki proteinin küçük bir kısmı ayrılarak, selüloz tabakasının altında, incecik bir tabaka meydana getirir. Bunun üzerine asıl mahfazayı teşkil eden selüloz tabakası çıkarılınca proteinin ayrışmasından meydana gelen tabaka sosisin dağılmasını önler. Böylece elde edilen sosisler belirli mikdarlarda tartılır, anbalajlanarak piyasaya verilir.

SUÇ, bir ülkede yürürlükte bulunan mevzuat ile yasaklanmış ve müeyyideye bağlanarak fâiline verilecek cezaları önceden belirtilmiş olan, hukuk düzenine aykırı davranış. Doktrin ve tatbikatta S.'lar çeşitli açılardan sınıflamaya tâbî tutulmaktadır.

a) *Tam S. - teşebbüs hâlinde kalan S. :* Tam S.'ta fâil, fiili işlemeye yönelik bütün hareketleri tamamlamış ve istediği sonucu elde etmiştir : Meselâ öldürme kasdiyle elindeki silâhı karşısındaki şahsa çevirerek ateş etmek ve onun ölmesine sebep olmak gibi. Teşebbüs hâlinde kalan S.'ta fâil fiili işlemek için harekete geçmiş olmakla beraber, elinde olmayan sebeplerden dolayı ya icrâ hareketini bitirememiş (meselâ ateş etmeğe kalkıştığı hâlde silâhı tutukluk yapmıştır) veya hareketi bitirmekle beraber, istediği sonuç meydana gelmemiştir (meselâ silâhından çıkan kurşun mağdurun vücudunda yön değiştirerek sadece yaralanmasına sebebiyet vermiştir). İcrâ hareketinin bitirilememiş olması hâlinde nâkıs teşebbüs, icrâ hareketinin bitirilip de istenen sonucun meydana gelmemiş olması hâlinde tam teşebbüs hâlinde kalan bir S. işlenmiş olmaktadır.

b) *Anî S. - mütemâdî S. :* Anî S., işlenmesiyle birlikte sonuçlanmış olur. Meselâ silâhla adam yaralama ânî bir S.'tur. Buna karşı mütemâdî S. bir anda bitmeyip süregelir. Meselâ bir şahsı kanunsuz olarak tutuklamak ve hapsetmek mütemâdî bir S.'tur.

c) *İcrâî S. - ihmâlî S. :* İcrâî S.'ta fâil kanunen yapılmaması gereken bir harekette bulunur. İşlendiği fiil aktif ve göze görünür hâldedir (öldürme, yaralama, yağma, hırsızlık gibi). İhmâlî S.'ta ise, fâil tam aksine, kanunen yapılması gereken hareketi yerine getirmez (meselâ bir kazanın olmaması için, gereken tedbirleri almamak, başkasının S. işlemesini önlememek gibi). İhmâlî S. pasif ve göze görünmez olduğu için tesbiti icrâî S.'tan daha güçtür.

ç) *Maddî S. - şeklî S. :* Maddî S., fâilin istediği sonucun (öldürme, yaralama, hırsızlık) meydana gelmesiyle tamamlanmış olur, halbuki şeklî S.'ta istenen sonucun meydana gelmesi şart değildir. Meselâ yalan yere şahidlikte aleyhine şahidlik yapılan kimse bu yalancı şahidlik yüzünden mahkûm edilmemiş olsa, yâni istenen sonuç meydana gelmese bile, S. tam olarak işlenmiş sayılır.

d) *Basit S. - itiyâdî S. :* Basit S., bir defa işlenir; itiyâdî S. ise, fâilde bir alışkanlık hâline gelerek birçok defa tekrarlanır. Bir S.'un basit S. hâlinde kalması veya itiyâdî S. hâline gelmesi S.'un cinsine ve suçlunun karakterine bağlıdır. Genellikle müessir fiil ve hakaret gibi suçlar basit S., hırsızlık ve kaçakçılık gibi S.'lar itiyâdî S. şeklinde işlenmektedir.

e) *Tesâdüfî S. - kasdî S. :* Tesâdüfî fâilin önceden S. işlemek niyeti yoktur, ancak birden karşılaştığı durum ve olayların etkisiyle S. işler. Meselâ uğradığı bir hakarete öfkelenerek, hakaret eden kimseyi yaralamak gibi. Kasdî S.'ta ise, fâil S.'u işlemeye daha önce karar vermiş ve işleyeceği S.'u planlamıştır. Meselâ taammüden adam öldürmek kasdî bir S.'tur.

f) *Meşhut S. - meşhut olmayan S. :* Meşhut S.'ta fâil S.'u henüz işlerken veya işledikten pek az zaman sonra gö-

rülüp yakalanmıştır. Meselâ hırsızın girdiği evden çıkamadan ev sahibi tarafından tutulması veya tam evden çıkarken bekçi tarafından çaldığı eşyalarla birlikte yakalanması gibi. Meşhut S.'ta suçlu "suçüstünde" ele geçirilmiş olur. Meşhut olmayan S.'ta ise, suçlu ancak S. olayından bir süre sonra yapılan bir araştırma, soruşturma veya takip sonucu ortaya çıkarılabilmektedir.

g) *Siyâsî S. - âdî S. :* Siyâsî S., devlet kuruluşlarına ve bunların faaliyetlerine karşı işlenen veya şahıslara karşı işlenmekle beraber, amacı siyâsî olan S.'lardır. Âdî S.'larda ise, siyasî bir amaç yoktur. Neyin siyâsî S., neyin âdî S. sayılacağı doktrin ve tatbikatta tartışmalı ise de, meselâ basın S.'ları, devlet nizamı aleyhine dernek kurma gibi S.'lar siyâsî, dolandırıcılık ve kalpazanlık gibi S.'lar âdî S.'a örnek olarak gösterilebilir.

h) *Kabahat - cürüm :* Türk Ceza Kanunu'nun 526 - 584. maddelerinde düzenlenmiş olan kabahat suçları kasıt aranmayan, hafif hapis ve para cezası veya meslek yahut sanatın men'ini gerektiren fiillerdir. Ceza Kanunu'nun 125 - 525. maddelerinde yer alan cürüm (b. bk.) ise ölüm, ağır hapis, hapis veya ağır para cezasına bağlanmış adam öldürme, yağma, hırsızlık, soygun, dolandırıcılık gibi bir ağır S. fiilidir. (E. K.)

SUÇLU, bir suç işlemiş olduğu kesinlikle tesbit edilmiş bulunan kimse. Ceza hukuku açısından bir şahsın S. sayılabilmesi için kesinleşmiş bir mahkeme kararıyla mahkûm edilmiş olması gerekir. Bundan dolayı, hakkında adlî makamlarca araştırma, soruşturma veya dâva açılmış bulunan bir suç sanığı hattâ "suçüstü" yakalanmış bir kişi, kesinleşmiş bir mahkeme hükmüyle mahkûm olmadıkça, hukuk açısından S. sayılamaz.

Kriminoloji açısından S.'nun suç işlememiş olan diğer kimselerden ayrı bir beden ve ruh yapısına sahip olup olmadığı meselesi geniş tartışmalara yol açmış, bu konuda geçen yüzyıldan beri, birçok ilmî araştırmalar yapılmıştır. Bazı kriminologlar Lombroso'nun incelemelerine dayanarak, özel bir S. tipi olduğunu ileri sürmüşler ve S.'ya mahsûs beden ve ruh yapısı modelleri ortaya koymaya çalışmışlardır. Çoğunluğu teşkil eden kriminologlar ise, bazı kimselerin doğuştan suç işlemeye müsait bir yapıya sahip olabileceğini kabûl etmekle beraber, herhangi bir kimsenin de karşılaştığı dış olay ve etkiler yüzünden suç işleyebileceğini, S. ile diğer insanları genetik ve antropolojik açıdan, kesin çizgilerle birbirinden ayırmanın imkânsız olduğunu savunmaktadırlar. Bk. SUÇLULUK.

SUÇLULUK, bir toplumda kişilerin tek başına veya birlikte suç teşkil eden, hukuk düzenine aykırı davranışlarda bulunması olayı.

A) *S.'un sebep ve mâhiyeti :* S. konusunda kriminologlar, psikologlar, sosyologlar ve genetikçiler geniş araştırmalar yapmış; S.'un mâhiyeti, nasıl ortaya çıktığı, önlenip önlenemiyeceği hususu üzerinde durmuşlardır. Son zamanlarda S. olayını toplu rakamlara dayanarak inceleyen istatistik metodlar önem kazanmıştır. İstatistiklerin ortaya koyduğu gerçek, her insan toplumunda yer ve zamana göre dalgalanmalar göstermekle beraber, belirli bir oranda S.'a dâimâ rastlandığıdır. Hattâ bu yüzden bazı sosyologlar, bir ölçüyü aşmamak şartıyla, S.'un toplumda görülmesinin "normal" sayılabileceğini, hiç S.'a rastlanmayan bir toplumun "sağlıksız" olduğunu bile iddia etmişlerdir. S.'un ortaya çıkmasında hem şahsî, yâni suçlunun şahsî özelliklerinden ileri gelen faktörlerin, hem de çevreye ait, yâni dıştaki tesirlere bağlı faktörlerin rolü kabûl edilmekle beraber; bunlardan hangisinin ağır bastığı tartışmalıdır. Genetikçiler şahsiyetin kişiye soyundan intikal eden genetik vasıflarla daha önce belirlenmiş olduğunu, daha başka bir deyimle, fiil ve davranışlarında irsiyetinin "esiri" durumunda bulunduğunu iddia etmekte; sosyologlar ise, çevre şartlarına önem vererek, toplumun kişiyi şekillendirdiğini, iyi veya kötü yöne itişin toplumun etkisinden ileri geldiğini öne sürmektedirler. İradeci okul ise, S.'ta verasetin ve sosyal çevrenin büyük rolünü inkâr etmemekle beraber, insanın özel iradesinin ve bir suç işlemesindeki şahsî sorumluluğunun hiçbir şekilde "yok" sayılamayacağını savunmaktadır. İradecilere göre, eğer kişiyi irsiyetinin veya sosyal çevrenin esiri sayarak, suçu önleyici tedbirler almanın ve "kader mahkûmu" olarak suç işlemiş kişiyi muhakeme ve mahkûm etmenin mânâsı kalmaz; bu da bizi adlî teşkilâtın gereksizliği gibi en azından "gerçekle bağdaşmaz" bir sonuca götürürdü.

B) *S.'u doğuran faktörler :* Bu faktörler şahsî ve çevreye ait olmak üzere, iki bölüme ayrılabilir.

1) Şahsî faktörler :

a) Beden ve ruh yapısı : İnsanların beden ve ruh yapıları ile davranışları arasında bir ilişki olduğu, ötedenberi iddia oluunmuştur. Bu konuda en önemli incelemeleri yapmış olan Ernst Kretschmer (1888 - 1964)'dir. Kretschmer pekçok kişi üzerinde yaptığı gözlemler sonucunda insanları astenik (leptosom), piknik ve atletik olarak üç ana beden tipi ve bunlara paralel zikloit ve şizoit ruh yapısına ayırmıştır. Astenik tipler uzun boylu, zayıf, ince kaslıdırlar, göğüs kafesleri yassıdır. Atletik tipler geniş omuzlu, gelişmiş göğüslü, çekik karınlı ve adelelidirler. Piknik tipler orta boylu, tıknaz, kalın boyunlu ve şişman karınlıdır. Ruh yapısı açısından zikloit tipler dışa açık, üzüntü ile sevinç arasında dâima değişebilen, bazen uzun süren keder ve endişelere kapılabilen kişilerdir. Taşkınlıklar yapmaya mütemâyildirler; yalnız kalmaya dayanamazlar. Şizoit tipler içine kapalı, hislerini dışarıya karşı belli etmeyen, dış heyecanlara ilgisiz kalan kimselerdir. Bir iç ruh dengesi içinde görünmekle beraber, bazen ânî "patlama"lar ile kendilerini belli ederler. Kretschmer'e göre, astenik tipler daha çok şizoit; piknik tipler daha çok zikloittir. Atletik tip ise, ruhî bakımdan şizoit ile zikloit ruh yapısı arasında yer alır.

Kriminoloji açısından Kretschmer'in bu sınıflamasının değeri tartışma konusu olmuştur. Bu sınıflamaya itiraz edenler, suç işleyenler arasında her tipten insana rastlandığını, esasen insanları belirtmiş olduğu üç tipten birine sokmaya her zaman imkân olmadığını, karmaşık özellikler gösteren geçiş tipleri mevcut olduğunu, kriminolojide belirli tipte bir kimsenin belirli bir suçu işlediğinin hiçbir zaman isbatlanmadığını ileri sürmüşlerdir.

Günümüzde, daha çok dış biçim ve görünüş üzerinde duran klasik antropologların aksine, daha çok ruh yapısı ve kişiyi suç işlemeye yönelten ruh yapısındaki patolojik değişiklikler üzerinde durulmaktadır. Bununla beraber, Kretschmer'in tasnifinin birçok enteresan gerçekleri ortaya çıkardığı ve bâzı bakımlardan bugün bile geçerliliğini koruduğu söylenebilir.

Cürüm ve kabahat		1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
Toplam	A	**68 292**	**72 977**	**62 723**	**55 695**	**60 456**	**71 230**	**56 157**	**25 995**	**40 578**	**50 469**
	B	**64 128**	**69 758**	**62 926**	**55 804**	**59 480**	**72 092**	**57 881**	**52 038**	**31 701**	**47 301**
Türk Ceza Kanuna göre											
Cürüm											
Devletin kişiliğine karşı	A	74	87	42	59	80	129	144	91	105	71
	B	62	61	27	12	75	128	123	156	51	47
Hürriyete karşı	A	477	756	764	820	934	1 015	707	105	540	768
	B	406	720	789	828	832	1 137	772	622	114	711
Devlet yönetimine karşı	A	445	551	531	706	712	769	558	619	376	491
	B	323	531	463	546	649	769	617	654	253	231
Adliyeye karşı	A	125	311	246	259	305	325	338	148	115	187
	B	120	241	234	298	331	430	318	216	79	218
Kamu düzenine karşı	A	6	10	3	14	3	4	20	4	8	—
	B	4	15	4	6	7	6	15	18	3	—
Kamu güvenine karşı	A	348	487	257	382	311	429	476	170	196	155
	B	168	350	225	230	297	425	705	480	124	124
Kamu esenliğine karşı	A	1 710	2 195	1 698	1 596	1 726	2 203	1 975	1 177	1 314	1 617
	B	1 032	1 776	1 638	1 656	1 736	2 198	2 042	2 846	993	1 515
Genel töreler ve aile düzenine karşı	A	3 956	4 246	3 670	3 334	3 663	4 142	2 891	1 651	1 763	2 538
	B	3 468	3 960	3 693	3 375	3 571	4 226	3 449	3 559	1 226	2 197
Kişilere karşı	A	10 857	13 837	12 932	13 155	14 265	15 708	12 714	5 798	6 685	10 222
	B	8 833	11 958	12 222	12 497	12 267	16 134	12 694	16 687	4 985	8 449
Mala karşı	A	9 333	10 156	8 563	7 738	8 293	10 308	8 028	3 664	4 008	5 820
	B	9 006	10 014	8 660	8 298	8 176	10 637	8 393	7 220	3 771	5 364
Kabahat											
Kamu düzenine karşı	A	107	178	164	87	137	88	49	33	—	40
	B	95	157	158	93	117	109	54	40	19	43
Kamu esenliğine karşı	A	9	15	2	106	76	74	37	17	—	32
	B	8	—	4	101	84	57	45	21	—	22
Genel ahlâka karşı	A	1 209	1 627	1 373	1 213	1 199	1 379	1 083	747	1 224	1 216
	B	1 172	1 530	1 406	1 329	1 253	1 447	1 198	1 086	983	1 197
Mülkün korunmasına karşı	A	465	812	702	605	634	654	614	207	—	962
	B	522	731	699	669	573	736	648	331	—	1 004
Özel kanunlar	A	39 003	37 629	31 725	25 612	28 118	33 989	26 508	11 560	24 244	26 101
	B	38 799	37 660	32 633	25 860	29 512	33 642	26 799	18 102	19 100	26 111
Bilinmeyen	A	168	80	51	9	—	14	15	4	—	249
	B	110	54	71	6	—	11	9	—	—	68

SUÇLULUK : Cezaevlerine giren ve çıkan hükümlülerin cürüm ve kabahatlara göre dağılımı

b) İrsiyet : Geçen yüzyılda Avusturyalı Gregor Johann Mendel (1822 - 1884)'in yapmış olduğu araştırmalar sonucunda irsiyetin bir canlının davranışlarındaki büyük rolü ortaya çıkarılmış bulunmaktadır. Yüzyılımızda ayrıca tek yumurta ikizleri denen ve bütün vasıfları birbirine benzediği için, birbirinin "kopyası" sayılabilen kardeşler üzerinde incelemeler yapılmış, bunlar ayrı çevre ve şartlarda yetiştirilerek hangi davranışlarının soydan gelme, hangi davranışlarının çevreye bağlı etkilerden ileri geldiğinin tesbitine çalışılmıştır. Genetik araştırmaları nisbeten yeni olduğu ve insan yapısı pek çok

karmaşık özellikler gösterdiği hâlde, nesilden nesile geçen bazı irsî özellikler ortaya çıkarılmış bulunmaktadır. Özellikle oburluk, alkole düşkünlük, cinsî faaliyette aşırılık gibi bedenî; harislik, sabit bir ideal peşinde koşma, fedakârlık veya aksine egoizm gibi ruhî bâzı durumların geniş ölçüde irsî olduğu tesbit edilmiştir. Kriminologları özellikle uğraştırmış olan mesele, suç işleme eğiliminin de irsî olup olmadığı ve eğer bu eğilim gerçekten soydan - gelme ise, sonradan dış eğitim, etki ve tedbirlerle giderilip giderilemiyeceğidir. Bugüne kadar yapılan araştırmalar, bâzı kimselerin gerçekten suç işlemeye mütemâyil olarak dünyaya geldiklerini, ancak bu patolojik vasıfların kendilerini S. şeklinde belli etmesi için, ayrıca uygun çevre şartlarına ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Bu konuda en belirli sonuçlar, tek yumurta ikizlerinin incelenmesinden elde edilmiştir. Bunlarda da kötü davranışlara ve S.'a eğilim gözlenmiş, fakat çevreden gelen iyi tesirler ile bu davranışların geniş ölçüde giderilmesi mümkün olmuştur. Bununla beraber, çevreye bağlı iyi tesirlerin irsî faktörleri büsbütün yok edemediği ve bunların arka plana itilmiş bile olsa, varlıklarını devam ettirdiği görülmüştür.

Beden yapısı, iç ve dış organlar ve biyolojik bakımdan soydan - gelme özellikleri tesbit etmek nisbeten kolay olmakta ise de, insanın ruh yapısı açısından irsîyeti tesbît etmek gerçekten güçtür. Halbuki, asıl kriminoloji açısından değerli olan husus, karakter irsîyetinin incelenmesidir.

c) Ruh yapısı bozuklukları : Normal ruh yapısını bozan başlıca faktörler ihtiras ve heyecanlar, akıl hastalıkları, cinsî terslikler, alkol ve uyuşturucu madde iptilâsıdır.

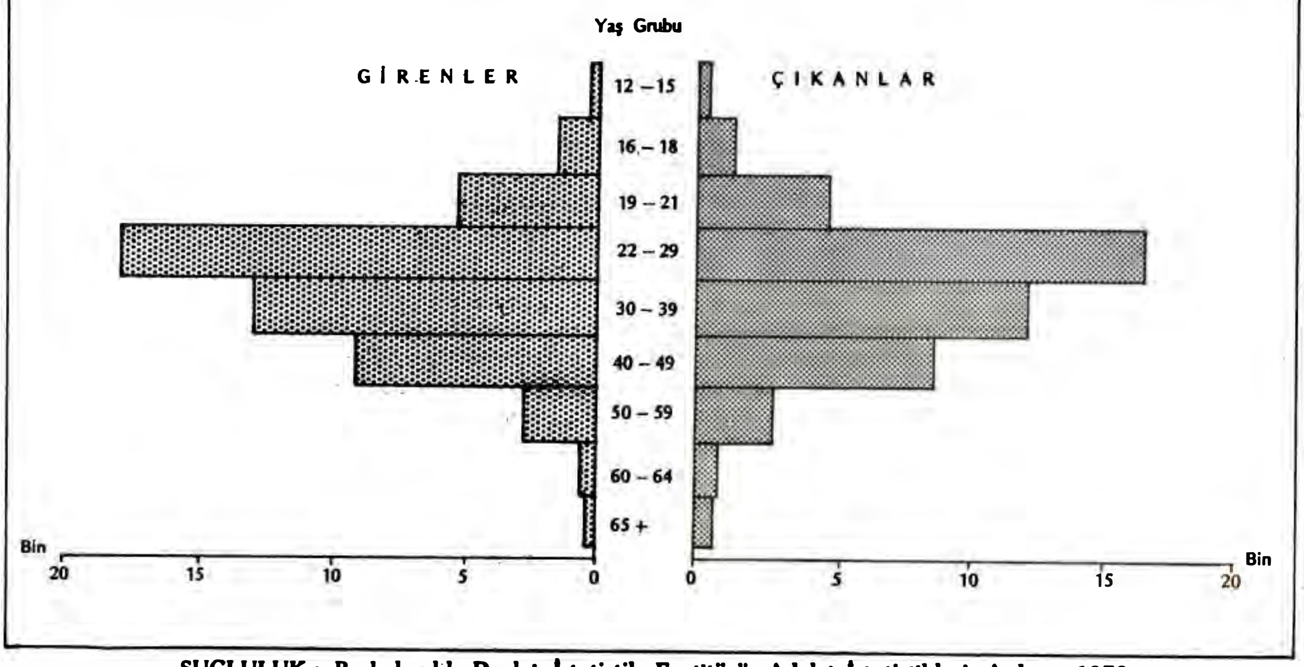
İhtiraslar : İhtiras, kişinin irade ile hareket edebilme alanını daraltan patolojik bir durumdur. İhtirasa örnek olarak aşırı kıskançlık, nefret ve intikam arzusu gibi davranışlar sayılabilir. İhtiras, bir kimsenin olayları doğru değerlendirme yeteneğini bozar, onu diğer insanlar hakkındaki değer hükmünde yanılgıya sürükler, normal bir kimseyi bir ruh hastası durumuna getirebilir. İhtirasın S.'un ortaya çıkması bakımından önemi; kişideki suç işlemekten sakınma, yâni kendini kontrol mekanizmasını bozmasıdır. Bundan dolayı şahsı taammüden adam öldürme, adam yaralama, yangın çıkarma, iftira, yalancı şahidlik gibi çeşitli suç fiillerine sürükleyebilir.

İhtiras patolojik bir hâl olduğuna ve iradeyi daralttığına göre, tıpkı akıl mâluliyetinde olduğu gibi, ceza sorumluluğunu azaltıp azaltmayacağı tartışmalıdır. Bazı kriminologlar, ihtirasın, özellikle taammüd yani suç işlemeyi önceden planlama ile birleştiğinde azaltıcı değil, hattâ şiddetlendirici bir sebep sayılmasını savunmaktadırlar. Ülkemizde 11 haziran 1937'de çıkarılan 3236 sayılı "Kan gütme sebebiyle işlenen adam öldürme ve buna teşebbüs cürümleri fâilleri hısımları hakkında tatbik olunacak muameleye dâir Kanun"a göre, kan gütme gayesiyle cinayet işlemek cezayı şiddetlendirici sebep sayılmıştır.

Heyecanlar : Heyecanlar da kişinin kendi üzerindeki hâkimiyetini kısmen veya tamamen kaldırabilir. Öfke ve korkuyu tipik heyecanlar arasında belirtmek mümkündür. Öfkeyi eski psikologlar bir çeşit "kısa süren delilik" olarak vasıflandırmışlardır. 1 mart 1926 gün ve 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 51. maddesi, işte bu yüzden haksız bir tahrikin meydana getirdiği bir öfkenin etkisi ile suç işlemiş olmayı cezayı indirici bir sebep saymıştır. Ancak madde öfkenin yanında bu öfkeye haklı bir mâhiyet verecek bir "haksız tahrik"in bulunmasını cezanın indirilebilmesi bakımından şart koşmaktadır.

Şiddetli bir korku da şahsı suç işlemeye sevkedebilir. Özellikle, kendini mutlak ve ağır bir tehlike içinde bulan veya sanan kimsenin uygun ve doğru hareket etme irâdesi kısıtlanmıştır. Meselâ üzerine yürüyen kimselerin kendisini öldüreceği korkusuna kapılıp, bunların üzerine ateş eden kimse, olay sırasında bir "dehşet hâli" içinde olduğundan, hakkında yerine göre, Türk Ceza Kanunu'nun 46 - 48. madde-

Cezaevlerine giren ve çıkan hükümlülerin yaş gruplarına göre dağılımı - 1976

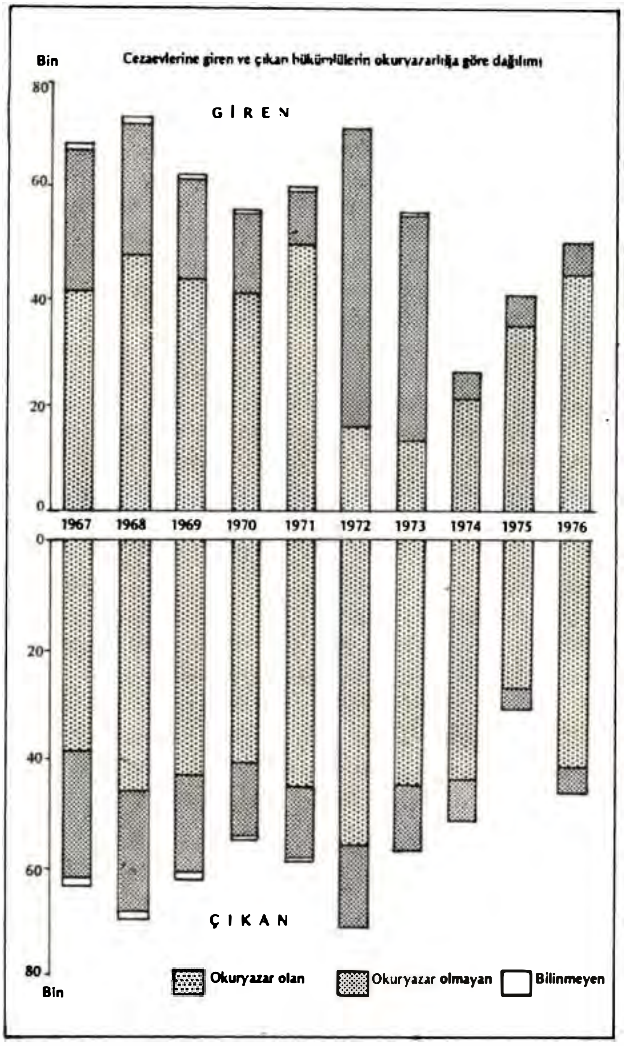
SUÇLULUK : Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Adalet İstatistikleri, Ankara 1979

lerinde belirtilen, cezayı indirici veya kaldırıcı hükümlerin tatbiki gerekir.

Akıl hastalığı : Akıl hastalığı terimi aslında tam delilikten akıl zayıflığına kadar, çeşitli patolojik hâlleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca tam anlamıyla akıl hastası sayılamamakla beraber, normal bir ruh yapısı göstermeyen, sağlam insanla akıl hastası arasındaki sınırda bulunan psikopatlara, isterik, nevrastenik ve melankolik tiplere tesadüf olunmaktadır. Aslında akıl hastalığının gerek hukuk, gerek tıp alanında geçerli olabilecek tam bir târifi yapılamamıştır. Türk Ceza Kanunu'nun 46. maddesinin birinci fıkrası : "Fiili işlediği zaman şuurunun veya harekâtının serbestîsini tamamen kaldıracak surette akıl hastalığına duçar olan kimseye ceza verilemez" ve 47. maddesi : "Fiili işlediği zaman şuurunun veya harekâtının serbestîsini ehemmiyetli derecede azaltacak surette aklî malûliyete müptelâ olan kimseye verilecek ceza, madde hükmünde belirtildiği şekilde indirilir" demektedir. Ceza doktrininde ise 46. maddedeki hâl için, "tam malûllük", 47. maddedeki hâl içinse, "kısmî malûllük" deyimleri kullanılmaktadır. Tıp açısından akıl hastalığı veya akıl zayıflığı doğuştan irsî olarak veya daha sonra çeşitli hastalık, alkolizm ve uyuşturcu maddelere alışma gibi sebeplerden ortaya çıkabilir. Erken bunama ve beyin frengisi S.'a sebebiyet veren malûllük hâlleri arasındadır. Erken bunamaya yakalananlar suç isnadı ve iftira, sebepsiz adam öldürme gibi suçları, beyin frengisine yakalananlar büyük dolandırıcılıklar ve âdaba aykırı suçları işlemektedirler. Psikopatların ise iradesi zayıftır ve hoşlandıkları şeyi yapmaktan kendilerini alakoyamazlar. Bunlar, daha çok hırsızlık ve ırza geçme gibi suçları işlerler. İsteriklerin en çok iftira ve yalan yere şahitlik gibi suçları, nevrastenikler ve melankoliklerin intihar ve adam öldürme gibi suçları işledikleri görülmüştür.

Cinsî terslikler : Bunlar insandaki karşı cinsten şahısla normal cinsî ilişkide bulunmak şeklindeki dürtünün hastalıklı biçimde başkalaşması ile ortaya çıkar. Cinsî terslikler arasında doğuştan olan ve en küçük yaşlardan itibaren görülenler olduğu gibi, şahsın hayatının ileri devresinde ortaya çıkan veya başlangıçta mevcut olup sonradan kaybolan tipleri de vardır. Literatürde cinsî terslikler için, "cinsî sapıklık" terimi de kullanılmaktadır. Başlıca cinsî terslikler homoseksüalite, sadizm (başkasına eziyet etmekten cinsî zevk almak), mazoşizm (kendine eziyet edilmekten cinsî zevk almak) ve fetişizm (belirli bir erotik eşya veya objeye tutulmak)'dir. Bu gibi cinsî sapıklıklarda şahsın sapıklığa özel bazı suçları işlediği görülmektedir. Homoseksüeller çeşitli ahlâka aykırı suçları; sadistler ırza geçme, yaralama; mazoşistler iftira, yalan suç isnadı; fetişistler sarkıntılık ve aşk objesi eşyayı çalmak gibi suçları işlemek eğilimindedirler.

Alkolizm : Vazgeçilmez hâle gelmiş bir alkol alışkanlığı olarak vasıflandırılabilir. Alkolizm, bir ülkede görülen, cinayetten trafik suçuna kadar pek çok S. olayının sebebidir. Diyebiliriz ki, bir insan topluluğunu kemiren ve onu genel ahlâkî çöküntüye uğratan, şahısları suç işlemeye iten sebeplerin başında alkolizm gelmektedir. Tanınmış İtalyan ceza hukukçusu Ferri (1856 - 1929) alkolizmi "son yüzyılların felâketi" olarak vasıflandırmıştır. Arızî olarak yâni arasıra alınan alkolün etkisi ile en çok işlenen suçlar müessir fiil ve trafik suçlarıdır. Müzmin alkolikler ise, daha çok kıskançlık sebebiyle adam yaralama veya öldürme, teşhircilik, ırza tecavüz ve diğer cinsî suçları işlemektedirler. Aşırı alkolik olduğu tesbit edilen mahkûmların mümkünse tedavi tesisli

SUÇLULUK : Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Âdalet İstatistikleri, Ankara 1979

bir ceza evine kapatılmaları uygun olur. Müzmin alkolikler ise, artık iradelerini tamamen kaybetmiş, gerek aileleri gerek cemiyet için zararlı ve tehlikeli bir hâle gelmiş oldukları için, bunların önleyici bir tedbir olarak hâkim kararıyla daha suç işlemeden bir akıl hastanesine kapatılmaları gereklidir. Esasen Türk Medenî Kanunu'nun 359. maddesi adlî makamlara bu yetkiyi açıkça tanımaktadır.

Uyuşturucu madde iptilâsı : Uyuşturucu bir zehire vazgeçilmez düşkünlük şeklinde kendini gösterir. Ötedenberi kullanılan uyuşturucu maddeler afyon, eroin ve morfin, esrar ve kokaindir. Son zamanlarda bunlara LSD de katılmıştır. Her uyuşturucu maddenin, onu kullananda meydana getirdiği delilik ve ölüme kadar giden bir hezeyan ve hastalık hâli ve o şahsın cemiyet ve ailesi için "kaybından" doğan sosyal problemler yanında, uyuşturucu madde iptilâsının sebep olduğu S. davranışları, önemli bir ölçüye varmış bulunmaktadır. Denebilir ki, uyuşturucu madde iptilâsı, cemiyeti kemiren sebepler arasında alkolizmden sonra ikinci önemli yeri işgal etmektedir. Uyuşturcu madde, buna müptelâ olan kimsenin irade ve şahsiyetini giderek yok eder, onda devamlı olarak artan uyuşturucuya "bağımlılık" hâli yaratır. Şahıs bu maddeyi bul-

maya çalışmaktan başka bir şey yapamaz ve düşünemez olur. Uyuşturucu madde kullananların işlediği suçlar arasında bu maddeyi alabilecek parayı bulabilmek için, hırsızlık ve soygun yapmak, uyuşturucunun etkisi altında adam yaralamak, ırza geçmek ve hattâ cinayete kadar giden çeşitli şiddet hareketleri bulunmaktadır.

Ülkemizde daha çok eroin ve esrar alışkanlığına rastlanmaktadır. Eroin afyondan elde edilen bir maddedir. Esrar ise, hint kenevirinin uç çiçeklerinden elde edilir. Eroin iptilâsına toplumun her tabakasında, esrar iptilâsına ise, nisbeten düşük seviyedeki gruplarda ve ceza evlerinde rastlanmaktadır.

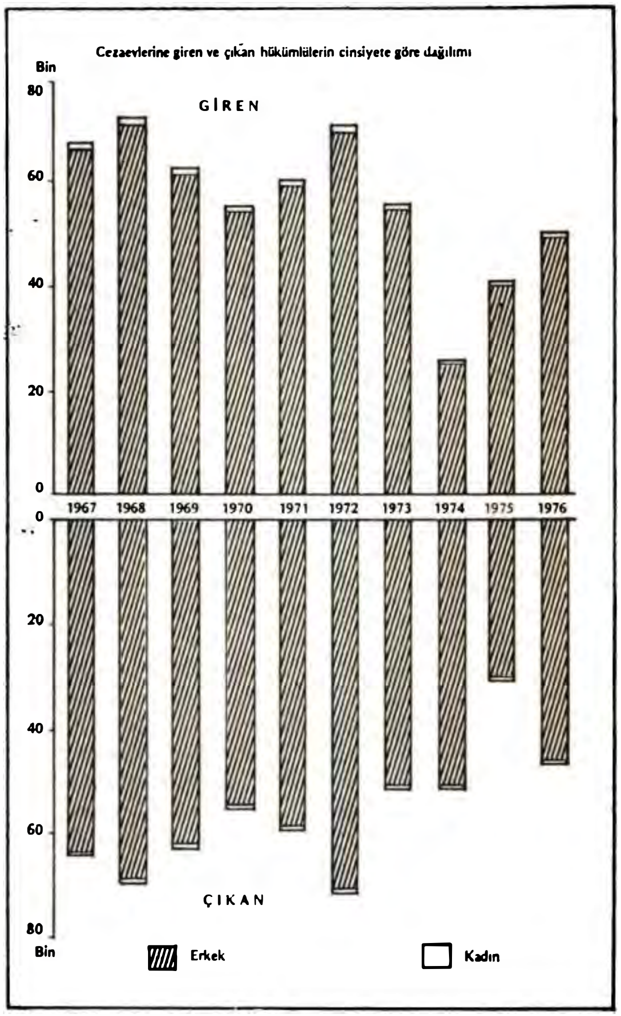
Ceza hukuku açısından önemli olan mesele, cinsî sapıklara, alkolik ve uyuşturcu madde müptelâsı kişilere ne şekilde davranılacağıdır. Bunların tıp açısından hasta oldukları ve yerine göre tedâvî ve muhafaza altına alınmaları gerektiği açıktır. Ancak bir suç işlemeleri hâlinde, iradesi tam olan şahıslar gibi cezaya çarptırılmaları ceza prensiplerine uygun mudur? Kabûl edilen genel esas, kişinin kendi fiillerinin sorumluluğunu taşıyacağıdır. Kendi isteği ile kötü bir iptilâya kapılan kimsenin bunun etkisi altında suç işlemesi kanunen hiçbir şekilde mâzeret sayılmamaktadır. Ancak her bir suç olayının kendi özelliklerinin göz önünde tutulması adâlet açısından gereklidir.

2) Çevre faktörleri :

a) Sosyal çevre : İnsan cemiyet hâlinde, yâni bir toplum içinde yaşayan bir varlık olduğu için, ister bir şehirde, ister bir kasaba veya köyde yaşasın, doğduğu andan itibaren sosyal çevresinden gelen çeşitli etkiler altında kalmaktadır. İnsanı ve çevreyi dikkate almadan bağımsız olarak hareket edebilen bir yaratık olarak düşünmek imkânsızdır. Kendisine küçük yaştan itibaren telkin edilen değer hükümleri, sosyal inanç ve davranışlar bu çevrenin büyük etkisini göstermeye yeterlidir. Sosyal çevrede meydana gelen bozukluk, istikrarsızlık ve buhranlar, kişilere de yansımakta, böyle dönemlerde şahsî ve toplu S. oranlarında artış gözlenmektedir. Normal olarak, kişinin ilk temasta bulunduğu sosyal çevre, ailesidir. İyiye veya kötüye doğru yönelmede, bu çevrenin önemi çok büyüktür. İnsan karakterinin daha genç yaştan itibaren oluşmaya başladığı göz önünde tutulursa, ailenin rolü daha iyi anlaşılır. Sonraki yaşlarda, aile çevresinin etkisi azalmakta, onun yerini okul, arkadaş, iş ve meslek çevresi almaktadır. Bu çevreden gelen etkilerin de S.'un ortaya çıkıp çıkmamasında önemli payı vardır.

b) Eğitim ve kültür : Bir ülkede vatandaşlara sağlanan eğitimin ve kültürel gelişmişlik durumunun S. üzerindeki etkisi büyüktür. Eğitim ve kültür seviyesinin yükselmesi, bazı "ibtidâî" S. tiplerini azaltmaktadır. İyi bir eğitim gören kimselerde kan gütme, hırsızlık ve yaralama gibi suçlara çok az rastlanmaktadır. Ancak eğitim ve kültürün S.'u büsbütün yok edeceği inancı, ne yazık ki, istatistiklerle doğrulanmamıştır. Eğitim gören kimselerin, âdî suçları pek işlememekle beraber planlı soygun, gizli dernek kurma, çeşitli siyâsî ve anarşik suç işlemek gibi, fiillere katıldıkları görülmektedir. Bütün bunlarla beraber, insan sevgisi ve sosyal değerlerle bağdaştırılmış yararlı bir eğitimin S.'un azaltılmasındaki önemi herkesçe kabûl edilmektedir. Unutmamak gerekir ki, şahsın aile çevresinden sonra karşılaştığı ikinci önemli çevre, ülkenin kültürel gelişmişliğinin arttığı ölçüde, okul yâni eğitim çevresidir.

c) Ekonomik durum : Ekonomik istikrar ve refah seviyesinin S. üzerindeki etkisi istatistiklerle gözetlenmiş bulunmaktadır. Özellikle ekonomik buhran devrelerinde geliri yetersiz kesimlerin işlediği suçlar ile çocuk suçluluğunda artış olduğu görülmektedir. Uzun süren savaş hâli de, ekonomik yapıda ağır tahribata sebep olduğundan yağmacılık, karne sahtekârlığı ve rüşvet, karaborsacılık gibi, suçlar büyük ölçüde artmaktadır. Ancak istikrarlı bir ekonomik ve artan refah seviyesinin, bu çeşit suçları geniş ölçüde azaltmakla beraber, başka çeşit suçların ortaya çıkmasına zemin hazırladığı görülmüştür. Bunun tipik bir örneğine yüzyılımızın başlarından itibaren, Birleşik Amerika'da rastlanmıştır. İstatistikler yüksek refah seviyesi ile orantılı olarak gangsterlik, adam öldürme ve diğer bazı "şehir suçları"nın arttığını göstermiştir. Özellikle köy ekonomisinden şehir ekonomisine geçişte meydana gelen sosyal sarsıntılar, siyâsî suçlar ve anarşik olayların artmasına yol açmaktadır.

SUÇLULUK : Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Adalet İstatistikleri, Ankara 1979

ç) Yer değiştirme : İnsanın aile, okul, arkadaş ve meslek çevresine bağlı olduğu bilinmektedir. Bu çevreden başka bir yerde çalışmaya gitmek, askerlik, atama, sürgün vb.. gibi sebeplerle kopmak, şahsı özellikle başlangıçta henüz uyum sağlayamadığı yeni bir "durum" ile karşı karşıya bırakmakta ve bazı ruhî denge bozukluklarına, hattâ buhranlara sebebiyet vermektedir. Bu, çoğunlukla henüz bülûğ çağında bulu-

nan acemi erlerin işlediği disiplin suçlarında önemli bir âmil olmaktadır.

d) Fizikî ortam : Iklim şartlarının, mevsimlerin ve çeşitli meteorolojik olayların S. üzerinde etkisi görülmüştür. Meselâ İtalya'da sıcak sirocco rüzgârlarının estiği zaman, kavga ve cinayet olaylarının arttığı istatistiklerle belirlenmiştir. Sıcaklık artışı, cinsî suçları çoğaltmakta, kış aylarında hırsızlık olayları çoğalmaktadır. Yangın, deprem ve su baskını gibi, çevrede ânî değişiklik meydana getiren olaylarda yağmacılık gibi suçların arttığı gözlenmiştir. Savaşlarda da, çatışma ve bombardımanlardan sonra benzer suç olayları meydana gelmektedir. Bu da fizikî ortamdaki değişimlerin S. açısından önemini gösterir.

C) *S. olaylarının sınıflanması :* Bu olayları suçun veya suçlunun özelliğini göz önünde tutarak iki grupta toplamak mümkündür.

1) Suçlunun özelliğine göre :

a) Yaş gruplarına göre S. : Bu konuda çocuk S.'u ile yetişkin S.'u arasında ayrım gözetmek gerekir. Henüz ruh ve bedence bir gelişme içinde bulunan çocukların işlediği suçlar, kendine göre özellikler göstermektedir. Çocukların yetiştirilme şeklinin S. üzerinde önemli etkileri olduğu görülmüştür. Gereğinden çok fazla şımartılmış ve her arzuları ailelerince karşılanmış olan çocukların ileride isteklerini mutlaka yerine getirmek için, hırsızlık ve dolandırıcılık gibi suçları işledikleri, sevilmeyen çocuklarınsa dövme, yaralama hattâ öldürme olaylarına sebep olduğu bilinmektedir. Erken gelişmiş çocukların kumar ve içki sebebiyle suç işledikleri görülmüştür. Çocukluk çağı ile yetişkinlik çağı arasında yer alan bülûğ çağı da beden ve ruh yapısında sürekli değişiklik ve sarsıntılara sebep olmaktadır. Bu çağda bulunanların cinsî suçlar, yangın çıkarma, hırsızlık, kavga çıkarma ve disiplini bozma gibi çeşitli fiilleri işledikleri gözlenmiştir. Çocuklarda olay ve gözlemleri ölçüleri içinde değerlendirme yeteneği henüz gereğince gelişmediğinden, sinema ve televizyon gibi araçların onlar üzerindeki etkileri, çok daha derin olmaktadır. Gerçeği çarpık yansıtan ve kötü örnekler veren yayınların çocuk S.'u üzerinde menfî etkisi mevcuttur.

Çocuk S.'u açısından önemli bir mesele de, çocukların çocuk psikolojisinden anlayan ihtisas elemanlarının bulunduğu özel mahkemelerde yargılanmasıdır. Dünyada birçok ülkelerde kurulmuş olan çocuk mahkemeleri nihayet ülkemizde de 7 kasım 1979 tarih ve 2253 sayılı "Çocuk Mahkemelerinin Kurulması, Görev ve Yargılama Usûlleri Hakkında Kanun" ile gerçekleşme yoluna girmiştir. Kanun 21 kasım 1979'da Resmî Gazete'de yayınlanmış, 46. maddesi ile yayımından bir yıl sonra yürürlüğe gireceği öngörülmüştür. Bu kanuna göre, her il ve asliye mahkemesi teşkilâtı bulunan her ilçede, bir çocuk mahkemesi kurulacaktır. İllerde kurulan çocuk mahkemeleri bir başkan ile iki üyeden, ilçelerde ise tek hâkimden ibaret olacaktır. Kanunun ikinci maddesi illerdeki çocuk mahkemesi başkan ve üyelerinin otuz yaşını bitirmiş bulunmalarını ve çocuk sahibi olmalarını şart kılmıştır. İlçe ve merkez ilçelerindeki çocuk mahkemesi hâkimlerinin tâyininde ise, çocuk sahibi olmaları tercih edilecektir. Kanunun altıncı maddesi gereğince, 15 yaşını bitirmeyen küçükler tarafından işlenen, genel mahkemelerin görevine giren ağır cezalı suçlara ilişkin dâvalar illerdeki çocuk mahkemelerinde; bunun dışında kalan suçlara ilişkin dâvalar ilçe ve merkez ilçe çocuk mahkemelerinde görülür. Ancak olağanüstü hâller, sıkıyönetim ve savaş hâli ile, askerî mahkemelerin görevlerine giren suçlar ile Anayasa'nın 136. maddesinin ikinci paragrafında sayılan suçlara ilişkin hükümler saklıdır. Onuncu maddeye göre, mahkeme küçükler hakkında veliye, vasiye veya akrabadan birine teslim, âile veya kurumlar nezdinde yerleştirme gibi tedbirler alabilir. Fiili işlediği zaman, 11 yaşını bitirmemiş olanlar hakkında kovuşturma yapılamaz ve ceza verilemez; ancak onuncu maddede yazılı tedbirlerden biri uygulanabilir (Md. 11). Küçüklerin duruşması mutlaka gizli olur. Hüküm de gizli tefhim olunur (Md. 25). İşlediği suçtan dolayı hakkında onuncu maddede yazılı tedbirler uygulanmış veya hükmedilmiş cezası ertelenmiş olan küçüğün üç yıla kadar gözetim altında bulundurulmasına karar verilebilir (Md. 29). Küçüklerin gözetimi çocuk mahkemeleri nezdine atanmış bulunan gözetim delegeleri tarafından yapılır (Md. 30). Küçük tutuklular küçüklere mahsûs tevkif evlerine konulurlar (Md. 37). Suç işlemiş olan küçüklerin suçları ve bunların yargılanmaları ile ilgili olarak, her türlü yayın yapılması yasaktır. Bu yasağa aykırı hareket edenler beşbin liradan otuzbin liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılırlar. Fiilin tekerrürü hâlinde ayrıca, üç aydan altı aya kadar hapis cezası hükmolunur (Md. 40). Bu kanunun uygulanması ile ilgili çeşitli görevleri yerine getirmek için "Çocuk eğitim, ıslâh ve infaz işleri genel müdürlüğü" kurulacaktır (Md. 44). Kanunun geçici birinci maddesi çocuk mahkemelerinin bütün yurtta kuruluşu ve kanunda yazılı müesseselerin kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş yıl içinde tamamlanmasını öngörmektedir.

Yapılan araştırmalar onbeş ile yirmibeş yaşları arasında en fazla işlenen âdî suçun hırsızlık olduğunu ortaya koymuştur. Bu yaş grubunda bulunanların, özellikle siyâsî amaçlı şiddet fiillerine ve anarşik suçlara katıldıkları gözlenmiştir. Daha ileriki yaşlarda bu gibi suçları işleme oranı hızla düşmekte, otuz ile kırbeş yaş arasında duygu ve ihtirasların etkisiyle işlenen ânî S. olayları ön plana çıkmaktadır. Bu yaşlarda alışkanlık şeklinde işlenen başka suçlara rastlanmakta ise de, bunları aslında genç yaşta işlenmeye başlanan suç fillerinin bir devamı saymak daha doğru olur. İhtiyarlık döneminde ise, yaşlılığın doğurduğu nevrozlar ve bunama sebebiyle ortaya çıkan S. olaylarına rastlanmaktadır. Bu grupta en çok rastlanan suçlar; küçük hırsızlıklar, dolandırıcılık, iftira, çeşitli taksirli suçlar ve halkı izrar gibi fillerdir.

b) Cinsiyete göre S. : Kadın ve erkeğin beden yapısında ve hormonal düzenindeki farklılıklar, kadınla erkeğin âile içindeki rollerinin ve çalışma hayatındaki görev alanlarının değişikliği gibi faktörler kadın ve erkek S.'u arasında ayrımlar ortaya çıkarmıştır. Aradaki birinci fark işlenen suçların miktarı açısındandır. Kadınlardaki S. oranı, erkeklerden beşaltı misli daha azdır. Buna karşı kadınlar, çocuk aldırma, çocuk düşürme ve fuhuş gibi beden yapılarına mahsûs bâzı suçları işlemektedir. Ayrıca aybaşı, gebelik ve âdet'ten kesilme gibi hormonal dengeleri ile sıkı sıkıya ilişkin bâzı durumlarda suç işlemeye daha büyük eğilim gösterdikleri görülmüştür. Buna karşı kadınlarda, topluluk hâlinde suç işleme olaylarına erkeklere nazaran çok az rastlanmaktadır. Ancak kadınlar günümüzün toplumunda sosyal hayata gitgide artan ölçüde aktif olarak katıldıkça ve eskiden sadece erkeklerin inhisarında sayılan eğitim, meslek ve çalışma alanlarına el attıkça, buna paralel olarak kadın S.'unda da bir artış meydna geldiği tesbit olunmuştur. Bu da kadın ve erkek S.'u arasındaki ayrımın yalnız beden farklılıklardan değil, sosyal imkân ve şartlardan ileri geldiğini açıkça göstermiştir.

2) Suçun özelliğine göre :

a) Büyük S. - küçük S. : Büyük S.; sosyal düzeni zedeleyen, halkın ağır tepkisini doğuran vahşice işlenmiş cinayetler, toplu adam öldürme, gangsterlik, yağmacılık ve soygun, yol kesme gibi suç fiilleridir. Küçük S. ise, çoğunlukla ârızî suç şeklinde görülen hafif müessir fiil, sövme, tehdit, halkı izrar ve âdaba aykırı hareket gibi olaylardır. Bazı kriminologlar küçük S. hakkında özel hükümler tatbîkı gerektiğini, hapishâneleri küçük S. fâilleri ile doldurmanın yersiz olduğunu, bazı zabıta ve idâre tedbirleri ve hapis cezası yerine geçecek alternatif müeyyideler ile küçük S. olaylarıyla daha iyi mücadele edilebileceğini savunmaktadırlar. Diğer kriminologlar, buna karşı başlıca iki itirazda bulunmuşlardır. Bunlardan birincisi, büyük S. - küçük S. ayrımının keyfî olduğudur. Onlara göre en "mâsum" görünen bir suç da, yerine göre düzeni zedeleyen, tepki uyandıran bir özellik kazanabilir. İkincisi, büyük S. olayı fâillerinin çoğunlukla suç işlemeye küçük S. fiilleri ile başladığıdır. Onlara göre, asıl ihmal edilmemesi gereken suç kategorisi küçük S.'tur. Büyük S.'un yarattığı tepki dolayısıyle devlet güçlerince hakkında eninde sonunda gereken tedbirler alınabilmekte; halbuki küçük S. olayları millet bünyesini içten içe, yavaş fakat devamlı şekilde kemirmektedir. Bu açıdan, bir ülkeye verdikleri zarar, büyük S.'tan az değildir.

Türk Ceza Kanunu, açıkça büyük - küçük S. ayrımı yapmamış olmakla beraber, suçları cürüm ve kabahat olmak üzere, ikiye bölmüştür. Kanunun ikinci kitabında belirtilen cürümler (Md. 125 - 525), aşağı yukarı büyük S. fiillerine; üçüncü kitabındaki kabahatler (Md. 526 - 584) ise, küçük S. fiillerine tekabül etmektedir.

b) Tek S. - toplu S. : Tek S.; kişilerin yalnız başına işledikleri suç fiilleridir. Toplu S.'ta ise, birden fazla kişinin birlikte suç işlemesi söz konusudur. Tesâdüfî suçlar ve ihtiras suçları, genellikle tek suç, hırsızlık ve kaçakçılık gibi suçlar ise, daha çok toplu suç şeklinde işlenmektedir. Toplu S.'un önemi; S. olayına katılanlarının sayısının artması ölçüsünde, kamu düzeninde sarsıntıya sebep olmalarıdır.

Toplu S., şuurlu veya şuursuz suç ortaklığı şeklinde görülmektedir. Şuurlu suç ortaklığı; suçlu çiftler, çete ve şebekeler, kanun - dışı amaçlı dernekler biçiminde ortaya çıkabilir. Şuursuz suç ortaklığı, özellikle yığın (kütle) suçlarında söz konusudur. Suçlu çiftler; karı - koca, iki kardeş veya çok yakın arkadaş gibi kimselerden oluşabilir. Bu gibi çiftlerde suçlulardan biri genellikle planlayıcı ve karar verici; diğeri ise, onun mânevî ve psikolojik baskısı altında kalarak verilen kararı icrâ edici rolündedir. Tarafların sorumluluk payının ve dolayısıyle verilecek cezanın takdirinde, bu hususun göz önünde tutulması gerekir. Çete ve şebekelerle kanun - dışı dernekler, çok üyeli ve daha geniş gruplaşmalardır. Bunlar çoğunlukla Türk Ceza Kanunu'nun 313. maddesinde belirtilen "Cürüm işlemek için teşekkül meydana getirmek" kapsamına girmektedirler. Bunlarda da fiilî bir "şef" ve onun verdiği emir ve tâlimatları yerine getiren diğer üyeler mevcuttur. Bu gibi çetelerin işlediği suçlar arasında gangsterlik olayları da dikkati çekecek durumdadır. Üyelerine gangster (b. bk.) adı verilen çeteler, Birleşik Amerika'da özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda silâhlı soygunlar düzenlemişlerdir. Ancak gangsterler hükûmetin kendilerine karşı açtığı şiddetli savaş üzerine suç biçim ve alanını değiştirerek kurdukları veya yönetimini ele geçirdikleri dış görünüşü itibâriyle kanunî dernek ve teşekküllerin maskesi altında kumar, fuhuş, kaçakçılık ve uyuşturucu madde veya silâh ticareti gibi işler yapmaya yönelmişlerdir. Vaktiyle Sicilya'da kurulmuş bir gizli şebekeye izafetle adlarına "Mafia" adı da verilmiş olan bu yeni gangsterlik şebekeleri ile birçok ülkelerin polis teşkilâtları ortak mücadele yapmak zorunda kalmışlardır. Yığınların işlediği suçlar konusu da gitgide önem kazanmaktadır. Yığınlar homojen olmayan, ânî ve tesadüfî olarak meydana gelen topluluklardır. Genellikle meydana gelişlerinde önceden bir suç işleme karar ve kasdi yoktur. Bir siyâsî konuşmayı dinlemek, maç seyretmek, cenaze töreni tertiplemek gibi amaçlarla bir araya gelmiş olabilirler. Böyle bir topluluğun teşekkülü sırasında ortaya çıkan olaylar ve bâzı kişilerin tahrikleri kitleyi bir "patlama" veya "deşarj" durumuna getirebilir. Kitle olaylarında yığını meydana getiren kişiler, yalnız başına olsalar yapacakları gibi davranmazlar, kendi iradeleri âdeta felce uğramıştır, böyle zamanlarda ânî olarak ortaya atılan geçici kitle liderlerinin ortaya attıkları fikir ve telkinlere kapılmaya son derecede müsaittirler. Bunların sonucunda kitlede gitgide artan bir heyecan ve öfke hâli görülür. Artık sonucunun ne olacağı önceden kestirilemeyen sorumsuz bir toplum psikozu kitleyi hâkimiyeti altına almıştır. Bu durumda olan yığınların akıl almaz şiddet ve vahşet olaylarına, yangın ve yağmalara sebebiyet verdikleri görülmüştür.

Kitle S.'unda önemli olan husus, normal olarak tek başına suç işlemeyen ve zaten suç işleme istek ve eğilimi olmayan kişinin topluluk içinde bu gibi ağır suçları işleyebilmesidir. Aslında çekingen yaradılışlı kimselerin çılgınlığa varan şiddet hareketlerinde bulunduğu gözlenmiştir. Psikologlar, bunu iki ayrı sebebe dayandırmaktadır. Birincisi kişinin olay sırasında artık kendi üzerinde her türlü kontrolü, gerek tahrikler, gerek kitle psikozu sonucu kaybetmiş olması; ikincisi ise, toplulukla birlikte işlenen suçun fâilinin kolaylıkla bulunamıyacağı düşüncesi ile hareket etmesidir. Ancak bu ikinci sebep, kitle olayının daha sonraki safhalarında söz konusu olabilir; çünkü başlangıçta yığınlar kendilerini böyle bir şeyi düşünemiyecek kadar şuursuz bir öfkeye kaptırmış hâldedirler.

Şuursuz suç ortaklığı, hangi şekilde ortaya çıkarsa çıksın, ceza hukuku açısından büyük problemler meydana getirmekte ve üzerinde dikkatle durmayı gerektirmektedir. Kitlenin kendisini tek tek meydana getiren şahısların dışında kendi başına bir psikolojisi, dinamiği ve davranış şekilleri olduğu artık anlaşılmıştır. Bundan dolayıdır ki, yığın S.'unun ayrı bir inceleme dalı olarak ele alınması ve daha etraflı incelemeler yapılması çağımızın gereği hâline gelmiştir.

D) *S araştırmalarının geleceği :* Kriminolojinin henüz nisbeten yeni bir ilim olduğu unutulmamalıdır. Ciddî kriminolojik araştırmalara ancak geçen yüzyılın ortasından itibaren başlanmıştır. İlk kriminologlar daha çok insanı tek başına ele alan "statik" araştırmalar yapmışlardır. Üstelik o devirde S. araştırmalarına yardımcı olacak antropoloji, genetik ve sosyoloji gibi ilimler tam gelişmemişlerdi. Buna rağmen S. antropolojisinin kurucusu sayılan Cesare Lombroso (1835 - 1909)'nun suçlu tipi üzerindeki incelemeleri gerçekten çığır açıcı mâhiyette olmuştur. Günümüzün kriminologları ise S. olayını, toplu olarak inceleyen ve yer ile zamana göre çeşitli faktörler etkisinde dağılışından sonuçlar çıkaran "dinamik" istatistik usûlleri ön plana geçirmişlerdir. Ayrıca S. olaylarının meydana gelişinde her bir insanın beden ve ruh yapısı kadar, insanın içinde bulunduğu sosyal ve fizik çev-

renin rol oynadığı ortaya çıkmıştır. Bütün bunların yanında ilmî gelişmeler de kriminoloji araştırmalarına yardımcı olmaktadır. Özellikle, genetik ilmi kriminologlara önemli ipuçları sağlamıştır. Son zamanlarda geliştirilen elektronik beyinler, S. olaylarının istatistik incelenmesinde dikkate değer bir katkıda bulunmuşlardır.

Bir ülkede S. araştırmalarının etraflı ve sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için, önce bilgilerin gerektiği biçimde toplanmasını sağlayacak etkili bir adlî sicil teşkilâtına ve toplanan bilgileri hızla ve sonuç alabilecek şekilde işleyecek bir bilgisayar sistemine ihtiyaç olduğu açıktır. İleri batı ülkeleri, şimdiden bu konuda bilgisayarlardan yararlanmaya başlamışlardır. Bütün bunlara rağmen, S. olayının karmaşıklığı ve işlenmesi gereken araştırma malzemesinin çokluğu göz önünde tutulursa, S.'u doğuran faktörlerin ilmî usûllerle incelenmesinin ve değerlendirilmesinin daha uzun bir süre sonuçlanamayacağı söylenebilir. (E. K.)

SUDA, X. yüzyılda Bizans'ta çıkarılmış olan bir ansiklopedinin mecazî adı. Bu eser, kelime izahı dışında, kısmen kaybolmuş eski eserlerden alınmış tarihî bilgileri de ihtiva eder. A. Adlar S.'yı 1928 - 1938 yıllarında 5 cilt olarak tekrar çıkarmıştır.

SUDAK, Kırım'da Karadeniz kıyısında bulunan bir şehir. III. yüzyıldan itibâren *Sougdeia* adı altında bir Yunan kolonisi olarak tanındı. XII. - XIII. yüzyıllar arasında birçok defa Tatarlar tarafından işgal edildi. 1365'te Cenevizliler'in eline geçen şehir önemli bir ticâret merkezi oldu. 1475'te Kırım hanlığının fethi sırasında Türkler tarafından zaptedilen S., Ruslar'ın eline geçince Kiril kalesi adını aldı. Rus generali Potemkin, şehri Kırım'ın başkenti yapmak istediyse de bu isteği gerçekleşmedi. S.'da Ceneviz kalesinin yıkıntıları, Katara kule ile Kız kulesi ve Kızıl Taş manastırı (1853) bulunmaktadır.

SUDAN [resmî adı : *Sudan Demokratik Cumhuriyeti* (Cumhuriyet as - Sudan al - Demokratiya)], kuzey - doğu Afrika'da bağımsız bir devlet, kuzey - batıda Libya, kuzeyde Mısır, kuzey - doğuda Kızıldeniz, doğuda Etiyopya, güneyde Kenya, Uganda ve Zair, batıda Orta Afrika cumhuriyeti ve Çad ülkeleriyle komşudur. Yüzölçümü 2 505 000 km² ve nüfûsu 17 milyondur (1977 tahmînî). S. [Arapça "Bilâdu's - Sûdân" (siyahların ülkesi)] deyimi, daha geniş kapsamlıdır ve kuzeyde Büyük Sahra çölü ile güneyde Batı Afrika'nın denize komşu ülkeleri, Kongo havzası ve Ekvator gölleri arasında kalan ve batıda Atlas okyanusu kıyılarından doğuda Habeşistan yüksekliklerine ve Kızıldeniz'e kadar uzanan büyük bir kuşağa tekabül eder. Bu geniş sahada, iklim ve bitki örtüsü bakımından, birbirinden oldukça farklı üç tâlî kuşak ayrılabilir : Kuzeyde kurak step kuşağı, Büyük Sahra çölünün hemen güneyinden geçmek suretiyle, sahilden sahile kadar uzanır; ortada mimoza ve akasya ağaç türlerini ihtiva eden çayır düzlükleri bulunur; güneyde ise, daha sık bitki örtüsünden ve ekvatoral ormanlara doğru sokulan, tarıma elverişli alanlardan ibaret tropikal kuşak yer alır. İşte S. Cumhuriyeti arazisi, "savan" deyimiyle de ifade edilebilecek olan, bu büyük coğrafî sahanın, sadece doğu bölümünü işgal eder. Bu kuşağın batısında bulunan Mali devleti arazisi, 1958'den önce, "Fransız S.'ı" diye anılıyordu. Bununla beraber, S. Afrika'nın yüzölçümü en geniş olan ülkesidir ve kuzeyden güneye doğru yaklaşık 19 derecelik enlem farkı gösterir (22° - 3° kuzey).

SUDAN

Yüzey şekilleri bakımından S., batıda Nil - Kongo su bölümü tepeleriyle Darfur yükseklikleri ve doğuda Habeşistan dağlarıyla, bunların kuzeyindeki Kızıldeniz dağ sıraları arasında uzanan ve denizden ortalama 400 - 500 m kadar yüksekte bulunan geniş düzlüklerden ibarettir. Güneyden kuzeye doğru uzanan Nil nehri, bu düzlüklerin ortasından geçer. Kaba çizgilerle, S. Cumhuriyeti arazisi, Beyaz ve Mavi Nil'in kaynak kolları hariç, Merkezî ve Yukarı Nil havzasına tekabül eder. Böylece S., tıpkı Mısır gibi, hayat kaynağı olan sularını, kontrolu dışındaki ülkelerden alır. Beyaz Nil'in kaynak kolları Kenya, Uganda, Tanzaniya platolarından ve hattâ, kısmen Zaire'den gelir. Su hacmi bakımından, daha önemli olan ve Hartum aşağısında Nil sularının 3/5'ini sağlayan Mavi Nil'in kaynakları ise Etiyopya dağlık alanı içerisindedir.

Geniş mânâlı, S. coğrafî sahasının, yukarıda söz konusu edilen tabiî kuşakları, S. Cumhuriyeti arazisinde de görülür. En kuzeyde, Büyük Sahra ve Libya çöllerinin bir uzantısı olan çöl kuşağı bulunur. Güneye doğru, takriben 15° kuzey enleminde Hartum'a kadar yayılan bu kuşağın içerisinden, daha önce ana kollarla birleşmiş olan ve "S" harfini andıran büyük mecrası geçer. Bunun iki tarafında, yaklaşık beşer kilometre genişliğindeki ekim alanlarının ötesinde, kum ve çakıl çölleri uzanır ve yer yer bazalt, granit ve kalker tepelerine rastlanır. Nil mecrasının batısında, Libya çölünün devamı ve doğusunda Nübye çölü bulunur; bu çöl haşin manzaralı Kızıldeniz tepeliklerine, hattâ sahile kadar uzanır. Orta kuşakta, Nil batısında Kordofan (1 400 m), Nuba (1 300 m) ve Darfur (Cebel Marra 3 088 m) dağlık alanları, Beyaz Nil ile Mavi Nil arasında ve Hartum güneyinde El-Gezira (El - Cezire) ve nihayet Mavi Nil ile Eritre ve Habeşistan tepelikleri arasında münbit ovalar vardır. Yeteri kadar yağış alan bu kuşakta yetişen bitki örtüsü kum tepelerini tesbit etmiş ve böylece dalgalı kum yüzeyleri meydana gelmiştir. Bu ku-

şağın ana özelliğini teşkil eden ve "Koz" diye anılan dalgalı bir kum sahası, kuzey - batıdaki çöl ile birleşir. Güneye doğru ve bilhassa güney - batıda yüzeyin dalgalı manzarası ortadan kalkar ve onun yerini, kısa çayır ve ağaçları (savan ormanlarını) ihtiva eden, kumlu düz bir ova alır. Hartum'un 400 km kadar doğusunda, sınır yakınındaki Kassala dolaylarından îtibâren, koyu renkli, killi toprakları ihtiva eden düzlükler, doğu sınır boyunca 6° kuzey enlemine ve batıya doğru Bahr el - Gazal ve Ekvatorya eyâletlerinin içerilerine doğru uzanırlar. Çayır ve savan ormanlarıyle kaplanmış ve geniş alanlarda ziraate tahsis edilmiş olan bu ovaların içerisinden birçok granit tepeleri yükselir. Bu kara topraklar kuşağının güney sınırı, kızıl topraklar ihtiva eden tropikal bölgeye doğru sokulur. Burada çayırlar ve ağaçlar kolaylıkla yetişebilir ve tarım yapılabilir. Ülkenin kuzey - doğusundaki Kızıldeniz tepelikleri bölgesi ayrı bir özellik gösterir : Kuzeyde tepeler arasındaki vâdilerde ancak çalılar yetişebildiği hâlde, güneyde Eritre'ye doğru zemini gür bitki topluluklarıyla örtülüdür. Kumlu kıyı düzlüklerinde hayvan otlatılabilir ve vâdi yataklarında tarım yapılabilir. Kızıldeniz'in girintili çıkıntılı kıyıları boyunca mercan resifleri görülür.

Iklim şartları bakımından S., tropikal kuşakta, Ekvator ile çöl arasında bir geçiş özelliği gösterir. Güneyde bol yağışlı ekvatoral kuşaktan kuzeye doğru gidildikçe, yağmurlar azalır ve en kuzeyde nadiren yağar. Merkezî S.'da ortalama yıllık yağış tutarı, 150 mm kadardır; bunun büyük bir kısmı temmuz ve ağustos aylarında düşer. Güney S.'da ise, yıllık yağış tutarı 1 000 mm'nin üstündedir ve yağmurlu mevsim mayıstan ekime kadar devam eder. Güney sınırına yakın küçük bir bölgede yıllık yağışın 1 500 mm'yi de geçtiği görülür. Yaz sıcaklıkları, ülkenin hemen her tarafında 30°C civarındadır (27° - 32°C). Kıştan bahsedilemez; serin mevsim sıcaklıkları, güneyde 27°C ile kuzeyde 15°C arasında değişir. Kuzey merkezî S.'da, Hartum'da yılın herhangi bir zamanında günlük sıcaklık derecesi 38°C üzerine çıkabilir. "Haboob" denilen, şiddetli kum fırtınaları, nisan ile ekim ayları arasında sık sık görülür.

Bitki ve hayvan toplulukları, yukarıda sözü edilen fizikî coğrafya şartlarına uymuşlardır. Nil boyunda ve başka yerlerde dağınık olarak bulunan vahalar dışında, kuzey bölgesinde dikenli ve cılız çöl bitkilerine rastlanır. Bunlar özellikle, Hartum kuzeyindeki Bayuda çölünde daha çok görülür. Uzun kuraklıklara dayanabilen kaba çayırlar, çöl bölgesinde yetişebilir ve bunlar Nil'in Merove ile Dongola arasındaki mecrası boyunda, ekilmeyen alanlarda bir örtü meydana getirirler. Nil'in doğusunda bitkiler çok seyrektir ve bunlar daha çok çalılardan ibarettir. Bununla beraber, vâdilerde bazı ağaç türlerine rastlanır. Kuzeyin kurak step ve çöl alanlarında yaşayan hayvan türlerinden ceylan anılmaya değer. Kuzey - doğudaki Etbai dağ sırasında ise, dağ keçisi önemlidir.

Kurak step ve çöl kuşağının güneyinde, orta kuşakta çayırlardan, akasya ve diğer ağaçlardan ibaret savan bitki toplulukları görülür. 14° kuzey enleminde ve El Obeid batısında yetişen bodur ağaçlardan, deve yemi olarak istifade edilir. Kıymetli sakız ağacı (Acacia senegal) 12° - 14° kuzey enleminde yetişir ve en iyi plantasyonları El Obeid ile Ed Dueim arasında bulunur. Bu bölgede çok rastlanan baobab veya tebeldi ağacının, içi oyuk gövdesi su deposu olarak kullanılır. Nil doğusunda Gezira'da ve diğer düzlük alanlarda bitki örtüsü, esas îtibâriyle çayır ve çalılardan ibarettir ve

SUDAN : Beyaz Nil'i birçok kanallara ayıran bataklıklardaki bitki örtüsü nehir trafiğini engellemektedir

ormanlar, ancak nehrin iki tarafında görülür. Etiyopya sınırı yakınlarında bitkiler, daha gür bir manzara gösterirler. Mavi Nil'in aşağı kısımları boyunca sık dikenli çalı toplulukları bulunur. Bu akarsuların iki tarafında yabanî pamuk ve hintyağı bitkileri de yetişir.

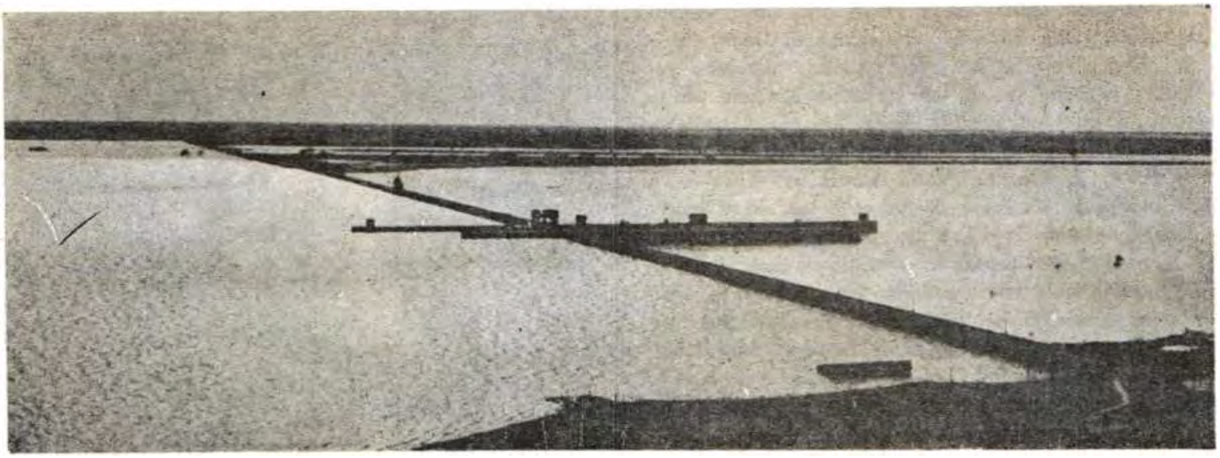
11° kuzey enleminden îtibâren, güneye doğru yer alan tropikal kuşakta birbirinden ayrı üç bitki örtüsü alanı vardır : Güney Kordofan'da büyük akasyalardan ve bazı kauçuk ağaçlarından ibaret ormanlarla çayırlar; taşkın vâdilerinde ve sulanan arazide az ağaçlı savanlar; Bahrel - Gazal ve Bahr el - Cebel (Beyaz Nil)'in Sudd bölgesinde bataklık bitkileri.

4° kuzey enleminde, S.'ın güney sınırı yakınlarında, Yei nehri boyunda ekvatoral ormanları andıran, dâimî yeşil, büyük ağaçların meydana getirdiği bitki topluluklarına rastlanır ki, bunlar içerisinde en önemlileri maun (meliceae) ağaçlarıdır.

Güney S.'da orman ve ağaçlı savanlar içerisinde yaşayan başlıca hayvanlar fil, manda, gergedan, zürafe, arslan, şempanze, sırtlan ve antilop, su aygırı, yabanî eşek, dağ keçisi vb.'dir. Sürüngenlerden timsahlarla çeşitli yılanlar, fakat bilhassa 20 santimetreye kadar uzunlukta, zehirli akrep türleri (pandinus imperator) görülür. Çok çeşitli böcek türleri vardır. Akarsu yakınlarında ve bataklıklarda sivrisinekler, 12° kuzey enlemi güneyinde kalan sahada çeçe sinekleri insanları çok rahatsız ederler.

S., hemen hemen tamamiyle bir tarım ve hayvancılık ülkesidir. Bu sebeple su problemi, son derece önemlidir. Ülkenin muhtelif bölgelerinde tarım ve hayvancılık faaliyetleri incelenirken, bu durum dâimâ göz önünde tutulacaktır. Topraktan faydalanma bakımından, S.'ı dört ana bölgeye ayırabiliriz :

Kuzey çölleri sahasında dâimî yerleşme Nil'in iki yanındaki dar şeritlere inhisar eder. Fakat Nil'den uzaklaştıkça nüfus çok seyrekleşir ve hemen hemen tamamen göçebe kabilelerden meydana gelir. Bu bölgenin en önemli ürünü hurmadır ve bilhassa Dongola yakınlarında çok yetiştirilir. Nehir boyunca uzanan tarım alanları "sakiya" denilen su dolaplarıyla ve "şaduf" tâbir edilen, bir ucunda su kabı, diğer ucunda denge ağırlığı bulunan, basit bir kaldıraç düzeniyle (İç Anadolu'nun "Seren"li kuyularında olduğu gibi) sulanır.

SUDAN : Hartum yakınındaki Nil üzerindeki Cebel el - Avliya barajından bir görünüş

Bununla beraber, son yıllarda, sulamada kullanılan dizel motorlu su pompalarının sayısı bir hayli artmıştır. S.'da yeni sulama projeleri hazırlanmış ve Nil'den sağlanacak su miktarının arttırılması çareleri aranmıştır. Bu maksatla Hartum güneyinde, Cebel el - Avliya'da bir baraj inşâ edilmiş (1937) ve daha sonra Mâvi Nil üzerinde, Habeşistan yükseklikleri yakınında büyük bir sun'î göl meydana getirilmiştir (Er Roseires rezervuvarı). Bununla beraber, Mısır'ın âcil su ihtiyacını karşılayacak miktarda suyun aşağıya doğru salıverilmesi de dikkatle göz önünde tutulmuştur. Bahr el - Cebel (Beyaz Nil) sularının bataklık sahalardan dolaşırken uğradığı kayıpları önlemek üzere, Bor ile Malakal arasındaki killi düzlüklerde kısa yoldan bir kanal inşası da düşünülmüştür.

Merkezî bölge takriben 10° - 15° kuzey enlemlerinde bulunur. Burada 2 ilâ 4 ay kadar süreli, kısa bir yağmur mevsimi vardır. Büyük kısmı itibâriyle Darfur'dan Kordofan'a kadar uzanan yüksekliklerden meydana gelen bu bölgede yağmur yeterli olmadığı gibi, geniş alanlı su taşmaları da görülmez. Doğu - batı doğrultusunda ulaşıma kolaylık sağlayan bu kuşak, batıdan ve Ekvatoral Afrika'nın büyük bir kısmından hac için Mekke'ye gitmek isteyenlere tabiî bir yol teşkil eder. Bu geniş alanda çok miktarda koyun ve keçi beslenir, deve biraz kuzeyde daha önemlidir. Tarım, hayvancılığa nazaran daha az yer tutar. Uzun süren kurak mevsim boyunca suyun muhafazası için büyük gayret sarfedilmiştir. Ovalarda kuyular kazılmış, Nuba dağlarında, arâzinin büyük bir kısmını meydana getiren granit kayalarının ufalanmaya uğramış çukurluklarında sarnıçlar inşa edilmiş, hattâ baobab ağaçlarının gövdeleri oyulmak suretiyle, rezervuar olarak kullanılmıştır. Bundan başka "hafir" denilen çukurlar kazılmak suretiyle, yağmur suları kurak mevsim için toplanmıştır. Hafirlerin ve daha derin kuyuların meydana getirilmesinde modern makinelerden istifade edilmekte ve böylece dâimî yerleşme ve tarım geliştirilmektedir. Darı, susam ve yer fıstığı geniş alanlarda kolayca yetiştirilir. Çünkü bu ürünler, kısa süreli yağmur mevsimine dayanabilirler. Merkezî bölgenin ticarî ürünü, bazı akasya ağacı türlerinden toplanan arap sakızıdır. Bu maddenin büyük bir kısmı dünya pazarlarına, S.'dan sevk edilir. Bununla beraber, bugün en önemli ürün pamuktur. Her ne kadar pamuk, daha nemli olan güney bölgesinin bir yağmur ürünü ise de, merkezî bölgede sulama ile çok daha fazla yetiştirilir. İlk sulanan sahalar, Etiyopya dağlarından inen Gaş ve Baraka nehirlerinin aşağıda Kassala ve Tokar dolaylarında kaybolduğu bataklıklardır. Buralarda pamuk ve darı yetiştirilir. En büyük sulama sahası, 1925'de Mavi Nil üzerinde Sennar civarında yaklaşık 3 km uzunluğunda bir baraj inşa edildikten sonra Gezira'da meydana getirilmiştir. Vad Medani batısındaki sulanan geniş düzlüklerde, ticarî ürün olan pamukla birlikte, besin ürünleri de yetiştirilmektedir. Hartum güneyinde Gezira düzlüklerinde yaşayan insanlar, sulama projesinden önce, yıllık tutarı 150 - 450 mm arasında değişen güvensiz yağışlara bağlı olarak, sadece darı yetiştirerek geçimlerini sağlıyorlardı. Hayat standardı çok düşük idi. Bugün Gezira sakinleri, bütün Afrika'nın en zengin köylüleri arasında sayılırlar. Sennar barajının çalıştırılmasında da Mısır'ın su ihtiyaçları göz önünde tutulur. Çiftçi ailelerine tahsis edilen sulu arazinin 1/4'den fazlası pamuğa, 1/8'i darıya ve bunun yarısı kadarı bakliyata (fasulya ve "lubiya" denilen yem bitkisine) ve geri kalanı da nadasa ayrılmak suretiyle, tarımda ürün rotasyonu uygulanır ve böylece toprağın verimliliği korunur. Pamuktan elde edilen gelirin % 48'i çiftçiye, % 42'si hükûmete ve kalan % 10'u da Gezira projesini yöneten kuruma aittir. S. ihracatının, değer bakımından yarıdan fazlasını (hattâ bazı yıllar 2/3 kadarını) pamuk temin eder; ikinci sırada gelen arap sakızı ise ancak % 10 kadarını tutar.

Merkezî bölgenin batısında Darfur yüksekliklerinde yarı göçebe insanlar tarafından hemen her yerde sığır beslenir ve darı, susam ve yer fıstığı ekilir; yetiştirilmesine gittikçe önem verilen meyveler arasında turunçgiller, muz, hind kirazı vb. sayılabilir. Darfur yüksekliklerinin batı kısmındaki vâdilerde devamlı yerleşmeler vardır. Bulunan yeterli sularla nehir taraçalarında ve yamaçlarda meydana getirilmiş basamaklı alanlarda (sekilerde) karışık tarım yapılır ve rotasyon uygulanır. Sorgum, darı ve tütün ekilir, "haraz" denilen ağaçlar yetiştirilir. Aynı zamanda sığır beslenir.

Güney havzası : Bahr el - Gazal'in içinden geçtiği geniş killi düzlüklerden ibârettir. Sığır besleyen Nil kabilelerinin ana vatanı burasıdır. Yağmur mevsiminde geniş alanlar su altında kalır ve ana nehirlerin kanalları dışında ulaşım imkânsızlaşır. Eğim çok az olduğu için suları akaçlamak (tefcir etmek) mümkün değildir. Kurak mevsimde ise, sular bu-

harlaşır; zemin kurur ve parçalanır, bitkiler sıcaktan kavrulur ve kolaylıkla yangınlar meydana gelerek büyük zararlara sebep olur. Bunları azaltmak için, iskân yerlerinde sıkı kanunî tedbirler alınır. Kurak mevsimde su, ancak büyük akarsu mecralarında vardır. Sığır yetiştiren Şilluk ve Dinka kabîlelerinin ekonomik faaliyetleri büyük nehirlere bağlıdır. İşte bu tabiat şartları altında Nil kabileleri, bir nevî yarı göçebe hayat sürmek zorunda kalırlar. Mayıs veya haziranda yağmurların başlamasıyla, hayvanlarını alarak nisbeten yüksek yerlere çekilirler. Bahrel Gazal havzasının orta kısmında böyle yerler, nehirler arasındaki alçak sırtlara inhisar eder. Buna karşılık killi havzanın kenarlarında sığınmak için daha çok yüksek yer vardır. Bunun neticesi olarak, insanlar Bahr el-Gazal batısında ve Beyaz Nil ile Sobat kavşağının kuzeyinde daha kalabalık topluluklar teşkil etmektedirler. Yükseklerdeki dâimî iskân yerlerinde yağmur mevsiminde darı ekilir ve köy yakınlarında sığırlar otlatılır. Yağmurların devamlı olarak yağdığı zamanlarda iki defa darı ürünü alınır ve fasulye ile tütün de yetiştirilir. Ekim ve kasım aylarında yağmurlar azalınca, taşkın suları çekilmeye başlar ve sığırlarla çobanlar yavaş yavaş nehirlere doğru hareket ederler. Bu mevsimde yetişmiş olan kaba çayırlar yakılır ve altından çıkmaya başlayan taze otlar hemen büyüyerek, hayvanlar için elverişli otlaklar meydana getirirler. Daha sonra kuraklığın tam başladığı zamanda bu otlaklar da ortadan kalkar ve nehir boylarında mevsim kampları kurulur. Çobanlar aileleriyle birlikte müteakip yağmur mevsimine kadar buralarda kalırlar. Yağmur mevsimi gelince, kadınlarla yaşlılar dâimî köylerine giderek yeni mevsime hazırlanırlar. Bu insanların başlıca gıdasını bir nev'î darı lâpası ile süt ve peynir teşkil eder. Kurak mevsimde ise, nehir ve su birikintilerinden tutulan balıklar önemli bir besin maddesidir. Yağmurlu mevsimdeki taşkın suların sonradan çekilmesiyle geriye kalan su birikintilerinde çok miktarda balık hapsedilmiş olur. Bunlar tutularak kurutulur ve bütün yıl boyunca yenir.

Güney havzası Nil kabîlelerinin en kuzeyde yaşayanlarından bazıları, ticârî maksatla bir miktar pamuk ve darı yetiştirirler, sığır ve deri satarlar.

Güney yükseklikleri, güney-batıda ve güneyde Nil-Kongo su bölümünden ve güney - doğuda Doğu Afrika platosunun kenar tepeliklerinden ibârettir. Yağmur ormanlarının kuzey sınırını teşkil eden bu bölgede zenciler, orman içerisine dağılmış köylerde, kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar tarım ürünleri yetiştirirler : Darı, manyok, sebzeler ve biraz da pamuk. Hayvan beslenmez; zira çeçe sineği güçlükler ortaya çıkarır. Son zamanlarda buralarda yaşayan Azande kabîlelerinin durumunu ıslâh için teşebbüsler yapılmış (Zande projesi gibi), birçok insanlar yeni kurulan köylere yerleştirilerek, ticârî ürün yetiştirmeleri teşvik edilmiştir : Susam, darı, hurma yağı, yerfıstığı ve şeker kamışı gibi. Bu arada yerli, kısa lifli pamuk ekimi de genişletilmiştir. Demiryolunun Vau'dan Cuba'ya kadar uzatılması, bu bölgedeki yeni iskâna yardımcı olmuştur. Bu durum, bölgenin diğer yerlerden ayrı kalmasını da, büyük ölçüde önlemiştir.

SUDAN : Çift sürmede modern ve geleneğe bağlı metodlar, bir tarım enstitüsünün okul çiftliğinde birlikte gösterilmektedir

S.'da birçok minerallerin mevcut olduğu bilinmektedir : Altın, grafit, kükürt, kromit, demir, manganez, bakır, çinko, kömür, kurşun vb. Fakat maden yataklarının çoğu, küçük olduklarından, işletilmeleri ekonomik bakımdan uygun değildir. Bununla beraber, eskiden beri güney - batıda bakır, Kassala eyâletinde biraz altın ve Kızıldeniz bölgesinde demir cevheri ve başka yerlerde mika ve manganez küçük mikyasta çıkarılmaktadır. Bûr Sûdân (Port Sudan) yakınındaki tuzlalar bütün ülkenin ihtiyacına cevap vermekte; ayrıca bir miktar tuz ihraç edilmektedir.

Ulaşım, S. gibi geniş bir ülkede son derece önemlidir. Büyük bir kısmı henüz kolayca ulaşım imkânlarına sahip olmamakla beraber, Nil ve kolları ile yaklaşık 8 000 km uzunluğundaki demiryolları ülkeyi kuzeyden güneye ve doğudan batıya katederek, en önemli merkezleri birbirine bağlamaktadır. Karayollarının ancak 2 000 km kadarı bütün yıl trafiğe elverişlidir; diğerleri yağışlı zamanlarda geçilmez durumdadır. Nil üzerinde nehir araçları, Uganda sınırı yakınlarında Cuba'ya kadar, kuzeyden güneye her mevsimde çalışırlar. Ancak Mavi Nil, Sobat ve Bahr el-Gazal kollarında ulaşım, yılın elverişli zamanlarına bağlıdır. Demiryolları doğu ve orta batı bölgelerinde daha sıktır. Merkezî bölge, doğu - batı doğrultusunda tabiî bir yol teşkil etmekte, böylece demir ve kara yolları, Batı Afrika ile Mekke arasındaki milletlerarası ulaşıma da yaramaktadır.

Ulaşım merkezleri arasında en önemlileri Hartum, Omdurman, Bûr Sûdân, Atbara, El Obeid, Malakal ve Cuba'dır. Çevresiyle birlikte yarım milyondan fazla nüfûslu bir şehir olan Hartum devlet merkezidir. Beyaz Nil ile Mavi Nil kavşağında dâimî bir askerî kamp olarak 1820 senesinde Mehmet Ali Paşa tarafından kurulmuştur. Nehir, kara ve demiryolları kavşağında, ülkenin aynı zamanda en büyük ticaret ve kültür merkezidir. Milletlerarası ulaşıma açık, modern bir hava meydanı vardır. Hartum'da bazı endüstri kuruluşları da bulunmaktadır : Enerji ve petrol tesisleri, oto tamirhaneleri vb. Diğer önemli şehirler arasında kuzeyde Nil üzerinde Vâdi Halfa (eski şehir Nasır gölü suları altında kalmıştır), Dongola ve Berber; Mavi Nil üzerinde Vad Medani anılmaya değer. Darfur'da El Faşer eski bir pazar yeri, Kordofan'da El

Obeid arap sakızı ticaret merkezidir. Kızıldeniz kıyısında eski Arap limanı olan Suakin, Bûr Sûdân yanında sönük kalmıştır. Modern liman tesislerine sahip bulunan, 150 000 nüfûslu Bûr Sûdân (Port Sudan) ülkenin denizaşırı ticaretinin 3/4'den fazlasına hâkimdir; ihraç maddeleri arasında pamuk ve arap sakızı mühim bir yer tutmaktadır.

Tarih : Mısır Firavunları milâttan önce XIX. yüzyılda "Nübye" ile ilgilenmeye başlamışlardır. Bundan sonraki zamanlarda kuzeyden veya doğudan, Akdeniz'den veya Kızıldeniz'den gelerek S.'ı ele geçirmek isteyenler olmuştur. Gayeleri buranın fildişi, deve kuşu tüyü, arap sakızı gibi değerli madde kaynaklarından ve bilhassa esirlerinden faydalanmaktı. Roma orduları imparator Julian zamanında Etiyopya'ya kadar ilerlemişlerdir. Kıptîlik (bir nev'î Hıristiyanlık) Soba'da (Hartum yakınlarında) ve (eski) Dongola'da ihdas edilmiştir. M. S. 641'de Mısır'dan gelen Arablar, Nübye'yi istîlâ ederek Dongola'yı ele geçirmiş ve yıllık vergiye karşılık olarak yöneticilerden köle istemiştir; bu anlaşmanın müteâkıp beşyüz yıl için geçerli olması öngörülmüştür. 1169'da Mısır'da bir hanedan kuran Müslüman Türk Sultanı Salâhaddin Eyyûbî'nin S.'a bir çok seferleri olmuştur. O zaman S.'da, Yemen'den gelmiş Arap sultanları hüküm sürmekte idi; bunlar Kızıldeniz'den geçerek Suakin'de karaya çıkmışlar, Nil'e ve Darfur'a kadar ilerleyerek Müslümanlığı yaymışlar ve böylece, kuzey Hıristiyanları ile Etiyopya Hıristiyanları arasındaki ilişkiyi uzun süre kesmişlerdir. Kuzey - batıdan, Arapça konuşan Müslüman kabîleler de gelmiştir. Bunlardan sonra, XVI. yüzyılda Mavi Nil ile Beyaz Nil arasında yaşayan ve "Fung" diye anılan zenciler, Sennar merkez olmak üzere, Etiyopya'dan Dongola'ya kadar uzanan sahada büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Etiyopya dağ kitlesinin aşağısında bulunan bütün alçak sahada Hıristiyanlığı sistemli olarak ortadan kaldırmışlardır. Başka yönden Osmanlı Türkler'i de Dongola'ya kadar ilerlemişler, XVI. yüzyıldan Mehmet Ali Paşa zamanına kadar Darfur ve Sennar kırallıkları ülkeyi yönetmiş ve Türkler S.'ı bunlar arasında taksim etmişlerdir. Esas gayeleri Aşağı Nil ve Kızıldeniz sahalarına esir temin etmekti. 1822'de Mehmed Ali Paşa Kuzey S.'da Mısır idâresi kurmuştur. Oğlu İsmail Paşa, Bâbı-ı âlî'den sevâkin ve Massava'ya yerleşme hakkını almış ve bütün Doğu S. Mısır yönetimine geçmiştir. Bu durum milliyetçilik duygularını etkilemiş, esir ve diğer maddeler ticaretini geliştirmiştir. Fakat bu zamanda esir ticâreti aleyhinde Avrupa'da kuvvetli bir cereyan vardı.

SUDAN : Bir Nübye köyü

SUDAN : Eski Kuşi ülkesinin merkezi olan S.'nın kuzeyinde Meroe'deki piramitler ve harabeleri

İsmail Paşa da Avrupa'nın desteğine muhtaç idi; işte böyle bir durumda İsmail Paşa Avrupalılar tarafından reform politikası uygulamaya zorlandı. Bu maksatla 1869 - 1880 arasında S.'a (Ekvatorya eyâletine), birbirini takiben üç Avrupa'lı vâli tayin edildi : Samuel Baker, General Gordon ve Emin Paşa (önceleri Osmanlı ordusunda operatör olarak hizmet eden ve sonra Mısır hükûmeti emrinde vazife alan ünlü Alman hekim ve kâşifi Eduard Schnitzer, askerler arasında güven kazandığı için bu isimle anılırdı). Bunlar Hartum ile Uganda arasındaki esir ticâretine son verdiler. Fakat ekonomik bakımdan, bunun yerini tutacak başka bir kazanç olmadığından, büyük problemler ortaya çıktı. 1881'de Kuzey S.'da Mısır yönetimine karşı isyan çıktı. 1885'de Mısır'lılar S.'dan dışarı atıldı ve Mehdî Muhammed Ahmed ile halefi Abdullah, S.'a hâkim oldular; fakat 1896 - 1898 yılları arasında, İngiliz generali Herbert Kitchener kumandasındaki Mısır kuvvetleri S.'lıları Omdurman'da yendi ve böylece S. 1899'da İngiliz - Mısır kondominyumu hâline getirildi. Ülkeye "İngiliz - Mısır S.'ı" denilmesine rağmen, esas yönetenler İngilizler'di. Zamanla S.'lılara da hükûmette görev verilmeye başlandı. 1953'de Mısır ile İngiltere arasında yapılan bir anlaşma ile S. 1 ocak 1956'da bağımsız bir cumhuriyet oldu. 1958'de silâhlı kuvvetler yönetimi ele geçirdi; ekonomik ve politik bir takım güçlükler ortaya çıktı. Kuzeyin hâkim Araplar'ından kur-

tulmak isteyen güney eyâletleri, 1963 sonlarında isyan ettiler. 1964'de askerî yönetim devrildi ve sivil hükûmet iş başına geçti. Bununla beraber, hükûmete karşı güneylilerin hücumları eksilmedi. 1969 mayısında yeniden bir darbe ile askerî hükûmet kuruldu. Yeni hükûmet devletin ekonomideki rolünü arttırdı ve İsrail'e karşı Arap dâvasıyla yakından ilgilenmeye başladı. 1972'de güneylilere otonomi verildi ve iç çatışmalar durdu. 1973'de hazırlanan yeni anayasa ile teşriî bir halk meclisine dayanan, başkanlık ssiteminde bir hükûmet kuruldu.

S. 9 eyâlete ve 84 mahallî idâreye ayrılmış bulunmaktadır. Eyâletlerin isimleriyle merkezleri ve şehirlerin takrîbî nüfusları aşağıda gösterilmiştir :

Aş-Şimaliya (Kuzey)	Atbara	(75 000)
Kassala	Kassala	(100 000)
Hartum	Hartum	(500 000)
An-Nil al-Azrak (Mavi Nil)	Vad Medanî	(100 000)
Kurdufan (Kordofan)	El Obeid	(80 000)
Darfur	El Faşer	(70 000)
Bahr el-Gazal	Vau	(60 000)
Aala an-Nil (Yukarı Nil)	Malakal	(50 000)
Al-İstivaiya (Ekvatorya)	Cuba	(60 000)

Bunlardan kuzeyde bulunan altı eyâletin nüfûsu, sünnî Müslümandır; güneydeki üç eyâlet halkının büyük çoğunluğu putperesttir. Küçük Hıristiyan ve marunî cemaatleri de bulunmaktadır. Konuşulan başlıca diller Arapça'dan başka güneyde daha çok Afrika yerlilerinin dilleridir. Eğitim mecburî değildir. Erkeklerin dörtte biri ve kadınların yirmide biri okuma - yazma bilir. İlk ve orta dereceli okullarda öğretim Arapça ile, yüksek dereceli okullarda Arapça ve İngilizce ile yapılmaktadır. Hartum'da 10 fakülteli bir üniversite ile Kahire üniversitesinin 3 fakülteli bir şubesi bulunmaktadır. Omdurman'da ise, 3 fakülteli bir islâm üniversitesi vardır. Ayrıca güneyde Ekvatorya eyâletinin merkezi Cuba'da da bir üniversite kurulmuştur. (C. G.)

SUDAN - GİNE DİLLERİ, Hamî - Samî dil topluluğunun güney ve batısında, Sudan'dan başlayarak Gine'nin kuzey ve orta bölümlerine kadar uzanan alanda konuşulan dillere toplu olarak verilen bir ad. Bu aileye giren 435 dil 16 grupta toplanır. Bu dilleri konuşanların sayısı aş. yu. 50 milyondur.

1. Nil - Çad grubu (35 dil). Bu grupta yer alan belli başlı diller : a. Nûba, Nil ırmağı boyunda Assuan'dan Hartum'a kadar yayılır. Ayrıca Kordofan'da ve Darfur'da kullanılır. Eski Nûba dilinden Kıptî harfleriyle yazılmış birtakım dinî metinler kalmıştır. Yeni Nûba dili birçok diyalektlere ayrılır. Kıptî alfabesiyle Arap yazısına benzer bir yazı sistemi kullanılır. b. Barya (Sudan'ın kuzey - doğu bölümünde, Nil ırmağının Atbara kolu dolaylarında konuşulur). c. Kunama (Barya'nın güneyinde, Kuzey Habeşistan'da, Takaze ırmağı dolaylarında). d. Zagāwa (Libya'nın güney - doğu, Çad'ın doğu ve Sudan'ın kuzey - batı çöllerinde). e. Tubu (Sudan - Çad sınırında). f. Kanuri veya Bornu (Çad gölünün doğu, batı ve kuzey kıyılarında).

2. Nil - Habeşistan grubu (20 dil) : Şiluk (Sudan'da Ak Nil'in batı kıyısında, merkezde Kodok, yani eski Faşoda şehrinin güneyinde ve Bahrü'l - Cebel ile Habeşistan'daki Omo ırmakları arasında). b. Nuer (Sudan'da, Bahrü'l - Cebel ve Sobat ırmaklarının aşağı kesimlerindeki bataklıklarda). c. Aniwak (Habeşistan - Sudan sınırında). d. Dinka (Sudan'da Kodok şehrinin güneyinde, Bahrü'l - Cebel'den Gök Nil'e kadar yayılan alanda).

3. Nil - Ekvator grubu (24 dil) : a. Bari (Sudan'ın güney bölümünde, Bahrü'l - Cebel'den Kongo - Uganda - Kenya sınırlarına kadar uzanan alanda). b. Turkana (Kenya'da, Rudolf gölünün batısında). c. Māsai (Kenya'da, Victoria gölünün kuzey - doğusunda). d. Suk (Kenya'da, Rudolf gölünün güneyinde). e. Dorobo (Kenya'nın güney bölümünde, Nairobi'nin güneyinde).

4. Kordofan grubu (7 dil). Bu gruba giren Tumeli, Sudan'da, Bahrü'l - Gazel'in kuzey - doğusunda ve Kodok şehrinin kuzey - batısında kullanılır.

5. Nil - Kongo grubu (20 dil) : a. Mangbetu (Kongo'da, Albert gölünü batısında). b. Mbuba (Uganda'nın batı, Kongo'nun kuzey - doğu bölümlerinde ve Albert gölünün güneyinde).

6. Ubangi grubu (25 dil) : a. Mittu veya Abukaya (Sudan'ın güney - batı bölümünde Bahrü'l - Gazel'de). b. Mungu (Sudan - Kongo - Orta Afrika Cumhuriyeti sınırlarında). c. Zande (Orta Afrika Cumhuriyeti - Kongo sınırlarında). d. Sango (Orta Afrika Cumhuriyeti - Kongo sınırlarında). e. Banda (Orta Afrika Cumhuriyetinde). f. Baya (Orta Afrika Cumhuriyeti - Kamerun sınırlarında).

7. Şari - Uaday grubu (12 dil) : a. Gula (Orta Afrika Cumhuriyeti - Çad sınırlarında). b. Bongo (Orta Afrika Cumhuriyetinin kuzey bölümünde). c. Nduka (Orta Afrika Cumhuriyetinde). d. Sara (Çad - Kamerun sınırında). e. Lis (Çad gölünün güney - doğusunda). f. Bagirmi veya Barma (Çad cumhuriyetinin güney - batı bölümünde).

8. Şari grubu (18 dil) : a. Sarua (Çad cumhuriyetinde). b. Bua (Çad cumhuriyetinde). c. Gaberi (Çad cumhuriyetinin güney ucunda).

9. Niger - Çad grubu (34 dil) : a. Yedina (Çad gölünün kuzey ve kuzey - doğu kıyılarında). b. Kūri (Çad gölünün güney - doğu kıyılarında). c. Kotoko (Çad gölünün güneyinde). d. Musgu (Çad cumhuriyetinde). e. Mandara (Nijerya - Kamerun sınırlarında). f. Bola (Nijerya cumhuriyetinin kuzey-doğu bölümünde). g. Hausa (Cezayir ve Libya'nın güney vahalarında, Nijer, Nijerya, Çad, Sudan, Kamerun, Orta Afrika cumhuriyetlerinde ve Büyük Sahra'da).

10. Nijer - Kamerun grubu (66 dil) : a. Diyukun (Nigerya'nın doğu bölümünde). b. Vute (Kamerun'un kuzey bölümünde). c. Munşi (Nigerya'nın doğu bölümünde). d. Tiker (Kamerun'da). e. Mom veya Bamum (Kamerun'un batı bölümünde). f. Koy (Kamerun'da). g. Gbari (Nijerya'da). h. Bo veya İbo (Nigerya'da). i. Yoruba (Nijerya - Dahomey - Togo cumhuriyetlerinde).

11. Aşağı Nijer grubu (1 dil) : Co veya İco (Nigerya'da).

12. Volta grubu (53 dil) : a. Kambari (Nijerya'nın batı bölümünde). b. Gurma (Kuzey Dahomey'de). c. Ber (Nijerya'nın batı bölümünde). d. Kabre (Dahomey'in kuzey bölümünde). e. Mō veya Mossi (Yukarı Volta cumhuriyetinde). f. Lobi (Yukarı Volta - Fildişi Kıyısı cumhuriyetleri sınırında). g. Tara (Mali - Yukarı Volta cumhuriyetleri sınırında). h. Mbuin (Mali'nin güney bölümünde).

13. Fildişi Kıyısı - Dahomey grubu (48 dil) : a. Fon veya Dahomey (Dahomey cumhuriyetinde). b. Ehue veya Ewe (Togo cumhuriyetinde). c. Gan (Gana cumhuriyetinde). d. Fanti (Gana'da). e. Abron (Gana ve Fildişi Kıyısı cumhuriyetleri sınırında). f. Baule (Fildişi Kıyısı cumhuriyetinin doğu bölümünde).

14. Nijer - Senegal grubu (36 dil) : a. Zerme (Mali cumhuriyetinin güney - doğu ve Nijer cumhuriyetinin güney - batı sınırlarında). b. Songoy (Mali cumhuriyetinin güney bölümünde). c. Dogon (Mali cumhuriyetlerinde). d. Manding (Senegal, Gambiya, Mali ve Gine cumhuriyetlerinde). e. Vay (Liberya cumhuriyetinin batı bölümünde). f. Lo (Fildişi Kıyısı cumhuriyetinin kuzey - batı bölümü). g. Toma (Gine cumhuriyetinin güney - doğu bölümünde). h. Mende (Sierra Leone ve Liberya cumhuriyetleri sınırında). i. Loko (Sierra Leone'nin batı bölümünde). j. Susu (Gine cumhuriyetinin batı bölümünde).

15. Fildişi Kıyısı - Liberya grubu (24 dil) : a. Ba (Fildişi Kıyısı cumhuriyetinin orta batı bölümünde). b. Gre (Liberya'nın güney - doğu bölümünde). c. Gbe (Liberya'nın kuzey - doğu bölümünde). d. Kra (Liberya kıyılarında). e. Gi (Liberya kıyılarında).

16. Senegal - Gine grubu (24 dil) : a. Pöl veya Ful (Senegal, Mali ve Yukarı Volta'da). b. Wolof (Senegal kıyılarında). c. Serer (Gambiya - Senegal sınırlarında). d. Baga (Gine cumhuriyetinde). e. Limba (Sierra Leone - Gine sınırında). f. Bulom (Sierra Leona kıyısında). (H. E.)

SUDERMANN, Hermann (Matziken 1857 - Berlin 1928), Alman yazarı. Sıra ile eczacı çırağı, çeşitli ailelerde öğretmen ve gazeteci olarak çalıştı. Roman ve piyesleriyle büyük ün kazandı. Birinci romanı *Frau Sorge* (Bayan Endişe) (1887) en çok sevilen eseri olup, çok geçmeden Fransızcaya ve İngilizceye çerildi. İlk piyesi *Die Ehre* (Şeref) (1889) çok iyi karşılandı ve bundan sonra yazar, yirmi yıl boyunca Alman sahnesine hâkim oldu. Piyesleri büyük bir ustalıkla ve çekici bir dilde yazılmıştır. S. etkili sahneleri sever ve bunları özenle hazırlar. Çoğu Fransızca ve İngilizceye çevrilen roman ve piyeslerinden bazıları şunlardır :

Piyesler : *Heimat* (Yurt) (1893); *Magda* (1907 filme de alındı); *Schmetterlingsschlacht* (Kelebekler Çatışması) (1889); *Glück im Winkel* (Köşecikte Saadet) (1895); Romanlar : *Der Katzensteg* (Kediler Merdiveni) (1889); *Der tolle Professor* (Deli Profesör) (1926).

SUDETES DAĞLARI (Çekce adı : *Sudety)* (Alm. *Sudenten)*, Orta Avrupa'da bir dağ masifi. Güneyde Oder ile Beczwa nehirleri, doğuda Morava ve Neisse vâdîleri, kuzeyde Neisse nehri, batıda da Oder ovası tarafından sınırlanmıştır. Morarga'nın Südet veyâ Südetler bölgesindedir.

SÛDÎ (Foça, Bosna? - İstanbul 1598 - 1599?), XVI. asırda yetişen ve çok iyi Farsça bilen şârihlerden. Bosnalı'dır. İyi bir tahsil gördü. Arapça ve diğer ilimlerin yanında Farsçaya çok merak sardı. Bu dili, üstâdlarından tahsil etti. Muslihüddin Lârî (ölm. 1571 - 1572), Diyârbekir'de Husrev Paşa Medresesi müderrisi bulunurken, oraya giderek kendisinden Farsça'nın inceliklerini öğrendi. Bazı müderrisliklerde bulunduktan sonra, bir mikdâr tekaüd maaşıyla kanaat köşesine çekildi. Ancak çok iyi Farsça bilmesi ve mükemmel bir öğretici olması dolayısıyla, hâline bırakılmayarak İbrâhim Paşa'nın sarayında olan "gılmân-ı şâhâne"ye muallim tâyin edildi. Kaynakların bir kısmı onun Hicrî 1000 hududunda, bir kısmı 1005 târihinde öldüğünü kayd ederlerse de bunları kabûle imkân yoktur. *Hâfız Divânı*'na yaptığı şerhi, 1007 (1598-1599)'de bitirdiği göz önünde tutulursa, bu târihte veyâ bu tarihten sonraki bir târihte vefât ettiğine hükm olunabilir.

Fars dili ve edebiyaına fevkalâde bir şekilde vakıf olan bu kıymetli âlim, bu dilin en mühim eserlerini, şerh ve tercüme sûretiyle Türkçe'ye kazandırmıştır. Onun en değerli eseri, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*'dır. İrân'ın bu en büyük lirik şâiri Hâfız'ın (ölm. 1389) bütün şiirlerini beyit beyit açıklamış, tercüme ve tefsir etmiştir. S. bu şerhte, Şa'bân Sürûrî (ölm. 1561 - 1562) ve Mustafa Şem'î'nin (ölm. 1600) daha önce yazmış olduğu şerhlerde yaptıkları yanlışlıkları, yeri düştükçe belirtmiştir. Bu eser, Hicrî 1250 senesinde Mısır'da üç cilt hâlinde bastırılmıştır.

S., Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ölm. 1292) *Gülistân*'ını 1595'te, *Büstân*'ını ise 1597'de Türkçe şerh etmiştir. Kaynaklar onun *Şerh-i Mesnevî* adlı eserinden bahs ediyorlarsa da, biz buna rastlamadık. Ayrıca S., İbni Hâcib'in meşhur *Şâfiye* ve *Kâfiye* adlı Arapça iki eserini Türkçe şerh etmiş, Ebherî'nin *Hidâyetü'l-hikme* adlı eserinin şerhi üzerine bir *Hâşiye* yazmış ve nahivden *Dâv*'ı Türkçeye tercüme etmiştir. (H.A.D.)

SÛDÎ EFENDİ (ölm. 1896), asıl adı Süleyman'dır. Of ilçesi ileri gelenlerinden Farzî-zâde'lere mensup olup, İstanbul'da doğmuştur. Maliye nezâreti kalemlerine girerek yetişti. Sûdî mahlasını aldı. İngilizce ve Fransızca öğrendi. Malî konularda ihtisası sâyesinde bir kaç defa Paris ve Londra'ya bankerlerle müzakerelerde bulunmak üzere gönderildi. Daha sonra Selanik, Trabzon ve Suriye vilâyetleri defterdarlıklarında bulundu. Istanbul'a dönünce Varidât muhasebecisi, arkasından da Darbhâne müdürü oldu. Meclis-i Mâliye üyesi iken 1896'da öldü. Osmanlı devrinin son döneminin matematik bilginlerinden biri idi. *Defter-i muktasid* adlı bir eseri vardır. 1306 - 1307'de üç cilt hâlinde Istanbul'da yayınlanmıştır.

SUE, Marie - Joseph Eugène (Paris 1804 - Annecy 1857), Fransız romancısı. Prens Eugène de Boauharnais ile imparatoriçe Josephine'in vaftiz çocuğu olan S., Lycée Bonaparte'ta tahsil etti. Babası onu, yirmi bir yaşında iken, baş cerrah olarak, devlete ait bir gemiye yerleştirdi. Birkaç yıllık gemicilik hayatında hâtıralar ve intibalar toplamıştır. 1829'da işten ayrıldı ve önce denize ait romanlar yazdı : *Plicke et Plock* [1831], *La Salamandre* (Salamandra) [1832], *La Cau caratcha* (Hamam böceği) [1632 - 1634], *La vigie de Koatven* (K. Nöbetçisi). Bitirmeden bıraktığı bir *Histoire de la marine* (Gemicilik Tarihi) de yazmıştır (1825 - 1827). Çok geçmeden sosyete romanları yazmağa başladı : *Arthur* [1838];

SUE, Eugène

Le Marquis de la Letorière (L. Markisi) [1839]; *Le Morne au Diable* (Şeytanlı Tepe) [1842]. 1841'de çıkardığı *Mathilde* başlıklı romanındaki dedikodular, Faubourg Saint-Germain'i kızdırmıştır. Bunun üzerine S. demokratik fikirlerden ilham alarak eserler vermeğe devam etti ve en başarılı iki romanını yazdı: *Les Mysterès de Paris* (Paris Muammaları) (1842-1843) ve *Le Juif Errant* (Gezginci Yahûdî) (1844-1845). 1850'de S. milletvekili seçildi. Hükûmet darbesinden sonra İtalyan Sovaja'sına sığındı.

Son yıllarında yarı tarihî hikâyeler ve çoğu kendi romanlarından çıkarılmış piyesler yazan S., Fransız edebiyatının en çok eser veren yazarları arasındadır. Pek çok eseri bulunan S., bunları kolayca kaleme almış, birçok fikirler ortaya atmış, ama üslûbuna pek dikkat etmemiştir. Her durumda saklı olan dramatik imkânları keşfetmekte büyük başarı göstermiştir.

SUFFOLK KONTLUĞU, İngiltere'nin eski bir idarî bölümü. Doğuda Kuzey denizi ile sınırlanır. Yüzölçümü 3 837 km², nüfûsu 389 000, merkezi Ipswrich'tir. 1888'den beri S. ikiye ayrılmıştır: Doğu S. (2 255 km²; nüfûsu 295 000) ve Batı S. (1 582 km², nüfûsu 106 000). Ülkenin genel olarak kuzey-batısı bataklıklarla kaplıdır. Başlıca nehirleri: Ouse, Wavenay ve Stour. Kumlu kıyılar boyunca toprak genel olarak verimlidir. Buğday, çavdar, yulaf, sebze, büyük baş hayvan yetiştirilir. Süt ve tereyağı endüstrisi çok gelişmiştir. Yünlü, ipekli ve ketenli kumaşlarla ilgili fabrikalar önemli bir yer tutar.

SUFFRAGETTE [Lat. oy verme anlamına da gelen *suffragium*'dan, Fr., İng. *suffragette*], Büyük Britanya'da seçim kanununun değiştirilmesinden önce, kadınlara oy hakkı tanınmasını savunan kadınlara verilen ad.

İngiltere'de kadınlara oy hakkı tanınması, Mary Wollstonecraft'ın *A Vindication of the Rights of Woman* (Kadın Haklarının Korunması) [1792] adlı eserinde ilk defa ele alınmış ve 1840'ların Chartist hareketinde yeniden canlandırılmıştır. Richard Cobden, Disraeli ve çok ciddî olmasa bile daha bir çokları tarafından da bu yönde müsbet teşebbüsler yapılmış ve uygun tavırlar takınılmıştır. R. M. Pankhurst da bunlara Manchester'den katılmıştır. 1865'te kadın hakları ve onlara oy verme hakkı sağlanması ile ilgili komite (women's suffrage comittee) kuruldu ve fahrî sekreterliğini, daha önceden evli kadınların mülkiyeti konusunda komitede başarılı hizmetleri geçmiş bir kadın olan Elizabeth Wolstoneholme Elmy üstlendi. Mrs. Elmy'nin Manchester'den ayrılması üzerine, bu göreve maaşlı olarak Lydia Becker getirildi. John Stuart Mill'in 1865'te parlamentoya seçilmesiyle, ilgili konuda, mücadele daha çok kuvvet kazandı. Mill'in 1867'deki teklifi, 1868'de yerini parlamentoda kaybetmesi üzerine neticesiz kaldı; o da 1869'da *On the Subjecation of Women* (Kadınların İtaatı Hakkında) adlı ünlü eserini yayınladı. Artık S. dernekleri, büyük şehirlerden pek çoğunda teşkilâtlandırılmıştı ve nihayet on yıl içinde S. konusunda parlamento 3 milyona yakın dilekçe kabûl etmişti. Bununla beraber, mücadele çok uzun sürdü. 1897'de muhtelif S. dernekleri millî birlik adı altında birleşti. 1903'te Manchester'de kadınların sosyal ve siyasî birliği faaliyete geçirildi. 1905'ten itibâren mitingler tertiplenmeye başlandı. Tutuklamalar oldu; açlık grevleriyle protestolar devam etti. 1913'te militan bir kadın, Derby yarışlarında kendini atların önüne atmak suretiyle, hayatını bu uğurda feda edebileceğini gösterdi. I. Dünya Savaşı'nın araya girmesi, S. kuruluşlarının ve onları destekleyenlerin faaliyetlerini geçici olarak durdurmakla beraber, 1918'de evli kadınlar, kadın ev sahipleri ve 30 yaşından büyük üniversite mezunları haklar elde ettiler. 1928 kanunu ise, hiçbir kısıtlama yapmaksızın, kadınlara erkeklerle eşit oy hakkını tanımak suretiyle S. hareketini sona erdirdi.

SÛFÎ, kendini tasavvufa veren, tasavvufa mensup kimse. Arap lugatında yün elbiseli demektir. S.'nin kökü olan sûf, yün demektir. Ancak bu kök hakkında, birçok şeyler söylenmiştir. Bazılarına göre, bu kelime, Hazret-i Peygamber zamanında Mescid'in sedirinde oturan ashâba, yâni "Ehlü's-suffa"ya nisbetleri olduğu için "suffa"dan, bazılarına göre, ilk namaz safında "saff-ı evvel"de namaz kıldıklarından "saff"tan, bazılarına nazaran Arapça "safâ" (temiz oldu) kökünden ve bazılarınca da, Grekçe "sofos" sözünden gelmektedir. Çeşitli eski kaynaklar, S.'yi şöyle tarif etmişlerdi: S., dünyâ nimetlerini, bırakan, gurbete çıkan, dostlarından kopan, fakirliği zenginliğe, zilleti, izzete tercih eden, Hakk'a yönelen, ilim, vecd, makam ve hâl sâhibi insandır.

S., o kimsedir ki ne mâliktir, ne memlûktür. S., Ahir-zaman ümmetinin seçkinleri'dir. S., kendisinde fânî, Hak'da bâkî olandır. S., ruhu musaffa olan ve birinci safta bulunan kimsedir. S., iki cihanda Tanrı'yla, Tanrı'dan başka bir şey görmez. S., kafasındakileri atan, elinde, avucunda olanı veren ve kendisine gelenden kaçmayandır.

İran kaynakları, ilk S.'nin Pişdâdiyân sülâlesinin meşhur hükümdârı "Ferîdûn" veya "Uzeyr" peygamber olduğunu yazarlar.

Târihte ilk S.'ler, VIII. asırda ortaya çıktılar: Câbir b. Hayyân, Haşîş-i Neseî, Ebu'l-Hâşimi'l-Kûfî gibi. Ebu'l-Hâşim, aynı zamanda ilk zâviyeyi kuran zâttır. Ebû Zer Gıfârî ve Huzeyfe gibi zühd ve takvâ sâhibi sahâbeleri, bu İslâm S.'lerinin ilk mübeşşirleri olarak kabûl edenler vardır.

S. ismi, önceleri, Kûfe'ye münhasır kalmıştır. Sonra, Horasan'da ortaya çıkan "melâmiler"e karşılık, bu kelime bütün Irak S.'leri için kullanıldı. X. asırda ise, bugünkü mânâsıyla, bütün İslâm mutasavvıflarının adı oldu. Başlangıçta, Basralı S.'ler, sünnet ve cemâ'at ehlinin akîdelerine bağlı oldukları hâlde, Kûfeli S.'ler, Şiî temâyüllü idiler ve tabiatiyle bunların pîr olarak kabûl ettikleri S.'ler, müşterek değildi.

IX. asırda, Kûfeli S.'ler, Bağdâd'da bir araya gelerek, mescidlerde tasavvuf dersleri veriyorlar, zâviyeler açıyorlar, münazaralar tertîb ve zikir halkaları teşkîl ediyorlardı. Bu faaliyetler, fakihlerin tekfîr ve tecâvüzlerine sebep oldu. Hallâc-ı Mansûr'un (857-922), muhâkeme edilerek eziyetlerle öldürülüşü bunu isbât eder. S.'lerin imân ve amelleri şeri'ata aykırı görülüyordu.

Sünnî şiî, hâricî ve mu'tezile gibi o zamanki mevcut fırkaların hiçbirisi onları tutmuyordu. Ancak, Gazzâlî (1058-1111) yetiştikten ve tasavvufun umdeleri, kitâb ve sünnetle izâh edilebilir hâle geldikten sonradır ki, bilhassa sünnî ülemâsı şiddeti bırakmak zorunda kaldılar. Sonraları Muhyi'd-din İbnü'l-Arabî'nin (1165-1240) fikirlerine karşı gösterilen aksülamellere rağmen, eski şiddet hareketlerine dönmek mümkün olmadı. Her şehir ve kasabası tekkelerle dolmuş olan İslâm dünyâsındaki hükümdarların, S.'lere saygı göstermiş olmaları da, onların nüfûz ve tesîrini günden güne arttırmış, şeri'atçılarınsa, karşı koymalarını gevşetmiş, tesîrsiz hâle getirmiş oldu. (H. A. D.)

SÛFÎYYÂN : bk. SOFYÂN.

SUFRİYE, İslâmiyetin eski fırkalarından biri olan Hâricîler'in bir kolu. Sıffîn muharebesi sonunda (657), Mu'âviye'nin, hakeme mürâcaat teklîfinin Hz. Ali tarafından istenmiyerek kabûl edilmesi üzerine, İbni Vehb'in başkanlığında ordudan ayrılanlar ile hakem vak'asının arzûlarına göre neticelenmesine kızarak bunlara iltihak eden, içlerinde bazı kurra (Kur'ân'ı ezber okuyanlar)'nın da bulunduğu bir kısım asker, Hâricîler adı altında, İslâmdaki ilk silâhlı ihtilâflardan birini başlattılar. Hz. Ali'nin bunları, başlarıyla berâber Nehrivan'da tenkîline rağmen (658), varlıklarını sürdürerek, işi onu şehîd etmeye kadar vardırdılar (661). Mu'âviye devrinde Basra ve Kûfe'de isyânlar çıkardılar. Emevî saltanatı yıkılıncaya kadar da ayaklanmalarına devâm ettiler. Bunlar, Yukarı Mezopotamya ve Basra'nın bataklık mıntakalarından hareket ederek sür'atli atları ve mâhir süvârileri vâsıtasıyla, şehirleri bastıkları ve gerillâ savaşlarıyla bütün Irak'a ölüm saçmaya devâm ettikleri gibi, Arabistan'da da bu tecâvüzlerini sürdürdüler. Abbâsîler zamanında yavaş yavaş Irak'taki tesîrlerini kaybederek, ancak şîmâlî Afrika'da isyânlarına imkân bulabildiler.

Hâricîler, Ebû Bekr ve Ömer'in halîfeliklerini tanır, Osman'ın ilk altı yıllık halîfeliği ile Ali'nin Sıffîn muhârebesine kadar olan halîfeliğini de meşrû kabûl ederler. Cemâ'atin arzusu üzerine bir Kureşî kadar, bir Arap olmayan müminin de imâm olabileceğine, ancak doğru yoldan sapan imâmın, hemen imâmlıktan çıkarılması gerektiğine kanidirler. Hâricîler'in en mühim prensipleri, Hâricîler dışında kalan diğer bütün Müslümanlar'ın kâfir ve mürted kabûl edilmesidir. Buna dayalı ikinci mühim prensipleri, "isti'râz" yâni, mürted kabûl edilen Müslümanlar'ın, kendilerinin, kadın ve çocuklarının öldürülmelerinin gerektiği prensibidir. Acak bu arada kendilerinden olmayan Müslümanlar hakkında böyle bir tutumu revâ gören Hâricîler'in, Yahûdî ve Hıristiyanlar'a karşı hoşgörürlü olmaları, açıklanması güç bir meseledir. İşte aslında 20 kadar biribirinden farklı grup teşkîl eden bu fırka, üç büyük aslî kola ayrılmıştır : Ezrakîye, Ebâziye ve S. Bunların içinde en sert ve kan dökücü olanı Ezrakîye'dir. Bunlar, daha çok Arap unsura dayanıyordu. Ebâziye ve S. ise Hâricîler'in oldukça mutedillerinden sayılıyorlardı.

S.'nin kurucusu Abdu'llah İbni's-Saffâri't-Temîmî olarak kabûl edilir. Bu zât, isti'râz, prensibine muhâlefet dolayısıyla, Nâfi' İbnü'l-Ezrak'tan, Hâricî olmayan Müslümanlar'ın kâfir kabûl edilmesini doğru bulmadığı için de Abdu'llah İbni İbâz'dan ayrılmıştır. Bunlar da bütün Hâricîler gibi Irak'ta vuku bulan bâzı isyanlara katıldılar. Abbâsîler'in başlangıcında muhtelif yerlere dağıldılar. VIII. asırda Omân'a sığınanlar yok oldu. Şimâlî Afrika'ya gidenler ise, Ebâzîlerle mücâdeleye kalktılar, fakat, XI. asırdan îtibâren onların arasında eriyip gittiler.

S. Hâricîler'in daha çok nazariyeciliğini yapmışlardır. Bunlar, Ku'ûd (oturma) dedikleri, diğer Müslümanlar'a karşı yapılması gerekli savaşı durdurmayı tercih etmekle; "takîye"yi (i'tikad gizlemeyi) ve müşrik saydıklarının kadın ve çocuklarını öldürmeyi uygun görmemekle, diğer Hâricîler'den ayrılırlar. (H. A. D.)

SUGÛR (A. *Sagr* "Delik, yarık ve hudud"un çoğulu), Orta Çağ'da İslâm hilâfeti ile Bizans imparatorluğu arasında Toros ve Antitoros sıradağlarının geçit ve yol kavşaklarında kurulan müstahkem mevki zincirinden oluşan savunma hattına verilen ad. S.'un oluşması Suriye ve Elcezîre fetihlerinden sonra Halîfe II. Yezîd devrinde başlar. Bizanslılar Arap saldırısı karşısında Toroslar'ın arkasına çekilirlerken, geniş bir arâziyi de boşaltmışlardı. Issız kalan bu bölgeye ez-Zevâhî sınır dışı ıssız arâzi denilirdi. İşte II. Yezîd'ten îtibâren İslâm hilâfetinin çeşitli ülkelerinden toplanan ve sevk edilen unsurlar, Slav, Fars, Türk, Zut, Cemâcim (b. bk.) ve Araplar bu boş arâziye yerleşerek Bizanslılar'ın tahrib ederek bıraktıkları müstahkem mevkîleri yeniden onarıp tahkîm ettiler. Anadolu'dan gelecek saldırılara karşı müstahkem sınır kaleleri meydana getirdiler. Bu kaleler zincirine Sugûrü'l-İslâm denildi ki, Kınnesrin cündüne bağlı olan bu kaleler el-Avâsım (b. bk.) denilen iç sınır bölgesini çeviren gerçekten müstahkem bir kuşak oluşturmuştu; el-İstahrî'ye göre, Akdeniz kıyısında Avlas'tan başlar, Tarsus, Adana, Misis, Zabatra, Maraş, Malatya, Hısn-ı Mansur (Adıyaman)'dan geçerek Fırat üzerinde Samsat (Sumeysat)'tan Balis'e uzanırdı. Umûmiyetle Suriye ve Irak S.'u diye ikiye ayrılmakta ise de, bu ayırım daha çok Suriye veya Irak ordugâhlarından gönderilen gönüllülerden dolayı yapılmakta idi.

S.'un belli bir merkezi yoktu. En büyük ve mühim kale Malatya idi. Bu dış kuşağın gerisinde Bagras, Payas, Dulük, İskenderun, Kurus, Ra'ban ve Tizin kalelerinden oluşan bir iç hat daha bulunuyordu. Abbâsî halîfelerinden Harûnürreşid, Cündü'l-Avâsım'a bağlı olarak S. kalelerini teşkilâtlandırdı ve buralarda daha önceki gönüllü gazîlerin yanına, muntazam garnizonlar yerleştirdi. Bir çok ta müstahkem mevkî inşa ettirerek takviye etti. S., Bizans ile halîfeler arasındaki büyük mücâdelede pek çok değişik safhalar geçirmiştir. Her yıl Bizans topraklarına açılan yaz seferleri sonunda büyük ganimetler ve esir kafileleri, bu kalelerden İslâm dünyasına aktarılırdı. Karşılıklı çarpışmalar sonunda S.'un azalan nüfûsunu, halîfeler iç illerden sevkettikleri yeni unsurlarla dâimî olarak beslerlerdi. S.'un el-Vâsık zamanında yeniden düzenlenen teşkilâtında, eski Roma Limeslerine yâni, Limes Arabicus, Limes Syraicus'a benzer bir biçimde es-Sugûrü'l-Cezîre ve es-Sugûrü'ş-Şâmiye olmak üzere ikiye ayrıldığı görülür; El-Cezîre S.'nun ileri kalesi Malatya olup Kemah, Samsat, Birecik, Adıyaman, Rumkale, Hades ve Hamrâ, Suriye S.'unun baş kalesi ise Maraş olup, Tarsus, Adana, Kenise, Misis, Hârûniye, Sîs ve Ayyâs kaleleri bu teşkilâta bağlanmıştı. Bunların dışında Divriği, Darende, Elbistan, Urfa, Erzurum, Diyarbekir ve Câber kaleleri de müstakillen S.'a dahil bulunuyorlardı. Bunlara Sugûrü'l-Bekrîye deniliyordu. S.'un parlak devri el-Vâsık'tan sonra yavaş yavaş söndü ve hilâfet kuvvetleri gerilemeye başladı. (İ. P.)

SUĞLA GÖLÜ (Kuzey-doğu kıyısındaki köye göre adlandırılarak *Karaviran gölü* de denmiştir), Konya ilinin güney bölümünde bir göl. Derinliği pek az (çok yerinde birkaç metre) olan bu göl, Beyşehir gölünün hemen Güney-doğusunda, büyük bir tektonik-karstik çukurluğun (40 km boyunda ve 10-12 km eninde; alüviyal düzlük ve tepelikleriyle birlikte yüzölçümü 580 km² kadar) güney ucunda oluşmuştur. Yıllara ve mevsimlere göre büyüklüğü çok değişiklik gösterir. Göl karakterini gösterdiği zamanlarda, yüzölçümü 120-130 km² kadar olmuş, haritalarda bu hâliyle belirtilmiştir. Sularla iyice örtüldüğü zaman, yüzölçümü 165 km², yaz sonlarında 30 km² olmuş, kurak yıllarda 10 km²'ye bile düşmüş, kuruyacak hâle gelmiştir. Göl, dairemsi biçimdedir.

Denizden yüksekliği 1 040 m'dir. Bu göl ile Beyşehir gölü arasındaki düzlükler, çok yerde 1 100 - 1 200 m, tepelik olan yerlerinde 1 300 - 1 400 m yüksekliktedir. Çukurluğun batısında ve doğusunda 1 300 - 2 000 m yükseklikteki dazlık yerler uzanır. S. G. çanağının batı ve güney yanları dağlık ve çok yerinde ârızalıdır. Gölün buradaki kıyılarında Bölme burnu (5 km uzunluğundaki bir dar ve dağlık yarımadanın ucu) ile Kızıldağ (1 660 m) arasında ince uzun bir koy vardır ki, bunun türlü yerlerindeki Mezozoik kalkerler içinde açılmış su-yutan deliklerden (düdenlerden) gölün suları dibe dalar. Bu oluş ve özelliği ile S. G., yerkabuğu çöküntülerinin olmuş bulunduğu tektonik bir çukurun bir bölümünde meydana gelmiş karstik bir göl, yâni bir polye gölüdür (Gölova gölü).

Uzun müddet haritalarda çerçevesi belli bir göl olarak gösterilmiş bulunan S. G.'nde tabiî bir göl durumu bulmak güçtür. Bu göl çanağı, Konya ovasını sulamak için bir rezervuar görevi yapmıştır. Göl sularının çekildiği yerlerdeki arazi, bu çevrenin birçok köyleri arasında tarla ve otlak olarak bölünmüştür. Buraları çok verimli topraklardır. Esas kanal, gölün kuzeyinden geçirilmiş, Konya ovası sulama kanallarına verilmiştir (bk. ÇUMRA). Suğla ve Beyşehir gölleri arasında, su bağlantısı bakımından da yakın ilişki vardır. Beyşehir gölünün sularının bollaştığı ve göl yüzünün kabardığı sıralarda, gölün fazla suları 68 km uzunluktaki bir kanal ile S. G.'ne dökülür. Çok yağışlı yıllarda S. G.'nün suları kabarır, çevresine yayılır, göl genişler, çok geniş arazi su altında kalır. Yazın ise, bu sular çekilir, küçük küçük gölcükler kalır, bazı yıllar daha da çekilir, yüze çıkan verimli topraklarda ekin ekilir, bol mahsul alınır. Burada en çok nohut ekilir, ilin en iyi nohutları buradan alınır.

S. G.'nde en çok sazan balığı üremiştir. Çokca balık avlanır (bk. BEYŞEHİR GÖLÜ, SEYDİŞEHİR, KONYA).

SUHARTO [Soeharto] (Cakarta 1921 -), İndonezyalı general ve siyaset adamı. 1965'te, komünist darbesini önledikten sonra, 1968'de İndonezya'nın cumhurbaşkanı oldu. S., Holandalılar tarafından müstemleke ordusu subayları yetiştirilmek üzere açılan birkaç okuldan biri olan Gambong'daki kadro okuluna girdi. II. Dünya Savaşı'nda, Japonlar tarafından kontrol edilen İndonezya'nın savunma birliğinde hizmet gördü. Savaş sonrasında Holanda'ya karşı yapılan bağımsızlık mücadelesinde askerî lider olarak dikkati çekti.

1962'de tümgeneral olan S., 1963'te ordu kademelerindeki normal görev değişiminde olağanüstü durumlarda, topyekûn millî savunma hizmetinden sorumlu ordu stratejik kumandanlığı kurmay başkanlığına getirildi. Böyle bir olağanüstü durum ise, 30 eylülü 1 ekim 1965'e bağlayan gece belirdi.

1945'ten beri ülkenin bağımsızlık hareketinde lider ve başkan olan Sukarno'nun yaşlı, hasta ve gittikçe artan akıl-dışı davranışları, onu İndonezya komünist partisi ve Çin halk cumhuriyeti ile sıkı temaslara götürmüş bulunuyordu; niyeti de Müslüman dinî grupların tesirini ve İndonezya ordusunun ve genellikle Güney - doğu Asya'daki Batı kuvvetlerini yok etmekti. İndonezya'yı görünürde Çin'in bir peyki yapmak planıyla birlikte, iktidarı elde etmek için de yeterli bir planı olmayan İndonezya komünist partisinin ilgili kesimleri, 30 eylül 1965'te S.'nun öldüğü rivâyetiyle harekete geçirildi. Âsiler, üst rütbeli altı generali öldürtmesine rağmen, S., kendisine kurulan pusudan kaçtı ve isyanı bastırmak üzere, mukabil stratejik tedbirleri kullandı. Sonraki aylar içinde İndonezya ordusunun S.'nun başkanlığında hükûmeti devralmak istediği ortaya çıktı. Bunun üzerine, mart 1966'da S., ülkede gerekli düzeni sağlamak maksadıyle kuvvetleri Sukarno'yu devirmeye çağırdı. S., temmuzda hükûmet başkanlığını üzerine aldı. Ertesi yıl, halk danışma meclisi S.'yu oy birliğiyle cumhurbaşkanı vekilliğine getirdi ve 27 mart 1968'de onu 5 yıl süreyle cumhurbaşkanı seçti.

S., İndonezya'yı Sukarno'nun politikasının sebep olduğu malî ve siyasî istikrarsızlıktan kurtarmaya çalıştı. Sukarno'nun tutuklattırdığı veya özel hayata döndürdüğü kilit mevkilerdeki birçok görevlilere, yeni görevler verdi. Ordu, tesirli kontrolunu sürdürmekle beraber, S. sivil bir hükûmetle çalışmak ve komünist olmayan siyasî gruptan başlıca şahsiyetlerin hizmetlerinden faydalanmak kabiliyeti gösterdi.

SUHUMKALE : bk. SOHUMKALE.

SUİKAST, devlet başkanına veya önemli şahsiyetlere silâh veya patlayıcı madde kullanmak suretiyle yöneltilen öldürme veya yaralama amacı güden tecâvüz fiili.

Türk Ceza Kanunu'nun 156. maddesi gereğince, cumhurbaşkanı hakkında S.'ta bulunanlar ile buna teşebbüs edenlerin fiilleri tam teşebbüs derecesinde ise, idam cezasıyla, nakıs teşebbüs hâlinde kalırsa, müebbet ağır hapisle cezalandırılır.

Devletler hukukunda, devlet başkanlarına veya bunların aile üyelerine karşı işlenen S. fiillerinin siyâsî suç sayılmaması ve fâillerinin iadeye tâbî olması prensibi bir yüzyılı aşan süreden beri hemen bütün devletlerin tatbikatında yerleşmiştir. Prensibin tatbikini sağlayan husus, 1854'te Brüksel'de III. Napoléon'a karşı bir S. düzenleyen Jacquin'in Fransa'ya iâde edilmemesinin doğurduğu tepki olmuştur. Bunun üzerine, Belçika 1856'da kabûl ettiği bir kanunla hangi biçim ve amaçla olursa olsun, devlet başkanı veya ailesine karşı işlenecek yahut teşebbüs olunacak S. fiillerinin siyâsî suç sayılmamasını ve fâillerinin iâde edilmesini hükme bağlamıştır. Sonradan, hemen bütün suçluların iâdesi antlaşmalarında yer alan bu kurala Belçika veya S. kaydı adı verilmektedir.

Avrupa sözleşmesinin 3. maddesinin 3. fıkrası, sözleşmenin tatbikatı bakımından, devlet başkanına veya aile üyesinden birinin hayatına kasdetmenin siyâsî suç sayılamayacağını belirtmektedir.

SÛK (Ar. pazar, çarşı; çoğulu *esvâk;* küçültülmüşü, *suveyka),* İslâmiyetten önce Arap yarımadasında yaşayan topluluklar için sosyal ve ekonomik hayat bakımından en mühim kuruluşlardan biri. İslâmiyet'ten sonra ise çok çeşitli kültürler ve milletlerden oluşan İslâm câmiasını birleştiren şeriatın uygulama sahası olarak sosyal, ekonomik ve hukukî değer taşıyan bir kuruluş olarak vasıflandırılır. Câhiliye devrinde S. kendine mahsus kaideleri ile ayrı bir sosyal müessesedir. S.'un teşekkülü için kabîleler arası tarafsız bir alan ve kabîleler arası kan dâvalarının, gazve ve seriyelerin terk edildiği süreler (eşhürü haram/haram aylar) ihdâsı yüzyılların getirdiği tekâmülle tesbit edilmiştir. Böylece tarafsız bir alanda ve güven içinde Arabistan'ın her tarafından gelen insanlar alış veriş etmek, birbirleriyle tanışmak, marifetlerini ve mahâretlerini ortaya koymak imkânını bulmuşlardı. Başlangıçta S., bir ibâdet yeri vazifesini de yapıyordu. Ancak Kâbe'nin gittikçe mânevî alanda değer kazanması, S.'un dînî vasfının kaybına yol açtı. Ama S. kayboluncaya kadar, yarışma yeri olma husûsiyetini devam ettirdi. S.'un kuruluşu mevâsimü'l -

hacc, yani her türlü düşmanlıkların kesildiği dört mukaddes aya tesadüf eder. Bununla beraber, S.'ların kuruluşunda bu kaide kesinlik de gösteremez. Bazı kabîlelerin suveykalarının böyle bir kaidenin dışında kurulmuş oldukları da tarihî kayıtlarla sabittir. Esvaku'l-Arab'ın en ünlüsü, şüphesiz Suku'l-Ukâz (Ukâz panayırı)'dır. Bunun yanında Beni Kaynûka, Sûku'n-Nebît, Medine ve Sûku'l-Hîre gibi daha 14 S. olduğu bilinmektedir. Ama bunların en ünlüsü, işbilir tüccarlar olan Kureyş kabîlelerinin pazarı Ukâz olmuştur. Ukâz, Mekke'nin Güney-doğusunda, 10 km²'den geniş bir ova, Mekke'den 3, Tâif'ten ise 1 günlük yolda bulunmakta idi. Babil'den, Umman'dan, Yemen ve kuzeyden gelen yolların birleştiği kavşak noktasında idi. Yılın belirli aylarında Arabistan'ın her yanından gelen Araplar burada buluşurlar, mallarını ve marifetlerini ortaya koyarlardı. Bu bakımdan Ukâz bir çarşı olmaktan çok, bir panayır hüviyetine sahipti. Fakat hiç bir zaman bir ticârî site olmaya doğru yönelmemiştir. Panayır zamanı dışında burası terk edilmiş bir kuş yuvası hâline gelirdi. Arap sitelerinin yavaş yavaş gelişmesi, S.'lar üzerinde belli olan tesirini gösterdi. Ehemmiyetleri gittikçe azalırken İslâmiyet'in kat'î zaferi, bu geleneğin âkibetini sür'atle tâyin etti. Ukâz, en son Hâricîler tarafından, Ebu Hamza el-Muhtar el-Ezdî kumandasında 746'da Mekke'yi işgal ettikleri vakit dağıtıldı.

Bilindiği gibi Araplar'ın kurdukları ilk şehirler, Basra, Kûfe, Fustat, bir şehir olmaktan ziyade bir ordugâh idi. Böyle olunca da eski sitelerin doğuşu gibi bir pazar yeri düşünülmemişti. Bu yüzdendir ki, sözün gelişi Basra'nın 3 km batısında Mirbad mevkıi şehrin kuruluşundan az sonra Ukâz'ın yerini aldı. Ama İslâm tarihinde Bağdâd'ın S.'ları ayrı bir husûsiyet gösterir. Bağdâd çarşıları hem yeni ekonomik şartların, hem gelişen sanat ve ticaretin, hem de bunlara yön veren hukukun, yâni, şeriatın tedvin edildiği ve uygulama alanı olduğu çarşılardır.

Başlangıçta Mansûr'un kurduğu yuvarlak şehrin içinde bulunan Sûkü Bağdâd daha sonra Dicle kıyısına inerek bugünkü Kerh semtinin doğuşuna yol açtı. İkinci bir gelişme ise S.'ların sanat ve iş alanlarına göre ayrılmaları oldu. Sûku'l-varrâkîn (sahhaflar), Sûku'l-bezzâzîn (bezciler), Sûku'l-haffafîn (kavaflar) gibi zenaatçılara mahsus çarşıları ile Bağdâd çarşıları bugün dahi doğu ülkelerinin bir çok şehirlerinde aynı sanat ve ticaret görüşünü yaşatan kurumlar olarak görülür. Şehri bir baştan bir başa kesen Sûku's-selâse ise, uzun bir ticâret caddesi olarak çağımız şehirlerinin ticâret merkezlerinin ilk örneği sayılabilir. (İ. P.)

SUKARNO (Surabaja, Doğu Cava 1901 - Cakarta 1970), 1945 - 1965 arası İndonezya cumhurbaşkanı.

SUKARNO

Müslüman Cava'lı bir baba ile Balili Hindû bir annenin oğlu olan S., Bandung teknik enstitüsünde mühendislik tahsil etti. Enstitüden ayrıldıktan sonra mîmâr oldu. İndonezya milliyetçi hareketinin öncülüğünü ele alan S., 1928'de İndonezya milliyetçi partisinin kurulmasına yardım etti. Partinin amacı tam bağımsızlık kazanmaktı. Ancak Holandalı sömürgeciler bu durumdan memnun kalmadılar ve 1933'te S.'yu Doğu İndonezya'nın uzak bir adasına sürdüler. S., I. Dünya Savaşı'nda Japonlar gelinceye kadar orada kaldı. 1942 - 1945 yıllarında Japon işgal rejimiyle sıkı bir iş birliği kurdu.

Japonya'nın teslim olması üzerine S., 18 ağustos 1945'te ülkenin bağımsızlığını ilân etti. Muhammed Hatta ile birlikte Holandalılar'ın ülkeyi yeniden sömürge hâline getirmek teşebbüslerine karşı koydu. Resmen seçilmemekle beraber, cumhurbaşkanı olarak hizmet etmeye başladı.

S.'nun, İndonezya'nın istiklâline en büyük katkısı 1945 - 1949 yılları arasında oldu. Parlak hitâbet kabiliyetiyle İndonezyalılar'ı istiklâllerini muhafazaya çağırdı. 1949'un sonlarında, İndonezya bağımsız bir devlet olarak tanındığı zaman, cumhurbaşkanı olarak hizmete devam etti. Ancak, madalyonun bir de öbür tarafı vardı. S., ülkenin ekonomik ve sosyal yapısının yeniden ele alınmasına büyük bir ihtiyaç olduğunu görmezlikten geliyor, ama ülkesine milletlerarası bir îtibâr kazandırmak istiyordu. Nitekim, A.B.D. ve Rusya ile ustaca sürdürdüğü münasebetler sonunda, İndonezya, Asya işlerinde önemli bir ülke hâline geldi. Ayrıca dahilde de politik entrikalarla, iç anlaşmazlıkları, özellikle ordu ile komünist partisi arasındaki anlaşmazlıkları önledi. Ancak ülke ekonomik bakımdan iyiden iyiye bozulmuştu. 1965'te, her türlü muhalefeti boğdu ve İndonezya'yı Komünist Çin'le ortak edecek hâle getirdi.

S.'nun iktidardan düşmesi, 1965 eylülünde başladı. O tarihte Komünist partisi, S.'nun örtülü desteğiyle iktidarı ele geçirmeye kalkıştıysa da, ordu ve büyük halk kitleleri buna karşı çıktı, Komünist partisi üyelerinin çoğu öldürüldü, S.'nun adamları da işten uzaklaştırıldı. S., 1967 mayısında, iktidarı General Suharto'ya bıraktı.

SUKKUR, Batı Pakistan'ın Sind eyâletinde şehir. İndus nehrinin kıyısındadır. Nüfûsu 77 000 (1951). Şehrin yakınında 1 600 m uzunluğunda bir baraj vardır.

SUKUT, bir alacağı borçludan talep etme hakkının düşmesi, hakdüşümü. Medenî hukukta S. sebepleri genellikle a) alacaklıyı tatmin eden ve b) alacaklıyı tatmin etmeyen S. sebepleri olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Alacaklıyı tatmin eden S. sebepleri; ifa (borcun yerine getirilmesi), tecdit (yeni bir borç anlaşması yapılması) ve takastır (karşılıklı ödeşme). Alacaklıyı tatmin etmeyen S. sebepleri; ibra (alacaklının hakkından vazgeçmesi), imkânsızlık (borcun borçlunun elinde olmayan sebeplerden dolayı yerine getirilememesi) ve kanunda öngörülen S. sürelerinin geçmiş olmasıdır. Ancak süreye bağlı S. ile zamanaşımı (mürur-ı zaman, yıllanma) gerek kanun, gerek tatbikatta birbirine karıştırılmaktadır. Genellikle S. süreleri zamanaşımı sürelerinden daha kısadır. S.'a uğramış bir hak, artık mahkeme yoluyla borçludan talep edilemez ve eğer alacaklı gene de mahkemeye başvurursa mahkeme; borçlu kendini savunmasa bile, hakkın düşmüş olduğunu bizzat kendiliğinden nazara alır. Zamanaşımına uğramış, bir hak mahkeme yoluyla borçludan talep edildiği takdirde, borçlunun zamanaşımını ileri sürüp kendini savunması gerekir; mahkeme zamanaşımını kendiliğinden dikkate almaz.

SULAKYURT, Ankara iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 741 km², nüfûsu 19 226 (1975), nüfûs sıklığı 26, köy sayısı 27 (nüfusun % 80'i köylerde), 2 000'den çok nüfuslu 1 köyü,

SULAKYURT : Bir görünüş

1 000'den çok nüfuslu 3 köyü vardır. İlçe merkezinin nüfûsu 4 311'dir. İlçe, ilin Kuzey - doğu bölümündedir. Kalecik, Kırıkkale, Delice ilçeleri ve Çorum'un Sungurlu, Çankırı'nın merkez ilçesiyle çevrilidir. S., 1960 yılına kadar Kalecik ilçesine bağlı Konur bucağının merkezi iken (1955'te nüfûsu 1 763 idi), bu tarihte "S." adı ile ilçe durumuna getirilmiştir.

İlçe arazisi, çok yerinde hafif dalgalı yüksek düzlükler ve tepelikler şeklindedir. Yüksekliği 1 000 m'yi biraz geçen düzlükler, Oligo-miyosen jipsli serisinin uzandığı geniş yerlerdir. Daha altta, yer yer yüze çıkmış Eosen tabakaları uzanır. S.'un doğu ve güneyinde yer yer granit kütleleri vardır. Burada Koçubaba dağı ve Karagüney dağı (1 319 m) başlıca kabarıklıklardır. Güneyde Neojen tabakaları da yer tutmuştur. Yaylalardan beslenen dereler, kasabada ve doğusundan geçerek, ilçe sınırında Kızılırmak'a dökülür. Kızılırmak burada, Kalecik ile sınır durumundadır.

İlçede İç Anadolu'nun kışları soğuk ve sert, yazları sıcak ve kurak geçen bir yayla iklimi hüküm sürer. Yıllık yağış, 400 mm'dir. Yağışlar en çok ilkbaharda ve kışın olur. Kar ile örtülü günlerin sayısı 15'i bulur. İlçenin çok yeri bozkırdır. Yüksekçe yerlerde bozulmuş ormanlar vardır (çoğu meşe, yer yer ardıç).

İlçede başlıca geçim kaynağı, tarıma dayanır; hayvancılık (özellikle tiftik keçisi) da bunda yer tutar. Ekilen arâzi (tarla) tutarı, 40 000 ha'ı geçer (1973). Bunun 1 000 ha'ı sulanan topraklardır. Geri kalanı kıraç topraktır. Buralarda en çok tahıl ekilir (buğday, arpa). Bağlar (440 ha), meyvelikler ve sebzelikler (300 ha), buna göre az yer tutar. Çeşitli meyve ağacı sayısı, 3 000'i geçer. İlçede çiftçi ailesi sayısı, 2 700 kadardır. Tarımda traktör (30 kadar), traktör pulluğu gibi âletler varsa da, yine de karasaban (1 300 adet), hayvan pulluğu (500 kadar), çekim hayvanı olarak öküz (1 200) vardır.

İlçede (1973'te) yaklaşık 26 000 koyun, 5 000 kıl keçisi, 36 000 tiftik keçisi, 9 000 sığır, 1 000 manda vardır. Otlukların geniş yer tutması, koyun yetiştiriciliğine yol açmış, iklim şartları tiftik keçisinin çok olmasını kolaylaştırmıştır. İlçe için tiftik üretimi, önemli geçim kaynaklarından biridir. Ev hayvancılığı hâlinde kümes hayvancılığı da gelişmiştir. Arıcılık da gelir getirir ve 10 köyde bu iş ile uğraşılır (1 400 kovan, yıllık bal üretimi 1 250, balmumu 100 kilo).

İlçe merkezi S. (yüksekliği 810 m), son 15 - 20 yıl içinde gelişmeye başlamış bir kasabadır. Belediyesi 1956'da kurulmuştur. Yeni açılmış sokakları, çarşısı, haftalık pazarı, elektriği, içme ve kullanma suyu, ortaokulu ve ilkokulu, Ziraat Bankası şubesi vardır. Ankara'ya uzaklığı 130 km'dir. Ankara - Yozgat karayolunun Balışeyh (Balışıh) bucak merkezinden ve demiryolu istasyonundan ayrılan dar bir asfalt yol (32 km) kasabaya uzanır. Doğuda Sungurlu, batıda Kalecik'e de dar birer stabilize yol ile bağlıdır. Kuzeye doğru yolu yoktur (bk. ANKARA). (R. İ.)

SULAMA, daha iyi mahsûl alabilmek amacıyla toprağın sun'î olarak sulanması. S.'nın en basit şekli kuyudan çekilen veya bir dereden alınan suyun küçük kanallarla toprağa verilmesidir. Bu usûl, perakende çiftçiler ve bütün dünyanın kurak yerlerindeki çiftçi grupları tarafından yine de tatbik edilmektedir. Büyük toplulukların ise, daha karmaşık sistemlere ihtiyacı vardır. Bu sistemlerde büyük su kanalları nehirlerden beslenir, kanallar gittikçe daha küçük kollara ayrılarak, suyu, tarım bölgelerine ulaştırır. En geniş S. sistemiyse, bütün bir nehir havzasını, kanallar, barajlar ve başka mühendislik eserleriyle donatılması neticesinde meydana gelir.

Bütün dünyada sulanan toprakların mikdarı 1975 yılında 162 000 000 ha'dı. Sulanan toprakları en fazla olan ülkeler Çin, Hindistan, Birleşik Devletler, Pakistan ve Sovyetler Birliği'dir. Çin'de 92 000 000, Hindistan'da 28 000 000, Birleşik Devletler'de 15 200 000, Pakistan'da 10 800 000, Sovyetler Birliği'nde 9 200 000 ha arazi devamlı S. altındadır. Bu arada S. sistemlerinin sürekli olarak geliştiği akıldan çıkarılmamalıdır.

Eski S. usûlleri : S., eski çağlarda Mısır gibi yerlerde başlamış olmalıdır. Bu ülkede Nil nehri muntazam olarak yükselerek bir kısmı arâziyi sular altında bırakıyor; sular çekildikten sonra da çiftçiler vakit geçirmeden tohumları ekiyordu.

Sun'î S. muhtemelen ilk insanların, sel suları çekildikten sonra birikintilerde kalan suları kullanmasıyla başlamış; birikintilerden su alma ihtiyacı da, ilk su taşıma araçlarının yapılmasına yol açmıştır. Bu gibi yerlerdeki suların akıp gitmemesi için ilk iptidâî bentlerin yapılması da yine bu devirlere rastlar. Havza sistemi S.'yı ilk tatbik edenin, birleşik

Mısır'ın ilk kralı Menes olduğu sanılıyor. Menes, M. Ö. 3100 yılları civarında Nil sahillerine rıhtımlar yaptırarak, su baskınlarını kontrol altına almıştı. Eski Mısırlılar, suyun yükselme nisbetini öğrenmek için de özel yapılar geliştirmişlerdi. "Nilometre" denen bu yapıların bazıları hâlâ durmaktadır. M. S. 700 yılında Kahire'de yapılan bir nilometre XX. yüzyılda hâlâ kullanılmaktaydı; bugün, artık eski bir anıt olarak muhafaza edilmektedir.

Günümüzde, modern S. teknikleri, dünyanın birçok yerlerine yayılmış olmakla beraber, yer yer, yüzyıllardan beri kullanılan S. usûllerine de rastlanmaktadır. Bunlardan biri Arşimet burgusudur (bk. ARKHİMEDES BURGUSU). Bir diğeri dolap beygiri vasıtasıyla su çekmedir. Bunda bostan kuyusunun etrafında dönüp duran beygir (veya eşek, sığır), üzerine sırayla kovacıklar tutturulmuş ve yatay bir eksene dikey olarak bağlanmış, büyük bir çarkı çevirir. Çark dönerken kovacıkların bir kısmı suya girerek dolar; dönme sırasında çarkın öbür tarafına geçince, baş aşağı gelerek suyu bir kanala boşaltmış olur. Böylece çekilen su, sulanacak yerlere gönderilir. Hindistan'da çok kullanılan ve "denkli" veya "pekota" denen usûlde, bir kuyunun başına dikine tutturulmuş iki sırığa uzun bir sırık yatay olarak tutturulmuştur. Yatay sırığın kısa tarafına bir ağırlık, uzun tarafına da uzunca bir ip vasıtasıyla bir kova bağlıdır. Su çekileceği zaman, kovanın bağlı olduğu kol aşağı çekilerek kovanın suya dalması sağlanır; çekileceği zaman da kısa taraftaki ağırlık suyun kolayca çıkarılmasını sağlar. Böylece çekilen su, kanala boşaltılarak sulanacak yere sevkedilir. Bu ilkel tertibat Hindistan'da kuyu başlarına olduğu gibi, akarsu, havuz kenarına da kurulur.

SULAMA : Su çarkı; sulama için hâlâ pekçok ülkede kullanılmaktadır. Resim böyle bir çarkı göstermektedir

Modern S. : Buhar çağı, iç yakımlı motorlar ve elektrik çağına kadar her türlü S. işinde doğrudan doğruya insan ve hayvan kuvvetinden faydalanılırdı. Makina çağının başlamasından sonra insan ve hayvan kuvvetinin yerini büyük bir hızla motorlu tulumbalar almaya başladı. S. için birkaç beygir gücüyle çalışan basit tulumbalardan tâkati binlerce beygir gücüyle ölçülen büyük S. tesislerine kadar çok çeşitli güçte motorlu tulumbalar kullanılır.

Günümüzde, elektrikli tulumbalar, büyük S. tesislerinde; mazotla çalışanlar orta büyüklükteki S. tesislerinde; benzinli motorlar da, daha küçük ölçüdeki S. işlerinde kullanılmaktadır. Portatif motorlu tulumbalarla, hektarlarca araziyi sulamak imkân dahiline girmiştir. Bunlarda tulumba ve enerji kaynağı tek parça hâlindedir. Açık sulardan faydalanmak için, genellikle santrifüj tulumbaları, kuyulardan su çekmek için türbin tulumbaları kullanılır. Muhtelif alçak seviyelerdeki suyu, yüksek seviyeye geniş hacimde çekebilmek için de, pervaneli tulumbalardan faydalanılmaktadır. Her çeşit tulumba ve enerji kaynağı hidrolik mühendisleri tarafından, işe göre planlanıp çizilir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılmasına başlanan, kolayca birbirine takılacak şekilde imâl edilen, hafif, kolayca taşınabilir su boruları, suyun tarlaların içinde kayba uğramadan sevkedilmesini, istenen yöne kolayca götürülmesini sağladı. Daha sonra plastik sanayiinin gelişmesi ile bu sistem büyük ölçüde yaygınlaştı. Şimdi, kolayca sökülüp takılabilen bu usûl sayesinde S. işleri son derece pratik hâle gelmiş bulunmakta, hektarlarca tarlalar kısım kısım sulanmakta, söküp takma ve taşıma işinin bir iki kişi tarafından kolayca başarılabilmesi, borulara fazla bir yatırım yapmayı da önlemektedir.

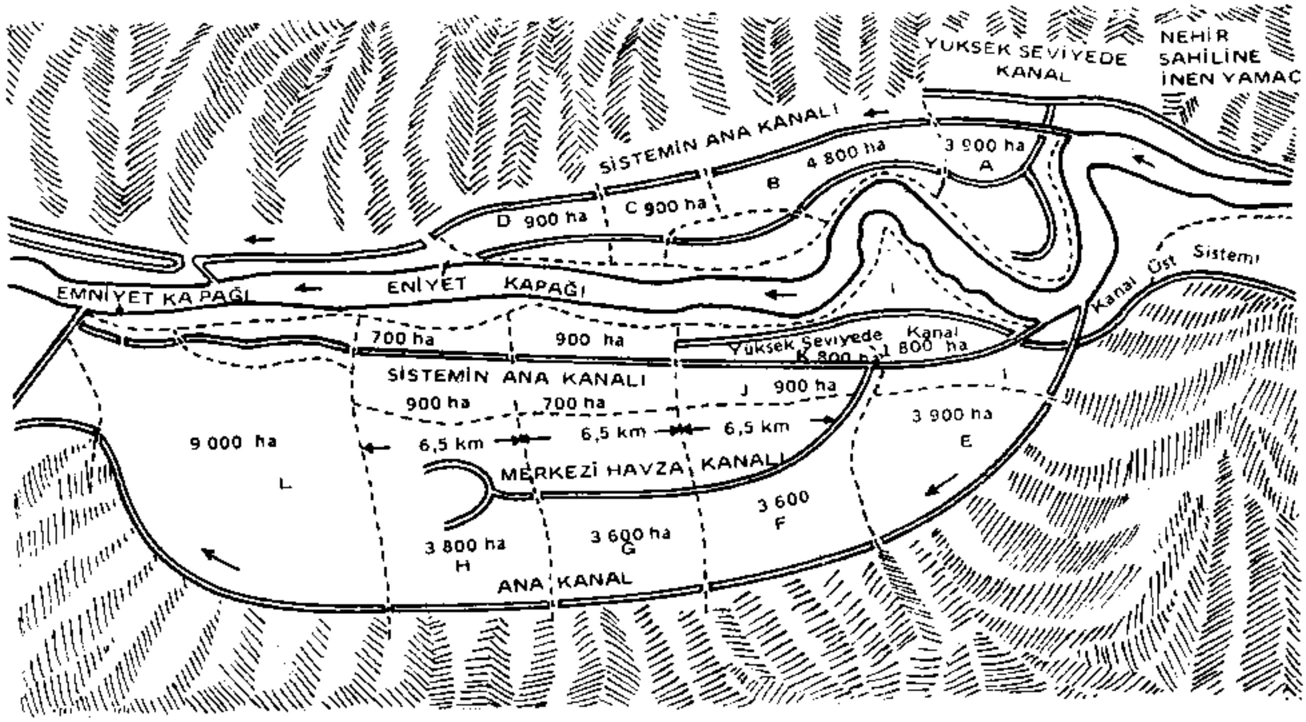
S. için, her çeşit tulumbaların dışında, eğilimi uygun yerlerde kanallardan geniş ölçüde yararlanılır. Akarsuların yüksek seviyeli yerlerinden alınan sular kanallar vasıtasıyla daha düşük seviyeli yerlere doğru sevkedilir.

Barajlar hem su biriktirmeye, hem de su seviyesini yükseltmeye yarar. Baraj duvarının arkasında birikerek seviyesi yükselen sular, S. işlerinde kullanılabilecek hâle gelmiş olur. Ayrıca barajlar suların depolanması bakımından da büyük önem taşır. Böylece kurak mevsimlerde gerekli suyu sağlamak mümkün olur.

Başlıca S. sistemleri : Başlıca iki sulama sistemi vardır : Havuz sistemi ve yıllık S. sistemi. Havuz sistemi en eski ve ilkel sistemdir. Bu sistemde kullanılacak arâzi setlerle çevrilir, böylece bir havuz meydana gelir. Nehrin suları bir kanalla, bir metre veya metreyi biraz geçecek seviyeye ulaşıncaya kadar bu havuza sevkedilir. Elde edilen havuzların büyüklüğü değişiktir (en büyüğü 24 000 ha). Doldurulan su,

SULAMA : Arâzî sulamaya elverişli olmadığı zaman, resimde görüldüğü gibi su püskürtmek yolu ile sulama işi yapılır

SULAMA : Sulamaya ait havza sistemi; A, B, C, D, ana kanalın suladığı düz ve basık arâzi; E, I, J, K, yüksek seviyede kanalın suladığı geniş havzalar; F, G, H, L, merkezî havza kanalının suladığı havzalar

bir süre bekletildikten sonra boşaltılır ve su altında bırakılmış alan ekilir. Böylece ekilen tohumlar başka bir S.'ya ihtiyaç kalmadan büyüyüp yetişir. Bu sistem şüphesiz, nehirlerin senede hiç olmazsa bir defa taşması olayından doğmuştur. Taşma sırasında ortaya çıkan fazla suyu başka zamanlarda elde etmek, muazzam bir masrafa ihtiyaç gösterir. Bu bakımdan insanlar, çok eskiden beri, taşma sırasında kendiliğinden suyu emen araziden faydalanma yolunu tutmuşlardır.

Yıllık S. sistemi modern ve pahalı sistemdir. Bu sistemde esas, kanallardır. Kanal sistemi, havuz sistemine göre, şüphesiz, çok gelişmiş bir sistemdir. Çünkü havuz sisteminde bir tek kanal, yüksek seviyeden aşağıya doğru akarak seçilen bölgedeki bir çok havuzu doldurmaktadır. Yıllık S. sisteminde ise, ana kanaldan başka birçok ikinci derecede kanala ihtiyaç vardır. İkinci derece kanallar da, gittikçe daha küçük kanallara bölünür; öyle ki, en son kanal basit su akıntısından ibaret kalır. Böyle bir kanal sisteminin yapılması pahalıya mal olur ama, elde edilen sonuç çok değerlidir. Havuz S.'sına göre, bu tip S.'da yılda iki mahsûl almak mümkün olur.

Drenaj (Fr., İng. *drainage)*, toprağın verimli durumda olması için, S. ile birlikte, fazla suların akıtılması demek olan drenaja da büyük önem vermek gerekir. Drenaj iyi olmazsa alkali denen fazla tuzlar toprakta birikir, bu da arâzinin verimini azaltır ve zamanla hiç kullanılmaz hâle getirir. Bazı topraklar arâzinin durumu bakımından sun'î drenaja ihtiyaç göstermez. Ama çoğunlukla drenaj ihtiyacı vardır. Uygun bir drenaj için arazinin özel meyillerle akıcı hâle getirilmesi suyun fazlasını toplayacak hendekler kazılması lâzımdır. Suyun fazlası, sulanacak araziye girmeden önce bu şekilde tutulunca, hem erozyon önlenmiş, hem suyun taşıdığı besleyici maddeler kaybolmamış olur; ayrıca satıhta sürekli havuzlar meydana gelir ve ilkbaharın başlarında dikim yapma imkânı doğar. Şunu unutmamalıdır ki, su bir defa toprağa girdikten sonra fazla suyun akıtılması, hem masraflı, hem zordur; S. ile alâkası olmayan bir ihtisas işidir.

Dünyada S. işleri :

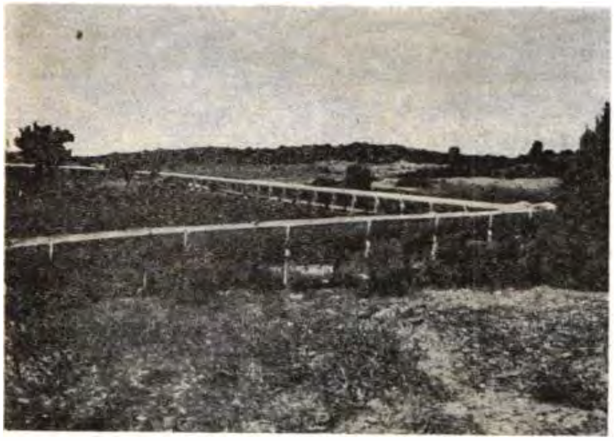
Çin : Çin'de ilk S. kanalının M. Ö. III. yüzyılda inşa edildiği bilinmektedir. M. Ö. 100 yıllarında da İmparator Wu Ti'nin kanallar, S. havuzları, hendekler açılması için emir verdiği biliniyor. Çin'in yüzölçümünün üçte ikisini teşkil eden güney bölgesinde pirinç tarımı yapılır ki, bu da sürekli ve bol S.'ya ihtiyaç gösteren bir tarımdır.

Çin'de S. işlerinde kullanılan suyun çoğu, Yangçe Kiang ve Hoang Ho'dan gelir. Sungari, Amur ve Liao'nun sularından da S. işlerinde yararlanılmaktadır. Bu nehirler üzerinde yapılan barajlar, hem su baskınlarına engel olmakta, hem S. işlerinde ve elektrik enerjisi elde etmekte kullanılmaktadır Bu büyük S. sistemlerinin dışında insan, hayvan veya motor gücüyle çalıştırılan tulumbalarla çekilen kuyu sularıyla da küçük ölçüde S.'lar yapılır. Ayrıca akarsular üzerine bentler yapılarak S. sistemleri kurulmuştur.

Hindistan ve Pakistan : Çin'de olduğu gibi, Hindistan ve Pakistan'da da çok eskiden beri S. işleri yapılmıştır. Bu ülkelerdeki sulama, nehirlerden alınan suların, kanallarla, sulanacak araziye yollanması suretiyle yapılır. Ayrıca kuyulardan da S. işlerinde yararlanılmaktadır. Yakın zamanlarda ise, Hindistan'da olsun Pakistan'da olsun, geniş ölçüde kanal projeleri yapılmıştır. Bu sâyede Hindistan'da 77 000 000 ha, Pakistan'da da 20 000 00 ha arazi sulanabilecektir. Hindistan ve

Pakistan'da kullanılan S. suları İndus ve Ganj nehirlerinden ve bunların kollarından elde edilir. Alınan suların dağıtılmasında kullanılan kanal sistemleri dünyanın en gelişmiş kanal sistemleri arasındadır.

Birleşik Devletler : Birleşik Devletler'in batı kısmı, sahilden îtibâren 240 km derinliğindeki bir şerit sayılmazsa, yılda 50 cm'den az yağış alır. Yoğun bir çiftçilik bölgesi için bu miktar çok azdır; bu büyük mıntakada tarım sun'î S. ile yapılmaktadır.

SULAMA : Antalya Alara'da kanaletle sulama

Birleşik Devletler'in en büyük iki S. sistemi Colorado ve Columbia nehirleri sistemidir. Colorado sisteminin temeli Hoover barajıdır. Bu barajın su hacmi 40 milyar m^3'dür. Bu baraj da diğer büyük barajlar gibi, çeşitli maksatlarla kullanılmaktadır : Su baskınlarından korumak ve S. için nehrin aşağı mecrasının akışını tanzim eder; Güney Kaliforniya, Arizona ve Nevada'ya endüstride ve günlük îhtiyaçlarda kullanılmak için su sağlar. Colorado nehrinin sularıyla yapılan S. işleri, Güney Kaliforniya'daki Imperial ve Coachella vâdîlerinin sulanmasında kullanılır. Bu iki vâdîde sulanan arâzinin yüzölçümü 200 000 ha'dır.

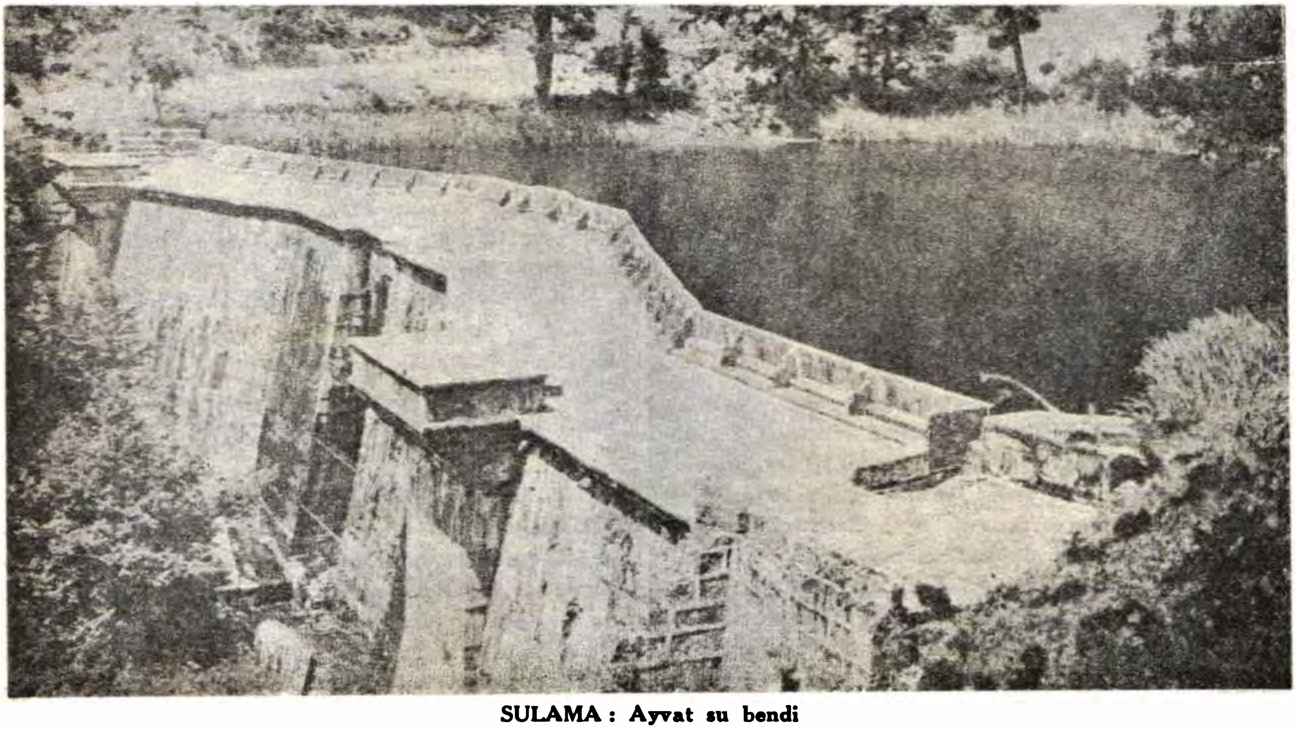
Columbia nehri sistemi ise, Grand Coulée barajı ile diğer küçük barajlardan meydana gelir. Bu sistemin suladığı arâzinin yüzölçümü 400 000 ha'dır. 1942'de tamamlanan baraj, dünyanın en büyük taşçılık ve duvarcılık eseridir. Buna paralel olarak dünyanın en büyük hidroelektrik merkezi de buradadır.

Sovyetler Birliği : Ülkede, S. işlerinde kullanılan suyun çoğunu Volga nehri sağlar. Bu nehir üzerinde bulunan Kuybişev ve Volgograd barajları geniş alanların sulanmasını sağlamaktadır. Volga nehri üzerinde daha başka barajlar da vardır. Dniyeper ve Don nehirleri üzerinde yapılan barajlardan da S.'da faydalanılmaktadır. Orta Asya'nın kurak topraklarında akan Sir Derya ve Amu Derya'nın sularından da S. işlerinde faydalanılmak üzere, çalışmalar yapılmaktadır.

Mısır ve Sudan : Nil nehri, Mısır ve Sudan'ın başlıca su kaynağıdır. Nil, yalnız Mısır'da 2 400 000 ha'lık bir araziyi sular; Sudan'da suladığı arâzi ise, 400 000 ha'dır. Nehrin suyunun çoğu nisandan ekime kadar, Habeşistan dağlarına yağan yağmurlardan gelir. Buna paralel olarak nehrin suyu ağustosta âzamî haddine çıkar, mayısta da asgarîye iner. Bütün Mısır ve Sudan'da tarım S.'ya muhtaçtır. Nil nehrinin güney havzasında ayrıca S. kanallarına da ihtiyaç duyulmaktadır. Bunların da gerçekleştirilmesi yoluna gidilmiştir.

Türkiye'deki S. işleri :

Memleketimizin iklim şartları yüzünden akarsularımızda çok büyük düzensizlikler görülmektedir. Bu düzensiz durum sebebiyle sularımızdan, istendiği zamanda ve şekilde faydalanmak mümkün olamamaktadır. İşte bu düzensizliklere son vermek, sularımızdan istediğimiz şekilde ve istediğimiz zamanda faydalanmak için, büyük depolamalar, dolayısıyla büyük barajlar inşaasına ihtiyaç vardır. Anadolu'da yaşayan ilk

SULAMA : Ayvat su bendi

kavimler bile, su biriktirme tesisleri yapmışlardır. Çok eskiden kalma gölet ve depolama tesislerine rastlanmaktadır. Genel olarak içme suyu ihtiyacı için yapılmış, iki tarafı taş duvar ve arası su geçirmez toprakla doldurulmuş tarihî bendler hâlâ vazife görmektedir. Romalılar devrinden kalma, yükseklikleri 8 - 10 m'yi bulan ve genel olarak taşkınlar yüzünden yıkılmış göletlerin artıklarına Anadolu'nun bir çok yerinde rastlanmaktadır. Osmanlı imparatorluğu zamanında Istanbul içme suyu ihtiyacı için yapılmış olan bendler, zamanımızda da görevlerini yapmaktadırlar. XX. yüzyıldan önceki tarihlerde yapılmış olan depolama tesisleri, kullanma ve içme suyunun temini ve çok zarurî hâllerde küçük S.'lara hizmet için yapılmış olup, baraj inşaatlarının gereği olan teknik bilgi yetersizliği ve büyük hacimli inşaat işlerinin insan emeği ve o zamanki el âletleriyle yapabilme güçlüğü yüksek baraj inşaatına imkân vermemiştir.

Yüzyılımızda ve bilhassa I. Dünya Savaşı'ndan sonra sür'atle gelişen S., taşkın kontrolü ve kullanma suyu ihtiyacı ile sanayiin ve büyük şehirlerin elektrik ihtiyacı, büyük baraj ve hidroelektrik santrallarının kurulması lüzûmunu ortaya çıkarmıştır. Büyük kapasiteli inşaat makinalarının yapılması ve hızla gelişen teknoloji, inşaat maliyetini değiştirmiş, kitle hâlinde iş yapılmasına imkân ve fırsat hazırlamıştır.

Türkiye'de cumhuriyet devrinde ilk baraj Ankara şehrinin içme suyu ihtiyacını karşılamak için yapılmış olan Çubuk 1 barajıdır. Bunun dışında II. Dünya Savaşı sonuna kadar yapılmış olan bir kaç S. maksatlı küçük barajın dışında pek bir şey yoktur. Bu tarihten sonra baraj ve hidroelektrik santralı inşaatında büyük bir hızlanma görülür. Kısa zamanda alınan büyük mesafeyi belirtmesi bakımından, 1977 yılı sonuna kadar 64 baraj ve hidroelektrik santralı inşaatının bitirilerek hizmete girdiğini söylemek yerinde olur. Baraj çalışmalarına paralel olarak, DSİ tarafından barajsız nehir ve kanal üstü santralları da yapılmaktadır.

Memleketimizde, yıllık yağış miktarı 220 - 2 500 mm arasında değişmektedir. Bu yağış toplamı 518 milyar m^3 su demektir. Bu suyun aş. yu. 170 - 180 milyar m^3'lük kısmı, akış hâlindedir. DSİ tarafından yapılan etüdlere göre, inşa olunacak aş. yu. 450 - 500 baraj ve 300 - 350 adet hidroelektrik

SULAMA : Vakıf Halkalı sularında Azatlı su bendi

SULAMA : Van'da Erciş sulamasından bir görünüş

santralı vasıtasıyla akarsularımız düzenlenebilecektir. Bu baraj ve hidroelektrik santralleri bitirildiği takdirde :

1) 213 760 ha arazinin taşkınlardan korunması;

2) 18 990 ha arazinin bataklık olmaktan kurtarılması;

3) 1 100 000 000 m^3 suyun içme, kullanma ve sanayi suyu olarak yerleşme merkezlerine ulaştırılması;

4) 25 000 000 kw kurulu gücünde santrallarla 100 milyar kwh elektrik enerjisinin üretilmesi;

5) Yeraltı suları ile sulananlar dahil, aş. yu. 4 600 bin ha arazinin sulanması imkân dahiline girecektir.

Başlangıcından günümüze gelinceye kadar yapılan çalışmaları şöyle sıralamak mümkündür :

Osmanlı imparatorluğunun kurulduğu ve yayıldığı kıt'alar göz önüne alınacak olursa görülür ki, bir çok denizin ve nehrin sarıp kuşattığı bu geniş toprakların içinden bir çok büyük nehrin geçtiği, gölün bulunduğu görülmesine rağmen bugünkü anlamı ile bir su siyaseti güdülmediği, bunun yanında daha çok şehir sularının getirilmesine ve yapımına önem verildiği, Istanbul ve diğer nüfûsu kalabalık şehirlerin içme suyu ihtiyacının karşılanması için, su yolları ve bendler yapımının hayli ileri olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar vakıf eliyle yapılmaktadır. Türkiye'de bugünkü anlamı ile su işleri, cumhuriyet hükûmetlerinin belli başlı işlerinden biridir. Bu işler ilgili bir su programına bağlı bulunmaktadır. Bu programın başarı ile yürütülebilmesi için Türkiye 12 su dairesine bölünmüş; 1925'de nafıa umum müdürlüğüne bağlı olmak üzere, 7 daire kurulmuş ve geriye kalan 5 dairenin sırayla kurulması kararlaştırılmıştır. Fakat su işleri ile ilgili işlerin çokluğu, önemi ve acele olması dikkate alınarak, 29.5.1929 gün ve 1482 sayılı kanun ile 12 yılda sarfedilmek üzere, 100 milyon liralık ödenek verilmiş ve bu işlemin başlı başına bir kuruluşa bağlanması mecburiyeti ile 1.9.1929 tarihinde 12 daireyi içine alan "Sular umum müdürlüğü" kurulmuştur. Bu kuruluş 1937 yılında "Su işleri reisliği" olmuş ve 1954 yılında da "Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ)" hâline getirilmiştir (bk. SU İŞLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ).

SULAWESI (Fr. *Célèbes*, İng. *Celebes)*, İndonezya'da dört büyük Sunda adasından biri. Yüzölçümü, yakınındaki küçük adalarla birlikte, 189 000 km², nüfûsu 8 500 000 (1971). Eskiden Holandalılar'a ait olan ada, bugün İndonezya'ya aittir. Kuzey S. eyâletinin merkezi Menado, Güney S. eyâletinin merkezi de Makassar'dır. Adanın kuzeyinde S. denizi, doğusunda Moluk adaları, güneyinde küçük Sunda adaları, batısında Borneo vardır. S., Moluk adalarından Moluk boğazı; Sunda adalarından Flore denizi, Borneo'dan da Makassar boğazıyla ayrılır.

S.'nin son derece düzensiz bir yapısı vardır. Adanın kuzey - güney doğrultusunda olan asıl belkemiğinden üç yarımada ayrılarak kuzey - doğuya, doğuya ve güney - doğuya doğru uzanır. Bunlardan birincisi yarımadaların en uzunudur. S.'nin yarımadaları doğuda büyük körfezler meydana getirir. Kuzeyden güneye doğru ilk körfez, Tomini (veya Gorontalo), ikincisi Tolo, üçüncüsü Bone'dir. Adanın uzunluğu 1 024 km; sâhil şeridinin uzunluğu ise 5 690 km'dir. Buna karşılık genişliği 58 km ile 193 km arasında değişir. Bu hâl S.'ye çok nisbetsiz, tuhaf bir şekil vermiştir. Adadaki hiçbir yer, denize 112 km'den daha uzak değildir.

Bütün S. dağlarla kaplıdır. Denizden yüksekliği 455 m'nin altında olan yerler pek azdır. Orta kısımdaki sıradağlarda 2 700 m'yi geçen birçok tepelere rastlanır. Adanın en yüksek yeri ise, Rantekombola tepesidir (4 355 m). Dağların arasındaki vâdilerde göllere rastlanır. Güneydeki Makassar ile Bone körfezi yakınındakiler sayılmazsa, sâhil ovası yok gibidir. Akarsular uzun değildir, ama bol su taşırlar; sık sık dar boğazlardan geçer ve çavlanlar yaparak akarlar. Bazılarının ağız kısmında su ulaştırması yapılabilir.

S. iklimi sıcak ve nemlidir. Zaman zaman denizden esen rüzgârlar bir ılıklık getirir. Ortalama sıcaklık 22° ile 30° arasında değişir. Yılın her mevsimindeki yağış mikdarı ayda 61 mm'nin altına düşmez.

Bitki ve hayvanlar : 600 m'nin altındaki yükseklikte olan yerler, tropikal yağmur ormanlarıyla kaplıdır. Bu yağmur bölgesindeki bitkiler ve hayvanlar, tipik bir şekilde Asya'dakilere benzerken, diğer bölgedeki bitki ve hayvanlar Avustralya ve Yeni Gine'dekilere benzer. Bu bakımdan ada sanki Asya ile Avustralya arasında bir geçiş mıntakası manzarası arzeder.

Ormanlarda çok çeşitli sinek, sivrisinekler, karıncalar, vardır. Büyük yapılı hayvanlar arasında siyah ibikli babun maymunu, cüce bufalo, yaban domuzlarını sayabiliriz. Tatlı sularda 80 çeşitten fazla balık yaşar; 100'den fazla sürüngen ve ikiyaşayışlı çeşidi vardır. S.'de papağan ve güvercinler de dâhil olmak üzere 200 çeşitten fazla kuş vardır.

S.'de tabiî kaynakların kullanılması fazla gelişmemiştir. Başlıca altın, demir, kömür, nikel, kurşun, kükürt, petrol yatakları vardır.

Nüfus : Adadaki halklar arasında çoğunluğu Minahasa'lar teşkil eder; nüfusları 2 milyondan fazladır ve çoğunlukla Hıristiyan'dırlar. Bunlar yaşadıkları bölgeyi Müslüman Bolaang ve Mongondu topluluklarıyla paylaşır. Etnik olarak kuzey yarımadasında oturanların hepsine birden Gorontalo'lar denir. S.'nin doğu yarımadasında ve buraya komşu adalarda Loinang denen Müslümanlar yaşar. Güney - doğu yarımadası bugünkü, Buton (Butung), Kabaena, Laki, Mori ve Muna diye bilinen Müslüman topluluklarla meskûndur. Adanın güney kısmında da Müslümanlar vardır. S. açıklarındaki Sangir (Sanghike) ve Toland adalarında yaşayanlar, adaların adıyla anılır.

Yerli halka ilâve olarak, adada geniş Müslüman Cavalı kolonileri vardır. Ayrıca Hintli, Çinli, Borneolu, Yeni Gineliler de vardır. S.'nin orta kısmında Toala ve Toradja diye anılan putperestler yaşar.

SULAWESI : Merkezî S.'de evlerin semer biçimindeki çatıları, Toradja halkının tipik mîmarî üslûbunu teşkil eder

S.'nin en büyük şehri Makassar'dır. Mercan teşekküllerinden dolayı limanın girişi tehlikeli olmakla beraber, şehir kauçuk, kopra ve pirinç için başlıca ihraç limanıdır. Kuzey yarımadasının en kuzeyindeki Manado ile, aynı yarımadanın güney sâhilindeki Gorontalo ile güney - doğudaki Kendari de ihraç limanlarıdır.

Ekonomi : S.'deki tarım alanlarının çoğu çiftçiliğe ayrılmıştır. Merkezî dağlık kesimdeki yerliler pirinç ve bahçe mahsûlleri yetiştirir. Kuzey yarımadasında yaşayan Minhasalar bereketli, taze volkanik topraklarda, büyük ölçüde tarımla uğraşırlar. Buradaki çiftliklerde pirinç, darı, hindistan cevizi, fasulye, tapyoka yetiştirilir. Adanın güneyindeki volkanik topraklarda da pirinç, darı, kahve ve hindistan cevizi yetişir.

S.'nin başlıca ihraç malları kopara, pirinç, darı, kahve, baharat, kereste, asfalt ve kâğıttır. Orta kesimde, gümüş el işleri gelişmiştir. Adada 1960'ların sonlarından îtibâren kültive inci yetiştirilmesi çalışmaları da yapılmaktadır.

Tarih : S.'nin uzun ve karışık bir tarihi vardır. En az 50 000 yıl önce Asya'dan gelip, Büyük Okyanus adalarına giden yerlilerin bir kısmı tarafından işgâl edildiği tahmin ediliyor. Fizik yapı bakımından S. yerlilerinin çoğu İndonezyalılar'a benzerse de, bir kısmı da kuzey ve güneydeki adalarda yaşayanlarla bir benzerlik gösterir.

S., yeni tarihinde, baharat ticâreti ve stratejik bir yerde bulunması bakımından, Hintliler, Çinliler, İndonezyalılar, Malaylar, Araplar ve Avrupalılar'ın dikkatini çekmiştir. Anlaşıldığına göre, S., M. S. I. ilâ X. yüzyıllar arasında, Sumatra, Cava ve Borneo'nun bazı kısımları gibi, Hint'li ve Çin'li ticâret, zanaat erbabı ve misyoner kolonilerinin kurulmasına sahne olmamıştır.

XI. yüzyılda Doğu Cava krallığı, baharat ticâretini eline geçirerek, Timor ve Sula adaları gibi, S.'de de devamlı merkezler kurdu. Ada 1478'de Müslüman Cavalılar'ın eline geçti. Portekizliler, 1511'de Malaka'yı alınca, S.'liler sık sık Avrupalılar'la temasa geçtiler. XVI. yüzyılın bitmesinden önce de, Holandalılar baharat ticâretini ele geçirerek adaya hâkim oldular. Bu hâkimiyet 300 yıl sürdü. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Holandalılar adayı tekrar ele geçirdilerse de, 1949'da ada İndonezya cumhuriyetinin bir kısmı hâline getirildi. 1957'de S. milliyetçileri, bağımsız hükûmet kurmak için neticesiz kalan bir teşebbüste bulundular.

SULDUZ, İran Azerbeycan'ında bir idârî bölge. Urmiye gölünün güney - doğusunda Gadir çayının aşağı mecrasındadır. Gadir çayı buralarda sağdan Bayzava ile Mamadşah kollarını alarak Urmiye gölüne dökülür. S. bölgesinin batı sınırı Gadir çayının yukarı mecrasında bulunan Uşnu'ya dayanır ve Uşnu'dan nehrin aktığı Derbend geçidi ile ayrılır. Kuzeyinde Urmiye'ye ait olan Dol; güneyinde ve doğusunda Savuçbulak'a bağlı Pasva ve Şarıveran bulunur.

S. çok buğday yetiştiren münbit bir ovadır. Gadir çayı'nın göle döküldüğü yerde kamışlıklarla örtülü büyük bir bataklık bulunmaktadır. Nehrin suları taştığında bataklıkla beraber, civarındaki münbit toprakları da su kaplar. S. güneyden, eteklerinde birçok kireçli su kaynakları bulunan Firangi tepeleriyle çevrilmiştir. Gazan Han, 1303'te memleketini timarlara böldü. Bu tarihten itibaren bu bölgeye tımar vererek yerleştirdiği S. kabilesinin isminin bu ovaya da verildiği ve ovanın eski isminin de böylece unutulduğu sanılmaktadır.

Çobanî'lerden çok sonra takriben XVI. yüzyılda, Türkmen sülâleleri zamanında Mukrîler'in bu bölgeyi ellerine geçirdiler ve yerli ahaliyi de köle vaziyetine düşürdüler. Ayrıca Baban (Babe) kabilesi reisi Pîr Budak da bu bölge için uzun yıllar Safevîlerle hudut muharebelerinde bulunmuştur. deki bir köprü ile Urmiye ve Savuçbulak'a bağlanır.

1934 yılında, S.'da 123 köy ve 8 000 aile olduğu tesbit edilmiştir. Merkezi Nagada (Nahada) şehridir. İkinci önemli şehri ise, Rahdana (Rah - dahna) olup, Gadir Çayı üzerindeki bir köprü ile Urmiye ve Savuç bulak'a bağlanır.

S., 1908 - 1912 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu tarafından işgal edilmiş olmasına rağmen, I. Dünya Savaşı esnasında bazen Türk'lerin, bazen de Rus'ların idaresine geçmiş, 1919 yılında Rus'ların bu bölgeden çekilmesinden sonra, eskisi gibi yine İran'da kalmıştır.

SULDUZ veya SULDUS, bir Moğal boyunun adı. Moğolistan'da XIII. yüzyıl başlarında Onon ırmağı kıyılarında yaşayan S. boyundan Sorkan - şira'nın, Çimbai ve Çila'un isimli iki oğlu ile Hada'an isimli bir de kızı vardı. Bu aile, Timuçin daha 1206'da hükümdar seçilmeden önce gelip ona iltihak etmişler ve her zaman onu desteklemişlerdi. Timuçin 1206'da Cengiz - Han ünvânı ile hükümdar ilân edildikten sonra da vaktiyle kendisinin düşman kabilelerin elinden kaçıp kurtulmasına yardım etmiş olan S.'lardan Sorkan - şira'yı unutmayarak, S. boyundan olan kişileri üst görevlere getirdi. Sorkan - şira'nın soyundan olup da İlhanlı devleti zamanında mühim işler görmüş olan tanınmış devlet adamları yetişdi.

Sodo'nun çocukları Hülâgü - Han ile İran'a geldiler. İlhanlı ordusunun sağ kolunu meydana getiren Tuda'un oğlu Melik Noyan İran'ın batı bölgesini zaptetti (1272). Melik'in oğlu Çoban Noyan Gazan ve Olcaytu devrinde de bu itibarını muhâfaza etti. Çoban Noyan 1299 yılının ilk baharında, bir ordunun başında Sülemiş isyanını bastırmak için Anadolu'ya girdi, Erzincan ovasında yaptığı bir meydan muharebesinde âsileri yenerek isyanı bastırdı. Sonra da Haleb sınırına gönderildi. 1316 yılında, genç Ebû Sa'îd tahta çıkınca, Çoban ona nâib oldu ve 1319'da Olcaytu'nun kızı Satı - beg ile evlendi. Çoban Noyan'ın 18 çocuğundan en meşhur olanları, Emîr Hasan; Dimışk Hâce (Ebû Sa'îd tarafından 1327'de öldürülmüştür); Temür - Taş; Bağdâd Hatun'dur.

Temür - Taş 1318 yılında Anadolu valiliğine tâyin edildi; 1322 yılında İlhanlılara karşı isyan ederek, kendi adına para bastırdı, hattâ Mehdî olduğunu bile iddia etti. Babası Çoban Noyan bizzat Anadolu'ya geçerek onu itaatkâr bir hâle getirdi ve aynı makama tekrar oturttu.

Çoban ailesinin nüfuzunun artması ve bu aileden bazı kişilerin kötü davranışları Ebû Sa'îd'i onlardan soğuttu ve haklarında soruşturma açtırdı. Öldürüleceğini anlayan Çoban Herât'a kaçtı ve 1327 yılında Gıyaseddin Kert tarafından orada öldürüldü. İran'da Cengiz sülâlesinin sona ereceği karışık devrede, Çoban neslinden bir sülâle de kısa bir devir iş başında bulundu. Babasının ölümünden sonra kendisinin de öldürüleceğini anlayan Temür - Taş, Anadolu'dan Mısır'a kaçtı, fakat onun şöhretinden korkan ve Ebû Sa'îd'e hoş görünmek isteyen Nâsır 1328'de onu idam ettirdi.

Güzelliği ile meşhur olan Bağdâd Hatun; önce Buzurg Celâir ile sonra da Ebû Sa'îd ile evlendi. İlhan Arpa'nın hükümdar olmasından sonra, Ebû Sa'îd'i zehirleyerek öldürmek şüphesi ile idam edildi.

Temür - Taş'ın oğlu Hasan Kuçek (1337 - 1343) yılları arasında Tebriz, Sultâniye, Hemedan, Kum, Kaşan, Rey, Fergana ve Kereç'de hüküm sürdü. Ondan sonra yerine geçen kardeşi Melik Eşref, Kıpçak hükümdarı Cani Beg tarafından Tebriz'de başı kesilmek suretiyle öldürüldü (1355).

Bundan sonra S.'lara tarihî eserlerde çok seyrek rastlanılır. Bazı Özbek şecerelerinde S.'ların 92 Özbek boyu arasında zikredildiği, XVI. yüzyıl başlarında Türkistan'da Şeybânî birlikleri içerisinde yer aldıkları görülmektedir. S.'ların, son olarak Fergana'daki Altın - Kül'de, Hîve'de, Nukuz'da ve Rey şehirlerinde toplu olarak yaşadığı görülmekle birlikte, bugün de Sâve'de Şâh - sevenler arasında S. boyu vardır.

SULEYHÎLER (Beni Suleyh), Yemen'de 1038 - 1168 yılları arasında hükûmet eden bir âilenin adı. Kısa bir süre Hadramût'tan Mekke'ye kadar bütün Yemen ve Asîr bölgesine hâkim olan bu âilenin kurucusu Ali b. Muhammed b. Ali es-Suleyhî, Hemdanîler'in Hâşid boyunun Yâm oymağından Harâz kadısı Muhammed b. Ali es-Suleyhî'nin oğludur. Fâtımî dâilerinden Amir b. Abdullah ez-Zevâhî tarafından yetiştirildi. Üstadının ölümü üzerine Yemen dâîliğini üzerine aldı. 15 yıl Yemen'den hareket eden hacı kafilelerinin delilliğinde bulundu. Bu suretle kendisini halka tanıttı ve Şîî - Fâtımî propagandasını yaptı. 1038'de Yemen'e el koymanın vakti geldiği kanaatine vararak, ötedenberi hâkim bulunduğu Harâz'da Mesâr civarında bir kale yaptırdı ve taraftarlarını burada toplayarak, Ya'fûrî, Ziyâdî ve Ressî imamlarına karşı mücadeleye girişti. 1047'de Ressî imamı Cafer b. il-İmâmi'l - Kasım'ı yenilgiye uğratarak Yena kalesini ve Hazûr bölgesini ele geçirdi. 1048'de Ya'fûrîler'den Yahya b. Ebi Hâşid'i Savf köyünde bozguna uğrattıktan sonra San'a'yı zabtetti. Böylece Yemen, Fâtımî halîfelerinin kontrolü altına girmiş oldu ve hutbe de Halîfe el - Mustansır bi'llah adına okunmaya başlandı. 1060'da Zebîd'i Müeyyedü'n - Necâh'tan aldı ise de, kendisi ve ailesi için güçlü bir rakîb ve düşman ortaya çıkmış oldu. 1080'de Aden'i de hâkimiyet bölgesine katınca, S. emâreti bütün Yemen kıt'asına hâkim olmuş oldu. Nüfuzu, bölge dışına Hicâz'a da yayılmış, Ebu Hâşim Muhammed adında birini Mekke'ye vâli ve Kâbe'ye beyaz çin ipeğinden dokunmuş örtü gönderecek güce ulaşmıştı. Mekke üzerindeki hâkimiyeti uzun sürmedi. Bunu temin etmek için giriştiği teşebbüste ise, el - Mehcem'e geldiğinde Bi'r-i Ümmü Ma'bed veya Ümmü İbrahim'de Müeyyedü'n - Necâh'ın oğlu Sa'îdü'l - Ahvel'in baskınına uğradı. Eşi Esmâ esir düştüğü gibi, kendisi ve kardeşi Abdullah 1081'de öldürüldü. Esmâ, durumu San'a'da bulunan oğlu el - Mükerrem Ahmed'e ancak 1083 şabânında haber verebildi. Dâîlik ve S. emirliğini üstlenen el - Mükerrem Zebîd'e saldırarak, Sa'îdü'l - Ahvel'i kaçırdı ve esir olan annesini kurtardı. O tarihe kadar Zebîd meydanında birer mızrak ucunda teşhir edilen babası ile amcasının başlarını gömdürerek üzerlerine Meşhedü'r-re'seyn adı verilen türbeyi yaptırdı. Dayısı Es'ad'ı buraya vâli bırakarak San'a'ya dönünce, Sa'îd tekrar harekete geçerek, Zebîd'i yeniden işgal etti ise de, Dâi el - Mükerrem'in eşi Melike Seyyide'nin tertiplediği bir hile ile Zebîd tekrar S.'in eline geçti; el - Mükerrem'in en başarılı işi dînârü'l - melikî adı ile anılan ve Hind okyanusu kıyılarında uzun süre tedavülde kalan kıymetli bir para bastırmasıdır. Mükerrem daha sonra kendini zevk ve safahate kaptırınca, eşi Seyyide 86 yaşında ölünceye kadar S. emâretini idâre etti. Fâtımî inancına göre imâmet, erkeklere mahsûs olmakla Seyyide, eşi öldükten sonra dâîliği 1091'de Ebû Himyer Sebe' b. Ahmed'e, 1099'da el - Mufaddal b. Ebi'l - Berekât'a, 1119'da Mısır'dan gönderilen İbnü'n - Necîb'e, 1126'da İbrahim İbni'l - Hüseyini' el - Hâmidî'ye ve en son da S.'lerin yerini alacak olan Zerî'î ailesinden Sebe' b. Ebi's - Su'ûd'a vermişse de emâretin yönetimini hiç bir zaman elinden çıkarmamış ve San'a dışında Miflek Ca'fer'de inşa ettirdiği Zu Cible yahut da Dârü'l-iz sarayından yönetmiştir. Bu bakımdan Dâî Ali es - Suleyhî'nin gerçek halefi Melike el - Hurretü's - Seyyide'dir. 1137 - 1138'de 86 yaşında öldü.

İslâm tarihinde nâdiren rastlanan kadın hükümdarlardan biri olan Seyyide'yi Dâî Ali'nin eşi Esmâ binti Şihâb yetiştirmişti. Edebiyata meraklı, şiir ve tarih bilgisi kuvvetli bir kadın idi. Zeki, devlet idâresinde üstün yetenekli ve mâhir bir kimse olmakla halkı tarafından pek sevilmiş ve tutulmuş, kendisine Küçük Belkıs lakabı verilmişti. Dâî Ali'nin ölümünden sonra kimse ile evlenmek istemedi. Ancak Halife el - Mustansır'ın emri üzerine kendisini isteyen Dâî Ebû Himyer Sebe' ile nikâhlanmak zorunda kaldı ise de zifafa girmedi. Melike Seyyide döneminde S.'in siyasî tarihi Zebîd hâkimiyeti konusuyla Beni Necah'la mücadele etmek, Melike Seyyide'yi iktidardan uzaklaştırmak isteyen Dâî İbnü'n - Necîb'i bertaraf etmek gibi iç mücadeleler ve bu arada çevredeki muhaliflerin gittikçe güçlenmeleri sonunda, 1099'da San'a'dan çekilmek, Aden ve Zebîd'i kesinlikle kaybetmek gibi olaylarla geçmiştir. Onun ölümünden sonra ise, el - Mansûr Sebe' b. Ebi's-su'ûd Zu Cible, Takar, Habb, İbb ve Mihlef Cafer kalelerine yerleşti. S.'in elinde sadece Sabar ve Tâiz kaleleri kaldı. 1153'te S.'in başına geçen Ebü'l - me'âlî Ahmed ise, Tihâme'den gelen Mehdi b. Ali'ye bu iki kaleyi satarak, Cened'e çekildi ve 1168'de onun ölümüyle S. ailesi tamamen söndü. Bütün Yemen'in hâkimiyetini uzun süre ellerinde tutamamakla beraber, imâr faaliyetleri, çeşitli mezheplere karşı müsâmahalı davranışları, aile fertlerinin kişilikleri ile S., Yemen tarihinde ayrı bir yer işgal eder. (İ. P.)

SULH, 1) Devletler hukukunda iki veya daha çok devlet arasında harp hâlinden çıkış, yeniden ilişkiler kurma veya mevcut ilişkilerin sürdürülmesi durumu.

S., ancak tarafların serbest istek ve irâdeleriyle uzlaşmaları sonucu olduğu takdirde sürebilir. Bir tarafın çeşitli şekilde kuvvet ve baskı kullanarak, karşı tarafa şartlarını kabûl ettirmesi sonucunda meydana gelen bir S., sürekli olamaz ve ancak yeni bir savaşın tohumlarını atar; çünkü kendi aleyhine bir S.'e zorlanmış olan taraf, askerî ve siyâsî kuvvet dengesinin kendi lehine değiştiği zamanı kollayacak ve ilk fırsatta S.'ü bozarak yeniden savaşa başvuracaktır. Dünya tarihi bunun örnekleri ile doludur. Bundan dolayı, gerçek S.; ancak devletler arasında adalet, eşitlik ve hakseverlik ilkelerinin tatbîkıyle sağlanabilir.

2) Hukuk muhakemeleri usûlünde, anlaşmazlığa düşmüş olan tarafların taleplerinden karşılıklı olarak kısmen veya tamamen vazgeçerek uzlaşmaları. S., bir akit mâhiyetindedir. Mahkeme içi veya mahkeme dışı olabilir. S.; tarafların anlaşmalarını sağlayarak, muhakemeyi kısaltan basit masraftan iktisat ettirici bir işlem olduğu için, hâkim duruşma sırasında taraflarda S. isteği sezerse taraf tutmaksızın ve dâvânın sonucu hakkındaki fikrini beyan etmeksizin, tarafları uzlaşmaya davet eyleyebilir (Hukuk Muhakemeleri Usûlü Kanunu Md. 213).

S., ancak tarafların dâvaları üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri durumlarda söz konusu olabilir. Meselâ alacak, tazminat ve tahliye dâvalarında S. yapılabilir. Buna karşılık boşanmanın fer'î hükümleri, velâyetin eşlerden birine verilmesi gibi hususlar, S.'e konu yapılamaz. Bunlar ancak hâkim kararıyla sonuca bağlanabilir.

SULH MAHKEMESİ, genel olarak asliye mahkemesine nisbetle daha az önemli hukuk ve ceza dâvalarını görmekle görevlendirilmiş bidayet mahkemesi.

Ülkemizde S. M., 8.4.1924 gün ve 469 sayılı "Mehâkim-i Şer'iyyenin İlgasına ve Mehâkimin Teşkilâtına ait Ahkâmı Muaddil Kanun"a dayanarak sulh ceza mahkemesi ve sulh hukuk mahkemesi şeklinde kurulmuştur. Sulh Ceza mahkemesi il, ilçe ve bucaklarda teşkil olunur, tek hâkimlidir; duruşmalarında savcı bulunmaz. Türk Ceza Kanunu'nun yürürlüğe konmasına dâir 26.4.1926 gün ve 825 sayılı kanunun 29. maddesinde bu mahkemenin ceza kanunundaki hangi suçlara bakacağı ayrıntılı biçimde madde madde belirtilmiştir. Ancak kesin görev tesbiti yapılırken, kendilerine atıfta bulunulan bu maddelerden bazılarının sonradan görev bölümünü etkileyecek şekilde, tâdilata uğradığı dikkate alınmalıdır. Sulh ceza mahkemesi ayrıca bazı tahkikat işlerine izin vermek, arama, zabıt ve tevkif (tutuklama) gibi kararları almak, Adalet Bakanlığı'nca kendisine verilen icra işlerini ve özel kanunlarda belirtilen diğer işlemleri yapmakla görevlendirilmiştir. Sulh hukuk mahkemesi il ve ilçelerde, gerekirse işi çok olan bucaklarda kurulur. Ankara, Istanbul ve İzmir gibi kalabalık illerde aralarında iş bölümü yapılmış müteaddit sulh hukuk mahkemesi vardır. Bu mahkeme de tek hâkimlidir, "Hukuk Muhakemeleri Usûlü Kanunu"nun 30.4.1973 gün ve 1711 sayılı Kanun ile değiştirilmiş olan 8. maddesinde belirtilen görevleri yapar. Buna göre, değeri 5 000 lirayı aşmayan alacak, menkûl (taşınır) ve gayrımenkul (taşınmaz) mal dâvalarına; ayrıca kira sözleşmesine dayanan her türlü tesbit, tahliye ve fesih davalarına; menkûl ve gayrımenkul zilyedliğinin korunması, taksim ve şüyuun giderilmesi dâvalarına; "Medenî Kanun"un 161. maddesindeki siyanet (koruma) nafakası ile 315. maddesindeki usûl, füruğ ve kardeşler arasındaki nafaka taleplerine; evlât edinme ve evlenmeye izin dâvaları ile nizâsız kazaya giren diğer bazı işlere bakmakla görevlidir. "Türk Ticaret Kanunu"nun 5. maddesinin 1. fıkrası mucibince değeri, 5 000 lirayı aşmayan ticaret dâvalarını da görür.

SULLA, Lucius Cornelius (M. Ö. 138 - 78), Romalı general ve diktatör. Patrisyen bir aileden doğduğu sanılan S. yoksulluğa yakın şartlar içinde büyüyüp, yetişti. Fakat parlak zekâsı, öğrenme kabiliyeti ve hırsı, onun üzerine Romalı liderlerin dikkatini çekti.

M. Ö. 107'de general Marius, onu Afrika'ya quaestor olarak aldırdı. Orada S. Numidya kralı Jugurtha'nın M. Ö. 105'te esir edilmesinde büyük rol oynadı. Böylece S., başka siyasî liderlerin himâye kanadı altına girerek, Jugurtha'nın esir edilmesindeki rolünü gösterişli şekilde reklam etmek suretiyle Marius'la anlaşmazlığa düştü. 97 yılında praetorlük seviyesine erişti ve Küçük Asya'da Pontus kralı IV. Mithridates'in ilerlemesini durdurmak hususunda fırsatları değerlendirmesini bildi.

S.'nın askerî şöhreti, 90 - 89 Sosyal Savaşı boyunca İtalyan âsîleri üzerinde kazandığı zaferlerle iyice yayıldı. Bu zaferler, ona sadece sadık bir ordu kazandırmakla kalmadı, aynı zamanda, Roma'nın ileri gelen senatör ailelerinden Metelli ile evlenmesine de zemin hazırladı. Böylece S. aristokrasinin de desteğini elde etmek suretiyle 88 yılında konsüllüğe erişti. Mithridates, Roma'nın, Asya eyâletini zapt etmeğe başladığı zaman, S. ona karşı dövüşecek ordunun kumandanlığını senatodan aldı. Fakat Marius da bu göreve göz dikmiş olduğu için, aralarındaki düşmanlık büyüdü. Marius, halk savunucusu hatip Sulpicius Rufus'un desteğini elde ederek, kumandanlığı kanunsuz yoldan kendi üzerine geçirtmekte başarı sağladıysa da, S. Campania ordusunun başında Roma'ya girdi ve senatoyu korkutup, Sulpicius'un kanunlarını kaldırmaya zorladı ve şehri kontrol altına aldı. Sulpicius öldürüldü ve Marius ile S.'nın öteki düşmanları sürgüne gönderildiler. Bu Roma tarihinde kendi generallerinden birinin Roma ordusunun kendi başşehrine yürümesinin ilk vak'asıydı. Roma'da tesirli bir mukavemetle karşılaşmayan S. bu defa Mithridates'e karşı hareket etmek fırsatını bulmuştu.

S.'nın kuvvetleri, 86 yılında Yunanistan'a girdi, Atina'yı kuşatarak zaptetti. Pontuslu Mithridates'in ordusunu Khaironeia'da, sonra Orkhomenos'ta yendi. Asya eyâletini geri aldı, Bithynia ve Kappadokia'yı kurtardı (85).

S.'nın yokluğunda, onun siyasî hasımları, Roma'da üstünlük sağladı. Gerçi Marius, 86 yılında devreden çıkmış olmasına rağmen, S.'nın hasımları Lucius Cinna ile Gnaeus Carbo hükûmeti ellerinde tutuyorlardı. 83 yılında S. İtalya'ya döndü ve iç savaş patlak verdi. Kuvvetlerinin üstünlüğü ona muhalefet cephesinden pek çok firârînın katılmasına ve bu yüzden de kuvvetlerinin artmasına sebep oldu. Ardarda kazandığı zaferleri 82 yılında Roma dışında Collina Porta kanlı savaşında en yüksek noktasına erişti. S. bu savaş sonunda sağladığı kesin zaferle Roma'nın mutlak hâkimi oldu. Olağanüstü yetkilere sahip, diktatörlüğünü elde ederek, devleti bu şekilde yönetmeğe başladı. Diktatör, mağlup olmuş ve inatçı düşmanlarına karşı daima acımasız olmuştur. Bazı İtalyan şehirleri ve vatandaşları vatandaşlıktan mahrum edildi. Mahkûmiyet listeleri düzenlendi. Ne var ki, S.'nın otoriteye dayanan insafsızca yönetimi, hoşnutsuzlukların artmasınada yol açtı.

S. anayasa yönünden bir çok reformlara girişti. Bu alanda o, çok farklı açılardan görülür. Onun değişme temâyülleri genellikle zekice idi ve istikrarı hedef tutuyordu. S. senatonun sayısını iki katına çıkardı; böylece aristokrasiyi dolaylı yoldan zayıflatmış oldu. S. ayrıca magistratusluğu kaldırmak veya magistrutusların sayısını azaltmak için, gerekli tedbirler aldı. S., hukuk alanında, cezaları ağırlaştırarak ceza hukukunu açıklığa kavuşturdu; ahlâksızlığa ve lükse karşı tedbirleri arttırdı.

79 yılında S. diktatörlükten çekildi ve hususi hayatını yaşamağa başladı. Bazı tarihçiler, onun bu hareketini çok muammalı bulurlar. Bazıları ise, bir gönülsüz vazgeçme olarak bu çekilmeyi, S.'nın sürekli bir monarşi kurmak hedefinin karşısında yer alan siyasî hasımlarının zorlayışına hamlederler. Diğerleri ise, onu aristokratik yönetimin samimî bir şampiyonu olarak görürler. Muhtemeldir ki, en iyi tahmin, S.'nın savaştan, iktidardan ve şehirden yorgun düşmesidir. Nitekim, yeni genç bir gelinle bir köye yerleşmesi de bunu gösteren bir delildir. Bir yıl sonra S. bilinmeyen sebeplerden ölmüştür.

SULLIVAN, Sir Arthur Seymour (Londra 1842 - Londra 1900), İngiliz kompozitörü. Leipzig konservatuvarında mûsiki öğrenimi gördü. Royal Academy of Music'te profesör, National Training School of Music'in direktörü, Royal College of Music komitesi üyesi oldu. 1883'te asilzâde olmuştur. S. mûsiki dallarının hepsinde bol sayıda eser verdi ve özellikle operet türünde İngiltere ve Amerika'da şöhret kazandı. Operetlerinin en çok sevilenleri şunlardır : *Contrabandista* (Mal Kaçıran) [1867]; *Cox and Box* (İki Ad) [1867]; *Thespis* (ad) [1871]; *Trial by Jury* (Jürili Muhakeme) [1875]; *The Zoo* (Hayvanat Bahçesi) [1875]; *The sorcerer* (Sihirbaz) [1887]; *H. M. S. Pinafore* (Kraliyet Gemisi Çocuk Önlüğü) [1878]; *The Pirates of Penzance* (P. Korsanları) [1879]; *Patience* (Sabır) [1881]; *The Mikado* (Japonya İmparatoru); *The Rosa Of Persia* (İran Gülü) [1899]. Oratoriumlar da yazdı : *The Prodigal Son* (Mirasyedi Oğul) [1869]; *The Light of the World* (Dünyanın Işığı) [1873]. Konçertoları şunlardır : *Kenilworth* (yer adı) [1864]; *The Golden Legend* (Altın Efsane) [1886] v.d. Bunlardan başka sahne mûsikileri, bir senfoni, piyano için parçalar, dinî mûsikî v.b. bırakmıştır.

SULLY, James (Bridgwater 1842 - Richmond, Surrey 1923), İngiliz psikologu. Taunton, the Regent's Park kolejlerinde, Göttingen ve Berlin'de okudu. Başlangıçta rahiplik mesleğine heves ettiyse de, sonradan edebiyat ve felsefeye döndü (1871). Londra üniversite kolejinde 1892'den 1903'e kadar mantık ve felsefe okuttu. Psikolojide tedâici (çağrışımcı) okulun taraftarı oldu. Başlıca eserlerini, *Sensation and Intuition* (Duyum ve Sezgi) [1874]; *Pessimism : A History and a Criticism* (Kötümserlik : Tarihi ve Tenkidi) [1877]; *Illusions* (Vehimler) [1881]; *Outlines of Psychology* (Psikolojinin Ana - Çizgileri) [1884]; *Teacher's Handbook of Psychology* (Psikoloji Öğretmen El Kitabı) [1886]; *The Human Mind* (İnsan Zihni) [1892]; *Studies of Chilhood* (Çocukluğa Dair İncelemeler) [1895]; *Children's Ways* (Çocukların Tarzları) [1897]; *An Essay on Laughter* (Gülme Üzerine Bir Deneme) [1902] teşkil eder.

SULLY, Maximilion de Béthune, Duc de (Rosny-sur-Seine, Mantes yakınları 1560 - Villebon, Beauce 1641), Fransız devlet adamı. Soylu bir protestan köylü ailesinin çocuğuydu; Paris'te Bourgogne kolejinde okudu ve orada öğrenimdeyken Saint - Barthelemy katliamından kıl payı kurtuldu (1572); 1576'da Holanda'da Anjou dükünün emrindeki protestan ordusunda, sonra da Henri de Navarre'ın emrinde dövüştü; bir mühendis olarak özel kabiliyet gösterdi. 1583'te Henri'nin emrinde Paris'e özel görevli olarak gönderildi. Henri'nin Fransa tahtına geçmesi için bir çok mücadelelerde bulunan S., Henri'nin siyasî konular icabı katolikliğe dönmesini (1593) tasvib etmekle beraber, kendisi protestan kaldı.

S. 1597'den kralın ölümüne kadar (1610), Henri'nin maliye bakanlığını yaptı. S.'nin takip ettiği başarılı siyaset sâyesinde, tarımın düzenlenmesi, yolların ve köprülerin inşası ve millî bir kanal sistemin planlanması için gereği yapıldı. S. 1606'da dük oldu. Kralın öldürülmesinden sonra gözden düşüp bakanlıktan çekilmek zorunda kaldı. Böylece her ne kadar naipler meclisinin bir üyesi olsa da, S.'nin de siyasî rolü nihayete ermişdi. S., çekildiği köşesinde *Mémoires des Sages et Royalles Oeconomies d'Estat de Henry le Grand* (Büyük Henri Devrinin İktîsadî Hayatından Hâtıralar) [1638] adlı eserini yazdı; o bu eserinde Henri'yi Richelieu'nün ilhâm kaynağı olarak gösterir.

SULLY, Thomas : Kraliçe Victoria'nın portresi (1838)

SULLY, Thomas (Horncastle, Lincolnshire 1783 - Philadelphia 1872), portre ressamı olarak tanınan Amerikalı sanatkâr. S. çok sayıda eser veren bir ressamdır. Eserlerinin sayısı 2 binden fazla portreyi ve 500'den fazla sayıda diğer konuları işleyen eserleri ihtiva etmektedir.

S.'nin ana - babaları da, tiyatro sanatkârıydı. Büyük bir aile olarak 1792'de, İngiltere'den A. B. D.'ne göç ettiler ve Charleston'a yerleştiler. S. İngiltere'ye yaptığı bir kaç ziyâret istisna edilecek olursa, 1808'den ölümüne kadar Philadelphia'da çalıştı.

S. Amerikan portre ressamı Gilbert Stuart'ın tavsiyesiyle Benjamin West'in yanında incelemelerde bulunmak için İngiltere'ye gitti. Fakat bir başka portre ressamı olan Sir Thomas Lawrence'in tesiri altına girdi. Nitekim Lawrence'in cazip ve zarif üslûbu, S.'nin çalışması üzerinde silinmez bir damga bırakmıştır. Bu sebepten ötürü S., "Amerika'nın Lawrence'i" olarak anılmaktadır. 1837'de İngiltere'ye yaptığı bir gezide genç Kraliçe Victoria'nın en iyi tanınan portresiyle işe başladı.

S.'nin kendi neslinin ve zamanının seçkin kişilerinin portrelerini yapan en iyi Amerikan portre ressamı olduğu tartışmasız olarak kabûl edilir. Ailesinin bir çok fertleri de sanatkâr olmakla beraber onların hiç biri S.'nin kabiliyetine ve şöhretine ulaşamamıştır.

SULLY - PRUDHOMME [René François - Armand Prudhomme da denir] (Paris 1839 - Châtenay Malabry 1907), Fransız şâiri. Mühendis olarak çalıştığı yerden hukuk tahsil yapmak için ayrıldı. Daha sonra tamamen şiirle meşgul olmaya başladı. 1865'te ilk eser olan *Stances et Poèmes*'i (Kıtalar ve Şiirler) yayınladı. Şiirlerinde yalnızlığı, içtenliği, kırık ve yaralı bir kalbin duygularını işledi. Başlıca eserleri : *Les Épreuves* (Çileler) [1866]; *Les Solitudes* (Yalnızlıklar) [1869]; *Impressions de La Guerre* (Savaş İntıbaları) [1870]; *Les Destins* (Kaderler) [1872]; *La Justice* (Adalet) [1878]; *Le Bonheur* (Mutluluk) [1888]; *De l'Experssion dans les Beaux - arts* (Güzel Sanatlarda İfadeye Dâir) [1883]; *La Vraie Religion selon Pascal* (Pascal'a göre Gerçek Din) [1905]. 1881'de akademi üyeliğine getirilen S. - P. 1901'de Nobel edebiyat mükâfatını kazandı.

SULLY - PRUDHOMME

SULTAN (Ar. *sultân*, tı ile), imparator, İslâm dîninden imparator. Avrupa dillerinde mutlak mânâda kullanıldığı takdirde *(le Sultan, the Sultan)* yalnız Osmanlı pâdişâhı anlaşılır. Fas imparatoru da çok defa böyle anılır. Bazı küçük İslâm hânedanlarınca da kullanılmışsa da, bunun asıl mânâ ile bir ilgisi yoktur ve fantezidir. Bu unvân, XVI. asır başlarından îtibâren, Osmanoğulları'nın kadın üyeleri, yani baba tarafından Osmanoğlu olan kadınlar, padişah veya şehzâde kızları için kullanılmıştır : Ayşe Sultan, Fatma Sultan, Beyhan Sultan, Hanzâde Sultan. XIX. asır başlarında şehzâdeler için kullanılması kesin şekilde yasaklanmış ve yalnız padişaha tahsîs edilmiştir. Halbuki daha önce şehzâdeler için kullanılabiliyordu : Şehzâde Sultan Mustafa, Sultan Cem, Sultan Cihangir. Şehzâde hakkında kullanılırsa adın başına, imparatorluk prensesi Osmanoğlu hakkında kullanıldığı takdirde kadınlar için adın sonuna getirilmektedir. "Vâlide - Sultan", oğlunun padişahlığını gören padişah anneleri için kullanılır, imparatoriçelik titridir. Padişah zevceleri hakkında kullanılmaz. Padişah zevcelerine "Haseki" ve XVIII. asır başlarından îtibâren de "Kadın (Efendi)" denir, bu imparatoriçe değil, kraliçe seviyesinde bir unvândır. Nâdiren çok gözde bir iki padişah zevcesi "haseki - sultan" diye anılmıştır : Hurrem Haseki - Sultan. Padişah annelerine yalnız "S." denmesi bir kısaltmadan ibaret ve yanlıştır : "Pertevniyâl Sultan" gibi —ki aslı ve doğrusu "Pertevniyâl Vâlide - Sultan"dır.— Zira bu unvânı kullanan kadının baba tarafından Osmanoğlu olması şarttır. Ana tarafından Osmanoğlu olan erkekler için "sultan-zâde" ve kızlar için "hanım - sultan" (b. bk.) denilir. Bunlar prens ve prensestir. Şehzâde ve S.'lar gibi imparatorluk prensi ve prensesi değillerdir. Zira yalnız anneleri S., babaları Osmanlı kanı taşımayan kimselerdir. "Sultan hanım" tâbîri son yıllarda görülen bir cehâlet eseridir. Zira "S." ve 'hanım" unvânları biribirine zıddır. S.'lara saygı mübalağası olarak "sultân - efendi" denir (bey, beyefendi, hanım, hanımefendi, hattâ ağa - efendi, paşa - efendi gibi). İmparatorluk prensesi S.'larla vâlide - sultanların adlarının sonuna resmî yazışmada "aliyyetü'ş - şân" getirilir : Bezm-i Âlem Vâlide - Sultân Aliyyetü'ş - Şân Hazretleri, Nesl-i Şâh Sultân Aliyyetü'ş - Şân Hazretleri... Batı protokolünde vâlide - sultan, padişah gibi S. M. I., şehzâde ve S.'lar S. A. I., sultan-zâde ve hanım-sultanlar S. A., kadın - efendiler S. M., ıkbâller S.A.'dir.

SULTAN AHMED CAMİİ : bk. AHMED I CAMİİ.

SULTAN DAĞLARI, İç Anadolu ile Göller bölgesi arasında uzanan ve bâriz bir sıradağ görünüşünde olan dağlar. Kuzey - batı - güney - doğu uzunluğu 100 km'yi geçer, genişliği 20 km'ye yaklaşır. En yüksek yeri 2 531 m'yi bulur. Bütün sıradağ, 1 500 m'den daha yüksek bir kabarıklık hâlinde uzanır. Bu dağ sırasının doğusunda, İç Anadolu yüksek yaylalarının bir kısmı (1 000 - 1 100 m) ve bu arada Akşehir ve Eber göl çanakları (990 m) bulunur, batısında Beyşehir - Eğridir göllerine doğru uzanan tepelik, düzlük arâzi (1 100 - 1 250 m) uzanır. Dağın yüksek yerleri dalgalı, yassı bir görünüştedir.

S. D.'nın yapısı, çok yerinde, Paleozoik zamana ait metamorfik taşlardan oluşmuştur. Çok kıvrılmış renk renk şistler, filladlar, kristalin kalker ve mermerler önemli yer tutar. Batı bölümünde yer yer Jura - Kretase tabakaları dağın yapısında yer tutmuştur. Sıradağın her iki yanındaki arâzide ise, Neojen devri tabakaları ve göl çanakları ile akarsular boyunda Kuaterner örtüsü bulunmaktadır. Sıradağın İç Anadolu yüksek düzlükleri ile olan sınır alanında kırılmaların bulunduğu, dağın eteği boyunca bir fay hattının uzandığı tahmin olunmuştur. Bu dağ sırası, genç bir kırılma ve yükselmeler alanına uymakta, cinsleri farklı tabakalardan oluşmuş bulunmakta, Toros orojenik sisteminin çok eski taşlardan bir yapısı bulunan iç bölümüne girmektedir.

Bu dağlık alanda yarı kurak bir iklim hüküm sürer. İç Anadolu düzlüklerine göre, daha yağışlıdır. Kar örtüsü hazirana kadar kalır. Tabiî orman bölgesinde ise de, şimdi özellikle kuzey kesiminde yer yer meşelikler vardır. Bu arada Akşehir vâdisi içinde yüksek boylu ve kalınca gövdeli çamlar ve meşelerden oluşmuş bir küçük ormanlık kalmıştır. Dağın öteki kuytu yerlerinde çalılık ve fundalıklar görünüşünde bir bitki örtüsü bulunur (çam, meşe, ardıç). Son zamanlarda yer yer ağaçlandırma işlerine de girişilmiştir. Bu dağlardan beslenen ve sayıları 20 kadar olan dereler, İç Anadolu çukurluğuna doğru akarlar. Eğridir ve Beyşehir göllerine uzanan çayları beslemek üzere, bu dağlardan kaynaklanırlar. Bütün bu derelerin suları kışın ve ilkbaharda kabarır, yaz aylarında çekilirler.

S. D.'ndan, hayvancılıkta yaylak ve otlak bölgesi olarak faydalanılmıştır. Kışı Antalya taraflarında geçiren Yörükler, ilkbaharda bu dağlara çıkar, türlü topluluklar hâlinde, kıl çadırları içinde su kaynakları yanında barınır, davarlarını otlatır, eylûlde yine güneye inerler. Bunlar dağ çevresindeki kasabaların pazarlarına ve özellikle Akşehir pazarına çok miktarda tereyağı, yoğurt, peynir getirir, satarlar. Bu dağlarda ve hele iç bölümlerinde devamlı yerleşme yerleri (köyler) çok azdır. Bulunanları da küçüktür. Dağa en çok sokulanları 1 450 m'ye kadar çıkmışlardır. Dağın çevresinde ve eteklerinde ise, şehir ve kasabalar gelişmiştir. Başlıcaları Akşehir (1975'te 35 544 nüfuslu), Çay (12 200), Doğanhisar (9 487), Sultandağı (4 017), Şarkikaraağaç (10 016), Yalvaç (18 305)'tır. Dağın eteğinde ve buna yakın yerlerinde birçok büyük köyler de vardır. Bu köylerin bir kısmının dağda yaylaları da bulunmaktadır.

S. D.'nın aşılması ve geçilmesi kolay birçok yerleri vardır. Dağdan geçen başlıca yol, Akşehir'i Yalvaç'a ve Şarkikaraağac'a bağlayan stabilize karayoludur. Buradan çeşitli motorlu vasıtalar geçer, dağın her iki yanını biribirine bağlar.

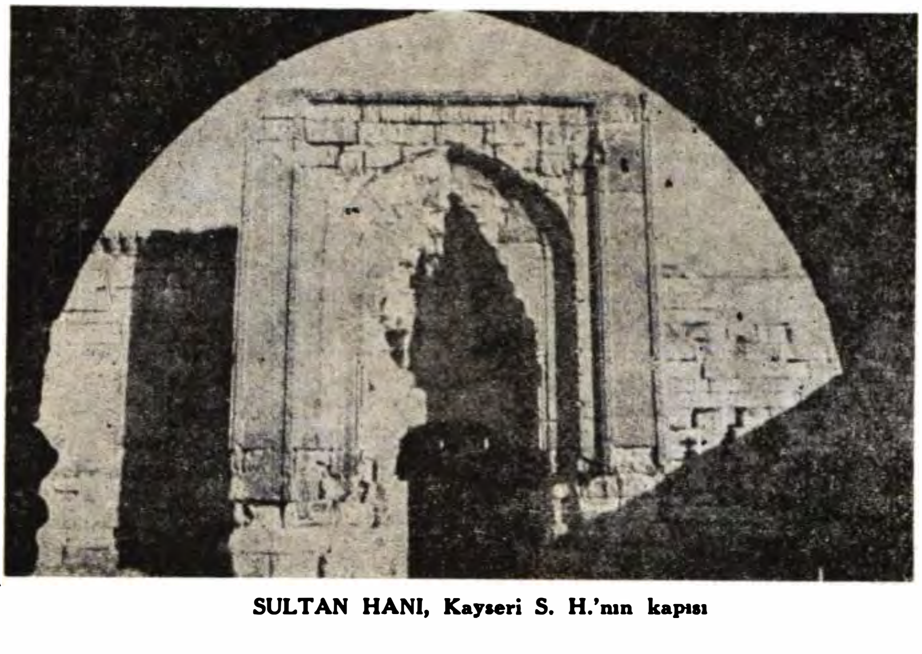
SULTAN HANI, Anadolu'da Selçuklular'ın yüksek kültür ve medeniyetini, en belirgin çizgileriyle gösteren bazı kervansaraylar bu adla anılır. Kervansaraylar, Selçuklu mimârîsinin gerçekten sarayları andıran çok büyük ölçüye varmış en gösterişli âbideleridir. Esâsen, büyük kervansaraylar, câmilerden daha üstün sanat değeri olan Selçuklu medreselerinin yanında yer alacak mahiyette birer san'at âbidesidir. Bu muazzam mekân yapıları, Orta Çağ'da Anadolu'nun en önemli kervanyolları üzerinde, ticâret, sosyal yardım ve aynı zamanda kültür müesseseleridir. Bunların hepsi de Selçuklu sultanları ve onların vezîrleri tarafından, XIII. yüzyıl boyunca yapılmıştır. Çoğunda hamam, cami, kütüphane ve yolcular ile hayvanların ihtiyacını karşılayacak hekim, baytar ve her çeşit tamir için ustalar bulunurdu. Birisi kitâbesiz olarak 8 kervansaray, sultanların eseri olup, bunlardan *Alay Hanı,* II. Kılıçarslan (1156 - 1192), *Evdir Hanı,* I. İzzeddin Keykâvûs (1210 - 1219), iki *S. H.* ve *Alara Hanı I.* Alâeddin Keykubâd (1219 - 1236), *İncir Hanı* ve *Kırkgöz Hanı* ile, *Eğridir Hanı* II. Gıyâseddin Keyhusrev (1236 - 1246) tarafından yaptırılmıştır.

Selçuklu kervansaraylarının her türlü tecavüze karşı birer müstahkem mevkî gibi sağlam yapılmış olmaları da ayrıca dikkate değerdir. Nitekim, bir tarihî kayda göre, Moğol kumandanı, İrincin'in, İlyas adındaki Türk beyini içinde sığındığı Konya - Aksaray yolundaki S. H.'nda ele geçirmek için, bu hanı 20 bin kişilik bir kuvvetle iki ay müddetle kuşattığı ve zamanının her türlü harp vasıtasını kullandığı hâlde, bir netice alamaması, Selçuklu kervansaraylarının ayrıca askerî karakterini ortaya koyan bir husus olsa gerektir.

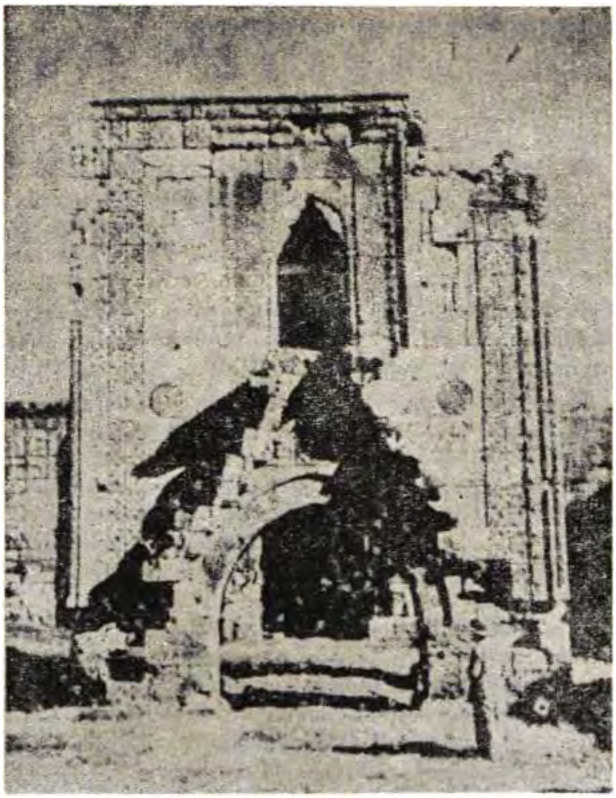
Aksaray - Kayseri yolundaki *Alay Hanı* bir çok bakımdan, Anadolu'da ilk S. H. olarak görülebilir. Avlusu yıkılmış olan Alay Han, yalnız S. H.'larında görülen mukarnas nişli iç portali, ortasında ışık kubbesi ile orta tonoz ve iki yanda yedişer dikine tonoz olarak, klasik Selçuklu kervansaraylarının bütün plan ve mimarî özelliklerini biraraya toplamaktadır. Bu mekân yapısında iç cephe ve ileri fırlayan portal, oldukça iyi durumda olup, sade ve kuvvetli ifadesiyle erken bir devre işâret etmektedir. Geniş bordürde, içiçe iki sekizgenden ibaret geometrik motiflerin, haçvarî ve diyagonal dörtlü kollarla birbirine bağlanmasından meydana gelen taş süslemeler karakteristiktir. Esasen, bu geometrik süslemeler, XII. yüzyıl sonu ile XIII. yüzyıl başı gibi çok erken tarihlerde ortaya çıkmakta ve sonra kaybolmaktadır. Dar bordürde ve mukarnaslı nişin etrafını çeviren süs kemerinde birbirini kesen yarım sekizgenlerin meydana getirdiği dörtlü düğüm de eski Türk süslerinin devamıdır. Bundan başka portalde, mukarnas sıralarının en altında, ortada stilize olarak iki gövdeli ve başı cepheden gösterilmiş bir aslan figürü, senbolik bir görünüş arzeder. Kılıçarslan'la ilgili bir arma olarak en göze çarpacak yere konulmuş olması da akla yakın gelmektedir. Bütün bu özellikler göz önüne getirilince, *Alay Han* adının sonradan verilmiş olması ihtimalini kuvvelendirmektedir.

Alay Hanından sonra, bir sultan tarafından yaptırılan ikinci kervansaray, Sivas'da Darrüşşifası ve türbesi olan I. İzzeddin Keykâvûs'un, Antalya - Isparta yolundaki *Evdir Hanı'*dır. Bugün yerinden alınmış kitâbesinde, hicrî tarihten yalnız "61?" okunabildiğine göre, bunun 1214 - 1218 arasında yapılmış olması ihtimalini takviye etmektedir. Antalya'ya yakın sıcak bir bölgede olduğundan, farklı bir planda ve geniş bir avlu (52x71 m), etrafına sıralanan düz tonozlu ve iki bölümlü revaklardan meydana gelmiştir. Burada kapalı mekân yoktur. Fakat dıştan köşe sütûnları, yan nişleri, sathî işlenmiş yıldız geçmelerden geniş bordürler, birbirine düğümlenmiş daireler ve baklavalardan ibaret, nişin içinde de devam eden sivri kemer frizi ile şâhâne mukarnaslı portal, gerçekten âbidevî bir görünüş ortaya koymaktdaır. Sağlam kesme taştan duvarların etrafı, yanlarda üçer, arkada ve önde ikişer adet kare biçiminde takviye kuleleri ile çevrilmiştir. Ortalama 3 800 m² büyüklüğü ile, artık daha sonraki S. H.'larla aynı ölçüye yaklaşmış olup, üçüncü sırada gelmektedir.

4 500 m² büyüklüğünde bir kervansaray olan Konya - Aksaray yolundaki S. H., her bakımdan gelişmiş muhteşem üslûbuyla dikkati çekmektedir. Avlunun ortasında âdeta meydana dikilmiş bir âbide gibi yükselen köşk mescit, portallarıyla birlikte, bütün mimarî süslemelerin merkezi hâline gelmiştir. Bununla beraber, köşk mescidin büyük bir kısmı yıkılmıştır. Dıştan çeşitli kulelerle takviye edilmiş heybetli bir kaleyi andıran bu S. H., iki kitâbesine göre, I. Âlaeddin Keykubad tarafından yaptırılarak, hol kısmı 1129'de, avlusu da aynı yılın sonunda tamamlanmıştır. Dış portal yan nişlerindeki yuvarlak kemerlerin üstünü, iki renkli taşlardan düğümlü geçmeler doldurmaktadır. Suriye'de Zengî mimarîsine dayanan bu süslemelerde, kitâbesinde de belirtildiği gibi, Şam'dan gelen mîmar Muhammed'in usta eli belli olmaktadır. Alâeddin Keykubâd'ın, Konya'daki câmii yaptırdıktan sonra, mimarına bu işi verdiği anlaşılıyor. Bir yangından sonra 1278'de vâli Seraceddin Ahmed bin el Hasan tarafından tamirini gösteren sık istifli diğer bir kitâbe de yapının onarıldığını belgelemektedir. İleri taşan mermer portal ve köşelerdeki kulelerle, dıştan uzunluğu 110 m'yi bulan, 50 m genişliğindeki cephe, âbidevî bir görünüş arzetmektedir. Yapının içersine girildiğinde, avlunun sağında süslü revak kemer-

SULTAN HANI, Kayseri S. H.'nın kapısı

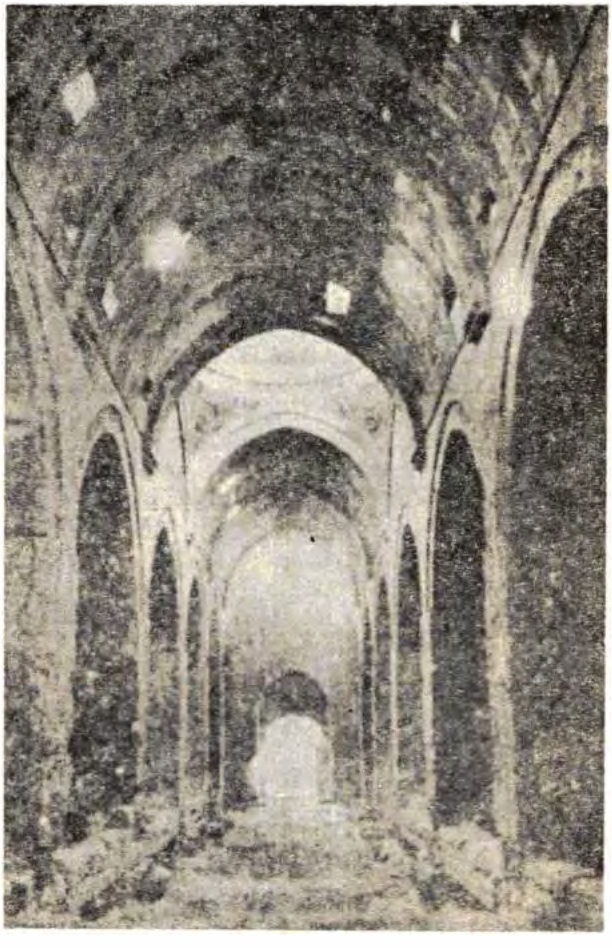
SULTAN HANI : Kayseri S. H.'nın içinden bir görünüşü (XIII. asır Selçuk devri eseri)

leri, solda kapı söveleri, süslü odalar ve daireler, ortada dört kemer üzerine oturan ve merdivenle çıkılan köşk mescit, daha dipte, kapalı hol kısmının portali görülür. Çok zengin ve orijinal dış portale nisbetle, daha sade kalan hol portalinin de üst kısmı yıkılmıştır. Harap köşk mescidin süslemeleri de aynı üslûp ve inceliktedir. Uzun orta nef tonozuna iki yandan dikine uzanan dokuzar neften ibaret hol kısmında, ortadaki aydınlık kubbesi, kemerleri süslemeli pandantifler üzerine mukarnaslı tromplarla oturmaktadır. Ortası yıkılmış olan kubbe, dıştan sekizgen gövdeli piramit bir kümbet şeklinde örtülüydü. Çok itinalı taş yapısı olan bu S. H., daha sonraki büyük kervansaraylara, her bakımdan ideal bir örnek olmuştur.

Alâeddin Keykûbad, Kayseri - Sivas yolunda, Palas köyündeki ikinci S. H.'ı hol portalindeki harap kitâbesinden anlaşıldığı kadar, 1232 - 1236 arasında yaptırmıştır. Biraz daha küçük ölçüde (3 900 m²) ve küçük farklarla aynı plan tekrarlanmıştır. Masif duvarlar ve çeşitli takviye kuleleriyle, dış görünüşteki kale görünümü, burada da hâkimdir. Duvar hizasından içeriye doğru gelişen portal nişi, iki yanında yükselen yuvarlak yivli büyük takviye kuleleriyle bir âbide konpozisyonu ortaya koymakla beraber, çok haraptır. Avlunun kuzeybatı köşesinde, kubbeleriyle hamam yer almıştır. Ortadaki köşk mescit, kalanların içinde en iyi durumdadır. Kemer yüzlerinde iki taraftan gelen yılan ejderlerin başları, açık ağızlarıyla ortada birleşmektedir. Bunu çift düğümlü bir bordür kavramaktadır. Geometrik süslemelerin hâkim olduğu mermer hol portali, 2 m kadar dışarı fırlamaktadır. 6 m genişlikte ve çok yüksek orta nefi, aydınlık kubbesi ve iki tarafa açılan yedişer tonoz kemeri ile holü, gerçekten dikkati çekecek bir görünüm arzetmektedir. Pandantifler üzerine oturan aydınlık kubbesinin külâhı yıkılmıştır. Tamburda sağır sivri kemerlerle, dilimli kare biçiminde dört pencere sıralanmış, bunların üstüne, kabartma olarak seyrek istifli Kur'ân kitâbesi yazılmıştır.

Portali üzerindeki kitâbesine göre, 1232'de S. H. ile aynı yılda, Alâeddin Keykubâd'ın yaptırdığı *Alara Hanı*, onun öteki iki S. H.'ndan farklı çok değişik bir plan örneğini göstermektedir. Alanya yakınında, Antalya Konya yolunun başlangıcında bulunan handa, dar ve uzun bir avlunun etrafı, açık ve kapalı mekânlarla çevrilidir. Avlunun iki yanında aralarında birer eyvanla dörder oda ve arka planda uzun holler (ahır) birbirine kaynaştırılmıştır. Girişin solunda, ortası açık ve süslü çapraz tonozla örtülü kısmın arka duvarında, bir çeşme, üstünde de merdivenle çıkılan küçük bir cami bulunmaktadır. Portal üzerindeki kitâbenin çerçevesinde, konsol hâlinde ve içerde, hol payelerinde, konsola benzer, stilize arslan başlarından başka süslemesi yoktur. Muntazam ve sağlam bir kesme taş mimarîsi hâkimdir.

Babası Alâeddin Keykubâd gibi, II. Gıyâseddin Keyhusrev de, üç han yaptırmıştır. Bugün, kaplama taşları sökülmüş, çıplak duvarlar hâlinde kalan portalleri yok olmuş, örtüleri yıkılmış, fakat kalan duvarlar ve izlerinden, S. H.'ların planına uygun olduğu anlaşılan *Eğridir Hanı* (1237 - 1238), 3 400 m²'ye yaklaşan ölçüsü ile büyüklük bakımından dördüncü sırada yer almaktadır.

SULTAN HANI : Kayseri S. H.'nın içinden bir görünüş

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yaptırdığı ikinci S. H. da, Antalya - Isparta yolunda, İncir köyü yakınında, *İncir Hanı* adı ile tanınmaktadır. S. H.'ların şemasına uygun, fakat daha küçük yapı ölçüsündeki (2 750 m²) yapıda, hol kısmı sağlam olmakla beraber, avlusu yıkılmış, yalnız batı duvarının hole bitişen köşesi kalmıştır. İleri fırlayan portal kitlesi, üst kısmı yivlenmiş tonoz biçiminde bir nişle içeri açılmakta ve yalnız portalde bazı geometrik süslemeler ve rozetler görülmektedir. Yivlerin başladığı hizada, cephenin iki tarafında yüksek kabartma olarak yandan görülen birer arslan heykeli, bunların sırtları üzerinde insan yüzlü birer güneş senbolü işlenmiştir. Sultanın arması olduğu sanılan bu konpozisyon, onun sikkelerinde de değişik şekillerde görülmektedir. İki kitâbesine göre, han 1238 - 1239'da tamamlanmıştır. Buna göre, *Alay Hanı*'ndan itibâren beşinci sırada S. H. demektir.

Antalya - Isparta yolunda *Kırkgöz Hanı* da, Gıyaseddin Keyhusrev tarafından yaptırılmıştır. İleri fırlayan âbidevî portali de dahil olmak üzere, hiç bir süslemesi olmayan, tonozla örtülü uzun ve yatık bir hol (15x49 m) ile değişik bir plan ortaya koymaktadır. Çok sağlam durumda kalan han, yine bir sultan tarafından yaptırılmakla beraber, S. H.'ların klasik planından ayrılmaktadır. Avluda, *Evdir Hanı*'nın planı, girişin iki tarafı ve hole bitişen bölümlerinde revakların yerine tonozlu mekânlar konarak ve küçültülerek, sadeleştirip tekrarlanmıştır.

SULTAN MAHMUD TÜRBESİ, Istanbul'da Çenberlitaş'ta, Yeniçeriler caddesi ile Türbedar sokağının birleştiği yerde türbe. II. Sultan Mahmud'un türbesidir. Sultan Mahmud vefat edince Esma Sultan'ın kışlık sarayının bahçesine (şimdiki yerine) gömüldü. Ertesi yıl, kabrin bulunduğu yerin üzerine bir çadır kurulduktan sonra, Anpir üslûbundaki türbe yapıldı. Sekiz köşeli bir plan üzerine yapılmış olan türbe Anpir üslûbun güzel örneklerinden biridir. Büyük bir hazîresi ve sebili vardır. Sultan Abdülmecîd tarafından açılışı yapılan türbede, II. Sultan Mahmud, Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid medfundur. Hazîresinde 150 kadar mezar vardır.

SULTAN SELİM CAMİİ, Istanbul'da Yavuzselim semtinde cami. Semtin Halic'e hâkim bir tepesinde inşa edilmiştir. Cami, Kanûnî Sultan Süleyman tarafından, babası I. Selim adına yaptırılmışsa da kitâbesinde I. Selim tarafından yaptırıldığı yazılıdır. 1522'de tamamlanan caminin mîmarı Acem Ali'dir. Kare planlı caminin birer şerefeli iki minâresi vardır. 22 kubbeyle çevrili olan kare planlı avluda bir şadırvan yapılmıştır.

Yavuz Sultan Selim'in türbesi de caminin yanında, mihrabın önündedir. Sultan Selim'in ölümünden üç yıl sonra yaptırılmış olan türbe çini panolarla süslüdür. Padişahın sandukası da sedef işlemelidir.

SULTAN VELED, Bahâü'd - dîn Muhammed Veled b. Muhammed Celâlü'd - dîn Rûmî (Karaman 1226 - Konya 1312), Mevlevî tarîkatının kurucusu, mutasavvıf ve şâir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin ve Şerefeddin Semerkandî'nin kızı olan Gevher Hâtun'un büyük oğludur. Üç yaşında, babasıyla birlikte Konya'ya geldi. Yazı yazmayı ve ilk bilgileri, babasının yanında öğrendi. Sonradan tahsil için küçük kardeşi Alâaddin Çelebî ile birlikte Şam'a gitti. Dönüşünde, babasının meclislerinde bilgisini arttırdı. O sıralarda, Konya'da olan Burhânü'd - dîn Muhakkık-ı Tirmîzî'den ders okudu, istifâde etti. Daha sonra, Konya'ya gelen Şemseddîn-i Tebrîzî'nin hizmetinde bulundu. Şemseddin, Konya'dan ayrılıp Şam'a gittikten sonra, babası tarafından, onu geri getirmeye memur edildi. Dönüşünde Şam'dan Konya'ya kadar Şems'in yanında, yaya olarak yürüdü. Şems'in ikinci kayboluşundan sonra da babasıyla berâber, iki defa onu aramak maksadıyla Şam'a gitti. Bilâhara babası hayatta iken halîfe tayin ettiği Salahaddin Zer-kûb'a; Zer-kûb'un ölümünü müteakıp halîfe yaptığı Hüsâmeddin Çelebî'ye tâbî oldu. Babasının vefatından sonra, Hüsâmeddin Çelebî'nin halîfeliği kendisine devrini kabûl etmedi. Onu, halîfe tanımakta devâm etti. O da vefat edince, Kerîmeddin Bektemür'ü halîfe tanıdı. Ancak, Bektemür'ün ölümünden sonradır ki, ısrarlara dayanamayarak, babasının makamına oturdu; halife oldu (1291).

Babasının, hocalarının ve mürşidlerinin ilim, irfan, hâl ve irşâdlarından faydalanarak kemâle erişen S. V., aslında çok girişken ve fevkalâde bir teşkilâtçılık kabiliyeti olan, sabırlı ve fedâkâr bir insandı. Babası kendisini çok severdi; yanından ayırmazdı. Onda kendi sırrını görürdü. O da babasını çok severdi. Hayatı boyunca, her çareye baş vurarak, babasının fikirlerini yaymaya gayret etti. Daha Kerîmeddin Bektemür'ün halifeliği zamanında Amasya, Akşehir, Ilgın, Lârende, Lü'lüe, Niğde, Kırşehir, Erzincan gibi yerlere halîfeler göndererek tekke ve zâviyeler açtırdı. O aynı zamanda, babasının türbesinin yapılmasına yardımcı oldu ve türbenin yanında, cemâathâne, kütüphâne, Mesnevî okuyup okutmaya mahsus yerler yaptırılarak merkezî bir külliye meydana getirilmesini sağladı. Böylece, başka yerlerde kurulan dergâh ve zâviyeleri, bu tek merkeze bağladı. Ayrıca, babasının, herhangi bir yerde, belirsiz zamanlarda yaptığı semâ'ı, belirli bir şekle sokarak, resmî bir âyin durumuna getirdi. Bu suretle, babasının eserlerinden, fikirlerinden ve yaşayışından mülhem olarak, Mevlevî tarikatını kurdu. 712 recebinde (aralık 1312) öldü. Üç hanımından dört oğlu, iki kızı dünyaya geldi. Yerine, kendisinden sonra Mevleviliği yayan ve Ulu Ârif Çelebi diye meşhur olan, Salâhaddin Zerkûb'un kızı Fâtıma Hanım'dan doğan oğlu Celâleddin Ferîdûn Ârif geçti.

Babasının çok sâdık bir muâkıbı olan S. V., nazmında, nesrinde, babasının yolundan ayrılmadı. Ancak onun, babası gibi orijinal bir fikir ve üslûp sâhibi kudretli bir san'atkâr olduğu söylenemez. O, her sahada, babasının bir çeşit aynası rolünü oynayarak, eserlerinde hep, Mevlânâ'nın düşünce ve san'atını aksettirmiştir.

S. V., eserlerini umûmiyetle Farsça yazdı. Fakat, muhitte ekseriyeti Türkler teşkil ettiği için, ara sıra, gazel ve mesnevî şeklinde Türkçe şiirler de kaleme aldı. Tabiî bunların adedi mahduttur. *Dîvân*'ında 129, *İbtidâ-nâme*'de 76, *Rebâb-nâme*'de 162 Türkçe beyit vardır. Bunların hepsi, Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları arasında basılmış bulunmaktadır. Bu şiirler, Türk dili yönünden, kıymetli vesikalardır. Bu ahlâkî ve tasavvufî manzumelerin hepsi, edebî cihetten bir değer taşımasalar bile, bazıları, yapı ve ifâde bakımından ihmâl edilemiyecek güzelliktedir. Ekseriyetle müstakil olan bu şiirlerin, bir kısmı da mülemmâ şeklindedir.

S. V.'in bir divânı, üç mesnevîsi, bir de mensûr bir eseri vardır :

1 — *Dîvân :* Aruzun 29 bahrine göre tertib edilen eserde, her bir vezinde yazılan şiirler bir araya getirilerek, kendi aralarında, alfabetik bir sıraya konmuştur. Böylece, dîvân içinde, âdetâ 29 mürettep dîvân vücuda getirilmiştir. Kasîdeler, gazeller, terci'-i bend ve kıt'aların yer aldığı dîvânda, rubâ'îler büyük bir yekûn tutar. Gazellerin çoğu, Mevlânâ'nın

şiirlerine nazîredir. Bunlar, çoklukla S. V.'in gençliğinden îtibâren yazdıkları şiirlerdir. Eser, 1941'de Feridun Nâfiz Uzluk tarafından neşredilmiştir. Ekseriyeti Farsça olan bu divânda, Türkçe şiirlerin yanında, Rumca beyitler, Farsça - Türkçe, Farsça - Türkçe ve Rumca mülemmâlar da vardır.

2 — *Veled - nâme : İbtidâ-nâme* adı da verilen ve Feilâtün mefâilün feilün vezniyle yazılan bu Farsça mesnevî, 10 000 beyit kadardır. 163 parçadan meydana gelmiş; her parçanın başlığı, sâde bir Farsça ile kaleme alınmıştır. Mevlânâ, dostları ve muhiti hakkında ilk ve doğru bilgileri veren bir kaynak olması dolayısıyla, büyük bir değeri vardır. 1291 yılında yazılmıştır. İran'da neşredilen eser, A. Gölpınarlı tarafından, Türkçeye tercüme edilmiştir (1976).

3 — *Rebâb-nâme :* Fâilâtün fâilâtün fâilün vezniyle kaleme alınan 8 000 beyitlik bu Farsça mesnevî, 1301 senesinde yazılmıştır. Umûmiyetle burada, *Mesnevî'de, Fîhi-mâ-fîh*'te geçen hadisler ve tasavvûfî, ahlâkî mevzular işlenmiştir.

4 — *İntihâ-nâme :* 120 bölümden ibâret 8 318 beyitlik ve Fâilâtün fâilâtün fâilün vezniyle yazılan bu son mesnevî de Farsça olarak kaleme alınmıştır. Hakikata tâlip olanların, nefse uymamalarını öğütleyen bir nasîhatnâme mâhiyetindedir.

5 — *Ma'ârif :* S. V.'in sohbetlerinden ibâret olan bu eser, benzerleri gibi, başkaları tarafından zaptedilmiş olabilir. 56 kısımdan ibâret olan kitap, Farsça olarak ve tam bir konuşma diliyle yazılmıştır. Türkçe tercümesi, 1949'da Millî Eğitim Bakanlığı tarafından neşredilmiştir. (H. A. D.)

SULTANDAĞI, Afyon iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 709 km², nüfûsu 22 531 (1975), nüfûs sıklığı 32, köy sayısı 13'tür. Belediyesi ve PTT'si bulunan 6 kasaba ve köyü vardır. İlçe merkezi S.'nın nüfûsu 4 017'dir. Nüfûsu 3 790 olan Yakasinek, 2 989 olan Karapınar, 2 910 olan Yeşilçiftlik, 2 519 olan Dereçine bu ilçededir. Nüfûsu 1 000'den çok, 2 köyü de vardır. İlçe, ilin güney - doğu bölümünde, Akşehir ve Eber gölleri arasındadır. Konya'nın Akşehir ve Yunak ilçeleri, Afyon'un Emirdağ, Bolvadin, Çay ilçeleri, Isparta'nın Yalvaç ilçesi ile çevrilidir. S., daha önce Bolvadin ilçesine bağlı Ishaklı bucağı iken (o sırada bucak merkezi 2 000 nüfûslu idi), 1958'de ilçe durumuna getirilmiştir.

İlçe arâzisi, Sultan dağlarının (b. bk.) kuzey - doğusundaki bazı kesimleriyle Akşehir gölüne ve ötesine doğru uzanan düzlükleri ve tepelikleri içine alır. Dağlık yerlerde kalkerler ve mermerler çok yer tutar. Eteklerde Neojen tabakaları dar bir alanda uzanır. Akşehir ve Eber göllerinin birer küçük bölümü ilçe içinde kalır; bunların arasında geniş alüviyal bir ova yer tutar; daha kuzey - doğuda Birinci Zaman arâzisi ile Neojen tabakalarının bulunduğu yerler (Tınaztepe 1 309 m ve dağlık - tepelik yerler) vardır. Karapınar kasabası yanında, yeni volkanik örtü (bazalt) de dar bir alanda yer tutmuştur.

İlçede yazları kurak ve sıcak, kışları soğuk geçen bir İç Anadolu iklimi hüküm sürer. Dağlık bölümde yer yer orman ve fundalıklar vardır (meşe, çam).

Başlıca geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Buğday, arpa, mercimek, nohut, fasulye, burçak, patates, şeker pancarı yetiştirilir. Deri, yün, tiftik, süt, peynir, yumurta elde edilen maddelerdendir. Eber ve Akşehir göllerinden tatlı su balıkları tutulur (1973'te 100 000 kilo sazan, 125 000 kilo turna balığı). Bu göllerden kesilen sazlar, evlerin damlarını örtmekte kullanılır. Istanbul ve çevredeki şehirlerden manifatura eşyası, üzüm, zeytin, zeytinyağı, sabun, tarım âletleri getirtilir. "Yağlıpınar" adlı sıcak ve tuzlu sudan içme ve

SULTANDAĞI : Genel görünüş

banyo olarak faydalanılır. Müshil gibi tesir eden bu su mide ve deri hastalıklarına şifa vericidir.

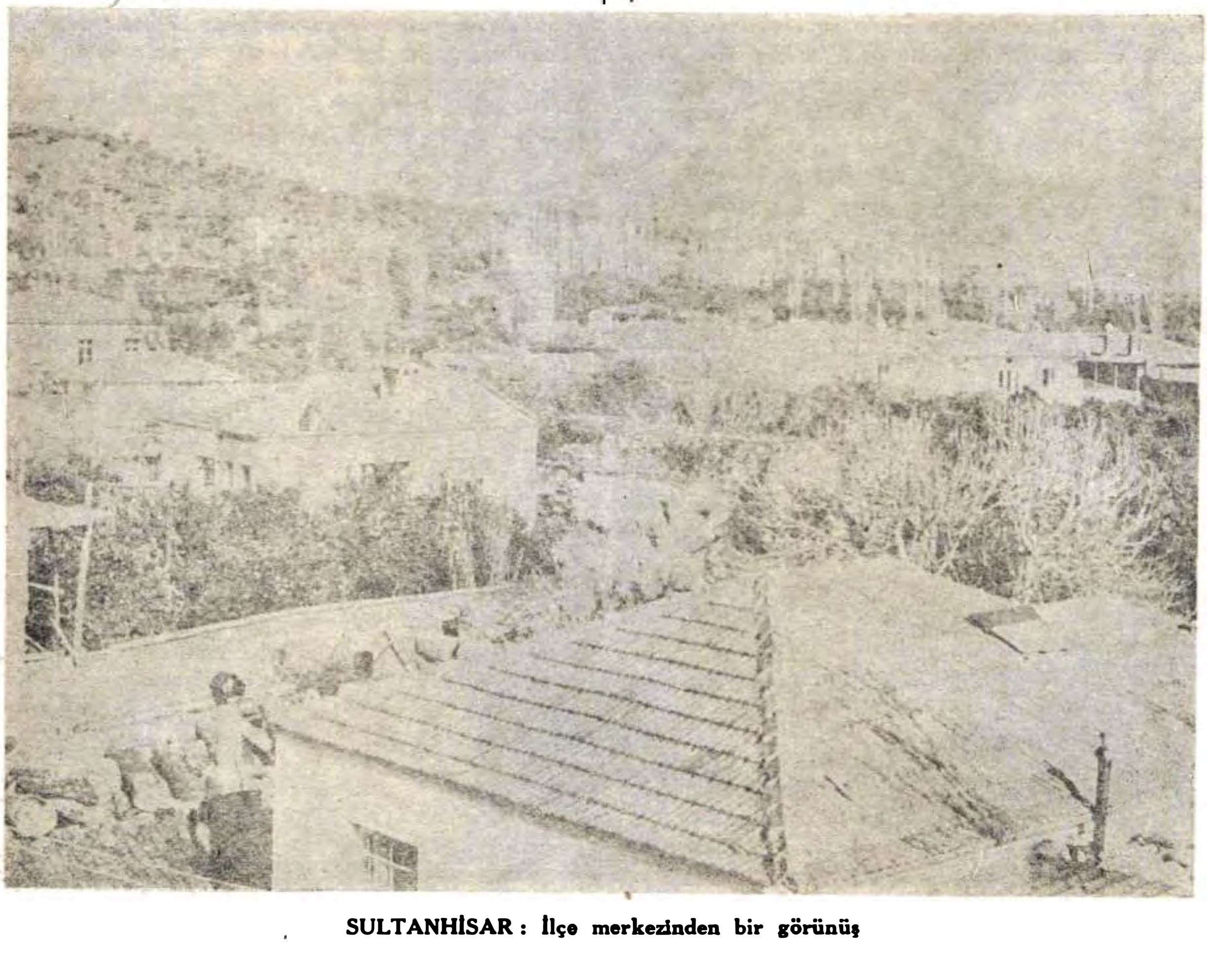
İlçede çok koyun beslenir (1973 verilerine göre 60 000'in üstünde). Tiftik keçisi sayısı da çoktur (3 000). Kıl keçisi sürülerine tiftik teke katılarak bunlar da tiftik keçisine dönüştürülmüştür. Sığır sayısı 16 500, manda 1 500'dür. Çift sürmede ve yük taşımada kullanılan öküz (2 400), eşek (2 500) ve beygir (3 000) bütün köy ve kasabalarda beslenir. Makina ile tarım da oldukça gelişme yoluna girmiştir. Kümes hayvanları sayısı 30 000'in üstünde olup, yıllık yumurta üretimi 200 000'i geçmiştir. İlçede damızlık kümes hayvanları yetiştiren 24 kuruluş vardır. 12 köydeki arı kovanlarının sayısı 1 750 kadar olup, yıllık bal üretimi 5 000 kiloya yaklaşır.

İlçe merkezi olan S., eski bir bucak merkezi İshaklı'dadır. Denizden yüksekliği 1 020 m'dir. İshaklı, 80 - 100 yıl kadar önce bir kaza (ilçe) merkezi iken, zamanla nüfûsu azaldığından, bucağa çevrilmiş, daha sonra yine ilçe olmuştur. Şimdi nüfûsu 4 000'in üstündedir. Kasaba, Akşehir gölüne doğru inen bir - düzlük üzerindedir. Çok işlek Afyon - Konya asfalt karayolu buradan geçtiği gibi, demiryolu istasyonuna da 4 km'lik bir iyi yol ile bağlıdır. Belediyesi 1956'da kurulmuştur. Elektriği, içme ve kullanma suyu, imâr planı, turistik oteli, hâl binası, düzgün cadde ve sokakları, çarşısı, lise ve ortaokulu (kasabalarında 3 ortaokul), ilkokulları (köy ve kasabalarda 15), S. spor ve idman yurdu vardır.

Eski yerleşme yerlerinin bulunduğu bu bölgede Hisarhüyük, İshaklı kervansarayı söylenebilir. Afyon - Akşehir yolu boyundaki İshaklı kervansarayı, Selçuklu devrinin eserlerindendir. 1249'da yaptırılmıştır. Büyük bir kapıdan (cümle kapısından) girilen avlunun etrafında odalar, avlunun ortasında dört kemer üzerine kesme taştan yapılmış bir mescit ve bir iç kapı ile girilen kışlık kısımları vardır. (bk. AFYON). (R. İ.)

SULTANHİSAR, Aydın iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 267 km², nüfûsu 20 918 (1975), nüfûs sıklığı 78, köy sayısı 11, Atça adlı bir bucağı, belediyesi bulunan 3 kasabası, nüfûsu 2 000'den fazla bir köyü bulunmaktadır. S. ilçe merkezinin nüfûsu 5 251 (1975), Atça bucak merkezinin nüfûsu ise, 7 197'dir. İlçe, Aydın ile Nazilli arasındadır. Kuzeyinde İzmir'in Ödemiş ilçesi, güneyinde Aydın'ın Yenipazar ilçesi vardır. S., 1867 "Vilâyetler ve mahallî idâreler -kanunu" ile Nazilli ilçesine bir nahiye (bucak) olarak bağlanmış, 1958 yılında ilçe durumuna getirilmiştir.

İlçe arâzisi, kuzeyde Aydın dağlarının doğu bölümündeki Malkaç dağı (1 343 m) ile bunun güneyinde Büyük Menderes alüviyal ovasının bir bölümünün uzandığı yerdedir. Metamorfik taşlardan (gnayıs, mikaşist..) eski bir yapısı olan Malkaç dağının güney ve doğu yamaçları dik ve kayalıktır. Bu dikliklerin önünden S. kasabasına doğru arâzi daha az eğimlidir. Bu dağdan beslenen Malkaç ve Köşk dereleri güneye akarak Büyük Menderes nehrine dökülürler. Burada, kasabanın 3 km kuzey - batısında Nysa (Nyssa, Nissa) adlı Eski Çağ harâbeleri vardır. Asfalt bir yol ile kasabaya bağlı olan bu harabeler, eski bir şehrin yeridir. Dağlık yer ile ova arasındaki etek bölümünde, 300 - 400 m yüksekliklerde, düzlük - tepelik bir arâzi vardır ki, burası Neojen tabakalarından

SULTANHİSAR : İlçe merkezinden bir görünüş

oluşmuştur. Bunun güneyinde verimli alüviyonlar ile örtülü ova bölümü (60 - 80 m) bulunmaktadır.

İlçede Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık, serin ve yağmurlu geçer. Dağlık yerlerde yaz ayları da serin olur, kış biraz daha kendini belli eder. Yıllık yağış 640 mm'dir. Yamaçlarda, 300 - 400 m yüksekliklere kadar, kuraklığa uymuş makiler, tabiî bitki örtüsüdür. Daha yukarılarda çeşitli ormanlar başlar. Bu ormanların içinde ve kenarında 10 köy vardır. Ormanların bir kısmı iyi korunmuş, bir kısmı bozulmuştur. Başlıca ağaçlar karaçam, kızılçam, fıstık çamı, dişbudak, akçaağaç, ıhlamur, kızılağaç, menengiçtir. Arada meşeler de vardır.

İlçede geçim kaynakları birinci derecede tarıma dayanır; bundan sonra hayvancılık gelir. En çok ekilen bitkiler tahıl (buğday, arpa), pamuk, bazı yerlerinde tütün, susam ve patatestir. Portakal bahçeleri, zeytinlikler, meyve (bu arada üzüm) ve sebze bahçeleri de önemli yer tutar.

İlçede, başta sığır (22 000), koyun (19 000), keçi (15 000) olmak üzere, 60 000'in üstünde hayvan beslenir. Ayrıca 40 000 kadar kümes hayvanları vardır. Hayvan yetiştirme, daha çok, ev hayvancılığı şeklindedir. Son zamanlarda safkan kültür sığır yetiştiriciliği de yayılmaya başlamıştır. Bir yandan yerli sığır ırkları ıslah edilirken, öte yandan da ithal malı safkan montafon ve holstein sığır ırkları getirtilmiştir. Satışa çıkarılacak şekilde hayvan ürünlerinden (süt ve mâmulleri, yapağı, kıl, deri, yumurta) faydalanılır. Köylerde sayıları 1 200 kadar olan kovanlardan yılda 10 000 kilo bal elde edilir.

İlçe merkezi S., Malkaç dağının güney eteğinde, hafif eğimli bir yerde, işlek karayolu ve demiryolu boyunda bir küçük şehirdir. Dört km doğusundaki Atça (Kılavuzlar) bucak merkezi, daha çok nüfûsludur. Burasının Aydınoğulları beylerinin at çayırı olduğu, Atça adının buradan geldiği sanılır. Atça sakinlerinin, şimdiki kasabanın çevresinde yerleşmiş obaların (Çomaklı, Diğme, Taşlıbeylik, Hamambaşı, Hasırcı) birleşmesinden oluştuğu ileri sürülür. Ayrıca, çevre köylerinden ve hattâ başka illerden gelerek buraya yerleşenlerle bu kalabalık kasaba meydana gelmiştir. Daha önce Nazilli'ye bağlı iken, S.'ın ilçe olması üzerine buraya bağlanmıştır.

S., 1270 yılında Selçuklular tarafından kurulmuş, çevresinin bir kültür şehri olmuş, XIV. yüzyılın ilk yarısında Aydınoğulları beyliğine bağlanmış, 1425'te Osmanlı imparatorluğunun idâresine girmiştir. İlçe, Aydın beyin kızlarından birinin hisarı olmuş, "S." adının buradan ilham alınarak verilmiş olduğu üzerinde durulmuştur. Eski Çağ'ın Nyssa şehri yakınında Türkler tarafından kurulmuş olan S., Osmanlılar devrinde medresesi, iki camii, iki hanı, hamamı, fırınları, çarşısı olan, daha sonraları yağhaneleri, pamuk işleme yerleri bulunan, çevresi portakal bahçeleri, incir, şeftali ve zeytinlikleri ile kaplı ünlü bir yer olmuştur.

Şehrin belediyesi eskidir (1924). Suyu (üç derenin suyu künklerle getirilmiş), elektriği, meydan ve yolları, çarşısı, otel ve lokantaları, lise, meslek okulu, 2 ilkokulu (köylerde 14), vardır, S. folkloru ve ekibi çevrede tanınmıştır. Nyssa, bunun 3 km batısında Arkaraka (Archarakha) tarihî turistik yerleri ve Malkaç yaylaları vardır (bk. AYDIN). (R. İ.)

SULTÂNÎ - BÛSELİK, bir mürekkep makam. Sultânî-Yegâh'a (b. bk.) bir bûselik beşlisi veya dizisi eklenerek yapılmıştır. Dügâh(lâ) perdesinde durur ve Sultânî - Yegâh gibi donanır. Bu makamdan Refik Fersan 1942'de bir Curcuna Şarkı bestelemiştir. Onun terkîbidir. (Y. Ö.)

SULTÂNÎ - HÜZZÂM, Türk Mûsikisi'nde bir mürekkep makam. Elimizde 9 parça örneği vardır ve makamlar arasında 124. sıraya girmektedir. XIX. asır başlarında yapılmış ve unutulmuş bir makamken XX. asrın ilk yıllarında canlandırılmak istenmiş, fakat tutmamıştır. Segâh (si koma bemolü) perdesinde kalır ve Hüzzâm gibi donanır. Hâşim Bey'in tarifi şöyledir : "İbtidâ Hüzzâm gibi âgaaze edip segâh karârdan sonra bir çârgâh gösterip râst, dügâh, râst, aşîrân'a kadar inip bâ'de aşîrân'dan dönüp râst, dügâh, segâh, çârgâh, nevâ, şûrî, evc ile Hüzzâm gibi segâh kalır". Şu parçalar makama örnektir : İ. Hakkı Bey'in Berefşân Beste, Aksak Semâî, Devr-i Hindî Şarkı'sı; Rızâ Bey'in Zencîr Beste ve Yürük Semâî'si; Karnik Garmiryan'ın (Ağır Aksak), Hüsnü Efendi'nin (Yürük Semâî), Kaanûnî Ali Efendi'nin (Aksak) Şarkılar'ı. (Y. Ö.)

SULTÂNÎ - IRAK, Türk Mûsikisi'nde bir mürekkep makam. Elimizde 31 parça örneği vardır ki, 77. sıraya girer. XVII. asır sonlarında terkîb edilmiş olabilir. Az kullanılmıştır. Isfahân (b. bk.) ile Irak (b. bk.) makamında bir dizinin birleştirilmesiyle yapılmıştır. Isfahân mürekkep makamını icrâ ettikten sonra ekseriya ırak'da segâh dörtlüsü (Irak makamının pest dörtlüsü) ile ırak (bakıyye diyezli fa) perdesinde kalır. Güçlü birinci derecede —Isfahân'ın durağı ve Irâk'ın güçlüsü olan— dügâh(lâ), ikinci derecede de —Isfahân'ın güçlüsü olan— nevâ(re) perdeleridir. Donanımına Irak gibi si koma bemolü (segâh) ve fa bakıyye diyezi (evc) konulur. Isfahân için nota içersinde yeri geldikçe si bekar (bûselik), fa bekar (acem), do bakıyye diyezi (nîm hicâz) gibi değişiklikler yapılır. Bu târif, makamın, Beste —Isfahân makamının aynı olduğunu gösterir. Beste - Isfahân (b. bk.) çok eskidir, bu terkîbi bilmiyen bir musikişinâsın adını "Sultânî - Irak" olarak değiştirmiş bulunması veya arada çok küçük bir seyir farkı ile iktifâ edilmiş bulunulması lâzım gelir. Beste - Isfahân'dan elimizde 53 parça vardır. 53+31=84 parça eder ki, bu durumda makam, 53. sıraya girmektedir. "Sultânî - Irak" adını taşıyan parçaların başlıcaları şunlardır :

Dinî eserler : Arel'in 2 Durak'ı, Atasoy'un Durak'ı. Peşrevler : I. Mahmud, Arel (Devr-i Kebîr), Kantemir (Devr-i Kebîr). Saz Semâîleri : Arel (2 tane), Mandoli Artin, Kantemir. Abdülhalîm Ağa'nın I. Zencîr Beste ile Ağır Aksak Semâî'si, Mehmed Ağa'nın II. Nîm Devir Beste ile Yürük Semâî'si, Arel'in Gazel'i. Şarkılar : Abdülhalîm Ağa (Devr-i Hindî), Ahmed Ağa (Ağır Aksak ve Yürük Semâî), Hâdi Bey (Curcuna), Ali Ağa (Aksak), Tanbûrî Hızır Ağa (Yürük Aksak), Karnik Garmiryan (Düyek), S. Heper (Ağır Aksak), İ. Hakkı Bey (2 Curcuna), İsmail Hakkı Efendi (Düyek). (Y. Ö.)

SULTÂNÎ-İ CEDÎD, Türk Mûsikisi'nde bir mürekkep makam. Ûdî Cemîl Efendi tarafından yapılmış, bu makamdan bir peşrevle bir saz semâîsi bestelemiş, sonradan bir eser daha bestelenmiştir. Sadece bu 3 örneği vardır. Pek kötü terkip değildir. Şedd-i Arabân (b. bk.) ve Ferahnümâ (b. bk.) makamlarının karışık kullanılmasından ibarettir. Şedd-i Arabân ile yegâh(re) perdesinde durur (bu perde, Ferahnümâ'nın da durağıdır). Güçlüler birinci derecede —Şedd-i Arabân'ın güçlüsü olan— dügâh(lâ), ikinci derecede —Ferahnümâ'nın güçlüsü olan— rast (sol)'dır. Şedd-i Arabân gibi donanır : si ve mi bakıyye bemolleri ile fa ve do bakıyye diyezleri. Ferahnümâ için nota içersinde bu dört ârıza bekarlaştırılarak si ve mi için küçük mücenneb bemolleri kullanılır.

SULTÂNÎ - NEVÂ, Türk Mûsikisi'nde bir mürekkep makam. Kantemir'in Aksak Semâî'si ile "Dilfigâr" adlı Lâ Saz Semâîsi'nden başka canlı örneği yoktur. Nevâ'ya (b. bk.) bir rast beşlisinin ilâvesiyle yapılmıştır. Bu rast beşlisi çıkıcı şekilde icrâ edilerek makam nevâ(re) perdesinde karar verir. Güçlü, makamın terkîbindeki her iki dizinin de durağı olan dügâh(lâ)'dır. Donanımına Nevâ gibi si koma bemolü (segâh) ve fa bakıyye diyezi(evc) konulur. İlk ârıza rast beşlisinde de mevcut ve ikincisi bu beşlide mevcut değildir.

SULTÂNÎ - SEGÂH, Türk Mûsikisi'nde bir mürekkep makam. Elimizde 17 örneği vardır ve 98. sıraya girer. Segâh (b. bk.), Müsteâr (b. bk.) ve Şedd-i Arabân (b. bk.) makamlarının birleşmesinden XIX. asrın son yıllarında yapılmış, sonradan rağbet edilmemiştir. Lâle - Gül makamına benzerse de, ondaki tabiî ve akıcı güzellik yerine burada kargaşalık vardır. Şedd-i Arabân ile yegâh(re) perdesinde kalır. Bu makamın tiz durağı olan nevâ(re), Segâh ile Müsteâr'ın da güçlüsüdür. Güçlüler birinci derecede —ilk iki makamın durağı olan— segâh (koma bemolü si), ikinci derecede de —Şedd-i Arabân'ın güçlüsü olan— dügâh(lâ) perdeleridir. Segâh gibi donanır : si ve mi koma bemolleri ile fa bakıyye diyezi (segâh, dik hisâr ve evc). Segâh'ın lâ bakıyye diyezi, Müsteâr'ın do bakıyye diyezi, icab eden yerlerde nota içinde kullanılır. Şedd-i Arabân için donanım değiştirilir : si bekar, mi bekar, si ve mi bakıyye bemolleri, do bakıyye diyezi (fa bakıyye diyezi müşterektir). Umûmiyetle inici seyreder. Elimizdeki örnekleri şunlardır :

Santûrî Edhem Efendi : Düyek Peşrev, Saz Semâîsi, I. Zencîr ve II. Darbeyn Besteler, Ağır Aksak ve Yürük Semâîler, 6 Şarkı (Ağır Aksak, Aksak, Aksak, Düyek, Devr-i Hindî, Yürük Semâî); Aziz Dede'nin Saz Semâîsi, Edhem Efendi'nin çoksesli Marş'ı vs. (Y. Ö.)

SULTÂNİYE, Tahran - Tebriz asfalt yolunun solunda, asfalttan 1 - 2 km içeride, Zencân'a 30 km kadar uzaklıkta, Yusuf-âbâd ve Sünbül-âbâd kasabaları arasında İlhanlılar'ın pâyitaht olarak kurduğu, bugün bir köy hâlini almış bulunan, İran Âzerbâycan'ında eski bir şehir. 1 700 m'nin üzerinde, otu ve av hayvanları bol bir yaylada kurulmuştur. XIII. asırda Moğollar, "Kungur ölöng" (Doru atlar çayırı) adını verdikleri, Kazvîn mülhâkatından sayılan bu topraklar üzerinde bir şehir yapmaya karar vermişlerdir. Şehrin inşa'ına Argun (1250? - 1291) zamanında başlandı. Olcaytu (1281 - 1316) bunu tevsi'etti. Gerek baba oğul bu iki hükümdar ve gerekse onların vezîr ve devlet adamları, bu yeni şehirde, muazzam ve muhteşem binalar yaptırdılar ve böylece S., pâyitaht Tebrîz'in yerini aldı. İlhanlı Moğollar'dan sonra, Sulduzlar, Celâyirîler ve Muzafferîler'e intikal etti. Timur ve çocuklarının hâkimiyetinde kaldı. Ancak, Timur'un oğlu Mîrân-şâh, şehirdeki birçok âbideyi tahrîb ettirmiştir. Esâsen daha Ebû Sa'id zamanında İlhanlılar'ın, hükûmet merkezini tekrar Tebrîz'e nakl etmelerinden sonra şehir, ehemmiyetini kayb etmeye başladı. Şehrin bu sönüklüğü, Akkoyunlular ve Safevîler devrinde de devâm etti ve nihâyet şimdi görüldüğü gibi, birkaç yüz evlik bir köy hâlini aldı. S.'de bugün, harap bir hâlde bulunan Olcaytu'nun muhteşem türbesinden ve bir câmi veya medrese harâbesinden başka, onun eski tarihini dile getirecek başka bir eser kalmamıştır. Olcaytu'nun sekiz köşeli prizma şeklindeki türbesinin genişliği 25.5 m, yüksekliği 51 m, yalnızca muazzam kubbesinin yüksekliği ise 20 m'dir. Yapıldığında, baştan başa mavi çinilerle kaplı olan türbenin kubbesinde tek tük kalan bu çiniler, hâlâ kubbede, yer yer parlamakta ve kubbenin etrafında sekiz köşede bulunan sekiz minârenin yıkılmış hâli bile, binanın güzelliğini ve zarâfetini tamamlayan bir unsur olarak, gözlerden kaçmamaktadır. (Türbenin fotoğrafı için bk. c. 20, s. 79). (H. A. D.)

SULTÂNÎ - YEGÂH, Türk Mûsikisi'nde bir şed makam. Elimizde 228 örneği vardır ve makamlar listesinde 26. sıraya girer. Dede Efendi (b. bk.) tarafından II. Mahmud Hân'a (1808 - 1839) ithâfen tesmiye edilmiştir (ki Dede'nin 4 parçalık faslının 4 eseri de bu padişaha medhiye'dir). Bûselik (b. bk.) makamının yegâh (re) perdesindeki şeddidir. Bestekârların bu makamın icrâsında Hümâyûn (b. bk.) geçkiyi âdet edinmeleri, bu tarifi tâdîl etmez. Güçlüsü —5. derecesi olan— dügâh (lâ) perdesidir. Umûmiyetle inici olarak seyreder. Donanımına si için bir küçük mücenneb bemolü (kürdî) konulur. Yedenin do bakıyye diyezi (kaba nîm hicâz), nota içinde kullanılır. Dizisinde niseb-i şerîfe sayısı —Bûselik'de olduğu gibi— tam yani 9'dur; şu hâlde dizisi mülâyimdir. Orta sekizlisindeki sesleri —tizden peste doğru olmak üzere— şöyledir : nevâ, nîm hicâz, kürdî, dügâh, rast, acem - aşîrân, aşîrân ve yegâh. Makam rağbetle kullanılmıştır. Hayal dolu, lirik, biraz şuh ve garâmîdir. 1930'larda bir ara bu makamın adı "Millî Yegâh" şeklinde değiştirilmişse de, 1940'larda eski şekline girmiştir. Halk mûsikisinde kullanılmaz. Biraz aristokrat, hafif Batılı karakterdedir. Fakat —Hümâyûn geçkisi dolayısıyle— Nihâvend ve Bûselik derecesinde Minör'e yaklaşmaz. Aslında Re Minör dizisinden ibarettir. Dede'nin bu makamına uzun müddet kendisinin 4 parçası dışında rağbet eden çıkmamış, hattâ faslın saz eserleri yapılmamıştır. Ve hattâ Büyük Dede'nin talebesi olan Hâşim Bey, en hurda makamları *Edvâr*'ına aldığı hâlde, S. Y.'ı almamıştır. XIX. asrın son yıllarında, makamın yapılmasından üç çeyrek asır sonra, Kaanûnî Hacı Ârif Bey, peşrevle saz semâîsi besteleyince, birden makam rağbet kazanmıştır. S. Y. ile Şedd-i Arabân gibi fevkalâde değerli ve vaz geçilemez renklerde iki eski şeddi, iki virtüoz, Ârif Bey'le Tanbûrî Cemil Bey canlandırmaya karar vermişlerdir. Cemil Bey, Şedd-i Arabân'dan peşrev ve saz semâîsi'ni bu münasebetle ve aynı zamanda besteliyerek, çok eski bir şed olan, fakat unutulan ve hiç kullanılmayan Şedd-i Arabân'ı canlandırmış ve bugünki rağbetine ulaştırmıştır. Elimizdeki başlıca S. Y. eserler şunlardır :

Dinî eserler : Arel'in Âyîn'i, 3 Durak'ı, 2 İlâhî'si; K. Uz'un Âyîn'i ve İlâhî'si, Şehzâde Seyfeddîn Efendi'nin İlâhî'si. Çoksesliler : Arel'in Aksak Üçleme'si (2 keman, viola), Uysal'ın "6" numaralı Özeleyiş'i (2 keman için İkileme, Sofyân); H. Refik Bey'in çoksesli Millî Marş'ı; Atasoy'un Sofyân Füg'ü; Zaharyadis'in Kâğıdhâne ve Mehmed Ali Bey'in İzmir Marşları. Peşrevler : Kaanûnî Ârif Bey (Muhammes), M. O. Yiğitbaş (Sofyân), B. H. Bayer (Sofyân), R. Fersan, M. Sunar, F. Tekçe, K. Uz (Devr-i Kebîr, dinî), Nedîm Ağa (Çifte Düyek). Saz Semâîleri : Nedîm Ağa, Kaanûnî Ârif Bey, M. Sunar, Ö. Altuğ, K. Uz, H. F. Mutel, F. Tekçe, M. O. Yiğitbaş, G. Baykara, T. Kip, M. N. Ayomak (çoksesli : 2 keman ve bir ûd için), Râif Bey, Lâ, Arel (2 tane, biri 6 hâne Konser Saz Semâîsi), hepsi 8 peşrev ve 15 saz semâîsi. Diğer saz eserleri : S. Işılay'ın Sirto'su, F. Sıdal'ın Sofyân Medhal'i, Â. S. Toker'in Oyun Havası, B. Uysal'ın Oyun Havası Eğlence no. I, A. Yavaşça'nın Sofyân Medhal'i, K. E. Bara'nın Medhal'i, Arel'in Oyun Havası, Edhem Efendi'nin Longa ve Sakız Sirtosu, Haydar Bey'in bir kaç operet parçası. Dede'nin Zencîr ve Hafif Besteler'le Aksak ve Nakış Yü-

rük Semâîler'den müteşekkil —makamın ilk 4 eseri olan— faslı, A. Irsoy'un Nakış Yürük Semâî'si, M. Sunar'ın Nakış Yürük Semâî'si, K. Batanay'ın Lenk - Fâhte Nakış Beste'si, bir Muhammes Beste. Arel'in Gazel'i, İ. F. Ertuğrul'un Cumhuriyet ve K. Uz'un Şükran Marşları, M. B. Pars'ın Mehtâbiyye'si, H. F. Mutel'in 19 Şarkı'sı, Edhem Efendi, Ahmed Efendi, B. Şen, L. Atlı, K. Uz, Sâmi Bey, Arel gibi bestekârların her birinin müteaddid Şarkı'sı vs. (Y. Ö.)

SULTÂNÜ'D - DEVLE, Ebû Şucâ' b. Bahâu'd-devle (ölm. 1024 - 1025), Büveyhî (b. bk.) hükümdârlarından biridir. Babası Bahâ'üd-devle'nin 1012'de Errecan'da ölümü üzerine Fars ve Irak emîri sıfatıyla onun yerine geçti. Kardeşlerinden Basra vâlisi Celâlü'd-devle ve Kirman vâlisi Ebü'l-fevâris ve Irak vâlisi Müşerrifü'd-devle'yi yerlerinde bıraktı ise de, önce Ebü'l-fevâris, sonra da Müşerrifü'd-devle S.'ye başkaldırdılar. Ebü'l-fevâris'in isyânı 1019'a kadar sürdü. Kirmân vâliliğinde kalmak şartıyla aralarında anlaşma yapıldı. Müşerrifü'd-devle ile olan mücadelesi daha da uzun sürmüş ve daha az başarılı olmuştur. Vezîri İbn Sehlan'ın 1021 nisanında Vasıt'ta yenilmesi üzerine, kardeşi onun adını hutbeden çıkartarak kendisini Şehinşâh ilân edecek kadar ileri gitmişti. Halk tarafından da pek tutulmayan S., bu güçlü kardeşiyle Büveyhî devletini ikiye bölmek gibi bir anlaşma yaparak 1023'te barışı sağladı. Fars ve Kirmân kendisine, Irak Müşerrifü'd-devle'ye ait olmak üzere çekişme son buldu. 415 şevvâlinde (aralık 1024 - ocak 1025) öldü.

SULTAN - ZÂDE, "Sultan" denen Osmanlı imparatorluk prenseslerinin erkek çocuklarına verilen unvân ki, prens sayılırlardı (Prens Sabâhaddin bunlardan biridir). Şehzâdeler gibi "Efendi" diye değil, "Bey - Efendi" diye anılırlardı Bk. SULTAN. Babalarına "Dâmâd" denirdi ki, hânedandan olmıyan halk çocukları idiler. Batı protokolünde küçük prenslere verilen "S. A. = Son Altesse" lakabiyle anılırlardı. (Y. Ö.)

SULU ADALARI, Filipinler'de bir takımada ve ülkenin bir eyâleti. Mindanao'nun güney - batı ucunun 170 mil kadar güney - batısındadır. Yüzölçümü 2 800 km², nüfûsu 418 000 (1970). Takımada, bazısı volkanik, bazısı mercan olan yüzlerce adadan meydana gelir. Bunların en önemlisi Jolo, diğerleri Tavi Tavi, Sanga Sanga, Sibutu ve Siasi'dir. Nüfûsun %95'ini "Moro" denen Müslümanlar teşkil eder. Morolar, tarih boyunca bağımsızlıklarına büyük düşkünlük göstermeleriyle tanınagelmiştir. İspanyollar'ın Filipinler'i işgali sırasında, Jolo'da bir garnizon bulundurulmuş, ama, İspanyol hâkimiyeti kalenin dışına taşamamıştı. 1899'da başlayan A. B. D. dönemi sırasında Morolar'la muhtelif çarpışmalar oldu. Takımada 1903'te Moro eyâletinin bir kısmını teşkil etti. 1914'te sivil hükûmet kuruldu. 1915'te, Sulu sultanı hükümdarlık hakkından feragat etti ve sadece Müslümanlar'ın reisliği hüviyetini muhafaza etti. 1940'ta sultanlığa son verildi; S. A., İngiliz Milletler Topluluğu'nun, sonra da Filipinler cumhuriyetinin bir kısmı hâline geldi.

Başlıca tarım mahsûlleri, manyok, Hindistan cevizi ve pirinçtir. Balıkçılık, sedef avcılığı yapılır. S. A.'nın idâre merkezi Jolo adasındaki Jolo'dur. Jolo adasının doğu - batı istikâmetindeki uzunluğu 56 km, genişliği de 15 km kadardır. Tropik bitkiler bakımından zengin olan adada birçok sönmüş yanardağ vardır. En yüksek tepe Tumatangas'dır (812 m). İdâre merkezi olan Jolo, Solo adaları ile Borneo arasındaki ticâretin merkezidir.

SULU DENİZİ, Borneo'nun kuzey - doğusu ile, Filipinler'in batısında bir deniz. Kuzey - güney uzunluğu 350 mil, doğu - batı uzunluğu 425 mil; yüzölçümü 349 000 km²'dir. Derinliğiyle tanınan denizin en derin yeri 5 490 m'dir. S. D.'nin doğu kısmı Filipinler'in muhtelif adalarıyla sınırlıdır. Kuzey - batısında Palavan adası vardır. Güney - doğuda da Sulu adaları, S. D.'ni, Selebes denizinden ayırır.

SULUBOYA, su ile karıştırıp istenen kıvama gelinceye kadar eritildikten sonra kullanılan boya çeşidi. Bu boyanın esası genellikle arap zamkında eritilmiş pigmenttir. Sulandırıldıktan sonra fırça ile ve çoğunlukla kâğıt üzerine tatbik edilerek resim yapmakta kullanılır. Boya genellikle ince ve saydam olarak sürülür. Ancak guaş (b. bk.) ile karıştırılırsa o zaman saydamlığı giderilebilir. İster tamamen S., ister tamamen guaş veya ister her ikisinin karışımıyla yapılan sanat eserlerinin hepsine S. denir.

S. ile diğer ağır boya vasatları arasındaki en büyük fark, S.'nın saydam olmasıdır. Yağlıboya ressamı istediği neticeyi elde edebilmek için saydam olmayan renkleri üst üste sürer. Beyazlar, saydam olmayan beyazla meydana getirilir. S. ressamı ise konuya aksi yönden yaklaşır. Onun beyazı, resmi yaptığı kâğıdın beyazıdır. En koyu tonlar, boyayı, tüpten çıktığı gibi veya pek az su karıştırarak kâğıda sürerek elde edilir. Fazla koyuya ihtiyaç olmadığı zaman renkler iyice sulandırılır. Kullanılan boyada ne kadar çok su olursa kâğıt boyayı o kadar etkiler. Bunun en iyi misâli al renk, parlak kırmızıdır. Bu renk sulandırıldıkça açık penbeye dönüşür.

S.'da başarılı olmak için büyük ölçüde tecrübe sahibi olmak lâzımdır. Böylece bütün pigmentlerin ne kadar sulandırılmakla ne kadar renk değiştirdiği; taze boyanın kurumuş boyadan daha parlak daha taze göründüğü öğrenilmiş olur. Zamanlama, yani bir rengi ne kadar sonra diğerinin üstüne sürüleceğinin ayarlanması da ancak tecrübelerle öğrenilir. Eğer birinci renk henüz tamamen ıslaksa, sürülen diğer renkle hemen karışır ve yeni bir renk meydana gelir. Eğer henüz rutubetliyse kenarları havlı gibi olur; eğer tamamen kurumuşsa yeni sürülen net bir şekilde belli olur.

S. resim yaparken, boyanacak alanın genişliğinin de ne gibi etkileri olacağını bilmek lâzımdır. Meselâ gökyüzü boyanırken büyük bir fırça kullanılmalı ve boya art arda darbelerle sür'atle vurulmalıdır. Eğer boyanacak saha daha önceden ıslatılırsa o zaman boyama işi daha kolay olur. Eğer açıktan koyuya doğru tedricî bir koyulaşma isteniyorsa, o zaman boya en açık renkten başlanarak yukarıya doğru en koyu renge kadar, gittikçe koyulaştırılarak vurulmalı, bundan sonra tablo 45°'lik bir açı yapacak şekilde eğilmelidir. Bu sayede renklerin tedrîcen birbirine karışması sağlanmış olur.

Çin ve Japon san'atında S.: Muhtelif formlardaki S.'lar, Çin sana'tından, günümüze kadar gelen en eski eserleri teşkil eder. Eldeki eserler M. Ö. III. yüzyıla kadar uzanmaktadır. S., Japon ve Hint sanatkârları tarafından da muhtelif formlarda kullanılmıştır. Çin resim san'atında açık S.'nın geniş ölçüde kullanıldığı görülür. O devirde çok ince eserler için kullanılan fırçalar samur tüyünden yapılırdı. Koyu terkipleri sürmek için domuz kılı da kullanılıyordu. Fırçanın çok maharetle kullanılması, Çin'li sanatkârlara çok ince ve belirli çizgileri gerçekleştirmelerini sağlıyordu. İlgi çekici nokta, kullanılması yağlıboyaya göre çok daha büyük bir incelik istediği hâlde, S., Doğu'da geniş ölçüde tercih edilmiştir.

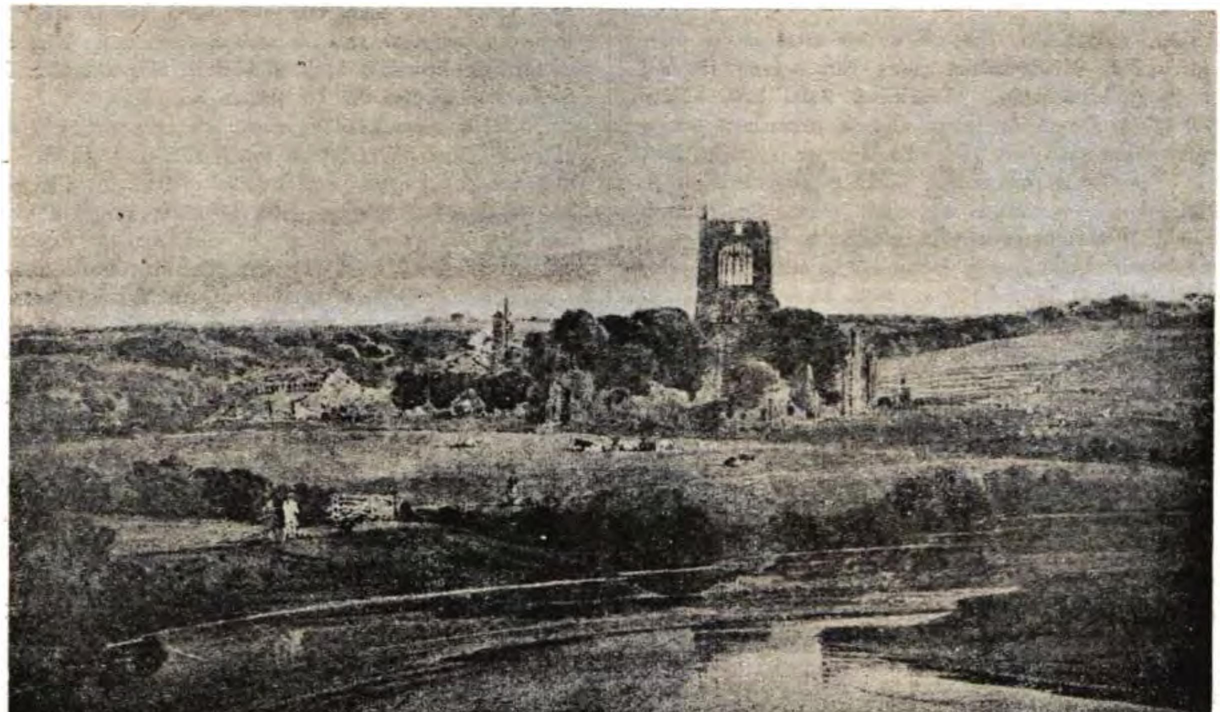
XVIII. YÜZYIL İNGİLİZ SULUBOYA RESSAMLARINDAN SEÇMELER

William Blake'ın (1757 - 1827) Wise and Foolish Virgins (Akıllı ve Çılgın Bakireler) adlı tablosu. Kurşun kalem ve mürekkepli kalemle yapılmış S. Metropolitan Sanat Müzesi; New York City

Francis Towne'ın (1740 - 1816) The Source of Arveiron (A.'un Kaynağı) adlı tablosu. Victoria ve Albert Müzesi; Londra

Thomas Girtin'in (1775 - 1802) Kirkstall Abbey (K. Kilisesi) adlı tablosu. Victoria ve Albert Müzesi; Londra

İngiliz David Cox'un (1783 - 1859) Sun, Wind and Rain (Güneş, Rüzgâr ve Yağmur) adlı tablosu. Birmingham Müze ve Sanat Galerisi

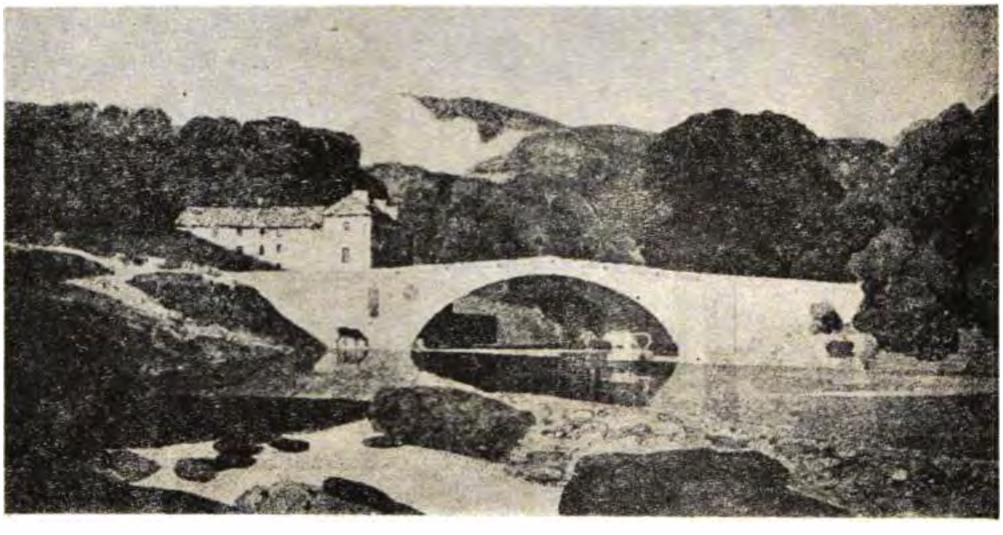

İngiliz Samuel Palmer'in (1805 - 1881) In a Shoreham Garden (Bir S. Bahçesinde) adlı tablosu. Victoria ve Albert Müzesi; Londra

Fransız Honoré Daumier'nin (1808 - 1879) Don Quichote et Sancho Pança (Don Kişot ve Sancha Pança) adlı tablosu. Metropolitan Sanat Müzesi; New York City

XIX. YÜZYIL FRANSIZ VE İNGİLİZ SULUBOYA RESSAMLARINDAN SEÇMELER

İngiliz John Sell Cotman'ın (1782 - 1842) Greta Bridge (Büyük Köprü) adlı tablosu. British Museum; Londra

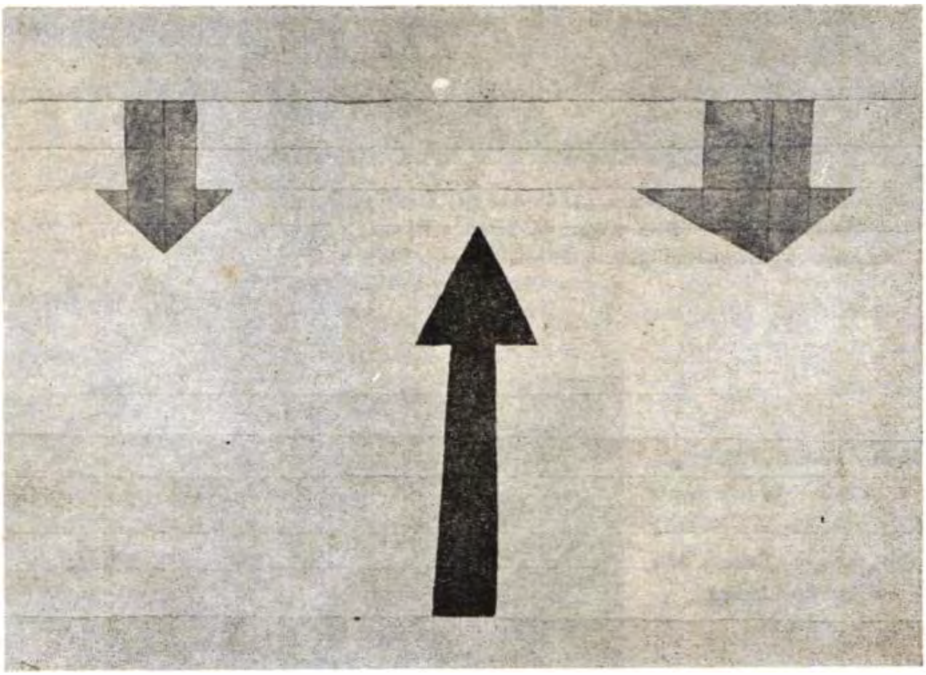

Ben Shahn'ın (1898 - 1969) Goyescas adlı tablosu (1956). Paul Roebling koleksiyonundan. Donsntown Gallery; New York City

Morris Graves'in (1910 -) Blind Bird (Kör Kuş) adlı tablosu (1940, guvaş). Modern Sanat Müzesi; New York City

XX. YÜZYILIN ÜÇ SULUBOYA RESSAMINDAN ÖRNEKLER

İsviçreli Paul Klee'nin (1879 - 1940) Begrüssing (Selâm) adlı tablosu (1922). Wadsworth Atheneum; Hartford, Conn.

Çin'de kullanılan satıhlar kâğıt ve ipekti. Önceleri ağaç kabuklarından yapılan kâğıt kullanılıyordu; daha sonra ipekten bir çeşit kâğıt yapıldı. Ama bunlar, yine de kaba bir zemin teşkil ediyordu. Ardından, pirinçten yapılma kâğıtlar kullanmaya başlandı.

Budist resimlerin en büyük özelliğini renk zenginliği teşkil eder. Dînî konuları işleyen ressamların şâheserlerinde, resme köklü bir karakter veren büyük bir desen âhengi vardır. Ming sanatının en önemli kısmını temsilden ziyade şâirâne ilhamlar teşkil eder. S., bu dönemde geniş ölçüde kullanılmıştır. Sung hânedânı zamanında lâmba isi de resimde kullanılmaya başlanmış, Yuang hânedânının sonuna kadar da kullanılmaya devam edilmiştir.

Japonya'daki S. san'atı VI. yüzyıldan îtibâren gelişmeye başlamıştır. VI. yüzyılla IX. yüzyıl arasında geçen dönem, Çin ve Çin - Budist san'atının yerlileştirilmesi çalışmalarıyla doludur. IX. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar ise, Çin ekolü ihmâl edilmiş ve büyük millî ekoller kurulmuştur. Diğer taraftan XV. yüzyıldan XVII. yüzyılın sonlarına kadar Çin üslûbunun yeniden canlanmaya başladığı, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da Avrupa etkisinin başladığı görülür.

S., Japonya'ya Nawrin tarafından V. yüzyılda Çin'den getirildi. VI. yüzyılın ortalarında, S. tekniği, başlıca teması Budizm olmak üzere gerçek bir san'at hâlinde gelişti. San'at daha sonra Kore'li ve Çin'li göçmenler tarafından devam ettirildi. Japon S. tekniğinde, IX. yüzyılın sonlarında dışarıdan gelme iki üslûb doğdu; bunlardan biri tamamen romantik, manzara, hayvan, ağaç, çiçek resimlerinin yerli bir hava içinde ifâdesiyle yepyeni bir üslûbun temelini teşkil etti. Yine dışarıdan gelme Budist üslûbu da bu temadaki S. san'atına yenilik getirdi. Hindistan menşeli bu dış tesir neticesinde sarının pek bol kullanıldığı parlak ve dekoratif olarak gelişen bu üslûb daha çok mukaddes yerlerin ve şahısların resmedilmesinde kullanıldı. Art arda gelen asırlar boyunca bu san'atın en büyük temsilcileri, Kanaoka, Takuma Tameuji ve Kasuga soylarından inen, Kose, Takuma ve Kasuga aileleri oldu. Bunların sonuncusu 1427'de ölen Meicho veya Cho Densu'dur.

XI. yüzyılın başlarında eski Japonya'nın saray hayatından, efsanelerinden ve şiirinden seçilen temalara, Çin tarzının adaptasyonları başladı. Bu üslûbun karakteristiğini hafif bir temasla meydana getirilen kontur ile, kontur içinin düz, parlak boyanması teşkîl ediyordu; hâkim renk, bakır üzerinde teşekkül eden pas yeşiliydi. Başlıca isimler şunlardır : Fujivara no Motomisu (XI. yüzyıl), Nobuzane ve Tsunetka (XIII. yüzyıl), Mitsunobu (XV. ve XVI. yüzyıllar) Şîşu (1421 - 1509), Şubun ve Kano Masanobu (1424 - 1520), Mitsushige ve Mitsnoki (XVII. yüzyıl).

Daha sonra Hişigava Moronobu'nun (1646 - 1713) kurduğu san'at ekolü ile popüler bir devir başladı, bunu realist bir dönem takip etti.

İranlı sanatkârlar : Türkistan hükümdarları VIII. yüzyılda resamlarını Çin'e gönderdiler. Bu sanatkârların eserlerinde sonradan Çin sanatının etkisi görülmeye başladı. Moğol devrinden kalan ve sayıca az olan örnekler *Cengiz Han ve Ailesinin Tarihi* yazmalarındadır. Bunlar M. S. 1314 yılına kadar indiği için çok önemli eserlerdir. Bu eserlerde Moğol tipleri ve kumaş çeşitleri dikkati çeker. Herat'ta Hüseyin Baykara'nın sarayında bulunan ve Ali Şîr Nevâî'nin himayesine giren İslâm âleminin en büyük ressamlarından Bihzâd, kurduğu millî resim ekolü ile yerli san'atın akışını değiştirdi. Bu sanatkâr Sâdî ve ve Nizâmî'nin eserlerini resimledi.

İran san'atının en büyük özelliği renklerin büyüleyici bir çekicilikle kullanılmış olmasıdır. Ancak ekol yaşlandıkça desenlerde zayıflık, âhenk kifayetsizliği başladı ve alışılagelen konular işlenir oldu; canlılık ve ifade kuvveti zayıfladı. Resimler herhangi bir modele dayanarak yapılmazdı. Sanatkâr renklere varıncaya kadar bütün sahneyi hayalinde canlandırır sonra bunu resme dökerdi.

S. resmin gelişmesi : S.'nın kullanılması, yağlıboya tekniğinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Yağlıboya, ağır, kalın bir vasattır. Bu tip boya ile yapılan resimde başarılı olabilmek için çok tecrübeye ihtiyaç vardır. S., renklerin kolayca incelenmesi bakımından yağlıboya için en büyük arkadaştır. Yağlıboya, hayatiyetini ve canlılığını daha hafif vasatlardaki çalışmalara borçludur. Bu vasatların en eskisi de S.'dır; yağlıboyanın keşfedilmesinden asırlarca önce renkler S. ve "tempera" (yumurta karıştırılmış bir çeşit boya) şeklinde kullanılmıştır. İspanya'daki Altamira, Fransa'daki Périgord mağaralarındaki resimler muhtemelen 20 000 yıl öncesinden kalma, kireçtaşından satha yapılmış bir çeşit fresktir. Mısır duvar resimlerinin hepsi, boyaların incelenmesinden anlaşıldığı kadarıyla bir çeşit "tempera"dır. Yapılan tahliller bunlarda da, S.'daki gibi, bir çeşit zamk kullanıldığını ortaya koymuştur. Plinius, Eski Yunanlılar'ın freski bildiğini belirtmektedir. Knosos'taki Minoa sarayının koridorlarındaki ve kapı revakındaki resimler, yirmi beş asır önce yapılmış gerçek fresklerdir. Orta Çağ'ın resimli yazma kitaplarındaki resimlerin hepsi boya maddesinin arap zamkıyla karıştırılarak suda eritilmiş S., tempera vs. ile yapılmıştır.

S., duvar resimlerinde olsun, minyatürde olsun, bütün dünyada, asırlarca tek ifade vasıtası olmuş ve daha sonra başlayan yağlıboya resme temel teşkil etmiştir. S. normal olarak renk maddesinin arap zamkı, balmumu yumurtanın sarısı veya beyazının karıştırılmasıyla yapılıp, suda eritilerek kullanılır. S. resimler bazan balmumu ve gomalaka ile kaplanır.

Türkiye'de S. : Minyatür sanatının Türkiye'de 900 yıllık bir geçmişi vardır. Türk minyatürlerinde S. kullanılırdı. Özenerek hazırlanan bir kitabın minyatürleri ayrı bir kâğıda yapılarak yerine konurdu. S. çalışmalarında kullanılan fırçalar çeşitli kalınlıkta olur, en ince fırçalar kedi tüyünden yapılırdı. Bu iş için yavru kedinin arka tarafının kıllarından faydalanılır, kıllar daha çok güvercin kanadının kamışının ucuna bağlanırdı. Bu kaleme "tüykalem" denirdi. Üzerine resim yapılacak kâğıt önce bir üstübeç tabakasıyla kaplanır, kuruduktan sonra üzerine resim yapılırdı (bk. MİNYATÜR).

XVI. ve XII. yüzyıllar : Albrecht Dürer (1471 - 1528), daha çırakken, S. ve guaş kullanmayı öğrenmişti; onun eserlerinde modern S.'nın başlangıç izleri görülür. Yaptığı manzara ve tabiat tarihi resimlerinde tipik Rönesans özellikleri vardır. Eserleri klasikler arasına girmiştir. Tabiat tarihi resimleri inanılmaz derecede detaylıdır. Manzara resimleri de aynı şekilde gerçeklere uygundur.

Louis Cranach [Genç] (1515 - 1586) ve Hans Holbein [Genç] (1497 - 1543) bazı desenlerini ve S. portrelerini hafifçe renklendirmiştir. Ancak Holandalı ressamlar bu alanda başka yerlerden daha başarılı oldular. Paul Brill (1554 - 1626), Tobias Verhaegt (1561 - 1631), manzara resimleriyle tanındı. Onlardan sonra renkli resimlerde büyük çeşitlilik görülmeye başlandı. Bu alanda adı geçen başlıca S. ressamları Roelandt Savery (1576 - 1639), Hendrik van Avercamp (1585 - 1663), Adrien van Ostade (1610 - 1685) ve Cornelous Dusart'tır (1660 - 1704).

XVIII. yüzyıl : Bu dönemde Fransız vinyetçileri, modern hayatı aksettiren o çok zarif resimlerini renklendirdiler. Bunlar arasında başlıcaları Jean Michel Moreau [Genç Moreau] (1741 - 1814), Charles Eisen (1720 - 1778), Charles Nicolas Cochin'dir (1715 - 1790). Gabriel de St. Aubin (1724-1780), basit fırça darbeleriyle kalabalık toplulukları ve lüks enteriyörleri ifade etmekte büyük bir kabiliyet gösterdi. Roma'daki Fransız akademisi direktörü olan Joseph Natoire (1700 - 1777), hem portre hem de manzara resimlerini S. ile süsledi. İtalya'da çalışan ressamlardan Hubert Robert antikitenin mimarîsini dile getiren eserlerle tanındı. Jean Louis Desprez (1742 - 1804), St. Non'un İtalya seyahatiyle ilgili eserleri canlı renklerle pek başarılı bir şekilde resimlendirdi. Almanlar manzara resimlerine çok hassas ve detaylı bir yaklaşma gösterdiler. Holandalılar XVII. yüzyıldan gelen akımlarını devam ettirdiler. Jacob Cats (1741 - 1799), Johannes Huibert Prins (1758 - 1805) şehir hayatını konu alan eserler meydana getirdiler. Cornelius Troost (1697 - 1750), çeşitli metotlar denedi bu arada S. resimler de yaptı.

İngiltere'de ilk denemeler asrın ilk yıllarında görüldü. Daha sonra Paul Sandby (1725 - 1809) hemen bütün çalışmaları S. üzerinde topladı. 1768'de kurulan Royal Academy'nin ilk üyelerinden olan Sandby, Windsor şatosu ve çevresinin resimleriyle tanındı. Diğer İngiliz ressamları da genellikle ülkelerinin manzarasıyla yetindiler. Halbuki İtalya'ya gidip de, Roma'nın kozmopolit san'at muhitiyle temas etmiş olanlar daha çeşitli eserler verdiler. Bunlar arasında John Robert Cozens (1752 - 1797), Francis Towne (1740 - 1816), Thomas Girtin (1775 - 1802), William Pars'ı (1742 - 1782) sayabiliriz. İçlerinde bütüniyle XVIII. asırda kalan, 27 yaşında ölen Th. Girtin'dir.

XIX. yüzyıl ve sonrası : İngiltere'de S., bu devirde büyük önem kazandı. Bunda yeni zengin sınıfın resme büyük önem vermesinin rolü vardı. Royal Academy'nin muamelesinden memnun kalmayan bir grup ressam, 1804'te Old Water-Colour (Eski Suluboya) cemiyetini kurdu. Bu ilk devrin ünlü sanatkârları adı geçen cemiyetin kurucularından olan John Varley (1778 - 1842), Joshua Cristall (1767? - 1847), George Barret Jr. (1767? - 1842) ve John Glover'dır (1767 - 1849). Deniz üzerindeki fırtına bulutları ve fırtınalı manzara resimleriyle tanınan David Cox (1783 - 1859) ile manzara resimleriyle tanınan Peter de Vint de Eski S. cemiyetine mensuptu. S., ressamlarından John Sell Cotman (1782 - 1842) ile Samuel Palmer (1805 - 1881) sağlıklarında pek tanınmadılar ama, ölümlerinden sonra her ikisinin ünü de günden güne arttı. Kısa ömrünün büyük bir kısmını Fransa'da geçiren Richard Charles Bonnington (1802 - 1828), çağının bütün temâyüllerini nefsinde topladı. Fransa ve İngiltere'de birçok ressamı etkiledi.

Fransa'da, romantik hareketin öncüleri mümkün olduğu kadar, alışılmamış yerlerin resimlerini yaptılar. Eugène Delacroix (1798 - 1863) birçok manzara ve hayvan resimleri yaptı. Louis Eugène Isabey (1803 - 1886) gibi, diğer bazı Fransız ressamları Paris'te çalışan Bonnington'un tesiri altında kaldılar. Bunların arasında Camille Corot'yu (1797 - 1875) da sayabiliriz. Söylendiğine göre Corot, bir satıcının vitrininde Bonnington'ın bir tablosunu gördükten sonra ressam olmaya karar vermiştir. Bu dönemde Camille Roqueplan (1800 - 1855) sahil sahneleri ve tarihî kıyafetler taşıyan romantik grup resimleriyle tanındı. Louis Eugène Lami (1800 - 1890) hem Paris'te, monden hayatı temsil eden resimleriyle hem de Londra'da başarı kazandı. Diğer önemli isimler Honoré Daumier (1808 - 1879) ile Paris'teki hayatı canlandıran Paul Gavarni (1804 - 1866) ve Constantin Guys'dır (1802 - 1892).

Holanda'da Josef Israëls (1824 - 1911), köylü hayatı üzerindeki çalışmalarıyla sosyal realizmi dile getirmiştir. Diğer önemli Holandalı sanatkârlar şunlardır : Johannes Bosboom (1817 - 1891), Jacob Maris (1837 - 1899) ve Anton Mauve (1838 - 1888). S. resim alanında Almanya'da Adolph von Menzel (1815 - 1905) ve Eduard Hildebrandt (1818 - 1867) tanınmışlardır.

XX. yüzyılın ilk yarısının san'at tarihi geleneğe bağlı olanlarla san'attan ihtilâl yapmak isteyenler arasındaki mücadeleyle geçti. İlkel san'at incelemelerinin artmasıyla edinilen yeni fikirler, resmin arkasındaki temel prensiplerin yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştı. Ancak S., resimdeki bu ihtilâle tesadüfen girdi. Paul Cézanne (1839 - 1906) daha XIX. asırdayken yaptığı S. resimlerde aşırı mücerretliğe kaçmıştı. Paul Signac (1863 - 1935), S. eserlerinde pointillist (noktacı) teorisini ortaya attı. Raoul Duffy (1877 - 1953) mahallî renge geniş yer veren tablolar yaptı. Paul Klee (1879 - 1940) ise fantezi dünyasında S.'ya geniş ölçüde yer verdi. İngiltere'de Paul Nash (1889 - 1946) romantik manzara duygusunu, katı şekil tahlilleriyle birleştirdi.

Amerika'da S. : Birleşik Devletler'de S.'nın gelişmesi Avrupa'dakini takip etmiştir. Koloni devrinin ilk ressamları XVII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar S. resimlei yaptılar. 1866'da S. ile ilgili iki san'at cemiyeti kuruldu. Bunların üyelerinden J. A. McNeill Whistler (1834 - 1903), John Singer Sargent (1856 - 1925) ve Mary Cassatt (1845 - 1926) gibi vatanlarından uzaklaştırılan Avrupalılardı. XIX. yüzyılın sonlarında Thomas Eakins (1844 - 1916), John LaFarge (1835 - 1910) ve Winslow Homer (1836 - 1910) şöhret kazandı. Daha sonraki dönemin ressamlarından George Luks (1867 - 1933), Arthur B. Davies (1862 - 1928), Arthur Dove (1880 - 1946) ve John Martin (1870 - 1953) eserlerinde S.'ya geniş ölçüde yer verdiler. Reginald Marsh (1898 - 1954), George Grosz (1893 - 1959) ve Lyonel Feininger (1871 - 1956) de S. tablolarıyla ün yaptı.

SULUOVA, Amasya iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 465 km², nüfûsu 35 131 (1975), nüfûs sıklığı 76, köy sayısı 41, köylerin çoğu 250 - 600 nüfûslu, ikisi 1 000'den çok nüfûslu, ilçe merkezinin nüfûsu 21 278'dir. S., daha önce Amasya merkez ilçesine bağlı Sulucaova (bazı kaynaklarda da S.) adlı bir bucak iken, 1958'de ilçe durumuna getirilmiştir. Bucağın daha eski adı Hakala, bucak merkezinin adı Suluca (1 110 nüfûslu) idi. Çevresinde Amasya merkez ilçesi ve Merzifon ile Samsun'un Lâdik ve Havza ilçeleri vardır.

İlçe arâzisinin çok yerini S. ve düzlükleri (500 m) tutar. Bunun hemen çevresinde dağlık, tepelik yerler (900 - 1 100 m) uzanır. S., yaklaşık olarak, Merzifon - Gümüşhacıköy - S. şehir ve kasabaları arasında uzanan bir Neojen çöküntü teknesinin doğu bölümündeki en alçak ve yeni alüviyonlarla örtülü bölümüdür. Bu teknenin kuzeyinde volkanik fasiyesli Eosen arâzisi (1 800 - 1 900 m), batısında volkanik fasiyesli Üst Kretase arâzisi (1 100 - 1 200 m), doğusunda Jura - Kretase tabakalı Akdağ (2 062 m) yükselir. Bunlar arasındaki büyük teknenin tabanının yüksekliği, yaklaşık 500 - 700 m'dir. S. alüviyal düzlüklerinin genişliği 15 km'yi geçer.

En büyük teknenin çevresindeki dağlardan beslenen akarsular, yer yer birleşerek, S.'ya doğru uzanır; kuzeyden gelen Tersakan çayı (b. bk.) ile de birleşir, Yeşilırmak'a (b. bk.)

SULUOVA : Genel görünüş

dökülürler. İlçede Karadeniz ikliminin bazı özellikleri belli olursa da (her ayın yağışlı geçmesi, yaz aylarının tam kurak olmaması, ortalama aylık sıcaklığın kışın da 0°C'ın altına düşmemesi gibi), güneydeki İç Anadolu iklimi (yağış miktarının az sayılacak durumda olması, en düşük sıcaklığın 0°C'ın oldukça altına da düşmesi gibi) de etkisini gösterir. Yıllık yağış ortalama miktarı 400 mm'nin üstündedir. İlçenin dağlık yerlerinin az bir bölümünde yer yer bozulmuş orman ve çalılıklar vardır. Arâzinin kalan yerleri tarım ve mer'a sahalarıdır.

İlçede başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Tarımda en geniş yeri tahıl (buğday, arpa) ile şeker pancarı ve meyvecilik tutar. Amasya şeker fabrikası buradadır (işletmeye açılışı 1954, 1 800 ton/gün işleme, çalışanların sayısı 1 500; içerisine Amasya ve çevre illerinin girdiği pancar ekim sahası 140 000 D.; yıllık şeker üretimi 27 000 ton). İlçede tarla arâzisi 33 000 ha'dır. Bunun 12 000 ha'ı sulanan topraklardır. Bağ, meyvelik ve sebze bahçeleri ise, 500 ha kadardır. Makina ile tarımda da gelişme olmuştur. Yine de karasaban (1 000 adet) ve çift hayvanları (1 700 kadar öküz ve beygir) çalıştırılır. İlçe merkezinde ve bazı köylerde meyvecilik gelişme yoluna girmiştir.

Şeker fabrikasının kurulmasından bu yana, sığır besiciliği hızla artmış, S.'da önemli bir ekonomik kaynak olmuştur. Kıl keçileri, hemen her köyde koyun sürüleri ile birlikte otlatılır. Dağlık yerlerde kıl keçisi daha çoktur. İlçede 23 000 koyun, 7 000 kıl keçisi, 500 tiftik keçisi, 9 000 sığır, 4 000 manda vardır. Bunların süt, yapağı, kıl, tiftik ve derilerinden faydalanılır. Kümes hayvanları da her köyde beslenir.

İlçe merkezi S., aynı addaki düzlüğün doğu ucunda, yassı bir sırt üzerindedir (yüksekliği 490 m). Samsun - Sivas demiryolu ve asfalt karayolu şehrin yanından geçer. Bu iki işlek yol üzerinde bulunması ve sanayi kuruluşları, S.'nın hızla gelişmesine yol açmıştır. 1950'de 823 nüfûslu, daha önceki yıllarda 500 kadar nüfûslu bir köy olan bu yerleşme yerinin nüfûsu 1960'ta 6 200'ü bulmuş, 1975'te 21 278 nüfûslu bir küçük şehir olmuştur. Bu yeni şehirde düzgün cadde ve sokaklar açılmış, kanalizasyonu yapılmış, imâr planı düzenlenmiş, 1957'de belediyesi kurulmuş, yerleşme sahası 80 ha olarak belirtilmiş, park ve bahçeleri, hamamı, içme ve kullanma suyu - elektriği yapılmıştır. Türlü semtler arasında işleyen otobüsleri vardır. Şehirde 4 ilkokul (köylerde 30), ortaokul, haftalık "S.'nın Sesi" gazetesi, matbaa, camiler, işlek bir çarşı, haftada iki defa kurulan pazarı bulunmaktadır (bk. AMASYA). (R. İ.)

SULYOT(LAR), Arnavutluk'ta Yanya civarında Epir bölgesinde Suli kasabası halkına verilen ad. XVIII. yüzyıl sonlarında Tepedelenli Ali Paşa zamanında S. cemaatı, kendikendilerini idâre eden bir çok köye dağılan 500'den çok aileyi içine almaktadır. 1790'da Ruslar'ın tahriki üzerine, S. ayaklandılar ve Tepedelenli Ali Paşa'ya karşı başarıyla direndiler, fakat sayı üstünlüğü karşısında yenildiler ve 1803'te İyonya adalarına sürgün edildiler. Tepedelenli Ali Paşa, Bâbıâlî'ye karşı ayaklanınca, yardıma çağırdığı S., istiklâl için savaşa faal bir şekilde katıldılar ve kendi yerlerine tekrar döndülerse de, 1822'de Suli'de teslim olmak zorunda kaldılar.

SUMATRA, Güney - Doğu Asya'da, İndonezya'yı meydana getiren adalardan biri. Borneo'dan sonra Büyük Sunda adalarının en büyüğü ve en batıda olanı. Batıda Malakka ve Sunda boğazlarıyla Malakka yarımadasından ayrılır. Güney - doğusunda Cava denizi vardır. Güney, batı ve kuzeyde Hint okyanusu ile sınırlıdır. Yüzölçümü 473 606 km², nüfûsu 20 800 000 (1971). Başlıca şehirleri Medan, Palembang.

Ekvator çizgisi S.'yı hemen hemen ikiye ayırır. Ekseni güney - doğu — kuzey - batı doğrultusunda olan S. Malakka yarımadasından Malakka boğazı ile ayrılır. Uzunluğu 1 720 km; genişliği en geniş yerinde 396 km'dir. Ada başlıca batıdaki büyük dağ zinciri ile doğu sahili boyunca uzanan Alüviyal ovadan ibarettir. Bunlar, adayı iki topografik mıntakaya

SUMATRA : Güzel kokulu S. tütününün yapraklarını paket eden bir yerli kız

ayırır. Birincisi Barisan dağlarıdır. Barisan dağları batı sahili boyunca iki sıra hâlinde uzanır. Bu dağ zincirlerinde on ikisi aktif olmak üzere seksen volkan ve bir çok krater gölü vardır. Dağların en yüksek yeri Kerintji tepesi (3 800 m), göllerin en büyüğü Toba gölüdür. Doğu sâhili boyunca uzanıp adanın içlerine kadar sokulan alüviyal ova ise S. topraklarının % 60'ını kaplar. Kuzeyde dar bir sâhil şeridinden ibaret olan bu ovanın genişliği, güneyde 240 km'yi bulur.

Batı sahilinden denize akan ırmakların çoğu kısadır ve ulaşıma pek elverişli değildir. Doğu sâhilinden akanlar ise daha uzundur ve ulaşıma daha elverişlidir. Bu akarsuların başlıcaları Kampar, Batank Hari ve Musî'dir. S.'nın Palembank, Cambi, Pakanbaru gibi başlıca limanları bu nehirler boyunda ve sâhilden oldukça içeride kurulmuştur.

S.'da tropik iklim hüküm sürer. Sıcaklık farkı hemen hemen yoktur. 1 200 m yükseklikteki sıcaklık 20°, güneyin ovalık kısmında 27°'dir. Yıllık yağış ortalaması 2 400 - 3 550 mm'dir.

S.'da yaşayan başlıca yabanî hayvanlar iki cins maymun (Gibbon ve Orangutan), Lemur ailesinden hayvanlar, Malaya ayıları, fil, kaplan, tapir, ayrıca soyu tükenmek üzere olan iki cins gergedan, çok çeşitli sürüngen ve kuşlardır. Ada bitki bakımından da son derece zengindir. Doğu sâhili kesiminde çok büyük ölçüde mangrov yetişir. Geniş savan bölgelerinde 60 m'ye kadar, otlar, palmiyeler ve bambulara rastlanır. 120 m'den îtibâren en yüksek tepelere kadar da uçsuz bucaksız ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlardaki ağaçlar arasında meşe, at kestanesi, abanoz gibi kerestesi değerli ağaçlarla, reçine veren ağaçlar ve sandal ağaçları vs. büyük yer tutar.

İndonezya'da oturanların aş. yu. % 16'sı S.'da yaşar. Diyalektlerin dışında on beş dil konuşulur. Buna rağmen ada halkının % 75'i başlıca dört etno - lenguistik gruptan birine girer. Malay (7 milyon), Menangkabau (4,4 milyon), Batak (2,3 milyon) ve Achine' (2 milyondan çok).

Malaylar doğu ovasının sâhillerinde ve nehir havzalarında; Menangkabau'lar batı merkezî S.'nın Padang yaylalarında yaşar. Kuzeye doğru olan ve Toba gölünü çevreleyen bölgeler Bataklar'ın yurdudur. Achine'ler S.'nın kuzey ucunu çevreleyen ovanın kuzey - batısında yaşarlar. Adada yaşayanların çoğu (yarı yarıya Hıristiyan olan Bataklar'ın dışında) Müslüman'dır.

Tarım, başlıca ekonomik faaliyeti teşkil eder. Pirinç, mısır, bazı kök bitkileri yetişir. Yerfıstığı, kauçuk, karabiber, pamuk, tütün gibi ürünler küçük holdingler hâlinde birleşmiş çiftçiler tarafından yetiştirilir. İndonezya'nın kauçuk ihracatının yarısından fazlasını S. sağlar. Ada ihracatının esasını meydana getiren kauçuk, tütün, çay ve kahve gibi bitkiler büyük çiftliklerde yetiştirilir. Adadaki başlıca mineraller petrol, kalay ve boksittir.

Tarih : S. Hindistan ve Çin arasındaki deniz ticâret yolunun üzerinde bulunduğundan Miladî takvimin başlangıç yüzyıllarından îtibâren Çinli'ler ve Hintli'ler tarafından biliniyordu. Arkeolojik araştırmalar sonunda ele geçen Sanskrit metinler Hindistan'ın kültürel etkisini taşır. VII. yüzyılda doğu sâhilinde Hintlileşmiş en az iki devlet olduğu biliniyor. Başkenti Cambi olan Malayu ve başkenti Palembang olan Srivijaya. Srivijaya 1000 yıllarında Malakka boğazını kontrol altına almakla kalmamış S.'un büyük bir kısmını Batı Cava'yı ve Malay yarımadasını da kontrolüne almıştır. Marco Polo 1292'de S.'ya gittiği zaman Srivijaya bir budizm merkezi idi ama denizcilikteki kuvvetini kaybetmişti. Ayrıca kuzeyde gittikçe gelişen Müslümanlık da din alanında Srivijaya'nın karşısına dikilmiş bulunuyordu.

SUMATRA : Merkezî S.'da yaşayan Menangkabaular'a ait evlerden biri

Portekizli tüccarlar ve misyonerler XVI., Holandalılar da XVII. yüzyılda adaya geldiler. XVIII. yüzyılın başlarında Holanda Doğu Hindistan Şirketi, doğu ve batı sâhillerinde ticâret merkezleri kurmuş; adanın savunma ve ticâret inhisarını, mahallî şeflerle anlaşarak ele geçirmişti. İngilizler'le olan çekişmelerden sonra, 1900'den îtibâren Holandalılar adaya tamamen hâkim oldular.

II. Dünya savaşı sırasında S. Japonlar tarafından işgal edildi. Japonya'nın 1945'te teslim olmasından sonra S.'lılar adaya tekrar Holanda'nın sahip olmasına karşı çıktılar. Böylece S., 1950'de yeni kurulan İndonezya cumhuriyetine katıldı.

SUMBA, İndonezya'da Hint okyanusunda küçük Sunda adaları grubunda bulunan bir ada. Flores'in güney - batısında yer alır. Flores'den S. boğazıyla ayrılır. Yüzölçümü 11 082 km², nüfûsu 182 000'dır. En önemli şehri Waingapu'dur. Pirinç, pamuk, mısır, tütün yetiştirilir. At ve sığır beslenir.

SUMBAVA, İndonezya'da küçük Sunda adaları grubunda bulunan bir ada. Kuzeyinde Flores denizi, güneyinde Hint okyanusu bulunur. Yüzölçümü 14 500 km², nüfûsu 315 000'dir. Volkanik dağlarla kaplıdır. En önemli şehri Raba'dır. Hayvancılık (at ve sığır) gelişmiştir. Pirinç, pamuk, mısır ve tütün yetiştirilir.

SUMELA, Trabzon ilinin yaklaşık 40 km kadar güneyinde, Orta Çağ'ların en dikkate değer manastırlarından biri. Deniz seviyesinden aş. yu. 1 220 m yükseklikte ve aşağıdaki vâdide akan bir dereden ise, 300 m yukarıda, dev bir kaya tabakası altına gizlenmiş büyük bir yapıdır. Panaghia'ya adanmış olup Türkler tarafından "Büyük Meryem Ana", Grekler tarafından da "S." diye tanınan bu dînî yapı bölgenin en büyük manastırıdır. Hattâ Yunanistan'daki Aynaros manastırından sonra Ortodoks âleminin çok önemli bir manastırı olarak sayılmıştır.

SUMELA : Trabzon'un Maçka ilçesinde S. Manastırı

Efsanede manastırın Bizans imparatoru Justinianus zamanında kurulduğu belirtilir. Her ne kadar burada oldukça erken bir tarihte belki de küçük bir mâbedin bulunduğu söz konusu edilirse de, kuruluş olayını Justinianus'a kadar indiren efsaneye inanmak güçtür. Görünüşe göre, manastır önemini M. S. XIII. yüzyılda kazanmıştı. Çünkü Trabzon - Rum imparatoru III. Alexios Komnenos, 1340'da taç giyme törenine en uygun yer olarak burasını seçmişti. 1365'de aynı imparator manastira altın bir boğa bağışlamıştı. Bağışlardan ayrı olarak manastırın yeniden inşası da söz konusudur. İmparator III. Alexios'un yapmış olduğu bağışlar, 1650'ye kadar giriş kapısı üstünde korunmuş olan bir yazıtta anlatılmakta idi. İmparatorun III. Manuel ve Anderonikos arasında ayakta duran bir tasviri, bugün manastırın ana kilisesinin güney duvarı üzerinde yer almaktadır. Bu fresk daha geç bir tarihe aittir.

Manastırın kilisesinde çok çeşitli ikonlar ve başka Hıristiyanlık san'at eserleri yanında Osmanlı padişahlarından I. Selim'in verdiği bir çifr şamdan ile II. Mehmed tarafından gönderilen bir fermanın bulunduğu belirtiliyorsa da, bunların çoğu çeşitli yerlere dağılmış, hattâ bazıları tamamen ortadan kaybolmuştur. Manastırın çatıları ve döşemeleri soygun amacıyla epeyce tahrip edilmiştir. Ancak kayaya oyulmuş bir mağara olan kilise sağlam kalabilmiştir. Freskleri ise, içeride yakılan ateşlerden dolayı kararmış bir durumdadır.

Manastırın genel planında odalar, arkasını dağa vermiş dar bir dikdörtgen mekânın bir kenarı boyunca dizilidir. Manastırın yegâne girişi bu dikdörtgenin güney tarafındadır. Giriş kısmının yanında, kaya yüzeyine doğru kemerlerle desteklenen ve bugün harap bir durumda bulunan bir su kemeri uzanır. Giriş kısmından ana avluya doğru birçok oturma ve misafir odaları ile şapeller yer alır. Bu odalardan bazısı 1860'lardan, şapellerden biri ise, III. Alexios zamanından kalmadır. Ana avlunun batısında, kilisenin yanında üstü açık bir çeşme bulunur. Kilisenin kuzeyinde, bugün ancak alt katı sağlam duran bir çam kulesi vardır. Ana kilise iki bölümden oluşmuştur. Biri, kayaya oyulmuş ve doğu ucunda bir duvarla kapatılmış büyük bir mağaradır. İkincisi ise, uzun bir apse biçiminde bu duvarın dışında inşa edilmiş küçük bir yapıdır. Bu yapı, duvar ve bunları örten freskler, 1710'lara kadar geriye gider ve bu tarihte manastırda epeyce restorasyon yapılmıştır. Kayaya oyulmuş kilise ise, daha eskidir. Duvarlarında ve çatı kısmında ilgi çekici freskler bulunmaktadır. Kilisenin kuzey tarafında, kiliseden bir duvarla ayrılmış bir mağara vardır ki, kütüphâne veya çeşitli evrakları korumak için depo olarak kullanılmıştı. Kilisenin önünde aşağı bir seviyede ve çan kulesinin altında olmak üzere, iki şapel vardır ve her ikisi de fresklerle süslüdür. Bunlar XVI. ve XVII. yüzyıllardan kalmıştır. Çan kulesi altındaki şapelin üstünde daha ilgi çekici başka bir kutsal yer de vardır. Onun güney duvarının üstünde iki atlı aziz ile bir ejderhanın freski bulunmaktadır. Manastırın dışında ve giriş alanından biraz uzakta başka bir şapel yahut küçük bir kilise yer almaktadır. Oldukça yeni bir tarihe ait olan bu yapı, Aziz Elias'a adanmıştır. Civarda daha başka şapeller de bulunmaktadır. Manastır içinde ise 9 şapel belirlenmiştir.

SUMİ veya SOUMY, Ukrayna (Sovyetler Birliği)'da şehir. Aynı adı taşıyan idârî bölümün merkezidir. Psiol nehrinin kenarında yer alır. Nüfûsu 40 000'dir. Makina fabrikaları, tekstil ürünleri, şeker fabrikaları vardır. İdârî bölümün nüfûsu 690 000, yüzölçümü 7 904 km²'dir.

SUMNER, James Batcheller (Canton, Massachusetts 1887 - Buffalo 1955), Amerikalı biyokimyacı. Brüksel, Stockholm ve Upsala'da öğrenim gördü. Protidik maddelerde ve enzimlerde ihtisas kazandı. Stockholm'da Scheele mükâfatını (1937), 1946'da V. M. Stanley ve J. H. Northrop ile, Nobel mükâfatını paylaştı. Başlıca eserleri : *Biological Chemistry* (Biolojik Kimya) [1927]; *Chemistry and Methods of Enzymes* (Kimya ve Enzim Metodları); *Laboratory Experiments in Biological Chemistry* (Biyolojik Kimyada Laboratuvar Tecrübeleri) [Bu iki eseri G. F. Somers ile birlikte çıkardı]; *The Enzymes : Chemistry and Mechanism of Action* (Enzimler : Kimya ve Tesir Mekanizması) [1950 - 1952; bu eseri Karl Myrböck ile birlikte hazırladı].

SUN YAT - SEN (Hiang-şan , Guang-dung 1866 - Pekin 1925), Çin devlet adamı. Hanolulu, Honkong ve Kanton'da okuduktan sonra, Makao'da hekim oldu. Protestanlığı benimsiyen S. Y. 1894'te Çin'i Kalkındırma derneğini kurdu. Gizli Triad'lar derneğiyle anlaştı; 1895'te Batı'ya gitti. Orada partisi 1908'de Devrimciler Birliği, sonra da Guomindang hâline geldi. Guomindang cumhuriyeti kurmak ve ülkeyi yabancılardan kurtarmak amacını güdüyordu. Ekim 1911'de Vu-Çang'da ihtilâl patlak verince, S. Y. aralık ayında Şanghay'a gitti. Nanging'de cumhurbaşkanı seçilmekle beraber, gerçek bir askerî güce sahip olamadı. Bu sebepten görevini şubat 1912'de Yûen Şikay'a bıraktı. Fakat onunla hemen ilişkisini kesti ve önce Şanghay'da, sonra da 1918'de Kanton'da hükûmet kurdu. Bu hükûmet uygun olmayan başka devletlerle eşitliğe dayanmayan antlaşmaları kaldırmak, demokrasiyi kurmak, ekonomik gelişmeyi sağlamak gibi üç ilkesi bulunan "halk için üç ilke" adlı programı benimsemişdi. Ülkede anarşi baş gösterince, Japonya'ya kaçmak zorunda kaldı (1921). Batılılardan yardım isteyip de alamayınca, Sovyetler'den yardım sağladı. Ocak 1923'te partisine komünistleri kabûl etti. Ancak Marksizm'in iktidar olması durumunda millî bağımsızlığının korunması konusunda teminat aldı. 1 ocak 1924'te Kanton'da programını açıkladı ve tutundu. Pekin'de ocak 1925'te büyük gösterilerle karşılanan S. Y. bir müddet sonra öldü. Programını bacanağı Çankayşek aldı, fakat değiştirdi. S. Y.'e modern Çin'in babası gözüyle bakılır.

SUN YAT - SEN

SUNAK (Fr. *autel*, İng. *altar)*, bazı dinlerde, kurban, duâ veya takdîs için kullanılan, zeminden yüksek, husûsî mahal; kurban taşı. Bir S., açık havada alelâde bir taştan ibaret olabileceği gibi, bir kilisenin içinde oymalı, işlemeli bir yapı da olabilir.

Birçok dinlerde kullanılan S.'lar, ilkelin üstüne çıkmış bir dînî gelişme safhasını gösteren işaretlerdir. Ölülerin ruhlarına veya yer altı ilâhlarına tapıldığı çağlarda, bunlara sunulacak şeyleri yere koymak kâfi geliyordu. Kayalık satıhlarda bu gibi şeyleri koymaya mahsus oyuklara bugün de rastlanmaktadır.

Herhangi bir kaya, ağaç veya kaynakta bir ruhun kaldığına veya böyle bir yere bir ilâhın geldiğine inanıldığı takdirde, bunların hoşuna gidecek hediyelerin bırakılması için S.'lar meydana getirilir. Bu gibi yerlerin yanma veya yakınına taştan oyma bir sütun konurdu. Önceleri ruhların bu sütunlarda ikamet ettiğine inanılıyordu; ama, sonradan dîn ilerledikçe, bu sütunlar birer senbol hâlini aldı. Babilonya'daki sınır taşlarında görülen koltuğa benzeyen S.'larda üstlerine yerleştirilen putların senbolleri vardır.

Orta Doğu'da : Aslı taştan olmayan kutsal yerler için taştan bir S. yapılması âdeti Orta Doğu'da vardı; ama, hediyenin sunulacağı yer eğer bir kaya ise, ayrıca taştan bir sütun yapmaya lüzum kalmıyor; hediyeler doğrudan doğruya bu kaya parçasının üzerine bırakılıyordu. Bu tip S.'ların en tipik örneği Filistin'de (şimdi İsrail'de) Sarah'tadır. Buradaki yekpare kayaya bir blok şekli verilmiş ve tepesine kadar merdiven basamakları yapılmıştır. Tepede de içi oyuk yerler vardır.

Orta Doğu'da yapılan kazılarda bulunan S.'lar; arkaik Ashur tapınağındaki, ilkel bir şekilde işaretlenmiş kurban mahallinden, Megiddo'da M. Ö. 2500 - 1800 arasında kullanılan içi oyulmuş 5 tonluk dikdörtgen prizma biçimindeki kaya blokuna kadar çeşitli şekiller göstermektedir. Birinci binde dört köşesinde çıkıntıları bulunan S.'lar, iyice yaygınlaşmıştır. Tevrat'ta, bu çıkıntılardan "S.'ın boynuzları" diye bahsedilir. Kurbanın kanı bu boynuzlara sürülür, sığınacak yer arayan kimseler bu boynuzları tutardı. Boynuzların tahribi bütün S.'ın tahribi demekti.

Zamanla, ibâdet şekilleri incelik kazandıkça, özel maksatlı S.'lar da yapıldı. Tahıl ve ekmek sunulacak, S. masa biçiminde oluyordu; eğer tütsü yapılacaksa, alçak bir blokun üzerinde metal boynuzlar yükseliyor, bunların da üstünde yine metal kâseler bulunuyordu.

Eski Mısır'da : Eski Mısır'da S.'lar, üzerine besin maddelerinin konduğu, yerden hafifçe yükseltilmiş yerlerdi. Bu yerler açık bir avlunun ortasında bulunurdu. Diğer taraftan Beşinci Hânedan (aş. yu. M. Ö. 2480 - 2350) zamanında yapılan bir tapınaklar serisinde S., avlunun bir ucunda, piramit biçimli alçak bir dikilitaşın önünde bulunmaktadır. Heliopolis S.'ının da bu tip olduğu sanılmaktadır. Bu tip S.'ı bulunan tapınaklara "Re'nin sevdiği mahal" denir ve güneş tanrısına özel bir saygı gösterilirdi.

Asur ve Babil'de : Babilonya'nın alüviyonlu ovasında S. için kullanılan malzeme, taştan ziyade kil tuğla olmuştur. Asur'da ise S.'ların taştan yapıldığı görülür. Sümerliler çağına kadar uzanan bir süre içinde de, kilden yapılma buhurdan S.'larına rastlanmaktadır. Bunlar, ikinci basamağı birinciden daha yüksek olmak üzere, iki basamaktan meydana gelen ve pencereye benzer açıklıkları olan S.'lardı. Eski Asur başkentindeki arkaik bir tapınakta bu tip şeyler vardır. Bir odanın ortasında, dikdörtgen biçiminde, fakat kuyu ağzı gibi yükseltilmiş bir yer bulunmaktadır. Bunun yanındaki yüksekçe bir yerde de bir kâse vardır. Hayvanın S.'a getirildiği, kanının da kâseye doldurulduğu anlaşılıyor. Bu gibi yerler kurbanın yakılması söz konusu olamıyordu; zaten buna benzer bir iz de bulunmamıştır.

Asurnasirpal'in (M. Ö. 883 - 859) bir kitâbesinde, bir kurban sahnesini tasvir eden resimler bulunmuştur. Bir tapınağın girişindeki masa gibi S.'ın üzerine çeşitli yapraklar ve başka yiyecekler yığılmıştır. Kral elindeki bir kupa ile buhur atmaktadır. Arkasında elinde bir kâse ile bekleyen

biri vardır. Bir boğa kurban edilmek üzere getirilmektedir. Muhtemelen yerde kurban edilecektir. Alçak bir sehpa üzerinde de kanı doldurmaya mahsus bir kâse durmaktadır.

Babil ve Kalde devrinde S.'larda büyük çeşitlilikler görülür. Babil'de sokak S.'ları da pek çoktu. Grek tarihçisi Herodotus, bir tapınakta, pek özel bir kurbanın konmasına mahsus altın bir S. bulunduğunu kaydeder. Hemen onun yanında ise, sıradan maksatlar için kullanılan S.'lar yer almaktaydı.

Eski Yunan ve Roma S.'ları : Eski Yunan'da, Girit - Mikene medeniyeti zamanında S.'lar zaten gelişmişti. Tarih çağlarında, S.'lar, sadece tapınaklarda değil, umuma açık binalarda, pazarlarda, sokaklarda, evlerin avlularında da vardı. Atina'da ise evlerin girişinde birer S. bulunuyordu. Ayrıca mezarlıklarda, özellikle kutsal sayılan mezarlarda S.'lar vardı. Bu S.'lar alelâde bir toprak yükseltisinden en süslü yapılara kadar değişen kalitelerde oluyordu. S.'ın karşısında, tören sırasında rahibin duracağı özel bir yer yapılırdı. S., M. Ö. VI. yüzyıldan îtibâren mermerden ve tezyinatlı olarak yapılmıştır. Olympia'daki Zeus S.'ı ile Siracusa'daki bir S., özellikle çok meşhurdu. Bergama'daki Zeus S.'ı da son kazılarda meydana çıkarılmıştır.

Atina'da olduğu gibi, Roma'da da aile tanrıları adına, evlerin girişine S.'lar yapılırdı. Ayrıca umumî mahallerde ve tapınakların karşısında da S.'lar olurdu. Romalılar da zamanla Grekler'i taklit ederek süslemeli S.'lar yaptılar. Bunların en tanınmışı M. Ö. 31'de Domitius Ahenobarbus'un Neptün tapınağında yaptırdığı S. idi. Roma S.'larının en büyüğü ise *Ara Pacis Augustae* (Agustus Barışının S.'ı) idi. M. Ö. 13 - 9 yılları arasında Roma senatosu tarafından, Augustus şerefine, Mars meydanına dikilmişti.

Hıristiyan S.'ları : Hıristiyan'lığın ilk yıllarında S. yoktu. İlk kiliseler ev kiliseleriydi. Aş. yu. M. S. 200'de Tertilianus "bizim S.'ımız yoktur" diyebiliyordu. 250'de Cyprianus "aşa-i Rabbânî" sofrasını bir S. olarak gördüğü gibi, Eusebius da 325'te sofraya kutsallık atfedildiğini gördü.

İlk kiliseler yapıldığı zaman masa S.'ı, kilisenin yarım daire şeklindeki çıkıntılı kısmında bulunuyordu. Arkasında rahibin duracağı yer vardı. Tahtadan olan masa, zamanla kârgir S. şeklini aldı. S.'ın takdisi ilk defa V. yüzyılda oldu. Doğu Hıristiyanlar'ı S.'ı hâlâ masa olarak görüyor ve kilisede bir tane bulunduruyorlardı. Üzerinde İnciller, gümüş bir haç ve âyin sırasında kullanılacak malzemenin konduğu bir mahfaza vardı. S.'ın ipek örtüsünde İsâ'nın gömülüşü tablosu yer alıyordu. Daha sonra masanın şeklinde de değişiklikler oldu.

Roma Katolik kiliselerinde birçok S. olabilir, ancak geleneğe bağlı olarak, esas S., papazlara mahsus yerin sonundaki yüksek S.'tır.

Reform hareketi üzerine, Protestanlar arasında S., geniş ölçüde değerini kaybeti. Artık S., Katolik âyinlerde olduğu gibi, kurbanın götürüldüğü yer değildi. Luther, S.'ı devam ettirdi; ancak râhiblerin yüzü dâimâ cemâate dönük olacaktı.

İngiltere'de ise S.'lar tahrip edildi, onların yerine ahşap masalar getirildi. Bunlar ancak özel bir törende kilisenin içine getiriliyordu. XVII. yüzyılda ise S.'lar yeniden kutsal karakterini kazandı. S., kilisenin doğu duvarına kondu. Herhangi bir saldırıdan korunması için parmaklık içine alındı. Bu tanzim, modern Anglikan kilise mimarîsinin kendine has bir özelliğidir.

SUNAR [Mustafa, Kemânî ve Rebâî Eyyûbî] (Istanbul 1881 - 1961), Türk bestekârı. Istanbul'da Drağman'da Terceman Yûnus mahallesinde 72 kapı sayılı evde doğdu. Ankara'da kızının yanında öldü. Mâliye Nezâreti âşâr müdürü Bozcaadalı Ketârî-zâde Hacı Hüsnü Bey'in oğludur. Kemana ve eniştesi Üsküdarlı Bestenigâr Zıyâ Bey'den (b. bk.) musikiye başladı. Babası Meşrutiyet'ten hemen önce Meclis-i Mâliyye âzâsı, III. Osmânî ve IV. Mecîdî nişanları hâmili, ûlâ sânîsi rutbeli (tümgenerale eşit mülkî = sivil rütbe) olduğu için *(Sâl - Nâme,* 1326, s. 402-3), musiki ile uğraşmasına muhâlifti. Santûrî İsak'tan keman dersi almaya başladı. Kemânî Tatyos, Kemânî Aleksan, Kemânî Memduh, Kemânî Bülbülî Sâlih'ten devâm etti. Bolâhenk Nûri Bey, Ahmed Irsoy, İsmail Hakkı Bey'den meşk etti Bahriyye Nezâreti'nde memurdu. 1908 Meşrutiyeti ilân edildiği zaman, 27 yaşında olmasına rağmen, epey yükselmişti. Muhâsebe kalemi havâlât ve vâridât mümeyyizi idi. 22 temmuz 1904'te III. rütbe Osmânî, 17 kasım 1907'de de II. rütbe Mecîdî nişanları aldı. 9 ekim 1905'te ûlâ sânîsi rütbesi verildi *(Sal - Nâme,* 1326, s. 342-3). Bu durumdan, kendisini himaye edenler bulunduğu anlaşılıyor. 1923'te 42 yaşında emekliye ayrıldı. Bu tarihten sonra ilk ve orta okullarda musiki öğretmenliği, Arel'in dâvetiyle Konservatuar İcrâ Hey'eti üyeliği yaptı. 1899'da Sûznâk bir Şarkı ile 18 yaşında bestekârlığa başladı. Kemânî ve rebâbî olarak tanındı. Rebâbı son çalanlardandır. Eyüb'de oturduğu için "Eyyûbî" diye anılırdı. Bazı şarkıları o yıllarda çok tutulmuş piyasa eserleridir ve bazıları bugün de okunmaktadır. Çok parlak ve dikkate değer güzellikte hiç bir parçası yoktur. Ancak kötü ve üslûpsuz parçası da azdır. Fakat taklitler bir haylidir. Pek çok meşhur şarkının taklidini piyasaya sürmüştür. (Y. Ö.)

SUNAY, Cevdet (doğ. Trabzon 1900), Türkiye Cumhûriyeti'nin beşinci cumhurbaşkanı. Babası alay müftüsü İslâm Sabri Efendi, annesi Hatice Hanım'dır.

1917'de Kuleli askerî lisesinde öğrenciyken, Birinci Dünya Savaşı'ndaki subay ihtiyâcı dolayısıyle eğitim kampına gönderildi. Ağır topçu sınıfına ayrılan S., asteğmen olarak göreve başladı. Aynı yıl Güney Cephesi'ne sevk edildi. Kudüs muharebelerinde yararlılık gösterdi (1918). Bu savaşta Filistin - Türkeren mevziinin Ablaktepe kesiminde yaralandı ve İngilizler'e esir düştü (1918). Mısır'da babası ile birlikte bir yıl esârette kaldı. Daha sonra Türkiye'ye dönerek Türk İstiklâl Savaşı'na iştirâk etti (1920). 1921'de Güney Cephesi'nde Maraş - Antep savaşlarında Fransızlar'a karşı savaştı. Bu cephelerde başarı kazanılmasından sonra Batı Cephesi'ne gönderilen S. Eskişehir, Sakarya muhârebelerine, Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Savaşı'na katıldı. İzmir'in kurtarılmasında da görev aldı.

İstiklâl Savaşı'nın bitiminde yüzbaşı olarak Harp Okulu'na devâm etti (1925 - 1926). Daha sonra 1927'de Topçu Atış Okulu'nu, 1930'da Harp Akademisi'ni bitirdi. Yurdun çeşitli yerlerinde görev alan S. 1934'de binbaşı, 1943'te albay, 1949'da tuğgeneral oldu. 1950'de Genelkurmay Harekât dâiresi başkanlığı, 1953'te 33. Tümen, 1955'te 9. Kolordu Kumandanlığı görevlerinde bulundu. 1957'de tekrar Genelkurmay Harekât dâiresi başkanlığına getirildi. 1958'de rütbesi orgeneralliğe yükselen S. Genelkurmay ikinci başkanı oldu. 27 mayıs Devriminden sonra Kara Kuvvetleri Kumandanlığına atandı. 1960 ağustos ayında da Genelkurmay başkanı oldu. 1965 yılı temmuzunda 65 yaşını doldurduğu hâlde bakanlar kurulu kararıyle görev süresi bir yıl uzatıldı. 14 mart 1966'da emekli olan

S., cumhurbaşkanı vekili İbrahim Şevki Atasagun tarafından Cumhûriyet Senatosu kontenjan üyeliğine getirildi (16 mart 1966).

28 mart 1966 günü yapılan Türkiye Büyük Millet Meclisi ortak toplantısında Başbakanlığın, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in sağlık durumu hakkındaki hükûmet yazısı ile buna ilişkin sağlık kurulu raporu okundu. Bunlara dayanılarak Cemal Gürsel'in Anayasa'nın 100 ve 101. maddeleri uyarınca cumhurbaşkanlığı makamının boşalmış olduğuna ve yeni cumhurbaşkanı seçilmesine karar veren Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde seçime geçildi. Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye İşçi Partisi ve Yeni Türkiye Partisi grup başkanvekilleri ile Cumhuriyet Senatosu Millî Birlik Grubu ve Kontenjan Grubu Başkanları ortak bir önerge ile kontenjan senatörü S.'ı cumhurbaşkanlığa aday gösterdiler. Yapılan oylama sonunda S. 532 üyeden 461'inin oylarını alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin beşinci cumhurbaşkanı oldu.

Cumhurbaşkanlığa seçilen S. aynı gün meclis başkanı Ferruh Bozbeyli tarafından dâvet edildi ve saat 16.30'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde and içerek görevine başladı.

S. 1966 yılında 8 - 25 haziran günleri arasında Kırşehir, Kayseri, Malatya, Elazığ, Bingöl, Muş, Erzurum, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, Kastamonu ve Çankırı illerini kaplayan bir yurt gezisine çıktı. Bu arada da 12 haziran günü Türkiye'nin en büyük barajı olan Keban barajının temelini attı. Bu yıl içinde İran, Pâkistan ve Tunus'a resmî ziyaretlerde bulunan S., Suûdî Arabistan kralı Faysal'ı Türkiye'de ağırladı.

1967 yılında Irak cumhurbaşkanı Abdurrahman Muhammed Ârif'i Türkiye'de misafir eden S. bu yılın kasım ayında İngiltere'ye resmî ziyarette bulundu.

SUNAY, Cevdet

1968 ekim ayında Fransa cumhurbaşkanı Charles de Gaulle, S.'ın dâvetlisi olarak Türkiye'yi ziyâret etti. Aynı yıl zelzele felâketi geçirmiş olan Bartın - Amasra bölgelerini dolaşan S., Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Kâbe'yi ziyâret eden ve umre yapan ilk Türk devlet başkanı olarak Suûdî Arabistan'a gitti.

S., 20 şubat 1970'de cumhuriyet döneminin en büyük eserlerinden biri olan Istanbul Boğaz Köprüsü'nün temelini attı. Nisan ayında da büyük bir tahrîbâta uğrayan Gediz - Emet deprem bölgesindeki felâketzedeleri ziyâret etti.

12 mart 1971 muhtırası üzerine, demokratik düzenin korunmasında büyük çaba harcayan S. muhtıradan sonra 14 mart 1971 günü Çankaya'da siyasî parti yöneticileriyle yaptığı toplantıda, zamânın Adalet Partisi hükûmetine gerekli anlayışı gösterdiği için teşekkür ederek, bunalımdan en kısa sürede çıkabilmekte partilerin elbirliği ile çalışmalarını istedi. 1973 yılında S.'ın görev süresinin dolmasından 15 gün önce anayasa uyarınca cumhurbaşkanlığı seçimlerine başlandı. Seçimlerin uzaması üzerine, Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi, o sırada Anayasa mahkemesi başkanı olan Muhiddin Taylan'ın kontenjandan senatör yapılarak, cumhurbaşkanlığına aday gösterilmesi konusunda anlaştılar. Ancak S. bunun ilkelerine ters düşeceğini ileri sürerek atamayı yerine getirmedi. Bu sefer de Anayasa'nın 95. maddesinin değiştirilerek S.'ın görev süresinin iki yıl süreyle uzatılmasına ilişkin bir kanun tasarısı hazırlandı. 22 mart 1973 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oylanan tasarı 299 oy alarak, Anayasa'da öngörülen üçte ikilik çoğunluğu sağlayamadı.

28 mart 1973 günü görev süresi dolan S. yeni cumhurbaşkanı henüz seçilemediğinden görevini, yerine vekâlet ede-

cek olan Cumhuriyet Senatosu Başkanı Tekin Arıburun'a devretti. Tekin Arıburun vekâlet görevine 6 nisan 1973 tarihinde Türkiye'nin altıncı cumhurbaşkanı Fahri Korutürk seçilene kadar 10 gün devâm etti.

S. Anayasanın 70. maddesi uyarınca Cumhûriyet Senatosu'nun tabiî üyesi oldu.

S. az konuşması ile tanınmıştır. Cumhurbaşkanı seçildiği gün, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde şu teşekkür konuşmasını yaptı :

"Türkiye Büyük Millet Meclisinin sayın üyeleri, beni cumhurbaşkanlığına seçtiniz. Bütün kalbimle teşekkür ederim. Bu şerefli vazîfeyi kabûl ederken, sizlerin ve milletimin güvenine lâyık olmam için Allah'tan bana yardım etmesini dilerim."

S. yedi yıllık görevini tamamladıktan sonra 28 mart 1973 günü yayınladığı veda mesajında şunları söyledi :

"Sevgili Yurttaşlarım;

"Yedi yıl içinde, memleket dâhilinde onsekiz gezi yaptım; yurdun hemen her yanını bir kere daha gördüm. Bu gezilerimde, milletimin güven ve teveccühünü benden esirgemediğinin izlenimlerini aldım. Yine bu devre içerisinde yirmiye yakın yabancı devlet başkanı yurdumuzu ziyâret etti. Gerek o ziyâretlerin olumlu izlenimleri, gerekse benim onaltı dış ülkeye yaptığım ziyâretlerde, asil milletimin şeref ve haysiyetini yüksek tutmak husûsundaki çabalarımın da milletçe takdirle değerlendirilmiş olması daima kıymetle saklıyacağım hâtıralardır. Bu inancın huzûru ile görevimden ayrılıyorum.

"Kutsal görevin ifası sırasında, büyük Türk Milleti ve Meclisleri önünde içtiğim andın özüne ve sözüne sâdık kalarak :

"— Devletimizin bağımsızlığına, vatanımızın ve milletimizin bütünlüğüne yönelen her tehlikeye karşı koymaya,

"— Milletimizin kayıtsız şartsız egemenliğini ve Anayasa'mızı saymaya ve savunmaya,

"— İnsan haklarına dayanan demokrasi ve hukuk devleti ilkelerinden ve tarafsızlıktan ayrılmamaya,

"— Türkiye Cumhuriyetinin şan ve şerefini koruyup yüceltmeye,

"dikkat ve itinâ ile ve bütün gücümle çalıştım.

"Sevgili Vatandaşlarım;

"Cumhurbaşkanı olarak, millî ve dînî bayram günlerinde ve çeşitli vesîlelerle yayınladığım birçok mesaj ve demeçlerle, ilgilileri ve vatandaşlarımı uyarma, millî birlik ve berâberlik bilincini güçlendirme görevimi sık sık yerine getirdim.

"Yaşadığımız ve tekrârını kimsenin arzûlamadığı üzücü olayların gereği olan ve bâzı çevrelerde tepki ile karşılanan tasarruflarımda veya mesaj ve demeçlerimde dahi, vatanın ve milletin yüksek menfâatlerini ve geleceğini düşünerek hareket ettim ve konuştum. Zaman zaman tenkıyde uğrayan beyan ve tasarruflarım üzerinde, bugün, dikkatli, tarafsız ve ihtirassız bir inceleme yapıldığı takdirde, varılacak sonucun, bu sözlerime haklılık kazandıracağına emînim".

S.'ın basılmış üç askerî eseri vardır : *Geri Hizmet Harb Oyunu* (1946), *Stratejik Harb Oyunu* (1948), *Tâbiye Dersleri* (1949). Ayrıca cumhurbaşkanlığı sırasında yaptığı konuşmalar ve mesajları, 1978 yılında bir kitap hâline getirilmiştir. S., 12 eylûl 1980'e kadar Cumhuriyet Senatosu'nda tabiî üye olarak görev yapmıştır. (T. E.)

SUNDA DENİZİ, Hind denizinin, kuzeyde Selebes ve güneyde Flores arasında bulunan Cava denizini doğuya doğru devam ettiren bölümü. Daha da doğuya gidildiğinde Banda denizine erişilir. Bazen, S. D.'nin batı bölümüne Flores denizi adı da verilir. Bu bölümün ortalama derinliği 1 000 m'dir, ama yüzeyden itibâren derinlikleri 100 m, 60 m ve 40 m olan üç denizaltı yaylası ihtiva eder. Bu yaylalar arasında açılan derinlikler 5 000 m'yi bulur. En derin denizaltı uçurumu, Flores denizinde Pestillon adalarına yakın bir noktada bulunur. S. D., Asya adaları dünyasını, jeolojik yapısı, faunası ve florasiyle Avustralya'ya benzeyen bir dünyaya bağlayan bir cins "Akdeniz"dir.

SUNDAR veya SÖNDER, 10 telli bir çeşit çöğür. XVII. asırda bu Anadolu sazı Istanbul'da da çalınıyordu.

SUNDARBANS, Hindistan ve Bengladeş'te bir bölge. Ganj deltasının güney kısmında yer alan S., Bengal Körfezi kıyısını da içine alır. Yüzölçümü yaklaşık olarak 30 000 km^2'dir. En önemli şehri Bengladeş'e âit olan Khulra'dır. S.'un büyük bir kısmında bataklık bir orman yer alır. Hooghly ve Meghna ırmaklarının suları denize akar. S.'da kaplan, timsah, kobra ve piton yılanları gibi vahşî hayvanlar yaşar. Yer yer pirinç tarımı yapılır.

SUNDERLAND, İngiltere'de Kuzey Denizi kıyısında bir şehir. Durham kontluğunda, Wear nehrinin Kuzey Denizine aktığı yerdedir. Nüfûsu 185 000 ve önemli bir limandır. Çeşitli endüstri kollarına sahiptir. Gemi inşası, halat, gemi demirleri ve kimyevî maddeler fabrikaları, demirhaneleri, yüksek fırınları ve kâğıt fabrikaları da vardır. Wear vâdisinde taş kömürü ve kireç ocakları bulunur.

SUNG, Tzu-wen (Şanghay 1894 - San Francisco 1971), Çin'li maliyeci ve devlet adamı. Bayan Çankayşek'in kardeşi ve Sun Yat-Sen'in kayınbirâderidir. Harvard'da iktisat öğrenimi görmüş ve Çin'e dönüşünden sonra da ticâret ve banka çevrelerinde tanınan bir şahsiyet olmuştur.

1925-1933 döneminde, Çin millî hükûmetinin maliye bakanı ve Çin merkez bankasının guvernörü olarak, S. Şanghay bankerlerinin desteğini de sağlamak suretiyle modern bir maliye sistemi kurdu. 1934'te dış sermaye yatırımlarını temin ederek, sanayiin kalkınmasını teşvik etmek üzere, Çin Kalkınma Malî Şirketini teşkilâtlandırdı. 1935'ten 1943'e kadar devlet kontrolu altında hususî bir müessese olan Çin bankasının başkanlığını yaptı Bu yıllar içinde Japon savaşının harcamalarını karşılamak üzere, İngiltere ve A. B. D.'den yardım alma müzakerelerinde bulundu.

S. 1941-1945 arasında dışişleri bakanlığı görevini de yaptı ve 1945'te Birleşmiş Milletler'in milletlerarası teşkilâtlanma konferansına katılmak üzere, Çin heyeti başkanı olarak San Francisko'ya gitti. Aynı yıl içinde Çin başbakanlığına getirildiyse de, antienflâsyonist programın başarıya ulaşamaması yüzünden, 1947'de başbakanlıktan ayrıldı. 1949'da komünistler kıt'a Çin'ine hâkim olduğu zaman, A. B. D.'ne gitti. Ölümüne kadar orada yaşadı.

SUNGU, İhsan (Trablusşam/Lübnan 1883 - Ankara 1946), Millî Eğitim Bakanlığı müsteşarlarından, maârifçi. Eski hâkimlerden Hüseyin Yahya Bey'in oğludur. Çocukluğunu babasının memuriyet yaptığı Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde geçirdi. Diyarbekir ve Mercan İdâdîlerinden sonra, 1904'te Mekteb-i Mülkiyye'yi birincilikle bitirdi. Techîzât-ı Askeriyye Nezâreti evrak müdür muâvinliği vazifesiyle devlet hizmetine başladı. 1907'de Washington elçiliği üçüncü kâtibi olarak Amerika'ya gönderildi. Meşrûtiyetten sonra Türkiye'ye döndü. Tanin gazetesinde çalıştı. Bir gün karşılaştıkları Dârülmuallimîn müdürü Sâtı Bey'in (1880 - 1968) ısrârı üzerine, tâyinini beklediği Akabe kaymakamlığından feragat ederek, muallimliğe intisâb etti. 1909 sonlarında Dârülmuallimîn-i Âliyye malûmât-ı medeniyye ve kanûniyye muallimliğine ve sonra da, bu okula bağlı tatbikat mektebi müdürlüğüne tâyin edildi. Yıllarca yeni metotlarla öğretmen yetiştirdi. 1911 yılından itibâren Istanbul dârülmuâllimîni'nin ilk, orta ve yüksek kısımlarında tarih ve pedagoji dersleri vermeye başladı. Bir ara Dârülmuâllimât'ta (Kız Öğretmen Okulu) da pedagoji dersleri verdi (1913 - 1919). Ayrıca, Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde edebiyat ve tarih öğretmenliği yapıyordu. 1923 - 1925 arasında cumhuriyet devrinin ilk millî eğitim ders programlarını yapmak için toplanan üç ilmî heyette vazife gördü. Mustafa Necâtî'nin bakanlığı zamanında, Millî Tâlim ve Terbiye Hey'eti azâlığına getirildi (1926). 1929'da Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü müdürü, 1930'da Millî Tâlîm ve Terbiye Hey'eti Reisi ve 1939'da da Millî Eğitim Bakanlığı müsteşarı oldu. Ölünceye kadar müsteşarlıkta kaldı.

SUNGU, İhsan

S.'nun zengin bir kütüphanesi vardı. Oradaki kitaplar, bugün Millî Kütüphane'ye intikal etmiştir. Çok okuyan çok çalışan bir insandı. Gerek on beş sene bilfiil yaptığı sınıf hocalığıyla ve gerekse Millî Eğitim Bakanlığı'nın en yüksek kademelerinde gösterdiği faaliyetlerle, Türk maârifine, büyük hizmetlerde bulundu. Ayrıca araştırmalar yaptı konferanslar verdi, makaleler yazdı. Üslûp sâhibi, natuk bir insandı.

Terbiye ve tâlimle alakalı yazıları, Tedrîsât-ı İbtidâiyye, Terbiye, Maârif Vekâleti Mecmûası, Muallimler Mecmûası ve Belleten'de ve diğer dergilerde çıkmıştır. Basılmış kitap ve broşürleri şunlardır : *Nâmık Kemâl, Galatasaray Lisesi'nin Kuruluşu, Türkler'in Terbiyeye Hizmetleri, Tevhîd-i Tedrîsât.*

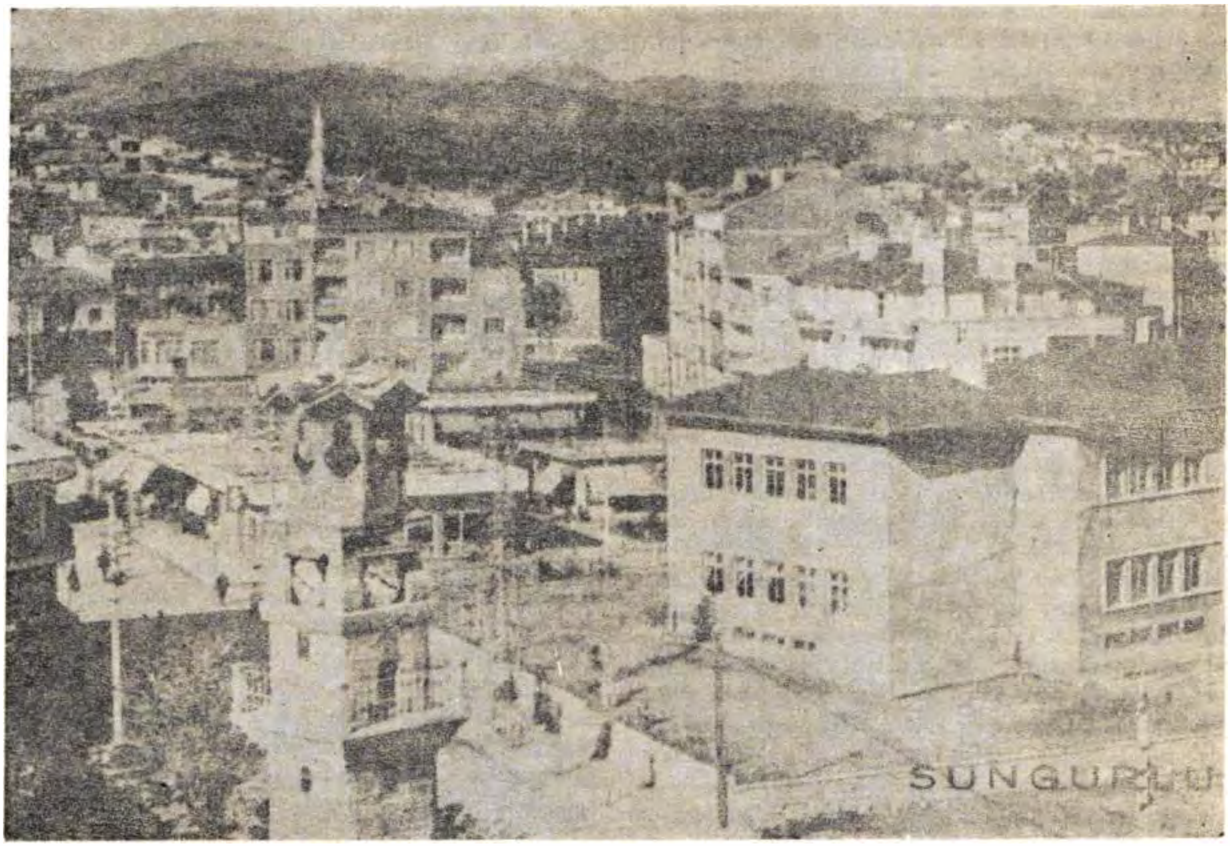
SUNGUR TİGİN (ölm. 1161), Selçuklu imparatorluğunun dağılışında ortaya çıkan Fars atabeyleri veya Salgurlular adıyla anılan Türk hânedânının kurucusu. Oğuz boylarından Dağ Han'ın oğlu Salur - Salgur - Salır - aşîretinin reislerinden Emîr Mevdûd'un oğludur. Babasının 1148'de ölümü üzerine S. T., hem aşîretine hem de Fars'a hâkim oldu. Fars hâkimi Selçuklu ailesinden Melikşâh güreş gibi sporlardan baş alamadığından bölgenin yönetimi, tamamiyle S. T.'in eline geçmiş bulunuyordu. Buna rağmen Melikşâh'ın S. T.'in kardeşini öldürmesi, Melikşâh'la arasının açılmasına sebeb oldu. Melikşâh, bu olayda başlıca müessir olan Muhammed Bâzdâr'ı ona teslim ettiği ve S. T.'in öteki isteklerini yerine getirdiği hâlde, S. T.'i iknâ edemedi. S. T., 1149'da Melik Melikşâh'ı yenilgiye uğratarak Fars'a kesinlikle hâkim oldu ve Selçuklu şehzâdesi Muhammed b. Tuğrul'u tahta oturtarak, kendisi, atabeylik görevini üstlendi. Melikşâh, Selçuklu Sultânı Mes'ûd'un desteğine rağmen, giriştiği birkaç teşebbüste Fars'ı S. T.'in elinden alamadı. Bütün bu çekişmeler, S. T.'in Fars'ta iyice yerleşmesine ve kök atmasına sebep oldu. Daha sonra Hûzistân hâkimi Afşarlı Yâkub b. Arslan'ın saldırısını da karşılayan S. T., Selçuklu büyük sultanı Muhammed'in ölümünden sonra saltanat mücadelesinde Atabey İldeniz'e karşı tavır aldı. Arslan Şâh ile Şehzâde Muhammed arasındaki mücâdelede, Şehzâde Muhammed'i tutmakla Selçuklu tahtının vârisi ile de bozuştu. Buna rağmen S. T., 13 yıl hükûmet sürdükten sonra 1161 yılında Murg-zâr-ı beyzâ'da elli bir yaşında iken öldü. Atabey S. T.'in Muzafferüddîn ve Şîr Bârik olmak üzere biri dînî, biri de İran geleneklerine uygun iki unvânı vardı. Halka karşı gösterdiği adalet, tevazu ve iyi niyetle Salgurlu aşîretinin 1288'e kadar, 150 yıla yakın Fars'ta hâkim olmalarını sağlayan bir yönetim kurmuştu. Yerini, oğlu Tuğrul küçük yaşta olduğu için, kardeşi Zengî aldı. Cenazesi ise Şirâz'da yaptırdığı ve Sunguriye adı ile anılan medreseye gömüldü. Bu medreseden başka çeşme ve su yolları yaptırmakla Şirâz'ı imâr etmişti. (İ. P.)

SUNGURLU, Çorum iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 2 604 km^2, nüfûsu 95 568 (1975), nüfûs sıklığı 37, Boğazkale adlı bir bucağı vardır. Nüfûsu 1 000'den çok olan 13 köyü bulunmaktadır. Öteki köylerin çoğu 300 - 700 nüfûsludur. İlçe merkezi S., 21 641 nüfûsludur. İlçede belediyesi bulunan 3 yerleşme yeri vardır. İlçe arâzisi, ilin güney - batı bölümündedir. Bayat, İskilip, Alaca, Çorum merkez ilçeleri ve Çankırı, Ankara, Yozgat illeri ile sınırlıdır. S., eski ilçelerdendir. Eskiden adı "Saz" ve "Budaközü" olarak da geçmiştir.

İlçe arâzisi, Delice ırmağının doğusunda uzanan geniş tepelik ve düzlükleri (750 - 1 000 m) içine alır. Güneyinde Aygar dağı (1 641 m), doğusunda ve kuzeyinde Ürlu dağı (1 500 m)'nın uzantıları bulunur. Bu arâzinin batı ve kuzeyinde Oligo - miyosen jipsli tabakaları ile Neojen arâzisi, doğu ve güneyinde Eosen fliş tabakaları ile Mezozoik ofiolitli arâzisi, Budaközü vâdî tabanı ile şehrin hemen kuzeyinde alüviyal ova bulunur. Aşınmalar sonucu arâzi dalgalı ve tepelik bir biçim almıştır.

İlçede İç Anadolu özelliğine çok yaklaşan bir iklim hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar oldukça soğuk geçer. Yıllık yağış miktarı 400 mm'dir. Bozkır bitki örtüsü geniş yer tutar. Başlıca akarsular, Kızılırmak'ın kollarından Delice suyu ile bunun kolu olan Budaközü'dür. Kızılırmak'a karışacağı yer yakınındaki (Kula köprüsü) rasatlara göre, Delice suyunun ortalama akımı 30 m^3/sn, en çok akımı 80 m^3/sn'dir. Bu akımın 200 m^3/sn'yi de bulduğu olmuştur (13.3.1968'de). Çekildiği zamanlarda ise, seviyesi çok düşer.

İlçede geçim kaynakları, başta tahıl (buğday, arpa, çavdar) olmak üzere, bağcılık ve hayvancılıktır. Ekilen ve dikilen topraklar 75 000 ha. kadardır. Bunun 65 000 ha'ı tarladır. Ayrıca, sulanan arâzi 8 000 ha'ı geçer. 1 500 ha'lık yer de meyve ve sebze bahçeleridir (geniş vâdilerde). İlçede 12 000 kadar çiftçi ailesi vardır. Tarımda makineleşme oldukça gelişme göstermiş ise de (selektör, biçerdöğer, traktör..), yine de karasaban, pulluk ve çift hayvanından faydalanmalar (öküz, beygir) çok vardır. Elde edilen tahıl ve üzüm ürünleri, başka yerlere de gönderilir. Şehirde Buğday Mahsulleri

SUNGURLU : Bir görünüş

Ofisi, buğday pazarı, zahire ticareti yapılan yerler vardır. 250 000 litre kapasiteli bir şarap imâlâthanesi kurulmuştur.

Son 20 - 30 yılda çayır ve mer'alar tarla durumuna getirilmiş ise de, hayvancılık da geçimde yine önemli yer tutmakta, et, süt, yapağı, kıl, tiftik ve yumurta üretimi olmaktadır. 1973 verilerine göre, ilçede koyun (80 000), tiftik keçisi (80 000), kıl keçisi (33 000), sığır (60 000), manda (6 000) vardır. Köylünün yük hayvanı olarak da 1900 kadar eşek beslenmektedir. Sığır ve koyun yetiştirmede sun'î tohumlamaya da yer verilmiştir.

İlçede Tekel tarafından işletilen 4 tuzla vardır. Bunlar tuzlu su kaynakları hâlindedir. Bunlardan Akçakoyun tuzlasını tuz derecesi % 21, yıllık üretim 900 - 1 000 ton kadardır. Akpınar ve Alibaba tuzlu su kaynaklarının herbirinden yılda 400 - 500 ton, Boncuk kaynağından 300 - 400 ton tuz elde edilir. Birkaç yerde pek ince tabakalar hâlinde, linyit yatakları da vardır. Tuğla imâlâthaneleri bulunmaktadır.

İlçe merkezi S., Ankara - Samsun asfalt karayolu üzerinde, Budaközü çayı kenarında bir küçük şehirdir. Önceleri "Saz" ve "Budaközü" adları ile de anılmış bulunan bu yerleşme yeri, işlek bir yol boyunda bulunarak gelişme göstermiş, çevresinin tarım ve hayvan ürünleri için canlı bir ticâret merkezi olmuştur. Nüfûsu 1927'de 5 249 iken, yarım asırda dört kat artarak 22 bine yaklaşmıştır. Şimdi Çorum ilinin en çok nüfûslu ilçe merkezidir. Belediyesi 1920'de kurulmuştur. Tahıl pazarı, sebze hali, belediye pasajı, otel ve lokantaları, parkları, soğuk hava tesisi, çam koruluğu (200 D.), iki hamamı, işlek bir çarşısı, elektriği, içme ve kullanma suyu, modern bir mezbahası vardır. Şehirde devlet hastahanesi ve verem dispanseri, eczaneler bulunmaktadır. Camileri (Ulucami, Muhacir camii, Altınoğlu camii, Çarşıbaşı camii, Mantıkçı camii), saat kulesi (1892'de yapılmış, içine merdivenle çıkılır), ilkokulları (şehirde 5, köylerde 102), ortaokul ve lisesi, kız sanat okulu vardır.

S. ilçesinin bucağı Boğazkale, 2 097 (1975) nüfûslu bir kasabadır. Belediyesi 1967'de kurulmuştur. Burası Hitit başşehri Boğazköy'ün (Hattuşaş) bulunduğu yerde olduğu için, önemli bir turistik yerdir. Yazılıkaya'ya 2 km uzaklıktadır. İbikçam denilen yeri, piknik yapmaya elverişlidir. S.'ya 32 km uzaklıktadır (bk. ÇORUM, BOĞAZKALE, BOĞAZKÖY). (R. İ.)

SUNNÛC, Çeng'in (b. bk.) Arabca'daki adı.

SUN'ULLAH EFENDİ (Istanbul 1553 - Istanbul 1612), Osmanlı devlet adamı ve âlimi. Kanûnî Sultan Süleyman devri ileri gelenlerinden İskilip'li Cafer Efendi'nin oğludur. Ebu's - Su'ûd Efendi'nin öğrencilerinden olup, 1553 tarihinde Istanbul'da doğmuştur. 1570 yılında onyedi yaşında öğrenimini tamamlayarak mülâzım oldu. Bir yıl sonra Beşiktaş'ta Hayreddin Paşa medresesine müderris olarak meslek hayatına başladı. Devriye medreselerini tamamladıktan sonra 1590'da Bursa kadısı oldu. Edirne ve Istanbul kadılıklarında bulundu ve Anadolu kazaskerliğine yükseldi. 1593'te Rumeli kazaskerliğine getirildi. İki yıl sonra örfî süreyi tamamladığından emekliye sevkedildi. Ekim 1599'da Hoca Sâdeddin Efendi'nin ölümü üzerine Şeyhülislâm oldu. 1601 ağustosuna kadar bu makamda kaldı. Sadrâzam Yemişçi Hasan Paşa'nın sefere çıkmakta taallül eylemesini şiddetle tenkıd ettiğinden,

paşanın ısrarı üzerine vazifeden alınarak tekrar emekliye sevkedildi. Aralık 1602'de Hoca-zâde Mehmed Efendi'nin ayrılmasıyla boşalan şeyhülislâmlığa, ikinci defâ tâyin edildi. Ancak bir ay sonra, Yemişçi Hasan Paşa aleyhine başgösteren Sipâhi ayaklanmasında âsîlerin istedikleri fetvayı verdiği için vazifesine son verildi. Haziran 1604'te Ebü'l - meyâmîn Mustafa Efendi yerine üçüncü defâ şeyhülislâm oldu. 1606'da Kırım Hânı Gazi Girây'ın ölümü üzerine oğlu Toktamış Girây'ın babasının vasiyetine güvenerek Divân-ı hümâyûn'un müsaadesini almadan Hânlık tahtına oturmasıyla doğan buhranda Hoca-zâde Mehmed Efendi ile Kapudân-ı deryâ Hâfız Ahmed Paşa'nın bu oldu bittiyi kabûl etmeyip hânlığa Selâmet Girây'ın getirilmesini istemelerine karşılık, Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa ile S., Selâmet Girây'ın Kırım'da mukavemetle karşılaşacağını ileri sürmüşler ve Toktamış Girây'ın hânlığının tasdik edilmesini istemişlerdi. Ama durum bu görüşün tersine gerçekleşmiş ve Selâmet Girây rahatlıkla hânlığa geçmiş, Toktamış Girây'ı da kolaylıkla ara yerden kaldırmıştı. Bu durumda Şeyhülislâm'ın görüşlerindeki isâbetsizlik ortaya çıkmış oldu ve S.'nin vazifesine son verildi. Yerini alan Ebü'l - meyâmîn Mustafa Efendi'nin 1606 kasımında ölümü üzerine dördüncü defâ meşihate getirildi. Bu defâ da Saray ricâlinin muhâlefeti ile karşılaştı ve onların sıkı ısrarları sonunda, 1608'de 750 akça ile emekliye sevkedildi. Hacca gidip geldikten sonra nisan 1612'de öldü. Kabri Kırkçeşmeler yakınında Hüsam Bey mescidi bahçesindedir. Sultan III. Mehmed ve I. Ahmed devirlerinde dört kere ve altı yıl on ay şeyhülislâmlık eden S.'nin bilgisi hakkında farklı görüşler vardır. Onun orta derecede bir âlim olduğu söylendiği kadar, çağının allamesi olduğu da ileri sürülmüştür. *Keşşaf Tefsiri*'nin baş tarafına bir hâşiyesi, çeşitli ta'likatı ve *Sun'î* adını verdiği bir fetva mecmuası vardır. (İ. P.)

SUPAP (Fr. *soupape*, İng. *valve)*, sıvı veya gazların akışını kontrol altında tutmaya yarayan mekanik düzen. Bunlar, kontrol mekanizması yukarı aşağı hareketle, kayarak, dönme hareketiyle çalışır. Bu suretle hareket ettirilen bir kapak, sürgü, bilya, geçiş yolunu ya tamamen veya kısmen açar veya kapatır. S.'lar genellikle dökme demir, çelik, tunç ve pirinç gibi metallerden yapılır. Ayrıca kapatıp açma kısımlarında sızıntıya, kaçağa meydan vermemek için, deri, kauçuk gibi maddelerden yararlanılır.

SUPAP : A kapak; B başlık

S.'lar imâlâtçı firmaların adıyla çeşitli ticârî isimler taşıdıkları gibi, çalışma şekillerine göre de isim alırlar; sürgülü S., bilyalı S., emniyet S.'ı gibi. S. cinsleri, çalıştırma şekillerine göre de isimlenir : Eli ile çalıştırılan S.'lar; bağımsız bir mekanizmayla çalıştırılan S.'lar; S.'ın kontrol ettiği makinenin harekete geçirdiği bir mekanizmayla çalışan S.'lar; S.'ın kontrol ettiği sıvı, gaz veya başka akıcı bir madde tarafından çalıştırılan S.'lar. S.'ların en eski tipi şüphesiz deri kapaklı olanlarla disk biçimi kapaklı olanlardır.

SUPERIOR GÖLÜ (Fr. *Lac Supérieur*, İng. *Lake Superior)*, Kuzey Amerika'da, Birleşik Devletler ile Kanada arasındaki Büyük Göller'in en büyüğü ve kuzey - batıda olanı. Dünyanın en büyük tatlısu gölüdür (yüzölçümü 82 414 km²). Uzunluğu, en uzun yerinde 563 km, genişliği de 257 km olan gölün en derin yeri 406 m'dir. Büyük Göller'deki su hacminin % 53,8'i S. G.'nde toplanmıştır. S. G.'nün deniz seviyesinden yüksekliği 183 m'dir. Sularını, St. Mary nehri vasıtasıyla 6 m kadar daha alçak olan Huron gölüne boşaltır.

S. G.'ne irili ufaklı 200 kadar akarsu dökülür. Bunların en önemlileri kuzeydeki Nipigon gölünden akan Nipigon nehriyle, batıdan akan St. Louis nehridir. S. G. mıntakası tabiî güzellikleriyle tanınır. Suyu, yer yer bazı bozuk bölgeler sayılmazsa hemen tamamen saf ve temizdir. Büyük yüzölçümü, şiddetli rüzgârlar ve nihayet kuzey iklimi yüzünden, S. G., diğer Büyük Göller'e göre daha fazla sislidir. Gölde başta turna, tatlısu levreği ve alabalık olmak üzere, çeşitli balıklar yaşar; av kuşları, başka av hayvanları vardır. Göldeki adaların en büyüğü olan Isle Royale millî park hâline getirilmiştir.

Göldeki başlıca limanlar, Birleşik Devletler tarafından Duluth, Superior, Ashland, Ontonagon, Houghton, Marquette ve Sault Ste. Marie; Kanada tarafından da Port Arthur ve Port William'dır.

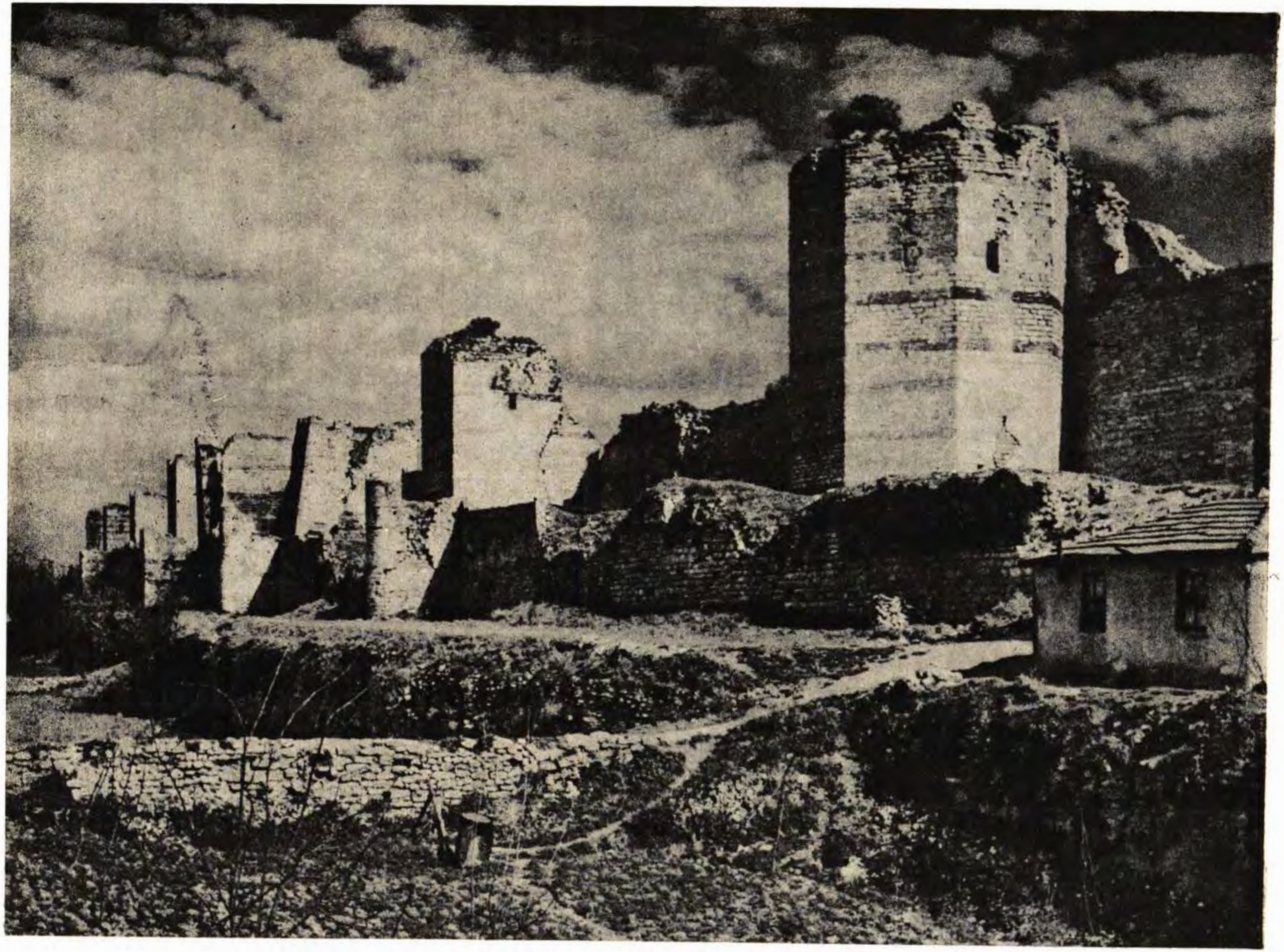
Etienne Brûe ve Kuzey - Batı Kürk Şirketi'ne mensup tüccarlar 1620'lerde gölün çevresini keşfettiler. 1668'de St. Mary nehri yakınlarında bir ticâret merkezi ve Peder Jacques Marquette'in Cizvit misyonu kuruldu. 1763'te bütün çevre İngilizler'e geçti.

SÛR, eski çağlarda, düşman hücumundan korunmak için, kalelerin, şatoların, şehirlerin etrafına çekilen, kalın, yüksek duvarlar. S. sözü yalnız şehri vs. kuşatan duvarları değil, bu duvarlar üzerinde aralıklı olarak yapılan kuleleri de ifade eder. "Kale duvarı" veya "peçe duvarı" sözleri ise S.'ların kuleler arasındaki kısmı için kullanılır.

S. yapımı, medeniyet ve teknoloji seviyesine paralel olarak, çeşitli gelişmeler göstermiştir. Afrika'nın nisbeten gelişmiş olan yerli kabîleleri, kendilerini düşmana karşı daha iyi savunmak için taş, toprak ve ağaç kütüklerinden setler yapar, bunları siper alarak savaşırlardı. Daha sonra çamurdan, kerpiçten S.'lar yapılmaya başlandı. Aradan geçen bir gelişme dönemi sonunda, savunmayı kolaylaştırmak için bu ilkel S.'lara yer yer kuleler yapılması düşünüldü. Bu kuleler hem gözetleme işinde kullanılıyor, hem de nöbette olanlara, yatacak, dinlenecek yer vazifesi görüyordu. Kulelerin arasındaki mesafelerin gelecek düşmanı iki taraflı atışla durdurabilecek uzaklıkta olmasına dikkat edilirdi.

Eski Mısır'daki iş gücü ve teknik, dikkati çekecek yükseklikte ve kalınlıkta duvar yapabilmeye imkân veriyordu. S.'ları daha da geçilemez hâle getirebilmek için, dış kısmına hendek kazmak da âdet olmuştu. Bu sâyede taarruz eden kuvvetlere büyük müşkülât çıkarılıyor; düşman, duvara yaklaşmadan önce bu hendekleri doldurmak zorunda kalıyordu. S.'lar gelişip kuvvetlendikçe, lâğım açma (tünel kazma) ve mancınık kullanma usûlleri gelişti.

SÛR : İstanbul'da II. Theodosius devrinde yapılan Topkapı S.'larından bir görünüş

Arkeolojik araştırmalar Küçük Asya ve Mısır'da, M. Ö. 3000 yıllarında, tam teşekküllü orduların muhasarasına karşı koyacak güçte, müstahkem S.'ların yapıldığını ortaya koymuştur. Bazı durumlarda, dairevî, iki, hattâ üç sıra duvar yapıldığı oluyordu. Bu S.'lara çok muhafazalı, sağlam kapılar yapılırdı. Babil, Asur, Hitit ve Mısır şehirlerinde bu gibi S.'lar vardı. Bazı kaynaklara göre, M. Ö. 2000 yıllarında Asur krallığının başkenti Ninova toplam uzunluğu 80 km'yi bulan S.'larla çevriliydi. Kalınlığı 9 m olan S.'ların yüksekliği 25 m'yi buluyordu ve üzerlerinde 1 500 kule vardı. Ayrıca ticâret yolları üzerindeki gerekli yerlere de S.'larla korunmuş küçük kuleler yapılıyordu; ancak bunların tahkimatı hiç de küçümsenecek derecede değildi. Filistin'de küçük bir sınır şehrinin 4 m kalınlığında, 11 m yüksekliğinde S.'larla korunduğu bilinmektedir. M. S. 312'de ise, Roma S.'larının yüksekliği bunun iki misliydi ve her 30 m'de bir kule vardı.

Kalelerin en büyük özelliklerinden olan S.'lar, zamanla gelişmiş ve dünyanın çeşitli yerlerinde muhtelif hacimler ve şekiller kazanmıştır. Bu arada Büyük Çin Seddi'nden de bahsetmek gerekir. Dünyanın en büyük S.'u olan Çin seddinin uzunluğu 2 250 km idi. Bu uzunluk boyunca 25 000 kule inşa edilmişti. Duvarların ortalama kalınlığı 5 m, ortalama yüksekliği 6 m idi. Bu muazzam duvar, yine de büyük orduların istilâlarına karşı koyamadı; sadece küçük taarruzları önleyebildi.

Roma imparatorluğunda savunma : Roma imparatoru Hadrianus İngiltere'de ve Ren ile Tuna arasında S.'lar yaptırmıştır. Roma'nın uzak karakollarına akınlar yapan barbarlar, S.'larla çevrili kalelere taarruz edemiyorlardı. Bu bakımdan, Romalılar sınır müdafaalarında S.'lara ve kalelere büyük önem veriyor, seyrek olarak da perakende, müstahkem karakollar kuruyorlardı. Kaleler S.'larla çevrili olduğundan buralardaki müdâfîlerin sayısının kabarık olmasına da lüzum kalmıyordu.

Bu tip sahra tahkimatı, eski savaşlarda önemli rol oynuyordu. Bilhassa Yunanlılar'da, en büyük gaye, düşmandan daha yüksekte olarak avantaj sağlamaktı. Roma lejyonları her gece kamp yerinin etrafını bir nevi S. teşkil eden çitlerle çevirirlerdi. Bir Roma birliği, yürüyüş sırasındayken, bir düşman birliğiyle karşılaşırsa; birliğin bir kısmı düşmanı oyalarken, diğeri, münasip meyilli bir yamaçta çit çekerek müdafaa duvarı hazırlardı. Askerlerin savaşmasını önlemesin diye bu gibi çitler alçak olurdu. Eğer çarpışmalar uzun sürecek gibiyse, ordugâh vakit geçirmeden çitlerle çevrilirdi.

Julius Caesar Galya savaşı sırasında, uzunluğu 22 km'yi geçen bir S. inşasından bahseder. Caesar, bir defasında da alışılagelenin tamamen aksine, S.'dan faydalanmıştır. 60 000 kişilik bir Roma kuvveti, 80 000 kişilik bir Galya ve Alesia kuvvetinin bulunduğu şehri 17 km uzunluğunda du-

SÛR : II. Theodosius devrinde yapılan S.'lardan bir kısım (arka planda Edirnekapı'daki Mihrimâh Sultan Câmii)

varla çevirerek düşmanını orada hapsetmiş, Caesar, daha sonra bunun üzerine kendisini muhasara etmeye çalışan 100 000 Galyalı ile savaşa tutuşmuştur. Öyle anlaşılıyor ki, Caesar'ın tahkimatı olmasa, Galya'yı kaybedecekti. Caesar'ın sahra tahkimatında ve engel inşasında büyük bir usta olduğu kabûl edilmektedir.

Roma istihkâmlarının en iddialı olanları sınır savunma tesisleri *(limes)* idi. Bunların en ünlülerinden biri Kuzey İngiltere'deki Hadrianus S.'larıdır. Bu tahkimat, Ren ile Tuna arasında uzanan ve 480 km tutan *Limes Germanicus*'un yahut Romalılar'ın, Kuzey Afrika eyâletlerini korumak için yaptığı tahkimat yanında basit bir inşaat gibi kalıyordu.

İngiltere'deki Roma S.'ları deniz üslerinde ve sahil kalelerinde son bulurdu. Bu kaleler ve S.'lar, münhasıran savunma maksadıyla yapılıyor değildi. Taarruz maksadıyla yapılacak operasyonlarda da üs olarak kullanılırdı. Yığınaklar, S.'ların berisinde yapılır, ötesinde ise keşif kuvvetleri faaliyet gösterirdi, Bunlar vurup kaçan süvari kuvvetleri için de bir sığınak vazifesi görürdü. Bu S.'ların büyük bir düşman taarruzunda da esaslı bir engel teşkil ettiği bir gerçekti.

Daha sonraki yüzyıllarda, Roma imparatorluğu bütün Avrupa'ya yayıldığı zaman Ren ve Tuna nehirleri boyunca bir kaleler zenciri örüldü. Hendek kazarak lejyonu koruma tekniği, daha sonra Romalılar'dan Bizanslılar'a geçti. Onlar da Tuna boylarında bir kaleler zinciri kurdular; şehirler ve kaleler de S.'larla çevrildi.

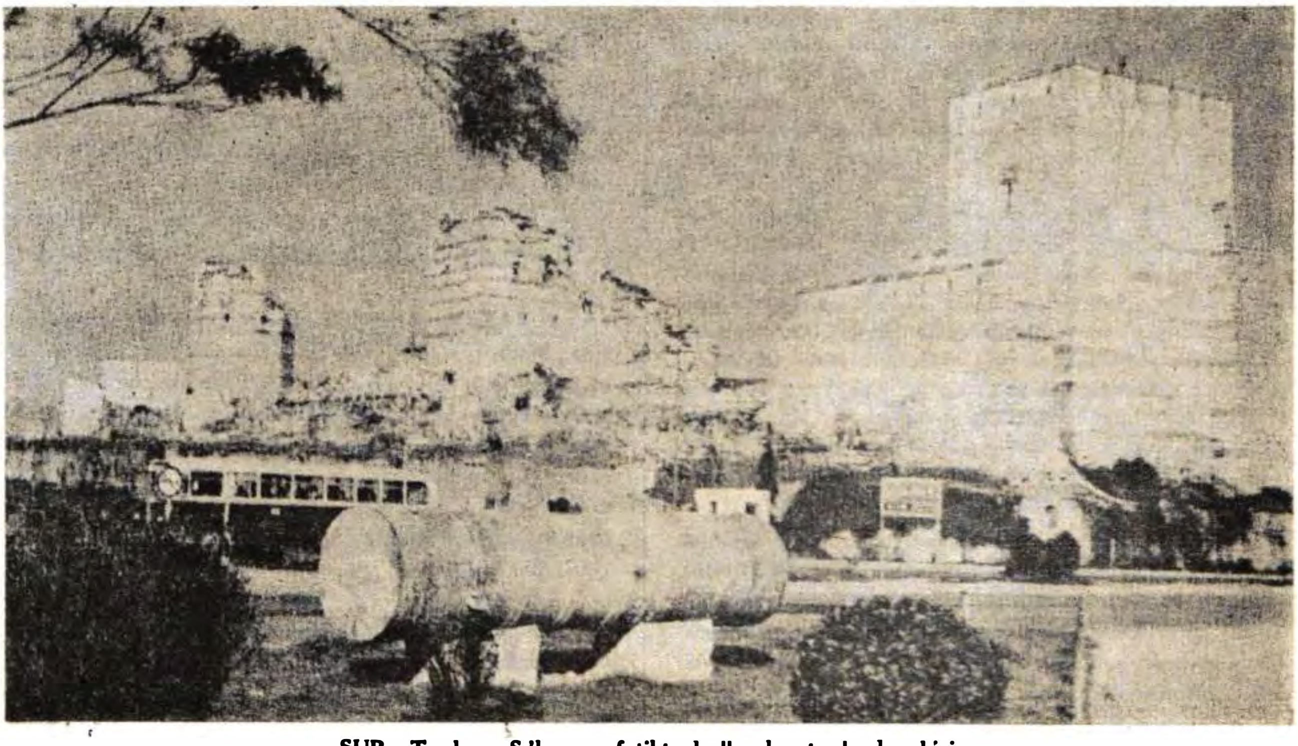
Orta Çağ'da : Roma imparatorluğunun çözülmesi ve barbar istilâsı Batı Avrupa'ya, savunma konusunda yeni problemler getirdi. Kuvveti olanlar ülkelerini tahkim ederken, zayıflar da kuvvetlilerden himaye aramaya başladı. Merkezî devletler yavaş yavaş azaldı, küçüldü; onların yerine müstahkem, S.'larla çevrili şatolarda oturan derebeyleri aldı. Normanlar, kalelerini taştan yapıyor ve bunları alçak S.'larla çeviriyorlardı. Zamanla bu S.'lar ilk müdafaa hattını teşkil etti; dolayısıyle de mümkün olduğu kadar, kalelerden uzakta yapılmaya başladı. Bu gibi kalelerin o zamanki imkânlarla fethedilmesi hemen hemen imkânsız gibiydi ve ancak uzun muhasaralarla ele geçirilmeleri mümkün oluyordu ki, bu uzun muhasaraları gerçekleştirmek de bir hayli zordu.

XIV. yüzyılda topun sahneye çıkması S.'ın inşasında büyük değişikliklerin yapılmasına yol açtı. Daha büyük, daha dayanıklı S.'lar ve kuleler yapılması ihtiyacı doğdu. S.'lar tahkim edildi, kulelere silâhlar yerleştirilerek düşmanın mümkün olduğu kadar uzakta tutulmasına çalışıldı. Ayrıca S.'ların ve kulelerin önündeki hendekler genişletildi, hendeklerin de ötesine başka engeller yapılarak düşmanın fazla yaklaşması önlendi.

Ama top, yine de etkili olmaya başlamıştı. Fransa Kralı VII. Charles, 1450'de, ustaca tatbik ettiği bir muhasara sistemiyle, Normandiya'daki bütün kaleleri İngilizler'den almayı başardı. 1453'te ise, II. Sultan Mehmed, o zamana kadar görülmemiş büyüklükteki toplarla mücehhez ordusu ile 53 günlük bir muhasaradan sonra Istanbul'u fethetti.

XVI. yüzyılda, özel kalelerin müdafaası imkânsız hâle gelince, eskiden olduğu gibi yine şehirlerin müdafaası yoluna gidildi. Sınır şehirleri, bilhassa kale ve S.'larla kuvvetlendirildi. S.'ların inşasında da büyük gelişmeler oldu. Tabyalı istihkâmlar yapıldı. Silâhların sürekli gelişmesine rağmen, XVII. yüzyılda da S.'lar, şehirlerin müdafaasında rol oynadı. XVIII. yüzyıl içinde önemini kaybetti.

Türkiye'deki S.'lar : Çeşitli medeniyetlerin merkezi olan Türkiye'de, Romalı ve Bizanslılar'dan kalma muhtelif S. harabeleri vardır. Bunların başlıcaları Istanbul, Edirne, Ankara, İznik, Diyarbakır, Kayseri, Amasra ve Antalya'da olanlardır. Istanbul, kuruluşundan îtibâren, büyümesine paralel olarak dört S.'la çevrilmiştir. Bunlar bir taraftan Haliç'e, bir taraftan Marmara'ya dayanıyordu. Türkler şehri aldığı zaman sa-

SUR : Topkapı S.'ları ve fetihte kullanılan toplardan biri

SÛR : Kayseri kalesi S.'larından bir görünüş

dece en dıştaki S.'lar vardı. Bugün harabesi görülen S.'lar da bunlardır.

Istanbul S.'ları kara S.'ları, Marmara S.'ları ve Haliç S.'ları olmak üzere üç kısımdır. Uzunluğu 7 km'ye yakın olan kara S.'larında irili ufaklı 400 kadar kule ve yine irili ufaklı 46 kapı vardır; 20 m genişliğinde ve 7 m derinliğinde içi su dolu bir hendek bulunuyordu.

Marmara kıyısı S.'ları Yedikule ile Sarayburnu arasında 8 km boyunca uzanıyor ve şehri denizden gelecek tehlikelere karşı koruyordu. Bunlardan bugün, bâzı harâbelere rastlanmaktadır. Haliç S.'larının uzunluğu ise 5 km idi. Fâtih Sultan Mehmed, Istanbul S.'larına Ahırkapı'dan Haliç istikametine olmak üzere, 1,5 km kadar bir ilâve yapılmış, S.'lar sonuncusu 1722'de olmak üzere, birçok defa tamir edilmiştir.

Türkiye'deki diğer S.'lardan Kayseri'dekilerin, Istanbul S.'larıyla aynı dönemde yapıldığı biliniyor. Amasra ve Diyarbakır S.'ları da Bizans devrinden kalmadır. Antalya S.'ları Helenistik devirde yapılmış, Romalılar buna bazı ilâvelerde bulunmuş, Bizanslılar da ikinci bir S. ilâve etmişlerdir. Pek az kalıntısı olan Edirne S.'ları Roma imparatoru Hadrianus zamanında Ankara S.'ları ise M. S. II. yüzyılda yapılmıştır.

SUR (Ar. *Es-Sûr,* Fr. *Tyr,* İbr. *Zor,* İng. *Tyre,* Lat. *Tyrus),* Beyrut'un 72 km güney - batısında 14 000 (1974) nüfûslu bir şehir. Eski Fenike şehirlerinin en meşhurlarından biri olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Şehir eskiden ada olan bir yarımadada kurulmuştur. Dar sokaklardaki evlerin yapı malzemesinde antikitenin izleri dikkati çeker. Şehirde vaktiyle var olan iki limandan kuzey (veya Sidonlu) limanı hâlâ durmaktadır. Güney (veya Mısırlı) limanı ise yok olmuştur. Zamanında Akdeniz limanlarının en parlaklarından olan şehir bugün hiçbir önem taşımamaktadır; ehemmiyetsiz miktarda pamuk ve tütün ihrâc edilir.

Tarih : S.'un tarih sahnesine çıkışı, Mısır firavunu III. Tutmosis'in, hükümdarlığı sırasında (M. Ö. 1490 - 1436), sâhil şehirlerini fethetmesiyle başlar. Şehir, çok geçmeden, zaman zaman kuzeydeki kardeş şehir Sidon'la boy ölçüşebilecek derecede gelişmiş, daha sonra da kuvvetli bir şehir devleti olmuştur. S.'un şöhretinin doruğuna çıkması M. Ö. 1000 yıllarına rastlar. Şehrin bu şöhreti, yaklaşık M. Ö. 774'de kadar devam etmiştir.

S. Kralı I. Hiram (Ahiram, M. Ö. 969 - 936) Hz. Süleyman'ın dostu ve müttefikıydı. Kudüs'te yaptırdığı Süleyman Mâbedi için, ona, usta işçiler ve sedir sağladı; karşılığında da buğday ve yağ aldı. İki ülkenin filoları, birlikte, Umman denizi ve Basra körfezine seferler yaptılar. M. Ö. 887'de bir İştar rahibi olan İtobaal yeni bir hânedan kurdu. Bu hânedan, Kıbrıs'ın bir kısmıyla beraber, Beyrut'a kadar olan sâhil şeridine hâkim oldu. S.'lular, bu hânedan zamanında, Fenikeliler'in en seçkin kolonisi olan Kartaca'yı kurdular.

Asurlular Akdeniz'e kadar yayıldıkları zaman, bu mağrur Fenike şehir devletini en kudretli çağında buldular. M. Ö. 701'de, Senaherib bütün bölgeyi kontrol altına aldığı zaman bile, S., kısmen onlara tâbî oldu. S.'luları böylesine kudretli durumda bulunduran en büyük faktör, şehrin kısmen adada bulunmasıydı. Ada, istilâcıların asla zaptedemediği bir kale gibiydi. Şehrin, kuzeyde bulunan ve Sidonlu diye anılan limanı ağır zencirlerle kapatılabiliyordu. Mısırlı denen güney limanı ise, zaten kale dışındaydı ve açık limandı. Babilonyalı II. Nabukadnozor, adayı tam 13 yıl (M. Ö. 585 - 572) muhasara altında tutmuş ve ele geçirememiştir.

S., M. Ö. 332'de Büyük İskender tarafından yok edildi. Şehir, daha önceki müstevlîlere karşı olduğu gibi İskender'e karşı da büyük bir şiddetle karşı koydu. Ancak arkasında hasım bir kuvvet bırakmak istemiyen Büyük İskender, şehrin kara tarafındaki eski kısmını tahrib edip elde ettiği molozlarla adaya 6 m genişliğinde bir yol yaparak, adayı kara ile birleştirdi. Buradan yapılan taarruzlar da etkisiz kalınca Sidon'dan 80, Rodos, Makedonya, Likya'dan 24, Kıbrıs'tan 220 harp gemisi sağladı. Böylece denizden hücum ederek şehri işgal etmeyi başardı. S.'a giren İskender, şehri tahrîb etti; 10 000 S.'luyu kılıçtan geçirdi, 30 000'inini de köle olarak sattı.

Şehir kısa bir müddet sonra yeniden toparlandı. M. Ö. 125'te Selevkoslar, S.'un muhtariyetini tanıdılar. Romalılar devrinde ipekli ve cam eşya ihracı alanında yeniden şöhret kazandı. Hıristiyan'lığın ilk yüzyılında burada bir Hıristiyan cemaati oluştu; daha sonra piskoposluk merkezi oldu.

636'da Müslümanlar'ın eline geçen şehir halkı İslâm dînini kabûl etti. Bugün şehir nüfûsunun yarısı Müslüman'dır.

SURABAYA, İndonezya'da Cava adasında şehir ve liman. Nüfûsu 1 600 000 (1971). Adanın başlıca limanı ve Cakarta'dan sonra en büyük şehridir. Bataklıklı bir kıyı bölgesinde yer alır. Şehrin içi Holandalılar'ca inşa edilmiştir, ama şimdi orada Çin'liler oturmaktadır. Şehir kıyıdan 12 km içerdedir. Çelik fabrikaları, demiryolu atölyeleri ve hava alanı vardır. Şeker, kauçuk, kahve, tapyoka, kapok, tütün ihraç eden başlıca limandır. Buradan tekstil ürünleri, makinalar ve sun'î gübre ithal edilir.

SURAKARTA veya SOERAKARTA (eski adı: Solo), Cava (İndonezya Cumhuriyeti)'da şehir. Nüfûsu 451 000'dir. Solo nehrinin kenarında, verimli bir ovada yer alır. Bu şehir, eskiden kısmen bağımsız bir bölgenin başkenti idi. Hükümdarın sarayı (Kraton) şehrin nüvesini teşkil eder.

SURAT, Hindistan'da bir şehir ve Gucarat eyâletinde aynı adla anılan mıntakanın idâre merkezi. Nüfûsu 471 815 (1971). S., Bombay'ın 240 km kuzeyinde, Tapti nehri ağzına 23 km mesafededir. Bu eski şehir, eskiden Hindistan'ın başlıca limanıydı. XVIII. yüzyıldaki nüfûsuyla, şehrin ülkenin en büyük şehri olduğu sanılmaktadır.

S., 1573'te Türk hükümdarı Ekber Şah tarafından Ahmedâbâd krallığından alınmış; kısa zamanda Hint - Türk imparatorluğunun Avrupa ile olan ticâretinin başlıca merkezi hâline gelmiştir. Daha sonra Portekizli, Holandalı ve İngiliz tüccarları arasında çekişilen şehirde, İngilizler, Hindistan'daki ilk ticâret merkezlerini kurdular. Daha sonra çeşitli saldırılara uğrayan şehir, zamanla eski önemini kaybetti. Günümüzde, şehirde el sanatları ve el dokumacılığı gelişmiştir.

SURDİN (Fr. *sourdine),* bir sazın sesini azaltmaya, kısmaya yarıyan âlet. Her saza göre ayrı şekilde olur. Bazı mûsiki eserlerinde, hangi pasajın hangi sazca S.'le çalınacağı işaret edilir. Fakat çok kullanılmaz. S. bir de, sazı fazla ses çıkarıp çevreyi rahatsız etmemek suretiyle çalmayı, denemeyi ve çalışmayı temin eder. Pianoda bu durum pedalla temin edilir. Keman S.'i tarak, obua ve trompet, trombon S.'i kapak şeklindedir. Başka sazlarda pek kullanılmaz. XVII. asır başlarında trompet için, XVIII. asır ortalarında keman ve violonsel için kullanılmaya başlanmıştır. İng. *mute, damper,* Alm. *Daempfer,* İt., İsp., Port. *sordina.* (Y. Ö.)

SÛRE, Kur'ân-ı Kerîm'in bölümlerine verilen ad. Her biri kendi içinde bir bütünlük arzeden bu bölümler, S. adını Kur'ân'dan almaktadır. Şöyle ki : Kur'ân'da, "İşte, bu vahyettiğimiz, farz kıldığımız bir S'dir." (Nûr/24) buyrulmaktadır.

S.'nin çoğulu süver'dir. S. kelimesinin menşe'i, kesin olarak bilinmemekle berâber, bu kelimeye sözlüklerde, Kur'ân'daki özel anlamından başka, yüksek derece, alâmet, işaret, bir yeri çevreleyen sûr, yazı satırı, yazılmış nesne gibi mânâlar verilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de yüz on dört S. vardır. Âyetlerden (b. bk.) meydana gelen S.'ler, değişik uzunluktadır. En uzun S. 286 âyeti olan *Bakara;* en kısa S. ise, üç âyetli *Kevser* S.'sidir. Kur'ân'da sıralanış bakımından ilk S. *Fâtiha,* son S. *Nâs*'dır. Bundan da anlaşılacağı gibi, her S.'nin bir adı vardır. Bu adlandırma değişik şekiller arz etmektedir. Şöyle ki; bir kısmı, içindeki konuya göre (Yusuf, İbrahim gibi) isimlendirilmektedir. Bir kısmı S.'nin ilk âyetinin ilk lâfziyle (Yâ-sîn, Tâ-hâ gibi), diğer bir kısmı da, yine ilk âyette geçen bir kelimeyle (Asr, Kevser gibi) adlandırılmaktadır. İçerisinde çeşitli konular bulunan diğer bir kısım S.'ler ise, bu konulardan birinin (Bakara, Nisâ gibi) adını taşımaktadır.

S.'ler Hz. Peygamber'e geliş, iniş (nüzûl) yerlerine göre de ikiye ayrılır. Mekke'de inen S.'ler "Mekkî", Hicretten sonra Medîne'de inen S.'ler de "Medenî" olarak vasıflandırılır. Mekkî S.'lerin sayısı seksen altı, Medenî S.'lerin sayısı ise, yirmi sekizdir. Medenî S.'ler, genellikle uzun S.'lerdir.

S.'lerin Kur'ân-ı Kerîm'deki sıralaması ve isimlendirilmesi, vahye müstenit olarak bizzat Resûllullah tarafından düzenlenmiştir. Ayrıca, S.'ler uzunluk ve kısalıklarına göre, dört ana bölüme ayrılır. "Tıvâl" en uzun yedi S.'ye verilen isimdir. Âyet sayıları yüz dolayında olanlara "miûn", âyetleri yüzden az olanlara "mesânî" ve Kur'ân'ın sonundaki S.'lere de "Mufassal" denilir.

Müfessirler, S.'lerin kendi içlerinde bir bütünlüğü olduğu gibi Kur'ân-ı Kerîm'in bütünlüğü içinde de, birbiri ile çok dengeli, ince ve mânâlı bir irtibata sahip bulunduğunda hemfikirdirler. (Ö. O.)

SÛRET [Alm. *Form;* Fr. *forme;* İng. *form;* İt. *forma*] "şekil, görünüş, biçim, nev'î, hey'et, temsil, tavır, remiz, mecâz, örnek, kalıp" karşılığında, daima maddenin zıddı olarak kullanılan, sınırlanmakla belirlenmiş madde.

A. Alelâde kullanışında : 1) Asıl anlamında : Eşyanın, nesnelerin, onların çerçevelerinin dış görünüşü S. deyimiyle dile getirilir. Resimde S., rengin zıddıdır; 2) Mecazî anlamda : Bir şeyi temsil veya ifâde eden özel tarz da S.'le belirtilir. Hükûmetin, tedavî - edici hekimliğin farklı S.'leri gibi. Mutlak anlamında S., bir şeyin temsil veya ifâde ettiği tarz demektir; 3) Sosyal zorlamalara karşı geçerli ve tatmin - edici olmak için yapılmış olması gereken bir şeyin tarzı da S.'le ilgilidir. Meselâ, geleneğe, kanuna (hukuka) uygun S.'ler gibi; sırf sureta yapılan bir tören gibi.

B. Metafizikte S., daima maddenin, muhtevanın zıddıdır. 1) Maddeyi, belirleyen, yâni belirlenmiş özü meydana getiren prensip de Aristoteles'in felsefesinde ve skolastiklerde S.'tir. "Ruh, bedenin S.'idir" gibi.

Cevhere ait S. ile arazla ilgili olan S. de metafizik anlamında S.'i dile getirir. Meselâ, cevhere ait S. demek, cevher kelimesiyle târif edilmiş olan S.'le ilgilidir; bu ontolojik prensip olup, belirlenmemiş olan madde, basit bir güç sâyesinde, şu veya bu olacaktır ki, bunu sağlayan, yâni nesneye varlık kazandıran da S.'tir *(forma dat esse rei).*

Araza ait S., daha önceden var - olan şeyi değiştiren bir belirlenmeden ibarettir; fakat onun mâhiyetini değiştiren bir tarzda değildir. Meselâ, bir elbisenin çeşitli kısımlarının aldığı S., bir terzinin makasıyla kumaş parçaları kesilip biçilmesine rağmen, o elbiseye ait kumaşın mâhiyeti değişmiş sayılamaz.

Bir açıklama tarzına göre de, Claude Bernard'ın yönetici fikir dediği şey de, bir bakıma, canlının cevhere ait S.'idir. Zaten Aquino'lu Thomas'ın anlayışınca da, cevhere ait S. adı altında, bir şeyin başka şeyden ayrı olduğu gibi, maddesinden ayrı müşahhas bir gerçeklik söz konusu olmamakla beraber, heykeltraşın fikrinin, kelimenin mekanik anlamında, en az kuvvet harcamaksızın, elini kullandığı şekilde, konusunun gelişmesini sağlayan bir gerçekleştirme fikri, bir iç san'at vardır. Bu itibarla, aynı anlayış çerçevesinde, ilk madde, aynı cevherin imkânıdır ve bu da maddenin var-olmak zorunda olduğu cevherin S.'idir. Bu bakımdan S., bir fiildir. Cevherin S.'i cevherin yapıcı fiilidir ki, bu durumda ona cevhere ait S. adı verilebilir.

2) Kant'ın bilgi teorisinde de, "madde" tecrübeden veya nesneden gelen şeyi gösterdiği hâlde, "S." nesneyi bilen ve tanıyan, yâni bilme ve tanıma fonksiyonlarının yapısından gelen şeyi ortaya koyar. Bunlar, mekân ve zaman gibi duyarlığın (hassasiyetin) *a priori* S.'leridir. "Zihin kategorileri" ve "aklın fikirleri (tasavvurları)"dır.

C. Mantıkta : Düşünce genellikle kavradığı şeyleri, analoji yoluyla madde (muhteva) ve S.'ten mürekkepmiş gibi bir işleme tâbî tutmaktadır. Nitekim, madde (muhteva) terimler (hadler)'le ve önermelerle teşkil edilmiştir; S. ise, terimler ve önermeler arasında kurulmuş münâsebetlerle ilgilidir. Bununla braber, Aristoteles'in ve ona uyan skolastik-

lerin ayırdığı gibi, *forma*'yı *figura*'dan ayrı tutarak, ilkine S. ötekine de şekil veya biçim adını vermek suretiyle, yapılan ayrım dikkate alınacak olursa, mantıkta S. yerine şekil veya biçimi kullanmak yerinde olacaktır. Bu îtibârla, bir önermenin olumlu veya olumsuz, küllî veya cüz'î olmasını S. yönünden değil, şekil veya biçim bakımından incelemek yerinde olur.

Ç. Ahlâktaki kullanış : Bir ahlâkî hareketin S.'i, onu gerçekleştiren kişinin niyetine bağlı olarak meydana getirilmiştir; davranışın muhtevası da istenmiş veya yapılmış harekete bağlıdır.

D. Estetikteki kullanış : Nesneye (objeye) estetik tutarlılık sağlayan yapı da S.'i dile getirir. H. Delacroix'nın dediği gibi, "Estetik bakımından bir S., sessiz (dilsiz) çizgilerin bir araya gelmesi değildir. Bu hareketlerin bir oyunudur ki, buna vücudumuz katılır ve yaşadığımızı hissederiz. Dolayısıyla S.'in şekli canlandırdığı ölçüde, estetik söz konusudur. Mûsikî de, her şeyden önce sinematik bir seslendirme, hareket hâlinde seslendirme S.'lerinin bir sistemidir. S.'leri birbirine uydurmak, S.'ler meydana getirmek, mûsikî san'atının ve yapısının tam başlangıcıdır. Seslendirme ölçüsü, aslında bir S.'tir; ritm bir S.'tir; ses uyumu bir S.'tir.

San'at eserinde asıl konunun yanısıra bir de eserin içindeki konu vardır ki, buna "muhteva" adı verilebilir. Muhteva, bu itibarla, ham konunun eserin içinde aldığı hâldir, yâni sanatkârın elinde işlenmiş hâlidir. Bu itibarla, eserde yer alan kişiler ve onların düşünüş ve duyuşları, psikolojileri, asıl muhtevayı meydana getirir. Muhtevanın zıddı olan S. de aslında bir kalıp olmakla beraber, bu sadece eserin, gazel, kaside, şiir veya roman türünde olması anlamına gelmez; aynı zamanda, eserde yer alan bütün unsurların birbirine bağlanıp örülerek meydana getirdikleri düzendir. Bu anlayış tarzına göre, artık muhteva ve san'at ayrımı söz konusu değildir; tam tersine, bir birleşme, kaynaşma söz konusudur. Her eserin S.'i, o eserdeki muhtevâ unsurlarına, fikre v.b.'na bağlandığı gibi, muhteva da ancak o S.'le belirtilmektedir. Bu bakımdan, san'at eserinde konunun onu meydana getiren tarafından işlenerek muhteva hâline sokulması, aynı zamanda, S.'le yoğrulması demektir. Böylece estetikte S., daha ziyade şekil, genellikle, temelli bir önem arzetmektedir ve ekseriya san'atın ayırıcı vasfı ve değerini açıklamak husûsunda, bir kıstas olarak rol oynamaktadır. Muhteva ve suret (şekil) arasındaki ayırım, estetikte de, metafizikte ve bilgi teorisinde olduğu gibi, bir paralellik arzeder. Bazı yazarlar bu konuda, bir san'at eserinin mânâsı için "muhteva" deyimini kullanır ve bu san'at eserinin doğrudan doğruya neyle ilişkili bulunduğu husûsunun da, S.'i dile getirdiğini belirtirler.

E. Hukuk bakımından S., noterlik kanununa göre, noter tarafından düzenlenen iş kâğıtlarının (aslı noterlik tarafından saklanır), kopyası, örneğidir (bu kopya ilgiliye verilir). Hukukî bir işlemi tesbit eden senet veya belgenin aslına uygun örneği S.'tir. Tasdikli S. ise, yetkili merci veya memur tarafından tasdik edilmiş S.'tir. Yapılan işlem, bir vasiyetnâme ise, vasiyetnâmenin Medenî Kanun hükümlerine göre, açılması gerçekleşmedikçe, bunun S.'i, vasiyetçiden veya onun noterlikten tasdikli bir vekâletnâme ile özel olarak yetkili kıldığı vekilinden başkasına verilemez. Bu kişilerin dışında kalanlara S. verilmesi, noterin bağlı bulunduğu asliye hukuk veya münferit sulh hâkiminin iznine bağlıdır.

Tarih : La. *forma* (S.) ve *species* (tür) kelimelerinin her ikisi de Aristoteles'in *eidos* kavramına tekabül eder. Aslında *eidos*, bu iki deyim arasındadır; *forma*, ortak vasıf anlamında ve *species* de, ortak vasfa sahip olarak kurulmuş "tür" veya "sınıf" anlamında *eidos* kavramının karşılığı olur.

Antik Çağ Yunan felsefesinde, husûsiyle Aristoteles tarafından kullanılan *eidos*, *morphe* kelimelerine karşılık olarak S., eski ve asıl anlamıyla dış şekildir; nesneleri çerçeveleyen biçimdir. Batı dillerindeki ortak karşılığı olan *form*, Yun. *morphe* kelimesinin sessiz harflerine yer değiştirtilmek yoluyla La.'ye *forma* deyimiyle aktarılmıştır. Antik Çağ Yunan felsefesinde S. kavramı, ilkin Anaksagoras'ın felsefesinde önem kazanmıştır. Anaksagoras'a göre, S., âlemin meydana gelişinde, karma karışıklığın, düzenlenmemiş maddenin *(khaos)* zıddı olarak âhenge kavuşmuş, düzenlenmiş madde *(kosmos)*'dir. Aristoteles, muhtemelen Anaksagoras'tan hareketle, *eidos* kavramına düzenleyicilik ve mükemmellik anlamlarını vermiştir. Onun nazarında madde, S.'in tohumu, güç (kuvve) hâlinde S.'in ve maddenin birliği, fiil hâlinde maddedir. Teknik alanında masanın yapılacağı madde olan tahta, kuvve hâlinde bir masadır; yapılmış olan masa, fiil hâline gelmiş bu aynı tahtadır. Tunç (mermer) kuvve hâlinde bir heykeldir; heykel tuncun (mermerin) fiil hâline geçmesidir. Tabiatta, yumurta kuvve hâlinde bir kuş ve kuş onun *energeia*'sıdır, S.'dir. Her şeyde madde, başlangıçtır; fikir (S.), onun yöneldiği gayedir; madde taslaktır, eksik olan şeydir; S. ise, mükemmelliktir, tamamlanmadır. Demek ki, her varlık, kendinden daha mükemmel olan varlığın maddesi (muhtevası) ve her mükemmel varlık, kendinden daha az mükemmel olan varlığın S.'idir.

S. kavramı, Antik Çağ Yunan felsefesinde Eflâtûn tarafından da kullanılmıştır. Eflâtûn'a göre S., *İdea*'dır; âlemdeki bütün varlıkların gerçeği ve gerçekliği S.'tir, yani *İdea*'dır. Simplikios'un nazaraında da, *morphe*, *eidos*'un bir sonucu olmak itibariyle asıl dış görünüştür.

Orta Çağ Hıristiyan skolastikleri, Aristoteles geleneğini sürdürmüşlerdir. Aquino'lu Thomas'ın indinde de, Tanrı mutlak S.'tir; madde ancak S.'le gerçeklik kazanır; maddeyi şekillendirici veya gerçekleştirici (surî) sebep *(causa formalis)* ve aynı zamanda onu gayeye ulaştırıcı sebep *(causa finalis)* S.'tir. Skolastik felsefede S. kavramı, madde, öz (zat), muhteva kavramlarının zıddıdır.

Yeni Çağ felsefesinde de S. kavramı, düzene girmiş olan ve düzene sokan anlamlarında kullanılmıştır ki, bu anlayış da, bir bakıma, Aristoteles'ci görüşün uzantısıdır. Yeni Çağ tenkıdçi felsefesinin temsilcisi Kant, bilgide bir taraftan madde *(Stoff)*, diğer yandan S. *(Form)* ayrımı yapar; çünki ona göre, birincisi kendisini zihne zorla kabûl ettirir; onun zihinde bulunuşu, kendinden başka bir şeyin varlığına işarettir. Halbuki, ikincisi duyumların çeşitli verileri arasında onları idrâk etmeye ve onları anlamaya götüren düşünce kanunlarıyla teşkil edilmiştir. Zaman iç duyunun S.'idir; mekân, dış duyunun S.'idir; bunların her ikisi de duyarlık'ın *a priori* S.'leridir. Anlayışın S.'leri kategoriler ve aklın S.'leri fikirlerdir.

Ahlâklılığın S.'i ahlâk kanununun buyurucu karakteridir. Ahlâklılığın "muhtevası", emrolunmuş olan hareket tarzıyla veya bir ahlâk değeri vardır diye tanınmış olan objektif vakıalarla teşkil olunmuştur. Sırf surî bir ahlâk, Kant tarafından konulmuş şarta uygun olandır. "Eğer makûl bir varlık, kendi düstûrlarını, küllî pratik kanunlar gibi tasarlamak zorundaysa, bunlar muhteva ile değil, fakat sadece S.'iyle iradeyi belirleyen şeyle birlikte ihtiva eden prensipler gibi onları ancak temsil edebilir". Bu şart, sırf surî bir ahlâk kanunuyla

doldurulur. Nitekim Kant, bu konuda şöyle demektedir : "O tarzda hareket et ki, senin eyleminin düstûru, aynı zamanda, küllî bir meşruiyetin prensibi gibi, daima geçerli olabilsin!". Aslında Kant'ın ahlâk felsefesi, formalist (şekilci) bir ahlâk felsefesidir. Kant ahlâkında da, estetiğinde de formalizmini sürdürür. Ahlâkındaki ünlü kesin buyruk, tamamen surî bir buyruktur. Estetiğinde de bütün san'at, onun için bir mutlak S. alanıdır.

Alman idealizminin bir başka filozofu Hegel için de S., dışlaşma ve bir gerçekleştirme seyri takip eder : Ona göre, âlem ruhu dışlanıp şekillenerek, bir S. kazanarak kendini gerçekleştirir. Genellikle S. kavramında düzenleyicilik ve düzenlilik söz konusudur. Muhteva (öz) ile S.'in birlikte ele alınışı, S.'in dışlaşan öze bağlı değil, ancak özün iç yapısını temsil ettiği ölçüde, onun gerçek bir parçası gibi görülmesi de, aslında Aristoteles'den çok ayrı düşmek olmayıp, onun bir başka yönden yorumu olmaktadır. (R. K.)

SÛR-İ HÜMÂYÛN, Osmanlı saray teşrifatına mahsus bir deyim olup, saltanat düğünü anlamına gelir. Osmanlı hânedânının erkek çocuklarının sünnet edilmelerinde ve kız çocuklarının evlendirmelerinde kurulan düğünlere mahsus bir deyimdir. Osmanlı devletinin tarihinde başlangıçtan sona kadar görülen bu düğünlerden parlakları, debdebe ve haşmetle ün alanları, şâir ve ediblerce Sûriye adı verilen manzum ve mensur yazılmış kitaplarda Türk edebiyatının ayrı bir bölümünü meydana getirmişlerdir. Bunlar arasında Kanûnî'nin şehzadelerinin sünnet düğününü anlatan Figanî'nin kasidesi, III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'in sünnet düğününü tasvir eden Nev'î'nin Sûriye'si ile IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan'ın düğününü anlatan Abdî'nin kasidesi ve III. Ahmed zamanındaki düğünü hikâye eyleyen Vehbî'nin *Sûrnâme*'si en ünlüleridir.

Osmanlı tarihinde ilk büyük ve belki de bu geleneğe kaynaklık eden düşün, Bursa'da Murad-ı Hüdavendigâr tarafından oğlu Yıldırım Bayezid ile Germiyanoğlu Süleyman Şâh'ın kızının evlenmesi münasebetiyle Bursa'da kurulan düğündür. 1381'de yapılan bu düğüne bütün Balkan ve Anadolu hâkimleri ile Memlûk sultanı çağrılmıştır. Gazi Evrenos Bey'in düğüne sunduğu peşkeş, olduğu gibi Mısır sultânına armağan edilmiştir. Bundan sonra ikinci düğün olarak 1439'da Şehzâde Alâaddin ve Mehmed'in (Fatih) sünnetleri için Edirne'de kurulan düğün hatırlanmaktadır. Ama Fatih'in 1457 baharında çocukları Şehzâde Bâyezid ve Mustafa için kurduğu düğün, kendi düğününden çok daha haşmetli ve parlak olmuştur. Bu düğünü Yavuz Sultan Selim'in kızı Hadice Sultan ile Pargalı İbrahim Paşa'nın 1524'te Istanbul'da At meydanında kurulan düğünleri takip eder. 1530'da Kanûnî'nin şehzâdelerinin sünneti için kurdurduğu düğün de aynı debdebe ve haşmetle icra edilmiş, pâdişah ile vezirlerinin düğünlerinden hangisinin daha parlak olduğuna dair Kanûnî ile İbrâhim Paşa arasında bir muhâvere geçmesiyle, bu iki düğün ötedenberi tarihçiler arasında anılagelmiştir. Bundan sonra 1582'de III. Murâd'ın şehzâdesi Mehmed için kurdurduğu düğün Nev'î'nin *Sûriye*'si ile Türk edebiyatına girmiştir. Aynı düğünü Gelibolulu Alî, *Câmi'ul-hubûr der mecâlis-i sûrûr* adlı eserinde tasvir etmiştir. Bundan sonra Osmanlı sarayının ünlü düğünleri arasında *Sûrnâme-i Nabî* ve *Abdî*'de anlatılan IV. Sultan Mehmed'in şehzâdelerinin sünnetleri ile Hadice Sultan'ın düğünü, Vehbî'nin tasvir ettiği 1719'daki III. Ahmed devri düğünleri, Hibetullah Sultan'ın doğumu üzerine 1758'de yapılan şenlikler ve nihayet II. Mahmûd devrinde Sâliha Sultan'ın Halil Rif'at Paşa ile evlenme, Sultan Abdülmecîd ve Abdülazîz'in sünnet düğünleri, bu geleneğin devâmı olarak gösterilebilir. S.'ların parlak bir şekilde icrâ edildiği son düğünler arasında, Sultan Abdülmecîd'in oğulları Reşâd, Bürhaneddin ve Kemâleddin Efendi'lerin 1856'daki sünnet düğünleri ve Cemîle Sultan'ın Fethi Paşa-zâde Mahmud Paşa, Münire Sultan'ın Hidiv Abbas Paşa-zâde İlhâmî Paşa ile olan evlenme törenleri anılabilir. Gerçi Sultan Abdülhamid ve Sultan Mehmed Reşâd devirlerinde düğün alayları kurulmuşsa da, bunlarda eski saray gelenekleri artık bırakılmıştır. (İ. P.)

SÛRİLER, Dehli Sultanları'nın Timuroğulları'ndan sonra VII. tabakası. Bunlar, Bâbur'un oğlu Hümâyûn Şah'ın muvakkaten Hindistan tahtını kaybetmesi ile iktidara gelmişlerdir. Hümâyûn Şah, 15 yıl sonra tekrar tahtını ele geçirmiş ve asırlarca sürecek olan Hindistan Timurlu hâkimiyeti kesin şekilde teessüs eylemiştir. S., 15 haziran 1540'dan 22 haziran 1555'e kadar 15 seneden 7 gün fazla tahtta kalmışlardır. S. de, Lûdîler gibi Afgan'laşmış Türk'tür. Hanedanın büyük siması, Timuroğulları'nı amansız rakîbi olan Şir Şah Ferîd, Hasan Sûr'un, o İbrahim'in, o Bahâeddin'in, o da Muhammed'in oğludur. Şîr Şah, Dehli Türk imparatorluk tahtına geçen sultanların 35.'sidir. Yerine oğlu İslâm Şah, sonra kardeşi Nizâm Han Sûr'un oğlu V. Muhammed Şah Âdil, sonra Şîr Şah'ın diğer bir kardeşi olan Gazi Han Sûr'un oğlu III. İbrahim Şah, padişah olmuşlardır. Bunun yerine Şîr Şah'ın en küçük kardeşi III. İskender Şah, 39. Dehli sultanı olarak birkaç ay için tahta geçmiş, Bâbur Şah'ın oğlu Hümâyûn Şah gelip, tahtını geri almıştır. V. Muhammed Şah'ın oğlu Şîr Han Sûr'dan inen dal, 1553-1563 arasında 10 yıl müstakil olarak Bengal'de saltanat sürmüştür (bk. BENGAL MELİKELERİ).

S. (1540 - 1555 = 15)

1. *Şîr Şâh Ferid* (15.VI.1540 - 1545)
2. *İslâm Şâh* (1545 - 1553)
3. *Muhammed Şâh V. Âdil* (1553)
4. *İbrahim Şâh III.* (1553 - 1555)
5. *İskender Şâh III.* (1555.22.VI.1555) (Y. Ö.)

SURİNAM, Güney Amerika'da bir devlet. Kuzeyde Atlas okyanusu, doğuda Fransız Guyanası, güneyde Brezilya, batıda Guyana ile sınırlıdır. Yüzölçümü 163 265 km², nüfûsu 385 000 (1971), idâre merkezi Paramaribo'dur.

S.'ın toprakları üç tabiî bölgeye ayrılır. Sâhil boyunca uzanan dar ova, başlıca şehirlerin ve tarım alanlarının bulunduğu kısımdır. Genişliği 25 - 80 km arasında değişir. Bundan sonra, genişliği yaklaşık 30 km kadar olan ve hafif meyille yükselen savan bölgesi gelir. Üçüncü kısım, ormanlık, dağlık bölgedir. Bu bölge, Wilhelmina dağlarında, önce 450 m'ye, daha güneyde ise Brezilya sınırı yakınlarındaki Tumuc - Humac dağlarında 1 200 m'ye yükselir. Ülkenin ırmakları akarsu ulaştırmasına, kısmen elverişlidir.

S.'ın iç kesimleri çok sıcak ve rutubetlidir. Ancak meskûn bölgelerin denizden esen rüzgâr sayesinde elverişli bir iklimi vardır. Tarıma elverişli arâzi verimlidir; zengin tropik ormanlar önemli bir yer tutar. Boksit ve alüminyum ülkede en çok bulunan mineraldir. Özellikle alüminyum bakımından, dünyaca ünlüdür.

S.'da başlıca üç etnik grup dikkati çeker : Kreoller, S.'da doğmuş yerlilerdir; eski kölelerin soyundandırlar. Çoğunlukla işçi ve zanaatkâr olan Kreoller hareketli, konup göçmeyi seven insanlardır. En çok Paramaribo ve Coronie'de otururlar. Diğer grup Hindistanlılar'dır. Bunlar arasında Hindûlar çoğunlukta olmakla beraber, Müslümanlar da vardır. Daha çok ticâretle uğraşırlar. Kreoller gibi Avrupa kültürünü benimsememişlerdir; kendi dillerini konuşurlar. 1945'ten sonra yaşayışlarında değişiklikler olmuş, çevreye daha fazla uymaya başlamışlardır. En çok Nickerie ve Saramacca bölgesinde otururlar. Üçüncü grup olan Cavalılar çiftçilikle uğraşır ve en çok S.'in Marowijne bölgesinde yaşarlar. Üç ırk grubu arasında, Batı kültüründen en az etkilenenler bunlardır.

S.'da çalışacak durumda olanların yarısından fazlası tarım işlerinde çalışır. Ülkede pek çok küçük çiftlik vardır. 1876'dan beri, 7 - 12 yaşlar arasında eğitim mecburî olduğundan, okuyup yazma bilenlerin sayısı yüksektir. Tarım alanında kullanılan toprak 40 000 ha kadardır, bunun yarıdan fazlasında sun'î sulama yapılır. En çok turunçgiller, kahve kakao, şeker ve muz yetişir.

Tarih : S. sâhillerini, ilk defa Columbus, 1498'de gördü; ama burası denizcilere sevimli gelmedi. XVII. yüzyıla kadar yerleşme teşebbüsü olmadı. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Holandalılar ilk kolonileri kurdular. Ardından İngilizler de koloniler kurma yoluna gitti. Bölge XIX. yüzyılın başlarına kadar İngilizler'le Holandalılar arasında çekişildiyse de 1815'teki Paris antlaşmasıyla S., Holanda krallığına geçti. O tarihten sonra Afrika'dan getirtilen kölelerle şeker kamışı yetiştirilmeye başlandı. Aynı yüzyılın sonlarında ülkeye göçler oldu. S., 1954'te Holanda krallığının kendi kendini yöneten bir parçası hâline geldi. Sonra da tam istiklâl kazandı.

SURİYE [*Suriye Arap Cumhuriyeti*] **(El - Cumhûriyetü'l - Arabiyetü's - Sûriye)**, güney-batı Asya'da, Akdeniz'in doğu kıyısında bağımsız bir ülke ve devlet. Kuzeyde Türkiye, doğuda Irak, güneyde Ürdün, güney-batıda İsrail ve batıda Lübnan ve Akdeniz ile komşudur. Yüzölçümü 185 680 km², nüfûsu 7 875 000'dir (1981 tahmîni). S. Akdeniz'in doğu kıyısı boyunca güneye ve Fırat nehrine kadar doğuya uzanan bir sahayı ifâde eder. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce "S." deyimi bu anlamda kullanılmıştır. Tarih ve coğrafya açısından da bu geniş saha, bugünkü S., Lübnan, İsrail ve Ürdün ülkelerini içine almaktadır. 1920'de S. milliyetçileri bir "Büyük S. Devleti"nin bağımsızlığını ilân etmişler; fakat bu istek gerçekleşmemiş ve bugünkü S. arâzisi Fransa tarafından devralınmıştır. İkinci Dünya Savaşı esnasında S.'liler cumhuriyet ilân etmişlerse de, tam bağımsızlıkları ancak 1946'da tanınmıştır. 1958'de Mısır'la beraber kurdukları "Birleşik Arap Cumhuriyeti" ancak üç sene devam etmiş ve S. 1961'de bu birlikten ayrılmıştır.

Fizikî coğrafya özellikleri bakımından S. birbirinden farklı iki kısma ayrılır; takriben Haleb - Humus demiryolunun batısında, dağ sıralarından, vâdîlerden ve alçak yerlerden ibaret olan küçük sahada, Akdeniz ıkliminin etkileri yakından hissedilir; bundan çok daha geniş olan iç kısım ise, büyük Arap platosunun bir bölümüdür ve burada şiddetli kara ve çöl iklimi şartları hüküm sürer. Batıda, kuzey-güney doğrultusunda, birtakım keskin çizgilerle ayrılmış, birbirine paralel, tâlî bölgelerin bulunmasına karşılık, doğuda tamamiyle değişik bir manzara görülür; geniş platform, açık step ve çöl alanları. Batıda Akdeniz kıyıları boyunca yazlar sıcak, kışlar ılık geçer ve don olayları görülmez. İçeriye doğru yükseklik arttıkça sıcaklık dereceleri düşmeye başlar ve Cebel Ansariye'nin tepelerinde kış mevsiminde kar bile yağdığı olur. Bu dağ sırasının sahile çok yakın olmasının iklim üzerinde önemli etkileri vardır : Birincisi, bu dağ sırasının yağmur çekmesidir; bunun neticesi olarak batı kısmı yılda 750 - 1 000 mm arasında yağış alır. İkincisi, bu engel sebebiyle denizin mülâyimleştirici tesirleri içeriye doğru sokulmadığından, merkezî ve doğu S. nem alamaz. Sonuç olarak doğu platosu, tam mânâsiyle, kara özellikleri gösterir : Yazlar çok sıcak, kışlar soğuk ve bazen şiddetlidir; yağış azdır ve sahanın büyük bir kısmına yılda 250 mm'den daha az yağmur düşer.

S.,*Münbit Hilâl* diye anılan ve Akdeniz'den Basra körfezine kadar, dağ sıraları kavsi içersinde yer alan, dar step kuşağının bir kısmını da ihtiva eder. Bu çayır kuşağı tarihî çağlardan beri tabiî bir yol vazifesi görmüştür. Çünkü burası kuzeyde geçit vermeyen dağlarla çöl arasında "geçilebilir bir kuşak" özelliği göstermekte, iki yandan nisbeten açık durumda bulunmakta ve nihayet iki deniz arasında bir kara köprüsü rolü oynamaktadır. İşte denizle çöl arasındaki tabiî geçidin önemini anlamış olan Mısırlılar, Asurlular, Yunanlılar, Romalılar, Araplar, Türkler ve Fransızlar S.'yi kontrol etmek ve ele geçirmek için çeşitli teşebbüslerde bulunmuşlardır. Çok eski zamanlardan beri Akdeniz âlemi ile Uzak Doğu arasında, S. üzerinden bir ulaşım akımı olmuş ve S. şehir ve limanları birer büyük ticaret ve münakale merkezi hâline gelmişlerdir. Haleb, Şam ve Tadmur gibi şehirler geçmişte büyük ün kazanmışlardır. İşte bugün S.'de, bu uzun ve zengin maziye tanıklık eden sayısız kültür ve

SURİYE

SURİYE : Bâdiyetü'ş - Şâm'dan bir görünüş

sanat eserlerine, âbidelere ve bunların harabelerine sık sık rastlanmaktadır.

İklim batıda Akdeniz tipinden, doğuda step ve çöl tipine, şiddetli kara iklimi tipine kadar büyük değişiklikler gösterir. Güneydeki Arabistan çöllerine doğru açık bulunan iç kısımlarda sıcaklık farkları fazladır ve senenin yarısı tam mânâsiyle kurak geçer. Dağ sıraları üzerinde bulunan iki geçit yerinden, mülâyimleştirici deniz tesirleri, Humus güneyinden iç kısımlara ve Şam güneyinden Cebel-i Dürûz ve Cebel-i Havrân bölgelerine doğru görülür. Esas yağmur mevsimi kasımdan marta kadar sürerse de, nisan ve mayıs aylarında da oldukça fazla yağmur yağar. Ortalama yıllık yağış tutarı, kıyı kuşağında 500 - 1 000 mm (dağlarda 1 250 mm veya daha fazla), Haleb ile Şam arasında 250 - 500 mm, Şam'dan kuzey sınırına ve Deyrizor'a kadar uzanan kavis kuşağında 150 - 250 mm, Tadmur'dan güney-doğuya doğru çöl sahasında ise 15 mm'den daha azdır. Dağlarda kar yağar ve hattâ daha güneyde, Şam civarındaki Cebelü'ş - Şeyh'da (2 814 m) yaz mevsimine kadar kalabilir. Normal olarak S.'de yazlar sıcak, kışlar mülâyim geçer. Sıcaklık dereceleri batıdan doğuya ve tedricî olarak kuzeyden güneye doğru artar. Müteaddit senelerin meteoroloji gözlemlerinden alınan ortalamalara göre, en yüksek sıcaklık değeri, ağustosta Haleb'de 41°, Tadmur'da 43°; en düşük Haleb'de, 20°, Tadmur'da 18°'dir. Mutlak en yüksek değerler ise Haleb'de 46°, Şam'da 45°, Tadmur'da 48° ve Deyrizor'da 46°'dir. Genellikle en soğuk ay olan ocakta, aylık ortalama en yüksek ve en düşük değerler Haleb'de 15° ve —6°, Şam'da 17° ve —2°, Tadmur'da 16° ve —4°'dir. Kısaca söylemek gerekirse, S.'nin iç kısımlarında sıcaklık derecelerinde büyük farklar görülür; yazın 38°'den yüksek ve kışın donma derecesinden aşağı sıcaklıklara rastlanır.

Tabiî bitki örtüsü, kıyı kuşağında çok az yer kaplar; çünkü burada geniş sahalar tarım ürünlerine, dut ve zeytin gibi meyve fidanlıklarına tahsis edilmiştir. Ansârîye Dağlarının kuzeyinde, yükseklerde Haleb çamı (Pinus halepensis) ormanlarına ve S. meşesi (Quercus syriaca) topluluklarına rastlanır; orta kısımda bodur meşeler ve güneyde dut, meşe ve diğer ağaçlar görülür. Steplerin kenarındaki tepelik alan-

SURİYE : Hitit menşeli eski bir şehir olan Hama'da büyük su dolaplarından geniş çapta faydalanılmaktadır

larda terebintler, ovalarda pelin otları hâkimdir; Cebel-i Dürûz'da ise kermez meşesi (Quercus coccifera) ormanlarını da ihtivâ eden maki bitki örtüsü vardır. S. çölünde ise, Fırat ve diğer akarsu boylarındaki kavak, süpürge çalısı ve diğer bitki toplulukları bir yana bırakılırsa, sadece halofitlere (tuzcul bitkilere) ve kserofitlere (kurakçık bitkilere) rastlanır. Kuzey S.'de geniş alanlar step bitki örtüsü ile veya çayırlarla kaplıdır. Özet olarak denilebilir ki, S. esas îtibâriyle bir step ve yarı çöl ülkesidir. Batı dağlarındaki ormanlar, ancak ülkenin % 2,3'ünü kaplar.

Tabiî hayvan topluluklarına gelince, Suriye dağlarında ayı ve step bölgelerinde antilop, tipik hayvanlardır. Çölde yaşayan hayvanlar arasında kertenkele, bukalemun ve yılanlar önemli yer tutarlar. Diğer yabanî hayvanlardan geyik, yabankedisi, sincap, tavşan v.b. görülür. Kuzeye ve güneye giden göçmen kuşlar, yolları üzerinde S.'ye de uğrarlar. Sayısız böcekler arasında sivrisinek en fenasıdır; bununla beraber, çekirgeler de büyük zararlar yaparlar.

Ekonomik faaliyetler, ülkenin fizyografik şartlarıyla yakından ilgilidir. S. esas îtibariyle bir tarım ülkesidir. Arâzinin üçte biri ekime tahsis edilmiştir. Batıdaki küçük dağlık sahada yağışlar yeterli olduğundan, sulamaya ihtiyaç hissedilmez. Fakat Suriye'nin büyük bir kısmında tarım sulamaya dayanır. Ülkenin üçte birinde de hayvan otlatılır. Tarım ürünleri arasında buğday ve arpa en geniş yeri tutar. Tütün ise çok para getiren bir ürün olarak, sulanan sahalarda yetiştirilir. Diğer önemli ürünler darı, mısır, şeker pancarı, sebze ve meyvelerdir. Bilhassa zeytin ve üzüm çok üretilir. Pamuk dahi ekonomide önemli bir yer tutar. Tarım üretimini arttırmak için birtakım sulama projeleri hazırlanmış, Âsi, Fırat ve Habur nehirleri üzerinde barajlarla sulama kanalları inşa edilmiştir. 1958'de toprak reformu yapılmıştır. Tarımda batı tekniği uygulanmaya başlamış, tahıl ve pamuk üretimi artmıştır. Hayvancılığın da ekonomiye katkısı vardır. Ülkenin büyük bir kısmında göçebe hayvancılığı hâkimdir. S. steplerinde bedevîler koyun, keçi ve sığır yetiştirmekte, yün, deri ve mandıra ürünleri elde etmektedirler. Beslenen hayvanlar arasında deve, at ve eşek de önemli yer tutarlar.

Madencilik ve endüstri, ekonomide ikinci derecede kalır. Asfalt, alçıtaşı ve tuz elde edilir; kuzey - doğu S.'de az miktarda petrol çıkarılır. Kömür ve metal cevherleri sınırlıdır ve ağır endüstri gelişmemiştir. Ancak pamuk, yün, ipek ve reyon dokuma endüstrileri vardır. Bundan başka gıda maddeleri üreten tesislere de rastlanır : Şeker, yağ, un ve konserve fabrikaları gibi. Bu arada tütün işleyen tesisler, çimento, cam, kimyevî gübre ve plastik madde fabrikaları ve petrol tasfiyehâneleri de anılmaya değer. Bütün bu tesisler kısmen veya tamamen devlet tarafından işletilmektedirler.

İhracatta tarım ürünleri ve bu arada pamuk başta gelir. Canlı hayvan ve ürünleri ile petrol de ihraç edilir. En önemli ithal malları makinalar, tahıl, demir - çelik ve kimyevî maddelerdir. S.'nin dış ticâretindeki açık, turizm endüstrisi ve dışarıda yaşayan S.'lilerin yurda gönderdikleri dövizlerle kapatılmaya çalışılır. Ticârî ilişkilerde, Arap ülkeleri, Batı Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Sovyetler Birliği önemli yer tutarlar.

Nüfûs etnik ve kültürel açıdan son derece karışık bir durum gösterir. Bunun sebebi S.'nin eski dünya karalarına göre merkezî bir durumda bulunması ve birbiri ardından istilâlara uğramasıdır. Başlangıçta S. halkı, Sâmî ve Akdeniz ırkına ait tiplerden meydana geliyordu; uzun asırlar zarfında S.'ye gelen, Bedevî Araplar gibi, diğer Samî kavimlerle karıştılar. Bugün halkın büyük bir kısmı Müslüman Arap'lardan meydana gelmektedir. Bununla beraber Türk, Ermeni, Kürt gibi diğer etnik gruplara da rastlanır. Halkın büyük ekseriyeti Sünnî Müslümanlar'dan ibarettir; Alevî Müslümanlar da önemli bir grup teşkil ederler. S.'de, İran kabilelerine benzeyen, bir nev'î Müslüman olan Dürzîler de yaşamaktadır. Bunlardan başka, çok sayıda Hıristiyan ve biraz Yahûdî de

SURİYE : S. çölü ortasında münbit bir vâha olan Tadmur (Palmyra)'da eski şehrin harebeleri

SURİYE : S. çölünde Kal'atu'l - Husn'deki eski kale harabeleri

vardır. Çeşitli diller konuşulmakla beraber, en çok Arapça yaygındır. Halkın takriben ancak % 40'ı okuma yazma bilir.

Coğrafî bölgeler incelenirse, S.'yi daha yakından tanımak mümkün olur.

Kıyı ovaları, denizle kıyı dağları arasında, bazen genişleyen (Lâzkiye civarında olduğu gibi), genellikle dar kıyı şeritleridir. Kuzeyde Türkiye'nin Hatay ili sınırından, güneyde Lübnan sınırına kadar 160 km uzunluk gösteren kıyılar boyunca devam eden bu düzlüklerde Akdeniz iklimi görülür; toprak verimlidir ve su boldur. Lâzkiye kuzeyinde zeytin, güneyde portakal bahçeleri ve ovada tütün ve pamuk tarlaları geniş sahalar kaplar. 150 000'den fazla nüfûslu Lâzkiye şehri, S.'nin başlıca limanını teşkil eder. Biraz güneyde Baniyas, Irak petrol boru hattının nihayetinde, bir petrol yükleme ve sevk limanıdır. En güneydeki Tartus'dan da petrol sevk edilmekte ise de, burası daha ziyade, küçük bir balıkçı limanıdır.

Kıyı dağ sırası, çekirdeğinde jüra kalkerleri, yanlarında daha sonraki zamanlara ait kalker ve kumtaşı serileri bulunan, hafif kıvrılmaya uğramış, geniş bir antiklinalden ibarettir. Cebel-i Ansârîye adıyla anılan bu dağların ortalama yüksekliği 1 200 m ve en yüksek tepesi Nebî Yûnes (1 550 m)'dir. Dağ sırasının batı yanı, deniz taraçalarını ihtiva ettiğinden, tarım alanlarına zemin hazırlar; doğu yanı ise, dik olarak Âsî vâdîsinin çöküntü hendeğine doğru iner. Batı yamaçlar oldukça fazla yağmur alırlar (700 - 800 mm); tarım alanları geniş yer tutar. Nüfûs oldukça sıktır ve birçok büyük köylere rastlanır. Bununla beraber, geniş sahalar karstik bir manzara gösterir ve bitki örtüsü bodur Akdeniz çalılarından ibaret garig formasyondur. En kuzeyde ve bazı alçak tepelik alanlarda orman vardır. Dut ağaçları Cebel-i Ansârîye'nin bir özelliğidir ve ham ipek önemli bir üründür. Önceleri Lâzkiye önemli ipek üretim merkezlerinden biri idi. Buralarda, üretimi gittikçe artan patates ile kayısı, şeftali, erik, armut ve elma gibi meyveler de yetiştirilir. Ansârîye dağları güneyde bir kırık ile Lübnan dağlarından ayrılır. Bu iki dağ kitlesi arasındaki alçak koridor, Trablus'tan Humus'a doğru, Akdeniz kıyılarından Orta S.'ye geçişi sağlayan bir kapı meydana getirir.

Gap sazlığı ve Âsî vâdîsi, Cebel-i Ansârîye ile S. platosu arasında, 80 km uzunluğunda ve 16 km genişliğinde bir çöküntü hendeği teşkil eder. Âsî nehrinin orta çığırı buradan geçer. Hama kuzeyindeki Gap çöküntü alanı sazlık ve bataklıklarla kaplıdır; çünkü nehrin büyük menderesler çizdiği bu alçak sahada sel suları ilkbaharda vâdî tabanını istilâ eder ve böylece sağlığa zararlı bir ortam meydana gelir. Bununla beraber, toprağı münbit olan bu saha islah edildiği takdirde büyük imkânlar vaad etmektedir. Orta Âsî vâdîsinin güney bölümünde, Hama ve Humus dolaylarında şartlar çok farklıdır. Geniş alanlarda meyve ve tahıl yetiştirilir. Ova içerisine derin bir surette gömülmüş nehrin suları, "noriya" denilen su dolapları vasıtasıyle yukarı çıkarılarak zengin bahçelerin sulanması sağlanır. Hama ile Humus arasında, Âsî nehrinin iki tarafındaki düzlüklerde küçük sulama sistemleri vardır. Humus çevresinde uzun zamandan beri yapılmakta olan pamuk tarımı gittikçe gelişmektedir. Eski bir ticâret merkezi olan Humus (275 000) S.'nin üçüncü büyük şehridir; tahıl ve meyve de yetiştirilen ve hayvan beslenen bir tarım bölgesinde kurulmuştur. Kuzey S.'nin ticâret merkezi olan Haleb'i Lübnan'ın Trablus ve Beyrut limanlarına ve S.'nin başkenti Şam'a bağlayan, ana demir ve karayolları üzerinde bulunur. Başlıca endüstrisi pamuk ve ipekli dokuma tesisleriyle un fabrikalarından ibarettir. Biraz daha kuzeyde bulunan Hama (180 000) şehri de, aşağı yukarı aynı özellikleri gösterir.

Doğu dağ sıraları : İdlib ile Hama arasında bulunan, geniş plato sahasının batı kenarını teşkil eden ve ortalama yükseklikleri 500 m olan birtakım tepelerden meydana gelir ki, bunların en yükseği Cebelü'z - Zâviye (935 m)'dir. Platoyu andıran bu tepelik alanda toprak çok verimli olmakla beraber, yağmur az yağdığından şu büyük mesele teşkil etmekte ve tarlalar, plato içerisine gömülmüş nehirlerden faydalanılarak güçlükle sulanabilmektedir. Geniş sahalarda tahıl ekimi yapılır.

SURİYE : Sûku'l - Hamîdiyye (II. Abdülhamîd çarşısı)

S. platosunun batı kenarı, S.'yi coğrafî bakımdan oldukça farklı iki büyük sahaya ayırır: Doğu sahası büyük Arabistan masaelinin bir parçasını teşkil eder. Burası iklim bakımından büyük çelişkiler gösterir; yazın sıcaktan kavrulur ve kışın dondurucu rüzgârların tesiri altında kalır. Her tarafta step, yarı step ve çöl manzarası hâkim olur. İlkbaharda yağmur yağınca, çayır ve kır çiçeklerinden ibaret, geçici bir bitki topluluğu belirmeye başlar, fakat kısa zamanda kuruyarak ortadan kalkar. Bu geniş alan içerisinde şu tâlî bölgeleri birbirinden ayırmak mümkündür; kuzey - batıda Haleb ovası, kuzey - doğuda Cezîre üçgeni, Merkezde Tadmur bölgesi, güneyde S. çölü ve güney - batıda Şam bölgesi, Havrân ve Cebel-i Dürûz.

Haleb ovası, Gaziantep platosu güneyinde, Cebelü'z - Zâviye ile Fırat arasında bulunur. Burada birçok depresyonlar vardır ki, bunların içerisinde muvakkat akarsular nihayet bulur. Toprak münbittir ve su bulunan yerlerde çok ürün elde edilir. Bizzat Haleb çevresinde, kuzey yüksekliklerinden gelen Kuveyk nehrinden sağlanan su ile geniş bir vâha teşekkül etmiştir. 810 000 (1981) nüfûslu Haleb, S.'nin ikinci büyük şehri ve ilk çağlardan beri Yakın - doğu'nun en mühim ticâret merkezlerinden biridir. Basra körfezinden Akdeniz'e doğru uzanan büyük kervan yolu üzerinde ve kuzeyin maden ve kereste sağlayan dağlık alanı ile hayvan, yün ve deri temin eden yakın çevresi arasında çok çeşitli malların mübâdele edildiği büyük bir pazar yeridir. Burada aynı zamanda el san'atları, dokuma ve metal işleme endüstrileri ve dericilik gelişmiştir. Şehir turistik yönden de ilgi çekicidir; ortada bir tepe üzerindeki gösterişli kalesi, surlar içindeki dar ve girintili çıkıntılı yolları, özel giyimli insanları, rahat işhanları, düz damlı evleri, ince minareli ve kubbeli câmileriyle Haleb, bilhassa batılı ziyaretçiler üzerinde derin intibalar bırakır.

SURİYE : Batı giyimindeki kasaba eşrafının geleneğe bağlı yemek ziyafeti ikiliği belirgin şekilde göstermektedir

SURİYE : S.'nin başşehri Şam'da kalabalık bir cadde

Cezire, Fırat ötesinde üçgen şeklinde kuzey - doğuya doğru Dicle'ye kadar uzanan geniş bir step sahasıdır. Ülkenin en münbit ve en iyi sulanabilen kısımlarından biri olan bu bölge, hernekadar "S.'nin tahıl anbarı" olarak anılırsa da, büyük kısmı itibariyle fazla gelişmiş değildir. Yerleşmeler daha ziyade Fırat ve Habur akarsuları boyunda görülür; çünkü buralarda sulama kolaydır. Başlıca merkez Fırat kenarında Deyrizor'dur. Bu bölgede çok miktarda buğday, arpa, pirinç ve pamuk yetiştirilir.

Tadmur bölgesi : Fırat güneyinde ve Anti - Lübnan dağları doğusunda geniş bir step ve çöl alanıdır. Burada esas itibariyle basit antiklinal yapısı gösteren Orta S. dağ sıraları, güney-batıdan kuzey-doğuya uzanırlar ve Fırat'a doğru ortadan kaybolurlar. Şam kuzeyinde Cebel-i Kalamun'dan başlamak üzere, Cebelü'ş - Şarkî, Cebelü't - Tar ve Tadmur civarındaki Cebel-i Bişrî'den ibaret olan bu dağların etek kısımlarında her sene, kısa bir zaman için, çayırlar yetişir ve ekonominin temelini göçebe hayvancılık teşkil eder. Yağmur çok az ve bitkiler seyrek olduğundan, Bedevîler ancak koyun ve deve gibi hayvanları besleyebilirler ve bir otlaktan diğerine hareket etmek suretiyle devamlı yer değiştirirler. Bunlardan bir kısmı kuzey steplerinde koyun beslerler ve yarı göçebe durumdadırlar; diğerleri güneyin daha kurak çöl alanlarında deve beslerler, daha güçlü ve zengindirler. Bütün bu göçebe insanlar, mevsimlere bağlı olarak hareket zorundadırlar; kış yağmurlarından sonra güneye doğru ve yaz sıcağında, zemin kavrulmaya ve parçalanmaya başlayınca, kuzeye doğru giderler. Daimî yerleşmeler, fay kaynaklarının bulunduğu birkaç vâhaya inhisâr eder : En - Nebk, El - Karyateyn ve Tadmur gibi. Eski ihtişâmına tanıklık eden harebeleri hâlâ ayakta duran Tadmur (Palmyra) şehri, Romalılar zamanında Yakın-doğu'nun büyük bir ulaşım ve ticâret merkezi idi. Fakat bu şehir eski önemini kaybetmiştir ve bugün sadece küçük bir kasaba durumundadır.

Şam bölgesi, Havran ve Cebel-i Dürûz, S.'nin güney - batı bölümüdür. Burası büyük kısmı itibariyle, üzerinde lâv örtüle-

SURİYE : Humus'ta Ulu Câmî

ri bulunan, düzensiz ve dalgalı bir platodur ve farklı özellikler gösteren üç ayrı yöreden meydana gelir : Şam vâhası, Havran platosu ve Cebel-i Dürûz.

Anti - Lübnanlar'ın eteğinde küçük bir ova olan Şam vâhası (veya mahallî adıyla Guta), Nehr-i Barada ile sulanan ve takrîben 400 km² genişlik gösteren, münbit bahçelerden ibarettir. Bu nehirle kolları tarafından sulanan verimli ovada tahıl, çeşitli sebze ve meyveler ve bilhassa kaysı, incir, zeytin, üzüm ve ceviz yetiştirilir. Tepelerle çevrilmiş olan Guta çıplak, ıssız ve boz bir manzara gösteren geniş saha içerisinde, yemyeşil ve gür bitkilerden ibaret bir anfi görünümündedir. Şam, Barada akarsuyunun dağlık alanda meydana getirdiği boğazdan çıktığı noktada kurulmuş, tarihî bir şehirdir ve önemli endüstri ve ticâret merkezidir. Fakat gelişmesi, aynı zamanda, vâhasının tarım bakımından verimliliği ile de yakından ilgilidir. Geçmişte ün kazanmış dokumaları, bugün modern tekstil fabrikalarında imâl edilmektedir. Çok çeşitli el san'atları da gelişmiştir. Kabiliyetli ve bilgili san'atkârlar tarafından hazırlanan güzel halılar, ipekliler, sırmalı işlemeler, mâdenî eşyâ, deri ve ağaç oyma işleri, turistlerin yakın ilgisine mazhar olur ve kolayca satılır. Bugün Suriye'nin devlet merkezi olan Şam, 1 110 000 (1981 tahmînî) nüfûslu büyük bir şehirdir ve dünyanın en eski devamlı yerleşme yerlerinden biridir. Tarihte S. çölünü geçen kervanların uğrağı olan Şam, demir ve karayollarıyla Lübnan'da Beyrut, Irak'ta Bağdad ve bölgede diğer şehirlerle bağlanmıştır. Milletlerarası ulaşımı sağlayan modern bir hava meydanı da vardır. Şam aynı zamanda ülkenin kültür merkezidir; 1923'de kurulmuş üniversitesi, millî müzesi ve ünlü Emevî Câmii anılmaya değer.

Havran platosu, Şam güneyinde bulunur. Lâvların ufalanmasından meydana gelen toprakları çok münbittir. Bir tahıl anbarı sayılan bu geniş alanda ürün tabiî yağmurla elde edilir ve ilâve sulamalarla verimlilik büyük ölçüde artmıştır. Platonun batı kenarında Golan tepeleri, kuzey İsrail'in çukur alanı doğusunda yükselirler.

Cebel-i Dürûz, Havran platosunun doğusunda, daha engebeli ve daha yüksek bir manzara gösteren, geniş lâv alanlarından ibârettir. Yüzeydeki çakıllarla kaya parçaları tarıma engel olurlar. Deniz seviyesine nazaran 1 500 m'ye kadar yükselen Cebel-i Dürûz yöresi, etrafındaki alçak sahalardan fazla yağmur aldığından, oldukça sık nüfusludur. Burada Dürzîler yaşar ve başlıca şehir Es - Suveyde'dir. (C. R. G.)

Tarih : Eski coğrafyada kuzeyde Anadolu, doğuda Fırat ve güneyde Arap çölü ve batıda Akdeniz'le çevrili batı Asya'da bir bölgeye Helenistik çağdan beri S. denmiştir. En ünlü tapınağı Hierapolis'te bulunan Tanrıça Aştarte veya Aragartis'e Helen ve Romalılar'ın verdikleri Dea Syria veya Syra ve Latince Diasura'dan adını almıştır. İslâm çağında ise ek-

seriyetle Bilâdü'ş - Şâm veya yalnızca eş-Şâm diye anılmıştır. Coğrafî durumu îtibâriyle güneyden, doğudan, kuzeyden gelecek her türlü göç ve istilâlara açık olan S.'nin tarihi en eski çağlardan îtibâren çeşitli istilâlar, işgaller, göçlerle doludur. M. Ö. IV. bin yılda kuruldukları tahmin edilen Eriha (Jericho), Damas (Şam), Re's-i Şamrâ (Ugarit) ve Cubeyl (Byblos) gibi sitelerin kalıntılarından S.'nin birbirini takip eden Sâmî kavimlerin istilâsına uğradığı anlaşılmaktadır. Bu yıllarda kıyı bölgeleri Fenikeliler, güney kesimleri ise Kenanlılar tarafından işgal edilmiş bulunuyordu. S.'ye yerleşen Sâmîler ülkenin doğusunda, güneyinde veya kuzeyinde kurulan devletlerin hâkimiyet mücadelelerine karşı her hangi bir tepki göstermediler. Bu suretle daha II. Sülâle zamanında Byblos, kuvvetli bir Mısır üssü hâline gelmişti. Kuzey kesimi ise Sümer, Babil ve Asur krallarının himâyesini direnmeden kabûl etmişti. XII. Sülâle firavunları Asyalılar'ın Mısır'a sızmalarını önlemek için ülkenin güney kesimlerini kuvvetli bir şekilde tahkim ettiler. II. bin yılda Hattiler'in güneye doğru sarkmaları ve Hurriler'i himâyelerine almaları, S.'de yerleşik halkların kaynaşmasına yol açtı. Yerlerini terk eden Hiksoslar Mısır'ı işgal ettiler. Mısır'ı kurtaran XVIII. Sülâle firavunları S. üzerinde hâkimiyet tesisinin Mısır'ın selâmeti için şart olduğunu anladılar ve bunlardan I. Tutmes ile III. Tutmes devâmlı seferleriyle S. şehirlerine Mısır hâkimiyetini kabûl ettirerek Fırat'a kadar dayandılar. Mitanni bölgesi ise, Hitit idâresine girdi. Bu suretle S. üzerinde biri güneyde, öteki de kuzeyde iki güçlü devletin rekabeti doğdu. Bu rekabet bir bakıma stratejik sebeplere dayanmakta idiyse de, S.'nin tarım ürünleri ile ticâretinin getirdiği servet ağırlık taşımakta idi. Hitit kralları ile Mısır firavunları arasında uun süre devâm eden savaşlar, araya bir üçüncü rakibin katılmasıyla barışa dönüştü. Asur'un aynı ekonomik menfaatlerle S.'ye yönelmesi üzerine II. Ramses, M. Ö. 1278'de ünlü Kadeş anlaşmasını yaparak, S.'nin Hitit ve Mısır arasında bölüşülmesini kabûl etti. Deniz kavimlerinin göçleri sonunda birden bire çöken Hitit krallığı kalıntıları güneyde, S.'de tutunabildiler. Kargamış, Haleb ve Hama'da bir süre daha yaşayabildilerse de, Sâmîler arasında eridiler. Deniz kavimlerinden Filistinliler ise, S.'ye yerleşmiş oldular. M. Ö. XI. yüzyılda S. bu defa güneyden gelen Sâmîler'in istilâsına uğradı. Ârâmî ve İbrânî kitlelerinden oluşan bu göç dalgası sonunda, S. siyâsî bakımdan bir bütün teşkil etmemekle birlikte, S.'ye mahsus ilk kültür diyebileceğimiz bir gelişme görüldü. Ârâmî kültürü doğdu ve Ârâmca üstün bir dil olarak kendini kabûl ettirdi. Siyâsî bakımdan ise ülke Asur'un kontrolü altına girdi. Asur'un zayıflaması üzerine Sais firavunları, tekrar S. hâkimiyeti politikasına döndüler. Geçici İskit istilâsından sonra II. Nekao, Asur'u S.'den çıkarmak maksadıyla kuzey S. seferine başladı ise de M. Ö. 605'te Kargamış'ta bölgenin yeni hâkimi II. Nabukadnezar'a yenildi. Babil imparatoru, S.'deki Yahûdî krallar da dâhil, bütün mahallî krallıkları yok etti. Keyhusrev'in M. Ö. 539'da Babil'i almasıyla, S.'de Pers hâkimiyeti başladı. Persler Kıbrıs da dâhil olmak üzere ülkeyi bir satraplık hâline getirdiler. Yerli prenslere dokunmadıkları gibi Yahûdîler'in eski yurtlarına dönmelerine de izin verdiler. Pers imparatorluğu için S., kıyıları îtibâriyle, Akdeniz hâkimiyeti bakımından husûsî bir mânâ taşıyordu. Bunun için de III. Artakserses S.'de uzun süre kaldı ve Sayda'yı yıkarak Fenike direnişine son verdi. Persler'in S.'de yerleşmeleri, ülkenin ticârî hayatında mühim gelişmelere yol açtı. Yemen'den, Umman'dan, Basra körfezinden, nihâyet Babil yoluyla İran içerlerinden gelen doğu malları, S. limanlarında Akdeniz'e ulaşıyorlar ve S.'ye büyük servetler bırakıyorlardı. Bu zenginlik, M. Ö. 333'te İskender'in İssos zaferinden sonra, S.'ye yönelmesinin de başlıca sebebini teşkil eder. 332'de Sur'un düşmesiyle bütün ülke Yunan hâkimiyetine girmiş oldu ve S., Müslüman Araplar'ın istilâsına kadar giderek Helenleşti. Ârâm kültürü büyük ölçüde geriledi. İskender'in ölümünden sonra generallerinin savaş alanı olan S., Selefkoslar'ın Antakya'yı merkez ittihâz ederek kurdukları krallıkla Sâmî asıllı olmayan bir hânedan idâresinde ilk defâ müstakil bir devlet hüviyetini kazanmış oldu. Bu görüşü, modern tarihçiler benimsemekte ve müstakil S. tarihini Selefkoslar devletinden başlatarak bu devlete, S. (Syria) krallığı adını vedmeyi uygun görmektedirler.

Helen hâkimiyeti, S.'yi, Yunan dünyâsının büyük merkezlerinden biri hâline getirdi. Kurdukları şehirlere Antakya (Antiokeia), Hama (Epiphaneia), Lazkiye (Leodikeia) ve Arap şehirlerine Petra, Şam, Humus v.s.'lerine *polis* statüsü vererek buraları, Helen kültürünün merkezleri olarak geliştirdiler. M. Ö. 85'te Pontus kralı Tigran'ın saldırısına uğrayan S., 64'te Pompeius tarafından Roma'ya bağlanarak bu cumhuriyetin bir eyâleti oldu. Pompeius, Partlar'ı Fırat kıyısında durdurduğu gibi, S.'yi savunmak üzere doğu sınırlarında Komagene, Patra, Gassan, Palmiya prensliklerini bu maksatla kurdu ve himâye etti. M. Ö. 27'de bu defâ imparatorluğun eyâleti hâline gelen S., Goele Syria ve Pholnice Syria olmak üzere iki vilâyet hâline getirildi. Bu devirde karadan yürütülen kervan ticâreti ile Akdeniz ticâreti tam bir güven altına alındığından, S. bir kat daha zenginleşti. Yahûdîler hariç, bütün S. halkı Roma idâresiyle tam bir uyum içinde oldular. S.'nin tanrıçası Aştarte de, Roma tanrıları arasına katıldı. Heykeli Janicullus'un kuzey yamacına dikildi. Hıristiyanlık Antakya'dan başlamak üzere S.'de sür'atle yayıldı ve IV. yüzyıldan îtibâren de bütün imparatorlukta olduğu gibi S.'nin de resmî dînî oldu. Antakya patrikliği de Hıristiyanlığın dört büyük patrikliğinden biri olarak ehemmiyet kazandı. İran'da Sasanî imparatorluğunun doğuşu, S. için yeni bir tehlike olmuştu. Buna karşı Roma Fırat vâdîsinde geniş bir limes meydana getirdi. S. kilisesinin eski Ârâm kültürüne ehemmiyet vermesi ve dîn dili olarak Süryanice'yi seçmesi, Yunan kültürünün gerilemesine yol açtı. Mesihî doktrinin tefsiri S.'de yeni Hıristiyan mezheplerinin doğuşuna kaynaklık etti. S. Hıristiyanlar'ı, Nasturî, Yakubî, Melkî, Marunî gibi mezheplere bölündü. Bu dînî çekişmeler sonunda imparatorluğun merkezi Istanbul'la bağları çok zayıflayan S., VII. yüzyıla Sasanîler'in saldırılarıyla girdi. 607'de Pervîz'in orduları bütün S.'yi işgal ettiler. Antakya, Kudüs, Filistin Kayserisi Şehrebriz kumandasındaki İran ordularının eline geçti. S. ancak Heracleus'un ince bir politika takip etmesi sonunda kurtuldu. Ulukışla'da (Arabessos) kutsal haçı Şehrebriz'den teslim alan Heracleus, 630 martında Kudüs'e girerek onu eski yerine koydu. Bu suretle S.'de, Bizans idâresi yeniden kurulmuş oldu.

S.'deki yeni Bizans idâresinin ömrü kısa oldu. Medîne'de gelişen yeni bir dînin yani, İslâmiyet'in bayrağı altında birleşen Araplar, S.'yi aldılar. Hazreti Peygamber daha sağlığında S.'ye ayrı bir ilgi göstermiş ve bir ordu teşkil ederek Zeyd b. Haris kumandasında Bizans'a tâbî Gassânî emâreti üzerine sevk etmişti. 629'da Muta mevkiine kadar ilerleyen Müslüman Araplar'ın bu ilk hamleleri bir sonuç vermedi ise de, gelecek için bir hazırlık, bir keşif olma değerini kazandı. Hz. Ebu Bekir, Ridde savaşlarını bitirince tekrar İslâm bay-

rağı altında toplanan Araplar'ı, dört kol hâlinde S. üzerine gönderdi. Yezîd b. Ebi Süfyân 634 başlarında Filistin patriki Sergeos ile Lut gölüne inen vâdîde Urbe'de karşılaştı. Dağılan Bizanslılar kaçarak Gazze'ye kapandılar. Sergeos Araplar'ı ikinci defâ Dain'de karşıladı. Yine yenilgiye uğradı, kaçarken öldürüldü. S.'nin fethi, Halid b. Velîd'in Irak cephesinden buraya naklinden sonra kesinleşti. Temmuz 634 Ecnâdîn zaferiyle bütün Filistin, Arap hâkimiyetine geçtiği gibi, mart 635'te Şam teslim oldu. Heracleus topladığı orduyla, ağustos 635'te Yermuk'ta Müslüman Araplar'ı karşıladı; ama, ağır bir yenilgiye uğradı. Zaferden umudunu kesen imparator, S.'yi boşaltmaya başlayınca, S. şehirleri kendiliklerinden kapılarını Arap kuvvetlerine açtılar. Bütün S.'nin fethi sür'atle tamamlandı. Yalnız Filistin Kayseri 7 yıllık bir mukavemetten sonra teslim oldu. Hz. Ömer Kudüs'ü Patrik Saphroneus'tan teslim aldıktan sonra S.'yi teşkilâtlandırmaya başladı. Bu teşkilât, fâtih Araplar'ın oturduğu ordugâhlar (cund) biçiminde geliştirilmişti. Câbiye, Dimeşk, Humus cündlerine daha sonra Kınnisrin cündü de eklenerek S., dört askerî bölgeye ayrılmış oldu. S. genel vâlisi Şam'da oturmakta idi. İlk vâli Sa'îd b. Ebi Süfyân'ın vebadan ölümü üzerine S. vâliliğine Muâviye getirildi. Hz. Osman devrinde yetkileri iyice artırılan Muâviye, S.'de kuvvetle yerleşti. Bâdiyetü'ş-Şâm'da yaşayan Arap kabilelerini de kendine bağlayarak Osman'ın öldürülmesinden sonra halifeliğe getirilen Hz. Ali'ye karşı cephe aldı. Hz. Ali'nin S.'yi tekrar İslâm hilâfetine bağlamak için giriştiği teşebbüsler bir sonuç vermedi (bk. SIFFÎN). Hz. Ali'nin bir haricî tarafından öldürülmesi ve oğlu Hz. Hasan'ın hilâfet hakkından vazgeçmesi üzerine Muâviye halife olunca S., Emevî hilâfetinin merkezi hâline geldi ve 100 yıl Emevî saltanatı devrilinceye kadar bu üstünlüğünü korudu. S., Emevîler devrinde sükûnet ve refah yıllarını yaşamıştır. Gerçi deniz ticâreti oldukça zorlaşmışsa da, Hindistan ve Orta Asya kara ticâret yolunun açılması, S.'nin bu alandaki faaliyetini sürdürmesine yeni imkânlar getirmiştir. Arapça ise S.'de yerleşmiş, İslâmiyet'i kabûl eden S.'lilerin yanında eski dînlerinde kalan S.'lilerin de ana dili hâline gelmiş, Grek ve Süryanî dilleri iyice gerilemişlerdir. Abbasî hâkimiyetinde S. sadece vergilerinin ödenmesi yönünden dikkatle takip edilen alelâde bir eyâlet olmuştu. Halk ise, eski idâre ile olan bağlarından ötürü, dikkatle ve şiddetle takip edilmekte idi. Abbasîler'in tazyiki o kadar arttı ki, 813-833 yılları arasında Hıristiyanlar'ın büyük bir kısmı Kıbrıs'a göç etmek zorunda kaldılar. Bu devirde Arap asıllı Hıristiyan artık kalmadı. Emevî devrinde Tenuhlular bütün tazyiklere rağmen, dayanmışlarsa da, Halife el-Mehdî (775-785) bunları zorla ihtidâ ettirmişti. Ülkelerinin uğradığı felâket, kaybettikleri imtiyazlar Kays ve Yemen kabileleri arasındaki anlaşmazlığı unutturmağa yetmedi. Bu yüzden de S.'nin istiklâli için ortaya çıkan Süfyanîler'in hareketleri, ilgisizlik yüzünden başarıya ulaşmadı. S.'nin istiklâl alâmeti olan beyaz bayrağı 809-813 yıllarında dalgalandıran Ali b. Abdullahi's-Süfyânî, 842'de söndürülebilen Ebu Harbi'l-Yemânî isyanı ve Emevî hâkimiyetini ihyâ için 906'da girişilen son Süfyanî hareketi böylece akim kaldı. Abbasîler, S. ile sadece gittikçe tazyiki artan Bizans'a karşı direnme noktaları tesis etmek bakımından ilgilendiler (bk. SUGÛR). Bu arada Mısır'a hâkim olan Ahmed b. Tulun adlı bir Türk memlûkü, S.'yi savunma gayesiyle işgal etti. Onun hâkimiyetini yine bir Türk olan İhşid'in hâkimiyeti takip etti, böylece S., Abbasîler'in hükmünden çıkmış oldu. S.'yi İhşid oğullarından almak üzere harekete geçen Hamdanîler, merkezi Haleb olmak üzere, kuzey S.'ye hâkim oldular (bk. HAMDANÎLER ve SEYFÜDDEVLE). Güney kesimleri ise, Mısır'a yerleşen İsmâilî Alevî bir hânedânın yani Fâtımîler'in eline geçti (967). S.'yi tekrar Bağdad'a bağlamak isteyen Abbasî teşebbüsü ise neticesiz kaldı. Bu dağılma döneminden yararlanan Bizans'ın imparatorları Nikephoros, Phokas ve Ioannes Tsimiskes, kuzey S.'yi işgalden ve Haleb Hamâdânîleri'ni haraca bağlandıktan sonra, Âsî ırmağı vâdîsinden ilerleyerek, Lübnan kıyılarını işgal ettiler. Yeniden kurdukları Antakya theması, yüz yıldan fazla bir süre devam etti. Bu dönemde S.'nin çöl kesiminde Urban şeyhlerinin ve bunlar arasında Tay kabîlesine dayanarak halîfeliğini îlâna kalkışan Benü'l-Cerrâh ailesinin Filistin'de yarattığı kargaşalığı da hatırlamak gerekir. Bölgenin Haleb kesimi ise, Hamdânîler'in göçüşünden sonra 1024'ten îtibâren Beni Kilâb kabilesinden Mirdas oğullarının hâkimiyetine geçmiş bulunuyordu. Bu zayıf dönemde Müslümanlar arasında baş gösteren dînî anlaşmazlıklar ile de S.'liler parçalandı. Karmatîler'in yarattığı karışıklıklardan sonra, Fâtımî İsmâilî propagandası ve en son Halife el-Hâkim'den kaynaklanan Dürzî inancı, S.'deki Müslümanlığı bölmüştü. S.'de olduğu kadar bütün Abbasî hilâfeti topraklarında görülen istikrarsızlığı giderecek güçte olan Oğuz Türkler'i, XI. yüzyılın ikinci yarısından îtibâren S.'nin siyasî kaderinde tesirlerini göstermeye başladılar. Bundan sonra 1919'a kadar S. tarihinde Türk hâkimiyeti elden ele geçerek devam etmiştir. S.'de ilk Türk liderleri olarak Hârun Han, Afşın, Sunduk, Kurlu ve nihayet Atsız ile Tutuş'u görmekteyiz. Gerçekte S.'nin Türk fethi, Atsız tarafından gerçekleştirilmiştir. 1071'de Kudüs'ün zabtından sonra Remle, Akkâ, Sûr ve Trablus-Şam alınmış, en sonunda 1076'da Dimeşk-i Şâm'ın fethi gerçekleşmiştir. Fâtımîler'in Şam üzerine saldırıya kalkışmaları karşısında, Büyük Sultan Melikşâh'tan yardım isteyen Atsız'a destek olmak üzere gelen Tutuş, onu bir bahâne ile aradan kaldırıp Haleb şehrini Mirdâsîlerden (b. bk.), Antakya'yı da Philaretos'tan teslim alınca, bütün S.'ye hâkim olmuş oldu. Melikşâh'ın Lâzkiye kıyılarına kadar uzanan gezisi sonunda S., resmen Büyük Selçuklu imparatorluğuna katıldı (bk. MELİKŞÂH, TUTUŞ). Bundan sonra Tutuş, kuzey S. hâkimiyeti konusunda, Anadolu Selçuklu sultanı Süleyman Şah'la mücadele etti. 1092'de Melikşâh'ın ölümü üzerine Büyük Selçuklu tahtı için giriştiği mücadelede 1095'te Berkyaruk'a yenilip maktul düşünce, S. Selçuklular'ı parçalandı (bk. SELÇUKLULAR).

Bu dönemde S.'de fikir hareketleri, iki Arap hânedânının Hamdânî ve Mirdasîler'in edebiyata, san'ata ve ilme gösterdikleri yakın alâka, Arap edebiyatının en parlak devresine ulaşmasına imkân verdi. Arap şiirinin büyük dorukları Ebu Temmâm, Ebü'l-Alâ el-Ma'arrî ve el-Mütenebbî bu yakın ilgiyle yetişti (b. bk.). Selçuklular ise, Haleb, Şâm ve öteki şehirlerde kurdukları medreselerle bir yandan Sünnî İslâmlığın yayılmasını ve savunmasını, heterodoks İslâm fırkalarına karşı mücadeleyi sağlarlarken, bu medreselerde tıb ve matematik gibi ilimlerin öğretilmesini de programlaştırdıklarından, müsbet ilimlerde büyük gelişmeler olmuştur. Ülkenin, Türk hâkimiyeti devrine kadar kabileler arası veya yüksek iktidar mücadeleleri sonunda, ziraat bakımından gerilediği bir gerçektir. Abbâsî-Fâtımî mücadelesi kervan ticâretini de büyük ölçüde etkilemiştir. Irak üzerinden yapılan ticâret hemen hemen durmuş, sâdece Yemen üzerinden yapılan ticâret, bu devirde de sürdürülmüştür. Pamuk ziraatinin gelişmesi ise, dokuma ve kâğıt sanâyiinin canlanmasına yol açmıştır.

XI. yüzyılın sonunda 1097'den îtibâren S., yeni bir istilâ dalgasıyla karşılaştı. Dînî, siyâsî, sosyal ve ekonomik sebeplerle Batı Avrupa'dan kalkan Hıristiyan kitleler, S.'yi işgale teşebbüs ettiler (bk. HAÇLI SEFERLERİ). Godefroi Bouillon kumandasındaki Haçlı orduları, 1098'de Antakya'yı, 1099'da Kudüs'ü ve kardeşi Kudüs kralı I. Baudouin ise, S.'nin kıyı şehirlerini zabt etti. Büyük Selçuklu imparatoduğundaki iç çekişmeler yüzünden Haçlılar, bölgede Urfa kontluğu, Antakya prensliği, Trablus kontluğu ve Kudüs krallığı olmak üzere, dört siyâsî birlik meydana getirdiler. S.'nin iç bölgesi ise, Şâm'a karşı yaptıkları başarısız bir hücumdan sonra, Haçlı istilâsından masun kaldı. Bununla berâber, Şam, Humus, Haleb gibi şehirler bir süre Haçlılar'a haraç ödemek gibi bir durumla karşılaştılar. Haçlıları S.'den söküp atmak görevi, Musul atabegi İmâdeddin Zengî ve sonra Nureddin Zengî ve Eyyûbîler devletinin kurucusu Salâhaddin-i Eyyûbî'ye düştü. İmâdeddin Zengî 1144'de Urfa kontluğuna son verdi. Bu başarısının Hıristiyanlık tepkisi olarak harekete geçen İkinci Haçlı ordusu, S.'ye ulaşamadan Anadolu'da Selçuklu ve Dânişmendli kuvvetleri tarafından imha edildi.

Haleb'e yerleşen Nureddin Zengî, III. Baudouin'in Şam kuşatmasını bertaraf etti ve Haçlı kontrolü dışındaki bütün S.'ye kuvvetle hâkim oldu. Değerli kumandanı Salâhaddin-i Eyyûbî'yi Mısır'a göndererek, çökmekte olan Fâtımî hilâfetinden Mısır'ı aldırmakla Mısır'ın imkânlarının da Haçlılar'a karşı kullanılmasını sağladı. Son Fâtımî halifesi el-Âdıd'ın 1171'de ölümünden sonra Mısır'da istiklâlini ilân eden Salâhaddin, Haçlılar'a karşı şiddetli bir mücadeleye girişti. 1187'de Hattin savaşı sonunda başta kral Guy de Lusignan olduğu hâlde, bütün Haçlı ordusunu esir aldı ve bunun sonucu olarak da 2 ekimde Kudüs'e girdi. Böylece Sur, Trablus ve Antakya dışında kalan bütün S., Haçlılar'dan temizlenmiş oldu. Salâhaddin'in bu başarısı üçüncü Haçlı seferinin açılmasına sebep oldu. Akkâ'nın düşmesi üzerine, 1191'de yapılan anlaşma gereğince Sûr ile Yafa arasındaki bölge, Haçlılar'a terk olundu. 1193'de Salâhaddin'in ölümünden sonra S., çok sayıdaki vârisleri arasında tekrar bölündü. Bu durumda Mısır'da teşekkül eden Memlûklüler iktidârı, S.'yi kolaylıkla Salâhaddin'in vârislerinden aldılar ve ülkeyi yeniden teşkilâtlandırdılar. S., Haleb, Şam, Hama, Trablus, Safad ve Karak olmak üzere altı nâibliğe ayrıldı. Bu nâibliklerden Şam eski geçmişinden aldığı güçle önde geliyor, Haleb Memlûk imparatorluğunun kuzey sınırlarını korumakla yükümlü olduğundan, ikinci derecede önem taşıyordu.

Memlûkler bundan sonra Akkâ'da üslenen Haçlılar'a karşı devamlı savaşlara giriştiler, Baybars, Kalavun ve oğlu Melikü'l-Eşref zamanlarındaki başarılar sonunda 1291'de Akkâ, sonra da Sûr, Hayfa, Sayda, Tartus ve en son Aslis kalesi düşmekle S.'deki Haçlı varlığı son bulmuş oldu. Abbasî hilâfetinin yıkılışı, S. için doğudan gelen yeni bir tehlikenin habercisi oldu. İran yaylasına yerleşen Mogollar, S.'yi savunan Memlûkler karşısında başarısız kaldılar. Bunlardan Gazân Hân 1299'da Humus başarısı ile Şam'a girmiş ve Gazze'ye kadar ilerlemişse de, 1303'te Mercü's-Suffer'de yenilgiye uğramakla, Mogollar'ın S.'yi istilâları önlenmiş oldu. Bundan sonra S., Osmanlılar'ın gelişine kadar Burcî Memlûkleri'nin idâresinde kaldı. Zengîler devrinden beri takarrür etmiş bulunan sosyal ortamda hiç bir değişiklik olmadı. Memlûkler sadece Cebel-i Dürûz'de yaşayan Mütevâliye ve Dürzîler'e yahut da Lübnan'daki Hıristiyanlar'a karşı zaman zaman giriştikleri baskılarla hâkimiyetlerini perçinlemekle yetindiler. S. limanlarında ise Venedik, Cenova, Katalan, Provans ve Rodos ticâret gemilerinin gelip gitmelerinden oluşan koloniler teşekkül etti. Böylece S. ticâreti yeni şartlarda tekrar bir gelişme gösterdi. Memlûkler'le Osmanlılar arasında Çukurova ve Zulkadriye beyliği toprakları üzerinde başgösteren rekabet, Fâtih Sultan Mehmed devrinden îtibâren gittikçe şiddetlendi.

II. Bayezid devrinde S. kuzey geçitlerini ele geçirmek için girişilen savaşlar iki taraf için de mahdut sonuçlar getirdi. Ancak Sultan I. Selim'in Çaldıran galibiyeti ile Doğu ve Güney Anadolu'da sağladığı Osmanlı üstünlüğü, S.'nin siyâsî durumu üzerinde er geç tesirini gösterecekti. Bunu sezinleyen Memlûk Sultanı Kansu Gavrî, Yavuz Sultan Selim'in ikinci İran savaşına hazırlanmasını değerlendirerek, Osmanlı ordularının İran'a girmesinden sonra arkalarını almak ve Sultan Selim'i iki ateş arasında bırakmak düşüncesiyle Haleb'e geldi. Kansu Gavrî'nin İran'la olan münasebetlerini ve hareketlerini dikkatle takip eden Sultan Selim, onun stratejisini anlamakla Elbistan yaylağından birden bire Kansu Gavrî üzerine yöneldi. Adetâ onu hazırlıksız yakalayarak Dabık ovasında 24 ağustos 1516'da Kansu Gavrî'nin ölümüyle ve Osmanlı ordusunun zaferiyle sonuçlanan savaşa mecbûr etti. Böylece S., yeni bir hâkimiyet altına girmiş oldu. Dabık zaferinden sonra Hâdım Sinan Paşa'nın (b. bk.) amansız takibi ile Memlûkler, S.'nin hiç bir yerinde tutunamadılar ve bütün S.'yi boşalttılar.

Ertesi yıl, yeni Memlûk sultanı Tomanbay tarafından Şam nâibliğine getirilen Canberdi Gazâlî'nin S.'yi geri almak üzere giriştiği hareket, Gazze yakınlarında Han Yunus'ta yine Hâdım Sinan Paşa tarafından kırıldı. Mısır'ın Osmanlı idâresine katılması sonunda, S. için güneyden gelecek bir tehlike kesinlikle ortadan kaldırılmış oluyordu. Sultan Süleyman'ın Irak'ı fethiyle doğu sınırları da güvenliğe alınan S., Osmanlı idâresince başlangıçta Haleb, Şam ve Trablus-Şam beylerbeyilikleri olmak üzere, üç eyâlete ayrılmıştı. Buna daha sonra Sayda eyâleti eklendi.

Osmanlı idâresi S.'ye kendi idârî ve hukukî sistemini getirirken Türkmenân-i bilâdi'ş-Şâm adıyla anılan S.'li Türkler'den ve Memlûkler'den de geniş ölçüde yararlandı. Sultan Selim, bir yıla yakın Şam'da oturduğu sürece, ülkenin tahrîrini yaptırdı. Avârız-ı divâniye, mükellefât-ı örfiye ve şer'iyeler ile evkafı tesbit ettirerek, Arabistan defterdârlığı yahut Şıkk-ı Sâlis defterdârlığını kurdurdu. Mısır seferi dönüşünde ise, kendisine mutavaat eden Canberdi Gazâlî'yi Şam beylerbeyiliğine getirdi. Ölümü üzerine Canberdi Gazâlî, Sultan Süleyman'ın tecrübesizliğine aldanarak, 1520'de kendini Melikü'l-Eşref ünvâniyle sultan ilân etti. Ne var ki, dört yıllık Osmanlı hâkimiyeti, özellikle yerli halka yönetime katılma hakkını tanımış olmakla yerleşmiş olduğundan, bu isyana S.'liler ilgi göstermediler ve Haleb ile Zülkadriye beylerbeyilerinin ortak harekâtı sonunda Canberdi Gâzâlî Şam kapıları önünde Kaban yanında ocak 1521'de yenilerek öldürüldü. S.'de ikinci büyük ayaklanma, Cebel-i Dürûz'da iktidârı ele geçiren Ma'an oğullarından Fahreddin'in ayaklanmasıdır. Bu isyân 1635'e kadar sürdü. 1660'ta ise ikinci bir ayaklanmayı, Şam beylerbeyi Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa bastırdı. Cebel-i Dürûz'daki tedirginlik, Marûnî, Dürzî ve Mütevâlî çatışmaları üzerine, Osmanlı devleti Sayda eyâletini kurmakla idârî bir tedbir aldı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Safad şeyhi Zâhir, Mısır'da iktidârı elinde tutan Memlûk Ebü'z-Zeheb ve Ali Bey'lerin desteğine güvenerek baş kaldırdı. Akkâ kalesini tahkîm ederek direnişe geçti ise de, 1775'de burada öldürüldü.

Akkâ'ya yerleşen Cezzar Ahmed Paşa, 1799'da Napoléon Bonapart'ı Akkâ önünden geriye döndürmekle büyük ün yaptı. Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'ı yarı müstakil bir devlet hâline getirmesi, S. için yeni bir tehlike doğurmuştu. Sayda vâlisi Abdullah Paşa'nın Mehmed Ali Paşa'nın isteklerini reddetmesi Mısır vâlisinin ayaklanmasına ve oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki Mısır ordularını S.'ye sevk etmesine sebep oldu. Abdullah Paşa Akkâ'da yedi ay direndikten sonra teslim olunca, güney S., Mısırlılar'ın eline geçti. Osmanlı kuvvetleri temmuz 1832'de Humus'ta yine yenilgiye uğrayınca, Belen geçidine kadar kuzey S. de Mısırlılar'ın kontrolüne girdi. Ancak Nablus yöresindeki Nusayrîler'i itaat altına almağa uğraşan İbrahim Paşa, Mısır birliklerinin zayıflamalarına sebebiyet verdi. Bu durumdan yararlanmayı düşünen Sultan II. Mahmud, S.'yi ömür boyu Mehmed Ali Paşa'ya bırakan 1833 Kütahya andlaşmasını bozarak, Hâfız Paşa kumandasında bir orduyu S.'ye sevk etti. Ne var ki, Hafız Paşa, 1839'da Nizip'te İbrahim Paşa'ya yenilmekle, bu tasarı bir sonuç vermedi.

Bu arada 1789'dan beri, Emir Fahreddin'in düşüncelerini gerçekleştirmek çabasında olan Emir Beşîr, Büyük Lübnan devletinin kurulma zamanının gelip çattığına inanarak, Mısırlılar'a karşı büyük bir ayaklanma başlattı. İngiltere'den himâye gören Emir Beşîr Beytü'd-din ve Deyrü'l-Kamer'in zabtı üzerine, memleketten ayrıldı ise de, İngiliz filosu Beyrut'u bombalayarak Akkâ'yı zabtedince, İbrahim Paşa, Londro mukavelesi esaslarına uymayı kabûl eden Mehmed Ali Paşa'nın emri üzerine 1840'ta S.'yi boşalttı. Osmanlı devleti bu suretle ikinci defâ hâkim olduğu S.'de kesinlikle tutunamadı. Napoléon'un saldırısından sonra, gittikçe uyanan S. Hıristiyanlar'ı, bir yandan birbirleriyle mücadele ederlerken, bir yandan da Osmanlı idâresini zaafa uğratıyorlardı. 1856 ıslahat fermanı, Hıristiyanlar arasında güven yaratmış ise de, Müslümanlar'da büyük feverâna sebep oldu. 1860'ta, önce Marûnîler'le Dürzîler arasında başlayan çatışmaya Müslümanlar da katılınca, durum büyük bir isyan manzarası aldı. Fransa olaylara müdahele ederek Beyrut'a asker çıkardı. Olağanüstü yetkilerle S.'ye gönderilen Fuad Paşa (b. bk.) aldığı sıkı tedbirlerle isyânı bastırdı. Fuad Paşa böylelikle yabancı müdâhalesini önleyince, Fransa S.'den çekildi. Ancak 1861'de Osmanlı devleti, Cebel-i Lübnan'ı Şam ve Sayda (Beyrut) vâliliklerinden ayırarak, buraya muhtâr bir idâre tanımaya mecbur kaldı. 1864'te S. Haleb ve Şam vilâyetleri olmak üzere ikiye ayrıldı. 1888'de ise, Beyrut vilâyeti özel bir statüye kavuşturuldu. 1881-1883 yılları arasında bugün İsrail adını alan Hayfa sancağı topraklarında ilk siyonist kolonilerin kurulmasına başlandı. Fransa ise daha da artan bir ilgiyle S.'de geniş yatırımlara girişti. Sultan II. Abdülhamid'in eseri olan Haleb-Medine yani, Hicaz demiryolu hattı hariç, S.'nin bütün demiryollarını Fransız şirketleri kurdular. S.'lileri batılılara yaklaştırmak amacıyla, Cizvit papazları 1875'te Beyrut'ta L'Université Saint Joseph'i kurdukları gibi, Amerikalılar da Syrian Protestant College'i, tesis ettiler (1866). Beyrut bu dönemde Arap milliyetçiliğinin Kahire'den de ileri bir merkezi oldu. İkinci Meşrûtiyet ilân edildiği zaman, S.'deki Arap milliyetçileri, burada muhtar bir idâre tesisini, Arapça'nın da resmî devlet dili olmasını istiyorlardı.

Osmanlı devleti Birinci Dünya Savaşı'na katılınca Cemal Paşa, olağanüstü yetkilerle S. cephesi kumandanı ve genel vâlisi oldu (b. bk.). Savaş dolayısıyle Cebel-i Lübnan'ın muhtâriyeti ve Beyrut vilâyetinin imtiyazları geçici olarak kaldırıldı. Ama Osmanlı ordusu S.'de Müslüman olsun, Hıristiyan olsun, büyük bir düşman denizi ortasında kalmış bulunuyordu. 1915 Süveyş harekâtı başarısızlıkla sonuçlanınca, Osmanlı ordusu Gazze hattında savunmaya geçti (bk. GAZZE). İngilizler'in baskısı üzerine Yafa'nın kuzeyinde Ürdün'e kadar uzanan bir hatta çekilen Türk ordusu, kasım 1917'de Filistin'i boşaltmış oldu. İngilizler aralık 1917'de Kudüs'e girdiler. 19 eylül 1918'de başlayan İngiliz taarruzu sonunda dağılan S. cephesi (bk. ŞERİA MUHAREBELERİ) bir daha toparlanamadı ve İngilizler Şam önüne geldiler. S.'lilere gösteriş olmak üzere, Mâverâ-yi Ürdün'de bulunan Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ı 1 ekimde Şam'da bulunmak üzere davet ettiler. Bu suretle 27 eylül 1516'da Sultan Selim'in Şam'a girmesiyle başlayan Osmanlı idâresi, 402 yıl 15 gün sonra 1 ekim 1918'de S.'de sona ermiş oldu.

31 ekim 1918'de yapılan Mondros mütarekesinden bir hafta sonra Türk ordusu Toros geçitlerine çekilmekle S. tamamen boşaltıldı. Sevr andlaşmasının 94. maddesi gereğince kendi kendini idâreye kadir hâle gelinceye kadar mandater bir devletin müşavirliği ve yardımı ile idâre edilmek üzere müstakil bir devlet hâline konarak Osmanlı devletinden ayrıldı. San Remo konferansında S. manda yönetimi Fransa'ya verilmekle, 1 eylül 1920'de General Gouraud Beyrut'ta Büyük Lübnan devletinin kuruluşunu resmen ilân etti.

S. cumhuriyeti : Türkler S.'den çekilirken İngiltere, savaş sırasında, Araplar'ın Asya'da yaşadıkları topraklarda eski imtiyaz ve kapitülasyonlar baki kalmak şartıyla bir Arap krallığı kurulması esasına dayalı olarak Hicaz şerifi Hüseyin'i metbu'u Osmanlı devletine isyan ettirmişti. Bu sebepledir ki, General Allenby Şam'a girmeyi Şerifin oğlu Emir Faysal'ın gelişine kadar geciktirmiş, güyâ S. bu suretle Arap birlikleri tarafından kurtarılmıştı. Fransızlar Antakya dahil S.'nin kıyı şeridini işgal ederlerken, İngilizler ise bütün S.'yi ellerine geçirmişlerdi. Bu karmaşık ortamda Büyük S.'yi kurmayı üstlenen Emir Faysal, Şam'da sözüm ona bir hükûmet kurdu. 7 mart 1920'de toplanan S. kongresi de Faysal'ı I. Faysal ünvânı ile S. kralı seçti. Fransa tarafından S. başkomiserliğine tayin edilen General Gouraud 24 temmuzda verdiği ültimatomla Faysal'dan durumun açıklanmasını istedi. Bu ültimatom cevapsız kalınca, Fransızlar harekete geçerek, temmuz 1920'de Arap kuvvetlerini Han Meysalun'da dağıttılar ve ertesi günü Şam'a girdiler. Faysal kaçmak zorunda kaldı. Böylece S. krallığı tarihe karışmış oldu.

Fransa manda idâresi, Haleb, Sancak (İskenderun), Şam ve Alevî bölgesi mahallî idârelerinden oluşan S. devletleri birliği meydana getirdi. Buna daha sonra Havran Dürzî devletciği de katıldı. Eylül 1920'de teşkil edilen ve S.'yi iyice sömürmek için beş küçük mahallî idâreye parçalayan bu sistem, milliyetçilerin baskısı ile uzun süre devam edemedi. Mahallî idârelerin yetkileri gittikçe daraltıldı. 1922'de Şam ve Haleb birleştirilerek S. federasyonu meydana getirildi. Alevî bölgesi 1930'a, Dürzî bölgesi ise 1936'ya kadar muhtâriyetlerini korudular. 1925-1927 Dürzî isyanı Fransızlar'ı epeyce meşgul etti. 1930'da anayasanın kurucu meclis tarafından tasdik edilmesinden sonra 1932'de Mehmed Ali Âbid'in cumhurbaşkanı olarak seçilmesiyle S. yeni bir döneme girdi. Fransa'nın 1936'da Vienot andlaşması ile üç yıllık geçici süre sonunda S.'ye tam bağımsızlık vermeyi uygun görmesi, 1920 Ankara itilafnâmesinin uygulanması konusunu ortaya çıkardı. O tarihe kadar sancak adıyla anılan Hatay ili topraklarının geleceği üzerinde Türkiye'nin müdâhalesi karşısında Fransa, Ankara itilafnâmesini uygulamak zorunda kaldı (bk. HATAY).

İkinci Dünya Harbi'nde anavatanın teslim oluşu üzerine yüksek komiser Paux, Alman mütarekesini kabûl etti ise de, Hür Fransa safında yer alan Catroux İngilizler'le birlikte S.'ye girdi. Bu durumda General Dentz 8 temmuz 1941'de teslim olmak zorunda kaldı ve Hür Fransa hükûmetinin genel temsilcisi Catroux, S.'nin bağımsızlığını ilân etti. Alevî ve Dürzî bölgeleri de kesinlikle S.'ye katıldı. 1943'te anayasa düzeni yeniden kuruldu ve mandanın 1 ocak 1944'te kaldırılması karara bağlandı. Fakat S., savaş sonuna kadar İngiltere - Fransa ortak işgalinde kaldı. Bu arada İngiltere S., Lübnan, Filistin ve Ürdün'ü içine alan ve Ürdün Haşimî hânedânını Şam tahtına oturtmayı tasarlayan bir plan ortaya koydu ise de, S. milliyetçilerinin geniş tepkisiyle karşılaştı. Bunun üzerine haziran 1945 - nisan 1946 tarihleri arasında işgal kuvvetleri S.'yi kesin olarak boşalttılar. Böylece, S., 1946'da tam bağımsızlığına kavuşmuş oldu.

İkinci Dünya Savaşı sonunda İngiliz ve Fransız birliklerinin ülkeyi boşaltmaları sonunda, S., gerçek bağımsızlığına ulaşmış oldu. Bağımsızlıkla birlikte S. halk efkârında iki genel akım kendini gösterdi. Bunlardan biri bağımsız S. tarihini Selefkîler'den (Selefkos) başlatan millî bir S. devleti, öteki ise Ürdün - Irak ve S. Arapları'nı Hâşîmî âilesi idâresinde birleştirerek (Şerif Hüseyin torunları) el - Hilâlü'l - hasîb (Bereketli hilâl) fikri veya ideali idi. Öte yandan S. batılı devletlerin sun'î olarak ortaya çıkardıkları ve mânen, maddeten bütün imkânları ile destekledikleri Filistin ve İsrail meselesi ile de karşı karşıya bulunuyordu. Yeni cumhuriyetin Birleşmiş Milletler Teşkilâtına kabûl edilmesi, Arap birliğine alınması S.'nin problemlerini çözmekten çok, ülkede siyâsî huzursuzluğun artmasına yolaçtı. 1948 - 1949 İsrail savaşı umulmayan bir yenilgi ile son bulunca Albay Hüsnü Zaim 30 mart 1949'da Şükrî el - Kuvvetlî'yi devirerek kısa bir süre S. diktatörü oldu. Ama 14 ağustosta Hâşimî taraflısı Sâmî el - Hınnavî'nin darbesiyle yıkıldı ve öldürüldü. 19 aralık 1949'da ise S. yeni bir darbeyle Albay Edib el - Çiçekli hareketiyle karşılaştı. Çiçekli dönemi S. için yeni reformların başlatıldığı bir dönem olmuştur. Manda idâresi döneminde Dürzîler'e ve Alevîler'e tanınan mahallî muhtâriyetlerin bütün izleri ortadan kaldırıldı.

Çiçekli ancak şubat 1954'e kadar iktidarda kalabildi. Yerini alan Hâşim el - Attâsî zamanında Baas'ın desteğiyle Hâşimîler ezildiler. Eylül 1954 seçimlerini de kaybettiler. Bu suretle S. İkinci Dünya Savaşı sonundan beri İngiltere'den kaynaklanan Ön Asya Arap birliği, ya da Hâşimî sülâlesi idâresinde Irak-Ürdün-Filistin ve S.'den oluşacak Arap devleti hayâlinden sıyrılmış oldu. Bundan sonra Mısır'a doğru kayan S., ekim 1955'te Mısır ve Suûdî Arabistan'la İsrail'e karşı gösterilmekle beraber, Hatay'dan ötürü Türkiye'yi hedef alan bir askerî ittifak yaptı. Ancak bu ittifakın fazla bir değeri olmadığı ve müttefiklerin ittifakın temel prensiplerine bile sadık olmadıkları, ikinci İsrail savaşında oraya çıktı. Maamafih S., Süveyş buhranında Kahire'yi tuttu ve hattâ İngiltere ve Fransa ile siyâsî münâsebetlerini kesti. Bu arada İngiltere ve Irak'ın teşvikiyle Albay Saraç'ın hazırladığı komplo, Süfyânîler, S. komünistleri ve Baascılar'ın işbirliği ile akamete uğradı. Ancak bu defâ S. komünistlerinin kuvvetlenmesi yeni bir tedirginliğe yol açtı. Mısır'ın lideri Abdünnasır'ın giriştiği yaygın propaganda sonunda Baas'ın tasdikiyle 1 şubat 1958'de S. yeni kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katıldı. Ancak S.'liler bu birleşmeden umdukları neticeyi bulamadılar. Mısırlılar'ın S. ordusuna el koymaları, Mısırlı subayların S.'li meslekdaşlarını hor görmeleri yanında, toprak reformu, büyük sanayi kuruluşlarının ve bankaların devletleştirilmesi, varlıklı S.'lilerin de yeni birlikten gocunmalarına yol açtı. Buna Mısırlı fellâhların S.'de yerleştirilmeleri de eklenince S.'nin bütün halk tabakaları Mısır'a karşı cephe aldı ve 28 eylül 1961'de askerî bir ayaklanma ile S., Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılarak yeniden bağımsızlığına kavuştu ve kısa sürede Mısır yönetiminin getirdiği bütün değişiklikleri ortadan kaldırdı. Ancak, bir yandan Nâsırcılar, bir yandan Hâşimîler'in S. politikasını tesîr altında tutmaları ardarda kargaşalıkların çıkmasına yol açtı. En sonunda da 8 mart 1963'te Baas partisi iktidarı eline geçirdi. İhtilâl Konseyi, zamanla duruma hâkim oldu ve 18 temmuzda Nâsırcılar'ın giriştiği darbe teşebbüsünü bertaraf ettikten sonra bir Süfyânî olan Emin el - Hâfız iktidara geldi. Durdurulan sanayideki devletleştirme faaliyetine tekrar girişilerek, iki yıl içinde sanayiin % 80'ini teşkil eden 115 işletme devletleştirildi. 1958'de başlatılan toprak reformu ise, kasım 1963'te alınan kararla 200 ha, sulak yerlerde 50 ha mülkiyet hakkı ile sınırlandırıldı. Bu uygulamalar dînî çevrelerin dışında büyük arâzi sahiplerinin de düşmanlığın çektiğinden, ordu arasına sızan Nâsırcılar büyük şehirlerde birçok kargaşa çıkardılar. Bunun üzerine Hâfız el - Es'ad iktidara el koydu. Baas içinde komünistlerin de desteğiyle sağlanan sollaşma dış politikada S. S. C. B.'ne yakınlaşmaya yol açtı. Nisan 1966'da iktisadî destek, şubat 1972 iktisadî ve teknik yardım, mayıs 1972 askerî işbirliği antlaşmalarıyla S. ile S. S. C. B. arasındaki bağlar gittikçe kuvvetlendirilmiş oldu. S. politikasında ikinci unsur İsrail'e şiddetle karşı koyma tedbirlerine öncelik vermektir. Bu politikası sebebiyle zaman zaman öteki Arap devletleriyle de ters düşmekte ve çatışmaktadır. Nitekim ağustos - eylül 1967 Hartum konferansına katılmayı red ettiği gibi, Nasır'dan sonra Mısır Devlet başkanı olan Enver Sedât'ın S. S. C. B. mihverinden ayrılarak A. B. D. safına girmesi ve İsrail ile münferid bir barış yapması karşısında da, aynı tepkiyi göstermiştir.

1980 eylülünde S.'nin Libya Arab Cemâhiriyesiyle (cumhuriyetleriyle) birleştirilmesi kararı alınmıştır. (İ. P.)

SÛRİYYE, Arabca "*sûr* = bayram, şenlik"ten müennes ism-i mensûb. Sûr'a, bayram, düğün ve şenliğe ait san'at eseri. Bir kasîde (b. bk.) — mevzûu bakımından — nesîb kısmıyle bir S., bir kasîde-i sûr olabilir. Çeşitli münasebetlerle yazılır ve ekseriya muayyen bir memdûhu, hususiyle padişahı istihdâf eder. Şu vesîleler çok kullanılmıştır : Dînî bayramlar ve günler, millî zaferler, hükümdar cülûsu, şeh-zâde tevellüdü (doğumu), şeh-zâdelerin sünnet düğünü, düğünler vs. S.'de şenlikler bahis mevzûu edilir ve çok neş'eli temalar işlenir. Mûsikî eserlerinin bir kısmı S.'dir ve güftelerinden öyle oldukları anlaşılır ve elimizde bol örnekler mevcuttur. Dede Efendi'nin Bûselik Kâr'ı gibi. Birçok saz eserinde de bir şehrâyîn havası hissedilmektedir. (Y. Ö.)

SÛR-NÂME veya **SÛRİYYE,** Osmanlı pâdişahlarının emriyle yapılan saray düğün ve şenliklerini tasvir için yazılan manzum veya mensur eserlere verilen isim. Sûr-i hümâyûn da denilen bu düğün, dernek, ziyâfet ve şenlikler, umûmiyetle pâdişah kızlarının evlenmeleri ve şehzâdelerin sünnet edilmeleri dolayısiyle tertib edilirlerdi. Çoğu masallardaki düğünleri fersah fersah geçen sûr-i hümâyûnlar, günlerce devâm ederdi. Meselâ III. Sultan Murâd'ın büyük oğlu Şeh-zâde Mehmed'in (III. Sultan Mehmed) sünnet düğünü, tam elli üç gün

sürmüştür. Bu şenlikler, teferrüâtiyle zamanın vak'a-nüvîslerince yazıldığı gibi, şâir ve edipler tarafından, müstakil eserler hâlinde de kaleme alınmışlardır. Bu eserler, Nev'î'nin *Sûriyye kasîdesi*'nde olduğu gibi, ya kısa veya birçok sûrnâmelerde görüldüğü üzere uzundur, kitap şeklindedir. Kitap şeklinde olanlar da, ya Nâbî'nin *Sûr-nâme*'si gibi manzum veya Haşmet'in *Sûr-nâme*'si gibi mensur olurlardı. Sûr-nâmelerde hangi sûrdan bahs ediliyorsa, o sûrun devamınca vuku bulan dâvet ve eğlenceler, sûr-nâmenin sahifelerinin imkânına göre ana hatlariyle veya teferrüâtiyle dile getirilirdi. Bir "sûr emîni" nasb edilmesi, saltanatın şanına uygun eğlence hazırlıkları, Saray meydanı ve At meydanının süslenip meş'alelerle donatılması, sadrâzam ve vezirlerin pâdişâhı tebrikleri ve bunların "pîş-keş" adıyla hediyeler takdim etmeleri, pâdişâhın ikrâmına nâil olmaları, husûsî çadırlarda yemek yemeleri, pâdişahla birlikte eğlenceleri tâkib etmeleri, muhtelif günlerde, ulemâya, seyyidlere, şeyhlere, sipâhî ve silâhdârlara, yeniçerilere, rikâb-ı hümâyûn ağalarına, saray kedhudâlarına, ıstabl-ı âmire halkına, dîvân hâcegânına, elçilere, cebeci ve topçu ocakları mensuplarına, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerine, Anadolu kadılarına, mâzul beylerbeylerine ve bütün şehir halkına çekilen ziyâfetler, gündüz ve gece tertîb edilen eğlenceler, hokkabâz, canbâz, perendebâz, ateşbaz vesâirenin gösterdikleri çeşitli mârifetler, kolların, çengîlerin halkı eğlendirmeleri, vüzerâ ve ulemânın alay tertîb ederek, en büyük şehzâdeyi, babasının elini öptürmek üzere götürüşleri, şehzâdelerin ve yüzlerce çocuğun sünnet oluşları, sultanların cihazlarının götürülmesi, düğün merâsimleri ve çeşitli yarışlar ve diğer husûslar, ekseriyetle sûr-nâmelerin konsunu teşkil ederdi. Ancak zamanla, sûrların ve dolayısıyla S.'lerin muhtevâsında ufak tefek değişiklikler olmuştur.

Edebiyatımızda yazılmış S.'lerin belli başlılarını, XVI. asırdan XX. asra kadar, yazılış tarihlerine göre, şöyle sıralayabiliriz :

Figanî'nin *Kasîde-i sûriyye*'si, Hayâlî'nin *Kasîde-i sûriyye*'si, Nev'î'nin *Kasîde-i sûriyye*'si, Âlî'nin *Câmi'u'l - hubûr der mecâlis-i sürûr*'u, Nâbî'nin *Sûr-nâme*'si, Abdî'nin *Sûr-nâme*'si, Seyyid Vehbî'nin *Sûr-nâme*'si, Hazîn'in *Sûr-nâme*'si, Haşmet'in *Sûr-nâme*'si, Rif'at'ın *Sûr-nâme*'si, Es'ad'ın *Sûr-nâme*'si, Lebîb'in *Sûr-nâme*'si, Hızır'ın *Sûr-nâme*'si, Nâfi'in *Sûr-nâme*'si. (H. A. D.)

SURRE (Arp. Çıkın, torba, para kesesi), hilâfetin bir şiârı olarak her yıl hac mevsiminde Haremeyn-i Şerifeyn (Mekke ve Medîne) ahalisine ve bu mukaddes yerlerde geçici olarak bulunan zahid Müslümanlar'a (Mücavir), mukaddes yerlerin ve hac yollarının emniyeti için Mekke şerifleri ve urban şeyhlerine gönderilen paraya verilen ad. S. töresi Abbâsî halifelerinden Fâtımî hâlifelerine, Mısır Memlûk sultanlarına ve Osmanlı pâdişahlarına resmen intikal etmiş, diğer bazı Müslüman hükümdarlar ise zaman zaman geçici olarak bu töreyi ihyâ etmişlerdir.

Önceleri Abbâsî halîfeleri bizzat hacca katıldıkları zaman Haremeyn-i şerifeyn fukarasına ihsanlar ve bahşişler dağıtırlardı. İlk defa Halîfe el - Muktedir bil'llah 923 hac mevsiminde kendisi hacca katılmadığı halde 315 426 dînâr (altın) göndermek suretiyle bu töreyi ihdas etmiştir. Fâtımîler devrinde S.'nin mikdarı 120 000 dinar altın olmuş, daha sonra el - Bâzûrî bu miktarı 250 000 dinara yükseltmişti. Fâtımîler'in yerini alan Eyyûbîler ve Kölemenler bu töreye büyük değer verdiler. Öyle ki, Mahmil-i şerîf'in geçtiği yerlerde mülkî âmirlerin hürmeten mahmili taşıyan devenin ayağını öpmesi dahi töre arasına katılmıştı. Bu töreyi Melikü'z - Zâhir Çakmak, putprestlik gösterisi gibi telakki ettiğinden yasaklamışı. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesiyle S. alaylarının resmen tanzimi Osmanlı devletinin görevleri arasına katıldı ve 1334 (1918) mâlî yılına kadar sürdü. Bu devletin Birinci Dünya Harbi'ne katılması üzerine Hicaz şerîfi Hüseyn'in metbu'u bulunduğu devlete isyanı sonunda akamete uğradı. Kral Fuad'ın Mısır meliki ilân edilmesi ve Osmanlı hilâfetinin sona ermesi üzerine Fuâd ve oğlu Fâruk devirlerinde Mahmil-i Mısrî adıyle Kahire'den gönderilmeye başlandı ise de, siyâsî ve sosyal ortamın değişmesiyle önemini olduğu kadar kudsiyetini de kaybederek terk edildi.

Osmanlı devletinde ilk S.'yi Çelebî Sultan Mehmed göndermiştir. Sadâkat-i Rumîye diye anılan bu S.'nin miktarı bilinmiyorsa da oğlu II. Murâd'ın gönderdiği S., 35 000 filoriden ibaretti. Osmanlılar'ın gönderdikleri dördüncü S., 1424 tarihinde, beşincisi ise 1451 yılındadır. Bundan sonra miktar gittikçe artmıştır. Yavuz Sultan Selim devrinden îtibâren Haremeyn evkafı nâzırı olan Darü's-sa'âde ağalarının sorumluluğunda hazırlanan S.'nin Istanbul'dan yola çıkarılması, ayrı törenlerle icra olunmaya başlandı. Karadan sevkedilen S., her yıl Receb ayının onikinci günü Üsküdar'dan yola çıkarılırdı. S. alayı, keselerin doldurulması, zahirelerin hazırlanması vb. işlerle S.'nin selâmetle Mekke'ye götürülmesi işi, Surre emîni tayin edilen bir memur vasıtasıyla görülürdü. Ayrıca S. alayı ile hareket eden hacıların hukukî işleriyle görevli bir Mahmil kadısı bulunurdu. S.'nin güvenliğini ise umûmiyetle Şam veya Trablus - Şam beylerbeyilerinin yüklenmesi ön görülürdü (bk. EMÎRÜ'L - HAC). Topkapı sarayında hazırlanan S., törenle Darü's - sa'âde ağası tarafından pâdişaha takdim olunur, pâdişahın huzurunda üç defâ dolaştırılan ve süslenebileceği kadar süslenmiş olan S. devesi pâdişahın işareti üzerine, S. emînine teslim edilir, bu arada Harem ağalarının omuzlarında getirilen keseler, hil'atler ve mûtâd üzere Mekke şerîfine yazılan nâme-i hümâyûn da teslim olunurdu. Sarban başı, Yedekçi, Saka başı vb. görevlilerle yola düzülen deve ve katırlar Hastalar kapısına kadar başta Darü's - sa'âde ağası olmak üzere, Saray ağası, Saray kedhudâsı, Kilercibaşı, Hazînedârbaşı ve Bâbü's - sâ'âde ağası tarafından yolcu edilir, Bab-ı hümâyûn'dan çıkararak Hoca Paşa, Balıçe kapısı yolundan Kirec iskelesine inerdi. Buradan bir çektiriye bindirilerek Üsküdar, Paşa kapısına çıkarılır ve oradan da Hicaz'a doğru revan olurdu.

Tanzimat'tan sonra S. törenleri Dolmabahçe veya Yıldız saraylarında icra edildiği gibi, husûsiyle Süveyş kanalının açılmasından sonra, deniz yolundan gönderilmesi tercih olunmuştu. Hicaz demiryolu tamamlanınca S.'nin bu defâ tren vasıtasıyla yine karadan gönderilmesi cihetine gidildi. Ancak şimdi S. keseleri, Haydarpaşa'dan kurşunlu ve mühürlü bir furgona bindirilip ta Medîne'de açıldığından, Emirü'l-hacc'ın ve S. emînlerinin yükümlülükleri hemen hemen hiçe inmişti. Ancak bu unvanlar bir şeref unvânı olarak yine de tevcîh olunuyordu. Ulaştırma vasıtalarının gelişmesi ise, S.'nin yola çıkarılış gününü bir ay sonraya, yani Şaban'ın ortasına alınmasına yolaçmıştı.

Osmanlı devletinde ilk S. emîni Yavuz'un görevlendirdiği Emîn Muslihüddin, sonuncusu ise Meşihat müsteşarı Hacı Kâmil Efendi'dir. Kâmil Efendi S.'yi, ancak Şam'a kadar götürebilmiş, Şerif Hüseyin'in isyanı üzerine, 3 640 272 kuruş tutan son S.'yi buradan Istanbul'a geri getirmiştir. Son emîrü'l - hac ise, Abdurrahman Paşa'dır. (İ. P.)

SURREY, İngiltere'nin güney - doğu bölgesinde bir idârî bölüm (kontluk). Kuzeyde Thames nehri sınırdır. Yüzölçümü 1 869 km², nüfûsu 1 000 000 (1971), merkezi Kingsten'dir. Birkaç sıra hâlinde tepelikler bulunan bu bölge, tam olarak Thames havzasına girer. Taş ocakları, kum, killi topraklar, kaplıcalar bulunur, buğday, yulaf, arpa, sebze, kendir, hayvan yetiştirilir.

SURREY, Henry Howard (1517 - Londra 1547), İngiliz siyaset adamı ve şâiri. Babası, Norfolk dukası idi. 1536'da *Pilgrimage of Grace* (İnayet Hacılığı) adıyle bilinen ayaklanmaya katıldı. 1543 - 1545 yıllarında Fransa'daki İngiliz kuvvetlerinin başında bulundu. Kendisi cesur, mütevazi ve âlicenaptı. Buna rağmen düşmanları, onu gururlu olmakla suçluyorlardı. Hileye dayanan bir devlete ihanet dâvası açılarak idâm edildi. S. Fransız lirik şâirlerini taklit etmiş, ama yine orijinal kalmıştır. Çevirilerinin dili güçlü ve kıvraktır. S.'e İngiliz millî şiir sanatının kurucularından biri gözü ile bakılır. *Songs and Sonnets* (Türkü ve Soneler) [1557] başlığı altında çıkan şiirleri, F. M. Padelford tarafından 1928'de *The Poems of H. H. Earl of S.* (S. Kontu H. Howard'ın Şiirleri) adıyla yayınlandı.

SURTEES, Robert Smith (Northumberland 1803 - Brighton 1864), İngiliz mizahî spor hikâyeleri yazarı. S., avukat olmak üzere öğrenim gördü; fakat gazetecilik uğruna hukuktan vazgeçti. *Sporting Magazine* (Spor Magazini) adlı dergiye katıldı ve 1831'de atlarla ilgili hukuk ve hak sahiplerinin hukuku üzerinde *The Horseman's Manuel* (Süvarinin El - Kitabı) adlı bir eser yayınladı. Ertesi yıl *New Sporting Magazine* (Yeni Spor Magazini) adlı derginin yayımcılık görevini üstlendi. Bu dergide 1832 ve 1834 yılları arasında yazdığı yazıları toplayıp, 1838'de *Jorrocks's Jaunts and Jollities* (J.'ın Gezileri ve Eğlenceleri) adıyla yayınladı. Londra'nın doğu kesiminden kaba İngilizce konuşan bir bakkalın sporla ilgili yaşayışını *Jorrocks* tipi olarak dile getiren bu mizahî roman, Charles Dickens'in daha ünlü *Pickwick Papers* (P. Derneği Belgeleri) adlı yazılarını imâ eden, S.'in hatırlanmaya değer eseridir. 1834'te yayınlanmış *Handley Cross* adlı romanıyla da S., Jorrocks'ın karakterini tilki avlarının bir ustası olarak işlemiş ve geniş bir şöhret sağlamıştır. S.'in daha başka eserleri de vardır.

SURTSEY (İskandinav mitolojisinde ateş devi *Surtur*'dan), 14 kasım 1963'te İzlanda'nın 30 km kadar güney - batısında Vestmannaeyjar adacıkları civarında deniz sathında indifa eden volkanik bir adacık. 1964 yılında başlayan lav akıntısının kazanmış olduğu süreklilik durumuna rağmen, ada 1965 başlarına kadar, bitki örtüsüyle kaplanmıya başlamıştı. 1967 haziranına kadar, hemen hemen sürekli olarak lavların püskürdüğü adada, türlü ilim alanlarında, husûsiyle biyocoğrafya (ilk bitki şekillerinin yerleşmesi) bakımından, ilgi çekici gözlemler yapılmıştır. S. 3 km² büyüklüğünde ve denizden 150 m yüksekliktedir.

YİRMİDOKUZUNCU CİLDİN SONU